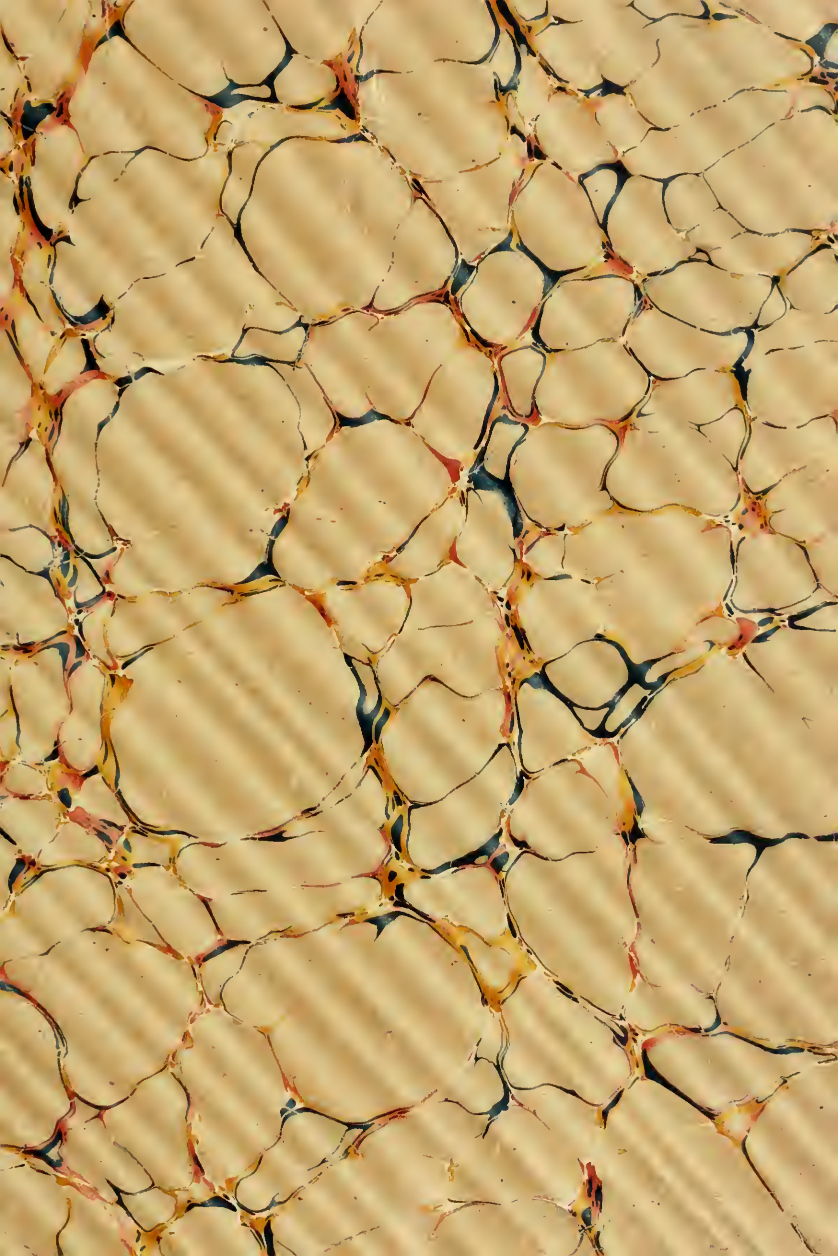

UNIVERSITY OF TORONTO
3 1761 01074188 2

University of Toronto.
King Alfred Library of History
Founded by
Goldwin Smith and Harriet Smith
1901

CÆSARIS BARONII

ANNALES ECCLESIASTICI

TOMUS TERTIUS

CÆSARIS S. R. E. CARD. BARONII

OD. RAYNALDI ET JAC. LADERCHII

CONGREGATIONIS ORATORII PRESBYTERORUM

ANNALES

ECCLESIASTICI

DENUO EXCUSI ET AD NOSTRA USQUE TEMPORA PERDUCTI

AB AUGUSTINO THEINER

EJUSDEM CONGREGATIONIS PRESBYTERO, SANCTIORUM TABULARIORUM VATICANI PRÆFECTO, ETC., ETC.

TOMUS TERTIUS

253-317

BARRI-DUCIS, LUDOVICUS GUÉRIN, EDITOR

Parisiis, IN EADEM OFFICINA, 11, GRENELLE-S.-GERMAIN. — **Bruxellis**, ROIDOT, 7, NOTRE-SEIGNEUR

M DCCC LXIV

EDENDIS BARONII ANNALIBUS

NOMEN STIPEMQUE DEDERE [1].

RR. DD. JORDANY, episcopus Forojuliensis et Tolonensis.
DD. AUVYNET, vicarius in ecclesia Nostræ Dominæ consecrata, Fontenæi-Comitis.
CAMUS DE LA GIBOURGÈRE, canonicus ad honores Nannetensis.
BICHERON, canonicus, professor in Facultate Theologiæ Aquis-Sextiis.
PUYOL, presbyter, superior in collegio Aquis-Augustis.
NOUVELLE, presbyter, professor in collegio loci dicti Saint-Cyr.
BELLÉE, parochus in pago dicto Cametours.
DOLBET, vicarius in pago dicto Loret.
PINATEL, parochus in ecclesia sancti-Bartholomæi, Massiliis.
GAUD SAINT-ROME, vicarius generalis, Massiliis.
Collegium Sacratissimi-Cordis, in loco dicto Saint-Louis, contra Massilias.
Carolus ANSART, vicarius in ecclesia sancti-Nicolai, Abrebati.
DELÉCOLLE, in seminario majori Ambianensi.

Multi alii per Bibliopolas jam stipem contulerunt : quorum nomina, simul atque erunt cognita, Editor proferet.

AD EDENDOS BARONII ANNALES PECUNIAM MUTUAM DEDERUNT [2].

RR. DD. Episcopus Bellovacensis.	1000 fr.
DD. GAUTHIER, parochus in pago dicto Authouillet (Seine et Oise).	1000
BARROIS, parochus in pago dicto Joudes (Saône et Loire).	1000
DEROFF, rector in pago dicto Plouerzoch (Finistère).	1000
X*** Ledone Salinario (Jura).	500
X*** (Côtes du Nord)	100
LIOUD, eleemosynarius in hospitiis Viennensibus (Isère).	1000
ASTRUC, parochus in pago dicto Saint-Paul-la-Côte (Gard)	500
VINAY, parochus in pago dicto Portes (Drôme).	1000
X*** (Vendée).	500
X*** (Isère)	1000
X*** (Orne).	200
X*** (Loire).	1000
X*** (Maine et Loire).	1000
X*** (Yonne)	500

[1] In voluminibus sequentibus hoc album non iterabitur; continuabitur tantum.

[2] Iis, qui ei, ut tantum inceptum prospere succedat, pecunia mutuo data in subsidium veniunt, Ludovicus Guerin quinto aut sexto abhinc anno ad assem reddet; quod spectat ad usuras, videbunt commodatores utrum nummo (scilicet 5 0/0), an libros, qui jam ex ejus officina emissi fuerint, scilicet 10 0/0, accipere malint. Hoc modo jam 115,116 fr. commodavere.

ERRATA

Quoties, quod efflagitamus, mendæ nobis erunt notatæ, statim ex nostris fixis litteris tollemus, ut nova deinceps exemplaria emendata edantur. Quin etiam cuique volumini, quum hujusce voluminis, tum superiorum voluminum errata inscribemus, ut ipse suum exemplarium, quum charta non sit bibula, atramento lector possit corrigere, textumque quam emendatissimum habeat.

TOMUS SECUNDUS

pag.	*col.*	*lin.*	*pro*	*lege*
4.	2.	16.	Subdi	Subdit
10.	1.	11.	τοίτη	τρίτη
11.	1.	32.	aliquid	aliqui
20.	2.	in notis	hier, in Sephon	Hier. in Sophon.
26.	2.	3.	ἀνεπασόντο	ἀνεπαύσοντο
26.	2.	36-7.	μοναρχητας;	μοναρχήσας
36.	1.	26.	oosueverunt	consueverunt
38.	2.	23.	veracissim	veracissimi
65.	2.	46.	accuratum, esse inde	accuratum esse, inde
88.	1.	19.	actari	jactari
90.	2.	14.	vetuit, nec liceret	vetuit nec liceret
114.	1.	29.	de virginitat	de virginitate
114.	2.	20.	firmamentum, veritatis	firm. veritatis,
115.	1.	20.	adleguutur	ablegantur
143.	2.	34.	falsa, perversitatis	falsa perversitatis
145.	1.	27.	gnatius	Ignatius
149.	1.	47.	Atheos	atheus
149.	2.	19.	sacerdotum e	sacerdotum et
153.	2.	33.	brev	brevi
155.	2.	20.	episcopum :	episcopum »
163.	1.	10.	gnati	Ignati
171.	2.	7.	ΥΗΑΤΩ	ΥΠΑΤΩ
197.	2.	33.	ropheticis	propheticis
197.	2.	35.	loqu	loqui
255.	1.	31.	adduot insuper inquit	adduot insuper, inquit
270.	2.	32.	ΕΤΕΙΜΗΣΑΝ	ΕΤΙΜΗΣΑΝ
286.	2.	3.	Antonini rescripto	Antonini rescripta
286.	2.	52.	hoc edcitum	hoc edictum
358.	1.	12.	Encratitarum hæreticum	Encrat... hæreticorum
363.	1.	47.	πῖνε πῖν' ἐπὶ συμφοραῖσιν, ἀγαθαῖς	πῖνε, πῖν' ἐπὶ συμφοραῖσιν ἀγαθαῖς·
377.	1..	3.	Æthe	æther

SUMMARIUM

TOMI III.

CCLIII. 1-11. Quæ præcesserint et excitaverint persecutionem sub Decio. 12, 13. Decii edictum de persecutione. 14, 15. Præsides provinciarum exquisitissimis utuntur suppliciis in Christianos. 16-18. Multorum lapsus, eorumque diversa genera. 19-24. Quinam Libellatici, et quid de iis sentiendum. 25, 26. Sede vacante ob Fabiani martyrium clerus Romanus curat omnes Ecclesias. 27-36. Litteræ cleri Romani, et cleri et ep. Carthaginensis ultro citroque datæ; ubi plura de eodem Cypriano et rerum statu. 37-57. Tredecim Cypriani, ob persecutionem latentis, epistolæ, tum ad suum, tum ad clerum Romanum temporibus congruentes. 58-65. De libellis qui a martyribus concedi solebant, ut lapsos Ecclesiæ restituerent. 66-84. Disciplinares leges de lapsis Romæ in concilio editæ universis Ecclesiis præscribuntur. 85-87. De Privato hæretico. 88-95. Cyprianus ordinat suos, nempe potissimum Aurelium Celerinum et Numidicum. 96-98. De aliis Africanis martyribus tum a Cypriano recensitis, tum aliunde cognitis. 99-110. De martyribus Alexandriæ ac Thebaidis. 111-115. De Paulo primo eremita. 116-123. Refellitur Origenis lapsus. 124-128. Persecutio et martyres in Palæstina. 129-138. Persecutio in Ponto, et acta ibidem Gregorii Magni. 139-142. Decius adversus Persas profecturus Valeriano summam tribuit potestatem, qui ex officio sævit in Christianos.

CCLIV. 1-21. Acta Pionii martyris. 22-27. Innumeri martyres in Asia. 28-31. Martyres in Occidente et præsertim Romæ. 32-41. Felicissimus in Ecclesia Africana schismatis auctor. 42-47. Cornelii papæ electio. 48-50. Decii obitus. 51-55. De lapsis statuta. 56-58. Natalitia martyrum celebrata. 59-84. Schisma Novati et Novatiani. 85-89. Synodus Africana. 90, 91. Concilium Romæ habitum. 92-95. Cypriani libellus de unitate Ecclesiæ. 96. Novatus et socii ab Urbe discedunt. 97-103. Lapsorum resipiscentia et restitutio. 104-106. Prava dogmata Novatianorum. 107-110. Fideles a Barbaris abducti redimuntur.

CCLV. 1. Consules. 2, 3. Romæ et alibi Concilia habita contra Novatianum. 4-9. Concilium Africanum, et Cypriani epistola Synodica de lapsis recipiendis. 10-15. Legatio schismaticorum Romam, qui pseudoepiscopum Fortunatum adversus Cyprianum creaverunt. 16-27. Cyprianus ad Cornelium suam texit Apologiam, et schismaticorum in se congestas diluit calumnias circa lapsos. 28-36. Vera de lapsis recipiendis doctrina, auctoritate Romanæ Ecclesiæ, in universis Ecclesiis firmata. 37-40. Libellum de laude martyrii scribit Cyprianus. 41-46. Persecutione instante, per epistolas Cyprianus Christianos in fide corroborat. 47, 48. Cornelii papæ epistola ad Lupicinum Viennensem episcopum. 49-54. Cornelium ad Centumcellas exulantem litteris prosequitur Cyprianus. 55-63. De tempore et actis martyrii Cornelii papæ, ejusque scriptis. 64. Lucius papa. 65. De martyribus sub Volusiano.

CCLVI. 1. Consules. 2-5. Lucio Romam reverso per litteras gratulatur Cyprianus. 6-13. Lue grassante per totum orbem, Gregorii Thaumaturgi in Ponto, et Cypriani in Africa officia. 14-20. Librum de Mortalitate scribit Cyprianus. 21-30. Pro Christianis calumniose exagitatis Apologiam scribit Cyprianus ad Demetrium in Africa proconsulem. 31-37. Recta chronologia statuitur. 38-40. Origenis obitus, et de eo Apologiæ. 41-47. De Origene judicia.

CCLVII. 1-5. Post Lucii papæ martyrium Stephanus succedit. 6-8. Cæsis imperatoribus, Valerianus imperat, varie affectus erga Christianos. 9-11. In Aquariorum hæresim Cyprianus scribit. 12-16. Concilium Africanum.

CCLVIII. 1-10. Schismaticorum conatus in Africa et Romæ. 11-56. Quæstio de rebaptizandis hæreticis inter Cyprianum et Stephanum agitata.

CCLIX. 1-5. Orientalium Ecclesiarum cum Romana sublatum dissidium. 6-19. Excitata Valeriani persecutione, ingens martyrum numerus. 20-29. Acta Stephani papæ.

ANNALES ECCLESIASTICI.

SEDES VACAT. — CHRISTI ANNUS 253.

7. *Quæ præcesserint et excitaverint persecutionem sub Decio.* — De persecutione autem a Decio excitata, hæc in primis Eusebius [1] : « Philippo, ubi septem annis regnaverat, succedit Decius; qui odio quodam capitali, quo cum Philippo dissidebat, infensus, persecutionem contra Ecclesiam concitat. » Et Orosius [2] : « Continuo cum invasisset imperium, ob quod se etiam Philippos interfecisse docuit, ad persequendos interficiendosque Christianos, septimus post Neronem feralia sparsit edicta, plurimosque sanctorum ad coronas Christi de suis cruciatibus misit. » Tantam quippe olim ex christiano imperatore sibi fideles vindicarant auctoritatem, ut ardore fidei inflammati, plerisque in locis fana, idola, et altaria sint demoliti : quod factum fuisse ab Ecclesiis in Ponto positis, Gregorius Nyssenus [3] testatur, nosque ab eo scripta suo loco referemus paulo inferius. Porro Gentilium furor ille nativus, inveteratumque odium in Christianos, Philipporum auctoritate diu repressum, ipsorum morte mox veluti ruptis aggeribus, magno sese impetu in Christianos effudit, omnes sub Romano imperio sitas inundans Ecclesias; ut revera illud quoque de ea dici merito potuerit [4] : « Nisi abbreviati fuissent dies illi, non fieret salva omnis caro. » Continuo enim summos Ecclesiæ vertices, qui videbantur esse columnæ, violento quodam impulsu secum abripuit, ut Fabianum Romanum pontificem, Babylam Antiochenum episcopum, et fama celebrem Alexandrum Hierosolymorum antistitem, atque alios.

8. Sed antequam agamus de singulis, qualisnam esset his temporibus Ecclesiæ status, quæve præcesserit causa, ut Deus tam immanem persecutionem in Ecclesiam sævire permiserit, quid in primis de ea re S. Cyprianus, qui præsens hæc omnia exploratissima habuit, memoriæ commendarit, adducamus in medium. Ipse igitur in commentario, quem scripsit de Lapsis, hæc habet de hujus temporis christianæ disciplinæ vigore plane enervato atque corrupto : « Si, inquit, cladis causa cognoscitur, et medela vulneris invenitur. Dominus probari familiam suam voluit, et quia traditam nobis divinitus disciplinam pax longa corruperat, jacentem fidem, et pæne dixerim dormientem, censura cælestis erexit. Cumque nos peccatis nostris amplius pati mereremur, clementissimus Dominus sic cuncta moderatus est, ut hoc omne quod gestum est, exploratio potius, quam persecutio videretur. Studebant augendo patrimonio singuli, et obliti quid credentes aut sub Apostolis ante fecissent, aut semper facere deberent, insatiabili cupiditatis ardore ampliandis facultatibus incubabant. Non in sacerdotibus religio devota, non in ministris fides integra, non in operibus misericordia, non in moribus disciplina. Corrupta barba in viris, in feminis forma fucata. Adulterati post Dei manus oculi, capilli mendacio colorati. Ad decipienda corda simplicium callidæ fraudes, circumveniendis fratribus subdolæ voluntates. Jungere cum infidelibus vinculum matrimonii, prostituere Gentilibus membra Christi; non jurare tantum temere, sed adhuc etiam pejerare : præpositos superbo tumore contemnere, venenato sibi ore maledicere, odiis pertinaciter invicem dissidere.

9. « Episcopi plurimi (quos et hortamento esse oportet cæteris et exemplo, divina procuratione contempta, procuratores rerum sæcularium fieri ; derelicta cathedra, plebe deserta, per alienas provincias oberrantes negotiationis quæstuosæ nundinas aucupari; esurientibus in Ecclesia fratribus non subvenire, habere argentum largiter velle, fundos insidiosis fraudibus rapere, usuris multiplicantibus fœnus augere) quid non perpeti tales pro peccatis ejusmodi mereremur? cum jampridem præmonuerit ac dixerit censura divina [1] : Si dereliquerint legem meam,

[1] Euseb. lib. VI. cap. 32. — [2] Oros. lib. VII. cap. 21. — [3] Greg. Nyssen. in vita S. Gregorii Thaumat. — [4] Mar. XIII.

[1] Psal. LXXXVIII.

et in judiciis meis non ambulaverint; si justificationes meas profanaverint, et præcepta n ea non observaverint; visitabo in virga facinora eorum, et in flagellis delicta eorum. Prænuntiata sunt ista nobis, et ante prædicta; sed nos datæ legis, et observationis immemores, id egimus per nostra peccata, ut, dum Domini mandata contempsimus, ad correctionem delicti et probationem fidei remediis severioribus veniremus. » Hæc Cyprianus, tam magnæ iræ Dei causam aperiens.

10. At non destitit divina clementia de ventura clade suos præmonere, quo male actorum pœnitentia, bonorumque operum studio et assiduis precibus imminentem plagam averterent, vel aliqua saltem ex parte imminuerent. Sic quidem christianæ confessionis præco nobilissimus Cyprianus inter alios, cum gladium venientem prævideret, ex specula editiori proclamans, quonam modo illum præcavere deberent, suos commonuit, dicens [1] : « Quanquam sciam, fratres carissimi, pro timore, quem singuli debemus Deo, vos quoque illic assiduis orationibus et enixis precibus instanter incumbere; admoneo tamen ipse religiosam sollicitudinem vestram, ut ad placandum atque exorandum Dominum non voce sola, sed et jejuniis et lacrymis et omni genere precationis ingemiscamus. » Et inferius : « Quod magis suasit et compulit, ut has ad vos litteras scriberem, scire debetis, sicut Dominus ostendere et revelare dignatus est, dictum esse in visione : Petite, et impetrabitis. Tunc deinde præceptum plebi assistenti, ut pro quibusdam personis designatis sibi peterent; in petendo autem fuisse dissonas voces, et dispares voluntates; et vehementer hoc displicuisse illi, qui dixerat : Petite, et impetrabitis; quod plebis inæqualitas discreparet, nec esset fratrum consensio una et simplex et juncta concordia. »

11. Paulo autem post hæc idem Cyprianus subdit : « Nam et illud ostensum est, quod sederet paterfamilias, sedente sibi ad dexteram juvene; qui juvenis anxius, et cum quadam indignatione subtristis, maxillam manu tenens, mœsto vultu sedebat. Alius vero in sinistra parte consistens rete portabat, quod se mittere, ut circumstantem populum caperet, minabatur; et cum miraretur quid hoc esset ille qui vidit, dictum est ei : Juvenem, qui ad dexteram sic sederet, contristari et dolere, quod præcepta sua non observarentur : illum vero in sinistra exultare, quod sibi daretur occasio, ut a patrefamilias potestatem sumeret sæviendi. Hoc prius longe ostensum est, quam tempestas vastitatis hujus oriretur; et videmus impletum, quod fuerat ostensum. » Hucusque Cyprianus.

12. *Decii edictum de persecutione.* — De sævissimis a Decio in Christianos ipso imperii sui exordio edictis promulgatis, qualia ipsa fuerint, Dionysius [2] episcopus, qui his diebus præerat Ecclesiæ Alexandrinæ, et illa audivit, atque legisse potuit, docet his verbis scribens ad Fabium episcopum Antiochenum : « Decii edictum erat jam vulgatum; illudque tale profecto videbatur, quale Dominus prædixerat futurum, in quo terribilissima illa jam propemodum complebatur sententia; nimirum, electos, si possibile esset, in errorem inducendos fore : hinc omnes certe metu perculsi obstupuerunt. » Hæc Dionysius. Meminit et Gregorius Nyssenus [1] de edictis tum in omnes ecclesias a Decio editis; sed in primis ab admirabili propagatione fidei pacis temporibus facta, externoque cultu in ecclesiarum erectione aucto, atque egregie illustrato auspicatur; et, quæ Decium ad maximam iram incitavit, factam a Christianis idolorum atque altarium demolitionem narrat his verbis :

13. « Jam enim in omnem partem pervaserat divina prædicatio; et omnes tam in civitate, quam in ea quæ circumcirca sita est regione, ad piam rectamque dogmatis fidem erant traducti; altariaque, et templa, et quæ in eis fuerant simulacra, erant eversa : expurgata autem erat humana vita ab idolorum inquinamentis, extinctusque erat sceleratus nidor sacrificiorum, ablutusque cruor ex altaribus, et sordes cæsorum animalium; omnes autem in omni loco in Christi nomine templa erigebant et oratoria; cum Romanorum, qui tunc erat, imperatorem subiit ira atque invidia, propterea quod falsa quidem ejus patria neglectui esset superstitio; augebatur autem mysterium Christianorum, et per totum orbem terræ multiplicabatur Ecclesia, per eos qui semper verbo adjiciebantur, crescens in magnitudinem. Et cum existimasset fieri posse ut divinæ virtuti sua resisteret acerbitas, et reprimeret quidem mysterii prædicationem, dissolveret autem cœtus ecclesiarum, rursus autem traduceret ad simulacra eos qui ad verbum processerant : ad Gentium præsides mittit edicta, terribiles supplicii minas in eos statuens, nisi omnibus probris, contumeliis, et cruciatibus afficerent eos qui nomen Christi adorabant, et terrore, et cruciatibus eos rursum adducerent ad patrium cultum dæmonum. » Hæc Gregorius.

14. *Præsides provinciarum exquisitissimis utuntur suppliciis in Christianos.* — His acceptis edictis, præsides in provinciis quam immaniter in Christianos sævierint, ex iis, quæ acta in Africa S. Cyprianus [2] testatur, et quæ in cæteris provinciis gesta sunt, facile possumus intelligere; ait enim : « Tormenta venerunt, et tormenta sine fine tortoris, sine exitu damnationis, sine solatio mortis : tormenta quæ ad coronam non facile dimittant, sed tamdiu torqueant, quandiu deficiant; nisi si aliquis divina dignatione subtractus, inter ipsa cruciamenta profecerit, adeptus gloriam, non termino supplicii, sed velocitate moriendi. » Hæc Cyprianus.

15. Sed et de multis tormentorum generibus, quæ præsides sibi artificum peritia comparabant, tunc exhibitis, Gregorius Nyssenus [3], qui ab avia S. Macrina seniori, ejusdem Ecclesiæ alumna, ea po-

[1] Cypr. epist. VIII. — [2] Euseb. lib. VI. cap. 34.

[1] Greg. Nyss. in Vita Gregor. Thaum. — [2] Cypr. epist. VIII. edit. Pamel. — [3] Greg. Nyssen. in Vita S. Gregorii Thaumat.

tuit didicisse, hæc habet : « Neque aliud tunc publicum, aut privatum quicquam agebatur, aut ullum ponebatur studium ab his qui tractabant publica, quam ut obsiderent, et punirent eos qui fidem sequebantur. Erant autem non solum minæ verborum terribiles, sed cum iis varius apparatus suppliciorum nullum non afferebat stuporem; et antequam veniretur ad periculum, metum incutiebant hominibus enses, et ignis, et bestiæ, et fossæ, et instrumenta ad torquendum membra accommodata, et ferreæ in igne cathedræ, et ligna erecta, in quibus eorum extensa, qui persistebant, corpora porrectis horrendis laniabantur ungulis, et alia innumerabilia ad multiplices corporum cruciatus inventa ab eis excogitabantur : unumque studium erat iis, qui hanc habebant potestatem, ut nullus eo posset ostendi scelere superior. Alii quidem deferebant, alii vero indicabant, alii vero scrutabantur eos, qui erant absconsi : alii invadebant eos, qui fugiebant : alii autem injectis oculis in facultates fidelium, ut rebus eorum potirentur, prætextu pietatis, et religionis, eos qui fidem amplectebantur, exagitabant. » Hucusque Gregorius.

16. *Multorum lapsus eorumque diversa genera.* — Hunc in modum cum persecutio in Ecclesiam grassaretur, primo ipso sui furoris impetu complures ubique prostravit; ipsos nimirum, quos antea deliciæ, et concupiscentia subjugassent : et cujus magis male acta vita esset sordibus inquinata, ejus turpior erat lapsus atque negatio. Hos enim in primis S. Cyprianus deplorat in libro de Lapsis, sic dicens : « Non expectaverunt saltem ut interrogati negarent, ut thus accenderent apprehensi. Ante aciem multi victi sine congressione prostrati, nec hoc sibi reliquerunt, ut sacrificare idolis viderentur inviti. Ultro ad forum currere, ad mortem sponte properare, quasi hoc olim cuperent, quasi amplecterentur occasionem datam, quam semper optassent. Quid illi, qui a magistratibus vespera urgente dilati sunt ? quod ne eorum differretur interitus, etiam rogaverunt ? » Et paulo post : « Ac multis proprius interitus satis non fuit : hortamentis mutuis in exitium suum populus impulsus est : mors invicem lethali poculo propinata est. Ac ne quid deesset ad criminis cumulum, infantes quoque parentum manibus vel impositi, vel attracti, amiserunt parvuli quod in primo statim nativitatis exordio fuerant consecuti. » Nimirum gratiam per baptismi illustrationem acceptam : ex instituto enim Ecclesiæ, parvuli etiam baptizabantur et infantes.

17. Unde autem facta sit illis tantæ ruinæ occasio, paulo inferius declarat his verbis : « Dissimulanda, fratres, veritas non est, nec vulneris nostri materia et causa reticenda. Decepit multos patrimonii sui amor cæcus : nec ad recedendum parati aut expediti esse potuerunt, quos facultates suæ velut compedes ligaverunt : illa fuerunt remanentibus vincula, illæ catenæ, quibus et virtus retardata est, et fides pressa, et mens vincta, et anima præclusa, ut serpenti terram secundum Dei sententiam devoranti, præda et cibus fierent, qui terrestribus cupiditatibus inhærerent. » Hæc et alia multa de his Cyprianus. Erant autem lapsorum casus varii atque distincti, dum quidam ex ipsis (ut dictum est) non rogati procurrerent : rursum vero quidam se invitos id agere contestarentur : alii rursum, qui primo confitentes, inde metu pœnarum a fide negando deficerent.

18. Rursum vero lapsorum duplex ab eodem Cypriano ponitur differentia : aliorum scilicet, quos nominat Sacrificatos, vel Thurificatos, ac Idololatras communi voce : aliorum vero, quos appellat Libellaticos, de quibus plura in epistola ad Antonianum [1]. Dicebantur autem Sacrificati omnes qui quomodocumque immolassent, vel immolata gustassent : Thurificati autem, qui thus obtulissent ; Idololatræ æque omnes qui quemlibet religionis cultum idolis publice exhibuissent. Libellaticos autem eos esse, significare tradunt, qui cum sacrificium offerre publice cogerentur, se data pecunia redemissent ; de quibus hæc idem in eadem ad Antonianum epistola : « Cum ergo inter ipsos qui sacrificaverint multa sit diversitas, quæ inclementia est, et quam acerba duritia, Libellaticos cum his qui sacrificaverunt jungere? quando is, cui libellus acceptus est, dicat : Ego prius legeram, et episcopo tractante cognoveram non sacrificandum idolis, nec simulacra a servo Dei adorari debere ; et idcirco ne hoc facerem, quod non licebat, cum occasio libelli fuisset oblata, quem nec ipsum acciperem, nisi ostensa fuisset occasio, ad magistratum, vel veni, vel alio eunte mandavi christianum me esse : sacrificare mihi non licere, ad aras diaboli me venire non posse ; dare me ob hoc præmium, ne quod non licet, faciam. » Hæc Cyprianus : quæ licet plana videantur, tamen subobscura redduntur ex aliis quæ sparsim in diversis Cypriani locis sæpe leguntur.

19. *Quinam Libellatici et quid de eis sentiendum.* — At colligitur ex iis, non sic Libellaticos esse dictos (ut multi putant), quod libellum offerrent magistratui, quem potius ab eo acciperent; id enim illis verbis declarat Libellaticus ille apud Cyprianum, sic dicens : « Libellum nec ipsum acciperem, nisi ostensa fuisset occasio. » Sed et insuper in epistola cleri Romani [2] ad Cyprianum, de Libellaticis hæc dicuntur : « Sententiam nostram dilucida expositione protulimus adversus eos, qui se ipsos infideles illicita nefariorum libellorum professione prodiderant, quasi evasuri irretientes illos diaboli laqueos viderentur : quo non minus quam si ad nefarias aras accessissent, hoc ipso quod ipsum contestati fuerant, tenerentur; sed etiam adversus illos qui Acta fecissent, licet præsentes, cum fierent, non affuissent; cum præsentiam suam utique ut sic scriberentur, mandando fecissent, etc. » Ex quibus patet a Romana Ecclesia etiam Libellaticos acrius condemnari, ut infideles. Insuper vero idem qui supra Cyprianus de Lapsis : « Nec sibi, inquit, quominus agant pœnitentiam,

[1] Cypr. epist. LII. — [2] Apud Cypr. epist. XXXI.

blandiantur, qui etsi nefandis sacrificiis manus non polluerunt, libellis tamen conscientiam prostituerunt. Et illa professio denegantis, contestatio est christiani, quod fuerat abnuentis; fecisse se dixit, quod alius faciendo commisit. » Hæc ipse. Quibus omnibus exprimere videtur, Libellatici causam fuisse hujuscemodi, ut, etsi minus quis sacrificium diis offerret, tamen aliqua per se vel per alium edita professione fidem negaret; ne vero, sicut cæteri, traheretur ignominiose ad aram, id pecunia (ut dictum est) redimebat.

20. Quamobrem errare existimo, qui putant illos dictos esse Libellaticos, qui pretium solverent ne cogerentur fidem negare. Nam nullum fuisse crimen, vexationem a Gentilibus in persecutione inferri solitam pecunia redimere; satis superius ex totius Ecclesiæ usu, et canone Petri martyris episcopi Alexandrini, demonstratum est, dum Tertulliani errorem ex Montani schola acceptum confutavimus, quo dicebat, nemini licere pro sui liberatione, ne ad judicium duceretur, pecuniam solvere. Nec enim putandum, improbatam in Ecclesia opinionem Tertulliani, Cyprianum esse sectatum, minus autem Romanam Ecclesiam, quæ (ut vidimus) æque cum Cypriano Libellaticos damnat.

21. Quantum igitur ex nuper citatis, et aliis locis de Libellaticis assequi licet; hunc in modum rem geri consuevisse putamus : Cum, propositis (quod dictum est) a provinciarum præsidibus Decii imperatoris edictis, ut Christiani omnes sacrificarent; qui id facere erubescerent, magistratum adirent, vel ad eum alios suo nomine mitterent, rogarentque ne ad sacrificium immolandum compellerentur; cæterum se Christum negare, iidemque etiam pro hujusmodi dispensatione consequenda pecuniam sponderent : magistratus vero post negationem concessionis libellum scriberet, atque ei qui petiisset daret, vel absenti mitteret, quo munitus tutus absque pœna consisteret. Qui igitur hunc in modum fidem prodidissent, ac similiter perdidissent, Libellatici dicebantur, quod libellum securitatis a magistratu conscriptum accepissent, cum negassent. Hæc est igitur de Libellaticis nostra sententia, ex ante citatis locis deducta, et alio planiori paulo inferius confirmanda.

22. De hujusmodi autem, qui a proconsulibus dari solerent, libellis concessionis, et indulgentiæ, meminit Ulpianus, dicens [1] : « Ubi decretum necessarium est, per libellum id consul expedire non potest. Omnia enim, quæcumque causæ cognitionem desiderant, per libellum non possunt expediri. » Quam quidem Ulpiani sententiam perperam, meo judicio, interpretati sunt, qui intelligendam putarunt de libellis supplicibus provinciarum præsidibus offerri solitis, cum potius de illis debeat accipi libellis, qui a judicibus, cum concederent aliquid, dimanarent; quos (ut habetur in casu proposito), qui aliquid sibi concedi optassent, acciperent; qui tamen tunc tantum dabantur, cum (ut ait jureconsultus) res nullam aliam causæ cognitionem desideraret, quod in nullius præjudicium verteretur.

23. Diversum plane ab iis libellorum genus illud erat, quo christiani illi nequissimi, statim atque audissent promulgatum edictum, ne caperentur, vel jacturam aliquam in bonis paterentur, confestim suæ negationis præsidi libellum offerebant. Meminit ejusmodi generis libelli Plinius [1] in epistola ad Trajanum his verbis : « Propositus est libellus sine auctore, multorum nomina continens, qui negarent se esse christianos, aut fuisse; cum præsente me deos appellarent, et imagini tuæ, quam propter hoc jusseram cum simulacris numinum afferri, thure, et vino supplicarent : præterea maledicerent Christo. » Longe vero diversos ab iis esse Libellaticos; qui (ut dictum est) non darent, sed acciperent libellos a proconsule, nemo non videt.

24. Ad omnem vero hac de re ambiguitatem tollendam, dicimus Libellaticos non esse ejusmodi, ut pretium solverent, ne cogerentur negare, sed negasse eos Christum; verum ne palam, ut alii, offerre sacrificium, vel libamina cogerentur, spopondisse pecuniam. Est de ejusmodi negatione Libellatici egregium testimonium Cypriani [2] in epistola ad Hispanos, ubi cum agit de Martiale episcopo, quem ait fuisse libello contaminatum, hæc de eodem subdit : « Martialis quoque præter Gentilium turpia lutulenta convivia, et collegia diu frequentata, et filios in eodem collegio exterarum gentium more apud profana sepulcra depositos, et alienigenis consepultos, Actis etiam publice habitis apud procuratorem Ducenarium, obtemperasse se idololatriæ, et Christum negasse, contestatus sit, etc. » Igitur, ut Martialis Libellaticus diceretur, hoc processit, quod Actis publicis se Christum negare fuerit contestatus; ob eamque causam postea securitatis a proconsule (ut demonstratum est) data pecunia libellum acceperit. Hæc autem de Libellaticis pluribus nos oportuit elucidasse, quod omnes, quos viderim, in hoc hallucinatos invenerim, putantes eos Libellaticos dici qui, ne cogerentur Christum negare, pecunia se redimerent; incaute nimis hac ex parte cogentes non Cyprianum modo, sed et Romanam Ecclesiam Libellaticos æque damnantem, adstipulari Tertulliano, qui negaret nefas esse christiano, pecunia a persecutoribus se redimere. At satis de lapsis, et lapsorum hujus temporis diversis generibus.

25. *Sede vacante ob Fabiani martyrium, clerus Romanus curat omnes Ecclesias.* — Jam vero cætera, quæ ad ejusmodi persecutionem spectare videntur, enarrare aggrediamur; ac in primis quid Romæ, deinde quid in aliis nobilioribus orbis Ecclesiis actum sit, ex iis potissimum auctoribus, qui præsentes res gestas inspexerunt, vel ab aliis easdem intuitis acceptas scripserunt. Quod itaque hæc omnium acerbissima persecutio fuerit in Romanam Ecclesiam concitata; illud unum potest esse perspicuo argumento, dum (quod nunquam alias accidisset) S. Fabiano

[1] L. nec quicquam §. ubi decretum. ff. de of. Procons.

[1] Plin. lib. X. epist. XCVII. — [2] Cypr. epist. LXVIII.

Catholicæ religionis antistite martyrio coronato, ne per annum quidem valuit ei subrogari successor; licet causæ urgentissimæ intercederent, quibus consultandis universali (ut demonstrabimus) opus esset episcopo. Pauci autem ex clero Romano residui, magno modestiæ exemplo, ab electione Romani Pontificis abstinuerunt, quod sæviens persecutio collegas complures in carceres abduxisset, aliosque aliter dispersisset. Porro ob maximam quidem temporum difficultatem, quam atrox invexerat persecutio, dilatam esse tam longo tempore novi Pontificis electionem, idem clerus Romanus ad Cyprianum[1] scribens aperte demonstrat his verbis : « Post excessum nobilissimæ memoriæ viri Fabiani, nondum est episcopus propter rerum, et temporum difficultates constitutus, qui omnia ista moderetur. »

26. Qui ergo sic collecti in unum asservarentur, probe scientes ex antiquiori consuetudine, sublato visibili universalis Ecclesiæ capite, suarum esse partium (quippe qui propinquiora membra capiti inhærent) Catholicæ Ecclesiæ ubique locorum positæ prospicere atque consulere; in iis, quæ licerent, ipsius capitis munera expleverunt. Quæ autem hoc anno vacantis sedis ab eis in unum coeuntibus erga cæteras in orbe Romano positas Ecclesias acta sint, licet non appareant, ex his tamen, quæ gesta sunt in Ecclesia Africana, ex ejusdem cleri ac Cypriani Carthaginensis episcopi litteris ultro citroque datis ac redditis, quid cum principalioribus cæteris Ecclesiis actum sit, facile possumus intelligere.

27. *Litteræ cleri Romani et cleri et episcopi Carthaginensis ultro citroque datæ ubi plura de eodem Cypriano et rerum statu.* — Fabiano igitur glorioso martyrio ex hac vita subtracto, ne lateret etiam transmarinas Ecclesias quid patratum esset in caput, cujus cædem membra essent, clerus Romanus confestim datis ad eas litteris significavit officium certe non levis ponderis, vel momenti fuit, nempe ut Summi Pastoris exemplo cæteri quoque qui diversis in regionibus præessent Ecclesiis episcopi inflammarentur; ut libentissimo animo mortem oppeterent pro Ecclesia sibi commissa, cum id gregis utilitas postularet; et quod faceret summus sacerdos, qui essent inferioris ordinis clerici, ac cæteri denique fideles infimæ classis peragere minime detrectarent. Scripsisse Romanum clerum de Fabiani papæ martyrio ad episcopum Carthaginensis Ecclesiæ litteras, redditæ a S. Cypriano[2] ad eum his verbis significant : « Cum de excessu boni viri, collegæ mei, rumor ad nos incertus esset, fratres carissimi, et opinio dubia nutaret; accepi a vobis litteras ad me missas per Clementium hypodiaconum, quibus plenissime de glorioso ejus exitu instruerer; et exultavi satis, quod pro integritate administrationis ejus, consummatio quoque honesta processerit, in quo vobis quoque plurimum gratulor, quod ejus memoriam tam celebri, et illustri testimonio prosequamini; ut per vos innotesceret nobis, quod et vobis esset circa præpositi memoriam gloriosum, et nobis quoque fidei ac virtutis præberet exemplum. Nam quantum perniciosa res est ad sequentium lapsum ruina præpositi; in tantum contra utile est et salutare, cum se episcopus per firmamentum fidei fratribus præbet imitandum. » Hæc Cyprianus, qui ea epistola Fabianum modo collegam, modo vero præpositum nominat, utpote qui coepiscopus esset, potestate tamen in hierarchico ecclesiastico ordine cæteris ille præpositus esset episcopis; cum alioqui voce collegæ, non semper in ordine pares, sed in ministerio consortes, Africani episcopi consueverint nominare; quippe qui presbyteros etiam reperiantur[1] appellasse collegas, et multo frequentius primates ipsos dixisse[2] collegas, episcopos sibi subjectos.

28. Vacasse quidem annum integrum, et amplius sedem Romanam, non sex dies, vel menses, ut alii affirmant; quæ mox dicturi sumus, aperte satis declarabunt. Non solum autem in ipsum Fabianum Romanum pontificem primo sui impetu persecutio sæviit, sed et in alios, quoscumque reperire potuit ejusdem Ecclesiæ florentissimæ clericos, progressa est. Siquidem post ejus passionem, (ut tradit liber de Romanis Pontificibus) Moyses et Maximus presbyteri, et Nicostratus diaconus comprehensi sunt, et in carcerem missi. Ad quos cum adhuc eadem sede vacante Cyprianus iterum scribens, eos jam annum in carcere exegisse testetur; plane apertissime ostendit, ultra anni spatium fuisse Romanam Ecclesiam sine pastore; ait enim[3] : « Eant nunc magistratus, et consules, sive proconsules, annuæ dignitatis insignibus, et duodecim fascibus glorientur; ecce dignitas cælestis in vobis honoris annui claritate signata est, et jam revertentis anni volubilem circulum victricis gloriæ diuturnitate transgressa est. » Recolensque idem singula ejus anni tempora hieme quidem in carcerem fuisse detrusos indicat, nempe mense Januarii, quo (ut monstratum est) Fabianus martyrium consummavit. Verum scriptam esse ad dictos confessores citatam Cypriani epistolam, priusquam Cornelius crearetur Romanus episcopus; illud certo est argumento, quod scribit ad eos tunc pace, et unitate concordes, quos postea in creatione Cornelii constat schismate fuisse divisos, quibusdam ex ipsis Novatiano studentibus, ut inferius suo loco apertius fusiusque dicturi sumus.

29. Inter innumeram pæne Romanorum multitudinem martyrum, recensentur nobilissimæ illæ virgines Victoria et Anatolia, quæ abductæ Thoram ad lacum Velinum post multa certamina martyrium consummarunt die nona Julii. Habentur et Calocerus atque Parthenius hujus temporis insignes martyres; quorum prior cum esset præpositus cubiculi uxoris Decii, alter vero alterius muneris primicerius; nolentes idolis sacrificare, ab eodem imperatore occidi jussi sunt decima nona die mensis Maii. Sed, et Secundianus Valeriani præfecti assessor, necnon Mar-

[1] Apud Cypr. ep. XXXI. edit. Pamel. — [2] Cypr. epist. IV.

[1] Conc. Carth. IV. c. 25. — [2] Concil. Afric. c. 21. 22. 31. — [3] Cypr. epist. XVI. edit. Pamel.

cellinus ac Verianus ab Urbe ad Centumcellas amandati, a Quadrato consulari post alia tormenta sub gladio probati sunt nona die Augusti. Extant eorum Acta [1], sed illa corrupta, in quæ Xysti papæ nomen irrepsit; nam sub Decio imperatore certum est fuisse passos. Sunt et alii complures tunc martyrio coronati, quorum nomina haud satis explorata habentur.

30. Cum eadem persecutio, eodem prope quo Romæ tempore, litteris Decii a præsidibus provinciarum ac proconsulibus in diversis orbis partibus esset indicta; quodam veluti terræmotu fuit Ecclesia universa concussa; eoque sæviit impetu, ut complures, licet fortissimi, se subduxerint, ac inter alios sanctissimus Cyprianus; idque divino Spiritu nedum suadente, sed propemodum impellente, cum magna Gentilium siti posceretur ad necem. Scribens enim ipse postmodum ad Cornelium [2] papam, de populi in eum clamoribus, quibus circus intonuisset atque theatrum, cum ad leonem voce omnium peteretur, hæc ait : « Toties ad leonem petitus in circo, in amphitheatro, Dominicæ dignationis testimonio honoratus; his ipsis etiam diebus, quibus has ad te litteras feci, ob sacrificia, quæ edicto proposito celebrare populus jubebatur clamore popularium ad leonem denuo postulatus in circo. » Hæc illi frementes, quod Cyprianum ab oculis omnium subductum esse, indignissimo animo ferrent. Sed idem absens proscriptus fuit, atque bonis omnibus spoliatus; quod ipse litteris Florentium [3] Puppianum compellans, testatur his verbis per ironiam inquiens : « Persecutio enim veniens te ad summam martyrii sublimitatem provexit; me autem proscriptionis onere depressit, cum publice legeretur : Si quis tenet, vel possidet de bonis Cæcilii Cypriani episcopi Christianorum. Ut etiam qui non credebant Deo episcopum constituenti, vel diabolo crederent episcopum proscribenti. Nec hæc jacto, sed dolens profero. » Hæc ipse; qui et ad presbyteros [4] Carthaginensis Ecclesiæ scribens, divino monitu se latebras quæsisse testatur.

31. Sed et illud nefandum tunc accidit, ut ex clero Carthaginensi quinque presbyteri fidei desertores facti, se ad persequendos fideles adjunxerint magistratibus; de quibus hæc obiter Cyprianus [5], dum agit de Felicissimo schismatico ac cæteris illi inhærentibus presbyteris : « Quinque isti presbyteri nihil aliud sunt quam quinque primores illi, qui edicto nuper magistratibus fuerant copulati, ut fidem nostram subruerent, ut gracilia fratrum corda ad lethales laqueos prævaricatione veritatis averterent. »

32. Cæterum, quod ad Cyprianum pertinet, clerus Romanus æquo animo tulit, recte factum existimans, tantum episcopum in tanta rerum perturbatione, se ad tempus relicta Ecclesia subduxisse, ut opportuniori tempore in medium prodiret, et dilatum martyrium majori Ecclesiæ utilitate susciperet; atque ita ad tempus cessisse, ut hac via melius aliorum saluti consuleret, et gloriosiorem sibi interim victoriam compararet. Sed videas inter hæc de Ecclesia destituta pastore eumdem Romanum clerum anxium esse, eamdemque sollicitudinem universi gregis sedulo agitare consilio, qualem vivens pontifex suscipere consueverat. Acceperat hæc clerus a Clementio subdiacono iterum ex Africa misso, cui litteras de Fabiani obitu, quas diximus, dederat ad Cyprianum. Quamobrem, ut a pastore relictam Ecclesiam Carthaginensem in officio contineret, quamprimum ad ejus clerum scripsit epistolam [1], in cujus exordio hæc habet : « Didicimus secessisse benedictum papam Cyprianum, a Clementio subdiacono, qui a vobis ad nos venit certa ex causa: quod utique recte fecerit, propterea quod cum sit persona insignis, etc. »

33. Idemque Romanus clerus de universali sibi cura pastorali impendente hæc subdit : « Et cum incumbat nobis, qui videmur præpositi esse, et vice pastoris custodire gregem; si negligentes inveniamur, dicetur nobis, quod antecessoribus dictum est, qui tam negligentes præpositi erant : Quoniam [2] perditum non requisivimus, etc., » hortatur eos, ut et ipsi pastoris optimi specimen edant, et vicem gerant, ad quod præstandum suo exemplo corroborat hæc addens : « Non enim hoc solum verbis vos hortamur : sed discere poteritis a pluribus, a nobis ad vos venientibus, quoniam ea omnia nos, Deo adjuvante, et fecimus, et facimus cum omni sollicitudine, et periculo sæculari, ante oculos plus habentes timorem Dei, et pœnas perpetuas quam timorem hominum, et brevem injuriam, non deserentes fraternitatem, et exhortantes eos stare in fide, et paratos esse debere ire cum Domino. Sed et ascendentes (nempe in Capitolium) ad hoc quod compellebantur, revocavimus. Ecclesia ista fortis in fide; licet quidam terrore ipso compulsi, sive quod essent insignes personæ; sive apprehensi timore hominum revertuntur; quos quidem separatos a nobis non dereliquimus, sed ipsos cohortati sumus, et hortamur agere pœnitentiam, si quo modo indulgentiam poterunt recipere ab eo, qui potest præstare; ne, si relicti fuerint a nobis, pejores efficiantur. » Hæc ibi de invicto clericorum Romanæ Ecclesiæ robore, et vigilantia.

34. Verum non tantum, ut istud ipsum faciant, eos admonent; sed ut infirma Ecclesiæ membra non negligant, et curent diligenter sacra martyrum corpora, hortantur, addentes : « Sive viduæ, sive clydomæni (nempe fluctuantes) qui se exhibere non possunt, sive hi qui in carceribus sunt, sive exclusi a sedibus suis, utique habere debent qui eis ministrent. Sed et cathecumeni apprehensi infirmitate, decepti esse non debebunt, ut eis subveniatur. Et, quod maximum est, corpora martyrum aut cæterorum si non sepeliantur, grande periculum imminet eis, quibus incumbit hoc opus. » Hæc et alia clerus Romanus ad clerum Carthaginensem, pro munere, et officii necessitate ad salutem atque stabilitatem omnium Ecclesiarum intentus; quippe quod Petri Ec-

[1] Apud Sur. tom. IV. ea die. — [2] Cypr. epist. LV. — [3] Idem epist. LXIX. — [4] Idem epist. IX. edit. Pamel. — [5] Idem epist. XL.

[1] Apud Cypr. ep. III. — [2] Ezech. XXXIV.

clesiæ essent administri, universalis gregis erat illis cura mandata; ad hocque spectat, quod habent in fine : « Harum litterarum exemplum ad quoscumque poteritis transmittere, per idoneas occasiones, vel vestras faciatis, sive nuntium mittatis, ut stent fortes, et immobiles in fide. » Quibus apparet has fuisse litteras circulares, quibus universæ Africæ Ecclesiæ pariter admonerentur; vel, si expediret, alias ipsi ejusdem argumenti conscriberent.

35. *Tredecim Cypriani ob persecutionem latentis epistolæ, tum ad suum tum ad clerum Romanum temporibus congruentes.* — Quod rursum pertinet ad Cypriani secessum, Pontius diaconus in ejusdem rebus gestis a se conscriptis hæc ait : « Vultis scire secessum illum non fuisse formidinem? ut nihil aliud excusem, ipse postmodum passus est; quam passionem utique ex more vitaret, si et ante vitasset. Fuit vero formido illa, sed justa formido, quæ Dominum timeret offendere; formido quæ præceptis Dei mallet obsequi, quam sic coronari. Dicata enim in omnibus Deo mens, et fides divinis admonitionibus mancipata credidit se, nisi Domino latebram tunc jubenti paruisset, etiam ipsa passione peccare. » Hæc Pontius.

36. Idem ipse Cyprianus ex præcepto Domini se tunc secessisse testatur; ad sui enim excusationem apologeticam scripsit ad Romanum clerum epistolam[1], instituti sui (ut par erat), rationem reddens his verbis : « Quoniam comperi, fratres carissimi, minus simpliciter, et minus fideliter vobis renuntiari, quæ hic a nobis et gesta sunt, et geruntur; necessarium duxi has ad vos litteras facere, quibus vobis actus nostri, et disciplinæ, et diligentiæ ratio redderetur. Nam sicut Domini mandata instruunt, orto statim turbationis impetu primo, cum me clamore violento frequenter populus flagitasset; non tam meam salutem, quam quietem fratrum publicam cogitans, interim secessi; ne per inverecundam præsentiam nostram seditio, quæ cœperat, plus provocaretur. Absens tamen corpore, nec spiritu, nec actu, nec monitis meis defui, quominus secundum Domini præcepta, fratribus nostris, in quibus possem, pro mea mediocritate consulerem. Et quid egerim, loquuntur vobis epistolæ pro temporibus emissæ numero tredecim, quas ad vos transmisi. » Hæc Cyprianus; qui et earumdem epistolarum argumenta ibi subtexuit : voluit namque easdem tredecim a se ad suos scriptas epistolas, quo Romanæ Ecclesiæ de impensa cura erga Dominicum gregem sibi commissum, esset in omnibus plenissime satisfactum, ad clerum mittere, penes quem ejus secessus fuerat ignaviæ ac socordiæ nomine redditus falsa relatione suspectus : purgareque se in omnibus apud eos studuit, quod majestatem, quam sciret esse, ac venerari ipse soleret in capite, eo dempto, non deficere putaret in membris, eidem compage propinquioris unitatis adnexis.

37. At quoniam, quænam illæ tredecim essent epistolæ, ex adscriptis in ea ipsarum argumentis facile potest intelligi : quo ordine ab ipso sunt positæ, easdem percensere, et quod ad rerum gestarum cognitionem, et pristinum insinuandum Ecclesiæ morem spectent, hic intexere (quod instituti ratio postulat) non gravabimur. Cum autem primis illis in eo secessu datis ad clerum litteris, quid agere deberent, se docuisse[1] tradat; ejus plane sunt argumenti duæ epistolæ illæ in editione Pamelii quinto, et sexto loco concinne positæ[2]; quarum priore, quid eo persecutionis tempore erga pauperes atque vinctos deberent sollicite agere, his plane verbis admonuit :

38. « Quoniam mihi interesse nunc non permittit loci conditio, peto vos pro fide, et religione vestra fungamini illic, et vestris partibus, et meis; ut nihil, vel ad disciplinam, vel ad diligentiam desit. Quantum autem ad sumptus suggerendos, sive illis qui gloriosa voce Deum confessi in carcere sunt constituti, sive iis qui pauperes, et indigentes laborant, et tamen in Domino perseverant, peto nihil desit; cum summa omnis, quæ reducta est, illic sit apud clericos distributa propter ejusmodi casus, ut haberent plures, unde ad necessitates, et pressuras singulorum operari possint. Peto quoque ad procurandam quietem solertia, et sollicitudo vestra non desinat. Etsi fratres pro dilectione sua cupidi sunt ad conveniendum, et visitandum confessores bonos, quos illustravit jam gloriosis initiis divina dignatio : tamen caute hoc, et non glomeratim, nec per multitudinem simul junctam puto esse faciendum; ne ex hoc ipso invidia concitetur, et introeundi aditus denegetur; et dum insatiabiles multum volumus, totum perdamus. Consulite ergo, et providete, ut cum temperamento hoc agi tutius possit : ita ut presbyteri quoque, qui illic apud confessores offerunt, singuli cum singulis diaconis per vices alternent; quia, et mutatio personarum, et vicissitudo convenientium minuit invidiam. Circa omnia enim mites, et humiles, ut servis Dei congruit, temporibus servire, et quieti prospicere, et plebi providere debemus. » Hæc ad presbyteros, et diaconos Ecclesiæ Carthaginensis primis litteris Cyprianus.

39. In eis etiam inter alia multa illud notatu dignissimum, adeo flagrasse desiderio sanctissimos illorum temporum Christianos sacratissimi illius in Ecclesia offerri soliti sacrificii, quod missam quoque (ut demonstratum est) majores dixere; ut sacerdotes Christianæ religionis intimos etiam carceres penetrarent, offerrent, et eisdem ibi positis confessoribus participarent. Rursus vero eodem propemodum argumento ad eosdem secundam[3] dedit epistolam, qua primum animi sui consilium quodnam fuerit, cum audisset plurimos e plebe ac etiam e clero esse tormentorum timore prostratos, aperit, dicens : « Quanquam causa compelleret, ut ipse ad vos properare, et venire deberem; primo cupiditate, et desiderio vestri, quæ res in votis meis summa est; tum deinde, ut ea, quæ circa Ecclesiæ gubernacula utilitas communis exposcit, tractare simul, et plurimorum con-

[1] Cypr. epist. XV.

[1] Cypr. epist. XV. — [2] Idem epist. V. VI. — [3] Idem. epist. VI.

sitio examinata timare possemus; tamen potius visum est adhuc interim latebram, et quietem tenere, respectu utilitatum aliarum, quæ ad pacem omnium nostrum pertinent, et salutem, quarum vobis a Tertullo fratre nostro carissimo ratio reddetur: qui pro certa sua cura, quam impense divinis operibus impertit, etiam hujus consilii auctor fuit, ut cautus, et moderatus existerem, nec me in conspectum publicum, et maxime ejus loci, ubi toties flagitatus, et quæsitus fuissem, temere committerem. »

40. At quoniam Cypriano hoc fixum in corde erat, ut in carcere constitutis fidei confessoribus omne exhiberetur officium; rursum ad clerum [1] Carthaginensem eodem ferme argumento scribit epistolam; datque in mandatis, ut corpora eorum, qui in carcere defuncti essent, perinde ac martyrum curarentur, sic dicens: « Corporibus etiam omnium, qui etsi torti non sunt, in carcere tamen glorioso exitu mortis excedunt, impertiatur et vigilantia et cura propensior. Neque enim virtus eorum aut honor minor est, quo minus ipsi quoque inter beatos martyres aggregentur. Quod in illis est, toleraverunt quicquid parati et prompti fuerunt. Qui se tormentis et morti sub oculis Dei obtulit, passus est quicquid pati voluit; non enim ipse tormentis, sed tormenta ipsi defuerunt. » Admonet et illud magnopere, ut dies eorum, quo ex hac vita migrarent, diligenter adnotarent; ut instar sanctorum martyrum certis diebus, more majorum, eorum celebritas die anniversaria ageretur, oblatione sacrificii; sunt hæc verba ejus: « Denique et dies eorum, quibus excedunt, adnotate: ut commemorationes eorum inter memorias martyrum celebrare possimus. Quanquam Tertullus fidelissimus, et devotissimus frater noster, pro cætera sollicitudine et cura sua quam fratribus in omni obsequio operationis impertit (qui nec illic circa curam corporum deest) scripserit, ac scribat, ac significet mihi dies quibus in carcere beati fratres nostri ad immortalitatem gloriosæ mortis exitu transeunt; et celebrentur hic a nobis oblationes et sacrificia ob commemorationes eorum, quæ cito vobiscum, Domino protegente, celebrabimus. » Hunc eumdem illum esse Tertullum, quem fratrem appellat, presbyterum Carthaginensem, cui ejusdem argumenti de cura pauperum et confessorum superius memoratas litteras dedit, nemini poterit esse dubium. Cæterum has epistolas ad clerum diversis temporibus scriptas fuisse apparet, et has ultimo tempore datas, quibus suum ad eos adventum brevi fore pollicetur.

41. Interea vero cum immensa multitudo illorum, qui Christum confessi detrusi fuissent in carcerem, relaxata a persecutoribus pertæsis tot civium necem, libera esset, et ex ipsis quidam gloria confessionis elati, licentius viverent, carnisque sordibus se turpiter inquinarent; idem Cyprianus eadem [2] quoque epistola, post pauperum curam iterum enixius inculcatam, hæc de his habet: « Sciant ex vobis, et instruantur, et discant, quia secundum Scripturarum magisterium ecclesiastica disciplina deposcat, humiles, et modestos, et quietos esse debere, ut honorem sui nominis servent; ut, qui gloriosi voce fuerint, sint et moribus gloriosi. » Et post multa de animi submissione servanda, hæc de iisdem subdit: « Doleo enim, quando audio quosdam improbe et insolenter discurrere ad ineptias, vel ad discordias vacare; Christi membra, et jam Christum confessa, per concubitus illicitos inquinare, nec a diaconis aut presbyteris regi posse: sed id agere, ut per paucorum pravos et malos mores, multorum et bonorum confessorum gloria honesta maculetur; quos vereri debent, ne ipsorum testimonio et judicio condemnati, ab eorum societate priventur. Is enim demum confessor illustris et verus est, de quo postmodum non erubescit Ecclesia, sed gloriatur. »

42. In eodem quoque secessu cum positus se scripsisse testetur [1] ad confessores exhortationem, et extorres objurgationem; ejus certe argumenti est epistola ad Rogatianum [2] presbyterum ac cæteros confessores, ad quos aliam antea se scripsisse fatetur, quæ videtur esse deperdita. Cum autem agat multis eos hortando, ut cœptum semel agonem ad finem usque perducant, et victores absolvant; demum ad confessores illos desides, qui peccatorum sordibus gloriosi nominis fulgorem obnubilassent, convertit orationem. Hos namque, data ad clerum Romanum epistola [3], vocat extorres (cum alias extorres nominet, qui, ne fidem proderent, relictis omnibus, alio commigrassent; quos non reprehensione, sed laude dignos commendat). Quid ii agerent, quod in posteriori epistola ad suos presbyteros scripta tetigerat, in hac pariter dolens ac lugens refricat, dicens [4]: « Quid deinde illud? quam vobis execrandum debet videri? quod cum summo animi nostri gemitu et dolore cognovimus, non deesse qui Dei templa, et post confessionem sanctificata et illustrata prius membra turpi et infami concubitu suo maculent, cubilia cum feminis promiscua jungentes: quando etsi stuprum conscientiæ eorum desit, hoc ipsum grande crimen est, quod illorum scandalo in aliorum ruinas exempla nascuntur. »

43. Est eadem querela in commentario illo qui (cujusvis sit) inscribitur de Singularitate clericorum, his verbis concepta: « Mentior, si non videmus exinde interitus plurimorum. Quanti et quales episcopi, et clerici simul, et laici post confessionum victoriarumque calcata certamina, post magnalia, et signa, vel mirabilia usquequaque monstrata, noscuntur cum his omnibus naufragasse, cum volunt navi fragili navigare? Quantos leones domuit una muliebris infirmitas delicata, quæ cum sit vilis et misera, de magnis efficit prædam? quod Salomon loquitur dicens [5]: Pretium meretricis tantum est unius panis; mulier autem pretiosas animas capit. Ante nos ista tractantur, et nullis terroribus coercemur; quid faceremus, si opinionibus tantummodo gestas historias

[1] Cypr. epist. XXXVII. — [2] Idem. epist. VI.

[1] Cypr. epist. XV. — [2] Idem epist. VII. — [3] Idem epist. XV. — [4] Idem epist. VII. — [5] Prov. VI.

audiremus? Sed hæc est semper incredulitas humanæ duritiæ, ut non solum audiendo, sed etiam videndo, non credat alios interiisse, nisi et seipsam viderit interire; nec sociorum moribus quatitur, dum illos promeritos aut invalidos opinatur. » Hæc ibi; licet nonnulli recentiores non Cypriano, sed Origeni adscripserint illud opus, quo vehementer reprehenditur clericorum cum feminis contubernium.

44. At ex operis argumento, alterius cujusvis potius, quam Origenis, liber ille esse convincitur. Quomodo enim, quæso, ille ab Origene potuit esse editus, qui, ut absque suspicione intra domesticos parietes cum mulieribus versari posset, seipsum abscidit [1], quique semper velut in gynæceo cum feminis versabatur, usque adeo ut non viros tantum, sed puellas quoque suarum lucubrationum amanuenses haberet? Sed nec Eusebius aut Hieronymus, qui ab eo editos commentarios recensuerunt, quicquam tale ab eo scriptum, vel leviter meminerunt. Verum qui in eam abierunt sententiam, ut putarint eum scriptum ab Origene, hac una persuasi sunt ratione, quod, quicumque is auctor sit, non videatur improbasse spontaneam factam castrationem. Atqui debuerunt hi meminisse, aliqua ex parte laudatum quoque a Domino villicum illum iniquitatis; cum alioqui idem auctor de his qui hæc perpetrarent, alio commentario se tractaturum spondeat, sic dicens [2] : « Nec minus eos, sed pejus etiam illi confundunt, qui metuentes non tantum cum aliena, sed etiam cum sua carne luctari, amputatis genitalibus abscedunt; de quibus modo examinationis suspendo sententiam, relinquens alia disputatione ponendam. »

45. Quamobrem cum Origenis illud esse opus omnino negarim, nec cui alii adscribatur, vel levis suspicio suppetat; multaque sint in eo quæ tempori congruant, et sententiis Cypriani consentiant, nec a phrasi adeo procul abhorreant, licet levissima quædam adesse videantur, quæ a Cypriani vocibus dissonent; nullus est, cui æquius quam Cypriano possit adscribi, cum (ut suo loco dicemus) idem auctor reperiatur in stylo non idem semper, sed fuisse diversus. Verum jam cætera, quæ eodem argumento idem scripserit, videamus. His enim omnibus plane consentientem scripsit epistolam Cyprianus una cum collegis ad Pomponium [3], qui eum consuluerat, quid agendum de virginibus Deo dicatis, quæ detectæ essent dormisse cum masculis, quorum unus diaconus esset, cum tamen se adhuc integras virgines perseverare jactarent.

46. At hæc cum ipse nomine omnium episcoporum respondeat, detesteturque vehementer infamem ejusmodi consuetudinem, demum relaxare magna ex causa votum simplex, quo illæ se Deo dicarant, consultius existimans, quam hisce turpitudinibus Ecclesiam infamari, hæc ait : « Quod si ex fide se Christo dicaverunt, pudice et caste sine ulla fabula perseverent; ita fortes et stabiles præmium virginitatis expectent. Si autem perseverare nolunt, vel non possunt, melius est nubant, quam in ignem delictis suis cadant. » Hæc de his Cyprianus, qui excommunicationi eas subjiciendas esse declarat, quæ sacerdotis consilio non paruerint. Solutissimos in libidinem fuisse Afros, justoque Dei judicio barbaris ea de causa tradi meruisse, docet pluribus Salvianus [1] Massiliensis.

47. Sed ad ejusdem Cypriani latebras revertamur. Illic dum esset, alias dedit litteras ad clerum et plebem de promerenda a Deo venia pro peccatis; cujus epistolæ meminit scribens ad clerum Romanum [2], cum ait : « Nec universæ fraternitati ad deprecandam Dei misericordiam allocutio et persuasio nostra defuit, quantum secundum legem fidei et timorem Dei, Domino suggerente, nostra mediocritas potuit eniti : » numeratur hæc quinta [3] ordine ex earum tredecim numero, quas tunc ibidem se scripsisse testatur. Hæc tunc Cyprianus, cum accepisset persecutionem in dies magis sævientem depopulatam esse maxima ex parte gregem dominicum, nec cessare acrius debacchari; quamobrem, ut lacrymis, jejuniis, orationibus revocare nitantur, quod a Deo irato, peccatis exigentibus, sit inflictum, pluribus admonet, revocans in memoriam solutam vitam ante flaccescentium ac declinantium a recto disciplinæ tramite Christianorum. Sed et quod flagellis probati complures in deterius prolabantur, illud de lapsibus confessorum recolit, dicens : « Quas autem plagas, quæ verbera non meremur, quando nec confessores, qui exemplo cæteris ad bonos mores esse debuerant, teneant disciplinam? Itaque dum quosdam insolenter extollit confessionis suæ tumida, et inverecunda jactatio, tormenta venerunt, etc. » Ea enim ex causa persecutionem acrius recruduisse testatur.

48. Post recensitas de persecutione ventura visiones a Deo antea demonstratas, quod nuper per visum itidem fuerat increpatum, hæc subdit : « Oremus instanter, et assiduis precibus ingemiscamus; nam et hoc nobis non olim per visionem, fratres carissimi, exprobratum sciatis, quod dormitemus in precibus, nec vigilanter oremus. » Quid autem post hæc de cessatione impetus tempestatis sibi fuerit divinitus revelatum, necessitate exposcente, ne ipsorum animi tot tantisque malis consternati deficerent, cogitur propalare; quidnam vero id fuerit, his significat verbis : « Denique ad minimum famulum suum, et in delictis licet plurimis constitutum, et dignatione ejus indignum, tamen ille pro sua circa nos bonitate mandare dignatus est : Dic illi, inquit, securus sit, quia pax ventura est : sed quod interim morula est, super sunt adhuc aliqui, qui probentur. » Visa hæc, et scripta ab eo esse hoc anno, Romana adhuc sede vacante, ejusdem citata superius epistola ad Romanum [4] clerum certam fidem facit. Quamobrem veriorem esse Decii regnantis temporis chronographiam Eusebii, et Cassiodori, dicentium imperasse annum

[1] Euseb. lib. VI. c. 7. — [2] Cypr. de singular. Cleric. — [3] Idem. epis. LXII. vide in ed. Pamel. not. 9.

[1] Salvian. de recto judicio, et provident. Dei lib. VII. — [2] Cypr. epist. XV. — [3] Idem epist. VIII. — [4] Idem epist. XV.

unum, ac menses tres, quam et nos sequimur, testificatione Cypriani, imo Dei futura prænuntiantis, apparet. Hujus plane auctoritatem mendacium redarguitur dicentium, regnasse Decium annos tres; morulam namque illam, quam divinitus Cyprianus accepit intercedere usque ad ejus persecutionis exitum, nemo dixerit tam amplo, nempe triennii temporis spatio circumscribi. Sed hæc de tempore obiter. Cætera prosequamur ex epistolis Cypriani, quibus historia certa dignaque contexitur.

49. Sextam his omnibus Cyprianus e latebris adjecit epistolam, quia inquit [1] : « Posteaquam vero, et tormenta venerunt, sive jam tortis fratribus nostris, sive adhuc, ut torquerentur, inclusis, ad corroborandos, et confortandos eos noster sermo penetravit. » Extat ipsa ad Martyres, et Confessores inscripta, [2] cujus hoc est exordium : « Exulto lætus, et gratulor, fortissimi ac beatissimi fratres, cognita fide ac virtute vestra in quibus mater Ecclesia gloriatur; gloriata et nuper quidem, cum confessione perstante, suscepta pœna est, quæ confessores Christi fecit extorres. Confessio tamen præsens, quanto in passione fortior, tanto clarior, et major in honore est. Crevit pugna, crevit et pugnantium gloria : nec retardati estis ab acie tormentorum metu, sed ipsis tormentis magis estis ad aciem provocati : fortes et stabiles ad maximi certaminis prœlium, prompta devotione prodistis; ex quibus quosdam jam comperi coronatos, quosdam vero ad coronam victoriæ proximos, universos autem, quos agmine glorioso carcer inclusit, pari ac simili calore virtutis ad gerendum certamen animatos, sicut esse oportet in divinis castris milites Christi. »

50. Cum autem glorioso laudum præconio ipsorum in subeundis tormentis constantiam prædicet, hæc de certamine unius ex illis Mappalici martyris subdit [3] : « Vox plena Spiritu sancto de martyris ore prorupit, cum Mappalicus beatissimus inter cruciatus suos proconsuli diceret : Videbis cras agonem. Et quod ille cum virtutis ac fidei testimonio dixit : Dominus implevit. Agon cælestis exhibitus, et Dei servus in agonis promissi certamine coronatus est; » et inferius : « Mappalicus suo et collegarum suorum nomine proconsuli repromisit, nec fefellit in promisso suo vox fidelis; pugnam, quam spopondit, exhibuit; et palmam quam meruit, accepit. Istum nunc beatissimum martyrem, et alios participes ejusdem congressionis, et comites in fide stabiles, in dolore patientes, in quæstione victores, ut cæteri quoque sectemini, et opto pariter, et exhortor; » et in fine verba illa tanto Patre dignissima : « O beatam Ecclesiam nostram, quam sic honos divinæ dignationis illuminat, quam temporibus nostris gloriosus martyrum sanguis illustrat. Erat ante in operibus fratrum candida, nunc facta est in martyrum cruore purpurea. Floribus ejus nec lilia nec rosæ desunt. Certent nunc singuli ad utriusque honoris amplissimam dignitatem ut accipiant coronas vel de opere candidas, vel de passione purpureas. In cælestibus castris et pax, et acies habent flores suos, quibus miles Christi ad gloriam coronetur. »

51. Quænam autem ea essent tormentorum genera, quibus tunc in Africa martyres torqueri solerent, idem Cyprianus [1] alibi his verbis edocet : « Durissimi judicis recrudescente sævitia, jam fatigatum, jam lassum corpus nunc flagella scinderent, nunc contunderent fustes, nunc equuleus extenderet, nunc ungula effoderet, nunc flamma torreret : sed de his plura in commentario de Laude martyrii. »

52. Quinam vero illi fuerint martyres, quos una cum Mappalico insignitos ait fuisse corona martyrii, ex epistola [2] Luciani, unius ex confessoribus eodem carcere pariter detenti, his verbis habetur expressum : « Martyrum nomina subjicio, Bassi in pejerario, Mappalici in quæstione, Fortunionis in carcere, Pauli a quæstione, Fortunæ, Victorini, Victoris, Herenei, Credulæ, Herenæ, Donati, Firmi, Venti, Fructi, Juliæ, Martialis, et Aristonis, qui, Deo volente, in carcere fame necati sunt : quorum et nos socios futuros intra dies, audietis : jam enim iterato reclusi sumus, sunt dies octo, in die quo tibi litteras scripsi; nam et ante dies octo per dies quinque medios modicum panis accepimus, et aquam ad mensuram. » Hæc Lucianus confessor de illis unus, ad quos Cyprianus eam scripsit epistolam. Cæterum memoratorum martyrum diversis diebus in tabulis ecclesiasticis consignata est memoria.

53. Scripsit ex eodem recessu tunc temporis Cyprianus eodem argumento epistolas tres [3], ad clerum Carthaginensem primam; ad martyres et confessores secundam; tertiam vero ad plebem fidelem : quarum trium idem ad clerum Romanum [4] scribens his verbis meminit : « Cum comperissem, eos qui sacrilegis contactibus manus suas atque ora maculassent, vel nefandis libellis nihilominus conscientiam polluissent, exambire ad martyres passim, confessores quoque importuna et gratiosa deprecatione corrumpere, ut sine ullo discrimine atque examine singulorum darentur quotidie libellorum millia contra Evangelii legem : litteras feci, quibus martyres et confessores consilio meo, quantum possem, ad Dominica præcepta revocarem. Item presbyteris, et diaconibus non defuit sacerdotii vigor, ut quidam minus disciplinæ memores, et temeraria festinatione præcipites, qui cum lapsis communicare jam cœperant, comprimerentur, intercedentibus nobis. Plebi quoque ipsi, quantum potuimus, animum composuimus; et ut ecclesiastica disciplina servaretur, instruximus. » Hæc ad Romanum clerum.

54. Porro quod tum hic, tum plerisque aliis in locis Cyprianus martyres distinguit a confessoribus, cum nihilominus reipsa eadem sit nominis significatio; constat loquendi usu confessores esse dictos, qui, licet confessi Christum essent et carceri mancipati, nondum tamen suscepissent in quæstione tor-

[1] Cypr. epist. XV. — [2] Idem epist. IX. — [3] Idem ibid.

[1] Cypr. de Laps. — [2] Apud Cyprian. epist. XXII. — [3] Cypr. epist. X. XI. XII. — [4] Idem epist. XV.

menta; martyres vero, qui tormentorum quoque sævitiam constantia superassent: hos quoque qui diros cruciatus pro Christo subiissent, martyrio coronatos antiquitas nominabat, licet nondum morte occubuissent. Quod cum ex multis aliis locis, tum præsertim ex epistola Celerini confessoris ad Lucianum [1] facile perspici potest, cum ait: « Quicumque prior vestrum coronatus fuerit, istis sororibus nostris tale peccatum remittat; » intelligens nimirum sic ipsis veniam dare, cum adhuc viventes libellum pro iisdem ex more ad episcopum scriberent: sed de his vocibus in nostris ad Romanum Martyrologium Notis uberius. Hic autem modo sit satis ex S. Ambrosio recitare quomodo, cum harum vocum una sit significatio, usu tamen postea inductum est, ut diverso sensu accipi in Ecclesia consueverint; ipse enim in precatione posteriori præparantis ad missam ita perorat: « Martyrum preces deposco, qui pro veritate non dubitarunt sanguinem fundere, nec dilexerunt animas suas usque ad mortem, ut mortis superarent auctorem, confessorum orationes expostulo, qui bella testantis inimici, dum pie viverent in catholica pace, vel etiam hæreticorum conflictationem diuturno certamine pertulerunt, atque (ut verum dicam) longioris occultique martyrii palmas acceperunt; » sed revertamur ad lapsos. Cum igitur impio atque nefando scelere conscientia sauciata doleret, ac remedia vulneribus quæreret; cum eis resisteret severitas ecclesiasticæ disciplinæ, quæ vigebat in pœnitentiis infligendis, dum nonnisi illis perfunctis, in fidelium consortium admitteret delinquentem; consueverunt primum illi detentos in carcere adire martyres, et confessores, ab eisdemque pacem petere, rogare veniam, et supplices ab eisdem ad episcopos, et cæteros sacerdotes accipere litteras, quibus in consortium piorum admitti peterent.

55. Verumenimvero quoniam ex facili indulgentia enervari videretur vigor ecclesiasticæ disciplinæ, solvique fibula divinæ censuræ, si gregatim passimque nulla habita distinctione proprii cujusque delicti, nec irrogata legibus ecclesiasticis statuta pœna, præmature nimis in Ecclesiam admitterentur; ea de causa, quas diximus, tres tunc dedit epistolas, quæ ex tredecim illis decima, undecima, ac duodecima numerantur: tres enim eodem argumento (quod rei pondus exigeret) scripsit [2] epistolas. Quarum prima presbyteros Ecclesiæ Carthaginensis admonitos reddidit, ne temere lapsis aperirent Ecclesiam, nondum pace reddita, nec episcopo annuente. Sed et de presbyteris, qui id facere perperam præsumpsissent, vehementer expostulans, post alia illud addit: « Contumelias episcopatus nostri dissimulare et ferre possem, sicut dissimulavi semper et pertuli. Sed dissimulandi nunc locus non est, quando decipiatur fraternitas nostra a quibusdam vestrum qui dum sine ratione restituendæ salutis plausibiles esse cupiunt, magis lapsis obsunt; » et inferius: « Nam cum in minoribus peccatis agant peccatores pœnitentiam justo tempore, et secundum disciplinæ ordinem ad exomologesin veniant, et per manus impositionem episcopi et cleri jus communicationis accipiant; nunc crudo tempore, persecutione adhuc perseverante, nondum restituta Ecclesiæ ipsius pace, ad communicationem admittuntur, et offertur nomen eorum; et nondum pœnitentia acta, nondum exomologesi facta, nondum manu eis ab episcopo et clero imposita, Eucharistia illis datur, cum scriptum sit [1]: Qui ederit panem, vel biberit calicem Domini indigne, etc. »

56. Post hæc autem iis qui hæc præsumpsissent, nec desinerent, presbyteris ecclesiasticam suspensionis censuram minatur, sic dicens: « Utar ea admonitione, qua me uti Dominus jubet, ut interim prohibeantur offerre; acturi apud nos, et apud confessores ipsos, et apud plebem universam causam suam; cum, Domino permittente, in sinum matris Ecclesiæ recolligi cœperimus. » Quod autem se id divino consilio facere testatur, ea occasione, quonam modo divinis dignaretur responsis, narrat his verbis: « Castigare nos itaque divina censura nec noctibus desinit, nec diebus. Præter nocturnas enim visiones, per dies quoque impletur apud nos Spiritu sancto puerorum innocens ætas, quæ in extasi videt oculis, et audit, et loquitur ea quibus nos Dominus monere et instruere dignatur. Et audictis omnia, quando ad vos reducem me Dominus fecerit; qui, ut secederem, jussit. » Hæc Cyprianus.

57. Sed et eodem quoque argumento scripsit ad martyres et confessores litteras [2]; quibus in primis conqueritur, quod erga ipsos consuetam muneris functionem diaconi minus impleverint; unde factum sit, ut propemodum nescientibus regulam ecclesiasticam transgredi data ab illis videretur occasio. Quodnam vero esset ejusmodi diaconorum officium, docet his verbis: « In præteritum semper sub antecessoribus nostris factum est, ut diaconi ad carceres commeantes, martyrum desideria consiliis suis, et Scripturarum præceptis gubernarent. » Post hæc vero commendat eorum modestiam, qui supplices litteras pro lapsis scripserint, ea adhibita cautione, ut pace in Ecclesia restituta, coeunte episcopo una cum clero, id maturo consilio fieret.

58. *De libellis qui a martyribus concedi solebant ut lapsos Ecclesiæ restituerent.* — At in eo illos emendari cupit, quod ait: « Sed et illud ad diligentiam vestram redigere, et emendare debetis, ut nominatim designetis eos, quibus pacem dari desideratis. Audio enim quibusdam sic libellos fieri, ut dicatur: Communicet ille cum suis. Quod nunquam omnino a martyribus factum est, ut incerta et cæca petitio invidiam nobis postmodum cumulet. Late enim patet quando dicitur: Ille cum suis, et possunt nobis viceni, et triceni, et amplius offerri, qui propinqui, et affines, et liberti, et domestici esse asseverentur ejus qui accipit libellum. Et ideo peto, ut eos quos ipsi videtis, quos nostis, quorum pœnitentiam satisfactioni proximam conspicitis, designetis nominatim

[1] Cypr. epist. XXII. — [2] Idem epist. X. XI. XII.

[1] I. Cor. XI — [2] Cypr. epist. XI.

libello ; et sic ad nos fidei ac disciplinæ congruentes litteras dirigatis. » Hæc Cyprianus. Tanta enim reverentia et honore non laici tantum, sed et clerici, ac ipsorum præsertim episcopus, martyres, et confessores in carcere detentos prosequi consueverant, ut ab illorum rogatione desciscere, et, quos illi litteris commendassent, despicere, invidiosum nimis et asperum censeretur. Quamobrem et populum, ne pro ejusmodi lapsis litteras extorqueret, pro quibus festina communicatio rogaretur, ac invidia de pace negata in episcopum conflaretur, aliis de ea re litteris datis admonuit.

59. Cæterum haud recens est usus, nec tempore Cypriani primum excogitatus, ut consistentes in carcere martyres et confessores, pro eorum, qui a fide persecutionis tempore excidissent, reconciliatione cum Ecclesia ad episcopos darent libellos ; siquidem Tertullianus[1] eorumdem libellorum sæpius meminit, ut cum ait : « Quam pacem quidam in Ecclesia non habentes, a martyribus in carcere exorare consueverunt ; et ideo etiam propterea in vobis habere, et fovere, et custodire debetis, ut sic forte et aliis præstare possitis. » Insuper : « At tu jam ad martyres tuos effundis hanc potestatem : ut quisque ex confessione vincula induit adhuc mollia, in novo custodiæ nomine, statim ambiunt mœchi, statim adeunt fornicatores, jam preces circumsonant, jam lacrymæ circumstagnant maculati cujusque ; nec ulli magis aditum carceris redimunt, quam qui Ecclesiam prodiderunt ; » et inferius : « Alii (nempe lapsi) ad metalla confugiunt, et inde communicatores revertuntur. » Hæc omnia Tertullianus, jam labe Montani fœdatus, ut qui ægre ferret carnis crimine lapsos ad pœnitentiam recipi. Ex quibus intelligas, pro quolibet lapsorum genere a martyribus rogari libellos, nec carcere tantummodo detentos confessores id officii præstare solitos, sed et eos qui fidei causa ad metalla damnati essent. Quænam porro esset ejusmodi forma libelli, quem pro lapsis martyres ad episcopos scriberent ; ex eo quem Lucianus[2] ad ipsum S. Cyprianum scripsit, licet improbato, possumus facile intelligere ; quem paulo inferius recitabimus.

60. Fluxisse autem inde ea consuetudo videtur ; quod lapsi ad confessores ab episcopis pro pace consequenda, priusquam reconciliarentur Ecclesiæ, mitterentur, ut ab illis primo veniam peterent, in quos inverecundius deliquissent, dum fortiter confitentibus illis, ipsi ignaviter pernegassent. Magna certe in primis hujuscemodi pœna esse videbatur, ipsos turpi negatione fœdatos vel vultus eorum inspexisse confessionis gloria fulgidos atque decoros. Consulebatur hac via et confessorum dignitati et lapsorum utilitati, qui sic cogerentur, ut victi, se victoribus subjicere, eaque animi demissione eorum precibus veniam ab Ecclesia promereri. Sed quod in remedium olim fuerat introductum, humana nequitia cœpit convertere in delictum : dum lapsi, spreto episcopo ac aliis sacerdotibus, sponte convolarent ad martyres, extortisque ab eis supplicibus ad episcopum de communicatione libellis, quasi oppigneratam ac martyrum precibus debitam communicationem ab Ecclesia exigebant potius, quam petebant. Verum et illud certissimum est, quod ad hujusmodi libellos pertinet, non satis fuisse lapsis a martyribus pacem obtinuisse, nisi per episcopum reconciliarentur Ecclesiæ ; id quidem Cyprianus in commentario de Lapsis in secus facientes his verbis declamat : « Contra Evangelii vigorem, contra Domini et Dei legem, temeritate quorumdam laxatur incautis communicatio ; irrita et falsa pax, periculosa dantibus, et nihil accipientibus profutura. »

61. Quid autem post hæc acciderit, idem Cyprianus in sæpius memorata ad Romanum clerum epistola narrat his verbis[1] : « Postmodum vero cum quidam de lapsis, sive sua sponte, sive aliquo incitatore, audaci flagitatione proruerent, ut pacem sibi a martyribus et confessoribus promissam extorquere violento impetu niterentur ; de hoc etiam bis ad clerum litteras feci, et legi ei mandavi ; ut ad illorum violentiam interim quoquo genere mitigandam, si qui libello a martyribus excepto de sæculo excederent, exomologesi facta, et manu eis ad pœnitentiam imposita, cum pace sibi a martyribus promissa, ad Dominum remitterentur. » Extant eædem duæ epistolæ[2], et perbreves ; de his igitur omnibus a se gestis Cyprianus pro sua excusatione scribens ad Romanum clerum, missisque ad eum a se tunc scriptis epistolis, omnia se egisse ex præscripto litterarum, quas per Clementium ille miserat, contestatur.

62. Sic igitur admoniti (ut demonstratum est) a Cypriano de lapsis magna cautela recipiendis martyres et confessores, omnes æque magna animi submissione (ut par erat) episcopo monenti obtemperarunt ; unus tantummodo Lucianus confessor repugnans et contradicens inventus est ; cujus causa magnæ excitatæ sunt turbæ ; adeo ut quid in ea re agendum foret, visum sit Cypriano, ceu in re magni momenti, Apostolicam Sedem tametsi pastore vacantem consulere. Ad clerum itaque ipsius scribens[3], quæ post priores datas ab se ad eum litteras contigerint, his verbis significat : « Post factas ad vos litteras, fratres carissimi, quibus actus noster expositus, et disciplinæ ac diligentiæ quantulacumque ratio declarata est, aliud accessit, quod nec ipsum latere vos debuit. Nam frater noster Lucianus, et ipse unus de confessoribus, fide quidem calidus et virtute robustus, minus Dominica lectione fundatus, quædam conatus est, imperiti jam pridem se vulgi auctorem constituens, ut manu ejus scripti libelli gregatim multis nomine Pauli darentur ; cum Mappalicus martyr cautus et verecundus, legis ac disciplinæ memor, nullas contra Evangelium litteras fecerit, sed tantum domestica pietate commotus, matri suæ et sorori, quæ lapsæ fuerant, mandaverit

[1] Tertul. de Pudicit. c. 22. — [2] Apud Cyprian. epist. XVII.

[1] Cypr. epist. XV. — [2] Idem epist. XIII. et XIV. — [3] Apud Cyprian. epist. XXIII.

pacem dari; Saturninus quoque post tormenta adhuc in carcere constitutus, nullas ejusmodi litteras emiserit. Lucianus vero non tantum Paulo adhuc in carcere posito, nomine illius libellos manu sua scriptos passim dedit, sed et post ejus excessum eadem facere sub ejus nomine perseveravit; dicens hoc sibi ab illo mandatum, nesciens Domino magis quam conservo obtemperandum. Aurelii quoque adolescentis tormenta perpessi nomine, libelli multi dati sunt, ejusdem Luciani manu scripti, quod litteras ille non nosset; » et paulo inferius :

63. « Postquam vero ad eos litteras misi, ut quasi moderatius aliquid et temperantius fieret, universorum confessorum nomine idem Lucianus epistolam scripsit, qua pæne omne vinculum fidei, et timor Dei, et mandatum Domini, et Evangelii sanctitas et firmitas solveretur. Scripsit enim omnium nomine universis eos pacem dedisse, et hanc formam per me aliis episcopis innotescere velle; cujus epistolæ exemplum ad vos transmisi; » quæ est hujusmodi [1] :

64. « Universi confessores Cypriano papæ salutem. Scias nos universis, de quibus apud te ratio constiterit quid post commissum egerint, dedisse pacem; et hanc formam per te et aliis episcopis innotescere voluimus. Optamus te cum sanctis martyribus pacem habere. Præsente de clero et exorcista et lectore, Lucianus scripsit. » Hucusque libellus, seu Luciani litteræ, quas adeo improbat Cyprianus, qui subdit [2] : « Additum est plane, de quibus ratio constiterit quid post commissum egerint. Quæ res majorem nobis conflat invidiam; ut nos, cum singulorum causas audire et excutere cœperimus, videamur multis negare, quod se nunc omnes jactant a martyribus et confessoribus accepisse. »

65. Quanta autem mala ex his oborta sint, idem [3] sic narrat : « Denique hujus seditionis origo jam cœpit; nam in provincia nostra per aliquot civitates in præpositos impetus multitudinum factus est; et pacem, quam semel cunctis a martyribus et confessoribus datam clamitabant, confestim sibi repræsentari coegerunt, territis et subactis præpositis suis, qui ad resistendum minus virtute animi et robore fidei prævalebant. Apud nos etiam quidam turbulenti, qui vix a nobis in præteritum regebantur, et in nostram præsentiam differebantur, per hanc epistolam, veluti quibusdam facibus accensi, plus exardescere, et pacem sibi datam extorquere cœperunt; de quibus quales ad clerum nostrum litteras fecerim, exemplum [4] vobis misi. Sed et quid mihi Caldonius collega pro integritate et fide sua scripserit, quidve ego ei rescripserim [5], utrumque ad vos legendum transmisi. » Extant omnes a Pamelio decentiori dispositæ ordine, ex quibus perjucundam epistolarem historiam contexere valeamus.

66. *Disciplinares leges de lapsis Romæ in Concilio editæ universis Ecclesiis præscribuntur.* — Quanta maturitate atque consilio prudentiores episcopi esse consueverint in restituendis in Ecclesiam lapsis, Caldonius episcopus manifestavit exemplo in ea quam ad Cyprianum dedit epistola, in qua quid gestum sit narrat, de illis agens qui post negationem iterum viderentur esse confessi, his verbis [1] : « Necessitas temporum facit, ut non temere pacem demus; sed oportebat vobis scribere, quoniam ii, qui posteaquam sacrificaverunt, iterato tentati, extorres sunt facti. Videntur ergo mihi abluisse prius delictum, dum possessiones, et domos dimittunt; et pœnitentiam agentes, Christum sequuntur. » Quinam hi essent, et quid illis contigerit, subdit : « Ergo Felix, qui presbyterium subministrabat sub Decimo, proximus mihi vicinus (plenius cognovi eumdem Felicem) et Victoria conjux ejus et Lucius fideles, extorres facti, reliquerunt possessiones, quas nunc fiscus tenet. Sed et seu per se, seu per eosdem, mulier nomine Bona, quæ tracta est a marito ad sacrificandum; quæ conscientia non commissi, sed quia tenentes manus ejus ipsi sacrificabant : sic ipsa cœpit dicere contra : Non feci; vos fecistis; sic et ipsa extorris facta est. Cum ergo universi pacem peterent, dicentes, Recuperavimus fidem, quam amiseramus; pœnitentiam agentes, et Christum publice sumus confessi; quamvis mihi videantur pacem debere accipere, tamen ad consultum vestrum eos dimisi, ne videar aliquid temere præsumere. » Hæc de lapsis postea factis extorribus Caldonius.

67. Dicebantur extorres (ut diximus) qui, ne Christum negare cogerentur, dimissis omnibus, se subtraherent; qui etiam inter confessores adnumerabantur. Nam etsi coram judice libera voce minus confiterentur, tamen facti potius, quam verborum, ista confessio videbatur; dum, ut Christi fidem salvam custodirent, neve religionis dispendium paterentur, bona sua fisco possidenda dimitterent, carosque suos dulcemque patriam relinquerent, in externas regiones migrantes. Quamobrem hos jure in Ecclesiam recipiendos esse, ad eum rescribens, statuit Cyprianus [2].

68. Non has tantum ad clerum Romanum idem Cyprianus una cum suis Caldonii litteras misit, sed et fasciculo alligavit Celerini ad Lucianum, et hujus ad illum redditas litteras; quippe qui Romanæ Ecclesiæ judicio cuncta probari cupiens, eamdem de omnibus, quæ accidissent, plenissime voluit fieri certiorem; ut tum de rebus a se gestis exactam redderet rationem, tum vero de iis, quæ postea acturus esset, ab eadem sede sibi regula tradita, primariæ sedis auctoritate suffultus, oblatrantium ora compesceret. Sed hæc ipse de citatis epistolis [1] : « Exemplar, inquit, quoque epistolæ Celerini boni, et robusti confessoris, quam ad Lucianum eumdem confessorem scripserit, item quid Lucianus ei rescripserit, misi vobis; ut sciretis, et laborem circa omnia, et diligentiam nostram, et veritatem disceretis, Celerinus confessor quam sit moderatus, et

[1] Apud Cyprian. epist. XVII. — [2] Cypr. epist. XXIII. — [3] Idem ead. epist. XXIII. — [4] Apud Cyprian. epist. XIX. — [5] Cypr. epist. XX.

[1] Apud Cyprian. epist. XIX. — [2] Cypr. epist. XX. — [3] Idem ep. XXIII.

cautus, et humilitate ac timore sectæ nostræ verecundus; Lucianus vero circa intelligentiam Dominicæ lectionis (ut dixi) minus peritus, et circa invidiam verecundiæ nostræ relinquendam facilitate sua molestus, etc. »

69. Sed et quæ Celerinus confessor de sorore lapsa sollicitus scribat, hic narrasse utile erit : « In magna, inquit [1], tribulatione me constitutum scias; et, ac si sis mecum præsens, sic charitatis pristinæ reminiscor die ac nocte; Deus solus scit. Et ideo peto, ut annuas desiderio meo, et mecum doleas in morte sororis meæ, quæ cecidit in hac vastatione Christo; sacrificavit enim, et exacerbavit Dominum nostrum; quod nobis manifestum videtur. Pro cujus factis ego in lætitia Paschæ flens die ac nocte, in cilicio, et cinere lacrymabundus dies exegi, et exigo usque in hodiernum. » Hæc, et alia ipse de ea; ex quibus sane conspicitur (quod ad tempus spectat) jam ante tempus Paschale ejusmodi Decii persecutionem cœpisse, ac proinde (ut demonstratum est), Philipporum necem, et Decii imperium hujus ferme anni exordio contigisse. Extant et Luciani litteræ [2], quibus Pauli martyris jussu se pacis libellos dare lapsis profitetur.

70. Inter hæc autem paulo post primas quas diximus Cypriani litteras ad clerum Romanum missas, cum nondum quas modo diximus, ad eumdem clerum scriptas epistolas tabellario dedisset; accepit ipse Cyprianus ab eodem clero Romano, et ab iis qui ex eis in carcere erant detenti epistolas duas; quæ cujusnam argumenti essent, ipse in fine, imo (ut verius putamus) appendice litterarum ad clerum Romanum, his verbis indicat : « Opportune vero supervenerunt litteræ vestræ, quas accepi ad clerum factas; item quas beati confessores Moyses, et Maximus, Nicostratus, et cæteri Saturnino, et Aurelio, et cæteris miserunt, in quibus Evangelii plenus vigor, et disciplina robusta legis Dominicæ continentur. Laborantes hic nos, et contra invidiæ impetum totis fidei viribus resistentes, multum sermo vester adjuvit, ut divinitus compendium fieret, et priusquam venirent ad vos litteræ, quas vobis proxime misi, declararetis nobis, quod secundum Evangelii legem stet nobiscum fortiter atque unanimiter etiam vestra sententia. » Porro ejusmodi clericorum litteræ Romanorum confessorum excidisse videntur; nam priores illas, per Clementium scriptas, diversas ab iis esse constat.

71. Verum his ad clerum Romanum Cyprianus adjecit litteras a se redditas ad Moysen, Maximum [3], et alios item Romanos clericos detentos in carcere confessores, quos pluribus laudibus prosecutus est; quippe qui, cum primi omnium confessi essent Christi nomen, nobile cæteris exhibuissent imitationis exemplum. Tanti ponderis erat Romanorum clericorum quodcumque virtutis specimen editum, ut alios quamlibet longe positos in transmarinis provinciis ad imitandum alliceret.

[1] Apud Cypr. epist. XXI. — [2] Idem epist. XXII. — [3] Cypr. ep. XXIII.

72. Missurus porro ad Romanum clerum litteras Cyprianus, quod nefas esset ecclesiasticos alio quopiam quam ecclesiasticis hominibus tabellariis uti, quod cæteri abessent clerici, novos creare ad eam obeundam functionem opus habuit; quamobrem Saturum tum ordinavit lectorem, et Optatum confessorem subdiaconum constituit; de quibus hæc scribit ad clerum Carthaginensem [1] : « Quoniam oportuit me per clericos scribere (scio autem nostros plurimos absentes esse, paucos vero, qui illic sunt, vix ad ministerium quotidiani operis sufficere) necesse fuit novos aliquos constituere, qui mitterentur; fecisse me autem sciatis lectorem Saturum, et hypodiaconum Optatum confessorem. » Fuerant jam ambo antea probati, ille in lectione, hic vero lector fuerat audientium catechumenorum doctor jampridem constitutus; ambobus olim egregio morum exemplo collatorum ordinum candidatis. Quibus videas, nihil persecutionis tempore esse remissum de exacta ecclesiastica disciplina, quæ mature admodum in novorum ordinum initiatione procedere consuevit. Per hos itaque ad Romanum clerum se tunc scripsisse, idem in posterioribus ad eumdem redditis litteris [2] attestatur.

73. Post hæc autem accidit, ut lapsi a Cypriano ardentius pacem peterent, idque tanquam Ecclesiæ nomine datis litteris. Horum temeritatem ille retundens, in episcopis ac fidelibus cæteris, non in lapsis Ecclesiam consistere demonstrans, hæc addit [3] : « Absit enim, nec Dei misericordia, et potestas invicta patiatur, ut Ecclesia esse dicatur lapsorum numerus, cum scriptum sit : Deus non est mortuorum, sed vivorum ; » et addit : « Si autem quidam lapsi Ecclesiam se volunt esse ; et si apud illos, et in illis est Ecclesia ; quid superest, quam ut ipsi rogentur a nobis, ut nos ad Ecclesiam dignentur admittere ? Summissos ergo, et quietos, et verecundos esse oportet eos, qui delicti sui memores satisfacere Deo debent, nec Ecclesiæ nomine litteras facere, cum se magis sciant Ecclesiæ scribere. » Hæc ipse. Qui et presbyterum Caium, quod communicasset cum lapsis, et pro eis oblationes obtulisset, voluit esse excommunicatum; sed et id ipsum aliis comminatus hæc ait ad clerum Carthaginensem [4] scribens : « Interea si quis immoderatus, et præceps, sive de nostris presbyteris, et diaconibus, sive de peregrinis ausus fuerit ante sententiam nostram communicare cum lapsis; a communione nostra arceatur, apud nos causam dicturus temeritatis suæ, quando in unum, permittente Domino, convenerimus. »

74. Illud etiam est observatione dignum (quod ad exactam disciplinam ecclesiasticam spectat) haud sine aliqua pœna relinqui clericos illos voluisse, qui in persecutione, sua sponte, absque accepta licentia, Carthagine recessissent ; quos (quantumlibet episcopi haberent exemplum qui se subtraxisset, et adhuc persecutione durante iidem in certamen etiam re-

[1] Cypr. epist. XXIV. — [2] Idem epist. XXIV. — [3] Idem epist. XXVII. — [4] Idem. epist. XXVIII.

diissent) Cyprianus in divisione mensurna, nempe a stipendio clericorum voluit abstinere, donec eorum causa, ipso redeunte episcopo plenius cognosci posset; hæc pluribus ipse dicta epistola ad clerum Carthaginensem [1]. Porro de his omnibus quæ accidissent post missas litteras per Saturum et Optatum, et quid in eos procaciter pacem postulantes, et de iisdem ad clerum Carthaginensem scripsisset, Romanum clerum [2] reddit certiorem. Sed et alias eodem argumento adjunxit, quibus de cavendo veternoso serpente Privato hæretico, de quo superius dictum est, sollicite admonuit; dedit has Cyprianus litteras Romam perferendas Fortunato hypodiacono, quod redditæ a Romano clero ad eum litteræ [3] testantur.

75. Acceptis prioribus tam ad clerum, quam ad confessores in carcere detentos Cypriani litteris, visisque ab eo scriptis de lapsis recipiendis, deque convulsa ab aliquibus ecclesiastica disciplina; horum temeritatem damnare Romanam Ecclesiam, probareque per omnia in ea re Cypriani sententiam redditis ad Cyprianum litteris, Romanus clerus gravibus quidem assertionibus, firmisque decretis significat. Extant ipsæ litteræ [4], quibus illi nequaquam se aliquid novi in re tanta decernere, sed semper servatam in Ecclesia disciplinam perscribere profitentur. Ac primum illud, cum commendat Cypriani studium, quo Romanæ Ecclesiæ judicio sua exhibeat examinanda atque probanda; postea de ecclesiastica disciplina persecutionis tempore etiam mordicus retinenda, hæc subdit : « Quid enim, inquit, magis aut in pace tam aptum, aut in bellis persecutionis tam necessarium, quam debitam severitatem divini vigoris tenere ? quam qui remiserit, instabili rerum cursu erret semper necesse est, et huc atque illuc variis atque incertis negotiorum tempestatibus dissipetur, et quasi extorto de manibus consiliorum gubernaculo, navim ecclesiasticæ salutis illidat in scopulos. Ut appareat, non aliter saluti ecclesiasticæ consuli posse, nisi se qui et contra ipsam faciunt quasi quidam adversi fluctus repellantur, et disciplinæ ipsius semper custodita ratio, quasi salutare aliquod gubernaculum in tempestate servetur. »

76. Videas ex iis plane Romanam Ecclesiam in omnibus domi forisque, in pace belloque ecclesiasticæ disciplinæ servandæ vindicem præfuisse, nec passam esse eam ulla ex parte quavis occasione convelli : nam addit : « Nec hoc nobis nunc nuper consilium cogitatum est, nec hæc apud nos adversus improbos modo supervenerunt repentina subsidia; sed antiqua hæc apud nos severitas, antiqua fides, disciplina legitur antiqua. Quoniam nec tantas de nobis laudes Apostolus protulisset dicendo [5], Quia fides vestra prædicatur in toto mundo : nisi jam exinde vigor iste radices fidei temporibus illis mutuatus fuisset ; quarum laudum et gloriæ degenerem fuisse, maximum crimen est. » Hæc et alia Romanus clerus; ex quibus apparet tenacissimam semper fuisse Romanam Ecclesiam avitæ disciplinæ, et paternarum traditionum vigilantissimam custodem ; unde et subdit : « Absit enim ab Ecclesia Romana; vigorem suum tam profana facilitate dimittere, et nervos severitatis eversa fidei majestate dissolvere; ut cum adhuc non tantum jaceant, sed et cadant eversorum fratrum ruinæ, properata nimis remedia communicationum utique non profutura præstentur, et nova per misericordiam falsam vulnera veteribus transgressionis vulneribus imprimantur, ut miseris ad eversionem majorem eripiatur et pœnitentia. » Multa denique id genus inculcat.

77. Quod vero ipsorum esset muneris, vacante adhuc sede, invigilare super universum Dominicum gregem, eadem quoque ad alios se scripsisse testantur, cum subjiciunt ista : « Quales litteras in Siciliam quoque miserrimus subjectas habebis : quanquam nobis differendæ hujus rei necessitas major incumbat, quibus post excessum nobilissimæ memoriæ viri Fabiani nondum est episcopus propter rerum et temporum difficultates constitutus, qui omnia ista moderetur, et eorum, qui lapsi sunt, possit cum auctoritate et consilio habere rationem. » At hæc præcepta non se tantum Siculis et Afris, sed et universo christiano orbi præscribere, quæ paulo inferius ab eisdem posita sunt, manifeste declarant, cum aiunt : « Aspice totum orbem pæne vastatum, et ubique jacere dejectorum reliquias et ruinas, idcirco tam grande expeti consilium, quam late propagatum videtur esse delictum. Non sit minor medicina, quam vulnus est; non sint minora remedia, quam funera. » Hæc illi.

78. Porro idem clerus Romanus, ad evitandam invidiam odiumque lapsorum, ne ipsi tantum viderentur auctores atque pervulgatores severitatis ecclesiasticæ disciplinæ; hoc ipso tempore, persecutione adhuc instante, Romæ Synodum habuere, convocatis vicinis episcopis præsentibus, et iis qui ex aliis regionibus extorres episcopi Romam ad tutum portum fidei convenissent; in tanta enim gentium multitudine ex omnibus orbis regionibus ibi degentibus, quemlibet, mutato præsertim habitu, potuisse delitescere, ex iis quæ nunc videmus in ea, facile inducimur ut credamus. At de habito ea de re Romæ Concilio clerus Romanus, iisdem litteris ad Cyprianum redditis, his verbis significat, quæ primum hæc habent [1] : « Perquam enim nobis et invidiosum et onerosum videtur, non per multos examinare, quod per multos commissum videatur fuisse, et unum sententiam dicere, cum tam grande crimen per multos diffusum notetur exiisse ; quoniam nec firmum decretum potest esse, quod non plurimorum videbitur habuisse consensum. » Et post alia de episcopis qui tunc Romam ad Synodum convenere, hæc habet :

79. « Cujus temperamenti moderamen nos hic tenere quærentes, diu et quidem multi, et quidem cum quibusdam episcopis vicinis nobis ; et appropin-

[1] Cypr. epist. XXVIII. — [2] Idem epist. XXIX. — [3] Apud Cypr. epist. XXXIII. — [4] Idem epist. XXXI. — [5] Rom. I.

[1] Apud Cypr. epist. XXXI.

quantibus, et quos ex aliis provinciis longe positis persecutionis istius ardor ejecerat; ante constitutionem episcopi nihil innovandum putavimus; sed lapsorum curam mediocriter temperandam esse credimus; ut interim, dum episcopus dari a Deo nobis sustinetur, in suspenso, eorum qui moras possunt dilationis sustinere, causa teneatur. Eorum autem, quorum vitæ suæ finem urgens exitus dilationem non potest ferre, acta pœnitentia, et professa frequenter suorum detestatione factorum, si lacrymis, si gemitibus, si fletibus dolentis ac vere pœnitentis animi signa prodiderint, cum spes vivendi secundum hominem nulla substiterit, ita demum caute, et sollicite subveniri, Deo ipso sciente quid de talibus faciat, et qualiter judicii sui examinet pondera; nobis tamen anxie curantibus, ut nec pronam nostram improbi homines laudent facilitatem; nec vere pœnitentes accusent nostram quasi duram crudelitatem. » Quam ergo parum tuta, quamque dubia sit illa festinanter exhibita reconciliatio etiam petentibus eam cum lacrymis, dicta nuper sententia declaravit.

80. Sed et quas leges præscribant, et admonitionem ingerant Romani clerici lapsis pœnitentibus in Ecclesiam redire conantibus, ut hic etiam intexamus, argumenti ratio postulat. « Pulsent, inquiunt, sane fores, sed non utique confringant; adeant ad limen Ecclesiæ, sed non utique transiliant; castrorum cælestium excubent portis, sed armati modestia, qua intelligant se desertores fuisse; resumant precum suarum tubam, sed qua non bellicum clangant; arment se quidem modestiæ telis, et quem negando mortis metu fidei dimiserant clypeum, resumant; sed ut contra hostem diabolum, vel nunc armati, non contra Ecclesiam, quæ illorum dolet casus, armatos esse se credant. Multum illis proficiet petitio modesta, postulatio verecunda, humilitas necessaria, patientia non otiosa. Mittant legatos pro suis doloribus lacrymas; advocatione fungantur ex intimo pectore prolati gemitus, dolorem probantes commissi criminis, et pudorem. » Hæc et alia de præscriptis legibus pœnitentibus lapsis Romanus clerus.

81. Quæ autem Romæ in hac sunt Synodo de lapsis coercendis, vel recipiendis decreta, eadem universæ Ecclesiæ Catholicæ servanda præscripta, ad singulas toto orbe diffusas Ecclesias missa sunt. Tantam enim in sede Petri inesse auctoritatem omnes intelligebant, ut universus longe lateque diffusus catholicus orbis sibi servandum esse indubitatum haberet, quod sciret a Petri cathedra dimanare. De vulgatis autem per orbem statutis de lapsis Romæ decretis Cyprianus affirmat, dum scribens ad Antonianum, hæc ait in primis de Novatiano tunc Romanæ Ecclesiæ presbytero subscribente [1] : « Additum est etiam ad alia decreta scripta, Novatiano tunc scribente, et quod scripserat sua voce recitante, et presbytero Moyse tunc adhuc confessore, nunc jam martyre subscribente : Ut lapsis infirmis, et in exitu constitutis pax daretur : quæ litteræ per totum mundum missæ sunt, et in notitiam Ecclesiis omnibus, et universis fratribus perlatæ sunt. »

82. Porro eædem litteræ ad Cyprianum in Africam per ecclesiasticos tabellarios Saturum atque Optatum clericos allatæ sunt; quibus etiam tunc qui in carcere erant Romani clerici confessores Moyses, et alii ad eumdem Cyprianum litteras [1] dederunt, easdemque a cætero clero libere agente scriptis litteris adjunxerunt. Nam earum illi in suis etiam meminerunt, quibus admirabilem quamdam in perferendo diutino carcere præ se ferunt alacritatem, non utique ex infirmæ naturæ viribus, sed ex divinæ Scripturæ thesauro comparatam, ac majoribus in dies accessionibus cumulatam : quid præterea optent, his verbis declarant : « Hæc, et hujusmodi cum de Evangelio collata perlegimus, et quasi faces quasdam ad inflammandam fidem Dominicis vocibus suppositas nobis sentiamus : hostes veritatis non tantum non jam perhorrescimus, sed provocamus, et inimicos Dei jam hoc ipso, quod non cessimus, vicimus; et nefarias contra veritatem leges subegimus, et si nondum nostrum sanguinem fudimus, sed fudisse parati sumus. Nemo hanc dilationis nostræ moram clementiam judicet, quæ nobis officit; quæ impedimentum gloriæ facit; quæ cælum differt, quæ gloriosum Dei conspectum inhibet. In hujusmodi enim certamine, et in hujusmodi, ubi decertat fides, prœlio, mora martyres non distulisse, vera clementia est. Pete ergo, Cypriane carissime, ut nos gratia sua Dominus magis ac magis in dies singulos quosque uberius atque propensius et armet, et illustret, et viribus potentiæ firmet ac roboret. » Hæc ipsi, et alia id genus complura.

83. Quod insuper de lapsorum restitutione comprobent, quæ ad eos idem Cyprianus nuper scripserat, hujusmodi ac dignam sane afferunt causam : « Animadvertimus enim, te congruente censura, et eos digne objurgasse, qui immemores delictorum suorum pacem a presbyteris per absentiam tuam festinata, et præcipiti cupiditate extorsissent; et illos, qui sine respectu Evangelii [2] sanctum Domini canibus, et margaritas porcis profana facilitate donassent; cum grande delictum, et per totum pene orbem incredibili vastatione grassatum, non oporteat nisi, (ut ipse scribis) caute moderateque tractari, consultis omnibus episcopis, presbyteris, diaconibus, confessoribus, et ipsis stantibus laicis, ut in tuis litteris et ipse testaris : ne, dum volumus importune ruinis subvenire, alias majores ruinas videamur parare. Ubi enim divinus metus relinquitur, si tam facile peccantibus venia præstetur? » et inferius : Cæterum, ubi erit, quod custodia squallidi carceris includuntur, qui Christum confitentur; si sine periculo fidei sunt qui negaverunt? Ubi quod in nomine de catenarum ambitu vinciuntur, si sine communicatione non sunt qui confessionem Dei non retinuerunt? Ubi quod detenti martyres gloriosas animas suas ponunt; si, qui dereliquerunt fidem, periculorum, et delicto-

[1] Cypr. epist. LI.

[1] Apud Cypr. epist. XXVI. — [2] Mat. VII.

rum suorum non sentiunt magnitudinem? » Hæc ipsi, atque alia plura in eamdem sententiam.

84. Post hæc autem haud multum temporis intercessit, cum postremas scriptas a Cypriano litteras, redditas a Fortunato hypodiacono [1], Romanus clerus accepit; qui etiam alias dedit ad ipsum Cyprianum ejusdem propemodum argumenti quo superiores [2], sed præpostero ordine a Pamelio recitatas; cum, quæ longe ante has datæ erant, post has ponat numero trigesimo primo. Cæterum ejus industriam in disponendis Cypriani epistolis cum magnopere commendemus, haud tamen possumus eidem in omnibus assentiri; nam ad exactam rationem temporum historiam contexentes, interdum a posito ab eo ordine cogimur resilire. Id enim ipsi viventi minime displicuit, acceptis hac de re meo nomine litteris a reverendissimo domino Lindano, tum Ruremundensi, postea Gandavensi episcopo, ejus rei æquo arbitro, Romæ tum agente, et Notationes nostras in Romanum Martyrologium cognoscente. Quem talem ac tantum catholicæ fidei professorem, et defensorem, strenuumque pugilem, et ob immensos pro veritate orthodoxa exantlatos labores, et gravissima suscepta pericula, absque sanguine martyrem, gravi jactura totius Ecclesiæ, cito abreptum catholicus orbis ingemuit. Sed jam cœpta prosequamur.

85. *De Privato hæretico.* — Quod igitur Cyprianus admonuisset Romanum clerum, cavendum subdolum hominem Privatum hæreticum, catholico nomine pervagantem, atque Romam advenientem, ut ab omnium principe Ecclesia communicationem catholicam suffurari posset; qua obtenta, ejus prærogativa cum cæteris quoque communicare posset Ecclesiis; quid ad hæc Romanus clerus [3] rescripserit, audiamus : « Quod autem pertinet ad Privatum Lambesitanum, pro tuo amore fecisti, qui rem nobis sollicite nuntiare voluisti; omnes enim nos decet pro corpore totius Ecclesiæ, cujus per varias quasque provincias membra digesta sunt, excubare. Sed nos etiam ante litteras tuas fraus callidi hominis latere non potuit : nam cum ante hac quidam ex ipsius nequitiæ cohorte venisset vexillarius Privati, et furto et fraudulenter litteras a nobis elicere curaret; nec quis esset latuit; nec litteras, quas volebat, accepit. » Hæc illi.

86. Ex quibus plane intelligas, quanti facerent etiam hæretici Romanæ Ecclesiæ communicationem; quippe qui scirent se omni hæreseos infamiæ aspersa labe purgandos, Catholicosque ab omnibus comprobandos, si se cum ea communicare ejus litteris demonstrarent, ut sane appareat, Romanæ solius Ecclesiæ censura hæreticos a Catholicis discriminari solitos; eos nimirum habendos esse Catholicos, quibus illa catholicæ communicationis litteras impertiret; illos vero e contra ab omnibus hæreticos atque schismaticos esse censendos, quibus illa communicationem denegasset; quæ idcirco olim catholica communicatio dicebatur, quod ab omnibus aliis pariter impertiretur Ecclesiis, quam ante quis a Romana Ecclesia percepisset. Sed quod de hac re exempla propemodum innumera suppetant, de his frequentissime suis locis agemus.

87. His ab Apostolica Sede acceptis litteris, Cyprianus misit eas ad Carthaginensem Ecclesiam, monuitque litteris [1] presbyteros atque diaconos, ut darent operam, quo illæ cæteris innotescerent; peregrinisque etiam episcopis atque presbyteris eas exscribere volentibus tribuerent facultatem; quod et Saturo lectori quoque dederat in mandatis. Sciebat enim apud quosque, quantumlibet contumaces, maximi ponderis fore epistolas, de his quæ agenda essent, ab Apostolica Sede redditas. In his itaque litteris jam tertio ultro citroque datis annus prope interlapsus esse videtur.

88. *Cyprianus ordinat suos, nempe potissimum Aurelium, Celerinum et Numidicum.*—Cum interea mense Decembri adveniente, more majorum, sacris habendis ordinationibus præstituto, Cyprianus, præter illos duos quos urgens necessitas ante omnes compulit ordinari, delegit præ cæteris duos alios ob anteactæ vitæ digna merita commendatos; quos hujus persecutionis furore, velut aurum igne probatum, redditos clariores, lectoratus initiavit ordine. Iis enim non vitæ solum claritudo, confessio, atque martyrium, sed et divina voluntas, apostolico [2] more, præcedentibus prophetiis, fuerat suffragata. Fuerunt hi, quos recenset, Aurelius confessor ac martyr lector ordinatus, et Celerinus ad eumdem gradum promotus, martyrio et ipse multa passus insignis; hos ipsos dignis elogiis celebrat Cyprianus suis litteris, quas tunc dedit ad Ecclesiam Carthaginensem; ac primum de ordinatione Aurelii [3] confessoris, his scilicet verbis :

89. « In ordinandis clericis, fratres carissimi, solemus vos ante consulere, et mores ac merita singulorum communi consilio ponderare. Sed expectanda non sunt testimonia humana, cum præcedunt divina suffragia. Aurelius frater noster, illustris adolescens, a Domino jam probatus et a Deo vocatus, est in annis adhuc novellus, sed in virtute ac fidei laude provectus; minor in ætatis suæ indole, sed major in honore. Gemino hic agone certavit, bis confessus, et bis confessionis suæ victoria gloriosus; et quando vicit in cursu factus extorris, et cum denuo certamine fortiore pugnavit, triumphator et victor in prœlio passionis. Quoties adversarius provocare servos Dei voluit, toties fortissimus ac promptissimus miles et pugnavit, et vicit. Parum fuerat sub oculis ante paucorum, quando extorris fiebat, congressum fuisse; meruit et in foro congredi clariore virtute; ut post magistratus etiam proconsulem vinceret, et post exilium tormenta superaret. Nec invenio quid in eo prædicare plus debeam, gloriam vulnerum, an verecundiam morum; quod honore virtutis insignis est, an quod pudoris admiratione laudabitis; ita et digni-

[1] Cypr. epist. XXX. — [2] Idem ead. epist. XXX. — [3] Idem ead. epist. XXX.

[1] Cypr. epist. XXXII. — [2] 1. Tim. I. et IV. — [3] Cypr. epist. XXXIII.

tale excelsus est, et humilitate sublimis, ut appareat illum divinitus reservatum qui ad ecclesiasticam disciplinam cæteris esset exemplo, quomodo servi Dei in confessione virtutibus vincerent et post confessionem moribus eminerent. Merebatur talis clericæ ordinationis ulteriores gradus, incrementa majora, non de annis suis, sed de meritis æstimandus. Sed interim placuit, ut ab officio lectoris incipiat; quia et nihil magis congruit voci quæ Dominum gloriosa prædicatione confessa est, quam celebrandis divinis lectionibus personare; post verba sublimia quæ Christi martyrium prolocuta sunt, Evangelium Christi legere, unde martyres fiunt; ad pulpitum post catastam venire; illic fuisse conspicuum Gentilium multitudini, hic a fratribus conspici : illic auditum esse cum miraculo circumstantis populi, hic cum gaudio fraternitatis audiri. Hunc igitur, fratres dilectissimi, a me et a collegis, qui præsentes aderant, ordinatum sciatis, etc. »

90. Sed et Celerinum æque cum illo ordinatum lectorem, scripta de eodem epistola ad Ecclesiam Carthaginensem [1], mirificis præconiis extulit. At quæ ad historiam pertinent, hæc sunt : « Referimus ad vos, Celerinum fratrem nostrum, virtutibus pariter et moribus gloriosum, clero nostro non humana suffragatione, sed divina dignatione conjunctum; » et paulo post : « Hic ad temporis nostri prælium primus, hic inter Christi milites antesignanus, hic inter persecutionis initia ferventia cum ipso infestationis principe, et auctore congressus dum inexpugnabili firmitate, certaminis sui adversarium vincit, vincendi cæteris viam fecit, non brevi compendio vulnerum victor, sed adhærentibus diu, et permanentibus pœnis longæ colluctationis miraculo triumphator. Per decem et novem dies custodia carceris septus in nervo ac ferro fuit ; » et post alias laudes : « Lucent, inquit, in corpore glorioso clara vulnerum signa; eminent, et apparent in nervis hominis, membris longa tabe consumptis, expressa vestigia. Sunt magna, sunt mira, quæ de virtutibus ejus ac laudibus fraternitas audiat. Et si aliquis Thomæ similis extiterit, qui minus auribus credat; nec oculorum fides deest, ut quis, quod audit, et videat; in servo Dei victoriam gloria vulnerum fecit, gloriam cicatricum memoria custodit. » Hæc de Celerini gloriosa confessione.

91. Sed et quod propinquos sanguine habuerit martyres, cum ex hoc magis magisque laudandi argumentum deducens, hæc addit : « Nec rudis iste aut novus est in Celerino carissimo nostro titulus gloriarum; per vestigia cognationis suæ graditur, parentibus ac propinquis suis honore consimili divinæ dignationis æquatur. Avia ejus Celerina jampridem martyrio coronata est, item patruus ejus, et avunculus, Laurentius, et Ignatius, in castris et ipsi quondam sæcularibus militantes; sed veri, et spiritales Dei milites, dum diabolum, Christi confessione prosternunt, palmas a Domino, et coronas illustri passione meruerunt. Sacrificio pro eis semper, (ut meministis) offerimus, quoties martyrum passiones, et dies anniversaria commemoratione celebramus. » Mos iste perantiquus in Ecclesia Dei est, ut incruento oblato sacrificio natalitia martyrum anniversaria die (ut nunc fit) religiose celebrentur; ad quod spectat illud Tertulliani [1] : « Pro natalitiis annua die facimus; » nempe sacrificamus; hoc importare hanc vocem, facimus, in nostris Notis [2] pluribus demonstravimus. Sed de celebritate sanctorum martyrum satis fuse superius locuti sumus tomo primo, ubi de apostolicis traditionibus institutus est sermo.

92. At de ejusdem Celerini ordinatione Cyprianus hæc subdit [3] : « Hunc ad nos, fratres dilectissimi, cum tanta Domini dignatione venientem, testimonio, et miraculo ejus ipsius, qui se persecutus fuerat, illustrem, quid aliud quam super pulpitum, id est, super tribunal Ecclesiæ oportebat imponi? ut loci altioris celsitate subnixus, et plebi universæ pro honoris sui claritate conspicuus legat præcepta, et evangelium Domini, qui fortiter ac fideliter sequitur? vox Dominum confessa, in his quotidie, quæ Dominus locutus est, audiatur? Viderit, an sit ulterior gradus, ad quem profici in Ecclesia possit. Nihil est in quo magis confessor fratribus prosit, quam ut, dum evangelica lectio de ore ejus auditur, lectoris fidem, quisquis audierit, imitetur. Jungendus in lectione Aurelio fuerat, cum quo et divini honoris societate conjunctus est. » Sed ob meritorum excellentiam, quibusnam prærogativis ambos præ cæteris lectoribus exornet, in fine his verbis significat : « Cæterum presbyterii honorem designasse nos illis jam sciatis; ut et sportulis iisdem cum presbyteris honorentur, et divisiones mensurnas æqualis quantitatibus partiantur, sessuri nobiscum provectis et corroboratis annis suis; quamvis in nullo minor possit videri ætatis indole, qui consummavit ætatem gloriæ dignitate. » Voluit Cyprianus ambos ea accipere stipendia inter clericos, quæ presbyteris dari solerent; de quibus Apostolus [4] : « Qui bene præsunt presbyteri, duplici honore digni sunt ; » appellat ea Cyprianus mensurnas divisiones, id est, menstruas; qui vero ejusmodi subsidia per quoslibet menses acciperent ab Ecclesia, Sportulantes dicebantur, quod ejusmodi sportulæ eis darentur ab Ecclesia.

93. Quod autem hos huic lectorum muneri mancipatos, ascensuros fore pro functione muneris dicit in pulpitum, illicque toto spectante, et audiente populo Evangelium alta voce lecturos, diversam in hoc Africanæ Ecclesiæ a cæteris Latinis fuisse consuetudinem, potest intelligi; cum Romæ et in aliis Ecclesiis eam functionem solerent diaconi exercere, in Africa vero lectores, minorum ordinum clerici infra acoluthos positi. Nec quis existimet ob Evangelii publicam lectionem hos lectores dictos, revera diaconos fuisse; nam idem Cyprianus, quem lectorem ordinasse dixit [5] Saturum, ad acoluthatum se postea

[1] Cypr. epist. XXXIV.

[1] Tert. in Apol. 3. — [2] In Martyr. Rom. die 9 Aprilis. — [3] Cypr. epist. XXXIV. — [4] 1. Tim. V. — [5] Cypr. epist. XXIV. XXXII.

promovisse testatur [1]. Manifestiora quoque hæc redduntur ex Concilio [2] quarto Carthaginensi, cum agitur de ordinatione diaconi, ubi nulla habetur mentio de munere evangelicæ lectionis; sed publice divina legere in ecclesia, lectoris esse muneris traditur. Rursum vero idem Cyprianus, eodem ferme tempore, de Numidico presbytero inter alios presbyteros Carthaginensis Ecclesiæ cooptando, ad suos litteras [3] in hæc verba conscripsit :

94. « Nuntiandum vobis fuit, fratres carissimi, quod pertineat et ad communem lætitiam, et ad Ecclesiæ nostræ maximam gloriam. Nam admonitos nos et instructos sciatis dignatione divina, ut Numidicus presbyter adscribatur presbyterorum Carthaginensium numero, et nobiscum sedeat in clero, luce clarissima confessionis illustris, et virtutis ac fidei honore sublimis; qui hortatu suo copiosum martyrum numerum, lapidibus et flammis necatum, ante se misit; quique uxorem adhærentem lateri suo concrematam simul cum cæteris, vel conservatam magis dixerim, lætus aspexit : ipse semiustulatus, et lapidibus obrutus, et pro mortuo derelictus, dum postmodum filia sollicito pietatis obsequio cadaver patris inquireret, semianimis inventus, et extractus, et refocillatus a comitibus, quos ipse præmiserat, remansit invitus. Sed remanendi (ut videmus) hæc fuit causa, ut eum clero nostro Dominus adjungeret, et desolatam per lapsum quorumdam presbyterii nostri copiam gloriosis sacerdotibus adornaret. Et promovebitur quidem, cum Deus permiserit, ad ampliorem locum religionis suæ, quando in præsentiam protegente Domino venerimus. Interim quod ostenditur, fiat; ut cum gratiarum actione suscipiamus hoc Dei munus, sperantes de misericordia Domini ejusmodi ornamenta complura, ut redintegrato Ecclesiæ suo robore, tam mites, et humiles faciat in consessus nostri honore florere. »

95. At non hunc modo a S. Cypriano ordinatum putamus esse presbyterum (quod alii tradunt) sed cum jam alterius cujuspiam Ecclesiæ presbyter esset, tam præclaro exantlato martyrio, eo honore Cyprianus ipsum esse dignum existimarit, ut in primaria totius Africæ Ecclesia Carthaginensi presbyterio fungeretur. Suadent enim id illa verba : « Ut Numidicus presbyter adscribatur presbyterorum Carthaginensium numero; » at de nova ordinatione ipsius ne verbum quidem, ut de lectoribus ordinatis nuper pluribus fecisse vidimus; magnus quippe is censebatur honor, ut cum episcopo in cathedrali Ecclesia inter presbyteros sederet. Dicebantur hujusmodi sic allegendi, incardinari; atque jam adsciti, cardinales, qua voce utitur sæpe S. Gregorius; sed de his suo loco pluribus.

96. *De aliis Africanis martyribus tum a Cypriano recensitis, tum aliunde cognitis.* — Hucusque de rebus inter Romanum clerum et S. Cyprianum hoc anno transactis, deque ejusdem Cypriani in curanda Ecclesia Carthaginensi vigilantissima cura. Excerpta hæc sunt a nobis ex litteris ultro citroque datis, quibus epistolarem omnium fidelissimam historiam contexuimus, brevitati, ut licuit, consulentes; cum pro dignitate rerum atque scriptorum par fuisset integras hic describere martyrum citatas epistolas. Nam quid S. Hieronymus [1] de Pamphili martyris scriptis ait? Si enim lætitia est unam epistolam habere martyris; quanto magis tot millia versuum, per quæ mihi videtur sui sanguinis signasse vestigia? Si hæc ipse de illo, qui tamen non sua scripsit, sed ab Origene elucubrata descripsit; quid de martyrum et confessorum litteris dicendum est, in quibus sua ipsorum inesse verba, etsi alia exscripta manu, typisve expressa, noscuntur? Pluris namque facienda sunt ea, quæ martyr mente concepit, et ore protulit, et stylo exaravit, licet aliena manu exscripta vel cusa legantur, quam quæ, cum alterius sint, martyr suo chirographo exaravit.

97. Quæ autem reliqua sunt rerum Cypriani, sequenti anno secundum exactum temporis ordinem, enarrabimus. Verum quod idem Cyprianus de aliis martyribus hac persecutione passis in Africa dictis litteris mentionem habuerit; his jungenda putamus quæ idem scripsit in libro de Lapsis, de Casto et Æmilio (al. Æmiliano) post lapsum ad certamina revocatis, et martyrii victoria insignitis, his nempe verbis : « Sic, inquit, sic Casto et Æmilio aliquando Dominus ignovit; sic in prima congressione devictos, victores in secundo prœlio reddidit, ut fortiores ignibus fierent, qui ignibus ante cessissent, et unde superati essent, inde superarent. » Hos postea martyrio consummatos habent tabulæ ecclesiasticæ una cum aliis, adscriptos certis diebus, quibus eorum memoria anniversaria celebratur.

98. At de martyribus in Africa sub Decio passis, præter illos, quos ex Cypriano recensuimus, de aliis item mentio habetur in iisdem tabulis ecclesiasticis, quibus ipsorum dies natalis reperitur adscriptus; sunt ii, Zeno, Alexander, Theodorus, et alii triginta tres sub Fortunatiano præside; sub quo etiam passi sunt Terentius, Maximus, Pompeius, et Africanus; quorum omnium extant passionis Acta [2], in quibus etiam mentio habetur de lapsis Christianis (de quo sæpe queritur Cyprianus) qui solo aspectu terribilium tormentorum, pavore concussi, defecerunt a fide; cum in eos qui animo alacri, fide prompta se ea contemnere præ se ferrent, ad cæteros exterrendos omnis crudelitas præsidis invigilaret, et carnifices desudarent; ut de iis accidit, qui postquam cæsi sunt virgis atque flagellis, fustibus quoque contusi sunt, succensi humeris ignibus, ungulisque lancinati, horribilibus traditi sunt serpentibus devorandi; cum illi vindices pietatis, relictis illæsis martyribus, in ethnicos insilientes, ex illis complures interfecerunt; martyres vero capitis tandem subiere supplicium. Rursus etiam in Africa passi habentur Quinctus, Simplicius,

[1] Cypr. epist. LV. — [2] Concil. IV. Carthag. cap. 4 et 8. — [3] Cypr. epist. XXXV.

[1] Hieron. de Script. Eccles. in Pamphilo. — [2] Apud Sur. die 30 April. tom. II.

et alii plures socii [1]. At de Africanis martyribus modo satis.

99. *De martyribus Alexandriæ ac Thebaidis.* — Jam vero reliquum est, ut quæ passæ sunt aliquæ nobiliores Ecclesiæ hoc ipso persecutionis Decii tempore, a certis fidisque auctoribus scripta, hic itidem describamus. Ac in primis sese nobis offerunt, quæ S. Dionysius, vir eruditione ac pietate insignis, qui his ipsis diebus Alexandrinæ Ecclesiæ præerat episcopus de his. quæ tunc apud se gesta essent, scriptorum monumentis egregie commendavit; quæ ab Eusebio recitata ad verbum habentur, ex ejusdem Dionysii ad Germanum tunc data epistola, cum de se ipso agit, quonam pacto Deo omnia gubernante manus persecutorum evaserit. Sic igitur res gestas exorditur Eusebius [2] : « Quæ autem, et quam turbulentæ procellæ Dionysium persecutionis tempore exagitarint, epistolæ ipsius ad Germanum scriptæ testimonio, hoc loco ostendam, in qua ipse de se narrat hoc modo :

100. « Ego coram Deo loquor, et ipse novit, quod vera loquor. Neque certe de fuga in præsentia mecum cogitavi, neque, quasi Deo invito, ullam feci. Quin etiam alias, regnante Decio, antequam persecutio palam contra Christianos ediceretur, cum Sabinus id temporis Frumentarium ad me perquirendum misisset, ego quatriduo in ædibus commoratus, ejus adventum assidue expectavi. Ille autem undique circumit; vias, fluvios, agros passim, ubi me latitare, aut quo me profectum esse suspicaretur, sedulo pervestigat. Sed cæcitate, et quasi caligine, ne ædes quæreret circumfusus tenebatur, sibi namque persuaserat, me persecutione appetitum, domi nolle moram facere. Vix tandem post dies quatuor, Deo mihi, ut inde demigrarem præcipiente, et se mirandum in modum quasi ducem itineris præbente, ipse, liberi, et alii multi fratres simul domo egressi sumus, quod plane divinæ providentiæ opus fuisse rerum eventa, quæ deinceps sequebantur (unde non parum commodi fortasse quibusdam, et utilitatis obtigit) satis perspicue declararunt. » Deinde paucis interpositis, ea quæ in fuga sibi contingebant evidenter explanat, hæcque subnectit : « Ego una cum iis qui mecum erant, forte, sole occidente, in satellitum manus incidens, ab illis ad Taposirim deducebar. Sed tamen (sicut erat Dei providentia prospectum) Timotheus, quia una non aderat, neutiquam prehensus est. Profectus igitur post, offendit cum ædes nostras, præterquam quod ministri eas custodirent, omnino desertas esse, tum nos instar mancipiorum abductos. »

101. Deinde subjungit : « Quam admirabilis (dicam enim, quod verum est) et divinæ provisionis ratio fuit ista quidem; Indigena quidam forte fortuna Timotheo propere fugienti, et conturbato fit obviam; rogat festinationis causam. Iste verum narrat. Ille cum audivisset (abierat enim ad nuptias laute epulatum; quippe mos est in hujusmodi hominum conventibus totam noctem in hilaritate, et lætitia consumere), ingressus in domum convivii, accumbentibus nuntiat. Qui quidem omnes uno impetu, tanquam signo dato, consurrexerunt, et maturo gradu properantes cœperunt quam celerrime ad nos contendere; qui cum in nos inciderent, summo gaudio exultare, atque satellitibus, qui nos observabant, fugam facientibus, nos ut eramus grabatis valde male stratis conquiescentes, de improviso occupare. Ego certe (Deus testis est) eos, ut fures primum reputans, qui ad spolia, et rapinam venirent, mansi in lecto nudus plane, ut eram, solo indusio coopertus; reliquum autem vestitum prope me positum porrexi. At hi surgere jubent, et quam mox abire. Tandem animadvertens quamobrem adventassent, cœpi vociferari, supplex illos precatus, ut abirent, nosque illic manere paterentur. Quinetiam petebam ab eis, ut, si quo me beneficio afficere cuperent, ipsi caput meum cervicibus abscindere dignarentur, sicque satellitibus, qui me essent cruciatum abducturi, anteverterent. Illi, dum hæc clamore efferebam (sicut consortes mei, et omnium mearum calamitatum participes pro certo norunt), me invitum e lecto excitarunt. Tum ego humi me supinum prosternere. Isti igitur manibus pedibusque me abreptum (Caius quidem, Faustus, Petrus, et Paulus, qui me sequebantur, istarum rerum omnium testes esse poterunt) educere, ac prehensum prope invito animo ab oppidulo exportare, et nudo asino impositum, secum inde avehere. » Hæc de se Dionysius [1].

102. Et ad Fabium Antiochenum scribens, enarratis, quæ superiori anno ante edicta Decii promulgata Alexandriæ acciderant; quæ suo loco a nobis posita sunt, hæc de initiis Decii persecutionis habet : « Confestim animum imperatoris qui clementior aliquanto, et humanior videbatur erga nos antea affectus, omnino commutatum esse, nobis nuntiatum est. Quapropter minarum formido in nos jactatarum vehementer acrescebat. Nam Decii edictum erat jam divulgatum; illudque tale profecto videbatur, quale Dominus [2] prædixerat futurum : in quo terribilissima illa ejus propemodum explebatur sententia; nimirum, electos, si possibile esset, in errorem inducendos fore. Quin omnes certe metu perculsi obstupuerunt; atque ex illis qui cum dignitate, tum divitiarum affluentia prestare videbantur, qui quidem non pauci erant numero, nonnulli timore perterriti, diis illorum colendis se ultro offerunt; alii ex privatis ædibus in publicum raptati, ad delubra ducuntur a magistratibus; multi vicinorum suasu eo pelliciuntur, qui quidem nominatim evocati, ad impura, et profana eorum sacrificia se conferunt.

103. « Horum autem non pauci, quasi minime essent sacrificaturi, sed illi ipsi potius victimæ et sacrificia idolis futuri, pallore exalbescunt, et formidine attoniti stupent; adeo ut a frequenti populi turba quæ circumsistebat, dum se omnibus perspicue patefaciebant, cum ad moriendum, tum ad sacrificandum eadem timiditate esse affectos, risui et ludibrio haberentur. Alii paratius ad altaria procurrunt, duro ore

[1] Martyr. Rom. die 18 Decemb. — [2] Euseb. lib. VI. c. 33. 34.

[1] Apud Euseb. lib. VI. c. 34. — [2] Matt. XXIV. Marc. XIII.

et impudenti constanter asseverantes se nunquam fuisse Christianos; de quibus Domini sententia verissime dici potest [1], Divitem difficulter posse salvari. Ex reliquis, qui tenuiores erant et magis obscuri, plerique utrumque istud hominum genus, quod postremo posuimus, imitantur. Alii capessunt fugam, nonnulli prehenduntur, atque ex prehensis multis in vincula et carcerem pergunt, et multis diebus ibi tenentur inclusi; postea tamen, antequam ad tribunal accedant, Christum ejurant. Quidam tormenta diu fortiter sustinent, sed ad extremum succumbentes, fidem pernegant.

104. « Cæterum qui Domini erant tanquam firmæ et beatæ columnæ ejus ope, et gratia roboratæ, fidei firmitati, quæ in eorum animis penitus insidebat, vires ac tolerantiam apte et apposite respondentem adepti, admirabiles et insignes ejus regni martyres, et testes facti sunt. Quorum primus erat Julianus, homo podagræ doloribus adeo oppressus, ut neque pedibus consistere posset. Hic cum aliis duobus, qui eum gestabant, ad judicem adducitur: quorum alter extemplo fidem denegat; alter nomine Chronion cognomento Eunus, et senex ipse Julianus Dominum ingenue confitentur: qui per totam urbem, quæ certe (ut nostis) amplissima est, camelis insidentes deducti et ita sublimes verberibus cæsi; tandem immenso quodam rogo et supra modum exardescente, hominum multitudine undique circumfusa, comburuntur. Ac dum adducebantur ad locum supplicii, miles quidam nomine Besas illis inter eundum opem ferre, et iis, qui contumelia eos afficiebant, ex adverso resistere laborat. Qui, cum populus contra eum propterea vociferaretur, inde illico abripitur ad judicem, et in præclaro illo prœlio pro pietate suscepto, tanquam fortissimus Dei bellator strenue, et viriliter se gerens, securi demum percutitur. Alius quidam genere Afer, qui et appellatione Macar, et ob vitam beatam, quam divinæ gratiæ subsidio degisset, vere Macar, id est beatus fuit, cum ad fidei negationem, judice eum ad eam rem magnopere cohortante adduci non posset, vivus crematus est.

105. « Epimachus etiam et Alexander non longo post tempore quam vincti tenebantur, post horum martyrium multos dolores perpessi, dilaniati, novaculis, et flagellis lacerati; ad extremum ardentissimis flammis circumjectis, absumpti sunt; quibus quatuor mulieres martyres adjungebantur; quarum prima ordine fuit Ammonarium sancta virgo, quæ cum judex diu illam admodum torsisset, utpote constanter asserentem se nihil eorum aliquando dicturam quæ ille jussisset, eaque in sententia firme perstaret, ad supplicium abducitur. Mercuria secunda erat, anus in primis veneranda, tertia Dionysia, quæ quanquam erat multorum liberorum parens, illos tamen Domino in amore minime prætulit. Quarta Ammonarium altera. Quæ tres, cum præses vereretur ne incassum tormenta illis infligeret, et quodammodo vinceretur a mulieribus, nullum cruciamentorum genus amplius subire cogebantur; sed statim, capite obtruncato, mortem oppetunt. Pro omnibus enim prior Ammonarium, tanquam in prima dimicationis acie locata, satis tormentorum exceperat.

106. « Heron præterea, Ater, et Isidorus Ægyptii, et Dioscorus una cum illis, adolescens quindecim annos natus, judici traduntur; et primum judex adolescentem, tanquam facilem ad persuadendum, blandis verbis in fraudem inducere, tum velut remissum et flexibilem, ad fidem negandam tormentis impellere tentat. Sed Dioscorus neque persuasione quicquam commotus est, neque judicis omnino cessit sententiæ. Cæteros acerbissime crudelissimeque verberibus dilacerat; quos cum tormenta magno, et fidenti animo pro fide tolerare cerneret, rogo cremandos tradit. Dioscorum autem, cum propter singularem animi magnitudinem, quam palam ostenderat, tum propter prudentissima responsa quæ ad singula rogata dederat, judex magnopere admiratus dimisit, affirmans se propter ætatem certos dies illi velle concedere, quibus resipiscendi haberet facultatem. Jam vero Dioscorus summa pietate eximius nobiscum est, expectans cum certamen prolixius gravinsque, tum amplius præmium et diuturnius. Porro Nemesis quidam, et ille etiam Ægyptius, falso in crimen vocabatur, quod cum latronibus societatem iniisset: sed istam calumniæ notam ab eo alienissimam quidem cum coram centurione diluisset, iterum per indicem fuit delatus, quod christianus esset, vinculisque constrictus ad præsidem venit. Iste injustissimus præses beatum martyrem, tormentis et verberibus duplo gravioribus quam latrones ipses afflictans, exemplo Christi inter latrones interjectum, unde non parum honoris adeptus est, fervido ignis exurit incendio.

107. « Quædam vero militum turma derepente accedit, nimirum Ammon, Zeno, Ptolemæus, Ingenes, et pariter cum illis senex Theophilus; qui pro tribunali se ipsi stiterunt. Cum igitur quidam, quod christianus esset, in quæstione versaretur, et jam ad fidei negationem propenderet; isti assistentes, præ rei indignatione dentibus frendere, vultu mutare, manus extendere, toto denique corpore gestus quosdam agere cœperunt. In quos cum omnium ora essent conversa, priusquam ulli alii in eos injecerunt manus, illi ipsi ad subsellia accurrere, se christianos profiteri; sic ut cum præfectus et assessores, qui aderant ei in concilio, timore obstupescerent; tum Christiani, in quos jam inquirebatur, ad ea tormenta, quæ post essent passuri, toleranter sufferenda maxime confirmarentur; tum denique judices, qui essent contra eos sententiam pronuntiaturi, maximo metu exhorrescerent. Isti vero e foro gloriantes abscedere, et testimonio, quod Christo perhibuerant, summo gaudio exultare, per illos Deo gloriosos triumphos agente. Alii præterea complures in urbibus et pagis agentes distracti erant, et quasi membratim discerpti; ex quibus unum exempli gratia commemorabo. Ischyrion cujusdam magistratus negotia mercede con-

[1] Matt. XIX.

ductus procurat; is qui eum conduxerat, jubet idolis sacrificare; quem, eum mandato minus obsequeretur, cœpit conviciis lacerare; at cum constanter fidei inhæresceret, gravibus afficit contumeliis; atque ut vidit eum pacate atque tranquille omnia sufferentem, arrepto fuste præacuto, intestina ac viscera illius transfodit, crudeliterque interimit.

108. « Quid attinet percensere multitudinem eorum, qui in solitudine et montibus vagi errantesque fame, siti, frigore, morbis, latronibus, bestiis fuerunt extincti? quorum electionis beatæ et eximiæ victoriæ quanquam testes sunt ii quibus adhuc in illo numero vita superest, tamen unum aliquod facinus proferam, quo res istæ sint exploratius cognitæ perspectæque. Chæremon episcopus civitatis, quæ Nilopolis dicitur, cum jam plane grandis esset et ætate prope exacta, una cum uxore sua ad montem Arabiæ confugiens, neque post reversus est, neque usquam eos quispiam videre potuit. Et licet fratres jam aliquoties eum cum uxore quærerent: tamen neque ipsos, neque corpora eorum uspiam reperire potuerunt. Permulti certe in eo Arabico monte erant a barbaris Saracenis facti captivi, quorum alii ægre quidem et vix ingenti pecuniæ summa redimi potuerunt, alii hactenus nullo modo. Atque ista, mi frater, non frustra equidem dicendo prosecutus sum; sed ut cognoscas, quantæ et quam acerbæ calamitates apud nos obtigerint; quas qui fuerint magis experti, plura de illis et sciunt, et dicere possunt. »

109. Hæc etiam paulo post attexit [1]: « Illi igitur divini martyres, qui jam Christi tanquam assessores sunt, et regni ejus consortes, participes judicii, et illius in hominibus judicandis sententiam approbantes ferunt; dum erant apud nos, nonnullos e fratribus, in quibus crimen sacrificandi idolis inhærebat, quique a fide excidissent; cum conversionem ac pœnitentiam eorum perspicerent, eamque posse acceptam fore ei, qui omnino non vult mortem peccatoris, satis exploratum haberent; ad se denuo admittunt, recipiunt in Ecclesiam, conventus cum illis celebrant, ineunt societatem, precum, et epularum communione una utuntur. Quid igitur consilii nobis, fratres, datis? quid censetis nobis agendum esse? illisne suffragabimur? ejusdem cum illis erimus sententiæ? judicium eorum sequemur? modum tenebimus benignitatis? his, quorum illi miserti sunt, benefici et clementes erimus? an contra eorum judicium irritum et inane faciemus? eorum sententiæ nos ipsi constituemus animadversores? clementiæ inhumanitus resistemus? refringemus institutum? Deum denique ad iram provocabimus? » At hæc postea a Dionysio scripta esse sub Cornelio, cum Novatianus schisma fecisset, testatur Eusebius; a nobis autem hic relata, quod de persecutione sub Decio narrationem contineant; quæ vero post hæc eadem epistola Dionysius narrat, suo loco opportunius dicentur. Quod autem ea epistola Dionysius visus sit titubare et anceps esse, an lapsis pax continuo reddenda foret; quæ recens post schisma Novatianorum oborta fecerant Romanum Pontificem et Cyprianum a severa disciplina ad tempus necessaria ex causa deflectere, ejusmodi dubitationis tribuerunt occasionem; sed hæc inferius.

110. Passi tunc etiam in Thebaide Timotheus et Maura conjuges, quorum natalis dies ecclesiasticis tabulis [1] habetur adscriptus: in Menologio enim hæc de iisdem breviter scripta leguntur: « Arianus in Thebaide præses, Timotheum et Mauram conjugem Christo addictissimos sentiens, apprehendi jussit; ac primum, ut perterrefaceret conjugem, virum ejus dirissime cruciat suspensum deorsum capite, freno ori ejus apposito: cujus rei aspectu Maura majore fidei ardore succensa, læta se obtulit supplicio, a qua primo avulsi sunt capilli, deinde digitorum extrema præcisa, ac ferventi aqua perfusa. Demum ambo cruci affixi novem post dies, Deo laudes canentes, in Domino obdormierunt. » Hæc ibi.

111. *De Paulo primo eremita.* — Quod rursus spectat ad eos, quos Dionysius ait, relicta patria, montium solitudinem desertasque regiones petiisse, unus ex illorum numero Paulus fuit, qui ea bene usus occasione, quamprimum timore correptus petiit solitudinem, eam ut bonorum omnium sibi conciliatricem lubentissimo animo coluit, permansitque usque ad sextum Constantii filii Constantini imperatoris annum. Hic ille Paulus, qui inter anachoretas principem locum tenet; cujus res gestas S. Hieronymus diserte admodum copioseque est prosecutus: qui cum sub Decio et Valeriano hunc ipsum dicat factum extorrem, ea de causa Valerianum apposuit, quod Decio in Persas proficiscente (ut dicemus) Valerianus Romæ principis vicem ageret; et Christianos edictis exagitaret. Cæterum hoc ipso initio Decianæ persecutionis, Paulum eodem quo et alii, quos tradit Dionysius, tempore, solitudinem profugum petiisse, quæ paulo post dicturi sumus, facile demonstrabunt.

112. Sed quæ idem S. Hieronymus in ejus Vitæ exordio de ejusmodi persecutionis acerbitate præfatur, hic attexere operæ pretium ducimus: « Multas, inquit, apud Ægyptum et Thebaida Ecclesias tempestas sæva populata est. Voti enim tunc Christianis erat, pro Christi nomine gladio percuti; verum hostis callidus tarda ad mortem supplicia conquirens, animas cupiebat jugulare, non corpora; et, ut ipse, qui ab eo passus est, Cyprianus ait: Volentibus mori, non permittebatur occidi. Cujus ut crudelitas notior fiat, duo memoriæ causa exempla subjecimus. Perseverantem igitur in fide martyrem, et inter equuleos laminasque victorem, jussit melle perungi, et sub ardentissimo sole ligatis manibus post tergum resupinari; scilicet ut muscarum aculeis cederet, qui ignitas sartagines ante superasset. Alium, juvenili ætate florentem, in amœnissimos hortulos, præcepit abduci, ibique inter lilia candentia et rubentes rosas, cum leni juxta murmure aquarum serperet rivus, et molli sibilo arborum folia ventus præstringeret,

[1] Apud Euseb. ibid. lib. VI. c. 34. in fin.

[1] Rom. Martyrolog. die 3 Maii.

super extructum plumis lectum resupinari; et ne se inde posset excutere, blandis serico nexibus irretitum relinqui. Quo cum recumbentibus cunctis, meretrix speciosa venisset, cœpit delicatis stringere colla complexibus; et, quod dictu quoque scelus est, manibus attrectare virilia, ut corpore in libidinem concitato, se victrix impudica superjaceret. Quid ageret miles Christi, et quo se verteret, nesciebat; quem tormenta non vicerant, superabat voluptas. Tandem cælitus inspiratus præcisam morsu linguam in osculantis se faciem expuit, ac sic libidinis sensum succedens doloris magnitudo superavit.

113. « Per idem ergo tempus, quo talia gerebantur apud inferiorem Thebaida, cum sorore jam viro tradita, post mortem amborum parentum, in hæreditate locupleti Paulus relictus, annorum circiter quindecim, litteris tam Græcis, quam Ægyptiacis apprime eruditus, mansueti animi, Deum valde amans, et cum persecutionis procella detonaret, in villam remotiorem et secretiorem secessit. Verum,

Quid non mortalia pectora cogis,
Auri sacra fames? [1]

sororis maritus cœpit prodere velle, quem celare debuerat. Non illum uxoris lacrymæ, non communio sanguinis, non spectans cuncta ex alto Deus ab scelere revocavit. Ad hæc instabat crudelitas, quæ pietatem videbatur imitari. Quod ubi prudentissimus adolescens intellexit, ad montium deserta confugiens, dum persecutionis finem præstolaretur, necessitatem in voluntatem vertit; ac paulatim progrediens, rursusque subsistens, atque hoc idem sæpius faciens, tandem reperit saxeum montem, ad cujus radicem haud procul erat grandis spelunca, quæ lapide claudebatur : quo remoto, ut est cupiditas hominum occulta cognoscere, avidius explorans, animadvertit intus grande vestibulum, quod, aperto desuper cælo, patulis diffusa ramis vetus palma contexerat, fontem lucidissimum ostendens, cujus rivum tantummodo foras erumpentem statim modico foramine, eadem quæ genuerat aquas terra sorbebat, etc. » Hæc de fuga, et loco quem sibi Paulus ad habitandum delegerat, habet S. Hieronymus.

114. Sed quod ait, tunc Paulum deserta petiisse, cum Cornelius Romæ et Cyprianus Carthagine subiere martyrium; sic intelligendum est, eadem persecutione urgente, Paulum secessisse, qua Cornelius et Cyprianus martyrio sublati sunt; nam licet non simul regnarint Decius atque Valerianus; fueritque brevi aliquo pacis interstitio ea persecutio interrupta; tamen quod iisdem edictis, quibus promulgata, etiam continuata ac iterum repetita fuerit, una eademque censetur, ac Decii pariter et Valeriani nomine dicta; quod alibi notavimus [2], et inferius etiam dicturi sumus. Cæterum ex Hieronymi sententia dicendum esse, hoc ipso Decii persecutionis exordio Paulum factum extorrem, ejus auctoritate perspicue declarabimus. Cum enim dicat, Paulum centesimum ac tertium decimum egisse ætatis annum, quo eum invisente Antonio, ex hac vita decessit, cum Antonius tunc nonagenarius esset, quem vixisse idem tradit annum centesimum quintum, cumque ejusdem Hieronymi testimonio id affirmantis in Chronico, habeatur, decessisse Antonium anno vigesimo primo Constantii, atque Paulo supervixisse annos quindecim; colligitur Paulum obiisse anno sexto Constantii absoluto, et septimo inchoato, qui numeratur Christi annus trecentesimus quadragesimus tertius; qua ratione cum (ut dictum est) eo anno, quo Paulus obiit, esset centum et tredecim annos natus; necesse est affirmare, hoc ipso anno ducentesimo quinquagesimo tertio ipsum fuisse ætatis annorum viginti trium.

115. Tantum igitur abest, ut post hæc Paulus sub Valeriano solitudinem petierit, ut si quis affirmare velit eum quindecim annos natum (ut multi perperam S. Hieronymi sententiam interpretantur) in eremum concessisse; dicere opus sit, non sub Decio et Valeriano, sed sub Gordiano, quo tempore pax summa in Ecclesia erat, factum hoc esse. Quamobrem ætas illa Pauli annorum quindecim non ad tempus, quo secessit in solitudinem, referenda est; sed quod tot annos tunc natus erat, cum parentibus fuit orbatus; idque manifeste significare voluisse Hieronymum illis verbis : « Post mortem amborum parentum in hæreditate locupleti Paulus relictus est annorum circiter quindecim; » et quod proxime dixerat : « Per illud tempus, quo talia gerebantur; » ad ea esse referendum, quæ subdit : « Cum persecutionis procella detonaret. » Quæ sane verba si alio accipias sensu, Hieronymum sibi ipsi repugnantem atque mendacem (quod nefas est dictu) de numero annorum Pauli in eremum secedentis efficies. Sic itaque ex ejusdem S. Hieronymi sententia præstat dicere ipsum annum agentem decimum quintum parentibus esse orbatum; hocque anno ejus ætatis vigesimo tertio, ipso primo persecutionis impetu exturbatum, rus paternum prius, indeque confugisse in longe positos montes, nactumque opportunam sibi ad institutum paratam speluncam, quod superfuit vitæ usque ad annum centesimum decimum tertium, incognitum permansisse.

116. *Refellitur Origenis lapsus.* — His de persecutione in Ægypto sub Decio facta narratis, reliquum est ut Origenis quoque attexamus certamen, quod Alexandriæ exhibitum esse Epiphanio [1] auctore, traditur; de quo hæc Eusebius [2] : « Quot afflictionum genera, et quam gravia Origeni hac turbulenta persecutionis tempestate contigerint, et quo pacto malevola diaboli invidia contra eum incensa (qui omnibus copiis tanquam hostis infestus enixe aciem adversus illum instruebat, omnibus machinis, omni virtute et potentia contra eum dimicabat, et præter cæteros omnes ab eo illo tempore impugnatos, in hunc potissimum impetum faciebat) magis magisque

[1] Virgil. Æneid. III. — [2] In Roman. Martyrolog. die 10 Aug. b.

[1] Epiph. hæres. LXIV. — [2] Euseb. lib. VI. c. 32.

augeretur : qualia etiam et quam acerba pro Christi verbo et doctrina perpessus sit vincula, quæ corporis tormenta, quæ supplicia ex catena ferrea in interioris carceris recessu collo impacta ; et quo modo permultis diebus pedes ad compedes ligneos intrusi, quatuor foraminum interstitiis interpositis, distractione quadam distenti fuerint ; quæ ignis et incendii oppositæ minæ ; quas præterea ab inimicis inflictas carnificinas toleranter pertulerit ; qualem exitum, dum judex omnibus viribus et toto corpore (ut dicitur) instaret, ut vita ejus ad doloris morsus amplificandos amplius protraheretur, ejus res habuerint : denique quas post illa et quam pias voces, easque plenas solatii, iis qui opis et auxilii in rebus adversis indigent, scriptis reliquerit, permultæ sunt illius epistolæ ; quæ vere accurateque commemorant. » Hucusque de Origenis certamine Eusebius.

117. Verum quonam modo Origenes e vinculis elapsus sit ; an quod adveniente pace, sicut alii plures, solutus vinculis fuerit ; an vero quod (ut alii volunt) thus obtulerit, haud satis compertum habetur. Apud Epiphanium certe negationis ejus turpissima illa ac plane nefanda affertur causa, his verbis [1] : « Multa sunt fortia facta, quæ per traditionem referunt veteres de hoc viro. Sed non permanserunt ipsi quæ ad præmium consequendum pertinent, in finem ; propter eminentissimam enim sanctitatem ejus atque doctrinam, ad multam invidiam devenit ; et per hæc magis irritabat eos qui illo tempore principalem potestatem administrabant. Per diabolicam vero malignitatem excogitaverunt malitiæ operatores, quo modo turpitudinem viro impingerent, et plagam talem decernerent ; ita ut in abusum corporis ipsius Æthiopem ipsi subornarent, aut sacrificare juberent. Ipse vero non ferens diabolicæ operationis versutiam, proclamavit, utrisque rebus sibi propositis, sacrificare se potius velle ; non tamen spontanea mente hoc potius perfecit, velut magna de hoc fama refert. Sed quandoquidem omnino confessus est se facturum hoc esse, injecto in manum ejus thure, ipsum ad aræ rogum adduxerunt ; atque sic a confessoribus ac martyribus tunc re cognita rejectus est. Verum in Alexandria hoc passus, et non potens ferre exprobrantium sannas, discessit ; et Palæstinam, hoc est, Judææ terram, inhabitare elegit. Cum itaque pervenisset Hierosolymam, velut talis enarrator, et eruditus vir, compellebatur a sacerdotibus in Ecclesia docere. Et cum multum coegissent ipsum hi qui Hierosolymis sacerdotium sanctæ Ecclesiæ administrabant ; surrexit, et dictum psalmi quadragesimi noni prolocutus, totam distinctionem præteriit ; sic enim dicit psalmus [2] : Peccatori dixit Deus : Quare tu enarras justitias meas, et assumis testamentum meum per os tuum ? Et complicatum librum deposuit, et cum fletu ac lacrymis consedit, omnibus simul cum ipso plorantibus. » Hæc apud Epiphanium de lapsu ejus.

118. Cæterum in libro illo qui Lamentationes, seu Pœnitentia Origenis inscribitur, quem tamen Gelasius [1] adnumerat inter apocrypha, alia adumbratur potius quam describitur causa lapsus illius, cum dicitur : « Tu nosti, Domine, quia invitus cecidi ; volens alios illuminare, me ipsum obscuravi ; nitens alios de morte ad vitam reducere, me ipsum ad mortem perduxi ; volens alios repræsentare Deo, me ipsum a Deo separavi ; volens enim pro pietate inveniri, contra pietatem inventus sum ; procedens enim contra iniquorum congregationes, et arguens, ibi pessimum diaboli errorem inveni : nesciens certantium varias insidias, ad Dei eos cognitionem provocabam. Igitur post multas scrutationes promiserunt mihi astutias infelici. Postquam vero profectus sum ab eis, diabolus eadem nocte transformatus in angelum lucis asserebat mihi : Diluculo exurgens perge, et persuade eis, et adduc eos Deo, si tibi verbum propositurі sunt : quod si assenserint, sine ulla intermissione facito, nihil dubitans propter multorum salutem. Et rursus diabolus antecedens acuit contra me miserum consilia maligna, vel hypocryses, et dolos spargit in eis. Ego vero infelix valde diluculo de stratu exiliens, nec orationem quidem consuetam implere potui ; sed desiderans omnes homines salvos fieri, et ad agnitionem veritatis venire, me ipsum laqueis diaboli implicavi.

119. « Abii igitur ad iniquos, et petens ab eis petitiones hesternas, nesciens et ad baptisma perveni. O cor obcæcatum, quomodo non recordaberis ? O stulta mens, quomodo non recogitasti ? O indistincta discretio, quomodo non intelligebas ? O sensus intelligentiæ, ubi dormiebas ? sed ad somnum te diabolus provocavit, et infelicem animam mortificavit ; ligavit fortes meos [2], et abstulit scientiam meam ; ligavit fortes meos, et vulneravit me. Voce respondi, et maculatus sum ; sine malo sic collocutus, et maligna perpessus sum. Consilium circa me erexit diabolus, et iniquam vocem contra me dimisit. Origenes, inquit, sanctificavit. O diabole, quid fecisti mihi ? O diabole, quo modo vulnerasti me ? Flebam aliquando super Sampsonem ; sed pejora perpessus sum. Flebam super Salomonem ; et deterius cecidi. Flebam super omnes qui peccaverunt ; et in omnibus eis apparui. Sampsoni coma capitis deest ; meo vero de capite corona gloriæ cecidit. Sampsonis oculi carnales obcæcati sunt ; mei vero perforati, et spirituales sunt. Sed illum mulier ad insidias perduxit ; mea autem lingua ad ruinam peccati me traxit. » Hæc et alia Origenes amarissime lugens, si tamen ejus Lamentationes esse dixerimus. Sed quodnam illud crimen fuerit, haud ex verbis ejus satis potest intelligi ; nec quidem si ab hæreticis an gentilibus seductus sit, satis hæc indicant ; quæ et ab recitata nuper ex Epiphanio historia procul abhorrent.

120. Atqui sicut libellus iste a Gelasio (ut dictum est) velut adulterinus respuitur ; ita etiam, an ea quæ ex Epiphanio recitavimus, vere ne sint ab Epiphanio scripta, vehementer dubito, quippe quod compertum

[1] Epiph. hæres. LXIV. — [2] Psal. XLIX.

[1] Gelas. in Concil. Rom. et in decret. de lib. apocryph. — [2] Judic. XVI.

habeam, Epiphanium alibi, dum agit de Origene, ab his plane diversa affirmare videri, dum hæc scribit in libro de Mensuris atque Ponderibus : « Floruit Origenes a temporibus Decii usque ad Gallum et Volusianum. » Cum enim hi successores Decii fuerint, quod dicit, floruit, haud debet intelligi (quod dici solet), vixit, sed splendorem gloriæ ejus ex scientiis comparatum horum imperatorum temporibus, eoque sensu usus ea voce videtur Epiphanius; nam si tum lapsus esset, haud, *floruit*, ille dixisset. Sed confirmant hæc quæ sequuntur ejusdem Epiphanii verba, dicentis : « Cæterum in persecutione a Decio facta et ipse Origenes multa passus, ad finem martyrii non pervenit. Verum delatus est in Cæsaream Stratonis, etc. » Id namque et Eusebius tradit, nimirum eum multa passum, sed ad martyrium tamen minime pervenisse. Cæterum ad Epiphanium ea ab aliquo fuisse addita, non levem conjecturam ex S. Augustino sumimus, qui de duplicibus Origenianis hæreticis verba faciens, ea omnia se ab Epiphanio mutuatum esse testatur, cumque eorum impia recenseat dogmata, nihil prorsus de Origenis negatione habet; quam vel obiter attigisse, si eam apud Epiphanium reperisset, facile adducimur ut credamus.

121. Rursum vero, ut commentum existimemus ejusmodi Origenis lapsum, ea quoque potissimum ratione suademur, quod qui pro eo scripserunt Apologias, Pamphilius, seu potius Eusebius ejus nomine, atque Ruffinus, cum omnes æque intenti sint illum ab hæresi immunem reddere; de impietate vero, seu apostasia nullus excusat, quod scilicet nullum ab aliquo ea de re negotium exhibitum esset; quod si vel levissima qualibet conjectura adversarii ejus, quos multos semper habuit, objectare potuissent, haud certe conticuissent, sed objecissent isti, et illi diluissent. Videntur sane hæc de lapsu Origenis ignorasse pristina sæcula, cum rem tantam, tantique viri non inter Christianos solum, sed ob insignem eruditionem, quam et gentiles philosophi admirabantur, inter ethnicos quoque notissimi, qui eidem adversabantur, silentio præterierint. Nam Dionysius, qui hoc ipso vivebat tempore, et res Alexandrinas scriptis est prosecutus, et alii ejus gloriæ æmuli, quorum, teste Eusebio, non exiguus numerus erat; sed et ipsi veritatis amatores, et Origenis oppugnatores S. Hieronymus, Theophilus Alexandrinus, et alii eorumdem temporum catholici tractatores, nequicquam ejusmodi, quæ ad sugillanda ejus quoque dogmata admodum opportuna visa fuissent, vel nutu saltem locuti sunt. Sed quod nec qui posterioribus temporibus vixerunt, cum de Origenis scriptis controversiæ fuerunt iterum ore omnium diffamatæ; et Justiniano imperatore agente, omnes quotquot paterent, vel laterent in Origenis libris errores, in odium Origenistarum in Palæstina iterum emergentium denuo refossi, Synodicis decretis et imperatoriis litteris in Ecclesia oculis omnium fuerunt expositi : de ejusmodi scelere, quod Epiphanii nomine, testimonio tanti viri, videretur innotuisse, moverint quæstionem, vel proposuerint assertionem. Certe quidem in ignominiam illum sectantium, ac mordicus defendentium, tam insignis infamiæ titulus erat præ cunctis foribus affigendus.

122. Et quo magis magisque impellor, ut credam totum id, quod dictum est de ejusmodi Origenis lapsu, patens esse commentum et affectatam calumniam, illud est, quod Porphyrius, Christianorum hostis infensissimus, et (ut ex Eusebio vidimus) Ecclesiæ gloriæ invidus, cum celeberrimum illum Ammonium christianum philosophum a fide Christi ad ethnicos descivisse non erubuerit mendacissime litteris prodere; quid non de Origene, obsecro, dixisset, quem Plotino suo præfert, et mirifice laudat; si ea de Christo ab eo negato vere dicere ac firmiter asserere ei licuisset? Vivebat eodem plane tempore, nec fama solum, sed vultu hominem probe noverat, quocum et se diu versatum esse testatur [1] in ea quam post hæc tempora scripsit Plotini Vita, in qua virum egregiis laudum titulis cumulate satis ornat : nec ausus est Origeni notam inurere, sicut Ammonio [2]; quod Origenis memoria recentior esset, et ejus confessio omnibus adeo innotuisset, ut ne exiguus quidem locus videretur patere mendacio, vel levis componendæ calumniæ occasio esse sibi relicta. Hæc sunt quæ a sententia de Origenis lapsu nos admodum distrahunt atque dimovent; cum alioqui in dogmatibus homini minime faveamus. Procul namque ab illis scriptoribus abhorremus, qui cum in quempiam hæreticum jure improbatum atque damnatum invehuntur, cætera quæcumque possunt in eumdem, nullo habito veritatis diligentiori examine facinora congerunt et amplificant; aguntque cum miserrimo illo, perinde ac cum eo qui damnatus ac interdictus aqua et igni, omnium contumeliis ac cædibus passim videatur, expositus; acciditque interdum, ut zelus nimius pro veritate susceptus, suo impetu transgredi faciat veritatem.

123. Licet autem Eusebius (quod sæpe diximus atque refellimus) Origenis laudes, qualibet captata occasione, parum sincere interdum fuerit prosecutus; tamen in iis, quæ de Origenis confessione scribit, haud existimamus fuisse mentitum, cum antiquorum neminem habuerit repugnantem. Tanti enim viri lapsus, qui semel diffamatus præstantia delinquentis omnibus innotuisset, haud ejus generis videbatur, qui potuisset celari, et quovis superinducto colore ab Eusebio contegi, vel fuco oblini; quippe qui non in orbis angulo, sed Alexandriæ, in quam (ut alias diximus) velut in orbis theatrum ex quatuor orbis partibus diversis ex causis homines convenirent, admissus fuisset. Et quonam pacto, quæso, unus Eusebius in totum orbem hæc inclamantem valuisset obniti? Vel etsi id quoque adeo temere aggressus esset, quomodo (ut de cæteris in Origenem illatis criminibus facit) nihil penitus ad eum excusandum, et calumniam refellendam in medium adduxisset, et adeo perfricta fronte confessorem laudasset, quem, toto

[1] Porphyr. in Vita Plotin. et Euseb. lib. VI. c. 19. — [2] Cedren. in Comp.

orbe teste, negasse in confesso omnibus esset? Cæterum scimus, quæ Epiphanii nomine scripta inventa essent, a nonnullis ut vere Epiphanii credita citari; ut inter alios a Leontio Scholastico [1], qui post sexcentesimum Christi annum vixit; iisdemque Zonaras [2], Suidas [3], Nicephorus [4] annuerunt, et si qui alii recentiores, sive Græci, sive Latini auctores; non tamen S. Hieronymus, et alii ejus sæculi viri eruditi et orthodoxi, qui eum impugnabant; non S. Augustinus, non denique qui eodem claruit tempore Vincentius Lirinensis, vel alii qui de eo pluribus egerunt, qui nec tale quippiam de Origene vel saltem se suspicatos esse demonstrant. Hæc de his satis; de Origenis vero obitu, qui paulo post contigit, suo loco dicemus.

124. *Persecutio et martyres in Palæstina.* — At institutam semel de persecutione Decii orationem ordine prosequentes, narratis iis quæ gesta sunt in Ægypto; quid in Palæstina, ac præsertim adversus Alexandrum illum fama celebrem Hierosolymorum episcopum factum esse tradat Eusebius [5] describamus: «Alexander, inquit, Hierosolymitanæ Ecclesiæ episcopus, in Palæstina rursum, ubi Cæsareæ propter Christum præsidis tribunali stetisset, et magnam fuisset ex secunda suæ fidei confessione commendationem adeptus; jam extrema senectute et veneranda plane canitie eximius, carceris cruciatu denuo afflictatus est; quo quidem, post præclarum et illustre testimonium fidei christianæ præsidis tribunali datum, morte in carcere consopito, Mazabenes successor ejus in episcopatu Hierosolymitano declaratur.» Hæc Eusebius; qui etiam alibi [6] de eodem Alexandro in carcere defuncto citat epistolam Dionysii Alexandrini.

125. Ejusdem quoque Eusebii [7] testimonio habetur expressum (quod et superius diximus) inter cætera clarissima monumenta ab eodem Alexandro collectam ac diligenter extructam fuisse Hierosolymis nobilem bibliothecam, quæ nequaquam Diocletiani incendio conflagrasse videtur: nam idem Eusebius integram ad sua tempora perseverasse, et complura se inde collegisse testatur. Cæsareæ quoque in Palæstina nobile martyrium subiit Reparata virgo [8]; quæ post alia tormenta, in crate ferrea semiustulata est, et sic (horrendum visu) deformata per civitatem ducta, præclamante præcone: sic tractari feminas christianas. Quæ cum, quacumque duceretur, ad fidem hortata esset Christianos; aliis superatis tormentis, capite truncata est: hæc ex Actis ipsius. Quo etiam tempore Emesæ in Phœnicia passi habentur Galation et Epistemes insignes martyres [9], quorum omnium certus natalis dies ecclesiasticis tabulis consignatur hoc elogio: «Hi in persecutione Decii flagris cæsi, manibus pedibusque et lingua mutilati, denique truncato capite, martyrium consummarunt.»

126. «Eodem quoque tempore, inquit Eusebius [1], Antiocheno episcopo Babyla ad exemplum Alexandri post fidei confessionem in vinculis vitam deserente, Fabius ibi Ecclesiæ præficitur.» Hæc ipse, qui et in Chronico hoc eodem anno ejus martyrium ponit. Epiphanius [2] etiam ac Hieronymus [3], eum sub Decio passum, æque consentiunt. Quocirca tot antiquis testibus de eadem re fidem facientibus, hallucinari recentiores non dubitamus, qui sub Numeriano eum martyrio coronatum affirmant, temporum ratione palam contradicente; cum non Babylas, sed alius eo tempore Antiochiæ sedisse reperiatur episcopus, quam quidem opinionem ut alii utcumque defenderent, recentem quempiam Babylam antiquioribus penitus ignotum excogitarunt; sed de his pluribus in Notationibus [4] egimus, ut non sit opus eamdem hic controversiam refricare. Fortasse inde error irrepsit, quod tempore Decii erat Numerius exercitus dux, qui Christianos sævissime persequebatur, de quo in Actis Isidori militis ac martyris mentio habetur [5].

127. At de Babyla ac sociis hæc in tabulis ecclesiasticis, natali die ipsorum: «Antiochiæ S. Babylæ episcopi, qui in persecutione Decii, postquam frequenter passionibus suis et cruciatibus glorificaverat Deum, gloriosæ vitæ finem sortitus est in vinculis ferreis, cum quibus et suum corpus sepeliri mandavit. Referuntur etiam passi cum eo Urbanus, Prilidianus, et Epolonius, quos ille in fide Christi instituerat.» Hæc ibi. Eadem quoque die agi solitam cum Babyla trium puerorum celebritatem, Joannes Chrysostomus [6] quoque testatur. Verum quod ad Babylæ martyrium spectat, discrepare ab Eusebio videtur Chrysostomus, qui eum non in carcere mortuum tradit, sed foras ductum ad cædem. Qui quidem unum proferens Babylam, ut omnes Gentilium errores impugnet, de martyrio ejus, et causa quæ ante præcesserat, historiam texit, quam summatim collectam hic subnectimus.

128. Tradit enim imperatorem Antiochiæ agentem, regis cujusdam filium obsidem contra jus Gentium crudeliter occidisse, indeque in ecclesiam Christianorum ut templo Dei inferret injuriam, contumeliose venisse; ac resistentem sibi intrepide Babylam nactum, cum cæteris vinctum in carcerem trudi, ac denique ad supplicium duci jussisse, ipsum vero mandasse una simul se cum catenis, quibus vinctus esset, sepulturæ dari. Ac demum de eo hæc subdit: «Extant etiam cum Babylæ cineribus compedes, Ecclesiarum præfectos omnes commonefacientes, ut vinciri, ut jugulari, ut quidvis pati oporteat: certe omnia prompto atque alacri animo ac magna item cum voluptate sustinenda, ut concreditæ nobis libertatis ne levissimam quidem partem prodamus, aut contaminemus;» eum enim ductum fuisse

[1] Leontius de Sect. act. x. — [2] Zonaras Annal. lib. II. — [3] Suid. in verb. Origenes. — [4] Niceph. lib. v. c. 24. — [5] Euseb. lib. VI. c. 32. — [6] Idem lib. VI. cap. ultimo. — [7] Idem lib. VI. c. 14. — [8] In Rom. Martyrolog. die 8 Octobr. — [9] Martyrolog. Rom. die 5 Novembr.

[1] Euseb. lib. VI. cap. XXXII. — [2] Epiph. lib. de mensur. — [3] Hieron. de Script. Eccles. in Alexand. — [4] Martyrol. Rom. die 24 Januarii b. — [5] Extat apud Sur. die 5 Febr. tom. I. — [6] Joan. Chrys. orat. in Juvent. et Max.

et jugulatum, significare videtur, non autem in carcere obiisse. Regemque illum quem objurgavit, etsi non nominet, fuisse Decium, qui in Syriam profectus est adversus Persas bello decertaturus, potest intelligi; quod contigisse putamus circa finem præsentis anni, quo Decius illuc pervenit. Quæ vero tempore Juliani Apostatæ in ossa S. Babylæ ad Daphnem sepulta debacchantis acciderint immensa prodigia, suo loco dicturi sumus. At ad res gestas in Ponto sermonem convertamus.

129. *Persecutio in Ponto et Acta ibidem Gregorii Magni.* — Hac itidem urgente persecutione, non sine divino consilio Magnus ille Gregorius Thaumaturgus (perinde ac Cypriano contigit) furorem declinans Gentilium debacchantium, recessit in solitudinem; qui et suis, ut idem facerent, persuasit. Id quidem Gregorius Nyssenus [1], ubi persecutionis acerbitatem descripsit, sic ait : « Cum ergo tunc imbecillitatem naturæ vidisset vir ille Magnus, utpote quod multi non possent pro pietate usque ad mortem decertare, consuluit Ecclesiæ, ut parumper cederet terribili irruptioni; dicens, esse melius fugiendo suas conservare animas, quam, si staret in acie certaminum, esse ordinum fidei desertores. Et ut maxime persuasum esset hominibus, nullum animæ afferre periculum, si fuga fidem servarent; suo exemplo eis consuluit, ut secederent; ipse ante alios cedens vehementi periculo. » Hæc quidem Gregorium, divino quodam instinctu doctum et alieno periculo, magna suorum utilitate fecisse, certissimum est. Nam (ut vidimus) immensus erat ubique lapsorum numerus, quos furor persecutionis turpiter dejecerat, eorum scilicet quos non timor cautos fecerat, sed præsumptio reddiderat frustra securos. Hæc vero Gregorius suæ prudenter suadens Ecclesiæ, multius lapsum ingemuit.

130. At hæc Dei consilio ab eo facta esse, quæ subdit Nyssenus facile monstrant, dum ait : « Simul autem his quoque, penes quos erat potestas, hoc maximo erat studio, ut illo tanquam duce exercitus expugnato, omnem fidei aciem frangerent et dissolverent. Et ideo inimici magnopere studebant, ut ille in eorum veniret potestatem. Ipse autem cum desertum quemdam collem occupasset, secum habens eum qui ex æadituo adductus fuerat ad fidem ab initio, jam modo diaconatus gratiæ inservientem : cum qui persequebantur, magna multitudine sequerentur eorum vestigia; a quopiam eis ostenso loco in quo abscondebantur, alii quidem vallem colli subjectam circumseptam custodiebant, ut ei nulla ex parte liceret effugere, si ad hoc esset conversus, alii autem cum in montem accessissent, et per omnem partem scrutantes jam Magno illi viro conspecti fuerant, recta ad ipsum currentes. Ille autem cum jussisset ei qui erat cum ipso, ut staret certa et solida in Deum fiducia, et ei suam crederet salutem, manus tendens ad orationem, et nec, etiamsi prope fuerint inimici, metu excutiatur fides. Præcepti autem exemplum se præbuit diacono, fixo et stabili oculo cælum intuens, extensis manibus recta figura. Et hi quidem in his erant.

131. « Illi autem cum ad eos accurrissent, et omnem locum diligenter inspexissent, omnemque in rupe stationem, et omnem rupis accessum, et omnem a lacuna affectam concavitatem diligentissime scrutati essent; rursum in vallem redeunt, quasi metu eorum, qui scrutabantur, ipse in fugam conversus incidisset in manus eorum qui circumsidebant. Postquam vero nec ab iis est inventus, nec erat apud illos qui locum aspexerant, in quo Magnus ille degebat, signis descripsit eum : in quo affirmabant quæsitores, se neminem vidisse, nisi solas duas arbores a se invicem parum distantes. Cum autem recessissent qui quærebant, relictus index cum illum Magnum offendisset in oratione, et eum qui cum ipso erat, et divinum cognovisset præsidium, per quod illi eis visi sunt arbores; accidit ad pedes ejus, et verbo credit; et qui paulo ante fuerat persecutor, fit unus ex fugientibus.

132. « Iis ergo longo tempore manentibus in solitudine (bellum enim invalescebat adversus fidem), et graviter furente præside in eos qui ad verbum pietatis accedebant, et omnibus in fugam conversis; quoniam nulla spes erat relicta, fore ut Magnus Gregorius veniret in manus persecutorum; tunc omni sua rabie et acerbitate conversa in reliquos, ubique per gentem scrutabantur omnes similiter viros, mulieres, et pueros, quibus Christi nomen erat venerabile; eosque trahebant in civitatem, et replebant carceres, pro aliquo scelere intentantes in eos crimen pietatis; adeo ut nulli ex rebus publicis tunc vacarent judicia, nisi huic tantum; quod iis qui tunc imperium obtinebant, erat curæ, ut omnes contumelias, et omnia tormenta quæ excogitari poterant, in eos inferrent, qui fidem retinebant. Quo quidem tempore fuit omnibus longe evidentissimum, Magnum illum virum nihil consuluisse sine Dei numine. Nam cum se per fugam populo conservasset, erat commune auxilium omnibus qui pro fide certabant. Sicut enim de Moyse [1] audivimus, quod ab Amalecitarum acie procul remotus, per orationem iis qui erant sui generis dabat vires adversus inimicos; eodem modo ille quoque animæ oculo intuens ea quæ videbantur, divinum invocabat auxilium iis qui decertabant pro fidei confessione.

133. « Cumque aliquando una cum iis qui cum eo erant, pro more, Deum oraret, repente angore et animi perturbatione plenus, aperte præ se tulit iis qui aderant, a se spectaculum videri alienum, seque id ægre ferre, auresque obstruere, tanquam sono aliquo ad eum perveniente. Et non exiguo interjecto intervallo, cum toto tempore, quod intercessit, inflexibilis mansisset et immobilis : tanquam propositum spectaculum bonum esset exitum assecutum, ad suam rediit consuetudinem, et clara voce Deum laudavit, hymnum victoriæ et gratiis agendis appositum pronuntians, quem sæpe audivimus David dicentem

[1] Gregor. Nyssen. in Vita Gregorii Thaum.

[1] Exod. XVII.

in psalmodia[1] : Benedictus Deus, qui non dedit nos in captionem dentibus eorum.

134. « Iis autem admirantibus, et ut ex eo scirent rogantibus, quodnam fuerit hoc spectaculum, quod ejus oculis subjectum est; fertur dixisse, se illo tempore magnum vidisse casum, prostrato diabolo a quodam adolescente in certamine pro pietate. Iis autem quod dicebatur adhuc ignorantibus, narrat eis apertius, quod illa hora quidam nobilis adolescens, majori fretus auxilio, magnis sudoribus pro fide decertavit, a lictoribus productus ad præsidem; nomen quoque adjecit, eum nominans Troadium : et quod post multa, quæ fortiter tulit, tormenta, fuit martyrii corona redimitus. Hæcque ita facta esse, ut ipse dixerat, ab ejus diacono exploratum atque inventum est : qui et crucis signo munitus, et Gregorii precibus adjutus, dæmonum præstigias, atque feroces eorum insultus in balneo superavit. » Cum autem Gregorius Nyssenus comitem hunc fugæ Gregorii diaconum illum fuisse dicat; quem ex æedituo ad Christi fidem converterat, atque in illud ecclesiasticum munus præ morum integritate et fide sincera cooptaverat; opportunum videtur, conscriptam ab eodem auctore de admiranda ejus ad Christum conversione historiam hic reddere, quod sit omni acceptione atque fide dignissima, et magnopere Christi gloriam atque potentiam, idolorum vero patefaciat vanitatem. Sic igitur ait :

135. « Cum e remota illa solitudine viam urbem versus conficeret, nos autem deprehendisset, et cum vehementior pluvia retardaret, subit quoddam templum cum suis comitibus. Erat autem illud templum insigne; in quo qui colebantur dæmones, ad æedituos aperte ventitabant, ut qui illic divinarent, et responsa redderent. Cum autem subiisset templum cum suis comitibus, dæmones quidem confestim exterruit Christi nominis invocatione : figura autem crucis aere expiato, qui erat inquinatus nidoribus, illic mansit pro more totam noctem in orationibus et hymnis decantandis vigilans; adeo ut esset in domum orationis transformatum templum, quod propter cruorem victimarum et simulacra erat abominandum. Cum hoc modo totam noctem peregisset, mane rursus cœpit ultra progredi. Cum vero æedituus mane consuetum dæmonibus cultum exhibuisset; apparentes ei dæmones dicunt clamantes, non licere eis templum ingredi propter eum qui illic manserat. Is autem quibusdam piaculis utens, et quædam sacrificia adhibens, per ea conabatur dæmones rursum in templo collocare. Postquam vero, eo nihil non experiente, erat ei labor irritus, cum dæmones non amplius pro more exaudirent ejus vocationem : tunc ira percitus æedituus, Magnum illum virum offendit, omnes in eum minas aperte intentans, se et eum ad magistratus delaturum, et manus illi allaturum, et audax ejus cœptum imperatoribus significaturum esse; quod cum esset christianus, et diis inimicus, ausus sit templum ingredi; cujus ingressum esse aversatam, quæ in sacris operatur, potestatem; nec amplius in eis locis habitare, ut solebat, divinantem dæmonum operationem. » Hæc ibi.

136. Haud sane absque divina providentia factum esse reperitur, ut, cum celebriora quæ erant in orbe oracula (ut dictum est superius) divina virtute sint muta reddita, aliquo interdum in loco (ut hic accidit) permiserit Deus idolum dare responsa : nam id non ob aliam causam contigisse vidimus, nisi ut ex horum silentio postea Christi potenti virtute iisdem imperato, quinam vocalia illa famosissima idola tacere fecisset, recentiori innotesceret experimento; simulque Christi adversus dæmones vis atque potentia novis exemplis cunctis Gentilibus palam fieret : perduceretur que quodammodo dæmon sæpius certaturus in campum, ut de hoste devicto atque prostrato Christus sæpe triumphans, gentilitatem simul duceret sub crucis vexillo captivam : quod et feliciter accidit. Sed cœptam de æedituo narrationem ordine prosequamur.

137. « Cum Magnus ille Gregorius temerariam et insolentem æeditui iram eximia repressisset prudentia, et opposuisset omnibus ejus minis verum Dei auxilium; et diceret se in ejus qui pro eo pugnaret viribus tantam posuisse fiduciam, ut potestatem habeat expellendi dæmones unde velit, et eos collocandi in quibus velit locis; et polliceretur se ea, quæ diceret, jam esse demonstraturum; admiratus æedituus, et magnitudine potestatis obstupefactus, rogavit ut in his ipsis suam ostenderet potestatem, et rursum in templum reduceret dæmonia. Cum Magnus autem ille hæc audisset, rupit brevem quamdam libelli particulam, et eam dedit æedituo, in ea impressa quadam voce imperante dæmonibus; hæc autem verba continebat scriptura : Gregorius satanæ, ingredere. Cum autem accepisset æedituus libellum, altari imposuit. Deinde cum ei solitos obtulisset nidores et inquinamenta, rursus videt ea quæ prius viderat, antequam a templo essent exterminati dæmones.

138. « Cum hæc autem facta essent, cœpit cogitare divinam quamdam virtutem esse in Gregorio, per quam visus erat esse potentior dæmonibus. Cum ergo eum esset rursus magno studio consecutus, priusquam venisset in civitatem, rogavit ab eo ut disceret mysterium, et quisnam esset ille Deus qui sibi subjectam haberet dæmonum naturam. Cum autem paucis ei dixisset Magnus ille mysterium pietatis; ita affectus fuit æedituus, ut verisimile est eum affici qui rebus divinis initiatur; et opinatus est esse rem vitiorem et abjectiorem, quam ut existimaretur Deus per carnem humanam apparuisse. Cum is autem dixisset ejus rei fidem non confirmari verbis, sed eorum quæ fiunt probari miraculis, æedituus ex eo adhuc quæsivit miraculum. Deinde per id quod factum est, adductus est ut fidei assentiretur. » Hæc Gregorius, qui et his addit narrationem immensi illius miraculi, quo ingens saxum precibus loco movit, atque alio ut libuit, transtulit; cujus etiam meminit

[1] Psal. CXXV.

Gregorius papa in Dialogis [1]. Inhærens posthac semper æditiius lateri Gregorii, ab eoque diaconus ordinatus, quanta vis esset in crucis signo, sæpius didicit experimento; sed hæc Nyssenus pluribus. Qui etiam, quod ad persecutionem in Ponto excitatam pertinet, his quæ dicta sunt addit, passum quoque Comanæ civitatis episcopum Alexandrum cognomento Carbonarium, de cujus admirabili electione actum est superius; consummasseque per ignem martyrium, tradit. At hæc de persecutione in Ponto Neocæsareæ excitata satis; quæ autem ab eodem Gregorio fuerint instituta reddita Ecclesiæ pace, dicemus inferius.

139. *Decius adversus Persas profecturus, Valeriano summam tribuit potestatem, qui ex officio sævit in Christianos.* — Hoc item primo sui imperii anno Decius comparato exercitu bellum suscepturus adversus Persas reliquit Romæ Valerianum, cui ex senatusconsulto (ut tradit Trebellius) summam contulit potestatem; sic enim illi censuram tribuit, ut addiderit et legum scribendarum facultatem; indeque accidit ut in edictis nomina inscriberentur Decii atque Valeriani; quorum nominibus extat edictum de persecutione adversus Christianos in Actis S. Mercurii martyris, licet et Augusti nomen Valeriano legatur inditum; quod tamen potius additum postea, quam tunc inscriptum putamus. Urbanam vero præfecturam (ut idem auctor refert) commisit Cornelio Sæculari, prætoriam Marco Bæbio. Accidit autem, ut dum trajiceret exercitum in Orientem, appulsa una ex navibus in insula Chio, Isidorus Alexandrinus nobilis miles, quod christianus esset, nec diis sacrificaret, reus constitutus impietatis, a Numerio tribuno sententiam capitis acceperit. Extant ejus [2] Acta, et quidem sincera.

140. Cæterum quod ad Valerianum pertinet, hoc eodem anno, vigesima septima die Octobris ex senatusconsulto atque decreto Decii imperatoris decreta est ei summa cum potestate censura. Quod quidem senatusconsultum a Trebellio Pollione in Valeriano descriptum, hic recitare, ad ecclesiasticæ historiæ elucidationem, operæ pretium existimavimus : « Duobus, inquit, Deciis consulibus, sexto kalendas Novembris die, cum ob imperatorias litteras in æde Castorum senatus haberetur, ireturque per sententias singulorum, cui deberet censura deferri (nam id Decii posuerant in senatus amplissimi potestate) ubi primum prætor edixit, Quid vobis videtur, Patres conscripti, de censore deligendo? atque eum qui erat princeps, cum senatus sententiam rogasset absente Valeriano (nam ille in procinctu suo cum Decio tunc agebat), omnes una voce dixerunt, interrupto more dicendæ sententiæ : Valeriani vita censura est. Ille de omnibus judicet, qui est omnibus melior. Ille de senatu judicet, qui nullum habet crimen. Ille de vita nostra sententiam ferat, cui nihil potest objici. Valerianus a prima pueritia censor fuit. Valerianus in tota vita sua fuit censor, prudens senator, modestus senator, gravis senator, amicus bonorum, inimicus tyrannorum, hostis criminum, hostis vitiorum. Hunc censorem omnes accipimus, hunc imitari omnes volumus. Primus genere, nobilis sanguine, emendatus vita, doctrina clarus, moribus singularis, exemplum antiquitatis. Quæ cum essent sæpius dicta addiderunt omnes, atque ita discessum est.

141. « Hoc senatusconsultum ubi Decius accepit, omnes aulicos convocavit, ipsum etiam Valerianum præcepit rogari; atque in conventu summorum virorum recitato senatusconsulto : Felicem te, inquit, Valeriane, senatus sententia; imo animis atque pectoribus. Totius orbis humani suscipe censuram, quam tibi detulit Romana Respublica; quam solus mereris, judicaturus de moribus nostris. Tu æstimabis qui manere in curia debeant; Tu equestrem ordinem in antiquum statum rediges; Tu censibus modum pones; Tu vectigalia firmabis; divides statum; respublicas recensebis; Tibi legum scribendarum auctoritas dabitur; Tibi de ordinibus militum judicandum est; Tu arma respicies; Tu de nostro palatio, tu de judicibus, tu de præfectis eminentissimis judicabis. Excepto denique præfecto Urbi Romæ, exceptis consulibus ordinariis, et sacrorum rege, et maxima virgine vestalium (si tamen incorrupta permanebit) de omnibus sententias feres. Laborabunt autem etiam illi, ut tibi placeant, de quibus non potes judicare. Hæc Decius.

142. « Sed Valeriano sententia hujusmodi fuit : Quæso, sanctissime imperator, ne ad hanc me necessitatem alliges, ut ego judicem de populo, de militibus, de senatu, de omni penitus orbe, judicibus, et tribunis, ac ducibus; hæc sunt, propter quæ Augustum nomen tenetis : apud vos censura desedit, non potest hoc implere privatus. Veniam igitur ejus honoris peto, cui vita impar est confidentia; cui tempora sic repugnant, ut censuram hominum natura non quærat. » Hucusque Pollio ex ejusmodi senatusconsulto laudes texens Valeriani; quo magistratum illum coactus accepit, ac strenue exercuit, utinam pie atque juste : quippe qui gentilitiam patriam superstitionem, quam ab ineunte ætate excoluerat, restituere ex officio censuræ laborans, in Christianos illius desertores se iniquissimum præbuit ac severissimum. Quamobrem actum est, ut suo etiam nomine inscriberentur leges, et in Christianos promulgarentur edicta; adeo ut eadem persecutio utriusque nomine, nempe Decii et Valeriani, censeretur, eoque nomine perseveraret in posterum; quod eo semel eorum, qui justissimi atque sanctissimi haberentur, persecutio nobilitata nominum titulo, quo religiosior ac justior haberetur, eo licentius grassaretur in Ecclesiam Christi. Ex his igitur complures tricæ atque ambages solvuntur, dum plerique martyres in persecutione Decii et Valeriani una passi leguntur, quos constat non simul eodem, sed diverso tempore imperasse; et quod nonnulli, quos perspicuum est passos esse sub Decio, iidem sub Valeriano martyrium pariter exegisse tradantur; et quos sustulit Valeriani persecutio, iidem sub

[1] Gregor. Dialog. lib. I. c. 7. — [2] Apud Sur. die 5 Febr. tom. I.

Decio et Valeriano passi legantur. Hæc qui non considerat, innumeris se ac plane insolubilibus implicet erroribus necesse est, feraturque per devia, atque multiplicibus viarum anfractibus distineatur.

SEDES VACAT. — CORNELII ANNUS 1. — CHRISTI 254.

1. *Acta Pionii Martyris.* — Christi Redemptoris anno ducentesimo quinquagesimo quarto, qui numeratur Decii imperatoris secundus, a diversis diversi consules ponuntur. Sed qui nobis magis probantur, illi sunt, quibus legitima Acta Pionii [1] martyris, de quibus plura inferius, consignantur; nimirum Messio Quincto Trajano Decio tertium, et Grato secundum consulibus. Elapso Decii imperii anno primo, et secundo jam inchoato, adhuc dira persecutio vexabat Ecclesiam, tam in Oriente, ubi in expeditione Decius agebat, quam etiam in Occidente. Inter alios autem, qui hoc anno in Oriente passi sunt, magnopere celebratur Pionius Smyrnensis Ecclesiæ presbyter; cujus tunc potissimum robur pectoris sacerdotalis enituit, cum ejus Ecclesiæ Eudemon episcopus turpiter lapsus est. Extant sincerissima ejus Acta, a christiano homine, qui tunc aderat, fidelissime scripta, atque illa ipsa, quæ in commentarium illum de Martyribus a se scriptum illata, Eusebius tradit. Esse enim eadem ipsa legitima, cum argumentum eorum ab eodem Eusebio [2] collectum atque recitatum demonstrat, tum quamplurima alia, quæ iisdem Actis contenta, simplicissimæ veritatis candore nitent, eruditus ac prudens lector intelliget. Quæ, deterso illo tantum pulvisculo, quo (ut in antiquis pæne omnibus accidit, ac iis præsertim quæ e græco in latinum translata sunt) leviter aspersa, leviori quoque emendatione exuttlari conceditur, sunt omni acceptatione dignissima. Contempseram illa, fateor, cum primo intuitu in eis Pionium sub Decio passum legerem, Eusebio (ut videbatur) refragante, qui sub Marco Aurelio et Lucio Vero imperatoribus ipsius certamen recenset. Sicque (ut ingenue dicam) infenso primum animo ea legi, et averso vultu cognovi, atque Aristarchi statera, quo ea improbarem potius quam probarem, expendi.

2. Sed cum inter legendum radii quidam ex eis simplicis et minime fucatæ veritatis elucerent; ad ea accuratius cognoscenda omne studium adhibui. At tantum abest, ut ea invenerim commentitia, ac proinde rejicienda putarim, ut eadem candida veritatis luce nitentia, et omni ex parte firma esse cognoverim, in eamque potius sententiam adductus sum, ut existimem Eusebii scriptis errorem inesse potius, quam ea veritate periclitari. Sed unde nam error illapsus sit, facile perspicere quisque poterit. Cum enim (ut idem [1] ait Eusebius) in eodem libello Smyrnensis Ecclesiæ post descriptum Polycarpi martyrium, cum aliorum martyrum, tum Pionii Acta attexta essent, quibus diceretur eodem quo Polycarpus tempore Pionius esse passus: existimatum fuit (non puto ab Eusebio, qui eadem Acta satis habuit perspecta, sed ab aliis) sub iisdem imperatoribus, quibus Polycarpus, Pionium quoque pro fide certantem fuisse martyrio coronatum. Verum quæ Acta habent de tempore certaminis Pionii communi cum Polycarpo, quo modo accipienda sint, textus ipse declarat, sic habens: « Vigesima tertia mensis Februarii die, cum sabbatum magnum instaret, natalis scilicet beati martyris Polycarpi, urgente Decii imperatoris persecutione, Pionius presbyter, et Sabina veræ pietatis studiosa, et Asclepiades, et Macedonia, et Linus Ecclesiæ Catholicæ presbyter, comprehensi sunt. » Hæc ibi. Ex quibus videas, quod dicebatur in epistola illa, seu potius commentariolo Smyrnensium martyrum, Polycarpi atque Pionii martyrium eodem contigisse tempore, longe aliter accipiendum fuisse, atque acceptum videtur; nimirum quod Pionius ibidem loci, eodem quoque anni tempore, quo gentilis ejus Polycarpus, martyrium subierit. Hoc etiam modo Græcos omnes accepisse verba illa Eusebii, iidem apertissimam atque certissimam fidem faciunt, dum in Menologio ex eorumdem Actorum testimonio absque controversia habent, Pionium sub Decio martyrium subiisse. Sed cum testetur Eusebius [2] Acta Pionii scripta fuisse in commentariolo illo Smyrnensium martyrum, rursumque se eadem intexuisse in libro illo quem de martyribus scripsit; jamque certum sit excidisse illum a multis frustra diutius perquisitum; non ab re fore existimo, si quæ ex eodem libro citato ab eo Smyrnensis Ecclesiæ, instar epi-

[1] Apud Metaphr. die 1 Februarii. — [2] Euseb. lib. IV. c. 14. in fin.

[1] Euseb. lib. IV. c. 14. — [2] Idem lib. IV. c. 14. in fin.

stolæ, excepta sunt Pionii Acta, hic referam; cum alioqui sicut non a nostro instituto, ita nec ab exemplo digrediamur Christianorum historicorum, qui interdum certa martyrum Acta (quod sæpe facit Eusebius) suis historiis attexuerunt; cum præsertim hoc unum sit reperire certum fragmentum libri illius ab Eusebio de martyribus scripti; id ipsumque ab eo acceptum a libello martyrum Smyrnensis Ecclesiæ, prout ex eisdem Actis hæc perspicue demonstrari contingit.

3. Cum autem miserandum lapsum Eudæmonis Smyrnensis episcopi nonnullorum ejus civitatis fidelium clades sit consecuta; ex adverso Pionius, ejusdem Ecclesiæ presbyter, una cum sociis, gloriosa confessione fidem exulem restituere pro viribus conatus, tempore solemnis celebritatis anniversariæ diei natalis S. Polycarpi, adversus impios certaturus in arenam descendit (erat illa dies ex majorum institutione solemnis, quæ ut ejusdem Smyrnensis Ecclesiæ testimonio vidimus [1], jam ab ipso consummati martyrii tempore fuerat illi decreta.) Sed spontanea catena velut tessera militari, qua dignosceretur a refugis qui scutum turpiter abjecissent, nobiliter insignitus, Christum prædicans, in medium prodiit. Sed hæc ipsa gratiora fient, si ex Actis ipsis ejus martyrii in medium adducantur, quæ sic habent post alia enarrata a nobis superius de tempore passionis :

4. « Pionius [2] igitur pridie natalis diei S. Polycarpi futurum prævidit, ut eo ipso die caperentur. Itaque cum simul cum Sabina et Asclepiade jejunans, se postridie comprehensum iri prospexisset, sumptis tribus catenis connexis, colloque suo et Sabinæ et Asclepiadis injectis, domi expectabat. Id autem fecit, tum ne ab amicis abducerentur; tum ne posset aliquis suspicari, se (ut reliquos) ad ea quæ idolis essent immolata, comedenda deduci velle; et ut omnes intelligerent, se statim in carcerem duci decrevisse. Cum igitur precationibus incubuissent, et sabbato sanctum panem et aquam cepissent, » appellat sanctum panem hic, quem adhibita communi benedictione susciperent, « supervenit Polemo æditüus cum satellitibus suis, ut homines Christianos quæreret, eosque ad immolandum idolis, et comedendum ex iis quæ fuissent immolata, perducerent. Et æditūus : Nostis plane decretum imperatoris, quo vobis jubetur, ut diis sacrificetis? Cui Pionius : Novimus, inquit, mandata Dei, quibus imperat, ut ipsum solum adoremus. In forum igitur, inquit Polemo, venite, et illic obtemperabitis. At Sabina et Asclepiades dixerunt : Nos Deo viventi obtemperamus. Ducebat igitur eos, sed sine vi. Cum autem ire pergerent, viderunt omnes eos vincula gestantes; quamobrem re nova commotus populus celeriter concurrebat, et præ multitudine multa premebantur.

5. « Et cum in forum venissent, et in porticu ad Orientem sita ad portam Duplicem constitissent, impletum est totum forum, et superiores porticus tum viris Græcis atque Judæis, tum etiam mulieribus (nam cum magnum esset sabbatum, feriabatur), quin etiam fundamenta arcusque conscenderant, ut spectarent. In medio igitur cum stetissent : Satius est, inquit Polemo, o Pioni, ut, quemadmodum omnes faciunt, vos quoque pareatis imperatori, et simulacris immoletis, ne puniamini. At Pionius, extensa manu, hilari vultu causam suam defendit : Viri, inquiens, Smyrnæi, qui et urbis pulchritudine et melle Homerico (ut dicitis) gloriamini, et si qui sunt inter vos Judæi, audite me paucis perorantem. Audio vos risu gaudioque eos qui transfugiunt, » nempe a Christi fide ad idola, « suscipere; perinde quasi ridiculum aliquid ac leve sit id quod aguut, dum idolis sponte sacra faciunt. Atqui æquum erat, Græci, ut magistrum vestrum Homerum audiretis, qui hominum interitu lætari. pium esse negat. Vobis autem, Judæi, Moyses ita [1] jubet : Si videris jumentum inimici tui cecidisse, et sub onere jacere; ne prætericris, sed ipsum excitato. Æquum enim erat vos Salomonem audire, qui, si ceciderit, inquit [2], inimicus tuus, ne gaudeas, et calamitate ipsius ne extollaris. Ego enim magistrum meum audiens, mori malo, quam ab ejus præceptis discedere; et totis viribus enitor, ne recedam ab iis quæ primum didici, deinde etiam docui. Quid est igitur cur nos crudeliter irrideant Judæi? Quamvis (ut ipsi dicunt) hostes eis essemus, homines tamen sumus. Præterea injuria affecti, aiunt de nobis esse liberam loquendi facultatem. Sed quos affecimus injuria? quos occidimus? quos persecuti sumus? quos coegimus, ut adorarent idola? Putant ne similia esse peccata sua peccatis eorum, qui nunc humano terrore adducti prævaricantur? » Hæc et alia plura Pionius, reprimens fastum Judæorum Christianis insultantium; hæcque plane illa, quibus intexta esse ait Eusebius Acta Pionii [3], nempe ingenuam sermonis libertatem, et apologias coram populo, et magistratibus recitatas, et conciones ad docendum accommodatas, cum benignitate erga eos qui ceciderant : quæ quisque uberius legere poterit in Actis ejus, in quibus integra posita sunt; ubi et post Pionii ad populum concionem hæc habentur :

6. « Cum verba illa Pionius repeteret : Deos vestros et auream statuam nolumus adorare; duxerunt eos in medium sub dio. Circumsteterunt autem quidam homines forenses una cum Polemone orantes atque dicentes : Nobis obtempera, Pioni, moremque gere, qui te diligimus, vitaque dignum ducimus, propter morum probitatem atque modestiam tuam : Jucundum est vivere, et lucem intueri. Ego quoque, Pionius ait, vitam amabilem puto, sed illud est longe amabilius, quod optamus nos Christiani; lucem hanc jucundam et dulcem existimo, sed illam multo jucundiorem et dulciorem quæ vera est lux [4], quam nos cupimus contemplari; hæc quidem omnia pulchra sunt, neque nos damnamus odiove prosequimur opera Dei; sed illa longe pulchriora atque præstantiora, quæ anteponimus. » Hæc sane contestatur

[1] Apud Euseb. lib. IV. c. 14. in fine. — [2] Apud Metaph. die 1 Febr.

[1] Deuter. XXII. — [2] Prov. XXIV. — [3] Euseb. lib. IV. c. 14. in fin. — [4] Eccl. XI. Joan. I. III. VIII. 1. Joan. I. 1. Tim. I.

Pionius, quo se longe abesse a Marcionitis, Deum creatorem et creaturam pariter blasphemantibus, demonstraret; nam et illi martyrium libenter subibant.

7. Circumforaneus autem quidam nomine Alexander, homo improbus, ait: « Audi nos, Pioni. Cui Pionius inquit: Tu potius audi me; quæ enim tu scis, sunt mihi cognita; quæ vero ego scio, eorum tu es ignarus: sic ipse secundum illud [1]: Responde stulto juxta stultitiam suam. Volebat autem eum Alexander irridere; itaque cum ironia: Quid sibi volunt, inquit, istæ catenæ? Cui Pionius respondit: Ne per urbem vestram iter facientes, existimemur ad immolandum idolis, aut ad edendum ea quæ sunt illis immolata, proficisci; atque adeo ut intelligatis, nos ne interrogari quidem velle, sed decrevisse, non in forum, sed recta ad carcerem ire; et ne per vim nos comprehensos dimittatis, sed, cum vincula gestemus, trahatis Sic cum Alexander illudebat. Cumque rursus illi multis verbis Pionium hortarentur, atque ipse sibi ita decretum et statutum esse responderet, eosque reprehenderet, et de his quæ sunt ventura, dissereret; Alexander dixit: Quid multis opus est verbis, cum vivere nequeatis? Sed cum populus vellet in theatro conventum fieri, ut plura illic audiret, quidam ducis studiosi ad Polemonem æditum accedentes, ei persuaserunt, ne sineret in theatro populum convenire, ne tumultus fieret, et panis flagitaretur. » Moris namque erat, populum in unum semel conventum, suas necessitates junctis vocibus conclamare, ac interdum in magistratus jactare convicia, ac turbas ciere.

8. « His auditis, Polemo: Si non vis, inquit, Pioni, sacrificare, saltem in templum ingredere. Hoc idolis, inquit, non expedit, ut illuc ingrediamur. Polemo vero: Persuade, inquit, hoc nobis, Pioni. At ille: Utinam, inquit, possem vobis persuadere, ut fieretis christiani. Tunc illi risu soluto, dixerunt: Tu vero ne id feceris, ne vivi comburamur. Gravius et acerbius est, inquit Pionius, post mortem igni comburi sempiterno. Arridenteque Sabina, ædituus et satellites ejus dixerunt: Rides? Ita Deo placet, inquit illa; christiani enim sumus, et fide qui sunt in Christum firma atque constanti, risu ridebunt perpetuo. Tu, inquiunt illi, quod non vis, patieris; quæ enim diis nolunt sacrificare, in prostibulum conjiciuntur. At illa: Sancto, inquit, Deo id erit curæ. » Gravissimum enim hoc omnium solitum christianis feminis irrogari supplicium, quod castitatis essent tenacissimæ, superius est sæpius demonstratum. At post hæc:

9. « Pionium rursus Polemo sic allocutus est: Obtempera nobis, Pioni. Respondit Pionius: Jussisti ut vel obtemperarem, vel plecterer: non obtemperabo; jube igitur plecti. Tunc ædituus Polemo: Sacrifica, inquit, Pioni. At ille: Christianus sum. Quem, inquit Polemo, Deum colis? Respondit Pionius: Deum illum omnipotentem, qui fecit cœlum et terram, et omnia quæ cœlo et terra continentur atque omnes nos; qui nobis abunde suppeditat omnia; quem per Verbum ipsius Christum cognitum habemus. Sacrifica igitur, inquit Polemo, saltem imperatori. Ego, inquit Pionius, homini non sacrifico; christianus enim sum. Deinde, cuncta scribente notario: Quod, inquit, est tibi nomen? Ille respondit: Pionius. Tum Polemo: Christianus, inquit, es? Respondit: Sum profecto. Cujus, inquit Polemo, es Ecclesiæ? Respondit Pionius: Catholicæ; nulla est enim alia apud Christum. » Hæ sunt namque confessiones itæ sigillatim magna cum celebritate habitæ, et aliæ sequuntur, quas Actis Pionii intextas esse, Eusebius [1] tradit.

10. « Tum ad Sabinam accessit. Monuerat autem illam Pionius, et ab eo fuerat Theodota appellata; ne ex nomine cognita, in manus impiæ civis jam dominæ suæ rursum incideret; quæ imperante Gordiano, cum vellet Sabinam a fide abducere; eam vinctam in montibus relegavit, ubi clam victui necessaria ei a fratribus subministrabantur. » Solitum in Asia ejusmodi irrogari supplicium, Theclæ et aliorum Acta demonstrant; nam et illa hanc demum condemnationem accepit. Post autem studiose curatum fuit, ut a dominæ servitute et a vinculis liberaretur. Primum autem cum Pionio versabatur, quæ etiam in hac persecutione capta fuit: « Dixit igitur huic quoque Polemo: Quo nomine vocaris? Eaque respondente: Theodota, subjecit ille, christiana es? Inquit: Christiana sum. Cujus Ecclesiæ? inquit Polemo. Sabina respondit: Catholicæ. Tunc ait Polemo: Ecquem colis et veneraris? Deum, inquit illa, omnipotentem, qui fecit cœlum et terram, et omnes nos, quem novimus per Jesum Christum Verbum ipsius. Mox Asclepiadem interrogavit: Quomodo, inquit, appellaris? Asclepiades, inquit ille. Tum Polemo: Christianus es? Respondit: Sum. Quem, inquit, veneraris? Eoque respondente: Christum Jesum. Estne alius? Minime vero, inquit Asclepiades, sed idem ille, quem hi dixerunt:

11. « His dictis, in carcerem ducti sunt, tam ingenti multitudine consequente, ut forum impleretur. Et dicebant quidam de Pionio: Quomodo qui semper erat pallidus, nunc est facie ignea et rubicunda? Cum autem ipsum Sabina vestimento propter multitudinis impetum teneret; quidam eam deridentes dicebant: Quam veretur ne ab ejus uberibus depellatur! Unus autem quidam clamavit, inquiens: Si nolunt parere, supplicio afficiantur. Cui Polemo repsondit. Nobis non præcedunt fasces, neque secures, ut hanc habeamus potestatem. Alius dicebat: Ecce homunculum subducet ad immolandum (innuebat autem Asclepiadem, qui nobiscum erat.) Pionius dixit: Mendacium loqueris; neque enim id facit. Alii dicebant: Hic et illa diis immolarunt. Pionius autem: Pro suo quisque, inquit, dicit arbitrio; quid igitur ad me? ego Pionius sum. Dicebant alii: Quid prodest huic doctrina sua, cum ita se habeat? Hanc, inquit Pio-

[1] Prov. XVI.

[1] Euseb. lib. IV. c. 14. in fine.

nius, vos doctrinam didicistis, per quam et famem, et cædem, et alias calamitates experti estis. At ipse quoque fame, quidam respondit, nobiscum laborasti. Sane, Pionius inquit, sed tamen cum spe, quam in Deo positam habeo. Hæc illo dicente, sic a turba vexati sunt, ut parum abfuerit, quin opprimerentur.

12. « In carcerem igitur conjecti, et custodibus traditi sunt. Ingressi autem, Catholicæ Ecclesiæ presbyterum, et mulierem ex vico Carina nomine Macedoniam, et ex hæresi Phrygum quemdam nomine Eutychianum illic inclusos offenderunt. Cum igitur essent eodem in loco, custodes animadverterunt, ea quæ a fidelibus afferebantur, a Pionio non recipi. Dicebat enim : Si, cum pluribus egeremus, nemini graves eramus, quanto minus accipere nunc debemus? Custodes igitur, qui ab invisentibus munera solebant accipere, eos in interiorem partem carceris conjecerunt, ne possent ullum solatium aut consolationem recipere. At illi Deum collaudantes acquieverunt, et quæ dari solita erant, ipsis præbuerunt; adeo ut carceris præfectus admiraretur, et pristinum eos in locum vellet reducere; ipsi vero manserunt dicentes : Gloria Domino; hoc enim nobis prospere successit, possumus namque libere philosophari, et precibus incumbere die ac nocte. Multi autem ex Gentibus eos etiam in carcere visebant, et conabantur eos a proposito dimovere, sed eorum responsa admirabantur. Introibant etiam illi qui per vim tracti fuerant ad immolandum, et magnum fletum excitabant; adeo ut in luctu et squallore singulis horis versarentur, præsertim propter illos, quorum vitæ institutio proba erat atque honesta.

13. « Itaque illis visis, Pionius lugebat, Novo, inquiens, afficior supplicii genere, membratim concidor, dum video margaritas Ecclesiæ a porcis conculcari, et [1] cæli stellas a cauda draconis in terram detrahi : vineam [2], quam dextera Dei plantavit, a filio porci silvestris vastatam, vindemiant eam omnes qui prætergrediuntur viam. Filioli [3] mei, quos iterum parturio, donec formetur Christus in vobis; alumni mei, delicati mei ambulaverunt vias asperas atque difficiles. Nunc impii seniores insidias Suzannæ tetenderunt : nunc delicatam atque formosam retegunt, ut ejus pulchritudine impleantur, et falsum in illam testimonium ferant. Nunc Aman insultat. » Et cætera plura Pionius, sugillans Eudæmonem episcopum lapsum, et aliorum ruinæ ministrum. Hæc plane sunt illa quæ de ipsius benignitate erga lapsos iisdem Actis contineri, ubi supra testatur Eusebius [4], et doctrina qua illos ipsos admonuit ea oratione, ne sinerentur a Judæis in synagogas deduci, quidque illis respondere deberent, edocuit. Quæ omnia iisdem Actis conscripta habentur.

14. « Cumque ea dixisset, et Pionius rogaret eos, ut e carcere egrederentur, æditimus Polemo, et Theophilus magister equitum, cum satellitibus et multa turba supervenerunt, atque dixerunt : Ecce Eudæmon (al. Auctemon) præsul vester immolavit; vos item obtemperate. Interrogabunt vos in templo Lepidus et Eudæmon. Respondit Pionius : Eos qui in carcerem conjecti sunt, æquum est adventum proconsulis expectare; quid vobis partes ipsius arrogatis? Cum autem nulla dixissent, discesserunt. Sed rursus cum satellitibus et turba regressi sunt. Et Hipparchus cum dolo : Proconsul, inquit, misit ut Ephesum adducamini. Veniat, respondit Pionius, is qui missus est, et accipiat nos. Atqui princeps (inquit) sum. Et arripiens illum, laqueumque collo ipsius injiciens, eum ita premebat, ut propemodum suffocaret. Tradidit igitur illum satellitibus, atque ita simul cum Sabina et reliquis sociis in forum deductus est. Cumque magna voce se christianos esse omnes contestarentur, humique se ipse prosterneret, ne in idolorum templum induceretur; sex ministri Pionium rapuere ita reluctantem, ut ejus latera genibus comprimentes, manibusque ac pedibus cædentes, vix potuerint illum impellere. Sublatum igitur, atque clamantem gestarunt, humique ante aram deposuerunt, ubi adhuc adstabat Eudæmon, qui idolis sacrificaverat.

15. « Tunc Lepidus : Cur, inquit, vos, o Pioni, non immolatis? Respondit Pionius : Quia sumus christiani. Lepidus subjecit : Quem Deum colitis? Eum, inquit Pionius, qui fecit cælum, terram, mare, et quæ in eis sunt. Quis igitur, inquit Lepidus, fuit crucifixus? Is, inquit Pionius, quem Deus pater misit ad salutem mundi. Principes hic valde clamantes riserunt, et Lepidus ipsum detestabatur. Clamabat autem Pionius : Pietatem, inquiens, colite, justitiam observate, affectionis similitudinem cognoscite (nempe quod homines estis) legibus vestris parete. Nos puniendos censetis, quia non obtemperavimus; et vos item a legum vestrarum præscripto receditis : jubent enim, non ut cogatis, sed ut puniatis Tum Ruffinus quidam excellens eloquentiæ fama : Desine, inquit, Pioni, inanem gloriam aucupari. Ille autem respondit : Ista est tua dicendi facultas? isti tui sunt libri? Nonne hæc ab Atheniensibus Socrates perpessus est? Nunc omnes sunt imperfecti, et cessatores, et pigri, et tardi, et ignavi? Socrates igitur, et Aristides, et Anaxarchus, et cæteri horum similes, sententia tua, inanis gloriæ studio ducebantur, quoniam, et philosophiam et justitiam et fortitudinem excolebant? Ruffinus his auditis obticuit.

16. « At quidam alius qui et mundi gloria præstabat, et Lepidus : Noli, inquiunt, Pioni, vociferari. Respondit ille : Ignem accendite, et ingrediemur. Terentius autem quidam e turba voce magna : Videtis, inquit, quo modo hic aliis quoque suadet ut impii sint, nec diis sacrificent? Tunc illis coronas imposuerunt, quas ipsi discerptas abjecere (sic enim coronatos sacrificare interdum Gentiles consuevisse, pluribus post alios docet Tertullianus [1]). At minister publicus idolis immolatum accepit; nec tamen ad quemquam ipsorum ausus est appropinquare, sed illud in omnium conspectu comedit. Verum cum illi

[1] Apocal. XII. — [2] Psal. LXXIX. — [3] Galat. IV. — [4] Euseb. lib. VI. cap. 14.

[1] Tertul. de Coron. milit.

rursus clamarent, christiani sumus; non reperientes quid illis facerent, eos in carcerem reduxerunt. Turba autem eos illudebat, et verberabat. Et Sabinæ nescio quis dixit : Tu non potuisti in patria mori? Cui illa respondit : Quæ est patria mea? ego sum Pionii soror. Terentius vero, qui tunc venationes curabat, ad Asclepiadem : Te, inquit, accusabo, ut bestiis damnatum in munere gladiatorio filii mei. Cui Asclepiades : Non ob id, inquit, me perterrefacies. Atque in carcerem ducti sunt. Ingredienti autem Pionio quidam e satellitibus vehementer caput percussit, et vulneravit. At ipse quidem patienti animo tulit; sed percussoris manus et latera sic inflammata sunt et intumuerunt, ut respirare vix posset. Ingressi autem, Deum collaudabant, quod adversus inimicum et simulatorem Eudemonem fortes constantesque permansissent; et psalmis et precibus se confirmabant.

17. « Post hæc autem proconsul Smyrnam venit; et Pionius adductus in judicium, martyrio coronatus est. Quo modo autem res transacta sit, commemorabimus. Ante quartum idus Martii Quinctilianus proconsul sedens pro tribunali, sic interrogavit : Quomodo vocaris? Respondit : Pionius. Proconsul ait : Diis immolas? Respondit : Non. Proconsul : Quam, inquit, religionem aut sectam colis? Respondit: Catholicorum. Quorum, inquit ille, Catholicorum? Respondit : Ecclesiæ Catholicæ presbyter sum. Proconsul : Tunc, inquit, es doctor ipsorum? Respondit : Docui sane. Interrogavit : Cujus partis magister es? Respondit : Pietatis. Cujus, inquit, pietatis? Respondit : In Deum Patrem, qui fecit omnia. Immola, inquit proconsul. Respondit : Nolo : Deum enim oportet adorare. Omnes, inquit ille, adoramus cælum et deos, qui sunt in cælo. Cur aeri preces fundis? ipsi sacrifica. Respondit : Non aeri preces fundo, sed illi a quo factus est aer, et cælum, et quæ in eis sunt omnia. Dic, inquit proconsul, quis hæc fecit? Respondit : Non expedit dicere, » quod non audirent ; ac mox : « Deus, inquit proconsul, omnino, id est, Jupiter, qui est in cælo; rex enim est omnium deorum.

18. « Tacenti autem Pionio, atque suspenso, dictum est, immolas, an non? Respondit : Non. Et rursus cum ungulis torqueretur, dictum est : Resipisce, cur insanis? Respondit : Non insanio, sed Deum viventem timeo. Proconsul : Cæteri, inquit, immolarunt, et vivunt, et recte sentiunt. Respondit : Non immolo. Proconsul : Te, inquit, collige, et consilium muta. Respondit : Non faciam. Dictum est illi : Cur ad mortem properas? Non ad mortem (inquit) propero, sed ad vitam. Quinctilianus proconsul : Nihil, inquit, eximium facis ad mortem festinans; nam et qui nomen dant ac describuntur, exigui lucelli gratia, morte contempta, cum bestiis pugnant. Et tu ex eorum unus es numero. Quando igitur ad mortem curris, vivus combureris. Ex tabella autem hæc verbis Romanis scripta sententia legebatur : PIONIUM SE CHRISTIANUM ESSE CONFITENTEM VIVUM IGNI COMBURENDUM JUDICAVIMUS. » Consuevisse judices ex tabella in reos sententiam recitare, eamque nonnisi latinis litteris exaratam, ob Romani imperii dignitatem alibi pluribus dictum est. Sed et de tabella illud Tertulliani adversus [1] Gentes : « Denique quod de tabella recitatis illum christianum, cur non et homicidam? » Erat diversa ab hac tabella, titulus damnationis, de quo in epistola martyrum Lugdunensium hæc leguntur [2] : « Cumque undique per amphitheatrum circumduceretur tabula, in qua latinis litteris hæc inerat inscriptio, HIC EST ATTALUS CHRISTIANUS, illum præcedente. » Sed de sententia ex tabella alias.

19. Sequuntur Acta passionis ejus, sic descripta : « Cum igitur fidei studio alacriter in stadium venisset, ultro se vestimentis spoliavit. Deinde corporis sui decus et castitatem recogitans, ingenti repletus est gaudio ; et in cælum suspiciens, ac Deo qui se talem conservasset, gratias agens, super lignum se ipsum extendit, militique tradidit, ut clavis configeret. » Possumus et ex his discere crucifixionem fieri consuevisse in terra deorsum, ac deinde stipitem simul cum cruci affixo desuper elevari, ac in excavatum foramen erigi. Sed rursum Acta : « Cumque confixus esset, ei rursus minister ait : Resipisce, atque sententiam muta, et auferentur clavi. At ille repondit : Eos inesse sensi. Et cum paulisper cogitabundus mansisset : Idcirco, inquit, Domine, festino, ut celerius resurgam ; significans e mortuis resurrectionem. Eum igitur ligno fixum erexerunt, deinde etiam Metrodorum quemdam ex secta Marcionistarum. » Hujus sectæ homines fuisse martyrii cupidissimos, quod a malo principio carnem dicerent, ob idque in eam sæviendum, pluribus demonstratum est superius. Sed rursum ad Acta :

20. « Erat autem Pionius a dextris, et Metrodorus a sinistris collocatus : uterque tamen Orientem versus spectabat. Cumque materiæ, lignorumque cumulus undique congestus esset, et Pionius oculos clausisset; turba illum animam egisse suspicabatur, sed ipse secreto precabatur. Cumque precandi finem fecisset, oculos aperuit. Itaque flamma sublimis ascendebat; cum hilari vultu postremum, Amen, pronuntians, ac dicens : Domine, suscipe animam meam; tanquam eructans, quiete et sine dolore expiravit, et Patri, qui omnem sanguinem inique effusum, atque omnem animam injuste damnatam, se pollicitus est salvaturum, spiritum tradidit. Tali dignus effectus est exitu beatus Pionius; qui vitam suam ab omni crimine ac reprehensione liberam integramque servavit, atque animum suum ad Deum omnipotentem, et mediatorem Dei atque hominum Jesum Christum semper propensum ac erectum habuit; et magno in certamine victor existens, per angustam portam in amplum magnumque lumen pervenit.

21. « At corona quidem ipsius in corpore est etiam comprobata. Etenim cum ignis extinctus esset, nos qui præsentes eramus, talem ipsum vidimus, quale vigentis ornatique pugilis corpus existit. Siquidem et aures erant molles, et capilli in cute capi-

[1] Tertul. Apolog. cap. 2. — [2] Apud Euseb. lib. v. c. 1.

tis inhærebant; et barba, ut juvenibus primum pubescentibus, decore florebat; et facies ejus gratia splendebat admirabili; ut et Christiani magis confirmarentur in fide; et qui erant a fide alieni, conscientiæ stimulis verberati conterritique discederent. Hæc acta sunt Julio Proculo Quinctiliano proconsule magistratum gerente, consule tertium Messio Quincto Trajano Decio et Grato secundum, Trajano Decio Augusto, ante quartum idus Martias, more Romano; Asiæ autem more, septimi mensis undecimo, die sabbati, hora decima; ut nos autem loquimur, Regnante Domino nostro Jesu Christo; cui gloria in sæcula sæculorum. Amen. » Hactenus Acta, ab aliquo tunc Ecclesiæ notario conscripta, a Smyrnensi vero Ecclesia in libellò Smyrnensium martyrum collocata, atque ab Eusebio in librum, quem de Martyribus scripsit, illata: sed ex antiquioribus monumentis a Metaphraste in lucem vindicata, ac demum latinitate donata, a nobis denique diligenti studio emendata sunt. Utinam et cætera quæ habentur Gesta martyrum, sic pura atque sincera, nullius fucata eloquentiæ penicillo, extarent integra. Dum enim quidam ea paraphrasibus exornare curarunt; informia plane, ac veritate nutantia, fideque dubia magnopere reddiderunt. Quid autem de cæteris confessoribus actum sit, qui cum Pionio vincti erant, remanet incompertum.

22. *Innumeri martyres in Asia.* — At quoniam perdifficile esset, omnes numerare martyres qui sub Decio passi sunt, cum non omnium memoria fuerit litteris consignata; et quæ scriptis sunt commendata, majori ex parte, Diocletiani incendio deperierint: paucorum tantum, quorum dies natalis tabulis ecclesiasticis reperitur adscriptus, hic meminisse sufficiat. Præter illos enim, quorum anno superiori mentio facta est, passi sunt eadem urgente persecutione in Asia Apollonia, Lucius, Thyrsus, et Callinicus; in Lycia Christophorus; Pergæ Pamphiliæ Papias, Diodorus, Conon, et Claudianus, et ejusdem civitatis episcopus Nestor, sub præside Pollione, cui a Pergensi senatu adversus eum ejusmodi scriptæ sunt litteræ:

23. « Eupator, et Socrates, totusque senatus domino præstantissimo præsidi salutem. Cum ad tuam celsitudinem allata essent scripta divina Domini imperatoris nostri, quibus jubetur, ut Christiani omnes a sententia male ipsis inita deducti, ad sacrificia perducantur; humanitas tua nihil severe, et perturbate, sed comiter, et sedate omnia agere voluit. Verum hac lenitate parum effectum est; cum illi obstinatis animis edictum imperatoris contemnant. Nam et iste rogatus a nobis, et a toto senatu non solum ipse non cessit, sed etiam omnes qui illi parent, ejus tanquam principis sui exemplis animati, morigeros se præbere edictis noluerunt. Et nos quidem, isti persuadere non cessavimus, ut, quemadmodum justissimi principis litteris jubetur, ad templum Jovis accederet. Ille vero deos immortales contumeliis, et conviciis proscidit: sed neque ab imperatoris, licet absentis, minime ferendis injuriis abstinuit, et in te eadem procacitate usus est. Quamobrem compulsus est senatus eum tuæ exhibere celsitudini. » Hæc ad Pollionem senatus, quæ Actis[1] martyrii ejus continentur, et quidem legitimis. Nestor autem falso accusatus de convitiis in principem dictis, cruci affixus illustre martyrium obiit. Græca vero Acta fideliora habentur.

24. Ephesi quoque Asiæ civitate qui primus passus est, Maximus fuit, cujus quidem certamen ex Actis ejus a notario tunc scriptis quam breviter atque fideliter verbis iis scriptum extat[2]: « Comprehensus igitur est, et oblatus Maximus (erat homo plebeius, negotii sui curam gerens) et oblatus optimo proconsuli apud Asiam. Dixit ei proconsul: Qui vocaris? At ille: Maximus vocor, inquit. Proconsul dixit: Cujus conditionis es? Maximus respondit. Ingenuus quidem natus, servus vero Christi; mei autem negotii curam gero. Proconsul dixit: Christianus es? Maximus respondit: Etsi peccator, tamen christianus sum. Proconsul dixit: Cognovisti decreta invictissimorum principum, quæ nunc huc allata sunt? Maximus respondit: Quænam illa? Proconsul dixit: Ut Christiani omnes, relicta superstitione, cognoscant verum principem, cui omnia subjacent, et deos ejus adorent. Maximus respondit: Iniquam hujus principis cognovi sententiam, et ideo me palam ostendi. Proconsul dixit: Sacrifica ergo diis. Maximus respondit: Ego non sacrifico nisi soli Deo, cui me ab ineunte ætate sacrificasse gratulor. Proconsul dixit: Sacrifica, ne te faciam variis tormentis affici. Maximus respondit: Hoc est quod semper optavi, ut carens hac temporali et misera vita, perveniam ad sempiternam. Tunc proconsul jussit eum fustibus cædi. Cumque cæderetur, ait proconsul: Sacrifica, Maxime, ut ab his liber sis tormentis. Maximus respondit: Hæc non sunt tormenta, quæ pro nomine Domini nostri Jesu Christi inferuntur: a quo si recessero, vera et sempiterna me tormenta manebunt. Tunc proconsul jussit eum in equuleo suspendi atque torqueri, et dicebat ei: Jam cerne stultitiam tuam, et sacrifica, ut vitam lucreris. Maximus dixit: Lucrabor plane vitam, si non sacrificavero: nam si sacrificavero, perdo eam; mihi vero nec fustes, nec ungulæ, nec ignes tui ullum afferunt dolorem, quia in me manet Christi gratia. Tunc proconsul tulit in eum sententiam, ita dicens: Maximum, qui legibus animum noluit accommodare, ut magnæ Dianæ sacrificaret, in terrorem reliquorum Christianorum obrui lapidibus præcipio. » Hucusque ex notario exceptore. Subdit qui ea exscripsit: « Et raptus est confestim athleta Christi a ministris diaboli, gratias agens Deo, qui ipsum dignum judicasset certando superare diabolum: perductusque extra muros, lapidibus cæsus, tradidit animam Christo. » Hucusque ibi.

25. Peculiare Ephesiis fuisse, lapidibus in deos delinquentes obruere, illud Philostrati fidem facit: « Cædite hunc lapidibus deorum inimicum. » Nam

[1] Apud Sur. die 26 Februar. tom. I — [2] Apud Sur. die 30 Aprilis. tom. II.

Philostratus [1] meminit Apollonii Ephesi agentis, atque id adversus eum, quem impostorem diceret proclamantis. Sed et Timotheus, ejusdem civitatis episcopus, ab Ephesiis gentilibus lapidibus impetitus martyrium obiit, ut ejus martyrii Acta significant. Sunt et alia de his exempla; qui enim apud eos habebantur sacrilegi, ejusmodi subjiciebantur supplicio. Sub eodem quoque Decio imperatore accidisse Ephesi traditur, ut (quod multis pariter eo tempore contigisse reperitur) sæviente mirum in modum persecutione, complures sibi ipsis timentes, deserta loca petierint; et inter alios septem juvenes timore perculsi in antrum fugientes, occluso a persecutoribus ostio, in Domino obdormierint; unde et nomen sunt consecuti, ut dicti sint Septem dormientes; de quibus consule quæ a nobis sunt notata in Romano Martyrologio.

26. In Lycia quoque illustre fuit Themistoclis martyrium [2], qui pro sancto Dioscoro, ad necem quæsito, se offerens, equuleo tortus, raptatus, et fustibus cæsus meruit coronari. Nicomediæ vero in Bithynia Quadratus est passus [3], Melitinæ in Armenia Polyeuctus, Nicææ Tryphon; in Creta Theodolus, Saturninus, et socii; omnes decem numero, necnon etiam Gortynæ civitatis Cyrillus episcopus, cujus Acta [4] quoque extant æque sincera; in insula Cypro Conon; in Achaia Miron; Corinthi sex martyres passi sunt Codratus et socii. Cæsareæ in Cappadocia inter alios insignes martyres Mercurius pro fide Christi nobile certamen exegit; cum prius egregia navata opera in bello adversus Persas, ab eodem imperatore fuisset honoribus auctus, ut ordinum ductor fieret. Hic natus patre Gordiano, primicerio legionis Fretensis (alias Martensis) christiana fide imbutus, et angelica visione roboratus, ingentem de Persis victoriam consecutus, delatus a Catulo consulari, quod christianus esset a Decio vocatus, causam dixit magna constantia; cujus rei occasione multa passus, demum capite truncatus, corona martyrii insignitus, de impietate et perfidia illiberalis principis triumphavit. Hic ipse sequenti sæculo, quo ostenderetur sanctos martyres in cælis vivere, et in necessitatibus eos invocantibus præsto esse, pro Christiana religione adversus Apostatam Julianum pugnasse repertus est; sed de his suo loco opportunius. Ibidem Cæsareæ quoque passi habentur Cæsarius, Germanus, Theophilus, et Vitalis, quorum memoria, ut aliorum nominatorum martyrum, habetur in ecclesiasticis tabulis adscripta singulis diebus, quibus eorum natalitia celebrantur.

27. Abusus est Decius de Persis quam est consecutus christiani hominis ope victoriam; nam eam diis acceptam ferens, in eorum contemptores christianos acrius vindicavit, occisis qui in ejus manus devenerant Persis christianis, Polychronio episcopo Babylonis, Parmenio, Elima, et Chrysotelo presbyteris, diaconis Luca et Mucio, virisque nobilissimis Maximo et Olympiade; ac demum post longa vincula Abdone ac Sennen subregulis. Extant horum Acta, sed nonnihil corrupta. Ex eodem quoque Decii exercitu passi recensentur Paramon miles; aliique ejus socii trecenti septuaginta, quorum apud Græcos memoria celebris est. In suo enim Menologio ipsi, vigesima nona Decembris eorum natalem diem agentes, hoc elogio eos celebrant: « Hi fuerunt sub Decio imperatore et Aquilio præside; quos ad templum Isidis præses ingressus immolaturus, jubet eos hoc ipsum facere; quod cum illi renuerent, præcipit omnes occidi. Necati tunc sunt quos secum duxerat trecenti septuaginta viri. Cum autem id videret Paramon, magna exclamans voce dixit: Nefarium atque impium facinus video: scelestum istum tot viros justos atque hospites, more pecudum, jugulare. Hoc audiens præses, statim Paramonem jubet interfici. Quod cum nesciret ille; in eo ipso loco in quo ambulabat, qui missi fuerant, eum opprimentes occiderunt. » Hæc ibi. Passus quoque sub Decio reperitur Menignus fullo, cujus quoque natalis dies descriptus est in tabulis ecclesiasticis, et alii propemodum innumeri.

28. *Martyres in Occidente et præsertim Romæ.* — Orbis quoque Occidentalis iisdem clarissimis sideribus instar cæli fuit egregie illustratus; nam præter illos quos Romæ, vel proximis locis, aut in Africa passos recensuimus; in Sicilia præclarissimum martyrium subiit Agatha celeberrima inter martyres, quæ sub Quintiano præside Christum animo virili confessa, post alapas, carcerem, equuleum, et contorsiones membrorum, post acerbissimam mamillarum abscissionem, ac volutationem in testulis et carbonibus, tandem in carcere, Deum precando, spiritum reddidit. Ignoscat lector, si ingentia facta martyrum leviter tantum attigisse potius, quam narrasse videamur; multosque ex iis nomine tenus tantummodo recenseamus, sed et quamplurimos prætereamus; tum quod id alieni muneris esse sciamus (longe enim distant inter se, Annales Ecclesiasticos posteris commendare, et singulorum Acta martyrum, Vitasque sanctorum conscribere) tum etiam cum in iis recensendis multæ interdum incidant difficultates, singulas enodare cum opus esset, longe longius ab instituto divertendum esset: quod puto pariturum fore lectori nauseam. Cui tamen jucundius esse putamus, si iis tantum breviter recensitis, atque calamo citato percursis, in Actis quibusdam martyrum a notariis publicis publice commendatis ipsum interdum libuerit detinere; quo ex iis, quæ exploratissima sunt, cætera etiam, quæ non norit, intelligat.

29. At ut ad eosdem martyres tunc passos redeamus, quorum mentio viget in tabulis ecclesiasticis: leguntur sub Decio pariter passi Formiis Albina; Anagniæ Magnus episcopus et Secundina virgo: Camerini Venantius, Anastasius ac socii; Fulginii Felicianus; Perusiæ Florentius, Julianus, Cyriacus, Marcellinus, et Faustinus, et diversa die Felinus, et Gratianus; Aretii in Tuscia Pergentinus, et Laurentinus fratres; Florentiæ Minias; Ravennæ Fusca virgo

[1] Philost. lib. IV. in vita Apoll. Tyan. — [2] Apud Sur. 30 April. tom. II. — [3] Mart. Rom. diversis dieb. — [4] Sur. tom. IV. die 9 Jul.

cum Maura nutrice, et apud Alpes Cottias Bassus episcopus; Tolosæ in Gallia Saturninus ejusdem civitatis episcopus, qui glorioso agone decertans sacerdotalis vigoris egregium specimen exhibuit. Extant ejus martyrii Acta; in quibus cum habeatur passus Decio et Grato coss. hoc anno accidisse oportuit; nam prior consulatus Decii una cum Grato primum ante Philippi obitum contigit, quo nondum persecutio aliqua in Occidente Christianos vexabat. Hoc item tempore in Aquitania passus est Amaranthus. Sed quid moror singularum provinciarum ac civitatum martyres recensere; cum (ut uno verbo cuncta perstringam) nulla regio fuerit, quæ subjecta Romano esset imperio, cuique Christi fides affulsisset, in qua non essent martyres, qui edictis Decii parere recusantes, ne fidem amitterent, præsentis temporis vitam prodegerunt libentissime? non cæteræ Galliarum partes, non Britanniæ, non Hispaniæ hisce trophæis victoriæ caruere. Sed de insignioribus quibusdam martyribus in Hispania passis sub persecutione Decii, et Valeriani, agemus inferius opportuniore loco.

30. Quod si alicubi efferbuit Decii persecutio; Romæ certe in primis sæviisse, certum ac patens est argumentum, quod Romana sedes viduata pastore perseverabat : cujus quidem veritatis certam atque exploratam in omnibus fidem facit Cypriani epistola, cujus ante meminimus, sed anni hujus exordio scripta ad confessores [1], qui jam annum in carcere Romæ peregerant, cum needum Romanus Pontifex creatus esset : cujus electionis tempore schisma etiam eosdem tetigit confessores, quos dicta Cypriani epistola demonstrat antea inter se unanimes fuisse atque concordes. Quo autem Cyprianus erga illos Romanæ Ecclesiæ presbyteros esset affectus animo, eadem epistola declarat his verbis : « Vobiscum illic in carcere quodammodo, et nos sumus. Divinæ dignationis hortamenta vobiscum sentire nos credimus, qui sic vestris cordibus inhæremus. Honori nos vestro charitas vestra individua connectit : separari dilectionem Spiritus non sinit. Vos illic confessio, me affectio includit. Et nos quidem vestri diebus ac noctibus memores, et quando in sacrificiis precem cum pluribus facimus, et cum in secessu privatis precibus oramus, coronis, et laudibus vestris plenam a Domino faventiam postulamus. » Hæc Cyprianus.

31. Porro elapso (ut diximus) primo persecutionis anno et secundo jam inchoato, sicut confessores detinebantur in carcere, ita et Cyprianus se continebat in latebris, cum needum Romanus Pontifex crearetur. Meminit hujus temporis Cyprianus scribens ad plebem de Felicissimo schismatico cum sociis ab Ecclesia separato, cum ait [2] : « Non suffecerat exilium jam biennii, et a vultibus atque ab oculis vestris lugubris separatio, etc., » intelligens plane de inchoato biennio ; nam paulo superius satis indicat, nondum creatum fuisse Romanum Pontificem, cum ait : « Cumque semel placuerit tam nobis, quam confessoribus et clericis Urbicis, item universis episcopis, vel in nostra provincia, vel trans mare constitutis, ut nihil innovetur circa lapsorum causam, nisi omnes in unum convenerimus, etc. » Quibus sane verbis cum cleri tantum, nulla de Romano Pontifice facta mentione, interponatur auctoritas; satis liquet, adhuc, cum illæ scriptæ sunt litteræ, Romanam Ecclesiam fuisse absque pastore. Dicere autem sedem vacasse toto biennio, pro monstro habetur, cum nullus unquam id vel somniaverit; nec ut tam diu differretur, reddita hoc anno (ut demonstrabimus) Ecclesiæ pace, ulla prorsus causa præcesserit. Sic igitur biennium quod sui exilii Cyprianus nominat, illud tantum inchoatum, non autem expletum, est necessario intelligendum : imo nec quod diu antea cœptum esset; quandoquidem se eas litteras scribere testatur ante Paschatis celebritatem. Qui autem biennium illud expletum putat, innumeris se tricis obvolvit, nec quo modo se illis expediat (ut ipse testatur [1]) invenit. Nominat Cyprianus spontaneum suum recessum exilium, ea fortasse ratione, quod (ut ait) proscriptio illud fuerat subsecuta. Reliquos autem, qui de electionis Cornelii tempore solvendi supersunt nodi, inferius, temporis et rerum gestarum disposito ordine, suo loco explicabimus.

32. *Felicissimus in Ecclesia Africana schismatis auctor.* — At quod de oborto schismate hoc tempore in Ecclesia Carthaginensi et tota pæne Africa, auctore Felicissimo eadem epistola Cyprianus testatur; ejus quoque verbis, ut res gesta est, enarremus. Erat hic (ut superius dictum est) Felicissimus, qui magnopere ejusdem Cypriani electioni fuerat adversatus. Nam de eo hæc idem [2] Cyprianus ait : « Hoc enim quorumdam presbyterorum malignitas et perfidia perfecit, ne ad vos ante diem Paschæ venire licuisset; dum conjurationis suæ memores, et antiqua illa contra episcopatum meum, imo contra suffragium vestrum et Dei judicium, venena retinentes, instaurant veterem contra nos impugnationem suam, et sacrilegas machinationes insidiis solitis denuo renovant. » Hæc ipse.

33. Qui igitur ab ipso S. Cypriani sedis exordio eidem refragari cœperant, in omnibus postea adversus eum obniti, cientes undique turbas, non destiterunt, quamlibet captantes occasionem; nam cum (ut dictum est) confessores idem Cyprianus leviter corripuisset, quod se nimis faciles exhiberent adversus ecclesiasticam disciplinam, ante opportunum tempus lapsis pacem dandam esse contendentes; tunc ille cum suis eumdem lapidem movit, ut ipsos confessores a Cypriano divelleret. Id quidem ipse ad eosdem scribens testatur, cum ait [3] : « Nunc apparuit Felicissimi factio unde venisset, quibus radicibus et quibus viribus staret. Hi fomenta olim quibusdam confessoribus et hortamenta tribuebant, ne concordarent cum episcopo suo, nec ecclesiasticam disciplinam cum fide, et quiete juxta præcepta Dominica

[1] Cypr. epist. XVI. — [2] Idem epist. XL.

[1] Pamel. in vita Cypr. — [2] Cypr. epist. XL. — [3] Idem epist. XL.

continerent, ne confessionis suæ gloriam incorrupta et immaculata conversatione servarent. » Addiderunt insuper, ut lapsos in Cyprianum iidem provocarent, quos ille reconciliare distulerat usque ad redditam Ecclesiæ pacem. Nam subdit : « Ac ne parum fuisset corrupisse quorumdam confessorum mentes, et contra sacerdotium Dei portionem ruptæ fraternitatis armare voluisse; nunc se ad lapsorum perniciem venenata sua deceptione verterunt, ut ægros, et saucios, et ad capienda fortia consilia per calamitatem ruinæ suæ minus idoneos et minus solidos, a medela vulneris sui avocent; » et paulo post :

34. « Persecutio hæc est alia et alia tentatio; et quinque isti presbyteri nihil aliud sunt, quam quinque primores illi, qui edicto nuper magistratibus fuerant copulati, ut fidem nostram subruerent, ut gracilia fratrum corda ad lethales laqueos prævaricatione veritatis averterent. Eadem nunc ratio, eadem rursus eversio per quinque presbyteros Felicissimo copulatos ad ruinam salutis adducitur, ut non rogetur Deus, nec qui negavit Christum, eumdem Christum, quem negaverat, deprecetur : post culpam criminis tollatur et pœnitentia, nec per episcopos, et sacerdotes Domino satisfiat. » Hos ut caveant admonet Cyprianus tam stantes quam lapsos, cum subdit : « Nemo vos Christianos ab Evangelio Christi rapiat; nemo filios Ecclesiæ de Ecclesia tollat. Pereant sibi soli, qui perire voluerunt. Extra Ecclesiam soli remaneant, qui de Ecclesia recesserunt; » ac demum : « Persecutionis istius novissima hæc est, et extrema tentatio, quæ et ipsa cito Domino protegente, transibit, ut repræsenter vobis post Paschæ diem cum collegis meis; quibus præsentibus, secundum arbitrium quoque vestrum, et omnium nostrum commune consilium, sicut semel placuit, ea quæ agenda sunt, disponere pariter et limare poterimus. Si quis autem pœnitentiam agere, et Deo satisfacere detrectans, ad Felicissimi et satellitum ejus partes concesserit, et se hæreticæ factioni conjunxerit; sciat se postea ad Ecclesiam redire, et cum episcopis et plebe Christi communicare non posse. » Hæc Cyprianus ad suos de Felicissimi schismate.

35. Inter hæc autem idem Felicissimus, quos suis addixerat partibus, et in dies magis adjiciebat, seorsum Ecclesiam statuens, et altare erigens, colligebat in monte quodam. Cujus conatibus ut S. Cyprianus obviam iret, misit in eas partes Caldonium et Herculanum episcopos, Rogatianum atque Numidicum presbyteros, quos vicem suam acturos vicarios constituit[1]; quibus in mandatis dedit, ut pauperum curam agerent, atque debita singulorum expungerent, quod eo factum puto consilio, ne illos egentes Felicissimus ab Ecclesia in suam communicationem abriperet. Sed inter hæc addidit ad pristina nova scelera Felicissimus, impediens in primis ejusmodi debitorum expunctionem, ac singulorum descriptionem, idque magistratibus sæcularibus secum adhibitis; adjecit his insuper, ut a communicatione pronuntiaret extorres omnes qui secum non communicarent in monte. His igitur et aliis nefandis sceleribus ab homine perpetratis, S. Cyprianus provocatus[1], qui se hactenus patientia continuerat, excommunicationis sententia eum perculit; de qua ad episcopos Caldonium et Herculanum, necnon ad Rogatianum atque Numidicum presbyteros, his verbis agit :

36. « Cumque ego vos pro me vicarios miserim, ut expungeretis necessitates fratrum nostrorum sumptibus; si qui etiam vellent suas artes exercere, additamento, quantum satis esset, desideria eorum juvaretis; simul etiam et ætates eorum et conditiones, et merita discerneretis; ut jam nunc ego, cui cura incumbit, omnes optime nossem, et dignos quoque et humiles et mites ad ecclesiasticæ administrationis officia promoverem; ille intercesserit, ne quis posset expungi; neve, ea quæ desideraveram possent diligenti examinatione discerni; comminatus sit etiam fratribus nostris, qui primi expungi accesserant, potentatu improbo, et terrore violento, quod secum in monte non communicarent, qui nobis obtemperare voluissent. Cumque post hæc omnia nec loci mei honore motus, nec vestra auctoritate, et præsentia fractus, instinctu suo quietem fratrum turbans, proripuerit se cum plurimis, ducem se factionis et seditionis principem temerario furore contestans; in quo quidem gratulor plurimos fratres ab hac audacia recessisse, et vobis acquiescere maluisse, ut cum Ecclesia matre remanerent, et stipendia ejus, episcopo dispensante, perciperent; quod quidem et cæteros pro certo scio cum pace facturos, et cito ab errore temerario recessuros.

37. « Interim cum Felicissimus comminatus sit non communicaturos in monte secum, qui nobis obtemperassent, id est, qui nobis communicarent; accipiat sententiam quam prior dixit, ut abstentum se a nobis sciat; quando ad fraudes ejus et rapinas, quas dilucida veritate cognovimus, adulterii etiam crimen accidit, quod fratres nostri graves viri deprehendisse se nuntiaverunt, et probaturos se asseverarunt. Quæ omnia tunc cognoscemus, quando in unum cum collegis pluribus, permittente Deo, convenerimus. Sed et Augendus, qui nec episcopum nec Ecclesiam cogitans, pariter se cum illius conspiratione sociavit; si ultra cum eo perseveraverit, sententiam ferat, quam ille in se factiosus et temerarius provocavit. Sed et quisquis se inspirationi et factioni ejus adjunxerit, sciat se in Ecclesia nobiscum non esse communicaturum, qui sponte maluit ab Ecclesia separari. Has litteras meas fratribus nostris legite, et Carthaginem ad clerum quoque transmittite, additis nominibus eorum, quicumque se Felicissimo junxerunt. » Sententia autem promulgata, a Caldonio episcopo scripta ad collegas Herculanum, Victorem, Rogatianum, atque Numidicum presbyteros, adversus Felicissimum et ei communicantes, sic se habet[2] : « Abstinuimus communicatione Felicissimum et Au-

[1] Cypr. epist. XXXVIII.

[1] Cypr. epist. XXXVIII. — [2] Apud Cypr. epist. XXXIX.

gendum, item Repostum de extorribus, et Irenem Rutilorum, et Paulam sarcinatricem, quod ex annotatione mea scire debetis. Item abstinuimus Sophronium et ipsum de extorribus Soliassum Budinarium. » Ita ipse.

38. Hinc cœpta omnium malorum origo; conflatum enim hoc tempore schisma in Ecclesia Africana, tam altas fixit radices, ut nec multis sæculis valuerit quovis studio atque arte convelli, quin sæpe ramis excisis, ex veteri trunco novis germinibus pullulantibus, in dies magis magisque infelicius fuerit propagatum. Vides hic Montensium schismaticorum primam originem, ac nominis primum ortum, nempe a Felicissimo qui colligere cœpit suos in montibus; ejusque esse nominis prima hic elementa formata, quod et illi sunt æmulati, qui postea ex Donati schismate, temporibus Constantini ac filiorum, Montenses sunt appellati; quod sicut isti, in montibus delegerint habitare; de quibus suo loco dicturi sumus.

39. Ex hac pariter Felicissimi infelicissima officina impius Novatus primus auctor malorum prodiit, qui eamdem dissensionis pestem (ut demonstrabimus) in Urbem invexit. Horum quoque germen, sed et amplissimus propagator Donatus fuit. Unum ergo portentum tot genuit monstra, et Felicissimus unus tot infelicium casuum auctor extitit. Verum eorum quæ a Felicissimo gerebantur (licet ipse se non palam proderet) incertor erat, et impulsor Novatus episcopus, qui, Cypriano invito, Felicissimum (ut ait [1]) diaconum ordinaverat, quem idem auctor appellat Novati satellitem : quamobrem cum opportunum sibi visum est tempus, Novatus qualis esset, cum se ostenderet; accidit, ut Felicissimi nomen velut obscurum exoleverit, et Novatus schismaticæ factionis (ut erat) antesignanus ab omnibus nominaretur. At ne fallaris, quod audisti Felicissimum creatum fuisse a Donato diaconum; alium plane diversum a Felicissimo presbytero hunc esse cognosce, nam iste jam presbyter erat, cum S. Cyprianus est creatus episcopus; hic autem Cypriano jam episcopo a Donato diaconus electus est. Quo modo autem Novatus pariter ac Felicissimus schismatis propagandi causa sese in urbem intulerint, paulo post dicemus.

40. Inter hæc autem, vivente adhuc Decio, et aliis in locis ac Romæ potissimum Ecclesiam persequente (quo modo, nescimus) in Ecclesia Africana, ut a S. Cypriano fuerat prophetice ante prænuntiatum, radius quidam pacis post atros persecutionis nimbos affulsit. Multa quidem accidere potuerunt, ut de populo Africano Decius bene mereri videri vellet; et fortasse illud, quod, cum barbarorum ea provincia pateret incursibus, bellum quo Gentiles adversus Christianos hactenus dimicassent, necessitate compellente fuerit in barbaros convertendum. Quamplurimos sane ex Africa populos fuisse his ferme temporibus captos a barbaris, atque captivos ductos, Cypriani epistolæ, de quibus inferius, fidem faciunt locupletissimam. Sive hac igitur, quam certiorem putamus; sive alia qualibet de causa; certum illud est, hoc anno ante Paschæ tempus, Africanæ Ecclesiæ redditam esse pacem. Quam tamen, vivente adhuc principe, minus tutam et sui ortu invidiosam existimans Cyprianus, scripsit ad suos (quod diximus) post Pascha suum reditum consultius differendum : ejusdemque suæ post pacem moræ, ad clerum [1] scribens, eamdem affert rationem, sic dicens : « Optans cito ad vos venire, ut desiderio tam meo, quam vestro, et omnium fratrum satisfiat : oportet nos tamen paci communi consulere, et interdum, quamvis cum tædio animi nostri, deesse vobis; ne præsentia nostri invidiam et violentiam Gentilium provocet, et simus auctores rumpendæ pacis, qui magis quieti omnium consulere debemus. Quando ergo vos scripseritis, rebus compositis, me venire debere, aut si ante dignatus fuerit Dominus ostendere, tunc ad vos veniam. » Post hæc autem, ut interea pauperum curam gerant, inculcat.

41. Cum hæc in Africa agerentur, qui semel per suos cathedram contra cathedram Novatus diro schismate collocarat, quo infelicia germina in transmarinam quoque Ecclesiam propagaret, Romam se contulit; ut nactus occasionem vacantis sedis, eam Ecclesiam dolis atque insidiis appetere aggrederetur; conaturus in primis aliquos sibi communicatores conciliare, sicque plurimos decipere, ac denique omni studio eniti, ut aliquem ex iis quos sibi conciliasset, et quem a suis partibus stare sciret, in sedem evehendum pontificiam procuraret, ac proinde sic conflatum schisma consolidaret; hacque arte sedi Cypriani, tanquam hominis foris stantis, negotium facesseret, insidiareturque. Tanti igitur sceleris ipse primarius architectus, ad componendos dolos ac fallacias construendas peritissimos secum duxit artifices. Sed præter sententiam accidit, ut citius quam putaret, Cornelius pontifex crearetur. Jam non ferenda amplius videbatur tanta non solum Romanæ, sed totius catholici orbis ecclesiæ importuna adeo atque molesta viduitas : quod nimirum lapsorum ingens numerus præ foribus staret, ac sollicitius instaret, ut in Ecclesiam reciperetur.

42. *Cornelii papæ electio.* — His igitur aliisque exigentibus causis, quantumlibet persecutio adhuc vigeret, et principem scirent suo ipsorum conatui obnitentem; tamen coeuntibus simul Romanis clericis, quorum id erat officii, summa animorum consensione eligunt in Christianæ religionis pontificem Cornelium Romanum civem ex patre Castino. Qualis autem hic fuerit, et quo modo in Romanum Pontificem electus, idem S. Cyprianus [2] ad Antonianum scribens narrat his verbis : « Venio jam nunc, frater carissime, ad personam Cornelii collegæ nostri, ut Cornelium nobiscum verius noveris, non de malignorum et detrahentium mendacio, sed de Domini Dei judicio, qui episcopum fecit; et coepiscoporum testimonio, quorum numerus universus per totum mundum concordi unanimitate consensit. Nam, quod

[1] Cypr. epist. XLIX.

[1] Cypr. epist. XXXVI. — [2] Idem epist. LII.

Cornelium carissimum nostrum Deo, et Christo, et Ecclesiæ ejus item consacerdotibus cunctis laudabili prædicatione commendat, non iste ad episcopatum subito pervenit, sed per omnia ecclesiastica officia promotus, et in divinis administrationibus Dominum sæpe promeritus, ad sacerdotii sublime fastigium cunctis religionis gradibus ascendit.

43. « Tum deinde episcopatum ipsum nec postulavit, nec voluit, nec ut cæteri, quos arrogantiæ et superbiæ suæ tumor inflat, invasit; sed quietus et modestus, et quales esse consueverunt, qui in hunc locum divinitus eliguntur, pro pudore virginalis conscientiæ suæ, et pro humilitate ingenitæ sibi et custoditæ verecundiæ, non ut quidam vim fecit, ut episcopus fieret, sed ipse vim passus est, ut episcopatum coactus exciperet. Et factus est episcopus a plurimis collegis nostris, qui tunc in urbe Roma aderant; qui ad nos litteras honorificas et laudabiles et testimonio suæ prædicationis illustres de ejus ordinatione miserunt. Factus est autem Cornelius episcopus de Dei et Christi ejus judicio, de clericorum pæne omnium testimonio, de plebis quæ tunc adfuit suffragio, et de sacerdotum antiquorum et bonorum virorum collegio, cum nemo ante se factus esset, cum Fabiani locus, id est, cum locus Petri et gradus cathedræ sacerdotalis vacaret; quo occupato, de Dei voluntate atque omnium nostrum consensione firmato, quisquis jam episcopus fieri voluerit, foris fiat necesse est, nec habeat ecclesiasticam ordinationem, qui Ecclesiæ non tenet unitatem. » Hæc de electione Cornelii Cyprianus.

44. Ex quibus sane, qualiter fieri soleret olim Romani Pontificis electio (cujus ritum, obortis sæpe schismatibus, sæpius mutari contigit, ut omnis temeritati aditus præclusus undique foret) expressum satis habetur; nimirum, quod divinum præcedere soleret judicium atque suffragium, Deo, quem vellet eligi, signo aliquo admonente, apostolico more : de quo pluribus tomo primo Annalium, cum de ecclesiasticis ordinationibus ex traditione apostolica provenientibus actum est. Qui igitur videretur Dei judicio præelectus, coacto presbyterio (hoc enim nomine tunc sacra illa comitia dicebantur) rogabantur singulorum sententiæ; eorum itidem vota et testimonium explorabatur, qui plebis totius vicem repræsentarent. Admittebantur æque ad eadem comitia, si qui aderant tunc in Urbe episcopi cum prærogativa suffragii. Quæ omnia acta esse in electione Cornelii, quæ ex Cypriano recitata sunt, aperte declarant.

45. Aderant tunc in Urbe episcopi sexdecim (ut ipse scribit ad Antonianum [1], inter quos ex Africa erant duo tantum, Pompeius ac Stephanus, quorum ipse [2] meminit; nam Caldonius, et Fortunatus postea a Cypriano Romam sunt missi. Quod vero ad plebis in electione officium spectat; sic aderat, ut de ordinandi anteacta vita testimonium ferret, non autem quod ferendi suffragii jus haberet; id enim Cyprianus alibi [1] docet his verbis : « Videmus de divina auctoritate descendere, ut sacerdos, plebe præsente, sub omnium oculis deligatur, et dignus atque idoneus publico judicio ac testimonio comprobetur. » Hæc ipse pluribus, suffragium ad clerum, judicium vero, quod idem est quod testimonium, ad plebem referens, licet hoc ipsum alibi appellet quoque suffragium [2].

46. Antequam autem de oborto post Cornelii electionem schismate agamus, illud in primis pervidendum est, in quæ tempora Cornelii sedes inciderit; idque ejusdem Cypriani testificatione intelligamus. Ad Antonianum [3] ergo scribens, postquam ea, quæ de electione Cornelii dicta sunt, enarravit, hæc addit : « Tum deinde post episcopatum non exambitum, non extortum, sed de Dei, qui sacerdotes facit, voluntate susceptum, quanta in ipso suscepto episcopatu suo virtus ? quantum robur animi ? qualis firmitas fidei ? quod nos simplici corde et perspicere penitus, et laudare debemus : sedisse intrepidum Romæ in sacerdotali cathedra eo tempore, cum tyrannus infestus sacerdotibus Dei, fanda atque infanda comminaretur : cum multo patientius et tolerabilius audiret levari adversus se æmulum principem, quam constitui Romæ æmulum sacerdotem. Nonne hic, frater carissime, summo virtutis et fide testimonio prædicandus est ? Nonne inter gloriosos confessores et martyres deputandus, qui tantum temporis sedit expectans corporis sui carnifices, et tyranni ferocientis ultores, qui Cornelium adversus edicta feralia resistentem, et minas et cruciatus et tormenta fidei vigore calcantem, ut gladio invaderent, vel crucifigerent, vel igne torrerent, vel quolibet inaudito genere pœnarum viscera ejus et membra laniarent ? Etiam si majestas Domini protegentis et bonitas, sacerdotem quem fieri voluit, factum quoque protexit; tamen Cornelius, quantum ad ejus devotionem pertinet et timorem, passus est quicquid pati potuit, et tyrannum armis et bello postmodum victum prior sacerdotio suo vicit. » Hucusque Cyprianus, plane significans, vivente adhuc Decio, et persecutione Romæ furente, Cornelium creatum fuisse Pontificem, et, ut puto, mense Aprilis, nam nondum tempore electionis ejus celebratum fuerat Concilium in Africa, quod hoc anno mense Maio collectum fuisse, idem Cyprianus affirmat, ad ipsum Cornelium [4] scribens.

47. Rursum vero cum non fuisse creatum ante Paschale tempus; ejusdem Cypriani litteræ instante Paschate ad suos datæ, quibus post Pascha spondet adventum suum, satis demonstrant; cum eo tempore adhuc sedem Romanam vacare significat, dum de iis, quæ in causa lapsorum ab eodem tunc clero statuta essent, in testimonium adducit; dicturus proculdubio de Romano Pontifice, si tunc creatus fuisset. Sic igitur eo tempore, quod a Paschate usque ad mensem Maium interlapsum est, creatum fuisse Cornelium, certum est. Ab electione vero Cornelii

[1] Cypr. epist. LII. — [2] Idem epist. XLI.

[1] Cypr. epist. LXVIII. — [2] Idem epist. LII. — [3] Idem ibid. — [4] Idem epist. LV.

haud multum post temporis spatium, Decium imperatorem bello victum extinctumque esse, idem Cyprianus ad Antonianum [1] ipso Cornelii sedis exordio post conflatum schisma a Novatiano scribens, quæ nuper recitavimus, de interitu principis satis expresse affirmare videtur illis verbis : « Tyrannum armis et bello postmodum victum prior sacerdotio suo vicit ; » qui et in libro, quem scripsit de Lapsis, plane testatur [2] divina ultione Decium fuisse extinctum.

48. *Decii obitus.* — Ex his itaque apparet, veriorem atque certiorem esse de annis Decii sententiam dicentium ipsum regnasse annum unum, et secundum inchoasse per aliquot menses. Id quidem Eusebius [3] in primis tradit in Historia, affirmans Decium nequaquam regnasse biennium. Idem quoque in Chronico, ubi solet tempora distinctius enumerare, imperasse ipsum tradit anno uno et mensibus tribus; quippe qui regnare cœperit mense Januario, et evoluto anni circulo, desierit mense Aprili atque adeo annum unum et tres menses exegerit in imperio. Cassiodorus etiam idem cum Eusebio sentiens, eumdem anni unius ac trium mensium numerum in Chronico ponit. Qui autem secus senserunt decepti videntur, quod secundum numerum Decii consulatuum annos etiam imperii numerarint; parum attendentes, in quod tempus primus, et in quod secundus ejus consulatus inciderint. Quod si tribunitia potestas ejus in numinis vel aliis antiquis inscriptionibus tertio una cum consulatu eodem numero aucto repetita habetur; id accidit quod anno ante Philippi necem (ut dictum est) ab exercitu imperator est appellatus, cum etiam tribunitiam potestatem ex more consecutus est. Videas et nostræ huic chronologiæ annos Christi quoque optime respondere, dum Decii exitum, et Galli ac Volusiani ingressum anno Christi ducentesimo quinquagesimo quarto signamus; quod ipsum Eusebium quoque fecisse, ejus Chronicon fidem facit.

49. Quod vero ad Decii obitum spectat, quantumlibet optimi principis specimen edidisse visus sit, quippe qui eam sibi apud suos æstimationem comparasset, ut Trajanus cognomento dici mereretur, atque ob eam causam de Republica optime meritus carus omnibus esset; christiani tamen sanguinis effusi reus, ulciscente numine, haud diu in imperio vivere meruit, sed meritas pœnas dedit, dum adversus Gothos Mœsiam et Thraciam infestantes decertans, a Treboniano Gallo limitanei exercitus in Mœsia agentis duce proditus, extincto filio, ipse equo salutem captans, in profundam paludem incidens, ab ea confestim absorptus, nusquam amplius visus est. In quem jure Constantinus imperator, in oratione quam habuit ad sanctum episcoporum cœtum, his verbis invehitur : « Abs te, Deci, jam sciscitari volo, qui aliquando justorum laborem insectatus es, qui Ecclesiam odio habuisti, qui pœnam sancte pieque degentibus irrogasti ; quid crudelitatis jam post hanc vitam patras ? imo vero quibus, et quam acerbis calamitatibus ipse quasi irretitus teneris ? tuam porro miseram et infelicem conditionem satis declaravit illud temporis intervallum, tanquam inter vitam et mortem interpositum, cum ipse in agris Scythicis una cum omnibus copiis prostratus, imperium Romanum omnium ore celebratum, Getis ludibrio et despectui objecisti. » Hæc in Decium Constantinus.

50. Hic addere non prætermittimus, in antiquioribus omnibus Martyrologiis die decima octava mensis Octobris inter sanctos adscriptam haberi Tryphoniam uxorem Decii Cæsaris, eamdemque sepultam in cœmeterio apud S. Hippolytum. Decii junioris hanc fuisse conjugem, non autem Decii senioris, ejus patris, cujus uxor dicta reperitur Herennia Sallustia, notavimus [1] in Rom. Martyrologio.

51. *De lapsis statuta.* — Sed cum morte Decii plane reddita esset pax Ecclesiæ, et frequens lapsorum turba, quæ expectare jussa erat pacis tempus, glomeratim, ut reciperetur in Ecclesiam, festinans accurreret : Cyprianus id absque delectu fieri præter disciplinam et dignitatem ecclesiasticam ratus, indecensque existimans pulsantibus indistincte ostium aperire, quod nonnisi vere pœnitentibus patere soleat, præter id quod verbis, quos potuit, admonere non prætermisit, scriptis quoque eorumdem saluti et ecclesiasticæ censuræ majestati consulere non destitit. Elucubravit igitur tunc commentarium illum de Lapsis, cujus exordio de pace reddita, et gratiarum actione Deo agenda, sic habet : « Pax ecce, dilectissimi fratres, Ecclesiæ reddita est; et quod difficile nuper incredulis ac perfidis impossibile videbatur, ope atque ultione divina securitas nostra reparata est. In lætitiam mentes redeunt; et tempestate pressuræ ac nube et caligine discussa, tranquillitas et serenitas refulserunt. Dandæ laudes Deo, et beneficia ejus ac munera cum gratiarum actione celebranda : quamvis agere gratias nostra vox nec in persecutione cessaverit : neque enim tantum inimico licere potest, ut non, qui Dominum toto corde et anima et virtute diligimus, benedictiones ejus et laudes semper et ubique cum gloria prædicemus. Exoptatus votis omnium dies venit, et post longæ noctis horribilem tetramque caliginem, Domini luce radiatus mundus eluxit. »

52. Post hæc autem recensens martyrum gloriosos triumphos, et confessorum infractam animi virtutem atque constantiam, lapsorum miserabilem stragem, ac tristia funera deplorat; qua etiam narratione de admirandis prodigiis, quæ in nonnullos, qui prævaricati a pietate fuerant, persecutionis illius tempore contigerunt, memorandam in hæc verba attexit historiam : « Si incredulis quibusdam minor fides est futurorum, vel præsentibus terreantur. Ecce eorum, qui negaverunt, quæ supplicia conspicimus? quos eorum tristes exitus flemus? Nec hic esse sine pœna possunt, quamvis necdum dies vene-

[1] Cypr. epist. v. — [2] Idem lib. de Laps. in prin. — [3] Euseb. lib. vii. cap. 1.

[1] Martyrol. Rom. die 18 Octob. f.

rit pœnæ. Plectuntur interim quidam, quo cæteri corrigantur; exempla sunt omnium, tormenta paucorum. Unus ex his, qui sponte Capitolium negaturus ascendit, postquam Christum negavit, obmutuit. Pœna inde cœpit, unde cœpit et crimen; ut nec rogare jam posset, qui verba ad precandam misericordiam non haberet. Alia in balneis constituta (hoc enim crimini ejus et malis deerat, ut et ad balnea statim pergeret, quæ lavacri vitalis gratiam perdidisset) illic ab immundo spiritu immunda correpta cecidit; laniavit dentibus linguam, qua fuerat vel pasta impie, vel locuta; postquam sceleratus cibus sumptus est, in perniciem suam rabies oris armata est; ipsa sui carnifex extitit, nec diu superesse postmodum potuit, doloribus ventris et viscerum cruciata defecit.

53. « Præsente ac teste me ipso, accipite quid evenerit. Parentes forte fugientes, dum trepidi minus sibi consulunt, sub nutricis alimento parvulam filiam reliquerunt, relictam nutrix detulit ad magistratus. Illi ei apud idolum, quo populus confluebat, quod carnem necdum posset edere per ætatem, panem mero mixtum, quod tamen et ipsum de immolatione pereuntium supererat, tradiderunt. Recepit filiam postmodum mater. Sed facinus puella commissum tam loqui et indicare non potuit, quam nec intelligere prius potuit, nec arcere. Ignoratione igitur obreptum est, ut sacrificantibus nobis, eam secum mater inferret. Sed enim puella mixta cum Sanctis, precis nostræ et orationis impatiens, nunc ploratu concuti, nunc mentis æstu cœpit fluctuabunda jactari; et velut tortore cogente, quibus poterat indiciis conscientiam facti in simplicibus adhuc annis rudis anima fatebatur. Ubi vero, solemnibus adimpletis, calicem diaconus offerre præsentibus cœpit, et accipientibus cæteris locus ejus advenit, faciem suam parvula instinctu divinæ majestatis avertere, os labiis obturantibus premere, calicem recusare. Perstitit tamen diaconus, et reluctanti licet de sacramento calicis infudit. Tunc sequitur singultus et vomitus; in corpore atque ore violata Eucharistia permanere non potuit; sanctificatus in Domini sanguine potus de pollutis visceribus erupit; tanta est potestas Domini, tanta majestas; secreta tenebrarum sub ejus luce detecta sunt; sacerdotem Dei nec occulta crimina fefellerunt. Hoc circa infantem, quæ ad loquendum alienum circa se crimen necdum habuit ætatem.

54. « At vero ea quæ ætate provecta et in annis adultioribus constituta sacrificantibus nobis latenter obrepsit; non cibum, sed gladium sibi sumens, et velut quædam venena lethalia, inter fauces et pectus sanguinem admittens, angi, et anima æstuante concludi postmodum cœpit; et pressuram non jam persecutionis, sed delicti sui passa, palpitans et tremens concidit. Impunitum diu non fuit, nec occultum dissimulatum conscientiæ crimen : quæ fefellerat hominem, Deum sensit ultorem. Et cum quædam arcam suam, in qua Domini Sanctum fuit, manibus indignis tentasset aperire; igne inde surgente deterrita est, ne auderet attingere. Et alius, qui et ipse maculatus, sacrificio a sacerdote celebrato, partem cum cæteris ausus est latenter accipere; Sanctum Domini edere et contrectare non potuit; cinerem ferre se apertis manibus invenit. Documento unius ostensum est, Dominum recedere, cum negatur; nec immerentibus ad salutem prodesse quod sumitur, quando gratia salutaris in cinerem, sanctitate fugiente, mutetur. Quam multi quotidie pœnitentiam non agentes, nec delicti sui conscientiam confitentes, immundis spiritibus adimplentur. Quam multi usque ad insaniam mentis excordes, dementiæ furore quatiuntur. Nec necesse est ire per exitus singulorum; cum per orbis multiformes ruinas, tam delictorum pœna sit varia, quam delinquentium multitudo numerosa. »

55. Hucusque de prodigiis Cyprianus; quibus admonere voluit lapsos, et ad pœnitentiæ lacrymas invitare, atque irrationalem eorum impetum coercere. Ad quos inter multa hæc quoque : « Confiteantur singuli, quæso vos, fratres dilectissimi, delictum suum, dum adhuc qui deliquit in sæculo est, dum admitti confessio ejus potest, dum satisfactio et remissio facta per sacerdotes apud Dominum grata est. » Et cum multis, ut pœnitentiam veram ac plenam agant, inculcet, qualis esse debeat, demum declarat his verbis : « Orare oportet impensius et rogare; diem luctu transigere; vigiliis noctes ac fletibus ducere; tempus omne lacrymosis lamentationibus occupare; stratos solo adhærere cineri, in cilicio et sordibus volutari; post indumentum Christi perditum, nullum hic jam velle vestitum; post diaboli cibum malle jejunium; justis operibus incumbere, quibus peccata purgantur; eleemosynis frequenter insistere, quibus a morte animæ liberentur. » Hæc et alia de his plura Cyprianus, sed generatim tantum. Quæ vero cuilibet lapso pro qualitate delicti specialis infligenda esset punitio, in proxima Synodo, episcoporum omnium consensu, æqua lance librata, constituta est.

56. *Natalitia martyrum celebrata.* — Restitutus igitur (ut dictum est) Carthagini Cyprianus, quod jam ante litteris pollicitus fuerat, commemorationes sanctorum martyrum oblatione sacrificii incruenti una cum suis solemniter celebrasse, aliosque sacræ disciplinæ ritus restituisse, qui persecutionis furore videbantur intermissi, putandus. Nam id quidem olim ad suos scribens [1] sæpe spoponderat, et de natalitiis martyrum celebrandis (quorum dies migrationis, ut exacte a suis notarentur, admonuit) illud addiderat : « Quæ cito vobiscum, Domino protegente, celebrabimus. » At ut videas unius Ecclesiæ Catholicæ eamdem quæ in Occidente, in Oriente quoque consuetudinem viguisse : quod Cyprianus in Africa, id ipsum erga sanctos martyres præstiterunt episcopi in Oriente, et inter alios S. Gregorius Thaumaturgus episcopus Neocæsariensis in Ponto; qui et ipse, perinde ac fecerat Cyprianus, hac urgente persecutione, in solitudinem secesserat; redditaque ob

[1] Cyprian. epist. XXXVII.

Decii mortem Ecclesiæ pace, rediens Neocæsaream eadem de martyribus curavit, quæ Cyprianus Carthagine.

57. Quænam autem ea fuerint pietatis officia, et erga sanctorum martyrum celebritatem impensa studia, Gregorius Nyssenus [1], qui res ab eo gestas egregie prosecutus est, narrat his verbis : « Cæterum cum jam auxilio divino tyrannis illa dissoluta esset, et pax rursum humanam vitam excepisset, per quam expeditum erat et liberum omnibus abunde propositum studium erga numen divinum ; Gregorius descendit rursus in urbem, et omni circa regione undique peragrata et perlustrata, additamentum et quasi corollarium studii erga numen divinum instituebat ; apud omnes ubique populos sanciens, ut nomine eorum, qui pro fide decertassent, dies festi atque solemnes conventus celebrarentur. Cumque alii in alium locum corpora martyrum deduxissent, per anniversarii circuli ambitum congregati lætabantur, in honorem martyrum ferias agentes. Addit ab eodem fuisse permissum in iisdem martyrum solemnitatibus paulo indulgentius exhilarari, quo his detenti ex pietate institutis officiis, a spectaculis Gentilium abstinerent.

58. Extincto jam Decio una cum filio, idem qui supra Caius Vibius Trebonianus Gallus invasit imperium, filiumque Volusianum postea collegam sibi adsciscens, Augustum creavit. Qualis autem Ecclesiæ status sub iisdem imperatoribus fuerit, Dionysius Alexandrinus [2], qui hæc omnia præsens spectavit oculis, in epistola quam scripsit ad Hermammonem significat ; primo scilicet tempore horum imperii Ecclesiam Dei a persecutione quievisse ; postea autem iterum fuisse vexatam. Certe quidem creatione Volusiani quievisse etiam Romæ persecutionem sub Decio concitatam, illud argumento est, quod qui detinebantur in carcere confessores, vinculis soluti, liberi abire permissi sunt. Qui tamen (o infortunium, et rerum humanarum in viris sanctis etiam in constantiam !) a Novatiano decepti, conflato schismati vim maximam addidere ; ut S. Cyprianus [3], ad eos redeuntes ad Ecclesiam scribens, testatur his verbis : Postquam vos de carcere prodeuntes schismaticus et hæreticus error excepit, sic res erat, quasi vestra gloria in carcere remansisset. Illic enim resedisse vestri nominis dignitas videbatur, quando milites Christi non ad Ecclesiam de carcere redirent, in quem prius cum Ecclesiæ laude et gratulatione venissent. » Jam enim Novatum ex Africa Romam venisse ad conflandum (ut in Africa fecerat) in Ecclesia Romana discordias, nuper attigimus. Verum quoniam ab eo, velut e fonte, malorum omnium fluxit origo, quisnam hic esset, quibusve compositus moribus, quos secum duxerit, et quid demum egerit diligentius est perquirendum.

59. *Schisma Novati et Novatiani.* — Fuisse Novatum in Africa episcopum ex eo certum deducitur argumentum, quod de eo S. Cyprianus [1] tradit, fuisse ab ipso ordinatum diaconum Felicissimum ; ad Cornelium enim de eo scribens, hæc ait : « Qui istic adversus Ecclesiam diaconum fecerat, illic Romæ episcopum fecit. » Cujus autem Ecclesiæ episcopus fuerit, haud compertum habetur. Qualis porro hic esset, idem Cyprianus eadem quoque epistola ad Cornelium [2] egregie sane describit, his verbis : « De Novato nihil inde ad nos fuerat nuntiandum, cum magis per nos vobis debeat Novatus ostendi, rerum novarum semper cupidus, avaritiæ inexplebili rapacitate furibundus, arrogantia et stupore superbi tumoris inflatus, semper istic episcopis male cognitus ; quasi hæreticus semper et perfidus, omnium sacerdotum voce damnatus ; curiosus semper, ut prodat ; ad hoc adulator, ut fallat ; nunquam fidelis, ut diligat ; fax et ignis ad conflanda seditionis incendia ; turbo et tempestas ad fidei facienda naufragia ; hostis quietis, tranquillitatis adversarius, pacis inimicus ; » et post multa, quæ suo loco dicemus, addit : « Spoliati ab illo pupilli, fraudatæ viduæ, pecuniæ quoque Ecclesiæ denegatæ, has de illo exigunt pœnas, quas in ejus furore conspicimus. Pater etiam ejus in vico fame mortuus, et ab eo in morte postmodum nec sepultus ; uterus uxoris calce percussus, et abortione properante in parricidium partus expressus. »

60. Cur autem ab Ecclesia desciverit, mox subdit, inquiens : « Hanc conscientiam criminum jampridem timebat ; propter hoc se non de presbyterio excitari tantum, sed et communicatione prohiberi, pro certo tenebat ; et urgentibus fratribus, imminebat cognitionis dies, quo apud nos causa ejus ageretur, nisi persecutio antevenisset : quam iste voto quodam evadendæ et lucrandæ damnationis excipiens, hæc omnia commisit et miscuit ; ut qui ejici de Ecclesia et excludi habebat, judicium sacerdotum voluntaria discessione præcederet, quasi evasisse sit pœnam, prævenisse sententiam ; » et quod eadem epistola superius dixerat, de ejus ex Africa in Urbem adventu, sic ait : « Idem et Novatus, qui apud nos primum discordiæ et schismatis incendium seminavit ; qui quosdam istic ex fratribus ab episcopo segregavit ; qui in ipsa persecutione, ad evertendas fratrum mentes alia quædam persecutio nostris fuit. Iste est qui Felicissimum satellitem suum, diaconum nec permittente me, nec sciente, sua factione et ambitione constituit ; et cum sua tempestate Romam quoque ad evertendam Ecclesiam navigans, similia illic et paria molitus est, a clero portionem plebis avellens, fraternitatis bene sibi cohærentis et se invicem diligentis concordiam scindens. » Hæc Cyprianus.

61. Quod autem ad Felicissimum a Novato ordinatum diaconum spectat, diversus (ut videtur) est hic ab illo Felicissimo, qui sedi Cypriani adversatus, schismatisque auctor factus est ; nam ille Cypriani [3] presbyter jam fuisse dicitur. Præterea cum duæ inter se contrariæ essent sectæ schismaticorum, Felicissimus ille sententiæ Novati adversarius erat, quod

[1] Nyssenus in Vita Gregorii Thaum. — [2] Apud Euseb. lib. VII. c. 1. — [3] Cypr. epist. LI.

[1] Cypr. epist. XLIX. — [2] Idem ibid. — [3] Idem epist. XL.

diceret, lapsos omnes absque pœnitentiæ mora recipiendos. Romam cum Novatus venisset, Novatianum presbyterum Romanum ob Cornelii electionem invidiæ stimulis agitatum, et animo aversatum inveniens, cœpit una cum illo adversus Cornelium agere, atque alios quoque quoscumque posset ab ejus communicatione retrahere, multa de illo falsa jactare, cum confessoribus quoque in carcere adhuc detentis in illum obloqui; ac falso quodam pietatis intuitu probos etiam illi infensos reddere conatus est. Machinabantur hæc primum secreto Novatianus atque Novatus, ambo novantes, et ad res optimas quasque statutas innovandas ac invertendas egregie comparati.

62. Sed de iis illud in primis commonendum, similitudine nominum factum, ut nonnulli antiqui scriptores alterum pro altero interdum usurparint, et alii unum eumdemque Novatum cum Novatiano conflaverint; sed interdum id errore librariorum factum putamus; nam cum apud Eusebii historiam reperiatur Novatianus cum Novato confusus; in Chronico tamen ab eodem exacte distinctos invenies, cum ait : « Novatus presbyter Cypriani Romam veniens, Novatianum et cæteros confessores sibi sociat, eo quod Cornelius pœnitentes apostatas recepisset. » Hæc ipse; qui distinguens singulorum nomina, confundit ordinem, dum Novatum presbyterum nominat, quem (ut dictum est) constat fuisse episcopum; quod enim Novatiani erat, nempe presbyteratus, tribuit Novato, presbyterum eum (ut dictum est) nominans. Apud Gildam Sapientem Britanniæ excidium deplorantem, Novatus pro Novatiano scriptus habetur, cum sic legitur : « Novatus Romæ Dominicæ conculcator margaritæ, porcus niger, patriæ ingerit violenter manus; non tam dignus venerabilibus aris, quam flammis inferni ultricibus. » Porro Novatianos a Novatiano ut principaliori denominatos, constat ex his quæ Cyprianus [1] scribit ad Fabianum, ubi eosdem quos dicimus Novatianos, a Novatiano derivans, Novatianenses appellat. Usus tamen obtinuit ut ejusdem schismatis et hæreseos sectatores, Novatiani æque ab omnibus dicerentur. His de nominum confusione distinctis, de rebus ab eo in Cornelium gestis narrationem ordine temporum disponamus.

63. Quænam autem calumniæ a Novatiano atque Novato adversus Cornelium fuerint excogitatæ, ac jam propalatæ, atque ore prope ipsorum omnium diffamatæ, Cyprianus eas omnes falsitatis redarguens, scribit ab Antonianum his verbis [2] : « Quod autem quædam de illo inhonesta et maligna jactantur, nolo mireris; cum scias hoc esse opus semper diaboli, ut servos Dei mendacio laceret, et opinionibus falsis gloriosum nomen infamet, ut, qui conscientiæ suæ luce clarescunt, alienis rumoribus sordidentur. Explorasse autem collegas nostros scias, et verissime comperisse, nulla illum libelli (ut quidam jactant) labe maculatum esse; sed neque cum episcopis, qui sacrificaverunt, communicationem sacrilegam miscuisse : sed eos demum, quorum causa audita, et innocentia comprobata sit, conjunxisse nobiscum. Nam et de Trophimo, de quo tibi scribi desiderasti, non ita res est, ut ad te pertulit rumor et mendacium malignorum. Nam, sicut antecessores nostri sæpe fecerunt, colligendis fratribus nostris carissimus frater noster Cornelius necessitati succubuit; et quoniam cum Trophimo pars maxima plebis abscesserat, redeunte nunc ad Ecclesiam Trophimo, et satisfaciente, et pœnitentia deprecationis errorem pristinum confitente, et fraternitatem, quam nuper abstraxerat, cum plena humilitate et satisfactione revocante; auditæ sunt ejus preces, et in Ecclesiam Domini non tam Trophimus, quam maximus fratrum numerus, qui cum Trophimo fuerat, admissus est; qui omnes regressuri ad Ecclesiam non essent, nisi cum Trophimo comitante venissent. Tractatu ergo illic cum collegis pluribus habito, susceptus est Trophimus, pro quo satisfaciebat fratrum reditus, et restituta multorum salus. Sic tamen admissus est Trophimus, ut laicus communicet; non, secundum quod ad te malignorum litteræ pertulerunt, quasi locum sacerdotis usurpet. Sed et quod passim communicare sacrificatis Cornelius tibi nuntiatus est, hoc etiam de apostatarum fictis rumoribus nascitur. » Hæc Cyprianus de calumniis in Cornelium jam papam confictis.

64. Inter hæc autem accidit, ut audita Carthagine electione Cornelii, obortoque in eum schismate, quod ea de re anceps esset multorum sententia, et a cujus partibus starent, nutarent permulti : ad dimovendam omnem a trepidantium animis dubitationem, visum est Cypriano, atque collegis ejus nonnullis in unum coeuntibus, episcopos duos legatos Romam mittere, qui dissidentes conciliarent, si possent; si non possent, cujusnam essent potiora jura, in Africam scriberent, ut communicationem, quam interea suspenderant, cuinam impertituri forent, cunctis liquido innotesceret. Hæc itaque de missa legatione, idem Cyprianus [1] ad Cornelium scribens, testatur his verbis : « Cum statuissemus collegæ complures, qui in unum conveneramus, ut legatis ad vos coepiscopis nostris Caldonio et Fortunato missis, omnia interim integra suspenderentur, donec ad nos iidem collegæ nostri, rebus illic aut ad pacem redactis, aut pro veritate compertis, redirent. » Et inferius : « Placuit, ut per episcopos, retenta nobis rei veritate, et ad comprobandam ordinationem tuam, facta auctoritate majore, tum demum scrupulo omni de singulorum pectoribus excusso, per omnes omnino istic positos litteræ fierent (sicuti fiunt) ut te universi collegæ nostri, et communicationem tuam, id est, Catholicæ Ecclesiæ unitatem pariter et charitatem, probarent firmiter, ac retinerent. Quod divinitus evenisse, et consilium nostrum providenter processisse gaudemus. Sic enim tunc episcopatus tui et veritas pariter et dignitas apertissima luce et manifestissima et firmissima comprobatione fundata est,

[1] Cypr. epist. LXXIII. — [2] Idem epist. LII.

[1] Cypr. epist. XLV.

ut ex rescriptis collegarum nostrorum, qui ad nos litteras inde fecerunt, et ex relatione ac testimoniis coepiscoporum Pompeii, et Stephani, et Caldonii, ac Fortunati ordinationis tuæ et origo necessaria, et ratio justa, et gloriosa quoque innocentia ab omnibus nosceretur. » Hæc Cyprianus de mittendæ Romam legationis consilio.

65. Verum licet schisma in Cornelium fuisset obortum, non tamen eo progressa res erat, ut adversus eum alium crearent Romanum pontificem. Sed cum missi legati Romæ agentes incassum omnia pertentarent, viderunt ex improviso velut ex portis inferorum prodire portentum, Novatianum creatum Romanum episcopum. Testatur hæc idem Cyprianus [1], ad Cornelium scribens, his verbis : « Quod servis Dei, et maxime sacerdotibus justis et pacificis congruebat, frater carissime, miseramus nuper collegas nostros Caldonium et Fortunatum, ut non tantum persuasione litterarum nostrarum, sed præsentia sua et consilia omnium vestrum eniterentur quantum possent, et elaborarent, ut ad Catholicæ Ecclesiæ unitatem scissi corporis membra componerent, et christianæ charitatis vinculum copularent. Sed quoniam diversæ partis obstinata, et inflexibilis pertinacia non tantum radicis et matris sinum atque complexum recusavit, sed etiam gliscente, et in pejus recrudescente discordia, episcopum sibi constituit, et contra sacramentum semel traditum divinæ dispositionis, et catholicæ unitatis, adulterum et contrarium caput extra Ecclesiam fecit, etc. »

66. Quo modo autem se habuerit Novatiani promotio, enarrandum est; sed illud in primis de Novato ejusque gregalibus præmittendum, quod peculiare omnium hæreticorum atque schismaticorum semper fuit, nunquam perstare in eadem sententia; sed pro loco, et tempore novas induere formas, et contraria ab iis quæ ante egissent, nova emergente occasione, statuere. Qui enim in Africa (ut vidimus) lapsos adversus Cyprianum concitabant, quod non reciperentur in Ecclesiam, sed ex decretis ecclesiasticis promulgatis juberentur pacis tempore expectare, ac interim admissa deflere ; hacque eadem de causa eosdem lapsos schismate ab ea separare conati essent; modo mutata facie negotium facessunt Cornelio, qui fratrum suorum consilio pœnitentes lapsos reciperet in Ecclesiam. Sicque qui olim duræ nimis austeritatis redarguebant episcopos, modo facilitatis nimiæ incusant Cornelium Romanum pontificem, calumnias addentes, eumdemque ejusdem cum illis apostasiæ criminis participem mentientes. Porro tantum valuit horum improbitas, ut Romanos clericos in carcere adhuc positos, Maximum, Nicostratum, Urbanum, Sidonium, Macarium, Celerinum, et alios, uno excepto Moyse presbytero, in eam sententiam proclives, ut non facile lapsis impertiretur indulgentia, in suam sententiam pellexerint, et in contrariam partem adversus Cornelium adunarint.

67. Quid plura? eo omnis factio seditiosorum provenit, ut, abrogata ac nulla reddita pontificia ordinatione Cornelii, novum crearent pontificem Novatianum; idque clandestine atque seorsum ab aliis factum, idem [1] Cornelius papa, scribens ab Fabium episcopum Antiochenum, narrat his verbis : « Ut vero intelligas hunc admirabilem virum (Novatianum scilicet) jampridem in episcopatum petendo ambitione incensum esse, et eam temerariam et effrenatam cupiditatem occultasse intra se, et simulatione, ac tanquam involucro, quo arrogantiam tegeret, ipso initio confessores Christi, viros sane probos, secum habuisse, tibi volo aperte ostendere. Presbyter nomine Maximus, et Urbanus e nostris, qui bis ex constanti fidei confessione summam gloriæ amplitudinem collegerant; Sidonius item, et Celerinus (vir qui Dei clementia adjutus omnia tormentorum genera maxima cum tolerantia pertulerat, et corporis imbecillitate vi ac robore fidei suæ confirmata, strenue ac viriliter ab adversario victoriam reportaverat) cum Novatianum attentius considerassent, et callidam ejus fraudem, versutiam, perjuria, mendacia, agrestem inhumanitatem ab omni vitæ communione alienam, veteratoriam denique instar lupi amicitiam deprehendissent; eo relicto, ad S. Ecclesiam reverterunt; atque omnes ejus fallacias et maleficia, quæ longo tempore intimo pectore obtexisset, multis præsentibus, tum episcopis, tum presbyteris, tum laicis quam plurimis palam ostendere; et cum lacrymis ac querela, cum dolore et pœnitentia suam vicem deplorare cœperunt, quod subdolæ illius, et efferatæ bestiæ consilio adducti, ab Ecclesia etiam, vel ad exiguum temporis spatium, descivissent. »

68. Seductis semel confessoribus, quid Novatianus præsumpserit, idem subdit sic dicens : « Vix credibile est, carissime frater, quantam in moribus varietatem, quantam mutationem exiguo momento in illo factam conspexerimus. Nam splendidissimus iste scilicet, qui, inusitato ac terribili jurejurando adjecto, fidem suis fecerat se non aliquando episcopatum appetivisse, tanquam ex fallaci quadam præstigiarum impostura in medium projectus, derepente episcopus apparuit. Etenim iste novæ sectæ inventor, et doctrinæ ecclesiasticæ propugnator, quando episcopatum a Deo certe minime ei donatum sibi vi arripere, et ex hominum manibus quodammodo extorquere nitebatur; duos sibi socios de sua ipsorum salute prope desperatos adscivit, ut eos in exiguam aliquam partem, et minimum quasi Italiæ angulum mitteret; indeque episcopos tres, homines agrestes, rudes, ac simplices, simulatione quadam veteratoria in fraudem inductos abduceret, asserens, et constanter affirmans eos quam celerrime debere Romam venire, ut videlicet omnis lis et discordia per sententiam illorum aliorumque episcoporum interpositam dirimeretur.

69. « Episcopi igitur, quoniam (ut supra diximus) homines simpliciores erant, et in perditorum fallaciis dolisque discernendis minus perspicaces, Romam ad

[1] Cypr. epist. XLII.

[1] Apud Euseb. lib. VI. c. 35.

ventant. Iste tum per quosdam sui similes, ad eam rem comparatos, eos in unum locum concludendos curavit. Ac cum circiter horam decimam ebrios et crapula oppressos cerneret, vi coegit, imaginata quadam, et vana manuum impositione episcopatum ipsi tribuere; quem dignitatis gradum parum sibi accommodatum ad hunc modum per fraudem et astutiam acquisivit. Ex quibus episcopis unus non longe post peccatum flebiliter lamentatus, et idem a parte confessus, ad Ecclesiam revenit; quem, populo universo pro eo rogante, tandem ut laicum in communionem recepimus; atque alios, qui in reliquorum duorum episcoporum loca, qui eum creassent, succederent, misimus.

70. « Istum igitur lepidum Evangelii patronum Novatianum (al. Novatum) omnino præteriit, scilicet unum solum episcopum oportere esse in hac Ecclesia Catholica, in qua tamen non ignorabat (quomodo enim po erat?) presbyteros esse quadraginta sex, diaconos septem, subdiaconos septem, acoluthos quadraginta duos, exorcistas et lectores una cum ostiariis quinquaginta duos, viduas et alios morbo atque egestate afflictatos mille, et quingentos, quos omnes Domini gratia et benignitas abunde sustentat. Sed tamen nemo ex tanta ministrorum multitudine, tamque in Ecclesia necessaria; nemo ex tanto egentium numero Dei providentia locupletato, et rerum abundantia circumfluente, nemo denique ex maxima illa et innumerabili populi frequentia istum, quem dico, Novatianum ab ea desperata mentis cæcitate, et contumacia avertere, et ad Ecclesiam denuo revocare potuit.» Ac paulo post subdit :

71. « Deinceps dicamus, quibus actis, quibusque vitæ institutis cum tanta confidentia episcopatum prensarit. Num quod a primo ætatis tempore in Ecclesia versatus fuit? Num quod multa certamina pro ejus defensione subiit? Num quod multis magnisque periculis pro pietate se objecit? Non certe ejus generis ille quidem ; cui ex satana, qui ingressus in illum, diu est intimo pectore commoratus, primum data fuit credendi occasio. Qui quidem, ubi exorcistarum præsidio, spiritu illo malo esset liberatus, et post in tam gravem morbum, ut ferme mori putaretur, incidisset; in lecto in quo decumbebat, aqua circumfusus, baptismum accepit; si modo talem hominem baptismum accepisse dicendum sit. » Hæc idcirco Cornelius, quod compertum haberet hominem istum simulate omnia facere solitum. At subdit :

72. « Verum morbo tandem elapsus; neque cætera, quibus post baptismum, secundum Ecclesiæ canonem, imbui oportuerat, acquisivit, neque Domini sigillo ab episcopo obsignatus fuit; quo quidem neutiquam potitus, quo modo, quæso, Spiritum sanctum adeptus est? » De sacro enim chrismate loquitur, quo et signo crucis adhibito, baptizati ab episcopis ex apostolica traditione (ut dictum est) consignabantur. Sed et addit : « Iste persecutionis tempore metu debilitatus, et nimia vitæ cupiditate adductus, se presbyterum esse negavit. Nam cum a diaconis rogatus oratusque esset, ut domo, qua se conclusum occuluerat, egressus (quantum presbytero liceret, quantumque in ejus situm esset potestate), fratres in periculo constitutos, opisque et auxilii indigentes juvaret; tantum abfuit ut diaconis eum obsecrantibus obtemperaret, ut etiam non sine stomacho et bile ab illis abiret discederetque; nam se nolle amplius esse presbyterum, sed alteri vitæ generi se dicaturum, asseruit. »

73. Subdit rursum : « Iste præclarus et insignis Novatianus Dei penitus dereliquit Ecclesiam, in qua post fidem receptam presbyteri munere donatus fuit; idque propter amorem et benevolentiam, qua episcopus, qui illi manus imposuerat, eum complexus est. Qui quidem episcopus non modo ab universo clero, sed etiam a multis laicis vetitus, quoniam minime licebat quemquam in lecto propter morbum baptizatum (sicut huic contigerat) in clerum assumi; magnopere postulabat sibi potestatem dari, huic soli manus in sortem presbyterii imponendi. » Videas in his plane plura consideratione digna, ac in primis, a presbyterorum Romanæ Ecclesiæ collegio quoslibet licet levissima nota aspersos repelli : vi enim quadam adactus Novatianus christianus factus videri poterat; quippe qui non cum valeret, sed in lecto decumbens, mortis timore percitus, initiatus esset sacro baptismate. In Ecclesia Orientali id ipsum de baptizatis in ægritudine servatum fuisse, canon [1] Concilii Neocæsariensis, Constantini tempore celebrati, declarat his verbis : « Si quis in ægritudine constitutus fuerit baptizatus, presbyter ordinari non debet. Non enim fides illius voluntaria, sed ex necessitate dependet; nisi forte postea ipsius studium et fides probabilis fuerit, aut raritas hominum cogat. » Ita canon, licet post hæc editus, ex antiquo tamen Ecclesiæ usu sancitus.

74. Rursus vero modestia admiranda est summi Pontificis ; cujus cum auctoritas in Ecclesia summa esset; tamen non pro animi arbitrio, sed fratrum consensu solitus cuncta facere, quos sibi renitentes videret, non vi ulla aut potestate cogeret, sed submisso animo exoraret. Quisnam autem fuerit, qui Novatianum presbyterum ordinaverat, Fabianusne, an alius ex iis qui eum præcesserunt Romani Pontifices, haud liquet. At plane ex facto Novatiani apparet, quanto periculo quæratur per dispensationem, quod est alias ecclesiasticis legibus inconcessum. Scelestissimus iste primus omnium ausus est sanctam Romanam Ecclesiam turpi scindere schismate, quæ antea semper unita permanserat, juncta capiti firma compaginatione membrorum ; non veritus tanta eam afficere ignominia, ut cathedram contra cathedram in medio ejus erigeret, primusque erumperet antipapa, et ex ea impius hæresiarcha prodiret, tantamque christiano orbi cladem inferret, quæ per multa deinde sæcula vix valuerit resarciri.

75. At ad hæc Cornelius aliud mox hominis scelus recensens, hæc addit : « Cum fecisset oblationes, et singulis partem sacramenti distribuisset, porrexis-

[1] Concil. Neocæs. c. 12.

setque, miseros homines et infelices pro benedictione et gratiarum actione jusjurandum dare coegit; atque suis utrisque manibus manus accipientis prehendens, non prius dimisit, quam hoc jurejurando eum obstrinxisset (illius enim verbis utar) : Jura mihi per corpus et sanguinem Domini nostri Jesu Christi, te nunquam nec me deserturum, nec ad Cornelium reversurum. Atque miser homo non ante degustavit, quam ita illi se devovisset : et qui illum acceperat, pro Amen (quod dicere debuerat) hoc dixit : Non deinceps ad Cornelium revertar. Et post alia quædam : Scias velim, propterea quod in dies singulos jam fratres eum deserunt, et ad Ecclesiam redeunt, jam illum omnium fere societate denudatum destitutumque esse. Cujus amentem audaciam et insolentiam etiam Moyses beatus martyr, qui nuper apud nos fuit eximio et admirabili martyrio decoratus, dum adhuc in vita manebat, perspicue animadvertens, tum illi, tum aliis quinque presbyteris, qui una cum illo sese ab Ecclesia segregassent, fidelium societate, et communione interdixit. Porro in extrema epistola episcopos qui Romam profecti, Novatiani dementiam condemnabant, enumerat; et non solum nomina cujusque, sed Ecclesias etiam, quibus singuli præerant, recenset. Quin etiam episcoporum, qui minime Romam se contulerant quidem, sed per litteras decreto eorum, quos diximus, assentiebantur, nomina pariter, et civitates, unde quisque scripsit epistolam, commemorat. » Hucusque Eusebius de Cornelii epistola ad Fabium episcopum Antiochenum, tanquam summarium rerum gestarum, non earum tantum quæ actæ essent a Novatiano usque ad schisma ab eo conflatum, sed quæ etiam gestæ essent usque ad Romanum Concilium ea de causa Romæ convocatum.

76. Verum hæc ipsa et alia permulta ex epistolis S. Cypriani, et aliis diffusius enarrata et exactius explicata, eo quo gesta sunt ordine, hic intexere, ad exactam ejus rei historiam clarius explicandam necessarium existimamus. At in primis quod ad ipsius Novatiani spectat exordia, hæc de eo S. Pacianus [1] ad Sympronianum Novatianum scribens : « Novatianum mihi ingeris? Philosophum sæculi fuisse audio; nec satis miror ab Ecclesia Dei vivi degenerasse; cognosco radicem legis antiquæ fontem veteris populi reliquisse, Cornelio invidentem, Novati insaniæ commodatum (al. accommodatum), sine consecratione legitima episcopum factum, ideoque nec factum, per epistolam eorum qui se confessores esse simularent, qui matris unius membra divellerent. » Et post multa hæc subdit : « Novatianus his melior, nempe Moyse ac Paulo? emendator prophetarum? doctor apostolorum? jam cum Christo videtur ut idem Moyses? jam ut Paulus in tertium cælum sublimis evehitur? jam neglectis omnibus solus auditur? »

77. De fastu vero Novatiani ex philosophia et dicendi peritia sibi comparato, hæc Cyprianus ad Antonianum [1] : « Jactet scilicet philosophiam, et eloquentiam suam superbis vocibus prædicet; qui nec fraternam charitatem, nec ecclesiasticam unitatem tenuit, etiam quod prius fuerat, amisit. » Fuisse autem Novatianum philosophum secta Stoicum, ex iis quæ idem S. Cyprianus in ea ad Antonianum epistola superius dixit, potest intelligi. Sed de iis suo loco opportunius, cum de ejus dogmate dicemus. Quod igitur ex philosopho insigni, remisso philosophiæ nuntio, sese Christo subdidisse videretur : ne in Ecclesia inglorius haberetur, qui inter ethnicos magnam fuerat gloriam consecutus, Romanus Pontifex (ut dictum est) voluit eum inter Romanæ Ecclesiæ presbyteros cooptare. Sed qui semel fuerat ambitionis stimulis agitatus, eo infelix adductus est, ut, quod jure non licuisset, malis sibi artibus pontificiam dignitatem procaciter arrogaret.

78. Factus igitur eo modo, quo dictum est, Pontifex, e vestigio legatos de sua electione ad diversas Ecclesias misit, addiditque litteras, quibus narrata superius in Cornelium papam crimina scripta erant. Magna sane fuit hæc tentatio in Ecclesia Dei, cum non solum ab ipsis auctoribus Novatiano atque Novato, scriptis litteris per universum orbem calumniæ in Cornelium spargerentur, sed testatæ eædem redderentur confessorum epistolis, quorum ob annuum ac diuturniorem carcerem gloria erat apud omnes insignis. Qui quidem nec id segniter curarunt : nam (ut ipse Cornelius testatur [2] ad Cyprianum scribens) cum ad omnes Ecclesias eorum nomine litteræ calumniis et maledictis plenæ, eædemque frequentes, missæ essent; ea ex causa, ut ait, omnes pæne perturbatæ sunt Ecclesiæ : et complures ex eis errore deceptæ, cogitantes se errare non posse, si eorum assectarentur vestigia, qui Christum toties magna gloria confessi essent; eædem ipsæ (ut dicemus) in errore manserunt; donec iidem qui sic lapsi fuerant confessores, facti pœnitentes, ad Ecclesiam redierunt.

79. Cæterum plures atque diversi argumenti in eadem causa a Novatiano scriptas fuisse litteras ad Ecclesias, constat; quarum illas datas esse putamus omnium primas, quibus de sua electione easdem reddidit certiores; prætexens nimirum se invitum ac renitentem creatum fuisse episcopum; ea ratione execrandum excusans schismatis facinus, sicque dolose illarum, ad quas scribebat, Ecclesiarum communicationem subriperet. Cum igitur Novatianus id genus litterarum in primis ad Ecclesiam Alexandrinam, quam primam omnium post Romanam esse sciret, dedisset; atque callide contestatus esset, se invitum electum fuisse; Dionysius episcopus Alexandrinus quid ad eum scite rescripserit, audiamus. Recitat eam epistolam S. Hieronymus, de Dionysio agens in commentario de Scriptoribus Ecclesiasticis [3] :

80. « Dionysius Alexandrinus episcopus Nova-

[1] Pacian. ad Sympr. ep. II.

[1] Cypr. ep. LII. — [2] Apud Cypr. epist. XLVI. — [3] Edit. Colon. et alia versione apud Euseb. lib. VII. c. 37.

tiano fratri salutem. Nolensne ad sacerdotium fueris inductus, ita demum ostendes, si volens cesseris. Nam oportuit quidvis etiam hac gratia perpeti, ne discinderetur Ecclesia Dei. Neque minus præclarum ex hoc contigisset testimonium quod noluisses dissidium inducere, quam proficisci solet ex eo, si quis recuset simulacris immolare; atque adeo præclarius etiam, mea quidem sententia. Siquidem illuc uni proprieque consulitur animæ : hic totius Ecclesiæ negotium agitur. Tametsi nunc quoque si persuaseris, si compuleris fratres in concordiam redire; plus egeris officio, quam peccaveris errato. Atque hoc quidem haud imputabitur; illud vero laudibus feretur. Cæterum si non obtemperantibus illis, minus assequeris quod vis, tamen fac modis omnibus tuam ipsius serves animam. » Hæc ad Novatianum Dionysius.

81. Auctor est Socrates [1] ab eodem Novatiano (qui perperam Novatus ab eo dicitur) litteras scriptas ad diversas Ecclesias, quarum meminit his verbis : « Deinde (cum scilicet factus esset episcopus) omnibus ubique Ecclesiis scripsit litteras, uti eos qui simulacris immolassent, minime ad mysteria admitterent : sed hortarentur ad pœnitentiam, remissionemque permitterent Deo, qui potest et habet auctoritatem dimittendi peccata. Quibus litteris ad provincias perlatis, singuli pro suopte ingenio de rebus in illis significatis judicium fecerunt. Nam quia erat a Novatiano significatum, eos, qui post baptismum peccatum ad mortem commiserant ad mysteria non esse recipiendos : ejusdem canonis promulgatio quibusdam acerba et severa nimis visa est; a nonnullis probata, utpote æqua, et ad vitam recte instituendam multum afferens adjumenti. Dum hæc inter eos agitatur controversia, litteræ Cornelii episcopi allatæ sunt; quæ significabant, spem veniæ etiam illis esse reliquam, qui post baptismum deliquissent. Ab utroque igitur litteræ contrariæ missæ fuerunt. » Hæc de datis ab eis ad Ecclesias litteris Socrates, et ipse secta Novatianus.

82. Sicut vero ad Alexandrinam et ad Orientis Ecclesias Novatianus litteras scripsit; ita pariter apud Occidentales id ipsum præstare non neglexisse, certum est. Constat quidem (ut demonstratum est) eumdem Novatianum ad Cyprianum legatos una cum litteris in Africam direxisse. Pervenit ea in Africam ad Cyprianum a Novatiano missa legatio, cum (quod diu ante ipse mente conceperat) ex diversis Ecclesiis Carthagine episcoporum Concilium collegisset : quod hoc anno a se factum idibus Maii, ad Cornelium [2] scribens, affirmat. Quid autem idem Cyprianus egerit, cum a Novatiani legatis conventus esset, idem ipse litteris [3] ad Cornelium datis narrat his verbis :

83. « Venerunt ad nos, frater carissime, missi a Novatiano Maximus presbyter, et Augendus diaconus, et Machæus quidam, et Longinus. Sed enim cum ex litteris, quas secum ferebant, et ex eorum sermone atque asseveratione, Novatianum episcopum factum comperissemus; illicite et contra Ecclesiam Catholicam factæ ordinationis pravitate commoti, a communicatione eos nostra statim cohibendos esse censuimus, refutatis interim ac retusis quæ obstinate ac pertinaciter asserere tentabant. Nam et ego, et collegæ plurimi, qui ad me convenerant, expectavimus adventum collegarum nostrorum Caldonii et Fortunati, quos ad te nuper et coepiscopos nostros, qui ordinationi tuæ adfuerant, legatos miseramus; ut eis adventantibus, et rei gestæ veritatem reportantibus majore auctoritate, et elucidata per eos probatione, partis adversæ improbitas frangeretur. Supervenerunt vero Pompeius et Stephanus collegæ nostri, qui et ipsi quoque ad instruendos istic nos manifesta secundum gravitatem ac fidem suam indicia ac testimonia protulerunt; ut nec necesse fuerit audiri ultra eos qui a Novatiano venerant missi.

84. « Qui cum in statione invidiosis quoque conviciis et clamoribus turbulentis proruerent, et flagitarent, ut crimina, quæ se afferre ac probare dicebant, publice a nobis et a plebe cognoscerentur : gravitati nostræ negavimus convenire, ut collegæ nostri jam delecti et ordinati, et laudabili multorum sententia comprobati, ventilari ultra famam ore maledico et æmulantium voce pateremur. Et quia quibus refutati et compressi sunt, et illicitis conatibus hæresim fecisse nudati sunt, in epistolam congerere longum fuit; ex Primitivo compresbytero nostro plenissime singula, quando ad vos venerit, audietis. At ne eorum furens audacia unquam desisteret; hic quoque in schismatis partes membra distrahere, et Catholicæ Ecclesiæ corpus unum scindere ac laniare nituntur : ut ostiatim per multorum domos, vel oppidatim per quasdam civitates discurrentes, obstinationis suæ, et erroris scissi sibi quærant comites. Quibus semel responsum dedimus, nec mandare desistimus, ut, perniciosa dissensione et concertatione deposita, impietatem esse sciant, matrem deserere; et agnoscant atque intelligant, episcopo semel facto, et collegarum ac plebis testimonio et judicio comprobato alium constitui nullo modo posse. Proinde si pacifice sibi ac fideliter consulnisse, si se assertores Evangelii Christi esse confitentur, prius ad Ecclesiam revertantur. » Hæc de legatione Novatiani et Cypriani responsione satis.

85. *Synodus Africana.* — Accepit tunc item S. Cyprianus litteras a Cornelio papa per dictos episcopos redeuntes in Africam missas. Quid autem egerint qui ad Synodum convenerunt episcopi, cum ab utraque parte litteras accepissent, idem [1] declarat his verbis : « Honoris etiam communis memores, et gravitatis sacerdotalis ac sanctitatis respectum tenentes, ea quæ ex diverso in librum ad nos transmissum congesta fuerant acerbationibus criminosis, respuimus : considerantes pariter et ponderantes, quod in tanto fratrum religiosoque conventu considentibus Dei sacerdotibus, et altari posito, nec legi debeant, nec audiri. »

[1] Socrat. lib. IV. c. 23. — [2] Cypr. epist. LV. — [3] Idem epist. I.

[1] Cypr. epist. XLII.

Quid porro in ea Synodo a Cypriano collecta actum sit, quantum fas est colligere enarremus. Videtur in primis mentio haberi hujus Synodi in epistola [1] Cypriani ad Fidum, qua conqueritur, a Theraplo collega decreta hujus Synodi esse violata : quibus statutum erat, ne lapsi absque alia urgente necessitate reciperentur, nisi impleto tempore satisfactionis. Quod vero ibi subdit statutum in Synodo, infantes statim natos baptizari posse; in alio potius conventu sexaginta sex episcoporum, cujus illic meminit decretum fuisse videtur.

86. Sed de quo agimus hic ipse episcoporum conventus est, quem ad sedandas turbas et dissensiones per Felicissimum ac socios excitatas, S. Cyprianus [2] scribens ad suos, mox cum Carthaginem rediisset, post Pascha se collecturum spoponderat. Cum igitur rediisset, atque episcopos collegisset; absque mora venerunt in eam Synodum Felicissimus schismaticus, et quinque illi qui ipsi adhæserant presbyteri, de quibus superius plura. « Venerunt, inquam, hi acturi causam suam in episcoporum conventu; qui et auditi sunt. » Quid autem cum illis actum sit, litteræ synodicæ ad Cornelium tunc datæ significabant, quæ non extant : sed illarum meminit idem S. Cyprianus in epistola ad ipsum Cornelium tunc scripta, cum ait [3] : « Quantum vero hic ad presbyterium quorumdam, et Felicissimi causam pertinet; quid hic actum sit, ut scire posses, litteras ad te collegæ nostri manu sua subscriptas miserunt; qui auditis eis quid senserint, et quid pronuntiaverint, ex eorum litteris disces. »

87. At licet litteræ illæ a Synodo ad Cornelium missæ non extent, tamen ex aliis ejusdem [4] S. Cypriani ad eum anno sequenti datis, quid in ea Synodo actum sit, potest intelligi; nimirum illos fuisse excommunicatos. Meminerunt enim Patres eadem ex causa sequenti anno coeuntes harum litterarum, quæ ab hac de qua agimus Synodo datæ sunt, hæc dicentes de quinque illis presbyteris ab Ecclesia profugis : « Est unus ex quinque presbyteris jampridem de Ecclesia profugis, et sententia coepiscoporum nostrorum et multorum gravissimorum virorum nuper abstentis, qui super hac re priore anno ad te litteras fecerunt. Item Felicissimum signiferum seditionis recognosceres, qui et ipse in eisdem coepiscoporum nostrorum factis ad te pridem litteris continetur ; » et post alia de iisdem loquens : « Et iterato quoque, inquit, a pluribus nobis in Concilio anno priore abstenti. » Ex his videas Felicissimum cum quinque illis presbyteris schismaticis primo fuisse damnatum (ut vidimus) a Cypriano, dum adhuc ageret in recessu : deinde eadem excommunicationis sententia perculsum a Caldonio, Herculano, et Victore episcopis, Rogatiano et Numidico [5] presbyteris præsentibus: tertio, hoc ipso anno in Concilio (ut diximus) Carthagine celebrato : quarto, sequenti anno in alio item Concilio celebrato Carthagine idibus Maiis [6]. Rursum vero ipsum adversus Cyprianum Romam ad Cornelium properantem, ab eodem fuisse ab Ecclesia pulsum idem Cyprianus [1] affirmat. Ex quibus intelligas antiquam consuetudinem, non semel tantum perditissimum aliquem excommunicari consuevisse, sed sæpius, vel potius excommunicatum frequentius declarari.

88. In hoc quoque Concilio lapsorum causa (quod diu ante pollicitum fuerat, reddita Ecclesiæ pace, esse tractandum) fuit episcoporum sententiis agitata. Quid demum in eo statutum fuerit, idem Cyprianus [2] scribens ad Antonianum his verbis significat : « Secundum quod tamen antea fuerat destinatum, persecutione sopita, cum data esset facultas in unum conveniendi; copiosus episcoporum numerus, quos integros et incolumes fides sua et Domini tutela protexit, in unum convenimus : et scripturis diu ex utraque parte prolatis, temperamentum salubri moderatione libravimus, ut nec in totum spes communicationis et pacis lapsis denegaretur, ne plus desperatione deficerent, et eo quod sibi Ecclesia cluderetur, secuti sæculum, gentiliter viverent : nec tamen rursus censura evangelica solveretur, ut ad communicationem temere prosilirent; sed traheretur diu pœnitentia, et rogaretur dolenter paterna clementia, et examinarentur causæ et voluntates et necessitates singulorum, secundum quod libello continetur, quem ad te pervenisse confido, ubi singula placitorum capita conscripta sunt. » Hæc de statutis in Synodo Cyprianus.

89. Videtur namque libellus iste a Synodo scriptus, quo singula (ut ait) capitula placitorum continebantur, singulos lapsorum expressisse casus (erat enim, ut inferius docet, lapsorum plurima differentia) et tempus ac modum pœnitentiæ singulis delinquentibus itidem præscriptos habuisse; eademque plane ea fuisse capita, quæ etiam alio nomine, Pœnitentiales canones antiquitas nominavit. Meminit ejusdem Synodi idem S. Cyprianus in ea quam ad confessores schismaticos jam ad Ecclesiam restitutos scribit epistola, in qua hæc habet [3] : « Propter quod et nos temperamentum tenentes, et libram Domini contemplantes, et Dei Patris pietatem ac misericordiam cogitantes, diu multumque tractatu inter nos habito, justa moderatione agenda libravimus : quæ omnia penitus potestis inspicere, lectis libellis, quos hic nuper legeram, et ad vos quoque legendos pro communi dilectione transmiseram; ubi lapsis nec censura deest, quæ increpet, nec medicina, quæ sanet. » Hec Cyprianus. Ubi cum modo plures, modo unum libellum ex Synodo scriptos dicat, par est credere, unum sui generalitate esse intelligendum, qui plures casus complecteretur, eosdemque fusius scriptos atque distinctos : utputa, caput illud de iis qui immolassent, cum sponte, vel vi id adducti fecissent : rursum de Libellaticis aliud formatum caput, et alia deinceps multa, quæ omnia attextam haberent statutam pœnitentiam. Hallucinari

[1] Cypriani epist. LIX. — [2] Idem epist. XL. — [3] Idem epist. XLII. — [4] Idem epist. LV. — [5] Apud Cypr. epist. XXXIX. — [6] Cypr. ep. LV.

[1] Cypr. epist. LV. — [2] Idem epist. LII. — [3] Idem epist. LI.

itaque arbitramur eos qui putant his libellis comprehendi librum de Lapsis a Cypriano conscriptum. Quo modo autem post hæc, imminente persecutione, rursus eadem ex causa coactus sit a Cypriano episcoporum conventus, et summa indulgentia lapsis fere omnibus aperta fuerit Ecclesia, ejusdem Cypriani testificatione [1] suo loco dicemus.

90. *Concilium Romæ habitum.* — At quod in Africa hac Synodo ab episcopis statutum fuit, Romæ itidem habita a Cornelio papa Synodo, est firmius stabilitum. Id quidem eadem ad Antonianum epistola Cyprianus [2] tradit his verbis : « Ac si minus sufficiens episcoporum in Africa numerus videbatur, etiam Romam super hac re scripsimus ad Cornelium collegam nostrum; qui et ipse cum plurimis coepiscopis, habito Concilio, in eamdem nobiscum sententiam pari gravitate et salubri moderatione consensit; de quo tibi necesse nunc fuit scribere, ut scias me nihil leviter egisse, sed secundum quod litteris meis fueram ante complexus, omnia ad commune Concilii nostri consilium distulisse. » Hæc ipse. Porro Concilium hoc de restitutione lapsorum Romæ sub Cornelio habitum, diversum plane ab illo est, cujus Eusebius [3] meminit, in quo dicit excommunicatum fuisse Novatianum, cujus mentionem facit ipse Cornelius ad Fabianum Antiochenum scribens. Nam in priore hoc nihil actum fuit contra Novatianum; sed de eo in posteriori tractatum est. Apparet autem errore labi, qui hoc cum illo confundunt; de quo suo tempore dicturi sumus. In hoc item Romano Concilio, ubi de restituendis lapsis habita tractatio est, illud constat fuisse statutum, ut lapsi pœnitentia functi ad communicationem admitterentur; quod decretum Cornelius suis litteris, quarum Cyprianus [4] meminit, promulgavit.

91. Sed et illud quoque in hac Synodo statutum ab eodem Cornelio, Cyprianus testatur; nimirum sic sacerdotes lapsos pœnitentes ad Ecclesiam admittendos esse, ut tamen a sacerdotali functione abstineant, et tantum laica communicatione communicent. Sic fecerat ipse Cornelius, admittens Trophimum episcopum lapsum, ut S. Cyprianus [5] scribit ad Antonianum. Quod non servatum fuisse a Fortunatiano episcopo Assuritano lapso, idem Cyprianus [6] exclamat; qui et scribens [7] ad Hispanos, ejusmodi a Cornelio sanciti decreti meminit, dicens de Basilide et Martiale : « Frustra tales episcopatum sibi usurpare conantur; cum manifestum sit, ejusmodi homines nec Ecclesiæ Christi posse præesse, nec Deo sacrificia offerre debere : maxime cum jampridem nobiscum, et cum omnibus omnino episcopis in toto mundo constitutis, etiam Cornelius collega noster, sacerdos pacificus ac justus, et martyrio quoque dignatione Domini honoratus, decreverit hujusmodi homines ad pœnitentiam quidem agendam posse admitti, ab ordinatione autem cleri atque sacerdotali honore prohiberi. » Hæc ipse. Quænam autem fuerit laica communicatio, ad quam ejusmodi admittebantur, alibi opportuniori loco fusius dicturi sumus.

92. *Cypriani libellus de unitate Ecclesiæ.* — Celebrata (ut dictum est) in Africa Synodo, scriptæ sunt ab ea synodicæ litteræ ad Cornelium papam ; sed illæ desiderantur. Addidit et suas privatas [1] ad eumdem S. Cyprianus, quarum nuper facta est mentio, Mettio subdiacono et Nicephoro acolutho datas; quibus etiam adjecit litteras ad confessores in schisma lapsos, et Novatiano consentientes, quas a Cornelio papa prius inspici voluit; ea nimirum cautela, ne, ad schismaticos scribendo, falso iidem se illis communicare jactarent; extant [2] ambæ. Hortatus est eos Cyprianus, ut a schismaticis se divellerent, et ad Catholicam Ecclesiam, unde discesserant, nulla interposita mora. redirent.

93. Eodem ferme tempore quo hæc tum Romæ, tum in Africa gerebantur, S. Cyprianus consulere studuit iis, qui dictorum confessorum exemplo et litteris ab eis scriptis plurium commoti in ruinam inducebantur. Qui et a Catholica unitate divulsi in schismatis scelus veluti quibusdam vinculis trahebantur. Quod enim tantæ Ecclesiæ tanti viri fecissent, iidem sibi jure faciendum putarent; sicque non tantum debiles ac simplices, sed et qui firmiter in catholica communicatione stare videbantur, et pollerent doctrina atque prudentia (ut dictum est de Antoniano episcopo in Numidia) nutabant, atque vehementer commovebantur. Tam ancipiti prœlio dimicantibus fidelibus Cyprianus studens ferre suppetias, librum illum meditatus est, quem de Unitate Ecclesiæ Catholicæ titulo prænotavit; qui ad invadendos schismaticos cuneus fortissimus, et ad incursus illorum vitandos turris instar munitissimæ haberetur : atque adeo comparatus, ut non ad Novatianos tantum exarmandos, sed ad omnes quotquot unquam fuissent, vel futuri essent, hæreticos prosternendos, solus sufficiens atque idoneus omnino foret. Quippe qui, ostensa semel ac demonstrata una tantum Ecclesia, eaque in Petri cathedra cognoscenda, cæteras autem eidem ut membra capiti esse connexas; plane declaret, atque aperte significet, omnes ab Ecclesia Catholica esse divisos, ac prorsus extorres, eosdemque schismaticos vel hæreticos judicandos, qui uni Ecclesiæ, ipsi (ut ait) cathedræ Petri, non essent compage communicationis uniti, et firma consolidatione connexi.

94. Meminit idem S. Cyprianus ejusdem a se scripti libelli in ea epistola [3], quam ad confessores in Ecclesiam restitutos, nuper scriptam fuisse diximus, ubi ait : « Sed et Catholicæ Ecclesiæ unitatem, quantum potuit, expressit nostra mediocritas; quem libellum magis ac magis nunc vobis placere confido, quando eum jam sic legitis, ut et probetis, et ametis; siquidem quod nos verbis conscripsimus, vos factis impletis, quando ad Ecclesiam charitatis ac pacis unitate remea-

[1] Cypr. epist. LIV. — [2] Idem epist. LII. — [3] Euseb. lib. VI. c. 35. — [4] Cypr. epist LXVII. in fine. — [5] Idem. epist. LII. — [6] Idem epist. LXIV. — [7] Idem epist. LXVIII.

[1] Apud Cypr. epist. XLII. — [2] Cypr. epist. XLIII. et XLIV. — [3] Idem epist. LI.

tis. » Scriptum namque cum fuisse libellum antequam confessores[1] schismati faventes ad unitatem Ecclesiæ redirent, ejusdem Cypriani in eo posita verba declarant, cum ait[2] : « Nec quisquam miretur, dilectissimi fratres, etiam de confessoribus quosdam ad ista procedere, inde quoque aliquos tam nefanda, quam gravia peccare; neque enim confessio immunem facit ab insidiis diaboli. » Et post multa, ne putarent cum audirent confessores inhæsisse schismaticis, omnes qui Romæ essent eo titulo clari, pariter lapsos esse, hæc subdit de reliquis cultoribus recte fidei confessoribus : « Stat, inquit, confessorum pars major et melior in fidei robore, et in legis ac disciplinæ Dominicæ veritate; nec ab Ecclesiæ pace discedunt qui se in Ecclesia gratiam consecutos de Dei dignatione meminerunt; atque hoc ipso ampliorem consequuntur fidei suæ laudem, quod ab eorum perfidia segregati, qui juncti confessionis consortio fuerunt, a contagio criminis recesserunt. »

95. Sed et de una Ecclesia, et ejus certitudine ubi sit, pauca hæc satis sit hic describere : ac primum de schismatum atque hæresum omnium causa : « Hoc eo fit, inquit[3], fratres dilectissimi, dum ad veritatis originem non reditur, nec caput quæritur, nec magistri cælestis doctrina servatur, quæ si quis consideret et examinet, tractatu longo et argumentis opus non est; probatio est ad fidem facilis compendio veritatis. Loquitur Dominus ad Petrum : Ecce dico tibi, inquit, quia tu es Petrus, et super istam petram ædificabo Ecclesiam meam; » et post multa de primatu Petri ex divinis Scripturis petita, addit : « Primatus Petro datur, ut una Christi Ecclesia et cathedra una monstretur. Et pastores sunt omnes, sed grex unus ostenditur, qui ab Apostolis omnibus unanimi consensione pascatur ; » et paulo post : « Hanc Ecclesiæ unitatem qui non tenet, tenere se fidem credit? Qui Ecclesiæ renititur et resistit; qui cathedram Petri super quam fundata est Ecclesia, deserit, in Ecclesia se esse confidit? » Porro sedem Cornelii esse Petri cathedram, idem alias sæpe demonstrat. Sed de his primo Annalium tomo fusius.

96. *Novatus et socii ab urbe discedunt.* — Interea dum hæc agerentur, contigit Novatum una cum Evaristo, Nicostrato, Primo, ac Dionysio schismaticis in Africam ad evertendam illam Ecclesiam legationem suscepisse; quod scilicet, qui antea cum litteris de electione Novatiani, et calumniis in Cornelium missi fuerant, tandem a Catholicis inde fuissent expulsi. Hos ut caverent omnes, Cornelius scriptis continuo litteris per Nicephorum acoluthum a Cypriano antea missum, eumdem his verbis reddidit certiorem[4] : « Ne quid minus ad pœnam futuram hujus scelerati hominis deesset; prostratus virtutibus Dei, cum Maximus et Longinus et Machæus inde fuissent expulsi, denuo resurrexit : et, sicuti prioribus litteris tibi, quas per Augendum confessorem misi, significavi, puto Nicostratum et Novatum, et Evaristum, et Primum et Dionysium illo jam pervenisse. Invigiletur ergo, ut omnibus coepiscopis nostris et fratribus innotescat, Nicostratum multorum criminum reum, et non solum patronæ suæ carnali, cujus rationes gessit, fraudes, et rapinas fecisse; verum etiam quod est illi ad perpetuam pœnam reservatum, Ecclesiæ deposita non modica abstulisse; Evaristum vero auctorem schismatis fuisse; et successorem plebi, cui ante præfuerat; Zetum in locum ejus episcopum esse constitutum; majora vero, et graviora hic designavit malitia, et inexplebili pravitate sua, quam quæ illic apud suos semper exercuit; ut scias quales duces, et protectores schismaticus, et hæreticus iste lateri suo semper junctos habeat. » Hæc Cornelius ad Cyprianum : qui has a Nicephoro perlatas accepit litteras postridie quam dicta factio schismaticorum in Africam appulisset. Quibus lectis admonitus, alios mox admonere non destitit, ut sacrilegos caverent homines, quorum crimina publicis voluit litteris innotescere. Extant ejusdem Cypriani de navata egregie hac in re a se diligentia litteræ[1] ad Cornelium.

97. *Lapsorum resipiscentia et restitutio.* — Magnæ sane fuit utilitatis, Novati ac sociorum ab Urbe discessio. Nam qui ab eo, Romæ dum esset, detinebantur in errore, illo recedente, confestim ad Ecclesiam sunt reversi. Erant hi nobiles illi tot Cypriani olim præconiis commendati confessores, qui seducti aliquandiu Novatiano faventes, tot laboribus partam gloriam denigrarant. De tempore horum reditus Cyprianus his verbis ad Cornelium[2] : « Denique Novato illinc a vobis recedente, id est, procella et turbine recedente ex parte illic quies facta est, et gloriosi ac boni confessores, qui de Ecclesia, illo incitante discesserant, posteaquam ab Urbe ille discessit, ad Ecclesiam reverterunt. » Hæc ipse. Quomodo autem hi recepti fuerint in Ecclesiam, scriptæ a S. Cornelio de ea re litteræ[3] ad Cyprianum, eo die quo sunt regressi, distincte declarant; rei enim gestæ historia ab eo concinne admodum contexta narratur his verbis :

98. « Quantam sollicitudinem et anxietatem sustinuimus de iis confessoribus, qui dolo, et malitia hominis callidi, et veteratoris fuerant circumventi, et pæne decepti et ab Ecclesia alienati; tanta lætitia affecti sumus, et Deo omnipotenti, et Christo Domino nostro gratias egimus, cum ii, cognito suo errore, et intellecta hominis maligni velut serpentis astutia venenata, ad Ecclesiam, unde exierant, sicuti ipsi ex suo corde profitentur, simplici voluntate venerunt. Ex primo quidem fratres nostri probatæ fidei, amantes pacem, unitatem optantes, tumorem illum horum mollitum jam annuntiabant; fides tamen non idonea, ut facile nobis credere daretur, illos penitus esse mutatos. Postea vero Urbanus et Sidonius confessores ad presbyteros nostros venerunt, affirmantes Maximum confessorem et presbyterum secum pariter cupere in Ecclesiam redire. Sed quoniam multa præcesserant ab eis designata, quæ tu quoque a coepiscopis nostris

[1] Cypr. epist. LI. — [2] Idem de unit. Eccles. prope finem. — [3] Idem de unit. Eccles. circa princ. — [4] Apud Cypr. epist. XLVIII.

[1] Cypr. epist. XLIX. — [2] Ead. ep. XLIX. — [3] Cypr. epist. XLVI.

et litteris meis cognovisti, ut non temere eis fides haberetur; ex ipsorum ore, et confessione ista, quæ per legationem damnaverant, placuit audiri. Qui cum venissent, et a presbyteris, quæ gesserant, exigerentur, novissime quod per omnes Ecclesias litteræ calumniis, et maledictis plenæ eorum nomine frequentes missæ fuissent, et pæne omnes Ecclesias perturbassent; circumventos se esse affirmaverunt; nec quid in istis litteris inesset scisse; tantummodo circumductos, commisisse se quoque schismata, et hæresis auctores fuisse, ut paterentur ei (Novatiano scilicet) manus quasi in episcopum imponi. Qui, cum hæc, et cætera fuissent exprobrata, ut abolerentur, et de memoria tollerentur, deprecati sunt.

99. « Omni igitur actu ad me perlato, placuit contrahi presbyterium. Adfuerunt etiam episcopi quinque, qui et hodie præsentes fuerunt; ut firmato consilio, quid circa personam eorum observari deberet, consensu omnium statueretur. Et ut motum omnium et consilium singulorum dignosceres, etiam sententias nostras placuit in notitiam vestri perferri, quas et subjectas leges. His ita gestis, in presbyterium (hoc nomine appellat consistorium) venerunt Maximus, Urbanus, Sidonius, et Macarius, et plerique fratres, qui se eis adjunxerant; summis precibus desiderantes, ut ea, quæ ante fuerant gesta, in oblivionem cederent, nullaque eorum mentio haberetur; proinde atque si nihil esset vel commissum vel dictum, invicem omnibus remissis, cor mundum et purum jam Deo exhiberent, sequentes evangelicam vocem dicentem [1], Beatos esse puros corde, quoniam ipsi Deum videbunt. Quod erat consequens, omnis hic actus populo fuerat insinuandus, ut et ipsos viderent in Ecclesia constitutos, quos errantes et palabundos jam diu viderant, et dolebant. Quorum voluntate cognita, magnus fraternitatis concursus factus est. Una vox erat omnium gratias Deo agentium; gaudium pectoris lacrymis exprimentes, complectentes eos, quasi hodie pœna carceris fuissent liberati. » Hæc Cornelius de ipsorum reditu; qui et libellum ab eis scriptum in eadem epistola posuit, sic dicens:

100. « Et ut ipsorum verba designem : Nos, inquiunt, Cornelium episcopum sanctissimæ Catholicæ Ecclesiæ electum a Deo omnipotente et Christo Domino nostro scimus. Nos errorem nostrum confitemur; nos imposturam passi sumus; circumventi sumus perfidia et loquacitate captiosa. Nam etsi videbamur quasi quamdam communicationem cum schismatico, et hæretico homine habuisse, sincera tamen mens nostra semper in Ecclesia fuit. Nec enim ignoramus verum Deum esse, unum Christum esse Dominum, quem confessi sumus, unum Spiritum sanctum, unum episcopum in Catholica Ecclesia esse debere. » Hic eorum libellus; quo videas in primis Romani episcopi titulum, nempe nominatum Cornelium Sanctissimæ Catholicæ Ecclesiæ episcopum, et quod subdit : « Rectæ fidei confessione æque asserendum, unum episcopum in Ecclesia Catholica esse debere; quem agnoscunt esse Cornelium. Hinc illa a Cypriano sæpius dictio usurpata, ut dividi a Romano Pontifice, idem sit, quod ab universa Ecclesia schismate separari; rursum illi communicare, id ipsum esse, quod Catholicæ Ecclesiæ unitate conjungi. Quid autem post acceptum ac recitatum confessorum libellum Cornelius egerit, ipse ea epistola narrat in hæc verba : Ista eorum professione non moveremur? ut quod apud potestatem sæculi erant confessi, in Ecclesiam constituti comprobarent ?

101. « Quapropter Maximum presbyterum locum suum agnoscere jussimus; cæteros cum ingenti populi suffragio recepimus. Omnia autem remisimus Deo omnipotenti, in cujus potestate sunt omnia reservata. Hæc igitur, frater carissime, eadem hora, eodem momento ad te scripta transmisimus; et Nicephorum acoluthum descendere ad navigandum festinantem de statione ad vos statim dimisi; ut nulla procrastinatione habita, velut præsens in isto clero et in isto populi cœtu, Deo omnipotenti et Christo Domino nostro gratias ageres. Credimus autem fore, quinimo pro certo jam confidimus, cæteros quoque, qui in errore hoc sunt constituti, in Ecclesiam brevi reversuros, cum auctores suos viderint nobiscum agere. Has litteras puto te debere, frater carissime, et ad cæteras Ecclesias mittere; ut omnes sciant, schismatici hujus et hæretici dolum et prævaricationem de die in diem evacuari. Bene vale, frater carissime. » Hucusque Cornelius; qui et in epistola, quam [1] scripsit ad Fabium episcopum Antiochenum, adnumerat inter eos qui ex schismate reversi sunt ad Ecclesiam, Celerinum nobilissimum confessorem, de quibus omnibus cum dicat, ad exigui temporis spatium, ab Ecclesia descivisse, satis significare videtur, hoc ipso anno, quo lapsi sunt, esse ad Ecclesiam revocatos.

102. Perlatis in Africam, et in alias provincias Cornelii papæ litteris de recantatione lapsorum confessorum, tum boni omnes vehementer adgavisi, tum etiam qui illorum lapsu æque prostrati fuerant, illis resurgentibus, pariter elevati sunt, de quibus Cyprianus Cornelio gratulatus ad eumdem rescribens[2] hæc ait : « Hic enim quosdam fratres nostros error induxerat, quod sibi communicationem confessorum sequi viderentur; quo errore sublato, lux omnium pectoribus infusa est; et Ecclesia Catholica una esse nec scindi nec dividi posse, monstrata est. Nec quisquam jam facile poterit schismatici furentis verbis loquacibus decipi; quando probatum sit, bonos et gloriosos Christi milites non potuisse diu aliena fallacia et perfidia extra Ecclesiam detineri. » Hæc Cyprianus. Sed et ipsi quoque qui resipuerunt confessores, de sua ipsorum pœnitentia ad Cyprianum litteras dedere sic scriptas [3] : « Certi sumus, frater carissime, te quoque nobiscum pari voto congaudere. Nos habito consilio, utilitatibus Ecclesiæ et paci magis

[1] Matt. v.

[1] Apud Euseb. lib. vi. c. 35. — [2] Cypr. ep. xlvii. — [3] Apud Cypr. ep. l.

consulentes, omnibus rebus prætermissis, et judicio Dei servatis, cum Cornelio episcopo nostro pariter et cum universo clero pacem fuisse, cum gaudio etiam universæ Ecclesiæ, prona etiam omnium charitate hoc factum, his litteris nostris scire certissime debuisti. Oramus te, frater carissime, multis annis bene valere. » Hæc ipsi; ad quos etiam eodem argumento rescriptæ extant Cypriani [1] litteræ, quibus cum eisdem congratulatur, tum etiam quid communi consensu de lapsis recipiendis actum sit, reddit certiores.

103. Cum autem Novatus ac socii (ut dictum est) a Novatiano pseudopapa datis litteris ad Africanos episcopos, quos possent, a Catholica communicatione divellerent; inter alios Antonianus in Numidia episcopus, qui antea a Cornelii partibus steterat, Novatiani litteris permotus, nutare nonnihil incipiens, Quincto presbytero litteras [2] ad Cyprianum dedit, quo ab eo de rebus gestis certior redderetur. Cyprianus vero, scriptis ad eum litteris, officio ac consilio non destitit, ut hominem vacillantem, ac propemodum collabentem statueret ac firmaret. Scriptam vero fuisse hanc a Cypriano epistolam post restitutionem lapsorum confessorum, illis verbis significat, quibus dicit : « Quod etiam Romam ad clerum tunc adhuc sine episcopo agentem, et ad confessores Maximum presbyterum et cæteros in custodia constitutos, nunc in Ecclesia cum Cornelio junctos, plenissime scripsi. » Sed quod Cyprianum quoque Antonianus ex iisdem Novatiani litteris cœperat habere suspectum; non defuit ille, eadem ad ipsum scripta epistola, se purgare, exactamque de rebus a se gestis rationem reddere.

104. *Prava dogmata Novatianorum.* — At quoniam tum Cornelii, tum Cypriani, de Novatiano ea frequens erat assertio, ut dicerent, ipsum non solum fuisse schismaticum, sed hæreticum; auctoremque schismatis atque hæresis ab eisdem sæpe taxatum; idem Antonianus a Cypriano significari petiit, quam hæresim Novatianus introduxisset. Obsecutus eidem Cyprianus, pluribus docet Novatianum ejus fuisse sententiæ, ut negaret semel lapsos amplius in Ecclesiam admittendos, sed esse Dei judicio relinquendos, nec ullum lapsorum habendum esse discrimen, criminumve dictinctionem. Hæc autem ipsum ex stoica philosophia, quam professus erat, conatum esse in Dei Ecclesiam introducere, idem Cyprianus demonstrat, his verbis ipsum Novatianum sugillans : « Alia est philosophorum et Stoicorum ratio, frater carissime, qui dicunt omnia peccata paria esse, et virum gravem non facile flecti oportere. Inter Christianos autem et philosophos plurimum distat. Et cum Apostolus [3] dicat : Videte ne quis vos deprædetur per philosophiam et inanem fallaciam ; vitanda quæ non de Dei clementia veniunt, sed de philosophiæ durioris præsumptione descendunt. » Hæc ipse.

105. Sed contra Novatiani dogmata recte sentire Dei Ecclesiam, quæ lapsos pœnitentes admittat; et distinctione adhibita cujusque criminum, vel sero, vel mature eos recipere, pluribus docet. Licet autem ex Stoica secta, quod Stoicus esset, hæc impie mutuatus esse videri potuisset; tamen videas ejusmodi perversi dogmatis in Montani hæresi esse impressa vestigia ; ex Montani enim Paracleto illud quoque vindicavit sibi Tertullianus [1], ut in mœchiam lapsos in Ecclesiam recipiendos esse negaret. Quod vero Novatianus falso jactaret defecturos in Ecclesia martyres, si lapsis tam ampla pateret via ; Cyprianus id confutans, Ecclesiæ robur in bonis viris demonstrat, sic inquiens : « Nec putes, frater carissime, hinc aut virtutem fratrum minui, aut martyria deficere, quod lapsis laxata sit pœnitentia, et quod pœnitentibus spes pacis oblata ; manet vere fidentium robur immobile, et apud timentes ac diligentes corde toto Deum stabilis et fortis perseverat integritas. Nam et mœchis a nobis pœnitentiæ tempus conceditur, et pax datur; non tamen idcirco virginitas in Ecclesia deficit, aut continentiæ propositum gloriosum per aliena peccata languescit. Floret Ecclesia tot virginibus coronata, et castitas ac pudicitia tenorem gloriæ suæ servat; nec quia adultero pœnitentia et venia laxatur, continentiæ vigor frangitur. » Ex eadem Montani, quæ dicitur Cataphrygum hæresis, Novatianum mutuatum esse venena, Pacianus [2] æque nobiscum sentit, cum ait : « Scriptis tuis pœnitentiam usquequaque damnantibus, secundum Phrygas te sensisse pronuntias. » Ac rursum alibi [3], Novatianum suosque secutos esse Tertullianum, demonstrat.

106. Fuerunt hæc a Novatiano prima excogitata impietatis dogmata, quæ (ut de aliis quoque hæresibus accidit) a successoribus aucta sunt, ac turpius deformata. Eos non admittere secundas nuptias, et hoc ipsum ex secta Montani; abnegasse quoque Novatianum baptismum, et quæ præcedunt baptismum, fidem scilicet et confessionem, scribit Dionysius episcopus Alexandrinus. Hoc puta esse quod Theodoretus [4] affirmat, baptizatos in Ecclesia Catholica iterum ab eo baptizari consuevisse; sed de hoc suo loco dicemus. Rursus vero Novatiani sectatorem quem am negasse Petrum apostolum fuisse baptizatum, sanctus Augustinus [5] affirmat. Quod præterea se mundos dicerent, nec vel aliquando lapsos, ac neque consortium vellent habere cum lapsis, pulchro nomine (an potius dicam Pharisaico) Καθαροὺς se dici voluisse, affirmat Eusebius [6]. Eosdem pariter decoros candidis vestimentis incedere solitos, auctor est Socrates [7].

107. *Fideles a Barbaris abducti redimuntur.* — Porro quod Novatianus, de cujus hæresi sermo est, negaret lapsos pœnitentes in Ecclesiam recipiendos; eo vecordiæ atque temeritatis prolapsus infelix est, ut negaret quod est in apostolico Symbolo, remissionem peccatorum, in Ecclesia reperiri. Sed et ex necessaria quoque assumptione hæresis hujusmodi

[1] Cypr. epist. LI. — [2] Idem epist. LII. — [3] Coloss. II.

[1] Tertul. de Pudicit. per totum. — [2] Pacianus ad Sympr. ep. I. — [3] Idem ad Sympr. ep. III. prope finem. — [4] Theod. hær. fab. lib. III. — [5] Aug. epist. CVIII. — [6] Euseb. lib. VI. c. 35. — [7] Socr. lib. VII. cap. 20.

deduci conclusio videbatur, ut a Christo Ecclesiæ claves datas esse tam procaciter quam turpiter negaretur tum ab ipso, tum illis qui ab eo denominati sunt Novatiani; in quos hæc S. Augustinus [1] : « Nec audiamus eos, qui negant Ecclesiam Dei omnia peccata posse dimittere. Itaque miseri dum in Petro petram non intelligunt, et nolunt credere datas Ecclesiæ claves regni cælorum, ipsi eas de manibus amiserunt. Isti sunt qui viduas, si nupserint, tanquam adulteras damnant, et super doctrinam apostolicam se prædicant esse mundiores? qui nomen suum si vellent agnoscere, mundanos se potius, quam mundos, vocarent. » Hæc et alia Augustinus.

108. Reddita (ut vidimus) Ecclesiæ pace, accidisse putatur ut de redemptione eorum actum sit, qui dira illa barbarorum incursione in Numidia Christiani captivi abducti sunt; quando Numidiæ episcopi ad S. Cyprianum scripserunt, rogantes ut pro redimendis captivis pecuniam colligere dignaretur. Qui collecta ex more Christianis indicta, pecuniæ summam ex fidelium liberali collatione coactam mittens, ad eosdem Numidiæ episcopos scripsit [2] epistolam, cujus illud exordium : « Cum maximo animi nostri gemitu et non sine lacrymis legimus litteras vestras, fratres carissimi, quas ad nos pro dilectionis vestræ sollicitudine, de fratrum nostrorum et sororum captivitate fecistis. Quis enim non doleat in ejusmodi casibus? aut quis non dolorem fratris sui suum proprium computet? » Et post multa : « Quis enim non humanitatis memor, et mutuæ dilectionis admonitus; si pater est, illic esse nunc filios suos computet? si maritus est, uxorem suam illic captivam teneri cum dolore pariter ac pudore vinculi maritalis existimet? Quantus vero communis omnibus nobis mœror est et cruciatus de periculo virginum quæ illic tenentur; pro quibus non tantum libertatis, sed et pudoris jactura plangenda est; nec tam vincula barbarorum, quam lenonum et lupanarium stupra deflenda sunt : ne membra Christo dicata, et in æternum continentiæ honore pudica virtute devota, insultantium libidine et contagione fœdentur? » Sacratas Deo (quas moniales dicimus) eas fuisse virgines aperte significat.

109. Quanta vero tunc S. Cypriani exhortatione liberalitas Carthaginensis Ecclesiæ enituerit, sequens ejusdem sermo declarat, cum ait : « Quæ omnia istic secundum litteras vestras, fraternitas nostra cogitans, et dolenter examinans, prompte omnes et libenter ac largiter subsidia nummaria fratribus contulerunt; semper quidem secundum fidei suæ firmitatem ad opus Dei proni, nunc tamen magis ad opera salutaria contemplatione tanti doloris accensi. » Ac paulo post : « Denique maximas vobis gratias agimus, quod nos vestræ sollicitudinis et tam bonæ ac necessariæ operationis participes esse voluistis, ut offerretis nobis agros uberes, in quibus spei nostræ semina mitteremus, expectaturi messem de amplissimis fructibus, qui de hac cælesti et salutari operatione proveniunt. Misimus autem sestertia, centum millia nummum, quæ istic in Ecclesia, cui de Domini indulgentia præsumus, cleri et plebis apud nos consistentis collatione collecta sunt : quæ vos illic pro vestra diligentia dispensabitis. Et optamus quidem nihil tale de cætero fieri, et fratres nostros Domini majestate protectos ab ejusmodi periculis incolumes reservari. Si tamen ad explorandam animi nostri charitatem, et ad examinandam pectoris nostri fidem, tale aliquid acciderit; nolite cunctari nuntiare hæc litteris vestris; pro certo habentes, Ecclesiam nostram et fraternitatem istic universam, ne hæc fiant, precibus orare; si facta fuerint libenter et largiter subsidia præstare. » Hæc et alia Cyprianus, quibus tanquam in viva tabula expressa elucet pulcherrima in dilectione fratrum illorum temporum Ecclesiæ facies.

110. Quota autem hæc esset ad eos missa nummorum quantitas, ex confusa lectione absque aliqua (al. alia) interpunctione reddi posset ambigua, nisi nimia numeri excrescentia cogeret interposita virgula disjungere dictiones. Nam si legas, ut Pamelii habet editio : « Misimus sestertia centum millia, » cum singula sestertia valeant mille sestertios, et mille sestertii viginti quinque aureorum numerum contineant; dicere opus esset, a Cypriano myriadas duas et semis aureorum missas, nimirum vicies centena et quingenta millia aureorum. Sed plane excedit humanum captum, ut tam ingens pecuniarum vis ex Christianis Carthaginensibus colligi a Cypriano potuerit. Quamobrem alterutro modo legendum, nimirum ut sit lectio : « Misimus sestertia, centum millia nummum. » Ut sit Cypriani verborum sensus se litteris illis sestertia mittere; sed quot mittat sestertia, verbis illis, quæ addit, declarare voluisse, nempe centum millia nummum, quæ efficiunt sestertia centum. Vel loco sestertia, legendum sit, sestertium nummum, quod idem est atque sestertii. Verum neutram harum puto fuisse germanam Cypriani lectionem; sed quod ipse in epistola sic scripserit more majorum. HS. CM. N. librarius, qui exscripserit ejusmodi numeri notas vocibus illis quæ leguntur expresserit. Sed diversarum harum lectionum una tamen concors summa colligitur, nimirum ut cum singuli mille HS. sint aurei nummi viginti quinque, tota summa HS. CM. N. fiet duorum millium et quingentorum aureorum, vel monetæ nunc Romanæ (ut numerat Panvinus [1]) tria millia aureorum. Certe quidem haud exigua hæc summa æstimari debet, quæ ex collectitia pecunia Christianorum tantummodo Carthaginensium, ingenti præsertim persecutione mirum in modum vexatorum, a Cypriano missa est pro redimendis captivis ad Numidas episcopos.

[1] Aug. de Agon. Christi c. 31. — [2] Cypr. ep. LX.

[1] Panvin. in Rom. Imp. pag. 872.

Anno periodi Græco-Romanæ 5744. — Olymp. 257. an. 3. — Urb. cond. 1004. — Jesu Christi 251. secundum Baronium 253 et 254. — Cornelii papæ 1. — Decii imp. 2.

1. *Consules.* — Ad num. 1. Coss. *C. Trajanus Decius Aug. III*, et *Q. Herennius Etruscus Decius Cæsar.*

In Fragmento Consulari a Bucherio edito hoc anno legitur : « Decio III, et Decio Cæsare. » In Inscriptione etiam a Sponio in Miscellaneis Eruditæ Antiq., pag. 243, consulatus Etrusci Cæsaris diserte memoratur : indeque liquet, sumptum tertium a Decio consulatum fuisse juxta tertiam consulatuum Cæsareorum regulam, ab Etrusco vero ejus filio etiam Decio appellato, juxta secundam, quia nempe anno præcedenti Cæsar nuncupatus fuerat. Vocatur communiter is consulatus *duorum Deciorum*, ut dicitur apud Pollionem in Valeriano. Verum, cum Baronius priorem Decii Augusti consulatum, qui suffectus fuerat, ordinarium crederet, hunc ejusdem Decii cum Etrusco filio secundum consulatum ordinarium vocavit, annoque postea CCLIV ut ipse vocat, Trajanum Decium III et Gratum II consules proponit, innixus Actis S. Pionii martyris, quæ subscripta sunt : « Consule tertium Messio Quinto Trajano Augusto, et Deltio Grato secundum. » Sed ea verba in Actis legitimis Pionii non leguntur, ut videre est apud Bollandum die prima Februarii, ubi illa recitat. Falsa itaque inepta illa temporis notatio, certumque *Gratum* unum tantum consulatum ordinarium, *Decium* vero duos gessisse, et in nullis antiquis Fastis duos priori, et tres posteriori consulatus assignatos. Non potuit autem Baronius consulatum illum in Annales suos inserere, quin annum consulatui illi supposititio respondenten adderet. Quare post consulatum illum in suos Fastos intrusum, non jam amplius biennio, ut antea, sed triennio ab æra Dionysiana dissidet. Is itaque annus hic nobis rejiciendus, ut Notæ nostræ rebus a Baronio narratis consentire possint, ejusque chronologiæ depravatio magis innotescere. Hinc in ejus anni titulo dixi, hunc annum esse Baronio 253 et 254, quia scilicet unum ex illis expunxi. Et hoc certum apud omnes esse debet.

2. *Interitus Philippi imp.* — A num. 2 ad 5. Utriusque Philippi imperatorum interitus anno ducentesimo quadragesimo nono, quo contigit, a nobis narratus ; quo etiam anno *Decii* imperium inchoandum certis argumentis adstruximus.

3. *Fabiani PP. martyrium.* — Ad num. 5 et seq. *Fabiani* papæ martyrium anno præcedenti contigit, ut ibidem dictum. Baronius autem ideo illud cum hoc anno copulavit, quia in Chronico Damasi dicitur, *Fabianum*, Decio II et Grato coss., martyrio coronatum. Verum, secundus Decii consulatus qui primus fuit ordinarius, de quo in eodem Chronico sermo, anno præcedenti gestus.

4. *Persecutio Deciana.* — A num. 7 ad 114. *Decii* persecutio anno CCXLIX inchoata, annoque CCL continuata, ut præfatis annis ostendimus. Quare quæ hic dicuntur, ad eos annos revocanda.

5. *D. Antonius abbas nascitur.* — Ad num. 114 et seq. Quæ in Annalibus de martyribus Alexandrinis recitantur, anno præcedenti acta, quo et D. Antonius Magnus natus est, ut ex iis, quæ in morte ejus dicemus constabit. Nam recte Spondanus Baronium emendat, ostenditque S. Antonium abbatem obiisse anno decimo nono Constantii, ætatis vero centesimo quinto, ideoque anno Christi trecentesimo quinquagesimo sexto, dieque decima septima Januarii, qua colitur. Eusebius enim in Chronico anno Abrahami 2267 qui kalendis Octobribus anni Christi CCL auspicatur, accurate scribit : « Antonius monachus in Ægypto nascitur. » Ex annis D. Antonii recte constitutis ætatem S. Pauli primi eremitæ, qui sæviente Deciana persecutione in solitudinem fugit, colligere facile est.

6. *Origenis lapsus.* — A num 117 ad 139. Negat Baronius, Origenem in hac Decii persecutione lapsum, ejusque sententiam Valesius in Notis Eusebianis, aliique multi secuti sunt. Præferenda tamen sententia Petavii in Animadversionibus ad Epiphanium hæresi LXIV, cap. 2, et ad librum ejusdem de Ponderibus et Mensuris, cap. 18, atque Huetii, lib. 1 Origenianorum, cap. 4, sancto Epiphanio id asserenti fidem adhibendam censentium. Hæc Epiphanii verba : « Ob eximiam sanctitatem et eruditionem summam in invidiam est adductus : eaque res magistratus ac præfectos majorem in modum acuit. Tum illud vero diaboli calliditate improbitatis artifices commenti sunt, ut ad turpitudinis necessitatem hominem adigerent, atque ejusmodi pœnam statuerent, ut ad illius corpori stuprum inferendum Æthiopem compararent. Ad hæc, Origenes fraudulentum illud diaboli consilium non sustinens, vocem illam edidit, qua duobus illis propositis sacrificare maluit. Quanquam non omnino sponte illud sua præstitisse vulgo dicitur : sed ubi simul hoc se esse facturum assensus, thus in manum illius impositum, in subjectum aræ focum excussisse Gentiles asserunt. Hoc modo et a martyrii gloria, confessorumque martyrumque, qui illis temporibus erant, judicio excidit, et ab Ecclesia

dejectus est. Accidit hoc Alexandriæ, ubi cum exprobrantium ludibria ferre non posset, illinc abiit, et in Palæstina sive Judæa domicilium constituit. Forte contigit, ut Hierosolymam profectus ad verba in Ecclesia facienda sollicitaretur : cumque ab iis, qui tunc sacerdotalem in Ecclesia dignitatem obtinebant, vi propemodum ad id agendum impelleretur, ille in pedes consurgens reliquis versibus prætermissis ; postquam hunc unum e psalmo XLIX locum attulisset : *Peccatori autem dixit Deus : Quare tu enarras justitias meas, et assumis testamentum meum per os tuum ?* complicatum librum reddidit, flensque et lacrymans resedit, flentibus cum eo, qui aderant, universis. » Quæ verba licet ab aliquo Origeniani nominis hoste in Epiphanii textum intrusa dicat Baronius, tamen vel ipsa styli similitudo, ut inquit Petavius, satis Epiphanio adjudicat. Facti illius etiam meminerunt Nemesius, cap. 20, Leontius Byzantius, et Justinianus imperator adversus Origenis errores, qui a Synodo V probatus est. Et profecto incredibile videtur, hunc imperatorem in encyclica epistola ad universos episcopos destinata, quæ in Concilii V Acta refertur, vel qui nomine ejus eamdem scripsit, mendacium re nulla postulante confictum, Patribus in os objecisse viris non illitteratis, et rei inauditæ novitatem proculdubio miraturis, ejusque falsitatem facile perspecturis.

7. *Rationes in contrarium solutæ.* — Sed, inquit Baronius, si res ita se haberet, ut expressa habetur apud Epiphanium, meminissent utique ejus, vel objiciendo Origenis adversarii Theophilus et Hieronymus; vel refutando fautores ejus Eusebius, Pamphylius, et Rufinus; vel vetusti Patres Augustinus, Vincentius Lirinensis, aliique, qui de eo fuse et explicate egerunt, et in controversiis Justiniani ævo adversus Origenem tanto studio agitatis, aliqua tandem facinoris ejus fuisset injecta mentio; nec id quoque prætermisisset Porphyrius, cum Ammonium a Christo ad ethnicorum partes transfugisse commentus est : res hæc ab illis est silentio prætermissa; igitur ne vera quidem. Verum, ut Petavius et Huetius recte observarunt, Origeniani nominis oppugnatores ad ventilanda Origenis dogmata attenti, admissum humanitus flagitium neglexere; vel emendatum pœnitentiæ crimen objicere, illiberale et iniquum esse duxerunt. Præterea id reticuerunt, quod licet sacrificaturum se Origenes recepisset, non ipse tamen, sed qui eum circumstabant, facinoris auctores et impulsores, manibus ejus apprehensis et excussis, ipsi viderentur foco thus intulisse : quod licet capitalis sit vel tenuis admissæ idololatriæ suspicio, et graviter peccasse Origenem fatendum sit, minime tamen hoc nomine posset accusari, quin ejus ingens pudicitiæ studium una prædicaretur. Quod ergo nullus vitio dederat, quamobrem quisquam excusaret, ratio nulla fuit. Inde par apud multos ea de re silentium. Eusebium autem quod scribendo prætermitteret, eo fuisse impulsum, quod in Apologia pro Origene hoc et ejusmodi plurima fuisset complexus, quæ ad Historiæ suæ propositum non omnino accommoda, quippe quæ res ad universam Ecclesiam spectantes exequeretur, repetere insuper habuit.

8. *Origenes Decio imperante lapsus.* — Rem gestam Decio Ecclesiam persequente scribit Epiphanius, quo tempore eum floruisse subjungit; quod se satis mirari non posse dicit Petavius in Animadversionibus Epiphanianis, pag. 257, quod a Severi temporibus deinceps summa in omnium admiratione fuerit Origenes, ideoque Decii tempore, quo sexagesimum sextum ætatis annum attigerat, celebris fuisse dici non posse videatur. Præterea Epiphanius in libro de Ponderibus et Mensuris ait : « In persecutione Decii martyrium subiit Babylas, Antiochiæ; Fabianus, Romæ ; Alexander episcopus Hierosolymorum, Cæsareæ. Quin et Origenes ipse, quamvis multa sit passus, martyrii exitum minime est adeptus. Qui Cæsaream Stratonis primum, inde Hierosolyma sese conferens, paululum istic moratus, Tyrum postea concessit, etc. » Quæ profectiones, cum diu ante Decium ab Origene susceptæ fuerint, « videtur, inquit Petavius, pro Severo imprudenti obrepsisse Decius. » At vanæ hæ conjecturæ, textusque Epiphanii minime sollicitandus. Hic enim non alio modo loquitur, ac illius sæculi scriptores. Hieronymus in Chronico anno decimo tertio Valentiniani senioris de Basilio Magno scribit : « Basilius Cæsariensis episcopus Cappadociæ clarus habetur ; » et tamen Basilius, qui triennio post obiit, jam diu celeberrimus fuerat. Non mirum itaque, si Epiphanius in libro de Ponderibus, de Origene scripserit : « Decii tempore illustris habitus est Origenes. » Ibi enim occasione lapsus ejus de eo loquitur, indeque quæcumque de eo dicenda habebat, refert. Qui res præpostere narrandi modus ab antiquis non semel usurpatus. Petavii tamen conjecturam amplexus est doctissimus Huetius, lib. 1 Origenianorum, cap. 2, num. XIV, quod existimet Origenem, postquam Alexandria eliminatus fuit, Cæsaream Stratonis concessisse, ibi sedem fixisse anno Christi CCXXXI, vel insequenti; et postea Alexandriam regressum non esse. Verum, licet nullus ex antiquis de illa Origenis profectione, ejusque Alexandriam reditu mentionem fecerit; cum tamen ex urbe Cæsarea Stratonis Alexandriam trajectus brevis sit, et Dionysius episcopus Alexandrinus Origeni faveret, ad eumque, dum in tormentis esset, librum *de Martyrio* scripserit, ipso viro clarissimo fatente, illud antiquorum silentium hac in re in minimis ponendum. Quotidie enim experimur quam infirmum argumentum sit a sola negatione deductum. Imo ex libello *de Martyrio* ad Origenem a Dionysio Alexandrino scripto, ut testatur Eusebius lib. 6, cap. 46. Epiphanii fides sarta tectaque haberi videtur, cum Severi imperatoris tempore Dionysius anno CCLXIV demortuus, adolescens esse debuit librisque componendis immaturus. Quare liber ille, qui periit, a Dionysio post annum CCXLVII quo episcopus Alexandrinus creatus est, scriptus, et post eum annum Origenes persecutioni expositus. Denique Eusebius in Deciana persecutione Origenem gravissimos cruciatus passum prodit lib. 6, cap. 9, sed eum Severo imperante

male habitum minime insinuat, licet tunc illius frequentem mentionem fecerit.

9. *Decius non adversus Persas, sed adversus Gothos movit.* — Ad num. 139 et seqq. Decius hoc anno VI *kalendarum Novembrium die* adhuc in vivis erat, ut liquet ex Pollione in Valeriano cap. 1, ubi ait, *duobus Deciis consulibus,* Decium Valerianum censorem delegisse, additque : « Jam ille in procinctu cum Decio tunc agebat, » id est, ad pugnam accinctus. Hoc itaque anno, dieque vicesima septima mensis Octobris, Decius adhuc vivebat, Romæque senatus congregatus est, ubi ex senatusconsulto atque decreto Decii imperatoris collata est Valeriano, qui postea imperavit, summa cum potestate censura. Bellum autem suscepturus tunc erat Decius non adversus Persas, ut credidit Baronius, sed adversus Gothos, qui pleraque Thraciæ loca diripuerant, ut testatur Victor de Cæsaribus, confirmatque Zozimus lib. 1, qui ait Scythas Tanaim transgressos *vicina Thraciæ loca prædis agendis* infestasse, eosque Decium aggressum esse, et a Barbaris undique telis petitum periisse, ut mox videbimus. Quod vero Baronius ait ex censura Valeriano concessa accidisse, ut in edictis nomina inscriberentur Decii atque Valeriani, nullum fundamentum in veteri Historia habet, ubi edictorum Valeriani adversus Christianos nulla mentio ante quintum imperii ejus annum. Acta S. Mercurii a Surio die xxv Novembris ex Simeone Metaphraste recitata, et a Baronio hanc in rem laudata sublestæ fidei sunt ac adulterina. In iis enim decretum adversus Christianos, ut supponitur, emissum, his verbis inchoatur : « Imperatores, triumphatores, victores, Augusti, Pii, Decius et Valerianus simul cum senatu hæc communi consilio, etc. » Quæ prorsus fabulosa, sicut quod in iisdem Actis describitur, Decium ingenti in Perside victoria potitum severissime Christianos Persas exagitasse : is enim postquam imperium adeptus est, nunquam in Perside fuit.

10. *Annus commentitius abjicitur.* — Venio nunc ad annum a Baronio in Annales infartum, consulatuque tertio ordinario Decii et Grati secundo, qui nunquam gestus fuit, ab eo insignitum. Nisi enim hic resecetur, illustrationem nostram parum utilem fore necesse est.

11. *Martyrium S. Pionii.* — A num. 1 ad 28. In Asianorum martyrum Actis, quæ in unum codicem redacta olim circumferebantur, simul conjunctæ legebantur binæ Smyrnensis Ecclesiæ epistolæ ; de Polycarpi episcopi Smyrnensis martyrio una ; de Pionii altera : quæ propter omissam fortasse posterioris epistolæ epigraphen, cum pro una continua essent acceptæ, erroris inde data est occasio, ut eodem anno uterque martyr Smyrnæ passus existimaretur. Sed *Polycarpum*, imperante Marco Aurelio, martyrii gloria coronatum esse suo loco ostendimus : sanctum vero *Pionium* Smyrnensis Ecclesiæ presbyterum præsenti anno, nonis Aprilis, die sabbati, Decio imperante, morti traditum ostendit Usserius in Dissert. de Macedonum et Asianorum Anno Solari cap. 3. Pionii Acta die prima Februarii a Bollando illustrata, et ex iis mendosus ille consulatus Decii III et Grati II ad quem eruditissimus cardinalis offendit, rejectus.

12. *S. Agathæ martyrium.* — Ad num. 28. De martyribus in persecutione Deciana passis, præsertimque de S. Agatha, die v Februarii morti tradita, legendus Bollandus in Actis Sanctorum ; nobis enim ab instituto non divertendum.

13. *Epistolarum Cyprianicarum chronologia.* — A num. 29 usque ad ultimum, varia tractantur, quæ sine epistolis D. Cypriani suis temporibus redditis plerumque obscura sunt. Quare cum Pearsonius in Annalibus Cyprianicis operum D. Cypriani Oxonii nuper editorum initio præfixis easdem epistolas accurate digesserit, ac non raro ordinem Pamelii Baroniique immutarit, ut nostræ animadversiones clariores evadant, statutum a Pearsonio ordinem plerumque sequar, et quæ hoc anno habet, in compendium redigam ; cum alioqui ei, utpote viro ex Protestantium secta, in dogmatibus minime favere intendam.

14. *Obitus Moysis et Maximi.* — Auctor anonymus Chronici Damasi, Fabiani Romani pontificis martyrio narrato, ait : « Post passionem ejus Moyses et Maximus presbyteri, et Nicostratus diaconus comprehensi sunt, et in carcerem missi. Eo tempore supervenit Novatus ex Africa ; et separavit de Ecclesia Novatianum et quosdam confessores, postquam Moyses in carcere defunctus est, qui fuit ibi menses undecim, dies undecim. » Sub initio itaque Januarii Novatus, relicto in Africa Felicissimo, Romam venit et *separavit ab Ecclesia Novatianum.* Quare Novatianum antea sibi maxime familiarem Moyses presbyter et confessor illustris, *adhuc superstes*, sed paulo ante mortem a communione sua separavit, ut habet Cornelius epistola ad Fabium Antiochensem episcopum apud Eusebium lib. 6, cap. 43. Moyses autem paulo post moritur in carcere, hoc ipso mense exeunte, postquam ibi fuisset *menses undecim, et dies undecim*, ut refert Chronicon laudatum. Tempus obitus hujus confessoris anno secundo Galli et Volusiani a Baronio consignatum, licet Martyrologium Romanum, quod ipsemet Notis illustravit, testetur, Moysem sub Decio passum esse, et ipse fateatur Cornelium Romæ episcopum factum esse ante mortem Decii, constetque, Moysem ante electionem Cornelii defunctum. Præterea fatetur Baronius, Cornelium de morte Moysis tanquam præterita ad Fabium Antiochiæ episcopum scripsisse ; et notissimum est ex litteris Dionysii Alexandrini ad Cornelium datis, Fabium illum sub initio imperii Galli et Volusiani obiisse. Denique Cornelium et Moysem eodem anno passos tradit, et quidem Cornelium decima quarta Septembris, quod verum est. Quod si Moyses eodem anno, Novembris vigesima quinta, ut Martyrologium Romanum habet, passus sit, Moysem post Cornelii mortem vixisse dicendum esset ; quod omnem hujus historiæ seriem penitus evertit.

15. *Liber de Laude Martyrii Cypriani non est.* — In hanc opinionem cardinalem doctissimum conjecit tractatus quidam Cypriano adscriptus, vel po-

tius titulus hujus *de Laude Martyrii ad Moysem et Maximum et cæteros confessores.* Cum enim in illo tractatu lues memoretur, quæ sub Gallo et Volusiano cœpit, ipsumque tractatum a Cypriano scriptum, et ab eodem ad Moysem missum putaret, inde asserere non dubitavit, Moysem post illius pestilentiæ ortum, ac *post strages populatarum urbium* vixisse, et demum secundo Galli anno defunctum esse. Verumenimvero tractatus ille a S. Cypriano scriptus non est, multo minus ad Moysem missus, sed a declamatore aliquo compositus, ut vel hæc ostendunt : « Etsi incongruens est, fratres carissimi, in hoc favore dicendi aliquid trepidationis afferre; et, Quæ vox, quæ latera, quæ vires instar tanti muneris capiant sustinere? » ut alia quamplurima, quæ Cyprianus ad Moysem et confessores nunquam scripsisset. Quamobrem cum veteribus statuendum, Moysem in carcere defunctum esse, et quidem hujus anni initio, sed non die Novembris XXV quo colitur. Martyrologia enim eum diem memoriæ ejus assignant, quod fieri solet, ubi dies passionis ignoratur.

16. *Quinque presbyteri se ab Ecclesia Africana separant.* — Mense Februario jam affecto, postquam *Felicissimus et Augendus*, aliique fuerant abstenti, et jam Romæ Novatus schisma excitare totis viribus nitebatur; quinque presbyteri Carthagine se ab Ecclesia Africana separabant, et Felicissimo adjungebant. Id eorum malignitas et perfidia effecit; illi enim ipsi erant, qui ordinationi Cypriani cum Felicissimo se opposuerant, de quibus questus fuerat ante Cyprianus epistola XVII quæ Pamelio est XII. Ita tandem apparebat *Felicissimi* factio, unde venisset, et quibus radicibus staret. Horum quinque presbyterorum defectione comperta maxime angebatur animi S. Cyprianus, quia statuerat eo ipso tempore Carthaginem redire. « Quas nunc pœnas patior, inquit, fratres carissimi, quod ipse ad vos inpræsentiarum venire non possum. » Altera enim persecutione jam sedata, hanc defectionem quasi novam persecutionem aliamque tentationem interpretatus est. Quamobrem ad plebem suam postea scribit epistolam XLIII, Pamelio XL, vehementer urgens, ut Ecclesiæ adhærere pergerent, nec ætate vel auctoritate illorum presbyterorum se divelli paterentur. Quinetiam promittit, se ad eos post Paschæ diem cum collegis suis venturum.

17. *Cyprianus adhuc in secessu versatur.* — Toto igitur mense Martio in secessu suo se continuit Cyprianus, propter minas et insidias factionis Felicissimi, prodire tutum sibi et Ecclesiæ minime ratus. Et quamvis tempus Paschalis jam appropinquaret, quod secundum Canonem Hippolyti hoc anno cyclo solis 8, littera Dominicali E in vicesimum tertium Martii incidit, quodque cum suis Carthagine celebrare maxime in votis habuit, distulit tamen adventum suum ad ea tempora, quæ solemnia Paschatis proxime secuta sunt. Itaque epistola XLIII ad plebem suam scripta hoc ipso mense significat, quinque presbyterorum malignitatem et perfidiam perfecisse, *ne* ad eos *ante diem Paschæ venire licuisset.* Hoc igitur mense Martio hæc epistola scripta, qua Cyprianus satis exprimit, quandiu ipse, tunc cum scripsit, in secessu delituerat, his verbis : « Non suffecerat exilium jam biennii, et a vultibus atque ab oculis vestris lugubris separatio. » Hoc enim de biennio tantum inchoato, non autem expleto necessario est intelligendum, inquit Pearsonius cum Baronio.

18. *Primum Concilium Carthaginense sub S. Cypriano.* — Interea episcopi Africani post Paschatis solemnia domi celebrata suas sedes pro more relinquunt, et Carthaginem petunt. Quinetiam Cyprianus jam de factione *Felicissimi* securus e secessu prodit, et sedem suam occupat. Jamque episcopos ex provincia sua convolantes ad Concilium rite ac pro more celebrandum præparavit, qui toties causam *Lapsorum* ad commune consilium reservaverat, seque cum collegis suis de factione Felicissimi judicaturum promiserat. Mense Maio primum *Carthaginiense* Concilium sub Cypriano celebratum est, de quo ipse litteris ad Antonianum ante secundum Concilium datis : « Secundum quod tamen ante fuerat destinatum persecutione sopita, cum data esset facultas in unum conveniendi, copiosus episcoporum numerus, quos integros et incolumes fide sua Domini tutela protexit, in unum convenimus. » Tempus conveniendi his verbis accurate descriptum est : destinatum enim fuit, quamprimum « episcopis in unum convenire indulgentia divina permitteret, » quod post hujus anni Pascha contigisse multa convincunt. Factum est *persecutione sopita*, nondum penitus finita, hoc est, ante mortem Decii, qui hoc anno affecto periit; imo et ante electionem Cornelii, qui Decio adhuc imperante ordinatus est. *Diu* quidem continuatum est hoc Concilium, « scripturis ex utraque parte prolatis; diu multumque tractatu inter eos habito, » imo et *frequenter actum* est et sæpius prorogatum, ut inferius patebit.

19. *Cornelius fit papa.* — Interim Romæ de eligendo pontifice agebatur, quod quidem imperante adhuc Decio contigisse constat. « Sedisse enim Cornelium intrepidum Romæ in sacerdotali cathedra, cum tyrannus infestus sacerdotibus Dei fanda atque infanda comminaretur, » testatur ipse Cyprianus in epistola ad Antonianum, ubi de Decio intelligendus. Mox subjungit : « Cum multo patientius et tolerabilius audiret levari adversus se æmulum principem, quam constitui Romæ Dei sacerdotem. » Princeps ille alius non videtur quam *Lucius Priscus,* de quo Victor de Cæsaribus : « Per eos dies Lucio Prisco delata dominatio, Gothorum concursu, postquam direptis Thraciæ plerisque illo pervenerant. Qua causa Decio, quam potuit maturrime, Roma digresso, etc. » Post Decii itaque Roma discessum novus pontifex electus. Ordinatio autem Cornelii diu ante necem istius persecutoris facta est, ut constat ex his Cypriani verbis de Cornelio; « qui tantum temporis sedit exspectans corporis sui carnifices, et tyranni sui ultores, » ut legitur in epistola LV quæ Pamelio est LII. Decius autem ante mensem Novembrem hujus anni non periit. Non igitur opus est, ut Aprili Cornelium

sedisse cum Baronio statuamus, quod ante necem Decii factus sit episcopus, « et tyrannum armis et bello postmodum victum prior sacerdotio suo vicerit, » ut dicitur in eadem epistola; aut quod Concilium Carthaginense mense Maio celebratum sit: illud enim ante electionem Cornelii coactum. Quamobrem Cornelius mense Junio ineunte Romæ episcopus ordinatus, et quidem die ejus mensis quarto. In Chronico quidem Damasi legitur : « Cornelius annos duos, menses tres, dies decem. A consulibus Decio IV et Decio II usque Gallo et Volusiano. » Sed locus corruptus est; legendum enim *Decio III et Decio*, et loco *annos* II legendum *annum* I. Exemplar, quo usus Cuspinianus, præter eosdem errores alium habet, nempe *menses* IIII loco *menses* III. Veterem lectionem conservavit nobis auctius Chronicon veterum Pontificum, in quo legitur : « Sedit annum unum. » Quam emendationem necessario postulant ipsa Chronici Damasi verba, quæ sequuntur, *usque Gallo et Volusiano*, qui consulatus anno sequenti gestus. Qui enim creatus est utroque Decio coss. et obiit Gallo et Volusiano coss., duobus annis et mensibus aliquot sedere nullo modo potuit. Jam vero ab ejus decessu retro numerando colligitur initium pontificatus ejusdem. Cum enim obierit decimo quarto die mensis Septembris, ut Martyrologium Romanum, Hieronymianum, Usuardi, Adonis, et aliorum tradunt; si annum unum, menses tres, dies decem sederit, eumdem quarto Junii die cathedram occupasse pariter fatendum; præcipue cum hæc omnia scriptis Cornelii, Cypriani, et Dionysii Alexandrini optime consentiant.

20. *Novatianus fit episcopus.* — *Novatianus* contra Cornelii ordinationem aperte disputavit, eamque ut illegitimam abrogare conatus est. Ita discordia gliscente, Novatianus factione sua jam corroboratus, magna parte plebis etiam separata, duos deploratæ conditionis homines sibi socios adjunxit, ut eos in exiguam et vilissimam Italiæ partem mitteret, atque illinc accitos tres episcopos pelliceret, simulate quasi Romæ ortam discordiam sedaturos. Revera autem cum Romam tres illi episcopi ex Italia venissent, *Novatianus* ab illis se ordinari procuravit, præcipue per epistolam a confessoribus missam. Unde Cornelius ipse per tres episcopos ordinatum esse Novatianum epistola ad Fabium fatetur; Pacianus autem cum sine consecratione legitima episcopum factum, ideoque nec factum, tradit per epistolam eorum, qui se confessores esse simularent. Non quod confessores antea non fuissent, sed quod tunc schismatici essent, et confessionis gloriam perdidissent. Ipsi enim postea confessi sunt, « circumductos commisisse se quoque schismata, et hæresis auctores fuisse, ut paterentur ei manus, quasi in episcopum, imponi. » Constat igitur, *Novatianum* a tribus episcopis ordinatum esse, et quidem Italicis, quorum manus ei imponebantur, non autem *Novati*. Licet enim apud Chronicon Damasi in Cornelio legatur : « Sub episcopatu ejus Novatus extra Ecclesiam ordinavit Novatianum in urbe Roma, et Nicostratum in Africa; » id tamen non Novati manu factum, sed factione ejus affectum esse jam diximus.

21. *Concilium Carthaginiense prorogatum.* — Mense Junio jam affecto Cyprianus in Concilio, acceptis Cornelii et collegarum litteris, quibus tum Cornelii electio, tum grave schisma repræsentabatur, nondum audita *Novatiani* ordinatione, *Caldonium* et *Fortunatum* episcopos Africanos e Concilio legatos cum litteris ad *Cornelium* et coepiscopos misit. Per eosdem etiam episcopos duarum epistolarum exempla, quadragesimæ primæ, Pamelio XXXVIII de Felicissimo, et quadragesimæ tertiæ, Pamelio XL de presbyterio ejus ad Cornelium transmisit, ut toti fraternitati legerentur. Missis autem his legatis, a Concilio statutum est, ut omnia interim integra suspenderentur, donec legati redirent. Atque ita Concilium quasi prorogatum est, ut etiam postea patebit. Neque aliter Cyprianus ipse et *Liberalis* in Hadrumetinam coloniam, sedente Concilio, proficisci voluissent. Et quidem hoc Concilium non tantum diu habitum, sed etiam *frequenter actum* esse legimus : quod de eo frequenti episcoporum conventione per intervalla intelligendum videtur, ut non tantum diu continuatum, sed et aliquoties prorogatum fuisse videatur. *Frequenter* enim hic accipiendum non pro magno numero, sed pro multis vicibus, ut Sulpicius Severus de Ariminensi Synodo : « Igitur frequentibus Conciliis nihil actum; nostris in fide permanentibus, illis de perfidia non cedentibus. » Qui aliter illa verba, *ut omnia interim integra suspenderentur*, interpretantur ac si decretum esset, neque Cornelio, neque Novatiano communicandum, sed litteras ad clerum Romanum dirigendas esse, hallucinari videntur; nondum quippe Novatianum episcopum factum esse noverant : imo Baronius tradit, *Caldonium* et *Fortunatum* legatos Romæ agentes, cum omnia in cassum pertentassent, « vidisse ex improviso velut ex portis inferorum Novatianum creatum Romanum episcopum. »

22. *Felicissimus et quinque presbyteri excommunicati.* — Mense Julio ineunte, legati a Novatiano missi Carthaginem veniunt, ex quorum sermone et asseveratione, ut et ex litteris, quas secum ferebant, Cyprianus et collegæ *Novatianum* episcopum factum esse didicerunt; qui illicitæ ordinationis pravitate commoti, legatos a communione sua statim cohibendos esse censuerunt. Tum vero supervenerunt *Pompeius* et *Stephanus* episcopi Africani, qui Cornelii ordinationi interfuerant, suaque testimonia protulerunt, unde Cyprianus et collegæ legatos *Novatiani* haud ultra audiendos esse statuerunt. Quamobrem legati a Novatiano missi, et a Concilio Carthaginiensi rejecti, ostiatim per multorum domos, et oppidatim per aliquas civitates discurrentes quærebant sibi comites. Quorum omnium *Cornelium* fratrem suum certiorem reddidit Cyprianus epistola XLIV, Pamelio XLI, hoc mense jam affecto, per primitivum presbyterum missa. Tum Cyprianus et collegæ de legitima Cornelii ordinatione satis persuasi, ad negotia Ecclesiæ Africanæ pertractanda, diligentius accesserunt : ac primo

in Concilio, *Felicissimum* et quinque presbyteros nuper ab Ecclesia profugos audierunt, eosque auditos abstinuerunt. Et quoniam ex reditu et relatione *Caldonii* et *Fortunati* ordinationis Cornelii et ratio justa et gloriosa innocentia apparuit, omnes episcopi Carthagine coacti in totam Africæ provinciam, in *Numidiam* etiam et *Mauritanias* litteras scripserunt, ut universi collegæ *Cornelium*, et communicationem ejus firmiter tenerent. Quin etiam synodicæ litteræ ad Cornelium scriptæ, ut quid de *Felicissimo* et presbyterio ejus actum esset, scire posset; quas episcopi omnes manu sua subscriptas miserunt: sed hæ litteræ desiderantur.

23. *Cyprianus ad confessores de Novatiano scribit.* — Mense igitur Augusto ineunte, Cyprianus scripsit epistolam XLV, Pamelio XLII, eamque cum litteris synodicis ad *Cornelium* misit per *Mettium* hypodiaconum, et *Nicephorum* acoluthum, litterarum suarum de *Felicissimo* et presbyterio ejus exemplaria rursus subjungens. Et quoniam confessorum nomine per omnes Ecclesias litteræ, calumniis et maledictis plenæ, frequentes missæ sunt; ipse ad eos dat epistolam XLVI, Pamelio XLIV, qua eos ut ad matrem Ecclesiam revertantur, breviter hortatur, quam arbitrio Cornelii permittit proxima ad eum per *Mettium* data. Circa idem tempus scripsit etiam ad eosdem confessores Dionysius Alexandrinus, dum adhuc Novatiani sententiæ favebant, ut observat Eusebius. Quo etiam tempore videtur litteras ad Novatianum dedisse, breves certe, sed præclaras, quæ apud Eusebium lib. 6, cap. 45, leguntur.

24. *Finis Concilii Carthaginensis.* — Post Felicissimi et quinque presbyterorum abstensionem, de causa Lapsorum synodice conclusum est: et Synodi placita libello sunt inscripta, ut scribit Cyprianus ad Antonianum. Magno temperamento placita hæc concepta sunt, quæ omnia ad duo generalia capita a Cypriano redacta. Primo, ne in totum spes communicationis et pacis lapsis denegaretur, contra Novatiani sententiam. Secundo, ne censura evangelica solveretur, ut ad communicationem temere prosilirent, contra Felicissimi factionem. Hic autem libellus canonum, in quo singula placitorum capita conscripta sunt, a Synodo ad Cornelium collegam suum missus est, et ad alios etiam in Africa episcopos. Hunc libellum non bene in duos divisit Baronius, eosque a Cypriano ad confessores diu postea missos esse putavit. Interea *Primitivus* cum litteris ad Cornelium priori mense missus Carthaginem redierat cum litteris Cornelii ad Cyprianum, quæ desiderantur. Sed earum argumentum ex Cypriani responso satis dignoscitur. Significaverat enim, se motum fuisse, quod, cum *Polycarpus* episcopus ad ipsum post electionem suam scripsisset, tanquam legitimum Romæ episcopum, posteaquam Cyprianus et Liberalis in Hadrumetinam coloniam venissent, cœpissent illuc ad presbyteros et diaconos litteræ dirigi, quasi scilicet nondum Romæ legitimus episcopus constitutus esset. Quocirca Cyprianus epistola XLVIII, Pamelio XLV, ei respondet. Cumque jam omnia Concilii auctoritate composita essent, Maximus et Longinus et Machæus legati a Novatiano missi Africa expulsi sunt.

25. *Unicum Concilium Romanum Cornelius celebravit.* — Mense Septembri Cornelius accepto a Synodo Carthaginiensi canonum libello, ipse Concilium convocare statuit, et quidem numero quam potuit maxime copioso, ut ipse Cyprianus ad Antonianum indicat. Curavit igitur, ut sexaginta episcopi Romæ convenirent, quamprimum fieri potuit, ut ex Eusebio constat. Neque assentior Baronio, qui duo Concilia Romæ a Cornelio coacta esse tradit; primum hoc tempore, cujus meminit Cyprianus; secundum anno sequente, cujus mentionem fecit Eusebius. In quam opinationem incidit, quod putaret epistolam ad Antonianum *ipso Cornelii sedis exordio* scriptam esse, in qua mentio Romani Concilii facta est; cum litteræ illæ sequenti scriptæ sint, ut postea patebit. Labbeus, qui Baronium secutus est in distinguendis duobus Romanis Conciliis, ut primum sit in quo decretum Carthaginiensis Concilii confirmatum; secundum, in quo Novatianus, ejusque fautores excommunicatione percussi; statim addit, «cum utrumque in uno forte potuerit perfici;» quod revera factum est.

26. *Novatianus in Concilio Romano excommunicatus.* — Mense itaque Octobri celebratum concilium *Romanum*, quo Synodi Carthaginiensis decreta de *Lapsis* recipiendis corroborata, et *Novatianus* cum suis anathemate percussus. Erant in ea Synodo sexaginta episcopi et multo plures presbyteri ac diaconi. Concilio finito, *Cornelius* decreta ejus Ecclesiis longe dissitis communicavit, et ad Fabium Antiochiæ episcopum de iis scripsit. Et quia non pauci in Italia episcopi Concilio minime interfuerant, eorum quoque sententias seorsim postulavit; unde *Concilium Italicum* ex Hieronymo conflatum est. Interim *Novatianus*, cum videret, *Maximum* presbyterum cum suis Africa expulsum, et in Concilio Carthaginiensi Cornelii electionem confirmatam, suam sententiam *de Lapsis* condemnatam, et condemnationem eam a Synodo Romana roboratam, jamque omnes per Italiam episcopos in suam excommunicationem consensuros prævideret; prostratus denuo resurrexit, et misit in Africam *Evaristum* suæ partis episcopum, *Novatum* Carthaginiensis Ecclesiæ presbyterum, *Nicostratum* diaconum, unum ex confessoribus cum *Primo* etiam et *Dionysio*. Quare Cornelius litteris per *Augendum* confessorem missis de eorum discessu Cyprianum admonuit; sed litteræ illæ desiderantur. Interea confessores Romani, quos e carcere prodeuntes schismaticus et hæreticus error exceperat, et jamdiu palabundos populus viderat, *Cypriani* et *Dionysii* litteris primo molliti, et lecto, ut videtur, libello de *Unitate*, quem hoc tempore scripsit, et Romam misit Cyprianus, bene instructi, de reditu ad Ecclesiam cogitaverant, idque fratribus nonnullis significaverant, *Novato* jam cum reliquis tanquam procella et turbine recedente, presbyteros Romanos adierunt, circumventos sese affirmarunt, et ad Ecclesiam se redire cupere protestati sunt.

27. *Confessores ad pacem reversi.* — Mense Novembri, cum jam *Confessorum* animus satis esset perspectus, Cornelio placuit contrahi presbyterium, cui adfuerunt etiam episcopi quinque; coram quibus et confessores *Maximus*, *Urbanus*, *Sidonius*, *et Macarius* (Nicostratus enim eorum in confessione socius, in schismate perseveravit), et plerique fratres, qui se iis adjunxerant, summis precibus desiderabant, ut quæ antea fuerant gesta, in oblivionem cederent. Qua de re episcopi cum presbyteris suas dixere sententias. Et *actu* omni populo mox *insinuato*, et magno fraternitatis concursu facto, professionem fecerunt, et ad communicationem et pacem Ecclesiæ admissi sunt. Quinetiam eadem hora *Cornelius* horum omnium Cyprianum certiorem facit epistola XLIX, Pamelio XLVI, per *Nicephorum* acoluthum missa. Qui etiam subjungendas curavit sententias episcoporum et presbyterorum in eo negotio prolatas; quæ desiderantur. Scripsit et festinanter breves litteras, quibus Africanos docere voluit, quales essent qui a Novatiano jam missi sunt, ac præcipue *Nicostratus* et *Evaristus*.

28. *Pax Ecclesiæ reddita.* — Decio imperatore sub hujus anni finem sublato, ut mox dicemus, plena inde pax Ecclesiæ, finita prorsus persecutione, a Deo indulta est. et paulo post Cyprianus edidit libellum *de Lapsis*, eumque Romam misit, cujus initium hoc ipsum indicat : « Pax ecce, dilectissimi fratres, Ecclesiæ reddita est : et quod difficile nuper incredulis, ac perfidis impossibile videbatur, ope atque ultione divina securitas nostra reparata est. » Ultio enim illa divina ad Deciorum interitum manifeste refertur. Exeunte anno, Cyprianus acceptis litteris a Cornelio per *Nicephorum* acoluthum missis, respondet duabus epistolis LI quæ Pamelio XLVII, de reditu confessorum congratulatoria, et LII, Pamelio XLIX, de *Novati* sceleribus. Ita Cypriani litteræ a Pearsonio in Annalibus Cyprianicis hoc anno ordinatæ, et sic in Annalibus Ecclesiasticis, ut videtur, ordinandæ : quod quisque proprio marte præstare poterit ope numerorum in margine notatorum. Hic solum monendum, recte censuisse Baronium, apud Epiphanium hæresi LXV, Novati nomen irrepsisse, et Novatianos, quoad Trinitatem attinet, nihil a Catholicis dissensisse.

29. *Deciorum interitus.* — Hic itaque tantum agendum restat de Decii imperatoris interitu. Decius Roma, ubi adhuc die vicesima septima Octobris erat, ut supra diximus, adversus Scythas Tanaim transgressos profectus, *Abruti* cum filio periit, ut habent Victor de Cæsaribus, et Dexippus horum temporum scriptor apud Georgium Syncellum, quod confirmat Jornandes lib. de Rebus Geticis, cap. 18 : « Veniensque Adabritto Mœsiæ civitatem, circumseptus a Gothis. et ipse extinguitur. » Sed loco *Adabritto*, legendum, *Abruto*. Duos ex *Herennia Etruscilla* uxore filios suscepit, *Quintum Herennium Etruscum* Messium Decium, et *Caium Valentem Hostilianum* Messium Quintum. *Etruscillam* enim Decii conjugem fuisse ostendit ejus nummus a Seguino illustratus, in quo *Etruscilla* ex aversa parte sculpta reperitur. Præterea Mediobarbus in Numismatis Imperatorum Decii nummum producit in postica inscriptum : CONCORDIA AUGG. Visuntur capita *Etruscillæ* in dimidiata luna, et *Messii Decii* et *Hostiliani* sese respicientia : et Spanhemius lib. de Usu et Præstantia Numismatum pag. 595, alterius nummi Decii posticam exhibet, in qua legitur : Q. HER. ETR. DECIUS C. VALEN. HOSTIL. Cernuntur capita Etrusci et Hostiliani sese respicientia; adeo ut indubitatum sit, Etruscillam uxorem Decii fuisse matremque Etrusci et Hostiliani. Notabis obiter Caium Valentem Hostilianum ideo Caii prænomen tulisse, quia mos erat ut prænomen patris unus ex filiis ejus ferret, indeque confirmari quod in mox memoranda Inscriptione Veneiensi legitur Trajanum Decium patrem appellatum fuisse Caium, non vero Gneium, ut a tot criticis perperam scriptum fuit. Baronius *Herenniam Sallustiam*, aliqui antiquarii *Salustiam Barbiam Orbianam* uxorem Decii faciunt. Verum prior fictitia; posterior vero Alexandri Severi imperatoris conjux, ut in ejus nummis apud Mediobarbum videre est. Decius, non multo postquam imperium invasit, *Etruscum* majorem natu filium Cæsarem dixit, et tribunitia potestate exornavit. Extat enim nummus apud Erizzum pag. 546, in quo legitur : Q. HER. ETR. MES. DECIUS NOB. C. in postica : ΔΗΜΑΡΚ ΕΞΟΥϹΙΑϹ. et infra, S. C. id est, « Quintus Herennius Etruscus Messius Decius Nobilissimus Cæsar Tribunitiæ Potestatis, Senatusconsulto. » Præterea Patinus in Thesauro Mauroceniano, pag. 140, ejusdem Herennii Cæsaris nummum profert, in quo legitur, L. B., id est, *anno secundo*. Decius pater cum ad bellum Gothicum profectus est, eum Augustum nuncupavit; eo enim nomine in nummis apud Mediobarbum appellatur.

30. *Imperii ejus duratio.* — Sed uterque in ea expeditione interiit, *exacto regni biennio*, ut habet Victor de Cæsaribus, vel, ut alter Victor, postquam imperasset *menses triginta*, utroque sc. extremo mense incompleto pro integro numerato. Nam, ut ejus imperii initio ostendi, die decima septima Junii anni ducentesimi quadragesimi noni adhuc *Philippus* ejus decessor vivebat; certumque, Gallum et Volusianum sub hujus anni finem imperandi initium fecisse, non quidem ante sextum kalendarum Novembrium diem; eo enim Decius adhuc Romæ erat, seque ad expeditionem adversus Scythas, in qua periit, parabat, ut diximus ex Pollione in Valeriano, cap. 1. Quare cum anno sequenti *Gallus* et *Volusianus* de more novorum principum trabeam sumpserint, Decius exeunte Novembri, aut Decembri ineunte, cum filio Decio interfectus est post imperium triginta mensium, quod ex morte Gallieni imperatoris magis suo loco confirmabitur.

31. *Chronologia Deciana restituitur.* — Porro qui annum unum et aliquot menses *Decio* assignant, quos Baronius secutus est, valde hallucinati sunt. Nam, ut monstravi in priori parte Dissert. Hypaticæ, cap. 7, n. 3, tam ex nummis, quam ex inscriptionibus constat, Decium tertium imperii annum in-

choasse. Extat in urbe Venciensi sub archiepiscopo Ebredunensi Decii inscriptio, quæ ibidem parum correcte a typographo edita, hic prout jacet exhibetur :

Imp. Cæs.
C. Messio Quin
to Traiano De
cio Pio Fel. Invic
to Aug. P. M. Trib
Pot. III. Cos. II.
Proc
Civit. Vint.

Hujus inscriptionis beneficio errores duo in imperio Deciano a Baronio aliisque multis commissi certo emendantur, et chronologia per hæc tempora in integrum restituitur. Ex ea enim certum fit primo, *Decium* tertiam tribunitiam potestatem, seu tertium imperii annum exorsum esse; ideoque Philippum septimum imperii annum nullo modo attingere potuisse, et qui annum tantum unum et aliquot menses Decio tribuerunt, ejus imperii durationem mutilasse. Nam supposito, quod nunc in dubium revocari non potest, *Gallum* et *Volusianum*, exeunte hoc anno, Decio successisse, quomodo *Philippus*, qui anno ccxliv regnare cœpit, ad septimum imperii annum pervenire potuit, cum Decius tertium imperii annum auspicatus fuerit. Neque dici potest, eam inscriptionem mendosam esse, cum etiamnum in civitate Venciensi extet, et Gruterus pag. cclxxiii aliam Decii proferat, in qua hic etiam dicitur Trib. Pot. III. Cos. II. P. P. Pr. Cos. id est, *proconsul*, idemque in nummis apud Goltzium legatur.

32. *Consulatus Decii I in Fastos infartus magis exploditur.* — Certum fit secundo, priorem Decii consulatum, quem ordinarium Baronius credidit, suffectum tantum fuisse, ideoque et annum unum ei respondentem in Annales perperam infartum esse. Nam, ut in Dissert. Hypat. demonstravi, passimque in hoc opere insinuavi, consulatus suffecti in nummis et inscriptionibus sæpe neglecti. Quare cum Decius consul II dicatur, quando gerit tribunitiam potestatem tertiam, tres consulatus ordinarios non suscepit; alioqui in laudatis inscriptionibus diceretur consul III, non vero consul II, cum consulatus quidem suffecti quandoque prætermittantur; consulatus vero ordinarii, vel omnes enuntientur, vel omnes omittantur, vel denique imperator simpliciter et sine numerali nota dicatur *consul*. Dubitari itaque non potest, quin Baronius consulatum unum in Fastos intruserit, et quin jam non biennio, ut antea, sed triennio ab æra Dionysiana distet. Quo factum, ut annus emortualis Decii, qui cum anno Christi ccli illigari debet, in Annalibus Baronii cum anno Christi ccliv copuletur. Quo ex errore alius enatus. Anni enim Urbis, Olympiadum, cæterarumque ærarum, qui hucusque in Annalibus recte consignati erant, imposterum in iisdem nonnisi extra proprium locum esse possunt, ut infra demonstrabo.

33. *Gallus, Hostilianus, et Volusianus Decio succedunt.* — Sublato Decio cum filio natu majori alii imperatores nuncupati. Victor de Cæsaribus, utriusque Decii interitu narrato, ait : « Hæc ubi Patres comperere, Gallo, Hostilianoque Augusta imperia : Volusianum Gallo editum Cæsarem decernunt. Dein pestilentia oritur : qua atrocius sæviente, Hostilianus interiit. » Zozimus tamen lib. 1 scribit Gallum alterum ex filiis Decii superstitem adoptasse, et progressu temporis veritum ne Romani ei summam rerum traderent, occidi curasse. Magis tamen Victori de Cæsaribus credendum. Quod si peste periit Hostilianus, mors ejus ante autumnum anni insequentis non contigit. Unde quamplurima ejus supersunt numismata, in quorum aliquibus *Cæsar*, in aliis vero *Augustus* appellatur, ut videre est apud Mediobarbum. Baronius deceptus ab Aurelio Victore in Epitome *Hostilianum* cum *Perpenna* confundit. Mediobarbus enim *Perpennæ* nummum exhibet inscriptum : Imp. Caes. M. Aug. Perpenna Licinian. Aug. in postica : P. M. Tr. P. P. P. Sed loco *M. Aug.* legendum, *M. Auf.* ut in indice errorum monet idem auctor, et ut videre est apud Occonem et Goltzium, qui eumdem numero nummum referunt. Neque enim alium extare credo.

34. *Hostilianus et Aufidius a Gallo diversi.* — Marcus itaque Aufidius Perpenna longe diversus ab Hostiliano, et tyrannus, non vero imperator a senatu creatus, saltem quantum conjectura assequi possumus. Eutropius, interitu Decii recitato, ait : « Mox imperatores creati sunt, Gallus, Hostilianus, et Galli filius Volusianus. » Ita enim legendum, non ut in editionibus vulgaribus, *Gallus Hostilianus*, cujus interpunctionis defectu factum, ut Eutropium, Gallum cum Hostiliano confudisse sibi persuaserit Baronius. Volusianus cum nomine Cæsareo tribunitiam potestatem accepit, cum in variis nummis dicatur, Tr. P. II. Cos. II. quam tribunitiam potestatem secundam suscipere non potuisset, si hoc anno, vel sequentis initio ea decoratus non fuisset.

35. *Hostilianus a Perpenna, Valens a Liciniano distinguendi, et Perpenna Licinianus in duos non dividendus.* — Aurelius Victor in Epitome non solum Hostilianum cum Perpenna, sed etiam Valentem cum Liciniano confundit; et ex uno Perpenna Liciniano duos imperatores facit. Hæc ejus verba, cum de Decio imp. loquitur : « Hujus temporibus Valens Licinianus imperator effectus est. » Tum de Gallo et Volusiano impp. disserens, scribit : « Horum temporibus Hostilianus Perpenna a senatu imperator creatus, nec multo post pestilentia consumptus est. » Valens ille numeratur a Trebellio Pollione in lib. de triginta Tyrannis, qui sub Gallieno imperium arripuere, quod avunculus esset alterius Valentis, qui sub eodem Gallieno Augustus dictus est. De illo priori Valente prodit Vopiscus : « Cum paucis diebus Illyrico imperasset, occisus est. » Is Decio imperium Romanum regente purpuram sumpsit, ut docet Victor de Cæsaribus, qui postquam narravit Lucium Priscum, qui Macedonas præsidatu regebat, dominationem invasisse, subdit : « Qua causa, Decio quam potuit ma-

turrime Roma digresso, Julius Valens cupientissimo vulgo imperium capit : verum utrique (scilicet Lucius Priscus et Julius Valens) mox cæsi : cum Priscum nobilitas hostem patriæ censuisset. » Julii Valentis hic nummus extat apud Occonem pag. 528. AY. KAI. Γ. ΙΟΥΛ. ΟΥΑΛΕΝΣ. ΕΥ. ΣΕΒ. L. A. id est, « Imperator Cæsar Caius Julius Valens Pius Augustus anno I. » Distinguendi itaque quatuor Valentes, *Julius Valens* Decii tempore tyrannus, *Valens* Gallieno imperante tyrannus, *Valerius Valens*, qui Maximino imp. a Licinio imp. devicto anno CCCXIII imperium sumpsit, et denique *Valens* anno CCCXIV a Licinio Cæsar appellatus, et postea de imperio dejectus. De his duobus ultimis agam suis locis. Ex his, iisque quæ num. superiori jam in medium adduxi, liquet Victorem citatum in paucis verbis ter lapsum esse.

36. *M. Auf. Perpenna in Galliis regnavit.* — Sed ad Perpennam redeo, ut regionem in qua regnavit magnis tenebris sepultam detegere coner. Mox diximus Priscum in Macedonia, et Julium Valentem in Illyrio imperium sumpsisse; Eutropius vero ubi de Decio sermonem instituit, ait : « Bellum civile, quod in Gallia motum fuerat, oppressit. » Quare cum duo alii tyranni, nempe Priscus et Valens longe a Galliis imperaverint, nihil illis cum Galliis commune, ideoque Galliarum tyrannus regnante Decio, alius esse non potest quam M. Auf. Perpenna Licinianus, cujus etiam tantum latini nummi extant, constatque eum in prœlio cæsum fuisse. Postquam Decius Perpennæ factionem oppressit e Gallia adversus Priscum, et ex Illyrio Orientali adversus Scythas movit, qua in expeditione interiit, ut mox diximus.

CORNELII ANNUS 2. — CHRISTI 255.

1. *Consules.* — Ducentesimus quinquagesimus quintus Christi annus, Gallo et Volusiano secundum coss. est adscribendus, licet ab aliis Galli tantum consulatus secundus, Volusiani vero primus ponatur. Verum ex antiquis numismatum inscriptionibus, ambos simul secundum consulatum gessisse colligitur, quibus secundus consulatus cum tribunitia potestate secundo repetita, sequenti vero anno tertio, ac demum quarto iterata ponitur. Si igitur una cum secundo consulatu Volusiani, secundo pariter posita habetur tribunitia potestas, quam anno secundo imperii oportuit esse collatam; plane certum redditur, hunc annum esse, quo secundo imperii anno tribunitia potestate secundo actus Volusianus, secundum pariter gessit consulatum. Qua quidem inscriptione cum complura numismata reperiantur inscripta, hic unius ponimus, quæ est hujusmodi [1] : IMP. CÆS. C. VIB. VOLUSIANUS AUG. P. M. TR. P. II. P. P. CON. II.

2. *Romæ et alibi Concilia habita contra Novatianum.* — Hoc ipso anno videtur habita Romæ Synodus sexaginta episcoporum adversus Novatianum et alios ejusdem schismatis sectatores; de quo hæc Eusebius [2] : « Ob quam rem (Novatianum scilicet, quem Novatum nominat, lapsos a pœnitentia excludentem) Concilium maximum Romæ cogitur; in quo sexaginta episcopi, atque presbyteri totidem atque amplius una cum diaconis in unum conveniunt. A pastoribus etiam, separatim per singulas cujusque regionis provincias, quid de ea re agendum esset deliberantibus, colloquia fiunt. A quibus omnibus tandem decernitur, Novatianum (al. Novatum) ejusque fautores tanta superbia inflatos, et quotquot illius inhumanissimæ et a fraterna charitate alienissimæ opinioni assentirentur, in eorum numero qui erant ab Ecclesia exclusi, haberi; fratres autem qui casu infelici prolapsi fuissent, pœnitentiæ medicamentis curari, et ad sanitatem restitui. Epistolæ quidem Cornelii episcopi Romani, scriptæ ad Fabium episcopum Ecclesiæ Antiochenæ, ad nos pervenerunt, quæ tum Acta Concilii Romæ habiti, tum quæ ob omnibus in Italia, in Africa, inque aliis locis de eo errore decreta erant, evidenter declarant. » Hæc Eusebius.

3. Idem quoque ait, in extrema parte epistolæ Cornelii ad Fabium datæ, scripta fuisse cætera quæ ejus Synodi essent Acta, usque ad nomina episcoporum qui interfuerant, ac suscripsissent. Exciderunt ea, magno antiquitatis ecclesiasticæ detrimento. Diversam vero hanc esse Synodum ab illa quam Romæ itidem celebratam fuisse diximus, diversa in singulis decreta sancita declarant; siquidem in illa (ut vidimus) jussi fuerant adhuc expectare lapsi; in hac autem iidem admitti jubentur. Quod igitur (ut ait Eusebius) Acta hujusmodi postrema Cornelii epistola ad Fabium Antiochenum continerentur; argumento est, ultimam ad eum fuisse scriptam, nempe hoc anno, antequam mitteretur (ut dicemus) ipse Cornelius in exilium. Aliud quoque Concilium, dictum Italicum,

[1] Habet hæc et alia plura Hubert. in Thesaur. rer. antiquar. et Adolph. Occ. in Gallo. — [2] Euseb. lib. VI. cap. 35.

tunc celebratum constat, cujus meminit S. Hieronymus [1]; deque eo, necnon Romano, quod diximus, et Africano, de quo dicturi sumus, Cornelium papam aliam scripsisse ad Fabianum, quem Flavianum nominat, Antiochenum episcopum, testatur.

4. *Concilium Africanum et Cypriani epistola Synodica de lapsis recipiendis.* — Quod autem non solum Romæ, sed in diversis aliis provinciis eadem ex causa Concilia fuisse celebrata tradit Eusebius; constat in Africa item hoc anno idibus Maiis convenisse simul episcopos, ut meminit Cyprianus [2] scribens ad Cornelium papam. Diversam ac plane aliam hanc fuisse Synodum ab ea quam anno superiori diximus celebratam, satis eadem Cyprianus epistola certum reddit, dum meminit Synodi anno superiori celebratæ. Hoc ipsum plane esse Concilium; quod post Pascha celebrandum fore hoc anno, qui tertius numeratur a persecutionis exordio, idem Cyprianus testatur scribens ad Fortunatum [3] atque collegas episcopos, cum illi, quid agendum esset de quibusdam lapsis, ipsum consuluissent. Interfuerunt huic Synodo episcopi quadraginta duo, quorum extat Synodica [4] ad Cornelium Romanum pontificem missa; qua quid in Synodo actum sit; et causam, cur lapsis pœnitentibus de injunctis vel injungendis pœnitentiis tribuerent indulgentiam, fuerint persuasi, atque ad id agendum permoti, significant in hæc verba :

5. « Statueramus quidem jam pridem, frater carissime, participato invicem nobiscum consilio, ut qui in persecutionis infestatione supplantati ab adversario, et lapsi fuissent, et sacrificiis se illicitis maculassent, agerent diu pœnitentiam plenam; et, si periculum infirmitatis urgeret, pacem sub ictu mortis acciperent. Nec enim fas erat, aut permittebat paterna pietas et divina clementia, Ecclesiam pulsantibus claudi, et dolentibus ac deprecantibus spei salutaris subsidium denegari, ut de sæculo recedentes, sine communicatione et pace ad Dominum dimitterentur; quando permiserit ipse qui legem dedit, ut ligata in terris, etiam in cœlis ligata essent; solvi autem possent illic, quæ hic prius in Ecclesia solverentur. Sed enim cum videamus diem rursus alterius infestationis appropinquare cœpisse, et crebris atque assiduis ostensionibus admoneamur, ut ad certamen, quod nobis hostis indicit, armati et parati simus, plebem etiam nobis de divina dignatione commissam exhortationibus nostris paremus, et omnes omnino milites Christi, qui arma desiderant et prœlium flagitant, intra castra Domini colligamus; necessitate cogente censuimus, Eis qui de Ecclesia Domini non recesserunt, sed pœnitentiam agere, et lamentari, ac Dominum deprecari a primo lapsus sui die non destiterunt, pacem dandam esse, et eos ad prœlium, quod imminet, armari et instrui oportere.

6. « Obtemperandum namque est ostensionibus atque admonitionibus justis, ut a pastoribus oves in periculo non deserantur, sed grex omnis in unum congregetur, et exercitus Domini ad certamen militiæ cœlestis armetur. Merito enim trahebatur dolentium pœnitentia tempore longiore, ut infirmis in exitu subveniretur, quandiu quies et tranquillitas aderat, quæ differre diu plangentium lacrymas, et subvenire sero morientibus in infirmitate pateretur. At vero nunc non infirmis, sed fortibus pax est necessaria, nec morientibus, sed viventibus communicatio a nobis danda est; ut quos excitamus et hortamur ad prœlium, non inermes et nudos relinquamus, sed protectione corporis et sanguinis Christi muniamus. Et cum ad hoc fiat Eucharistia, ut possit accipientibus esse tutela, quos tutos esse contra adversarium volumus, munimento Dominicæ saturitatis armemus. Nam quo modo docemus, aut provocamus, eos in confessione nominis sanguinem suum fundere, si eis militaturis Christi sanguinem denegamus? Aut quo modo ad martyrii poculum idoneos facimus, si non eos prius ad bibendum in Ecclesia poculum Domini jure communicationis admittimus.

7. « Interesse debet, frater carissime, inter eos qui vel apostataverunt, et ad sæculum, cui renuntiaverant, reversi gentiliter vivunt, vel ad hæreticos transfugæ facti contra Ecclesiam parricidalia quotidie arma suscipiunt, et inter eos qui ab Ecclesiæ limine non recedentes, et implorantes jugiter ac dolenter divina et paterna solatia, nunc se ad pugnam paratos esse, et pro Domini sui nomine, ac pro sua salute stare fortiter, et pugnare profitentur. Hoc in tempore pacem nos non dormientibus, sed vigilantibus damus; pacem non deliciis, sed armis damus; pacem non ad quietem, sed ad aciem damus. Si secundum quod eos audimus et optamus, et credimus, fortiter steterint, et adversarium nobiscum in congressione prostraverint, non pœnitet pacem concessisse tam fortibus : imo episcopatus nostri grandis honor et gloria est, pacem dedisse martyribus; ut sacerdotes, qui sacrificia Dei quotidie celebramus, hostias Deo et victimas præparemus. Si autem (quod Dominus avertat a fratribus nostris) aliquis lapsorum fefellerit, ut pacem subdole petat, et impendentis prœlii tempore communicationem non prœliaturus accipiat; se ipsum fallit, et decipit, qui aliud corde occultat, et aliud voce pronuntiat. Nos, in quantum nobis et videre, et judicare conceditur, faciem singulorum videmus, cor scrutari, et mentem perspicere non possumus : de his judicat occultorum scrutator et cognitor cito venturus, et de arcanis cordis atque abditis judicaturus. Obesse autem mali bonis non debent, sed magis mali a bonis adjuvari. Ne ideo facturis martyrium pax deneganda est, quia sunt quidam denegaturi; cum propter hoc pax sit danda militaturis, ne per ignorantiam nostram ille incipiat præteriri, qui habet in prœlio coronari.

8. « Nec quisquam dicat, qui martyrium tulit, sanguine suo baptizatur; nec pax illi ab episcopo necessaria est, habituro gloriæ suæ pacem et accepturo majorem de Domini dignatione mercedem. Primo idoneus esse non potest ad martyrium, qui ab Ecclesia non armatur ad prœlium, et mens deficit, quam non recepta Eucharistia erigit et accendit. »

[1] Hier. de Script. Eccles. in Cornel. — [2] Cypr. epist. LV. — [3] Idem epist. XCIII. — [4] Idem epist. LIV.

Ac post multa : « Ne igitur ore nostro, quo pacem negamus, quo duritiam magis humanæ crudelitatis, quam divinæ et paternæ pietatis dulcedinem apponimus, oves nobis commissæ a Domino reposcantur; placuit nobis, sancto Spiritu suggerente, et Domino per visiones multas et manifestas admonente, quia hostis nobis imminere prænuntiatur et ostenditur, colligere intra castra milites Christi; et examinatis singulorum causis, pacem lapsis dare, imo pugnaturis arma suggerere; quod credimus vobis quoque paternæ misericordiæ contemplatione placiturum. Quod si de collegis aliquis extiterit, qui, urgente certamine, pacem fratribus et sororibus non putat dandam; reddet ille rationem in die judicii Domino, vel importunæ censuræ, vel inhumanæ duritiæ suæ. Nos, quod fidei et charitati et sollicitudini congruebat, quæ erant in conscientia nostra protulimus, diem certaminis appropinquasse, hostem violentum cito contra nos exurgere; pugnam non talem, qualis fuit, sed graviorem multo et atrociorem venire; hoc nobis divinitus frequenter ostenditur, de hoc nos providentia et misericordia Domini sæpius admonent; de cujus ope et pietate, qui in eum confidimus, possumus esse securi; quia qui in pace militibus suis futuram prænuntiat pugnam, dabit et militantibus in congressione victoriam. Optamus te, frater carissime, bene valere. » Hucusque Synodica de Concilio sub Cypriano hoc anno in Africa celebrato; quibus plane significatur indulgentiam lapsis nonnisi vere pœnitentibus ex eo Concilii decreto esse dandam. Quæ verba hactenus in apostolicis litteris, cum indulgentia impartitur, apponi consueverunt.

9. Ad hæc plane tempora referenda essent, quæ tradit Socrates [1] et ipse secta Novatianus (si hæretico homini de suis dogmatibus tractanti fides adhibenda foret) his verbis : « Ab illo tempore quo Novatiani se ab Ecclesia sejunxerant, recusaverantque cum his, qui tempore persecutionis regnante Decio concitatæ lapsi erant, communicare; Ecclesiarum episcopi canoni adjunxerunt, ut in singulis Ecclesiis presbyter quidam pœnitentiæ præesset; quo qui post baptismum lapsi fuissent, coram presbytero ad eam rem designato, peccata sua confiterentur. » Hæc Socrates. Quod quidem si verum esset, id ad hæc tempora referendum foret; quod pœnitentibus lapsis indulgentiæ aperta janua, frequenti cœtu iidem concurrerent ad Ecclesiam. At commentum id esse, plane convincitur. Siquidem lapsorum restitutio (quod ii publice deliquissent) non erat tale opus, quod uni posset demandari presbytero; quippe cum nec id solus præstare soleret episcopus, quem, convocata Ecclesia, id non tantum facere oporteret fratrum suorum consensu, sed etiam populi rogata sententia. Id quidem solere factitari, Cyprianus [2] ad Cornelium scribens de his quæ faceret, sui exemplo satis docet. Scriptam esse eam epistolam post præsentem Synodum, ex his quæ paulo inferius dicemus, liquido apparebit. Sic igitur nullus presbyter pœnitentiarius Ecclesiis singulis potuit operi præfici, quod præsente ad hoc convocata Ecclesia faciendum esset. Quod si occultis tantum audiendis delictis sederet presbyter, id semper in Ecclesia fuisse oportuit : nec ratio est, cur potius tempore Decii, quam aliis antea temporibus, id instituere in Ecclesia opus fuerit, cum, qui secreto peccarent, nunquam defuerint. Sed de his alias pluribus tomo primo Annalium actum est.

10. *Legatio schismaticorum Romam qui pseudoepiscopum Fortunatum adversus Cyprianum creaverant.* — Accidit præterea, ut Privatus, veterator hæreticus, una cum suis ad hanc Synodum venerit, quasi acturus causam suam; sed quod fuisset antea sæpe damnatus, ab eodem tunc conventu exclusus est : cum ille collectis secum sociis, ibidem Carthagine creavit adversus S. Cyprianum pseudoepiscopum Fortunatum. Rem gestam idem Cyprianus [1], ad Cornelium scribens, his indicat verbis : « Cum causam suam (Privatus hæreticus scilicet) apud nos in Concilio quod habuimus idibus Maiis, quæ proxime fuerunt, agere velle se diceret, nec admissus esset; Fortunatum istum sibi pseudoepiscopum dignum collegio suo fecit. Venerat etiam cum illo et Felix quidam, quem ipse extra Ecclesiam in hæresi pseudoepiscopum olim constituerat; sed et Jovinus et Maximus comites cum Privato hæretico affuerunt, ob nefanda sacrificia et crimina in se probata, sententia novem episcoporum collegarum nostrorum condemnati, et iterato quoque a pluribus nobis in Concilio anno priore abstenti; cum his autem quatuor junctus est et Repostus Saturnicensis; qui non tantum in persecutione ipse cecidit, sed et maximam partem plebis suæ sacrilega persuasione dejecit. Hi quinque cum paucis vel Sacrificatis, vel male sibi consciis, Fortunatum sibi pseudoepiscopum cooptarunt; ut criminibus in unum convenientibus, talis esset scilicet rector, quales illi qui reguntur. Hinc jam et cætera mendacia, frater carissime, potes noscere, quæ illic homines desperati et perditi ventilaverunt; ut cum de Sacrificatis, vel de hæreticis amplius quam quinque pseudoepiscopi non fuerint, qui Carthaginem venerint, et Fortunatum sibi dementiæ suæ socium constituerint; illi tamen, quasi visi filii diaboli, et mendacio pleni, ausi sunt (ut scribis) jactitare, viginti quinque episcopos affuisse; quod mendacium et istic prius apud fratres nostros jactitabant, dicentes viginti quinque episcopos de Numidia esse venturos, qui sibi episcopum facerent. Quo in mendacio suo, posteaquam quinque solis convenientibus naufragis, et a nobis abstentis, detecti sunt atque confusi; Romam cum mendaciorum suorum merce navigaverunt; quasi veritas post eos navigare non posset, quæ mendaces linguas rei certæ probatione convinceret. » Hæc Cyprianus.

11. Creato igitur ab hæreticis atque schismaticis pseudoepiscopo Fortunato, continuo ab eis missa est legatio Romam ad Cornelium papam; catholicam communicationem ab eodem subrepturis : quippe

[1] Socrat. lib. v. c. 19. — [2] Cypr. epist. LV.

[1] Cypr. epist. LV.

qui scirent ab omnibus hæreticos notandos fore atque schismaticos, si Apostolicæ Sedis communione careant. Hujus legationis officio functus est Felicissimus illi schismatis auctor, de quo multa superius : qui prævenire conatus est nuntios a Cypriano mittendos, quo a Cornelio absque adversæ partis repugnantia recipi facilius posset. De qua Felicissimi festinatione hæc idem Cyprianus [1] superius ad Cornelium : « Nactus tamen occasionem familiarissimi hominis et clerici, per Felicianum acoluthum, quem cum Perseo (al. Prisco) collega nostro miseras, inter cætera quæ in notitiam tuam perferenda hinc fuerant, etiam de Fortunato isto tibi scripsi ; sed dum istic Felicianus frater noster vel vento retardatur, vel accipiendis aliis epistolis a nobis detinetur, Felicissimo ad vos properante, præventus est. Ita enim semper scelera festinant, quasi contra innocentiam festinatione prævaleant. » Hæc de festinatione Felicissimi Cyprianus.

12. At non ipse solus, sed magna cum eo schismaticorum caterva Romam adnavigavit ; qui cum a Cornelio audiri ac recipi postularent, ab eodem protinus rejecti sunt. Id quidem Cornelii ad Cyprianum datæ litteræ significant, quarum idem Cyprianus meminit [2], dicens : « Legi litteras tuas, frater carissime, quas per Saturum fratrem nostrum acoluthum misisti, et dilectionis fraternæ, et ecclesiasticæ disciplinæ, et sacerdotalis censuræ satis plenas ; quibus significasti Felicissimum hostem Christi, non novum sed jampridem ob crimina sua plurima et gravissima abstentum, et non tantum mea, sed plurimorum coepiscoporum sententia condemnatum rejectum a te illic esse ; et cum venisset stipatus caterva, et factione desperatorum, vigore pleno, quo episcopos agere oportet, pulsum de Ecclesia esse, de qua jampridem cum sui similibus, Dei majestate, et Christi Domini et judicis nostri severitate depulsus est, ne schismatis et dissidii auctor, ne pecuniæ commissæ sibi fraudator, ne stuprator virginum, ne matrimoniorum multorum depopulator, atque corruptor ultra adhuc sponsam Christi incorruptam, sanctam, pudicam præsentiæ suæ dedecore, et impudica atque incœsta contagione violaret. » Hæc Cyprianus de repulsa Felicissimi, et sociorum.

13. At semel licet a Cornelio rejecti, haud recedentes quievere, sed pertinacius instare cœperunt apud eumdem, ut allatas a se ab Africa litteras acciperet. Cum autem nec sic illis minantibus Cornelius acquieverit, ipse tamen nonnihil adversus S. Cyprianum permotus, quod de re tanta nihil ad se scripsisset, adnavigantibus præsertim Romam suis oppugnatoribus. Quamobrem confestim ad eum subinfense iterum scribens, jure redarguisse ipsum visus est, cum et se pariter excusat, quod accusatorum ipsius vehementer exagitaretur molestiis ; colligi id quidem potest ex dictis litteris a Cypriano ad eumdem Cornelium missis, quibus expostulans ait : « Sed enim lecta alia tua epistola, frater, quam primis litteris subjunxisti ; satis miratus sum, cum animadvertissem te minis atque terroribus eorum, qui venerant, aliquantum esse commotum ; cum te (secundum quod scripsisti) aggressi essent cum summa desperatione, comminantes, quod si litteras, quas attulerant, non accepisses, publice eas recitarent, et multa turpia ac probrosa et ore suo digna proferrent. Quod si ita res est, frater carissime, ut nequissimorum timeatur audacia ; et quod mali jure atque æquitate non possunt, temeritate ac desperatione perficiant ; actum est de episcopatus vigore, et de Ecclesiæ gubernandæ sublimi ac divina potestate, nec Christiani ultra aut durare, aut esse jam possumus : si ad hoc ventum est, ut perditorum minas atque insidias pertimescamus. » Hæc et alia multa eodem argumento ad Cornelium Cyprianus.

14. Qui quidem, quod schismaticorum calumniis adversus se visus sibi fuisset Cornelius aliquantulum aures admovisse, justam hanc iisdem litteris querelam de sua legitima electione subjunxit [1] : « Cæterum (dico enim provocatus, dico dolens, dico compulsus) quando episcopus in loco defuncti substituitur, quando populi universi suffragio in pace deligitur, quando Dei auxilio in persecutione protegitur, collegis omnibus fideliter junctus, plebi suæ in episcopatu quadriennio jam probatus, in quiete serviens disciplinæ, in tempestate proscriptus, applicito et adjuncto episcopatus sui nomine, toties ad leonem petitus in circo, in amphitheatro Dominicæ dignationis testimonio honoratus ; his ipsis etiam diebus, quibus has de te litteras feci, ob sacrificia quæ edicto proposito celebrare populus jubebatur, clamore popularium, ad leonem denuo postulatus in circo. Cum talis, frater carissime, a quibusdam desperatis et perditis et extra Ecclesiam constitutis impugnari videtur, apparet quis impugnet ; non scilicet Christus, qui sacerdotes aut constituit, aut protegit, sed ille qui Christi adversarius, et Ecclesiæ ejus inimicus. Ad hoc Ecclesiæ præpositum sua infestatione persequitur, ut gubernatore sublato, atrocius atque violentius circa Ecclesiæ naufragia grassetur. » Post hæc autem, quod non statim scripserit, hanc affert excusationem [2] :

15. « Quod autem tibi de Fortunato isto pseudo-episcopo a paucis et inveteratis hæreticis constituto non statim scripsi, frater carissime ; non ea res erat, quæ in notitiam tuam deberet per nos festinato statim quasi magna et metuenda, perferri ; maxime quando et Fortunati nomen jam satis nosses, qui est unus ex quinque presbyteris jampridem de Ecclesia profugis, et sententia coepiscoporum nostrorum multorum et gravissimorum virorum nuper abstentis : qui super hac re priore anno ad te litteras fecerunt. Item Felicissimum signiferum seditionis recognosceres, qui et ipse in iisdem coepiscoporum nostrorum factis ad te pridem litteris continetur, qui non tantum ab his istic abstentus, sed abs te illic nuper de Ecclesia pulsus est. Cum hæc in notitia tua esse confiderem, et pro certo hærere memoriæ et di-

[1] Cypr. epist. LV. — [2] Idem ibid.

[1] Cypr. eadem epist. LV. — [2] Idem ibid.

sciplinæ tuæ scirem, necessarium non putavi celeriter et urgenter hæreticorum tibi ineptias nuntiandas. Neque enim ad Catholicæ Ecclesiæ majestatem pariter ac dignitatem pertinere debet, quid apud se hæreticorum et schismaticorum moliatur audacia. Nam et pars Novatiani Maximum presbyterum nuper ad nos a Novatiano legatum missum, atque a nostra communicatione rejectum, nunc istic sibi fecisse pseudoepiscopum dicitur; nec tamen de hoc tibi scripseram, quando hæc omnia contemnantur a nobis, et miserim tibi proxime nomina episcoporum istic constitutorum, qui integri et sani in Ecclesia Catholica fratribus præsunt. » Hæc et alia in sui excusationem Cyprianus ad Cornelium, qui super universum Christi gregem invigilans, quicquid etiam ageretur in transmarinis Ecclesiis, magna sollicitudine ad se perferendum curabat, tantaque solertia, ut Cyprianum quem sciret accuratissimum, negligentiæ tamen nomine quadamtenus suspectum haberet.

16. *Cyprianus ad Cornelium suam texit Apologiam et schismaticorum in se congestas diluit calumnias circa lapsos.* — Hic autem admonendum est; hoc tempore duas et inter se contrarias schismaticorum factiones, pari tamen conatu, adversus Ecclesiam Catholicam conspirasse; quarum alterius Novatianus, alterius vero Felicissimus dux ac propugnator erat acerrimus. Aiebat ille, lapsorum neminem in Ecclesiam recipiendum esse; hic vero lapsos omnes absque pœnitentia mox suscipi debere. At inter duo hæc extrema, Catholica incedens Ecclesia, via media sic lapsis pacem dabat, ut tamen prævia pœnitentia (ut vidimus) ipsi sibi aditum patefacerent. Felicissimus igitur Romam veniens, quem sibi adversarium magis sciret, Novatianum declinavit, et ad Cornelium se contulit; apud quem severitatis inter alia redarguit S. Cyprianum, quod non omnes, sed quos vellet, delectu habito, lapsos reciperet. Quamobrem coactus est Cyprianus, suis, quas diximus, litteris adversus Felicissimum, ejusque sectarios, ad Cornelium Apologiam scribere, qua impiorum scelera aliqua saltem ex parte redderet notiora; et primum quod spectat ad veniam lapsis impertiendam, quam illi ab exordio persecutionis adversati sint ecclesiasticæ disciplinæ declarat; sed præmittit hæc, dicens [1] :

17. *Scelera schismaticorum.* — « Nec me oportet, frater carissime, paria nunc cum illis facere, et ea quæ commiserunt, atque hucusque committunt, meo sermone decurrere; cum considerandum sit nobis, quid proferre et scribere sacerdotes Dei oporteat, nec tam dolor apud nos debeat, quam pudor loqui; et ne videar provocatus maledicta potius quam crimina, et peccata congerere. Taceo itaque de fraudibus Ecclesiæ factis, conjurationes et adulteria et varia delictorum genera prætereo. Unum illud, in quo non mea, nec hominum, sed Dei causa est, de eorum facinore non puto esse reticendum, quod a primo statim persecutionis die, cum recentia delinquentium facinora fervèrent, et sacrificiis nefandis non tantum diaboli altaria, sed adhuc manus ipsæ lapsorum atque ora fumarent : communicare cum lapsis, et pœnitentiæ agendæ intercedere non destiterunt. Clamat Deus [1] : Sacrificans diis eradicabitur, nisi Domino soli. Et Dominus in Evangelio [2] dicit : Qui me negaverit, negabo illum. Et alio loco [3] indignatio et ira divina non tacet, dicens : Illis fudistis libamina, et illis imposuistis sacrificia; super hæc non indignabor? dicit Dominus. Et intercedunt, ne rogetur Deus, qui indignari se ipse testatur. Intercedunt, ne exoretur precibus et satisfactionibus Christus, qui negantem se negare profitetur.

18. « Nos [4] in ipso persecutionis tempore de hoc ipso litteras misimus, nec auditi sumus, Concilio frequenter coacto, non consensione tantum nostra, sed et comminatione decrevimus, ut pœnitentiam fratres agerent, ut pœnitentiam non agentibus nemo temere pacem daret. Et illi contra Deum sacrilegi, contra sacerdotes Dei impio furore temerarii, de Ecclesia recedentes, et contra Ecclesiam parricidalia arma tollentes, elaborant (ut opus suum diaboli malitia consummet) ne vulneratos divina clementia in Ecclesia sua curet; miserorum pœnitentiam mendaciorum suorum fraude corrumpunt, ne Deo indignanti satisfiat; ne Christum Dominum suum, qui christianus esse vel erubuit ante, vel timuit, postmodum quærat; ne ad Ecclesiam, qui de Ecclesia recesserat, redeat. Datur opera, ne satisfactionibus et lamentationibus justis delicta redimantur, ne vulnera lacrymis abluantur; pax vera falsæ pacis mendacio tollitur; salutaris sinus matris, noverca intercedente, præcluditur, ne de pectore atque ore lapsorum fletus et gemitus audiatur. Compelluntur adhuc insuper lapsi, ut linguis, atque ore, quo in Capitolio ante deliquerant, sacerdotibus convicium faciant, confessores, et virgines, et justos quosque fidei laude præcipuos, atque in Ecclesia gloriosos, contumeliis et maledicis vocibus prosequantur : a quibus quidem non tam nostrorum modestia et humilitas et pudor cæditur, quam illorum ipsorum spes et vita laceratur. »

19. Post hæc et alia S. Cyprianus multa de necessitate satisfactionis et pœnitentiæ, quam conabantur illi prorsus auferre, locutus, hæc de iisdem subdit : « Quibus etiam satis non fuit ab Evangelio recessisse, spem lapsis satisfactionis et pœnitentiæ sustulisse, fraudibus involutos, vel adulteriis commaculatos, vel sacrificiorum funesta contagione pollutos, ne Deum rogarent, ne in Ecclesia exomologesin criminum facerent, ab omni et sensu, et fructu pœnitentiæ removisse; nisi foris sibi extra Ecclesiam, et contra Ecclesiam constituissent conventiculum perditæ factionis, cum male sibi consciorum, et Deum rogare et satisfacere nolentium caterva confluerct. Post ista, adhuc insuper pseudoepiscopo sibi ab hæreticis constituto, navigare audent, et ad Petri cathe-

[1] Cypr. eadem epist. LV.

[1] Exod. XXII. — [2] Matth. X. — [3] Isai. LVII. — [4] Cypr. eadem epist. LV.

dram atque ad Ecclesiam principalem, unde unitas sacerdotalis exorta est, a schismaticis et profanis litteras ferre; nec cogitare eos esse Romanos, quorum fides, Apostolo [1] prædicante, laudata est; ad quos perfidia habere non possit accessum. » Hæc de Romana Ecclesia Cyprianus, ad quam schismatici frustra eumdem criminaturi propere navigassent; nam subdit :

20. « Quæ autem causa veniendi, et pseudoepiscopum contra episcopum factum nuntiandi? Aut enim placet illis quod fecerunt, et in suo scelere perseverant; aut si displicet et recedunt, sciunt quo revertantur. Nam cum statutum sit omnibus nobis, et æquum sit pariter et justum, ut uniuscujusque causa illic audiatur, ubi est crimen admissum, et singulis pastoribus portio gregis sit adscripta, quam regat unusquisque et gubernet, rationem sui actus Domino redditurus; oportet utique eos, quibus præsumus, non circumcursare, nec episcoporum concordiam cohærentem sua subdola et fallaci temeritate collidere; sed agere illic causam suam ubi et accusatores habere et testes sui criminis possint. »

21. Hoc autem quod citat Cyprianus in Ecclesia esse statutum, ut primæ causæ in propriis cognoscantur Ecclesiis, apud Fabiani epistolam ad Hilarium scriptam legitur in hæc verba : « Peregrina vero judicia, salva in omnibus apostolica auctoritate, generali sanctione prohibemus : quia indignum est, ut ab externis judicentur, qui provinciales, et a se electos debent habere judices, nisi fuerit appellatum. Unde oportet, si quis episcoporum super certis accusetur criminibus, ut ab omnibus audiatur, qui sunt in provincia, episcopis; quia non oportet accusatum alicubi quam in foro suo audiri. » Cum igitur horum accessus ad Romanum Pontificem non fuerit prosequendæ appellationis causa, sed Cypriani accusandi atque Fortunati electionis confirmandæ gratia, non injuste idem S. Cyprianus videtur esse conquestus, cum alioqui (ut ex his quæ dicta sunt patet) ipse semper visus sit Apostolicæ Romanæ Sedi obsequentissimus, quam nuper in eadem epistola tam præclaro elogio exornavit.

22. Post hæc autem rerum gestarum idem Cyprianus [2] prosecutus historiam, de pseudoepiscopo Fortunato hæc addit : « Scire enim debes, frater carissime, cum, posteaquam pseudoepiscopus ab hæreticis factus est jam pæne ab omnibus esse desertum; namque ii quibus in præteritum præstigia obtendebantur, et dabantur verba fallacia, quod simul ad Ecclesiam regressuri dicerentur; posteaquam viderunt illic pseudoepiscopum factum, frustratos et deceptos se esse didicerunt, et remeant quotidie, atque ad Ecclesiam pulsant; nobis tamen, a quibus ratio Domino reddenda est, anxie ponderantibus, et sollicite examinantibus, qui recipi et admitti ad Ecclesiam debeant. Quibusdam enim ita aut crimina sua obsistunt, aut fratres obstinate et firmiter renituntur, ut recipi omnino non possint cum scandalo et periculo plurimorum. Neque enim sic putamina quædam colligenda sunt, ut, quæ integra et sana sunt, vulnerentur; nec utilis aut consultus est pastor, qui ita morbidas et contactas oves gregi admiscet ut gregem totum mali cohærentis afflictatione contaminet.

23. « O si posses, frater carissime, istic interesse nobiscum, cum pravi isti et perversi de schismate revertuntur; videres quis mihi labor sit persuadere patientiam fratribus nostris, ut animi dolore sopito, recipiendis malis curandisque consentiant. Namque ut gaudent et lætentur, cum tolerabiles et minus culpabiles redeunt; ita e contra fremunt et reluctantur quoties inemendabiles et protervi, et vel adulteriis vel sacrificiis contaminati, et post hæc adhuc insuper et superbi sic ad Ecclesiam remeant, ut bona intus ingenia corrumpant. Vix plebi persuadeo, imo extorqueo, ut tales patiantur admitti. At justior factus est fraternitatis dolor ex eo, quod unus atque alius, obnitente plebe et contradicente, mea tamen facilitate suscepti, pejores extiterunt quam prius fuerant; nec fidem pœnitentiæ servare potuerunt, quia nec cum vera pœnitentia venerant.

24. « De istis vero quid dicam, qui nunc ad te cum Felicissimo omnium criminum reo navigaverunt, legati a Fortunato pseudoepiscopo missi, tam falsas ad te litteras afferentes, quam est et ipse, cujus litteras ferunt, falsus; quam est ejus peccatorum multiplex conscientia; quam execrabilis vita, quam turpis; ut, etsi in Ecclesia essent, ejici tales debuissent? Denique quia conscientiam suam norunt, nec nos audent adire, aut ad Ecclesiæ limen accedere, sed foris per provinciam circumveniendis fratribus et spoliendis pererrant, et omnibus jam satis noti, atque undique pro suis facinoribus exclusi, illuc etiam ad vos navigant; neque enim potest illis frons esse ad nos accedendi, aut apud nos consistendi, cum sint acerbissima et gravissima crimina, quæ eis a fratribus ingerantur. Si judicium nostrum voluerint experiri, veniant. Denique si qua illis excusatio et defensio potest esse, videamus quem habeant satisfactionis suæ sensum, quem afferant pœnitentiæ fructum. Nec Ecclesia istic cuiquam clauditur, nec episcopus alicui denegatur; patientia et facilitas et humanitas nostra venientibus præsto est; opto omnes in Ecclesiam regredi; opto universos commilitones nostros intra Christi castra et Dei Patris domicilia concludi; remitto omnia, multa dissimulo; studio et voto colligendæ fraternitatis, etiam quæ in Deum commissa sunt, non pleno judicio religionis examino; delictis plusquam oportet remittendis, pene ipse delinquo. Amplector prompta et plena delectione cum pœnitentia revertentes, peccatum suum satisfactione humili et simplici confitentes. Si qui autem sunt [1], qui putant se ad Ecclesiam non precibus, sed minis regredi posse, aut existimant aditum se sibi non lamentationibus et satisfactionibus, sed terroribus facere; pro certo habeant, contra tales clausam stare Ecclesiam Domini, nec castra Christi invicta et fortia,

[1] Rom. I. — [2] Cypr. eadem epist. LV.

[1] Cypr. eadem epist. LV.

et Domino tuente munita, minis cedere. Sacerdos Dei Evangelium tenens, et Christi præcepta custodiens, occidi potest, non potest vinci; » et paulo post :

25. « An ad hoc, frater carissime, deponenda est Catholicæ Ecclesiæ dignitas, et plebis intus positæ fidelis atque incorrupta majestas, et sacerdotalis quoque auctoritas et potestas, ut judicare se velle dicant de Ecclesiæ proposito extra Ecclesiam constituti? de christiano hæretici? de sano saucii? de integro vulnerati? de stante lapsi? de judice rei? de sacerdote sacrilegi? Quid superest, quam ut Ecclesia Capitolio cedat; et recedentibus sacerdotibus, ac Domini altare removentibus in cleri nostri sacrum venerandumque consessum simulacra atque idola cum aris suis transeant; et Novatiano declamandi adversus nos, atque increpandi largior et plenior materia præstetur, si ii qui sacrificaverunt, et Christum publice negaverunt, non tantum rogari, et sine acta pœnitentia admitti, sed adhuc insuper cœperint terroris sui potestate dominari? Si pacem postulant, arma deponant. Si satisfaciunt, quid minantur? aut si comminantur, sciant quia a sacerdotibus non timentur. Neque enim et Antichristus, cum venire cœperit, introibit Ecclesiam, quia minatur, aut armis ejus et violentiæ ceditur, quia resistentes perempturum se esse protitetur.

26. « Armant nos hæretici, dum putant nos sua comminatione terreri; nec in pace nos dejiciunt, sed magis erigunt et accendunt, dum ipsam pacem persecutione pejorem fratribus faciunt. Et optamus quidem, ne, quod loquuntur furore, impleant crimine; ne, qui verbis perfidis et crudelibus peccant, factis quoque delinquant. Oramus ac deprecamur Deum (quem provocare illi et exacerbare non desinunt) ut eorum corda mitescant, et furore deposito ad sanitatem mentis redeant: ut pectora operta delictorum tenebris, pœnitentiæ lumen agnoscant, et magis petant fundi pro se preces atque orationes antistitis, quam ipsi fundant sanguinem sacerdotis. Si autem in suo furore permanserint, atque in istis insidiis ac minis suis parricidalibus crudeliter perseveraverint, nullus Dei sacerdos sic infirmus est, sic jacens et abjectus, sic imbecillitate humanæ mediocritatis invalidus, qui non contra hostes et impugnatores Dei divinitus erigatur, cujus non humilitas et infirmitas vigore et robore Domini protegentis animetur. Nostra nihil interest, aut a quo, aut quando perimamur, mortis et sanguinis præmium a Domino recepturi. Illorum flenda et lamentanda concisio est, quos sic diabolus excæcat, ut æterna gehennæ supplicia non cogitantes, Antichristi jam propinquantis adventum conentur imitari. » Hæc et alia id genus. Rogat demum ipse Cyprianus [1] Cornelium, ut eadem a se scriptam epistolam coram Romano clero legi faciat; ut si quid indignum ab illis acceptum in eorum pectoribus insedisset, procul expelleretur; nam ait : « Et quanquam sciam, frater carissime, pro mutua dilectione quam debemus et exhibemus invicem nobis, Florentissimo illic clero tecum præsidenti, et sanctissimæ atque amplissimæ plebi legere te semper litteras nostras; tamen nunc et admoneo, et peto, ut, quod alias sponte atque honorifice facis, etiam petente me facias, ut hac epistola mea lecta, si quod illic contagium venenati sermonis, et pestiferæ seminationis irrepserat, id omne de fratrum auribus, et pectoribus exuatur, et bonorum integra ac sincera dilectio ab omnibus hæreticæ detractionis sordibus repurgetur. »

27. Quod autem hac epistola, et in libro de Lapsis tertio, fecerit S. Cyprianus de Capitolio mentionem; neminem fallat, ut existimet de Romano Capitolio esse intelligendum; eam enim vocem usurpari solitam pro cujusque civitatis publico loco, in quo sacrificia offerre solerent; ac proinde non de Romano, sed Carthaginensi Capitolio esse dictum, quæ notavimus in Romanum Martyrologium [1], satis aperte declarant. Sed et illud hic oportuit rememorasse; quod cum hac eadem epistola Cyprianus a schismaticis exagitatus sacerdotii sui institutionem et originem revocat in memoriam, et in ea functione quadriennio se jam probatum affirmat, cum nonnisi anno Domini ducentesimo quinquagesimo sedem Carthaginensem capessivisse; a quo tempore (ut exacte deducta temporis chronologia est demonstratum) absoluto anno quarto, quintus hic Cypriani sedis connumeretur.

28. *Vera de lapsis recipiendis doctrina auctoritate Romanæ Ecclesiæ in universis Ecclesiis firmata.* —Quid vero de schismaticis post hæc actum sit, haud satis compertum haberi potest. Persecutio enim hoc eodem anno iterum renovata, has in præsentiarum controversias diremisse visa est; etenim quam ex superioribus litteris ex Synodo ad Cornelium datis de indulgentia lapsis pœnitentibus omnibus concessa, persecutionem imminere pluries divinitus demonstratum fuerat; jam tum cœpisse, cum has de schismaticis Cyprianus ad Cornelium litteras dedit, certum est. Nam fuisse tunc edictum propositum; seque in circo acclamationibus populi ad leonem postulatum paulo antequam illas scriberet litteras, tradit. Remansisse autem Felicissimum cum suis extra Ecclesiam in schismate, facile potest intelligi; nam indulgentia ex Concilio pœnitentibus lapsis concessa, nequaquam iis opitulari poterat, qui absque ullo pœnitentiæ vestigio, obstinato, duro atque procaci animo, se in Ecclesiam (ut vidimus) debere recipi contendebant.

29. Secundum enim quod tum in dicto Concilio Carthaginensi, tum etiam in Romano sub Cornelio statutum fuit, ut lapsis pœnitentibus tantum pateret Ecclesia, id in posterum in Ecclesia observatum fuisse constat. Nam sic Pacianus [2] adversus Novatianum secta hominem ait : « Scito, frater, hanc ipsam pœnitentiæ veniam non passim omnibus dari, nec antequam aut interpretatio divinæ voluntatis, aut forsitan visitatio fuerit, relaxari : magno pondere

[1] Cypr. eadem epist. LV.

[1] Martyr. Rom. die 29 Novembris. — [2] Pacianus ad Symp. ep. I.

magnoque libramine post multos gemitus, effusionemque lacrymarum, post totius Ecclesiæ preces, ita veniam pœnitentiæ non negari, ut judicaturo Christo nemo præjudicet. » Hæc ipse. Permansit ergo suo robore firmum Romani Concilii decretum multorum episcoporum sententia examinatum, atque auctoritate pontificia stabilitum : sic lapsis veniam esse dandam, si vere pœnitentes accederent, et præscriptam ecclesiasticis legibus pœnitentiam peragere non despicerent, atque in magna animi summissione peterent se recipi in Ecclesiam.

30. Quod quidem (ut superius est demonstratum ex cleri Romanæ Ecclesiæ litteris) non recens fuit episcoporum deliberatione sancitum; sed quod semper Romana Ecclesia observasset, id fuerit cæteris orbis Ecclesiis edita sacra lege præscriptum, quæ pariter cum severitate clementiam haberet admixtam. Nam indulgendum pœnitentibus justa causa illi statuerunt; nimirum si vitæ exitus immineret, si ad futurum certamen persecutione instante recipiendi atque armandi essent, qui olim extitissent militiæ desertores; his vel aliis casibus, quos ratio suaderet, voluerunt ecclesiasticam indulgentiam pœnitentibus impertiri; illis vero eam tantummodo denegari, qui absque prævia pœnitentia indulgentiam procaciter poscerent; quod constat semper in Ecclesia Catholica inviolabiliter custoditum; nimirum ut, secundum Domini in parabola de Samaritano sententiam [1], peccatorum vulneribus præsules oleum et vinum infundant.

31. Cæterum non tantum hæc statuens Cornelius papa, et Cyprianus promulgans in Africa, adversus ejusmodi pestem Novatianum gnaviter laborarunt; sed quotquot ubique locorum catholici essent episcopi, quod scirent Romæ statutum probantes, et in Romanæ Ecclesiæ sententiam pedibus abeuntes, novæ Novatiani restiterunt impietati. Edidit inter alios ea in re Dionysius episcopus Alexandrinus specimen egregium, ut constat ex scriptis ab eo litteris ad Dionysium tunc Ecclesiæ Romanæ presbyterum, quarum meminit Eusebius, dicens [2] : « Quarta Dionysii epistola de Baptismate ad Dionysium Romæ tum quidem presbyterii munere donatum, non multo post tamen episcopum illius Ecclesiæ factum, præscripta est; ex qua testimonium quam præclarum ille ipse Dionysius Romanus propter incredibilem dicendi vim, et virtutem admirabilem, a Dionysio Alexandrino consecutus fuerit, satis constare poterit. Post alia quædam de Novatiano exposita, ad hunc his fere verbis scribit : Contra Novatianum certe, qui Ecclesiam tam misere discidit; qui fratres quosdam ad impietatem atque blasphemiam attraxit; qui scelestissimam de Deo Patre doctrinam invexit; qui benignissimum Dominum nostrum Jesum Christum tanquam inclementem, et crudelem falso calumniatus fuit; qui præter hæc omnia sanctum baptismatis lavacrum abrogavit; qui fidem ac confessionem, quæ baptismum præcedunt, condemnavit; qui denique ab illis, qui aliquo vitiorum genere se infecerant, Spiritum sanctum (quamvis spes esset reliqua illius aut in eorum mentibus permanendi, aut ad eos denuo redeundi) omnino depulit, fugavitque; non sine causa grave odium concepimus. » Hæc Dionysius; qui tantum abest ut Novatiano ad suæ communicationis partes eum quavis arte vel fucato colore adducere satagenti assensum præbuerit, ut potius alios ab eo deceptos ipse sit conatus ad sinceram reducere veritatem: siquidem Fabium Antiochenæ Ecclesiæ episcopum titubantem, et Novatiani litteris, propemodum persuasum, suis ad eum datis litteris, in catholica communione stabilire conatus est.

32. At de ejusmodi Dionysii ad Fabium Antiochenum litteris Eusebius [1] his verbis meminit : « Eidem Fabio, aliqua ex parte ad illius schisma Novatiani inclinato, Dionysius episcopus Alexandriæ scribens, ubi cum alia multa de pœnitentia in litteris ad eum missis persecutus fuisset; tum martyrum certamina, quæ Alexandriæ jam nuper subierant, ostendisset; præter alias res gestas, quas narrat, facinus præterea memorabile et plenum admirationis explicat; quod quidem huic nostræ historiæ mandare, necesse putavi. Sic enim se habet. Hanc unam rem gestam exempli gratia, quæ apud nos evenit, tibi exponam.

33. « Erat quidam Serapion apud nos fidelis senex, qui licet magnam vitæ partem integre et incorrupte transegisset, tempore tamen persecutionis præ imbecillitate animi lapsus est. Hic sæpenumero in Ecclesiam denuo recipi supplex postulabat; sed nemo, quia idolis sacrificasset, ejus postulationi aliquando auscultavit, quin in gravem morbum delabens, triduo deinceps mutus et absque sensu vixit; quarto autem die paululum relevatus, nepotem ad se accersit, sicque alloquitur : Quousque, filii, me detinetis? properate obsecro, et me ocius dimittite; aliquem ex presbyteris advoca ad me. Quæ cum dixisset, iterum fuit mutus. Puer currit ad presbyterum; nox jam erat. Ille forte morbo vexatus accedere ad eum non poterat; sed tamen quoniam a me quidem mandatum dabatur, ut, qui jam essent e vita migraturi, sanctorum mysteriorum (dummodo peterent, et vel maxime si antea, dum integra valetudine erant supplices petivissent) participes fierent, sicque cum pace dimissi, et bona spe confirmati, ex hac luce decederent; puero exiguam quamdam Eucharistiæ partem dedit, præcipiens, ut eam madefactam in os senis infunderet. Quam puer secum afferens, rediit. Cui jam appropinquanti, priusquam cum eo quod gestabat intraret ædes, Serapion, denuo voce recuperata, dixit : Venisti, fili? tametsi presbyter non potest venire, tu tamen præsta quod tibi in mandatis dedit, et dimitte me abire. Particulam igitur puer, quam apportarat, madefactam in os senis infudit. Atque ille simulatque eam pedetentim per fauces demiserat, illico extremum spiritum

[1] Luc. x. — [2] Euseb. lib. vii. c. 7.

[1] Euseb. lib. vi. c. 46.

edidit. An non igitur satis constat eum fuisse reservatum, et usque eo in vita mansisse, quoad esset penitus culpæ vinculis solutus? et ita labe, qua erat idolis immolando aspersus, omnino deleta, posset pro multis bonis, quæ gessisset in vita, in numerum confessorum referri? » Hæc Dionysius, indicans pariter easdem leges in Ægypto servari solitas de lapsis, quæ Romæ antea atque etiam in Africa fuerant constitutæ; nimirum lapsos probandos prius in pœnitentia, nec nisi ea absoluta recipiendos; illo tamen excepto casu, cum pœnitens graviter laborans infirmitate, ex hac vita migraturus videretur; tunc quippe illi pacem dandam, et Eucharistiam esse impertiendam, vel aliis, quibus ex causa communicandum recta ratio suaderet.

34. Quod autem ad Fabium Antiochenum episcopum pertinet, ad illum Cornelius papa (cujus præcipui muneris erat, quod Dominus Petro jusserat et omnibus ejus successoribus, confirmare labentes fratres) de Novatiano ejusque schismatis origine atque progressu dedit epistolam, quam superius recitavimus. Magnam sane attulisse utilitatem Cornelii litteras de Novatiano tam exacte conscriptas, ex eo possumus intelligere, quod Hippolytus ejusdem Antiochenæ Ecclesiæ presbyter, jam penitus addictus Novatiano, resipuerit; et subiturus martyrium, nobilem atque præclaram confessionem ediderit catholicæ veritatis; cujus etiam natalis dies, una cum trophæo suæ professionis, inscriptus habetur ecclesiasticis monumentis, hoc insignitus elogio [1] : « Antiochiæ passio beati Hippolyti presbyteri ; qui Novati schismate aliquantulum deceptus, sed operante gratia Christi correctus ad unitatem Ecclesiæ rediit, pro qua et in qua postea illustre martyrium consummavit. Hic rogatus a suis, quænam secta verior esset; execratus dogma Novati, eam fidem dicens esse servandam, quam Petri cathedra custodiret, jugulum præbuit. » Cecinit itidem Hippolyti olim Novatiani confessionem Prudentius; licet commisceat illum Hippolyto militi atque Hippolyto Portuensi episcopo : sed tres illos inter se esse distinctos, nostris Notis [2] perspicue demonstravimus. Sic autem cum de hoc agit, habet [3] Prudentius :

Invenio Hippolytum, qui quondam schisma Novati
 Presbyter attigerat, nostra sequenda negans :
Usque ad martyrii provectum insigne, tulisse
 Lucida sanguinei præmia supplicii.
Nec mirere senem perversi dogmatis olim
 Munere ditatum catholicæ fidei,
Cum jam vesano victor raperetur ab hoste,
 Exultante anima, carnis ad exitium.
Plebis amore suæ, multis comitantibus ibat.
 Consultus quænam secta foret melior,
Respondit : Fugite, o miseri, execranda Novati
 Schismata : Catholicis reddite vos populis.
Una fides vigeat, prisco quæ condita templo est :
 Quam Paulus retinet, quamque cathedra Petri.
Quæ docui, docuisse piget; venerabile martyr
 Cerno, quod a cultu rebar abesse Dei.

[1] Martyrol. Rom. die 30 Januar. — [2] Martyrol. Rom. ubi supra. — [3] Prudent. Peristeph. hymn. 11.

Quo modo autem complures Orientales episcopi, qui Novatiano inhæserant, reddita Ecclesiæ pace, relicto eo, ad Catholicam Ecclesiam redierint, suo loco dicemus.

35. Sed antequam hoc anno persecutio rursum Ecclesiam infestaret, placuit episcopis Orientalibus (eo quod cernerent Ecclesiam Antiochenam, schismate Novatiani æque discissam, magnam passam esse jacturam) Antiochiæ Synodum habere; ad quam e Cappadocia, Asia, Syria, atque Ægypto etiam constat fuisse vocatos episcopos. Cujus quidem Concilii cum Acta exciderint, ex Dionysii episcopi Alexandrini litteris tantum Eusebius [1] meminit, dum recenset epistolas ab ipso diversis ex causis scriptas; quibus facile declaratur Dionysius, perinde ac Cyprianus in Africa, in Ægypto adversus Novatiani schisma magno studio laborasse; id enim tituli epistolarum, quæ ab ipso eo argumento sunt scriptæ, plane significant. Nam ait Eusebius :

36. « Scribit præterea idem Dionysius epistolam de Pœnitentia ad eos qui erant in Ægypto; in qua simulac vitiorum gradus descripsit, ea etiam, quæ sibi videbantur statuenda de iis qui ingruente persecutionis tempestate lapsi fuissent, tradit. Extat item liber illius, separatim ad Cononem Hermopolitanæ Ecclesiæ episcopum de Pœnitentia scriptus; alius etiam hortatorius ad gregem Ecclesiæ Alexandrinæ, cui ipse præfuit; » et paulo post : « Epistolas porro ad fratres Laodiceæ, quibus Thelymidres præerat episcopus; et ad fratres Armeniæ, quibus Merusanes episcopus præficiebatur, de Pœnitentia itidem conscripsit. His omnibus accedit epistola quam ad Cornelium episcopum Romanum scripsit; eumque propter illius epistolam contra Novatianum (al. Novatum), quæ ad ejus manus pervenerat admodum commendat; in qua aperte ostendit, se tum ab Heleno Ciliciæ Tarsensis episcopo advocatum, tum a reliquis qui cum eo erant, nempe Firmiliano Cappadociæ episcopo, et Theoctisto episcopo Cæsareæ Palæstinæ, ut ad Concilium Antiochiæ conventum adventaret, ubi quidam omni animi contentione Novatiani schisma corroborare nitebantur; » et paulo post : « Est alia item Dionysii epistola fratribus qui Romæ erant, de Ministeriis Ecclesiæ, missa per Hippolytum; alia ejusdem de Pace; scripta etiam alia de Pœnitentia : Confessoribus præterea, qui illic Novatiani opinione erant a veritate abducti, alia, iisdem ad Ecclesiam denuo reversis reductisque alias duas misit. » Hæc de epistolis Dionysii Alexandrini, dicti schismatis occasione datis, Eusebius, qui eas legit.

37. *Libellum de Laude martyrii scribit Cyprianus.* — Idem vero auctor eodem quoque contextu recenset ejusdem Dionysii epistolam, qua se certiorem factum diceret de obitu Fabii episcopi Antiocheni; in locumque ejus fuisse subrogatum Demetrianum, admonuit. Porro Eusebius sub horum etiam imperatorum tempore illius mortem, hujus vero subrogationem in Chronico ponit. Idem quoque alias

[1] Euseb. lib. VI. c. ult.

lucubrationes ejusdem Dionysii relegens, scriptum tradit ab eodem librum de Martyrio ad Origenem. Quo etiam tempore Cyprianus, de persecutione ventura (ut dictum est) divinitus admonitus, cum in reparandis ad futurum certamen lapsis, tum in exhortandis fidelibus ad promerendam martyrii coronam sollicitus fuit. Tunc temporis enim ad Moysen, Maximum, et alios nominatos sæpius confessores de Laude martyrii præclarum libellum conscripsit; quem indignissime tulimus a momo illo (Erasmum intelligimus) librorum omnium arbitro atque censore, Cypriani esse negari, illo uno peculiari sibi argumento, quod visus sit ei a stylo Cypriani diversus; parum memor, quid de ejusdem auctoris dictione S. Augustinus [1] conscribat, nimirum non semper eum servasse idem dicendi genus, nempe interdum sublime sectari et verborum exuberantia copiosum, aliquando vero uti humili atque summisso, sed sæpius temperato.

38. Conferat quisque prudens libellum illum cum libello Apologetico ad Demetrianum proconsulem scripto, vel cum epistola ad Donatum [2]; et plane ex iisdem facierum lineamentis ab eodem auctore scripta eadem prodiisse cognoscet; sed et alia quoque Pamelius perspicaci intuitu signa considerat, quibus germanum esse Cypriani libellum illum, quisque facile judicabit. Auctor enim ea scriptione de Laude martyrii, quod ad subeundam animo libenti pro Christo mortem classicum caneret (quod argumenti ratio postularet) sublimiori dicendi genere visus est uti debere. Nec est par ratio, si idem scribens de Exhortatione martyrii eodem argumento libellum ad Fortunatum, humiliori usus est dictione; nam (quod ille hoc postularat) totus auctor versatur in genere deliberativo, parænetićamque ex instituto prosecutus est orationem. Sed de Laude martyrii scribens ad confessores, diversam prorsus iniens dicendi rationem, pennis eloquentiæ se mirifice extulit.

39. Porro Moysen ipsum, cæteris fama celebriorem, hoc ipso anno martyrium consummasse ante Concilium Romæ celebratum, litteræ Cornelii papæ declarant, in quibus hæc de ipsius Moysis martyrio habentur [3] : « Cujus (nempe Novatiani) amentem audaciam et insolentiam etiam Moyses beatus martyr, qui nuper apud nos fuit eximio et admirabili martyrio decoratus, dum adhuc in vita manebat, perspicue animadvertens; tum illi, tum aliis quinque presbyteris, qui una cum illo sese ab Ecclesia segregavissent, fidelium societate et communione interdixit. » Cæterum idem in Martyrologio [4] sic passus sub Decio dicitur; quod persecutio ab auctore denominata, post obitum quoque ipsius, etiam Valeriani temporibus, multis exemplis reperitur sic dicta. In libro de Romanis Pontificibus, incerto tamen auctore, in Fabiano, idem Moyses in carcere defunctus dicitur. Sed cum Cornelius adeo eximio martyrio Moysen decoratum prædicet; in theatro potius, spectante populo, quam in carcere absque arbitro, eum martyrio coronatum fuisse putamus. Verum et multa alia ibi sunt in quibus (quod superius est demonstratum) auctorem constat hallucinatum.

40. Ex eodem quoque Cypriani libello de Laude martyrii, satis liquet immanem illam luem, quæ universum fere depasta est orbem, hoc anno cœptam fuisse; nam hæc ibi leguntur : « Quanta martyrii habenda sit dignitas, ad cujus gloriam nos cogere etiam lues cœpit; » sed quæ hoc anno exordiens majori accessione in dies aucta, sequenti vero anno longe lateque diffusa, in immensum propemodum crevit immaniter sæviendo. De ea, ejusque origine atque progressu, agemus anno sequenti. Hoc enim tempore haud adeo acriter invasisse videtur genus humanum; nam, quantum ex rebus hoc anno gestis constat, haud interceptus apparet humanæ consuetudinis usus. Ab hoc igitur anno numerandum est decennium illud, quo pestis reperitur esse grassata; quo etiam, secundo inchoante imperii Galli et Volusiani anno, et Domini ducentesimo quinquagesimo quinto, ab Eusebio æque in Chronico ponitur. Una igitur simul progressa videtur cum persecutione imperatorum sæviens pestilentia; ut appareat, scelerum impiorum ultricem, et sanguinis christiani eamdem vindicem prodiisse.

41. *Persecutione instante per epistolas Cyprianus Christianos in fide corroborat.* — At jam de ea quam excitatam diximus hoc anno a Gallo et Volusiano persecutionem in Ecclesiam Dei, historiam persequamur. Dionysius [1] episcopus Alexandrinus, qui hoc vivebat tempore, in epistola ad Hermammonem, quam citat Eusebius, de ea agit his verbis : « Gallus neque Decii recogitavit calamitatem, neque antea secum quid tandem illum (nempe Decium) de gradu dejecisset diligenter consideravit; sed in eumdem lapidem, licet perspicue ante illius oculos positum cum suo magno malo impegit. Qui, cum regnum ejus prospero fortunæ flatu ferretur, et res omnes ad voluntatem fluerent, sanctos ac pios viros, qui pro pace ejus imperii, proque vitæ incolumitate enixe Deum precabantur, crudeliter exegit; et propterea una cum illis preces pro ipso ad Deum fusas penitus a se avertit. » Hæc Dionysius.

42. Maximam certe significat ac plane memorabilem, ob Decii persecutionem, illatam cladem imperio, ex eaque divinæ ultionis de effuso christiano sanguine monumentum cunctis perspicuum remansisse; cum non Decius tantum (ut dictum est) miserando interitu mox sublatus, et filius pariter periisset; sed tanta affectum clade Romanum imperium fuerit, ut tunc primum, pro pace redimenda, Scythis Romanus populus tributum pependerit [2]. Cum vero Gallus imperator ipso sui imperii exordio pacem Ecclesiæ reddidisset, atque adeo hac ex parte de Christianis optime meritus esset, Ecclesiarum præsules, accepti beneficii memores, pro Galli ejusque

[1] August. de Doctrin. Christ. lib. IV. c. 12. et 21. — [2] Cypr. ep. II. edit. Pamel. — [3] Apud Euseb. lib. VI. c. 35. in fin. — [4] Martyrol. Rom. 25 Nov.

[1] Dionys. Alex. apud Euseb. lib. 7. c. 1. — [2] Pom. Lat. in Gallo.

filii imperatorum salute Deum enixius precabantur. At cum iidem consopitam excitarent rursus in Christianos persecutionem; eorum quoque felicitatis alea inversa est; quænam vero mala tum ipsum, tum Romanum imperium afflictarint, suo loco dicemus.

43. Hanc ergo persecutionem S. Cyprianus (ut demonstratum est) oraculis divinis admonitus, antea subodoratus, festinavit pœnitentes lapsos in Ecclesiam restituere; eosdemque sic in castra receptos, ad prœlium venturum divinis Sacramentis armare; et cum præsentes oratione, tum etiam absentes suis scriptis in fide virtute constantiæ roboravit. Extat enim ejus argumenti præclara ejusdem epistola, qua Tibaritanos [1] ad martyrii sustinentiam cohortatus, quid de futura mox persecutione eademque acerbissima acceperit, his verbis significavit : « Cum Domini instruentis dignatione instigemur sæpius; amplius et admoneamur; ad vestram quoque conscientiam admonitionis nostræ sollicitudinem perferre debemus. Scire enim debetis, et pro certo credere ac tenere, pressuræ diem super caput esse cœpisse, et occasum sæculi atque Antichristi tempus appropinquasse, ut parati omnes ad prœlium stemus, nec quicquam nisi gloriam vitæ æternæ et coronam confessionis Dominicæ cogitemus.

44. « Nec putemus talia esse quæ veniunt, qualia fuerunt illa quæ transierunt; gravior nunc et ferocior pugna imminet, ad quam fide incorrupta et virtute robusta parare se debent milites Christi; considerantes idcirco se quotidie calicem sanguinis Christi bibere, ut possint et ipsi propter Christum sanguinem fundere ; » et post multa : « Neque aliquis ex vobis, fratres dilectissimi, futuræ persecutionis metu, aut Antichristi imminentis adventu sic terreatur, ut non evangelicis exhortationibus et præceptis ac monitis cælestibus ad omnia inveniatur armatus. Venit Antichristus, sed supervenit Christus; grassatur et sævit inimicus, sed statim sequitur Dominus passiones nostras et vulnera vindicaturus. » Hæc et alia plura eos in fide corroborans Cyprianus. At non recens hæc connumerata est persecutio; sed quæ haud longo tempore, veluti Alcyoniorum dierum brevis pacis interstitio, secuta antegressam Decii persecutionem, ejusdem quoque nomine (quod dictum est superius) persecutio est nominata. Quod autem hanc iterum repetitam, longe acerbiorem præterita fore prævideritr; haud fefellit oraculum; quippe quæ a Gallo, et Volusiano instaurata, et a Valeriano postea aucta temporis diuturnitate atque sævitia priorem, quæ sub Decio mota est, in omnibus superavit.

45. Tunc itidem eodem argumento, quo ad Tibaritanos, ad Fortunatum quoque librum scripsit de Exhortatione martyrii; hunc illum ipsum existimamus Fortunatum episcopum; ad quem (ut vidimus) aliosque collegas, idem Cyprianus, de quorumdam restitutione lapsorum consultus, epistolam [2] scripsit. Porro opus illud esse Cypriani germanum, nemo, qui leviter saltem Cypriani operum lectioni assueverit, non intelligit; quod insulse nimis a quopiam tributum Hilario, Pamelius ab extemporaneo invasore juste ac legitime vindicat, ac Cypriano custoditum servat. Videas in primis in ejusdem exordio miram cum dicta epistola ad Tibaritanos etiam in sententia ac verborum complexione consensionem : dum de persecutione, et proximo (quem putabat) Antichristi adventu, sic loquitur : « Desiderasti, Fortunate carissime, ut, quoniam persecutionum et pressurarum pondus incumbit; et in fine atque consummatione mundi, Antichristi tempus infestum appropinquare nunc cœpit : ad præparandas, et corroborandas fratrum mentes, de divinis Scripturis hortamenta componerem, quibus milites Christi ad cæleste et spirituale certamen animarem ; » et in fine : « Minatur Antichristus, sed Christus tuetur ; mors infertur, sed immortalitas sequitur. »

46. Peculiare namque fuit sanctis Patribus, ut qui ad Domini adventum sollicite vigilarent; cum vehementissimam aliquam in Ecclesia Dei excitari persecutionem cernerent, mundi exitium, Domini adventum, et, qui eum præcedere debeat, Antichristum existimarent appropinquare. Id tempore Neronianæ persecutionis urgentis, Domitiani, atque Severi, et aliorum, fuisse creditum, jam diximus, deque aliis dicturi sumus. Porro eamdem rationem in commentario conscribendo Cyprianus iniisse visus est, quam scribens contra Judæos habuit in consilio; nimirum ut per distincta capita, veluti penuarias cellas divinarum Scripturarum locis refertas, volumen illud perinde ac promptuarium elaboraret, ex quo innumera cohortandi fideles ad subeundum martyrium (ut videre est) argumenta suppeterent. Ad hujusmodi namque Cypriani exhortationes alludit Pontius diaconus in Vita ipsius, dum ait : « Quis martyres tantos exhortatione divini sermonis erigeret? Quis denique tot confessores frontium notarum secunda inscriptione signatos, et ad exemplum martyrii superstites reservatos, incentivo tubæ cælestis animaret? Bene tunc, et vere spiritualiter contigit, quod vir tam necessarius, tam multis et tam bonis rebus a martyrii consummatione dilatus est. »

47. *Cornelii papæ epistola ad Lupicinum Viennensem episcopum.* — Sed jam ad res Romanæ Ecclesiæ redeamus. Quam vehemens ibi, quantoque furore persecutio hæc grassari cœperit, perbrevis epistola Cornelii papæ ad Lupicinum Viennensem episcopum scripta docet. More majorum namque Romanus episcopus de persecutione iterum excitata ad aliarum Ecclesiarum episcopos litteras dedit, quibus eos strenue agere hortabatur. Sed harum omnium unæ tantum extant litteræ, ad Lupicinum [1] (ut diximus) Viennensem episcopum in hæc verba conscriptæ :

« Scias, frater carissime, arcam Dominicam vento persecutionis acerrime commoveri, et edictis

[1] Cypr. epist. LXVI. — [2] Idem ep. LIII.

[1] Extat tom. I. Biblioth. sanct.

imperatorum Christianos ubique tormentis variis affici; nam in urbe Romana imperator ad hoc constitutus est; unde publice neque in cryptis notioribus missas agere Christianis licet. Exhortetur itaque charitas vestra omnes credentes in Christum, ne timeant eos qui occidunt corpus, sed potius eum qui habet corpus et animam potestatem perdendi. Jam plures martyrio coronati sunt. Ora ut perficiamus cursum nostrum nobis a Domino revelatum. Vale frater in Domino, et saluta omnes qui nos amant in Christo. » Hæc Cornelius ipso persecutionis exordio, antequam teneretur; coronatis interea nonnullis (ut ait) martyrio, et inter alios, cujus ipse jam meminit litteris scriptis ad Fabium episcopum Antiochenum, Moyse Romano presbytero, sub Decio olim jam prope biennium detento in vinculis.

48. Quod autem ait imperatorem Romæ ad hoc institutum tunc fuisse; plane significat Volusianum Galli filium a patre Augusti nomine insignitum; nisi intelligi placeat Hostilianum Perpennam; qui (inquit Aurelius Victor in Gallo), regnantibus Gallo et Volusiano, imperator a senatu creatus, non multo post pestilentia absumptus est. Fortasse senatus, quod videret Gallum et Volusianum pacem reddidisse Ecclesiæ, ad exturbandos (quod cœperat Decius) Christianos, hunc ipsum in imperium provexit; Gallum vero et Volusianum ex senatus sententia a Decio cœptam, et ab Hostiliano instauratam prosecutos esse Christianorum vexationem. Errat plane Eutropius [1], qui Hostilianum, quem diximus, cum Gallo confundit; cum illi Vibius, et non Hostilianus, prænomen fuerit.

49. *Cornelium ad Centumcellas exulantem litteris prosequitur Cyprianus.* — Quod igitur Dionysius Alexandrinus (ut vidimus) de Gallo imperatore testetur, crudeliter exegisse sanctissimos viros; id quidem in primis in Catholicæ totius Ecclesiæ episcopum impie perpetratum, in ipsum nempe Cornelium Romanum pontificem, constat; qui post gloriosam tum suam, tum totius cleri sibi catholica communicatione conjuncti confessionem exul mittitur ad Centumcellas (describitur locus ille egregie a Plinio [2] Secundo). Illic vero positum Cornelium de prostrata perfidia triumphantem S. Cyprianus [3] his litteris prosecutus est :

50. « Cyprianus Cornelio fratri salutem.

« Cognovimus, frater carissime, fidei ac virtutis vestræ testimonia gloriosa; et confessionis vestræ honorem sic exultanter accepimus, ut meritis ac laudibus vestris nos quoque participes et socios computemus. Nam cum nobis et Ecclesia una sit, et mens juncta, et individua concordia; quis non sacerdos in consacerdotis sui laudibus tanquam in suis propriis gratuletur? aut quæ fraternitas non in fratrum gaudio ubique lætetur? Exprimi satis non potest, quanta istic exultatio fuerit et quanta lætitia, cum de vobis fortia, et prospera comperissemus; cum de te illic confessionis fratribus extitisse; sed et confessionem ducis de fratrum confessione crevisse; ut, dum præcedis ad gloriam, multos feceris gloriæ comites; et confessorem populum suaseris fieri, dum primus paratus es pro omnibus confiteri; ut non inveniamus quid prius in vobis prædicare debeamus, utrumne tuam promptam et stabilem fidem, an inseparabilem fratrum charitatem. Virtus illic episcopi præcedentis publice comprobata est; adunatio sequentis fraternitatis ostensa est, dum apud vos unus animus et una vox est, Ecclesia omnis Romana confessa est.

51. « Claruit, fratres carissimi, fides quam de vobis beatus Apostolus [1] prædicavit. Hanc laudem virtutis, et roboris firmitatem jam tunc et in spiritu prævidebat, et præconio futurorum merita vestra contestans, dum parentes laudat, filios provocabat. Dum sic unanimes, dum fortes estis, magna cæteris fratribus unanimitatis, et fortitudinis exempla tribuistis. Docuistis granditer Deum timere, Christo firmiter adhærere, plebem sacerdotibus in periculo jungi, in persecutione fratres a fratribus non separari, concordiam simul junctam vinci omnino non posse; quicquid simul petitur a cunctis, Deum pacis pacificis exhibere. Prosilierat adversarius terrore violento Christi castra turbare, sed quo impetu venerat, eodem impetu pulsus est; et quantum formidinis et terroris attulit, tantum fortitudinis invenit et roboris. Supplantare se iterum posse crediderat Dei servos, et velut tirones et rudes, quasi minus paratos, et minus cautos, solito suo more concutere. Unum primo aggressus, ut lupus ovem secernere a grege, ut accipiter columbam ab agmine volitantium separare tentaverat; nam cui non est adversus omnes satis virium, circumvenire quærit solitudinem singulorum; sed retusus adunati exercitus fide pariter et vigore, intellexit milites Christi vigilare jam sobrios et armatos ad prœlium stare; vinci non posse, mori posse; et hoc ipso invictos esse, quia mori non timent; nec repugnare contra impugnantes (cum occidere innocentibus nec nocentem liceat) sed prompte et animas et sanguinem tradere; ut, cum tanta in sæculo malitia et sævitia grassetur, a malis et sævis velocius recedatur.

52. « Quale illud fuit sub oculis Dei spectaculum gloriosum? quale in conspectu Christi Ecclesiæ suæ gaudium, ad pugnam quam tentaverat hostis inferre, non singulos milites, sed tota simul castra prodiisse? omnes enim constat venturos fuisse, si audire potuissent; quando accurrerit properanter, et venerit quisquis audivit. Quot illic lapsi gloriosa confessione sunt restituti? Steterunt fortes, et ipso dolore pœnitentiæ facti ad prœlium fortiores; ut appareat nuper subitatos esse, et novæ atque insuetæ rei pavore trepidasse; rediisse ad se postmodum, fidem veram, et vires suas de Dei timore collectas, ad omnem patientiam constanter et firmiter roborasse, nec jam stare ad criminis veniam, sed ad passionis coronam.

[1] Eutr. lib. VI. — [2] Plin. Secund. lib. VI. epist. XXXI. — [3] Cypr. Epist. LVII.

[1] Rom. V.

53. « Quid ad hæc Novatianus, frater carissime? utrumne jam deponit errorem? an vero (qui dementium mos est) ipsis bonis et prosperis nostris plus adactus est ad furorem? et quo magis ac magis dilectionis ac fidei crescit hic gloria, illic dissensionis et zeli recrudescit insania? nec vulnus suum miser curat, sed adhuc gravius et se et suos vulnerat? tu perniciem fratrum lingua sua perstrepens, et facundiæ venenatæ jacula contorquens, magis durus sæcularis philosophiæ pravitate, quam philosophiæ Dominicæ lenitate pacificus, desertor Ecclesiæ, misericordiæ hostis, interfector pœnitentiæ, doctor superbiæ, veritatis corruptor, proditor charitatis? Agnoscitne jam qui sit sacerdos Dei? quæ sit Ecclesia et domus Christi? qui sint Dei servi, quos diabolus infestet? qui sint Christiani, quos Antichristus impugnet? Neque enim quærit illos, quos jam subegit; aut gestis evertere, quos jam suos fecit. Inimicus et hostis Ecclesiæ, quos alienavit ab Ecclesia et foras duxit, ut captivos et vinctos contemnit et præterit; eos pergit lacessere, in quibus Christum credit habitare. Quanquam etsi aliquis ex talibus fuerit apprehensus, non est quod sibi quasi in confessione nominis blandiatur; cum constet, si occisi hujusmodi extra Ecclesiam fuerint, fidei coronam non esse, sed pœnam potius esse perfidiæ; nec in Domo Dei inter unanimes habitaturos esse, quos videmus de pacifica et divina domo furore discordiæ recessisse.

54. «Hortamur plane quantum possumus, frater carissime, pro charitate mutua qua nobis invicem cohæremus, ut, quoniam providentia Domini monentis instruimur, et divinæ misericordiæ consiliis salubribus admonemur appropinquare jam certaminis et agonis nostri diem, jejuniis, vigiliis, orationibus insistere cum omni plebe non desinamus; incumbamus gemitibus assiduis, et deprecationibus crebris. Hæc sunt enim nobis arma cælestia, quæ stare et perseverare fortiter faciunt; hæc sunt munimenta spiritalia et tela divina, quæ protegunt. Memores nostri invicem simus; concordes atque unanimes utrobique pro nobis semper oremus, pressuras et angustias mutua charitate relevemus. Et si quis istinc nostrum prior divinæ dignationis celeritate præcesserit; perseveret apud Dominum nostra dilectio; pro fratribus et sororibus nostris apud misericordiam Patris non cesset oratio. Opto te, carissime frater, semper bene valere. » Hucusque ad Cornelium Cyprianus, novissimaque epistolarum, quæ ab ipso ad Cornelium scriptæ reperiuntur; licet intercurrisse inter se complures mutuæ litteræ dicantur; se ipsos enim invicem earum internuntio consolatos esse, omnes affirmant.

55. *De tempore et Actis martyrii Cornelii papæ ejusque scriptis.* — Antequam autem de Cornelii papæ martyrio orationem instituamus, nodus hic ille solvendus est de tempore, sub quibus potissimum imperatoribus Cornelius passus esse probetur. Licet autem ex dictis de Fabiani martyrio, annoque uno et amplius vacantis ejus sedis, ac institutione Cornelii satis superque perspicue declaretur, ipsum, quem proxime ante Decii obitum creatum esse Romanum pontificem exacte ex litteris Cypriani est demonstratum, nullo pacto sub Decio, sed sub Gallo et Volusiano coronatum esse martyrio; tamen quoniam in libro de Romanis Pontificibus, cui inditus est titulus Damasi, sub Decio et cum Decio iniisse pro fide certamen, ac sub ipso consummasse martyrium legitur; res est dilucidius demonstranda. Error inde a scriptoribus sumptus videtur quod passim ferretur Cornelius in persecutione Decii martyrio insignitus; deceptus (quisquis fuerit) auctor ille, dum, quod in persecutione Decii factum esset, sub ipso Decio contigisse putavit; sicque et quod sub Volusiano gestum esset, sub Decio actitatum, inconsulte correxit. Cæterum persecutionem hanc sub Decio semel cœptam, a Gallo et Volusiano denuo restitutam, non duas esse numeratas, sed unam eamdemque ab auctore qui eam indixit, esse denominatam, jam satis superius dictum est. Sic igitur Cornelius papa in persecutione Decii recte dicitur coronatus, perperam tamen ponitur, vivente adhuc Decio, subiisse martyrium.

56. Sed quanquam superius demonstrata id satis aperte testentur; ad omnem tamen prorsus ea de re ambiguitatem tollendam, accedat testificatio Cypriani, qui scribens ad Lucium papam [1], Cornelii successorem, hæc ait : « Intelligimus, frater carissime, et tota cordis luce perspicimus divinæ majestatis salutaria et sancta consilia : unde illic repentina persecutio exorta sit, inde contra Christi Ecclesiam, et episcopum Cornelium beatum martyrem, vosque omnes sæcularis potestas subito proruperit; ut ad confundendos hæreticos et retundendos, ostenderet Dominus quæ esset Ecclesia, et quis episcopus unus divina ordinatione delectus. » Cum igitur dicat S. Cyprianus repentinam persecutionem exortam, et subito potestatem sæcularem in Ecclesiam esse grassatam, qua et Cornelius sit martyr effectus : nihil est quod de temporibus Decii hæc possint intelligi, quem statim post Cornelii electionem interemptum, redditamque fuisse Ecclesiæ pacem constat; multa quidem in pace Ecclesiæ eum cum Cornelio pertractasse, citatæ superius complures ejusdem Cypriani epistolæ, necnon ipsius Cornelii, luce clarius commonstrant.

57. Quamobrem repentinam hanc excitatam persecutionem, qua Cornelius sublatus est, sub Gallo et Volusiano, qui eam (ut dictum est auctore Dionysio Alexandrino suorum temporum scriptore) post pacem Ecclesiæ redditam excitarunt, contigisse, necesse est affirmare. Huic adeo certæ et exploratæ in omnibus veritati, ut in re comperta, Eusebius [2] tum in historia, tum in Chronico absque ulla dubitatione adstipulatur; cui consentit S. Hieronymus [3], qui ait S. Cornelium sub Gallo et Volusiano sedisse. Iisdem quoque adeo manifestis rationibus reliqui omnes, quorum immensus est numerus, erroris redarguuntur, qui in eamdem de tempore martyrii Cornelii papæ sub Decio sententiam abierunt. Sic et illi pariter confutan-

[1] Cypr. epist. XXXVIII. — [2] Euseb. lib. VII. c. 1. 2. — [3] Hieron. de Script. Eccl. in Cornel.

tur, qui sub Valeriano et Gallieno imperatoribus dixerunt S. Cornelium martyrio coronatum, ut Metaphrastes in Eugenia, et Ado Viennensis in Chronico, et Acta quædam passionis Cypriani mendosa. Nam Dionysius [1] Alexandrinus, qui hæc ob oculos habuit, plane testatur, sub Valeriano aliquandiu Ecclesiam quievisse, ipsumque de Christianis bene meritum fuisse. Quamobrem si ad Valeriani persecutionis tempora perducendum est Cornelii martyrium, ad quinquennium cum sedisse dicendum esset; quod quidem, plurimis refragantibus, nemo vel potuit cogitasse.

58. Cum igitur tot tantisque undique comparatis atque probatis de tempore sedis Cornelii testimoniis, et de martyrio ejus sub iisdem Gallo et Volusiano imperatoribus consummato, cuncta (ni fallimur) certa sint atque perspicua in omnibus reddita; ut hoc anno potius quam sequenti, decima quarta Septembris (ut habent tabulæ ecclesiasticæ, quibus natalis martyrii ejus dies est perpetua memoria consecratus) cum existimemus martyrio insignitum; illud magnopere persuadet, quod cum æque exploratum reddatur ex iis quæ dicturi sumus in Lucio, ipsum quoque Lucium sub Gallo et Volusiano esse passum; hoc anno Cornelium, qui eum præcessit, dicta die subiisse martyrium, opus est affirmare. Verum quod sedis Cornelii duos, alii tres vel circa annos ponant, cum revera nec biennium explesse constet; inde accidisse videtur, quod omnibus illis incompertum penitus fuerit magnum illud vacationis Sedis Fabiani temporis interstitium: quod nonnisi ex S. Cypriani citatis epistolis, iisdemque diligenter inspectis, assequi licet; quamobrem ignorato semel tempore quo ipse Cornelius sedere cœpit, tempus quoque in sede expletum eos oportuit præteriisse. Quæ vero de Actis ejus martyrii sint memoriæ commendata, et ab Adone [2] in suo Martyrologio recitata, atque a nobis ex antiquis scriptis libris accepta, diligenter recognita et emendata, hic describere non prætermittimus, scripto in margine nomine Decii, quod in textum irrepserat, et Volusiani (ut par erat) in textum restituto, cui (ut ex Cornelii litteris demonstratum est) una cum imperio a patre est persecutio demandata:

59. « Cum vero Cornelius una cum presbyteris et diaconibus Romanæ Ecclesiæ Centumcellas missus exularet; Volusianus Augustus (al. Decius Cæsar) audiens frequentem ad eum concursum, quodque multi ad eum scriberent, et de beato Cypriano id faciente, qui tunc ad eum scripserat de Celerino lectore, qui multa tormenta passus erat, et alia de suscipiendo martyrio; jussit eum ad se Romam perduci. Exhibitusque est ei noctu, et in Tellude, præfecto quoque Urbis præsente; auditus, et ab eo interrogatus est: Sic definisti, ut nec deos consideres, nec præcepta principum, nec majorum, nec nostras minas timeas, ut contra Rempublicam litteras accipias et dirigas? Cornelius episcopus respondit: Ego de corona Domini litteras accepi, non contra Rempublicam; » nominat coronam Domini fidelem Christi plebem. Peculiare erat, per coronam intelligi populi multitudinem vallantem episcopum. Nisi fortasse Cornelius, per coronam Domini, significare voluit coronam martyrii; cujus argumenti sunt litteræ, quas accepit a Cypriano, a nobis superius recitatæ. Iratus imperator eum a suo conspectu amoveri jussit, utque os ejus plumbatis cæderetur, et sacrificium Marti cogeretur offerre, et, si facere recusasset, capite plecteretur. Sed illo repugnante hoc facere, lata est sententia ut duceretur.

60. « Tunc Cerealis, cujus cura Cornelius custodiebatur, rogavit beatum papam, ut veniret in domum suam, atque visitaret uxorem suam, quæ annis quindecim (al. quinque) jacebat paralytica (erat illi nomen Sallustia). Ingressus est Cornelius in domum Cerealis cum duobus presbyteris, et uno clerico lectore. Dedit autem hanc orationem beatissimus papa, dicens: Domine Deus, creator omnium visibilium et invisibilium, qui dignatus es ad nos peccatores venire, ut nos salvos faceres; tu erige allisam hanc famulam tuam, et dona ei misericordiam tuam, sicut cæco nato donasti lumen, ad cognoscendam gloriam tuam. Et tenens manum Sallustiæ, erexit eam, dicens: In nomine Jesu Christi Nazareni surge, et sta supra pedes tuos. Quæ protinus surrexit clamans, et dicens: Vere Christus est Deus, et Dei Filius. Et dixit tunc Cornelio: Per Christum te conjuro, baptiza me. Et currens implevit vas aqua, et attulit ei. Viso tanto miraculo, milites quoque qui erant cum Cereali omnes se ad Cornelii papæ pedes posuerunt, timentes, atque petentes se quoque baptizari velle. Cornelius videns Dei manum in his omnibus, baptizavit eos, et obtulit pro eis sacrificium laudis; et sic participati sunt omnes corpore et sanguine Domini nostri Jesu Christi.

61. « Audivit hæc omnia imperator, et mittens tenuit omnes qui erant ex domo Cerealis credentes, cum militibus baptizatis; qui simul cum beato Cornelio ducti sunt ad sacrificandum. Ducti sunt autem foras muros portæ Appiæ ad templum Martis, ut sacrificarent. Sed illi facere nolentes, atque expuentes in templum decollati sunt una cum beatissimo papa numero viginti unus, et cum eis Cerealis quoque cum uxore sua Sallustia, decimo octavo kalendas Octobris. Eadem vero nocte venit beata Lucina cum clericis et familia sua, et rapuit corpora martyrum, et sepelivit ea in agro suo, in crypta ubi est (al. juxta) cœmeterium Callisti. » Hucusque Acta passionis Cornelii et sociorum; quibus perpauca addidimus, quæ amplius habet noster codex manuscriptus; quæ Ado, aliud fortasse nactus exemplar, vel brevitate ea nimis contrahens prætermisit. Quod vero in Tellude, seu Tellure Cornelius papa ductus sit causam dicere, templum erat in quo sæpe senatus cogi consuevit, ut apparet ex Cicerone [1], Dione, et aliis. Sed et de templo Martis extra portam Capenam, Livius [2] et alii meminerunt.

[1] Apud Euseb. lib. VII. c. 9. — [2] Ado. 24 Sept.

[1] Cicer. Philipp. II. Dio hist. Rom. lib. XLIV. et XLVI. — [2] Livius lib. VII. Decad. I.

62. Quod vero Acta quædam passionis Cypriani recenseant Cornelii papæ martyrium sub imperio Valeriani et Gallieni; agemus ea de re suo loco pluribus. Rursus vero quod exploratissimum sit, eadem die, etsi non eodem anno quo Cyprianus, S. Cornelium consummasse martyrium, nempe decima quarta die mensis Septembris; manifestum est errasse auctorem libri de Romanis Pontificibus qui adscribitur Damaso, dum ad mensem Martium ejus martyrium referre videtur illis verbis quibus est prolata sententia : « Quod si non fecerit, capite truncetur. Post hoc, id est, tertio nonas Martii, antequam passus est, omnia bona Ecclesiæ tradidit Stephano archidiacono. Hoc factum est. Qui cum adorare non vellet, decollatus est in loco supradicto ; » ita ibi. Si igitur post latam sententiam capitis ea die Martii, illud actum cum Stephano, et nulla alia interposita mora ductus est; plane eo saltem mense cum martyrio coronatum fuisse, auctor videtur significare voluisse; qui ex iis quæ dicta sunt, manifesti mendacii redarguitur.

63. Adnumerat S. Hieronymus eumdem Cornelium inter scriptores ecclesiasticos, dicens : « Cornelius Romanæ urbis episcopus, ad quem octo Cypriani extant epistolæ, scripsit epistolam ad Flavianum (alii hunc dicunt Fabium) Antiochenæ Ecclesiæ episcopum, de Synodo Romana, Italica, et Africana; aliam de Novatiano, et de his qui lapsi sunt; tertiam de gestis Synodi; quartam ad eumdem Flavianum valde prolixam, et Novatianæ hæreseos causas et anathema continentem. Rexit Ecclesiam annis duobus sub Gallo et Volusiano. Cui ob Christum martyrio coronato successit Lucius. » Hucusque Hieronymus. Quod vero ordinatio nulla a Cornelio facta legatur; temporis, quo sedit, brevitatem arguit, cum vix aliquem alium sit reperire, qui absque ordinatione pontificatum exegerit. Vacasse post obitum ejus sedem dies triginta quinque, emendatiores codices habent.

64. *Lucius papa.* — Successit in locum ejus Lucius Romanus ex patre Porphyrio, unus ex presbyteris confessoribus, quos diximus cum Cornelio exulasse; qui una cum collegis post Cornelii necem Romam restitutus, et electus est pontifex. Creato Lucio Romano pontifice, mox ut id S. Cyprianus audivit, ad eum congratulans scripsit epistolam, cujus ipse meminit [1] in posteriori ad eumdem data, sed non extat. Apparet quoque ex eadem Cypriani ad eum scripta epistola, haud post multum temporis a creatione sua fuisse ipsum Lucium a persecutoribus relegatum. At quomodo in Urbem fuerit demo restitutus, cum posteriorem ad eum Cyp ianus dedit epistolam, dicemus anno sequenti. Mentio quoque habetur de Lucii exilio in libro de Romanis Pontificibus.

65. *De martyribus sub Volusiano.* — Quod autem spectat ad cætera in diversis provinciis sanctorum certamina; etsi ipsa martyrum Acta exciderint, et quæ reperiuntur, Decianæ persecutionis nomine obsignentur, quod una eademque (quod dictum est sæpius) censeretur; illud tamen exploratum habetur, in hoc secundo certamine non tantum fideles illos, qui tempore prioris pugnæ sub Decio exantlatæ fortes extiterunt, victores apparuisse, sed et infirmos illos milites, qui in illo conflictu clypeum turpiter abjecerant (lapsos inquam illos, qui negando fidem perdiderant, hostibusque manus ignominiose dederant, qui et prævia pœnitentia in Ecclesiam recepti fuerant) redintegrato certamine, seipsis fortiores redditos, compendioso vitæ dispendio, nonnullis de hostibus superatis, gloriosas coronas promeruisse ; illos vero , quibus nullum indictum certamen esset , doluisse , quod experiendi vires ex pœnitentia in Ecclesia comparatas, intercepta esset occasio. Id quidem auctor [2], quid post redditam Ecclesiæ pacem in Novatianum commentarium scripsit , testatur his verbis : « Nulli enim nostrum dubium vel incertum est, fratres dilectissimi, illos qui prima acie, id est, Deciana persecutione, vulnerati fuerunt ; hos postea, id est, secundo prœlio, ita fortiter perseverasse, ut, contemnentes edicta sæcularium principum , hoc invictum (al. invitum) haberent, quod et non metuerunt, exemplo boni pastoris, animam suam tradere, et sanguinem fundere, nec ullam insanientis tyranni sævitiam recusare. » Hæc ibi. Atque hic tandem rerum gestarum præsentis anni finis esto.

[1] Cypr. epist. LVIII. — [2] Apud Cypr. lib. ad Novat. hæret.

Anno periodi Græco-Romanæ 5745. — Olymp. 257. an 4. — Urb. cond. 1005. — Jesu Christi 252. secundum Baronium 255. — Lucii papæ 1. — Galli, Volusiani, Hostiliani impp. 1.

1. *Consules.* — Ad num. 1. Coss. *C. Vibius Trebonianus Gallus Aug. II*, et *C. Vibius Volusi nus Cæsar ;* uterque juxta primam consulatuum Cæsareorum regulam : ille enim anno elapso *Augustus*, hic *Cæsar* renuntiatus est. In veteribus quidem Fastis Volusianus non dicitur Cæsar, quia in iis Augusti et Cæsaris nomina, imo et nota numeralis plerumque negliguntur. Verum Volusianum kalendis Januariis adhuc fuisse Cæsarem ostendunt et numismata ejus apud Mediobarbum, qui varia refert, in quibus tan-

tum *Cæsar* inscribitur, et consulatus secundus anno insequenti ab eo gestus, propter Augusteam dignitatem hoc anno acceptam, ut tunc dicemus. Porro Gallum ante imperium consulatu suffecto exornatum fuisse, certum faciunt tam Fragmentum consulare, quo usus Cuspinianus, quodve Bucherius publicavit, in quo Gallus cum numerali nota editur, quam inscriptio ab Onuphrio libro secundo Fastorum relata, in qua legitur : Actum. Pr. Kal. Aug. Imp. DD. NN. Gallo. Aug. II. et Volusiano. Aug. Coss. His adde, Georgium Syncellum scribere : « Gallum quemdam exconsulem, et cum eo Volusianum Decii filium milites salutant imperatorem. » Græcum habet βασιλέα, id est, *regem*, quod nomen tam Augustis, quam Cæsaribus datum. Eo tamen in loco Volusianus Decii filius per errorem dictus.

2. *Consules a Baronio et Pearsonio propositi rejiciuntur.* — Baronius Gallum et Volusianum II consules proponit, aitque : « Ex antiquis numismatum inscriptionibus ambos simul secundum consulatum gessisse colligitur, quibus secundus consulatus cum tribunitia potestate secundo repetita ponitur. » Verumenimvero si argumentum illud ex nummis deductum valeret, sequeretur Gallum tam hoc anno, quam sequenti, quo tribunitiam potestatem secundam gessit, et occisus est, consulem ordinarium processisse, quod nullus concesserit. Contra Pearsonius in Annalibus Cyprianicis Gallum hoc anno secundum consulatum iniisse ex nummis clare patere scribit, uti ex isto : « Imp. Cæs. C. Vib. Trebonianus Gallus Aug. P. M. Tr. P. Coss. II. P. P. » quem hoc anno cusum arbitratur, quia tribunitia potestas in eo sine numerali nota editur. Sed hic nummus similesve ad hanc rem nihil faciunt; in illis enim tribunitia potestas absolute ponitur, ideoque quo anno imperii cusi, incertum. Sic nullus dixerit hunc Severi nummum a Mediobarbo relatum primo imperii ejus anno percussum : Severus Pius Aug. Imp. XII. Parth. Max. in postica : Tr. P. Cos. III. P. P. S. C. quia licet tribunitia potestas sine numerali nota efferatur, non ideo tamen ejus imperii initio cusus, cum nonnisi decimo imperii anno consulatum tertium capessierit. Ex nummis itaque hæc difficultas diffiniri non potest, ideoque tam a Baronio, quam a Pearsonio frustra adhibiti.

3. *Cyprianus componit libros de Unitate et de Lapsis.* — A num. 4 ad 45. Pearsonius citatus res hoc anno gestas hoc modo digerit. Ipso statim hujus anni initio S. Cyprianus ad confessores Romanos dat epistolam liv, quæ Pamelio est li, de eorum ad Ecclesiam reditu congratulatoriam; postquam non tantum a Cornelio, sed ab ipsis etiam postea litteras de regressione sua et fraterna redintegratione accepisset. His autem litteris duos libellos a se scriptos illis commendat, de *Unitate* unum, quem ad Romanos dudum, antequam confessores ad Ecclesiam reversi sunt; *de Lapsis* alterum, quem nuper post interitum Decii apud suos legerat, et Romam transmiserat; cujus brevem synopsin his verbis proponit : « Ubi lapsis nec censura deest, quæ increpet; nec medicina, quæ sanet. » Ad hæc enim duo capita omnia in illo libello præclare dicta facile reduci possunt; ut appareat, libellum *de Lapsis* decretis in Concilio nuper factis plane conformem fuisse. Duo igitur libelli, quorum hac in epistola mentio, erant tractatus duo ab ipso Cypriano exarati, et Carthagine lecti, et Romam transmissi, *de Unitate* et *de Lapsis*; non autem libelli canonum a Concilio Carthaginiensi editi, ut putat Baronius. Singula enim placitorum ejus Concilii capita uno libello conscripta sunt, ut Cyprianus ipse ad Antonianum testatur.

4. *S. Cornelius reditum confessorum significat.* — Circa idem tempus S. Cornelius scripsit ad Fabium episcopum Antiochenum, epistolam de facinoribus Novatiani, cujus insigne fragmentum extat apud Eusebium lib. 6, cap. 43, quod cum Cyprianicis collatum, lumen dat, accipitque vicissim. In hac epistola reditum *confessorum* describit, et *Novatianum* jam fere ab omnibus desertum esse narrat, quod ante hoc tempus dici non potuit, cum jam *Confessores* in Ecclesiam recepti, et *Nicostratus*, *Novatus*, *Evaristus*, *Primus et Dionysius*, magna Novatiani partis præsidia, Roma in Africam profecti, et ab Ecclesia Africana rejecti essent.

5. *Antonianus in Numidia episc. titubat.* — Mense Februario scribit Cyprianus ad *Antonianum* Numidiæ episcopum, epistolam lv, Pamelio lii, prolixam, sane atque insignem, et ad hujus temporis historiam illustrandam apprime necessariam, quam Baronius *ipso Cornelii Sedis exordio* scriptam esse perperam existimavit. Nam post ordinationem Novatiani primas ad Cyprianum litteras dederat *Antonianus*, quibus significavit, se non cum Novatiano, sed cum Cornelio communicare. Postmodum Novatianus litteras ad *Antonianum* dedit, quæ scriptæ sunt, postquam *Trophimus* et Thurificati a Cornelio admissi fuerant in Ecclesiam. His litteris permotus *Antonianus* alias ad Cyprianum dedit, quibus se nutare cœpisse significavit, iisque hac epistola respondet Cyprianus, quæ ipso Cornelii Sedis exordio exarari non potuit. Quinimo ex ipsa epistola constat, post Concilium prioris anni Carthagine diu habitum, imo post Concilium Romanum, quo Carthaginiense confirmatum, post Confessorum ad unitatem Ecclesiæ reditum, Deciique interitum eam scriptam fuisse. Et sane præclara est ea epistola, in qua Cyprianus de Lapsorum causa plene disserit, se ipsum sedulo purgat, Cornelium copiose defendit, Novatianum acriter perstringit, prioris Concilii placita ita explicat et tuetur, ut ante secundum Concilium hoc anno idibus Maii celebratum sese scripsisse aperte significet.

6. *Antiochenum Concilium adversus Novatianum.* — Mense Martio *Fabius* Antiochiæ episcopus, qui Novatiani partibus nimis favebat, acceptis Cornelii litteris de facinoribus Novatiani, ut Pearsonio videtur, Concilium indicendum curavit, quod Antiochiæ de schismate deliberaturum conveniret. Tum vero *Helenus* cum suis e Cilicia, et *Firmilianus* ex Cappadocia, et *Theoctistus* e Palæstina Sedi Antiochenæ subditi *Dionysium* Alexandriæ episcopum ad

idem Concilium invitabant, quod sentirent, Antiochiæ nonnullos ad Novatiani schisma confirmandum paratos fuisse. Sed antequam Concilium Antiochiæ conveniret, mortuus est Fabius, et ejus loco electus *Demetrianus*, ut ad Cornelium scribit Dionysius. Quare Fabii obitus recte a Baronio hoc anno consignatus. Hujus Concilii Antiocheni a Demetriano Fabii successore adversus Novatianum celebrati meminit Libellus Synodicus post Baronii mortem in lucem editus.

7. *Cyprianus respondet ad quæstionem de Lapsis recipiendis.* — Hoc anno Pascha celebratum est secundum Canonem Hippolyti III *idus Aprilis*. Cyprianus autem inter Paschæ prima solemnia scribit epistolam LVI, Pamelio LIII, ad Fortunatum aliosque episcopos, qui in Capsensi civitate propter episcopi ordinationem convenerant, respondens ad quæstionem sibi propositam, an Lapsos per triennium pœnitentes ad communicationem jam fas esset admittere. Cæterum tum ex temporis notatione, tum ex ipsa quæstionis natura palam est, ad se litteras post prioris anni Concilium datas esse, in quo decretum, ut lapsi priusquam communicationem acciperent, pœnitentiam plenam agerent. Easdem etiam patet ante hujus anni Concilium exaratas; tum quod episcopi peterent, ut Cyprianus cum pluribus collegis de hoc ipso plenissime tractaret, et Cyprianus id se statim facturum sponderet, cum jam episcopi plures convenirent, ut de eo quod consuluerunt, figatur et rescribatur firma illa sententia, multorum sacerdotum consilio ponderata. Quod quidem in Concilio *idibus Maii* celebrato mox constitutum, neque post illius decretum hac de re postea dubitari potuit. Triennium igitur in his litteris non pro exacto, sed pro inchoato sumendum est : et ii, de quibus agitur, sub initio persecutionis lapsi sunt. Hujus epistolæ Baronius in Annalibus hoc anno meminit.

8. *Secundum Concilium Carthaginense.*—Mense Maio, cum jam episcopi post Paschæ solemnia, quibus apud se cum fratribus demorati sunt, Carthaginem se contulissent, habitum est *Concilium Carthaginense II* recte a Baronio hoc anno consignatum, et quidem *idibus Maiis*, ut clare patet ex epistola Cypriani LIX, quæ Pamelio est LV, in qua et hujus meminit, et alterius etiam, quod anno priori celebratum est. In hac autem Synodo relaxatio quædam facta est decreti in superiori constituti; quod Lapsi sc. agerent diu pœnitentiam plenam, et, si periculum infirmitatis urgeret, pacem sub ictu mortis acciperent. Loco igitur illius decreti, aliud in hunc modum condiderunt : « Eis, qui de Ecclesia Domini non recesserunt, sed pœnitentiam agere et lamentari, ac Dominum deprecari a primo lapsus sui non destiterunt, pacem dandam esse. » Quod Synodus tunc censuit, non tantum ut ἐπιείκειαν lapsis vere pœnitentibus præstarent, sed necessitate cogente; quia crebris atque assiduis ostensionibus admonebantur, diem alterius persecutionis jam appropinquare cœpisse : unde lapsos vere pœnitentes ad prœlium, quod tum imminebat, armari et instrui oportere putabant. Hoc decreto facto synodica epistola missa est ad *S. Cornelium* Romanum pontificem, quæ est LVII, Pamelio vero LIV. Concilio hoc sedente, Carthaginem venit *Privatus* Lambesitanus, veterator hæreticus, de quo in Annalibus.

9. *Cyprianus persecutionem prævidet.* — Mense Julio Cornelius *Felicissimum* legatione sua et comitum caterva turgidum magno vigore de Ecclesia pepulit, et litteras ejus accipere recusavit; atque confestim ad Cyprianum litteras ipse scripsit dilectionis fraternæ et ecclesiasticæ disciplinæ et sacerdotalis censuræ satis plenas, quæ desiderantur. Tum vero *Felicissimus* ejusque comites hanc repulsam indigne ferentes, pro solita sua audacia Cornelium minis atque terroribus aggrediuntur, multa turpia et probrosa in Cyprianum et suos proferunt, viginti quinque episcopos ordinationi *Fortunati* adfuisse jactitant, ac denique summa desperatione comminantur, quod, si *Cornelius* litteras quas attulerant, non accepisset, ipsi eas publice recitarent. Hisce comminationibus *Cornelius* ipse nimis commotus, *Feliciano* acolutho nondum adventante, litteras alias prioribus subjunxit, quibus culpam in Cyprianum transfert, quod ille de *Fortunato* hoc pseudoepiscopo nihil adhuc scripsisset. Sed et hæ litteræ perierunt. Dum hæc Romæ aguntur, appropinquante jam, imo imminente *Galli* persecutione, Cyprianus scripsit ad *Thibaritanos*, qui frequenter desideraverant, ut ipse *Thibarin* veniret, et exhortatione sua præsens fraternitatem corroborare dignaretur. Sed cum nec rerum ratio, nec temporis conditio permitteret, epistola LVIII, quæ Pamelio est LVI, docet eos propter crebras admonitiones pro certo credere et tenere debere, pressuræ diem super caput esse cœpisse, et rationibus multis ex Scriptura deductis ad martyrium accendit. Quæ epistola recte hoc anno a Baronio recitata.

10. *Persecutio pestis occasione non decreta.* — Sub finem ejusdem mensis persecutio a Gallo tandem excitata, de qua Dionysius Alexandrinus apud Eusebium lib. 7, cap. 1, cujus occasio pestilentia, de qua mox, Pearsonio fuisse videtur. Cum enim magis ac magis ea ingravesceret, Gallus et Volusianus ad aras deorum suorum confugiebant, et nummos cudi curabant cum hac inscriptione : APOLLINI SALUTARI. Unde edictis sacrificia præscribebant, quæ cum Christiani celebrare recusarent, graviter vexati. Hæc Pearsonii conjectura. Verum, cum pestilentia tempore autumnali orta sit, ut mox videbimus, ejusque initio sacrificia decreta, ut dubitare non licet hujus persecutionis origo aliunde repetenda.

11. *Libellus de Exhortatione Martyrii, et epistola Cornelii ad Lupicinum.* — A num. 45 ad 48. Hoc ipso tempore post litteras ad *Thibaritanos* datas, persecutione non jam appropinquante, sed incumbente, ad *Fortunatum* scripsit Cyprianus libellum *de Exhortatione Martyrii*, ut recte Baronius observavit, qui eodem tempore missam vult a Cornelio ad Lupicinum episcopum Viennensem epistolam, quæ Pearsonio, aliisque multis adulterina visa, præsertim quod in ea dicatur : « In urbe Romana imperator ad

hoc constitutus est, » scilicet ad persecutionem prosequendam, quod recte Baronius interpretatur de Volusiano quasi tunc primo a patre Augusti nomine insignito. At, inquit Pearsonius, ad finem anni superioris ante consulatum Augustus nominatus est, ut ex nummis patet. Verum ideo anno elapso Volusianus consul designatus, quia Cæsar renuntiatus fuit. Cum vero anno insequenti rursus consul processerit, factum id ex veteri more et juxta primam consulatuum Cæsareorum regulam, quia scilicet hoc anno Augustus appellatus est.

12. *Cornelius PP. in exilium missus.* — A num. 49 ad 55. Cum mense Julio Romæ non minus quam Carthagine aræ ubique fumarent, et Christiani diis sacrificare recusarent, *Cornelius* Romanus pontifex a Gallo imperatore in exilium missus, et quidem *Centumcellas*, ut ex Chronico Damasi liquet. Mense Augusto Cyprianus scripsit ad *Cornelium* in exilio, ut dicitur, de ejus confessione, epistolam LX, quæ Pamelio est LVII, in qua se ostendit incredibili lætitia exultare propter gloriosam confessionem Cornelii, et fratrum, ac præcipue lapsorum, qui in hoc agone restituti steterunt fortes et insuperabiles. Quæ epistola a Baronio loco suo recitata.

13. *Cornelii PP. obitus* (1). — A num. 55 ad 64. Mense Septembri *Cornelius* pontifex Romanus *Centumcellis* obiit die decima quarta illius mensis. Locum, in quo mortuus est, nos docet Chronicon Damasi : « Post hoc Centumcellas expulsus, ibi cum gloria dormitionem accepit. » De die nos certiores facit Hieronymus in Catalogo, de Cypriano loquens : « Passus est sub Valeriano et Gallieno principibus, persecutione octava, eodem die, quo Romæ Cornelius : sed non eodem anno. » Constat autem Cyprianum XV II kal. Octob. passum esse, quo die in Martyrologiis utriusque passio celebratur. Et non tantum eodem die mensis, sed etiam septimanæ, feria nempe tertia, ut ostendit littera Dominicalis C, quæ tam hoc anno, quam anno Christi CCLVIII quo Cyprianus martyrium fecit, in cursu erat. Annum nos edocet Chronicon Damasi, in quo legitur, *Cornelium* sedisse a consulatu utriusque Decii *usque Gallo et Volusiano*, qui præsenti anno nomen dedere. Neque in annum sequentem obitus ejus ullo modo rejici potest, cum *Stephanus* ipse, qui post mortem *Lucii* Cornelii successoris episcopatum obtinuit, *a consulatu Volusiani et Maximi* sedisse dicatur, qui anno proximo consules fuisse noscuntur. Papebrocius in Conatu Chronico-Historico ad Catalogum veterum Pontificum existimat *Cornelium* quinto die Augusti currentis anni morte affectum, die XIV Septembris Romam translatum, eumque diem, ut magis celebrem, natali ejus attributum fuisse. Sed ex iis, quæ initio ejus pontificatus, ac mox diximus, liquet eam conjecturam admittendam non esse. Verius scripsit, vir eruditissimus, Acta Cornelii supposititia esse et adulterina. Varia etiam frivola et inania de morte et exilio Cornelii Liber Pontificalis et Ado in Martyrologio habent, quæ frustra Baronius explicare conatus est.

14. *Lucius fit papa.* — Ad num. 64. In Chronico Damasi de Lucio Cornelii successore legitur : « Lucius annos tres, menses octo, dies decem. Fuit temporibus Galli et Volusiani usque Valeriano III et Gallieno II. Hic exul fuit, et postea nutu Dei incolumis ad Ecclesiam reversus est, tertio nonas Martias consulibus SS. » Bucherius ait, post ea verba *reversus est*, videri deesse, *decessit*. Verum, ut inquit Pearsonius, totus locus maxime corruptus ; neque quicquam aliud inde colligi potest, quam Lucium, Gallo et Volusiano consulibus, ordinatum esse. Nam Gallus et Volusianus usque ad tertium Valeriani consulatum non pervenere. Secundo, quod ibidem dicatur Stephanum, Volusiano et Maximo coss., inauguratum esse biennio ante tertium Valeriani consulatum. Ac denique Lucium et Stephanum iisdem consulibus ordinatos esse (2).

15. *Ordinatus est mense Septembri.* — Certum itaque duntaxat, Lucii ordinationem post diem XIV Septembris contigisse. Verum dies ejus ordinationis, duratio Sedis, ejusque post Cornelii mortem vacatio in obscuro sunt. Liber Pontificalis post Cornelii obitum ait cessasse episcopatum dies XXXV, sed minus intervallum verbis Cypriani magis congruit. Pearsonius decem dies, qui soli in Chronico Damasi veri esse possunt, sumit, et tot menses adjicit, quod ab obitu Cornelii ad exitum Lucii numerari possunt ; qui quinque tantum integri sunt. Eutychius quidem menses octo, Eusebius totidem, sed non integros, Nicephorus Lucio haud septem integros, tribuit, qui veritatem proxime attingere videtur. Quare existimat Pearsonius, Lucium Romæ ordinatum esse die Septembris vigesimo quinto, menses quinque integros, et dies decem sedisse, et quarto die mensis Martii anni insequentis obiisse. Quæ opinio cæteris præferenda. Nam non audiendus Papebrocius loco laudato, ubi scribit Lucium die XXIII Julii præsentis anni Cornelii vicarium creatum esse, eidem successisse die nona Octobris, ac sedisse annos duos, menses octo, dies decem usque ad quartum Martii anni CCLIV. Præterquam enim quod vicariatus ille supposititius, usque ad eum annum Lucius pervenire non potuit.

(1) In veteribus Catalogis, ut in Corbeiensi, et Bucheriano, *Cornelius* sedisse dicitur *annis duobus, mensibus tribus, diebus decem :* ita et liber Pontificalis ; in Fossatensi, et in Reginæ Suecorum, nunc Vat. apud Bollandum : *Anno uno, mensibus duobus, diebus tribus.* Eusebius lib. VII, cap. 2, *annis circiter tribus.* Mendosum esse Bucherianum catalogum in consulibus designandis, sub quibus Cornelius sedit, atque etiam in annis pontificatus, recte observasse Pagium, notat Constantius pag. 124, atque adeo sedisse volunt *annum unum, menses tres ac dies decem ;* ex quo fit, ut A. D. 251, die IV *Junii*, *Cornelius* pontificatum inierit, et A. D. 252, die XIV *Septembris*, martyrium adeptus fuerit. MANSI.

(2) *Lucius* ex Eusebio lib. VII, cap. 2, vix *octo mensium* spatio Pontificalem sedem tenuit. Obiit autem ex veterum ferme omnium martyrologiorum consensu die *quarto, vel quinto Martii* ; ex quo elicitur, non *menses octo*, sed *quinque* tantum solidos, et duos inchoatos Ecclesiæ præfuisse. Immaniter in *Lucio* labitur Bucherianus catalogus, et liber Pontificalis, ut ostendit Constantius pag. 206 et 207. Electus est igitur A. D. 252, et die *quarta vel quinta Martii* anni insequentis martyr occubuit. MANSI.

16. *S. Cyprianus litteras communicatorias ad Lucium scribit.* — Mense Octobri ineunte, *Lucius* a persecutoribus in vitæ discrimen adductus est. Cumque jam *Cyprianus* tum ordinationis, tum confessionis ejus certior factus esset, ipse cum collegis suis litteras communicatorias ad *Lucium* statim dedit. Quæ quidem non supersunt, sed earum satis diserte meminit ipse Cyprianus in exordio epistolæ ad eumdem post reditum missæ : « Et nuper quidem tibi, frater carissime, gratulati sumus, cum te honore geminato in Ecclesiæ suæ administratione confessorem pariter et sacerdotem constituit divina dignatio. » Launoius hoc argumento ductus id negavit : « Cyprianus, inquit, se quidem gratulatum fuisse ait, sed gratulatum se per litteras non ait. Et revera Cyprianus secum et cum aliis episcopis de gemino Lucii honore gratulari potuit, quamvis per alias ab citata litteras non fecerit. » Sed ratio illa frivola : nam, ut ait Pearsonius, Cyprianus et collegæ significant, se non minus post reditum gratulatos esse Lucio, quam post ordinationem et confessionem eidem gratulati fuerant. Non dicunt, se sibi; sed illi gratulatos esse tempore utroque; et male Launoius vocem *sibi* utrobique omisit, nec vim ejus perspexit; neque animadvertit, hanc esse solemnem in epistolis Cypriani formam, ut in illa ad Confessores de Mappalico : « Exulto lætus et gratulor, fortissimi et beatissimi fratres, cognita fide et virtute vestra. »

17. *Lucius et Cornelius papa in exilium missi.* — Cum autem Gallus imperator Lucium, non minus fortiter quam Cornelium, confessionem nominis facere, et plebem ad moriendum pro fide christiana impellere videret, illum etiam pari exilio mulctavit. De quo Chronicon Damasi : *Hic exul fuit.* De hac re præcipue intelligenda sunt illa Dionysii Alexandrini verba apud Eusebium lib. 7, cap. 1, ubi de Gallo ait : τοὺς ἱεροὺς ἄνδρας τοὺς περὶ τῆς εἰρήνης αὐτοῦ καὶ τῆς ὑγιείας πρεσβεύοντας πρὸς τὸν Θεὸν ἤλασεν. Quæ sic Valesius vertit: « Viros sanctos, qui pro pace et incolumitate ipsius preces ad Deum allegabant, insectatus est. » Christophorsonus ultimum verbum sic interpretatur, « crudeliter exegit. » Sed, ut observat Pearsonius, ἤλασεν est, « agitavit, suis sedibus expulit, in exilium misit, » ut Coriolanus Dionysio Halicarnassensi dicitur, φυγῇ ἀιδίῳ ἐλασθεὶς, « exilio perpetuo multatus. » Gallus itaque Cornelium et Lucium cum aliquibus ex clero Romano, qui proprie πρεσβεύειν πρὸς τὸν Θεὸν dicuntur, exilio multavit.

18. *Sub Gallo Christiani Romæ tantum vexati.* — Ex his Dionysii Alexandrini verbis aliisque conjecturis colligo, Galli et Volusiani persecutionem localem fuisse, ac Romæ tantum excitatam; indeque factum, ut neque Eusebius in Chronico, neque divus Augustinus lib. 18, de Civit. Dei, cap. 51, neque Sulpitius Severus eam numeraverint, neque Eusebius in Historia martyres sub Gallo et Volusiano passos memorarit. Imo Orosius qui, lib. 7, decem persecutiones, quibus Ecclesia afflicta, cum decem plagis, quibus percussa est Ægyptus, confert, septimam plagam sub Gallo et Volusiano deducit ex pestilentia, quæ omne propemodum genus hominum et pecudum neci dedit, non vero ex tormentis fidelibus inflictis. Cap. enim 14. ait : « Gallus Hostilianus regnum adeptus vix duobus annis cum Volusiano filio obtinuit. Exoritur ultio violati nominis christiani; et quatenus ad profligandas Ecclesias edicta Decii cucurrerunt, eatenus incredibilium morborum pestis extenditur : nam nulla fere provincia Romana, nulla civitas, nulla domus fuit, quæ non illa generali pestilentia correpta atque vastata sit. Hac sola pernicie insignes Gallus et Volusianus; » ubi tamen Gallum cum Hostiliano Decii filio perperam confundit. Dionysius Alexandrinus apud Eusebium lib. 7, cap. 22, postquam locutus est de iis, quæ in Decii persecutione Christiani passi essent, de iis quæ Gallo et Volusiano imperantibus sustinuissent, ait : « Post hæc, » scilicet post persecutionem Decianam, « bellum et fames excepit; » Barbaris videlicet in imperium Romanum undique irruentibus, « quæ quidem nos cum Gentilibus junctim pertulimus, » nam eæ irruptiones non minus Christianos, quam Paganos afflixere, « et ea quidem mala, quibus nos attriverant, soli sustinuimus. » Videtur hic loqui Dionysius de Cornelii et Lucii Pontificum Romanorum persecutione. « Quæ autem sibi invicem intulerunt, ac passi sunt, eorum partem toleravimus. Sed rursus oblectavit nos pax illa, quam nobis solis Deus indulsit. Cum autem brevissimo temporis spatio nos et illi respirassemus, repente ingruit lues illa, etc. » Loquitur Dionysius de peste illa generali, quæ autumno currentis anni exorta est, quamque Zonaras in Æthiopia cœpisse testatur; quæ ideo sub hujus anni finem, post martyrium nempe Cornelii, et Lucii relegationem, Alexandriam invasit. In Oriente itaque persecutio sævisse non videtur.

19. *Persecutio in Africam non penetravit.* (1) — Sed nec ea in Africa grassata. Cyprianus enim in epistola LXI, quæ Pamelio est LVIII, indicare videtur, persecutionem non in Africa, sed tantum Romæ suscitatam fuisse, quando eidem gratulans de reditu suo ab exilio ait : « Intelligimus divinæ majestatis salutaria et sancta consilia; unde illic, » nempe Romæ

(1) Vix impetrare a me possum, quin cum fere omnibus ætatis nostræ criticis ac præsertim cum clarissimo Benedictino editore operum S. Cypriani, in vita illis præfixa pag. 66, agnoscam turbinem persecutionis sub Gallo et Volusiano ipsam quoque Africam corripuisse. Probant id revelationes factæ Cypriano hoc anno 252, de imminente quadam persecutione, quæ enim intelligi vix possunt de persecutione Valeriani post quinque vel sex annos in Christianos mota. Insuper et huc spectare Epistolam 81 contra alios diversa sentientes idem cl. editor egregie probat. Namque ibi sermonem non esse de persecutione Decii ex eo intelligimus, quod obiisse jam Rogatianum (qui post Decii persecutionem in carcere perseveravit) et Felicissimum aperte designat S. Cyprianus, dum rogat fideles ut sequantur in omnibus Rogatianum presbyterum « gloriosum senem, qui excipiens ferocientis populi impetum, ait, primum hospitium vobis in carcere præparavit, et metator quodam modo vester nunc quoque vos antecedit. Quod ut consummetur in vobis assiduis orationibus Dominum deprecamur, ut initiis ad summa pergentibus, quos confiteri faciat, et coronari. » Suadet hic Cyprianus Confessores ut sequantur Rogatianum presbyterum, a quo præparatum fuisse illis dicit primum hospitium in carcere, et nunc pariter illos antecedere, nempe in cælo. Insuper si tunc in carcere superfuisset Rogatianus, admonuisset illos, ut præsen-

« repentina persecutio nuper exorta sit, unde contra Ecclesiam Christi et Cornelium beatum martyrem, vosque omnes sæcularis potestas subito proruperit : ut ad confundendos hæreticos ostenderet Dominus, quæ esset Ecclesia ; quis episcopus ejus unus, divina ordinatione delectus ; qui cum episcopo presbyteri sacerdotali honore conjuncti, etc. » Ubi indicare videtur Cyprianus, inquit Lombertus in Præfatione ad opera S. Cypriani, persecutionem Romæ excitatam « ad confundendos hæreticos, » nempe Novatianos, et ut « ostenderet Dominus quæ esset Ecclesia, » Romana nempe, de qua sola ibi agitur, utpote in qua Novatianus, non obstante Cornelii ordinatione, sese eligendum episcopum voluerat. Præterea neque in epistola citata ad Lucium, neque in altera ad Cornelium, alicujus christiani in Africa sub Gallo passi meminit Cyprianus ; qui cum dicat, ideo permisisse Deum brevem hanc et subitam persecutionem, *ut ostenderet*, non Novatianum, sed Cornelium verum esse pontificem, insinuat, necessarium non fuisse, ut aliæ provinciæ affligerentur.

20. *Persecutio Cypriano revelata, sed non tempus persecutionis.* — Quod si quis opponat revelationes, quas de hac persecutione Cyprianus habuit, imo et pœnitentes subito ab eo reconciliatos dicat, respondet Lombertus, Deum quidem Cypriano revelasse futuram persecutionem, non vero tempus, quo ea contingeret, et utrum adversus universam Ecclesiam decernenda foret. Cujus rei ratio ex epistola LVII Cypriani, Pamelio LIV, deducenda. In ea is scribit, eam persecutionem Deciana acerbiorem futuram sibi a Domino revelatum esse : « Nos, inquit, quod fidei, et charitati et sollicitudini congruebat, quæ erant in conscientia nostra , protulimus ; diem certaminis appropinquasse, hostem violentum cito contra nos exurgere : pugnam non talem qualis fuit, sed graviorem multo et acriorem venire. Hoc nobis divinitus frequenter ostenditur, etc. » Idem habet in epistola LVIII, Pamelio LVI, ad plebem Thibariensem scripta. Certum tamen, Galli persecutionem Deciana longe minus violentam fuisse. Quare Deus qui similes gratias certa mensura concedere solet, Cypriano aliquid de hac persecutione detexerat, et aliquid celarat. Sic Cypriano Curubi in exilio existenti, in visione qua eum dignatus est, sententiam passionis quasi jamjam futuram ostendit. Sed cum ille frequenter peteret, ut ea vel uno die differretur, mox ea concessio revelata ; sed ille dies dilationis annum revera denotavit, quem Cyprianus post eam visionem vivere debebat. Nam eo die post annum exactum martyrio coronatus est, ut testatur Pontius in ejus Vita. Cyprianus igitur eum diem annum significare non capiebat. Neque etiam obstat, quod in libro contra Demetriadem aliqua contineantur, quæ ostendere videntur, Christianos Africæ, vel tunc vexatos fuisse, vel saltem a paucis diebus persecutionem cessasse. Nam Cyprianus de iis tantum intelligendus, quæ Decio regnante passi essent, eo scilicet modo quo de rebus magni momenti (ut fuit persecutio Deciana), quæ nuper acciderunt, sæpe sermo habetur.

21. *Imperium Galli infaustum.* — Denique, ut ab hac persecutione me expediam, ita breve *Galli* imperium fuit, totiesque Barbari in Romanorum terras irruerunt, ut existimandum sit, omnium provinciarum imperii Romani præfectos, potius in propriam conservationem et populorum quietem, quam in Christianorum perniciem intentos fuisse, ut recte Lombertus loco citato.

22. *Lucii papæ exilium breve fuit.* — Lucius cum comitibus suis haud diu in exilio fuit. Causa relaxationis a nemine exprimitur ; Pearsonius tamen circa finem Novembris currentis anni eos Romam rediisse non improbabiliter existimat. Cyprianus enim iisdem litteris, quibus Lucii reditum celebrat, sub eadem persecutione adhuc durante eum rediisse clare ostendit : « Regredientibus vobis breviata non est in episcopo confessionis suæ dignitas, sed magis crevit sacerdotalis auctoritas, ut altari Dei assistat antistes, qui ad confessionis arma sumenda et facienda martyria non verbis plebem, sed factis cohortetur, et imminente antichristo paret ad prœlium milites non solum sermonis et vocis incitamento, sed fidei et virtutis exemplo. » In media igitur persecutione Galli, cum nondum pax expectaretur, Lucius cum comitibus ab exilio reversus est, idque hoc ipso anno, post admodum breve exilium, quod ex Cypriani litteris post Lucii reditum sibi et collegis suis cognitum exaratis, certo colligi autumavit Pearsonius. Nam primo, *nuper* se Lucio gratulatum esse de ordinatione et confessione significat : diu igitur in exilio esse non potuit. Secundo, non tantum Lucium nuper relegatum, sed et Cornelium etiam nuper exilio multatum et persecutionem ipsam Romæ nuper exortam fuisse iisdem litteris tradit : « Intelligimus, frater carissime, et tota cordis nostri luce perspicimus divinæ majestatis salutaria et sancta consilia, unde illinc repentina persecutio nuper exorta est, unde contra Ecclesiam Christi et episcopum Cornelium, beatum martyrem, vosque omnes, sæcularis potestas subito proruperit. » Quisquis hæc animadvertit, nunquam majus quam semestre spatium inter persecutionis hujus exordium et epistolæ Cyprianicæ scriptionem, nunquam quinquemestre plenum inter exilium Cornelii et reditum Lucii intercessisse putabit. Ita Pearsonius cujus tamen ratio infirma.

23. *Adverbium* nuper *magnam latitudinem ha-*

tem intuerentur, et solatium ab illo reciperent. Igitur si tunc jam obierat Rogatianus, in hac epistola designari non potest Decii persecutio in qua non mortem, sed carcerem Rogatianus toleraverat. Nec etiam sermo ibi esse potest de persecutione sub Valeriano, cujus primos impetus ipse Cyprianus tulit. Nec tot annis detentus fuisse in carcere Rogatianus videtur, quot a Decio usque Valerianum excurrunt. Igitur si Rogatianus cum socio martyr decessit, ejus passio non ad aliam quam ad persecutionem Galli et Volusiani referenda est. Sicut etiam sub Gallo et Volusiano in carcere detenti videntur confessores illi, ad quos epistola hæc Cypriani dirigitur ; nam si Valeriani persecutio illos corripuisset, tunc utique Cyprianus suarum etiam perpessionum, quas statim exoriente persecutione toleravit, meminisset. Nec est cur ab exilio, quod sub Valeriano sustinuit, scripta hæc censeat Pearsonius, eo quod asserit Cyprianus, ex loci conditione impediri, ne ad illos veniat. Loci enim conditio nihil est aliud hic, quam dignitas et munus episcopi, nam martyres in carcere adire, non episcopos, nec presbyteros, sed diaconos tantummodo mos erat. MANSI.

bet. — Hoc enim temporis adverbium, *nuper*, de longiori tempore aliquando dicitur, ut ex ipsomet Cypriano liquet. Is ad Stephanum papam adversus Marcianum Arelatensem episcopum Novatiano studentem, epistolam LXVIII, Pamelio LXVII, scribens ait : « Quam vanum est, frater carissime, ut Novatiano nuper retuso et refutato, nunc adulatores adhuc nobis patiamur illudere, etc. » Data ea epistola anno CCLIV, ipso Pearsonio teste, et Novatianus anno CCLI retusus; quando missi in Africam a Novatiano Maximus presbyter, et Augendus diaconus, et Macheus et Longinus, ut apparet ex epistola Cypriani LXVI, Pamelio XLI, eo anno scripta, ut recte Fellus in Notis observavit. Plura alia passim exempla occurrent, ex quibus patebit, illud adverbium ad plures quandoque annos referri. Quamobrem incertum, an sub hujus anni finem, vel initio sequentis, ut Baronius credidit, Lucii reditus contigerit. Certum tamen, Cyprianum de eo certiorem factum scripsisse epistolam LXI, quæ Pamelio est LVIII, in qua ei de eodem magnopere gratulatur. Is ordo epistolarum hoc anno a D. Cypriano datarum juxta Pearsonium laudatum.

24. *Pestis quindecim annorum.* — Restat, ut de pestilentia hoc anno exorta agamus. Cedrenus de Gallo et Volusiano loquens ait : « Eo tempore pestis invaluit, ab Æthiopia in Occiduam usque terræ partem propagata : neque ulla fuit urbs ejus expers, multæ etiam bis ea lue infestatæ. Obtinuit annos XV, cœpit autumno, et desiit sub ortum caniculæ. » Quæ Cedrenus ab aliquo antiquo auctore mutuatus, et forsan a Philostrato, de quo Evagrius lib. 4, cap. 29, dum loquitur de peste, quæ Justiniano imperante, per plures annos sæviit : « Lues ista, inquit, per duos et quinquaginta annos grassata est, cunctas, quæ prius grassatæ sunt lues, supergressa. Nam Philostratus quidem miratur, quod sua ætate pestis quindecim annis grassata sit. » Georgius Syncellus anno primo Aureliani imperatoris meminit Philostrati Atheniensis historici, cujus tamen nulla mentio apud Vossium, lib. 2 de historicis Græcis, ubi de variis ejusdem nominis historicis sermonem habet. Zonaras eamdem sub Gallo et Volusiano pestem recitat, annosque etiam XV durasse tradit. Quod vero Baronius hanc pestem decennalem fuisse scribit, acceptum id a *Pomponio Læto* recenti futilique historico.

25. *Pestis sub Gallo, non vero sub Decio orta.* — Eam vero sub Gallo et Volusiano ortam præter citatos scriptores diserte testantur uterque Victor, Eutropius, Jordanus lib. de Rebus Geticis, cap. 19, ac Paulus Orosius. Valesius tamen in Notis ad lib. 7 Eusebii, cap. 11, contendit eam sub Decio grassari cœpisse, Eusebiumque deceptum, qui, quæ scribit Dionysius Alexandrinus in epistola ad Didymum et Domitium, Valeriano et Gallieno imperantibus contigisse narraverit. Ibi Dionysius duo dicit. Primum se cum Caio et Fausto vinctos ductos, sed supervenientibus Mareotis per vim abstractos esse. Secundo ait Dionysius : διάκονοι δὲ οἱ μετὰ τοὺς ἐν τῇ νόσῳ τελευτήσαντας, ὑπολειφθέντες Φαῦστος, Εὐσέβιος, Χαιρήμων, id est, ut vertit Valesius, « diaconi vero post illos, qui morbo consumpti sunt, superstites Faustus, Eusebius, Chæremon. » Dionysius, inquit Valesius, in persecutione sub Valeriano deductus non est in exilium, nec supervenientes *Mareotæ* eum in libertatem asseruerunt; nec Caium et Faustum presbyteros tunc secum habuit. Sed hæc contigerunt in persecutione paulo ante imperium Decii incepta, ut ipse testatur in epistola adversus Germanum, quam refert Eusebius in lib. 6, cap. 40. Deinde dicit Valesius Dionysium *morbi* nomine pestem intelligere, quæ Galli et Volusiani temporibus grassata est. At licet verum sit Eusebium per vocem, νόσος, pestem intelligere, cum luem et gravius malum semper denotet, ea tamen, quæ in epistola ad Didymum et Domitium scribit Dionysius, partim sub Decio, partimque sub Valeriano et Gallieno acciderunt.

26. *Decio imperante pestis nondum exorta.* — Quare non Eusebius, sed ipsemet Valesius fallitur, qui putat eam ad Didymum et Domitium epistolam datam esse, regnante Decio, ut ipsemet ait in Notis ad lib. 6, cap. 40, et lib. 7, cap. 20. Ea enim Valeriano et Gallieno imperantibus scripta, ut testatur Nicephorus lib. 6, cap. 18. « Dionysius Alexandrinus nondum pace Ecclesiis a Gallieno reddita, alias quoque de Paschate festas composuit epistolas, quarum unam quidem ad Flavianum dedit, aliam ad Didymum et Domitium. » Imo ipsemet Eusebius lib. 7, cap. 20, idem manifeste insinuat, dum ait : « Præter supradictas epistolas idem Dionysius Paschales illas quas habemus epistolas tunc temporis conscripsit. Harum unam Flavio nuncupavit; alteram Domitio ac Didymo, » ubi Eusebium de rebus imperante Gallieno gestis loqui certissimum. In ea itaque epistola Dionysius, quæ in persecutione Deciana pertulit, obiter narrat, ac postea dicit se nunc in deserto Libyæ loco concludi, Faustum vero, Eusebium, et Chæremonem diaconos superstites esse, post illos, *qui morbo consumpti sunt*, regnante scilicet Valeriano, quo tempore, quemadmodum et sub Decio Dionysius in *Libyam* relegatus est. Unde Dionysius in epistola adversus *Germanum*, quæ extat apud Eusebium lib. 7, cap. 2, loquens de secunda sua persecutione scribit Faustum, Eusebium, et Chæremonem secum fuisse, quando ab Æmiliano præfecto in exilium missus est. Hanc autem epistolam Gallieno imperante datam, indubitatum. Denique non tantum antiquos scriptores omnes, qui de hac peste locuti sunt, sed etiam nummos Valesius contrarios habet. Nam in postica parte quorumdam Galli et Volusiani legitur : APOLLO SALUTARIS. Quæ etiam verba tam Æmiliani, quam Valeriani Augustorum nummis inscripta, cum tamen nullum Decii Augusti numisma *Apollinem Salutarem* repræsentet, ut videre est apud Mediobarbum in Numismatis Imperatorum, et quæ eam inscriptionem præferunt, ab antiquariis in studium horum imperatorum ad restinguendam pestem merito referantur. Decio itaque imperante pestis nondum exorta.

27. *Hostiliani Aug. obitus.* — Cum *Hostilianus* Augustus peste consumptus fuerit, ut cum utroque Victore initio ejus imperii diximus, regnavit usque

ad autumnum præsentis anni, quo pestilentia orta. Multa ejus supersunt numismata tam græca quam latina apud antiquarios videnda. Sed de rebus ab eo gestis nulla apud scriptores Historiæ Augustæ mentio. Extat Hostiliani nummus apud Goltzium in quo dicitur : AUG. PONTIF. TR. P. COS. DESIG. Quare in annum sequentem consul designatus fuerat cum Volusiano Augusto, qui eo anno secundum consulatum gessit.

LUCII ANNUS 1. — CHRISTI 256.

1. *Consules.* — Christi anno ducentesimo quinquagesimo sexto, ponitur Maximi consulatus, sed male cum collega Volusiano secundum : nam ex antiquis inscriptionibus corrigitur error, quibus secundus Volusiani consulatus cum secundo Galli recensetur anno superiori, cum tribunitia potestate pro annis imperii, ex more, secundo aucta. Nec est quod tertius hic Volusiani consulatus possit apponi, cum nonnisi secundum gessisse, ex iisdem antiquis nummis appareat; nam ultimo anno ejus imperii, quo tribunitia potestas quarta ponitur, secundi item consulatus, quem biennio ante gesserat, repetita mentio habetur. Sed ejusmodi inscriptiones in fine hujus anni, cum de quoto tempore, quo ii regnarunt, agemus, a nobis ponentur. Porro loco Volusiani, restituendus est Valerianus, qui hoc anno primum suum consulatum gessisse, ex antiquis nummorum inscriptionibus reperitur; qui item ex iisdem anno sequenti secundum gessisse consulatum habetur. Quomodo autem, regnantibus adhuc Gallo et Volusiano, ipse pariter acclamatus est imperator, dicemus inferius.

2. *Lucio Romam reverso per litteras gratulatur Cyprianus.* — Hoc ipso anno Lucius papa confessor antea relegatus, ab exilio relaxatus, Romam revertitur. Cur autem illi indultum sit, ut Romam, ex qua exulabat, rediret, haud facile est exploratu; quandoquidem persecutio adhuc instaret, in qua idem postea martyrium est consecutus. Porro de reditu ejus nulla alia affertur causa in libro de Romanis Pontificibus, nisi quod divino nutu id accidisse dicatur. Reversus Lucius cum esset in Urbem, mox tum Cyprianus, tum collegæ episcopi Africani ei congratulantes, ad ipsum scripserunt epistolam, haud diu post priores litteras ad illum datas, quam hic libuit recitare, quod multa habeat ad rerum atque temporum elucidationem maxime opportuna.

3. « Cyprianus [1] cum collegis Lucio fratri salutem. Et nuper quidem tibi, frater carissime, gratulati sumus, cum te, honore geminato, in Ecclesiæ suæ administratione confessorem pariter et sacerdotem constituit divina dignatio. Sed et nunc non minus tibi et comitibus tuis, atque universæ fraternitati gratulamur, quod cum eadem gloria et laudibus vestris reduces vos denuo ad nos fecerit benigna Domini et larga protectio; ut pascendo gregi pastor, et gubernandæ navi gubernator, et plebi regendæ rector redderetur, et appareret relegationem vestram sic divinitus esse dispositam, non ut episcopus relegatus et pulsus Ecclesiæ deesset, sed ut ad Ecclesiam major rediret. Neque enim in tribus pueris minor fuit martyrii dignitas, quia morte frustrata, de camino ignis incolumes exierunt; aut non consummatus Daniel extitit in suis laudibus; quia qui leonibus missus fuerat ad prædam, protectus a Domino, vixit ad gloriam. In confessoribus Christi dilata martyria non meritum confessionis minuunt, sed magnalia divinæ protectionis ostendunt. Repræsentatum videmus in vobis, quod apud regem fortes atque illustres pueri prædicaverunt; ipsos quidem paratos esse ardere flammis, ne diis ejus servirent, aut imaginem, quam fecerat, adorarent : Deum tamen quem colebant quemque et nos colimus, potentem esse ut eos de camino ignis eximeret, et de regis manibus ac pœnis præsentibus liberaret. Quod invenimus in confessionis vestræ fide et in Domini circa vos protectione nunc gestum; et cum vos parati fueritis et prompti omne subire supplicium, Dominus tamen vos pœnæ subtraheret, et Ecclesiæ reservaret.

4. « Regredientibus vobis, abbreviata non est episcopo confessionis suæ dignitas, sed magis crevit sacerdotalis auctoritas; ut altari Dei assistat antistes, qui ad confessionis arma sumenda, et facienda martyria, non verbis plebem, sed factis cohortetur, et imminente Antichristo paret ad prælium milites non solum sermonis et vocis incitamento, sed fidei et virtutis exemplo. Intelligimus, frater carissime, et tota cordis nostri luce perspicimus divinæ majestatis salutaria, et sancta consilia, unde illic repentina persecutio nuper exorta sit, inde contra Ecclesiam Christi et episcopum Cornelium beatum martyrem,

[1] Cypr. epist. LVIII.

vosque omnes sæcularis potestas subito proruperit; ut ad confundendos hæreticos et retundendos, ostenderet Dominus, quæ esset Ecclesia; quis episcopus ejus unus, divina ordinatione electus; qui cum episcopo presbyteri sacerdotali honore conjuncti; quis adunatus et verus Christi populus Dominici gregis charitate connexus; qui essent, quos inimicus lacesseret : qui contra, quibus diabolus, ut suis, parceret. Neque enim persequitur et impugnat Christi adversarius nisi castra et milites Christi. Hæreticos prostratos semel et suos factos contemnit et præterit; eos quærit dejicere, quos videt stare.

5. « Atque utinam nunc facultas daretur, frater carissime, ut interesse illic vobis regredientibus possemus, qui vos mutua charitate diligimus, ut adventus vestri lætissimum fructum præsentes cum cæteris ipsi quoque caperemus. Quæ illic exultatio omnium fratrum? qui concursus atque complexus occurrentium singulorum? Vix oculis adhærentium potest satisfieri; vix vultus ipsi atque oculi plebis possunt videndo satiari. De adventus vestri gaudio cognoscere illic fraternitas cœpit, qualis et quanta sit secutura, Christo veniente, lætitia; cujus quia cito appropinquabit adventus, imago jam quædam præcessit in vobis; ut quo modo Joannes præcursor ejus et prævius veniens prædicavit Christum venisse, sic nunc episcopo confessore Domini et sacerdote redeunte, appareat et Dominum jam redire. Vicarias vero pro nobis ego et collegæ et fraternitas omnis has ad vos litteras mittimus, frater carissime, et repræsentantes vobis per epistolam gaudium nostrum, fida obsequia charitatis expromimus: hic quoque in sacrificiis atque in orationibus nostris non cessantes Deo Patri et Christo filio ejus Domino nostro gratias agere, et orare pariter ac petere, ut qui perfectus est atque perficiens, custodiat atque perficiat in vobis confessionis vestræ gloriosam coronam ; qui et ad hoc vos fortasse revocavit, ne gloria esset occulta, si foris essent confessionis vestræ consummata martyria. Nam victima, quæ fraternitati præbet exemplum virtutis et fidei, præsentibus debet fratribus immolari. Optamus te, carissime, semper bene valere. » Hæc Cyprianus ac collegæ, simulque populus ad Lucium papam, quem sequenti anno martyrio coronatum dicemus.

6. *Lue grassante per totum orbem, Gregorii Thaumaturgi in Ponto et Cypriani in Africa officia.* — Quod vero, duabus quas diximus exceptis, nulla sit mentio Cyprianum ad Lucium alias dedisse litteras, illud in causa fuisse credimus, quod, peste exorta atque per totum orbem grassante, interceptus fuisse videtur usus scribendarum litterarum, ac omnis quæ alias esse solet humanæ vitæ consuetudo ; cum ethnici [1] quoque scriptores et alii [2] æque consentiant, luem immensam sub Gallo et Volusiano orbem vexasse; quam non ante persecutionem in Christianos ab illis instauratam, exortam fuisse, quod nulla antehac ejus mentio habeatur, existimamus.

[1] Eutr. in Gallo et Volus. — [2] Euseb. in Chron.

Ab Æthiopia eam originem sumpsisse, in universumque prope orbem progressam, vix intra decennium quievisse [1] tradunt; de qua hæc Orosius [2] : « Exoritur ultio violati nominis Christiani; et usque adeo ad profligandas Ecclesias edicta Decii cucurrerunt, eatenus incredibilium morborum pestis extenditur; nulla fere provincia Romana, nulla civitas, nulla domus fuit, quæ non illa generali pestilentia correpta atque vastata sit. » Hæc ipse. Ejusmodi clades, nonnisi impietatem numine ulciscente, per angelos malos immitti solere, sed ad Evangelii profectum a Deo permitti, plane demonstrat Gregorius Nyssenus [3], dum luem Neocæsareæ in Ponto exortam, cum Gregorius Thaumaturgus illam suscepisset Ecclesiam administrandam, et causam ejus, atque progressum, simulque modum describit his verbis :

7. « Cæterum quod universa natio repente a græcanica vanitate ad agnitionem veritatis traducta est, admiretur quidem quicumque hoc scriptum leget. Nemo vero fidem detrahat, sed ad dispositionem atque consilium respiciat, quo tanta mutatio facta est eorum qui a mendacio ad veritatem traducti sunt. Nam quod in primis sacerdotii ejus temporibus accidit, quod ad reliqua miracula festinans oratio prætermisit, nunc repetitum atque resumptum exponam. Feriæ quædam publicæ et universales erant in urbe dæmoni cuidam domestico, patrio quodam ritu ac more solemni celebrari consuetæ; ad quas una cum urbanis celebrandas universa propemodum gens ex tota ea regione confluebat; atque eorum qui concurrerant, theatrum plenum erat, et eorum qui postremi affluxerant, multitudo subselliis undique superfundebatur; atque omnibus ad spectacula atque acroamata orchestram intueri cupientibus, plena scena tumultus et trepidationis, irrita præstigiatoribus mirabiliumque spectaculorum artificibus ostentatio erat; tumultu sese mutuo constipantium, non modo oblectationem musicæ impediente, sed ne circulatoribus quidem et præstigiatoribus suas artes ostentandi tempus concedente. Tum vero communis ab omni multitudine erumpit vox, dæmonem, cujus diem festum agebant, implorantium, et ab illo sibi laxitatem fieri petentium. Posteaquam autem omnibus simul loquentibus, in altum vox tollebatur, ac totius civitatis velut unius oris sermo esse videbatur, quo hæ preces dæmoni adhibebantur; erat autem precatio (ut ipsa verba ejus audiantur) Jupiter, fac nobis locum : audito sane magnus ille vir sono nominatim invocantium dæmonem, a quo laxitatem civitati fieri petebant : quodam ex adstantibus ad eos misso, laxitatem ait ipsis mox datum iri majorem quam optarent.

8. « Hac autem ab eo voce tanquam tristi quadam sententia prolata, pestilentia frequentem illum ferias agentium et ludos celebrantium conventum excipit. Ac statim tripudiantium choris lamentatio

[1] Pomp Læt. in Gallo et Volusiano. — [2] Oros. lib. VII, c. 21. — [3] Greg. Nyss. orat. in Gregor. Thaumat.

miscebatur; adeo ut in luctus et calamitates ejus voluptates converterentur; cum pro plausibus et cantu tibiarum, aliæ super alias næniæ, cantusque lugubres urbem passim invasissent. Cum enim semel morbus homines aggressus esset, opinione citius propagabatur, atque serpebat ignis in modum domos depascens, adeo ut ædes quidem sacræ, quo spe sanationis atque remedii confugiebant, iis qui morbo peribant, repletæ; fontes vero, aquæductus, scaturiginesque ac putei, eorum quos atrocitate morbi sitis exurebat, referti essent; in quibus aqua morbi incendium restinguere non valebat; qui semel morbo correpti essent, perinde post aquam sumptam, atque antequam eam sumpsissent, affectis; multi item ultro transierunt ad sepulcra, eo quod superstites sepeliendis mortuis non amplius sufficerent. Nec inopinato malum homines invadebat; sed si spectrum quoddam ad eas ædes, quibus pernicies imminebat, accederet, ita certum exitium subsequeretur.

9. « Ut igitur causa morbi omnibus patefacta est, nempe quod dæmon ab ipsis invocatus male stultorum ac miserorum preces impleret; qui hanc, quæ morbum secuta esset, laxitatem in urbe efficeret : magno isti viro supplices fiunt, orantes, ut per eum quem ipse Deum agnosceret ac prædicaret, cum solum revera Deum esse et in omnes imperium habere confiterentur, mali impetum sisteret et inhiberet. Nam cum spectrum illud ante futuram pestem alicui domui appareret, ac protinus desperationem vitæ habitatoribus injiceret; una periclitantibus salutis ratio erat, si ædes illas Magnus Gregorius ingrederetur, ac per preces morbum, qui domum invasisset, repelleret atque summoveret. Cum autem celeriter per eos, qui primi ea ratione servati erant, ad omnes fama permanasset, omnia quæ prius vanitate atque stultitia adducti curabant, omittebantur oracula, sacrificia peculiaria, in delubris simulacrorum commoratio; omnibus magnum sacerdotem intuentibus, et unoquoque eum ad se, totius familiæ suæ servandæ gratia, alliciente. Mercedem autem ab iis qui servabantur, salutem animarum consequebatur.

10. « Cum ergo ejusmodi experimento pietas sacerdotis patefieret; non amplius differendum censebant, quin mysterium approbarent, qui per opera virtutem fidei cognoscebant; adeo illis omnibus sanitate morbus validior erat; qui enim in sanitate ad approbationem mysterii rationibus infirmi essent, corporali morbo ad fidem convaluerunt. Atque ita simulacrorum cultus errore deprehenso, omnes ad nomen Christi traducebantur; pars urgente morbo ad veritatem quasi manuducti: pars etiam fidem in Christum, quasi munimentum quo tuti essent, adversum pestem objicientes. » Hucusque Nyssenus de lue Pontica, atque ejus curatione divinitus facta. Totam insuper Ægyptum his temporibus a peste vexatam fuisse, Eusebius tradit in Chronico; sed quo modo vehementior recruduerit, cum sub Gallieno imperatore Ægyptii fame et bello, civilique discordia dirissima pressi sunt, et quæ erga morbidos fuerint officia Christianorum, ex Dionysii [1] episcopi Alexandrini tunc scriptis litteris suo loco dicemus inferius.

11. De eadem quoque lue Africam infestante, deque sancti Cypriani sedulo officio tunc erga fideles impenso, hæc Pontius [2] tradit : « Erupit postmodum lues dira, et detestabilis morbi vastitas nimia, innumeros per diem populos a sua quemque sede abrupto impetu rapiens; continuatas per ordinem domos vulgi trementis invasit. Horrere omnes, fugere, vitare contagium, exponere suos impie, quasi cum illa peste morituri, etiam mortem ipsam aliquis posset excludere. Jacebant interim tota civitate non tam corpora, sed cadavera plurimorum, et misericordiam in se transeuntium contemplatione sortis mutuæ flagitabant. Nemo aspexit illud, præterquam lucra crudelia : nemo similis eventus recordatione trepidavit; nemo fecit alteri, quod sibi fieri voluit.

12. « Quid inter hæc egerit Christi et Dei pontifex, qui pontifices mundi hujus tanto plus pietate, quanto religionis veritate præcesserat, scelus est præterire. Aggregatam primo in loco uno plebem de misericordiæ bono instruit; docens divinæ lectionis exemplis, quantum ad promerendum Deum prosint officia pietatis. Tunc deinde subjungit, non esse mirabile, si nostros tantum debito charitatis obsequio foveremus; eum perfectum posse fieri, qui plus aliquid publicano vel ethnico fecerit; qui malum bono vincens, et divinæ clementiæ instar exercens, inimicos quoque dilexerit; qui pro persequentium salute, sicuti Dominus monet et hortatur, orarit. Oriri facit Deus jugiter solem suum, et pluvias subinde nutriendis seminibus impertit [3], exhibens cuncta ista non suis tantum, sed etiam alienis. Et qui se Dei etiam filium esse profitetur, cur non exemplum Patris imitatur? Respondere nos decet natalibus nostris : et quos renatos per Deum constat, degeneres esse non congruit; sed probari potius in sobole traducem boni partus æmulatione bonitatis. Multa alia et quidem magna prætereo, quæ temperandi voluminis ratio non patitur prolixiore sermone replicari; de quibus hoc tantum dixisse satis est; quod si illa Gentiles pro rostris audire potuissent, forsitan statim credidissent. Quid christiana plebs faceret, cui de fide nomen est?

13. « Distributa sunt ergo continuo pro qualitate hominum atque ordinum ministeria. Multi qui angustia paupertatis beneficia sumptus exhibere non poterant, plus sumptibus exhibebant, compensantes proprio labore mercedem divitiis omnibus cariorem. Et quis non sub tanto doctore properaret inveniri in parte aliqua talis militiæ, per quam placeret et Deo Patri, et judici Christo, et tam bono interim sacerdoti? Fiebat itaque exuberantium operum largitate quod bonum est ad omnes, non ad solos domesticos fidei. Fiebat plus aliquid quam de Tobiæ incomparabili pietate signatum est. Ignoscat ille, et ignoscat iterum, et frequenter ignoscat; aut (ut verius dixerim) merito concedat, tametsi ante Christum pluri-

[1] Euseb. lib. VII. c. 17. — [2] Pontius in vita Cypr. — [3] Matt. V.

mum licuit plus aliquid licuisse post Christum, cujus temporibus plenitudo debetur : necatos illos a rege et projectos sui tantum generis colligebat. » Hucusque Pontius de Cypriani et Christianorum officiis tum exhibitis. Quod vero subdit : « His tam bonis et tam piis actibus supervenit exitium ; » haud sic accipiendum est, ut hoc anno Cyprianus exulaverit ; sed quod (ut demonstratum est) cum lues illa multis annis perduraverit, his se officiis pie Cyprianus exercuit, quandiu pestis illa in Africa viguit, quam postea secuta est persecutio in Ecclesiam a Valeriano commota.

14. *Librum de Mortalitate scribit Cyprianus.* — Quod igitur ait Pontius, ea urgente mortalitate, ad hæc toleranda, et ex officiis pietatis ad divinam gratiam promerendam ipsum suos instituisse ; ejus plane argumenti illa quoque oratio est, cujus est titulus, *De Mortalitate* : qua cum debiles ad tolerantiam excitet, et ad contemptum humanæ vitæ, amore cælestis ; tum etiam angusti pectoris homines, qui offenderentur, quod debitum Gentilium crudelitati supplicium Christianos quoque pertingeret, his alloquitur verbis : « Movet quosdam, quod sit nobiscum cæteris mortalitas ista communis. Quid enim nobis in hoc mundo non commune cum cæteris, quandiu adhuc secundum legem primæ nativitatis manet caro ista communis ? » Et post aliqua : « Quinimo si qua conditione, qua lege crediderit christianus, noscat et teneat ; sciet, plus sibi, quam cæteris in hoc sæculo laborandum, cui magis sit cum diaboli impugnatione luctandum. » Sed quam dispar accideret utrisque hæc, quæ ejusdem cladis videretur, Gentilibus ac Christianis collata æqua mensura, post multa declarat, sic dicens : « Multi ex nostris in hac mortalitate moriuntur ; hoc est, multi ex nostris de sæculo liberantur. Mortalitas ista ut Judæis et Gentilibus et Christi hostibus pestis est, ita Dei servis salutaris excessus est ; » et paulo inferius :

15. « Improvidi et ingrati sumus, fratres dilectissimi, ad divina beneficia ; nec, quid nobis conferatur, agnoscimus. Excedunt ecce in pace tutæ cum gloria sua virgines, venientis Antichristi minas et corruptelas et lupanaria non timentes : pueri periculum lubricæ ætatis evadunt, ad continentiæ atque innocentiæ præmium feliciter perveniunt ; tormenta jam non timet delicata matrona, metum persecutionis, et manus cruciatusque carnificis moriendi celeritate lucrata. Pavore mortalitatis et temporis accenduntur tepidi, constringuntur remissi, excitantur ignavi, desertores compelluntur ut redeant, Gentiles coguntur ut credant. » Annumerat et alia multa quæ ex ea peste Christianis in compendium cederent, ac subdit : « Sed fortasse aliquis opponat, et dicat : Hoc me ergo in præsenti mortalitate contristat, quod qui paratus ad confessionem fueram, et ad tolerantiam passionis toto me corde et plena virtute devoveram, martyrio meo privor, dum morte prævenior. Primo in loco, non est in tua potestate, sed in Dei dignatione martyrium ; nec potes te dicere perdidisse quod nescis an merearis accipere. » Hæc ipse.

16. Quid tunc vero homini luem formidanti fuerit divinitus exprobratum, inferius tradit, sic dicens : « Denique ut manifestius divinæ providentiæ judicia clarescerent, quod Dominus præscius futurorum suis consulat ad veram salutem ; cum quidam de collegis et consacerdotibus nostris jam infirmitate defessus, et de appropinquante morte sollicitus, commeatum sibi precaretur ; astitit deprecanti et jam pæne morienti juvenis honore et majestate venerabilis, statura excelsus, et clarus aspectu, et quem assistentem sibi vix posset humanus aspectus oculis carnalibus intueri ; nisi quod talem videre jam poterat de sæculo recessurus. At ille non sine quadam animi et vocis indignatione infremuit, et dixit : Pati timetis ; exire non vultis ; quid faciam vobis? Increpantis vox et monentis est ; qui de persecutione sollicitis, de accersitione securis, non consentit ad præsens desiderium, sed consulit in futurum.

17. « Audivit frater noster collega moriturus, quod cæteris diceret ; nam qui moriturus audivit, ad hoc audivit ut diceret ; audivit non sibi ille, sed nobis. Nam quid disceret jam recessurus? didicit imo nobis remanentibus, ut dum sacerdotem Dei, qui commeatum petebat increpitum esse comperimus, quid cunctis expediat, agnosceremus. Nobis quoque ipsis minimis et extremis quoties revelatum est, quam frequenter atque manifeste de Dei dignatione præceptum est, ut constanter, assidue, et publice prædicarem, fratres nostros non esse lugendos accersitione Dominica de sæculo liberatos, cum sciamus non eos amitti, sed præmitti, recedentes præcedere, ut proficiscentes, ut navigantes solent ; desiderari eos debere, non plangi ; nec accipiendas esse hic atras vestes, quando illi ibi indumenta alba jam sumpserint ; occasionem dandam non esse Gentilibus, ut nos merito ac jure reprehendant ; quod, quos vivere apud Deum dicimus, ut extinctos et perditos lugeamus. » Hæc et alia id genus multa Cyprianus.

18. Sed non puto ex eo tantum illos reprehensione dignos habitos, quod in funere nigris se induerent vestimentis, qui communi vitæ usu atrati solerent incedere ; sed potius quod instar Gentilium ejus coloris, et ad luctum compositis vestibus uterentur. Nam et cum Gentilium viri nigris, feminæ vero albis amicti essent in funere indumentis (ut Herodianus [1], et ante eum Plutarchus [2] affirmant) nullo modo potuissent de colore vitare calumniam. Cæterum complura exempla legimus, Christianos in communiorem atque frequentiorem usum recepisse colorem nigrum, ea nimirum ex causa, quod modestior ac decentior videretur, dignusque ab illo sumi, qui a moribus vulgi discretus, altiorem assectaretur philosophiam. Nam et in Actis sanctorum martyrum Indes et Domnæ hæc leguntur [3] : « Aderant quidem impii candidis et magnificis vestibus celebrantes festum sui interitus ; solus autem Indes atris indutus vestibus. » Rursus etiam in Actis sanctorum martyrum Galationis et Epistemes [4], qui in Syria passi sunt, de Hono-

[1] Herod. lib. IV. — [2] Plut. quæst. Rom. XXVI. — [3] Apud Metaphr. 28 Decembr. — [4] Apud eumdem 5 Nov.

trio legitur, quod, ne detegeretur christianus, alba induit vestimenta. Et sanctus Asterius de S. Euphemia Chalcedonensi nobilissima martyre[1] : « Adstabat, inquit, virgo pulla veste et pallio philosophiam profitente. »

19. Verum non videtur fuisse hac in re omnium Ecclesiarum una atque eadem observantia. Nam Clemens Alexandrinus christianus pædagogus [2], qui Ægypti optimis moribus imbuere curavit Ecclesiam, magnopere suadet, ut fideles candidis vestimentis utantur; cujus quidem institutione Christianos in Ægypto candidis usos esse vestibus existimamus. Hinc illud accidit, cum S. Antonius martyrii subeundi immenso ardens desiderio, ut cognosceretur esse christianus, alba induit indumenta, de quo Athanasius[3] : « Candente præcinctus veste procedentem judicem suo provocabat aspectu, flagrans cupiditate martyrii. » Cæterum omnes ubique Christianos baptismi tempore candidis amiciri solitos vestimentis, cum innumera Patrum testimonia de his suppetunt, tum etiam Rituales antiqui libri apertissime docent.

20. Reliquo autem tempore communiter nigris consuevisse uti indumentis, dum de Sysinio Novatiano episcopo Sozomenus scribit, demonstrat his verbis[4] : « Rursum quod assidue utebatur veste candida, ex Catholicis quispiam ipsum dicterio perstrinxerat. Ad quem ille : Tu, inquit, dicito ubi præceptum sit atram vestem indui oportere? Eo hæsitante, subjiciens : Tu quidem, inquit, istud ostendere non poteris : mihi vero Salomon ille sapientissimus præcepit, inquiens : Sint vestimenta tua semper candida. » Hæc Sozomenus, et ipse Novatianus homo, Novatiano favens. Sed quod Asterius ait de Euphemia virgine pullo induta pallio; excultius vitæ genus eo indumento significatum esse; id ipsum quoque Romæ usu receptum, Asellæ exemplo testatur S. Hieronymus [5], dicens : « Tunicam fusciorem, quam a matre impetrare non poterat, induta, pio negotiationis auspicio, se repente Domino consecravit. » Sic igitur quod nigri coloris indumentum, tessera quædam christianæ philosophiæ esse videretur ; non puto colorem tantum, sed luctuosæ vestis genus in illis reprehensum; nisi dicamus instar Ægyptiorum veste alba Christianos Afros solitos amiciri; ob idque datum illis crimini, quod in funere nigram acciperent. Sed jam cœptam de peste prosequamur orationem.

21. *Pro Christianis calumniose exagitatis Apologiam scribit Cyprianus ad Demetrium in Africa proconsulem.* — Grassabantur una cum peste fames pariter (ut ex Dionysio vidimus) atque bella; nam Persarum motus recrudescebant, jamque Armeniam occupabant, Tyridate rege fuga elapso, cujus filii ad hostes transierant. Scythæ prioribus victoriis audaciores facti, jam Macedoniam, Thessaliam, et Græciam incursabant; aliæque nationes barbaræ sese in Romanum imperium infuderant. Recenset hæc Zonaras[1], dum res prosequitur Galli et Volusiani. Cum vero tot acerbissimis cladibus Romanum affligaretur imperium, iis potissimum temporibus, quibus ejus imperatores publicis edictis deorum cultum magis magisque instaurare, qui jam propemodum frequentia Christianorum prætertapsus erat, et restituere conabantur, imperatisque omnibus sacrificiis, et vel iis, vel eorum sanguine, qui non facerent, deos placare studebant; tantum abest ut Gentiles facti sint prudentiores, explorata malorum causa, fuerintque his eruditi; ut potius Christianis acerbius insultarent; ipsosque, quod deos contemnerent, malorum omnium esse causam, solito more jactarent, ac procacius exprobrarent.

22. Cum vero hæc in christianos per Demetrianum in Africa his diebus proconsulem, atque alios ethnicos, in dies magis magisque ipsorum omnium ore diffamarentur, S. Cyprianus [2] haud diutius ferenda censuit; qui eo argumento ad eumdem apologeticam et invectivam pariter scripsit orationem; in cujus exordio vir licet studio modestissimus, et natura placidissimus, tamen divinæ religionis ardore succensus, sacerdotali vigore pollens, hæc prima celsiori animo intorquet in hostem insultantem fortissima verborum jacula : « Oblatrantem te, et adversus Deum, qui unus et verus est, ore sacrilego et verbis impiis obstrepentem, frequenter, Demetriane, contempseram; verecundius ac melius existimans, errantis imperitiam silentio spernere, quam loquendo dementis insaniam provocare ; » ac post aliqua : « Sed enim cum dicas plurimos conqueri, quod bella crebrius surgant, quod lues, quod fames sæviant, quodque imbres et pluvias serena longa suspendant, nobis imputari ; tacere ultra non oportet ; ne jam non verecundiæ, sed diffidentiæ esse incipiat, quod tacemus ; et dum criminationes falsas contemnimus refutare, videamur crimen agnoscere. Respondeo igitur et tibi, Demetriane, pariter et cæteris, quos tu forsitan concitasti, et adversum nos odia tuis maledicis vocibus seminando, comites tibi plures radicis atque originis tuæ pullulatione fecisti ; quos tamen sermonis nostri admittere credo rationem ; nam qui ad malum motus est fallente mendacio, multo magis ad bonum movebitur veritate cogente. Dixisti per nos fieri, et quod nobis debeant imputari omnia ista, quibus nunc mundus quatitur et urgetur, quod dii vestri a nobis non colantur, etc. »

23. Hanc autem calumniam cum pluribus diluit, tum etiam in ipsum ac reliquos impios cladium omnium culpam jure rejicit, cum ait : « Imperiosus, et nimius servitutis exactor flagellas, verberas ; fame, siti, nuditate, ferro frequenter et carcere affligis et crucias, et non agnoscis, miser, Dominum Deum tuum, cum sic exerceas in homines dominatum? Merito ergo incursantibus plagis non desunt Dei flagella, nec verbera ; » et post multa quæ de immanibus eorum sceleribus prolocutus est, ad ipsum sic ora-

[1] Conc. Nicæn. II. Act. IV — [2] Clem. Alex. Pædag. lib II. — [3] Athanas. in Vita S. Antonii. — [4] Sozom. lib. VIII. c. 1. — [5] Hier. epist. XV.

[1] Zonar. tom. II. in Volusiano. — [2] Cypr. ad Demetrian.

tionem convertit : « Satis non est, quod ipse tu Deum non colis; adhuc insuper eos qui colunt, sacrilega infestatione persequeris. Deum nec colis, nec coli omnino permittis; et cum cæteri, qui non tantum ista inepta idola, et manu hominis facta simulacra, sed et portenta quædam, et monstra venerantur, tibi placeant, solus displicet Dei cultor. Fumant ubique in templis vestris hostiarum busta, et rogi pecorum; et Dei altaria vel nulla sunt, vel occulta. Crocodili, et cynocephali, et lapides, et serpentes a vobis coluntur; et Deus solus in terris aut non colitur, aut non est impune quod colitur. Innoxios, justos, Deo caros domo privas, patrimonio spolias, catenis premis, carcere includis, bestiis, gladio, ignibus punis. Nec saltem contentus et dolorum nostrorum compendio, et simplici ac veloci brevitate pœnarum; admoves laniandis corporibus longa tormenta, multiplicas lacerandis visceribus numerosa supplicia; nec feritas atque immanitas tua usitatis potest contenta esse tormentis; excogitat novas pœnas ingeniosa crudelitas. Quæ hæc est insatiabilis carnificinæ rabies? quæ inexplebilis libido sævitiæ? »

24. His plane Cyprianus demonstrat, hæc a se scripta, persecutione sæviente, quæ nec adveniente peste, penitus remissa fuisse videtur; nam et de facinoribus, quæ grassante peste Gentiles admitterent, spretis legibus, jureque naturali convulso, his verbis ante meminerat : « Pestem et luem criminaris, cum peste ipsa et lue vel detecta sint, vel aucta crimina singulorum, dum nec infirmis exhibetur misericordia; et defunctis avaritia inhiat ac rapina; iidem ad pietatis obsequium timidi, ad impia lucra temerarii, fugientes morientium funera, et appetentes spolia mortuorum; ut appareat, in ægritudine sua miseros ad hoc forsitan derelictos esse, ne possint, cum curantur, evadere.

25. Ac rursus de ejus injustitia et immanitate in quæstionibus exhiberi solitis, hæc addit : « Quin potius elige tibi alterum de duobus. Christianum esse, aut est crimen, aut non est. Si crimen est, quid non interficis confitentem ? Si crimen non est, quid persequeris innocentem? Torqueri enim debui, si negarem ; si pœnam tuam metuens, id quod prius fueram, et quod deos tuos non colueram, mendacio fallente celarem, tunc torquendus fuissem; tunc ad confessionem criminis vi doloris adigendus; sicut in cæteris quæstionibus torquentur rei, qui se negant crimine quo accusantur teneri ; ut facinoris veritas, quæ indice voce non promitur, dolore corporis exprimatur. Nunc vero cum sponte confitear et clamem, et crebris ac repetitis identidem vocibus christianum me esse contester; quid tormenta admoves confitenti, et deos tuos non in abditis et secretis locis, sed palam, sed publice, sed in foro ipso, magistratibus et præsidibus audientibus, destruenti? ut, etsi parum fuerat quod in me criminabaris, creverit quod et odisse et punire plus debeas? quod dum me christianum celebri loco, et populo circumstante pronuntio, et vos, et deos vestros clara et publica prædicatione confundo. Quid te ad infirmitatem corporis vertis? quid cum terrenæ carnis imbecillitate contendis? Cum animi vigore congredere, virtutem mentis infringe, fidem destrue disceptatione, si potes, vince, vince ratione. Vel si quid diis tuis numinis et potestatis est, ipsi in ultionem suam surgant, ipsi se sua majestate defendant; aut quid præstare colentibus possunt, qui se de non colentibus vindicare non possunt? » Hæc et alia Cyprianus, eodem plane argumento, quo et Tertullianus in Apologetico in pontifices invehitur.

26. Exprobrans deinde pluribus imbecillitatem ipsorum deorum, ad experimentum Demetrianum provocans, hæc invicto robore animi improperat, dicens : « Pudeat te eos colere, quos ipse defendis; pudeat tutelam de iis sperare, quos tu ipse tueris. O si audire eos velles, et videre quando a nobis adjurantur, et torquentur spiritalibus flagris, et verberum tormentis de obsessis corporibus ejiciuntur ; quando ejulantes et gementes voce humana, e potestate divina, flagella et verbera sentientes, venturum judicium confitentur. Veni, et cognosce vera esse quæ dicimus. Et quia sic deos colere te dicis; vel ipsis, quos colis, crede : aut et si volueris et tibi credere; de te ipso loquetur, audiente te, qui nunc tuum pectus obsedit, qui nunc mentem tuam ignorantiæ nocte cæcavit; videbis nos rogari ab eis, quos tu rogas; timeri ab eis, quos tu adoras; videbis sub manu nostra stare vinctos, et tremere captivos, quos tu suscipis et veneraris ut dominos. Certe vel sic confundi in istis erroribus tuis poteris, quando conspexeris et audieris deos tuos, quid sint, interrogatione nostra statim prodere, et præsentibus licet vobis, præstigias illas et fallacias suas non posse celare. » Hæc magnis spiritibus Cyprianus, simulque ingenti fiducia, probe sciens ethnicum hominem a dæmone possideri, qui, Christi audito nomine, quis sit, fateri (licet ipso obsesso adversante) cogatur.

27. Quod demum nunquam Deus inultam christianitatem tormentis expositam reliquerit, eadem libertate, qua cætera, demonstrans, hæc ait : « Lædere servos Dei et Christi persecutionibus tuis desine, quos læsos ultio divina defendit. Inde est enim quod nemo nostrum, quando apprehenditur, reluctatur; nec se adversus injustam violentiam vestram, quamvis nimius, et copiosus noster sit populus, ulciscitur. Patientes facit de secutura ultione securitas; innocentes nocentibus cedunt; insontes pœnis et cruciatibus acquiescunt; certi et fidentes quod inultum non remaneat quodcumque perpetimur; quantoque major fuerit persecutionis injuria, tanto et justior fiat et gravior pro persecutione vindicta. Nec unquam impiorum scelere in nostrum nomen exurgitur, ut non statim divinitus vindicta comitetur. Ut memorias taceamus antiquas, et ultiones pro cultoribus Dei sæpe repetitas, nullo vocis præconio revolvamus, documentum recentis rei satis est, quod sic celeriter, quodque in tanta celeritate sic granditer nuper secuta defensio est ruinis regum, jacturis opum, dispendio militum, diminutione castrorum. Nec hoc casu accidisse aliquis existimet, aut fuisse fortuitum putet; cum jampridem Scriptura divina

posuerit, et dixerit [1] : Mihi vindictam, ego retribuam. » Hæc Cyprianus, plane intelligens de nece Deciorum patris et filii imperatorum, quando (ut dictum est) tam ingens clades pessumdedit Romanum imperium, non autem de occisione Galli et Volusiani Augustorum, quorum obitu (ut demonstrabimus) pariter persecutio extincta est.

28. Sed cum ejusmodi inflictæ divinitus plagæ in ultionem effusi sanguinis christiani a Cypriano dicerentur; iisdemque æque Christiani affligi viderentur, ac proinde non pro eis ulciscendis quæ eos quoque pertingerent, dici possent immissæ; ad hæc Cyprianus respondens satisfacit his verbis : « Nec ideo quis putet Christianos iis quæ accidunt non vindicari, quod et ipsi videantur accidentium incursatione perstringi; pœnam de adversis mundi ille sentit, cui lætitia et gloria omnis in mundo est; ille mœret et deflet, si sibi male sit in sæculo, cui bene non potest esse post sæculum; cujus vivendi fructus omnis hic capitur; cujus omne solatium hic finitur; cujus caduca et brevis vita hic aliquam dulcedinem computat et voluptatem; quando istinc excesserit, pœna jam sola superest ad dolorem. Cæterum nullus iis dolor est de incursatione malorum præsentium, quibus fiducia est futurorum bonorum. Denique nec consternamur adversis, nec frangimur, nec dolemus, neque in nulla aut rerum clade, aut corporum valetudine mussitamus, spiritu magis quam carne viventes, firmitate animi infirmitatem corporis vincimus. Per ipsa quæ vos cruciant et fatigant, probari et corroborari nos scimus et fidimus. Putatis nos adversa vobiscum æqualiter perpeti, cum eadem adversa videatis a nobis et vobis non æqualiter sustineri ?

29. « Apud vos impatientia clamosa semper et querula est; apud nos fortis et religiosa patientia quieta semper, et semper in Deum grata est; nec quisquam istinc lætum aut prosperum sibi vindicat; sed mitis et lenis, et contra omnes fluctuantis mundi turbines stabilis, divinæ pollicitationis tempus expectat; » et paulo post : « Non ergo idcirco compares vobis et æquales sumus, quia in isto adhuc mundo et carne hac constituti, mundi et carnis incommoda vobiscum pariter incurrimus; nam cum in sensu doloris sit omne quod punit; manifestum est, eum non esse participem pœnæ tuæ, quem tecum videas non dolere. Viget apud nos spei robur, et firmitas fidei, et inter ipsas labentis sæculi ruinas erecta mens est, et immobilis virtus, et nunquam non læta patientia, et de Deo suo semper anima secura. » Hæc et alia multa Cyprianus adversus Demetrianum inculcat, dignam plane tanto sacerdote adversus Gentiles pro Christianis scriptam defensionem.

30. Lactantius [2] autem aliquid amplius in ea desiderasse se dicit; nimirum ut aliis argumentis, quam ex Scriptura petitis, cui ille non crederet, usus esset; eumque rudem communioribus rationibus informasset, et facilioribus principiis instituisset. Verum (ut apparet) non ejus generis ea fuit oratio, nec Cyprianus illud habuit in consilio, ut Demetrianum vel alios Gentiles ad christianam fidem capessendam ea præcipue instrueret, sed ut ab eis in Christianos objectas calumnias confutaret. At nec in eo opere eam visus est suscepisse provinciam, ut omnia a Gentilibus objici solita, oratione illa refelleret; sed tantum quæ ingruentis pestis, famis, et belli occasione in Christianos a Gentilibus jactabantur; utiturque ad ea redarguenda cum ex ratione petitis argumentis, tum divinis Scripturis ratione quoque nitentibus, atque prophetice aliquid pronuntiantibus, ac proinde ad persuadendum valde acommodatis, cum demonstret jam impletum, quod fuerat ante prædictum. Nisi enim prophetiæ undecumque petitæ, magnam vim ex divino numine comparatam, ad persuadendum habere, ab ipsis quoque Gentilibus noscerentur; nequaquam (quod dictum est superius) proscriptæ fuissent imperatorum edictis.

31. Hoc eodem anno, qui sedis Cypriani sextus adnumeratur, rursus ipse a schismaticis pressuram patitur, novis calumniis eum insectantibus; quas unus ex illis nomine Florentius Pupianus scriptis ad eum litteris, consarcinavit; magnoque fastu, perinde ac si judex illius esset, ut se illis purgaret, admonuit. Ad quem S. Cyprianus [1] rescribens (ut par erat) ironia semper elusit; et sui erroris, quo se emendaret, prudenter admonuit. Sed quod ad tempus spectat, quo hæc acciderunt, insinuandum : ea ad ipsum scripta pertinent, quibus ait [2] : « Quis enim hic est superbiæ tumor, quæ arrogantia animi, quæ montis inflatio, ad cognitionem tuam præpositos et sacerdotes vocari; ac nisi apud te purgati fuerimus, et sententia tua absoluti, ecce jam sex annis nec fraternitas habuerit episcopum, nec plebs præpositum, nec grex pastorem, nec Ecclesia gubernatorem, nec Christus antistitem, nec Deus sacerdotem? Subveniat Pupianus, et sententiam dicat, et judicium Dei et Christi in acceptum referat; ne tantus fidelium numerus, qui sub nobis accersitus est, sine spe salutis et pacis exisse videatur; ne novus credentium populus nullam per nos consecutus esse baptismi et Spiritus sancti gratiam judicetur; ne tot lapsis et pœnitentibus pax data, et communicatio nostra examinatione concessa, judicii tui auctoritate solvatur. Annue aliquando, et dignare pronuntiare de nobis, et episcopatum nostrum cognitionis tuæ auctoritate firmare; ut Deus et Christus ejus agere tibi gratias possint, quod per te sit antistes et rector altari eorum pariter et plebi restitutus. » His et aliis sane perquam lepidis ironiis superbæ mentis tumorem procacissimi hominis gravissime deprimit.

32. At rursum inferius : « Quare Ecclesiæ denique universæ per totum mundum nobiscum unitatis vinculo copulatæ? nisi si omnes isti communicantes, mecum secundum quod scripsisti, polluto nostro ore polluti sunt, et spem vitæ æternæ communicationis nostræ contagione perdiderunt; Pupianus solus inte-

[1] Deut. XXXII. — [2] Lactant. lib. V. c. 4.

[1] Cypr. ep. LXIX. — [2] Idem ibid.

ger, inviolatus, sanctus, pudicus, qui nobis miscere se noluit, in paradiso et in regno cælorum solus habitavit. Scripsisti quoque, quod Ecclesia nunc propter me portionem sui in disperso habeat; quando omnis Ecclesiæ populus et collectus sit, et adunatus, et individua concordia sibi junctus; soli illi foris remanserint, qui, etsi intus essent, ejiciendi fuerant. » Sed et ejus retundit audaciam, dum superius ait : « Inde enim schismata et hæreses obortæ sunt, et oriuntur, dum episcopus, qui unus est et Ecclesiæ præest, superba quorumdam præsumptione contemnitur; et homo dignatione Dei honoratus, indignus hominibus judicatur; » et post multa : « Loquitur, inquit, ille Petrus, super quem ædificata fuerat Ecclesia, Ecclesiæ nomine docens et ostendens, quia etsi contumax et superba obaudire nolentium multitudo discedat, Ecclesia tamen a Christo non recedit; et illi sunt Ecclesia, plebs sacerdoti adunata, et pastori suo grex adhærens. Unde scire debes, episcopum in Ecclesia esse, et Ecclesiam in episcopo; et sic qui cum episcopo non sit, in Ecclesia non esse : et frustra sibi blandiri eos qui pacem cum Dei sacerdotibus non habentes obrepunt, et latenter apud quosdam communicare se credunt. »

33. Quid demum ipse agere debeat, ut in ecclesiasticam communionem, a qua abhorreret, recipi mereretur, sic docet : « Quamobrem, frater, si majestatem Dei, qui sacerdotes ordinat, cogitaveris; si Christum, qui arbitrio et nutu ac præsentia sua et præpositos ipsos, et Ecclesiam cum præpositis gubernat, aliquando respexeris; si de innocentia sacerdotum non humano odio, sed divino judicio credideris; si temeritatis et superbiæ atque insolentiæ tuæ agere vel sero pœnitentiam cœperis; si Deo et Christo ejus, quibus servio, et quibus puro atque immaculato ore sacrificia et in persecutione pariter et in pace indesinenter offero, plenissime satis feceris; communicationis tuæ poterimus habere rationem; manente tamen apud nos divinæ censuræ respectu et metu, ut prius Dominum meum consulam, an tibi pacem dari, et te ad communicationem Ecclesiæ suæ admitti sua ostensione et admonitione permittat. » Hæc ipse.

34. Sane quidem sic comparati erant sanctissimi præsules, ut in omnibus Deum consulerent; et quid agere deberent, ab eodem æque responsum acciperent; nam subdit : « Memini enim quid jam mihi sit ostensum, imo quid servo obsequenti et timenti de Dominica et divina auctoritate præceptum : qui inter cætera quæ ostendere et revelare dignatus est, et hoc addidit : ITAQUE QUI CHRISTO NON CREDIT SACERDOTEM FACIENTI, POSTEA CREDERE INCIPIT SACERDOTEM VINDICANTI. Quanquam sciam somnia ridicula et visiones ineptas quibusdam videri; sed utique illis, qui malunt contra sacerdotes credere, quam sacerdoti. » Hæc et alia Cyprianus; qui denique hac periodo claudit epistolam : « Habes tu litteras meas, et ego tuas. In die judicii ante tribunal Christi utræque recitabuntur. » Videas igitur ex his sanctissimum præsulem eodem tempore Cyprianum persecutione, peste, et schismaticorum calumniis exagitatum adversa omnia invicto animi robore superantem. Sed jam cætera prosequamur.

35. *Recta chronologia statuitur.* — Quod ad Demetrianum proconsulem scribens, fuerat contestatus, nunquam inultum sivisse Deum christianum sanguinem, reipsa impletum est, occisis ipsis imperatoribus Gallo atque Volusiano. De quorum necis tempore quod diversæ reperiantur scriptæ sententiæ, hic paulo accuratius, ad rectam chronologiam statuendam, agendum est. Aurelius Victor [1] hos imperasse biennium tradit; Eutropius [2] vero dictum tempus non explesse testatur; id ipsum Orosius [3]; et Eusebius in Chronico tribuit eisdem annos duos, et menses quatuor; in Historia [4] autem vix biennio integro imperasse affirmat. Consentit [5] Epiphanius cum Eusebio in eo, quod in Chronico dicit de annis duobus et mensibus quatuor pariter et Cassiodorus in Chronico. Quod vero horum tempora obscura, scriptorum antiquorum res ab eis gestas fusius tractantium inopia, remanserint; ea ratione in eam visi sunt de biennii tempore sententiam conspirasse, quod duo tantum reperiantur ab iis administrati consulatus. Sed ex iteratis consulatibus numerare annos imperatorum, quam sit fallax, nemo non videt. Quamobrem alia longe certior ac exploratior de horum imperii annis ratio est ineunda, eademque ex antiquioribus inscriptionibus comparata. Qui enim diligenti studio nummorum antiquorum, aliorumque veterum monumentorum collegerunt inscriptiones, plane habent unde certa de imperii Galli et Volusiani annis possit haberi cognitio. Nam, ut de Gallo primum agamus, a secundo ejus consulatu ejusmodi inscriptione numismata notata habentur :

36. 2. IMP. CAES. C. VIB. TREBONIANUS GALLUS. P. M. TR. P. II. COS. II. P. P. et græce item :

ΑΥΤ. Κ. Γ. ΟΥΙΒΙΟΣ ΤΡΕΒΩΝ. ΓΑΛΛΟΣ ΣΕΒ. ΔΗΜΑΡΧ. ΕΞΟΥΣ Β. Hic est secundus ejus imperii annus, cum secundum gessit consulatum. Tertius vero sic exprimitur :

3. IMP. C. C. VIB. GALLUS P. F. AUG. P. M. TR. P. III. C. II. P. P. qui autem græce est inscriptus, sic habet :

ΑΥΤ. Κ. Γ. ΟΥΙΒ. ΤΡΕΒΩΝΙΑΝ. ΓΑΛΛΟΣ ΣΕΒ. ΔΗΜΑΡΧ. ΕΞΟΥΣ. Γ. Hic igitur est tertius annus ejus imperii. Sequitur et quartus, qui iisdem litteris consignatur :

4. IMP. C. C. VIB. TREB. GALLUS P. F. AUG. P. M. TR. P. IIII. COS. II. P. P. græce sic :

ΑΥΤ. Κ. Γ. ΟΥΙΒ. ΤΡΕΒΩΝΙΑΝ. ΓΑΛΛΟΣ ΣΕΒ. ΔΗΜΑΡΧ. ΕΞΟΥΣ Δ.

Sed et in Volusiano ejus filio quatuor item anni ejus imperii revoluti leguntur, his scilicet litteris ex antiquis numismatibus scriptis :

IMP. C. C. VIB. VOLUSIANUS AUG. PONTIF. TR. P. COS. Hic primus annus ejus imperii, quo consul suffectus habetur, quod tunc tertius consulatus Decii nomen anno dedisset. Eadem quoque inscriptio græce sic habet :

[1] Aurel. Vict. in Gallo. — [2] Eutrop. lib. IX. — [3] Oros. lib. VII. cap. 21. — [4] Euseb. lib. VII. cap. 9. — [5] Epiph. lib. de mensur. et ponderib.

ΑΥΤΟΚ. Κ. Γ. ΟΥΙΒ. ΟΥΩΛΟΥΣΙΑΝΟΣ ΣΕΒ. ΔΗΜΑΡΧ. ΕΞΟΥΣ ΥΠΑΤΟΣ. Secundus vero annus sic exprimitur :

2. IMP. CAES. C. VIB. VOLUSIANO AUG. PONT. TR. P. II. COS. II. Tertius in hunc modum :

3. IMP. C. C. VIB. VOLUSIANUS. AUG. P. M. TR. P. III. COS. II. Sed et quartus sic.

4. IMP. CAES. C. VIB. VOLUSIANO. AUG. P. M. TR. P. IIII. COS. II.

Ex his igitur videas, Gallum et Volusianum, quos omnes biennio vel paulo amplius regnasse tradunt, ad quatuor annos imperium propagasse; et ne quis imposturam suspicetur de nummorum inscriptione quæ a nobis sunt posita, habet quos consulat, nempe Huberti Goltzii Thesaurum Rei Antiquariæ et Adolphum Occonem : edidit utrumque Plantinus annos salutis MDLXXIX. His igitur tam perspicue demonstratis, de eorum obitu sequenti anno, qui numeratur eorumdem imperii quartus, suo loco dicemus.

37. Sed unde etiam error irrepserit, ut, quod certum sit annos quatuor eosdem imperasse, nonnisi biennium eorum imperio tribuatur, aperiam. Quoniam enim accidit, ut iisdem imperantibus, Valerianus ab Alpinis militibus acclamatus imperator, consecutus sit pariter tribunitiam potestatem, ex qua anni (ut dictum est sæpius) cujusque imperatoris numerari consueverunt : qui legerunt, primum consulatum Gallieni (qui regnabat una cum patre) in antiquis inscriptionibus poni cum tribunitia potestate tertium iterata, auspicati sunt Valeriani et Gallieni imperium in fine anni superioris : nam qui sequenti anno ponitur consulatus Gallieni una cum patre, tertiam habet inscriptam tribunitiam potestatem, et sic eodem incremento reliquos consulatus auctos itidem tribunitia potestate sæpius repetita : qua ratione qui præsentem annum numerabant secundum Valeriani et Gallieni imperatorum, dixerunt, ut Eutropius, Gallum et Volusianum imperasse non expleto biennio. Citatas vero a nobis inscriptiones suo loco ponemus. Sic igitur (ut dictum est) qui annos Valeriani et Gallieni numerarunt a prima tribunitia potestate, tot annos ab imperio Galli et Volusiani dempsisse oportuit, quot viventibus adhuc illis tribuerunt regno Valeriani et Gallieni. Valerianum vero, viventibus Gallo et Volusiano, imperatorem ab exercitu acclamatum (cum ejus imperii exordia obscurissima sint) ex nummorum inscriptionibus exploratum redditur. Sed de his pluribus anno sequenti.

38. *Origenis obitus et de eo Apologiæ.* — Hoc eodem anno Domini ducentesimo quinquagesimo sexto, testatur[1] Eusebius Origenem extremum clausisse diem; nam ait : « Origenes eodem tempore, cum ad sexaginta novem annos vitam propagasset, ex hac luce migravit. » Cum autem ejusdem Eusebii testimonio de Origene constet, anno decimo Severi imperatoris, quo Leonides ejus pater vita functus est, ipsum tunc egisse annum ætatis decimum septimum; si his quinquaginta duos addas annos, qui intercurrunt ab eo tempore usque in præsentem annum, plane numerabuntur ætatis Origenis anni sexaginta novem. Qui igitur vivens (ut vidimus) in scribendo sæpe est redargutus erroris, nempe a Demetriano Alexandrino episcopo et aliis, adeo ut apud Fabianum papam causam dicere coactus fuerit; multo amplius post mortem est hæreseos accusatus. Quamobrem pluribus opus habuit apologiis, quarum primam a Pamphilo martyre conscriptam Eusebius[1] testatur. At Hieronymus[2] licet aliquando id affirmarit, tamen non levibus rationibus in dubium postea revocavit, ad Pammachium et Oceanum[3] scribens de erroribus Origenis, et in Apologia adversus Ruffinum, ubi de ea Pamphili nomine vulgata, errore se deceptum tradit, ut hoc diu existimarit; sic enim ait :

39. « Postquam Eusebii asseruerim illum esse non Pamphili; ad extremum dixerim etiam me annos plurimos hoc putasse, quod Pamphili fuerit, et ad exemplar hujus voluminis mutuatum : vide quantum timeam cachinnos tuos, ut etiam nunc eadem ingeram de tuo codice, quod quasi Pamphili exemplar accepimus. Credidi christiano, credidi monacho; non putavi a te tantum sceleris posse confingi. Postea vero per interpretationem tuam, quæstione contra Origenem toto orbe commota, in quærendis exemplaribus diligentior fui. Et in Cæsariensi bibliotheca Eusebii sex volumina reperi ἀπολογίας Ὠριγένους : quæ cum legissem, primum eum librum deprehendi, quem tu solus sub nomine martyris edidisti de Filio et Spiritu sancto, in bonam partem plerisque blasphemiis commutatis : et hoc vel Didymum, vel te, vel alium fecisse nescio quem : quod tu apertissime in libro Periarchon fecisse convinceris : maxime cum idem Eusebius (ut in duobus libris docui) scribat Pamphilum nihil proprii operis edidisse. Dic ergo et tu, a quo exemplar acceperis : nec mihi ad subterfugiendum crimen mortuos aliquos nomines, ut, cum auctorem ostendere non potueris, illum proferas qui non possit respondere. » Hucusque Hieronymus.

40. Sane quidem suam esse Apologiam testatur Eusebius, quam tamen scripserit adjutus a Pamphilo martyre. Hæc enim sunt verba Eusebii[4] : « Quæ autem de ejus rebus gestis sunt ad cognoscendum necessaria, ea ex Apologia, quæ a nobis Pamphili sancti nostri temporis martyris opera adjutis elucubrata est (illam enim ego et Pamphilus, quo ora malevolorum obtrectatorum famæ Origenis detrahentium, obturaremus, mutuis vigiliis accurate elaboravimus), licet facile colligere. » Et inferius[5] eam a se scriptam docet his verbis : « Horum certa habes argumenta in libro sextæ Apologiæ, quæ in Origenis defensionem a nobis scripta est. » Hæc ipse. Sicque obtinuit usus, ut Eusebii potius quam Pamphili nomine ea diceretur Apologia. Meminit ejusdem lucubrationis Gelasius[6], qui eam nominat, Eusebii librum pro excusatione Origenis. Vulgata quoque extat pro eodem

[1] Euseb. lib. VII. c. 1.

[1] Euseb. lib. VI. c. 26. — [2] Hier. de Script. Eccles. in Pamph. c. 65. — [3] Hier. epist. LXV. — [4] Euseb. lib. VI. c. 20. — [5] Idem lib. VI. c. 29. — [6] Gelas. in Concil. Rom. decret. de lib. apocr.

Ruffini Apologia, sed a S. Hieronymo in multis reprehensa. Hæc vero olim ad Hieronymi usque tempora fortasse licite facta sunt. Sed miratus sum vehementer, post damnationem ejus ab Anastasio papa pontificia auctoritate inflictam, post ejusdem reprobationem in Sexta Synodo pronuntiatam, post tot antiquorum Patrum in idipsum conspirantes sententias, adhuc recentiores quosdam ausos esse pro eodem novas edere Apologias, et auctoritate totius Catholicæ Ecclesiæ judicatas sæpius controversias denuo temere excitare; quod visus est fecisse haud pridem Sixtus Senensis.

41. *De Origene judicia.* — Cæterum ejus operum lectionem, sicut nec Tertulliani, vel horum similium, non invenimus penitus improbatam; licet, quod spectat ad dogmata, ea sit de ejus scriptis censura Gelasii, ut illa tantum quæ S. Hieronymus non repudiat, dicat esse suscipienda, reliqua vero cum suo auctore rejicienda. Sed de his alias pluribus, cum ea controversia sæpius in Ecclesia agitata est, et errores ejus omnes sigillatim enumerati: agitur enim de his pluribus inferius quarto, quinto, atque sexto Annalium tomis. Seriem librorum ejus tum Eusebius, tum alii plures descripserunt, quæ primo ipsius tomo habetur præfixa. Quod autem tradat Epiphanius [1] et alii, scripta fuisse ab eo librorum sena millia, S. Hieronymus [2] haud facile credidit.

42. Magnam sane fuisse tanti viri lapsum in Ecclesia Dei offensionem atque tentationem, pluribus docet Vincentius Lirinensis [3]. Fuisse eam pariter constat et saluberrimam commonitionem; ne videlicet quempiam quantumlibet eruditum virum sibi quis sequendum suscipiat, quem non insistere vestigiis sanctorum Patrum invenerit. Sed quæ hoc argumento ab eo dicta sunt, hic, cum de ejusdem Origenis morte agitur, veluti corollarium ex insignioribus animi ejus dotibus intextum proferre, tractatione nostra dignum ducimus atque proficuum. Ostenso igitur pluribus primum magnam esse in Ecclesia tentationem, cum magister, qui alios docet, errat, idem hæc subdit:

43. « Sed ego ita arbitror, quod cum multos in hoc tentandi genere proferre valeamus, nemo pæne sit, qui Origenis tentationi valeat comparari; in quo plura adeo præclara, adeo singularia, adeo mira extiterunt, ut inter initia habendam cunctis assertionibus ejus fidem, quivis facile judicaret. Nam si vita facit auctoritatem; magna illi industria, magna pudicitia, patientia, tolerantia. Si genus, vel eruditio; quid eo nobilius, qui primum in ea domo natus est, quæ est illustrata martyrio? Deinde pro Christo non solum patre, sed omni quoque facultate privatus, tantum inter sanctæ paupertatis profecit angustias, ut pro nomine Dominicæ confessionis sæpius (ut ferunt) affligeretur. Neque vero hæc in illo sola erant, quæ cuncta postea tentationi forent; sed tanta vis ingenii, tam profundi, tam acris, tam elegantis, ut omnes pæne multum longeque superarit; tanta doctrina, ac totius eruditionis magnificentia, ut pauca forent divinæ, pæne fortasse nulla humanæ philosophiæ, quæ non penitus assequeretur. Cujus scientiæ cum Græci non cederent (al. crederent), et hebræa quoque elaborata sunt. Eloquentiam vero quid memorem, cujus fuit tam amœna, tam læta, tam dulcis oratio, ut mihi ex ore ipsius non tam verba, quam mella quædam fluxisse videantur? Quæ non ille persuasu difficilia disputandi viribus elimuit? Quæ factu ardua, non ut facillima viderentur, effecit? Sed forsitan argumentorum tantummodo nexibus assertiones suas texuit. Imo plane nemo unquam magistrorum fuit, qui pluribus divinæ legis uteretur exemplis.

44. « Sed, cedo, pauca conscripsit? Nemo mortalium plura; ut mihi sua omnia non solum non perlegi, sed ne inveniri quidem posse videantur. Cui ne quicquam ad scientiæ instrumenta deesset, etiam plenitudo exabundavit ætatis. Sed forsitan discipulis parum felix. Quis unquam felicior? nempe innumeri ex sinu suo doctores, innumeri sacerdotes, confessores, et martyres extiterunt. Jam vero quanta apud omnes illius admiratio, quanta gloria, quanta gratia fuerit, quis exequi valeat? Quis non ad eum paulo religiosior ex ultimis mundi partibus advolavit? Quis Christianorum non pæne ut prophetam, quis philosophorum non ut magistrum veneratus est? Quam autem non solum privatæ conditioni, sed ipsi quoque fuerit reverendus imperio, declarant historiæ, quæ eum a matre Alexandri imperatoris accitum ferunt, cælestis utique sapientiæ merito, cujus et ille gratia et amore flagrabat. Sed et ejusdem epistolæ testimonium perhibens, quas ad Philippum imperatorem, qui primus Romanorum principum christianus fuit, christiani magisterii auctoritate conscripsit. De cujus incredibili quadam scientia, si quis, referentibus nobis, christianum non accipit testimonium, saltem testificantibus philosophis, gentilem recipiat confessionem. Ait namque impius ille Porphyrius, excitum se fama ipsius, Alexandriam fere puerum perrexisse, ibique eum vidisse jam senem, sed plane talem tantumque, qui arcem totius scientiæ condidisset.

45. « Dies me citius defecerit, quam ea, quæ in illo viro præclara extiterunt vel ex minima saltem parte perstringam; quæ tamen non solum ad religionis gloriam, sed etiam ad tentationis magnitudinem pertinebant. Quotus enim quisque tanti ingenii, tantæ doctrinæ, tantæ gratiæ virum a se facile deponeret, ac non potius illa uteretur sententia, se cum Origene errare malle, quam cum aliis vera sentire? et quid plura? eo res decidit, ut tantæ personæ, tanti doctoris, tanti prophetæ, non humana aliqua, sed (ut exitus docuit) nimium periculosa tentatio plurimos a fidei integritate deduceret. Quamobrem hic Origenes tantus, ac talis, dum gratia Dei insolentius abutitur; dum ingenio suo nimium indulget, sibique satis credit; cum parvipendit antiquam Christianæ religionis simplicitatem; dum se plus cunctis sapere præsumit; dum ecclesiasticas traditiones et veterum

[1] Epiph. hæres. LXIV. et Ruffin. in Apolog. — [2] Hier. epist. LXII. et Apolog. advers. Ruffin. lib. II. — [3] Vincent. Lirinens. contra hæres. cap. 23.

magisteria contemnens, quædam Scripturarum capitula novo more interpretatur; meruit ut de se quoque Ecclesiæ Dei diceretur : Si surrexit in medio tui propheta. Et paulo post : Non audies (inquit) verba prophetæ illius. Et item : Quia tentat vos, inquit, Dominus, utrum diligatis eum, an non. Vero non solum tentatio, sed etiam magna tentatio, deditam sibi atque a se pendentem Ecclesiam admiratione ingenii, scientiæ, eloquentiæ, conversationis et gratiæ, nihil de se suspicantem, nihil se verentem, subito a veteri religione in novam profanitatem sensim paulatimque traducere. Sed dicet aliquis, corruptos esse Origenis libros. Non resisto, quin potius et malo; nam id est a quibusdam et traditum et scriptum, non catholicis tantum, sed etiam hæreticis.

46. « Sed illud est, quod nunc debemus advertere : etsi non ipsum, libros tamen sub nomine suo editos magnæ esse tentationi; qui multis blasphemiarum vulneribus scatentes, non ut alieni, sed quasi sui et leguntur, et amantur; ut etsi in errore concipiendo Origeni non fuit sensus, ad errorem tamen persuadendum Origenis auctoritas valere videatur. » Hucusque Vincentius. Cujus de Origene sententiam, non ea tantum quæ ad suam usque ætatem (æqualis enim fuit Augustini) de magnorum virorum lapsu contigerunt, sed et quæ postmodum secuta sunt innumera orthodoxorum funera ex Origenis lectione illata, vera esse, quamplurima experimenta probarunt. Invaluit penes antiquos de Origene illa quoque sententia a Cassiodoro [1] recitata, qua ait : « De Origene conclusive dictum est : Ubi bene, nemo melius : Ubi male, nemo pejus. Et ideo caute sapienterque legendus est; ut sic inde succos saluberrimos assumamus, nec pariter ejus venena perfidiæ, vitæ nostræ contraria, sorbeamus. Cui et illud convenienter aptari potest, quod Virgilius, dum Ennium legeret, a quodam quid faceret inquisitus, respondit : Aurum ex stercore quæro. » Hæc Cassiodorus; qui (ut ibidem testatur) ejusdem Origenis opera (ne inter legendum quis incautus offenderet) crucis signo ✠ ea notavit loca, quæ lector prudens, ut pravæ doctrinæ foveam, sibi transilienda cognosceret.

47. Scimus a nonnullis duos constitui Origenes; quorum alter Adamantius, de quo est sermo, dictus sit; alter vero plane ignotus, ex quo Origenistæ Turpes sunt cognominati, quod sese Gnosticis turpissimis addixerint; hi enim, cum matrimonium damnarent, in omnium libidinum cœno velut sues volutabantur : horum meminerunt Epiphanius [1] et Augustinus [2]. Qui autem sectati sunt Origenis Adamantii errores, Origenistæ simpliciter dicti sunt, adversus quos longa admodum et periculosa fuit Ecclesiæ concertatio; diutius enim hi perseverarunt, ac damnati sæpius revixerunt; de quibus opportuniori loco dicendum erit. Quod ad duplices Origenistas spectat, existimamus hæc quæ dicuntur de duobus Origenibus, esse commentum, nec nisi unum Adamantium extitisse aliquando Origenem. Qui vero alium effinxere; ideo fecisse putamus, ut de Origene labes aspersas in illum egererent; vel quod Gnostici fortasse, pertæsi sui nominis tot sceleribus longo tempore infamati, ab Origene nomen sint mutuati; vel etiam qui Origenis errores sectati, in deterius prolapsi, etiam Gnosticorum sordibus sint infecti; et ad differentiam aliorum Origenistarum, Turpes a dogmate, non ab auctore, Origenistæ (quod verius existimamus) sint dicti. At hæc jam de Origene, cujus obitum hoc anno recensuimus, satis. Decuit plane ejusdem admonitione Vincentii, veluti sepulcrali titulo, sic tanti viri memoriam prosequi, ut ejusdem erudiamur exemplo, in Ecclesia Catholica illam regiam esse viam, quæ antiquarum traditionum recto deducta filo, et sanctorum Patrum noscitur esse impressa vestigiis : ex qua qui pedem efferat; ut alium aliquem, qui sibi visus est magnus, sequatur, patere casui ac certæ ruinæ se expositum certo sciat.

[1] Cassiod. de instit. divin. lect.

[1] Epiph. hæres. LXIII. — [2] Aug. de hæres. XLVII.

Anno periodi Græco-Romanæ 5749. — Olymp. 258. an. 1. — Urb. cond. 1006. — Jesu Christi 253. secundum Baronium 256. — Stephani papæ 1. — Valeriani et Gallieni impp. 1.

1. *Consules.* — Ad num. 1. Coss. *C. Vibius Volusianus Aug. II*, et *M. Valerius Maximus.* Sumptus is a Volusiano consulatus juxta primam consulatuum Cæsareorum regulam : anno enim præcedenti Augustus dictus, idque ante mensem Augustum, ut ex inscriptione initio illius anni recitata manifestum fit. Baronius, Volusiano expuncto, Maximum et Valerianum, qui postea imperavit, consules proponit; sed contra omnium antiquorum Chronicorum consularium fidem, in quibus hoc anno *Volusianus II et Maximus* consules exhibentur. Ita auctor Fragmenti Consularis apud Bucherium, auctor Chronici Alexandrini, Victorius, et Cassiodorus. Certe cum in nummis Volusianus cos. II dicatur, annoque præcedenti priorem consulatum cum Gallo iterum consule gesserit, ut ex Inscriptione Onuphriana tunc relata

certum redditur, secundus ille consulatus ad præsentem annum omnino pertinet. Pearsonius in Annalibus Cyprianicis scribit, *Valerianum* imperatorem hoc anno factum, se consulem statim suffectum declarasse; nec eum ante sumptam purpuram consulem, sed censorem fuisse. Vulgari errore a nobis anno superiori confutato, decipitur vir doctissimus; Zozimus enim lib. 1 de Maximino imperatore loquens ait : « Afri Gordiani, eique cognomine filio designatis imperatoribus, cum alios Romam legatos misere, tum Valerianum virum consularem, qui deinceps imperio potitus est. » Quibus verbis tam Pearsonii, quam Baronii opinio plane evertitur, constatque, jam ab annis amplius sedecim Valerianum primum suum consulatum, qui suffectus fuit, gessisse.

2. *Lucii papæ obitus.* — A num. 2 ad 6. Incertum, an *Lucius* papa sub finem præcedentis anni, vel hujus initio, in libertatem assertus fuerit, ideoque et an Cyprianus ad eum epistolam gratulatoriam LXI, quæ Pamelio est LVIII, scripserit. Existimo tamen, Lucium die quarta Martii currentis anni e vivis excessisse, et postridie sepultum fuisse. In Indiculo enim Depositionis episcoporum apud Bucherium legitur : « Tertio nonas Martii, Lucii in Callisti. » Auctor Chronici Damasi : « Decessit tertio nonas Martias. » Consentit auctor Auctioris Chronici veterum Pontificum. « Solus liber Pontificum, inquit Pearsonius in Annalibus Cyprianicis hoc anno, IV nonas assignat. Unde error unius diei in Martyrologia irrepsisse videtur. » Verum Martyrologia diem obitus, Chronicon Damasi, et Chronicon auctius veterum Pontificum diem sepulturæ notarunt : et ex illo unius diei discrimine manifestum fit Lucii mortem die quarta Martii contigisse, juxta regulam a nobis sæpius inculcatam.

3. De anno major est difficultas; verum ex iis, quæ in Chronico Damasi sana sunt, quando agit de Cornelio et Stephano, tempus, quo sedit *Lucius* inter utrumque, satis certo colligit Pearsonius loco citato. Nam Cornelius juxta illud Chronicon decessit, Gallo II et Volusiano coss., hoc est, anno superiori; *Stephanus* ordinatus est secundum idem Chronicon, Volusiano II et Maximo coss., id est, præsenti anno. Neque enim inter primum Volusiani et secundum ejus consulatum alii consules in Fastis habentur. Quare Lucius anno elapso post decessum Cornelii ordinatus, ante pontificatum Stephani, currenti anno decessit. Henschenius quidem hunc Cornelii exitum, et Stephani initium recte agnovit. Sed annis Lucii, quos ex corrupto Damasi Catalogo sumpserat, mire conciliavit. Docet enim, *Stephanum* per biennium fere Lucii vicarium, et mensibus tantummodo quinque verum pontificem fuisse. Sed vicariatus ille veterum Pontificum sæpe a nobis confutatus, et peculiaris Lucii vicariatus a Pearsonio laudato profligatus.

4. *Refellitur opinio Baronii.* — Baronius sub anni sequentis consulibus *Lucium* passum credit, innixus auctoritate libri Pontificalis, qui tradit eum duas ordinationes per mensem Decembrem fecisse. Sed, ut observat Pearsonius in præfatione ad Annales Cyprianicos, illius operis auctor numerum ordinationum a posterioribus Pontificibus factarum scire potuit; annuarum vero ordinationum priorum Pontificum nullam notitiam habere potuit, ideoque hac in re vix ei fides adhibenda. Unus Nicephorus lib. 6, cap. 7, sedis Lucii durationem accurate notavit; ait enim : « Non integris septem mensibus Ecclesia administrata, Stephanum habuit successorem. » Qui quidem menses utrinque incompleti fuere, ut ex dictis liquet.

5. *S. Stephanus fit papa.* — Sancto Lucio *S. Stephanus* successit, de quo in Chronico Damasi legitur : « Stephanus annos quatuor, menses duos, dies viginti unum. Fuit temporibus Valeriani et Gallieni, a consulatu Volusiani et Maximini usque Valeriano III et Gallieno II. » Sed locus ille depravatus. Loco enim *Maximini*, legendum, *Maximi*. Præterea loco horum verborum, *usque Volusiano III et Gallieno II*, legendum ex libro Pontificali, *usque Volusiano IV et Gallieno III*. Dubitari enim non potest, quin *Stephanus* diu post consulatum Valeriani III et Gallieni II, anno CCLV gestum vixerit, ut infra demonstrabitur. Prætorquam quod in eodem Chronico dicitur, Lucium fuisse *usque Volusiano III et Gallieno II*. Quo pacto Lucius et Stephanus uno eodemque anno e vivis excessissent, quod prorsus absurdum. Cum itaque Stephanus sederit « annos quatuor, menses duos, dies viginti unum, » præsenti anno die decimo tertio mensis Maii pontifex Romanus ordinatus est, sicque vacavit sedes post Lucii obitum menses duos, dies sex; neque *Stephanus* electus, nisi postquam *Volusianus* imperavit, quantum conjectura assequi possumus. Cæterum, cum Lucii obitus in indiculo *Depositionis Episcoporum*, non vero in Indiculo *Depositionis Martyrum* memoretur, is inter confessores numerandus. Nec refert, quod S. Cyprianus a Baronio citatus scribat : « Servandus est antecessorum nostrorum beatorum martyrum Cornelii et Lucii honor gloriosus. » Nam ex modo loquendi illorum temporum Lucius vocatur martyr, quia pro fide in exilium missus fuit, multaque pro ea pertulit. Quod et de Stephano ejus successore propter eamdem rationem dicendum, cum præfati libelli auctoritas major sit, quam Actorum ac Martyrologiorum post aliquot sæcula a morte sanctorum Pontificum elucubratorum.

6. *Imperium Romanum a Scythis aliisque vastatum.*— Ad num. 21. Motus Scytharum et Persarum, qui Gallo imperante contigere, cum fine illius imperii Baronius conjunxit, eosque tunc accidisse, omnibus qui post eum scripsere, persuasit. Certum tamen, illius imperii initio, annoque præcedenti incursiones illas factas; antequam nempe lues, quæ autumno illius anni cœpit, grassata esset. Hujus inundationis testes tres habemus, qui mire in hac narratione inter se conveniunt. Primus est Dionysius Alexandrinus, qui tum vivebat, qui apud Eusebium lib. 7, cap. 22, calamitates, quas passi essent Alexandrini, narrans, postquam egit de oppressionibus sub Decio toleratis ait : « Post hæc bellum et fames excepit : quæ quidem nos cum Gentilibus junctim pertulimus. Et ea

quidem mala, quibus nos attriverunt, soli sustinuimus. Quæ autem ipsi sibi vicissim intulerunt ac passi sunt, eorum partem toleravimus. Sed rursus oblectavit nos pax illa, quam Christus nobis solis indulsit. Cum autem brevissimo temporis spatio nos et illi respirassemus; repente ingruit lues illa, etc. » Quare hæc bella lues non præcessit, sed subsecuta est. Secundus est Zozimus pag. 644, ubi scribit : « Cum autem negligenter imperium Gallus administraret, primum quidem Scythæ nationibus sibi finitimis turbas dabant : deinde paulatim progressi ad ipsum usque mare sita rapinis exhauriebant, adeo quidem, ut nulla Romanæ ditionis gens ab eis non vastata manserit; sed omnia prope dixerim oppida destituta mœnibus et iisdem munitorum magna pars capta fuerint. Nec minus bello, quod undique scaturiendo velut emerserat, lues etiam pestilens in oppidis atque vicis subsecuta, quidquid erat humani generis reliquum absumpsit : ac nunquam sane superioribus ea sæculis tantam hominum stragem ediderat. »

7. *Antequam pestis exoriretur.* — Narrat postea, Gothos aliosque populos, civitates in Europa diripuisse, *Persas* in Syriam progressos *Antiochiam* totius Orientis Metropolim vastasse ac diruisse. Vides, antequam lues exorta esset, *Scythas* in imperium Romanum influxisse, urbesque ac oppida depopulatos esse. Denique Zonaras ait sub imperatore Gallo motus Persarum recruduisse, Scytharum multitudinem pæne innumerabilem, in Italiam, Macedoniam, Thessaliam, et Græciam impressionem fecisse. Additque : « Sunt et aliæ plures gentes contra ditiones Romanorum concitatæ. Pestis quoque tum provincias invasit, etc. » Certum itaque, antequam pestis sæviret, *Scythas* provincias Romanas incursasse, et graviter afflixisse, ac devastationes illas continuatas, donec sub præcedentis anni finem Barbari ab Æmiliano legionum Pannoniæ duce Romano fusi fugatique sunt, ut mox dicetur.

8. *Epistola S. Cypriani ad episcopos Numidiæ.* — His imperii Romani vastationibus suo anno redditis, liquet epistolam D. Cypriani LXII, quæ Pamelio est LX, in qua agitur de dira illa Barbarorum incursione in Numidia facta, qua Christiani captivi abducti sunt, scriptam esse ad Numidiæ episcopos, non anno CCLIV, ut Baronius, neque currenti, ut Pearsonius citatus existimavit, sed anno CCLII. Difficultas inde oritur, quod Cyprianus refert, fratres a Barbaris in captivitatem abductos fuisse; quos alii Gothos sive Scythas, alii Persas, qui Antiochiam diripuerunt, fuisse putant. Pearsonius miratur, cuiquam in mentem venire potuisse, aut Scythas, aut Persas in Africam pervenisse, aitque Barbaros de quibus conqueruntur Numidæ, alios non fuisse, quam *Mauros* Barbaros Numidiæ finitimos, imperio Romano minime subjectos, hoc anno fame et pestilentia sævientibus, Gallo negligenter et supine imperium administrante, in Numidiam militum copiis haud bene munitam ingressos, qui eam late populati sint, et Christianos complures captivos abduxerint, qui ob hostium viciniam haud difficulter redimi potuerint. Observat enim vir doctissimus fuisse in Africa ante ætatem Augustini varias gentes barbaras et Romanis infestas, præsertimque Mauros, de quibus Herodianus lib. 7 de rebus Maximini agens hæc narrat : « Erat enim quidam nomine Capellianus ex senatorio ordine. Præsidebat autem Mauris Romano imperio subjectis, qui Numidæ vocantur. Hæc autem gens castris munita est propter multitudinem Maurorum Barbarorum circumjacentium, ut eorum incursus et populationes coercerent. » Hæc Pearsonius, qui plura in eamdem rem congerit. Verum cum Zozimus testetur, antequam pestis exoriretur, Scythas « ad ipsum quoque mare sita rapinis » exhausisse, ut videre est numero præcedenti, frustra ad Mauros Numidis vicinos recurrit Pearsonius; cum eos per hæc tempora in Numidas irruisse nullus Veterum tradat, contra vero Scythas per Galli Imperium omnes Romanæ ditionis regiones vastasse, tam Zozimus, quam Zonaras scribant.

9. *Quando scripta.* — Quidquid sit, non sub finem imperii Galli, sed sub ejus initium quæ in laudata Cypriani epistola continentur, acciderunt, ideoque et ea anno præcedenti data. Si enim, ut vult Pearsonius, Mauri Numidiam invaserint, factum id ab eis, cum viderunt subjectas imperio Romano urbes a Scythis aliisque Barbaris direptas ac devastatas.

10. *Cyprianus scribit libellum ad Demetrianum.* — A num. 22 ad 31. Pearsonius citatus ad annum CCLII, num. XIV, arbitratur, eo anno, cum jam lues et fames sævirent, scripsisse Cyprianum libellum ad *Demetrianum*, qui ei vulgare illud argumentum objecerat, omnia nempe mala, quæ Rempublicam premebant, propter Christianos, qui sacra deorum negligebant contigisse. Verum rectius Fellus in Notis ad illum librum cum Baronio tenet, hunc librum non ante secundum a morbi initiis annum, hoc est currentem, scriptum fuisse; quandoquidem fames cessanti agriculturæ hoc est pesti adultæ et diutinæ succedere dignoscitur. Baronius hunc Demetrianum Africæ proconsulem fuisse dicit; sed longe probabilius Pearsonius et Fellus scribunt *Demetrianum* hunc fuisse tantum judicem aliquem Cypriano familiariter notum. A Cypriani enim moribus longe videtur abesse, ut principem virum verbis parum honorificis exciperet, « ut oblatrantem eum et ore sacrilego et verbis impiis obstrepentem, contemnere » se profiteretur; « et indocilem, impium, furentem, cæcum, surdum, et brutum » compellaret. Certe Pontius in Vita Cypriani non alio illum titulo ornat, quam *gentilis blasphemis*. Et Lactantius sine aliqua honoris præfatione appellat « hominem veritatis ignarum. »

11. *Æmilianus fit imperator.* — Zozimus supra laudatus, postquam vastitates a Scythis, Persisque illatas narravit, ait : « Scythæ vero cum quidquid occuparant in Europa, securi plane possiderent, etiam in Asiam quoque transgressi essent, omniaque ad Cappadociam et Pessinuntem, et Ephesum usque diripuissent : Æmilianus legionum Pannoniæ dux.... præter exspectationem Barbaros in iis locis repertos,

aggressus est; » additque, postquam illos vicisset, Italiam versus movisse, et milites qui cum Gallo erant, hunc cum filio Volusiano necasse. Sed Valerianum cum transalpinis viribus in Italiam venisse, Æmilianum debellasse, et imperium adeptum esse. Vides ut id obiter dicam, Scythas *quidquid occupa-rant in Europa* securos possedisse, ideoque non currenti anno, ut communiter creditum, sed præcedenti, initioque imperii Galli, in Romanorum terras irrupisse. Æmilianus imperavit *menses tres*, ut habent Victor de Cæsaribus, Eutropius et Zonaras, vel *menses quatuor*, ut legitur in Epitome Victoris; sed non post Galli et Volusiani interitum, ut recentiores chronologici passim tradunt, verum partim sub Gallo et Volusiano, partim sub Valeriano et Gallieno, licet nullus ex Historiæ Augustæ scriptoribus id expressis verbis scripserit. Nam cum certum indubitatumque sit, Claudium die vicesima quarta mensis Martii anni ducentesimi sexagesimi octavi jam imperasse, et Gallienum ejus decessorem annos quindecim integros, vel saltem fere integros regnasse, tardius quam mense Maio præsentis anni imperium is non suscepit; nec etiam citius quam eo mense Gallus et Volusianus hoc anno de medio sublati. Ne itaque Galli et Volusiani mors, ac Valeriani et Gallieni initium a loco suo removeantur, pro certo ponendum tres aut quatuor imperii menses, qui Æmiliano attribuuntur, inter Galli et Valeriani imperium intermedios nullomodo fuisse, sed Æmilianum regnare cœpisse ante Galli et Volusiani cædem. Supersunt varia Æmiliani numismata, in quibus Augustus vocatur, apud Mediobarbum videnda.

12. *Valerianus fit imperator.* — A num. 35 ad 38. Valerianum *in Rhætia et Norico* agentem, *ab exercitu* imperatorem, et mox Augustum esse factum, testatur Eutropius. Victor vero in Epitome de Gallo et Volusiano agens, ait : « Sub his etiam Æmilianus in Mœsia imperator effectus est, contra quem ambo profecti, apud Interamnam ab exercitu suo cæduntur. » Quare antequam Gallus et Volusianus a propriis militibus trucidarentur, Æmilianus pro imperatore se gerebat. Victori suffragatur Zozimus, qui postquam narravit Æmiliani de Scythis Romanum imperium affligentibus victoriam, ait, eum a militibus imperatorem electum, ac postea Italiam versus movisse, cum imperatore Gallo manum conserturum. Certum itaque maneat, post Gallum et Volusianum interfectos, statim Valerianum Transalpinarum legionum ducem a militibus, « quo contracti undique apud Rhætias ob instans bellum morabantur, » ut Victor de Cæsaribus scribit, dictum fuisse imperatorem. Antea Victor de Æmiliano dixerat, « Proceres primo hostem, dein extinctis superioribus, » (nempe Gallo et Volusiano) *Augustum* appellavisse. Jam itaque ante Galli et Volusiani interitum invito senatu sese imperatorem Æmilianus dicebat. Hinc in postica parte nummi Æmiliani apud Mediobarbum legitur : PACI AUG. in postica alterius : PAX AUG. Quæ numismata, postquam a senatu Augustus agnitus, percussa.

13. *Galli et Volusiani imp. interitus.* — Galli porro et Volusiani qui sub finem anni ducentesimi quinquagesimi primi imperium inierant, interitum præsenti anno circa mensem Maium contigisse, certum indubitatumque esse debet. Primo, quia Eutropius eos *non completo biennio* interfectos prodit. Idem habet Victor de Cæsaribus, ubi de Gallo, Hostiliano, Volusiano, et Æmiliano simul agit. *His sane,* inquit, *omnibus biennio profecit.* His adde Eusebium lib. 7, cap. 10, ubi ait, Gallum e medio sublatum, οὐδ' ὅλοις ἔτεσι δύο τὴν ἀρχὴν ἐπικατάσχοντες, id est, *non integris duobus annis imperio occupato.* Denique Orosius lib. 7, tradit, Gallum *vix duobus annis* regnum obtinuisse. Verum est, Eusebium in Chronico, Cassiodorum, S. Epiphanium, et alios quosdam, annos duos et menses quatuor Gallo et Volusiano assignare. Sed hi ab Eusebio in Chronico decepti, dum non animadverterunt, illum in Historia, quæ perperam in Chronico scripsit, sæpe corrigere. Secundo, Dexippus a Georgio Syncello pag. 366 laudatus, de Gallo et Volusiano loquens ait : οἱ καὶ βασιλεύουσι κατὰ Δέξιππον μῆνας ιη', id est, *qui et imperant mensibus decem et octo,* quod et in Anastasio legitur. Progressu temporis numeri ab aliis immutati; Zonaras enim scribit, utrumque occisum, « cum biennium et menses octo imperasset; » quod ex dictis falsum esse constat. Dexippo quippe eo major fides adhibenda, quo Gallieni tempore floruerit, et Historiam suam, quæ periit, scripserit, ut discimus ex Pollione in duobus Gallienis cap. 13. Tertio, Valerianum et Gallienum, qui Gallum et Volusianum excepere, currenti anno imperium auspicatos esse, numismata demonstrant. Mediobarbus enim pag. 374 tres Gallieni nummos in medium adducit in postica inscriptos : P. M. TR. P. VIIII. COS. IIII. P. P. Quæ tribunitia potestas nona anno ducentesimo sexagesimo secundo inchoata fuisset, si Gallienus anno duntaxat sequenti imperator acclamatus esset : nam inter omnes convenire debet, Gallienum anno ducentesimo sexagesimo secundo consulatum quintum capessiisse, quartum vero anno ducentesimo sexagesimo primo.

14. *Cædes Galli, et Valeriani initium ab hoc anno removeri non possunt.* — Quarto, quæcumque a Baronio in Annalibus, a Cointio in Annalibus Ecclesiasticis Francorum, et a Petavio lib. 2 de Doct. Temp. afferuntur ad ostendendum, Gallum et Volusianum quartam tribunitiam potestatem inchoasse, ideoque et quartum imperii annum, licet insolubilia videantur, facilem tamen explicationem habent. Producunt illi varia utriusque imperatoris numismata, in quibus uterque dicitur : P. M. TR. P. III. COS. II. vel P. M. TR. P. IIII. COS. II. Et quod antiquariis observatum, hujusmodi numismata in cimeliis principum passim obvia, eaque indubitatæ antiquitatis et fidei. Verum de Philippo imperatore loquentes diximus, in aversa parte nummi alicujus imperatoris inscriptionem quandoque legi alteri imperatori convenientem, non vero illi, qui in antica parte repræsentatur. Nunc addo, id sæpe etiam contigisse monetariorum errore, uti in casu, de quo agitur. Pars enim

illa aversa nummorum præfatorum Galli et Volusiani referenda vel ad Gordianum juniorem, vel ad Philippum etiam juniorem, qui cum consulatu secundo tertiam et quartam tribunitiam potestatem junxere.

15. *Fons erroris eorum qui aliter crediderunt.* — Et ne quis gratis hoc a me dictum asserat, videri potest Begerus in Thesauro Palatino pag. 338, ubi delineat posticam partem nummi Galli imperatoris, in quo visitur templum sex columnarum idolo medio, cum his verbis circum : Saecvlvm Novvm. Quam posticam cum simili inscriptione præfert nummus Philippi junioris apud Begerum, qui non advertens, errore monetarii, nummo Galli eam postic m inscriptam, nonnisi Philippo juniori anno, quo ludos sæculares cum patre celebravit, convenientem, ait, Gallum in his nummis sine Historiæ fulcro jactare novum sæculum, quod quidem sub Philippo novum erat, sed sub eo inquit Begerus, « post exactos aliquot annos jam novitas deferbuerat. » At Gallus novitatem non jactavit, sed monetarius posticam partem nummi Philippi junioris ei per errorem attribuit. Similis erroris tot infra exempla in medium adducemus, ut certum indubitatumque esse debeat, numismata Galli et Volusiani tribunitiam potestatem tertiam vel quartam cum consulatu secundo in aversa parte præferentia nullo modo indicare, eos tertium vel quartum imperii annum exorsos esse, sed tantum monetarios in iis nummis cudendis errasse, aversam partem nummorum unius imperatoris alterius imperatoris nummis imprudenter tribuentes.

16. *Tribunitia potestas absolute posita Baronium et Pearsonium decepit.* — Ultimum argumentum a Baronio in medium adductum, ex Gallieni nummis desumitur. Duos enim hujus imperatoris exhibet, in quorum priori Gallienus dicitur; P. M. Tr. P. III. Cos. in posteriori : P. M. Tr. P. IIII. Cos. II. Ex quibus infert, Gallienum secundum consulatum gessisse, quando jam a triennio imperabat; secundum vero quarto imperii anno Pearsonius in Annalibus Cyprianicis tam hoc anno, quam insequenti utrumque nummum adulterinum esse contendit. Sed tam ipse, quam Baronius manifeste hallucinantur. In primo enim nummo consulatus absolute, ut plerumque fit, memoratur : alioquin dicendum esset, Gallienum septimo imperii anno nondum secundum consulatum gessisse, cum in nummo ejus a Mediobarbo producto legatur : P. M. Tr. P. VII. Cos. Et tamen jam tertium consul fuerat. Unde in alio ejusdem imperatoris nummo habetur : P. M. Tr. P. V. Cos. III. Gallienus itaque currenti anno imperium certissime iniit, annoque insequenti primum consul processit; tum anno ccLv secundum consulatum gessit, et tertiam tribunitiam potestatem capessiit; quo pariter anno prior nummus a Baronio adductus, percussus est, consulatu sine numerali nota ac simpliciter expresso. Anno vero ccLvi secundus nummus a Baronio recitatus, cusus fuit, et consulatus non amplius simpliciter et absolute, sed cum numerali nota descriptus. Neque de hac re difficultas esse potest.

17. *Valerianus et Gallienus ante æstatem impp. dicti.* — Cum itaque certum sit, Valerianum et Gallienum currenti anno imperare cœpisse, dici non potest, Gallum et Volusianum usque ad sequentem annum imperium prorogasse, et omnino incredibile quod statuit Baronius, Gallum et Volusianum annos duos solos imperasse, et per alterum biennium simul cum Valeriano et Gallieno Rempublicam rexisse. Qualis enim, inquit Pearsonius, Christianorum conditio fuisset sub quatuor imperatoribus, quorum duo eos atrociter persecuti sunt, duo autem maxime fovebant ? Legendus card. Norisius in Dissert. de Votis Decennalibus cap. 5 ubi Baronii chronologiam per Gallieni tempora ex ipsomet Baronio corruptam esse ostendit. Quo die, quove mense Valerianus et Gallienus regnare cœperint, incompertum est. Tardius tamen quam mense Maio purpuram non sumpsere : tum quia Gallus et Volusianus, qui menses octodecim, ut diximus, imperarunt, anno ccLI exeunte Novembri aut Decembri incipiente ad mensem circiter Maium præsentis anni pervenerunt, utroque extremo mense, etiam incompleto, pro completo numerato; tum quia Victor de Cæsaribus, ubi Valerianum et Gallienum imperatores renuntiatos narravit, subjungit : « Statimque Tiberis adulta æstate diluvii facie inundavit. » Ex quibus tamen verbis a viris doctis male deductum, Valerianum et Gallienum *æstate* dictos imperatores. Nam *statim*, *subito*, similiave adverbia brevissimum tempus non semper designant, ut manifeste patet ex hoc loco anonymi Valesiani : « Postquam vero Constantius in Britannia mortuus est, et Constantinus filius successit, subito in urbe Roma prætoriani milites Maxentium filium Herculi imperatorem crearunt. » Et tamen Constantius Chlorus die xxv Julii anni cccvi obiit, et Maxentius nonnisi die xxviii mensis Novembris ejusdem anni Romæ Augustus appellatus. Denique Mediobarbus nummum Gallieni producit inscriptum : P. M. Tr. P. XVI. Cos. VII. non quod decimam sextam tribunitiam potestatem inierit, sed quia cum anno ccLxviii exeunte Martio, in Italia occisus est, mense Maio, quo tribunitiam potestatem xvi suscipere debebat, a monetariis ab Urbe dissitis mors ejus adhuc ignorata fuit, post duos nempe menses quam contigerat; quod dici non posset, si currenti anno adulta æstate imperandi initium fecisset. Sic enim tribunitia potestas xvi nummis inscripta fuisset post quatuor aut quinque menses ab ejus cæde exactos; quod nullus sibi persuaserit.

18. *Gallienus fit Cæsar ac dein Augustus.* — Valerianus cum videret hostes undique in imperium Romanum ingruere, « Gallienum filium imperii consortem deligit, et quod publicæ res infestarentur, ipse versus Orientem movet, ut Persis resisteret : Europæos exercitus filio tradit, » inquit Zozimus pag. 646 quod ipso imperii Valeriani initio factum fuisse oportet. Victor vero de Cæsaribus, Galli et Volusiani morte narrata, ait : « Milites Licinio Valeriano imperium deferunt; ejus filium Gallienum senatus Cæsarem creat. » Cui consentit Eutropius

lib. IX, ubi Æmiliani morte memorata subdit : « Hinc Licinius Valerianus in Rhætia et Norico agens, ab exercitu imperator, et mox Augustus est factus. Gallienus quoque Romæ a senatu Cæsar est appellatus. » Gallienus itaque qui a senatu Cæsar creatus fuerat, a Valeriano patre imperii, nempe Augustei, consors dictus est : et hæc intra brevissimum tempus facta, quia præsens rerum Romanarum status ita exigebat. Quare non mirum si nulla Gallieni imp. numismata, in quibus Cæsar tantum appelletur, in gazis principum, aut privatorum museis extent.

19. *Initium et finis Galli, Volusiani, Æmiliani, ac initium Valeriani et Gallieni unico nummo confirmantur.* — Quæcumque de initio et fine tam *Galli, Volusiani*, et *Æmiliani*, quam de initio *Valeriani* et *Gallieni* hic, et antea in priori editione hujus tomi a nobis dicta sunt, certo confirmantur nummo *Æmiliani. Aug.* nuper in gazam regiam adducto, in quo legitur, ΑΜΙΛΙΑΝΟΥ ΣΕΒ. in altera parte ΑΙΓΕΩΝ, id est *Ægensium*, et in area ϘϘϹ, id est, CCXCIX. Hanc Ægensium seu urbis Ægarum in Cilicia epocham ab anno Urbis DCCVII ineundam esse demonstrat em. card. Norisius in Dissert. IV de Epochis Syro-Maced., cap. 4. Quare annus CCXCIX hujus epochæ mense Maio superioris Christi anni inchoatus, et mense Maio currentis anni absolutus fuit, ideoque *Æmilianus* citius imperium non arripuit, quam post mensem Maium anni Christi superioris, nec *Gallus* et *Volusianus* tribunitiam potestatem IV incipere potuere. Ex quibus tandem omnibus intelligimus, viros doctissimos, qui Fastos consulares depravarunt, et omnia per hos annos susdeque verterunt, hac commentitia tribunitia potestate III et IV Galli et Volusiani deceptos fuisse. Porro Vaillantius in numismatis Græcis Imperatorum, pag. 211, duo alia numismata Æmiliani Augusti eodem anno Aegensium CCXCIX signata repræsentat, aitque eam æram exordiri a vere seu mense Maio anni Urbis DCCVII, quod licet gratis et sine probatione asserat, probabilius tamen mihi videtur, quam quod scribit card. Norisius citatus ejus initium repetendum esse ab autumno ejusdem anni Urbis DCCVII.

20. *Valerianus pacem Ecclesiæ dedit.* — Ubi Valerianus ad imperium pervenit, statim Ecclesiæ pacem concessit. Nam, ut scribit Dionysius Alexandrinus apud Eusebium, lib. 7, cap. 10. « De hoc vero (*nempe Valeriano Aug.*) quæ tradat Dionysius ex epistola ad Hermammonem licet cognoscere, in quo ita scribit. Joanni quoque similiter revelatum est (*Apocalyp.* 13). Ait enim : Et datum est illi os *loquens magna et impia; et data est illi potestas et menses quadraginta duo.* Utrumque porro in Valeriano impletum mirari licet, illudque ante omnia considerare, cujusmodi ante persecutionem fuerit : qualiter mansuetus quidem ac benignus erga famulos Dei. Neque enim ullus superiorum principum, ne illi quidem ipsi, qui palam Christiani fuisse dicuntur, tanta humanitate ac benevolentia nostros complexus est, quantam ille præ se ferebat initio principatus sui. Totaque ejus familia piis hominibus abundabat, ac Dei Ecclesia esse videbatur. » Ita Eusebius ex versione Valesii, ex qua illa corrigenda, qua Baronius usus est, quæ habet : « Nam quandiu mansueto animo et benigno erga sanctos Dei homines affectus erat, nemo imperatorum qui eum anteiverat tantam benevolentiam et comitatem adversus illos declaravit ; imo vero ne illi quidem qui Christiani erant, eoque nomine palam appellati. » Non dicit itaque Dionysius illos imperatores fuisse reapse Christianos, sed tantum dictos et existimatos fuisse Christianos : intelligere videtur utrumque Philippum, quod Eusebium decepit, qui primus omnium docuit utrumque Philippum fuisse christianum, licet *Dionysius Alexandrinus*, cui innixus fuisse videtur, id minime dicat, sed tantum christianos existimatos esse. Quod si, ut aliqui volunt, Dionysius intelligat *Philippum patrem* in Christianos beneficum, et *Alexandrum Severum*, qui teste Lampridio imaginem Christi habuit in larario suo, inde tamen non sequitur existimasse Dionysium Philippum patrem, ideoque et Philippum filium, fuisse christianos, quod tamen vulgaris opinio a nobis anno CCXLIV confutata statuit.

21. *Ea usque ad ejus quinquennalia duravit.* — Pax a *Valeriano* Ecclesiæ reddita non tantum per biennium, ut Cointius in Annalibus Francorum cum Baronio scribit, sed usque ad ejus quinquennalia anno CCLVII celebrata duravit. Ex quo et sequitur, errasse viros doctissimos, qui Lucii papæ, aliorumque quorumdam sanctorum martyrium secundo vel tertio imperii Valeriani anno contigisse crediderunt. Sed de his, et loco Dionysii Alexandrini citato infra agetur.

22. *Cyprianus innocentiam suam adversus Pupianum defendit.* — Cum in epistola S. Cypriani ad *Florentium Pupianum*, quæ inter Cyprianicas est LXVI, Pamelio LXIX, dicatur, Cyprianum *jam sex annis* episcopum esse, et valde verisimile sit, eum anno tantum CCXLIX Carthaginiensem episcopatum adeptum, ea epistola anno sequenti scripta, quod etiam hac ratione Pearsonius anno sequenti ostendit, quod Cyprianus longum tempus intercessisse significet, ex quo *Pupianus* episcopus, ut videtur Africanus turpia de Cypriano concepisset, ob quæ sanctus Doctor *Pupianum* acriter et vehementer corripit, ac innocentiam suam ordinationemque copiose defendit.

23. *Origenis obitus.* — A num. 38 ad 44. Annus emortualis *Origenis* in controversiam vocatus. Eusebius lib. 7, cap. 1, ait : « Quo tempore (Galli nempe imperatoris) Origenes septuagesimo ætatis anno ex hac vita migravit. » Inde Valesius in Notis ad eum locum, Origenem anno ducentesimo quinquagesimo secundo mortuum deducit. Petavius in Animadversionibus Epiphanianis hæresi LXXXIV vitam ejus producit usque ad currentem Christi annum, vel insequentem, quo Gallum et Volusianum interfectos credit. Huetius lib. 1 Origenianorum, cap. ultimo, sequenti pariter anno Origenem e vivis excessisse arbitratur. Verumenimvero, cum Gallum et Volusianum currenti anno trucidatos, Origenemque anno centesimo octogesimo quarto in lucem prodiisse ex dictis constet, mortalitatem exuit Origenes prioribus

currentis anni mensibus, paulo ante Galli et Volusiani interitum, vixitque annos septuaginta utrinque incompletos. Si enim septuaginta anni, qui ei ab Eusebio tribuuntur, hoc modo numerentur, Gallique et Volusiani cædes anno suo reddatur, omnis difficultas evanescet; sin minus, superari nullo modo poterit. Hieronymus in epistola ad Pammachium, quæ ordine LXV est Origenem *Tyri* mortuum testatur, cujus sepulcri vestigia hodie superesse dicuntur.

24. *Libri Origenis.* — Ad num. 44. Petrus Daniel Huetius episcopus Abricatensis, linguarum et antiquitatis ecclesiasticæ peritia clarissimus, libris tribus, quæcumque ad Origenis vitam, scripta, erroresque spectant, solide enucleavit, et quod diu a viris doctis optatum fuerat, opera ejus græco-latina notis illustrata duobus tomis ab aliquot annis publicavit. Alii Origenis Tractatus, qui in variis bibliothecis delitescebant, seorsim in lucem postmodum editi : libri *adversus Celsum* et *Philocalia* a Spencero in Anglia cum aliquot notis publicati; liber *de Exhortatione ad martyrium*, cum opusculo *adversus Marcionitas* falso Origeni adscripto, Basileæ impressus, et in Anglia opusculum *de Oratione Dominica;* ita ut quæcumque opera græca Origenis supersunt, typis mandata sint.

25. *An plures fuerint Origenes.* — Ad num. 47. Quemadmodum ex duplici Origene, Adamantio nempe, et Plotini discipulo, communis opinio unum confinxit, ut supra ostendimus; sic ex uno eodemque *Origene* duo facti, ut notavit Huetius lib. 1 Origenian., cap. 1, verum alterum, a quo orti sunt Origenistæ simpliciter dicti; alterum Origenistarum, qui *Fœdi* cognominati sunt, principem et antesignanum. Quod mirum a nonnullis affirmari, cum Epiphanius hæresi LXIII et LXIV, id ignorare se testetur. Epiphanii verba parum sincere reddidit Augustinus lib. de Hæresibus cap. 42. Cum enim conceptis verbis nescire se professus fuisset Epiphanius, an ab Adamantio Origene, an ab alio impuri Origenistæ propagati sint, hæc ita reddidit Augustinus : « Origeniani a quodam Origene dicti sunt, non ab illo qui fere omnibus notus est, sed ab alio nescio quo, de quo vel sectatoribus ejus Epiphanius loquens, etc. » Atque ita duone extiterint Origenes, Origenistarum principes, addubitavit Epiphanius, temporum illorum proximus; asseverarunt Augustinus, Sophronius Hierosolymorum episcopus in epistola ad Sergium, ut notat Photius codice 231, Joannes Damascenus lib. de Hæresibus; tresque denique finxit Origenes auctor Prædestinati a Sirmondo publicatus. Qua de re plura Huetius laudatus, qui addit, Baronium acute pervestigare, cur duplex Origenes effictus fuerit.

LUCII ANNUS 2. — STEPHANI 1. — CHRISTI 257.

1. *Post Lucii papæ martyrium Stephanus succedit.* — Qui sequitur Christi annus ducentesimus quinquagesimus septimus, a Cassiodoro adscriptus est Fastis consulatu Valeriani et Gallieni; ab aliis quoque eorumdem consulatus, post Maximi et collegæ, quem diximus, æque ponitur; licet ex Græcis Fastis consulatus hic Valeriani cum Gallieno secundus ponatur. Porro cum ex antiquis inscriptionibus, idem Gallieni primus consulatus jungatur ejusdem tertiæ tribunitiæ potestati, ex iis quæ dicta sunt, redditur manifestum, anno hoc eorumdem Valeriani et Gallieni numerari cœptum tertium imperii, qui tamen ex iis quæ anno superiore notata sunt, quartus habetur Galli et Volusiani imperatorum. Sed reddamus hic citatas a nobis inscriptiones :

IMP. GALLIENUS P. F. AUG. G. M. P. M. TR. P. III. COS. subnectitur ab auctore alia idem significans, atque mox hanc subdit :

IMP. C. P. LICIN. GALLIENUS P. P. AUG. P. M. TR. P. IIII. COS. II. P. P.

Hæc exscripsimus ex Adolphi commentario Numismatum Romanorum impp. quem facta collatione cum nummis qui Romæ extant, fideliorem invenimus. Si igitur primo consulatu Gallieni, quem anno præsenti consulares Fasti habent adscriptum, tertia potestas tribunitia numeratur; et secundus ejus consulatus, quem iidem ponunt anno sequenti, quartam reddit : hic plane tertius, quartus vero ille annus est numerandus imperii ejusdem una cum patre regnantis. Qui vero (ut dictum est) mox ut Valerianus et Gallienus creati ab exercitu sunt imperatores, eorum annos numerare cœperunt; duos saltem annos Galli et Volusiani, quos diximus in hunc usque annum imperium propagasse, prætermiserunt.

2. At vero antequam de ipsorum agamus interitu, de Lucii papæ martyrio dicendum : ac in primis illud quomodo intelligendum est, quod dicitur, sub Valeriano et Gallieno imperatoribus Lucium martyrio coronatum, quem, cum adhuc Gallus et Volusianus imperarent, necatum fuisse, Eusebius in Chronico et

in Historia[1] testatur. Sed qui de tempore indubitatam plane fidem facit, est Dionysius episcopus Alexandrinus : qui cum his ipsis temporibus vixerit, ad rerum gestarum veritatem probandam instar omnium esse debet, imo quem unum cæteris prætermissis auscultare debeamus. Hic igitur absque aliqua ambiguitate testatur[2], Valerianum permultis ab exordio imperii sui annis de Christianis optime meritum, nihil illis negotii facessivisse. Quamobrem nihil est quod ad Valeriani imperium Lucii martyrium, quod furente persecutione, Cypriano auctore, factum esse constat, referre jure possimus : præsertim si Eusebio assentiamur dicenti[3] ipsum octo vix mensibus sedisse. Verum cum in libro de Romanis Pontificibus duæ a Lucio ordinationes factæ dicantur, in hunc usque annum propagatam fuisse illius sedem oportuit : quod et positi ibi consules manifeste significant, cum sub hujus anni consulibus Valeriano et Gallieno Lucius desiisse ponatur.

3. Quod autem vel ibi, vel in ecclesiasticis tabulis ipse in persecutione Valeriani dicatur consummasse martyrium, id ea ratione tam in ipso Lucio quam in aliis factum diximus, quod, licet aliquo temporis interstitio pax fuerit in Ecclesia, tamen legibus Decii et Valeriani censuram agentis, et leges ferendi potestatem habentis, persecutio semel promulgata sic semper perseveravit in posterum, ut omnis illa reliquorum temporum persecutio Decii et Valeriani nomine diceretur : cum alioqui a secundo consulatu Galli et Volusiani in publicis monumentis cœptos numerari annos imperii Valeriani et Gallieni, satis perspicue sit superius demonstratum. Si quibus igitur placuit res gestas horum duorum annorum consignare annis imperii Valeriani et Gallieni, haud convinci possunt errasse; cum plures extent, quas sequantur, antiquæ inscriptiones. Quod autem in nostris Notis ad Romanum Martyrologium negatum est, Lucium esse passum sub Volusiano : ex Annalibus errorem corrige; sicque semper cum videris discrepare ab iisdem Notis Annales, eas ex his emenda. Nunquam hactenus concessum doleo ut easdem singulas recognoscerem, licet lucri cupidus typographus eas ab auctore posuerit esse recognitas in pagina liminari.

4. Idem vero Lucius capite truncatus habetur tam in dicto libro de Romanis Pontificibus, quam etiam tabulis ecclesiasticis, quarto nonas Martii. De eodem hæc ibi leguntur : « Hic omnem potestatem Ecclesiæ dedit archidiacono sub Stephano, dum ad passionem pergeret; » eidem quoque Stephano Cornelium papam, antequam duceretur, omnia pariter bona Ecclesiæ tradidisse, ex eodem libro in Cornelio diximus. Sed et hæc rursum de Lucio : « Hic fecit ordinationes duas per mensem Decembrem, presbyteros quatuor, diaconos quatuor, episcopos per diversa loca septem; qui etiam sepultus est in cœmeterio Callisti, via Appia. Cessavit episcopatus ejus dies triginta quinque. » Hæc ibi. Quod vero alius his ipsis temporibus ejusdem nominis reperiatur episcopus nomine Lucius, ut in ea quæ ad Cyprianum[1] scripta habetur epistola, vel quæ ad Lucium papam data perperam inscribitur in Cypriano[2] : creditum fuit ab aliquo, Lucium illum fuisse Romanum Pontificem; sed de iis dicemus suo loco.

5. Extat S. Cypriani[3] de Cornelii et Lucii Romanorum Pontificum scriptis decretis præclarum his verbis elogium : « Servandus est enim antecessorum nostrorum beatorum martyrum Cornelii et Lucii honor gloriosus; quorum memoriam cum nos honoremus, multo magis tu, frater charissime, honorificare et servare gravitate et auctoritate tua debes, qui vicarius et successor eorum factus es. Illi enim pleni Spiritu Dei; et in glorioso martyrio constituti, dandam esse lapsis pacem censuerunt; et pœnitentia acta fructum communicationis et pacis negandum non esse, litteris suis signaverunt; quam rem omnes omnino ubique censuimus; neque enim poterat esse apud nos sensus diversus, in quibus unus esset Spiritus. » Hæc Cyprianus. Sed et illud a Lucio statutum habet liber de Romanis Pontificibus; ut duo presbyteri et tres diaconi in omni loco episcopum assectarentur, nec desererent propter testimonium (ut ait) Ecclesiæ. Calumniæ enim in Cornelium a Novatiano confictæ, hujus sanciendi decreti causam dedisse putantur. Alia præter hæc apud Gratianum decreta Lucii alibi[4] in unum simul collecta habentur.

6. *Cæsis imperatoribus Valerianus imperat varie affectus erga Christianos.* — Lucio igitur martyrio coronato, post dies triginta quinque, nempe nona die Aprilis, Stephanus patria Romanus creatus est pontifex; quot vero annis sederit, dicemus inferius. Quod vero ad Gallum atque Volusianum imperatores spectat; quam divinam ultionem fuso christiano sanguine antea provocarunt, patrata nuper nece Lucii papæ vehementiorem in se concitando accelerarunt. Si quidem rebellantes milites, et Æmiliano faventes, eosdem imperatores adversus Æmilianum proficiscentes, apud Interamnam occiderunt; iidem tamen haud passi sunt Æmilianum ultra menses quatuor imperare, sed eum etiam necavorunt. Valerianus vero, quem ex antiquioribus monumentis testati sumus jam anno secundo Galli et Volusiani acclamatum fuisse ab Alpino exercitu imperatorem, ipsumque mox sibi filium adscivisse collegam; una cum eodem, hoc ipso anno, integro atque securo est potitus imperio, quos ex tribunitia potestate hoc eorum consulatu (ut vidimus) tertio repetita, hoc pariter anno tertium auspicatos esse annum imperii, satis aperte noscitur; nosque eodem ordine numerabimus.

7. Quam vero decipiantur, qui existimant Valerianum, simulac administrandum suscepit imperium, Christianos persequi aggressum esse, Dionysius[5]

[1] Euseb. lib. VII. c. 2. — [2] Apud Euseb. lib. VII. c. 9. — [3] Euseb. in Chronic. et in Hist. lib. VII. c. 2.

[1] Apud Cypr. epist. LXXIX. — [2] Cypr. epist. LXXVII. — [3] Idem epist. LXVII. — [4] Tomo primo Concil. sub. Lucio. — [5] Apud Euseb. lib. VII. c. 9.

Alexandrinus episcopus suorum temporum scriptor accuratissimus, his verbis declarat in epistola quam scripsit ad Hermammonem : « Joanni simili ratione per revelationem de Valeriano significatum est; ait[1] enim : Datum est ei os magna et blasphema loquens; et data est ei potestas faciendi per menses quadraginta duos. Cum ista utraque in Valeriano videre completa, tum ejus vitæ rationem, antequam ita animo affectus erat, ut a Joannis revelatione didicimus, considerare, non parum sane habet admirationis. Nam quandiu mansueto animo et benigno erga sanctos Dei homines affectus erat, nemo imperatorum qui eum anteiverat, tantam benevolentiam et comitatem adversus illos declaravit; imo vero ne illi quidem qui Christiani erant, eoque nomine palam appellati, ita hos sunt amplexati, ut ille : qui quidem initio imperii sui quam familiarissime et amicissime, idque in oculis omnium, eosdem excepit, et tota domus ejus piis hominibus complebatur, eratque plane Dei Ecclesia.

8. « Verum doctor quidam et princeps magorum Ægypti illum tandem perdito consilio depravavit; et non impulit solum ut homines culpa vacuos ac sanctos Dei, utpote scelestorum ac execrabilium incantamentorum adversarios et oppugnatores (satis namque virium ac potentiæ præsentia, aspectu, spiritu, et voce solum ad detestabilium dæmonum insidias dissipandas et habent, et semper habuerunt) acerbe persequeretur, necique traderet : verum etiam ut impuras cærimonias obiret, profanas exerceret præstigias, exe-randa mysteria exequeretur, mactaret pueros misellos, prolem infelicium parentum exsacrificaret, tenera infantium dissecaret viscera, Dei denique creaturas discinderet discerperetque, vehementer cohortatus est, perinde ac si eo pacto res omnes prospere ac feliciter succederent. » Hæc summatim Dionysius de rebus gestis Valeriani; quibus plane significatur persecutionem sub ipso cœptam esse tribus annis ac sex mensibus, antequam a Persis caperetur. Nam cum dicat eum ad instar Antichristi persecutum esse Ecclesiam Dei mensibus quadraginta duobus; constetque persecutione durante, imperare desiisse; jam perspicuum redditur, non ante dictum tempus Christianos persequi aggressum esse; sicque ferme biennio Dei Ecclesiam quievisse.

9. *In Aquariorum hæresim Cyprianus scribit.* — Reddita igitur (ut dictum est) post necem Galli et Volusiani Ecclesiæ pace, S. Cyprianus more suo invigilans saluti fidelium ; cum, quos violenta persecutio reliquisset illæsos, dolosa hæresis captivos abriperet; et inter alios scisset quosdam errore inductos, in sacrificio aquam tantum offerre absque commixtione aliqua vini, studuit emendare. Consentiens erat hæc hæresis ac plane connivens Encratitis[2], qui aqua tantum utebantur in sacrificio, sicut hi, qui exploso vino aquam tantum adhibendam esse jactabant; quos tamen ignorantiæ, vel simplicitatis nomine Cyprianus excusat, cum longiori tractatione ejusmodi errorem confutat ad Cæcilium scribens[1]; qua quidem de sacratissimo a Christo relicto in Ecclesia sacrificio Missæ ab Apostolis frequentato, et in omnibus catholici orbis Ecclesiis ad sua tempora ex majorum traditione inviolabiliter custodito, multa atque præclara ingerit, quibus, non illorum tantum hæresis tolleretur; sed omnes quæ adversus sacramentum sanctissimæ Eucharistiæ et offerri solitum incruentum pariter sacrificium, e portis inferorum emergentes hæreses insurrexissent, penitus auferrentur. Ex quibus satis sit unam illam Cypriani hic referre sententiam[2] qua de missæ sacrificio hæc dicit :

10. « Si Jesus Christus Dominus et Deus noster ipse est summus sacerdos Dei Patris et sacrificium Patri se ipsum primus obtulit, et hoc fieri in sui commemorationem præcepit ; utique ille sacerdos vice Christi vere fungitur, qui id, quod Christus fecit, imitatur; et sacrificium verum et plenum tunc offert in Ecclesia Deo Patri , si sic incipiat offerre, secundum quod ipsum Christum videat obtulisse. » Hæc Cyprianus, germane intelligens quod Christus Apostolis dixerat : « Hoc[3] facite in meam commemorationem; » eis tunc idem sacrificium offerendi tradidisse potestatem. At non in his immorandum cum prolixior de eadem veritate tractatio habita sit, cum de ecclesiasticis traditionibus actum est tomo primo Annalium ; sed et quod illud, « facere , » idem sit quod « offerre, » in nostris quoque Notis ad Romanum Martyrologium satis reddidimus exploratum. Sed unde provenerit ejusmodi erroris occasio, ex ejusdem Cypriani epistola patefacimus.

11. Quod enim persecutione urgente, summo mane, seu potius nocturno tempore convenientes secreto ad sacram Synaxim atque Eucharistiam, Christi sanguinem in vini specie bibentes, ex vini odore possent detegi Christiani, loco vini aquam offerre consultius existimarunt ; ne odore vini , veluti quodam Christianitatis indicio , palam fierent. Quod quidem ut indignum nimis homine christiano Cyprianus exprobrans, sic ait : « Cæterum omnis religionis et veritatis disciplina subvertitur, nisi id quod spiritualiter præcipitur, fideliter reservetur; nisi si in sacrificiis matutinis hoc quis veretur , ne per saporem vini redoleat sanguinem Christi. Sic ergo incipit et a passione Christi in persecutionibus fraternitas retardari, dum in oblationibus discit de sanguine ejus et cruore confundi. Porro autem Dominus in Evangelio[4] dicit : Qui confusus me fuerit, confundet eum filius hominis. Et Apostolus[5] loquitur, dicens: Si hominibus placerem, Christi servus non essem. Quomodo autem possumus propter Christum sanguinem fundere, qui sanguinem Christi erubescimus bibere ? » Quod vero ii cum sero offerrent, quod eo tempore non possent ethnici ex vini odore de christiano homine conjecturam facere, tunc iidem mixta aqua vinum in sacri-

[1] Apoc. XIII. — [2] Epiph. hæres. XLVI.

[1] Cypr. epist. LXIII. — [2] Idem ibid. — [3] Luc. XXI. 1. Cor. XI. — [4] Matth. X. — [5] Galat. I.

ficio adhiberent; hisce plane monstrat, duplicem fuisse apud eos oblationem, matutinam scilicet, et vespertinam : hæcque in nonnullis Ecclesiis usu retenta, ut in die Cœnæ Domini vespere sacras missas agerent, alibi pluribus demonstravimus.

12. *Concilium Africanum.* — Porro quod alias semper factum est, ut, persecutione cessante, ad componendam quassatam Ecclesiam episcopi convenirent (quod a Cypriano potissimum factitatum sæpius reperitur) hoc quoque tempore eumdem Cyprianum cum suis collegis ex more habuisse Concilium, ex multis colligi potest. In ejusmodi quidem Conciliis non tantum quæ ad rectam fidem et catholicam unitatem spectarent, tractare solebant; sed et quæ ad bonos mores instituendos, collapsamque ecclesiasticam disciplinam restituendam pertinere viderentur. Perlatæ sunt igitur tunc inter alia ad Synodum litteræ Rogatiani episcopi, de diacono suo protervo expostulantis, a quo fuerat conviciis impetitus. Quid vero ad eum rescripserit sancta Synodus, redditæ a Cypriano [1] ad eum nomine omnium litteræ produnt, nimirum ut in eum (ut par erat) animadverteret, vel abstinendo, vel penitus deponendo. Quam vero sit periculosa in subditis clericis contumacia, ex qua in hæresim facile prolabantur, eædem ibi docent his verbis : « Hæc sunt enim initia hæreticorum, et ortus atque conatus schismaticorum male cogitantium, ut sibi placeant, ut præpositum superbo tumore contemnant. Sic de Ecclesia receditur, sic altare profanum foris collocatur, sic contra pacem Christi et ordinationem atque unitatem Dei rebellatur. Quod si ultra te contumeliis suis exacerbaverit, et provocaverit; fungeris circa eum potestate honoris tui, ut eum vel deponas, vel abstineas. » Hæc Synodus decrevit; quæ et de admissis eum pœnitentiam agere, et episcopo voluit satisfacere.

13. Memorabilis illa quoque ad sanctum concilium perlata querela est, quod moriens christianus homo presbyterum filiis suis tutorem ex testamento nominasset. Quam acriter autem Synodus ulta sit tale facinus perinde ac impium et detestabile, scriptæ ex eadem a Cypriano [2] litteræ testantur, quibus res quoque gesta his verbis exprimitur : « Graviter commoti sumus ego et collegæ mei qui præsentes aderant, et compresbyteri nostri qui nobis assidebant, fratres carissimi, cum cognovissemus quod Geminius Victor frater noster de sæculo excedens, Geminium Faustinum presbyterum tutorem testamento suo nominaverit; cum jampridem in Concilio episcoporum statutum sit, ne quis de clericis et Dei ministris tutorem vel curatorem testamento suo constituat; quando singuli divino sacerdotio honorati, et in clerico ministerio constituti, nonnisi altari et sacrificiis deservire, et precibus atque orationibus vacare debeant. » Et inferius de bene instituto clero hæc subdit : « Quæ nunc ratio et forma in clero tenetur, ut qui in Ecclesia Domini ordinatione clerica promoventur, in nullo ab administratione divina avocentur, nec molestiis et negotiis sæcularibus alligentur, sed in honore sportulantium fratrum, tanquam decimas ex fructibus accipientes, ab altari et sacrificiis non recedant, sed die ac nocte cœlestibus rebus et spiritualibus serviant. » Hæc ille.

14. Ne igitur aliquis ex fidelibus id amplius tentare præsumeret, eidem S. Synodo placuit ejusmodi delictum graviori censura percelli, delinquentemque severissime olim decretæ subjici pœnæ, quam refert idem Cyprianus, sic dicens : « Quod episcopi antecessores nostri religiose considerantes, et salubriter providentes, censuerunt, ne quis frater excedens, ad tutelam vel curam clericum nominaret; ac si quis hoc fecisset, non offerretur pro eo, nec sacrificium pro dormitione ejus celebraretur; neque enim apud altare Dei meretur nominari in sacerdotum prece, qui ab altari sacerdotes, et ministros voluit avocare. Et ideo Victor cum contra formam nuper in Concilio a sacerdotibus datam, Geminium Faustinum presbyterum ausus sit tutorem constituere; non est quod pro dormitione ejus apud nos fiat oblatio, aut deprecatio aliqua nomine ejus in Ecclesia frequentetur; ut sacerdotum decretum religiose, et necessario factum servetur a vobis; simul et cæteris fratribus detur exemplum, ne quis sacerdotes et ministros Dei, altari ejus et Ecclesiæ vacantes, ad sæculares molestias devocet. » Hucusque decretum Synodi.

15. Ex iis sane complura antiquitatis ecclesiasticæ monumenta, nec obiter prætereunda, consideranda se offerunt, nempe ex stipendiis Ecclesiæ solitos vivere clericos, quos ea de causa Sportulantes appellat. Rursus illud, eos excommunicasse defunctum, quem viventem jam vinxisset delictum. Itemque illud, peculiare fuisse pro defunctis offerre Deo sacrificium, eorumque nomina apud altare nominari solere. Sed illud plane consideratione ac observatione dignissimum, episcopos nullam habuisse rationem quarumcumque legum civilium, quæ aliqua ex parte officere et impedimento esse viderentur ecclesiasticis functionibus; quin eas contrariis legibus editis irritas prorsus redderent, ac penitus abolerent. Publica namque hæc cura erat, imo (ut Severus Augustus [1] testatur) imperatoris præcipua, ut haberent pupilli tutores; a quo quidem munere non ipsam senatoriam dignitatem, et nec a tutela eorum qui inferioris ordinis essent, excusare, M. Aurelius [2] et Commodus rescripserunt, non ædilitatem [3]; non collegia [4] : nec diversam religionem liberare : ac proinde (quod Modestinus [5] testatur) Judæi non Judæorum etiam cogerentur administrare tutelam; imo nec qui immunitatem nacti essent civilium ac publicorum munerum, a tutela excusari [6] possent; nec denique eximi a gentilium suorum tutela, quibus etiam ex senatusconsultis, et constitutionibus principum immunitas a tutela concessa esset, respondit Callistratus [7] ex Antonini Pii rescripto.

[1] Cypr. epist. LXV. — [2] Idem epist. LXVI.

[1] L. III. ff. qui petunt tutores. — [2] L. spadonem ff. de excus. tut. — [3] L non tantum. §. is qui ædil. — [4] Cad. l §. non omnia. — [5] L. spadonem. ff. de excus. tut. — [6] Ead. l. §. qui accept. — [7] L. non tantum. §. Iliensibus ff. eod.

16. His licet tot legibus pupillis prospicientibus episcopi nihilominus in Concilio semel atque iterum his adversantem legem statuunt (quam et maxima omnium, quæ apud eos esset, pœna apposita muniunt) ne clerici a Christianis tutores nominarentur in testamento, quo ad subeundum tutelæ munus a præsidibus cogi possent. Quamvis igitur ejusmodi decretis et editis sanctionibus facile esset, gentiles magistratus et ipsos principes alioqui Christianis semper infestos, in Ecclesiam concitari, et ad conflandam persecutionem leves eorum animos permoveri; sanctissimi tamen episcopi, nullam horum rationem habentes, sacras leges edere non prætermiserunt, quas ecclesiasticæ libertati viderent fore proficuas : pro quorum quoque viridi ac suo robore perstante observatione (ut vidimus) communi studio solertius invigilarunt. Faverunt postea Christiani imperatores [1] ejusmodi episcoporum decreto, sancientes ne clerici vel monachi ad tutelam suscipiendam compelli possent. Sacrosanctum vero Concilium Chalcedonense [2] a legitima tutela et dativa, quæ ab episcopo imperata esset, noluit clericos excusari. Sed de rebus gestis in Synodo hactenus.

[1] L. generaliter sancimus, C. de Episc. et cler. — [2] Concil. Chal. cap. 3.

Anno periodi Græco-Romanæ 5747. — Olymp. 258. an. 2. — Urb. cond. 1007. — Jesu Christi 254. secundum Baronium 257. — Stephani papæ 2. — Valeriani et Gallieni impp. 2.

1. *Consules.* — Ad num. 1. Coss. *P. Licinius Valerianus Aug. II*, et *P. Licinius Gallienus Aug.* Cum Valerianus anno sequenti iterum consul processerit, non dubium, quin ad præsentem consulatum a Gallo et Volusiano, antequam occiderentur, designatus fuerit, quemadmodum de secundo consulatu ordinario tam Claudii, quam Hadriani suis locis ostendimus, et infra de primo Probi imperatoris videbitur. Valerianus enim non solum jam suffectum consulatum gesserat; sed etiam censor ac Transalpinarum legionum dux erat, quando Æmilianus Gallo et Volusiano adhuc viventibus imperium usurpavit. Ex duobus itaque consulatibus continentibus a Valeriano gestis secundus tantum ad secundam consulatuum Cæsareorum regulam revocandus. *Gallieni* vero consulatus juxta regulam tertiam sumptus, ut nempe patris collega esset. Quæ vero ex numismatis Baronius habet, ut ostendat, hunc consulatum cum tertio Valeriani et Gallieni anno conjungendum esse, anno præcedenti a nobis prorsus eversa.

2. *Decretalis Lucii supposititia.* — A num. 2 ad 6. Quæ pertinent ad mortem S. Lucii papæ et S. Stephani ejus successoris initium a nobis anno præcedenti explicata. Omisimus tamen observare circumferri unicam Lucii epistolam ad Galliæ atque Hispaniæ episcopos viris eruditis supposititiam. Incipit enim cum verbis Leonis primi epistola XXVIII, secundum veterem ordinem : « Litteras dilectionis vestræ, quas ad B. Petri apostoli Sedem, etc. » Habetque plura Conciliorum subsequentium testimonia, locum psalmi LXXXII, ex interpretatione Hieronymi, et quædam Agathonis papæ verba.

3. *Ecclesia ante Valeriani quinquennalia non vexata.* — A num. 6 ad 9. Quæ pertinent ad mortem Galli et Volusiani, et ad Æmiliani imperium, anno præcedenti a nobis explicata, ubi et diximus, verum non esse quod hic scribit Baronius, scilicet Ecclesiam ferme biennio quievisse. Christiani enim ante quintum imperii Valeriani et Gallieni annum minime vexati.

4. *Cyprianus refellit eos qui aquam sine vino in sacrificio offerebant.* — A num. 9 ad 12. Ideo Baronius epistolam LXIII Cypriani, quæ et Pamelio LXIII est, et in qua eos refellit, qui in sacrificio aquam tantum offerebant absque aliqua vini commixtione, præsenti anno illigavit, quia vigente Ecclesiæ pace eam scriptam autumavit. Sed sub persecutione potius exarata hæc verba innuere observat Pearsonius in Annalibus Cyprianicis : « Et quia jam secundus ejus adventus appropinquat, magis ac magis benigna ejus et larga dignatio corda nostra luce veritatis illuminat. » Præterea, quia illi, quos confutat Cyprianus, dicebant, quod si prima mane vinum sumatur, in calice Dominico se ethnicis prodituros Christianos, et argumentum illud a persecutione deductum ibidem Cyprianus retorquet. Quare ea epistola anno præcedenti, antequam Valerianus imperaret, durante adhuc persecutione, scripta. Porro non hac epistola *Aquarios* confutat Cyprianus, ut existimat Baronius, quorum error in hoc maxime versabatur, quod vinum quasi rem profanam et abominandam aversarentur, ut ait Epiphanius; sed aliquos, qui vel ex ignorantia aut simplicitate delinquebant, ut ait Cyprianus, vel qui hoc non semper faciebant, ut Aquarii, sed in matutinis sacrificiis tantum, neque in illis semper, sed persecutionis tempore.

5. *Concilium Africanum fictitium.* — Ad num. 12 et seqq. Nullum hoc anno a S. Cypriano Concilium in Africa celebratum videtur. Nam epistola tertia, Pamelio LXV, et epistola prima, Pame-

lio LXVI, quibus innititur Baronius, anno CCXLIX, initio episcopatus Cypriani scripta. Itaque in epistola, quæ modo prima est ad clerum et plebem *Furnitanorum* de Victore, qui *Faustinum* presbyterum tutorem nominavit, tempore, quod persecutionem præcessit, data, ut Cyprianus lib. de Lapsis exprimit et describit : « Quando episcopi plurimi, quos et hortamento esse oportet cæteris et exemplo; divina procuratione contempta, procuratores rerum sæculi fierent. » Nec refert, quod Cyprianus de sacra Synodo loquatur, quia eam *collegæ, qui præsentes aderant,* apud Cyprianum semper facere non solent. Propter eamdem rationem epistola, quæ nunc tertia ordine est, ad *Rogatianum* episcopum de superbo sive contumelioso diacono, qui eum contumeliis et injuriis suis exacerbaverat, eodem tempore ac præcedens scripta. Quæ contra hanc sententiam dici possent, soluta a Pearsonio in Annalibus Cyprianicis anno CCXLIX, num. 9, et a Fello in Notis ad epistolam primam Cypriani (1).

(1) Quæ de Actis Smyrnensibus a Baronio produntur, expendit Norisius in Epochis Syro-Maced. pag. 26. MANSI.

STEPHANI ANNUS 2. — CHRISTI 258.

1. *Schismaticorum conatus in Africa et Romæ.* — Sequenti anno Domini ducentesimo quinquagesimo octavo, Valerianus tertium, et Gallienus secundum consulatum gessit. Reperitur (ut dictum est anno superiori) hujusmodi consulatus Gallieni una cum tribunitia potestate ejusdem quarto jam repetita his verbis [1] : IMP. C. P. LICIN. GALLIENVS. P. F. AVG. TR. P. IIII. COS. II. P. P. qua ratione, atque aliis superius adductis, hunc annum quartum numeramus imperii Valeriani et Gallieni; quo schismaticorum prœlia adversus Ecclesiam concitata, sed persecutione urgente paululum intermissa, acriori sunt impetu renovata. Erant horum (ut demonstratum est) contrariæ factiones, quæ tamen ad oppugnandam Ecclesiam unanimes conspirabant; illorum nempe, qui post lapsum, nulla exomologesi facta, in Ecclesiam irruentes, ab ea recipi absque ullo gradus et honoris dispendio, temerario ausu contendebant; quorum dux in Africa Felicissimus erat. Sicut et tunc accidit in Hispania, ut Basilides et Martialis, quorum alter Legionensis, alter vero Asturiensis Ecclesiæ episcopus erat, amboque libellatici lapsi, non solum in Ecclesiam recipi, sed et in ea, ut prius, præsidere satagerent. Sed his obnitentes fideles, loco ipsorum substituendos curarunt episcopos Sabinum atque Felicem. Aliorum vero schismaticorum, quorum princeps Novatianus Romæ fuerat, pertinax erat illa sententia et dura severitas, ut lapsis quantumlibet pœnitentibus occlusa semper remaneret Ecclesia, totaque illorum causa esset de judicio reservanda. Harum vero sectarum asseclæ longe lateque vagantes, ubicumque essent, negotium facessebant catholicæ communionis fidelibus.

[1] Apud Adolphum lib. Antiq. Imp. Numism.

2. At quænam fuerit causa Basilidis episcopi, ex Cypriani epistola ad Hispanos scripta accipienda est. Hic libelli labe primo conspersus, alia facinora superaddidit; de quibus hæc Cyprianus [1] : « Basilides adhuc insuper præter libelli maculam, cum in infirmitate decumberet, in Deum blasphemaverit, et se blasphemasse confessus sit; et episcopatum pro conscientiæ suæ vulnere sponte deponens, ad agendam pœnitentiam conversus sit, Deum deprecans, et satis gratulanssi sibi vel laico communicare contingeret. » Bene hucusque Basilides, qui lapsus se in pœnitentium classem conjecit, laicam exoptans communionem, quod pii cæteri facerent. At quid postea? Cum videret in sedem suam subrogatum fuisse Sabinum; livore tabescens, quod jure non posset, dolis atque fallaciis explere conatus est; quippe qui ad Apostolicam Sedem Romam se contulit, seque injuste sede privatum conquerens, ut in episcopatum restitueretur, Stephanum Romanum episcopum multis mendaciis interpellat; quod Cyprianus eadem epistola docet his verbis post recensitam ordinationem Sabini legitime factam :

3. « Nec rescindere ordinationem jure perfectam potest, quod Basilides post crimina sua detecta, et conscientiam etiam propria confessione nudatam, Romam pergens, Stephanum collegam nostrum longe positum, et gestæ rei, et tacitæ veritatis ignarum fefellit; ut exambiret reponi in episcopatu, de quo fuerat juste depositus. Hæc eo pertinent, ut Basilidis non tam abolita sint, quam cumulata delicta, ut ad superiora peccata ejus etiam fallaciæ et circumventionis crimen accesserit. Neque enim tam culpandus est ille, cui negligenter obreptum est, quam hic

[1] Cypr. epist. LXVII.

accusandus, qui fraudulenter obrepsit. » Hæc Cyprianus, nihil summi sacerdotis detrahens potestati, episcoporum causas judicantis, et quæ ab aliis episcopis facta essent destruentis ac penitus irritantis; sed tantum de obreptione facta, non tam in ipsum, quam in Basilidem jure quidem expostulans. Videas hoc exemplo antiquissimum usum Ecclesiæ, ex remotissimis orbis partibus episcopos, qui aliquid injusti a collegis passos esse prætexerent, provocare solere ad Romanum Pontificem, tanquam primarium Ecclesiæ universalis antistitem.

4. De Martiale autem, quod Apostolicam Sedem adierit, nihil habetur expressum : de cujus causæ meritis idem Cyprianus scribit; et cum eum nefando idololatriæ libello infamatum dixit, hæc addit : « Martialis quoque præter Gentilium turpia et lutulenta convivia et collegia diu frequentata, et filios in eodem collegio, exterarum gentium more, apud profana sepulcra depositos, et alienigenis consepultos; Actis etiam publice habitis apud procuratorem Ducenarium obtemperasse se idololatriæ, et Christum negasse, contestatus sit, etc. » Hæc de Martialis causa Cyprianus. In quo (quod ad pristinos Ecclesiæ mores pertinet) illud est observandum, inter alia crimini datum Martiali, quod filios in profanis sepulcris Gentilium sepelisset : quibus plane significatur, Christianos a Gentilibus sepulcra discreta habere solitos, nefasque fuisse se illis post obitum commiscere, a quibus viventes abhorruissent : quæ obsignasse voluimus ob aliquos leviter nimis dicentes, in Urbis cœmeteriis una cum Christianis Gentiles quoque sepeliri consuevisse; nam immane scelus id (ut vidimus) esse censebatur.

5. Cum igitur hunc in modum Basilidis et Martialis causa se haberet; haud putandum episcopos Hispaniæ, qui hos deposuerant, et alios episcopali judicio subrogaverant, aut Ecclesias, quæ hos susceperant, quievisse; sed apud Stephanum Romanum pontificem causam audentius esse prosecutos, atque hæc eadem sancto Cypriano episcopo Carthaginensi innotescere voluisse. Etenim suffectos in lapsorum locum episcopos Sabinum ac Felicem miserunt, quibus litteras ad Cyprianum dederunt; his quoque et suas privatas in eadem causa scriptas addidit S. Felix Cæsaraugustanus episcopus; de quo hæc præclare idem S. Cyprianus : « Felix de Cæsaraugusta fidei cultor, et defensor veritatis, etc. » Verisimili quidem et vehementi ducimur conjectura, ut existimemus hos electos in Africam missos fuisse episcopos, ut sic Cypriani quoque suffragio sua ipsorum electione probata, inde tum ipsius, tum aliorum ipsius collegarum litteris pariter communiti, Romam ad refellenda Basilidis mendacia adnavigarent, Sedisque Apostolicæ auctoritate compescerent contumaces, qui Hispaniæ episcopos contempsissent. Quæ autem hæc secuta sint, nulla prorsus memoria, scriptorum jactura remansit.

6. His acceptis litteris ab Hispanis Sabino atque Felice legatis episcopis : placuit Cypriano colligere collegas antistites, et in sacro eorum consessu scriptas ab episcopis Hispaniæ ad eos litteras recitari, ab iisdemque legatis suam ipsorum prosequentibus causam cuncta narrari. Quibus auditis et cognitis, Cyprianus omnium collegarum nomine ad Legionensem et Asturiensem Ecclesias, quarum illi erant episcopi, et ex quibus litteras acceperant, de his quæ Synodo placuissent, litteras reddidit [1], quarum est exordium :

7. « Cum in unum convenissemus, legimus litteras vestras, fratres dilectissimi, quas ad nos per Felicem et Sabinum episcopos nostros, pro fidei vestræ integritate, et pro Dei timore fecistis; significantes Basilidem et Martialem libellis idololatriæ commaculatos, et nefandorum facinorum conscientia vinctos, episcopatum gerere, et sacerdotium Dei administrare non oportere. Et desiderastis rescribi ad hæc vobis, et justam pariter ac necessariam sollicitudinem vestram, vel solatio, vel auxilio nostræ sententiæ sublevari. » Ac demum post alia, quæ sit sua ac collegarum, imo et totius catholici orbis episcoporum sententia, quidve de eadem re antea Cornelius papa decreverit, his verbis significat :

« Frustra tales episcopatum sibi usurpare conantur; cum manifestum sit, ejusmodi homines nec Ecclesiæ Christi posse presse, nec Deo sacrificia offerre debere; maxime cum jampridem nobiscum, et cum omnibus omnino episcopis in toto mundo constitutis, etiam Cornelius collega noster, sacerdos pacificus ac justus, et martyrio quoque dignatione Domini honoratus, decreverit ejusmodi homines ad pœnitentiam quidem agendam posse admitti, ab ordinatione autem cleri atque sacerdotali honore prohiberi. » Hæc Synodus Africana; quæ non nunc primum, sed ante sæpius cum Cypriano, ad Felicissimi ac sociorum conatus claustra Ecclesiæ effringentium, et omnem ecclesiasticam disciplinam proculcantium comprimendos, sedulo laboravit.

8. At nec quievit (ut dictum est) his opposita hæresis Novatiani, quæ longe lateque progressa, in Galliis quoque magnas conflavit discordias; siquidem patrocinio Marciani episcopi Arelatensis, qui magnopere Novatiano studebat, multos in errorem induxit. Quod videntes Galliarum episcopi, ac præcipue Lugdunensis Ecclesiæ Faustinus antistes, ad Romanum pontificem Stephanum adversus eum scripserunt epistolam; dederuntque ejusdem argumenti alias litteras ad Cyprianum quem scirent adversus Novatianos impigre laborasse, ac ubique locorum scriptis suis eosdem hæreticos profligasse. His permotus litteris Cyprianus, quod nosset deponere metropolitanum episcopum, juris esse principis omnium episcoporum Romani Pontificis; mox ad Stephanum, qui his temporibus Romanæ Ecclesiæ præerat antistes, litteras dedit adversus eumdem Marcianum Arelatensem episcopum, rogans eum ut in Galliis consistenti Ecclesiæ consulens, illum deponat, et alium catholicæ communicationis præsulem in locum ejus subrogandum procuret. Extant ejusmodi Cypriani

[1] Cypr. epist. LXVIII.

ad Stephanum papam scriptæ litteræ [1], quarum hoc est exordium : « Faustinus collega noster Lugduni consistens, frater carissime, semel atque iterum mihi scripsit, significans ea quæ etiam vobis scio utique nuntiata, tam ab eo, quam a cæteris coepiscopis nostris in eadem provincia constitutis, quod Marcianus Arelate consistens, Novatiano se conjunxerit, et a Catholicæ Ecclesiæ veritate, atque a corporis nostri et sacerdotii consensione discesserit, tenens hæreticæ præsumptionis durissimam pravitatem, ut servis Dei pœnitentibus et dolentibus, et ad Ecclesiam lacrymis et gemitu et dolore pulsantibus, divinæ pietatis et lenitatis paterna solatia et subsidia claudantur; nec ad fovenda vulnera admittantur vulnerati, sed sine spe pacis et communicationis relicti, ad luporum rapinam et prædam diaboli projiciantur. » Hæc de impietate Marciani, Novatiani hæresim propagantis, ad Stephanum papam Cyprianus.

9. Ut autem Arelatensi Ecclesiæ, ab hujusmodi schismatico atque hæretico homine eam dissipante, remedio opportuno prospiciat, idem Cyprianus Stephanum monet his verbis : « Cui rei nostrum est consulere et subvenire, frater carissime, qui divinam clementiam cogitantes, et gubernandæ Ecclesiæ libram tenentes, sic censuram vigoris peccatoribus exhibemus, ut tamen lapsis erigendis, et curandis vulneratis, bonitatis et misericordiæ divinæ medicinam non denegemus. » Hanc quidem curam imminere omnibus sacerdotibus cum dicat Cyprianus, postea quod proprium est Romani episcopi, et non aliorum, ab eo implorat auxilium, et requirit officium, dicens : « Quapropter facere te oportet plenissimas litteras ad coepiscopos nostros in Galliis constitutos, ne ultra Marcianum pervicacem et superbum, et divinæ pietatis ac fraternæ salutis inimicum, collegio nostro insultare patiantur, quod necdum videatur a nobis abstentus, qui jampridem jactat et prædicat, quod Novatiano studens, et ejus pervicaciam sequens, a communicatione se nostra segregaverit. » Ac post aliqua :

10. « Dirigantur in provinciam et ad plebem Arelate consistentem a te litteræ, quibus abstento Marciano, alius in locum ejus substituatur, et grex Christi, qui in hodiernum ab illo dissipatus et vulneratus contemnitur, colligatur. Sufficiat multos illic ex fratribus nostris annis istis superioribus excessisse sine pace; vel cæteris subveniatur, qui supersunt, et diebus ac noctibus ingemiscunt; » et ad extremum : « Significa plane nobis, quis in locum Marciani Arelate fuerit substitutus; ut sciamus ad quem fratres nostros dirigere, et cui scribere debeamus. » Hæc Cyprianus. Quibus liquido cernitur, tum ab ipso, tum ab aliis episcopis cognitam esse auctoritatem Romani Pontificis; dum in eo suam quisque, et in communi cæteri omnes episcopi suam ipsorum potestatem limitibus coarctatam intellexere; quandoquidem Gallicani episcopi haud tantum virium ac facultatis in se esse cognoscerent, ut hominibus invisum hæreticum hominem (quod adeo optarent) deponerent, et alium in ejus locum subrogarent; sed tum illi, tum Cyprianus ad id peragendum Romani episcopi appellarent auctoritatem, qua Marcianus episcopus Novatianus deponeretur e sede, et alius catholicus in ejus locum subrogaretur antistes.

11. *Quæstio de rebaptizandis hæreticis inter Cyprianum et Stephanum agitata.* — Sed et Novatianorum et Cataphrygarum occasione illa his temporibus magna inter episcopos agitata est controversia. Num qui ab hæreticis baptizati erant, cum ad Catholicam Ecclesiam se conferrent, essent denuo baptizandi ? Sæpius enim contingebat, ut, quos baptizassent Novatiani, iidem persuasi unam esse tantum Ecclesiam, ac proinde eam non posse in schismate reperiri, ad Catholicam convolantes, ab iisdem recipi, atque mundari (quod se illorum baptismate pollutos existimarent) expeterent novo baptismo.

12. Quod insuper Novatiani, et ante eos Cataphrygæ soliti essent, quos ab Ecclesia Catholica divulsissent, ut immundos denuo baptizare, id provocavit ad æmulationem quosdam episcopos in Africa potissimum consistentes, eorumque primatem sanctissimum Cyprianum ; ut et ipsi quos ad Ecclesiam redeuntes susciperent baptizatos primum a Novatianis, tanquam illo baptismate inquinatos potius quam mundatos, denuo baptizarent, rati apud se solum, nempe in Catholica Ecclesia verum esse sanctum baptisma; ne, secus facientes, probare viderentur quæ essent apud hæreticos sacramenta, et ea ex parte illorum censerentur communicare impietati. Perurgebat namque eos ille tunc stimulus, quod Novatiani Catholicos iterum baptizarent, quodque vilioris videretur æstimationis Catholica Ecclesia esse, si id sibi minus facere licuisset; et quod factum esset ab illis, ut recte factum, acciperent; unde et Novatianis in Catholicos insultandi ansa libera data esset; atque etiam Catholicorum testimonio comprobari ipsi viderentur vere esse qui dicerentur, mundi atque Catholici, dum collatum ab illis sanctum baptisma, ratum ab iis haberetur. His accedebat, quod omnes propemodum Scripturæ divinæ tum ex veteri, tum ex novo Testamento petitæ, in hoc ipsum una sententia visæ sint conspirare; dum quæ ab impiis facta essent, quo sacratiora, eo execrabiliora Deus habuerit ac penitus improbarit.

13. Tam magna, tamque potens ac valida fuit tentatio hæc in Ecclesia, ut veluti quodam vehementissimo turbine, etsi non prostratæ omnino, magnopere certe exagitatæ et quassatæ fuerint altissimæ atque firmissimæ Ecclesiæ turres, quæ inconcussæ olim tot persecutionum impetus pertulissent, et ad se confugientium factæ causa salutis essent; tunc enim toto catholico orbe subita ac improvisa quadam tempestate concusso, de Ecclesiæ Africanæ ruina potissimum mirum in modum trepidatum est.

14. At non quidem (ut multi putant) in Africa hoc tempore a Cypriano tantum ejusmodi cœpta est controversia agitari; sed primo tempestatis hujus fluctus moti sunt in Oriente; ea nimirum occasione,

[1] Cypr. epist. LXVII.

quod ex Cappadocia, Cilicia, Galatia, aliisque proximis regionibus Iconium convenientes episcopi, statuerant nihil eorum, quæ ab hæreticis facta essent, ab Ecclesia Catholica recipiendum esse, non ordinationes, non baptismum, non manuum impositionem, nec aliud quodvis sacrum. Meminit hujus Synodi Firmilianus [1] Cæsareæ Cappadociæ episcopus, ad sanctum Cyprianum scribens his verbis : « Quod totum jampridem in Iconio, qui Phrygiæ locus est, collecti in unum, convenientibus, et Galatia et Cilicia et cæteris proximis regionibus, confirmavimus, tenendum contra hæreticos firmiter et vindicandum, cum a quibusdam de ista re dubitaretur. » Occasione enim Cataphrygarum hæreticorum eam Synodum collectam fuisse, significare videtur; quod et inferius demonstrat post multa, cum ait : « Plane quoniam quidam de eorum baptismate dubitant, qui etsi novos prophetas recipiunt, eosdem tamen Patrem et Filium nosse nobiscum videntur; plurimi simul convenientes in Iconio, diligentissime tractavimus et confirmavimus, repudiandum esse omnino baptisma, quod sit extra Ecclesiam constitutum. » Hæc de Iconiensi Synodo Firmilianus.

15. Sed testatur Dionysius [2] Alexandrinus episcopus, Stephanum papam hos omnes in ea sententia persistentes communicatione privasse; ait enim : « Stephanus antea scripserat epistolam de Heleno, de Firmiliano, de omnibus episcopis qui erant ex Cilicia, et Cappadocia et Galatia, et ex omnibus gentibus quæ erant finitimæ; quod neque cum illis quidem ob eam causam omnino communicare vellet; nam illi (inquit) hæreticos rebaptizant. » Hæc Dionysius de Stephano improbante quæ ab illis statuta essent. Idem de aliis quoque Conciliis tunc habitis, hæc subdit : « Decreta enim in maximis episcoporum Conciliis (sicuti audio) facta fuerunt; uti qui ab hæresis impietate recedunt, debeant primum in fide institui, deinde veteris et impuri fermenti eluvie ac sordibus ablui, purgarique. » Hæc de his ipse.

16. Post hæc autem Orientales episcopi, qui hæc statuentes Apostolicæ Sedis communione privati erant, legatos episcopos ad Stephanum Romam miserunt, reddituros rationem de iis quæ in Synodo a collegis episcopis gesta essent. Sed (quod queritur Firmilianus) ab eo nec auditi nec recepti fuerunt; ipse enim in epistola quam postea scripsit ad Cyprianum, quod communione apostolica interceptus fuisset, stomachatus vehementer, multa oblocutus in Stephanum papam, hæc de eo per ironiam magna animi amaritudine affectus, ait : « Quid enim humilius aut lenius, quam cum tot episcopis per totum mundum dissensisse; pacem cum singulis vario discordiæ genere rumpentem, modo cum Orientalibus (quod nec vos latere confidimus) modo vobiscum qui in meridie estis? a quibus legatos episcopos patienter satis, et leniter suscepit, ut eos nec ad sermonem saltem colloquii communis admitteret : adhuc insuper dilectionis et charitatis memor, præciperet fraternitati universæ, ne quis eos in domum suam reciperet, ut venientibus non solum pax et communio, sed tectum et hospitium negaretur. Hoc est servasse unitatem spiritus in conjunctione pacis, abscindere se a charitatis unitate, et alienum se per omnia fratribus facere, et contra sacramentum et fidem contumacis furore discordiæ rebellare? » Hæc quidem in Stephanum Firmilianus, cum ille apostolicam traditionem nullo novitatis accessu ab aliquo passus sit irritari, atque convelli. At de Firmiliano inferius pluribus.

17. Meminit et Dionysius Alexandrinus [1] de eadem Synodo Iconii habita, aliisque Synodis celebratis, sic dicens : « Hoc tamen didici, quod non episcopi in Africa solum istam consuetudinem de hæreticis rebaptizandis jam invexerunt; verum etiam longo tempore ante, episcoporum memoria qui antegressi sunt, in Ecclesiis maxima hominum frequentia celebratis, et Synodis fratrum tum Iconii, tum Synadis, tum aliis multis in locis convocatis istud decretum fuit, quorum judicia et sententias condemnare, irritaque facere non audeo, sicque illos in odium et invidiam conjicere. » Hæc Dionysius.

18. Post hæc autem, hoc item tempore, reipsa in controversiam ubique deducta, Ecclesia Africana nutavit; quippe quæ tantum, quem intrepide sequeretur, haberet antistitem Cyprianum; et ipse, cujus assectaretur, invenisset prædecessoris Agrippini impressa vestigia ; sed et Tertullianum incaute nimis hanc secutum fuisse sententiam, superius est demonstratum. Sed dubium est an id illi acceperint a Montano, vel transierit in scholam Montani; Montanistas enim rebaptizare consuevisse illos qui ante in Ecclesia Catholica baptizati ad suam ipsorum hæresim defecissent, Philastrius quoque testatur, cum de erroribus agit Montanistarum. Sed in eo Cyprianus vindicandus est a Nicephori [2] calumnia, qua mendacissime ait, eum non aliter recipere consuevisse lapsos, qui in persecutione negassent, quam per sanctum baptismum. At quantum hæc a Cypriano abhorreant, nemo non videt; eos enim ipse baptizare tantum redeuntes ad Ecclesiam consuevit, quos hæretici antea baptizassent, negans ullum apud hostes Ecclesiæ reperiri posse baptismum, quod unum tantum esset, et in una Ecclesia collocatum.

19. Tam diro exagitata Ecclesia terræmotu, illa quæ supra firmam petram a Christo fundata, de promissione ipsius solidam stabilemque firmitatem accepit, remansit penitus inconcussa. Tunc plane enituit quanta in Petri successore esset auctoritas; cum nullis aliis ferme armis quam majorum traditione vallatus, omnem Orientalium et Occidentalium impetum sustinuerit episcoporum, undique valida confertim jacula ex divinis Scripturis petita vibrantium; quorum fortissimos ictus unus ille semper objectus clypeus traditionum excepit, atque adamantina firmitate rejecit, reddiditque prorsus inanes. Hæc autem quo modo se habuerint, jam enarrare aggrediamur. Cœpta hæc esse temporibus Stephani papæ cum

[1] Apud Cypr. epist. LXXV. — [2] Apud Euseb. lib. VII. c. 4.

[1] Apud Euseb. lib. VII. c. 6. in fine. — [2] Niceph. lib. VI. c. 2.

omnes affirment, erroris plane Ruffinus[1] arguitur, qui ad Eusebium addidit, sub Cornelio papa exortam fuisse ejusmodi in Ecclesia controversiam, ipso refragante Eusebio, quem invitum cogit adstipulari mendacio, cum aliter se habeat græca lectio, et quæ ex græco fidelior facta est accurata translatio[2]. Porro nonnisi Stephani papæ tempore hanc in Occidentem cœptam esse agitari controversiam, tum Latini, tum Græci omnes auctores æque testantur.

20. Verum ipsam rebaptizationem in Ecclesia Africana non recens sub Stephano papa, sed longe ante temporibus Agrippini, cui successit Donatus, in cujus locum suffectus est Cyprianus cœptam esse, jam satis superius dictum est; quam quidem æmulatum fuisse Novatianum, Cyprianus scribens ad Jubaianum[3], tradit his verbis : « Nec nos movet, frater carissime, quod in litteris tuis complexus es Novatianenses rebaptizare eos quos a nobis sollicitant, quando ad nos omnino non pertineat, quid hostes Ecclesiæ faciunt, dummodo teneamus ipsi potestatis nostræ honorem, et rationis ac veritatis firmitatem. Nam Novatianus, simiarum more, quæ cum homines non sint, homines tamen imitantur, vult Ecclesiæ Catholicæ auctoritatem sibi et veritatem vindicare, quando ipse in Ecclesia non sit, imo adhuc insuper contra Ecclesiam rebellis et hostis extiterit. Sciens etenim unum esse baptismum, hoc unum sibi vindicat, ut apud se esse Ecclesiam dicat, et nos hæreticos faciat.» Et paulo post : « Quod si in Ecclesia baptizatos, rebaptizandos foris extra Ecclesiam Novatianus existimat; a se incipere debuerat, ut prior extraneo et hæretico baptismo rebaptizaretur, qui post Ecclesiam imo et contra Ecclesiam baptizandos foris opinatur. Quale est autem, ut quia hoc Novatianus facere audet, nos putemus non esse faciendum? » At non recens ad imitationem Novatiani id factum esse in Ecclesia Africana, sed longe ante Novatianum, docet, cum subdit : « Apud nos autem non nova aut repentina res est, ut baptizandos censeamus eos qui ab hæreticis ad Ecclesiam veniunt; quando multi jam anni sint, et longa ætas, ex quo sub Agrippino, bonæ memoriæ viro, convenientes in unum episcopi plurimi, hoc statuerint, atque exinde in hodiernum tot millia hæreticorum in provinciis nostris ad Ecclesiam conversi non aspernati sint, neque cunctati, imo et rationabiliter et libenter amplexi sunt, ut lavacri vitalis et salutaris baptismi gratiam consequerentur. » Hæc Cyprianus de Novatianis iterum baptizantibus.

21. Cæterum diversam de iterando baptismate, ab ea quam Cyprianus ad Jubaianum scribens adducit, Novatianus rationem iniisse visus est. Nam cum ipse Romæ ageret, seque Romanæ Ecclesiæ esse profiteretur episcopum, quomodo ad imitationem Catholicæ Ecclesiæ potuit denuo baptizare? cum etsi id facerent Africani, secus tamen Romana Ecclesia agere videretur, quæ antiquis innitens traditionibus, baptizatos legitime ab hæreticis, non novo baptismate, sed aliis adhibitis ritibus reconciliare soleret? Verum Novatiani illud putamus fuisse consilium : nimirum quod Catholicos omnes, qui lapsos recepissent, diceret immundos esse, se autem suosque puros ac sanctos; ne viderentur illorum, qui ex Catholica venirent Ecclesia, sordibus inquinari, eos novo statuerit sanctificare baptismate. Conducebat mirum in modum ipsorum impietati, qua lapsis pœnitentibus aperiendam negarent Ecclesiam, novum hoc de secundo baptismate excogitatum commentum. Nam si ipsi non reciperent lapsos, quomodo recepturi erant, qui ad eum ab Ecclesia Catholica venirent, quos sciebant lapsorum communicatione fœdatos, imo et existimarent esse lapsos in hæresim, cum se solos Catholicos esse gloriose dicerent; nisi per suum baptismum traderent quos reciperent, esse mundandos? Erat ergo illis loco pœnitentiæ secundum hoc ab eis adinventum baptisma, quo non tantum (quod ait Dionysius Alexandrinus [1]) sacrosanctum Ecclesiæ lavacrum abrogarent, sed et rejicerent fidem et confessionem, quæ lavacrum præcedere consueverunt.

22. Occasione igitur Novatianorum (quod demonstratum est) tunc cœptum est in Africa dubitari, an consulto rebaptizare deberent, quos revertentes ad Ecclesiam, scissent ab hæreticis baptizatos. Sed et de baptizatis a Novatiano id primum a Magno, non quidem episcopo, sed laico homine (nam eum Cyprianus filium nominat) dubitatum fuisse videtur; quod nimirum illi eamdem tunc formam ac ritum viderentur in ejusmodi sacramenti collatione servare, quam Catholici. Quamobrem ea de re consuluit Cyprianum; qui nullum prorsus esse a Novatiano impertitum baptisma respondit epistola ad eum[2] scripta; quam non ultimo loco, sed primam omnium ejus argumenti a Cypriano datam existimo, ea nimirum ratione, quod nulla in ea mentio habetur de scriptis ad diversos episcopos ante litteris, nec de Conciliis in Africa ea causa collectis, quorum necessaria citatio videri poterat. Sed et quod accidisset, ut in odium Novatiani, qui (ut dictum est) baptizatus esset in lecto, ejusmodi baptismo eo modo ægrotanti per aspersionem aquæ collato, nonnihil detraheretur (iidem namque sic baptizati ab aliquibus non Christiani sed Clinici dicebantur), inde quoque accidit, ut idem Cyprianus eidem Magno hæc roganti eadem epistola plenius satisfecerit.

23. Verum quod pertinet ad propositam quæstionem de hæreticorum baptismate iterando; ex episcopis primi reperiuntur fuisse Numidæ, qui de ea re ad Cyprianum aliosque episcopos ad Synodum coactos Carthagine litteras conscripserunt. An autem unus hic idemque fuerit conventus episcoporum cum eo in quo suscepta est legatio (quam diximus) Legionensis et Asturiensis Ecclesiæ, an vero alius, incertum est. Putatur tamen, ipsum hoc anno habitum esse; ex quo Synodica[3] scripta est ad Januarium et

[1] Euseb. lib. VII. c. 2. vers. Ruffin. — [2] Version. Christophor. eod. loc. — [3] Cypr. epist. II.

[1] Apud Euseb. lib. VII. c. 7. — [2] Cypr. epist. LXXVI. — [3] Idem epist. LXXIV.

socios episcopos in Numidia constitutos, quando controversiam de hæreticorum baptismale exortam definierunt his verbis :

24. « Cum [1] simul in Concilio essemus, fratres carissimi, legimus litteras vestras, quas ad nos fecistis de iis qui apud hæreticos et schismaticos baptizari videntur; an ad Ecclesiam Catholicam, quæ una est, venientes baptizari debeant. De qua re quanquam et ipsi illic veritatem et firmitatem Catholicæ regulæ teneatis, tamen, quoniam consulendos nos pro communi dilectione existimastis, sententiam nostram non novam prominus : sed jampridem ab antecessoribus nostris statutam, et a nobis observatam, vobiscum pari consensione conjungimus; censentes scilicet et pro certo tenentes, neminem foris baptizari extra Ecclesiam posse; cum sit baptismum unum in sancta Ecclesia constitutum; et scriptum sit, Domino [2] dicente : Me dereliquerunt fontem aquæ vivæ, et effoderunt sibi lacus detritos, qui non possunt aquam portare. » His autem et aliis divinæ Scripturæ locis, quibus non modo baptismum, sed et sacri Chrismatis, et Eucharistiæ sacramenta nonnisi in Ecclesia reperiri monstrare conabantur, eamdem epistolam consignatam ad episcopos Numidas dederunt, qua et professi sunt, unam sanctam Ecclesiam a Domino (ut aiunt) super Petrum origine unitatis et ratione fundatam. Meminit hujus Concilii et epistolæ ab eo datæ idem Cyprianus [3] scribens postea ad Jubaianum, ostenditque hanc primam omnium fuisse Synodum in Africa a se in hac causa coactam. Post quam etiam aliam eodem argumento scripsit [4] ad Quintum in Mauritania episcopum de eadem re ipsum consulentem; ad quem et Synodicæ ad Numidas scriptæ mittit exemplum, sic dicens : « Retulit ad me, frater carissime, Lucianus compresbyter noster, te desiderasse, ut significaremus tibi, quid sentiamus de his qui apud hæreticos et schismaticos baptizari videntur. De qua re quid nuper in Concilio plurimi coepiscopi, cum compresbyteris qui aderant, censuerimus, ut scires, ejusdem epistolæ exemplum tibi misi. »

25. Declarat Cyprianus eadem ad Quintum epistola, non alibi tunc quam in Africa viguisse ejusmodi de hæreticorum baptismate controversiam; cum nonnulli, memores pristinæ illius ante Agrippini episcopi tempora consuetudinis, illi magis cuperent inhærescere, quam iis quæ ab eo et aliis postea fuissent in Africa instituta, de quibus hæc ibidem Cyprianus : « Dicunt se in hoc veterem consuetudinem sequi, quando apud veteres hæreseos et schismatum prima adhuc fuerint initia, ut hi illic essent, qui de Ecclesia recedebant, et hic baptizati prius fuerant; quos tunc tamen ad Ecclesiam revertentes, et pœnitentiam agentes, necesse non erat baptizare. Quod nos quoque hodie observamus; ut quos constet hic baptizatos esse, et a nobis ad hæreticos transisse; si postmodum peccato suo cognito, et errore digesto, ad veritatem et matricem redeant, satis sit in pœnitentiam manum imponere. » Hæc Cyprianus, sic eludens eorum argumentationem, qui obtentu veterrimæ consuetudinis negarent, baptizatos ab hæreticis, iterum baptizandos, si redeant ad Ecclesiam; dicens id de his esse intelligendum, qui primo a Catholicis baptizati, cum ad hæreticos defecissent, et ab illis ad Ecclesiam rediissent, non esse amplius baptizandos; sed cum manus impositione Ecclesiæ reconciliandos.

26. At hæc (ut demonstratum est) elusio potius erat, quam solutio argumenti; cum constet testificatione Stephani, et aliorum episcoporum (ut suo loco dicemus) in Ecclesia antiquitus observatum, ut rite ab hæreticis baptizati, nullo alio baptismate ad Ecclesiam redeuntes imbuerentur. Porro qui hujus veritatis in Africa erant propugnatores episcopi, sic erant animo comparati, ut, salva pace Ecclesiæ, ab ea sententia nullatenus divelli possent, cui semel firmiter inhæsissent. De quibus idem Cyprianus [1] paulo post scribens ad Stephanum, antequam eum sibi penitus adversantem expertus esset, hæc ait : « Cæterum scimus quosdam, quod semet imbiberint, nolle deponere, nec propositum suum facile mutare; sed, salvo inter collegas pacis ac concordiæ vinculo, quædam propria, quæ apud se semel sint usurpata, retinere. » Ita ipse; quibus plane significat, omnes has mutuas inter episcopos Catholicos contentiones sic agitatas esse, ut nunquam tamen inter eos Catholicæ communicationis pacis vinculum fuerit dissolutum.

27. Intelligens autem Cyprianus adeo fixum alta radice multorum animis insidere, ut, quas accepissent de ea re majorum traditiones, vellent illibatas custoditasque servari; existimans hos omnes errore seduci, paulo post (ut ipse ait) scriptam ad Quintum memoratam epistolam, majori remedio conatus malo, quod putabat, occurrere, celebriorem collegit conventum septuaginta unius episcoporum. Meminit hujus Concilii ipse scribens ad Jubaianum his verbis [2]: « Exemplum earumdem litterarum tibi misi : quid in Concilio, cum plures adessemus, decreverimus : quid item postea Quinto collegæ nostro de eadem quærenti rescripserimus; et nunc quoque, cum in unum convenissemus tam provinciæ Africæ, quam Numidiæ episcopi numero septuaginta et unus, hoc item denuo sententia nostra firmavimus. » Hæc ipse : qui et in epistola tunc ad Stephanum [3] papam scripta plane testatur, paulo post datam ad Quintum epistolam, fuisse eamdem Synodum congregatam. In quo quidem Concilio, quod olim sub Agrippino, ac nuper in prima Synodo fuerat definitum, ut hæreticorum baptisma nullius momenti penitus haberetur, fuit omnium sententia confirmatum. Sic igitur quod in hoc pleniori Concilio fuisset omnium calculo stabilitum, placuit de iis omnibus reddi certiorem Stephanum papam hactenus rerum gestarum inscium. Synodica itaque in hunc modum tunc ab eis ad Stephanum scripta epistola est [4] :

[1] Cypr. epist. LXX. — [2] Hierem. II. — [3] Cypr. epist. LXXIII. — [4] Idem epist. LXXI.

[1] Cypr. epist. LXXII. — [2] Idem ep. LXXIII. — [3] Idem ep. LXXII. — [4] Ead. ep. LXXII.

28. « Ad quædam disponenda, et consilii communis examinatione limanda, necesse habuimus, frater carissime, convenientibus in unum pluribus sacerdotibus, cogere et celebrare Concilium. In quo multa quidem prolata atque transacta sunt; sed de eo vel maxime tibi scribendum, et cum tua gravitate ac sapientia conferendum fuit, quod magis pertineat et ad sacerdotalem auctoritatem, et ad Ecclesiæ Catholicæ unitatem pariter et dignitatem de divinæ dispositionis ordinatione venientem : Eos qui sint foris extra Ecclesiam tincti, et apud hæreticos et schismaticos profanæ aquæ labe maculati; quando ad nos atque ad Ecclesiam, quæ una est venerint, baptizari oportere; eo quod parum sit eis manum imponere ad accipiendum Spiritum sanctum, nisi accipiant et Ecclesiæ baptismum; » et paulo inferius : « Baptismum autem non esse, quo hæretici utuntur; nec quemquam apud eos qui Christo adversantur, per gratiam Christi posse proficere; diligenter nuper expressum est in epistola, quæ ad Quintum collegam nostrum in Mauritania constitutum, super ea rescripta est, item in litteris, quas collegæ nostri ad episcopos in Numidia præsidentes ante fecerunt : cujus utriusque epistolæ exempla subdidi. » Hæc ibi.

29. Meminit hujus Synodi et epistolæ ab ea ad Stephanum scriptæ S. Hieronymus agens adversus Luciferianos, dicens : « Conatus est et beatus Cyprianus contritos lacus fugere, nec bibere de aqua aliena; et idcirco hæreticorum baptisma reprobans, ad Stephanum tunc Romanæ urbis episcopum, qui a beato Petro vigesimus sextus fuit, super hac re Africanam Synodum direxit; sed conatus ejus frustra fuit. Denique illi ipsi episcopi, qui rebaptizandos hæreticos cum eo statuerant, ad antiquam consuetudinem revoluti, novum emisere decretum. » Hæc Hieronymus.

30. Quid præterea in ea Synodo statutum fuerit, iidem episcopi in eadem epistola ad Stephanum his verbis significant : « Addidimus plane, et adjunximus, frater carissime, consensu et auctoritate communi, ut etiam, si qui presbyteri, aut diaconi, qui vel in Ecclesia Catholica prius ordinati fuerint, et postmodum perfidi ac rebelles contra Ecclesiam steterint, vel apud hæreticos a pseudoepiscopis et antichristis contra Christi dispositionem profana ordinatione promoti sint, ut contra altare unum atque divinum, sacrificia foris falsa ac sacrilega offerre conati sint; eos quoque hac conditione suscipi, cum revertuntur; ut communicent laicis, et satis habeant quod admittuntur ad pacem, qui hostes pacis extiterint; nec debere eos revertentes ea apud nos ordinationis et honoris arma retinere, quibus contra nos rebellaverint. » Ac post multa : « Hæc ad conscientiam tuam, frater carissime, et pro honore communi, et pro simplici dilectione pertulimus, credentes etiam tibi pro religionis tuæ et fidei veritate placere, quæ religiosa pariter et vera sunt. » Hæc et alia ex Synodo septuaginta unius episcoporum ad Stephanum Cyprianus et alii. Quod vero pertinet ad posterius hoc Synodi decretum, de non recipiendis nisi ad laicam communionem, qui in Ecclesia ordinati ad hæreticos defecissent; quo modo postea ejus occasione iterum contigerit turbari vehementer Ecclesiam, et obortum sit Luciferianum schisma, suo loco dicemus.

31 Demum cum hæc omnia a se in Synodo statuta fuisse dicant; christiana modestia omnia moderantes, ne viderentur sic ea decernere, ut vellent christiano orbi leges præscribere, et pacis dispendio ea statuere ab omnibus observanda; hæc in fine Synodicæ addiderunt : Qua in re nec nos vim cuiquam facimus, aut legem damus; cum habeat in Ecclesiæ administratione voluntatis suæ arbitrium liberum unusquisque præpositus, rationem actus sui Domino redditurus. » Hæc Synodus; quod existimaret hoc non esse de fide, ut ob eam causam, qui secus facerent, dicendi essent hæretici; nam in his quæ ad fidem catholicam spectant, haud liberum est cuique episcopo pro arbitrio servare quod velit; sed eam licentiam interdum usurpare concessum est in iis quæ ad diversos Ecclesiarum ritus secundum diversarum Ecclesiarum consuetudinem pertinent.

32. Hæc ad calcem ab Africana Synodo posita S. Hieronymus exacte considerans, et accurate perpendens, adversus Luciferianos agens, hæc ait, cum loquitur de Cypriano, qui Synodo præfuit : « Sciant illum hæc non cum anathemate eorum, qui se sequi noluerant, edidisse; siquidem in communione eorum permansit, qui sententiæ suæ contraierant; sed hortatum potius fuisse propter Novatum et alias tunc hæreses multas enascentes, ne quisquam ab eo sine damnatione erroris sui reciperetur. Sermonem denique suum, quem super hac re ad Stephanum Romanum pontificem habuit, tali fine complevit. Hæc ad conscientiam tuam, frater carissime, pro honore communi, etc. » Refert quæ sequuntur usque ad finem epistolæ a nobis nuper recitatæ. Addit et illam Cypriani sententiam in epistola ad Jubaianum [1] post Synodum proxime scriptam, his verbis :

33. « Ad Jubaianum quoque de hæreticis rebaptizandis scribens, in fine libelli sic locutus est : Hæc tibi breviter pro nostra mediocritate scripsimus, frater carissime, nemini præscribentes, aut præjudicantes, quo minus unusquisque episcoporum, quod putat, faciat, habens arbitrii sui liberam potestatem. Nos quantum in nobis est, propter hæreticos, cum collegis et coepiscopis nostris non contendimus, cum quibus divinam concordiam et dominicam pacem tenemus; maxime cum Apostolus [2] dicat : Si quis autem putaverit se contentiosum esse, nos talem consuetudinem non habemus, nec Ecclesia Dei. Servatur a nobis patienter et leniter charitas animi, collegii honor, vinculum fidei, concordia sacerdotii. » Hucusque ex Cypriani epistolis Hieronymus. Recitat et S. Augustinus [3], agens contra Cresconium, eamdem ad Jubaianum Cypriani sententiam, et eam qua in Synodo fuerat contestatus, dicens : « Neminem judicantes, nec a jure communionis aliquem, si adversus

[1] Cypr. epist. LXXIX. — [2] 1. Cor. XI. — [3] Aug. contra Crescon lib. III. c. 1. 2.

senserit, amoventes; » ut ostendat in tanta episcoporum altercatione nunquam pacis vinculum fuisse perfractum.

34. Ejusdem quoque Synodi tempore Cyprianus de eadem quæstione a Jubaiano episcopo rogatus litteras [1] dedit, quibus hujus Synodi mentionem habet his verbis : « Et nunc quoque cum in unum convenissemus, tam provinciæ Asiæ, quam Numidiæ episcopi numero septuaginta et unus, hoc idem denuo sententia nostra firmavimus, statuentes unum baptisma esse, quod sit in Ecclesia Catholica constitutum; ac per hoc non rebaptizari, sed baptizari a nobis, etc. » Caute quidem Cyprianus, se non rebaptizare baptizatos ab hæreticis tradit, sed tantum baptizare; quod sibi constare putaret, nunquam baptizatos vere fuisse, sed aqua hæreticorum (ut putabat) amplius sordidatos. Adeo enim Catholici exhorruerunt anabaptismum, ut dixerit Augustinus [2] : « Quid sit autem perniciosius, utrum omnino non baptizari, an rebaptizari, judicare difficile est : » plane affirmans, pios execrari magis anabaptismum. Studuit Cyprianus ea epistola ad Jubaianum suam ea de re sententiam multis Scripturæ locis apud eumdem testatam reddere, et rationibus confirmare, et quæ ex adverso objecta essent, penitus confutare.

35. Verum quod (ut demonstratum est) in omnibus his in primis Ecclesiæ paci consultum fore quam maxime vellet; ut quisque adversantem sibi fratrem æquanimiter ferret, de bono patientiæ se libellum scripsisse testatur; quem ad eumdem Jubaianum mittens, sic in ea epistola peroravit : « Propter hoc etiam libellum de Bono patientiæ, quantum valuit nostra mediocritas, permittente Domino et inspirante conscripsimus, quem ad te pro mutua dilectione transmisimus. » Veritus enim magnopere Cyprianus, ne, hisce inter episcopos obortis contentionibus, magno aliquo schismate Catholica scinderetur Ecclesia; præter id quod de mutua servanda concordia est sæpius contestatus, ad antevertenda futura mala egregium illud prophylacticon præparavit antidotum, libellum illum scribens, quo demonstraret, absque patientia impossibile esse servari inter fratres mutuam charitatem, et unitatem spiritus in vinculo pacis. Nam in eodem commentario ait : « Impatientia etiam in Ecclesia hæreticos facit, et ad Judæorum similitudinem contra Christi pacem et charitatem rebelles ad hostilia et furiosa odia compellit. » Hæc et alia plura id genus ibi.

36. Quod autem ad Cypriani de servanda pace firmum mentis propositum pertinet; ne quis existimet, quod bene cœptum est, fuisse convulsum; et de pace tenenda firmissimum ejus consilium multis postea adversantibus, potuisse labefactari certum esse; sicut tam ipsum, quam reliquos Africanos episcopos, de pace Ecclesiæ conservanda, in eadem usque ad finem perstitisse sententia; nam in postrema Synodo, eadem ex causa celebrata, recitata, et comprobata fuit dicta ad Jubaianum epistola, in qua de servanda pace contestatio legebatur asserta. Sed et in eadem [1] Synodo Cyprianus præfando, eamdem a se sæpe factam contestationem præmisit; quam (ut nuper dictum est) Augustinus [2] agens adversus Cresconium recitat, et contra Donatistas agens rursum allegat. Egit porro his scriptis ad Jubaianum litteris Cyprianus, ut ipsum a priori sententia dimoverit, et in suam de baptismate hæreticorum perduxerit; quod ipse testatur in eadem sua ad Synodum Carthaginensem præfatione, cum ait : « Item lectæ sunt vobis et aliæ Jubaiani litteræ, quibus pro sua sincera et religiosa devotione ad epistolam nostram rescribens, non tantum consensit, sed etiam instructum se esse gratias egit. » Hæc ipse.

37. Sed quid ad Synodicam a dicto Concilio Africano ad se missam Stephanus papa rescripserit; licet ipsæ litteræ non extent, ex iis tamen quæ Cyprianus scribens ad [3] Pompeium Sabratensem in Africa episcopum, ex illis recitat, satis intelligi posse videtur, cum ait : « Quia desiderasti in notitiam tuam perferri, quæ mihi ad litteras nostras Stephanus frater noster rescripserit; misi tibi rescripti ejus exemplum. Quo lecto, magis ac magis ejus errorem denotabis, qui hæreticorum causam contra Christianos et contra Ecclesiam Dei asserere conatur; nam inter cætera vel superba, vel ad rem non pertinentia, vel sibi ipsi contraria, quæ imperite atque improvide scripsit, illud etiam adjunxit, etc. » O infelicem humanæ imbecillitatis conditionem! sic enim tragice exclamare libet. Vir sanctissimus, qui ne vel leviter læderet charitatis fraternæ concordiam, crebrius fuerat contestatus; eaque de causa de Bono patientiæ libellum se scripsisse professus, quo et alios vehementius admoneret; modo, simulac legit a Stephano ad se redditas litteras, plus satis excandescens, ac jurgans, nec ab ipsis conviciis abstinet; sed inopinato (ut videmus) a contumeliis exorsus, adversus eum aggreditur disputare. At quænam essent verba Stephani, mox recitans subdit :

38. « Si quis ergo a quacumque hæresi venerit ad nos, nihil innovetur, nisi quod traditum est; ut manus illi imponatur in pœnitentiam; cum ipsi hæretici proprie alterutrum ad se venientes non baptizent, sed communicent tantum. » Hæc ergo sententia fuit Stephani papæ, ut nihil innovaretur ab eo quod traditum esset. In his igitur definitis a Stephano confutandis, Cyprianus totam longiorem illam insumit epistolam, nihilque in ea temperantius agens, Stephano etiam notam inurit, quod patrocinaretur hæreticis. Sed ad hæc Augustinus ait [4] : « Stephanus non propterea communicavit hæreticis, quia baptisma Christi, quod in eorum perversitate integrum mansisse cognovit, improbare non ausus est. » Et paulo post : « Sed consuetudo illa, quæ opponebatur Cypriano, ab eorum traditione exordium sumpsisse

[1] Cypr. epist. LXXIII. — [2] August. de bapt. contra Donat. lib. 2. cap. 14.

[1] Concil. African. in princ. apud Cypr. — [2] Aug. de bapt. contra Donatist. lib. II. c. ult. — [3] Cypr. epist. LXXIV. — [4] August. de bapt. contra Donat. lib. V. c. 23.

credenda est; sicut sunt multa, quæ universa tenet Ecclesia, et ob hoc ab Apostolis præcepta bene creduntur, quanquam scripta non reperiantur. » Hæc ipse.

39. At Cyprianus non in eo versatur epistola illa sua, ut legitimas traditiones impugnet; sed tota ejus argumentatio ea conclusione perstringitur, ut, quam Stephanus traditionem prætendebat, ipse Cyprianus eam de apostolico fonte dimanare non crederet; sed obrepentem errorem esse et corruptelam, pravamque consuetudinem. Quod vero subdidisset Stephanus, nec ipsos hæreticos rebaptizare qui ex aliis hæresibus ad se venirent; non in illum deteriorem sensum, quo ea acceperat Cyprianus, fuerant intelligenda, nempe quod Stephanus voluisset (quod ait) hæreticorum exempla sectari; sed potius eo tetendisse argumentum, ut demonstraret adeo fuisse insolens, et ab omnibus existimatum plane portentum, baptizatos consueto ritu ab hæreticis, iterum baptizare, ut nec hæretici ipsi, qui præcessissent, licet omni ex parte catholica dogmata infringere nisi sint, eo temeritatis pervenerint, ut adversus Apostolorum traditionem ausi sint baptizatos denuo baptizare. Oportuisset sane Cyprianum integram ipsam Stephani epistolam recitasse; in qua multa fuisse non dubito, quæ ejusdem Pontificis sententiam plenius declarassent; nam nec hoc absolute potuit Stephanus ipse dixisse, quod hæretici ad se venientes non rebaptizarint; cum inter alios id olim facere solitos Montanistas, et his temporibus Novatianos, jam satis superius sit demonstratum.

40. Agens vero S. Augustinus de ea epistola ad Pompeianum paulo ardentius adversus Stephanum scripta; cum nec sibi tantum virium ac jurium inesse sentiret, ut de singulis ab eo in Stephanum jactatis ipsum excusare potuisset; honesta et laudabili tergiversatione maluit ea relinquere obvoluta silentio, quam ipsa, nondum obductis cicatricibus, refricare; et inter eos potius amicabili transactione litem componere, quam rem ipsam per singula subtilius judicare. Ait enim [1] : « Jam illa quæ Cyprianus in Stephanum irritatus effudit, retractare nolo, quia nec opus est; eadem quippe ipsa dicuntur, quæ jam satis discussa sunt; et ea præterire melius est, quæ periculum perniciosæ dissensionis habuerunt. Stephanus autem etiam abstinendos putaverat, qui de suscipiendis hæreticis priscam consuetudinem convellere conarentur, iste autem quæstionis ipsius difficultate permotus, et sanctis charitatis visceribus largissime præditus, in unitate cum eis manendum, qui diversa sentirent. Ita quamvis commotius, sed tamen fraterne indignaretur; vicit tamen pax Christi in cordibus eorum, ut in tali disceptatione nullum inter eos malum schismatis oriretur. » Hæc Augustinus.

41. Idemque defendens atque propugnans Stephani de baptismo sententiam; quæ adversus eam Cyprianus congesserat, pluribus confutat; excusans tamen exemplo Petri, quicquid Cyprianus errasset, hæc subdit [1] : « Magnum quidem meritum novimus Cypriani episcopi et martyris, sed numquid majus quam Petri apostoli et martyris ? » Et paulo post : « Si potuit, inquit, Petrus contra veritatis regulam, quam postea Ecclesia tenuit cogere Gentes judaizare; cur non potuit Cyprianus contra regulam veritatis, quam postea Ecclesia tenuit, cogere hæreticos vel schismaticos denuo baptizari ? Puto autem quod sine ulla sui contumelia Cyprianus episcopus Petro apostolo comparetur, quantum attinet ad martyrii coronam. Cæterum magis vereri debeo, ne in Petrum contumeliosus existam. Quis enim nescit illum apostolatus principatu cuilibet episcopatui præferendum ? » Ita ipse. Cæterum nec minimum quidem Petrum ea in re peccasse, primo tomo Annalium fusius demonstravimus. Sed cætera prosequamur.

42. Cum igitur Cyprianus vidisset Stephanum papam obnitentem iis quæ in Concilio Africano de baptismate hæreticorum statuta fuerant, haud cunctatus est majori numero episcoporum Carthagine aliud Concilium celebrare. Convocatis igitur ex Africa, Numidia, ac Mauritania episcopis octoginta septem, iisdemque Carthagine coeuntibus kalendis Septembris, recitatis quæ hactenus a Cypriano in ea causa scriptæ fuissent litteræ ad Jubaianum, necnon quas Jubaianus rescripsisset ad Cyprianum, idem ipse Cyprianus [2] rogans singulorum sententias, non sine stomacho, tacito tamen Stephani nomine, de eo mentionem parum honorifice suggessit his verbis : « Superest ut de hac ipsa re singuli, quid sentiamus, proferamus ; neminem judicantes, aut a jure communionis aliquem, si diversum senserit, amoventes. Neque enim quisquam nostrum episcopum se esse episcoporum constituit, aut tyrannico terrore ad observandi necessitatem collegas suos adigit. » Hæc ipse, alludens nimirum, quod Stephanus decretum edidisset, cui more majorum (ut dictum est ex Tertulliano) præfigi soleret titulus ille, episcopus episcoporum, summa pontificia auctoritate; et quod aliter sentientibus excommunicationis pœnam fuisset acriter comminatus. Sed quod ibi Cyprianus in Synodo dixerat : « Quando habeat omnis episcopus pro licentia libertatis et potestatis suæ arbitrium proprium; tamque judicari ab alio non possit, quam nec ipse potest alterum judicare. » S. Augustinus ita [3] recte interpretatur : « Opinor, inquit, utique in his quæstionibus, quæ nondum eliquatissima perspectione discussæ sunt ; » id scilicet concessum esse ; et subdit : « Noverat enim quantam sacramenti profunditatem tunc omnis Ecclesia varia disputatione versabat ; liberumque faciebat quærendi arbitrium, ut examinata veritas panderetur. » Hæc et alia Augustinus; qui recensens ejusdem Concilii sententias singulorum, eas omnes scite quidem impugnat, errorisque redarguit [4].

[1] Aug. de baptis. contra Donat. lib. V. c. 25.

[1] Aug. de baptis. contra. Donat. lib II c 1. — [2] Concil. Carth. apud Cyprian. et August. de baptis. contra Donat. lib. VI. et VII. — [3] Aug. de baptis. contra Donat. lib. III. c. 3. — [4] Aug. ibid. lib. III. c. 4. 5. 6. et seq. et lib. VII. c. 1. et usque ad finem libri.

43. Hac habita Synodo, Cyprianus ad se venire satagens Orientales episcopos, legationes ad eos misit. Qui enim ad remotiores partes, nempe in Cappadociam, sibi legavit Rogatianum diaconum, mittens eum ad Firmilianum Cæsareæ metropolis ejus provinciæ episcopum, ad alios certe episcopos propinquiorum locorum alios mittere minime prætermisit. Statim igitur post Synodum celebratam kalendis Septembris missum fuisse Rogatianum a Cypriano in Cappadociam, illucque pervenisse ingruente jam hieme, ex Firmiliani ad Cyprianum redditis litteris [1] aperte satis colligi posse videtur, quibus dicitur: « Quoniam vero legatus iste a vobis missus regredi ad vos festinabat, et hibernum tempus urgebat; quantum potuimus, ad scripta vestra rescripsimus. » Eodem plane argumento contra epistolam Stephani ad Firmilianum Cyprianum scripsisse, quo ad Pompeium antea scripserat, ex dictis Firmiliani ad eum rescriptis litteris facile dignosci potest; sed et ipsas integras Stephani litteras suis alligasse, atque ad eum misisse, confutatio illarum, Firmiliani intexta litteris, abunde testatur.

44. Videas hominem jam antea in Stephanum agitatum, quod (ut dictum est) ab eo communione privatus esset, acceptis Cypriani de eodem pariter quærentis litteris, veluti violento superaddito ventorum flatu, semel iracundiæ igne succensum vehementius inflammatum. Dicam in præsentiarum hic opportune illud Gregorii Nazianzeni [2]: « Non viles tantum et plebeios, sed etiam præstantissimos quosque viros Momus interdum attingit, ut solius Dei sit, omni prorsus peccato atque animi perturbatione vacare. » Conspicias namque ipsum furore concitum erumpere in convicia, in contumelias et probra ferri præcipitem, semelque mente tetri odii offusa caligine, falsa a veris minus valuisse distinguere. Nam et quod spectat ad historicam rerum gestarum veritatem, de Basilide ait post longam ætatem ab Apostolorum tempore vixisse; quem Ignatii [3] testimonio constat eodem cum illis tempore extitisse. Sed et quod sæpe inculcat, Stephanum rupisse pacem cum episcopis Africanis, ipsumque Cyprianum nominasse pseudochristum et pseudoprophetam, operariumque dolosum; cum de his nec leviter conquestus sit Cyprianus; et Augustinus, qui cuncta quæ eo tempore acciderunt ab eodem scripta exacte pervidit, frequentius tum in superius citatis locis; tum aliis absque aliqua dubitatione testetur, nunquam pacem inter Cyprianum et Stephanum esse violatam, aut communicationem ecclesiasticam intercisam; patentis certe mendacii redarguitur.

45. Putavit quidem Firmilianus ex Cypriani querelis in Stephanum, æque actum esse cum illo, ac secum factum fuerat, ejusque collegis. Atqui non par erat utraque causa. Nam illi (ut vidimus) non tantum quod auctores fuissent obortæ contentionis, severiore digni animadversione videri poterant; sed et quod nulla habita ratione majorum, jam decretum contra antiquam consuetudinem calculo omnium firmiter obsignassent; contra vero Cyprianus (quod sæpe diximus) cum ea decerneret, sæpius fuerat contestatus, se in omnibus ac cum omnibus pacem servaturum, quantumlibet essent suæ ipsius sententiæ adversantes.

46. Sed tandem rem jam palam detegamus. Dum ea epistola Firmilianus Romanam Ecclesiam calumniatus est, quod non omnia observaret quæ ab origine fuissent ab Apostolis tradita, nempe quod diversa die celebraret Pascha ab ea quæ instituta fuerat ab Apostolis; quis non videat ipsum stetisse a parte Quartadecimanorum, jam antea ab Ecclesia proscriptorum? aperte enim nimis visus est id ipse profiteri; ut non sit mirum obloqui in Stephanum, et in Romanam insurgere Ecclesiam, quam negat ex Apostolorum traditione præscripta Pascha celebrare; atque adeo (dicam pace sua) procaciter in Stephanum invehi Firmilianum, libera fronte judaizantem cum Montanistis ac Quartadecimanis a Romana Ecclesia condemnatis. At non est nostri consilii cuncta in ea epistola perperam posita castigare; sed ex his paucis, quantum sat est, in cæteris judicandis viam aperire. Scripta est (ut apparet) ea epistola a Firmiliano in fine anni hujus, nimirum, ut ait, cum fere vigesimus secundus annus esset ab obitu Alexandri imperatoris, quod regnante Maximino ea contigerit quam recenset historia.

47. Magnam profecto attulit offensionem cunctis Ecclesiis illud Firmiliani naufragium, qui et doctrina et sanctitudine morum nulli propemodum illorum temporum videbatur esse secundus. Quem postea ad meliorem frugem redditum, et communioni Catholicæ restitutum, ac in Ecclesiæ pace pie sancteque defunctum Græci colunt ac venerantur; cujus natalem diem, perinde ac aliorum sanctorum, in Menologio [1] consignatum anniversaria memoria celebrant. Cæterum quod ad eam contra Stephanum ipsius sententiam spectat, ab omnibus orthodoxis fuit penitus improbata. Nam ut taceam cæteros, Magnus ille Basilius, qui Firmiliano post evolutum ferme sæculum in sede successit, rogatus ab Amphilochio de his scribere quid sentiret, famosam illam de ea re ad eum epistolam scripsit, quam Græci Canonicam vocant [2], qua ait se nec Firmiliani, nec Cypriani probare sententiam, indistincte omne rejicientium baptismum illorum, qui extra Ecclesiam per hæresim vel schisma positi essent; sed antidoto distinctionis adhibito, Encratitarum, Hydroparistarum, Novatianorum, ac his similium recipiendum tradit esse baptismum; qui licet ab Ecclesia recessissent, illud tamen ut erat Ecclesiæ integrum, forma servassent; secus autem illorum, quorum fides diversa diversum quoque ab Ecclesiæ ritu faciebat esse baptismum, ut Cataphrygum qui licet de Patre et Filio recte sentirent, Spiritum sanctum tamen dicebant esse Montanum: verum quod eo canone Basi-

[1] Apud Cypr. epist. LXXV. — [2] Greg. Nazianz. orat. in laud. Basil. — [3] Ignat. ad Trall. ep. V. et ad Smyrnens. ep. X.

[1] Menolog. die 28 Oct. — [2] Basil. ad Amphil. ep. canon. c. 1.

lius dicat schismaticos adhuc esse Ecclesiæ, idemque inferius collatum a laicis baptismum improbare videatur, sunt hujusmodi recta interpretatione digna. Cæterum quod rursum ad Firmilianum spectat ut nulla de eo suspicio obrepere possit, cum in schismate atque excommunicatione perseverasse, sicque pariter decessisse, præter ea quæ dicta sunt, illud est ejus orthodoxiæ exploratissimum testimonium, etsi alia deessent, quod in Catholicorum episcoporum celebri illo Antiocheno conventu ipse cum aliis adversus Paulum Samosatensem sederit; sed de his dicemus inferius. Constat certe eumdem reliquisse etiam post se de Catholica fide nobilis (al. nobis) ingenii sui clara monumenta, quæ idem Basilius[1] citat.

48. At eamdem de baptismate hæreticorum sententiam, quam Cyprianus in Africa, Firmilianus cum collegis in Asia et Cappadocia propugnabant, Dionysius quoque episcopus Alexandrinus, hujus sæculi S. Ecclesiæ ornamentum (quippe qui confessione celebris, et eruditione clarissimus haberetur) in Ægypto acerrimo studio defendere conatus est, scriptis pro eo compluribus fortissimis litteris; quarum S. Hieronymus[2] his verbis meminit: « Hic in Cypriani et Africanæ Synodi dogma consentiens, de hæreticis rebaptizandis ad diversos plurimas misit epistolas, quæ usque hodie extant. » Hæc Hieronymus. Cum Stephano pariter ipsum de eadem re egisse, testatur Eusebius[3], et ex ejus epistola hanc recitat sententiam: « Atque ut pro his omnibus illum (Stephanum scilicet) deprecarer, epistolam scripsi: » ut appareat ex his, Dionysium sic patrocinatum esse adversæ sententiæ, ut tamen apud Stephanum pro episcopis eidem reconciliandis sequester accesserit; qui et de his ad Romanos presbyteros Dionysium et Philemonem se etiam scripsisse testatur.

49. Licet autem (ut dictum est) ex Oriente, Ægypto, et Africa complures episcopi patrocinari videantur sententiæ de rebaptizandis hæreticis; tamen illi ipsi qui extra Ecclesiam positi eidem sententiæ postea studuerunt Donatistæ, vel alii, nonnisi quinquaginta Orientales episcopos, et Africanos septuaginta unum numerare potuerunt. Certe quidem nonnullos Asianos episcopos in eamdem cum Stephano sententiam conspirasse, ne ab hæreticis collatum baptisma rejiceretur, S. Basilius[4] ad Amphilochium scribens testatur. Rursum vero multos in Africa Cypriani collegas eadem cum illo sentire noluisse, S. Augustinus[5] tradit, qui et multa episcoporum millia ejusdem cum Stephano papa sententiæ fuisse affirmat. Sed et qui in Oriente[6] sententiam Cypriani secuti fuerant, eamdem eos rescidisse, idem confirmat Donatistarum quoque testimonio. Quin et Cyprianum non mutasse sententiam, dici posse negat[7]: « Sed fortasse, inquit, factum est ut suam correxerit sententiam, sed nescimus: neque enim omnia, quæ eo tempore inter episcopos gesta sunt, memoriæ litterisque mandari potuerunt: aut omnia, quæ mandata sunt, novimus. » Hæc Augustinus.

50. Utcumque acciderit, illud constat Cyprianum nequaquam a Stephano papa apostolica communicatione privatum, sed in eadem cum Romana Ecclesia unitate, Sixti successoris Stephani tempore, usque ad martyrium perstitisse. Certe quidem Africanos item episcopos, qui in id ipsum consenserant, mutasse sententiam, et contraria prioribus statuisse, S. Hieronymus[1] testatur his verbis: « Denique illi ipsi episcopi, qui rebaptizandos hæreticos cum eo statuerant, novum emisere decretum. » Idemque in Ecclesia Catholica ante hæc tempora et post esse servatum, adversariorum quoque testimoniis docet. Certe quidem quod spectat ad eos, qui erant ejusdem sententiæ in Oriente episcopi rebaptizantes, propediem, anno sequenti, relicta falsa ab eis asserta sententia, adhæserunt Stephano papæ, ut suo loco dicemus.

51. Sed quod ad Cyprianum, de quo agitur, spectat; hæc rursum de eo S. Augustinus ad Vincentium scribit in hæc verba[2]: « Correxisse autem istam sententiam, non invenitur; non incongruenter tamen de tali viro existimandum est, quod correxerit, et fortasse suppressum sit ab eis qui hoc errore nimium delectati sunt, et tanto velut patrocinio carere noluerunt; quanquam non desint, qui hoc Cyprianum prorsus non sensisse contendant; sed sub ejus nomine a præsumptoribus atque mendacibus fuisse confictum. » Et paulo post: « Nos autem duas ob res non negamus illud sensisse Cyprianum; quod et stylus ejus habet quamdam propriam faciem qua possit agnosci; et quod ibi magis contra vos nostra causa monstratur. » Cum vero S. Ecclesia tam Occidentalis quam Orientalis (ut constat ex Gregorio Nazianzeno) diem natalem Cypriani martyris semper celebrare consueverit; eum correxisse quod errasset, et in Ecclesiæ Catholicæ communicatione martyrium subiisse, nemo jure poterit dubitare. In quam sententiam hæc etiam Augustinus[3]: « Non solum, inquit, malos Catholicos nullo modo comparamus, sed nec bonos facile coæquamus beato Cypriano, quem inter raros et paucos excellentissimæ gratiæ viros numerat pia mater Ecclesia. » Sic Augustinus. At hoc elogio celebrat eumdem S. Hieronymus[4], dicens: « Ne longo sermone sensum traham, vir sanctissimus et eloquentissimus martyr Cyprianus, et nostri temporis confessor Hilarius, nonne tibi videntur excelsæ quondam in sæculo arbores ædificasse Ecclesiam Dei? » Sed deficeret me plane dies, si omnia de S. Cypriano a sanctis Patribus decantata præconia singillatim hic vellem intexere.

52. Quod vero ad Stephanum pertinet; quas antiquorum Patrum traditiones summo studio et intrepido animo acerrime propugnavit; eædem, his tur-

[1] Basil. de Spirit. sancto ad Amphil. c. 29. — [2] Hieron. de Script. Eccles. in Dionys — [3] Euseb. lib. VII. c 4. — [4] Basil. ad Amphil. epist. canonic. c. 1. — [5] Aug. contr. Crescon. lib. III. c. 1. in fine. — [6] Ibid. c. 2. 3. — [7] Aug. de baptis. contra Donat. lib. II. c. 4.

[1] Hieron. contra Luciferian. — [2] Aug. epist. XLVIII. — [3] Aug. de baptis. contra Donat. lib. VI. c. 2. — [4] Hier. in Isai. c. 60.

binibus superatis, sincere in Ecclesia Catholica custoditæ permanserunt. Eniluit plane in hoc tanto certamine, quanta in traditionibus vis, et quanta Sedi Apostolicæ inesset auctoritas. Quæ considerans Vincentius Lirinensis, plane admirabundus hæc ait[1] : « Cum ergo undique ad novitatem rei cuncti reclamarent, atque omnes quaquaversum sacerdotes pro suo quisque studio reniterentur; tunc beatæ memoriæ papa Stephanus, Apostolicæ Sedis antistes, cum cæteris quidem collegis suis, sed tamen præ cæteris restitit; dignum (ut opinor) existimans, si reliquos omnes tantum fidei devotione vinceret, quantum loci auctoritate superabat. Denique in epistola, quæ tunc ad Africam missa est, idem his verbis sanxit : NIHIL NOVANDUM : NISI QUOD TRADITUM EST (nempe servetur). Intelligebat etenim vir sanctus et prudens, nihil aliud ratione pietatis admittere, nisi ut omnia, qua fide a Patribus suscepta forent, eadem fide filiis consignarentur: nosque religionem, non qua vellemus, ducere, sed potius qua illa duceret, sequi oportere; idque esse proprium christianæ modestiæ et gravitatis non sua posteris tradere, sed a majoribus accepta servare. Quis ergo tunc universi negotii exitus? Quis utique, nisi usitatus et solitus? Retenta est scilicet antiquitas, et explosa (al. explorata) novitas.

53. « Sed forte tunc ipsi novitiæ adinventioni patrocinia defuerunt. Imo vero tanta vis ingenii adfuit, tanta eloquentiæ flumina, tantus assertorum numerus, tanta verisimilitudo, tanta divinæ legis oracula, sed plane novo ac malo more intellecta, ut mihi illa conspiratio nullo modo destrui posse videatur, nisi solam tanti moliminis causam ipsa illa suscepta, ipsa defensa, ipsa laudata novitatis professio (al. possessio) destituisset. Postremo ipsius Africani Concilii, sive decreti quæ vires? donante Deo, nullæ: sed universa tanquam somnia, tanquam fabulæ, tanquam superflua, abolita, antiquata, calcata sunt. » Hæc Vincentius : idemque de Donatistis, qui postea eamdem de rebaptizandis hæreticis damnatam sententiam tuendam suscepissent, hæc subdit :

54. « Et eo mira rerum conversio! auctores ejusdem opinionis, Catholici; consectatores vero, hæretici judicantur. Absolvuntur magistri; condemnantur discipuli; conscriptores librorum filii regni erunt, assertores vero gehenna suscipiet. Nam quis illud sanctorum omnium et episcoporum et martyrum lumen beatissimum Cyprianum cum cæteris collegis suis in æternum dubitet regnaturum esse cum Christo? Aut quis contra tam sacrilegus, qui Donatistas, et cæteras pestes, quæ illius auctoritate concilii rebaptizare se jactitant, in sempiternum neget arsuros esse cum diabolo? » Hæc et alia ibi Vincentius, sane gravissime.

55. Sed et illud stupore dignum, quod, cum iidem Donatistæ postea adversariam Stephano papæ sententiam defensarent, in ipsum tamen Stephanum, ob eminentem judicii cum sanctitate conjunctam auctoritatem, ne mutire quidem ausi sint, imo, et laudare compulsi. Quamobrem hæc itidem miratus S. Augustinus, agens adversus Petilianum eorum principem, hæc ait[1] : « Sed volo solvat mihi iste quæstionem : Quandoquidem cum Romanæ Ecclesiæ per ordinem commemoraret episcopos, inter eos commemoravit et Stephanum, quos episcopatum illibate gessisse confessus est. Cum ergo Stephanus non solum non rebaptizaret hæreticos, verum etiam hoc facientes, vel ut fieret decernentes, excommunicandos esse censeret, sicut aliorum episcoporum et ipsius Cypriani litteræ ostendunt; tamen cum eo Cyprianus in unitatis pace permansit. Quid hic dicturi sunt? excutiant ingenia sua quantum possunt; et utrum valeant respondere, considerent. »Hæc Augustinus.

56. At non Donatistæ solum, sed et Hilarius diaconus ejusque sectatores consopitam ac plane damnatam eam de rebaptizandis hæreticis sententiam sectati sunt, quos omnes S. Ecclesia ut hæreticos condemnavit. Stephanus igitur ob catholicam traditionem egregie propugnatam meruit omnium præconiis celebrari, cujus natalem diem non Latini modo, sed et Græci (quod de aliis Occidentalis Ecclesiæ sanctis martyribus raro accidere consuevit) anniversaria celebritate habent in Menologio consignatum. Quomodo autem sequenti anno dissidentes ab eo episcopi, in eamdem cum eo sententiam abeuntes, eidem reconciliati fuerint, proxime dicturi sumus.

[1] Vincent. Lirin. contra hæres. c. 9.

[1] Aug. de unic. bapt. contra Petil. c. 14.

Anno periodi Græco-Romanæ 5748. — Olymp. 258. an. 3. — Urb. cond. 1008. — Jesu Christi 255. secundum Baronium 258. — Stephani papæ 3. — Valeriani et Gallieni impp. 3.

1. *Consules.* — Ad num. 1. Coss. *P. Licinius Valerianus Aug. III*, et *P. Licinius Gallienus Aug. II*, ut libellus de Præfectis Urbi, Idacius in Chronico Consulari, aliique habent. Sumptus hic ab utroque consulatus juxta priorem consulatuum Cæsareorum regulam, ut anno præcedenti explicavimus.

2. *Epistola Cypriani de Basilide et Martiali*

Hispanis episcopis. — A num. 2 ad 8. Epistola Cypriani LXVII, quæ Pamelio est LXVIII, quæque continet responsum Synodicum Ecclesiæ Africanæ ad episcopos Hispanos in causa Basilidis et Martialis episcoporum, in nova editione operum S. Cypriani a Joanne Fello curata, collocatur anno Christi CCLIV, sed nulla allata ratione, quæ id innuat.

3. *Epistola Cypriani de causa Marciani episc. Arelatensis.* — A num. 8 ad 11. Epistola Cypriani LXVIII, quæ Pamelio est LXVII, quam Cyprianus *Faustini* Lugdunensis episcopi litteris sollicitatus ad Stephanum pontificem Romanum scribit, quave eum hortatur, ut *Marciano* Arelatensi episcopo Novatianarum partium patrono se opponat, sublestæ fidei et diu post Cypriani ætatem scripta dicitur a Joanne Launoio in libello de ea epistola scripto. Verum Pearsonius laudatus anno Christi CCXLIV, ea, quæ a violatione temporum argumenta deducit *Launoius*, ad examen revocat. Hoc præcipuum *Launoii* fundamentum. Si Cypriani ea sit epistola, oportet, eam scriptam esse, antequam inter eum et Stephanum oriretur dissensio. Nam postquam eorum animi exarserant, nec *Faustinus* ad Cyprianum tanquam favorabilem in Urbe patronum litteras dedisset, neque Cyprianus eo modo in causa Marciani Stephanum compellasset. Quam argumenti partem cum omnes admittant, ulterius objicit *Launoius*, ante eam dissensionem hanc epistolam scribi non potuisse, quia istud jurgium secundo statim Stephani anno ortum; ea autem, quæ in his litteris continentur, clare ostendunt, primo ejus pontificatus anno perfici ista non potuisse, quæ Cyprianum ad scribendum pepulerunt. Nam episcopi in provincia constituti ad Stephanum de Marciano Novatiano scripserant; ad eumdem etiam scripserat *Faustinus* episcopus Lugdunensis, nec ab eo quicquam obtinere potuerant : de eadem igitur re ad Cyprianum scribit *Faustinus*, semel atque iterum. Intra primum Stephani annum nemo putabit, hæc omnia contigisse : præsertim si simul cogitetur sub initio pontificatus Stephani, pacem Ecclesiæ nondum redditam fuisse. Quis enim existimabit, episcopos Gallicanos sub ipsa persecutione, communi consilio aliquid molitos esse; aut Stephanum post recens Lucii martyrium in eadem conditione positum sollicitare voluisse; aut de his rebus componendis tum cogitasse, cum *Valerianus* in colligendis Celticis legionibus versaretur, ut cum Æmiliano confligeret? Sine dubio pax plena a Valeriano Ecclesiæ reddita et confirmata est, antequam episcopi Gallicani de rejiciendo *Marciano*, superbo et contumace hæretico, consilium commune inierunt.

4. *Scripta anno II pontificatus Stephani* III — Præterea alia sunt de Marciano ipso dicta, quæ ostendunt, epistolam hanc sub initio pontificatus *Stephani* scribi non potuisse. Ut cum de eo Cyprianus dicit : « Jampridem jactat et prædicat, quod Novatiano studens a communicatione se nostra segregaverit. » Hoc enim tempus aliquod haud exiguum postulat; quod quam longum fuerat, aliis verbis satis diserte indicatur : « Sufficiat multos illic ex fratribus nostris, annis istis superioribus excessisse sine pace. » Anni igitur aliquot intercesserant, ex quo *Marcianus Novatiano* studens pacem fratribus denegaverat. At sub initio pontificatus Stephani nondum biennium elapsum erat, ex quo Marcianus Novatiano adhærere potuit, si ab ipso istius schismatis exordio in illius partes transiisset. Nam ante mensem Junium anni CCLIII pontificatum iniit Stephanus. Superiores igitur anni, quibus tot fratres sine pace sub Marciano mortui sunt, longius profecto temporis intervallum postulant. Et revera qui secundo statim Stephani anno Marcianum abstentum esse concedunt, huic argumento satisfacere non poterunt. Ad quod argumentum Pearsonius respondet, hanc epistolam non esse scriptam ante secundum pontificatus Stephani annum jam adultum : sed simul asserit, jurgium inter Stephanum et Cyprianum minime ortum esse ante tertium Stephani annum, et quidem jam affectum. Nulla itaque hujus argumenti vis est, quod in errore communi, sed manifesto fundatur.

5. *S. Trophimus Decio imperante in Gallias non missus.* — Secundum argumentum a missione *S. Trophimi* Arelatensis episcopi deductum. Volunt enim, Trophimum a Pontifice Romano episcopum factum, et Decio ac Grato coss., anno nempe CCL, Arelatem missum, primum ejus sedis antistitem fuisse. Quamobrem quis ferre potest, epistolam S. Cypriano attribui, quæ tradit, Marcianum quemdam, cujus nomen in Historia alibi inauditum, Decio imperante, Arelates antistitem sedisse, Novatiano antipapæ adhærentem; multos ab eo Christianos ad Novatiani schisma adductos esse; multos etiam Catholicos ei minime consensisse? Sed hæc objectio non multum roboris habet, cum una Gregorii Turonensis auctoritate nitatur, aliaque extet celebrior traditio, quæ *Trophimum* Apostolorum ætate Roma Arelatum missum docet. Ex qua saltem intelligitur, traditionem alteram de adventu Trophimi, Decio et Grato coss., haud esse satis firmam.

6. *Ante Marcum Aurelium martyria in Gallis visa.* — Duo quidem afferuntur pro tuenda Gregorii auctoritate testimonia, primum Sulpitii Severi, secundum auctoris passionis Saturnini : sed neutrum id quod intendit Launoius, præstat. Sulpitii testimonium his verbis continetur : « Sub Aurelio Antonini filio persecutio quinta agitata ; ac tum primum intra Gallias martyria visa, serius trans Alpes Dei religione suscepta. » Verum, cum Sulpitius in Historia quarti sæculi Ecclesiæ, quo vixit, sæpius erraverit, ut suo loco videbimus, eum in antiquiori nunquam hallucinatum, nullus, ut puto, sibi facile persuaserit. Sulpitius itaque, qui Eusebii Historiam in compendium redigebat; cum videret in Historia Eusebiana, ante imperium Marci Aurelii, fidei in Galliis annuntiatæ mentionem non fieri, quemadmodum nec aliquorum martyrum in ea regione ante Irenæum passorum, credidit tum primum intra Gallias martyria visa esse, et serius religionem Christianam trans Alpes susceptam, cum in Historia Ecclesiastica Eusebii, quæ

Sulpitii Severi sæculo tantum non adorabatur, nullum ejus prædicationis in Galliis vestigium extaret. Unde hæc Sulpitii auctoritas epistolæ Cypriani de Marciano sub Decio, Gallo et Valeriano, episcopo Arelatensi existenti minime officit. Imo ex ea auctoritas Gregorii Turonensis plane evertitur. Si enim jam anno CLXXVII visa sunt in Galliis martyria, falsum est quod scribit Turonensis, anno nempe Christi CCL, imperante Decio, fidem in Gallias primum illatam. Turonensis enim usque ad eum Christi annum fidem Gallis annunliatam non fuisse supponit.

7. *Ex vita S. Saturnini non recte deducitur, fidem tarde in Galliis prædicatam.* — Secundo, auctor Passionis Saturnini, quisquis fuit, non satis firmiter probat, inquit Pearsonius citatus, Trophimum primum Arelatensem episcopum fuisse, aut, Decio et Grato coss., illuc primo pervenisse. Nam Gregorius ipse, qui tam secure docet, *Sixtum* Pontificem Romanum, et *Laurentium* archidiaconum, et Hippolytum sub Decio passos esse, et *Valentinianum* et *Novatianum* sub eodem hæreticorum principes extitisse; satis etiam confuse reliqua pertexit : « Hujus tempore septem presbyteri episcopi ordinati in Gallias missi sunt, sicut Historia Passionis S. martyris Saturnini denarrat. Ait enim, sub Decio et Grato consulibus, sicut fideli recordatione retinetur, primum ac summum Tolosana civitas S. Saturninum habere cœperat sacerdotem. Hi ergo missi sunt, Turonicis Gratianus episcopus, Arelatensibus Trophimus episcopus, Narbonæ Paulus episcopus, Tolosæ Saturninus episcopus, Parisiacis Dionysius episcopus, Arvernis Astremonius episcopus, Lemovicinis Martialis est destinatus episcopus. » Sed Gregorius citat quidem Historiam Passionis S. Saturnini. Verum verba, quæ refert, ad Saturninum solum pertinent, quæ adhuc etiam in ejus passione reperiuntur. Reliqua vero, *Hi ergo missi sunt*, etc. non sunt verba Passionis, sed ipsius Gregorii, qui hanc epocham *Saturnini* inde nactus, reliquorum sex episcoporum tempora, quorum certa initia ignoravit, ad eam referenda esse duxit. Neque si auctor Passionis reliqua etiam addidisset, satis firma esset ejus auctoritas de primis tot sedium episcopalium initiis, qui quæ habet de suo *Saturnino*, ita tantum narrat, « Sicut fideli recordatione retinebatur. »

8. *Gregorius Turon. vel explicandus vel rejiciendus.* — Quamobrem sive Gregorius Turonensis ad epocham *Saturnini* reliquorum sex episcoporum tempora retulerit, quod maxime probabile est; sive auctor Passionis et notæ et temporis incerti vir, ipse ad sui martyris Historiam obiter adjunxerit, neuter sufficit ad probandum, tot sedium Gallicarum primos antistites uno anno missos et receptos esse; quod, cum per se sit minus credibile, tum vero ex anno, quo ordinati esse dicuntur, et loco a quo missi esse putantur, omnem fidem amittere videtur. Cum enim Decius ipse persecutioni exercendæ severissime Romæ incumberet, cum Romanus pontifex Fabianus statim passus sit, cum presbyteri Sedem Romanam per anni spatium et amplius supplere per novi episcopi electionem ausi non sint, ut eo ipso tempore septem presbyteri ordinationem episcopalem Romæ acciperent, et in Gallias fervente persecutione mitterentur, et nulla tam præclaræ actionis, vel a presbyteris Romanis, vel ab aliis mentio fieret, quis credet? Hæc docte Pearsonius. Cæterum, ut de celebri hac ætate controversia, an scilicet fides primo Ecclesiæ sæculo in Galliis prædicata fuerit, vel tantum sub imperio Decii iisdem Evangelium innotuerit, hic fuse agamus, hujus operis brevitas non patitur. Sufficient igitur quæ jam supra diximus, et infra dicemus; interimque legenda epistola Petri de Marca doctissimi archiepiscopi Tolosani, ac deinde Parisiensis ad Henricum Valesium data, et præfixa ejus Adnotationibus in Hist. Eccles. Eusebii, ubi opinionem Launoii et sequacium solide refellit. Acta vero S. Saturnini episcopi Tolosani et martyris extant apud Ruinartum virum eruditissimum in Actis primorum martyrum sinceris et selectis. Colitur in martyrologiis die XXIX Novemb.

9. *Controversia de Baptismo hæreticorum confuse tractata.* — Ad num. 11 et seqq. Pearsonius in iisdem Annalibus Cyprianicis recte observavit, pessime viros doctos hactenus conjecisse quinque Synodos de Baptismo Hæreticorum in annum unum, et intra menses octo ejusdem anni conclusisse, *Carthaginienses* tres, *Orientales* duas. Quarum duæ posteriores diu ante habitæ sunt; tres autem reliquæ intra tam breve tempus compingi non debuerunt, ut litteræ utrinque datæ inter primam et ultimam aperte ostendunt. Motus ad id faciendum Baronius, quia *Stephani* papæ ordinationem tardius consignavit : sic enim biennium necessario tribuendum ejus pontificatui, in pace Ecclesiæ ante ortam de Baptismo hæreticorum dissensionem; et alterum biennium, quo illa controversia, et ortum suum et progressum, *Stephano* adhuc vivente et sedente, habuit, invenire non potuit; coactusque fuit, totum de *Basilide* cum Hispanis, et de *Martiale* cum Gallis negotium, et tria etiam Concilia de controversia in causa Baptismi in præsentem annum, vel potius in novem hujus anni menses conferre, quod ex re ipsa et ex Cypriano plane evertitur. Quare, ut hæc nostra Critica clarior evadat, et in majorem lectorum utilitatem cedat, hic rursus ordinem Baronii derelinquemus, et quæ ad præsentem annum pertinent, ex Pearsonio laudato explicabimus, cæteris a Baronio hoc anno tractatis, ad tempora quibus contigere, remissis.

10. *Ea controversia hoc anno orta.* — Hoc itaque anno novæ in dies de *Baptismo* ortæ sunt controversiæ, et in iis judicium *S. Cypriani* petitum. Ut ante *Fidus* de infantibus recens natis quæsiverat, an omnino baptizari possent; ita *Magnus* quidam de Clinicis quærit : « An qui in infirmitate et languore gratiam Dei consequuntur, habendi sint legitimi Christiani, eo quod aqua salutari non loti sint, sed perfusi. » Quod argumentum sic expressit Augustinus de Baptismo lib. 6, cap. 7 : « Sic in epistola, quam scripsit ad Magnum, cum de Baptismo tinctorum et perfusorum quæreretur, utrum aliquid interesset. » Rursus ut *Antonianus* ante quæsiverat ,

quam hæresim *Novatianus* introduxit; ita nunc *Magnus* quærit an inter cæteros hæreticos, eos quoque, qui a *Novatiano* venerunt, baptizari oporteret. Et hæc videtur de hoc negotio primo scripta a Cypriano epistola, ut Baronio observatum est : non tantum, quod nulla in ea mentio habeatur de scriptis ante litteris ad diversos episcopos, aut de Conciliis in Africa ea de causa collectis, quorum necessaria citatio videri poterat : sed etiam quia Cyprianus ipse ex sua tantum sententia tum de *Clinicis*, tum de *Novatianorum* Baptismo se rescripsisse significat. « Quantum fidei, inquit, nostræ capacitas, et Scripturarum divinarum sanctitas ac veritas suggerit. » Et rursus : « Rescripsi, quantum parva nostra mediocritas valuit, et ostendi quid nos, quantum in nobis est, sentiamus. » Pearsonius locum, ex quo quidam viri docti collegerunt, hanc epistolam post cæteras ejusdem argumenti scriptam esse, recte interpretatur, ut in Annalibus Cyprianicis hoc anno, num. 11, videre est.

11. *Qua ratione motus Cyprianus ad reiterationem Baptismi defendendam.*—Deceptus est autem Baronius, quando scripsit, *Cyprianum*, quia *Novatianus* Catholicos ad se venientes, ut immundos denuo baptizavit, *provocatum ad æmulationem* idem de *Novatianis* statuisse. Non enim existimandum, sanctissimum antistitem tali stimulo ad sententiam suam ferendam incitatum esse. Illud potius dicendum, nihil illum post hanc ortam controversiam de *Novatianis* aut hic, aut alibi scripsisse, nisi quod semper verum esse putavit, quodque ab ipsa hujus schismatis origine diserte scripserat. Sic enim mentem suam ante triennium in libello *de Unitate* clare expresserat : « Quando aliud Baptisma præter unum esse non possit, baptizare se posse opinantur. Vitæ fonte deserto, vitalis et salutaris aquæ gratiam pollicentur. Non abluuntur illis homines, sed potius sordidantur : nec purgantur delicta, sed imo cumulantur. Non Deo nativitas illa, sed diabolo filios generat. » Hac ille primum doctrina imbutus fuit, hanc a prædecessore *Agrippino*, hanc a magistro suo *Tertulliano*, qui et Catholicus et Montanista eamdem docuit, hauserat. Quare non *provocatus ad æmulationem*, sed *Agrippini* successor, *Tertulliani* admirator, Scripturarum de unitate et privilegiis sanctæ Ecclesiæ, et de odio omnium hæreseon assiduus scrutator, illis præsidiis satis munitum se putans in hanc arenam descendit, et præsenti anno scripsit ad *Magnum*, eos qui a *Novatiano* ad Ecclesiam venerunt, legitimo et ecclesiastico Baptismo tingendos esse, epistola LXIX quæ Pamelio est LXXVI.

12. *Synodum de reiteratione Baptismi Cyprianus celebrat.* — Cum jam *Cyprianus* sententiam suam de *Schismaticis* tam aperte explicuisset, quæ adeo *Novatianos* feriebat, ut plerique eos ad Ecclesiam venientes sine Baptismo admittere nollent; res tota in dubium vocatur, disputatumque, an hæreticorum non minus, quam schismaticorum Baptisma ratum haberi deberet. Hæc controversia primum in Numidia publice ventilata, ubi octodecim episcopi simul convenientes, et quid statuerent aut facerent, incerti, Cyprianum et Africanæ provinciæ episcopos per litteras suas, quæ non extant, consulunt. Quare suam sententiam Cyprianus et collegæ in Concilio conscribunt, et ad collegas quosdam, ut loquitur Augustinus, mittunt. Erat autem Concilium plurimorum episcoporum, cum compresbyteris, qui aderant, ut ipse loquitur Cyprianus epistola ad Quintum. In hoc Concilio Patres censuerunt : « Neminem foris baptizari extra Ecclesiam posse; ideoque de errore et pravitate venientibus per omnia Divinæ gratiæ Sacramenta unitatem et fidei veritatem dari debere; » quia neque apud hæreticos, neque apud schismaticos Baptismum fieri potuisse putabant, ut ex ipsa Synodali epistola constat, quæ novo ordine est LXX, quemadmodum et Pamelio.

13. *Epocha hujus Synodi magis explicata.* — Pearsonius hoc Concilium *Carthaginiense* de Baptismo *primum* hoc anno celebratum existimat adversus Baronium, aliosque, qui illud ad annum sequentem dejecere. Imo Cointius in Annalibus Ecclesiasticis Francorum habitum esse statuit anno sequenti in autumno, quod Acta ejus Cyprianus ad Firmitianum statim scripserit, et *Firmilianus* nulla mora responsionem fecerit, hieme jam imminente. Sed licet verum sit, anno sequenti, hieme imminente, respondisse *Firmilianum*, non tamen inde sequitur, *primum* hoc Concilium ejusdem anni autumno celebratum. Apparet enim ex responsione *Firmiliani*, scripsisse ad eum Cyprianum post Concilium *secundum*, post Stephani litteras acceptas, post suas ad *Jubaianum et Pompeium* datas, quas omnes per Rogatianum misit, quasque *Firmilianus* in sua epistola semper respexit. Meliori itaque jure, quia Firmilianus sequenti anno, imminente hieme, ad Cyprianum scripsit, Pearsonius concludit, *primum* hoc Concilium sub hujus anni autumno celebratum esse.

14. *Aliqui Africæ episcopi huic Synodo contradicunt.* — Quamvis hæc de Baptismo Hæreticorum ab episcopis provinciæ Africæ in Concilio Carthaginiensi, ut diximus, decreta fuerant, a nonnullis tamen Africæ episcopis consensum minime obtinuerunt. Qui duobus argumentis, de uno Baptismo, et de veteri consuetudine ducti, potius statuebant, eos qui apud hæreticos tincti sunt, quando ad Ecclesiam venerint, baptizari non oportere. Unde *Lucianus* presbyter retulit ad Cyprianum, *Quintum* in Mauritania episcopum desiderasse, ut illi significaret, quid ea de re sentiret. Quare *Cyprianus* circa hujus anni finem scribit ad Quintum epistolam LXXI, tam novo, quam veteri ordine, qua duobus illis argumentis secundum suam sententiam respondet, simulque litterarum, quæ a Concilio ad episcopos *Numidas* datæ fuerant, exemplar transmittit, ut illæ non tantum *Quinto*, sed et reliquis *Mauritaniæ* episcopis innotescerent. Quæ epistola recte hoc anno etiam a Baronio consignata. Hæc de ista controversia ex Pearsonio.

15. *Synodus Iconiensis rebaptizationem statuit.* — Baronius erroris arguit *Rufinum*, qui ad lib. 7.

Eusebii, cap. 2, addidit, sub Cornelio papa exortam fuisse de baptismo controversiam *ipso refragante*, inquit, Eusebio, « quem invitum cogit adstipulari mendacio, cum aliter se habeat græca lectio. » Verum, ut notat Lombertus in Præfatione ad opera Cypriani, immerito culpatur *Rufinus*. Præterquam enim quod græcum Eusebianum præcise non determinat hanc quæstionem in Oriente agitatam, certum est, Concilium *Iconiense*, in quo rebaptizatio hæreticorum decreta, ante *Stephani* pontificatum celebratum. Id enim diserte testatur *Firmilianus* in epistola ad Cyprianum, quæ novo ordine LXXV est, ubi de Iconiensi Synodo ita loquitur : « Quod totum nos jampridem in Iconio, qui Phrygiæ locus est, collecti, in unum convenientibus ex Galatia et Cilicia, et cæteris proximis regionibus, confirmavimus. » Ubi pronomen *nos*, non de ipsius Firmiliani persona, sed potius de ejus decessoribus accipiendum ; cum Firmilianus eam Synodum jampridem collectam affirmet, et in fine ejusdem epistolæ Synodi hujus vetustatem manifestissime indicet, ut observavit Valesius in Notis Eusebianis ad lib. 7, cap. 7. Nam cum *Stephanus* papa Cypriano scribens, antiquam Ecclesiæ consuetudinem in recipiendis hæreticis adversus assertores novi dogmatis opposuisset, *Firmilianus* hoc argumentum adversus Afros fortasse valere dicit ; et quomodo Afri id refutare possint, ibidem docet. Contra Orientales nullam vim illud habere demonstrat apud quos semper rebaptizati fuerint hæretici, jam inde ab *Iconiensi* Synodo, quæ ob Montanistas fuerat indicta.

16. *Concilii Iconiensis epocha.* — Firmiliani verba hæc sunt : « Quod quidem adversus Stephanum vos dicere Afri potestis, cognita veritate, errorem vos consuetudinis reliquisse. Cæterum nos veritati et consuetudinem jungimus, et consuetudini Romanorum consuetudinem, sed veritatis opponimus ; ab initio hoc tenentes, quod a Christo et ab Apostolo traditum est. Nec meminimus, hoc apud nos aliquando cœpisse, cum semper istic observatum sit, ut nonnisi unam Dei Ecclesiam nossemus, et sanctum Baptisma nonnisi sanctæ Ecclesiæ computaremus. Plane quoniam quidem de eorum baptismo dubitabant, qui etsi novos prophetas recipiunt, eosdem tamen Patrem et filium nosse nobiscum videntur ; plurimi simul convenientes in Iconio diligentissime tractavimus, confirmavimus, repudiandum esse omne Baptisma quod sit extra Ecclesiam constitutum. » His addit Valesius, Dionysium Alexandrinum in epistola ad Philemonem Romanæ urbis presbyterum, quam scripsit sub initio pontificatus Xisti papæ, ubi ait : « Illud præterea didici, non ab Afris solis hunc morem nunc primum invectum fuisse : sed et multo antea superiorum episcoporum temporibus in Ecclesiis populosissimis, et in Conciliis fratrum apud Iconium, et Synnada, et apud alios plurimos idem sancitum fuisse. » Hinc sub extrema Alexandri Severi tempora, quibus Firmilianus ad Cæsariensis Ecclesiæ sacerdotium recens promotus fuerat, ut docet Eusebius in lib. 6. Synodum *Iconiensem* collectam credit Valesius, ideoque ante Cornelii papæ pontificatum. Sed quidquid sit de certa hujus Concilii epocha, manifestum est, Baronium deceptum, quod discrimen non posuerit inter tempus, quo hæc quæstio primum agitata fuit, illudque, quo turbas in Ecclesia excitare cœpit. Primum ante Stephani pontificatum, sive in Africa sub Agrippino, sive in Oriente, dum Iconii et Synnadæ Concilia celebrata, contigit ; secundum præsenti anno, aut tardius insequenti, Stephano Ecclesiam administrante, sine dubio evenit. Cætera quæ in Annalibus hoc anno tractantur, ex dictis, annoque sequenti dicendis quivis proprio marte suis temporibus reddere poterit.

17. *Gallienus junior Cæsar creatur.* — Valerianus Augustus Gallienum filium ad imperium evexisse non contentus, hoc vel præcedenti anno Gallienum juniorem ex eodem filio nepotem, qui et Cornelius Valerianus, ac etiam Saloninus dicebatur, Cæsarem nuncupavit, et ut ex nummis mox recitandis, in quibus imperii ejus Cæsarei anni notantur, conjicere est, tribunitia potestate exornavit. « Hic filium suum Gallienum Augustum fecit, Gallienique filium Cornelium Valerianum Cæsarem, » inquit Victor in Epitome. Hanc dignitatem alterutro anno Gallienum juniorem consecutum esse plura ostendunt. Primum, consulatus suffectus anno CCLIX ab eo gestus, ad quinquennalia nempe edenda. Secundum, ejus interitus, qui anno CCLX contigit sexto imperii ejus Cæsarei anno. Patinus enim in Thesauro numismatum Mauroceniano, pag. 14, nummum Cornelii Valeriani, Gallieni Augusti filii exhibet, in quo legitur : L. Σ. id est, *anno sexto*, ideoque hoc vel præcedenti anno Valerianus Cæsar appellatus. Hallucinatur autem ibidem pag. 16 Patinus, ubi duos alios nummos græcos Valeriani Cæsaris recitat, in quorum altero visitur Aquila cum his litteris L. Γ. id est, *anno tertio* ; in altero Fortuna stans, cum his litteris L. E. id est, *anno quinto*, et utrumque Valeriano Cæsari Valeriani Augusti filio attribuit. Hic enim *Valerianus* sub finem tantum imperii Gallieni Augusti fratris Cæsar ab eo dictus est, vixque secundum imperii Cæsarei annum inchoare potuit.

18. *Valerianus Gallieni Aug. filius ab illius fratre distinguendus.* — Antequam Dissert. Hypaticam elucubrarem, is error vulgaris fuit, passimque creditum *Valerianum* Cæsarem, cujus mentio in Codice Justinianeo, in nummis, Actisque publicis, alium non esse, quam *Valerianum* Valeriani Augusti filium ; qua ex prava interpretatione alii errores exorti, quos infra profligabimus. Tertium in lib. 2 Codicis Justinianei, tit. 4, lex 11, dicitur « PP. XV kalend. Decemb. Valeriano et Gallieno AA. utriusque II cos., » inscribitur vero « imp. PP. Valerianus, Gallienus AA. et Valerianus nobilis Cæsar Caiano militi, » qui consulatus in præsentem annum incidit, primusque Valeriani, qui suffectus fuit, ut sæpe fit, ibidem prætermittitur. Ante hunc annum nulla in Codice Justinianeo Valeriani Cæsaris mentio, quæ postea sæpe in eo occurrit. Denique Jornandes, lib. de Regnorum Successión., cap. 84, de Claudio imperatore scribit : « Qui Gothos jam per quindecim annos Illy-

ricum Macedoniamque vastantes bello adortus incredibili strage delevit.» Quæ victoria anno ducentesimo sexagesimo nono reportata, ut suo loco videbimus. A quo Christi anno, si per quindecim retrocedas, ad currentem vel superiorem pervenies, quorum ideo alterutro Gothi Illyricum Macedoniamque vastare cœperunt, et ad eos felicius repellendos *Valerianus* Gallienum juniorem nepotem Cæsarem renuntiavit, et *Posthumi* fidei ac tutelæ commissum in Gallias misit, ubi per sexennium imperavit. Quæ diligenter explicanda fuere, non solum, ut consulatus suffectus *Gallieni* Cæsaris et *Valeriani* patrui, in quo viri doctissimi cum magno Fastorum detrimento offenderunt, facilius infra explicari possit, sed etiam, ut Historia Gallica per hæc tempora negligenter ab iis, qui illam illustrandam suscepere, tractata aliquam lucem accipere possit.

STEPHANI ANNUS 3. — CHRISTI 259.

1. *Orientalium Ecclesiarum cum Romana sublatum dissidium.* — Ducentesimus quinquagesimus nonus Christi annus a Cassiodoro adscribitur Fastis Valerio Maximo et Acilio Glabrione coss., quo episcopi, qui sententiam de rebaptizandis his qui fuissent ab hæreticis baptizati, hactenus pugnaciter defendissent, tandem Stephano consentientes, eidem christianæ concordiæ fœdere reconciliati sunt; quod Eusebius[1] ex litteris Dionysii episcopi Alexandrini testatur his verbis, dissensionem prius paucis repetens : « Cyprianus, inquit, Ecclesiæ Carthaginensis pastor, primus inter homines ejus ætatis, non aliter quam per lavacrum baptismatis hæreticos erroris maculis ante ablutos, in Ecclesiam admittendos existimavit. Verum Stephanus nihil novi, aut alieni a traditione ex Apostolorum temporibus derivata moliendum arbitratus, hac de re animo vehementer commotus est. Dionysius igitur ubi longum sermonem cum Stephano per litteras de hac controversia contulit, tandem declarat, quo pacto perturbationis fluctibus sedatis, omnes ubique Ecclesiæ, nova ac perversa Novati hæresis pravitate repudiata, pacem inter se conciliassent.» Appellat Eusebius sententiam de rebaptizatione, pravitatem Novati, seu potius Novatiani hæresim; ea nimirum ex causa quod Novatianus id temporis rebaptizare aggressus esset, nec (ut dictum est) reciperet quempiam apud alios baptizatum, absque secundo a se administrato baptismate. Sed qui fuerint, qui explosa novitate Novatianorum, inierint concordiam, idem mox ex Dionysio recitat dicens : « Jam scito, frater, omnes Orientales Ecclesias, quæ antea fuerant propter errorum perversitatem nonnulla dissensione distractæ, ad concordiam denuo esse reductas. Omnes etiam Ecclesiarum præsides, quæ ubique locorum sunt, summo animorum consensu conspirare, et ob pacem hanc præter omnium expectationem constitutam incredibili lætitia affici.» Hæc quidem a Dionysio ad Stephanum scripta, non de alia dissensione, quam de ea quæ de rebaptizatione excitata, totum plane Orientem commoverat; non de Novatiani schismate, quod nonnisi Antiochenam Ecclesiam exagitavit, esse intelligenda, nemo non videt; sed hæc inferius dilucidiora reddentur.

2. Sed quinam essent illi episcopi, qui mutuam inierant concordiam, numerat, dicens : « Demetrianum dico Antiochiæ episcopum, Theoctistum Cæsareæ, Mozabanem Æliæ, Marinum Tyri, mortuo Alexandro, episcopum, Heliodorum Laodiceæ, defuncto Thelymidro, episcopum, Helenum Tarsi, et cunctas Ciliciæ Ecclesias, Firmilianum etiam, et totam Cappadociam. Illustriores solum episcopos nominatim perstrinxi, ne vel litteræ videantur aliquanto prolixiores, vel nominum enumeratio lectori satietatem et molestiam afferat. Syria porro universa et Arabia, quibus vestra doctrina et consilio semper magno adjumento fuistis, et quibus etiam modo scripsistis epistolas, Mesopotamia quoque, Pontus, atque Bithynia, et ne longum faciam, omnes ubique gaudio exultant, et uno animorum consensu ac fraterna charitate Deo gloriam impertiunt.» Hucusque ex epistola Dionysii Eusebius : quæ quidem haud potuit scripta esse de pace ex schismate Novatiani. Nam esto quod illud schisma desierit : attamen suborta mox de rebaptizatione sub Stephano controversia, et scisso (ut demonstratum est) in diversas sententias Oriente; nihil est quod ea de mutua omnium concordia et pace Ecclesiæ ad Stephanum scribere Dionysius potuisset; nisi hoc anno, cum nondum a Valeriano fuerat adversus Christianos persecutio promulgata, pax in omnibus inter episcopos stabilita fuisset.

3. Porro de inita concordia, et in sententiam

[1] Euseb. lib. VII. c. 3. 4.

Stephani omnium accessione, ex ejusdem Dionysii [1] epistola, quam postea ad Stephani successorem Sixtum pontificem scripsit facile potest intelligi. Nam cum ipse tenacius Cypriani et aliorum idem sentientium sententiam defendisset; occurrente casu de baptizato ab hæreticis non secundum ritum Catholicæ Ecclesiæ, licet cum libere baptizare potuisset: tamen, ne videretur aliqua levi suspicione perstare in sententia quam damnarat, valde trepidans, non ausus est hominem id enixius exposcentem baptizare; sed de re, quam putavit ambiguam, litteris Sixtum consuluit; quod certe minime fecisset, nisi prius in sententiam Stephani pedibus ivisset. Sed de epistola ab eo ad Sixtum scripta, suo loco agendum erit.

4. Si igitur (ut vidimus) omnes Orientales Ecclesiæ in unam eamdemque conspirantes sententiam (ut ait Dionysius) sunt pacis vinculo copulatæ, quis tam vecors et emotæ mentis poterit vel leviter suspicari, unum Cyprianum pertinacem in sententia obstinatius perstitisse, et non potius (quod sæpe est suis litteris contestatus, sic se de quæstione proposita altercari, ut in omnibus voluerit mutuæ paci ac concordiæ esse consultum) Romanæ Ecclesiæ et totius Orientis episcoporum vestigiis institisse? Quod vero nullum existat de ejusdem Cypriani mutata sententia a se editum testimonium; quæ mox secuta est persecutio, illud, sicut multa alia vetustatis monumenta potuit evertisse, ac omnem ejus rei memoriam penitus delevisse.

5. Ex his plane intueri licet, quam dispares esse soleant controversiæ, quibus inter se Catholici invicem adversantur, ab illis quibus hæretici conflictantur. Est enim innatum iis cum sibi altercantibus vehemens ac prorsus implacabile odium cum livore conjunctum; ut nullo possint officio demulceri, aut ratione convinci. Isti vero instar columbarum, postquam mutuo rixati fuerint, mox osculo sanctæ pacis, catholicæ concordiæ symbolo, se invicem complectentes, amice fraterneque salutent; et quod nonnisi veritatem omnes cupiant, ea semel elucidata atque perspicue demonstrata, ad eam velut optatam expositam escam, depositis penitus omnibus simultatibus, convolent. Atque de his hactenus.

6. *Excitata Valeriani persecutione, ingens martyrum numerus.* — Hoc eodem anno Valerianus imperator adversus Christianos Romæ diram persecutionem excitavit, quæ octava ordine numeratur a S. Hieronymo [2], Augustino [3], Orosio [4], atque Severo [5] durasse hanc annos tres et menses sex, auctor est Dionysius Alexandrinus, qui eam tradit quievisse, cum Valerianus a Persis captus est; quod contigit anno ab hinc quarto. Quo auctore permotus fuerit Valerianus, antehac de Christianis optime meritus, ut quam acerbissime in eos sæviret, ex Dionysio [6], quem diximus, qui ea, quæ scripsit, ob oculos habuit, demonstratum est superius, ipso imperii Valeriani exordio; nimirum ad hæc agenda permotum fuisse ab Ægyptio quodam mago, cui semel admovens aures, adeo est depravatus, ut ad magiam humanas victimas immolaret, visceraque scrutaretur infantium; quem et illum fuisse magum Ægyptium nos existimare diximus, qui anno ante imperium Decii Ægyptios in Christianos ferociter grassari persuasit, Romamque veniens innotuit Plotino, quem et magiæ præstigiis dementavit.

7. Hæc autem persecutio usque adeo sæviit ut Dionysius Alexandrinus, quem diximus, qui et tunc multa perpessus est, tempora illa omnium infelicissima, de Antichristo prædicta, in Valeriano esse putaret expleta. Cæterum lento gradu Romæ primum cœpta est, cum absque edicto pro abitrio in Christianos imperator ageret, ut Acta sanctorum martyrum, qui hoc anno sub dictis consulibus Romæ passi sunt, declarant. Quæ quidem hic subjicere, operæ pretium duximus; tum quod legitima esse sciamus, tum etiam quod quasdam res gestas a Stephano papa habeant simul intextas; eademque diebus et consulibus consignata sint; quæ ex manuscripto antiquo codice vetustate prope consumpto cujus in Notationibus meminimus, a temporis edacitate vindicata, et mendis compluribus, quantum licuit, emaculata, nunc primum in lucem prodeunt. Sunt vero hæc:

8. « Valerio et Acilio (al. Lucillo) consulibus, Hippolytus civis Romanus christianus vitam solitariam agebat in cryptis; ad quem, ob apostolicam eruditionem, quamplures confluebant Gentilium, qui dantes nomen Christo baptizabantur. Veniebat frequenter idem Hippolytus ad pedes Stephani episcopi, ducens secum conversos christianos, ut baptizarentur; cumque id crebrius fieret, delatores ad Mummium (al. Maximum) Urbis præfectum deferunt; is detulit Valeriano imperatori. Id cum rescisset Hippolytus, retulit S. Stephano episcopo. Tunc beatus Stephanus, collecta multitudine Christianorum, cœpit monitionibus sanctis et eruditione Scripturarum omnes imbuere, inter alia dicens: Filioli mei, audite me peccatorem. Dum tempus habemus, operemur bonum, et nobis ipsis: tamen primum moneo, ut unusquisque tollat crucem suam, et sequatur Dominum nostrum Jesum Christum, qui dignatus est nobis dicere [1]: Qui amat animam suam, perdet eam; qui autem perdiderit animam suam propter me, inveniet eam in æternum. Unde etiam rogo vos omnes, ut non nostri tantum, sed etiam nostrorum sollicitissimi, ut si quis vestrum habet amicum, aut propinquum gentilem adhuc, non moretur eum ducere ad me, ut baptizetur. Tunc Hippolytus misit se ad pedes beati Stephani episcopi, dicens: Pater bone, rogo te, habeo nepotem meum, et germanam ejus, adhuc gentiles, quos enutrivi; est autem hic parvulus annorum plus minus decem, puella autem annorum tredecim; horum mater Paulina dicta, et ipsa gentilis; pater itidem nomine

[1] Apud Euseb. lib. VII. c. 8. — [2] Hieron. de Scrip. Eccl. in Cypr. — [3] Aug. de Civit. Dei lib. XVIII. c. 52. — [4] Oros. lib. VII. c. 22. — [5] Sever. lib. II. — [6] Apud Euseb. lib. VII. c. 9.

[1] Joan. XII.

Adrias, qui aliquando prædictos ad me mittit. Tunc beatus Stephanus ei suasit, ut, cum iterum mitteret, eos retineret; ut ea occasione etiam parentes veniant, quos simul hortetur.

9. « Transacto biduo, prædicti pueri venerunt ad Hippolytum, cibaria quædam ferentes; quos ille retinuit, et id nuntiavit beato Stephano episcopo; qui veniens amplexatus est parvulos, demulcens eos. Accurrerunt parentes solliciti pro filiis; quos allocutus est Stephanus de horrore futuri ac tremendi judicii, et de gloria beatorum, hortans pluribus eos idola relinquere, id ipsum etiam fecit Hippolytus. Quibus Adrias pater, se spoliari bonis et cædi gladio (quæ omnia parata erant iis qui se christianos dicerent) timere se ait; id ipsum inculcavit soror Hippolyti Paulina, invehens in Hippolytum, qui hæc suaderet. Erat soror Hippolyti Paulina religionem Christianorum abhorrens. Cumque illos loquentes audissent, re tamen infecta, sed non prorsus desperata, recesserunt.

10. « Tunc beatus Stephanus, vocans ad se virum doctissimum Eusebium presbyterum, et Marcellum diaconum, misit eos ad Adriam et Paulinam; quos in arenarium vocavit, ubi erat Hippolytus; quos advenientes hisce verbis compellat Eusebius : Expectat vos Christus, ut cum ipso introeatis in regnum cælorum. Contradicente autem Paulina, et objiciente gloriam mundi hujus, pluribus insinuavit illis gloriam regni cælestis, quam non essent assecuturi, nisi per fidem, in qua etiam baptizarentur. Paulina autem in sequentem diem responsum distulit. Eadem nocte parentes quidam fideles adduxerunt ad Eusebium in arenarium Pontianum filium suum paralyticum, petentes ut baptizaret eum, qui orans, eumdem baptizavit; qui etiam una cum baptismate sanatus est; et soluto etiam vinculo linguæ, laudabat Deum. Tunc Eusebius obtulit sacrificium, et participati sunt omnes corpore et sanguine Christi. Quod cum cognovisset Stephanus episcopus, venit ad eos, et gavisi sunt simul.

11. « Mane autem facto, redierunt Adrias et Paulina; qui cum ea accepissent de sanitate pueri, mirati sunt admodum; et corde compuncti, sternentes se, petierunt et ipsi se baptizari. Hæc videns Hippolytus, gratias agens Deo, dixit ad beatum Stephanum : Domine sancte, ne tardes eos baptizare. Beatus Stephanus episcopus dixit : Compleantur solemnia, et interrogatio celebretur; si vere credant, et nulla trepidatio in corde eorum remaneat, ut baptizentur. Facta autem interrogatione, indixit eis jejunium et catechizavit omnes, et baptizavit eos in nomine Trinitatis; et posito signaculo Christi, vocavit puerum Neonem, puellam Mariam; et obtulit pro eis sacrificium, et participati sunt omnes; et discessit beatus Stephanus. Tunc iidem recenter baptizati, cœpere habitare in eodem arenario cum Hippolyto, Eusebio presbytero, et Marcello diacono; bona autem, quæ in Urbe habebant, erogavere pauperibus.

12. « Cumque jam res vulgaretur, delataque esset ad Valerianum imperatorem; statim jussit illos inquiri, spondens eis, qui eos invenirent, dimidium bonorum ipsorum. Tunc Maximus Commentariensis hac usus est arte, ut eos invenire posset. Finxit se christianum esse, ac stipe egentem : et veniens in Cælium montem ad aream Carbonianam (al. Carbonariam), mansit ibi mendicans. Cum autem transiens cum sociis Adrias eleemosynas erogaret, Maximus volens experiri an ille esset quem quæreret, ait : Per Christum, quem credo, rogo ut faciatis misericordiam super egestatem meam. Tunc Adrias misertus illius, jussit se illum sequi. At dum intraret domum, Maximus corripitur a dæmone, et clamavit : Viri Dei, ego divulgator sum vestri; video super me ignem densissimum; orate pro me, quia crucior igne. Mox illis orantibus cum lacrymis, et sternentibus se, Maximus curatus est. Cumque elevarent eum de terra, clamare cœpit : Pereant deorum cultores, ego baptismum peto. Duxerunt eum ad beatum Stephanum, qui illum erudiens demum baptizavit; factusque christianus habitare voluit una cum Stephano episcopo aliquot diebus.

13. « Post multos autem dies requisitus Maximus Commentariensis, et non inventus, nuntiatur Valeriano, ipsum factum esse christianum; qui missis atiis ex scrinio in domum ejus, invenerunt eum prostratum orantem; tenentesque duxerunt ad Valerianum. Cui ille : Sic, inquit, cæcatus es pecuniis, ut promissionibus tuis me falleres? At Maximus : Hactenus, inquit, cæcus fui; modo illuminatus video. Quo lumine? inquit ille. Respondit Maximus : In fide Domini nostri Jesu Christi. Tunc iratus Valerianus jussit eum præcipitari per pontem. Postea autem corpus inventum Eusebius sepelivit in cœmeterio Callisti, via Appia, decimo tertio kalendas Februarias. » Intra Catacumbas invisitur etiam hodie locus Maximi, ejus inscriptione notatus; sed sublato corpore, titulus hic tantum superest, LOCUS MAXIMI.

14. « Post hæc Valerianus, magna adhibita diligentia, misit septuaginta milites; qui inventos Eusebium, Adriam, Hippolytum, Paulinam et filios, tentosque adduxerunt ad forum Trajanum. Marcellus vero diaconus occurrens exprobravit Valeriano quod amici veritatis ab illo jussi sint teneri. Tunc Secundianus Togatus dixit : Hic est christianus, sicut et isti. Intromissus primum Eusebius presbyter, interrogavit eum judex : Tu es qui conturbas Urbem; tamen declara nomen tuum. Tum ipse : Eusebius dicor et presbyter. Tunc judex præcepit eum segregari, et intromitti Adriam; qui ingressus, rogatus de nomine suo, dixit : Adrias, quæ requiris, vel tardius pervenerunt ad te. Tunc judex : Ex quo, inquit, jure tibi abundantia divitiarum et pecuniarum affluentia, ut seducas populum? Respondit Adrias : In nomine Domini mei Jesu Christi, de labore parentum meorum. Judex dixit : Ergo si parentum tibi hæreditates relictæ sunt, tu ipsis utere; et non ad subversionem aliorum uti debes. Adrias dixit : Ad meam et filiorum meorum utilitatem expendo, et integre et sine fraude utor. Judex dixit :

Habes filios vel conjugem? Respondit : Hi sunt mecum catenati. Judex ait : Introducantur.

15. « Introducta est intra velum Paulina cum filiis Neone et Maria; sequebantur eos Marcellus diaconus et Hippolytus. Judex dixit : Ista est conjux tua, et hi filii tui? Respondit Adrias : Hi sunt. Judex dixit : Hi duo qui sunt? Iste beatus Marcellus diaconus, hic autem frater meus, servus Christi singularis. Tunc judex ad illos conversus dixit : Dicite ex ore vestro quo nomine vocamini? Respondit Marcellus : Dicor Marcellus diaconus. Judex dixit ad Hippolytum : Dic tu nomen tuum. Hippolytus dixit : Hippolytus servorum servus Christi. Tunc judex jussit Paulinam et filios segregari, et dixit ad Adriam : Divulga thesauros, et cum iis quibus intromissus es, sacrificate, et vivite, alias citius exhalabitis animam amittendo vitam vestram. Respondit Hippolytus : Nos amisimus vana consilia, et invenimus veritatem. Dixit judex : Quæ consensio fuit amissionis? Respondit : Ut projiceremus vana idola, et inveniremus Dominum cæli, terræ, et maris abyssi, Christum Filium Dei, quem credimus. Tunc jussit judex omnes in custodia publica poni, et non separari; ductique sunt in custodiam Mamertini [1].

16. « Post triduum, adhibito in consilium Secundiano et Probo, in Tellude sibi tribunal parari fecit, ibique omnia genera tormentorum afferri. Et introducto Adria, iterum quæstio habita est de pecuniis. Et non inventis, ara jussa est incendi ante Palladem; jussitque eos thus offerre. Qui omnes expuentes (al. respuentes) judicem deridebant. Tunc jussi spoliari, nudi extensi, fustibus cædebantur. Tunc beata Paulina, cum acrius cæderetur, reddidit Deo spiritum. Hoc videns judex sententiam capitis dixit in Eusebium et Marcellum : qui ducti sunt ad Petram Sceleratam [2], juxta amphitheatrum, ad lacum Pastoris; ibidem decollati sunt beatus Eusebius presbyter, et Marcellus diaconus, decimo tertio kalendas Novembris. Corpora illorum relicta sunt canibus, corpus Paulinæ foras jactatum est; quæ cuncta alius Hippolytus, qui et diaconus, collegit, et sepelivit via Appia, milliario ab Urbe, in arenario ubi frequenter conveniebant.

17. « Secundianus post hæc suscepit Adriam et filios in domum suam cum Hippolyto, sollicite perquirens de pecunia. Responderunt illi : Quod habuimus, in pauperes expendimus; thesauri nostri, animæ nostræ sunt, quas perdere nullatenus volumus; fac quod tibi præceptum est. Tunc Secundianus fecit torqueri filios. Ad quos pater inquit : Constantes estote, filii. Qui dum cæderentur, dicebant tantum : Christe, adjuva nos. Post hæc præcepit subjici tormentis Adriam et Hippolytum; eosque lampadibus præcepit inuri lateribus. Hippolytus dicebat : Fac quod facis. Secundianus dixit : Sacrificate, consensum præbete, dicentes, Facimus. Ille dicebat : Ecce epulæ sine corruptione. Cumque multa passi essent, dixit Secundianus : Cito leventur e terra, et ducantur ad Petram Sceleratam Neon filius et Maria soror, et necentur in conspectu parentis. Quo ducti, gladio cæsi sunt, jactataque ibi sunt corpora eorum. Quæ collecta a fidelibus, sepulta postea sunt in arenario eodem, ubi consueverant convenire, via Appia, milliario ab urbe, sexto kalendas Novembris.

18. « Secundianus autem cum omnia renuntiasset Valeriano, post dies octo jussit parari sibi tribunal in circo Flaminio [1], atque adduci ad se Hippolytum et Adriam vinctos catenis, et voce præconis clamari : Isti sunt sacrilegi, isti sunt sacrilegi, qui evertunt Urbem. Et cum introducti fuissent, judex de pecuniis rursus habuit quæstionem, dicens : Date pecunias, per quas vulgus ducebatis in errorem. Respondit Adrias : Nos Christum prædicamus, qui nos de errore dignatus est liberare, non ut homines occidamus, sed vivificemus. Cum videret Secundianus togatus se nihil proficere, jussit maxillas eorum plumbatis diutissime (al. dirissime) cædi, ac sub voce præconis dici : Sacrificate diis, thura incendentes. Tripodem enim cum thure illuc fecerat Secundianus portari. Hippolytus cruentatus clamabat : Fac miser quod facis, noli cessare. Tunc Secundianus cædentibus parci jussit, dixitque ad eos : Jam consulite vobis ipsis; ecce parco stultitiæ vestræ. Responderunt illi : Nos parati sumus omnia tormenta sustinere; et quod tu, vel princeps jubet, facturi non sumus. Retulit Secundianus ad Valerianum; qui eos jussit consumi citius in conspectu populi.

19. « Tunc Secundianus præcepit eos adduci ad Pontem Antonini, et plumbatis cædi diutissime usque ad consummationem eorum; cumque diutius cæderentur, emiserunt spiritum. Et relicta sunt corpora eodem loco, juxta insulam Lycaoniam [2]. Noctu venit Hippolytus diaconus Romanæ Ecclesiæ, atque sublata corpora via Appia, milliario ab urbe, in arenario juxta corpora sanctorum sepelivit quinto idus Decembris. Post menses novem Romam venit femina Marta (al. Martana) nomine, Græca genere, una cum filia Valeria, ambæ christianæ, Adriæ et Paulinæ consanguineæ; cumque eos quærerent, nec invenirent, audientes eos martyrio coronatos esse, gavisæ sunt vehementer. Et inquirentes de corporibus illorum, cum invenissent, ibidem diebus ac noctibus vigilantes in orationibus permanserunt usque ad annos tredecim, reddentes in pace spiritum Deo. Sepultæ ibidem sunt quarto idus Decembris in honorem Christi Jesu Domini nostri, qui vivit et regnat in sæcula sæculorum. Amen. » Hucusque horum martyrum Acta, quorum omnium dies anniversaria quarto nonas Decembris, licet diversis diebus passi sint, habetur in ecclesiasticis tabulis consignata.

[1] De carcere Mamertino consule quæ a nobis dicta sunt in Notationibus ad Rom. Martyr. die 14 Mart. b, ubi in edit. Plantin. refellimus opinionem ejus qui assertam a nobis sententiam de carcere Tulliano confutare conatus est. — [2] De Petra Scelerata consule quæ a nobis superius notata sunt; locum index suppeditabit.

[1] Arbitrio principis diversis in locis senatum cogi, jus dici, causas agi, sententias ferri consuevisse, innumera sunt exempla. — [2] Lycaonia dicta insula inter duos pontes sita, sic appellata, quod ibi Jovis quoque Lycaonis templum esset.

20. *Acta Stephani papæ.* — Sed quid de Stephano papa actum sit, modo dicendum est. Extant quoque ejus passionis Acta, quæ visa sunt nobis fidelissima ; collationeque facta plurium exemplarium, quantum licuit, emaculata reddidimus, quæ his adjicere, argumenti ratio postulat; styli vero simplicitate, quo candidiora, eo veriora redduntur. Fuerunt hæc quæ dicta sunt, veluti quædam immanioris persecutionis præludia, quæ majoribus in dies incrementis aucta desæviit; nam quibus a Valeriano (ut vidimus) promissum fuerat dimidium bonorum Christianorum, quos prodidissent, iisdem ipse auxit præmium, concedens ut illis integris potirentur, et militiæ etiam honoribus augerentur. Declarant hæc Acta Stephani papæ, quæ germana cognita (ut dictum est) atque legitima, non tantum Occidentalis Ecclesia complexa est, sed et Orientalis eadem græce [1] reddita in ipsorum martyrum natalitiis legere consuevit. Nos autem latinis antiquioribus, ac proinde fidelioribus exemplaribus usi sumus, quæ parum a Græcis discrepare noscuntur. Hic igitur ex iis tantummodo referemus, quæ (ut eadem declarant Acta) hoc anno sub dictis consulibus Valerio Maximo et Acilio Glabrione facta leguntur; reliqua autem, quibus Stephani martyrium enarratur, quod subsequentis anni consulibus notata habeantur, suo loco ponemus. Sed modo ista :

21. « Temporibus Valeriani et Gallieni imperatorum, multi Christianorum, declinantes ipsorum sævitiam, occultabantur; alii vero se prodentes, martyrii palmam consequebantur. Data enim fuerat lex, ut, quicumque proderet christianum occultum, omnes facultates ejus acciperet, et honorem militiæ obtineret. Tunc beatus Stephanus episcopus Urbis, congregato universo clero, sic eos allocutus est, dicens : Fratres et commilitones mei, audistis præcepta diabolica sæva vulgari. Si quis christianus a gentili proditus fuerit, omnes ille facultates ejus accipiat. Vos itaque, fratres, respuite facultates terrenas, ut cæleste regnum accipiatis ; nolite timere principes sæculi, sed orate Dominum Deum cæli, et Jesum Christum filium ejus, qui potest nos eripere de manibus inimicorum et diaboli sævitia, et suæ gratiæ sociare. Tunc presbyter Bonus respondens, ait : Nos non tantum parati sumus facultates terrenas relinquere, sed etiam sanguinem propter nomen Domini nostri Jesu Christi fundere, ut sic ejus mereamur adipisci gratiam. Cumque hæc locuti fuissent, omnes clerici prostraverunt se ad pedes beati Stephani, atque dixerunt esse apud Christianos infantes adhuc gentiles, et alios illis proximos nondum baptizatos; quos ad se perduci, atque baptizari petierunt. Jussit itaque beatus Stephanus ut altera die in crypta Nepotiana omnes congregarentur.

22. « Facto sequenti die conventu in eadem crypta, inventi sunt promiscui sexus viri et mulieres numero centum et octo, quos omnes idem Stephanus in nomine Domini nostri Jesu Christi baptizavit, et signo sacri mysterii consecravit ; obtulitque pro eis sacrificium, quo participati sunt omnes. Altera autem die ordinavit idem Stephanus res Ecclesiæ, committens eas tribus presbyteris, diaconis septem, ac clericis sexdecim, sedensque docebat omnes de regno Dei, et vita æterna; ad quem etiam veniebant Gentiles, ut audirent, et baptizarentur ab eo. Interea dum hæc agerentur, venit Nemesius tribunus militum, habens filiam unicam, quæ a cunabulis ipsis apertos habens oculos, lumen penitus non videbat; et prostravit se ad pedes Stephani episcopi, dicens : Obsecro, domine mi Papa, baptiza me et filiam meam, ut et illa illuminetur, et nostras animas eruas de tenebris sempiternis; quia nunc usque semper in afflictionibus pro cæcitate filiæ meæ fui. Cui beatus Stephanus dixit : Si credideris in toto corde tuo, omnia tibi credenti ministrabuntur. Nemesius dixit : Ego vero ab hac die ex toto corde meo credo, quod Dominus noster Jesus Christus ipse est Deus, qui et aperuit oculos cæci nati; et ego non invitus, aut hominum persuasione, sed ejus vocatione ad tuam adveni sanctitatem.

23. « His dictis, statim jubet Stephanus eum duci ad Titulum Pastoris; ubi cum catechizasset eum et filiam ejus, secundum consuetudinem Christianorum, et indixisset jejunium usque ad vesperum ; cum diei hora appropinquasset vespertina, in eodem titulo fontem benedixit, et deponens Nemesium in aquam, dixit : In nomine Patris et Filii et Spiritus sancti baptizo te. Et ad filiam Nemesii conversus : Credis, ait, in Deum Patrem omnipotentem? Respondit : Credo. Et in Jesum Christum Dominum nostrum? Respondit : Credo. Remissionem omnium peccatorum ? Respondit : Credo. Carnis resurrectionem? Respondit, Credo, domine. Dumque levaretur de aqua, cœpit clamare : Ecce video hominem qui tetigit oculos meos, et lumen splendidum circa eum. Tunc baptizatam filiam nominavit Lucillam, quam ipse elevavit de fonte. Tunc etiam cœperunt multi ad vestigia beati Stephani episcopi prosternere se, et flagitare cum lacrymis, ut baptizarentur ab eo. Baptizavit itaque eadem die, qua Lucilla illuminata est, promiscui sexus numero sexaginta duos; et deinde multi, qui rem cognovissent, ex Gentilibus occurrere beato Stephano viri honesti, petentes baptizari ab eo. Beatus vero Stephanus repletus gratia Spiritus sancti, per cryptas martyrum missas atque concilia celebrabat.

24. « Tunc Valerianus comperto quod Nemesius tribunus cum omni domo sua Christo credidisset et baptizatus esset, ejusque filia illuminata esset, cæcitate depulsa, vocavit ad se Glabrionem et Maximum consules, ac retulit omnia; initoque consilio decreverunt, ut ubicumque inventus esset Nemesius, sine audientia puniretur. Nemesius autem gratia Christi roboratus, circuibat cryptas, et concilia martyrum; et ubicumque reperisset christianum egentem, de suis facultatibus ei ministrabat. Veniens autem quadam die sub noctis silentio comperit in via Appia ad

[1] Habet Metaphr. quæ Lipomanus latinitate donavit. De iisdem quoque martyribus Græci pariter agunt in Menologio.

templum Martis [1] Valerium Maximum sacrificare dæmoniis. Hæc sciens Nemesius, flexis genibus oravit dicens : Domine Deus creator cæli et terræ, dissipa consilia diaboli, et in nomine Domini nostri Jesu Christi, quem misisti in hunc mundum, contere satanam, ut resiliant hi a laqueis ejus, et relinquant manufacta idola ; et te Deum creatorem Patrem omnipotentem, et Jesum Christum Filium tuum agnoscant. His dictis, statim Maximus a dæmone corripitur, et magna voce clamans, dixit : Nemesius christianus me incendit ; ecce ejus oratio me affligit. Eadem hora egressi Gentiles tenuerunt Nemesium. Dumque teneretur, et contumeliis afficeretur, Maximus consul suffocatus a dæmone expiravit.

25. « Duxerunt illi Nemesium ad Valerianum in palatium Claudii [2], ad quem dixit Valerianus : Nemesi, ubi est prudentia tua quam semper novimus consilio et actibus roboratam ? Numquid nos nescimus, quid sit melius, quidve deterius? Tu tamen fac quod tibi melius est. Nos te hortamur, ut cognita veritate, non deseras deos quos ab incunabulis coluisti. Nemesius dixit cum lacrymis : Ego quidem infelix atque peccator semper deserui veritatem et effudi sanguinem innocentem ; misericordiam Christi filii Dei adeptus, cognovi jam creatorem meum (licet sera pœnitudine) Dominum cæli et terræ, et Jesum Christum Filium ejus, cujus baptismo sum redemptus, qui aperuit oculos filiæ meæ, quod nullus medicorum potuit facere unquam ; qui etiam oculos nostrorum cordium illuminavit, ut resipiscentes a superstitione idololatriæ, ad verum lumen Christi unitatis converteremur. Hunc timeo, hunc adoro, ipsi cultum meæ servitutis offero, ejusque auxilium semper requiro, omniaque idola manufacta abjicio, quæ dæmonia esse cognovi, hominesque decipere, perdere, et in mortem æternam damnare. Valerianus dixit : Cognovi carmina tua, per quæ homicidium perpetrasti in consulem Maximum ut magicis artibus eum interficeres, et christianos ritus adversus salutem nostram et Rempublicam militaris exercere. His dictis iratus jussit eum privatæ custodiæ mancipari. Fecit et præsentari Sempronium creditarium [3] ejus, requirens ab eo facultates Nemesii ; filiam ejus Lucillam cuidam sacrilegæ feminæ Maximæ nomine fecit deputari custodiæ.

26. « Alia die jussit Sempronium tradi Olympio [4] tribuno et discuti sub pœnarum examinatione. Ad quem ille : Cognovisti quare nobis es præsentatus? Illo tacente, subjungit Olympius : Audi me, Semproni, et fac quod jubent principes, alias variis pœnis interibis : Offer nobis facultates ex integro Nemesii ; et sacrifica diis, et vive feliciter. Sempronius dixit : Si facultates quæris Nemesii domini mei, cuncta pro Christo tradidi ; ejus enim fuerunt, et erunt. Si sacrificium me offerre compellis, faciam illud unum cum domino meo Nemesio, Christo offerens sacrificium laudis. Tunc iratus Olympius dixit : Extendite eum in catasta et mactate fustibus [1]. Afferte ante eum tripodem et deum Martem [2], ut sacrificet. Allatum est simulacrum æreum Martis una cum tripode. Quod cum vidisset Sempronius, dixit : Conterat te Dominus Jesus Christus Filius Dei vivi. Sensimque liquefactum simulacrum defluxit. Stupefactus Olympius jussit eum in custodiam domus suæ perduci, dicens : Hac nocte universa tormenta in te experiar.

27. « Veniensque Olympius ad Exuperiam uxorem suam, dixit ei de simulacro Martis in Christi nomine resoluto. Cui illa ait : Si tanta est virtus Christi, quam tu enarras, melius est nobis relinquere deos qui nec se nec nos possunt adjuvare ; et illum quærere qui illuminavit Nemesii tribuni filiam. Tunc Olympius [3] dixit Tertulliano domestico suo, ut Sempronium in honore habeat, et thesauros ab eodem requirat : Sed eadem nocte ipse cum uxore sua Exuperia et filio suo ad Sempronium venit ; omnesque prosternentes se ad pedes ejus dixerunt : Cognovimus virtutem Christi ; petimus a te baptismum. Sempronius dixit Olympio ; Si pœnitentiam egeris una cum uxore tua et filio tuo, omnia vobis ministrabuntur. Olympius dixit : Modo cognosces quia ex toto corde credo in Dominum, quem tu prædicas. Et statim aperuit cubiculum suum, ubi habebat lararium, et in eo simulacra aurea, et argentea, et lapidea, dixitque Sempronio : Ecce in tua sunt potestate ; faciam quod jubes. Sempronius ad eum : Hæc omnia idola manu tua confringe ; aurea et argentea igne confla, et in necessitates pauperum eroga ; et tunc sciam quia ex toto corde credis. Cum hoc faceret Olympius, audita est vox dicentis : Requiescet in te Spiritus meus. Hæc audiens Olympius cum uxore, cœperunt nimium roborari, ac magis Spiritus calore fervere, et ad baptismi mysteria quantocius properare.

28. « Nuntiavit hæc omnia Sempronius Nemesio, qui relaxatus festinans perrexit ad sanctum Stephanum, et omnia per ordinem pandit. Beatus Stephanus hæc audiens, gratias retulit Deo omnipotenti, ac Jesu Christo Filio ejus, perrexitque noctu ad domum Olympii. Cum pervenisset, procidit ad vestigia [4] beati Stephani Olympius cum uxore et filio ; flagitansque baptismi sacramentum, ostendit confracta idola universa. Hoc videns beatus Stephanus episcopus dixit. Gratias tibi agimus, Domine Jesu Christe, qui dignatus es servis tuis misericordiam condonare, ut eos erueres a dæmonum erroribus, et congregares velut triticum in horreo tuo. Tunc catechizavit eos ecclesiastica traditione, et baptizavit quotquot crediderunt in domo Olympii, una cum ipso Olympio, uxore Exuperia, et filio, quem Theodulum nominavit ; obtulitque sacrificium pro eorum redemptione.

[1] De templo Martis extra mœnia via Appia dictum est superius. — [2] Erant ædes Claudii una cum templo in Cælio monte, quas ab Agrippina cœptas Vespasianus absolvit. Suet. in Vesp. — [3] Creditarium vocat, cui bonorum omnium credita cura esset. — [4] Causam militum et ejus familiæ per tribunum militiæ jure mandat Valerianus cognosci ; a militiæ autem ducibus cognosci solitas causas militum, dicemus inferius.

[1] Erat fustigatio militare supplicium, de quo in Notationibus in Martyrol actum est plurib. — [2] Huic præcipue jubebantur milites sacrificare. — [3] Qui uxorem et filium habebat Romæ Olympius tribunus militum, prætorianorum fuisse tribunus arguitur. — [4] Vides sæpius repetitam veterem consuetudinem procidendi ad pedes Summi Pontificis.

29. « Factum est autem post diem tertium, ut audirent hæc omnia Valerianus et Gallienus, et nimio furore succensi dixerunt : Ablata est deorum cultura a superstitione Christianorum. Moxque Nemesium ac Lucillam absque aliqua audientia ductos via Appia ad templum Martis, ipsam Lucillam fecit ante patris oculos jugulari ; quam pater ad cœlestem gloriam martyrio coronatam præeuntem videns, magno gaudio affectus est ; ipse vero Nemesius capite truncatur inter viam Latinam et Appiam, octavo kalendas Septembris ; cujus corpus collectum beatus Stephanus sepelivit juxta locum ubi decollatus est, via Latina non longe ab Urbe.

30. « Alia vero die Valerianus jussit sibi Sempronium, Olympium, Exuperiam, et Theodulum filium in Tellude [1] ad publicam audientiam voce præconis adduci. Quibus Valerianus : Cur non consulitis vobis ipsis, et adoratis deos, quos scimus gubernare Rempublicam, nostramque salutem? Sempronius respondit : Nos gubernat Christus, qui nos ad hanc perduxit gloriam. Gallienus dixit Olympio : Adhuc differo pœnarum inferre supplicia, quod tu semper deos adorasti, et alios ad hoc ipsum compellebas. Ad hæc Olympius : Feci, fateor, et me pœnitet, et incessanter lacrymas fundo. Tunc ad Valerianum Gallienus conversus ait : Si isti mox extincti non fuerint, omnis Urbs ad sectam ipsorum concurret. Decreta itaque in eos sententia, ut igne comburerentur, ad statuam solis juxta amphitheatrum ducti sunt ; ibique fixis stipitibus, congestis sarmentis, navium stupa, igne apposito, cremari jussi, cum illi flammis vallati dicerent : Gloria tibi, Christe, qui nos dignatus es cum sanctis martyribus congregare. Quorum corpora a clericis noctu sublata, cum hymnis ex more a Stephano episcopo sepulta sunt pridie kalendas Novembris. » Hæc ibi de iis quæ sub dictis consulibus gesta sunt. Cætera vero quæ sequuntur, quoniam sequenti anno contigere, ordine temporum suo loco dicturi sumus. Atque hactenus de rebus gestis Stephani papæ hoc anno, et de martyribus eodem tempore Romæ passis, quo cœpta est persecutio in Christianos.

[1] In Tellude frequenter cogi solitum senatum, dictum est superius.

Anno periodi Græco-Romanæ 5749. — Olymp. 258. an. 4. — 259. an. 1. secundum Baronium. — Urb. cond. 1009. — 1010. secundum Baronium. — Jesu Christi 256. secundum Baronium 259. — Stephani papæ 4 — Valeriani et Gallieni impp. 4.

1. *Consules.* — Ad num. 1. Coss. *Valerius Maximus*, et *M. Acilius Glabrio.* Maximum cum numerali nota edit Onuphrius, quia illum eumdem putat cum Maximo Volusiani in secundo consulatu collega. Sed auctor libelli de Præfectis Urbi, anonymus Cuspiniani, Idacius Victorius, Fasti Græci Theonis et Heraclii, ac auctor Chronici Alexandrini diversum esse ostendunt, cum Maximum hoc anno consulem sine nota numerali profiteantur. Illum *Valerium* vocavi, quia in libello de Præfectis Urbi *Valerius Maximus* anno præcedenti præfectus urbi dicitur, qui ideo currenti anno consulatum post præfecturam Urbis adeptus videtur. Quare deceptus Onuphrius, quando M. Valerium Maximum Volusiani collegam vocavit.

2. *Cyprianus scribit libellum de Bono patientiæ.* — Per totum hunc annum, Maximi et Glabrionis consulatu notatum, nihil ferme habuit Baronius, quod de Cypriano, aut Ecclesia Africana, de Dionysio, aut Ecclesia Alexandrina, aliisve Asiaticis aut Orientalibus scriberet. Nam postquam locutus est de reconciliatione, quam cum Stephano papa factam credit, fuse de persecutione agit, quam certum est, anno tantum sequenti fuisse decretam. Quare Annales Ecclesiastici ex Pearsonio in Annalibus Cyprianicis, aliisque supplendi, et quæ Baronius anno præcedenti, loco scilicet non suo, narravit, huc revocanda. Cyprianus itaque, cum videret nonnullos etiam episcopos, nec nuperi Concilii, nec vetustioris sub *Agrippino* prædecessore Synodi decreto motos, sed veteri quadam consuetudine, quæ ante *Agrippinum* obtinuerat, potius ductos docere, homines ab hæreticis venientes non baptismo ecclesiastico, sed sola manuum impositione recipiendos esse, scripsit libellum *de Bono patientiæ*, præsentem controversiam, ne nimis molestus collegis suis videretur, parcissime perstringens, cumque ad *Jubaianum* postea pro mutua dilectione transmisit. Baronius anno præcedenti hujus operis meminit, nec male, post motam enim de hæreticorum baptismo litem, illud exaratum ; sed an hoc anno vel præcedenti, incompertum.

3. *Concilium II a Cypriano de baptismo celebratum.* — Propter eamdem rationem, ut nempe exacerbatis hinc inde partium animis aliquod remedium afferret, necesse tunc habuit cogere et celebrare Concilium de hoc negotio secundum, cui præsentes statim erant LXXI episcopi non tantum ex provincia Africæ, sed ex Numidia, ubi controversia maxime fervebat, quæ nuperi Concilii ex solis Africæ

proconsularis episcopis conflati auctoritate sopiri non potuit. Hujus Concilii epocha incerta, ideoque anno superiori a Baronio, ab aliis hoc anno memoratur. Cyprianus et collegæ in Concilio Synodicas litteras ad *Stephanum* Romanum pontificem miserunt, transmissis etiam Cypriani litteris ad *Quintum*, ipsisque Synodicis in priori Concilio, ad episcopos Numidiæ scriptis. Atque hæc est epistola LXXII, etiam Pamelio. *Jubaianus* scripsit ad Cyprianum de hac controversia litteras, quæ non extant; et cum iis simul misit exemplum epistolæ contra sententiam Cypriani scriptæ quæ pariter periit. Cyprianus vero Jubaiano plene respondit, et ad argumenta epistolæ incerti auctoris solutiones suas adhibuit, epistola LXXIII, etiam secundum ordinem a Pamelio statutum. Et *Jubaianus* statim iis litteris, quæ nunc non extant, sed in proximo Concilio recitabantur, sibi satisfactum esse docuit, Cyprianoque gratias egit. Mox etiam Stephanus scripsit ad Cyprianum epistolam, quæ non extat, cujusque paucissima fragmenta in litteris ad Pompeium, nec alibi supersunt. In ea autem sententiam Concilii Carthaginiensis rejicit et condemnat, ipsumque Cyprianum, et reliquos Africanos episcopos, qui in eo Concilio consenserant, abstinendos docet, et est hæc epistola LXXIV, etiam Pamelio.

4. *Quæ fuerit Stephani PP. de baptismo hæreticorum sententia.* — Pearsonius citatus existimat, Cypriani et Stephani papæ sententiam universali propositione constasse : si Stephanum spectes, omnes ab hæreticis quibuscumque baptizati, reversi ab hæresi, in Ecclesia recipi debent sine legitimo baptismo : si Cyprianum spectes, nullus in aliqua hæresi aut schismate primo baptizatus, ab hæresi aut schismate reversus, sine baptismo legitimo recipi debet : quæ Blondelli, imo et aliquorum Catholicorum sententia fuit. Existimarunt enim *Stephanum*, damnando morem Cypriani et Africanorum antistitum, necnon *Firmiliani* et Orientalium de rebaptizandis hæreticis, in extremum errorem lapsum esse, ac decrevisse, quorumcumque hæreticorum baptisma, etiamsi consueta et solemni Ecclesiæ forma et ritu collatum non esset, ratum esse ac legitimum, proindeque non iterandum. Verum hæc opinio improbabilis. Si enim in eum errorem lapsus fuisset Stephanus, universa Ecclesia his temporibus versata esset in errore : omnes quippe episcopi vel Cypriani, vel Stephani sententiam tuebantur; et utraque secundum Blondelli hypotesim erronea erat.

5. *Magis explicatur.* — Præterea Cyprianus in epistola laudata ad Pompeium testatur, *Stephanum* baptismum hæreticorum ratum habuisse ob vim et efficaciam verborum evangelicorum, quibus confertur : « Aut si, inquit Cyprianus, effectum baptismi majestati nominis tribuunt, ut qui in nomine Christi ubicumque et quomodocumque baptizantur, innovati et sanctificati judicentur, etc. » Quare semper Stephanus supposuit baptismum verbis evangelicis, ut ratus esset, conferri debere. Ad hæc, Vincentius Lirinensis in Commonitorio, ubi de errore ab Agrippino invecto loquitur, ait : « Cum ergo undique ad novitatem rei cuncti reclamarent, huic beatæ memoriæ Stephanus, cum cæteris collegis suis, sed tamen præ cæteris, restitit. Quis ergo tunc universi negotii exitus, nisi usitatus et solitus ? Retenta est scilicet antiquitas, explosa novitas. » Stephanus itaque, qui antiquitatem retinuit, et novitatem explosit, in errorem lapsus non est. Legendus Schelstratius parte 2 Antiq. Illustratæ, Dissert. 1, art. 11, ubi fuse ostendit, totam quæstionem Stephanum inter et Cyprianum fuisse de baptismo hæreticorum, supposito quod in nomine Christi seu Trinitatis baptismum conferrent.

6. *Non docuit Stephanus omnes hæreticos non esse amplius baptizandos.* — Neque quis dicat cum Pearsonio Stephanum in epistola ad Cyprianum quæ non extat, suam sententiam proferre, qua a quacumque hæresi venientes baptizari in Ecclesia vetat. Hæc Stephani verba : « Si quis ergo a quacumque hæresi venerit ad nos, nihil innovetur, nisi quod traditum est, ut manus illi imponatur in pœnitentiam : cum ipsi hæretici proprie alterutrum ad se venientes non baptizent, sed communicent tantum. » Quod et confirmat, inquit Pearsonius, S. Augustinus, cap. 14, contra Petilianum, ubi ait : « Baptismum Christi in nullo iterandum esse censebat, » nempe Stephanus. Sed jam vir doctissimus ad has similesve auctoritates respondit, his sc. verbis, *a quacumque hæresi,* solas illas hæreses Stephanum intellexisse, qui baptismi formam integram servaverant : eumdem ferme loquendi modum Hieronymum usurpasse in finem Dialogi adversus Luciferianos ubi baptisma hæreticorum receptum semper fuisse in Ecclesia Romana asserit, nec illos excipit, qui baptismi formam violabant : neque tamen illorum baptisma S. Hieronymi temporibus ab Ecclesia fuisse susceptum, aliquem affirmasse. Stephanus itaque alio modo locutus non est, quam post ipsum S. Hieronymus : « Si hæretici, inquit S. Doctor, baptisma non habent, et ideo rebaptizandi ab Ecclesia sunt, quia in Ecclesia non fuerunt : ipse quoque Hilarius non est christianus : in ea quippe Ecclesia baptizatus est, quæ semper ab hæreticis baptismum recepit. » Et infra : « Quod si negandum quispiam putaverit, hæreticos a majoribus nostris semper fuisse susceptos, legat B. Cypriani epistolas, in quibus Stephanum Romanæ urbis episcopum, et inveteratæ consuetudinis lacerat errorem. Legat et ipsius Hilarii libellos, quos adversus nos de rebaptizandis hæreticis edidit, et ibi reperiet, ipsum Hilarium confiteri a Julio, Marco, Silvestro, et cæteris veteribus episcopis, similiter in pœnitentiam OMNES HÆRETICOS susceptos. » Denique laudat Hieronymus Nicænum Concilium, « quod OMNES HÆRETICOS suscepit, exceptis, Pauli Samosateni discipulis : » id est, omnium hæreticorum, præterquam Paulianistarum, baptisma ratum habuit.

7. *Quanta fuerit S. Cypriani celebritas.* — Launoius in epistola ad Jacobum Bevilaquam dicit, Cyprianum pluris quam Stephanum semper in Ecclesia habitum fuisse, ideoque, ipsa Ecclesia judice,

videri Stephanum, errorem Cypriani damnando, in contrarium errorem abreptum. Suam propositionem probat ex laudibus, quibus sancti Patres pæne universi prosecuti sunt Cyprianum, non Stephanum : ex canone missæ, in quo adscriptum habetur nomen Cypriani, non Stephani : ex veteribus Litaniis, in quibus Cyprianus invocatur, non Stephanus; quas Litanias ex Romano Ordine, et XIX Ritualibus Ecclesiarum Galliæ Launoius laudat. Quod in S. Gregorii Sacramentario, et in antiquis Missalibus habeatur Præfatio in festo Sanctorum Cornelii et Cypriani, non in festo S. Stephani. Quod festum S. Cypriani ritu solemniori celebretur. Quod in Kalendario veteri, quod sub Romani nomine Joannes Fronto publici juris fecit, post natale apostolorum Petri et Pauli ponatur : « Hebdomada I. II. III. IV. V. et VI. post Natale Apostolorum. » Et similiter post Natale Sanctorum Cornelii et Cypriani XIV Septemb. continuo subjungitur : « Hebdomada I. II. III. IV. V. et VI. post Natale S. Cypriani : » sed non ponatur quid simile post festum Stephani papæ. Quod Anastasius bibliothecarius in Vita Stephani aliarum ejus Constitutionum meminerit; non illius, quæ ad baptismum hæreticorum pertinet; quasi qui Romæ scribunt, illud eloqui non auderent : vel etiam erubescerent. Quod in Romano Breviario, Clementis VIII et Urbani VIII auctoritate recognito, decretum de non rebaptizandis hæreticis aliter quam a Stephano editum est, referatur : « Baptizatos ab hæreticis iterum baptizari vetuit, rescribens S. Cypriano verbis illis : Nihil innovetur, nisi quod traditum est, » ut refertur Lect. 2.

8. *Ex ea nihil inferri potest contra Stephani decretum.* — Verum hæc solum probant, majorem Ecclesiæ de S. Cypriano existimationem, venerationemque propensiorem, tum ob sanctitatem, dum vixit, illustriorem, cum ob christianæ disciplinæ studium et animi fortitudinem in ea propugnanda, sæviente persecutionum tempestate, eximiam; cum ob amorem Ecclesiæ universæ et catholicæ unitatis; cum ob doctrinæ præstantiam ac famam, quæ ipsi inter Ecclesiæ Patres nobilem locum obtinuit, quæ doctrina, si errorem de hæreticorum baptismo exceperis, fidei propugnaculum, traditionum promptuarium, disciplinæ palladium, moralis evangelicæ firmamentum est; tum denique ob martyrii claritatem celebritatemque majorem. At quantumvis Stephani obscurior sit in Ecclesia, quam Cypriani memoria, inferri inde non potest, Stephani decretum ab ea non probari. Nec movere debet, vel Anastasii Bibliothecarii silentium de hujusmodi decreto, vel Romani Breviarii Lectio 2 cum iis prævaleat veterum monumentorum fides, ut jam ad Launoium a viro eruditissimo responsum.

9. *Historia dissidii Stephanum inter et Cyprianum ac Orientales magis elucidatur.* — Cum jam responsum *Stephani* papæ ad manus Cypriani pervenisset, *Pompeius* quidam episcopus Africæ a Cypriano petiit, ut ea, quæ Stephanus rescripserat, ad notitiam suam perferrentur. Quapropter *Cyprianus*, qui aliarum epistolarum ad eum exempla transmiserat, hujus etiam rescripti exemplum Pompeio misit, ac ne eo moveretur, litteris suis ad Stephani argumenta respondit. Stephanus scripsit etiam ad Orientales, eosque excommunicandos fore pariter minatur. Hanc epistolam perstringit Dionysius Alexandrinus litteris postea ad Xystum datis, in quibus de Stephano agens, hæc habet : « Ante quidem litteras scripserat de Heleno et Firmiliano, οὐδὲ ἐκείνοις κοινωνήσων, neque cum illis communionem habiturus; quibus verbis significat, Stephanum Afris idem prius minatum esse. Verumtamen Baronius hæc omnia invertit, et jurgium Stephani primo loco proponit cum Orientalibus, ejusque iram contra eos, ac præcipue Firmilianum, summopere exaggerat. Quamobrem « primos tempestatis hujus fluctus motos esse in Oriente » docet, et (cum tunc temporis celebraretur *Iconiense* Concilium) Stephanum papam omnes Patres illius Concilii communione privasse tradit. Quin etiam Orientales episcopos, Apostolicæ Sedis communione privatos, legatos episcopos ad Stephanum Romam misisse vult, reddituros rationem de iis, quæ in Synodo ab episcopis gesta essent. Hos etiam legatos ab Orientalibus episcopis missos, a Stephano nec auditos, nec receptos esse, et *Firmilianum* quod communione apostolica interceptus esset, stomachatum vehementer postea ad Cyprianum scripsisse. « Post hæc autem, inquit Baronius, reipsa controversiam ubique deducta, Ecclesia Africana nutavit. » Sed hæc omnia de primo cum Orientalibus jurgio ipsi historiæ a Cypriano, Firmiliano, et Dionysio Alexandrino proditæ aperte repugnant.

10. *Stephano sedente, dissidium de baptismo hæreticorum in Africa cœpit.* — Eusebius enim, qui Dionysii scripta diligenter legerat, in hunc modum narrationem orditur lib. 7, cap. 3, ut eum Valesius ex Mss. recte restituit. Πρῶτος τῶν τότε Κυπριανὸς, τῆς κατὰ Καρχηδόνα παροικίας ποιμὴν, οὐδ᾽ ἄλλως ἢ διὰ λουτροῦ πρότερον τῆς πλάνης ἐκκαθηραμένους προσίεσθαι δεῖν ἡγεῖτο, id est, ex nova versione Pearsonii : « Primus omnium ea tempestate Cyprianus Carthaginiensis episcopus, *hæreticos* nonnisi per baptismum ab errore prius purgatos admittendos esse censuit. » In Africa igitur primum hæc sub pontificatu Stephani orta est controversia; et a Cypriano pro baptismo hæreticorum sententia primum ea tempestate lata est, quæ Stephanum commovit. Valesius pluribus frustra probat, Cyprianum hujus sententiæ primum auctorem non fuisse. Ipse enim priora illa verba græca male vertit : « Primus omnium Cyprianus, qui tunc temporis Carthaginiensem regebat Ecclesiam; » dum non perciperet, quo illud, τότε, referre debuit. Certe, inquit Pearsonius, πρῶτος τῶν τότε, aliud græce non sonat, quam *primus eorum qui tunc temporis extitere, vel floruere.* Neque *Iconiense* Concilium ad tempora Stephani pertinebat, ut omnes Iconiensis Concilii Patres communione privaret.

11. *Legati Africani ad Stephanum PP. missi.* — Quod etiam de legatis episcopis ab Orientalibus Romam missis tradit Baronius, subsistere non potest.

Firmilianus enim, quem pro se adducit, clare docet, non ab Orientalibus, sed ab Afris eos legatos missos esse. « Quid enim, inquit, humilius aut lenius, quam cum tot episcopis per totum mundum dissensisse, pacem cum singulis vario discordiæ genere rumpentem, modo cum Orientalibus, quod nec vos latere confidimus; modo vobiscum qui in Meridie estis, a quibus legatos episcopos patienter satis et leniter suscepit, ut eos nec ad sermonem saltem colloquii communis admitteret. » Quid enim ex illorum verborum serie exploratius esse potest, quam legatos eos episcopali honore conspicuos, non ab Orientalibus, sed ab iis, qui in Meridie erant, hoc est, Afris, missos fuisse? Neque aliter hæc Firmiliani verba, quæ citata præcedunt, intelligenda : « Nisi quod nos gratiam referre Stephano in isto possumus, quod per illius inhumanitatem nunc effectum sit, ut fidei et sapientiæ vestræ experimentum caperemus. » Illa enim *inhumanitas* nihil aliud erat, quam legatorum rejectio, per quam nec confabulatio jam posset esse, aut sermo communis. Qui legati a Synodo Carthaginiensi secunda missi. Hæc Pearsonius.

12. *Stephanus nec Afros nec Orientales excommunicavit.* — Tertio, non admittunt eruditi quod scribit Baronius, *Stephanum* nempe, *Firmilianum* cum coepiscopis excommunicasse. Nam nec Firmilianus cum Orientalibus, nec Cyprianus cum Afris ob discordiam de hæreticorum baptismate, fuerunt reipsa excommunicati. Certe *Stephanum* ultra minas non processisse ex eo apparet, quod *Dionysius* Alexandrinus post ejus obitum ad Xystum papam iterum scripsit, ut ejus sententiam supra ea re flagitaret. Nam Dionysius in Afrorum et Orientalium sententiam magis propendebat, teste Hieronymo in libro de Scriptoribus Ecclesiasticis. Præterea *Firmilianus* adfuit celebri Concilio contra Paulum *Samosatenum* Antiochiæ convocato, et secundi Concilii Antiocheni adversus eumdem Paulum celebrati Patres, in sua epistola synodica ad Dionysium Romanum pontificem, Maximum Alexandrinum, omnesque orbis catholici episcopos data, vocant Firmilianum æque ac Dionysium Alexandrinum : « Beatæ recordationis virum. » « Nam, inquiunt, et ad Dionysium Alexandrinum et ad Firmilianum Cappadociæ antistitem, beatæ recordationis viros, litteras dedimus. » Quod si Firmilianus excommunicatus fuisset, eum episcopi *beatæ recordationis virum* non appellassent, nec Ecclesia Græca, quæ die XXVIII Octobris in Menologio ejus memoriam celebrat, hominem ab Apostolica Sede excommunicatum Fastis suis inseruisset. Firmilianus quidem in epistola ad Cyprianum sub finem, loquens de epistola, quam Stephanus papa ad Orientales scripserat, ait : « Pacem cum singulis vario discordiæ genere rumpentem : modo cum Orientalibus, (quod nec vos latere confidimus) modo vobiscum qui in Meridie estis. » Sed Firmilianus oratorum more rem amplificat. Neque enim Stephanus aut cum Afris, aut cum Orientalibus pacem rupit, sed tantum minatus est, se pacem cum iisdem rupturum, ut diserte testatur Dionysius Alexandrinus in epistola ad Xystum papam apud Eusebium lib. 7, cap. 5 : « Sese ob eam causam ab illorum communione discessurum, quod hæreticos rebaptizarent. » Quod si Stephanus excommunicationis sententiam in eos protulisset, non utique vario genere pacem cum utrisque rupisset, sed uno eodemque modo, excommunicationis videlicet sententia, tam Afros, quam Orientales percussisset, inquit Valesius in Notis ad citatum Eusebii locum.

13. *Stephanus PP. legatos Africani Concilii durius habet.* — Sed videamus cum eodem Valesio, quo modo cum Afris pacem Stephanus ruperit. Declarat hoc Firmilianus his verbis : « Modo vobiscum, a quibus legatos episcopos patienter satis et leniter suscepit : ut eos nec ad sermonem saltem colloquii communis admitteret : adhuc insuper præciperet fraternitati universæ, ne quis eos in domum suam reciperet, ut venientibus non solum pax et communio, sed et tectum et hospitium negaretur. » Quæ Firmiliani verba rem quidem ipsam magnopere exaggerant; sed nullum in illis excommunicationis a Stephano prolatæ indicium reperitur. Graviter commotus est *Stephanus*, et indigne tulit, quod Africana Synodus adversus receptam totius Ecclesiæ consuetudinem hæreticos rebaptizandos esse statuisset, remque tanti ponderis ac momenti, non consulto prius Romanæ urbis episcopo decernere ausa esset. Itaque episcopos, quos Cyprianus et reliqui collegæ ad ipsum miserant una cum decretis illius Synodi, primo quidem admittere noluit, ut docet Firmilianus. Postea vero eos admisit, et ad litteras Cypriani rescripsit, sicut colligitur ex epistola Cypriani ad Pompeium. Quæ quidem Stephani litteræ, licet paulo acerbiores et iniquiores visæ tunc fuerint Cypriano, nihilominus tamen pacem inter se ambo retinuerunt. *Cyprianus* certe etiam post illas Stephani litteras, cum fratrem nominat in epistola ad Pompeium sub initium. Idque aperte confirmat Hieronymus in Dialogo adversus Luciferianos, de Cypriano ita loquens: « Sciens illum hæc non cum anathemate eorum, qui se sequi noluerant, edidisse : siquidem in communione eorum permansit, qui sententiæ suæ contraierant. » Hæc Valesius loco citato.

14. *Episcopi Orientales schisma Novati abdicant.* — A num. 1 ad 6. Quarto, hallucinatus est cardinalis doctissimus, quando scripsit hanc de baptismate hæreticorum quæstionem sopitam fuisse tempore Cypriani et Firmitiani, quod Eusebius lib. 7, cap. 4, narret de Dionysii Alexandrini ad Stephanum papam super hac quæstione epistolis : « Ad hunc igitur, ut dixi, multa de hoc argumento Dionysius per litteras scripsit, in quibus id tandem illi indicat, omnes ubique Ecclesias, mollito jam persecutionis furore, Novati turbulentam novitatem detestantes inter se pacem iniisse. » Sic autem scribit : « Scias autem, frater, cunctas per Orientem et ulterius positas Ecclesias, quæ prius erant discissæ, nunc autem ad unitatem reversas esse : et omnes Ecclesiarum ubicumque antistites unum idemque sentire, et ob redditam insperato pacem, incredibili gaudio exul-

tare : Demetrianum scilicet episcopum Antiochiæ, Theoctistum Cæsareæ, Æliæ post mortem Alexandri Mazabanem, Marinum Tyri, Laodiceæ vero post Thelymidris obitum Heliodorum : Helenum Tarsi, cunctasque Ciliciæ Ecclesias : Firmilianum denique cum universa Cappadocia. » Ex quibus Baronius infert omnes Orientales, mutata sententia, Stephani papæ decretum amplexos fuisse, postquam Stephanus tam Firmilianum Cappadocem, quam Helenum Tarsensem cum finitimis episcopis excommunicationis sententia innodare minatus esset. Appellat autem Eusebius, inquit Baronius, sententiam de rebaptizatione pravitatem Novati, seu potius Novatiani hæresim, ea nimirum ex causa, quod *Novatianus* hoc tempore rebaptizare aggressus esset.

15. *Controversia de rebaptizatione Stephani PP. tempore non sopita.* — Verum, ut notavit Schelstratius parte 2 Antiquit. Illustrat., Dissert. 1, cap. 5, art. 3, hæc conjectura admitti non potest; cum aliud sit *Novati* schisma, aliud de rebaptizatione hæreticorum contentio. De schismate enim *Novati* divisas fuisse Orientis Ecclesias constat, et de hac divisione scribit ad Stephanum Dionysius Alexandrinus, quod sciret, hoc non parum Pontificem permoturum ad relinquendam pacem Ecclesiæ, quæ antea tam fœde disrupta, nunc primum nova facie ad gaudium fidelium incipiebat florescere. Significat itaque Dionysius concordiam Ecclesiarum Orientis, quæ *Novatiani* hæresim damnaverant, et *lapsos* recipiendos esse statuerant : nuntiatque, huic sententiæ *Demetrianum* episcopum Antiochiæ, quæ caput erat Orientis, et reliquos subscripsisse. Quare Eusebius tantum loquitur de unione Ecclesiarum Orientis inter se, non vero cum Stephano : et deinde ipse Dionysius, qui hæc scripsit ad Stephanum, quique Firmiliani, et Cypriani sententiæ, teste Hieronymo, adhæsit, nondum sententiam suam mutarat initio pontificatus Xysti successoris Stephani, utpote cui hanc rem perpendendam objicit apud Eusebium lib. 7 : « At vide, quæso, gravitatem negotii : revera enim in maximis, ut audio, episcoporum Conciliis decretum est : ut qui ab hæreticis ad Catholicam Ecclesiam accedunt, primum catechumeni fierent, ac deinde veteris et impuri fermenti sordibus per baptismum purgarentur. » Magis sese explicat Dionysius in epistola, quam scripsit ad Philemonem Ecclesiæ Romanæ presbyterum apud Eusebium lib. 7, cap. 7. Unde, cum post Stephani mortem has duas Dionysius scripserit epistolas, apparet, quæ de unione Ecclesiarum scripta erant ad Stephanum, non de hæreticorum rebaptizatione, sed, ut verba sonant, de *Novati* schismate intelligenda esse.

16. *Tertium Concilium Cypriani de baptismo hæreticorum.*— Cyprianus, postquam Stephani decretum accepit, *Concilium* convocavit ex omnibus provinciis cum Africæ, tum Numidiæ atque Mauritaniæ, in quo episcopi comparebant minimum octoginta septem, qui omnes unanimiter Cypriani sententiam confirmarunt. Celebratum illud kalendis Septembribus, ut ex ipsomet patet, et quidem hoc anno; estque tertium a Cypriano de hæreticorum baptismate coactum. Omnes porro Synodi Africanæ sub Cypriano a Concilio VI in Trullo, can. 2, fuere confirmatæ.

17. *Responsum Firmiliani ad Cyprianum de baptismo hæreticorum.* — Cum *Cyprianus* non dubitaret, quin *Stephanus* de eadem controversia ad Orientales episcopos etiam scriberet, dedit ad Firmilianum Cæsareæ in Cappadocia episcopum litteras, easque cum suis ad Stephanum et Jubaianum per Rogatianum diaconum misit, quæ desiderantur. Firmilianus autem in eadem controversia diu ante versatus, et eamdem cum Africana Ecclesia sententiam amplexus respondet Cypriano, ipsi in omnibus consentiens, epistola LXXV, etiam juxta Pamelium, per Rogatianum hoc eodem anno, ingruente hieme, transmissa. Ipse et annum, et anni tempus indicat : primum his verbis : « Ante viginti et duos fere annos, temporibus post Alexandrum imperatorem, multæ istic conflictationes et pressuræ acciderunt ; » secundum autem istis : « Quoniam vero legatus ille a vobis missus regredi ad vos festinabat, et hibernum tempus urgebat; quantum potuimus ad scripta vestra rescripsimus. » Occisus Alexander imperator mense Martio anni ducentesimi tricesimi quinti. Quamobrem annos illos viginti duos utrinque incompletos pro integris numerat *Firmilianus*, qui nullo modo de anno sequenti intelligi potest; cum eo anno persecutio orta sit, et *Stephanus* decesserit, et *Cyprianus* exilio multatus sit.

18. *Persecutio anno sequenti cœpta.* — Ad num. 6. Persecutio, quæ *octava* ab Hieronymo aliisque dicitur, non hoc anno, ut existimavit Baronius, sed tantum sequenti, excitata. Decepere annalistam doctissimum verba Dionysii Alexandrini, apud Eusebium lib. 7, cap. 10, ubi ait eam durasse *per menses quadraginta duos*, et quievisse, quando Valerianus a Persis captus; quod contigit anno abhinc quarto. Loquitur enim Dionysius non de persecutione generali, ut eum Baronius aliique viri eruditissimi hactenus interpretati sunt; sed de persecutione peculiari, quæ *Ægyptum* afflixit, etiam post captum Valerianum et redditam cæteris Ecclesiis a Gallieno pacem; ita ut eodem quidem tempore, quo in aliis regionibus, persecutio in *Ægypto* suscitata fuerit; sed in ea diutius durarit : quod revera contigisse infra demonstrabimus.

19. *Eusebii et sociorum martyrium.* — Ad num. 7 et seqq. Si acta S. *Eusebii* presbyteri et sociorum, a quibus Baronius persecutionem orditur, legitima germanaque essent, ut ipse existimat, persecutio jam ab anno præcedenti inchoata fuisset, cum in iis dicatur, *Maximum* commentariensem, qui christianam fidem amplexus erat, Valerianum jussisse præcipitari per pontem : « Postea autem, inquiunt Acta, corpus inventum Eusebius sepelivit in cœmeterio via Appia XIII kal. Febr. » Quod si *Eusebius*, qui iisdem consulibus mense Octobri passus esse dicitur, corpus illud, et quidem postea inventum, XXII Januarii sepeliverit; aut ipso initio horum consulatus, aut etiam antea, Valeriano nempe III, et

Gallieno II coss., incœperit persecutio. Ante enim Valerianus imperator jusserat illos, qui Christianam religionem amplexi fuerant, inquiri; et *Maximus* cos invenire satagens, a dæmone correptus est, et mox curatus, et demum baptizatus cum Stephano habitavit aliquot diebus; et post multos dies requisitus, et captus, tandem de ponte præcipitatus est. Præterea, ut observat Pearsonius in Annalibus Cyprianicis hoc anno, multa in illis Actis continentur parum credibilia. Quare omnino dicendum, aut Acta illa longo post illorum martyrium tempore consarcinata, aut notam consularem, quod non raro contigit, mendosam esse. Ruinartus in Actis primorum martyrum sinceris illa prætermisit, utpote dubiæ fidei.

STEPHANI ANNUS 4. — SIXTI 1. — CHRISTI 260.

1. *Stephani papæ martyrium.* — Christi anno ducentesimo sexagesimo apponitur Fastis Valeriani quartus et Gallieni tertius consulatus, licet apud Cassiodorum mendose tertius utriusque imperatoris positus habeatur. Est nummi vetus inscriptio, qua cum Gallieni tertio consulatu tribunitia potestas sextum ponitur iterata, plane significans tertium consulatum Gallieni in annum sextum ejus imperii contigisse. Est autem ipsa inscriptio hujusmodi [1] : IMP. GALLIENUS P. F. AUG. P. M. TR. P. VI. COS. III. P. P. quæ optime consentit cum inscriptione ante superiorem annum posita, ubi secundus ejus consulatus quartam junctam habet tribunitiam potestatem, et cum ea quæ quarto consulatui ejus, qui contigit post sequentem annum, octavam adjungit tribunitiam potestatem.

2. Hoc ipso anno, quarto nonas Augusti, Stephanus papa martyrio coronatur, cum sedisset annos tres, menses tres, et dies viginti duos. Cum autem sciamus de annis Stephani, quibus sedit, diversas esse sententias, tamen tum ex consulibus in libro de Romanis Pontificibus positis, tum ex Actis ipsius martyrii emendatioribus, quæ iisdem consulibus consignantur, repetito sedis ejus exordio, dicto temporis spatio eum sedisse oportuit. Pervenisse quidem usque ad consulatum Valeriani quartum, et Gallieni tertium, alias secundum, tam citatus liber de Romanis Pontificibus, quam dicta martyrii Acta manifeste testantur, licet perperam in iisdem Actis positus habeatur Valeriani tertius annus, et Gallieni secundus. Cæterum in codicem mendum irrepsisse, ex eo aperte convincitur, quod, cum ipsum passum esse anno sequenti a consulatu Maximi et Glabrionis (quo recensiti superius in iisdem Actis martyres passi leguntur, quibus et dies ipsorum martyrii notatus habetur) certo certius cognoscatur, ipsum cum sociis hoc anno dicta die martyrium subiisse necesse est affirmare. Quomodo autem, ingravescente Romæ adversus Christianos persecutione, Valerianus et Gallienus omne studium adhibuerint ut Stephanum papam e medio tollerent, Acta martyrii ejus his verbis significant :

3. « Post multos dies Valerianus et Gallienus, ut Stephanus ac Romanæ Ecclesiæ clerici inquirerentur pœnisque afficerentur, proposito edicto jusserunt. Tunc accidit ut duodecim ex clero Romano tenerentur, nempe Bonus, Faustus, Maurus, Primitivus, Calumniosus, Joannes, Exuperantius, Cyrillus, Theodorus, Basilius, Castulus, et Honoratus, qui absque audientia statim capitibus truncari jubentur; decollatique sunt via Latina juxta Formam aquæductus; quorum corpora collegit Tertullinus, et posuit juxta corpora Jovini et Basilei, via Latina, kalendis Augusti. Hoc audiens Stephanus, vocat ad se Tertullinum, ac de regno Dei et vita æterna eum erudiens baptizavit, et in albis positum presbytero consignavit; cui inter cætera sancta monita præcipue illi mandavit ut sancta martyrum corpora requireret. Qui post biduum a baptismo suo ductus est ad Valerianum, jussusque est ut Olympii facultates proderet. Cui Tertullinus : Si facultates domini mei cupis, æternam vitam consequi poteris, quas ille pro Christo moriens in æterna vita suscepit. Cui Valerianus : Ergo, inquit, facultates domini tui vitam præstant? Respondit Tertullinus : Regnum perenne est Christi Domini nostri, qui habet potestatem mortis et vitæ. Valerianus ad suos conversus ait : Videtur hic effectus insanus. Jussitque illum fustibus cædi, et latera ejus facibus inflammari. Post hæc traditur Saprico judici, qui tribunal sibi parari fecit in loco qui dicitur Mamertini; inde post multa ac varia tormenta ductus est, et via Latina, secundo ab Urbe lapide, decollatus kalendis Augusti. Ejus reliquias beatus Stephanus papa collegit, ac in crypta arenaria sepelivit.

4. « Sequenti die Valerianus misit milites, qui

[1] Thes. rei antiq. Hubert.

tenerent beatum Stephanum, et eos qui cum eo erant clericos; ductique sunt ad Valerianum: qui Stephanum tantum ad se perduci jussit, ac dixit: Tu es qui Rempublicam conaris evertere, et suasionibus tuis populum a deorum cultu recedere suades? Ad quem Stephanus: Ego quidem Rempublicam non everto; sed populum moneo atque hortor, ut relictis dæmoniis, quæ in idolis coli solent, Deum verum agnoscant, et quem misit Jesum Christum. Tunc jussit Valerianus eum duci ad templum Martis, ibique sententiam ex tabella recitari. Tunc beatus Stephanus ductus extra Urbem via Appia, cum pervenisset ad Martis templum, elevatis in cælum oculis dixit: Domine Deus Pater, qui destruxisti turrim confusionis in Babylone, destrue locum hunc, in quo diabolus superstitione decipit populos. Tunc facto tonitruo una cum fulgure et coruscatione, percussoque templo, ex parte corruit; cum milites fugientes reliquerunt Stephanum solum; qui una cum suis perrexit ad proximum cœmeterium Lucillæ (al. Lucinæ), ubi multis exhortatus est suos ad tolerantiam martyrii. Post hæc obtulit sacrificium Deo omnipotenti. Audiens hæc omnia Valerianus, misit ad eum capiendum milites; inveneruntque eum sacrificium Deo offerentem. Qui intrepidus et constans perficiens cœpta mysteria, in eodem loco ante altare in sua decollatus est sede, quarto nonas Augusti. Factus est ibi planctus maximus Christianorum, quod tanto pastore essent orbati. Sepelierunt corpus ejus cum ipsa sede sanguine ejus aspersa in eadem crypta, in loco qui dicitur Cœmeterium Callisti.

5. « Alia autem die milites invenerunt Tarsicium acoluthum [1], Christi corporis sacramenta portantem. Discutientibus quid gereret, ille, indignum judicans porcis prodere margaritas, nequaquam voluit detegere sacrosancta mysteria; qui eum tamdiu fustibus et lapidibus mactaverunt, quousque spiritum exhalaret; revolutoque ejus corpore, nihil valuerunt de sacris mysteriis reperire. Eadem die collegerunt corpus S. Tarsicii, et sepelierunt eum in cœmeterio Callisti, via Appia; coadunataque Ecclesia Christianorum, ordinaverunt in locum beati Stephani Sixtum natione Græcum, patria Atheniensem, episcopum, nono kalendas Septembris, Valeriano quartum et Gallieno secundum consulibus (al. Valeriano tertium et Gallieno secundum); apud nos autem regnante Domino nostro Jesu Christo, cui est gloria et imperium in sæcula sæculorum. Amen. » Hucusque Stephani passionis Acta, ex manuscriptis (ut diximus) exemplaribus restituta.

6. De eodem S. Stephano hæc præterea leguntur in libro citari solito nomine Damasi de Romanis Pontificibus: « Hic constituit sacerdotes et levitas vestibus sacratis in usu quotidiano non uti, et nisi in ecclesia tantum. Hic fecit ordinationes duas per mensem Decembrem, presbyteros sex, diaconos quinque, et episcopos per diversa loca tres. » Ex iis unus fuit Melanius [1] episcopus Rotomagensis, sanctitate celebris. Rursum ibidem de Stephano: « Sepultus est in cœmeterio Callisti, via Appia, quarto nonas Augusti; et cessavit episcopatus ejus dies viginti duos: » quando (ut dictum est) Sixtus successit vigesima quarta die mensis Augusti.

7. *Ruffina et Secunda martyres.* — Iisdem quoque consulibus, ante Stephanum papam, passæ Romæ sunt nobiles virgines duæ, ambæ sorores, Ruffina atque Secunda, desponsatæ viris Armentario ac Verino christianis; sed cum hi persecutionis metu recessissent a fide, eædem ambæ a sponsalibus quoque pactis resilierunt; quæ ab illis christianitatis accusatæ sunt apud Arcesilaum comitem assessorem; ab eoque delata est causa ad Junium Donatum Urbis præfectum. Extant harum gloriosæ confessionis atque consummati martyrii Acta, et quidem fidelia, quorum meminimus in Notationibus nostris. Quod spectat ad Junium Donatum præfectum Urbis, videas iisdem Actis consentientem esse antiquitus scriptam seriem præfectorum Urbis, a Cuspiniano editam, in qua hæc notata habentur: « Valeriano quartum et Gallieno tertium consulibus, Junius Donatus præfectus Urbis fuit. »

8. Quod si interdum Acta martyrum alios nominent Urbis præfectos diversos ab illis qui ibi scripti sunt; ea ratione id accidisse putamus, quod qui sub aliis magistratibus, nempe sub iis qui vicariam gererent præfecturam, vel a judicibus assessoribus, vel aliis, ut, si miles erat, a tribuno militum, vel cui quæstio demandata esset, paterentur; iidem omnes, quod Romæ judicarentur, ab Urbis præfecto tradi quæstionibus, atque damnari dicerentur. Certe quidem non sub uno Urbis præfecto, sed a pluribus, præfectis itidem nominatis, damnari Romæ martyres, Cyprianus certa [2] relatione nuntiorum suorum scripsit ad Successum epistolam, qua ait: « Huic persecutioni quotidie insistunt præfecti in Urbe. »

9. *Dionysii Alexandrini epistola ad papam et aliæ ad alios.* — Creato Sixto Rom. pontifice, Dionysius Alexandrinus, qui (ut diximus) illorum sententiæ suffragabatur, qui dicerent ab hæretico baptizatos iterum baptizandos; quod a Stephano reprehensus esset, erroris pœnitens, novo emergente casu, nihil temere ausus est sua sponte decernere; sed quid agendum esset in re dubia, Sedem Apostolicam ex more statuit consulendam, scriptis ad eumdem Sixtum litteris. Recitat ex iis fragmentum Eusebius [3]; sic dicens: « Quinta item illius de baptismate epistola ad Sixtum episcopum Romanum scripta est, in qua cum multa dixerit contra hæreticos, tale quoddam facinus suo tempore gestum exponit. Revera, frater, quoniam ejusmodi quædam causa ad me delata est, in qua veritus ne per errorem labar, consilium quæro, tuamque vehementer exposco sententiam.

10. « Frater quidam ex nostro conventu commu-

[1] Non acoluthis tantum, sed et laicis olim, persecutione urgente, concessum esse acceptam in Ecclesia Eucharistiam domum ferre, tomo primo pluribus dictum est.

[1] Martyrol. Rom. die 28 Octobr. — [2] Cypr. epist. LXXXII. — [3] Euseb. lib. VII. c. 8.

nioneque fidelis judicatus, ætate admodum provectus, et priusquam ego jam creatus eram episcopus, et (ut arbitror) antequam beatus Heraclas in episcopatus gradu collocatus fuerat, conventus communionisque particeps factus, cum forte baptismo eorum, qui nuper apud nos baptizarentur, adesset, et rogata responsaque audiret; venit ad me lugens, et graviter suam vicem deplorans, se ad pedes meos abjicit, et ex animo confitetur, et sancte dejerat, baptisma quo erat apud hæreticos tinctus, non hujus generis esse; illud namque plenum esse impietatis, plenumque blasphemiæ, neque ullam omnino cum isto nostro habere similitudinem; affirmatque animam suam propterea acerbis dolorum stimulis compunctam; et quoniam nefario ac profano cum verborum tum factorum scelere pollutus erat, nec libere suos oculos ad Deum posset elevare; et propterea obtestatus est, ut hac purissima lavacri purgatione, vera susceptione in Ecclesiam, et divina in eo lavacro oblata gratia potiretur.

11. « Quod plane ego non audebam præstare, sed diuturnam illam communionem, qua fuerat cum fidelibus sociatus, satis habere virium ad ejus animum purgandum, affirmabam. Nam qui gratiarum actiones audivisset, qui Amen una pronuntiasset, qui adstitisset mensæ, qui manus ad sanctum illud alimentum capessendum porrexisset, qui illud recepisset, qui tam longo tempore fuisset corporis et sanguinis Domini nostri Jesu Christi particeps, ejus baptisma non audebam de integro renovare, sed bono animo esse jubebam, et solida ac constanti fide, conscientiaque pura sinceraque ad sanctorum mysteriorum perceptionem accedere. Iste tamen lamentis et mœrore se conficere non destitit; ad mensam accedere præ metu exhorruit; et vix oratus, precibus interesse sustinuit. » Hucusque ex epistola Dionysii ad Sixtum, qua consuluit quid de eo agendum foret.

12. Quid Sixtus responderit, non apparet. Sed ex præposita rogatione facile potest intelligi; nimirum quod cum hic baptizatus sit ab hæreticis longe diversa forma ac soleret in Ecclesia Catholica baptismum confici, nullum plane ac prorsus irritum esse ejusmodi collatum baptismum, certum est Sixtum episcopum respondisse: Et si quem constaret vere atque legitime baptizatum esse, illum in Ecclesia Catholica debere recipi. Videas plane ex iis Dionysium (quod dictum est) quod eamdem cum Cypriano, et aliis sententiam propugnasset, tamen ab ea cum recessisset, ne baptizando illum qui jure baptizandus erat, videri posset priori sententiæ inhærescere, magna cautela adhibita, in casu licet admodum perspicuo nihil pro arbitrio agere, sed Sixtum papam consulere voluisse; ut ex his possit intelligi, tum Dionysium, tum cæteros in Stephani sententiam pedibus ivisse. Nam si hactenus priori adversariæ opinioni studuisset, nihil est cur Sedem Apostolicam, in re præsertim adeo perspicua, statueret consulendam.

13. Rursum de Dionysio ibi subdit Eusebius: « Extat præterea alia hujus de Baptismate epistola, ipsiusque Ecclesiæ personæ, cui præfuit, Sixto et Ecclesiæ Romanæ dicata, in qua multis argumentis et prolixo sermone de quæstione proposita disputat. Alia porro ejus epistola est post has conscripta ad Dionysium Romanum, quæ de Luciano inscribitur. » Hucusque Eusebius; qui et superius meminit ejusdem ad Sixtum epistolæ scriptæ de baptismo, cum jam Pontifex creatus esset; qua (inquit) tum Stephani tum reliquorum simul episcoporum sententiam ac judicium explanat, in qua meminit epistolarum, quæ ea de re ad Dionysium et Philemonem Romanæ Ecclesiæ præsbyteros tempore Stephani datæ sunt. Porro ex epistola ad Philemonem hæc idem Eusebius recitat [1]:

14. « Idem Dionysius in tertia epistola de Baptismate, quam scribit ad Philemonem presbyterum Romanum, ista tradit: Equidem tametsi hæreticorum libros et traditiones perlegebam, et meum ipsius animum ad tempus sceleslissimis eorum opinionibus quodammodo inquinare videbar; hoc tamen ab illis capiebam commodi, ut non modo eos interiori animi mei cogitatione condemnarem ac refellerem, sed multo vehementius in posterum detestarer. At cum quidam ex numero presbyterorum me vetaret, deterreretque a legendo, ne turpi pravitatis et perversæ eorum doctrinæ cœno contaminarer (meam enim mentem errorum labe pollui asseruit), cumque vera meo quidem judicio diceret; visio quædam cælitus ad me dimissa me confirmavit, et vox ad aures allapsa manifesto præcepit in hunc modum: Omnes libros, quos sumis in manus, evolve sedulo; nam satis habes virium et firmitatis ad quæque tum convincenda, tum exploranda; atque hæc causa erat, cur ab initio ad fidem Christi vocatus fueris. Visionem, utpote rite consentientem voci apostolicæ, sic ad potentiores dicenti: Sitis diligentes animadversores, et veluti trapezitæ, qui argentum probant; lubens equidem approbavi. » Hæc de epistola Dionysii ad Philemonem, tempore (ut dictum est) Stephani papæ scripta.

15. Verum quod spectat ad sententiam illam de trapezitis argentum probantibus: non sic dicit apostolicam vocem, quasi ab aliquo Apostolorum primum dictam, sed potius ex verbis Domini recitatam; a Domino enim id dictum fuisse, Origenes [2] in primis testatur, cum agit de gazophylacio, dicens: « Gazophylacium locus cum sit numismatum, quæ offeruntur ad honorem Dei, et ad dispensationem requiei pauperum; quid aliud sunt numismata, quam divini sermones, imaginem magni Regis impressam habentes? qui considerantur a mensariis probatis, gnaris dividendi probata ab improbatis, quæ mentiuntur se esse probata, et servantibus illud Jesu mandatum: Estote boni trapezitæ; et Pauli [3] doctrinam, dicentis: Omnia probantes, quod bonum est tenete. »

16. Sed ad Dionysium de quæstione proposita revertamur. Constat ipsum penitus secutum esse eam

[1] Euseb. lib. VII. c. 8. — [2] Orig. in Joan. tom XIX. — [3] I. Thessal. V.

ut par erat) ex rescripto, puto, Sixti papæ sententiam; ut qui ab hæreticis non eadem forma, qua soleret Ecclesia, baptizatus esset, rediens ad Ecclesiam Catholicam, secundum legitimum Ecclesiæ ritum baptizari deberet, quod nullum prorsus ab illis fuisset collatum diversa forma baptismum. Quamobrem cum alios complures hæreticos, tum Cataphrygas, Pepuzenos cognominatos, quod viderentur secundum formam ab Ecclesia præstitam baptizare, ad Ecclesiam redeuntes non esse rebaptizandos affirmabat. Sed quod ad Pepuzenos spectat, ab eo sancti Patres discreparunt; quippe qui licet scirent Patrem, et Filium, et Spiritum sanctum ab illis in collatione baptismatis nominari; tamen, quod per Spiritum sanctum illi Montanum intelligerent, nullum plane esse collatum a Pepuzenis baptismum, in sacrosancta Nicæna [1] Synodo definierunt, nempe cum Paulianistas, tum Cataphrygas ad Ecclesiam confugientes esse rebaptizandos, quod etiam in Synodo [2] Laodicensi reperitur fuisse decretum. Sed et S. Basilius [3] in epistola canonica ad Amphilochium de eadem re Dionysium erroris arguit, dicens : « Pepuzenorum autem baptismus nullam habere rationem videtur; et miratus sum quomodo hoc Dionysium, qui fuit canonicus, præterierit. » Et inferius : « Pepuzeni ergo sunt aperte hæretici; in sanctum enim Spiritum blasphemarunt, Montano et Priscillæ Paracleti appellationem nefarie et impudenter attribuentes. » Et paulo post : « Quare etiam si hoc magnum Dionysium præteriit, nobis tamen non est erroris imitatio. » Hæc Basilius. At satis de his quæ antiquitus de hæreticorum baptismate Ecclesia docuit. Quæ autem idem Dionysius ad Sixtum papam de ortu hæresis Sabellianæ scribit, dicemus in fine hujus anni. Primum enim de semel cœpta Christianorum persecutione agere instituimus. Sed et quod hoc anno, cum a Valeriano adversus Christianos in provincias datum fuit edictum, passus est tum ipse Dionysius, tum alii plures ex Christianis Alexandrinis, ex ejus epistola, quam scripsit tunc ad Germanum, ab Eusebio recitata, jam enarremus. At prius de imperatoriis edictis dicendum.

17. *Valeriani decretum et litteræ de persecutione in qua Dionysius de se aliisque martyribus plura narrat.* — Illud quidem hoc anno a Valeriano primum in orbis Romani provinciis constat fuisse promulgatum edictum [4], ut Christiani compellerentur suam religionem deserere, ne item conventus agerent, vel cœmeteria adirent, ut apud Pontium proconsularia Acta declarant, in quibus hæc leguntur : « Proconsul dixit : Jussum est (de Christianis scilicet) ut nulla conciliabula faciant, neque cœmeteria ingrediantur; quod qui facere comprehensus fuerit, capite plectatur. » Meminit et Dionysius [5] ejusmodi Valeriani decreti in nuper citata epistola. Quod enim (ut ex Actis martyrum, qui Romæ sunt passi, superius recitatis apparet) ex conventibus Christianorum, qui celebantur in cœmeteriis, magna fieret ex Gentilibus accessio ad Christianam religionem, quorum occasione Romæ (ut dictum est) persecutio cœpta est; permotus videtur fuisse Valerianus, ut primum omnium suo edicto, conventus fieri, et cœmeteria adiri prohiberet.

18. Verum non tantum ejusmodi satis illi fuit promulgasse edictum; sed et ab eo litteræ privatæ dabantur ad præsides, quibus Christianos ad Christum negandum ut compellerent, et renuentibus præsulibus exilium decerni jubebatur; ut sic illis longius amandatis, nulla reliquis Christianis conventus agendi daretur facultas; quod de Cypriano factum esse, atque Dionysio episcopo Alexandrino, proxime dicturi sumus. Sed prius de Dionysio, de quo alia occasione opportuna semel est oratio instituta, dicendum. Administrabat hoc tempore Augustalem præfecturam Ægypti Æmilianus, cujus prolixa mentio habetur apud Trebellium Pollionem [1]; hic ille qui adversus Gallienum in Ægypto postea acclamatus est imperator, de quo suo loco dicturi sumus. Quæ igitur Dionysius ab eodem Æmiliano sit passus, ipsemet in dicta ad Germanum epistola narrat. Sed hæc primum Eusebius.

19. De persecutione autem, quæ vehementissime, regnante Valeriano, exardescebat; quas et afflictationes, et incommoda idem Dionysius cum aliis propter verum cultum Dei universarum rerum opificis subierit; verba ejus, quibus in Germanum, suæ ætatis episcopum, qui illius famam maledictis lædere tentasset, invehitur, satis perspicue declarant, quæ ita se habent : « Videbor equidem nonnullis fortasse, dum admirabilem Dei providentiam erga nos ostentatam cogor necessario explicare, in magnam amentiam inscitiamque esse prolapsus. Verum quoniam secretum regis occultare (inquit Scriptura [2]) præclarum, et Dei opera prædicare, cum primis eximium est; ego cum Germano manus conserere aggrediar. Veni ad Æmilianum non quidem solus, sed me comitati sunt compresbyter meus Maximus, et diaconi Faustus, Eusebius, et Cheremon; et quidam e fratribus, qui Roma ad nos venerant, nobiscum una profectus est.

20. « Æmilianus autem non dixit mihi conceptis verbis, Ne conventus agas; hoc enim illi fuisset fere supervacaneum, et in eo, quod ille moliebatur, postremas sane tulisset; præsertim cum ad id, quod caput est nostræ religionis, omnem suam curam et cogitationem convertisset. Nam non de hoc, nimirum ne conventus agerem, ab eo sermo erat institutus; sed de eo, ne me ipsum deinceps christianum esse profiterer. Atque ab hoc quidem me desistere mandavit, ratus id quidem, si ego fidem commutarem, alios eamdem mecum sententiam secuturos. Non absurde quidem, neque circuitione ulla usus respondi [3], Deo obtemperandum magis quam hominibus. Quin palam etiam contestatus sum, me

[1] Nic. Conc. c. 19. — [2] Conc. Laodic. c. 8. — [3] Basil. epist. can. ad Amphil. c. 1. — [4] Pont. in Act. pass. sanct. Cyprian. — [5] Apud Euseb. lib. VII. c. 10.

[1] Treb. Pol. de XXX Tyran. c. 20. — [2] Tob. XII. — [3] Act. V.

illum, qui solus Deus est, et nullum alium venerari; neque sententiam velle mutare, neque aliquando desistere esse christianum. Deinceps jussit ut in pagum nomine Cephron, prope locum quemdam desertum situm, recta abscederemus. Verum verba quæ ab utrisque ultro citroque habita sunt, uli fuerunt a quibusdam in commentarios relata, accipitote, etc. » Ex iis quæ Dionysius de singulis verbis exceptis a notario tradit, de cæteris quoque sanctorum martyrum rebus gestis fidem astruere possumus, cum in illis interrogationes singulas, ac responsiones verbis singulis expressis legimus. At quænam fuerint ea, quæ relata dicit in commentarios, sic prosequitur :

21. « Dionysio et Fausto et Maximo et Marcello et Chæremone in Concilium introductis, Æmilianus, qui præfecturam gerebat, sic locutus est : Vobiscum jam coram absque scripto lubet disserere de imperatorum dominorum nostrorum humanitate atque clementia, quam erga vos declarant. Nam salutis vestræ ac vitæ potestatem vobis fecerunt ; modo ad id, quod est secundum naturam, velitis vosmetipsos convertere; et deos, qui illorum regnum servant incolume, sancte adorare; eorum autem penitus oblivisci deorum, qui naturæ repugnare videantur. Quid igitur ad ista respondetis? neque enim vos ingratos fore arbitror, cum tanta benignitas ab illis sit vobis ostentata; quandoquidem ad res meliores vos amice et benevole cohortantur. Dionysius respondit : Non omnes colunt omnes deos, sed singuli singulos pro arbitratu. Nos proinde unum Deum, rerum omnium fabricatorem, qui Valeriano et Gallieno Cæsaribus Augustis, viris sanctissimis, imperium largitus est, et colimus, et veneramur. Huic etiam sine intermissione pro eorum regno, ut stabile et firmum maneat, preces adhibemus. » Hæc ipse.

22. At ne mireris, cum audis Dionysium sacrilegos imperatores dicere viros sanctissimos; non enim eo sensu, quo nunc usurpatur, vox illa dici consuevit. Utitur Dionysius solitis tribui tunc temporis imperatoribus titulis; quod constat tum ex plerisque ethnicorum scriptorum locis, tum ex inscriptione Veronensi, ubi inter alia hæc [1] de eodem Gallieno : JUBENTE SANCTISSIMO GALLIENO AUG. Porro sic ex consuetis titulis Dionysius dicit imperatores illos sanctissimos, quo et Paulus apostolus scelestissimum hominem Felicem alloquens[2], ait, « Optime Felix.» Cum alioqui ex proprietate quoque vocis, imperatores, licet nefandissimos, tamen sanctissimos appellare potuisset; nam Cicero ait [3] : « Quare suo jure noster ille Ennius sanctos appellat poetas, quod quasi deorum aliquo dono atque munere commendati nobis esse videantur. » Si igitur quod a Deo datum creditur, sanctum dicitur; cum constet ex christianæ legis præscripto, principes etiam malos a Deo dari in ultionem peccatorum, secundum illud [4] : « Dabo vobis regem in furore meo. » Et[5]: « Qui regnare facit hominem hypocritam : » hac quidem ratione utique potuit illos nominasse sanctissimos. Quod si impii sic dicti sunt ; quomodo non etiam hac saltem ex parte quique episcopi, quantumlibet moribus depravati, sanctissimi jure dicendi? Sed Acta ipsa jam prosequamur.

23. « Tunc præfectus Æmilianus : Qui vos, inquit, prohibet, quominus hunc, si Deus sit, cum aliis diis qui sunt secundum naturam, cultu et reverentia observetis? Vobis enim præceptum est, ut deos adoretis, quos omnes norunt. Ad quæ Dionysius : Nos, inquit, nullum præter unum Deum honore et observantia prosequimur. Æmilianus præfectus iterum : Video, inquit, vos non modo ingratos esse, sed singularis Augustorum mansuetudinis prope immemores. Quapropter in hac civitate non liberum erit vobis versari; sed eritis in partes Libyæ relegati, in locum videlicet qui Cephron nuncupatur, quem ex Augustorum nostrorum jussu vobis assignavi. Neque usquam omnino vel vobis, vel aliis quibusque potestas erit aut celebrandi conventus, aut in ea quæ cœmeteria appellantur ingrediendi. Quod si quis vestrum in eum locum, ad quem vos ire præceperim, minime proficiscatur, aut in aliquo reperiatur conventu; suo ipsius capiti creabit periculum : non deerit namque accurata ad vos observandos industria. Abite igitur quo jussi estis.

24. « Sic Æmilianus me etiam morbo laborantem abire compulit, et ne ad unum quidem diem meam profectionem differre voluit. Quodnam ergo mihi superat otium, vel ad conventus agendos, vel secus? Deinde addit : Attamen nos, juvante Deo, non a conventu palam inter nos celebrando abstinuimus; quin ipse quidem quosdam in civitate fratres, perinde ac si simul cum illis versatus fuissem, ad conventus perstudiose agendos impuli. Et quamvis ab illis corpore abessem (ut inquit Apostolus [1]) spiritu tamen semper aderam. Ad Cephron autem non exiguus cœtus nobiscum una migravit, tum fratrum qui ab urbe nos sequebantur, tum aliorum qui ex reliqua Ægypto convenerant. Atque ibi Deus quasi januam ad verbum suum prædicandum nobis patefecit. Ac primum quanquam persecutione eramus divexati, et lapidibus obruti; postea tamen non parva Gentium multitudo, idolis relictis, ad Deum colendum se convertebat. Nam tunc primum verbum Dei, quod nunquam antea accepissent, per nos inter eos disseminatum fuit, et Deus, perinde atque hujus rei causa solum illo nos deduxisset, eo completo ministerio, iterum inde abduxit. Quippe Æmilianus (ut videbatur) habuit in animo nos in asperiora interioraque Lybiæ ac magis deserta loca transferre. Omnino enim in Mareotidem commigrare mandavit, et singulis nostrum per varias regiones pagos præscripsit singulos; me autem proprius ad regiam viam, ut primus prehenderer, collocavit; sic enim res ab illo dispensata, sicque comparata fuit, ut, quando visum foret nos comprehendere, omnesque facile occupare posset.

[1] Inscript. antiq. edit. Plant. p. 145. — [2] Act. XXIV. — [3] Cicer. pro Archia poeta. — [4] Oseæ XIII. — [5] Job. XXVII.

[1] 1. Cor. V.

25. « Ego autem cum in Cephron abire jussus essem, tametsi locum, ubi esset situs, ignorabam, et nomen nunquam antea fere audiveram; tamen libenter, et absque animi perturbatione eo abscessi. At ut primum nuntiatum erat mihi, ut in Colluthionis agros demigrarem, qui mihi aderant, norunt quo pacto (hoc enim mihi ipse vitio vertendum puto) animo affectus essem. Primum enim rem valde acerbe tuli admodumque succensui; nam quamvis loca illius regionis magis mihi cognita essent, ac magis familiaria quam Cephron, tamen ipsum Colluthionem desertum a fratribus, desertum a probis viris esse dicebam; et non solum molestiis a crebro viatorum transitu exhibitis, sed periculosis etiam latronum incursionibus objectum. Cæterum cum mihi fratres significassent, Colluthionem non tam longe ab Alexandria distare; et licet Cephron magnam fratrum societatem ex Ægypto profectorum nobis attulisset, adeo ut majores conventus celebrare potuissemus; ibi tamen, quia proprius inde aberat Alexandria, crebrius hominum summo amore, familiaritate, et amicitia nobiscum conjunctorum aspectu revera frui licere, permagnam animi cepi consolationem. Ad nos enim velle accedere, nostrosque animos recreare, et ita tanquam in suburbiis paulo remotioribus nos aliquoties conventus agere posse dixerunt; ac sic plane contigit. Post ista de aliis rebus quæ sibi acciderant, sic scribit :

26. « At multis fidei confessionibus gloriatur Germanus, ac multa mala contra se patrata habet dicere ille quidem. Sed quot, quæso, judicum sententias contra nos pronuntiatas potest enumerare? quot publicationes, proscriptionesque bonorum, quot fortunarum direptiones, quot abdicationes dignitatum, quantas inanis et popularis gloriæ contemptiones, quantas laudum a præfectis et senatoribus nobis tributarum despicationes? quantum minarum nobis objectarum, adversarum vociferationum, periculorum, persecutionum, exilii, angustiæ, et variæ cujusque modi afflictionis tolerantiam; ut illa quæ sub Decio et Sabino, et quæ hactenus sub Æmiliano mihi obtigerunt? Ubi Germanus comparuit? quis sermo de eo pervagatus? Verum magnam istam inscitiam, in quam ob Germanum modo prolapsus sum, missam facio. Quocirca rerum singularum explicationem fratribus, qui eas tenent, singillatim prosequendam permitto. Idem etiam in epistola ad Domitium et Didymum conscripta, eorum, qui istius persecutionis procellis agitati fuissent, hoc modo mentionem facit :

27. « Christianos autem, qui et permulti sunt, et nobis minime cogniti, nominatim citare supervacaneum arbitror. Sed hoc sciatis velim, viros et mulieres, juvenes et senes, puellas et vetulas, milites et privatos, cujusque generis, cujusque ætatis extitisse, quorum alii flagris cæsi, alii ignis incendio cremati, alii ferro percussi, parta victoria coronas martyrii adepti sunt. Nonnullis autem longinquum hoc persecutionis tempus non satis fuit, ut Domino viderentur accepti, ipseque illos ad se reciperet; in quorum numero (ut verisimile est) ego ipse sum, cui adhuc vita suppetit. Ac propterea ipse qui dicit [1] : Tempore accepto audivi te, et in die salutis adjuvi te; me ad illud tempus distulit, quod mihi idoneum opportunumque fore norit. Quoniam autem de me meisque sociis rogatis, et quo loco sit vita nostra constituta, certiores fieri cupitis; accepistis, credo, qua ratione quidam ex Marcotide me, Gaium, Petrum, et Paulum a centurione, duce, militibus, et servis captivos abductos de improviso adorti, invitos, et minime sponte sequentes vi abstraxerint, et a militibus avulsos secum abripuerint. Jam vero ego cum Gaio et Petro soli a cæteris fratribus separati, in desertum et squallentem locum Libyæ conclusi sumus, tridui jam a Parætonio distantes. Quinetiam paulo longius progressus dicit :

28. « In urbem clam et ex occulto ingressi sunt alios fratres invisuri presbyteri quidam, Maximus, Dioscorus, Demetrius, Lucius. Faustinus enim et Aquila, qui hominum sermone celebriores sunt, in Ægypto vagi oberrant. Diaconi autem post illos, qui pestis contagione infecti interierunt, relicti, Faustus, Eusebius, Chæremon : Eusebium dico, quem ab initio persecutionis Deus sua gratia roboraverat, et non modo ad ministeria confessorum, qui carceribus detinebantur, summo studio et omni animi contentione explenda, sed etiam ad lintea, quibus corpora beatorum martyrum jam vita defunctorum involverentur, neglecto vitæ periculo, conficienda præparavit. Præfectus vero nihil adhuc in sanctos remittit acerbitatis; sed alios qui ad eum adducuntur, e medio (ut dixi) tollit, quosdam tormentis dilaniat, nonnullos arcta custodia, et vinculis contabefacit. Et quanquam præcipit, ne quisquam illos adeat, atque adeo curiose inquirit, ecquis reperiatur, qui eos velit adire : Deus tamen propenso fratrum studio, et assidua eorum curatione, illos istis rerum angustiis oppressos reficit, sublevatque. » Post hæc ibidem [2] :

29. « Intelligendum est porro, Eusebium illum, quem paulo ante diaconum nominavit, non multo post Ecclesiæ Laodiceæ, quæ est in Syria, episcopum creatum fuisse : Maximum vero, quem tum presbyterum dixit, mortuo eodem Dionysio; in ministerium Ecclesiæ, et fratrum qui sunt Alexandriæ successisse; verum Faustum, qui eodem tempore cum ipso Dionysio ex fidei confessione non parum laudis collegerat, ad persecutionem, quæ nobis viventibus ciebatur, reservatum, jam plane grandem, et longo multorum dierum decursu confectum, securi percussum, beato martyrio occubuisse. Sed de iis, quæ illo tempore Dionysio acciderunt, hactenus. » Hucusque Eusebius.

30. Præter hæc autem, quæ ab eo de Dionysio recitata sunt, ex aliis Actis hæc apud Adonem [3] adduntur : « Denique refertur, insectantibus se persecutoribus, cum ipse adstaret, judici respondisse : Quid insectando laboratis? caput meum, pro quo tantopere fatigamini, avulsum cervicibus sumite, et

[1] Isa. XLIX. — [2] Euseb. lib. VII. c. 10. — [3] Ado die 17 Novemb.

domum magnum ad tyrannum, et imperatorem vestrum ferte. » Hæc ibi, et alia; quæ tamen unde sint accepta, nescimus. At de Dionysio hæc modo satis. Quo modo vero Æmilianus præfectus Augustalis de persecutione in Christianos exercita dignas dederit pœnas, cum, quod a Gallieno rebellasset, et sibi arrogasset imperium, captivus Romam ductus est, et in carcere strangulatus; ex Trebellio Pollione, qui rem gestam enarrat, suo loco dicemus.

31. *Persecutionis in Palæstina Syria et Cilicia.* — Quid autem tunc temporis Cæsareæ Palæstinæ acciderit, Eusebius [1] paucis describit, sic dicens : « In hac persecutionis clade, quam regnante Valeriano passim manasse supra demonstratum est, tres viri, ob veram Christi confessionem insigniter prædicati, Cæsareæ Palæstinæ bestiarum rictibus velut præda objectati, divino et cælesti martyrio non sine maxima commendatione decorati fuerunt. Quorum unus Priscus vocabatur, alter Malchus, tertio nomen erat Alexander. Fertur vero, istos ruri degentes, primum seipsos tanquam inertes et desides probris affecisse; quod cum temporis opportunitas præmium vitæ æternæ his qui cælesti ejus desiderio gliscebant, dispertire videretur, ipsi præ negligentia quadam et segnitie martyrii coronam non præripuissent. Deinde cum inter se ita deliberassent; absque mora Cæsaream versus ire pergunt, ibique extemplo proficiscuntur ad judicem; et eum vitæ exitum, qui supra demonstratus est, assequuntur. Mulierem quamdam præterea, quam Marcionis errore ante lapsam fuisse fama loquitur, eadem persecutionis tempestate, in eadem civitate persimile certaminis genus subiisse memorant. » Hucusque Eusebius.

32. Sed et in Syria inter alios martyres, qui ibi passi sunt, celebrior est Nicephori fama, cujus martyrium Antiochiæ magna gloria exhibitum; cum in locum Sapricii presbyteri, qui negarat, se sufficiens, desertoris militis damna reparavit, hostemque prostravit. Extant Acta [2] tunc scripta, et quidem fidelissima; agiturque natalis dies ejus martyrii quinto idus Februarii. Perspicuum tunc plane, sed pavendum editum est exemplum, quo fideles omnes admonerentur, frustra quæque magna conari hominem christianum, nisi fraternæ charitatis compage fuerit solidatus; cum Sapricius presbyter, vita jam oppignerata martyrio, quod odio flagraret in Nicephorum, ipsum prope ictum vibrante carnifice, Christum negans, idolis sacrificavit. Quod vero ad Cilices martyres spectat; inter alios plures in Cilicia passos, Tarsi martyrium consummarunt Athanasius episcopus, et Anthusa nobilis femina, et duo servi ipsius, undecimo kalendas Septembris; alii quoque Corinthi, aliisque Græciæ locis, atque aliis Orientalis Ecclesiæ regionibus, quorum memoria ut plurimum excidit. Sed jam ad ea quæ hoc eodem anno, eadem urgente persecutione, in Africa contigerunt, quæ et certis scriptorum monumentis certiora redduntur, orationem convertamus.

33. *Cypriani exulis epistolæ ad suos.* — Quæ enim passus est Dionysius in Ægypto, eadem plane passus est in Africa Cyprianus, ac cæteri subinde episcopi, quod una eademque sententia omnes coegerit exulare; tametsi de cæteris præsulibus nulla sit adeo certa ac explorata testatio; nihilominus ex iis quæ tum de Dionysio, tum Cypriano sunt certa assertione litteris commendata, quid de reliquis diversarum Ecclesiarum episcopis dignum sit existimare, omnes arbitror intelligere. Primus ergo omnium qui hac persecutione in Africa vexaretur, fuit S. Cyprianus episcopus, cujus exemplo et reliqui fideles sunt ad martyrium subeundum incensi, ut litteræ ad ipsum exulem scriptæ [1] testantur. De Cypriani exilio hoc anno litteris imperato, agente Paterno proconsule in Africa, tum Pontius diaconus exilii comes scripsit; tum etiam Acta ipsa, tunc a notariis diligenter excepta, fidem in omnibus exploratam faciunt. Extant quidem eadem Acta, a majoribus accepta, et ut fidelia comprobata, sed duplicis generis; quæ a Pamelio viro impense erudito cognita et emendata, ac post libellum Pontii de eadem re sunt posita. Quæ autem primo loco ibi edita habentur, ejusmodi habent præfationem [2] :

34. « Tempore Valeriani et Gallieni, cum gloriosum nomen Christi a Gentilibus exosum intentione maxima conaretur auferri, et esset persecutio apud urbem Romam, beatissimus Cornelius pontificatum prædictæ urbis summis virtutibus præditus tunc regebat; comprehensusque a præside, et diuturnis tormentis afflictus, gladio finivit temporalem vitam, percepturus a Deo sine fine perpetuam. » Hæc ibi. Sed quæ de sede Cornelii sub Valeriano et Gallieno imperatoribus, deque martyrio ab eodem sub eorumdem persecutione suscepto feruntur, maximam historicæ veritati inferunt difficultatem. Nam dicentibus Cornelium pervenisse ad tempora Valeriani et Gallieni, et sub eorum persecutione, quæ non ante tertium eorum imperii annum (ut auctore Dionysio apertissime est demonstratum) cœpta est, martyrium consummasse, non tantum superiores omnes antiqui pariter refragantur; sed et ipsa temporum ratio adeo hujusmodi assertioni repugnat, ut id affirmare velle portentum propemodum habeatur. Si enim Cyprianus ipso persecutionis exordio missus est in exilium, ubi anno insumpto perfecti martyrii coronam accepit, cum antea (ut ipse testatur Cyprianus) Sixtus [3] Romanus pontifex jam Romæ martyrium suscepisset; sique ea sententia dicendum esset, eodem anno, quo papa Cornelius, Sixtum etiam martyrium consummasse; ubi quæso, tempus sedis Lucii? ubi anni sedis Stephani, quibus tot tantaque gesta esse reperiuntur? et ubinam, rogo, ejus successoris Sixti papæ tempus et locus? Nec est quod quis, ut horum sedis tempora

[1] Euseb. lib. VII. cap. 11. — [2] Ex Metaphr. apud Sur. tom. I. die 9 Febr.

[2] Apud Cypr. epist. LXXVIII. — [2] Posita habentur a Pamelio ante opera Cypr. — [3] Cypr. ep. LXXXII.

valeat ulterius propagare, differre possit in posteriores annos exilium Cypriani; cum tam Pontii, quam ipsorum ejus passionis Actorum testimonio compertissimum habeatur, sequenti anno, Basso et Fusco consulibus, Cyprianum martyrium subiisse.

35. Ne igitur lector ex iis errore labatur, admonemus, ea omnia quæ iisdem Actis continentur usque ad rogationem Paterni proconsulis, non esse ejusdem, qui ea scripsit, auctoris germana, sed ab alio ante descripta Acta præmissa; nec illa ipsa esse, quorum Pontius et Augustinus meminerunt; ac proinde spuria esse et illegitima, atque errore enormi plane deformia. Sed et quod certum exploratumque habetur, Cyprianum primum omnium tentum coram proconsule confessum esse; in illis tamen Actis trecenti martyres, Massa candida dicti, ante Cyprianum passi esse ponuntur. Cæterum Cyprianum primum omnium iniisse certamen, litteræ [1] ad eum scriptæ declarant; cum iisdem inprimis dicitur: « Quasi bonus et verus doctor, quid nos discipuli secuti apud præsidem dicere deberemus, prior apud Acta proconsulis pronuntiasti, et tuba canens, Dei milites cælestibus armis instructos ad congressionis prœlium excitasti; et in acie prima pugnans, spiritali gladio diabolum interfecisti; » et sequenti epistola: « Ante passionem a te sumus ad gloriam provocati, qui prior nobis ducatum ad confessionem nominis Christi præbuisti, etc. » Prætermissis igitur Actis illis ea additione sic depravatis, illa sequemur Acta legitima atque germana, quæ secundo loco sunt a Pamelio posita, die ac consulibus consignata in hæc verba:

36. « Imperatore Valeriano quartum et Gallieno tertium consulibus, tertio kalendarum Septembrium, Carthagine in secretario, Paternus proconsul Cypriano episcopo dixit: Sacratissimi imperatores Valerianus et Gallienus litteras ad me dare dignati sunt, quibus præceperunt, eos qui Romanam religionem non colunt, debere Romanas cæremonias recognoscere. Exquisivi ergo de nomine tuo; quid mihi respondes? Cyprianus episcopus dixit: Christianus sum, et episcopus; nullos alios deos novi, nisi unum verum Deum, qui fecit cælum et terram, mare, et quæ in eis sunt omnia. Huic Deo nos Christiani deservimus, hunc deprecamur diebus ac noctibus pro nobis, et pro omnibus hominibus et pro incolumitate ipsorum imperatorum. Paternus proconsul dixit: In hac ergo voluntate perseveras? Cyprianus episcopus respondit: Bona voluntas, quæ Deum novit, immutari non potest. Paternus proconsul dixit: Poteris ergo secundum præceptum Valeriani et Gallieni exul ad urbem Curubitanam proficisci? Cyprianus episcopus dixit: Proficiscor.

37. « Paternus proconsul dixit: Non solum de episcopis, verum etiam de presbyteris mihi scribere dignati sunt. Volo ergo scire ex te, qui sint presbyteri qui in hac civitate consistunt. Cyprianus episcopus respondit: Legibus vestris bene atque utili er censuistis delatores nos non esse; itaque detegi et deferri a me non possunt; in civitatibus autem suis invenientur. Paternus proconsul dixit: Ego hodie in hoc loco exquiro. Cyprianus dixit: Cum disciplina prohibeat ne quis se ultro offerat, et tuæ quoque censuræ hoc displiceat; nec offerre se ipsi possunt; sed a te exquisiti invenientur. Paternus proconsul dixit: A me invenientur. Et adjecit: Præceperunt etiam, ne in aliquibus locis conciliabula fiant, nec cœmeteria ingrediantur. Si quis itaque hoc tam salubre præceptum non observaverit, capite plectetur. Cyprianus episcopus respondit: Fac quod tibi præceptum est. Tunc Paternus consul jussit beatum Cyprianum episcopum in exilium deportari. »

38. Quæ autem post hæc ibi sequuntur de ejus martyrio, dicemus anno sequenti, quo perfici contigit. Porro non tantum litteræ [1] episcoporum qui ad metallum damnati sunt, sed et Pon ius et Augu tinus horum Actorum meminerunt. Etenim Augustinus scribens contra [2] duas epistolas Gaudentii, ex eis locum citat his verbis: « His sacris litteris eruditus beatus Cyprianus in confessione sua dixit: Disciplinam prohibere, ne quis se offerat. » De eisdem Actis meminit Pontius [3], cum ait: « Quid sacerdos Dei, proconsule interrogante, responderit, taceam; sunt Acta quæ referant; et episcopi ad metalla damnati. » Prior apud Acta proconsulis pronuntiasti.

39. Pervenit Curubium locum exilii Cyprianus decimo octavo kalendas Octobris, qua ipsa die sequenti anno (ut colligitur ex Pontio) martyrium subiit; quod sibi prima die divinitus ostensum fuit. Erat Curubis oppidum in promontorio Mercurii contra Siciliam spectante, a Carthagine ad quinquaginta millia passuum distans. Amœnum illum fuisse locum, haud durum ac difficilem ad habitandum, idem Pontius, qui ab illo assumptus est comes, testatur, cum ait: « Jam nunc, quod secundo posueram loco, cum gratiarum actione repetamus. Provisum esse divinitus etiam pro animo tanti viri apricum et competentem locum, hospitium pro voluntate secretum, et quicquid apponi eis, ante promissum est, qui regnum, et justitiam [4] Dei quærunt. Atque ut omittam frequentiam visitantium fratrum, et ipsorum inde civium charitatem, quæ præsentabat omnia, quibus videbatur esse fraudatus; admirabilem visitationem Dei non præteribo, qua antistitem suum sic in exilio esse voluit de secutura passione securum; ut imminentis martyrii pleniore fiducia non exulem tantummodo Curubi, sed et martyrem possideret.

40. « Eo enim die, quo primum in exilii loco mansimus (nam et me inter domesticos comites dignatio charitatis ejus delegerat exulem voluntarium, quod utinam et in passione licuisset), apparuit mihi, inquit, nondum somni quiete sopito, juvenis ultra modum hominis enormis; qui cum quasi ad prætorium duceret, videbar mihi tribunali sedentis tum proconsulis admoveri. Is, ut in me respexit, annotare statim cœpit in tabula sententiam, quam non

[1] Apud Cypr. ep. LXXVIII. et LXXIX.

[1] Apud Cypr. ep. LXXVIII. — [2] Lib. I. c. 31. — [3] Pontius in Vita S. Cypriani. — [4] Matth. VI.

sciebam ; nihil enim de me solita interrogatione quæsierat. Sed enim juvenis, qui a tergo ejus stabat, admodum curiosus legit quicquid fuerat annotatum. Et quia id verbis proferre non poterat, nutu declarante monstravit quid in litteris tabulæ illius haberetur. Manu enim expansa, et complanata ad spathæ modum ictum solitæ animadversionis imitatus, quod volebat intelligi, ad instar liquidi sermonis expressit. Intellexi sententiam passionis futuram. Rogare cœpi, et petere continuo, ut dilatio mihi vel unius diei prorogaretur, donec res meas legitima ordinatione disponerem. Et cum preces frequenter iterassem, rursus in tabula cœperat nescio quid annotare. Sensi tamen de vultus serenitate judicis mentem quasi justa petitione commotam. Sed et ille juvenis, qui jamdudum de passionis indicio gestu potius quam sermone prodiderat; clandestino identidem nutu, concessam dilationem quæ in crastinum petebatur, contortis post indicem (al. invicem) digitis, significare properavit. Ego, quamvis non esset lecta sententia, etsi de gaudio dilationis acceptæ læto admodum corde gauderem; metu tamen interpretationis incertæ sic tremebam, ut reliquiæ formidinis cor exultans adhuc toto pavore pulsarent. » Hucusque visio. Sed prosequitur Pontius.

41. « Quid hac revelatione manifestius? quid hac dignatione felicius? Ante illi prædicta sunt omnia, quæcumque postmodum subsecuta sunt; nihil Dei verbis imminutum, nihil de tam sancta promissione mutilatum. Singula denique, secundum quod ostensa sunt, recognoscite. Dilationem petit crastini, cum de passionis sententia cogitaretur; postulans ut res suas de illo, quem impetraverat, ordinaret. Hic dies unus significabat annum, quo ille post visionem acturus in sæculo fuerat. Nam, ut manifestius dicam, eo die post exactum annum coronatus est, quo hoc illi ante annum fuerat ostensum. Diem autem Domini, etsi non annum in divinis litteris legimus; promissioni tamen futurorum debitum illud tempus accipimus; » et paulo post : « Dilationis autem petendæ ratio, de ordinatione rerum, et de voluntatis dispositione veniebat. Quæ vero res illi, aut quæ voluntas ordinanda, nisi ecclesiastici status? Suprema idcirco accepta dilatio est, ut, quicquid circa pauperum fovendorum curam supremo judicio disponendum fuerat, ordinaretur. Et puto, propter nil aliud, imo vero propter hoc tantum, etiam indulgentia ab ipsis qui ejecerant, et qui occisuri erant, admissa est; ut præsens præsentes pauperes, novissimæ dispensationis extremis, et (ut plenius dixerim) totis sumptibus relevaret. » Hucusque de visionis interpretatione Pontius. Cætera, quæ de ejus martyrio subdit, sequenti anno dicemus.

42. Quod autem in interrogatione Cypriani Paternus proconsul se quæsiturum dixerat presbyteros et alios Ecclesiæ ministros, haud segniter adimplevit; quippe qui complures Africanos episcopos atque presbyteros, diaconos, et alios Ecclesiæ ministros, ab Ecclesiis ipsorum avulsos, fustibus cæsos, aliisque pœnis affectos, ad metalla damnavit; nec ministros Ecclesiarum solum, sed et fidelem plebem secutam pastorum exemplum, et ex eis pueros atque virgines Christum confitentes, eadem quoque pœna mulctavit. Locus in quem deportati sunt, dictus erat Metallum Siguense, aliter Sigense, apud Sigam civitatem Mauritaniæ Tingitanæ ex adverso Malachæ in Hispania sitæ. Ex Sigensi namque metallo iidem scripsere ad Cyprianum, ut indicat scriptio litterarum [1], quas ad ipsum illi reddiderunt; proximi enim Sigæ erant montes Chalconichii dicti, apud quos erant æris fodinæ, quarum meminit Strabo [2]. Hos omnes Cyprianus, ab exilio scriptis litteris, studuit consolari. Extant ipsæ, ac dignissimæ plane quæ Annalibus intexantur; siquidem mirifice elucet in ipsis christiani nominis excellentia; quæ eo gloriosior redditur atque præclarior, quo magis fuerit afflictata molestiis, ac rebus fatigata contrariis. Præstat eas audire, utpote novissimos cygneos viri sanctissimi cantus, qui mirificum quemdam reddunt flagrantis spiritus cum suavitate concentum. Sunt hujusmodi :

43. « Cyprianus [3] Nemesiano, Felici, Lucio, alteri Felici, Litteo, Poliano, Victori, Jaderi, Dativo coepiscopis, item compresbyteris, et diaconibus, et cæteris fratribus in metallo constitutis; martyribus Dei Patris omnipotentis, et Jesu Christi Domini et Dei conservatoris nostri, æternam salutem. Gloria quidem vestra poscebat, beatissimi ac dilectissimi fratres, ut ad conspectum atque ad complexum vestrum venire ipse deberem; nisi me quoque ob confessionem nominis relegatum præfiniti loci termini coercerent. Sed quo modo possum, repræsento me vobis, et ad vos etiam si corpore et gressu venire non datur, dilectione tamen et spiritu venio, exprimens litteris animum meum, quo in istis virtutibus et laudibus vestris lætus exulto; participem me computans vobis, etsi non passione corporis, consortio charitatis. » Hæc idcirco Cyprianus, quod, etsi ipse relegatus fuisset, non tamen sicut illi fustibus verberatus, et metalli pœna probatus esset. Tum prosequitur :

44. « An ego possim tacere, et vocem meam silentio premere, cum de carissimis meis tam multa et gloriosa cognoscam, quibus vos divina dignatio honoravit; ut ex vobis pars jam martyrii consummatione præcesserit, meritorum suorum coronam de Domino receptura; pars adhuc in carcerum claustris, sive in metallis et vinculis demoretur, exhibens per ipsas suppliciorum moras corroborandis fratribus et armandis majora documenta; ad meritorum titulos ampliores, tormentorum tarditate proficiens; habitura tot mercedes in cælestibus præmiis, quot nunc dies numerantur in pœnis.

45. « Quæ quidem vobis, fortissimi ac beatissimi fratres, pro merito religionis ac fidei vestræ accidisse non miror; ut vos sic Dominus ad gloriarum sublime fastigium clarificationis suæ honore provexerit, qui semper in Ecclesia ejus, custodito fidei tenore, viguistis, conservantes firmiter Dominica mandata, in sim-

[1] Apud Cypr. epist. LXXX. — [2] Strabo lib XVIII. — [3] Cypr. epist. LXXVII.

plicitate innocentiam, in charitate concordiam, modestiam in humilitate, diligentiam in administratione, vigilantiam in adjuvandis laborantibus, misericordiam in fovendis pauperibus, in defendenda veritate constantiam, in disciplinæ severitate censuram. Ac ne aliquid ad exemplum bonorum factorum deesset in vobis, etiam nunc in confessione vocis et passione corporis fratrum mentes ad divina martyria provocatis, duces vos exhibendo virtutis: ut dum grex pastores suos sequitur, et, quod fieri a præpositis cernit, imitatur; paribus obsequiorum meritis a Domino coronetur. Quod autem fustibus cæsi prius graviter et afflicti, per ejusmodi pœnas initiastis confessionis vestræ religiosa primordia; execranda nobis ista res non est, neque ad fustes Christianum corpus expavit, cujus est spes omnis in ligno. Sacramentum salutis suæ Christi servus agnovit; redemptus ligno ad vitam æternam, ligno provectus est ad coronam. Quid vero mirum, si vasa aurea et argentea in metallum, id est, auri et argenti domicilium, dati estis; nisi quod nunc metallorum natura conversa est; locaque quæ aurum et argentum dare ante consueverant, accipere cœperunt?

46. « Imposuerunt quoque compedes pedibus vestris, et membra felicia ac Dei templa infamibus vinculis ligaverunt, quasi cum corpore ligetur et spiritus, aut aurum vestrum ferri contagione maculetur. Dicatis Deo hominibus, et fidem suam religiosa virtute testantibus, ornamenta sunt ista non vincula; nec Christianorum pedes ad infamiam copulant, sed clarificant ad coronam. O pedes feliciter vincti, qui non a fabro, sed a Domino resolvuntur! O pedes feliciter vincti, qui itinere salutari ad paradisum diriguntur! O pedes in sæculo ad præsens ligati, ut sint semper apud Dominum liberi! O pedes compedibus et transversariis interim cunctabundi, sed celeriter ad Christum glorioso itinere cursuri! Quantum vult hic vel invida crudelitas, vel maligna nexibus vos suis et vinculis teneat; cito a terris et pœnis istis ad cælorum regna venietis.

47. « Non fovetur in metallis lecto et culcitris corpus, sed refrigerio et solatio Christi fovetur: humi jacent fessa laboribus viscera; sed pœna non est cum Christo jacere: squallent sine balneis membra situ et sorde deformia: sed spiritaliter intus abluitur, quod foris carnaliter sordidatur: panis illic exiguus; at non [1] in solo pane vivit homo, sed in sermone [2] Dei: vestis algentibus deest; sed qui Christum induit, et vestitus abundanter et cultus est: semitonsi capitis capillus horrescit; sed sicut caput viri [3] Christus, qualecumque illud caput deceat necesse est, quod ob Domini nomen insigne est. Omnis ista deformitas detestabilis et terra Gentilibus, quali splendore pensabitur! Sæcularis hæc et brevis pœna, quam clari et æterni honoris mercede mutabitur, cum, secundum beati Apostoli [4] vocem, transformaverit Dominus corpus humilitatis nostræ conformatum corpori claritatis suæ!

[1] Deut. VIII. — [2] Lucæ IV. — [3] I. Cor. XI. — [4] Philip. III.

48. « Sed nec in illo, fratres dilectissimi, aliqua potest aut religionis aut fidei jactura sentiri, quod illic nunc sacerdotibus Dei facultas non datur offerendi et celebrandi sacrificia divina; celebratis imo, atque offertis sacrificium Deo et pretiosum pariter et gloriosum, et plurimum vobis ad retributionem præmiorum cælestium profuturum, cum Scriptura [1] divina loquatur, et dicat: Sacrificium Deo spiritus contribulatus; cor contritum et humiliatum Deus non despicit. Hoc vos sacrificium Deo offertis; hoc sacrificium sine intermissione die ac nocte celebratis, hostiæ facti Deo, et vosmetipsos sanctas atque immaculatas victimas exhibentes, sicut Apostolus [2] adhortatur, et dicit: Oro ergo vos, fratres, per misericordiam Dei, ut constituatis corpora vestra hostiam vivam, sanctam, placentem Deo; nec configuremini sæculo huic, sed transformemini in renovatione sensus, ad probandum quæ sit voluntas Dei bona et placens et perfecta.

49. « Hoc est enim quod præcipue Deo placeat; hoc est in quo majoribus meritis ad promerendam voluntatem Dei opera nostra proveniant; hoc est quod solum Domino de beneficiis ejus grandibus et salutaribus, fidei ac devotionis vestræ obsequia retribuant, prædicante in Psalmis [3] et contestante Spiritu sancto: Quid retribuam, inquit, Domino pro omnibus quæ retribuit mihi? Calicem salutaris accipiam, et nomen Domini invocabo. Pretiosa in conspectu Domini mors justorum ejus. Quis non libenter et prompte calicem salutis accipiat? Quis non appetat gaudibundus et lætus, in quo aliquid et ipse Domino suo retribuat? Quis non pretiosam in conspectu Domini mortem fortiter et constanter excipiat, placiturus ejus oculis qui nos in congressione nominis sui desuper spectans, volentes comprobat, adjuvat dimicantes, vincentes coronat, retributione bonitatis ac pietatis paternæ remunerans in nobis quicquid ipse præstitit, et honorans quod ipse perfecit? Ipsius enim esse, quod vincimus, et quod ad maximi certaminis palmam, subacto adversario, pervenimus, declarat, et docet Dominus in Evangelio [4], dicens: Cum autem vos tradiderint, nolite cogitare quo modo, aut quid loquamini, etc. Et iterum [5]: Ponite in cordibus vestris non præmeditari excusare; ego enim dabo vobis os et sapientiam, cui non poterunt resistere adversarii vestri. In quo quidem et credentium magna fiducia est, et culpa gravissima perfidorum, non credere ei qui se opem suam daturum confitentibus pollicetur, nec rursus eumdem timere, qui æternam pœnam negantibus comminatur.

50. « Quæ vos omnia fortissimi ac fidelissimi milites Christi, insinuastis fratribus nostris, implentes factis, quod verbis ante docuistis, futuri maximi in regno cælorum, pollicente Domino [6] et dicente: Qui fecerit, et sic docuerit, maximus vocabitur in regno cælorum. Denique exemplum vestrum secuta multiplex plebis portio confessa est vobiscum pariter, et pariter coronata est, connexa vobis vinculo fortissimæ

[1] Psal. L. — [2] Rom. XII. — [3] Psal. CXIX. — [4] Mat. X. — [5] Lucæ XXI. — [6] Mat. V.

charitatis, et a præpositis suis nec carcere nec metallo separata; cujus numero nec virgines desunt, quibus ad sexagenarium fructum centenus accessit, quasque ad cælestem coronam gloria geminata provexit. In pueris quoque virtus major ætate annos suos confessionis laude transcendit, ut martyrii vestri beatum gregem et sexus et ætas omnis ornaret.

51. « Qui nunc vobis, dilectissimi fratres, conscientiæ victricis vigor? quæ sublimitas animi? quæ in sensu exultantia? qui triumphus in pectore? unumquemque vestrum stare ad promissum Dei præmium? de judicii die esse securum? ambulare in metallo, captivo quidem corpore, sed corde regnante? scire Christum secum esse præsentem, et gaudentem tolerantia servorum suorum, per vestigia et vias suas ad regna æterna gradientium? Expectatis quotidie læti profectionis vestræ salutarem diem; et jam jamque de sæculo recessuri ad martyrum munera et domicilia divina properatis, post has mundi tenebras visuri candidissimam lucem, et accepturi majorem passionibus omnibus et conflictationibus claritatem, Apostolo [1] contestante, et dicente : Non sunt condignæ passiones hujus temporis ad superventuram claritatem, quæ revelabitur in nobis. Plane quia nunc vobis in precibus efficacior sermo est, et ad impetrandum quod in pressuris petitur, facilior oratio est; petite impensius, et rogate, ut confessionem omnium nostrum dignatio divina consummet; ut de istis tenebris et laqueis mundi nos quoque vobiscum integros et gloriosos Deus liberet; ut, qui hic charitatis et pacis vinculo copulati contra hæreticorum injurias et pressuras Gentilium simul stetimus, pariter in regnis cælestibus gaudeamus. Opto vos, beatissimi ac dilectissimi fratres, in Domino bene valere, et nostri semper et ubique meminisse. Valete. » Hactenus epistola Cypriani, data (ut apparet) hoc anno hiemis tempore; nam cum in regione percalida eos frigore quoque cruciari testetur; plane declarat, eas dicto te › pore datas esse.

52. Porro una cum litteris vir sanctissimus Cyprianus legavit ad eos Herennianum subdiaconum Lucianum (al. Lucanum), Maximum, et Amantium acoluthos ; quibus dedit etiam ad eosdem perferenda quædam fraternæ charitatis subsidia ; iisdem quoque legatis Quirinus etiam (quem illum puto, ad quem idem Cyprianus scripsit duos libros adversus Judæos, et tertium Testimoniorum) alias quoque addidit ad sublevandam ipsorum egestatem pecunias, prout litteræ ab illis redditæ ad Cyprianum testantur; quas hic attexere, haud fuerit onerosum. Suavissime enim demulcent audientium animos distentæ persecutionibus spirituales citharæ fides, fidem Christi, divini Spiritus pulsatæ plectro, sublimius personantes. Quod vero ad metalla damnatos episcopos, aliosque fideles, loco divisos invenissent litteræ Cypriani, qui eas acceperunt, ad eumdem Cyprianum separatim ab invicem rescripserunt. Nemesianus vero, Dativus, Felix, et Victor episcopi, quod simul essent, seorsum ab aliis ejusmodi dederunt litteras [1]; quibus primum totos se charitatis ardore in laudes ejus effundunt, sic exordientes :

53. « Semper magnis sensibus, pro temporis conditione, litteris tuis locutus es, Cypriane dilectissime ; quibus assidue lectis, et pravi corriguntur, et bonæ fidei homines corroborantur. Dum enim non desinis tractatibus tuis sacramenta occulta nudare; sic nos in fide facis crescere, et de sæculo homines ad credulitatem accedere. Nam quæcumque bona in multis libris tuis intulisti, nescius ipsum te nobis designasti. Es enim omnibus in tractatu major, in sermone facundior, in consilio prudentior, in patientia simplicior, in operibus largior, in abstinentia sanctior, in obsequio humilior, et in actu bono innocentior. Scis et ipse, carissime, nostrum optabile votum esse, quod te videamus doctorem et amatorem nostrum ad coronam magnæ confessionis pervenisse. Nam quasi bonus et verus doctor, quid nos discipuli secuti apud præsidem dicere deberemus, prior in Acta proconsulis pronuntiasti ; et tuba canens Dei milites cælestibus armis instructos ad congressionis prœlium excitasti ; et in acie prima pugnans, spiritali gladio diabolum interfecisti : agmina quoque fratrum hinc et inde verbis tuis composuisti ; ut insidiæ inimico undique tenderentur, et cadavera ipsius publici hostis nervis concisis calcarentur.

54. « Crede nobis, carissime, quoniam non est a centesimo præmio minor tua innocens anima; quæ nec sæculi primos impetus timuit, nec ire in exilium recusavit, nec relinquere civitatem dubitavit, nec in deserto loco commorari horruit : et quoniam multis documentum confessionis dedit, ipsa martyrium prior dixit : alios enim ad martyria facienda exemplo suo provocavit, et non tantum martyrum de sæculo jam excedentium socia esse cœpit, sed et cum futuris cælestem amicitiam copulavit. Agunt ergo tibi nobiscum damnati maximas apud Deum gratias, Cypriane dilectissime, quod litteris tuis laborantia pectora recreasti ; fustibus vulnerata membra curasti ; compedibus pedes ligatos resolvisti ; semitonsi capitis capillaturam adæquasti ; tenebras carceris illuminasti ; montes metalli in planum deduxisti ; naribus etiam fragrantes flores imposuisti ; et tetrum odorem fumi exclusisti.

55. « Fecit autem et prosecutum ministerium tuum et Quirini dilectissimi nostri, quod per Herennianum hypodiaconum, et Lucianum (al. Lucanum) et Maximum et Amantium acoluthos distribuendum misisti, quæcumque necessitatibus corporum defuerant, expediri. Simus ergo orationibus nostris alterutrum adjutores : et rogemus, sicut mandasti, ut Deum et Christum et angelos in omnibus actibus nostris habeamus fautores. Optamus te, domine frater, semper bene valere, et nostri meminisse. Saluta omnes qui tecum sunt. Omnes nostri, qui nobiscum sunt, te amant, et salutant, et videre desiderant. » Hucusque illi. Cæteri autem collegæ, Lucius episco-

[1] Rom. VIII.

[1] Apud Cypr. epist. LVIII.

pus et alii ad metalla damnati, seorsum positi, ad eumdem Cyprianum litteras [1] breviter rescripserunt in hæc verba :

56. « Exultantibus nobis et lætantibus in Deo quod nos ad congressionem armaverit, et in prælio victores sua dignatione fecerit, supervenerunt litteræ tuæ, frater carissime, quas per Herennianum hypodiaconum, et Lucianum (al. Lucanum) et Maximum et Amantium acoluthos misisti nobis ; quibus lectis, recepimus in vinculis laxamentum, in pressura solatium, in necessitate præsidium, et excitati sumus, et robustius animati ad si quid amplius fuerit pœnarum. Nam ante passionem a te sumus ad gloriam provocati, qui prior nobis ducatum ad confessionem nominis Christi præbuisti. Nos vero seculi vestigia confessionis tuæ, parem gratiam tecum speramus. Nam qui prior est in cursu, prior est et ad præmium ; et qui prior occupasti, de quo cœpisti, inde hoc nobis communicasti, demonstrans scilicet individuam charitatem, qua semper nos dilexisti ; ut, quibus unus fuit spiritus in conjunctione pacis, esset precum tuarum gratia, et una corona confessionis.

57. « Accessit autem tibi, frater carissime, ad confessionis coronam retributio operum, abundans mensura, quam accipies a domino in die remunerationis ; qui te nobis litteris tuis præsentasti, ut pectus illud tuum candidum et beatum, quod semper novimus, manifestares, et secundum latitudinem ejus nobiscum laudes Deo diceres ; non quantum nos meremur audire, sed quantum tu potes dicere. Tuis enim vocibus, et quæ minus in nobis instructa erant, exornasti, et confirmasti ad sustentationem earumdem passionum, quas patienter ferimus, securi de præmio cælesti et de corona martyrii, et de regno Dei, ex prophetia quam litteris tuis Spiritu sancto plenus spopondisti. Hoc totum fiet, dilectissime, si nos orationibus tuis in mente habueris ; quod te facere confido sicut et nos utique facimus. Accepimus itaque, frater desideratissime, id quod a Quirino et a te ipso misisti sacrificium ex omni opere mundo. Sicut et Noe obtulit Deo, et delectatus est Deus in odorem suavitatis, et respexit in sacrificium ejus ; ita et in vestrum respiciat et delectetur reddere vobis hujus tam boni operis mercedem. Peto autem, ut litteras, quas ad Quirinum facimus, transmitti præcipias. Opto te, frater carissime ac desideratissime, semper bene valere et nostri meminisse. Saluta omnes qui tecum sunt. Valete. »

58. Sed et Felix, Jader et Polianus episcopi una cum presbyteris et aliis commorantibus in Siguensi metallo, pauca hæc reddiderunt per eosdem nuntios ad Cyprianum destinatos :

« Resalutamus te, frater carissime, per Victorium Herennianum hypodiaconum, Lucianum (al. Lucanum) et Maximum fratres nostros fortes, et incolumes, adjuvantibus orationibus tuis ; a quibus accepimus oblationis nomine quantitatem una cum litteris quas scripsisti : in quibus dignatus es de verbis cælestibus nos tanquam filios confortare ; et Deo Patri omnipotenti per Christum ejus gratias egimus et agimus, quod sic confortati et corroborati sumus per tuam allocutionem ; petentes de animi tui candore, ut nos assiduis orationibus tuis in mente habere digneris ; ut confessionem vestram et nostram, quam Dominus in nobis conferre dignatus est, suppleat. Saluta omnes qui tecum commorantur. Optamus te, frater carissime, in Deo semper bene valere. Jader subscripsi, Polianus legi. Dominum meum Eutychianum saluto. » Scripserunt hæc sanctissimi illi ac præclarissimi confessores manibus obductis callis ex metalli opere ; ac proinde quot sunt apices, tot videantur esse impressa confessionis sigilla. Qui omnes in metallo consummantes agonem suum, de longo exantlato martyrio parem martyribus coronam retulerunt ; quos omnes anniversaria commemoratione Dei Ecclesia antiquitus venerata est quarto idus Septembris.

59. At non satis visum sanctissimo Cypriano, si quos ad metalla damnatos esse sciebat, esset litteris consolatus ; nisi eos etiam, quos sæviens persecutio carceri mancipasset (quorum sane ingens erat numerus inde ad supplicium duci quotidie expectantium) pari charitatis officio prosecutus, ad ipsos scriberet ejusmodi litteras [1] :

« Cyprianus Sergio, Rogatiano, et cæteris confessoribus in Domino, perpetuam salutem : Saluto vos, fratres carissimi, optans ipse quoque conspectu vestro frui, si me ad vos pervenire loci conditio permitteret. Quid enim mihi optatius et lætius posset accidere, quam nunc vobis inhærere ; ut complecterer manus illas, quæ puræ et innocentes, et Dominicam fidem servantes, sacrilega obsequia respuerunt ? Quid jucundius et sublimius, quam osculari nunc ora vestra, quæ gloriosa voce Dominum confessa sunt ? conspici etiam præsentem ab oculis vestris, qui despecto sæculo conspiciendo Deo digni extiterunt ? Sed quoniam huic lætitiæ interesse facultas non datur, has pro me ad aures et ad oculos vestros vicarias litteras mitto : quibus gratulor pariter et exhortor, ut in confessione cælestis gloriæ fortes et stabiles perseveretis ; et ingressi viam Dominicæ dignationis, ad accipiendam coronam spiritali virtute pergatis, habentes Dominum protectorem et ducem, qui dixit : Ecce ego vobiscum sum omnibus diebus usque ad consummationem mundi [2]. O beatum carcerem, quem illustravit vestra præsentia ! O beatum carcerem, qui homines Dei mittit ad cælum ! O tenebras lucidiores sole ipso, et luce hac mundi clariores, ubi modo constituta sunt Dei templa, et sanctificata divinis confessionibus membra vestra ! Nec quicquam nunc versetur in cordibus et mentibus vestris, quam divina præcepta, et mandata cælestia, quibus vos ad tolerantiam passionis Spiritus sanctus semper animavit. Nemo mortem cogitet, sed immortalitatem ; nec temporariam pœnam, sed gloriam sempiternam, etc. »

60. Tum multa subdit ex divinis Scripturis acce-

[1] Apud Cypr. epist LXXIX.

[1] Cypr. epist. LXXXI. — [2] Matt. XXVIII.

pla, quibus eos ad strenue subeundum martyrium cohortatur, ac demum hæc habet in calce : « Quam fidem nos quoque retinentes, et die ac nocte meditantes, toto corde ad Deum prompti, contemptu præsentium, futura tantummodo cogitemus, fructum regni æterni, complexum et osculum Domini, conspectum Dei, ut sequamini in omnibus Rogatianum presbyterum gloriosum senem, viam vobis ad gloriam temporis nostri religiosa virtute et divina dignatione facientem : qui cum Felicissimo fratre nostro quieto semper et sobrio excipiens ferocientis populi impetum, primum hospitium vobis in carcere præparavit, et metator quodammodo vester nunc quoque vos antecedit. Quod ut consummetur in vobis, assiduis orationibus Dominum deprecamur, ut initiis ad summa pergentibus, quos confiteri fecit, faciat et coronari. Opto vos, fratres carissimi ac beatissimi, in Domino semper bene valere, et ad coronam cælestis gloriæ pervenire. » Hæc Cyprianus, qui dum Rogatiani presbyteri tunc passi meminit, plane indicat non præteritæ persecutionis tempore, sed præsentis, has a se scriptas fuisse litteras : nam Rogatianum superstitem fuisse aliis persecutionibus, ex aliis tunc datis litteris satis manifeste apparet, sicut et Felicissimum : quorum una die passorum natalis solemnitas in tabulis ecclesiasticis consignata est septimo kalendas Novembris. Cætera autem, quæ ad Cyprianum pertinent, dicemus anno sequenti.

61. *Sabelliana hæresis.* — His de persecutione Valeriani enarratis, reliquum est, ut de oborta hoc tempore Sabelliana hæresi orationem instituamus. Dionysius episcopus Alexandrinus iisdem litteris, quas de baptismate ad Sixtum Romanum pontificem scripsisse hoc eodem anno superius dictum est, de eadem progrediente hæresi meminit. Recitat hæc ex eo Eusebius [1], cum ait : « Deinceps in eadem epistola Dionysius de hæreticis, qui Sabellium ducem habuerunt, ejusque temporibus, prodierunt in lucem, mentionem facit hoc pacto : Quoniam de erroris dogmate Ptolemaide Pentapolis jam suborto, quod plane impium est, quod detestabilem de Deo omnipotente Patre Domini nostri Jesu Christi blasphemiam continet ; quod multum falsæ doctrinæ de unigenito Filio ejus, primogenito omnis creaturæ, Verbo incarnato, complectitur; quod cæcam de Spiritu sancto ignorationem comprehendit ; ex utriusque partibus cum litteræ me certiorem facturæ, tum fratres mecum de ea re communicaturi, ad me veniebant; quasdam epistolas (ut poteram) divina largiente gratia, quo accuratius obscuras erroris latebras aperirem, conscripsi : quarum exemplaria descripta ad te misi. » Hæc ad Sixtum Dionysius.

62. Videas ex his antiquum in Ecclesia morem (quod alias sæpe attigimus) cum nova aliqua hæresis emergeret, ab episcopis ejus regionis, in qua quid hujusmodi accidisset, diligenter curari, ut cuncta quamprimum significarentur Romano Pontifici, et quæ argumento scripta essent, ad eumdem mitti solita examinari, ut nunc a Dionysio, primæ sedis post Romanum episcopo, factum apparet : Quidni id facerent minorum sedium ubique terrarum episcopi, quod a maxima omnium præstari Ecclesiæ Romanæ cognoscerent ? Viguit sane, firmaque semper ea consuetudo mansit penes Catholicos, quos una fides atque concordia in unum corpus consolidavit. Illi solum id ignorare professi sunt, qui ab Ecclesiæ capite Christo divulsi, se esse corporis e us, nempe Ecclesiæ membrum, impia rebellione negarunt. Quomodo autem idem Dionysius de iis quæ adversus Sabellium scripsit, in crimen aliquando vocatus, causam dixit apud Dionysium papam, Sixti pontificis successorem, suo loco dicendum.

63. Cæterum quod ad Sabellii hæresim pertinet : non ipse ejus impietatis auctor, sed potius dicendus est propagator : affirmant enim Patres, eum Noeto usum esse præceptore. Verum haud consentire possumus S. Epiphanio [1], qui de Noeto agens, affirmat neminem ante Noetum dicere ausum Patrem esse passum ; nam diu ante innotuerat hæresis Patripassiana, sic dicta, quod qui in Trinitate unam tantum affirmarent esse personam Patrem simul, et Filium, et Spiritum sanctum, eam passam affirmarent. Meminit Cyprianus [2] de Patripassianis, ut antiquis hæreticis; sed et ante ipsum Tertullianus [3] Patripassianos a Praxea exortos tradit. Verum altiores ejus radices ostendere possumus ex Ignatio, qui testatur suo tempore diabolum ore suorum jactasse ejusmodi impietatem, ut dicerent Patrem natum et passum ; docet enim hæc ipse de his scribens ad Philippenses [4].

64. Erat igitur Sabellii hæresis, quæ Trinitatem negaret, personarumque distinctionem exploderet; diceretque ea tantum esse nomina ad diversos effectus divinitatis insinuandos composita ; et unam tantum personam esse, quam personarum distinctione sanctissimam in una divinitatis essentia dicimus Trinitatem ; quamobrem illud deducebatur in consequentiam, ut sicut Filius, ita et Pater et Spiritus sanctus ab eis æque dicerentur (proh scelus !) incarnati et passi. Hæc erat præcipua Sabellii blasphemia, cui et alteram adjecit ex Hermogene mutuatus, nempe ut diceret materiam ingenitam esse ; testatur de eo hoc in primis Eusebius [5] ex Dionysio : hac enim ex parte, et non alia, Sabellius cum Hermogene jungebatur. Hæc de Sabellio et Sabellianis, eorumque hæresis origine altius repetita.

65. Verum impietatem hanc Sabellium a Noeto didicisse cum omnes affirment, scribit de Noeto Epiphanius [6] in hæc verba : « Alius rursus post hunc (Bardesanem scilicet) Noetus nomine surrexit non ante multos annos, sed ante hoc nostrum tempus centum triginta plus minus annis, Asianus, urbe Ephesi existens : qui alieno spiritu ductus, voluit a se ipso, quæ neque prophetæ, neque Apostoli, neque

[1] Euseb. lib. VII. c. 5.

[1] Epiph. hæres. LVII. — [2] Cypr. epist. LXXIII. — [3] Tertul. de præscr. cap. ult. et adv. Prax. c. 1. — [4] Ignat. epist VIII. — [5] Euseb. de præparat. Evangel. lib. VII. c. 8. — [6] Epiph. hæres LVII.

Ecclesia ab initio obtinuit, neque cogitavit, dicere et docere; hic a se ipso insaniæ elationibus sublevatus, ausus est dicere : Patrem passum esse. Insuperque ad majorem fastum ac dementiam elatus, se ipsum dixit esse Moysem, et fratrem suum Aaron. Verum interim dum hæc fama de ipso ferebatur, beati Ecclesiæ presbyteri accitum ipsum de his omnibus examinabant; et an hanc blasphemiam de Patre protulisset, interrogabant. Ipse vero primum quidem negabat coram presbyteris constitutis, eo quod nemo ante ipsum horrendam ac perniciosam hanc amarulentiam evomuisset : postea vero ex rabie, quam habebat, in alios quosdam immittens (ut ita dicam) et secum decem viros trahens, in majorem arrogantiam et temeritatem elatus ac audax factus, palam deinceps hæresim docuit.

66. « Rursum itaque idem presbyteri accitum ipsum, et homines illos ab ipso corruptos, de iisdem rursum interrogabant. Ipse vero cum seductis ab ipso perfricta fronte deinceps palam contradicebat, dicens : Quid enim mali feci ? Unum Deum glorifico, unum novi et non alium præter ipsum genitum passum, mortuum. Ubi igitur in his permansisset, expulerunt ipsum de Ecclesia una cum discipulis suis. Moritur autem idem paulo post una cum proprio fratre non velut Moyses in gloria, neque ipsius frater Aaron ille sepultus est in honore : abjecti enim sunt velut transgressores, et nemo ex piis ipsos cooperuit. Postea vero sequaces ejus, mente corrupti, corroborarunt hoc dogma, per ea subducti quibus etiam præceptor ipsorum ab initio. » Hæc Epiphanius de Noeto, quem Theodoretus[1] non Ephesium, sed Smyrnensem patria fuisse tradit; qui eam hæresim ab Epigonio quodam primo excogitatam fuisse dicit. Discrepat in eo Philastrius [2], ab Epiphanio, qui Noeti fratrem non Aaron, sed Eliam ab eo fuisse dictum testatur.

67. Ex dictis Noeti discipulis, qui impietate reliquos antecelluit, Sabellius fuit, ex Ptolemaide Libyæ (ut dictum est) oriundus. Factus hic potentissimus impii dogmatis propugnator, multos sibi sectarios cito conjunxit; usque adeo, ut non Ptolemaide tantum aliisque proximis locis impiam hæresin proposuerit, sed longius in Macedoniam quoque diffuderit, imo et in Urbem se quoque furtim immiserit. Porro hi eo quod non possent divinis Scripturis mendacia omni ex parte fulcire, Ægyptiorum pseudoevangelio et aliis apocryphis libris utebantur; ut de illis scribens Epiphanius [3] tradit. Miratur S. Augustinus [4], cum iidem esse videantur Noetiani et Sabelliani, cur tam Epiphanius, quam Philastrius, eos ab invicem distinctos posuerint. Plane accidit sæpe, unius hæresis diversa solere esse nomina : quod de Montanistis, Donatistis, Pelagianis, et aliis evenisse idem tradit.

68. Quod rursus ad hanc rem pertinet; contigit ut S. Gregorius Thaumaturgus, Ecclesiæ Neocæsariensis episcopus, his prope temporibus commentarium illum de Expositione fidei adversus Ælianum conscripserit; quo ut illatam ab illo calumniam confutaret, qua dicebat Christianos plurium deorum esse cultores, eo quod Trinitatem colerent personarum; dum gentilem hominem sic insultantem arguit unam essentiam divinam ethnico homini demonstrare conatus, quibusdam impropriis vocibus visus est divinas confudisse personas, ac hæresi favisse Sabellii. Sed S. Basilius[1], eum excusans, sic ait : « Quod Gregorius in expositione fidei dixerit, Patrem et Filium juxta mentis quidem considerationem duos esse, hypostasi vero unum : hoc autem non dogmatice, sed contentiose in disputatione adversus Ælianum dictum esse, intelligere nequiverunt, qui propter intelligendi subtilitatem beatos sese reputant : in qua concertatione multi sunt eorum, quæ descripta sunt, lapsus; quemadmodum, si Deus volet, ex ipsis verbis ostendemus. Quandoquidem sane qui gentilem ad credendum persuadere nititur, is non putat sibi circa verba exactius disceptandum esse; sed alicubi consuetudini ejus, quem ad fidem inducit, nonnihil condonat, dummodo principalibus ac necessariis non reluctetur. Quapropter et multas invenias illic voces, quæ jam hæreticis plurimum addant roboris, utpote, Creatura, et Factura, ac si quid aliud ejusmodi est. » Hæc Basilius, qui eadem epistola ad Neocæsariensem Ecclesiam scripta, cum superius hæc ait : « Sabellii namque pestem olim quidem motam, traditione vero Magni Gregorii consopitam, renovare conantur. » Satis aperte declarat ipsum Gregorium sententiam suam adversus Sabellium probe reliquisse testatam. Quo modo autem Dionysius eumdem Sabellium confundentem personas scriptis suis exagitans, in distinguendis eisdem personis visus sit eas interdum etiam substantia divisisse, ac proinde Arianis arma parasse, paulo post suo tempore et loco dicturi sumus.

69. *Qui Angelici, qui Apostolici dicti hæretici.* — Quod vero S. Epiphanius inter Noetum atque Sabellium ejus discipulum aliquas recenseat hæreses; eas his ipsis temporibus emersisse, facile potest intelligi. Jam diximus de ea quæ a Valesio provenit Eunuchorum secta, et quæ a Novatiano exorta est hæresis Catharorum : quibus qui subduntur hæretici, Angelici nominati, quo auctore sint progressi, S. Epiphanius non meminit : obscuri plane, quorum tantummodo nomen ad se pervenisse ipse testatur; quippe quorum secta ad modicum temporis spatium duraverit, citiusque extincta fuit, quam nomen ejus cum auctore latius potuerit diffamari : nam nec quæ essent eorum dogmata, tradit se habere potuisse comperta; ait enim [2] : « At vero quam ob causam id hæresis nomen accepit, nescimus; sive ex eo quod aliqui mundum ab angelis factum esse dicunt, et ipsa hoc asserens hoc nomine appellata est, non possum dicere; sive quod se ipsos in ordine angelorum esse jactant, et vitam eminentissimam degant, neque hoc affirmo; sive etiam a loco nomen acceperunt; nam

[1] Theodor. hæret. fab. lib. III. — [2] Philastr. de hæres. c. LIII. — [3] Epiph. hæres. LXII. — [4] August. de hæres. c. 4.

[1] Basil. epist. LXIV. — [2] Epiph. hæres. LX.

locus quidam est Angelina, ultra Mesopotamiam regionem situs. » Hæc Epiphanius. At S. Augustinus [1] Angelicos dicit in angelorum cultum fuisse inclinatos. Quinam autem olim receptus quive improbatus fuerit jam ab Apostolorum temporibus angelorum cultus, jam satis primo Annalium tomo diximus.

70. Post Angelicos S. Epiphanius [2] hæreticos ponit Apostolicos, quos putat germen fuisse Encratitarum et Catharorum, hoc se nomine appellantes ob exactum disciplinæ studium : sed et Apotacticos se dici voluisse tradit, a renuntiatione, eo quod bonorum possessionibus renuntiaverint. At non in hoc error ipsorum ; sed quod renuntiantes ipsi damnarent cæteros qui ea possiderent, itidemque ipsi cælibes rejicerent nuptiis obligatos; de quibus hæc S. Augustinus [3] : « Isto se nomine arrogantissime vocaverunt; eo quod in suam communionem non reciperent utentes conjugibus, et res proprias possidentes; quales habet Catholica Ecclesia et monachos et clericos plurimos : sed ideo isti hæretici sunt, quoniam se ab Ecclesia separantes, nullam spem putant eos habere, qui utuntur his rebus, quibus ipsi carent. » Hæc Augustinus. Porro usos fuisse ejusmodi hæreticos ad suam impietatem roborandam Actis Andreæ ac Thomæ ab Ecclesia rejectis, S. Epiphanius tradit [4], ex quibus nuptias et bonorum temporalium usum perperam didicerint improbare. Sic enim egregie ait :

71. « Habet quidem Ecclesia renuntiationem, sed non abominatur nuptias; et habet inopiam, sed non attollitur adversus eos qui juste possident et quæ ex propriis parentibus habent, quæ sibi ipsi et egentibus sufficiant. Et abstinentes quidem multi a cibis, sed non inflantur contra non abstinentes : Qui enim edit, non edentem non spernat [1]; » ac subdit : « Vides unam concordiam, et unam spem, et unam fidem in Ecclesia unicuique gratificantem juxta propriam facultatem, et juxta proprium laboris certamen. Similis est autem S. Dei Ecclesia navi; navis autem non ex uno ligno constat, sed ex diversis; et carinam quidem ex uno ligno habet, sed non uno modo; anchoras autem ex alia materia; mali item et tabulata et puppis partes, parietumque ac transtrorum, velorum item, ac remorum, etc. » Hæc Epiphanius; atque de Apostolicis satis, quorum numerum haud multum crevisse ait; quippe qui sæpius pullulantes, æque semper pulsi sunt, secundum quod a Domino dictum fuit : « Omnis plantatio, quam non plantavit Pater meus, eradicabitur [2] : » cum alioqui paupertas et continentia in agro Ecclesiæ semel legitime seminatæ, amplissimos semper in horrea Domini proventus inferant, et fœcundis germinibus latissime propagentur.

[1] Aug. de hæres. c. 39. — [2] Epiph. hæres. LXI. — [3] Aug. de hæres. c. 40. — [4] Epiph. hæres. LXIV.

[1] Rom. XIV. — [2] Matt. XV

Anno periodi Græco-Romanæ 5750. — Olymp. 259. an. 1. — Urb. cond. 1010. — Jesu Christi 257. secundum Baronium 260. — Sixti papæ 1. — Valeriani et Gallieni impp. 5.

1. *Quinquennalia Valeriani et Gallieni.* — Ad num. 1. Coss. *P. Licinius Valerianus Aug. IV*, et *P. Licinius Gallienus Aug. III.* Baronius, qui præsentem annum sextum Gallieni esse credebat, ait : « Est nummi vetus inscriptio, qua cum Gallieni tertio consulatu tribunitia potestas sextum ponitur iterata, » recte quidem, nec nummus improbandus « plane significans, tertium consulatum Gallieni in annum sextum ejus imperii contigisse. » Sed hæc inscriptio, ut habet Pearsonius in Annalibus Cyprianicis hoc anno, nec plane, nec ullo modo hoc significat. Tertius enim Gallieni consulatus cum singulis annis tribunitiæ potestatis conjungendus fuit, donec quartum consul esset. Tres autem anni post consulatum Gallieni tertium, et ante ejusdem quartum interfuerunt, ut ex Fastis certissimum redditur. Quinto itaque imperii sui anno, Christi vero CCLVII, Valerianus quartum, et Gallienus tertium inierunt consulatum, et quidem juxta secundam consulatuum Cæsareorum regulam, ad quinquennalia scilicet exhibenda. Valerianus Augustei et Gallienus Cæsarei imperii. Quo ex consulatu, quinquennalibusve intelligimus, Valerianum et Gallienum anno CCLIII imperandi initium fecisse, et hoc anno persecutionem excitatam esse. In Dissert. Hypatica, parte II, cap. 12, num. XI, retuli nummum Gallieni trib. pot. V et consulatu III notatum, cum hac epigraphe in postica, *Secur. tempo. m.* 5. Verum per errorem; sunt enim

partes duorum diversorum nummorum, non vero unius. Persecutionem vero hoc anno cœpisse certum esse debet.

2. *Martyrium S. Stephani papæ* (1). — A num. 2 ad 7. Sancti *Stephani* papæ obitus accurate hoc anno a Baronio consignatus. Recte enim in libro Pontificali sedisse dicitur *usque Valeriano IV, et Gallieno III*. Obiit secundo die mensis Augusti. In Indiculo quippe *Depositionis* episcoporum apud Bucherium legitur : « Quarto nonas Augusti Stephani in Catlisti. » In Chronico quidem auctiori veterum Pontificum dicitur : « Sepultus in cœmeterio Callisti via Appia, III nonas Augusti. Cessavit episcopatus dies viginti duos, » quia scilicet auctor illius Chronici diem, quo sepulturæ *Stephanus* mandatus, non vero quo ad Deum migravit, notat. *Sixtus* die vicesimo quarto Augusti, aut circiter, in ejus locum subrogatus. *Stephano* duæ adscribuntur Decretales, quæ viris doctis adulterinæ habentur. Prima est ad Hilarium episcopum, et incipit cum verbis Leonis primi epistola XLVI, juxta veterem ordinem : « Quanquam sperem, dilectionem tuam ad omne opus bonum, etc., » in eaque habentur plura testimonia ex Codice Theodosiano, aliisque desumpta. Secunda est ad universos episcopos, incipitque cum verbis Leonis I epistola XL, juxta veterem ordinem; meminit *patriarcharum*, quod nomen Stephani tempore nondum usurpatum, refertque loca ex epistolis XXV et XXVI Bonifacii, et aliorum.

3. *Macrianus auctor persecutionis.* — Baronius anno elapso scribit auctorem, qui Valerianum impulit, ut adversus Christianos persecutionem excitaret, fuisse magum Ægyptium, et eum ipsum, qui persecutionem illam, quæ Decianam prævertit Alexandriæ movit. Verum stylus Dionysii Alexandrini tam illic, quam hic rhetoricus, recteque a Valesio et Pearsonio intellectus. Sic loquitur Dionysius de Valeriano in Epistola ad Hermammonem, apud Eusebium : ἀποσκευάσασθαι δὲ παρέπεισεν αὐτὸν ὁ διδάσκαλος, καὶ τῶν ἀπ' Αἰγύπτου μάγων ἀρχισυνάγωγος, id est : « Magister autem et magorum, qui ex Ægypto erant, archisynagogus, Valeriano persuasit, ut Christianos desereret atque rejiceret. » Magister ille, neque magus, neque Ægyptius fuisse dicitur, sed magorum ex Ægypto archisynagogus, hoc est, maximus patronus, utpote qui illis frequenter et familiariter usus est, et auctoritate sua, qua pollebat apud imperatorem maxima, protexit. Erat autem iste non alius, quam notissimus ille *Macrianus*, eo nomine ab ipso Dionysio statim indigitatus; qui a magis admonitus, fore se aliquando imperatorem, et novarum rerum exinde cupidus, hanc illis gratiam rependit, ut Christianis, qui illorum malis artibus maxime adversati sunt Valerianum infensum reddiderit. Hoc volunt illa verba Dionysii : Καλὰ γοῦν αὐτὸς Μακριανὸς τῆς ἐλπιζομένης βασιλείας προσήνεγκε χαριστήρια, id est : « Egregiam vero gratiam ob speratum imperium et præclara munera Macrianus eis obtulit. » Et paulo post : ὁ μὲν γὰρ Οὐαλεριανὸς εἰς ταῦτα ὑπὸ τούτου προαχθεὶς, εἰς ὕβρεις καὶ ὀνειδισμοὺς ἐκδοθεὶς, id est : « Etenim Valerianus ad hujusmodi facinora ab hoc homine (Macriano nempe) impulsus, contumeliis et opprobriis expositus fuit, » secundum Prophetam; nempe cum a Persis caperetur. Et vero non tantum hominem diserte nominavit; sed et in illo nomine lusit Dionysius. Nam cum eum Καθολικὸν aliquando fuisse, nempe summæ rei *rationalem*, et tamen nihil rationale aut catholicum sensisse ludens dixisset, in eodem genere scribendi pergit : « Alienum autem et extorrem se a misericordia Dei fecit, et quam longissime a sua se salute fugavit, in hoc exprimens veritatem nominis sui, » quod scilicet ἀπὸ τοῦ μακρὸν deductum esse voluit. Hic certe *Macrianus*, quo nemo eo tempore sapientior ducum habebatur, hic vir tantus in Republica Romana, non magus Ægyptius, cum Valerianus periculosissimo tempore optimos duces quæreret, ei facile persuasit, ut Christianos desereret et ad surgentium bellorum impetus quamprimum præpararet.

4. *Dionysius in exilio varias scribit epistolas.* — A num. 9 ad 19. Dionysius Alexandrinus episcopus Alexandria per Æmilianum præfectum pulsus, et in *Cephro* constitutus ad *Sixtum* secundam suam de Baptismo scribit epistolam : primam enim ad *Stephanum* miserat. Scribit etiam ad *Philemonem* Romæ presbyterum quartam; eodemque tempore utramque, quo scripsit ad Sixtum secundam, ut patet ex litteris ad Sixtum datis lib. 7, cap. 7. Scripserat quidem ante ad *Philemonem* et *Dionysium* Romanum, sed breviter, dum illi *Stephano* adhærebant; unde illæ epistolæ non extant : nunc autem copiosius sub Sixto scripsit. Baronius epistolam ad *Philemonem*, cujus pars insignis extat cum altera ad Dionysium presbyterum, tradit exaratam et missam esse sub pontificatu Stephani; sed contra mentem ipsius Dionysii Alexandrini, qui breviter tantum ad *Philemonem* se scripsisse sub Stephano indicat; cum fuerit hæc epistola, ut ex ipsis fragmentis patet, sane prolixa. Sic enim, cum haud pauca recitasset, loquitur Eusebius : « Rursus autem, cum quæstionem abunde ventilasset, hæc addit, *vel*, subdit, *non vero*, concludit in hunc modum, » ut Valesius perperam interpretatur. Qua de re legendus Pearsonius citatus, qui etiam existimat, sub hujus anni finem Dionysium quintam ordine ad *Sixtum* scripsisse epistolam de baptismo, quæ quoad ipsum Sixtum secunda erat; quam inverso ordine Baronius, creato Sixto Romano pontifice quasi statim scriptam adducit.

5. *S. Cyprianus in exilium mittitur.* — A num. 33 ad 40. Tricesimo Augusti die, S. Cypriani confessio secuta est, ut referunt ejus Acta : « Imperatore Valeriano quartum, et Galtieno tertium coss., tertio kalendarum Septembrium, etc. » Hanc autem Cy-

(1) Plerique alii assentiuntur, hoc anno *Stephani* martyrium contigisse, ii præsertim, qui Concilium Carthaginense III de iis, qui de hæresi ad Ecclesiam veniunt, quod Epistolam Stephani ad Cyprianum proxime excepit, habitum volunt A. D. 256, hinc recte in lib. Pontificali adnotari, *Stephanum* passum *Valeriano IV, et Gallieno III coss.*, nempe A. D. 257, qua quidem ratione recte componuntur *quatuor* pontificatus *anni*, qui ei in Bucheriano catalogo tribuuntur.
MANSI.

priani confessionem primam omnino fuisse in Africa sub hac Valeriani persecutione factam, testantur litteræ a confessoribus reliquis ad ipsum postea scriptæ, qui habent, eum « primos impetus non timuisse, et in acie prima » pugnantem spiritali gladio diabolum interfecisse, unde colligitur, hanc Valeriani persecutionem in Africa ante mensem Augustum non cœpisse. Locus exilio destinatus erat *Curubis*, ut testantur Pontius, Acta passionis et S. Augustinus : erat autem *Curubis* in Zeugitana provincia sub jurisdictione proconsulis posita. Decimo quarto Septembris ad hunc locum exilio destinatum, comitante Pontio diacono deductus est, eodem mensis die, quo post anni spatium passus est. Quamobrem, inquit Pearsonius citatus, nihil inter Sixtum et Cyprianum commercii legitur, quod sententiam de undecim mensibus pontificatus Sixti maxime confirmat.

DIONYSII ANNUS 1. — CHRISTI 261.

1. *Sixti papæ, Gaudentii atque Hippolyti martyrium.* — Ducentesimus ac sexagesimus primus volvebatur Christi Domini nostri annus, consulibus Aurelio Memmio Fusco et Pomponio Basso; cum octavo idus Augusti, Sixtus papa, ubi sedisset annum unum minus diebus decem et octo in cœmeterio positus, capite truncatus, martyrio coronatus est : novoque a Valeriano absente dato ad senatum rescripto, persecutio in Christianos acrior sæviorque decreta est. Extant tum de Valeriani rescripto, tum de Sixti martyrio ad Successum episcopum Cypriani in exilio agentis litteræ in hæc verba [1] :

2. « Ut non vobis incontinenti scriberem, frater carissime, illa res fecit; quod universi clerici, sub ictu agonis constituti, recedere istinc omnino non poterant, parati omnes pro animi sui devotione ad divinam et cælestem gloriam. Sciatis autem eos venisse, quos ad Urbem propter hoc miseram, ut quomodocumque de nobis rescriptum fuisset, exploratam sibi veritatem ad nos referrent. Multa enim varia et incerta opinionibus ventitantur : quæ autem sunt in vero, ita se habent : Rescripsisse Valerianum ad senatum, ut episcopi et presbyteri et diacones incontinenti animadvertantur : senatores vero, et viri egregii et equites Romani, dignitate amissa, etiam bonis spolientur; et si ademptis facultatibus christiani esse perseveraverint, capite quoque mulctentur : matronæ, ademptis bonis, in exilium relegentur : Cæsariani quicumque vel prius confessi fuerant, vel nunc confessi fuerint, confiscentur, et vincti in Cæsarianas possessiones descripti mittantur. Subjecit etiam Valerianus imperator orationi suæ exemplum litterarum quas ad præsides provinciarum de nobis fecit : quas litteras quotidie speramus venire, stantes secundum fidei firmitatem ad passionis tolerantiam; et expectantes de ope et indulgentia Domini vitæ æternæ coronam.

3. « Sixtum autem in cœmeterio animadversum sciatis, octavo iduum Augustarum die et cum eodem Quartum. Sed et huic persecutioni quotidie insistunt præfecti in Urbe, ut, si qui sibi oblati fuerint, animadvertantur, et bona eorum fisco vindicentur. Hæc, peto, per vos et collegis nostris innotescant, ut ubique hortatu eorum possit fraternitas corroborari, et ad agonem spiritalem præparari : ut singuli ex nostris non magis mortem cogitent, quam immortalitatem; et plena fide ac tota virtute Domino dicata, gaudeant magis, quam timeant in hac confessione, in qua sciunt Dei et Christi milites non perimi, sed coronari. Opto te, frater carissime, semper bene valere. » Hæc Cyprianus.

4. In cœmeterio quidem Callisti capite truncatum fuisse Sixtum papam, et cum eo Quartum, aliosque itidem Romanæ Ecclesiæ ministros eadem die Romæ fuisse martyrio coronatos, docent ecclesiastica monumenta [1], quibus hi nominati habentur, Felicissimus et Agapitus diaconi, Januarius, Magnus, Innocentius, et Stephanus subdiaconi : quorum mentio a Cypriano idcirco prætermissa videtur, quod non eodem loco, quo Sixtus, passi videantur; nam quod Sixtus in cœmeterio Callisti passus dicatur atque sepultus, hi vero in cœmeterio Prætextati sepultura donati : diversis quoque locis passi esse noscuntur. At qui de Sixti et Quarti, qui cum eo erat, martyrio, ad Cyprianum festinanter nuntii redeuntes retulerunt; cæteros omnes eadem die in Urbe passos, haud facile compertos habuisse videntur.

[1] Cypr. epist. LXXXII.

[1] Martyrol. Rom. die 6 August.

5. Quod vero ad ejusdem Sixti martyrium spectat, unus Prudentius [1] eum cruci affixum tradit his versibus :

Jam Sixtus affixus cruci,
Laurentium flentem videns
Crucis sub ipso stipite; etc.

Sed id ab aliis minime confirmatur. Cum autem priori Valeriani edicto vetiti Christiani essent ingredi cœmeteria, Sixtum, ceu legis transgressorem, eodem in cœmeterio, ubi visus esset in legem peccasse, capite truncandum, præfectus, ad absterrendos cæteros a cœmeteriorum latebris, consulto præcepit.

6. Post triduum a Sixti martyrio, nempe quarto Idus Augusti, primarius diaconorum Laurentius, clarissimus athleta fidei, illustre certamen obiens, post diversa tormenta, demum craticulæ impositus, igne assatus, insignem martyrii coronam consecutus, admiranda plane animi virtute de persecutorum perfidia triumphavit. Extant ejus Acta, quæ quod præ sui excellentia, diverso scriptorum genere contestata, nempe oratione soluta sanctorum Patrum encomiis celebrata, atque poesi egregie decantata, quodque ore omnium pervulgata, et auribus illapsa noscantur, hic prætermittimus recensere : sed ea tantum ex iisdem ab Ambrosio [2] recitata, quæ et ad Sixti martyrium pertinent, hic describere, operæ pretium existimamus. Ait ergo :

7. « Non prætereamus S. Laurentium, qui, cum videret Sixtum episcopum suum ad martyrium duci, flere cœpit, non passionem illius, sed suam remansionem. Itaque his verbis appellare cœpit : Quo progrederis sine filio pater? Quo, sacerdos sancte, sine diacono properas? Nunquam sacrificium sine ministro offerre consueveras. Quid in me ergo displicuit, pater? Num degenerem probasti? Experire certe utrum idoneum ministrum elegeris; cui commisisti Dominici sanguinis dispensationem; cui consummandorum consortium sacramentorum, huic consortium tui sanguinis negas? Vide ne periclitetur judicium tuum, dum fortitudo laudatur : abjectio discipuli, detrimentum est magistri. Quid? quod ipsi illustres et præstantes viri discipulorum certaminibus, magis quam suis vincant? Denique Abraham filium obtulit, Petrus Stephanum præmisit : et tu, pater, in filio ostende virtutem tuam; offer quem erudisti, ut securus judicii tui, comitatu nobili pervenias ad coronam.

8. « Tunc Sixtus : Non ego te, fili, derelinquo ac desero; sed majora tibi debentur certamina. Nos quasi senes levioris pugnæ cursum recipimus; te quasi juvenem manet gloriosior de tyranno triumphus; mox venies, flere desiste : post triduum me sequeris : inter sacerdotem et levitam medius hic numerus decet : non erat tuum sub magistro vincere, quasi adjutorium quæreres. Quid consortium passionis meæ expetis? totam tibi hæreditatem ejus dimitto. Quid præsentiam meam requiris? infirmi discipuli magistrum præcedunt, fortes sequuntur, ut vincant sine magistro qui jam non indigent magisterio. Sic et Elias Eliseum reliquit. Tibi ergo commendo nostræ virtutis successionem. » Hucusque S. Ambrosius; qui et alibi [1] declarat, non fuisse clementiæ judicis, ut ejus differretur martyrium; sed avaritiæ præsidis, ut thesauros Ecclesiæ, cujus minister erat, ab eo requisitos abriperet. Hæc omnia ex Ambrosio recitata, ab aliis quoque Patribus repetita nempe Augustino, Maximo Taurinensi, Leone papa, Petro Chrysologo, Prudentio, et aliis egregie testata habentur. Quæ autem Laurentii Acta a Metaphraste sunt recitata, haud sane pristina illa a notariis excepta videntur, sed ab aliquo alio scripta, quibus et quæ ab Ambrosio vel aliis de S. Laurentio scripta essent, una texuerit; siquidem nonnulla habent quibus historica veritas refragatur. Porro ipsum S. Laurentium fuisse Hispanum, in rebus gestis S. Damasi, quæ in Ecclesiis recitari consueverunt, expressum habetur; de cujus consanguineis, qui res Hispaniarum prosecuti sunt, agunt.

9. Quod vero multorum testificatione tum Sixtus, tum etiam Laurentius in persecutione Decii passus dicatur, quos constat hoc anno sub dictis consulibus martyrio occubuisse; unde error irrepserit, pluribus demonstravimus in Notationibus ad Martyrologium Romanum appositis, quas consulat qui hæc cupit. Sic igitur Sixtus, cum hoc anno, dicta die, constet consummasse martyrium; nec annum integrum in sede egisse, videri potest. Quamobrem, respectu habito ad tempus quo sedit Stephanus, et ingressus est Sixtus, erroris arguuntur, qui longum tempus tribuunt Sixti sedi, pluresque ei quam unam ordinationem adscribunt, quod Eusebius ejus sedem prorogatam dicit usque ad annos octo, quod habet in Chronico; vel annos undecim, quod in Historia [2] tradit; ubi videtur plane hallucinatus, et (ut existimo) numerasse loco mensium annos. Undecimum enim mensem exegisse, et duodecimum Sixtum auspicatum in sede fuisse, deducta superius ex consulibus exacta temporis ratio perspicuum satis reddit. Fecit ergo unam tantummodo ordinationem, non duas, ut perperam ponitur in libro de Romanis Pontificibus, qua creavit presbyteros quatuor, diaconos septem, et episcopos per diversa loca duos. Sepultus est (ut idem habet liber) in cœmeterio Callisti, via Appia, et sex diaconi ejus in cœmeterio Prætextati, via Aurelia (al. Appia) : beatus vero Laurentius sepultus est via Tiburtina in crypta, in agro Verano, quarto idus Augusti.

10. Triduo post S. Laurentium passus est Romæ Hippolytus miles; cui in hoc illud profuit nomen, ut, quod vocaretur Hippolytus, instar Hippolyti illius, qui Phedræ novercæ insidiis proditus est, equis et ipse discerpi indomitis juberetur. Passa est tunc et Concordia ejus nutrix, quæ inter cruciatus feliciter animam exhalavit. Sed et qui corpus Hippolyti sepulturæ mandarunt, occisi sunt quoque Irenæus atque Abundius; quorum omnium certus natalis dies in

[1] Prudent. hymn. II. — [2] Ambr. de offic. l. I. c. 41.

[1] Ambr. de Offic. lib. II. c. 28. — [2] Euseb. lib. VII. c. 22.

tabulas ecclesiasticas relatus habetur. Cessavit episcopatus Sixti dies triginta quinque. Substitutus est in locum ejus die duodecima Septembris Dionysius ex monacho : solitariam enim vitam aliquando egit.

11. Qui aliam [1] rationem inierunt temporis vacationis sedis Sixti, in sequentem annum producunt Dionysii ordinationem, ea scilicet ratione, quod in libro de Romanis Pontificibus dicatur Dionysius sedisse temporibus Æmiliani et Bassi, nempe anno sequenti. Verum primus ibi sedis annus, non sedis principium, videtur esse descriptus : nam quod tam diu Sixti sedes vacaverit, nulla est penes antiquos memoria. Creatum Dionysium, consecratum fuisse a Maximo episcopo Ostiensi, habent Acta S. Laurentii prope finem. Sane quidem antiqui moris fuisse, ut Romanus episcopus consecraretur ab episcopo Ostiensi, auctor est S. Augustinus [2] in Breviculo collationum cum Donatistis.

12. *Acta passionis S. Cypriani, ac de eodem elogia.* — Hoc eodem anno, iisdemque consulibus Pomponio Basso et Aurelio Fusco, decimo octavo kalendas Octobris, S. Cyprianus episcopus Carthaginensis apud Carthaginem obtruncatione capitis nobili corona martyrii decoratur. Quomodo autem hæc se habuerint, Pontius [3] diaconus, qui aderat, in hæc verba rem gestam memoriæ commendavit : « Ordinatis ergo tam pie rebus, et sic voluntate disposita, proximabat dies crastinus (nempe secundum acceptam divinitus visionem anni finis, et æterni diei beata requies). Jam de Sixto bono et pacifico sacerdote, ac propterea beatissimo martyre ab Urbe nuntius venerat : sperabatur jam jamque carnifex veniens, qui devota sanctissimæ victimæ colla percuteret; et sic erant omnes dies illi quotidiana expectatione moriendi, ut corona singulis posset adscribi. Conveniebant interim plures egregii et clarissimi ordinis et sanguinis, sed et sæculi nobilitate generosi; qui propter amicitiam ejus antiquam, secessum subinde suaderent; et, ne parum esset nuda suadela, etiam loca, in quæ secederet, offerebant. Ille vero jam mundum, suspensa ad cælum mente, neglexerat; nec suadelis blandientibus annuebat. Fecisset fortasse tum etiam, quod a pluribus fidelibus petebatur, si et divino imperio juberetur.

13. « Sed nec illa sublimis tanti viri gloria sine præconio transeunda est, qua jam sæculo tumescente, et de fiducia principum infestationem nominis anhelante, ille servos Dei (prout dabatur occasio) exhortationibus Dominicis instruebat, et ad calcandas passiones hujus temporis, contemplatione superventuræ claritatis animabat. Videlicet tanta illi fuit sacri cupido sermonis, ut optaret sic sibi passionis vota contingere, ut, dum de Deo loquitur, in ipso sermonis opere necaretur. Et hi erant quotidiani actus destinati ad placentem Deo hostiam sacerdotis. » Hæc Pontius. Sed et testimonio ipsius etiam Cypriani constat nihil antiquius penes eum fuisse, quam Dei verbum assiduo prædicare; quippe qui soleret quotidie illud populo annuntiare, ut ipse in exordio libri de Disciplina et bono pudicitiæ tradit, dum ait : « Semper enitor vel maxime quotidianis Evangeliorum tractatibus aliquando vobis fidei et scientiæ per Dominum incrementa præstare. Quid enim aliud in Ecclesia Domini utilius geri, quid accommodatius officio episcopi potest inveniri, quam ut doctrina divinorum per ipsum insinuata collataque verborum, possint credentes ad repromissum regnum pervenire cælorum? hoc certe mei et operis et muneris quotidianum votivum negotium, absens licet, obtinere connitor. » Hæc ipse, per litteras, exhibens quotidianum pensum, quod præsens tunc reddere minus posset; qui verbo Dei semper intentus, inter concionandum extremum diem claudere haberet in votis.

14. « Cumque Cyprianus (addunt Acta [1]) diu ibidem moraretur, successit Aspasio Paterno proconsuli Galerius Maximus proconsul; qui S. Cyprianum episcopum ab exilio revocatum sibi jussit præsentari. Cumque Cyprianus sanctus martyr electos a Deo de civitate Curubitana, in qua exilio, præcepto Aspasii Paterni tunc proconsulis, datus fuerat, regressus esset in sacro præscripto; in hortis suis manebat. Inde quotidie sperabat venire ad se, sicut illi ostensum fuerat. » Hæc ibi. Contigit autem dum illic moraretur, ad ipsum perferri nuntium, ut perduceretur Uticam, ubi ageret proconsul, ut ibidem capitis subiret supplicium. Quod cum ipse accepisset; quia iniquo animo ferret, se alibi, quam in Ecclesia sua martyrio coronari; ut, quod sciret jussum esse, vitaret; paululum secessit, donec scilicet proconsul reverteretur Carthaginem; tunc se proditurum, cum se sciret Carthaginem ad proconsulem perducendum. Ne autem in deteriorem partem animi sui consilium de secessione quis acciperet, perbrevem ad suos tunc scripsit epistolam [2], qua mentis suæ initium propositum aperit. Hæc est omnium novissima Cypriani epistola, quam martyrii jam candidatus, martyrque designatus, conscripsit his verbis :

15. « Cyprianus presbyteris et diaconibus et plebi universæ salutem. Cum perlatum ad nos fuisset, fratres carissimi, frumentarios esse missos, qui me Uticam perducerent, et consilio carissimorum persuasum esset, ut de hortis nostris interim secederemus; justa interveniente causa, consensi; eo quod congruat, episcopum in ea civitate, in qua Ecclesiæ Dominicæ præest, illic Dominum confiteri, et plebem universam præpositi præsentis confessione clarificari. Quodcumque enim sub illo confessionis momento confessor episcopus loquitur, aspirante Deo, ore omnium loquitur. Cæterum mutilabitur honor Ecclesiæ nostræ tam gloriosæ, si ego, episcopus alterius Ecclesiæ præpositus, accepta apud Uticam super confessione sententia, exinde martyr ad Dominum proficiscar; quandoquidem ego et pro me et pro vobis apud vos confiteri, et ibi pati, et exinde

[1] Euseb. lib. VII. c. 22. — [2] August. in Brevic. collat. diei 3. c. 16. — [3] Pont. in Vita S. Cypr.

[1] Acta pass. S. Cypr. — [2] Cypr. epist. LXXXIII.

ad Dominum proficisci, orationibus continuis deprecer, et votis omnibus exoptem et debeam.

16. « Expectamus ergo hic in secessu abdito constituti adventum proconsulis Carthaginem redeuntis; audituri ab eo quid imperatores, sub christianorum laicorum et episcoporum nomine mandaverint : et dicturi, quod ad horam dici voluerit. Vos autem, fratres carissimi, pro disciplina, quam de mandatis Dominicis a me semper accepistis, et secundum quod, me tractante, sæpissime didicistis, quietem et tranquillitatem tenete; nec quisquam vestrum aliquem tumultum de fratribus moveat, aut ultro se Gentilibus offerat. Apprehensus enim et traditus loqui debet; siquidem in nobis Dominus positus illa hora loquatur : qui nos confiteri magis voluit, quam profiteri. Quid autem de cætero vos observare conveniat, antequam in me super confessione nominis Dei proconsul sententiam ferat, instruente Domino, in commune disponemus. Incolumes vos, fratres carissimi, Dominus noster in Ecclesia sua permanere faciat, et conservare dignetur. » Huc-usque Cyprianus ad suos, quod est ultimum ab eo scriptis mandatum, amoris erga illos adeo immensi testatum elogium.

17. Sed antequam reliqua ejus martyrii prosequamur, et dum agit in secessu eumdem paululum quiescere sinamus; obscura vox illa, quæ ex Cypriano est superius recitata, elucidanda videtur, quam nonnullorum scimus mentes dubitatione pulsasse, quinam illi fuerint, quos Frumentarios nominat, eosque ad se capiendum missos fuisse dicit. Si enim voces ignoramus, quo modo res gestas illis descriptas intelligemus? Quod item Dionysius Alexandrinus episcopus, furente Decii persecutione, a Sabino præfecto missum quoque ad se perquirendum Frumentarium, in epistola [1] quam ad Germanum scripsit, testatur; ut de hac voce solertius inquiramus, oportet. Scimus penes ethnicos scriptores eam vocem usurpari pro frumenti inquisitoribus, ut inter alios apud Livium [2]; dictos item scimus Frumentarios frumenti mensores a Paulo [3] jurisconsulto, qui de Frumentariis negotiatoribus alibi meminit [4], qui et Sitoniæ [5] dicti sunt. At nequaquam de his intelligi posse videntur, quos Cyprianus ac Dionysius Frumentarios dicunt; sed potius eos alicujus militiæ ordinis fuisse milites, qui et ad exequenda mandata principum in diversa loca mitterentur; nam et Julius Capitolinus in Maximo et Albino hæc ait : « Scriptum est præterea ad omnes provincias, missis Frumentariis, jussumque ut quicumque Maximinum juvisset, in hostium numero duceretur. » Ejusdem quoque militiæ milites illi fuisse videntur, de quibus Lampridius in Commodo dicit, Anterum amicissimum Commodo a præfectis prætorio jussum esse occidi inopinato per Frumentarios.

18. Fuisse igitur in militia ordinem eorum, qui Frumentarii dicerentur, nulla penitus dubitatio esse potest; nam id quoque hæc vetus docet inscriptio his scilicet verbis :

T. AURELIO PIO
MIL. LEG. VI. VICTR.
FRUMENTARIO.
VIXIT. ANNIS. XLVII
MILITAV. ANN. XXV.
AURELIUS. VERECUNDUS
H. B. M. F.

Extat Romæ in ædibus Bufalorum ad Columnam Antonini in arula marmorea. Rursum alibi :

CLOD. MARIANO.
FRVMENTARIO
LEG. VII. GAL.
LVCANIVS LAVRENTIVS
FACIVNDVM CVRAV [1].

19. Rursum vero fuisse horum militum muneris explorare, idem affirmare videtur Lampridius [2], dum ait Hadrianum omnia domorum arcana per Frumentarios explorasse; et Julius Capitolinus hoc idem in Macrino : « Cum quidam, inquit, milites ancillæ hospitis pudorem depravasse suspecti essent, atque per quemdam Frumentarium ille didicisset, adduci eos jussit. » In eodem quoque sensu a Trebellio in Claudio eadem vox accipitur, cum ait de Gallieno : « Cum nuntiatum esset, per Frumentarios, Claudium irasci, quod ille mollius viveret, etc. » Porro militasse ejusmodi Frumentarios in Romana militia in schola Speculatorum, vetus docet inscriptio his verbis [3] :

SCHOLA SPECULATORUM.
LEGIONUM. I. ET. II. ADIUTRICUM.
PIARUM. FIDELIUM.

Et in fine post recensita nomina plurimorum hæc habet :

CURANTE. AUR. PERTINACE.
FRUMENTARIO.

20. Quod autem iidem Frumentarii dicerentur; non inde certe accidit, quod hi soli frumentatum mitterentur: nam id cæteris militiæ ordinibus, cum opus esset, imperatum esse, plurima sunt exempla. Cæterum quod delatorum nomen odiosum esset (ut pluribus docet Julius Capitolinus, dum Maximini ac Gordiani res gestas enarrat) honesto titulo Frumentariorum hos puto nominatos, quos constat tam in castris quam in curia militasse : nisi inde fortasse nomen acceptum, quod ad singulorum explorandum frumentum, quo rei annonariæ consultum foret, exercitui et ubique Reipublicæ inservirent : ac

[1] Apud Euseb. lib. VI. c. 33. — [2] Liv. Dec. I. lib. IV. — [3] L. Mensores Frumentarios, ff. de excus. tut. et l. his oneribus de vacat. muner. — [4] L. eos qui ff. eodem. — [5] L. II. ff. eodem.

[1] Smetius formis Plantin. pag. 166. n. 24. — [2] Lamprid. in Hadrian. — [3] Habet Smetius lib. Antiq. inscript. pag. 146. n. 12.

proinde liberos accessus habuisse ad singulorum civium domos, et alia quæcumque loca; qua occasione ad singula quæque domestica exploranda, honesta satis facilisque via pateret. Hos præterea ad mandata principum ac præsidum obeunda præsto esse consuevisse, citata superius loca demonstrant. Ex his igitur non tantum Cypriani, sed et Dionysii locus elucidatus habetur. Per Frumentarios itaque Cyprianus, Uticam perduci cum jussus esset, ne eo perduceretur (ut dictum est) ad modicum temporis spatium secessit; Carthagine enim pati, quod id sciret suæ Ecclesiæ expedire, in proposito habuit.

21. Nobilissimam plane ac florentissimam fuisse Carthaginensem Ecclesiam tunc temporis, patet, cum ipse eadem epistola eam tam gloriosam appellet. Si ex amptitudine Urbium Ecclesias quoque in eis positas metiri licet; quod scribit de his prope temporibus Herodianus [1], Carthaginem instar Alexandriæ fuisse, et nemini nisi Romæ multitudinem habitantium cessisse; Ecclesiæ quoque ejus possumus claritudinem contemplari. Quos igitur Cyprianus tractando assidue (ut demonstratum est) sanctis imbuisset disciplinis, quosque amantissimos filios jugiter verbi lacte potasset; eisdem in præsentiarum totius christianæ doctrinæ compendium, absolutissimam virtutum omnium formam, sincerissimamque perfectionem sanguine consignatam, atque hisce martyrii illustribus notis suum erga illos immensum amorem testatum relinquere, nihil antiquius habuit.

22. Res accidit ex sententia; nam etsi non intra Carthaginis mœnia passus est, tamen, cum sese tota urbs effunderet ad locum martyrio constitutum, perinde fuit ac si in meditullio ejusdem amplissimæ urbis passus esset. Erat locus ille Sexti nominatus, quod (ut habet Romanum Martyrologium) sexto lapide a Carthagine distaret. Quamobrem fallitur Paulus diaconus [2], cum ad Acta quæ recolit Cypriani, addit locum illum, Sexti dictum, quarto milliario longe a Carthagine positum. Hæc de loco. Quæ autem ante Cypriani passionem acciderint, Pontium omnia spectantem oculis audiamus; sed prius intelligamus (quod habent passionis Acta) Galerium Maximum proconsulem, ad Sexti dictum locum, instaurandæ gratia valetudinis, commigrasse, illucque Cyprianum in hortis hactenus commorantem ad se perduci jussisse.

23. « Cum ecce, inquit Pontius, proconsulis jussu ad hortos ejus (ad hortos, inquam, quos inter initia fidei suæ venditos, et Dei indulgentia restitutos, pro certo iterum ad usus pauperum vendidisset, nisi invidiam de persecutione vitaret) cum militibus suis princeps repente subitavit, imo (ut verius dixerim) subitasse se credidit. Unde enim posset tam improviso impetu mens semper parata subitari? Processit ergo jam certus expungi, quod diu fuerat retardatum; processit animo sublimi, et in domum principis a prætorio revertebatur; cum subito per Carthaginem totam sparsus rumor increbuit, productum esse jam Thascium, quem, præter celebrem et gloriosa opinione notitiam, etiam de commemoratione præclarissimi operis nemo non noverat. Concurrebant undique versus omnes ad spectaculum, nobis pro devotione fidei gloriosum, Gentilibus et dolendum. Receptum eum tamen et in domo principis constitutum, una nocte continuit custodia delicata; ita ut convivæ ejus et cari in contubernio ex more fuerimus. Plebs interim tota sollicita ne per noctem aliquid sine conscientia sui fieret, ante fores principis excubabat. Concessit ei divina tunc bonitas, vere digno ut Dei populus etiam in sacerdotis passione vigilaret.

24. Forsitan tamen quæral aliquis, quæ causa fuerit a prætorio revertendi ad principem; et volunt hoc scilicet quidam de suo tunc proconsulem noluisse. Absit ut in rebus divinitus gestis segnitiem, sive fastidium proconsulis conquerar; absit ut malum hoc intra conscientiam religiosæ mentis admittam, ut de tam beatissimo martyre ructus hominis judicaret. Sed crastinus dies ille, quem ante annum dignatio divina prædixerat, vere crastinus esse debebat. » Hæc Pontius, subobscure tamen significans, Cyprianum ad prætorium, ut mortis sententiam ibi ex more acciperet, fuisse productum; sed re infecta, in domum principis revocatum, ejusque judicium fuisse dilatum in crastinum. At hæc ex iis, quæ dicentur inferius, clariora reddentur. Interim autem quæ ante crastinum illum, qui erat decimo octavo kalendas Octobris, facta fuerint, quæ a Pontio sunt prætermissa, ab aliis vero, qui aderant, diligenter in Acta relata; hic describere, ordo rerum gestarum postulat. In illis enim secundo loco [1] positis hæc leguntur:

25. « Cum illic (nempe in hortis suis) demoraretur; repente, idibus Septembris, (al. Tusco) Fusco (sic legendum ex Trebellio Pollione, non Tusco) et Basso consulibus, venerunt ad eum principes duo, unus stator (al. strator) officii Galerii Maximi proconsulis, qui Aspasio Paterno successerat; et alius equistrator a custodiis ejusdem officii; qui et in curriculum eum levaverunt, in medioque posuerunt, et in Sexti perduxerunt, ubi idem Galerius Maximus proconsul bonæ valetudinis recuperandæ gratia secesserat; et ita idem Galerius Maximus proconsul in alium diem Cyprianum sibi reservari præcepit. Et eo tempore beatus Cyprianus ductus ad principem et statorem ejusdem officii Galerii Maximi proconsulis clarissimi viri secessit, et in hospitio ejus cum eo, in vico qui dicitur Saturni, inter Veneriam et Salariam, mansit. »

26. Hæc cum ibi legantur, jam planius declarantur quæ superius a Pontio descripta sunt, quibus Cyprianum ea nocte mansisse ait in domo principis; nam per principem (ut apparet) non proconsulem intellexit, sed illum notum omnibus principem ejus ordinis, dictum statorem officii. Quod vero hic dicatur stator officii ministrasse proconsuli; erant hi

[1] Herod. lib. VII. — [2] Paul. diacon. in Vita et passione S. Cypr.

[1] Apud Cypr. edit. Pamel.

milites, de quibus Ulpianus[1] sic scripsit de officio proconsulis : « Nemo proconsulum statores (al. stratores) suos habere potest; sed vice eorum milites ministerio in provinciis fungantur. » At non *stratores*, sed *statores* legendum est; nam et in superioribus Actis martyrii Cypriani, *stator*, et non *strator* legitur : sic enim habent alia fidelia exemplaria; licet in eo qui citatus est a nobis textus, *stratorem* pro *statore* mendose irrepserit. At vero quod is dicatur stator officii; satis significari videtur, non fuisse statores exercitus, qui paraturi loca castrorum præcedere consueverant; nam quod additur, officii; per officium intelligi magistratus apparituram, ipsamque palatinam militiam, in Notationibus[2] demonstravimus. Sic etiam alius textus[3] ejusdem Ulpiani libri duodecimi. Ad edictum esset restituendus, statoribus, pro stratoribus, ut et germane legitur in Pandectis Florentinis. Erant enim statores proconsulum ac præsidum ministri, qui eis adstabant, et ad delinquentes carceri mancipandos obsequio præsto erant; dicti statores a stando, veluti apparitores ab apparendo. Utitur ea quoque voce Tullius[4] dicens : « Existimavi esse faciundum, ut te ad statores meos ac lictores cum litteris mitterem. » Qui vero inter eos primus esset, cæterisque præesset, hunc principem statorem dicebant, qui (ut ex dictis Actis vidimus) Cyprianum ad proconsulem duxit, reductumque penes se ea nocte, quæ diem martyrii præcessit, domi retinuit.

27. Quid autem illic positus egerit Cyprianus, ipsa Acta declarant, quæ sic habent : « Illuc universus populus fratrum convenit. Et cum hoc S. Cyprianus comperisset, custodiri puellas præcepit; quoniam omnes in vico ante januam hospitii principis manserant. » S. Augustinus[5] vero hæc de ejus pastorali cura sollicita : « Quid, inquit, illud, quod cum in alium diem dilatus apud custodes esset, atque illuc se multitudo fratrum et sociorum congregans pro foribus pernoctaret, custodiri puellas præcepit? quanta intentione considerandum? quanta laude prædicandum? quanto præconio commendandum est? Vicina corporis morte non moriebatur in animo pastoris vigilantia pastoralis. » Quod enim militibus omnia conferta essent; ne quid dispendii pateretur virgineus pudor, puellas custodiri mandavit. Fuisse namque Ecclesiam Carthaginensem fœcundam prole sacrarum virginum, commentarii ab eo conscripti eo argumento, nempe de Disciplina et habitu virginum, de Disciplina et bono pudicitiæ, absque aliis quæ in diversis ejus epistolis sparsim leguntur, aperte significant.

28. Quid autem illucescente illo tamdiu ante prænuntiato atque expectato crastino secutum fuerit, Pontius narrat his verbis : « Sed crastinus dies ille quem ante annum dignatio divina prædixerat, vere crastinus esse debebat. Illuxit denique dies alius, ille signatus, ille promissus, ille divinus; quem si tyrannus ipse differre voluisset, nunquam prorsus valeret; dies de conscientia futuri martyris lætus et discussis per totum mundi ambitum nubibus, claro sole radiatus. Egressus est domum principis, sed Christi et Dei princeps et agminibus multitudinis mixtæ ex omni parte vallatus est. Sic autem comitatui ejus infinitus exercitus adhærebat, quasi ad expugnandam mortem, manufacta, veniretur. Eundi autem interfuit transitus stadii. Bene vero et quasi de industria factum, ut et locum congruentis certaminis præteriret, qui ad coronam justitiæ consummato agone currebat; sed ubi ad prætorium ventum est, nondum procedente proconsule, secretior locus datus est. Illic cum post iter longum nimio sudore madidatus sederet; sedile autem erat fortuito linteo tectum, ut et sub ictu passionis episcopatus honore frueretur. » His plane Pontius velatas episcoporum sedes esse solere demonstrat; sed de his nos primo Annalium tomo pluribus.

29. Subdit Pontius hæc de uno ex tesserariis (dicebantur illi milites tesserarii[1] qui tesseram, nempe præceptum ducis per contubernia militum nuntiabant) : « Quidam, inquit, ex tesserariis, quondam christianus, res suas obtulit, quasi vellet ille vestimentis suis humidis sicciora mutare; qui videlicet nihil aliud in rebus oblatis ambiebat, quam ut proficiscentis ad Deum martyris sudores jam sanguineos possideret. Cui ille respondit, et dixit : Medelas adhibemus querelis quæ hodie forsitan non erunt. Mirum, si contempsit laborem corpore, qui mortem mente contempserat. Quid plura? subito proconsuli nuntiatum est; producitur, admovetur. Interrogatus de suo nomine, se esse respondit, et hactenus verba. » Quæ in Actis passionis sic singillatim habentur expressa, sed a Pontio prætermissa :

30. « Et ita altera die octava decima kalendarum Octobrium mane multa turba convenit ad Sexti, secundum præceptum Galerii Maximi proconsulis; et ita idem Galerius Maximus proconsul eadem die Cyprianum sibi offerri præcepit in atrio Sauciolo sedenti. Cumque oblatus fuisset, Galerius Maximus proconsul Cypriano episcopo dixit : Tu es Thascius Cyprianus? Cyprianus episcopus respondit : Ego sum. Galerius Maximus proconsul dixit : Tu papam te sacrilegæ mentis hominibus præbuisti? Cyprianus episcopus respondit : Ego. Galerius Maximus proconsul dixit : Jusserunt te sacratissimi imperatores cærimoniari. Cyprianus episcopus dixit : Non facio. Galerius Maximus ait : Consule tibi. Cyprianus episcopus respondit : Fac quod tibi præceptum est; in re tam justa nulla est consultatio.

31. « Galerius Maximus collocutus cum concilio, sententiam vix ægre dixit verbis hujusmodi : Diu sacrilega mente vixisti, et plurimos nefariæ tibi conspirationis homines aggregasti, et inimicum te diis Romanis et sacris legibus constituisti; nec te pii et sacratissimi principes Valerianus et Gallienus Augusti

[1] Lib. IV. §. I. ff. de offic. Proconsul. — [2] Die 27 Maii c. — [3] L. X. ff. ex quibus causis majores. — [4] Cicer. ep. famil. lib. II. epist. ult. — [5] Aug. Ser. 12. edition. Parisiensis.

[1] Vegel. de re milit. lib. II. c. 7.

et Valerianus nobilissimus Cæsar ad sectam (al. consensum) cæremoniarum suarum revocare potuerunt. Et ideo cum sis nequissimorum criminum auctor et signifer deprehensus, eris ipse documento iis quos scelere tecum aggregasti; sanguine tuo sancietur disciplina. Et his dictis, decretum ex tabella recitavit: THASCIUM CYPRIANUM GLADIO ANIMADVERTI PLACET. Cyprianus episcopus dixit : DEO GRATIAS (Addunt hæc alia Acta :) Qui me a vinculis hujus corporis dignatur absolvere. » Confirmant hæc quæ his verbis a Pontio scripta sunt.

32. « Legit itaque de tabula jam sententiam judex, quam nuper in visione non legerat, sententiam spiritalem non temere dicendam, sententiam episcopo tali et tali teste condignam; sententiam gloriosam, in qua dictus est sectæ suæ signifer, et inimicus deorum, et quod suis futurus esset ipse documento, et quod sanguine ejus inciperet disciplina sanciri. Nihil hac sententia plenius, nihil verius. Omnia quippe quæ dicta sunt, licet a gentili dicta, divina sunt. Nec mirum utique, cum soleant de passione pontifices prophetare. Signifer fuerat, qui de ferendo signo Christi docebat. Inimicus deorum, qui idola destruenda mandabat. Documento autem suis fuit, qui multis pari genere secuturis prior in provincia martyrii primitias dedicavit. Sanciri etiam cœpit ejus sanguine disciplina, sed martyrum, qui doctorem suum imitatione gloriæ consimilis æmulati, ipsi quoque disciplinam exempli sui proprio cruore sanxerunt. »

33. Quod autem dicat Pontium Cyprianum in provincia ante alios martyrii primitias dedicasse; non quod ipse primus in hac persecutione sanguinem fuderit, licet prior confessus fuerit primus omnium tentus, accipiendum est; nam ipsiusmet Cypriani testimonio satis constat complures antehac, eadem ipsa persecutione urgente, martyrium consummasse, dum ad damnatos ad metalla scribens, ait [1] : « Et ex vobis pars jam martyrii sui consummatione præcesserit. » Et alia epistola tunc scripta ad detentos in carcere meminit Rogatiani et Felicissimi, qui jam tunc martyrium obiissent; sed id sic intelligendum (quod idem Pontius infra declarat) ipsum episcoporum Carthaginensium primum primitias sanguinis martyrio consecrasse, quod nullus Carthaginensium episcoporum, qui ipsum fuerunt antegressi, martyrium consummasset; quod (ut puto) se persecutionis tempore subduxissent. Pergit Pontius :

34. « Et cum exiret prætorii fores, ibat comes militum turba; et ne quid in passione deesset, centuriones et tribuni latus texerant : ipse autem locus æqualis (al. in æquali) est, ubi pati contigit, ut arboribus ex omni parte densatis sublime spectaculum præbeat; sed per enormitatem spatii longioris visu denegato per confusam nimis turbam, personæ faventes in ramos arborum repserant; ne vel hoc illi negaretur, ut ad Zachæi similitudinem de arboribus videretur. » Hæc Pontius. Acta porro hæc amplius :

« Post hanc vero sententiam, turba fratrum dicebat : Et nos cum ipso decollemur. Propter hoc tumultus fratrum exortus est; et multa turba eum prosecuta est. Et ita idem Cyprianus in agrum Sexti perductus est; et ibi se lacerno birro expoliavit, et genua in terram flexit, et in orationem se Domino prostravit. Et cum se dalmatica expoliasset, et diaconibus tradidisset, in linea stetit, et cœpit spiculatorem sustinere.» De vestimentorum expoliatione superiora Acta sic : « Exuit se lacernum birrum, quem indutus erat, complicans, et posuit ad genua sua; deinde tunicam tulit, et diaconibus tradidit; et stans in linea expectabat spiculatorem ; cui et viginti (al. viginti quinque) aureos dare præcepit. Fratres vero flentes linteamina et oraria ante eum ponebant, ne sanctus cruor defluens absorberetur a terra. » Tanti enim faciebant fideles sacras reliquias martyrum, ut sudoris, si possent, guttas haurirent, et stillas sanguinis, etiam persecutore vidente, et invidente, atque exerto gladio minitante, qualibet arte susciperent, atque reconderent. Mira res! eodem plane tempore duplici victoria vincitur crudelis impietas, sanguine martyris, et fide credentium. Sed subdunt et hæc alia Acta inferius posita :

35. « Cum venisset autem spiculator; jussit suis, ut eidem spiculatori viginti quinque aureos darent; linteamina vero et manualia a fratribus ante eum mittebantur. Postea vero beatus Cyprianus manu sua oculos sibi texit; qui cum lacinias manuales ligare sibi non potuisset, Julianus presbyter et Julianus subdiaconus ei ligaverunt, et ita S. Cyprianus passus est.» Addit Pontius hæc de carnifice : « Ligatis per manus suas oculis, moram carnificis urgere tentabat, cujus munus est ferrum, et labente dextera gladium vix trementibus digitis circumibat, donec ad perpetrandam pretiosi viri mortem, clarificationis hora matura, centurionis manum, concesso desuper vigore, firmatam, permissis tandem viribus, expediret. » Hæc Pontius. Quod vero pertinet ad sanctissimi martyris sepulturam, citata superius Acta sic habent :

36. « Et ita beatus Cyprianus passus est, ejusque corpus propter Gentilium curiositatem in proximo positum est cum cereis et scholaribus in areis Macrobii Candidi procuratoris (quæ sunt in via Mappaliensi juxta piscinas) cum voto et triumpho magno. Pristinus hic mos reseratur Christianos sepeliendi, præcedente clero diversarum classium atque scholarum, accensas faces gestantibus singulis, magna plane pompa, et (ut habent Acta) magno triumpho. Nequicquam plane consueti officii voluerunt imperterriti Christiani magna agentes constantia in Cypriani funere ante persecutoris oculos prætermittere; quod cuperent omnes (ut eadem Acta testantur) una cum suo ipsorum episcopo decollari. Sed et hæc ibi demum : Post paucos autem dies Galerius Maximus proconsul decessit. Passus est autem beatissimus Cyprianus martyr die octava decima kalendarum Octobrium, sub Valeriano et Gallieno imperatoribus, regnante vero Domino nostro Jesu Christo, cui est honor et gloria in sæcula sæculorum. Amen.» Hucus-

[1] Cypr. epist. LXXVII.

que Acta. Eodem quoque fine cætera quæque Acta legitima consignari solita, nempe Christi regno, multis exemplis sæpius observavimus.

37. Quæ autem priori loco Acta sunt posita, hanc amplius habent appendicem, loca singula relegentem : « Curubitana civitas dicitur ubi in exilio fuit; vicus ubi in domo principis officiorum habitavit, dicitur Saturni, inter Veneriam et Salariam ; atrium quoque proconsulis dicitur Sauciolum ; locus in quo decollatus est, vocatur Sexti. » Sed et Pontius diaconus, episcopi sui amantissimus, ad vitam et passionem Cypriani hoc addit, velut appositum mensæ nobilissimæ corollarium : « Sic consummata passione, perfectum est, ut Cyprianus, qui bonorum omnium fuerat exemplum, etiam sacerdotales coronas in Africa (sanguine) primus imbueret ; quia et talis esse post Apostolos prior cœperat ; » insinuans plane, jam a tempore Apostolorum Carthaginensem erectam fuisse Ecclesiam. Moxque subdit : « Ex quo enim Carthaginis episcopatus ordo numeratur, nunquam aliquis, quamvis ex bonis et sacerdotibus, ad passionem venisse memoratur ; licet semper Deo mancipata devotio dicatis hominibus pro martyrio deputetur. Cyprianus tamen etiam ad perfectam coronam, Domino consummante, profecit, ut in civitate ipsa, in qua taliter vixerat, et in qua prior fecerat multa præclara, prior etiam sacerdotii cælestis insignia glorioso cruore decoraret ; » ac demum hæc de se ipso :

38. « Quid hoc loco faciam inter gaudium passionis, et remanendi dolorem ? in partes divisus animus, et angustum nimis pectus affectus duplices onerant. Dolebo quod non comes fuerim ? sed illius victoria triumphanda est. Dei victoria triumphabo ? sed doleo, quod comes non sim. Verum vobis tamen et simpliciter confitendum est, quod et vos scitis, in hac me fuisse sententia. Multum ac nimis multum de gloria ejus exulto ; plus tamen doleo, quod remansi. » Hucusque ultimum Pontii de Cypriani triumpho, et animi sui affectu scriptum elogium ; idemque in suæ narrationis exordio, cur ea scribendi consilium inierit, declarat bis verbis, insinuans antiquam in Ecclesia consuetudinem Actorum sanctorum martyrum scribendorum : « Certe, inquit, durum erat, ut cum majores nostri plebeiis et cathecumenis martyrium consecutis tantum honoris pro martyrii ipsius veneratione dederint, ut de passionibus eorum multa aut prope dixerim pæne cuncta conscripserint, ut ad nostram quoque notitiam, qui nondum nati fuimus, pervenirent ; Cypriani, tanti sacerdotis et tanti martyris passio præteriretur. »

39. Hujus Pontii lucubrationis S. Hieronymus [1] meminit dicens : « Pontius diaconus, Cypriani, usque ad diem passionis ejus cum ipso exilium sustinens, egregium volumen vitæ et passionis Cypriani reliquit. » Sed et de ipso Pontio hæc adduntur in Martyrologio die octava Martii, qua natalis ejus inter martyres conscriptus habetur his verbis : « In passionibus suis Dominum semper glorificans, coronam vitæ promeruit. » Eadem Acta a nobis superius sæpe citata, ac pariter recitata æque fulciuntur testimonio Augustini [1] eadem in sua tractatione in natali die S. Cypriani attexentis et fidelissima comprobantis ; quæ itidem recensuit Paulus [2] diaconus. Sed etsi nulla ab aliis suppeterent testimonia, ipsa sibi certam atque sinceram in omnibus sui candore fidem vindicant. Sed jam reliquum est, ut amantissimi Patris et præclarissimi martyris dulces exuvias perlegamus.

40. Quæ enim in eis legimus, et ex eisdem superius recitavimus Actis, S. Cyprianum collum gladio subjecturum, primum exuisse birrum, inde vero se spoliasse dalmatica, vel (ut alia Acta habent) tunica, atque in linea remansisse, sicque expectasse spiculatorem ; diligentiori sunt hæc consideratione pensanda. Etenim ex iis adeo certis antiquitatis ecclesiasticæ monumentis, qualis esse soleret episcoporum habitus, probe possumus intelligere. Sed illud primum de tunica linea, qua, cæteris vestibus expoliatus, ictum gladii excepturus remansit indutus, exacte considerandum. Ex iis enim quæ ex dictis Actis sunt superius recitata, neminem certe puto adeo obtusum ingenio, ut cum ipsa dicant Cyprianum exutum birro atque tunica remansisse in linea, existimet de linea interula intelligendum, quæ super nudum indui consuevit ; non enim decebat sacerdotalem decorem, Cyprianum ad interulam usque denudari, cum præsertim ad hoc non cogeret magistratus, nec carnificina functio postularet ; quid enim opus erat ad capitis obtruncationem, ad subuculam usque exui, cum præsertim nullum ea de re extet exemplum ? Sic igitur nihil aliud est quod dici possit, nisi lineam illam Cypriani commune illud omnibus episcopis lineum indumentum fuisse, quod ephod alii dicunt, Italice vero *rocchetto*. Quod vero ad dalmaticam pertinet, alio nomine tunicam simpliciter nominatam : diversa namque dalmaticarum fuisse genera, quarum aliæ manicatæ, chirodatæ dicerentur, aliæ vero sine manicis, quibus diaconi uterentur, pluribus in Notationibus [3] diximus. Sine manicis itaque eam fuisse tunicam super lineam indutam putamus.

41. His de linea atque tunica explicatis, de birro remanet exquirendum. In quo illud in primis animadvertendum, non simpliciter dici birrum, sed lacernum birrum ; licet Sulpitius Severus [4] birrum a lacerna, utroque tamen existente habitu clericali, distinguat, cum invehitur in voluptuosos clericos, dicens : « Hæc caris viduis, ac familiaribus mandat tributa virginibus ; illa ut birrum rigentem, hæc ut fluentem texat lacernam. » At primum quod pertinet ad lacernam, si ethnicos consulas, reperies eam breve fuisse indumentum ad arcendam pluviam, ut ex his quæ Cicero [5] ac Plinius [6] tradunt, evidenter apparet. Porro ad humeros brachiaque tegenda fuisse compositum ejusmodi vestimenti genus, docet Festus Pompeius [7], dum de lacerna agens, ait eam

[1] Hier. de Script. Eccles. in Ponto.

[1] Aug. serm. 12. edit. Parisiens. — [2] Paul. diac. in pass. S. Cypr — [3] Notation. in Martyrol. Rom. die 31 Maii, h. — [4] Sulp. Dialog. lib. I. cap. 14. in fine. — [5] Cic. Philip. II. — [6] Plin. lib. XVIII. c. 2. — [7] Fest. in verb. Lacerna.

minorem fuisse capitio; capitium vero ait Varro [1] fuisse muliebre pectoris indumentum, ita dictum, quod pectus capiat et comprehendat brachia; quæ enim sine eis incedebant, pectore et brachiis erant apertis; super tunicam vero, superduci lacernam, Gellius [2] testatur, cum ait : « Cum, me præsente, discipulos quosdam suos senatores vidisset die feriato tunicis et lacernis indutos, et gallicis calceatos. Equidem, inquit, maluissem vos togatos esse; pigitum est cinctos saltem esse et penulatos. »

42. Quod vero habent Acta, lacernum birrum; vox, birrum, ad colorem pertinet; nam notat Festus [3], apud antiquos rufum colorem dictum esse birrum, ac proinde lacernam rufi fuisse coloris. Sive dicere velimus lacernum birrum, hoc est sericum : σήρους enim veteres dixere serica, ut Zonaras [4] et Theodorus interpretantes duodecimum canonem Gangrensis Concilii, tradunt. Sive magis placeat, lacernum birrum significare birrum ipsum in modum lacernæ compositum. Porro birrus, et birrum, masculino et neutro genere dictum reperitur. Utcumque sit, constat quidem testimonio S. Augustini, etiam clericos in Africa uti consuevisse linea atque birro, sed episcopos birro pretiosiore; nam eo sermone, quo clericorum suorum disciplinam componit, hæc ait [5] : « Nemo det birrum, vel lineam tunicam, seu aliquid, nisi in commune; de communi accipiam mihi ipsi; » et paulo post : « Offeratur mihi verbi gratia birrum pretiosum, forte decet episcopum, quamvis non deceat Augustinum, id est, hominem pauperem de pauperibus natum. » Utuntur ex institutione S. Augustini canonici regulares tunica linea, atque cum volunt, diebus præsertim solemnibus in Italia, etiam birro, quem in Hispania semper gestant. Eamdem quoque consuetudinem viguisse in Ecclesia Orientali, ut episcopi super tunicam birro induerentur, ex iis quæ scribit Palladius [6] de S. Athanasio episcopo Alexandrino, possumus intelligere, dum ait, eum tunica birroque vestitum secessisse. Meminit et Gregorius Turonensis de S. Britio, qui ardentes prunas in birro suo posuit, ad declarandam sui animi innocentiam. Cæterum propter ejus indumenti brevitatem Venantius Fortunatus nominat birrum ipsum palliolum, cum agit de sancto Germano Parisiorum episcopo visitante Clotarium regem; atque de ipso rege ait : « Allambit sancti viri palliolum. »

43. Quod vero S. Gangrense [7] Concilium monachos Eustathianos incedentes palliatos, atque damnantes birris utentes, anathematis sententia perculerit; non placet quod per birrum alii interpretati sunt vestem pretiosam simpliciter : sed potius quod illi amicti pallio sui longitudine et latitudine diffluente, eos damnarent, qui birro, nempe breviori uterentur indumento; quod vile vel pretiosum (ex sententia Augustini superius recitata) ad libitum cujusque esse potuisse, certissimum est : pretiosiores vero fuisse birros Atrebatenses et Canusinos, Flavius Vopiscus in Carino testatur. Cum itaque eadem Acta Cypriani passionis habeant, ipsum lacernum birrum complicuisse, et ad genua posuisse; illud fuisse perbreve, ac parvi negotii operam egisse demonstrant; nam non sic de tunica eum fecisse, sed diaconis dedisse tradunt.

44. Ex his itaque jam exploratum haberi videtur, episcoporum fuisse antiquum habitum, ut post vestem superinduerent lineam, et desuper eam solutam tunicam, ac denique humeros tantum tegens et brachia lacernum birrum : quo genere indumenti hodie videmus uti sanctæ Romanæ Ecclesiæ cardinales, atque episcopos illos, qui ex Regularibus ad eam dignitatem provecti sunt : Romanum vero Pontificem birro absque tunica super lineam, sed serico atque rufo, interdum vero albo pro temporis ratione. Porro ex dignitatis ordine birrum pretiosius fuisse, Augustini sententia dictum est. Quid autem hæc indumenta mysticum præ se ferrent, relinquimus aliis. At de his hactenus.

45. Quod vero pertinet ad martyris Cypriani memoriam, quam posteri honorificentissime omni officiorum genere sunt prosecuti; auctor est Victor Uticensis [1] episcopus, duas insignes basilicas, veluti egregia tanti viri victoriæ monumenta, fuisse erectas; alteram ad Sexti, ubi sanguinem fudit; alteram vero in Mappaliensi via, ubi fuit sepulturæ mandatus. Sed locus ille ubi sanguinem fudit, a majoribus Mensa Cypriani appellatus reperitur : de qua hæc Augustinus [2] : « In eo quippe loco, ubi posuit carnis exuvias, sæva tunc multitudo convenerat, quæ propter odium Christi sanguinem funderet Cypriani; ibi hodie venerans multitudo concurrit, quæ propter natalem Cypriani bibit sanguinem Christi; et tanto dulcius in illo loco propter natalem Cypriani bibit sanguinem Christi, quanto devotius ibi propter nomen Christi sanguinis effusus est Cypriani. Denique sicut nostis, quicumque Carthaginem nostis, in eodem loco mensa Deo constructa est, tamen mensa dicitur Cypriani; non quia ibi est unquam Cyprianus epulatus, sed quia ibi est immolatus; et quia ipsa immolatione sua paravit hanc mensam, non in qua pascat, sive pascatur; sed in qua sacrificium Deo, cui et ipse oblatus est, offeratur. Sed ut mensa illa, quæ Dei est, etiam Cypriani vocetur, hæc causa est, quia ut illa modo cingitur ab obsequentibus, ibi Cyprianus cingebatur a persequentibus : ubi nunc illa ab amicis orantibus honoratur, ibi Cyprianus ab inimicis frementibus calcabatur : postremo ubi illa erecta est, ibi prostratus est. » Hucusque Augustinus, quibus solitum exhiberi martyribus cultum perbelle demonstrat; nimirum Ecclesiam, et ibi Deo altare, in quo sacrificium offerretur, erigi solitum, et de eo fideles ad diem natalem martyris confluentes sacratissimam Eucharistiam participare. At non solum Ecclesia Africana, sed et totus catholicus orbis Cypriani memoriam prosecutus est; cum tam Occi-

[1] Varro de ling. Latin. lib. IV. — [2] Gell. lib. XIII. c. 20. — [3] Fest. in verb. Birrum. — [4] Vide Cuiac. in lib. IV. Cod. de vest. holoseric. lib. XI. — [5] Aug. serm. de divers. 50. — [6] Palladius in Lausiac. c. 51. — [7] Concil. Gang. c. 12.

[1] Victor. de persec. Wand. lib. I. — [2] Aug. de divers. serm. 113.

dentales quam Orientales natalem diem ejus annua celebritate frequentent, ut Gregorius Nazianzenus est testis, qui in ejus die natali egregiam in ejus laudem habuit orationem : sed de aliis ejus memoriis alibi in futurum. Qui autem Cypriano in sede Carthaginensi subrogatus fuerit; quantum ex Optato Milevitano [1] colligere licet, successit eidem Lucianus; post Lucianum vero Mensurius, qui tempore Diocletiani sedit; cui Cæcilianus subrogatus est.

46. Cæterum cum lucubrationes ab eo relictæ, ore omnium in Ecclesia sint celebratæ; quidnam autem est quod Gelasius papa in Romano Concilio, statuto canone de libris apocryphis, censuerit Cypriani opuscula apocrypha esse ? At per opuscula certe non alia ab eo esse opera significata, quam editos ab illo de rebaptizatione hæreticorum tractatus, existimamus; qui uno volumine, opusculorum titulo inscripto, continerentur. In eamdem quoque classem apocryphorum rejicitur ab eodem liber, cujus erat titulus, de Pœnitentia Cypriani. Illis igitur demptis, quibus adversatus est Stephano; reliqua sunt ejusmodi (quod dictum est superius) quæ cum Latini, tum Græci fuerint inoffenso pede magna admiratione sectati ; ut merito de eo Prudentius [2] hos cecinerit versus :

Desine flere bonum tantum : tenet ille regna cæli,
Nec minus involitat terris, nec ab hoc recedit orbe :
Disserit, eloquitur, tractat, docet, instruit, prophetat :
Nec Libyæ tantum populos regit, exitusque in ortum
Solis et usque obitum, Gallos fovet, imbuit Britannos,
Præsidet Hesperiæ, Christum serit ultimis Iberis :
Denique doctor humi est : idem quoque martyr in supernis :
Instruit hic homines, illinc pia dona dat patronus.

Sed et Cassiodorus, qui post Gelasium vixit, exceptis illis quæ ab eo de ratione baptismatis scripta sunt, cætera edita diversis epistolis et opusculis monumenta digno commendat encomio.

47. *Plures martyres Africani.* — Quo die passus est S. Cyprianus apud Carthaginem, eodem quoque die et loco martyrium subiisse quatuor sanctos martyres, Crescentianum, Victorem, Rosulam, et Generalem testantur [3] tabulæ ecclesiasticæ. Adeo namque incaluerunt corda fidelium martyrio Cypriani, ut omnes optarent una cum ipso mori, ac pariter coronari. Sed et illud fecit plane mirandum sanguis ejus effusus, ut divitiarum possessores, quos idem Cyprianus (ut suo loco demonstratum est) ingemuit in persecutione sub Decio, ne divitiarum suarum dispendium paterentur, fidei fecisse jacturam : magnis sumptis animis, forti constantia, Christi amore succensi, divitias ut lutum contempserint, insuper et vitam ejus exemplo prodegerint. Ingentem porro collegisse proventum ex Cypriani martyrio Ecclesiam Africanam, S. Augustinus [4] cum de die natali ejus tractaret in populo, testatur his verbis : « Inde tam magnum et electum granum hic beatissimus Cyprianus; quam multi divites tunc contempserunt quod habuerunt, etc. »

48. Passi sunt, eadem persecutione urgente, apud Carthaginem trecenti martyres nono kalendas Septembris [1], quo tamen anno, ignoratur. At quoniam tum a Prudentio [2], tum ab aliis ejus rei gestæ historia adjungitur simul martyrio Cypriani; de iisdem hic agere, more majorum, consultius visum est. Clarissimi tunc iidem effulserunt martyres; qui inter alia supplicia, cum præses fornacem calcariam accendi jussisset, et juxta eam tripodem, thusque simul ac prunas exhiberi præcepisset, optionemque illis proconsul dedisset, ut vel Jovi thus incenderent, vel ipsi injicerentur in ignem; respuentes illi eam ut indignam oblatam conditionem, factoque potius quam verbo dato responso, in eamdem pariter sententiam conspirantes, sese rapidissimo cursu, impellente divino Spiritu, in fornacem incensam conjecerunt; atque igne succensi, calceque permixti, appellati sunt Massa candida.

49. Porro horum memoria celebris viguit in Ecclesia Africana pariter et transmarina, anniversaria ubique celebritate solemnis; in qua et S. Augustinus [3] ad populum tractatum habuit; celebrat eosdem Prudentius [4] sacro hymno. Cæterum ut hoc nomine iidem martyres dicerentur, Augustinus ait : « Massa dicta est de numeri multitudine, Candida de causæ fulgore. » Sed et ea plane causa præcessit quod in calcaria fornace iidem cremati cum essent, cineribus eorum calci permixtis, ex iis omnibus una candida massa conflata est. Trecentos hos fuisse numero, habent tabulæ ecclesiasticæ; sed de numero et aliis pluribus in Notationibus diximus; verum fefellit plures scriptus titulus, dum Pontius auctor Actorum illorum citatur. Qui autem ex Ecclesiæ Carthaginensis ministris post Cyprianum martyrium subierint, sequenti anno (quod ratio temporis postulat) dicturi sumus.

50. *De Novatiano hæretico asserto martyre.* — Hic autem dicere non prætermittimus, fastu gloriosos Novatianos falso jactare solitos, Novatianum schismaticum, suæ ipsorum sectæ auctorem, ante S. Cyprianum martyrium consummasse; sed id ex nullis Actis prodidere, quæ in re adeo comperta nec fingere potuerunt, nisi ex verbis quibusdam (ut dicebant) Cypriani, quæ a Symproniano Novatiano jactari, Pacianus [5] ad eum scribens, tradit his verbis; « Nam quod ante passum Novatianum putas, et Cyprianum dixisse subjungis : Præcessit me adversarius meus; vide quam manifesto respondeam : Novatianus martyrium nunquam tulit; nec ex verbis Cypriani auditum istud, aut lectum est : habes ejus epistolas; » et inferius : « Porro etiam si passus est aliquid Novatianus, non tamen etiam occisus; etiam si occisus, non tamen coronatus. Quid ni? extra Ecclesiæ pacem, extra concordiam, extra eam matrem, cu-

[1] Optat. Milevit. contra Parmen. lib. I. — [2] Prudentius hym. 13. — [3] Martyrolog. Rom. et alia die 14 Septembr. — [4] Aug. de divers. serm. 115.

[1] Martyrolog. Rom. die 24 Augusti. — [2] Prudentius hymn. 13. — [3] Aug. de divers. serm. 112. — [4] Prudentius hymn. 13. — [5] Pacianus de Cathol. nom. epist. II.

jus portio debet esse qui martyr est, etc. » Et paulo post de Cypriano vere martyre :

51. « Cyprianus autem in concordia omnium, in pace communi, in confessorum grege passus est et sæpe confessus iteratis persecutionibus, et multa laceratione vexatus, et novissime salutari calice propinatus est; hoc fuit coronari. Quare sibi habeat Novatianus epistolas suas, sibi tumorem, sibi superbiam, qua dum in altum levatur, elisus est : dum nemini parcit effusus. » Hæc Pacianus. Socrates [1] et ipse Novatianus, Novatianum suum quem Novatum nominat, martyrio sub Valeriano occubuisse testatur; sed sicut nec Sympronianus, nullo certo id affirmat auctore. Sane quidem sicut de nonnullis Marcionitis, qui martyrium subierunt, et aliis diversarum hæresum assertoribus scriptores ecclesiastici absque invidia scriptis prodiderunt : non existimandum de Novatiano tacuisse, si id aliquo modo factum novissent; sicut S. Hieronymus dum de eo ait, scriptos hos reliquisse libros « de Paschate, de Sabbato, de Circumcisione, de Sacerdote, de Oratione, de Cibis Judaicis, de Instantia, de Attalo, de Trinitate grande volumen, quasi ἐπιτομὴν operis Tertulliani faciens; quod plerique nescientes, Cypriani existimant. » Hæc Hieronymus. At de Novatiano hactenus.

52. *Res civiles.* — Hoc eodem anno, iisdemque consulibus Fusco et Basso, Ingenuus, qui Pannonias tunc regebat a Mœsiacis legionibus imperator appellatus est; sed per Celerem Verianum victus atque prostratus est, ulciscente Gallieno severissime in omnes, usque ad senes et pueros, qui ab ejus parte stetissent; sed hæc fusius Trebellius Pollio [1].

53. Iisdem quoque consulibus sed mendose positis, data reperitur Dionysii epistola ad Urbanum præfectum, hominem christianum; sed cum quarto nonas Februarii data ponatur, nisi in mensem error irrepsit, alterius potius quam Dionysii esse convincitur; nam eo tempore Sixtus pontifex adhuc superstes erat.

[1] Socrat. lib. IV. c. 23.

[1] Trebell. Poll. de 30 Tyran. in Ingen. 8.

Anno periodi Græco-Romanæ 5751. — Olymp. 259. an. 2. — Urb. cond. 1011. — Jesu Christi 258. secundum Baronium 261. — Sedes vacat. — Valeriani et Gallieni impp. 6.

1. *Consules.* — A num. 1 ad 12. Coss. *M. Aurelius Memmius Tuscus,* et *Bassus.* Ita omnes antiqui Fasti, in quibus etiam pluribus prior dicitur *Tuscus*, non vero *Fuscus*, ut perperam quandoque vocatur; quam depravatam lectione Baronius secutus est. Sed tam Chronicon Alexandrinum, quam Cassiodorus, Fasti Græci tam Theonis quam Heraclii, Fasti Cæsarei, auctor Chronici Damasi, et Acta passionis S. Cypriani *Tuscum* exhibent; et card. Norisius in Dissert. de Votis Decennalibus, cap. 5, observat, extare antiquum epigramma dicatum Tusco et Basso Coss. Quinquennalia imperii Augustei Gallieni in hunc annum incidunt.

2. *Martyrium S. Sixti PP.* (1) — *S. Sixti* papæ martyrium sub hujus anni consulibus a Baronio recte recitatum; qui in eo tantum errat, quod Tusci et Bassi consulatum, qui in annum Christi CCLVIII incidit, cum anno CCLXI ejusdem æræ perperam copulet, sicque prochronismi triennio peccet, ob tertium nempe Decii Augusti consulatum ordinarium supposititium in Fastos infartum. De Sixto in Chronico Damasi legitur : « Sixtus annis duobus, mensibus undecim, diebus sex. Cœpit a consulatu Maximi et Glabrionis, usque Tusco et Basso et passus est VIII idus Augusti a consulatu Tusci et Bassi, usque in diem XII kalendas Augusti, Æmiliano et Basso coss. » Sed duo illi anni per errorem additi, ob consulatum prius corruptum Valeriani III et Gallieni II, loco Valeriani IV et Gallieni III. Sedit itaque tantum *menses undecim, dies sex.* Eusebius in Historia annos XI pontificatui ejus assignat, cum menses totidem ei tribuendi fuissent; quia novum non est, inquit Pearso-

(1) De die, quo passus est *S. Sixtus, nempe VIII idus Augusti*, testatur S. Cyprianus; de anno quoque plerique in sententiam Baronii e Pagii abeunt, scilicet passum esse A. D. 258, eodem et quo S. Cyprianus, ut Pontius diaconus in Cypriani vita. Constantius pag. 258, n. 4, Bucheriani catalogi locum mutilum restituens, sententiam illorum, qui decessisse aiunt *S. Sixtum* A. D. 258 confirmat. Bucherianus enim catalogus habet : « Passus est (Sixtus) VIII idus Augusti a consulatu Tusci, et Bassi usque in die XII kal. Augusti, Æmiliano et Basso coss. » Ut tenebræ ab hoc loco dispellantur, ex codice Fossatensi, ante verba *a consulatu Tusci et Bassi*, supplendum monet : *Presbyteri præfuerunt*; cujus supplementi ope comperimus, clerum Romanum *a mense Augusti* anni 258 usque ad 21 *Julii* anni 259, quo consulatum gerebant *Æmilianus* et *Bassus*, Romanam Ecclesiam administrasse. Hinc lux affertur catalogis Corbeiensi atque Fossatensi, in quibus *Sixto* tribuitur *annus* I, *menses* X, *dies* XXIII *aut* XXIV, habita fortasse ratione a *Sixti* ordinatione ad ejus successoris Dionysii electionem. In Fossatensi, et reginæ Suecorum Catalogo apud Bollandum *cessasse* dicitur pontificatus *annos duos*, intellige partem anni 258 et aliam insequentis anni partem. In libro Pontificali, ubi de annis sedis *Sixti* agitur, mira oscitantia detegitur, ut observat Constantius. MANSI.

nius in Annalibus Cyprianicis hoc anno, annos pro mensibus ponere, ut Georgius Syncellus, qui triennium imperio Æmiliani assignat, qui per tres menses aut quatuor tantum imperavit. Quod Græcis in rebus Romanis hospitibus non tantum contingit, quando res Latinas tractant, ut credebat Pearsonius; sed etiam quando de rebus in Oriente gestis agunt. Imo scriptores latinos in eumdem errorem quandoque incidere, variis exemplis in hoc opere passim afferendis constat. Porro duas Decretales Sixto attributas adulterinas esse earum lectio manifestat.

3. *S. Sixtus corpora SS. Apostolorum transfert.* — Nihil a *Sixto* in suo pontificatu gestum reperimus, nisi quod in Indiculo depositionis Martyrum habetur : « Tertio kalendas Julii, Petri in Catacumbas, et Pauli Ostiense, Tusco et Basso coss. » Bucherius cum hoc arcanum non intelligeret, scripsit in margine : « Nescio quid hic sibi velint hi consules, forte aliunde luxati. » Verum non de sanctorum Apostolorum passionis, sed de Translationis tempore hic agitur. Idem habet Gestorum Pontificalium auctor, sed Pontifices permutavit, ut sæpe solet, et pro Sixto Cornelium posuit, indeque pseudo-Isidorus eamdem historiam fictitiæ Cornelii epistolæ inseruit. Caius, qui circa annum Christi cc scripsit, tradit Apostolorum trophæa tunc temporis in Vaticano et Ostiensi asservata fuisse. Hæc igitur trophæa in Catacumbas transtulisse videtur *Sixtus*, magis in dies sæviente persecutionis ardore, ut ibi tutius stationes haberi possent. Ita recte Pearsonius, qui subjungit : « Hujus observationis utilitas diem respicit, quo facta esse dicitur translatio, nempe tertium kalendas Julii; quo die vulgo putant eos Apostolos passos esse, contra veterum sententiam, qui ultimo Neronis anno eorum martyrium adscribunt. Ultimo enim Neronis anno vicesimo nono Junii pati non potuere, quia ipse Nero sexto die Junii periit. Sed si alio die depositio facta est, alio translatio, quam secuta est postea solemnitas, salva erit veterum sententia. Et sane ante pseudo-Isidori ætatem, ante Gesta pontificalia alius dies assignabatur. Nam Polemius Sylvius in Laterculo suo sacra profanaque festa continente, anno Christi ccccxlix evulgato, hæc habet : VIII kal. (Martii) *Depositio SS. Petri et Pauli.* De qua varietate alibi latius a nobis disputatum est. » Hæc Pearsonius, cujus librum, in quo de ea varietate agit, non vidi. Verumenimvero observatio hæc vanissima. Petrus enim non ultimo Neronis anno, sed undecimo martyrium subiit, ut suo loco demonstravi, ejusque natale die vicesimo nono Junii celebratum. Sed quia translationes Sanctorum eo sæpe die, quo ad Deum migrarunt, vel colebantur, fieri solitæ erant, is dies a Sixto ad eam translationem faciendam electus, quod etiam in S. Urbani papæ translatione præstitum fuisse anno ccxxxi notavimus.

4. *Alia eorumdem translatio.* — Neque refert quod in Laterculo Sylvii legitur. Hinc enim tantum inferendum, aliam SS. Apostolorum translationem, quæ etiam *Depositionis* nomine ab antiquis designatur, in festo Cathedræ S. Petri factam esse. Nam VIII kalendas Martii Cathedram S. Petri, non vero Natalem ejus celebratum fuisse, certum fit ex Indiculo Depositionis Martyrum, Laterculo Sylvii antiquiore; in eo enim legitur : « Octavo kalendas Martii, natale Petri de Cathedra; » ubi vides etiam natalis nomen cuilibet festo attributum fuisse. Ex hac translatione apparet, immerito negasse Baronium, SS. Apostolorum corpora ad Catacumbas sæpius fuisse translata. Vide dicta in morte S. Petri.

5. *Martyrium Quarti, Agapiti et Felicissimi.* — S. Cyprianus de martyrio Sixti certior factus, eodem die cum Sixto passum esse *Quartum* docet, in epistola ad Successum statim scripta, quod ex hoc loco auctor Martyrologii Bedæ recte colligit, neque aliunde hausit, ut ex ipsius verbis apparet : « Passus est cum eis et beatus Quartus, ut scribit S. Cyprianus. » Sed dum *Felicissimum* et *Agapitum* Sixti diaconos fuisse, et eodem die passos esse tradit, omnino fallitur, inquit Pearsonius. Aliud verba Cypriani, quæ sequuntur, suadent : « Sed et huic persecutioni quotidie insistunt præfecti in Urbe, ut si qui oblati fuerint, animadvertantur, et bona eorum fisco vindicentur. » Institisse persecutioni quotidie præfectos docet, sed præter Sixtum et Quartum neminem tunc, cum litteræ Roma scriptæ sunt, passum esse innuit. Auctorem auctioris Chronici veterum Pontificum hujus erroris fontem fuisse ex Beda constat : « Decollati sunt cum eis et alii quatuor, ut in Gestis Pontificalibus agitur Januarius, Magnus, Vincentius, Stephanus, subdiaconi. » Error ejusdem Chronici quod Felicissimum et Agapitum spectat, ex mala vetustissimi Indiculi Depositionis Martyrum interpretatione ortus est : cujus hæc verba sunt : « Octavo idus (nempe Augusti) Xisti in Callisti, et Prætextati Agapiti et Felicissimi. »

6. *Non fuere diaconi, neque eodem die ac Sixtus passi sunt.* — Sed nullum ex his diaconum fuisse dicit, nullum cum Sixto passum esse tradit; eodem tantum die horum omnium stationes habitas esse ostendit, quod recte fieri potuit, licet nec eodem loco, nec eodem anno passi sint. Hæc, ut defenderet Baronius, ait primo, mentionem diaconorum et subdiaconorum a Cypriano, qui solius *Quarti* cum Sixto passi meminit, idcirco prætermissam, quod Sixtus in cœmeterio Callisti, reliqui in cœmeterio Prætextati sepulti sint. Sed illud prorsus incertum. Primus, qui hos diaconos in eo cœmeterio sepultos esse docuit, est auctor auctioris Chronici Pontificum qui errorem eum ex verbis depositionis martyrum nuper citatis derivasse videtur, ubi legimus, et *Prætextati* (quod indicat, Prætextatum eodem die passum esse), ille legisse videtur, *et in Prætextati*, quod significaret in ejus cœmeterio celebratos esse natales Agapiti et Felicissimi. Sed demus, veriorem ibi lectionem esse, *et in Prætextati*, non tamen loci distantia aut diversitas tanta fuit, ut qui certo cognosceret Sixtum passum esse in cœmeterio Callisti, nescire posset, diaconos ejus in cœmeterio Prætextati truncatos esse. Nam utrumque cœmeterium in via Appia fuit; imo hoc Prætextati illi Callisti adhærebat, et quasi pars

fuit, ut testatur Aringhus in Roma Subterranea. Ait secundo Baronius, nuntios Cypriani adeo festinanter rediisse, ut omnes præter Sixtum et Quartum eadem die in Urbe passos, haud facile compertos habuerint. Verum quomodo *Laurentius* septem diaconorum primus Sixti jamjam morituri lateri adhærere potuit, cum reliqui omnes capite mulctati sunt? Quomodo duo diaconi, et quatuor subdiaconi, vel, ut alii volunt, sex diaconi, eodem die truncari potuere; et nuntios illos, qui nihil aliud in mandatis habuerunt, quam ut omnia diligenter observarent, latere, ut inquit Pearsonius? Horum itaque sanctorum martyrium alio die contigisse videtur.

7. *Dionysius anno sequenti papa ordinatus.* — *Dionysius* hoc anno pontifex ordinatus non fuit, ut perperam dicitur in Annalibus. Sed post martyrium S. Sixti vacavit Sedes anno fere uno, nempe, « usque in diem XI kal. Augusti, Æmiliano et Basso coss., » ut legitur in Chronico Damasi, ad diem videlicet XXII Julii anni insequentis. Chronicon Damasi ex auctiori Chronico Pontificum, ac libro Pontificali ita supplendum : « Et presbyteri præfuerunt a consulatu Tusci et Bassi, usque in diem XI kal. Augusti, Æmiliano et Basso coss. » Dionysium ante eum annum et diem pontificatum non iniisse ex iis, quæ in morte ejus dicemus, magis constabit. Hic solum observandum, ex cessatione Sedis usque ad præfatum diem et annum, apparere, pacem anno insequenti mense Julio redditam, statimque novum pontificem electum. Nam Valerianum circa illud tempus captivum in Persidem abductum, non vero anno CCLX, me demonstraturum spero.

8. *Martyrium S. Cypriani.* — A num. 12 ad 52. Martyrium S. Cypriani episcopi Carthaginiensis, *Tusco* et *Basso coss.*, ut in ejus Passione legitur, idque XVIII kal. Octobris, ut ibidem legitur, certissime contigit, id est, anno Christi ducentesimo quinquagesimo octavo, non vero, ut perperam Baronius numerat, anno ducentesimo sexagesimo primo. In eadem S. Cypriani Passione ex manuscripto S. Victoris extracta proconsul exprobrat Cypriano, quod « pii et sanctissimi principes Valerianus et Gallienus Augusti et Valerianus nobilissimus Cæsar, ad cæremonias percolendas » eum revocare non potuerint. Ex quibus verbis liquet, Gallieni junioris Cæsaris, qui Valerianus Cæsar etiam nuncupabatur, in Actis publicis et Rescriptis plerumque mentionem factam.

9. *Opera S. Cypriani.* — Opera *S. Cypriani* anno MDCLXXXII Oxonii edita, cura et studio *Joannis Felli* Oxoniensis episcopi, e secta Protestantium, in quorum cumulum accessit Historia Cyprianica tredecim annorum, quibus post susceptam fidem usque ad martyrium Cyprianus vixit, auctore *Joanne Pearsonio* Cestriensi episcopo, etiam Protestante. Utriusque laborem supplevit variis Dissertationibus seorsim editis *Henricus Dodwellus*, Hiberniæ suæ ornamentum ejusdem etiam sectæ, solus ex illis superstes, Fello et Pearsonio magnis litterarum in Anglia patronis anno MDCLXXXVI vita functis, et quod magis dolendum, in secta Protestantium, quam vivendo professi sunt. Eo in opere epistolæ divi Cypriani ordine chronologico digestæ; genuina et legitima ejus opera a dubiis et spuriis distincta cum mantissa quorumdam huc usque ineditorum. Sed prætermisit observare Fellus, auctorem Tractatus adversus eos, qui hæreticos rebaptizandos decernunt, a Rigallio primum publicati, fuisse Ursinum monachum Afrum, cujus Gennadius et Honorius Augustodunensis meminere, cuique librum illum ex fide codicis Ms. attribuit Labbeus tomo 1 Conciliorum, pag. 770. Hujus operis titulus ex Trithemio lib. de Scriptoribus Ecclesiasticis, ubi dicit se reperisse eum claruisse sub Theodosio juniore anno Domini CCCCXL, restituendus. Testatur enim ibidem Trithemius, ejus titulum esse : « De Modo rebaptizandi hæreticos; » et *Ursinum* multos alios tractatus a se non visos edidisse. Opus *de Singularitate Clericorum*, quod Baronius aliique viri docti Cypriano tribuerunt, eidem perperam, quemadmodum et Augustino et Origeni, attributum ostendit Fellus, qui quod habeat aliqua fidei catholicæ repugnantia, opus ejus notatur in novo Decreto Librorum Prohibitorum Romæ emisso, ut mihi per litteras significavit vir eruditissimus Antonius Magliabechius magni Etruriæ ducis bibliothecæ præfectus.

10. *Aurelianus et Crinitus in annum sequentem consules suffecti designantur.* — Hoc anno Valerianus Aurelianum, antequam is exercitum adversus Gothos duceret, in locum Ulpii Criniti subrogavit, ut « exercitum duceret, limitem restitueret, prædam militibus daret, etc. » idque dum *apud Byzantium* Valerianus esset, ut scribit Vopiscus in Aureliano cap. 10, qui cap. sequenti epistolam Valeriani Augusti ad Aurelianum tunc scriptam refert, in qua Valerianus eum alloquens ait : « Consulatum cum eodem Ulpio Crinito in annum sequentem a die kalendarum Juniarum in locum Gallieni et Valeriani sperare te convenit, sumptu publico. » Quæ epistola hoc anno, non vero præcedenti data, ut perperam putavit Pearsonius in Annalibus Cyprianicis, quod Aurelianus exercitum duxerit, limitem restituerit, et prædam militibus dederit, et post hæc omnia contigerit quod ibidem scribit Vopiscus : « Tunc enim Ulpius Crinitus, publice apud Byzantium sedenti Valeriano in thermis egit gratias, dicens, magnum de se judicium habitum, quod eidem vicarium Aurelianum dedisset. » Subjungit Pearsonius, Vopiscum cap. 13 tradere : « Cum consedisset Valerianus Augustus in thermis apud Byzantium, præsente exercitu, præsente etiam officio palatino, assidentibus Memmio Fusco consule ordinario, Bæbio Marco præfecto prætorii, etc. Ulpio Crinito duce Illyriciani limitis et Thracii, Valerianus Augustus dixit : Gratias tibi agit, Aureliane, Respublica, quod eam Gothorum potestate liberasti. Abundamus per te præda, abundamus gloria, etc. » Et ibidem jubet Valerianus, Aurelianum inter alia victoriæ præmia, sellam eboratam capere : « Nam te consulem, inquit, hodie designo, scripturus ad senatum, ut tibi deputet scipionem, deputet etiam fasces. » Ita, quod anno priori Valerianus promiserat,

præsenti, dum Byzantii esset, perimplendum curavit, eo ipso anno quo Fuscus et Bassus consulatum ordinarium gerebant. Hæc Pearsonius.

11. *Sed tantum in annum sequentem.* — Verumenimvero fallitur vir doctissimus; Aureliani enim consulatus suffectus, non præsenti anno Tusci vel Fusci et Bassi consulatu notato; sed insequenti, quo Æmilianus et Bassus annum aperuerunt, susceptus. Quod manifestissime verbis laudatis indicat Vopiscus, quando ait Valerianum apud Byzantium, præsente Memmio Fusco consule ordinario, Aureliano dixisse : « Te consulem hodie designo. » Designatio enim ad consulatum nonnisi in annum sequentem fieri solita, et quidem, ut Valerianus in epistola citata ad Aurelianum scribit : « Consulatum cum eodem Ulpio Crinito in annum sequentem a die undecimo kalendarum Juniarum in locum Gallieni et Valeriani sperare te convenit. » Vides consulatum Aureliano in ea epistola ab imperatore tantum promissum; sed post debellatos Gothes Aurelianum Byzantii existentem ad eumdem a Valeriano designatum fuisse, quod is istis verbis diserte exprimit : « Nam te consulem hodie designo, etc. » Quare verum est quod scribit Pearsonius, prius ad Aurelianum scripsisse Valerianum, eumque in locum Ulpii Criniti suffecisse, ac postea tam Aurelianum, quam Ulpium Crinitum consules suffectos designatos fuisse, sed non in præsentem annum, ut ipse perperam autumat; verum in annum CCLIX. At, inquit Pearsonius, statim Aurelianus imperatori sic respondit : « Ego ergo tibi gratias, et accipio consulatum, quem das. » Et mox Ulpius Crinitus : « Jube igitur, ut lege agatur, sitque Aurelianus hæres sacrorum, nominis et honorum; totiusque juris Ulpio Crinito jam consulari viro, ipse actutum, te judice, consularis. » Fuit igitur Aurelianus consul suffectus, inquit Pearsonius, post Gallienum et Valerianum consules honorarios, seu suffectos : sed eo ipso anno, quo Fuscus et Bassus Fastis nomen dabant. Sed vana hæc effugia : Aurelianus enim accepit quidem consulatum, Memmio Fusco consule ordinario præsente, sed in annum sequentem gerendum, id est, aduisit, ac non recusavit. Crinitus vero petit, *ut lege agatur*, id est, ut in Ulpiam familiam transeat, ibi enim de Aureliani adoptione sermo est, diciturque Ulpius Crinitus jam *consularis* vir, non quod tunc consulatum acceperit ac gesserit, ut perperam Pearsonius; sed quod ab anno CCXXXVIII, quo consulatum ordinarium gessit, consularis esset. Sic Aurelianus dicitur *actutum consularis*, quia quamprimum, id est, intra aliquot menses consulatum initurus esset; si enim tunc actu illum suscepisset, non *consularis*, sed *consul* ab Ulpio Crinito appellatus fuisset; neque dixisset Valerianus, se scripturum ad senatum, ut Aureliano scipionem et fasces deputaret; quia hæc cum consulatu, non vero post illum gestum tradi mos erat. Verum itaque est, quod Pearsonius primus omnium observavit, Valeriani ad Aurelianum epistolam, in qua de hujus cum Crinito ad consulatum designatione agitur, scriptam fuisse, antequam Aurelianus in Gothos movisset, ac postquam Byzantium rediit, Valerianum imperatorem, eum coram Memmio Fusco consule ordinario, aliisque summis laudibus ob reportatas victorias exornasse; sed falsum, hæc diversis annis acta esse, et Aurelianum cum Crinito currenti consulatum suffectum gessisse. Hoc enim anno insequenti factum esse certum et indubitatum, ut ex dicendis anno sequenti magis patebit : hujus enim temporis historia chronologiaque, nisi consulatus Aureliani ac Gallieni cum Valeriano recte expliceutur, confusæ perturbatæque.

12. *Valerianus Antiochiam a Scythis vastatam venit.* — Anno itaque præsenti, *Valerianus*, qui cum exercitu apud *Byzantium* fuit, ut mox ex Vopisco in Aureliano ostendimus, cum eodem exercitu æstate *Antiochiam* pervenit, ut videre est apud Zozimum pag. 648 et 649. *Antiochiam* cum inveniret misere devastatam, accersivit *Successianum*, qui tunc dux exercitus circa Hellespontum fuit, et Scythas in ea loca irrumpentes nuperrime vicerat, abegeratque. Hunc « præfectum prætorio » dixit, « et cum eo res Antiochenæ civitatis, et instaurationem ejus » ordinavit, inquit Zozimus. Ex quo intelligimus, *Successianum* Bæbio Macro currenti anno præfecto prætorii, ut mox ex Vopisco diximus successisse. Absente *Successiano* Scythæ priores, qui abacti fuerunt, in Hellespontum redeunt, Pityuntem et Trapezuntem capiunt. Scythæ autem alii prioribus finitimi *expectato hiemis tempore*, pedestri exercitu ad fretum Byzantinum contenderunt, ubi de hieme hoc anno inchoata sermo, non vero de anni præteriti fine, ut Zozimum interpretatur Pearsonius citatus. Nam, cum Valerianus postquam *Antiochiam* venit, et *Successianum* præfectum prætorio renuntiavit, amplius Byzantium non redierit, ut manifeste ibidem insinuat Zozimus, ac denique Bæbius Macrus præsenti anno præfectus prætorio fuerit, ac Byzantii cum Valeriano aliquam moram fecerit, profectio hujus imperatoris Antiochena, et collatio præfecturæ prætorii in *Successianum* ad præsentem annum in finem tendentem omnino spectant; cum Valerianus æstate anni insequentis vel circiter a Persis captus sit.

13. *Macrianus auctor et promotor persecutionis.* — Cum *Antiochiam* peteret Valerianus, *Macriano* totam Rempublicam credidit, ut ipse oratione ad senatum e Persidis finibus missa testatur apud Pollionem : « Ego P. S. bellum Persicum gerens, Macriano totam Rempublicam credidi.... Ille vobis fidelis, ille mihi devotus, illum et amat et timet miles. » Unde ratio optima redditur, inquit Pearsonius citatus, cur hoc potissimum tempore persecutio maxime sub Valeriano sæviret. Nam ea unius *Macriani* suasu primo incepit : nunc autem ab eodem incitatus imperator, cum ei totam Rempublicam certe militarem credendam esse duxit, multo in Christianos acerbior et crudelior evasit. Atque ita tandem : « Rescripsit Valerianus ad senatum, ut episcopi, presbyteri, et diacones animadvertantur; senatores vero et viri egregii, et equites Romani, dignitate amissa, etiam bonis spolientur, etc. » ut habet Cyprianus in Epistola ad Successum, quæ nunc LXXX est, Pamelio vero LXXXII, scripta.

DIONYSII ANNUS 2. — CHRISTI 262.

1. *Fasti consulares restituuntur.* — Christi anno ducentesimo sexagesimo secundo perperam Fastis a Cassiodoro et aliis eum secutis Fulvius Æmilianus et Pomponius Bassus, varia (ut puto) descriptione deceptis, ponuntur consules; eosdem enim esse reor cum consulibus anni superioris; nam de Pomponio Basso constat, et pro Fusco Fulvium positum existimamus (ut sæpe accidere consuevit) cui fuerit quoque cognomentum Æmilianus : nisi loco Memmii, Æmilianus sit positum; cum præsertim consulatus Bassi cum Æmiliano, non secundus notatus in antiquis monumentis habeatur, sicut adscribendus erat, si diversus a priore fuisset. In Codice namque Justiniani Bassus semel tantum cum collega Æmiliano consul positus[1] invenitur; hæc enim quam verissima esse, quæ dicturi sumus, perspicue demonstrabunt. Hoc namque anno adscribendos esse consularibus Fastis Gallienum quarto et Valerianum (al. Volusianum), tum epistola Valeriani imperatoris ad Aurelianum, tum ejus quoque acta a Flavio Vopisco narrata[2], satis aperte significant; quæ auctor his verbis recitat : « Ex libris Acholii, qui magister admissionum Valeriani principis fuit, libro Actorum ejus nono. Cum consedisset Valerianus Augustus in thermis apud Byzantium, præsente exercitu, præsente etiam officio palatino, assidente Memmio Fusco consule ordinario; » et post recensita nomina aliorum, in ejus ad Aurelianum allocutione hæc habet : « Te consulem hodie designo, scripturus ad senatum, ut tibi deputet scipionem, deputet etiam fasces. » Ita ibi. Videas ex his plane Aurelianum anno superiori sub consulatu Memmii Fusci consulem fuisse designatum, sed suffectum, non ordinarium. Quibusnam vero sufficiendus esset, epistola ejusdem Valeriani imperatoris ad eum scripta declarat his verbis : « Consulatum cum eodem Ulpio Crinito in annum sequentem a die undecimo kal. Juniarum in locum Gallieni et Valeriani sperare te convenit sumptu publico. » Hæc Acta.

2. Si igitur anno superiori Aurelianus consul est designatus in præsentem annum, sufficiendus una cum Crinito a dicta die et mense, Gallieno atque Valeriano consulibus ordinariis; apertissime plane significatur hoc anno adscribendos esse Gallienum quarto consulem, atque Valerianum minorem, quem alii legunt Volusianum. Quos quidem consules magno sane præjudicio rectæ chronologiæ, ex qua etiam historica veritas confirmatur, alii rejecerunt post sequentem annum : cum iidem non præsentem tantum annum dictis consulibus falso appositis inscribant, sed et sequentem consulatu Sæcularis atque Donati perperam notent. Nec est quod post sequentem annum Gallieni et Valeriani consulatus possit Fastis adscribi : quos anno præterito constat fuisse consules designatos, et hoc anno post dictum Memmii Fusci consulatum apparet fuisse creatos consules ordinarios, quibus mense Junio suffecti sunt Aurelianus atque Crinitus. Nec est rursum quod quis vel fingere possit dictas litteras de eorumdem suffectione datas esse a Valeriano imperatore anno sequenti; quem liquet hoc ipso anno a Persis victum atque captivum ductum, ut inferius suo loco testificationibus apertissimis demonstrabimus.

3. Explosis igitur tum a præsenti tum a sequenti anno consulibus adscititiis; recipiant Fasti consulares suos legitimos consules ordinarios, Gallienum quarto atque Valerianum juniorem; cujus quidem consulatus Gallieni ejusmodi extat inscriptio[1]: IMP. GALLIENUS P. F. AUG. P. M. TR. P. VIII. COS. IV. P. P. sicque jure cum anno ejus imperii octavo, ex octava tribunitia potestate monstrata, jungatur ejus quartus consulatus. Habes hic quoque, lector, exacte (ni fallimur) redditam rationem nostræ ex Fastis consularibus etiam rectæ deductæ per annos singulos chronologiæ; eamdemque aliis innumeris testificationibus superius, tam primo quam hoc secundo tomo Annalium confirmata; simulque etiam declaratum, quam longe a veritatis scopo aberrare necesse sit, qui dictos addiderunt duos supervacaneos consulatus.

4. *Persecutione in Africa magis sæviente, præclara martyrum exempla.* — Quod vero ad res gestas anni hujus pertinet : aucta novis edictis in Christianos persecutio, in reliquos Ecclesiarum ministros grassari non destitit; nos modo cœptam semel prosequimur historiam de Ecclesia Africana. Quoniam vero (ut dictum est) Galerius Maximus proconsul in Africa post Cypriani martyrium defunctus est; Solon procurator fiscalis cœptam ab eo persecutionem novo mandato imperatorum, in Ecclesiam Carthaginensem auxit majoribus incrementis. Quid autem sub ipso, antequam Roma alius cum fascibus mitteretur proconsul, Carthagine actum sit, epistola a confessoribus

[1] L. si servus. C. quod cum eo. — [2] Vopisc. in Aureliano.

[1] Apud Adol. lib. antiq. numis. Rom. Imp.

ab ipso in carcerem detrusis, et in eodem quoque carcere scripta, significat; quam ex antiquioribus scriptis codicibus erutam, et collatione facta cum ea quæ edita [1] est, ut fidelissimam, omnique ex parte sibi constantem, hic attexere ut insigne antiquitatis monumentum, perutile, jucundum gratumque fore existimamus; quippe quæ ab iis scripta esse reperiatur, qui S. Cypriani doctrinæ ac disciplinæ assueverunt, utpote qui discipuli ejus fuissent, eoque usi sint familiarissime. Est autem hujusmodi :

5. « Lucius, Montanus, Flavianus, Julianus et Victoricus, etc., fratribus universis salutem. Dilectissimi fratres, nobis nihil aliud est agendum, quam ut de servis Dei et Christo ejus dicamus, et de multitudine fratrum cogitandum; qua quidem ratione hic amor per hoc officium ad has non scribendas impulerit litteras, ut fratribus post futuris, et magnificentiæ Dei fidele testimonium, et laboris tolerantiam per Dominum, memoriam relinqueremus. Post popularem tumultum, quem ferox vultus præsidis in necem concitavit, postque sequentis diei acerrimam persecutionem Christianorum, apprehensi sumus Lucius, Montanus, Flavianus, Julianus, Victoricus, Primolus, Renus, et Donatianus cathecumenus, qui baptizatus in carcere, statim spiritum tradidit; nec non et circa Primolum similis consummationis exitus contigit; nam et ipsum ante paucos menses habita confessio baptizavit.

6. « Igitur apprehensis nobis, et apud Regionantes (al. Regionates) in custodia constitutis sententiam præsidis milites nuntiabant, quod die hesterno ardentem nobis interitum minaretur. Nam (ut postea quoque verissime cognovimus) exurere nos vivos cogitavit. Sed Dominus, qui solus de incendio servos suos potest liberare, in cujus manu sermones et corda sunt regis [2], furentem a nobis præsidis sævitiam avertit; et incumbentes precibus assiduis tota fide, statim, quod petivimus, accepimus, accensusque in exitium nostræ carnis ignis extinctus est, et flamma caminorum ardentium Dominico rore sopita est. Nec difficile credentibus fuit, nova posse ad vetera exempla contingere, Domino in spiritu pollicente, quia qui gloriam istam operatus est in tribus pueris [3], vincebat et in nobis.

7. « Tunc a proposito suo, Domino volente, confractos, mitti nos in carcerem jussit; quo deducti non expavimus fœdam illam loci caliginem; moxque carcer tenebrosus, spiritu prælucente, resplenduit; et contra obscuritatis deformia, et cæca nocte contecta, instar diei, fidei devotio candida luce vestivit; et sic ad summum descendebamus locum pœnarum, quasi ascenderemus in cælum. Quales illic dies duxerimus, quales transegerimus noctes, exponi nullis sermonibus possunt, nec tormenta carceris ulla affirmatione capiuntur. Sed veremur atrocitatem loci, ut est, dicere; quia ubi tentatio est grandis, ille ibi major est, qui eam vincit in nobis, et non est pugna, in qua non sit, Domino protegente, victoria. Nam et occidi, servis Dei leve est; ideo mors nihil est, cujus aculeos convellens, contentionemque devincens Dominus, per crucis trophæum triumphavit : sed et causa nulla armorum est, nisi quando miles armandus est; nec armatur, nisi quando congressio est : et in coronis nostris præmium ideo est, quia certamen præcessit : nec datur palma, nisi congressione perfecta. Sed paucis diebus visitatione fratrum nos refrigeravimus; nam omnem noctis laborem diei solatium lætitiaque abstulit.

8. « Tunc Reno, qui nobiscum fuerat, somno apprehenso, ostensum ei est, produci singulos; quibus prodeuntibus lucernæ singulæ præferebantur; cujus autem lucerna non præcesserat, nec ipse procedebat; et cum processimus nos cum lucernis nostris, expergefactus est. Et ut nobis retulit, lætati sumus, fidentes nos cum Christo ambulare, qui est lucerna pedibus nostris, et sermo Dei [1]. Post ipsam noctem dies nobis hilaris augebatur; et continuo, eadem die, subito rapti sumus ad procuratorem, qui defuncti proconsulis partes administrabat. O diem lætum! gloriam vinculorum! o optata votis omnibus catena! o ferrum honorabilius atque pretiosius optimo auro! o stridor ille ferri, qui strepebat dum trahitur per aliud ferrum, et loqui nostrum futurum solatium videbatur! Atque ne hac jucunditate tardius frueremur, a militibus, ubinam nos præses audire vellet, huc atque illuc per totum forum circumducti sumus. Tunc nos in secretarium vocavit, quia necdum hora passionis advenerat, unde prostrato diabolo, victores sumus in carcerem reversi, et ad alteram victoriam reservati.

9. « Hoc itaque prœlio victus diabolus, ad alteras se astutias vertit, fame nos et siti tentare molitus; et hoc suum prœlium multis diebus fortissime gessit; ita ut quod magis secum facere adversarius putabat, quod ægrotabant corpora ob Solonem fiscalem, qui aquam frigidam post laborem non daret. Hic autem labor, hæc inopia, hoc necessitatis tempus ad Deum pertinuit, dilectissimi fratres; nam qui nos tentari voluit, ipsum ut alleviationem (al. allocutionem) in ipsa tentatione haberemus, se ostendit. Nam Victori presbytero, commartyri nostro, qui statim post hanc eamdem visionem passus est, ostensum est hoc. Videbam, inquit, puerum huc in carcerem introisse, cujus fuit vultus perlucidus super splendorem inenarrabilem; qui nos deducebat per omnia loca, ut exiremus; egredi tamen non potuimus; et ait mihi : Adhuc modicum laboratis; quia nunc impedimini; sed confidite, quia ego vobiscum sum; et adjecit : Dic illis, quia gloriosiorem coronam habebitis. Nec non ad Deum suum spiritus properans, et anima jam proxima passioni sedes suas requisivit : nam hunc eumdem Dominum de paradiso interrogavit, ubi esset. Cui ille ait : Extra mundum est. Ostende illum, inquit, mihi. Qui ait illi : Et ubi erit fides? Cumque hic per humanam pusillitatem diceret : Quod mihi

[1] Apud Sur. tom. I. die 24 Febr. et Ms. cod. — [2] Prov. XXI. — [3] Daniel. III.

[1] Psal. CXVIII.

mandas, tenere non possum. Dic signum quod eis dicam. Respondit ei Dominus, et ait: Dic illis signum Jacob. Lætandum est, fratres dilectissimi, ut patriarchis, etsi non justitia, laboribus adæquari possimus. Sed qui dixit: Invoca me in die pressuræ, et eximam te, et clarificabis me[1]; ad clarificationem fuit flexus: post preces ad se habitas commemoratus est nostri, prius miserationis suæ denuntians munus.

10. « De hoc enim sorori nostræ Quartillosiæ hic nobiscum positæ ostendit, cujus mulieris et maritus et filius ante triduum passi erant. Ipsa quoque hic residens, propinquitatem suam velociter subsecuta est; quæ in hunc modum, quod vidit, exposuit: Vidi, inquit, filium meum, qui passus est, venisse ad carcerem, qui sedens super labrum aquarium, ait: Vidit Deus pressuram vestram et laborem. Et post hunc introivit juvenis miræ magnitudinis, qui ferebat phialas duas singulis manibus, easque lacte plenas, et ait: Bono animo estote; commemoratus est vestri Deus. Et ex phialis illis, quas ferebat, dedit omnibus bibere; quæ phialæ non deficiebant. Et subito ablatus est lapis, qui fenestram dividit medius; sed et claræ fenestræ, ipso medio sublato, liberam cœli faciem admiserant. Et posuit juvenis ille, qui ferebat phialas, unam ad dexteram, et alteram ad sinistram, et ait: Ecce et satiati estis, et abundat, et tertia adhuc phiala superveniet vobis.

11. « Et abiit altera dies, quæ post hanc visionem eluxit. Expectantes autem eramus horam illam, quando fiscalis non cibus, sed penuria et necessitas inferretur; quia cibus nullus nobis suberat; nam et altera die jejuni manseramus. Subito autem, ut sitientibus potus, et esurientibus cibus desiderantibus martyrium obvenit; ita laboribus nostris refrigerium Dominus per Lucianum carissimum nobis præbuit, qui disrupto catenarum obice, velut per duas phialas, per Herennianum hypodiaconum et Januarium cathecumenum, alimentum indeficiens omnibus ministravit. »

12. Sed antequam ulterius progrediamur, hic meminisse lector debet, in ultimis litteris ad Cyprianum a confessoribus in metallis agentibus scriptis, haberi mentionem de Herenniano hypodiacono; at hunc illum ipsum esse putamus, per quem Cyprianus anno superiori, cum exul esset, pecuniarum subsidia misit ad eosdem confessores ad metalla damnatos. Porro ipsum nomen, par ministerium, sacer ordo, ac denique tempus, hunc eumdem esse cum illo, ut dicamus, facile persuadent; mentio ejus est in tribus epistolis[2] ad Cyprianum ab illis tunc datis. Sed et ex collega idem cum illo esse deprehenditur; nam qui hic Lucianus nominatur, idem ille videtur esse, qui tunc eadem cum Herenniano ministeria exhibens, in dictis epistolis Lucanus scriptus habetur; sed ad epistolam martyrum redeamus:

13. « Hoc subsidium ægros et laborantes nimium suffulsit; eos quoque qui per eumdem laborem, hoc est, per incommodum Solonis fiscalis et penuriam frigidæ aquæ in ægritudinem jam inciderant, ab infirmitate revocavit; cujus tam gloriosis operibus omnes apud Deum gratias agimus. Jam nunc dilectissimi fratres, et de amore quem in nos invicem habemus, aliqua dicenda sunt. Nec instruimus, sed admonemus; quia sicut simul unanimes sumus, ita apud Dominum una vivimus, et oramus. Tenenda est concordia charitatis; et dilectionum vinculis inhærendum est; tunc diabolus prosternitur, tunc a Domino quicquid postulatur accipitur, ipso pollicente ac dicente[1]: Si duo ex vobis consenserint super terram de omni re, quæcumque petieritis a Patre meo, continget vobis. Nec alio modo vitam æternam accipere, et cum Christo regnare poterimus, nisi fecerimus quod præcepit faciendum; pro quo et vitam promisit et regnum. Eos denique hæreditatem Dei consequi, qui pacem cum fratribus tenuerunt; suo magisterio ipse Dominus enuntiat, dicens: Beati pacifici, quoniam filii Dei vocabuntur[2]. Quod exponens Apostolus ait: Ut simus filii Dei. Si autem filii, et hæredes; hæredes quidem Dei, cohæredes autem Christi: siquidem compatimur, ut commagnificemur[3]. Si hæres non potest esse nisi filius; filius autem esse non potest nisi pacificus; hæreditatem Dei habere non poterit, qui pacem Dei rumpit. Et hoc non quasi non admoniti dicimus, aut sine divina ostensione suggerimus.

14. « Nam cum Montanus cum Juliano habuisset sermones aliquos ob eam mulierem quæ ad communionem accessit (al. oppressit), quæ nec communicabat; cumque post correptionem quam in eam congesserat, in rigore ipso discordiæ mansisset; ostensum est eadem nocte Montano hoc: Visum est, inquit, mihi venisse ad nos centuriones: cumque deducerent nos per viam longam, pervenimus in campum immensum, in quo occurrunt nobis Cyprianus et Leutius (al. Lucius). Pervenimus autem in locum candidum: et facta sunt vestimenta nostra candida, et caro nostra commutata candidior facta est vestimentis nostris candidis: ita autem pellucida fuit caro nostra. ut oculorum visum ad intima cordis admitteret. Et respiciens in pectus meum, video quasdam sordes; et experrectus sum in visione, et occurrit mihi Lucianus, et retuli illi visionem, et aio illi: Scis quoniam sordes illæ, illud est, quod non statim concordavi cum Juliano? et ad hoc experrectus sum.

15. « Qua de re, fratres dilectissimi, concordiam, pacem, unitatem omni virtute teneamus. Enitamur jam hic esse, quod futuri sumus. Sic invitant justos promissa præmia; sic terret injustos pœna prædicta. Si cum Christo esse et regnare cupimus; quæ ad Christum et regnum ducunt, illa faciamus. Optamus vos bene valere » Hucusque confessorum in carcere detentorum et martyrii jam candidatorum epistola. Quid autem de illis, qui hæc scripserunt, subsecutum sit; eos qui iis aderant, oculisque spectarunt, ea perpetuæ memoriæ commendasse gaudemus: nam de

[1] Psal. XLIX. — [2] Apud Cypr. epist. LXXVIII. LXXIX. LXXX.

[1] Mat. XIX. — [2] Mat. V. — [3] Rom. VIII.

rebus postea gestis in hunc modum narrationem perjucundam atque fidelem attexuerunt :

16. « Hæc omnes de carcere simul scripserunt. Sed quia necesse erat omnem actum martyrum beatorum pleno sermone complecti; quia de se et ipsi minus dixerant, et Flavianus quoque privatum hoc nobis munus injunxit, ut quicquid litteris eorum deesset, adderemus : necessario aliqua subjunximus. Cumque per plurimos menses reclusi fuissent in carcere, et fame ac siti diu laborassent; tandem sero produci jubentur, et ad prætorium præsidis admoveri. Et omnibus quidem gloriosa voce professis, cum Flaviani adjutorium reclamaret amore perverso, negans (al. nugans) eum diaconum, quod confitebatur; inter cæteros, id est, Lucium, Montanum, Julianum, Victoricum, dicta sententia est. Flavianusque rursus receptus est. Et quamvis haberet plenam doloris materiam, quod scilicet de tam bono collegio separatus est, tamen fide et devotione, qua vixit, credebat id fieri quod Deus vellet; et tristitiam solitudinis destitutæ religione sapientiæ temperabat. Dicebat etiam : Cum cor regis in manu Dei sit, quæ causa mœroris est, aut quare succensendum putem homini, qui hoc loquitur, quod jubetur [1]? Sed de Flaviano postmodum plenius. » Quod vero ministri Ecclesiæ teneri a præside jussi essent; qui amicitia et cognatione Flaviano conjuncti erant, apud præsidem de illo dicebant, ut eum eriperent quod non esset diaconus, cum ipse se diaconum esse sæpius profiteretur; quare factum est, ut rursum (quod diximus) duceretur in carcerem, et causa ejus plenius cognosceretur. Sed de eo dicturi postea; qui scripserunt, hæc prosequuntur :

17. « Interim cæteri ducebantur ad victimæ locum; concursus undique Gentilium et omnium fratrum fuit; qui quamvis obsequentes aliis et cæteris Dei testibus pro religione et fide, quam Cypriano docente didicerunt; tunc tamen officio pleniore et copia majore convenerant. Erat illic videre martyres Christi, felicitatem gloriæ suæ vultus hilaritate testantes; ita ut possent provocare ad propriæ virtutis exempla, etiamsi tacerent. Sed nec sermonis largitas defuit; nam exhortationibus suis singuli plebem corroboraverunt. Et Lucium quidem, præter ingenitam lenitatem, et probam ac modestam verecundiam, infirmitas etiam gravis et labor carceris fregerat; ac propterea cum comitibus paucioribus solus ante processit, ne multitudo nimiæ pressuræ de fusione sanguinis invideret. Qui tamen et ipse non tacuit; sed comites suos, quomodo potuit, instruxit. Cui cum dicerent, fratres : Memento nostri : Vos, inquit, mei mementote. Quanta martyris humilitas de gloria sua, nec soli sub ipsa passione præsumere? Julianus quoque et Victoricus, insinuata diu fratribus pace, et commendatis omnibus clericis, maxime eis qui famem carceris visitaverant, ad passionis locum cum gaudio et sine pavore venerant.

18. « Sed enim Montanus corpore et mente robustus; quanquam et ante martyrium gloriosus, quicquid semper veritas postularet, constanter et fortiter dixerit, sine ulla exceptione personæ; tamen de martyrio proximo crescens, et prophetica voce clamabat : Sacrificans diis eradicabitur, nisi Domino soli. Et hoc frequenter iterabat; insinuans et inculcans, non licere, deserto Deo, ad simulacra et manufacta figmenta accedere. Hæreticorum quoque superbiam et improbam contumaciam retundebat; contestans eos ut vel de copia martyrum intelligerent Ecclesiæ veritatem, ad quam redire deberent. Deinde lapsorum abruptam festinanter negotiationem (al. negationem) pacis, ad plenam pœnitentiam, et Christi sententiam differebat. » Ex quibus sane potest intelligi, hos a S. Cypriano esse imbutos disciplina, dum lapsorum negotium nolunt perfunctorie pertractari; sed eos primum ad pœnitentiam redigendos, ut sic pacem Ecclesiæ valeant promereri, decernunt.

19. Sed quid insuper Montanus martyr jam designatus? Subdunt : « Necnon integros quoque ad tutelam integritatis exhortans : State fortiter, fratres, et constanter militate, dicebat. Habetis exempla; nec vos lapsorum perfidia destruat ad ruinam, sed nostra tolerantia magis ædificet ad coronam. Virgines quoque singulas admonebat, ut sanctitatem suam tuerentur. Generaliter omnes docebat, ut præpositos venerarentur. Præpositis quoque ipsis concordiam pacis insinuans, nihil esse melius aiebat, quam præpositorum unanimem voluntatem : tunc et plebem posse ad sacra obsequia provocari, et ad vinculum dilectionis animari, si rectores plebis pacem tenerent. Hoc enim est propter Christum pati, Christum etiam exemplo sermonis imitari, et esse probationem maximam fidei, et exemplum grande credendi.

20. « Cum autem jam carnifex immineret, et gladius super cervices ejus, libramento nutante, penderet; expansis ille manibus ad Deum, voce clara, ita ut non tantum ad totius sanctæ plebis aures, sed ad Gentiles quoque ipsos sonus vocis evaderet, oravit, rogans et deprecans, ut Flavianus, qui per suffragium populi de comitatu eorum remanserat, sequeretur die tertio. Et quo precis suæ fidem faceret, manualem, quo oculos fuerat ligaturus, in partes duas discidit, et jussit alteram reservari, qua Flaviano oculi post crastinum ligarentur. Sed et in medio eorum in area solum servari jussit, ut nec sepulturæ consortio separaretur. Et perfectum est sub oculis nostris, quod Dominus in Evangelio [1] suo repromisit : ut qui tota fide peteret, quicquid peteret, impetraret; nam post biduum (secundum quod postulatum fuerat) Flavianus quoque productus, gloriam suam passione perfecit.

21. « Quoniam tamen (ut supra dixi) etiam ipse mandavit, ut bidui moram, memoratis causis, juberemus; faciendum erat necessitate majore, quod fieri merito deberet etiam si non juberetur. Post suffragia illa, post voces quibus quasi pro salute ejus amicitia inimica surrexerat, revocabatur in carcerem virtute robusta, mente invicta, fide plena. Nihil de

[1] Prov. XXI.

[1] Marc. XI.

animi ejus vigore mutilaverat remanendi quidem contemplatio, quæ quemvis posset movere. Ita fides, quæ imminentem passionem tota devotione præsumpserat, temporanea impedimenta calcabat. Hærebat lateri ejus incomparabilis mater; quæ præter fidem, qua ad patriarchas pertineret, in hoc etiam se Abrahæ filiam comprobavit, quæ et filium suum et optabat occidi, et quod interim remansisset, contristabatur glorioso dolore. O matrem religiose piam! O matrem inter vetera exempla numerandam! O Machabæicam matrem! Nihil enim interest de numero filiorum, cum perinde et hæc in unico pignore totos affectus suos Domino mancipavit. Sed ille collaudans matris animum, ut dilationem suam non doleret: Scis, inquit, mater merito castissima, ut semper tentaverim, si confiteri contigisset, martyrio in eo frui, et frequenter catenatus videri, et sæpe differri. Si ergo contigit quod optavi, gloriandum est potius quam dolendum.

22. « Et cum ad carceris januam veniretur, difficilius multo, et tardius quam solebat, aperiebatur, obnitentibus etiam carcerariorum ministris: ita ut videretur obfirmatum, spiritu quodam repugnante atque testante, indignum esse carceris sordibus eum fœdari, cui cæleste habitaculum pararetur. Quia tamen, divinitatis corona dilata, dignas causas habebat; jam cæli et Dei hominem invitus carcer admisit. Qualis illic mens fuit biduo illo, quæ spes, quæve fiducia, cum martyris Dei animus et de collegarum petitione præsumeret, et de sua crederet passionem futuram? Dicam quid sentio. Dies ille post biduum tertius, non quasi passionis, sed quasi resurrectionis dies sustinebatur.

23. « Admirans erat denique turba Gentilium, qui vocem Montani petentis audierant. Postquam vero produci tertio die jussus est, rumore cognito, confluebant increduli et perfidi fidem martyris probaturi. Egre iebatur de carcere Dei testis, jam ad carcerem non reversurus. Communis omnium magna lætitia. Sed magis habebat in animo suo certum, quod et fides propria et petitio antecessorum suorum extorqueret præsidi vel invitam, licet populo reclamante, sententiam. Unde et concurrentibus fratribus, et salutare cupientibus, fide tota pollicebatur, quod in Fusciano cum omnibus pacem facturus esset. O magna fiducia, fides vera!

24. « Ingressus deinde prætorium, cum miraculo omnium in custodiarum loco stabat, expectans donec vocaretur. Illic nos in latere ejus constituti eramus, juncti penitus inhærentes: ita ut manus manibus teneremus, exhibentes martyrii honorem, et contubernii charitatem. Ibi condiscipuli ejus suadebant cum lacrymis etiam, ut præsumptione deposita, sacrificaret interdum, postea quicquid vellet facturus: nec incertam illam et secundam mortem plus quam præsentem vereretur. Et hæc Gentilium verba sunt, qui dicebant ultimi furoris esse, magis mortem velle (al. malle) temere (al. timere), quam vivere. Sed ille gratias agens, quod amicitia duce, quantum in ipsis erat, consultum sibi vellent; tamen et de fide et de divinitate non tacuit, dicens, multo melius esse primo in loco, quantum ad libertatem integritatis pertineret, occidi, quam lapides adorare. Tunc deinde, summum esse Dominum, qui omnia imperio suo fecerit, ac propterea solus colendus sit; addens et illud, quod Gentiles minus credunt, etiam si de divinitate quid sentiunt; vivere nos etiam, cum occidimur; nec vinci morte, sed vincere; ipsos quoque, si vellent pervenire ad conscientiam veritatis, etiam Christianos esse debere. His illi retusi et revicti, postquam nihil per suadelas obtinere potuerunt, ad crudeliorem se misericordiam contulerunt: certi eum a proposito voluntatis suæ vel tormentis deponi posse.

25. « Et cum admoveri jussus esset, interrogatus a præside, quare mentiretur se diaconum, cum non esset, mentiri se negavit. Et cum centenarius diceret, Notariam sibi datam esse, qua contineretur eum fingere; respondit: At non est verisimile me mentiri, et illum verum dicere, qui Notariam falsam dedit. » Quam hic auctor dicit Notariam, idem est quod Notoria. Apuleius [1] et ipse Afer sic nominat. Eadem quoque nomenclatura utitur Augustinus in epistola [2] ad Apringium, cum ait: « Donatistas cura eorum, qui disciplinæ publicæ inserviunt, præmissa Notaria, ad judicia legesque perduxit. » Sed interdum Notoriam pro Notaria habet in epistola ad Marcellinam [3]. Est autem Notaria, sive Notoria, scripta relatio, quæ ab aliquo [4] fit judici. Sed jam cœpta prosequamur Acta:

26. « Qui cum reclamante populo, atque dicente, Mentiris, iterum a præside interrogaretur, an vere mentiretur; respondit: Quod est compendium mentiendi? Ad hoc populus exasperatus, torqueri eum iteratis clamoribus postulavit. Sed Dominus, qui servi sui fidem sciebat, non est passus probati martyris corpus tormenti alicujus vel levi laceratione pulsari: cor enim regis ad sententiam statim flexit; et testem suum usque ad mortem fidelem, consummato cursu, et agone perfecto, coronavit. Exinde jam gaudens, quia per sententiam datam passionis suæ erat certior, etiam jucundo colloquio fruebatur. Et sic effectum est, ut juberet hæc scribi, et ad propria verba conjungi: addi quoque ostensiones suas voluit, quarum pars ad moram bidui pertineret. Cum adhuc, inquit, episcopus noster solus passus fuisset, ostensum est mihi hoc: quasi Cyprianum ipsum interrogarem, an pati ictus doleret martyr futurus; de passionis tolerantia consulebat dicens ille: Nulla (al. alia) caro patitur, cum animus in cælo est, et nequaquam corpus hoc sentit, si se Deo tota mente devovit. O verba martyris, martyrem cohortantis! negavit esse in passionis ictu dolorem; ut, qui et ipse habebat occidi, animari constantius posset, quod ne parvum quidem sensum doloris de passionis ictu haberet.

27. « Postea, inquit, cum plures paterentur, con-

[1] Apul. de Asin. aur. lib. VII. — [2] Aug. epist. CLX. — [3] Idem epist. CLIX. — [4] L. accusatores. §. Nuntiatores. ff. ad S. C. Turp.

tristabar in visu noctis, quod quasi a collegis meis remansissem; et apparuit mihi vir quidam, dicens : Quid contristaris? Cui cum causam tristitiæ meæ dicerem, ait : Confessor es tertio, martyr eris per gladium. Et sic impletum est. Nam confessus Christum primo in secretario, secundo publice, reclamante populo, jussus recludi a collegio suo secundum ostensionem remansit; et productus post confessiones duas, tertio passionem perfecit. » Subdit post hæc auctor ex Flaviano mentionem de martyrio Successi episcopi, et Pauli. Porro hunc Successum illum puto, ad quem Cyprianus paulo ante suum martyrium scripsit epistolam [1] cujus suo loco fecimus mentionem; erat ille episcopus Abbirrensis Germanicianæ, unus ex episcopis qui interfuerunt magno illi Concilio Carthaginensi. Prosequitur auctor verba Flaviani :

28. « Deinde, inquit, cum jam Successus et Paulus cum comitibus suis coronati fuissent, et ego post infirmitatem convalescerem; video ad domum meam venisse Successum episcopum vultu pariter et cultu nimis claro, cujus effigies difficulter agnosceretur, eo quod carnales oculi angelico splendore rutilarent; quem cum vix agnoscerem, ait mihi : Missus sum nuntiare tibi, quoniam tu passurus sis. Et cum hoc dixisset, statim venerunt duo milites, qui me perduxerunt in locum quemdam, ubi erat fraternitatis multitudo collecta; inter quos apparuit mater mea, dicens : Laudo te, quia nemo sic martyrium duxit. Et vere nemo; nam ut omittam carceris abstinentiam singularem, et ut accipientibus cæteris vel modicum cibum, qui de sordibus penuriæ fiscalis exhibebatur, solus se ab ipso modico continuit; tanti habens jejuniis multis et legitimis fatigari, dummodo alios victu proprio saginaret.

29. « Ad illa igitur veniam, quod cum tanto honore deductus est; qui a tot sacerdotibus comitatus, ejus disciplinis omnibus ordinatis, ad instar ducis dirigi meruit. Sic regnaturum cum Deo martyrem, jam spiritu ac mente regnantem, etiam itineris tota dignitas exprimebat. Sed nec de cælo testimonium defuit; imber largus, et lenis, temperato rore descendens fluebat, ad multa proficiens; primo ut Gentiles perniciter curiosos inter entu pluviæ refrenaret; et ut divertendi daretur occasio, ut sacramentis legitimæ pacis nullus profanus arbiter interesset; et quod Flavianus ipse ore suo dixit, ad hoc placebat, ut Dominicæ passionis exemplo, aqua sanguine jungeretur. Sic confirmatis (al. consummatis) omnibus fratribus, et pace perfecta, processit de stabulo, quod Fusciano de proximo junctum est. Ibi cum editiorem locum, et sermoni aptum conscenderet; silentio manu facto, hujusmodi verba emisit : Habetis, inquit, fratres dilectissimi, nobiscum pacem, si Ecclesiæ noveritis pacem, et dilectionis unitatem servaveritis. Nec putetis pauca esse quæ dixi, cum et Dominus noster Jesus Christus passioni proximus hæc novissime dixerit [2] : Hoc est mandatum meum, ut diligatis invicem, sicut dilexi vos. Et suprem in illud adjunxit, et in testamenti modum ultima sermonis sui fide signavit; quod Lucianum (al. Lucinum) presbyterum commendatione plenissima prosecutus (quantum in illo fuit) sacerdotio destinavit, nec immerito; non enim difficile fuit, spiritu jam cælo et Christo proximante, habere notitiam. »

30. Ex his videre est morem illum pristinum; consuevisse nempe fideles a martyre designato pacem petere, et illum pacem Catholicis libentissime impertire; quod apud Cyprianum sæpe expressum jam diximus. Insuper quod spectat ad Lucianum, cujus auctor meminit, Flaviani suffragio dignum sacerdotio comprobatum : in sententiam Flaviani itum est postmodum in comitiis ecclesiasticis habitis de electione successoris Cypriani, electusque est episcopus Carthaginensis. Nam (ut diximus, auctore Optato) post Cyprianum creatus ponitur Lucianus.

31. At quid tandem de martyrio Flaviani ? subdit hæc auctor Actorum, sic finem imponens : « Deinde ad locum victimæ, expleto sermone, descendit; et ligatis oculis ea vittæ parte, quam Montanus servare ante biduum jusserat, fixis tanquam ad preces genibus, passionem suam cum oratione perfecit. » Hic martyrii finis. Et auctor hæc ad extremum : « O martyrum gloriosa documenta! O testium Dei experimenta præclara! quæ ad memoriam posterorum merito scripta sunt; ut quemadmodum de scripturis veteribus exempla dum discimus, sumimus etiam de novis alia quæ discamus. » Hucusque auctor; et finis martyrii dictorum ministrorum Ecclesiæ Carthaginensis, quorum una dies, nempe sexto kalend. Martii, licet post biduum ab aliis Flavianus passus sit, ecclesiasticis tabulis anniversaria celebritate recolitur.

32. Ex his igitur declaratum quoque habetur, hoc ipso anno dictos martyres Ecclesiæ Carthaginensis passos esse, nondum misso in Africam Vibio Passieno, qui defuncto proconsuli succederet; nec creato adhuc in locum Cypriani episcopo Carthaginensi. Rursum vero (quantum ex his et aliis superioribus Actis martyrum intueri licet) non sic grassabatur persecutio in Carthaginensem Ecclesiam, ut omnes, quos scirent esse Christianos magistratus ad negationem compellerent. Cum enim civitates omnes, ac loca cuncta Christianis referta essent; in omnes animadvertere, factu impossibile videbatur; sed in ministros Ecclesiarum, quos præcipue inter illos enitere conspicerent, qui et fidei capessendæ auctores cæteris viderentur, vel aliquo alio modo provocassent magistratus invidiam animadverterent. At non sic accidit in Numidia, ubi acerbior persecutionis furor exarsit, ut paulo inferius dicturi sumus.

33. Passus quoque est eodem tempore Theogenes Hipponensis episcopus, qui numeratus reperitur inter episcopos, qui interfuerunt Concilio Carthaginensi in causa baptismatis celebrato. Cum igitur Catholica Ecclesia ipsum et alios ejus Synodi episcopos martyrio vita functos alleget inter martyres,

[1] Cypr. epist. LXXXII. — [2] Joann. XV.

celebretque natalitia eorumdem; satis exploratum habuisse constat eosdem, sicut Cyprianum, in pace et communicatione ejusdem Ecclesiæ Catholicæ recessisse. Passi sunt cum eo triginta sex alii martyres, quorum dies natalis septimo kalend. Februarii celebratur. In memoriam sancti Theogenis erecta fuit basilica Hippone Regio, cujus S. Augustinus [1] ejusdem civitatis episcopus meminit, cum ait: « Quando audistis apud Memoriam sancti Theogenis, Offero tibi, Petre, Offero tibi, Paule? Nunquam audistis: » significans nimirum, in ecclesiis martyrum non ipsis, sed Deo in ipsorum memoriam sacrificium offerri consuevisse.

34. In eadem quoque provincia, civitate Tuburbi Lucernariæ, illustre martyrium subierunt nobiles feminæ, Maxima [2], Donatilla, atque Secunda duodecim annos nata. Sed inter totius Africæ provinciæ carnificinas hac persecutione peractas, illas cæteris immaniorfuisse videtur, quæ in Numidia hoc ipso anno (qui ultimus hujus persecutionis censetur) mensibus Aprilis et Maii facta comperitur [3]. Extat quippe de ea ab uno ex confessoribus illis jam martyre designato scripta epistola, qua ipse concaptivus Jacobi diaconi et Mariani lectoris præcipue conscribens historiam, aliorum quoque martyrum meminit, nempe Agapii et Secundini episcoporum, Æmiliani viri clarissimi, Tertullæ et Antoniæ virginum, et cujusdam matris cum suis geminis, et aliorum plurium. Quantum autem ex stylo conjicere licet, videtur fuisse discipulus Cypriani, cujus in scribendo nonnihil imitatus est dictionem; nobile plane antiquitatis monumentum, a nobis recognitum, atque magno studio adhibito (quantum licuit in rebus adeo pervetustis et codicibus depravatis) diligenter emendatum.

35. Eam igitur tum ob rerum gestarum præclaram cognitionem, tum etiam ut ex iis quæ fideliter scripta sunt, cætera quæ non scripta, vel injuria temporis perierunt, contemplari possimus Acta martyrum, hic describere, operæ pretium existimamus. Hac enim ex parte etiam Dei Ecclesia regno cælorum assimilatur. Nam ex sententia Joannis Chrysostomi [4], si, cum unam cæli partem videris, quocumque ieris, talem contigit contemplari; vel si non aspexeris prope eamdem esse, mente tamen concipi posse datur; sic plane cum paucorum martyrum unius provinciæ res gestas quis intuetur, quid cæteri in eadem provincia passi sint, facile contemplabitur. Sed et ex unius provinciæ Actis martyrum, quæ sunt in totius orbis Ecclesia exantlata martyria, consummata certamina, auctæ victoriæ, coronæ redditæ, erecta trophæa, æque meditari licebit; ipsiusque Ecclesiæ pulcherrimæ faciei, instar cæli, hisce semper vernantibus atque fulgentibus astris ornatæ aspectu jucundissimo frui. Hoc igitur consilio quædam interdum Acta martyrum nostris Annalibus intexere consuevimus, quæ eo ipso tempore, quo gesta sunt fidelissime scripta esse cognovimus; cujus plane generis tum alia superius recitata, tum etiam quæ hic describimus, esse perspeximus, quorum auctor quædam præfatus rem gestam sic narrat [1]:

36. « Pergebamus in Numidiam simul, ut semper antea, socio parique comitatu viam ingressi, quæ nos ad exoptatum fidei et religionis obsequium, illos jam ducebat ad cælum. Et venerunt in locum qui appellatur Muguas, cui est Cirtensis coloniæ suburbana vicinitas. In qua tunc maxime civitate Gentilium cæco furore ex officiis militaribus persecutionis impetus, quasi fluctus sæculi tumescebant; et avidis faucibus ad tentandam fidem justorum rabies diaboli infestantis inhiabat. Unde Marianus et Jacobus beatissimi martyres certissima et exoptata divinæ in se dignationis signa tenuerunt: qui in ea regione, in qua persecutionis tempestas turbulentius fureret, hora jam maturante, sua, Christo gubernante, ad ipsum coronæ locum direxerunt vestigia. Namque omnes dilectos Christo cruenti, et cæcati præsidis furor per militares manus requirebat.

37. « Nec in hos solos crudelitatis exercebatur insania, qui in superioribus persecutionibus inconcussi Deo vixerant; sed in illos quoque manum diabolus insatiabilem porrigebat, quos jamdudum in exilia submotos, etsi non sanguine, mente jam martyres ferox præsidis amentia coronavit. » Cum scribat auctor damnatos exilio revocatos esse ad martyria confessores; hinc intelligas jure ab Ecclesia celebrari martyres, quos ad metalla amandatos, martyrio quoque coronatos tabulæ ecclesiasticæ tradunt; ad quos extant scriptæ epistolæ Cypriani superius recensitæ. De exulibus namque ad pœnam quæsitis, patens est Cypriani exemplum, qui ab exilio ad martyrium abreptus est. At iidem qui passi sunt in Numidia episcopi Agapius et Secundinus, de quibus hic agitur scripti leguntur in dicto Concilio de baptismate a Cypriano celebrato. Quid vero his ambobus contigerit, eadem acta declarant his verbis:

38. « In iis ab exilio perducebantur ad præsidem Agapius et Secundinus episcopi, prædicandi ambo speciali dilectione, alter etiam carnalis continentiæ sanctitate; » quippe qui virgo vixisset: « Perducebantur, inquam, non a pœna (sicut Gentilibus videbatur) ad pœnam, sed a gloria potius ad gloriam, a certamine ad certamen aliud; ut qui captivos a sæculi pompis in obtinendo Christi nomine subegissent, etiam mortis aculeos consummatæ fidei virtute calcarent; neque enim fas erat, ut tardius quærerent in terrena colluctatione victoriam, quos jam Dominus secum habere properabat. Et contigit, ut fratres Agapius et Secundinus ex illustri sacerdotio martyres gloriosi in eo transitu, quo ad beatum passionis suæ prœlium præsidis quidem temporanea potestate, sed Christi electione pergebant, nostrum interim dignarentur hospitium. » Hæc cum dicat auctor, fratresque episcopos nominet, quos suscepit hospitio, se quoque episcopum fuisse prodit.

[1] Aug. de divers. serm. 101. — [2] Martyrol Roman. die 30 Junii. — [3] Apud Sur. die 30 April. tom. II. et III. et manuscr. Vatic. — [4] Chrysost. in Act. Apost. hom. LV.

[1] Extant etiam apud Sur. die 1 Maii tom. III.

39. Tum de illis prosequens historiam, subdit : « Quibus inerat spiritus vivificationis et gratiæ ; ut cum sanctis et præclaris Dei testibus jam parum esset, quod ipsi martyrio pretiosum sanguinem destinassent, nisi etiam alios martyres fidei suæ inspiratione fecissent. Horum tanta charitas fuit et tanta dilectio , ut, licet taciti possent jam devotæ et obsignatæ (al. obstinatæ) virtutis exemplis fidem fraternitatis extruere ; tamen ad stabilitatem perseverantiæ latius consulentes, pectoribus nostris rorem tractatus salutaris infunderent, neque enim tacere poterant, qui Dei sermonem videbant. Nec mirum si paucis illis diebus tam large nostrum omnium mentes eorum tractatus salubris animavit ; in quibus jam Christus , micante gratia de proxima passione , fulgebat.

40. « Denique ita proficiscentes illi Marianum et Jacobum exemplo et magisterio suo dispositos reliquerunt, ut recentissima gloriæ suæ vestigia dimitterent secuturis illorum viam. Dum enim biduum fluxerat, ecce Marianum et Jacobum carissimos nostros sua palma quærebat. Nec ut aliis in locis unus hoc aut alius stationarius miles agebat subcenturio[1]; nam violenta, manus et improba multitudo sic ad villam, quæ nos habebat, quasi ad famosam sedem fidei convolarat. O exoptanda nobis incursio ! O felix et digna exultatione trepidatio ! sic quidem ad nos ventum est propter hoc tantum, ut Dei dignationem Mariani et Jacobi justus sanguis expleret. Vix hoc in loco possumus, fratres dilectissimi, gaudia cumulata frenare ; qui alios ante biduum ad ipsum passionis exitum a nostris amplexibus miseramus, alios adhuc nobiscum futuros martyres habebamus ; quos cum jam matura dignatione fortis Deus quæreret, etiam nos aliqua fraternæ gloriæ pars perstrinxit, quia pertrahebamur a Muguis in Cirtensem coloniam. Sequebantur autem carissimi nobis, et ad palmam passionis electi, quos et nostri amor ducebat, et Christi matura dignatio. Ita miro modo, et immutato pergendi ordine, sequebantur illi qui fuerant antecessuri.

41. « Denique illis non fuit longa dilatio ; namque dum nos exultantius adhortantur, se quoque christianos esse liberiori gaudio prodiderunt. Mox interrogati, cum in fortissima nominis Christi confessione perstarent, deducuntur ad carcerem. Tunc attentantur numerosis durisque crucialibus per stationarium militem, justorum piorumque carnificem, adhibitis in auxilium crudelitatis ejus centurionum et Cirtensium magistratibus, hoc est, diaboli sacerdotibus ; tanquam membrorum laceratione frangeretur fides, cui cura corporis vilis est. » Quod hic auctor iterum meminit militis stationarii : erant stationarii (ut colligitur ex Ulpiano [2]) apparitores, qui certis locis dispositi, exorientes tumultus ac rixas comprimerent ; quidque ubique ageretur, præfecto deferrent ; et (ut ex dictis apparet) carnificinæ etiam inservirent. At post hæc rursum Acta :

42. « Et Jacobus quidem, sicut erat in virtute fidei semper austerior, qui et infestationes jam semel variæ persecutionis evicerat, affectavit se non christianum tantum, sed diaconum confiteri. » Idcirco, quod in ministros potissimum Ecclesiæ persecutio hæc sæviebat. Sed pergit : « Marianum autem fecit tormentis obnoxium, quod se lectorem tantum, sicuti erat, fatebatur. Quænam illa tormenta ! quam nova ! quam diaboli venenato sensu, et dejiciendi artibus exquisita supplicia ! Pependit Marianus ad vulnera ; et, quæ martyrii etiam in ipsis lacerationibus affuit gratia, sic tortus est, ut illum exaltaret et pœna. Nexus autem qui pendentem gerebat, non manus, sed summos apices pollicum vinxerat, scilicet ut digitorum tenuis exilitas plus in ferendis membris cæteris laboraret. Addita etiam pedibus injusta pondera, ut discordantibus pœnis utrinque distracta et viscerum convulsione resoluta , de nervis suis totius corporis compago penderet. Nihil egisti juxta templum Dei, juxta Christi cohæredem nequitia gentilis ; suspenderis licet membra, concusseris latera, divulseris viscera ; Marianus noster in Deum fidens, quantum corpore patiebatur, tantum mente crescebat.

43. « Victa denique feritate torquentium, rursum in carcere de triumpho suo multum lætatus includitur ; ibique cum Jacobo et reliquis fratribus gaudium victoriæ Dominicæ frequenti oratione celebravit. Quid nunc, Gentiles, creditis Christianos sentire carceris pœnas, et sæculares horrere tenebras, quos manet gaudium lucis æternæ ? Spiritus cum fida spe venientis gratiæ cælos mente complexus, suis jam non interest pœnis. Secretam licet suppliciis quæratis et abditam sedem, gravesque antri caligantis horrores, domumque tenebrarum ; fidentibus in Deum nullus squallidus locus, nullum tempus triste sentitur ; fovet illos Deo Patri dicatos fraternitas Christi diebus ac noctibus. Etenim Marianus post illam vexationem corporis altius in soporis tranquillitate resolutus, quid divina dignatio ad fiduciam spei salutaris ostenderit , expergefactus sic ipse nobis enarravit :

44. « Ostensum est, inquit, mihi, fratres, tribunalis excelsi et candidi nimium sublime fastigium, in quo ad vicem unus præsidebat. Illic erat catasta non humili pulpito, nec uno tantum ascensus gradu , sed multis ordinata gradibus, et longe sublimis ascensus ; et admovebantur confessorum singulæ classes, quas ille judex ad gladium duci jubebat. Tunc exauditur mihi vox clara et immensa dicentis : Marianum applica. Et ascendebam in illam catastam ; et ecce ex improviso mihi sedens ad dexteram ejus judicis Cyprianus apparuit ; et porrexit manum, et me levavit in altiorem catastæ locum ; et arridens dixit : Veni, sede mecum. Et factum est, ut audirentur aliæ classes, me quoque assidente. Et surrexit ille judex, et nos ducebamus eum ad prætorium suum. Iter autem nobis erat per locum pratis amœnum, et viridantium nemorum læta fronde vestitum, opacum cupressis

[1] Dicebatur miles subcenturio, qui subjiciebatur centurioni. Liv. lib. VIII ab Urbe condita. — [2] L. 1. §. Quies ff. de offic. Præfect. Urb.

surgentibus in excelsum, et pinnis pulsantibus cælum, ut putares eum locum per omnem circuitus ambitum lucis virentibus coronatum; sinus autem in medio pellucidi fontis exuberantibus venis et puris liquoribus redundabat. Et ecce subito ab oculis nostris ille judex recessit. Tunc Cyprianus phialam, quæ super marginem fontis jacebat, arripuit; et cum illam de fonte implesset, hausit; et iterum implens, mihi porrexit, et libenter bibi. Et cum Deo gratias agerem, excitatus, inquit, mea voce surrexi.

45. « Tunc Jacobo quoque in recordationem rediit, quod sibi hanc significasset coronam divinæ dignationis ostensio. Nam superioribus diebus, cum ejusdem carrucæ vehiculo Marianus et Jacobus, et cum his ego viam communiter carperemus; ad medium fere diem, inter illa itineris confragosa mirabili et alto sopore correptus, postquam a nobis interpellatus et excitatus est, evigilavit. Perturbatus sum, inquit, non sine gaudio meo, fratres; sed et vos mecum gaudere debetis. Vidi, inquit, juvenem inenarrabili et satis ampla magnitudine, cujus vestitus distinctus erat in tantum candida luce, ut oculi in eum constanter videre non possent; cujus pedes terram non calcabant, et vultus oris super nubes erat. Is cum transcurreret, unam tibi, Mariane, et unam mihi zonas purpureas in sinus nostros jaculatus est, et ait : Sequimini me cito. O quietem vigiliis omnibus fortiorem! O quietem in qua feliciter dormit quisquis in fide vigilat, quæ terrena tantum membra sopierat! quoniam videre Deum nisi spiritus non valebit. Quantum exultantes, quamque sublimes animos martyrum esse credendum est, quibus in sui nominis confessione passuris, et audire Christum ante contigit, et videre offerentem se suis quocumque tempore? Non fuit impedimentum vehiculi promoventis inquieta jactatio, nec dies medius, qui sub calore tunc fulgebat solis. Nulla noctis expectata secreta sunt; novo genere gratiæ martyri suo Dominus novum opus visionis elegit, nec in unum aut alium fuit ista dignatio.

46. « Namque Æmilianus, quamvis equestris ordinis haberetur, ad quinquagesimum prope ætatis annum carnis continentia pervenerat, continuatis in carcere gemina superpositione jejuniis, et orationibus sæpe repetitis, per quas devota mens pasta, in alium diem et sacramento Dei parabatur; in somnum media die reclinatus, quiete discussa, talia nobis suæ visionis patefecit arcana. Producto me, inquit, de carcere, homo gentilis, hoc est, frater meus carnalis occurrit. Is res nostras admodum curiosus insultabunda voce perquirit; sciscitans quatenus nos in pœnalibus tenebris illis et inedia carceris haberemus. Cui respondit : Milites Christi, et in tenebris clarissimam lucem, et in jejunio cibum saturabilem, Dei habere sermonem. Et cum hoc audiret : Scitote, inquit, quod vos quicumque in carcere habemini, si obnixe perstabitis, maneat pœna capitalis. At ego, qui verebar ne compositum luderet fraude mendacium, confirmare votum meum volui : Vere, inquam, patiemur omnes? At ille rursus affirmans dixit : Gladius vobis et sanguis in proximo est. Sed velim scire, an omnibus vobis, qui vitam contemnitis, indiscrete æqualium munerum cælestium præmia rependantur. Cui respondi : Non sum idoneus tam magnæ rei proferre sententiam. Attolle, inquam ad cælum oculos : jam videbis innumerabilem turbam micantium siderum : numquid stellæ omnes pari luminis honore præfulgent? et tamen omnibus lumen est. Ad hæc ille iterum, quid interrogaret, invenit : Ergo si qua discretio est, inquit, qui vestrum sunt in promerenda Dei voluntate potiores? Nimirum, inquam, præ cæteris duo, quorum nec tibi dicenda, et Deo nota sunt nomina. Illo acrius incumbente, atque perscrutante molestius. Hi sunt, inquam, qui, quo difficilius et tardius vincunt, gloriosius coronantur; et propter hoc scriptum est[1] : Facilius est camelum per foramen acus transire, etc. » Hucusque de divinitus ostensis ad futurum martyrium visionibus. Peculiare plane fuisse, ut hæc fidelibus suis Deus antea præmonstraret, Cypriani id sæpe testantis assertione superius est comprobatum. Sed quæ post hæc secuta sint, auctor docet his verbis :

47. « Post has ostensiones in carcere diebus pauculis commorati perducuntur in publicum, ut eos Cirtensium magistratus elogio confessionis suæ honoratos transmitteret cum parte damnationis ad præsidem. Et ecce unus e circumstantibus nostris omnium in se Gentilium convertit oculos, quod jam per gratiam proximæ confessionis Christus in ore ejus et facie relucebat. Cumque ex eo turbulentis et ferventibus animis quæreretur, an ejusdem et ipse esset religionis et nominis; rapuit tam dulcem promptissima confessione comitatum. Sic elogiis suis beati martyres plures Dei testes : dum ipsi ad martyrium parantur, acquirunt; et jam transmissi ad præsidem, negotiosum ac difficile iter cum voluntate properaverunt. Tunc eos præsidi admotos, iterum Lambesitanus carcer accepit : hæc enim sola apud Gentiles hospitia justorum.

48. « Interim per dies plurimos effusione sanguinis transmittebatur ad Dominum numerosa fraternitas; nec pervenire ad Jacobum et Marianum clericorumque victimam rabies insanientis præsidis poterat, laicorum tam multis occupata vulneribus. Nam ita inter se nostræ religionis gradus artifex sævitia diviserat, ut laicos a clericis separatos tentationibus sæculi et terroribus suis putaret esse cessuros. Ergo carissimi nostri et fidelissimi milites Christi, cæterique de clero, contristari aliquantulum cœperunt, quod, laicis certaminis sui laude perfunctis, servaretur sibi tam lenta et sera victoria.

49. « Tunc Agapius, qui jamdudum martyrio suo consummatæ fidei sacramenta perfecerat; qui et ipse cum pro puellis duabus Tertulla et Antonia, quas sibi carissimas ad vicem pignorum diligebat, repetitis frequenter precibus oraret, ut secum et illæ Dei dignatione martyres fierent; retulerat meritorum suorum tali revelatione fiduciam : Quid assidue

[1] Matth. XIX.

petis, quod una oratione meruisti? Is ergo Agapius agenti Jacobo in carcere, per tempus quietis apparuit. Nam ipsa, inquit, nocte Agapium nostrum videbam inter omnes alios lætiorem, quos una nobiscum Cirtensis carcer incluserat, solemne quoddam et lætitiæ plenum celebrare convivium; quo cum ego et Marianus quasi ad agapen spiritu dilectionis et charitatis raperemur; adcucurrit obvius nobis puer, quem constabat esse alterum ex geminis ante triduum cum matre passis, corona rosea collo circumdatus, et in manu dextera palmam viridissimam præferens. Et quo properatis? inquit : Gaudete et exultate; cras enim nobiscum et ipsi cœnabitis. O Dei magna in suos et præclara dignatio! O vere paterna pietas in Jesu Christo Domino nostro! qui dilectis suis et indulget tam larga beneficia, et clementiæ suæ munera præstaturus ante declarat.

50. « Dies a visione primus illuxerat et jam promissis Dei sententia præsidis serviebat; quæ Marianum et Jacobum et cæteros clericos, tandem patriarchis cum gloria redditos, e pressuris sæculi sententia animadversionis emisit. Et perducti sunt ad coronæ locum, qui riparum collibus hinc et inde sublimis, media fluminis convalle subsederat; sed et spectaculo erat celsa utrinque altitudo aggeris; alveus ipso medio sinu fluorem beati sanguinis hauriebat. Nec deerat utriusque sacramenti genus, cum et baptizarentur suo sanguine, et lavarentur in flumine. Mira tunc ibi cernere posses et exquisita compendia sæviendi. Nam cum manum carnificis, gladiumque ipsum tot cervicibus debitum numerosus justorum populus urgeret; artificis feritas dispositas agminum series in ordinem dirigebat, scilicet ut sacrilegi percussoris ictus, velut impetu quodam furoris, pia colla percurreret. Deinde ut ne expectabile fieret cruentum illud et barbarum ministerium, hanc sibi expeditionem sceleris invenit. Nam si uno in loco percussurus ipse consisteret, immensam struem corporum cumulus acervaret, et ipsum denique spatium tanta strage completus alveus denegaret.

51. « Tunc oculis sub ictu ferri de more velatis, nullæ tamen aciem liberæ mentis clausere tenebræ; sed largus atque inæstimabilis splendor immensæ lucis affuit. Nam plerique cum proximis atque assistentibus sibi fratribus, quamvis in visum carnalis aciei pars non pateret, videre se tamen et mira quædam loquebantur : Quod sibi apparerent equi desuper niveo colore candentes; inveherentur juvenes candidati. Nec defuere ex eodem martyrum numero collegarum quidam qui revelationem attestarentur auribus, et ex auditu equorum fremitus ac sonos recognoscerent. Ibi et Marianus, prophetico spiritu jam repletus, fidenter et fortiter prædicabat proximam justi sanguinis ultionem, variasque sæculo plagas, vel de cœli jam culmine minabatur luem, captivitatem, famem, terræque motus, cynomyiæ venena cruciantia. Qua prædicatione non tantum Gentilibus insultabat fides martyris; sed etiam fratribus vigorem æmulandæ virtutis, et quasi classicum præcinebat, ut inter tantas sæculi plagas, justis Dei tam bonæ atque piæ mortis raperetur occasio.

52. « His peractis, Machabæico gaudio Mariani mater exultans, et passione perfecta jam secura de filio, non illi tantum cœperat, sed et sibi, quæ tale pignus ediderat, gratulari : complectebatur in filii corpore suorum viscerum gloriam, et in ipsa cervicis vulnera frequens osculum pietas religiosa figebat. O te merito Mariani, o te beatam et filio tuo matrem et nomine! (Beata enim ipsa appellabatur.) Quis in ea tanti vocabuli felicitatem credat errasse, quam hic uteri sui fœtus ornavit? Inæstimabilis vero Dei omnipotentis et Christi ejus in suos misericordia, qui fidentes in suum nomen non solum gratiæ dignatione confortat, sed et sanguinis redemptione vivificat. Nam quis digna æstimatione possit ejus beneficia metiri? qui in hoc paterna indulgentia semper operatur, ut in nos et hoc ipsum, quo Dei nostri sanguine rependi credimus, conferatur; cui est gloria et imperium. »

53. Hactenus suum prosecutus est auctor cum præconio de Dei in martyres benignitate tractatum, et ipse secundum visionem ostensam Æmiliano martyrio propediem coronandus; ipsum enim post hæc scripta haud putamus diu fuisse superstitem, quod non tantum, quam diximus, ostensa visio Æmiliano prædocuit, sed vehemens id quoque conjectura declarat. Nam clades per visum ostensas, et a Mariano generatim expressas, si auctor supervixisset, eas jam contigisse vidisset : ac proinde quid portendisset illa candidatorum acies equitum visa et audita a sanctis martyribus, facile expressisset, nempe immensam illam cladem, quæ hoc ipso anno non post multum temporis a nece martyrum est subsecuta, cum Romanus exercitus a Persis est profligatus; cum et miserando modo ac plane infelicissimo (quod nunquam antea accidit, nec per multa post sæcula evenisse reperitur) Valerianus imperator captivus ductus est a Persis, vile mancipium factus; nec tacuisset civiles illas ingruentes undique turbas, neque triginta tyrannos tam immaniter tamque ferociter, diversis in locis ex improviso sub Gallieni imperio emergentes, atque Rempublicam pessumdantes, vel barbarorum eruptiones, terræ motus, hiatus terræ, maris effusionem, pestilentiam, aliosque infelicissimos casus, qui sequenti anno Romanum imperium dirissime exagitare cœperunt; de quibus singulis inferius suis locis dicturi sumus. Hæc, inquam, omnia, si auctor fuisset superstes, intellexisset, et ex eventis quæ erant prænuntiata, vera esse significasset.

54. Quamobrem satis apparet, ipsum, dum servaretur in carcere cum aliis martyribus, hæc scripsisse, ac sic fideliter memoriæ commendata fidelibus tradidisse; atque demum optatam diu, et ad quam tantopere inhiabat, coronam martyrii, fuso sanguine, percepisse. Quem fuisse episcopum, nec levis eruditionis virum, divinoque plane afflatum Spiritu atque martyrii cupidissimum, eadem ipsius scriptio sanguine propemodum exarata, fidem apertissimam facit. Quod vero ad dictos martyres spectat; licet di-

versis diebus martyrii certamen obierint, Ecclesia tamen omnes simul una commemoratione conjungens, tertio kalendas Maii natalitium eorum diem martyrio consecravit.

55. *Martyres Romæ passi.* — Quod autem spectat ad martyres Romæ passos; quod nonnulli sub Gallieno imperatore martyrium subiisse dicantur, non id accidit, ut, cessante Valeriano, ii martyrio fuerint coronati; quandoquidem (ut dicemus) Gallienus capto ab hostibus Valeriano parente, mox persecutionem cessare jussit, datis pro Christianis edictis. Sed quod solus Gallienus Romæ imperaret, Valeriano agente cum exercitu in Oriente, idcirco plerique martyres sive Romæ, sive alibi, sub Gallieno passi dicuntur, et inter alios clarissima femina Eugenia virgo, filia Philippi præfecti Augustalis in Ægypto; de qua hæc in ecclesiasticis monumentis [1] : « Romæ in cœmeterio Aproniani, S. Eugeniæ virginis, quæ tempore Gallieni imperatoris, post plurima virtutum insignia, post sacros virginum choros Christo aggregatos, sub Nicetio Urbis præfecto diu agonizans, novissime gladio jugulata est. » Sed hæc pluribus in Actis ejus; quæ a majoribus cognita, et inter alios ab Alcimo Avito episcopo Viennensi, alibi pluribus diximus.

56. In eisdem quoque mentio habetur de Basilla virgine, de qua sic etiam in veteribus monumentis ecclesiasticis [2] : « Romæ via Salaria, natalis S. Basillæ virginis, quæ cum esset ex regio genere, et illustrissimum sponsum haberet, illumque dimisisset; accusata ab eo quod esset Christiana, decretum est a Gallieno Augusto, ut aut sponsum reciperet, aut gladio interiret; quæ de hoc rogata, cum respondisset, se regem regum habere sponsum, gladio transverberata est. » Porro Romæ, eadem via Salaria veteri, cœmeterium est S. Basillæ, ubi etiam, qui tunc ibidem passi sunt Protus et Hyacinthus, S. Eugeniæ (cujus meminimus) eunuchi, sepulti sunt; quorum natalis dies Indicibus Ecclesiasticis tertio idus Septembris adscriptus habetur.

57. Sub eodem persecutionis furore passæ aliæ quoque virgines Romæ reperiuntur, nempe Digna [3] et Emerita, quarum leguntur Acta, sed mendosa. Ibidem etiam Flora et Lucitla virgines, Eugenius, Antoninus, Theodorus, atque socii decem et octo occisi sunt, Gallieno jubente, ut memoriæ proditum est in Romano Martyrologio, natali ipsorum die, quarto kalendas Augusti. Cyriaca vidua, cum se suaque omnia in sanctorum ministerium exhibuisset, eadem persecutione pro Christo martyrium subiens, vitam quoque ipsam libenter impendit duodecimo kalendas Septembris. Agrippina virgo eodem item tempore martyrii corona donata est, cujus natalis dies agitur nono kalendas Junii. Sed et Anastasia senior atque Cyrillus idem obeuntes certamen, pariter coronati sunt quinto kalendas Novembris. Præter hos omnes passi item Romæ habentur, eodem Gallieno imperatore jubente, quadraginta martyres via Lavicana, quorum natalis dies idibus Januarii memoratur. Sed et decimo octavo kalendas ejusdem, Irenæi, Antonii, Theodori, Saturnini, Victoris et aliorum decem et septem Romanorum martyrum, qui eadem urgente persecutione passi sunt, anniversaria dies natalis agitur. Jovini itidem ac Basilei, qui eodem tempore passi sunt, sexto nonas Martii, anni cujuslibet circulo recurrente, memoria celebratur.

58. *Martyres in Gallia et Hispania.* — Porro alii complures eadem insigniti sunt a Domino corona martyrii, sed in aliis quoque Occidentalis orbis provinciis pæne innumeri, quorum nomina exciderunt. Illustrior vero eorum, qui hac eadem persecutione grassante martyrium subiere, habetur Privatus episcopus Gabalitanus; licet ab Alemannis Gallias invadentibus necatum fuisse, ejus Acta tradant, et Gregorius Turonensis [1] qui Cassium et Victorinum, Liminium quoque et Ancolianum illi conjungit. Passus item in Gallia reperitur Florentius episcopus Viennensis in exilium relegatus, ubi et martyrium consummavit tertio nonas Januarii. Eadem itidem persecutione sublatus est Pontius, de quo agitur pridie idus Maii; sed de eo plura superius.

59. Hispaniam vero martyrio illustrarunt Fructuosus episcopus Tarraconensis, Augurius et Eulogius ejusdem Ecclesiæ diaconi; qui ibidem, iisdem quoque imperatoribus Valeriano et Gallieno Christianos persequentibus, primo in carcerem trusi, deinde flammis injecti, exustis vinculis, manibus in modum crucis expansis, orantes martyrium compleverunt (ut habent tabulæ ecclesiasticæ) duodecimo kalendas Februarii. Extant ipsorum Acta, quæ die anniversaria ipsorum natalis in Ecclesia legi consuevisse, S. Augustinus [2] testatur, qui et ex eis quasdam sententias recitans, ait : « Audistis persequentium interrogationes, audistis confitentium responsiones, cum sanctorum passio legeretur. Inter cætera quale erat illud beati Fructuosi episcopi? cum ei diceret quidam et peteret, ut eum in mente haberet, et oraret pro illo, respondit : Me orare necesse est pro Ecclesia Catholica ab Oriente usque ad Occidentem diffusa. Quis enim oret pro singulis? Sed neminem singulorum prætcrit, qui orat pro universis; ab eo nullum membrum prætermittitur, cujus oratio pro toto corpore funditur; » et paulo post : « Quale est etiam illud sancti diaconi, qui cum episcopo suo passus et coronatus est? Ait illi judex : Numquid et tu Fructuosum colis? Et ille : Ego non colo Fructuosum; sed eum colo quem colit et Fructuosus; » subdit Augustinus ad hæc : « Quo modo nos admonuit, ut martyres honoremus, et cum martyribus Deum colamus, etc., » docet enim pluribus, Christianos non hominibus (ut Gentiles) erigere templa, et offerre sacrificia, sed Deo, in honorem tamen ac memoriam martyrum. At de his tomo primo Annalium fusius.

[1] Martyrol. Rom. die 25 Decembr. — [2] Idem die 20 Maii. — [3] Idem die 22 Sept.

[1] Greg. Turonens. hist. Franc. lib. I. cap. 34 — [2] Aug. de ivers. serm. 101. c. 2.

60. *Acta martyrii Fructuosi.* — Quod vero (ut Augustino auctore cognovimus) dictorum martyrum Acta in Ecclesia publice coram populo legerentur; idque non in Hispania tantum, sed in Africa etiam, ac proinde in aliis quoque Occidentalis orbis Ecclesiis ageretur; cum eadem ipsa integerrima extent, digna videntur, quæ ad verbum hic attexantur; cum præsertim plura antiquitatis egregia monumenta contineant. Ita se habent[1] : « Die Dominico comprehensus est Fructuosus episcopus, Augurius et Eulogius diacones. Reposito autem Fructuoso episcopo in cubiculo suo, direxerunt beneficiarii in domum ejus, id est, Aurelius, Festucius, Velius, Polleneus, Donatus, et Maximus. » Beneficiarii, quorum hic habetur mentio[2], apud Tertullianum dicuntur qui vectigalia exigebant; sed interdum sumi pro exploratoribus, constitutio Novella[3] demonstrat; sic dicti, quod talibus officiis mancipati, immunes essent a plebis muneribus. Voces obscuras interdum declarare, ratio instituti, cui nos obligavimus, exigit; quod haud putamus ingratum esse lectori. Quonam pacto, quæso, rerum gestarum narratio innotescet, nisi voces quædam exoticæ et exoletæ in ea positæ explicentur? Sed Acta martyrum prosequamur : « Cum sensisset Fructuosus pedibulum ipsorum; confestim surrexit, et prodiit ad eos, ubi sedebant in soliis. Cui milites dixerunt : Veni; præses te accersit cum diaconibus tuis. Quibus Fructuosus episcopus dixit : Eamus quo vultis, calceo me. Cui milites dixerunt : Calcea te ad animum tuum. Qui mox ut venerunt, recepti sunt in carcerem. » Quod hic de pedibulo audito Acta habent, locus est perdifficilis, quid per pedibulum significetur; et quid sit, quod audito pedibulo, sanctus episcopus prodiit ad eos, qui sedebant in soliis.

61. Ad hæc autem elucidanda, illud primum intelligendum est, consuevisse lictores, ad domos aliorum accedentes, fores virga percutere; testatur id Livius[4], cum ait : « Lictor Sulpitii, cum de foro se domum reciperet, fores (ut mos est) virga percussit; cum ad id moris ejus insueta expavisset minor Fabia. » Sed et Plinius hæc[5] : « Cn. Pompeius, confecto Mythridatico bello, intraturus Possidonii sapientiæ professione clari domum; fores percuti de more a lictore vetuit, et fasces lictorios januæ submisit is, cui se Oriens Occidensque submiserat. » Quod igitur ejusmodi beneficiarii lictorum munere fungerentur; Fructuosi episcopi fores, ipsum vocaturi, virga percusserunt; percussisque foribus, ipsi interea consederunt in soliis, nempe in sedilibus, quæ præ foribus esse solerent. At cur virgam illam, pedibulum dicit? Puto dictum pedibulum a pedo; pedum enim, pastorum est baculum, ut auctor est Festus[6]. Quod igitur ejusmodi lictorum virga in modum pedi in summitate esse soleret incurva, sed longe illo brevior, diminutive pedibulum eam esse nominatam apparet. Sed quid Acta post hæc?

[1] Apud Sur. tom. I. die 21 Jan. — [2] Tertul. de Fug. c. 13. — [3] Novell. 13. ibid. Cujac. — [4] Liv. Decad. I. l. 6. — [5] Plin. lib. VII. c. 30. — [6] Fest. in verbo Pedum.

62. « Fructuosus autem certus et gaudens de corona Domini, ad quam vocatus erat, orabat sine cessatione; erat autem et fraternitas cum ipso refrigerans, ut illos in mente haberet. Alia die baptizavit in carcere fratrem nostrum Rogatianum. Et fecerunt in carcere dies sex; et producti sunt duodecimo kal. Februarii, feria sexta, et auditi sunt. Æmilianus itaque dixit : Fructuosum episcopum, Augurium, et Eulogium meis conspectibus præsentate. Ex officio dictum est : Adstant. Æmilianus Fructuoso episcopo dixit : Augusti quid imperatores præceperunt? Fructuosus episcopus dixit : Nescio quid præceperunt; ego christianus sum. Æmilianus dixit : Præceperunt deos coli. Fructuosus episcopus dixit : Ego unum Deum colo, qui fecit cælum et terram, mare, et omnia quæ in eis sunt. Æmilianus dixit : Scis esse deos? Fructuosus episcopus dixit : Nescio. Æmilianus dixit : Scies postea. Fructuosus episcopus respexit ad Dominum, et orare cœpit intra se. Æmilianus dixit : Qui audiuntur, qui timentur, qui adorantur, si dii non coluntur, nec imperatorum vultus adorantur? Æmilianus Augurio diacono dixit : Noli verba Fructuosi imitari. Augurius diaconus dixit : Ego Deum omnipotentem colo. Æmilianus Eulogio diacono dixit : Numquid et tu Fructuosum colis? Eulogius diaconus dixit : Ego Fructuosum non colo; sed ipsum colo, quem et Fructuosus. Æmilianus Fructuoso episcopo dixit : Episcopus es? Fructuosus episcopus dixit : Sum. Æmilianus dixit : Fuisti. Et jussit eos vivos ardere.

63. « Et cum duceretur Fructuosus episcopus cum diaconibus suis ad amphitheatrum; populus Fructuosum episcopum dolere cœpit, quia magno cum amore prosequebantur non tantum fratres, sed etiam ethnici. Talis enim erat, qualem Spiritus sanctus per beatum Paulum apostolum vas electionis et doctorem Gentium debere esse declaravit[1], propter quod etiam fratres, qui sciebant illum ad tantam gloriam pergere, gaudebant potius, quam dolebant. Cumque multi ex fraterna charitate eis offerrent condimentum, uti permixtum poculum sumeret, ait : Nondum est hora solvendi jejunii; agebatur enim hora diei quarta; siquidem in carcere quarta feria stationem solemniter celebraverunt. Igitur sexta feria lætus atque securus festinabat, uti cum martyribus, et prophetis in paradiso, quem Dominus præparavit amantibus se, persolveret stationem. »

64. Sed hæc ex Actis narrata, observatione atque elucidatione sunt digna. Videas ex his veterem ubique tam in Oriente, quam in Occidente vigentem consuetudinem; ut miserationis ergo ad supplicia damnatis poculum non qualecumque propinaretur, sed aromatibus conditum; quale fuisse diximus vinum illud, Myrrhatum dictum, crucem mox passuro Domino tunc oblatum : habes enim nostram ea de re sententiam suo loco[2] pluribus assertam atque probatam, et ejusmodi exemplo egregie quoque testatam.

[1] I. Tim. III. Tit. I. — [2] Annal. tom. I. anno D. 34.

65. Quod insuper tradunt Acta, Fructuosum cum suis feria quarta stationem solemniter celebrasse, soluturum eamdem sexta feria in paradiso; per stationem antiquitus intelligi consuevisse jejunium, sententia Tertulliani, Cassiani, et aliorum, primo Annalium tomo est pluribus demonstratum; ac pariter declaratum, consuevisse majores quarta et sexta feria singulis hebdomadibus jejunare. Stationibus, nempe jejuniis, dicatam esse ex Ecclesiæ consuetudine quartam et sextam sabbati, ait Tertullianus [1]. Sed quod hic habent Acta a martyribus in carcere detentis feria quarta solemniter celebratam stationem; aliquid ultra usitatum morem additum fuisse significant; nempe productum fuisse jejunium continuum usque ad feriam sextam, qua (ut habent inferius) solvendum erat; quod scilicet illud non esset consuetum cæterarum hebdomadarum jejunium, sed quod ultra præscriptum morem arctius et diuturnius; quod (ut ait Tertullianus [2]) tempore imminentium tentationum ab episcopis pro arbitrio Ecclesiis indici soleret. Sed jam ad Acta, unde digressa est oratio, revertamur.

66. « Cumque ad amphitheatrum pervenissent, statim ad eum accessit Augustalis nomine, lector ejusdem, flens, et deprecans ut eum discalcearet. Cui beatus martyr respondit : Missum fac, fili; ego me discalceo fortis et gaudens, et certus de Dominica promissione. Qui cum se discalceasset, accessit ad eum commilito frater noster nomine Felix, et apprehendit dexteram ejus, rogans ut sui meminisset. Cui Fructuosus episcopus cunctis audientibus clara voce respondit : In mente me habere necesse est Ecclesiam Catholicam ab Oriente usque in Occidentem. Igitur in porta amphitheatri constitutus, cum jam prope esset, ut ingrederetur ad coronam immarcescibilem potius quam ad pœnam, observantibus licet ex officio beneficiariis, quorum nomina supra memorata sunt, ita ut ipsi audirent fratres nostri, monente pariter ac loquente Spiritu sancto, Fructuosus martyr ait : Non deerit vobis pastor, nec deficere poterit charitas et repromissio Domini, tam hic, quam in futurum. Hoc enim quod videtis, unius horæ videtur infirmitas. Consolatus igitur fraternitatem, ingressus est ad salutem.

67. « Digni ipsi martyrio, felices qui sanctarum Scripturarum fructus ex promissione senserunt, similes Ananiæ, Azariæ, et Misaeli : steteruntque ut etiam in illis tribus divina miracula cernerentur, sic quidem in igne jam constituti, ut Pater non deesset, et Filius subveniret, et Spiritus sanctus in medio ignis ambularet. Cumque exustæ fuissent fasciolæ, quibus manus eorum fuerunt colligatæ, Fructuosus episcopus, orationis divinæ et solitæ consuetudinis memor gaudens, positis genibus, orabat de resurrectione securus; in signoque trophæi constitutus, Dominum precabatur. Hic solita Domini non defuere magnalia, apertumque est cælum, videntibus Babylonio et Mygdonio fratribus. Ex familia autem Æmiliani præsidis filia ejus dominæ suæ carnali ostendebat Fructuosum episcopum cum diaconibus adhuc stipitibus quibus ligati fuerant permanentibus, in cætum ascendentes coronatos. Cumque Æmilianum vocarent, dicentes : Veni, et vide quos hodie damnasti, quemadmodum cælo et spei suæ restituti sunt : Æmilianus veniens videre eos non fuit dignus. » Hæc ibi. Sed et de visione sic Prudentius [1].

> Vidit præsidis ex domo satelles
> Cælum martyribus patere apertum,
> Insignesque viros per astra ferri :
> Quin et filiolæ monens herili
> Ostendit sceleris notam paterni
> Cælo vivere, quos forum peremit.
> Hæc tum virginitas palam videre
> Per sudum meruit, patente cælo,
> Ut crimen domini domus timeret.

Sed quid post hæc ?

68. « Tunc igitur, veluti relicti sine pastore tristes fratres solitudinem sustinebant; non quod dolerent Fructuosum, sed potius desiderarent. Porro fidei et agonis memores gaudentesque, superveniente nocte, ad amphitheatrum cum vino festinarunt, ut semiusta corpora extinguerent. Quo facto, cineres eorum collecti sunt, et, prout quisque potuit, sibi vindicavit. Sed nec in hoc Domini et Salvatoris nostri defuere magnalia, ut credentibus fides augeretur, et parvulis ostenderetur exemplum. Oportebat enim Fructuosum martyrem, quod per misericordiam Dei docendo præmiserat in Domino et Salvatore nostro, in sua postea passione et resurrectione carnis comprobare. Igitur post passionem apparuit fratribus, et monuit, ut, quod unusquisque per charitatem de cineribus usurpaverat, restituerent sine mora, unoque in loco simul condendos curarent.

69. « Æmiliano etiam, qui eos damnaverat, Fructuosus pariter cum diaconibus suis ostendit se in stolis repromissionis, increpans pariter et insultans, nihil illi profuisse, quod frustra exustos corpore in terram crederet redactum iri, quos cerneret gloriosos. O beatos martyres, qui igne probati sunt ut aurum pretiosum, vestiti laurica fidei, et galea salutis; qui coronati sunt diademate et corona immarcescibili, eo quod diaboli caput calcaverunt! O beatos martyres, qui meruerunt dignam habitationem in cælis, ad dexteram stantes Christi, benedicentes Deum Patrem, et Jesum Christum Filium ejus! Suscepit autem Dominus martyres suos in pace per bonam confessionem; cui est honor et gloria in sæcula sæculorum. Amen. » Hucusque Acta; quæ (ut dictum est) S. Augustinum ea citantem habent adstipulatorem, atque Prudentium [2]; qui omnia iisdem Actis expressa, ut posita sunt, ad verbum propemodum sacro hymno cecinit, præter citata loca de pedibulo et statione, quæ forte non assecutus, nec potuit expressisse. Quomodo autem in ultionem effusi innocentium sanguinis, Tarraco haud diu post a barbaris capta fuerit, inferius enarrabimus.

[1] Tertul. de jejun. c. 14. — [2] Idem ibid. c. 13.

[1] Prud. Peristeph. hymn. 6. — [2] Idem ibid.

70. *Valerianus ignominiose a Persis necatus.* — Rursus vero hoc anno octavo Valeriani imperatoris, sexto vero ab obitu Galli et Volusiani, Demetrianus episcopus Antiochenus ex hac vita decessit; in cujus locum substitutus est Paulus Samosatenus, de quo plura suo loco dicturi sumus; sed an martyrio obierit Demetrianus, non constat.

71. Hoc eodem anno, iisdem consulibus Gallieno quartum et Valeriano, cum Valerianus imperator adversus Persas duceret exercitum, proditione Macriani ducis deditur Persis; quod quidem hoc anno sexto Valeriani imp. ab obitu Galli numerando, vel octavo secundum positam a nobis supputationem, contigisse, tum ex iis quæ superius ex Dionysio dicta sunt, tum etiam auctore Trebellio Pollione [1] liquido constat; qui non solum in Salonio Gallieno infra manifeste testatur, Valerianum anno sexto sui imperii captum esse (quod Eusebius quoque tradit in Chronico) sed et cum agit de Gallieno, ipsius narrationis exordio affirmat dictis consulibus Gallieno et Volusiano seu Valeriano, capto Valeriano, Macrianum atque Balistam de subrogando in locum ejus imperatore tractare cœpisse. Hæc autem passum esse Valerianum ob persecutionem in Christianos illatam, Dionysius Alexandrinus [2] eo argumento demonstrat : Quippe cum eis bene usus esset, in omnibus semper floruit ejus imperium, quod eorum precibus videbatur esse suffultum : sed in eos illo sæviente, inversa mox fuit summæ felicitatis alea. Hæc cum ille pluribus scribat, quo modo demum dolo Macriani traditus sit Persis, sic scribit in epistola ad Hermammonem :

72. « Valerianus autem Macriani (al. Macrini) proditione in hanc miseriam delapsus, contumeliis et probris hostium barbarorum objectus fuit, secundum Isaiæ [3] vocem : Hi vias sibi delegerunt, et abominationes ipsis, quas eorum anima volebat; et ego ludibria eorum deligam, et peccata retribuam illis. Iste dum gerebat imperium, præter ejus dignitatem, furore in Christianos exagitabatur : post cum regium illud decus, victo et debilitato corpore sustinere non posset; duos filios, quos paterna scelera infinite infecerant, imperii gubernaculis præfecit. Ac prædictio illa, quam Deus olim ediderat [4] : Ego sum, qui ulciscor peccata patrum in filios usque ad tertiam et quartam generationem iis qui me oderunt; in istis perspicue declarata fuit; nam nefarias cupiditates, quarum explendarum spe ipse excidisset, in filiorum capita conjecit, et cum improbam ejus nequitiam, tum odium erga Deum in illorum animos effudit. De Valeriano quidem totidem a Dionysio accepimus. » Hucusque Eusebius.

73. Valerianus igitur proditus a Macriano, a Sapore Persarum rege captus, et in Persidem abductus, apud hostes ad obitum usque permansit; nec ullis valuit complurium ad eum regum federatorum supplicibus litteris quas recitat Trebellius [5] a captivitate dimitti; quin ob insignem ignominiam (testantur Aurelius Victor, Eutropius atque alii) quandiu ipse Valerianus vixit, Sapores, ipso incurvato, pede calcans ejus cervicem, quasi suppedaneo usus subsellio, equum conscendere consuevit; ultione hac severissima profecto dignus, ut qui christianam religionem pedibus toties proculcarat, ipse barbari hominis pedibus calcaretur.

74. Sed non hic infelicitatis illius finis. Audi quid Constantinus Magnus Augustus [1] de eo pro concione, gravissima usus apostrophe, locutus sit : « Quia tu, Valeriane, inquit, eamdem crudelitatem in Dei famulos ostendens, justum sanctumque Dei judicium quasi ante oculos omnium statuisti; dum captivus prehensus eras, et vinctus ducebaris purpura et reliquo apparatu regio indutus; tandem a Sapore rege Persarum jussus excoriari, saleque conditus sempiternum tui infortunii trophæum ante oculos omnium statuisti. » Hæc Constantinus; qui et ad alium Persarum regem Saporem item dictum scribens [2], in eo gloriam Christi prædicat, quod eo modo in Valerianum Christianorum persecutorem ultus sit sanguinem justum.

75. *Gallienus imperii malis territus pacem reddit Ecclesiæ.* — Hunc in modum, sublato Valeriano, dolo (ut demonstratum est) Macriani, ipse sibi dictis consulibus Gallieno atque Valeriano, collecto, cui cum Balista præerat, exercitu, ab eo acclamatur atque decernitur imperator. Hæc Trebellius [3] pluribus; cum interea (ut idem auctor [4] affirmat) Aureolus, qui regebat exercitum in Illyrico, et ipse oblatum a militibus sumpsit imperium. Quin et Valens in Achaia proconsul sibi imperium arrogavit, in Thessalia vero Piso; in Ægypto Æmilianus Augustalis præfectus a suis ad eam dignitatem provehitur; in Galliis vero imperator creatus est Posthumus. At ne in his diutius immoremur; aliosque ex his ortos referre, et mutuas inter ipsos conflictationes, perplexasque discordias enarrare, cum non sit instituti a nobis suscepti, qui hæc cupit, consulat Trebellium Pollionem. Tot igitur de summa imperii conflictantibus, aliis insuper cladibus a barbaris in diversa loca progressis, exagitatum est vehementer Romanum imperium sub eodem Gallieno; de quibus omnibus anno sequenti, suo loco opportunius dicturi sumus.

76. Gallienus igitur quantumlibet natura sævissimus atque impurissimus esset, nec patre inferior in Christianis persequendis, aut remissior extitisset; tamen adeo veluti prodigio de clade patris, ea de causa percepta commonitus, ac plane perterritus, veritus ne et in se tam dira ultionis jacula cælitus vibrarentur, e vestigio furentem adhuc in Christianos persecutionem compressit, novisque pro illis promulgatis edictis, contra illos jam edita penitus antiquavit. Quamobrem cum hoc nomine Dionysius [5] laudat, cum alioqui ab ethnicis scriptoribus summæ

[1] Trebell. Poll. in Gallieno. — [2] Apud Euseb. lib. VII. c. 9. — [3] Isaiæ LXVI. — [4] Exod. XX. — [5] Trebell. in Valerian.

[1] Const. orat. SS. Cæt. c. 24. — [2] Euseb. in Vita Const. lib. IV. c. 11. — [3] Trebell. in Gallien. et in Macrian. — [4] Idem in Odenato. — [5] Dionys. apud Euseb. lib. VII. c. 18.

crudelitatis arguatur, et impuritatis obscœnissimæ infametur. Nam quod ad sævitiam pertinet[1], Trebellius narrat, dum recitat scriptas ab eo litteras ad Celerem Verianum; idemque[2] alibi tradit, ipsum jussisse scurras vivos exuri, et militum (ut ait) terna millia et quaterna singulis diebus occidi. Non ergo clementiæ ac commiserationis causa Christianorum rebus Gallienus consuluit; sed paternæ afflictionis exemplo correctus, pro Christiana religione rescripsit; quod et Orosius[3] æque confirmat, dum de cladibus agit a Deo in Romanum orbem immissis in ultionem christiani sanguinis.

77. De pace autem a Gallieno Ecclesiæ reddita, hæc scribit Eusebius[4]: « Non diu post, cum Valerianus apud barbaros servitutem subiisset, filius ejus solus imperio potitus, clementius se gessit et moderatius in imperio gubernando, et edictis vulgatis persecutionem remisit, relaxavitque; atque adeo illos qui verbo Dei præerant, quod ipsis in more positum fuisset, libere exequi, per litteras mandavit : quæ quidem sic se habent :

« Imperator Cæsar Publius Licinius Gallienus Pius Fortunatus Augustus, Dionysio, et Pinnæ, et Demetrio, et cæteris episcopis salutem.

« Meæ munificentiæ beneficium per universum orbem divulgari præcepi : Ut qui loca religiosa, quæ spectant ad Christianos, possident, ab illis statim discedant. Et propterea vos litterarum mearum exemplari uti poteritis, quo nemo deinceps vobis quidquam facessat molestiæ. Atque istud quidem ut nunc libere et pro arbitratu a vobis expleri queat, jampridem a me erat concessum. His de causis Aurelius Cyrenius, qui summam rerum secundum me administrat, litterarum etiam exemplar conservabit. » Hucusque rescriptum ad episcopos. Subdit hæc Eusebius : «Aliud porro decretum illius esse dicitur, quod ad alios episcopos dedit, per quod loca illa, quæ cœmeteria nominabantur, integram adeundi occupandique fecit potestatem. » Valerianum enim edicto a talibus locis atque conventibus prohibuisse Christianos, suo loco superius dictum est.

78. *Marini militis Acta martyrii.* — Sed quid his primis ejus administrationis temporibus, cum nondum fortasse in omnia loca pro Christianis scripta atque promulgata essent edicta, Cæsareæ Palæstinæ contigerit, idem Eusebius his narrat verbis : « Iisdem temporibus, cum pax in Ecclesia ubique vigeret, Marinus, unus ex his qui in exercitu Romano magnum decus et honorem fuissent consecuti, vir et genere illustris, et divitiis locuples, propter testimonium Christi, Cæsareæ Palestinæ tali de causa capite damnatus fuit. Est quidam honos apud Romanos, quod κλῆμα appellatur : quem qui adipiscuntur, eos centuriones fieri aiunt. » Eusebius honorem militarem κλῆμα vocari ait, quia κλῆμα, Græcis vitem significat, seu sarmentum. Vitis autem insigne erat centurionum, ut notum est ex Lucano[5], qui de Scæva Cæsaris centurione agens, sic ejus gradum designat :

Sanguine multo
Promotus, Latiam longo gerit ordine vitem.

Unde et pro centurionatu ipso sumebatur, ita ut vitem dare, idem esset ac centurionem facere. Quo sensu Spartianus in Hadriano imp. scribit, ipsum nulli vitem nisi robusto et bonæ famæ dare solitum, id est, nulli centurionatum conferre. Sed plura de vite et centurionatu notata inferius[1] invenies, cum agitur de glorioso agone Marcelli centurionis martyris, qui ne militaret cum impietate : « Ecce, inquit, projicio vitem et cingulum : » manifesti autem erroris arguuntur, qui hæc duo distinguenda putant. Sed cœptam historiam prosequamur.

79. « Cum locus vacaret, ordo postulabat, ut Marinus eo dignitatis gradu potiretur. Marinum igitur in hunc honorem elatum, alius pro tribunali comparens, in crimen vocat, tum quod erat christianus, tum quod imperatoribus non immolasset (non enim Gallienus solus, sed et Valerianus, ejus germanus sive filius, regebat imperium) ac propterea, inquit, ex veterum legum institutis, illi non licet cum gradum dignitatis apud Romanos adipisci; sed illud, quidquid est muneris, mihi jure impertiri debet. Unde judex commotus (Achivus hic erat genere) primo sciscitatus est cujusnam sententiæ et religionis esset Marinus. Quem ut animadvertit constanter se christianum esse confitentem, trium horarum spatium ei ad deliberandum dat.

80. Hunc e judicio egressum, Theotecnus, qui illic erat episcopus, ad se colloquendi causa invitat; et apprehensa manu, recta deducit in Ecclesiam. Quem cum interius ad ipsum sanctuarium collocavisset, læva paululum in alteram partem dimota, gladium, quo cingebatur, ostendit; simulque divinorum Evangeliorum librum afferens, ex adverso proponit; præcepitque ut ex illis duobus, quod magis esset ex animi sententia, deligeret. Ubi vero absque cunctatione, porrecta manu dextera, sacrum librum accepit, Theotecnus sic illum affatur : Tene, et adhæresce Deo; sic enim ab illo roboratus, quod in optatis est, pro certo assequere. Abi in pace. Illum statim inde redeuntem præco pro tribunali advocat; jam enim tempus illi præstitutum ad deliberandum erat completum. Sistit se pro tribunali. Qui cum majorem jam quam antea fidei ardorem ac studium declarasset; actutum inde, ut erat, ad mortem recta abductus, martyrio excessit e vita.

81. Asterius autem vir e senatorum numero, cum imperatoribus in primis carus, tum omnibus et nobilitatis et facultatum gratia conspicuus, in eadem civitate propter divinam animi propensionem, quam tum libere erga veram pietatem declarasset, omnium sermone celebrabatur; qui cum martyri, ipso mortis articulo præsto esset; simulatque vita migrarat, cadaver tollit, splendida et pretiosa obtegit veste, atque

[1] Trebell. de triginta Tyran. in Ingen. 8. — [2] Idem in Gallieno. — [3] Oros. lib. VII c. 22 — [4] Euseb. lib. VII. c. 14. — [5] Luc. lib. VI.

[1] Anno Christi 298. §. Quod vero hic.

humeris impositum inde deportat; quod cum magnifico et sumptuoso linteo obvolvisset, decenti sepulcro condidit. » Hucusque de martyrio et sepultura Marini Eusebius ejusdem civitatis episcopus, cujus tunc antistes erat, cujus meminit Theotecnus, quem paulo superius [1] dixerat successisse Theotisto, ecclesiasticasque litteras in schola Origenis didicisse. Sed quid insuper addat de Asterio senatore, hic describamus :

82. « Hujus viri familiares, qui hucusque vitam produxerunt, cum alia infinita ejus facta præclara memorant, tum illud in primis quod sequitur, quodque plenum est admirationis. Cæsareæ Philippi, quam Phœnices Paneada vocant, fertur victimam quamdam in fontes qui illic ex radicibus montis Panei prorumpunt (ex quibus Jordanis profluere dicitur) in quadam diei festi Gentilium celebritate mactatam conjici, atque eam dæmonis vi ac potestate mirandum in modum ab eorum conspectu evanescere, miraculumque videri præsentibus valde memorabile. Quibus, dum gerebantur, Asterium quodam tempore forte interfuisse ; ac cum videret tam multos illius rei admiratione obstupefactos, eorum erroris admodum misertum esse. Deinde sublatis in cælum oculis, Deum omnium rerum moderatorem per Christum supplicem precatum, ut dæmonium illud, quod populum tanto errore cæcavisset, comprimeret, ipsumque a fraude ac fallaciis, quas hominibus solet intendere, coerceret. Hoc modo cum Deum orasset, repentino victimam fontibus supernatasse, atque ita rem illam, quam tantopere mirari consueverant, in nihilum interiisse, usque adeo ut nullum in posterum eo in loco ex ea omnino ederetur miraculum. » Hucusque de his Eusebius ; quæ autem subdit, statuam Salvatoris ab Hemorroissa conflari jussam, atque ibidem positam, suo loco primo tomo Annalium sunt recensita. Locum illum, ubi ea prodigia a Gentilibus exercebantur, a rotunditate lacus semper eadem mensura constantis, Phialam esse appellatum, Josephus [1] affirmat.

[1] Euseb eod. lib. c. 14.

[1] Joseph. de bello Jud. lib. III. c. 18.

Anno periodi Græco-Romanæ 5752. — Olymp. 259. an 3. — Urb. cond. 1012. — Jesu Christi 259. secundum Baronium vacat. — Dionysii papæ 1. — Valeriani et Gallieni impp. 7.

1. *Consules.* — Coss. *Æmilianus*, et *Bassus*, ut testantur libellus de Præfectis Urbi, Fragmentum Consulare, quo usus Cuspinianus, Fasti Græci tam Theonis, quam Heraclii, Fasti Idatiani, et varia rescripta Codicis Justinianei ab em. card. Norisio in Dissert. de Votis Decennalibus cap. 5, et Pearsonio in Annalibus Cyprianicis citata : in quibus omnibus rescriptis, librisque *Bassus* sine numerali nota effertur. Quare idem non est cum *Basso* anno præcedenti consule, ut putabat Onuphrius in Fastis. Neque enim duo consulatus non interrupti aliis, quam Augustis et Cæsaribus concedebantur. Cum autem in Dissert. Hypatica tanquam principium certissimum statuerim, consules omnes, quibus leges, tam Codicis Justinianei, quam Theodosiani notantur, ordinarios fuisse, liquet, consulatum Æmiliani et Bassi omnino retinendum esse. Baronius e Fastis expungere eum non potuit, quin annum illi respondentem etiam abjiceret. Quare in posterum non triennio, ut antea, ab æra vulgari distabit, imo neque biennio, ut ei ante imperium Decianum mox fuit, sed unico tantum anno, quod, ut visuri sumus, anno sequenti alium consulatum resecarit. At dicit Baronius, in Codice Justinianeo *Bassus* semel tantum cum collega Æmiliano positus invenitur, et *Æmilianus* idem fuit cum Aurelio Memmio Fusco, *cui fuerit quoque cognomentum Æmilianus*. Verum Æmiliani et Bassi consulatus non tantum sæpius in eo Codice memoratus; sed etiam ter in Excerptis Codicis Gregoriani, ideoque a consulatu Tusci et Bassi sæpius in legibus Codicis Justinianei etiam expresso diversus, ut ex dictis constat.

2. *Consulatus Gallieni et Valeriani, de quo Vopiscus, suffectus fuit.* — Baronius, Petavius et Cointius Æmiliani et Bassi loco *Gallienum IV et Valerianum* (Cæsarem nempe) proponunt, Æmiliano et Basso a Baronio penitus rejectis, et a Petavio Cointioque in alios annos dilatis. Hujus Fastorum in versionis et perturbationis causa et origo, locus Vopisci in Aureliano cap. II, ubi Valerianus Aurelianum alloquens ait : « Consulatum cum eodem Ulpio Crinito in annum sequentem a die undecimo kalendarum Juniarum in locum Gallieni et Valeriani sperare te convenit. » Quæ designatio, Memmio Fusco consule ordinario anno præcedenti, Byzantii facta, ut tunc ostendimus, et tanquam certissimum Baronius, Petavius et Cointius ponunt. Quare cum alium Gallienum, quam Gallienum Augustum, aliumque Valerianum, quam Valerianum Augustum, et Valerianum ejus filium non agnoscerent, hunceque Valerianum junio-

rem jam Cæsarea dignitate exornatum fuisse, ac præterea apud Vopiscum sermonem esse de consulatu ordinario Gallieni Augusti et Valeriani Cæsaris, existimarent, ex Vopisco manifestissimum fieri concluserunt, post consulatum Memmii Fusci anno præcedenti gestum, Gallieni Augusti IV, et Valeriani Cæsaris consulatum omnino edendum esse. Verum jam in prima parte Dissert. Hypaticæ demonstravi, in præfato Vopisci loco sermonem esse de consulatu suffecto Gallieni junioris Cæsaris, Gallieni Augusti filii, et Valeriani ejus patrui, qui tantum ultimis Gallieni imperatoris annis Cæsar nuncupatus est. Et quia ex hac licentia in eradendis, commutandis, transponendisve Fastis, christiana chronologia per hæc temporum prorsus labefactata fuerat, ad eam in integrum clarius certiusque restituendam aliqua huc ex eadem Dissertatione in hanc Criticam transferenda.

3. *Genealogia Valeriani senioris.* — Valeriano Augusto duo filii fuere; *Gallienus*, qui cum ipso, et post ipsum imperavit, ac *Valerianus*, in nummis appellatus *P. Licinius Valerianus*, quem Gallienus Augustus aliquot annis post patris captivitatem primum Cæsarem, ac dein imperatorem nuncupavit, ut suo loco videbitur. *Gallienus* Augustus duos pariter filios habuit, Valerianum, in nummis « P. Licinium Cornelium Saloninum Valerianum » vocatum, et « Q. Julium Saloninum Gallienum, » post fratris mortem Cæsarem nuncupatum. Valerianum majorem natu Gallieni Augusti filium jam ab anno CCLV Cæsarem appellatum ostendimus; et ne quis cum vulgari sententia dicat, Valerianum illum Cæsarem dictum, Gallieni Augusti fratrem, non filium fuisse, audiendus Victor in Epitome, qui de Valeriano Augusto loquens ait : « Hic filium suum Gallienum Augustum fecit, Gallienique filium Cornelium Valerianum Cæsarem. » Valerianus autem Gallieni Augusti frater nullibi Cornelius nominatus. Sed aliis mox argumentis patebit, cum diu post patris captivitatem ad Cæsaream dignitatem evectum esse. *Cornelius* porro Valerianus, *Gallienus* etiam dictus. Pollio librum de duobus Gallienis composuit, patre nempe Augusto et filio Cæsare, et in Valeriani Gallieni Augusti fratris Vita ait : « Saloninus filius etiam Gallieni, qui et Gallienus dictus est. » Tum in Salonino Gallieno inquit : « Multi eum Gallienum, multi Saloninum in historiis prodiderunt. » Imo Valerianus Augustus in epistola ad Antoninum Gallum consulem scripta, quæ extat apud Vopiscum in Aureliano, cap. 8, Cornelium Valerianum, seu Saloninum non alio, quam Gallieni nomine indigitat : « Culpas me familiaribus litteris, quod Postumio filium meum Gallienum magis quam Aureliano commiserim; cum utique et severiori et puer credendus fuerit, et exercitus. » Ubi cum Gallienum puerum vocet, Saloninum intelligit, quem Postumio Valerianum Augustum commisisse certum; non vero Gallienum Augustum, ut perperam Casaubonus interpretatur.

4. *Valerianus Gallieni Aug. filius Gallienus etiam dictus.* — Nec aliquem movere debet, quod *Saloninus* major natu filius Gallieni Augusti nunquam in nummis Gallieni nomine appelletur; jam enim anno CXXVI de Ælio Vero Cæsare verba facientes demonstravimus, distinguendum esse usum vulgarem loquendi, a modo loquendi in nummis usurpari solito, in cujus rei probationem non tantum adduximus exemplum *Salonini* seu Valeriani Cæsaris Caligulæ, qui nunquam in nummis latinis eo nomine appellatur sed et aliorum. In Actis quidem publicis reperitur vocatus *Valerianus Cæsar*, nec forsan in iis alio nomine donabatur. Hæc verba quippe quæ leguntur in sententia adversus sanctum Cyprianum lata in Actis proconsularibus sancti Cypriani episcopi et martyris : « Diu sacrilega mente vixisti, et plurimos nefariæ tibi conspirationis homines aggregasti, et inimicum te diis Romanis et sacris legibus constituisti, nec te pii et sacratissimi principes Valerianus et Gallienus Augusti, et Valerianus nobilissimus Cæsar, ad sectam cæremoniarum suarum revocare potuerunt, » ubi Valeriani Cæsaris nomine sine dubio intelligitur Cornelius Saloninus Valerianus, filius Gallieni, licet aliqui antiquarii Valerianum Gallieni fratrem perperam intelligant; sed quem numismata et acta publica Valerianum, tam Pollio mox citatus in duobus Gallienis, quam Zonaras Gallienum diserte appellant, ut mox diximus. Cumque Pollio ibidem affirmet multos eum Gallienum, multos Saloninum *in Historiis* prodidisse, conjicere licet Saloninum in Actis publicis nunquam Gallienum dictum fuisse.

5. *Gallienus Egnatius a Gallieno simpliciter dicto non distinguitur.* — Reinesius in Syntagmate antiquarum Inscriptionum pag. 317, ex eo quod Pollio in Gallienis duobus cap. 2 epithalamium refert a Gallieno Augusto compositum, « cum fratrum suorum filios conjugaret, » scribit, *Valerianum* seniorem patrem fuisse, et Gallieni Augusti, et P. Licinii *Ignatii* Gallieni, Augusti etiam in nummis appellati. Patet id ex isto apud Tristanum tom. 3, pag. 90 ΠΟΥ. ΛΙΚ. ΙΓΝΑ. ΓΑΛΛΙΗΝΟΣ. id est : « Publius Licinius Ignatius Gallienus. » Visitur in eo effigies Gallieni laureati. In postica legitur : ΠΡΟΥΣΙΕΩΝ ΠΡΟΒΕΙΝΩ. id est, « Prusiensium Probino. » Extat alius nummus græcus apud Gruterum, pag. 275, in quo Gallienus dicitur etiam *Ignatius*. Denique Reinesius citatus hanc inscriptionem exhibet :

IMP.
EGNATI
PII. FEL. AUG.
MAX. TRI. P.
P. P. COS. II. P.

Verum *Ignatius* Gallienus alius non est ab eo, qui Gallienus absolute et sine addito vocatur, et ex his ac similibus inscriptionibus non duos Gallienos Augustos fuisse, sed unum eumdemque, quod et de Gallieno Cæsare contigisse diximus, diversa nomina habuisse inferendum erat. Quoad fratres Gallieni Augusti, ejusdemque nepotes, ii nobis penitus incogniti, uno excepto P. Licinio Valeriano, quem ante mortem Cæsarem primum, ac postea Augustum ipse Gallie-

nus dixit. Pro certo itaque tenendum, tres Valerianos, tresve Gallienos fuisse, *Valerianum* nempe seniorem Augustum, « P. Licinium Valerianum juniorem » ejus filium ac Gallieni Augusti fratrem, et « P. Cornelium Valerianum Saloninum, » Gallienum juniorem etiam appellatum : Gallieni vero nomen tulisse, et *Gallienum* Augustum Valeriani senioris filium natu majorem, *Ignatium* vel *Egnatium* etiam nuncupatum, et duos hujus filios, quorum prior Valeriani et Salonini nominibus etiam indigitatus; posterior vero « Q. Julius Saloninus Gallienus » vocatus : ac denique, antequam Valerianus senior captivus in Persidem duceretur, unum Licinium Cornelium Valerianum, seu Gallienum juniorem Gallieni Augusti filium Cæsarem fuisse; quod manifestissime liquet ex litteris a *Balero* Cadusiorum rege ad Saporem Persarum regem scriptis, et a Pollione in Valeriano, cap. 5, relatis. In iis *Balerus*, ut Saporem ad Valerianum Augustum in libertatem asserendum inducat, ait : « Age, ut prudentem decet : nec fortuna te inflet, quæ multos decipit. Valerianus et filium imperatorem habet, et nepotem Cæsarem. Et quid ? Habet et omnem orbem illum Romanum, qui contra te totus insurget. » In epistola vero ad eumdem Saporem ab *Artabasde* Armeniorum rege missa, ibidemque cap. 6, recitata, « Artabasdes *ait :* Valerianum et filius repetet et nepos. » Quid clarius? Omisissetne uterque rex Valerianum Valeriani senioris filium, si tum Cæsar, quemadmodum Gallienus Saloninus fuisset.

6. *Consulatus Gallieni et Valeriani*, *de quo Vopiscus magis explicatur.* — Anno itaque ducentesimo quinquagesimo quinto *Gallienus* junior, seu *Valerianus Saloninus* Cæsar appellatus, ut eo anno diximus, et in Galliam sub Postumi cura missus, ut ex Zonara, aliisque constat. Tum anno præcedenti consul suffectus Valeriano patruo collega in præsentem annum designatus, juxta secundam nempe consulatuum Cæsareorum regulam, ob quinquennalia imperii Cæsarei celebranda. Et de hoc suffecto utriusque consulatu intelligendus Vopiscus, cap. 2, in Vita Aureliani, ubi Valerianus ad Aurelianum scribit; « Consulatum cum eodem Ulpio Crinito in annum sequentem a die undecimo kalendarum Juniarum in locum Gallieni et Valeriani sperare te convenit. » Certe consulatus ille non potuit esse ordinarius, cum in nullis antiquis Fastis memoratus fuerit, primusque Baronius sit, qui ex prava eorum verborum interpretatione illum eduxerit. Quod si ordinarius fuisset, eum Gallienus et Valerianus circa kalendas Martias, ut moris erat, deposuissent; neque usque ad undecimum kalendas Junias continuassent. Denique Valerianus, cujus mentio in citata epistola, erat quidem filius Valeriani senioris, ac frater Gallieni Augusti; sed nondum Cæsaream dignitatem obtinebat. Gallienus itaque qui primo loco nominatur, non *Gallienus Augustus*, ut perperam omnibus hactenus persuasum fuerat, sed *Gallienus junior* Gallieni Augusti filius, qui ideo primus nominatur, quia jam ab aliquot annis Cæsar erat, et Postumo creditus Gallias administrabat. Sed cum Baronius hunc consulatum Gallieni et Valeriani præsenti anno gestum, ordinarium crederet, illum in Fastos infarsit, et *Æmilianum* cum *Basso*, qui huic anno nomen dedere, e Fastis erasit.

7. *In annum sequentem retrahi non potest.* — Pearsonius in Annalibus Cyprianicis hunc Gallieni et Valeriani consulatum suffectum fuisse vidit : sed valde hallucinatus est; quando cum anno præcedenti, quemadmodum et consulatum Ulpii Criniti et Aureliani, gestum fuisse autumavit; et tunc Gallienum, filium Valeriani Augusti credidit. Hic enim consulatus, ut anno elapso demonstravi, currenti anno susceptus, et *Gallienus* ille, de quo Vopiscus, non *Gallienus* pater, sed *Gallienus* filius erat. Quod si *Gallienus Augustus* præter septem consulatus ordinarios in Fastis, nummis et inscriptionibus memoratos, octavum illum suffectum iniisset, cum quartus ordine fuisset, aliqua ejus vel in nummis, vel in libris mentio extaret. Licet enim consulatus suffecti sæpe in nummis et publicis monumentis prætermittantur; tamen sæpe etiam in iisdem exprimuntur; sed Gallieni Augusti IV, et Valeriani Cæsaris consulatus a nemine ante Baronium repertus, nihilque de eo in Vopisco, cui uni innititur, scriptum, Petavii, aliorumque hoc in consulatu hallucinationes in priori parte Dissert. Hypaticæ detexi, et fusius confutavi.

8. *Valerianus senior a Persis captus.* — *Valerianus Augustus* hoc anno a Persis captus. Res gesta varie narratur; sed Zozimus, rerum per hæc tempora gestarum diligentissimus scriptor, audiendus. Valerianus, inquit, cum intellexisset, Bithyniam a Scythis invasam, ejusque civitates deletas, Nicomediam, aliasque urbes succensas, misit Felicem, « qui Byzantium tueretur, ipse ab Antiochia ad Cappadociam usque progrediebatur, et transitu duntaxat attritis oppidis, pedem referebat. Cumque pestis invasisset exercitus, eorumque majorem partem absumpsisset, Sapores Orientem aggressus exitio dabat omnia. » Valerianus legatos ad Saporem misit, ut data pecunia bello finem imponeret. Sed *Sapores*, ut imperator ipse secum in colloquium veniret, postulavit. Ille vero inconsulto cum paucis ad *Saporem* profectus, ab hostibus subito comprehensus est. Ita Zozimus. *Valerianus* a Cappadocia pedem retulit, sed Antiochiam non rediit, ut Zozimum interpretatur Pearsonius citatus; verum in Mesopotamiam, ubi Eutropius eum captum asserit. Zonaras ait, *Valerianum* cum Edessæ in Mesopotamia ageret, ne a suis militibus occideretur, « ad Saporem profugum hosti se tradidisse. » Et postea Persas Antiochiam ad Orontem, Tarsum, et Cæsaream Cappadociæ cepisse. Huc referenda, quæ Lactantius lib. de Mortibus Persecutorum a paucis annis a Baluzio V. C. in lucem edito hac de re habet. Lactantius postquam de Decio et persecutione ab eo suscitata locutus est, cap. 5, ait : « Non multo post Valerianus quoque non dissimili furore correptus, impias manus in Deum intentavit, et multum, quamvis brevi tempore, justi sanguinis

fudit. At illum Deus novo ac singulari pœnæ genere affecit, ut esset posteris documentum, adversarios Dei sæpe dignam scelere suo recipere mercedem. Hic captus a Persis, non modo imperium, quo fuerat insolenter usus, sed etiam libertatem, quam cæteris ademerat, perdidit, vixitque in servitute turpissime. Nam rex Persarum Sapores, qui eum ceperat, si quando libuerit, aut vehiculum ascendere, aut equum, inclinare sibi Romanum jubebat, ac terga præbere, et imposito pede super dorsum ejus, illud esse verum dicebat, exprobrans ei cum risu, non quod in tabulis aut parietibus Romani pingerent. Ita ille dignissime triumphatus, aliquandiu vixit, ut diu Barbaris Romanum nomen ludibrio ac derisui esset. Etiam hoc ei accessit ad pœnam, quod cum filium haberet imperatorem, captivitatis suæ tamen ac servitutis extremæ non invenit ultorem, nec omnino repetitus est. Postea vero quam pudendam vitam in illo dedecore finivit, direpta est ei cutis, et exuta visceribus pellis, infecta rubro colore, ut in templo barbarorum deorum ad memoriam clarissimi triumphi poneretur, legatisque nostris semper esset ostentui, ne nimium Romani viribus suis fiderent, cum exuvias capti principis apud deos suos cernerent. »

9. *Quot annos in servitute vixerit.* — Vixit in ea servitute Valerianus usque ad annum CCLXIX, auctore Chronici Alexandrini teste, cui hac in re fides habenda : « His coss. (Claudio nempe et Paterno) Valerianus Augustus a Persis oppressus periit. Vixit annos LXI. Pollio tamen in Valeriano cap. 1 ait, eum annos septuaginta natum factum esse imperatorem : quod verum non existimo, nisi forte numero rotundo loquatur. Valerianum anno CCLXIV adhuc in vivis fuisse, sub consulatu sc. Gallieni VI et Saturnini, testatur Pollio lib. de duobus Gallienis, cap. 10.

10. *Valerianus a Persis captus hoc anno.* — Quo anno *Valerianus* a *Sapore* captus fuerit, hactenus in controversiam vocatum, quod Dionysius Alexandrinus apud Eusebium, lib. 7, cap. 10, de persecutione ab eo excitata loquens hæc verba Apocalypsis 13, eidem applicet. « Et data est illi potestas faciendi per menses quadraginta duos, » quibus ex verbis Baronius intulit, hanc persecutionem per annos tres ac menses sex continuatam fuisse. Quare cum eam Maximo et Glabrione coss., anno nempe Christi CCLVI cœptam existimarit, currenti anno finem ejus consignavit, ideoque et Valeriani captivitatem; eo enim in Persidem adducto, Gallienus Ecclesiæ pacem reddidit. Pearsonius, aliique, qui persecutionem anno CCLVII suscitatam fuisse deprehenderunt, servitutem *Valeriani* et Ecclesiæ pacem anno insequenti contigisse autumarunt; neque defuere, qui utrumque in annum CCLXI magno errore distulerint. Sed Dionysius Alexandrinus a viris doctissimis non intellectus. Quod enim de sua Ecclesia, Ægyptoque scripsit, illi de universa Ecclesia interpretati sunt; quamvis certissimum sit, persecutionem in Ægypto, præsertimque Alexandriæ, etiam post *Valeriani* captivitatem arsisse, ut mox demonstrabimus. Annus itaque capti Valeriani independenter ab illa prophetia explicandus. Quo pacto certum est currenti anno Valerianum *ad mancipii fortunam*, ut Zozimi verbis utar, redactum fuisse, inchoato septimo imperii anno, ideoque æstate circiter ineunte. Primo, quia Dionysius Romæ die vicesima secunda Julii pontifex creatus, postquam sedes fere per annum integrum vacasset; quæ diuturnior vacatio persecutioni adscribenda, ejus vero finis Valeriani captivitati attribuendus. Secundo, ex Historiæ Augustæ scriptoribus alii, ut Pollio et Victor de Cæsaribus, imperii anno sexto, Victor in Epitome anno septimo captum tradidere, extantque tam in cimeliis principum, quam apud antiquarios, numismata græca Valeriani, in quibus legitur L. Z. id est, *anno septimo*. Quare septimum imperii annum inchoavit per aliquot menses, qui ab historicis negliguntur, qui eum anno imperii sexto superatum scripsere.

11. *Refellitur sententia Pearsonii.* — Sed, inquit Pearsonius, Sæcularis et Donatus, qui ante septimum ejus imperii annum consules non fuere, toties rescriptis Valeriani et Gallieni subscribuntur, ut anni CCLX aliqua parte eum adhuc libertate gavisum esse necesse sit. At si hæc ratio valeret, sequeretur, anno CCLXI Valerianum adhuc in libertate positum fuisse; cum in Codice Justinianeo leges reperiantur, quæ in titulo præferunt *Gallienum* et *Valerianum* Augg. mendosæ itaque eæ, ac similes inscriptiones, et ab eo, qui leges collegit, perperam additæ, ut notavit Baronius, loquens de quodam rescripto imperatoris Severi anno primo imperii ejus dato, quod Severi et Antonini ejus filii nondum imperatoris nomen exhibet. Similes errores tam in Caro, quam in Diocletiano infra indicabimus. Affert secundo Pearsonius hunc Victoris in Epitome de Gallieno loquentis locum : « Regnavit annis quindecim, cum patre septem, solus octo. » Sed Victor septem annos, quibus cum patre Gallienus imperavit, utrinque incompletos ac Julianos, non vero imperii annos enumerat; contra vero, dum annos quibus sine patre regnavit, notat, annos tantum Julianos integros, utroque extremo incompleto prætermisso, in summam confert; qui numerandi modus ab aliis antiquis, quamvis rarius, etiam usurpatus. Sed Valerianum præsenti anno in Persidem abductum, ex dicendis certius constabit.

12. *Macrianus cum filiis in Oriente et Ægypto imperium usurpat.* — « Gallieno igitur et Volusiano coss., Macrianus et Balista in unum exercitus reliquias convocant, et cum Romanum in Oriente nutaret imperium, quem facerent imperatorem requirunt, Gallieno tam negligenter se agente, ut ejus ne mentio quidem apud exercitum fieret, » inquit Pollio in Gallienis duobus, cap. 1, consilii hujus finis erat, ut Macriano cum filiis *Macriano* et *Quieto* deferretur imperium, qui statim cum filio *Macriano* contra Gallienum venire cœpit, Balista et Quieto in Oriente relictis. Sed consulatus ille Gallieni et Volusiani anno CCLXI gestus, in citatum locum Pollionis sine dubio infartus. Neque enim Pollio, qui diserte scribit, *Valerianum* anno sexto imperii captum, asserere potuit, anno tantum octavo in finem ver-

gente, Gallieno nempe et Volusiano coss. *Macrianum* et *Balistam* de imperatore eligendo deliberare cœpisse, cum tam eodem Pollione, quam Zozimo testibus, post illam cladem « omnia, velut destituta principe, confusa pariter et indefensa » jacerent, et undique tyranni insurgerent. Præterea infra nummum græcum *Macriani* recitabo, in quo secundus imperii ejus annus exprimitur, locumque *Dionysii Alexandrini* afferam, ex quo constat, nono imperii Gallieni anno, eoque ac Volusiano coss., *Macrianum* jam periisse. Quomodo itaque existimare poterimus, scripsisse Pollionem, *Valerianum* anno sexto imperii captum, ac tantum biennio post de imperatore creando tractatum fuisse. Hoc igitur Pollio in litteras non misit, vel si scripsit, valde deceptus est. Sed consulatum illum non apposuisse liquet ex iis, quæ habet Salmasius in Notis ad librum de duobus Gallienis, ubi ait, priora illius libri verba usque ad ista, « Gallieno igitur et Volusiano coss., » ex officina correctorum prodiisse, qui ista sic conglutinarunt, ut tegerent et dissimularent tabem, quæ hunc locum temporum injuria, codicumque vitio insedit. Unde, inquit Salmasius, in Palatino codice lacer et mutilus totus hic locus est relictus, usque ad illa verba, « Gallieno igitur et Volusiano coss. » Verumenimvero hæc ultima verba non minus spuria et addititia, quam ea, quæ in Palatino codice desiderantur, ideoque non minus rejicienda, licet in eo illa reperiri negari non possit, verumque existimem quod apud se constare affirmat Salmasius, alios omnes, quotquot historiæ Pollionis exarati codices reperiuntur, a Palatino exscriptos fuisse. Macrianum autem anno jam affecto imperatorem dictum ex eo liquet, quod post *Aureolum* imperium arripuerit, illudque toto octavo Gallieni anno in Oriente gesserit, ac secundo regni anno perierit, ut infra ostendetur.

13. *Ante Macrianum Aureolus in Illyrico purpuram sumpserat.* — Antequam *Macrianus* purpuram in Oriente sumeret, jam Aureolus « Illyricianos exercitus regens, » ut testatur Pollio in libro de Triginta Tyrannis, cap. 11, imperium arripuerat. Quando enim cap. sequenti Pollio refert, *Macrianum* et *Balistam* de creando imperatore consilium iniisse, ait : « Tuncque constitit, Gallieno longe posito, Aureolo usurpante imperium, debere aliquem principem fieri, et quidem optimum, ne quispiam tyrannus existeret. » Et postea *Macrianum* cum filiis dictum imperatorem fuisse narrat. *Valens* etiam proconsul Achaiæ, cum accepisset *Gallienum* adversum se *Pisonem* mittere, sumpsit imperium, sed brevi a militibus interemptus est, postquam ipsemet *Pisonem*, qui in Thessalia imperator appellatus fuerat, occidendum jussisset; sed *Piso* anno sequenti tantum interfectus, ut tunc dicemus. Baronius inter tyrannos, qui hoc anno insurrexere, *Æmilianum* Ægypti præfectum numerat; sed Pollio eum post *Macriani* interitum, anno nempe CCLXI, imperium in Ægypto usurpasse docet. Certe, cum totus fere Oriens cum Ægypto *Macrianum* imperatorem agnoverit; isque secundum imperii annum inchoarit : nonnisi eo occiso *Æmilianus* in Ægypto imperator nuncupatus. Ægyptum vero *Macriano* paruisse ostendit nummus græcus a Tristano recitatus, in cujus postica legitur : ΑΥΤ. Κ. Μ. ΦΟΥΛ. ΜΑΚΡΙΑΝΟΣ. id est, *Imperator Cæsar Marcus Fulvius Macrianus;* in altera parte : ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΑ. id est, *Alexandria.*

14. *Imperium Romanum peste et hostium incursionibus devastatum.* — Parte alia, ut scribit Zozimus, pag. 650, *Scythæ* parte quadam copiarum suarum *Illyricum* agebant, et civitates ejusdem vastabant; cum alia vero parte *Italiam* ingressi ad ipsam usque Romam perrexerunt, sed *Gallieno* Transalpina loca, ut Romam defenderet, relinquente, Romam illi quidem reliquere, sed universam prope pervagando afflixerunt *Italiam.* Interim « tanta pestis in civitatibus exorta, quanta unquam prius ullo tempore extiterat. » Hæc Zozimus.

15. *Pace Ecclesiæ concessa Alexandrini et Ægyptii non potiuntur.* — Gallienus, dum res Romana in tantis versaretur periculis, pacem Christianis concessit, sed edictum illud periit : quod enim refert Eusebius lib. 7, cap. 13, datum in favorem Ægyptiorum, postquam *Macrianus* et filii occisi sunt. Quare neque Ægyptus, neque Alexandria pacis beneficio potitæ; et persecutio, quæ hoc anno in aliis regionibus desiit, ibidem continuata, et quidem usque ad mensem quadragesimum secundum, ut testatur Dionysius in epistola ad Hermammonem, quem Baronius, Pearsonius, et Lombertus in rebus Cyprianicis explicandis, Valesius aliique passim male interpretantes, scripsere, persecutionem Valerianeam per annos tres et menses sex Ecclesiam afflixisse : quod tamen nonnisi de Alexandria et Ægypto asseruit Dionysius, qui in citata epistola de rebus tantum in suo patriarchatu gestis, non vero de iis, quæ in universa Ecclesia contigere, mentionem facit, ut magis anno CCLXI explicabo.

Anno periodi Græco-Romanæ 5753. — Olymp. 259. an. 4. — Urb. cond. 1013. — Jesu Christi 260. secundum Baronium vacat. — Dionysii papæ 2. — Gallieni imp. 8.

1. *Consules.* — Coss. *Cornelius Secularis II*, et *Julius Donatus.* Hos consules omnes antiqui Fasti exhibent, et in codice Justinianeo tredecim leges iisdem notantur. Certum autem, consulatus in eo

codice memoratos, ordinarios fuisse, non vero suffectos. Contra quod chronologicum principium Onuphrius in Fastis, Baronius in Annalibus, Petavius in lib. 11 de Doct. Temp. et Cointius in Annalibus Ecclesiasticis Francorum peccantes, in Fastis ordinandis aliquos consules vel expunxere, vel prætermisere, vel loco suo movere et in alienum transtulere. Baronius, qui anno elapso *Æmilianum* et *Bassum*, currenti *Secularem* et *Donatum* explosit, et cum duobus illis consulum paribus annos duos, quibus magistratum gessere, resecavit, eoque pacto annos Urbis, Olympiadum, et cæterarum omnium ærarum mutilavit, ut videre est in annis Urbis, in margine hujus operis descriptis, qui post imperium Decii annis Christi diversi generis a prioribus respondent, v. g. annus Urbis 1000 respondet vero anno Christi CCXLVII, Baronius CCXLIX. Quare annus Urbis 1010 respondere deberet vero anno Christi CCLVII, anno autem Baroniano CCLIX, et tamen, ut videre est in illius anni margine, jungitur quidem cum vero anno Christi CCLVII, sed cum anno Baroniano CCLX, propter scilicet consulatum primum Decii tanquam ordinarium in Fastos a Baronio infartum.

2. *Baronius posthac anno tantum uno ab æra vulgari dissidet.* — Sequentibus annis ante imperii Diocletianei initium, unico tantum anno a vera æra Christiana Baronius dissidebit, ob consulatus anno elapso currentique prætermissos. Imo anno sequenti veram Dionysianam æram assecutus esset, nisi primum *Decii* consulatum, quem suffectum esse constat, suis Annalibus inseruisset. Ut tamen meæ Animadversiones ejus narrationi congruere possent, consulatum illum fictitium rejeci, et cum vero anno Christi CCLI annos duos Baronianos, scilicet CCLIII et CCLIV copulavi, seu, ut accuratius loquar, unum ex illis annis expunxi. Quo pacto mea narratio Baronianæ consonare et consentire potuit. Verum, supposititius ille annus a me quidem rejectus, sed non a Baronio, ut fieri debuit; indeque factum, ut mea quidem narratio Baronianæ respondeat; sed ipse adhuc unum annum amplius quam me numeret; donec tertium consulatum abjecerit, ob priorem nempe *Decii* suffectum in Fastos suos perperam insitum. Porro *Secularem* cum nota numerali edendum ostendunt varia rescripta codicis Justinianei, et libellus de Præfectis Urbi, et Fasti Græci Heraclii.

3. *Postumus in Galliis imperium usurpat.* — Hoc anno Postumus in Galliis imperator creatus, de quo Eutropius ait : « Tum jam desperatis rebus, et deleto pæne imperio Romano, Postumus in Gallia obscurissime natus purpuram sumpsit. » Quare non statim post Valerianum in Persidem abductum, Postumus imperium usurpavit; sed hoc, et non alio anno: cujus rei validum argumentum deduco ex Pollione, lib. de XXX Tyrannis, cap. 20, ubi legitur, *Pisonem* a *Macriano* missum ad interficiendum *Valentem*, qui in *Achaia* imperium sumpserat, ipsum etiam in *Thessalia* sese imperatorem appellasse, et *Valentis* jussu peremptum fuisse. Post quam mortem, « senatusconsultum de Pisone factum, » inquit Pollio, die « septimo kalendas Julias, et Atellium Fuscum » consularem primæ sententiæ consultum dixisse : « Divinos honores Pisoni decerno, patres conscripti : Gallienum, et Valerianum et Saloninum imperatores nostros esse confido. » Sed non dubito quin locus ille in omnibus editionibus depravatus sit, quin Pollio scripserit, « Gallienum et Valerianum Saloninum imperatores nostros esse confido; » ibi enim Gallienus junior, qui et Valerianus ac Saloninus vocatus fuit, perperam in duos divisus, ut certo demonstrant litteræ Baleri Cadusiorum regis ad Saporem, et Artabasdis Armeniorum regis ad eumdem datæ anno præcedenti num. 5, ex parte recitatæ, quibus uterque Saporem monet, ut Valerianum captivum in libertatem restituat : « Valerianus et filium imperatorem habet (nempe Gallienum), et nepotem Cæsarem, » nempe Valerianum Saloninum in corrupto Pollionis loco in duos male divisum. Neque dici potest in loco Pollionis intelligi Valerianum Gallieni Augusti fratrem, quia is nonnisi sub finem imperii Gallieni Cæsar et postea Augustus appellatus fuit, ut infra demonstrabimus. Neque etiam dici potest, Pollionem ibi Salonini nomine intelligere « Quintum Julium Saloninum Gallienum » alterum Gallieni Augusti filium, is enim hoc tantum anno post fratris cædem Cæsar a Gallieno Aug. patre dictus est, Victore teste in Epit. « Gallienus in locum Cornelii filii sui Salonianum alterum filium subrogavit. » Quæ ad intelligentiam loci, qui tot viros eruditos in errorem traxit, obiter dicta sunto.

4. *Et quidem hoc anno.* — Redeo itaque ad tyrannidem *Postumi*, qui imperium in Galliis non arripuit, nisi postquam Gallienum juniorem seu Valerianum Saloninum occidit, quique ideo nondum imperabat quando senatusconsultum illud factum. Neque illud anno præcedenti conditum, quia Valerianus Aug. septimum imperii annum attigerat, quando superatus est, ideoque non ante mensem Maium anni superioris. Eo capto non statim *Macrianus* imperator dictus, sed post unum, aut alterum mensem. Dein *Macrianus Pisonem* in Achaiam misit, sed ipse in Thessaliam se contulit seque imperatorem dixit. Ubi cum peremptus fuisset, nuntium Romam perlatum, quæ omnia ante diem XXVI, mensis Junii, quo senatusconsultum laudatum scriptum, anno elapso minime fieri potuere. Præterquam quod illo senatusconsulto facto statim *Gallienus junior* in Galliis interfectus non est; quamobrem illud die XXVI Junii præsentis anni emissum, eoque die ac mense Valerianus Cæsar, seu Gallienus junior adhuc in vivis erat, sed non multo post a Postumo de medio sublatus est.

5. *Non vero insequenti.* — Neque in annum sequentem *Postumi* usurpatio differri potest, ut ex iis quæ in morte ejus dicemus, apparebit. Denique Zozimus, pag. 651, de quibusdam tyrannis, qui post Valeriani servitutem insurrexere, loquens subjicit : « Cæteri propemodum omnes pœnas dederunt, solus Aureolus infesto erga imperatorem animo esse perrexit. Secundum hæc Postumus quoque, cui magi-

sterium militum apud Celtas commissum fuerat, animum ad res novas adjecit: sumptisque secum militibus, qui cum ipso defecerant, Agrippinam contendit, urbem maximam ad Rhenum sitam, ubi Saloninum Gallieni filium obsedit, minatus obsidionem se minime soluturum, nisi deditus sibi ille fuisset. Militibus obsidionis necessitate compulsis, ut et ipsum et ipsius custodiæ præfectum a patre Silvanum traderent; utroque Postumus interfecto, rerum apud Celtas potitus est. » Eamdem rem narrat Zonaras nisi quod loco *Silvani* Albanum habet et Saloninum filium Gallieni *juniorem Gallienum* appellat. Coloniæ itaque Gallienus junior Cæsar interfectus.

6. *Gallienus junior consecratus.* — *Gallienus junior* qui semper in nummis *Valerianus* appellatur, a Gallieno patre post mortem apotheosi donatus est, ut ostendunt paria numismata ejus consecrationem repræsentantia, in quibus legitur: DIVO VALERIANO CÆS. vel, DIVO CÆSARI VALERIANO; in postica parte, CONSECRATIO S. C. Qui nummi, cum Cæsaris tantum nomine signentur, de Valeriano Valeriani Augusti filio, et ante mortem a Gallieno fratre Augusto nuncupato intelligi non possunt; cum Augusti titulus ei in consecratione denegatus non fuisset.

7. *Nunquam Augustus fuit.* — Andreas Morellius vir clarissimus in Specimine universæ rei antiquæ nummariæ pag. 117, nummum græcum refert inscriptum: ΑΥΤΟΚ. ΟΥΑΛΕΡΙΑΝΟϹ. ΓΑΛΛΙΗΝΟϹ. ΟΥΑΛΕΡΙΑΝΟϹ. ϹΕΒΒΒ. id est, *Imp. Valerianus, Gallienus, Valerianus Auggg.* In eo cernuntur tria capita, Valeriani nempe imperatoris et filii ejus Gallieni, et Valeriani Gallieni Augusti filii; non vero Valeriani senioris filii, ut explicat Morellius, qui etiam ex titulo, ϹΕΒΒΒ. cum triplici ΒΒΒ. infert, Valerianum juniorem, vivente adhuc patre, Augustum dictum, et tres illas litteras denotare, hanc appellationem omnibus tribus attribuendam esse. At *Valerianum* Valeriani filium, quemadmodum et *Valerianum* Gallieni Augusti filium in eo nummo expressum ante hujus captivitatem Augustos non fuisse certissimum. Valerianus autem Cæsar ibidem Augustus appellatur juxta regulam jam a nobis statutam, quod nempe Cæsares junctim cum Augustis in nummis memorati, Augusti et ipsi in nummis sæpe vocentur. Verum est, in cimelio regio duos Gallieni junioris nummos æreos asservari, in quorum antica legitur: Π. ΛΙΚ. ΚΟΡ. ΟΥΑΛΕΡΙΑΝΟϹ. ΚΑΙϹ. ϹΕΒ. id est, *Publius Licinius Cornelius Valerianus Cæsar Augustus;* qui titulus eidem Salonino in alio nummo græco ab Occone, pag. 476, inter nummos Valeriani Gallieni Augusti fratris relato, etiam attributus. Sed id adulationi tribuendum videtur; neque enim aliam rationem in præsentiarum assignare possum.

8. *Gallienus Augustus dictus Junior Aug. respectu patris.* — In secunda parte Dissert. Hypaticæ, cap. 6, n. 7, hoc nummo Occoniano et hac inscriptione, quæ etiamnum in territorio Niciensi extat, innixus:

CORNELIÆ SALO
NINÆ
SANCTISSIM. AUG.
CONJUG. GALLIENI
JUNIORIS AUG. N.
ORDO CEMENEL-
CUR. ANT. AURELIO
JANUARIO. V. E.

scripsi, *Gallienum juniorem* ante mortem Augustum nuncupatum fuisse, et uxorem duxisse *Corneliam Saloninam* de nomine matris mariti appellatam. Sed *Gallienum juniorem* puerum et valde juvenem in nummis postea repræsentatum deprehendi, eamque inscriptionem de *Gallieno* ejus patre respectu *Valeriani* senioris juniore nuncupato omnino interpretandam esse deprehendi; ita ut vox *junior* non ad *Gallienum*, sed ad *Augustum nostrum* referenda sit. Cujus rei jam exemplum in medium adduxi, cum de Commodo Marci Aurelii filio in nummo a me recitato *juniore Augusto* dicto, sermonem haberem, aliudque infra referam de Galerio Maximiano respectu Maximiani Herculii, *Maximiano jun. Aug.* in nummis appellato.

Anno periodi Græco-Romanæ 5754. — Olymp. 260. an. 1. — Urb. cond. 1014. — Jesu Christi 261. secundum Baronium 262. — Dionysii papæ 3. — Gallieni imp. 9.

1. *Consules.* — A num. 1 ad 4. Coss. *Gallienus Aug. IV*, et *Petronius Volusianus.* Sumptus hic a Gallieno consulatus juxta secundam consulatuum Cæsareorum regulam, seu propter imperii ejus Cæsarei decennalia hoc anno celebrata, cum enim anno sequenti imperii Augustei decennalia exhibuisse, et ob id consulatum V capessiisse ibidem videbimus.

2. *Fasti Baronii emendantur.* — Baronius currenti anno, quem CCLXII appellat, Gallienum IV, et Valerianum Cæsarem consules proponit, quod Vopiscus in Aureliano, cap. 13, ex Actis publicis hæc verba

recitet : « Cum consedisset Valerianus Augustus in thermis apud Byzantium, assidentibus Memmio Fusco consule ordinario, etc. » Aurelianum consulem suffectum declaravit, ut Vopiscus, cap. 11, jam retulerat : « Consulatum cum eodem Ulpio Crinito in annum sequentem a die undecimo kalend. Juniarum in locum Gallieni et Valeriani sperare te convenit. » Ex quibus Baronius deducit, post consulatum Memmii Fusci anno CCLVIII, secundum Baronium, anno CCLXI, consulis ordinarii, statuendos esse consules ordinarios Gallienum IV, et Valerianum, a kal. Januariis usque ad XXII Maii, a qua die inire suffectum consulatum Crinitus II, et Aurelianus, qui postea imperavit. Sed ne novum par consulum in Fastos insereret, loco *Volusiani*, qui in omnibus antiquis Fastis collega Gallieni in quarto ejus consulatu dicitur, ponit *Valerianum Cæsarem* Valeriani Augusti filium, quem *Volusianum* etiam in Fastis appellari dicit. Verum, *Valerianum* illum ante Valeriani patris captivitatem, Cæsarem non fuisse superius demonstravi; et card. Norisius in Parergo de Votis Decennalibus cap. 5, docte observat, *Valerianum* non potuisse *Volusianum* etiam cognominari. Nam *Valerianus* erat cognomen Liciniæ familiæ, ut ex nummis Valeriani senioris, ac Gallieni patet : et *Valerianus junior* in numismatibus dicitur P. LIC. VALERIANUS CÆS. At Volusianus fuit ex familia Petronia, et bis imperante Gallieno, præfectus Urbi fuit, ut ex Indiculo Præfectorum Urbis a Cuspiniano publicato intelligitur. Perperam itaque duos consulatus, qui in omnibus Fastis ante consulatum Gallieni IV ponuntur, explosit Baronius, et cum illis annos duos eisdem respondentes male abjecit, cum decantatissimus consulatus ille Gallieni et Valeriani a Vopisco memoratus, suffectus tantum fuerit, et *Gallienus* ille non Gallienus Augustus, sed *Gallienus Cæsar* ejus filius et *Valerianus* Gallieni junioris collega, et Valeriani Augusti filius per hæc tempora nondum Cæsaream dignitatem adeptus esset; quod extra controversiam me posuisse existimo. Vides interim, ob duos præfatos consulatus rejectos, Baronium, qui res gestas annis CCLIX et CCLX alieno loco recitavit, jam anno duntaxat uno ab æra vulgari distare.

3. *Martyrium S. Laurentii.* — A num. 6 ad 10. Acta sancti Laurentii supposititia esse certum esse debet, propter rationes a Baronio aliisque in medium adductas, sed vere scripsit Leo Magnus in sermone de hoc sancto martyre, « a solis ortu usque ad occasum leviticorum hominum coruscante fulgore, quam clarificatam esse Jerosolymam Stephano, tam illustrem factam fuisse Romam Laurentio. » Ejus martyrium, quod Baronius huic anno illigavit, pertinet ad annum Christi CCLVIII; in epistola enim sancti Cypriani LXXX ad Successum eo anno data, Sixtus « in cœmeterio animadversus » dicitur « octavo iduum Augustarum, » sexta scilicet ejus mensis die; ideoque cum inter sancti Sixti Pontificis Romani mortem et Laurentii martyrium triduum intercesserit, ad diem ejusdem mensis decimam illud referendum : qua quidem die ejus festum in Calendariis Bucheriano et Carthaginensi, in Martyrologiis tam vetustis quam recentioribus recolitur. Divus Augustinus passim variis in locis *Laurentium* laudat, et Ruinartus vir Cl. in Actis primorum martyrum sinceris et selectis pag. 180 multa exhibet de sancto Laurentio ex aliorum sanctorum Patrum et veterum scriptorum opusculis excerpta.

4. *Martyrium S. Fructuosi et sociorum ejus.* — A num. 59 ad 70. Bollandus ad diem XXI mensis Januarii, et Ruinartus mox laudatus pag. 219 et seqq. referunt Acta authentica sancti Fructuosi episcopi Tarraconensis, ac sociorum ejus Augurii atque Eulogii diaconorum, qui passi sunt apud Tarraconem, celebrem olim Hispaniæ citerioris metropolim, in hodierna Catalonia sitam, quorum initio annus eorum martyrii his verbis exprimitur : « Valeriano et Gallieno imperatoribus, Æmiliano et Basso coss., XVII kalend. Februarii, die dominico, comprehensus est Fructuosus episcopus, Augurius et Eulogius diacones. » Præterea de sociis ejus in iisdem Actis habetur : « Et fecerunt in carcere dies sex; et producti sunt duodecimo kal. Februarii, feria sexta, et auditi sunt. » Quæ nonnisi anno CCLIX gesta, quo littera Dominicalis B in cursu erat, ideoque dies XII kal. Februarii, seu dies XXI Januarii cum feria sexta concurrebat. Hinc liquet Petavium, lib. XV de doct. Temp., Fastos susdeque vertisse, quando Æmiliani et Bassi consulatum loco suo movit, et in annum CCLXI transtulit. Sic enim *Fructuosum*, et socios ejus jam a biennio occisos martyres facit; adeo refert ut consules suis annis reddantur. Ex Fructuosi autem Actis germanis et legitimis Æmiliani consulatum anno CCLIX gestum esse certo intelligimus.

5. *Eorum Acta in Ecclesia Africana recitata.* — Eorum natale die XXI Januarii apud Hipponem Regium celebratum fuisse, et Acta laudata eadem esse, quæ olim in Ecclesia Africana legebantur, eruitur ex iis quæ refert sanctus Augustinus Sermone CCLXXIII novæ editionis, alias CI de Diversis, quem in eorumdem Sanctorum natali habuit; nam num. VI sic de iis loquitur : « Beati quorum passio recitata est. Beata Agnes sancta, cujus passionis hodiernus est dies. » Certum est enim Agnetem die XXI Januarii passam fuisse, qua reipsa die in vetustissimo Calendario Carthaginensi a Mabillonio publicato hujus festum recolitur. Sed de iisdem martyribus legendi Bollandus et Ruinartus citati.

6. *Paulus Samosatenus fit episc. Antioch.* — Ad num. 70. *Paulus Samosatenus* anno post captivitatem Valeriani dicitur factus episcopus Antiochenus in Chronico Eusebii editionis Scaligerianæ, ideoque præcedenti anno Christi. Vides itaque in Annalibus nihil penitus recitari, quod ad præsentem annum pertineat, propter rationem jam supra assignatam.

7. *Valeriani servitus.* — A num. 71 ad 75. Valeriani Augusti captivitas, quam hoc anno Baronius narrat, sub consulatu Æmiliani et Bassi, ideoque et anno Christi CCLIX accidit, ut eo anno ostendimus. Cedrenus scribit *Valerianum* a Sapore captum

esse *apud Cæsaream ;* sed major fides Zonaræ, qui id *Edessæ* factum dicit, adhibenda.

8. *Macrianus et Aureolus.* — Ad num. 75. *Macrianum* in Oriente et *Aureolum* in Illyrico anno etiam CCLIX tyrannidem arripuisse, ibidem docuimus.

9. *Pax Ecclesiis per Ægyptum constitutis reddita.* — Ad num. 76 et seqq. Sublatis in Ægypto tyrannis, Gallienus hoc rescriptum ab Eusebio, lib. 7, cap. 13, recitatum, ad Dionysium Alexandrinum, aliosque Ægypti episcopos misit, quo persecutionem sedavit : « Imperator Cæsar P. Licinius Gallienus, Pius Felix Augustus Dionysio, Pinnæ, Demetrio, et reliquis episcopis. Indulgentiam beneficii nostri per universum orbem diffundi præcipimus, ut cuncti a religiosis locis abscedant. Quocirca et vos rescripti nostri forma uti potestis, ut nullus vobis deinceps molestiam facessat. Atque id quod vobis exequi licet, jamdudum a me concessum est. » Gallienus itaque, qui jamdiu pacem Ecclesiæ dederat, eam in Ægyptum diffundi voluit, præcepitque ut cuncti a religiosis locis recederent, quod jam post captivitatem patris aliis episcopis concesserat ; sed qua concessione propter Macriani tyrannidem patriarchatus Alexandrinus potiri non potuerat, Eusebius paulo post addit : « Est et alia ejusdem imperatoris constitutio ad alios episcopos data, qua iis permisit, ut cœmeteriorum suorum loca recuperarent. » Quamobrem falluntur viri doctissimi, qui autumant, hæc duo rescripta statim post Valerianum captum emissa fuisse. Illud enim, quod tunc a Gallieno publicatum, et cujus mentio in priori rescripto laudato, ad nos non pervenit, et quod recitat Eusebius, ad episcopos tantum Ægypti directum, ut potiri possent priori illo decreto, in omnium favorem emisso, quo hactenus propter Macriani tyrannidem gaudere non potuerant.

10. *Rufinus agnovit duo edicta ad sedandam persecutionem emissa fuisse.* — Unus *Rufinus*, quod legerim, hoc agnovisse videtur. Nam licet Eusebius in libro septimo, postquam, cap. 12, de iis, qui apud Cæsaream Palæstinæ martyrio perfuncti sunt, cap. 13 de pace a Gallieno reddita agat; cap. 14, *de Episcopis, qui tunc floruere ;* cap. 15, *quomodo Marinus apud Cæsaream martyrio decoratus est ;* cap. 16, *de Astyrio Christi causa etiam cæso ;* cap. 19, *de Throno Jacobi episcopi :* nihilominus Rufinus ordinem immutavit, quod considerans Valesius in Notis Eusebianis ad lib. 7, cap. 13, ait : « Porro monendus est lector, capitum ordinem hic a Rufino commutatum. Hæc enim duo capita 13 et 14 Rufinus collocavit post caput 19 quod est de Cathedra Jacobi. In indice tamen capitulorum, quem idem Rufinus huic libro præfixit, idem est ordo capitulorum, qui in græcis Eusebii exemplaribus. Cur autem Rufinus ordinem capitum mutaverit, causam non video ; nisi forte quia commodius esse censuit, Mariani et Asturii martyria subnectere passioni martyrum Cæsariensium. Sed animadvertere debuerat, diversis hæc temporibus contigisse. Nam Cæsarienses quidem illi passi sunt in persecutione Valeriani. Marinus autem et Asturius sub Gallieno. Rufini errorem Usuardus, et Ado, ac reliqui deinceps secuti, martyrium Marini atque Asterii in Valeriani tempora contulerunt. Sed eos refellit Eusebius, ut dixi. » Ita vir cl.

11. *Duravit persecutio post pacem Ecclesiæ datam.* — Verum licet licentia illa, libertasque aliquid in veteribus auctoribus immutandi minime toleranda sit, ex ea tamen, quam sibi Rufinus sumpsit, intelligimus, ipsi persuasissimum fuisse, edictum Gallieni ad Dionysium, aliosque episcopos Ægypti missum, aliud fuisse ab eo, quo per universum imperium persecutio vetita. Nam Eusebius, cap. 15, laudato tradit, « pace cunctis ubique Ecclesiis reddita, apud Cæsaream Palæstinæ » Marinum quemdam *militari dignitate* decoratum, ob confessionem Christi capite truncatum, eodemque supplicio *Asterium* seu Asturium affectum fuisse, quod corpus ejus *decenti* tradidisset *sepulturæ :* quod cum factum sit post decretum generale, quo pax cunctis Ecclesiis concessa, et ante decretum ad episcopos Ægyptiacos post cladem Macriani datum, Rufinus hoc ultimum utrique martyrio postponendum, et Eusebii ordinem majoris claritatis gratia invertendum duxit. Hinc non male Usuardus, et Ado, ac reliqui deinceps Rufinum secuti, martyrium Marini atque Asterii in Valeriani tempora contulere ; licet uterque post Valerianum in Persidem ductum passus sit : edicti enim Valeriani etiamsi a Gallieno rescissi, vi et auctoritate morti traditi sunt.

12. *Macrianus et filii interempti.* — Hoc itaque anno *Macrianus* et duo ejus filii *Macrianus* et *Quietus* interempti, et Ecclesia Alexandrina edicto pacis a Gallieno concesso tandem potita. Eusebius enim, lib. 7, cap. 23, refert posteriorem partem epistolæ Dionysii Alexandrini ad Hermammonem, in qua Dionysius narrat, quomodo *Valerianus* imperator a Macriano ad acerbam persecutionem adversus Christianos excitandam impulsus est, ac ab eodem proditus, justo Dei judicio, Sapori traditus est. *Macrianus* autem, eo capto, imperium, cui inhiaverat, cum filiis obtinuit, et in Ægypto ab omnibus receptus est. Hunc *Macrianum* nubi assimilat Dionysius, quæ radios solis aliquandiu intercipit, ipsumque solem obscurat : postea vero sol, ea evanescente, quasi novus et clarus apparet. Tum de Gallieno hæc scribit : « Religiosissimus vero Deique amantissimus imperator septennalem circulum jam emensus nonum imperii annum degit, quo nos festa celebraturi sumus. » Scripta itaque ea epistola præsenti anno, quo nonum imperii annum Gallienus auspicatus est. Neque enim, ut Baronius credidit, ea anno sequenti data ; quia ut visuri sumus, Gallienus anno CCLXII Augustei imperii decennalia celebravit, de quibus sub festi nomine in laudato loco mentio, et ante illud festum hæc epistola exarata.

13. *Ecclesiæ in Ægypto tyrannidis ejus tempore vexatæ.* — Quare cum in priori parte epistolæ Dionysii ad Hermammonem, quam refert Eusebius, lib. 7, cap. 10, Dionysius dicit : « Joanni quoque similiter revelatum est. Ait enim : Et datum illi os

loquens magna et impia; et data est illi potestas et menses quadraginta duo (Apocal. 13); utrumque porro in Valeriano impletum mirari licet; » illi XLII menses hoc anno in interitu Macriani ac filiorum terminantur. Nam per tot menses Ægyptus et Alexandria vexatæ; de illis enim solis loquitur Dionysius, non vero de persecutione Ecclesiæ in universum, ut communiter locus ille ab omnibus explicatur. Pearsonius tamen, qui vulgarem illam opinionem tenuit, laudata Dionysii verba, « Religiosissimus vero Deique amantissimus, etc. » optime explicavit. Quis, inquit, unquam ita locutus est, ut quis post septennium diceretur nonum annum jam agere? Necesse est, ut illud septennale aliquid peculiare designet, et diversum ab eo tempore, quod postea secutum est. Est autem illud septennium imperii, quod cum patre administraverat. Ut Victor : « Regnavit annos quindecim, cum patre septem, solus octo. » Sed fallitur in eo quod subjicit Gallienum nempe septennium transcendisse, et octavo imperii anno Macrianum imperialem honorem adeptum esse, præsertim in Ægypto. Nam Gallienus septennium illud incompletum imperavit; sed antequam absolveretur, *Macrianus* in Ægypto purpuram sumpsit, et ab eo tempore nulla in Ægypto auctoritas Gallieno fuit. Toto itaque octavo imperii ejus anno *Macrianus* in Ægypto regnavit, neque ante præsentem, quo *Gallienus* nonum exorsus est, ipse et duo ejus filii interempti. Et ratio est, quia *Macrianus* secundum imperii annum inchoavit. Extat enim apud Goltzium nummus græcus inscriptus : ΑΥΤ. Κ. Μ. ΦΟΥΑ. ΜΑΚΡΙΑΝΟϹ. ΕΥϹ. ϹΕΒ. L. Β. id est, « Imperator Cæsar Marcus Fulvius Macrianus Pius Augustus. Anno secundo. » Cum igitur toto octavo Gallieni anno tyrannidem in Ægypto exercuerit, septimo ejusdem Gallieni anno ab eo desciverat.

14. *Gallieni imperium in Ægypto restitutum.* — Verum eo hoc anno occiso, majestas Gallieni etiam apud Ægyptios agnita est : « Gallienus vero, inquit Dionysius, renuntiatus, et communi consensu omnium iterum approbatus est, vetus simul imperator ac novus; prior » illis, « ac post illos præsens, » post « Macrianum » nempe et filios. Gallienus itaque usque ad septimum imperii annum inchoatum cum patre regnavit; per aliquot menses solus : sed toto octavo ejus anno *Macrianus* imperio potitus est, et nonnisi anno nono postquam *Macrianus* et filii periere, majestas Gallieno apud Ægyptios restituta fuit.

15. *Æmilianus imperium in Ægypto usurpat.* — Post *Macriani* et filiorum interitum, « Æmilianus » sumpsit imperium, « Thebaidem totamque Ægyptum peragravit, » quem tandem dux Gallieni *Theodotus* imperatori Gallieno vivum transmisit, ut testatur Pollio in duobus Gallienis cap. 4, et libro de Triginta Tyrannis cap. 22, ubi cum de eo agat, antequam Gallienum et Faustinum anni insequentis consules, et res sub iis gestas memoret, apparet, *Æmilianum* post Macriani cladem et epistolam Dionysii ad Hermammonem, de qua supra egimus, scriptam, imperium in Ægypto usurpasse : de quo cum sub laudatis consulibus rursus Pollio mentionem faciat, sub iisdem interfectus est, cum in nummis secundus imperii ejus annus non legatur.

DIONYSII ANNUS 3. — CHRISTI 263.

1. *Teterrimum Alexandriæ bellum civile, inde fames et pestis.*— Sequenti Christi anno ducentesimo sexagesimo tertio, Fastis Consularibus adscribuntur a Cassiodoro consules Gallienus quintum et Victorinus, vel (ut alii Fasti habent) Faustinus. Et his consonant nummorum antiquæ inscriptiones, quibus annus nonus imperii Gallieni ejusdem consulatui quinto conjungitur, secundum repetitum numerum tribunitiæ potestatis. Est hæc una ex eis [1] : IMP. C. P. LIC. GALLIENUS. P. P. P. F. AUG. GERM. P. M. TRIB. P. IX. COS. V. P. P. Quod vero idem annus Gallieni nonus in alia inscriptione reperiatur adnotatus ejus consulatu quarto, ut in ea quæ sic habet : IMP. GALLIENUS. P. F. AUG. P. M. TR. P. IX. COS. IV. P. P. hoc inde accidit, quod non cum consulatu kalendis Januariis ejus auspicaretur annus imperii, sed alio anni die : quamobrem sub uno imperii anno necesse esset duos consulatus ex parte censeri.

2. Hoc itaque anno Alexandriæ bello civili oborto, Dionysius ejus urbis episcopus nuper postliminio reversus, inde rursus egredi sponte delegit. Quo anno, sedato jam bello civili Alexandrino, quo Dionysius post persecutionem reversus Alexandriam, inde iterum egredi coactus fuerat; iterum Alexandriam rediit. Quam autem in primis (ne id dicere

[1] Apud Panvin. in Fast. comment. et Adolphum de numis. Rom. Impp.

prætermittamus sævæ fuerint inter Alexandrinos obortæ rixæ; ipse in epistola ad Hieracem scripta testatur, quam Eusebius [1] recitans, hæc præmittit : « Ubi jam pax, sedata prope persecutione, constituta fuit, Dionysius rediit Alexandriam. In qua urbe tam gravis seditio et bellum intestinum de integro ciebatur, ut fratres in civitate, propterea quod omnes in alterutram seditionis partem divisi erant, Dionysius nullo modo posset invisere. Unde in ipso Paschatis festo ab ipsa Alexandria, velut exul ab extera regione, per litteras cum illis colloqui coactus fuit. Quin etiam aliam postea epistolam ad Hieracem Ecclesiarum Ægypti episcopum de festorum celebratione conscripsit; in qua seditionis, quæ eodem tempore fuit Alexandriæ concitata, his verbis mentionem facit :

3. « Quid mirum, si tam arduum et difficile mihi sit apud eos, qui longinquiore locorum intercapedine distant, per epistolas, tanquam coram, sermones conferre; cum et mihi ipsi mecum colloqui, et proprio animo in varias partes distracto, consilium dare, anceps et periculosum videatur? Nam ad viscera mea, meos carissimos fratres, contubernales uno animi consensu mecum concordes, Ecclesiæ ejusdem cives, cogor equidem necessario litteras scriptas dare; eas tamen ad illos mittere videor mihi nullo modo posse. Facilius enim, non dicam in exteras regiones, sed ab Oriente ad occasum usque iter facere quisquam poterit, quam ab una Alexandriæ parte ad alteram pergere. Media namque civitatis platea plus habet periculi, plusque difficultatis ad transeundum, quam solitudo illa deserta, longa, ac nullis hominum vestigiis trita, quam Israelitæ vix duabus hominum ætatibus peragrarunt; et quam ipsum etiam mare Rubrum, quod quidem in duas partes disruptum, et instar duplicis muri utrinque erectum prætergredientibus Israelitis transitum dedit perfacilem. Isti porro placidi et tranquilli urbis portus, fluctuum eorum, quibus Ægyptii erant in trajectione submersi, veram effigiem gerunt; qui sæpenumero propter hominum cædes in illis factitatas et effusum cruorem, similes etiam mari Rubro apparent.

4. « Fluvius item qui in urbem illabitur, interdum aridior et magis squallidus exsiccatusque videtur, quam solitudo illa aquæ expers, quam Israelitæ peragrantes tanta siti opprimebantur, ut eo usque contra Moysen contumeliose vociferarentur, quoad potentia Dei (qui solus edit miracula) aqua, quam biberent, ex dura et prærupta petra copiose efflueret : interdum tantopere inundat, ut per omnia loca finitima, vias et agros perlabatur, terroremque incolarum animis injiciat, ne diluvium, quod temporibus Noe totam terram perluebat, rursus irrumpens omnes penitus obruat. Et sicut olim a Moyse ob Pharaonis contumaciam erat in cruorem mutatus, et fœtidum post odorem fundebat; ita etiam sanguine, cæde, et hominibus in eum demersis contaminatus semper defluit. Quænam alia aqua, quæso (cum aqua sit quæ sordes cujusque rei abluit), usquam reperiri poterit, quæ aquam hujus fluminis penitus purgare valeat? Aut quo modo immensus et pæne interminatus Oceanus, licet totus in eum esset infusus, sordes hujus acerbi et amari pelagi omnino eluere queat? Aut qua ratione ingens flumen ex Edem egrediens, etiam si quatuor illa capita, in quæ dividitur, in unum caput, nempe alveum Gehonis, qui est unus ex illis quatuor, derivarentur, istam tabem et colluviem expurgare possit?

5. « Aut quando aer adeo corruptorum ubique halituum contagione infectus turbatusque purus et salubris est futurus? Etenim tam lethales e terra vapores in sublime tolluntur, tam pestiferi e mari cientur venti, tam tabidæ ex fluminibus adspirationes efflantur, tam insalubres ex portubus nebulæ erumpunt; uti ros qui undique diffunditur, nihil aliud sit, quam sanies cadaverum sub dio putrescentium; quæ quidem elementa, ex quibus fuerunt generata, tetro odore inficiunt; et tamen mirantur admodum, secumque quærunt, unde adeo continuæ pestes, unde adeo graves morbi, unde adeo variæ cujusque modi corruptelæ, unde adeo multiplex et diversus hominum interitus oriatur. Quærunt etiam, quamobrem civitas ista maxima non amplius tantam habitatorum multitudinem ferat, si a tenerrimis pueris incipias numerare, et ad senes ætate provectissimos progrediaris, quantam senum, quos vocant ὠμογέροντας, id est, senes quibus jam primum obrepit senectus, antea nutrire consuevisset : nam ex illis, quorum erat ætas inter quadragesimum et septuagesimum annum interjecta, id temporis adeo multi fuerunt, ut numerus eorum qui inter decimum quartum et octogesimum jam sunt interpositi, quorum nomina in tabulas publicas pro divisione frumenti factitatas relata sunt, eorum numerum omnino non possit exæquare; et qui jam sunt aspectu adolescentes maxime, tanquam æquales fiunt eorum, qui olim senes erant maxime. Et quamvis jam animadvertunt hominum genus in terra magis magisque in dies in hunc modum attenuatum, absumptumque; nullo tamen timore horrescunt; quin neque, cum illorum omnium omnino interitus crescat, et latius quotidie manet, et fundatur, ulla ex parte reformidant. » Hæc ad Hieracem Dionysius, quæ ab Eusebio descripta noluimus prætermisisse : subinfert post hæc Eusebius [1] ea de peste post bellum exorta, deque Christianorum officiis tunc erga fratres exhibitis.

6. Quodnam autem ejusmodi bellum fuerit, quo (ut inferius [2] ait) non modo civitas intus factione divisa est, sed ab exercitu foris obsessa; ex iis quæ scribit Trebellius [3], facile possumus intelligere. In Gallieno enim hæc ait, cum de tyrannis in imperium Romanum obortis agit : « Per idem tempus Æmilianus apud Ægyptum sumpsit imperium : occupatis horreis, multa oppida malo famis pressit; sed hunc dux Gallieni Theodotus, conflictu habito,

[1] Euseb. lib. VII. c. 16.

[1] Euseb. lib. VII. c. 17. — [2] Idem lib. VII. c. 26. — [3] Trebell. Poll. in Gallien.

cepit, atque imperatori Gallieno vivum transmisit. » Hæc ibi; et in commentario de triginta Tyrannis, cum de eodem agit Æmiliano, de causa ejusmodi obortæ inter cives Alexandrinos discordiæ meminit, dicens[1] : « Et hoc familiare est populo Ægyptiorum, ut vel furiosi ac dementes de levibus quibusque ad summa Reipublicæ pericula perducantur : sæpe illi ob neglectas salutationes, locum in balneis non concessum, carnem et olera sequestrata, calciamenta servilia, et cætera talia, usque ad summum Reipublicæ periculum seditionis, ita ut armarentur contra eos exercitus, pervenerunt.

7. « Familiari ergo sibi furore cum quadam die cujusdam servus Curatoris, qui Alexandriam tunc regebat, militaris ob hoc cæsus esset, quod crepidas suas meliores esse quam militis diceret; collecta multitudo in domum Æmiliani ducis anceps venit, atque eum omni seditionum instrumento et furore prosecuta est : ictus est lapidibus, petitus est ferro, nec desiit ullum seditionis telum. Quare coactus Æmilianus sumpsit imperium, cum sciret sibi undecumque pereundum; consenserunt ei Ægyptiacus exercitus, maxime in Gallieni odium; nec ejus ad regendam Rempublicam vigor defuit. Nam Thebaidem totamque Ægyptum peragravit, et quatenus potuit, barbarorum gentes forti auctoritate submovit. Denique Alexander, vel Alexandrinus (nam incertum id quoque habetur) virtutum merito vocatus est. Et cum contra Indos pararet expeditionem, misso Theodoto duce, Gallieno jubente, dedit pœnas; siquidem strangulatus in carcere captivorum, veterum more, perhibetur. » Hæc Trebellius.

8. Porro ut Theodotus id ex animi sententia perfecerit, illud adjuvit, quod divisa in duas factiones civitate, quarum altera pro Gallieno, pro Æmiliano altera pugnaret : obsidenti interim Alexandriam Theodoto, aditus tandem urbi per suos patuit. Hæcque illa sunt tempora a Dionysio ad Hieracem scripta, ac superius recitata; quibus cum (ut dictum est a Trebellio) Æmilianus sibi horrea publica vindicasset, famesque vehementissima oborta esset; quid tunc egerint Eusebius et Anatolius Alexandrini, quorum prior in Romano exercitu agebat cum Theodoto duce, posterior vero intra civitatem Alexandrinam cum civium parte, quæ a Romanis dissentiebat; quid, inquam, pro salute obsessorum egerint, ambo christiani, amboque postea Laodicensis Ecclesiæ creati episcopi, Eusebius ita narrat[2] :

9. « At tametsi in obsidione Alexandriæ, cum ibi magna esset frumenti inopia, alias præclare ab Anatolio res gestas pæne infinitas, commemorant; utpote qui singularis dignitatis prærogativam præ cæteris magistratibus ab omnibus civibus adeptus fuisset; tamen exempli causa hanc unam solum hoc loco citabo. Fertur, cum frumentum illis diu obsessis deesset; ita ut fames, quæ in urbe grassabatur, multo magis intolerabilis, quam hostium impetus, qui jam extrinsecus premebat, existeret; hunc quem dico, cum huic interesset calamitati, tale quoddam remedium illis proinde invenisse. Cum altera pars civitatis cum exercitu Romano societatem belli gerendi coivisset, et propterea obsidione non vexaretur; Eusebium forte inter eos, qui minime erant obsessi, versantem (adhuc enim ibi habitabat, inque Syriam minime demigraverat) et magnum decus nomenque celebre etiam a duce Romani exercitus consecutum, de his qui fame illius obsidionis tempore interierunt, per internuntium Anatolius certiorem facit. Eusebium autem, cum hoc intelligeret, a duce maximi beneficii loco postulasse, uti illis, qui vellent se ab hostibus ex urbe ad eum sua sponte recipere, vitam ac salutem daret; quem quidem, petitione, ut voluit, impetrata, Anatolio significasse.

10. « Hoc autem nuntio ab Eusebio accepto, senatum Alexandrinorum coegisse, ac primo poposcisse ab illis, ut cum Romanis amicitiam jungerent. Quo quidem sermone ubi illos graviter commotos videbat, dixisse : At huic, quod jam dicam, vos neutiquam refragaturos arbitror; illis qui in hac dimicatione videntur minime esse necessarii, minimeque vobis utiles, ut anus, infantes, et senes, liberam e portis egrediendi potestatem, quo velint, faciatis, consilium est. Quid enim istos jam jam prope morituros apud nos ipsos continemus? quid modo mancos et corporibus mutilatos, pæneque exhaustos fame opprimimus? Viros solos et juvenes viribus valentes alere oportet; et frumentum, quod necessarium est eis qui ad civitatis propugnationem accommodati sunt, congerere. Quibus rationibus cum senatum in suam sententiam adduxisset, ipsum primum assurgentem suffragium tulisse, ut omnis multitudo, sive virorum, sive mulierum, quæ ad rem militarem parum esset idonea, a civitate libere excederet; quoniam si remanerent, ibique cum magno civitatis morarentur incommodo; nullam salutis spem illis (quippe fame viderentur perituri) esse omnino relictam.

11. « Cui sententiæ cum a cæteris omnibus, qui aderant in senatu, esset assensum, parum aberat, quin omnes, qui obsidione cingebantur, servasset incolumes. Atque in primis ut qui erant christiani, deinde ut alii cujusque ætatis, qui civitatem incolebant, salvi aufugerent, diligenter providit. Unde non ii solum quibus senatus decreto potestas facta erat ex urbe exeundi, verum etiam sub eorum nomine alii fere infiniti, vestitu muliebri clanculum induti, noctu illius provisione, e portis egressi sunt, et ad Romanorum exercitum confugerunt : ubi illos omnes Eusebius benigne excipiens more patris aut medici, longa obsidione debilitatos, omni providentia et curatione in integrum restituit. Duobus ejusmodi pastoribus Ecclesia Laodicensis (quorum alter alteri deinceps ordine proximo successit) divina providentia potita est; qui post bellum a nobis jam demonstratum, ab urbe Alexandrina eo demigrarunt. » Hucusque de his quæ eo bello gesta sunt pro civium salute ab Eusebio et Anatolio, Eusebius narrat.

12. Ex iis omnibus plane intelligas Christianos

[1] Trebell. de 30 Tyran. in Æmiliano. — [2] Euseb. lib. VII. c. 26.

homines esse quibuscumque, et ubique proficuos, atque divino ferme consilio deploratissimis rebus esse subsidio; quod cum quamplurimis frequenter exemplis, tum præsertim ex iis, quæ ab Anatolio et Eusebio facta didicimus, perspicue declaratur, cum rebus Alexandrinis in extremo periculo collocatis adeo inopinate suppetias tulerint, et periclitanti populo ex insperato opportune nova arte subvenerint. Sed quam vidimus tempore civilium cladium et funestissimi belli christianam virtutem summopere declaratam, eamdem quoque temporibus immanissimæ pestilentiæ egregie ubique testatam, quæ sequitur historia insigniter demonstrabit.

13. De immani enim peste, quæ post bellum secuta est, deque pio Christianorum erga fratres officio, idem Eusebius[1] ex Dionysii episcopi Alexandrini litteris ejusmodi intexit historiam. Porro autem cum pestifer et lethalis morbus bellum continuo insequeretur, cumque festi Paschatis celebratio modo appropinquaret, deinceps rursus fratribus scripsit Dionysius, et graves calamitatis perturbationes illis significavit his fere verbis : « In hac miseriarum turba aliis fortasse neque hoc tempus neque aliud, imo neque illud ipsum tempus quod homines putarent omnium esse lætissimum, nedum alia tempora, ad festum celebrandum satis idoneum videretur. Etenim jam lamentationum plena sunt omnia, jam lugent omnes, jam mœrores, jam querelæ universam urbem propter multitudinem cum illorum qui modo mortui sunt, tum horum qui quotidie moriuntur, occupant. Nam sicut de primogenitis Ægyptiorum scriptum est[2], sic et nunc ingens clamor editur; non enim est domus, in qua non sit mortuus, idque plane merito. Multa namque et gravia incommoda perdito eorum conatu Christianis etiam ante hoc tempus cum importata fuissent.

14. Primum omnium nos ex urbe expulerant : quo quidem tempore nos soli, cum ab omnibus persecutione exagitati essemus, et morte mulctati, festum lætis animis celebravimus; et singula loca, ad singula afflictionum genera nobis præstituta, ut ager silvestris, solitudo deserta, navis fluctibus jactata, diversorium publicum, et horridus carcer, opportuna videbantur, in quibus celebres conventus maximo cum studio ageremus; quia beati martyres, qui e vita cesserant, et a Deo in cælum ad epulas erant invitati, festum omnium certe splendidissimum peregerunt. » Videsne, lector, ardentissimum Christianorum studium in celebrandis festis diebus, ut nec exules, quavis occasione intercedente, id facere prætermitterent? Sed vide quæ inter Christianos in celebrandis festis diebus introducta fuerit laudabilis consuetudo, nempe ut bene precando festos dies se invicem Christiani salutarent, non præsentes tantum, sed et absentes per litteras, quas festivas nominare solebant. Est invenire plures hujusmodi litteras apud Theodoretum datas in diversis festivitatibus in Ecclesia celebrari solitis; in quarum una ad Hermogenem assessorem conscripta, quæ in græco codice epistolarum ejus, quem bibliotheca Vaticana custodit, est septuagesima secunda, plura prælocutus ipse de festis Ecclesiæ, ista subdit : « Quæcumque civitas, quivis vicus, et agri, et remotissimæ regiones divina repletæ sunt gratia, et in omnibus locis loca sacrata et templa sunt dicata omnium Deo. Hac igitur de causa per civitates divisi festos dies celebramus, et tamen invicem communicamus inter nos festivitates; eumdem enim Deum et Dominum hymnis celebramus, et mystica Deo sacrificia offerimus; hac itaque de causa litteris ad invicem eos qui prope sunt, salutamus, festivitatis lætitiam significantes. Hoc ipsum et ego nunc facio, et festivam salutationem magnificentiæ tuæ offero; tu vero eamdem nobis redde, et ita legem festivitatis observabis et honorabis. » Hæc Theodoretus. Sed ad institutam redeamus orationem. Quæ de martyribus Dionysius memorat, nuper in persecutione sub Valeriano acciderunt; in quorum ultionem Deus inter alia plagam pestis, belli et famis in Ægyptios Gentiles inflixit; nam subdit : « His de rebus deinceps bellum et fames eos de improviso oppressere; quæ quanquam nos una cum Gentilibus perferebamus, soli tamen inter omnes, quæcumque urgebant, æquo animo sustinuimus; et tametsi illarum rerum, quas illi cum conscivissent ipsi inter se, tum præterea perpessi essent, eramus ex æquo participes; pace tamen Christi, quam nobis solum clemens largitus est, rursum mire nos ipsos oblectavimus. » His plane consentientia sunt, quæ superius ex Cypriano recitavimus.

15. « Cæterum vix tum nos, tum illi brevissima ad respirandum sumus intercapedine potiti; cum pestis ista subito grassari cœpit; res plane illis ad terrendum omni metu formidolosior, ad excruciandum quavis calamitate miserior acerbiorque, et (ut proprius illorum scriptor memorat) ad cogitandum solum omnium opinione major. Verum nobis non ejus generis putabatur; sed a Deo tum ad fidem nostram exercendam, tum ad tolerantiam animi probandam, nihilominus quam alia rerum incommodarum genera, quæ aliquando obtigissent, cælitus inflictam. Et sicut alicubi a nobis minime abstinuit; sic in Gentiles longe lateque oberravit. » Paulo post subdit : « Quamplurimi e fratribus nostris adeo immenso quodam charitatis et fraternæ benevolentiæ ardore erant inflammati, ut minime suæ parcentes vitæ, sed ipsi firme inter se adhærescentes, eos qui morbo opprimebantur, nulla sui cura aut cautione adhibita, sedulo inviserent, illis inservirent assidue, pro viribus ob Christi amorem curarent, una cum illis decederent e vita; lubentissime aliorum contagione infecti, etiam morbum a proximis quodammodo ad se attraherent, suaque sponte aliorum mœrores benevole mitigarent. Multi item dum aliis ægrotantibus curam adhibent, illisque vires restituunt, ipsi aliorum mortem in se derivantes, vitam amittunt; et verbum illud quod vulgo semper dicitur, quodque veræ benevolentiæ solum videtur convenire; nimirum ut singuli pro amicis abeant e vita,

[1] Euseb. lib. VII. c. 17. — [2] Exod. XI.

seque eorum causa (ut ita dicam) rejectamentum efficiant; reipsa expleverunt.

16. « Ex fratribus igitur, qui virtute facile erant præstantissimi, ad hunc modum mortem oppetiverunt; quorum nonnulli erant presbyteri, alii diaconi, quidam e populo virtutis ergo multum laudati; adeo ut istud mortis genus, quod propter incredibilem pietatem et robustam fidem suscipiebatur, nihil a martyrii splendore abesse videretur. Quin etiam sanctorum corpora manibus erectis supinisque excipere, gremio suo reponere, occludere oculos, ora obturare, gestare humeris cadavera, decenter ornare, illis adhærescere, amice complecti, lavare accurate, et linteo funebri involvere, non gravati sunt : ipsique qui supererant, paulo post similia officia in se collata propterea adepti, quod eamdem mortis viam instarent, quam qui præiverant, institissent.

17. « Gentiles autem his omnia fecere contraria; eos enim qui ægrotare incipiebant, ab ædibus extrudere, deserere amicissimos, in plateas semivivos projicere, cadavera insepulta canibus exponere dilanianda, mortis participationem et quasi communionem avertere, quam plane vel infinita diverticula quærentes, nullo modo poterant evitare. » Hucusque Dionysius de peste post bellum Alexandrinum. Porro adeo remansit illustris illorum memoria qui fraternæ charitatis causa mortem lubentissime oppetiere, ut eorum omnium anniversaria celebritate recolenda tabulis ecclesiasticis adscripta sit pridie kalendas Martii.

18. *Universum Romanum imperium calamitatibus obnoxium.* — At non tantum Ægyptum hujuscemodi adeo immani clade contigit exagitari, verum et aliæ orbis regiones aliis diversis atque atrocioribus affectæ sunt malis. Sed haud dubium in sanguinis christiani effusi sub Valeriano vindictam a Deo vindice ea fuerunt immissa. Hæc quidem a sanctis martyribus Lambesæ in Numidia passis prænuntiata fuisse pervidimus, cum eorum solum auditu, omnium animos consternatos fuisse diximus; adeo ut præmori omnes optarent, mortem pro lucro ducentes, eamque felicem esse, venturarum nempe cladium redemptionem existimantes. Quarum cum aliæ a nobis sint superius recensitæ, quæ vero hoc anno sunt subsecutæ, auctore Trebellio Pollione[1] narremus, qui ait: « Accesserat præterea his malis, quod Scythæ Bithyniam invaserant, civitatesque deleverant. Denique Astacum, quæ postea Nicomedia dicta est, incensam graviter vastaverunt. Denique quasi conjuratione totius mundi, concussis orbis partibus, etiam in Sicilia quasi quoddam servile bellum extitit, latronibus evagantibus, qui vix oppressi sunt. » Et paulo post hæc addit :

19. « Gallieno et Faustino consulibus (hoc videlicet anno) inter tot bellicas clades etiam terræ motus fuit, et tenebræ per multos dies; auditum præterea tonitruum, terra mugiente, non Jove tonante; quo motu multæ fabricæ devoratæ sunt cum habitatoribus, multi terrore mortui; quod quidem malum tristius in Asiæ urbibus fuit. Mota est et Roma, mota et Libya; hiatus terræ pluribus in locis fuerunt, cum aqua falsa in fossis appareret. Maria etiam multas urbes occuparunt. Pax igitur deum quæsita, inspectis Sibyllæ libris; factumque Jovi salutare, ut præceptum fuerat, sacrificium. Nam et pestilentia tanta extiterat vel Romæ, vel in Achaicis urbibus, ut uno die quinque millia hominum pari morbo perirent. Sæviente fortuna, cum hinc terræ motus, inde hiatus soli ex diversis partibus pestilentia orbem Romanum vastaret; capto Valeriano, Gallis parte maxima obsessis, cum bellum Odenatus inferret, cum Aureolus perurgeret Illyricum, cum Æmilianus Ægyptum occupasset : Gothi et Clodius, de quo dictum est superius, occupatis Thraciis, Macedoniam vastarunt, Thessalonicam obsederunt; neque usquam quies mediocriter salutem ostentare visa est, quæ omnia contemptu (ut sæpius diximus) Gallieni fiebant, hominis luxuriosissimi, et, si esset securus, ad omne dedecus paratissimi. » Et paulo post :

20. « Scythæ autem, hoc est pars Gothorum, Asiam vastabant. Tunc etiam templum Dianæ Ephesiæ despoliatum et incensum est; cujus opes fama in populos satis notæ. » Hucusque Trebellius. Hunc tandem exitum accepit augustissimum illud, eximium orbis miraculum, Ephesiæ Dianæ templum, quod universa Gentilitas admirabunda spectabat. Tam ingenti ac plane maxima omnium clade tunc affecta est superstitio gentilitia, cum ipsa in Christianos est immaniter debacchata. Cecidit plane atque confractum est Dagon, cum Dei arca videretur Gentilium persecutione teneri captiva; ipsaque sua victoria victi scatuerunt ulceribus Philistæi [1]. Cum enim Gentiles visi sibi essent Christianam religionem penitus expugnasse; tunc omnium nobilissimi ex insperato jactura templi jure plectuntur. Cecidit, cecidit Babylon illa Magna : Magna, inquam, illa, sic ore Gentilium omnium conclamata, « Magna Diana Ephesiorum : » quæ tot sæculis calice aureo potavit orbem impietate, ipsa ebria sanctorum sanguine [2], ejus causa necatis in primis ipsorum episcopo Timotheo Pauli discipulo, et aliis compluribus sanctis martyribus. Hic rursum considera (quod observatione dignissimum est) hæc antea, ipsos totius Romani imperii statu florente, fuisse a sanctis martyribus (ut dictum est) prænuntiata; atque a Deo immittenda fore in ultionem effusi innocentissimi sanguinis christiani, pariter declarata.

21. Hæc examinans, atque æqua lance perpendens Orosius [3], sic ait post enarratam Valeriani captivitatem : « Sed non, inquit, compensat injuriæ ultionisque mensuram unius impii, quamvis perpetua et supra modum abominanda captivitas contra tot millia excruciata sanctorum justorumque sanguis ad Deum clamans, in eadem sese terra, ubi fusus est, vindicari rogat. Non enim de solo constitutore præcepti justo supplicium judicio flagitabatur, sed etiam

[1] Trebellius in Gallien.

[1] 1. Reg. v. — [2] Apoc. xiv. — [3] Oros. lib. vii. c. 22.

executores, delatores, accusatores, spectatores, ac judices, postremo omnes qui injustissimæ crudelitati vel tacita voluntate assentiebantur, quia Deus secretorum cognitor est, et quorum maxima per omnes provincias pars hominum versabatur, eadem ultionis plaga corripi justum erat. Solvuntur repente undique, permissu Dei, ad hoc circumpositæ relictæque gentes, laxatisque habenis in omnes Romanos fines invehuntur; Germani Alpibus, Rhætia, totaque Italia penetrata, Ravennam usque perveniunt; Alemanni Gallias pervagantes, etiam in Italiam transeunt; Græcia, Macedonia, Pontus, Asia Gothorum inundatione deletur. Nam Dacia trans Danubium in perpetuum aufertur. Quadi et Sarmatæ Pannonias depopulantur, Germani ulteriores abrasa potiuntur Hispania, Parthi Mesopotamiam auferunt, Syriam corradunt. Extant adhuc per diversas provincias in magnarum urbium ruinis parvæ et pauperes ædes, signa miseriarum et nominum indicia servantes; ex quibus nos quoque in Hispania Tarraconem nostram ad consolationem miseriæ recentis ostendimus.»

22. Hæc de Tarraconis ruina cum scribat Orosius; meminisse debemus de clarissimis martyribus illic recenter passis, nempe Fructuoso ejusdem civitatis episcopo, Augurio, Eulogioque diaconis illic vivis igne combustis. Ad has quidem aliasque ejusdem temporis clades immensas respiciens S. Augustinus [1] ad Hesychium scribens, hæc ait : « Sub imperatore Gallieno cum Romanas provincias barbaries usquequaque pervaderet; quam multos fratres nostros, qui tunc erant in carne, putamus propinquum finem (mundi nempe) credere potuisse? » Hæc ipse, cum de mundi exitio pluribus agit.

23. Has autem omnes barbarorum in Romanum imperium irruptiones atque depopulationes, quibus Gentiles mirum in modum afflictati sunt, ad christianæ fidei propagationem magnopere contulisse, Sozomenus [2] testatur his verbis : « Causa autem, cur omnes fere barbari Christianam religionem amplecti cœperint, fuere bella variis temporibus, utpote regnante Gallieno, et imperatoribus, a quibus ei successum est, a Romanis et exteris hominibus administrata. Nam cum infinita fere et promiscua multitudo Gentium ex Thracia in Asiam trajecisset, eamque incursionibus factis occupasset; aliique barbari in aliis locis Romanis sibi finitimis idem præstitissent; multi sacerdotes Christi pariter captivi a barbaris abducebantur. Qui quidem cum homines in illis locis morbis afflictatos sanarent, et dæmonibus occupatos, solo nomine Christi Filii Dei invocato, liberarent; et sincerum præterea ac pium vitæ genus colere, et virtutum præstantia obtrectatorum ora penitus obturare viderentur; barbari eos cum vitæ tum factorum mirabilium causa magnopere admirati, et eos valde prudentes esse; et se, si tam præstabiles hominum mores imitarentur, numenque divinum ad eorum exemplum colerent, Deum sibi propitium habituros. Itaque ab illis, quid sibi agendum sit, doceri constituunt; discunt fidei nostræ præcepta, baptismum recipiunt, et conventus more Christianorum celebrant. » Hucusque Sozomenus, eademque Nicephorus [1].

24. *Epistola Gregorii Thaumaturgi.* — Hoc ipso tempore, quo (ut dictum est) Gothi inter alias Asiæ provincias Pontum quoque incursabant, Magnus ille Gregorius Neocæsareæ ejus provinciæ primariæ civitatis episcopus, cognomento Thaumaturgus, de quo multa superius, ad emendationem complurium delictorum, quæ tunc illius barbaricæ incursionis occasione perpetrata fuissent, eam epistolam scripsit, quam Græci Canonicam vocant, et in canone ad VI Synodum apposito inter alias canonicas epistolas annumeratur; eam vero hic ob multarum rerum ad historiam quoque spectantium notitiam describere, operæ pretium existimamus. Ad quem autem scripta fuerit, non liquet; ad aliquem tamen sanctum episcopum, qui ipsum de nonnullis consuluisset, datam fuisse, ipso ejus exordio declaratur. Est ergo hujusmodi [2] :

25. « Non cibi nos gravant, sancte Papa, si captivi ea comederint, quæ qui in eos dominium obtinent, eis apposuerunt; maxime quando una de omnibus fama est, barbaros qui in nostras regiones incursiones fecerunt, idolis non sacrificasse; dicit autem Apostolus [3] : Escæ ventri, et venter escis; Deus autem et hunc et has destruet. Sed Salvator quoque omnes cibos mundans : Non quod intrat, inquit, coinquinat hominem; sed quod egreditur. Et hoc quoque modo captivæ mulieres corruptæ fuerunt, barbaris earum corporibus insolenter abutentibus; sed si prius quoque damnata vita fuerat, in res varias abeuntibus oculis fornicatoribus, ut scriptum est [4], fornicariæ habitæ sunt etiam tempore captivitatis; et non oportet facile orationibus cum ejusmodi communicare. Sed si quidem aliqua quæ in summa continentia vixerit, et puram ab omnique suspicione alienam priorem vitam ostenderit; nunc vi et necessitate in probrum contumeliamve lapsa sit; habebimus exemplum [5] quod est in Deuteronomio de adolescentula, quam homo in agro invenit, et ea vi compressa, cum ipsa dormiit : Adolescentulæ, inquit, nihil facietis, non erit adolescentulæ peccatum mortis : quia quemadmodum si quis homo adversus fratrem suum insurrexerit, et ipsius animam morte affecerit, sic hanc rem adolescentula proclamavit, et non erat qui ei opem ferret. Hæc quidem certa ita se habent.

26. « Gravis res est avaritia et plura habendi cupiditas; nec possunt una epistola proponi Scripturæ, in quibus non solum prædari, fugiendum horrendumque prædicatur, sed plura etiam concupiscere, et aliena propter turpe lucrum attingere; et quicumque est hujusmodi, is est ab Ecclesia abdicatus. In tempore autem incursionis, in tanto luctu, tantisque fletibus ausos esse aliquos tempus, quod omnibus exitium afferebat, existimare esse sibi lucri tem-

[1] Aug. epist. LXXX. — [2] Sozom. lib. II. c. 5.

[1] Niceph. lib. VIII. cap. 33. — [2] Apud Theod. Bals. et tom. I. Bibl. sanctæ. — [3] 1. Cor. VI. — [4] Num. XV. — [5] Deuter. XXII.

pus, hominum est impiorum et Deo invisorum, et quorum improbitati nihil potest adjici. Unde eis omnibus ejusmodi interdicere visum est, eosque abdicare, ne forte ad totum populum ira veniat et in eos primum qui præsunt, et non inquirunt. Vereor enim ne (ut ait Scriptura [1]) impius justum una secum perdat. Fornicatio enim, inquit [2]. et avaritia, per quæ venit ira Dei in filios inobedientiæ. Ne sitis ergo participes eorum; fuistis enim aliquando tenebræ, nunc autem lux in Domino; ut filii lucis ambulate. Fructus enim lucis est in omni bonitate et justitia et veritate, probantes quid sit Deo acceptum; et ne communicetis infructuosis operibus tenebrarum, sed potius etiam redarguite : quæ enim ab ipsis fiunt clanculum, turpe est et dicere; omnia autem a luce convicta manifestantur; hæc quidem Apostolus.

27. « Si autem qui propter priorem plura habendi cupiditatem, quæ in pace fuit, pœnam dant; in ipso iræ tempore rursum ad avaritiam convertuntur, lucrum facientes ex sanguine et pernicie eversorum hominum captivorum interfectorum; quid aliud expectandum est, quam ut avaritia decertantes, iram sibi et universo populo accumulent? Nam ecce Achan Zaræ [3] filius, in eo quod Deo dedicatum erat, peccavit; et in omnem Israel synagogam ira pervenit. Nobis autem, quidquid non est nostrum, sed alienum est ab hoc tempore lucrum, Deo dicatum esse, existimandum est. Nam et ille quidem Achan ex præda accepit; et ipsi nunc ex præda accipiunt. Ac ille quidem ea quæ erant hostium; qui vero nunc sunt, ea quæ sunt fratrum, lucro pernicioso lucrifacientes. Nemo seipsum seducat, tanquam invenerit; neque enim fas est ei qui invenit, lucrifacere. Ait Deuteronomium [4] : Viso fratris tui vitulo, et ove errante in via, ea ne despexeris; sed ea restitutione restitues fratri tuo. Sin autem frater tuus ad te non approximet, neque ipsum noveris; coges ipsum, et erit tecum, donec ea frater tuus quæsierit, et reddes ea, et sic facies de ejus asino, ac facies de ejus veste, sic facies post omnem perditionem fratris, quæcumque ipsi perierint, et tu inveneris; hæc Deuteronomium. In Exodo [5] autem non solum si quis res fratris, sed etiam inimici invenerit; restitutione, inquit, restitues ipsa domino ipsorum. Si autem ab eo qui in pace et in otio delicate vitam transigit, vel etiam ab inimico non licet lucrari; quanto minus ab eo qui rebus adversis premitur, et fugit, et necessitate coactus, propria derelinquit?

28. « Alii autem se ipsos seducunt, pro suis propriis quæ perierunt, aliena quæ invenerunt detinentes; ut quoniam Boradi et Gothi eis hostilia fecerunt, ipsi sint aliis Boradi et Gothi. Propterea ergo fratrem et consenem nostrum Euphrosynum ad vos misimus, ut secundum formam, quæ hic est etiam ibi det similiter; et quorum accusationes admittere oporteat, et quos a precibus abdicare, istic similiter disponat. Denuntiatum autem est nobis, quippiam factum esse in nostra regione incredibile, vel utique infidelibus et impiis, et qui ne nomen quidem Domini novere : Quod nonnulli eo inhumanitatis, crudelitatisque processere, ut captivos aliquos, qui fugerunt, vi retineant. Mittite aliquos in regionem, ne vel fulmina in eos cadant qui hæc agunt. Eos igitur qui inter barbaros enumerati sunt, et cum eis in captivitate invaserunt, obliti se esse Ponticos et Christianos; efferati autem barbarique redditi, ut eos qui sunt hujus generis, vel ligno, vel suffocatione interficiant, vias autem nescientibus barbaris ostendant, etiam ab auditione arcere oportet, donec de his congregatis sanctis, aliquid communiter visum fuerit, et ante eos sancto Spiritui.

29. « Eos autem qui alienas domos invadere ausi fuerint; si accusati quidem convicti fuerint, nec auditione dignos existimare; sin autem se ipsos enuntiarint, et reddiderint; in eorum qui convertuntur, ordinem substerni. Eos autem qui in campo aliquid invenerunt, vel in suis ædibus a barbaris relictum; si accusati quidem convicti fuerint, sint similiter in iis qui substernuntur; sin autem se ipsos enuntiaverint, et reddiderint, etiam precibus digni habeantur. Eos autem qui servant mandata, absque turpi omni lucro servare oportet, nec indicationis, vel custodiæ, vel inventionis pretium, vel quocumque nomine appellant, exigentes. Fletus, seu luctus, est extra portam oratorii, ubi peccatorem stantem oportet fideles ingredientes orare, ut pro se precentur. Auditio est intra portam, in loco, quem καρθήκα vocant, in ferula, ubi oportet eum, qui peccavit, stare post catechumenos, usque ad cathecumenos, etiam illinc egredi. Audiens enim post Scripturas et doctrinam ejiciatur, et precatione indignus censeatur. Subjectio autem, seu substractio est, ut intra templi portam stans, cum cathecumenis ingrediatur. Congregatio seu consistentia est, ut cum fidelibus consistat, et cum catechumenis non ingrediatur. Postremo est participatio sacramentorum. » Hucusque Gregorii epistola, qua pœnitentium classes in Ecclesia et loca distincta pulchre reserantur. Sed ad rerum gestarum seriem revertamur.

30. *Dionysius Alexandrinus ab hæresis nota expurgatus.* — Dum adhuc autem ob Æmiliani tyrannidem in Ægypto, ac superingruentem luem Dionysius Alexandrinus episcopus vexaretur; aliis insuper afflictionibus agitatur. Quænam hæ fuerint, et qua occasione commotæ, jam enarrare aggrediamur. Oborta autem ac validius propagata ab auctore Sabellio, quam diximus, hæresi Sabelliana, quæ in Sanctissima Trinitate personarum distinctionem ac proprietatem penitus auferebat, sicut unam tantum substantiam, ita pariter et personam in ea prædicans; Dionysius, quem diximus, episcopus Alexandrinus, cujus præcipue videbatur id esse muneris, ut sibi subditi hominis, nempe Libys errores refelleret, ac penitus confutaret, eruditas mox edidit in Sabellium lucubrationes. Cujus quidem hæresim cum valentius oppugnare contenderet, et vehementius in eam obni-

[1] Proverb. XXII. — [2] Ephes. V. — [3] Jos. VII. — [4] Deut. XXII. — [5] Exod. XXIII.

teretur; dum personas accuratius distinguere, ac suis proprietatibus ab invicem exactius discriminare curaret, in contrariam inflecti visus est partem; nimirum divinas personas non tantum ab invicem distinxisse, suis proprietatibus singulis attributis, sed etiam divisisse ab invicem.

31. Pentapolitani autem quidam, cum tanquam de fide non recte sentientem detulerunt (ut æquum videbatur) ad primarium antistitum omnium judicem Romanum episcopum, eodem quoque nomine Dionysium appellatum. Hic coegit Romæ ea de causa episcoporum Concilium. Magni plane ponderis videbatur esse negotium, non tantum natura sui, quod de sublimi illa imperceptibili ac ineffabili agendum esset divina substantia in personarum trinitate distincta; sed quod primi omnium, post ipsum Romanum episcopum, antistitis in Ecclesia Catholica esset causa tractanda. Conventu igitur Romæ habito, cognitaque a majoribus tradita sincera fide ac stabilita; ipsum Dionysium Alexandrinum, quid de ea re ipse sentiret, ut litteris declararet, Dionysius papa, pariterque Synodus universa commonuit; cui et paruit, ut ex his, quæ dicturi sumus, apparet.

32. Hæc autem sic se habere, S. Athanasius ejusdem Ecclesiæ Alexandrinæ postea episcopus, in commentario, quem de Sententia Dionysii adversus Arianos conscripsit, rem ab exordio repetens, sic testatur : « In Pentapoli superioris Libyæ, quidam episcoporum sententias Sabellii amplectebantur; tantumque earum commenta invaluerant, ut vix ulterius Filius Dei in Ecclesiis prædicaretur. Re cognita, Dionysius, ad cujus curam eæ Ecclesiæ pertinebant, legatos misit, qui auctores harum rerum ab illis pravis opinionibus retraherent. Illis autem nihil de stultitia sua remittentibus, impudentiusque in impietate pergentibus, coactus est ad illorum improbitatem retundendam istiusmodi epistolam scribere, et humanitatem Christi ex Evangeliis commonstrare; ut illis audacius Filium Dei abnegantibus, et humana ejus Patri imputantibus, commonstrata rei veritate, non Patrem, sed Filium pro nobis hominem esse genitum, ruditus illis et inscitis hominibus Patrem non esse Filium persuaderet; et paulatim ad veram Filii deitatem credendam, et Patris cognitionem evehere posset. Hic nimirum scopus est ejus epistolæ, quæ ad retundendam eorum pervicaciam, qui veritatem Filii mutare volebant, scripta est; » et post multa : « Idem igitur Dionysius ab Apostolis edoctus fecit, coactus ob Sabellii hæresin, quæ jam irrepserat, istiusmodi epistolam scribere, verbaque illis quæ humanitus, et humiliter de Salvatore sonant, objicere; ut rebus humanitatis ejus intersepirentur, quo minus Filium Patrem esse dicerent, faciliorem illis viam ad credendam Filii divinitatem strueret in illis epistolis. » Hæc et alia plura Athanasius de epistola tunc a Dionysio scripta ad Euphranorem, atque Ammonium.

33. Quo modo autem a quibusdam Pentapolitanis ejus sententia in deteriorem partem accepta fuerit, perinde atque id de Filio Dei sensisset Dionysius, quod postea Arius sensit; ob eamque causam ipsum Dionysium suum ipsorum episcopum reum impietatis constituerint apud Dionysium Romanæ Ecclesiæ episcopum; idem S. Athanasius in commentario, quem de Synodis scripsit, testatur his verbis : « Duo enim Dionysii diu ante eos septuaginta fuere, qui Samosatensem sustulere, quorum alter Romæ, alter Alexandriæ præsul erat. Ibi cum quidam Alexandrinum episcopum apud Romanum accusarent, quasi qui Filium, opus, et non consubstantialem Patri diceret; et Synodus Romæ coacta indigne tulit, et Romanus ad cognominem sibi episcopum omnium sententiam perscripsit; et jam inde ille se ad defensionem parans, libello suo titulum Refutationis et Apologiæ indidit, et in hæc verba ad Romanum scripsit; » cum jam antea idem Dionysius Alexandrinus, aliis ad Romanum Pontificem datis litteris, se excusasset, sicut ipse declarat his litteris inter alia :

34. « Ego et in alia epistola scripsi, ubi ostendo crimen, quod deferunt contra me, falsum esse : quasi qui dicerem, Christum non consubstantialem esse Deo. Nam tametsi dico me id non reperisse, nec legisse alicubi in sacris litteris; rationes tamen nostræ, quas reticuerunt, non abludunt ab hac sententia. Nam et humanum partum pro exemplo adduxi haud dubie congenerem; idque in verbis meis, addens, omnino parentes eo solum alios esse a liberis, quod illi ipsi sui liberi non sint; alioqui necessarium fore, ut nec parentes, nec liberi sint. Et epistolam (ut dixi) ob casus temporum proferre non possum. Si autem tibi verba mitto, multo libentius totum exemplar misissem; quod ubi nactus fuero, non omittam. Scio et memor sum, me plurimas congenerum similitudines adhibuisse; nam et plantam dixi e semine aut radice pullulantem, aliud esse ab eo unde progerminatur, et tamen cum eo prorsus esse ejusdem naturæ; et fluvium e fonte promanantem, aliam formam nomenque accipere; neque enim fontem fluvium, neque fluvium fontem appellari; et tamen ambos existere, et fontem instar Patris esse, fluviumque quasi Filium esse, qui ex fonte gignatur. » Hucusque ex Dionysii Alexandrini epistola Athanasius.

35. Quod igitur ob casus temporum, sibi tomi a se conscripti mittendi non esse facultatem dicat; plane se illa scripsisse tempore ingruentis belli Alexandrini, vel pestis obortæ quam diximus, significare videtur; utpote quod sibi Alexandria absenti, librum illic positum accipere atque mittere non liceret. Citat eamdem Dionysii epistolam idem Athanasius alibi quoque, agens contra Arianos; additque ex eadem non tantum quæ dicta sunt ea epistola, quam tunc ad Dionysium pontificem scripsit, Dionysium Alexandrinum professum esse; sed neque opus aliquod esse, neque creaturam Verbum Dei, sed proprium paternæ substantiæ germen, idque indivisibile, ut sancta Nicæna Synodus postea declaravit.

36. Quo modo autem non tantum his litteris, aliisque ante vel post datis, idem Dionysius Alexandrinus apud Dionysium papam suam causam egerit, sed pleniori de ea re scripta Apologia eidem in omni-

bus satisfecerit; idem qui supra S. Athanasius affirmat, rem ab exordio auspicatus his verbis [1] : « Cum igitur Dionysius episcopus certior factus de Pentapolitanis, zelo religionis hanc epistolam (quemadmodum dixi) contra hæresin Sabellii ad Ammonium et Euphranorem scripsisset; quidam ex Ecclesia recte quidem sentientes, sed tamen ignari ejus causæ cur ita ab eo scriptum esset, Romam ascenderunt, ibique eum apud Dionysium ejusdem nominis Romanum præsulem accusarunt. Re comperta, Alexandrinus simul et contra Sabellii sectatores et Arii dogmata, propter quæ ab Ecclesia ejectus fuit, volumen composuit; ubi æquales, sed tamen contrarias hæreses esse docet in Sabellii dogmatibus, et blasphemiis eorum, qui dicunt, Dei Verbum, opus vel creaturam esse; postulavitque a Romano præsule, ut objecta sibi indicarent. Quibus acceptis, opus edidit sub nomine Elenchi et Apologiæ; ubi sceleratam officinam Christi rebellium redarguit, et quo pacto hanc infamiam contra ipsum excitarint, demonstrat. » Et paulo post :

37. « Quod autem ad præsulem Alexandrinum Dionysium attinet; ex Apologia ejus satis apparet, eum non illius sententiæ, cujus isti dicunt, fuisse, aut quidquam pravarum opinionum Arii accepisse; imo potius scripta illius efficaciter demonstrant, calumnias esse, quibus vulgo impetitus sit; non enim rixandi animo, sed sui purgandi, Apologiam scripsit. Certe qui suam innocentiam purgat, quid aliud facit, quam quod crimen diluit, et Arianos sycophantas ostendit? Cæterum ut ea ipsa innocentissimi viri Apologia gravius confundantur, appareatque ipsos malitiosos, Dionysium vero ab eorum erroribus liberum, dabo operam ut ipsius verba in medium proponantur. Principio epistolæ suæ, etc. » Prosequitur Athanasius ab ipso epistolæ Apologeticæ titulo ipsam integram demonstrare catholicam ac declarare ipsum Dionysium omni ex parte cum orthodoxis de fide sensisse.

38. Qui igitur unam illam priorem ad Ammonium et Euphranorem Dionysii legebant epistolam, ex ea fortasse aliquid suspicandi de Dionysio potuissent occasionem qualemcumque arripere; quamobrem lectores omnes idem S. Athanasius jure provocat ad reliquas eo argumento ab ipso scriptas epistolas perlegendas; ex quibus, quænam qualisve ejus de divinitate Filii Dei esset sententia, perspicue et absque ambiguitate aliqua posset intelligi. Nam superius hæc ait [2] : « Cæterum quia occasionem calumniandi episcopi ex quibusdam particulis ejus epistolæ sese habere arbitrantur; age particulas illas inspiciamus, ut inde eorum vanitas appareat, et desinant vel sero tandem inter se blasphemare Dominum, et confiteantur Jesum vel cum militibus, conspecto rei naturæ testimonio, vere esse Filium Dei, et nequaquam creaturam. Dicunt igitur (Ariani videlicet) in epistola beati Dionysii scriptum haberi, Filium Dei, opus et quiddam factitium esse, neque Patri naturaliter suum et proprium, sed alienum ab illius substantia, qualis est vitis a natura agricolæ, aut navis fabri; eumdemque, quia opus est quoddam conditum, non fuisse antequam fieret.

39. « Scripsisse Dionysium istius generis epistolam agnoscimus; verum non hanc solam, sed plurimas ab eo postmodum scriptas esse dicimus; quas ab istis quoque legi oportuit, ut ex omnibus simul, non ex unica duntaxat judicium de ejus fide constitui posset; non enim fabri peritia, solertiaque qui multas triremes ædificavit, ex unica navi, sed ex omnibus simul dijudicari debet. Si igitur simpliciter, tanquam qui fidem suam edere profiteretur, hanc epistolam scripsit; esto accusent eum, ut velint; non enim crimine caruerit istiusmodi sententia. Quod si temporis et personæ ratio eum ad talia scribenda traxit, aliasque postmodum epistolas subdidit, quibus se de suspicione purgat; non oportuit, omissis causis cur ita scribendum fuerat, homini temere odium conciliare. »

40. Hæc et alia plurima de eo Athanasius [1]; qui adversarios sæpe provocat ad ea quæ idem Dionysius Alexandrinus in suæ defensione causæ scripserat ad Dionysium Romanum pontificem; nam inter alia quæ scriptis prodidit Alexandrinus, hæc alibi idem Athanasius [2] : « Sunt autem ea quæ in primo volumine Elenchi et Apologiæ post cætera scripta reperias : Nunquam fuit, quando Deus non erat Pater. Et in sequentibus agnoscit sæpe Christum Verbum et Sapientiam et Virtutem fuisse; nihil enim horum, cum Deus existeret, factum esse; neque posterius Filium genuisse, Filiumque non ex se, sed ex Patre essentiam nactum esse. Et paulo post ita de eodem dicit : Jam quia splendor est æternæ lucis, omnibus modis ipse quoque æternus est. Luce enim semper existente, certum est et splendorem semper existere : eo enim lucem esse, quod splendeat, intelligitur, non enim fieri potest ut lux non luceat.

41. Hæc autem in Apologia Dionysii Alexandrini scripta ad Dionysium papam ex multis attigisse nos oportuit; quod sciamus nonnullos, ad quos nonnisi prima illa epistola ad Euphranorem et Ammonium scripta pervenisse videatur, neque legisse citata Athanasii pro Dionysio scripta, paulo liberius (venia ipsorum dixerimus) quam par erat, de Dionysio esse locutos; quod et in Notationibus nostris ad Romanum Martyrologium tractasse meminimus, hic vero, quod ratio suscepta postulat, sumus fusius prosecuti. Gennadius igitur Massiliensis cum longioris spatii intervallo ab Ægypto, quam Græci distaret, atque Dionysii Alexandrini lucubrationes omnes minus perspectas haberet; eo facilius de eodem Dionysio decipi potuit, cum inconsulte nimis hoc de eo in commentario [3] illo de Ecclesiasticis dogmatibus, qui interdum S. Augustini nomine perperam invenitur esse citatus scriptum reliquit : « Nihil creatum, aut ser-

[1] Athanas. de sentent. Dionys. — [2] Idem de sentent. Dionys. advers. Arian.

[1] Athanas. contra hæres. Arian. decret. — [2] Idem de sentent. Dionys. contr. Arian. — [3] Apud Aug. de Eccles. dogm.

viens in Trinitate credamus, ut vult Dionysius fons Arii. »

42. Deceptus est in eo et Ruffinus[1] Aquileiensis, dum existimavit, Dionysii Alexandrini qui videntur errores, non fuisse ab eo conscriptos, sed ab Arianis additos; nam nequicquam hujusmodi Athanasius pro eo scribens Apologiam, causatur; sed illa ut ab eo sunt scripta, integra atque sincera perseverasse indicat, quibus ipsum recte sensisse perspicue innotesceret. Certe si legisset S. Athanasii pro Dionysio defensiones superius recitatas; aperte novisset, non (ut putat) Athanasium expostulare, quod ab Arianis aliquid fuerit additum ad Dionysium, sed potius ex scriptis illius minus plene accurateve consideratis, illum renitentem coegisse suis ipsorum erroribus adstipulari. Sed et magis miramur S. Hieronymum[2], ea omnia a Ruffino conscripta disquirentem, ac confutantem, eum hujus erroris arguere prætermisisse.

43. Consultus autem S. Basilius[3] a Maximo philosopho, quid de Dionysio sentiret suam ad eum rescribens sententiam his propemodum verbis significavit : « Quæ de rebus Dionysii sciscitaris; venerunt quidem ad nos admodum ejus multa; libri vero nondum adsunt; atque ideo nihil dum misimus. Est autem hæc nostra de eo sententia : Non omnia viri hujus laudamus; sunt quæ prorsus etiam damnamus. Ipse propemodum (quantum nobis liquet) primus hominibus istius impietatis Anomianæ, quæ jam passim obstrepit, seminaria præbuit. Causam vero hujus non puto animi malitiam esse; sed quod vehementer cupit obluctari Sabellio. Soleo itaque illum similem æstimare plantatori cuipiam, qui recentis plantæ correcturus aversionem, ita immoderate illam retorquet, ut a medio aberret, et ad contrarium latus ramulum abducat. Tale quid et ab hoc viro factum deprehendimus. Hic nempe dum impietati Libyanæ se opponit acriore impetu, minus prudenter sibi prospiciens, in malum huic oppositum præceps abiit, et quidem nimio contendendi studio. Satis enim huic fuisset, si argumentis doceret Patrem et Filium non idem esse in subjecto personali, ut palmarium præsumptæ victoriæ ex hoste blasphemo, nimirum Sabellio, reportaret. Atqui is Dionysius, quod unum expetebat, perspicue admodum obtinuit, sed ex superfluo. Nam non solum diversitatem τῶν ὑποστάσεων, hoc est, personarum, sed et τῆς οὐσίας, hoc est, essentiæ differentiam constituit; potentiam Filii imminuit, et ipsius gloriam immutat ac majestatem. Hinc adeo contigit, ut malum permutaverit malo, atque aberrarit a scopo rectissimæ ac sincerioris doctrinæ; quo factum est, ut varius sit deprehensus et inconstans in conscriptionibus suis; et quidem tollit nunc τὸ ὁμούσιον, coessentiale per ea, quibus in recta constitutione τῶν ὑποστάσεων, personarum scilicet, minus recte usus est; nunc contra admittit, dum respondet ejusdem nominis Dionysio. Nec his contentus, et de Spiritu sancto voces edidit, quæ nulla prorsus sui parte competunt sancto Spiritui, divinam illi atque adorandam adimens majestatem, et eumdem ad hæc inferiora devexum creatæ annumerat ac servili naturæ. Vir igitur hic talis est. » Hucusque Basilius de Dionysio.

44. Verum licet multa a Dionysio scripta sibi innotuisse dicat, litterasque ab eo ad Dionysium Romanum datas legisse : tamen quatuor Apologeticos libros ab eodem ad ipsum Romanum Pontificem pro sui defensione conscriptos minime visus est habuisse compertos; quod ipse, suæ ipsius sententiæ exordio sic præfatus, affirmare videtur, cum ait : « Venerunt quidem ad nos admodum multa, libri vero nondum adsunt : » per libros autem intelligi Apologeticos commentarios ad Dionysium pontificem datos, Eusebius[1] et S. Hieronymus[2] satis aperte declarant his verbis : « Præter epistolas, inquit Eusebius, Dionysii supra memoratas, aliæ complures ejus extant epistolæ; ut illæ quæ sunt contra Sabellium ad Ammonem Ecclesiæ Bernicensis episcopum missæ, et ea quæ ad Telesphorum, et quæ ad Euphranorem data fuit; alia item ad Ammonem et Euphorum; quatuor item libros de eodem argumento, nempe contra Sabellii hæresim composuit, quos gentili suo Dionysio, qui Romanus erat episcopus dedicavit. » Hæc Eusebius, eadem Hieronymus. Hos itaque quatuor libros ad Dionysium Romanum scriptos, continuisse suam defensionem de iis, quæ antea minus accurate a se conscripta, aliis, eum accusandi apud Romanum Pontificem dederant occasionem, S. Athanasius in locis citatis sæpe testatur.

45. Cum igitur patens sit, nec S. Basilium omnia ab eo scripta eo argumento tunc habuisse comperta; nec insuper Apologeticum librum, pro eodem ab Athanasio editum, eidem innotuisse; haud mirum, si de Dionysio, licet excuset, paulo tamen liberius videatur esse locutus. Præteriisse plane S. Basilium (ut diximus) quæ pro Dionysio ab Athanasio scripta erant, evidens illud est argumentum, quod cum ipsum Athanasium, et quæ ab eo scripta fuissent, summopere consueverit observare atque colere, de Dionysio quid sentiendum, suam dicturus sententiam, nullam prorsus (quod argumenti ratio exigebat, vel leviter saltem per occasionem Athanasii meminisse) habuerit mentionem, nec quicquam etiam de ejus ventilato Romæ judicio attigerit; quod ex S. Athanasii citatis scriptis facile perdiscere potuisset.

46. Illis demum acceptis atque inspectis, tantum abest ut eum (quod antea fecerat) de Spiritu sancto male locutum, amplius accusaverit, quin potius quæ ab illo scripta essent eo argumento, in sui defensionem adduxerit; nam de Spiritu sancto ad Amphilochium[3] scribens, ipsum Dionysium, hoc præmisso præconio, societati sanctorum conjunctum adducit in medium, dicens : « Cæterum cum apud me reputo, si quis veterum ac beatorum virorum his quibus nunc reclamatur vocibus usus sit : multos re-

[1] Ruffinus de adult. lib. Orig. — [2] Hieron. Apolog. adversus Ruffin. lib. II. — [3] Basil. ep. XLI.

[1] Euseb. lib. VII. c. 22 — [2] Hieronym. de Script. Eccles. in Dionys. Alex. — [3] Basil. ad Amphiloch. c. 29.

perio, quibus antiquitas fidem conciliat, qui juxta exactam eruditionem, non juxta horum temporum homines, quorum alii præpositione, alii conjunctione in glorificatione sermonem copulant, statuerunt nihil referre sane, quod ad rectam attinet pietatis intelligentiam. Irenæus ille, et Clemens Romanus, et Alexandrinus Dionysius (id quod etiam auditu mirum est) in secunda ad sui cognominem epistola de accusatione ac defensione, hunc in modum finit sermonem (transcribam autem vobis ipsa verba) : His (inquit) congruenter, et nos etiam forma regulaque a senioribus qui ante nos vixerunt accepta, concordibus vocibus cum illis gratias agere, ac nunc etiam vobis scribere desinemus. Deo autem Patri, et filio Domino nostro Jesu Christo, cum sancto Spiritu gloria et imperium in sæcula sæculorum Amen. » Hæc ex eo.

47. Porro cum idem Basilius impugnaretur ab æmulis, perperam sentire de Spiritu sancto haud sibi citandus fuisset Dionysius, si æque, ut ipse, ejusdem criminis in suspicionem potuisset adduci, cum potius conniventiæ cum Dionysio accusari potuisset, quam ejus testimonii auctoritate defendi; quam ergo nuper citavit secundam Dionysii Alexandrini ad Romanum Dionysium scriptam epistolam, alia prorsus diversa erat ab illa, quam ad eum primo respondens conscripsit, cujus meminit in superius citata ad Maximum data. Sed (ut existimo) hæc ad Amphilochium allegata secunda ad Dionysium scripta epistola, liber erat unus ex illis quatuor, quem quia inscriptus ad instar epistolæ ad Dionysium papam esset, appellat secundam epistolam; nam et Eusebius [1] testatur, libros Dionysii pluribus verbis compositos, præ se tulisse epistolarum formam.

48. Sed quid jam de Dionysio sentiendum sit haud dignum est, ut re judicata in pleno episcoporum conventu, eidemque Dionysio adjudicata in controversiam iterum deducatur. Fixum ergo stabileque permaneat, quod in ea causa Romæ hoc tempore definitum esse cognoscitur; quodque oppugnantibus cum accusatoribus et ipso iterum atque iterum missis Romam defensionibus, se purgante atque defendente, est maturo consilio declaratum. Absolutum namque eo judicio fuisse Dionysium Alexandrinum, S. Athanasius [2] eo evidenti plane significat argumento, quo ait : « Magni certe argumenti est nihil eos (nempe Arianos) veri dicere, et calumniis virum premere, quod ille nunquam ab aliis episcopis de impietate convictus est; neque hæresin propugnando, ab Ecclesia secessit, sed in ea cum pietate obdormivit; quodque ejus memoria hactenus cum Patribus hucusque celebrata est, et in catalogum relata. Qui si cum istis ejusdem opinionis fuisset, aut si scriptorum suorum rationem non reddidisset; minime dubium, quin eadem, quæ illi, passurus fuisset; » nempe quod sede privatus, ab Ecclesia excidisset. Rursum post multa, hæc ibi de eodem quoque Dionysio : « Quid igitur simile habuit Arii hæresis, et Dionysii sententia? Aut quid est, cur Dionysius ut Arianus nominari debeat in tanto inter utrumque discrimine; cum hic sit Catholicæ Ecclesiæ magister, ille autem novæ hæreseos inventor? Sane quidem Dionysium ipsum usum esse voce consubstantialis; tum etiam legitur in ejus epistola contra errores Pauli Samosateni, idque ex majorum traditione, cum ait : Desertum dicis eum qui erat natura Dominus et Verbum Patris, per quem omnia Pater fecit, et quem sancti Patres ὁμοούσιον Patri vocaverunt. » Hæc ipse.

49. Sed ad Dionysii laudes, ut tandem coronidem imponamus, eamque ex testificatione quoque hostium comparatam; Paulus Samosatenus, hæresiarcha omnium scelestissimus, et ipsi Dionysio infensissimus utpote qui a nullo magis quam ab ipso fuerat scriptis exagitatus atque depressus; hic, inquam, in exordio decem quæstionum, quas ad eumdem Dionysium scribit, sic ad eum præfatus est : « Honoro vos tanquam honore dignos propter multam ætatem, et quia stigmata Christi fertis in corpore vestro; etenim ut cætera omnia omittam, admiror sapientiam et prudentiam. Contumelias vero in me vestras nihil curo. Quod me anguem serpentem vocas, etc. » Sed de Dionysii causa hactenus.

50. Ex his igitur quæ in Dionysii Alexandrini causa, testimonio S. Athanasii Romæ apud Dionysium papam judiciali examine actitata noscuntur, accusantibus apud eum episcopis Pentapolitanis Alexandrinum crimine hæresis, eodemque causam dicere jusso, seque ipsum per litteras atque libros Apologeticos defendente; non est qui non videat (nisi qui spontanea affecti cæcitate, ne tam perspicua videant, claudunt oculos) toto cælo patere, in Ecclesia Romana primarium erectum stare tribunal, ad quod principaliores causæ e remotioribus etiam orbis partibus deferri solerent; audireque ipsum Romanum episcopum prærogativa Apostolicæ Sedis de fide sententias, cognoscere causas episcoporum; hisque auditis ac cognitis, cum fratribus communicato consilio, causas maximas auctoritate pontificia definire, prout, S. Athanasio teste, in causa ejusdem Dionysii factum esse conspicitur.

51. At ne quovis prætextu Pentapolitani foverent (quod hactenus fecissent) dogma Sabellii; idem Dionysius pontifex Romanus, non satis sibi visus damnasse cum dogmate suo impium hæresiarcham, etiam contra illius sectatores hæreticos Sabellianos edidit commentarium, quem idem qui supra sanctus Athanasius [1] citat, cum ait : « En tibi rursum, inquit, alterum Dionysium Romanum episcopum, ita in scriptis suis contra Sabellianos, eosque qui talia dicunt, expostulantem, etc. Rursus vero ne occasione vitandæ hæresis Sabellianæ in contrariam quis præceps ferretur sententiam, qua non persona tantum, sed et natura distingueret a Patre Filium (quod fecerunt postea Ariani) adversus ejusmodi oppositam illi impietatem commentarium elucubravit, cujus his ver-

[1] Euseb. lib. VII. c. 21. — [2] Athanas. de sentent. Dionysii contra Arian.

[1] Athanas. contra hæres. Arian. decret.

bus idem sanctus Athanasius meminit[1] : Porro ex Dionysii Romani episcopi voluminibus contra eos qui Filium Dei, opus aut creaturam asseverant; scriptis, clare ostenditur, hæresin Christo rebellium Arianorum non tunc jam primum, sed olim ab omnibus damnatam fuisse. » Hæc Athanasius, ex quibus plane videas ipsum Dionysium Romanum pontificem ut quisque declinaret extrema, mediam ac plane regiam stravisse viam : atque perinde ac optimus in exercitu imperator, sic cornui dextro periclitanti tulisse suppetias, ut tamen incolumitati sinistri consultum in omnibus esse voluerit, atque ita in hunc modum sinceræ fidei veritati omni ex parte esse prospectum. At de Sabellianis, atque controversiis quæ occasione hæresis Sabellianæ obortæ sunt modo satis; in posterum autem pro temporis ratione de iisdem sæpius sermo erit.

52. Cæterum quod ad statum reliquum Ecclesiæ Alexandrinæ pertinet; de sedatis jam civilibus dissensionibus Dionysius Alexandrinus scribens hoc anno ad Hermammonem et alios Ægypti episcopos, firmiter asseverans, in ea epistola post multa hæc habet in fine : « Octavo imperii anno prælerlapso, jam nonum annum Gallienus agit, in quo nos festa lætis animis celebremus; » quibus plane significat, tumultus illos jam anno præterito inchoatos esse, hocque anno sopitos, ipsumque Dionysium Alexandriam reversum. De reliquis autem turbis in Ægypto excitatis occasione Nepotis, dicemus anno sequenti.

[1] Athanas. de sentent. Dionys. contra Arian.

Anno periodi Græco-Romanæ 5755. — Olymp. 260. an 2. — Urb. cond. 1015. — Jesu Christi 262. secundum Baronium 263. — Dionysii papæ 4. — Gallieni imp. 10.

1. *Consules et decennalia Gallieni.* — Ad num. 1. Coss. *P. Licinius Gallienus Aug. V*, et *Faustinus*, ut libellus de Præfectis Urbi, anonymus Cuspiniani, cæterique antiqui Fastorum conditores habent. Sumptus is a Gallieno consulatus juxta secundam consulatuum Cæsareorum regulam, ob ejus nempe Augustei imperii decennalia, celebrata « novo genere ludorum, nova specie pomparum, exquisito genere voluptatum, » inquit Pollio in duobus Gallienis cap. 8, ubi pluribus hanc pompam describit, et Gallienum medium « cum picta toga et tunica palmata inter Patres, » Capitolium petiisse dicit. Quare consulatum nondum Gallienus abdicarat, quando hanc festivitatem edidit. Constatque, verum esse quod sæpe insinuavi, in hujusmodi sc. festis nova de more inducta fuisse, ideoque et Gallieni decennalia novum ludorum genus, et novam speciem pomparum decorasse. Ea enim solennia currenti anno celebrata esse diserte docet ibidem Pollio. Cum porro apud Vaillantium V. C. aversam partem numismatis Gallieni vidissem, tomo 2, pag. 172, in qua habetur in laurea : VOTIS X. ET XX. in dubio statim fui, an nova hæc formula, ante hunc annum, quod saltem sciam, nondum nummis insculpta, ipso imperii initio, quo vota decennalia suscepta, vel hoc anno, quo eadem vota soluta, usurpari cœpta fuerit. Quare scripsi ad virum clarissimum Andream Morellium regiis numismatis delineandis totum intentum, ut pro sua erga me benevolentia nummum illum integrum describendum curaret : qui statim rescripsit, in antiqua parte conspici caput radiatum Gallieni cum veste consulari, et his verbis circum : GALLIENUS AUG. in postica vero legi : VOTIS X. ET XX in corona, nummumque illum aureum in cimelio regio asservari. Gavisus sum vidisse citatum Pollionis locum hoc numismate confirmatum, hujus formulæ, quæ postea magno in usu fuit, originem a Gallieni decennalibus repetendam, ac præclaram occasionem nactum esse, antiquarios monendi, ut numismata integra edant; cum alioquin non solum eruditioni plerumque inutilia sint, sed et ipsa numismata, eorumque studiosos ac editores in contemptionem adducant. Baronius, qui imperium Valeriani et Gallieni tardius inchoavit, præsentem annum nonum Gallieni appellat, quod in nummis nona tribunitia potestas Gallieni, ejusdem consulatui quinto conjungatur. Verum vana hæc ratio ; tribunitia enim potestas nona Gallieni, qua nonus imperii ejus annus designatur, per priores hujus anni menses in cursu fuit, et tribunitia potestas X, nonnisi circiter mense Maio a Gallieno sumpta.

2. *Duæ seditiones Alexandrinæ distinguendæ.* — A. num. 2 ad 6. Eusebius lib. 7, cap. 21, de Dionysio Alexandrino scribit : « Post hæc, pace vixdum restituta, Alexandriam regressus est. Verum cum seditio bellumque rursus illic exortum fuisset, iterum ipso Paschæ die ex urbe Alexandria tanquam extorris eos per litteras alloquitur. Tum narrat gravissima mala ex illa seditione exorta. Quare anno præcedenti paulo post pacem restitutam, Dionysius Alexandriam rediit, ubi hoc anno tempore Paschatis in epistolis suis mentionem fecit illorum tumultuum, qui sub finem anni præcedentis contigere, quando Æmilianus

tyrannidem in Ægypto arripuit. Hæc enim de Æmiliano intelligenda observat Valesius in Notis Eusebianis. Porro Baronius male confundit hanc seditionem cum altera in eadem urbe excitata, Claudio regnante, et ab Eusebio lib. 7, cap. 32, narrata, qua durante *Eusebius* et *Anatolius* celeberrimi episcopi Alexandrinæ urbi laboranti operam commendarunt; quo tempore jam Dionysius Alexandrinus ad cælestem patriam migrarat. Sed de hac secunda seditione infra accurate agemus.

3. *Variæ clades imperii Romani.* — A num. 18 ad 21. Quia Pollio in duobus Gallienis sub hujus anni consulibus, variarum gentium in imperium Romanum irruptiones, et quæ in ejus decennalibus facta, narrat, et consulibus anni sequentis, Albino nempe et Maximo, et rebus eo consulatu gestis prætermissis, statim subdit : « Gallieno et Saturnino consulibus, Odenatus rex Palmyrenorum obtinuit totius Orientis imperium : » hinc factum, ut Mediobarbus in Numismatis Imperatorum pag. 375, hæc anno sequenti ex Pollione narret : « Gothi, occupatis Thraciis, Macedoniam vastant, et Thessalonicam obsident, mox victi recedunt : Scythæ Asiam vastant, et templum Dianæ Ephesiæ spoliant. Byzantii milites omnes interimit Gallienus, mox Romam convolat, et decennalia magnifice celebrat. » Sed hæc omnia currenti anno acta; cum certum sit, Gallienum decennalia, ut jam ostendimus, exhibuisse, et Pollio omnes illas devastationes et incursiones narret, antequam ea, quæ in decennalibus gesta, et Gallieni Romæ reditum recitet. Porro quando ibidem ait Pollio, « Pugnatum est in Achaia Macriano duce contra eosdem Gothos, unde victi per Achæos recesserunt; » cave *Macriani* nomine tyrannum, aut Macrianum ejus filium intelligas : jam enim uterque anno præcedenti perierat, ipsomet Pollione teste. Codex Palatinus habet, *Mariano duce*, ut observat Gruterus in Notis ad Pollionem. Sed, ut recte Salmasius, legendum, *Marciano duce*, de quo loquitur Zozimus, pag. 652, cui Gallienus contra Postumum profecturus, belli Scythici, vel Gothici summam mandavit. Ait præterea ibidem Pollio : « Contra Postumium Gallienus cum Aureolo et Claudio duce, qui postea imperium obtinuit, bellum incepit, et cum multis auxiliis Postumius juvaretur Celticis ac Francicis, in bellum cum Victorino processit, cum quo imperium participaverat. Victrix Gallieni pars fuit, pluribus prœliis eventuum ratione decursis. » Quibus ex verbis intelligimus. Victorinum, qui post Postumum occisum imperavit, jam hoc anno ab eo in consortium regni vocatum fuisse.

4. *Porphyrius Romam venit.* — Ad præsentem annum referenda, quæ sequenti de Porphyrio et Plotino num. 3 et 4 dicemus. Ea enim anno quo *Gallienus* decennalia dedit, contigisse in dubium revocari non potest. Mirum itaque videri non debet, si tanta diligentia ea solemnia explico ; cum eorum beneficio varia e tenebris educantur.

DIONYSII ANNUS 4. — CHRISTI 264.

Idem Dionysius confutat millenarios a Nepote assertos. — Christi Domini nostri annus ducentesimus sexagesimus quartus, consulibus Albino et Maximo, a Cassiodoro et aliis adscribitur Fastis.

1. Quo quidem licet ab hostili tumultu tunc temporis Ægyptus quieverit; tam novis emergentibus quorumdam occasione tumultibus, Ecclesia in ea posita nonnihil fuit exagitata. Nepos enim episcopus in Ægypto, professor religionis Catholicæ, sententiam illam de Millenario a Papia olim, Irenæo, Justino martyre, Tertulliano, atque aliis quoque assertam, necdum ab Ecclesia omnino proscriptam, adeo vehementer, scriptis ea de re voluminibus, propugnare conatus est, ut complures sibi adsciverit sectatores, qui, ipso quoque ex hac vita sublato, nihilominus ejus dogma adeo pugnaciter stabilire conati sunt, ut a recto tramite veritatis tuendæ deflexerint; quorum ea de re sententiam jam in hæresin erumpentem Dionysius episcopus Alexandrinus tum scriptis, tum etiam vivæ vocis oratione compressit, et penitus confutavit. Quo modo autem hæc se habuerint, Eusebius [1] ex scriptis ipsius collectam orationem instituens sic narrat :

2. « Præter ista omnia Dionysii opera, alii duo libri de Promissis erant ab eo elaborati. Causa cur hos scripserit, erat episcopus Ægypti, nomine Nepos; qui promissa in sacris Scripturis sanctis viris factitata in hoc sæculo (sicut Judæi somniant) præstanda fore docuit, hominibusque persuadere laboravit, eos certo quodam millenario annorum numero in deliciis corporeis et voluptate in terra victuros. Qui cum putaret se ex Joannis Apocalypsi suam opinionem posse obtinere, librum quem ἔλεγχον ἀλληγοριστῶν, id est, reprehensionem eorum qui allegorias

[1] Euseb. lib. VII. c. 19.

componunt, inscribebat, de hoc argumento edidit. Cui Dionysius, in duobus illis libris quos de Promissis contexuit, acriter contradicit. In priore suam ipsius sententiam de eo dogmate exponit; in posteriore autem de Joannis disputat Apocalypsi. In cujus initio de Nepote mentionem faciens, ita scribit : Quoniam librum quemdam Nepotis pro se afferunt, quo quidem perinde ac si in illo certis indubitatisque argumentis Christi regnum in terra futurum probatum esset, magnopere niti et confidere videntur; dicam equidem quod sentio.

3. « Quanquam non modo pro multis aliis rebus Nepotem amplector et diligo, ut pro fide, pro studio in doctrina posito, pro assidua in Scripturis exercitatione, pro nonnullis quoque ac variis psalmis hymnisque ab eo compositis, quibus hucusque nonnulli fratres libenter utuntur, verum etiam propterea quod ex hac vita migravit, hominem multo magis revereor : Veritas tamen multo amicissima est, et omnibus rebus merito anteponi debet. Ac si quid recte dicatur, laudandum illud quidem sine invidia; sin quicquam parum sincere et integre sit scriptis mandatum, hoc cum diligentia et exquirendum, et coarguendum contra adversarium, qui coram adest, et verbis solum ac sermone opinionem suam tueri laborat : colloquium absque scripto, quod partim interrogando, partim respondendo iis qui nobiscum ex adverso pugnant, persuadere, eosque in nostram sententiam pertrahere solet, satis profecto momenti habebit et ponderis.

4. « Verum cum opus scriptum nobis objectum sit, illudque (ut quibusdam placet) ad persuadendum valentissimum; cumque doctores ejus sectæ, legem et prophetas pro nihilo putent, Evangelia sequi negligant, Apostolorum epistolas depravent; hujus tamen operis, quod dixi, doctrinam, tanquam magnum aliquod et abstrusum mysterium complectentem, asseverent; cumque fratres nostros aliquanto simpliciores, et magis imperitos, de sublimi et admirando opere, vel gloriosi vereque divini Domini nostri adventus, vel nostræ a mortuis resurrectionis, vel cum Domino conjunctionis, consociationisque, et ad ejus immortalem naturam assimilationis non aliquando cogitare sinant, sed illis persuadere conentur; in regno Dei abjecta et mortalia præmia, qualia ab hominibus in hac vita expectare solemus, tandem futura : nobis certe necessarium arbitror adversus istum fratrem, quem dico, Nepotem, perinde ac si præsto adesset, acuta ratione disceptare. Deinde quibusdam adjectis, sic loquitur :

5. « Cum essem in loco quodam qui Arsenoites dicitur, ubi (uti nostis) jampridem hoc dogma prodiit in lucem, sic ut non modo schismata nascerentur, sed integræ Ecclesiæ a fide deficerent; presbyteros ejus sectæ, qui fratribus in singulis pagis undique prædicabant verbum Dei, convocavi; eosque magnopere cohortatus sum, ut palam, præsentibus fratribus, audireque cupientibus, illorum doctrina exquisite discuteretur. Atque cum librum, qui illis erat tanquam quoddam propugnaculum et murus inexpugnabilis, ad me attulissent; considens uno loco cum illis, toto triduo a primo mane usque ad vesperam, quæ in eo scripta erant, studiose refutare conabar. Ibi tum quidem certe fratrum constantiam, studium veritatis, facile obsequium et prudentiam adeo supra modum admirabar, quod tam præclaro ordine et tanta cum modestia rogabant, disceptabant, nobisque assentiebantur, atque etiam tam diligenter præcavebant, ne illis quæ fuerant ante ab ipsis decreta, si quicquam in eis veritati repugnare videretur, mordicus adhærerent : quin etiam contrarias rationes minime omittebant nobis opponere; sed quoad eorum fieri poterat, ea quæ erant ab ipsis proposita, munire et defendere tentabant; et contra, ubi poscebat ratio, sententiam mutare, et nostro assentire judicio, eos neutiquam omnino pudebat. Denique conscientia integra, sincera cogitatione, et puris erga Deum ac simplicibus animis, ea quæ erant firmis rationibus et testimoniis a sacris litteris deprompti confirmata, admodum approbabant.

6. « Ad extremum hujus doctrinæ princeps et dux Coracion, omnibus fratribus, qui aderant, audientibus, palam confessus est, nobisque attestatus, neque se velle deinceps (quandoquidem adversariis rationibus se putabat satis abunde esse convictum) illi dogmati animum adhibere, neque de eo disserere, neque mentionem facere, neque aliquando illud usquam docere. Unde alii fratres, qui aderant, pro ista disceptatione in publico Ecclesiæ conventu habita, proque omnium conciliatione et concordia, maximam lætitiam animis perceperunt. » Hucusque de Millenariis Dionysius, quæ sunt ab Eusebio recitata. Quæ vero ex ejusdem auctoris libro idem [1] exscripsit atque contexuit de controversia olim excitata, et a Dionysio fusius disputata de libro Apocalypsis, S. Joannis evangelistæ ne sit, vel alterius Joannis; quoniam ea de re superius actum est copiose, hic repetere prætermittimus; nec de Millenariis longius se extendet oratio, quæ alibi prolixiorem de ea re est prosecuta narrationem. Quo modo autem ea sententia sæpe compressa revixerit, suo loco dicturi sumus, nempe cum agemus de Appollinari Laodiceno, qui duos illos a Dionysio conscriptos de Promissionibus libros, contrariis scriptis editis, ausus est impugnare; quod testatur [2] S. Hieronymus; qui et ait, ab eodem Dionysio scriptum fuisse commentarium adversus S. Irenæum, ejusdem quoque sententiæ assertorem.

7. Quod vero spectat ad sacros hymnos a Nepote conscriptos; imitatus eum quoque fuit idem Apollinaris, qui quamplurimos scripsit hymnos ecclesiasticos. Sed et quem Bardesanis Syri fuisse filium Harmonium superius diximus, itidem hymnos elaborasse, affirmant Theodoretus [3] atque Sozomenus [4]. Cum vero iidem essent hæretici, atque in hunc modum aureo calice Babylonis malæ doctrinæ venena fidelibus propinarent; excitavit Deus spiritum sancto-

[1] Euseb. lib. VII. c. 20. — [2] Hieronym. in procem. lib. VIII. in Isaiam. — [3] Theodor. lib. IV. c. 19. — [4] Sozom. lib. III. c. 15.

rum suorum, ut ad pietatem homines instituentes, longe præstantiores conscriberent sacros hymnos; nam (ut iidem testantur) ad explodendos illos impietate refertos hymnos Harmonii, S. Ephrem contrarios illis scribens, Syris canendos tradidit. Sed et Gregorius Nazianzenus cygnæo plane cantu Apollinarium impium stridentem silere fecit. Nec his caruit Occidentalis Ecclesia; complures enim habuit gravissimos viros, qui, divino afflati Spiritu, cecinere in Ecclesia sacros hymnos, ut Damasus papa, Ambrosius, Paulinus, Prudentius, Marius Victorinus, Prosper Aquitanus, Alcimus Avitus, Sidonius Apollinaris, Venantius Fortunatus, et alii prope innumeri usque in præsens sæculum, quod præ cæteris ejus facultatis eruditis viris abundasse videtur, inter eos autem mira claritudine effulgere R. D. Levinum Torrentium, episcopum Antuerpiæ, edita ab eo summa tum pietate, tum venustate poemata satis docent; hic illi honestissimus ludus, cum ab ingruentibus pastoralibus curis, quibus invigilat, animum interdum avocare conceditur. Esset sane plures adnumerare hujus facultatis viros cum maxime pios; tum etiam egregie eruditos; sed alio tendit oratio; ad hæc enim occasione Nepotis hymnorum digressi sumus propemodum nescientes. Porro scriptum a Nepote librum, quo sententiæ Millenarii visus est nimis ardens assertor, Gelasius inter quisquilias apocryphorum conjecit.

8. *Gallienus ab insurgentium tyrannorum impetu incolumis.* — In hunc modum se habentibus rebus Ecclesiasticis, novis rursum tyrannis exagitatur Romanum imperium, Trebelliano ab Isauris imperatore creato; et in Africa auctore Vibio Passieno proconsule, quem putamus successisse Galerio, et Fabio Pomponiano duce limitis Libyci, appellatus est imperator Celsus; sed ambo hi quam primum sublati sunt; illo a Gallieni duce Causisoleo, hoc vero a Siccensibus populis Gallieno addictis, septimo die occisis. Sed et Saturninus fortissimus dux, et ipse a suis imperator acclamatus, post aliquot menses ab iisdem necatus est : idem quoque et de aliis Trebellius narrat.

9. Res plane majori consideratione digna, quonam pacto accidisse potuit, ut sub triginta tyrannis valuerit imperium Gallieni subsistere, hominis alioqui ignavissimi, atque penitus effeminati, cum vel unus tyrannus (quod de aliis accidit) plus satis sufficere potuisset, ut inter popinas atque lenones agentem principem e medio tolleret; cum præsertim Trebellio auctore constet, omnes duces exercitus, qui adversus Gallienum rebellarunt, fuisse fortitudine et consilio præstantissimos, quos ad barbaros debellandos Valerianus summa prudentia atque judicio delegisset : quod admirans Trebellius, ait : « Mirabile hoc fuit in Valeriano principe, quod omnes quoscumque duces fecit, postea militum testimonio ad imperium pervenerunt : ut appareat senem imperatorem in deligendis Reipublicæ ducibus talem fuisse, qualem Romana felicitas, si continuari fataliter potuisset, sub bono principe requirebat. Et utinam vel illi, qui arripuerant imperia, regnare potuissent, vel ejus filius Gallienus in imperio diutius non fuisset, ut libere se in suo statu Respublica nostra tenuisset. Sed nimis sibi fortuna indulgendum putavit, quæ cum Valeriano et bonos principes tulit, et Gallienum, diutius quam oportebat, Reipublicæ reservavit. » Hucusque Trebellius ethnicus homo, Deum ignorans, nec nisi fortunæ sciens adscribere, quæ summa moderatione divinæ stateræ in homines judicia occulta juste penduntur.

10. Verum tanti prodigii causam (sic illud dixerim, quod excedat omnem humanum captum) non aliunde puto esse petendam, quam ab illo causarum omnium fonte primario, ipso Deo optimo maximo, de quo illud divinis litteris prædicatur [1] : « Qui baltheum regum dissolvit, et præcingit fune renes regum : » Et contra [2] : « Per me reges regnant. » Sed unde hæc Gallieno, ut tot tyrannos adeo formidabiles, ac propemodum insuperabiles, e medio tolleret, atque regnaret, senatu et exercitu semper invito ? a Deo promeruit ? Certe quidem ex Dionysii Alexandrini scriptis rimari causam licet. Nimirum quod sicut Valerianus tamdiu florentissimum est moderatus imperium, quandiu Ecclesiæ pacem concedens, et de Christianis benemeritus, piorum omnium in se devinxit officia, quibus illi pro Romani imperii incolumitate, imperatorisque salute apud Deum quam sedulo precibus agerent; sed in contrarium mutatus, in Christianos insurgens, Dei a se pariter sustulit patrocinium; ac ea de causa et ipse captus, in ultimum discrimen induxit Romanum imperium, quantumlibet militia potens, et in rebus agendis solertissimus ac prudentissimus haberetur. E contra Gallienus ignavus et socors, collapsum penitus nactus imperium; quod pacem mox concesserit Christianis, horum precibus suffultus tot velut draconibus vallatus tyrannis, Lernæis plane capitibus resurgentibus, totque barbaris undique erumpentibus circumseptus, tenuit ipsum nihilominus tot annis, adversantibus ac reclamantibus omnibus adversariis; quod et tanto tempore regere permissum est, quanto Ecclesia Dei ex præterita afflictatione Valeriani, persecutione illata respirans, complura quæ essent collapsa componeret, et ad venturas vexationes fortiter subeundas, se pacis tempore præpararet.

11. *Porphyrius philosophus Romæ.* — Denique ad hujus anni finem adjicimus, hoc ipso anno decimo Gallieni, infensissimum Christianæ religionis hostem Porphyrium philosophum secta Platonicum Romam venisse. Id quidem ipse testatur in Vita Plotini, ubi et de se ipso agens complura prodit : « Decimo autem, inquit, Gallieni imperatoris anno, ego Porphyrius e Græcia cum Ausonio Rhodio Romam veniens, Æmilium reperi. « Et paulo post : « Proinde Plotinus, decimo Gallieni imperatoris anno ferme jam novem et quinquaginta annos agebat :

[1] Job. XII. — [2] Prov. VIII.

ego vero Porphyrius, cum primum huic adhæsi, triginta tunc annos impleveram. »

12. Quid vero Plotinus agere cum Gallieno tentaverit, idem Porphyrius declarat, sic dicens : « Gallienus imperator, uxorque ejus Salonia, Plotinum honorabant, maximeque colebant. Hic igitur eorum benevolentia fretus, ut dirutam quamdam olim in Campania civitatem, philosophis aptam, instaurarent, regionemque circumfusam cultæ civitati donarent, concederentque civitatem habitaturis Platonis legibus gubernari, atque ipsam Platonopolim appellari; pollicebatur se illuc habitatum una cum amicis omnibus profecturum. Quod facile philosophus ad votum impetravisset, nisi quidam imperatoris familiares invidia, vel indignatione, vel alia iniqua de causa acriter obstitissent. » Hæc ipse. Quam plane inops est, et divino destituta consilio pariter et auxilio philosophorum conditio ! Post tot sæcula, ubique gentium promulgata, quæ sanctiora videbantur Platonica dogmata, nec id efficere potuerunt, ut in toto orbe vel civitas una, vel vicus penitus addictus esset Platonis sententiæ, et ex præscripto legum ipsius viveret; cum e contra Christiana religio, piscatorum ore vulgata, civitates, provincias, ac plane totum replerit orbem, gentesque omnes vi quadam divinitus insita coegerit avitas superstitiones, patrias leges, et inolitos mores omnino relinquere, adversariasque propriis concupiscentiis leges amplecti, easque vitæ quoque dispendio profiteri, ut ex iis plane dignosci liceat, quæ humana, quæve divina sint opera ; quæ, inquam, humanis nitantur viribus, quæve divinis corroborentur auxiliis. Sed jam ad res gestas sequentis anni orationem convertamus.

Anno periodi Græco-Romanæ 5756. — Olymp. 260. an. 3. — Urb. cond. 1016. — Jesu Christi 263. secundum Baronium 264. — Dionysii papæ 5. — Gallieni imp. 11.

1. *Consules.* — A num. 1 ad 11. Coss. *M. Nummius Albinus II*, et *Maximus Dexter*. Albinum cum numerali nota proponit liber de Præfectis Urbi, et Reinesius in Syntagmate Inscriptionum, pag. 465, unam refert, in qua legitur : M. NUMMIO ALBINO CONSULI ORDINARIO ITERUM ; fuerat enim consul ordinarius anno Christi CCXXVII, ut ostendit card. Norisius in Epistola consulari. Notam etiam numeralem exhibent Fasti Heracliani.

2. *Liber Dionysii Alex. adversus Millenarios.* — Cum ex Eusebio lib. 7, cap. 24, constet librum Dionysii Alexandrini *de Promissionibus* scriptum fuisse adversus *Nepotem* episcopum Ægypti, qui *Millenariorum* errorem docebat, mirum, inquit Valesius in Notis ad Eusebium, Hieronymum in Præfatione libri 18 Commentariorum in Isaiam affirmare, librum illum adversus Irenæum Lugdunensem episcopum a Dionysio fuisse conscriptum; ait enim Hieronymus : « Irenæi tantum Lugdunensis episcopi faciam mentionem : adversus quem vir eloquentissimus Dionysius, Alexandrinæ Ecclesiæ pontifex, elegantem scripsit librum, irridens mille annorum fabulam. » Fuit quidem Irenæus ex eorum numero, qui regnum Christi mille annorum spatio in terris futurum crediderunt. Verum Dionysii liber non contra *Irenæum*, sed contra *Nepotem* exaratus, ut ex Eusebio laudato, et ex ipso etiam Hieronymo in lib. de Scriptoribus Ecclesiasticis liquet.

3. *Porphyrius occasione decennalium Gallieni Romam venit.* — Ad num. 11 et seq. *Porphyrius* philosophus Platonicus non Judæus, sed Tyrius fuit, ut anno CCCII, num. 8, demonstrabo, nempe hoc anno, sed præcedenti Romam venit anno ætatis suæ tricesimo, ut ex vita Plotini ejusdem sectæ philosophi, quam in litteras misit, intelligimus, ideoque natus erat anno Christi ducentesimo tricesimo secundo, aut circiter. Illud manifeste liquet ex eadem vita, in qua dicitur : « Agebat Plotinus annos (ut retulit Eustochius) sex et sexaginta, secundo Claudii imp. anno jam peracto. » Et paulo post : « Jam vero si computemus a secundo Claudii imp. anno exacto jam annos sex et sexaginta, nativitatis illius tempus cum tertio decimo Severi imp. anno concurrit. » Quare in lucem prodiit *Plotinus* anno ducentesimo quinto, quo decimus tertius *Severi* cœpit, obiitque anno ducentesimo septuagesimo, quo *Claudius* etiam e vivis excessit, annique illi sexaginta sex utrinque incompleti fuere. Antea scripserat Porphyrius : « Decimo Gallieni imp. anno ego Porphyrius e Græcia una cum Antonio Rhodio Romam veniens Amelium reperi, octo et decem jam annos Plotino familiariter usum. » Postea ait : « Hi ergo libri unus atque viginti, quando cum primum conveni, scripti jam erant, quando Plotinus nonum et quinquagesimum ætatis annum agebat, ego autem et hunc ipsum annum, et quinque insuper deinceps cum Plotino versatus sum. » Plotinus itaque anno Christi ducentesimo sexagesimo secundo, quo Gallienus decimum imperii annum inchoavit, quinquagesimum nonum ætatis ingressus est, eodemque anno Por-

phyrius Romam venit, ibique toto illo anno et quinque insuper usque ad annum Christi CCLXVII, mansit, ut liquet ex sequentibus Porphyrii verbis : « Quo vero tempore in Sicilia vitam agebam, quo perveneram circa quintum decimumque Gallieni imp. annum, Plotinus libros quinque composuit, et ad me in Siciliam misit. » Neque dici potest, decimum illum Gallieni annum intelligendum esse de ultima ejus parte, quæ cum præsenti Christi anno concurrit : sic enim *Porphyrius* non potuisset pervenire in Siciliam « circa quintum decimumque Gallieni imp. annum. » Quamobrem *Porphyrius* occasione decennalium Gallieni anno antecedenti magna pompa celebratorum Romam venit.

4. *Plotinus de Platonopoli condenda frustra agit.* — Quid *Plotinus* tentaverit, docet idem Porphyrius : « Gallienus imp. uxorque ejus Salonia Plotinum honorabant, maximeque colebant. Hic igitur eorum benevolentia fretus, ut dirutam quamdam olim in Campania civitatem philosophis aptam instaurarent, regionemque circumfusam cultæ civitati donarent, concederentque civitatem habitaturis Platonis legibus gubernari, atque ipsam Platonopolim appellari, pollicebatur se illuc habitatum una cum amicis omnibus profecturum. Quod facile philosophus ad votum impetravisset, nisi quidam imperatoris familiares invidia, vel indignatione, vel alia iniqua de causa acriter obstitissent. » Quibus ex verbis luculenter confirmatur, quod sæpius alibi insinuavi, annis sc. decennalibus et id genus festis addictis urbes aut constructas, aut reædificatas, aut novis nominibus de more appellatas fuisse. Quæ similiave lubenter inculco, quia hactenus nemini observata, plurimumque ad antiquitatis notitiam conducentia.

DIONYSII ANNUS 5. — CHRISTI 265.

1. *De Odenato rege Palmyrenorum et Zenobia ejus conjuge.* — Annus Christi ducentesimus sexagesimus quintus consulatu Gallieni sexto et Saturnini adscribitur Fastis, ac jure quidem ; nam et in antiquis nummorum inscriptionibus sextus consulatus Gallieni tribunitiæ potestati undecies repetitæ conjungitur, qua annus pariter ejusdem imp. Gallieni undecimus consignatur. Vetus enim inscriptio sic se habet [1] : IMP. C. P. LIC. GALLIENUS P. F. AUG. P. M. TR. P. XI. COS. VI. P. P. Meminit horum consulum Trebellius in primis, cum ait [2] : « Gallieno et Saturnino consulibus, Odenatus rex Palmyrenorum obtinuit totius Orientis imperium ; idcirco præcipue, quod se fortibus factis dignum tantæ majestatis infulis declaravit, Gallieno aut nullas, aut luxuriosas, aut ineptas et ridiculas res agente. Denique statim bellum Persis in vindictam Valeriani, quam ejus filius negligebat, indixit : Nisibin et Carras statim occupat, tradentibus se Nisibenis atque Carrenis et increpantibus Gallienum. Non defuit tamen reverentia Odenati circa Gallienum. Nam captos satrapas, insultandi prope gratia, et ostentandi sui, ad eum misit; qui cum Romam deducti essent, vincente Odenato, triumphavit Gallienus, nulla mentione patris facta ; quem nec inter deos quidem, nisi coactus, retulit, cum mortuum audisset, sed adhuc viventem; nam de illius morte falso comperierat. » Hucusque Trebellius, qui res gestas ab Odenato in Persas prosequitur enarrare; sed hæc de his satis ad institutum.

2. Erat Odenato conjux insignis pudicitiæ atque prudentiæ in rebus agendis femina, quam idem Trebellius mirifice laudat. Hanc fuisse Judæam, S. Athanasius [1] testari videtur, cum ait in Arianos : « Zenobia Judæa erat, et protectrix Pauli Samosateni ; et tamen Judæis in synagogas Ecclesias non tradidit. » Hæc quippe scientiis erudita, usa est in græcis litteris Longino præceptore, quod tradit Vopiscus [2], quem et Porphyrius [3] laudibus celebrat. Sed et cupida christianarum litterarum, male consulta, adscivit sibi magistrum Paulum Samosatenum, episcopum Antiochenum, hæreticum de Christo abjecte nimis et humiliter sentientem, ac penitus judaizantem; de quo Philastrius [4] : « Hic Verbum Dei, id est, Christum Deum Dei Filium substantivum, ac personalem, et sempiternum esse cum Patre denegabat; prolativum autem, id est, quasi aerem quemdam dicebat, non tamen personam vivam Filii sempiternam cum sempiterno Patre credendam esse docebat. Hic Christum hominem justum, non Deum verum prædicabat, judaizans potius, qui et circumcisionem docebat; unde

[1] Thes. Antiq. Huberl. in Gallieno. — [2] Trebell. in Gallieno, et de triginta Tyran. 28.

[1] Athanas. epist. ad Solit. — [2] Vopisc. in Aureliano. — [3] Porphyr. in Vita Plotin. — [4] Philast. de hæres. c. 65.

et Zenobiam quamdam reginam in Oriente tunc temporis ipse docuit judaizare. » Hæc cum scribat adeo antiquus auctor, miror quid de eo hæc Nicephorus dicat [1] : « Paulus porro iste curare eam in religione judaizantem volens, plurimumque operæ, et curæ in ea recte instituenda atque convertenda ponens, in Artemonis hæresim impegit. » De Zenobia vero, cum, occiso viro, Orientale capessit imperium, suo loco dicturi sumus; postulat modo temporis ratio, ut de Paulo, cujus facta est mentio, instituamus orationem.

3. *Pauli Samosateni episcopi Antiocheni hæreses.* — Quod primum ad rationem temporis spectat; cum a Dionysio Romano episcopo, et alio Dionysio Alexandrinæ Ecclesiæ præsule, constet Paulum Samosatenum fuisse damnatum, ut paulo post Athanasii testimonio demonstrabimus; haud constare potest, quod S. Epiphanius [2] tradit, ipsum tempore Aureliani et Probi imperatorum creatum fuisse sedis Antiochenæ episcopum : cum certum sit neminem duorum Dionysiorum, qui Paulum damnarunt, ad illa tempora pervenisse. Ex his pariter refellitur, quod Euthymius et si qui alii Græcorum affirmant eumdem Paulum manichæa matre genitum, cum ipse hæresis auctor Manes nonnisi Aureliani imperatoris temporibus innotuerit.

4. Quod vero ad ejus impia improbataque ab omnibus dogmata pertinet; videtur aliqua ex parte a Sabellio Paulus mutuatus esse venenum, dum nullam admittens in divinitatis substantia personarum distinctionem, sed sicut unum Deum, ita pariter unam personam in divinis statuens, totum S. Ecclesiæ traditum cultum atque doctrinam sanctissimæ Trinitatis penitus auferebat : sapiebat hæc namque Paulus cum Sabellio atque Judæis, sed a Sabellio discrepabat in eo, quod ille, cum unam tantum affirmaret divinam esse personam, hac assumpta propositione mendacii, illud falsissimum sequeretur, Patrem simul et Spiritum sanctum cum Filio carnem humanam sumpsisse, ac etiam crucifixos esse; Paulus vero omnem prorsus auferens divinæ naturæ cum humana conjunctionem, Christum hominem tantum, sed justitia præditum fuisse, impudentissime diceret.

5. Sed quid de Paulo Patres scripserint, ac in primis Epiphanius, audiamus : « Hic elatus mente, excidit a veritate, et renovavit hæresin Artemonis, qui quidem erat a principio ante multos annos, et extinctus est. Asserit autem hic, Deum Patrem et Filium et Spiritum sanctum unum Deum esse ; in Deo autem semper esse ipsius Verbum et Spiritum ipsius, quemadmodum in hominis corde est proprium verbum ; non autem esse Filium Dei in substantia, sed in ipso Deo ; quemadmodum etiam Sabellius, Novatus (al. Navatus), et Noetus, et alii. » Hæc ipse. Sed quod habet de Novato, puto irrepsisse in textum aliunde. Nam Novatum et Novatianos recte sensisse de Trinitate, probavit sacrosancta Nicæna Synodus, ut suo loco dicemus. Sed de Verbo Dei addit Epiphanius, ipsum dixisse in Christum venisse, et solum operatum esse, et ad Patrem, qui illud spiraverat, rediisse. Sed et ex litteris Dionysii Alexandrini plane detegitur Paulus Samosatenus duas constituisse personas inter se disjunctas, Filium Dei Verbum, et Christum, quem aiebat non fuisse ante Mariam, ipsumque accepisse nomen Filii Dei ex bona operatione ipsius ; quas blasphemias ipse redarguit. Certe quidem Nestorius accusatus fuit hæresis Samosateni, cum in duas personas Christum divideret. Rursus etiam ex iisdem principiis de Christi humanitate perperam constitutis, aliam nefariam pravamque sententiam Paulus impie deducebat, ut diceret in sacramento Eucharistiæ esse Christi sanguinem corruptibilem ; id quidem apparet ex epistola Dionysii Alexandrini adversus eumdem Paulum, conscripta tempore prioris Concilii Antiocheni contra eumdem collecti ; in ea enim cum multa disputat ad oppugnandum impudentem hæresiarcham, cumque refellit blasphemiam de corruptibili Christi sanguine, quod et Paulus probare nitebatur, propterea quod Dominus suis dixisset : « Accipite et dividite inter vos. » sic in eum Dionysius [1] :

6. « Hæc cum dicit Paulus Samosatenus, ignorat quod Apostolus dicit in epistola ad Hebræos [2] : Quanto magis putatis deteriora mereri supplicia, qui Filium Dei conculcaverit, et sanguinem testamenti pollutum duxerit in quo sanctificatus est, et Spiritui gratiæ contumeliam fecerit ? Conculcavit eum Judas, et nunc Paulus Samosatenus, ut placeret satanæ, qui eum delegit. In sanguinem vivificum, et in Spiritum sanctum insurrexit, eum conculcans. Etenim si sanguis Christi est corruptibilis, quia dividitur, et funditur, reperietur quoque Spiritus sanctus corruptibilis ut sanguis vitæ, siquidem scribit Lucas in Actis Apostolorum [3] : Cum complerentur dies Pentecostes, etc. paulo post subjungit : Et apparuerunt illis linguæ dispertitæ tanquam ignis, et reliqua. » Manifesta itaque ratione Dionysius monstrat exemplo pariter et auctoritate non corrumpi Christi sanguinem Testamenti in Eucharistia, quod dividatur et effundatur ; sicut nec Spiritus sanctus ex eo quod dicatur divisus et effusus, potuit ullo modo corrumpi.

7. Rursus vero eamdem Pauli de sanguine Eucharistiæ sententiam destruens, hæc eleganter habet de filii Dei facta in Eucharistia exinanitione : « Ait Apostolus de Christo, quod cum in forma Dei esset, non rapinam arbitratus est se esse æqualem Deo ; id est, non sic quemadmodum per studium virtutis ac laboris ac certaminis regnum Dei capiunt, sicut scriptum est [4] : Regnum Dei vim patitur, et violenti rapiunt illud ; non sic, inquam, Christus laboribus et studiis virtutum comparavit ut esset æqualis Deo ; quin potius : Operuit [5] cælos virtus ejus, et laudis ejus plena est terra, splendor ejus ut lux erit ; ut testatur ipse qui vere semper est in Patre, inquiens [6] : Ego sum lux mundi ; id est, Dominus mundi, habens

[1] Niceph. lib. VII. c. 27. — [2] Epiphan. hæres. LXV.

[1] Transtulit eam epistolam Dionysii Turrianus, citatque lib. de Sacramento Eucharist. cap. 10 et 11. — [2] Hebr. X. — [3] Act. II — [4] Luc. XI. — [5] Habac. III. — [6] Joan. VIII.

in se ipso Patrem, et vivificum et Dominum Spiritum sanctum; et tamen se ipsum exinanivit; unde Sacramentum inenarrabile ab eo sic appellatur, novum Testamentum; dans se ipsum in mystica cœna, non sicut secundum legem sacerdotii Aaronici carnes pecudum aræ olim imponebant; scribit enim Moyses, inquiens [1] : Carnes sanctæ imponentur altari, et comedet populus; et quicumque immundus eas tetigerit, peribit. Nunc autem non sic; quin potius ipse Dominus dicit [2] : Qui manducat me, ipse vivet propter me : Deus ergo est qui habitat in nobis, secundum Testamentum quod disposuit, dicens nobis : Accipite hoc et dividite inter vos, novum Testamentum est; hoc facite. Hæc est Dei ad nos exinanitio, ut admittamur ad capiendum eum. Hoc enim tremendum sacramentum dicit Apostolus [3] cum ait, quod se ipsum exinanivit, non relinquens Patrem, ut capiatur a nobis; absit; imo ipsius verba proferam : Ego, inquit [4], et pater ad eum veniemus, et mansionem apud eum faciemus. » Hæc Dionysius de veritate sacratissimæ Eucharistiæ. Deinde subjungit :

8. « Videte quam limate agit mystagogus veritatis vas electionis, dicens paulo post [5] : Formam servi accipiens, et in similitudinem hominum factus. Ut antea dixi, exinanitionem dicit, factam ad nos ad capiendum sacramentum vitæ per puras et incorruptibiles ipsius manus, ut possimus fideles ejus capere ipsum, ac fieri mansio Dei, accipiens eum totum; » ac paulo post, cum plura de agno Paschali, Eucharistiæ typo, dixisset, hæc addit : « At vero qui se ipsum exinanivit Christus Jesus, habens in se caput Patrem (caput enim Christi Deus), fecit [6] potentiam in brachio suo et exaltavit humiles : ut ab eis capi possit Altissimus, et habitare in nobis per exinanitionem. Spiritus sanctus effusus super omnem carnem manet plenus; et sanguis idem sanctus, ac vivificus ex profundo divini lateris effusus, manet plenus; et Christus idem qui se exinanivit, et sanguinem suum incorruptibilem et vivum, ac vivificum nobis effudit. » Hucusque Dionysius adversus Pauli hæresim de corruptibili Eucharistia.

9. Observatione quidem dignum est, adeo perspicuum fuisse in Ecclesia Catholica sacramentum Eucharistiæ, adeoque exploratam in omnibus atque testatam ab omnibus ejus assertionem ac fidem, ut impudentissimi etiam hæretici, qui tamen a Christo veritatem carnis non sejungerent, ejusdem fuerint assertores, ac professores; licet, quod a Catholica Ecclesia deviassent, ex eis alii non iisdem ritibus, quibus Ecclesia, ejusmodi sacramentum conficerent; quod superius multis exemplis est demonstratum. Non autem eo dementiæ pervenerunt, ut tantum mysterium fidelibus divinitus concessum quod viderent in Ecclesia Catholica altas firmasque radices fixas habere, convellerent; usque adeo, ut et Paulus, de quo est sermo, fæx omnium hæreticorum, licet Christum esse tantum hominem impie prædicaret, tamen veritatem carnis et sanguinis, licet hominis tantum et non Dei, esse in Eucharistia affirmaret; ut ex iis plane prudens lector intelligat, hæreticos nostri temporis omnium infelicissimos imum impietatis penitus attigisse. At de Pauli Samosateni dogmatibus hactenus. Quinam vero essent scelestissimi hominis mores impurissimi; quoniam de his agitur in Synodica ad Dionysium et Maximum scripta, suo loco Annalibus intexenda, hic dicere prætermittimus. Qui autem Pauli sectati sunt impietatem, nominat eos idem Epiphanius, secundo Judæos; quod sicut Judæi de Deo saperent; a quibus in eo discrepant, quod (ut ait, sed contra Philastrii sententiam) revera neque circumcisionem habeant, neque sabbatum servent, et alia omnia, quemadmodum Judæi.

10. *In Paulum Concilia.* — Cum autem Pauli detestanda impietas innotuisset Ecclesiæ, nihil antiquius apud sanctos episcopos fuit, quam ut in unum coeuntes, collatis suffragiis, introductas ab eo hæreses condemnarent, et impudentem hæreticum e sede episcopali deponerent. Quinam autem fuerit hujus operis præcipuus architectus ex Athanasio possumus intelligere; nimirum extitisse Dionysium Romanum pontificem, ad quem (ut paulo superius factum vidimus in causa ipsius Dionysii episcopi Alexandrini) obortæ recenter hæreses, et qui eas promulgarent auctores, deferri solerent. Merito igitur S. Athanasius [1] priori loco ponit Dionysium Romanum episcopum, cui conjungit Dionysium Alexandrinum; sed hic (ut dicemus) ad Synodum postea est vocatus; sunt hæc Athanasii verba : « Duo enim Dionysii diu ante eos septuaginta fuere; qui Samosatensem sustulere, quorum alter Romæ, alter Alexandriæ præsul erat. »

11. Sed quo modo hæc sint intelligenda, est exquirendum; ac illud primum admonendum, non semel, sed iterum convenisse Catholicæ Ecclesiæ episcopos Antiochiæ adversus Paulum Samosatenum; primum quidem tempore Gallieni, cum adhuc in humanis esset Dionysius episcopus Alexandrinus; quem post, sequenti anno, nempe duodecimo ejusdem Gallieni imperatoris, ex hac vita migrasse, constat testimonio Eusebii atque Hieronymi, ut suo loco dicturi sumus. Rursus vero temporibus Aureliani imperatoris reviviscente eadem impietate, denuo rediere episcopi Antiochiam, atque Paulum iterum lapsum erroris convictum atque damnatum throno episcopali deposuere, inque ejus locum Domnum episcopum suffecere; quod in priori Synodo facere non licuit; in qua Paulus fidem catholicam visus est profiteri : hæc omnia habet Synodica [2] in posteriori conventu episcoporum ad Dionysium papam et Maximum Alexandriæ episcopum data, a nobis suo loco inferius contexenda.

12. Quod igitur S. Athanasius ait a duobus Dionysiis Romano et Alexandrino Paulum Samosatenum esse sublatum, sic accipiendum est, ut hi primum impium hæreticum oppugnarint, editisque

[1] Levit. VI. VII. — [2] Joan. VI. — [3] Philip. II. — [4] Joan. XIV. — [5] Philip. II. — [6] Luc. I.

[1] Athanas. lib. de Synod. — [2] Apud Euseb. lib. VII. c. 24.

scriptis illius hæresin condemnaverint. Quis dubitat hoc præstitisse ipsum Dionysium Romanum episcopum, quem constat emergentem quoque Sabellii hæresin editis commentariis profligasse? De Alexandrino certum est, adversus Paulum ad dictum Antiochenum Concilium epistolam conscripsisse; cujus tempore etsi damnata fuerit impietas Pauli, ipse tamen, edita professione catholica, quasi mutata sententia, elusit episcopos. Sic ergo quod Athanasius ait, a duobus Dionysiis Samosatenum esse sublatum: de ejus hæresi ab iis primum omnium scriptis vulgatis condemnata, esse intelligendum existimamus.

13. Sed quo tempore hæc prior Synodus adversus eum fuerit celebrata; certe haud post duodecimum annum Gallieni, quo Dionysius Alexandrinus obiit, eam fuisse celebratam oportuit; nam idem Dionysius per litteras illi interfuit. Mendax ergo omnino Eusebii Chronicon reperitur, in quo ponitur anno decimo tertio Gallieni, Pauli Samosateni damnatio atque Domni suffectio; quod ex dicta Synodica sub Aureliano imperatore factum constat. Nec est quod de priori Synodo possit intelligi, quod nequicquam hujusmodi in illa sit actum: quam ante Dionysii Alexandrini obitum oportuit esse habitam. Rursus vero ex Eusebii [1] Historia emendandum est ipsius Chronicon: cum in ea habeatur anno duodecimo Gallieni Dionysium mortuum esse; hic autem anno decimo ejusdem imperatoris legatur positus ejus obitus: nam et adversatur Sanctus Hieronymus, testatus et ipse, anno duodecimo ejus imperii Dionysium ex hac vita esse sublatum.

14. Quonam vero anno potissimum ea Synodus sit celebrata? Dicimus habitam esse ipso anno duodecimo Gallieni imperatoris, quo et ipse Dionysius Alexandrinus episcopus obiit. Sed et cum certum exploratumque habeatur eidem Synodo interfuisse Hymenæum [1] Hierosolymorum episcopum, ipsumque idem Eusebius dicat sedere cœpisse anno duodecimo ejusdem; affirmare cogimur, nec ante dictum annum esse Synodum celebratam. Sicque cum ex Dionysii obitus tempore, tum ex Hymenæi electione eodem anno facta, eam synodum ipso quoque anno Gallieni duodecimo Antiochiæ convenisse, opus est dicere. Atque hæc ad elucidationem chronicæ veritatis, cui tanquam firmæ basi historia inniti debet, jam satis. Quæ vero, cum agemus de ea Synodo, anno sequenti dicenda erunt, hæc de tempore dilucidius declarabunt.

15. *Pestis decennalis finis.* — Clauditur hoc anno periodus decennalis pestis, quæ anno Domini (ut dictum est) ducentesimo quinquagesimo quinto exorta, universum pæne depasta orbem, nullo valuit remedio propulsari. Hinc illa querela Porphyrii adversus Christianos scribentis: « Nunc autem, inquit, mirantur per tot jam annos civitatem morbo correptam teneri, cum neque Æsculapii, neque aliorum deorum sit amplius ad eam accessus. Ex quo enim Jesus coli cœptus est, nullus sane mortalium publicam deorum utilitatem persensit. Hæc autem (subdit Theodoretus [2]) Porphyrius scribit, homo Christianis maxime inimicus; at manifeste tamen confessus Christum suo adventu deos Gentium potestate cassos reddidisse. Itaque post salutiferæ Crucis mysteria, Christoque irrogata supplicia, nec Æsculapius generi humano imposturas molitus est, nec eorum quisquam qui falso dii nuncupantur. Omnem siquidem illorum cœtum non secus ac nocturnam catervam sol oriens in tenebras ire compulit. » Hæc Theodoretus.

[1] Euseb. lib. VII. cap. 22. in fin.

[1] Euseb. lib. VII. cap. 22. — [2] Theodoret. Evangelic. verit. lib. XII. in fin.

Anno periodi Græco-Romanæ 5757. — Olymp. 260. an. 4. — Urb. cond. 1017. — Jesu Christi 264. secundum Baronium 265. — Dionysii papæ 6. — Gallieni imp. 12.

1. *Consules.* — Ad num. 1 et seqq. Coss. *Gallienus Aug. VI*, et *Saturninus*. Gallieni consulatus juxta quintam consulatuum Cæsareorum regulam, ob *triumphum* nempe *Persicum*, de quo mox sermo erit. Imperatores enim, si annis decennalibus et id genus festis addictis triumphos non ducerent, ad eos aliis annis exhibendos consulatum suscepisse jam sæpius indicavi.

2. *Triumphus Gallieni, qui Odenatum Augustum dicit.* — Pollio in duobus Gallienis, cap. 10, ait: « Gallieno et Saturnino consulibus, Odenatus rex Palmyrenorum obtinuit totius Orientis imperium; » additque illum statim bellum Persis indixisse, Nisibin et Carras occupasse. Tum subjicit: « Vincente Odenato triumphavit Gallienus, nulla mentione patris facta: quem nec inter deos quidem, nisi coactus, retulit, cum mortuum audisset, sed adhuc viventem: nam de illius morte falso compererat. » Quæ verba confirmant quod scribit auctor Chronici Alexandrini, Valerianum seniorem in servitute vixisse usque ad

annum Christi CCLXIX, ut jam supra anno CCLIX, quo in Persidem est abductus, diximus. *Odenatus* non semel, sed iterum *Ctesiphontem* usque processit, et Persas intra munitiones suas compulsos oclusit, inquit Zozimus pag. 651, quod et confirmat Pollio citatus, qui subdit Gallienum, ubi comperit, *Ctesiphontem* esse perventum, fugisse regem, captos satrapas, plurimos Persarum occisos, « Odenatum participato imperio Augustum » vocasse. Cum vero Mediobarbus nummum græcum Odenati Augusti producat, in quo legitur, L. Δ., id est, *anno quarto*, et Odenatus anno CCLXVII, occisus fuerit, liquet hanc nuncupationem præsenti anno factam. Certe annis quibus imperatores triumphabant, eadem quæ annis eorum decennalibus et id genus festis addictis, de more præstita.

3. *An epistola Dionysii ad Paulum Samosatensem supposititia.* — A num. 3 ad 15. Epistola Dionysii Alexandrini adversus *Paulum Samosatensem* episcopum Antiochenum, falsa et supposititia creditur a Valesio in Notis ad lib. 7 Eusebii, cap. 30. Nam Patres quidem, inquit Valesius, Antiocheni Concilii affirmant *Dionysium* non dedisse litteras ad « Paulum, sed tantum ad Ecclesiam Antiochensem. In illa autem epistola, quæ Dionysii nomine publicata est, Dionysius bis *Paulo* scripsisse dicitur. Sed nec stylus illius epistolæ ac responsionis, reliquis Dionysii scriptis respondet. Itaque opus illud adulterinum esse, ob eas quas dixi rationes, mihi persuadeo, licet Baronius eam epistolam pro vera ac germana habuerit. » Ita Valesius, ea præcipue ratione motus quod in epistola ab Eusebio lib. 7, cap. 30, recitata, episcopi, qui Antiochenæ Synodo contra Paulum Samosatensem coactæ interfuerant, de Dionysio Alexandrino loquentes dicant: « Scripsit quidem Antiochiam, sed erroris ducem (videlicet Paulum) ne salutatione quidem dignatus est, neque ad eum nominatim, verum ad universam Antiochensem Ecclesiam litteras suas direxit; » et nihilominus ea epistola, quæ græce et latine tomo 1 Conciliorum refertur, his verbis incipitur: « Rescripsimus ad ea, quæ prius scripsisti. » Ob quæ verba ea epistola Valesio falsa credita, una cum decem propositionibus ejusdem Pauli, et Dionysii ad eas in ea epistola responsionibus. Verum ex illis verbis illud tantum inferri debet, falso eam epistolam Dionysio Alexandrino attribui, non autem scriptam non fuisse ab aliquo ex episcopis, qui Synodis adversus Paulum Antiochenum celebratis interfuerunt. Innumeris enim exemplis constat, indubitatæ antiquitatis epistolas exscriptorum errore falsos titulos præferre. Porro plures Synodos adversus Paulum coactas fuisse ipsemet Valesius observat ex Eusebio lib. 7, cap. 28.

4. *Synodus Romana adversus Samosatensem supposititia.* — Quod vero ibidem dicit Baronius, testari Athanasium lib. de Synodis sublatum fuisse a Dionysio Romano pontifice, et Dionysio Alexandrino *Paulum Samosatensem*, Valesium in Notis ad Eusebium, Petavium lib. 13 de Doct. Temp. aliosque viros eruditos decepit. Existimarunt enim *Paulum* in aliqua Synodo Romana damnatum fuisse, quod tamen non dicit Athanasius; cujus hæc sunt verba : « Duo enim Dionysii diu ante eos septuaginta fuere, qui Samosatensem sustulere; quorum alter Romæ, alter Alexandriæ præsul erat. » Quæ verba sic explicavit Baronius, quasi relativum *qui* ad utrumque Dionysium referretur, licet ordinem dicat ad septuaginta episcopos, qui in secundo Concilio Antiocheno Paulum condemnavere : hos enim in eodem de Synodis libro Athanasius vocat « Septuaginta episcopos Pauli Samosatensis condemnatores, » quod Athanasium legenti magis constabit. Synodus itaque Romana in causa Pauli Samosatensis supposititia est.

5. *Finis pestis quindecennalis.* — Ad num. 15. Pestis quæ imperium Romanum adeo afflixit, cœpit anno Christi ducentesimo quinquagesimo secundo, annosque non decem, ut putavit Baronius, sed quindecim duravit, uti eo anno num. 24 et seqq. demonstravimus. « Obtinuit annos XV, » inquit Cedrenus ibidem laudatus, « cœpit autumno, et desiit sub ortum caniculæ. » Quare usque ad caniculam anni CCLXVII grassata est; ideoque quæ hic de ejus fine Baronius habet ad illum Christi annum rejicienda.

DIONYSII ANNUS 6. — CHRISTI 266.

1. *Consules.* — Christi anno ducentesimo sexagesimo sexto, Valeriani et Lucilli consulatus a Cassiodoro adscribitur Fastis. Hunc Valerianum existimavit Trebellius [1] fuisse Gallieni fratrem; nam ait : « Jam capto Valeriano scriptum invenimus in Fastis, Va-

[1] Euseb. in Chronico. Trebell. in Gallieno.

teriano imperatore consule; quis igitur alius potuit esse Valerianus, nisi Gallieni frater? constat de genere, non tamen satis constat de dignitate, vel (ut cœperunt alii loqui) de majestate. » Sed mea sententia Trebellius hallucinatur, cum putat nullum alium fuisse reperiri Valerianum, nisi Gallieni fratrem; cum liquido pateat præter illum fuisse Salonium Valerianum filium Gallieni, cujus nominis complures leguntur veteres in nummis inscriptiones [1]. Trebellius vero nullum alium ponit filium Gallieni, nisi Salonium Gallienum; porro hunc diversum fuisse a Salonio Valeriano, vetera monumenta declarant; quorum etiam testimonio, qui præsenti anno ponitur Valerianus consul, non frater, sed filius fuit Gallieni, imperator a patre Augustus declaratus, atque hoc anno consul secundum dictus.

2. *Concilium Antiochenum contra Paulum.* — Hoc eodem anno duodecimo Gallieni imperatoris celebratum est Antiochiæ Concilium adversus Paulum Samosatenum, ejusdem civitatis episcopum; de quo hæc habet Eusebius [2] : « Quoniam Paulus iste abjectam et humilem nimis de Christo, contra doctrinam Ecclesiæ, habebat opinionem, nempe quod solum communi natura erat cum homine præditus; Dionysius Alexandrinus rogatus est ut veniret ad Synodum; qui quanquam senectutem simul et imbecillitatem corporis causando præsto esse renuit; per epistolam tamen illos, quam habebat de controversia sententiam, fecit certiores. (Extat eadem epistola ab insignis eruditionis viro Francisco Turriano in latinum translata; sed nondum ab eo, morte prævento, typis excusa; ex qua nonnulla de veritate et mysterio sacratissimæ Eucharistiæ sunt paulo superius recitata. Hæc illa sane epistola, quam S. Hieronymus laudans, cum de ejusdem Dionysii scriptis agit, ista habet in fine. Sed adversus Paulum Samosatenum ante paucos dies, quam moreretur, insignis ejus fertur epistola.) Cæteri autem Ecclesiarum pastores, alius aliunde contra istum Paulum, tanquam pestem et perniciem gregis Christi, itinere cum celeritate confecto, omnes Antiochiæ in unum convenerunt :

3. « Inter hos maxime præstare videbantur Firmilianus Cæsareæ Cappadocum episcopus, Gregorius et Athenodorus fratres, pastores Ecclesiarum quæ sunt in Ponto, Helenus præterea qui Tarsi rexit Ecclesiam, et Nicomas qui Iconii Ecclesiæ ministerio functus est. Huic accedit Hymenæus Ecclesiæ Hierosolymitanæ episcopus, et Theotecnus, qui Cæsareæ Palæstinæ Hierosolymis finitimæ administrationem obtinuit. Adde his Maximum, qui fratribus Bostræ decore et insigniter præfuit. At tametsi alios pæne infinitos episcopos una cum presbyteris et diaconis, qui ejus rei gratia in urbe supra demonstrata id temporis coacti erant, vix aut ne vix quidem aliquis poterit enumerare: inter eos tamen hi, quos dixi, facile primas tenuerunt. Omnibus igitur variis temporibus (ut tulit occasio) et persæpe in unum convenientibus; in unoquoque congressu orationes habitæ sunt, et quæstiones positæ, cum a Paulo Samosateno, qui peregrinam suam et alienam ab Ecclesia doctrinam adhuc occultare et obtegere moliebatur; tum ab illis qui ejus errorem et in Christum blasphemiam patefacere et in apertum proferre omni studio elaborabant. » Hucusque de Synodo Antiochiæ hoc anno celebrata Eusebius.

4. Cæterum qui in unum Antiochiam episcopi convenerunt, ipso primo consessu ante omnia catholicam fidem de Filio Dei, quam a majoribus accepissent, et ipsi ab Apostolis traditam conservassent in omnibus illibatam et incorruptam, scripto editam declararunt, eamque ad ipsum Paulum Samosatenum ex Synodo miserunt. Extat ejusmodi gloriosa Patrum confessio, præclarissimum antiquitatis catholicæ fidei monumentum; quam idem qui supra Franciscus Turrianus, e latebris vindicatam, latinitate donavit, eamque integram nos his voluimus descripsisse : « HYMENÆUS, THEOPHILUS, THEOTECNUS, MAXIMUS, PROCLUS, BOLANUS, PAULO IN CHRISTO SAL.

5. « Jam quidem in congressum et colloquium inter nos venimus, ac fidem nostram ostendimus. Ut vero manifestius fiat quid quisque sentiat, et ea quæ in quæstionem ac dubitationem vocantur, certiorem exitum accipiant; decrevimus fidem scripto edere et exponere, quam a principio accepimus et habemus traditam, et servatam in Catholica et sancta Ecclesia usque in hodiernum diem a beatis Apostolis [1], qui viderunt ipsi, et ministri fuerunt verbi, prædicatam ex lege et prophetis, ac novo Testamento; esse unum Deum ingenitum, sine principio, invisibilem, immutabilem, quem [2] nullus hominum vidit, neque videre potest; cujus gloriam vel amplitudinem intelligere, aut enarrare pro dignitate, ut in re et veritate est, humana natura non potest; notionem vero ejus, utcumque mediocrem, si habemus (revelante Filio ejus, sicut ait [3]: Nemo novit Patrem, nisi Filius, et cui Filius revelaverit), contenti esse debemus. Hunc autem Filium genitum, unigenitum [4], imaginem Dei invisibilis, primogenitum omnis creaturæ [5], sapientiam, et Verbum, ac Virtutem Dei ante sæcula, non præcognitione, sed substantia et hypostasi Deum, Dei Filium, cum in veteri et novo Testamento cognoverimus, confitemur et prædicamus. Qui autem contra dicit Filium Dei non esse ante constitutionem mundi, dicitque credere et confiteri esse Deum, non esse aliud quam duos deos, prædicare, qui Filium Dei non esse Deum prædicat; hunc alienum esse ab ecclesiastica regula arbitramur, et omnes Ecclesiæ Catholicæ nobiscum consentiunt. De hoc enim scriptum est [6] : Thronus tuus, Deus, in sæculum sæculi, virga rectitudinis, virga regni tui. Dilexisti justitiam, et odisti iniquitatem; propterea unxit te Deus, Deus tuus, oleo lætitiæ præ participibus tuis; et rursus Isaias [7] : Deus noster judicium

[1] Panvin. comment. in Fast. et lib. Rom. Princ. et Thesaur. rei antiquar. in Gallieno. — [2] Euseb. lib. VII. cap. 22.

[1] Luc. I. — [2] 1. Tim. VI. — [3] Matt. XI. — [4] Coloss. I. — [5] 1. Cor. I. — [6] Hebr. I. ex Psal. XLIV. — [7] Isaiæ XXXV.

retribuit, et retribuet; ipse veniet et salvabit nos. Tunc aperientur oculi cæcorum, et aures surdorum audient. Tunc saliet sicut cervus, claudus; et expedita erit lingua mutorum; et rursus [1] : In te adorabunt; quoniam in te est Deus; et non est alius, præter te; tu enim es Deus, et nescivimus; Deus Israel salvator. Et apud Apostolum [2] : Ex quibus Christus secundum carnem, qui est super omnia, Deus benedictus in sæcula : Amen. In quibus illud, qui est super omnia; et illud, præter te, in omnibus creaturis intelligendum est. Et in Osea [3] : Quoniam Deus ego sum, et non homo in te sanctus; et non ingrediar in civitatem; post Dominum ambulabo. Et omnes Scripturæ divinæ Deum Filium Dei declarant : quas singulatim proponere, in aliud tempus differimus.

6. « Hunc Filium qui semper cum Patre est, credimus implevisse voluntatem paternam in creatione universi [4]. Ipse enim dixit, et facta sunt; ipse mandavit, et creata sunt. Qui autem mandat, alteri mandat; quem non alium esse persuasum habemus, quam unigenitum Filium Dei Deum, cui dixit [5] : Faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram. Et ut in summa dictum sit secundum Evangelium [6] : Omnia per ipsum facta sunt, et sine ipso factum est nihil. Et secundum Apostolum [7] : In ipso condita sunt omnia quæ in cælis et quæ in terra, sive visibilia, sive invisibilia, sive throni, sive principatus, sive dominationes, sive potestates; omnia per ipsum et in ipso creata sunt; quippe qui vere est et operatur, utpote Verbum simul et Deus, per quem omnia fecit Pater, non tanquam per instrumentum, neque tanquam per scientiam, non per se existentem. Generavit quidem Filium Pater tanquam actum viventem (ἐνέργειαν), et per se existentem, omnia in omnibus operantem : non autem solum vidit Filius, neque solum præsens fuit Filius, sed etiam (sicut scriptum est) operatus est ad creationem universi, nobis congruentem. Hunc dicit Scriptura [8] descendisse, et apparuisse Abrahæ ad quercum Mambre unum ex tribus; cum quo patriarcha, tanquam cum Domino et judice colloquebatur; ut qui omne [9] judicium a Patre accepisset; de quo scriptum est [10] : Dominus pluit super Sodoma et Gomorrha ignem et sulphur a Domino de cælo. Qui implens voluntatem paternam, patriarchis apparet, et cum eis loquitur in eisdem clausulis, et eisdem capitibus, aliquando quidem tanquam angelus, quandoque vero tanquam Dominus, quandoque autem Deus esse affirmatur. Deum enim universi impium est existimare vocari angelum; Filius vero angelus Patris est, qui est ipse Dominus et Deus. Scriptum enim est [11], angelus magni consilii. Sicut et alias in Abraham [12] : Et vocavit eum angelus Domini de cælo, et quæ deinceps sequuntur : Nunc enim cognovi quod times Deum, et non pepercisti filio tuo dilecto propter me. Et vocavit nomen loci, Dominus vidit; ut dicant usque in hodiernum diem : In monte Dominus apparuit. Et in Jacob [1] : Dixit, inquit, mihi angelus Dei per somnium, Jacob. Ego dixi, quid est? Et dixit : Respice oculis tuis, et quæ sequuntur : Ego sum Deus, qui apparui tibi in loco Dei, ubi unxisti mihi illic titulum, et vovisti mihi illic votum. Et post luctam, eamque hominis præfigurati (καὶ ταῦτα ἀνθρώπου προγεγραμμένου), subjungitur [2] : Et appellavit Jacob nomen loci illius, Facies Dei. Vidi enim Deum facie ad faciem, et salva facta est anima mea.

7. « Hominem autem præfiguratum dicimus esse Filium Dei, quem ipsa Scriptura Deum esse declaravit (τὸν δὲ προγεγραμμένον ὄντα Υἱὸν τοῦ Θεοῦ). Quinetiam legem similiter datam esse Moysi dicimus, ministrante Filio Dei, sicut Apostolus docet, cum ait [3] : Quid igitur lex? propter transgressiones posita est, donec veniret semen cui promiserat, ordinata per angelos in manu Mediatoris. Mediatorem [4] autem alium Dei et hominum nescimus præter hunc. Hæc etiam docet nos Moyses [5], cui apparuit angelus in flamma ignis ex rubo, et quæ sequuntur : Postquam autem vidit Dominus quod pergit ad videndum, vocavit eum ex rubo. Et rursus [6] : Ingrediens congrega senatum filiorum Israel, et dices eis : Dominus Deus patrum nostrorum apparuit mihi, Deus Abraham, et Deus Isaac et Deus Jacob; et quæ sequuntur [7] : Si igitur non crediderint mihi, nec audierint vocem meam (dicent enim quod non apparuit mihi Dominus Deus), quid eis dicam? Et in benedictionibus [8] : Et quæ fuerint accepta ei qui apparuit in rubo, veniant super caput Joseph. Et alias [9] : Et dixit Dominus ad Moysen : Et hunc sermonem, quem dixisti, faciam tibi. Et dixit : Ostende mihi gloriam tuam. Et dixit : Ego transibo prius te in gloria mea, et vocabo in nomine Domini coram te; et miserebor cui misertus sum, et misericordiam præstabo cui miserebor. Quod quidem sic perficitur [10] : Et descendit Dominus in nube, et stetit coram eo illic, et vocavit in nomine Domini. Et transivit Dominus ante faciem ejus, et vocavit Dominus Deus. Qui enim supra promiserat se transiturum Filius Dei Dominus, et vocavit in nomine Domini, qui est Pater, hic est qui vere ait [11] : Non quia Patrem vidit quisquam, nisi qui est a Deo hic vidit Patrem. Et in eodem Evangelio [12] : Neque vocem ejus unquam audistis, neque speciem ejus vidistis. Et [13] : Deum nemo vidit unquam; unigenitus Filius, qui est in sinu Patris, ipse enarravit. Et Apostolus in alio loco [14] : Regi autem sæculorum immortali, invisibili, soli sapienti Deo.

8. « Filium vero qui est apud Patrem, Deum quidem et Dominum omnium creaturarum dicit, a Patre autem missum de cælis, et carne assumpta, factum esse hominem. Quamobrem corpus ejus ex Virgine sumptum, in quo [15] omnis plenitudo divinitatis corporaliter habitavit, divinitati immutabiliter unitum et deificatum est. Qua de causa idem Deus et

[1] Isaiæ XLV. — [2] Rom. IX. — [3] Oseæ XI. — [4] Psal. CXLVIII. — [5] Gen. I. — [6] Joan. I. — [7] Coloss. I. — [8] Gen. XVIII. — [9] Joan. V. — [10] Gen. XIX. — [11] Isai. IX. — [12] Gen. XXII.

[1] Gen. XXXI. — [2] Idem XXXII. — [3] Galat. III. — [4] I. Tim. II. — [5] Exod. III. — [6] Ibid. — [7] Exod. IV. — [8] Deut. XXXIII. — [9] Exod. XXXIII. — [10] Idem XXXIV. — [11] Joan. VI. — [12] Idem V. — [13] Idem I. — [14] I. Tim. I. — [15] Coloss. II.

homo Jesus Christus prophetabatur in lege et prophetis; et ab omnibus in Ecclesia quæ sub cælo est, creditus est Deus quidem, qui [1] se ipsum exinanivit, cum esset æqualis Deo, homo vero ex [2] semine David secundum carnem. Signa quidem et prodigia quæ in Evangeliis descripta sunt, Deus operabatur; participatione vero carnis et sanguinis [3] tentatus est per omnia pro similitudine absque peccato. Sic et Christus ante incarnationem in divinis Scripturis tanquam unus nominatus est; in Hieremia quidem [4], Spiritus ante faciem nostram Christus. Dominus [5] autem Spiritus est secundum Apostolum. Et secundum eumdem Apostolum [6]: Bibebant autem ex spirituali petra; petra autem erat Christus. Et rursus: Neque tentemus Dominum, sicut quidam eorum tentaverunt, et a serpentibus perierunt. Et de Moyse [7]: Majores divitias æstimans thesauro Ægyptiorum improperium Christi. Et Petrus [8]: De qua salute exquisierant prophetæ, qui de futura in nobis gratia prophetaverunt, scrutantes in quod vel quale tempus significaret in eis Spiritus Christi. Si autem [9] Christus Dei virtus, et Dei sapientia ante sæcula est; sic et quatenus Christus unum et idem est substantia, quamvis multis notionibus cogitetur. Hæc ex plurimis pauca notavimus. Scire volumus, an eadem nobiscum sentias et doceas: et nobis significes, an iis, quæ superius scripsimus, assentiaris, an non. » Hactenus fides Patrum.

9. Quid tum præter hæc actum sit in eadem causa Pauli, litteræ episcoporum, qui tempore Aureliani posteriori conventui eadem causa Antiochiæ itidem celebrato interfuerunt, his paucis declarant [10], dum de Firmiliano episcopo Cæsariensi meminerunt: « Cum Paulus sententiam se mutaturum fuisset pollicitus; iste fidem illi adhibens, et spem animo concipiens, causam controversiamque sine ulla verborum contumelia commode fore compositam; eam ad tempus distulit, et ita ab illo, qui et Deum suum negasset et Dominum, et fidem, quam antea habuerat, minime conservasset, dolo deceptus fuit. » Ex his igitur litteris episcoporum, qui posteriori Antiocheno conventui interfuerunt, illud actum fuisse in hac Synodo in primis apparet; nimirum detecta atque damnata Pauli impietate, pollicente illo se mutaturum esse sententiam; ac proinde professa fide catholica, ad tempus ipse sedere permissus est; sicque ille magnis pollicitationibus eludens sacrum illum episcoporum conventum, non (ut par erat) sede fuit depositus, sed illius Ecclesiæ præfecturam (ut prius) continuavit. Addunt alii [11], Paulum se juramento purgasse; verum errorem confessum, et emendationem esse pollicitum, dictæ litteræ, e Synodo postea datæ, declarant. Si quod igitur juramentum ab eo præstitum est, illud sane accessit pollicitationi de custodienda fide catholica factæ. Equidem arbitror (si conjectura interdum agere licet) mitius actum cum hæretico scelestissimo, ut, recantata palinodia, nullum sedis dispendium passus sit; quod illi faveret Zenobia ejus discipula, quæ cum viro suo Odenato (ut dictum est) his temporibus Orientale imperium possidebat. Hunc itaque finem habuit conventus Antiochenus.

10. *De Dionysii Alexandrini obitu ejusque epistolis.* — Eodem quoque anno Dionysius episcopus Alexandrinus feliciter ex hac vita migravit. Nam ait Eusebius [1]: « Interea temporis Dionysius, cum jam decem et septem annis episcopatum Alexandriæ administrasset, duodecimo anno imperii Gallieni moritur. » Eadem de tempore obitus S. Hieronymus [2] quoque affirmat; qui et relegens ab eo scriptas epistolas, hæc habet in fine: « Sed et adversus Paulum Samosatenum, ante paucos dies quam moreretur, insignis ejus fertur epistola. Moritur duodecimo Gallieni anno. » Hæc Hieronymus, quibus et apertius declaratur, hoc ipso anno dictam Synodum esse Antiochiæ celebratam; nam tempore coactæ Synodi eam scripsisse Dionysium adversus errores Pauli, superius demonstratum est. Inter alias quoque recensitas tum ab Eusebio, tum a S. Hieronymo Dionysii epistolas, hæc de his quæ ad Basilidem scripta sunt: « Ad Basilidem quoque multæ epistolæ, in quarum una se asserit etiam in Ecclesiasten cœpisse scribere commentarios. »

11. Est et illa celebris ad eumdem Basilidem scripta epistola, quam Græci inter Canonicas receperunt, cum tamen Dionysius non eo consilio eam scripserit, ut Ecclesiæ Dei eos servandos ab omnibus canones voluerit præscripsisse; nam in fine ait: « Ego autem non ut doctor, sed, ut cum omni simplicitate convenit inter nos disserere, meam sententiam in commune ederem; quam cum tu examinaveris, fili mi, sæpissime, quod tibi justum meliusque apparuerit, vel an sic etiam de his habere existimes, rescribes. » Hæc nos idcirco recensuimus, ut, quæ in ea habentur inter alia, ne mulier sanguinis menstrui tempore ad sacram Eucharistiam percipiendam accederet; quod et Græcorum plurimi mordicus, quasi Apostolico sancito canone, retinuerunt; non sic ab eo esse decreta quis putet, ut contrarium sentientes damnasse voluerit; quæ alieno potius arbitrio examinanda atque judicanda reliquerit. Hæc, inquam, ob Theodorum [3] attigisse voluimus; qui menstruatam feminam non tantum ab Eucharistia percipienda, sed ab ecclesia, quinetiam ab ipsis vestibulis ecclesiarum procul abesse vult; plane immemor, non objurgatam, sed laudatam a Domino mulierem, quæ fluxum sanguinis patiens, ipsum tetigisset; nec considerans, quod superinducta Christi lege, abdicatis jam legalibus, non dari amplius crimini, non lotis manibus manducare; munditiamque animæ satis esse ad percipiendum animæ cibum.

12. Quanto ergo consultius S. Gregorius [4] papa

[1] Philip. II. — [2] Rom. I. — [3] Hb. IV. — [4] Jerem. IV. — [5] 2. Cor. III. — [6] 1 Cor. X. — [7] Heb. XI. — [8] 1. Pet. I. — [9] 1. Cor. I. — [10] Apud Euseb. lib. VII. c. 24 — [11] Niceph. lib. VI. c. 27.

[1] Euseb. lib. VII. c. 22. in fine. — [2] Hieron. de scriptor. Eccles. in Dionys. — [3] Theod in Epist. Dionys. cap. 2. — [4] Apud Greg. lib. XII. Aug. interrog. X.

rogatus de his rescripsit ad Augustinum; nempe non tantum ejusmodi feminam non debere vetari in ecclesiam intrare, atque sacris assistere; sed, quod inquit: « Sanctæ Communionis mysterium in iisdem diebus percipere non debet prohiberi. Si autem ex veneratione magna percipere non præsumit, laudanda est; sed si percipiat, non judicanda. » Hæc Gregorius, qui et multa eodem argumento disseruit. De reliquis autem Dionysii scriptis, superius, ut occasio postulabat, diversis locis mentio facta est. Tanti antistitis natalis dies, tam in Orientali, quam etiam Occidentali Ecclesia, decimo quinto kalendas Decembris, tabulis ecclesiasticis anniversaria memoria celebranda fuit adscripta, atque hactenus perseverat. Suffectus est Alexandriæ in locum ipsius Maximus, quem interdum Maximianum invenimus appellatum.

13. *Gregorii Thaumaturgi obitus ejusque res gestæ et scripta.* — Hoc eodem anno (ut tradit Eusebius[1]) mortuo Mazabane Hierosolymorum episcopo, suffectus est in locum ejus Hymenæus; qui (ut dictum est) interfuit Concilio Antiocheno adversus Paulum Samosatenum.

14. Quod autem post hæc nulla amplius mentio habeatur de Magno illo Gregorio Thaumaturgo, qui eidem Synodo interfuit; sicut de aliis collegis, qui adversus eumdem Paulum egregiam navarunt operam; existimare nos admonet, ipsum quoque haud diu post ex hac vita migrasse. Quid autem postquam Antiochia e Synodo rediit, jam proxime moriturus egerit, Gregorius Nyssenus[2] sic scribit: « Postquam cognovit suum instare obitum, totam circumcirca regionem et civitatem est perscrutatus, cupiens scire an essent aliqui reliqui extra fidem. Ubi autem cognovit omnes qui permanserant in antiquo errore, non esse amplius quam septemdecim; dicit, hoc quidem esse dolendum (ad Deum respiciens) quod aliquid desit ad plenitudinem eorum, qui salvantur; verumtamen jure magnas esse agendas gratias, quod suo in Ecclesia successori tot relinquit simulacrorum cultores, quot ipse accepit Christianos. Cum jam precatus esset, ut et qui jam crediderant, crescerent in perfectionem, et infideles converterentur; ita ab humana vita migravit ad Deum; mandans suis necessariis, ut nullum proprium locum ei comparent ad sepulturam: Si enim vivus non sustinui vocari alicujus loci dominus, sed inquilinus vixi in alienis; neque post mortem pudebit esse inquilinum. Sed hoc (inquit) narretur posteris, quod Gregorius neque unius alicujus loci possessor est nominatus; et post mortem fuit inquilinus alienorum sepulcrorum, se ipsum sejungens ab omni in terra possessione, adeo ut nec in proprio quidem loco voluerit sepeliri. Solam enim eam possessionem judicavit pretiosam, quæ in se avaritiæ non suscipit vestigium. » Hucusque Gregorius. Porro natalis dies ejus, eodem die, nempe quinto decimo kalendas Decembris, quo et Dionysii Alexandrini (ut nuper dictum est) agitur, Ecclesiæ tabulis scriptus conservatur, celebritate anniversaria consecratus.

15. Quod vero ad sepulcrum pertinet; et si commune cæteris illud optavit, tamen corpus ejus theca privata repositum fuit, atque magno honore habitum, quod miraculis coruscaret. At quo modo ecclesia in qua sacrum illius corpus asservabatur, divino miraculo illæsa servata est, Theodorus[1] Lector his verbis declarat: « Cum Neocæsareæ terræmotus aliquando futurus esset; miles quidam civitatem ingressus, duos milites in illa abeuntes, et alium quemdam post terga istorum clamantem vidit, ac dicentem: Servate domum in qua theca est Gregorii. Et terræmotus factus est, ac maxima portio civitatis prolapsa; domus vero Gregorii mirabilium operatoris servata. » Hæc Theodorus, et alii. Sed hæc sub Anastasio[2] imperatore.

16. Verum quid acciderit de terræmotu tempore ipsius Gregorii Nysseni, idem ipse testatur his verbis: « Nostris temporibus, cum gravissimus aliquando terræmotus civitatem labefactasset, et omnia propemodum funditus periissent, et publica et privata ædificia omnia corruissent; solum illud templum mansit infractum et inconcussum. » Hæc Gregorius. Commentum autem illud Suidæ[3], quod supervixerit usque ad tempora Juliani, ab omnibus exploditur; sed Julianus ibi fortasse pro Gallieno, errore positus legitur. At nec probatur quod ait Nicephorus[4], pervenisse usque ad tempora Diocletiani; cum nulla de eo sit mentio in posteriori Synodo Antiochena, ut in priori. Sed illud perperam impingitur Nicephoro, ut existimaret eumdem esse Gregorium Thaumaturgum cum Gregorio Armeno, ut ex aliis locis[5] ejusdem Nicephori perspicue potest intelligi, licet id alibi inconsulte transierimus.

17. Sed quo laudum præconio gloriam tanti viri S. Basilius[6] dignissimo plane elogio, tanquam nobili epitaphio sepulcrali, testatam reliquerit, audiamus ipsum hæc scribentem ad Amphilochium; cum in testimonium suæ sinceræ fidei, quæ ille de Spiritu sancto scripsisset, adducit in medium: « Cæterum, inquit, Gregorium Magnum et illius voces quo loco ponam? annon cum Apostolis et prophetis, virum qui eodem spiritu, quo illi, versatus sit, quique sanctorum vestigiis per omnem vitam inhæserit, quique Evangelicæ conversationis vigorem, quandiu vixit, præstiterit? Equidem illud dixerim: profecto injuria affecerimus veritatem, si non animam illam annumeremus iis qui Deo juncti sunt; qui velut insignis magnaque lucerna in Ecclesia Dei resplenduit; qui e Spiritus ope terrorem habuit adversum dæmonum potestatem: nam tantam acceperat gratiam ad obedientiam fidei inter Gentes, ut, assumpti non plus septemdecim Christiani, universum populum et ur-

[1] Eusebius in Chronico. — [2] Greg. Nyssen. in Vit. Greg. Thaumaturgi.

[1] Theod. Lect. collect. lib. II. — [2] Cedren. in Comp. an. 12. Anastas. — [3] Suid. in histor. — [4] Niceph. lib. VI. c. 17. — [5] Idem lib. VIII. c. 36. ibi schol. Langi. et lib. XI. c. 19. — [6] Basil. de Spiritu sanct. cap. 29.

banum et rusticanum per agnitionem adjunxerit Deo. Ille et fluminum cursus in diversum vertit, præcipiens illis in magno nomine Christi; et paludem exsiccavit belli causam præbentem fratribus avaris. Cæterum prædictiones de futuris ejusmodi sunt, ut nihilo sit inferior cæteris prophetis.

18. « Sed omnino perlongum fuerit viri percensere miracula, qui propter donorum excellentiam, quæ in ipso operabatur Spiritus in omni virtute, signis et prodigiis, ab ipsis etiam veritatis hostibus alter Moyses appellatus fuit. In tantum in illo in omnibus tum dictis, tum factis eorum, quæ per gratiam peragebantur, veluti lumen refulsit, supercælestis virtutis indicium, quæ ex occulto assectabantur illum, cujus et in hodiernum quoque diem magna est apud ejus regionis homines admiratio, recensque ac semper vigens memoria sic infixa est Ecclesiis, ut nullo tempore obsolescat. Itaque non factum aliquod, non dictum, non figuram ullam mysticam, ultra quam illis reliquit, Ecclesiæ adjecerunt. Imo hic multa in iis quæ apud illos aguntur, in ritibus videntur imperfecta, propter institutionis antiquitatem. Neque enim sustinebant qui in Ecclesiæ administrationem successerant, additamenta, quæ post illum adinventa sint, recipere. » Hucusque Basilius; qui et ad Neocæsarienses [1] scribens, hæc de ejusdem Gregorii successoribus habet : « Qui a tempore magni præsidis Ecclesiæ vestræ Gregorii usque ad beatum istum, alium post alium semper quasi ex quadam pretiosorum lapidum serie depromptos adjiciens et adaptans, admirabilem Ecclesiæ vestræ pulchritudinem largitus est; itaque neque deinceps de futuris desperandum est. » Usque ad Musonium namque, qui tempore Basilii eam regebat Ecclesiam, inviolata esse ab illis custodita, quæ a Gregorio tradita essent, ad eos iterum [2] scribens affirmat.

19. Fuisse quoque se hæredem impollutæ fidei a Gregorio traditæ, pariter gloriatur, quippe qui sæpe profiteatur se illam retinere fidem, qua puerulus a S. Macrina avia sua imbutus esset, quam suam in fide nutricem appellat : ipsa enim ejusdem Magni Gregorii Ecclesiæ alumna fuerat, et ibidem Neocæsareæ ipsum Basilium educaverat; quod ad Neocæsarienses scribens testatur, cum ait : « Ego tum propter loci hujus consuetudinem, qua illi a puero assuevi (hic enim a nutrice mea educatus sum) tum propterea quod postea quoque sæpenumero in hoc loco versatus sum, etc. » Sed quam suam nutricem dicat, alia epistola [3] ad eosdem scripta declarat, cum ait: « Fidei vero nostræ quæ potuerit evidentior esse probatio, quam quod a nutrice beata femina, quæ ex gremio vestro progressa est (Macrinam dico illustrem illam) educati sumus, in qua et beatissimi Gregorii verba, quæ memoriæ beneficio ad illius usque ætatem servata ipsa retinuit, edocti sumus; quibus illa nos adhuc infantes tanquam pietatis dogmatibus finxit atque formavit. » Fuisse autem hanc sanctorum Basilii et Gregorii Nysseni aviam, ipse Gregorius Nyssenus [1] affirmat, cum sororis eodem nomine dictæ Acta contexuit.

20. Quæ autem præstantissimi ingenii sui vir sanctissimus reliquerit monumenta, sanctus Hieronymus [2] hæc recensel; nempe, « πανηγυρικὸν εὐχαριστίας scripsit Origeni, et convocata grandi frequentia, ipso quoque Origene præsente recitavit, qui usque hodie extat ; scripsit et μετάφρασιν in Ecclesiasten brevem quidem, sed valde utilem; et aliæ hujus vulgo feruntur epistolæ, et de Fide; sed præcipue signa atque miracula, quæ jam episcopus cum multa Ecclesiarum gloria perpetravit, extant. » Hæc Hieronymus. Fuit propterea ab eodem scripta, sed divinitus accepta, de sanctissima Trinitate fides catholica, quam superius recitavimus, quæ et posita habetur ipso exordio Quintæ Synodi, hoc titulo : « Expositio fidei, secundum revelationem Gregorii episcopi Neocæsariensis. » Hanc Hieronymus de fide nominat scriptionem, et magis proprio quidem titulo; nam liber ejus de Expositione fidei diversus ab ea erat. Et ne quis putet eamdem esse schedulam illam perbrevem de fide scriptam, cum libro de Expositione fidei; S. Basilium habet quem consulat; qui ad Neocæsarienses [3] scribens, cum librum illum citet, et ex eo verba recitet; certum est, ea non haberi in brevi illo compendio fidei; ait enim : « Quod Gregorius in Expositione fidei dixerit, Patrem et Filium juxta mentis quidem considerationem duos esse, hypostasi vero unum : hoc autem non dogmatice, sed contentiose in disputatione adversus Ælianum dictum esse, intelligere nequiverunt, etc. » Hæc quidem non legi in dicta fidei assertione, certum est. Existimo autem Gregorium eidem fidei symbolo divinitus tradito interpretationem addidisse; sicque tomum illum, in quo una cum fidei confessione revelata, interpretatio ejusdem inesset, fidei expositionem esse nominatum.

21. Arguitur erroris quoque Leontius [4] Scholasticus, dum ait, dubitatum a Patribus, an Expositio fidei vere fuerit ab ipso Gregorio scripta. Nam (ut vidimus) Basilius qui omnia Gregorii accurate perspecta habuit, ut Gregorii opus citat, et ab eo editum fuisse non dubitat; licet idem ibi de subsistentiis aliquid minus proprie videretur esse locutus, sicut et accidere potuit ex eodem textu, male ab hæreticis interpretato. Sed reddamus verba Leontii : « Proferunt, inquit, nobis et aliam quamdam auctoritatem sancti Gregorii, quem prodigiorum effectorem nominamus, ex illius Confessione fidei seorsum exposita : Non duas personas, inquit, non duas naturas; quia non adoranda sunt quatuor, et alia quæ sequuntur. Ad hoc quoque respondemus; Primum de hac itidem dubitatum apud antiquos, an sit Gregorii. Deinde Gregorius Nyssenus orationem de illo prodigiorum effectore funebrem scribens, nullum ait opus ipsius in manibus esse, præter solam fidem quam in visione perspexit. » Hæc Leontius.

22. Sed pace sua dixerim, Gregorius Nyssenus

[1] Basil. ep. LXIV. — [2] Idem ibid. — [3] Idem epist. LXXV. et LXXIX.

[1] Greg. Nys. in Vita S. Macrinæ. — [2] Hier. de Scriptor. Eccl. in Theodor. — [3] Basil. epist. LXI. — [4] Leontius de sect. act. 8.

quem citat, licet tantum de scripta ab eo fide divinitus revelata mentionem faciat; non tamen ait nullum aliud prælerea ab eo scriptum esse volumen. Rectius itaque locutus videtur Evagrius [1], cum ait, ab Eutychianis hæreticis inter alia multa aliorum antiquorum Patrum, depravatum fuisse librum a Gregorio Thaumaturgo conscriptum. Extabant sane Hieronymi tempore ab eo editæ lucubrationes, ut ipse testatur scribens ad Magnum [2]. Laudatur ab omnibus ejusdem Hieronymi [3] illa adversus Ruffinum scripta sententia de erroribus, qui in compluribus antiquorum Patrum scriptis legi solent, cum sic respondet Ruffino percontanti : « Et quo modo, inquies, in libris eorum vitiosa nonnulla sunt? Si me causas vitiorum nescire respondero, non statim illos hæreticos judicabo. Fieri enim potest, ut vel simpliciter erraverint, vel alio sensu scripserint, vel a librariis imperitis eorum paulatim scripta corrupta sint; vel certe, antequam in Alexandria quasi dæmonium meridianum Arius nasceretur, innocenter quædam et minus caute locuti sint, et quæ non possint perversorum hominum calumniam declinare. » Hæc Hieronymus, et in eamdem sententiam multa alii.

23. Nec est quod in crimen vertatur tanto viro (ne id relinquamus intactum) si ab Origene recessurus, habuerit coram eo quam diximus orationem encomiasticam pro gratiarum actione; fuit sane illud grati animi monumentum, quo (ut par erat) cui plurimum debebat, quod ille ipsum una cum fratre non tantum imbuisset (ut tradit S. Hieronymus [4]) philosophicis facultatibus, sed instillasset in eos pariter fidem Christi, et ex ethnicis reddidisset etiam christianos, gratias ageret. Quid ni laudasset virum, a quo tam immensum fuissent ambo beneficium consecuti? tunc præsertim, cum Origenes adhuc inter Catholicos profiteretur; et, si qua in eum fuissent objecta, ipse se defensione purgaret. Auctor est Nicephorus [5] eam orationem laudatoriam a Pamphilo martyre intextam

[1] Evagr. lib. III. c. 31. — [2] Hier. epist. LXXXIV. — [3] Idem Apolog. lib. II. — [4] Idem de Scriptor. Eccles. in Theodor. — [5] Niceph. lib. XI. cap. 12.

fuisse in Apologia, quæ ab eo scripta dicebatur pro Origene, dum ait : « Meminit hujus Gregorii Pamphilus martyr in suis quos in Origenem elaboravit commentariis, in quibus oratio laudatoria Gregorii ad Origenem inserta invenitur. » Hæc ipse. Sed mirati sumus, eam in dicta Pamphili nomine vulgata, sed ab Eusebio scripta Apologia pro Origene non inveniri, nec ejus Ruffinum aliquando meminisse. At nec est quod dici possit, alium ab Apologia fuisse illum Pamphili in Origenem commentarium; S. Hieronymus [1] enim auctor est, nihil aliud ab eo in Origenem, vel pro Origene esse elaboratum præter librum Apologeticum.

24. Cæterum de Gregorio illud constat; quantumlibet in fide christiana Origenem habuerit catechistam atque doctorem; tamen adeo omni penitus impuritate defæcatam ab eo cognoscitur hausisse doctrinam, ut nullus unquam nec adversariorum quidem fuerit, qui vel levi suspicione cum Origene conniventiæ eum in crimen adduxerit. Quod vero in ipsum aliquando fuerit inclamatum, suis scriptis favisse Sabellio; procul hæc abhorrebant ab Origenis sententia. Sed quo sensu accipienda essent verba Gregorii, S. Basilius pluribus docuit [2], nosque de his superius fusius egimus. At de Gregorio hactenus, quem in tot Ecclesiæ persecutionibus ad hæc tempora Deus incolumem visus est conservasse una cum Dionysio Alexandrino, et aliis nobilissimis confessoribus : ut tanti viri quoque suffragio Pauli impietas contra divinitatem Dei Filii damnaretur; et ut Christi divinitatis fides sicut ab Apostolis tradita et in Ecclesia illibata semper fuerat conservata, stabilior firmaretur, adversusque Arii concussiones venturas solidior, ac prorsus immota consisteret. At post hæc cusa, collecta, et edita sunt antiqua monimenta scriptorum ejusdem Gregorii Thaumaturgi a Gerardo Vossio viro præstantissimo; et inter alia ipsa de qua egimus, ejus Oratio in laudem Origenis, a me diu frustra quæsita, græce scripta, atque in latinum translata.

[1] Hieron. de Script. Eccles. in Pamphilo. — [2] Basil. ep. LXIV.

Anno periodi Græco-Romanæ 5758. — Olymp. 261. an. 1. — Urb. cond. 1018. — Jesu Christi 265, secundum Baronium 266. — Dionysii papæ 7. — Gallieni imp. 13.

1. *Consules*. — Ad num. 1. Coss. *P. Licinius Valerianus II*, et *L. Lucillus Macer Rufinianus*. Prior erat Valeriani Augusti filius, qui tam in libro de Præfectis Urbi et anonymo Cuspiniani, ac Fastis Heraclianis, quam in Inscriptione ab Onuphrio lib. 2 Fastorum relata, editur cum numerali nota, quia nempe anno ducentesimo quinquagesimo nono, Gallieno juniore Cæsare collega, consulatum suffectum gesserat, quem præsenti anno nondum Cæsarem fuisse demonstrat eadem inscriptio, dedicata currenti anno *pr. non. Decembris*, ut in ea legitur, quæ his verbis incipit : COLONIA. AUGUSTA. VERONA. NOVA.

GALLIENIANA. VALERIANO. II. ET LUCILLO. CONS. Quod si jam hoc anno *Valerianus* Cæsar fuisset, is titulus in ea inscriptione legeretur. Ex quo constat, perperam hactenus creditum, Valerianum istum ante patris captivitatem Cæsarem fuisse, quod Pollio in Valeriano juniore dicat : « A patre absente Cæsar est appellatus, a fratre (ut Celestinus dicit) Augustus. » Verum Pollionem errasse certissimum : ex iis enim, quæ jam ex ipsomet Pollione retuli, manifestissimum redditur, hunc Valerianum, quando Valerianus senior ejus pater in Persidem ductus est, nondum Cæsarem fuisse. Lucillus, cujus egregiam Onuphrius citatus inscriptionem recitat, Gallieni Augusti, et Valeriani hoc anno consulis propinquus erat, ut docet Pollio in duobus Gallienis cap. 12.

2. *Valerianus consul filius fuit Valeriani Aug.* — Fallitur Baronius, quando hunc *Valerianum* Gallieni Augusti filium fuisse, nummos declarare scribit. Nam jam ab aliquot annis *Gallienus junior* a Posthumo, qui hoc tempore in Galliis regnabat, interfectus fuerat, illeque in nummis dictus : P. CORN. SAL. VALERIANUS CAES. vel P. LIC. COR. VALERIANUS CAES. id est, *Publius Licinius Cornelius Valerianus Cæsar* : Valerianus vero Valeriani Augusti filius et frater Gallieni Aug. hoc anno consul, nunquam in nummis *Cornelius* vocatus, sed tantum P. LIC. VALERIANUS CAES ; licet uterque quandoque in nummis tantum dicatur VALERIANUS CAESAR. His non obstantibus jam in Dissert. Hypatica a me statutis Tristanus, tom. III, pag. 129, Mediobarbus, pag. 383, et Vaillantius tom. I, pag. 267, innixi laudatis Pollionis verbis contendunt Valerianum hoc anno consulem a patre Cæsarem et a Gallieno fratre Augustum dictum fuisse ; imo Mediobarbus existimat factum id fuisse anno CCLIV et CCLXVII, et Vaillantius tom. II, pag. 394, id probat ex nummis in quibus legitur : P. LIC. VALER. CAESAR, vel AUG. et pag. 395, ait his verbis : VIRTUS ET PIETAS AUGG., intelligendos Gallienum et Valerianum fratrem qui in eis repræsentantur. Tillemontius in sua imperatorum Historia Gallica, notatiuncula III, de Valeriano eorum sententiam sequitur et probare conatur filium ejus Valerianum appellatum fuisse Cæsarem anno CCLV, aut saltem anno CCLXI, quia Aurelius Fuscus de Pisonis consecratione verba faciens Gallienum, Valerianum et Saloninum imperatores appellat, aitque hunc Valerianum non posse esse Gallieni Augusti filium, quia is jam anno CCLX occisus fuerat. Verum jamdiu hæc a nobis magna ex parte, et in hoc tomo ex toto confutata, ostensumque Pollionem seu Celestinum quem laudat valde hallucinatum esse. Quindecennalia Cæsarei imperii Gallieni in hunc annum incidunt.

3. *Posterior Synodus Antiochena adversus Samosatensem.* — A num. 2 ad 10. Posterior *Synodus Antiochena*, non vero prior, ut Baronius existimabat, epistolam ad *Paulum Samosatensem* scripsit, in qua Patres fidem suam de Christo ipsi significant, et utrum eadem cum ipsis sentiat, sciscitantur. Extat hæc epistola in Bibliotheca Patrum data a Synodo inter initia consessus, antequam Malchion presbyter adversus Paulum disputasset. Certe, inquit Valesius in Notis Eusebianis lib. 7, cap. 30, vel ipse illius epistolæ titulus eam in priori Synodo Antiochena scriptam aperte convincit : « Exemplum epistolæ missæ Paulo Samosatensi ab orthodoxis episcopis, priusquam deponeretur. » Atqui constat, Paulum Samosatensem in secunda demum Synodo Antiochena depositum fuisse. Nam in priori Synodo deceptis per simulationem episcopis indemnis abscesserat. Addit Valesius, episcoporum nomina illi epistolæ præfixa idem indicare : « Hymenæus, Theophilus, Theotecnus, Maximus, Proclus, Bolanus, Paulo in Christo salutem. » Neque enim Hymenæus in priori Antiochena Synodo, sed Firmilianus Cæsareæ in Cappadocia episcopus præsedit.

4. *Obitus Dionysii Alexandrini.* — Ad num. 5 et seq. Cæterum, cum Eusebius, lib. 7, cap. 28, de hac Synodo Antiochena loquens scribat : « Dum hæc aguntur, Dionysius extremum diem obiit, anno principatus Gallieni duodecimo, cum Alexandriæ episcopatum septemdecim annis obtinuisset. In ejus locum subrogatus est Maximus ; » liquet, hanc Synodum Antiochenam vel anno præcedenti, quo duodecimus Gallieni annus inchoatus, vel saltem currenti, quo absolutus est, celebratam fuisse. Colitur *Dionysius Alexandrinus* in Martyrologio Romano die XVII Novembris, observatque Valesius in Notis ad Eusebium, lib. 7, in prooemio, cognomentum *Magni* non solum ab Eusebio, sed ab omnibus fere antiquis Patribus Dionysio Alexandrino attributum fuisse, uti a Basilio in Epistola Canonica ad Amphilochium, et a Maximo in Scholiis ad Dionysium Areopagitam.

5. *Obitus S. Gregorii Thaumaturgi.* — Ad num. 14 et seqq. Accurate scribit Baronius, cum nulla amplius de sancto Gregorio Neocæsariensi in Ponto episcopo, Thaumaturgo et Pontico appellato, mentio habeatur post Concilium Antiochenum, existimandum esse ipsum haud diu post ex hac vita migrasse. Sed cum sanctus præsul die XVII Novembris in Martyrologiis colatur, et Baronius mortem ejus hoc anno, qui ei est CCLXVI collocet, Labbeus in lib. de Script. Eccles. nullo auctore citato tradit eum die XVII Novemb. currentis anni ad cælestem patriam migrasse. At sæpius demonstravimus Sanctos Martyrologiis aliis diebus quam obierint sæpe affixos fuisse, et res incertas tanquam certas sine teste asserendas non esse. Gregorius post prima litterarum tyrocinia de Cappadocia Berytum, et inde Cæsaream Palæstinæ cum Athenodoro fratre transiit, ubi ab Origene Logicam, Physicam, Mathematicam, cæterasque philosophiæ partes, et bonarum artium disciplinas accuratius percepit. Tandem creatus fuit Neocæsareæ Ponti episcopus, et post exantlatos pro fide christiana labores multos, et patrata plura miracula, ob quæ Thaumaturgus vulgo cognominatus est, in Domino obdormivit anno et die incertis. Opera ejus omnia quæ reperiri potuere hoc sæculo typis edita ; de quibus legendi laudatus Labbeus, Oudinus in Supplement. de Script. Eccles. et Guillelmus Cave in Script.

Ecclesiasticorum Historia Litteraria, et rejicienda *Expositio fidei prolixior,* Arianis præcipue ac Sabellianis opposita, Capita XII *De fide*, *cum anathematismis*, qui Nestorii et Eutychis erroribus præsertim opponuntur, et *Sermo in Sancta Theophania*, quæ opuscula censuræ merito subjecta fuere.

DIONYSII ANNUS 7. — CHRISTI 267.

Valerianus Gallieni frater Augustus. — Annus ducentesimus sexagesimus septimus, consulibus Gallieno Augusto septimum et Sabinillo adscribitur consularibus Fastis; pariterque in nummorum inscriptionibus una cum consulatu Gallieni septimo (secundum numerum annorum imperatoris) decima tertia tribunitia potestas notatur his verbis [1] : IMP. GALLIENUS P. F. AUG. P. M. TR. P. XIII. COS. VII. P. P. Quo anno Valerianus Cæsar, Gallieni frater, Augustus appellatus tribunitiam potestatem accepit, ut ex Trebellio Pollione [1] colligitur. Verum præteriisse Trebellium Valerianum filium Gallieni, ipsumque auctum imperio, superius dictum est. Hoc eodem quoque anno Posthumiis occisis in Galliis, Lollianus, et post eum Ælianus, ac subinde Victorinus Augusti sunt appellati; quibus etiam sublatis, Victoria Victorini conjux, ut Tetricus senator Galliarum præses, ejus affinis, Augustus ab exercitu diceretur, effecit; hæc ex Trebeltio, Victore, et aliis. At non hoc anno omnia sunt consummata, sed sequentibus usque ad necem Gallieni, ut etiam Eusebius notat in Chronico.

[1] In thesaur. rei Antiquar.

[1] Trebel. Pollio in Gallieno.

Anno periodi Græco-Romanæ 5759. — Olymp. 261. an. 2. — Olymp. 261. an. 3. secundum Baronium. — Urb. cond. 1019. — Jesu Christi 266. secundum Baronium 267. — Dionysii papæ 8. — Gallieni imp. 14.

Consules. — Ad num. 1. Coss. *Gallienus Aug. VII*, et *Sabinillus.* Gallieni consulatus juxta secundam consulatuum Cæsareorum regulam, ob quindecennalia nempe Augustei imperii hoc anno celebrata. Quare recte Baronius scribit, *Valerianum* Gallieni Augusti fratrem hoc anno ab eo Augustum nuncupatum esse; cum annis hujusmodi solemniis addictis Cæsares et novi Augusti creari soliti essent. Antea tamen hoc ipso anno *Valerianus* Cæsar, ipsoque anno exeunte *Augustus* dictus : tribunitia enim potestas in nummis ejus cum nota numerali non exhibetur. Hinc Mediobarbus in Numismatis Imperatorum, pag. 378, Gallieni nummum in postica inscriptum : LIBERALITAS AUGG. S. C. ad liberalitatem a Gallieno factam cum Augusti titulo *Valerianum* fratrem donaret, non male refert; sed in eo non audiendus, quod Valerianum, *Odenato* hoc anno occiso, eam dignitatem obtinuisse tradit. *Odenatus* enim nonnisi anno sequenti sublatus, ut tunc dicemus. In Dissertatione Hypatica sub hujus anni consulibus de Gallieni quindecennalibus loquens retuli ex Occone, pag. 379, nummum Gallieni XV tribunitia potestate notatum cum hac postica : *col.... ic. fel. hel.* id est, « Colonia Ricina felix Helvia, vel, Colonia Aventic. felix Helvetiorum, » ut alii explicant. Sed hæ duæ partes duorum diversorum nummorum ibidem a me minus considerate conjunctæ.

DIONYSII ANNUS 8. — CHRISTI 268.

1. *Claudius dux in Dacia.* — Sequens annus Domini ducentesimus sexagesimus octavus adnotatur a Cassiodoro consulibus Paterno et Arcesilao; quo Claudius dux exercitus in Dacia, vir insignis domi militiæque spectatus, pertæsus socordiam Gallieni, qua in Romanum imperium novi quotidie tyranni excitarentur, de vindicando sibi illud, consilium iniit. Quanti vero hunc fecerit Gallienus, ejus litteræ scriptæ ad Venustum, quas recitat Trebellius [1], aperte significant.

2. « Cum nuntiatum, inquit, esset per frumentarios Claudium irasci, quod mollius viveret; hæc tunc ipse ad Venustum : Nihil me gravius accepit, quam quod Notoria tua intimasti, Claudium parentem amicumque nostrum, insinuatis sibi falsis plerisque, graviter irasci. Quæso igitur, mi Venuste, si mihi fidem exhibes, ut eum facias a Grato et Herenniano placari, nescientibus hoc militibus Dacisianis (al. Dacianis), qui jam sæviunt, ne graviter ferant. Ipse ad eum dona misi; quæ ut libenter accipiat, tu facias. Curandum prælerea est, ne me hoc scire intelligat, ac sibi succensere judicet, et pro necessitate ultimum consilium capiat. Misi ad eum pateras gemmatas trilibres duas, scyphos aureos gemmatos trilibres duos, discum corymbiatum argenteum librarum viginti, lancem argenteam pampinatam librarum triginta, pateram argenteam hederatam librarum viginti et trium, voleta halieuticum argenteum librarum viginti, urceos duos auro inclusos argenteos librarum sex, et in vasis minoribus argenti libras viginti quinque, calices Ægyptios operisque diversi decem, chlamydes veri luminis limbatas duas, vestes diversas sexdecim, albam subsericam peragaudem triuncem unam, zanchas de nostris Parthicis paria tria, singiliones Dalmatenses decem, chlamydem Dardanicam mantuelem unam, penulam Illyricianam unam, bardocucullum unum, cucutia villosa duo, oraria sarabadena quatuor, aureos Valerianos centum quinquaginta, trientes Saloninianos trecentos. » Hucusque ex epistola Trebellius recitat : quæ recensuisse non piguit, ut, qui esset in vasis ac vestibus horum temporum usus, innotesceret; profutura hæc nonnihil interdum ad antiquas quoque voces ecclesiasticas declarandas. Quo modo autem nec his placari potuit Claudius, sed in Gallienum conspirans, anno sequenti arripuit sibi imperium, mox dicemus.

[1] Trebel. in Claud. in fin.

Anno periodi Græco-Romanæ 5760. — Olymp. 261. an 3. — Urb. cond. 1020. — Jesu Christi 267. secundum Baronium 268. — Dionysii papæ 9. — Gallieni imp. 15.

1. *Consules.* — Ad num. 1. et seq. Coss. *Paternus et Arcesilaus,* ut recte Baronius.

2. *Zenobia succedit Odenato marito.* — Hoc anno « Odenatus insidiis consobrini sui interemptus est cum filio Herode, quem et ipsum imperatorem appellaverat. Tum Zenobia uxor ejus, quod parvuli essent filii ejus, qui supererant, Herennius et Timolaus, ipsa suscepit imperium, diuque rexit non muliebriter, neque more femineo, » inquit Pollio in duobus Gallienis, cap. 13. Pervenisse ad hunc annum ostendit numisma jam superius allatum, in quo quartus imperii ejus annus legitur. De Zenobia Odenati uxore, et Palmyrenorum regina sermo infra recurret.

DIONYSII ANNUS 9. — CHRISTI 269.

1. *Gallieno et fratre occiso Claudius imperat.* — Christi anno ducentesimo sexagesimo nono, Paterno secundum et Macriano coss. duodecimo kalendas Aprilis, Gallienus imperator una cum fratre Valeriano et filiis apud Mediolanum dolo Claudii occisus est.

Quod in primis ad tempus spectat; Trebellius dicit diversas de annis Gallieni sententias a diversis scriptis esse mandatas. Sed et ab Epiphanio [1] nonnisi anni duodecim tribuuntur imperio Gallieni. Veriorem tamen esse illam existimo, qua traditur ipse ad annum decimum quintum imperii pervenisse; quod vetus inscriptio [2] nummi his verbis significat : IMP. C. P. LIC. GALLIENUS. P. F. AUG. P. M. TR. P. XV. COS. VII. P. P. Eusebius [3] quoque annos quindecim ejusdem imperio tribuit, sed integros; quindecim etiam Victor et alii.

2. Conspirasse simul in Gallienum Claudium Martianum et Cecropium duces exercitus, tradit Trebellius [4] eosdemque dolis abduxisse extra Urbem ipsum cum suis, quasi Aurelio obviaturum; cum eum Mediolanum juxta progressum una cum fratre et filiis milites, duce Cecropio, confecerunt, annum ætatis agentem quinquagesimum; hæc ex Trebellio atque Victore. Gallieno igitur una cum fratre et filiis in hunc modum sublatis, tumultuantes milites in electione futuri imperatoris, in eamdem tamen sententiam coeuntes, Flavium Claudium elegerunt, cujus laudes uberius prosecutus est Trebellius, in gratiam Constantii Cæsaris, qui pater fuit Constantii Augusti, volumen scribens, quo profitetur, ex Claudii stemmate ipsum Claudium esse progenitum. Nuntiata Romæ electione Claudii nono kalendas Aprilis, quam adgavisus sit senatus, et quibus faustis acclamationibus eum omnes fuerint prosecuti ex Actis ipsius senatus Trebellius [5] recitat; qui et de ejus genere tractans, ex Dalmatis ait manasse ejus originem, licet ab Ilio alii affirmarent; tresque simul fratres extitisse, Claudium, Quintillum et Crispum : ex eis Claudium absque liberis decessisse, ex Crispo autem genitam filiam Claudiam nomine, ex ea viroque Eutropio Dardano natum esse Constantium, Constantini Magni parentem; Claudium ipsum sub Valeriano tribunatum gessisse Martiæ legionis quintæ in Illyrico, ab eodemque Valeriano creatum ducem totius Illyrici, qui haberet in potestate Thraces, Mœsos, Dalmatas, Pannonios et Dacos exercitus. Sed hæc omnia pluribus, ex litteris Valeriani Trebellius.

[1] Epiph. lib. de Mens. — [2] In thesaur. rei Antiq. — [3] Euseb. lib. VII. c. 23. — [4] Trebel. in Gallieno. — [5] Idem in Claudio.

3. *Claudius complures Christianos donat martyrio.* — Qualem vero invenerit Claudius Romani imperii statum; quantæve, audito obitu Gallieni, Barbarorum gentes se effuderint in Romanum imperium, litteris [1] ejusdem Claudii ad senatum scriptis Trebellius docet, his verbis :

« S. P. Q. R. Claudius princeps.

« P. C. Militantes audite quod verum est : Trecenta viginti millia barbarorum in Romanum solum armati venerunt. Hæc si vicero, vos vicem reddite meritis; si non vicero, scitote me post Gallienum velle pugnare. Fatigata est tota Respublica, pugnabimus post Valerianum, post Ingenuum, post Regillianum, post Lollianum, post Posthumum, post Celsum, post mille alios, qui contemptu Gallieni principis a Republica defecerunt; non scuta, non spathæ, non pila jam supersunt. Gallias et Hispanias, vires Reipublicæ, Tetricus tenet : et omnes sagittarios (quod pudet dicere) Zenobia possidet; quicquid fecerimus, satis grande est. » Hæc Claudius. Quod ad Zenobiam pertinet; ipsa post Odenati viri sui obitum Orientale suscepit imperium; quod et magnis spiritibus sexum supergressa femina administrabat.

4. At plane consilium Dei fuit, ut tot hostibus Claudius refertum inveniret imperium; quippe in Christianos infensissimus, his detentus difficillimis occupationibus, haud illi liberum fuit, liberas furoris habenas, sicut animo conceperat, relaxare; cum alioqui non destiterit, in Urbe præsertim, eisdem negotium facessere, Valeriani imitatus exemplum, sed non perterritus ultione, quam et ipse haud sero expertus est, ex humanis cito sublatus.

5. Cum igitur Claudius creatus imperator Romam se contulisset, audissetque longa pace res Christianorum invaluisse, nobilissimosque viros ac clarissimas feminas Christianam religionem profiteri, succensuit; nam inter eas Decii conjugem seu concubinam Tryphoniam, ejusque filiam Cyrillam, opera Justini presbyteri Christo nomen dedisse, milites etiam complures ex castris impietatis ad Christianos defecisse audiens; vehementi furore percitus, eos in

[1] Apud Trebell. in Claud.

custodiam recipi, et Cyrillam (nam mater ejus jam spiritum Deo reddiderat) sibi præsentari faciens, virginem sic compellat [1] : « Sic tibi visum est præcepta et morem clarissimorum parentum, regiamque educationem negligere? Cyrilla respondit : Ego christiana sum, ancilla Christi, respuoque dæmonia, quæ vos perducent ad supplicia æterna, cum illis pariter perituros. Claudius dixit : Assentire nobis, et sacrifica diis ; nubasque viro, qui respondeat natalibus tuis. Cyrilla respondit : Ego jam nupsi viro, qui me veram docuit sapientiam, nempe Domino Jesu Christo, cui semel tradita sum. Claudius ira fervescens, præcepit ut jugularetur. Cumque necata esset gladio, voluit corpus ejus in platea canibus relinqui; collegit autem illud beatus Justinus presbyter, et sepelivit cum matre ejus, ubi jam ante posuerat corpus beati Laurentii, quinto kalendas Novembris. » Hactenus Acta de Cyrilla; sed pergunt hæc de aliis dicere :

6. « Eodem tempore jussit Claudius exercitum armatum in palatio Sallustii includi, militesque baptizatos sibi præsentari. Præcepitque exercitui, ut educerent eos extra muros portæ Salariæ ad Figlinam, ut illic capite plecterentur. Ita decollati sunt omnes quadraginta sex pro Christi nomine cum uxoribus suis (erant enim ex prætorianis Romæ semper agentes) corpora illorum Justinus presbyter et Joannes nocte collegerunt, et sepelierunt in crypta, multis præsentibus Christianis, via Salaria, in clivo Cucumeris, octavo kalendas Novembris, ubi florent orationes eorum usque in hodiernum diem, cum aliis centum viginti martyribus, inter quos fuerunt quatuor milites, Theodosius, Lucius, Marcus et Petrus; qui ut viderunt armatos ad se venire milites, rogabant ut ipsi primi ante omnes decollarentur, ea ferventes intentione, ut mallent læti mori pro Christo, quam male vivere. » Hucusque Acta ex diversis exemplaribus emendata. De reliquis autem qui item Romæ sub Claudio passi sunt, dicemus anno sequenti. Porro horum natales dies, tot insignibus illustrati martyriis, inter ecclesiastica monumenta relati, anniversaria celebritate religiose coluntur.

[1] Ex actis Sancti Laurentii in fine.

Anno periodi Græco-Romanæ 5761. — Olymp. 261. an. 4. — Urb. cond. 1021. — 1020. secundum Baronium. — Jesu Christi 268. secundum Baronium 269. — Dionysii papæ 10. — Claudii imp. 1.

1. *Consules.* — Ad num 1 et seq. Coss. *Paternus II*, et *Marinianus*, ut libellus de Præfectis Urbi, anonymus Cuspiniani, auctor Chronici Alexandrini, Cassiodorus, Victorius, Idacius, Prosper, ac Theo, et Heraclius in Fastis Græcis habent; qui omnes cum Paternum iterum consulem appellent, liquet, eum a Paterno, qui anno præcedenti Fastis nomen dedit, diversum esse. Nam duo consulatus continentes Augustis tantum et Cæsaribus attributi.

2. *Gallieni imp. interitus.* — Ad num. 1. Zozimus, pag. 651, ait : « Gallieno bellum Scythicum naviter urgenti nuntius adfertur, Aureolum ducem omnium copiarum equestrium, qui ad urbem Mediolanum, Postumi transitum in Italiam observare jussus fuerat, res novas moliri, et imperii summam sibi polliceri. Ad ejus rei famam conturbatus, statim ad iter Italicum semet accingit; » subditque, eum iter Italicum persequentem insidiis sublatum fuisse. Addit Pollio lib. de duobus Gallienis; Gallienum occisum, « ut quidam ferunt, circa Mediolanum; ubi continuo et frater ejus Valerianus est interemptus. » Interitum ejus Mediolani contigisse uterque Victor, ac Eutropius diserte tradunt; dies tamen, quo Gallienus peremptus, incompertus. At cum constet ex Pollione in Claudio, cap. 4, Romæ nuntiatum esse « nono kalendas Aprilis, sanguinis die, Claudium imperatorem » factum, aliquot ante dies Gallienum Mediolani cum fratre occisum necesse est. Zonaras tamen scribit, senatum Romanum, Gallieni cæde cognita, fratrem illius et filium etiam occidisse. Erat is Quintus Julius Saloninus Gallienus Cæsar : Gallienus enim junior, seu Valerianus Julii frater, jam ab aliquot annis trucidatus fuerat.

3. *Quot annis Gallienus imperavit.* — Imperavit *Gallienus* post patrem a Persis captum, annos novem, ut Eutropius et Victor de Cæsaribus habent, vel annos octo, ut scribit Victor in Epitome, qui solum in modo numerandi differunt. Pollio in Gallienis duobus, alios « novem, » alios « decem etiam Gallienum imperasse in litteras » mittere, prodit. Quibus ex ultimis verbis intelligimus, Gallienum anno ducentesimo quinquagesimo nono solum regnare cœpisse : ab eo enim anno ad currentem, decem utrinque incompleti fluxere; novem vero non plane integri. Imperavit in universum annos quindecim, ut omnes antiqui produnt, quos vel integros, vel fere integros fuisse duo ostendunt. Primum, Eusebius lib. 7, cap. 28, ait : Γαλλιένου δὲ ἐφ' ὅλοις ἐνιαυτοῖς πεντεκαίδεκα τὴν ἀρχὴν κεκρατηκότος, Κλαύδιος κατέστη διάδοχος : quæ verba sic Valesius vertit : « At Gallienus, imperio per quindecim continuos annos administrato, Claudium successorem reliquit; » sed perperam. Eusebius enim

non de annis quindecim continuis et non interruptis, sed de annis integris intelligendus est. Quare præferenda versio Christophorsoni, qui græca de verbo ad verbum reddit : « Gallienus ubi quindecim annos integros gubernasset, etc. » Secundum, Mediobarbus in Numismatis Imperatorum unum ex suo museo producit in postica inscriptum : P. M. Tr. P. xvi. Cos. vii. Ex quo deducendum, Gallienum, qui hoc anno circa diem decimum nonum mensis Martii occisus fuit, anno ccliii, mense circiter Maio imperium suscepisse, quo circiter mense hoc anno nummus ille percussus in aliqua urbe, ubi mors ejus nondum innotuerat ; nam imperatorum nummos tribunitiam potestatem exhibentes, antequam ea, quæ in iisdem legitur, incepta fuisset, percussos, non videtur verisimile.

4. *Chronologia imperialis confirmatur.* — Quidquid hac de re sit, ex præfato Gallieni nummo colligitur, Gallienum anno ccliii ante æstatem imperium iniisse, errasseque chronologos, qui Gallo et Volusiano vel quadriennium, vel etiam biennium integrum, et Gallieno annos quindecim utrinque incompletos assignarunt ; quod eorumdem imperatorum annos retrogrado ordine numeranti certo constabit. Ex anno enim et mense, quibus Gallienus interfectus, quorum uterque manifestus, præcedentium imperatorum chronologia pendet ; neque certior et expeditior ratio quærenda, ad eam per hæc tempora restituendam. Baronius anno cclv Gallieni initium, annoque cclxix, ut ipse numerat, mortem ejus consignavit, sicque annos circiter xiv eidem assignat ; cum mense Martio currentis anni eum interfectum fateatur. Sed ex dictis Gallienum diutius regnum obtinuisse manifestum redditur.

5. *Barbari in Gallias irrumpunt.* — Ad num. 3. Verum est, audita Gallieni morte, varias gentes sese in Romanum imperium effudisse ; sed litteræ Claudii imperatoris a Pollione recitatæ, in quibus mentio trecentorum millium Barbarorum, anno sequenti scriptæ, quo multitudo illa debellata, et Tetricus in Galliis Hispaniisque regnabat, ut infra videbimus. Hoc autem anno « Scytharum diversi populi in Romanum solum et Rempublicam venerunt, atque illic pleraque vastarunt, dum aliis occupatus est Claudius, » inquit Pollio in Claudio, cap. 6.

6. *Nulla persecutio a Claudio imp. excitata.* — Ad num. 4 et seqq. Baronius *Claudium* imperatorem edictum adversus Christianos promulgasse scribit duplici fundamento innixus. Primum consistit in Actis sanctorum martyrum Marii et Marthæ ejus conjugis, et filiorum Audifacis et Abachum, quorum Actorum mentio die quarta Aprilis in Vita S. Valentini : quæ integra ex variis manuscriptis refert Bollandus die xix Januarii, quo Marius et socii coluntur. Secundum desumitur ex Actis S. Laurentii die x Augusti a Surio recitatis, in quorum fine memoratur martyrium *S. Cyrillæ* filiæ *S. Tryphoniæ* uxoris quondam Decii Cæsaris, quarum prior die xxviii Octobris, posterior die xviii ejusdem mensis in Martyrologio Romano colitur, et quorum Baronius et Spondanus præsenti anno mentionem faciunt, *Marii* et sociorum martyrio in annum sequentem dilato. Verum, nullus ex antiquis persecutionis a Claudio motæ meminit, et Acta S. Laurentii a Surio recitata, plane adulterina et supposititia . In iis enim diserte legitur, *Laurentium* et *Sixtum* papam, Decio imperante, morte affectos Valeriani præfecti jussu, et tamen utriusque martyrium, Valeriano et Gallieno imperantibus, contigisse certum. Secundo, in iisdem Actis legitur, venisse « Decium » imperatorem in Persidem, et occupasse « Babyloniam, Bactrianam, Hyrcaniam et Assyriam, » quæ mere fabulosa ; cum Decius post adeptum imperium in Persidem profectus non fuerit. Mors itaque Tryphoniæ, ac Cyrillæ filiæ martyrium sub Valeriano imperatore, non vero sub Claudio contigit.

7. *Acta S. Marii et Marthæ supposititia.* — Nec minus adulterina Acta sanctorum Marii, Marthæ ac filiorum ; quidquid dicat Bollandus citatus : in iis enim dicitur, « Marium et Martham » cum filiis misisse « se ad pedes B. Callisti, » qui, imperante Elagabalo, Pontifex Romanus creatus est, quique ideo hoc tempore non sedebat. Ait Bollandus in Notis ad ea Acta : « Erat in quibusdam Rosweydi schedis annotatum, in his Actis pro Callisto reponendum Dionysium. Quod num in veteri copia Ms. repererit, num sola conjectura definierit, haud liquet. » Verum, si hoc Rosweydus in aliquo veteri monumento legisset, illud indubie indicasset. Baronius ait, Callisti episcopi nomen in cunctis exemplaribus legi, et si quis ad illum hæc referre maluerit, sub Alexandro collocanda esse. At Alexander Severus amicus Christianorum fuit, nec eo imperante Ecclesia Romæ vel alibi vexata.

8. *Error Bedæ in suo martyrologio.* — In sincero Bedæ Martyrologio cum auctario Flori et aliorum quod præfixit Bollandus tom. ii Sanctorum mensis Martii ad diem xxv mensis Octob. legitur : « Ipsa die Romæ, via Salaria, natale quadraginta sex militum, qui simul baptizati a Dionysio papæ, et mox jubente Claudio imperatore decollati sunt. Ubi sunt positi et alii martyres centum viginti unus, inter quos fuerunt quatuor milites Christi Theodotius, Lucius, Marcus et Petrus. Scriptum in Passione Sancti Xisti. » Ita Beda. Florus aliique eo die vacant ; et jure merito ; hæc enim hausit Beda ex Actis supposititiis sancti Sixti papæ. Quare licet illa martyria vera sint, eorum tamen dies incertus, nec ulla imperante Claudio persecutio in Christianos vel milites excitata, ut ex dictis liquet.

DIONYSII ANNUS 10. — CHRISTI 270.

1. *Ingravescente persecutione multitudo martyrum.* — Ducentesimo septuagesimo Christi anno, Claudius secundum et Paternus creati sunt consules; prior vero Claudii consulatus suffectus fuit, et tempore Valeriani contigit, quod litteræ [1] ejusdem imperatoris significare videntur. Hujus anni principio ab eodem Claudio in Christianos acrius sævitum est; nam promulgavit edictum, ut qui in carcere tenerentur Christiani, vel foris in vulgo inventi essent, absque interrogatione punirentur. Quæ autem tunc Romæ contigerint martyria, Acta ipsorum, et quidem legitima docent; contulimus quæ in antiquis Ecclesiarum scriptis codicibus leguntur, cum iis quæ typis habentur excusa [2], mendisque aliquibus eisdem inhærentibus expurgavimus; quæ hic describere ex instituto dignum existimamus, huicque ipsi anno, quo ea omnia contigisse videntur, attexere; sunt hujusmodi:

2. « Imperabat Claudius, quando quidam e Perside Christiani Romam venerunt ad orationem Apostolorum, Marius, et Martha ejus conjux, cum filiis Audiface et Abachum. » Quod ad Marii nomen spectat, quod Romanum sit; puto equidem ipsum Maras seu Maris dictum (quod Persicum nomen est) sed latina inflexione ex Maras deductum Marium; et ex Marthas, Martham pariter dictam. « Ii cum pervenissent Romam, studuerunt sollicite inquirere corpora Sanctorum quæ erant in cœmeteriis, et Christianos invisere, qui detinebantur in carcere. Et cum venissent in carcerem Transtiberim positum, conspiciunt hominem fidelem Quirinum nomine, qui pro Christi nomine multa verbera perpessus fuerat, et suis facultatibus spoliatus. Ad quem venientes miserunt se ad pedes ejus, obsecrantes ut pro eis oraret. Ibique manserunt diebus octo ministrantes beato Quirino, et aliis qui ibidem erant, lavantes pedes eorum qui vinculis tenebantur constricti, et ipsam aquam super capita sua ac filiorum suorum spargebant.

3. « Eo tempore jussit Claudius, ut Christiani, qui inventi fuissent in vulgo, aut in carceribus, sine interrogatione punirentur. Ipso autem edicto promulgato, tenuit ducentos sexaginta duos Christianos, qui damnati ante fuerant ad fodiendam arenam via Salaria pro nomine Christi, quos ductos Romam, et in amphitheatrum inclusos, milites sagittantes interfecerunt. Marius et Martha hæc scientes, contristati sunt vehementer, et una cum filiis et beato Joanne presbytero venerunt ad corpora sanctorum martyrum, quæ ex igne sublata subtraxerunt, et in linteaminibus involuta sepelierunt in crypta, via Salaria, in Clivo Cucumeris; simul etiam sepelierunt tribunum Claudii nomine Blastum; quo in loco permanentes, vigilias et jejunia et orationes multis diebus cum Joanne celebrarunt.

4. « Audiens hæc Claudius, curiose jussit perquiri Marium et uxorem ejus; et non invenerunt, quod occulte istic agerent. Venientes vero Romam ad carcerem, requirebant beatum Quirinum; quem non invenientes, contristati sunt; sed invenerunt presbyterum nomine Pastorem, qui enarravit eis, quo modo noctu beatus Quirinus gladio fuerat interfectus, et jactatus in Tiberim. Corpus ejus remanserat in insula quadam. Quo audito, perrexerunt noctu cum familia sua et Pastore presbytero, et collegerunt corpus ejus, et sepelierunt in cœmeterio Pontiani in crypta, octavo kalendas Aprilis. Post hæc vero Marius et Martha cum filiis adeunt locum in quo Transtiberim in cœnaculo Christianorum multitudo psallerent et lætarentur; pulsant januam. Illi timentes noluerunt aperire.

5. « Eodem in loco erat episcopus, nomine Callistus; qui cum audisset pulsantes, dixit ad Sanctos: Confortamini, et nolite timere: Christus pulsat ostium nostrum, aperiamus ergo os nostrum, et confortati laudemus Dominum, qui nos vocat. Et confestim ipse perrexit, et aperuit ostium. Quem videntes illi, miserunt se ad pedes ejus; et cum se invicem cognovissent, gavisi sunt, se invicem osculantes. Tunc beatus Callistus hanc dedit orationem; Domine Deus, Pater Domini nostri Jesu Christi, qui dispersa congregas, et congregata conservas, auge fidem et fiduciam servis tuis per Christum Dominum nostrum, qui vivit cum te Deo Patre omnipotente, et Spiritu sancto in sæcula sæculorum. Et responderunt omnes: Amen. » Has enim conjicio dici solitas preces in adventu fratrum.

6. « Cum in eodem loco mansissent absconditi duobus mensibus; interim Claudius apprehendi jussit Valentinum presbyterum, quem vinxit catenis et compedibus: inde post biduum audivit eum, atque tradidit Calpurnio, qui egit per Asterium, ut Valentinum

[1] Apud Trebell. in Claudio. — [2] Edidit Sur. tom. 1. die 14 Februarii.

ad cultum idolorum revocaret. Hujus cum filia cæca ab eo fuisset illuminata, credidit ipse, atque uxor ipsius, atque familia; qui die sancto Dominico ab episcopo sunt baptizati. Qui omnes a militibus tenti sunt; inde ad Ostia Tiberina ducti, ibi pro Christi nomine occisi. Valentinus vero presbyter post longum carcerem ductus, decollatus est via Flaminia, sequenti anno, decimo sexto kalendas Martias.

7. « Tenti sunt etiam eodem tempore Marius et Martha cum suis, et Musciano vicario traditi : ab eodem fustibus cædi jussi sunt pater et filii, spectante matre. Cum cæderentur, sub voce præconis dicebant cædentes : præcepta principis contemnere nolite. Martha autem gaudens dicebat : Filii mei, constantes estote. Marius vero laudabat Dominum, dicens : Gloria tibi, Domine Jesu Christe. Muscianus vicarius jussit eos levari e terra, et suspendi equuleo. Qui dum attraherentur funibus canabinis, clamabat alta voce Audifax filius major : Gloria tibi, Domine Jesu Christe, qui dignatus es annumerare nos cum servis tuis. Iratus vero Muscianus, jussit ad latera eorum ignem apponi, et ungulis ferreis radi. Illi autem dicebant tantum : Gratias tibi agimus, Domine. Addidit Muscianus, ut juberet præcidi illorum manus; quas colligens Martha, et sanguinem qui fluebat, liniebat caput suum cum gaudio. Præcepit et Muscianus eos circumagi, et clamari voce præconis ad populum : Deos blasphemare nolite. Illi vero e contra clamabant : Non sunt dii, sed dæmones, qui vos perdunt cum principe vestro. Lecta est ex tabella sententia eodem die, ut qui blasphemassent deos, capite punirentur.

8. « Ducti sunt via Cornelia (al. Aurelia) milliario duodecimo ad Nymphas Catabassi, et ibi sunt decollati, et corpora eorum combusta; Martha vero in puteum projecta est. Matrona vero, Felicitas nomine, sustulit corpora semiusta, et sepelivit in prædio suo, et Martham levavit de puteo, et junxit cum Sanctis die decima quarta kalendarum Februarium, ubi præstantur beneficia Domini nostri Jesu Christi usque in hodiernum diem. » Hucusque horum martyrum Acta; quæ ex multis ut fideliora delegimus; quæ enim prolixiora habentur typis [1] excusa, minus legitima in pluribus visa sunt; multa enim addita videntur ab aliquo qui ex prolixitate dignitatem historiæ, et non ex sincera veritate pensavit.

9. Corpora vero dictorum sanctorum martyrum Marii et Marthæ Romam postea translata, in nobilissima diaconia sancti Hadriani, una cum aliis præclaris sanctis martyribus condita sunt. Et hoc ipso anno, quo hæc nostra cudimus, inventa una cum sancto Hadriano, Flavia Domitilla, Nereo et Achilleo, tribus pueris, Papia et Mauro martyribus (quorum omnium plumbeæ et lapideæ tabulæ scriptæ indices erant) ab illustrissimo ac reverendissimo D. Augustino Cusano, ejus Ecclesiæ diacono cardinali, spectatæ pietatis ac honestissimæ vitæ viro, in Confessione egregie restituta, more majorum sunt honorificentissime collocata; quæ frequenti populi Romani concursu visuntur, atque religiose coluntur. His autem admonemur, ut corrigamus, seu potius declaremus, quæ in nostris Notationibus ad Romanum Martyrologium in primis diximus, corpora sanctorum martyrum Marii et Marthæ condita esse in insula Tiberina, in Ecclesia sancti Joannis Chalybitæ, prout præ se fert inscriptio super Confessionem affixa, qua tum eorum, tum etiam filiorum ibi inesse corpora significatur. Equidem factum esse videtur, ut, quod dictorum martyrum filiorum ibi sita sint corpora, parentum pariter inesse fuerit existimatum, cum tamen et eorum etiam reliquiarum partem aliquam sitam ibi esse, nemo jure negarit. Id quidem sic se habere, manifeste sane potest intelligi ex iis, quæ aperte testatur publica ac fidelis inscriptio marmoreæ insculpta tabulæ, in ejusdem diaconiæ sancti Hadriani abside posita, qua declaratur, A. D. MCCXXVIII. Gregorii papæ IX pontificatus anno primo, inventa esse in ejusdem Ecclesiæ Confessione inter alia superius recensita, etiam corpora sanctorum martyrum Marii et Marthæ, eorumdemque majori parte ibi relicta, reliquam ab ipso Gregorio papa in eadem ecclesia paulo post a se dedicata sub primario altari repositam.

10. Idemque plane accidit de sanctorum Papiæ et Mauri Romanorum militum venerandis corporibus, quæ diximus in iisdem Notationibus posita esse in titulo Equitii, quod, quæ postea facta sunt, nobis essent penitus incomperta; revera autem ibidem (ut dictum est) inventa, et ab ipso etiam Gregorio Pontifice Maximo seorsum ab aliis in lapidea capsula fuerunt sub eadem Confessione recondita, translata ex eodem titulo Equitii, ubi sub Sergio papa Juniore, una cum aliis sanctis martyribus fuerant collocata; veruntamen aliquam partem dictorum martyrum ibi esse relictam, satis ex eo potest intelligi, quod inventa modo eadem corpora non sunt prorsus integra, licet maxima ipsorum pars dici possit, existentibus ibi eorumdem quoque capitibus, prout res ipsa cunctis patens perspicuo docuit experimento. Sed præter alia antiquitatis monumenta, in dicto martyrum loculo tabella lapidea, laterculi instar, inventa est, hac inscriptione notata : IN HOC LOCO REQUIESCUNT CORPORA SANCTORUM MARTYRUM PAPIAE ET MAURI. Quæ eodem in loco posita, una cum reliquiis asservantur.

11. Placuit autem Sanctissimo D. N. SIXTO QUINTO Pont. Max. id agente singulari amoris studio, quo res nostras semper est prosecutus, ipso illustrissimo ac reverendissimo D. Augustino Cusano ejusdem Ecclesiæ diacono cardinali, de nostra congregatione jugiter benemerente, ut eorumdem sanctorum martyrum Papiæ et Mauri sacra corpora ex diaconia S. Hadriani in nostram ecclesiam S. Mariæ et S. Gregorii in Vallicella dictam, et in regione Parionis positam, transferrentur. Quod religioso officio et munificentia ejusdem illustrissimi ac reverendissimi curatum est, cuncta, quæ ad rem tantam opus essent, liberaliter exhibentis.

12. Accidit prope divino miraculo, ut cum mul-

[1] Sur. tom. 1. die 24 Febr.

lis annis summa impensa ædificaretur et jam perduceretur ad finem quæ in honorem Dei Genitricis et S. Gregorii papæ eadem inchoata esset ecclesia, inter alia insignia illustraretur, more majorum, martyrum quoque sepulcro, iidemque martyres his ipsis diebus opportune, Dei plane consilio, denuo apparerent, ut in ampliori ecclesia collocatos, majori illos Urbs (ut par est) prosequeretur honore; ipsi vero auctiora præstarent beneficia supplicantibus. Vidimus ea pariterque tetigimus, ac licet indigni, iterum atque iterum exosculati sumus; eorumdemque sacro feretro una cum collegis fratribus humeros in eorum translatione læti subjecimus, tertio idus Februarii, anno D. M. D. XC. Dulce admodum atque jucundum fuit, post recensita tot certamina martyrum, ultima hac ipsa die a tam insignibus Romanis martyribus visitari. Suscepimus hilare tantos hospites apud nos perpetuo permansuros, eosdemque patronos nostros ampliori cultu veneraturi, majoribusque in dies obsequiis, studiis, et officiis, divina gratia adjuvante, sedulo frequentaturi.

13. Qui autem allata celebri pompa sanctorum martyrum corpora religiosissimo obsequio exceperunt, ad infimos usque ecclesiæ gradus obviam prodeuntes, fuerunt illustrissimi ac reverendissimi S. R. E. cardinales :

Alphonsus Gesualdus Neapolitanus cardinalis episcopus Portuensis;

Gabriel Palæottus Bononiensis cardinalis episcopus Albanensis;

Nicolaus Sfondratus Mediolanensis TT. S. Cæciliæ presbyter cardinalis Cremonensis;

Dominicus Genuensis TT. S. Laurentii in Pane et perna presbyter card. Pinellus;

Hippolytus TT. S. Pancratii presbyter card. Aldobrandinus major pœnitentiarius;

Hieronymus Taurinensis TT. S. Petri ad Vincula presbyter card. de Ruvere;

Scipio Mantuanus TT. S. Mariæ de populo presbyter cardinalis Gonzaga;

Marianus Perbenedictus TT. SS. Marcellini et Petri presbyter card. Camerinensis;

Federicus Mediolanensis S. Agathæ diaconus cardinalis Borromæus;

Augustinus Mediolanensis S. Hadriani diaconus cardinalis Cusanus, qui corpora Sanctorum jussu Sanctissimi conceptis verbis tradidit R. D. Philippo Nerio Florentino, præposito Congregationis Oratorii;

Guido Bononiensis SS. Cosmæ et Damiani diaconus cardinalis Pepulus.

At de translatione hactenus; ipsorum autem martyrum res gestas suo loco, servato ordine temporum, recensebimus. Sed jam tandem redeamus ad Acta martyrum, unde necessitate compulsa oratio, alio evocata, deflexit.

14. Quod vero ad Callisti episcopi recitatum superius nomen spectat; idem legitur in aliis cunctis quæ vidimus exemplaribus. Sed cum constet his temporibus Claudii sedisse Romæ episcopum Dionysium; existimamus alium a Romano quempiam esse intelligendum antistitem, et fortasse proximum Portuensem, sub cujus diœcesi Transtiberina regio censeretur. Si vero ad Callistum papam hæc quis referre maluerit; non sub Claudio imperatore, sed sub Alexandro sunt collocanda; quod et fecissem libentius, nisi Martyrologia cuncta dictos martyres sub Claudio ponerent; nam et Asterius presbyter, de quo nuper dictum est, sub Alexandro passus habetur, ut superius est enarratum. Locus vero ad Nymphas dictus, inter viam Corneliam et Portuensem situs est, qui corrupto nomine vulgo hodie dicitur, Sancta Nympha, ubi adhuc antiquæ ecclesiæ invisuntur vestigia; insunt et nobilissimi subterranei aquæductus; ut conjici possit, ex aquarum abundantia consecutum esse nomen locum illum, ut diceretur, ad Nymphas; quem nos vidimus; nam opportune his contigit ferme diebus, ut ecclesiasticarum antiquitatum cupidissimus illustrissimus ac reverendissimus D. Gabriel Palæottus, S. R. E. cardinalis episcopus Albanensis, optimi præsulis dignum exemplar, una cum germano suo clarissimo viro D. Camillo, Oratore Bononiensi apud Sanctissimum D. N. SIXTUM QUINTUM, ad celebrata illa scriptorum monumentis in Portu Romano loca, et sacras præsertim sanctorum memorias invisendas, una me secum adjungeret.

15. Sed plane accidit, desertum videre locum, littusque relictum; quo sane factum est, ut ingemisceremus recordatione florentissimæ olim Portuensis ecclesiæ, jam penitus solo æquatæ; necnon amplissimarum sacrarum ædium S. Hippolyti Portuensis episcopi (cujus gloria tum ex martyrio, tum etiam ex præclarissimis lucubrationibus comparata, toto illuxit orbi terrarum) vix esse reliquam altissimam sacram turrim, antiquæ gloriæ tristem indicem, ac juxta eam celebrem illum puteum, olim ejus martyrio illustratum, jam modo usque ad summum terra repletum. Sed et frustra sunt perquisita aliorum Portuensium martyrum monumenta; nulla enim ibi penitus vestigia Eutropii, Zozimæ, atque Bonosæ, nec illorum gloriosorum quinquaginta militum, qui in S. Bonosæ certamine ad fidem conversi, martyrium subiere; quos omnes S. Felix papa sacro baptismate abluit, et ad pugnam pro Christo reddidit fortiores, ecclesiasticis chartis [1] tantum notos. Sed nec sanctorum martyrum Martialis, Saturnini, Epicteti, Maprilis, Felicis ac sociorum, quorum in Actis ejusdem Hippolyti est clara mentio, memoriæ aliquid residui erat; sicut nec Pauli, Heraclii, Secundillæ et Januariæ, neque Vincentii, quos in eodem Portu Romano esse passos, tabulæ [2] ecclesiasticæ docent. Sed et frustra quæsita sunt vestigia nobilissimi xenodochii, quod S. Pammachius, cujus immensæ charitati angustior visa Urbs, et tardior adventus pauperum, extendens usque ad mare propagines misericordiæ suæ, in eodem Portu Romano constituit; ut e navi pauperibus descendentibus, ipse eos parato suscepturus hospitio, primus occurreret. Verum una hæc

[1] Martyrolog. Roman. 8 Julii, 15 ejusd. item 22 August. — [2] Martyrolog. Rom. die 2 Martii.

erat communis consolatio, quod egregii operis structura apud S. Hieronymum [1] viveret ejusmodi immortalitatis elogio : « Audio te xenodochium in Portu fecisse Romano, et virgam de arbore Abraham [2], in Ausonio plantasse littore. Quasi Æneas nova castra metaris, et super undam Tiberis, ubi ille, cogente quondam penuria, crustis fatalibus et quadris patulis non pepercit ; tu viculum nostrum, id est domum panis ædificas, et diuturnam famem repentina saturitate compensas. » Horum, inquam, saltem meminisse juvabat, et præteritorum læta memoria calamitatem nostrorum temporum solabamur.

16. Sed et ipse Romanus Portus a Claudio structus, a Trajano auctus (clarissima monumenta regum), penitus demolitus, atque a mari relictus, rerum humanarum inconstantiæ testis, in memoriam revocabat eumdem S. Hieronymum, cum illic jam navim conscensurus, ad sanctam virginem Asellam [3], de iis quas immerito ab adversariis passus esset Romæ calumniis, scripsit epistolam ; videre videbamur sanctissimum virum justa indignatione commotum, secundum præceptum Domini, illic de pedibus excutere pulverem in testimonium contra eos, quos miseros postea Dei iræ vindex depastus est Gothus. Huic proximum nostræ mentis obtutibus magnum illud christianæ pietatis exemplum, exhibitumque ibi spectaculum succedebat ; cum duæ illæ feminæ consulares, Paula et Eustochium [4] ibidem relictis lugentibus filiis, fratribus, reliquisque cognatis, ipsæ tantum lætæ, terram promissionis, novo exemplo navigio quæsituræ, ex eodem Portu Romano solverunt. Sed de memoriis Portuensibus hactenus, in quas occasione loci ad Nymphas, paulo fortasse licentius laxatis habenis, pervagata videatur oratio, at non puto lectoris tædio, cui ob oculos tot posita sunt rediviva velut in theatro spectacula. Sed jam ipsa freno coercita, quæ se in alias ibi positas, et in Ostienses quoque memorias, quas invisimus, cursu rapido cupiebat effundere, ad cœptum iter revocetur invita.

[1] Hier. ep. XXVI. — [2] Gen. XVIII. — [3] Hier. epist. CI. et Mar. Victor. in vita S. Hieron. — [4] Hier. ep. XXVII.

17. *De parochiarum divisione.* — Iisdem consulibus, quinto idus Septembris data reperitur Dionysii papæ epistola ad Severum episcopum Cordubensem, de parochiarum divisione, sicut et libro de Romanis Pontificibus scriptum habetur : « Hic presbyteris divisit ecclesias et cœmeteria, parochiasque et diœceses constituit. » Sed considerandum est, non a Dionysio papa primum, verum ab aliis antecessoribus Romanis Pontificibus, suis limitibus distinctas fuisse parochias, presbyterisque divisas. At quod in persecutione Valeriani (ut dictum est) ab Ecclesiis essent avulsi presbyteri, et in cœmeteria Christiani omnes etiam convenire vetiti : illo sublato de medio, et a Gallieno restituta Ecclesiæ pace, et cœmeteria adeundi ab eodem libera facultate concessa ; illarum Ecclesiarum presbyteris compluribus martyrio vita functis ; easdem iterum dividere, ac pro ratione distribuere, cœmeteriaque singulis consignare, Dionysii opus fuit.

Anno periodi Græco-Romanæ 5762. — Olymp. 262. an 1. — Urb. cond. 1022. — Jesu Christi 269. secundum Baronium 270. — Felicis papæ 1. — Claudii imp. 2.

1. *Consules.* — A num. 1 ad 17. Coss. *M. Aurelius Claudius Aug. II*, et *Paternus*. Claudii consulatus juxta primam consulatuum Cæsareorum regulam.

2. *Acta Sanctorum sub Claudio imp. passorum supposititia.* — Jam in superioris anni fine ostendimus Claudio imperium Romanum regente nullos martyres in Ecclesia fuisse, nec ullum ex antiquis tradidisse, vel eum vel præfectos ejus eamdem vexasse. Quare Acta quæ refert Baronius de martyrio Marii, et Marthæ ejus conjugis cum filiis eorum Audiface et Abachum, qui e Perside jam Christiani Romam ad orationem Apostolorum venisse dicuntur, supposititia, ideoque a Ruinarto in Actis sinceris et selectis primorum martyrum jure merito prætermissa. Certum quidem Marium aliosque memoratos martyrio coronatos fuisse, cum eorum nomina in aliquibus antiquis Martyrologiis legantur, et in Hieronymiano ad diem XX mensis Januarii habeantur : « Romæ in cœmeterio Fabiani episcopi et Sebastiani. In cœmeterio Marii, Marthæ, Audifax et Abbacuc ; » verum præfata eorum Acta post aliqua sæcula ab aliquo rei historicæ parum perito scripta. Interim observabis laudatum locum Martyrologii Hieronymiani corruptum esse et Florentinium in Notis, qui recte vidit nullum unquam Romæ fuisse cœmeterium Marii, male illud in arenarium, quod progressu temporis sancti Marii dictum fuerit, mutasse.

3. *Decretalis Dionysii PP. adulterina.* — Ad num. 17. Epistola Dionysii papæ de divisione Parochiarum ad Severum Cordubensem episcopum scripta, viris doctis supposititia creditur. Incipit enim

verbis Leonis I, epist. 24 secundum antiquum ordinem : « Olim et ab initio tantam percepimus a B. Petro Apostolorum principe, etc., » continetque varia loca ex sancto Gregorio Magno desumpta. Sed hanc similesve Romanorum Pontificum epistolas, supposititias esse a viris doctis probatum.

4. *Postumi in Galliis regnantis interitus.* — Hoc anno *Postumus*, qui in Galliis jamdiu imperabat, interfectus est cum filio *Postumo*, quem Augustum renuntiarat. Occisus est rebellione *Lolliani*, qui et ipse deinde a suis militibus interemptus est, ut prodit Pollio in lib. de xxx Tyrannis, qui addit *Postumum* virum extitisse fortissimum, magnumque Gallorum erga eum fuisse amorem. Sed valde hallucinatur, quando cap. 3 et 5 *per annos septem* Gallias instaurasse scribit. Eutropius enim et Orosius decem ei annos assignant, eorumque sententiam confirmat nummus Postumi in cimelio regio asservatus, et in postica inscriptus : P. M. Tr. P. x. Cos. v. P. P. Visitur Victoria stans, sinistro pede globum calcans, sinistra scutum tenens, in quo manu dextra scribit, Vo. xx. id est, *votis Vicennalibus*. Decimum autem annum illum tantum inchoatum fuisse certum est, quia ex dictis anno CCLX, post mensem Maium imperium suscepit, et ante annum insequentem sublatus fuit. Mediobarbus cæterique recentiores scriptores, Gallieno imperante, *Postumum* trucidatum volunt. Sed cum Claudio imperium administrante adhuc Gallias rexisse, apud me indubitatum. Primo, quia Zozimus, qui multa singularia per hæc tempora habet, testatur, tempore, quo Gallienus occisus, *Aureolum* ad urbem Mediolanum *Postumi* transitum in Italiam observare jussum. Zozimi verba anno præcedenti a me recitata sunt. Secundo, Zonaras in Vita Claudii hæc refert : « Cum Postumus adhuc tyrannidem obtineret, et Barbari Mæotide palude superata, Asiam Europamque vastarent, ac utrum bellum prius conficiendum esset, deliberaretur ; Claudius dixit : Bellum Postumicum mea interest, Barbaricum Reipublicæ, cujus imprimis habenda est ratio. » Tertio, Victor in Epitome de Claudio imperatore loquens, ait : « His diebus Victorinus regnum cepit. » Victorinum autem *Victorinæ* seu *Victoriæ* filium post Postumum in Galliis imperasse, docet Pollio in libro de xxx Tyrannis.

5. *Postumi cædes sub Gallieno non contigit.* — Quæ tamen adversus hanc opinionem militant, levia non sunt. Pollio enim laudatus cap. 5 scribit *Postumum*, *Lolliani* rebellione interemptum esse; *Gallieno perdente Rempublicam;* et cap. 7, recitat primam concionem *Marii*, qui « Victorino, Lolliano et Postumo interemptis, triduo tantum imperavit, » in qua ait : « Non vino, non floribus, non muliereulis, non popinis, ut facit Gallienus, deperceam. » Verum, Pollionem, qui imperante Constantino M. scripsit de Triginta Tyrannorum vita et gestis, parum edoctum fuisse, ejus lectio manifestat. Nec mirum, *Postumi* interitum Gallieno imperante contigisse, Pollionem scripsisse; cum ei annos tantum septem attribuerit; hoc enim pacto ad Claudii regnum pervenire non potuisset. Neque obstat secundo Victor de Cæsaribus, qui in Gallieni Vita civiles motus ortos narrans, ait, primum omnium Postumum imperium usurpasse, tum *Lollianum*, dein *Marium*, et eo jugulato *Victorinum*, ac denique *Victoriam*, quæ amisso Victorino filio *Tetricum* imperatorem fecit. Nam perperam hinc deducitur, *Postumum* Gallieno imperante extinctum; alioquin dicendum esset, Tetricum ante Gallieni cædem in Galliis imperasse; cum tamen certum videatur, paulo ante mortem Claudii Victorino successisse. Victor itaque citatus uno tenore de illis tyrannis loquitur, nulla ratione habita temporis, quo incepere, aut quo desiere. Imo perperam scribit, fuisse primum *Postumum* qui imperium usurparit; cum ex Pollione, Eutropio ac Zozimo constet, alios jam tyrannos insurrexisse, antequam ipse sese in Galliis imperatorem diceret. Denique quando in acclamationibus in inauguratione Claudii Augusti factis, et a Pollione in Claudio cap. 4, recitatis dicitur : « Claudi Auguste, tu nos a Zenobia et a Victoria libera : dictum septies : Claudi Auguste, Tetricus nihil fecit : dictum septies; » non inde sequitur *Victoriam* ac *Tetricum* jam tum imperasse, sed tantum Romanos graviter tulisse, quod in Oriente et in Occidente a feminis urgerentur, quod eis magis intolerandum videbatur. Postumo enim imperante Victorinus consors imperii fuit, et tam Victoria, quam Tetricus, qui Aquitaniæ præsidebat, in partem administrationis Reipublicæ venere.

6. *Numismata Postumi imperii ejus initio percussa.* — Extant numismata Postumi, in quorum postica legitur : Quinquennales Postumi Aug. Ignoratum hactenus, an ipso imperii ejus initio, vel quinto ejus anno cusa fuerint; quod ut scire possem, scripsi ad virum clarissimum Andream Morellium, ut videret, an in iis, quæ in gaza regia servantur, *Postumus* cum habitu consulari exhiberetur; ex nummis enim apparet, eum in quenquennalibus consulatum tertium, in decennalibus vero consulatum quintum suscepisse. Cumque vir eruditissimus responderit, tria ibidem reperiri varia aureaque Postumi numismata inscripta, Quinquennales Postumi Aug. in quorum altero videtur caput ejus laureatum, et in duobus aliis galea tectum, ac in singulis Postumum collo nudo repræsentatum esse, non dubito, quin ea ipso ejus imperii exordio, quo vota quinquennalia nuncupavit, percussa fuerint; ideoque, quin primum sub Constantino M. vota quinquennalia quinto imperii anno nummis insculpi cœperint. Ex quibus intelligis, quantum reprehensione digni sunt antiquarii, qui numismata mutilata ac detruncata nobis obtrudunt, quasi antica eorum pars, quæ ad nundinandum non necessaria, eruditioni etiam inutilis esset, et Numismatographia nonnisi ad vendendum et emendum instituta esset. Post Postumum Victorinus, qui jam cum eo corregnabat, imperium Galliarum accepit, et quidem dum Claudius Rempublicam Romanam regeret.

7. *Gothi debellati.* — Jornandes lib. de Regnorum Successionibus, cap. 84, de Claudio Augusto lo-

quens ait : « Qui Gothos jam per quindecim annos Illyricum Macedoniamque vastantes bello adortus, incredibili strage delevit, scilicet, ut in curia ei clypeus aureus, et in Capitolio statua aurea poneretur. » Quam victoriam hoc anno contigisse indicat Pollio in Claudio, ubi de ea loquitur, antequam anni insequentis consules, Antiochianum nempe et Orfitum, memoret. Hinc in nummo apud Tristanum tomo III legitur : IMP. C. M. AUG. CLAUDIUS GOTHICUS. Visitur caput Claudii laureatum. In postica : INVICTUS AUG. Cernitur caput Claudii galeatum. In postica parte quorumdam aliorum Claudii nummorum habetur : VICTORIA GOTHICA.

8. *Gesta in Ægypto a Zenobia.* — « Dum hæc a Divo Claudio aguntur, Palmyreni, ducibus Saba et Timogene, contra Ægyptios bellum sumunt : atque ab his Ægyptia pervicacia et indefessa pugnandi continuatione vincuntur. Dux tamen Ægyptiorum Probatus Timogenis insidiis interemptus est. Ægyptii vero omnes se Romano imperatori dediderunt, in absentis Claudii verba jurantes, » inquit Pollio citatus cap. 11, qui statim gesta sub consulatu anni sequentis narrare incipit. Quare hoc anno Zenobia Ægyptum aggressa est, et si fides adhibenda Zozimo, qui rem aliter ac Pollio narrat, Ægyptus in Palmyrenorum potestatem redacta fuit. Hinc intelligimus, quod Eusebius in Chronico anno primo Claudii, quem a kalendis Octobris anni præcedentis inchoat, refert, ad præsens bellum pertinere, ut recte Valesius in Notis Eusebianis lib. 7, cap. 32 : « Alexandriæ Bruchium, inquit Eusebius, quod per multos annos fuerat obsessum, tandem capitur. » Erat *Bruchium* instar vici suburbani, occasione seditionis Alexandrinæ obsidione cinctum.

9. *Florent Eusebius et Anatolius.* — Quæ tamen refert Eusebius in Historia de hac obsidione, faciles explicatus non habent. Ait is, ea in obsidione plurimas res præclare gestas ab *Anatolio* et *Eusebio*, domo Alexandrinis, virisque celeberrimis, qui deinceps Ecclesiam Laodicenam rexere. De Anatolio, qui Eusebio in eo episcopatu successit, ait Eusebius historicus : « Causam ex patria migrandi ei præbuit negotium Pauli Samosatensis. Cujus gratia cum in Syriam venisset, domum redire prohibitus est. » Paulo post : « Postea cum eum Synodus adversus Paulum congregata Antiochiam evocasset, per urbem Laodiceam iter faciens, a fratribus illius loci, mortuo tunc Eusebio, detentus est. » De Eusebio vero tradit, cum cunctos diuturna obsidione maceratos omni cura recreasse, concluditque : « Hujusmodi duos pastores continua serie sibi succedentes Laodicensis Ecclesia divino nutu sortita est, cum uterque eorum post supradicti belli tempora ex Alexandrina urbe in Syriam migravisset. » Parte altera idem Eusebius in Chronico sub anno secundo Aureliani scribit : « Eusebius Laodicenus insignis habetur; » anno vero tertio Probi ait : « Anatolius Laodicenus episcopus philosophorum disciplinis eruditus plurimo sermone celebratur. » Quæ omnia facile inter se conciliari non possunt; cum secunda synodus Antiochena adversus Paulum autumno currentis anni inchoata fuerit, et Eusebius anno CCLXXII adhuc Laodiceæ episcopatum administrarit.

10. *Laodiceæ successive episcopi.* — Vidit difficultatem Baronius in Annalibus, quam ut solveret, seditionem, de qua Dionysius Alexandrinus apud Eusebium lib. 7, cap. 11, confundit cum ista, quæ imperante Claudio facta est, et Eusebium ac Anatolium. Gallieno imperante, Alexandriæ laboranti operam commodasse dicit. At has duas seditiones diversis temporibus contigisse certum; cum Dionysius Alexandrinus, quando prior excitatur, Alexandriæ fuerit, nondumque e vivis excesserit; quando vero *Bruchium* obsessum, jam ab aliquot annis supremum diem obierit. Hæc igitur explicatio nullatenus admitti debet. Valesius in Notis Eusebianis autumat *Eusebium* post eam obsidionem factum esse episcopum Laodicenum anno primo Aureliani, Eusebiumque historicum errasse, dum scribit *Anatolium*, cum ad Synodum Antiochenam post eam obsidionem profectus est, Laodicenum episcopum creatum fuisse. Sed cum Eusebius scribat, utrumque « post supradicti belli tempora ex Alexandrina urbe in Syriam » migrasse, liquet, Bruchio sub finem anni currentis expugnato, Eusebium et Anatolium simul Antiochiam perrexisse, et post celebratam sub hujus anni finem secundam Synodum Antiochenam, Eusebium a Laodicensibus detentum, eorum episcopum renuntiatum esse; ac post ejus mortem, post annum nempe secundum Aureliani imp. Anatolium, qui simul cum Eusebio Laodiceæ detentus fuerat, in ejus locum subrogatum esse. Hinc Eusebius historicus ait : « Postea vero cum eum (Anatolium) Synodus adversus Paulum congregata Antiochiam evocasset, per urbem Laodiceam iter faciens, a fratribus illius loci, mortuo tunc Eusebio detentus est. » Jam scripserat Eusebius : « Apud Laodiceam post Socratem episcopus fuit Eusebius, domo Alexandrinus. Causam ex patria migrandi ei præbuit negotium Pauli Samosatensis. Cujus gratia, cum in Syriam venisset, ab iis qui cælestium rerum amore illic flagrabant, detentus, domum redire prohibitus est. »

11. *Quæ de utroque scripta, inter se non sunt contraria.* — Quo pacto, Eusebius Cæsariensis, quem Valesius in hac ejusdem narrationis repetitione defendi non posse dicit, recte explicari potest, licet eum subobscurius locutum esse negari non debeat. Cæterum, de rebus ab Eusebio Anatolioque gestis, ac utriusque insigni doctrina instructior erat, ut ex ejus narratione constat, quam ut *Bruchii* expugnati tempus ignorare potuerit. Unde cum Ammianus in fine lib. 22 ubi de Alexandria loquitur, ait : « Aureliano imperium agente, civilibus jurgiis ad certamina interneciva prolapsis, dirutisque mœnibus amisit regionem maximam partem, quæ Bruchion appellatur; » intelligendus est de alia seditione, quæ post præsentem annum contigerit, licet Scaliger in Notis Eusebianis, num. 2274, cum de eadem, qua Eusebius, obsidione locutum existimet, et Eusebium reprehen-

dat, quod eam obsidionem regnante Claudio accidisse tradiderit.

12. *Secunda Synodus Antiochena.* — Hoc anno secunda *Synodus Antiochena* adversus Paulum Samosatensem inchoata, quæ dum celebraretur, *Dionysius* papa supremum diem obit, eique *Felix* succedit, ut infra explicabimus.

DIONYSII ANNUS 11. — CHRISTI 271.

1. *Occiso Claudio imperat Aurelianus.* — Christi annus ducentesimus septuagesimus primus adscribitur Fastis, Antiochiano (aliter Actatiano) et Orfito consulibus. Meminit horum consulum Trebellius Pollio [1], quibus ait finitum esse bellum formidolosum susceptum adversus barbaros, cum increbrescente lue, ab eadem Claudius imperator tactus occubuit : moxque germanus ejus Quintillus a militibus imperator creatus est : sed quod se gravem atque severum ostenderet erga milites, ab iisdem decima septima die post adeptum imperium occisus est; hæc omnia pluribus Pollio. Quod vero ad tempus mortis ejus spectat; ab iis ipse dissentire videtur, qui dicunt defunctum esse nonis Februarii; nam de vita ejus hoc versu recitat pronuntiatum oraculum :

Tertia dum Latio regnantem viderit æstas.

Sed et ex eo etiam arguuntur erroris qui tribuunt imperio Claudii annum unum tantum, ac menses decem, et dies quindecim. nam Porphyrius philosophus Platonicus, qui his temporibus vivebat, in Vita Plotini affirmat hæc de ipso : « Agebat, inquit, Plotinus annos (ut retulit Eustochius) sex et sexaginta, secundo Claudii imperatoris anno jam peracto; » et paulo post : « Jam vero si computemus a secundo Claudii imperatoris anno exacto jam annos sex et sexaginta, nativitatis illius tempus cum tertio decimo Severi imperatoris anno concurrit. » Hæc Porphyrius, quibus institutam a nobis chronologiam certum est veritati in omnibus respondere. Quod spectat ad imperium, et mortem Quintilli, et assumptionem Aureliani, hæc habet Vopiscus [2] : « Multi ferunt Quintillum fratrem, cum in præsidio Italico esset, audita morte Claudii, sumpsisse imperium, verum postea ubi Aurelianum comperit imperare, a toto exercitu derelictum, cumque contra eum concionaretur, nec a militibus audiretur, incisis sibimet venis, die vigesimo sui imperii periisse. » Hæc ipse.

2. Sublatis igitur Claudio Augusto atque Quintillo, Domitius Valerius Aurelianus obscuris parentibus sive in Dacia, sive in Mœsia, vel in Pannonia Syrmii natus (diversas enim de ea re fuisse majorum sententias testatur Vopiscus [1]) favore militum oblatum solus tenuit imperium. Fuisse autem hominem æqui amantissimum, ejus epistola, quam ad vicarium suum scripsit, testatur his verbis : « Si vis tribunus esse, imo si vis vivere, manus militum contine. Nemo pullum alienum rapiat, ovem nemo contingat, uvam nullus auferat, segetem nemo detrahat; oleum, sal, lignum nemo exigat, annona sua contentus sit. De præda hostis, non de lacrymis provincialium habeat; arma tersa sint, ferramenta samiata, calciamenta fortia; vestis nova vestem veterem excludat; stipendium in baltheo, non in popina habeat; torquem brachialem et annulum apponat; equum saginarium suum defricet; captum animal non vendat; mulum centuriatum comiter curet; alter alteri quasi servus obsequatur; a medicis gratis curentur; aruspicibus nihil dent; in hospitiis caste se agant; qui litem fecerit, vapulet. » Hucusque ex epistola Aureliani recitat Vopiscus; quæ hic intexere non prætermisisse voluimus, quod eamdem ferme legem suis militibus Aurelianus præscripsit, quam S. Joannes Baptista iisdem salutis viam addiscere cupientibus olim proposuit [2]; nimirum cum dixit : « Neminem concutiatis, neque calumniam faciatis, et contenti estote stipendiis vestris. »

3. Cæterum hæc non verbis tantum agi, sed reipsa ab ipsis præstari voluisse Aurelianum, dura nimis ac sæva in militem animadversio exhibita declaravit; quam idem Vopiscus [3] supra narrat his verbis : « Solus denique omnium, militem, qui adulterium cum hospitis uxore commiserat ita punivit, ut duarum arborum capita inflecteret, quas ad pedes militis deligaret, easdemque subito dimitteret, ut scissus ille utrinque penderet. » Hæc ibi; ac rursus de inviolabili observatione justitiæ, servos et ministros peccantes coram se cædi jubebat, ut plerique

[1] Trebell. in Claud. — [2] Vopisc. in Aureliano.

[1] Vopisc. in Aureliano. — [2] Luc. III. — [3] Vopisc. in Aureliano.

dicunt, causa tenendæ severitatis; ut alii, studio crudelitatis, ancillam suam, quæ cum servo adulterium fecerat, capite punivit. « Multos, inquit, servos e familia propria, qui peccaverant legibus, audiendos judiciis publicis dedit. » Sed et litteris Valeriani satis perspectam fuisse Aureliani severitatem, apparet, quas idem auctor Vopiscus recitat. Quomodo autem severitas ex justitia comparata, in crudelitatem mutata contra jus fasque Christianam religionem incesserit, suo loco dicemus.

4. *Infelix Plotini obitus.* — Hoc eodem anno, ingruente lue, ex qua subductus est Claudius imperator, Plotinus quoque (ut auctor est Porphyrius [1]) tactus angina, accedentibusque manuum ac pedum ulceribus, cum migrasset in Campaniam in agrum Zethi familiaris inter Minturnas atque Puteolos collocatum, interiit, præsente Eustochio amico; cujus adventu quid Plotinus affatus sit, idem auctor docet his verbis: « Cum jam morti Plotinus appropinquaret, quemadmodum nobis Eustochius retulit, qui Puteolis habitabat, ac ferme tardius ad eum accesserat: Adhuc te, inquit, expecto; atque equidem jam adnitor, quod in nobis divinum est, ad divinum quod viget in universo, redigere; spiritumque his verbis emisit. Interea draco sub lecto, in quo jacebat ille, pererrans, mox in parietis foramen se prorsus occuluit. » Hæc Porphyrius. At quidnam draco iste, qui, decedente Plotino, recessit? familiarem dæmonem eidem assiduo inhæsisse, et quidem ex divinorum ordine dæmonum, idem Porphyrius inferius pluribus docet; sed ex forma ipsa, cujusnam generis fuerit dæmon ille, quis non intelligat? Vides quem princeps philosophorum, qui cæteris omnibus absque aliqua controversia præstaret philosophis morum sanctitate atque doctrina, nactus sit vel adsciverit potius sibi familiarem dæmonem, quocum vixerit, atque ex hac vita recesserit: hæc quidem haud alicujus ex hostibus, æmulisve Plotini, sed discipuli amantissimi præceptoris observantissimi, Porphyrii, inquam, testificatione explorata in medium afferuntur.

5. Cæterum quod ad morbum spectat, quo solutus interiit, angina cum eum percussum, exulceratumque manibus atque pedibus, Porphyrius [2] tradat, remque paucis absolvat; Julius Firmianus Maternus et ipse ethnicus, qui temporibus Constantii imperatoris scripsit, ejus morbum et obitum ita descripsit: « Primum membra ejus frigida sanguinis tortore riguerunt, et oculorum acies splendorem attenuati luminis perdidit; postea per totam ejus cutem magnis humoribus nutrita pestis erupit, ut putre corpus, deficientibus membris, corrupti sanguinis morte tabesceret. Per omnes dies horasque serpente morbo, minutæ partes viscerum defluctuant; et quidquid paulo ante integrum videras, statim confecti corporis exulceratio deformabat; sic corrupta ac dissipata facie, tota ab illo figura corporis discedebat; et in mortuo (ut ita dicam) corpore solus superstes retinebatur animus; ut ista gravis morbi continuatione confectus, et tormentis propriis coactus, ac veræ rationis auctoritate convictus, vim fati potestatemque sentiret, et ut confecti corporis laceratione quassatus, sententiam Fortunæ pronuntiantis exciperet. » Ista quidem Julius fati omnia moderantis assertor, affirmans hæc illum contemptorem fati a fato ulciscente perpessum, quod contra fatum accurate ipse Plotinus scripserit; cujus rei gratia (si dii essent) maxima ab eis beneficia consequi debuisset, vindicatis per ipsum in libertatem potestatemque eisdem divinitus inhærentem, quæ fati unius assertione contemnitur.

6. Sed aliunde prorsus infelicis Plotini exitus causa a prudentioribus petenda est, quod enim auditor christiani philosophi Ammonii omnium celeberrimi, quodque Platonicæ philosophiæ antistite familiarissime usus Origene, inter Christianos versatus, fieri tamen christianus abhorruit; nec quidem suorum discipulorum exemplo, qui ex schola Platonis transierunt ad Christum, nonnihil admonitus, acquievit profiteri discipulum piscatorum: sed his omnibus præferens familiaris dæmonis cultum, merito, numine ulciscente, ejusmodi memorabiles dedisse pœnas, quisque sapiens jure censebit.

7. Quonam autem tumore mentis elatus sui patrocinio dæmonis esset, ut deos cæteros quoque contemneret; accipe quid ipse Porphyrius tradat, ubi multa de familiari ejus dæmone locutus, mox adjecit: « Cum Amelius sacrorum observator esset, atque per kalendas sacra faceret, et quandoque rogaret Plotinum illuc secum accedere. Illos, inquit Plotinus, decet ad me, non me ad illos accedere. Qua vero mente tam excelsa de se loqueretur, neque intelligere potuimus, neque ausi sumus interrogare. » Hæc quidem ipse Porphyrius. Dici fortasse potest, sapientem philosophum sic contempsisse deos, quod nihil eos esse perspicue intellexerit; sed quod in dæmonis familiaris invocatione, colloquio, usuque fuerit totus intentus, ex intima societate numinis sibi peculiariter inhærentis eam sumpsisse fiduciam; ex iisdem Porphyrii verbis facile possimus intelligere. En quos ex dæmone illo superbiæ atque arrogantiæ spiritus hausit, ut quibus alias immolarat, deos quosque contemneret, ut non mirum sit, si tanto mens fastu turgida, Christianam religionem ut humilem exsufflaverit. Sed habuit post exitum comitem eumdem, quem vivens dæmonem coluit, forma draconis quinam qualisve esset, perspicuum manifestumque omnibus redditum. Tantæ vero apud suos æstimationis post obitum fuit Plotinus, ut divini illi honores fuerint impertiti; unde Eunapius de eo cum agit, hæc inter alia: « Plotini aræ etiamnum calent. » Sed habeat ipse tibi Plotinum suum.

[1] Porphyr. in Vita Plotin. in princip. — [2] Jul. Firm. lib. 1. c. 3. q. 9.

Anno periodi Græco-Romanæ 5763. — Olymp. 262. an. 2. — Olymp. 262. an. 3. secundum Baronium. — Urb. cond. 1023. — Jesu Christi 270. secundum Baronium 271. — Felicis papæ 2. — Aureliani imp. 1.

1. *Consules.* — A num. 1 ad 4. Coss. *Flavius Antiochianus,* et *Furius Orfitus.*

2. *Bellum Gothicum finitum.* — De bello Gothico sub hujus anni consulibus finito, et Barbarorum reliquiis deletis legendus Pollio in Claudio sub hujus anni consulibus, et Zozimus pag. 654. Senatus ob eas victorias statuit, «ut in curia clypeus ipsi aureus, item in Capitolio statua aurea poneretur,» inquit Eutropius. Sed factum id post mortem ejus, ut tam Eutropius, quam Victor in Epitome, et Pollio in Claudio, cap. 3, testantur; licet Eusebius in Chronico id ante mortem ejus decretum indicare videatur.

3. *Interitus Claudii imp.* — Mors Claudii tertio imperii ejus anno jam inchoato contigit, ut tam ex Pollione in Claudio, quam ex Porphyrio in Vita Plotini demonstrat Baronius, quod et confirmat Inscriptio Gruteriana, pag. 276, in qua Claudius dicitur : Trib. Pot. iii. Cos. ii. et nummus æreus medii moduli in regia gaza asservatus, in quo legitur : ΑΥΤ. Κ. ΚΛΑΥΔΙΟϹ ϹΕΒ. id est, *imperator Cæsar Claudius Augustus.* Cernitur caput Claudii laureatum. In postica, L. Γ. id est, *anno tertio.* Visitur aquila, quæ in rostro coronam, et super alam palmam defert. Em. card. Norisius in Parergo de Votis Decennalibus, cap. 6, observat, legem 2 Codicis Justinianei *De divers. rescript.* in titulo notari : *Imp. Claudius Aug. Epagatho;* et signari : *Dat. VIII kal. Novemb. Antiochiano et Orfito coss.* Quare die vicesima sexta Octobris currentis anni Antiochiani et Orfiti consulatu insigniti adhuc Claudius in vivis erat; ideoque Calvisius in Opere Chronologico, Petavius in lib 13 de Doct. Temp., passimque recentiores chronologi errarunt, quando annum unum et aliquot menses Claudio assignarunt, decepti ab Eusebio lib. 7, cap. 28, et quibusdam aliis veteribus, qui numero rotundo loquentes, Claudium annos duos regnasse dixere. Claudio frater ejus Quintillus successit, sed eo post diem decimum septimum extincto, ut Pollio, Eutropius, Cassiodorus, et alii testantur, Aurelianus imperator appellatus est mense Novembri aut insequenti.

4. *Gesta ab Aureliano.* — «Aurelianus, confirmato imperio, cum Roma movisset, Aquileiam contendit : et inde Pannonicas ad nationes accessit. quas a Scythis invadi cognoverat,» inquit Zozimus, pag. 654, qui addit «in Pannonia prœlio ancipiti» dimicatum esse, ac postea de pace actum, et imperatorem satis magno Pannoniæ relicto præsidio, versus Italiam perrexisse. Sed hæc sub finem anni sequentis acta. Quæ enim antea in Italia gesserit Aurelianus adversus Marcomannos, qui «omnia circa Mediolanum» devastabant, narrat Vopiscus in Aureliano cap. 18, et nos ex eo anno sequenti exponemus. Vopiscus autem de hac prima Aureliani Romam profectione, quæ omnes ejus bellicas expeditiones præcessit, nullam mentionem habet.

5. *Obitus Plotini philosophi Platonici.* — Ad num. 4 et seqq. fuse agit Baronius de Plotino celeberrimo philosopho Platonico, cui post mortem divini honores a suis impertiti sunt, atque ex Porphyrio in ejus vita, ingruente lue, tactum fuisse angina, quod genus est morbi acutissimi quo fauces anguntur ac strangulantur. Plotinum vero currenti anno demortuum ex eodem Porphyrio jam anno CCLXIII monstravimus.

DIONYSII ANNUS 12. — CHRISTI 272.

1. *Alterum Antiochiæ Concilium contra Paulum.* — Ducentesimus ac septuagesimus secundus volvebatur Christi annus, Aureliano Augusto et Basso coss., cum Paulus Samosatenus Antiochenus episcopus abdicatam semel hæresin, atque priori Antiocheno Concilio proscriptam, restituere conatus est;

quam ob causam iterum illic convenientibus episcopis, omnium sententia condemnatur, atque a sede dejicitur. Rem gestam in hæc verba Eusebius narrat [1] : « Aureliani temporibus, Paulus dux et auctor erroris qui Antiochiæ grassabatur, in postremo Concilio episcoporum numero prope infinitorum contra eum convocato, sui erroris et peregrinæ opinionis perspicue convictus, et omnium jam consensu palam condemnatus, ab universa et Catholica Ecclesia, quæ sub cœlo est, penitus exturbatus fuit. Ex quibus Malchion in primis, scholæ humanioris litteraturæ, quæ erat Antiochiæ, magister, vir cum in aliis disciplinis disertus, tum in sapientiæ studio eximius, ac propter singularem fidei in Christum ingenuitatem, presbyterii munere in illa Ecclesia donatus, eum velut integumentis dissimulationis evolvens, acriter coarguit. Iste enim disputationem contra illum instituens, quam id temporis a scribis celeri manu exceptam, et hucusque conservatam scimus, hominem animo veteratorio præditum et fraude plenum solus præ cæteris detegendi vim habuit, et tanquam omnium oculis subjiciendi.

2. « Omnes igitur episcopi et pastores, qui in Concilio supra commemorato erant convocati, unam communi consensu epistolam ad Dionysium episcopum Romanum, et ad Maximum Alexandriæ Ecclesiam procurantem, nominatim conscripserunt; cujus exemplaria ad omnes provincias miserunt. In qua quidem epistola et suum studium, ac diligentiam in ea re positam omnibus declararunt; et perniciosam Pauli hæresin, argumenta in ea refutanda, quæstiones quas ei proponebant, omnem præterea hominis vitam et mores dilucide exposuerunt. Eorum igitur voces ex ea epistola petitas in præsentia memoriæ et posteritatis causa persequi, præclarum fortasse et commodum videbitur. » Hæc præfatus Eusebius Synodicam ab episcopis scriptam cum inscriptione aliquot episcoporum subjicit in hunc modum :

3. « Dionysio, Maximo, et omnibus ubicumque in orbe terrarum collegis episcopis, presbyteris, diaconis, et universæ ac Catholicæ sub cælo Ecclesiæ, Helenus, et Hymenæus, et Theophilus, Theotecnus, et Maximus, Proclus, Nicomas, et Ælianus, Paulus, Bolanus, et Protogenes, Hierax, et Eutychius, Theodorus, Malchion, et Lucius, et reliqui omnes episcopi et presbyteri et diaconi, qui civitates et regiones finitimas apud nos incolunt, et Ecclesiæ Dei quæ apud nos sunt, dilectis fratribus in Domino salutem. » Istis paulo post hæc subjungit :

« Scripsimus epistolas ad episcopos, qui longiore locorum intervallo a nobis distabant, eosque obsecravimus, ut ad hanc lethalem et perniciosam doctrinam curandam accederent; utpote ad Dionysium episcopum Alexandriæ, et Firmilianum episcopum Cappadociæ, homines beatos et felicis commemorationis. Quorum alter, Dionysius scilicet, quanquam neque ad erroris ducem separatim scribere, neque eum omnino salutare dignatus est; ad universam tamen Ecclesiam Antiochiæ epistolam misit, cujus exemplar huic nostræ epistolæ subjunximus. Alter autem nempe Firmilianus, bis huc accessit; et ea quæ a Paulo innovata erant, et excogitata perverse (quemadmodum cum nos, qui aderamus, et scimus et testificamur, tum alii plures, qui ejusdem rei nobiscum conscii sunt) coram erudite certe refutavit. Unde cum Paulus sententiam se mutaturum fuisset pollicitus; iste fidem illi adhibens, et spem animo concipiens, causam controversiamque sine ulla verborum contumelia commode fore compositam, eam ad tempus distulit : et ita ab illo, qui et Deum suum negasset et Dominum, et fidem, quam ante habuerat, minime conservasset, dolo deceptus fuit.

4. « Firmilianus ergo, utpote qui jam de impia ejus pravitate, qua Christum Deum pernegaverat, satis fecisset periculi, cum esset rursus Antiochiam perventurus, et ad Tarsos usque perrexisset; interea loci dum nos conveniremus, dum illum accerseremus, dum ejus expectaremus adventum, extremum vitæ diem obiit. » Postea in eadem epistola, Pauli vitam, quo modo nimirum instituta fuerit, et quo transacta, his verbis describunt :

5. « Quoniam Paulus, relicto Ecclesiæ canone, ad adulterinam depravatamque doctrinam se transtulit; ejus res gestas, cum sit extra Ecclesiæ fines ejectus, nihil attinet disquirere. Neque quod antea indigentia et mendicitate oppressus, neque quod a parentibus opum aut facultatis nihil omnino nactus, neque quod arte aut instituto aliquo quicquam adeptus, jam ad maximam divitiarum affluentiam pervenerit; idque ex nefariis sceleribus, sacrilegiis, et muneribus, quæ a fratribus injuria affectis, quos se adjuturum pollicitus, callide ludificatus est, cum flagitando, tum eorum animos ad aliquid sibi largiendum impellendo, per fraudem extorserat; et ita dum quæstum pietatem ducebat, eorum liberalitate, qui litibus implicati tenebantur, quique quo ab adversariorum calumniis liberarentur ad dandum valde erant propensi, nequiter abusus est. Neque commemorare opus est, quo pacto se insolenter extulerit; et sæcularium honorum gradus sibi assumpserit, seque arroganter in iisdem gesserit, et ducenarius potius quam episcopus nuncupari voluerit, et per forum volutarit, et modo epistolas legendo, modo quid illis responsi daretur perscribendo, magna satellitum turba partim cum antecedentium, partim subsequentium stipatus, superbo gradu palam incesserit; adeo ut propter intolerandum ejus fastidium, et nimiam animi elationem, fides nostra gravem invidiæ notam, odiumque permagnum subierit.

6. « Neque necessum est dicendo persequi illius præstigias in Conciliis ecclesiasticis usurpatas, quas, falsæ gloriæ umbras consectando, et varias ineptiarum species aucupando, et imperitorum mentes eo pacto in sui admirationem traducendo, callide excogitavit; neque qua ratione sedem et thronum sublimem sibi pararit; eumque non ut Christi discipulum decet, sed ut mundi principes solent, secretum et separatum habuerit, nomine suo appellarit; femur, in

[1] Euseb lib. VII. c. 23. 24.

eo sedens, manu percusserit; calcibus aliquando ipsum pulsarit; et qui cum eum audirent concionantem, non laudibus extollerent, non (ut in theatris fieri solet) se agitationibus, quo illi applauderent, in orbem versarent, non more gladiatorum et muliercularum, quos apud se habebat, inconcinne ei acclamarent, et quasi tripudiis gestirent, (sed ut in domo Dei par est) modeste moderateque auscultarent; eos graviter increparit, et verbis contumeliosis exceperit. Neque quo modo in verbi Dei interpretes, qui e vita excessissent, dum in hominum frequentia palam prædicaret, petulanter et importune debacchatus fuerit, et non tanquam episcopus, sed tanquam sophista et præstigiator de se ipso magnifica verba jactarit.

7. « Porro quid vobis in memoriam revocemus, quemadmodum psalmos et cantus, qui ad Domini nostri Jesu Christi honorem decantari solent, tanquam recentiores, et a viris recentioris memoriæ æditos exploserit; et in media Ecclesia solemni Paschatis die, mulieres, quæ inanes cantilenas (quas si quispiam audiret, plane exhorresceret) in ipsius laudem funderunt, pararit? Aut quid vobis exponamus ea blasphemiarum genera, quæ episcopos et presbyteros, qui agros, et civitates finitimas incolebant, quo illi blandirentur, in concionibus suis ad populum habitis, loqui permiserit? Nam nullo modo confiteri voluit, Filium Dei e cælo descendisse (ut aliquid jam ante obiter inferamus, quod post dicetur apertius) neque id nostris verbis solum confirmabitur, sed multis et variis locis commentariorum ipsius, quos ad vos misimus, et maxime ubi asserit Christum terrenum esse, et humi natum perspicue ostendetur. Sed qui in istum Paulum impium ipsorum magistrum cantus recitabant, et palam apud populum laudibus efferebant, eum angelum dixerunt e cælo demissum. Atque ista fieri non prohibuit; sed cum in ipsum impudenter dicebantur, insolens, et fastigio tumidus affuit.

8. « Præterea quid est cur litteris prodamus adscititias illius mulieres (quas συνεισάκτους Antiocheni appellant) et mulieres etiam presbyterorum et diaconorum suorum, quorum non hoc peccatum solum, sed alia prope insanabilia, cum eorumdem conscius esset, explorateque cognita haberet, callide occultavit; quo illi ita ipsi obærati adstrictique dum sibi ipsis metuebant male, scelerum, quæ ille vel verbo vel factis conscivisset, reum agere non aliquando auderent; quin etiam ipsos magnopere locupletavit; et propterea apud illos, qui talium rerum cupiditate incendebantur, in magna gratia et admiratione fuit. Atque ut hoc pro certo habemus cognitum, fratres in Christo dilecti, non episcopum modo, sed sacerdotium etiam universum populo omnium bonorum operum et recte factorum exemplar esse debere; sic illud minime ignoramus, permultos ab ista mulierum in suam societatem adsciscendarum ratione et modo, pietate penitus excidisse; alios autem venisse in suspicionem flagitii. Quare licet aliquis hoc daret, eum nihil lasciviæ, et petulantiæ in illas admisisse, suspicio tamen, quæ ex hujusmodi re oriri solet, sedulo cavenda fuisset; ne forlasse alicui esset offensioni, alios autem ad se imitandum impellere potuisset.

9. « Quo pacto enim alium reprehendere poterat, aut admonere, uti deinceps hic a mulieris consuetudine abstineret, diligenterque caveret, ne ejus illecebris (sicut scriptum est) laberetur in turpitudinem; qui, una repudiata, duas ætate florentes et aspectu perliberales ac venustas secum habuit? quas, si quopiam forte iret, circumduxit una; idque delicias consectando, quibus cæcam animi libidinem extra modum explere laboravit. Quibus de causis, tametsi omnes intra se graviter lamentati et conquesti sunt, ejus tamen potentiam et quasi tyrannidem ita extimuerunt, ut eum accusare omnino non auderent. Sed ista vitia (ut diximus) in homine sensu recto et fide catholica imbuto, et una nobiscum in numero fidelium habito, possent corrigi; sed ab illo, qui nefario errore Artemonis (quidni enim patrem ejus, unde hæresin suam hausit, vobis significemus?) abductus, mysterium fidei ac religionis nostræ prodiderit, nefariisque convitiis affecerit, non necessum arbitramur illarum rerum rationem reposcere. » Tandem in ipso calce epistolæ hæc addunt :

10. « Istum igitur tam Deo adversarium, tamque contumacem eramus coacti Ecclesia et congregatione fidelium indicere excludereque; et alium episcopum, qui huic Ecclesiæ præesset, in ejus locum substituere. Unde Dominum divina certe (ut putamus) providentia designavimus, Demetriani, hominis felicis commemorationis (quippe qui hanc Ecclesiam ante hunc præclare rexisset) filium, omni genere virtutum, quæ episcopum decent, exornatum. At vos de ejus electione per epistolam certiores fecimus, ut illi scribatis, et ab illo litteras accipiatis communionis. Paulus autem ad Artemonem litteras scribit, et si qui Artemonis partibus faveant, cum eo deinceps communicent. » Hucusque ex Synodica epistola Eusebius, qui addit: « Ubi Paulus igitur simul cum orthodoxa fide episcopatum admisisset, Dominus (ut dictum est) ministerium Ecclesiæ apud Antiochiam suscipit. » Hanc autem epistolam ex Synodo ad Dionysium papam et Maximum datam, scriptam fuisse a Malchione presbytero Antiocheno, tradit S. Hieronymus [1]; meminitque de ejus adversus Paulum habita disputatione, quæ suo tempore adhuc extabat.

11. Certe quidem his ex sanctorum episcoporum scriptis de Paulo acceptis, etsi non aliunde veritas dogmatis de Filii Dei divinitate probari, confirmari, ac penitus stabiliri liceret; vel ex hoc uno certam fidem de veritate et falsitate perfacile quis posset addiscere; facta nimirum collatione propugnatorum ac defensorum utriusque sententiæ. Ac primum (quod spectat ad numerum) uno ex adverso opposito, musca mortua, Paulo Samosateno, cane vomitus Artemonis resorbente, universa Orientalis et Occidentalis Ecclesia Filii Dei divinitatem, tum ex sacris litteris, tum

[1] Hieron. de Script. Eccles. in Malch.

etiam e majorum traditione perceptam, libere, confidenter, et absque aliquo ambiguitatis scrupulo profitetur. Sed sicut adversaria pars longenumero inferior, ita et meritis impar adeo esse cognoscitur, ut nulla propemodum ex valde sibi contrariis possit fieri comparatio.

12. Statue, si libet, altera ex parte negatorem Christi divinitatis turpissimum Paulum Samosatenum; altera vero (ut taceamus de cæteris qui eidem Synodo interfuerunt, viris doctrina et sanctitate clarissimis) unum constitue Gregorium Neocæsareæ in Ponto episcopum cognomento Thaumaturgum, qui in priori (ut vidimus) Antiochena Synodo ejusdem Pauli execrandum dogma confutavit. A cujusnam alterutrius parte, sententia omnium, atque etiam ethnicorum testimonio, veritatem stare definies? Sed quæ conventio lucis ad tenebras, et quæ collatio Dei cum Satana vel fingi potest? Talem deceat, qui ex patre diabolo esset habere mendacii defensorem; talem vero ex Deo natum Deique amicum, et cum Deo jugiter versatum, virtutibusque omnibus imbutum, ac cælestibus donis refertum, mirabiliumque effectorem operum esse oportuit veritatis propugnatorem, et divinitatis Filii Dei assertorem Gregorium.

13. Meminit ejusdem Concilii contra Paulum Antiochiæ congregati S. Athanasius[1] cum agit adversus Arianos, qui carpebant Nicænam Synodum de Verbo consubstantiali a conventu Antiocheno aliter accepto, sic demonstrans utrumque Concilium idem de Filii divinitate sensisse. « Si igitur, inquit, aliquis carpit Nicæenses, quod non dixerint omnia quæ ipsorum antecessoribus placuerunt, idem quoque merito carpserit septuaginta episcopos, Pauli Samosateni condemnatores, quod ea, quæ antecessorum erant, non observaverint; antecessores autem eorum fuerunt duo isti Dionysii, cæterique qui Romæ tunc congregati fuere. Verum neque hos neque illos fas est culpare. Omnes enim Christi curam gessere, studiaque sua contra hæreticos intenderunt; et hi quidem Samosatenam, illi vero Arianam hæresin condemnarunt; bene vero et hi et illi pro subjecta materia scribunt; » et paulo inferius :

14. « Etsi amborum Conciliorum Patres diversimode de Consubstantiali mentionem fecere; non tamen ea de causa ab illis dissidere debemus, sed illorum mentes scrutari; quod si fecerimus, omnino inveniemus ambas Synodos inter se consentire. Qui enim Samosatenum sustulerunt, hanc vocem, Consubstantialis, corporaliter accepere; cum Paulus sophisticari vellet et diceret : Si Christus non ex homine Deus factus est; igitur consubstantialis est Patri, et necessario sequitur tres esse substantias; unam quidem quæ prior sit, ut princeps; reliquas vero duas ex ea oriundas. Ideoque merito vitantes illud sophisma Pauli, dixere Christum non esse consubstantialem : non enim ita se habet Filius ad Patrem, ut ille cogitabat. » Et paulo post : « Nam utraque Synodus justam habet et rationabilem causam, cur illa ad illum, ista vero ad istum modum verba sua temperaverit. Quandoquidem enim et Samosatenus sentiebat. Filium ante Mariam non fuisse, sed ab ea initium suæ essentiæ accepisse; ideo episcopi tunc congregati hominem hæreseos condemnatum abdicarunt; et de Filii divinitate simplicius scribentes, non exquisitam diligentiam in tractatu hujus vocis Consubstantiatis adhibuerunt, sed ut acceperant de Consubstantiali, ita locuti sunt. In eo enim omnem curam habebant, ut quod Samosatenus excogitarat, tollerent et docerent ante omnia fuisse Filium, cumque non ex homine Deum esse factum; sed cum Deus esset, induisse servi speciem; et cum Verbum esset, carnem esse factum, quemadmodum locutus est Joannes; atque ita adversus Pauli blasphemias actum fuit. » Hucusque de Synodo adversus Paulum Athanasius; quibus plane declaratur, longe diverse a Paulo usurpatum nomen « Consubstantialis, » quod merito iidem sanctissimi Patres sunt aversati, ut diversum ab eo quod in sacrosancto Concilio Nicæno orthodoxi pari omnes confessione professi sunt; Ariani autem omnem captantes occasionem, ex tanto Concilio ipsorum sententiam condemnante, auctoritatem calumniose aucupari conati sunt; sed quonam modo sincere et sane iidem sanctissimi Patres acceperint verbum « Consubstantialis, » eorum professio ibi posita declarat.

15. Sed ante nec illud dicere prætermittimus : Novatianum auctorem schismatis his videri temporibus scripsisse commentarium illum de Trinitate, quem perperam Tertulliano, vel Cypriano alii adscripserunt; nam multus est auctor ut Samosateni destruat hæresin, licet eum non nominet, fortiterque impugnet huic hæresi de Christi divinitate adversarium dogma Sabellii; ostenditque ex uno fonte contraria inter se fluxisse dogmata; nam ait[1] : « Tam illi qui Jesum Christum ipsum Deum Patrem dicunt, quam etiam illi qui hominem illum tantum esse voluerunt, erroris sui et perversitatis origines et causas inde rapuerunt; quia cum animadverterent scriptum esse, quod unus sit Deus, non aliter putaverunt se istam tenere posse sententiam, nisi aut hominem tantum Christum, aut certe Deum Patrem putarent esse credendum. » Sed hic tandem ponenda est sanctorum Patrum in eodem Concilio Antiocheno professio edita, quæ apud Synodum Ephesinam[2] habetur intexta his verbis :

16. « Confitemur Dominum nostrum Jesum Christum ante sæcula quidem ex Patre, per Spiritum sanctum; novissimis vero temporibus ex Virgine secundum carnem natum; una duntaxat persona, ex cælesti divinitate et humana carne conflatam, subsistentem. Totum Deum et totum hominem. Totum Deum etiam cum corpore, sed non secundum corpus Deum. Totum hominem etiam cum divinitate, sed non secundum divinitatem hominem. Totum

[1] Athanas. lib. de Synod.

[1] Novatian. de Trinitate c. 30. — [2] Conc. Ephes. edit. Pell. tom. VI c. 1. in fin.

rursus adorabilem etiam cum corpore, sed non secundum corpus adorabilem. Totum adorantem (Patrem) etiam cum divinitate, sed non secundum divinitatem adorantem. Totum increatum etiam cum corpore, sed non secundum corpus increatum. Totum formatum etiam cum divinitate, sed non secundum divinitatem formatum. Totum Deo *homousion* consubstantialem etiam cum corpore, sed non secundum corpus consubstantialem. Quemadmodum neque secundum divinitatem quoque hominibus coessentialis est; est autem nobis secundum carnem consubstantialis etiam in divinitate existens. Etenim cum illum secundum spiritum Deo consubstantialem dicimus; non dicimus hominibus secundum spiritum coessentialem. Contra autem cum illum secundum carnem hominibus consubstantialem prædicamus; non prædicamus illum secundum carnem Deo coessentialem. Ut enim secundum spiritum nobis consubstantialis non est (nam secundum hunc Deo consubstantialis est) ita vicissim Deo secundum carnem coessentialis non est; secundum hanc autem nobis consubstantialis est. Quemadmodum autem hæc distincta et inter se discreta pronuntiamus, non ad inducendam unius indivisæ personæ divisionem, sed ad denotandam naturarum et proprietatum Verbi, et carnis distinctionem et inconfusibilitatem : ita illa quæ ad indivisæ unionis compositionisve rationem faciunt, unita prædicamus, et veneramur. » Hactenus professio fidei, seu declaratio sanctissimorum Patrum, qui Antiochiæ hoc anno adversus Paulum collecti sunt.

17. Videas plane eos (ut decebat) non studuisse tantum ea scriptione Paulum, sed etiam Sabellium condemnare, aliqua ex parte (ut diximus) pugnantes inter se hæreses inducentes; manifestaque elucidatione utriusque errores in apertum adducere, ac confutare. Ex his etiam ea, quæ, dum frivolæ objectionis Arianorum Athanasius meminit atque refellit, videri poterant subobscura, dilucidius demonstrantur. Sed et ex his detegitur conniventia Eusebii historici cum Arianis, quippe qui hanc retexens historiam, atque Synodicam a sancta Synodo ad Dionysium papam scriptam recensens, quæ in ea de fide catholica tractatio scripta erat, subducens, obvolutamque silentio relinquens, ex parte tantum epistolam recitavit, quod nimis Arianos illa perstringeret, dum Christi natura divina Patri consubstantialis asseritur ac prædicatur. At de his hactenus.

18. *Paulus ejicitur.* — Sed quid molitus sit Paulus, postquam ab episcopis damnatus, ac sede depositus est; sic idem scribit Eusebius [1] : « Verum cum Paulus ex episcopi domo, ejus Ecclesiæ propria, exire nollet, imperator Aurelianus de ea re rogatus sententiam, sanctissime, quid esset agendum, decrevit. Præcepit enim, ut domus Ecclesiæ illis tribueretur, quibus Christiani Italiæ et urbis Romæ episcopi per litteras tribuendam præscriberent. Sic demum Paulus, de quo docuimus, cum summo dedecore, sæcularis imperii ac potestatis auctoritate ab Ecclesia penitus extruditur. Quo quidem tempore talem ac tam benigne erga nos animatum se Aurelianus declaravit. » Hucusque de his Eusebius. At quid opus fuit Aureliano, his temporibus, omnium testificatione, justissimo principi, domum episcopalem adjudicare illi, cui Italiæ Christiani, et urbis Romanæ episcopi dandam præscriberent; cum id jam antea in illa Synodo, cui tribuenda esset, præjudicatum fuisset? Usque adeo enim innotuerat Romani Pontificis toto orbe potestas, ut et ethnicos non lateret, aliorum episcoporum sententias eas esse ratas, quas auctoritas Romani Pontificis confirmasset. At quoniam sciebat imperator, ab eodem Pontifice in eamdem causam fuisse congregatos Italiæ episcopos Romæ ad Synodum (quod nuper Athanasii testimonio est demonstratum) ad tanti ponderis causam examinandam; idcirco dixit in suo decreto : Id esse debere ratum quod una cum Romano episcopo Italiæ Christiani decernerent. Hæc quidem his decernebat temporibus justitiæ æqua lance Aurelianus, non aliqua erga Italiæ episcopos vel Romanum Pontificem affectione permotus, quippe licet nondum Christianos persequeretur; tamen quod patrio cultui idolorum addictissimus esset, omnes Christianos æque odio prosequebatur, quos diis esse sciebat infensos.

19. *Aurelianus quia superstitiosus, hostis Christianorum.* — Totus quippe erat Aurelianus hoc præsertim tempore, quo adversus Marcomannos in Italiam irrumpentes expeditionem pararet in consulendis libris fatidicis Sibyllinis, de quibus inspiciendis cunctantem senatum litteris sic admonuit : [1] « Miror vos, patres sancti, tamdiu de aperiendis Sibyllinis dubitasse libris; perinde quasi in Christianorum Ecclesia, non in templo deorum omnium tractaretis. Agite igitur; et castimonia pontificum, cærimoniisque solemnibus juvate principem necessitate publica laborantem. Inspiciantur libri; quæ facienda fuerint, celebrentur, quemlibet sumptum, cujuslibet gentis captivos, quælibet animalia regia non abnuo, sed libens offero ; neque enim indecorum est diis juvantibus vincere ; sic apud majores nostros multa finita sunt bella, sic cœpta. Si quid est sumptuum, datis ad præfectum ærarii litteris decerni jussi; est præterea vestræ auctoritatis arca publica, quam magis refertam esse reperio, quam cupio. » Hucusque ad senatum litteræ Aureliani, quas Flavius Vopiscus [2] recitat. Idemque inferius de ejusdem erga deorum cultum propenso animo hæc ait : « Hic templa fundavit (nempe in Oriente) donariis ingentibus positis, et Romæ Soli templum posuit majori honorificentia consecratum ; » et post multa : « Sacerdotia composuit, et pontifices roboravit ; » ac rursum : « Illius donis , quæ a barbaris gentibus meruit, refertum est Capitolium ; quindecim millia librarum auri ex ejus liberalitate unum tenet templum; omnia in Urbe fana ejus micant donis. » Hæc et alia plura de ejus superstitione Vopiscus.

[1] Euseb. lib. VII. c. 24. in fin.

[1] Vopisc. in Aureliano. — [2] Flav. Vopisc. in Aurel.

20. Quod si in re dubia conjectari libere licet; equidem puto pontifices gentilitiæ superstitionis, in Christianos præ cæteris hominibus infensissimos, religionis simulato prætextu, ex Sibyllinis oraculis elicuisse persecutionem in Christianos; cum penes illos (ut pluribus docet in Apologetico Tertullianus) in confesso propemodum esset, omnes clades, quibus Romanum urgeretur imperium, Christianorum causa a diis iratis immitti. Quid autem adversus Christianos edixerit, dicemus anno sequenti.

21. *Dionysii papæ obitus et res gestæ.* — Hoc eodem anno, iisdem consulibus, vigesima sexta mensis Decembris, Dionysius Romanus episcopus, pro Ecclesia Dei adversus hæreticos et persecutores plurimis laboribus exantlatis, feliciter migravit ad Dominum, cum sedisset annos undecim, menses tres, et dies quatuordecim. Ad hunc quippe annum Aureliani ipsum pervenisse, epistola ex Synodo Antiochena hoc anno ejusdem imperatoris celebrata, ad ipsum scripta, affirmare nos cogit; ex qua quidem arguuntur erroris omnes qui sub aliis consulibus ante Aurelianum positis ejus obitum referunt, nempe sub consulatu Claudii atque Paterni.

22. De eodem hæc reliqua habentur in libro de Romanis Pontificibus: « Hic fecit ordinationes duas per mensem Decembrem, presbyteros duodecim, diaconos sex, episcopos per diversa loca numero septem. Inter episcopos a Dionysio papa ordinatos, et ad diversarum Ecclesiarum regimen institutos certum est ordinasse quoque Zamam episcopum, eumdemque Bononiensi Ecclesiæ præfecisse; qui in Indice episcoporum Bononiensium primus ordine numeratur. » Sed mea sententia quod incendio Diocletiani combusta sint antiqua ecclesiastica monumenta, nullius alterius Bononiensis episcopi mentio habetur qui Zamam præcesserit, sed ipse primus, cujus certa testataque memoria est, ordine collocatur; cum nequaquam mihi persuaderi possit, nobilissimam Italiæ civitatem ingenti semper populo refertam, tribus ferme sæculis a Christi adventu dilapsis, caruisse Ecclesia, et qui ei præficeretur, episcopo; cum constet, nonnullas alias Italiæ civitates, dignitate et frequentia populi longe impares, jampridem fuisse episcopalibus sedibus illustratas. At de iis modo satis. In eodem libro de Romanis Pontificibus, post illa quæ nuper sunt recitata, hæc in fine de Dionysio habentur: « Qui sepultus est cœmeterio Callisti, in via Appia, sexto kalendas Januarii. Cessavit episcopatus ejus dies quinque. » Sicque ultimo hujus anni die Felix natione Romanus ex patre Constantio subrogatus est; quantum autem temporis sederit, demonstrabimus in ejus obitu.

Anno periodi Græco-Romanæ 5764. — Olymp. 262. an. 3. — Urb. cond. 1024. — Jesu Christi 271. secundum Baronium 272. — Felicis papæ 3. — Aureliani imp. 2.

1. *Consules.* — A num. 1 ad 19. Coss. *L. Domitius Aurelianus Aug. II*, et *M. Ceionius Virius Bassus*, ut demonstrat inscriptio a Reinesio pag. 384 relata, quam licet, cum Dissertationem Hypaticam composui, non vidissem, demonstravi tamen, Aurelianum præsenti anno secundum priorem consulatuum Cæsareorum regulam consulem processisse, non vero Aurelianum hominem privatum, ut existimavit Onuphrius in Fastis, ac cum numerali nota proferri debere, non vero simpliciter et absolute, ut passim fit ab omnibus Fastorum conditoribus; cum Valeriano imperante, Crinito collega, suffectum consulatum gesserit. Rationes, quibus usus sum, certas tandem ostendit præfata inscriptio, quæ dedicata dicitur: IMP. CAES. VALERIO. AURELIANO. AUG. II. ET M. CEIONIO VIRIO BASSO COS. Hinc etiam, inquit card. Norisius in Epistola consulari, pag. 148, Bassi Aureliani collegæ hactenus ab Onuphrio, aliisque Pomponiæ genti deputati vera familia innotescit. In lapidis quidem inscriptione, *N. Ceionius Virius* legitur, quasi prænomine *Numerius* diceretur; verum quod Reinesius in explicatione epitaphii *Marcum* appellat, illudque prænomen card. Norisius retinuit, immutandum esse non existimavi. Vopiscus in Aureliano, cap. 31, recitat fragmentum epistolæ, cujus titulus: *Aurelianus Augustus Ceionio Basso.* In hac tantum sepulcrali inscriptione *Valerius* Aurelianus nuncupatur. Sed Valeriam familiam eidem gentilem fuisse demonstrat card. Norisius ex datis ad eumdem ante imperium a Claudio Augusto litteris, in quarum titulo apud Vopiscum, cap. 17, legitur: « Flavius Claudius Valerio Aureliano suo salutem. » Denique in Fastis Græcis tam Theonis, quam Heractii a doctissimo Dodwello nuper publicatis *Aurelianus* dicitur *Augustus.*

2. *Epochæ secundæ Synodi Antiochenæ.* — Secunda Synodus Antiochena adversus Paulum Samosatenum celebrata est autumno anni ducentesimi sexagesimi noni, sequentique continuata, quod colligitur ex epistola Synodica, quam episcopi ad Dionysium Romanum pontificem scripsere, quamque Eusebius lib. 7, cap. 30, recitat. Dionysius autem, ut mox videbimus, die vicesima sexta Decembris, illius anni ad Deum migravit. Quare hæc Synodus ad eum annum

retrahenda. In citata Synodica episcopi ad Dionysium scribunt : « Nunc quoque Antiochiam venturus erat Firmilianus, et jam Tarsum usque (Ciliciæ oppidum est) pervenerat. Sed cum nos jam convenissemus, interea loci dum accersimus, dum ejus adventum expectamus, abiit e vita. » Græci, ut in eorum Menologio videre est, S. Firmiliani Cæsareæ in Cappadocia episcopi festum die vicesima octava Octobris celebrant. Quare si eo die Firmilianus ad superos transiit, Synodus Antiochena tunc jam congregata erat. Ex quo detegitur etiam emortualis Firmiliani annus, errorque Blondelli in libro contra primatum Pontificis Romani, pag. 63, ubi ex inscriptione epistolæ Synodicæ ad Dionysium papam colligi existimat, inter Pontificem Romanum et episcopos Orientales exiguum intercessisse commercium, hosque parum de illius statu edoctos; cum post diem XXVIII Octobris, quo Firmilianus mortuus, ad Dionysium scriberent, ignorantes, eum die XXVI Decembris antecedentis anni jam e vivis excessisse. Inde enim deducere debuit Blondellus, secundam Synodum Antiochenam sub finem anni CCLXX coactam non fuisse, ut ipse perperam arbitratur; cum Orientales episcopos Pontificis Romani societatem coluisse, ejusque primatum agnovisse, tot aliunde argumentis constet. Denique Baronii, Blondelli, et aliorum passim sententia plane evertitur ex libello Contestationis cleri Constantinopolitani publice in Ecclesia proposito, « quod Nestorius ejusdem sententiæ sit cum Paulo Samosateno ante annos centum sexaginta ab orthodoxis episcopis condemnato. » Scriptus is libellus anno quadringentesimo vicesimo nono, ut Ephesinam Synodum œcumenicam explicantes ostendemus. A currenti autem anno ad annum CCCCXXIX sunt tantum anni CLIX, utroque etiam extremo incompleto pro integro numerato.

3. *II Synodus Antiochena sub Claudio celebrata.* — Hactenus creditum fuerat, Synodum hanc, Aureliano imperante, habitam fuisse; nisi quod Valesius in Notis Eusebianis eam partim sub Claudio, partim sub Aureliano celebratam autumavit. Sed principatus Aureliani initio tempori suo reddito constat, verum esse quod in tertia parte Dissert. Hypaticæ, cap. ultimo, num. II, scripsimus, illam Claudio imperante inchoatam et finitam, et ita alias existimaverunt Hermannus Contractus, Marianus Scotus, qui et Methodium citat, abbas Urspergensis in Chronicis, imo et Eusebius lib. 7, cap. 30, ut mox ostendo. Neque enim sub aliis, quam sub anni ducentesimi sexagesimi noni consulibus congregari potuit; cum sub iisdem Dionysius pontifex Romanus, ad quem episcopi scripsere, hominem exuerit, et vulgaris opinio alii fundamento, quam Eusebii loco male in linguam latinam converso, ac corruptæ chronologiæ Aurelianeæ non innitatur. Eusebius itaque non scripsit, posteriorem Synodum Antiochenam sub Aureliano coactam; sed tantum eo imperium Romanum regente, Paulum Samosatenum jam ab ea damnatum, ex Ecclesia exturbatum fuisse, quod ante Zenobiam captam, cui Antiochia parebat, fieri non potuerat. Hæc Eusebii verba lib. 7, cap. 29 : καθ' ὃν τελευταίας συγκροτηθείσης πλείστων ὅσων ἐπισκόπων συνόδου, φωραθεὶς καὶ πρὸς ἁπάντων ἤδη σαφῶς καταγνωσθεὶς ἑτεροδοξίαν, ὁ τῆς κατὰ Ἀντιόχειαν αἱρέσεως ἀρχηγὸς τῆς ὑπὸ τὸν οὐρανὸν καθολικῆς ἐκκλησίας ἀποκηρύττεται. Quæ verba sic a Valesio versa : « Hujus temporibus (nempe Aureliani) postrema Synodus innumerabilium fere episcoporum congregata est; in qua auctor ille nefariæ apud Antiochiam hæreseos Paulus convictus et ab omnibus manifestissime deprehensus falsi dogmatis reus, ab universa, quæ sub cælo est, Ecclesia Catholica eliminatus est. » Sed ea versio ab Eusebii mente aliena; quod ipsemet Valesius intellexisset, nisi jam vulgari opinione imbutus fuisset. Præferenda itaque Christophorsoni interpretatio, quæ licet in multis imperfecta, in aliquibus tamen observatur accuratior : « Cujus (nempe Aureliani) temporibus Paulus dux et auctor erroris qui Antiochiæ grassabatur, in postremo Concilio episcoporum numero prope infinitorum contra eum convocato, sui erroris et peregrinæ opinionis perspicue convictus, et omnium jam consensu palam condemnatus, ab universa et Catholica Ecclesia, quæ sub cælo est, penitus exturbatus fuit. »

4. *Explicatur Eusebius.* — Nihil aliud itaque Eusebius significat, quam Paulum jam in secundo Concilio Antiocheno, Claudio regnante, coacto, convictum et condemnatum, Aureliani temporibus, post Zenobiam videlicet debellatam, ab Ecclesia Antiochena exturbatum fuisse. Eusebius enim in ea narratione magis ad Concilii executionem, quam ad ejus celebrationem respexit. Alioquin dicendum esset, eum errasse, et quod actum sub Claudio, sub Aureliano gestum, perperam persuasum habuisse. Posset Simplicius, imo et verius is Eusebii locus sic latine reddi : « cujus temporibus (cum postrema congregata fuisset quam plurimorum episcoporum Synodus) convictus et ab omnibus jam manifeste falsi dogmatis damnatus auctor illius hæreseos, quæ erat Antiochiæ, a Catholica, quæ sub cælo est, Ecclesia eliminatus est. » Sed Paulus anno tantum CCLXXIII quo Zenobia ab Aureliano capta, ab Ecclesia penitus exturbatus, non vero eodem anno, ut videtur existimasse Baronius.

5. *In quo situs erat error Pauli Samosateni.* — Episcopos fuisse numero septuaginta testatur Athanasius in lib. de Synodis, pag. 707. In Concilio tamen Ephesino, in libello quodam supplici, quem Basilius diaconus et monachi contra Nestorium obtulerunt, centum et octoginta numerantur; sed alios ad Synodi initium, alios ad ejus finem respexisse existimandum. Leontius in lib. de Sectis, Actione 3, asserit Paulum Samosatenum tam in Trinitatis quam in Incarnationis fide lapsum esse. In priori quidem, quod solum Patrem Deum esse putaret; in posteriori, quod Christum merum hominem esse diceret, et in eo Verbum extitisse negaret; ita ut non eadem ac Nestorius sentiret. Siquidem hic, etsi simplicem hominem Christum esse diceret, idem tamen Dei Verbum per se subsistens, et Filium asserebat in illo homine fuisse. Unde in Trinitate non peccabat.

At Paulus non dicebat, subsistens per se Verbum in Christo fuisse, sed Verbum nihil aliud esse, nisi jussum ac mandatum : tanquam Deus per illum hominem, quæ vellet, imperaret et faceret. A Sabellio vero dissensisse in hoc Leontius existimat, quod Sabellius eumdem affirmabat esse Patrem et Filium et Spiritum sanctum, sed Patrem volebat esse Deum, qui omnia condidit : Filium nudum hominem : Spiritum puram gratiam, quæ super Apostolos advenit. Quæ hæresis a Socinianis et Anabaptistis instaurata est, ut in lib. 3 de Trinitate ostendit Petavius, qui et lib. 1 de Incarnatione, cap. 3, Pauli Samosateni hæresin pluribus explicat.

6. *Professio fidei Antiochenæ Synodo perperam adscripta.* — Baronius Eusebium conniventiæ arguit, quod professionem fidei Patrum Synodi illius Antiochenæ, quæ hæresin Arianorum prorsus jugulabat, consulto prætermiserit. Verum, Valesius in Notis Eusebianis lib. 7, cap. 30, Eusebium hic immerito reprehendi ostendit. Nam professio illa fidei, quam Baronius profert ex Actis Ephesinæ Synodi, non est professio Sanctorum Patrum Antiocheni Concilii, ut ipse existimavit, sed ipsius Nicæni. In parte enim III seu tomo III Actorum Ephesinæ Synodi, pag. 378, titulus professionis illius ita conceptus legitur : « De Incarnatione Verbi Dei, Filii Patris, definitio episcoporum, qui Nicææ in Synodo convenerunt, et expositio ejusdem Synodi adversus Paulum Samosatenum. » Vides professionem illam fidei adversus Paulum Samosatenum adscribi Synodo Nicænæ, non autem Antiochenæ. Itaque non video, inquit Valesius, quid Baronium impulerit, ut professionem illam Antiochenæ Synodo attribuerit; nisi forte mendosos codices nactus est, aut pro Nicæna Synodo Antiochenam restituendam putavit. Certe in Synodo Nicæna hæc non leguntur. Sed quis nescit, cuncta fere Acta illius Synodi intercidisse? Videtur tamen mentio fieri illius definitionis in canone XIX Concilii Nicæni, qui est *de Paulianistis*. Binius, ac post eum Labbeus, eamdem professionem Antiochenæ Synodo II in Collectione Conciliorum falso attribuerunt. Scripsit præterea hæc Synodus epistolam ad Paulum Samosatensem, quam Baronius priori Synodo Antiochenæ perperam tribuit, ut ibidem ostendimus, ideoque ea huc revocanda erit.

7. *Gesta ab Aureliano Aug.* — Ad num. 19 et seqq. Marcomanni « omnia circa Mediolanum » devastarunt, quos postea Aurelianus superavit, ut tradit Vopiscus in Aureliano, cap 18. « In illo autem timore, quo Marcomanni cuncta vastabant, ingentes Romæ seditiones motæ sunt. » Quare etiam libri sibyllini inspecti. Senatusconsultum quo ii libri inspici jussi, « die tertio idus Januarias » factum, inquit idem auctor, qui illud refert. Aurelianus, addit Victor in Epitome, « tribus prœliis victor fuit, apud Placentiam, juxta amnem Metaurum ac fanum Fortunæ, postremo Ticinensibus in campis. » Vopiscus prœlii tantum *apud Placentiam* habiti meminit, quo Marcomanni victi : et postea ait Aurelianum plenum irarum Romam petiisse. Verum et Zozimo constat, Aurelianum, antequam Romam iterum veniret, in Pannoniam profectum esse; ait enim : « Aurelianus, confirmato imperio, quum Roma movisset (et Marcomannos apud Placentiam superasset, ut ex Vopisco retulimus), Aquileiam contendit : et inde Pannonicas ad nationes accessit, quas a Scythis invadi cognoverat. » Subjungit, in Pannonia ancipiti prœlio dimicatum esse, et imperatorem, intellecto « Alamanos Italiam incursionibus vexare » decrevisse, in Italiam perrexisse. Narrat postea, Romæ aliquos senatores « velut insidiarum imperatori structarum participes » morte mulctatos esse, tuncque mœnibus cinctam Romam. His jungenda quæ habet Vopiscus citatus cap. 21. « Finito prœlio Marcomannico, Aurelianus plenus irarum Romam petiit, vindictæ cupidus, quam seditionum asperitas suggerebat. Interfecti sunt enim nonnulli etiam nobiles senatores, etc. » Tum subdit Vopiscus Aurelianum muros Urbis dilatasse. Quare inter utrumque historicum recte convenit, alterque ex altero supplendus. Rei gestæ annum unus Idacius in Fastis nos docuit. Nam sub Aureliani et Bassi consulatu hoc anno gesto, inquit : « His coss., Urbis muri cœpti fieri. » Quocirca, cum Urbis murorum dilatatio post bellum Marcomannicum et libros Sibyllinos consultos contigerit, dies tertius idus Januarias, quo laudatum senatusconsultum conditum, de mense Januario præsentis anni certissime intelligendus.

8. *Expeditio Pannonica gloriosa fuit.* — Mediobarbus nummum Aureliani exhibet in postica inscriptum : PANNONIAE; quem cum anno CCLXII perperam conjungit. Ex quo discimus, expeditionem Pannonicam Aureliano gloriosam fuisse, licet ejus unus Zozimus meminerit.

9. *Obitus Dionysii papæ.* — Ad num. 21 et seq. *Dionysius* Romanus pontifex anno ducentesimo sexagesimo nono, Claudii et Paterni consulatu insignito hominem exuit. Nam in Chronico Damasi legitur, « Dionysius annis octo, mensibus duobus, diebus quatuor. Fuit temporibus Gallieni ex die XI kal. Augusti, Æmiliano et Basso coss., usque in diem septimum kal. Januarii, consulibus Claudio et Paterno. » Eadem verba ex libro Damasi refert Cuspinianus in suis Fastis. Sed loco, *annis octo*, legendum, *annis decem*, et loco, *mensibus duobus*, legendum, *mensibus quinque*, ut uterque consulatus, et dies tam ordinationis, quam emortualis in eo Chronico notati certum reddunt. Menses quinque uterque Catalogus Corbeiensis exhibent, in aliis numeris, quemadmodum et alii Catalogi depravati. *Dionysius* itaque die vigesima secunda mensis Julii anni CCLIX Æmiliani et Bassi consulatu notati, quæ cum feria sexta concurrebat, ordinatus fuit, dieque vicesima sexta mensis Decembris anni ducentesimi sexagesimi noni, supremum diem obiit, sicque sedit annos decem, menses quinque, dies quatuor, emortuali nempe excluso. Ideo Baronius, Aureliano imperium adepto, *Dionysium* mortuum credidit, quia arbitrabatur, docere Eusebium, secundam Synodum Antiochenam, quæ ad eumdem Dionysium scripsit, Aureliano

imperante, congregatam fuisse. Sed cum jam ostenderimus eam epistolam, Claudio imperante, ad Dionysium datam, deceptosque viros doctissimos, qui ita Eusebium interpretati sunt, quasi scripserit, secundam Synodum Antiochenam, a qua ea epistola scripta, Aureliani tempore indictam fuisse, annus emortualis Dionysii extra controversiam esse debet.

10. *De die ordinationis et mortis Dionysii PP.* — Papebrocius V. C. in Conatu Chronico-Historico ad Catalogum Romanorum Pontificum, de Dionysio agens ait : « Diem ordinationis rescribo, *non XI sed IX kal. Augusti*, ut habeatur Dominica, qua facta sit; et ex diebus IIII solum retineo dies III, nisi quis malit pro VII kal. *Januarii*, legere VI, ut Sanctus obierit XXVII *Decembris.* » Sed perperam; Dionysium enim XI kal. Augusti ordinatum, tam exemplar, quo Henschenius usus, quam illud, quod Cuspinianus habuit, et Anastasius testantur, et satis indicant dies quatuor, quibus supra annos et menses sedit. Præterea Dionysium die XXVI Decembris demortuum, docent non tantum Chronicon Damasi, et Catalogus *Nominum Apostolicorum ;* sed etiam Chronicon auctius veterum Pontificum, et liber de Pontificibus Romanis, quando aiunt Dionysium *VI kalend. Januarii* sepultum esse. Nam juxta regulam a nobis statutam, quando scriptores in morte alicujus Pontificis narranda uno solum die inter se dissident, alter de die obituali, alter de die sepulturæ intelligendus. Sicque Dionysius die XXVI mensis Decembris animam Deo reddidit, et postridie seu VI kal. Januarii sepultus est. Hinc in Indiculo Depositionis episcoporum a Bucherio relato legitur : « Sexto kalendas Januarias Dionysii in Callisti. » Sed non tantum Dionysius de Dominica ordinatus non est; sed nec etiam *S. Felix*, qui ei successit, ut mox dicemus. Porro ex die emortuali Dionysii luculentum desumitur argumentum ad probandum, in Martyrologio Hieronymiano natale Pontificum Romanorum non semper notari; sed vel eorum translationem, vel reliquiarum elevationem sæpe memorari : ad diem enim XIV Septembris legitur : « Depositio S. Dionysii episcopi ; » cum tamen certum sit, hunc usque ad finem mensis Decembris vitam produxisse.

11. *Felix Dionysio successit.* — Circumferuntur aliquæ Decretales sub Dionysii nomine ; sed eas suppositiias esse Schelstratius in secunda parte Antiquit. Illustr. aliique viri docti jam demonstrarunt. Tam Chronicon auctius veterum Pontificum, quam liber de Romanis Pontificibus, habent episcopatum *dies quinque* cessasse, quod tamen a veritate alienum. In Martyrologio enim Hieronymiano ad IV kal. Januarii, seu ad diem XXIX Decembris, legitur : « Romæ Felicis et Bonifacii episcopi de ordinatione; » ubi licet aliqua verba deesse videantur, non dubium tamen, quin de ordinatione Felicis primi Dionysii successoris ibidem sermo sit. Quare duobus diebus Sedes vacavit, et Felix ordinatus est die vicesima nona Decembris, quæ anno CCLXIX cum feria quarta concurrebat. Porro ordinationes episcoporum ante Constantiniana tempora diebus Dominicis fieri solitas non fuisse habemus, tam ex Chronico Damasi, quam ex Martyrologio Hieronymiano, quod in S. Marcello papa aliud nobis exemplum suppeditabit.

12. *Obitus Saporis Persarum regis.* — Obiit hoc anno *Sapores* Persarum rex, qui regnavit « unum et triginta integros annos, et ingentibus jacturis Romanos affecit, » inquit Agathias, lib. 4. Eo mortuo *Ormisdas* ejus filius regnum suscepit post annum unum et decimum diem demortuus. Huic *Uraranes*, qui tres annos regnavit, successit, quem *Uraranes II* ejus filius excepit.

13. *Tetricus in Galliis imperat.* — Victorinus, qui Postumo successerat, « post biennii imperium, Agrippinæ » occisus est, inquit Victor de Cæsaribus, « imperii sui anno secundo, » inquit Eutropius, qui addit : « Huic successit Tetricus senator, qui Aquitaniam honore præsidis administrans, absens, a militibus imperator electus est; » quod currentis anni initio vel sub finem præcedentis factum ex anno emortuali Postumi, et fine imperii Tetrici manifestum fit.

FELICIS ANNUS I. — CHRISTI 273.

1. *Veritas persecutionis ab Aureliano indictæ.* — Adveniente Christi anno ducentesimo septuagesimo tertio, coss. Quieto et Valdumiano, « Aurelianus imperator, inquit Vopiscus, ut erat natura ferocior, plenus irarum Romam petit vindictæ cupidus, quam seditionum asperitas suggerebat; incivilius denique usus imperio, vir alias optimus, seditionum auctoribus interemptis, cruentius ea, quæ mollius fuerant

curanda, compescuit. Interfecti sunt enim nonnulli etiam nobiles senatores, cum his leve quiddam, et quod contemni a mitiore principe potuisset, vel unus, vel levis, vel vilis testis objiceret. Quid multa? magnum illud, et quod jam fuerat, et quod non frustra speratum est, infamiæ tristioris ictu contaminavit imperium. » Hæc Vopiscus de Aureliani in Romanos sævitia. Quod si in suos in hunc modum est feraliter debacchatus; quid in alienæ ac penitus adversariæ religionis homines fecerit, nempe Christianos, quisque poterit existimare. Nisi æquius quis putet dicendum, illos senatores, qui de inspiciendis libris Sibyllinis cæteris obnisi sunt, Christianos extitisse; nam repletum fuisse senatum, forum, atque palatium Christianis, Tertullianus [1] testatur. Quod igitur ii, ne inspicerentur libri fatidici, restitissent, et contentiose egissent; succendi visus est imperator in eos. Etenim nullam aliam causam præcessisse contentionis, Vopiscus affirmat : de qua et imperator expostulatus fuisse videtur suis litteris, quod in templo (ut dictum est) cunctati libros inspicere Sibyllinos, perinde ac si in Ecclesia Christianorum essent, rem segnius egerint.

2. Quod vero, qui ab Aureliano sunt interfecti, dicantur [2] a Vopisco seditionis auctores; ejus criminis, nempe seditionis, his plane temporibus infamari solitos Christianos, Acta [3] Symphoriani, quæ habentur germana, significant, quibus dicitur : « Adfuit et Symphorianus; et cum nollet statuam Berecynthiæ, quæ carpento vehebatur agminibus stipata populorum, per contemptum adorare; publicæ seditionis prætextu comprehensus tenetur, et Heraclio consulari offertur. » Addictissimum plane fuisse avitæ superstitioni, ex eo quoque facile potest intelligi, quod cum neminem voluerit habere collegam imperii, Herculem tantum dixit suum esse consortem, quem et nominavit Augustum, quod docet vetus inscriptio, his scilicet verbis [4] :

HERCULI
AUG.
CONSORTI
D. N.
AURELIANI
INVICTI.
AUG.
RESPUB. PIS.
CURA AGENTE.
C. JULIO PRISCIANO V. C. DUC. CUR. R. P. ET FAN. PIN.

3. Aurelianus vero, licet jam sic in Christianos permotus esset; nequaquam tamen, quod vehementer optaret, cum primum voluit persecutionem lege statuere, sibi licuit; divinitus enim, quo minus id faceret, est impeditus, prout Eusebius [5] narrat, sic dicens : « Verum Aurelianus tempore sui imperii progrediente, aliena opinione et prope contraria de nobis concepta, quibusdam jam consiliis impulsus fuit, ut persecutionem contra nos cieret. Creber de hac re apud omnes sermo ferebatur. Sed tamen jam jam prope dixerim, Aurelianum, cum litteras contra nos compositas manu subscriberet, divina ultio subito occupavit; quæ cum brachiorum commissuris enervatis, illum ab instituto repressit; tum omnium oculis clare et manifesto spectandum subjecit, quo modo mundi principibus ne minima quidem data sit facultas aliquid contra Christi Ecclesias moliendi, nisi præpotens Dei manus divino suo et cælesti judicio, temporibus quibus Ecclesiam probare decrevit, istud disciplinæ et castigationis causa perfici et expleri permiserit. » Hucusque de persecutione indicenda potius quam indicta Eusebius.

4. Verum ipsum persecutum esse fideles, et ob eam causam cælesti vindicta esse sublatum, alibi [1] affirmat. Sed fefellit Orosium [2], cum putavit nullam sub eo persecutionem vexasse fideles; sed eo tempore quo Aurelianus in Christianos persecutionem decerneret, esse, Deo ulciscente, necatum; ac proinde persecutionem fuisse tantummodo intentatam. Quod si verum est; unde tot martyres in persecutione Aureliani passi inveniuntur? Unde, inquam, est, quod nona hæc persecutio tum a S. Augustino [3], tum ab aliis numeratur, et a sancto Leone nominatur octava, sicut et alii eamdem cum eo ineuntes numeri rationem? Ipse enim S. Leo dum consulum meminit Probi atque Paulini, quorum consulatus (ut dicemus) contigit anno ultimo Aureliani, sic ait [4] : « Cum octava jam in Christianos ebulliret persecutio, et innumera martyrum millia ipsius suis victoriis probavisset, etc. » sed et in eumdem quoque errorem lapsum videtur esse Severus [5], qui hanc neque inter persecutiones recensuit.

5. Verum quod ait Eusebius, ipsum id aliquando tentantem, absterritum numine quievisse ; intelligendum quidem est, vel de aliquo edicto ab ipso scribendo in Christianos Ecclesiæ Palæstinæ, ubi ipse agebat Eusebius; quos Deus tunc non permisit persecutione vexari : vel si generale ab eo conceptum edictum fuisse dixerimus; necesse erit affirmare, ipsum tunc impeditum, atque eo modo detentum, sic quievisse; non tamen ut penitus ab incepto destiterit ; sed quod in Christianos semel aggressus est scelus, iterum postea fuerit prosecutus, ac Deo permittente perfecerit. Id quidem affirmare nos cogunt tum complures martyres, qui sub Aureliano imperatore passi dicuntur, tum auctoritas tantorum Patrum persecutionem Aureliani inter alias numerantium, tum denique testificationes certorum auctorum martyrum, quibus habetur intextum ipsum ab Aureliano rescriptum contra Christianos ad provinciarum præsides datum : quod quidem in Actis [6] sane probatis S. Symphoriani martyris nuper

[1] Tert. in Apolog. c. 37. — [2] Vopiscus in Aureliano.— [3] Apud Sur. 22 Aug. tom. IV. — [4] Extat Pisauri in Umbria in Palatio Ducis Urbini. — [5] Euseb. lib. VI. c. 24. in fin.

[1] Eusebius in Chronico. — [2] Oros. lib. VII. c. 23. — [3] Aug. de Civitat. Dei, lib. XVIII. c. 52. — [4] S. Leo de Pentecost. serm. 2. — [5] Sever. hist. lib. II. — [6] Apud Sur. 22 Aug. tom. IV.

a nobis citatis his verbis conscriptum habetur; ubi hæc præmittuntur de ejus coram Heraclio consulari egregia Christiani nominis confessione :

6. *Symphoriani martyris Acta aliorumque.* — « Heraclius pro tribunali sedens ait ad eum : Nomen tuum, conditionemque edicito. Ille respondit : Symphorianus dicor : christianus sum. Judex dicit : Christianus es? Nos igitur (ut video) latuisti. Symphorianus respondit : Paulo ante jam dixi : Christianus sum : Deum vivum adoro, qui est in cælis; simulacrum vero dæmonis non solum non adoro; verum etiam, si permittitis mihi, malleis illud mea auctoritate comminuam. Judex ait : Iste non solum sacrilegus, sed etiam rebellis conatur existere : Annon hujus loci civis sit, dicat officium. Dictum est ab officio : Hinc est, et quidem ex nobili familia. Judex ait : Applaudis tibi, Symphoriane, gloriosa indole; et hæc fama cœpit tibi subambiguo mendacium persuadere. Forsitan ignoras quid principum nostrorum decreta sanxerint? Ea ergo ab officio recitentur. Lectum est ab officio.

7. « Aurelianus imperator administris rectoribus provinciarum : Comperimus ab his, qui se nostris temporibus Christianos dicunt, legum præcepta violari. Hos ergo comprehensos, nisi diis nostris sacrificaverint, diversis pœnis subdite. Ut habeat et districtio prolata justitiam, et in resecandis criminibus ultio terminata jam finem. » Hucusque rescriptum, quod Aureliani plane spiritus reddit, quippe qui se jam omnibus præ se ferret severissimum legum vindicem. Cum enim (quod sæpe dictum est superius) Christiani a Gentilibus nefandis quibusdam calumniose impeterentur criminibus; perfacile fuit eorum prætextu suadere Aureliano, in eosdem legibus ultricibus agere. Quamobrem quod diximus in nostris Notis, nonnisi ultimo anno ejus imperii Aurelianum in Christianos sævisse, alios nimis facile consectati; ex his ducimus corrigendum.

8. Quod vero ad Symphorianum spectat; post liberam et christiano homine dignam confessionem, post virgas et carcerem, quæ iisdem Actis continentur, demum hujusmodi Heraclius consularis in eum sententiam tulit :

« Symphorianus, publici criminis reus, qui diis nostris sacrificare detrectans, sacrilegio se obstrinxit, sacris etiam aris, nefariis vocibus injuriam irrogavit; gladio ultore feriatur; ut, dum crimina funesta coercentur, deorum pariter et legum vindicetur injuria. » Et post hæc Acta.

9. « Ea prolata sententia, cum vir beatus duceretur ad mortem, Christi victima futurus; venerabilis mater ejus de muro sedula illum voce et oratione ita exhortabatur : Nate, nate Symphoriane, memento Dei vivi. Concipe, fili, concipe animi constantiam; Timere non possumus mortem, quæ citra dubium perducit ad vitam. Sursum, fili, corde erecto, aspice illum qui regnat in cælis. Hodie tibi, nate, vita non tollitur, sed mutatur in melius. Et quamvis angustus callis et iter durum et scopulosum ærumnas et afflictiones afferat; attamen hæc via est, in qua percussorem tuum prostratus interficis. Facessat igitur metus tormentorum, quando brevissimo vitæ curriculo propinqua meta finem imponit. Si hodie perduraveris, fili, ad cælestem gloriam et supernam nobilitatem felicissima consummatione migrabis. Ita ergo S. Symphorianus, extra muros eductus, a carnifice cæsus est. » Hæc Acta, atque alia de sepultura ejus, apud fontem extra agrum publicum in cellula parva composita; dies vero ejus natalis undecimo kalendas Septembris est perpetuæ memoriæ consecratus.

10. Sed et eodem quoque in loco passi sunt, eadem persecutione Aureliani urgente, civitatis ejusdem episcopus Reverianus, et Paulus presbyter, cum aliis decem, quorum natalis dies, kalendis Junii adscriptus habetur in ecclesiasticis [1] tabulis; quos ex die passionis conjicimus ante Symphorianum potius esse passos, quam in alium annum esse dilatos. Sed de aliis martyribus sub Aureliano dicemus inferius. Jam ad Felicem pontificem redeamus.

11. *Felix papa ejusque epistola.* — Cum Felix in locum Dionysii subrogatus fuisset; insistens prædecessoris vestigiis, nihil antiquius habuit, quam hæreses insurgentes in Ecclesiam profligare; quamobrem cum recens esset vulnus a Paulo Samosateno inflictum catholicæ veritati, necdum obducta cicatrix de errore Sabellii; ipse de Filii Dei divinitate, ac pariter humanitate, naturisque duabus in una persona distinctis, ad Maximum episcopum Alexandrinum, Dionysii successorem, scripsit epistolam; qua, veluti ancipiti gladio, utramque hæresim uno ictu confoderet: ut dum in Christo naturam monstraret divinam indivise humanitati conjunctam, Pauli hæresim condemnaret; dum vero humanam in eodem prædicaret a divina esse naturæ proprietate distinctam, et divinæ substantiæ in tribus personis subsistentiam demonstraret, Sabellium confutaret.

12. Excidit ipsa, sicut aliæ plurimæ aliorum Romanorum Pontificum adversus hæreticos epistolæ scriptæ; sed ejus reliquum tantum est breve fragmentum, recitatum in Concilio Chalcedonensi [2] his verbis : « Ex epistola Felicis episcopi Romani et martyris ad Maximianum (Maximum) episcopum et clericos Alexandriæ. De incarnatione vero Verbi et fide credimus in Dominum nostrum Jesum Christum ex Maria virgine natum; quoniam ipse est æternus Dei Filius, nec enim hominem assumpsit Dei Filius, ut esset alter præter ipsum. Sed Deus existens perfectus, factus est simul et homo perfectus incarnatus ex virgine. » Hæc ibi. Recitat hæc ipsa Cyrillus [3] in sua defensione duodecim capitibus scripta.

13. Sed illud plane decepit multos, quod cum tam in Synodo Chalcedonensi, quam apud Cyrillum post epistolam Julii papæ attexitur illud fragmentum epistolæ Felicis pontificis; existimarint eam non fuisse prioris Felicis, sed posterioris, qui vixit sub Constantio imperatore; idque nonnulli licet insigniter eruditi viri, dum de Felice secundo, qui sedit sub

[1] Martyrolog. Rom. die 1 Junii. — [2] Concil. Chalced. Act. I. — [3] Cyrill. in Apol.

imperatore Constantio, Romæ sub Gregorio XIII Romano pontif. controversia agitaretur; quibus vix tandem (non puto tamen omnibus) persuadere potui perspicuam adeo veritatem, epistolam illam Felicis papæ et martyris esse primi Felicis qui eodem anno (ut dictum est) quo Maximus sive Maximianus successit Dionysio Alexandrino, subrogatus est in locum Dionysii Romani pontificis; cum iidem cœptum bellum ab eis qui antegressi erant, episcopis adversus Sabellium ac Paulum Samosatenum, ardentibus animis sunt prosecuti; cujus rei gratia idem Felix (ut diximus) ad Maximum Alexandrinum ejus argumenti citatam scripsit epistolam. Id quidem affirmare cogit ratio temporis: nam Maximus Alexandrinus hoc tempore sedit episcopus, ad quem ea epistola scripta legitur; et licet nomen non exprimatur episcopatus; tamen quod (ut præ se fert titulus) simul ad ejusdem Ecclesiæ clericos data habeatur, omnis de ea re dubitatio cessat, an fuerit episcopus Alexandrinus, et hoc tempore; cum præsertim nullus ejus nominis Felicis secundi tempore sederit Alexandriæ episcopus, sed hoc tempore Felicis primi eam rexerit Maximus (ut dictum est) in Dionysii locum suffectus. Quod probe intelligens Vincentius Lirinensis [1], priori loco nominat Felicem, mox Julium, habita temporum ratione, quæ (quod ad rem non pertineret) in locis citatis prætermissa fuisse videtur. Testatur namque idem Vincentius in Concilio Ephesino inter alia testimonia Patrum, lectam fuisse quoque epistolam Felicis papæ et martyris.

[1] Vincent. Lirinen. adver. hæres. cap. XLII.

Anno periodi Græco-Romanæ 5765. — Olymp. 262. an 4. — Urb. cond. 1025. — Jesu Christi 272. secundum Baronium 273. — Felicis papæ 4. — Aureliani imp. 3.

1. *Consules.* — Ad num. 1 et seqq. Coss. *Quietus*, et *Voldumianus.*

2. *Zenobia, quæ Paulo Samosateno patrocinabatur, victa.* — *Aurelianus* non hoc anno, ut existimavit Baronius, sed præcedenti *plenus irarum* iterum Romam petiit, et senatores quosdam morte affecit, ut anno præcedenti demonstravimus ex Zozimo, Vopisco et Idacio inter se collatis. Ubi Zozimus et Vopiscus de ea Aureliani vindicta, et murorum Urbis dilatatione locuti sunt, communi consensu scribunt, hunc « contra Palmyrenos, id est, contra Zenobiam, quæ filiorum nomine Orientale tenebat imperium, » iter flexisse; quod præsenti anno factum, ex iis, quæ mox dicemus, constabit. Multa in itinere ac magna bellorum genera confecit. Nam in Thraciis et in Illyrico occurrentes Barbaros vicit. Recepta *Tyana* Antiochiam brevi certamine obtinuit. Pugnatum est post hæc de summa rerum contra *Zenobiam*, et Zabam ejus socium apud *Emessam.* Fugata est *Zenobia* cum Zaba, et plenissime parta victoria. Dein undique *Palmyram* obsedit, et post multa mulierem potentissimam vicit. Victor itaque Aurelianus, totiusque jam Orientis possessor, cum in vinculis Zenobiam teneret, in *Europam* rediit. Hæc summarie ex Vopisco in Aureliano excerpta, quæ currenti anno gesta esse ostendit Eusebius in Chronico secundum editionem Scaligeri, ubi Zenobiam Palmyrenorum reginam ab Aureliano captam tradit anno Abrahami 2288 qui cum mense Septembri currentis Christi anni absolvitur.

3. *Non sequenti sed currenti anno.* — Præterea extat in gaza regia nummus æreus mediæ magnitudinis Zenobiæ Augustæ, in cujus postica legitur: L. E. id est *anno quinto.* Tres similes recitat Mediobarbus eodem anno insignitos. Quare non dubium, quin *Septimia Zenobia,* sic in nummis vocata, currenti anno in potestatem Aureliani venerit; cum jam ab anno CCLXVII regnum inierit. Mediobarbus, qui initium ejus imperii perperam cum anno Christi CCLXVI copulavit, non bene etiam eam anno insequenti captam scripsit: sic enim non annis quinque, sed annis septem imperasset. Ex hac Aureliani victoria anno suo reddita intelligimus, *Paulum Samosatenum* ante præsentem annum ex Ecclesia Antiochena deturbatum non esse, licet jam a triennio a Synodo Antiochena secunda tanquam novæ hæreseos auctor damnatus fuisset. Cum enim penes Zenobiam Antiochia esset, eaque illi patrocinaretur, posterioris Concilii Antiocheni decretum executioni mandari non potuit ante præsentem annum quo *Aurelianus* Antiochiam et imperium Orientale recepit. Baronius hoc bellum adversus Zenobiam male in annum sequentem distulit.

4. *Persecutio ab Aureliano decreta.* — A. num. 3 ad 11. Baronius in notis ad Martyrologium Romanum, persecutionem Aurelianeam brevem fuisse accurate scripserat: sed hanc sententiam ob ingentem eorum numerum, qui, Aureliano imperante, martyrium subiere, in Annalibus mutavit, ejusque initium præsenti Christi anno affixit. Baronium omnes deinde secuti sunt, contra fidem antiquorum, qui eam brevissimam fuisse tradidere. Quod si præsenti anno ea

decreta fuisset, non solum per aliquot annos durasset; sed et Aurelianus eodem tempore Christianis favisset, et in eosdem desævisset, quod nullus sibi persuaserit. Imperiale enim edictum hoc anno adversus Paulum Samosatenum emisit, ut mox diximus. Imo Eusebius lib. 7, cap. 30, postquam de affectu imperatoris erga Christianos locutus est, ait : « Processu vero temporis aliter de nobis sentiens, quorumdam consiliis cœpit impelli, ut persecutionem adversus nostros commoveret. » Imperatoris itaque judicium in favorem Pontificis Romani, et Pauli Samosateni dejectio persecutionem præcessit, eaque nonnisi processu temporis post imperiale edictum excitata est, ut docet Eusebius citatus, qui ideo in Historia confirmat quod jam in Chronico scripserat, Zenobiam nempe præsenti anno captam et *processu temporis*, seu sub finem imperii Aureliani, persecutionem ab eo decretam.

5. *Brevis fuit.* — Antiqui omnes, qui de ea locuti sunt, brevem eam fuisse affirmarunt. Lactantius lib. de Mortibus Persecutorum, cap. 6 : « Aurelianus, inquit, qui esset natura vesanus et præceps, quamvis captivitatem Valeriani meminisset, tamen oblitus sceleris ejus et pœnæ iram Dei crudelibus factis lacessivit. Verum, illi ne perficere quidem quæ cogitaverat, licuit; sed protinus inter initia furoris sui extinctus est. Nondum ad provincias ulteriores cruenta ejus scripta pervenerant, et jam Cænophrurio, qui locus est Thraciæ, cruentus ipse humi jacebat, falsa quadam suspicione ab amicis interemptus. » Eusebius lib. 7, cap. 30, ait : « Eum paratum jam, et compositis contra nos edictis, ut ita dixerim, subscribentem, ulta est Divina justitia, quasi constricto cubito conatum ejus reprimens. » Jam in Chronico persecutionem ultimo imperii Aureliani anno recitarat : Mitto hic Georgium Syncellum, Hermannum Contractum, Marianum Scotum, Zonaram in Aureliano aliosque, qui idem cum Eusebio scripsere.

6. *Antiqui de persecutione Aurelianea locuti sunt.* — Baronius in Annalibus ait : Aurelianus licet sic jam in Christianos permotus esset, nequaquam tamen, quod vehementer optaret, cum primum voluit persecutionem lege statuere, sibi licuit : divinitus enim, quominus id faceret, est impeditus, prout Eusebius narrat, sic dicens : « Verum Aurelianus tempore sui imperii progrediente, aliena opinione, et prope contraria de nobis concepta, quibusdam jam consiliis impulsus fuit, ut persecutionem contra nos cieret. Creber de hac re apud omnes sermo ferebatur. Sed tamen jamjam prope dixerim, Aurelianum, cum litteras contra nos compositas manu subscriberet, Divina ultio subito occupavit : quæ cum brachiorum commissuris enervatis, illum ab instituto repressit, tum omnium oculis clare et manifesto spectandum objecit, quo modo mundi principibus ne minima quidem data sit facultas aliquid contra Christi Ecclesias moliendi, nisi præpotens Dei manus Divino suo et cælesti judicio, temporibus quibus Ecclesiam probare decrevit, istud disciplinæ et castigationis causa perfici et expleri permiserit. » Hucusque de persecutione indicenda, potius quam indicta, Eusebius. Verum, ipsum persecutum esse fideles, et ob eam causam cælesti vindicta esse sublatum, alibi (in Chronico) affirmat. At fefellit Orosium (lib. 7, cap. 23,) cum putavit, nullam sub eo persecutionem vexasse fideles; sed eo tempore quo Aurelianus in Christianos persecutionem decerneret, esse, Deo ulciscente, necatum; ac proinde persecutionem fuisse tantummodo intentatam. Hæc Baronius, qui postea Eusebium explicare conatur, et persecutionem gravissimam fuisse dicit, addens, in eumdem quoque errorem lapsum videri *Severum* Hist. lib. 2, qui hanc neque inter persecutiones recensuit.

7. *Et inter alios Eusebius.* — Verum neque Eusebius, neque Orosius negant persecutionem ab Aureliano reapse excitatam fuisse; sed Eusebius per exaggerationem et oratorie loquitur, ut sæpe in sua Historia et in Vita Constantini; ideoque in Historia non retractat, quod jam in Chronico scripserat. Eum rhetorice locutum duo demonstrant : Primum, « edictis, ut ita dixerim, subscribentem ulta est Divina justitia. » Nota hæc verba, « ut ita dixerim. » Secundum, « quasi constricto cubito conatum ejus reprimens, » ex versione Valesii. Quare Eusebius contrarius non est Lactantio, qui prodit persecutionis decretum reipsa emissum fuisse, sed antequam ad ulteriores imperii provincias perlatum esset, Aurelianum interiisse. Ipsemet Eusebius nobis conservavit Orationem Constantini Magni ad Sanctorum cœtum, ubi hic imperator in cap. 24 quod inscribitur : « De Decii, Valeriani, et Aureliani calamitoso vitæ exitu, ob persecutionem Ecclesiarum, » Aurelianum ita alloquitur : « Tu etiam, Aureliane, omnium scelerum incentivum, cum in Thraciam quasi aperto marte et insanæ mentis impetu ferebaris, in media via cæsus, orbitas in via impressas impio cruore complevisti ? » Quod si minas tantum Aurelianus intentasset, nullumque christianum sanguinem fudisset, eum inter sæviores Ecclesiæ persecutores Constantinus non recensuisset. Quare Eusebio in mentem venire non potuit, ab Aureliano nullam reapse persecutionem exercitam esse.

8. *Sicuti et Orosius.* — Neque aliter loquitur Orosius, qui caput a Baronio citatum ita inscribit : « De IX persecutione per Aurelianum in Christianos facta : illudque his verbis incipit : Novissime cum persecutionem adversum Christianos agi IX a Nerone decerneret : fulmen ante eum magno terrore circumstantium ruit, ac non multo post in itinere occisus est. » Nescio an Orosius opus suum per capita diviserit, an vero, quod non raro contigit, id ab alio præstitutum fuerit, cum hujus scriptoris Mss. evolvendi nunc facultas non sit; sed non dubito, quin ille tantum indicare voluerit, eam persecutionem brevem fuisse; cum non solum Aurelianum nonum a Nerone persecutorem vocet, sed etiam scribat, eum, cum persecutionem agi decerneret, non multo post in itinere occisum esse, ideoque et post edictum aliquanto tempore adhuc vixisse. Nec refert, quod Severus Sulpitius persecutionis Aure-

lianeæ mentionem non fecerit; cum eam, quæ sub Antonino Pio excitata est, prætermiserit, et, postquam locutus est de persecutione Diocletianea, scribat: « Etenim sacris vocibus, decem plagis mundum afficiendum, pronuntiatum est: ita cum jam novem fuerint, quæ superest, ultima erit, » sc. ea quæ ab Antichristo excitabitur. Quare Severus novem tantum persecutiones numerat, quia denarius persecutionum numerus arbitrarius est, et quam persecutionem unus recenset, alter omittit. Ita in prima hujus tomi editione. Sed postea cum anno MDCXC Parisiis essem, vidi varia Mss. Historiæ Orosii tam in bibliotheca regia quam in Colbertina asservata, in quibus capita singula sine titulo extant, nisi quod in quibusdam annus Urbis legitur. Et profecto in Mss. Historiæ Bedæ, Plinii et multorum aliorum, tituli capitibus non præfiguntur, ideoque ii a posterioribus additi.

9. *Perperam tantum intentatam, a quibusdam scriptum.* — Hæc in Dissertatione Hypatica, parte 3, cap. ultimo, num. 13 et sequenti, delibavi, et cardinalem doctissimum in Eusebii, Orosii et Severi mentem non satis penetrasse scripsi. Post eam in lucem emissam prodiere Dissertationes Cyprianicæ, auctore Henrico Dodwello Protestante Hiberno doctissimo, in quarum undecima, num. LXIV, probare conatur, *intentatam* duntaxat fuisse ab Aureliano, non item executioni mandatam persecutionem, Baronium recte Eusebium et Orosium intellexisse, et immerito me illum hoc nomine rejecisse. Ad illud ostendendum non solum laudatum a me Orosii locum, sed etiam alium ex eodem auctore, cap. 27, in medium adducit, quem clariorem priore esse dicit: « Nona correptio fuit, cum Aureliano persecutionem decernenti diris turbinibus terribile ac triste fulmen sub ipsis pedibus ruit. » « Plane innuit, inquit Dodwellus, cum moveretur ab Aureliano persecutio, lapsum illud esse fulmen, non cum illam movisset, et unum duntaxat intervallum constituit a decreto Aureliani ad ejusdem cædem, non duo, ut Hieronymus, a decreto ad fulmen aliud, aliud a fulmine ad necem Aureliani. » Ita Dodwellus. At nullus sui melior interpres quam ipsemet. Quare cum Orosius jam capite 23 inter decretum Aureliani ejusque interitum aliquod temporis intervallum fluxisse scripserit, et in hoc ultimo loco de edicto ac fulminis casu tantum loquatur, Orosium clarius in hoc, quam in priori loco locutum, immerito vir clarissimus asserit, præsertim cum in ultimo Aureliani mortem taceat, quam tamen in primo diserte commemoraverat: Denique idem intervallum inter edictum et cædem hujus imperatoris Hieronymus in Chronico Eusebiano etiam observavit; ait enim: « Aurelianus, cum adversum nos persecutionem movisset, fulmen juxta eum comitesque ejus ruit: ac non multo post inter Constantinopolim et Heracleam in Cænophrurio viæ veteris occiditur. »

10. *Refellitur Dodwellus.* — Nec satisfacit Dodwelli responsio, qui de Hieronymo ait: « Profecto male mentem Eusebii quæsivit potius in Chronico, quam in Historia; in primis Eusebii, quam in secundis ejusdem cogitationibus; in interprete, quam in græco ejus originali; in opere interpolato, quam in puro nullisque interpolationibus ab auctoris mente immutato. » Nam Hieronymus hoc in loco, si illum Chronico Eusebiano addiderit, Eusebii mentem recte assecutus est, licet magis aperte quam Eusebius in Historia rem explicarit. Certe ipsemet Dodwellus in laudata Dissertatione, num. XXXVI, existimans, Eusebium persecutionem Marci Aurelii in Historia anno hujus imperatoris XVII consignasse, in Chronico vero anno ejus VII duntaxat, Chronicon sequitur contra regulam a se statutam, et mox a nobis relatam; neque hunc locum, uti eum qui de persecutione Aurelianea est, Hieronymo attribuit. Verum itaque est Eusebium potius in Historia, quam in Chronico sequendum, ut etiam Valesius in Notis ad Eusebium lib. 4, cap. 1, monet; sed a veritate alienum, quoad persecutionem Aurelianeam Eusebium in Historia aliter sentire, quam in Chronico, et denique persecutionem, quæ in Chronico anno septimo Marci legitur, eamdem esse cum ea quæ in Historia anno decimo septimo ejusdem imperatoris recitatur, ut suo loco dixi.

11. *Ea opinio magis confutatur.* — Producit etiam Dodwellus Lactantii locum numero quinto a nobis citatum, aitque, si « perficere quæ cogitaverat (Aurelianus) non licuit, » ut tradit Lactantius, nullos ejus decreto factos martyres fuisse necesse est. Verum, ex eo loco Lactantii istis temporibus proximi ea Dodwelli sententia jugulatur. Lactantius enim dicit quidem *Aurelianum*, quæ cogitaverat, perficere non potuisse, non vero ei illa inchoare non licuisse; at persecutionem inchoasse statim subdit: « Sed protinus inter initia sui furoris extinctus est; » non itaque ante ejus initium, sed antequam eam perficere et ad finem perducere posset: quod sequentibus verbis magis confirmat. « Nondum, inquit Lactantius, ad provincias ulteriores cruenta ejus scripta pervenerant, et jam cruentus ipse humi jacebat; » pervenerant ergo ad provincias viciniores Thraciæ, ubi interfectus est. Quibus etiam verbis Lactantius confirmat quod in Chronico Eusebii et apud Orosium citatum traditur, inter decretum persecutionis et Aureliani cædem, aliquod temporis spatium intercessisse. Imo ex his Lactantii verbis intelligimus Eusebii in Historia loquendi modum paulo obscuriorem, cum de hac persecutione loquitur: quia inter Eusebium in Historia, et Lactantium in libro de Mortibus Persecutorum egregie convenit, ut ex collatione utriusque manifestum fit. Quare alius Eusebii locus, quem Dodwellus in medium adducit, nobis negotium facessere non debet. Eusebius lib. 8, cap. 4, loquens de persecutione, quam Diocletianus adversus milites excitavit, antequam in omnes generatim Christianos sæviret, ait: « Tunc cum diabolus, qui potestatem accepit hujus mundi, tanquam ex altissimo sopore excitari primum cœpisset, et post illud temporis intervallum, quod persecutionem Decii ac Valeriani subsecutum est, clam adhuc et occulte in-

sidiaretur Ecclesiæ, tunc, inquam, cernere erat quamplurimos, qui abjecta militia privatam vitam amplecti maluerunt, etc. » ubi a Valeriani persecutione ad Diocletianeam Eusebius transit. Verum, ideo Eusebius eo in loco Aureliani non meminit, quia persecutio ab eo excitata brevissima fuit; cum e contra tam Decii, quam Valeriani persecutiones diuturnæ fuerint; ob quam etiam rationem Numeriani et Maximiani Herculii mentionem non facit, qui tamen ante persecutionem Diocletianeam, Ecclesiam vexarunt, ut ex Annalibus liquet.

12. *S. Augustinus persecutionem Aurelianeam nonam vocat.* — Denique Augustinus, qui sæculo post Aurelianum vivit, lib. 18 de Civitate, cap. 52, Ecclesiæ persecutiones recensens, nonam ab Aureliano excitatam scribit, cujus fidem nullus jure elevabit, aut eum de persecutione tantum intentata cum aliqua verisimilitudine explicabit. Nec magis quam Augustinus hoc ignorare potuit S. Leo, qui Augustino coævus extitit. Ipse sermone 2 de Pentecoste de persecutione Aurelianea scribit : « Cum octava jam in Christianos ebulliret persecutio, et innumera martyrum millia ipsis suis victoriis probavisset, » etc. Occiso Aureliano, uno aut altero mense, ut videtur, postquam persecutionis edictum emisit, ea post ejus interitum per aliquot menses duravit, per interregnum videlicet, quod sex mensium fuit; et quicumque Christiani martyrium tunc passi sunt, sub Aureliano in Martyrologiis passi dicuntur, quia videlicet virtute ejus decreti occisi. Post primam hujus tomi editionem Ruinartus « publicavit Acta primorum martyrum » sincera et selecta, in quorum Præfatione generali Dodwellum etiam confutavit, quem tamen non pauci Protestantes secuti sunt.

13. *S. Symphorianus martyrio coronatur.* — Sanctus Symphorianus de cujus martyrio agit Baronius num. 2, 5, et seqq. non *Aureliano* imperante, sed *Marco Aurelio* habenas imperii regente, passus videtur Æduæ seu Augustoduni, quæ civitas Galliarum in hodierno Burgundiæ ducatu, et sub metropoli Lugdunensi sita, etiamnum celebris, sub Romanis clarissima fuit. Ita conjicit Ruinartus in Actis Martyrum sinceris, pag. 67 et seqq. ubi hujus sancti martyris Acta, quæ Baronius sincera recte judicavit, profert et illustrat, existimatque num. II Actorum ubi legitur, « Aurelianus imperator omnibus administratoribus suis atque rectoribus, » loco Aureliani, legendum esse Aurelium, qui alius non est quam *Marcus Aurelius*, qui, ut suo loco diximus, anno CLXXVII septima quinquennalia edidit, dum XVII imperii annum ageret, quo tempore violenta adversus Christianos persecutio commota est « ex incursione populorum, » sub qua multi martyres in Galliis visi, ut videre est in hoc opere anno CLXXVII, uti enim notat idem Ruinartus in Mss. codicibus, Aurelius et Aurelianus, Fabius et Fabianus, Valerius et Valerianus, aliaque similia nomina sæpius confunduntur, et in plerisque codicibus Mss. *Symphorianus* dicitur a *sancto Benigno* baptizatus, et a *sancto Andochio* susceptus, a quibus non dissentit Missale Gothicum a Mabillonio lib. 3 de Liturgia Gallicana, publicatum num. 63. Benignum autem et Andochium presbyteros cum Thyrso diacono et Felice in Galliam a sancto Polycarpo missos fuisse, tradunt vetera Martyrologia, Bedæ sincerum, Adonis, Usuardi, Rabani, Notheri et aliorum. Quomodo itaque Symphorianus, imperante Aureliano martyrium passus dici potest? Horum igitur Actorum initio ubi legitur, « sub Aureliano principe, » cum adversus christianum nomen persecutionis dira procella detonaret, legendum, « Sub Aurelio principe. »

14. *At non sub Aureliano, sed sub Marco Aurelio.* — « Erat tunc in Augustidunensi urbe Fausti nobilis viri filius nomine Symphorianus, christianæ familiæ, » inquiunt Acta. Ædua civitas Berecynthiæ, Apollinis et Dianæ cultum speciali dilectione venerabatur, et ad « Berecynthiæ matris dæmonum profanam solemnitatem populorum multitudo convenerat. » Diu perseveravit apud Æduenses hæc erga Berecynthiam falsa religio, cujus simulacrum cum pariter tempore Simplicii Æduensis episcopi deferretur, hujus antistitis precibus in terram ruit, nec ullo pacto moveri ultra potuit; quo miraculo multi permoti fidem susceperunt, ut narrat Turonensis, lib. de Gloria Confessorum, cap. 77. Cum Symphorianus simulacrum illud adorare nollet, nec diis sacrificare, cæsus in carcerem trusus est, tandemque capite damnatus ductus ad victimam, quem mater commonuit, ut in mente Deum vivum haberet, et morti traditus « in parva cellula sepultus, semper tamen virtutibus se publicavit; ita ut ipsis quoque Gentilibus ob miracula et sanitatum beneficia stupentibus, maximo honore ea tempestate haberetur, » ut legitur in iisdem Actis. Cellula illa post aliquod tempus in celebrem basilicam mutata est, cui cum monasterium fuisset adjunctum, abbas præfuit sanctus Germanus postea Parisiensis episcopus, qui teste Venantio Fortunato in ejus Vita, tanta devotione erga hunc sanctum martyrem ferebatur, ut singulas fere noctes quandiu Augustoduni mansit, prope ejus sepulcrum transigeret. Quod si Symphorianus imperante Aureliano martyrium pertulisset, ut communis fere sententia, illud non cum currenti anno alligandum esset, sed cum anno CCLXXV, cum persecutio Aurelianea ante illum annum non cœperit; verum Ruinarti conjectura mihi optima videtur.

FELICIS ANNUS 2. — CHRISTI 274.

1. *Aurelianus de Zenobia triumphat.*—Sequens annus Christi ducentesimus septuagesimus quartus consulatu Taciti et Placidiani adnotatur in Fastis ; quo (quantum ex Vopisco [1] colligi licet, et ex Eusebii Chronico affirmari) gestum est ab Aureliano bellum adversus Zenobiam Palmyrenorum reginam, quæ post Odenati viri sui obitum, quod ille invaserat, filiorum nomine possidebat Romanum imperium Orientis; quam Aurelianus obtinuit, duxitque in triumphum captivam ; Longinum vero philosophum, de quo superius facta est mentio, necari jussit, quod scriptor est creditus insolentium litterarum Zenobiæ ad Aurelianum ; sed hæc omnia pluribus Vopiscus. Ad hæc addimus quæ de eadem tradit Trebellius [2]; nempe post triumphum dimissam liberam, concessamque ei possessionem in agro Tiburtino, non longe ab Hadriani palatio, in loco cui nomen est, Conchæ ; ibique tum vixisse una cum filiis more Romanæ matronæ.

2. Sed hæc insuper de ea in Eusebii Chronico : « Zenobia in Urbe summo honore consenuit, a qua hodie quoque Romæ Zenobia familia nuncupatur. » Tradit hoc ipsum Eutropius [3]. Fortasse ex ea nomen et originem accepit Zenobius insignis ille Florentinus episcopus æqualis Ambrosii. Quæ enim ex Hebræis venerat, et exculta erat (ut dictum est) litteris christianis, damnato jam ejus magistro ac doctore impietatis Paulo Samosateno, et ex imperii fastu depositam, redditam putamus sapientiorem, atque probe christianam Romanæ Ecclesiæ fidem esse sectatam. Hæc nos opinari de ea, vehementes illæ admonent conjecturæ, nempe quod ex Judæis, quod instituta inter Christianos, quodque vitam duxerit, adhuc vivente viro, christiana femina sane dignam ; quippe quæ (ut Trebeltius [1] tradit) admirandæ fuerit castitatis ; ut ne virum suum quidem sciret nisi tentatis conceptionibus, ac prægnantem factam, ab eo temperasse ; talem quippe esse solitam Christianorum continentiam, ex Tertulliano jam diximus. Fuerunt ei reliqui duo filii Timolaus, et Herennianus, Herode natu majore una cum parente Odenato [2] jam ante necato.

3. Cum autem a detractoribus Aureliano objiceretur, vile fuisse, Romanum imperatorem de femina triumphasse; hæc ab eo de illis ad senatum rescripta affirmat Trebellius [3] : « Audio, P. C., mihi objici, quod non virile munus impleverim , Zenobiam triumphando. Ne illi, qui me reprehendunt, satis laudarent, si scirent qualis ista est mulier, quam prudens in consiliis, quam constans in dispositionibus, quam erga milites gravis, quam larga, cum necessitas postulet; quam tristis, cum severitas poscat. Possum dicere, illius esse, quod Odenatus Persas vicit, ac, fugato Sapore, Ctesiphontem usque pervenit. Possum asserere tanto apud Orientales et Ægyptiorum populos timori mulierem fuisse, ut se non Arabes, non Saraceni, non Armenii commoverent. Nec ego illi vitam conservassem, nisi eam scissem multum Romanæ Reipublicæ profuisse, cum sibi vel liberis suis Orientis servaret imperium, etc. » Hæc de femina olim studiosissima christianitatis, et (ut puto) plene fide catholica imbuta postea christiana.

[1] Vopisc. in Aurel. — [2] Trebel. Pol. de trigin. Tyran. in Zenob. in fin. — [3] Eutrop. lib. IX.

[1] Trebell. Pol. de Trigin. Tyran in Zenob. in fin. — [2] Idem in Gallieno, et Odenato, atque Zenob. — [3] Apud eumdem in Zenobia.

Anno periodi Græco-Romanæ 5766. — Olymp. 263. an. 1. — Urb. cond. 1026. — Jesu Christi 273. secundum Baronium 274. — Felicis papæ 5. — Aureliani imp. 4.

1. *Consules.* — Ad num. 1 et seqq. Coss. *M. Claudius Tacitus*, et *Placidianus*, ut habent Fragmentum consulare, quo usus Cuspinianus, libellus de Præfectis Urbis, auctor Chronici Alexandrini, Cassiodorus, Idacius, et Marianus Scotus ; ut mirum sit, Onuphrium exhibere *Tacitum et Furium*

Placidum, quia ex inscriptione, quam anno Christi CCXLIII refert, constat, *M. Mæcium Furium Placidum* eo anno consulem ordinarium fuisse. Verum, is Placidus eo Christi anno, Romulo collega, consul ordinarius, a Placidiano valde diversus.

2. *Bella hoc anno gesta.* — Bellum ab Aureliano adversus *Zenobiam* Palmyrenorum reginam gestum ad annum præcedentem pertinet, ut ibidem ostendimus; triumphus vero hujus imperatoris anno tantum insequenti exhibitus, ut tunc dicemus. Hic itaque quæ hoc anno ab Aureliano acta, paucis verbis ex Vopisco in Aureliano cap. 30 et seqq. narranda : « Pacato igitur, inquit Vopiscus, Oriente in Europam Aurelianus redit victor, atque illic Carporum copias afflixit. » Addit Vopiscus, « Aureliano rebus Europensibus occupato, » nuntiatum esse, quosdam apud Palmyram rebellionem excitasse, hunceque ex Europa reversum, Palmyram evertisse : deinde iterum in Europam rediisse : atque illic omnes « qui vagabantur hostes » sua virtute contudisse; interim « res per Thracias Europamque omnem Aureliano ingentes agente, Firmum » quemdam Ægyptum sibi vindicasse « ad defendendas partes, quæ supererant Zenobiæ; » sed Aurelianum *de Carris* (urbs est Mesopotamiæ) redeuntem tyrannum superasse, ut habet idem Vopiscus in Firmo et aliis Tyrannis cap. 5. Cum vero in Aureliano, cap. 22, ait : « Ad quem (nempe Firmum) continuo Aurelianus revertit; » non intelligit, inquit Casaubonus in Notis, Aurelianum ex Europa in Ægyptum revertisse, ut posset aliquis ex superioribus colligere; sed cum Europam peteret; deleta Palmyra, et Carras jam pervenisset, iter in Ægyptum flexit, statimque eam « recepit, et cum adhuc Tetricus Gallias obtineret, Occidentem petiit : atque ipso Tetrico exercitum suum prodente, quod ejus scelera ferre non posset, deditas sibi legiones obtinuit, » inquit Vopiscus in Aureliano. His adde quæ habet Victor in Epitome de Aureliano loquens : « Iste haud dissimilis fuit Magno Alexandro seu Cæsari dictatori. Nam Romanum orbem triennio ab invasoribus receptavit, » annis videlicet CCLXXI, CCLXXII et CCLXXIII.

3. *Galliæ ab Aureliano receptæ.* — Eusebius in Chronico ad annum primum Aureliani scribit : « Aurelianus, Tetrico apud Catalaunos prodente exercitum suum, Gallias recepit. » Sed Gallias hoc tantum anno ab Aureliano receptas ex Vopisco citato intelligimus, qui de *Tetrico* loquitur, postquam Palmyræ eversionem narravit. Victor de Cæsaribus *Tetricum* per biennium imperasse scribit, quod completum fuisse disco ex nummo a Mediobarbo, pag. 400 relato, in quo dicitur, IMP. TETRICUS PIUS AUG. in postica P. M. TR. P. III. COS. P. P. Ex quo Chronologia nostra mirum in modum confirmatur. Cum enim constet *Tetricum* præsenti anno in potestatem Aureliani venisse, tertio imperii anno inchoato, anno CCLXX, aut insequenti eum regnare in Galliis cœpisse oportet, ac Victorinum, qui etiam per biennium imperavit, anno CCLXIX Posthumo successisse, sicque falsam esse vulgarem sententiam, quæ hunc Gallieno imperante occisum fert. Cointius in Annal. Ecclesiast. Francorum de tribus his tyrannis, qui per annos tredecim Gallias administrarunt, non solum exiliter ac jejune locutus est; sed etiam quo quisque anno regnum inierit, aut successori locum dederit, non satis diligenter examinavit.

FELICIS ANNUS 3. — EUTYCHIANI 1. — CHRISTI 275.

1. *Felice papa per martyrium sublato, Eutychianus sedet.* — Annus Domini ducentesimus septuagesimus quintus a consulatu Aureliani Augusti secundo, et Julii Capitolini, nomen accepit; quo ea quæ sunt reliqua persecutionis in Christianos ante concitatæ persequi, ratio temporis exposcit.

Hoc enim anno, iisdemque consulibus, Felix papa tertio kalendas Junii martyrio coronatur. De consulibus testatur liber de Romanis Pontificibus. Ex quibus plane certa ratione erroris arguuntur, qui sedi Felicis annos quinque vel quatuor tribuerunt; cum constet ex tempore successionis ejus et obitu, sedisse tantum annos duos, et menses quinque, uno minus die; quem etiam consummasse martyrium, certum est; nam et præter ea quæ dicta sunt, epistola scripta ad Ecclesiam Alexandrinam, martyrii titulo nomen ejus inscribit.

2. De eo hæc insuper scripta habentur in eodem libro de Romanis Pontificibus : « Hic constituit supra sepulcra aut memorias martyrum missas celebrari. » Verum ejusmodi institutionem longe ante Felicis papæ tempora Ecclesia sibi vindicat, idque testimonio etiam divinæ Scripturæ. Nam quod habet liber Apocalypsis [1] : « Vidi subtus altare Dei animas inter-

[1] Apoc. VI.

fectorum propter verbum Dei; et propter testimonium quod habebant, etc. » Demonstratur altaria fuisse sepulcra martyrum; qui quidem mos perseveravit semper in Ecclesia; in idque tam græci, quam latini interpretes æque consentiunt, pariter affirmantes, sepulcrum martyrum fuisse altare, ac super illud offerri consuevisse sacrificia. Felicis ergo decretum stabilivisse videtur, quod absque scripto canone traditione tantum simpliciter servaretur.

3. Rursus de eodem hæc ibi : « Hic fecit ordinationes duas per mensem Decembrem, presbyteros novem, diaconos quinque, episcopos per diversa loca quinque; sepultus est in cœmeterio suo, ubi et basilicam fecit, via Aurelia, milliario ab urbe Roma secundo, tertio kalendas Junias. Et cessavit episcopatus ejus dies quinque. » Hæc ibi. Sic igitur pridie nonas Junii suffectus est in locum ipsius Eutychianus Tuscus, patria Lunensis, Marino genitus patre. Sed auctor libri de Romanis Pontificibus (quisquis ille fuerit, certe non Damasus) ipse viderit, quonam pacto quem tradit hoc anno vita functum, et diebus tantum quinque vacasse sedem; in Eutychiano autem ipsum sedere cœpisse sub consulatu tertio Aureliani, nempe anno sequenti, affirmet; ut ea ratione dicendum sit, annum unum sedem vacasse, cujus plane rei testimonium nullum est; quamobrem priori ab eo positæ sententiæ magis assentimur, ut magis consentaneæ veritati.

4. *Martyres ubique.* — Passus tunc est et Synesius lector, qui olim a Sixto papa ordinatus, cum multos ad Christi fidem traduxisset, apud Aurelianum imperatorem accusatus, gladio percussus, coronam martyrii accepit; cujus memoria non tantum Latinis, sed et Græcis celebris est pridie idus Decembris [1]. Passi item Romæ habentur, sexto idus Julii, Basilides, Tripos, Mandalis, et alii viginti; licet quædam Acta eos passos sub Valeriano habeant. Insuper constat et sexaginta quinque milites de christianitate delatos, extra portam Salariam duci jussos, ibique martyrii coronam consecutos quarto idus Augusti. Rursum vero in Romano Portu illustre martyrium obiere Eutropius, Zozimus, atque Bonosa fratres, hortante tunc eos sancto Felice papa, quorum natalis dies idibus Julii est perpetuæ memoriæ consecrata. Ibidem quoque milites quinquaginta hoc ipsum pro Christo certamen subiere, et coronam sunt pariter consecuti, quos a sancto Felice papa fuisse baptizatos, eadem Acta significant; estque celebris eorum natalis dies octavo idus Julii.

5. Sed sub eodem quoque imperatore, Soræ passa est clarissima virgo Restituta, una cum sociis sub Agathio proconsule; cujus nobile certamen multis miraculis illustratum, ecclesiasticis monumentis meruit inseri, atque anniversaria commemoratione dicari. Sed et egregium spectaculum christianæ infractæ virtutis Agapitus, quindecim annos natus puer, Præneste edidit; qui exquisitis cruciatus tormentis, quinto decimo kalendas Septembris gloriosum de persecutoris perfidia triumphum egit; quo exemplo commotus Anastasius Cornicularius, ad Christum conversus, sub eodem imperatore duodecimo kalendas Septembris auctus est corona martyrii. Tunc itidem Clusii in Etruria consummarunt quoque martyrium Irenæus diaconus, ac Mustiola nobilis matrona, et alii complures, tertio nonas Julii; sed ante eos apud Sutrium nobile certamen exegit Felix presbyter, meruitque martyrio coronari; quorum omnium Acta simul juncta habentur [1]. Verum complures alios in Italia passos, sed memoria hominum excidisse, certum est. At non est nostri muneris martyres omnes in unaquaque persecutione passos recensere; sed satis ad institutum, ex compluribus martyribus, quorum in ecclesiasticis tabulis memoria viget, persecutiones Ecclesiæ demonstrare.

6. In Galliis vero, inter alios plures martyres, sub eodem Aureliano imperatore passi habentur Trecis duodecimo kal. Augusti, Claudius, Justus, Jocundinus, et quinque socii; ibidem alia rursus die, nempe duodecimo kalend. Februarii, S. Patroclus. In Gallias enim hoc anno profectum esse Aurelianum, ut barbaros irruentes reprimeret, Augustamque Vindelicorum ab eis obsessam liberaret, Flavius Vopiscus [2] tradit; quod et res gestæ adversus Patroclum significant; extant enim ejus passionis Acta, de quibus hæc Gregorius Turonensis [3] : « Hujus Acta martyris ex Italia petita, collata fuisse cum his quæ in Galliis apud clericum quemdam habebantur, eademque fidelia esse inventa. » Senonis item nobile certamen exegit Columba virgo; quæ ad prostibulum damnata, sed Dei ope defensa, supplicium capitis subiit prid. kal. Januarii. Passus etiam reperitur in territorio Tricasino Sabinianus martyr, cujus natalis dies martyrum catalogo adscribitur quarto kal. Februarii. Tornaci S. Priscus, eadem urgente persecutione, passus est; cujus abscissum caput cum christianus quidam pietatis ergo subripiens aufugisset, apud Antisiodorum captus, ibidem et ipse martyrium subiit; ubi et alii plures eadem martyrii corona decorati sunt, quorum memoria illustratur natali die in antiquis Martyrologiis septimo kal. Junii. Sed et Hispaniarum aliasque occidui oris Ecclesias hac persecutione fuisse sanguine cruentas, nullus poterit dubitare, rerum vero gestarum memoriam periisse, omnes jure deplorant.

7. At sicut Occidentalis Ecclesia Aureliani persecutione vexata est, ita et Orientalis ejusdem furore fuit exagitata. Quidni ibi idem sæviret, ubi Christianis adversarium præ cæteris numen, quod divinum dicebat; summis honoribus prosecutus, amplexusque est cultum ipsius? Nam in obsidione Tyanæ Superioris Cappadociæ civitatis ex quibusdam præstigiis sibi visis suscepit cultum Apollonii Tyanæi, olim Christianis omnium infensissimi; cui (ut testatur Vopiscus [4]) et imaginem, et statuam, et templum promisit. Qui igitur maximum omnium impostorem ut deum colere cœpit; reliquum fuit, ut Christum verum Deum tanquam seductorem despiceret, et suppliciis illum colentes afficeret.

[1] Martyrol. Rom. ea die.

[1] Apud Sur. tom. IV. die 3 Julii. — [2] Flav. Vopisc. in Aureliano. — [3] Greg. Tur. de Glor. martyr. c. 64. — [4] Flav. Vopisc. in Aureliano.

8. Tunc quæ erant in Cappadocia vexavit Ecclesias, ac potissimum eam quæ totius provinciæ metropolis erat, Cæsarea scilicet; ubi inter alios tunc temporis ille multorum certaminum coronis auctus Mamas illustre martyrium consummavit; cujus fulgore triumphi non tantum Oriens, sed Occidens illustratur. Etenim natalis dies passionis ejus, quolibet anni circulo evoluto, clariore splendore corona martyris elucescit. In quo quidem pro concione Basilius[1] hæc ad astantem populum : « Memores estote martyris, quotquot illo per somnia potiti estis; quotquot in hoc loco constituti adjutorem ipsum ad precandum habuistis; quibuscumque ex nomine advocatus ipsis affuit operibus; quotquot aberrantes ad vitam eduxit; quoscumque sanitati restituit; quibuscumque pueros jam mortuos ad vitam reductos reddidit; quotquot vitæ terminos prorogavit. Collectis in unum his omnibus ex communi symbolo, martyri encomium construite. » Hæc et alia id genus plura Basilius.

9. Sed et in proxima regione Ponto, eodem Christianos persequente imperatore, Magni illius Gregorii Thaumaturgi germanus Athenodorus episcopus in hoc illo major, in ultima senectute, post exantlatos immensos tum adversus Gentiles, tum hæreticos juges labores, gloriosi martyrii palmam quinto kalendas Novembris est consecutus. Sed et in Isauria Iconii Conon, et filius ejus annorum duodecim, præclarissimum obiere certamen, dum candentis craticulæ et superfusi olei pœnam, equuleique distractionem, malleoque factam ossium fracturam perpessi summa constantia, de tyranni sævitia triumpharunt: hoc quippe digno elogio dies natales in sanctorum martyrum catalogo habentur adscripti decimo tertio kalend. Junii. Sed et ibidem Charitonis effulsit gloria confessionis; qui verbo reque se dignum exhibens concivis suæ imitatorem, illius, inquam, alumnæ Pauli, protomartyris Theclæ, supplicia acerbissima pertulit. Sed Dei vindicta sublato Aureliano, et reddita Ecclesiæ pace, ipse pariter liberatus, perinde ac Paulus et Antonius, in eremum concessit; ibique sublime vitæ genus arripiens, alios ad idem institutum vitæ studium capessendum provocavit exemplo. Extant ejus[2] Acta fideliter scripta.

10. Sed inter alios martyres in Asia passos, est illustris memoria Heliodori : quippe non tantum ipse est insignitus corona martyrii, sed et carnifices, a quibus tortus est, eadem ut coronarentur, effecit; agitur horum natalis dies undecimo kal. Decembris. Experta est et Galatia persecutionis hujus sævitiam; nam Ancyræ Philomenus tertio kal. Decembris igne probatus ac consummatus, dum ad palum manibus pedibusque ac capite demum clavis affixus est.

11. Grassata in Palæstinam quoque est eadem persecutio; nam inter alios constat Ptolemaide passos esse Paulum ejusque sororem Julianam, quibus hi pœnis fuerint cruciati, de eorum martyrio res gestæ conscriptæ significant, quæ habent inter alia Stratonicum carnificem commotum divino miraculo, ad Christum conversum, capitis supplicium subiisse. Ex his igitur, quos recensuimus martyres diversis temporibus, Aureliani persecutione urgente, passos, conjecturam facere licet de cæteris in provinciis aliis supplicio affectis; ut plane appareat, non (ut multi putant) tentasse tantum Aurelianum Christianos persequi, sed divinitus revocatum, vel (ut alii addunt) novissimo ejus imperii tempore aggressum persequi Christianos, et continuo, ulciscente numine, ex hac vita sublatum; nam eam persecutionem diutius perdurasse, ex his quæ sunt dicta, satis apparet.

12. *De fastis Consulum.* — Porro hoc quarto anno ejus imperii, auctor est Eusebius[1], ab Aureliano erectum templum solis, primumque solis agonem ab eodem institutum fuisse. Sed de Solis templo, cultuque numinis ab eodem tum Romæ, tum in Oriente aucto, plura Vopiscus[2]. Quod vero idem Eusebius hoc anno firmioribus muris ab eodem Aureliano vallatam urbem dicit, nec munitam tantum, sed auctam; hoc ipsum idem qui supra Vopiscus tradit his verbis : « Templum Solis magnificentissimum constituit : muros Urbis sic ampliavit, ut quinquaginta prope millia, murorum ejus ambitus teneant. » Et post multa : « Forum nominis sui in Ostiensi ad mare fundare cœpit, in quo postea prætorium publicum constitutum est. » Hæc ipse, et alia plura de aliis ab eo erectis ædificiis et sancitis legibus.

13. Sed enim quod ad exactum temporum ordinem spectat, his addendum, hoc anno designatum fuisse tertio consulem ipsum Aurelianum, ut docet vetus[3] inscriptio his verbis : IMP. CAES. L. DOMITIO. AURELIANO. PIO. FELICI. GOTHICO. AUG. PONTIF. MAXIMO. GOTHICO. MAX. GERMANICO. MAX. TRIB. POT. V. COS. DESIG. III. IMP. IMP. III. PP. PROCONS. RESTITUTORI. ORBIS. INVICTISSIMO. ET VICTORIOSISSIMO. PRINCIPI. FURIUS. ORFITUS. V. C. PRAEF. URB. DEVOTUS. NUMINI. MAJESTATI. QUE. EJUS. DEDIC. KALEND. FEB. AURELIANO. AUG. III. ET MARCELLINO. COSS. Facta enim dedicatio contigit sequenti anno, cum jam consul tertium creatus esset, cujus consulatus hoc anno fuerat designatus. Quod vero hic ponatur quinta potestas tribunitia, cum tertium consul est designatus, rursumque etiam sequenti anno, cum jam adiit tertium consulatum, tribunitia potestas itidem quinta reperiatur inscripta veteribus monumentis inferius recitandis, id accidit, quod tribunitia potestas una cum imperii natalibus hoc anno tempore autumnali cœpta, in sequentem annum ad illud usque tempus est pariter propagata, quæ non secundum consulatus anni currentis exordium, sed secundum initium imperii numerari soleret, ut apparet ex his quæ dicemus anno sequenti.

14. Sed quod hoc pariter anno ex eadem inscriptione exploratum habeatur, præfecturam Urbanam gessisse Furium Orfitum, videas pariter haud in

[1] Basil. hom. 26. — [2] Ex Metaphrast. apud Lipom. tom. VI. die 28 Sept. et Sur. tom. IV. die 17 August.

[1] Euseb. in Chronico. — [2] Vopisc. in Aureliano. — [3] Apud Panvin. in Fast. sub. Aurel. imperat.

omnibus constare illam præfectorum Urbis successionem, quam ex antiquioribus monumentis Cuspinianus edidit in suo ad Cassiodori consules commentario, ubi hoc anno quinto Aureliani ponitur præfectus Urbis Ovinius Pacatianus. Furius vero Ortitus anno secundo ejusdem, et sub consulatu Taciti et Placidiani quæ profecto ex recitata superius inscriptione erroris arguuntur.

Anno periodi Græco-Romanæ 5767. — Olymp. 263. an. 2. — 263. an. 3. secundum Baronium. — Urb. cond. 1027. — Jesu Christi 274. secundum Baronium 275. — Felicis papæ 6 — Aureliani imp. 5.

1. *Consules.* — A num. 1 ad 4. Coss. *Aurelianus Aug. III*, et *C. Julius Capitolinus*, cujus mentio in Inscriptione ab Onuphrio lib. 2 Fastorum relata, in qua cum Aurelianus edatur cum nota numerali II Onuphrius deduxit, hunc Aureliani consulatum secundum dici respectu prioris suffecti sub Valeriano gesti, non vero respectu consulatus Aureliani et Bassi, qui in annum CCLXXI incidit, quique a viris privatis susceptus. Verumenimvero hallucinatus est vir doctissimus, ut ex dictis certo constat. Ideo Aurelianus Augustus in ea inscriptione dicitur consul II, quia consulatus suffecti, qualis fuit, quem ante adeptum imperium Aurelianus iniit, plerumque in inscriptionibus cæterisque monumentis publicis prætermissi. Sumptus autem hic ab Aureliano consulatus juxta quintam consulatuum Cæsareorum regulam, propter nempe triumphum hoc anno gestum, de quo mox sermo erit.

2. *Felicis PP. obitus.* — In Chronico Damasi de S. Felice papa habetur : « Felix annis quinque, mensibus undecim, diebus viginti quinque. Fuit temporibus Claudii et Aureliani, a consulatu Claudii et Paterni, usque in consulatum Aureliani II et Capitolini. » Quæ verba Cuspinianus in Fastis ex eodem Chronico etiam recitat. Sed loco horum verborum, *annis quinque*, legendum, *annis quatuor*, quemadmodum in Chronico auctiori veterum pontificum, in Catalogo Palatino-Vaticano, et in priori Catalogo Corbeiensi legitur. *Felix* itaque, qui die vigesima nona Decembris anni ducentesimi sexagesimi noni, Claudii et Paterni consulatu notati, pontificatum susceperat, currenti anno ad Deum migravit, die vicesima secunda mensis Decembris. In Martyrologio enim Hieronymiano ad eum diem scriptum est : « Romæ via Portuensi depositio S. Felicis episcopi; » qui dies obitæ mortis procul dubio fuit; sicque ex Martyrologio Hieronymiano, in quo Felicis ordinatio et depositio diserte memorantur, liquet, non tantum eum annos quatuor, menses undecim, dies viginti quinque sedisse, ut Chronicon Damasi emendatum testatur; sed etiam tempus, quo quilibet pontifex sedit, accurate in eo Chronico alias notatum fuisse, sed processu temporis transcribentium culpa errores innumeros irrepsisse : quod de loco citato necessario asserendum; cum a fine consulatus Claudii et Paterni, quo Felix ordinatus, ad finem consulatus Aureliani II et Capitolini, quo certum est, eum ad cælum evolasse, anni quinque et menses undecim nullo modo numerari possint (1). Porro dies XXV supra annos et menses conservarunt etiam Chronicon auctius veterum Pontificum, et Catalogus Palatino-Vaticanus, indeque dies emortualis Felicis magis confirmatur (2).

3. *Non confundendus dies mortis cum die translationis.* — Baronius *Felicem* mortuum dicit *tertio kalendas Junii*, uti apud Anastasium, et in Chronico Auctiori veterum Pontificum habetur. In indiculo vero depositionis episcoporum a Bucherio publicato dicitur : « Tertio kalendas Januarii, Felicis in Callisti. » Quæ dierum diversitas librariis attribuenda, qui non raro pro *Jan.* scribunt *Jun.*, ut multis exemplis liquet. Qui tamen dies alicui Felicis translationi, non vero ejus morti adscribendus. Diem tertium kalend. Junii Martyrologia Romanum, Bedæ, Usuardi et Adonis etiam exhibent. Quare error cubat in indiculo Bucheriano. Baronius Felici assignat annos duos et menses quinque uno minus die, sed contra Catalogorum antiquorum fidem. An vero martyr fuerit, vide quæ dicam anno CCLVII, num. 16, ubi de Felice II agitur.

(1) S Felicem annos 4 sedisse legit pariter vetus Catalogus noster in Hadriano I desinens, quique extat Ms. in bibliotheca capituli cathedralis Lucensis. Codex autem iste vetustissimo Mediolanensi codici quo usus fuit Muratorius in sua Anastasii editione, *Rer. italic. tom. III* cohæret Adduntur autem in eodem catalogo ultra annos menses tres, dies viginti quinque. MANSI.

(2) Vide quæ habet Constantius pag. 292, ubi Pagii sententia de anno et die martyrii *S. Felicis* confirmatur. Hic autem pontifex *martyris titulo* ab Ephesina Synodo, Cyrillo, aliisque donatur; neque refert quod in indiculo Bucheriano in *depositionibus episcoporum* locum habeat, quum sub eodem titulo et *Lucius papa* occurrat, quem certo scimus ex S. Cypriano martyrem occubuisse.

Constantius pag. 294 *S. Felici papæ* tribuit fragmentum cujusdam epistolæ ad episcopum, et clerum Alexandrinum, quam laudat Ephesina Synodus Act. 1, pag. 512, quod sane fragmentum Cyrillus Apologetico adversus Orientales ad anathem. VI inseruit, et Marius Mercator latinitate donavit. Alii *Felici* illud fragmentum adjudicant; qua de re vide, si lubet, ibidem eumdem Constantium. MANSI.

4. *Duratio sedis ejus.* — Papebrocius in Conatu Chronico-Historico ad Catalogum Pontificum Romanorum, existimans, locum laudatum Damasi purum esse, scribit *Felicem* per annum integrum Dionysii decessoris vicarium fuisse; sicque annos quinque ac menses undecim sedisse, qua vicarium, qua pontificem. At sicut in eo Chronico anni *Dionysio* attributi corrupti sunt, ut ipse vir eruditissimus non negat, ita et in eodem anni *Felicis* mendose descripti, et vicariatus hujusmodi, si unquam alibi, hic certe prorsus commentitius. Parte alia Baronius, ut Felicis initium sub hujus anni consulibus consignare posset, quia *Eutychiani* Felicis successoris principium consequentis Christi anni exordio necessario concurrere videbat, *Felicis* pontificatum ad annos duos, menses quinque, uno minus die, nullo teste restrinxit; ideoque quemadmodum consulatus duos e Fastis expungere, et *Probi* imperatoris annos decurtare coactus fuit, ut æram Dionysianam assequi posset: ita veram Pontificum Romanorum chronologiam nonnisi *Felicis* annis mutilatis consequi valuit. Ex hac interim mutilatione innotescit, annalistam doctissimum in præcedentibus Pontificibus ordinandis rectam viam non tenuisse, eamque ob rem annos duos non potuisse non prætermittere. In auctiori Chronico veterum Pontificum de Felice dicitur: « Sepultus est in cœmeterio suo, via Aurelia, milliario secundo III kalend. Junii: et cessavit episcopatus dies quinque. » Idem legitur in libro Pontificali, et in Martyrologio Romano, ac in Indiculo *depositionis episcoporum* apud Bucherium, ubi ad III kalend. Januarii, seu diem xxx Decembris habetur: « Felicis in Calisti, id est, cœmeterio Calisti. » Sed loco III *kal. Jan.* legendum III *kal. Junii*, qui dies, ut jam diximus, alicui Felicis translationi adscribendus.

5. *Eutychianus Felici succedit.* — Tres Felicis primi circumferuntur Decretales, prima ad *Paternum* episcopum, altera ad Galliæ præsules, tertia ad *Benignum* episcopum, sed eæ supposititiæ, ut pluribus a viris doctissimis demonstratum. *Eutychianus* Felici successit, sed die tantum quinta Januarii anni insequentis, ordinatus feria tertia, quæ eo anno cum die quinta Januarii concurrit. Quare vacavit Sedes dies tredecim, non vero dies quinque, ut locis laudatis dicitur. *Eutychianum* ante eum diem non sedisse, ex iis, quæ in morte ejus dicemus, liquebit. Chronologia Pontificia in posterum in Annalibus longe minus depravata.

6. *Triumphus Aureliani.* — Vopiscus in Aureliano, cap. 32 et seqq., postquam quæ Aurelianus anno præcedenti tam in Oriente, quam in Occidente egit, narravit: « Princeps igitur, inquit, totius orbis Aurelianus, pacatis Oriente, Gallis, atque undique terris, Romam iter flexit, ut de Zenobia et Tetrico, hoc est de Oriente et Occidente triumphum Romanis oculis exhiberet. » Describit postea pluribus hujus magnifici triumphi pompam, concluditque: « Denique vix nona hora in Capitolium pervenit, (nempe Aurelianus ad vota celebranda) sero autem ad palatium. Sequentibus diebus datæ sunt populo voluptates ludorum scenicorum, ludorum circensium, venationum, gladiatorum, naumachiæ. » Zonaras in Aureliano ait: « Romam reversus quadrigis elephantorum triumphavit: » quod ab auctore classico desumptum non dubito. In triumpho enim de Persis imperatores quadrigis elephantorum de more usi. Testatur autem Vopiscus in Aureliano, cap. 17, Persas *Zenobiæ* auxilia subministrasse, eamque cum Persis, Armeniis et Saracenis captam. Baronius anno præcedenti triumphum istum ductum existimavit. Sed præterquam quod toto triennio elapso Aurelianus partim in Occidente, partim in Oriente, partim in utroque, adversus hostes pugnavit, Cassiodorus in Chronico sub hujus anni consulibus habet: « His coss. Aurelianum Romæ triumphantem Tetricus et Zenobia præcesserunt. »

7. *De Zenobia et Vabalatho ejus filio gestus.* — Vopiscus in Aureliano, cap. 38, ait: « Hoc quoque ad rem pertinere arbitror, Balbati filii nomine Zenobiam, non Timolai et Herenniani, imperium tenuisse quod tenuit. » Zozimus, pag. 661, scribit etiam, Aurelianum versus Europam moventem *Zenobiam cum filio* secum duxisse, qui alius non est, quam *Vabalathus* sic in nummis græcis nuncupatus, ex quibus Vopisci locus corrigendus. Tristanus tomo 3, pag. 42, ostendit Odenatum ex priori uxore innominata suscepisse *Herodem*, ut indicat Pollio in Triginta Tyrannis, cap. 16, et Herodem patrem fuisse *Vabalathi:* ex Zenobia autem *Odenatum, Herennianum, et Timolaum* genuisse, ut ibidem scribit Pollio, cap. 27. Idem Tristanus, pag. 213, hunc nummum exhibet: ΑΥΤ. Κ. Λ. Δ. ΑΥΡΗΛΙΑΝΟΣ. ΣΕΒ. L. Α. id est, *Imperator Cæsar Lucius Domitius Aurelianus Augustus anno primo*: in postica: ΑΥΤ. ΕΡΜΙΑΣ. ΟΥΑΒΑΛΛΑΘΟΣ. ΑΘΗΝΟΥ. L. Δ. id est, *Imperator Hermias Vabalathus Atheni, anno IV;* ideoque videtur Herodes Athenus vocatus fuisse. Qua ex epigraphe chronologia nostra egregie confirmatur. Cum enim annus quartus Vabalathi cum anno primo Aureliani concurrat, Zenobiam et Vabalathum anno CCLXVII Odenato interfecto regnare cœpisse, et cum hæc annos quinque imperarit, anno ducentesimo septuagesimo secundo captam esse manifeste apparet.

8. *Gesta Romæ ab Aureliano.* — Ad num. 12. *Aurelianus*, postquam imperator renuntiatus est, ter Romam venit. Primum statim ac imperator dictus, cujus profectionis unus Zozimus supra loco suo citatus meminit. Secundum, postquam Marcomannos Italiam depopulantes debellavit, sub finem nempe primi ejus imperii anni, ut scilicet qui in suspicionem rerum novarum venerant, pœnas darent. In secundo ejus adventu contigit, quod scribit Zozimus pag. 655. « Tunc et mœnibus cincta fuit Roma, quibus antea carebat; et cœptus ab Aureliano murus, Probo imperante, perfectus fuit. » Quare res hæc perperam hoc anno in Annalibus recitata. Tertio Aurelianus hoc anno Romam ad triumphandum rediit, ubi « Leges plurimas sanxit, et quidem salutares: sacerdotia composuit, templum Solis fundavit, et

pontifices roboravit, » inquit Vopiscus in Aureliano. Imperatores enim annis, quibus triumphabant, liberalitate, operibus publicis, aliisque hujusmodi nomen suum illustrabant, quemadmodum annis decennalibus et id genus festis addictis eos esse solitos sæpius inculcavimus. Baronius aliique eum secuti priorem Aureliani Romam adventum a secundo non distinguentes, in Chronologia Aureliana ordinanda non potuere non peccare.

9. *Bella Aureliani post triumphum.* — « His gestis, inquit Vopiscus citatus, ad Gallias profectus Vindelicos obsidione barbarica liberavit : deinde ad Illyricum rediit, paratoque magno potius quam ingenti exercitu, Persis, quos eo quoque tempore, quo Zenobiam superavit, gloriosissime jam vicerat, bellum indixit. Sed cum iter faceret, apud Cænophrurium mansionem, quæ est inter Heracleam et Byzantium malitia notarii sui et manu Mucaporis interemptus est. » Sed hæc cædes mense Martio anni insequentis, ut tunc dicemus, patrata. Quare tantam viam conficere non potuit Aurelianus, quin circiter medium annum Roma digressus fuerit.

EUTYCHIANI ANNUS 2. — CHRISTI 276.

1. *Ratio temporum.* — Ducentesimus septuagesimus sextus Christi annus, tertio consulatu Aureliani imperatoris et Marcellini in Fastis [1] notatus, et in antiquis monumentis adscriptus legitur. Sed perperam ab aliquo [2] ponitur sub dictis consulibus quarto kalend. Februarii obitus ipsius Aureliani, non absoluto anno quinto imperii; cui veteres auctores tum christiani, tum ethnici contradicunt, et veteres inscriptiones ab ipso editæ. Siquidem in primis exploratum illud est apud majores; ipsum imperasse saltem annos quinque et sex menses, Eusebio, Eutropio, Cassiodoro, Epiphanio, et aliis id testantibus. Imo Flavius Vopiscus affirmat, ipsum regnasse sex annis, paucis minus diebus. Sed describamus hic antiquam inscriptionem; qua cum hujus sui consulatus tertii mentio habeatur, simul etiam quot ipse annos tunc ageret in imperio, perspicue ex numero auctæ tribunitiæ potestatis cognosci potest :

MAGNO [3]. AUGUSTO. PRINCIPI. MAX.
IMP. FORTISSIMO. CONSERVATORI. ORBIS
L. DOMITIO. AURELIANO. P. F. PONT. MAX.
TRIB. POT. V. P. P. COS. III.
GOTH. MAX. PALMYR. MAX. GER. MAX.
ORDO BRIXIANORUM.

2. Ex hac igitur citata inscriptione satis colligitur, Aurelianum hoc anno egisse una cum tribunitia potestate annum quintum, auspicatum vero sextum circa tempus autumni. Sed et cum ejusdem imperatoris reperiatur quoque in antiqua inscriptione potestas tribunitia septimum iterata; septimum quoque pertigisse vivendo imperii annum, affirmari necesse videtur; extat enim ejusmodi vetus inscriptio in nummo [1] : RESTITUT. ORBIS. C. P. P. M. TR. P. VII. COS. III. P. P. Ex qua Cassiodori Chronicon et vetus Græcus index fidelia esse probantur, in quibus post consulatum tertium Aureliani, duo alii consulatus ponuntur, in quorum ultimo contigisse legitur obitus Aureliani, ut dicemus. Quod si in hac inscriptione consulatum tertium repetitum vides; id ex eo accidit, quod nullum alium post tertium iniit consulatum. Qui enim ultimus reperitur consulatus, singulis annis sequentibus cum tribunitia potestate anni currentis repeti consuevit, donec alium contingeret adiri consulatum; quod in reliquis observandum est.

3. Ne tædeat, quæso, lector, si, cum avide cupias cunctas res gestas, si posses, uno intuitu perlustrare; sæpe contingat, in iis, quæ ad exactam temporis rationem spectant, diutius distineri. Si quidem sapis, aliter senties; nec indigno animo feres, si quem in itinere ducem sequeris, antiquas rectas ac regias plane vias intelligis sedulo explorare. Nam si a vero certoque temporis tramite contingat semel errare; per abrupta mendaciorum ferri pariter compelleris. Lætus sane ac securus viator incedit, si, quocumque perrexerit, ubique viarum certos indices, inscriptos prominentes lapides milliarios intuetur. Sed ad res gestas sequentis anni progrediamur.

[1] Panvin. in Fast. — [2] Apud Panvin. in Fast. et in Thesaur. rei Antiq. — [3] Panvin. in Fastis.

[1] Apud Adolph. in lib. Numismat. in Aurel.

Anno periodi Græco-Romanæ 5768. — Olymp. 263. an. 3. — Urb. cond. 1028. — Jesu Christi 275. secundum Baronium 276. — Eutychiani papæ 1. — Taciti imp. 1.

1. *Consules.* — Ad num. 1 et seqq. Coss. *L. Domitius Aurelianus Aug. IV*, et *T. Avonius Marcellinus*, ut patet ex Inscriptione Onuphriana, in qua tamen Aurelianus consul III dicitur, priori nempe ejus consulatu, qui suffectus fuit, neglecto. Sumptus is consulatus juxta secundam consulatuum Cæsareorum regulam : in hunc enim annum ejus quinquennalia incidunt, quæ tamen ne exhiberet, fatalis ejus dies impediit. Horum solemnium occasione persecutio ab eo in Christianos decreta : « Verum illi ne perficere quidem quæ cogitaverat, licuit, sed protinus inter initia sui furoris extinctus est, » ut inquit Lactantius lib. de Mort. Persec., cap. 6, de qua persecutione anno CCLXXII quo eam Baronius consignavit, pluribus egi. Quare huc revocanda quæ ibidem diximus, et martyria a Baronio præcedentibus annis memorata.

2. *Interitus Aureliani.* — Cum Aurelianus in Orientem proficisceretur, interfectus est « inter Constantinopolim et Heracliam, » ut ait Victor in Epitome, et anno præcedenti num. ult. diximus. Imperavit itaque annos quatuor, menses circiter quatuor. Eusebius in Historia, aliique qui annos sex ei tribuunt, annos Julianos utrinque incompletos numerant : qui vero annos quinque et menses aliquot eum regnasse scribunt, sine dubio hallucinati sunt. Ulterius tamen processit Baronius, annosque septem Aureliano assignavit, fretus auctoritate Chronici Alexandrini per hæc tempora manifeste depravati, et nummi, qui apud Occonem extat, in cujus postica legitur : P. M. TR. P. VII COS. III. P. P. Verum, hæc postica, quæ nummis Gallieni convenit, errore monetariorum, quod per hæc et sequentia tempora sæpius contigisse observavi, nummo Aureliani insculpta. Begerus in Thesauro numismatum serenissimi electoris palatini alium Aureliani nummum produxit in postica inscriptum : P. M. TR. P. VII. COS. II. Sed hic priori adversatur, cum consulatum tantum secundum exhibeat; et hæc aversa pars ex nummo Gordiani junioris, in cujus numismatis septima tribunitia potestas cum consulatu secundo jungitur, monetarii errore mutuata convincitur.

3. *Quo mense Aurelianus occisus.* — Existimatum hactenus, Aurelianum mense Januario hujus anni cæsum, quod Vopiscus in Vita Aureliani, cap. 41, litteras ab exercitu post ejus mortem ad senatum scriptas tradat, recitatas fuisse in senatu, « die tertio nonas Februarias, » die nempe tertia mensis Februarii, currentis scilicet Christi anni. Verum, loco « die tertio nonas Februarias, » legendum, « die tertio nonas Aprilis, » die videlicet tertia mensis Aprilis; quo pacto, Aureliani cædes circa diem vicesimum mensis Martii patrata fuerit. Constat enim Tacitum imperatorem renuntiatum VII kalend. Octob. id est, die vicesima quinta mensis Septembris, ut legitur in senatusconsulto, quo Augustus acclamatus est apud Vopiscum in Tacito cap. 7. Quare cum interregnum, quod post Aureliani interitum contigit, sex tantum menses integros, aut septem utrinque incompletos durarit, ejus initium a die circiter vicesima Martii non removendum.

4. *Interregnum sex mensium post Aureliani mortem.* — Vopiscus in Tacito, cap. 1, ait : « Sex totis mensibus factum est, » scilicet interregnum. Idem habet in Aureliano, cap. 40, Victor de Cæsaribus : « Mense circiter post Aureliani interitum sexto, senatus Tacitum imperatorem creat. » Victor in Epitome : « Hoc tempore septem mensibus interregni species evenit; » extremis scilicet mensibus incompletis pro integris numeratis. Et tamen si Aurelianus exeunte mense Januario trucidatus fuisset, non per menses sex, aut per menses septem, sed per menses octo, eosque integros imperium sine imperatore fuisset. Unde, ne dicamus, tam Vopiscum, quam alios in eo interregno narrando errasse, præfatus locus, eo quo dixi modo, corrigendus; quod eo magis dicendum, quod idem mendum irrepserit in senatusconsultum, quo Probus dictus est imperator. Vopiscus enim in Probo, cap. 2, ait illud factum die tertio nonas Februarias; et tamen inter omnes convenit, locum illum corruptum, legendumque « die tertio nonas Apriles. » Qui error in eodem die exprimendo, eodemque auctore describendo commissus, uni eidemque librario attribuendus videtur. Tacitum vero currenti anno, die vicesima quinta Septembris imperatorem appellatum, in dubium revocari non potest.

EUTYCHIANI ANNUS 3. — CHRISTI 277.

1. *Manichæorum hæresis a Manete inducta penitus explicatur et refellitur.* — Ducentesimus septuagesimus septimus Christi annus in Cassiodori Chronico et Græco Indice notatur consulibus Probo atque Paulino, quos miramur ab aliquo [1] prætermissos : qui enim Aurelianum anno superiori tradidit defunctum, hos consules supervacaneos esse putavit. Sed hoc anno Aurelianum vixisse, et absoluto jam sexto imperii sui anno septimum auspicatum esse, tribunitia potestas in recitata nuper inscriptione septimum repetita demonstrat.

2. Hoc igitur anno, iisdemque consulibus Probo atque Paulino, cum adhuc in Christianos vigeret persecutio Aureliani, hæresis Manichæorum innotuit, ut sanctus Leo testatur, cujus hæc sunt verba [2] : « Manichæus ergo, » sic Manetem appellat, « magister falsitatis diabolicæ, et conditor superstitionis obscœnæ, eo tempore damnandus innotuit, quo post resurrectionem Domini ducentesimus et sexagesimus annus impletus est, Probo imperatore, Paulinoque cons. » Sed quod dicit, Probo imperatore, refellit Cassiodorum, qui putavit sub Probo imperatore, eodemque quintum consule cum Victorino, hanc esse exortam hæresin. Verum cum sanctus Leo addat Probo collegam Paulinum, de hujus anni Probi consulatu certum est intellexisse; sed sic Probum nominat imperatorem, quod postea creatus fuerit imperator, non quod tunc esset ; cum enim subjiciat tempore horum consulum viguisse persecutionem, constat S. Leonem de temporibus Aureliani esse locutum, post quem usque ad Diocletianum nulla persecutio vexavit Ecclesiam. « Probo igitur Paulinoque consulibus (subdit sanctus Leo), cum octava jam in Christianos ebulliret persecutio, et innumera martyrum millia ipsius suis victoriis probavissent ; impletum esse quod Dominus promiserat, dicens [3] : Cum autem tradent vos, nolite cogitare quomodo aut quid loquamini, etc. » Hæc sanctus Leo, invectus in Manetem, qui se esse Paracletum a Christo promissum, impudentissime affirmabat.

3. Verumenimvero quod apud eum in chronologia annorum Christi numerantur a resurrectione Domini usque ad præsentem consulatum Probi atque Paulini, anni ducenti et sexaginta ; errorem plane in notam numeri, librariorum incuria, irrepsisse arguit nimia discrepantia; cum a resurrectione Domini in hanc usque diem, anni tantum ducenti quadraginta tres veniant numerandi, auspicando numerum a Christi anno (ut dictum est) quo passus et resurrexit, trigesimo quarto. Sed ex chronologia horum temporum a Patribus constituta, restituendus quoque est Epiphanii [1] locus; nam cum impugnat Manetis hæresin, ait : « In summa vero ab assumptione Christi usque ad Manetem et Aurelianum ac Probum reges anni sunt ducenti septuaginta sex, secundum alios chronographos, juxta alios ducenti quadraginta sex ; » restituendus est, inquam, locus, ut prior annorum numerus non ab ascensione Domini, sed a nativitate ducatur. Sicque ille a natali die Domini usque ad Aureliani tempora, quibus hæresis Manetis divulgari cœpit, tot numeret annos; nos vero unum amplius eo numero, quod certum annum Aureliani ex consulibus consignemus. Posterior vero chronologia temporibus Probi probe respondet, dum a resurrectione Domini usque ad ejus imperium expletos annos numerat ducentos quadraginta sex; qui annorum numerus egregie nostræ chronographiæ consentit, dum nos a nativitate Domini usque ad imperium Probi annos numeramus ducentos septuaginta novem.

4. At hujus ortum hæresis sanctus Epiphanius ad Gallieni refert tempora, dum brevi compendio totam nebulonis tragœdiam summatim [2] perstringens, hæc ait : « Regnarunt Valerianus et Gallienus ad annos duodecim. In nono igitur horum imperii anno ascendit Manes, sive Manichæus, e Perside; quando etiam ad Archelaum episcopum Cascharorum Mesopotamiæ disputationis gratia venit, et superatus, latenter aufugit, et delatus ad Diodoridem vicum in vicinia Cascharorum ; ubi cum disputationem adversus sanctum presbyterum Tryphonem instituisset, perfecte ab ipso confusus est. Quare et populus lapidibus eum obruisset, nisi ab Archelao episcopo liberatus fuisset. Itaque in Persidem reflexit, et jussu regis arundine excoriatus est, atque sic vitam finivit.» Hæc Epiphanius. Verum alibi [3] idem auctor ait exortam Manetis hæresin circa annum quartum Aureliani, de quo agimus, imperatoris; alii [4] rursum sub

[1] Panvin. in Fast. — [2] S. Leon. de Pentec. ser. 71. — [3] Matth. x.

[1] Epiph. hæres. LXVI. — [2] Idem de mensur. — [3] Idem hæres. LXVI. — [4] Beda de sex ætat. in Adon.

Tacito; sub Caro alii [1] Manetem ponunt; Eusebius autem anno secundo Probi.

5. Cyrillus [2] episcopus Hierosolymitanus, qui vixit sub Constantio, eum sub Probo imperatore emersisse tradit, hancque de eo historiam in omnibus veritati consentaneam scribit, quam nos auctam ex aliorum Patrum scriptis hic inserere operæ pretium ducimus. Instituens igitur cathecumenos, his eos imbuit de pravis vitandis dogmatibus disciplinis : « Omnes quidem, inquit, oderis hæreticos; maxime autem illum qui a mania seu insania nomen habet; Manetem dico, qui primum tempore Probi cœpit; nam ante annos septuaginta hic error viguit; et non desunt qui auctorem illius suis oculis conspexerunt. Non ideo tamen quod paulo ante fuerit, illum oderis; sed ut malitiæ fabricatorem, et totius fœditatis receptaculum, et omnes hæreseos sordes suscipientem. Ambiens enim malis excellere, omnia congerens pessima, unam hæresin blasphemiis et sceleribus refertam conflavit. Vastat Ecclesiam, vel potius eos qui errant in Ecclesia, tanquam leo ambulans. Tu igitur non attendas hujus suavi loquentiæ, neque simulatæ humilitati; serpens enim est, et germen viperarum. Et Judas dixerat [3] : Salve, Rabbi, et tamen prodidit magistrum. Non advertas osculis, sed serva venenum.

6. At ne falsa videamur opinari de illo, obiter considerabimus qui fuerit iste Manes; quin etiam aliqua ex parte, quid docuerit, attingemus. Memineris autem hæc apud te ipsum, et teneas memoria in auxilium opportunum, quæ ante dicta sunt, et nunc quoque dicentur; ut ignorantes discant, et scientes recordentur. Non est ex Christianis Manes. Absit. Neque, sicut Simon, ejectus ex Ecclesia, nec ipse, nec illi priores ejus erroris magistri. Ille enim fur est alienorum malorum, vindicans sibi mala. Quo modo autem et qua ratione, audite. Scythianus quidam erat in Ægypto, genere Saracenus, nihil cum Christianismo habens commune. Hic Alexandriæ habitans, et Aristotelicam vitam imitatus, quatuor libros composuit; unum quem appellavit Evangelium; non quod actiones ejus contineret; sed solam appellationem; alterum vocavit Capitum; tertium Mysteriorum; quartum vero, quem nunc circumferunt, Thesaurorum. Discipulus autem ejus erat Terebinthus. Cum vero Scythianus ex proposito venisset in Judæam, ut pestilenti contagione afficeret illam regionem; morbo extincto illo, Dominus sedavit pestilentiam. » Hæc cum scribat de Scythiano Cyrillus, perspicue docet errare Suidam et alios, qui cum Manete confundunt Scythianum, eumque genere Brachmanum dicunt.

7. Verum Epiphanius [4] de Scythiano prolixiorem contexuit historiam, eumque ait Saracenum genere, in Arabia nutritum, philosophicis Græcorum litteris imbutum, et mercatura intercedente cum Indis, prædivitem factum esse; quem et in Ægyptum descendentem tradit adscivisse sibi ex lupanari mulierculam, ibique de duobus principiis hæresin ex Pythagoreis haustam promulgasse; Hierosolymamque profectum, quod omnes sibi adversantes nactus esset, se totum magiæ studio mancipasse. Sed cum ait Scythianum circa tempora Apostolorum vixisse; haud facile quis poterit assentiri, qui considerat huic proxime in schola impietatis successisse Terebinthum ejus discipulum, et huic mox Manetem esse suffectum.

8. De Terebintho autem hæc subdit Cyrillus; « Sed Terebinthus improbitatis illius discipulus, auri et librorum et hæresis factus hæres, cum adesset in Palæstina, et in Judæa notus esset, et exclusus, statuit in Persidem transire. Deinde, ne ex nomine illic cognosceretur, Buddam se ipsum vocavit. Verum habuit hic adversarios sacerdotes Solis, et multis sermonibus concertationibusque commotis redarguebatur. Ad extremum, cum esset comprehendendus, profugit ad quamdam viduam. Deinde supra domum ascendens, et advocans aereos dæmones, quos Manichæi in abominandis suis sacris ad hunc usque diem invocare solent; divinitus percussus, et de domo prostratus, extinctus est.

9. « Atque sic excisa est altera bestia; sed relicta sunt monumenta impietatis illius libri, quorum illa vidua hæres erat, simulque pecuniarum. Quæ cum neque cognatum, neque amicum haberet ullum, constituit pro illis pecuniis servum emere aliquem, Curbicum nomine, quem postea adoptavit, et Persidis disciplinis erudiendum curavit. Exacuit autem secundum humanitatis malum telum : Curbicus ille malus servus in semiphilosophum evasit; et mortua vidua, et pecunia et libri hæreditate illi cesserunt. Deinde, ne servitutis nomen illi contumeliosum esset, pro Curbico Manem se ipsum appellavit, quod lingua Persarum, homiliam significat; cum enim dialecticus quibusdam esse videretur, Manem se ipsum nominavit, tanquam optimum disputatorem.

10. « At ille quidem bonam existimationem ex lingua Persica hoc nomine parabat; sed divina administratione factum est, ut nolens ex eo se ipsum argueret, ut in Perside existimans se ipsum honorare, apud Græcos insaniæ nomine sese appellaret. » Nam quod penes Græcos μανία, id est quod apud nos insania : Ideo illius discipuli (inquit Augustinus [1]) vitantes nomen insaniæ, quasi doctiores, et eo ipso mendaciores, geminata, *n*, littera, *Mannichæum*, quasi *manna fundentem*, pro *Manichæo*, id est, *insano*, appellaverunt. Et si vocis hujus a Latinis sumas interpretationem, id est *mania* (ut tradit Festus) quod *turpis larva*, plane Maneti congrua. Sed Epiphanius [2] illud nomen aucupatum Curbicum ait, ut *Manes* dici voluerit, quod juxta Babylonicam linguam, *Manes vas* significet : æmulatus nimirum Apostolum, qui a Christo vas electionis est appellatus. At quod ad nomen spectat, nec illud dicere præ-

[1] Zonar. III. par. Annal. — [2] Cyrillus Catech. VI. — [3] Marc XIV. — [4] Epiph. hæres. LXVI.

[1] August. de hæres c. 46. — [2] Epiph. hæres. LXVI.

tertullianus [1] Manichæos illa item sibi nomina indidisse, ut *Catharistæ* dici vellent, atque *Marcarii*, nempe *Mundatores*, et *Beati*, itemque *Electi*; sed de nominibus modo satis. Redeamus ad Cyrillum, qui subdit :

11. « Audebat dicere se ipsum esse Paracletum; est enim scriptum : Qui blasphemaverit Spiritum sanctum, non remittetur ei. Hic autem cum se Spiritum sanctum esse diceret, blasphemabat illum. Qui ergo cum illis communicat, videat cum quibus versatur. Commovit servus universam terram; quandoquidem [2] per tria contremiscit terra, et quartum non potest ferre, si servus regnet. » Addit Epiphanius, hoc tempore Manetem misisse tres ex suis discipulis Hierosolymam, emptum sacros libros, quo Christianorum res calleret, ut inde etiam, si posset, de duobus principiis dogma firmaret. Quo modo autem post hæc in carcerem ductus sit, rem gestam idem Cyrillus sic narrat :

12. Prodiens porro in medium, supra vires humanas sese jactabat. Cum enim ægrotasset regis Persarum filius, et medicorum turba illi adesset; Manes promittebat per orationem, tanquam pius, se illum curaturum. Recesserunt medici, recessit et vita a filio regis; virique illius impietas redarguta est; et vinctus erat in custodia philosophus; non quod regem veritate offendisset, hæc passus; neque quod idola dissolveret; sed quod servare promisit ei, mentitus est; imo (ut verius dicam) propter homicidium. Qui enim per medicorum curam potuisset sanari; iste, medicos removens illum occidit, enecans negligentia. Cum enim plurima mihi de illo dicenda sint mala; memineris prius illius blasphemiæ, deinde servitutis (non quod turpis sit servitus, sed quod, cum servus esset, libertatem effiuxerit malam) tertium falsitatem promissionis; quartum filii regis cædem; quintum turpitudinem carceris; tum vero ex carcere fugam. Qui enim dicebat se esse Paracletum, et veritatis propugnatorem, fugit; non erat successor vel imitator Christi, qui alacriter veniebat ad crucem; sed fugiendo, contrarius illi fuerat. Deinde rex Persarum necari jussit custodes carceris. Causa mortis regis pueri Manes per suam superbiam fuerat; causa quoque mortis custodum erat per fugam. Qui ergo mortis est causa, iste ne adorari debet? Nonne oportuit Jesum imitari, qui dicebat : Si me quæritis, sinite hos abire? Nonne oportebat cum Jona dicere : Tollite me, et projicite in mare; propter me enim tempestas ista?

13. Fugit Manes de carcere, et venit in Mesopotamiam; sed occurrit illi scutum justitiæ Archelaus episcopus. Quo modo autem in eum inciderit Archelaus Epiphanius [3] narrat, dicens, studuisse Manetem, sive dixerimus Manichæum, adsciscere sibi insignem pietate virum Marcellum in Caschara Mesopotamiæ habitantem, ad eumque scripsisse epistolam, quam idem auctor suæ narrationi contexuit; eam vero nos ponemus inferius. Contigit autem opportune illic adesse Archelaum episcopum, cum Marcellus eam accepit a Manete epistolam; initoque consilio, factum ut Marcellus ad eum rescribens, ipsum Cascharam ad se vocaret, velut suarum litterarum interpretem. Cum autem Manes venisset, et quid ille impie sentiret, Archelaus audisset; ad publicam disputationem eum vocat. Constitutique sunt ex communi consensu judices hi, Marsipus externæ doctrinæ philosophus, Claudius medicus atque sophista, Ægialeus grammaticus, et Cleobolus sophista.

14. Auctor est sanctus Hieronymus [1], initam cum Manete disputationem ab ipso Archelao fuisse syro sermone conscriptam, eamque in græcam postea linguam conversam haberi præ manibus. Recitat ex ea disputatione per pauca quædam Cyrillus, quæ hic describere injucundum non erit; cum præsertim liber ille ab Archelao conscriptus, injuria temporis periisse videatur; ait enim [2] : « Græcum auditorium constituens, etiam philosophis judicibus eum redarguit; ne, si Christiani judicarent, ad gratiam aliquid judicasse viderentur. Dixit ergo Archelaus ad Manetem : Quod prædicas, narra. Ille vero os habens tanquam sepulcrum apertum a blasphemia, a Creatore primum incipit, dicens : Quod veteris Testamenti Deus, malorum sit inventor, dicens de se ipso : Ego ignis consumens [3]. Sapiens autem Archelaus dissolvit blasphemiam, dicens : Si veteris Testamenti Deus ignem se ipsum dicit : cujus erit Filius ille qui dicit : Ignem volo mittere in terram [4]? Si oderis eum qui dicit, Dominus mortificat, et vivificat [5], quare honoras Petrum, qui Tabitham quidem suscitavit [6], Saphiram autem mortificavit [7]? Si oderis eum, eo quod etiam mortem paraverit; quare non oderis eum qui dicit : Ite in ignem æternum? Si odisti dicentem [8] : Ego Deus faciens pacem, et creans mala; perquire quid dicat Jesus [9], non veni mittere pacem super terram, sed gladium. Amborum sunt æqualia dicta; ergo e duobus alterum sit, necesse est : Aut uterque bonus per eamdem locutionem : Aut si irreprehensibilis Jesus hæc dicens, quare vituperas eum qui in Lege veteri similia dicebat? Postea Manes : Et qualis Deus qui obcæcat? Paulus enim dicit [10] : In quibus Deus sæculi hujus obcæcavit mentes infidelium, ut non splendeat illis nomen Evangelii.

15. « Archelaus vero optime refellens : Lege, inquit, quod præcedit paululum : Si vero est obscurum Evangelium nostrum, in perditis est obscurum. Vides quod in perditis obscuratur. Non sunt enim sancta danda canibus. Numquid autem solus veteris Testamenti Deus obcæcavit cogitationes infidelium? Jesus autem ipse nonne dixit : Propterea in parabolis loquor, ut videntes non videant? Non quod odisset illos, volebat ne viderent; sed propter indignitatem, quod oculos suos ipsi obstruxissent. Ubi enim spontanea pravitas, ibi et impedimentum gratiæ. Habenti [11]

[1] Aug. de hæres. c. 46. — [2] Prov. XXX. — [3] Epiph. hæres. LXVI.

[1] Hier. de Script. Eccl. in Archel. — [2] Cyrill. Catech. VI. — [3] Deut. IV. Hebr. XII. — [4] Luc. XII. — [5] 1. Reg. II. — [6] Act. IX. — [7] Act. V. — [8] Isai. XLV. — [9] Mat. X. — [10] 2. Cor. IV. — [11] Luc. XVI.

enim dabitur; et qui non habet, et hoc quod videtur habere, auferetur ab eo. Quinetiam, ut quidam interpretantur, et hoc dicere non fuerit ineptum; quod dicitur Deus excæcasse infidelium cogitationes, in malo excæcavit, ut sancta respicerent; non enim dixit: Obcæcavit ipsorum animam, sed cogitationes infidelium. Hoc autem est, perinde ac si diceret: Obcæca scortatoris libidinosas cogitationes, et servabitur homo: Excæca furis rapacitatem, et salvabitur homo. Sed si non vis hoc ita sentire, est alia interpretatio: Obcæcat et sol lippos, et oculis laborantes male affectos, propter vim luminis: non quod sol habeat vim excæcandi; sed quod corrupta videntium natura, videre per se non possit, sic et infideles ægrotantes in corde non possunt videre divinitatis radios. Et non dixit: Excæcavit cogitationes, ut non audirent Evangelium; sed, ut non intuerentur splendorem Evangelii Domini nostri Jesu Christi. Audire enim Evangelium omnibus licet; gloria autem Evangelii solis Christi germanis definitur et aperitur. Loquebatur Christus his qui audire non poterant in parabolis: discipulis autem seorsum dissolvebat parabolas, splendor gloriæ illuminatis, excæcatio autem infidelibus. Hæc mysteria, quæ nunc Ecclesia enarrat tibi cathecumeno, non est mos ethnicis enarrare; nec enim ethnico mysteria de Patre, Filio, et Spiritu sancto declaramus; quin et cathecumenis non adeo aperte dicimus mysteria, sed sæpe obscurius dicimus; ut scientes fideles intelligant; et qui nesciunt, non corrumpant.

16. « His et aliis ejusmodi pluribus prosternebatur draco, talibusque concertationibus Archelaus superavit Manetem; ita ut rursum inde fugeret, perinde atque antea ex carcere. Vitans autem adversarium, venit in vicum quemdam vilissimum: quemadmodum serpens in paradiso, relicto Adam, ad Evam accessit. » Erat vicus ille dictus Diodorides, sub diœcesi Cascharorum, cui præerat presbyter quidam mansuetissimus, nomine Tryphon; qui cum non tanta esset dicendi facultate imbutus, ut Manetis sua jactanti resistere potuisset; de ea re (inquit Epiphanius [1]) Archelaum reddidit certiorem. Subdit Cyrillus: « Sed Archelaus, pastor bonus, ovibus prospiciens, fuga illius audita, cito accurrit, et lupum perquisivit. Manes vero, videns aperte adversarium, excessit, et fugit; dedit autem hanc postremam fugam. » Iterum in eo pago disputasse Archelaum cum Manete, iterumque convictum; et a populo adstante interficiendum, illi denuo præsto fuisse Archelaum, Epiphanius [2] tradit; additque ipsum fugisse, unde venerat in castellum Arabionis, idque regi Persarum innotuisse, suosque misisse qui eum caperent; quæ autem postea contigerunt, Cyrillus sic narrat:

17. « Regis enim Persarum satellites ubique perquirentes fugitivum illum, comprehenderunt; et quam ab Archelao habere debebat sententiam, hanc regii ministri in illum tulerunt. Comprehenditur Manes, quem adorant ejus discipuli; et adducitur ad regem. Cui rex exprobravit mendacium et fugam, irrisit servitutem ejus, accusavit filii cædem, damnavit propter eum factam custodum necem. Itaque excoriari Manetem lege Persica mandavit; et corpus quidem reliquum bestiis devorandum tradidit; cutem vero, qua tanta illius improbitas continebatur, tanquam utrem ante portas suspendi curavit. Qui se ipsum Paracletum esse dicebat, et futura se scire ostentabat; fugam suam et comprehensionem nesciebat? » Hæc Cyrillus. Quod igitur Manes arundine excoriatus fuit; inde sumpsisse Manichæos, ut super arundines accubarent, S. Augustinus [1] affirmat. Unde quod super mattas jacerent sic compositas; nomen quoque profluxit, ut Mattarii iidem fuerint appellati. Prosequitur Cyrillus hæc de ejus discipulis:

18. « Hujus Manetis discipuli tres fuerunt, Thomas, Buddas, et Hermas. Nemo legat secundum Thomam Evangelium; non enim est unius ex duodecim Apostolis, sed unius ex his tribus Manetis discipulis. Nemo corrumpatur ab animarum corruptoribus Manichæis, qui tristibus aquis mœstitiam jejunii sibi inducunt. Qui factorem quidem ciborum calumniantur, cibos autem optimos quosque vorant. Qui docent, quod qui herbam evellit, in illam mutabitur. Agricolæ et holitorum pueri in quot transformabuntur herbas et gramina? Tot annis holitor falce secabat herbas, ut sæpe videmus; in quam ergo ex illis mutabitur? ridicula vere dogmata et turpitudine vituperationeque plena. Idem quandoque homo cum esset pastor ovium, et ovem sacrificavit, et lupum occidit; in utrum igitur mutabitur? Multi homines pisces capiebant, et aves aucupabantur; in quid igitur mutabuntur antiquitatis nepotes Manichæi, qui non operantes, ea quæ sunt operantium devorant? qui eos qui afferunt illis cibos, hilari facie recipientes, pro benedictionibus maledictis insectantur? Cum enim ignorans aliquis illis affert panem: Paululum (inquit) extra subsiste, et benedicam tibi. Deinde in manus recipientes panem (quemadmodum illi qui ex illis pœnitentiam agentes confessi sunt): Ego te (dicit Manichæus pani) non feci, et execrans projicit in altum, et maledicit ei qui fecit illum, atque sic factum comedit. Si oderis cibos; cur hilari facie intueris illos afferentem? Si danti habes gratiam; cur factorem et opificem omnium blasphemas? Et rursus: Ego te, inquit, non seminavi; seminetur seminans te. Ego te non messui falcibus; metatur metens te. Ego te igne non coxi; coquatur qui coxit te. Pulchra sane gratiarum actio.

19. « Magna quidem hæc mala, sed parva respectu aliorum. Lavacrum illorum coram viris et mulieribus enarrare non audeo. Vereor dicere in quo ticum intingentes, dant miseris; quod per Sisyeum traditum manifestatum est. Viri enim in somniis hæc imaginarentur, et mulieres in puerperiis; pollueremus certe os nostrum hæc dicentes. Neque enim

[1] Epiph. hæres. LXVI. — [2] Idem ibidem.

[1] August. contr. Faust. lib. V. c. 4

Græci his impuriores; neque Samaritæ magis athei, neque Judæi magis impii, neque scortatores istis sunt impuriores. Scortator enim ad unam horam per concupiscentiam finit operationem; condemnans autem se sceleris tanquam pollutum, scit se lavacro egere, et agnoscit fœditatem facinoris; Manichæus autem in medio altaris ponit ista, atque simul os et linguam polluit. Ab ejusmodi ore, o homo, capies doctrinam? Hoc semper obvium osculo salutabis? Numquid præter aliam impietatem, hanc solam non fugies fœditatem scelestisque potiores, omnique prostituta detestabiliores? Annuntiat Ecclesia et docet, attingitque sordes istas, ut tu non polluaris; dicit vulnera, ut tu non vulnereris. Sufficit autem hæc solum scire tibi; sed experientia illa discere cave.

20. « Tonat Deus, et nos omnes tremimus; illi autem blasphemant. Fulgurat Deus, et omnes ad terram inclinamur; illi vero nefandas in cælum movent linguas. Jesus dicit de Patre [1]: Qui solem suum facit oriri super bonos et malos, et pluit super justos et injustos. At illi dicunt, quod pluviæ ex quadam amatoria insania fiunt. Et audent dicere, quod sit quædam virgo in cælo pulchra cum juvene pulchro, et more camelorum aut luporum illos quoque turpis concupiscentiæ tempus habere; et cum fiunt tempestates furendo illum instare virgini, ac illam quidem fugere, hunc autem insequi : atque tum currendo sudare, et ex illius sudore pluviam esse. Hæc scripta in Manichæorum libris; hæc nos legimus non credentes dicentibus; propter vestram enim securitatem etiam perditionem curiose scrutabamur. » Hæc S. Cyrillus, suos alloquens catechumenos, optime sane hæc ipse calluit, qui eodem prope sæculo vixit et in Oriente, ubi illud monstrum primum innotuit; sed et cum ex Manetis inspectione librorum, tum etiam ex ejus discipulis, cum execrantes ejus turpitudines atque blasphemias, ad Ecclesiæ puritatem ac sanctitatem confugerent, hæc plenissime assecutus est.

21. Videns autem hostis humani generis refrixisse, et prope penitus exolevisse, ob sceleris immanitatem, quas per Gnosticos docuerat turpitudines; et jam deficere etiam quem in Montano novum effinxerat paracletum, et ab eo superinducta jejunia habita esse neglectui; conatus est, sed diversam a priori iniens rationem, ex duobus unum conflare monstrum; simul enim in unum conjungens Gnosticorum deformitates, et Montani blasphemias, aliisque impietatibus superinductis, his ornamentis phaleratam belluam introduxit, imo horrendum visu spectrum eduxit ex inferis, flammas ignis spirans, quibus universum propemodum depastum est orbem; usque adeo, ut vix aliquis repertus locus fuerit, qui non ejus incendio conflagrarit, vel non ejus fuligine saltem obductus. Et, quod superat omnem captum, non vulgares tantum, sed qui scientia videbantur esse sublimes, non solum ad se nefarium dogma pellexit, sed et sui constituit defensores; de quibus suo loco dicturi sumus. Sic namque ad decipiendum comparatus ille versutus, cum (quod scriptum est in Apocalypsi [1]) foris præ se ferret speciem agni, loquebatur tamen ut draco.

22. Sed ut hæc apertius cognoscantur : libuit hic attexere perbrevem ejus epistolam [2] ad Marcellum pientissimum virum conscriptam, qua pariter prima suæ hæresis rudimenta propinans, hæc ait :

« Manes Apostolus Jesu Christi, et qui mecum sunt sancti, ac virgines Marcello filio dilecto gratia, misericordia, pax a Deo Patre, et Domino nostro Jesu Christo; et dextera lucis conservet te ab instante sæculo malo, et accidentibus ipsius, et laqueis diaboli. Amen.

« Cum dilectionem tuam maximam esse perceperim, valde gavisus sum; fidem autem non esse juxta rectam rationem, indigne tuli. Unde ad humani generis correptionem missus, parcensque his qui fraudi et errori se ipsos exposuerunt, has ad te litteras mittere necessarium duxi; primum quidem ad salutem animæ tuæ, deinde etiam eorum qui tecum sunt, ad hoc ut ne indiscretam habeas cogitationem; veluti simpliciorum duces docent, dicentes, bonum et malum ab eodem ferri, et unum principium introducentes, non discernentes neque dirimentes a luce tenebras, et bonum a malo ac pravo, et externum hominem ab interno, velut antea diximus; sed alterum cum altero confundere et permiscere non cessant. Tu vero, o fili, non similiter, ut multi homines, citra rationem, ac simpliciter utraque, prout contigerit, unias; neque Deo bonitatis attribuas. Principium enim et finem, et horum malorum patrem ad Deum referunt, quorum finis maledictioni propinquus est. Neque enim dictis a Domino ac Salvatore nostro Jesu Christo Evangeliis credunt, quod non potest arbor bona malos fructus ferre, neque arbor mala bonos fructus facere. Et subit animum meum admiratio, quo modo Deum satanæ, et malorum ipsius operum creatorem et opificem dicere audent. Atque utinam hucusque saltem inanis labor ipsorum processisset, et non unigenitum qui a sinu patris descendit, Christum Mariæ mulieris cujusdam filium esse dixissent, et ex sanguine et carne et reliqua feminarum graveolentia natum esse. Et ut ne multa per hanc epistolam scribens mansuetudinem tuam in longum tempus suspendam; cum naturalem eloquentiam non habeam, his contentus ero. Totum vero cognosces præsente me apud te; si quidem salutis tuæ adhuc curam geris. Neque enim laqueum cuiquam injicio, veluti plerique imprudentiores faciunt. Considera quæ dico, fili venerandissime. » Hucusque epistola.

23. Reddunt profecto idem dicendi genus, eumdemque in omnibus exprimunt characterem quæ a novantibus hæreticis nostri temporis scriptæ, deforis mellitæ circumferuntur epistolæ; eodem quippe cum illo afflatos spiritu, easdem videas eructare sententias, concinnare fallacias, ac plane aureo calice pro-

[1] Matt. v.

[1] Apoc. XIII. — [2] Apud Epiph. hæres. LXVI.

pinare blasphemias, dum Manetis instar nonnisi charitatem, pietatem, Dei laudes, et Christi præconia spirare in omnibus videantur, errantes, et in errorem inducentes, secundum illud Ezechielis[1]: « Consuunt pulvillos subter omne cubitum, ad decipiendas animas. » Sed ad Manetis dogmata disquirenda redeamus.

24. Has autem, quas ad Marcellum scripta virulenta Manetis epistola protulit horrendas blasphemias, jam longe antea ipsi viventes Apostoli damnaverunt. Joannes enim cum principium unum tantum esse affirmet; eos pariter qui veram Christi negarent humanitatem, quales habendi essent, perpetuæ sententiæ judicio definivit, dicens[2]: « Omnis spiritus qui confitetur Christum in carne venisse, ex Deo est; et omnis qui solvit Jesum (nempe a carne disjungit) ex Deo non est, et hic Antichristus est. » Sed et Ignatius, qui vixit Apostolorum temporibus, illorumque ipse discipulus, quam sedulus, quam fortis, quam vehemens oppugnator fuerit hujus hæresis a Basilide primum excogitatæ; in diversis[3] epistolis, ac ea præsertim quam scripsit ad Trallianos, post multa, rem adeo certe atque perspicue testatam reliquit, dicens: « Vere genuit Maria corpus habens in se Deum habitantem, et revera natus est Deus Verbum ex virgine vestitus corpore obnoxio iisdem passionibus nobiscum; vere natus ex vulva, qui omnes homines in vulva finxit; et corpus sibi fabricavit ex sanguinibus virginis, hoc solum excepto, quod nulla viri consuetudo intercesserit; in utero gestatus, sicut et nos, certis mensium circulis; et vere natus est, sicut et nos, et vere lacte pastus est, et cibo potuque communi usus est, sicut et nos, etc. » Sed de his superius pluribus. At hæc voluimus breviter attigisse, tanquam adversus Manetis virus antidotum præsentaneum, quod veluti in capsula medica semper illibatum S. Ecclesia custodivit.

25. S. Ecclesiæ enim auctoritati S. Augustinus innitens, uno usus argumento, omnes Manichæorum arte compositas molitiones disjecit, cum ait[4]: « Ut ergo hanc omittam sapientiam, quam in Ecclesia esse Catholica non creditis; multa sunt alia, quæ in ejus gremio me justissime teneant. Tenet consensio populorum atque gentium; tenet auctoritas miraculis inchoata, spe nutrita, charitate aucta, vetustate firmata; tenet ab ipsa sede Petri apostoli (cui pascendas oves suas post resurrectionem Dominus commendavit) usque ad præsentem episcopatum successio sacerdotum; tenet postremo ipsum Catholicæ nomen, quod non sine causa inter tam multas hæreses sic ista Ecclesia sola obtinuit, ut cum omnes hæretici se Catholicos dici velint; quærenti tamen peregrino alicui, ubi ad Catholicam conveniatur, nullus hæreticorum vel basilicam suam, vel domum audeat ostendere. » Hæc et alia Augustinus, cum agit contra aliam epistolam Manichæi, dictam ab illis, « Fundamenti. » Sumus autem nos hæc interlocuti exemplo illorum, qui attrectaturi serpentes, antidoto se præmuniunt.

26. Sed illud hic obiter declarandum est de Manete; ipsum non sic se vocasse Apostolum, ut se tantum Petro conferret vel Paulo, aut alii cuipiam ex numero Apostolorum; sed quod profiteretur se esse Paracletum, quem Christus prædixit a Patre mittendum : seque sic missum a Patre nominaret Apostolum; id quidem de illo ejus affirmabant discipuli, de quibus hæc Augustinus[1]: « Promissionem Domini nostri Jesu Christi de Paracleto Spiritu sancto, in suo hæresiarcha Manichæo dicunt esse completam. Unde se in suis litteris Jesu Christi Apostolum dicit, eo quod Jesus Christus se missurum esse promiserit, atque in illo miserit Spiritum sanctum. » Sed et de instituto ab eo instar Catholicæ Ecclesiæ hierarchico ordine dicemus inferius. Verum quæ reliquæ sunt, ab eo conscriptas blasphemias inspiciamus.

27. Diffamavit eas non scriptis tantum a se epistolis ad Marcellum, et alia quam diximus ad incertum auctorem, titulo, « Fundamenti; » sed aliis a se editis commentariis, nempe eo quem inscripsit, « Mysteria; » et cui indidit nomen, « Thesaurus, » additoque illo quo sub titulo astrologiæ docuit magicas incantationes, et aliis, quorum omnium meminit Epiphanius[2]. His, inquam, a se editis libris, alios portentosos addidit; prioribusque adjunxit novas hæreses, quarum aliæ ex iisdem ortæ principiis, veluti rivi e cœnoso fonte dimanarunt; et aliæ ex aliis deductæ causis, pro arbitrio insani hominis prodierunt. Prioris nempe generis erant, quibus diceret, totum hominem e duobus creatum esse principiis, ex bono animam, corpus vero fabricatum a malo.

28. Quod igitur a mali principio carnem iidem Manichæi dicerent provenire, negabant Christum humanam suscepisse naturam; eademque ratione carnem, ut malum ex mali principio germen, odio prosequentes, perpetuum contra eam, sed irrationabile plane bellum sic conflarunt, ut eam probrosis etiam afficerent contumeliis et immunditiis, eoque insano prætextu in immensum gurgitem turpitudinum mersi, omni pariter immunditiarum ac libidinum genere se pollucrent, quod dicerent eo modo injuria carnem affici; idque eo ardentius ipsi præstare solerent, quo voluptuosius id fieri intelligerent; eoque licentius, quo præ se ferrent pariter cum obscœnitate justitiam; atque eo instantius perpetrarent, quo ad hæc tam nefanda atque turpia religio videretur impellere; ita enim jactabant multis his purgari malum : quibus adderent illud obscœnum et auditu tantum maxime execrandum, ut conspersa farina humano semine, instar Gnosticorum, quæ offerebant libamina inde conficeret. Quod licet ipsi negarent, tamen rei nefariæ convictos esse, S. Augustinus testatur[3] de his quæ suo tempore acciderunt, de quibus suo loco dicturi sumus.

[1] Ezech. XIII. — [2] I. Joan. IV. — [3] Ignat. epist. V. VI. X. — [4] Aug. contra epist. Manichæi c. 4.

[1] Aug. de hæres. c. 46. — [2] Epiph. hæres. LXVI. — [3] Aug. de hæres. c. XLVI.

29. Eadem quoque ex causa quod carnem ex materia et materiam a mali principio fluxisse dicant; omnem generationem avertunt, impediunt, et execrantur, quod ex ea augeatur materia ac proinde mali principii causam agi; quæ in eos idem Augustinus[1] scribens, pluribus monstrat ac confutat. Eadem quoque causa, quod dicerent nullum materiæ dandum esse adminiculum, eo dementiæ pervenerunt, ut execrarentur eos qui pauperibus eleemosynam darent, quod eo actu faverent mali principio; quod Theodoretus[2] testatur, et ante eum S. Athanasius[3], qui ait : « Pro re hostili habetur apud Manichæos pauperum commiseratio. » Eadem quoque ratione quod carnem odio haberent (quod est illis commune cum Marcionitis) negabant etiam carnis resurrectionem.

30. In odium quoque carnis execrari eos, ait S. Augustinus, Sanctorum reliquias, maximeque invehi in Christianos, qui martyres colunt, eorumque celebrant festos dies; perinde ac si ipsi colerent, ut deos, homines. Sed refellit eam sæpe calumniam Augustinus, demonstrans nos non colere ut Deum homines, sed venerari ut Dei amicos, disputatque de his pluribus agens contra Faustum[4]. Probe vides, lector, quem habeant patriarcham, qui Sanctorum cultum, venerationemque sacrarum reliquiarum detestantur; tali ipsi sane, tantoque glorientur auctore; et Ecclesiæ columen Augustinum, Sanctorum cultum probantem ac defendentem (ut libet) condemnent; atque sic Manetis Paracleto se glorientur afflatos. Porro Manichæi (ne id prætermittamus) eadem quoque ratione, quod carnem tanquam ex mali principio deductam execrarentur, matrimonium etiam damnabant; de quorum stultitia pluribus idem S. Augustinus[5] agit.

31. Quod vero ad animam spectat, non unam insitam cuilibet homini Manes tradidit, sed duas, easdemque diversas, atque e contrariis plane principiis dimanantes; nempe malam alteram, a mali principio generatam; alteram vero bonam, infusam a boni principio, eamdemque esse divinæ substantiæ. Adversus hæc excogitata ab homine insano commenta, idem S. Augustinus pluribus disputat, scripto de duabus animabus contra Manichæos commentario. Purgationem etiam quamdam fatuam animarum Manes ilidem introduxit atque punitionem, docens transanimationem Pythagoream, ut Epiphanius[6] et Cyrillus affirmant; animas vero Manichæorum ab ejusmodi punitione liberas esse, sed eas per elementa purgari[7], ac in lunam transmitti, et ex ea tanquam per scapham quamdam ad solem perduci, et ad Deum bonum, e cujus substantia essent, adduci; reliquas vero animas, quæ ab eo prædicatam veritatem audire contempsissent, gehennæ ignibus tradi dæmonibus cruciandas; sicque pro ratione delicti punitas, ad corpora iterum transmitti, ut erudiantur; quod si neglexerint, ad magnum ignem tandem demitti : hæc plane fuerunt Manetis de animabus insomnia.

32. De Christo autem non tantum (quod dictum est) sentiunt, eum minime humana indutum carne, ac proinde nec natum, nec passum; sed et testatur S. Hilarius[1], Manetem negasse unam eamdemque Christi esse cum Patre substantiam, sed partem ex ipsa. Verum eo usque perductum est ejus mentis delirium, ut illum dixerit fuisse serpentem, qui Adæ atque Evæ per esum pomi infuderit scientiam boni et mali; et ad hæc prospicienda illorum oculos aperuerit. Rursus vero eum præterea esse solem hunc orbis, Manichæos tradere, Theodoretus[2] et alii affirmant. Illos quidem adorare solitos solem et lunam, Augustinus[3] testatur. Sed quid illi dixerint de sole et luna, et de excogitata a Manete Trinitate, audiamus Augustinum[4] hæc eorum insomnia recensentem, refellentemque.

33. « Primo solem navem quamdam dicitis; ita non tantum (ut dicitur) toto cælo erratis, sed et nutatis. Deinde cum omnium oculis rotundus effulgeat, eaque illi figura pro sui ordinis positione perfecta sit; vos eum triangulum perhibetis, id est, quamdam trianguli cæli fenestram, lucem istam mundo terrisque radiare. Ita fit, ut ad istum quidem solem dorsum verticemque curvetis, non autem ipsum tam clara rotunditate conspicuum, sed nescio quam navim per foramen triangulum micantem atque lucentem, quam confictam cogitatis, adoretis; quam profecto faber ille non faceret, si quemadmodum emuntur ligna, quibus navigiorum tabulæ compinguntur, sic emerentur et verba, quibus hæreticorum fabulæ confinguntur. Verum hæc tolerabilius vel ridentur vel flentur in vobis.

34. « Illud est intolerabiliter sceleratum, quod de ipsa navi puellas pulchras et pueros proponi dicitis, quorum formosissimis corporibus inardescunt principes tenebrarum, ad feminas masculi, et ad masculos feminæ; ut in ipsa flagranti libidine, et hianti concupiscentia de membris eorum, tanquam de tetris sordidisque compedibus Dei vestri membra solvantur; et his obscœnissimis pannis vestris conamini asserere ineffabilem Trinitatem; dicentes Patrem in secreto quodam lumine habitare, Filium autem in sole Virtutem, in luna Sapientiam, Spiritum sanctum in aere. » Hæc Augustinus, qui commentum inane, sua sponte corruens, quod Fausti eloquentia videretur esse suffultum, nullo negotio, in eo disputans, disjicit et demolitur. Sic videas, Manichæos non proprie solem, Christum dixisse, sed in sole Christum esse, sicut in luna Sapientiam, et in aere Spiritum sanctum; quibus dicerent animas (ut tradit Epiphanius[5]) deprædari, esseque solem et lunam ex divina substantia.

35. Quinque insuper elementa idem hæresiarcha

[1] Aug. contra Faust. lib. XIX. — [2] Theod. hæret. fab. lib. I. — [3] Athanas. epist. ad Solitar. — [4] Aug. contra Faust. lib. XX. c. 21. et lib. XXXII. c. 11. 12. — [5] Aug. contra Faust. lib. XV. c. 5. 6. 7. — [6] Epiph. hæres. LXVI. — [7] Aug. de hæres. c. 46.

[1] Hilar. de Trinit. lib. VI. — [2] Theodor. hæret. fab. lib. I. — [3] Aug. contra Faust. lib. XIV. c. 11. 12. — [4] Aug. contra Faust. lib. XX. c. 6. 7. — [5] Epiph. hæres. LXVI.

constituit, quæ genuerint principes proprios, dominantes genti tenebrarum, quibus nominibus nuncupat fumum, tenebras, ignem, aquam, ventum; in fumo nata animalia bipedia, unde homines quoque ducant originem; in tenebris serpentes; in igne quadrupedia; in aqua pisces, in vento volatilia. «Ad hæc quinque malorum elementa debellanda, ait ex eo Augustinus [1], alia quinque elementa de regno et substantia Dei missa esse, et in illa pugna fuisse permixta fumo aera, tenebris lucem, igni malo ignem bonum, aquæ malæ aquam bonam, vento malo ventum bonum; naves autem illas, id est duo cæli luminaria, ita distinguere, ut lunam factam dicant ex bona aqua, solem autem ex igne bono. Esse in navibus sanctas virtutes, quæ se in masculos transfigurent, ut illiciant feminas gentis adversæ, et per hanc illecebram commota eorum concupiscentia, fugiat de illis lumen, quod membris suis permixtum tenebant, et purgandum suscipiatur ab angelis lucis, purgatumque illis navibus imponatur ad regna propria reportandum.» Hæc S. Augustinus [2]; additque his locatis principiis, eos veluti necessitate quadam cogi ad nefarias libidines perpetrandas, de quibus jam est dictum superius.

36. Quod ad mundi creationem spectat; non ex nihilo esse creatum dicit, sed ex præexistente materia, ut de eo scribit S. Hieronymus [3]. Addit Augustinus [4], confiteri Manichæos, « mundum a natura boni, hoc est a natura Dei factum, sed de permixtione boni et mali, quam factam dicunt, cum inter se utraque natura pugnavit; id porro agi per Christum et Dei substantiam in creaturis infusam, ut adversariam partem superando, fieret omnium exacta purgatio.» Hæc ex Augustino. Addit Epiphanius, Manetem de mundo dixisse, principem boni spoliatum fuisse a mali principe mundi dominio; sed restitutionem procurari per Christum.

37. Jam piget ulterius prosequi deliria hominis penitus insanientis, et somnia febricitantis recitare, digna potius quæ sibilis explodantur, quam nedum christiano, sed nec ethnico stylo scribantur. Verum ex quo de his ex instituti ratione semel dicere cœpimus; agedum, quæ sunt reliqua impietatum omnium venena prodamus. Rejiciebat Manes [5] prophetas, quos dicebat spiritu erroris afflatos; qui enim cum Moyse atque prophetis locutus esset, affirmabat fuisse principem tenebrarum. Addit [6] Augustinus contempsisse eum præcepta decalogi, quippe qui non unum Deum coleret, sed deorum agmina. Nam idem [7] hæc narrat, quæ ex Manete scripserat in Amatorio cantico Faustus : « Se vidisse maximum regnantium regem, sceptrigerum, perennem, floribus cinctum, et facie rutilantem, duodecim magnis diis circumdatum, ternis per quatuor tractus, quibus adderet alia deorum agmina; » in quem jure his verbis idem invehitur Augustinus : « O lascivia immunda! sine fronte adhuc ista garris? adhuc pascis ventos? adhuc amplecteris idola cordis tui? Ita ne tu facie ad faciem vidisti regnantem regem sceptrigerum, floreis coronis cinctum, et deorum agmina, et splendentem agnum sex vultus et ora ferentem, micantemque lumine; et alterum regem honoris, angelorum exercitibus circumdatum; et alterum adamantem heroem belligerum, dextera hastam tenentem, et sinistra clypeum; et alterum gloriosum regem tres rotas impellentem, ignis, aquæ et venti; et maximum Atlantem mundum ferentem humeris, et cum genu fixo brachiis utrinque secus fulcientem? Hæc et alia mille portenta tu facie ad faciem vidisti? an hæc tibi doctrina dæmoniorum mendaciloquiorum cantat, et nescis? etc. »

38. Totum insuper politicum dominium Manes sustulit, dum derogaret publicis magistratibus, et bella ex causa justa suscepta damnaret [1] : humano generi insuper suppeditantem victum agrorum culturam proscripsit tanquam plurium cædium ream, quod in qualibet herba vel planta inesse diceret, ut homini, insitam animam; quæ tamen peccata illis condonari ait, qui suis sectariis parant cibum, quos vocabat electos; iis enim qui primæ classis erant, quos dicebat auditores, omnia, quæ cæteris, permissa esse voluit [2]. Unde fiebat, ut cum Manichæi paupertatem voluntariam affectarent, in auditoribus suis essent ditissimi; et qui ab aliis abstinentes videri volebant, essent voluptatibus maxime dediti. Introduxit insuper superstitiosum ciborum delectum [3], nempe abstinentiam a carnibus, vino, ovis, caseis; quod diceret, non inesse illis divinam substantiam, sed a mali principio generata. Fatum insuper introduxisse, testatur Socrates [4]. Negasseque futurum judicium, affirmat Philastrius [5].

39. At licet multa de Manetis erroribus sint a nobis ex antiquis Patribus hinc inde collecta; non adhuc tamen egestam cloacam omnium turpitudinum intelligimus; sed jam pertæsi in his diutius detineri, sententia una S. Leonis papæ profundi scelerum putei os obstruere consultius existimamus, quod desperemus eum penitus exhaurire; ait enim [6] : « Cum diabolus in cunctis perversitatibus multiformem teneat principatum; arcem tamen sibi in Manichæorum struxit insania; et latissimam in eis aulam, in qua se exultantius jactaret, invenit; ubi non unius pravitatis speciem, sed omnium simul errorum impietatumque mixturam generaliter possideret. Quod enim in Paganis profanum, quod in Judæis carnalibus cæcum, quod in secretis magiæ artis illicitum, quod denique in omnibus hæresibus sacrilegum atque blasphemum est; hoc in istos, quasi in sentinam quamdam, cum omnium sordium concretione confluxit. Unde universas eorum impietates, et turpitudines enarrare perlongum est; superat enim verborum copiam criminum multitudo. » Hæc S. Leo. De his autem quæ Romæ a Manichæis gesta esse diversis

[1] Aug. de hæres. c. 46. — [2] Idem ibid. — [3] Hieron. in epist. ad Ephes. c. 6. — [4] Aug. de hæres. c. 46. — [5] Epiph. hæres. LXVI. — [6] Aug. cont. Faust. lib. XV. c. 7. — [7] Idem ibid. c. 5. 6.

[1] Aug. contra Faust lib. XXII. — [2] Idem ibid. lib. XX. c. ult. — [3] Idem ibid. lib. VII. c. 5. — [4] Socr. lib. I. c. 22. — [5] Philast. de hæresi. — [6] S. Leo serm. 5. de Jejun.

temporibus, cum S. Augustinus, tum ipse S. Leo describit, dicemus suo tempore opportunius.

40. His igitur de Manetis, ac de ejus discipulorum dogmatibus dictis; quæ reliqua sunt de instituta ab eo, in similitudinem Christi Ecclesiæ, satanæ synagoga, deque ejus discipulis, et propagatione hæresis dicere, necessarium ducimus. Novam plane artem diabolus excogitavit, novumque adversus Dei Ecclesiam certamen aggressus est. Quod enim in omnibus, quas in hanc diem hæreses excitarat, jam enervatas confractasque suas vires esse sentiret; non jam ex iis qui in Ecclesia fuissent (ut semper fecerat) adversus Ecclesiam armat ad prœlium; sed sumit ex ethnicis hominem, qui tamen ad expugnandam Ecclesiam armis Ecclesiæ uteretur, eo nimirum consilio, ut, dum homo gentilis tam vehementer Christianam religionem insectaretur, eo nomine sibi Gentiles Christianæ religioni infensos conciliaret; dum vero ex divina Scriptura novi Testamenti homo paganus testimoniis uteretur, Christianos leves ad se audiendum ea arte pelliceret. Sed et ex omnibus prope sectis aliquid deflorans, omnia etiam hæreticorum studia sibi conciliare conatus est.

41. Insuper licet ipse quidem (ut dictum est) non ex Christianis prodierit, neque Christianis adhæserit; tamen cuncta pæne quæ in Ecclesia essent, salubriter instituta, imitatus est. Licet enim (ut Augustinus [1] testatur) Christianorum baptisma execraretur; suos tamen baptizabat, diversa nempe ab Ecclesiæ forma. Unde Hieronymus [2] crimini dat Hilario schismatico, quod baptizatos a Manichæis absque alio baptismate recepisset. Verum S. Augustinus [3] negat Manichæos suos baptizare solere. Eucharistiam quoque ex farina, sed (ut dictum est) probrose conficere, suos docuit; æmulatus etiam est Ecclesiæ ordines, et a Christo primitus constitutam in ordinibus diversis Ecclesiam. Nam sicut ipsa universum populum in duas classes, nempe laicos, clericosque distinguit; ita ipse suos inter auditores electosque partitur. Rursus Augustinus [4] ait : « Propter quod etiam ipse Manichæus duodecim discipulos habuit ad instar apostolici numeri, quem numerum Manichæi hodie custodiunt. Nam ex electis suis habent duodecim, quos appellant magistros, et tertium decimum principem ipsorum. Episcopos autem septuaginta duos, qui ordinantur a magistris, et presbyteros, qui ordinantur ab episcopis, habent autem episcopi diaconos. » Hæc Augustinus. Rursum [5], sicut consuevit Ecclesia Catholica, virginitatem quoque excoluisse Manichæi dicuntur; cum tamen, quæ sunt in Ecclesia vere virgines condemnarent, quod diversam ab eis virginitatis custodiendæ rationem inirent.

42. Qui autem fuerint primi Manetis discipuli; præter Thomam, Buddam, et Hermam, Epiphanius [6] Tyrbonem nominat, necnon Acuam quemdam, a quo, inquit, dicti sunt Manichæi Acuanitæ. Tradit idem auctor, Manetem adscivisse sibi discipulos viginti duos. Adimantem quoque fuisse Manetis discipulum, S. Augustinus affirmat, qui scriptum ab eo librum adversus legem atque prophetas, contrariis scriptis impugnat. Sed et Leucium (aliter Seleucum) numerant alii inter Manetis discipulos, de quo idem meminit Augustinus [1], quem ait Actus quosdam confinxisse nomine Apostolorum; sed et Philastrius, cum agit de scriptis apocryphis, a Manetis discipulis addit fuisse conficta Acta nomine Andreæ, alia Joannis, alia Petri, aliaque Pauli nomine. A Leucio quoque scriptas fuisse Passiones Apostolorum, et de nativitate S. Mariæ libellum, incertus auctor apud S. Hieronymum testatur his verbis [2] : « Quidam namque Seleucus (vel Leucius) qui Passiones Apostolorum conscripsit, hunc libellum composuit; sed sicut de virtutibus eorum et miraculis per eos factis vera dixit, de doctrina vero eorum plura mentitus est; ita hic multa non vere de corde suo confinxit. » Hæc ipse. Verum Pacianus [3], Leucium ante Manetem extitisse, demonstrare videtur, dum ait : « Hi pluribus gloriantur auctoribus; nam puto et Græcus (al. Florinus) et Blastus ipsorum est : Theodotus et Praxeas vestros aliquando docuere; ipsi illi Phryges nobiliores; qui se animatos mentiuntur a Leucio, institutos a Proculo gloriantur. » Hæc ipse. Porro Proclum seu Proculum (utroque nomine dicitur) longe ante Manetem extitisse, quæ de eo dicta sunt, aperte declarant. Sic igitur a Paciano Leucius velut princeps Cataphrigum antiquior Proculo recensitus habetur.

43. Quod vero ad propagationem hæresis spectat; quale consilium inierit, ultimo jam loco videamus. Mirum profecto accidit; quod adeo tenaces struxerit laqueorum nexus, ut, quos semel illis implicuisset, se eximere haud facile quisquam posset. Nam, inquit Theodoretus [4], « præstigiis quoque utuntur, scelerata mysteria agentes; ea de causa valde difficulter elui potest eorum doctrina; et qui execrandis eorum orgiis interfuerit, eorumdemque particeps extiterit, valde est difficile transmovere a perniciem animis afferentium dæmonum operatione, qui ipsos initiantium incantationibus eorum animas alligant. » Ad propagandam quoque hæresin peculiare illis etiam fuit, suos in diversas orbis partes mittere doctores impietatis, qui ad alliciendos homines magna pollicerentur. Quænam essent ea quibus ad se audiendos homines pellicere consueverint, S. Augustinus [5], ea ipse quidem expertus, sæpe commemorat, ut cum scribit ad Honoratum de Utilitate credendi, his verbis : « Nosti enim, Honorate, non aliam ob causam nos in tales homines incidisse; nisi quod se dicebant, terribili auctoritate separata, mira et simplici ratione eos qui se audire vellent, introducturos ad Deum, et errore omni liberaturos. Quid

[1] Aug. de hæres. c. 46. — [2] Hier. adv. Lucifer. — [3] Aug. advers. hæres. c. 86. — [4] Idem de hæres. c. 46. — [5] Idem de morib. Manich. — [6] Epiph. hæres. LXVI.

[1] Aug. de fide contr. Manich. c. 38. — [2] Apud S. Hier. c. 9. de Nat. S. Mariæ. — [3] Pacian. ad Sympr. de Catholic. nom. — [4] Theod. hæret. fab. lib. I. in fin. — [5] Aug. de Utilit. credend. cap. 1. lib. III. Confess. c. 6. et 11. et lib. V. c. 6.

enim me aliud cogebat annos fere novem, spreta religione, quæ mihi puerulo a parentibus insita erat, homines illos sequi, ac diligenter audire, nisi quod nos superstitione teneri, et fidem nobis ante rationem imperari dicerent; se autem nullum premere ad fidem, nisi prius discussa et enodata veritate? Quis non his pollicitationibus illiceretur, præsertim adolescentis animus cupidus veri? » Hæc ipse; qui eadem ferme repetit sæpius, suique erroris causam refricat dolens.

44. Porro fuisse Manichæos potentes admodum ad refellendas aliorum sententias, idem affirmat; vulgatos quoque ab eis Manetis libros vim maximam ex blandiloquentia comparata ad persuadendum habentes insitam, constat; apparet id enim ex recitata superius epistola ipsius ad Marcellum conscripta : et est videre id ipsum in ejusdem nuper citata epistola Fundamenti; in ea enim sicut in priori illa præmisso ad conciliandam sibi fidem insigni titulo, mox ejusmodi dulcore sermonis legentium animos demulcet, cum ait : « Hæc sunt salubria verba ex perenni ac vivo fonte : quæ qui audierit, et eisdem primum crediderit, deinde quæ insinuant, custodierit, nunquam erit morti obnoxius, verum etiam æterna et gloriosa vita fruetur; nam profecto beatus est judicandus, qui hac divina instructus cognitione fuerit, per quam liberatus, in sempiterna vita permanebit. Pax Dei invisibilis, et veritatis notitia sit cum fratribus sanctis et carissimis, qui mandatis credunt cælestibus pariter, atque deserviunt : sed et dextera luminis tueatur et eripiat vos ab omni incursione maligna, atque a laqueis mundi. » Quis hæc audiens, quæso, non continuo ad reliqua quoque cognoscenda accommodaret auditum?

45. Hisce igitur verborum illecebris, aliisque fallaciis insinuabant, obtrudebantque se Manichæi; qui et nullam prætermittebant oblatam occasionem, quam sæpius procurarent curiosa interrogatione, qua sensim, quod conabantur, efficerent, ac sic prope nescientem hominem irretirent : id quidem eleganti Augustinus exemplo, quod in Africa accidit, perbelle demonstrat, sic dicens [1] : « Solent enim aucupes ponere in muscipula muscas, ut esurientes aves decipiant; sic et isti ad muscas a diabolo decepti sunt. Nam nescio quis tædium patiebatur a muscis. Invenit illum Manichæus tædio affectum; et cum diceret, se non posse pati muscas, et odisse vehementer illas; statim ille : Quis fecit has? Et quia tædio affectus erat, et oderat illas, non ausus est dicere : Deus illas fecit; erat enim catholicus. Ille statim subjecit : Si Deus illas non fecit, quis eas fecit? Plane, ait ille, ego credo quod diabolus fecit muscas. Et ille statim : Si muscam diabolus fecit, sicut te video confiteri, quia prudenter intelligis : apem quis fecit, quæ paulo amplior est musca? Non ausus est ille dicere : Quia Deus fecit apem, et muscam non fecit; quia res erat proxima. Ab ape duxit ad locustam, a locusta ad lacertam, a lacerta ad avem, ab ave duxit ad pecus, inde ad bovem, inde ad elephantem, postremo ad hominem, et persuasit homini, quia non a Deo factus est homo. Ita ille miser, cum tædium passus est a muscis, musca factus est, quem diabolus possideret. » Hæc Augustinus; sic igitur quibuscumque valerent artibus, factum est ut ea peste Manichæi totum propemodum orbem infecerint.

46. Scripserunt autem adversus Manetis errores complures antiquorum Patrum, ut in primis, quem diximus, Archelaus Cascharorum in Mesopotamia episcopus, Titus Bostrensis, Diodorus Cilicus, Serapion Thmuis episcopus, Athanasius Alexandrinus, Georgius Laodicenus, Eusebius Cæsariensis, Eusebius Emissenus, Apollinaris Laodicenus, et alii Græcorum complures; numerat hos omnes Epiphanius [1]. Quod vero tradit, ab Origene quoque eamdem hæresin impugnatam; non inde accidere potuit, quod Manes vixerit temporibus Origenis : sed in Manetis magistris, Alexandriæ agentibus ea opinio de principiis ab Origene fuerit confutata. At nullus locupletius id præstitit atque felicius, ut Augustinus, qui complures commentarios eo argumento conscripsit. Verum de Manete et ejus origine hactenus. In posterum autem, ut de Manichæis sæpe dicamus, rerum gestarum ratio argumentum suppeditabit.

47. Hoc eodem anno, cum Domnus episcopus Antiochenus sedisset, annos quinque, defunctus est; cui sufficitur Timæus. Tot enim annis Domnum sedisse testatur in Chronico Eusebius; sed semel errore lapsus in tempore obitus et ingressus Domni (ut demonstratum est) nec ejus sedis finem, nec successoris initium suo posuit loco.

[1] Aug. in Joan. tr. 1. c. 1.

[1] Epiph. hæres. LXVI.

Anno periodi Græco-Romanæ 5769. — Olymp. 263. an. 4. — Urb. cond. 1029. — Jesu Christi 276. secundum Baronium 277. — Eutychiani papæ 2. — Probi imp. 1.

1. *Consules.* — Ad num. 1. Coss. *M. Claudius Tacitus Aug. II*, et *Fulvius Æmilianus*, ut Fragmentum Consulare a Bucherio publicatum, Idacius, optimique Fastorum conditores habent.

2. *Consulatus Taciti non refertur ad ejus imperium.* — *Tacitus*, qui Aureliano imperante jam consul ordinarius fuerat, anno præcedenti, antequam Augustus crearetur, in hunc annum consul iterum designatus fuit. Quod colligo ex Vopisco in Probo, cap. 7, ubi epistolam Taciti Augusti ad Probum adhuc privatum scriptam refert, in qua Tacitus ait : « Nos tibi decreto totius Orientis ducatu, consulatum in annum proximum nobiscum decrevimus : te enim manet pro virtutibus tuis Capitolina palmata. » Scripta currenti anno epistola, ideoque consulatus a Tacito hoc anno gestus non est juxta primam consulatuum Cæsareorum regulam ; quemadmodum nec consulatus, quem Probus Augustus anno sequenti suscepit. Sed sicut Probus adhuc privatus ad eum designatus fuerat, ita et Tacitus ad currentis anni consulatum, quod manifeste indicat ejus jam imperatoris in annum sequentem designatio ; ex qua, uti et ex designatione Probi, certam conjecturam feci, primum consulatum ordinarium Valeriani Augusti eidem, antequam imperaret, a Gallo imperatore decretum fuisse; licet nullus ex antiquis id in litteras miserit.

3. *Spurii consules.* — Baronius qui Aurelianum nonnisi anno sequenti occisum putabat, præsenti Probum et Paulinum consules professus est, sicque rerum per hæc tempora gestarum ordinem turbavit, quem ut majori lectorum fructu restituam, hic tantum tangam quæ præsenti anno acta sunt.

4. *Origo Manichæorum.* — Ad num. 2 et seqq. Origo hæresis *Manichæorum* ab Eusebio in Chronico recte in annum sequentem collata, quo ideo eam explicabimus.

5. *Expeditio Taciti in Scythas.* — « Tacito, inquit Zozimus, Romanum imperium consecuto, Scythæ transjecta palude Mæotide, per Pontum ad Ciliciam usque sita, incursionibus vexarunt, quos aggressus Tacitus partim ipse debellatos ad internecionem delevit, partim Floriano designato prætorii præfecto debellandos tradidit, et in Europam contendit; ubi lapsus in insidias ex hujusmodi causa necatur, etc. » Ad hanc victoriam referendus Taciti Augusti nummus a Mediobarbo e suo museo descriptus, in cujus postica legitur : VICTORIA GOTTHI P. Cernitur Victoria stans, dextra lauream, sinistra palmam tenens. Hanc, inquit Mediobarbus, vel in Germania, vel in Illyrico reportatam, suadet Cornificii Gordiani cos., oratio ad senatum apud Vopiscum in Tacito, cap. 3. Verum, ea ad victoriam a Zozimo memoratam pertinere non dubito : Gothi enim sæpius Scythæ appellati; et Tacitum in Germania vel in Illyrico bellum gessisse nullus prodit. Zonaras autem postquam scripsit, Aurelianum « cum expeditionem contra Scythas suscepisset, juxta Thraciæ Heracleam » esse occisum, de Tacito ait : « Cum autem Scythæ, Mæotide palude et Phaside amne superato, Pontum, Cappadociam, Galatiam et Ciliciam invasissent : Tacitus et Florianus præfectus multos occiderunt, reliqui fuga salutem quæsiverunt. » Hæc itaque unica, quod sciamus, Taciti Augusti expeditio, cujus et Vopiscus etiam meminit in Tacito, cap. 13.

6. *Taciti Aug. obitus.* — Tacitus « a ducentesima regni luce Tyanæ, » quæ urbs Cappadociæ, « mortuus est, » inquit Victor de Cæsaribus. Alter vero Victor : « Ducentesima imperii die apud Tarsum, » Ciliciæ urbem, « febri moritur. » Idacius in Fastis sub anni sequentis consulibus, ideoque loco non suo, inquit : « His conss. occisus est Tacitus Tyana. » Quare cum Tacitus die XXV Septembris anni præteriti imperator dictus fuerit, die XIII Aprilis vel interfectus, aut febre sublatus; incertum enim quo mortis genere extinctus fuerit. Qui vero intra VI *mensem imperii* morte præventum dicunt, quemadmodum Eutropius et Eusebius in Chronico, ejus imperium a die vigesima quinta mensis Septembris elapsi etiam auspicantur; sed numero rotundo loquuntur.

7. *Probus et Florianus de imperio certant.* — Zozimus, pag. 662, narrata Taciti morte, quam violentam fuisse dicit, ait : « Hinc ad tumultum civilem res redierunt, aliis in Oriente Probum imperatorem deligentibus, aliis Romæ constitutis, Florianum. Ac Probus quidem obtinebat Syriam, et Phœnicen, et Palæstinam, et Ægyptum universam : sitas vero a Cilicia regiones ad Italiam usque, Florianus. Eidem et transalpinæ nationes parebant, Galli et Hispani cum insula Britannica : prætereaque omnis Africa cum Mauritanis gentibus. Ambobus ad bellum instructis, Tarsum Florianus veniens, ibidem castra locanda statuit, victoria contra Scythas in Bosphoro semiimperfecta relicta. » Idem fere habet Zonaras in Annalibus. Uno itaque eodemque tempore per tres fere menses Florianus et Probus imperarunt.

8. *Florianus extinguitur.* — Quod recentes chronologi non animadvertentes, initium Probi in quintum diem nonas Julii cum Onuphrio in Fastis, quem in digerendis per hæc tempora imperatorum annis passim secuti sunt, distulerunt; licet revera vel a tempore mortis Taciti, vel a die, quo Romæ a senatu imperator acclamatus est, deducendum sit. Verum est, Vopiscum in Probo, cap. II, scribere, *Probum* Romæ acclamatum imperatorem *die tertio nonas Februarias*. Sed locum mendosum esse in omni sententia affirmandum. Nam si ducentos, quibus Tacitus imperavit dies, a XXV Septembris anni elapsi, ut fieri debet, incipias, pervenies ad diem XIII Aprilis præsentis anni. Dein, ut ejus mortis nuntium Romam perferri potuerit, quindecim circiter dies elapsi fuerint. Sicque possibile non fuit, ut *tertio nonas Februarias* Taciti mors, quæ in Cappadocia, vel in Cilicia contigit, provinciis scilicet ab urbe Romana dissitis, in ea sciri potuerit. Quare locus ille Vopisci sine dubio depravatus.

9. *Interitus Floriani imp.* — Tacito itaque die decima tertia mensis Aprilis extincto, *Probus* in Illyrico, ut docet Victor de Cæsaribus, et *Florianus* Romæ imperatores dicti, qui uno eodemque tempore in diversis orbis Romani partibus simul regnarunt, donec « Florianus apud Tarsum ab suis interficitur, » inquit Victor de Cæsaribus, et confirmant Vopiscus

in Floriano, et Zozimus, vel « incisis a semetipso venis effuso sanguine » consumitur, ut ait Victor in Epitome. Sed non ante currentis anni æstatem; Zozimus enim, pag. 663, de Floriano scribit : « Cum in æstate ad Tarsum æstus existeret, qui erant a partibus Floriani milites caloris insueti, quod major esset illius exercitus pars ex Europa gravem in morbum incidebant. » Et postea ejus interitum narrat. Imperavit dies sexaginta, ut habet Victor in Epitome, aut verius, « duobus mensibus et diebus viginti, » ut prodit Eutropius, vel diebus LXIV, ut habet Cassiodorus, vel denique diebus LXXXIX, ut legitur in Chronico Eusebii. Quo pacto usque ad æstatem currentis anni vitam producere potuit. Eliminandus itaque recentiorum chronologorum error existimantium, duos vel tres menses, quibus Florianus imperavit, Probi imperium antecessisse, hujusque annos a Floriani morte auspicandos esse, cum revera uno eodemque tempore regnaverint, et sequentium imperatorum tempora labefactari necesse sit; si Probi initium a morte Taciti non deducatur.

EUTYCHIANI ANNUS 4. — CHRISTI 278.

1. *Occiso Aureliano, Tacitus imperium adit.* — Sequens vero annus Domini ducentesimus septuagesimus octavus adscribitur Fastis Probo et Paterno secundum consulibus a Cassiodoro atque græcis indicibus; apud Vopiscum vero ex Actis senatus ponitur Velius Corniticius Gordianus consul, sed suffectus, rogans Patrum sententias. Contigit hoc ipso anno, quo auspicatus est Aurelianus septimam tribunitiam potestatem, totidem agens annos imperii; ut a suis occideretur in Thracia. Quo modo autem id acciderit, Flavius Vopiscus [1] narrat his verbis :

2. « Aurelianus (quod negari non potest) severus, truculentus, sanguinarius fuit princeps; hic cum eo usque severitatem tetendisset, ut et filiam sororis occideret non magna neque satis idonea causa; jam primum in odium suorum venit. Incidit autem (ut res se fataliter agunt) ut Mnesteum quemdam, quem pro notario secretorum habuit, libertum (ut quidam dicunt) suum, infensiorem sibi minando redderet, quod nescio quid de quodam suspicatus esset. Mnesteus, qui sciret Aurelianum neque frustra minari solere, neque si minaretur, ignoscere; breve nominum conscripsit, mixtis iis quibus Aurelianus vere irascebatur, cum iis de quibus nihil asperum cogitabat, addito etiam suo nomine, quo magis fidem faceret ingestæ sollicitudinis; ac breve legit singulis, quorum nomina continebat; addens disposuisse Aurelianum eos omnes occidere; illos vero deberet suæ vitæ, si viri sunt subvenire. Illi cum exarsissent timore, qui merebantur offensam, dolore " miscentes beneficiis atque officiis quibus Aurelianus videbatur ingratus; in supradicto loco (inter Byzantium et Heracleam) iter facientem principem subito adorti, interemerunt. » Hucusque Vopiscus de nece Aureliani, in sanguinis christiani ultionem, ab infenso illi accepta numine. Orosius [1] autem de ea sic : « Fulmen ante eum magno pavore circumstantium ruit, ac non multo post in itinere occisus est. » Hæc ipse, ex Eusebii tamen Chronico.

3. In Actis quoque S. Patrocli martyris hæc de nece Aureliani imp. scripta habentur in fine [2] : « Post non multum temporis (a nece martyris) persecutio conquievit. Nam ipse qui hanc concitaverat imperator, dum iter faceret, denso stipatus agmine, fulminis ante se vehementissimi terrorem sentiens, obstupuit. Deinde præmisso hoc infausto omine, in eodem itinere a suis interemptus est. Et qui paulo ante putabat se divini nominis gloriam inter homines extinguere posse; nomen, familiam, vitam, ipsamque salutis spem perdidit, quæ credentes in Christum nec in morte reliquit. » Hæc auctor de miserando interitu hostis immanissimi Christianæ religionis. Post Patrocli vero necem, de ejus sepultura atque memoria hæc in eisdem Actis habentur de martyrum cultu venerandæ antiquitatis vestigia : « Tunc Eusebius ædificavit super corpus sancti viri parvam parva facultate ecclesiam; ibique juxta corpus sanctum sibi etiam sepulturam poposcerat affuturam; ut confessor Domini vicinus esse mereretur sanctissimo martyri. » Hæc ibi post prolixam narrationem agonis ab eodem Patroclo gloriosissime consummati.

4. Sed ad Aurelianum redeamus; decet enim funus ejus ad ante actæ vitæ mores accommodato prosequi epitaphio, eo nimirum, quo magnus Constantinus imp. cum in Christianorum persecutores invehitur, in Aurelianum hæc addit [3] : « Tu etiam, Aureliane, omnium scelerum incentivum, cum in

[1] Flav. Vopisc. in Aureliano.

[1] Oros. lib. VII. c. 23. — [2] Apud Sur. tom. I. die 21 Januarii. — [3] Const. orat. ad S. Cœt. c. 24.

Thraciam quasi aperto marte et insanæ mentis impetu ferebaris; in media via cæsus, orbitas in via impressas impio cruore complevisti. » Hæc ipse. De die autem quo ejus obitus contigit; cum constet, auctore Vopisco, Tacitum ejus successorem creatum esse septimo kal. Octobris, vacasseque imperium sex mensibus; dicendum est, eum occisum esse septimo kalendas Aprilis. Mense Januarii, cum dicat Vopiscus milites retulisse in senatum de imperatore eligendo, senatum ea de re primo convenisse tertio nonas Februarii. Sicque colligas non sex aut septem menses tantum, ut ipse et Victor asserunt, sed octo menses integros.

5. « Occiso severissimo principe, inquit Vopiscus [1], de imperatore deligendo exercitus retulit ad senatum; idcirco quod nullum de iis faciendum putabat, qui tam bonum principem occiderant. Verum senatus hanc eamdem delectionem in exercitum refudit; sciens non libenter jam milites recipere imperatores eos quos senatus elegerit. Denique id tertio factum est; ita ut per sex menses imperatorem Romanus orbis non habuerit; omnesque judices ii permanerent, quos aut senatus, aut Aurelianus elegerat. » Demum ex senatusconsulto Tacitus, qui jam cum Placidiano gesserat consulatum, creatus est imperator septimo kalendas Octobris; quod tradit Vopiscus, dum pluribus ejus electionem recenset.

[1] Vopisc. in Aurel.

Anno periodi Græco-Romanæ 5770. — Olymp. 264. an 1. — Urb. cond. 1030. — Jesu Christi 277. secundum Baronium 278. — Eutychiani papæ 3. — Probi imp. 2.

1. *Consules.* — Ad num. 1 et seqq. Coss. *M. Aurelius Prob. Aug.*, et *M. Aurelius Paulinus*, ut liquet ex egregia inscriptione a card. Norisio in Cenotaphiis Pisanis, pag. 325, recitata, quæ dicitur : Ded. iii. non. iul. D. N. M. Aur. Probo Aug. et M. Aur. Paulino Coss. Ex qua intelligimus, Probum, postquam imperator fuit, consulatum primum gessisse, quod negavit Baronius; cumque consulem ordinarium fuisse, quod negavit Onuphrius : hoc enim tempore publica monumenta solis consulum ordinariorum nominibus obsignabantur. Habemus etiam, inquit card. Norisius, prænomen ac familiam Paulini consulis, quæ hactenus latuere. Hunc consulatum jam idem cardinalis eruditissimus in Parergo de votis decennalibus, cap. 6., adstruxerat rescripto ejusdem imperatoris, seu lege 2 Codicis Justinianei *De revocand. donat. P. P. III non. Maii Sirmii, Probo Aug. et Paulino coss.*, et in Fastis Græcis tam Theonis quam Heraclii legitur : Πρόβος σεβαστὸς καὶ Παυλῖνος, id est, *Probus Augustus et Paulinus.* Quare miror, Onuphrium hunc consulatum tanquam suffectum prætermisisse; cum consules tam in Codice Justinianeo, quam Theodosiano memoratos ordinarios fuisse, certissimum haberi debeat.

2. *Probus ad hunc consulatum ante imperium designatus.* Porro hic Probi consulatus non est juxta primam regulam, seu propter initium ejus imperii, quia, ut anno præcedenti, num. 1, ostendimus, ad eum antequam imperaret, designatus fuerat. Baronius, qui hujus anni consules in superiorem annum retraxit, et Taciti Æmiliano collega consulatum in annum cclxxix distulit, hoc anno *Probum* et *Paternum II* profitetur; cum tamen is consulatus anno cclxxix gestus fuerit, consulatus saltem Paterni cum Probo Augusto III, qua de re infra.

3. *Aureliani imp. interitus.* — *Aureliani* imperatoris interitus a Baronio hoc anno recitatus, retrahendus ad initium anni cclxxv ubi de eo egimus; et satis liquet, *Aurelianum* ante præsentem consulatum occisum fuisse; cum *Probus* kalendis Januariis jam imperator fuerit, et ante eum *Tacitus* Rempublicam Romanam administrarit. Quare Taciti initium male a Baronio hoc anno consignatum.

4. *S. Patrocli Passio.* — *S. Patroclus*, qui Trecis in Gallia martyrium fecit, non sub Aureliano imperatore, sed sub Aureliano præside occubuit; quamvis auctor anonymus, qui Vitam ejus a Surio relatam composuit, Aurelianum illum cum Aureliano imperatore confundat. Bollandus, tomo 2 Sanctorum mensis Januarii, aliam antiquiorem hujus sancti Vitam recitat, cujus initio dicitur : « Tempore illo sub Aureliano præside facta est Christianis tam valida tempestas persecutionis, etc. » In fine *Patroclus* dicitur decollatus *XII kal. Febr. die* vi *feria.* Feria sexta cum die xxi Januarii, regnante Aureliano, non concurrit, nisi anno cclxxi qui primus hujus imperatoris erat, quove tempore Christianis favebat. Cum itaque Aurelianus ante adeptum imperium in Gallia fuerit, ut liquet ex Vopisco in Aureliano, cap. 7, ubi ait, cum Francos per totam Galliam irruentes afflixisse, et in Actis S. Alexandri papæ, quæ extant tom. 1 Sanctorum mensis Maii, sermo sit de alio Aureliano utriusque militiæ comite, qui sub Trajano Christianos persecutus est, alibique aliorum hujus nominis in dignitate constitutorum mentio etiam occurrat, incertum quo anno, quave per-

secutione, *S. Patroclus* martyrii gloria coronatus fuerit.

5. *S. Charito sæculo sequenti floruit.* — Papebrocius V. C. in Notis ad Ephemerides Græco-Moscas ad diem IV kalend. Septembris, quo *S. Charito* ibidem colitur, observat, Baronium in Romani Martyrologii amplificatione prætermisse *S. Charitonem*, sicque quod de eo hoc anno in Annalibus scripserat, correxisse, *Charitonem* nempe sub Aureliano fidem confessum, et diu ante hujus sæculi finem habuisse ædificatam lauram, et monachos in ea collectos, obiisseque circa annum trecentesimum quartum. Animadvertit enim postea Baronius, quod iste sanctus gloriaretur coram præside se esse discipulum Theclæ et Pauli, et deinde vidit nominari *Macarium* Hierosolymitanum episcopum, qui dedicavit ecclesiam a *Charitone* constructam: quod fieri non potuit, priusquam *Macarius* ordinaretur episcopus, ac ante annum trecentesimum decimum sextum; cum jam in Palæstina floreret Hilarion, monachorum in eadem, teste Hieronymo, omnium primus. Certe fatetur Metaphrastes *Charitonis* Vitæ auctor, ad diem XXVIII Septembris, nihil eorum quæ narrat, se scriptum invenisse, sed solum per traditionem accepisse; ideoque non mirum, si in ea Vita falsa veris admisceantur, cum similes traditiones quoad loca, personas et tempora parum tutæ sint.

6. *Origo hæreseos Manichæorum.* — In Annalibus origo hæreseos *Manichæorum* anno præcedenti consignatur, sed eam ad præsentem retrahendam esse evincit Eusebius in Chronico, ubi hæc scribit: « Secundo anno Probi juxta Antiochenos CCCXXV anno juxta Tyrios CCCCII, juxta Laodicenos CCCXXIV, juxta Edessenos DLXXXVIII, juxta Ascalonitas CCCLXXX, insana Manichæorum hæresis in commune humani generis malum exorta. » Quibus certis temporum characteribus chronologia nostra valide confirmatur. Nam primus annus Antiochenus kalendis Octobris anno periodi Græco-Romanæ 5445 cœpit. Quare annus Antiochenus CCCXXV cum mense Septembri currentis Christi anni absolutus est; ideoque secundus Probi annus tunc in cursu erat, et ante mensem Octobrem præsentis anni *Manes* hæresim suam publicavit. Primus *Tyriorum* annus deducitur ab anno periodi Græco-Romanæ 5368, quo *Alexander Zebina*, occiso *Demetrio* Syriæ rege, regnare cœpit. Petavius quidem lib. 13 de Doct. Temp. et Calvisius in Opere Chronologico hanc Tyriorum æram anno uno tardius consignant; sed quæ anno CCCXLVIII dicemus, eos errasse ostendent. Æra *Laodicenorum* ab anno periodi Græco-Romanæ 5446 proficiscitur, cum annum unum minus Antiochena colligat. *Edessenorum* eadem est cum æra *Seleucidarum*, ideoque ab anno ejusdem periodi 5182 repetenda. Quo pacto, annus *Edessenorum* DLXXXVIII ab autumno anni Christi antecedentis inchoatur, et præsenti cum mense Septembri desinit. Denique *Ascalonitæ* æram suam deducunt ab *Aristobulo* primo rege *Hazamonæorum*, qui regnare cœpit anno periodi Græco-Romanæ 5390. Sicque annus CCCLXXX Ascalonitarum ab autumno antecedentis anni Christi inchoatus, hæresisque Manichæorum anno periodi Græco-Romanæ 5770, præsenti nempe Christi anno, ac secundo Probi imperatoris exorta, et secundus annus Probi imperatoris cum nullo alio Christi anno, quam cum præsenti concurrere potest.

7. *Varia initia hæreseos Manichæorum.* — Verum est, varias sub idem fere tempus eruptiones monstri illius fuisse, et insignibus alicujus facinoris notis celebratas. Quæ causa fuit, cur non iisdem imperatoribus hæresis istius origo mandata fuerit. Quod mirum videri non debet; cum hæreticorum mos fuerit, diu clam docere, ita ut tunc a quibusdam cognoscantur, et ab aliis ignorentur. Quare ex auctoribus diversa hac de re scribentibus, alii de ejus magistris Scythiano et Budda intelligendi, alii de ipsa origine monstri ipsius, nonnulli de variis ejus in Ecclesiam eruptionibus, partim Orientalem, partim Occidentalem, ac demum alii de ejus errorum damnatione. Epiphanius hæresi LXVI numerat « ab Assumptione Christi usque ad Manem, et Aurelianum ac Probum imperatores annos CCLXXVI secundum nonnullos chronographos, juxta alios CCXLVI, » ubi prior epocha ab Incarnatione arcessitur, et inchoatur anno Juliano XLV, altera vero epocha a morte Christi, annoque æræ vulgaris XXXI videtur deducta, sicque ea sententia ab Eusebiana non differt, nisi in modo numerandi. Verum, ibidem Epiphanius initium hujus hæresis in quartum Aureliani annum conjicit, et in libro de Ponderibus et Mensuris anno IX Gallieni assignat.

8. *Opinio S. Leonis de hæresi Manichæorum.* — Divus demum Leo a Baronio citatus recte scripsit, Manichæorum hæresim *Probo imperatore Paulinoque coss.* innotuisse: sed perperam Baronius ait, ideo Probum imperatorem a S. Leone nominari, quod postea imperarit; non vero quod quando hæresis illa orta tunc jam imperium obtinuerit, cum ex dictis constet, Probum ante consulatum imperatorem fuisse, et omnes ærarum ab Eusebio memoratarum anni in præsentem Christi annum incidant. Quando vero ait Leo, eam hæresin innotuisse CCLX anno impleto post Resurrectionem Christi, pro certo habendum, numeros illos corruptos esse, ut numeranti patebit. Quesnellus in Notula ad Sermonem II S. Leonis de Pentecoste observat, in uno Ms. Oxoniensi pro CCLX haberi CCL, indeque infert, Leonem sic numero rotundo, loco CCXLVI, inter concionandum locutum esse; sed librarium, ut sæpe fit, numerum unum nempe X ante L, per errorem superaddidisse. Quæ conjectura valde verisimilis. Nam summam illam a Passione Christi seu a consulatu duorum Geminorum deducit Leo, a quo consulatu ad consulatum Probi et Paulini fluxerunt anni CCXLVI, et numero rotundo loquentes, CCL.

9. *Galliæ a Probo imp. receptæ.* — Eusebius in Chronico, secundo Probi anno ait: « Probus Gallias a Barbaris occupatas ingenti virtute restituit. » Galliæ enim, ut observat Vopiscus in Probo, cap. 13: « interfecto Aureliano a Germanis possessæ. Tanta

autem illic prœlia feliciter gessit, ut a Barbaris sexaginta per Gallias nobilissimas reciperet civitates. » Hinc Cornificius Gordianus consul die septimo kalendas Octobres anni Christi CCLXXV, quando actum est de imperatore in locum Aureliani subrogando ait : « Imperator est deligendus : exercitus sine principe recte diutius stare non potest; simul quia cogit necessitas. Nam limitem trans Rhenum Germani rupisse dicuntur, occupasse urbes validas, nobiles, divites et potentes, » ut scribit Vopiscus in Tacito, cap. 3, quod a Baronio loco non suo recitatum. Durante itaque interregno quod post mortem Aureliani fuit, Germani Gallias invaserunt, neque adversus eos Tacitus movit, ut autumavit Mediobarbus anno præcedenti a nobis confutatus, sed Probus, postquam Saturninum tyrannum et Victorinum Britanniæ præsidem, qui rebellarat, sustulisset, ut testatur Zozimus, eam expeditionem suscepit.

EUTYCHIANI ANNUS 5. — CHRISTI 279.

1. *Tacito et Floriano occisis, Valerius Probus obtinet imperium.* — Christi annus ducentesimus septuagesimus nonus consulibus Tacito Augusto secundum et Fulvio Æmiliano adscribitur Fastis. De consulatu secundo Taciti est nummus his litteris consignatus [1] : IMP. C. M. CL. TACITUS. P. F. AUG. COS. II. SPES. PUBLICA. Verum Cassiodori Chronicon, et græci indices Probum atque Paternum tertio consules habent, sed et in Actis senatus apud Vopiscum in Probo Ælius Scorpianus consul legitur (ut diximus) sententias Patrum rogans; sed hos puto suffectos; qui item ab aliis ponuntur anno sequenti consules Probus et Lupus, nequaquam inter ordinarios sunt recensendi; nam qui accepit imperium, consulatum etiam a senatu oblatum adiit. Quamobrem jure alii a Cassiodoro ponuntur, ut suo loco dicemus.

2. Hoc igitur anno, mense Martii, cum Tacitus explesset imperii menses sex, moritur. De tempore ejus imperii consentiunt omnes, interieritne autem morbo, an gladio, diversas fuisse sententias tradit Vopiscus [2].

3. Quod ad res Christianas pertinet; Acta [3] Charitonis habent, Tacitum, simulac est adeptus imperium, datis in omnes provincias rescriptis, persecutionem cessare jussisse ; hæc enim ibi scripta habentur : « Qui imperii Aureliani sceptra suscepit, ejus qui prius imperaverat, exemplo castigatur. Et timens ne forte eadem faciens adversus Christianos, fieret etiam obnoxius eisdem suppliciis; jussit persecutionem adversus Christianos cessare per omnes provincias. » Sequitur ibidem scripta narratio de Charitone, qui multa passus, et jam pro Christo victima immolandus, ex Taciti edicto, carcere eidem atque aliis martyribus patefacto, coactus est invitus liber exire : qui post hæc monasticam ducens vitam, sancto fine quievit.

4. Mortuo igitur (ut dictum est) Tacito, Florianus ejus germanus nullo senatus arbitrio, sed veluti sibi hæreditario jure debitum invasit imperium; qui cum vix duobus mensibus imperasset, apud Tarsum a militibus occisus est; cum interea auditum esset, ab Orientalibus militibus electum esse, quem senatus optarat, et populus Romanus acclamationibus petierat, M. Aurelium Valerium Probum.

5. Extincto autem Tacito, cujus electione senatus populusque Romanus, atque adeo universus orbis exultaverat, quod videretur Romana Respublica in pristinum restituta, aruspices, ut solarentur mœrentes cives, effinxerunt tale commentum, quod Vopiscus [1] narrat his verbis : « Eo tempore (cum scilicet disjectæ a fulmine fuissent statuæ Taciti et Floriani) responsum est ab aruspicibus, quandoque ex eorum familia imperatorem Romanum futurum seu per feminam, seu per virum, qui det judices Parthis ac Persis, qui Francos et Alemannos sub Romanis legibus habeat, qui per omnem Africam barbarum non relinquat, qui Tabrobanis præsidem imponat, qui ad Romanam (Britanniam) insulam proconsulem mittat, qui Sarmatis omnibus judicet; qui terram omnem, quam Oceanus ambit, captis omnibus gentibus, suam faciat : postea tamen senatui reddat imperium, et antiquis legibus vivat ipse victurus annis centum viginti et sine hærede moriturus. Futurum autem cum dixerunt a die fulminis præcipitati statuisque confractis, post annos mille. » Hactenus divinatio.

6. Porro hæc idcirco hic descripsisse voluimus, ut quo modo decipere solerent senatum amplissimum, totumque orbem eludere suis responsis aruspices, hoc saltem exemplo omnibus innotesceret, de quibus

[1] Apud Adolph. lib. de Numismat. — [2] Vopisc. in Tacito. — [3] Apud Lipo. tom. VI. die 28 Sept. et Sur. tom. V. ead. die.

[1] Vopisc. in Floriano.

probe sciteque Vopiscus et ipse gentilis : « Non magna hæc urbanitas aruspicum fuit, qui principem talem post mille annos esse dixerunt? Quia si post centum annos prædicerent fore, possent eorum deprehendi mendacia, cum vix remanere talis possit historia. » Sic igitur ejusmodi captiosa obvolutaque mille artibus aruspices consueverunt dare responsa, ut religionis obtentu distinerent homines, spe futurorum bonorum concepta. Quorum itaque erat solemne fingere, mentiri, simulateque cuncta peragere; eorumdem quoque studium invigilabat in eo, ut responsa ambiguitatibus obvoluta, et obscuritatibus velata proponeret. Sed et quid simile eosdem aruspices auguratos successoribus Probi, idem Vopiscus[1] deridet. Sunt his similia quæ ex Varrone Censorinus scribit de Die natali; fuisse in oraculis Urbem duraturam annos mille et ducentos; sed hæc omnia nugas fuisse, ipse rei eventus perspicue demonstravit. Sed redeamus ad Probum. Fuit Probus e Pannonia oriundus, civitate Sirmiensi, patre Maximo, tribunatu militiæ claro. Probus autem eam dignitatem imberbis promeruit virtutis ergo; probitateque insigni, tam Valeriani, quam Aureliani et Taciti imperatorum litteris, quas Vopiscus recitat, commendatus habetur.

[1] Vopisc. in Probo.

Anno periodi Græco-Romanæ 5771. — Olymp. 264. an. 2. — 264. secundum Baronium. — Urb. cond. 1031. — 1030. Secundum Baronium. — Jesu Christi 278. secundum Baronium 279. — Eutychiani papæ 4. — Probi imp. 3.

1. *Consules.* — Ad num. 1. Coss. *Probus Aug. II*, et *Furius Lupus;* quod non tantum Fasti Idacii, Theonis, et Heraclii, libellus de Præfectis Urbi, aliique veteres Fastorum conditores ostendunt; sed et Codex Justinianeus, in quo, ut observavit card. Norisius in Parergo de Votis Decennalibus cap. 6, Lex I, *Ut nemini*, quæ inscribitur, *Probus Aug.* dicitur data *IV kal. Julias, Probo Aug. et Lupo coss.* Quare male hic consulatus a Baronio expunctus; ideoque et annus ei respondens. Fallitur etiam cardinalis eruditissimus, quando ait, Probi et Lupi consulatum suffectum fuisse, ac anno CCLXXIX gestum. Consulatus enim suffecti in subscriptione legum codicis Justinianei nunquam leguntur; quod tam certum, quam quod in Fastis certissimum, ut diximus in Dissertatione Hypatica. Præterea, nullus ex consulibus in libello de Præfectis Urbi, Fastis Idacianis, et Fragmento consulari Bucherii memoratis suffectus dici potest, ideoque nec secundus Probi, Lupo collega, inter suffectos recensendus.

2. *Probus consul juxta primam regulam.* — Sumptus porro hic consulatus a Probo juxta primam consulatuum Cæsareorum regulam; ad eum enim, quem anno præcedenti gessit, ante adeptum imperium designatus fuerat, ut supra dixi. Et Augustos consulatus sibi, dum privati essent, decretos, post consecutum imperium de more suscepisse, pluribus exemplis liquet.

Anno periodi Græco-Romanæ 5772. — Olymp. 264. an. 3. — Urb. cond. 1032. — Jesu Christi 279. — Eutychiani papæ 5. — Probi imp. 4.

1. *Consules.* — Ad num. 1 et seqq. *M. Aurelius Probus Aug. III*, et *Ovinius Paternus*, ut libellus de Præfectis Urbi, Idacius et Fragmentum Consulare Bucherii testantur. In libello de Præfectis Urbi, anno Christi CCLXXXI, *Ovinius Paternus* præfecturam Urbis gessisse dicitur; indeque conjectura est, *Paternum* hoc anno consulem *Ovinium* appellatum fuisse. Is Probi imperatoris consulatus ad nullam aliam regulam revocari potest, quam ad quartam; ideoque propter victorias ab eo per hæc tempora reportatas, eidem decretus. Baronius, qui anno elapso Probi II, collega Lupo, consulatum abdicavit, currenti tandem æram Dionysianam assecutus est; sed quia anno CCLXXVI, loco Taciti Aug. II, et Æmiliani Probum et Paternum utrumque iterum consules professus est; hoc anno e contra loco Probi et Paterni Tacitum et Æmilianum consules proposuit, credviditque Tacitum anno tantum præcedenti imperium iniisse, eoque currenti anno extincto, Probum ac Florianum appellatos imperatores, et post paucos menses, sublato

Floriano, Probum ab universo orbe Romano agnitum fuisse imperatorem; cum tamen certum sit Taciti mortem jam a biennio contigisse.

2. *Fasti apud Baronium depravati.* — Decipitur autem Baronius, quando secundum Probi consulatum cum secundo Paterni conjungit, innixus, ut ait, Fastis Siculis seu Chronico Alexandrino, et Cassiodori Chronico. Nam auctor Chronici Alexandrini his verbis secundum Probi consulatum exprimi : « Probo Aug. II, et Lupo coss. » Tum, « Probo Aug. III, et Paterno coss. » Quare consulatum Probi et Lupi tanquam ordinarium exhibet, Paternum sine numerali nota effert, et quidem collegam Probi in tertio suo consulatu, non vero in primo; ac denique certos nos facit, *Probum* jam imperasse, quando, *Paterno* collega, tertium consulatum iniit : et tamen Baronius tam primum, quam secundum Probi consulatum ab eo, antequam regnaret, susceptum scribit, licet præter ea, quæ in medium adduximus, nunquam contigerit, ut aliquis privatus duobus annis consequentibus Fastis nomen dederit. Quoad Cassiodorum, verum est eum secundum Probi consulatum cum secundo Paterni, et tertium Probi cum tertio Paterni copulare, et mortem Aureliani sub secundo Probi consulatu consignare; sed in Probi ac Diocletiani imperio ejus Fasti perturbatissimi, et pleraque extra proprium locum recitata. Certum itaque maneat, præsenti anno *Probum* Augustum III, *Paterno* collega, annum aperuisse.

3. *Bella a Probo gesta.* — Dum Probus in Europa est *Lydius* quidam latro Pamphyliam et Lyciam invadit, omniaque longe lateque vastat, sed a ducibus Probi coactus, se *Cremmæ* Lyciæ oppido includit, obsidionemque fortiter longo tempore toleravit, donec tandem ex insidiis dux vulneratus occubuit, et reliqui se dediderunt, ut scribit Zozimus pag. 665. Vopiscus in Probo, cap. 16, testatur hunc imperatorem ad hosce motus sedandos in *Pamphyliam* movisse.

EUTYCHIANI ANNUS 6. — CHRISTI 280.

1. *Pax Ecclesiæ reddita proficua imperio.* — Christi anno ducentesimo octogesimo, quo Probus imperii primo absoluto, annum secundum auspicatur, a Cassiodoro atque græcis Indicibus Messala atque Gratus ponuntur consules; qui vero ab aliis recensentur Probus et Lupus, præteriti anni consules suffectos fuisse diximus. Quo anno Gallias a Probo barbaris liberatas esse, Eusebius [1] atque Cassiodorus [2] pariter ponunt; eam vero historiam memoratu dignam paucis describit Vopiscus [3] his verbis : « His gestis, cum ingenti exercitu Gallias petit, quæ omnes occiso Posthumo turbatæ fuerant, interfecto Aureliano a Germanis possessæ; tanta autem illic prælia feliciter gessit, ut a barbaris sexaginta per Gallias nobilissimas reciperet civitates, prædam deinde omnem, qua illi præter divitias efferebantur ad gloriam; et cum jam in nostra ripa, imo per omnes Gallias securi vagarentur, cæsis prope quadringentis millibus, qui Romanum occupaverant solum, reliquias ultra Nigrum fluvium et Albam removit. » Hæc autem vera certaque esse, litteræ ab eo ad senatum scriptæ declarant.

2. Accidit plane more solito, ut cum ab imperatoribus pax Ecclesiæ concederetur, a Deo Optimo Maximo adversus barbaros eisdem victoria quoque impertiretur. Dispositis in hunc modum rebus Gallicis, Ecclesia etiam in illis regionibus posita conquievit, quæ primum persecutione Valeriana, et postea Aureliana, deinde vero barbarorum grassatione diutius fuerat exagitata. Meminit Gregorius Turonensis [1] de ejusmodi cladibus ab Alemannis in Gallos inflictis, duce ipsorum Chroco, qui etiam Christianos afflixit, et inter alios Privatum Gabalitanum, de quo superius facta est mentio. Chrocus vero (ut idem subdit) apud Arelatensem Galliarum urbem comprehensus, diversis affectus suppliciis, meritas pœnas de cladibus quas sanctis Dei intulerat, juste persolvit.

3. Idem quoque præsens annus, qui est secundus Probi, ab Eusebio diversarum gentium chronologia consignatur, cum sic ait in Chronico : « Secundo anno Probi, juxta Antiochenos trecentesimus vigesimus quintus annus fuit; juxta Tyrios quadringentesimus secundus; vel trecentesimus tertius secundum quosdam; juxta Laodicenos (al. Lacedæmonios. Ado Vien.) trecentesimus vigesimus quartus; juxta Edessenos trecentesimus octogesimus octavus; juxta Ascalonitas trecentesimus octogesimus. » Hæc ibi. Sed quod ab aliis [2] aliter eadem chronographia de-

[1] Euseb. in Chron. — [2] Cassiod. in Chron. — [3] Vopisc. in Probo.

[1] Greg. Tur. hist. Franc. lib. I. c. 32. — [2] Ado in Chronic.

scribatur; textus sinceritas arguitur depravata; ob idque prætermittimus de his hic fusius disputare; quod nihil ad ecclesiasticam ab annis Christi deductam chronologiam pertineant, quæ in diversis civitatibus, diversis ex causis sunt annorum supputationes a majoribus introductæ.

Anno periodi Græco-Romanæ 5773. — Olymp. 264. an. 4. — Urb. cond. 1033. — Jesu Christi 280. — Eutychiani papæ 6. — Probi imp. 5.

1. *Consules.* — Coss. *Messala* et *Gratus*, ut libellus de Præfectis Urbi, Fragmentum consulare Bucherii, Baronius, et omnes Fasti habent. Quod si Probus anno præcedenti, ut existimabat Baronius, imperium suscepisset, præsenti, ut moris erat, consul processisset.

2. *Emendatio Fastorum ab Herwarto tentata.* — Baronius anno superiori regiam viam æræ Dionysianæ ingressus est, postquam consulatus tres resecavit, Æmiliani nempe et Bassi, Secularis II, et Donati, ac Probi II, Lupo collega. Quia enim æram Christianam seu Dionysianam biennio anteverterat, duo ei consulatus omnino expungendi fuere; et quia consulatum tertium ordinarium Decio imperatori, Grato II collega, perperam attribuit, ei alius consulatus ordinarius abjiciendus erat : quo pacto, æram quidem Christianam assecutus est, sed omnium aliarum ærarum annos mutilare coactus fuit, easque biennio decurtare; vir tamen immortalitate dignissimus, qui, ut veram temporum rationem indagaret, nullum non movit lapidem, nullumque recusavit laborem. Sed cum, antequam Annales suos scribendos suscepisset, chronologi tempora fere confusa, dubia incertaque reliquissent, et usus cyclorum solis, lunæ et indictionis nondum innotuisset, ad majorem perfectionem Annales Ecclesiasticos adducere fere potis non fuit. Aliquot post mortem ejus annis tentatum fuit a viris doctissimis Annales in rectum flectere; sed cum omnium aberrationum capita detegere non possent, quos deprehenderunt calles in viam reducentes, indicarunt. Georgius *Herwartus* vir diligentissimus in sua nova Chronologia investigavit, qua ratione Ecclesiasticorum Annalium series ad verum, legitimum atque exactum temporum ordinem restitui posset, et post multa, in quibus rem acu, ut aiunt, tetigit, tandem cap. 263 viæ incertus ait : « Sed et post Fulvii Æmiliani et Pomponii Bassi secundum consulatum, quos ipse anno Christi CCLXII signat, cum alioquin revera anno CCLIX in magistratu fuerint, Baronius integrum biennium cum totidem consulum paribus omittit, Cornelio scilicet Seculari II, et Julio Donato coss. ac Gallieno Augusto quartum et Petronio Volusiano coss., ideoque hinc in annum usque Christi CCLXXV, quem ipse Christi CCLXXVI vocat, unico item anno plus æquo in annis Christi numerat. Dehinc annum alium cum suis omittit consulibus, Tacito nimirum Augusto secundum. Deinceps autem velut regiam prætoriamque veritatis ingreditur viam. »

3. *Consulatus IV Gallieni non omissus, sed in alium annum a Baronio translatus.* — Verumenimvero Baronius quartum Gallieni consulatum, Petronio collega gestum, minime prætermisit, sed tantum ad annum, quo gestus non est, retraxit, et loco *Volusiani Valerianum* juniorem obtrusit, cum persuasum haberet consulatum illum alium non esse, quam illum, de quo apud Vopiscum sermo. Et tamen Vopiscus de consulatu suffecto Gallieni junioris Cæsaris Valeriano patruo collega gesto locutus est. Præterea Baronius non tantum usque ad annum CCLXXV quem ipse CCLXXVI vocavit, unico anno plus æquo in annis Christi numeravit; sed etiam usque ad annum Christi ducentesimum septuagesimum nonum. Ad quem cum pervenit, consulatum *Taciti* Aug. II et *Fulvii Æmiliani* proponit, qui tamen jam anno CCLXXVI eam dignitatem gesserant. Quare consulatum illum Baronius non erasit, sed transposuit, et ab anno CCLXXVI in annum CCLXXIX transtulit. Postea, cum consulatum Probi II, Furio Lupo collega, edere deberet, eo, quasi suffectus fuisset, rejecto, Messalam et Gratum, qui anno ducentesimo octogesimo Fastis nomen dedere, recte eidem anno illigat, licet juxta institutum suum cum anno ducentesimo octogesimo primo eos connectere debuisset. Verum Probi II et Furii Lupi consulatu abdicato, non potuit in veram Christi æram non incidere, cum ab ea unico tantum anno seu consulatu antea distaret.

4. *Emendatio Fastorum tentata a Petavio.* — Petavius in Doctrina Temporum exercitatissimus, tam in Notis Epiphanianis, quam in lib. 2 de Doct. Temp. de Fastorum vulgarium perturbatione pluribus egit, et quos consules Onuphrius, quos vero Baronius dissimularint, in lucem proferre conatus est. Sed cum ipsemet lib. 13 de Doct. Temp. anno ducentesimo quinquagesimo nono Gallienum IV, et Valerianum Cæsarem; anno vero ducentesimo sexagesimo primo Gallienum V, et Volusianum consules statuerit; eaque ratione consulatus octo ordinarios Gallieno Aug. qui tantum septem gessit, assignarit, Fastos corrupit dum emendare voluit. Quare, cum

anno CCLIX Gallienum IV, et Valerianum Cæsarem in locum Æmiliani et Bassi perperam Petavius substituerit, annoque CCLX expuncto Secularis II et Donati consulatu, eosdem Æmilianum et Bassum consules obtruserit, Baronii errorem deprehendere non potuit, quod ipsemet in pari errore versaretur. Addit Petavius Onuphrium Baroniumque, cum ad Probum imp. perventum est, biennium tacite utrumque dissimulasse. Et tamen Onuphrius, qui uno tantum anno æram Christianam anticipavit, quique nullum consulatum suffectum in locum ordinariorum subrogavit, biennium seu consulatus duos abdicare non potuit; alioquin post Probum imperatorem æram Christianam uno semper anno moratus fuisset, et primum, v. g. Diocletiani annum, quem nos CCLXXXIV Christi, ipse CCLXXXIII vocasset, errore priori contrario, cui ideo medelam non attulisset, sed in alium errorem deflexisset. Onuphrius itaque nonnisi Probi imp. et Paulini consulatum omisit; quo facto, æram Christianam, a qua unico anno distabat, statim consecutus est. Baronius vero antequam ad Probi imp. Paulinique consulatum perveniret, jam duo consulum paria, Æmilianum scilicet et Bassum, ac insuper Secularem II et Donatum abjecerat; et tamen anno uno adhuc ab æra vulgari dissidebat, quia videlicet tres consulatus ordinarios Decio imperatori attribuerat, cujus tamen prior suffectus tantum fuit.

5. *Consulatus a Baronio omissos Petavius detegere non potuit.* — Sed Petavius, qui ad suffectum illum Decii consulatum Fastis a Baronio infartum, animum non advertebat, existimavit duos tantum ab eo consulatus prætermissos, idque post consulatum Probi et Paulini; cum tamen post Probum et Paulinum, unum duntaxat par consulum Baronius dissimularit. Postquam igitur Petavius asseruit, Probi II et Lupi consulatum primum fuisse, quem Baronius prætericrit, inquirit postea quodnam aliud par consulum post Probi et Paulini consulatum eraserit; et quo se verteret, non habens, ait: « At quodnam par alterum consulum in illorum Fastis (Onuphrii nempe et Baronii) desideretur, id vero difficile est conjicere, nec in horum tantum duorum tabulis, sed in cæteris unum aliquod par consulum deesse videtur. » Paulo post subjicit: « Sed nihilominus par unum consulum in Fastis vulgaribus inserendum arbitror, sive imperatore Probo, sive alio quopiam, quod nominatim concipere propter consulum in illis depravata vocabula minime possumus. Atque hoc ex annis ipsius conditæ Urbis, qui apud Onuphrium adnotati sunt, cernere licet, quorum summa uno anno deficit. » Sed frustra Petavius post Probi et Paulini consulatum duo consulum paria a Baronio explosa quærit; cum is unum tantum dissimularit, consulatum videlicet Probi II et Furii Lupi, quem suffectum autumabat. Quod si Onuphrius post erasum Probi et Paulini consulatum annos Urbis uno numero decurtarit, id accidit, quia consulatum unum ordinarium abjicere non potuit, quin non solum annos Urbis, sed etiam omnium aliarum ærarum, præterquam Christianæ, anno uno mutilaret; quia error in Fastis commissus nonnisi alio errore resarciri potuit. Petavius in Animadversionibus Epiphanianis ad librum de Mensuris et Ponderibus, eumdem Annalium errorem emendare conatus fuerat: sed ibi res illi felicius quam in libris de Doct. Temp. non successit; adeo perplexa variisque ambagibus implicita chronologia est apud Baronium, a Decii imperio ad Diocletianea usque tempora.

6. *Cointius Annales magis depravavit.* — Carolus Cointius doctissimus Annalium Ecclesiasticorum Francorum scriptor, ad Fastos Baronianos expediendos, omnem curam cogitationemque contulit primo suorum Annalium tomo: sed cum, errore nunc non ferendo, æram Christianam ab eodem, quo Baronius consulatu, Augusti nempe XIII et Plautii Silvani, auspicatus fuerit, sese inextricabilibus difficultatum laqueis non potuit non involvere. Baronium quidem temporis, quo scripsit, infelicitas defendit: nondum enim tunc periodus Juliana inventa, nondum cycli solis ac lunæ in usum vocati, nondumque certis demonstrationibus constabat, primum æræ Christianæ annum cum consulatu Caii Cæsaris et Lucii Æmilii Pauli concurrere. At post annum millesimum sexcentesimum sexagesimum quintum, quo Cointius primum illum tomum publicavit, res tanti momenti totque demonstrationibus confirmata, non erat in dubium revocanda, nisi ad argumenta, quæ opinionem, quam sequitur, convellunt, responderetur. Cointius itaque æram Christianam biennio antevertens, consulatus ordinarios Secularis II et Donati, ac præterea Constantii Cæsaris V et Galerii Maximiani Cæsaris V, quorum prior anno CCLX, posterior anno CCCV gestus, expungere coactus fuit, et Diocletiani initium cum anno Christi ducentesimo octogesimo quinto copulare: eoque pacto usque ad Constantini Magni imperium anno trecentesimo sexto inchoatum, extra viam vagatus errorem non correxit, sed propagavit.

7. *Card. Norisius Fastos recte emendavit.* — Unus card. Norisius in Parergo de Votis Decennalibus Fastos consulares a Decio Augusto usque ad Diocletianum Chronologico splendori restituit, nullo suffecto in locum ordinarii subrogato, omnibusque consulum paribus certis argumentis comprobatis. Verum est cardinalem doctissimum, vexatissimum Vopisci locum, in quo critici omnes hactenus offenderant, non extricasse, et hæc verba Valeriani Augusti Aurelianum alloquentis, « consulatum cum Ulpio Crinito in annum sequentem a die undecimo kalendarum Juniarum in locum Gallieni et Valeriani sperare te convenit, » in quibus veluti cardo quidam Chronologiæ per Valeriani et Gallieni Augg. tempora vertitur, de Gallieno Augusto et Valeriano ejus fratre, ut alii omnes, interpretatum esse. Attamen, licet vulgarem expositionem secutus fuerit, laqueos sane, in quos alii incidere, defugit, nullumque consulatum ordinarium loco suo movit: ait enim, eodem anno, quo designatio illa facta, Valerianum Augustum in Persidem abductum esse, eamque ob rem tam consulatum illum Gallieni Augusti Valeriano Cæsare collega, quam consulatum Aureliani Crinito collega

gestum non fuisse; sed Gallienum alia consulum collegia pro arbitrio designasse. Quo pacto Gallieni Augusti consulatus non auxit, ut Petavius, neque aliquos consulatus ordinarios in annos, quibus suscepti non sunt, uti idem Petavius, Baronius, et Cointius transtulit, sed veram et integram consulatuum ordinariorum seriem exhibuit. At nodus expediendus erat, non secandus; duo enim consulatus illi suffecti, Gallieni scilicet Cæsaris Valeriano patruo collega, ac Aureliani et Criniti abdicari non potuere, quin notæ numerales Aureliani Augusti consulatibus ordinariis adjiciendæ perverterentur, et consulatus Aureliani Basso collega anno CCLXXI initus, qui secundus fuit, tanquam primus proponeretur; et sic deinceps de duobus ejus aliis consulatibus ordinariis, quorum alter tertius, alterque quartus in Fastis omnino appellandus. Quare lecta Dissertatione nostra Hypatica et Inscriptione Reinesiana, in qua primus Aureliani Augusti consulatus ordinarius cum nota numerali effertur, ut supra ostendimus, ab ea sententia in Epistola consulari, pag. 147, card. eruditissimus et veritatis studiosissimus discessit, et pro sua erga me benevolentia ad Fastos variis in locis corrigendos plura suppeditavit. Quæ accuratius expendenda fuere, quia in consulatibus ordinariis a viris doctissimis aut dissimulatis, aut loco motis, et explicatione duorum præfatorum consulatuum suffectorum chronologiæ christianæ restitutio pendet.

8. *Omnes æræ post Diocletianum, excepta Christiana, in Annalibus biennio mutilatæ.* — Porro Baronium duos consulatus ordinarios eradendo, omnes alias æras biennio decurtasse, apparet ex Olympiadibus annisque Urbis, tam secundum veritatem, quam secundum Baronii sententiam in hujus operis margine usque ad finem Theodosii M. annotatis. Imo, cum consulatus tres ordinarios abjecerit, easdem æras triennio mutilasset, nisi primum Decii Augusti consulatum, qui suffectus tantum fuit, in Fastos inseruisset. Ex quibus tandem omnibus manifeste apparet, tam ante Diocletianum, quam post ipsum, chronologiam Baronii depravatam esse, ad eamque restituendam non aliam viam, quam a nobis factum, ineundam, nec minorem laborem, minoremve industriam conferendam fuisse.

9. *Probus pacem cum Persis facit.* — Galliæ anno CCLXXVII Barbaris a Probo imperatore liberatæ. Hoc vero anno Probus in *Orientem* movit, ubi Barbaros in Isauria compescuit, a *Parthis* dona, quæ offerebant, non accepit, pacem tamen iis dedit, et in Thracias rediit, ubi centum Bastarnarum millia in solo Romano constituit, qui postea imperio fideles fuerunt. *Gepidæ* vero et *Vandali*, fide rupta fines Romanos late populati sunt; quos Probus oppressit, ut testatur Vopiscus in Probo cap. 16. Erat tunc Parthorum seu Persarum rex *Narseus*, ut docet Vopiscus loco citato. Quare, verum non est quod scribit Agathias VRraram II annos XVII regnasse.

EUTYCHIANI ANNUS 7. — CHRISTI 281.

Antiochiæ per Eliodori præfecti furorem martyres. — Ducentesimus octuagesimus primus Christi annus tam in Latinis[1], quam Græcis Fastis notatur consulibus Probo Augusto quartum et Tiberiano.

1. His Probi Augusti temporibus, licet persecutio ab Aureliano in Christianos indicta quievisset; tamen Antiochiæ furore Eliodori, vicariam præfecturam gerentis, in duos Christianos Trophimum atque Sabbatium, nova oblata occasione, ab eo libenter accepta, recruduit. Cum enim universus gentilis populus totus effusus esset in Apollinis Daphnitici festis agendis; hæc videntes duo illi qui illuc ex regione extera accesserant, illorum superstitionem pertæsi, pro eorum salute, ut ab iis erroribus revocarentur, coram illis ea omnia audientibus, preces ad Deum fundunt; sed altiori voce Trophimus cum orasset, ambo ab illis tenti, diris ab Attico præside subjecti sunt quæstionibus; sed in Christi fidei confessione perstantes; cum Antiochiæ gravia passi essent, et jam Sabbatius in tormentis spiritum Deo reddidisset: Trophimus ad Perennium Dionysium Phrygiæ salutaris præsidem missus, ab eo dirius exagitatur. In carcere vero positus, illic auctus est collega Dorimedonte, homine senatore, qui una cum Trophimo, post immania tormenta constanti animo tolerata, decimo tertio kalendas Octobris, capitis obtruncatione victores, longo jam exacto martyrio palmam acceperunt; hæc summatim ex prolixioribus Actis[1] collecta, descripta sunt. Porro eorum

[1] Cassiod. in Chron.

[1] Metaph. die 19 Septemb. Lip. tom. VI. Sur. tom. V. ead. die.

memoria tam apud Græcos quam Latinos est anniversaria celebritate insignis.

2. Agebat [1] interea Probus in Illyrico, ubi Sarmatas una cum aliis barbaris eo progressis debellavit; et quæ diripuerant, abstulit; quibus peractis, ad Gothos et alios barbaros compescendos migravit in Thraciam. Sic res gestas Probi ad exactam temporis rationem ex Flavio Vopisco referimus.

[1] Vopiscus in Probo

Anno periodi Græco-Romanæ 5774. — Olymp. 265. an. 1. — Urb. cond. 1034. — Jesu Christi 281. — Eutychiani papæ 7. — Probi imp. 6.

1. *Consules.* — Ad num. 1. Coss. *M. Aurelius Probus Aug. IV*, et *C. Junius Tiberanius*, qui sub Diocletiano consul iterum fuit.

2. *Probi quinquennalia.* — Sumptus hic a Probo consulatus juxta secundam consulatuum Cæsareorum regulam, ob ejus videlicet quinquennalia. Mediobarbus, pag. 412, ex suo museo Probi nummum profert in postica inscriptum : VOTIS X. PROBI AUG. ET XX. in laurea; quem anno primo Probi recte recitat : quod certo constaret, si nos monuisset, Probum in antica sine veste consulari expressum esse. Ex alio tamen nummo etiam æreo medii moduli in gaza regia asservato hunc Probi nummum imperii ejus initio, quo vota quinquennalia nuncupavit, percussum intelligimus. Est nummus Taciti Augusti, qui sex tantum menses imperavit, quique ideo vota quinquennalia solvere non potuit. In ejus postica legitur, VOTIS X. ET XX. Quare ea formula a Gallieno primum in decennalibus usurpata, et postea a Tacito et Probo ipso imperii exordio nummis insculpta. Ex eo porro quod nummi imperii initio, in quinquennalibus ac decennalibus percussi eamdem posticam formulamque plerumque præferant, factum, ut quibus annis cusi fuerint, detegere potis non sit. Certum tamen videtur ante Constantinum Magnum quinquennalia in nummis non fuisse expressa.

EUTYCHIANI ANNUS 8. — CHRISTI 282.

1. *Victoriæ Probi*, *Francorum incursiones.* — Octogesimus secundus supra ducentesimum Christi annus, Probo Augusto quintum et Victorino coss. Fastis adscribitur, quo idem imperator compressit Gothos, eosque aut in deditionem, aut in amicitiam recepit. Post hæc latrones Isauricos domuit, junioresque militiæ adscribi voluit; subegit Blemias; cum Parthis ac Persis pacem composuit, atque in Thracias rediit. Vopiscus hæc pluribus; qui, perinde ac si encomium potius quam historiam scriberet, lucra posuit, damna vero præteriit.

2. Nam constat his temporibus (in ultionem, ut puto, sanctorum martyrum recens interfectorum) Francos audax facinus meditatos, brevi temporis spatio totum Romanum imperium incursione turbasse, et timore vehementi concussisse; quod Vopiscus, intentus probare Probi res gestas non sine suspicione invidiæ prætermisisse videtur. Narrantur hæc breviter in Panegyrico dicto Maximiano, his verbis : « Recursabat quippe in animos illa sub divo Probo et paucorum ex Francis captivorum incredibilis audacia et indigna felicitas; qui a Ponto usque correptis navibus, Græciam Asiamque populati, nec impune plerisque Libyæ littoribus appulsi; ipsas postremo navalibus quondam victoriis nobiles ceperant Syracusas; et immenso itinere pervecti, Oceanum, qua terras rupit, intraverant; atque ita eventu temeritatis ostenderant, nihil esse clausum piraticæ desperationi, quo navigiis pateret accessus. » Hæc ibi; egregium plane Francorum antiquæ gloriæ monumentum; quos Christiana religio postea longe clariores atque gloriosiores effecit. Sed de iis inferius suis locis sæpe dicendum.

Anno periodi Græco-Romanæ 5775. — Olymp. 265. an 2. — Urb. cond. 1035. — Jesu Christi 282. — Eutychiani papæ 8. — Cari imp. 1.

1. *Consules.* — Ad num. 1. Coss. *M. Aurelius Probus Aug. V, et Pomponius Victorinus.*

2. *Triumphus Probi Aug.* — Consulatus Probi juxta quintam consulatuum Cæsareorum regulam. « Triumphavit enim de Germanis et Blemiis; » quem triumphum Vopiscus in Probo, cap. 19, fuse describit. Hunc triumphum Mediobarbus in annum præcedentem, Baronius in annum sequentem perperam distrahunt. Sed utrumque Probi consulatus V refellit. Male etiam Probi interitus a Baronio in annum sequentem dilatus : præsenti enim anno eum contigisse certum; ideoque Carus hoc anno imperium suscepit.

3. *Archelaï episcopi disputatio cum Manete.* — Sanctus Hieronymus de Script. Eccles., cap. 72, « Archelaus, inquit, episcopus Mesopotamiæ librum disputationis suæ, quam habuit adversus Manichæum (seu Manem) exeuntem de Perside, syro sermone composuit; qui translatus in græcum habetur a multis. Claruit sub imperatore Probo, qui Aureliano et Tacito successerat; » quem librum Marianus Scotus in Chron., qui horum verborum partem recitat, alligat currenti Christi anno. Photius vero patriarcha Constantinopolitanus in lib. 1 adversus Manichæos suis temporibus repullulantes Manem e Perside fugisse his verbis narrat : « E carcere fugiens Mesopotamiam venit, ibique hæreseos suæ zizaniam iterum spargere cœpit. At Carcharorum episcopus (sc. in Mesopotamia), cui nomen Archelaus, vir sacer, et multa in sermonibus de divinis humanisque rebus dexteritate præditus, coacto ethnicorum auditorio, ne si Christiani judicassent, veritati victoria judicum favore cessisse videretur, usque adeo miserrimum illum redarguit, tantoque pudore suffudit, ut statim fugam arripuerit, et ejus hæreseos semina, antequam nascerentur, oppressa fuerint. Porro inde fugiens ad vilissimum quoddam oppidum pervenit, ibique rursus fovere atque vulgare suam impietatem machinabatur; sed acerrimus pietatis propugnator, et revera pastor Archelaus, qui sedulam ovium curam gerebat, eumdem lupo sæviorem in Christi gregem, ut eum disperderet, irruentem persequi nequaquam cessavit. »

4. *Archelaus eum fugere cogit.* (1) — Paulo post Photius subdit : « Hic itaque Manes tam impiæ hæreseos auctor nono anno Valeriani et Gallieni (anno sc. Christi CCLXXII) qui Romanum obtinebat imperium, ex Persarum carceribus fugiens [nihil enim vetat, quominus in narrationis serie superius prætermissa recenseamus] cum in Mesopotamiam venisset, ab admirabili viro Archelao [erat autem sacer iste vir Carcharorum ejusdem regionis urbis episcopus] ejus impietas egregie abundanterque confutata est. Inde ob ignominiam, quam nec ex inopinato passus est, fugiens, ad Diodoridem Carcharorum regionis oppidum clam accessit, ubi in Tryphonem (verius ab aliis in Diodorum) quemdam sacrum probatumque virum, et in presbyterii gradu positum, incidens, non minorem ignominiam pertulit. Quin et ipse Archelaus Manetem illuc advenisse cognoscens, erat enim vir acer, et pietatis zelo succensus, ad idem oppidum accessit, et deceptorem illum ad Concilii inopiam redactum, et confusione, quam maxime vitabat, perfusum, iterum iis rationibus, quibus exosa ejus dogmata subvertit, et cunctis deridenda atque detestanda proposuit, fugam arripere coegit. » Acta integra disputationis Archelai episcopi Mesopotamiæ, et Manetis hæresiarchæ, quæ Baronius non viderat exhibet Zacagnius tom. 1 Collectan. Monument. Veterum Eccles. Græcæ ac Latinæ, notatque Photium laudatum loco Diodori male posuisse Tryphonem.

(1) Archelai cum Manete disputationem melius ad an. 277 consignat Zacagnius, qui observat Photium in designando ejus rei gestæ anno secutum fuisse S. Epiphanium de Pond. et Mens. num. 20. Sed hunc aliter et melius rem discussisse in opere contra Hæreses, ubi ait Manetem sub exitum Aureliani, et Probi initium hæresin suam spargere cœpisse. Cui consentiens S. Leo M. lib. II. de Pœnit. disputationem Archelai peractam asserit Probo imperatore, et Paulino coss., id est anno 277, et quidem intra Julium et Decembrim ejus anni, cum id factum anno 2 Probi asserat Eusebius in Chronico. MANSI.

EUTYCHIANI ANNUS 9. — CHRISTI 283.

1. *Probus triumphat.* — Sequenti anno Domini ducentesimo octogesimo tertio, Carus et Carinus a Cassiodoro et Græcis Indicibus ponuntur consules. Quo Probus, compressis tyrannis, Romam rediens de Germanis et Blemiis triumphavit. Hæc Vopiscus [1], idemque de Saturnino [2], qui Ægyptiorum levitate perpulsus assumpsit imperium, agit; moresque Ægyptiorum (ut alii plures, quos superius diximus) sugillans, carpit æque cum illis ibi degentes Samaritas, ac Christianos, cum vitia Ægyptiorum in eos rejiciat, dicens :

2. « Sunt enim Ægyptii (ut satis nosti) viri ventosi, furibundi, jactantes, injuriosi, atque adeo vani, liberi, novarum rerum usque ad cantilenas publicas cupientes, versificatores, epigrammatorii, mathematici, aruspices, medici; nam et Christiani, Samaritæ, et quibus præsentia semper tempora cum enormi libertate displiceant. » Hæc Vopiscus; ad suamque corroborandam sententiam litteras recitat Hadriani de iisdem expostulantis, ac deridentis, quæ suo loco superius in Hadriano sunt positæ. Quibus plane videas hominem ethnicum in Christianos infensum, nulla habita diligentiori pervestigatione morum, legum, institutorum, diversarum religionum hominum, eosdem inter se vitæ ratione longe distantes, ac plane contrarios fasce uno perstringere, atque æque calumniis carpere Christianos cum illis, contumeliisque proscindere. Sed quales esse solerent Ægyptii Christiani, quam obsequentes Romanis principibus, quam pacifici; ad ea quæ de eis ante dicta sunt ex Origene atque Dionysio, ambobus Ægyptiis, provocamus lectorem.

3. *Idem occiditur.* — Porro autem iisdem coss. cum quintum Probus in imperio annum ageret (ut Vopiscus testatur) a militibus occisus est; nam ait : « Quibus (quæ dicta sunt superius) peractis; Probus bellum Persicum parans, cum per Illyricum iter faceret, a militibus suis per insidias interemptus est; » et post multa : « Interemerunt anno imperii sui quinto. Postea tamen ingens ei sepulcrum elatis aggeribus omnes pariter milites fecerunt, cum titulo hujusmodi inciso marmori : HIC. PROBUS. IMP. ET VERE. PROBUS. SITUS. EST. VICTOR. OMNIUM. GENTIUM. BARBARARUM. VICTOR. ETIAM. TYRANNORUM. » Hæc et alia plura de Probo Vopiscus, quæ prætermittimus.

4. At quoniam de annis quibus Probus imperavit, omnes ferme antiqui scriptores discrepant a Flavio Vopisco, qui eum anno quinto sui imperii occisum tradidit, res est diligentius perquirenda; plurimum enim ad rerum gestarum veritatem explorandam scire interest, quoto imperii sui anno Probus occisus sit. Qui igitur Vopisco adversantur, ex nostris est in primis Eusebius, qui in Historia eum sex annos imperasse tradit [1], nempe absolutos, ut attigerit septimum, prout ponit in Chronico; adeo ut hac ratione successorem Probi recenseat anno domini ducentesimo octogesimo quinto. Orosius [2] cum dicat Carum imperare cœpisse anno ab Urbe condita millesimo tricesimo nono, ea ratione dicendum esset, imperium Cari inchoatum anno Christi ducentesimo octogesimo octavo, quod non recipitur. Cassiodorus id ipsum plane profiteri videtur, dum sub Diocletiani et Aristobuli consulatu, qui pariter incidit in dictum Christi annum CCLXXXV, Probum occisum ait; hæc ex nostris. His etiam scriptores ethnici pariter consentire videntur; nam Aurelius Victor annos sex, nempe exactos, Probum imperasse tradit; Eutropius pariter; sed rem exactius explicans, affirmat Probum vixisse imperatorem annos sex, et menses quatuor; quem et alii plures secuti sunt. Sed et quod majoris videtur esse auctoritatis, Julianus Apostata in Cæsaribus, cum de Probo agit, eum ait imperasse annos septem, sed nondum expletos. Tot igitur magnæ auctoritatis antiquis testibus de sexennio imperii Probi expleto affirmantibus, quis non putaret unum contemnendum esse Vopiscum?

5. At quam fallantur qui numero testium nituntur potius quam ratione, vel aliis certis argumentis ad rerum gestarum pervestigandam veritatem; utique id, de quo agimus in exemplum adduci posse videtur. Abiissemus et nos in sententiam plurimorum de annis Probi; nisi vetus inscriptio omnem de his dubitationem auferret : atque necessario nos fateri compelleret, hoc ipso anno Probum regnandi finem fecisse, aliisque pariter certis testificationibus manifeste constaret; Diocletianum sequenti anno imperium auspicatum esse; adeo ut nullus sit locus reliquus

[1] Vopisc. in Probo. — [2] Idem in Saturnino.

[1] Euseb. lib. VII. c. 24. — [2] Oros. lib. VII. c. 16.

quo Probi imperium ulterius extendi possit. Ad hæc autem exploratissime cognoscenda, rejicimus lectorem ad ea, quæ dicemus anni sequentis exordio, cum agemus de ratione inchoandi anni primi imperatoris Diocletiani.

6. *Carus Augustus ejusque filii Cæsares dicti.* — Probo extincto, creatur a militibus imperator Carus Manlius Aurel. Romæ natus ex parentibus Illyricis; idemque filios Carinum et Numerianum Cæsares dixit. Hoc igitur anno Carum imperare cœpisse, ex eo perfacile intelligi potest, quod consulatus ipsius secundus qui sequenti anno contigit, inscriptus reperitur cum tribunitia potestate secunda, qua notatur annus secundus ejus imperii. Est autem ipsa vetus inscriptio hujusmodi [1]:

FORTISSIMO. ATQUE
CLEMENTISSIMO
IMP. CAES. M. AURELIO
CARO. INVICTO. AUG.
P. M. TR. POT. II. COS. II.
P. P. R. RO. COS.

7. Cæterum filios ejus Carinum et Numerianum a Caro Cæsares tantum dictos esse, non tamen Augustos, duæ itidem inscriptiones in eadem tabula incisæ hinc inde positæ a lateribus docent; quarum prior sic descripta a parte dextera posita habetur :

VICTORIOSISSIMO
PRINCIPI. JUVENT.
M. AURELIO. CARINO.
NOBILISS. CAESARI
COS. PRO. COS.

A sinistris vero Numeriani habetur inscriptio his verbis :

VICTORIOSISSIMO.
PRINCIPI. JUVENTUT.
M. AUR. NUMERIANO
NOBILISS. CAES. PRO. COS.

Hæc descripsisse voluimus ad refellendos eos, qui Carum dicunt, mox ut imperator factus est, adscivisse sibi collegas imperii filios, dixisseque eos Augustos. Sed et de cœpto hoc anni Cari imperio, alia superiori persimilis docet inscriptio in hæc verba [2].

FORTISSIMO ATQUE CLEMENTISSIMO IMP. CAES. M. AURELIO CARO. INVICTO AUG. P. M. TR. POT. II. COS. II. P. P. PRO. COS. N. M. Q. F.

8. Ex his igitur perspicuo apparet hoc anno Probum desiisse, Carum vero subrogatum primum annum sui imperii auspicatum esse; secundo vero consulatu, sequenti scilicet anno (ut dictum est) annum imperii secundum tribunitia potestate secunda declaratum, una cum consulatu pariter secundo ingressum esse. Hæc de his satis : tot namque oportuit testificationibus in integrum restituere chronologiam tot testibus iisdemque antiquis atque probatis labefactatam. At hæc evidentiora monstrabunt, quæ sequenti anno dicturi sumus. Sed jam ad res gestas hujus anni redeamus.

9. *Viri insignes christiani litteras ac philosophiam docent.* — Hoc eodem anno quartus Probi imperatoris absolvitur, et quintus inchoatur : « Vita functo, inquit Eusebius [1], Timæo episcopo Antiocheno, substitutus est in locum ejus Cyrillus. » Idem de substitutione Cyrilli in Historia [2] agens, ejus occasione de Dorotheo presbytero Antiochenæ Ecclesiæ sermonem adnectit, sic dicens : « Hujus temporibus Dorotheum dignitate sacerdotali tum Antiochiæ donatum, virum sane disertum, cognovimus. Hic in sacris litteris exquisite eruditus fuit; linguæ Hebraicæ diligentem navavit operam, adeo ut scripturas Hebraicas scienter posset intelligere; erat honestis ac liberalibus parentibus prognatus, humanioris litteraturæ neutiquam expers, eunuchus revera natus, uti illum imperator propter incredibilem ejus naturam in suam familiam adsciverit, et præfectura purpuræ tingendæ, quæ apud Tyrum est, donarit. Istum nos Scripturas in Ecclesia non incommode explicantem audivimus. » Hucusque de Dorotheo Eusebius. Qui vero de eodem Dorotheo ab aliquibus sparsi sunt errores, nempe quod episcopus Tyri, et auctor fuerit libelli, qui Synopsis inscribitur Dorothei, sunt a nobis in Notationibus [3] confutati; quas, si libet, consules. Erat hoc tempore agens annum suæ ætatis Dorotheus vigesimum quintum, qui usque ad Julianum Apostatam pervenit, tunc nobilitatus martyrio, implens ætatis annum centesimum quintum, ut Anastasius Bibliothecarius in suo Chronico ex Græcis descripsit.

10. Post Dorotheum, de aliis viris virtute atque doctrina insignibus, qui his temporibus floruerunt, Eusebius narrationem attexuit, nempe de Eusebio Alexandrino, qui adversus Paulum Samosatenum a Dionysio Antiochiam ad Synodum missus, adeo egregiam pro fide catholica navavit operam, ut in patriam redire non sit permissus, sed obligatus fuerit Ecclesiæ Laodicensi in locum Socratis suffectus episcopus; huic vero subrogatum ait Anatolium, et ipsum genere Alexandrinum. Horum namque opera liberatos fuisse Alexandrinorum quamplurimos, tempore, quo ad debellandum tyrannum et cives illi inhærentes ab imperatore civitas est obsessa, suo loco superius dictum est.

11. Quibus autem litteris Anatolius vir sanctissimus imbutus fuerit (ut sciatur præstantissimos Patres non tantum non esse aversatos Gentilium litteras, sed eas quoque alios docuisse) hic ex eodem Eusebio describere, non incongruum visum est. « Hic, inquit,

[1] Lib. Inscr. antiq. Plantin. edit. pag. 156. n. 1. et Panv. in Fast. — [2] Apud Huber. in Thesaur. rei antiq. in Caro.

[1] Euseb. in Chron. — [2] Idem lib. VII. c. ult. — [3] Not. in Rom. Martyrol. die 5 Junii d.

Anatolius cum ob eloquentiam, tum ob doctrinam humaniorem, et cognitionem philosophiæ, inter homines nostri temporis, qui erant præstantissimi, facile principem locum obtinuit; quippe qui in arithmetica, geometria, astronomia, et disserendi facultate, in contemplatione et perspicientia naturæ; in oratorum quoque disciplinis versatus ad summum; quarum rerum gratia, fama est, cives Alexandriæ eum in ludo, in quo Aristotelis doctrina docebatur, magistrum præfecisse. » Hæc ipse. Quantum autem ex christianis professoribus in publicis cathedris græcos philosophos explicantibus gentilibus auditoribus, ad defendendam adversus eos Christianam religionem rebus nostris accessio facta sit, jam satis demonstratum est superius, dum de Ammonio christiano philosopho, Platonis philosophiam Alexandriæ publice profitente sermonem habuimus. Meminit et Eunapius Sardianus [1], qui scripsit Vitas philosophorum, Anatolii; sed quod hostis ipse esset Christianorum, de homine christiano atque philosopho minus dignam tanto viro pro ejus doctrina et eruditione mentionem facit, cum hoc tantum ait: « Jamblicus cum Anatolio, qui a Porphyrio secundum locum obtinuit, consuetudinem habuit; sed multis eum modis superavit, et ad summum philosophiæ gradum ascendit. » Sed hæc domesticus testis suos supereﬀerens Christianis.

12. Videas ex his insignes in Ecclesia viros in philosophicis facultatibus alios ipsorum Platonem, Aristotelem alios esse in docendo secutos; idque eos fecisse non tantum absque aliquo dispendio Christianæ religionis, sed omnia ad profectum Evangelii contulisse, iisdemque Christianam religionem amplius illustrasse, atque etiam latius propagasse. Quæ autem ingenii sui post se Anatolius monumenta reliquerit, idem Eusebius recenset [2], sic dicens: « Quanquam vero non multi libri ab Anatolio erant elaborati, totidem tamen ad nos pervenerunt, unde cum ejus eloquentiam, tum multiplicem cognitionem licet animadvertere, idque in illis potissimum, in quibus ea quæ de Paschate ab aliis ante decreta fuissent, explanavit. » Recitat ex eo ipse complura, atque statim post subdit: « Anatolius porro institutiones in arithmeticam decem libris explicatas reliquit; alia item extant ejus opera, quæ exempla otii præclare ab eo in sacris litteris collocati, et multæ in eis exercitationis perspicua argumenta dant. »

13. Post hæc autem de eodem Anatolio, cum est creatus episcopus, hæc addit. « Hunc Theotecnus Cæsareæ Palæstinarum episcopus, per manus impositionem primus episcopum ordinavit, qui eum successorem sibi post mortem ad Ecclesiæ suæ procurationem delegendum providit, unaque cum illo ad aliquod temporis spatium Ecclesiæ Cæsariensi præfuit. Verum Anatolius cum ad Concilium Antiochiæ de Paulo Samosateno convocatum accederet; ad Laodicensium urbem adventans; ibi, Eusebio mortuo, commorari a fratribus coactus est. » Quod vero ait, Eusebium et Anatolium eadem occasione Pauli Samosateni confutandi erroris abreptos esse ad Ecclesiæ Laodicensis regimen; utrumque factum diversis temporibus adscribendum est, nimirum ut dicamus electionem Eusebii contigisse tempore prioris Concilii congregati; Anatolii vero, cum posterior conventus episcoporum habitus est. Sedisse autem Anatolium usque ad tempus proximæ inchoandæ persecutionis Diocletiani, quæ idem Eusebius subdit, demonstrant. Celebris perseverat memoria Anatolii tam apud Græcos, quam Latinos [1], anniversaria commemoratione in Ecclesia jugiter repetita.

14. *Eutychiani papæ obitus ejusque gesta, cui succedit Caius.* — Hoc quoque anno, nempe sub eodem consulatu Cari atque Carini, decessisse Eutychianum papam, habet liber de Romanis Pontificibus; licet in eo errore ponatur, Caro secundum consule; nam collega Carinus, qui illi adjungitur, primum consulatum Cari demonstrat; secundus enim Cari imperatoris consulatus habet collegam Numerianum, qui contigit anno sequenti. Quod vero de annis, quibus sedit Eutychianus, diversæ admodum ferantur sententiæ; nos huic inhærere, ut ad hæc usque saltem tempora Eutychianus pervenerit, Martyrologium Romanum affirmare nos admonet, in quo sexto idus Decembris Eutychianus martyrium passus ponitur sub Numeriano hoc elogio: « Romæ beati Eutychiani papæ qui per diversa loca trecentos quadraginta duos martyres manu sua sepelivit; quibus et ipse sociatus, sub Numeriano imperatore martyrio coronatus est, et in cœmeterio Callisti sepultus. » Hæc ibi. His igitur persuasi, ab Eusebio [2] penitus dissentimus, qui diversam ab hac de tempore Eutychiani chronologiam statuit, apud quem perperam legitur, sedisse Eutychianum octo menses, vel decem non ad finem perductos; inhærentes potius illis, qui annos octo et menses aliquot eidem tribuerunt, idque tum ex ecclesiasticis antiquis tabulis tum etiam ex consulibus nominatis.

15. De eodem Eutychiano hæc in eodem libro leguntur: « Hic constituit fruges, fabas, et uvas super altaria benedici. » Hæc fortasse Eutychianus, ut magis obniteretur erroribus Manichæorum, qui quod a mali principio creaturas exortas dicerent, atque esse execrabiles affirmarent, eisque pariter maledicerent, ipse contra eisdem benediceret, ac verbo sanctificans pro iisdem Deo omnium creatori gratias ageret. Cum enim a fidelibus super altare offerri [3] solerent, eædem cum gratiarum actione a sacerdote benedicebantur [4]; qui quidem usus antiquitus viguit in Ecclesia, adeo ut non primus sit habendus Eutychianus, qui hæc servanda statuerit, sed potius suo decreto firmius instituerit.

16. Rursum vero post illa, quæ de sepultura martyrum ibi sunt posita, hæc adduntur: « Constituit, ut quicumque fidelium martyrem sepeliret, sine dalmatica, aut sine colobio purpurato nullatenus

[1] Eunap. in Jamblico. — [2] Euseb. hist. lib. VII. c. ult.

[1] Mart. Rom. die 35 Julii. — [2] Euseb. in Chron. et hist. lib. VII. c. 25. — [3] Apost. can. 3. 4. — [4] Clem. Const. lib. VIII. c. 46.

sepeliret. » Sed religionis prætextu prætergressus est postea ejusmodi decreti usus fines suos, ut non tantum sanctorum martyrum corpora dalmatica tegerentur, sed sacrorum etiam ministrorum, ut S. Gregorii [1] papæ testimonio constat; quod usque adeo ipse alio edito decreto [2] prohibuit, ut vetuerit etiam corpora Romanorum Pontificum, cum perferrentur humanda, tegi dalmaticis. Porro colobium [3] tunicam esse sine manicis, quæ penes antiquos usui erat, in confesso est; sed dalmaticam etiam sine manicis tunicam fuisse olim in usu, diximus in nostris Notis [4].

17. Ad extremum vero de eodem Eutychiano hæc ibidem leguntur : « Hic fecit ordinationes quinque per mensem Decembrem, presbyteros quatuordecim, diaconos quinque, episcopos per diversa loca

[1] Greg. dial. lib. IV. c. 40. — [2] Greg. in registr. lib. IV. c. 48. — [3] Vide not. in Cassian. in verbo Colobium. — [4] In Mart. Rom. die 30 Maii. b.

novem, et martyrio coronatur; qui etiam sepultus est in cœmeterio Callisti, octavo kalendas Augusti. » In Martyrologio vero Romano, cui æquius est assentiri, habetur sexto idus Decembris. Leguntur Eutychiani nomine duæ epistolæ, quarum prior adversus venena Pauli Samosateni paratum antidotum habet. Sunt et alia complura [1] ejusdem Eutychiani papæ titulo prænotata, quæ simul alibi congesta habes. « Ex hac igitur vita sublato Eutychiano (ut ibi ponitur) cessavit episcopatus ejus dies novem. Sic itaque decimo sexto kalen. Januarii subrogatus est in ejus locum Caius natione Dalmata, ex genere Diocletiani imperatoris, ex patre Caio. » Hæc ibi. Sed de Caio inferius.

Ex Eutychiani martyrio, nonnihil Dei Ecclesiam sub his imperatoribus esse vexatam, æquum est sentire. De reliquis autem martyribus his temporibus passis, dicemus anno sequenti.

[1] Tom. I Concil. in Eutych.

Anno periodi Græco-Romanæ 5776. — Olymp. 265. an. 3. — Olymp. 265. secundum Baronium. — Urb. cond. 1036. — Jesu Christi 283. — Caii papæ 1. — Cari imp. 2.

1. *Consules.* — Ad num. 1 et seq. Coss. *M. Aurelius Carus Aug. II*, et *M. Aurelius Carinus Cæsar.* Sumptus hic ab utroque consulatus juxta primam regulam : ex eoque liquet, anno elapso *Carum* Augustum, Carinum vero et Numerianum Cæsares nuncupatos esse. Baronius *Carum* sine numerali nota profitetur, quod Cassiodorus et auctor Chronici Alexandrini eamdem prætermiserint; indeque perperam deducit, Carum anno sequenti secundum consulatum gessisse. Nam in Dissertatione Hypatica demonstravi numeralem notam plerumque a Fastorum conditoribus, licet non mediocri chronologiæ damno, ac consulatus suffectos prætermissos. Quare ex eo silentio inferendum erat, primum *Cari* consulatum suffectum duntaxat fuisse. Cæterum, hunc Cari consulatum cum nota numerali profitentur Idacius, Heraclius, pseudo Damasus in Catalogo veterum Pontificum, Fasti Cæsarei, auctor libelli de Præfectis Urbi, et inscriptio infra adducenda. Omittebam monere auctorem Chronici Alexandrini consulatus suffectos de more tacere, ideoque mirum non esse, si hoc anno Carum sine numerali nota proponat. De triumpho Probi, de quo hic Baronius, anno superiori a nobis actum.

2. *Probi Aug. interitus.* — A num. 3 ad 6. Probus non hoc anno, ut autumavit Baronius, sed præcedenti occisus est. Vopiscus ejus triumpho narrato, ait : « Quibus peractis, bellum Persicum parans, cum per Illyricum iter faceret, a militibus suis per insidias interemptus est.» Ita is historicus in Probo cap. 20, ubi cap. sequenti perperam ait, interfectum Probum « anno imperii sui quinto. » Certum est enim, eum septimum imperii annum inchoasse. Julianus in Cæsaribus scribit eum imperasse « septem annos nondum completos. » Eutropius, Eusebius in Chronico, Orosius in Historia ei tribuunt « annos sex, menses quatuor; » denique Cassiodorus in Chronico ait eum imperasse « annos sex, menses tres, » et in indice nummorum reginæ Sueciæ memoratur unus cum aquila et L. Z. « anno VII. » Quare cum Tacitus die decima tertia mensis Aprilis anni CCLXXVI e vivis excesserit; et aliquot post dies Probus in Illyrico a militibus imperator renuntiatus fuerit, apparet, eum anno præcedenti circa initium mensis Augusti a militibus interemptum esse; sicque imperasse annos septem nondum completos, vel annos sex ac menses quatuor utrinque incompletos, vel annos sex, et menses tres integros et valde hallucinatos esse Onuphrium, Calvisium, Petavium et plerosque chronologos, qui Probum mense circiter Novembri antecedentis Christi anni trucidatum scribunt, non animadvertentes, Florianum et Probum uno eodemque tempore in diversis orbis Romani partibus imperasse, et initium imperii Probi non ab interitu Floriani, sed a Taciti morte ab antiquis deductum fuisse; ut quæ in morte Numeriani Augusti dicemus manifestum facient.

3. *Non potest retrahi in annum currentem.* — Gravius peccavit Baronius, qui non tantum Probi mortem in hunc annum distulit, et unius Vopisci auctoritate et inscriptione infra adducenda explicandaque innixus annos tantum quinque huic imperatori attribuit, quod nempe annos duos plus æquo Aureliano assignasset. Hoc enim pacto Cari et filiorum annos mutilare coactus fuit.

4. *Carus Augustus dictus, Carinus et Numerianus Cæsares.* — A num. 6 ad 9. Probo successit Carus, qui ut ait Vopiscus in Caro cap. 7, « ubi primum accepit imperium, consensu omnium militum bellum Persicum, quod Probus parabat, aggressus est, liberis Cæsaribus nuncupatis : et ita quidem ut Carinum ad Gallias tuendas cum viris lectissimis destinaret : secum vero Numerianum adolescentem, cum lectissimum, tum etiam disertissimum duceret. » Paulo post addit Carinum priorem Cæsarem esse appellatum, et « habuisse in animo Carum, ut Carino Cæsareum abrogaret imperium. » Tum cap. 16 de eodem Carino scribit : « Hic cum Cæsar decretis sibi Galliis atque Italia, Illyrico, Hispaniis ac Britanniis et Africa, relictus a patre Cæsarianum teneret imperium, sed ea lege, ut omnia faceret, quæ Augusti faciunt, enormibus se viliis et ingenti fœditate maculavit. » Quibus ex verbis patet, quam immerito contendant censores quidam apud card. Norisium in Epist. consulari, pag. 177, imperium Cæsareum a me confictum, et Cæsares omnes ante imperium proconsulare omnis imperii experles fuisse.

5. *Carinus et Numerianus Augusti creantur.* — Carinus et Numerianus, qui anno præcedenti Cæsarea dignitate decorati fuerant, currenti ante mensem Septembrem, ac post inchoatum annum secundum imperii paterni, Augusti dicti sunt ; quod a Baronio aliisque male negatum, hic ostendendum. Et primo quidem in nummis græcis Numeriani anni duo imperii ejus Augustei leguntur ; in nummis vero Carini anni tres : quod verum esse non potest, nisi currenti anno ante mensem Septembrem Augusti renuntiati fuerint, ut ex iis, quæ in utriusque morte dicemus, constabit. Secundo, complures leges in Codice Justinianeo habentur hujus anni consulibus subscriptæ, in quarum titulo legitur : « Carus, Carinus, Numerianus A A A. » id est, *Augusti.* Verum est eumdem titulum præfigi etiam aliquibus legibus, quæ ante mensem Junium hujus anni latæ sunt : sed error irrepsit id hujusmodi titulos, quemadmodum et in leges quasdam primo imperii Diocletiani anno datas ac inscriptas : « Impp. Diocletianus et Maximianus AA. » cum id temporis unus Diocletianus Augustus, Maximianus Herculius Cæsar tantum esset. Imo plures leges primis imperii Diocletiani annis emissæ hoc titulo insigniuntur : « Impp. Diocletianus et Maximianus AA. et CC. » id est, *Augusti et Cæsares*, Constantinus, nempe et Galerius Maximianus nonnisi anno ducentesimo nonagesimo secundo Cæsares nuncupati. Tertio, Scaliger in Animadversionibus Eusebianis, num. 2297, affert nummum Cari, in quo notatur : Virtus Auggg. xxii. e. a. Tres itaque Augusti uno eodemque tempore visi. Spanhemius, vir eruditissimus, in Cæsaribus Juliani imperatoris a se in linguam gallicam versis existimat Scaligerum hallucinatum, vel ab aliis deceptum, nullaque adhuc ad suas manus pervenisse numismata triplici illa littera insignita. Addit illorum temporum scriptores indicare Carinum et Numerianum, vivente Caro patre, Cæsares tantum fuisse. At argumentum inficiativum valde infirmum ac plerumque fallax. Mediobarbus enim in imperatorum Romanorum Numismatis eodem tempore, quo Notæ Spanhemii in Cæsares Juliani imp. in lucem editis, idem ac simile numisma, quod aureum esse dicit, repræsentavit. Nec scriptorum silentium, ubi numismata loquuntur alicujus ponderis ; cum aliquos tum Cæsares, tum Augustos ab historicis prætermissos nummi exhibeant. Certe Carinum vivente patre Augustum fuisse demonstrare videtur nummus, qui exstat apud Mediobarbum pag. 419 inscriptus : Carus et Carinus Augg. in quo visuntur capita jugata Cari et Carini. In aversa parte cernitur Victoria gradiens cum his verbis circum : Victoria Augg. Quare Baronii et Spanhemii sententia non videtur amplius sustineri posse.

6. *Cari et filiorum imperium egregia epigraphe explicatum.* — Venio nunc ad inscriptionem, quæ Baronium impulit, ut Probi cædem in hunc annum, et secundum Cari consulatum in annum sequentem differret ; ex qua et liquebit Carinum et Numerianum currenti anno ante secundum imperii paterni annum dignitate Augustea exornatos non fuisse, et Annales non parum illustrabuntur.

Victoriosissimo Principi Ivvent. M. Aurelio Carino Nobiliss. Caesari Cos. Pro. Cos.	Fortissimo atque Clementissimo Imp. Caes. M. Aurelio Caro Invicto Aug. P. M. Tr. Pot. II. Cos. II. P. P. Pro. Cos.	Victoriosissimo Principi Ivvent. M. Aurel. Numer. Nobiliss. Caesari Procos.

M. Aurelius Valent. V. C. Leg. Augg. Propr.
Hispaniæ. Citerioris. D. N. M. Q. eorum.

Ex antiqua hac epigraphe deducitur primo, anno sequenti non Carum II, et Numerianum, ut putabat Baronius, sed Carinum II, et Numerianum consules processisse ; cum in ea consulatus II Cari eodem tempore cum primo Carini componatur, quo Numerianus nondum consul, sed proconsul tantum appel-

latur; proindeque secundus Cari consulatus in præsentem annum convenit, non autem in sequentem, priorque suffectus duntaxat fuit. Secundo, Baronium deceptum, cum ex ea inscriptione infert, hoc anno *Carum* imperare cœpisse, ideoque et hoc anno Probum periisse; « quia, inquit, secundus Cari consulatus anno CCLXXXIV gestus inscriptus reperitur cum tribunitia potestate II, qua secundus imperii ejus annus notatur. » At cum certo constet Carinum et Numerianum anno sequenti Fastis nomen dedisse, ut ibidem ostendetur, præsentique Numerianum nondum consulem fuisse, necessario sequitur, primum Cari consulatum suffectum fuisse.

7. *Cæsares appellati Augusti in nummis, et quando.* — Tertio, deducitur Carinum et Numerianum anno primo imperii patris nondum Augustos fuisse, cum in laudata epigraphe secundo imperii patris anno dicata, uterque *Cæsar* tantum vocetur. Quarto, *Valentinianum* ideo vocari *legatum Augustorum,* quia licet Carinus Cæsar tantum esset, ut ea inscriptio nos dubitare non sinit, junctim tamen cum patre nominatus, Augustus et ipse nominari debuit, juxta ea, quæ de Philippo Cæsare loquentes jam diximus. Onuphrius in Fastis, ubi præfatam inscriptionem integram recitat, quia non animadverterat Cæsares in nummis et inscriptionibus, quando simul cum Augustis nominantur, dictos etiam fuisse Augustos, præfatam inscriptionem corrupit, et loco, LEG. AUGG. id est, *legatus Augustorum*, scripsit, LEG. AUG. id est, *legatus Augusti*. Sed perperam; cum in quatuor aliis inscriptionibus a Grutero, pag. 277, relatis, non alium titulum Valentinianus usurpet. Imo ipsemet *Carinus* nummum aureum percutiendum jussit, in cujus antica parte ejus effigies cernitur cum his verbis circum: M. AUR. CARIN. NOB. CAES. et in aversa visuntur duæ figuræ (Cari nempe et Carini, ut interpretatur Spanhemius loco citato pag. 120, ubi nummum illum exhibet), quæ Victoriam tenent cum his verbis circum: VICTORIA AUGUSTORUM. Existimat vir doctissimus, Carinum Cæsarem potestate faciendi, quæ Augusti facerent, innixum, hujusmodi nummos cudi voluisse, dum *Carus Augustus* pater in Perside et in Oriente ageret. Verumenimvero, usum tulisse, ut puri puti Cæsares cum Augustis conjunctim nominati, nuncuparentur et ipsi Augusti, sparsim in hoc opere demonstravi. Mediobarbus tam in Carino, quam in Numeriano varia exhibet numismata utriusque Cæsaris, in quorum aversa parte legitur: PIETAS AUGG. vel TRAJECTUS AUGG. vel MONETA AUGG. vel VIRTUS AUGG. Quæ verba in Carini Cæsaris nummis de eo et Caro Augusto, in nummis vero Numeriani Cæsaris de eo et Caro Augusto intelliguntur, et regulam a nobis statutam certam reddunt; Numerianus enim non acceperat a patre potestatem faciendi quæ Augusti facerent; quod in unius Carini favorem videtur factum.

8. *Tres Dorothei distinguendi.* — Ad num. 9 et seq. *Timæi* episcopi Antiocheni obitus ad annum CCLXXXI, ex Eusebio in Chronico retrahendus. Cyrillo ejus successore Ecclesiam Antiochenam regente floruit Antiochenus presbyter, nomine Dorotheus, de quo Eusebius in Hist. cap. 32, sed distinguendi *Dorothei* tres, *Dorotheus* scilicet Cubicularius martyr, ab Eusebio lib. 8 commendatus; *Dorotheus* presbyter, de quo Eusebius loco citato, et *Dorotheus* tertius, presbyter Tyri, qui sub Juliano Apostata trucidatus est die V Junii. Baronius in Notationibus ad Martyrologium Romanum primum et ultimum Dorotheum inter se confundit: quem errorem jam notavit Blondellus in Apologia pro sententia Hieronymi, pag. 274. Sed, ut observat Valesius in Notis Eusebianis lib. 7, cap. 32, dum Baronium reprehendit Blondellus, multo gravius ipsemet errat; *Dorotheum* enim Antiochensem presbyterum confundit cum Dorotheo cubiculario imperatoris Diocletiani; ques tamen diversos esse certis argumentis constat. Presbyter Antiochenus vir fuit nobilis, et magistratum gessit, antequam presbyter fieret. Alter vero *Dorotheus* servilis fuit conditionis, utpote cubicularius eunuchus. Deinde Dorotheus presbyter Antiochensis martyr non fuit. Certe Eusebius id de illo non dicit, neque loco laudato, neque libro 8, cap. 13, ubi ecclesiasticos viros recenset, qui in illa persecutione martyrium subierant. Qua de re plura Valesius laudatus.

9. *Obitus Eutychiani papæ.* — Ad num. 14 et seqq. In Chronico Damasi legitur: « Eutychianus annis octo, mensibus undecim, diebus tribus. Fuit temporibus Aureliani a consulatu Aureliani III, et Marcellini usque in diem VII, idus Decembris, Caro II et Carino consulibus. » Aurelianus III et Marcellinus anno CCLXXV, Carus et Carinus præsenti anno magistratum gessere. Quare, cum Eutychianus die septima Decembris hujus anni e vivis excesserit, recte dicitur sedisse annis octo, mensibus undecim, diebus tribus; ejusque initium die quinta Januarii anni CCLXXV, quæ feria tertia fuit, omnino contigit. In Martyrologio Hieronymiano ad VI idus Decembris, seu ad diem octavum Decembris legitur: *Romæ Eutychiani;* indeque Papebrocius in Conatu Chronico-Historico ad Catalogum Pontificum Romanorum occasionem sumpsit existimandi, locum Chronici Damasi, ubi dicitur, « usque ad diem VII idus Decembris, » corruptum esse, legendumque usque in diem VI idus Decembris, « idque eo libentius, inquit, quod, sic retrogradiendo ad ordinationem ipsius veniatur ad festum Epiphaniæ solitum devotione maxima fidelium, etiam sub cryptis degentium, celebrari. Correctionem probat Hieronymianum Martyrologium. » Verum, ex diversitate diei in Martyrologio Hieronymiano et in Chronico Damasi notati inferendum, in Hieronymiano Martyrologio non diem mortis, sed sepulturæ memorari, quemadmodum et in Indiculo Depositionis episcoporum apud Bucherium, ubi legitur: « Sexto idus Decembris, Eutychiani in Callisti; » in Chronico vero Damasi diem obitualem exprimi juxta regulam a nobis positam, ac præterea Romanorum Pontificum ordinationes per hæc tempora diebus Dominicis aut Festis solemnioribus fieri solitas non fuisse. Quod utrumque, cum ad chronolo-

giam Pontificiam restituendam magni momenti sit, satis non possumus inculcare.

10. *Qui non martyr, sed confessor fuisse videtur.* — Rectius Papebrocius ex eo quod in auctiori Chronico veterum Pontificum, Anastasio aliisque legatur, Eutychianum VI, vel VIII *kalend. Augusti* fuisse depositum aut sepultum, colligit diem natalem Pontificum Romanorum alibi, quam in præfatis auctoribus quærendum, eisque hoc scribendi ansam præbuisse, elevationem vel translationem aliquam factam tali die sæculo V, sub Innocentio I, cum is in cœmeterio Calixti ædificavit insignem S. Sebastiani basilicam ad Catacumbas, super Platoniam, sub qua sanctorum Petri et Pauli corpora diu jacuerant. In Martyrologio Romano Eutychianus dicitur passus sub Numeriano, cujus martyrii testem, cum nullum neque in Annalibus, neque in Notis ad illud Martyrologium afferat Baronius, et Eutychianus non in Indiculo *Depositionis Martyrum* apud Bucherium, sed in Indiculo *Depositionis Episcoporum* apud eumdem ponatur, hic sanctus pontifex inter confessores numerandus videtur. Certe uterque Indiculus Constantio Constantini Magni filio imperante scriptus omnibus Martyrologiis antiquior est, ideoque ei magna fides habenda.

11. *Caius Eutychiano successit.* — Decretales, quæ Eutychiani nomine circumferuntur, supposititiæ sunt, ut ex iis quæ anno CCXCVI dicemus, patebit. Auctor auctioris Chronici veterum Pontificum, narrata Eutychiani morte, ait : « Et cessavit episcopatus dies octo. » Quamobrem Caius Eutychiani successor die decima quinta mensis Decembris præsentis anni, in quam sabbatum incidebat, ordinatus est, ideoque dies octo Sedem vacasse, eo in Chronico recte scriptum, a quo non differt liber Pontificalis, qui dies novem habet. Includit enim diem emortualem, qui in eo Chronico excluditur. Baronius Caii initium male cum die decima septima Decembris illigavit, ut ex iis, quæ in morte ejus dicemus, liquebit.

12. *Rescriptum Theodosii Junioris perperam Caro Aug. attributum.* — Baronius rescriptum de remissione tributi Thessalonicensi Ecclesiæ concessa Caro Augusto attribuit, indeque eum de Ecclesia bene meritum scribit. Sed Gothofredus in Commentario ejusdem legis, quæ est 37 *De annona et tributis*, ostendit fucum illi fecisse codicem Justinianeum, ubi rescriptum illud octava lex *De sacrosanctis Ecclesiis* nuncupatur. Emissum itaque illud a Theodosio Juniore *Victore V. C. consule,* anno nempe Christi CCCCXXIV, ut in eodem commentario videre est.

13. *Chronologia Cari, Carini et Numeriani alias obscurior.* — Scaliger in Animadversionibus Eusebianis, ad num. 2299, ait : « Nihil est incertius, nihil perturbatius temporibus trium horum Augg. et initio Diocletiani, » additque Numerianum triginta tantum dies imperasse, constare ex libro priore Eusebii. Baronius vero in Annalibus, ubi tantum ei imperium bimestre assignat, ait : « Cum Numerianus paulo post patrem interfectus sit, unde, quæso, quod nonnulli martyres sub Numeriano passi legantur in cunctis Martyrologiis; haud res est facilis demonstratu. » Verum Numerianum post patris interitum menses circiter octo superstitem fuisse, anno sequenti ostendemus. Ex quo manifestum fiet, quantum conferat ad christianam chronologiam Cæsarea ad exactos calculos revocata.

CAII ANNUS 1. — CHRISTI 284.

1. *Diocletianus, mortuo Caro et Valeriano, imperium auspicatur.* — Cum jam adesset Christi annus ducentesimus octogesimus quartus, Carus secundum et Numerianus creati sunt consules (ita Cassiodorus et Græci Fasti); non autem Carinus, ut ab aliis perperam ponitur, nam (ut dictum est anno superiori) simul conveniunt Cari annus secundus et consulatus secundus. Quo idem Carus imperator dum cœptam a Probo in Persas expeditionem prosequitur, ægrotans vel (ut alii dixerunt) superveniente fulmine, extinguitur; hæc Vopiscus. Capessunt mox imperium filii ejus Cæsares Carinus et Numerianus; hic in Oriente, quod cum patre in expeditione ageret : Carinus vero in Occidente, ubi tunc erat. Qui igitur dixerunt Carum cum filiis imperasse annos duos, inchoatos tantum, non autem absolutos, intelligere opus est; licet revera (ut est demonstratum) Carus solus dicendus sit imperasse, cum filii ab eo nondum dicti essent Augusti, sed tantum Cæsares. Porro Carinus in Occidente imperans propagavit imperium usque in sequentem annum Maximo et Aquilinio coss. Numerianus vero mœrore obitus patris ægrotans, ab Apro socero paulo post interficitur, ut ipse regnaret; sed re comperta, ab exercitu acclamatur

imperator Aurelius Valerius Diocletianus, qui sic electus, ipsis Parilibus, nempe undecimo kalendas Maii (quod ex Panegyrico ipsi dicto expressum habetur) accepit imperium, statimque Aprum fatalem, quem putavit, occidit; cum tamen (ut dictum est) in Occidente Carinus Cari filius imperaret. Hæc Vopiscus in Caro atque Numeriano pluribus, apud quem de morte Cari recitantur litteræ Junii Calpurnii ad præfectum Urbis.

2. Quod vero ad rationem temporis spectat; licet in Fastis de consulibus positis nulla sit controversia; tamen, quod ad Diocletiani ingressum pertinet, magna plane est discrepantia. Nam apud Cassiodorum et alios eum secutos, post annos tres exordium Diocletiani imperii ponitur. Porro hoc ipso anno a majoribus numerari cœptum annum primum ejus imperii, ex multis constat. Ac primum id declarat vetus inscriptio; qua cum secundus ejus consulatus notatus habeatur secunda tribunitia potestate, ac proinde signetur secundus annus imperii; cum idem ejus consulatus sequenti anno ponatur, et cum eo potestas tribunitia secundo aucta; necesse est affirmare, hoc anno ei fuisse collatum imperium et cum eo ex more primam tribunitiam potestatem. Inscriptio autem sic se habet [1]:

IMP. CAES. G. VALERIO. DIOCLETIANO. PIO. FELICI INVICTO. AUG. PONTIF. MAX. BRITANNIC. MAX. GERM. MAX. TRIB. POTEST. II. COS. II. P. P. PROCOS.

HONORATI. ET. DECURION. ET. NUMERUS. MILITUM CALIGATORUM.

Sed nulla in ea mentio est de Maximiano; quod nondum adscitus erat collega imperii; contigit autem anno sequenti ab hac inscriptione; nempe tertia tribunitia potestate ejusdem Diocletiani (ut suo loco apparebit) Maximianum creari imperatorem.

3. Hoc igitur anno Diocletianum imperium accepisse, sunt alia certa explorataque testimonia eorum qui posteriorum temporum annos ab ipso primo Diocletiani imperii ingressu numerare consueverunt. Nam quem ipse Diocletianus instituit usum, ut a prima die sui imperii sequentes anni numerarentur, perseveravit idem apud nonnullos usque ad tempora Justiniani (ut suo loco dicemus) factumque est, ut et Christiani etiam non honore principis, sed usu communi ad tempora pervestiganda, a dicta prima die imperii Diocletiani annos enumerarent. Constat inter alios id fecisse S. Ambrosium; qui cum in epistola ad episcopos Æmiliæ numeret tempus a die (ut ait imperii) Diocletiani usque ad annum octogesimum, et alias nonagesimum tertium, quibus incidit decima quarta luna nono kalendas Aprilis; colligitur ex tabulis astronomicis eum ab hoc anno et die dictum annorum numerum auspicatum esse.

4. Insuper vero quod Evagrius Scholasticus [2] numeret ab eodem primo anno Diocletiani usque ad obitum Zenonis annos ducentos et septem; manifestum est ipsum ab hoc item anno Domini ducentesimo octogesimo quarto deducere numerum usque ad annum Domini quadringentesimum nonagesimum primum, quo Zeno ex hac vita sublatus est. Præter hæc etiam quod Diocletianum jam imperatorem factum dicat Ammianus [1] adscivisse sibi collegam Aristobulum anno sequenti; liquido apparet ipsum Diocletianum hoc anno imperare cœpisse. Ex tot igitur necessariis plane probationibus, cum constet hoc anno Diocletianum suscepisse regimen imperii, errasse omnino convincuntur quotquot ab hinc post tertium annum exordium imperii Diocletiani rejiciunt, ut inter alios Cassiodorus; quod ante eum fecisse videtur Eusebius, dum in Chronico ingressum ejus ponit anno Domini ducentesimo octogesimo septimo. Stabiliisse itaque in hunc modum Diocletiani annorum chronologiam oportuit; nam cum futura tempora post hæc contigerint numerari ab initio ejus imperii; si quis in eo semel errore labatur, per devia semper ferri necesse est. Hæc idcirco ingerimus, ne otiosa videatur esse lectori tam exacta ad hæc disquirenda adhibita diligentia.

5. *Sub Valeriano magnus martyrum numerus.* — Antequam autem de Diocletiano agere incipiamus; quæ reliqua sunt Cari, Numeriani atque Carini prosequamur. Extat ejusdem Cari imperatoris de remissione tributi concessa Thessalonicensi Ecclesiæ rescriptum [2], in hæc verba : « Imperator Carus Præsidoro præfecto præt. sacrosancta Thessalonicensis Ecclesia aperte sciat, propriæ tantummodo capitationis modum beneficio nostri numinis sublevandum, nec extraneorum gravamine tributorum Rempublicam ecclesiastici nominis abusione lædendam. » At in Codice Theodosiano hæc leguntur in Theodosii sanctione, sub [3] titulo De Annona atque tributis. Quod si tamen Cari esse dixerimus, ut habetur posita in Codice Justinianeo; cum idem Carus ex his de Christianis benemeritus videatur; et filius ejus Numerianus paulo post patrem interfectus sit; unde, quæso, quod nonnulli martyres sub Numeriano passi legantur in cunctis Martyrologiis? haud res est facilis demonstratu; nec est quod dici possit, nisi ipsum, vivente adhuc patre, cum Cæsarem ageret, in Christianos sæpius rescripsisse. Sed an Carinus idem fecerit, dicemus inferius. Nullum vero sub Caro legimus passum, quod (ut dictum est) ipse faveret potius Christianis. Accidisse tamen interdum, ut invito ipso imperatore, Christianorum complures necarentur, quæ dicta sunt superius in Severo demonstrant.

6. Qui autem præter Eutychianum Romæ sub Numeriano sint passi martyres, ipsorum Acta declarant, consignata testificatione antiquorum scriptorum, ac potissimum Romani Martyrologii assertione. Celebriores inter alios habentur Chrysanthus et Daria, quorum Acta feruntur esse scripta a Verino et Armenio Stephani papæ presbyteris, non tamen (ut habent mendosi codices) jussu Stephani papæ. Chrysanthus enim Polemii Alexandrini filius Romæ cum legendo sanctum Evangelium, tum audiendo Car-

[1] Romæ in atrio ædium Tiberii Ceuli. — [2] Evagr. lib. III. c. 29.

[1] Ammian. Marcell. lib. XXIII. — [2] Lib. VIII. c. de Sacrosanct. Eccl. — [3] Lib. XXVIII. de Annon. et trib.

pophorum, fide christiana imbutus est, et patris in se odium concitavit, cujus arte nihil non molitum est, ut eum ad ritus patrios revocaret, ususque ad hoc Daria virgine. Sed et ipsa Chrysanthi persuasio in Christum credidit, amboque simul ea de causa sub prætore Celere complura sunt experti tormenta. Horum constantiam et divinum circa eos patrocinium admiratus Claudius tribunus, una cum uxore et duobus filiis Jasone et Mauro, cæterisque domesticis et septuaginta militibus, facti sunt christiani, atque mox confessione, demumque sunt martyrio illustrati. Chrysanthus vero in Tullianum carcerem detrusus est; cum interim Daria ad prostibulum condemnatur; sed divinitus liberata, una cum Chrysanto in foveam altam demissa, occluso aditu (instar Vestalium delinquentium, in campo Scelerato pœnas dantium) extra portam Salariam eo modo ambo mori coguntur.

7. Accidit autem, ut cum ad propinquum specu natalem diem eorum Christiani celebraturi frequenti cœtu concurrerent, Gentilium invidia factum sit, ut obstructo aditu, qui synaxim intus agebant, sic mori coacti, martyrii coronam fuerint consecuti. Erat cum eis Diodorus presbyter, ac Marianus lector, qui eadem cum illis gloria sunt aucti; hæc ex Actis dictorum martyrum. Quorum cum exemplaria complura legerimus, illa fideliora reperimus, quæ breviora latine conscripta habentur; quæ vero græce edidit Metaphrastes; compluribus additis, multum abest ut (quod putavit qui edidit auctor) fuerint græca eloquentia illustrata; sed potius corrupta, et in imposturæ suspicionem adducta appareant eruditis ipsa exactius disquirentibus. Porro horum omnium martyrium, natalibus [1] ipsorum diebus adscriptis ex more ecclesiasticis tabulis, tam apud Latinos, quam Græcos in Ecclesia Dei memoria celebris est.

8. Sub eodem quoque Numeriano, eodemque judice Celere, seu Celerino, passus est Maurus, qui ex Africa Romam ad Apostolorum se conferens limina, delatus, atque confessus, martyrium consummavit; cujus natalis dies adscriptus habetur sacris [2] tabulis decimo kalend. Decembris. Porro Acta ejus diversa feruntur. Eodem quoque tempore, sed sub Carino, passus ponitur ibidem septimo kalend. Januarii Marinus senator, multis acerbissimisque tormentis antea excruciatus sub Marciano Urbis præfecto. Verum quod, quæ sunt certiora Acta martyrum, dicant Carinum quosdam ex Christianis habuisse in amicitia, atque persecutionem excitatam magis cessare fecisse; æquius puto Numeriani jussu, quam Carini, martyrio sublatum esse; nam in tabulis superius citatis, non per Carinum, sed sub Carino passus Romæ ponitur.

9. Sub eodem quoque Numeriano passi leguntur Aquileiæ sub Beronio præside Hilarius, sive Hilarus episcopus, Titianus diaconus, Felix, Largus, et Dionysius, decimo septimo kal. Aprilis. Tergestæ vero Servulus, insignis martyr, passus invenitur nono kal. Februarii. Constantiæ autem in Gallia Pelagius, nobilis Christi athleta, quinto kal. Septembris; quibus memoratis diebus eorumdem anniversaria memoria celebratur.

10. Sed et in Ægypto etiam exercuisse videtur Numerianus de Christianis carnificinam; nam quinto kalend. Martii [1] ibi passi traduntur Victorinus, Victor, Nicephorus, Claudianus, Dioscorus, Serapion, et Papias; quorum duo primi, post exquisita tormentorum genera constanter tolerata, supplicium capitis subierunt: Nicephorus post craticulas candentes superatas, minutatim concisus est; Claudius et Dioscorus igne succensi; Serapion et Papias gladio cæsi sunt; quæ tam Græci, quam Latini æque testantur. Edessæ quoque in Syria illustre consummarunt martyrium Thalalæus, Asterius, Alexander ac socii, tertio decimo kalend. Junii. Insuper ad Numeriani quoque persecutionem spectare videntur, quæ in exordio Actorum S. Sebastiani martyris conscripta habentur usque ad imperium Carini et Diocletiani ibi notatum. Sunt quidem ipsa Acta legitima, conscripta notariis S. Romanæ Ecclesiæ, quibus id operis ex officio (ut dictum est) incumbebat.

11. At quoniam prolixiora admodum esse videntur, et omnibus ferme nota; hic summatim ea tantum describere, quæ usque ad sequentem annum gesta sunt, recta temporum inita ratio postulat. Inter alios Christianos, qui nominis Christi causa Romæ tenebantur in vinculis, Marcus et Marcellianus fratres, Romani nobiles, apud Nicostratum primiscrinium asservabantur. Moris enim fuisse Romæ non uno vel publico tantum carcere reos includi, sed interdum etiam maximi criminis reos alicui ex senatoribus, vel alterius ordinis Romanis civibus custodiendos tradi, satis diximus in Notationibus ad Romanum Martyrologium scriptis.

12. Cum igitur (ut dictum est) apud Nicostratum iidem germani asservarentur; Tranquillinus et Martia eorum parentes, obtentis pro illis triginta dierum induciis ad deliberandum, una cum ipsorum uxoribus atque filiis pueris eos adeunt. Et cum jam tum communibus omnium lacrymis, tum orationibus ad animos illorum permovendos compositis, constantiam christiani pectoris emollescerent, eorumque pristinum mentis robur enervarent, ut jam prope succumberent; primæ cohortis ductor Sebastianus nomine, Narbone oriundus, Mediolani vero educatus (vel, ut S. Ambrosius [2] et alii tradunt, patre Narbonensi, matre Mediolanensi, natus Mediolani) christianum occulte agens, contraria oratione, vi divini Spiritus sibi administrata, eosdem pæne desertores effectos revocavit ad castra.

13. Tunc quoque accidit, ut cum perorantem Christi militem, Nicostrati uxor, Zoe nomine, divino lumine superne cerneret illustratum, nutibus prout poterat (quod muta reddita ex morbo jam esset) ab

[1] Mart. Rom. et alia die 25 Octobr. 1 Dec. et 3 Dec. et 27 Januar. — [2] Martyrol. Rom. die 22 Nov.

[1] Mart. Rom. ea die et Menolog. die 3. — [2] Ambros. in Psal. CXXVIII. serm. 20.

eo exposcerit auxilium: quod cum obtinuisset, et signo crucis restituta esset illi loquela; cum ipsa, tum Nicostratus crediderunt in Christum; qui et cæteros vinctos, et cum illis Christianos per Claudium commentariensem ad se perduci jussit; quasi sistendi essent omnes proximæ sessioni prætoriæ; ad quos cum sermonem Sebastianus haberet, qui ex eis gentiles erant ad Christum convertit; quos solutos vinculis S. Polycarpus presbyter (quem latitantem Sebastianus convenit) invisit, atque ad futurum baptismum percipiendum, indicto jejunio, præparat; cum interea ex more, jubet dare nomina omnes qui in Christum crederent; quod et præstiterunt; auctusque est numerus illorum accessione Claudii Commentariensis, atque duorum ejus filiorum.

14. Hæc autem tunc ab illis data, et a Polycarpo presbytero excepta sunt nomina: Tranquillinus pater Marcelliani et Marci; post hunc sex amici eorum, Ariston, Crescentianus, Eutychianus, Urbanus, Vitalis, et Justus, et post hos Nicostratus cum fratre suo Castorio, et Claudius commentariensis; et post hos filii Claudii Felicissimus, et Felix; inde Martia mater Marcelliani et Marci, et Symphorosa uxor Claudii, et Zoe Nicostrati conjux, et universa familia ejus, promiscui sexus omnes triginta tres, ex vinctis numero sexdecim; omnes vero sexaginta quatuor, quos a Polycarpo scriptos, atque postea baptizatos suscepit ex aquis Sebastianus, feminas vero Beatrix atque Lucina: baptizatos vero idem Polycarpus, ex more, linivit chrismate: sanatique sunt qui morbis diuturnis erant affecti. Hæc Acta pluribus.

15. Post hæc autem; cum quid egisset Tranquillinus cum filiis, num eos, ut optabat, ad deorum cultum revocasset, Agrestius Chromatius scire cuperet, ipsumque ad se vocaret; cum ei cuncta quæ gesta essent, narrasset, pariterque cultum deorum inanem esse penitus inculcasset; contra vero Christi fidei veritatem ex signis divinitus ostensis fortiter demonstrasset; Chromatius severitatis, quam conceperat animo, nonnihil remisit, et per commentarienses in carcerem reduci mandat, audiendum proxima sessione. Sed veritatis ipse interea stimulis agitatus, noctu clanculo misit, qui ad se deduceret Tranquillinum; per quem cum sibi Polycarpus presbyter innotuisset, rogat eum quoque ad se vocari; a quo Christum plenius edoctus, firmiter persuasus, clam nomen dat, et cum catechumenis profitetur, necnon filius ejus Tiburtius; ad quos veniens Sebastianus, eisdem plurimum profuit, quippe qui cum eis de fide christiana pluribus egit. Sicque adeo Chromatius est roboratus, ut cunctas deorum imagines, quas ejus lararium continebat, everterit atque confregerit: sed et cubiculum Mathesis usui consecratum, ab eo pariter fuerit dissipatum; quo facto, quam optabat Chromatius sanitatem de morbo articulari, est divinitus consecutus; qui et post hæc omnes suos servos mille quadringentos christiana similiter fide imbuendos curavit; quos et baptizatos una secum a Polycarpo libertate donavit. Hæc omnia summatim recensita, clanculum hoc anno sunt gesta; quæ vero post hæc sequenti anno contigerunt, ex iisdem martyrum Actis suo loco dicemus. Quod vero Chromatius præfectus dicatur Urbis, alibique [1] legatur his consulibus Ceionius Varus gessisse præfecturam; nullam afferre debet de veritate historica dubitationem; cum jam testimonio Cypriani superius dictum sit, plures dictos esse usu loquendi in Urbe præfectos, etiam si vicariam tantum gererent præfecturam, vel præturam; nam et Chromatius, de quo est sermo, in iisdem Actis prætor interdum nominatus habetur.

16. Videas ex his plane, quam egregie christiana fides persecutionibus propagetur, et quanta illi vis sit divinitus insita, ut ipsos etiam persecutores subjiciat, et eos persecutionem libentius ferre quam inferre perdoceat; sic intelligas pariter, magistratus illos et clarissimos viros, qui veritati audiendæ aurem accommodassent, neque penitus obstinate resiliissent, libenti tandem animo Christianam religionem amplexatos esse. His ibi fusius enarratis, hæc mox scripta leguntur: « Erat id temporis papa Urbis Romæ Caius nomine, vir magnæ prudentiæ, et eximiæ virtutis. Imperantibus autem Carino et Diocletiano, primo remissior fuit in Christianos persecutio, quod Carinus haberet quosdam in amicitia, quos hujus confessionis titulus decorabat. » Hæc ibi. Quæ autem scripta habentur post necem Carini, sub coss. Maximo et Aquilino, post sequentem annum dicemus, ut signata ibi tempora admonent.

17. Quod autem ad Diocletianum hoc anno a militibus electum imperatorem spectat; obscurissimo quidem loco natus est Dioclea oppido in Dalmatia, libertusque fuit quondam Anullini senatoris, de quo scribit Vopiscus, Victor, et alii qui res ab eo gestas sunt prosecuti. Porro ipse dictus Aurelius Valerius, ut diceretur Diocletianus, tum a matre sic dicta, nempe Dioclea, tum etiam a natali loco provenisse, iidem auctores affirmant; licet Victor ante imperium eum Dioclem nominatum fuisset tradat. Res tum ab eo gestas, tum a Maximiano, quem postea adscivit sibi collegam imperii, singulis libris conscriptas fuisse a Claudio Eusthenio, qui Diocletiano ab epistolis fuit, Vopiscus in Carino testatur; sed perierunt, adeo ut res ipsius plane obscuræ remanserint. Verum ejus prava facinora ubique apparent diversis scriptis, ac potissimum Actis martyrum egregie decantata.

[1] Apud Cusp. in Chron. Cassiod.

Anno periodi Græco-Romanæ 5777. — Olymp. 265. an 4. — Urb. cond. 1037. — Jesu Christi 284.
— Caii papæ 2. — Diocletiani imp. 1.

1. *Consules.* — Ad num. 1 et seq. Coss. *M. Aurelius Carinus Aug., II* et *M. Aurelius Numerianus Aug.*, ut docent libellus de Præfectis Urbi, anonymus apud Bucherium, Damasus in Catalogo veterum Pontificum in Eutychiano papa, cujus verba anno præcedenti a nobis descripta; imo et Chronicon Alexandrinum, quod pro se citat Baronius, qui Carum II et Numerianum perperam proponit, innixus præsertim inscriptione, quam anno præcedenti explicavimus. Sumptus hic ab utroque consulatus juxta primam consulatuum Cæsareorum regulam; uterque enim anno præcedenti a patre Augustus nuncupatus.

2. *Cari Aug. obitus.* — Incertum, an *Carus* Augustus sub præcedentis anni finem, vel currentis initio perierit. In titulo legis Codicis Justinianei 2 *De prædiis*, Cari, Carini, et Numeriani AAA. nomina leguntur. Ea autem lex dicitur, « PP. VI id. Decemb. Caro et Carino AA. coss., » ideoque initio Decembris anni elapsi adhuc in vivis *Carus* erat, si in eam inscriptionem error non irrepserit. Die vero duodecima mensis Januarii præsentis anni jam extinctus erat. Nam, ut observat card. Norisius in Dissert. de Numismate impp. Diocletiani et Maximiani, cap. 1, lex Codicis Justinianei 3, *De revocand. donat.* dicitur « PP. II idus Januarias. » Lex 5, *De donat.* dicitur « PP. Romæ VI kal. Februarias. » Lex 19, *Ex quibus causis*, dicitur « PP. XVII kal. Febr. » quæ omnes dicuntur datæ « Carino et Numeriano coss. » inscribunturque : « Imp. Carinus et Numerianus. » Jam itaque ineunte Januario Carinus et Numerianus soli imperabant. Cum filiis « regnavit duobus annis, » inquit Eutropius, de Caro loquens, ubi cum numero rotundo imperii ejus durationem exprimere certum est.

3. *Diocletianus Numeriano succedit.* — Numerianus, quem *Carus* pater secum adversus Persas duxerat, cum e Perside rediret, *Apro* impulsore, dum « lecticula veheretur, per insidias occisus est, » inquit Eutropius; sed non ante mensem Septembrem. Libro enim 10 Codicis Justinianei recitatur lex 4, *De delat. PP. III kal Septembris, Carino, et Numeriano coss.* In illius vero titulo legitur. « Impp. Carinus et Numerianus. » Quare ipso fine Augusti adhuc vivebat Numerianus. Baronius autem ideo Numeriani post patris mortem bimestre tantum imperium fuisse autumavit, quia Diocletianum ejus successorem « undecimo kalendas Maii » præsentis anni regnare cœpisse putavit, deceptus his verbis panegyrici, quem Mamertinus Maximiano dixit : « Revera enim, inquit orator, sacratissime imperator; merito quivis te, tuumque fratrem (nempe Diocletianum) Romani imperii dixerit conditores. Estis enim, quod est proximum, restitutores : et sit licet hic illi Urbi natalis dies, quod pertineat ad originem populi Romani; vestri imperii primi dies sunt principes ad salutem. » Quibus ex verbis Baronius aliique deducebant eumdem Urbi, qui et Maximiano Herculio ac Diocletiano fuisse natalem, ideoque eos imperatores *ipsis Parilibus* dictos fuisse. Verum, inquit Petavius lib. II de Doct. Temp., cap. 30, nulla in iis verbis littera, quæ id ostendat; imo diversi ibidem dies illi constituuntur, et cum primo die Romæ conditæ per antithesim primi imperatorum illorum dies comparantur; qui tam ab Urbis natali, quam a se multo differre, vel in Panegyrico significantur.

4. *Dies natalis Diocletiani et duratio imperii Numeriani.* — Diem itaque natalem Diocletiani unus docuit auctor Chronici Alexandrini, quod Baronius, ejus Fastis exceptis, non legerat. Ibi sub hujus anni consulibus habetur : « Tandem Numerianus ab Apro præside Perinthi, Thraciæ, quam nunc Heracleam vocant, necatus est. » Tum subdit : « Diocletianus imperator XV kalendas Octob. Chalcedone renuntiatus, V kalendas Octobres Nicomediam purpuratus intravit, et kalendis Januariis consul prodiit. » Dies itaque natalis Diocletiani decimus septimus mensis Septembris fuit, ideoque aliquot ante dies Numerianus Augustus occisus fuerat. In gaza regia asservatur nummus æreus parvi moduli, in quo legitur : A. K. M. A. NOYMEPIANOC. CEB. id est, « Imp. C. M. Aurelius Numerianus Aug. » Visitur caput Numeriani coronatum. In postica, L. B. id est, *anno secundo.* Roma sedens Victoriam tenet. Similem refert Goltzius, aliumque præterea in postica inscriptum, L. A, id est, *anno primo.* Ex quibus certo liquet, non tantum Numerianum secundum imperii Augustei annum delibasse; sed etiam Probum et Florianum eodem tempore regnasse, ac post Taciti mortem, quæ die XIII mensis Aprilis anni CCLXXVI contigit, *Probum* a militibus renuntiatum imperatorem, annoque CCLXXXII, circa initium mensis Augusti interemptum fuisse. Quo pacto *Numerianus* secundum imperii Augustei annum auspicari potuit, cum mense Septembri hujus anni interierit. Quod si antiqui durationem imperii Probi a Floriani morte desumpsissent, ut recentibus chronologis visum fuit, *Numerianus*

secundum Augustei imperii annum nullo modo inchoare potuisset, ut ex dictis certum redditur. Exstat apud Mediobarbum Numeriani nummus inscriptus : IMP. C. M. AUR. NUMERIANUS NOB. C. in postica : VIRTUS AUGG. Ex quo apparet verum esse quod sæpe diximus, Cæsares nempe hoc sæculo *imperatores* in nummis et inscriptionibus appellatos fuisse, imo et Augustos, si conjunctim cum ipsis in nummis nuncuparentur. Postica enim illa de Caro Augusto et Numeriano Cæsare interpretanda videtur. Carinus anno tantum sequenti sublatus.

5. *Carus et Numerianus imp. eodem fere tempore demortui.* — His in priori editione scriptis, cum animadverterem titulos et subscriptiones legum Codicis Justinianei errore sæpe non vacare, annum emortualem Cari imperatoris ad novum examen revocavi, hunceque æstate currentis anni Ctesiphonte, dum adversus Persas bellum gereret, fulmine sublatum esse comperi. Vopiscus enim in Caro imp. cap. 8, de eo scribit : « Negari non potest, eo tempore quo periit, tantum fuisse subito tonitruum, ut multi terrore ipso exanimati esse dicantur. Cum igitur ægrotaret, atque in tentorio jaceret; ingenti exorta tempestate, immani coruscatione, immaniori, ut diximus, tonitru, exanimatus est; » quod confirmat Vopiscus ex epistola tunc super morte Cari data, et a se recitata. Hæc vero tonitrua mortem illam æstate aut autumno, non vero hieme contigisse argumento sunt : II. bellum æstate, non vero hieme geri solitum : III. *Numeriano* imperatore proditione occiso, *Julianus* et *Diocletianus* eodem fere tempore purpuram sumpsere, ut asserit Victor in Epitome; qui, Numeriani morte recitata, ait : « Hinc Sabinus Julianus invadens imperium a Carino in campis Veronensibus occiditur. » Et dein refert Diocletianum imperatorem nuncupatum esse. Victor vero de Cæsaribus testatur, solam *Cari* mortem in causa fuisse cur Julianus imperium arripuerit. Narrata enim Diocletiani inauguratione, inquit : « Interim Carinus eorum quæ acciderant, certior : spe facilius erumpentis metus sedatum iri : Illyricum propere Italiæ circuitu petit. Ibi Julianum, pulsa ejus acie, obtruncat. Nam is cum Venetos Correctura ageret, Cari morte cognita, imperium avens eripere, adventanti hosti obviam processit. » Victor in Epitome genus ejus mortis notavit : « Julianus acto per costas pugione in ignem se abjecit. »

6. *Quod magis probatur.* — Postquam Victor de Cæsaribus superiora commemoravit, loquitur de Cari liberis, ejus patria, de ejus imperii duratione, et de Apro ipso initio imperii Diocletiani ab hoc occiso, quod Numerianum interfecisset. Modicum itaque spatium inter Cari et Numeriani mortem, et inter hanc et Diocletiani ad imperium evectionem intercurrit. Quod et Victor de Cæsaribus rursus innuit : « At Numerianus, amisso patre (cum quo in Perside pugnabat) simul confectum æstimans bellum cum exercitum reductaret; Apri præfecti prætorio soceri insidiis extinguitur. » Certum itaque esse debet, *Carum* non multo ante Numeriani filii interitum, et Augusteam Diocletiani nuncupationem, periisse, et inscriptiones ac subscriptiones legum Cod. Justin. ex quibus contrarium eruitur, manifeste mendosas esse.

7. *Diocletiani initium ab hoc anno repetendum.* — A num. 3 ad 5. *Diocletianum* hoc anno imperatorem renuntiatum, non vero sequenti, ut Scaliger in lib. de Emendat. Temp. et Cointius in Annal. Ecclesiast. Franc. autumarunt, extra omnem controversiam esse debet. Diem imperii ejus natalem unus auctor Chronici Alexandrini nobis conservavit, quem plane aureo testimonio card. Norisius in Dissert. de duobus nummis Diocletiani et Licinii, cap. 1, confirmavit. In libro enim 3 Codicis Justinianei refertur lex *Ut nemo invitus*, in cujus titulo legitur : « Imp. Diocletianus Augustus Camerio; » dicitur vero, « Dat. idibus Octobris, Carino II et Numeriano coss. » Quare die decima quinta mensis Octobris præsentis anni jam Diocletianus imperabat; ideoque verum est quod dicitur in Chronico Alexandrino, eum die decima septima Septembris imperatorem appellatum fuisse; totoque cælo errasse Scaligerum et Cointium, qui ejus initium in annum sequentem distulere.

8. *Æra Diocletianea.* — Diocletianum hoc anno imperare cœpisse evincit etiam æra Diocletianea, quæ et *æra Martyrum* dicta, Christianis Ægypti etiamnum usurpata, quæ proficiscitur a die vicesima nona Augusti currentis Christi anni, a qua etiam die æra Actiaca, in cujus locum subrogata est, auspicabatur. Cum enim Ægyptii, ut notat Calvisius in Opere Chronologico hoc anno, et in 3 parte Isagoges cap. 16, qui hac anni forma utebantur jam a morte Antonii et Cleopatræ, Calippi periodum lunarem novemdecim annorum in usum revocare vellent, et cyclum paschalem condere, ab hoc anno ejus initium sumere voluerunt, quod novilunium in ipsum diem XXIX Augusti incideret, qui propterea annus primi cycli lunaris appellatus est, ut et hodie fit. Latini enim, cum cyclum suum paschalem a Paschate incipiant, sequentem annum pro cyclo lunari primo habent, ubi novilunium in Pascha proxime post diem XXI Martii incidit. Distat enim XXI Martii a die XXIX Augusti præcedente diebus CCVI qui efficiunt septem menses lunares, et paulo plus. Sed hac de re plura Calvisius laudatus.

9. *Multi martyres sub Numeriano imp.* — A num. 5 ad 17. Ostendimus anno superiori rescriptum de remissione tributi Thessalonicensi Ecclesiæ concessa, non a Caro imp., sed a Theodosio Juniore emissum fuisse; de *sancti Sebastiani* martyrio agit Baronius anno CCLXXXVI; sed nec ejus, nec aliorum martyrum hic ab eo memoratorum Acta sincera ab omnibus reputantur. Multos tamen *Numeriano* imperante præter eos quorum Baronius meminit, martyrium passos esse certum esse debet.

10. *Maximianus Herculius Cæsar dictus.* — Carinus, qui in Galliis, Italia, Hispaniis, aliisque regionibus Occidentalibus imperabat, ubi Diocletianum in Oriente, et Julianum in Italia imperatores dictos accepit, nihil prætermisit, ut æmulos ab im-

perio detruderet; hincque civile bellum exortum. Quare Diocletianus, ut Carinum facilius opprimeret, M. Aurelium Valerium *Maximianum Herculium* Cæsarem nuncupavit, ac post biennium Augustum. Baronius hujus nuncupationis nullam mentionem fecit; imo card. Norisius in Dissert. de Numismate Impp. Diocletiani et Maximiani, cap. 2, ait se vix in communem sententiam trahi posse, quæ docet eumdem Maximianum antequam Augustus crearetur, Cæsaream dignitatem obtinuisse. Quam sententiam in secunda parte Dissert. Hypaticæ, cap. 7, num. VII et VIII, confutavi, ostendique non tantum Maximianum Herculium prius Cæsarem, quam Augustum dictum esse, sed eos etiam omnes, qui a Marco Aurelio ad Valentinianum seniorem, ab aliis Augustis dignitate Augustea exornati sunt. Ammianus enim lib. 27 tradit Valentem et Gratianum post Marcum Aurelium et Lucium Verum primos fuisse, qui Augusti dicti sint, eodem tempore, quo et Cæsares appellati : « In hoc tamen negotio, inquit Ammianus, Valentinianus morem institutum antiquitus supergressus, non Cæsares, sed Augustos, germanum nuncupavit et filium (Valentem nempe et Gratianum), benevole satis. Nec enim quisquam antehac adscivit sibi pari potestate collegam præter principem Marcum, qui Verum adoptivum fratrem absque diminutione aliqua majestatis imperatorem socium fecit. » Cum itaque Ammianus tam Marci, quam Valentiniani factum tanquam novum et antea inauditum proponat non solum Maximianum Herculium, sed et Licinium seniorem ex Cæsare Augustos factos fuisse indubitatum esse debet; licet id etiam de Licinio card. Norisius laudatus negaverit.

11. *Probatur etiam ex nummis.* — Card. Norisius citatus pag. 15 ait Onuphrium laudare nummum Maximiani Cæsaris nomine inscriptum, sed nusquam talem inscriptionem in Maximiani Herculii nummis ab aliis antiquariis, qui gazas omnes veterum numismatum diligentissime perlustrarunt, inventam fuisse. At Onuphrius lib. 2 Fast., pag. 259, ubi duplicem epigraphen nummorum Valerii Maximiani seu Herculii refert, ita loquitur : « Maximiani adhuc Cæsaris hos nummos vidi, » M. VAL. MAXIMIANUS. NOB. CAES. *Item*, AUREL. VALER. MAXIMIANUS. NOB. CAES. Vides Onuphrium dicere se utrumque nummum propriis oculis vidisse, non vero utramque epigraphen ab aliquo alio accepisse; quo casu ejus testimonium non ita firmum esset, cum non desint antiquarii aliique qui scriptoribus nummos a se corruptos muneris loco tradant. Quare licet Onuphrius nummos quos explicare non poterat, dum emendare crederet, aliquando corruperit, ut hoc ipso anno jam vidimus, non lego tamen eum accusatum, nummos aut inscriptiones commentum esse, certumque ac indubitatum plures nummos qui adhuc sæculo præterito extabant, periisse, quod et de Mss. asserendum. Nec etiam audiendi qui volunt Ammianum, cujus verba mox retulimus, errasse; licet enim historici Romanas res narrantes quandoque errarint et hallucinati fuerint, hoc tamen dici non potest de Ammiano qui ibidem narrat quæ suo sæculo et eo quod illud præcessit multoties contigere, quæque ideo neminem tunc latere poterant.

12. *Natale imperii Cæsarei Max. Herculei* — « (1) Maximianum Herculium » die vicesima mensis Novembris, seu XII kal. Decemb. Cæsarem appellatum fuisse ostendi in prima parte Dissert. Hypaticæ, cap. 26, num VIII, ex Lactantio lib. de Mortibus persecutorum, cap. 17, ubi postquam narravit Diocletianum anno CCCIII, persecutionem adversus Christianos decrevisse, tradit : « Hoc igitur scelere perpetrato, Diocletianus, cum jam felicitas ab eo recessisset, perrexit statim Romam, ut illic vicennalium diem celebraret, qui erat futurus ad duodecimum kalendas Decembres. Vicennalia et id genus festa die natali imperii celebrari solita. Quod si contingeret, ea vel anticipari, vel differri, quod non raro factum, dies similis denominationis cum die natali, quo susceptum fuerat imperium, eligebatur, vel festum die natali collegæ imperii assumebatur. Sic Constantius Augustus, qui « sexto idus Novembris » Cæsar dictus fuerat anno CCCXXIII, cum anno CCCLIII, simili die tricennalia edere non posset, sextum diem idus alterius mensis hujusmodi solemnis destinavit, ut docet Ammianus, lib. 14 : « Arelate hiemem agens Constantius, post theatrales ludos atque circenses ambitioso editos apparatu die sexto idus Octobres, qui imperii ejus annum tricesimum terminabat, etc. » Qui locus viris doctis crucem fixerat, quod certum sit Constantium sexto idus Novembris Cæsarem renuntia-

(1) Vicennalia hæc, ex quibus Pagius deducit Maximiani imperium Cæsareum die XIII kal. Decembris cœpisse, Diocletiani fuisse vix dubito. Nam ex Aurelio Victore *de Cæsare* discimus a Diocletiano abdicatum fuisse imperium « celebrato regni vicesimo anno, » id est imperii sui vicennalibus, ut ego quidem interpretor. Profecto ab eodem Diocletiano celebrata fuisse vicennalia sua dubitare nos non permittunt tot nummi Diocletiano cusi cum epigraphe VOTA XX. vel XXX. quorum nonnulla exhibet et Pagius *Dissert. Hypat.*, par. 2, cap. 2, num. 8. Quo autem anno et tempore vicennalia hæc a Diocletiano celebrata fuerint docet auctor libri *De Mortib. Persecutor.* loco a Pagio laudato, qui res a Diocletiano labentibus regni annis gestas diligentissime persequitur; ait enim Diocletianum, post motus in Christianos anno 303 concessisse Romam, ut « illic vicennalium diem celebraret, qui erat futurus ad duodecimum kalen. Decembres. » Quis profecto negaverit sermonem hic esse de iisdem ipsis Diocletiani vicennalibus, quorum Victor meminit? Duo hic Pagius opponit num. 4 auctoritatem Chronici Alexandrini, in quo Diocletiani initia cum die XV kal. Octobris componuntur, et subscriptionem legis datæ hoc anno idibus Octobris. Sed de Chronico Alexandrino constat auctorem ejus quoad chronologiam Diocletiani, in multis peccasse, ut cum asserit Maximianum adscitum fuisse in societatem imperii anno Diocletiani tertio ineunte, cum ex Aurelio Victore certum sit Diocletianum uno tantum anno Maximianum præcessisse, ait enim de Maximiano : « Cui anno minus potentia fuit. » Legem vero illam in decem Mss. codicibus nulla adjecta temporis nota reperisse se Baluzius in *Not. ad Librum de Mortib. Persecut.* affirmat. Melius igitur natalis imperii Cæsarei Maximiani ad diem XII kal. Augustarum, quæ dies in Actis S. Marcelli definita est, referretur.

His stabilitis multa corruunt, quæ Pagius huic jacto fundamento superstruit. Primo enim Diocletiani initium a die 17 Septembris ad diem 20 Novembris transferendum esse, quod verbis Victoris melius congruit, narrantis Maximianum difficilius quam Diocletianum persuasum fuisse ut imperium abdicaret, quippe cui *anno minus* quam Diocletiano imperium fuerat. Ab anno enim 284, die 17 Septembris usque ad kalendas Aprilis anni 286, annus est et semis, adeoque biennii melius quam anni intervallum inter utrumque imperium Victor constituisset. Secundo imperii Cæsarei Maximiani exordium non ad hunc annum, sed ad sequentem referendum esse. MANSI.

tum fuisse. Unde et Ammianum errasse, asserere non dubitabant : sed posita regula, quam in præfata Dissertatione statuimus, decennalia nempe et id genus festa exhibita fuisse, vel die natali imperii, vel die natali collegarum, vel saltem die ejusdem denominationis cum eo, in quem natale imperii inciderat; constat Ammiani locum minime depravatum esse, et Diocletianum, qui xv kalend. Octob. imperator dictus fuit, ideo anno cccii « ad duodecimum kalendas Decembres » vicennalia distulisse, quia hoc anno eodem die Maximianum Herculium imperio Cæsareo exornarat; alioquin non XII kal. Decemb., sed XV kal. Octobris ea solemnia exhibuisset. Certus itaque nunc dies natalis imperii Cæsarei Maximiani Herculii, de quo plura anno cccxcviii. Sed annus hujus nuncupationis non minus certus, ut Herculii consulatuum dispositio, tricennalia, ac hujusmodi festa ostendunt.

13. *Fames.* — Idacius in Fastis sub Carini II, et Numeriani consulatu hoc anno gesto scribit : « His conss. magna fames fuit, » cujus alium auctorem meminisse non observavi.

14. *Mores Diocletiani graphice descripti.* — Lactantius in lib. de Mortibus Persecutorum, cap. 7, quibus moribus Diocletianus imbutus fuerit, nos edocet; cujus verba recitabo ad Annalium illustrationem, quia egregium illud opus Baronii tempore non extabat : « Diocletianus, inquit Lactantius, qui scelerum inventor et malorum machinator fuit, cum disperderet omnia, nec a Deo quidem manus potuit abstinere. Hic orbem terra simul et avaritia et timiditate subvertit. Tres enim participes regni sui fecit, in quatuor partes orbe diviso, et multiplicatis exercitibus, cum singuli eorum longe majorem numerum militum habere contenderent, quam priores principes habuerant, cum soli Rempublicam gererent. Adeo major esse cœperat numerus accipientium, quam dantium, ut enormitate indictionum consumptis viribus colonorum desererentur agri, et culturæ verterentur in silvam. Et ut omnia terrore complerentur, provinciæ quoque in frusta concisæ, multi præsides et plura officia singulis regionibus ac pæne jam civitatibus incubare, item rationales multi et magistri et vicarii præfectorum, quibus omnibus civiles actus admodum rari, sed condemnationes tantum et proscriptiones frequentes, exactiones rerum innumerabilium, non dicam crebræ, sed perpetuæ, et in exactionibus injuriæ non ferendæ. Hæc quoque tolerari possunt, quæ ad exhibendos milites spectant, » id est, ad præstanda militibus stipendia. « Idem insatiabili avaritia thesauros nunquam minui volebat, sed semper extraordinarias opes ac largitiones congerebat, ut ea quæ recondebat, integra atque inviolata servaret. Idem, cum variis iniquitatibus immensam faceret caritatem, legem pretiis rerum venalium statuere conatus est. Tunc ob exigua et vilia multus sanguis effusus, nec venale quicquam metu apparebat, et caritas multo deterius exarsit, donec lex necessitate ipsa post multorum exitium solveretur. Huc accedebat infinita quædam cupiditas ædificandi, non minor provinciarum exactio in exhibendis operariis et artificibus et plaustris omnibus, quæcumque sint fabricandis operibus necessaria. Hic basilicæ, hic circus, hic moneta, hic armorum fabrica, hic uxori domus, hic filiæ. Repente magna pars civitatis exceditur. Migrabant omnes cum conjugibus et liberis, quasi urbe ab hostibus capta. Et cum perfecta hæc fuerant cum interitu provinciarum, non recte facta sunt; aiebat, alio modo fiant. Rursus dirui ac mutari necesse erat, iterum fortasse casura. Ita semper dementabat, Nicomediam studens urbi Romæ coæquare. Jam illud prætereo, quam multi perierint, possessionum aut opum gratia. Hoc enim usitatum et fere licitum consuetudine malorum. Sed in hoc illud fuit præcipuum, quod ubicumque cultiorem agrum viderat, aut ornatius ædificium, jam parata domino calumnia et pœna capitalis, quasi non posset rapere aliena sine sanguine. » Hæc Lactantius.

15. *Diocletianus initio imperii Christianis favit.* — Diocletianum tamen prioribus imperii annis, Christianis favisse testatur Eusebius lib. 8, cap. 1, ubi quantam gloriam ante persecutionem anno ccciii excitatam religio Christiana consecuta esset indicans, ait : « Argumento esse possit imperatorum benignitas erga nostros, quibus regendas etiam provincias committebant, omni sacrificandi metu eos liberantes ob singularem, qua in religionem nostram affecti erant, benevolentiam. Quid opus est dicere de iis, qui in imperatorum palatiis versabantur? quid de imperatoribus ipsis, etc. » Quæ huc referenda.

CAII ANNUS 2. — CHRISTI 285.

1. *Carini mores.* — Ducentesimus octogesimus quintus Christi annus a Cassiodoro et aliis notatur consulibus Diocletiano secundum et Aristobulo, quibus etiam (ut dicemus) Acta martyrum sunt consignata; mentio quoque certa est horum consulum (ut diximus) apud Ammianum Marcellinum[1], qui

[1] Ammian. lib. XXIII. in princ.

agens de consulatu Juliani Augusti, in quo sibi collegam Sallustium allegit, hæc ait : «Videbatur novum, adjunctum esse Augusto privatum; quod post Diocletianum et Aristobulum nullus meminerat gestum.» Hæc ipse, quibus plane significat, Diocletianum, cum secundum hunc consulatum acciperet, fuisse jam creatum imperatorem, atque imperatoria potestate allegisse sibi, quem voluit collegam Aristobulum, ac proinde superiori anno jam creatum fuisse imperatorem; sed et hoc secundo consulatu ipsius, numerandum esse secundum ejus imperii annum, ex his quæ superiori anno sunt dicta, satis est redditum exploratum; hæc, inquam, ad certam rationem a nobis initam annorum imperii Diocletiani, qui (ut diximus), voluit sequens tempus a die sui ingressus in imperium numerari, prætermisisse minus oportuit.

2. Quamvis autem Diocletianus post Numeriani obitum, vivente adhuc Carino, imperium nactus esset, nondum tamen liberas habenas ejus est consecutus, ut ipsum pro arbitrio moderaretur; nam Carinus Occidentalis orbis præerat imperio. Sed profuit Diocletiano Carini morum turpitudo, ac arrogantiæ, et mentis tumor, quibus male præditus, senatus, ac militum in se odium concitavit. Sed hæc pluribus, res ab eo gestas retexens, Vopiscus narrat; quo lectorem rejicimus; pariter admonentes, perperam poni tum a Cassiodoro, tum ab aliis eum secutis, uno eodemque anno Numerianum atque Carinum extinctos. Nam præter alia quæ dicta sunt superius, auctor est Victor, Carinum, antequam cum Diocletiano armis decertaret, adversus Sabinum Italiam invadentem bellum suscepisse post parentis ac germani obitum; quo victo et occiso, in Diocletianum arma movisse, et cum eo sæpius conflixisse. Quamobrem Acta sanctorum martyrum, de quibus mox dicemus recte Carini obitum in annum sequentem rejiciunt sub consulatu Maximi et Aquilini.

3. *Acta proconsularia martyrum.* — Hoc igitur anno, iisdem consulibus Diocletiano secundum et Aristobulo, extant Acta martyrum ex publicis monumentis descripta, quæ proconsularia a majoribus dici consueverunt, ea nimirum (ut diximus) ex causa, quod coram proconsule publice a notariis excepta essent; quæ cæteris omnibus fideliora esse consueverunt. Porro ea hic attexere perjucundum fore arbitramur rerum antiquarum studiosis. Hos autem a noverca delatos passos esse, ipso eorum die natali Martyrologia [1] antiqua testantur. Nacti sumus eorum duo exemplaria, parum inter se discrepantia utpote a diversis (ut videtur) ex græcis translata; ex quorum collatione, ea quæ sunt edita [2], esse mendosa, vel diminuta nonnihil apparet; est hujusmodi ipsorum exordium :

4. « Delati sunt ad judicem a noverca Claudius, Asterius, et Neon, quod essent christiani, deos injuria afficientes; atque etiam Donuina et Theonilla ejusdem criminis reæ sunt constitutæ; omnesque vincti in carcerem, trusi sunt usque ad adventum proconsulis Lysiæ. Cum autem proconsul circumiret provinciam; factum est ut perveniret Ægeam, ubi sedens pro tribunali dixit : « Adducantur examini meo christiani, qui hujus urbis magistratui traditi sunt ab officio. Eulalius commentariensis dixit : Juxta præceptum tuum, domine, quos hujus urbis magistratus comprehendere potuit Christianos, offert tres pueros fratres, et duas feminas, atque infantulum. Ex iis unus astat in conspectu claritatis tuæ. Quid de eo præcipit nobilitas tua ? Lysias præses dixit : Quis diceris ? Respondit ille : Claudius vocor. Lysias præses dixit : Noli florem juventutis tuæ per amentiam perdere; sed accede, et sacrifica diis, quemadmodum jussere Augusti domini nostri, ut possis parata tibi tormenta vitare. Claudius ait : Deus meus his sacrificiis opus non habet; eleemosynis potius et vitæ sanctimonia delectatur; dii autem vestri impuri dæmones sunt, et lætantur ejusmodi sacrificiis, quæ ea facientibus æternum supplicium parant; nunquam ergo poteris persuadere, ut eos colam. Lysias dixit : Ad virgas iste aptetur; non enim alia via poterit ejus stultitia superari. Claudius ait : Si etiam graviora his quæ astant, tormenta admoveas, me quidem nihil lædes, tibi vero æternum supplicium præparas. Lysias præses dixit : Domini nostri imperatores jusserunt, ut Christiani diis sacrificent; si qui id nolunt, eos puniri volunt; pollicentur autem facientibus honores. Claudius dixit : Dona illorum ad modicum tempus durant; christiana vero confessio æternam gloriam parat.

5. « Tunc proconsul mandat eum suspendi in equuleo, et ejus pedibus flammas admoveri, particulas quoque ex ejus calcaneis præcidi, atque illi offerri. Claudius ait : Qui Deum timent, nec ignibus, nec aliis tormentis possunt superari, quæ sciunt sibi proficere ad vitam sempiternam. Lysias præses dixit : Ungulas admovete. Claudius dixit : Mihi hoc propositum est, ut doceam te dæmonum causam agere, mihique hæc prodesse, tibi vero exitium æternum afferre. Dixit proconsul : Testulis eum scindite, et faces ardentes adjicite. Claudius ait : Ignis tuus et tormenta mihi conferunt ad salutem; talis est conditio nostra, ut sic patientes vitam æternam consequamur. Lysias dixit : Deponite, et in carcerem ducite, et alium adhibete.

6. « Eulalius commentariensis dixit : Quemadmodum præcepit potestas tua, Asterius astat frater secundus. Lysias proconsul dixit : Tu me audi; sacrifica diis; scis quæ supplicia impios maneant. Asterius dixit : Non faciam; quia colo unum Deum, qui fecit cælum et terram, qui judicaturus est vivos et mortuos; ut hunc colerem, et non deos, docuerunt me parentes mei. Lysias dixit : Parate equuleum, et vexantes ungulis latera ejus, dicite : Vel nunc crede : sacrifica diis. Asterius ait : Frater sum illius, qui paulo ante tortus est; eadem est communis mihi cum illo Christi confessio : fac quod potes; in manu habes corpus meum animam autem non similiter. Lysias dixit : Sumite ungulas, ligate pedes, extendite, cruciate. Asterius dixit : Stulte agis; non mihi,

[1] Mart. Rom. 13. Aug. — [2] Sur. tom. IV. die 23 Augusti.

sed tibi paras tormenta. Lysias ait : Sternite pedibus carbones ardentes, virgis verberate et nervis. Asterius dixit : Agite, agite, nullum sit membrum absque martyrio. Lysias dixit : Deponite, custodite cum cæteris : adducite tertium.

7. « Adducitur Neon. Dixit Lysias : Fili, obtempera, sacrifica diis, ut hæc non patiaris. Neon respondit : Dii non sunt, nec aliqua est illis potestas : tu colis qui nullam vim habent : ego vero Deum cœli adoro. Lysias dixit : Frangite cervicem ejus : et dicite voce præconis : Noli blasphemare deos. Neon ait : Non blasphemat qui loquitur vera. Lysias dixit : Extendite in equuleo, carbones adjicite, et verberate, conscindite. Id cum factum esset, Neon ait : Quod mihi utile est, scio ; quod animæ meæ prodest, id faciam; nec possum ab hac sententia removeri.

8. « Lysias introgressus, obduxit velum ; et post exiens, ex tabella recitavit sententiam, dicens : Claudius, Asterius, Neon fratres christiani, deos blasphemantes, et sacrificare renuentes, ante atrium cruci affigantur ; et corpora eorum avibus laceranda relinquantur. Et subjecit : Curent hæc Claudius commentariensis , et Archelaus spiculator. Antequam autem ducerentur, recepti sunt in custodiam. »

9. Quod autem hic habent Acta de obductis velis a judice antequam sententiam ex tabella recitaret ; S. Basilius [1] ad Eustachium scribens, hæc similia his : « Qui rerum in hoc mundo potiuntur, quando facinorosum aliquem morti sunt adjudicaturi, cortinas obducunt, et expertissimos quosque ad causæ tractationem advocant, multumque temporis insumunt, nunc legis rigorem contuentes, nunc naturæ communionem suspicientes , multumque ingemiscentes, ac judicandi necessitatem deplorantes; nemini non manifestum faciunt, quod non ex propria libidine, sed ex necessario legis ministerio, condemnationis inferant sententiam. » Hucusque Basilius. Porro quod illi ex more vel lege scripta, ad præ se ferendam atque ostentandam animi judicantis tranquillitatem, facere solerent; nequaquam in judiciis adversus Christianos, quantumlibet ira atque furore in eos conciti impellerentur, prætermisisse visi sunt, ut hic vidimus de velis obductis, et de judice Assessorum consilium capessente, et studio composito vultu tristitiam illam præ se ferente; nam hæc in Actis passionis Cypriani superius recitatis : « Galerius Maximus collocutus cum Concilio, sententiam vix ægre dixit hujusmodi : Diu, etc. » et paulo post : « Decretum ex tabella recitavit. »

10. Quod autem in ejusmodi quæstionibus martyrum, ut in iis quæ de Lysia proconsule sunt recitata, præcones astare solerent; per eos interloqui solitos judices ; jam alias superius diximus. Rursum vero tunc etiam præconis voce indici silentium, accusatoris nomen reo astante clamari, reumque ejusdem præconis voce respondere juberi, non tantum Acta martyrum sæpe significant, sed et Apuleius [2] in ficto judicio, ex vero autem deducto demonstrat. Idemque et in Floridis [1] hæc de præcone astante præsidi : « Præco cum proconsule et ipse tribunal ascendit, et ipse togatus illic videtur, et quidem perdiu stat, aut ambulat, aut plerumque attentissime clamitat. Enimvero ipse proconsul moderata voce rarenter et sedens loquitur, et plerumque de tabella legit. Quippe præconis vox garrula ministerium est : Proconsulis autem tabella sententia est; quæ semel lecta, neque augeri littera una, neque autem minui potest; sed utcumque recitata est, ita provinciæ instrumento refertur. » Hucusque Apuleius. Sed et Seneca [2] terribilem ejusmodi judicii faciem repræsentat his verbis : « Ascendit prætor tribunal, inspectante provincia : noxiæ post terga ligantur manus; stat intento ac tristi omnium vultu, fit a præcone silentium; adhibentur deinde legitima verba, canitur altera ex parte classicum. Numquid vobis videor describere conviviales jocos, etc. » Hæc Seneca. At de his hactenus : multa quidem ex his elucidantur, quæ passim in antiquis Actis sanctorum martyrum scripta inveniuntur. Jam vero quæ sunt reliqua Actorum proconsularium prosequamur, nempe Donvinæ martyrium, quod his verbis descriptum habetur :

11. « Perducta est a commentariensi Donvina : dixitque Eulalius commentariensis : Astat Donvina. Lysias ait : Vide, mulier, qui ignes et quæ tormenta parentur tibi ; si ergo vis illæsa abire, offer diis libamina. Donvina respondit : Non faciam, ne in ignem æternum et tormenta perpetua incidam : Deum colo et Christum ejus, qui fecit cælum et terram, et quæ in eis sunt. Dii vestri ex lapide et ligno ab hominibus fabricati. Lysias dixit : Vestibus nudatam extendite, et omnia ejus membra virgis lacerate. Cum verberaretur, Archelaus spiculator ait : Per sublimitatem tuam, Donvina jam extincta est. Lysias dixit : jactetur corpus ejus in profundum fluminis.

12. « Eulalius commentariensis ait : Theonilla adest. Lysias dixit : Vidisti, mulier, quæ supplicia et quæ flammæ afflixerint eos qui non paruerunt; quamobrem da honorem diis, et sacrifica, ut possis ab his pœnis liberari. Theonilla respondit : Ego illum timeo, qui potestatem habet animam et corpus mittere in gehennam ignis, qui crematurus est eos qui deficiunt a Deo , et colunt dæmones. Lysias dixit : Contundite alapis faciem ejus , prosternite, ligate pedes, et fortiter excruciate. Theonilla dixit : Bonumne tibi et æquum videtur, mulierem ingenuam his afficere tormentis? tu scis; non latet Deum quod agis. Lysias dixit : Suspensam capillis cædite et in faciem. Theonilla exuta vestibus dixit : Non te pudet me denudasse, cum in me etiam matrem tuam et uxorem ejusdem sexus afficias dedecore? Lysias dixit : Habes virum, an vidua es? Theonilla dixit : Vidua sum jam ab annis viginti tribus; et propter Deum meum sic permansi, jejuniis, vigiliis et orationibus vacans propter Deum, quem cognovi postquam immunditiis renuntiavi. Lysias dixit : Radite caput ejus novaculis, ut amplius erubescat; cingite rubo silve-

[1] Bas. epistola LXXIX. — [2] Apul. in Asin. aur. lib II

[1] Apul. in Florid. lib. I. in fin. — [2] Seneca Controv. 21. lib. V.

stri, extendite ad quatuor palos, et corpus totum verberate; sed et carbones super ventrem imponite, atque ita consumatur. Quod cum fecissent Eulalius commentariensis et Archelaus spiculator, dixerunt : Domine, jam mortua est. Lysias ait : Corpus ejus insuite culeo, et projicite in aquas. Eulalius commentariensis et Archelaus spiculator dixerunt : Ita fiet, et factum est. Passi sunt sancti martyres apud Ægæam sub Lysia proconsule, decimo kalendas Septembris, Diocletiano et Aristobulo consulibus, regnante Domino nostro Jesu Christo, cui est honor et gloria in sæcula sæculorum. Amen. » Hucusque Acta.

13. Porro eorumdem sanctorum martyrum a Lysia proconsule occisorum mentio habetur in Actis Zenobii [1] in eadem provincia episcopi et Zenobiæ martyrum, qui ab eodem Lysia hac eadem persecutione sub Diocletiano necati sunt; ibidem et de Lysiæ præfectura his verbis : « Diocletianus statim ut factus est imperator, Lysiam præfecit Ciliciæ; qui et ad excruciandum erat violentissimus, et ad alliciendum blanditiis maxima vi præditus. Ille autem cum venisset ad Mopsi urbem, excitat persecutionem adversus Christianos, eamque gravissimam et maxime horribilem. Tres autem numero adolescentes, Claudius, Asterius, et Neon, fuerunt etiam excruciati in illa persecutione; quos tulit quidem Isauria, Larandus autem exercuit. Ii enim a Lysia vehementibus et multis subjecti cruciatibus, in crucem acti extra muros, subierunt mortem maleficorum; corpora autem eorum projecta sunt devoranda volucribus. » Hæc de his ibi, licet de loco passionis levis quædam esse discrepantia videatur, dum ibi ante atrium, hic autem extra muros cruci affixi dicuntur. Post hæc autem Zenobii episcopi, ejusque sororis Zenobiæ martyrium pluribus descriptum habetur, quod sub eodem Lysia pertulerunt, nempe ferreum stratum ignitum, et lebetes aqua ferventi ebullientes, ac demum gladium tertio kal. Novembris, quo memoria ejus recoli consuevit.

14. Perseveravit Lysias in eodem magistratu annis pluribus : spectatæ enim crudelitatis homo, ex carnificina Christianorum ingentem apud suos sibi gloriam comparavit; dignusque est habitus, qui eodem magistratu diutius fungeretur. Porro sunt complures insignes martyres, qui sub eodem proconsule Lysia, eodem imperante Diocletiano, martyrio coronati sunt in eadem provincia Ciliciæ : quorum omnium habiti sunt clarissimi Cosmas et Damianus, una cum fratribus Antimo, Leontio, et Euprepio; quorum memoria brevi descriptione notata, longioris certaminis index, veluti triumphali titulo his verbis in ecclesiasticis tabulis reperitur adscripta quinto kalendas Octobris : « Ægææ natalis sanctorum martyrum Cosmæ et Damiani fratrum, qui in persecutione Diocletiani, post multa tormenta, vincula et carceres, post mare et ignes, cruces, lapidationes, et sagittas divinitus superatas, capite plectuntur; cum quibus

[1] Apud Metaphr. die 30 Octobr.

etiam referuntur passi tres eorum fratres, Antimus, Leontius, et Euprepius. » Ita ibi; sed de eorum passionis Actis quæ spuria quæve germana sint, ibidem notavimus. At in eadem quoque civitate, sub eodem etiam proconsule Lysia, passus legitur Marinus senex, qui flagris cæsus, ligno appensus et laniatus, feris tandem objectus, de perfidia triumphavit sexto idus Augusti; ea quippe die inter alios martyres habetur conscriptus. Diversus hic Marinus ab eo qui post Callistratum Romæ passus est in eadem persecutione Diocletiani; quod scriptum est in Passione Callistrati; de quo inferius.

15. *Viri insignes, Theonas, Meletius, Pierius.*— Hoc eodem quoque anno Domini ducentesimo octogesimo quinto, defuncto Maximo episcopo Alexandrino, in locum ejus (ut testatur Eusebius [1]) est subrogatus Theonas, de quo idem auctor [2] hæc scribit: « Postquam Maximus decem et octo annos episcopatu Alexandriæ post mortem Dionysii fuerat perfunctus, Theonas ejus potitur loco. Quo tempore Alexandriæ Achillas presbyterio una cum Pierio donatus, cœpit hominum fama celebrari; qui scholæ sacratæ Christi fidei instituendæ præfectus, in singulari ac plane rarissimo pietatis munere exequendo nemini secundus fuit, et vitæ institutionisque evangelicæ modum ac rationem ingenue excoluit. » Hæc de Achilla presbytero Alexandrino Eusebius; qui et de Pierio ejus collega, atque de Meletio episcopo in Ponto fama celebri, ejusmodi instituit orationem :

16. « Inter homines vitæ nostræ ætatis rarissimos quidem et singularis cujusdam virtutis, ex presbyteris Alexandrinis Pierium, ex præsidibus autem Ecclesiarum Ponti Meletium episcopum cognovimus. At Pierius cum ob inopem admodum ac egentem vitæ rationem, quam sua sponte susceperat, tum ob philosophorum disciplinas, quibus erat imbutus, satis spectatus et illustris fuit; in litterarum quoque divinarum tum cognitione, tum explicatione; in disceptationibus præterea concionibusque publice in Ecclesia faciendis, supra modum exercitatus. » Hæc ipse. Itemque S. Hieronymus [3] de Pierio agens, dum quæ extarent ejus lucubrationes recenset, hæc ait : « Pierius Alexandrinæ Ecclesiæ presbyter sub Caro et Diocletiano principibus, eo tempore quo eamdem Ecclesiam Theonas episcopus regebat, florentissime docuit populos; et in tantam sermonis diversorumque tractatuum, qui usque hodie extant, venit elegantiam, ut Origenes Junior vocaretur. Constat hunc miræ ἀσκήσεως, et appetitorem voluntariæ paupertatis, scientissimumque dialecticæ et rhetoricæ artis, et post persecutionem omne vitæ tempus Romæ fuisse versatum. Hujus est longissimus tractatus de propheta Osee, quem in pervigilio Paschæ habitum, ipse sermo demonstrat. » Hucusque Hieronymus de Pierio. De Meletio vero hæc idem Eusebius :

17. « Meletius autem, quem homines eruditi μέλι τῆς Ἀττικῆς, id est, mel Atticum ex nominis sui no-

[1] Euseb. in Chron. — [2] Idem lib. VII. c. ult. — [3] Hier. de Script. Eccl. in Pierio.

tatione nuncupabant, talis certe fuit, qualem propter summam in omnibus rebus notitiam, et cognitionem merito perfectissimum dixeris. Ac propter singularem ejus dicendi vim et virtutem, nemo illum satis abunde admirari ac suspicere poterit. At hoc fortasse illi natura quodammodo insitum aliquis dixerit; verum ejus in multiplici aliarum rerum experientia, in varia cujusque generis doctrina facultatem quis valeat aliquando superare? Quod autem in omnibus scientiis, quæ ad acumen rationis et disserendi subtilitatem spectant, cum artificiose expositus, tum diserte eloquens fuerit; si quis vel semel de eo fecerit periculum, facile credo concesserit. Virtutes porro, quæ magno cum splendore in vita ejus elucebant, non illis rebus erant ulla ex parte inferiores. Iste persecutionis tempore in fines Palæstinæ confugit, ubi eum ad septem annos integros plene cognovimus. »

Hæc Eusebius de Meletio Pontico, longe diverso ab Ægyptio de quo plura suo loco dicturi sumus. Meminit ejusdem quoque Meletii S. Basilius[1] ad Amphilochium, eumque fidelem testem divinitatis Spiritus sancti adhibet, dicens : « Insuper et Meletium illum admirandum in eadem sententia fuisse narrant, qui cum illo vixerunt. » Hæc ipse. Porro tam Meletius, quam Theonas, necnon Pierius, quod egregia sanctitate præditi fuerint, inter sanctos recenseri quoque meruerunt, adscriptis natalitiis eorum diebus in tabulis ecclesiasticis. Meminit S. Epiphanius ecclesiarum existentium Alexandriæ quæ dictæ erant nomine Theonæ, atque Pierii, cum enim recenset Alexandriæ positas ecclesias : « Sunt, inquit, aliæ plures (ut dixi) ecclesiæ Dionysii appellatæ, et Theonæ, et Pierii, et Serapionis, etc. »

[1] Basil. ad Amphiloch. de Spiritu sanct. c. 29.

Anno periodi Græco-Romanæ 5778. — Olymp. 266. an. 1. — Urb. cond. 1038. — Jesu Christi 285. — Caii papæ 3. — Diocletiani imp. 2.

1. *Consules.* — Ad num. 1. Coss. *C. Valerius Diocletianus Aug. II*, et *Aristobulus*. Diocletiani consulatus juxta primam regulam; ex quo et liquet eum anno præcedenti jam imperasse. Fuerat antea consul suffectus ut nota numeralis, quæ in variis Fastis legitur, certum reddit; sed non postrema anni superioris parte, ut existimavit card. Norisius in Dissert. prima de Numismate Impp. Diocletiani et Maximiani, cap. 2, vulgarem enim illam opinionem prima consulatuum Cæsareorum regula prorsus evertit. Quod si anno superiori consulatum suffectum iniisset Diocletianus, præsentem annum privati aperuissent; cum initio imperii unicus consulatus, non vero duplex susceptus fuerit. Is itaque consulatus suffectus Basso collega paulo ante imperium a Diocletiano gestus, ut discimus ex Chronico Alexandrino, ubi tamen tanquam consulatus ordinarius obtruditur. Hinc anno CCLXXXIX Bassus, qui collega Quinctiano Fastis nomen dedit, dicitur consul II. Norisius ibidem docte Valesium in Notis ad lib. 23 Ammiani confutat, qui contendit Carinum III et Aristobulum consulatum hoc anno iniisse, et Diocletianum, Carino anno præcedenti debellato, ejusdem nomen e Fastis tunc expunxisse, seque suffectum consulem designasse. Nam Diocletianum annum aperuisse demonstrat lex 2, *Si quis aliquem*, quæ emissa est a Diocletiano, et dicitur « proposita kal. Januariis Diocletiano II Aug. et Aristobulo coss. » Quod autem Carini nomen e Fastis a Diocletiano erasum non fuerit, patet ex lege, *Ut nemo invitus;* quæ licet a Diocletiano emissa anno præcedenti, *Carini* tamen consulatu subsignatur.

2. *Aristobulus ipso anni initio consul fuit.* — Sirmondus, ne Carinum tertio consulem in Fastis, quod Idacii nomine inscriptos omnium primus publicavit, contra cæteras consulares tabulas obtruderet, Idacii textum corrupit, et loco horum verborum, quæ in manuscripto Parisiis in bibliotheca collegii Ludovici Magni asservato ipsimet legimus : « Diocletiano II et Aristobulo. His coss., occisus est Carinus Margo, qui ipso anno cum Aristobulo consul processerat; » Sirmondus posuit : « Diocletiano II et Aristobulo. His conss., occisus est Carinus Margo, et levatus est Diocletianus imperator, qui ipso anno cum Aristobulo consul processerat; » ut non Carinus, sed Diocletianus kalendis Januariis currentis anni consulatum ordinarium adhuc privatus inierit, et non multo post purpuram induerit : quod tam a veritate, quam a mente Idacii, seu optimi Fastorum illorum scriptoris alienum. Aristobulus itaque, ut observat card. Norisius citatus, in castris Carini præfectum prætorio agebat, cum Diocletianus contra Carinum movit, teste Victore de Cæsaribus, qui de Diocletiano victore scribit : « Cæteris venia data, retentique hostium fere omnes, ac maxime vir insignis Aristobulus præfectus prætorio per officia sua. » Quare Diocletianus kal. Januariis non suscepit consulatum cum Aristobulo, cum is in Carini castris id temporis militaret, ac præcipuus partium dux habetur, nec nisi occiso demum suo principe, ad Dio-

cletianum se contulerit. Verum, quia Aristobulus a Carino in trabeæ societatem adscitus fuisset, Diocletianus, quo probatæ virtutis ducem in partes traheret, eumdem una secum consulem designavit, quod eximiæ Aristobuli virtuti tribuendum, inquit card. Norisius ut vel ab ipso hoste tam honorifico testimonio commendatæ.

3. *Præfecti prætorio ad consulatum evehi poterant.* — Card. Norisius in litteris ad me scriptis hæc Victoris laudati verba, *per officia sua*, dicit notatu digna esse : anno enim præcedenti, quo Diocletianus in Carinum movit, *Aristobulus* præfectus prætorio Carini erat, ab eoque consul ordinarius in hunc annum designatus; quæ duo officia illi a Diocletiano confirmata. Nam, ut anno CCXVIII, num. 1, demonstravi, ex decreto Alexandri Severi præfecti prætorio senatores renuntiati sunt; ideoque et consulatu exornari poterant. Hujus rei aliud exemplum profert card. Norisius. *Asclepiodotus* anno ducentesimo nonagesimo secundo, Hannibaliano collega, consul ordinarius fuit, quem tamen præfectum prætorio fuisse constat ex Victore in libro de Cæsaribus, qui in Vita Diocletiani de allecto Magnæ Britanniæ tyranno loquens ait : « Quo nempe imperio usum brevi, Constantius, Asclepiodoto, qui prætorianis præfectus præerat, cum parte classis ac legionum præmisso, delevit, » anno scilicet CCXCVI, ut ibidem ostendam. En præfectum prætorio, qui ante aliquot annos consulatum ordinarium gesserat. Valesius in Notis Eusebianis lib. 9, cap. 11, hæret an *Picentius* ter consul a Galerio Maximino Aug. creatus, præfectus etiam prætorii fuerit, quod Eusebius de iis, qui eidem Galerio devicto adhæsere, sermonem habens scribat : « Ex quorum numero fuit Picentius, in summo honore ac veneratione ab eodem habitus, et sodalium omnium longe carissimus : quem ille iterum ac tertio consulem et præfectum ac procuratorem summæ rei creaverat. » Quæ ultima verba sic in græco habentur : δισύπατος καὶ τρισύπατος καὶ τῶν καθόλου λόγων ἔπαρχος προσκαθεσαμένος. Nam, inquit Valesius, ἔπαρχος non dicitur nisi de præfectis prætorio aut Urbi. Adde quod, cum Eusebius affirmet *Picentium* summis honoribus et geminato consulatu ornatum fuisse a Maximino, ineptum esset dicere, eum procuratorem summæ rei ab illo factum fuisse, quæ exilis admodum dignitas fuit. Sed contra hanc sententiam facit primo, quod τῶν καθόλου λόγων vocabulo semper Eusebius rationalem seu procuratorem summæ rei designat. « Nec vero dignitas illa procuratoris summæ rei inter viles ac postremas numeranda est. Nam et Macrianus, is qui sub Gallieno imperium arripuit, eum honorem gessit; et Eusebius ipse in lib. 8, cap. 7, *non vulgarem magistratum* appellat, ubi de Philomoro martyre loquitur. Ita recte Valesius qui tamen immerito dubitavit, » an vox ἔπαρχος de aliis dicatur, quam de præfectis prætorio aut Urbi; cum divus Athanasius, qui eodem, quo Eusebius, sæculo vixit, tam in epistola ad Solitarios, quam in oratione ad Orthodoxos, præfectos Ægypti alio nomine non designet, sicuti et Julianus imp. epist. 23, et epist. 50. Melius itaque locum illum Christophorsonus vertit : « Generalis omnium rationum in ejus imperio referendarum præfectus ab eo constitutus. » Sed exempla præfectorum prætorio ad consulatum evectorum post Alexandrum Severum imp. non desunt.

4. *Carinus imp. occiditur.* — Ad num. 2. Idacius in Fastis jam laudatus scribit : « His conss., occisus est Carinus Margo, » de quo oppido in Tabulis Peutingerianis legitur : « Aureo monte X Margum XIV Viminacio; » estque ad ripam Istri in Mysia superiori. « Carinus, inquit Victor de Cæsaribus, ubi Mœsiam contigit, illico Murgum juxta Diocletiani congressus, dum victos avide premeret, suorum ictu interiit. » Antiqui Mœsiam et Mysiam, Margum et Murgum indiscriminatim dixere. Diocletianus victoria modeste usus, neminem fama, dignitate ac bonis spoliavit, solumque Aprum, cujus dolo Numerianus perierat, « proxime astantem ictu transegit, » inquit Victor de Cæsaribus. Reportata hæc victoria post initium mensis Augusti; Carinus enim tertium imperii Augustei annum circa illius mensis exordium ingressus est. Goltzius tria numismata græca hujus imperatoris exhibet, in quibus Carinus Augustus dicitur, et in priori legitur, L. A. id est, *anno primo*; in altero, L. B. id est, *anno secundo*; in tertio, L. Γ. id est, *anno tertio*, qui tertius annus habetur etiam in numismate regio, æreo ac minoris magnitudinis. In Actis S. Sebastiani martyris a Baronio anno sequenti in Annalibus recitatis, ipso eorum initio legitur : « Occiso Carino ad Murgum, consulibus Maximo et Aquilino, tam immanis exorta est persecutio, ut, etc. » Quibus verbis innixus Baronius Carini interitum in annum sequentem distulit. Verum, ex Fastis Idacii, qui ejus tempore nondum e tenebris prodierant, liquet, auctorem illorum Actorum significare voluisse, occiso sub hujus anni finem Carino, sub anni sequentis consulibus, Maximo nempe et Aquilino, sævitum fuisse in Christianos.

5. *Maximianus Herculius Cæsar Bagaudas in Galliis domat.* — Victor de Cæsaribus, postquam Carini mortem narravit, de Diocletiano scribit : « Ubi comperit Carini discessu Ælianum, Amandumque per Galliam excita manu agrestium ac latronum, quas Bagaudas incolæ vocant, populatis late agris plerasque urbium tentare, Maximianum statim fidum amicitia, quanquam semiagrestem, militiæ tamen atque ingenio bonum, imperatorem jubet. » Eutropius eamdem rem his verbis narrat : « Ita rerum Romanarum potitus, cum tumultum rusticani in Gallia concitassent, et factioni suæ Bagaudarum nomen imponerent, duces autem haberent Amandum et Ælianum, ad subigendos eos Maximianum Herculium Cæsarem misit, qui levibus prœliis agrestes domuit, et partem Galliæ reformavit. » Orosius lib. 7, cap. 16, hæc Eutropii verba mutavit, corrupitque : « Maximianum, inquit, cognomento Herculium Cæsarem fecit misitque in Gallias, etc. » Verum, tam Eutropius, quam Victor laudati supponunt, Herculium jam Cæsarem fuisse, ab anno nempe primo Diocletiani; quod et dispositio consulatuum Maxi-

miani manifestat : anno enim CCLXXXVIII, Januario collega secundum consulatum gessit, qui ad nullam aliam consulatuum Cæsareorum regulam, quam ad secundam pertinet. Ælianus et Amandus Augusti in nummis a Mediobarbo recitatis appellantur. Thebæorum militum martyrium, quod Baronius cum anno CCXCVII copulavit, ad præsentem retrahendum, ut eo anno videbitur. Denique licet Victor de Cæsaribus, nonnisi Carini morte narrata, Herculium Cæsarem dictum referat, hunc tamen ante Carini interitum et post ejus e Galliis discessum, seu dum in Italia adversus Julianum tyrannum pugnaret, Cæsarem nuncupatum fuisse manifeste indicat, ut suo loco diximus.

6. A num. 3 ad 15. Refert Baronius Acta SS. martyrum Claudii, Asterii, et aliorum qui Lysia provinciam Liciæ regente, in civitate Ægea passi sunt hoc anno die XXIII mensis Augusti. Ea etiam correctiora exhibet Ruinartus in Actis sinceris martyrum et in eorum fine hæc verba a Baronio prætermissa leguntur : « Habita est passio hæc in civitate Ægea, sub Lysia præside, X kalendas Septembris, » Augusto (videlicet Diocletiano) et Aristobulo coss., ideoque hoc anno.

7. *Obitus Maximi episc. Alex.* — Ad num. 15. *Maximus* Alexandrinus episcopus e vivis excessit, anno ducentesimo octogesimo secundo, eodem scilicet anno, quo Probus imperator interfectus est, ut discimus ex Eusebio in Chronico, ubi sub eodem numero et interitum Probi et Theonæ Maximi successoris initium recitat. Quare Eusebius a Baronio perperam laudatus. Secundo, in Historia Patriarcharum Coptitarum *Maximus* mortuus dicitur XIV *Barmudæ die dominica :* qui dies cum nona Aprilis concurrit, et anno CCLXXXII in Dominicam incidit, ut methodus cyclica docet. Denique, cum S. Petrus Alexandrinus episcopus anno CCC pontificatum inierit, et *Theona* annis novemdecim ministerio perfunctus fuerit, ut prodit Eusebius lib. 7, cap. ultimo, *Theonæ* episcopatus initium, Maximique obitus alio anno, quam CCLXXXII, non contigit : præsertim cum Eusebius in Chronico scribat *Maximum* post Dionysium anno CCLXIV demortuum, Ecclesiam Alexandrinam annis octodecim rexisse. Auctor Historiæ Coptitarum annos viginti inchoatos Maximo tribuit ; sed vel numeri corrupti, vel ipsemet hac in re errat.

8. *Initium cyclorum.* — In Chronico Alexandrino sub hujus anni consulibus legitur : « Ab iis consulibus Diocletianei anni in Paschali digeruntur.» Qua de re legenda sunt quæ anno præcedenti diximus.

CAII ANNUS 3. — CHRISTI 286.

1. *Carino occiso, Diocletianus Maximianum imperii collegam adsciscit.* — Christi Redemptoris anno ducentesimo octogesimo sexto, Maximo et Aquilino consulibus, Carinus imperator cum de summa imperii apud Murgum, inter Viminatium atque Aureum montem, adversus Diocletianum pugnaret ; a suis proditus et derelictus, unius ex suis tribunis gladio necatur, cujus dicebatur conjugem polluisse ; hæc Victor [1], Eutropius, et alii. Sed nihil de proditione Vopiscus [2], qui ait : « Carino non defuit ad vindicandum sibi imperium vigor mentis ; nam contra Diocletianum multis prœliis conflixit ; sed ultima pugna apud Murtium commissa (alii Murgum dicunt) victus occubuit.

2. Post extinctum Carinum, Maximianum una cum Diocletiano liberum imperium administrasse, idem Vopiscus affirmat. Hoc enim anno Diocletianus, Carinus sublato Maximianum collegam allegit imperii, et anni sequentis consulem pariter designavit ; quod et ex antiquis nummis constat, dum consulatus ejus cum tribunitia potestate secundo aucta describitur [1] his videlicet verbis :

IMP. MAXIMIANUS PIUS AUG. P. M. TR. P. II. COS. PP. S. C.

Ut plane appareat tribunitiam potestatem primam, quæ cum imperio conferri consuevit, ipsum consecutum fuisse anno ante primum consulatum ipsius, hoc ipso scilicet. Porro hæc fuerunt hujus prænomen et cognomen M. Valerius Maximianus Herculius. Diocletianus vero, Jovius dictus est. In Panegyrico ipsi dicto sæpius reperitur Maximianus Diocletiani frater nuncupatus; quem tradunt Sirmio in Pannonia oriundum. At de Maximiani exordio satis.

3. *Insignes Romæ martyres.* — Quo statu essent res Christianorum, et quid hoc anno adversus eos sit Romæ gestum, ipsa sanctorum martyrum Acta [2]

[1] Victor. in Car. et Eutrop. lib. IX. — [2] Vopisc. in Carin.

[1] Apud Adolph. lib. de Numis. — [2] Acta sanctorum martyr. Sebast. et sociorum.

exacte declarant; sunt quidem legitima, ac digna quæ Annalibus attexantur, cum præsertim complures res gestas a Caio papa contineant; sunt enim hujusmodi.

« Occiso Carino ad Murgum, consulibus Maximo et Aquilino, tam immanis exorta est persecutio, ut nulli quicquam vel vendere vel emere liceret, nisi parvis quibusdam statuis, positis eo in loco ubi emendi gratia conventum esset, thura incenderet. Tum etiam circa insulas, vicos, et aquas positi erant compulsores, qui neque molendi, nec aquas hauriendi potestatem facerent, nisi qui idolis libassent.

4. « Itaque ex sancti Caii pontificis consilio Chromatius, vir illustrissimus Christianos illos omnes (qui scilicet nuper crediderant) in domum suam recepit; cunctosque ita fovit, ut nullus omnino sacrificandi necessitati succumberet. Verum quia tanta persecutionis extitit vis, ut opinio Christianæ religionis ab eo susceptæ celari jam non posset; meruit ex sancto rescripto Chromatius, ut medelæ gratia in Campano littore, ubi lati cæspitis erat dominus, demoraretur. Fecitque copiam Christianis omnibus cum ipso ire volentibus, eo commigrandi, ad persecutionis rabiem declinandam. Tum vero exorta est pia contentio inter sanctos Polycarpum et Sebastianum, quis in Urbe remaneret, et quis iret cum Chromatio, qui tam multos ad se receperat Christianos. Quibus ita altercantibus, venerabilis papa Caius dixit: Dum ambo coronam passionis appetitis, populum Domini solatio destituitis. Unde mihi videtur, ut tu, frater Polycarpe, qui et sacerdotii rectum tramitem tenes, et scientiæ Dei repletus es donis, proficiscaris simul ad confortandas recenter credentium mentes, et animos dubios confirmandos. Quibus ille auditis, acquievit, et blandum papæ imperium æquanimiter tulit.

5. « Venit itaque dies Dominica, in qua Caius pontifex agens quæ Dei sunt, intra domum Chromatii omnibus aggregatis cunctos hac voce alloquitur: Dominus noster Jesus Christus, præscius fragilitatis humanæ, duos credentium in se gradus constituit, confessionis scilicet, et martyrii; ut qui martyrii pondus se non posse ferre viderentur, confessionis gratiam teneant; et concedentes laudem bellaturis Christi militibus, et pro ejus nomine pugnaturis, illorum sollicite curam gerant. Pergant itaque qui volunt una cum filiis nostris Chromatio et Tiburtio: et mecum in hac Urbe, qui voluerint, remaneant. Non enim nos terrarum spatia dividunt, quos Christi gratia nectit; neque absentiam vestram sentiunt oculi nostri, quia interioris hominis vos intuemur aspectu. »

6. Hæc a Caio dicta de confessorum et martyrum differentia, utique consentanea sunt iis quæ S. Cyprianus ante scripserat; nimirum non tantum confessorum nomine dignum esse, qui coram præside se christianum esse confiteretur; sed et qui, ne caperetur, relictis bonis, cognatis, et patria, quos amabat, sibi timens, ne vi tormentorum deficeret, Christumque negaret, extorris fieret, in aliasque regiones transfugeret; utpote quod Christi fidem his omnibus prætulisset, Christum opere videretur esse confessus, ac proinde dignus nomine confessoris; quod alibi pluribus diximus. Sed hæc rursum Acta:

7. « Hæc et his similia dicente papa Caio, exclamavit Tiburtius (filius hic erat Chromatii, nuper cum patre factus christianus) voce magna dicens: Obsecro te, Pater et episcoporum episcope, ne me patiaris terga persequentibus dare. Mihi enim valde jucundum est et optabile, pro Deo vero millies, si possim, occidi; tantum ut illius vitæ dignitatem apprehendam, quam nullus mihi successor eripiat, et cui nulla tempora finem imponant. » Hæc Tiburtius. In quibus plane consuetum agnoscit titulum Urbis papæ impertiri solitum, nempe ut diceretur episcopus episcoporum; quod et ex Tertulliano [1] superius atque etiam ex Cypriano demonstratum est.

8. « Tunc sanctus Caius congaudens fidei ejus, lacrymas fundebat; orabatque ut omnes, qui cum ipso remansissent, certaminis victores existerent, triumphum martyrii assecuti. Remanserunt autem cum venerabili papa Marcellianus et Marcus, et pater eorum vir clarissimus Tranquillinus, itemque beatus Sebastianus, et juvenis corpore pulcherrimus, sed pulchrior mente, S. Tiburtius. Tum quoque Nicostratus protoscriniarius cum fratre suo Castorio et conjuge Zoe, et Claudius etiam cum fratre suo Victorino, et filio Symphoriano, qui fuerat ab hydropisis morbo liberatus. Hi soli, reliquis omnibus cum Chromatio proficiscentibus, in Urbe cum Caio pontifice remanserunt; qui Marcum et Marcellianum diaconii honore sanctificavit; Tranquillinum vero patrem eorum fecit presbyterum; et beatum Sebastianum, qui ad multorum profectum sub specie militiæ latebat, Ecclesiæ defensorem constituit, cæteros vero subdiaconos fecit. » Hæc cum in dictis legantur Actis, intelligere satis potes, non omnia, ut ibi scripta sunt, continuo esse facta, sed æquo temporis interstitio; neque cuncta quæ sub dictis consulibus inchoata ponuntur Acta, sub iisdem esse pariter consummata, sed sequentibus annis, eadem urgente persecutione in Christianos. Hic prima mentio de Ecclesiæ defensore; munus est hoc, et non ecclesiasticus ordo; porro idem magistratus in posterum in Ecclesia perseverasse videtur, cujus cum multis in locis, tum præsertim in epistolis Gregorii papæ frequens est mentio; ex quibus colligi potest, quodnam esset ejus magistratus officium. Sed prosequamur Acta.

9. « Sed quia tutus nullus inveniri poterat locus ad latebram confugiendum (al. confovendam), morabantur omnes apud Castulum quemdam christianum, zetarium palatii, qui altissimo loco ejusdem palatii commanebat. » Zetarii dicebantur qui præfecti erant zetis; erat quippe zeta (ut tradit Plinius [2]) locus capax unius lecti cum duabus sellis, qui velis obductis, et reductis modo adjiciebatur cubiculo, modo auferebatur, ac proinde portatile quoddam

[1] Tert. de Pudicit. cap. I. — [2] Plin. lib. VI. epist. V.

cubiculum. De Elagabalo tradit Lampridius, odoribus indicis sine carbonibus uti solitum ad zetas evaporandas; sed de habitatione Castuli zetarii rursum Acta :

10. « Ea vero mansio idcirco idonea visa est, quod et Castulus ipse cum omnibus suis christianissimus esset; et lex de sacrificiis lata, cum ubique suo fervore sæviret; in illos qui palatio adhærebant, quia nec suspicio de illis esse poterat, minime executioni dabatur. Morabantur ergo hi omnes (ut diximus) cum S. papa Caio apud Castulum; et diu noctuque gemitibus, fletibus, jejuniis, et orationibus occupati, orabant Dominum, ut digni haberentur tolerantia confessionis ejus, et in numerum sanctorum martyrum admitti mererentur. Ascendebant autem ad eos occulte religiosi viri, et feminæ, quippe qui a sanctis diversas sanitatum gratias impetrarent; nam et cæcorum oculi illuminabantur eorum precibus, et salus reddebatur ægrotis, et de obsessis corporibus dæmones pellebantur.

11. « Interea dum hæc ab eis agerentur, transiens beatus Tiburtius, occurrit homini qui de alto lapsus fuerat, et caput membraque omnia ita quassaverat, ut parentes ejus non nisi de sepultura illius cogitarent. Quibus ille flentibus dixit : Permittite me verbo uno illum alloqui; forsitan recuperabit sanitatem. Cumque omnes dedissent spatium, accessit juxta eum, et dicta tractim oratione Dominica, et Symbolo super vulnera ejus, adeo solidata sunt ossa ejus, caputque, et viscera omnia, adeoque factus est incolumis, quasi nihil mali passus esset. Hoc facto, cœpit abire Tiburtius. Tenebant autem eum parentes ejus, dicentes : Veni, et habe eum servum, et omnia bona tibi trademus cum eo; quandoquidem cum esset nobis unicus, tu eum nobis ex mortuo vivum reddidisti. Quibus beatus Tiburtius respondit : Si ea, quæ vobis dixero, feceritis, magni pendam mercedem sanitatis hujus. Dicunt ei illi : Et nos ipsos si servos habere voles, contradicere non valebimus; imo vero optamus etiam, si ipse dignum judicaveris. Tunc apprehensa illorum manu, duxit eos seorsum a turba, et indicavit eis virtutem nomine Christi, vidensque animos eorum firmos in timore Dei, perduxit eos ad Caium pontificem, dicens ei : Venerabilis papa ac divinæ legis antistes, ecce quos per me hodie Christus lucratus est, in quibus fides mea, velut arbuscula novella, primum prorupit in fructum. Tunc S. Caius papa baptizavit juvenem cum parentibus ejus, gratias Deo referentem. »

12. Plurimum quidem temporis, et plures alias actiones esse postea consecutas, quæ his apponuntur verba, significant in hunc modum : « Verum quia prolixi nimis operis est, persequi ea omnia, quæ per illos Christus fecit, iis omissis, quo modo singuli ad palmam martyrii pervenerint, explicemus; itaque beatissima Zoe, cum in Apostolorum natali ad confessionem S. Petri apostoli oraret ; ab insidiantibus Gentilibus arctata, ducitur ad patronum regionis Naumachiæ. » Hæc ibi; ex quibus plane conspicitur quavis urgente persecutione, Christianos non prætermittere solitos festorum dierum celebrationem; quod et ex Dionysio Alexandrino superius didicimus.

13. Quod vero spectat ad eam, quæ hic dicitur regio Naumachiæ; nulla reperitur sic dicta regio; sed Naumachiæ erant in regione decima quarta trans Tiberim. Illud autem, quod hic habetur de patrono Naumachiæ, nova indicat munera tunc certis locis, certis hominibus ad inquirendos Christianos distincta; sicque ut uni Urbis regioni plures essent præfecti patroni, qui singuli in parte sibi concredita Christianos inquirerent. Sed quid tum factum sit, Acta sic narrant :

« Compellitur Zoe Martis parvæ statuæ, quæ illic erat, thura incendere. Cui illa respondit : Mulierem Marti sacrificare compellis, ut ostendas Martem vestrum feminis delectari. At si ille potuit impudicissimæ Veneri pudorem eripere, mihi certe tropæum fidei in fronte gestanti non poterit prævalere; non enim ego contra eum luctor meis viribus, sed Domini mei Jesu Christi freta virtute, et vos et illum pariter contemno. Tunc patronus regionis misit eam in custodiam obscurissimam, fecitque, ut diebus quinque nec lumen videret, nec cibum potumque caperet; intentabat quoque illi moras famis, et cæcitatis nisi diis litaturam se promitteret. Atqui eam clausam tenebant, vocem illius audiebant, Deum interim laudantis et benedicentis. Cumque sex transissent dies, suggesserunt de ea præfecto sævienti : qui jussit eam a collo et capillis in arbore excelsa suspendi, et sub ea fumum e sterquilinio excitari. Statim ergo, ut suspensa est, in confessione Domini emisit spiritum. Illi autem tollentes corpus ejus, grandi alligatum saxo, in Tiberim demerserunt, dicentes : Ne Christiani corpus ejus tollant, et faciant eam sibi deam. »

14. Ex iis quidem apparet non latuisse ethnicos, solitos esse Christianos religioso cultu prosequi sanctorum memorias. Gentiles autem consuevisse demergere in Tiberim cadavera illorum, quos sepultura privandos esse ducebant, innumera sunt exempla; ut quod modo suppetit ex Lampridio, hæc de Eliogabalo dicente : « Tractus deinde per publicum, additaque injuria cadaveri est, ut id in cloaculam milites mitterent, sed cum non cepisset cloaca fortuito, per pontem Æmilium, annexo pondere ne fluitaret, in Tiberim abjectum est, ne unquam sepeliri posset. » At Christiani nihilominus celebrare martyris gloriosum triumphum haud prætermisere; nam Acta hæc mox subdunt :

15. « Ejus igitur celebrato martyrio, apparuit illa in somnis beato Sebastiano, indicans ei suum pro Christo susceptum martyrium. Quod cum Sebastianus aliis narrasset, in has Tranquillinus voces prorupit : Feminæ nos ad coronam præcedunt : ut quid vivimus? Et octava Apostolorum die ad beati Pauli confessionem accedens, sensit etiam ipse Gentilium insidias, et a populo lapidibus obrutus, mortuus est, et corpus ejus in Tiberim jactatum est. Nicostratus quoque una cum Claudio, et Victorino, et Symphoriano, dum corpora sanctorum per ripas Tiberis quæ-

runt lenti sunt, et ad Urbis præfectum Fabianum (al. Fabium) perducti, qui eos hortabatur, ut sacrificarent, diebusque decem minis atque blanditiis cum illis agens, nihil prorsus movere eos potuit. Suggessit igitur de illis imperatoribus, qui jusserunt eos tertio torqueri. Cumque nulla ratione tormentis cederent, lata sententia est, ut in medium mare præcipites mitterentur. Immensis itaque constricti ponderibus, pelagi fluctibus dati sunt, ut in loco mundo inter aquas coronam martyrii reportarent. Atque ita infideles fidelibus insidiabantur, et iniquo furore eos prosequebantur, adeo ut nec videre eos æquo possent animo, nec eorum ferre nomen. » Hæc ibi. Fabius, sive Fabianus hic ponitur Urbi præfectus; at in tabulis præfectorum superius citatis, sub dictis consulibus recensetur præfectus Urbis Junius Maximus; puto autem corrigendum textum, ut loco Junius Maximus, Fabius Maximus, sit ponendum, vel utrumque, Junius Fabius Maximus; sed id nostra conjectura : cum alioqui non deessent alii in Urbe magistratus diversarum præfecturarum (ut dictum est) qui sævirent in Christianos. Sed prosequamur Acta.

16. « Interea Caio sancto episcopo Torquatus quidam se simulata fide sociavit, dicens se esse christianum. Erat autem apostata, et homo fraudulentus in omni sermone, et callidus in omni commisso. Quid multa? cum a beato Tiburtio, viro nobili, erudito, et sancto, frequenter argueretur, quod capillos super apicem frontis tonsoris arte componeret, quod assidue commessaretur, et ludendo pranderet, quod feminarum aspectu delectaretur, quod a jejuniis et orationibus se subduceret, quod somno deditus non interesset pervigil hymnos Deo noctu dicentibus; cum propter hæc, inquam, a beato Tiburtio acrius objurgaretur, se ejus monita simulat libenter accipere, egitque arte, ut orantem sanctum Tiburtium infideles comprehenderent, in qua comprehensione se quoque fecit teneri, et simul perduci ad secretarium judicis sævientis.

17. « Quo cum perducti fuere, Fabianus præfectus dixit ad eum, qui se arte tradiderat : Quis diceris? At ille respondit : Torquatus. Fabianus dixit : Quid profiteris? Torquatus dixit : Christianus sum. Fabianus ait : An ignoras jussisse invictissimos principes, ut, qui sacrificare diis nolint, diversis suppliciis macerentur? Torquatus ait : Hic magister meus est, et ipse me semper docuit; quod eum videro facere, me quoque facere necesse est. Fabianus conversus ad Tiburtium dixit : Audisti quid Torquatus asserat : quid ad hæc respondes? Tiburtius ait : Diu est quod Torquatus se christianum esse mentitur. Virtus enim ipsa sancti nominis graviter fert, et moleste suum nomen a non suis amatoribus usurpari. Revera enim, vir illustrissime, hoc christianum nomen divinæ virtutis est, sectatorum scilicet Christi, qui vere philosophati sunt, qui ad obterendas libidines fortiter dimicarunt. Credisne, vir illustrissime, hunc esse christianum, qui in sui lenocinio moliendo, capitis fimbrias admittit, qui tonsorem diligit, qui scapulis molliter gestit; qui fluxum gressum improbo nixu distendit; qui neglectis viris, feminas curiosius intuetur? Nunquam tales pestes Christus dignatus est habere servos suos. Verum quando hic se imitaturum me asseruit; jam tu ipse coram, eum probabis esse mentitum; nam qualis semper fuerit, nunc evidenter ostendit. » Hæc ibi.

18. Ex ejusmodi sane corporis habitudine, solutisque moribus, de vero christiano conjecturam facere sanctissimi quoque viri consuevere; habes de hac re exemplum apud Gregorium Nazianzenum qui insignem illum huic similem apostatam Julianum, ex ejusmodi quæ foris apparebant signis, probe notum perspectumque habuit, ut cum ait de illo[1] : « Neque enim mihi boni quicquam significare atque ominari videbantur cervix non stata, humeri subsultantes, et ad æquilibrium subinde agitati, oculus insolens, et vagus furioseque intuens, pedes instabiles, et titubantes, nasus contumeliam, et contemptum spirans, vultus lineamenta ridicula item significantia, risus petulantes et effrenati, nutus et renutus temerarii, sermo hærens spirituque concisus, interrogationes stultæ, et præcipites, responsiones nihilo his meliores, aliæ in alias insultantes, nec graves, et constantes, nec eruditionis ordine progredientes. » Hæc Nazianzenus de Juliano, dum se adhuc christianum falso profiteretur, et sub pallio philosophico se occultare cupiebat. Hisce etiam exterioris corporis cultus signis de duobus clericis S. Ambrosius[2] æque vera vaticinatus est; sed et S. Hieronymus[3] ad Eustochium pseudoclericos prænotavit, sic dicens : « Omnis his cura de vestibus si bene oleant, si pes laxa pelle non folleat; crines calamistri vestigio rotantur, digiti de annulis radiant; et ne plantas humidior via spargat, vix imprimunt summa vestigia; tales cum videris, sponsos magis existimato, quam clericos. »

19. Sed age jam Acta prosequamur. « Fabianus dixit : Consultius feceris si saluti tuæ prospiciens, principum decreta non spernas. Tiburtius ait : Ego vero saluti meæ melius non consulo, quam ut deos deasque contemnens, unum Dominum Jesum Christum Deum meum esse confitear. Torquatus dixit : non solum ipse christianus crudelis est, sed decipit alios, persuadens, et docens deos deasque esse dæmones; ipse enim cum sociis suis, cum quibus artes magicas exercet, diu noctuque incantationibus occupatur. Tiburtius dixit : Falsus[4] testis non erit impunitus. Hic quem vides, vir illustrissime, malitiæ suæ curis exæstuans, nullam aliam ob causam Christianis se adjunxit, nisi ut nobis christianum se fingeret, et aliis fidelissimum mentiretur. At ego reprehendebam in eo cyclopeam edacitatem, emergentem e vino putorem, et sepultam divini nominis sanctitatem; ebrius patiebatur sitim, et esuriem vomens; nec ut christianus, sed ut Antonianus quondam ille convivator, edebat, potabat, vomebat. »

20. Ad Marcum Antonium allusisse Tiburtius videtur, quod ille crapula confarcinatus, ut cuncta

[1] Greg. Nazian. orat. II. in Julian. — [2] Amb. Offic. lib. I. c. 18 — [3] Hier. epist. XXII. — [4] Prov. IX.

voraret, vomitu stomachi sarcinam exonerabat, ut Tullius in Philippicis adversus eum vehementer exprobrat. Sed pergit Tiburtius : « Et nunc Christianos arguit, Christianosque accusat, et in eos mitem judicem incitans, gladium nolenti porrigit, utque cervices dæmonibus inclinemus, hortatur. Videmus voltum tuum, videmus cruenta consilia, et scelerata arte verborum conflata tui pectoris venena intuemur. Accingere ergo, crudelissime, et utere carnificis officio. Vindica tibi ipsius judicis vocem, applica equuleos, suspende Christianos, damna, percute, incende, universa denique supplicia adhibe. Si exilium minaris, hoc philosophantibus totus est mundus; si mortis supplicium, evadimus mundi carcerem; si ignes, majora his incendia in cupiditatibus vincimus; decerne quicquid libet. Omnis nobis vilis est pœna, ubi pura comes est conscientia :

21. « Fabianus dixit : Restitue te generi tuo, et hoc esto, quod natura dictavit; nobiliter enim natus ad eam devolutus es fæcem, ut possis, et supplicium, et infamiam, et mortem perpeti. Tiburtius dixit : O prudentissimum virum, et Romanis judicem constitutum ! Quia meretricem Venerem, incestum Jovem, Mercurium fallacem, et Saturnum filiorum occisorem colere nolo, generi meo dedecori sum, et infamiæ mihi notam inuro ? Et quia unum verum Deum, qui in cælis regnat adoro, et veneror, suppliciis me macerandum minaris? Non abnuimus, non renitimur; non negamus, Christum Filium Dei ad hoc descendisse de cælo ad terras, ut a terris homo ad cælos possit ascendere, etc. Tunc Fabianus jussit ante pedes ejus carbones ardentes effundi, et ait ad eum : Elige tibi unum ex duobus; aut thura his carbonibus impone, aut pedibus super eos nudus incede. Tiburtius itaque faciens crucis Christi signum, constanter super eis nudis ingressus est plantis, dixitque præfecto : Depone infidelitatem, et disce quia hic solus est Deus, quem confitemur creaturis omnibus dominari. Tu vero, si potes, mitte manum in aquam calidam in nomine Jovis tui; et si potest Jupiter Deus tuus, faciat te non sentire ardorem; nam mihi quidem in nomine Domini mei Jesu Christi videtur, quod super flores roseos gradiar, quia creatura ipsa creatoris sui famulatur imperio. Fabianus dixit : Quis ignorat artem magicam vos docuisse Christum vestrum ? » Hæc ibi.

22. Invaluisse quidem apud Gentiles eam opinionem, quod Christus magus fuerit, tradit Arnobius[1] : libros quoque ea de facultate conscriptos ab illis dici eum suis tradidisse, S. Augustinus[2] testatur, qui ipsos apertissimi mendacii redarguit. At sicut Christus Dominus noster, cum calumniam pateretur[3] quod in Beelzebub ejiceret dæmonia, non tulit; ita nec Tiburtius, qui his auditis ait : « Obmutesce, infelix, et noli auribus meis has irrogare injurias, ut audiam te rabido ore latrantem, vel nominare sanctum, et mellifluum nomen. Tunc iratus Fabianus, hanc in eum dictavit sententiam : Blasphemator deorum, et reus atrocium injuriarum, gladio animadvertatur. » Hæc sententia in eum, qui, quod nobilis esset, nullis servilibus contra leges ab eo, licet irato, subjicitur pœnis. « Ductus est igitur in viam Lavicanam, tertio ab Urbe milliario; et effundens orationem ad Dominum, uno gladii ictu cæsus decessit; et in eodem loco apparente quodam christiano, sepultus est. Quo in loco plurima semper beneficia præstat Christus ad laudem nominis sui usque ad præsentem diem.

23. « Post hæc Torquatus egit, ut Castulus palatii zetarius, sanctorum hospes, apprehenderetur; qui tertio apprehensus, et tertio auditus, cum in Domini confessione perseveraret, missus est in foveam; demissaque super eum massa arenaria, etiam ipse cum palma martyrii migravit ad Christum. Tenetur deinde Marcellianus et Marcus, et ambobus in stipitem ligatis, in pedes eorum clavi acuti infixi sunt. Dixitque ad eos Fabianus judex : Tam diu ita confixis stabitis plantis, donec diis debitum reddatis officium. At illi ad unum confixi lignum psallebant, dicentes[1] : Ecce quam bonum, et quam jucundum, habitare fratres in unum. Ad quos Fabianus : Deponite, inquit, amentiam, infelices et miseri, et liberate vos a tormentis imminentibus. Cui ambo responderunt : Nunquam tam bene epulati sumus, quia modo cœpimus esse fixi in amore Christi; utinam nos sic esse permittas quandiu hujus corporis tegimur indumento. Cumque transisset unus dies et nox, et illi in psalmis et hymnis perseverarent; jussit ambos, ubi stabant, lanceis per latera verberari. Atque ita etiam ipsi cum martyrii gloria ad siderea regna migrarunt. Sepultique sunt via Appia, (al. Ardeatina) milliario secundo ab Urbe, in loco qui vocatur, *Ad arenas*, quia cryptæ arenarum illic erant, ex quibus urbis mœnia struebantur. » Hæc cum ibi de mœniis Urbis dicantur, ab Aureliano cœptum opus immensum, quod scribit Vopiscus, ut muri Urbis quinquaginta milliariorum ambitu struerentur, nondum ad hæc tempora penitus consummatum fuisse videtur. Sed prosequamur reliqua :

24. « His igitur expletis, beatus Sebastianus conventus est; et quia (ut diximus) videbatur sub chlamyde latere, cum Christi esset dignissimus miles; suggessit de eo præfectus Diocletiano imperatori. Eum itaque ad se vocans Diocletianus, ait illi : Ego te inter primos in palatio semper habui (inter prætorianos enim Sebastianus ducebat ordines) et tu contra salutem meam in deorum injuriam hactenus latuisti? Sebastianus dixit : Pro salute tua semper Christum colui, et pro statu orbis Romani illum, qui in cælis est, semper adoravi, considerans a lapidibus auxilium petere, insani esse et vani capitis. Tunc iratus Diocletianus jussit eum duci in medium campum, et ligatum ibi perinde ut signum, sagittis peti a sagittariis. Posuerunt eum ergo milites in medio campo, et hinc inde jaculis adeo repleverunt, ut

[1] Arnob. lib. I. contra Gentes — [2] Aug. de consen. Evangelist. lib. I. c. 8 et 9. — [3] Luc. XI.

[1] Psal. CXXXII.

instar hericii ex sagittarum densitate hirsutus videretur. Existimantes illum mortuum, abierunt. Tunc relicta martyris Castuli zetarii, nomine Irene, abiit noctu, ut corpus tolleret et sepeliret; et inveniens eum viventem, per scalam excelsam adduxit eum in domum suam, ubi manebat, in palatium; ubi intra paucos dies membrorum omnium integerrimam recuperavit sanitatem. Cumque Christiani ad eum convenirent, omnes hortabantur eum abscedere. Ille autem oratione facta, descendit, et stans super gradus Elagabali, venientibus imperatoribus dixit: Iniquis surreptionibus animos imperii vestri templorum pontifices obsident, suggerentes de Christianis falsa commenta, tanquam illi sint Reipublicæ adversarii, cum illorum orationibus Respublica in melius proficiat, et crescat; non enim cessant pro imperio vestro, et pro salute Romani exercitus exorare. »

25. Ex hac quidem Sebastiani apologia liquido constat (ut alias sæpe accidit) quod dictum est superius ex Apologetico Tertulliani potissimum; pontifices gentilitiæ superstitionis justis qui videbantur prætextibus, nimirum quod Christiani Romæ aliquid contra imperium molirentur, imperatorum animos in eos vehementius inflammasse. Quod vero pertinet ad locum, in quo constitit Sebastianus super gradus (ut aiunt Acta) Elagabali; qui in summitate palatii agebat in mansione zetarii, inde descendens apte constitisse dicitur in gradibus Elagabali. De Elagabalo deo, quem colebat Antoninus (ita enim eum appellabat) deque ejus templo agens Lampridius, ait: « Elagabalum in palatino monte juxta ædes imperatorias consecravit, eique templum fecit. » Sic igitur ibi consistens Sebastianus, ad suas ædes redeuntes imperatores expectavit. Sed quid post hæc Acta? « Cumque hæc, et id genus alia diceret, Diocletianus ait: Tune es Sebastianus, quem nos dudum sagittis jusseramus interfici? Sebastianus dixit: Ad hoc Dominus meus Jesus Christus reservare (resuscitare) dignatus est, ut conveniam et contester vos coram omni populo, injusto judicio persecutionem vestram in Christi famulos ebullire. Tunc jussit eum in hippodromum palatii duci, et tam diu fustibus cædi, donec exhalaret spiritum.

26. « Tulerunt ergo corpus ejus noctu, et in cloacam maximam miserunt, dicentes: Ne forte Christiani eum sibi martyrem faciant. Porro beatus Sebastianus apparuit in somnis matronæ religiosæ, Lucinæ nomine, dicens ei: In cloaca illa, quæ est juxta circum, quære, et ibi invenies corpus meum pendens in unco. » Unco namque solita protrahi corpora damnatorum, illud Lampridii declarat in Commodo, cum tradit a senatu acclamatum: « Carnifex unco trahatur more majorum, cadaver unco trahatur, dictum est pluries. » Et Seneca [1]: « Cadavera quoque uncus trahens. » Sunt de his exempla quamplurima, nosque alibi [2] hæc fusius. Et quod ad cloacam pertinet; in eas protrahi infamissimorum cadavera, satis demonstrat Lampridius de Elagabalo, cum ait: « Per plateas tractus sordidissime, per cloacas ductus, et in Tiberim submissus est. » Aliorum quoque plurium martyrum cadavera in cloacam fuisse projecta, in Actis ipsorum legimus. Sed quid præterea Sebastianus ad Lucinam?

27. « Quod cum levaveris, inquit, perduces ad Catacumbas, et sepelies me in initio cryptæ juxta vestigia Apostolorum. » Extat adhuc ibi in Memoria S. Sebastiani nomine excitatus lapis duo continens impressa vestigia, quæ tamen feruntur esse Domini apparentis Petro; sed hujus loci permotus auctoritate, et aliorum martyrum Actis, quorum alibi facta est mentio, potius apostoli Petri, vel Pauli esse putavi: verum certum quid de his definire, haud tutum existimo; cum per vestigia quoque Apostolorum vetus illa memoria possit intelligi, in qua olim ad tempus recondita fuerunt corpora Apostolorum; quæ adhuc eodem in loco viget; nam corporibus vacuum monumentum, vestigia quædam repræsentat veteris illius sepulcri, in quo collocata fuerant Apostolorum corpora.

28. « At Lucina (inquiunt Acta) cum servis suis media nocte abiit, et elevans corpus ejus posuit in pilento suo; perductumque ad locum, ubi ille imperaverat, cum omni diligentia sepelivit; perque dies triginta a sancto loco illo non recessit. Post aliquot autem annos, pace Ecclesiæ reddita, domum suam mutavit in ecclesiam, omnesque opes suas pro Christianorum consolatione illi derelinquens, et Ecclesiam earum hæredem instituens, quievit in Christo; qui vivit et regnat per omnia sæcula sæculorum. » Hucusque Acta.

29. Diversa est hæc ab illa Lucina Apostolorum discipula, cujus est celebris memoria pridie kalendas Julii. Hujus autem de qua agimus, præclara mentio quoque est in Actis S. Marcelli papæ et martyris. Cæterum omnium dictorum martyrum natales dies perpetuis monumentis adscripti habentur dignis præconiis, ex iisdem Actis acceptis, quorum sinceræ fidei tam Latini, quam Græci æque adstipulantur. Hæc igitur de his martyribus Romæ passis hoc anno sub dictis consulibus inchoata, quonam anno imperii Diocletiani necatis martyribus ad finem perducta sint, certum quid affirmare non possumus: nam deperditis Diocletiani et Maximiani rerum gestarum editis commentariis, quo potissimum anno eorum imperii iidem Romam concesserint, incertum penitus habetur. Quod vero de Caio papa, cujus in dictis Actis frequens est mentio, nulla, ut de aliis, habita sit quæstio; ab aliis Christianis eum subductum putamus, ad aliudque tempus dilatum fuisse martyrium ejus; de quo suo loco dicturi sumus.

30. Ut igitur quam acerbissime ipso exordio horum imperii in Christianos Romæ persecutio grassaretur, eamdem illam præcessisse causam, quam modo retulimus, martyrum Acta significant; nempe quod omnes qui aderant Romæ pontifices sacrorum Gentilium, Christianos Romæ agentes plurimis calumniis circumvenerant, eosque ad imperatores detulerant

[1] Seneca de Ira lib. III. — [2] Not. in Roman. Mart. die 19 Januarii.

in Rempublicam machinari; sicque ab eis composita techna est, ut apud eos fidem meruerint.

31. Quamobrem promulgatum ab iisdem in Christianos Romæ agentes edictum, nequaquam toto Romano orbi commune fuit; quin potius, si Eusebium auscultamus, in aliis regionibus ipsi de Christianis benemeriti fuisse traduntur, nec nisi ad ultima imperii tempora in eos per orbem persecutionis edicta dedisse. Quando et inter alia (plura enim tradit Eusebius ab iisdem imperatoribus fuisse promulgata) hoc ipsum quod diximus, Romæ tunc editum est; ne cui illis vendere, neque alia naturæ usui necessaria impartiri liceret; quod tum in Oriente, tum in Occidente ab iisdem Augustis fuisse scriptum, certa ac fidelia Acta martyrum declarant; nam de Galliis testatur Beda [1], qui versu scripsit Acta Justini martyris, in quibus hæc inter alia :

Et ne quisquam potuisset
Contutari latebris,
Ubique componebantur
Hoc modo insidiæ,
Quæ euntes compulissent
In jus idololatriæ.

Nec illis emendi quicquam
Aut vendendi copia,
Nec ipsam haurire aquam
Dabatur licentia,
Antequam thurificarent
Detestandis idolis.

Hæc Beda.

Sed et Arethas [1] episcopus Cæsariensis de Oriente testis est ea oratione, quam scribit de sanctis martyribus Curia atque Samona, dum ait, non licuisse iis, qui christiani essent, contrahere nec quæ humanæ consuetudinis essent commercia exercere. Sed hæc et alia edicta in illis regionibus postea (ut dictum est) lata sunt; cum Eusebius [2] afferat, Diocletiani primordia, et alia quæ ad ultimos usque annos ejus imperii secuta sunt tempora, Christianis fuisse felicia. Verum ante illa tempora, quibus refert ea promulgata edicta fuisse, quædam ingruentis gravioris procellæ præcessisse tonitrua, nonnullosque sanctos martyres in diversis provinciis passos esse ; ipsa germana martyrum Acta, de quibus dicemus suo loco, testantur.

[1] Bed. tom. III.

[1] Apud Lipom. tom. III. — [2] Euseb. lib. VIII. c 12.

Anno periodi Græco-Romanæ 5779. — Olymp. 266. an. 2. — Urb. cond. 1039. — Jesu Christi 286.
— Caii papæ 4. — Diocletiani imp. 3. Maximiani Herculii imp. 1.

1. *Consules.* — Ad num 1 et seqq. Coss. *M. Junius Maximus II*, et *Vettius Aquillinus* ex Inscriptione Onuphriana; sed legendum *Aquilinus*, ut habent libellus de Præfectis Urbi, Fasti Cæsarei et Anonymus a Bucherio editus, in quibus omnibus *Maximus* cum nota numerali etiam effertur, et videtur esse Junius Maximus qui hoc et sequenti anni præfectus Urbi fuit, ut legitur in libello de Præfectis Urbi.

2. *Maximianus Herculius Aug. dictus.* — Carini interitus anno præcedenti contigit, ut ibidem demonstravimus; Maximianus autem Herculius, qui eatenus Cæsar fuerat, rerum publicarum necessitate exigente, Augustus dictus, et tribunitia potestate exornatus, ut ex antiquis lapidibus constat. Facta ea nuncupatio die *kal. April.* ut in Fastis Idacii legitur, idque Nicomediæ, extra civitatem ad millia fere tria, ut nos docet Lactantius lib. de Mortibus Persecutorum, cap. 19, ubi de abdicatione Diocletiani et ejusdem Herculii loquens ait : « Erat locus altus extra civitatem ad millia fere tria, in cujus summo Maximianus ipse purpuram sumpserat, et ibi columna fuerat erecta cum Jovis signo, etc. » Prope Nicomediam itaque ea nuncupatio facta, ut, antequam liber de Mortibus Persecutorum lucem vidisset, collegerat clarissimus Norisius ex L. 6, *De fide instrum.* « dat. Nicomediæ XIII kal. Februarias Maximo II et Aquilino, » hoc nempe anno, quo Maximianum kal. Aprilis Nicomediæ in Hibernis morans Diocletianus, ac bellum adversus Persas ibidem adornans, Augustum renuntiavit. Ita card. Norisius in Dissert. 1 de Numismate Impp. Diocletiani et Maximiani, cap. 4. Corrigendus itaque error collectorum Codicis Justinianei, qui in titulis legum emissarum Diocletiano II et Aristobulo coss. ac Maximo II et Aquilino, ante kal. Aprilis scripsere: «Impp. Diocletianus et Maximianus AA. » cum id temporis unus Diocletianus imperaret. Porro in titulos legum Cod. Justin. et in horum subscriptiones toties error irrepsit, ut fateri cogamur valde plerumque urgentia non esse, quæ inde deducuntur argumenta.

3. *Maximianus cum adhuc Cæsar esset duos tyrannos in Gallia vicit.* — Card. Norisius ibidem ait, Maximianum novum Augustum cum parte legionum, atque auxiliaribus copiis in Gallias contra Ælianum et Amandum, qui ibidem imperium occupa-

rant, profectum, utrumque tyrannum uno fere impetu oppressisse, hancque Maximiani victoriam paucis perstringere auctorem incertum Panegyrici Maximiano et Constantino dicti, cap. 8. « Hic est (inquit is orator de Maximiano), qui in ipso ortu numinis sui Gallias priorum temporum injuriis efferatas, Reipublicæ ad obsequium reddidit, sibi ipsas ad salutem. » Addidit card. Norisius, Carausium egregiam hoc in bello operam Maximiano navasse, teste Victore de Cæsaribus, qui ait : « Quo bello Carausius Menapiæ civis factis promptioribus enituit : eoque eum, simul quia gubernandi (quo officio adolescentiam mercede exercuerat) gnarus habebatur, parandæ classi, et propulsandis Germanis maria infestantibus præfecere. » Ex quibus doctissimus card. Norisius deducit, errare Calvisium, aliosque, qui rebellionem Carausii hoc anno referunt, cum id temporis, inquit, Carausius in castris Maximiani summa cum laude militarit, et in partem victoriæ venerit, ac postea adornandæ classi incubuerit. Verumenimvero Herculius, ut jam ostendimus, antequam dignitate Augustea donaretur, Bagaudarum ideoque Æliani et Amandi victor fuit, anno præcedenti Carausius instruendæ classi præpositus, præsentique Germani, qui, cum Romanos civili bello occupatos viderent, superato Rheno in proximiora Galliæ oppida impetum facientes, omnia igne ferroque vastabant, a Maximiano debellati. Audiatur Mamertinus in Panegyrico Maximiano Aug. dicto cap. 5 : « Quod statim, vixdum misero illo furore sopito, » sc. civili bello cum Bagaudis et rusticis, « cum omnes Barbaræ nationes excidium universæ Galliæ minarentur, neque solum Burgundiones et Alamani, sed etiam Chaibones, Erulique viribus primi Barbarorum, locis ultimi, præcipiti impetu in has provincias irruissent, quis Deus tam insperatam salutem nobis attulisset, nisi tu affuisses ? » Pluribus postea Maximiani victorias Mamertinus prosequitur. Bagaudæ itaque et Germani eodem fere tempore debellati.

4. *Paulo post victi ab eo Germani et Britanni.* — Interim etiam per legatos rem feliciter in Britannia Diocletianus gessit; unde a senatu Britannicus ac Germanicus appellatus fuit, quod colligitur ex hoc antiquo lapide a Baronio recitato anno CCLXXXIV, num. 2.

IMP. CAES. C. VALERIO.
DIOCLETIANO. PIO.
FELICI. INVICTO AUG.
PONT. MAX. BRITANNIC.
MAX. GERM. MAX. TRIB.
POTEST. II. COS. II. P. P.
PROCOS.
HONORATI. ET DECURIONES.
ET NUMERUS MILITUM.
CALIGATORUM.

Posita est hæc inscriptio, quam ipsemet etiam card. Norisius laudatus refert, anno præcedenti, vel saltem currenti, ante diem XVII Septembris, quo Diocletianus tribunitiam potestatem III suscepit. Quamobrem anno præcedenti Carausius in castris Maximiani militavit, eodemque anno et Germani et Britanni devicti, vel saltem vere aut æstate anni currentis, et ante hæc omnia Bagaudæ a Maximiano adhuc Cæsare superati. Nec refert, quod Mamertinus citatus dicat : « Hic est, qui in ipso ortu numinis sui Gallias Reipublicæ ad obsequium reddidit. » Nam capite præcedenti de rusticis et Bagaudis locutus erat orator, ideoque ibidem de ortu imperii Cæsarei, non vero de ortu imperii Augustei sermonem habet. Ex his verbis potius deduceretur, Maximianum anno præcedenti, quo Bagaudas oppressit, Cæsarem appellatum esse, sic enim ortus ejus et restitutio Galliarum in idem fere tempus inciderent. Verum, ut mox diximus, Maximianus jam sub finem anni CCLXXXIV Cæsar nuncupatus fuerat, sequentique, sc. CCLXXXV, « in ipso ortu numinis sui » Gallias ad obsequium redegit. Mamertinus quippe oratorie, non vero historice loquitur : sic enim nec superiori anno *in ipso ortu* rusticos vincere potuit; cum prius Cæsar dictus, ac postea in Gallias adversus Bagaudas missus sit, quocumque tandem anno eum Cæsaream dignitatem obtinuisse volueris.

5. *Carausius imperium in Britanniis usurpat.* — Carausius igitur hoc anno imperium in Britannia arripuit, idque, ut videtur, contigit antequam Maximianus Augustus appellaretur. Eutropius enim de eo loquens ait : « Cum apud Bononiam per tractum Belgicæ et Armoricæ pacandum mare accepisset, quod Franci et Saxones infestabant, multis Barbaris sæpe captis, nec præda integra aut provincialibus reddita, aut imperatoribus missa, » Diocletiano nempe Augusto et Maximiano Cæsari, imperatori etiam a Victore de Cæsaribus dicto, « cum suspicio esse cœpisset, consulto ab eo admitti Barbaros, ut transeuntes cum præda exciperet, atque hac se occasione ditaret; a Maximiano jussus occidi, purpuram sumpsit, et Britannias occupavit. Ita cum per omnem orbem terrarum res turbatæ essent, Carausius in Britanniis rebellaret; Achilleus in Ægypto; Africam Quinquegentiani infestarent; Narseus Orienti bellum inferret; Diocletianus Maximianum Herculium ex Cæsare fecit Augustum, Constantinum et Maximianum, Cæsares. » Ubi *Constantini* nomine Constantium ejus patrem intelligit, et tyrannos, qui vel nuncupationem Herculii, vel creationem Cæsarum, sc. Constantii et Galerii diversis temporibus præcessere, uno tenore commemorat. Orosius, lib. 7, Eutropii verba fere exscribit. Quare *Carausius* non anno sequenti, ut autumavit card. Norisius citatus, sed præsenti rebellavit, idque paulo antequam *Herculius* Augustus appellaretur.

6. *Hoc anno, non vero sequenti.* — Card. Norisius, ut ostendat, *Carausium* anno tantum sequenti Britannias invasisse, observat, Mamertinum in Panegyrico Maximiano Herculio dicto, celebrare ingentem victoriam, quam Herculius primo sui consulatus die de Barbaris reportavit : « Transeo, » inquit Mamertinus cap. 6, « innumerabiles tuas tota Gallia pugnas,

etc. Illum tamen primum consulatus tui auspicalem diem tacitus prælerire nullo modo possum; etc. » aitque card. Norisius, Maximianum Treviris hiemantem ingenti clade affecisse, ac procul a mœnibus propulsasse *Germanos*, qui populabundis agminibus in Gallias effusi, Treviros usque pervenerant : postea appetente vere, *Erulos*, *Chaibones* aliosque Germaniæ populos suis in sedibus aggressurum, *Carausium* maritimæ classi præfecisse. Scribit enim idem orator, cap. 7 : « Tale igitur auspicium illius anni quid sequebatur, nisi novum aliquod et ingens miraculum? Quod autem majus evenire potuit? » Itaque inquit card. Norisius, Maximianus, Rheno superato, victrices Aquilas per Germaniam late circum tulit. *Carausius* vero, qui classi præerat, privatas prædas agere tota maritima Gallia sinebat, ut spoliis onustos in reditu interciperet. Tandemque in Britanniam transmisit, ac occupata legione, anno CCLXXXVII imperium ibidem capessiit. Ita card. doctissimus. Verum Mamertinus locis laudatis *Carausii* nullo modo meminit, isque maritimæ classi non præfectus, nisi anno ac tempore, quo *Maximianus* Cæsar adversus Bagaudas levibus prœliis pugnabat, ut diserte testatur Victor de Cæsaribus. Quamobrem recte quidem card. Norisius victoriam illam Maximiani Augusti cum primo ejus consulatu kalendis Januariis sequentibus susceplo copulavit; sed perperam in ejus partem *Carausium* vocat, cum ex dictis is jam rebellasset, neque orator eam celebrans, *Carausii* ullam mentionem faciat.

7. *Diocletianus Nicomediæ hiemem egit.* — Auctor Chronici Alexandrini ait : « Diocletiano Aug. III et Maximiano Herculio Augusto coss. Hoc anno Diocletianus imperium cum Maximiano Herculio communicavit. Inchoante tertio imperii sui anno Nicomediam hibernavit. » Diocletianus tertium consul Maximiano Augusto collega anno sequenti Fastis nomen dedit. Quare si jam tum *Maximianus* Augustus erat, ut auctor Chronici Alexandrini fatetur, constat, hunc locum transpositum esse, et Diocletianum, qui hujus anni initio *Nicomediæ* fuit, uti supra ostendimus, inclinante anno illuc rediisse, in eaque urbe hibernasse. Quas vero currenti anno victorias de Persis retulerit, anno sequenti explicabimus.

CAII ANNUS 4. — CHRISTI 287.

1. *Diocletiani et Maximiani edictum adversus Manichæos.* — Anno Redemptoris ducentesimo octogesimo septimo, Diocletianus tertium et Maximianus secundum adierunt consulatum. Invalescente his temporibus Manichæorum hæresi, quæ Africæ quoque provincias penetravit; iidem imperatores ad eos compescendos ac penitus submovendos, ejusmodi dedere rescriptum; quod ex antiquo codice [1] Gregoriano, titulo *De maleficis et manichæis*, libro septimo exscriptum est, sed depravate admodum :

2. « M. Diocletianus et Maximianus nobilissimi Augusti Juliano proconsuli Africæ.

« Otia maxima interdum homines in communionem (al. communiorem) conditionis naturæ hominum modum excedere hortantur : et quædam genera immanissima (al. inanissima) ac turpissima doctrinæ superstitionis inducere suadent, ut sui erroris arbitrio pertrahere et alios multos videantur, Juliane carissime. Sed dii immortales providentia sua ornare (al. ordinare) et disponere dignati sunt, quæ bona et vera sunt, et multorum et bonorum et egregiorum virorum et sapientissimorum consilio et tractatu illibata probarentur, et statuerentur; quibus nec obviam ire, nec resistere fas est, neque reprehendi a nova vetus religio deberet (al. debet). Maximi enim criminis est retractare, quæ semel antiquitus tractata et definita sunt, et statum et cursum tenent et possident. Unde et pertinaciam pravæ mentis nequissimorum hominum punire, inde ingens nobis studium est. Hi enim qui novellas et inauditas sectas deterioribus religionibus opponunt, ut pro arbitrio suo pravum (al. prava) excludant, quæ divinitus concessa sunt.

3. « Quoniam nobis de quibus solertia tua serenitati nostræ retulit, Manichæos audivimus eos nuperrime, veluti nova, inopinata prodigia in hunc modum de Persica adversaria nobis gente progressa, vel orta esse, et multa facinora ibi committere; populos namque quietos perturbare, necnon civitatibus maxima detrimenta inserere; et verendum est, ne forte, ut fieri assolet, accedenti tempore conentur execrandas consuetudines, et istas has leges Persarum innocentioris naturæ homines, Romanam gentem modestam atque tranquillam, et universum orbem nostrum,

[1] Edidit P. Pithæus in Mosaic. et Rom. legum col. tit. 15. p. 147.

veluti venenis de suis malevolis inficere. Et quia omnia quæ pandit prudentia tua, in relationem religionis illorum, genera maleficiorum statutis evidentissimorum exquisita, et adinventa commenta; adeo eorum minas atque pœnas debitas et condignas illis statuimus.

4. « Jubemus namque, auctores quidem ac principes, una cum abominandis scripturis eorum, severiori pœnæ subjici; ita ut flammeis ignibus exurantur; consectaneos vero, et usque adeo contentiosos capite puniri præcipimus, et eorum bona fisco nostro vindicari sancimus. Si qui sane etiam honorati, aut cujuslibet dignitatis, vel majoris personæ, ad hanc inauditam et turpem atque per omnia infamem sectam, vel ad doctrinam Persarum se transtulerunt; eorum patrimonia fisco nostro associari facies, ipsosque forensibus (al. frœnensibus), vel Proconensibus metallis dari. Ut igitur stirpitus amputari malis (al. mala), et nequitiæ de sæculo beatissimo nostro possint; devotio tua jussis ac statutis tranquillitatis nostræ maturius obsecundare. Dat. prid. kalend. Aprilis Alexandriæ. » Hucusque edictum. Fixisse sane altas radices in Africa, ad cujus provinciæ proconsulem Diocletianus scribit, Manichæorum hæresin; labores S. Augustini ad eam extirpandam insumpti facile demonstrant. Sed quæ nova post hanc Diocletiani temporibus, exorta est hæresis in Ægypto, dicemus anno sequenti.

Anno periodi Græco-Romanæ 5780. — Olymp. 266. an. 3. — Olymp. 266. secundum Baronium. — Urb. cond. 1040. — Jesu Christi 287. — Caii papæ 5 — Diocletiani imp. 4. Maximiani Herculii imp. 2.

1. *Consules.* — Ad num. 1. Coss. *C. Valerius Diocletianus Aug. III*, et *M. Aurelius Valerius Maximianus Herculius Aug.* Herculii consulatus juxta priorem regulam, ob imperium nempe Augusteum anno præcedenti susceptum; Diocletiani juxta tertiam, ut nempe Maximiani collega esset. Baronius cum Onuphrio *Maximianum* cum nota numerali profitetur : imo Onuphrius auctorem Chronici Alexandrini, Cassiodorum, et auctorem anonymum Cuspiniani reprehendit, quod *Maximianum* sine numerali nota edant, quam in libellum de Præfectis Urbi inseruit; licet in correcto exemplari, quod Bucherius publicavit, *Maximianus* sine ea exhibeatur. Verum Onuphrii, Baroniique errorem egregie confutat card. Norisius in Dissert. I De Numismate Impp. Diocletiani et Maximiani, cap. 3, tam ex Inscriptione Gruteriana, quæ dicitur dedicata *kal. Jan.* D.D.N.N. DIOCLETIANO ET MAXIMIANO Coss. quam ex variis rescriptis hoc anno datis, cum hac subscriptione : DIOCLETIANO III. ET MAXIMIANO Coss. Quamobrem tertium Diocletiani consulatum cum priori Maximiani gestum fuisse, ut etiam in Fastis Heraclii et Cæsareis legitur, certum, indubitatumque est.

2. *Maximianus Aug. Germanos vincit.* — Ipsis kalendis Januariis Maximianus Augustus insignem victoriam reportavit de *Germanis*, qui ad Treviros usque, in qua urbe, Galliarum metropoli, ipse agebat, pervenerant, ut anno præcedenti ostendimus. Hinc cusus nummus majoris magnitudinis in gaza Medicea asservatus, et a card. Norisio egregia Dissertatione explicatus, in cujus antica parte visuntur imperatores Diocletianus et Maximianus laureati, ac consularibus trabeis induti, scipionem eburneum stringentes; in cujus superiori parte aquila apparet. In postica eminet currus triumphalis junctis quatuor elephantis. Imperatores stant in quadriga triumphali, et desuper Victoria, quæ hinc inde palmas spargit. In antica legitur : IMPP. DIOCLETIANO ET MAXIMIANO AUGG. in postica : IMPP. DIOCLETIANO III. ET MAXIMIANO Coss. Recte observat card. Norisius, Augustos victis hostibus laureatas litteras Romam mittere solitos, ubi eisdem triumphus senatusconsullo decernebatur, et in delati honoris monumentum numismata cudebantur. Quare quadrigæ in nummis aliquando triumphos Romæ actos, aliquando tantum ibidem a senatu decretos designant. Sed cum nonnisi post debellatos hostes decretæ fuerint, investigandæ sunt victoriæ a Diocletiano et Maximiano partæ, ob quas in eo nummo, hoc anno percusso, currus triumphalis eisdem S. C. decretus fuerit. Et quidem de *Maximiani* victoriis anno præcedenti, ac kalendis Januariis præsentis ab eodem in Occidente relatis jam egimus; restat itaque, ut de *Diocletiano* loquamur.

3. *Diocletianus Persarum victor.* — Is cum ingenti exercitu anno præcedenti ex urbe Nicomediensi, ubi kalendis Aprilis *Maximianum Herculium* Augustum appellavit, discedens in Persas movit, ac bellum de proximo ostentans, tantum *Narseo* Persarum regi terrorem incussit, ut hic abductis propere e Syria præsidiis, non modo eamdem adventanti imperatori ultro cesserit, verum etiam missa cum muneribus legatione, pacem supplex rogaverit. Diocletianus Antiochia, aliisque urbibus incruenta victoria potitus, recenti terrore utendum ratus, bellum undique urgebat, quo metum hostium intenderet. Mamertinus in Panegyrico Maximiano Augusto dicto victorias a Diocletiano nullo suorum cruore, a Maximiano vero

ingenti hostium clade partas describens, ducta similitudine a Jove et ab Hercule, quorum agnomina iidem Augusti assumpserant, hæc scribit cap. 7 : « Credo itidem, optimam illam, fertilemque Syriam velut amplexu suo tegebat Euphrates, antequam Diocletiano sponte se dederent regna Persarum. Verum hoc Jovis sui more, nutu illo patrio, quo omnia contremiscunt, et majestatis vestræ nominis consecutus est. Tu autem, imperator invicte, feras illas indomitasque gentes vastatione, prœliis, cædibus, ferro, ignique domuisti. » Quas inter victorias hiemem clausisse annum CCLXXXVI scribit card. Norisius in Dissert. 1 de Numismate Impp. Diocletiani et Maximiani, cap. 4. Ex quo card. eruditissimus intelligere poterat, *Carausii* rebellionem, quam in hunc annum distulit, superiori contigisse; cum Eutropius indicet, eodem tempore *Carausium* in Britannia rebellasse, et *Narseum* Orienti bellum intulisse, et parte alia Eusebius in Chronico, licet per hæc tempora tam in editione Pontaci, quam in editione Scaligeri, ob Diocletiani initium perperam consignatum, turbato, recte sub eodem numero annoque Diocletiani tertio habeat : « Carausius, sumpta purpura Britannias occupavit. Narseus Orienti bellum intulit. » Quæ verba ex Eutropio ab Hieronymo in illud Chronicon inserta. Post eam victoriam Diocletianus hieme appropinquante *Nicomediam* rediit, ibique hibernavit, ut in fine anni præcedentis diximus.

4. *Apparatus bellici adversus Carausium.* — Cum vero, ut ibidem cap. 6, em. cardinalis Norisius notat, quadrigæ elephantorum Persici triumphi propriæ essent, non dubium, quin triumphales in laudato nummo scalptæ designent eorumdem principum victorias ante annum CCLXXXVIII, Germanico ac Persico bello reportatas. *Diocletianus*, recepta anno superiori Syria, bellum impigre urgebat. Tandemque pace cum *Narseo* Persarum rege composita, in Europam se contulit, cum *Maximiano* de bello contra Carausium, ut conjicere licet, administrando consulturus. Utriusque colloquium Mamertinus citatus cap. 9, laudat : « In quo, inquit, vobis mutua præbuistis omnium exempla virtutum, atque invicem vos (quod fieri jam posse non videbatur) auxistis : ille ostendendo dona Persica, tu illi spolia Germanica. » Quem congressum præsenti anno contigisse existimo, quo etiam *fere toto* naves adversus Carausium ædificatæ, ut testatur idem orator cap. 12 : « Quid nunc animi habet ille pirata, cum fretum illud, quo solo mortem suam huc usque remoratus est, pæne vestros exercitus videat ingressos, oblitosque navium, refugium mare secutos esse qua cederet? Quam nunc insulam remotiorem, quem alium sibi optet oceanum? Quo denique pacto effugere pœnas Reipublicæ potest? nisi si haustu terræ devoretur, aut turbine aliquo in devia saxa rapiatur? Ædificatæ sunt ornatæque pulcherrimæ classes cunctis simul omnibus oceanum petituræ. Neque solum ad perficiendas eas certatim homines laborarunt, sed etiam ad excipiendas flumina repente creverunt. Tota fere anno, imperator, quo tibi opus erat serenitate, ut navalia texerentur, ut trabes cæderentur, ut artificum animi vigerent, ne manus torpescerent, nullus fere dies imbre fœdatus est. » Et postea his verbis orationem concludit : « Facile itaque quivis intelligit, imperator, quam prosperi te successus in re maritima secuturi sint, cum jam sic tempestatum opportunitas obsequatur. » Habita hæc oratio, uti existimo, anno sequenti, ut tunc dicam, cum Maximianus classem contra Carausium totis Germaniæ ac Galliæ fluviis educeret. Quare currenti anno naves illæ ædificatæ, et colloquium illud inter duos imperatores habitum. Card. Norisius utrumque in annum sequentem confert. Sed si *Carausii* initium recte collocaverimus, non dubito, quin ad currentem revocanda sint. Neque enim ratio ulla erat, cur colloquium illud naviumque constructionem tamdiu Maximianus et Diocletianus differrent.

CAII ANNUS 5. — CHRISTI 288.

1. *Hieracitæ hæretici.* — Ducentesimus octogesimus octavus Christi annus consulatu Maximi secundo et Januarii adscribitur Fastis; sub quibus nihil est præterea quod invenerimus accidisse, nisi quod progressa est his Diocletiani temporibus (certus tamen annus a nemine descriptus habetur) in Ægypto Hieracitarum hæresis, auctore Hierace, quem et Hieracam multi dicunt; quam quidem sectam merito omnes ponunt post hæresin Manichæorum, cujus etiam fuisse participem tradunt. Hieracitas namque Philastrius ait fuisse particulam Gnosticorum ac Manichæorum. Quod enim detestarentur conjugia, et inducerent superstitiosam escarum abstinentiam; cum hæc cuncta a diabolo facta dicerent, Manichæorum videbantur esse

Hieracitæ propagines. Accidit namque hoc hæreticis omnibus, ut a veritate semel aberrantes, ab aliis adinventis mendaciis non facile acquiescant, nisi ipsi ex animi sententia aliquid addentes, vel detrahentes, novum commentum effingant compingantque concinne; ut sic incautos novitatis semper cupidos facile capiant. At de hæresis hujus auctore Hierace, hæc S. Epiphanius [1] tradit :

2. « Post flagitiosam hanc, et venenum supra omnem hæresin ejaculantem, barbaricam Manetis illius reptiliformis doctrinæ emissionem, surrexit quidam Hierax nomine, a quo appellati sunt Hieracitæ. Hic in Leonto Ægypti vixit non exiguæ eruditionis, et græcæ totius doctrinæ studiis exercitatus, et in medicina, sophistica, aliisque omnium Ægyptiorum et Græcorum disciplinis exacte versatus, denique et astronomiam et magiam attigerat; expertissimus enim fuit multarum doctrinarum in exponendo ac narrando, velut indicant ipsius orationes : egregie vero novit ægyptiam linguam, erat enim vir Ægyptius; et in græca non modice clarus erat, omnibusque modis acutus. Et fuit sane christianus, verum non permansit in politia Christi; impegit enim, et lapsus excidit; nam, ut clare dicam, a Veteri ac Novo Testamento discedens, et in ipso expositiones faciens, docuit a seipso, a propria vanitate, quod ipsi visum est, et quod ipsi in mentem venit. » Hæc Epiphanius.

3. Idem quoque tradita ab eo dogmata numerat; nimirum quod negaret carnis resurrectionem, animæ tantum eam esse asserens, cælibumque solum diceret esse vitam æternam; quod Paulus de castitate loquens, et sanctificationem appellans, dicat : « Sine qua nemo videbit Deum. » Rursum vero, pueros ante perfectam cognitionem morientes a salute rejici, ex eo quod idem dicat Apostolus [2] : « Non coronabitur, nisi qui legitime certaverit. » Non credere paradisum esse sensibilem, idem auctor tradit. Melchisedech esse Spiritum sanctum, illumque ipsum de quo ab Apostolo [3] scriptum est : « Ipse Spiritus postulat pro nobis gemitibus inenarrabilibus. » Et ad hæc confirmanda commentarium edidisse, excogitasseque Assessorium Isaiæ, ciborum quoque abstinentiam ac vini præsertim docuisse suos, multaque ex erroribus Origenis mutuatum, eosdem alios docuisse; ac demum hæc de eo : « At vero hic senex mortuus est; scripsit autem græce et ægyptiace expositiones opificii sex dierum, fabulis quibusdam confictis et fastuosis allegoriis. Id quoque in aliis scripturis fecit, quæ a scripturis composuit; psalmos etiam multos recentes confixit. » Addit his idem quoque auctor, multos pietatis exercitatores statim ab ipso fuisse seductos, cum alioqui ipse in suam conversationem non reciperet nisi virgines, aut solitariam vitam agentes, continentes, ac viduas.

4. At quid Hierax (qui et Hieracas) de divinitate Filii Dei senserit, hæc habet S. Hilarius [1] : « Sed nec sicut Hieracas, lucernam de lucerna, vel lampadem in duas partes; qui nec fuit ante, postmodum natum, vel supercreatum in Filio. Hieracas nesciens Unigeniti nativitatem, nec evangelicorum sacramentorum virtutem adeptus, unius lucernæ duo lumina prædicavit, ut lychnorum bipartita divisio substantiam Patris, et Filii æmularetur, quæ ex unius vasculi unguine accenderetur in lumen, tanquam esset substantia exterior, ut oleum in lucerna continens luminis utriusque naturam; vel certe, ut lampas papyro eidem intexta, utroque capite luceret, esset que media materies, lumen ex se utrumque protendens. Hæc stultitiæ humanæ error invexit, dum quod sapiunt, ex se potius quam ex Deo sapiunt. » Hæc Hilarius, dum quomodo intelligatur illud quod profitetur Ecclesia, « Lumen de lumine, » cum de Filii divina substantia loquitur, exacte sincereque declarat. Hactenus de Hierace et Hieracitis, qui sunt dicti alio nomine « Abstinentes; » sic enim Philastrius [2] eos appellat; quos suo tempore fuisse, et in Galliis et Hispaniis tradit.

5. De conflictatione autem Macarii Ægyptii cum hæretico Hieracita Evagrius [3] perelegantem historiam his verbis brevi narratione contexuit : « Aiebant, inquit, præterea venisse ad eum, » nempe Macarium monachum, « hæreticum quemdam Hieracitam, quod genus hæreseos invenitur apud Ægyptum. Hic cum per multam loquendi artem plurimos fratrum, qui habitabant in eremo, conturbare ausus esset, et jam coram ipso fidei suæ asserere pravitatem, eique resisteret senior, et contradiceret; ille verba simplicia argumentis callidis eludebat. Sed cum videret Sanctus fidem fratrum periclitari : Quid opus est, inquit, nos verbis contendere ad subversionem audientium? Exeamus ad sepulcra fratrum qui nos præcesserunt in Domino; et cui nostrum concesserit Dominus suscitare mortuum de sepulcro, sciant omnes, quia illius fides probatur a Deo. Sermo hic omnibus, qui aderant, fratribus placuit. Processerunt ad sepulcra. Hortatur Macarius Hieracitam, ut evocaret mortuum in nomine Domini. At ille : Tu, inquit, qui proposuisti, prior revoca. Et Macarius prosternens se in oratione ante Dominum, ubi sufficienter oravit, elevatis sursum oculis ad Deum : Tu, inquit, Domine, quis ex duobus nobis rectam fidem teneat, ostende, elevato mortuo hoc. Et cum hæc dixisset; fratris cujusdam nomen, qui nuper fuerat sepultus, evocavit; cui ille cum de tumulo respondisset, accedentes fratres continuo, quæ superposita erant, auferunt; et eductum eum de sepulcro, resolutis fasciolis quibus constrictus erat, exhibuerunt viventem. Hieracita vero ubi hæc vidit, obstupefactus, in fugam vertitur; quem fratres quoque omnes insequentes, extra terminos terræ illius exturbarunt. » Hucusque de his Evagrius.

[1] Epiph. hæres. LXVII. — [2] 2. Tim. II. — [3] Rom. VIII.

[1] Hilar. de Trinit. lib. VI. — [2] Philast. c. 85. — [3] Evagr. in Vit. Patr.

Anno periodi Græco-Romanæ 5781. — Olymp. 266. an. 4. — Urb. cond. 1041. — Jesu Christi 288. — Caii papæ 6. — Diocletiani imp. 5. Maximiani Herculii imp. 3.

1. *Consules. Quinquennalia imperii Cæsarei Maximiani.* — Ad num. 1. Coss. *M. Aurelius Valerius Maximianus Herculius Aug. II*, et *Pomponius Januarius*, non vero Maximus II et Januarius, ut perperam Baronius cum Onuphrio. Hic, cum hæc verba apud Ammianum, lib. 23, legisset: «Julianus jam ter consul adscito in collegium Trabeæ Sallustio præfecto per Gallias, quater ipse amplissimum inierat magistratum: et videbatur novum, adjunctum esse Augusto privatum; quod post Diocletianum et Aristobulum nullus meminerat gestum;» ut illud subsistere posset, *Maximum II* loco *Maximiani II*, contra omnium antiquorum Fastorum, Heraclii et libelli de Præfectis Urbi fidem reposuit. Sed card. Norisius in Dissert. 1 de Numismate Impp. Diocletiani et Maximiani, cap. 3, solide vulgarem illum errorem refellit, ideoque Ammianus vel memoria lapsus, vel corruptas consulum tabulas legit, cum a tertio anno a Diocletiani et Aristobuli consulatu, currenti videlicet, Maximianus Augustus Januarium in trabea consulari collegam habuerit. Ejus consulatus juxta secundam consulatuum Cæsareorum regulam, ob quinquennalia nempe ejus imperii Cæsarei.

2. *Panegyricus Maximiano dictus.* — Hoc anno die natali Urbis, vicesima scilicet prima mensis Aprilis, Mamertinus Panegyricum Maximiano Augusto dixit. Card. Norisius in Dissertatione mox laudata existimat, illum anno tantum sequenti recitatum. Verum hæc verba, quæ cap. 10 leguntur, citius habitum insinuant: «Hoc eodem modo rex ille Persarum nunquam se ante dignatus hominem confiteri, fratri tuo (scilicet Diocletiano) supplicat, totumque, si ingredi ille dignetur, regnum suum pandit, offert; interim varia miracula eximiæ pulchritudinis feras mittit, amicitiæ nomen impetrare contentus, promeretur obsequio.» Ostendimus autem, bellum Persicum anno CCLXXXVI inchoatum fuisse, annoque præterito quadrigam triumphalem Diocletiano decretam ob victoriam Persicam. Quare *Narseus* Persarum rex pacem petere non videtur distulisse. Præterquam quod orationes coram imperatoribus annis quinquennalibus addictis de more dictæ, iisdemque annis animalia non antea visa, populo exhibita. Denique nihil in eo Panegyrico legitur, quod ante præsentem annum non contigerit.

CAII ANNUS 6. — CHRISTI 289.

Sequens annus ducentesimus octogesimus nonus consulibus Basso et Quinctiano notatur; quo nihil certi memoria dignum factum invenimus, quod hic in Annalibus conscribatur.

Anno periodi Græco-Romanæ 5782. — Olymp. 267. an. 1. — Urb. cond. 1042. — Urb. cond. 1040. secundum Baronium. Jesu Christi 289. — Caii papæ 7. — Diocletiani imp. 6. Maximiani Herculii imp. 4.

Consules. Quinquennalia Diocletiani. Coss. *Bassus II,* et *Quinctianus.* — Bassum cum nota numerali edunt libellus de Præfectis Urbi, Fasti Græci Theonis, Cæsarei et lex 9 Codicis Justinianei *De accusationibus et inscriptionibus.* Qui iteratus consulatus indicium aliquod est quinquennaliorum hoc anno a Diocletiano editorum. In Fastis Heraclii Bassus dicitur *Tiberius Bassus.*

CAII ANNUS 7. — CHRISTI 290.

1. *Acta Proconsularia de martyribus.* — Christi annus ducentesimus nonagesimus adscribitur Fastis, Diocletiano quartum, et Maximiano tertium Augustis consulibus, quibus inscripta habentur proconsularia gesta publice a notariis excepta, dum de sanctis martyribus Tarsi in Cilicia passis, ex more quæstio haberetur. Extant alia eorumdem martyrum Acta, quæ recitat Metaphrastes; sed periphrasibus circumducta, a pristino illo candore sunt admodum aliena. Quamobrem cum ea quæ habemus in nostra bibliotheca, in omnibus pura sinceraque esse noscantur, necdum a quopiam sciamus esse typis excusa: hic eadem describere Acta proconsularia operæ pretium existimamus. Cum enim illa ipsa verba a sanctis martyribus dicta, certo sciamus, non hominum, sed Spiritus sancti esse sermonem, testante id Domino Jesu Christo, atque dicente [1] : « Cum autem tradent vos, nolite cogitare quomodo aut quid loquamini; dabitur enim vobis in illa hora quid loquamini; non enim vos estis qui loquimini, sed Spiritus Patris vestri qui loquitur in vobis; » perjucundum plane erit, illa ipsa divini Spiritus afflatu concepta verba, et martyris ore deprompta, auditu percipere. In quibus etiam nos interdum ad elucidationem quorumdam locorum interloqui, haud otiosum ingratumve lectori fore putamus. Sunt ergo hujusmodi tribus interrogationibus distincta, nempe cum tertio auditi a præside, subjecti sunt tertio quæstionibus. Est illorum hic titulus :

[1] Mat. x.

2. « Acta proconsularia beatissimorum martyrum Tharaci, Probi, et Andronici publice excepta, cognoscente Maximo præside in civitate Tarso Ciliciæ.

« Consulibus Diocletiano quartum et Maximiano tertium, octavo kalendas Aprilis, Demetrius centurio dixit : Qui oblati sunt nobilitati tuæ, domine, in Pompeiopoli civitate ab Eutelmio Palladio spiculatore, qui sunt pessimi et impii Christiani, qui non consentiunt præceptis dominorum nostrorum, præsentamus ante tribunal nobilitatis tuæ. Maximus præses dixit Tharaco : Qui vocaris ? te enim oportet interrogare primum, quoniam et ætate senior es. »

A seniore enim ut debiliore auspicatur quæstionem præses, quasi a timidiore, secundum Pauli [1] jurisconsulti sententiam, vel, ut Ulpianus [2] de officio proconsulis scripserat, a suspectissimo inchoandam esse quæstionem : « Respondit Tharacus : Christianus sum. Maximus præses dixit : Tace de hac impia professione; dic : Qui vocaris ? Tharacus dixit : Christianus sum. Maximus præses dixit : Frangite ei maxillas dicentes : Illud noli respondere. Tharacus dixit : Quod est nomen meum, hoc dico : si autem quod est impositum a parentibus, dicor Tharacus; et cum militarem, nominatus sum Victor. »

3. Licuisse absque fraude mutare nomen, ipse Diocletianus ad Julianum in hæc verba rescripsit [3] : « Sicuti in initio nominis, cognominis, prænominis impositio libera est; ita eorum mutatio innocentibus periculosa non est : Mutare itaque nomen, vel præ-

[1] Lib. verius ff. de quæstion. — [2] Ulpian. lib. I. §. ff. de quæst. — [3] Lib. I. C. de mutat. nom.

nomen, sive cognomen sine aliqua fraude licito jure, si liber es, secundum ea quæ sæpe statuta sunt, minime prohiberis, nullo ex hoc præjudicio futuro. » Sed prosequamur Acta.

4. « Præses dixit : Ex quo genere es, Tharace ? Tharacus dixit : Militari et Romano; natus autem Claudionopoli civitate Syriæ; et propterea quod christianus sum, renuntiavi militiæ. Præses dixit : Non enim dignus eras militare : tamen quo modo recessisti a militia ? Tharacus dixit : Deprecatus sum Publionem principem, et dimisit me. »

Honestane hæc, vel causaria missio fuerit, ignoratur. Erat enim honesta missio, cum miles consueta stipendia meruisset, quæ erant in Prætorianis cohortibus annorum sexdecim, in aliis viginti, ut docent Tacitus [1] et rescripta principum. Causaria vero illa dicebatur, quæ ob malam valetudinem, et impares vires ad subeunda onera militaria concedebatur. Sed (ut Ulpianus [2] docet) tertium quoque genus missionis erat ob delictum, ex qua irrogabatur infamia, ob idque eadem ignominiosa dicta est a majoribus. Quod vero Tharacus jam senex esset, honesta missione vacationem meruisse putamus. Sed quid post hæc præses, audiamus :

5. « Præses dixit : Ergo prospice senectuti tuæ; quoniam et ego volo ut sis unus ex consentientibus præceptis dominorum nostrorum, et a me honorem magnum accipias. Ergo accede, et sacrifica diis nostris, quoniam et ipsi principes super omnem orbem colunt eos. Tharacus dixit : Errant multo errore satanæ. Præses dixit : Frangite maxillas, propterea quod dixit errasse imperatores. Tharacus dixit : Ego dixi, et dico, quoniam errant, quasi homines. Præses dixit : Sacrifica diis nostris, et relinque stultitiam tuam. Tharacus dixit : Ego Deo meo servio, et sacrifico non in sanguine, sed in corde mundo; non enim sunt necessaria talia sacrificia. Præses dixit adhuc... (deerat aliquid in exemplari vetustate exeso) tuæ ex parte, et senectutis, prudentiæ tuæ miserebor. Admoneo ut omnem vanitatem dimittas, et diis sacrifices. Tharacus dixit : Ego a lege Domini non recedo. Præses dixit : Ergo recede, et sacrifica. Tharacus dixit : Impietatem ego non operor, quoniam Dei legem honorifico. Præses dixit : Alia est ergo lex præter istam. O malum caput ! Tharacus dixit : Est lex vestra, qua vos impii lapides, et ligna, et opera manuum hominum adoratis. Præses dixit : Super cervicem cædite eum, dicentes : Noli vanus esse. »

Plumbatis namque super cervices cædi reos solitos esse, rescripta principum tradunt. Rursum Acta : « Cum cæderetur Tharacus, dixit : Ego de ista professione non recedo, quæ me salvum facit. Præses dixit : Ego te recedere faciam ab ista vanitate, et prudentem te faciam. »

Plane in hoc præside illud expressum habetur, quod scribit Tertullianus [3] ad Scapulam; aliquos præsides, cum potuissent continuo necare Christianos confitentes, tamen distulisse, et summa pertinacia contendisse, ut ad negationem, repetitis sæpius quæstionibus, illos adigerent. Sed quid ad hæc ille ?

6. « Tharacus dixit : Fac quod vis; potestatem habes in corpore meo. Maximus præses dixit : Tollite vestimenta ejus, et virgis illum cædite. Tharacus, cum verberaretur, dixit : Nunc vere prudentem me fecisti, plagis confortans, me magis ac magis confidere in nomine Dei et Christi ejus. Præses dixit : Injuste et maledicte, quo modo duobus diis servis ? Ecce nunc confiteris deos, et eos negas quos colimus ? Tharacus dixit : Ego confiteor eum qui est manifestus Dominus. Præses dixit : Nonne confiteris Christum et Dominum ? Tharacus dixit : Ipse est enim Filius Dei, spes omnium Christianorum, propter quem patimur, et sanamur. Maximus præses dixit : Relinque verbositatem istam. Accede, sacrifica. Tharacus dixit : Non verbosus sum, sed veritatem dico; jam enim sexaginta quinque annorum sum, et sic credidi, et a veritate non recedo. Demetrius centurio dixit : O homo, parce tibi, et immola; audi me. Tharacus dixit : Recede a me cum consilio tuo, minister satanæ. Maximus præses dixit : Iste magnis ferreis vinculis in carcerem recipiatur. Adducite alium sequentem. » Esse solebant diversa pro atrocitate criminum pondera vinculorum ut ex Ulpiano [1] colligitur.

7. « Demetrius centurio dixit : Præsto est, domine. Præses dixit : Qui vocaris, primo responde. Probus dixit : In primo, quod nobile est, christianus; secundo apud homines vocor Probus. Maximus præfectus dixit : Ex quo genere es, Probe ? Probus dixit : Patrem habui e Thracia, natus autem in Perge Pamphyliæ plebeius : sed christianus sum. Maximus præses dixit : Nec lucrum facies de isto nomine. Audi me : sacrifica diis, ut a principibus honoreris, et amicus noster eris. Probus dixit : Neque honorem principum volo, neque amicitiam tuam cupio; non enim parva erat substantia divitiarum mearum, quam reliqui, ut Deo vivo serviam. Præses dixit : Spoliate eum, tollite illi pallium, extendite eum, et nervis crudis cædite.

8. « Cum verberaretur, Demetrius centurio dixit : O homo, vide sanguinem tuum in terram effundi. Probus dixit : Corpus meum inter vos est, mihi autem tormenta unguentum sunt. Cum verberatus esset, præses dixit : Requiescis a vanitate tua, aut permanes in duritia tua miser ? Probus dixit : Non sum vanus, cordatior sum vobis in Domino. Præses dixit : Versate illum, et super ventrem cædite eum. Probus dixit : Auxiliare servo tuo, Domine. Maximus præses dixit : Cædentes eum, dicite illi : Ubi est auxiliator tuus ? Probus cum verberaretur, dixit : Auxiliatur, et auxiliabitur. Sic enim pro nihilo habeo tormenta tua, ut non acquiescam tibi. Præses dixit : Attende ad corpus tuum miser, quoniam san-

[1] Tac. Annal. lib. I. et lib. IV. de veter. Cod. Theodos. — [2] Lib. II. §. ignominiæ ff. de his qui not. infam. — [3] Tert. ad Scapul. c. 30. et in Apol. c. 2. 3. 4.

[1] Lib. damnum §. inter eos ff. de pœnis.

guine tuo impleta est terra. Probus dixit : Hoc scias, quoniam quod cum in me patitur corpus propter Christum, multo magis sanatur anima, et vivificatur. Cum verberatus esset, præses dixit : Vincite ferro manus ac pedes illius, nec dimittatis aliquem curam ei apponere. »

Studuisse Christianos vinctis pro Christi nomine omne exhibere officium, pluribus exemplis superius est demonstratum; quod autem hic præsidem visus est contempsisse, arctiori custodia mancipatur.

9. « Addidit præses : Adducite alium in medio tribunali. Demetrius centurio dixit : Præsto est, domine. Præses dixit : Qui vocaris ? Andronicus dixit : Manifeste scire vis quia christianus sum ? Præses dixit : Illi qui ante te fuerunt, non sunt consecuti de nomine isto nihil ; et te oportet respondere. Andronicus dixit : Commune nomen meum apud homines, Andronicus. Maximus præses dixit : Quo genere es, Andronice ? Andronicus dixit : De nobili genere, et primi ordinis Ephesiorum filius. Maximus præses dixit : Tibi parce, et audi me sicuti patrem; nam qui antea voluerunt stulta loqui, nihil lucrati sunt; tu autem honorifica principes et patres, diis nostris consentiens. Andronicus dixit : Bene illos patres nominasti, quoniam vos ipsi patrem habetis Satanam; filii illius, diaboli facti, opera ejus perficitis. Maximus præses dixit : Adolescentia tua adhuc me contemnit? Scias enim jam tibi magna tormenta parari. Andronicus dixit : Putas me stultum esse, ut minor antecessoribus meis inveniar? paratus sum tibi ad omnia tormenta. Præses dixit : Expoliate eum, cingite, et suspendite.

10. « Demetrius centurio dixit : Antequam exterminetur, corpus tuum, miser audi me. Andronicus dixit : Melius est ut corpus meum pereat, ut non faciatis animæ meæ quod vultis. Maximus præses dixit : Consenti et sacrifica, antequam extermineris. Andronicus dixit : Ego nunquam sacrificavi, nec ab infantia mea; et nunc non sacrifico eis, quibus me cogis sacrificare. Maximus præses dixit : Tangite corpus ejus. Anaxius cornicularius dixit : Consenti præsidi : pater tuus sum in annis ; consulo te. Andronicus dixit : Quoniam senior es, et sensum non habes, tale mihi consilium das, ut lapidibus et dæmonibus sacrificem. »

Quod autem hic cornicularius esse dicatur : diversi ordinis fuisse cornicularios, in nostris Notis ad Romanum Martyrologium diximus; qui vero in Palatina militia apud provinciarum præsides apparebant cornicularii, fuisse præfectos exequendis sententiis damnatorum, ex Materno diximus, addidimusque sub quolibet majori magistratu in provincia cornicularium militare consuevisse. Post hæc rursum Acta :

11. « Cum torqueretur, præses dixit : Non sentis tormenta miser, ut miserearis tui, et recedas a vanitate ista, quæ te non potest salvare? Andronicus dixit : Quam dicis esse vanitatem, professio mea valde in omnibus bona est, spem habens in Domino ; sapientia autem tua temporalis sempiterna morte morietur. Præses dixit : Quis te docuit stultitiam istam? Andronicus dixit : Sermo qui et vivificat, in quo et vivificamur, habentes in cœlis Dominum spem resurrectionis nostræ. Maximus præses dixit : Recede a stultitia tua, antequam incipiamus te strictius tormentis affligere. Andronicus dixit : Corpus meum ante te est positum ; habes potestatem ; quod vis, fac. Præses dixit : Torquete os ejus fortiter. Andronicus dixit : Aspiciat Dominus, quoniam me sicut homicidam pœnis subjecisti. Præses dixit : Contemnis præcepta principum? et tribunal meum nihil tibi videtur esse? Andronicus dixit : In Dei misericordia, et veritate confido ; inde hoc patior. Maximus præses dixit : Ergo deliquere principes, o Biothanate ? Andronicus dixit : Deliquere, sicut intelligo ; nam si vis, recto sensu intelliges, quoniam delictum est, dæmoniis sacrificare.

12. « Dum torqueretur, Maximus præses dixit : Convertite eum, et latera ejus pungite, Andronicus dixit : Ante te sum ; quomodo vis, corpus meum subjice pœnis. Præses dixit : Tollite testam et plagam refricate. Hoc cum factum esset, Andronicus dixit : Confortasti nunc corpus meum in plagis. Maximus præses dixit : Kata modicum te exterminabo, te exterminabo. Andronicus dixit : Non timeo comminationes tuas; sensus meus melior est cogitationibus malitiæ tuæ : propterea contemno omnia præcepta tua. Præses dixit : Ligate ei collum et pedes ferro, et sub custodia habeatur. »

Boias dicta fuisse vincula ferrea, quibus reorum colla ligabantur, alibi diximus; hucusque prima audientia, seu (ut Acta vocant) prima interrogatio : vox usitata apud illos, ut prima Quæstio, prima Interrogatio diceretur; et sic de aliis. Sed prosequamur cætera.

13. « Secunda Interrogatio facta est die... (deerat in exemplari dies jam vetustate obliteratus) sedente Numerio Maximo præside, etc. Maximus præses dixit : Voca impiissimos christianos, legi malæ servientes. Demetrius centurio dixit : Præsto sum, domine. Et cum perductus esset Tharacus, præses dixit : Meministi quod senectus honoratur in multis, propterea quod est ipsius cogitatio et sensus ; proinde cogitasti apud te, ne iterum in prioribus illis cogitationibus et hodie velis permanere. Sed magis accede, et sacrifica diis pro salute principum, ut honorem consequaris. Tharacus dixit : Honorem istum si intelligerent et ipsi principes et alii qui communicant sensibus vestris; ab omni cæcitate cogitationum vanitatis suæ se separarent, et in meliorem et fortiorem sedem a Deo verissimo vivificarentur. Præses dixit : Lapidibus os ejus frangite, et dicite : Recede a stultitia tua. Tharacus dixit : Si non essem accuratus, similis tibi essem insensatus. Præses dixit : Ecce dentes tuos comminutos ; miserere jam tibi miser. Tharacus dixit : Non tibi persuadeas in nihilo. Nam si omnia membra mea collidas, insto fortis in eo qui me fortem facit. Præses dixit : Crede quia melius est tibi ut sacrifices. Tharacus dixit : Si scirem quia melius esset, hoc non expectarem a te.

14. « Et cum non amplius Tharacus loqueretur, præses dixit : Cædite eum in os, clamantes ei : Responde. Tharacus dixit : Maxillæ meæ fractæ sunt, quomodo respondeam ? Maximus præses dixit : In omnibus his non consentis, insensate? Accede, adora, immola diis. Tharacus dixit : Si vocem clamoris mei substraxisti, verum sensui animæ meæ non nocebis, sed magis intra unam horam me ædificasti. Præses dixit : Ego duritiam tuam expellam, maledicte. Tharacus dixit : Omnibus cogitationibus tuis adsum ; sed vinco in eo qui me fortem fecit, id est in nomine Domini. Præses dixit : Afferte ignem, et expandite manus ejus, et ponite in eis. Tharacus dixit : Ignem tuum temporalem non timebo ; timeo autem si forte consentiam tibi, ne ignis æternus dominetur mei. Et cum positus esset ignis super manus ejus, præses dixit : Ecce nunc manus tuæ exterminatæ sunt ab igne ; requiesce a vanitate tua, insensate, et immola diis. Tharacus dixit : Sic mecum loqueris, quasi jam voluntati tuæ consenserim ex tua crudelitate ; per voluntatem Domini fortissimus sum in omnibus quæ adversum me parantur.

15. « Præses dixit : Ligate eum pedibus, et in altum suspendite, et fumum atrum supponite subtus faciem ejus. Tharacus dixit : Ignem tuum contemno, fumum tuum timere non habeo. Maximus præses, cum suspensus ille esset, dixit ad eum : Sic pendes, usque dum consentias, et sacrifices. Tharacus dixit : Sacrifica, præses, sicut et consuetudinem habes sacrificare hominibus ; mihi autem non licet hoc facere. Maximus præses dixit : Afferte acetum cum sale, et in naribus ejus perfundite.......... » Deerat in codice pagina, qua continebantur reliqua tormentorum Tharaci, et Probi tota secunda Interrogatio excidit ; sed et Andronici, nisi tantum hæc pauca sequenti pagina habentur conscripta :

16. « Præses dixit : Hi sermones stultitiæ tuæ nihil tibi proderunt ; sed accede, sacrifica diis, ne mala, scelestе, perdant te. Andronicus dixit : Et primo et secundo, quæ audistis, unum est ; non enim puer sum, ut seducar sermonibus, et conculcer. Præses dixit : Non me vinces, aut contemnes tribunal meum. Andronicus dixit : Non vos vincimus, sed est qui nos confortat Dominus noster Jesus Christus ; nam ex parte sentis et recognoscis, quoniam non timemus te, neque tormenta tua. Præses dixit : Præsententur mihi alia genera tormentorum proxima sessione. Hic autem vinculis ferreis recipiatur in custodia, et a nemine videatur usque in mane. » Secunda Interrogatio explicit.

17. Incipit tertia Interrogatio. « Præses dixit : Voca iniquissimos christianos. Demetrius centurio dixit : Præsto sum, domine. Adducto Tharaco, præses dixit : Adhuc plagarum et pœnarum et custodiarum vincula contemnis ? Audi me Tharace, et recede a confessione ista, unde lucrum non habes ; sed sacrifica diis, quoniam per ipsos omnia stant. Tharacus dixit : Nunquam bene sit illis, ut per illos mundus gubernetur, quibus paratus est ignis et tormenta æterna ; non solum illis, sed et omnibus qui faciunt voluntatem ipsorum. Præses dixit : Non quiescis, iniquissime, blasphemans ? Aut putas tu, quia per impudentiam sermonum tuorum caput tibi abscindam, et recedas ? Tharacus dixit : Sic erat, ut compendio moriens non magnum agonem haberem ; nunc autem fac, ut mihi in Domino crescat agonizatio fidei meæ. Præses dixit : Talia patiuntur et patientur tui qui sunt in vinculis, ac legibus moriuntur. Tharacus dixit : Hoc quod dicis, stultitia mentis tuæ est ; quoniam qui operantur mala, merito moriuntur : nos autem qui malum nescimus, sed pro Domino patimur, mercedem speramus accipere cælestem a Domino. Præses dixit : Maledicte et inique, quam mercedem expectatis, male et scelestе consummantes ? Tharacus dixit : Non tibi licet hoc interrogare, neque scire, quam præparavit nobis Dominus positam mercedem in cælis ; propterea sustinemus iram sensus tui.

18. « Præses dixit : Sic me alloqueris, maledicte, quasi consors meus sis ? Tharacus dixit : Ego consors tuus non sum ; sed habeo potestatem loquendi, et nemo potest me compescere, propter eum qui me confortat, hoc est Dominus. Præses dixit : Ego potestatem istam, quam habes, eradicabo a te, nequissime. Tharacus dixit : Nemo potest auferre a me potestatem istam, neque tu, neque principes tui, neque pater vester satanas. Præses dixit : Verum quid loquor tecum in affectatione ? Tharacus dixit : Affectatio tua tecum sit. Ego sicut et Dominus novit, cui servio, quoniam vultus tuus mihi horret, ut loquar tecum. Præses dixit : Ligate eum, quoniam stultus est. Tharacus dixit : Stultus, si essem similis tui, et voluntati tuæ acquiescerem. Præses dixit : Quoniam suspensus es, sacrifica, antequam secundum meritum tuum pœnas tibi adhiberi faciam.

19. « Tharacus dixit : Licet tibi ? At non licet tibi universas pœnas mihi adhibere, quoniam militaris fui. Sed ne existimes quoniam acquiescam iniquitati tuæ, omnes excogitationes pœnarum in me comple. » Hæc ibi.

At quid est, quod Tharacus de eo quod miles fuerit, judicem arguit, non licuisse illi in ipsum experiri ea pœnarum genera, quæ ex legis præscripto non essent? nisi quod ab eodem Diocletiano imperatore nuper ad Sallustium præsidem sic rescriptum fuisset[1] : « Milites neque tormentis, neque plebeiorum pœnis in causis criminum subjici concedimus ; etiam sinon emeritis stipendiis suis videantur esse dimissi : exceptis iis scilicet qui ignominiose sunt soluti, quod et in filiis militum veteranorum servabitur. » Hactenus rescriptum imperatoris.

20. Ad hoc igitur jure præsidem provocat Tharacus miles emeritus. Id enim, et ex eo perfacile intelligitur, quod idem præses adversus eum objiciat ex ejusdem rescripti auctoritate : dum calumniatur, ipsum nequaquam honesta missione solutum a militia, ut Tharacus eo pro sui incolumitate privilegio uti posset ; nam hæc subdunt Acta :

[1] Lib. milit. C. de quæstion.

« Præses dixit : Milites semper pro salute principum diis sacrificant, ut promereantur dignitatem suam ; tu autem, cunctis pessimus, et quod fugisti militiam, propterea parantur tibi majora tormenta.» Hæc præses ; quod fugitivo eo uti privilegio non liceret, quippe qui exercitum deserens, reus majestatis (ut Ulpianus[1] disputat) esset effectus : licet hæc ille calumniose in Tharacum objecerit, qui nonnisi honesta (ut dictum est) fuit missione dimissus. Sed prosequamur cætera.

21. « Tharacus dixit : quid commoveris, frater ? Tibi dico, fac quod vis, impie. Præses dixit : Noli putare te semel damnari, sed particulatim te exterminabo, et reliquias tuas bestiis dabo. Tharacus dixit : Fac quod facturus es citius ; noli sermonibus promittere. Præses dixit : Putas quia muliereulæ aliquæ corpus tuum habent aromatibus, vel unguentis condire, iniquissime ? nam de hoc est cogitatio, ut reliquias tuas perdam. »

Hæc plane præses, quod optime sciret Christianorum consuetudinem in sepeliendis sanctorum martyrum reliquiis, quas solerent (ut testatur Tertullianus[2] et alii) magna impensa pretiosis unguentis pollinctorum arte studiose condire ac venerari.

22. « Tharacus dixit : Et nunc quæ vis corpori meo adhibe, et post mortem fac quod vis. Præses dixit : Sacrifica prius. Tharacus dixit : Stulte, quod neque diis tuis, neque ignominiis vestris sacrificem sæpius dixi. Maximus dixit : Frangite ejus faciem, et concidite labia. Cum factum esset, Tharacus dixit : Faciem meam exterminasti, sed animam meam vivificasti. Præses dixit : Miser, abesto a vanis cogitationibus tuis ; sacrifica, ut de angustiis istis possis evadere. Tharacus dixit : Putas me stultum, et insensatum, et quod in Domino confidens non vivam in cælo? tu ad horam temporalem vitam corporis aufers ; animam tuam perdis in sæcula sæculorum. Præses dixit : Obeliscos incendite, et ad ejus maxillas (al. axillas) ponite. Ea patiens Tharacus dixit : Et majora quam ista si feceris, non convertes servum Dei, ut adoret ignominiam et dæmonia.

23. « Præses dixit : Afferte novaculam, et abscindatur cutis ejus ; caput autem ejus radite, et prunas superimponite. Tharacus dixit : Et si totum corpus meum excoriari jubeas, non recedo a Deo meo, qui me fortem facit, ut sustineam arma militiæ tuæ. His omnibus factis, præses dixit : Colligite obeliscos, et incendite nimis, et sub alis ejus ponite. Tharacus patiens dixit : Respiciat Dominus de cælo, et judicet. Præses dixit : Quem Dominum vocas, maledicte ? Tharacus dixit : Quem tu nescis, qui reddit unicuique secundum opera sua. Præses dixit : Nonne sic te perdam, et sicut antea prædixi, et reliquias tuas ? ne muliereulæ in linteamine corpus tuum involvant, et unguentis et odoribus adornent. Sed, scelestc, jubebo te comburi, et cineres tuos in ventum dispergam. Tharacus dixit : Et antea dixi, et nunc dico, fac quod vis ; habes potestatem in hoc sæculo. Præses dixit : Recipiatur in custodiam, et servetur proximo muneri ad bestias. Alium afferte ante tribunal.

24. « Demetrius centurio dixit : Præsto est, domine, Probus. Præses dixit : Consule tibi, ne in præteritas pœnas irruas, Probe ; nam ante te qui voluerunt permanere in duritia sua, postea pœnituit eos. Et tu nunc sacrifica, ut a nobis honoreris, et a diis : accede, sacrifica. Probus dixit : Sensus noster unus est, unicordes Deo servimus ; noli putare a nobis aliud audire ; nam audisti, et vidisti, quia non vales convertere nos ; præsto sum tibi hodie contemnens comminationem tuam ; ergo quid expectas ? Præses dixit : Consuluistis invicem in malis vestris Deum negare. Cingite eum, et pedes sursum suspendite. Probus dixit : Non quiescis pro dæmoniis agonizare. Maximus præses dixit : Crede mihi antequam patiaris, consule corpori tuo ; vides enim quæ tibi parentur mala. Probus dixit : Omnia quæ mihi facta fuerint, in consolationem animæ erunt : ideo fac quod vis. Præses dixit : Ignite obeliscos, et in lateribus ponite, ut stultus non sit. Probus dixit : Quo magis tibi stultus videor, eo sapientior ero in lege Domini. Post hæc addidit præses : ignitos obeliscos in dorsum ejus infigite. Cum pateretur Probus, dixit : Subjectum est tibi corpus meum ; videat Dominus de cælo humilitatem, et sustinentiam meam.

25. « Post hæc præcepit præses afferri carnes immolatas, et vinum sacrificii, et ait : Infundite illi vinum, et carnes de ara mittite in os ejus. Cum hæc agerent, dixit Probus : Videat Dominus, et aspiciat de altissimis sedibus suis vim, et judicet judicium meum. Præses dixit : Multa sustinuisti miser, et ecce jam sacrificium accepisti. Probus dixit : Nihil magnum fecisti, vim faciens : Dominus scit voluntatem meam. Præses dixit : Et manducasti, et bibisti. Probus dixit : Scit Dominus, et vidit vim quam patior. Præses dixit : Ignitos obeliscos suris imponite. Probus dixit : Neque ignis, neque tormenta, neque pater tuus satanas potest avertere servum Dei a confessione sua. Præses dixit : Clavos acutos ustulate, et in manibus ejus ponite. Probus dixit : Gratias tibi ago Domine, quoniam et manus meas dignatus es cruciari in nomine tuo. Præses dixit : Multa tormenta vanum te fecerunt. Probus dixit : Multa potestas te non solum fatuum, sed et cæcum fecit, quod enim facis, nescis. Præses dixit : Debilis toto corpore audes talia in me dicere, quoniam adhuc oculos tuos sanos reliqui ; pungite oculos ejus, ut non videns, minutatim a lumine isto discedat. Cum hoc factum esset, Probus dixit : Ecce et oculos corporis mei abstulisti ; sed nunquam tibi dabitur, ut oculos fidei vivos possis tollere. Præses dixit : Post ista tormenta vivere te speras ? aut putas quod sinaris lætus mori ? Probus dixit : In hoc pugnans agonizor, ut confessionem bonam et integram perficiam, ut a te occidar sine misericordia. Præses dixit : Tollite, et ligate ; et servate eum in custodia, et nemo de sodalibus ejus accedat, et magnificet eos ex eo quod impie permanserunt. Proximo muneri tradetur.

26. « Post hæc præses dixit : Afferatur mihi An-

[1] Lib. II ff. ad leg. Jul. majest. — [2] Tert. in Apolog. c. 42.

dronicus. Demetrius centurio dixit : Præsto est, domine. Præses dixit : Vel nunc ætati tuæ consule, si prudenti sensu cogitasti, ut pius sis in deos ; assentire, sacrifica diis, ut solvaris. Andronicus dixit : Nunquam id tibi detur, tyranne, ut extra legem Dei faciam ; non solves confessionem meam, quam habeo in Domino ; assisto duritiæ tuæ. Præses dixit : Videris furere, et dæmonem habere. Andronicus dixit : Si dæmonium haberem, consentirem tibi ; nunc autem quia Dominum confiteor, dæmoni non acquiesco ; tu autem dæmon, et cæcus, quæ dæmonis sunt operaris. Præses dixit : Si non sic gessero sicut impius, deponam omnem virtutem tuam. Andronicus dixit : Non timeo te, neque iram tuam, assistens tibi in nomine Domini mei Jesu Christi. Præses dixit : Ex papyro manipulos facite, et apponite ignem ventri ejus. Quod cum fieret, Andronicus dixit : Et si totus arderem, adhuc in me est spiritus ; non me vinces, perverse ; præsto est qui me confortat Dominus, cui servio. Præses dixit : Quousque non acquiescis, insensate ? quære, ut vel in lecto moriaris. Andronicus dixit : Quousque vivo, vinco malitiam tuam. Præses dixit : Incendite obeliscos, et ponite inter digitos ejus. Andronicus dixit : Insensate Dei contemptor, omni cogitatione satanæ plenus es totus ; vides corpus meum consumptum a pœnis tuis ; putas quod jam timeam artes tuas ? habeo Christum Dei Filium in me, et contemno te. Præses dixit : Inique, non scis quem invocas Christum hominem quemdam factum sub custodia Pontii Pilati punitum, cujus extant Acta passionis ? Andronicus dixit : Obmutesce ; non enim licet tibi de hoc inique loqui. Præses dixit : Quod lucrum facis immanissimæ fidei, et spei hujus hominis quem dicis Christum ? Andronicus dixit : Lucrum magnum habeo, et mercedem ; propterea hæc omnia sustineo.

27. « Præses dixit : Aperite os ejus, et mittite carnes de ara, et vinum infundite. Dum hæc agerentur, Andronicus dixit : Domine, Domine, vide vim quam patior. Præses dixit : Usquequo sustines positus in pœnis ? ecce gustasti de sacrificio. Andronicus dixit : Pereant omnes qui colunt idola, tu et principes tui. Præses dixit : Maledicis principes, o malum caput, qui diuturnam, et altam pacem præstitere ? Andronicus dixit : Ego execratus sum pestem, et sanguibibulos qui evertunt mundum : quos Dominus brachio suo potenti confundat, et perdat. Præses dixit : Mittite ferrum in os ejus, et excutite ejus dentes et molas ; et blasphemam linguam abscindite, ut discat blasphemare principes ; dentes autem ejus tollite, et linguam comburite ; cinerem facite, et ubique spargite ; ne de consortibus hujus impii, aut ex muliereulis aliqua colligat, et servet veluti pretiosum aliquod, aut sanctum ; ipsum autem tollite, et custodite in custodia, ut cum suis consortibus proximo muneri offeratur. Tertia Interrogatio absoluta est. » Hucusque Acta proconsularia. Quæ autem sequuntur de eorum consummatione, cum in amphitheatrum ducti, et bestiis traditi sunt, addiderunt Macarius, Felix, et Verus, christiani homines qui interfuerunt spectaculo, et de rebus post hæc gestis epistolam conscripserunt, cujus cum in codice deesset exordium, narratio tantum inerat his verbis conscripta :

28. « Numerius Maximus proconsul Ciliciæ, advocans Terentianum sacerdotalem Ciliciæ, jussit ei, sequenti die munera edenda curare. Mane autem diei sequentis, viri ac mulieres exierunt in amphitheatrum, quod mille passus longe aberat a civitate. Cumque repletum esset theatrum, advenit Maximus videre spectaculum. Et in prima muneris editione cum multæ feræ immissæ essent, multorum corpora devorata sunt. Nos cum essemus in abdito, expectantes eramus cum omni metu ; cum subito Maximus militibus mandat introduci christianos martyres, Tharacum, Probum, et Andronicum. Milites autem angariaverunt homines, qui in humeris portarent martyres ; non enim poterant ambulare laceratione pœnarum, quos vidimus in theatrum ferri. Hæc nos videntes, convertentes capita, lacrimati sumus. Projecti sunt in medium amphitheatri, factusque est timor omnium, et murmur in Maximum, qui sic judicasset. Et multis ex illis spectaculum dimisere, obloquentes in Maximum, ejusque feralem sævitiam. Quod videns Maximus, jussit adstantibus sibi militibus, eos qui discessissent notare, ut postmodum illos audiret.

29. « Jussit interea feras dimitti in corpora martyrum ; quæ cum illos non tetigissent, jussit munerarios cædi ; et minans mandat, ut, quam ferocissimam haberent bestiam in cavea, mitterent. Dimissus est ursus, qui tres homines ea die occidisset ; et cum ad Andronicum accessisset, sedens quievit lingens ejus vulnera. Andronicus illum vellicans irritabat, ut cibus illius fieret, sed ille pepercit, mansuetus in omnibus redditus. Iratus præses mandat lanciariis ursum occidi. Curat Terentianus, timens iram præsidis, dimitti in martyres leænam, quæ missa fuerat Antiochia ab Herode. Missa in amphitheatrum leæna incussit timorem adstantibus ; eo quod hinc inde discurrens fugam captaret, sed perveniens tandem ad corpora martyrum, accubat genuflexa ante Tharacum, cum clunium demissione (dimissione) venerata ; manu sua ille eam attrahebat, ut sic irritata ab ea voraretur. » Hæc ibi, et alia quæ dicemus.

30. Innovantur plane antiqua illa Ignatii verbis de bestiis parcentibus Christianis scriptis mandata miracula, et spiritus item Ignatii in iis ipsis martyribus incalescens ostenditur ; etenim ille ad Romanos scribens ait : « Fruar bestiis mihi paratis ; quas opto truculentiores mihi inveniri ; quas et blanditiis demulcebo, ut crudelius me devorent ; non ut quosdam metuentes non attigerunt ; et illæ si sponte nolint, ego illas vi adigam. Ignoscite mihi ; quid mihi utile sit, ego novi. » Sed post hæc Acta ; rursum de bestia :

« Leæna autem, ut ovis mansueta Tharaco inhærebat. Excitantur clamores in theatro ob ingentem admirationem, quo præses confusus, et ira excandescens, mandat suis, leænam provocari ; quæ magno rugitu posticum aggreditur. Clamat populus

timens magna voce: Leænæ aperiatur; posticumque destructum est. Maximus indignans vocat ad se Terentianum, jubetque edi gladiatorum munus, quibus mandaretur in primis christianos martyres gladiis confodi; quod factum est quinto idus Octobris. Cum vero Maximus se domum ex amphitheatro recepisset; reliquit decem milites, quibus mandavit, ut corpora martyrum admiscerent cum corporibus extinctorum gladiatorum, ut cognosci non possent.

31. « Hæc cum vidissemus facere milites; non appropinquantes, Dominum rogavimus ut nobis nota fierent corpora martyrum. Et post hæc proxime appropinquantes, vidimus custodes cœnantes et focum prope habentes propter vigilias noctis; et iterum fiximus genua, et oravimus Dominum et Christum ejus, ut desiderium nostrum impleret, et de cælo auxilium mitteret, et sanctorum corpora nobis ostenderet; et subito terræ motus factus est, et tonitrua, et fulgura, et magna tempestas imbrium: et nos iterum oravimus, et ad corpora appropinquavimus, et invenimus focum extinctum, et nullum militum, qui ob tempestatem aufugerant; et ad cælum manus levavimus, ut dignaretur Dominus reliquias sanctorum martyrum nobis certo signo patefacere.

32. « Et mox tres facellæ veluti stellæ apparuerunt supra ipsorum corpora: quæ furtim subtraximus et ambivimus, præcedentibus nos cælestibus illis lucernis, quas nos sequentes, duxerunt in adversam partem montis, et sic recesserunt; ibi ea in cava petra illic reperta posuimus, et aditum magna diligentia clausimus, ne ab inquirente Maximo invenirentur. Postea redeuntes ad civitatem cognoscere quid actum esset, invenimus custodes esse necatos a Maximo. Nos autem gratias egimus Domino nostro Jesu Christo, qui vivit in sæcula sæculorum. Ego Macarius, Felix, et Verus hic reliquum vitæ nostræ tempus facere cupimus, ut hic cum illis quiescere digna sint nostra corpora, et cum illis in cælo perfrui digna. Quos autem cum his ad vos mittimus, suscipite in timore Domini: sunt enim operarii Domini nostri Jesu Christi. Habetote nos in mente. Gratia Dei. Amen. » Hucusque horum epistola.

33. *Eadem præ cæteris fide digna.* — Hæc autem ipsa Acta Metaphrastes, quod prolixiora fortasse sint visa, redacta in compendium, edidit magno præjudicio ecclesiasticæ antiquitatis, nec sine aliquo dispendio veritatis. At licet fusiora videantur, jucundum tamen illa ipsa audire martyrum verba a notariis tunc fideliter scripta, quæ postea a fidelibus, pacis tempore, magno redempta pretio sunt et exscripta: gratiora quidem hæc ac clariora aliis quibusvis licet veris, pigmentis tamen eloquentiæ circumlitis. Etenim omne quod fucatum est, suspectum redditur, et verum non semper creditur, quod magna artis industria concinnatur, contenta namque nitore suo veritatis pura simplicitas, eo pulchrior, quo incultior recte sentientibus esse solet. Sic igitur ex omnibus memoriæ commendatis Actis martyrum, illa fideliora atque in omnibus magis integra (quod sæpe dicere solemus) esse noscuntur, quæ a fidei hostibus scripta, et in publica relata sunt proconsulum monumenta. Adeo namque execrandum erat, in publicis tabulis falsum quid scribere, vel ex eis aliter ac scripta essent recitare, ut hoc ipsum crimen primo capite legis majestatis (ut Ulpianus [1] tradit) includeretur.

34. Ac proinde quæ sic scripta ab illis, et exscripta a nostris veneranda prodit antiquitas post tot naufragia Scripturarum, facie pura, sincera et decora, sunt eadem cupide a veritatis cultoribus amplectenda, atque avidius osculanda. Etenim haud pepercit Actis sanctorum martyrum, malis perpetrandis semper invigilans astutia satanæ, quæ per pravorum hominum mentes ea labefactare curavit. Nam impietas, omnium malorum auctrix, quod veris Actis martyrum, a Christianis exscriptis, christianæ fidei certitudo, et Christi gloria effulgerent. Gentiliumque deorum falsitas, colentiumque ipsos stultitia, et hæreticorum nugacitas perspicue haberentur expressa atque convicta: interdum sanctorum martyrum vera Acta corrupit; ac falsa edidit, suppressis veris, vel igni traditis. Id quidem cæca malitia de Actis Pilati primum, quæ de Christi Domini nostri mortis sententia (ut dictum est superius) fuere conscripta, temerario conatu præsumpsit, quod ipsum quoque factitatum est de quibusdam Actis martyrum. Ad hæc spectat justa illa querela Arnobii [2], qui ejusdem Diocletiani temporibus vixit, qua ait in Gentiles, hæc de christianis scriptoribus garrientes: « Sed conscriptores nostri mendaciter ista prompserunt (de Christo scilicet atque ejus præconibus) extulere in immensum exigua gesta, et angustas res satis ambitioso dilatavere præconio. Atqui utinam cuncta referri in scripta potuissent, vel quæ ab ipso gesta sunt, vel quæ ab ejus præconibus pari jure, et potentia terminata: magis vos incredulos faceret vis tanta virtutum: aut apprehendere locum fortasse possetis, quo videretur esse simillimum veri, et incrementa rebus apposita, et inditas scriptis et commentariis falsitates. Sed neque omnia conscribi aut in aures omnium pervenire potuerunt gesta, gentibus in ignotis, et usum nescientibus litterarum: aut si qua sunt litteris conscriptionibusque mandata, malevolentia dæmonum, quorum cura, et studium est hanc intercipere veritatem, et consimilium his hominum interpolata quædam; et addita, partim mutata atque detracta, verbis, syllabis, litteris, ut et credentium tardarent fidem, et gestorum corrumperent auctoritatem. » Hæc Arnobius. Præstiterunt hæc Gentiles pariter et hæretici.

35. Indeque illa prudens Gelasii papæ animadversio dimanavit, qua in Romano Concilio, ubi scriptorum christianorum salubris est facta cribratio: « Gesta sanctorum martyrum, qui multiplicibus tormentorum cruciatibus, et mirabilibus confessionum triumphis irradiant, quis ista Catholicorum dubitet, et majora eos in agonibus fuisse perpessos, nec suis viribus, sed gratia Dei, et adjutorio universa

[1] Lib. II. ff. ad leg. Jul Majest. — [2] Arnob. lib. I. advers. Gent.

tolerasse? Sed ideo secundum antiquam consuetudinem singulari cautela in S. Romana Ecclesia non leguntur : quia, et eorum qui conscripsere, nomina penitus ignorantur, et ab infidelibus idiotis superflua, aut minus apta quam rei ordo fuerit, scripta esse putantur : sicut cujusdam Quiriaci, et Julitæ, sicut Georgii aliorumque hujusmodi passiones, quæ ab hæreticis perhibentur compositæ. Propter quod (ut dictum est), ne vel levis subsannandi oriretur occasio, in sancta Romana Ecclesia non leguntur. » Hæc ipse. Sed habito delectu postea, complura fidelia inventa sunt Acta martyrum, quæ in eadem Ecclesia, sicut in cæteris, publice recitantur. Vides, lector, et in his consilium nostrum, ut ex multiplicibus Actis sanctorum martyrum, illa ferme solum hic describamus proconsularia, quæ omnium fidelissima esse noscantur, non quod reliqua improbemus; sed ut ex iis, quæ ex publicis accepta tabulis, sincera ac pura, omnique fide dignissima esse sciantur; reliquorum omnium martyrum res gestas, quæ periere, vel corruptæ, atque aliter depravatæ sunt, in horum imagine contempleris.

Anno periodi Græco-Romanæ 5783. — Olymp. 267. an. 2. — Urb. cond. 1043. — Jesu Christi 290.
— Caii papæ 8. — Diocletiani imp. 7. Maximiani Herculii imp. 5.

1. *Consules. Quinquennalia imperii Augustei Maximiani.* — Ad num. 1 et seqq. coss. *Diocletianus Aug. IV, et Maximianus Herculius Aug. III.* Diocletianus secundum tertiam regulam, Maximianus juxta secundam; imperii enim Augustei quinquennalia dedit.

2. *Martyrium Tharasci et sociorum tardius contigit.* — Baronius refert Acta Passionis SS. Martyrum *Tharasci*, *Probi et Andronici*, Tarsi in Cilicia, quæ dicuntur publice excepta, *coss. Diocletiano IV, et Maximiano III, octavo kalend. Aprilis.* Sed, ut recte observat Valesius in Notis ad lib. 9 Eusebii, cap. 5, mendosa videtur inscriptio illa, scribendumque, *coss. Diocletiano VIIII et Maximiano VIII.* Nam in Actis illis mentio fit præcepti imperatorum, quo jussum erat, ut omnes diis sacrificarent, quod ad annum XIX Diocletiani pertinet. Secundo, in iis hæc leguntur : « Præses dixit : Maledicis principes, qui diuturnam et altam pacem præstitere. Andronicus dixit : Ego execratus sum pestem et sanguibibulos, qui evertunt mundum. » Primum illud « de alta et diuturna pace » convenire non potest in quartum consulatum Diocletiani, cum eo tempore Barbari imperium Romanum undique aggrederentur. Deinde, quomodo *sanguibibuli* dici potuerunt Diocletianus et Maximianus ante annum XIX Diocletiani, quo persecutionem adversus Christianos decrevere? Baronius horum sanctorum Acta prorsus sincera primus vulgavit, sed ex codice mutilo; quare cum ea integra postea Rosweydus aliique reperissent, ea litteris mandarunt, et nuper Ruinartus in Actis sinceris martyrum, apud quem legenda.

3. *Carausius in Britannia pacifice regnat.* — *Carausius* bello navali superior, *Maximiani* classe partim capta, partim adversa tempestate disjecta, pacem ab eodem et Augusti titulum obtinuit. Scribit enim Eutropius : « Cum Carausio tamen, cum bella frustra tentata essent contra virum rei militaris peritissimum, ad extremum pax convenit. » Hujus pacis varii nummi testes, præsertimque, qui ex gaza Medicea producitur a cardinali Norisio in Dissert. I de Numismate Impp. Diocletiani et Maximiani, cap. 4, in cujus postica visitur *Carausius*, cum his verbis circum : IMP. C. CARAUSIUS PP. AUGG. in postica : PAX AUGG. Cernitur Pax stans, dextra ramum, sinistra hastam per transversum tenens. Qui tres Augusti alii non sunt, quam Diocletianus, Maximianus et Carausius. Sed quo anno pax hæc sancita, incompertum.

CAII ANNUS 8. — CHRISTI 291.

Ducentesimus nonagesimus primus Christi annus, Junio Tiberiano, et Cassio Dione coss. adscribitur Fastis; rerum tamen Ecclesiasticarum, ob inopiam scriptorum, jejunus.

Anno periodi Græco-Romanæ 5784. — Olymp. 267. an. 3. — Olymp. 267. secundum Baronium. — Urb. cond. 1044.
— Jesu Christi 291. — Caii papæ 9. — Diocletiani imp. 8. Maximiani Herculii imp. 6.

1. *Consules.* — Coss. *Junius Tiberianus*, et *Cassius Dio.* Tiberianus cum nota numerali in Fastis Græcis Heraclii, et in libello de Præfectis Urbi effertur. Junius Tiberianus et Cassius Dio fuere præfecti Urbi.

2. *Mores Maximiani Herculii.* — Cum hic annus « rerum Ecclesiasticarum jejunus » sit, ut ait Baronius, referendum hic quod scribit Lactantius, qui ejus tempore lucem non viderat, lib. de Mortibus Persecutorum, cap. 8, loquens de moribus Maximiani Augusti : « Quid frater ejus (nempe Diocletiani) Maximianus, qui est dictus Herculius, non dissimilis ab eo? nec enim possent in amicitia tam fideli cohærere, nisi esset in utroque mens una, eadem cogitatio : par voluntas, æqua sententia. Hoc solum differebant, quod avaritiæ minori altero fuit plus, majori vero minus sed plus timiditatis, plus vero animi, non ad benefaciendum, sed ad male. Nam cum ipsam imperii sedem teneret Italiam, subjacerentque opulentissimæ provinciæ vel Africa vel Hispania, non erat in custodiendis opibus tam diligens, quarum illi copia suppetebat. Et cum opus esset, non deerant locupletissimi senatores, qui subornatis indiciis affectasse imperium dicerentur, ita ut effoderentur assidue lumina senatus. Cruentissimus fiscus male partis opibus affluebat. Jam libido in homine pestifero, non modo ad corrumpendos mores, quod est odiosum ac detestabile, verum etiam ad violandas primorum filias. Nam quacumque iter fecerat, avulsæ a conspectu parentum virgines, statim præsto. His rebus beatum se judicabat, his constare felicitatem imperii sui putabat, si libidini et cupiditati malæ nihil denegaret. » Hi mores hominis, qui Ecclesiam persecutus est.

3. *Colloquium inter utrumque Augustum.* — Bellis undique orientibus *Diocletianus* et *Maximianus* veniunt Mediolanum, et de Cæsaribus creandis, quibus exercitus tuto committi possent, et cum quibus curas bellicas communicarent, deliberant, ut deducitur ex Genethliaco ab Eumenio dicto Maximiano Augusto, cap. 11. Quæ oratio hoc anno recitata videtur, cum nulla in ea de Constantio et Galerio Cæsaribus sit mentio.

CAII ANNUS 9. — CHRISTI 292.

1. *Constantius et Galerius Cæsares.* — Sequens vero annus ducentesimus nonagesimus secundus Annibalianum et Asclepidotum coss. habuit : quo ipso Christi anno assumptos esse in regnum ob tyrannos emergentes Flavium Constantium Chlorum, et Maximianum Galerium cognomento Armentarium, Eusebius testatur his verbis [1] : « Ægyptum Achilleas obtinuit, ob quæ Constantius, et Galerius Maximianus Cæsares assumuntur in regnum : quorum Constantius Claudii imperatoris ex filia nepos fuit ; Galerius in Dacia haud longe a Geroica natus ; atque ut eos Diocletianus etiam affinitate conjungeret, Constantius privignam Herculei Theodoram accepit, ex qua postea sex liberos Constantini fratres habuit. Galerius filiam Diocletiani Valeriam duxit : ambo uxores, quas habuerant, repudiare compulsi. » Hæc Eusebius hoc ipso Christi anno, licet in annorum Diocletiani imperii numero (ut dictum est) errore labatur. Scimus ab alio [1] horum Cæsarum creationem poni anno superiori ; sed errare certum est. Nam cum in inscriptione [2] edicti ejusdem Galerii pro Christianis, adversus Gentiles editi, simul jun-

[1] Euseb. in Chron.

[1] Panvin. in Fast. — [2] Apud Euseb. lib. VIII. c. 29.

gatur ejus consulatus octavus cum tribunitia potestate vicies repetita, incidisseque habeatur in annum Domini trecentesimum undecimum; numerando ejus annos ex tribunitia potestate vicies repetita; necesse est ab hoc anno ducere ejus regni principium numeri. Sed de illa edicti inscriptione illud monendum irrepsisse errorem in nomen Constantini: siquidem error patens est, nec occultari potest; cum constet quinque annos ante consulatum illum Galerii Constantium ex hac vita sublatum esse, atque Constantinum regnare cœpisse. Sed hæc suo loco:

2. Quod vero adsciti dicantur hi Cæsares ad propulsandos tyrannorum vel Barbarorum insultus: Panegyricus Maximiano inscriptus, cum de eorumdem Cæsarum creatione meminit, contrarium potius videtur adstruere: nempe pacato imperio Romano, quæsisse Diocletianum et Maximianum, qui parta tuerentur, ac novis accessionibus propagarent: quod auctor narrat, his scilicet verbis agens de ortu Cæsarum: « O kalendæ Martiæ, sicuti olim annorum volventium, ita nunc æternorum auspices impe atorum! Quanta enim, invictissimi principes, et vobis et Reipublicæ propagatio, orbis vestri participando tutelam. Cujus licet, omni hoste perdomito, certa securitas; nimios tamen in diversa discursus vel revisenda poscebat. Partho quidem ultra Tigrim redacto, Dacia restituta, porrectis usque ad Danubii caput, Germaniæ, Rhetiæque limitibus, destinata Bataviæ Britanniæque vindicta, gubernacula majora quærebat, aucta atque augenda Republica. » Hæc et alia ibi, sed ista satis ad institutum.

Anno periodi Græco Romanæ 5785. — Olymp. 267. an. 4. — Urb. cond. 1045. — Jesu Christi 292. — Caii papæ 10. — Diocletiani imp. 9. Maximiani Herculii imp. 7.

1. *Consules.* — Ad num. 1 et seq. Coss. *Annibalianus* et *Asclepiodotus.*

2. *Constantius et Galerius Maximianus Cæsares dicti.* — (1) Hoc anno, ut recte apud Baronium legitur, *Constantius Chlorus* Constantini Magni pater, et *Galerius Maximianus* Cæsares creati, et tribunitia potestate exornati, ut ex iis, quæ in Galerii Maximiani interitu dicemus, certum fiet. Errarunt itaque Idacius in Fastis et auctor Chronici Alexandrini, qui hanc nuncupationem anno præcedenti factam scripsere. Recte tamen auctor Chronici Alexandrini, qui etiam in die peccavit tradit, eam *Nicomediæ* factam fuisse. *Kalendis Martiis* eosdem Cæsares appellatos, non solum Idacius in Fastis, sed etiam Eumenius in Panegyrico Constantio Cæsari dicto, cap. 3, testantur. « Constantius privignam Herculii Theodoram accepit, ex qua postea sex liberos Constantini fratres habuit: Galerius filiam Diocletiani Valeriam: ambo uxores, quas habuerant, repudiare compulsi, » inquit Eutropius, « diremptis prioribus conjugiis, » ait Victor de Cæsaribus, « ut in Nerone Tiberio, ac Julia filia Augustus quondam fecerat, » quem scilicet imperatores omnes tanquam exemplar sibi proponebant. Addit Victor: « Et quoniam bellorum moles acrius urgebat, quasi partito imperio, cuncta, quæ trans Alpes Galliæ sunt, Constantio commissa: Africa Italiaque Herculio: Illyricique ora ad usque Ponti fretum, Galerio: cætera Valerius retentavit. » Galerius, « cui cognomen Armentario erat, » ut inquit idem Victor, a Diocletiano, quando eum adoptavit, *Maximianus* appellatus est; quod ex Lactantii in libro de Mortibus Persecutorum, cap. 18, loco, si emendetur, colligitur: « Alterum quem dabis? » (dixit Diocletianus Galerio Maximiano, quando post abdicatum a Diocletiano imperium, de creandis Cæsaribus actum est.) « Hunc, inquit, ostendens Daiam adolescentem quemdam semibarbarum, quem recens jusserat Maximinum vocari de suo nomine. Jam et ipsi Diocletianus nomen ex parte mutaverat hominis causa, quia Maximianus fidem summa religione præ-

(1) Galerium Maximianum creatum fuisse Cæsarem anno 291, eo argumento probo, quod idem Galerius Maximianus apud L. Cælium *de Mortibus persecut.*, cap. 18, Diocletiano institit, ut sibi cederet imperium; jam enim fluxisse dicebat annos 15 quibus longam relegationem in Illyrico vel ad ripas Danubii tulerat. Certum est autem eo missum fuisse a Diocletiano, ut se barbaris opponeret Cæsarem jam factum, ut ex Pagio ad A. 294, 5. Igitur hi anni 15 nonnisi a 291 supputati desinere possunt in annum 305 quo accidit Diocletiani abdicatio. Et quidem ab eo anno 291 cœptum imperium consulare Galerii annum 20 explebat anno 311 kal. Martii, adeoque edictum ab eo latum paulo ante obitum obsignatum potestate tribunitia XX datum fuit ante Martium; quare non bene Pagius ad A. 311, 15, hoc edictum consignandum dicit post Martium mensem; cum præsertim mors ejus quæ statim a lato edicto accidit, innotuisse dicat r eo tempore quo vicennalia futura expectabantur « kalendis Martiis impendentibus. » Quis credat illud *impendentibus* designare kalendas Martii anni futuri? Facile igitur error irrepsit in L. Cælio ubi dicitur edictum illud innotuisse Nicomediæ pridie kal. Maii, et alia ejusdem mensis die vulgatum ibi fuisse Galerii obitum. Refragatur quidem huic nostræ sententiæ nummus ille Græcus Golzii de quo Pagius ad A. 311, 15. Sed Golz anos illos nummos suspectos eruditis esse nemo ignorat. Falli etiam videtur Pagius cum ex auctoritate Fastorum Idalianorum anno 294 constituat exordium bellorum barbari corum, quam in expeditionem missum censet Maximianum Galerium statim ac Cæsar renuntiatus fuit. Igitur exordium illud ab anno 291 revocandum non est. MANSI.

stabat; » ubi loco horum verborum, « hominis causa, » legendum cum editione Anglicana, « omnis causa. » Quare ex hac emendatione, quæ certissima est, discimus Diocletianum, quando Galerium Armentarium hoc anno Cæsarem renuntiavit, ei nomen ex parte mutasse, cumque « Galerium Maximianum » fausto, ut sibi videbatur, omine vocari præcepisse; quia Maximiani cognomento Herculii erga se fides nunquam defuerat. Quo exemplo motus Galerius Maximianus anno cccv, quo *Daiam* Cæsarem dixit, huic ex toto nomen mutavit, eumque de suo nomine « Galerium Maximinum » appellari voluit. Galerius enim Maximinus « sorore Armentarii progenitus, vero nomine ante imperium Daza dictus, » inquit Victor in Epitome. Indeque factum, ut nec Armentarii nec Dazæ nomina in nummis, inscriptionibus, cæterisque monumentis publicis unquam legantur. Porro « nomen cum dicimus, cognomen quoque et agnomen intelligatur oportet, » ait Cicero 2 de Invent.

3. *In ea designatione Constantius primum locum tenuit.* — Denique in hac creatione *Constantius* priorem locum obtinuit, ut colligo ex Eusebio lib. 8, cap. 5, ubi ait edictum persecutionis anno ccciii in publico Nicomediæ loco affixum, a quodam pio viro detractum fuisse : « Idque duobus imperatoribus in eadem urbe commorantibus, quorum alter senior Augustus (nempe Diocletianus) primum inter omnes imperii gradum ; alter vero (videlicet Galerius Maximianus) quartum obtinebat; » ubi in græco legitur : δυοῖν ἐπιπαρόντων κατὰ τὴν αὐτὴν πόλιν βασιλέων, id est, *duobus in ipsa urbe regibus commorantibus*, quia non solum Augusti, sed etiam Cæsares regis nomine compellabantur, quemadmodum et imperatoris, ut alibi ostendi. Denique Constantius Cæsar et prior consulatum gessit, et prior quinquennalia exhibuit; quæ cum primum locum in hac nuncupatione obtinuisse argumento sunt.

CAII ANNUS 10. — CHRISTI 293.

1. *Acta martyrum Nicomediensium.* — Annus ducentesimus nonagesimus tertius, Diocletiano quintum, et Maximiano quartum consulibus adnotatur, idemque annus secundus imperii Galerii Maximiani : quo pariter consignata habentur exordia Actorum SS. martyrum Nicomediensium[1]; quæ quidem omni ex parte examinata invenimus, paucis quibusdam emendatis, fidelissima, ac plane digna quæ in Annalibus una cum cæteris Actis martyrum, suis quibusque locis, ut temporis ratio postulat (quod ab instituto non discrepet) describantur. Præerat tunc Nicomediensi Ecclesiæ Cyrillus episcopus, qui sedulo pastorali studio etiam mirifice illustrabat. Quem Domna virgo gentilis, sacerdotum maxima, cum incidisset in Acta Apostolorum, et ex eis pietatem prægustasset, cupiens plenius ad christianam fidem institui, noctu convenit : a quo religionem edocta, signoque crucis ex more, dato nomine, consignata, effectaque catechumena, Agapium diaconum ab eodem catechistam accepit, rei tantum conscio Inde barbaro homine, regio eunucho, paribus votis christianum fieri expetente : quo cum etiam statuto tempore baptismum suscepit; et quod in iisdem Actis[2] Apostolorum legerat, quæcumque habuit, ad Cyrilli pedes in pauperes eroganda portavit.

[1] Extant. apud Metaphr. die 26 Januar. — [2] Act. iv.

2. Cum vero ex hac vita S. Cyrillus Nicomediensis episcopus excessisset, in locum ipsius Antimus subrogatur; cujus sedis tempore, a Persa quodam eunucho Indes collega, ac pariter Domna, quod christianam fidem excolerent, præfecto domus regiæ deferuntur; qui rem accuratius exploraturus, suasione delatoris, cubiculum eorum ingreditur. Quænam vero in eo invenerit, et quæ solerent esse Christianorum supellectilia, auctoris verbis, ea sic describentis, referimus : « Audivit, inquit, præfectus; et cum libenter eam admisisset probationem, aufert ab eis claves; et cum aperuisset, invenit protinus, sed non ut ipse sperabat; sed ea quæ vere erant veneranda, nempe divinæ crucis figuram, et librum sacrosanctum, nimirum Apostolorum Deo gratas actiones, et præterea possessionum vacuitatem eorum, quæ in cælis magnum thesaurum recondebant : cujus præclaræ opes erant duæ storeæ in nudo solo stratæ, generosorum et beatorum Domnæ et Indes supellex; fictile præterea thuribulum, et lucerna, et lignea arcula, in qua reposuerant sacram oblationem, cujus fiebant participes. » Hæc ibi.

3. Porro pristinæ hujus consuetudinis, tam Occidentalis, quam etiam Orientalis Ecclesiæ, ab Ecclesia sumptam sacratissimam Eucharistiam domum ferre, et in arca collocatam asservare, eamdemque diebus singulis participare; quæ superius ex Tertulliano,

Cypriano, Gregorio Nazianzeno, Basilio, et aliis scripta primo Annalium tomo habentur, aperte significant. Sed et signum sanctæ crucis aliqua materia expressum habere apud se consuevisse pios Christianos, quæ tradit Gregorius Nyssenus in sancta sorore Macrina, et alia innumera plane exempla declarant.

4. Cæterum sic detecti Domna atque Indes christiani, detruduntur in carcerem ac fame diutius cruciantur : divinitus autem impertitis alimentis pellunt inediam. Sed blanditiis eos demulcere præfectus studuit : cum illa, ne certamini hujuscemodi magis periculoso succumberet, non sine divini Spiritus instinctu, instar David Saulem fugientis, simulavit insaniam, arreptæ a dæmone speciem præ se ferens : sicque diu omnium molestia perseverans, tandem Christianorum episcopo Anthimo curanda committitur. Consuevisse plane Gentiles ad liberandos arreptos a dæmone, quibus abundare solerent, Christianorum auxilium frequentissime implorare, quæ sunt ex Tertulliano, Cypriano, et aliis superius dicta, manifeste declarant. Hæc autem hoc anno (ut diximus) cœpta, producta sunt usque ad Galerii Maximiani reditum Nicomediam, cum jam Parthos ac Persas prœlio superasset. Quæ autem post hæc contigerint, suo loco dicturi sumus.

Anno periodi Græco-Romanæ 5786. — Olymp. 268. an. 1. — Urb. cond. 1046. — Jesu Christi 293. — Caii papæ 11. — Diocletiani imp. 10. Maximiani Herculii imp. 8.

1. *Consules. Decennalia imperii Augustei Diocletianus, Cæsarei Herculius edit.* — Ad num. 1. Coss. *Diocletianus Aug. V*, et *Maximianus Herculius Aug. IV*, uterque juxta secundam consulatuum Cæsareorum regulam. Augustei enim imperii Diocletiani, et Cæsarei Maximiani decennalia in hunc annum incidunt. Sed an uterque eodem anno, uti postea vicennalia, dederit, incompertum. Mediobarbus in Numismatis Imperatorum, egregium Diocletiani nummum ex suo museo profert, in cujus antica legitur : IMP. DIOCLETIANUS AUG. in aversa parte : PRIMIS X. MULTIS XX. Quæ formula jam ante a Gallieno, ut vidimus, usurpata, posthac in usu fuit. Idem Mediobarbus quatuor Maximiani Herculii numismata exhibet in quorum postica legitur : VOT. XX. quæ in prioribus vel in posterioribus ejus decennalibus percussa.

2. *Nova in decennalibus induci solita.* — Si vir doctissimus annotasset, an Diocletianus in laudato nummo cum habitu consulari repræsentetur, utrum hoc anno decennalia ediderit, certo constaret. Eum tamen hoc anno ea solemnia exhibuisse, intelligimus ex Eusebio in Chronico, ubi hoc anno habet : « Primus Diocletianus adorari se ut Deum, et gemmas vestibus calceamentisque inseri jussit, cum ante eum omnes imperatores in modum judicum salutarentur, et chlamydem purpuream a privato plus haberent. » Scaliger ad numerum Eusebianum 2210, ait Hieronymum hæc ad verbum ex Eutropio accepisse, atque se haud scire, an decimo duntaxat anno imperii sui Diocletianus et ut Deus adorari, et gemmatis calceis uti cœperit; sed hoc unum se scire, cum morem esse Hieronymo, ut ejusmodi multa in quemvis annum conjiciat. Sed si viro eruditissimo consulatuum Cæsareorum regulæ innotuissent, non dubitasset, quin ea novitas, insolentiaque hoc anno primum visa esset.

3. *Domna, Indes et Anthimus martyrium patiuntur.* — Ad num. 4. Nicephorus lib. 7, cap. 6, narrat martyrium Domnæ virginis, et Indes eunuchorum fidelissimi Anthimi Nicomediæ episcopi institutione et opera divinam gratiam consecutorum, quos Diocletianus ex expeditione Æthiopica redux morti tradi jussit cum præclaris viris qui militaribus ordinibus allecti fuerant. Tum Nicephorus, cap. 7 : « Hæc sic apud Nicomediam in initio persecutionis gerebantur, » ideoque anno CCCIII quo magna persecutio Diocletianea decreta, Domna et Indes inscribuntur Martyrologio Romano ad diem XXVIII Decembris, Anthimus ad diem XXVII mensis Aprilis, quo in Actis Bollandianis exhibentur Acta ejus martyrii, quæ etiam Metaphrastes, et Surius repræsentarunt; sed cum antiqua non sint, Ruinartus in Actis sinceris Martyrum, eorum non meminit. Eusebius lib. 8. narrans res ætate sua gestas, capite 6, ea incipit describere quæ Nicomediæ gesta sunt : « Tunc etiam Anthimus Ecclesiæ Nicomediensis episcopus, ob confessionem Christi in eadem urbe capite truncatus est. Huic adjuncta est ingens martyrum multitudo. Quippe iisdem diebus, nescio quo casu, in palatio excitatum erat incendium : cujus cum nostros auctores fuisse publicus rumor falsa suspicione jactasset; imperiali jussu, quotquot illic erant Dei cultores, acervatim cum suis familiis, alii gladio, flammis alii consumpti, periere. Tunc divina quadam alacritate, quæ verbis explicari non potest, conciti simul viri ac mulieres in ardentem rogum insiliisse dicuntur. » Dein, cap. 13, recenset præsides Ecclesiarum qui fidem suam fuso sanguine declararunt, aitque : « Primus in tabulis priorum a nobis nominetur Anthi-

mus, Nicomediensis episcopus, testis regni J. C. in eadem urbe capite truncatus.» In Actis Bollandianis et in Annalibus Baronii ad annum CCCII, num. CXIII, martyrium Anthimi cum eo anno alligatur, quia tam Baronius quam Henschenius eo anno generalem Diocletiani persecutionem cœptam credidere; verum eam cum anno CCCIII conjungendam esse ibidem monstrabimus, ideoque non solum Anthimi, sed etiam Domnæ et Indes martyria ad annum CCCIII referenda, licet Baronii ordinem sequentes anno CCCII Anthimi mentionem facturi simus.

4. *Carausius occiditur.* — *Carausius*, qui in Britannia regnabat, ab *Allecto* ejus socio occisus est, *post septennium*, inquit Eutropius; Victor de Cæsaribus ait, *post sexennium*, ideoque septimum annum tantum inchoavit. In nummis græcis sextus imperii ejus annus legitur. Post ejus interitum *Allectus* triennio imperavit, Eutropio et Orosio testibus.

CAII ANNUS II. — CHRISTI 294.

1. *Susannæ virginis certamen.* — Qui sequitur annus Christi ducentesimus nonagesimus quartus, novos Cæsares Constantium Chlorum et Galerium Maximianum consules habuit. His consulibus, tertio idus Augusti Susanna Gabinii filia, Caii papæ neptis, cum nuptias Maximiani renuisset a Diocletiano affine tentatas, quod christiana esset inventa, jussu ejusdem imperatoris in paternis ædibus capite truncata martyrii palmam est consecuta. Hæc autem quomodo contigerint ejus martyrii Acta declarant; quæ quidem in ecclesiis legi consueverunt, quibus et vetera quæque Martyrologia fidem adjiciunt.

2. Ad ea autem elucidanda quæ videri possunt ambigua, illud in primis est intelligendum; Diocletiani filiam, quæ conjugio juncta fuit (ut dictum est) Galerio Maximiano Cæsari, haud diu post nuptias fuisse superstitem; nulla enim penitus extat ejus memoria in antiquioribus monumentis, sed nec ex ea proles aliqua legitur esse suscepta; pater autem ut filiæ defunctæ memoriam consecraret æternitati, Pannoniæ partem (sicut inquit Ammianus[1]) ejus nomine institui atque cognominari voluit. Sed et ejusdem Valeriæ nomine nuncupavit civitatem sitam ad ripam Danubii, ut Ennodius[2] tradit; frequentior tamen est provinciæ Valeriæ mentio, quam civitatis; ejus enim post Ammianum Zozimus[3] et ex nostris S. Ambrosius[4] meminerunt. Dicta est autem Valeria Pannoniæ, ad distinguendam eam a Valeria provincia in Italia, de qua alibi[5] a nobis fusius dictum est.

3. Diocletianus igitur, qui (ut demonstratum est) omnem adhibuit diligentiam, ut Galerium, quem creasset Cæsarem, affinitatis vinculis obligaret, et ob id coegisset eum, quam duxerat, repudiare conjugem, atque filiam suam Valeriam sumere in uxorem; illius morte resoluto jam vinculo, quam in sua cognatione haberet gradu propinquiorem virginem, eam illi fœdere nuptiarum conjungere festinavit. Fuit hæc Susanna, filia Gabinii germani Caii papæ; qui ambo Diocletiano sanguine conjuncti erant, consobrini nempe, iidemque ex Dalmatia oriundi.

4. Quod vero ejusdem Susannæ Acta habeant, quæsisse Diocletianum uxorem, Maximiano, vel, ut alii codices habent, Maximino (sed nihil refert, nam utroque nomine dictus habetur) filio suo adoptivo; sane quidem peculiare principibus erat, ut, quem cuperent imperii successorem, eumdem in filium adoptarent; nam sicuti ipse Galerium Maximianum, ita et Maximianus Herculius collega adoptavit Constantium Cæsarem; quod panegyricus ipsi dictus testatur. Sane quidem et in alio Panegyrico idem Galerius Cæsar filius nominatur Diocletiani imperatoris; quod nonnisi per adoptionem legitime fieri potuit, cum nulla penitus Diocletiano proles mascula esset. Huic igitur, defuncta Valeria, Diocletianus (ut dictum est) statuit Susannam matrimonio jungere. Quæ autem post hæc secuta sint, ejusdem martyrii Susannæ Acta declarant, quorum quatuor exemplaria nacti sumus; ex iisdemque alia prolixiora, alia vero breviora legimus, parum ab invicem discrepantia. Nos vero, quod diversis plane verbis eadem prope invenerimus esse narrata, ex iisdem hæc summatim desumpta describimus.

5. Susannæ in primis stemma in eis sic deductum invenimus: Maximum, seu Maximinum Diocletiani fuisse germanum, eumque vita functum duos reliquisse liberos suos Caium atque Gabinium, quos Christianæ religionis professio ab ejusdem Diocletiani

[1] Ammianus Marcell. lib. XIX. — [2] Ennod. in Acta S. Antonii monachi. — [3] Zozim. hist. lib. II. — [4] Ambr. lib. II. c. 4 in fin. — [5] Not. in Martyrol. Rom. die 23 Jan. k.

consuetudine segregavit. Duxit uxorem Gabinius, ex qua Susanna est orta; idemque postea, uxore defuncta, sacris ordinibus initiatus, presbyteratu dignus est habitus: Caius vero, quod duxisset vitam cælibem, summo quoque sacerdotio auctus et creatus est Urbis episcopus, totiusque simul Christianæ religionis antistes. Porro legimus in iisdem Actis, Gabinium egregia eruditione præditum, adversus Gentiles scripsisse pro religione Christiana defensionem.

6. Valeria igitur (ut dictum est) ex hac vita sublata, agit per Claudium propinquum Diocletianus, ut Susannam Galerio Maximiano jungat uxorem. Quod cum per illum Gabinio significatum esset mox ipse, præsente Caio papa, Susannæ animum exploravit; et licet sibi satis cognitus ex ejus vitæ instituto videri posset; tamen, ut Claudii et imperatoris vitaret invidiam, noluit petitionem honestissimam (ut videbatur) rejicere, sed exploraturum se puellæ animum dixit: sicque dimisso Claudio, Susannam allocutus est una cum Caio papa, eique Diocletiani consilium de nuptiis significavit: illa vero vehementiori spiritu detestata cultoris dæmonis nuptias, nihil antiquius sibi fuisse addidit, quam excultam castitate vitam Christo Domino consecrare; licet sciret id sibi corporis dispendio redimendum, atque martyrio comparandum. Laudata est a parente responsio; ac tum ejus, tum Caii papæ exhortatione corroboratur ad pugnam; utque semel arrepto altissimæ vitæ proposito, in eodem firmis insistens vestigiis, constans perstaret adversus imminentes ex principis ira fragores, eorumdem admonitionibus confirmatur.

7. Rediit post triduum Claudius, ut, quid cum Susanna esset actum, cognosceret: advocatur illa, jubeturque palam ac libere mentis suæ consilium aperire. Illa autem suæ confessionis auspicatura principium, divino quo flagrabat afflata Spiritu, primo cur ipsum Claudium licet patruum non admisisset more Romano ad osculum, reddidit rationem, nimirum quod dæmonum sacrificiis os pollutum haberet. Quid plura? Tanta vi, divinitus sibi impartita loquendi libertate, hominem redarguit impietatis, eoque adegit, ut et deos relinquere, Christianamque religionem ex animo consectari eidem persuaserit, qui ante Christianos fuerat persecutus: quem Caius papa explorata in omnibus ejus sincera fide, nomen ipsius recipiens, inter catechumenos voluit more solito profiteri.

8. Rediens vero Claudius domum, cum hæc omnia Præpedignæ uxori nuntiasset: illa cum diu ante de fide christiana sectanda consilium iniisset, sed viri impietate perterrita destitisset; audita viri tanta a Deo facta mutatione, repente ad Caium papam se contulit, ad pedesque procidens eosque ex more (ut Acta habent) exosculata, æque se ad fidem recipi postulavit. Aderat cum eo et Susanna, quæ eam amanter suscepit. Sed et sequenti nocte reversus est Claudius domum Gabinii, secum ducens duos quos habebat filios, eosque pariter fide christiana initiari rogavit: quos Gabinius christianam fidem edocuit, ipsumque Claudium baptizavit, quem Caius papa sacro chrismate ex more perunxit; idemque filios ejus Alexandrum et Curiam, necnon eorum matrem Præpedignam pariter sacro baptismate abluit.

9. « Post hæc obtulit, inquiunt Acta, pro illis sacrificium in eadem domo, et consecravit corpus et sanguinem Domini nostri Jesu Christi, et lac et mel et fontem, participavitque cum omnibus mysterium Dei. » Reddidimus hæc ipsa verba ex Actis ipsis, quo illius ecclesiasticæ consuetudinis usus, cujus meminit Tertullianus [1], ejusmodi relinquatur testatus exemplo. Ille quidem recensens antiquas in Ecclesia Catholica præscriptas consuetudines, cum de baptismatis ritibus locutus est, addidit: « Inde suscepti lactis et mellis concordiam prægustamus, etc. » typum quidem hæc gerebant, quod per baptismi gratiam, qui antea erant filii iræ, habitantes (ut ait Psalmus [2]) in terra deserta, loco horroris, et vastæ solitudinis, per baptismum terram illam promissionis viderentur ingressi, quam lacte et melle manantem, præ sui excellentia, divina Scriptura nominare consuevit.

10. Sed prosequamur res gestas. Claudius, postquam baptismum est consecutus, suas facultates cœpit in Christianos pauperes erogare, sed in eos potissimum qui tenerentur in vinculis, vel abdita loca quæsissent; supplex petens ab eis, ut eorum precibus Deum, quem Christianos persequendo adeo offendisset, mereretur habere propitium; addiditque ad expiationem sceleris, licet baptismate esset sanctificatus, dorso cilicium. Sed cum diu in assiduis precibus perseverasset, invenitur eo habitu et statu corporis a germano suo Maximo, rei privatæ comite, misso a Diocletiano, ut de Susannæ nuptiis quid esset actum, cognosceret; qui ab eo perductus est in domum Gabinii, quæ « erat ad Arcus (ut habent Acta) portæ Salariæ, juxta ædes Sallustii. » Occurrens illis Gabinius, et introducens domum, ex more ejusmodi dedit orationem, sic exordiens: *Oremus*. Illisque humi prostratis, sic oravit: « Domine Deus, qui dispersa congregas, et congregata conservas, respice in opus manuum tuarum, et illumina omnes in te credentes, quia tu es lumen verum in sæcula sæculorum. Amen, responderunt omnes, surgentesque de terra mutuo se complectuntur, et osculantur. Claudius vero cum gaudio osculabatur pedes Gabinii sacerdotis. » Hæc ibi. Ejusmodi laude dignam Christianorum, Romæ præsertim agentium, consuetudinem, ut sacerdotes excipientes ad se venientes, sic primum eos ad preces, ac post inde ad pacis osculum invitarent, meminimus notasse quoque superius.

11. Advocata quoque est Susanna, et de adventu Maximi nuntiatum est Caio papæ, cujus domus quoque erat et ecclesia prope ædes Sallustii, qui se illuc contulit. Ad cujus adventum, qui erant congregati in domo Gabinii, in terram prostraverunt se omnes ex more, quibus ille: « In nomine Domini constantes estote, dansque orationem, dixit: Oremus, Domine

[1] Tert. de Coron. milit. c. 3. — [2] Deut. XXXII.

Deus, pater Domini nostri Jesu Christi, qui omnibus ad salutem et vitam æternam misisti Dominum nostrum Jesum Christum, ut nos e mundi tenebris erueret; da nobis servis tuis constantiam fidei, quia tu regnas in sæcula sæculorum. Responderunt omnes. Amen. » Consuetæ hæ videntur esse preces cum Romanus episcopus alios inviseret, ac pariter hortaretur.

12. Sermonem quoque Caius post hæc ad eos habuit, audiente quoque Maximo; qui exosculatis Caii pedibus, de Susanna aperuit Diocletiani consilium. Sed instituto virginis eidem patefacto, cum Caii, tum Claudii verbis admonitus Maximus, de fide christiana capessenda cogitare, ac avidius quærere cœpit; dimissusque domum, penitus persuasus, æstuans calore fidei, sua mox cœpit in pauperes erogare. Elapsis vero diebus quinque, ad Caium rediens, ad pedes accidens, baptismum enixius postulavit; quem de fide plenius eruditum, idem Caius baptizavit, atque ex more sacro chrismate inunxit, obtulitque sacrificium, ex eoque illum impertivit. Cum autem per Thrasonem, christianum occultum, Maximus sua bona in egentes erogaret; re pervulgata, delatus est Maximus per Arsitium collegam principi. Quid autem de eo jusserit Diocletianus, dicemus anno sequenti, quo ea facta esse noscuntur.

Anno periodi Græco-Romanæ 5787. — Olymp. 268. an 2. — Urb. cond. 1047. — Jesu Christi 294. — Caii papæ 12. — Diocletiani imp. 11. Maximiani Herculii imp. 9.

1. *Consules. Decennalia imperii Augustei Herculius edit.* — Ad num. 1 et seqq. Coss. *Fl. Valerius Constantius Cæsar*, et *C. Galerius Valerius Maximianus Cæsar*, uterque juxta primam regulam. Anno quidem antecedenti hic consulatus geri debuit; sed propter Augustorum decennalia in hunc ditatus est. Hincque intelligimus, et Augustos anno præcedenti decennalia dedisse, et utrumque Cæsarem anno CCXCII, eam dignitatem consecutum esse. Si enim anno CCXCI, ut tradidit Idacius in Fastis, Cæsares nuncupati fuissent, anno CCXCII, non privati, sed ipsimet consules processissent. Incidunt et in hunc annum decennalia Augustei imperii Maximiani Herculii. Unde nummi ejus anno præcedenti laudati, quos videre non licuit, illum repræsentare debent sine veste consulari; ideoque ex iis nihil certi deduci potest, sed tantum ex nummo Diocletiani ibidem citato, qui sine dubio eo anno decennalia edidit, si in eo cum palmata ac veste consulari exhibeatur; anno vero CCXCII, si eo in nummo illa indutus non videatur. Porro nondum mihi liquet, an decennalia imperii Cæsarei Herculii in nummis descripta fuerint, cum tribunitiam potestatem non acceperit, quando Cæsar est appellatus.

2. *S. Susanna uxor Galerii Cæsaris non fuit.* — Quod ait Baronius ex Actis *S. Susannæ*, eam scilicet ad nuptias Galerii Maximiani nulla arte induci potuisse, eamque anno sequenti martyrio coronatam fuisse, et deinde patrem, ut filiæ defunctæ memoriam consecraret æternitati, Pannoniæ partem ejus nomine institui atque cognominari voluisse, verum esse non potest, ruente fundamento, super quo positum fuerat, id est, morte Valeriæ, quam diu supervixisse Galerio constat, ut observavit Baluzius, vir doctissimus, in Notis ad librum Lactantii de Mortibus Persecutorum, cap. 15, ubi Lactantius loquens de iis, quæ gesta sunt anno CCCIII, postquam Diocletianus persecutionem adversus Christianos excitavit; ait : « Furebat ergo imperator jam non in domesticos tantum, sed in omnes, et primam omnium filiam Valeriam conjugemque Priscam sacrificio pollui coegit. » Imo tam *Valeria*, quam *Prisca*, Maximiano Augusto anno CCCXIII extincto, superstites fuere, ut infra ex eodem Lactantio, cap. 50, demonstrabo. Deinde locum Ammiani, lib. 19, quem Baronius citat, aliud non dicit, ut recte ibidem Baluzius, quam eam Pannoniæ partem ad honorem Valeriæ Diocletiani filiæ et institutam et ita cognominatam. Hæc Ammiani verba : « Valeriam venit partem quondam Pannoniæ, sed ad honorem Valeriæ Diocletiani filiæ et institutam et ita cognominatam ; » non a Diocletiano, sed a Galerio Maximiano, ut tradit Victor de Cæsaribus : « Provinciam uxoris nomine Valeriam appellavit; » ideoque hæc ad rem non faciunt, cum Valeria vivente id nomen ea provincia acceperit. Bollandus die XXIII Januarii in Vita S. Susannæ eadem, quæ Baronius, refert. Neuter enim laudatum Lactantii librum, summo Historiæ Ecclesiasticæ emolumento dein a clarissimo Baluzio publicatum, viderat.

3. *S. Serena uxor Diocletiani non fuit.* — Quæ de *S. Serena* Diocletiani uxore a Baronio dicuntur juxta fidem Actorum S. Susannæ, corruunt ex dictis numero præcedenti; indeque constat, ea Acta vel in toto, vel saltem in parte esse supposititia. Etenim si *Prisca* Diocletiani uxor mater *Valeriæ* fuit, ut sane fuit, necesse est, eam Diocletiano nupsisse, antequam is fieret imperator; cum Valeria Galerio Maximiano juncta matrimonio sit anno CCXCII, ætatis suæ ut mi-

nimum duodecimo. Vixisse autem tum *Priscam* matrem ejus hinc certo colligitur, quod diu postea superstes fuit, et anno tantum CCCXIII extincta est, post victoriam, quam Licinius de Maximino reportavit. Baronius, licet librum Lactantii de Mortibus Persecutorum non vidisset, suspicabatur tamen futuros, qui eam de *Serena* Augusta historiam in dubium revocarent; quod nulla penitus de ea mentio alibi habeatur, neque apud scriptores ethnicos, neque in antiquis inscriptionibus; ac tanquam ei difficillimæ quæstioni finem imposuisset, interrogat litteratulos, si his displiceat nomen *Serenæ* Augustæ, ut dicant quonam alio nomine Diocletiani conjux Augusta ab antiquioribus dicta inveniatur, et cum non invenerint, non faciant de nomine controversiam.

4. *Neque Eleutheria, neque S. Alexandra Diocletiani uxores fuere.* — Verum huic interrogationi satisfactum est cumulatissime, inquit Baluzius loco citato; ubi et rejicit Hadriani Valesii opinionem in defensionem Disceptationis suæ de Basilicis, ubi colligit ex Anastasio bibliothecario in Vita Vigilii papæ, *Eleutheriam* vere Diocletiani uxorem fuisse. Sed cum certum sit, Diocletianum toto principatus sui tempore aliam uxorem non habuisse, quam *Priscam*, locus Anastasii, ubi de Diocletiano et Eleutheria sermo corruptus. Corrupta et Acta *S. Georgii* martyris, in quibus agitur de *S. Alexandra* Diocletiani conjuge, licet Henschenius et Papebrocius tomo III Sanctorum mensis Aprilis, die XXI de S. Alexandra, tanquam si Diocletiani uxor fuisset, loquantur, asserantque *Serenam* priorem Diocletiani uxorem circa annum CCXCVI extinctam, coli XIX mensis Augusti; *Alexandram* vero alteram ejus conjugem anno CCCIII gloriosam ad cælum evolasse, ejusque sacram memoriam celebrare Græcos die XXI Aprilis; ac denique afferant encomium, quod Alexandræ tribuitur in perantiquo Menologio Basilii Porphyrogeniti imp. sæculo Christi X conscripto, aliaque ex Græcorum Menæis. Non enim Lactantii librum viri doctissimi viderant, cum hæc scripsere.

5. *Sarmatæ aliique populi a Galerio devicti.* — Diocletianus adversus Bastarnas, Carpos, et Sarmatas rebelles, Galerium Maximianum mittit. In Fastis enim Idacii sub hujus anni consulibus legitur: « His conss., castra facta in Sarmatia contra Acinco et Bononia. » Aquincum seu Acincum, Cluverio teste, Buda est; Bononia vero, quæ olim urbs, nunc oppidum Pannoniæ inferioris ad Danubium. De hoc bello Eutropius intelligendus : « Varia deinceps et simul et viritim bella gesserunt, (nempe Diocletianus et Galerius Maximianus) Carpis et Basternis subactis, Sarmatis victis, quarum nationum ingentes captivorum copias in Romanis finibus locaverunt. » Mediobarbus duo Diocletiani numismata profert, quorum alterum in postica parte habet : VICTORIAE SARMATICAE ; in aversa alterius legitur : VICTORIA SARMATICA. Sequentibus annis Sarmatæ rursus superati, postquam sc. Galerius Cæsar Persas debellavit, teste Eutropio. Denique ex Codice Justinianeo apparet hoc anno Diocletianum fuisse in Illyrico et Thracia, Sirmii, Viminiaci, Singedini, Philippipoli, et Heracleæ, ideoque et adversus Sarmatas bellum gessisse.

CAII ANNUS 12. — CHRISTI 295.

1. *Acta Susannæ prosequuntur ejusque martyrium.* — Christi annus ducentesimus nonagesimus quintus Tusco et Anullino consulibus consignatur; quo Diocletianus imperator relatione Arsitii cum comperisset Maximum, necnon Claudium ejusque conjugem Præpedignam, Alexandrum et Cutiam affines suos recenter factos esse christianos; eos omnes ab Urbe abductos ad Ostia Tiberina incendio tradi, eorumque cineres in fluenta jactari mandat. Julius ab officio homo severissimus, mandato principis eosdem ducens, dicto in loco, duodecimo kalendas Martii incendio concremavit; relatus est horum martyrii dies in tabulas [1] ecclesiasticas, atque anniversaria memoria consecratus. Hæc ex Actis S. Susannæ, quæ distincta temporum ordine, quæ priori, quæve posteriori anno sunt gesta, referimus. Cum enim (ut eadem Acta habent) mensis unius et dierum sexdecim spatium intercessisset, ex quo de Susanna Diocletianus illud Claudio dedit in mandatis, et postea Maximo ejus germano curandum negotium tradidit; cumque in iisdem Actis primum quinque, inde quindecim habeantur elapsi certi dies, antequam Maxi-

[1] Mart. Rom. die 18 Febr. et alia.

mus ad Diocletianum delatus esset, absque aliis diebus excursis, quorum nulla fit mentio; rursumque dicta Februarii die hos martyrium consummasse constet; affirmasse necesse est, hoc anno, non autem præterito, quo de nuptiis Susannæ cœptum est agi, hos esse martyrio coronatos.

2. Dum autem Diocletianus de Susanna nepte sua Maximiano Cæsari matrimonio conjungenda initum semel consilium (quod dictum est anno superiori) implere satageret : et jam compertum habuisset, Susannam refragantem, esse Christianæ religioni addictam; eamdem una cum patre Gabinio voluit custodiæ detineri, ut sic tam parentis, quam filiæ animum emolliret. Sed postquam quinquaginta, et quinque dies ambo sic detenti fuissent; agit idem princeps cum Augusta conjuge, ut Susannam ad se perduceret, ejusque animi consilium exploraret, et a suscepta nova religione revocare studeret. Hæc modo ibi.

3. Sed antequam quæ Actorum sunt reliqua prosequamur, de Augusta Diocletiani conjuge, de qua incidit mentio, disserendum. Ipsam enim dictam esse Serenam, non tantum quæ præ manibus sunt Acta Susannæ testantur; sed et res gestæ Marcelli papæ, insuper et Romanum ac reliqua omnia Martyrologia antiquitus scripta eidem veritati adstipulantur. Siquidem quod christiana esset, et de Christianis optime merita, ac sancto fine quieverit, Occidentalis Ecclesiæ [1] tabulæ omnes ejus memoriam antiquitus scriptam conservant, nam decimo septimo kalendas Septembris natalis ejus dies adscriptus habetur.

4. Deridebunt hæc fortasse litteratuli, qui Gentilium instar, candidam christianam simplicitatem ex more sugillant, quod apud scriptores ethnicos, vel in antiquis inscriptionibus nulla penitus de Serena Augusta Diocletiani uxore mentio habeatur. Sed dicant, quonam alio nomine Diocletiani conjux Augusta ab antiquioribus dicta inveniatur? Quod si alio nomine eam quis appellatam posset invenire, non tamen propterea Serenæ nomen explodendum esset; quid enim absurdi est, ut imperator, qui tot annis vixit, plures diversis temporibus uxores habuerit? vel illa ipsa etiam Serena fuerit cognominata? At cum nulla sit mentio apud scriptores ethnicos, nec in antiquarum inscriptionum monumentis vestigium ullum extet de ejus conjugis nomine; quo jure quis negare poterit, eam non eo nomine esse dictam, quo in Actis sanctorum martyrum reperitur adscripta, et in tabulis ecclesiasticis appellata? Prodant aliud nomen, quibus displicet nomen Serenæ Augustæ; sed cum non inveniant, nihil est ut faciant de nomine controversiam.

5. Fortasse accidit (haud enim inanis est conjectura) quod cum absque exemplo inter tot conjuges diversorum imperatorum solius inveniatur uxoris Diocletiani nomen excidisse; id in odium Christianæ religionis factum esse decreto principis, vel ex senatusconsulto (quod alias sæpe accidisse scimus imperatoribus) ut nomen ejus abolitum atque abrasum penitus fuerit; quod in chartis Christianorum tantummodo integrum manserit. Deperditis enim semel commentariis Claudii Eusthenii de rebus Diocletiani, tum nomen Augustæ ex libris Gentilium excidit, tum alia multa sunt penitus oblivione deleta. Sed jam cætera prosequamur.

6. Serena igitur jussu imperatoris Susannam accersens, tantum abest ut eam conata sit a suscepta religione, quam, et ipsa Augusta clam coleret, dimovere; ut eam in ipsius confessione vehementer corroborarit, et fortiter atque constanter agere hortata sit. Nam ipsam apud se diebus plurimis detinens, una simul cum ea ex Christianorum instituto diu noctuque, quæ erant Christianæ religionis officia frequentabat. Cum vero innotuisset imperatori, Susannam perstare in sententia de christiana fide sectanda, ac conjugio refutando; eamdem in Gabinii patris domum reduci mandat. Ad quam Maximianus Cæsar, cui eam Diocletianus spoponderat, veniens, vim virgini illaturus; resiliit correptus numine, cujus fulgore eam ambiri atque custodiri cognovit; sed totum magiæ tribuitur, cum Diocletiano, quod acciderat, aperitur.

7. Quamobrem imperator, misso ad eam Macedonio, jubet eam occulte subjici quæstioni, et in refragantem animadverti. Abiit ille; convenit eam; admovet tripodem, jubet ut thura offerat Jovis, quod statuerat, simulacro; sed detestata illa facinus, flexis genibus Deum est deprecata, ut abominabilem impietatem everteret; quamobrem divinitus factum est, ut Jovis statua ab eorum oculis evanesceret; et alibi sit inventa in terra prostrata. Quæ cum a Macedonio renuntiarentur Diocletiano, jussit eam intra domesticos parietes gladio necari; quo percussa spiritum Deo reddidit, sicque gloriosam martyrii coronam aureæ virginitatis adjecit.

8. Quæ autem post hæc secuta sint, ipsa Acta habent his verbis : « Ubi comperit Serena Augusta Susannam martyrium suum forti animo consummasse; gaudens, noctu in ædes illius advenit, corpusve ejus propriis manibus curavit, linteo involvit et aromatibus condivit opere pollinctorio, sepelivitque in arenario in crypta apud Sanctum Alexandrum, tertio idus Augusti; velum autem, quo sanguinem ejus abstersit, apud se in theca argentea retinuit, et diu noctuque erat furtivis precibus ibi orans.

9. « A die quo Susanna percussa est, B. Caius papa in domo Susannæ, in loco ubi percussa est, jugiter obtulit sacrificium pro ejus commemoratione; erat conjuncta Caii domus cum ædibus S. Susannæ et Gabinii patris ejus. Atque inde factum est postea, ut statio Christianorum in duabus illis ædibus fuerit instituta; facta sunt hæc in sexta regione, apud vicum Mamuri, ante forum Sallustii. » Hucusque ibi. Mentio est de vico Mamuri, seu Mamurei, in regione sexta, apud Sextum Rufum et P. Victorem. At de statua Mamurii plumbea, quæ loco nomen dedit, celebris est apud antiquos scriptores memoria; cla-

[1] Mart. Rom. Bedæ, Usuar. Adon. et alii die 16 Aug.

ruit Mamurius [1] statuarius temporibus Numæ. Forum quoque Sallustii ibidem positum fuisse, iidem tradunt auctores. Celebris atque frequens est mentio apud Gentiles auctores de ædibus hortisque Sallustii in eadem regione positis.

10. Perseverat hactenus nobilis memoria S. Susannæ eodem in loco; sed quæ erat Caii illi propinqua, jam est vetustate collapsa. Mentio crebro fit in tabulis ecclesiasticis tituli S. Susannæ; qui locus nostra ætate auctus est nobili monasterio sacrarum virginum institutionis S. Bernardi. Quomodo vero eadem ex causa, tum pater Susannæ Gabinius, tum etiam Caius papa subiere, eodem Diocletiano jubente, martyrium; dicemus anno sequenti, quo vetera monumenta contigisse testantur.

[1] Ovid. Fast. lib. III. Proper. lib. IV. eleg. 2.

Anno periodi Græco-Romanæ 5788. — Olymp. 268. an. 3. — Olymp. 268. secundum Baronium. — Urb. cond. 1048 — Jesu Christi 295. — Caii papæ 13. — Diocletiani imp. 12. Maximiani Herculii imp. 10.

1. *Consules. Carpi in solum Romanum translati.* — Ad num. 1 et seqq. Coss. *Nummius Tuscus*, et *Annius Annulinus*, ut colligitur ex libello de Præfectis Urbi. Idacius in Fastis habet : « His conss. Carporum gens in Romania se tradidit. » Idem habet Eutropius loco præcedenti anno relato. Erant Carpi seu Carpiani, ut Cluverius docet, populi Sarmatiæ Europææ inter Carpatem montem et Vistulam fluvium. De hac Carporum et Basternarum in solum Romanum translatione loquitur Eusebius in Chronico anno Abrahami 2209 qui anno Christi CCXCIII, mense Septembri desinit. Sed chronologia per hæc tempora in eo Chronico perturbata.

2. *Varia martyria.* — Refert Baronius ex Actis sanctæ Susannæ martyria Maximi comitis rei privatæ, Claudii clarissimi, ejus fratris, Præpedignæ Claudii uxoris, Alexandri et Cutiæ filiorum, quæ et leguntur in Martyrologio Bedæ vulgato, imo et in veteri Martyrologio Romano a Rosweydo edito ad diem XVIII mensis Februarii, ad quem diem Bollandus exhibet partem Actorum sanctæ Susannæ, in qua de omnibus his sanctis martyribus sermo est. Verum jam anno superiori præfata S. Susannæ Acta sincera non esse, sed a posterioribus scripta diximus, quia Spondanus, cujus ordinem in prima hujus tomi editione sequebamur, S. Susannæ martyrium in eumdem annum retraxit. Susanna itaque, Serena, Maximus comes rei privatæ aliique mox memorati morte quidem a Diocletiano in fidei christianæ odium mulctati, sed quæ de iis posteriores scriptores retulere, vel ex toto, vel ex parte fabulosa.

3. *Martyrium S. Mennæ militis.* — In Chronico Alexandrino sub hujus anni consulibus legitur : « Anno CCLXVII Domini in cælos Assumptionis, ac iisdem prædictis coss., martyrium subiit sanctus Menas Cotyæi : Phrygiæ Salutaris civitate, Atyr XV ex ante diem III idus Novemb. » Ad eumdem diem, nempe XI Novemb., ejus mentio in Martyrologio Rom. ubi miles fuisse dicitur.

CAII ANNUS 13. — CHRISTI 296.

1. *Caii papæ et Gabinii martyrium.* — Salvatoris Domini nostri anno ducentesimo nonagesimo sexto, consulibus Diocletiano Augusto sextum et Constantio Cæsare, vigesima secunda [1] Aprilis; Caius papa martyrio coronatur, cum sedisset annos duodecim, menses quatuor, et dies quinque. De his autem quæ passus est sub Diocletiano, hæc in libro de Romanis Pontificibus scripta habentur : « Hic fugiens persecutionem Diocletiani, in cryptis habitans, confessor quievit; martyrio coronatus post annos octo. »

[1] Lib. de Rom. Pont. in Caio.

Hæc ibi. Porro ejusmodi latebræ contigisse videntur post martyrium S. Sebastiani et aliorum, quos idem Caius ad fidem instituit et baptizavit. Causam autem suscepti ab eo martyrii paulo post addit auctor, sic dicens : « Qui post annos XII (XI) cum Gabinio fratre suo, propter filiam Gabinii, nomine Susannam, martyrio coronatus ; sepultus in cœmeterio Callisti, via Appia ; decimo kalend. Maii. » Hæc ibi de Caii atque Gabinii ejus germani martyrio.

2. Quod vero ab eodem Caio hæc instituta dicantur : « Hic constituit, ut omnes ordines in Ecclesia sic ascenderent ; si quis episcopus fieri mereretur, ut esset ostiarius, lector, exorcista, acoluthus, subdiaconus, diaconus, presbyter, et exinde episcopus ordinaretur. » Nequaquam sic sunt intelligenda, ut ipse primus instituerit, ut ad summum ordinem ascensurus, per inferiorum ordinum gradus conscenderet sublime fastigium sacerdotii ; nam ejusmodi hierarchicum in Ecclesia ordinem jam temporibus Apostolorum stabilitum fuisse atque usu receptum, superius pluribus est narratum. Sed Caii de hac re decretum illud fuisse videtur, ut non proveheretur ad thronum episcopalem, nisi qui in singulis inferioribus ordinibus consueto tempore ministrasset. Rursus ibi de eodem : « Hic fecit ordinationes quatuor per mensem Decembrem, presbyteros viginti quinque, diaconos octo, episcopos per diversa loca quinque. » Fertur ejus nomine epistola hoc anno, iisdemque consulibus ad Felicem episcopum data.

3. Quod autem spectat ad Gabinii martyrium : nequaquam, quod hic simul cum Caio ponitur, eodem quo Caius ipse passus est die ; nam in tabulis ecclesiasticis natalis dies ejus, qua martyrium consummavit undecimo kal. Martii habetur adscripta hoc elogio : « Romæ natalis S. Gabinii presbyteri et martyris, fratris B. Caii papæ ; qui a Diocletiano diu in custodia vinculis afflictus, pretiosa morte cæli gaudia comparavit. »

4. *Marcellinus papa, ejusque epistola.* — Post Caii papæ martyrium cessasse episcopatum ejus dies undecim, in superius citato de Romanis Pontificibus commentario traditur ; qua ratione dicendum est Marcellinum successorem sedere cœpisse quinto nonas Maii ; quem fuisse Romanum, natum patre Projecto, quæ ab eodem auctore sunt scripta, fidem faciunt. Quantum autem temporis hic sederit, in fine ex more dicemus. Hic autem, admonuisse oportet errare Eusebium, atque alios eum secutos, dum post Caium papam sic successorem posuerunt Marcellinum, ut Marcellum omnino prætereuntes, ex ambobus unum conflarint ; existimantes nimirum similitudine nominis unum eumdemque esse cum Marcellino Marcellum. Verum tabulæ ecclesiasticæ, in quibus series Romanorum Pontificum habetur adscripta, Martyrologia, vetusque ille scriptus liber de Romanis Pontificibus, Tabulæ Cresconianæ, ac denique Latini omnes, qui texuerunt catalogum Romanæ Urbis episcoporum, et inter alios ex antiquioribus Optatus Milevitanus [1], et S. Augustinus [2] omnes pari consensione utrumque ponunt, nempe Marcellum et Marcellinum ; quos ipsa sua ipsorum Acta diversa (si cæteræ deessent testificationes) plus satis distinguunt ab invicem.

5. Extat ejusdem Marcellini nomine inscripta epistola, hoc anno octavo idus Septembris data ad Salomonem episcopum, qui ipsum consuluerat de hæreticis nuper emergentibus, et ex Pauli Samosateni, paulo ante Antiochiæ damnati, schola progressis, qui Christi negarent divinitatem, et qualem cum Patre honorem et cultum. Cætera autem de Marcellino, suis locis sæpe inferius dicturi sumus.

6. Hoc eodem anno decimo tertio imperatoris Diocletiani, post Hymenæum ponitur ab Eusebio in Chronico Zambdas episcopus Hierosolymorum, de quo hæc in Historia [3] : « Hierosolymorum Ecclesiæ ministerium post Hymenæum episcopum, quem paulo ante demonstravimus, Zambdas capessit : paulo post, isto mortuo, Hermon, postremus eorum qui ante persecutionem nostra memoria ibi concitatam fuerunt episcopi. » Hæc ibi ; sed de Hermone inferius ; quantum autem quisque eorum temporis sederit, haud est certum.

[1] Optat. cont. Parmen. lib. II. — [2] Aug. ep. CLXV. — [3] Euseb. lib. VII. cap. ult.

Anno periodi Græco-Romanæ 5789. — Olymp. 268. an. 4. — Urb. cond. 1049. — Jesu Christi 296. — Marcellini papæ 1. — Diocletiani imp. 13. Maximiani Herculii imp. 11.

1. *Consules.* — A num. 1 ad 6. Coss. *Diocletianus Aug. VI,* et *Constantius Cæsar II.*

2. *Quinquennalia Constantii Cæsaris.* — Diocletiani consulatus juxta tertiam regulam ; Constantii juxta secundam : quinquennalia enim imperii Cæsarei dedit. Horum indicium oratio Eumenii pro reparandis scholis Augustodunensibus, in cujus priori parte ostendit orator, mentem imperatorum et Cæsa-

rum esse, ut non templa modo et publica opera, sed multo magis *Æduenses scholæ* Bagaudicæ factionis irruptionibus collapsæ ad Gallicæ nobilitatis educationem instaurentur. Quare cum ædificatio urbium et templorum, aliaque monumenta publica signa sint quinquennaliorum et id genus festorum, ea oratio hoc anno certissime habita. Onuphrius in Fastis sub Titiano II et Nepotiano coss. anno nempe CCCI dicit, in antiqua marmorea basi legi, CAESARUM DECENNALIA, ideoque eo Christi anno Constantium et Galerium Cæsares decennalia edidisse. Verum, hæc epigraphe anno CCXCII, quo Constantius et Galerius Cæsares dicti sunt, et vota decennalia de more susceperunt, sculpta; non vero in eorum votis decennalibus aut quinquennalibus solutis, quod, ut ex dicendis apparebit, diversis annis ab utroque præstitum.

3. *Caii papæ obitus.* — In Chronico Damasi legitur : « Caius annos duodecim, mensibus quatuor, diebus septem. Fuit temporibus Cari et Carini ex die XVI kalend. Januarii, consulibus Caro II et Carino, usque in X kalend. Maii Diocletiano VI et Constantio II consulibus. » Cari II et Carini consulatus incidit in annum ducentesimum octogesimum tertium, quo Caium die decima quinta mensis Decembris ordinatum fuisse diximus. Consulatus vero Diocletiani VI Constantio II collega, currenti anno gestus. Quare pontificatus Caii duratio accurate in Chronico Damasi et in Annalibus Baronii consignata. Papebrocius tamen in Conatu Chronico-Historico ad Catalogum Pontificum Romanorum, ait : « Initium pontificatus in eodem primo Catalogo notabatur a XVI kalendas Januarii; sed vel hic erratum a librario est detractione unitatis, vel ejus additione in numero dierum VII, præter annos XII et menses IV, sedi Caii attributorum. Hi enim a X kal. Maii retrotracti perveniunt usque ad XVII kal. Januarii, qui dies cum anno CCLXXXIII Dominicus fuerit, patet ratio cur priori numero potius quam posteriori correctionem adhibendam esse statuerimus. » Sed frustra laborat vir doctissimus, ut Pontificum ordinationes cum diebus Dominicis conjungat, quas vel solus hic locus aliis diebus ante pacem Ecclesiæ redditam, peractas evincit. Caius igitur, qui die decima quinta Decembris anni CCLXXXIII pontificatum iniit, et usque ad diem XXI Aprilis præsentis anni Ecclesiam gubernavit, sedit annos XII, menses IV, dies VII, die scilicet emortuali in summam collato. Ex quo et liquet perperam Baronium ejus pontificatum inchoasse a die XVII Decembris. In Martyrologio Hieronymiano ad diem XXII Aprilis legitur : « Romæ in cœmeterio Callisti, S. Gai, vel Gagi papæ. » In Indiculo Depositionis episcoporum apud Bucherium : « Decimo kalendas Maii, Caii in Callisti. » Verum, dies X *kalend. Maii* sive dies XXII mensis Aprilis, tam in Chronico Damasi, quam in Martyrologiis citatis memoratus, non dies emortualis *Caii*, sed dies, quo sepulturæ mandatus est. Ejus enim depositio in Wandelberto et in nonnullis Mss. jungitur cum die XXI Aprilis, argumento, alterum diem ad obitum, alterum ad sepulturam pertinere, juxta regulam a nobis statutam.

4. *Marcellinus fit papa.* — Caio successit Marcellinus, non « quinto nonas Maii, » ut habet Baronius, sed « ex die pridie kalendas Julias, » ut legitur in Chronico Damasi, id est, die tricesima mensis Junii, quæ in feriam tertiam incidit. Quare Sedes vacavit post Caii mortem, non *dies undecim*, ut in Annalibus ex libro Pontificali legitur, sed menses duos, dies octo, ut numeranti liquet. Eutychiano et Caio Decretales adscriptæ supposititiæ sunt, cum in iis Leonis papæ loca integra recitentur, et alia suppositionis indicia habeantur. Marcellino etiam Decretales affictas fuisse demonstrat epistola LXII Hormisdæ pro exordio assumpta. Non minus adulterina Marcellini epistola in Annalibus hoc anno memorata, quæ dicitur scripta ad Salomonem episcopum. Incipit enim cum verbis Leonis primi epist. XCIII, juxta veterem ordinem : « Quam laudabiliter pro catholicæ fidei veritate. » Consarcinata est ex testimoniis Idacii ad Warimadum cap. 51, 52, 53 et 55, et Hormisdæ papæ epist. XXIV, XXV, aliisque, ut jam viris doctis observatum.

5. *Bella hoc anno gesta.* — Britanniæ hoc anno receptæ. Eutropius enim de *Allecto* tyranno, qui Augustus in nummis dicitur, quique Carausium occiderat, loquens, ait : « Eum (nempe Carausium) post septennium Allectus socius ejus occidit; atque ipse post eum Britannias triennio tenuit : qui ductu Asclepiodoti præfecti prætorio est oppressus. Ita Britanniæ decimo anno receptæ. » Paulo post : « Maximianus quoque Augustus bellum in Africa profligavit, domitis Quinquegentianis et ad pacem redactis; » quæ duo non solum uno tenore Zonaras recitat; sed etiam Eumenius in Panegyrico Constantio Cæsari post victoriam Britannicam dicto, cap. 13, ubi postquam retulit Constantium Cæsarem bellum Britannicum suscepisse, ait : « Primo omnium, in quo præcipue consulendum fuit, ne quid barbaræ nationes, converso illuc numine tuo, novare tentarent, invocata patris tui (nempe Maximiani Herculii, cujus privignam duxerat) majestate provisum est. Tu enim ipse tu, Domine Maximiane, imperator æterne, novo itineris compendio adventum divinitatis tuæ accelerare dignatus, repente Rheno institisti, omnemque illum limitem non equestribus, neque pedestribus copiis, sed præsentiæ tuæ terrore tutatus es. Quantoslibet valebat exercitus Maximianus in ripa. Tu vero, invicte Cæsar, instructis armatisque diversis classibus, ita hostem incertum consiliique inopem reddidisti, ut tunc denique senserit, quod non munitus esset Oceano, sed inclusus. » Jam itaque Maximianus Herculius Africam versus copias [illegible]xerat; sed ut accepit, Constantium in Britanniam t[illegible]siisse, rediit illico, ut interea Rhenum contra Francos tutaretur. Quæ hoc anno gesta ostendit Eumenius in Panegyrico *pro restaurandis scholis*, hoc anno recitato, in cujus calce ait : « Ibi (sc. in scholis Augustodunensibus) fortissimorum imperatorum pulcherrimæ res gestæ per diversa regionum argumenta recolantur dum calentibus semperque venientibus victoriarum nuntiis revisuntur gemina Persidos

flumina (nempe Tygris et Euphrates, ideoque bellum adversus Persas a Galerio Maximiano tunc gerebatur), et Libyæ arva sitientia (Quinquegentianos in Libya sitos intelligit), et connexa Rheni cornua (de bello adversus Francos loquitur), et Nili ora multifida (quod ad bellum Ægyptiacum referendum); dumque sibi ad hæc singula intuentium animus attingit, aut sub tua, Diocletiane Auguste, clementia, Ægyptum furore posito quiescentem; (jam itaque Achilleus, qui Ægyptum invaserat, perierat) aut te, Maximiane invicte, perculsa Maurorum agmina fulminantem. (Mauritani igitur ante præsentem annum a Maximiano Herculio domiti, de qua victoria incertus in Panegyrico Constantino et Maximino dicto cap. 8); aut sub dextera tua, Domine Constanti, Bataviam, Britanniamque squalidum caput silvis et fluctibus exerentem, aut te, Maximiane Cæsar, Persicos arcus pharetrasque calcantem, » quæ Galerium Maximianum adversus Persas occupatum respiciunt.

6. *Britannia recuperata.* — Hic locus egregius ad chronologiam per hæc tempora præsidiis destitutam, elucidandam. Primo enim constat, Britanniam hoc vel præcedenti anno, idque *decimo anno*, ut habet Eutropius, recuperatam fuisse; ideoque et Carausium anno CCLXXXVI in ea regnare cœpisse. Huic insulæ post Carausium « Allectus » imperitabat, adversus quem « Asclepiodotum, qui prætorianis præfectus præerat, cum parte classis ac legionum » præmisit Constantius, inquit Victor de Cæsaribus, ipsemet Constantius cum reliquis copiis subsecuturus. Is ubi in Britanniam pervenit, simul universis navibus ignes injicit, ut nullo fugæ suæ præsidio reservato, in sola victoria spem ponerent, ut ait Eumenius in Panegyrico Constantio Cæsari dicto, cap. 15. *Allectus* audito nuntio adventus Constantii, classem portumque deseruit, sed mari Constantium fugiens, terra in *Asclepiodotum* incidit, a quo victus interfectusque est, ut legitur in eodem Panegyrico, cap. 16. Regnavit in Britannia annos tres ut diximus ex Eutropio.

7. *Sicuti et Ægyptus.* — Secundo apparet in Oriente Diocletianum Alexandriam octavo obsidionis mense cepisse, ibique interfecto seditionis auctore, eamdem diripuisse, eversisque ejus muris, totam Ægyptum vastasse, postquam Busirim ac Coptum urbes ejus primarias funditus a paucis annis diruisset. Eusebius enim in Chronico, juxta editionem Scaligeri, anno Abrahami 2304 qui kalendis Octobris anni Christi CCLXXXVII incipit, ait : « Ægyptum Achilleus obtinuit. Ob quæ Constantius et Galerius Maximianus Cæsares assumuntur in regnum ; » ubi tamen quæ diversis annis accidere, uno tenore narrat, citiusque quam par erat, imperium Achillei in Ægypto auspicatur. At cum in nummis græcis sextus imperii ejus Augustei annus legatur, Constantius et Galerius anno CCXCII, dicti sint Cæsares, et in Chronico Eusebii juxta editionem Scaligeri anno Abrahami 2313, qui kalendis Octobris præsentis Christi anni inchoatur, scriptum sit : « Alexandria cum omni Ægypto per Achilleum ducem a Romana potestate desciscens, octavo obsidionis mense a Diocletiano capta est. Itaque plurimi per totam Ægyptum gravibus proscriptionibus exiliisque vexati, interfectis his, qui auctores perduellionis extiterant. » Eusebius ex ipsomet Eusebio corrigendus, dicendumque *Achilleum* anno Christi CCXCI, aut CCXC, purpuram in Ægypto sumpsisse, et hoc anno, imperii ejus sexto, interfectum fuisse. Denique bellum Persicum ; de quo anno sequenti, inchoatum jam fuisse Eumenius nos certos facit.

MARCELLINI ANNUS 1. — CHRISTI 197.

1. *Gesta et martyrium legionis Thebææ.* — Christi anno ducentesimo nonagesimo septimo, creati sunt consules Maximianus Augustus quintum, et Galerius Maximianus Cæsar secundum, cum Marcellinus papa jam secundum sedis suæ annum auspicaretur; quo legio christianorum militum Thebæorum ab Oriente Romam evocatur adversus novos emergentes tyrannos Amandum et Ælianum. Qui omnes Christi milites ab eodem Marcellino papa exhortatione firmantur, ut a fide christiana nunquam deficiant, paratique potius sint millies, si opus esset, profundere vitam, quam fidei in Christum leve saltem dispendium pati; cujus oratione, fidei constantia roborati; cum militarent in Galliis, omnes gloriose pro fide certantes, consecuti sunt apud Agaunum coronam martyrii.

2. At tam nobile militum christianorum certamen plane dignum est, quod ex certis probatisque auctoribus hic Annalibus intexatur. S. Eucherius episcopus Lugdunensis ex antiquioribus monumentis eorum martyrii Acta jam prope injuria temporis antiquata, recentiori memoria restituta, posteris le-

genda tradidit. Fuissent hæc collocanda superius, cum (ut eorum habent Acta) Maximianus creatus est Cæsar; sed quod eadem contineant, hæc agi cœpisse, cum jam Marcellinus papa Ecclesiæ Romanæ præesset; hic merito, ubi ejusdem pontificis absolvitur annus primus atque secundus incipit numerari, ea recensenda putamus. Eucherius igitur cum egregiam navarit operam, ut eorumdem martyrum Acta quam diligentissime pervestigaret, eademque perquisita describeret, ad Sylvium episcopum de iis perbrevem scripsit epistolam his verbis :

3. « Domino sancto, ac beatissimo in Christo Sylvio episcopo, Eucherius episcopus.

« Misi ad beatitudinem tuam scriptam nostrorum martyrum passionem. Verebar namque ne per incuriam tam gloriosi gesta martyrii ab hominum memoria tempus aboleret. Porro ab idoneis auctoribus rei ipsius veritatem quæsivi; ab iis utique, qui affirmabant se ab episcopo Genevensi S. Isaac hunc, quem protulit, passionis ordinem cognovisse; qui credo hæc a viro temporis anterioris acceperit. Atque cum alii ex diversis locis atque provinciis in honorem officiumque sanctorum, auri atque argenti, diversarumque rerum munera offerant; nos scripta (si vobis suffragantibus dignantur) offerimus, utique exposcentes pro eis intercessionem omnium delictorum, atque in posterum juge præsidium patronorum semper meorum. Mementote vos quoque nostri in conspectu Domini sanctorum semper officiis inhærentes, domine sancte, et merito, beatissime frater. » Hæc Eucherius. Periisset hæc etiam cum aliis epistolis ejusdem Eucherii (nam liber epistolarum, quem ab eo fuisse conscriptum ferunt, penitus excidit) nisi iisdem martyrum Actis præfationis loco apposita esset. Præmissa post hæc brevi præfatione narrationem rerum gestarum, sic exorditur :

4. « Diocletianus Romanæ Reipublicæ princeps, cum ad imperium totius orbis fuisset electus, omnesque provincias turbari quorumdam præsumptione perspiceret; ad consortium imperii vel laboris olim sibi commilitonem Herculium Maximianum Cæsarem fecit; cumque contra Amandum et Ælianum, qui in Bagaudarum nomen præsumptione servili arma commoverant, ad Gallias destinavit. » Eadem plane de tumultibus Gallicanis Eutropius [1] quoque his verbis : « Ita rerum Romanorum potitus Diocletianus, cum tumultum rusticani in Gallia concitassent, et factioni suæ Bagaudarum nomen imponerent, duces autem haberent Amandum et Ælianum : ad subigendos eos Maximianum Herculium Cæsarem misit, qui levibus prœliis agrestes domuit, et partem Galliæ reformavit. » Hæc Eutropius, eadem quoque Orosius [2].

5. Electo igitur Maximiano, qui ad hos compescendos tumultus in Gallias secesserat; ei « ad supplementum exercitus, inquit Eucherius [3], legionem Thebæam ex Orientalibus militibus ire præcepit : quæ legio sex millia sexcentos sexaginta sex viros validos animis et instructos armis, antiquorum Romanorum habebat exemplo. Hi igitur milites Christianæ religionis ritum Orientali traditione a Hierosolymitanæ urbis episcopo susceperant. » Hoc idcirco accidit, ut Thebæi milites a Zambda episcopo Hierosolymitano christiana fide imbuerentur; quod eadem legio in hibernis esse soleret in Palæstina, ubi ad Parthorum atque Persarum tumultus comprimendos cum aliis legionibus in Syria agentibus præsto esset. Sed addit :

6. « Hi, inquit, fidem sacram virtuti, et armis omnibus præponebant. Ad Urbem quippe Romam itinere attingentes, eamdem christianitatis fidem, quam acceperant, apud beatum Marcellinum prædictæ Romanæ Urbis pontificem confirmaverunt; ut ante gladio interirent, quam sacram fidem Christi, quam acceperant, violarent. Recepti igitur a Diocletiano Cæsare, jubentur, ut post Maximianum collegam iter, quod cœperant, ad Gallias tenderent. » Hæc ipse; quæ autem post hæc secuta sunt, ab auctore prolixius enarrata, nos breviori compendio perstringemus. Alpibus ab exercitu superatis, jam Octodorum cum ventum esset, et Maximianus hostes obvios aggressurus esset; ex more, lustrandi exercitus consilium iniit. Ad hæc agenda præparavit consueta sacrificia, quibus milites expiati, super aras jurarent, adversus imminentes hostes se pari fortitudine pugnaturos; id enim sæpius solitum factitari, cum præsertim periculum aliquod immineret, multa apud Gentiles historicos sunt exempla. Cum ergo legio Thebæorum hæc parari viderent; quod scirent se ejusmodi sacrificiis non tantum non lustrari, sed inquinari; communicato consilio, secessionem potius facere, et majestatis criminis argui, quam sacrificiis nefandis fidem christianam, vel minimum quidem polluere et apud Deum impios reperiri, obfirmatis animis omnes una decernunt.

7. Nova hæc quidem in milites christianos ab imperatore exercetur impietas; nam cum alias sæpius in castris christiani consueverint militare (ut superius fusius dictum est) nunquam tamen in procinctu ad sacrificium compulsi sunt, nec sacramento militiæ ad aliud quidpiam, quam quod propria religio admoneret, numen jurandum. Quodnam autem esse soleret ejusmodi juramentum a Christianis militibus præstari solitum, quibusve esset verbis expressum; Vegetius [1] docet cum ait : « Jurant per Deum Christum, et sanctum Spiritum, et per majestatem imperatoris, quæ secundum Deum generi humano diligenda est et colenda; » et paulo post : « Jurant autem milites, omnia se strenue facturos, quæ præceperit imperator, nunquam deserturos militiam, nec mortem recusaturos pro Romana Republica. » Hæc Vegetius. Ad ejusmodi plane Sacramentum Christianorum visus est allusisse Tertullianus [2] dum ait : « Credimus humanum sacramentum divino superinduci licere, et in alium Dominum re-

[1] Eutrop. lib. IX. — [2] Oros. lib. VII. c. 25. — [3] Apud Sur. tom. V. die 22 Sept.

[1] Veget. de Re milit. lib. II. — [2] Tertul. de coron. mil. c. 11.

spondere post Christum. » Quod scilicet per imperatoris majestatem Christiani post Christum jurarent; sic enim locus ille mihi explicandus videtur.

8. Certe quidem Tertullianus [1] licite Christianos per salutem Cæsarum jurare solitos tradit, magnamque docet esse differentiam inter Gentiles, qui jurant per genium Cæsaris, et Christianos jurantes per salutem ipsius; nam ait : « Sed et juramus, sicut non per genios Cæsarum, ita per salutem eorum, quæ est augustior omnibus geniis; » sed et rationem reddit, dicens : « Nescitis genios dæmones dici, et inde diminutiva voce dæmonia? Nos judicium Dei suscipimus in imperatoribus, qui gentibus illos præfecit. Id in eis scimus esse, quod Deus voluit : ideoque et salvum esse volumus, quod Deus voluit, et pro magno id juramento habemus. Cæterum dæmones, id est, genios adjurare consuevimus, ut illos de hominibus exigamus; non dejerare, ut illis honorem divinitatis conferamus. » Hæc Tertullianus de christianis militibus post Christum per vitam imperatorum jurantibus. Viguit adhuc apud nonnullos idem usus, et adhuc viget, ut sic homines jurent; sed temerarium atque periculosum visum est Francorum regibus, ejusmodi a quocumque passim fieri soluta salutis regis per juramentum oppigneratio numini [2]; quamobrem lege scripta caverunt, ne quis præsumeret per vitam regis ac filiorum ejus jurare.

9. Constat quidem Romanos exercitus fuisse refertos christianis militibus; id enim Tertullianus [3] affirmat; quos etiam pietatem cum militia conjunxisse, certum est; tantum enim aberat a christianis militibus, ut inter gentiles in Romano exercitu militantes, quid vel saltem leve in religionem peccarent, ut, possentne lauream ferre cum donativum acciperent, magna controversia fuerit Severi tempore (ut vidimus) in Ecclesia disputatum, contestante Tertulliano [4] potissimum id faciendum non esse. Sic igitur videas, contra jus fasque absque aliquo majorum exemplo, imo contra priorum imperatorum consuetudinem, Maximianum immenso odio, quo in Christianam religionem flagrabat, Christianos milites ad sacrificiorum contagionem compellere impie studuisse.

10. Ne igitur christiana legio, lustrationis ac juramenti prætextu, eadem cum Gentilibus involveretur impietate; secessit ad octo millia passuum longius, ad locum dictum Agaunum. Maximianus vero, ad eorum explorandam voluntatem, nuntium misit, qui eos pariter hortaretur reverti ad castra; et quod commilitones facerent, idem ipsi præstare non detrectarent. Cum Mauritius tribunus legionis, Experius vexillarius, et Candidus ordinis senatorii vir, nomine omnium responsum prudens quidem (ut par erat) dedere; paratos scilicet esse milites imperatori in omnibus esse subjectos, et ad castra reverti, atque adversus barbaros (quod alias sæpe fecerant) strenue pugnaturos : verum quod Christianam religionem colerent, se nunquam fore immolaturos; ob idque nolle redire.

11. His auditis, ira succensus Maximianus decernit in eos publicum militare supplicium; nimirum, ut decimum quemque eorum gladius feriret, quem sors funesta monstraret. Vetus est genus supplicii in delinquentem exercitum ab imperatore solitum exerceri; de quo plura a nobis in Notis [1] sunt dicta. Cum autem legioni innotuisset ferale decretum principis, lætissime id accepit, rata nimirum sibi decerni triumphum, quo milites cælum conscenderent martyrio laureati post Christum, cum eo perpetuo regnaturi. Porro incensos omnium martyrii amore animos, Mauritius ad eos habita concione, qua omnes corroboraret in fide, reddidit subeundi pro Christo mortem desiderio flagrantissimos. Quid plura? Decimantur milites, reliqui vero, ut redeant Octodorum, principis mandato jubentur. Renuentes illi, iterum decimantur; sed nec sic qui remanserunt, illi parent ut ad exercitum redeant, expectantes singuli eamdem cum christianis commilitonibus subire optatissimam sibi sortem : quorum desiderium magis magisque incensum est, alia proxime habita ad eos ab Exuperio concione.

12. Cum autem illorum immotum animum imperator, iterum facto periculo, satis compertum exploratumque habuisset; desperans omnino quemquam illorum a christiana fide posse deduci; omnem tandem in eosdem immittit exercitum, a quo singuli trucidentur. Ferocissimum impetum sustinent illi protecti scuto fidei, gladio spiritus, et galea salutis armati; ac proinde novo pugnandi genere victores effecti, de prostrata impietate ac fide salvata, gloriosissimis martyrii coronis aucti, æternam in cælo beatitudinem sunt feliciter consecuti. Hic finis Thebææ legionis christianæ certaminum, quorum coronas, palmas, trophæa, atque triumphos Dei Ecclesia ab eo tempore in hodiernum anniversaria celebritate commemorare non desinit.

13. Sed quid post hæc, eadem die, Victori christiano militi veterano illuc casu advenienti contigerit, ipsum Eucherium id his verbis narrantem audiamus : « Interea veteranus quidam ultimæ ætatis senio fatigatus, nomine Victor, ad contaminatum cædibus locum itineris necessitate deductus est. Dum ad epulas pro ætatis veneratione ab omnibus rogaretur, requirere cœpit, quænam esset causa lætitiæ, quod inter tot corpora interemptorum, gaudentes exultantesque possent milites epulari? Dictum a quodam est, quod cum legio christianæ studio legis cærimonias Romanas, cultumque deorum pariter cum imperatoriis jussionibus contemnere voluisset, datam eam neci esse, ut disciplinæ militaris traditus ordo severius teneretur. Tunc Victor alte gemitum trahens, graviterque suspirans, detestatus convivas, detestatusque convivium, exclamat : Heu me, qui per tot annorum militiam ad hanc ætatem

[1] Tert. in Apolog. c. 31. — [2] Not. Pamel. apud Tert. Apolog. c. 31. not. 50. — [3] Tert. Apol. c 37. — [4] Tert. de Coron. milit.

[1] Not. in Mart. Rom. die 22 Sept. b.

veni, et in hac legione militare non merui. Quam bene inter tales gloriosæ mortis honore donatos finem vitæ invenire potuissem! Saltem si commilitare indignus eram, vel me ante has duas horas viandi necessitas detulisset, ut senilis pectoris cruor tantorum virorum victimis misceretur. Obtuleram corpus hoc neci, dummodo tantæ laudis consortio non carerem.

14. « Talia dicentem profanorum statim turba vallavit; quæ, utrum christianus esset, respondere minaciter jubet. At ille paululum oculos ad cælum erigens, tali percontantibus sermone respondit. Longius me vivendi usus ad hanc quam videtis perduxit ætatem. Quæcumque in hoc mundo aguntur, aut studium reperit, aut rerum volubilitas agit, aut varius semper casus infestat; quodcumque volumus, optamus, scimus, aut cupimus, totus mundus caligine submersus, tenebris circumfluentibus, latet, nisi nobis aut viam Christus ostenderit, aut lumen Christi affulserit. Quod ego fideli mente perpendens, utinam ultimo contester affectu; quod si me ad tempus paulo ante trucidatæ legionis itineris necessitas detulisset, conviviis, et epulis vestris horum funerum consortium prætulissem. Sed jam nunc præstabit Christus, ut Christianum me, vel ob professionem meam, transire ulterius per beata funera non sinatis.

15. « Hæc eum loquentem subita percussoris obtruncat insania. Ita vir sanctus consortium sanctorum ceteri confessione promeruit, cæterisque martyribus in eo loco sicut morte, ita est honore conjunctus. » Hucusque Eucherius de Victoris præclaro martyrio. Additque duos alios ejusdem legionis milites absentes, Ursum atque Victorem alium Solodori passos esse pridie kalendas Octobris. Quo modo autem eorumdem corpora sint inventa, idem auctor inferius narrat historiam. Tu vero consule alia multa, quæ ad dictorum martyrum memoriam spectantia notavimus in Romano Martyrologio [1]. Quæ autem idem Eucherius subdit de divina ultione in Maximianum imperatorem, suo loco dicemus.

16. Hos omnes ad martyrium præcessisse visi sunt, antequam Alpes superasset Romanus exercitus, duo insignes ejusdem legionis milites, nimirum Secundus et Alexander, qui passi dicuntur septimo kalendas Septembris, qua die eorum memoria ejusmodi celebratur encomio [2] : « Apud Albentimelium Liguriæ civitatem, sancti Secundi martyris, viri spectabilis, et ducis ex legione Thebæorum; » ac rursum : « Bergomi in Gallia Cisalpina, sancti Alexandri martyris; qui et ipse unus ex eadem legione, cum nomen Domini nostri Jesu Christi constantissime fateretur, martyrium capitis abscissione complevit. » Sed et Taurini quoque ejusdem legionis nobilissimi milites Octavius, Solutor, et Adventor glorioso martyrio erexere trophæa victoriæ, quorum celebritati dicata est dies duodecima kalend. Decembrium.

[1] Die 22 Sept. a. b. et 30 ejusdem. — [2] Martyr. Rom. Bed. et alii.

17. *Maximianus furit in milites christianos quorum ingens numerus passus.* — Verum alii quoque ejusdem legionis milites sunt postea martyrio coronati; qui, antequam ab imperatore fides illorum exploraretur, ab eodem adversus Carausium fuerant amandati, eo fortasse consilio, ut, cohortibus ab ea legione divulsis, debilis remaneret, nec quid novi tentandi, divisis viribus, locus relictus esset. Cecinit de iisdem martyribus Venantius Fortunatus carmen elegiacum. Sed et alii quoque plures, qui eadem expeditione in Romano exercitu inventi sunt christiani, pariter coronam martyrii sunt consecuti.

Sic namque posthac crevit Maximiani odium in milites christianos, ut iis, quos adversarios diceret esse deorum, exercitium omnino purgandum esse statuerit; tunc enim sibi Herculem, quem præcipue colebat, a quo et cognomen deduxerat, ut Herculius diceretur, existimabat sibi fore propitium, si milites numen illius spernentes pœna mulctaret. Sed et felices rerum eventus eumdem magis magisque in sententia stabilierunt; nam ejus adventu in Gallias tyrannos Amandum et Ælianum absque aliquo, vel levi tantum exercitus damno compressit; et Carausium provinciam ad Oceanum positam ministrantem, ac in Romanum imperium rebellantem, in Britanniam fugere compulit.

18. At quinam fuerint illi martyres, qui in ea expeditione ejusdem Maximiani jussu, Christianæ religionis obtentu, necati sunt; Helinandum [1] audiamus, qui eadem omnia ex antiquioribus monumentis accepta brevi sermone contexuit; celebris suorum temporum scriptor ejusmodi oratione rem gestam prosequitur enarrare : « Maximianus Augustus, coadunato exercitu, permixto tamen fidelium, et infidelium cœtu, festinus Alpium juga transgrediens, Galliæ appropinquabat; soloque adventu suo Amando, et Æliano ducibus tumultus perterritis, seditionis illius tempestatem facile sine sui exercitus damno sedabat. Comperto vero quod Carausius quidam nobilis insidias contra Romani regni fines moliretur; qui tamen procurator constitutus erat provinciæ quæ est juxta Oceanum, ubi Franci jam secundo a suis sedibus expulsi juxta Gallorum et Saxonum continia consederunt, misit illuc per Rheni fluminis alveum partem sui exercitus, cujus militari virtute nefarius cassaretur incœptus. In quo itinere præcipuos belli Dominici duces, Gereonem, Victorem, Cassium, et Florentium felices turmæ Christianorum militum sequebantur. »

19. Paulo post vero, narratis, quæ ab eodem Maximiano apud Agaunum in legionem Thebæam sunt impie perpetrata, ad dictos milites adversus Carausium missos stylum convertens, sic ait : « Hæc primum apud Agaunum oppidum, ubi maxima multitudo sancti resedit exercitus, agebantur; inde præcedentium secuti vestigia, repererunt primarios milites Cassium et Florentium, cum septem aliis similis constantiæ viris, juxta Veronam civitatem in ripa

[1] Apud Sur. tom. v. die 20 Octob.

Rheni fluminis, considentes, aliosque cum eis quamplurimos ejusdem agminis, sed non ejusdem intentionis satellites. Hos dum agnovissent de Orientali fuisse præsidio, sævientes contra eos, de professione sciscitati sunt. Cumque illi nec voluntate cordis, nec sententia responsionis a superioribus discreparent, submissis capitibus, in eodem loco pro Christi nomine perempti sunt.

20. « Mox ergo ab beatum Gereonem ejusque socios trecentos decem et octo cum illo pariter fide veritatis armatos persecutor, nescio velocius an fama pervenerit. Progressi tamen paululum ante subsequentes carnifices, in campis Agrippinæ magnæ civitatis martyrii gloriam, sese invicem cohortantes, præstolati sunt. Quibus continuo supervenientes hi qui missi erant a judice, nullam in eis defendendi, vel a proposito deficiendi voluntatem, sed constantissimam nominis Christi invenerunt confessionem. Ibi beatus Gereon dux et martyr egregius cum illis regis æterni vernaculis, edomitis omnibus, quæ ad hujus vitæ delectationem possent allicere, semetipsum spontaneus obtulit hostiam vivam Deo. Insani vero tortores sanctorum ibidem corpora cruentantes per campi illius planitiem traxerunt, et in puteum quemdam maximum projecerunt. Monstratur autem usque hodie in loco, ubi sanctus Gereon trucidatus est, sanguinis ipsius spectaculum; et ipse locus, AD MARTYRES, ab incolis acceptum servat vocabulum.

21. « Hæc itaque dum agerentur, cohors illa, quæ beatum Victorem comitabatur, ad locum cui destinata est properans, pervenit ad oppidum Francorum, quod ex majorum suorum sedibus Trojam nuncupabant, ibique cum duce suo castra in pratis virentibus posuit. Nec minus audaces illi cruentique milites adfuerunt; peremptoque illic fortissimo Christi milite Victore, cum trecentis triginta martyribus, sancta eorum corpora in locis palustribus submerserunt. Tandem optatis locupletati spoliis cum exercitu reliquo, quia Carausius ille fugiens, sese in Britanniam transtulit; per viam, qua venerant, læti pro scelere redierunt. » Hæc Acta.

22. At de Carausio hæc Eutropius [1] : « Post hæc tempora etiam Carausius, qui vilissime natus in serenæ militiæ ordine famam egregiam fuerat consecutus, cum apud Bononiam per tractum Belgicæ et Armoricæ pacandum mare accepisset, quod Franci, et Saxones infestabant; multis barbaris sæpe captis, nec præda integra aut provincialibus reddita, aut imperatoribus missa; cum suspicio esse cœpisset, consulto ab eo admitti barbaros, ut transeuntes cum præda exciperet, atque hac se occasione ditaret; a Maximiano jussus occidi, purpuram sumpsit, et Britannias occupavit. » Hæc ipse. Sed res tunc gestas adversus milites christianos, idem qui supra auctor enarrare pergens, hæc subdit :

23. « Eodem vero tempore de Mauritania, quæ est pars Africæ, finitimisque regionibus milites ab imperatore propter frequentes Gallorum tumultus evocati, in Galliam navigio venerunt; quorum trecenti quinquaginta pro fide catholica trucidati, cum beato Gereone ejusque sociis, beatorum corporum quietem, et venerationem perpetuam delegerunt. » Hucusque de militum coronis Helinandus, qui post hæc narrationem instituit de eorumdem sanctorum reliquiis digne memoriis illustratis. Porro horum omnium natales dies tabulis ecclesiasticis habentur adscripti, quibus eorumdem celebritas quolibet anno vertente recolitur. Hæc autem temporibus Marcellini papæ esse gesta, non tantum qui supra Eucherius fidem facit, sed et qui horum martyrum res gestas eadem est prosecutus oratione; licet sciamus hæc de Carausio ad exordia imperii Maximiani referri.

24. Tunc quoque accidisse putamus, ut Laureaci in Norico Ripenis quadraginta milites, Christianitatis quoque causa gravissima passi sint; quos martyrii cupidissimus adiens commilito Florianus, oblatus præsidi Aquilino, iisdem vestigiis confessionis insistens, iterum atque iterum fustigibus cæsus, et scapulis acutis clavis confossus, suspenso ad collum lapide in Anisum fluvium præcipitatur quarto nonas Maii [1], qua die anniversaria illius celebritas recurrit: de ejus corporis inventione, et miraculis ibi fieri solitis, ejusdem Acta in fine habent.

25. Hæc et alia complura id genus in christianos milites meditatus est Maximianus, homo (ut ait Victor) natura ferox, ardens libidine, consilio stolidus, ortu agresti, Pannonioque, et (ut addit Eutropius) incivilis ingenii, asperitatem suam, et vultus horrore significans. Sed et Julianus Apostata in Cæsaribus eumdem egregiis ignominiæ notis sugillat; quod acerbus, et intemperatus esset, rerum novarum cupidus, et perfidiæ plenus; ob idque a bonorum principum consortio a Sileno fingit exclusum.

26. Porro non tantum, his temporibus, in Occidente, sed et in Oriente quoque vexatos esse milites christianos, testatur Eusebius in Chronico; qui hoc ipso anno Diocletiani imperatoris decimo quarto hæc ait : « Veturius magister militiæ Christianos milites persequitur : paulatim, ex illo jam tempore persecutione adversus nos incipiente. » Hæc ibi. Verum tam in Oriente, quam in Occidente, ac præsertim Romæ, non nunc primum, sed ipso prope exordio ejus imperii (ut dictum est) quibusdam præludiis, agentibus gentilitiæ superstitionis pontificibus, et proconsulibus in provinciis, nonnullos martyres esse passos, certa eorumdem martyrum Acta superius recensita exploratissimam fidem faciunt; quæ martyria licet frequentia fuerint et immania; habito tamen respectu ad ingruentem postea tempestatem, nullius prope momenti ac plane levia videri Eusebio, vel aliis potuerunt, quem de iis quæ agerentur in Palæstina, ubi degebat, putamus intellexisse; cum alioqui non neget, sed æque confirmet persecutionem in Christianos, pedetentim a nece christianorum militum inchoatam.

27. Qui enim penitus convellere Christianam re-

[1] Eutrop. lib. IX.

[1] Mart. Rom. ea die Sur. tom. III. ea die.

ligionem decreverant, sic ejus primum vires infringere aggressi sunt, christianos milites tollendo; ne, cum in reliquos omnes publica eorum per orbem edicta sævirent, ipsaque furens persecutio grassaretur, essent qui obsisterent armati milites christiani. Digna plane atque rationabilis hæc illis visa est causa in milites sæviendi; ne quando iidem, cum viderent imperatorum consilium de extirpanda penitus religione Christiana, turbas cierent, et tumultuantes secessionem facerent ac rebellarent. Vel quod cum infame penitus haberetur Christianorum hominum genus; qui militia nobiles gravi notati essent infamia ex nomine christiano, acerba animadversione digni haberentur; nam secundum quod Macer scripsit de re militari [1]: « Quædam delicta pagano aut nullam aut leviorem pœnam irrogant; militi vero graviorem; ita tamen, ut si miles artem ludicram fecerit, etc. » Sane quidem qui desertores deorum essent, uti Christiani, præ cæteris pœna digni ab imperatoribus habebantur.

28. De ejusmodi persecutione a militibus cœpta hæc habet Eusebius [2]: « Paulo ante illud tempus, cum qui imperii dominatum et potentiam occupabat, esset tanquam e gravi et temulento sopore excitatus; atque adeo tempore inter Diocletianum (Decium et Gallium) et Galerium interjecto, clam, et ex occulto primum in Ecclesia Dei invaderet, non quasi acervatim bellum contra nos suscipiendo, sed eos solos qui in exercitu Romano militiam exercebant, pedetentim adoriendo (nam si prius cum illis concertans, superior forte discederet, reliquos ea ratione facile posse capi putabat) permultos eorum qui in militia versabantur, cernere potuisses, qui subeuntibus animis vitam tenuem et abjectam amplexari maluerunt, quam pietatem et cultum erga Deum universarum rerum opificem aliquando negare.

29. « Ubi autem dux, quisquis tamen ille fuerit, jam tum primum contra eos, qui ex nostris in exercitu Romano militabant persecutionem excitaverat, et illos ab aliis militibus in quorum numerum relati erant, segregaverat, sejunxeratque; et liberam optionem dederat vel honoris perfruendi, si edicto obsequerentur; vel ejusdem amittendi, si resisterent; multi admodum qui veri regni Christi milites erant, nulla mora interposita, fidei in eum confessionem, falsæ et adumbratæ gloriæ, qua in mundo fruerentur, sine ulla dubitatione prætulerunt. Inter quos jam, licet numerus perexiguus, quandoquidem dux lentius et moderatius adhuc in nos tendebat insidias, et paucorum admodum sanguinem fundere aggrediebatur: propterea quod multitudo Christianorum illum (ut erat verisimile) deterruit; et animum ejus, ne bellum contra omnes simul concitaret retardavit; licet, inquam, numerus perexiguus, unus tamen et alter non modo dignitatem amittere, sed mortem etiam pro veræ pietatis defensione oppetere voluerunt. At postquam apertius rem erat aggressus: nulla oratione aut dicendi vi explicari potest, quot et quam insignes Christi martyres his, qui civitates quasque et regiones incoluerunt, oculis cernere licuisset. »

30. Hucusque Eusebius de persecutione in milites primum omnium inchoata; ipse vero ab eo tempore quo generale edictum est promulgatum in omnes ubique Christianos agentes, narrationem exorditur; cum tamen plurima christianorum militum certamina obvoluta penitus silentio prætermiserit; nam si ex iis qui in Occidente passi sunt Christiani milites, rationem ducere et conjecturam facere licet de iis qui agebant in Oriente militibus; quorum, ob apparatum Persici belli, Ægyptiosque tumultus, ingentes fuisse copias, certum exploratumque videri debet; de iis qui inter eos militabant christianis, quibus legiones fuisse refertas jam diximus, magnam cædem esse patratam quis neget? At quæ, scriptorum inopia, egregia christianorum militum pro fide certamina obscura remanserant, illorum saltem, qui in Occidente commilitones sunt passi, illustrantur exemplo; licet nec horum omnium fuerint præclara facinora scriptorum memoriæ commendata, nec nostri sit instituti omnium martyrum hic Acta conscribere, sed nonnullorum quæ certis probatisque auctoribus egregie testata omni ex parte redduntur; ex quibus etiam de reliquis, quorum nulla extant scriptorum monumenta, quæ quantave passi sint, probe liceat facere conjecturam.

[1] L. quædam ff. de pœnis. — [2] Euseb. lib. VIII. c. 4.

Anno periodi Græco-Romanæ 5790. — Olymp. 269. an. 1. — Urb. cond. 1050. — Jesu Christi 297. — Marcellini papæ 2. — Diocletiani imp. 14. Maximiani Herculii imp. 12.

1. *Consules. Quinquennalia imperii Cæsarei Galerii Maximiani.* — Ad num. 1 et seqq. Coss. *Maximianus Herculius Aug. V*, et *Galerius Maximianus Cæsar II.* Herculii consulatus juxta primam regulam, Galerii juxta secundam; imperii enim Cæsarei quinquennalia dedit.

2. *Martyrium militum Thebæorum.* — Acta martyrum *Agaunensium*, quæ Baronius ex Surio mutuatus est, quæque ab *Eucherio* Lugdunensi episcopo in litteras relata credidit, spuria sunt, atque sub falso *Eucherii* nomine publicata, postquam ea, quæ Eucherius scripserat, periere. In iis enim pseudo Eucherius Thebæorum militum mortem ad Marcellini pontificatum, et ad Maximiani Herculii profectionem in Galliam adversus Bagaudas refert. Et tamen ea profectio initio imperii Diocletiani contigit, Caio Ecclesiam Romanam administrante, cui Marcellinus anno tantum præcedenti successit. Petrus Franciscus Chiffletius in Paulino Illustrato genuinam Eucherii lucubrationem ex codice manuscripto monasterii Jurensis in lucem dedit, in qua nulla neque Bagaudarum, neque Marcellini papæ, nec denique Æliani et Amandi mentio, sed tantum Maximiani cum Diocletiano collega imperium tenentis; hæcque martyrii, quod Thebæi milites feliciter consummaverunt, sola et vera causa, quod « hi, cum sicut et cæteri militum ad pertrahendam Christianorum multitudinem destinarentur, soli crudelitatis » ministerium detrectare ausi sunt, atque « hujusmodi præceptis se obtemperaturos negarunt. »

3. *Vera Acta post multa sæcula inventa.* — Porro etsi horum martyrum nomina pleraque ignota sint, celeberrima tamen semper in Ecclesia fuit eorum memoria, ut ostendit Ruinartus in Actis sinceris primorum martyrum ex veteribus auctoribus, qui eos sub *sanctorum Acaunensium*, a loco martyrii, vel *Legionis Thebeæ*, nomine appellarunt. *Legionem Felicem* appellat Gregorius Turonensis, lib. de Gloria Martyrum, cap. 75, qui cap. seq. eorumdem martyrum aliquot miracula refert. Eorum numerus incertus : « Erat eodem tempore, inquiunt Acta sincera, legio militum, qui Thebæi appellabantur. Legio autem vocabatur, quæ tunc sex millia ac sexcentos viros in armis habebat. Hi in auxilium Maximiani ab Orientis partibus acciti venerant, viri in rebus bellicis strenui, et virtute nobiles, sed nobiliores fide, erga imperatorem fortitudine, erga Christum devotione certabant. » Agauni locus, ubi decimus quisque ex legione semel et iterum interfectus fuit, exinde celeber evasit, ob structum ibi insigne monasterium et quotidianum psallentium ibidem institutum a Sigismundo Burgundiæ rege. Tempus passionis sanctorum Agaunensium incertum, aliis in hæc circiter tempora, aliis ad sequentes vel præcedentes annos illam referentibus.

4. *Persecutionem a militibus Galerius incipit.* — Persecutio adversus Christianos a militibus cœpit, ut non tantum Eusebius in Chronico de *Viturio* militiæ magistro loquens, et in Historia, lib. 8, cap. 1 et cap. 4, sed etiam Lactantius, lib. de Mortibus Persecutorum, cap. 9 et 10, testantur. Recitanda hic Lactantii verba, quibus Galerius Maximianus suis coloribus depingitur, et Historia Ecclesiastica per hæc tempora mirum in modum illustratur : « Alter vero Maximianus, quem sibi generum Diocletianus asciverat, non his duobus tantum, quos tempora nostra senserunt, sed omnibus qui fuerunt, malis pejor. Inerat huic bestiæ naturalis barbaries, efferitas a Romano sanguine aliena. Non mirum, cum mater ejus Transdanuviana infestantibus Carpis in Daciam novam transjecto amne confugerat. Erat etiam corpus moribus congruens, statu celsus, caro ingens, et in horrendam magnitudinem diffusa et inflata. Denique et verbis et actibus et aspectu terrori omnibus ac formidini fuit. Socer quoque cum metuebat acerrime. Cujus timoris hæc fuit causa. Narseus rex Persarum concitatus domesticis exemplis avi sui Saporis, ad occupandum Orientem cum magnis copiis inhiabat. Tunc Diocletianus, ut erat in omni tumultu meticulosus animique disjectus, simul et exemplum Valeriani timens, non ausus est obviam tendere, sed hunc per Armeniam misit, ipse in Oriente subsistens et aucupans exitus rerum. Ille insidiis suis Barbaros, quibus mos est cum omnibus suis ad bellum pergere, multitudine impeditos, et sarcinis occupatos non difficiliter oppressit; fugatoque Narseo rege, reversus cum præda et manubiis ingentibus, sibi attulit superbiam, Diocletiano timorem. In tantos namque fastus post hanc victoriam elevatus est, ut jam detrectaret Cæsaris nomen. Quod cum in litteris ad se datis audisset, truci vultu ac voce terribili exclamabat : Quousque Cæsar? Exinde insolentissime agere cœpit, ut ex Marte se procreatum et videri et dici vellet, tanquam alterum Romulum; maluitque Romulam matrem stupro infamare, ut ipse diis oriundus videretur. » Tum de Diocletiano scribit :

5. *Causa persecutionis.* — « Quam vero causam persequendi habuerit, exponam. Cum ageret in partibus Orientis, ut erat pro timore scrutator rerum futurarum, immolabat pecudes, et in jecoribus earum ventura quærebat. Tum quidam ministrorum scientes Dominum, cum adsisterent immolanti, imposuerunt frontibus suis immortale signum. Quo facto fugatis dæmonibus, sacra turbata sunt. Trepidabant aruspices, nec solitas in extis notas videbant; et quasi non litassent, sæpius immolabant. Verum identidem mactatæ hostiæ nihil ostendebant, donec magister ille aruspicum Tages, seu suspicione, seu visu, ait, idcirco non respondere sacra, quod rebus divinis profani homines interessent. Tunc ira furens, sacrificare non eos tantum qui sacris ministrabant, sed universos qui erant in palatio, jussit, et in eos, si detrectassent, verberibus animadverti; datisque ad præpositos litteris, etiam milites cogi ad nefanda sacrificia præcepit, ut qui non paruissent, militia solverentur. Hactenus furor ejus et ira processit, nec amplius quicquam contra legem aut religionem Dei fecit. Deinde interjecto aliquanto tempore in Bithyniam venit hiematum. » Cum vero Veturius milites anno sequenti persequi cœperit, ut mox dicemus, ea persecutio ante eum annum non contigit.

6. *Persæ a Galerio Cæsare victi.* — Præterea ex victoria Persica eam persecutionem ad annum sequentem pertinere intelligimus. Bellum Persicum anno præcedenti renovatum, quando scilicet Diocle-

tianus ex Ægypto, ubi Alexandriam obsidebat, Galerium Cæsarem ad expeditionem Persicam destinavit : « His tempestatibus interim Jovio Alexandriam profecto, provincia credita Maximiano Cæsari, uti relictis finibus in Mesopotamiam progrederetur, ad arcendos Persarum impetus. A quis primo graviter vexatus, contracto confestim exercitu e veteranis ac tyronibus per Armeniam in hostes contendit : qua ferme sola seu facilior vincendi via est. Denique ibidem Narseum regem in ditionem subegit : simul liberos, conjugesque et aulam regiam, » ait Victor de Cæsaribus. Quod bellum ab Eutropio adhuc magis explicatum. « Pace facta, inquit Rufus in Breviario, Mesopotamia est restituta, et super ripam Tigridis limes est reformatus, ita ut quinque gentium trans Tigridem constitutarum ditionem assequeremur. Quæ conditio fœderis in tempus divalis Constantii reservata duravit. »

7. *Et quidem hoc anno.* — Narseum hoc anno debellatum, tam ex Idacio in Fastis, quam ex auctore Chronici Alexandrini manifeste deducitur. In priori legitur : « His Conss., victi Persæ. » In posteriori : « Persæ maximo bello a Constantio et Maximino Jovio Cæsaribus devicti sunt. » Paulo post : « Iisdem coss., a Maximiano Herculio Persæ prœlio victi sunt. » Quæ duo loca corrupta quidem ; cum nec Herculius Augustus, nec Constantius Cæsar in Orientem profecti fuerint ; ex illis tamen constat, Persas præsenti anno superatos fuisse. Libanius in Basilico ait Persas post ingentem illam cladem a Galerio acceptam, *quadraginta annos* in apparatu consumpsisse, ut eam resarcirent, et paulo ante Constantini Magni obitum bellum Romanis intulisse. Ab hoc vero anno ad Constantini Magni obitum anni quadraginta fluxere. Ex quibus manifestissimum fit, bellum Persicum cum anno CCC perperam a Baronio illigatum fuisse ; magisque a recto tramite deviasse Dodwellum in Dissert. Cyprianica XI, num. LXVIII, ubi tam militum persecutionem, quam reditum Galerii ex expeditione Persica, in annum trecentesimum secundum differt.

8. *Constantius Cæsar Alemannos debellat.* — Eusebius in Chronico anno Abrahami 2314, qui kal. Octobris currentis Christi anni inchoatur, ait : « Juxta Lingonas a Constantio Cæsare LX millia Alemannorum cæsa. » Quam illustrem victoriam Eutropius, Zonaras, aliique memorant. Scaliger in Animadversionibus Eusebianis de hac victoria loquens ait : Mirum, Eumenium verba habentem ad Constantium, tam insignem victoriam obiter perstrinxisse, hominem alioqui laudum Constantii prodigum : « Cum toties, inquit cap. 10, proculcata esset Alamannia. » Verum hinc intelligere poterat, vir doctissimus, eam Eumenii orationem, quæ tota est de recuperata Britannia, ac coram Constantio Cæsare recitata, vel sub finem præcedentis anni, vel currentis initio, antequam scilicet Barbari in Gallias irrupissent, habitam fuisse ; alioquin amplam illam Constantii laudandi materiam orator non prætermisisset, qui nec verbum quidem in eo panegyrico de eo habet. Verba enim laudata ad victorias alias de Alemannis reportatas referuntur. Hinc Eumenius, cap. 5, antequam de expeditione ac victoria Britannica loquatur, ait : « Adoratæ sint igitur mihi Sarmaticæ expeditiones, quibus illa gens prope omnis extincta est, et pæne cum solo nomine relicta, quo serviat. Dent veniam trophæa Niliaca, (de Achilleo nempe victo et Alexandria capta) sub quibus Æthiops et Indus intremuit. Contenta sit voce gloriæ suæ etiam proxima illa ruina Carporum (quæ anno CCXCV contigit). Reservetur nuntiis jam jamque venientibus Mauris immissa vastatio. Aliis hæc, permittente majestate vestra, celebrabo temporibus. »

9. *Eumenii oratio ante devictos Alemannos Constantio dicta.* — Cum itaque Eumenius victorias a Constantii collegis reportatas enumeret, seque eas alio tempore celebraturum promittit, nullamque victoriæ Alemannicæ, quæ Constantio propria erat, mentionem faciat, apparet, quando hæc oratio recitata, eam nundum relatam fuisse. Quando autem Eumenius hunc panegyricum dixit, Maximianus Herculius in Mauritania pugnabat, non contra Quinquegentianas gentes, ut vir doctus existimavit ; eæ enim in Libya sitæ ; sed contra alios populos in Mauritania positos, de quorum clade nuntii expectabantur. Unde Incertus in panegyrico Maximiano et Constantino dicto cap. 8, Maximianum Herculium alloquens ait : « Tu ferocissimos Mauritaniæ populos inaccessis montium jugis, et naturali munitione fidentes expugnasti, recepisti, transtulisti ; » quod hoc anno contigisse videtur.

10. *Persecutio a militibus cœpit.* — Eusebius in Chronico juxta editionem Pontaci ad annum Abrahami 2305, qui kal. Octobris anni Christi CCXCVIII inchoatur, ait : « Veturius magister militiæ christianos milites persequitur, paulatim ex illo jam tempore persecutione adversus nos incipiente. » In editione ejusdem Chronici Scaligeriana, hæc uno anno tardius consignantur. Anno itaque sequenti persecutio adversus milites decreta, de qua legendus Eusebius in Historia, lib. 8, cap. 4, et Lactantius, lib. de Mortibus Persecutorum, cujus verba mox recitavimus. Legenda etiam quæ de ea persecutione anno CCCII scripsimus. Porro cum dicat Eusebius paulatim ex illo jam tempore persecutionem adversus Christianos incepisse, liquet hallucinatos viros doctissimos, qui autumarunt militum persecutionem anno tantum CCCII decretam fuisse.

11. *Martyrium S. Gelasini mimi.* — Auctor Chronici Alexandrini ad consulatum Maximiani Herculii V et Maximiani Jovii Cæsaris II, currenti nempe anno, ait : « Anno CCLXIX Domini in cælos Assumptionis, ac iisdem supra nominatis coss. martyrio vitam finivit sanctus Gelasinus in Heliopolitanorum urbe Libanensi (est urbs episcopalis provinciæ Libani). Hic cum secundus esset mimus (id est, *secundarum partium* juxta Ciceronem divinatione in Verrem) ac publici celebrarentur in theatro ludi, spectante populo, in magni balnei solium aqua tepida plenum ab aliis mimis injectus est. Christianæ

religioni, sanctoque baptismo illudentibus. Ipse vero Gelasinus secundus minus baptizatus, et ex solio balnei egressus, candidis indutus vestimentis, in theatrum prodire deinceps renuit, dicens : « Christianus sum, vidi enim in solio tremendam gloriam, et christianus moriar. » Quod cum vidisset populus qui in theatro Heliopolitanorum spectabat, furore succensus, ex gradibus in scenam irruens, arreptum Gelasinum, ac theatro cum ipsis candidis, quas indutus erat, vestibus ejectum, lapidibus obruit atque interfecit. » Colitur a Græcis Gelasinus, seu Gelasius die XXVII mensis Februarii, ad quem diem de eo Bollandus agit. Ejus non meminit Baronius.

MARCELLINI ANNUS 2. — CHRISTI 298.

1. *Marcelli centurionis martyris Acta.* — Ducentesimus nonagesimus octavus Christi annus Fausto et Gallo consulibus adscribitur Fastis; quo persecutio in christianos milites sæpe grassari cœpta, longe lateque diffusa, totum christianum orbem imperio Romano subjectum invasit. Sed inter alios egregios milites, qui Christi nominis causa afflictati sunt, magnopere martyrium Marcelli centurionis elucet, qui Tingi in Mauritania passus est. Extant ejus Acta, et quidem fidelissima, eademque perbrevia. Quæ apud nos habentur, eadem pæne sunt cum illis quæ habentur edita [1]. Citantur [2] alia consignata hujus anni consulibus Fausto et Gallo. Nos vero quæ habemus præ manibus, hic describimus; sic enim se habent.

2. « In civitate Tingitana, procurante Fortunato præside, advenit natalis dies imperatoris. Ibi cum omnes in conviviis epularentur atque sacrificarent; Marcellus quidam ex centurionibus legionis Trajanæ profana reputans illa convivia, rejecto etiam cingulo militari coram signis legionis, quæ tunc aderant, clara voce testatus est, dicens : Jesu Christo Regi æterno milito. Abjecit quoque vitem et arma; et addidit : Ex hoc militare imperatoribus vestris desisto, et deos vestros ligneos et lapideos adorare contemno, quæ sunt idola surda et muta. Si talis est conditio militantium, ut diis et imperatoribus sacra facere compellantur; ecce projicio vitem et cingulum, renuntio signis, et militare recuso. » Hæc Acta.

3. Quod vero hic dicitur Marcellus centurio vitem projecisse et cingulum; erat vitis insigne centurionum, quam manu gestarent, eaque in delinquentes milites animadverterent; unde apud Juvenalem [3] de Mario gregario olim milite sub centurione :

> Nodosam post hæc frangebat vertice vitem,
> Si lentus pigra muniret castra dolabra.

Sed et Plinius : « Centurionum, inquit, in manu vitis et opimo præmio tardos ordines ad lentas perducit aquilas, atque etiam in delictis pœnam ipsam honorat. » Nempe quod nobili ligno iidem delinquentes verberarent. Sed est et illud Taciti in animadversione militum per centuriones exhiberi solita ligno vitis, hæc dicentis de Lucillo centurione sævissimo : « Centurio Lucillus interficitur; cui militaribus facetiis, Cedo alteram, indiderat; quia fracta vite in tergo militis, alteram clara voce, et rursum aliam poscebat. » Porro centurioni vite verberanti reluctari minime sine pœna licebat; nam sic Macer in libro de re militari, de milite irreverente [1] : « Si vitem tenuit, militiam mutat; » nempe in gradum inferioris ordinis redigatur; rursum : « Si ex industria fregit, vel manum centurioni intulit, capite punitur. » Hæc ipse ex præscripto veteris disciplinæ. Judicare subditos sibi milites centurionem est illud quoque Juvenalis [2] :

> Justissima centurionum
> Cognitio est igitur de milite, etc.

4. Sed post hæc Acta : « Stupefacti sunt autem milites ista audientes; tenuerunt eum, et nuntiaverunt Anastasio Fortunato præsidi legionis; qui jussit eum conjici in carcerem. Finitis autem epulis, residens in consistorio præcepit introduci Marcellum centurionem. Introductoque Anastasius Fortunatus præses ei dixit : Quid tibi visum est, ut contra disciplinam militarem te discingeres, et baltheum ac vitem projiceres? » Hæc ibi modo. In desertores quosque militaria jura sævisse, multo magis autem si desertioni miles aliud quoque crimen adjungeret, scri-

[1] Apud Sur. tom. I die 30 Octobr. — [2] Citat. Vasæ in Chron. ex Brev. Eboreus. — [3] Juven. sat. VIII. Plin. lib. XIV. c. 1. Tacit. Annal. lib. I.

[1] L. miles agrum §. is autem vers. si vitem ff. de re milit. — [2] Juven. satyr. 16.

psit Arrius Menander de re militari[1]: quamobrem gravissima visa est causa Marcelli; qui desertioni addidisse videretur impietatem atque crimen, ob contentos principes majestatis; cum alioqui omnis contumacia adversus ducem et præsidem capite puniri soleret[2]. Sed quid ad hæc Marcellus? Acta narrant his verbis:

5. « Marcellus respondit: Jam die duodecimo kalendarum Augustarum apud signa legionis istius quando diem festum imperatoris celebrastis, publice clara voce respondi, me christianum esse, sacramento hinc militare non posse, nisi Jesu Christo Filio Dei Patris omnipotentis. » Quænam autem ratio esset, ut, qui hactenus militasset, jam sibi amplius militare non licere contestaretur; ex iis quæ superius dicta sunt de aliis militibus christianis, pietatis causa necatis, illam fuisse liquet quod imperatores cogerent milites omnes diis sacrificare. Sed Acta rursum: « Anastasius Fortunatus præses dixit: Temeritatem tuam dissimulare non possum; et ideo perferam imperatoribus, et Cæsari ipsi. Sanus transmitteris ad dominum meum, Aurelianum Agricolaum, agentem vicem præfectorum prætorio. Mittitur sub custodia Marcellus centurio in Mauritaniam Tingitanam, ad Aurelianum Agricolaum. »

6. Cur autem a præside legionis ad præsidem Mauritaniæ amandaretur Marcellus centurio, ea hic causa redditur, quod Aurelius Agricolaus, provinciæ præses, vicem ageret præfecti prætorio; cujus in milites quoque summum jus erat; utpote qui locum teneret magistri equitum, qui secundam post dictatorem, cui socius accedebat, potestatem haberet[3]; jure igitur reus centurio religionis et militiæ violatæ, ab Anastasio Fortunato legionis præside, ad Agricolaum agentem in Mauritania vicem præfecti prætorio mittitur; cum alioqui ad quemvis præsidem provinciæ minus mittendus fuisset, cum præsidis legionis esset in suos milites delinquentes, illo absente, legibus agere; de cujus jurisdictione hæc Vegetius: « Proprius autem judex erat præfectus legionis, habens continue primi ordinis dignitatem; qui absente legato, tanquam vicarius ipsius, potestatem maximam retinebat. » Quamobrem de provinciarum præsidibus jure cautum erat, ut delinquentem militem mitterent judicandum ad suum ducem. Id enim Modestinus testatur cum ait[4]: « Desertorem auditum ad suum ducem cum elogio præses mittet; præterquam si quid gravius ille desertor in ea provincia, in qua repertus est, admiserit; ibi enim plecti debere, ubi facinus admissum est, divi Severus et Antonius rescripserunt. » Hac quoque ratione accidit, ut reperiantur complures milites christiani a provinciarum præsidibus pœnis affecti, et ultimo supplicio condemnati; quod nimirum ibi christiani ii esse detecti fuissent, vel agerent vicem præfecti prætorio, ut hic Agricolaus. Post hæc ibi.

[1] L. non omnes. §. qui desertioni ff. de re milit. — [2] L. omnes. §. contumacia ff. eod. — [3] L. 1. ff. de offic. Præfect. præt. — [4] L. Desert. ff. de re militum.

7. « Sequuntur Acta Marcelli Tingi in Mauritania coram Aureliano Agricolao die tertia kalendarum Novembrium. In civitatem Tingitanam introducto Marcello ex centurionibus; ex officio dictum est: Anastasius Fortunatus, præses legionis, Marcellum ex centurionibus præsentem, ad tuam potestatem transmittit. Præsto est epistola super nomen ejus; quam, si præcipis, recito. Agricolaus dixit: Recitetur. Ex officio dictum est: Miles hic, rejecto cingulo militari, christianum se esse testatus, coram omni populo in deos et in Cæsarem multa blasphema locutus est; ideo eum ad te direximus, ut, quod ex eodem claritas tua sanxerit, jubeas observari.

8. « Recensitis itaque litteris, Agricolaus dixit; Locutus es hæc apud Acta præsidialia? Marcellus dixit: Locutus sum. Agricolaus dixit: Quo furore accensus es, ut projiceres sacramenta, et talia loquereris? Marcellus respondit: Furor nullus est in eis qui timent Dominum. Agricolaus dixit: Singula hæc locutus es, quæ in Actis præsidialibus continentur? Marcellus dixit: Locutus sum. Agricolaus dixit: Projecisti arma? Marcellus respondit: Projeci; non enim oportet christianum hominem molestiis sæcularibus militare, qui Christo militat. » Hæc ipse. Quod pertinet ad quæstionem de projectis armis; per grave ejusmodi crimen videri poterat; nam si scutum, galeam, vel gladium alienando, desertionis criminis (ut Paulus[1] de pœnis militum scripsit) miles reus constituebatur; quanto magis si contemptu militiæ projecisset. Quamobrem audita de projectione armorum Agricolaus Marcelli confessione, mox in eum mortis sententiam tulit, ut quæ sequuntur Acta declarant. Sed quod Marcellus de armorum projectione eam afferat causam, quod non deceat christianum hominem sæcularibus molestiis militare; per sæculares quidem molestias intellexisse militiam ejus temporis, quam nonnisi dispendio fidei christianæ exercere possent, quod immolare diis milites cogerentur, superius dicta aperte declarant.

9. « Sed quid post hæc præses? Agricolaus dixit: Ita se habent facta Marcelli, ut hæc disciplina debeant vindicari. Atque ita Agricolaus in Marcellum centurionem dictavit hanc sententiam: In Marcellum, qui centurio ordinarius militabat, qui abjecto publice sacramento, polluisse se dixit, et insuper apud Acta tribuni alia verba furore plena deposuit: animadverti placet. Cum ad supplicium duceretur, dixit Agricolaus: Nec tibi Deus benefaciat. Sic enim decebat martyrem ex hoc mundo discedere. Cæsus capite occubuit pro nomine Domini nostri Jesu Christi, qui est benedictus in sæcula. Amen. » Hactenus Marcelli Acta, hoc anno, dictis consulibus (ut demonstratum est) consignata. Porro ejusdem Marcelli triumphi fuerunt quoque participes illius filii, numero duodecim, nimirum Claudius, Lupercus, Victorius, Facundus, Primitivus, Hemetherius, Chelidonius, Faustus, Januarius, Martialis, Servandus, et Germanus; qui omnes pro Christi confessione idem subeuntes

[1] L. qui commeatus §. arma ff. de re milit.

certamen, eadem quoque sunt corona martyrii insigniti.

10. *Milites christiani ad opus Thermarum damnati.* — Victus autem Maximianus constantia militum christianorum, non eos amplius gladio demeti, velocique martyrio necari voluit; sed ut eos, more servorum, diuturno labore fatigaret, ad opus damnavit. Erigere enim aggressus erat ingentes ædificiorum moles, nempe Romæ Thermas Diocletianas, Carthagine vero in Africa suo nomine Maximianas, quarum operi milites Christianos adscripsit. Hoc namque anno decimo quinto imperii Diocletiani, inquit Eusebius[1], « Thermæ Diocletiani Romæ factæ, et Maximianæ Carthagine. » Verum non hoc anno perfectæ; sed cœptæ esse dicendæ sunt, quæ post annos septem absolutæ et ornatæ a Constantio et Maximiano Augustis, necnon a Severo et Maximino Cæsaribus sunt dedicatæ, et publico usui mancipatæ, de quibus extat ejusmodi vetus[2] inscriptio : CONSTANTIUS ET MAXIMIANUS INVICTI AUGG. SEVERUS ET MAXIMINUS CAESS. THERMAS ORNAVER. ET ROMANIS SUIS DEDICAVER. Hæc denotasse voluimus, quod integro isto septennio, quo tam immensæ molis opus, thermarum Diocletiani Romæ ædificatio, perduravit, Christiani eidem adscripti sunt operi, et tot annorum spatio eodem labore fatigati; erant enim illæ (ut Marcellini[3] verbis utar) in modum provinciarum extructæ, præ incredibili sui amplitudine.

11. Huic igitur operi construendo Maximianus inter alios milites christianos, illos adscripsit, de quibus hæc in ipso exordio Actorum Marcelli[4] papæ habentur : « Tempore illo, quo Maximianus ex partibus Africæ rediit in urbem Romam, volens placere Diocletiano Augusto, ut in nomine ejus thermas ædificaret ; cœpit ob invidiam Christianorum omnes milites, sive Romanos, sive alterius gentis, ad afflictionem laboris compellere, et per varia loca alios ad lapides, alios ad arenam fodiendam damnare. » In ignominiam plane Christianæ religionis qui militia nobiles essent, iidem ab imperatoribus persecutoribus contemptibilioribus subjiciebantur pœnis; nam nonnisi sordidiores personas ad opus publicum damnari solitas, Paulus[5] jurisconsultus declarat, cum ait : « Si sordidiores personæ erunt, in opus publicum ejus temporis dabis : » et hoc contra ipsorum leges quibus Modestinus[6] affirmat non licere militem nec ad metalla damnari, neque torqueri. Sic videas christianos milites transfugarum loco habitos, quos (ut idem ait jureconsultus[7]) liceret torquere, et ad bestias atque furcas quoque damnare; quibus sane suppliciis christianos milites affectos sæpe fuisse, complura demonstrant exempla, quamvis nihil horum pati debere milites, esset eorum legibus constitutum.

12. Rursum vero de aliis quoque tunc ad illud ipsum opus damnatis, mentio habetur in dictis Actis S. Marcelli papæ; in quæ tamen mendum irrepsisse puto, ut quæ ibi primo loco dicuntur facta sub Marcello et a Marcello, contigerint sub Marcellino; sicque pro Marcellino Marcellus, cujus tamen sunt Acta posteriora, errore sit scriptus : nam hoc tempore Maximiani Herculii Romanæ Ecclesiæ Marcellinum non Marcellum præfuisse, quæ sumus inferius dicturi ex notatis consulibus satis aperte declarant. Hoc igitur tempore, quo Maximianus ex Africa Romam veniens, thermas ædificare aggressus est, Marcellino Romæ sedente : « Christiani milites, » inquiunt Acta[1], « cum ad opus illud damnati essent, Thraso qui christianus vir potens et facultatibus locuples, et vita fidelis erat, cum vidisset affligi Christianos fatigatione, et labore, de sua facultate sanctis martyribus alimoniam et victum ministrabat per viros christianos Sicinium, Cyriacum, Smaragdum, et Largum. Hoc audiens B. Marcellinus (Marcellus) urbis Romæ episcopus, gaudio repletus est; cumque ab illis ad se accersitis rem omnem didicisset; initio consilio, consecravit Sisinium, et Cyriacum diaconos Ecclesiæ Romanæ.

13. « Factum est autem, ut una nocte, dum deferrent humeris suis sanctis martyribus victum, quem Thraso ministrabat : tenti sunt a militibus gentilibus, et perducti ad tribunum Spurium. Suscipiens autem eos tribunus, retrusit in custodiam publicam. Post diem vero tertium nuntiavit Maximiano Augusto; qui jussit ut sub custodia foderent arenam, et humeris suis portarent usque ad locum ubi thermæ ædificabantur. Erat autem vir senex inter eos, nomine Saturninus, qui jam senectute maceratus erat; et cœperunt eum ad portandum juvare. Hoc cum fieri viderent custodes quia Sisinius et Cyriacus diaconi suas et aliorum sarcinas cum adjutorio Christi portarent, mirati sunt, et nuntiaverunt tribuno Spurio. » Quo modo autem iidem fuerint arctiori custodiæ mancipati, et divina operante virtute complures ad fidem Christi converterint, ac tandem cum ipsi, tum alii martyrio coronati sint, eadem Acta declarant, in nonnullis tamen corrigenda.

14. Inter quamplurimos milites christianos quos diximus a Maximiano operi adscriptos esse; præter alios quorum memoria excidit, clarissimus ille extitit Christi martyr Maximus, dux millenarius qui a puero christianus, alios quos poterat ad Christi fidem suscipiendam inducebat : et inter alios, centum viginti milites sibi subjectos cum ad fidem convertisset, Marcello papæ baptizandos tradidit. Hæc cum Maximianus imperator audisset, eosdem militia privatos ad servile thermarum opus adscripsit, nempe ad fodiendam arenam. Sed bene accidit, ut cæteri Maximo olim subjecti milites, quos ipse paternis officiis demeruisset, sæpe eum ac cæteros commilitones in arenario laborantes inviserent : quibus Maximus præmia vitæ æternæ, et supplicia malorum sempiterna inculcabat, quorum gratia, nempe ut assequeretur illa, ista vero caveret, diceret se libentissime

[1] Euseb. in Chronico. — [2] Apud Panvin. in Fast. — [3] Marcell. lib. XVI. — [4] Apud Sur. tom. I. die 16 Januarii. — [5] L. Pedius §. non plurium ff. de incend. ruin. et naufrag. — [6] L. III. §. nam in ff. de re mil. — [7] Ead. leg. §. is qui ad hostem.

[1] Act. S. Marcellini pap.

pati dispendium ordinis honestissimi, atque obire opus servile; quibus illi persuasi, ad Christi fidem amplexandam prompto animo additi sint.

15. Quod intelligens Marcus ejusdem legionis tribunus abreptum a cæteris Maximum conjecit in carcerem, et supplicio militari citra mortem affecit; fustibus enim eum crudeliter cædi præcepit; verum, ulciscente numine, ipse effectus est cæcus. Hæc autem cum ad Maximianum perlata essent, in Maximum millenarium ducem atque centum illos, et viginti milites gladio animadverti præcepit; reliquos autem ex millenariis milites in eodem arenario flammis jussit incendi: quorum cineres, ac Maximi et sociorum corpora, opera Marcellini papæ, et Joannis presbyteri, illata sunt atque sepulta via Salaria in cœmeterio ad clivum Cucumeris, secundo ab Urbe lapide.

16. Delati quoque sunt filii Maximi una cum matre ipsorum, quod christiani essent; quorum mater Secunda, uxor Maximi, coram judice in quæstionibus reddidit Deo spiritum; filii vero Calendius, Marcus, atque Severa, Centumcellas versus abducti, ibi relegati, tandem plumbatis cæsi tamdiu sunt, donec sub plumbo mortem oppeterent. Perseverat hactenus eodem in loco memoria sanctæ Severæ. Porro in eorumdem quoque martyrum Actis scriptum habetur Flavianum vicariam præfecturam Romæ agentem, cum de dictis martyribus filiis Maximi quæstionem haberet, viso super capita puerorum cælestis nuntii apparentis splendore, perterritum, a cœpto judicio destitisse, ac domum reversum, patria superstitione relicta, Christianam religionem una cum suis domesticis consectatum esse: quos ad Centumcellas exilio relegatos subsecutus est gladius; omnes enim ibidem capite truncati sunt. Hæc omnia iisdem Actis continentur, explosis iis, quæ in eadem irrepserunt, erroribus atque mendis: perperam enim ibi Claudii imperium atque Maximiani conjungitur, et alia quæ a temporis ratione discrepare noscantur.

17. Sed describamus summatim hic ad recensita Acta superius appendicem. Eodem tempore contigit, ut Diocletiani et Maximiani consilio omnes ubique positæ legiones lustrarentur; et qui in eisdem reperti christiani milites essent, exuti militia, ac penitus exarmati vincti Romam perducti, tanquam servi adscriptitii Thermarum operibus fuerint mancipati. Thermis vero absolutis, qui constantes in confessione nominis Christi, multis fracti laboribus, perstitissent; ne laborum opere alleviati (quod ingens esset illorum numerus) aliquid in imperium molirentur; omnes pariter capitis sententia condemnantur: repertus est omnium numerus decem millium ducentorum trium: qui omnes una cum Zenone tribuno, qui inter eos dignitate excellere videbatur, extra Urbem porta Trigemina ducti sunt; et in concavo vallis, in loco dicto, Gutta jugiter manans, ad Aquas Salvias, ad unum omnes necati sunt septimo idus Julii, quo celebri memoria annuatim eorumdem triumphi dies natalis recolitur.

18. Quod igitur sudoribus christianorum militum, eorumdemque confessorum ac denique martyrum immensa illa thermarum extructa sit moles: Dei beneficio factum putamus, ut, cum omnes ab aliis imperatoribus thermæ erectæ, collapsæ propemodum sint atque redditæ plane ignobiles, nullus amplius reliquus fuerit usus earum; attamen quæ Diocletiani fuerunt thermæ, quod illæ sanctorum martyrum labore fuerint extructæ, potissima pars earum in usum ecclesiæ, memoriamque Dei Genitricis Mariæ et Angelorum religiose fuerit commutata. Sed de his satis.

19. *Hermon episcopus Hierosolymitanus.* — Hoc eodem anno decimo quinto Diocletiani imperatoris (ut auctor est Eusebius) defuncto Lambda episcopo Hierosolymitano, subrogatus est in locum ejus Hermon, qui et Thermon dictus reperitur, numeraturque decimus octavus ejus sedis episcopus: quod vero dicat eum sedisse annos triginta novem, mendum in notam numeri irrepsit: nam Maximum et Macarium intra dictum tempus sedisse certum est, id etiam eodem auctore testante, quod et inferius suo loco dicemus.

Anno periodi Græco-Romanæ 5791. — Olymp. 269. an 2. — Urb. cond. 1051. — Jesu Christi 298.
— Marcellini papæ 3. — Diocletiani imp. 15. Maximiani Herculii imp. 13.

1. *Consules. Imperii Cæsarei Herculius, Augustei Diocletianus quindecennalia edidit.* — A num. 1 ad 10. Coss. *Anicius Faustus II*, et *Severus Gallus*, ut recte auctor Chronici Alexandrini, qui cum consulatus suffectos pro more non numeret, iterati Fausti consulatus non meminit; verum in Fastis Theonis, in Cæsareis, in anonymo Cuspiniani, et in libello de Præfectis Urbi Faustus cum numerali nota editur. *Diocletianus*, qui sub Basso iterum consule quinquennalia, sub Fausto secundum consule quindecennalia in Oriente, quemadmodum et in Occidente *Herculius* imperii Cæsarei quindecennalia dedit.

2. *Militum persecutio.* — Persecutio adversus milites hoc anno inchoata, ut recte Prosper in Chronico. Sicut igitur persecutio generalis in ipsis utriusque Augusti vicennalibus cœpit, sic et ejus quædam vetitatio in utriusque quindecennalibus. Quare martyrium *S. Marcelli* centurionis a præsenti anno non removendum, cum in Chronico Vasæ, et Breviario Eborensi sub hujus anni consulibus accidisse dicatur, et Acta S. Marcelli a Surio die XXX Octobris et a Ruinarto in Actis sinceris primorum martyrum relata hanc temporis notam præferant : « Jam die XII kalend. Augustarum, quando diem festum imperatoris vestri celebrastis, publica voce respondi me christianum esse, » inquit Marcellus, qui in civitate Tingitana Herculio subdita passus est. Quæ verba non de gemino Herculii natali, quod singulis annis celebrabatur, sed de natali ejus imperii Cæsarei intelligenda. Dies autem natalis imperii nonnisi singulis quinquenniis, decenniis, ac deinceps festus habebatur. Eusebius lib. 8 in Appendice de Martyribus Palæstinæ, cap. 2, scribit *S. Romanum* ante diem *XV kalend. Decembris*, anno primo persecutionis Diocletianeæ, Christi scilicet CCCIII, martyrio coronatum fuisse; et ubi narravit S. martyri linguam abscissam esse, ait : « Post quod supplicium contrusus in carcerem ac diutissime ibidem maceratus, tandem cum imperatoris vicennalia jam adessent, et ex solemni more universis qui in custodia tenebantur, indulgentia publice per præconem annuntiata esset, martyrio, sicut optaverat, exornatus est, » die nempe XV kal. Decemb.

3. *Dies natalis imperii Cæsarei Maximiani Herculii explicatur.* — Antequam liber de Mortibus Persecutorum publicatus fuisset, non dubitabam, quin Eusebius intelligendus esset de vicennalibus Diocletiani, quæ consulatus VIII anno CCCIII susceptus, tunc peracta indicabat. Et licet *XV kal. Octobres* imperii ejus natali celebrari debuissent, dilata fuisse autumabam in XII kal. Decemb. quem suspicabar imperii Cæsarei Herculii natalem esse, eoque anno, quo passus est Marcellinus, quindecennalia imperii ejus Cæsarei aliquot mensibus anticipata fuisse. Augusti enim et Cæsares, si decennalia et id genus festa vel differre vel anteverlere contingeret, non alio die ea celebrabant, quam die natali, vel die natali collegarum, vel saltem die ejusdem denominationis cum eo, quo imperium iniissent. *Herculius* autem die kal. Aprilis Augustus dictus, *Diocletianus* XV kal. Octobres purpuram sumpsit : neque enim Herculius a Diocletiano anno CCLXXXIV XII kalend. Augusti Cæsar creari potuit, cum eo die Diocletianus nondum imperator esset. Quare persuasum mihi erat, ideo *Herculium* XII kalend. Aug. quindecennalia celebrasse, quia anno CCLXXXIV, XII kalend. Decembres, Cæsar nuncupatus fuerat, alioquin *Diocletianus* anno CCCIII post diem XV kalendas Decembris, vicennalia non edidisset. In ea mente animum obfirmabam, quia omnes loci Eusebii citati quæ afferebantur interpretationes, frivolæ et inanes mihi visæ. Aliqui enim dicebant præfatum locum mendosum esse, ac loco *Novembris*, legendum esse *Septembris*, quo mense Diocletianus imperium capessierat; quasi vero imperatores nunquam aliis mensibus, quam quibus imperium susceperant, has festivitates exhibuissent. Alii suspicabantur Diocletianum, uti postea Constantinum, vicennalia iterasse; quod cum de Constantino falsum sit, de Diocletiano asseri non poterat. Alii Eusebii verba ad Herculium nullo modo referri volebant, quod eum nunquam fuisse Cæsarem existimarent. Dum in ea mente eram, in lucem editus est liber Lactantii de Mortibus Persecutorum, qui omnem scrupulum ex animo tandem evulsit; cap. enim 17 ait : « Diocletianus perrexit Romam, ut illic vicennalium diem celebraret, qui erat futurus ad XII kalendas Decembres : » qui dies cum non possit esse natalis imperii Diocletiani, nec ab eo eligi ad præfata solemnia, decimus enim quintus kalendas Decembris electus fuisset, cum XV kal. Octobris purpuram induerit, sequitur omnino, ideo Diocletianum XII kal. Decembris vicennalia celebrasse, quia eo die Herculium Cæsarem nuncuparat, ob eamque etiam rationem currenti anno Herculium in Africa XII kal. Augusti imperii Cæsarei quindecennalia celebrasse, die scilicet ejusdem denominationis cum eo, quo Cæsar dictus fuerat. Quamobrem quocumque tandem anno Herculius Cæsar renuntiatus fuerit, non dubito, quin ea nuncupatio in diem XII kal. Decembris inciderit.

4. *Thermæ Diocletiani et Maximiani.* — Ad num. 10 et seqq. In Chronico Eusebii juxta editionem Pontaci anno Abrahami 2316, qui kalendis Octobris anni Christi CCXCIX inchoatur, legitur : « Thermæ Diocletianeæ Romæ factæ, et Maximianæ Carthagine. » Anno itaque trecentesimo Constantii Cæsaris decennalibus insignito thermæ illæ constructæ, annoque trecentesimo quinto, quo quindecennalia celebravit, dedicatæ, ut liquet ex inscriptionibus a nobis in II parte Dissert. Hypaticæ, cap. 6, num. XI, recitatis. Thermæ enim, templa, aliaque opera publica quinquennii initio de more inchoabantur, eoque expleto dedicabantur, ut multis exemplis liquet.

MARCELLINI ANNUS 3. — CHRISTI 299.

1. *A præside Syriæ martyria.* — Anno sequenti ducentesimo nonagesimo nono creati sunt consules Diocletianus septimum et Maximianus sextum; quo passim in diversas orbis regiones persecutione grassante; sicut in Occidentalis orbis partibus, ita etiam in Orientalibus, in quibus fides christiana calesceret, multiplicari cœperunt germina martyrum; illustriorque reddita est S. Ecclesia, fecundiori horum in dies aucta propagine. Ante enim quam ab imperatoribus in universas provincias generalia promulgarentur edicta; qui provinciis præerant præsides truculentiores, odio Christianæ religionis in quam scirent principes male compositos eam persequendo, quæ post lata sunt ipsa prævenerunt edicta.

2. Sub eodem namque consulatu sexto Maximiani notata habentur [1] Acta sanctorum martyrum Guriæ et Samonæ, quorum fidei tum Menologia, tum etiam Martyrologia adstipulantur: eosdem quoque martyres Aretas [2] Cæsariensis egregia est prosecutus oratione, qua et complexus est reliqua a Diocletiano adversus Christianos eadem persecutione decreta. Facta sunt hæc Edessæ in Syria, cum ambo ruri vitam agerent, et alios ad christianam fidem sectandam, ac eam præsentis vitæ levi dispendio profitendam hortarentur. Ab Antonio præside tenti audiuntur; explorataque eorum constantia, Musonio totius Syriæ præsidi traduntur: qui cum eos audisset, et a fidei confessione nulla arte dimoveri posse videret; sævissimo tormentorum genere eos affligendos Anvino commentariensi mandavit: nimirum ut utriusque altera manu suspensa, adjiceret pedibus pondera, quibus nervi distenderentur, et compages corporis dissolverentur.

3. At cum nec sic eorum constantia minueretur; in custodiam trudi, et fame necari jubentur; ibique detenti ab Augusto mense usque ad quartum idus Novembris, iterum interrogati, iterum auditi, fortioresque proposito mentis inventi sunt: cum Samonas altero pede genu vinculis inhærente suspendi jussus, altero ponderibus aggravato, ut discerperetur, crudeliter cruciatus est ad quintam horam; adeo ut coxæ conjunctio, magna commiseratione spectantium solveretur; tandem eo cruciamento solutus, iterum detrudi jubetur in carcerem cum collega martyrii Guria; cui, quod debilis admodum atque consumptus videretur, veritus præses ne si sic distenderetur, in tormentis efflaret animam, tunc pepercit: nam sicut tormentis reos torquere est lege permissum; ita tormentis occidere quempiam, iisdem legibus [1] vetitum erat. Auditi itaque iterum decimo septimo kalendas Decembris; explorataque est rursus eorum constantia, quæ non tantum, vel latum unguem (ut aiunt) crucialibus imminuta aut attenuata est, sed spiritibus majoribus aucta. Tunc in eos tulit sententiam præses, ut extra civitatem Edessæ capite plecterentur eadem die, quæ gloria martyrum facta est memorabilis Syris, Græcis, atque Latinis.

4. *Tyrannus episcopus Antiochenus.* — Hoc eodem anno decimo sexto Diocletiani imperatoris, vita functo Cyrillo episcopo Antiocheno, locum ejus obtinuit tyrannus, qui numeratur decimus ejus sedis episcopus. Hæc Eusebius [2] in Chronico, qui alibi [3] hæc de eo: « Hoc illo officio fungente, bellum ad Ecclesias expugnandas vehementer exarsit. » Testatur idem [4] claruisse ejusdem ferme nominis Tyri episcopum, et martyrem Tyrannionem, qui, persecutione urgente, in profundos maris vortices demersus est.

[1] Recitat Metaphr. die 15 Novembr. apud Sur. tom. VI. — [2] Extat apud Lipom. III. et Sur. tom. VI.

[1] L. aut. damnum §. Nec ea ff. de pœnis. — [2] Euseb. in Chron. — [3] Euseb. lib. VII. c. 26. — [4] Idem lib. VIII. c. 25.

Anno periodi Græco-Romanæ 5792. — Olymp. 269. an. 3. — Urb. cond. 1052. — Olymp. 269. Urb. cond. 1050. secundum Baronium. — Jesu Christi 299. — Marcellini papæ 4. — Diocletiani imp. 16. Maximiani Herculii imp. 14.

1. *Consules. Quindecennalia imperii Augustei Herculii.* — Ad num. 1. Coss. *Diocletianus Aug. VII*, et *Maximianus Herculius Aug. VI.* Diocletianus juxta tertiam regulam, Maximianus juxta secundam; imperii enim Augustei quindecennalia dedit, ut ex ejusdem imperii vicennalibus etiam apparet.

2. *Victi Marcomanni.* — Hoc anno Idacius in Fastis habet : « His coss. victi Marcomanni; » quos etiam post bellum Persicum devictos memorat Eutropius.

MARCELLINI ANNUS 4. — CHRISTI 300.

1. *Petrus episcopus Alexandrinus.* — Trecentesimus Christi Redemptoris humani generis annus in consularibus Fastis adscriptus est, Constantio et Galerio Cæsaribus tertium consulibus, cum Diocletianus ageret in imperio annum decimum septimum; quo, ex hac vita sublato Theona episcopo Alexandrino, subrogatus est Petrus, de quo S. Athanasius [1] : « Petrus, inquit, ante persecutionem episcopus, et in persecutione martyr declaratus. » Ante persecutionem nimirum dicit esse creatum, illam scilicet vehementiorem intelligens, quæ (ut dicemus) decimo nono anno ejusdem Diocletiani imperatoris progressa est omnium immanissima. Porro hoc anno, nempe triennio ante illam, Petrum creatum esse episcopum Alexandriæ post Theonam, Eusebius [2] testatur, sic dicens :

2. « Post Theonam, cum decem et novem annis Ecclesiam administrasset, in episcopatum Alexandriæ succedit Petrus : hic duodecim annis continuis in eo officio fungendo cum summa dignitate inter primos floruit. Qui cum triennium prope ante persecutionis tempus in Ecclesia illa gubernanda contrivisset, de reliquo vitam duriore exercitatione, et magis severa traduxit, et (uti omnibus constabat) Ecclesiarum utilitati omni cura ac studio prospexit; ac propterea nono persecutionis anno, capite amputato, est a Deo insigni martyrii corona donatus. » Hæc Eusebius. At de rebus ab eo præclare gestis, et ejus martyrio pluribus suis locis dicturi sumus.

3. *Anastasiæ certamen.* — Hoc eodem anno a Galerio Maximiano adversus Persas ingens expeditio comparata est. Quod enim (ut testatur Eutropius) Galerius Maximianus adversus Narsetem male pugnasset; mox contractis undique copiis, rursus adversus Persas profectus est. Misit interea Diocletianus legatum ad Persas Publium virum clarissimum. Erat hic Anastasiæ nobilissimæ Romanæ feminæ maritus; sed quia gentilis homo erat, et Christianæ religionis infensissimus hostis, cum scisset eam esse christianam, domestico ipsam diu multumque carcere afflictavit, et profecturus ad Persas, sub custodia in vinculis dereliquit, de ea supplicium sumpturus post reditum. Sed divina providentia factum est, ut in ipso itinere morbo confectus interiit : cum ipsa Anastasia soluta vinculis, libertatique restituta totam se cum bonis, quæ sibi relicta sunt, Christianorum præcipue confessorum ac martyrum usui atque obsequio mancipavit. Sed hæc pluribus Acta ejus, de quibus inferius. Hic autem modo (quod ratio temporis postulat) recitare datas ab ea epistolas, dum esset in carcere, ad Chrysogonum, et ab eo redditas pariter describere, operæ pretium existimamus, cum sint germanæ, et per multa sæcula in hanc diem integræ conservatæ. Recitat eas Nicephorus [1], nec

[1] Athan. Apolog. II. — [2] Euseb. lib. VII. c. ult in fin.

[1] Niceph. lib. XIV. in fin.

non Suidas [1], quas hic latinitate donatas exscribemus :

« Epistola Anastasiæ martyris ad Chrysogonum.

4. « Sancto confessori Christi Chrysogono Anastasia S. Quamvis pater meus idola plurimum veneraretur : tamen mater mea Flavia, cum perpetuo christiana fuisset, ex quo peperit, christianam me fecit, veræque Dei cognitionis participem reddidit. Post obitum autem illius, viro nupsi sceleratissimo : cujus gratia divina conjugium effugi, supplicans Domino nostro Jesu Christo dies noctesque, ut me ab illo impuro idololatra liberaret; quem constat meas facultates omnes cum impuris et idololatris exhausisse : me vero tanquam veneficam et sacrilegam in gravissimum carcerem conjecit, ut hanc temporariam vitam perderem. Itaque nihil mihi præter vitam reliquum est. Verum precor, ut cum spe divina moriar. Quamvis autem confessione Christi mei glorier, valde tamen doleo quod facultates, quas optabam in servos Dei insumere, sceleratus ille homo dæmonum cultoribus suppeditat; et quas ego in servos Dei expendere optabam, eas fœdis et impiis hominibus largitur. Propterea rogo te, serve Christi, ut diligenter pro me Deum ores; ut, si quidem constituit Deus, maritus meus Publius credat in Christum; sin minus, ut eum suis fraudibus perire sinat, me vero ab eo liberet. Satius enim mori, quam Filium Dei abnegare, et in eum credentibus impedimento esse; ipse omnipotens Christus testatur. Cum libera fuero ab hac fraude, sanctis dabo operam, eorumque curam (ut cœpi) perpetuo suscipiam. Vale, serve Dei, et memento mei. »

5. Chrysogonus his litteris acceptis sic rescripsit : « Chrysogonus Anastasiæ S. Tibi jactatæ procellis vitæ hujus, Christus, qui in fluctibus ambulavit, opem ferat, ut diaboli potentiam sermone illius irritam reddas. Magno igitur, et quasi in medio maris jacens, credas Christo, eum tui rationem habiturum, et ad te ipsam conversa, exclamato cum propheta [2], qui dixit : Quare tristis es, anima mea, et reliqua; duplex enim potentia gratiæ divinæ monstratur : nam et temporaria tibi abunde suppetent, et cælestia adjicientur. Deus enim eos a quibus pro bonis rebus non rogatur, aversatur. Vide ne turberis hoc, quod tibi piæ perpetuo erga Christum affectæ adversa eveniunt : neque enim fallit te Christus, sed explorat, neque firmum est humanum auxilium, ut tu existimas; cum Scriptura dicat : Maledictus homo, qui confidit in homine; benedictus autem qui in Deum sperat [1]. Age strenue, et vigilanter, et prorsus fuge peccatum. Hoc a deo solatium expete, ejusque mandata custodi. Jam enim tempus salutis super te veniet, et velut in obscura nocte clarum tibi Dei lumen affulgebit, et post tempestatem hilare tibi atque serenum arridebit tempus; tibique perinde ac reliquis propter Christum afflictis, præbebit in præsenti patientiam, per quam æternam recipias mercedem. Vale in Domino, et ora pro me. » Rursus Anastasia ad Chrysogonum.

6. « Chrysogono confessori Christi Anastasias S. Cum finis instet corpori meo, ora pro me, ut ille meam animam recipiat, propter quem has afflictiones fero. » Hæc illa breviter, quod se ob ærumnas quas pateretur, migraturam brevi ex hac vita putaret. Sed ad eam sic Chrysogonus :

7 « Ancillæ Dei Anastasiæ Chrysogonus S. Quemadmodum tenebras lucem superare, manifestum est; sic et imbecillitatem salus consequitur, et post mortem vita dignis tribuitur, eumdem enim finem rerum humanarum felicitas habet; ut neque submissi despondeant animos, neque magnanimi glorientur. Unum enim mare est, in quo navigia nostri corporis decurrunt, et ab uno gubernatore reguntur : quorum igitur naves carinis munitæ sunt, hi incolumes navigare possunt : infirmæ autem etiam sine fluctibus in tranquillitate periclitantur. Non procul enim absunt ab interitu, quæ non ad portum salutis pervenire student. Tu vero, quæ ancilla Christi irreprehensibilis es, crucem in toto animo tuo conservato, teque ad salutem præparato, ut in numerum martyrum Christi recipiaris. Vale. » Hucusque Chrysogoni ad Anastasiam epistola ; quæ autem post hæc utriusque acciderint, suo loco dicemus.

8. Quod vero hæc a viro suo Publio domi detineretur in carcere : accidisse putamus id ipsum in Anastasia, quod Cornelius Tacitus [2] tradit de Pomponia Græcina femina consulari, quæ et ipsa de externa superstitione rea facta, ex prisco instituto marito traditur judicanda, qui convocatis cognatis causam cognosceret.

[1] Suid. in hist. x. — [2] Psal. XLI.

[1] Hierem. XVII. — [2] Tacit. Annal. lib. XIII.

Anno periodi Græco-Romanæ 5793. — Olymp. 269. an. 4. — Urb. cond. 1053. — Jesu Christi 300. — Marcellini papæ 5. — Diocletiani imp. 17. Maximiani Herculii imp. 15.

1. *Consules. Quindecennalia imperii Cæsarei Galerii.* — Ad num. I et seqq. Coss. *Constantius Cæsar III*, et *Galerius Maximianus Cæsar III.* Consulatus Galerii juxta tertiam regulam, Constantii juxta secundam; decennalia enim exhibuit.

2. *S. Petrus martyr fit episc. Alexandriæ.* —

Auctor Historiæ Patriarcharum Coptitarum tradit, *Theonam* episcopum Alexandrinum obiisse *Tubæ octavo die Mercurii*, hoc nempe anno, quo tertia Januarii dies et feria quarta concurrerunt. Theonæ successit S. *Petrus*, cujus inaugurationem Eusebius in Chronico in annum sequentem perperam differt, quem errorem in Historia, lib. 7, cap. ultimo, correxit, quando ait eum præfuisse annis duodecim, et ante persecutionem quidem *tribus fere annis*, id est, tribus circiter annis. Quare recte in Chronico Alexandrino sub hujus anni consulibus ejus initium recitatur.

3. *Acta S. Chrysogoni et Anastasiæ a posterioribus scripta.* — Ad num. 3 et seqq. Henschenius ad diem III Aprilis pluribus probat antiquitatem Actorum sanctarum Agapes, Chioniæ et Irenes, præsertim ex antiquo cultu SS. Chrysogoni et Anastasiæ, in quorum honorem vetustissimas basilicas constructas fuisse Romæ ait, imo et eorum nomina Canoni missæ inserta a primis Ecclesiæ sæculis fuisse refert. Verum, ut observavit Ruinartus in Actis sinceris primorum martyrum, pag. 419, ubi ea recitat, non dubium quin Chrysogonus et Anastasia, de quibus hic Baronius, vere martyrium pertulerint, eosque ut tales Ecclesia Catholica semper venerata fuerit. Sed hæc ad Actorum antiquitatem nihil conferunt, præsertim cum ad eam probandam Henschenius testem non adhibeat superiorem Aldhelmo, qui sub sæculi septimi finem in Anglia floruit. Quis enim ignorat, multa martyrum Acta, quamvis interpolata et viliata, ab illius ævi auctoribus prolata et laudata fuisse, et a posterioribus auctoribus deinceps admissa? Id vel ipsius Aldhelmi opere laudato probari potest, qui Theclæ, Eugeniæ, Agnetis, Ruffinæ, Chrisanti et Dariæ, Joannis et Paulæ, ubi Constantina virgo Magni Constantini filia dicitur, aliorumque martyrum Acta laudat, quorum tamen aliqua saltem, et quidem ea ipsa quæ ab Aldhelmo referuntur loca, ut sincera et ab omni interpolatione aliena nunquam admittet ipsemet Henschenius, inquit Ruinartus, qui et alia in eamdem rem habet. Acta itaque sanctæ Anastasiæ quæ in Martyrologio Romano colitur ad diem XXV Decemb. et Acta S. Chrysogoni, qui ibidem inscribitur ad diem XXIV Novembris, antiqua non sunt.

MARCELLINI ANNUS 5. — CHRISTI 301.

1. *De Persis triumphus.* — Qui sequitur Christi annus trecentesimus primus, Titiano et Nepotiano consulibus adscribitur; quo agens Diocletianus imperii annum decimum octavum una cum collega Maximiano triumphavit de Persis. Id quidem Eusebius in Chronico, hoc anno, notat his verbis : « Diocletianus, et Maximianus Augusti insigni pompa Romæ triumpharunt, antecedentibus currum eorum Narsæi sororibus, liberis, et omni præda, qua Parthos (al. Persas) spoliaverant. » Hæc apud Eusebium. Sed male apud Cassiodorum hæc post sex annos ponuntur, consulibus Constantio atque Galerio sextum; cum jam ante uterque se abdicasset imperio : nam triumphum de Persis ac Parthis, antequam deponerent purpuram, contigisse tradit Eutropius [1], qui victoriam de his gentibus Galerio Maximiano tribuit. Fuit autem Narses, seu Narsæus (ut tradit Eutropius) avus Hormisdæ atque Saporis Junioris Persarum regis, ipse vero successit post Hormisdam, et Varanarum Sapori Seniori qui Valerianum captivum duxit. Sed de successione regum Persarum tertio tomo fusius agitur.

2. *Andreæ tribuni militis et sociorum gesta et martyrium.* — Porro enituit in bello Persico eximia virtus Andreæ tribuni militum, hominis christiani, licet adhuc duntaxat cathecumeni, sub Antiocho totius exercitus duce : dicebatur tamen et ille etiam dux exercitus, qui vel uni tantum ab imperatore legioni præfectus erat, ut Ulpianus [1] declarat. Andreas igitur adversus Persarum copias in Romani imperii fines irrumpentes missus, cum subjectos sibi milites ad pietatem instituisset, et in eum, qui verus est Deus, fiduciam habere, et ab eo auxilium esse implorandum, docuisset; licet multo inferiores ipsis essent numero, de hostibus tamen sunt magna gloria victoriam consecuti : sed a quibusdam illi subjectis militibus apud Antiochum reus christianitatis nomine constitutus, cum a mentis proposito nulla arte divelli potuisset, tum ipse, tum cæteri qui crediderant in Christum ejus milites, diris tormentis exagitantur, Antiocho in eos acerbissime sæviente, qui de eo litteras dedit ad Galerium Maximianum.

3. Cæterum Galerius cum rem insperatam indignissime accepisset, licet in Christianos acerbissime

[1] Eutrop. lib. IX.

[1] L. II. §. nam exercitui. ff. de iis qui not. infam.

flagraret odio, tamen rem tantam dignam existimavit, quæ maturiori esset expendenda consilio: suadebat enim hæc ratio, quod consideraret, facile accidere potuisse, ut tanti tribuni, tamque egregiorum commilitonum nece (quos sciret ab omnibus diligi) totus turbaretur exercitus. Rescripsit igitur ad Antiochum, non esse ejus temporis opus, ut in Andream ac reliquos milites animadverteret; sed callide in præsentiarum esse dissimulandum: hæcque verba ad finem epistolæ a se scriptæ addidit: « Placet mihi hujusmodi viros a carcere liberari, quasi anteactarum rerum venia ipsis concessa: paulo autem postea, nisi resipuerint, tanquam ob aliud crimen delatos, illos ipsos graviter puniri. » Hæc tunc ipse.

4. Dimissus Andreas cum reliquis christianis militibus, Tarsum se contulit Ciliciæ metropolim, percepturus a sanctissimo civitatis illius episcopo Petro baptismum; nactusque est apud eum et Nonnum episcopum Berœensem, amborumque consortio dignus habitus, baptizatus est una cum suis. Verum cum audisset, a Seleuco vicario, ad quem Antiochus cum de ipsius, tum suorum nece litteras dederat, insidias sibi parari; inde recedens, deque loco in locum fugiens una cum sociis, in angustias tandem montis Tauri, historicorum fama celebres, se conjecit.

5. Cum vero de proximo sibi ac suis martyrio ibidem consummando Dei voluntatem intellexissent: licet loci natura muniti, et pauciores iidemque præstantissimi valuissent Antiochum profligare: tamen exhortatione ab Andrea ad suos habita, omnes una simul se Deo supplicibus votis pro consequendo martyrio commendarunt: sicque insequentem cum cohortibus expeditis Antiochum expectantes; sese illi interimendos pro Christi nomine sponte dederunt. Necati sunt omnes a furentibus militibus decimo quarto kal. Septembris, Dominica die, hora secunda; qua itidem ipsa die tum a Græcis, tum etiam a Latinis, perpetua memoria adscripti omnes habentur in ecclesiasticis monumentis. Porro Andreæ ac etiam sociorum corpora collecta sunt a Petro episcopo Tarsensi, ejusque clericis, et decenti sepulturæ pro temporis ratione mandata; cujus quoque opera ejus martyrii Acta [1] collecta atque scripta esse putantur; quæ quidem et germana noscuntur.

6. *Galerius Nicomediæ molitur nefanda in Christianos.* — Quid præterea post acceptam de Parthis Persisque victoriam idem Galerius Maximianus adversus Nicomediæ Christianos omnes aggressus sit sanctorum martyrum Indes et Domnæ [2] Acta declarant, de quorum integra fide inferius dicturi sumus: modo autem, quæ ad hæc pertinent tempora, hic descripturi sumus iisdem quibus ibi narrata verbis habentur; alia vero suis locis pro temporis ratione ponentur. Sunt hæc igitur ex iisdem actis accepta: « Jam autem Maximiano tunc erecta erant trophæa adversus inimicos, Deo ei sapienter viam aperiente ad salutem; ut, cum quæsiisset cujusnam manu hæc recte gererentur, cognosceret veritatem. Sed ille in his plane cæcutiens, deorum qui falso dicuntur, auxilio adscribebat victoriam, et tantum aberat ut vero Deo ageret gratias; ut etiam præpararet adversus Deum bellum gerere; et aliis postpositis, acri animo armabatur adversus Christianos, dæmonibus festa peragens et sacrificia: etiam si primo vulpinam pellem induens, donis et honoribus clam se insinuabat in populi benevolentiam, et suam tectam esse volebat improbitatem.

7. « Theatrum itaque frequentissimum ab eo fuit congregatum. Non aperte autem ostendebatur hoc certamen comparari adversus Christianos; sed obscure, dolose, et malitiose instruebatur. Simulacra enim, quæ auro quidem honorabantur ab impiis, fossam vero interitus eis vicissim largiebantur; hæc, inquam, aurea, et quæ rursus facta fuerant ex argento, producens impius, posuit in sede regali, et coronis redimivit: et tandem eis tauros sacrificans, jussit execrandis sacerdotibus aspergere populum, temporis quoque ea in re utens auxilio; tunc enim ore hianti attendebant omnes jucunda theatri acroamata. Quicumque ergo erant quidem in pietate firmi et stabiles, et quorum animos religio Christiana, non solum usque ad nomina, sed etiam ad cor usque penetraverat; ii, cum id quod fiebat, deprehendissent, et nec ejus quidem conspectum ferre potuissent; a theatro recesserunt, suum potius sanguinem profundere, quam tali sanguine pollui, præclare eligentes. Quibus autem pluris fiebat voluptas et recreatio, iis polluebantur animæ et corpora, ex modica (proh dolor!) delectatione sibi gravissima recondentibus supplicia.

8. « Sed enim Maximianus, qui toto animi impetu ferebatur ad impietatem, non amplius latenter sed aperte volens se impie gerere, hos habuit sermones ad eos qui erant congregati, qui quidem gravissimam redolebant impietatem: Quo abitis, dicens, o homines, luci tenebras præferentes, et non deos esse putantes, a quibus dependet hoc universum? Non videtis victorias et trophæa? Non videtis bona plurima, quæ bonis adjiciuntur: et quemadmodum quæ sunt, recte quidem se habent, et sunt in tuto; alia vero accedunt quotidie, et quorum non eramus prius domini, in ea nunc dominatum obtinemus: non gloriam, quæ augetur? non imperium, quod dilatatur? non civitates, quæ partim quidem sunt tributariæ, partim autem sunt futuræ? et partim quidem jam captæ sunt, partim vero sunt jamjam capiendæ? non gentium reges, qui sunt reputati pro mancipiis? non omnia quæ eveniunt nobis ex sententia? Cujusnam ergo hæc contingunt providentia? Vobis persuadeant temporum temperationes, moderatæ pluviæ, fructuum fertilitates; imo vero universum tempus fructus producens, et spectantia omnia ad abundantiam. » Hucusque verba Galerii Maximiani ad populum in theatro; alludentis nimirum in primis ad insignem de Persis et Parthis obtentam victoriam, qua ultra Ctesiphontem (quod antea Romanorum

[1] Extant apud Metaphrast. die 19 Aug. ex quo alii acceperunt. — [2] Recitat ex antiq. script. Metaphr. die 26 Dec.

imperatorum nemini licuisset) imperium propagasset, et regias personas pariter (ut dictum est) captivas duxisset.

9. Sed quod mox subsecutum est immane prodigium, imperatoris orationem redarguit falsitatis. Nam hæc ibi subduntur in dictorum martyrum Actis: « Cum ille copiosa lingua sic loqueretur; et iis qui non sunt, ea quæ sunt, falso adscriberet; et alia adhuc vellet contexere; non permisit ex alto is, cujus sunt judicia vera justificata, mendaciis amplius gloriari adversus veritatem; ne aliis quoque, qui erant ad pervertendum faciles, causa esset interitus. Sed interim dum loqueretur, cum esset dies serenus, et sol regionem ureret meridianam; repente erupit sonus multorum tonitruum, et elisus fuit ignis ex nubibus: et profundæ simul tenebræ, et densa grando cum ventis vehementibus: et malum hoc horrendum vocem propemodum emittebat, esse gravem Dei commoti iram.

10. « Nam alii quidem solo tonitru auribus et animo perculsi, ibi in terram cadebant semimortui: alii vero in fugam quidem se conjecerunt, se autem multo gravius affecerunt, ut qui fuerint a se invicem conculcati: et sic vitæ violentum invenerint exitum. Ipse quoque impius imperator propemodum periit, periturus fortasse, nisi Deus judicasset id minus esse supplicium, quam quod ille dignus erat pati. Non usque autem ad ea quæ dicta sunt, stitit Deus terrore; sed fluvii quoque aquarum impetu inundantes, et segetes funditus evellentes, agricolarum labores in mare deportarunt, idque cum esset æstas, et speraretur fore ut longo tempore non plueret. Fuit tamen, quod factum est admodum leve et parvum ad penetrandum Maximiani animum, et persuadendum ut resipisceret ab impietate. » Hæc ibi.

11. *Dirissimam persecutionem parat Galerius.* — Post hæc autem, re comperta, Domnam sacerdotem Dianæ atque Minervæ, ac Indem eunuchum a deorum cultu penitus descivisse, Christianamque religionem consectatos esse; in regiæ domus præfectum primo indignationem convertens, eumdem præfectura exutum, Claudiopolim ad camelorum servitia amandavit: et de indicenda publicis edictis in Christianos omnes sævissima persecutione consilium iniit: in quam cæteri quoque collegæ imperii, nempe Diocletianus, et Maximianus Herculius, votis paribus conspirarunt. Cum enim admirabili quadam felicitate iidem hactenus imperium gubernassent, reges potentissimos domuissent, rebellantes provincias compressissent, extinxissentque tyrannos imperium invadentes, finesque Romani imperii longius propagassent, quod summa concordia quatuor simul imperatores unanimes (quod nunquam antea factum fuerat) administrarent; hæcque diis (ut vidimus) accepta ferrent: ad majorem eorum gratiam promerendam, majoribus studiis incenduntur. Et quod putassent, deorum hostibus compluribus Christianis occisis, divina sibi ad ea impertienda conciliasse numina; iisdem hostis ea sibi magis magisque propitia reddere omni conatu laborant.

12. Sic igitur quiescentibus undique bellis externis ac civilibus penitus extirpatis, ad expugnandos prorsusque delendos deorum inimicos infensissimos Christianos (quibus vigentibus, patriam, religionem, et una cum ea conjunctum Romanum imperium necesse videretur collabi atque consumi) omnes comparant vires, cunctasque admovent machinas: in his enim moliendis omnia ipsorum versantur consilia, laborat industria, nituntur vires, et studia vigilant; ac denique omnem insumunt operam, et tendunt nervos, ut infestum diis christianum nomen prorsus extinguant: in eosque jurant quodammodo perpetuum et implacabile bellum, quod religione patria sacrum putant, ipsumque adeo formidolosum, ut ejus primo congressu viderentur quique fortissimi posse prosterni. Eoque ferocius in eos parant insurgere, quod magno dedecore totius imperii una gens hæc nunquam visa sit tot imperatoribus in eam insurgentibus, et totis viribus oppugnantibus, potuisse domari; quæ sine armis dimicans, semper invicta permanserit, et de cultoribus deorum majorem in dies prædam captivam adduceret, eamque Christi jugo subjiceret. Ad hos, inquam, penitus convellendos, vetera jura restituunt, nova decernunt, armant leges, decernunt arma: Ecclesiamque omnibus comparatis viribus aggressuri, infaustum illud inclamant: Exinanite, exinanite usque ad fundamentum in ea [1].

13. Tale quippe fuit Diocletiani et collegarum Maximianorum Herculii atque Galerii consilium, ut Christianam religionem toto terrarum pæne orbe diffusam extinguerent; cujus robur jam disjecisse atque abstulisse propemodum videbantur, dum (quod pluribus dictum est) christianos milites, diis immolare negantes, ubique locorum diversis suppliciis affecissent. Fracto itaque (ut apparebat) cuneo armatæ militiæ christianæ, leve quod superesset prælium putabatur: sic igitur in reliquos, qui supererant, christianos inermes, cujusque generis essent, status atque conditionis, sive clerici, sive laici, servi vel liberi, generis claritudine nobiles vel obscuri natalibus, masculi vel feminæ, cujusque essent ætatis, in hos, inquam, omnes velut fasce uno perstrictos vindicta sævire festinant.

14. Jam enim haud sibi diutius tolerandum videbatur, hujusmodi invisum genus hominum ubique gentium longe lateque feliciter propagari; avitamque religionem ab iisdem haberi ostentui pariter atque contemptui, proscindi blasphemiis, exponi ludibriis, totque scriptis in eamdem commentariis, ac omni ex parte labefactari; ejusdemque cultores, ut vecordes et insanos homines, quod colerent lapides, derideri. Quamobrem ad tot ignominias diis, imperatoribus, amplissimo senatui populoque Romano illatas, ulciscendas, castra movent, ipsis imperatoribus promulgatis edictis, classicum personantibus, et perinde ac si de summa rerum bello acturi, et pro diis eorumque templis ipsaque patria, ac denique

[1] Psal. CXXXVI.

libertate essent dimicaturi, magnis se parant animis: quos ardentius impellit invidia, cum ipsorum res auctas viderent et in immensum propemodum excrevisse, suas autem collapsas undique atque prostratas, derelictis jam ubique templis, neglectis undique diis atque despectis, deficientibus jam offerri ex consuetudine sacrificiis, et jam jamque timeretur affore, quod ab oraculo a temporibus Hadriani ferebatur esse prædictum (ut testatur Lampridius in Alexandro), nempe omnes homines christianos futuros esse, deorumque templa penitus deserenda, a Christianis vindicanda, Christoque alia omnia erigenda; cum Hadrianus, præscius futurorum, templa erigens absque deorum imaginibus, primus ipsorum se præbuit architectum.

15. Diabolus igitur probe intelligens quæ invitus, Deo impellente, in simulacris olim prædixerat; sciens modicum jam tempus reliquum esse (quod scriptum est in Apocalypsi [1]), venit habens iram magnam, et ad Christianam religionem penitus desolandam sponte currentes imperatores furoris calcaribus urget; pontifices, et sacerdotes omnes gentilitiæ superstitionis jam incensos, spiritu vehementiori perflans inflammat: ignobile pariter sponte furens excitat vulgus, allicitque ipsum præda fidelium. Sed et sicut olim Spiritus sanctus Beseleelem [2] ad omnia vasa aliaque ornamenta tabernaculi conficienda, ut affabre fierent, inspiravit; ita spiritus nequam præsto fuit opificibus impietatis, quibus horribilium et terribilium instrumentorum ad cruciandos martyres in ipsorum mentibus impressit imagines, ipse immanis cruciamentorum omnium architectus.

16. Tot tantaque ab inferis deorsum, et ab hominibus desuper terram adversus Christianam religionem inermem undique comparantur, ut eorum tantum aspectus fortia quæque pectora timore concutere robustos quosque animos prosternere potuisset, ipsoque solum intuitu omnes facere desertores; adeo ut jam res penitus desperata videri posset, si propriis tantum viribus christianis obnitendum foret. Sed fide illi subnixi, qua alias sæpe sancti vicerunt regna [3], effugaverunt aciem gladii, fortes facti sunt in bello, et castra verterunt exterorum; intrepide expectant expetuntque certamen. In hunc igitur modum rebus Christianorum se habentibus, hoc ipso anno Galerius Maximianus Nicomediæ (ut dictum est), agens una cum Diocletiano, et Maximianus Herculius Romæ, paribus votis in Christianam religionem conspirant, atque pariter de inferenda sævissima omnium persecutione edicta decernunt atque promulgant.

17. At nec quemquam fallat, quod Eusebius dicat anno decimo nono imperii Diocletiani ejusmodi persecutionem cœptam esse, nempe anno sequenti; nam illud plane intelligendum est de promulgatis ab imperatoribus edictis de ecclesiarum demolitione et conflagratione librorum omnium ad religionem Christianam spectantium: quod quidem eodem auctore constat factum sequenti anno, mense Martii, ex quo plane tempore idem Eusebius numerare aggreditur persecutionis annos, cum tamen non neget, ante illud tempus in Christianos, præsertim milites, nonnihil esse sævitum: cum alioqui ex his quæ superius dicta sunt, a primo propemodum anno imperii Diocletiani primus quoque persecutionis annus numerandus jure esset; cum ab eo tempore nullus penes præterlapsus sit annus, qui exors fuerit sanguinis Christianorum. Cæterum quod respectu eorum quæ sunt postea subsecuta, illa priora sint potius visa præludia quædam quam certamina; eam Eusebius numerandi persecutionis annos rationem iniisse videri potest. Sed de ejus consilio in ea re disponenda, suo loco anno sequenti iterum pluribus dicturi sumus.

18. *Romæ promulgatur decretum de persecutione.*— De his igitur acturis, primo quid Romæ hoc anno in Christianos, ex senatusconsulto decretum sit, deinde quæ Nicomediæ adversus eosdem fuerint a Galerio Maximiano statuta, dicenda nobis sunt. Ex Actis namque sancti Sabini episcopi Spoletini, illustris martyris, hæc digna sane memoria hic describere visum est; quæ quidem sincerissima sunt, ac proinde, quæ ad verbum sint merito recensenda: utinam sicut fidelia, ita in omnibus integra reperissemus, et eo quo sunt cœpta candore, pariter absoluta. Sic enim exordiuntur: « Cum Maximianus Herculius Romæ esset, et decimo quinto kal. Maias in circo Maximo spectaret circenses ludos: Sexto misso Veneto vincente, acclamatum est in circo: Christiani tollantur: dictum est duodecies. Iteratumque: Auguste, Christiani non sint, clamatum decies. Ex quo factum est, ut Eugenius Hermogenianus præfectus prætorio retulerit in senatu de persecutione in Christianos decernenda. » Hæc ibi: solitum quippe populum theatralibus acclamationibus ab imperatoribus, quæ vellet efflagitare; qui ipsorum Vitas legendo percurrit, satis intelligit. Rursum vero iisdem in locis peti a Gentilibus solere Christianorum necem; quæ dicta a nobis sunt superius ex Tertulliano et Cypriano, aperte declarant.

19. Quid autem actum sit in senatu, eadem Acta his verbis significant: « Decernitur in senatu persecutio. Rescriptumque dedit Maximianus ad Venustianum Augustalem Tusciæ his verbis: Ex suggestione patris nostri Hermogeniani P. P. apud nos claruisse cognosce, etc. » desunt in nostro exemplari cætera, quæ sequuntur usque ad hæc verba: « Ideo monemus, ut, ubicumque Christiani inventi fuerint superstitionem colentes; aut sacrificare cogantur diis; aut certe pœnis intereant; facultatibusque nudati, eædem fisco cum tributis publicis socientur. Vale, parens carissime. Dat. pridie kal. Maias. » Hucusque ibi. Hic idem ille Hermogenianus, sub quo passus quoque Romæ legitur Restitutus, cujus martyrii Acta habentur.

20. Quanta autem impietate simul cum injustitia ac crudelitate senatus annuerit Gentilibus necem Christianorum clamoribus in theatro poscentibus: quam insuper iniquissime adversusque a se legem nuper promulgatam Maximianus in eosdem rescri-

[1] Apoc. XII. — [2] Exod. XXXI. — [3] Hebr. XI.

pserit; ipsa ab ipsis Diocletiano et Maximiano edita sanctio testis accedat, quæ his verbis in Codice Justiniani hactenus conservatur, tanquam eorumdem iniquitatis testimonium semper loquens de iis quæ iidem ipsi alias sunt interlocuti [1]:

« Decurionum filii non debent bestiis subjici. Cumque a populo acclamatum esset iterum; dixerunt: Vanæ voces populi non sunt audiendæ, nec enim vocibus eorum credi oportet, quando aut noxium crimine absolvi, aut innocentem condemnari desiderant. » Hæc illi. Cæterum quantumlibet iniquissime, et adversus legem a se editam hæc agerent imperatores; tamen quod dicerent Christianos perduelles esse imperii, dum gentilitiam superstitionem acceptam a majoribus impugnarent; se jure quidem necem illis inferre, errore decepti putabant. Quomodo autem Venustianus post hæc Exuperantium atque Marcellum religionis causa tormentis exagitatos morte damnarit; rursumque de Sabino episcopo quæstionem habens, ejus precibus meruerit fieri particeps veritatis, et ad Christum converti, ac denique tum ipse, tum Sabinus a Lucio tribuno ad eos misso fuerint ultimo affecti supplicio; ipsa citata desuper Acta monstrant.

21. *Vehemens Galerii persecutio Nicomediæ in qua insignes martyres passi.* — Sed jam ad ea quæ per alterum Maximianum, cognomento Galerium, in Oriente hoc eodem anno Nicomediæ gesta sunt, orationem convertamus, hic describendo, quæ apud citata superius Acta martyrum extant, ea nempe, quæ sunt ab Eusebio prætermissa. Ipse enim res Nicomedienses a promulgatis edictis de diruendis ecclesiis enarrare aggressus est: nos vero, quæ hoc anno sunt gesta, exacte servato ordine describemus; nimirum, quæ ibi acta sunt, cum adhuc ecclesiæ Christianorum absque demolitione integræ permanerent; quæ anno sequenti (ut dictum est) jussæ sunt penitus æquari solo.

22. Reddemus hic ea quæ in superius citatis sanctorum martyrum Actis fidelissime scripta esse inveniuntur: quorum fidem exploratam in omnibus esse reperimus: nec (quod diximus superius) quemquam moveat, si in eis de asceteriis sive monasteriis mentio habeatur; quod errore decepti multi putant nonnisi a temporibus Constantini fuisse ejusmodi res, et nomen inventum: nam præter illa, quæ superius dicta sunt cum de Essenis actum est, et quæ de existentibus temporibus Apostolorum collegiis virginum, testificatione Ignatii a nobis etiam paulo post citandi, narrabimus; si de his dubitans Eusebio fidem adhibet, equidem ipse (ut suis locis dicemus) hac eadem persecutione urgente, nonnullos ex ascetis passos esse martyrium tradit. Plane si ascetæ erant, oportuit asceteria quoque fuisse, quibus ii continerentur, unde et nomen quoque fuerint consecuti: quod si virorum, multo magis sane sacrarum virginum erant, quas timor facilis lapsus et virgineus pudor magis includi debere suadent. Sed de iis alibi pluribus. Nunc quidem res gestas ex iisdem [1] Actis depromptas hic describamus.

23. « Cum itaque paulatim solvisset quamcumque habebat speciem humanitatis; aperte quidem pugnabat adversus Christum, sacra templa diruens, et ædes dæmonibus ædificans. » At hæc de ecclesiarum demolitione facta sunt, ut dicemus, sequenti anno Paschali tempore. « Præfectos autem, et in dicendo formidabiles, et in puniendo crudeles mittens per universum orbem terræ; quibus non sufficiebat sua adversus Christianos crudelitas, sed accedebat etiam immanitas imperatoris. Jubebat enim, ut Christianis non obedientibus nihil cederent; sed sic punirent, tanquam oculi illius una examinarent, et spectarent tribunalis austeritatem, et in examinando curiositatem, et in puniendo novam inventionem atque vehementiam: dicens eum illi plurimum gratificaturum, qui pluribus suppliciis afficeret Christianos. Sic incitatos emittebat præfectos. Verumenimvero se ipsum quoque eis ostendebat exemplum ad inhumanitatem. Nam ipse quoque erat primus occidens, puniens, de medio tollens, expellens; quid non violentum agens atque tyrannicum? imo vero sæpe quoque non vim meram afferens, sed eam etiam miscens persuasione: et ipsam porrigens tanquam escam; ut sic quoque fieret sævior, et haberet probabiliores puniendi occasiones, quod nollent pii parere verbis solis. »

24. Quid autem primum omnium adversus Antimum, episcopum Nicomediæ, ipso persecutionis gravius instauratæ exordio egerit; eadem Acta sic prosequuntur: « Ipse cum sanctissimum Antimum diu quæsitum non invenisset; ingressus Ecclesiam, tanquam fera aliqua varia et dolosa, cum exercituum et satellitum multitudine eam circumdedisset, et deinde etiam lenitatis personam subiisset, ut alii quidem formidarent vim, et multitudinem, alii autem ad sibi utilem intuentes benignitatem, abducerentur a persuasione: et cum sic tanquam duobus fortibus vinculis, timore, et persuasione, pios colligasset, captivos ducebat ad impietatem.

25. « Cum hæc apud se cogitasset, ad populum talem habuit orationem: Ego etiam adversus gentes barbaras, quæ meum jugum ferre recusant, et non parent Romanorum legibus, non statim moveo hastam neque utor jaculis, neque gladiis eis cædem infero; sed bonos imitor medicos, mollibus primum verbis, et benignis, perinde ac oleo tumorem emolliens; deinde postquam videro eos esse valde immedicabiles, ulcusque eorum valde malignum atque profundum, tunc utor cauterio, et tam aspera, et acerba sectione, ut neque ab initio me videatur aliquis humanior, neque post misericordiam, et mansuetudinem violentior. Absit autem, ut vos me unquam sentiatis conturbatum et iratum. Sed accedentes libate magnis diis, et rogate, ut vos benignis intueantur oculis: ut sic a nobis quoque consequamini honores magistratus et pecunias, et sitis inter meos

[1] L. Decurionum C. de pœnis.

[1] Apud Metaph. die 26 Decembr.

primos amicos, et familiares. Quemadmodum enim non est absurdum, barbaros quidem, qui sunt alterius linguæ; nostra tam æquo animo ferre, vos vero in Romanorum legibus educatos, et in rebus Græcorum eruditos, et mihi subjectos, non in omnibus servare obedientiam, sed in rebus præcipuis videri inobedientes, et bellum aperte suscipere adversus vestrum imperatorem; ut ideo excidatis ab imperatoris benevolentia, et larga munificentia? Recedite ergo, recedite ab hac falsa religione. Sin minus, pœna non procul aberit. Videte hanc ædem, in qua confidistis : eam igni mandans, vos quoque simul perdam : et scietis omnino quantum sit malum a ratione aliena audacia, et mentis pervicacia. » Hactenus oratio, qua Galerius Maximianus in Ecclesia allocutus est Christianos.

26. Quæ autem post hæc secuta sint, eadem Acta his verbis significant : « Cum dirus imperator Maximianus sic immanitati conjunxisset humanitatem, et malorum minis et bonorum promissis variasset orationem : qui instar mellis dulcem habebat linguam sapiens Glycerius : qui erat revera divinus sacrificus, et sacerdos, et sua verba studebat sacrificare Christo, cui sacrificabat; brevem et opportunam dans responsionem, et linguam vinxit Maximiano, et os ejus conturbavit, et labefactavit, et simul cum ira animum ejus replevit admiratione; dixit enim :

« Neque tua promissa, et dona desideramus, o imperator; neque tuas minas omnino curamus; illa enim quo modo appeteremus, aut quo modo ea nostrum delinirent animum; qui, quæcumque sunt mundi, habemus pro somniis? Malum autem quid iis miniteris, qui pœnam potius existimant; non vel gravissima sustinere propter Christum? Quæ vero dicis, et de quibus gloriaris, de trophæis, inquam, adversus Gentes erectis; ea magis stabunt a nobis, et meis verbis suffragabuntur. Quando enim tu, qui vicisti plurimos, mox conspectus es victus a feminis, et pueris; ab iis, inquam, qui colunt religionem Christianam; quemadmodum non erit mei Christi virtus multo manifestior? Et præterea qui est adeo attonitus, et stultus, ut sit oblitus tonitruum et fulminum quæ paulo ante fuerunt, et illius horrendæ Dei significationis, mortisque violentæ, et ejus quæ prope fuit submersionis, et fructuum interitus? et quod hoc tuis diis, non autem vero potius Deo adscripseris, qui opportune, o imperator, infert iram adversus eos qui illos honorant, et colunt? Ne sic ergo bellum contra nos susceperis : sunt nobis arma quoque desuper, quibus sicut hodie tui a te satellites, ita nos a rege munimur universorum; per quæ, et contra te in aciem prodibimus, et adipiscemur victoriam valde admirabilem : percussi enim interimemus, et cadentes contra te trophæum erigemus. » Sic plane magna animi constantia peroravit christianus sacerdos. At quid ad hæc imperator? subdunt Acta :

27. « Hæc audiit imperator, et secantibus verbis in medio corde quodammodo sauciatus, animi motum in præsentia celare habens in animo, et nihil amplius dicens aut faciens, e templo egreditur. Pius autem ille populus Deo quidem gloriam, sapienti vero Glycerio pro se quisque tales voces edidit : Quam [1] dulcia faucibus meis eloquia tua, super mel ori meo! Non futurum autem erat, ut Maximianus iram diu cohiberet; sed apud se furore percitus, jubet Glycerium euntem ad ecclesiam comprehendi manu militari, et correptum ad se adduci. Qui cum ad illius tribunal esset adductus, nihil interrogatum jussit verberari boum nervis tam vehementer, donec verberantes quidem vires, illum autem qui cædebatur vox deficeret. Præconi quoque ei, dum verberabatur, jussit dicere : Lingua parcius utere, o Glyceri : nec sis arrogans, nec seditiosus, nec insolens : in honore habe mores Romanorum, revere imperatores. Sic quidem imperavit Maximianus. Sed neque torquens persuasit, neque hæc cantans, eum affecit pudore; sed cum esset martyr superior et manibus lictorum et vocibus quæ ei incantabantur, quærebat suum regem, et tota voce et viribus illius invocabat auxilium : Domine Jesu Christe, dicens, quo modo me, ut pro te dicerem, corroborasti : ita etiam, o bone, da mihi vires, ut pro te patiar, ut accessione eorum quæ sunt tristia, sit mihi præmiorum major remuneratio.

28. « Hoc tanquam ignis igni additum, Maximiano majorem iram incendit; ipse autem, qui percutiebant, eousque ut verberarent, incitavit, donec corpus martyris humi jaceret, nihil differens ab inanimis, sanguine quidem jam exinanito, pelle vero vento tumefacta, et ipsa carne prius consumpta, et nudis solis ossibus apparentibus. Quod quidem movit misericordiam non solum piis et humanis animis, sed etiam infidelium; at non Maximianum, cujus animus erat lapide durior. Sed postquam sic affectum Glycerium, et a mortuo nihil prope differentem, solam autem linguam moventem vehementi spiritu, et dicentem : Sum christianus, servus Christi, qui solum verus Deus est; unus est mihi Dominus, unus rex : non ferens ille loquendi libertatem, jubet eum quidem solvi a vinculis, abductum vero extra civitatem, igne crematum mortem subire. Ductus ergo generosus ille ad locum constitutum, et stans ad Orientem, partim quidem Christo agit gratias, qui eum a multis liberarat periculis; partim autem pro se vehementer oravit, et pro piis qui erant ubique. Deinde cum Christi signum suo adhibuisset corpori, fuit affixus ligno, sacra victima, aries carens omni vitio, ei qui ligno propter nos fuit affixus. Igne autem subtus accenso, Jesu fuit oblatum holocaustum, et sacrificium acceptabile, et divina hostia aræ supernæ conveniens.

29. « Quid vero? hincne intellexit Maximianus pios esse immutabiles? Multum abest; sed cum execrandæ ejus hostiæ ducerentur ad templum duodecim deorum, quod erat intra regiam; aderant quidem impii candidis, et magnificis vestibus celebrantes

[1] Psal. CXVIII.

festum sui interitus : solus autem Indes (erat hic eunuchus, et eunuchorum princeps christianus, de quo superius facta est mentio) atris indutus erat vestibus; et cum hæc celebrarentur, maximo dolore affectus, cum se in valde obscura inclusisset domuncula, impiorum flebat interitum. » Candidatos quidem consuevisse diis sacrificare Gentiles, ex Platone Cicero [1] docet, Valerius [2], et alii. Sed quomodo imperator in eum jussit animadverti, Acta his verbis significant :

30. « Renuntiantur hæc quoque imperatori; et is statim ab ipso abripitur, et sistitur ab illo judici judicandus. Cum autem etiam antequam loqueretur, ei renuntiaret vestis, quod, quæ fiebant ab eo, censebantur digna luctu et tristitia : jussit ejus manibus, et pedibus injectis catenis, et collo collari, eum servari inclusum in carcere. Atque Indem quidem habebat custodia; Maximianus vero Domnam quoque quærebat; et furore perinde ac ebrietate læsa ratione, et oblitus eorum, quæ de ipsa audiverat; dicebat assidue : Ubi est Domna? Ubi est sacerdos Dianæ, ac Minervæ? Rursus ergo ei dicunt de integro, quæ videbantur accidisse virgini, et quæ fecerat eunuchus; et ut res se habebant (nempe quod christiana effecta esset) significant. Ille autem cum multa dixisset de archieunucho; et valde ægre tulisset quod ei vita fuisset conservata : jubet ei quidem caput amputari, virginem vero quæri in monasteriis, et diis illius servari. Hæc cum rescivisset ea, quæ monasterio præerat, in quo erat sancta : in primis virili suscepta cogitatione, virili tonsu, et veste ornata virgine, et preces cum lacrymis ei præbens viæ custodes, et duces, eam clam emittit ex sacro thalamo. »

31. Quod audis de monasterio virginum, haud id tibi videatur esse novum : quandoquidem jam diu ante, et S. Ignatius Apostolorum discipulus meminit de collegiis virginum suo tempore existentibus [3]. At de his plura superius. Quoniam pacto vero Maximianus post hæc sævierit in sacras Deo dicatas virgines, eadem Acta sic narrant : « Sed sceleratus non cessabat quærere; et cum eam non inveniret, furebat communiter in omnia asceteria. Atque sacra quidem asceteria omnia crudeliter diruebantur, virgines vero turpiter probris afficiebantur : virgines (proh dolor!) quas ne masculorum quidem oculis videri erat unquam tolerandum. Atque ita per omnia pervadebat calamitas, quasi capta esset civitas ab hostibus. Quibuscumque ergo earum corpora erant valentia : et neque senectus neque morbus aliquis tardabat earum pedes, ipsæ statim fugam spectabant, et ad montes, et speluncas, et ignotas solitudines celeriter abibant, malentes vitam degere cum feris, quam habitare cum hominibus feris longe immanioribus, et qui corpora virginitatem exercentia probro afficere, inhonestum non esse existimant. Sed in eo quod cogitaras, frustratus es, o inimice omnium : et per quæ sperasti tyrannidem exercere, per ipsa fracta fuit tibi tyrannis. Non enim neglexit Deus, qui natus est ex virgine ipsas virgines vel in medio lictorum conservare : et quo modo fidem, ita et continentiam ipsas prodere non permittere. »

32. Hic opportune admonuisse oportuit, quæ S. Basilius de his scribit in commentario illo, cujus est titulus, De vera virginitate : « Cum ferveret, inquit, persecutionis immanitas, electæ virgines propter sponsi fidem ad illudendum impiis hominibus traditæ, corporibus inviolatæ perdurarunt; eo scilicet, cujus gratia id perferebant, impiorum conatus ab earum carne irritos arguente, et integra earum corpora non sine prodigio, et virtute custodiente. » Hæc ipse Cappadociæ primæ sedis episcopus : quæ provincia cum proxima sit Nicomediæ in Bithynia, ubi hæc agebantur; hæc omnia de sacris virginibus, quæ dicta sunt, et quæ dicturi sumus, haud potuit ignorasse; sed ea scribens, his allusisse, omnes facile possunt intelligere. Porro divina operante virtute (quod ait) virgines a stupri periculo liberatas esse; exemplum, quod Acta subdunt de Theophila, aperte demonstrat his verbis :

33. « Inter eas autem, tanquam inter claras, et lucidas stellas, una mirandum in modum resplendebat instar lunæ, et pulchritudine, et genere, et virtute aliis præstans. Ea vero vocabatur Theophila : hoc autem longe melius res ipsa ostendit. Cum enim illa esset vultu adeo formosa, traheretur autem a lictoribus, et jam ad probri, et contumeliæ officinam violenter introduceretur; manus simul, et oculos in cælum tollens, et miserabiliter aspiciens : Mi Jesu, dixit, meus amor, mea lux, meus spiritus, meus custos castitatis, et vitæ, vide eam quæ est tibi desponsa. Vide, o sponse, in quem nulla cadit reprehensio, et festina; quoniam non est quidem tempus precandi, ne pactum conventum fallam, ne prodas me bestiis, ne lupi tuam pecudem lanient. Serva, sponse, sponsam : meam conserva castitatem : fons castitatis : ut tuum quoque nomen nunc maxime glorificetur, quod intelligenter glorificatur ab angelis.

34. « Hæc illa quidem oravit cum lacrymis; effectum autem Deus reddidit. Sed est adhibendus animus narrationi; introducitur virgo ad prostibulum. Illa vero etiam in tali loco, et tempore non est oblita eorum, quæ oportuit : Sed protinus ejiciens id quod habebat in sinu (id autem erat sacrosanctum Evangelium) aperuit, et dat operam lectioni. Unus vero ex intemperantibus œstro insano percitus ad eam ingreditur : qui aliquantisper quidem eam audivit legentem. Cum autem jam prope esset, a maximo metu invaditur, et tremore valde agitatur, et humi procumbit mortuus; et sic jacebat ad pedes Theophilæ non spirans. Multæ horæ præterierant; et cum aliis visum esset, quoniam non exibat, eum non posse satiari virgine : ubi alius quoque ingreditur, ipse quoque jam prope stans, lucis quidem, quæ verbis exprimi non potest, fulgore illustratur; deinde eum a luce tenebræ excipiunt, et obtutu orbatus, quærebat obiens, non amplius virginem, sed quemadmodum citra offensionem exiret extra fores.

[1] Cicer. de Leg. lib. VII. — [2] Valer. lib. I. c. 1. n. 15. — [3] Ignat. ad Philip. epist. VIII.

35. « Cum autem multi quidem talia passi essent, et nonnulli etiam magis horribilia; nulli fuit amplius cordi ingredi. Sed etsi quis ingrediebatur; non ingrediebatur captus amore, sed solum volens scire ea quæ facta fuerant. Postquam autem ingressi sunt complures, vident ea quæ ad videndum erant terribilia, et ad dicendum aliis maxime admirabilia: puellam quidem honeste sedentem, et libro incumbentem; adolescentem autem quemdam prope eam stantem luce quidem ineffabili, pulchritudine vero incredibili, veluti quædam tela fulguris emittentem ex oculis. Hæc postquam viderunt, et metu obriguerunt, et vix tandem, Quis est sicut Christianorum Deus? exclamaverunt; et simul, non ferentes spectaculum, recte secum agi putabant si fugerent; et celeritate maxima domo exibant, omnes quidem obliti libidinis, nonnulli autem etiam ipsa impietate abjurata.

36. « Sed neque hæc quidem ignoravit Maximianus. At cum rescivisset, virginem quidem non posse capi ab iis qui ipsam servabant militibus, quinetiam multos ex suis esse victos, et didicisse Deum pie colere: Dei gratiam adscribit incantationi, dicens Christianos uti artificiis ad vulgus decipiendum. Sed ille quidem hæc dicens, seipsum potius decipiebat, et quicumque his nugis animum adhibebant. Ille autem plenus lumine qui videbatur virgini assistere, cum eam domo eduxisset, suo lumine præcedens deducebat. Deinde cum etiam adduxisset usque ad sacram Ecclesiam, eam statuit in vestibulo: et cum, Pax tibi, dixisset, recessit. Eam autem invasit, et metus, et gaudium: metus quidem quod ille eam reliquisset; gaudium vero, quod sic libidinosorum manus effugisset, nihil passa indecorum. Accedens ergo pulsat ostium populi jam congregati, et nocturna de more Deo canentis. Cum autem januæ strepitum sensisset quidam diaconus; et quænam esset, rescivisset: renuntiavit iis qui erant intra Ecclesiam. Omnes itaque ad eam confluunt: nam alioqui erat etiam illustri genere, sicut audivimus, virtute autem multo illustrior. Cum eam ergo vidissent; et quos, et quidnam volentes, effugisset, intellexissent: et quænam illa in eos fecisset miracula; quosnam quidem fontes lacrymarum non moverunt? quasnam autem voces in Deum non emiserunt? in principio quidem raptum virginis miserantes; in fine quidem impios miseros ducentes. Illam vero quibusnam non prosequuntur beatitudinibus? Illa autem seipsam quidem jacit humi, et aræ sacros tangit cancellos. Flet vero tam vehementer, ut eos etiam, qui videbant, ad similem moveret affectionem et fluenta lacrymarum. Fitque communis ad Deum gratiarum actio toto pectore. Sed ita quidem se habebant res virginis. » Sic ibi. Post hæc autem adnexum est Actis Dorothei clarissimi viri certamen his verbis.

37. « Improbo autem Maximiano oportebat improbos etiam esse ministros, et ex eadem (ut aiunt) fidelia. Quicumque ergo pie Deum colentes latebant Maximianum, ii illos non secus ac venatici canes investigantes significabant. Qui quidem etiam adversus Dorotheum, qui gloria quidem, et civili dignitate erat insignis, ut qui præpositus vocaretur ab Italis, pietate autem erat insignior: adversus eum ergo, et Mardonium, et Mygdonium, et qui prius dictus est, Indem, et quosdam alios fide quidem in Christum acerrimos, imperatoris autem honore claros, immittunt tela calumniæ. Hi scilicet, quorum dentes arma, et sagittæ, et lingua eorum gladius acutus[1], dicentes: Si servos, o imperator, et eos qui in tua regia habitant, et sunt tibi subjecti, non potes subjugare: cur aliis conaris persuadere, inutiliter laborans, et frustra te crucians? Ii enim ægre potuerint abduci a dogmate, illos videntes nos suaviter irridentes, et tui tribunalis austeritatem nihili facientes. Vide enim quousque procedit eorum contemptus; non solum ipsi contemnunt contraria sentientes, sed aliis quoque qui latent, qui eadem, quæ ipsi sentiunt, et alimenta suppeditant, et ad certamina parant, et instruunt: quinetiam mittunt litteras ad eos qui procul distant, simul et eos confirmantes in sententia, et exhortantes ad constantiam. Et alioqui quicquid adversus ipsos, et quam habent religionem tua excogitaverit potentia, id statim per illos ab ipsis deprehenditur.

38. « His fuit Maximianus ad iram incensus, et dicto citius jussit sanctos ad se adduci. Et aderant quidem illi nihil timentes, neque ullum formidinis vestigium vultu præ se ferentes. Ille autem torvis ipsos oculis intuens: O pessime perdendi, inquit, o omnium hominum ingratissimi: cur tantam a nobis adepti claritatem et soli propemodum sceptris præfecti imperatoriis, tam mali deprehensi estis in benefactorem? qui pro multis nostris in vos beneficiis qualem refertis gratiam? Jesum quemdam vobis, et aliis regem adscribere dictitantes, et novæ hujus religionis duces sedulo celantes, et eis omni studio providentes, eosque foventes, quos funditus interire, et ne nomen quidem eorum remanere, putavi esse pulcherrimum et primum meorum trophæorum? Annon hæc sunt vera, et quæ factis magis arguuntur quam verbis? Illi autem, tanquam latrantem canem, ne tantillum quidem curantes, neque existimantes esse tempus responsionis, steterunt silentes. Maximianus vero, cum silentio magis esset ejus irritatus animus: Non per deos immortales, inquit, non vobis parcam: sed cum omne genus supplicii vobis intulero, et carnes consumpsero, et ossa contrivero, et igne combussero; relinquam insepultos, a canibus, et avibus comedendos; et vos ipsos puniens pro meritis, et aliis metum incutiens, ne talia aggrediantur.

39. « Nec hæc quidem sanctis timorem intulerunt; sed statim solutis zonis, et chlamydibus exutis, stabant parati ad cursum martyrii, uno ore et animo se esse christianos, et Christi servos audacter nominantes. Deinde etiam Maximiano: Nobis, o tyranne, dixerunt, honores tui, et vanæ hæ dignitates ne tantillum quidem unquam curæ fuerunt. Quid enim opus fuerit tali honore, qui a Deo disjungens,

[1] Psal. LVI

est redacturus in servitutem dæmonum? Sunt enim talia vestra impiorum dona : quæ fugientes, tantum abest, ut persequentes, non solum iis tibi cedimus, sed etiam ipso corpore, et vita. Cum ii ita essent parati, et tales essent eorum spiritus; jussit Maximianus, ut extensis simul manibus, et pedibus, crudelibus boum nervis fortiter verberarentur. Et statim sex circumsistentes lictores, magna ex parte diei unumquemque eorum perpetuo verberabant, nulla scelerati commoti communis naturæ misericordia : idque cum viderent terram eorum sanguine effectam purpuream. Martyres quidem hæc ferebant fortiter, ne vocem quidem emittentes, internis vero animi motibus glorificabant eum propter quem hæc sustinebant. Flagellatos excipiebat carcer, cum essent eorum colla vincta collaribus, manus autem catenis, et pedes compedibus.

40. « Maximianus vero, tanquam torrens qui fertur per segetes, per omnes deinceps pios pervadebat. Et ad hæc quidem jubebantur inservire præsides, et præfecti, qui erant impietate eximii. Quicumque autem ejus parebant imperio, qui Christum esse Deum confitebantur, tortoribus simul tradebantur, et variis tormentis laniabantur miserabiliter. Et sic quidem quotidie ei qui seipsum pro nobis sacrificavit, rationalia offerebantur sacrificia, pie martyrio effecta holocausta. » Hucusque ibi : quæ quidem facta esse hoc anno, nempe antequam de diruendis ecclesiis fuisset promulgatum edictum; conventus Christianorum in ecclesia passim fieri soliti, quorum in iisdem Actis mentio habetur, satis manifeste declarant. Porro novissimus conventus ille fuit, qui sacrosancta Natalis Domini festivitate hoc anno celebratus est, natalis pariter dies passionis effectus eorumdem qui convenerant christianorum martyrum; qui his verbis in iisdem Actis describuntur :

41. « Oportebat autem festorum maximum, Christi Natalem, ei qui nascebatur copiosa offerre sacrificia. Nam ortus quidem Christi dies festus agebatur, quicquid autem est pium, congregabatur ad glorificationem. Profani vero Maximiani ministri profani accedentes, quoniam, inquiunt, o imperator, hodie festorum, quæ norunt maximum celebrant Christiani; ut qui hodie Deum suum natum esse fabulentur; et celeberrimo totius populi concursu ad festum conveniunt : age ne ex media sagena præda effugiat : sed militibus quidem præoccupentur templi aditus; est autem ara ante portas : accedentes vero præcones jubeant quidem omnes e templo egredi, et nihil cunctantes aræ sacrificare. Sin autem non pareant; quid sit deinceps agendum, statuere, tui est imperii, et judicii. Quod si hoc quoque nobis permittis dicere; igne templum circumcirca comprehendentes milites, protinus perdant eos qui non obtemperant. Et sic illos quidem de medio tolles, qui in rebus præcipuis perniciem afferunt tuis populis; te autem liberabis a cura, quæ tuum animum premit non mediocriter, sicut nos non ignoramus.

42. « Nondum finem acceperat oratio; excipiens autem Maximianus: Juro, inquit, maximos deos, me hæc jamdiu versasse in animo. Nescio vero qui factum sit, ut ea quæ cogitaram, nondum sim executus : sed vobis magnas, o dii, ago gratias, quod affeceritis, ut his quoque opportune veniret in mentem, quod esset conducibile. Et simul jubet, ut primi ex protectoribus, cum magna manu militum Ecclesiam circumdedissent, sarmentis, et quacumque alia materia, quæ facile accenditur, in orbem congesta, et apposita, ad templi portam aram statuerent. Deinde ut præcones clara voce proclamarent, ut omnes exirent, et ad aram accederent sacrificaturi. Quod si non parerent; portis statim optime clausis, et omni alio ejus obstructo exitu, ignem accenderent; ut sic omnes una cum ipso templo perirent, et, ut digni sunt, ab igne consumerentur. Hæc quidem imperator.

43. « Nuntius autem statim mittitur ad ecclesiam, ut diceret, quæ jussus fuerat ab imperatore. In medium itaque accedens, et magna voce clamans : O homines, Maximianus orbis terræ dominus, inquit, me ad vos misso, alterius ex duobus dat vobis optionem : Ut aut diis sacrificetis (adest enim ara parata) aut si non pareatis, omnes simul pereatis : præsto est ignis. Quod ergo vultis, quamprimum eligite. Cessavit ille cum hæc dixisset.

44. « Ecclesiæ autem archidiaconus, cum ei esset cor accensum igne divinæ gratiæ, stans ad cornu altaris : O vos, inquit, mei fratres, et inter vos invicem unanimes; nescitis quemadmodum, quæ a tribus pueris facta sunt, paulo ante persequentes, dici non potest, quantum eorum admirabamur virtutem, et eorum in pietate obstupebamus fortitudinem : et quemadmodum, non tanquam stantes in medio ignis, sed in molli aliqua herba choros ducentes, ipsi et hymnum canebant, et omnem creatam naturam ad universorum Deum laudandum vocabant? Hos non solum judicabamus beatos; sed eorum quoque coronarum cupiebamus esse socii. Quoniam ergo, et nunc nos vocat tempus, et sunt mores imperatorum similes (nam etsi nominibus differunt, at crudelitate, et impietate maxime conveniunt) efficiamur nos quoque similes iis qui tunc decertarunt. Quo modo enim non esset absurdum, illos quidem, cum essent pueri, et nec plures tribus, et alioqui cum nullum adhuc accepissent exemplum animi magnitudinis in tuenda pietate, tam præclare decertasse : nos vero, qui et multitudine sumus prope innumerabiles, et multi quibus nihil deest ad perfectam ætatem, et quibus est etiam tanta exemplorum copia, videri vitæ cupidos, et ignavo abjectoque esse animo, et non oblatam occasionem tanquam lucrum arripere : et hanc, quæ est ad tempus, vitam despicere pro Deo qui nos fecit, et suam animam dedit pro nobis ad mortem; testimonium autem firmæ et infractæ nostræ fidei nostram præbere mortem? Hæc autem dico, etiam si nulla esset pro eis remuneratio.

45. « Cum vero sint valde pravæ hujus temporis passiones, si conferantur cum iis, quæ sunt illic

remunerationibus, et vita quidem expers molestiæ, et æterna pro hac brevi, et laboriosa; gloria autem nunquam cessans pro intida, et quæ facile excidit; et divitiæ, quæ subripi nequeunt, et voluptas, quæ nunquam transit ad molestiam; nos adhuc in præsentibus manere concupiscemus; et non potius cum ad eam, quæ est illic gloriam, pro Christo subeundo mortem invenerimus perveniendi occasionem, quamprimum transibimus? Et quidnam aliud facientes ab iis qui sapiunt judicabimur, nisi digni qui lugeamur? Mementote, imo vero aspicite ad aram. Verus enim noster Dominus fuit pro nobis sacrificatus. Non nos quoque pro eo in loco sancto animas profundemus, et veluti quoddam sacrificium eas illi igni offeremus in holocaustum ? » Hæc archidiaconus est concionatus ad populum, quod (ut vidimus) episcopus Antimus, qui quærebatur ad necem, jam secessisset, atque latebras quæsiisset. Cæterum nulla prope ex causa etiam persecutionis tempore prætermittere solitos esse Christianos celebrare dies festos, satis superius ex Dionysii episcopi Alexandrini epistola est demonstratum. Sed rursum Acta :

46. « Cum sic dixisset, omnes incitavit, et effecit, ut moriendi vehementi tenerentur desiderio. Simul itaque cum illo beatam illam vocem exclamaverunt : Christiani sumus, Christiani; et deos tuos, o imperator, non colemus. Hæc Maximiano quidem annuntiabantur. Ille autem cum nec finem quidem expectasset orationis, jussit in eos ignem incendi, et eos una cum templo exuri; ut nullus eorum nec misericordiam consecutus, neque latens posset effugere. Pii vero, cum omnes congregassent simul catechumenos, viros et mulieres, et pueros, eosque in quatuor divisissent, utpote, quod tempus postularet celeritatem, eos divino baptismo perficiunt et chrismate ungunt, et eos intemeratis impertiunt sacramentis.

47. « Protinus autem aderant ministri quoque imperatoris, et ignem incendebant, illeque omni ex parte tollebatur in altum : et cum totam comprehendisset ecclesiam, in unum ascendebat verticem; omnia tam quæ erant extra eam, quam quæ intra, depascens : premens itaque malum ingruebat gravissimum. Illi autem intus magna voce ad Deum clamabant, et canebant canticum puerorum, omnem creatam naturam vocantes ad choream : neque prius cessarunt glorificare, quam oblata essent accepta sacrificia, castæ hostiæ Agno qui fuit pro mundo mactatus. Quinque dies transierant, et ignis depascebatur materiam. Cum vero flamma jam cessasset, nullus quidem teter odor sentiebatur nec ex corporibus, nec ex fumo; spirabat autem potius quidam suavis, et mire fragrans odor. Apparebat vero quidam radius, auri rutilantis speciem præ se ferens, varium quemdam edens, et valde gratum splendorem, quo modo sol lucet qui modo apparet in Oriente. » Atque de his ibi hactenus. Quæ autem ibi sequuntur, quoniam ad sequentem annum pertinent, suo loco de eis agemus.

48. Porro tam apud Græcos quam Latinos illustris memoria horum martyrum est descripta in tabulis ecclesiasticis; et in Romano Martyrologio, digno ejusmodi epitaphio, octavo kal. Januarii recensetur : « Nicomediæ passio multorum millium martyrum ; qui cum in Christi Natali ad Dominicum convenissent, Diocletianus imperator (aderat et ipse quoque Nicomediæ, cujus nutu cuncta geri videbantur) januas ecclesiæ claudi jussit, et ignem circumcirca parari, tripodemque cum thure pro foribus poni, ac præconem magna voce clamare, ut, qui incendium vellent effugere, foras exirent, et Jovi thus adolerent. Cumque omnes una voce respondissent, pro Christo se mori libentius; incenso igne consumpti, eo die nasci meruerunt in cælis, quo Christus in terris pro salute mundi nasci dignatus est. » Ita ibi : habet eadem quoque Nicephorus [1]. Si autem Eusebius hæc intacta reliquerit, haud mirum; quippe qui (ut dictum est) res tantum gestas ab anno sequenti, quo de diruendis ecclesiis edictum est promulgatum, historia prosecutus, cum hæc, tum alia multa scitu dignissima silentio obvoluta prætererit. At de rebus Nicomediensibus sæpe inferius.

[1] Niceph. lib. VII. c. 6.

Anno periodi Græco-Romanæ 5794. — Olymp. 270. an. 1. — Urb. cond. 1054. — Jesu Christi 301.
— Marcellini papæ 6. — Diocletiani imp. 18. Maximiani Herculii imp. 16.

1. *Consules.* — Ad num. 1. Coss. *Titianus II*, et *Nepotianus*. In libello de Præfectis Urbi, et in Inscriptione Onuphriana Titianus cum nota numerali effertur. Præter hunc, Volusianum anno CCCXIV, et Merobaudem anno CCCLXXXIII consulem, nullus ex privatis toto hoc sæculo in Fastis consul iterum dicitur.

2. *Triumphus Diocletiani et Maximiani.* — Triumphus Diocletiani et Maximiani Herculii de Persis, non hoc anno ductus, ut Baronius, neque se-

quenti, ut Valesius in Notis Eusebianis, lib. 8, cap. 13, aliique arbitrati sunt, sed anno CCCIII quo Lactantius, lib. de Mortibus Persecutorum, cap. 17, Diocletianum Romæ *vicennalia* celebrasse tradit. Nam cum triumphus ille Romæ exhibitus fuerit, ut Eusebius in Chronico, Eutropius, et Cassiodorus testantur, et ante annum CCCIII, post victoriam Persicam *Diocletianus* Romæ non fuerit, liquet, eo anno triumphum hunc actum esse. Præterea triumphos cum vicennalibus et id genus festis de more exhibitos fuisse, sæpeque dilatos non semel insinuavi. Quare licet pax inter Romanos et Persas jam ab anno CCXCVII sancita fuisset, tamen triumphus de Persis anno tantum CCCIII actus. Victis itaque hostibus sive per se, sive per legatos, quadrigas triumphales sibi decerni curabant imperatores, sed triumphum plerumque differebant. Hinc Mamertinus in Panegyrico Maximiano Herculio die natali dicto, cap. 4, sic eumdem imperatorem et Diocletianum alloquitur : « Hos fructus capitis operum maximorum : sic interim meritoria conscientia triumphatis, dum triumphos ipsos sæpe vincendo differtis. » Hæc causa cur tot imperatores, quibus decretæ quadrigæ triumphales, morte præventi non triumpharint. Quod antiquarii non animadvertentes, imperatorum triumphos cum annis, quibus quadrigæ triumphales eisdem tantum decretæ, illigarint. *Narseus* Persarum rex, cujus filii in triumphum ducti, anno incerto *Misdatem* successorem nactus est, de quo Agathias, lib. 4, ait : « Misdates hujus filius et hæres non solum potentiæ, sed annorum æqualitatis et spatii. » Hunc excepit Sapores, qui plura cum Romanis bella gessit, ut suo loco videbitur.

3. *Sævitur in milites.* — Ad num. 2 et seqq. *Diocletianus* non hoc anno, sed anno CCXCIII quo decennalia celebravit, se ut deum adorari voluit, ut ibidem ostensum. Præterea nullum hoc anno de persecutione Christianorum promulgatum edictum, sed tantum in milites sævitum. Quare martyres, de quibus Baronius, ante annum CCCIII passi non sunt. Certe in Passione *S. Savini* episcopi et martyris, cujus fragmentum edidit Baronius, et quam integram ex codice Ms. Colbertino publicavit Baluzius V. C. nullus temporis character extat, ex quo certam anni rei gestæ notitiam eruere possimus; ideoque recte Baluzius martyrium illud cum anno trecentesimo tertio, quo revera persecutio decreta, copulavit. Subjungit in Notis, *Savinum*, quem Baronius *Sabinum* appellat, Spoleti quidem martyrium fecisse, sed episcopum Assisiensem non extitisse ; cum in Actis ejus solum dicatur captus « in civitate Assisinati, et in eodem loco custodiæ mancipatus cum duobus diaconibus et multis clericis cum eis. »

Initium schismatis Meletianorum uti anno CCCVI, *num. XXIX, ostenditur.*

MARCELLINI ANNUS 6. — CHRISTI 302.

1. *Edicta contra Christianos lata.* — Christi anno trecentesimo secundo, Constantino Chloro, et Galerio Maximiano Cæsaribus quartum consulibus, Diocletiani imperii decimo nono, sævissimam omnium persecutionem (quam decimam [1] vocant) in Christianos, novis adversus eos promulgatis edictis, concitatam esse tradit Eusebius ; qui a promulgationis ejusmodi edictorum tempore hujus persecutionis numerat annos. Quænam fuerint hæc edicta, idem narrat his verbis [2] : « Anno decimo nono imperii Diocletiani, mense Dystro (qui a Romanis Martius nominatur) cum salutaris Passionis Dominicæ festum jam pro foribus esset ; omnibus in locis per imperatoris litteras palam indictum fuit ; ut tum deturbarentur ecclesiæ, soloque æquarentur ; tum scripturæ Christianorum absumerentur igni ; tum qui honorem fuissent adepti, de gradu turpiter deponerentur, tum privati, si modo in professione perstarent, libertate penitus privarentur. Ac primum edictum contra eos editum tale fuit. Non longo post tempore, aliis litteris exeuntibus, mandatum est, ut omnes Ecclesiarum præsides ubique gentium primum conjicerentur in vincula ; deinde omnibus machinis adhibitis, idolis victimas immolare cogerentur. » Hucusque de edictis hoc anno latis Eusebius.

2. *De statu Ecclesiæ causisque persecutionis.* — At vero antequam de his agamus, illud est indagandum (quod, et superius quoque attigimus) quidnam est, quod idem Eusebius tempora Diocletiani et Maximiani imperatorum, quæ hanc de qua dicere aggredimur persecutionem indictam præcesserunt, fuisse Christianis felicissima multis testetur ; cum diversis in locis vexatos fuisse Christianos ante hæc tempora veris certisque testificationibus fuerit sæpius demonstratum ? Sed primum antequam hæc disqui-

[1] Aug. de Civit. Dei lib. XVIII. c. 52. et Oros. lib. VII. c. 27. — [2] Euseb. lib. VIII. c. 9.

ramus; quid de statu rerum Christianorum ante præsentem annum idem scribat Eusebius [1], audiamus; qui ait : « Quantum splendoris doctrina veræ pietatis in Deum omnium rerum gubernatorem mundo per Christum patefacta, apud omnes homines Græcos simul ac barbaros ante istam persecutionis tempestatem, quæ nostra ingruit memoria, obtinuerit, et quam libere inter eos prædicata fuerit; majus quiddam est, quam quod nos nostra in dicendo tenuitate satis pro dignitate explicare possimus. Cujus rei argumento esse poterit singularis imperatorum humanitas, qua nostros tam benigne exceperunt : quibus quidem tum provinciarum præfecturas gratuito impertierunt; tum propter incredibilem benevolentiam, quam erga nostram religionis professionem habebant, omni afflictione et molestia, quam pro Dei amore homines christiani solent perpeti, eos penitus liberarunt.

3. « Quid de his attinet dicere, qui sunt in imperatorum palatio magnam dignitatem adepti; deque ipsis imperatoribus, qui domesticis suis pro sermone divino propagando, et pia vitæ ratione degenda, ipsi velut inspectantes copiam fecerunt libere et ingenue dicendi; atque adeo suis ipsorum uxoribus, liberis, et servis, quasi palam de mira fidei libertate gloriandi exultandique potestatem permiserunt? quos certe cariores habuerunt et magis eximie dilectos, quam reliquam servorum turbam : ut Dorotheum illum, qui præter cæteros erga illos, et benevolentiam summam ostendit, et fidem non minorem; ac propter ea præ aliis, qui magistratus et præfecturas in imperio gerebant, amplissimum honoris gradum adeptus est : ut Gorgonium, qui non dissimili fama et celebritate enituit; ut alios non paucos, qui propter Dei verbum sunt parem cum illis dignitatem consecuti.

4. « Aut quid memorem, qua humanitate, cultu, et benevolentia, non illa quidem vulgari et contemnenda, provinciarum præfecti et rectores Ecclesiarum præsides et episcopos (ut manifesto cernere licebat) amplexati fuerint? Aut quomodo quisquam conventus illos infinita hominum turba frequentatos, multitudines in singulis civitatibus coactas, illustres hominum in templis concursus poterit oratione explicare? Unde cum in antiquis illis ædificiis non satis loci haberent, ampliores ecclesias in universis urbibus, fundamentis earum ad majorem laxitatem dilatatis, erexerunt. Et quandiu divina et cœlestis Dei manus populum suum, utpote auxilium ejus promerentem obtexit, suoque munivit præsidio; tamdiu neque ulla hominum invidia, quo minus istæ res una cum tempore in dies majores progressiones facerent, incrementoque et magnitudine augescerent omnino potuit obsistere, neque vesanus ille et perditus dæmon vel suo ipsius conatu eas in invidiam rapere, vel hominum insidiis ulla ex parte impedire. » Hæc de statu piorum, Diocletiani et Maximiani temporibus, quod ad Christianas res spectat, tradit Eusebius.

5. At quantum hæc adversentur Actis sanctorum martyrum, quæ certis definita temporibus sunt suis locis superius recitata, nemo non videt. Verum nec ipse Eusebius negat ante hæc tempora multos Christianorum martyrium consummasse : nam tam in Chronico, quam in Historia [1] (ut dictum est) tradit jam antea pedetentim in christianos milites persecutionem grassari cœpisse, licet ipse totum negotium exercitus ducibus tribuat, excusans imperatores. Sed quod spectat ad imperatores hac ratione necesse esset affirmare, præteriisse Eusebium quæ ab ipsis tum Romæ, tum in Galliis in Christianos sunt iniquissime perpetrata; et ob id quod unum, vel duos, sive paucos alios christianos beneficiis iidem fuerint prosecuti, crediderit ita erga omnes eodem quoque modo fuisse imperatores affectos : vel, quod in hanc diem nullum generale in omnes provincias ab eis promulgatum sit edictum, putaverit in omnibus provinciis Christianos tranquilla pace potitos esse; vel, quod Syria Palæstina, ubi (ut dictum est) ipse Eusebius agebat, a Christianorum cæde in hanc diem expers fuerit, æque alios in aliis regionibus existimarit fideles otio quievisse. At vel unum exemplum Caii Romani pontificis, si res Ecclesiasticas diligenti cura lustrasset oculis, ab hac sententia Eusebium dimovere potuisset. Cum alioqui certo sciamus, sæpius contigisse, ut quiescentibus etiam imperatoribus, imo et de Christianis optime merentibus, nihilominus vel præsidum in Christianos accenso odio, vel pontificum gentilitiæ superstitionis invidia, et interdum furore populi Christianos acerrime fuisse vexatos; Severi enim atque Alexandri tempora superius enarrata certam de iis fidem faciunt. Cæterum testimonio quoque Constantini imperatoris cœptam esse persecutionem ipso exordio Diocletiani imperii, paulo inferius dicturi sumus, adeo ut nullus amplius de ea re dubitandi locus remaneat.

6. Sed quæ præcesserint causæ, ut Deus Ecclesiam suam adeo affligari permiserit, idem Eusebius [2] narrat, hæc dicens : « Verum cum nos præ nimia quadam licentia in mollitiem delicatam et dissolutam segnitiem essemus prolapsi; cumque alii aliis invidere, maledictis insectari, et prope nos ipsi inter nos petulantibus linguis tanquam mutuis armis oppugnare, et casu aliquando verborum contumelias velut hastas unus in alium intorquere, et præsides Ecclesiarum alter alterius vires infringere, et populus in populum seditionem concitare inciperet; cumque ficta et adumbrata sanctitatis species, quæ oratione nequit exprimi, et simulatio fronte occultata ad immensam quamdam pravitatem serpsisset; divina ultio, dum permagna adhuc Christianorum ubique versabatur frequentia, parcius aliquando, remissius, et moderatius, ut solet, primo persecutione ex fratribus qui militiam exercebant, inchoata, cœpit in nos animadvertere.

7. « Sed ubi veluti sensibus orbati, et præstricti mente, nulla cura aut cogitatione incubuimus, ut

[1] Euseb. lib. VIII. c. 1.

[1] Euseb. lib. VIII. c. 4. — [2] Idem lib. VIII. c. 1. et 2.

divinum numen in nos incensum benevolum et placatum efficeremus; sed tanquam imperii nostras res a Deo nec curari nec animadverti arbitrati, alia vitia aliis acervatim adjecimus; et pastores nostri, depulsa repudiataque pietatis regula, dissidio et contentione inter se exarserunt; quin etiam nullas alias res, præterquam discordias, minas, æmulationem, inimicitias et odium inter ipsos mutuo adaugere studuerunt, et animis ambitionis æstu incensis, tyrannorum more, principatum obtinere laborarunt; tunc demum, juxta illam Hieremiæ [1] sententiam : Quomodo obtexit caligine in furore suo Dominus filiam Sion : projecit de cœlo in terram inclytam Israel, et non est recordatus scabelli pedum suorum in die furoris sui ? etc. » et paulo post [2]:

8. « Verum non est nostrum oratione describere tristes illas calamitates, quæ ad extremum invectæ fuerunt; quandoquidem neque discordias ante persecutionem inter eos commotas, neque absurdos et importunos conatus, nostrarum partium esse putamus memoriæ commendare. Quo circa nihil amplius de illis scriptis prodere decrevimus, quam unde justum Dei judicium in illos declaratum perspicue probare possemus. » Hæc Eusebius, omnem propemodum persecutionis causam rejiciens in Christianos jam turpiter moribus depravatos; licet iidem justi, Gentilium oraculi testimonio, fuerint comprobati. Nam cum in Vita Constantini, quam scripsit, edictum [3] ab eodem pro Christianis editum recitat, hæc verba quoque in eo scripta fuisse testatur : « Apollinem autem id temporis ex antro quodam et tenebricoso recessu, non ex sacerdotis ore hoc oraculum edidisse ferunt : Justos qui in terris versabantur impedimento ipsi fuisse, quo minus vera loqueretur; et propterea falsa oracula ex tripode edita esse ; indeque etiam factum esse, ut comam demitteret. Oraculo igitur hoc modo exagitato, hominum malitia de ea re conqueri cœpit. Sed videamus ista ad quem exitum venerint. Te jam Deum altissimum contestor, me verum dicturum.

9. « Audiebam, cum jam puer admodum essem, eum qui illo tempore principem locum inter Romanos imperatores obtineret, miserum, plane miserum, errore cæcatum a satellitibus suis curiose inquirentem rogasse : Quinam essent illi in terris justi? quemdamque ex vatibus suis responsum dedisse, eos esse christianos. Tyrannum autem responsum illud tanquam mel ore avide arripientem, gladios, qui erant ad injuriam ulciscendam excogitati contra sanctos viros, qui erant omni labe et reprehensione carentes, intentasse. Exemplo igitur mandata crudelibus sicariis, quorum manus erant cæde, et sanguine respersæ, data esse, judicesque missos, ut celeres animi motus a natura datos, ad acerbiora suppliciorum genera invenienda intenderent. » Hæc Constantinus in edicto.

10. Sed et quæ de episcoporum discordiis idem etiam Eusebius recitat, pariter refutantur. Certe quidem nec leve vestigium discordiarum, quas jactat inter Ecclesiarum præsides intercessisse, his temporibus antequam Meletiani in Ægypto schisma conflarent, vel Arius hæresin excogitaret (quæ omnia facta sunt postea) aliquis poterit demonstrare. Sed in eo quoque assertio illa Eusebii confutatur, qua ait, nonnisi hoc anno decimo nono sui imperii a Diocletiano sæviri cœptum in Christianos : nam si id (ut ipse Constantinus in edicto testatus est) contigit, cum puer adhuc admodum esset; cum constet eumdem hoc anno fuisse suæ ætatis annorum viginti octo, qui (ut testatur Eusebius [1]) annos natus triginta duos imperare cœpit, quod contigit post annos tres, nempe Domini trecentesimo sexto : plane colligitur, ipso initio imperii Diocletiani, cum Constantinus ipse ageret annum nonum, ac proinde (ut ait) admodum puer, Diocletianum Christianos vexare cœpisse, sed edicta illa hoc anno ab eo promulgata fuisse.

11. At rursus Eusebii narrationem prosequamur, qua suum institutum in hac describenda persecutione declarat his verbis [2] : « Neque propterea aut de illis qui persecutionis tempore animis prope ceciderunt, aut de illis qui omnino salutis suæ fecere naufragium, suaque sponte tanquam in profondum ingentium fluctuum gurgitem projecti sunt, mentionem facere instituimus; sed eas solum in historiam res gestas generatim complectentem includimus, quæ nobis ipsis primum, deinde posteritati adjumento esse queant. » Hæc de suo in conscribenda persecutionis historia instituto Eusebius, parum explens numeros sui muneris; dum perinde ac si panegyrim scriberet, non historiam; triumphos duntaxat martyrum atque victorias, non autem lapsus jacturamque fidelium posteris scripturæ monumentis curaret testata relinquere. At suspectum hoc ejus nobis de lapsis silentium redditur, dum ea reticendo, pudori suo potius quam aliorum consuluisse visus est : quippe qui, si ea fideliter præstitisset, suum ipsius de fide naufragium fuisset litteris commendaturus. Excidisse quidem ipsum a fide, ac, ut liberaretur a paratis sibi tormentis, Gentilibus obtemperasse; in conventu Tyrio Magnus ille Potamon Heracleæ in Ægypto episcopus et confessor in faciem exprobravit.

12. Hæc vera esse, his verbis testatur Epiphanius [3] : « Cum, inquit, zelotes esset pro veritate ac recta fide prædictus B. Potamon, liberum habens os, et qui nunquam personam alicujus suscepit (oculo enim in persecutione propter veritatem orbatus erat) cum vidisset Eusebium episcopum Cæsareæ sedentem ac judicantem, et Athanasium stantem : superatus tristitia, et lacrymans ob ea quæ apud veritatis professores fiunt ; invectus est voce magna contra Eusebium, ac dixit : Tu sedes, Eusebi? et Athanasius innocens existens a te judicatur? Quis tulerit talia? Dic vero mihi tu : Nonne mecum fuisti in carcere tempore persecutionis? et ego quidem oculum amisi pro veritate ; tu vero nihil mutilatum in corpore ha-

[1] Hier. II. — [2] Euseb. lib. VI. c. 2. — [3] Euseb. de Vita Consl. lib. II. c. 49 et 50.

[1] Euseb. in Vita Const. lib. I. c. 1. et lib. IV. c. 53. — [2] Euseb. lib. VIII. c. 2. — [3] Epiph. hæres. LXVIII.

bere videris : neque testimonium pro confessione præbuisti; sed stetisti vivens, nulla parte detruncata. Quo modo discessisti a carcere? nisi quod promisisti iis, qui necessitatem persecutionis nobis intulerunt, id quod nefarium est facturum te esse, aut sane fecisti. Hæc ubi audisset Eusebius, indignatione quidem commovebatur, ac surrexit, et dissolvit judicium. » Hucusque Epiphanius de Eusebio et Potamone; ut ejus silentii, quo prætermisit scribere de lapsis, causa innotesceret; et sciretur pariter, quod quem semel diabolus fecit fidei desertorem, eumdem quoque adjungens postea Ario, constituerit fidei proditorem, atque perfidiæ defensorem : itidemque intelligeretur, qui hæc tacuit, multa quoque de rebus gestis Arianorum obvoluta silentio reliquisse; ob idque opus sit nobis, cum hucusque intrepide persecutis, posthac cautius ejus vestigia assectari : nec inconsulto eidem, præsertim in rebus quæ ad ejus dogmatis historiam spectant, fidem præstare; sed ex institutione divinæ legis Patres nostros, catholica fide clarissimos, de semitis antiquis interrogare.

13. *Sævitiæ plura exempla.* — At quid idem senserit de ecclesiarum demolitione, et sacrorum librorum conflagratione, quæ oculis vidit ac scripsit, recenseamus [1] : « Ista, inquit, omnia mala erant nostris scilicet expleta temporibus, quando sacras ædes precibus dicatas e sublimi in solum, fundamentis ipsis conquassatis, dejectas; divinas et sanctas Scripturas medio foro in rogum impositas : Ecclesiarum pastores, hos in latebras hic illic se cum ignominia abdentes, illos non sine dedecore prehensos, et ab hostibus ludibrio expositos, oculis nostris aspeximus; » et post multa [2] : « Tunc igitur (cum edicta sunt promulgata) inciderat tempus, cum sicut plurimi, qui Ecclesiis præerant, libentibus animis verberibus graviter cæsi, in Christi stadio luctati sunt, et in gravibus certaminibus præclare obeundis præclara sane spectacula hominum oculis subjecerunt ad contemplandum : sic alii infiniti confestim animis præ formidine perculsi et attoniti, facile eo modo, impetu in illos facto, prorsus succubuerunt.

14. « Ex cæteris autem quisque varia tormentorum genera alternis subiit : hic plagis toto corpore dilaceratus, ille cruciatus distorsione membrorum, alius acutis et intolerabilibus novaculis dilaniatus; inter quos nonnulli erant, qui vix satis honestum vitæ exitum consecuti sunt : alii item qui sine fructu certamen decurrerunt. Nam ut unus infidelium violentia contrusus, et ad sacrificia illa nefaria impuraque deductus, quamvis non immolarat, tamen perinde ac si immolasset, libere dimissus est; sic alter, quanquam non omnino appropinquaverat, neque quicquam attigerat impuri; Gentilibus tamen eum sacrificasse affirmantibus, tacitus eorum tulit contumeliam, seque inde proripuit. Alius semivivus sublatus, velut jam mortuus projicitur. Quidam prostratus humi, inque numerum sacrificantium relatus, longinquo spatio pedibus abstrahitur. Alius vociferatus est et magna voce contestatus, se hostias penitus repudiare. Alius salutaris Christi appellationis confessione gestiens, se christianum esse clamavit. Alius neque immolasse, neque se aliquando immolaturum, asseveranter affirmavit. Attamen isti etiam frequentibus satellitum ad eam rem delectorum manibus in os verberati, et ad silentium compulsi, in vultum quoque et genas percussi, vi e medio extrusi fuerunt. Ita pietatis hostes omnino vel videri effecisse, quod animo intendebant, permagno æstimarunt [1].

15. « Verum contra sanctos martyres, quorum res gestas nullo dicendi genere satis accurate explicare possumus, isti perditi infidelium conatus neutiquam ex animi sententia eis processerunt. Infinitos enim videre licebat, qui admirabile studium et propensionem animi pro vero Dei omnium fabricatoris cultu et religione declararunt; idque non ex eo tempore solum, quo persecutionis ardor erat contra omnes Christianos incensus; sed longe etiam ante, cum adhuc pax tranquilla in Ecclesia vigeret. » Hæc Eusebius de martyribus summatim perstrinxit, cætera persecuturus distincta oratione secundum tempora atque loca, de quibus agemus inferius.

16. *De sacris libris comburendis edictum.* — Ut autem singillatim de rebus in hac persecutione gestis agamus; quod in primis spectat ad edictum de sacris codicibus concremandis, de eo quod ad certitudinem temporis consignandam pertinet, non tantum Eusebii testimonio exploratum redditur id factum hoc anno decimo nono Diocletiani imperatoris; sed S. Augustini quoque testificatione id firmius stabilitur, qui contra Donatistas [2] agens, sic ait : « Post passionem quippe ejus (nempe beati Cypriani) quadraginta, et quod excurrit, annis peractis, traditio codicum facta est, unde cœperunt appellari Traditores. » Hæc ipse. Cum vero contigerit Cypriani martyrium sub Fusco et Basso consulibus, anno Domini, secundum rectam a nobis institutam chronologiam, ducentesimo sexagesimo primo : si ab eo anno usque in præsentem annum numerum supputemus, fient anni quadraginta et unus; vel duo, si ambo qui extremi sunt anni, numero includantur. Nec est quod illud : « Et quod excurrit » possit longiori spatio propagari : nam cum constet anno sequenti (ut dicemus) quarto nonas Martii, consulibus Diocletiano [3] octies et Maximiano septies habitum esse in Numidia Cirtense Concilium in causa eorum qui sacros codices tradidissent; jam certum est, non eo anno, sed potius superiori, eodem mense Martii (ut ex Eusebio dictum est) de comburendis divinis scriptis fuisse promulgatum edictum.

17. Meminit quoque Arnobius [4], agens adversus Gentes, de ejusmodi Gentilium rabie de exurendis Christianorum codicibus et demolitione ecclesiarum, sic dicens : « Quod si haberet vos aliqua vestris pro religionibus indignatio; has potius litteras, hos exu-

[1] Euseb. lib. VIII. c. 2. — [2] Idem ibid. c. 3.

[1] Euseb. lib. VIII. c. 4 — [2] August. de Baptism. lib. VII. c. 2. — [3] Apud Aug. contra Cresc. lib. VII. c. 27. — [4] Arnob. adv. Gent. lib. IV. in fin.

rere debuistis olim libros (Gentilium nimirum) istos demoliri; dissolvere theatra hæc potius, in quibus infamiæ numinum propudiosis quotidie publicantur in fabulis. Nam nostra quidem scripta cur ignibus meruerunt dari? cur immaniter conventicula dirui? in quibus summus oratur Deus, pax cunctis et venia postulatur magistratibus, exercitibus, regibus, etc. » Hæc Arnobius, proculdubio alludens ad promulgata de cremandis libris et ecclesiis demoliendis edicta.

18. Ex his plane manifestum apparet, Arnobium nequaquam ante præsentem annum scribere cœpisse, sed post de comburendis libris editam imperatoriam jussionem. Quamobrem cum in eodem commentario numeret annos Urbis usque ad tempus quo ea scriberet, mille et quinquaginta, sic dicens [1] : « Ætatis urbs Roma cujus esse in Annalibus indicatur? Annos ducit quinquaginta et mille, aut non multum ab his minus. » Satis manifeste cognoscitur (nisi in numerum illapsus sit error) ipsum in numerando Urbis annos nequaquam secutum esse supputationem Varronianam, qua anni Urbis mille et quinquaginta explentur Christi anno ducentesimo nonagesimo octavo, quo perperam putarunt alii [2] ab Arnobio commentarium illum esse elucubratum; quem ejus testificatione scriptum fuisse constat post edicta de libris concremandis et ecclesiis demoliendis proposita. Numerans vero idem auctor annos a Christo, ex quo nomen deductum est christianum, sic ait [3] : « Trecenti sunt anni ferme, minus vel plus aliquid, ex quo cœpimus esse Christiani, et terrarum in orbe censeri. » Hæc ipse alludens ad Christi natalem, cum census Quirini descriptus est.

19. Quod item spectat ad imperatam Christianorum librorum incensionem; ab eodem Arnobio traditur fuisse nonnullorum Gentilium sententiam, non tantum (quod factum est) ut Christianorum codices igni subjicerentur, sed et illos omnes, licet a Gentilibus scriptos, quibus gentilitia superstitio videretur posse convelli, ac præsertim quos Cicero de Natura deorum, vel de divinatione conscripsit, esse pariter abolendos; in quos invehitur idem auctor his verbis [4] : « Ante omnes Tullius, Romani disertissimus generis, nullam veritus impietatis invidiam, ingenue constanter et libere quid super tali opinatione sentiret, pietate cum majore monstravit : a quo si res sumere judicii veritate conscriptas, non verborum luculentias pergeretis, perorata esset hæc causa, nec secundas (ut dicitur) actiones nobis ab infantibus postularet. Sed quid aucupia verborum, splendoremque sermonis peti ab hoc dicam, cum sciam esse non paucos qui aversentur et fugiant libros de hoc ejus, nec in aurem velint admittere lectionem opinionum suarum præsumpta vincentem? cumque alios audiam mussitare indignanter, et dicere, oportere statui per senatum, aboleantur ut hæc scripta, quibus Christiana religio comprobetur, et vetustatis opprimatur auctoritas? Quin imo si fiditis, explora-tum vos dicere quidquam de diis vestris; erroris convincite Ciceronem, temeraria et impia dicta refellitote, redarguite, reprobate : nam intercipere scripta, et publicatam velle submergere lectionem, non est deos defendere, sed veritatis testificationem timere. » Hæc in eos Arnobius, de cujus his temporibus, facta ad Christi fidem conversione dicemus inferius.

20. Cæterum de abolendis improbatæ religionis libris, ac proinde Christianorum, jam longe ante, nempe temporibus Alexandri imperatoris, Ulpianus [1] Christianorum hostis visus est respondisse. Quod enim (ut sæpe dictum est) et Arnobius, qui his prope diebus hæc scribebat, testetur, Christum a Gentilibus magum fuisse creditum, et ejus sectatores eadem imbutos disciplina magos pariter existimatos : ipsorum quoque libros cremandos pariter fore, illi juris prudentissimi responderunt; ac si penitus abolendos, et ut incendio darentur, promulgatum olim illud in magorum libros fuerat edictum : secundum illud plane Paulus [2] jurisconsultus illa conscripsit : « Libros magicæ artis apud se neminem habere licet; et, si penes quoscumque reperti sint, bonis ademptis, combustisque his publice, in insulam deportantur : humiliores capite puniuntur; non tantum hujus artis professio, sed scientia prohibita est. » Hæc ipse, et jure quidem in magiæ libros, quos etiam ante Pauli tempora publice igni tradi solitos, ipsa quæ diximus Apostolorum Acta [3] testantur.

21. Verum non magiæ libros tantum, sed quosquos putarent adversari avito deorum cultui, igni decerni; vetus illud senatusconsultum fidem facit, quo et tunc inventa in Janiculo in arca lapidea Numæ volumina, illis ipsis quæ de diis docuerat adversantia, incendio sunt addicta. At quod pertinet ad sacros abolendos codices, Antiochus Epiphanes in eos primus invenitur immaniter desævisse; sed illud Cumani [4] Judææ procuratoris dignum laude prædicatur, dum in militem, qui sacros Hebræos codices conscidisset, jure animadvertit.

22. Ejusmodi igitur de libris comburendis promulgato imperatoris edicto, in omni provincia præsides, et in singulis civitatibus, oppidis, atque vicis officia invigilabant, ut a Christianis codices traderentur; ad hocque iidem urgebantur, additisque tormentis crudeliter cogebantur. Qui ergo atrocitate pœnarum perterriti, quos apud se haberent codices traderent, traditores (ut dictum est) ejusmodi vocabantur : horum (ut demonstrabimus) ingens numerus fuit; sed prope infinitus illorum, quorum constantia nulla est concussa formidine tormentorum, qui ne codices sacros traderent, lubentissimo animo mortem oppetiverunt : horum omnium coronas; quod impossibile visum sit singulorum memoriam prosequi, una die, nempe secunda Januarii [5], Romana Ecclesia celebrat hoc præconio : « Romæ com-

[1] Arnob. lib. II. — [2] Panv. in Fast. — [3] Arnob. lib. I. — [4] Idem lib. III.

[1] L. IV. ff. famil. hercisc. — [2] Paul. lib. V. sentent. tit. 23. in fin. post. Codic. Theod. edit. Rovil. — [3] Act IX. — [4] Joseph. Antiq. lib. XX. c. 4. — [5] Mart. Rom. ea die.

memoratio plurimorum sanctorum martyrum, qui spreto Diocletiani imperatoris edicto, quo tradi sacri codices jubebantur, potius corpora carnificibus, quam sancta dare canibus maluerunt. » Ita ibi. Verum hæc modo hactenus; sæpius enim de his inferius agendum erit.

23. *Idem de ecclesiis demoliendis.* — Quod vero pertinet ad edictum de ecclesiis demoliendis ab iisdem imperatoribus promulgatum; una die, nempe Passionis Domini, ex composito ecclesias omnes demolitas fuisse, Theodoretus [1] affirmat; quas tamen post novem annos, persecutione cessante, fuisse majori amplitudine restitutas, idem testatur. Eusebius [2] autem non una die, sed ipsis diebus Paschalibus eam Ecclesiis inflictam cladem affirmat.

24. *Portentosa persecutionis immanitas qua innumeri martyres.* — Acturi vero jam de sanctis martyribus hac persecutione coronatis, primum quid de ejus immensitate ac pariter immanitate sit generatim memoriæ commendatum, mox vero quid per annos singulos gestum sit, hic describere instituimus. Quod ad primum pertinet; Constantinus [3] imperator in eo quod pro Christianis sancivit edictum, de furente hujus temporis persecutione summatim sic narrat : « Licuerat tum, licuerat, inquam, cernere, quanta cum animi alacritate egregii pietatis athletæ, in crudelitate continua, non vulgares, sed novas in dies singulos afflictationes pertulerint. Quippe modestia, quam nullus hostium aliquando læserit, furorem iracundorum et amentium civium multo fecit truculentiorem. Quæ incendii flamma fuit, qui cruciatus, quod tormentorum genus, quod non fuerit omnium sanctorum corporibus, nulla ætatis ratione habita, irrogatum? Eo tempore terra revera lacrymas effudit : mundus res universas suo complexu coercens, tabido cruore inquinatus fletum dedit : dies etiam ipsa præ lugubri prodigii calamitate obscurata est. Sed quid ista memorem? Barbari inde jam gloriantur : qui quidem eos, qui per idem tempus a nobis aufugerent, in tutelam receperunt; et licet illos tenuerint ut captivos, tamen humanissime tractarunt : nam non solum in ea securitate collocarant, ut salutem, sed etiam ut religionis suæ instituta et ritus retinere possent. Et jam Romani hanc maculam ad longinquum tempus continuatam sustinent, quam Christiani eis imprimebant eo tempore, quo ex eorum ditione ejecti, ad barbaros confugerunt. » Hæc in edicto Constantinus.

25. De ejusdem etiam persecutionis acerbitate, Christianorumque in perferendis tormentis alacritate, Severus [4] hæc tradit : « Hac tempestate omnis fere sacro martyrum cruore orbis infectus est : quippe certatim gloriosa in certamina ruebatur; multoque avidius tum martyria gloriosis mortibus quærebantur, quam nunc episcopatus pravis ambitionibus appetuntur. Nullis unquam magis bellis mundus exhaustus est, neque majore unquam triumpho vicimus, quam cum decem annorum stragibus vinci non potuimus. Extant etiam mandatæ litteris præclaræ ejus temporis martyrum passiones, quas connectendas non putavi, ne modum operis excederem. » Hæc ipse.

26. Quod vero spectat ad ingentem Christianorum numerum, qui sunt hac persecutione sublati; si ex iis qui uno mense sunt passi, totius decem annorum temporis licet deducere rationem, in immensum excrescet martyrum numerus. Nam in libro de Romanis Pontificibus traditur in Marcellino, ex quo descripserunt alii, uno duntaxat mense numeratos esse decem et septem millia martyrum. Sed illud quoque exploratum habetur, tantum abesse, ut persecutio adeo furenti immanitate progressa, post hæc temperantius egerit, ut aliis quoque (ut dicemus) adjectis aucta, in dies ferocior visa fuerit : quandoquidem Diocletianus et Maximianus Galerius et Herculius imperatores animo firmiter statuissent, Christianam religionem penitus e medio tollere, radicitusque convellere.

27. His igitur de hac persecutione præmissis, quid in primis Eusebius de rebus in Oriente singulis annis gestis conscribat, hic ordine temporum intexamus : ipse enim narrationem instituens, ab iis quæ Nicomediæ facta sunt, exorditur; nam imperatoria sedes Nicomedia facta erat : ac proinde ab ea civitate, ubi primum exorta, et unde emanarunt edicta, atque est cœpta carnificina, inchoandum videtur : sic enim ait [1] : « Simulatque edictum contra Ecclesias Christi editum in Nicomedia propositum erat : vir quidam non obscurus et ignobilis, sed (ut hominum fert opinio) longe illustrissimus, incredibili amore erga Deum, et ardenti fide incitatus, ocius prodit in medium; et illud in aperto et publico loco affixum, tanquam profanum et maxime impium, manu avellens, dilacerat; idque cum duo ex imperatoribus in civitate adessent, quorum alter ætate præ cæteris provecta primum imperii gradum, alter quartum ab eo obtinuit (erant hi Diocletianus et Galerius Maximianus). Atque iste primus martyrum, qui tunc occubuerunt, ad hunc modum eximie nobilitatus, taliaque cruciamenta perpessus, qualia erat verisimile, eum qui fuisset in ejusmodi facinore deprehensus, subiturum, tum constanti et virili animo, tum pacato et tranquillo ad extremum usque spiritum constitit. » His de primo martyre Nicomediæ passo dictis, ad eos qui in aula erant imperatoris, convertit orationem [2] :

28. « Ex omnibus, inquit, qui unquam vel apud Græcos, vel apud barbaros, propter animi magnitudinem illustres, et hominum sermone celebrati sunt; nullus cum divinis et eximiis nostri temporis martyribus Dorotheo et suis sodalibus, imperatorum ministris, comparari potest : qui quidem cum summum honorem apud dominos adepti fuissent, et amore essent apud illos liberis propriis et ingenuis non inferiores; probra et afflictationes pro pietate

[1] Theod. lib. v. c. 28. in fin. — [2] Euseb. in Chron. — [3] Apud Euseb. in Vita Const. lib. II c. 51 et 52. — [4] Sever. lib. II.

[1] Euseb. lib. VIII. c. 5. — [2] Idem lib. VIII. c. 6.

corporibus impositas, nova, et multiplicia mortis genera contra ipsos excogitata, splendidiores revera existimarunt divitias, quam gloriam, quam delicias, quibus hominum vita soleat diffluere. Mortem igitur unius ex illorum numero, qualis fuerit, commemorare placet, eamque lectoribus spectandam relinquere; ut inde, quæ reliquis etiam ejus sodalibus contigerint, animadverti possint. Quidam illorum in civitate supra commemorata coram imperatoribus, quos diximus, in medium adducitur; qui cum jussus idolis immolare, omnino recusaret; mandarunt nudum in sublime tolli, ac flagellis eousque toto corpore dilaniari, quoad supplicio evictus, etiam animo invito, quod erat imperatum, præstaret. Sed ubi ista perpessus, constans, et immutabilis persisteret; de reliquo ossibus ejus jam carne nudatis, acetum sale permixtum in corporis membra cruciatu attenuata, consumpta, et prope contabefacta infuderunt.

29. « Atque ut istos dolores protriverat, et veluti pedibus conculcarat; inde craticula atque ignis una in medium trahuntur; et reliquiæ ejus corporis, tanquam carnes ad comedendum paratæ, ignis incendio non raptim, ut brevi e vita decedens omni dolore liberaretur, sed paulatim absumptæ fuerunt. Neque qui eum imposuerant in rogum, etiam post tot tamque gravia cruciamenta ei ullum respirandi locum dare, in animo habebant, nisi prius ipsorum imperata facturum annueret. Sed ille proposito suo mordicus adhærescens, victor in tormentis animam efflavit. Tale unius regiorum famulorum martyrium extitit, appellatione sua (Petrus enim nominatus fuit) revera dignum. Cæterorum autem sociorum ejus martyria, quæ non inferiora sunt, quo orationis terminemus modum, missa in præsentia faciemus. Tantum autem exponemus, quo pacto Dorotheus, et Gorgonius una, aliique non pauci ex imperatoris familia, post varia certaminum genera, laqueo vita deposita, divinæ victoriæ præmia reportarint.

30. « Per idem tempus Antimus, qui tum Ecclesiæ Nicomediensi præfuit, capite propter Christi testimonium cervicibus abscisso, moritur. » Sed de Antimo ex aliis martyrum Actis rursus inferius dicendum. Pergit vero : « Huic ingens, et frequens martyrum turba adjuncta fuit; idque, quod iisdem fere diebus forte, nescio quo pacto, regia Nicomediensis incendio conflagraret; et ex suspicione quadam rumor esset dissipatus, illud facinus a nostris fuisse admissum. Unde imperatoris jussu, ex piis qui ibi versabantur, acervatim et tanquam cumulo alii gladio trucidati sunt, alii ardore flammarum corporibus circumjectarum obierunt. Quo tempore, fama est, et viros, et mulieres etiam divina inexplicabili alacritate sua sponte in rogum insiluisse; reliqua autem multitudo vinculis alligata, et a lictoribus in scaphis imposita, in vastum maris gurgitem fluctusque præceps projecta fuit. Famulos illos regios post mortem decoro et celebri funere terræ mandatos, imperatores, qui eorum domini putabantur, rursum de integro effodiendos, in mareque præcipitandos, sententiis decreverunt; ne ut eorum ferebat opinio, quidam eos in sepulcris et monumentis conditos, deos esse reputantes, divina veneratione prosequerentur. » Hæc idcirco illi agebant, ut patet, quod (ut aliis innumeris quoque exemplis est declaratum) solerent fideles reliquias sanctorum martyrum honore prosequi, et debito illas cultu venerari.

31. At hæc contra jus fasque, imo contra suas ab ipsis imperatoribus sancitas leges, impie ac injuste pariter facta sunt; nam iidem imperatores Diocletianus, et Maximianus iisdem ipsis consulibus, illo nempe quartum, isto tertium, octavo idus Aprilis, hæc ad Gaudentium diu ante rescripserunt [1] : « Obnoxios criminum, digno supplicio subjectos, sepulturæ tradi non vetamus. » Sed subdit Eusebius : « Quæ igitur initio persecutionis Nicomediæ fuere patrata, sic fere se habent :

32. « Non longo tempore post, cum alii in Melitina (sic illa regio est appellata) alii rursus in Syria imperio insidias parare molirentur; edictum imperatorum exiit, ut omnes Ecclesiarum præsides, utpote ea de re suspecti, in carceres et vincula conjicerentur; adeo ut spectaculum illarum rerum, quæ deinceps ibi gerebantur, omnem explicandi facultatem longe superet. Nam multitudo infinita ubique gentium in custodiam conclusa fuit, et carceres passim, qui jam olim homicidis, et mortuorum sepulcris conditorum expilatoribus parati fuerant, tunc episcopis, presbyteris, diaconis, lectoribus et exorcistis penitus referti; adeo ut his, qui maleficiis tenebantur obstricti, nihil illic loci esset reliquum. » Hucusque Eusebius.

33. Sed quod rursum pertinet ad res Nicomedienses, quas ipse visus est leviter tantum attigisse, compluraque prætermisisse digna memoria; hic nos eas ex Actis martyrum describemus, illis, inquam, ex quibus res gestas Nicomediæ anno superiori retulimus, cum de incensa una cum Christianis ibi consistentibus Ecclesia die Natali Domini actum est; quibus hæc mox intexuntur de ipso imperatore Galerio Maximiano : Maximianus autem existimans se jam omnes vicisse, et relaxatum esse a curis certaminis, theatris pascebat oculos, et equorum scilicet, et hominum curriculis. Illud vero non erat vincere, sed potius victum esse, idque magis induxit pios, ut libere loquerentur; ostendunt autem, quæ sequuntur.

34. « Ante theatrum quidem erat ædificatum maximum fanum Cereris, quæ erat apud eos dea maxima. Accedens autem ille cum universo populo et exercitu, execranda peragebat sacrificia. Quidam vero ex numero militari, Zeno nomine, zelo plenus adversus impios, nec ferens sic pietatem affici contumelia, stans in alto : Erras, inquit, o imperator, insensibilibus sacrificans lapidibus et mutis lignis; hoc enim est quod apparet; id autem quod est revera, et intelligitur, est fraus dæmonum, quæ suos cultores adducit ad interitum. Intellige, o Maximiane,

[1] L. Obnoxios C. de relig. et sump. funer.

et hos oculos, et internos in cælum tollens, quære ex iis, quæ videntur, Creatorem; qualis sit opifex, disce ex operibus; et disce Deum pie colere; qui non sanguine, et nidore animalium ratione expertium, sed mundis hominum delectatur animis, et mundo corde.

35. « Hæc cum audisset Maximianus, jubet pondere lapidum ejus maxillas confringi, et simul clamat lictoribus quidem, ut fortiter percuterent; sancto autem per præconem, ne deos maledictis appeteret. Sic ergo patienti sancto omnes quidem dentes sunt immaniter excussi, maxillæ vero sunt contritæ; et jam parum spirantem, et mox moriturum jubet abduci extra civitatem, et amputari caput, quod libere erat locutum. Et sic Zeno generosissimus, cum magna celeritate peregisset beatum stadium martyrii, capite truncatur, et sursum fertur ad Christum caput omnium. » Hucusque de Zenonis martyrio Acta martyrum; in quibus de Dorotheo in carcerem anno superiori post verbera sæva detruso, deque aliis qui post comprehensi sunt, ejusmodi narratio subditur.

36. « Sacer quoque chorus qui erat circa Dorotheum, qui a tam bono instituebatur magistro, divino, inquam, Antimo (erat hic episcopus Nicomediæ, in latebris adhuc agens, et litteris frequentibus suos admonens) non sic erat habiturus caput coronæ expers; sed hæc quoque superne dispensabantur ac providebantur a divina gratia. Et a sancto quidem Antimo ad eos mittebantur litteræ; ipso quidem in quodam vico delitescente; illos autem aperte decertantes, ad suscipienda strenue certamina, precibus adjuvante.

37. « Hoc postquam evasit manifestum scelerati imperatoris satellitibus, et ipsas litteras, et eum cui erant datæ, adducunt ad imperatorem. Ille autem cum eum vidisset, et legisset quæ scripta erant, scripta vero erant (ut est verisimile) quæ ille quidem nolebat, pulchra autem erant, et salutaria; ira æstuans, jussit eos quamprimum abduci. Illi ergo statim sunt abducti. Imperator autem : Vanane inquit, fuit mea conjectura, cum prædicerem, vos a me defecisse? Imo vero execrandi jam etiam adversus me insurrexistis; ad alium autem, cum quo nos acre bellum gerimus, transfugistis. Et simul dat eis legendam epistolam. Jussit vero eum quoque, qui abductus erat, introduci. Quem cum vidissent martyres, valde lætati sunt animo, cumque etsi procul starent, vultu et nutu salutaverunt.

38. « Maximianus autem fastum quemdam et spiritum suscipiens principis; et immaniter eum intuens: Dic mihi, inquit, infelix, quis est qui hæc tibi tradidit, et ubinam latet terrarum? » qui has enim litteras attulerat, diaconus erat; nefas enim fuisse, dictum est sæpe alias, nonnisi per ministros Ecclesiæ episcopum dare litteras. « Diaconus vero (subdunt Acta) cum magna voce tacite ad Deum prius clamasset et petiisset, ut convenienter verissimæ promissioni daretur sibi oris apertio : Qui litteras, inquit, dedit, cum sit pastor, et procul absit, gregem hortatur, et incitat ad pietatem, et maxime cum senserit incursionem luporum atque ferarum; tunc enim alta et clara voce suo gregi imperat, et quæ sint facienda significat. Quæ autem dicit, non sunt sua, sed ea accepit a primo pastore, qui dicit [1] : Nolite timere eos qui occidunt corpus, animam autem non possunt occidere. Atque dixi quidem quisnam dederit litteras; ubinam autem sit, non dicam; aperta enim fuerit insania, pastoris esse proditorem eum qui ex illo maximam accepit utilitatem : qui etiam absque nobis mox fiet manifestus : non posse enim abscondi civitatem supra montem positam [2], vox divina dixit et veri amatrix. »

39. « Cum hæc fortissime dixisset lingua sancta; non ferens Maximianus dicendi libertatem, ut ipsa amputetur, eum condemnat. Deinde sic eum jubet obrui lapidibus. Et ille quidem post sacræ linguæ ablationem, sic obrutus lapidibus, tela quidem nihil curabat; sed corpore quidem jam partim attrito jaculationibus, partim autem obruto lapidibus, adhuc magis erigebatur, et in cælos attollebatur anima, Christo angulari lapidi conjungenda.

40. « Adhuc vehementer irascebatur Maximianus; quocirca Dorotheum cum suis multiplicia excepere supplicia. Illis vero minime perpetua defuit constantia Christum invocantibus, et tormenta ut levia et imbecilla minime curantibus, vel potius reputantibus illa pro deliciis, et tyranno impietatem acerbius exprobrantibus. Quamobrem ille jam defessus, communiter quidem omnes morte condemnat, diversas autem pronuntiat sententias; Dorotheo quidem ense caput amputari, Mardonium vero vivum cremari, et Mygdonium in fossam projectum obrui : Gorgonium vero, Indem, et Petrum, molaribus lapidibus eorum collis alligatis, in mare projici. Et ita sunt, consummatis victoriis, insignes Christi martyres vario mortis genere una via ingressi ad Dominum. » Hæc ibi. At quod ad Petrum spectat; plane diversa hæc sunt ab iis quæ de eo ab Eusebio scripta superius enarrantur, nempe in tormentis efflasse animam; eadem quoque de Petro Nicephorus [3] habet.

41. Quo modo autem eorumdem sanctorum martyrum corpora, quæ in mare demersa sunt, Domna virgo illa, de qua multa suo loco superius dicta sunt, a piscatoribus, ad littus rete tracta sepulturæ mandarit, cum adhuc virilem quem semel fugiens sumpserat habitum gestans, vir omnium oculis appareret; et quo pacto insuper delata quod martyres sepultura donasset, ab eodem Galerio Maximiano occidi jussa, inventaque ad sepulturam martyrum orans, capite truncata sit; eadem Acta fusius narrant, quibus velut egregium corollarium de Euthymii martyrio hæc breviter adnectantur : « Paulo post iis adjungitur sapiens quoque Euthymius, qui doctrinis et monitis multos prius Christo martyres obtulerat : nam propter illius magnum zelum ad pietatem valde vexatus Maximianus, ira et furore plenus, multis quidem tormentis eum prius conatur

[1] Mat. x. — [2] Mat. v. — [3] Niceph. lib. vii. c. 15.

omnino abducere a confessione. Cum autem ille puniens esset defessus, ense mortem affert athletæ. »

42. Ad Euthymii usque martyrium eadem Acta Nicomediensium martyrum producunt historiam; quamobrem cum de eorum episcopo Antimo nonnisi (ut dictum est) latebras et pastorale munus in scribendis ad suos litteris (ut vidimus quoque facere consuevisse S. Cyprianum) recenseant; plane significatur, nonnisi post hos omnes eum diu summa industria perquisitum, tandem inventum, Nicomediamque perductum, consummasse martyrium; nec illud quidem breve atque leve, sed in quem Maximianus præ cæteris (ut superius enarratum est) immensum odium concepisset, utpote quem sibi ante alios adversarium sentiebat (quo superstite, spe cadere videri posset, ut quod conabatur efficeret, de Christianis ubique delendis), in eum, inquam, ad se perductum omnia quæ diu fuerat meditatus supplicia violentus exercuit. Perierunt ejus martyrii Acta; nec de eo quicquam Eusebius (ut vidimus) nisi quod, abscissis cervicibus, martyrium consummarit. Nicephorus [1] autem (puto ex Actis ejus quæ tunc extabant) summatim hæc de admirabili ejus agone diutius exantlato collegit, cum ait: « Divinus autem Antimus primum quidem crudelissime cæditur, subulis igne candentibus talos perforatur, super fractis testis reponitur, baculis converberatur, crepidas æreas ignitas induitur, fidiculis aliisque tormentorum instrumentis excruciatur, facibus aduritur, et ad postremum securi percutitur. » Hæc de Antimi episcopi martyrio adeo præclaro Nicephorus.

43. At probe quidem (quod dictum est superius) sui exemplo cæteros provinciarum præsides Maximianus instituere voluit, quid in Christianos singuli agerent, qui imperatorem in eos adeo immania perpetrare sentirent; ut plane erubescentes ignavi atque segnes in eo obeundo munere inveniri, ob id in exquirendis atrocioribus cruciamentorum generibus pro viribus laborarint, ac penitus dixerim, desudarint: ut eisdem ex intervallo temporis repetitis, fessum tandem martyrem nec mori valentem, ad negationem adigerent. At de his quæ in eadem provincia Bithynia, in qua Nicomedia sita est, agebantur; qui tunc aderat, et ea pervidebat Lactantius gravissimus testis accedat, qui ait [2]: « Vidi ego in Bithynia præsidem gaudio mirabiliter elatum, tanquam barbarorum gentem aliquando subjecisset, quod unus, qui per biennium magna virtute restiterat, postremo cedere visus est. Contendunt igitur ut vincant, et exquisitos dolores corporibus immittunt; et nihil aliud evitant, quam ut ne torti moriantur. » Hæc Lactantius de præsidum portentosa sævitia; ut plane ex his appareat, quod non superent humanum captum et fidem, si quæ interdum, imo passim reperiuntur in Actis martyrum exhibita in eos adeo horrenda tormenta. Quibusnam parceret, quæso, ingeniosa crudelitas, et quæ non invenisset prava et inquieta, ad mala inferenda semper advigilans curiositas? quod intelligis ex Lactantio, quem, de iis quæ viderat, præsidum crudelitatis testem adduximus.

44. *Porphyrii et Hieroclis philosophorum absurda et impia commenta adversus Christianam religionem.* — Quid præterea hoc ipso anno, quo ecclesiæ omnes jussæ sunt dirui, ibidem Nicomediæ; ubi idem Lactantius rhetoricam publice profitebatur, actum sit; ipsum ea spectantem atque narrantem audiamus [1]: « Ego, inquit, cum in Bithynia litteras oratorias accitus docerem; contigissetque eodem tempore, ut Dei templum everteretur; duo extiterunt ibidem, qui jacenti atque abjectæ veritati, nescio utrum superbius, an importunius, insultarent. Quorum alter antistitem se philosophiæ profitebatur; verum ita vitiosus, ut continentiæ magister non minus avaritia, quam libidinibus arderet; in victu tam sumptuosus, ut in schola virtutis assertor parsimoniæ, paupertatisque laudator, in palatio pejus cœnaret quam domi; tamen vitia sua capillis et pallio, et quod est maximum velamentum, divitiis prætegebat; quas ut augeret, ad amicitias judicum miro ambitu penetrabat, eosque sibi repente auctoritate falsi nominis obligabat, non modo, ut eorum sententiam venderet, verum etiam, ut confines suos, quos ædibus agrisque pellebat, a suo repetendo hac potentia retardaret. »

45. « Hic vero qui suas disputationes moribus destruebat, vel mores suos disputationibus arguebat; ipse adversus se gravis censor, et accusator acerrimus eodem ipso tempore, quo justus populus nefarie lacerabatur, tres libros evomuit contra religionem, nomenque christianum; professus ante omnia philosophi officium esse, erroribus hominum subvenire, atque illos ad veram viam revocare, id est, ad cultus deorum, quorum numine ac majestate (ut ille dicebat) mundus gubernaretur; nec pati homines imperitos quorumdam fraudibus illici, ne simplicitas eorum prædæ ac pabulo sit hominibus astutis. Itaque se suscepisse hoc munus philosophia dignum, ut præferret non videntibus lumen sapientiæ; non modo ut susceptis deorum cultibus resanescant; sed etiam ut, pertinaci obstinatione deposita, corporis cruciamenta devitent, nec sævas membrorum lacerationes frustra perpeti velint.

46. « Ut autem appareret cujus rei gratia opus illud elaborasset, effusus est in principum laudes, quorum pietas et providentia (ut quidem ipse dicebat) tum in cæteris rebus humanis, tum præcipue in defendendis deorum religionibus claruisset. Consultum esse tandem rebus humanis, ut, cohibita impia, et anili superstitione, universi homines legitimis sacris vacarent, ac propitios sibi deos experirentur. Ubi autem religionis ejus contra quam perorabat, infirmare voluit rationem; ineptus, vanus, ridiculus apparuit; quia gravis ille consultor utilitatis alienæ, non modo quid oppugnaret, sed etiam quid loqueretur, nesciebat. Nam si qui nostrorum affuerunt, quamvis temporis gratia conticescerent,

[1] Niceph. lib. VII. c. 6. — [2] Lactant. lib. V. c. 11.

[1] Lactant. lib. V. c. 2.

animo tamen derisere; ut pote cum viderent hominem profitentem, se illuminaturum alios, cum ipse cæcus esset; reducturum alios ab errore, cum ipse ignoraret, ubi pedes suos poneret; eruditurum alios ad veritatem, cujus ille ne scintillam quidem unam vidisset aliquando; quippe qui cum sapientiæ professor, profligare sapientiam niteretur. Omnes tamen id arguebant, quod illo potissimum tempore id operis esset aggressus, quo furebat odiosa crudelitas. O philosophum adulatorem, ac tempori servientem! Verum hic pro sua inanitate contemptus est; qui et gratiam, quam speravit, non est adeptus; et gloria, quam captavit, in culpam reprehensionemque conversa est.

47. « Alius eamdem materiam mordacius scripsit, qui erat tunc e numero judicum, et qui auctor in primis faciendæ persecutionis fuit; quo scelere non contentus, etiam scriptis eos. quos afflixerat, insecutus est. Composuit enim libellos duos, non contra Christianos, ne inimice insectari videretur; sed ad Christianos, ut humane et benigne consulere putaretur; in quibus ita falsitatem Scripturæ sacræ arguere conatus est, tanquam sibi esset tota contraria; nam quædam capita, quæ repugnare sibi videbantur, exposuit; adeo multa, adeo intima enumerans, ut aliquando ex eadem disciplina fuisse videatur. Quod si fuit, quis eum Demosthenes poterit ab impietate defendere? qui religionis, cui fuerat assensus, et fidei cujus nomen induerat, et sacramenti quod acceperat, proditor factus est; nisi forte casu in manus ejus divinæ litteræ inciderunt. Quæ igitur temeritas erit, id audere dissolvere, quod illi nemo interpretatus est? bene, quod aut nihil didicit, aut nihil intellexit. Tantum enim abest a divinis litteris repugnantia, quantum ille abfuit a veritate et fide.

48. « Præcipue tamen Paulum Petrumque laceravit, cæterosque discipulos, tanquam fallaciæ seminatores, quos eosdem tamen rudes et indoctos fuisse testatus est; nam quosdam eorum piscatorio officio quæstum fecisse; quasi ægre ferret, quod illam rem non Aristophanes aliquis, aut Aristarchus commentatus sit. Abfuit[1] ergo ab his fingendi voluntas et astutia, quoniam rudes fuerunt. Aut quis posset indoctus apta inter se et cohærentia fingere, cum philosophorum doctissimi Plato, et Aristoteles, et Epicurus, et Zenon ipsi sibi repugnantia, et contraria dixerint? Hæc est enim mendaciorum natura ut cohærere non possint. Illorum autem traditio, quia vera est, quadrat ubique, ac tota sibi consentit et ideo persuadet, quia constanti ratione suffulta est. Non igitur quæstus et commodi gratia religionem istam commenti sunt; quippe qui et præceptis et ipsa re eam vitam secuti sunt, quæ et voluptatibus caret, et omnia quæ habentur in bonis spernit; et qui non tantum mortem pro fide subierint, sed etiam morituros esse se et scierint, et prædixerint; et postea universos, qui eorum disciplinam secuti essent, acerba, et nefanda passuros.

[1] Lactant. lib. v. c. 3.

49. « Ipsum autem Christum affirmavit a Judæis fugatum, collecta nongentorum hominum manu, latrocinia fecisse. Quis tantæ auctoritati audeat repugnare? Credamus hoc plane; nam fortasse illi hoc in somnis Apollo aliquis nuntiavit. Tot semper latrones perierunt, et quotidie pereunt, ubique multos et ipse damnasti. Quis eorum post crucem suam, non dicam Deus, sed homo appellatus est? Verum tu forsitan ex eo credidisti, quia vos homicidam Martem consecrastis ut deum; quod tamen non fecissetis, si illum areopagitæ in crucem sustulissent. Item cum facta ejus mirabilia destrueret (al. adstrueret), nec tamen negaret, voluit ostendere, Apollonium vel paria, vel etiam majora fecisse; mirum quod Apuleium prætermisit, cujus solent et multa, et mira memorari. Cur igitur, o delirum caput, nemo Apollonium pro deo colit? nisi forte tu solus, eo scilicet deo dignus, cum quo te in sempiternum verus Deus puniet. »

50. Et post multa, hæc de librorum titulo: « Cum igitur talia ignorantiæ suæ deliramenta fudisset, cum veritatem penitus excidere connixus esset, ausus est libros suos nefarios ac Dei hostes, φιλαληθεῖς, id est, Veritatis amatores, annotare. O cæcum pectus! o mentem Cimmeriis (ut aiunt) tenebris atriorem! Discipulus hic fortasse Anaxagoræ fuit, cui nives atramentum fuerunt; atque eadem cæcitas est, et vero falsitatis, et mendacio veritatis nomen imponere. Videlicet homo subdolus voluit lupum sub ovis pelle celare ut fallaci titulo posset irretire lectorem. » Hæc et alia adversus oblatrantem in Christianam religionem hominem Lactantius prodit.

51. Verum quinam ii fuerint, quos ipse nec nominandos existimavit (tanti enim eos fecit christianus orator, ut ne illa quidem eos memoria dignos esse putarit, quæ ex immani quopiam scelere comparatur) pervestigare, haud otiosum erit; etenim ex insignis nominis prostratis hostibus post partam victoriam ad triumphum fiet gloriæ majoris accessio. Quod igitur ad priorem attinet; quinam ille fuerit, quem dicit Lactantius inter philosophos hujus temporis sibi locum principem vindicasse, nullus alius quem opinari possimus occurrit, nisi Porphyrius, qui inter Platonicos horum temporum excellebat; quem et adversus Christianam religionem commentarios edidisse, exploratissimum est. Meminimus ejus ante sub Gallieno, cum de Plotino, quo usus est præceptore, opportuna incidit mentio; cum et ex ipsius scriptis ætatem ejus testatam reliquimus; qui enim (ut dictum est) anno decimo Gallieni annos triginta natus erat, cum sub eodem Plotino profiteri cœpit; hoc anno decimo nono Diocletiani, attigisse sexagesimum octavum ætatis annum, certum est, sed et ad ultimam senectutem pervenisse, suo loco dicemus. Philosophorum vero alium ab ipso neminem scimus qui hac tempestate adversus Christianos scripserit. Quamobrem ut quæ Lactantius tradit, alicui alii adscribamus potius quam Porphyrio, nulla est ratio.

52. Quod autem ad ejus genus pertinet; eum

patria Tyrium fuisse, Eunapius [1] auctor est, qui addit Porphyrio nomen initio fuisse Malchum, quod Syrorum lingua regem sonat; sed detorta appellatione ad purpuram regiam in vestimento insigne, Porphyrium veluti purpureum eum nominasse Longinum, apud quem sublimibus studiis erudiebatur : hæc Eunapius. Porro fuisse eum constat natione Judæum, Batanææ, quæ est in Judæa civitas, natum; hincque est quod S. Hieronymus [2] eum Batanæotem appellat, cum ait : « Quod nequaquam intelligens Batanæotes et sceleratus ille Porphyrius, in primo operis sui adversus nos libro, Petrum a Paulo objecit esse reprehensum, etc. »

53. Quinetiam fuisse aliquando christianum, sed non ferentem majorum justam reprehensionem, esse factum apostatam ac desertorem, Socrates [3], auctore Eusebio, quem citat, tradit, sic dicens : « Jam vero (ut videtur) idem illi, nempe Juliano, accidit, quod Porphyrio; nam iste Cæsareæ Palæstinæ a quibusdam christianis reprehensus, cum pro gravi qua ardebat iracundia illud ferre non posset, religionem Christianam deseruit; et præ odio illorum qui ipsum coarguerant, ad libros conscribendos, quibus Christianos maledice et contumeliose perstringeret, præceps fuit. » Hæc Socrates.

54. Sed nihil est, ut de animo ejus ad reprehensiones tolerandas admodum alieno, atque ad iracundiam, et furorem præcipiti, alterius testimonium afferamus; cum ipse de se, in Vita Plotini quam scripsit, hæc dicat : « Ego quandoque me ipsum interimere cogitabam; quod mirabiliter ille persensit : mihique domi perambulanti protinus adstitit, aitque : Studium nunc istud, o Porphyri, tuum non sanæ mentis est, sed animi potius atrabile furentis. Itaque Roma abire me jussit. » Hæc de se ipse. Honesta plane missio, et digna philosopho, qui præsertim (ut idem ipse ait) decem et octo annos Romæ Plotinum audisset.

55. Quonam pacto, rogo, tam indomita fera valuit cum Christi ovibus esse? et quomodo sic moribus comparatus truculentus apostata, canina rabie in Christianos latrare cessasset, cum præsertim ea arte principum gratiam aucuparetur? Vides plane, quales Christiana religio habuerit adversarios, superbos, tumidos, iracundos, petulantes, avaros, ac libidinibus (ut tradit Lactantius) omni ex parte turpissimos; indignos sane, qui non tantum inter Christianos, at nec inter Ethnicos, quibus optimi mores cordi essent, allegerentur; sed procul abjicerentur ab humano consortio, qui ab humanitate essent prorsus extorres. Porro hunc ipsum Porphyrium calumniarum patrem jure [4] Cyrillus appellat, quod amaros (ut ait [5]) in nos libros effuderit.

56. Cæterum non omne simul Porphyrius virus effudit; sed primum tres illos, quorum Lactantius meminit, libros edidit, quibus alios postea elaborans addidit usque ad numerum decimum quintum; tot enim ab eo scriptos contra Christianos, libros, Suidas tradit. Adjecisset, et alios, nisi Constantinus exterruisset, a quo in exilium pulsus est, ut suo loco dicemus; quinam autem adversus eum scripserint, inferius pariter demonstrabimus. Duxisse eum uxorem viduam quamdam, Marcellam nomine, matrem quinæ sobolis, idem Eunapius tradit, vixisseque ad extremam usque senectutem, atque Romæ obiisse.

57. Quod autem (ut vidimus) testetur Lactantius hoc ipso anno, quo ecclesias demoliebantur imperatores, Nicomediæ libros contra Christianos ab eodem Porphyrio esse conscriptos; S. Hieronymus [1] vero dicat, illum in Sicilia scripsisse; id inde accidit, quod cum certum sit ipsum Roma a Plotino recedentem in Siciliam secessisse, et (quod ipse Porphyrius [2] testatur) apud Lilybæum diutius permansisse, idem Hieronymus pariter existimarit ipsum suas lucubrationes ibidem elaborasse; quod quidem licet de aliis pluribus factum jure putemus; de his vero contra Christianos tunc editis, Lactantii, qui his rebus interfuit, fidem sequimur. Quod autem existimarit S. Augustinus [3] duos fuisse Porphyrios, alterum qui contra Christianos edidit commentarios, alterum vero Siculum fama celeberrimum; unum tantum eumdemque fuisse, qui adversus Christianos scripsit Porphyrium Platonicum, cum eo qui (ut dictum est) habitavit diutius in Sicilia, omnes plane consentiunt.

58. Posterior ille vero, quem Lactantius tam egregie suis coloribus pingit, non alius quidem ex titulo operis esse cognoscitur, quam Hierocles, quem eo titulo, nempe, *Veritatis amatoris,* libros suos annotasse quos adversus Christianos conscripsit, Eusebius auctor est, dum adversus eum scribens, omnes impudentis hominis conatus temerarios, sed levissimos quidem, infringit. Ad eum igitur commentarium Eusebii in Hieroclem provoco curiosos homines studiososque Philostrati, qui Apollonii Tyanæi Vitam mendaci stylo conscripsit; eosdemque revoco ad ea quæ de eodem Apollonio primo tomo Annalium a nobis scripta sunt; ut plenius de impostore cognoscant.

59. Quod insuper idem Lactantius de Hierocle dicat, fuisse ex judicibus unum, et persecutionis auctorem; nempe ex præfectis primariis aliquem, qui apud imperatores plurimum posset : in eam sententiam adducimur, ut hunc ipsum existimemus esse Hieroclem, qui hac eadem persecutione (ut auctor est Epiphanius [4]) præfecturam Augustalem exercuit Alexandriæ; idemque Hierocles in Actis Ædesii martyris, in Ægypto passi, judex iniquissimus nominatur : quæ vero acerbissima omnium tormenta, et quæ omnem humanum captum superent, excogitarit Alexandriæ præses; sequens paulo post Eusebii narratio de Ægypti martyribus, quæ paulo infra ponetur, apertius demonstrabit.

[1] Eunapius in Vita Philos. — [2] Hier. in epist. ad Galat. præfat. lib. I. — [3] Soc. lib. III. c. 19. — [4] Cyrill. contra Julian. lib. III. — [5] Ibid. I.

[1] Hieron. de Script. Eccles. in Eusebio. — [2] Porphyr. in Vita Plotini. — [3] Aug. Retract. lib. II. c. 31. — [4] Epiph. hæres. LXVIII.

60. *Lactantii aliorumque in dictos philosophos scripta.*—Ut igitur tam Porphyrii, quam Hieroclis in Christianam religionem vulgatos commentarios contrariis scriptis penitus confutaret, veritatemque calumniis oppressam suo nitore fulgentem redderet, ac magis magisque illustraret; idem ipse Lactantius nobilem illam suscepit provinciam, ut divinarum institutionum septem illos luculentissimos libros conscriberet. Ipse enim sui instituti rationem reddens, hæc ait [1] : « Ii ergo, de quibus dixi, cum, præsente me ac dolente, sacrilegas suas litteras explicassent, et illorum superba impietate stimulatus, et veritatis ipsius conscientia (ut ego arbitror) suscepi hoc munus; ut omnibus ingenii mei viribus accusatores justitiæ refutarem; non ut contra eos scriberem, qui paucis verbis obteri poterant; sed ut omnes, qui ubique idem operis efficiunt aut effecerunt, uno simul impetu profligarem. » Hæc Lactantius.

61. Porro S. Hieronymus [2] tum has, tum reliquas Lactantii lucubrationes recensens, hæc ait : « Firmianus, qui et Lactantius, Arnobii discipulus, sub Diocletiano principe accitus cum Fannio (al. Flavio) grammatico, cujus de Medicinalibus versu compositi extant libri, Nicomediæ rhetoricam docuit; et penuria discipulorum, ob græcam videlicet civitatem, ad scribendum se contulit. Habemus ejus Symposium, quod adolescentulus scripsit Africæ, et Ὁδοιπορικὸν de Africa usque Nicomediam hexametris scriptum versibus. » Cum itaque ipse Africanus hominis in Africa profitentis discipulus fuerit, et Africæ Symposium scripserit, et ex Africa Nicomediam usque suum iter metro cecinerit; plane ipsum fuisse patria Africanum, conjici posse videtur. Sed et de aliis lucubrationibus ejus hæc idem Hieronymus : « Scripsit et alium librum, qui inscribitur Grammaticus, et pulcherrimum de Ira Dei, et Institutionum divinarum adversus Gentes libros septem, Epitomen ejusdem operis in libro uno ἀκέφαλον, et ad Asclepiadem libros duos, de Persecutione librum unum, ad Probum epistolarum libros quatuor, ad Severum epistolarum libros duos, ad Demetrianum auditorem suum epistolarum libros duos, ad eumdem de Opificio Dei vel Formatione hominis librum unum. Hic in extrema senectute magister Cæsaris Crispi filii Constantini in Gallia fuit, qui postea a patre interfectus est. » Hæc de Lactantio Hieronymus. Verum quos elaborasse diximus septem libros adversus Gentiles, temporibus Constantini illos edidit, eidemque etiam dedicavit, ut inferius suo loco patebit.

62. Cæterum non defuerunt qui infames libros adversus religionem Christianam a Porphyrio editos, simulac prodierunt, adversariis commentariis egregie confutarint, prorsusque compresserint. Id in primis suæ esse provinciæ existimavit insignis ille doctrina, et celebris S. Methodius episcopus Tyri, ut Tyrii hominis (sic ille dici volebat potius, quam Batanæus, pertæsus Judæum genus) infringeret temeritatem, procaciamque retunderet. « Hic, inquit Hieronymus [1], Olympi Lyciæ, et postea Tyri episcopus, nitidi compositique sermonis adversum Porphyrium confecit libros, et Symposium decem virginum, de Resurrectione opus egregium contra Origenem, et adversus eumdem de Pythonissa et de αὐτεξουσίου, in Genesim quoque et in Cantica Canticorum commentarios, et multa alia quæ vulgo lectitantur, et ad extremum novissimæ persecutionis (sive, ut alii affirmant, sub Decio et Valeriano) in Chalcide Græciæ martyrio coronatus est. » Hæc Hieronymus. Porro sententiam illam de ejus martyrio temporibus Decii, alibi [2] plenius refutavimus. Methodium alio nomine dictum esse Eubulium, qui eum citat, Epiphanius [3] tradit. At post Methodium Eusebius [4], ac denique extremo loco Apollinaris [5] contra eumdem Porphyrium edidit commentarios; licet sparsim tum S. Hieronymus, tum etiam S. Augustinus, Cyrillus, et alii, quæ idem contra divina scripta impudenter effutiit, passim cum se offerret occasio, refellere non prætermiserint. Postea vero (ut suo loco dicemus) imperatoriis sanctionibus iidem libri comburi jussi, penitus desierunt.

63. *Arnobius scriptor.* — Sed admirandum in eo præsertim divinum consilium; quod hoc ipso tempore, quo oblatrantium infidelium studiis in hunc modum oppugnaretur Christiana religio, eorumdemque vulgatis scriptis ubique proscinderetur salutare Christi nomen; idem ipse Dominus non e suis quempiam, qui his assueverit certaminibus, in campum adversus eos certaturum adduxerit, sed ethnicum hominem, eumque Christianorum antea acerrimum hostem; quem, ut crederet, divina luce perfuderit, moxque antequam plene per baptismum fieret christianus, necdum pæne in militia tyro, in emeritos illos impietatis omnia stipendia milites veteranos armarit, et in eos debellaturum immiserit. Sic plane ex divino illud accidisse miraculo videatur, quod tanquam magnum aliquod ostentum Dominus Job præmonstraverit, dicens [6] : « Numquid volet rhinoceros servire tibi, aut morabitur ad præsepe tuum? Numquid alligabis rhinocerota ad arandum loro tuo? aut confringet glebas vallium post te? » Et quod sequitur : « Numquid credes illi, quod sementem reddat tibi, et aream tuam congreget? »

64. Talis profecto his temporibus erat Arnobius, qui inter rhetores hujus temporis principem sibi locum absque controversia vindicabat; et eo ipso sane tempore quo in religionem Christianam major omnium persecutio ingruebat, cum fidelium alii fugam arriperent, latebras quærerent alii, rursus alii plures (quod deterius est) tormentorum metu succumberent; hic, inquam, fidem christianam professurus, dat nomen Ecclesiæ. Sed cum non crederent episcopi id illi sincere poscenti, nisi prius oppignoraret fidem suam aliqua scriptione, qua deorum falsita-

[1] Lactant. lib. v. c. 4. — [2] Hieron. de Script. Eccles. in Lactant.

[1] Hieron. de Script. Eccles. in Method. c. 83. — [2] Not. in Mart. Rom. die 18 Septemb. — [3] Epiph. hæres. LXIV. — [4] Hieron. de Script. Eccles. in Eusebio. — [5] Hier. de Script. Eccles. in Apollinari. — [6] Job. XXXIX.

tem, et fidei veritatem omni ex parte professam atque testatam relinqueret; eam adversus Gentes scribendi commentarium oblatam occasionem libenter arripuit. Id quidem S. Hieronymus [1] tradit, sic scribens: « Arnobius in Africa rhetor clarus habetur, qui cum in civitate Siccæ ad declamandum juvenes erudiret, et adhuc ethnicus ad credulitatem somniis compelleretur; neque ab episcopis impetraret fidem quam semper impugnaverat; elucubravit adversus pristinam religionem luculentissimos libros; et tandem veluti quibusdam obsidibus pietatis fœdus impetravit. » Hæc Hieronymus.

65. Scripsisse ipsum eos commentarios hoc tempore post promulgatum de incensione librorum et ecclesiarum demolitione decretum, jam satis superius ex ipsius scriptis est demonstratum; in quibus in primis hæc [2] de se ipso: « Venerabar (o cæcitas!) nuper simulacra modo ex fornacibus prompta, in incudibus deos et ex malleis fabricatos, elephantorum ossa, picturas, veternosis in arboribus tenias. Si quando conspexeram lubricatum lapidem, et ex olivi unguine ordinatum, tanquam inesset vis præsens, adulabar, affabar, beneficia poscebam, nihil sentiente de trunco. Et eos ipsos divos quos esse mihi persuaseram, afficiebam contumeliis gravibus, cum eos esse credebam ligna, lapides, atque ossa, aut in hujusmodi rerum habitare materia. Nunc doctore tanto in vias veritatis inductus, omnia ista quæ sint, scio; digna de dignis sentio; contumeliam nomini nullam facio divino; et quid cuique debeatur vel personæ, vel capiti, inconfusis gradibus atque auctoritatibus tribuo. Ita ergo Christus non habeatur a nobis Deus? nec qui omnium alioquin vel maximus potest excogitari, divinitatis afficiatur cultu, a quo jamdudum tanta et accepimus dona viventes, et expectamus, dies cum venerit, ampliora? sed patibulo affixus interiit; quid istud ad causam? etc. » Plura prosequitur de gloria Crucis Christi.

66. Unde autem scribendi susceperit argumentum, ipso ingressu operis declarat, sic dicens [3]: « Quoniam comperi nonnullos, qui se plurimum sapere suis persuasionibus credunt, insanire, bacchari, et velut quiddam promptum ex oraculo dicere: Postquam esse in mundo christiana gens cœpit, terrarum orbem periisse, multiformibus malis affectum esse genus humanum; ipsos etiam cælites, derelictis curis solemnibus, quibus quondam solebant invisere res nostras, terrarum ab regionibus exterminatos; statui pro captu et mediocritate sermonis contraire invidiæ, et calumniosas dissolvere criminationes. » Ita ipse. Hanc quidem falsam causam prætexuisse inter alias visi sunt imperatores, ut qualemcumque honestam viderentur nacti esse Christianos persequendi occasionem; nam et inferius post multa de iisdem, quid dicere solerent, hæc ait: « Negliguntur dii, clamitant; atque in templis jam summa raritas est; jacent antiquæ derisui cærimoniæ, et sacrorum quondam veterrimi ritus religionum novarum superstitionibus occiderunt; et merito humanum genus tot miseriarum angustiis premitur. » Quæ omnia ipse validissime confutat.

67. Quod vero opus illud, ut inter fideles admitteretur, quasi fidei suæ vadem festinus absolvit; hinc plane est quod in eo (ut ait Hieronymus [1]) fuisse visus est inæqualis et nimius, et absque operis sui partitione confusus. Rursum vero quod nondum plene esset scientia rerum christianarum imbutus, utpote cum non solum non fuerit baptismate illustratus, sed nec in Ecclesiam inter catechumenos acceptus; venia dignus est si aliquibus nævis visus est commentarius ille esse respersus; qui in eo totus est, ut refellat ab Ethnicis in Christianos illatas calumnias, quæ multæ erant; cum undiquaque illi occasionem captarent, ut nomen carperent christianum: usque adeo ut, quod [2] res nostræ barbarismis atque solœcismis obsitæ essent, et locutionis vitiorum deformitate pollutæ, objicerent; et quod novella esset Christiana religio, et magicis esset propagata præstigiis, et aliis similibus; quæ omnia ille quam validissime confutat.

68. Sed inter alia brevi quodam compendio omnia, quæ præsentis temporis essent, ob oculos ponit; et de ea, quæ tunc invalescebat persecutio, meminit; qua minime religio Christiana flaccesceret, sed cresceret, quæ et ubique barbaras quoque gentes humanioribus moribus excoluerit; cum ait [3]: « Nonne vel hæc saltem fidem vobis faciunt argumenta credendi, quod jam per omnes terras in tam brevi tempore et parvo immensi nominis hujus sacramenta diffusa sunt? Quod nulla jam natio est tam barbari moris, et mansuetudinem nesciens, quæ non ejus amore versa molliverit asperitatem suam, et in placidos sensus assumpta tranquillitate migraverit? Quod tam magnis ingeniis præditi oratores, grammatici, rhetores, consulti juris, ac medici, philosophiæ etiam secreta rimantes magisteria hæc expetunt, spretis quibus paulo ante fidebant? Quod ex dominis esse servi, cruciatibus affici omnibus statuerint, malint solvi conjuges matrimoniis, exhæredari a parentibus liberi, quam fidem rumpere christianam, et salutaris militiæ sacramenta deponere? Quod, cum genera pœnarum tanta sint a vobis proposita religionis hujus sequentibus leges, angeatur res magis, et contra omnes minas atque interdicta formidinum animosius populo obnitatur, et ad credendi studium prohibitionis ipsius stimulis excitetur?

69. « An numquid hæc fieri passim, et inaniter creditis fortuitis incursibus assumi has mentes? Itane istud non divinum et sacrum est, aut sine Deo eorum tantas animorum fieri conversiones, ut cum carnificis unci, aliique innumeri cruciatus (quemadmodum diximus) impendeant credituris, velut a quadam dulcedine atque nectare ebrii cuncta contemnant? O ingratum et impium sæculum, etc. » Sed et de suppliciis, quibus Gentiles solerent Chri-

[1] Hieron. in Chron. addit. ad Euseb. — [2] Arnob. lib. I. — [3] Idem lib. I. in initio.

[1] Hier. ad Paulin. ep. XIII. — [2] Arnob. lib. I. — [3] Eod. lib. in fin.

stianos afficere, hæc idem consentientia omnibus quæ de martyribus superius dicta sunt, atque dicentur [1] : « Hoccine est, quæso, audax illud facinus et immane, propter quod maximi cælites aculeos in nos intendunt irarum atque indignationum suarum? propter quod vos ipsi cum libido incesserit sæva, exuitis nos bonis, exterminatis patriis sedibus, irrogatis supplicia capitalia, torquetis, dilaceratis, exuritis, et ad extremum nos feris et belluarum laniatibus objectatis? » At de his, quæ in Gentiles dicta sunt ab Arnobio, satis.

70. *Martyres in Palæstina et Ægypto.* — Jam reliqua prosequamur, quæ de martyribus hoc anno passis ab Eusebio scripta sunt. Cum [2] autem ea narrasset, quæ Nicomediæ gesta sunt, ad res tum in Palæstina, tum in Ægypto gestas sic stylum convertit, ut eas potius summatim comprehendat, quam sigillatim percenseat. Sed ipsum audiamus : « Cum, inquit, aliud edictum statim post primum illud insequeretur, in quo præcipiebatur de iis qui tenebantur in carcere, ut, qui immolare vellent, abire in libertatem permitterentur; qui inficias irent, infinitis tormentis divexarentur : multitudo martyrum, qui denuo in singulis provinciis occumbebant, a nemine dinumerari potest, et eorum maxime qui in Africa, in gente Maurorum, in Thebaide, in Ægypto denique martyrio defuncti sunt. Ex Ægypto autem in alias urbes et provincias progressi, martyrii coronis erant insigniter decorati.

71. « Quosdam enim ex illis in Palæstina, propter patientem tormentorum perpessionem, claruisse scimus; alios Tyri Phœniciæ magnam laudem collegisse : quos quidem quis est qui non supra modum miratus fuerit, cum oculis cerneret innumerabiles plagas, et egregiam athletarum revera admirabilium in his pro pietate et religione concertantium constantiam; et statim post plagas, dimicationem cum bestiis voracibus, inque ea pardorum, ursorum immanium, aprorum agrestium, taurorum denique igne et ferro ad rabiem acriter incitatorum impetus, et eximiam generosorum martyrum contra cujusque bestiæ ictum tolerantiam? Quibus quidem rebus, dum gerebantur, ipsi interfuimus; divinamque potentiam Salvatoris nostri, ipsiusque Jesu Christi, cui illi in cruciatu præclarum testimonium perhibebant, id temporis præsto martyribus opem tulisse, et evidenter se ipsam eis ostendisse, animadvertimus.

72. « Nam belluæ illæ rapaces, longo temporis spatio, neque sanctorum corpora attrectare, neque ad ea prope accedere audebant; sed in infideles qui extra repagula, alius aliunde, incitatione quadam eas in martyres instigarunt, impetu ferebantur. Et quanquam sancti Dei athletæ nudi consistebant in medio, manibusque eas provocabant, et in se pertrahere conabantur (hoc enim ut agerent, illis erat imperatum) illos tamen solos non omnino attigerunt; verum interdum, dum in eos irruebant, tanquam diviniore quadam vi ac virtute fuerunt repulsæ, et retro denuo quam mox resilierunt : quod cum diu fieri cerneretur, non exiguam infidelibus spectantibus excitavit admirationem; usque adeo ut prima bestia frustra incursante, secundam et tertiam in unum eumdemque martyrem dimitterent.

73. « Interea non modo virilem et intrepidam sanctorum illorum animi tolerantiam, sed firmam etiam atque inflexibilem in teneris corporibus constantiam cum stupore quodam mirari licuerat. Vidisses enim adolescentulum, non viginti annos integros natum, nullis constrictum vinculis firme consistentem, manibus in crucis modum e transverso expansis, et robusta et excelsa mente in precibus ad Dei numen fundendis attentissime defixum, neque omnino se commoventem, neque in hanc vel illam partem de loco in quo steterat deflectentem : idque cum ursi et pardi furorem et mortem in eum exhalarent, cumque jam ejus carnem dentibus lacerare aggrederentur; quorum ora divina quadam et inexplicabili potentia, nescio quo facto, fuere probe obturata, et iterum ipsi retro propere recurrerent. Sed de isto hoc modo.

74. « Alios rursum cernere potuisses (omnes enim simul quinque erant) agresti et immani tauro objectatos; qui nonnullos ex infidelibus propius adventantes cornibus in aerem conjecit, eosque discerpsit misere, et semivivos hominum manibus inde auferendos reliquit : verum ad sanctos martyres solos, dum furore et rabie exardescens in eos irrumpere conabatur, ne appropinquare quidem poterat; et tametsi pedibus atque cornibus huc illucque vibrantibus insultabat, et cauteriorum incitamentis lacessitus, contra illos terrorem spirabat; tamen retrogrado cursu, divina sacri numinis providentia repulsus fuit; usque eo, uti, cum iste illos neutiquam læsisset, alias belluas in eos immitterent; ad extremum post graves et varias illarum etiam incursiones, ense obtruncati fuere, et marinis fluctibus sepulcrorum loco mandati. Talis fuit Ægyptiorum pugna, qui Tyri pro vera pietate præclara certamina obierunt.

75. « Illos [1] autem qui sunt in ipsa Ægypto patria sua martyrio defuncti, nemo est qui non magnopere admiretur : ubi viri cum uxoribus et liberis numero prope infiniti pro Salvatoris nostri doctrina, vita fragili et brevi temporis momento duratura penitus neglecta, varia mortis genera subierunt. Quorum alii post cuticulam novaculis laceratam, post membra luxata et distorta, post corpora flagellis acerbissimis laniata, aliisque infinitis variis et dictu horrendis tormentis excruciata, in ignem tandem conjecti fuerunt; alii in altum pelagus præcipitati; alii lictoribus sua capita amputanda fidenti animo objecerunt; alii occubuerunt ipsis cruciamentis oppressi : alii fame confecti interierunt; alii rursum patibulis suffixi, quorum nonnulli tanquam malefici suspensi; alii deteriore modo capite in terram di-

[1] Arnob. lib. I. — [2] Euseb. lib. VIII. c. 7.

[1] Euseb. lib. III. c. 8 et 9.

misso, clavis firmati, et vivi usque eo servati, quoad ipsis in patibulis fame contabescerent.

76. « Nullo dicendi genere explicari potest, quænam verbera, quas ærumnas martyres in Thebaide exantlarint, testis acutis ungularum loco admotis, per totum corpus ad extremum spiritum dilacerati. Mulieres autem uno pede alligatæ sublimes in aerem, capite deorsum statuto, quibusdam machinamentis attractæ, nudis omnino et detectis corporibus, spectaculum fœdissimum, crudelissimum omnium, et ab omni humanitate alienissimum, intuentium oculis exhibuerunt. Homines rursus arboribus et earum ramis adstricti perierunt; nam cum duos ramos, robustissimos illos quidem machinis quibusdam in unum attraxissent, ad utrumque illorum martyrum crura distinentes alligantesque, eos impetu quodam denuo pro natura sua distendi, diffundique dimiserunt; sicque illorum membra, in quos ista excogitabant, repentino impetu distracta fore suspicati sunt.

77. « Neque hæc certe fuere ad paucos dies, aut ad exiguum tempus, sed diu admodum ad annorum integrorum spatia continuata; in quo quidem spatio erant interdum plures quam decem, nonnunquam viginti numero, et amplius eo, sæpe non pauciores quam triginta interfecti; jam prope sexaginta, aliquando rursum centum viri uno die simul cum tenellis admodum liberis, et mulieribus morti addicti, et variis suppliciorum generibus vicissitudine quadam admotis trucidati. Ipsi etiam cum forte in iisdem locis versaremur, complures confestim uno die sumus oculis contemplati; alios ignis incendio perimi, alios securi percuti; usque adeo, ut cum securis ipsa feriendo obtunderetur, et velut crebriore ictu debilitata infringeretur, tum carnifices ipsi trucidando defatigati, mutuis operis traditis, alter ad alterum sublevandum succederet.

78. « Quo quidem tempore mirandam supra modum alacritatem, vimque revera divinam, et singularem animi propensionem eorum qui in Christum Deum crediderunt, intuebamur. Simulatque enim sententia contra priores pronuntiata fuit, alii aliunde ad tribunal judicis prosilire cœperunt, seque christianos confiteri, acerbitates et multiplicium tormentorum modos pro nihilo putare, absque metu et terrore libere pro religione et cultu Dei omnium rerum moderatoris loqui; cum gaudio denique, risu et lætitia postremam mortis sententiam excipere; sic ut psalmos, hymnos et gratiarum actiones in Deum totius mundi conditorem, quoad extremum spiritum edidissent, lætis animis decantarent.

79. « Atque [1] isti martyres admiratione quidem digni fuerunt; sed illi præ cæteris videbantur egregie admirabiles, qui quamvis divitiis, nobilitate, gloria, eloquentia, et philosophiæ cognitione illustres essent; hæc omnia tamen pro vera pietate et fide in Salvatorem et Dominum nostrum Jesum Christum pro nihilo ducerent. Talis erat Philoromus, vir magistratum non illum quidem vulgarem adeptus, sed ad imperatoris negotia Alexandriæ procuranda delectus; qui non sine magna gloria et honore (ut Romanorum mos est) a satellitibus stipatus, in dies singulos de controversiis ad se relatis judicium tulit. Talis Philæas etiam Thmuitensis Ecclesiæ episcopus, vir plane cum in civilibus patriæ institutis et Ecclesiæ ministeriis valde præstabilis, tum philosophiæ disciplinis eximius. Isti duo, cum permulti et cognati et alii amici eos obsecrassent, cum præterea viri primarii, qui cum imperio erant, orassent, cum ipse judex denique hortatus esset, ut sui ipsorum caperent misericordiam, liberorumque, et uxorum curam ducerent; nequaquam ejusmodi virorum precibus adduci poterant, ut vitæ cupiditate aliqua ex parte delectarentur, et divinas leges de confessione, et negatione Salvatoris nostri penitus contemnerent; sed virili animo et mente digna philosophis, imo vero pia et digna Deo contra omnes judicis minas, contra contumelias fortiter se opponentes, ambo capitibus abscissis, abirent e vita. Sed quoniam Philæam propter humanioris litteraturæ notitiam crebro hominum sermone prædicatum diximus, ipse sui ipsius in ea re locuples testis accedat; et partim se ipsum, quinam tandem fuerit, ante oculos cujusque proponat; partim martyria, quæ ejus ætate Alexandriæ contigerint, accuratius multo quam in nostra situm est potestate, narret his verbis, quæ quidem ab ipsius litteris ad Thmuitas præscriptis petita sunt :

80. « Beati martyres, qui apud nos occubuerunt, præclara illa exempla, monita salutaria, et insignes præceptiones in divinis ac sacris litteris nobis ad imitandum propositas, nulla ex parte contemnentes, oculos animi ad Deum omnium effectorem exquisite intendebant; et mortem pro pietate oppetere secum statuentes, mordicus suæ vocationi adhærescebant. Ac quoniam isti sancti martyres Christi insignibus decorati, Dominum nostrum Jesum Christum pro nobis hominis naturam induisse, pro certo cognoverant, ut omne peccatum radicitus extirparet, et viatica nostri itineris ad vitam æternam suscepti nobis suppeditaret : Non [1] enim rapinam arbitratus est, esse se æqualem Deo, sed semetipsum exinanivit, formam servi accipiens, in similitudinem hominum factus, et habitu inventus ut homo ; humiliavit semetipsum usque ad mortem, mortem autem crucis : Isti, inquam, idcirco, meliora dona æmulantes, omnem cruciatum, omnia suppliciorum genera quæ poterant excogitari, non semel, sed iterum atque iterum sustinuerunt; atque præ omnibus satellitum terroribus, quos laborabant non verbis solum, sed rebus ipsis obnixe eis injicere, non demiserunt animos, neque succubuerunt, propterea quod perfecta in illis charitas timorem foras miserat. Quorum eximiam fortitudinem et excelsam in singulis tormentis animi magnitudinem quæ tandem oratio poterit explanare?

81. « Et cum libera potestas omnibus permissa

[1] Euseb. lib. VIII. c. 10 et 11.

[1] Phil. II.

esset contumelias et pœnas illis pro arbitratu inferendi; hi fustibus, illi virgis, alii flagellis, nonnulli loris, multi funibus eos percusserunt. Atque spectaculum novis vicissim plagarum et supplicii generibus erat variatum, et multum probri habuit et ignominiæ. Quidam enim primum manibus a tergo colligatis ligno appensi, et machinis quibusdam membra eorum universa distenta distractaque, deinde a tortoribus ex mandato magistratuum per totum corpus graviter divexati; et non quemadmodum cum homicidis agi solet, latera solum, sed venter, tibiæ, et genæ flagris ferreis cæsæ. Alii pependerunt ad porticum una manu affixi, et articulorum membrorumque distensionem, quæ omnem doloris superabat acerbitatem, pertulerunt.

82. « Alii vultu alterius in alterum obverso ligati, et columnis, pedibus non ad terram demissis, appensi; sic uti cum funes acrius retraherentur et contentius, corporis gravitate ac pondere acerbius premerentur : neque tantisper solum dum præses cum illis quæstione disceptabat, illisque examinandis vacabat; sed per totum fere diem istud supplicii genus sustinuerunt; quando enim ab illis ad alios profectus est ministros, ipsius auctoritati obsequentes reliquit, qui priores accurate observarent, si quisquam tormentis evictus cedere videretur; mandavitque ut acerbe et sine remissione ulla funibus distorquerentur; et deinceps cum jamjam essent animam acturi, rursum in terram demissi, passim misere raptarentur; neque enim de nobis vel minima cura in eorum animis resedit; sed omnia in nos perinde tum excogitare, tum re præstare videbantur, ac si homines non fuissemus.

83. « Præter alia tormentorum genera istud novum præterea, quod sequitur, adversarii nostri invenerunt. Nonnulli enim post verbera in compedibus ligneis positi erant, et pedes alter ab altero ad quartum foramen distenti districtique, adeo ut necessario supini jacerent, nec possent propter plagarum vulnera recens toti corpori inflicta se ullo modo commovere. Alii in solum projecti, præ crebris tormentorum ictibus, quos pertulerant, semineces jacuerunt; et propter varia ac diversa tormentorum stigmata, quæ in corporibus habebant, miserabilius spectaculum, quam cum torquebantur, oculis contemplantium subjecerunt. Ex his autem qui ita se habebant, nonnulli in cruciatu mortui sunt, et singulari animi tolerantia adversarium prorsus confuderunt. Alii semineces in carcerem conclusi, non multis diebus, post dolorum gravitate oppressi, excedunt e vita. Reliqui valetudine et viribus curatione recuperatis, temporis longinquitate, carcerisque usu, et velut contritu multo, evadunt fidentiores. Sic igitur cum esset singulis illorum præceptum, libera data optione, vel victimas execrabiles contrectandi, quo liberarentur molestiis, et profana atque execrabili ab illis libertate potirentur, vel non sacrificandi, et sententiam mortis exciperent : illi absque mora ad mortem libentibus animis gradiuntur. Norunt enim pro certo ea quæ a sacris litteris nobis præscripta sunt : Sacrificans [1] diis eradicabitur, et : Non [2] sint tibi dii alieni, nec alius præter me.

84. « Ejusmodi sunt voces Philææ martyris, cum sapientiæ, tum Dei ipsius amore inflammati maxime, quas ante extremam de eorum judicio latam sententiam, cum adhuc esset in carceris custodia, ad fratres Ecclesiæ, cui ipse præerat, per litteras misit; partim uti quo loco res illius erant, illis exponeret; partim uti eos hortaretur, ut pietate in Christo post mortem suam, quæ brevi ipsum esset occupatura, mordicus adhærescerent. » Hucusque de Philææ scriptis ejusque martyrio Eusebius. Sed et S. Hieronymus [3] de eodem hæc addit : « Elegantissimum librum de Martyrum laude composuit; et disputatione Actorum habita adversus judicem, qui eum sacrificare cogebat, pro Christo capite truncatur, eodem in Ægypto persecutionis auctore, quo Lucianus Nicomediæ. » Natalis dies Philææ episcopi adscripta habetur tabulis ecclesiasticis cum Philoromo pridie nonas Februarii, mentioque de eodem fit sexto kal. Decembris.

85. Recitatis Eusebius quæ a Philæa episcopo et martyre ad suos scripta erant, ad res in Palæstina gestas, nempe patrias, convertens stylum, sic ait : « Ex Palæstinæ martyribus primus erat Procopius; qui antequam carceris satis magnum fecisset periculum, statim a primo ingressu, cum in judicio coram præsidibus sisteretur, et ei imperatum esset ut diis eorum immolaret; unum solum Deum se scire dixit, cui, sicut ab eo ipso præceptum est, soli esset sacrificandum. Postquam vero quatuor imperatoribus hostias etiam offerre illi mandatum fuit; sententiam quamdam, quæ illis parum arridebat, elocutus, hoc scilicet Homeri carmen :

Non bona res multi Domini. Rex unicus esto :

extemplo securi percutitur. » Cum de Procopio scribat Eusebius, momentaneo prope martyrio agonem consummasse; diversum ab hoc illum constat fuisse Procopium, cujus Acta fusius scripta [4], cognita sunt in Concilio Nicæno secundo, Actione quarta. Prosequitur Eusebius de martyribus orationem, sic dicens : « Post istum Alphæus et Zachæus, cum post verbera et novaculas, post vincula aspera, gravesque in iisdem dolores, post alias diversas in tormentis quæstiones, post pedes dies noctesque compedibus ligneis, quatuor foraminum intervallo interposito, distentos distractosque, decimo septimo die mensis qui vocatur Dius, hoc est apud Romanos ad decimum quintum kal. Decembris, unum solum Deum, et solum Jesum Christum Regem libere essent confessi; velut aliquid locuti blasphemiæ, pari ratione cum martyre superiore, capitibus abscissis, ex hac luce decedunt.

86. « Ea porro quæ erant Antiochiæ, eodem die, de Romano martyre factitata, memoria plane digna videntur. Iste enim Palæstinus genere, Ecclesiæ Cæsariensis diaconus et exorcista, cum pariter Antio-

[1] Exod. XXII. — [2] Idem XX. XXIII. — [3] Hieron. de Script. Eccl. in Philæa. — [4] Recitat ea Metaph. die 8 Jul.

chiæ in ecclesiarum vastatione forte versaretur, complures viros simul cum uxoribus et liberis acervatim ad idolorum delubra properantes, et iisdem hostias immolantes intuitus, spectaculum neutiquam tolerandum arbitratus est; et propterea singulari pietatis studio incensus accedit propius, et magna voce exclamans, eos graviter redarguit. Qui propter hoc tam audax facinus prehensus, generosissimus (si quisquam alius) testis declaratur veritatis. Nam cum judex mortem illi ignis incendio infligendam pronuntiasset; ille vultu hilari et animo maxime læto sententiam lubens amplexatus, ad supplicii locum abducitur. Deinde ubi alligatur ad palum, et dum ligna circumcirca coacervabantur, et hi qui incenderent rogum, imperatoris jam præsentis sententiam exspectabant; clamavit: Ubi mihi ignis, quæso?

87. « Hæc locutus, accersitur ad imperatorem, quo novum et inusitatum genus supplicii sustineret, ut lingua nimirum illi amputaretur; quod fortissime perpessus, rebus omnibus declaravit, divinam vim illis, qui aliquid pro pietate subeant acerbitatis, opem semper apportare solere, cum labores et ærumnas allevando, tum animi alacritatem firme corroborando. Iste enim simulatque novum illum supplicii modum intellexit, præ generosa animi alacritate neutiquam obstupefactus, lubens extendit linguam, et paratissimo animo eam lictoribus quasi instructam præbet. Post quod supplicium in vincula conjectus longinquo temporis spatio ibi afflictatus; tandem cum vigesimus annus regni imperatoris (nempe sequens) adventaret, quo ex decreto concessum erat ut libertas omnibus, qui vinculis ubique constricti tenebantur, palam prædicaretur (in ipsis scilicet vicennalium solemni celebritate) solus ipse in compedibus jacens, utroque pede ad quintum foramen distracto, laqueo collo circumjecto, strangulatus, martyrio demum, sicut ei erat in optatis, decoratur. Et quanquam extra patriam subiit martyrium; tamen cum Palæstinus genere esset, dignus videtur qui in Palæstinorum martyrum numero merito reponatur. Hæc igitur primo anno, cum persecutio solum contra Ecclesiæ præsides grassaretur, hoc modo in Palæstina gesta fuerunt. » Quæ autem sequenti anno facta esse idem Eusebius tradit, suo loco dicemus.

88. *De Actis Marcellini papæ.* — Visis his, quæ ab eodem auctore de martyribus hoc anno in Oriente passis sunt scripta; jam ad ea quæ in Occidente, ac potissimum Romæ sunt gesta, orationem convertamus. Feruntur in primis Acta quædam, sed admodum depravata de Marcellini papæ lapsu, deque ejus per Concilium facta condemnatione, sequenti anno sub consulatu Diocletiani octavo et Maximiani septimo; atque adeo ut lapsus Marcellini hoc anno, quo (ut ex Eusebio vidimus) adversus præsides Ecclesiarum est promulgatum imperatorum edictum, contigisse dici posse videatur.

89. Quid autem Acta quæ extant, qualiacumque sint, de Marcellini lapsu contineant, jam videamus. Ea quidem adeo depravata habentur, ut perdifficile sit sensum ex eis germanum exquiri; triplici sunt editione excusa, et quæ scripta legimus in Cresconiana antiqua Collectione, haud emendatiora esse reperimus. Quamobrem, quæ ad lapsum spectant, ex eis magis hic sententiam, conjecturis interdum adjuvantibus, reddere, quam verba ipsa describere instituimus. Cum vero (ut diximus) hoc primo anno persecutio in Ecclesiarum præsides potissimum indicta esset, Marcellinus papa, ut thurificaret, per Urbanum Jovis Capitolini pontificem pertentatur, eoque vano obtentu, quod (ut aiebat) cum magi Christi cunabulis munera, aurum, thus, et myrrham obtulerunt, thuris diis adolendi sanxisse visi fuerint disciplinam. Hæc adeo insulsa refellit Marcellinus, qui et de thure Christo oblato mysterium reseravit.

90. Provocat autem ille ad judicium Diocletiani atque Maximiani imperatorum. Ipsis Vulcanalibus, quæ mense Augusti Romæ agebantur, iisdem principibus ambo ex condicto obtulerunt contrariis sententiis libellos scriptos: diis thus offerendum Urbanus inculcat; sed ex adverso Marcellinus faciendum esse negavit. Tum Diocletiano consultius visum est cum Marcellino blanditiis agere; sicque eum blandis sermonibus adeo delinivit, ut secum ea arte ad Vestæ templum perduxerit. Comitabantur illum duo diaconi, Caius et Innocentius, ac tres presbyteri, Urbanus, Castorius et Juvenalis; qui ubi Marcellinum in templum ingressum esse vidissent, nondum tamen thus offerentem; ab eo recedentes, ad collegas presbyteros in Vaticanum abierunt, et rem gestam, ut viderant, retulerunt.

91. Cum interim inde complures Christianorum, exploraturi quid in templo fieret ingressi essent, Marcellinum viderunt thurificantem. Qui omnes sceleris testes, nominatim singuli in iisdem Actis descripti sunt, omnes numero secundum emendatiores codices septuaginta duo; de quibus sic enumeratis, hæc in iisdem Actis leguntur: « Omnes electi sunt viri libra Occidua, qui testimonium perhibent, videntes sacrificasse. » Hactenus de Marcellini lapsu ex Actis, de quibus antequam disseramus, quæ proxime dicta sunt de libra Occidua, elucidemus; sunt hæc quidem perobscura; sed quid ea sibi velint, ab eruditis viris consultus, hæc ipsa respondi:

92. Inoleverat apud antiquos mos ille, ut interdum ponderum notis numerum consignarent, atque distinguerent; ut, quod exempli causa adduci potest, cum integram hæreditatem pondo unius libræ comprehenderent, partes ejus secundum libræ pondus in alia quoque minora pondera, secundum quod a Volusio Metiano [1] pluribus scriptum est, partirentur. Quod igitur inferius Acta Synodi in causa Marcellini numerum septuaginta duorum testium, libram Occiduam nominant; inde patet, quod hic dicitur: « Omnes electi sunt viri libra Occidua, qui testimonium perhibent, » numerum septuaginta duorum testium esse significatum, eumque esse dictum libram Occiduam, quod scilicet ea libra septuaginta

[1] Volus. Met. distrib. habetur edit. in Cod. Theod. edit. Rovil. 1568.

duos solidos contineret, ut ea lege[1] declaratur : qua dicitur :

« Quotiescumque certa summa solidorum pro tituli qualitate debetur, aut auri massa transmittitur; in septuaginta duos solidos libra feratur accepta. » Quæ quidem lex in Codice Theodosiano posita, lata habetur Romæ, Lupicino et Jovino consulibus, imperatoribus Valentiniano atque Valente fratribus. Extat et alia huic similis ab Arcadio[2] et Honorio promulgata. Erat ergo libra Occidua, nota, quæ septuagesimum secundum numerum impleret; et puto Occiduam dictam ad differentiam prioris libræ numeri, quæ contineret octoginta quatuor solidos; quam quidem partitionem primus omnium Constantinus imperator fecisse videtur; qui cum esset in Oriente, statuit continere auri unciam septem solidos, ut patet ex ejus[3] rescripto ad Eufrasium, Paulo et Juliano consulibus, ab hinc post annos viginti tres dato.

93. At nec propterea quod auctus est numerus, imminutum est pondus, sed crevit illud quidem æque. Nam sic est ab eo libra partita in octoginta quatuor solidos, ut quilibet solidus esset quatuor scrupulorum; ita ipse, dum septem solidos pro uncia impendi voluit, quemlibet solidum quatuor mandavit appendi scrupulis; et sic quælibet uncia viginti octo scrupulos continebat, cum alioqui nonnisi viginti quatuor scrupula pondus sit unciæ; hæc igitur fuisse videtur libra Orientalis, cujus respectu illa alia septuaginta duorum solidorum, Occidua libra sit dicta.

94. Cum vero per Constantinum et Valentinianum illud sit discrimen inductum inter libram Occiduam et Orientalem; nec penes antiquiores sit reperiri ejusmodi differentia, cum nonnisi una esset ubique libra; plane intelligi potest, Acta illa Marcellini nequaquam his temporibus esse conscripta, quando ejusmodi de libra Occidua nomenclaturæ, nullus penitus usus erat; sed post dictas promulgatas leges, quibus inter utramque libram diversitas illa exorta est. At de libra Occidua ex actis lapsus Marcellini modo satis. De Synodo autem, quæ habita legitur consulatu Diocletiani octies, et Maximiani septies, agemus anno sequenti.

95. Modo autem de Actis recensitis agamus. Quæ quidem etsi veneranda extent antiquitate signata, veteribus testata monumentis, ac tabulis ecclesiasticis consignata, plurimorumque testificationibus confirmata videantur; ut ab his desciscere, stultum; et tot testibus obniti, temerarium existimari possit; tamen de veritatis certa fide dubitandum, haud leviter admonere videntur tum quæ a S. Augustino sunt scripta adversus ea quæ ab adversariis catholicæ fidei in Romanam Ecclesiam, quam odio infensissimo sunt insectati, per calumniam objecta sunt; tum etiam quæ in iisdem Actis parum sibi constantia notata habentur; tum denique ea quæ a Græcis de eodem Marcellino dicuntur; quæ quidem haud sunt talia quæ dissimulari aut sepulta silentio valeant prætermitti.

96. At primum quæ de Marcellino S. Augustinus habeat, adducantur in medium. Agens enim adversus Petilianum, acerrimum illorum patronum; ipsum hæc in eosdem Romanæ Ecclesiæ episcopos effutientem redarguens ait[1] : « Quid ergo jam opus est, ut episcoporum Romanæ Ecclesiæ quos incredibilibus calumniis insectatus est, objecta ab eo crimina diluamus? Marcellinus, et presbyteri ejus, Melchiades, et Marcellus, et Silvester traditionis codicum divinorum, et thurificationis ab eo crimine arguuntur; sed numquid ideo etiam convincuntur, aut convicti aliqua documentorum firmitate monstrantur? Ipse sceleratos et sacrilegos fuisse dicit; ego innocentes fuisse respondeo; quid laborem probare defensionem meam, cum ille nec tenuiter probare conatus sit accusationem suam? » Ita ibi.

97. Ad hæc adde, quod si vera essent quæ a recentioribus objecta sunt Donatistis : quomodo ista tam enormia tacuissent ipsorum majores pugnacissimi Donatistæ? cum enim de absoluto Cæciliano a Melchiade papa adversus eum querelarum libellos obtulerunt Constantino imperatori, nihil penitus in Melchiadem objecerunt, quamvis assertione Donatistarum communis esset ejus causa in lapsu cum Marcellino; recentiores vero agentes adversus unum Melchiadem ejus sententiam pro Cæciliano latam labefactare satagentes, ea in Melchiadem objecere; in quorum principem Petilianum idem Augustinus calumniam arguens, ista subdit, quibus cum sibi, tum reliquis omnibus ea fuisse incognita, satis docet : « An vero, inquit, quod de foro Aptungensium factum fuerat, ab istis accusaretur, et quod in Capitolio Romanorum factum fuerat, taceretur? » plane significans quod si ea (ut calumniabantur) vere facta fuissent, omni genere attestationum eadem corroborata reliquissent; quippe qui consuevissent abdita quæque pervestigare; et quæ non invenissent, facta mentiri, atque Acta proconsularia fingere, ut Catholicos crimine thurificationis vel traditionis aspergerent, quo se jure illorum vitare communicationem ostenderent: hæc enim omnia totus ille longior causæ Cæciliani progressus, de quo agemus, aperte demonstrat.

98. Hæc igitur cum ita se habeant; quomodo quæ non in angulo, sed in medio Urbis, et coram imperatore, et in templo idolorum sunt facta, a tali præsertim tantoque viro, ut et quod in Urbe commissum esset, sciret orbis (nam etsi fideles facinus tacuissent, Gentiles magna sua gloria diffamassent) unum præterierunt Augustinum, qui etiam Romæ tam diu versatus est? Certe quidem agens contra litteras ejusdem Petiliani idem Augustinus in commentariis antea a se scriptis (ut ex tractationum ejus catalogo possumus intelligere) cum eadem de Marcellino ab ipso objicerentur; quæ Petilianus non probaret, a se minime credi testatur[2] : ut plane appareat ea omnia

[1] L. Quotiescumque. de susceptoribus C. lib. x. — [2] L. I. de oblatione vot. Cod. Theod. — [3] L. I. de ponderatoribus Cod. Theodos.

[1] Aug. de unico Baptis. cont. Petil. c. 16. — [2] Aug. cont. litteras Petil. ib. II. . 92.

fuisse incognita Augustino. Quod si hæc sciverint tantummodo Donatistæ; cur rem tantam absque aliqua testificatione iidem prodiderunt; cum præsertim thurificationis atque damnationis Marcellini publica illa atque fide dignissima Acta suppeterent Synodalia?

99. Sed demus ea ab oscitante esse prætermissa Petiliano, alioqui vigilantissimo omnium non tantum ad perquirenda quæ essent vera, sed ad astruendas quoque calumnias; cur in tot Conciliis et Collationibus reliqui Donatistæ, qui omnem verterunt lapidem, ut unum diaconum Cæcilianum criminis traditionis arguerent, non pariter quos accusarent, Romanorum Pontificum, ac Marcellani præsertim, cum opus fuit (quod et Augustinus objicit) lapsus prodiderunt, ac probaverunt? Certe quidem in celeberrima illa edictis imperatoris coacta Collatione Carthagine ex catholicis atque donatistis episcopis, cum vane verbosi illi gloriarentur se probare paratos Melchiadem Romanum pontificem fuisse sacrorum codicum traditorem; cum prolixa admodum Acta legi petiissent[1], nihil ejusmodi penitus in eis inventum est. Sed cur ibi, si vere putassent Marcellinum lapsum, non ex eo facessivere negotium Melchiadi, quem illius dicebant fuisse presbyterum, sicut cum ex persona Felicis Aptungitani Cæciliano movere quæstionem, quod ab eo qui fuerat librorum traditor, ipse fuerit ordinatus?

100. Si igitur in tanto Concilio trecentorum episcoporum tunc habito, Marcellini lapsus cognitus atque probatus fuit; quonam pacto res tot tantisque testibus patefacta, nullo (ut ait Augustinus) testificationis genere, nec a Petiliano, nec ab aliis schismaticis est asserta? vel quo modo tam libere atque secure id ab eis nulla probatione jactari, S. Augustinus affirmat, quod ex tanto Concilio, vulgatis Actis, poterat esse perspicuum? Verum si ea clandestine in Sinuessana crypta sunt facta, quo modo, si ejus lapsus fuit omnibus adeo manifestus, non etiam ejus pœnitentiam curassent Patres, publicatione Actorum omnibus innotescere? Sed esto (ut hæc eadem sæpius inculcemus) hoc unum latuit Augustinum; cur, quæso, id Augustinum negantem Petilianus adversariis litteris postea non redarguit, nec a se dicta adeo certis firmisque testimoniis confirmavit?

101. Rursum vero cum non Marcellinum tantum thurificationis criminis Petilianus arguerit, sed et Marcellum, Melchiadem, atque Silvestrum; plane convincitur, eadem facilitate, temeritate, ac dixerim falsitate, qua cæteros de quibus nulla unquam fuerit suspicio, sugillasse etiam Marcellinum, in quem nihil amplius quam in reliquos Petilianus intulerit, nec de eo gravius quam de cæteris in crimen adductis conquestus sit. Sed more suo hos omnes simul calumniis liquet exagitasse; sicut cum Cæcilianum diaconum atque Mensurium episcopum Carthaginensem (ut suo loco dicemus) iidem falsis accusationibus vexaverunt: hæc quo ad objectiones Donatistarum in Marcellinum et S. Augustini defensionem. Cum præter hæc alia in ipsis Actis Marcellini lapsus nonnulla contineantur, quæ respui jure possent, nisi textus penitus depravatus hæc aliqua ex parte excusaret. Si Græcos de Marcellino auctore consulas; satis constat, Eusebium[1] non novisse ejus lapsum, sed martyrium tantum; et Theodoretum[2] aperte testari de ipso, magna fuisse gloria in persecutione ista nobilitatum. Hæc porro a nobis ex munere elucidandæ historicæ veritatis sunt allata; non autem ut lapsum Romanorum Pontificum, si vere contigisset, quovis prætextu (quod a liberalis historici candore procul abhorret) sive in Marcellino, sive in aliis Romanis Pontificibus, excusandum sumamus.

102. Quantumlibet enim consenserimus id accidisse; nihil est tamen quod præjudicium afferat catholicæ veritati. « Quid enim, inquit Tertullianus[4], si episcopus, si diaconus, si vidua, si virgo, si doctor, si etiam martyr lapsus a regula fuerit; ideo hæreses veritatem obtinuere? Ex personis probamus fidem, an ex fide personas? » Et S. Augustinus postea de iisdem agens, hæc ipsa decernit[3]: « Non sane parva est, inquit, parumque gloriosa consolatio cujusque nostrum, si ab inimicis Ecclesiæ cum ipsa Ecclesia criminamur; ejus tamen defensio non in eorum hominum defensione consistit, quos isti nominatim falsis criminationibus appetunt. Prorsus quales fuerint Marcellinus, Marcellus, Silvester, Melchiades, Mensurius, Cæcilianus, atque alii, quibus objiciunt pro sua defensione quod volunt, nihil præjudicat Ecclesiæ Catholicæ toto terrarum orbe diffusæ; nullo modo eorum innocentia coronamur, nullo modo eorum iniquitate damnamur. Si boni fuerunt, in areæ catholicæ tritura tanquam grana mundati sunt; si mali fuerunt, in areæ catholicæ tritura tanquam stipulæ comminuti sunt. Intra istam aream boni, et mali esse possunt. » Hæc Augustinus.

103. Porro his addere ista compellimur, quod post evulgata ista nostra, diligenterque examinata a viris sane doctissimis, eosdem scriptis suis vehementissime nos compellasse, indigne ferentes, Marcellini papæ integritatem male traduci commentitiis Actis illis nullius ponderis existentibus, levissimisque argumentis (ut aiunt) nomen Marcellini ab antiquioribus omnibus bene acceptum, et magnæ æstimationis habitum, infamari, asserentes Acta illa nonnisi callide excogitatum commentum fuisse Donatistarum; idque validis sane argumentis probare conati, de Martyrologio atque Breviario Romano queruntur, quod ista in Ecclesia recitanda contineant. Sed sciant velim Romanam Ecclesiam antiquitatis tenacissimam, quæ ante octingentos annos ita publice lecta reperiit, haud adeo facile convellenda quamvis sibi valde molesta putavit. Cæterum eadem ipsa Romanam Ecclesiam, non sicut Evangelium (quod Gelasius monuit) legere consuevisse, vel legenda proponere quælibet Sanctorum Acta, sed potius ea cuncta apostolica illa lance libranda relinquere, omnia probate, quod bonum

[1] Aug. in Brevic. coll. diei 3. c. 18. et post. collat. c. 12. 13.

[1] Euseb. lib. VII. c. 26. — [2] Theod. lib. I. c. 3. — [3] Tertul. de Præscr. — [4] Aug. de unic. Baptis. contra Petil. c. 16.

est tenete. Porro ipsam haud adeo vane leviterque ista hactenus recitanda reliquisse, quæ habentur inferius, cum agetur anno sequenti de Sinuessano Concilio, declarabunt.

104. *De Petro et Marcellino presbytero, aliisque martyribus Romæ passis.* — Jam de Marcellino papa ad Marcellinum Ecclesiæ Romanæ presbyterum, qui una cum Petro exorcista his temporibus Romæ passus est, convertamus orationem; quorum martyrium præclara monumenta reddidere conspicuum, adnotatum enim habetur in ecclesiasticis tabulis; illorumque memoriam Constantinus via Lavicana, erecta ecclesia, digne prosecutus est; sed et eorumdem nomine fuit Romæ titulus institutus. Quod enim admirandis et plane egregiis quibusdam signis fuerit a Deo ipsorum martyrium illustratum, celebrioribus quoque officiis Romana Ecclesia illorum gloriam illustravit. Extant Acta ipsorum, quæ, reddita pace Ecclesiæ, ab ipso carnifice nomine Dorotheo, qui eos gladio percussit, Damasus papa tunc lector accepit, qui et nobili epitaphio eorum quoque sepulturam jam factus episcopus exornavit.

105. Passi enim sunt hi sub Sereno vicario : hæc autem quomodo se habuerint, ex ipsorum Actis, quæ extant[1] antiquitus scripta, hic attexere dignum existimamus : « Urgebat Romæ in Christi fideles sævissima persecutio ; quando inter alios Petrus clericus exorcista, sæpe confessus, sæpe est detrusus in carcerem. Cum autem in vinculis esset, Arthemius carceris custos Paulinam filiam a dæmone lugebat arreptam. Cui Petrus : Si in Christum credis, Arthemi, salva erit filia tua. Ad quem ille : Miror valde imprudens consilium ; nam licet tu credas, Deus tamen tuus te liberare non potest. At Petrus : Non liberat nos Deus noster semper, ut patiendo faciat clariores; sed cum expedit, facere non desinit; si ergo cum me vinculis liberum videris, paratus es credere ; certus sum quod ab his me Dominus solvet. Consensit Arthemius; et ne quid humanitus possit accidere, duplicat illi catenas, et claustra quoque carceris communivit. Cum vero abiisset domum, ac de his sermonem haberet cum Candida uxore, atque hominem derideret, illa vero prudentior commendaret ; ecce ex promisso Petrus mox affuit candidatus, crucem manu gestans ; cum, quæ tunc aderat una simul Paulina filia, corruens ad pedes ejus, fuit, pulso dæmone, liberata. Perculsi illi his magnis prodigiis, crediderunt, et una cum ipsis alii plures hæc audientes; qui omnes a S. Marcellino presbytero, Petro in domum Arthemii perducto, sunt baptizati. Mansit apud eos Marcellinus, illos erudiens, ultra mensem, quod Serenus vicarius ægrotaret.

106. « Cum autem convaluisset, sessurus die sequenti, per commentariensem Arthemio nuntiavit , ut christianos, qui in carcere essent, sisteret ante tribunal. Ille vero demissis qui voluissent abire Christianis, mane coram vicario, quid a Petro gestum esset, publice narravit; qui his auditis, mox Arthemium ipsum custodem carceris mandat plumbatis cædi, et in custodiam trudi : Marcellinum vero et Petrum præconis voce admissos interrogat primo verbis pacificis ; sed nihil proficiens, Marcellinum, Christi nomen magna gloria prædicantem, pugnis graviter cædi jussit, cæsumque mancipari custodiæ, ibi et super vitri fragmina nudum sterni.

107. « Post hæc de Petro habuit quæstionem, quam his judex paucis absolvit : Nolo, inquit, ut existimes te iterum equuleo et lampadibus esse torquendum ; sed ad palum cras ligaberis, et feris lacerandus traderis. Hisque dictis, recipi eum jubet in carcerem, et ligneo quoque compede coarctari ; sed licet sæviat judicantis, hæcque præcipientis immanitas; tamen qui in eorum curam ac ministerium invigilat angelus, solvit eum rursus, ac potius frangit vincula, ac demit ambos e carcere, liberosque duxit ad eos qui nuper fuerant baptizati, ut eos roborarent in fide jam brevi passuros ; eoque per dies septem perfuncti officio, ad Serenum vicarium redire jubentur. Cum interim judex, non inventis illis in carcere, Arthemium et uxorem ejus Candidam atque Paulinam filiam comperisset esse christianos ; nec admoniti desciscere a fide et sacrificare voluissent, damnat eos ruderum mole via Aurelia vivos obrui.

108. « Cum autem iidem ducerentur, Marcellinus et Petrus, magnaque Christianorum multitudo eos assectantium illis occurrunt ; his perterriti qui eos ducebant, fugam arripuissent, nisi a Christianis retenti fuissent ; quibus parentes distulerunt illorum necem tanto temporis spatio, quousque Marcellinus missas in proxima crypta perficeret. Quibus absolutis, Arthemium gladio percusserunt, Candidam et Paulinam in cryptam impulsas (ut jussum fuerat) obruerunt ; Marcellinum vero et Petrum seipsos sponte dantes arbori alligarunt, donec Serenus mandaret quid de illis esset agendum.

109. « Qui eos, ut maleficos, ne novis prodigiis alios (ut hactenus fecerant) ad Christo credendum impellerent, longius amandans ab Urbe, ad Silvam Nigram perduci jussit, ibique truncari capite. Quo cum pervenissent Marcellinus, et Petrus ; se invicem osculo salutantes, flexis genibus, decollati sunt. Fuerunt tunc ex Christianis qui viderunt animas eorum mira claritudine tanquam sponsas ornatas in cælum ferre. Sed et senatoriæ feminæ christianæ, Lucilla et Firmina, divinitus admonitæ, collegerunt corpora Marcellini et Petri, et sepelierunt in crypta inferiori apud S. Tiburtium, adjuvantibus eas duobus acoluthis. » Hucusque Acta eorum brevius enarrata. Porro locus ille Memoria horum martyrum illustris est redditus, et a fidelibus non amplius Silva Nigra, sed Candida dictus est ; idemque præ martyrum excellentia, sede quoque episcopali postea insignitus.

110. Habent autem eadem ipsa Acta tum edita, et quæ antiquitus scripta legimus, hanc appendicem : « Hæc omnia Damasus, cum lector esset, puerulus didicit ab eo qui eos decollaverat ; et postea factus

[1] Apud Sur. tom. III. die 2 Junii.

episcopus, in eorum sepulcro his versibus limina decoravit :

Marcelline, tuos, pariter Petre, nosce triumphos.
Percussor retulit Damaso mihi, cum puer essem,
Hæc sibi carnificem rabidum mandata dedisse :
Sepibus in mediis vestra, ut tunc colla secaret;
Ne tumulum vestrum quisquam cognoscere posset :
Vos alacres vestris manibus mundasse... sepulcra,
Candidulo occulte postquam jacuistis in antro.
Postea commonitam vestra pietate Lucillam
Hic placuisse magis sanctissima condere membra.

Is vero qui eos decollavit, nomine Dorotheus, postea sub S. Julio pontifice publicam egit pœnitentiam ; et omni populo indicans quæ vidisset, baptizatus est in senectute sua, et per bonam confessionem pervenit ad misericordiam Salvatoris, qui vivit, et regnat in sæcula sæculorum. Amen. » Hucusque ibi ; his quidem vetera quæque Martyrologia in omnibus consentiunt, quibus natalis ipsorum dies egregia memoria illustratur.

111. Sed de reliquis, qui ex Romano clero, hæc eadem persecutione furente (quæ hoc anno potissimum in Christianos Romæ sævit) subiere martyrium, prosequamur historiam. Inter alios autem nomine celebres enituerunt Maximus presbyter atque Sisinius diaconus, gloria confessionis, et virtute miraculorum illustres : qui pro religione Christiana amplificanda egregiam navantes operam, inter alios Faltonium Pinianum virum consularem, ejusque conjugem Lucinam ad Christi fidem perduxerunt; qui ambo in fovendis Christianis curandisque omnem adhibuerunt diligentiam. Facti enim sunt Romæ agentibus fidelibus ab impetu persecutorum perfugium, auxiliumque tutum profugis Christianis ; quibus consilio, ope, omnique officio præsto erant, suscipientes eos, et in diversa sua prædia amandantes, pascentes, atque servantes.

112. Ex hoc namque Piniano illum quoque S. Albinæ generum Pinianum fide christiana clarissimum provenisse putamus ; cujus nomen tum Hieronymi, tum etiam Augustini chartis egregie illustratur. Lucina vero omnibus propemodum Actis martyrum, qui sub hac persecutione Romæ sunt passi, magnopere commendatur. At quod ad ipsos martyres pertinet : Sisinius diaconus, qui cum aliis compluribus christianis in prædium Piniani secesserat, apud Auximum in Picæno una cum sociis Diocletio atque Florentio a Gentilibus imperitus lapidibus necatus est : Antimus vero Romæ via Salaria, et post eum Maximus, Bassus, et Fabius capite plexi, martyrium sunt consecuti : post hos passos esse Simplicium, et Faustinum fratres, eorumdem ipsorum martyrum Acta [1] declarant. Porro Beatricis eorum sororis martyrium, et divina ultio in eum, qui, ut illius prædio potiretur, eam occidendam curavit, sic ibi breviter enarrantur.

113. « Cum autem cæsi essent Simplicius et Faustinus via Portuensi, soror eorum Beatrix eos sepelivit ; atque deinde se contulit ad venerabilem Lucinam, mansitque apud eam septem mensibus. Interea cum prædium quoddam Beatricis hujus Lucretius vicinus possessor usurpare conaretur, quod viva ipsa facere non liceret ; eo obtentu quod christiana esset, et nollet sacrificare, a servis eam præfocari mandat ; qua extincta, quod optabat, potitus est prædio ; cumque ibi lætus una cum suis epularetur, mox infantis ei mortem nuntiantis voce perterritus, arreptus a dæmone, ab eodem extinguitur. Sic Deus Christianorum injurias digna animadversione per dæmones vindicabat. Quid simile eadem ipso exordio Acta narrant etiam accidisse Cheremoni olim in proconsulatu Asiæ Piniano assidenti ; qui cum in Christianos acerbius ageret, invasus a pravo dæmone e carruca proruens, male vexatus, martyres nominans quos necaverat, ab obsidente dæmone extinctus est ; quibus exterrefactus, et in morbum incidens Pinianus, a Christianis ab uxore Lucina vocatis sanatus, atque licet occulto, christianam fidem amplexus est. Hæc autem, et alia quæ in eisdem Actis narrantur, haud dissimilia ab iis esse noscuntur, quæ a Tertulliano in libello ad Scapulam recensentur. Porro horum omnium martyrum natales dies [1], qui ex more in ecclesiasticis tabulis semel scripti sunt, anniversaria celebritate in Ecclesia perseverant.

114. « Sed ejusdem quoque persecutionis tempore presbyter Romanæ Ecclesiæ Felix, cujus mentio etiam habetur in Actis Caii papæ, pro fide christiana nobile martyrium subiit ; cujus Acta martyrii summatim complexa, his verbis monumentis ecclesiasticis commendata habentur [2] : Romæ via Ostiensi passio beati Felicis presbyteri sub Diocletiano et Maximiano imperatoribus ; qui post equulei vexationem, data sententia, cum duceretur ad decollandum, obvius ei fuit quidam christianus ; qui dum se christianum quoque esse sponte profiteretur, mox cum eodem pariter decollatus est. Hujus nomen ignorantes Christiani, Adauctum eum appellaverunt, eo quod sancto Felici auctus sit ad coronam. » Hæc ibi.

115. Ex eodem quoque Romano clero Joannes [3] et Crispus, ordine presbyteratus insignes, cum in eadem persecutione multorum martyrum corpora religiose sepulturæ mandassent, et ipsi quoque eorum sunt meritis sociati ; quorum memoria consignata certa ipsorum die natali in Ecclesia est insignis. Passi sunt ex eodem clero alii insuper illustres martyres, de quibus una cum Marcello papa suo loco dicemus, deque aliis quoque martyribus Romæ, tunc martyrio coronatis. Quod enim instituimus de martyribus hac persecutione, egregio exantlato certamine, coronatis tum Romæ, tum aliis locis distincte ordine temporum agere ; ad ea in primis martyrum Acta convertemus orationem, quæ certis consulibus consignantur ; ac demum de cæteris in unum summatim collectis agemus. Cum alioqui sciamus, hoc primo persecutionis anno, non tantum in memoratis

[1] Apud Sur. tom. III. die 31 Maii in aliquibus corrigenda.

[1] Mart. Rom. 11 Maii et 19 Julii. — [2] Idem die 30 Augusti. — [3] Idem die 18 Aug. et alii.

provinciis, sed in aliis ubique gentium sub Romano imperio constitutis, in Christianos crudeliter esse sævitum.

116. *Martyres Galli, Hispani, Africani.* — Quibus autem exagitatæ fuerint cladibus Ecclesiæ Galliarum atque Hispaniarum, nemo puto pro dignitate assequi aliquando poterit oratione; ut jam poeticum illud in historia, at non poetice quidem, liceat usurpare [1] :

> Non mihi si linguæ centum sint, oraque centum,
> Ferrea vox, omnes scelerum comprehendere formas,
> Omnia pœnarum percurrere nomina possim.

Rerum quidem immensitas ferme superat omnem hyperbolen. Quandoquidem (ut sæpius dictum est) cum universum Romanum imperium refertum esset cultoribus Christi, et tota vis imperatorum in hoc posita, ut Christianam religionem radicitus extirparet, penitusque convelleret; non provincia, non civitas, oppidum, vicus, rus, prædium, hortus, vel casa fuit, in quibus de Christianis non fuerit habita diligens inquisitio et animadversio. Quid autem in singulis christiani orbis provinciis acciderit, etsi non omnia assequi licuit; tamen ex iis quæ vera atque germana scripta esse invenimus Acta proconsularia martyrum, de cæteris licet judicium facere.

117. Cum pervenisset imperatorum de libris comburendis edictum in Africam; qui primus, vexillum confessionis adversus execrandam impietatem erexerit, fuisse reperitur Felix episcopus Thibarensis, cujus martyrii extant Acta, legitima quidem, sed (ut apparet) depravata in consulibus: nam cum ex iis quæ dicta sunt, liquido sit demonstratum, hoc anno, sub iisdemque consulibus de libris comburendis fuisse promulgatum edictum; tamen sub consulatu Diocletiani novies, et Maximiani octies, id factum in iisdem ponitur; sed eo anno eosdem imperatores se abdicasse imperio, suo loco dicemus. At reddamus hic eadem Acta [2]; et quæ mendosa esse videntur in margine adnotemus; ut lectioni, quam reperimus, in omnibus sit consultum.

118. « Constantino Chloro et Galerio Maximiano quartum consulibus (Dioclet. IX et Maxim VIII coss.), exivit edictum imperatorum et Cæsarum super omnem faciem terræ; et propositum est per colonias et civitates principibus et magistratibus, suo cuique loco, ut libros deificos legis peterent de manu episcoporum et presbyterorum. Tunc programma positum est in civitate Thibarensi (Thibiurensi) die nonarum Juniarum. Tunc Magnilianus curator jussit ad se perduci seniores plebis. Eadem die Felix episcopus Carthaginem fuerat profectus. Aprum vero presbyterum ad se jussit perduci, et Cyrum et Vitalem lectores. Quibus Magnilianus curator dixit : Libros Deificos habetis? Aper dicit : Habemus. Magnilianus curator dicit : Date illos igni aduri. Tunc Aper (al. Cyrus) : Episcopus noster apud se illos habet. Magnilianus curator dicit : Ubi est ? Aper dicit : Nescio. Magnilianus curator dicit : Eritis ergo sub officio, donec Anulino proconsuli rationem reddatis.

119. « Postera autem die Felix episcopus venit Carthagine Thibarim (al. Thibiuram). Tunc Magnilianus curator jussit Felicem episcopum ad se perduci per officialem. Cui Magnilianus curator dicit : Felix episcope, da libros, vel membranas quascumque habes. Felix episcopus dixit : Habeo, sed non do. Magnilianus curator dicit : Prius est quod imperatores jusserunt, quam quod tu loqueris : Da libros, ut possint igni aduri. Felix episcopus dixit : Melius est me igne aduri, quam scripturas Deificas; quia bonum est obedire [1] Deo magis quam hominibus. Magnilianus curator dixit : Prius est quod imperatores jusserunt, quam id quod tu loqueris. Felix episcopus dixit : Prius est præceptum Domini, quam hominum. Magnilianus dixit : Recogita tecum.

120. « Post tertium autem diem jussit curator Felicem episcopum ad se perduci, et dixit ei : Recogitasti tecum ? Felix episcopus dixit : Quæ prius locutus sum, et modo loquor, et ante proconsulem ea sum dicturus. Magnilianus curator dicit : Ibis ergo ad proconsulem, et ibi rationem reddes. Tunc assignatus est illi Vincentius Celsinus, decurio civitatis Thibarensium. Tunc profectus est Felix a Thibari, octavo kalend. Julias; ligatus deductus est : ligatum vero jussit in carcerem trudi.

121. « Alia autem die productus est Felix episcopus ante lucem : cui dixit proconsul. Quare scripturas supervacuas non reddis? Felix episcopus dixit : Habeo, sed non dabo. Tunc jussit eum alligatum in ima carceris mitti. Post sexdecim autem dies Felix episcopus productus est de carcere in vinculis, hora noctis quarta ad Anulinum proconsulem. Cui dixit Anulinus : Quare scripturas supervacuas non reddis? Felix episcopus respondit : Non sum eas daturus. Tunc jussit eum Anulinus proconsul ad præfectum prætorio mitti idibus Julii. Tunc præfectus jussit eum suo carcere recipi, et majoribus vinculis ligari. Post dies autem novem jussit eum præfectus ad (al. post) imperatores navigare.

122. « Tunc Felix episcopus ascendit navim cum vinculis magnis et fuit in capsa (al. in cascale) navis diebus quatuor; volutat sub pedibus æquor : panem et aquam non gustavit, jejunus in portum pervenit, et in civitate Agrigento exceptus est a fratribus cum summo honore. Inde venerunt in civitatem nomine Catanam; ibi similiter sunt excepti. Inde Messanam venerunt. Inde Taurominium : ibi similiter sunt excepti. Postea fretum navigaverunt in partes Lucaniæ civitatem nomine Rulo. Inde profecti sunt Venusium, quæ est civitas regionis Apuliæ. Tunc præfectus jussit Felicem de vinculis eripi, et dixit : Felix, Quare scripturas Dominicas non das? aut forsitan non habes? Cui respondit : Habeo quidem, sed non do. Præfectus dixit : Felicem gladio interficite. Felix episcopus dixit voce clara : Gratias tibi, Domine, qui me dignatus es liberare.

[1] Virgil Æneid. VI. — [2] Apud Sur. tom. V. die 24 Octobr.

[1] Act. V.

123. « Et ductus est ad passionis locum (cum etiam ipsa luna in sanguinem conversa est) die tertio kalend. Septembris. Felix episcopus, elevans oculos in cælum, clara voce dixit : Deus, gratias tibi; quinquaginta et sex annos habeo in hoc sæculo; virginitatem custodivi, Evangelia servavi, fidem et veritatem prædicavi. Domine Deus cæli et terræ, Jesu Christe; tibi cervicem meam ad victimam flecto, qui permanes in æternum; cui est claritas, et magnificentia in sæcula sæculorum. Amen. » Hucusque Felicis Acta ex Gestis proconsularibus magna ex parte (ut apparet) accepta. In tabulis autem ecclesiasticis, nono kalendas Novembris, Felicis et aliorum natalis dies ponitur, in quibus loco Magnaliani, Magdeliani legitur, hoc titulo : « Venusiæ in Apulia natalis sanctorum martyrum Felicis episcopi Africani, Audacti, et Januarii presbyterorum, Fortunati et Septimi lectorum; qui tempore Diocletiani a Magdeliano procuratore multis diu vinculis et carceribus in Africa et Sicilia macerati; cum Felix nullatenus sacros libros juxta imperatoris edictum tradere voluisset, tandem occisione gladii consummati sunt. »

124. Urgente sævius hac persecutione in Ecclesiam Africanam sub eodem proconsule Anulino, qui eam provinciam plurimis annis usque etiam ad tempora Constantini administravit, quamplurimi sunt coronati martyrio, quorum memoria e chartis excidit. Prædicatur vero mirifice inter alios insignes martyres Crispina clarissima femina, quæ Thebaste in Numidia sub eodem proconsule passa est, cujus frequenter meminit Augustinus [1]; ejus natalitia dies nonis Decembris dicata est. Cui subjiciuntur ii martyres Thaguræ in Numidia passi, Julius, Potamia, Crispinus, Felix, et alii septem. Sed et Marciana virgo in Cæsarea Mauritaniæ mirifice commendatur vitæ constantia et castitate, ejusque memoria quinto idus Januarii est adscripta; quam ad coronam secuti sunt decimo kalendas Junii Timotheus, Polius, et Eutychius diaconi. At Carthagine inter alios insignes martyres coronata est martyrio Candida virgo, duodecimo kal. Octobris. Sed exciderunt, magno sane detrimento, Acta tum horum, tum etiam aliorum plurimorum, qui in eadem provincia passi sunt martyres; nulla quippe provincia adeo externorum incursionibus perinde atque Africa patuit, ut suis locis dicturi sumus.

125. Vigebat in Africa consuetudo his temporibus (quam in aliis quoque provinciis servatam credimus) ut, quamvis ingens esset martyrum numerus, ingravescente persecutione; non tamen absque delectu omnes qui passi essent, in ecclesiasticas martyrum tabulas inferrentur, neque passim cunctis deferretur honor atque cultus probatis tantum martyribus debitus; sub cujus enim Ecclesia aliquis martyrio vita functus esset, episcopus rem gestam ad primatem ejus provinciæ perferebat : ille vero rursum totius Africæ primatem, nempe Carthaginensem episcopum, de iisdem quæ gesta essent, magna diligentia admonebat; qui re accuratius considerata, et (ut puto) cum aliis quoque communicato consilio, decernebat cuinam martyris cultus deberet impendi cuive denegandus esset.

126. Est de his plane exemplum Mensurii episcopi Carthaginensis, litteras rescribentis [1] ad Secundum primatem Numidiæ, quibus illos interdixit honore martyrii, qui non divini Spiritus impulsu, sed temeritate quadam, nulla a persecutore facta interrogatione, se sacros habere codices, quos non essent daturi, profiterentur. Eadem quoque ex causa contra Cæcilianum, ejusdem Mensurii in Ecclesia Carthaginensi diaconum, exarsit furor Lucillæ potentissimæ feminæ; quæ cum ab eo argueretur, quod ante sacræ Eucharistiæ communicationem os cujusdam martyris nondum recepti exosculari soleret; magno furore in eum exarsit, nec destitit donec vixit (ut dicemus) eum mille modis lacessere, atque exagitare molestiis; rem gestam in hæc verba narrat Optatus [2] : « Cum Lucilla correptionem archidiaconi Cæciliani ferre non posset, quæ ante spiritualem cibum et potum os nescio cujus martyris, si tamen martyris, libare dicebatur, et cum præponeret calici salutari os nescio cujus hominis mortui, etsi martyris, sed nondum vindicati; correpta, cum confusione irata discessit : Irascenti et dolenti ne disciplinæ succumberet, occurrit subito persecutionis enata tempestas. » Hæc Optatus. Porro eam fuisse natione Hispanam, Augustinus [3] affirmat; sed de ea plura ac sæpe inferius.

127. Sed ad martyres in Africa passos redeamus. Coronati ibidem reperiuntur Paulus, Gerontius, Januarius, Saturninus, Successus, Julius, Catus, Pia, atque Germana; quonam autem martyrii genere interierint, quoniam perierunt Acta, haud liquet. Sunt et alii, de quibus ex temporis ordine dicturi sumus anno sequenti. Certe quidem, cum omnes quæ erant sub Romano imperio Ecclesiæ constitutæ, hac vehementer fuerint persecutione exagitatæ, præ omnibus tamen sensit Ecclesia Africana jacturam, quæ nullo unquam remedio posterioribus temporibus redimi valuit, non quidem cæde martyrum (nam id lucrum fuerat existimandum) sed quod complures episcopi impio parentes edicto sacros codices cum tradidissent, una simul conspirantes adversus pios, quos calumniis oppresserant, schisma immortale conflarunt; id quidem Optatus Milevitanus [4], de iis quæ hoc anno sunt gesta agens, narrat his verbis :

128. « In Africa duo mala et pessima admissa esse constat; unum in traditione, alterum in schismate, sed utraque mala et uno tempore, et iisdem auctoribus videntur esse commissa. Debes ergo, frater Parmeniane, discere quod intelligeris ignorare. Nam ferme ante annos sexaginta, et quod ex-

[1] Aug. de Virg. c. 4. In Psalm. cxx. et cxxxvii. De verb. Dom. serm. 53. de Diver. serm. 39. c. 2.

[1] Apud Aug. in Brevic. Col. die 3. c. 13. — [2] Optat. Milevitan. cont. Parmen. lib. 1. — [3] Aug. de Unitat. Eccl. c. 3. — [4] Optat. cont. Parmen. lib. 1.

currit, per totam Africam persecutionis est devagata tempestas, quæ alios fecerit martyres, alios confessores; nonnullos funesta prostravit in morte, latentes dimisit illæsos. Quid commemorem laicos qui tunc in Ecclesia nulla fuerunt dignitate suffulti? quid ministros plurimos? quid diaconos in tertio, quid presbyteros in secundo sacerdotio constitutos? Ipsi apices et principes omnium aliqui episcopi illis temporibus, ut damno æternæ vitæ, istius incertæ lucis moras brevissimas compararent, instrumenta divinæ legis impie tradiderunt. Ex quibus erant Donatus Masculitanus, Victor Russiccadiensis, Marinus ab Aquis Tibilitanis, Donatus Calamensis, et homicida. Purpurius Limatensis, qui interrogatus de filiis sororis suæ, quod in carcere Milei necasse diceretur, confessus est dicens : Et occidi et occido non eos solos, sed quicumque contra me fecerit. Et Menelaus, qui, ne thurificasse a suis civibus probaretur, oculorum dolorem fingens, ad confessum suorum procedere trepidavit. » Hæc Optatus. Erat hic concessus, conventus Cirtensis, cujus idem auctor paulo post meminit, nosque de eo mox dicemus anno sequenti, quo celebratus fuit.

Anno periodi Græco-Romanæ 5795. — Olymp. 270. an. 2. — Urb. cond. 1055. — Jesu Christi 302.
— Marcellini papæ 7. — Diocletiani imp. 19. Maximiani Herculii imp. 17.

1. *Consules.* — Ad num. 1. Coss. *Constantius Cæsar IV*, et *Galerius Maximianus Cæsar IV*.

2. *Decennalia Galerii Maximiani.* — Consulatus Constantii secundum tertiam regulam, Galerii juxta secundam; imperii enim Cæsarei decennalia dedit. Ex quo utriusque Cæsaris consulatu discimus, eos ante annum CCXCII Cæsaream dignitatem non obtinuisse; alioquin Maximiani decennalia ante hunc annum exhibita fuissent; cum nullum extet indicium, ea fuisse dilata. Ad hæc solemnia referenda quæ hoc anno Idacius in Fastis habet : « His consulibus vilitatem jusserunt imperatores esse. » Annis enim, quibus imperatores et Cæsares decennalia celebrarunt, eos erga populum liberales ac munificos fuisse in Dissertatione Hypatica ostendi.

3. *De persecutione indicenda deliberatum.* — Non tantum Baronius, sed et Petavius, in lib. de Doct. Temp., aliique plures viri docti persecutionis Diocletianeæ initium in hunc annum contulere. Verum liber Lactantii de Mortibus Persecutorum controversiam tandem diremit, et Valesii sententiam certam esse ostendit. Is in Notis ad lib. 8 Eusebii, eam anno tantum sequenti cœptam adeo solide demonstravit, ut mirum mihi acciderit, post ejus Notas in lucem emissas, inventos fuisse qui contrarium senserint. Hoc itaque anno *per totam hiemem* de Christianis persequendis actum. Lactantius enim postquam, cap. 10, de militum persecutione, quam anno CCXCVIII inchoatam esse diximus, egit : « Deinde, inquit, interjecto aliquanto tempore in Bithyniam venit hiematum (nempe Diocletianus) : eodemque tum Maximianus quoque Cæsar inflammatus scelere advenit, ut ad persequendos Christianos instigaret, senem vanum, qui jam principium fecerat. Cujus furoris hanc causam fuisse cognovi. Erat mater ejus deorum montium cultrix, mulier admodum superstitiosa. Quæ cum esset, dapibus sacrificabat pæne quotidie, ac vicariis suis epulis exhibebat. Christiani abstinebant; et illa cum gentibus epulante, jejuniis hi et orationibus insistebant. Hinc concepit odium adversus eos, ac filium suum non minus superstitiosum querelis muliebribus ad tollendos homines incitavit. Ergo habito inter se per totam hiemem consilio, cum nemo admitteretur, et omnes de summo statu Reipublicæ tractari arbitrarentur, diu senex furori ejus repugnavit ostendens quam perniciosum esset inquietari orbem terræ, fundi sanguinem multorum. Illos libenter mori solere : satis esse si palatinos tantum ac milites ab ea religione prohiberet. Nec tamen deflectere potuit præcipitis hominis insaniam. Placuit ergo amicorum sententiam experiri. Nam erat hujus malitiæ. Cum bonum quid facere decrevisset, sine consilio faciebat, ut ipse laudaretur. Cum autem malum, quoniam id reprehendendum sciebat, in consilium multos advocabat, ut aliorum culpæ adscriberetur quicquid ipse deliquerat. Admissi ergo judices pauci et pauci militares, ut dignitate antecedebant, interrogabantur. Quidam proprio adversus Christianos odio inimicos deorum et hostes religionum publicarum tollendos esse censuerunt, et qui aliter sentiebant, intellecta hominis voluntate, vel timentes, vel gratificari volentes in eamdem sententiam congruerunt. Nec sic quidem flexus est imperator, ut accommodaret assensum; sed deos potissimum consulere statuit, misitque aruspicem ad Apollinem Milesium (hanc historiam narrat Eusebius, in lib. 2 de Vita Constantini, cap. 1) : respondit ille ut divinæ Religionis inimicus. Traductus est itaque a

proposito. Et quoniam nec amicis, nec Cæsari, nec Apollini poterat reluctari, hanc moderationem tenere conatus est, ut eam rem sine sanguine transigi juberet, cum Cæsar vivos cremari vellet, qui sacrificio repugnassent. » Quæ sub finem præsentis anni, non vero præcedenti, ut existimavit Baronius, decreta. Persecutio itaque adversus milites anno CCXCVIII inchoata : « Deinde interjecto aliquanto tempore, annis nempe quatuor, Diocletianus in Bithyniam venit hiematum, » in urbem nempe Nicomediensem, quæ sedes regia erat, quo sub hujus anni finem se contulit, et ubi persecutio universalis adversus Christianos destinata fuit.

4. *Causa persecutionis vitia Christianorum et antistitum discordiæ.* — Baronius Eusebium reprehendit, quod persecutionis causam in Christianos jam turpiter moribus depravatos, et in episcoporum discordias rejecerit. Verum cum schisma Meletianum, quod Baronius in annum trecentesimum sextum differt, anno trecentesimo vel trecentesimo primo, ut infra ostendam, contigerit, Eusebius hac in re omni culpa vacat. Hæc Eusebii verba : « Cum ex nimia libertate in negligentiam ac desidiam prolapsi essemus; cum alter alteri invidere atque obtrectare cœpisset; cum inter nos quasi bella intestina gereremus, verbis tanquam armis quibusdam hastisque nos metuo vulnerantes; cum antistites adversus antistites, populi in populos collisi, jurgia ac tumultus agitarent ; denique cum fraus et simulatio ad summum malitiæ culmen adolevisset : tum divina ultio levi brachio, ut solet, integro adhuc Ecclesiæ statu, et fidelium turbis libere convenientibus, sensim ac moderate in nos cœpit animadvertere ; orsa primum persecutione ab iis, qui militabant. » Hæc Eusebius de discordiis antistitum nobis ignotis, quæ militum persecutionem præcessere : hæc vero de schismate Meletiano, quod aliquot annis post militum persecutionem excitatum Eusebius insinuat, scribit : « Cum vero sensu omni destituti de placando Dei numine ne cogitaremus quidem ; quin potius instar impiorum quorumdam res humanas nulla sollicitudine ac providentia gubernari rati, alia quotidie crimina aliis adjiceremus, cum pastores nostri spreta religionis regula, mutuis inter se contentionibus decertarent, nihil aliud quam jurgia, minas, æmulationem, odia ac mutuas inimicitias amplificare studentes; principatum quasi tyrannidem quamdam contentissime sibi vindicantes : tunc demum juxta dictum Hieremiæ, obscuravit Dominus in ira sua filiam Sion, et dejecit de cælo gloriam Israel, etc. » Valesius in Notis Eusebianis ad hæc verba, « principatum quasi tyrannidem quamdam contentissime sibi vindicantes, » ait : « Dum scilicet episcopi inter se certant de honoris prærogativa aut de finibus parœciarum suarum , » quia scilicet is non magis ad præfatum schisma, quam Baronius, animum adverterat; quod tamen jam in Ægypto grassatum esse infra demonstrabimus. Ex citatis etiam Eusebii verbis liquet, deceptos esse viros doctissimos, qui autumarunt, Lactantium citatum indicare, militum persecutionem præsenti anno cœptam , sequentique adversus omnes Christianos decretam fuisse. Nam in hac Historia explicanda Eusebius et Lactantius inter se conferendi, alterque ex altero explicandus; in paucissimis quippe dissentiunt. Cum itaque Eusebius in Chronico militum persecutionem cum anno Christi CCXCVIII diserte conjungat, et loco Historiæ mox recitato indicet etiam, inter initium persecutionis adversus milites, et persecutionis universalis aliquot annos fluxisse, non dubium, quin hæc Lactantii de Diocletiano verba, *deinde* (post decretam nempe militum persecutionem) « interjecto aliquanto tempore in Bithyniam venit, » de intervallo aliquot annorum , non vero de intervallo aliquot mensium interpretanda sint.

5. *Quibus anno, mense ac die persecutio decreta.* — Certum hujus persecutionis non tantum annum, sed mensem ac diem, Lactantius libro citato, post longam tot sæculorum ignorationem nos docuit, cap. 12 et 13. « Inquiritur peragendæ rei dies aptus et felix, ac potissimum Terminalia deliguntur, quæ sunt ad septimum kalendas Martias, ut quasi terminus imponeretur huic religioni. » Cœpit itaque persecutio die XXIII Februarii, ut patet etiam ex cap. 48 ejusdem libri. « Ille dies primus lethi , primusque malorum causa fuit, quæ et ipsis et orbi terrarum acciderunt. Qui dies cum illuxisset, agentibus consulatum senibus ambobus octavum et septimum, (anno scilicet sequenti, quo Diocletianus VIII et Maximianus VII consules processere, quove ideo persecutio certo cœpit) repente adhuc dubia luce ad Ecclesiam profectus cum ducibus et rationalibus venit : et revulsis foribus simulacrum Dei quæritur. Scripturæ repertæ incenduntur, datur omnibus præda. Rapitur, trepidatur, discurritur. Ipsi vero in speculis (in alto enim constituta ecclesia ex palatio videbatur) diu inter se concertabant, utrum ignem potius supponi oporteret. Vicit sententia Diocletianus, cavens ne magno incendio facto pars aliqua civitatis arderet. Nam multæ ac magnæ domus ab omni parte cingebant. Veniebant igitur prætoriani acie structa cum securibus et aliis ferramentis ; et immissi undique, tamen illud editissimum paucis horis solo adæquarunt. Postridie, die videlicet XXIV Februarii, propositum est edictum, quo cavebatur, ut religionis illius homines carerent omni honore ac dignitate, tormentis subjecti essent, quocumque ordine aut gradu venirent, adversus eos omnes actio caleret, ipsi non de injuria, non de adulterio, non de rebus ablatis agere possent, libertatem denique ac vocem non haberent. Quod edictum quidam , etsi non recte , magno tamen animo diripuit et conscidit, cum irridens diceret victorias Gothorum et Sarmatarum præpositas , statimque productus, non modo extortus, sed etiam legitime coctus, cum admirabili patientia postremo exustus est. » Hæc Lactantius. Eusebius tamen, lib. 8, cap. 2, scribit propositum fuisse edictum mense Martio, appetente die festo Dominicæ Passionis. Auctor Chronici Alexandrini die XXV Martii ipso die Paschæ. Verum hæc sic conciliat Baluzius V. C. ut

primo edictum illud propositum fuerit *Nicomediæ*, ubi agebat Lactantius, velut in civitate Regia, die xxiv Februarii, deinde missum ad cæteras imperii civitates, mense quidem Martio propositum in eo loco, ubi tum Eusebius habitabat, et in Palæstina mense Aprili, *Alexandriæ* vel alibi, ipso die Paschæ. Quam conjecturam certam esse mox ostendo.

6. *Incendium Christianis malitiose imputatum.* — Pergit Lactantius, cap. 14 : « Sed Cæsar (Galerius nempe Maximianus) non contentus est edicti legibus. Aliter Diocletianum aggredi parat. Nam, ut illum ad propositum crudelissimæ persecutionis impelleret, occultis ministris palatio subjecit incendium. » Eusebius lib. 8, cap. 6, nescire se fatetur, quo casu excitatum fuerit; Constantinus vero in Oratione ad Sanctorum cœtum, cap. 25, ait, palatium fulmine ictum conflagrasse. « Et cum pars quædam conflagrasset, Christiani arguebantur velut hostes publici, et cum ingenti invidia simul cum palatio Christianorum nomen ardebat : illos consilio cum eunuchis habito de extinguendis principibus cogitasse, duos imperatores domi suæ pæne vivos esse combustos. Diocletianus vero, qui semper se volebat videri astutum et intelligentem, nihil potuit suspicari ; sed ira inflammatus, excarnificari omnes suos protinus præcepit. Sedebat ipse, atque innocentes igne torrebat. Item judices universi, omnes denique qui erant in palatio magistri, data potestate torquebant. Erant certantes quis prior aliquid inveniret. Nihil usquam reperiebatur; quippe cum familiam Cæsaris nemo torqueret. Aderat ipse et instabat, nec patiebatur iram inconsiderati senis deflagrare. Sed quindecim diebus interjectis aliud rursus incendium molitus est. Sed celerius animadversum, nec tamen auctor apparuit. Tunc Cæsar medio hiemis profectione parata prorupit, eodem die contestans fugere se, ne vivus arderet. » Hæc cap. 14. Tum cap. 15 :

7. *Diocletianus et Galerius domi regiæ non parcunt.* — « Furebat ergo imperator jam non in domesticos tantum, sed in omnes, et primam omnium filiam Valeriam, conjugemque Priscam sacrificio pollui coegit. Potentissimi quondam eunuchi necati, per quos palatium et ipse ante constabat. Comprehensi presbyteri ac ministri, et sine ulla probatione ad confessionem damnati, cum omnibus suis deducebantur. Omnis sexus et ætatis homines ad exustionem rapti. Nec singuli, quoniam tanta erat multitudo, et gregatim circumdato igni ambiebantur domestici, et alligatis ad collum molaribus mari mergebantur. Nec minus in cæterum populum persecutio violenter incubuit. Nam judices per omnia templa dispersi universos ad sacrificia cogebant. Pleni carceres erant. Tormentorum genera inaudita excogitabant; et ne cui temere jus diceretur, aræ in secretariis ac pro tribunali positæ, ut litigatores prius sacrificarent, atque ita causas suas dicerent : sic ergo ad judices tanquam ad deos adiretur. Et jam litteræ ad Maximianum atque Constantium commeaverant, ut eadem facerent. » Verum itaque est quod supra diximus, edictum scilicet prius in civitate regia, quam in aliis imperii urbibus, imo prius in Oriente, quam in Occidente propositum fuisse. « Eorum sententia in tantis rebus expectata non erat. Et quidem senex Maximianus libens paruit per Italiam, homo non adeo clemens. Nam Constantius, ne dissentire a majoribus præceptis videretur, conventicula, id est, parietes, qui restitui poterant, dirui passus est, verum autem Dei templum, quod est in hominibus, incolume servavit. » Tum, cap. 16 : « Vexabatur ergo universa terra, et præter Gallias, ab Oriente usque ad Occasum tres acerbissimæ bestiæ sæviebant. Non mihi si linguæ centum, oraque centum, ferrea vox, omnes scelerum comprehendere formas, omnia pœnarum percurrere nomina possem, quæ judices per provincias justis atque innocentibus intulerunt. Verum quid opus est illa narrare, præcipue tibi, Donate charissime, qui præter cæteros tempestatem turbidæ persecutionis expertus es? Nam cum incidisses in Flaccinum præfectum, non pusillum homicidam, deinde in Hieroncm ex vicario præsidem, qui auctor et consiliarius ad faciendam persecutionem fuit, postremo in Priscillianum successorem ejus, documentum omnibus invictæ fortitudinis præbuisti. » Ex prioribus Lactantii verbis dicimus, tam uxorem Diocletiani *Priscam*, cujus etiam nomen ignorabamus, quam *Valeriam* ejus filiam et Galerii Maximiani conjugem christianas fuisse.

8. *Locus Eusebii notatu dignus a Valesio non intellectus.* — Id quidem Eusebius lib. 8, cap. 1, indicarat, sed verbis obscurioribus, et ab ejus interpretibus plerumque non intellectis. Hæc ejus verba : Τί δεῖ περὶ τῶν κατὰ τοὺς βασιλικοὺς λέγειν οἴκους, καὶ τῶν ἐπὶ πᾶσιν ἀρχόντων; οἳ τοῖς οἰκείοις εἰς πρόσωπον ἐπὶ τῷ θείῳ παῤῥησιαζομένοις λόγῳ τε καὶ βίῳ, συνεχώρουν γαμεταῖς καὶ παισὶ καὶ οἰκέταις, μονονουχὶ καὶ ἐγκαυχᾶσθαι ἐπὶ τῇ παῤῥησίᾳ τῆς πίστεως ἐπιτρέποντες. Quæ verba sic Valesius vertit : « Quid opus est dicere de iis, qui in imperatorum palatiis versabantur, quid de imperatoribus ipsis? Qui domesticis suis eorumque uxoribus, liberis ac servis, ea quæ religionis suæ erant, tam verbis, quam factis libere exequendi coram semetipsis, potestatem dederunt; ipsis ob hanc fidei suæ libertatem gloriari ac se ostentare quodammodo permittentes. » In Notis vero ait : « Hæc verba de imperatorum conjugibus intellexit Christophorsonus, quibus scilicet imperatores permiserint, christianam fidem libere profiteri. Sed quæ sequuntur, sensum hunc aperte refutant. » Verumenimvero, locum illum Christophorsonus melius quam Valesius intellexit, quando eum sic vertit : « Quid de his attinet dicere, qui sunt in imperatorum palatio magnam dignitatem adepti, deque ipsis imperatoribus, qui domesticis suis pro sermone divino propagando, et pia vitæ ratione degenda, ipsi velut inspectantes, copiam fecerunt libere et ingenue dicendi : atque adeo suis ipsorum uxoribus, liberis et servis, quasi palam de mira fidei libertate gloriandi exultandique potestatem permiserunt? » Is itaque locus sic verbo ad verbum reddendus : « Quid attinet de iis dicere, qui sunt in imperatoriis domibus, et de iis, qui omnibus imperant : qui domesticis

coram se in iis, quæ ad numen spectant, sermone et vitæ instituto libere agentibus indulgebant, uxoribus suis ac liberis et famulis tantum non quoque gloriari de libertate fidei permittentes? » Huic explicationi, vir clarissimus Toinardus in Eusebii, Lactantiique lectione exercitatissimus calculum album adjecit, eamque etiam Rufinus amplectitur. Eusebius, lib. 8, cap. 6, confirmat quod scribit Lactantius, Diocletianum nempe in domesticos sæviisse, et insuper persecutionem in Gallia, quam Constantius regebat, locum non habuisse, qua de re fuse anno sequenti. Denique is Lactantii locus confirmat conjecturam Baronii, inquit Baluzius in Notis ad Lactantium, qui sequentia Lactantii verba, lib. 5, de Institut., cap. 2, de Hierocle intelligenda existimavit : « Alius eamdem materiam mordacius scripsit, qui erat tum e numero judicum, et qui auctor in primis faciendæ persecutionis fuit. » Bithyniæ præsidatum gessit *Hierocles,* antequam præfecturam Ægypti, qua eum ornatum fuisse docet Valesius in Annotationibus ad Eusebium in libro de Martyribus Palæstinæ cap. 5.

9. *Porphyrius Judæus non fuit.* — Ex duobus ethnicis, quos Lactantius citatus adversus Christianos scripsisse prodit, de *Hierocle* numero præcedenti egimus; restat, ut de *Porphyrio* aliquid dicamus. Holstenius in libello de Vita et Scriptis Porphyrii, cap. 5, ostendit, Baronium deceptum, quando Hieronymi auctoritate innixus scripsit, Porphyrium Judæum fuisse : « Quod nequaquam intelligens Batanæotes et sceleratus ille Porphyrius in primo Operis sui adversus nos libro, Petrum a Paulo objecit esse reprehensum, etc. » Batanæa Judææ civitas est : sed quod eum patriæ generisque tæderet, falso mentitum fuisse Phœnicium, quo olim et nunc vulgo creditur. Verumenimvero, si *Porphyrius* falso se Tyrium appellasset, id statim innotuisset, cum ex maxima Phœniciæ civitate plurimi et Alexandriam et Romam quotidie commigrarent, quorum indicio fraus facile detecta esset; eoque magis quod ipsemet patrem Tyrium nominet, et Eunapius eum non ignobili genere apud suos ortum testetur. Et quomodo id latere potuit Longinum, Iamblichum, aliosque Syros, qui cum eo versabantur? Ipse *Longinus* epistolam Plotini Vitæ inseruit ex Phœnicia ad se scriptam, quo ex Sicilia evocatur, ubi Longinus Tyri patriæ ejus meminit. Et cum Libanius sophista Syrus oratione funebri in Julianum imp. Porphyrium *Tyrium senem* honoris causa appellasset, Socrates, qui lib. 3, cap. 25, ea sophistæ verba conquisitis rationibus verbisque operose confutat, de patria tamen nullam ei litem intendit. Cæterum, certum est, *Porphyrium* universam sacram Scripturam legisse, ea mente ut falsam ostenderet divinorum oraculorum fidem, quod Eusebius in libris de Præparatione Evangelica, et Theodoretus, serm. 7, testantur. Sed inde nullo modo sequitur, eum fuisse Judæum. Locus tamen laudatus Hieronymi facilem explicationem non habet. Tres affert Holstenius, quarum nulla mihi satis probata. Existimo, Porphyrium gravi alicui vitio deditum fuisse, quod ei Hieronymus exprobrans; illum Batanæotem scommate vocat, quia nempe illius urbis cives eo infectos esse fama passim jactatum erat. Hinc et Chrysostomus, homil. 6, in Epist. ad Corinth. « Sufficientes testes sunt ad probandam librorum vetustatem, qui contra nos invecti sunt, Celsus sc. et post illum Batanæotes. »

10. *Porphyrius in Christianos non scripsit, Diocletiano Ecclesiam persequente.* — Lactantius a Baronio citatus ait, duos extitisse, qui dum Dei templum everteretur, adversus Christianos scripserint, philosophum alterum, et alterum judicem. Et hunc quidem ultimum *Hieroclem* fuisse recte judicavit Baronius. Sed in eo quod putat, philosophum illum alium non fuisse quam *Porphyrium*, eum hallucinari demonstrat Holstenius citatus cap. 3. Porphyrius in Sicilia cum alios libros plurimos, tum sceleratos illos contra Christianam religionem scripsit, ut testatur Eusebius lib. 6, cap. 19, et post ipsum Hieronymus in Catalogo illustrium Scriptorum, ubi et Eusebii opera recenset. Id certe non obscure colligi potest, vixisse eum aliquot annos in Sicilia, et quidem fama maxima. Nam et *Longinus* post *Plotini* obitum, inde illum in patriam evocat, et Plotini libros ad se mitti petit : tum divus Augustinus Retractat., lib. II, cap. 31, ob longiorem in insula commorationem, alium ab hoc nostro philosopho credit fuisse Porphyrium « Siculum illum, » ut ait, cujus « celeberrima est fama. » Qua in re similis fere error est, vel Nicephori Callisti, vel ejus interpretis, lib. I, cap. 13, ubi Eusebii citati locus transcribitur : nam cum Eusebius dicat : Τί δεῖ ταῦτα λέγειν ὅτε καὶ ὁ καθ' ἡμᾶς ἐν Σικιλίᾳ καταστὰς Πορφύριος, etc. id est, « Sed quid de iis dico, quando et ipse Porphyrius, qui nostra propemodum memoria in Sicilia degens, contra fidem nostram libros conscripsit? » pro eo apud Nicephorum *Porphyrius Siculus* nunc legitur : ὁ ἐκ Σικιλίας Πορφύριος. Unde videre est, illum in Siculo recessu magnum sibi et illustre nomen parasse; quod unius alteriusve anni spatio vix fieri potuit. Ad istum secessum respiciebat Hieronymus in præfatione Commentariorum in Ezechielem, quando dicebat : « Verum, quia et tu indesinenter hoc flagitas, et magno vulneri cicatrix paulatim obducitur : scorpiusque inter Enceladum et Porphyrium Trinacriæ humo premitur, etc. » ubi *scorpii* nomine Rufinum intelligit, qui capta Roma in Siciliam se receperat, ut suo loco dicam. Præterea Lactantius philosophum illum libros tres adversus religionem Christianam scripsisse prodit; Porphyrius vero libros quindecim edidit, Hieronymo et Suida testibus; neque temporum vitæque ratio Baronii conjecturæ favet. Non enim ætas, nec vitæ Pythagoricæ institutum cum aliis convenire videntur, quæ Lactantius de Asiatico illo philosopho tradidit. Nam cum initium persecutionis Diocletiani et ecclesiarum demolitio, cujus ibidem Lactantius meminit, in annum CCCIII incidant, et sexagesimum ætatis Porphyrii, aliorum ego judicium facio, inquit Holstenius laudatus, an ea, quæ de libidinibus, de luxuria, de assentatione, et parasitismo aulico Asiatici illius philosophi Lactantius refert, seni decrepito conve-

niant; ei præsertim qui siccum et sobrium Pythagoricæ vitæ institutum semper fuerat sectatus, quod diligentissime servatum libri περὶ ἀποχῆς ad Firmium patricium scripti aliunde probant. Neque enim amico optimo, intimo et fraternæ necessitudinis vinculo sibi conjuncto eam vitæ et philosophandi rationem tam operoso volumine suasurum fuisse existimandum, si ipse eam neglexisset.

11. *Antiqui non dicunt Porphyrium hoc tempore scripsisse.* — Nec quisquam veterum, hujusmodi quid *Porphyrio* objicit; quem rabidum, furiosum, impium, blasphemum, veritatis et Dei hostem Eusebius, Hieronymus, Augustinus, aliique perpetuo cognominant: qui nullam ejus exagitandi materiam, ansamque prætermiserunt. Insuper Methodius Patarensis, episcopus Tyri, qui « nitidi compositique sermonis adversus Porphyrium confecit libros, » ut verbis Hieronymi lib. de Script. Ecclesiast. in Methodio utar, « ad extremum novissimæ persecutionis, » sive, ut alii affirmant, sub Decio et Valeriano, « in Chalcide Græciæ martyrio coronatus est. » Verum, ut posterior illa opinio de consummatione martyrii sub Decio, manifeste falsitatis convinci potest, ex eo quod, Decio imperante, Porphyrius, quem Methodius refutavit, vicesimum ætatis annum attigisset, et post XVI annos integros in Siciliam profectus fuerit: ita posterior illa ab Hieronymo memorata aperte ostendit, ante prædictum annum XIX Diocletiani, et Porphyrium suas blasphemias edidisse, et Methodium iisdem respondisse; cum Lactantius Christianos *temporis gratia* conticuisse diserte affirmet, quod nemo illum dicturum fuisse existimaverit, si Methodius tum solus communem Ecclesiæ causam defendendam suscepisset: nec reticuissent Eusebius atque Hieronymus diligentissimi harum rerum observatores.

12. *Quid de Porphyrio S. Augustinus scripserit.* — Denique Augustinus, cum lib. 10, Civit. Dei, cap. 32, *Porphyrium* eo tempore vixisse dixisset, quo *Diocletianus* Ecclesiam Christi persequebatur, nec tot martyrum constantia ad veritatis viam agnoscendam permotum doleret, id tam opportuno loco non omisisset, Porphyrium eo ipso tempore furentem imperatoris animum impiis suis libris adversus innocentes Christianos vehementius concitasse, et veritati armis oppressæ importuna insultasse protervia; quo nomine Lactantius Asiaticum illum philosophum maxime accusat. Augustinus, cum sub principium capitis scripsisset, Porphyrium in libris *de Regressu animæ* dixisse, « nondum receptam unam quamdam sectam, quæ universalem viam animæ contineat liberandæ, » subjungit deinde: « Quænam ista est universalis via, nisi quæ non suæ cuique genti propria; sed universis gentibus, quæ communis esset, divinitus impertita est? Quam certe iste homo non mediocri ingenio præditus esse non dubitat. Providentiam quippe divinam sine ista universali via liberandæ animæ genus humanum relinquere potuisse non credit. Neque enim ait non esse, sed hoc tantum bonum, tantumque adjutorium nondum receptum, nondum in notitiam suam esse perlatum. Nec mirum: tunc enim Porphyrius erat in rebus humanis; quando ista animæ universalis via, quæ non est alia, quam religio Christiana, oppugnari permittebatur, ab idolorum dæmonumque cultoribus regibusque terrenis, propter asserendum et consecrandum martyrum numerum, hoc est, testium veritatis, per quos ostenderetur, omnia corporalia mala pro fide pietatis et commendatione veritatis esse toleranda. Videbat ergo ista Porphyrius, et per hujusmodi persecutiones cito istam viam perituram, et propterea non esse ipsam liberandæ animæ universalem putabat, non intelligens hoc quod eum movebat, et quod in ejus electione perpeti metuebat, ad cujus confirmationem robustioremque commendationem potius pertinere. » Ita Augustinus. Quo ex loco certo colligitur, inquit Holstenius citatus, vel Porphyrium postremæ illius persecutionis tempore non scripsisse, vel supinam divi Augustini fuisse ignorantiam aut oblivionem, qui tali loco rem tantam præteriret.

13. *Varia de Porphyrio.* — Holstenius observat etiam, deceptum esse Baronium, quando ait, *Porphyrium* scribere, se decem et octo annos Romæ Plotinum audisse. Quod enim Porphyrius Amelio, Baronius Porphyrio per inadvertentiam attribuit. Hæc Porphyrii in Vita Plotini verba: « Decimo Gallieni imp. anno, ego Porphyrius e Græcia una cum Antonio Rhodio Romam veniens, Amelium reperi XVIII jam annos familiariter Plotino usum. Plotinus autem decimo Gallieni imp. anno quinquagesimum ætatis annum agebat, ego vero Porphyrius, cum primum huic adhæsi, triginta tunc annos impleveram. » Ad hæc, Holstenius, cap. 4, ait, Baronium contra Eunapii et Suidæ fidem, Porphyrii vitam usque ad XXIII annum Constantini produxisse, perperamque Porphyrium philosophum cum *Optatiano Porphyrio* poeta christiano confudisse, qui error a Spondano jam correctus. Notat denique Holstenius, in eo etiam hallucinatum Baronium, quod ex Gilda Britanno *Porphyrium* de Constantino contumeliosa locutum, atque ob eam causam exilio damnatum fuisse colligat; cum potius contrarium ex Gildæ verbis evincatur: « Igitur, inquit, nunc omittens priscos, communesque omnibus gentibus errores, nec enumerans patriæ portenta ipsa diabolica pæne numero Ægyptiaca vincentia, et tacens vetustos immanium tyrannorum annos, qui aliis longe positis regionibus vulgati sunt: ita ut Porphyrius rabidus Orientalis adversus Ecclesiam canis dementiæ suæ ac vanitatis stylo hoc etiam adnecteret: Britannia, inquit, fertilis provincia tyrannorum: » Quid, quæso, hic de Constantino aut ejus ævo, cum diserte de iis temporibus loquatur, quibus Britanni, nec Romani imperii potentiam, nec Christianæ religionis veritatem agnoverant? Audiendus Hieronymus, a quo Gildas Porphyrii verba transcripsit. Is in libro ad Ctesiphontem ait: « Et ad extremum, quod solet nobis objicere contubernalis vester Porphyrius, qua ratione clemens et misericors Deus ab Adam usque ad Moysem, et a Moyse usque ad Christi adventum passus sit universas gentes perire

ignorantia legis et mandatorum Dei; neque enim Britannia fertilis provincia tyrannorum, et Stoicæ gentes, omnesque usque ad Oceanum per circuitum barbaræ nationes Moysem, prophetasque cognoverant. » Ubi nihil de Constantino; sed ea designantur tempora, quæ Christi adventum et Romani imperii propagationem ad Britannos præcesserunt. Nec de Porphyrii mente dubitare nos sinit, quod eadem quæstio ex Porphyrii libris contra Christianos desumpta divo Augustino inter alia proposita fuit, cui ille fuse respondet epistola XLIX secundum veterem ordinem ad *Deogratias*. Vide etiam quæ anno CCCXXV de *Porphyrio* dicam. Is itaque non est ille philosophus, quem Lactantius ait adversus Christianos scripsisse, quando Diocletianus Ecclesiam persecutus est. Quisnam autem ille fuerit, nondum liquet.

14. *Arnobius scribit adversus Gentes.* — *Arnobius*, lib. 2, testatur, se opus adversus Gentes scribere anno Urbis conditæ millesimo quinquagesimo, ideoque ante præsentem annum. Si enim Varronianam putationem secutus est, libros suos septem adversus Gentes scripsit anno Christi CCXCVII. Sed quia scriptores sæpe putationem Capitolinam aut etiam Frontinianam usurpant, et militum persecutio ante annum CCXCVIII inchoata non est, ut suo loco diximus, non dubito, quin libri eo anno, aut anno CCXCIX scripti fuerint, ideoque quin auctor annos Urbis secundum supputationem Capitolinam aut Frontinianam numeraverit. Et ratio est, quia, ut observavit Baronius, *Arnobius* in fine libri quarti diserte agit de persecutione, quæ tunc exercebatur. Ea autem ante annum CCXCVIII adversus milites non sæviit, nec adversus omnes Christianos ante annum CCCIII. Hinc magis doctorum virorum opinio evertitur, qui militum persecutionem anno CCCII incepisse volunt, adversus Arnobii tum viventis ac scribentis testimonium.

15. *Arnobius peculiari Urbis epocha usus est.* — His scriptis, animadverti Baronium, num. 17, referre locum Arnobii, quo liquido constat, eum opus illud elucubrasse post editam imperatoriam jussionem de libris comburendis; unde manifestum est scriptorem istum peculiarem aliquam rationem annorum Urbis numerandorum secutum esse. Certe Ausonius, qui anno CCCLXXIX consul ordinarius processit, epocham Varronianam annis XIII prævertit; et ne quis errorem in numeros irrepsisse existimet, ejus versus hic recito, qui omnem suspicionem tollunt :

Urbis ab æterno deductam rege Quirino
Annorum seriem Procule accipies.
Mille annos centumque et bis fluxisse novenos
Consulis Ausonii nomen ad usque leges.

Hæsit ad hos versus Onuphrius in lib. 1 Fastorum, ubi opinionum varietatem de variis annorum Urbis rationibus accuratissime discutit, aitque eum aut antea fuisse consulem suffectum, vel secutum fuisse annorum in digerendis Urbis conditæ annis rationem *quam nemo alius agnovit*. Petavius, lib. 9 de Doct. Temp., cap. 49, eadem de re diligenter disserit, sed de epocha Urbis ab Ausonio usurpata tacet.

16. *Eam secutus est Ausonius poeta.* — At Arnobio Ausonium præivisse, tam ex loco a Baronio recitato, quam ex alio, qui legitur, lib. 2, adversus Gentiles, apparet : « Quod tam magnis, inquit, ingeniis præditi oratores, grammatici, consulti juris, ac medici, philosophi etiam secreta rimantes magisteria hæc expetunt; spretisque quibus paulo post ante fiderant, quod ab dominis se servi cruciatibus effici quibus statuerint, malunt, solvi conjuges matrimoniis, exhæredari a parentibus liberi, quam fidem rumpere christianam; salutaris militiæ sacramenta deponere. Quod cum genera pœnarum tanta sint a vobis proposita, religionis hujus sequentibus leges, augeatur res magis, et contra omnes minas, atque interdicta formidinum animosius populus obnitatur, et ad credendi studium prohibitionis ipsius stimulo excitetur. » Quare cum testetur Arnobius in eodem libro, cum scriberet « annos » Romæ « quinquaginta et mille, aut non multum ab his minus, » fluxisse, annusque ille Urbis juxta supputationem Varronianam in annum Christi CCXCVII, juxta Capitolinam in annum Christi CCXCVIII conveniat, neutram sine dubio secutus est Arnobius, tunc enim tantum in milites sævitum est, et tamen edictum persecutionis generalis, post cujus publicationem se scripsisse ostendit; cum loquatur de Christianis cujuscumque ætatis, sexus, ac conditionis; ante sequentem Christi annum emissum non est. Utitur itaque Arnobius epocha Urbis, quam postea adhibuit Ausonius, ideoque adversus Gentiles eo tempore scripsit, quo Galerius omni tormentorum genere Christianos vexabat, anno sc. Christi trecentesimo decimo. In tanta quippe diversitate opinionum de priori anno Urbis conditæ, nulla occurrit cui adhærere potuerit Arnobius præter illam, quam diximus.

17. *Eugenius in Syria tyrannidem arripit.* — Eusebius, lib. 8, cap. 6, postquam locutus est de iis, quæ in ipso persecutionis exordio *Nicomediæ* gesta sunt, subdit : « Cæterum paulo post cum alii in Melitina Armeniæ regione, alii in Syria imperium arripere conati essent : promulgatum est imperatoris edictum, ut omnes ubique Ecclesiarum antistites vincti in carcerem truderentur. » Valesius in Notis ad eum Eusebii locum ait, se nihil legisse de tyranno, qui in minori Armenia, ubi Melitina sita, imperium arripuit; sed tyranni qui in Syria insurrexit, quique in ea brevi regnavit, nomen et historiam ex Libanii orationibus primus omnium eruit. Erat quidam tribunus Seleuciæ, nomine *Eugenius*, qui quingentis militibus præerat. His opus id injunctum erat, ut os portus, aditumque excavarent. Milites, cum diu noctuque laborarent, ægre id ferentes, præpositum suum ad imperium capessendum compellunt, qui coactus, purpura ex simulacro Dei cujuspiam abrepta, imperator salutatur. Mox Antiochiam militibus vacuam tendit, eamque circa occasum solis occupat. At milites solita per totum iter lascivia usi, agros vastaverant, vinoque ac epulis sese ingurgitaverant. Quo comperto *Antiochenses*, paucitatem militum ebrietatemque despectui habentes, lapidibus ac cu-

jusque modi telis, ipsis mulieribus adjuvantibus, tam tyrannum in palatium tendentes, quam milites omnes interfecerunt : ita ut circa primam vigiliam nemo ex ipsis superesset. At *Diocletianus*, qui multam gratiam Antiochensibus habere debuisset, in Antiochensis et Seleucensis ordinis principes gladio animadvertit; cum nec hi, nec illi quicquam commeruissent. Ita Valesius ex Libanio, tum in Oratione ad Theodosium post reconciliationem, pag. 411, tum in Antiochico, pag. 363, tum in oratione ad Theodosium de seditione Antiochena, pag. 399. Hæc occasio novi adversus Ecclesiarum antistites edicti anno sequenti publicati.

18. *Lapsus Marcellini PP. commentitius est.* — Lapsus *Marcellini* papæ commentitius est, quod et de Synodo *Sinuessana*, in qua supponitur coram centum octoginta episcopis pœnituisse, etiam dicendum. Harum suppositionum certa indicia Papebrocius in Conatu Chronico-Historico ad Catalogum Pontificum, pag. 43, natalis Alexander aliique viri docti exhibent. Cur enim Donatistæ, qui omnem verterunt lapidem in tot Conciliis et Collationibus, ut unum Cæcilianum traditionis arguerent; *Marcellini* pontificis lapsum ac thurificationem sæpius non prodiderunt ac probaverunt? Certe in celeberrima illa mandata imperatoris facta Collatione Carthagine Catholicos inter et Donatistas, cum se separatos jactitarent hæretici ad convincendum traditionis *Melchiadem* Romanum pontificem, et prolixa admodum Acta legi petivissent; nihil in eis, quo reus probaretur, penitus inventum est, ut refert Augustinus in Breviculo Collationis, cap. 18, et libro post Collationem edito cap. 12 et 13. At si vere lapsus esset *Marcellinus*, ibi lapsum ejus objicere non omisissent, ad creandum negotium *Melchiadi*, qui ejus presbyter fuerat; sicut ex persona *Felicis* Aptungitani Cæciliano moverunt quæstionem, quod ab eo fuisset ordinatus; qui fuerat sacrorum librorum traditor. In Actis illis *Marcellini* supposititiis dicitur, Marcellini condemnationem ad Diocletianum esse perlatam, cum esset in bello Persarum; quod aperte convincitur falsitatis; cum biennio antequam se imperio Diocletianus abdicaret, de Persis profligatis Romæ triumphum cum Herculio collega egerit.

19. *Quod iterum probatur.* — Præterea in Actis illis habetur multitudinem Christianorum ad templum idolorum perrexisse, ut de rumore, qui sparsus erat contra *Marcellinum*, certiores fierent, et testimonium contra ipsum ferre possent, si eum viderent idolis sacrificantem. Qua in narratione multa sunt, quæ viri speciem nullam habent. Primo, quod tempore persecutionis, quo fidei christianæ professores delitescebant, tot Christiani catervatim prodierint in publicum. Secundo quod ad templum idolorum accesserint, sacrificii aut thurificationis sacrilegæ futuri testes, quibus sacrificia et quosvis impiæ superstitionis ritus spectare nullatenus licebat, ut constat ex Tertulliano passim in libro de Spectaculis, præsertim cap. 13, ubi postquam præmisit Christianos abstinere ab idolothytis ex horrore idololatriæ, hæc addit : « Si ergo gulam et ventrem ab inquinamentis devitemus, quanto magis augustiora nostra, oculos et aures, ab idolothytis voluptatibus abstinemus, quæ non intestinis transiguntur, sed in ipso spiritu et anima digeruntur, quorum munditia magis ad Deum pertinet, quam intestinorum. » Quod si spectacula Christianis adire non licebat, « quia ex idololatria constabat universa eorum paratura, » ut ait Tertullianus; quanto magis ipsis erat illicitum sacrificia ipsa falsis exhibita numinibus spectare?

20. *Alia suppositionis Actorum Marcellini indicia.* — Ad hæc, Acta illa referunt LXX testes adductos fuisse in mediam Synodum, qui sacrilegæ thurificationis Marcellinum convincerent, et nihilominus dixisse ipsi universam Synodum : « Tu eris judex : ex te enim damnaberis, et ex te justificaberis; tamen in nostra præsentia. » Et post depositionem dicitur : « Ore suo condemnatus : nemo enim, » inquit aliquis ex fictitiis Patribus Synodi Sinuessanæ, « unquam judicavit Pontificem, nec præsul sacerdotem suum, quoniam prima Sedes non judicatur a quoquam. » Quæ si vere dicta essent, quam ob causam tot prolata essent adversus *Marcellinum* testimonia? Quorsum testes necessarii ad convictionem rei, qui judicari a nemine mortalium potest? Insuper Pontificem Romanum illo ævo purpura fuisse indutum, nemo sibi facile persuadebit. Quod tamen supponunt Acta Sinuessana, in quibus unus testium quærenti Marcellino, quo die ipsum thurificantem vidisset, respondisse fertur : « Quo die exuisti purpuram, et induisti coccum, et gaudebat super te Diocletianus; et quos paulo ante negabas, eis ante ejus tribunal thurificabas. » Alia etiam in iisdem Actis narrantur cum circonstantiis et formulis ita peregrinis, ut mirum sit, ea in Compilationibus Conciliorum absque debita censura tolerari.

21. *Nicolaus PP. I, et Breviarium Romanum favent lapsui Marcellini.* — Neque objicias auctoritatem *Nicolai* papæ I ad Michaelem imperatorem scribentis, et Breviarii Romani eadem, quæ ille de lapsu *Marcellini* ac responso Synodi, referentis. Nam quoad *Breviarium*, non censeri debent exploratæ et inconcussæ auctoritatis quæcumque eidem sunt inserta : quod illius tot locis antea factæ correctiones evidenter probant. Et quoad *Nicolaum*, is bona fide allegavit, quæ suo tempore referebantur, ut certo vera, quæ tamen nunc ab eruditis ut certo falsa repudiantur. Qua in re nihil commisit quod pontificiæ dignitati probro verti possit : alioquin tanto justius eidem objiceretur *Marcellini* thurificatio, quanto gravius foret, pontificem aliquem thus obtulisse cum idololatris, quam in alicujus rei narratione erravisse cum vulgo hominum cæterorum etiam optimorum : præterquam quod in recipiendis Sinuessani Concilii supposititii Actis decipi potuit Nicolaus. Nam in eadem epistola ad Michaelem paulo ante allegat etiam Acta cujusdam pseudo-Concilii Romani sub Sixto III, in causa *Polychronii Hierosolymitani episcopi*, quem nullum unquam in rerum natura fuisse ad annum CCCCXXXIII, num. 38,

agnoscit demonstratque Baronius. Ille tamen post suam restitutionem sedisse dicitur adhuc *annos septem et menses sex;* auditus autem in judicio fuisse *Valentiniano VII, et Avieno coss.* id est, anno x post Sixti obitum. Hæc aliaque cum expendisset Baronius, et quasi objecisset sibi, « Acta ea ut legitima citata a Nicolao Romano pontifice, et a Petro Damiani, atque ab aliis postea recentioribus de illis minime dubitantibus, » tandem concludit: « Libenter equidem audirem, si quis esset (quod idem de Sinuessanis Actis dicendum) qui eadem Acta veritati in omnibus redderet consentanea, vel saltem aliqua ex parte verisimilia. Licet enim in his plurimum laboris insumpserim, nihil præterea sum consecutus, nisi ut impossibile esse repererim, ad veritatis lineam eadem revocari aliquo modo posse. »

22. *Acta Sinuessana frustra defensa.* — Ast, inquies, idem Baronius, qui et ipse *Sinuessana* Acta in priori sua editione Romana habuerat de suppositione suspecta, in secunda Antuerpiensi conatus est suspicionem detergere, eaque verisimilia facere: quod in causa *Polychronii* non fecit. Fateor, sed eatenus tantum id conatus est, (ut apparet ex Appendice ad annum CCCII post x tomum) quatenus utcumque satisfaciat vehementissimis virorum doctissimorum querelis « de Martyrologio atque Breviario Romano, quod ista in Ecclesia recitanda contineant; suadeatque Ecclesiam Romanam, quæ ante octingentos annos ita publice lecta reperit, quamvis sibi valde molesta, haud adeo vane leviterque ista hactenus legenda reliquisse. » Atque in hoc libenter Baronio (an. 302, n. 104) subscribimus, quæ tamen hactenus abolita non sunt, aliquando abolenda non diffidimus, cum scilicet inter omnes convenerit de eorum falsitate. Dicimus autem, Baronium non nisi paucas ex multis objectionibus solvendas suscepisse, idque languide satis et parum efficaciter per dissimillima valde exempla. Quod autem ait de tempore octingentorum annorum, quibus *ita lecta* in Ecclesia fuerint, id neque certo aliquo documento probat; nec, ut probaret, sufficere posset fidei indubitatæ Actis Sinuessanis asserendæ: cum similiter aut etiam diutius tolerata in Actis S. Sylvestri, aliorumque nonnullorum nunc sine scrupulo examinentur, et fide indigna judicentur. Utrum autem Romana Ecclesia morem assumpserit legendi Sanctorum Acta sub matutinum officium ante annos plures quam quadringentos aut quingentos, et quidem dubito vehementer; adeoque privati solum usus, non publici erant, si quæ antea extabant in Romanis basilicis passionalia vel legendaria, inquit Papebrocius loco supra citato, ex quo hæc mutuati sumus.

23. *Passio S. Felicis episc. Africani.* — (1) Acta *S. Felicis* episcopi Tubyzacensis in Africa primus edidit Surius, et ex eo Baronius, sed valde mendosa et mutila. Postea integriora in tomo XII sui Spicilegii dedit Dacherius et cum quatuor antiquis et optimis manuscriptis contulit Balusius, retulitque lib. 2 Miscellaneorum. Horum autem initium est. « Diocletiano octies et Maximiano septies consulibus Augustis, exivit edictum eorumdem Cæsarum vel imperatorum, etc. Tum programma positum est in civitate Tubyzacense, die nonarum Januariarum. » In annum CCCIII consulatus ille incidit, sed cum hæc acta sint Carthagine et in Africa mense Januario, referenda omnino sunt ad annum CCCIV. Male itaque apud Surium scriptum est: « Diocletiano novies et Maximiano octies consulibus. » In iisdem Actis correctis legitur: « Decollatus est die octavo decimo kalendas Februarii, ibique in Nola corpus ejus positum est. » Apud Surium habetur, « tertio kalendas Septembris. » Et in vetustis Martyrologiis passio S. Felicis refertur ad diem IX kal. Novembris, quod, ut conjicere licet, eo die aliqua ejus reliquiarum translatio facta fuerit. Omiseram monere Ruinartum in Actis sinceris primorum martyrum *S. Felicis Acta correctiora edidisse.*

(1) S. Felix episcopus Tubyzacensis in Africa martyrium Nolæ consummavit, non quidem A. 304, sed 305, quod sic probo. A. 303, die 24 Februarii persecutio cœpit, ut ex L. Cælio. A. 304, nonis Januarii edictum proclamatum fuit in civitate Tubyzacensi et captus S. Felix; qui post varios casus, primo Carthaginem deductus, dein translatus Romam, ac tandem transvectus Nolam ibi martyrium consummavit die XV kal. Februarii alterius anni 305, neque enim tantum itineris confecisset paucis adeo diebus qui a die nonarum Januarii ad XV kal. Februarii ejusdem anni 304 numerantur.
MANSI.

MARCELLINI ANNUS 7. — CHRISTI 303.

1. *Cirtensis Synodus et Acta proconsularia de traditoribus.* — Christi annus trecentesimus tertius adscribitur Fastis consulatu Diocletani octavo et Maximiani septimo. Quo (ut nuper dictum est) cum aliquot episcopi, qui codices tradiderant, convenirent Cirtam in Numidia, ut ibi in locum defuncti

episcopum ordinarent, cognita est pariter in eorum conventu causa episcoporum qui sacros codices ex imperatorum edicto comburendos tradidissent, vel thurificassent. Fragmentum ejusdem Synodi recitatur a S. Augustino [1], cum adversus Cresconium agit, his verbis : « De vestris autem majoribus extat Secundi Tigisitani Concilium cum paucissimis quidem factum apud Cirtam, post persecutionem codicum tradendorum, ut illic in locum defuncti ordinaretur episcopus. Ibi quæ gesta sint, accipe; nam quæ necessaria fuerunt, infra scribere curavi.

2. « Diocletiano octies et Maximiano septies consulibus, quarto nonas Martii, Cirtæ cum Secundus episcopus Tigisitanus primæ cathedræ consedisset in domo Urbani Donati, idem dixit : Probemus nos primo, et sic poterimus hic ordinare episcopum. Secundus Donato Masculitano dixit : Dicitur te tradidisse. Donatus respondit : Scis quantum me quæsivit Florus ut thurificarem, et non tradidit me Deus in manu ejus, frater; sed quia Deus mihi dimisit, ergo et tu serva me Deo. Secundus dixit : Quid ergo facturi sumus de martyribus? Quia non tradiderunt, ideo et coronati sunt. Donatus dixit : Mitte me ad Deum, ibi reddam rationem. Secundus dixit : Accede una parte. Secundus Marino ab Aquis Tibilitanis dixit : Dicitur et te tradidisse. Marinus respondit : Dedi Pollo chartulas; nam codices mei salvi sunt. Secundus dixit : Transi una parte. Secundus Donato Calamensi dixit : Dicitur te tradidisse. Donatus respondit : Dedi codices medicinales. Secundus dixit : Transi una parte, et alio loco. Secundus Victori a Russiccade dixit : Dicitur te tradidisse Quatuor Evangelia. Victor respondit : Valentianus curator fuit; ipse me coegit, ut mitterem illa in ignem. Sciebam illa deletitia (al. delititia) fuisse. Hoc delictum indulge mihi, et indulgebit mihi Deus. Secundus dixit : Transi una parte, et alio loco.

3. « Secundus Purpurio a Limata dixit : Dicitur te necasse filios sororis tuæ duos Milei. Purpurius respondit : Putas me terreri a te, sicut et alteri ? Tu quid egisti, qui tentus es a curatore et ordine, ut Scripturas dares ? quomodo te liberasti ab ipsis, nisi quia dedisti, aut jussisti dari quodcumque; nam non te demittebant passim ; nam ego occidi et occido eos qui contra me faciunt; ideo noli me provocare ut plus dicam. Scis me de nemine tractare. Secundus minor patruo suo Secundo dixit : Audis quæ dicat in te ? Paratus est recedere, et schisma facere, non tantum ipse, sed et omnes quos arguis; quos scio quia dimittere te habent, et dare in te sententiam, et remanebis solus hæreticus. Ideo quid ad te pertinet, quis quid egit ? Deo habet reddere rationem. Secundus Felici a Rhotaria centurionis, et Victoria Garbe dixit : Quid vobis videtur ? Responderunt : Habent Deum, cui reddant rationem. Secundus dixit : Vos scitis, et Deus : Sedete. Omnes responderunt : Deo gratias. » Hucusque Acta ab Augustino recitata. Quomodo autem ejusmodi traditorum collegium, juncto sibi Silvano Cirtensi episcopo, eodem crimine polluto, et alii postea coeuntes in unum restiterunt ordinationi Cæcitiani, cum creatus est episcopus Carthaginensis, suo loco dicemus.

4. Eadem Acta Cirtensia summatim complexa recitantur ab Optato Milevitano [1], sed in mense ac die paulo diversa sunt, et in nomine Urbani Donati, in cujus domo convenerunt episcopi traditores, quem Urbanum Carisum nominat, sic dicens : « Hi et cæteri, quos principes suos fuisse, paulo post docebimus post persecutionem apud Cirtam civitatem (quia basilicæ necdum fuerant restitutæ) in domum Urbani Carisi consederunt die iduum Maiarum, sicut scripta Nundinarii tunc diaconi testantur, et vetustas membranarum testimonium perhibet, quas dubitantibus proferre poterimus; harum namque plenitudinem rerum in novissima parte istorum libellorum ad implendam fidem adjunximus. Hi episcopi, interrogante Secundo Tigisitano, tradidisse confessi sunt. Et cum ipse Secundus a Purpurio increparetur, quod et ipse diu apud stationarios fuerit, et non fugerit, sed dimissus sit; non sine causa dimissum fuisse, nisi quia tradiderat, jam omnes hæretici cœperunt murmurare, quorum spiritum Secundus metuens, consilium accepit a filio fratris sui Secundo minore, ut talem causam Deo servaret. Consulti sunt qui remanserunt, id est, Victor Garbiensis, Felix a Rhotaria centurionis : ii dixerunt talem causam Domino debere reservari. Et dixit Secundus : Sedete omnes. Tunc dictum est ab omnibus : Deo gratias. Et sederunt. Habes, Parmeniane frater, qui manifesto fuerint traditores. » Hucusque Optatus, cujus quoque testificatione eadem probata voluimus.

5. Excusans autem scelus suum Secundus episcopus Tigisitanus, qui primatum agebat episcoporum Numidiæ, ad Mensurium Carthaginensem episcopum scripsit; quomodo autem excusarit, sanctus Augustinus [2] ex litteris ejusdem Secundi in Collatione publica recitatis, narrat sic dicens : « Scripsit etiam Secundus et ad se ipsum missos a curatore et ordine centurionem et beneficiarium, qui peterent divinos codices exurendos, eisque respondisse : Christianus sum, et episcopus, non traditor : et cum ab eo vellent aliqua ecvola (per ecvola intelligit res ejectas; nempe quarum nullus est usus, ab ἐκβολή, quod est ejectio, seu expulsio) aut quodcumque accipere, neque hoc eis dedisse, exemplo Eleazari Machabæi [3], qui nec fingere voluit, suillam carnem se manducare, ne aliis præberet prævaricationis exemplum. » Hæc de litteris Secundi Augustinus.

6. Cæterum cum hæc postea cognoscerentur in conventu episcoporum, facta publica collatione, dictum [4] Cirtense Concilium, et sententia Purpurii in eumdem tunc lata est pariter recitata. Antequam autem iidem episcopi traditores Cirta recesserint, id etiam peregerunt cujus causa convenerant; nempe ordinaverunt episcopum Cirtensem, Paulum nomine;

[1] Aug. contra Crescon. lib. III. c. 26. in fin. et 27.

[1] Optat. Milevit. lib. I. — [2] Aug. in Brevic. collat. die. 3. c. 13. — [3] 2. Mach. VI. — [4] Ibid. c. 14 et 15.

qui hoc eodem anno conventus a magistratibus libros et Ecclesiæ supellectilia tradidit; sicut et Silvanus ejusdem subdiaconus, postea vero et ipse Cirtensis episcopus; quorum nefariæ traditionis adhuc extant Acta proconsularia, quæ recitat Augustinus [1] ex aliis Actis imperante Constantino habitis sub Zenophilo consulari, in quibus eadem fuerant recitata atque simul intexta ; sunt hujusmodi :

7. « Et legit Nundinarius exceptor : Diocletiano octies, et Maximiano septies consulibus, quarto decimo kalendas Junii, ex Actis Munatii Felicis flaminis perpetui curatoris coloniæ Cirtensis. Cum ventum esset ad domum, in qua Christiani conveniebant, Felix flamen perpetuus curator Paulo episcopo dixit : Proferte Scripturas legis, et si quid aliud hic habetis; ut et præcepto, et jussioni parere possitis. Paulus episcopus dixit : Scripturas lectores habent : sed nos quod hic habemus, damus. Felix flamen perpetuus curator dixit Paulo: Ostende lectores, aut mitte ad illos. Paulus episcopus dixit : Omnes cognoscitis. Felix flamen perpetuus curator dixit : Non eos novimus. Paulus episcopus dixit : Novit officium publicum, id est, Edesius et Junius exceptores. Felix flamen perpetuus curator dixit : Manente ratione de lectoribus, quos monstravit officium, et vos, quod hic habetis date. Sedente Paulo episcopo, et Montano, et Victore de Castello, Memor presbyter, adstante Marte cum Ælio et Marte diacono, proferente Marcuclio, Catulino, et Silvano, et Carioso (al. Carosio) subdiaconis, et Januario, Marcuclio, Fructuoso, Miggene, Saturnino, Victore, Sansurico, et cæteris fossoribus (al. sessoribus) contra scribente Victore Aufidii in Breve sic : Calices duo aurei, item calices sex argentei, etc. Et alio loco : Posteaquam apertum est in bibliothecam, inventa sunt ibi armaria inania; ibi protulit Silvanus capitulatam argenteam, et lucernam argenteam, quod diceret, se post arcam invenisse eas. Victor Aufidii Silvano dixit : Mortuus fueras, si non illas invenisses. Felix flamen perpetuus curator Silvano dixit : Inquire diligentius, ne quid hic remanserit. Silvanus dixit: Nihil hic remansit; totum hoc ejecimus, etc.»

8. Hunc Silvanum postea Cirtensem fuisse episcopum, idem qui hæc recitat, Augustinus [2] tradit, de quo et subdit libellum Nundinarii diaconi ejusdem Silvani Cirtensis, his verbis [3] : « Exemplar libelli traditi episcopis a Nundinario diacono. Testis est Christus, et angeli ejus, quoniam traditoribus communicastis; id est, Silvanus a Cirta traditor est, et fur rerum pauperum; quod omnes vos episcopi, presbyteri, et diaconi, et seniores scitis, et de quadringentis follibus Lucillæ clarissimæ feminæ, pro quo vobis conjurastis, ut fieret Majorinus episcopus, et inde factum est schisma. Nam et Victor Fullo vestri præsentia et populi dedi folles viginti, ut factus esset presbyter; quod scit Christus, et angeli ejus, etc. Et alio loco : Quibus lectis, Zenophilus consularis dixit : Et Actis, et litteris, quæ recitatæ sunt, traditorem constat esse Silvanum. Item alio loco : Zenophilus consularis dixit : Quis administrabat? Tunc Silvanus : In clericatu, respondit : Sub Paulo episcopo orta persecutio est, et Silvanus subdiaconus fuit. « Hucusque Acta proconsularia apud Augustinum.

9. At post hæc edita, suppeditata sunt nobis ex bibliotheca Pithœi viri insigniter eruditi Acta ipsa proconsularia sub Zenophilo tempore Constantini imperatoris, in quibus res hoc tempore gestæ a traditoribus continentur, et e quibus hæc omnia mutuatus est Augustinus, in quibus recitata habentur Acta sub Munatio Felice; quæ licet ob nimiam vetustatem sint admodum depravata, et interdum mutila et imperfecta; tamen quia antiquitatis ecclesiasticæ studiosis sciamus esse pergrata quæque vetera monumenta, licet mendosa, dum tamen vera atque germana; eadem huic secundæ editioni attexenda curavimus, cum præsertim nonnulla habeant notatu digna; sunt hujusmodi :

10. « Constantino (Constantio) Maximo Augusto, et Constantino Juniore nobilissimis (nobilissimo Cæsare : ita ex Augustino legendum) Cæsaribus conss., idibus Decembribus, Sexto Thamugudiensi inducto, et applicito Victore grammatico, adsistente etiam Nundinario diacono, Zenophilus vir clarissimus consularis dixit : Quis vocaris? Respondit : Victor. Zenophilus V. C. consularis dixit : Cujus conditionis es? Victor dixit : Professor sum litterarum Romanarum, grammaticus Latinus. Zenophilus V. C. consularis dixit : Cujus dignitatis es? Victor dixit : Patre decurione Constantiniensium, avo milite; in comitatu militaverat. Nam origo nostra de sanguine Mauro descendit. Zenophilus V. C. consul. dixit : Memor fidei, et honestatis tuæ simpliciter designa, quæ causa fuerit dissensionis inter Christianos. Victor dixit : Ego dissensionis originem nescio; unus sum de populo Christianorum. Siquidem cum essem apud Carthaginem, Secundus episcopus cum Carthaginem tandem aliquando venisset, dicuntur invenisse Cæcilianum episcopum, nescio quibus non recte constitutum. Illi contra alium instituerunt. Inde illic apud Carthaginem cœpta dissensio est; et inde originem scire dissensionis plene non possum, quoniam semper civitas nostra unam Ecclesiam habet, et si habuit dissensionem, nescimus omnino.

11. « Zenophilus V. C. consul. dixit : Silvano communicas ? Victor respondit : Ipsi. Zenophilus V. C. consul. dixit : Cur ergo intermisso eo, cujus innocentia probata est? et adjecit : Adseveratur præterea te aliud certissime scire, quod Silvanus traditor sit; de eo confitere. Victor respondit : Hoc nescio. Zenophilus vicarius consularis Nundinario diacono dixit : Negat Victor scire quod Silvanus traditor sit. Nundinarius diaconus dixit : Scit ipse, nam tradidit codices. Victor respondit : Fugeram hanc tempestatem : et, si mentior, peream. Cum incursum pateremur repentinæ persecutionis, fugimus in montem Bellonæ. Ego sedebam cum Marte diacono ; et Victor presbyter, cum ab eodem Marte quærerentur codices

[1] Apud Aug. cont. Cresc. lib. III. c. 29. — [2] Aug. contra Crescon. lib. III. c. 27 et 28. et epist. CLXV. — [3] Ibid. c. 19.

omnes, negavit se habere. Tunc Victor dedit nomina omnium lectorum. Ventum est ad domum meam; cum absens essem, ascensum est a magistratibus, et sublati sunt codices mei; cum ego venissem, inveni codices sublatos. Nundinarius diaconus dixit: Tu ergo respondisti apud Acta, quoniam dedisti codices; quare negantur hæc quæ prodi possunt? Zenophilus V. C. consularis Victori dixit: Simpliciter confitere, ne strictius interrogeris. Nundinarius diaconus dixit: Legantur Acta. Zenophilus V. C. cons. dixit: Legantur. Et dedit Nundinarius, et exceptor recitavit.

12. « Diocletiano VIII et Maximiano VII consulibus, XIV kalendas Junias, ex Actis Munatii Felicis F. P. P. curatoris coloniæ Cirtensium. Cum ventum esset ad domum in qua Christiani conveniebant, Felix F. P. P. curator Paulo episcopo dixit: Proferte Scripturas legis, et si quid aliud hic habetis ut præceptum est, ut jussioni parere possitis. Paulus episcopus dixit: Scripturas lectores habent; sed nos, quod hic habemus, damus, Felix F. P. P. curator Paulo episcopo dixit: Ostende lectores, aut mitte ad illos: Paulus episcopus dixit: Omnes cognoscitis. Felix F. P. P. curator Reipublicæ dixit: Non eos novimus. Paulus episcopus dixit: Novit eos officium publicum, id est, Edesius et Junius exceptores. Felix F. P. P. Curator Reipublicæ dixit: Manente ratione de lectoribus quos demonstrabit officium, vos, quod habetis, date. Sedente Paulo episcopo, Montano, et Victore, Deusatelio et Memorio presbyteris, adstante Marte cum Helio diacono, Marcuclio, Catullino, Silvano et Caroso subdiaconis, Januario, Meraclo, Fructuoso, Miggine, Saturnino, Victore, et cæteris fossoribus, » erant fossores qui sepeliebant mortuos, « contrascribente Victore Aufidii, in brevi sic: Calices duo aurei; item calices sex argentei, urceola sex argentea; cucumellum argenteum: lucernæ argenteæ septem; cereofala duo: candelæ breves æneæ cum lucernis suis septem: item lucernæ æneæ undecim cum catenis suis; tunicæ [1] (Vestes in pauperes erogandæ) muliebres LXXXII, mafortea XXXVIII, tunicæ viriles XVI, caligæ viriles paria XIII, caligæ muliebres paria XLVII, coplæ rusticanæ XIX. Felix F. P. P. curator Reipublicæ Marcuclio, Silvano, et Caroso fossoribus dixit: Proferte hoc quod habetis. Silvanus et Carosus dixerunt: Quod hic fuit, totum hoc ejecimus. Felix F. P. P. curator Reipublicæ Marcuclio, Silvano, et Caroso dixit: Responsio vestra Actis hæret.

13. « Posteaquam perventum est in bibliothecam, inventa sunt ibi armaria inania; ibi protulit Silvanus capitula argentea, et lucernas argenteas, quod diceret se post arcam eas invenisse. Victor Aufidii Silvano dixit: Mortuus fueras, si non illas invenisses. Felix F. P. P. curator Reipublicæ Silvano dixit: Quære diligentius, ne quid hic remanserit. Silvanus dixit: Nihil remansit, totum hoc ejecimus. Et cum apertum esset triclinium, inventa sunt ibi dolia quatuor, et orcæ sex. Felix F. P. P. curator Reipublicæ dixit: Proferte scripturas quas habetis, ut præceptis imperatorum et jussioni parere possimus. Catulinus protulit codicem unum perniminm majorem. Felix F. P. P. curator Reipublicæ Marcuclio et Silvano dixit: Quare unum tantummodo codicem dedistis? Proferte scripturas quas habetis. Catulinus et Marcuclius dixerunt: Plus non habemus, quia subdiacones sumus; sed lectores habent codices. Felix F. P. P. curator Reipublicæ Marcuclio et Catulino dixit: Monstrate nobis lectores. Marcuclius et Catulinus dixerunt: Non scimus ubi maneant. Felix F. P. P. curator Reipublicæ Catulino et Marcuclio dixit: Si ubi manent non nostis, nomina eorum dicite. Catulinus et Marcuclius dixerunt. Nos non sumus proditores; ecce sumus, jube nos occidi. Felix F. P. P. curator Reipublicæ dixit: Recipiantur. Et cum ventum esset ad domum Eugenii, Felix F. P. P. curator Reipublicæ dixit Eugenio: Profer scripturas quas habes, ut præcepto parere possis. Et protulit codices quatuor. Felix F. P. P. curator Reipublicæ Silvano et Caroso dixit: Demonstrate cæteros lectores. Silvanus et Carosus dixerunt: Jam dixit episcopus, quia Edusius et Junius exceptores omnes noverunt. Ipsi tibi demonstrent ad domos eorum. Edusius et Junius exceptores dixerunt: Nos eos demonstramus, domine. Et dum ventum fuisset ad domum Felicis Sarsoris, protulit codices quinque. Et cum ventum esset ad domum Victorini, protulit codices octo. Et cum ventum fuisset ad domum Projecti, protulit codices quinque majores, et minores duos.

14. « Et cum ad grammatici domum ventum fuisset, Felix F. P. P. curator Victori grammatico dixit: Profer scripturas quas habes, ut præcepto parere possis. Victor grammaticus obtulit codices II et quiniones quatuor. Felix F. P. P. curator Victoris dixit: Profer scripturas, plus habes. Victor grammaticus dixit: Si plus habuissem, dedissem. Et cum ventum fuisset ad domum Eutici Cæsarianensis. Felix F. P. P. curator Euticio dixit: Profer scripturas quas habes, ut præcepto parere possis. Euticius dixit: Non habeo. Felix F. P. P. curator Euticio dixit: Professio tua Actis hæret. Et cum ventum fuisset ad domum Coddeonis, protulit uxor ejus codices sex. Felix F. P. P. curator Reipublicæ dixit: Quære, ne plus habeatis; profer. Mulier respondit: Non habeo. Felix F. P. P. curator Reipublicæ Bovi servo publico dixit: Intra et quære, ne plus habeat. Servus publicus dixit: Quæsivi, et non inveni. Felix F. P. P. curator Reipublicæ Victorino, Silvano, et Caroso dixit: Si quid minus factum fuerit, vos contingit periculum.

15. « Quibus lectis, Zenophilus V. C. consul. Victori dixit: Confitere simpliciter. Victor respondit Non fui præsens. Nundinarius diaconus dixit: Legimus epistolas episcoporum factas a Forte, et legit exemplar libelli traditi episcopis a Nundinario diacono. Testis est Christus, et angeli ejus, quoniam tradiderunt quibus communicastis, id est, Silvanus a Cirta traditor est, et fur rerum pauperum. Quod omnes vos episcopi, presbyteri, diacones, seniores

scitis de quadringentis follibus Lucillæ clarissimæ feminæ, pro quo vobis conjurastis ut fieret Majorinus episcopus; et inde factum est schisma. » Sed hæc de creatione Majorini postea contigerunt. Subdit Nundinarius : « Nam et Victor Fullo, vestri præsentia et populi, dedit folles viginti, ut factus esset presbyter; quod scit Christus, et angeli ejus. Et recitatum est exemplum epistolæ.

16. « Purpurius episcopus Silvano coepiscopo in Domino S. Venit ad me Nundinarius diaconus, filius noster, et petiit has litteras deprecatorias a me, ad te, sanctissime, dirigerem; ut, si fieri posset, pax inter te et ipsum sit; hoc enim volo fieri, ut nemo sciat quid inter nos agatur. Si volueris scripto tuo... ut et ego solus ibi in re præsenti veniam, et dissensionem ipsam de inter vos amputem. Manu sua enim mihi tradidit libellum rei gestæ, pro qua causa fuerit tuo præcepto lapidatus. Non est verum, ut pater castiget filiam contra veritatem; et scio quia vera sunt quæ in libello mihi tradito sunt conscripta. Quære remedium, quomodo poterit ibi malignitas ista extingui, antequam flamma exurgat, quæ post demum extingui non poterit sine sanguine spiritali. Adhibete conclericos et seniores plebis ecclesiasticos viros, et inquirant diligenter quæ sunt istæ dissensiones; ut ea quæ sunt secundum fidei præcepta fiant. Non declinabis ad dexteram vel ad sinistram. Libenter autem commodare notis malis instructoribus, qui nolunt pacem. Omnes nos occiditis. Et alia manu : Vale. Item, et exemplum epistolæ.

17. «Clericis et senioribus Cirtensium in Domino æternam salutem. Clamat Moyses ad omnem senatum filiorum Israel, dixitque illis, quæ Dominus jubeat fieri; sine consilio seniorum nihil agebatur. Ita et vos, carissimi, quos scio omnem sapientiam cælestem et spiritalem habere, omni vestra virtute cognoscite quæ sit dissensio hæc, et perducite ad pacem. Dicit enim Nundinarius diaconus, quod nihil vos lateat, unde hæc dissensio est inter carissimum nostrum Silvanum et ipsum. Tradidit enim mihi libellum, in quo omnia sunt conscripta. Dixit enim et vos non latere. Ego scio quia auris non est bonum. Quærite remedium quomodo extinguatur hæc res sine periculo animæ vestræ, ne subito, cum personam accipitis in judicio, ruatis. Justum judicium inter partes judicate, secundum gravitatem vestram et justitiam. Cavete vobis ne declinetis in dextram, neque in sinistram. Dei res agitur qui scrutatur cogitationes singulorum; elaborate, nemo sciat quæ sit conjuratio hæc; vestra sunt quæ libello continentur, non est bonum. Dicit enim Dominus : Ex ore tuo condemnaberis, et ex ore tuo justificaberis. Item alia recitata.

18. « Fratri carissimo Fortis in Domino æternam S. Venit ad me filius noster Nundinarius diaconus, et retulit ea quæ inter te et illum contigerint, ut præ malevoli intercessu, qui vult animas vestrorum a via veritatis avertere. Cum audirem, mente defectus sum, quod talis dissensio inter nos venit. Dei enim sacerdos, ut ad hoc veniat quod non nobis expediat... fiat. Nunc ergo petite eum, ut, quod potest, cum ipso pax Domini Salvatoris Christi sit. Non ad publicum veniamus, et a Gentibus damnemur. Scriptum est enim : Videte, ne dum mordetis, et causamini inimicitiam, ab invicem consumamini. Ergo peto Dominum, ut tollatur de medio nostrum hoc scandalum, ut possit res Dei cum gratiarum actione celebrari, Domino dicente : Pacem meam do vobis, pacem meam relinquo vobis. Quæ pax poterit esse, ubi dissensio est? æmulationes sunt. Nam cum ego a milite essem ass.... separatus et in illo venissem, cum injuria tali, Deo commendavi animam meam, et remisi tibi, quia Deus videt mentes hominum et eorum, sive a te ad illos perductus sum; sed Deus nos liberavit, et tecum servimus. Ergo, sicuti dimissum est nobis, et vos reconciliamini paci; ut in nomine Christi possimus cum gaudio pacem celebrare. Nemo sciat.

19. « Fratribus et filiis, clero et senioribus, Fortis in Domino æternam salutem. Venit ad me filius meus Nundinarius diaconus vester, et retulit ea quæ contra vos sunt gesta; necnon utique debuit a vobis componi ne ventum esset... ut talem insaniam passi, a quibus lapidarentur pro veritate, quod et vos et nos scimus, sicuti nobis retulistis, et scriptum est. Non est sapiens quisquam inter vos, qui possit judicare inter fratres? sed frater cum fratre judicio contendit, et hoc apud infideles, sicuti vos nunc in judicio contenditis. Sic ad hoc exilitum est, ut Gentibus demus tale exemplum, ut qui per nos Deo credebant, ipsi nobis maledicant, cum ad publicum pervenimus? Ergo, ne ad hoc veniatur, vos, qui spiritales estis, facite, ut nemo sciat, ut cum pace Pascha celebremus, et hortemini eos paci reconciliari, et dissensio non sit; ne, cum ad publicum ventum fuerit, incipiatis et vos periclitari, si hoc factum fuerit, et postea vobis imputetis. Dabitis quamplurime, tu possessor Donati presbyter, singuli Valeri et Victor, qui omnia scitis, actutum date operam ut pax sit vobiscum. Item alia recitata (Silvano episcopo).

20. « In Domino æternam salutem. Pervenit ad nos Nundinarius filius tuus, non tantum ad me, sed ad fratrem nostrum Fortem, et gravem querelam referens. Miror gravitati tuæ, sic te egisse cum filio, quem tu nutristi et ordinasti. Si enim ædificium terræ structum sit, non additur quid cæleste, quod per manum sacerdotis ædificatur. Sed non est tibi mirandum, Scriptura dicente : Perdam sapientiam sapientum, et prudentiam prudentium reprobabo. Et iterum dicit : Potius dilexerunt homines tenebras, magis quam lucem; sicuti et tu facis. Sufficiat vobis, omnia scire, super quod et pater noster Fortis tibi scripsit. Nunc petierim de charitate tua, frater benignissime; ut suppleas dictum Isaiæ prophetæ : Expellite malignitatem de animis vestris, et venite, disputemus, dicit Dominus. Et iterum : Projicite malum de medio vestrum. Sic et tu fac. Subjuga et averte seditiones, quæ noluerunt esse pacem inter te, et filium tuum; sed filius tuus Nundinarius in

pace tecum Pascha celebret, ne res ad publicum veniat prætereajam omnibus nobis nota. Rogaverim te, frater benignissime, mediocritatis meæ compleas petitionem. Nemo sciat. Item alia recitata.

21. « Fratri Forti Sabinus in Domino æternam salutem. Quæ sit charitas juxta omnes collegas, certus sum; peculiariter tamen secundum Dei voluntatem, qui dixit : Quosdam diligo super animam meam. Silvanum te coluisse, certus sum. Quare non dubitavi hæc scripta ad te dare; quia scripta tua ad eum facta dari feci propter nomen Nundinarii, et qui impigre agit, semper res Dei impetu procedit. Ne prætendas excusationem. Occupatio namque nos diebus istis stringet, et incunctanter commovet circa hæc usque ante diem solemnissimum Paschæ, ut per te fiat pinguissima pax, ut digni cohæredes Christi inveniamur, qui dixit : Pacem meam do vobis, pacem meam relinquo vobis. Et iterum : Peto ut facias. Et alia manu : Opto te in Domino bene valere, et nostri memorem esse. Vale. Sed rogo te, nemo sciat.

22. « Quibus lectis, Zenophilus V. C. consularis dixit : Et Actis et litteris quæ recitatæ sunt, traditorem constat esse Silvanum. Et Victori dixit : Simpliciter confitere, utrum scias eum aliquid tradidisse. Victor dixit : Tradidit, sed non me præsente. Zenophilus V. C. consul. dixit : Quid administrabat tunc Silvanus in clero? Victor respondit : Sub Paulo episcopo orta est persecutio, et Silvanus subdiaconus fuit. Nundinarius diaconus respondit : Quando ventum est illic, ait, ut factus esset episcopus, respondit populus alius, tiat, exaudi Deus. Zenophilus V. C. consul. Victori dixit : Dictum est a populo, Silvanus traditor? Victor dixit : Ego ipse luctatus sum. Episcopus Zenophilus V. C. consul. Victori dixit : Ergo sciebas traditorem? de hoc confitere. Victor respondit : Traditor fuit. Nundinarius diaconus dixit : Vos seniores clamabatis, Exaudi Deus civem nostrum, ille traditor est. Zenophilus V. C. consularis Victori dixit : Clamasti ergo populo, quod traditor esset Silvanus, et non deberet fieri episcopus? Victor dixit : Clamavi et ego, et populus; nos enim civem nostrum petebamus, integrum virum. Zenophilus V. C. consul. dixit : Qua causa putabatis eum non mereri? Victor dixit : Integrum petebamus, et civem nostrum; sciebam enim causam imperatorum ad hoc nos esse venturos; dum enim talibus committitur...

23. « Item inductis et applicitis Victore Samsurici, et Saturnino fossoribus, Zenophilus V. C. consul. dixit : Quis vocaris? Respondit, Saturninus. Zenophilus vicarius dixit : Cujus conditionis es? Saturninus respondit : Fossor. Zenophilus V. C. consularis dixit : Sylvanum scis esse traditorem? Saturninus dixit : Scio lucernam tradidisse argenteam. Zenophilus V. C. consul. Saturnino dixit : Quid aliud? Saturninus respondit : Aliud nescio, nisi quia depost orcam eam ejecit. Et remoto Saturnino Zenophilus V. C. consul. dixit adstanti : Et tu quis vocaris? Respondit : Victor Samsurici. Zenophilus V. C. consul. dixit : Cujus conditionis es? Victor dixit : Artifex sum. Zenophilus V. C. dixit : Tabulam argenteam quis tradidit? Victor respondit : Non vidi; quod scio, hoc dico. Zenophilus V. C. consul. dixit Victori : Licet jam constiterit ex responsione eorum qui supra sunt interrogati, tamen tu confitere, utrum Silvanus traditor sit. Victor dixit : Secundo petito; quomodo hoc dimisit ut duceremur ad Carthaginem, ore ipsius episcopi audivi. Data est mihi lucerna argentea et capitulata argentea, et has tradidi. Zenophilus V. C. dixit Victori Samsurici : A quo audisti? Victor dixit : A Satviano episcopo. Zenophilus V. C. consul. Victori dixit : Ab ipso audisti quod tradidisset? Victor dixit : Ab ipso audivi quod suis manibus tradidisset illas. Zenophilus V. C. dixit : Ubi audisti? Victor dixit : In basilica. Zenophilus V. C. consul. dixit : Apud Constantinam? Victor dixit : Ibi cœpit alloqui populum dicens, De quo dicunt me traditorem esse? de lucerna et capitulata?

24. « Zenophilus vicarius consul. Nundinario dixit : Quid aliud putas esse quærendum? Nundinarius dixit : De cupis fisci, quis illas tulit. Zenophilus vicarius consul. Nundinario dixit : In templo Sarapis fuerunt, et tulit illas Purpurius episcopus; acetum quod habuerunt, tulit illud Silvanus episcopus, Donatius presbyter, et Lucianus. Zenophilus V. C. consul. Nundinario dixit : Sciunt id factum qui adsistunt? Nundinarius respondit : Sciunt. Diaconus Saturninus dixit : Dicebant majores nostri quia sublatæ sunt. Zenophilus V. C. consul. dixit : A quo sublatæ dicuntur? Saturninus dixit : A Purpurio episcopo, et acetum a Silvano et Donatio et Luciano presbyteris, et Luciano diacono. Nundinarius dixit : Viginti folles dedit, et factus est presbyter Victor. Saturninus dixit... et cum diceret, Zenophilus V. C. consul. Saturnino dixit : Cui dedit? Saturninus dixit : Silvano episcopo. Zenophilus V. C. consul. Saturnino dixit : Ergo ut fieret presbyter, Silvano episcopo viginti folles præmium dedit? Saturninus dixit : Dedit. Zenophilus V. C. consul. Saturnino dixit : Ante Silvanum positum est? Saturninus dixit : Ante cathedram episcoporum. Zenophilus V. C. consul. Nundinario dixit : A quo pecunia sublata est? Nundinarius dixit : Ipsi episcopi diviserunt eam inter se. Zenophilus V. C. consularis Nundinario dixit : Donatum desideras exhiberi? Nundinarius dixit : Utique veniat, de quo clamavit populus biduo post... pare : Exaudi, Deus, civem nostrum volumus. Zenophilus V. C. consul. Nundinario dixit : Certe clamavit hoc populus? Respondit : Clamavit. Zenophilus V. C. consul. Saturnino dixit : Traditorem clamavit Silvanum? Saturninus dixit : Utique. Nundinarius dixit : Quando factus est episcopus, non illi communicavimus, quia dicebatur proditor esse. Saturninus dixit : Quod dicit, verum est. Nundinarius dixit : Vidi quia Mutus harenarius tulit in collo. Zenophilus V. C. consul. Saturnino dixit : Sic factum est? Saturninus dixit : Sic. Zenophilus V. C. consul. dixit : Vera sunt omnia quæ dicit Nundinarius, quia ab harenariis

factus est episcopus Silvanus? Saturninus dixit : Vera Nundinarius dixit : prostibulæ illic fuerunt.

25. « Zenophilus V. C. consul. Saturnino dixit : Harenarii illum gestaverunt? Saturninus dixit : Ipsi eum tulerunt, et populus. Nam cives in area martyrum fuerunt inclusi. Nundinarius diaconus dixit : Numquid populus Dei ibi fuit? Saturninus dixit : In casa majore fuit inclusus. Zenophilus. V. C. consul. dixit : Certe omnia quæ dicit Nundinarius, vera sunt. Saturninus dixit : Vera. Zenophilus V. C. consul. dixit : Tu quid dicis? Victor dixit : Vera sunt omnia, domine. Nundinarius dixit : Purpurius episcopus tulit centum folles. Zenophilus V. C. consul. dixit Nundinario : De quadringentis follibus, quos putas interrogandos? Nundinarius dixit : Lucianus diaconus exhibeatur, quia ipse totum scit. Zenophilus V. C. consul. Nundinario dixit : Hi sciunt? Nundinarius dixit : Non sciunt. Zenophilus V. C. consul. dixit : Exhibeatur Lucianus. Nundinarius dixit : Sciunt isti acceptos esse quadringentos folles; quia episcopi eos diviserunt, nesciunt. Zenophilus V. C. consul. Nundinario et Victori dixit : Scitis acceptos esse folles a Lucilla? Saturninus et Victor dixerunt : Scimus. Zenophilus V. C. consul. dixit : Pauperes non acceperunt? Dixerunt : Nemo nihil accepit. Zenophilus V. C. consul. Saturnino et Victori dixit : Nihil de fano Sarapis sublatum est? Saturninus et Victor dixerunt : Purpurius tulit cupas, et Silvanus episcopus, et Donatus et Superius presbyteri, et Lucianus diaconus tulerunt acetum. Zenophilus V. C. consul. dixit : Responsione Victoris grammatici, et Victoris Samsurici, et Saturnini, claruit vera esse omnia, quæ suggesserit Nundinarius; submoveantur et exeant. Zenophilus V. C. consul. dixit : Quos alios putas interrogandos? Nundinarius dixit : Castum diaconum, ut dicat si non est traditor. Ipse illum ordinavit.

26. « Et inducto et applicito Casto diacono, Zenophilus V. C. consul. dixit : Quis vocaris? Respondit : Castus. Zenophilus V. C. consularis Casto dixit : Cujus conditionis es? Castus dixit : Nullam dignitatem habeo. Zenophilus V. C. consul. Casto dixit : Licet nunc per Victorem grammaticum, quam etiam per Victorem Samsurici et Saturninum venerunt in confessionem quæ Nundinarius objecit, tamen etiam tu confitere, utrum traditor sit Silvanus. Castus respondit : Dicebat quod invenerit lucernam post orcam. Zenophilus V. C. consul. dixit Casto, etiam de cupis de fano Sarapis sublatis, et aceto confitere. Castus respondit : Purpurius episcopus tulit cupas. Zenophilus V. C. consul. dixit : Acetum quis? Respondit Castus : Quod tulerunt inde acetum Silvanus episcopus, Donatus et Superius presbyteri. Zenophilus V. C. consul. Casto dixit : Confitere quot folles dedit Victor, ut presbyter fieret? Castus dixit : Obtulit, domine, saccellum, et quid habuerit, nescio. Zenophilus V. C. consul. Casto dixit : Cui datum est saccellum? Castus dixit : Ille tulit eum in casa majore. Zenophilus V. C. consul. dixit Casto : Populo non est divisa pecunia? Castus respondit : Non est data, nec vidi. Zenophilus V. C. consul. Casto dixit : De follibus, quos Lucilla dedit, populus minutus nihil accepit? Castus dixit : Non vidi accipere neminem. Zenophilus V. C. consul. Casto dixit : Quo ergo pervenerunt? Castus dixit : Nescio. Nundinarius dixit : Utique vel audisti, vel vidisti, si dictum est pauperibus, Dat et vobis de re sua Lucilla. Castus dixit : Non vidi aliquem accipere. Zenophilus V. C. consul. dixit : Manifesta est Casti confessio, quod folles, quos Lucilla donavit, populo divisos esse nesciret; et ideo amoveatur.

27. « Et applicito Crescentiano subdiacono, Zenophilus V. C. consul. dixit : Quis vocaris? Respondit, Crescentianus. Zenophilus V. C. consularis Crescentiano dixit : Simpliciter sicut et cæteri confitere, utrum scias traditorem Silvanum. Crescentianus dixit : Priores qui fuerunt clerici, ipsi retulerunt singulis. Zenophilus V. C. consul. Crescentiano dixit : Quid retulerunt? Crescentianus dixit : Referebant quod traditor esset. Zenophilus V. C. consularis Crescentiano dixit : Dixerunt illum traditorem? et adjecit : Qui dicebant? Crescentianus dixit : Qui cum illo conversabantur in plebe, dixerunt quod aliquando tradidisset. Zenophilus V. C. consul. Crescentiano dixit : De Silvano dicebant? Crescentianus dixit : Utique. Zenophilus V. C. consul. Crescentiano dixit : Cum factus fuisset episcopus, præsto fuisti? Crescentianus dixit : Præsens cum populo fui, inclusus in casa majore. Nundinarius diaconus dixit : Campenses et harenarii fecerunt illum episcopum. Zenophilus V. C. consul. Crescentiano dixit : Mutus harenarius certe eum sustulit. Dixit. Manifeste. Zenophilus V. C. consul. Crescentiano dixit : Cupas de fano Sarapis scis esse sublatas? Crescentianus dixit : Plures dicebant quod Purpurius episcopus ipse sustulerit cupas, et acetum quod ad senem nostrum Silvanum pervenisset et filii Ælionis dicebant. Zenophilus V. C. consul. Crescentiano dixit : Quid audisti? Crescentianus dixit : Acetum sublatum a sene Silvano, et Dontio et Superio presbyteris, et Luciano diacono.

28. « Zenophilus V. C. consularis Crescentiano dixit : Ex quadringentis follibus, quos Lucilla donavit, populus aliquid accepit? Crescentianus dixit : Nihil inde nemo accepit, nescio, nec quis illos erogaverit. Nundinarius dixit : Anicutæ nunquam inde aliquid acceperunt? Crescentianus dixit : Nihil. Zenophilus V. C. consul. dixit : Certe quoties aliquid tale donatur, omnes inde populares publice accipiunt. Crescentianus dixit : Non audivi, vel vidi dedisse illum aliquos. Zenophilus V. C. consul. Crescentiano dixit : Nihil ergo datum est de cccc follibus populo? Crescentianus dixit : Nihil : Utique pervenisset aliqua partiuncula ad nos. Zenophilus V. C. consul. dixit : Quo ergo sublati sunt? Crescentianus dixit : Nescio : nemo nihil accepit. Nundinarius dixit : Victor quot folles dedit, ut fieret presbyter? Crescentianus dixit : Vidi allatos cophinos cum pecunia. Zenophilus V. C. consul. dixit Crescentiano : Cui dati sunt cophini? Crescentianus dixit : Episcopo

Silvano. Zenophilus V. C. consul. dixit : Silvano dati sunt? Crescentianus dixit : Silvano. Zenophilus V. C. consul. dixit : Populo nihil datum est? Respondit : Nihil. Necesse est ut et nos aliquid acciperemus, si distribuerentur sicut solet. Zenophilus V. C. consul. Nundinario dixit : Quid aliud de Crescentiano putas esse requirendum? Nundinarius dixit : Ipsum est. Zenophilus V. C. consul. dixit : Quoniam de omnibus Crescentianus subdiaconus simpliciter confessus est, submoveatur. Item inducto et applicito Januario subdiacono, Zenophilus V. C. consul. dixit : Quis vocaris? Respondit... » Hucusque Acta proconsularia, quibus nonnulla deesse videntur.

29. Hæc sunt malorum exordia, et ex hoc fonte fluxerunt impii Donatistæ, quorum causa Africana Ecclesia tot cladibus fuit multis sæculis in pœnam exagitata, ac a Wandalis primo, demum ab Arabibus est penitus devastata. Quæ autem post hæc ab iisdem traditoribus episcopis fuerint machinata, ordine temporum inferius dicturi sumus. At licet ejusmodi nebulones, et (ut ex recitatis Actis apparet) omnium hominum scelestissimi, adeo turpiter cesserint persecutoribus : non defuit tamen plurimis fidelibus christianæ constantiæ vigor, infractique animi constantia, qua, ne traderent sacros codices, neve sacros conventus prætermitterent, pœnis subjici sæpius, ac denique morte mulctari fortiter pertulerunt; ut Acta de Felice episcopo superius narrata docent, et alia declarant Acta proconsularia, de quibus proxime dicturi sumus.

30. Sed primo illud admonendum, eadem Acta Cirtensis conventus in Collatione [1] postea tempore Augustini facta cum Donatistis legi post consulatum Diocletiani novies, et Maximiani octies : quamobrem in alterutrum illorum locorum mendum irrepsisse, affirmare necesse est. Nos autem, quod geminis testificationibus, nempe Actorum Cirtensium, et Gestorum proconsularium sub Numatio Felice, atque postea sub Zenophilo, hoc anno dictis consulibus Diocletiano octies, et Maximiano septies, eadem quæ recitavimus Acta consignata legantur; hoc anno potius voluimus posuisse. Sed præstat hic reddere verba Augustini ex dicta Collatione cum Donatistis, tum de Cirtensibus Actis, tum etiam de rebus gestis sanctorum martyrum ibidem allegatis. Post objectiones enim ab illis factas de Cirtensi conventu, quem negabant, dicentes, non potuisse tunc colligi episcopos illos, quod ingrueret persecutio; hoc plane falsum esse, et ex Gestis sanctorum martyrum probantibus Catholicos tunc temporis in domibus privatis populares conventus agere consuevisse; episcopi Catholici demonstrarunt.

31. « Jussit etiam, inquit Augustinus [2], cognitor computare officium, et renuntiare, consideratis utriusque consulibus, et diebus, et qui de Concilio Cirtensi, et qui de Gestis martyrum legebantur; quia dictum fuerat a Catholicis post illorum martyrum passionem, unde persecutionis tempus probabatur, prope annum consecutum fuisse usque ad consulem, et diem Concilii Cirtensis. Responsio autem computantis officii, mensem interfuisse, suggesserat. Voluerunt ergo Catholici de tabulis tolli quod dixerant, ut hoc solum Gesta retinerent, quod officium responderat; hoc enim verius esse crediderant. Sed Donatistæ, quod a Catholicis dictum erat, noluerunt de tabulis tolli; unde Catholici non contenderunt, ut eorum in hoc calumniosus animus appareret. Porro autem illud erat verius, quod Catholici dixerant : Officium autem in computando errans, falsum renuntiaverat; quod postea conscripta, et diligentius considerata Gesta docuerunt; sicut potest probare, quem libuerit legere, et non piguerit computare. Nam Gesta martyrum, quibus ostendebatur tempus persecutionis, consulibus facta sunt Diocletiano novies, et Maximiano octies, pridie idus Febr. Gesta autem episcopalia decreti Cirtensis post eorumdem consulatum, tertio (al. quarto) nonas Martias, ac per hoc tredecim menses interesse inveniuntur, plures utique quam undecim, quos prius Catholici, minus diligenter computando responderant. Sed officium, ut falleretur, et mensem interesse responderet, eumdem consulatum putavit; post consulatum autem non advertit, ubi annus jam alius agebatur. Proinde Catholici tanquam ex vera officii responsione cogebantur ostendere, tempore persecutionis illos undecim, vel duodecim episcopos in domum privatam convenire potuisse.

32. « Donatistis instantibus, ut hoc ex aliis Conciliis ostenderent, si aliquo tempore persecutionis facta episcoporum Concilia reperire potuissent, quod Catholici quoniam tunc inquirere, et ad horam veteres chartas in archivis ecclesiasticis discutere non poterant; respondebant, multo facilius duodecim homines in domum convenire potuisse eo tempore quo etiam congregationes plebium fieri solebant, quamvis persecutione fervente, sicut ipsis Gestis martyrum monstrabatur, qui confitebantur in passionibus suis, se collectam, et Dominicum egisse. » Hucusque Augustinus. Ex quibus apparet, de celebri illo, quod dicitur factum, Concilio in causa Marcellini tempore flagrantis persecutionis Gentilium, nullam fuisse memoriam penes catholicos Africanos episcopos; quo unico exemplo ab illorum calumniosa objectione confestim liberare se potuissent.

33. Cæterum ipsa tunc citata atque edita Acta martyrum; quibus de celebratione Dominici, et populari conventu agitur, ex Gestis proconsularibus (ut apparet) accepta, hactenus extant; licet dolo Donatistarum in eo appareant depravata, quod nec diem, nec consulem habeant, et illis etiam appendix dolo sit addita contra Mensurium episcopum Carthaginensem atque Cæcilianum diaconum, quos vehementi odio prosequebantur. Sunt et iidem martyres in Romanis tabulis adscripti, tertio idus Februarii; cum citata ab Augustino, pridie idus, nempe sequenti die, facta dicantur; sed quid mirum si unius diei error irrepsit; cum et in dictis Actis Cirtensibus duorum annorum spatii (ut dictum est) error appa-

[1] Aug. in Brevic. collat. die 3. cap. 17. — [2] Eod. cap. 17.

reat? nimirum, quod quæ hoc anno sub hujus anni consulibus Acta Cirtensia habita esse dicuntur, in aliis post sequentis anni consulatum posita inveniantur.

34. Eam igitur adeo nobilem antiquitatis memoriam, ipsa Acta martyrum ex proconsularibus Gestis probata, a Catholicis cognita, et accepta, a Donatistis disquisita, atque a judice cognitore inspecta, et examinata, hic attexere operæ pretium existimamus. Auctor ipse, postquam pauca præfatus, ex Actis publicis ea se accepisse testatus, narrationem aggreditur, sine die tamen, et consule; quæ dolose (ut demonstratum est) abolita esse videntur. Porro nisi constaret mendum in codicem irrepsisse, eadem Acta sequenti anno sub consulatu Diocletiani nonum; et Maximiani octavum recensenda fuissent; quibus sane consulibus ea accidisse, in dictis Collationis Actis expressum legitur. Verum quoniam ante Cirtensem conventum ea facta esse ibidem affirmatur, constatque ex his quæ dicta sunt, hoc anno idem Cirtense Concilium celebratum esse; nulla ratio patitur, ut hæc sequenti anno, et post Cirtensem Synodum in Annalibus collocentur, quæ ea ratione sunt etiam ante ipsum Cirtense Concilium referenda. Nos vero hic opportune, occasione factæ illorum publicæ editionis, eadem recensemus. Sic se habent [1]:

35. *Acta proconsularia sanctorum martyrum.* — « Temporibus namque Diocletiani et Maximiani, bellum diabolus Christianis indixit, isto modo, ut sacrosancta Domini Testamenta, Scripturasque divinas ad exurendum peteret, basilicas Dominicas subverteret, et ritus sacros cœtusque sanctissimos celebrari Domino prohiberet. Sed non tulit exercitus Domini Dei immane præceptum, sacrilegamque jussionem perhorruit, et mox fidei arma corripuit, descendit in prœlium, non tam contra homines, quam contra diabolum pugnaturus. Et quamvis tradendo Gentilibus Scripturas Dominicas, atque Testamenta divina profanis ignibus comburenda, a fidei cardine cecidere nonnulli, conservando tamen eas, et pro ipsis libenter suum sanguinem effundendo, fortiter fecere quamplurimi. Quique pleni Deo, devicto atque prostrato diabolo, victricem palmam in passione gestantes, sententiam in traditores atque eorum consortes, qua illos ab Ecclesiæ communione præcidant, cuncti martyres proprio sanguine consignabant. Fas enim non fuerat, ut in Ecclesia Dei simul essent martyres, et traditores.

36. « Advolabant itaque undiqueversum ad certaminis campum immensa agmina confessorum; et ubi quisque hostem repererat, castra illic Dominica collocabat. Namque in civitate Alutinensi, in domo Octavi Felicis, cum bellica caneret tuba, Dominica signa gloriosi martyres erexerunt; ibique celebrantes ex more Dominica sacramenta, a Coloniæ magistratibus atque ab ipso stationario milite apprehenduntur, Saturninus presbyter cum filiis quatuor, id est, Saturnino juniore, et Felice lectoribus, Maria sanctimoniali, Hilariano infante. » Cum hic audis infantem, ne existimes puerum hunc esse nuper natum qui fari nesciat, nam loquendi usus erat apud Afros, ut quosque pueros, infantes dicerent; ut ex Victore Uticensi [1] alibi diximus, qui pueros Ecclesiæ cantores, infantulos nominat. Jam enim a temporibus apostolorum clerici in sacris ordinibus constituti cælibatum servabant; quod etiam Ecclesia Africana servabat; ut primo Annalium tomo demonstratum est. Porro quotennis esset puer hic, quem auctor vocat infantem; sua ipsius confessio coram proconsule facta, inferius declarabit. Sed pergunt Acta alios recensere, qui eidem interfuere sacro conventui. « Itemque Dativus, qui et senator, Felix, alius Felix, Emeritus, Ampelius, Rogatianus, Quintus, Maximianus, Thelica, Rogatianus, Rogatus, Januarius, Cassianus, Victorianus, Vincentius, Cæcilianus, Restituta, Prima, Fua, Rogatianus, Guinalius, Rogatus, Pomponia, Secunda, Januaria, Saturnina, Martinus, Datus, Felix, Margarita major, Honorata, Regiola, Victorinus, Pelusius, Faustus, Dacianus, Matrona, Cæcilia, Victoria, Herectina, secunda Matrona, Januaria. » Ex Actis publicis hæc auctor cum describat, ipse ad concinnandam historiam, sæpe cum opus esse videtur, interloquitur, ut cum ait:

37. « Ili apprehensi ducebantur alacres ad forum. Ad hunc primum certaminis campum prior Dativus ibat, quem sancti parentes candidatum senatorem cælesti curiæ genuerunt. Ibat etiam presbyter Saturninus numerosa vallatus propagine liberorum; cujus partus partem sibi sociam martyrio destinavit, partem sui nominis pignus Ecclesiæ relinquebat. Hos agmen Dominicum sequebatur, in quo fulgebat cælestium splendor armorum, scutum fidei, lorica justitiæ, salvationis galea, et gladius bifrons, sermo Dei; quorum præsidio fulti, spem victoriæ fratribus promittebant: sed jam ad supradictæ civitatis pervenerunt forum. Ibi primum aggressi confessionis palmam magistratus elogio sustulerunt.

38. « In isto namque foro jam pro Dominicis Scripturis dimicaverat cælum, cum Fundanus, civitatis illius quondam episcopus, scripturas Dominicas traderet exurendas. Quas cum magistratus sacrilegus igni apponeret, subito imber sereno cælo diffunditur, ignis Scripturis sanctis admotus extinguitur, grandines adhibentur; omnisque ipsa regio pro Scripturis Dominicis, elementis furentibus, devastabatur. De hac igitur civitate martyres Christi exoptata prima vincula susceperunt, directique ad Carthaginem alacres ac læti, per totum iter hymnos Domino canticaque psallebant. Qui cum ad officium Anulini (al. Anullini, vel Anolini) tunc proconsulis pervenirent, starentque in acie constanter; fortiter sævientes impetus diaboli Dominica constantia retundebant. Sed cum contra omnes simul milites Christi diabolica rabies prævaleret, singulos ad certamina postulavit. Quorum certaminum pugnam non tam meis exe-

[1] Apud Sur. tom. 1. die 11 Febr.

[1] Victor. Uticens. de Persec. Wandal. III.

quar, quam martyrum dictis ex Actis acceptis, ut et sævientis hostis audacia in tormentis atque in ipsa sacrilega inventione noscatur, et Christi Domini præpotens virtus in tolerantia martyrum atque in ipsa confessione laudetur.

39. « Cum igitur ab officio proconsuli offerrentur, suggerereturque, quod a magistratibus Alutinensium transmissi essent Christiani, qui contra edictum imperatorum, et Cæsarum collectam Dominicam celebrassent, primum proconsul Dativum interrogat, cujus esset conditionis, et utrum collectam fecisset. Qui cum se christianum, et in collecta fuisse profiteretur, auctor ab ipso collectionis sanctissimæ postulatur. » Per collectam namque, et collectionem, et dominicum, intelligit semper auctor sacrificium missæ. Sed subdit : « Statimque jubet officium, eumdem in equuleum sublevare, extensumque ungulis præparare. Sed cum carnifices jussa crudelia atroci velocitate complerent, starentque sævientes, invictis et denudatis ad vulnera martyris lateribus, erectisque ungulis imminerent; subito sese per medium Thelica fortissimus martyr tormentis subjecit, et clamavit : Christiani sumus nos. Nos, inquit, collegimus. Statimque proconsulis furor exarsit, et ingemiscens, spiritali gladio graviter vulneratus, martyrem Christi gravissimis ictibus tutudit, in equuleum suspensum tetendit, et ungulis stridentibus laniavit. At contra gloriosissimus martyr Thelica, media de ipsa carnificum rabie hujusmodi preces Domino cum gratiarum actione effundebat : Deo gratias. In nomine tuo, Christe, Fili Dei, libera servos tuos. Talia iteranti proconsul : Quis est, inquil, auctor tecum congregationis vestræ ? Qui, crudelius sæviente carnifice, clara voce respondit : Saturninus presbyter, et omnes. O martyrem primatum omnibus dantem ! sic enim presbyterum fratribus prætulit, sed presbytero fratres confessionis consortio copulavit.

40. « Quærente igitur proconsule, Saturninum ostendit; non quod illum prodiderit, quem adversus diabolum secum dimicare cernebat; sed ut illi panderet, integre se celebrasse collectam, quando cum ipsis etiam presbyter fuerat. Manebat igitur Thelica cum voce Dominum deprecans; et præceptorum Evangelii memor, inimicis suis veniam martyr in ipsis corporis sui laniamentis poscebat. Inter ipsos namque vulnerum gravissimos cruciatus, tortores pariter et proconsulem his verbis exprobrabat : Injuste facitis, infelices; contra Deum facitis. Deus altissime, noli illis consentire ad hæc peccata. Peccatis, infelices, adversus Deum facitis, custodite præcepta Dei altissimi, injuste agitis, infelices, innocentes laniatis. Non sumus homicidæ, non fraudem fecimus. Deus, miserere. Gratias tibi ago. Pro nomine tuo da mihi sufferentiam. Libera servos tuos in captivitate hujus sæculi. Gratias tibi ago, nec sufficio tibi gratias agere.

41. « Et cum ictibus ungularum concussa fortius latera sulcarentur, profluensque sanguinis unda violentis tractibus emanaret, proconsulem sibi dicentem audivit : Incipis sentire, quæ vos pati oporteat? Et adjecit : Ad gloriam. Gratias ago Deo regnorum. Apparet regnum æternum, regnum incorruptum, Domine, Jesu Christe, christiani sumus, tibi servimus; tu es spes nostra; tu es spes Christianorum. Deus sanctissime; Deus altissime; Deus omnipotens, tibi laudes pro nomine tuo agimus. Cui talia oranti, tum a diabolo per judicem dictum est : Custodire te oportuit jussionem imperatorum et Cæsarum. Defatigato jam corpore, forti atque constanti sermone victor proclamavit : Non curo nisi legem Dei quam didici, ipsam custodio, pro ipsa moriar, in ipsa consummor, præter quam non est alia. Talibus itaque dictis gloriosissimi martyris in suis tormentis, magis ipse Anulinus torquebatur : cujus tandem rabies ferocitate saginata postea reclusum in carcere passioni condignum martyrem destinavit.

42. « Post hæc Dativus a Domino in certamine erigitur, qui Thelicæ ad fortissimum prœlium de proximo conjunctus est. Qui cum pendendo in equuleo extensus, se, voce sæpius repetita christianum esse, et collectam fecisse, fortiter proclamaret; emersit Victoriæ martyris frater, vir sane togatus, sed a religionis Christianæ sanctissimo cultu ipsis temporibus alienus, qui suspensum in equuleo martyrem profanis vocibus hactenus arguebat : Hic est, ait, domine, qui per absentiam patris nostri nobis hic studentibus sororem nostram Victoriam seducens, hinc de splendidissima Carthaginis civitate, una cum Secunda et Restituta ad Alutinensem coloniam secum usque perduxit; quique nunquam domum nostram ingressus est, nisi tunc, quando quibusdam persuasionibus puellares animos illiciebar.

43. « Sed non tulit Victoria clarissima martyr Domini, collegam et commartyrem suum falso appeti Dativum senatorem. Statimque christiana libertate prorumpens : Nullius, inquit, persuasione profecta sum, nec cum ipso ad Alutinensem coloniam veni; hoc possum per cives probare; omnia mea sponte atque voluntate perfeci : Nam et in collecta fui, et Dominicum cum fratribus celebravi, quia christiana sum. Tunc impudens advocatus maledicta exaggerabat in martyrem. Et contra martyr gloriosus de equuleo cuncta vera responsione solvebat. Inter hæc Anulinus ardescens, premi ungulas in martyrem jubet, statim carnifices nuda præparataque ictibus latera cruentis vulneribus invenerunt. Advolabant truces manus jussis velocibus, secretaque pectoris, diruptis cutibus, visceribusque divulsis, nefandis aspectibus adnixa crudelitate pandebant. Inter hæc martyris mens immobilis; et, licet membra rumpantur, divellantur viscera, latera dissipentur, animus tamen martyris integer inconcussusque perdurat.

44. « Denique dignitatis suæ memor Dativus, tali voce preces Domino sub carnifice rabiente fundebat : O Christe Domine, non confundar. His dictis, beatissimus martyr, quod a Domino poposcerat, tam facile meruit, quam breviter postulavit. Denique mox proconsul mente concussa, lingua volente parcere, prosilivit. Cessavere carnifices; fas enim non erat,

martyrem Christi in commartyris suæ Victoriæ causa torqueri. Nam cum contra eum Pompeianus suspicionis indignæ sævus accusator accederet, calumniosamque conjungeret actionem, despectus a martyre est, et percussus. Quid agis hoc in loco, diabole? quid contra martyres Christi adhuc usque conaris? A senatore Domini ac martyre et potestas simul et forensis rabies superata est.

45. « Sed clarissimus martyr etiam pro Christo tortus, cum interrogatus, utrum in collecta fuisset; profiteretur constanter, et diceret, cum collecta fuisset, se supervenisse, et Dominicum cum fratribus congrua religionis devotione celebrasse, auctoremque ejusdem coltectionis sanctissimæ unum fuisse; in se se proconsulem rursus acrius excitavit, cujus recrudescente sævitia, geminata martyris dignitas, iterato ungulis sulcantibus exaratur. At martyr ad vulnerum cruciatus sævissimos pristinam suam repetens orationem : Rogo, ait, Christe, non confundar. Quid feci? Saturninus est presbyter noster. Hujus cum latera, duri trucisque carnificis magistra crudelitate monstrante, adjunctis ungulis raderentur; Saturninus presbyter ad prælium postulatur, qui cælestis regni contemplatione considerans parva admodum ac levia suos commartyres sustinere, congredi ipse etiam taliter cœpit; nam dicente proconsule : Tu contra jussionem imperatorum et Cæsarum fecisti ut hos omnes colligeres? » Imperatorum et Cæsarum jussionem dicit, quod cum Diocletiani et Maximiani Augustorum, tum etiam Constantii atque Galerii Cæsarum nomine promulgarentur edicta.

46. « Respondit presbyter Saturninus, Domini spiritu suggerente : Securi Dominicum celebravimus. Proconsul ait : Quare? Respondit : Quia non potest intermitti Dominicum. Qui mox, ut hæc dixit, contra Dativum statim jubet aptari. Expectabat interea Dativus laniamenta corporis sui potius quam dolebat; et cujus ad Dominum animus mensque pendebat, nihil dolorem corporis æstimabat, sed tantum Dominum precabatur, dicens : Subveni, rogo, Christe, habe pietatem, serva animam, custodi spiritum meum : Non confundar, rogo, Christe, da sufferentiam. Cui cum a proconsule diceretur : Ex hac splendidissima civitate magis debueras alios ad bonam mentem revocare, et non contra præcepta imperatorum, et Cæsarum facere; fortius atque constantius acclamabat : Christianus sum. Qua voce diabolus superatus, Parce, inquit. Simulque illum in carcerem trudens passioni condignæ martyrem reservavit.

47. « At vero presbyter Saturninus, recenti martyrum sanguine delibutus, cum penderet in equuleo, admonebatur in eorum fide persistere, in quorum cruore perstabat. Hic cum interrogaretur, utrum auctor ipse esset, et omnes ipse adunasset, et diceret : Etiam, ego præsens in collecta fui; Emeritus lector ad certamen exiliens, congrediente presbytero : Ego sum auctor, inquit, in cujus domo collecta facta fuit. At Anulinus proconsul, qui jam toties victus fuerat, impetus Emeriti perhorrebat, et tamen in presbyterum versus : Quare contra præceptum, inquit, faciebas, Saturnine? Cui Saturninus : Intermitti Dominicum non potest, ait. Lex sic jubet; » scilicet lex christiana de Dominico, nempe sacrificio celebrando. « Tunc proconsul : Non tamen debuisti prohibita contemnere; sed observare potius, et non rem facere contra præceptum imperatorum. Et meditata jam diu in martyribus voce terrorem suæ iræ commovit; cui non pigro paretur obsequio; nam carnifices in senile corpus presbyteri irruunt, et grassante rabie, rupta nervorum connexione, discerpunt illud ingemiscenda supplicia, et novi generis in sacerdotem Dei exquisita tormenta.

48. « Vide res quasi in pabulo vulnerum famis rabie, sævire carnifices; apertisque visceribus ad horrorem videntium, inter ruborem sanguinis ossa nudata pallere (al. pellere); et nec inter moras torquentium exclusam animam corpus, supplicio pendente, deserere. At tali voce Dominus presbyter precabatur : Rogo te, Christe, exaudi. Gratias tibi ago, Deus. Jube me decollari. Rogo, Christe, miserere. Fili Dei, subveni. Cui proconsul : Quare contra præceptum facis? Et presbyter : Lex sic jubet : Lex sic docet, inquit. O admiranda satis ac prædicanda presbyteri doctoris divina responsio! Legem sanctissimam etiam in tormentis presbyter prædicat, pro qua libenter supplicia sustinebat. Legis denique voce deterritus Anulinus : Parcam, inquit. Eumque in custodiam carceris redigens, exoptato supplicio destinavit.

49. « At vero Emerito applicito : In tua, inquit proconsul, domo collectæ factæ sunt, contra præcepta imperatorum? Cui Emeritus sancto Spiritu inundatus : In domo mea, inquit, egimus Dominicum. At ille : Quare permittebas, ait, illos ingredi? Respondit : Quoniam fratres mei sunt, et non poteram illos prohibere. Sed prohibere illos, inquit, debuisti. At ille : Non potui, ait; quoniam sine Dominico esse non possumus. Statim vero ipse in equuleo jubetur extendi, extensusque vexari. Qui dum validos ictus, innovato carnifice, pateretur : Rogo, ait, Christe, subveni. Contra Dei præceptum facitis, o infelices. Et interloquenti proconsuli : Non oportuerat te eos suscipere; respondit : Non poteram, quin susciperem fratres meos. At proconsul sacrilegus : Sed prior, inquit, erat jussio imperatorum et Cæsarum. Contra religiosissimus martyr. Deus, inquit, major est, quam imperatores. Rogo, Christe : Tibi laudes : Christe Domine, da sufferentiam.

50. « Cui talia precanti, hæc proconsul injecit : Habes ergo scripturam aliquam in domo tua? Et respondit : Habeo, sed in corde meo. Et proconsul : In domo, inquit, tua habes, annon? Emeritus martyr ait : In corde meo illas habeo. Rogo, Christe : Tibi laudes : Libera me, Christe : In nomine tuo patior, breviter patior, libenter patior, Christe non confundar. O martyrem Apostoli[1] memorem, qui legem Domini conscriptam habuit non atramento, sed Spiritu Dei vivi, non in tabulis lapideis, sed in tabulis cordis carnalibus! O martyrem legis sacræ idoneum diligentemque custo-

[1] 2. Cor. III.

dem, qui traditorum facinus perhorrescens, Scripturas Dominicas, ne perderet, inter secreta sui pectoris collocavit! Quo cognito, proconsul : Parce, inquit. Ejusque confessionem in memoriam una cum cæteris confessionibus redigens (est memoria locus ubi Acta proconsularia asservabantur) : Pro meritis vestris omnes, inquit, secundum confessionem vestram pœnas meritas persolvetis. Sed jam ferina rabies ore cruento tormentis martyrum saginata languebat.

51. « Sed cum Felix nomine et passione processisset in prœlium, aciesque Domini omnis incorrupta invictaque perstaret; tyrannus mente prostratus, voce demissus, anima et corpore dissolutus : Spero vos, inquit, hanc partem potius eligere, qua possitis vivere, ut jussiones conservetis. Contra quæ confessores Domini invicti martyres Christi, tanquam ex uno ore dixerunt : Christiani sumus, non possumus nisi Domini legem sanctam usque ad effusionem sanguinis custodire. Qua voce percussus inimicus Felici dicebat : Non quæro an christianus sis, sed an collectam feceris, vel Scripturas aliquas habeas. O stulta judicis, et ridenda interrogatio! Christianus utrum sis, tace; et addidit : Si in collecta fuisti? Respondit : Quasi christianus sine Dominico esse possit, aut Dominicum sine christiano celebrari. An nescis, satana, in Dominico christianum, et in christiano Dominicum constitutum, ut nec alterum sine altero valeat esse? Cum nomen audieris, frequentiam Domini disce; et cum collectam audieris, nomen agnosce. Denique cognosceris a martyre, et rideberis, tali responsione confunderis : collectam, inquit, religiosissime celebravimus; ad Scripturas Dominicas legendas in Dominicum convenimus semper. Qua confessione confusus graviter Anulinus, fustibus cæsum exanimem cælesti consilio martyrem properantem ad siderea tribunalia expleta passione consociat.

52. « Sed Felicem sequitur alius Felix nomine pariter et confessione, atque ipsa passione consimilis. Pari etenim virtute congressus, etiam ipse fustium læsione quassatus, animam in tormenta carceris ponens, superioris Felicis est martyrio copulatus. Post hos suscepit certamen Ampelius custos legis, Scripturarum divinarum fidelissimus conservator. Hic quærente proconsule, an in collecta fuisset; hilaris atque securus alacri voce respondit : Cum fratribus feci collectam, Dominicum celebravi, et Scripturas Dominicas habeo mecum, sed in corde meo conscriptas. Christe, tibi laudes refero : Exaudi, Christe. Qui cum hæc dixisset, cervicibus contusus, quasi jam in tabernaculum Dominicum cum fratribus relegatur. Hunc sequitur Rogatianus, qui confessus Domini nomen, supradictis fratribus jungebatur illæsus.

53. « Quintus vero applicitus, egregie nomen Domini magnificeque confessus, cæsus fustibus, in carcerem retruditur condigno martyrio reservatus. Hunc sequebatur Maximianus in confessione par, in congressione consimilis, in victoriæ triumphis æqualis. Post quem junior Felix, spem salutemque Christianorum Dominicum esse proclamans, cum similiter etiam ipse fustibus cæderetur : Ego, inquit, devota mente celebravi Dominicum; collectam cum fratribus feci, quia christianus sum. Qua confessione meruit etiam ipse fratribus consociari. At junior Saturninus, martyris Saturnini presbyteri progenies, in certamen optatum festinus accessit; properans patris virtutibus gloriosissimis adæquari. Cui cum proconsul furibundus diabolo suggerente dixisset : Et tu, Saturnine, interfuisti? respondit Saturninus : Christianus sum. Non a te quæro hoc, ait, sed utrum egeris Dominicum. Cui respondit Saturninus : Egi Dominicum, quia Salvator est Christus. Quo nomine Salvatoris audito, Anulinus exarsit, et in filium patris instaurat equuleum; extensoque Saturnino : Quid, inquit, Saturnine, profiteris? Vide ubi positus sis : Habes scripturas aliquas? Respondit : Christianus sum. Proconsul vero ait : Ego quæro, an conveneris, et an scripturas habeas? Respondit : Christianus sum; aliud non est nomen quod post Christum oporteat nos sanctum observare. Qua in confessione diabolus inflammatus : Quoniam permanes, inquit, in obstinatione tua, etiam te oportet tormentis affici. Dic an aliquas scripturas habeas. Et ad officium dixit : Vexa illum. Ibant in adolescentis latera paternis vulneribus lassi lictores, et adhuc humectantem in ungulis patrium sanguinem cognato filii cruori miscebant. Videres per hiantium vulnerum sulcos de lateribus antea genitoris sanguinem fluere, et cruorem filii paterno permixtum, ungulis rorantibus, emanare.

54. « At juvenis gemini sanguinis admixtione recreatus, medelam potius quam tormenta sentiebat; et recepta in tormentis fortitudine, fortissimis vocibus exclamabat : Scripturas Dominicas habeo, sed in corde meo. Rogo, Christe, des sufferentiam, spes est vitæ. Anulinus inquit : Quare contra præceptum faciebas? Respondit : Quia christianus sum. Quo audito, parce, inquit. Et statim, cessante tormento, in patrium consortium relegatur. Interea vergebat in noctem, horis labentibus, dies; et consumptis cum sole tormentis, defecit atra tortorum rabies, et cum sui judicis crudelitate languebat. Sed legiones Dominicæ, in quibus Christus, perpetuum lumen, armorum cælestium corusco splendore fulgebat, fortius atque constantius in certamina prosiliebant. Cum vero adversarius Domini tot martyrum prœtiis gloriosissimis victus, tantisque ac talibus congressionibus superatus, desertus a die, comprehensus a nocte, deficiente jam carnificum rabie, profligatus, cum singulis ulterius congredi non valeret; totius exercitus Domini animos percontatur, devotasque confessorum mentes tali interrogatione propulsat : Vidistis, inquit, eos qui perseveraverunt, quid sustinuerint, vel quid in sua confessione perstantes adhuc habeant sustinere? Et ideo qui vult ex vobis ad indulgentiam pervenire, ut salvus esse possit, profiteatur.

55. « Ad hæc confessores Domini gloriosi martyres Christi, læti ac triumphantes simul non ex

proconsulis dictis, sed ex victoria passionis Spiritu sancto ferventes, fortius clariusque tanquam ex uno ore dixerunt : Christiani sumus. Qua voce prostratus est diabolus, et concussus Anulinus, confususque omnes sanctos in carcerem trudens, illos martyrio destinavit. Et ne devotissimus feminarum sexus, florentissimusque sacrarum virginum chorus certaminis tanti gloria privaretur, omnes feminæ, Christo Domino auxiliante, in Victoria congressæ sunt et coronatæ. Etenim Victoria sanctissima feminarum, flos virginum, decus et dignitas confessorum, honesta natalibus, religione sanctissima, moribus temperata, in qua naturæ bonum candida pudicitia relucebat, respondebatque pulchritudini corporis fides pulchrior mentis, et integritas sanctitatis; ad secundam palmam restitutam se in Domini martyrio lætabatur. Huic namque ab infantia jam clara pudicitiæ signa fulgebant, et rudibus adhuc annis apparebat rigor castissimus mentis, et quædam dignitas futuræ passionis : denique postquam plena virginitas ultimum ætatis tempus explevit, cum puella nolens et reluctans in nuptias a parentibus cogeretur, invitamque tradere sponso prædo suggereret; clam se per præceps puella demittit, aurisque famulantibus supportata, incolumis gremio terræ suscipitur; neque fuerat postmodum pro Christo Domino passura, si pro sola tunc pudicitia moreretur. Liberata igitur nuptialibus tædis, illusoque simul cum parentibus sponso, media pæne de ipsa nuptiarum frequentia prosiliens, ad ædem pudicitiæ portumque pudoris Ecclesiam intacta virgo confugit; ibique consecrati Deo dicatique capitis in perpetuam virginitatem sacratissimum crinem inconcusso pudore servavit.

56. « Hæc ergo ad martyrium properans, florentem pudicitiæ palmam triumphali dextera præferebat. Namque interroganti proconsuli, quid profiteretur, clara voce respondit : Christiana sum. Et cum a Fortunatiano fratre rogato, ejusque defensore, vanis argumentationibus mente capta esse diceretur; Victoria respondit : Mens mea est; nunquam mutata sum. Ad hæc proconsul : Vis ire, inquit, cum Fortunatiano fratre tuo? Respondit : Nolo, quia christiana sum; et illi [1] sunt fratres mei, qui præcepta Dei custodiunt; » et paulo post : « Anulinus, deposita judicis auctoritate, ad puellæ persuasionem descendit : Consule tibi, inquit, vides enim fratrem tuum providere cupientem saluti tuæ. Cui martyr Christi : Mea mens est, inquit, nunquam mutata sum; nam et in collecta fui, et Dominicum cum fratribus celebravi, quia christiana sum. Mox cum hæc Anulinus audisset, furiis agitatus exarsit; et puellam sacratissimam martyrem Christi in carcerem una cum cæteris relegans passioni omnes reservavit.

57. « Sed Hilarianus adhuc supererat, unus de natis presbyteri martyris Saturnini, qui ætatem suam parvulam ingenti devotione vincebat. Hic patris fratrumque triumphis approperans jungi, diras tyranni minas non tam exhorruit, quam in nihilum duxit. Huic cum diceretur : Patrem tuum aut fratres tuos secutus es? subito brevi de corpore vox juvenilis auditur, et augustum pueri pectus ad confessionem Domini totum aperitur in voce respondentis : Christianus sum, et mea sponte atque voluntate, cum patre meo et cum fratribus feci collectam. Audiebas patris Saturnini martyris vocem per dulcis filii meatus exire, et confitentem Christum Dominum linguam de fratris exemplo secuturam. Sed proconsul stultus, non intelligens contra se non homines, sed Deum in martyribus dimicare; nec quia in puerilibus annis ingentes animos sentiebat, putabat puerum tormentis infantiæ posse terreri. Denique amputabo, inquit, et collum tibi, et nasum, et auriculas; et sic te dimittam. Ad hæc Hilarianus puer, patris fratrumque virtutibus gloriosus, qui jam didicerat a majoribus suis tormenta contemnere, clara voce respondit : Quicquid facere volueris, fac : quia christianus sum. Mox in carcerem recipi etiam ipse jubetur : ingentique cum gaudio vox Hilariani auditur dicentis : Deo gratias. Hic certaminis magni pugna perficitur : hic diabolus superatur, et vincitur; hic martyres Christi de passionis futuræ gloria æterna jugi congratulatione lætantur. »

58. *Eadem a Donatistis depravata.* — Hucusque Acta sanctorum martyrum a Catholicis allegata ad probandum Christianos tempore persecutionis ad collectam atque Dominicum celebrandum convenire consuevisse. Est plane illorum integra et sincera fides; non tamen sunt illa ipsa in ea collatione tunc edita; quæ pura absque aliqua auctoris interlocutione fuisse ipsa proconsularia Acta putamus; licet ex iisdem Actis (ut auctor qui exscripsit profitetur) accepta essent. At quisnam ille fuerit; non alium quidem quam ex Donatistis aliquem existimamus; qui tamen fideliter hucusque eadem reddidit; quippe qui ex iisdem ipsis, quæ præ manibus habebat proconsularia Acta descripsit. Sed nescimus, qua occasione, multorum ibi nominatorum martyrum acerbissimæ coram eodem proconsule instar aliorum habitæ quæstiones desiderentur. Quæ autem post hæc sequuntur usque ad finem, manifestas continent tum in Mensurium Carthaginensem episcopum, tum etiam in ejusdem Ecclesiæ diaconum Cæcilianum calumnias; dum illum traditorem fuisse librorum testantur, et Cæcilianum ipsorum, quorum hucusque narrata sunt gesta, martyrum necatorem; nimirum, quod illis cibos inferre vetuerit, ob eamque causam iidem fame consumpti fuerint. Proh scelus! eo pervenit schismaticorum procacia (quod sæpius Augustinus deplorat) ut eorum auctores non tantum pœnitentiam egerint de traditione ab ipsis (ut vidimus) facta librorum; quin potius in rabiem atque furorem conversi, tam impudenter in Catholicos fide probatissimos, moribusque sanctissimos, illud ipsum crimen, quod ipsi turpiter perpetrassent, impingerent. Sed quominus id veritate probare possent, eo magis nocendi mille artibus usi, eosdem maxime pios viros calumniis exagitatos multo temporum spa-

[1] Mat. XII.

tio vexavere. At hæc pluribus suis quibusque locis sunt opportunius pertractanda.

59. Hic modo appendicem tantum ad hæc eadem Acta additam recitabimus, apponemusque ad venenum antidotum; quo lector, qui habet eam alibi editam, cautius legat, sciatque pretiosum a vili distinguere. Etenim adeo vafre atque dolose sunt concinnata mendacia, sic fucatæ coloribus fraudes, ac ita blandiloquentiæ circumlita dulcedine, ut prudentem quoque virum, qui non calleat res gestas illorum temporum inter Catholicos, et Donatistas, decipere potuissent. Appendix autem in hunc modum se habet: « Verum quoniam nos (ut supra diximus) schismatis tempus admonuit, confessionibus tantis ac talibus martyrum decreta conjungere, constitutiones sanctissimas amicorum Dei gestis superioribus catenare; necessario breviter cuncta, quæ martyres in carcere ex auctoritate legis divinæ sanxerunt, servandaque posteris reliquerunt, discurram. Nec lapsorum superbiam atque audaciam traditorum in hac ipsa mea festinatione prætercam. Coegit enim me transcendere nihil gestorum fides, amor legis, Ecclesiæ status, salus publica, vita communis. His enim de rebus Ecclesia Catholica sic poterit recognosci, si labes pestifera traditorum nefandis actibus suis sententiaque martyrum omnibus sæculis declaretur.

60. « Postquam igitur supradictos martyres Christi exoptatus carcer recepit, confessores, qui illuc priores retrusi fuerant, victricibus palmis triumphales dexteras venientibus adjungebant. Veniebant præterea ad eumdem locum ex diversis provinciæ partibus alii quoque quamplurimi confessores, inter quos erant episcopi, presbyteri, diaconi, cæterique clerici, qui legem Domini asserentes, collectam Dominicumque constanter et fortiter celebrabant; quique Scripturas Dominicas, divinaque Testamenta de flamma atque incendio conservantes, se ipsos diris ignibus, cruciatibusque diversis, Machabæico more, divinis legibus obtulerunt. Ea igitur tempestate cum horridus carcer, crassæque tenebræ intra se clausos retinerent testes fidelissimos Dei, et ingentia catenarum pondera devota membra vincirent; cum debilitaret fames, fatigaret sitis, frigus quateret, turba comprimeret, latera ipsa recenti ungularum laceratione disrupta fervérent inter catenas, et ferrum, instrumentaque tormentorum; ex auctoritate legis divinæ, quod sibimet posterisque martyribus conservarent celebrantes Concilium, cælestia decreta condebant. Vere enim vivus ille Spiritus sanctus confessorum mentes æternis aspirando, et divinis colloquiis exercebat. » Hæc auctor.

61. Sed jam detegere, lector, incipies schismaticorum impudentiam, eorumdemque sibi ipsis sententiam adversantem. Quonam pacto, quæso, in collatione illa negare potuerunt nullam simul in domum privatam cogendi Synodum datam fuisse persecutionis tempore facultatem; si etiam in carcere Concilium celebrandi, decretaque sanciendi, videtur esse concessum? Ex his quoque evidentius potest intelligi, hanc appendicem ad Acta proconsularia in collatione illa edita nequaquam tunc iisdem Actis fuisse conjunctam, nam de eis necessario fuisset mentio facienda, in qua summa rerum versari videri posset, eademque sæpius repetenda. At prosequamur cætera.

62. « Sed post crudelem tempestatem ac persecutoris horribilis minas, quibus Christianam religionem tyrannica rabies infestaverat; quo iterum purior ac serenior christiani nominis pax æterna lucesceret; non defuit traditorum omnium callidissima fraus, conspiratioque pestiferorum naufragorum diabolica arte composita; quæ sub prætextu religionis, religionem impugnaret, fidem everteret, divina jura turbaret; maxime cum etiam Mensurius Carthaginensis quondam episcopus, recenti Scripturarum traditione pollutus, sceleris sui amentiam pejore cœpisset ferocia publicare; quippe qui combustorum veniam librorum a martyribus poscere ac implorare debuerat; ut delicta sua majoribus flagitiis cumularet; eo animo sæviebat in martyres, quo divinas tradiderat leges.

63. « Etenim hic tyranno sævior, carnifice crudelior, idoneum sceleris sui ministrum diaconum suum elegit Cæcilianum; idemque lora et flagra cum armatis ante fores carceris ponit, ut ab ingressu atque aditu cunctos, qui victum potumque in carcerem martyribus afferebant, gravi affectos injuria propulsaret. Et cædebantur a Cæciliano passim qui ad alendos martyres veniebant; sitientibus intus in vinculis confessoribus, pocula frangebantur ante carceris limina; cibi passim devorandi canibus spargebantur. Jacebant ante carceris fores martyrum patres, matresque sanctissimæ, et ab extremo conspectu liberorum excussi, graves nocte, dieque vigilias ad ostium carceris exercebant. Erat fletus horribilis, et acerba omnium qui aderant lamentatio, prohiberi pios martyrum complexus, et divelli a pietatis officio Christianos, Cæciliano sæviente tyranno et crudeli carnifice. » Hæc ibi.

64. Hic, rogo, primum illud lector attendat, quonam pacto catholici ad convincendos schismaticos, atque probandum fideles persecutionis tempore ad collectas celebrandas atque Dominicum convenire solere, ejusmodi Actis uti voluissent, quibus tam aperte Mensurii atque Cæciliani adeo immania scelera probabantur, quorum iidem innocentiam atque integritatem tantopere propugnabant? Vel si hæc erant vera de Cæciliano atque Mensurio; cur eadem Acta martyrum non sunt edita ab ipsis impugnatoribus adversus Catholicos, in duobus illis et aliis Conciliis usque ad Augustini tempora, in quibus postea est eadem causa ventilata; nempe in Romano Concilio sub Melchiade, et Arelatensi paulo post celebrato in eadem causa Cæciliani, aliisque Patrum conventibus, et sæcularibus quoque judiciis, in quibus omnibus perspecta semper fuit atque publice acclamata innocentia Cæciliani, atque refusa Donatistarum procacia? Cur denique cum in ipsis publice habitis inter schismaticos atque Catholicos ea de re jussu principum collationibus, tum etiam in tot

editis ab ipsis Donatistis, Petiliano, Cresconio, et aliis adversus Catholicos commentariis, non intexuerunt, imo nec meminerunt horum Actorum, quibus tam aperte tum Mensurii, tum Cæciliani tam horrenda facinora comprobantur, ex quibus sententia damnationis illi fuissent jure plectendi?

65. Sed quid ad hæc auctor addat, jam cæteris adjungamus : « Interea martyres Christi, inquit, non carceris squallor, non viscerum dolor, non denique ulla rerum penuria commovebat, sed meritis et confessione jam in Domino vicini direxerunt in posteros salutem, quæ communem christiani nominis progeniem ab omni residua (al. recidiviva) communione traditorum secerneret, tali sub comminatione :

« Si quis traditoribus communicaverit, nobiscum partem in regnis cælestibus non habebit. » Et hanc sententiam, sancti Spiritus auctoritate conscriptam, tali comparatione firmabant.

« Scriptum est, inquiunt, in Apocalypsi [1] : Quicumque adjecerit ad librum istum apicem unum, aut unam litteram, adjiciat illi Deus innumerabiles plagas; et quicumque deleverit, deleat partem ejus Dominus de libro vitæ. Si ergo additus apex unus, aut littera una dempta, de libro sancto radicitus amputat, et sacrilegum facit, et subvertit auctorem; necesse est omnes eos qui Testamenta divina, legesque venerandas omnipotentis Dei et Domini nostri Jesu Christi, ignibus tradiderunt exurendas, æternis gehennæ ardoribus, inextinguibili igne torqueri. Et ideo ut supra diximus.

« Si quis traditoribus communicaverit, nobiscum partem in regnis cælestibus non habebit.

« Hæc communicantes singuli ad passionis gloriam festinabant, supremaque testatione unusquisque martyrum cruore proprio consignabat. Exinde Ecclesia sancta sequitur martyres, et execratur perfidiæ traditores. »

66. Ecce tibi cujusnam sectæ, cujusve communicationis sit auctor qui hæc scripsit, se jam palam prodit; et quam intelligat sanctam Ecclesiam, quam servare tradit martyrum sanctionem de non communicando cum traditoribus, vel cum iis qui illis communicassent, aperte significat; nimirum conventum Donatistarum, qui penes se esse Ecclesiam arrogabant; quique eos quos arguebant lapsos traditione librorum, ac denique omnes qui illorum fuissent sententiæ vel levi communicatione conjuncti, adeo execrabantur; ut nec per pœnitentiam expiatos dicerent admittendos : ut plane ex iis intelligas (quod S. Augustinus sæpe in eos invehens inculcat) Novatianorum fuisse Donatistas hæredes, ab illisque mutuatos esse venenum; quod tam hic quam superius in præfatione tradat, non communicare debere simulque esse martyres et traditores : erant hæ voces peculiares Donatistarum; idque solitos ipsos dicere cum refugerent communicationem Catholicorum, S. Augustinus [2] testatur; cum hæc de illis : « Indignum est, dicebant, ut in unum conveniant filii martyrum, et filii traditorum; et hoc exordio libellos formabant; hæc per suos diaconos proclamari jubebant. » Sed pergit idem auctor :

67. « Igitur cum hæc ita sint; quisnam est divini juris peritia pollens, fide præditus, devotione præclarus, religione sanctus, qui judicis Dei memor, veritatem ab errore discernat, a fide perfidiam disjungat, simulationemque fictam a certa et integra sanctitate secludat, separet a stante lapsum, ab integro vulneratum, a justo reum, ab innocente damnatum, a custode legis proditorem, a confessore Christi nominis negatorem, a martyre Domini persecutorem, et unum atque idem esse existimet et Ecclesiam martyrum, et conventicula traditorum? Nemo scilicet : quoniam hæc inter se repugnant, contrariaque sibi sunt, ut lux tenebris, vita mortuis, sanctus angelus diabolo, Christus Antichristo, Paulo apostolo [1] dicente : Quasi filiis dico; dilatamini et vos, et nolite conjungi cum infidelibus. Quæ enim est participatio justitiæ ad iniquitatem, etc. » Multaque eorum ore versata idem in eamdem sententiam inculcans, hæc addit :

68. « Quamobrem fugienda bonis, et vitanda est semper religiosis conspiratio traditorum, hypocritarum domus, Pharisæorumque sententia; ut viam adoptionis filiorum filiarumque Dei in sancta Ecclesia spiritaliter nati, digne incedant, et non alienis facinoribus immersi, pro luce tenebras, pro vita mortem, interitum sibi pro salute acquirant. Talis est Ecclesia Domini, quæ una semper singularisque contra sese et in partes dividi non potest. Sed post teterrimam persecutionis noctem, turbinesque pestiferos tyrannorum, ad deceptionem innocentium, prædamque populorum, diabolus versutia callidissimæ fraudis adinvenit, ut quos aperta persecutionis clade transvorare non valuit, nec in sæculo sacrilego idolorum servitio mancipandos delictorum nexibus in perpetuam perniciem potuit retinere, eos pollutis traditionibus jungens sibi, sub prætextu sanctissimæ religionis extinguat. »

69. En quam exacte, quis qualisve sit auctor, suis se coloribus pingit; nempe ex factione schismaticorum, qui se purissimos prædicabant, et catholicorum communicationem execrabantur, quod semel polluti essent traditorum communione. Cum alioqui in ipsa sancta Ecclesia nunquam fuerit tanta severitas, ut ipsa, quantumvis lapsos, non reciperet pœnitentes, eosque sibi misericordi reconciliatione conjungeret. Donatistæ autem (ut fusius suo loco dicetur) non tantum lapsos, sed qui illis aliquando communicassent, in perpetuum aversabantur. Videas insuper auctorem ex ea quam factam dicit post persecutiones extinctas communicationem cum illis, se prodere, non hoc tempore ipsum scripsisse, sed cum jam esset eadem ex causa ab ipsis schisma conflatum, ac latius propagatum.

70. Sed quod mox addit, cætera quæ essent schi-

[1] Apoc. XXII. — [2] Aug. l. ad Donatis. post collat. c. 1.

[1] 2. Cor. VI.

smaticorum Donatistarum certa signa atque lineamenta demonstrat; cum sic invehitur in omnia sacrosancta Catholicorum mysteria, quæ omnia illi penitus exhorrescerent : « Denique illi, inquit, falsi sacrorum ritus, fictaque mysteria non tam in salutem, quam in perniciem miserorum celebrantur, cum erigit altare sacrilegus, celebrat sacramenta profanus, baptizat reus, curat vulneratus, veneratur martyres persecutor, legit Evangelia traditor, hæreditatem cæli promittit divinorum testamentorum combustor : quos increpat Dominus et objurgat in Evangelio dicens [1] : Væ vobis, Scribæ et Pharisæi hypocritæ, etc. » et post alia multa ab illis perperam ex divinis Scripturis citari solita, hæc ab eodem adduntur : « Fugienda ergo et execranda pollutorum omnium congregatio vitiosa, et appetenda omnibus beatissimorum martyrum accessio gloriosa; quæ est Ecclesia sancta una et vere catholica, ex qua martyres profecti sunt, et a quibus divina testamenta servata sunt. Hæc etenim sola persecutionis infestæ impetum fregit; hæc legem Domini usque ad effusionem sanguinis conservavit; in hac virtutes sancti Spiritus præsentia frequentantur, baptisma a Salvatore perficitur, vita perpetua reparatur. »

71. Videas plane Donatistarum expressa vestigia, de quibus exclamat sæpissime inter alia Augustinus, quod execrarentur collatum a nobis baptismum; qui, et in hoc se habere Cyprianum auctorem gloriarentur, a quo alienum baptisma non sit receptum. Sed de martyribus in carcere constitutis hæc habet in fine :

« Postremo cum nec Mensurius, nec minister ejus Cæcilianus, ab hac immani crudelitate cessare vellent, Anulino proconsule, aliis persecutoribus interim circa alia negotia occupatis : beati martyres isti corporeis alimentis destituti, paulatim et per intervalla dierum, naturali conditione, famis atrocitate cogente, cesserunt, et ad siderea regna cum palma martyrii migraverunt; præstante Domino nostro Jesu Christo, qui cum Patre et Spiritu sancto vivit in sæcula. » Hucusque auctor. Qui quidem ipsa Acta legitima, dicta proconsularia, non tantum (ut demonstratum est) multis prætermissis nimia brevitate contraxit; sed inter alia reliquos martyres, non ut cæteros gladio, verum fame in carcere extinctos esse mentitur; quinetiam Mensurium episcopum Carthaginensem horum malorum auctorem, Cæcilianum diaconum administrum, et plane carnificem extitisse continxit.

72. Vide et mirare, quo sit progressa insania traditorum; ut cum ipsi quidem (ut ex eorum confessione est recitatum) primum sacros codices tradiderint; inde simul sicut spinæ se invicem [2] complectentes, fœdere juncti nulloque tanti criminis dolore percussi et stimulis repressi conscientiæ, se innocentissimos esse professi sint; imo et confessorum sibi gloriam jactanter adscripserint, quod petitos sacros codices non dedissent. Sed perinde ac si hæc non satis essent ad impietatem, illud immane facinus addiderunt, ut innocentes episcopos, ipsumque primæ Africanæ sedis antistitem Mensurium Carthaginensem, traditionis labe conspergerent, Cæcilianumque successorem ipsius eadem quoque fœdarent turpitudine. Verum, quod superat omne nefas, quod nec majores eorum ausi sunt excogitare, eosdem fuisse carnifices, necatoresque martyrum, hisce falsis martyrum Actis dolos dolis adnectentes, atque mentitis calumniis alias graviores addentes, et callide concinnantes turpiter prædicarunt, ac scelestissime diffamarunt. Et quasi adhuc parva hæc essent, iidem non solum quos tot tantorumque criminum reos arguebant, sed et universam Catholicam Ecclesiam, quod horum communicatione pollutam esse jactarent, jurato in eam bello, sunt in perpetuum aversati. Hæc est origo et incrementum schismaticorum; hi enim a superveniente Donato (ut demonstrabimus) qui scelus auxit, propagavit, et schisma conflavit, nomen adepti sunt, ut Donatistæ fuerint appellati.

73. *Mensurii et Cæciliani episcoporum Carthaginensium causa defenditur contra Donatistas.* — Antequam autem de Mensurio episcopo Carthaginensi quæ vera certaque esse noscuntur in medium afferamus, meminisse lector debet superius dictum esse, auctore Optato Milevitano, hunc subrogatum esse in locum Luciani, qui S. Cypriano successit. Rursus vero cum testificatione Pontii diaconi pariter sit declaratum, ante S. Cyprianum neminem episcoporum Carthaginensium fuisse martyrio coronatum, illud plane inferri posse videtur : Restitutum episcopum Carthaginensem, cujus dies natalis martyrii titulo adscriptus habetur in Martyrologio Romano, quinto idus Decembris collocandum esse inter Mensurium et Cyprianum, ac pariter subiisse martyrium. Nisi potius dicere velimus, ipsum Restitutum sedisse ante tempora Cypriani; sed sic vocatum esse martyrem (ut de multis aliis accidit), quod Christi nominis causa tormenta passus sit; non autem quod martyrio vitam finierit, ut S. Cyprianus qui percussus gladio martyrium consummavit. Id autem ut magis esse verum existimemus, non tantum illud persuadet, quod nonnisi post Cyprianum Lucianus, et Mensurius usque ad hæc tempora recenseantur episcopi Carthaginenses; sed quod Possidius [1], dum meminit tractatus S. Augustini in depositione ejusdem Restituti episcopi Carthaginensis, nequaquam eum martyrem appellat, sicut nec Cyrum, ejusdem sedis sanctum episcopum; de quo etiam absque titulo martyrii agitur in eodem Martyrologio pridie idus Julii.

74. Quod rursum in primis ad Mensurium Carthaginensem episcopum spectat; quæ ab eo gesta fuerint usque ad obitum, cum ei successit Cæcilianus, nullo videntur valentiori posse testimonio demonstrari, quam ex ipsis scriptis quæ iidem Donatistæ adversus eumdem Mensurium publice protulerunt, eademque recitata atque examinata in

[1] Matth. XII. — [2] Nah. I.

[1] Possid. Indic. c. 8.

mutua magna illa facta jussu principis inter Catholicos atque Donatistas collatione, in qua quicquid potuit inveniri contra Mensurium atque Cæcilianum ab iisdem schismaticis est diligenter investigatum atque prolatum. Quicquid igitur tunc illi quod proferrent contra Mensurium habuerint, et coram judice cognitore ediderint, S. Augustinus [1] his recitat verbis :

75. « Tunc Donatistæ aliquantulum prælocuti sunt, quod Mensurius, qui fuerat ante Cæcilianum Ecclesiæ Carthaginensis episcopus, tempore persecutionis tradiderit persecutoribus sanctas Scripturas. Et hoc ut probarent, legerunt ejus epistolam ad Secundum Tigisitanum datam, qui tunc habebat primatum episcoporum Numidiæ; in qua epistola videbatur Mensurius veluti de suo crimine confiteri; qui tamen non scripserat se sanctos codices tradidisse; sed potius, ne a persecutoribus invenirentur, abstulisse, atque servasse; dimisisse autem in basilica novorum quæcumque reproba scripta hæreticorum; quæ cum invenissent persecutores et abstulissent, nihil ab illo amplius postulasse. Verumtamen quosdam Carthaginensis ordinis viros postea suggessisse proconsuli, quod illusi fuerant, qui missi erant ad Christianorum scripturas auferendas et incendendas, quia non invenerant nisi nescio quæ ad eas non pertinentia; ipsas autem in domo episcopi custodiri, unde deberent proferri et incendi; proconsulem autem ad hoc eis consentire noluisse.

76. « In eisdem etiam litteris lectum est, eos qui se offerrent persecutionibus non comprehensi, et ultro dicerent se habere scripturas, quas non traderent, a quibus hoc nemo quæsierat; displicuisse Mensurio, et ab eis honorandis etiam prohibuisse Christianos. Quidam etiam in ea epistola facinorosi arguebantur, et fisci debitores, qui occasione persecutionis, vel carere vellent onerosa multis debitis vita, vel purgare se putarent, et quasi abluere facinora sua, vel certe acquirere pecuniam, et in custodia deliciis perfrui de obsequio Christianorum. Crimen tamen Donatistæ non ingerebant Mensurio, nisi de codicibus traditis; mentitum eum quippe dicebant, quod illi non fuerint codices sancti; et peccatum suum tegere voluisse; quamvis et ipsam fictionem criminarentur.

77. « Recitarunt etiam rescripta Synodi Tigisitani ad eumdem Mensurium pacifice data, ubi et ipse narravit in Numidia persecutores quæ egerint, et qui comprehensi, et Scripturas sanctas tradere nolentes, et multa mala passi et gravissimis suppliciis excruciati et occisi sunt; eosque honorandos pro martyrii sui merito commendavit, laudans eos non tradidisse Scripturas sanctas, illius mulieris exemplo [2], quæ duos exploratores in Hierico, in quibus figurarentur duo Testamenta Vetus et Novum, tradere persecutoribus noluit; quod quidem exemplum si sub hac est figura intelligendum, Mensurium potius adjuvabat. In suis enim litteris Mensurius reprehendebat eos qui Scripturas sanctas, quamvis eas non traderent, se tamen habere faterentur; quod mulier illa non fecit; neque enim eos exploratores, qui quærebantur, apud se esse confessa est, sed negavit. » Hæc ibi.

[1] Aug. in Brevic. Coll. diei tertiæ, c. 13. — [2] Josue II.

78. Sed de Mensurio episcopo hæc quoque Optatus [1], quibus ejus constantia commendatur : « Iisdem temporibus (nempe persecutionis exortu) Felix quidam diaconus, qui propter famosam nescio quam de tyranno imperatore tunc factam epistolam appellatus est, periculum timens, apud Mensurium episcopum delituisse dicitur; quem cum postulatum Mensurius publice denegaret, relatio missa est. Rescriptum venit, ut, si Mensurius Felicem diaconum non reddidisset, ad palatium dirigeretur. Conventus non leves patiebatur angustias. Erant enim Ecclesiæ ex auro et argento quamplurima ornamenta, quæ nec defodere terræ, nec secum portare poterat, quasi fidelibus senioribus commendavit, commemoratorio facto, quod cuidam aniculæ dedisse dicitur : ita ut si ipse non rediret, reddita pace Christianis, anicula illa illi daret, quem in episcopali cathedra sedentem inveniret. Profectus causam dixit. Jussus est reverti Carthaginem; pervenire non potuit. » Nam diem obiit. Et (ut idem subdit auctor) commemoratorium illud redditum est Cæciliano, qui Maxentii tempore, reddita pace Ecclesiæ Africanæ, est suffectus episcopus. Hactenus res Mensurii episcopi Carthaginensis.

79. De his vero, quæ spectant ad Cæcilianum, cujus integritas sæpe judiciis ecclesiasticis, omnium episcoporum sententia, est comprobata, suis locis dicturi sumus inferius. Hic autem illud tantummodo attingendum, nec ipsos Donatistas qui usque ad Augustini tempora vixerunt, cum tam sæpe atque frequenter in pluribus episcoporum conventibus, ac ipsis sæcularibus judiciis, fuerint prosecuti in Cæcilianum accusationes, unquam vel in novissima publica illa collatione, cujus facta est mentio, illud in eum objecisse, quod fame coegerit mori in carcere christianos martyres ; sed illud tantummodo, quod nec probari potuit, Cæcilianum vetuisse offerri victum illis qui detinebantur in carcere. Id quidem in Actis Conciliabuli Carthaginensis, quod ab ipsis Donatistis contra Cæcilianum est celebratum, conscripserunt; quæ et ex eodem recitata esse in dicta collatione, S. Augustinus [2] testatur, qui ait : « Et recitatum est a Donatistis Concilium ferme septuaginta episcoporum contra Cæcilianum apud Carthaginem factum, ubi eum absentem damnarunt, quod ad eos venire noluerit, tanquam a traditoribus ordinatus; et quia cum esset diaconus, victum afferri martyribus in custodia constitutis, prohibuisse dicebatur. » Hæc ibi. At nequaquam crimini tunc ab illis datum est, quod (ut subdolus auctor dictæ appendici addidit) vel unus saltem ea ex causa fame perierit; ut plane videas eadem postea ab impudente

[1] Optat. contr. Parmen. lib. I. — [2] Aug. in Brevic. coll. diei 3. cap. 14.

auctore fuisse conficta, quæ antea tot episcopi Donatistæ nec ausi sunt excogitare, dare crimini, et calumnias in Acta referre.

80. At quis dolosi hominis stropham non intelligat? Quod enim sciret a majoribus suis minime probari potuisse, Cæcilianum denegasse martyribus victum; veris certisque martyrum Actis attexuit appendicem illam; idque tunc eum præstitisse cum in magno illo collationis conventu convicti Donatistæ posteriores tulerunt, et a causa penitus exciderunt; nam ante illud tempus, agitata pluribus Conciliis causa Cæciliani, Romæ, Arelati, et alibi, nihil prorsus hujusmodi fuit a Donatistis in Cæcilianum objectum. Quod si ejusmodi Acta extitissent, quibus solis Cæcilianus damnari potuisset; eadem in Conciliis, collationibus, Actisque proconsularibus, in quibus omnibus conventibus, quæcumque valuerunt, non prætermiserunt congerere in Cæcilianum; utique magno præconio edidissent; quin in libellis ad Constantinum imp. in eumdem sæpe conscriptis, eorumdem Actorum saltem iidem meminissent; sicque universæ plane innotuissent Ecclesiæ; nam imperator (ut dicemus) quæcumque in Cæcilianum a Donatistis essent objecta, exacte in episcoporum voluit examinari conventibus.

81. Sed etsi verum esse daretur, quod illi in dicto Carthaginensi Concilio Cæcilianum vetuisse ad martyres victum inferri dixere; si, inquam, id vere accidisse constaret; idque illi dicere, atque etiam probare potuissent, quod conscientia malæ causæ nec inter alias fictas accusationes proponere ausi sunt; certe quidem ex iis, quæ dicta sunt ex litteris Mensurii a Donatistis editis ac publice recitatis, dicendum utique esset, id sancte pieque a Cæciliano gestum esse non in martyres, sed in nebulones illos ac parasitos, turpesque homines, quorum Mensurius dictis litteris meminit, cum scilicet (ut ait) sycophantæ quidam vellent ea arte comparare pecuniam, et in custodia in deliciis vivere de obsequio Christianorum : qualesnam ejusmodi esse solerent nomen martyrum nundinantes; jam exemplum patens superius recitavimus de Peregrino illo famosissimo, cujus res gestæ extant apud Lucianum conscriptæ. Ejusmodi igitur balatronibus ea ex causa (ut Peregrinus ille) se martyribus adjungentibus, qui magno Christianæ religionis dedecore negaturi mox essent, prohiberi a Christianis solita in martyres conferri subsidia, pecuniam vel alimenta contribui; pietati adscribendum erat, non crimini dandum. Si quid ergo hujusmodi a Cæciliano pio studio factum est, inde hostes ejus implacabiles qualemcumque captantes arripientesque calumniarum occasionem, dicebant Cæcilianum alimenta in vinculis detentis martyribus denegasse; sed et perfricta fronte illud subdole addebant, ab eodem martyres omnes necatos esse.

82. Verum vafer impostor, quod constaret ex aliis Actis sanctorum martyrum (quod et superius vidimus) christianos detentos in carcere interiori, quibus negaretur omne solatium fraternæ visitationis atque subsidii, fiscali cibo nutriri solitos; velamentum mox addit mendacio : nimirum Anulinum proconsulem illorum oblitum fuisse, aliis negotiis occupatum : egregie scilicet; perinde ac non proconsul, sed custos carceris, cujus id operis esset, Anulinus fuisset. Sed cum nec custos carceris id absque capitis sui periculo tentare potuisset, ut quemvis facinorosum in carcere positum sineret fame perire; cur non potius jussu proconsulis id factum dixit? aperiam paucis : Ne scilicet sic a culpa liberaret Cæcilianum; perinde ac si in eum omnem curam atque custodiam carceris proconsul rejecisset; quo nihil stultius effingi potest. Sed jam de his satis; quæ quidem haud oportuit prætermisisse, ne scilicet causa tot sententiis definita, penes aliquem rem minus exacte pervestigantem, obtentu Actorum sanctorum martyrum, revocari in dubium facile posset.

83. Quod autem superius in recitatis Actis sit demonstratum, flagrantis persecutionis etiam tempore sollicitos fuisse Christianos celebrare Dominicum, nempe (ut alias pluribus declaravimus), ipsum sacrosanctum sacrificium incruentum; ut nefas putarent, quovis impetu persecutionis urgente, dimittere; sed (quod coram proconsule professi sunt) potius mori paratos ex instituto fuisse, quam illo carere : cum hæc exemplo Africanorum martyrum in Ecclesia Occidentali satis esse demonstrata videri possint; de eadem ecclesiastica disciplina in Orientali Ecclesia hoc ipso tempore exemplum editum hic attexere, dignum existimavimus. Extant Acta [1] martyris Anysiæ, ex antiquioribus monumentis in lucem reddita, ubi, quomodo Thessalonicæ passa sit, breviter narratur his verbis :

84. « Tunc cum persecutio Diocletiani ac Maximiani ardentius grassaretur, cogitatio venit in mentem Anysiæ, ut iret ad Dominicum; id autem erat angelus, qui eam vocabat ad passionem martyrii. Cumque ingrederetur portam Casandrioticam, excitatus est tumultus in populo. Deinde cum eam vidisset quidam ex satellitibus imperatoris, et esset ab ejus sauciatus pulchritudine, vel ab ipso potius diabolo incitatus; ei factus obviam : Sta, inquit, et dic quo vadis. Illa autem videns ejus insolentiam, et immoderationem, et mente agitans tentationem; digito fecit in fronte signum crucis. Ille vero plane fera, et fera sævior, non reveritus est generosum et decorum silentium; sed se contumelia affectum et despectum arbitratus, cum eam apprehendisset, voce aspera eam agrestius interrogabat, quænam esset, et quo proficisceretur. Agna autem Christi, volens insolitum devitare conspectum, voluit eum brevi responso superare : Sum Christi ancilla, et vado ad Dominicum. Ille autem insolens, impulsus ab eo qui in ipso habitabat dæmone, dixit : Sed non sinam te illuc proficisci, sed te adducam ad diis libandum. Solem enim hodie colimus. Et simul hoc dicens, velum traxit volens vultum ejus detegere. Illa autem generose, et fortiter resistens, in ejus faciem

[1] Metaph. die 30 Dec.

inspirans, dixit: Increpabit te Christus Jesus, diabole. Ille autem ea sufflatione, et nomine Christi motus ad iram, quæ cohiberi non poterat; stricto quem ferebat gladio, eo latus ejus transfodit; quæ statim cum tremore et palpitatione membrorum in terram cadens, eam sancto sanguine reddens purpuream, exspiravit. » Hucusque de martyrio ejus; quæ occasione Dominici peragendi voluimus recitasse. Quod etsi sciamus eamdem vocem pro Dei templo interdum accipi solitam; tamen quod ecclesiæ omnes solo æquatæ fuissent; ex aliis superius recitatis de celebratione Dominici, nonnisi sacrificium missæ posse intelligi, satis est declaratum. Mentio habetur in iisdem Actis Anysiæ, ab imperatoribus illud quoque fuisse promulgatum edictum, ut cuilibet volenti liceret sine pœna occidere christianum.

85. *Martyres in Palæstina.* — Sed quæ sunt anni hujus reliqua prosequamur. Eusebius [1] dum de hoc secundo persecutionis anno (sic ipse numerat) meminit, agens de rebus in Palæstina tunc gestis, hæc ait : « Secundo anno jam adventante, cum bellum contra nos vehementius exardesceret, et litteræ imperatorum, in quibus generali edicto præceptum erat, ut universa plebs in singulis civitatibus idolis immolare et libamina offerre cogeretur, jam primum ad Urbanum id temporis provinciæ illius præfectum perlatæ essent; Timotheus Gazæ urbis Palæstinæ infinitis prope tormentis exantlatis ad extremum in rogum lentius aliquanto et remissius exardescentem impositus, maxime germanam germanæ erga Deum pietatis probationem per patientiam in omni cruciatus genere ostentatam demonstravit; et coronam, quæ sanctis Dei athletis pro pietatis victoria certantibus tribui solet, ad extremum reportat. Tempore autem ejus martyrii Agapius et Thecla, quæ nostra vixit ætate, constantiam animi maxime generosam declarantes, bestiis ex sententia judicis traduntur devorandi. At quis tandem est, qui illa quæ sequebantur, aut oculis conspicatus non miraretur, aut solum auditione accipiens non obstupesceret? Nam dum Gentiles publica festa inter se celebrabant, et consueta agebant spectacula; inter alia quæ magnopere ipsis in optatis erant ad contemplandum, crebro hominum sermone ferebatur, Christianos, qui dudum erant ad bestias damnati, certamen confecturos.

86. « Cum vero hujus rei fama latius manaret, et apud omnes passim vagaretur; adolescentes numero sex, quorum unus genere Ponticus, nomine Timolaus; alter ex Tripoli urbe Phœniciæ, qui Dionysius nuncupatus fuit; tertius Ecclesiæ Diospolis subdiaconus, qui Romulus dictus est; quartus Pausis, et quintus Alexander, uterque Ægyptius; sextus hujus gentilis Alexander ex urbe Gaza; proprias manus, quo ardentem martyrii cupiditatem significarent, ante colligantes, ad Urbanum, qui jam bestias ad Christianos dilaniandos emissurus esset, curriculo currunt, seque christianos libere confitentur; atque ipsa sua propensione tanquam ad aciem instructa, et ad quodque discrimen admodum parato, liquido declararunt, eos, qui in vero Dei omnium rerum fabricatoris cultu gloriantur, violentas immanium ferarum incursiones nequaquam formidaturos. Unde profecto tum ipsum præsidem, tum illos qui cum eo erant, in repentinam admirationem traducentes, extemplo in carcerem contruduntur.

87. « Non multis diebus post alii duo fuere in eorum numerum adscripti; unus qui acerba et varia tormenta propter fidei suæ confessionem variis temporibus ostentatam antea exhausisset, Agapius nomine; alter qui res ad corporis usum necessarias illis martyribus subministrasset, Dionysius appellatus; omnes isti octo numero, uno die nempe vigesimo quarto mensis Dystri, hoc est, ad nonum kalendas Aprilis, in ipsa Cæsarea securi percussi obeunt. » Quæ autem post hæc Eusebius addit, anno potius sequenti, quam præsenti contigisse, demonstrabimus suo loco. Interea quæ hujus anni rerum gestarum reliqua esse videntur, adjiciemus.

88. *Acta Marcellini papæ et Concilii.* — Hoc eodem anno, iisdemque consulibus, Acta Concilii adversus Marcellinum papam habiti notata habentur, nempe (ut in eis legitur) decimo kal. Septembris, Diocletiano octavum et Maximiano septimum consulibus; quæ quidem Acta licet admodum depravata, tamen, qualiacumque sint, hic describere, deque eis disserere, nostri muneris esse ducimus. Cumque eadem triplicis editionis edita habeantur, novissimam nos sequemur, quæ medium locum obtinet; non quod ejus lectio in omnibus arrideat, sed quod sit legentibus facilioris intelligentiæ, visis ac cognitis eisdem in Cresconiana Collectione, ac etiam aliis scriptis codicibus. Narrato jam in eis Marcellini lapsu, quem summatim perstrinximus, ac suo loco posuimus, et quid de eis esset sentiendum pariter disseruimus; hæc ibidem posita mox sequuntur, suis ubique titulis prænotata :

« De Synodo, et de negatione Marcellini quod thurificasset.

89. « Facta est itaque Synodus; non tamen collecti sunt in integro sacerdotes; quia curriculus vergebatur persecutionis. Veniens autem episcopus Marcellinus, negabat se thurificasse. Nam dixit, et hanc sententiam proposuit; quia dimiserant eum, qui cum eo esse videbantur in eodem loco presbyteri, Urbanus, Castorius, et Juvenalis, et diacones Caius et Innocentius. Synodus autem universa hoc dixit : Cunctorum judicio tu eris judex; ex te enim damnaberis, et ex te justificaberis, tamen in nostra præsentia; illuc vero dum veneris ad judicium tuum, ex te tunc damnaberis, et ex te justificaberis; tu enim judex, tu reus (al. tui eris). Presbyteri autem et diacones (quoniam pontificem, qui eos creavit in ordinem presbyterii, vel diaconatus honorem, et dimiserunt aream [al. arcam], et evacuerunt horreum) ad probandum eos, amisso ordine, intrent examen, quoniam evacuerunt horreum. Debuit enim pontifex potius mori cum quinque,

[1] Euseb. lib. VIII. c. 13.

quam ut viveret suo judicio condemnatus. Introivit autem universa Synodus in cryptam Cleopatrensem, in civitate Sinuessana; et quia tota multitudo non recipiebatur in crypta Synodi, quinquageni introibant.

90. « De damnatione Urbani et Castorii, et testimonio episcoporum adversus Marcellinum urbis Romæ episcopum.

« Prima autem die introierunt hi, damnantes Urbanum, Castorium, et Juvenalem presbyteros, et diacones Caium et Innocentium. Hi sunt qui introierunt episcopi, audientes, non tamen judicantes pontificem : Petrus, Castorius, etc. omnes numero quinquaginta. » Quarum autem Ecclesiarum episcopi fuerint, non exprimitur ; sunt tamen quædam nomina composita, quæ Africanis Christianis peculiaria esse solerent, ut Habetdeum, Spesindeo, et Beneservatus. Sed sequitur : « Hi introeuntes in cryptam propter metum Augustorum, uno ore quasi trecenti, uno die in Concilio judicantes damnaverunt Urbanum, Castorium, et Juvenalem presbyteros, et diacones Caium et Innocentium, qui (al. quia) evacuaverunt, et dimiserunt arcam apertam, ut introiret immundus et comederet triticum ; presbyteros et diaconos damnabant, qui Marcellinum papam dimiserunt ; ipsos etiam judicabant ; non tamen judicabant pontificem, quia sic ex uno ore erant concordati... ut intra horum septuaginta duorum testimonia, ipse judex, ipse reus, ipse semetipsum in præsentia eorum se innocentem servaret : aut infidelem se damnaret ; quoniam in septuaginta duorum libra occidua in (al. per) reparationem surgit annus.

91. « Hoc quoque factum est novi, ut introiret unus de testibus, qui cum haberet uxorem et filios ex ea, ipse tamen illi spretæ adulteram superinduxit, et dedit uxori repudium. Et introeuntes alii decem et alii quatuor, dicentes : Nos te vidimus mittentem et thurificantem Herculi, Jovi et Saturno. » Cum in templum Vestæ et Isidis introductus a Diocletiano Marcellinus dicatur in iisdem Actis superius enarratis ; cur non illis, sed aliis diis ibi thurificasse narretur, causam non invenio ; cum secundum diversa numina, distincta quoque esse solerent templa deorum, ac eorum pariter cultus ; nec in templo Vestæ coli Jovem, vel in templo Jovis Vestæ sacra fieri solita, vel Marti, aut alii cuipiam, certum sit. Quamobrem hac quoque ex parte eadem Acta imposturæ suspicione laborant. Sed sequitur :

92. « Dixit ergo Marcellinus : Quo die ? Respondit unus eorum, et dixit : Quo die exuisti purpuram, et induisti coccum, et gaudebat super te Diocletianus, et quos paulo ante negabas ante tribunal, eis thurificabas. Athanasius episcopus dixit : Hæc vera sunt quæ testantur isti ? Et respondit Petrus episcopus, et dixit : Loquere, pontifex, et judica causam tuam. Et subscripserunt quinquaginta episcopi qui supra dicti sunt, cum quatuordecim viris, qui uno ore loquebantur de septuaginta duobus, et firmabant judicium. » Quid autem per libram occiduam intelligatur, anno superiori, cum de Marcellini lapsu actum est, pluribus diximus.

93. « Alia autem die venerunt triginta tres presbyteri urbis Romæ, et in eorum judicio Urbani, Castorii, et Juvenalis presbyterorum, et Caii et Innocentii diaconorum damnationem integram perspexerunt ; ac ipsi de suo ordine, suo judicio justitiam tenuerunt, dicentes : Amisso ordine, negent se esse horum qui sunt socii Ecclesiæ. Convenientibus autem eis secundo die post damnationem presbyterorum Urbani, Castorii, et Juvenalis, Caii et Innocentii diaconorum ; venerunt alii quinquaginta episcopi, et introierunt in cryptam propter tempestatem temporis ; introivit et Marcellinus urbis Romæ episcopus, tum adhuc nomen tenens episcopatus ; nondum enim fuerat damnatus, nisi numerus secundum ordinem Synodi libræ probaret exemplum. Introivit autem Castinus, Carponianus, et reliqui quinquaginta numero.

« De responsione Anastasii (al. Athanasii) et Antimi episcoporum.

94. « Responderunt Anastasius et Antimus episcopi, et dixerunt : Tuo ore judica causam tuam, et non nostro judicio ; solve conditionem. Respondens autem Sebastianus episcopus, dixit : Noli audiri a nostro judicio ; sed collige in sinu tuo causam tuam, et introduc testes, ut testificentur veritatem ; quoniam ex te justificaberis, aut ex ore tuo condemnaberis ; quoniam recte præscripti patres nostri et coepiscopi damnaverunt, sicut et nostro ore petimus, et uno conformi judicio damnari Urbanum, Castorium, et Juvenalem presbyteros, Caium et Innocentium diaconos. Unde quia isti ex spelunca fugerunt, et sæpe fatum Marcellinum episcopum dimiserunt : amisso ordine, intrent examen ; quia omnes tegulæ (dicit Petrus episcopus) dum formatæ in fornace fuerint coctæ, iterum coquuntur sole et pluvia, et ibi probantur, ut sint super habitaculis hominum.

95. « Moram ergo non facientes (ut damnationi eorum jam ante dictorum subscriberent hi quinquaginta episcopi) omisso ordine, introierunt in Synodum. Et ecce introierunt et quatuordecim testes, qui dicebant se vidisse Marcellinum thurificantem. Respondit unus episcopus nomine Sallustius, dicens : Dicite coram veritatem. Respondit Petrus et dixit ad Marcellinum episcopum : Jam audi, pontifex, et judica causam tuam ; quoniam ex ore tuo justificaberis et ex ore tuo condemnaberis : quoniam nulla membra sana esse possunt, si caput mœstum fuerit. Respondit Marcellinus episcopus, et dixit clara voce : Non diis sacrificavi ; sed tantum grana thuris, levatis (al. levata manu) manibus super prunas combussi. Levaverunt se omnes quinquaginta præscripti episcopi, dicentes ad quatuordecim testificantes. Quid vidistis hunc facientem ? Qui ex ore suo testati sunt, quasi uno ore loquentes. Et subscripserunt omnes quinquaginta episcopi in testata quatuordecim virorum, ita ut viginti octo complerentur cum participantibus. Unus autem de episcopis, nomine Quirinus (al. Cyrillus), dixit : Infudisti cor tuum, pontifex, ma-

litia, quod decem et octo annis sanctificaveras (al. siccaveras) castitate: præsul, vulnerasti omnia membra tua; propterea ergo non recedam de omni cœtu Synodi, donec purpureum (al. perpurum) cor tuum manifestetur.

96. « Altera autem die hi ducenti episcopi constituerunt, quatenus et ipsi introirent in Synodum; et facta collocutione simul cum præscriptis centum, sederunt in eadem civitate, omnesque uno examine trecenti alligaverunt, et damnaverunt hos, Urbanum, Castorium, et Juvenalem presbyteros, Caium, et Innocentium diaconos. Respondit Sebastianus episcopus: Huic tribunali, nostro sermone, nostro chirographo, nostro eloquio, nostro auxilio, nostra constantia et veritate fixa, et præclara dispositione auditionis exhibemus ligamen. Non enim nostro ore justificaberis, aut nostro ore condemnaberis. Quapropter consue tunicam tuam, et quam paulo ante induebas sutam, modo conscissam consue ex toto corde tuo, et ex manibus tuis involvere in peccato tuo, Marcelline pontifex Romæ. Respondit Urbanus episcopus ad Sebastianum episcopum, et dixit: Introducantur testes veri veridici numero quadraginta quatuor, ut libra occidua compleatur a multis, quod (al. quoniam) a multis factitatum (al. fabricatum) est. Et introierunt testes, Tranquillinus, Priscus, Bonus, et reliqui.

97. « Singulis autem adstantibus in gremio trecentorum episcoporum, et triginta presbyterorum Romanorum, et viginti octo testium prædictorum, ut libra compleretur; quoniam duodecim unciis in libra prolabitur census, et in septuaginta duobus comparentibus damnabitur præsul; respondit Quiriacus episcopus, et dixit ad Marcellinum: Nunc cognosce (al. cognoscis) universum velamen cordis tui; judica ipse causam tuam, et disjectam a te maceriem tu ipse scrutare; non enim nostro, sed tuo ipsius judicio condemnaberis, nostro autem testimonio excusaberis. Nihil time, quoniam nos in tui damnationem nihil opponimus causale, nihil defendimus; sed damnamus eos qui evacuaverunt templum, et dimiserunt fabricam manu desuper constructam, ut introirent lupi, et facerent speluncas, et comederent agnos immaculatos; et eos, qui ex veteri ad novum venerant, inveterarent. Te enim non condemnamus, præsul; quoniam ex ore tuo justificaberis, et ore tuo condemnaberis.

98. « Marcellinus autem in conspectu Synodi cecidit in terram; ibi ergo jacentem et moram cum facientem damnaverunt. Synodus autem et presbyteri triginta clara voce chirographum firmaverunt super Urbanum, Castorium, et Juvenalem presbyteros. Hi autem subscripserunt in damnationem horum quinque, Urbani, Castorii, et Juvenalis presbyterorum, et Caii et Innocentii diaconorum. In (Synodo) autem trecentorum episcoporum, caput cinere involutum habens Marcellinus episcopus urbis Romæ, voce clara clamans, dicebat: Peccavi coram vobis, et non possum in ordine esse sacerdotum, quoniam avarus corrupit me auro. Subscripserunt igitur in ejus damnationem, et damnaverunt eum extra civitatem. Sacerdos nomine Metchiades (al. Melchiades) episcopus subscripsit primus in ejus damnationem, non tantum pro hoc tempore (quod exigebat ordo) sed etiam in exemplum futuri temporis; quoniam et ipse clara voce dicebat: Juste ore suo condemnatus est, et ore suo suscepit anathema maranatha; quoniam (suo) ore condemnatus est. Nemo enim unquam judicavit pontificem, nec præsul sacerdotem suum. Quoniam prima sedes non judicabitur a quoquam.

99. « Hoc autem facto, Diocletianus, cum esset in bello Persarum, audivit quod trecenti episcopi et triginta presbyteri, et tres diacones in eamdem condemnationem convenissent, quodque dum subscriberent omnes, ipse omnium primus Mercellinus manu sua propria concluserat in suum anathema, anathemati subscribens. Et iratus Diocletianus, in eamdem civitatem misit, et multos episcopos ad coronam martyrii traxit. Factum est autem nihil aliud, nisi quod, dum primo damnati fuissent tres presbyteri, et duo diacones, damnatus est Marcellinus episcopus suo judicio, decimo kalendas Septembris, Diocletiano octavum, et Maximiano septimum consulibus. » Hucusque Acta Synodalia.

100. Quæ quidem cum multa habeant, quæ ipsis jure posse objici videantur; ut in re valde dubia, quid de his sentiendum esset, noluimus in prima editione nostro arbitrio definire, sed cuncta subjecimus eruditorum judicio; licet nonnihil in eam procliviores visi essemus esse sententiam, ut recitata nuper Acta Synodi fuerint commentitia. In hac autem quam postremo cudimus editione, re graviori lance perpensa, et sagaciori indagine disquisita, aliqua addenda esse putamus, quæ æquus judex pro adversæ partis defensione edenda, jure potuisset exigere. Resideat in throno suo gravis et veneranda, quantumlibet obsita pannis, antiquitas, quæ majestate sua, ab invitis licet, extorqueat reverentiam, sed et imperet jure suo, magna esse æstimatione habenda quæque vetera monumenta, licet temporis appareant edacitate corrosa; quo fit, ut quodlibet objectum, consumptumque vile numisma rubigine, minime projiciendum esse censeat, sed velit omni industria periti manu artificis expoliri, unde sæpe contingat, ex parvis quibusdam signis, et notis nonnulla præclara admodum in lucem ferri.

101. His igitur admoniti, eadem Acta accuratius intuentes atque attentius considerantes, procul absumus, ut ea penitus rejicienda putemus; atque longe longius abhorremus, ut eadem Donatistis adscribenda esse velimus. Quid enim illi finxisse dici possint, quæ non noverunt, neque aliquando eis usi esse reperiuntur, prout ex iis quæ superius dicta sunt, satis aperte est demonstratum? Sed jam ad hæc elucidanda veniamus. Quænam autem sint, quæ recitatis Concilii Actis repugnare videantur, e priori nostra hic reddamus editione, atque illa in primis, quæ dicta sunt superius adversus Donatistas lapsum Marcellini, et aliorum Romanorum Pontificum

astruentes, sed nulla ex parte probantes; quod si nullus unquam lapsus Marcellini valuit demonstrari, certum est nec de lapsu potuisse agitari judicium, et Concilium congregari. Sed et illud ad exactius redigatur examen: Quonam pacto potuit accidisse, ut hoc potissimum tempore, quo hujus persecutionis flagraret incendium, et imperatorum toto orbe Romano in Christianos acerbior ira sæviret, valuerit trecentorum episcoporum cogi conventus, paulo minor majori illo, qui sub maxima omnium Ecclesiæ pace, totis viribus adnitente Constantino imperatore, Nicææ in Bithynia fuit postea congregatus? Insuper quod ad locum pertinet; nulla prorsus de crypta Sinuessana, dicta Cleopatrensi, usquam mentio vel levis memoria reperitur.

102. Sed et in eo etiam error manifestus redargui posse videatur, dum in fine eorumdem Actorum (ut vidimus) de Diocletiano traditur, hoc ipso anno, sub ejus consulatu octavo, et Maximiani septimo, expeditionem adversus Persas comparasse; quos tamen (ut suo loco superius dictum est) apparet ante biennium fuisse superatos. At quonam modo, quæso, hoc anno Diocletianus erat in procinctu cum exercitu adversus Persas, quem sententia Eusebii et nonnullorum aliorum, hoc ipso anno vigesimo sui imperii, secundo vero persecutionis in Christianos conflatæ, se imperio abdicasse constat, vel secundum alios anno sequenti, mense Aprilis? quod omnes pariter tradunt ab eo Nicomediæ esse factum, ubi tunc agebat, et non alibi, ut auctor ille finxisse dici posse videatur; cum et superius Cassiodori Chronicon aperti mendacii sit redargutum, dum post annos tres, nempe sub consulatu sexto Constantii et Galerii Maximiani, ponitur ibi de Persis ac Parthis Diocletiani triumphus, tertium plane post annum ex quo ipse se imperio abdicavit; quo nihil absurdius dici potest.

Hæc quidem adversus Concilii Acta proposita, etsi fortia videantur, nequaquam tamen hujusmodi esse reperimus, ut ex eis eadem Acta falsa penitus convincantur. Nam in primis, quæ superius in Marcellini lapsu negando sunt dicta, contrariis assertionibus esse labefactata monstravimus. Quæ vero ordine sequitur vehementior de numero trecentorum episcoporum objectio, nec quidem ejusmodi est, ut ipsa Acta spuria omnino esse redarguat, quod tunc perspicue, lector, intelliges, si tempora temporibus conferens, ex similibus discas hæc esse verisimilia. Accipe igitur antiquiora, ex quibus recentiora captu difficiliora valeas intelligere.

103. Cum urgeret acerbissima illa sub Decio persecutio, et præ cæteris Romanam exagitaret Ecclesiam; et cum jam ejus episcopus Fabianus martyrio coronatus, atque pars cleri Romani conjecta in carcerem esset; qui reliqui erant Romanæ Ecclesiæ clerici, in anni unius interregno (non enim sinebat ingruens persecutio ob collegas detentos in carcere substituere episcopum successorem) non unius tantum Urbis ipsius, sed totius orbis protinus suscepere gubernandam Ecclesiam; qui in primis de martyrio Fabiani pontificis litteras dedere ad longe etiam positas transmarinas Ecclesias; alias etiam addidere, quibus commonerent episcopos illos persecutionis furore bene præesse suis Ecclesiis; adjecere alias redarguentes qui segniter agere viderentur. Excitata insuper eodem tempore de lapsis recipiendis non levi controversia, præter litteras ab illis de his datas ad S. Cyprianum, et universam Africanam Ecclesiam, iidem Romanæ Ecclesiæ clerici collegere Concilium cum ex Italiæ, tum ex aliarum remotiorum provinciarum episcopis illis qui ob persecutionem extorres ad præsidia Ecclesiæ Romanæ confugissent. Ubi et de recipiendis lapsis in eodem Concilio sancito decreto, illud ipsum in universo christiano orbe datis litteris promulgarunt.

104. At si quis tot hæc et tanta, adeoque sublimia a parte duntaxat Romani cleri, quæ libera a vinculis esset, potuisse præstari, et exhibita omnino esse, absque dubitatione aliqua sed sine auctoritate asseveraret; quis non crederet esse commentum, et quidem inepte compositum, ab omni fide procul abhorrens? Sed et si quis ad hæc probanda, Acta aliqua pervetusta, eadem tam grandia facta narrantia, exhiberet; nonne continuo suboriretur de impostura suspicio, vel potius de figmento constans assertio? Et tamen hæc omnia certo certius contigisse, sanctissimi Cypriani episcopi Carthaginensis plures epistolæ tunc temporis scriptæ, et aliæ ab ipso clero Romano redditæ, amplissimam fidem, ut nec vel levis esse possit reliqua dubitatio, omnibus eas legentibus faciunt. Habes hæc omnia superius suo loco et tempore, sub Fabiani papæ vacante sede, narrata; hic vero summatim necessario repetita. quo percipere queas cleri Romani, persecutionis tempore, cessante pontifice, vigilantissimum studium, et super totius orbis Ecclesias supremam junctam cum sollicitudine potestatem.

105. Qui igitur de martyrio Romani Pontificis ad transmarinas quoque Ecclesias dare litteras, quas Circulares nominavit antiquitas. Romanus clerus in more habuit (quod communis omnium Ecclesiarum causæ esset, de statu episcopi universalis Ecclesiæ admoneri), haud quidem ejusmodi officium prætermisit adeo necessarium, periculosissimo hoc omnium tempore, in deploratissima omnium causa, infelicissimo Ecclesiæ statu, universa Christiana religione in summo discrimine collocata, cum in universalis Ecclesiæ Antistite, fidei catholicæ primum post Christum, et in Christo solidum fundamentum magno terræmotu concussum, et excussum penitus videretur. Sed quod jure timenda esset in unius lapsu ruina omnium, et totius casus Ecclesiæ; datis a clero ad omnes episcopos ex more litteris, omnium ad suffulciendam tantam machinam collabentem est imploratum auxilium, et requisitum officium; indigere enim videbatur communis causa communi omnium consultatione, et novus casus novo consilio, atque inauditus hactenus morbus paratum omnium sententia remedium exposcebat. Quis, putas, episcoporum tanto Romani cleri litterarum classico excitatus, se domi valuerit continere, e qua etiam perse-

cutio urgens arceret? Persecutionis enim tempore majorem episcoporum numerum consuevisse Romam confluere, ex cleri Romani litteris ad Cyprianum [1] datis possumus intelligere, in quibus cum agitur de convocato tum sede vacante ab ipso Romæ Concilio, de episcopis qui convenerunt, hæc habet: « Diu, et quidem multi, et quidem cum quibusdam episcopis vicinis nobis, et appropinquantibus, et quos ex aliis provinciis longe positis persecutionis istius ardor ejecerat, » contulimus scilicet. Nihil est igitur amplius quod mireris, si in tanta causa audias convocatos convenisse trecentos episcopos, cum etiam non vocatos soleret eos dira persecutio Romam impellere, ubi Gentilibus incogniti degerent, et fidelibus tantum noti, Romanæ Ecclesiæ subsidiis alerentur; quæ (ut superius vidimus) persecutionis tempore egentes Ecclesias, etiam longe positas, pascere consuevit.

106. De loco autem, quod nulla ejus memoria reliqua sit, inanis est prorsus objectio; cum post mille et trecentos annos non unius tantum cryptæ, sed amplissimarum quoque civitatum facta fuerit desolatio, et terræmotibus sciamus montes atque planities mutasse situm et nomen. Sed tamen, quod ad loci regionem spectat, conferunt satis Actis iis ea quæ ex rebus gestis sanctorum martyrum Sebastiani et sociorum ab Ecclesiæ Romanæ notariis accurate descriptis superius sunt recitata; nimirum sub hac ipsa Diocletiani persecutione, ad evitandum furentium Gentilium gladium, ingentem Christianorum numerum cum Polycarpo presbytero, consilio Caii pontificis, Marcellini antecessoris, in amplissimam Chromatii villam ad littus Campanum positam esse profectos, illicque incognitos habitasse; ut plane appareat Romanam Ecclesiam in eadem regione ad delitescendum amplos habuisse recessus, ubi non solum trecenti, sed multa Christianorum millia secreto degerent.

107. Quod vero ad novissimam illam objectionem ex ultima parte ejus scriptionis acceptam, qua dicitur Diocletianus in Perside audisse Marcellini resipiscentiam, et de nece episcoporum Romæ agentium rescripsisse, quem constat ante biennium de Persis Romæ una cum Maximiano collega triumphum egisse; dicimus quidem, ea omnia non esse ex Actis Concilii, sed (ut apparet) ad ipsa Acta appendicem superadditam; quæ etiam veritati concinna reddetur, si quod ibi dicitur, « Cum esset in bello Persarum; » ita lectio restituatur: « Cum reversus esset e bello Persarum, » quam germanam existimo lectionem. At de his hactenus. Si quæ sunt alia, quæ his repugnent, horum comparatione levissima esse scias; ut non sis in his diutius detinendus. Habes, lector, posteriorem hanc nostram de lapsu Marcellini, et Concilio Sinuessano lucubrationem, qua et animi nostri institutum, mille antea signis sæpius patefactum, tibi plenius innotescat; velle nimirum ad veritatis rectam arctamque lineam cuncta referri; nec ad excusanda Pontificum Romanorum peccata (si quæ jure objici possunt) vel latum quidem, quod dicunt, unguem, imo nec tenuem saltem capillum velle deflectere. Sed jam reliqua prosequamur.

108. *Martyres ubique innumeri sub Diocletiano.* — Hoc ipso quoque anno, qui numeratur quintus ab exordio ædificationis Thermarum Diocletiani imperatoris, contigit martyrium Saturnini senis, Sisinnii diaconi, Aproniani commentariensis, atque Papiæ, et Mauri militum, ut colligitur ex Actis Marcellini atque Marcelli Romanorum Pontificum (sunt ea simul juncta, prioraque Marcellini, sed posito tantum nomine Marcelli confusa). In iisdem, inquam, Actis cum hæc ad finem eorumdem passionum legantur: « Post menses vero decem, et annos duos absoluta fabrica Thermarum cum gloria, etc. » Præsens annus plane significatur; nam cum Thermæ (ut dictum est) cœptæ sint anno Domini ducentesimo nonagesimo octavo, septemque annis earum ædificatio perdurarit; erit hic annus quintus ædificationis, idemque tertius ante absolutionem connumerabitur. Post recensita igitur, quæ superius dicta sunt de Saturnino atque Sisinnio, et quæ sequuntur de confessione atque martyrio Aproniani commentariensis, quæ brevitatis causa prætermittimus; hæc habent de consummato martyrio Saturnini atque Sisinnii, et, qui iis accesserunt, Papiæ ac Mauri militum:

109. « Tunc [1] jussit Laodicius præfectus retrudi in custodiam Saturninum senem, et Sisinnium diaconum, dicens: Si non immolaveritis diis, diversis vos pœnis interficiam. Cum autem essent in custodia, veniebant multi Gentiles. Audiens hæc Laodicius, jussit parari sibi tribunal in Tellude post dies triginta duos, et jussit sibi præsentari Saturninum, et Sisinnium. Qui vincti catenis, et nudis pedibus steterunt ante eum. Quibus dixit Laodicius: Quid est? Deposuistis vanam superstitionem, et adoratis deos imperatorum? Respondit Sisinnius: Nos peccatores (al. precatores) adoramus Dominum Jesum Christum Filium Dei; nam dæmonibus et lapidibus nunquam humiliamur. Laodicius dixit: Deferatur tripoda et thurificent majestatibus. Saturninus dixit: Conterat Dominus deos Gentium. Et continuo soluta est tripoda ærea, velut lutum. Quod videntes duo milites Papias et Maurus, cœperunt clamare: Vere Deus est Dominus Jesus Christus, quem colunt Sisinnius, et Saturninus.

110. « Iratus itaque Laodicius jussit eos in equuleos levari; et cum traherentur nervis, fustibus, et scorpionibus cæsi sunt. Illi autem clamabant: Gloria tibi, Domine Jesu Christe, quia meruimus socii fieri servorum tuorum. Tunc Papias et Maurus clamabant, dicentes: Ut quid vos coarctat diabolus in servos Dei ista exercere? Iratus Laodicius jussit ora eorum lapidibus contundi, et in carcerem retrudi, Saturnino autem et Sisinnio flammas ad latera poni.

[1] Apud Cypr. ep. XXXI.

[1] Ex cod. manuscr. cui assentiuntur posita a Surio tom. I. die 16 Januarii.

Et cum in equuleo pendentes vultu alacri gratias Deo agerent, jussi sunt capitalem sententiam subire : et depositi de equuleo, ducti sunt in viam Nomentanam, ubi capite truncati sunt. Collegit eorum corpora Thrason cum Joanne presbytero, et postea sepelivit in prædio suo via Salaria cum aliis, tertio kalend. Decembris.

111. « Post dies vero duodecim jussit Laodicius Papiam et Maurum milites, qui baptizati sunt a Marcellino episcopo, sibi præsentari in circo Flaminio, et dixit ad eos : Cognovi quod et vos christiani sitis. Papias dixit : Vere christiani. Dixit ad eos Laodicius : Deponite vestram fallaciam, et adorate deos quos principes adorant. Respondit Maurus, et dixit : Adorent eos qui desperaverunt de animabus suis ut in æternum pereant. Laodicius dixit : Modo vos desperabitis de animabus vestris, si non sacrificatis diis immortalibus. Audite, et facite quæ dico, et vivite. Respondit Papias : Sacrifica tu, et vive in tormentis æternalibus. Tunc jussit eos sterni in terram, et fustibus cædi. Et cum diu cæderentur, nulla vox ex eis audiebatur, nisi tantum : Christe, adjuva nos servos tuos. Tunc jussit eos levari de terra, et plumbatis cædi. Et cum diu cæderentur, emiserunt spiritum. Quorum corpora collegit Joannes presbyter noctu, et sepelivit in via Nomentana, quarto kalend. Februarii, ad Nymphas, ubi Petrus baptizabat. » Hucusque Acta horum martyrum ; quæ autem sequuntur de Arthemia, usque ad Acta et exitum Marcelli papæ, additamentum putamus, quod in multis fide vacillent ; nam nec ulla mentio fit de Arthemia filia Diocletiani virgine et martyre in tabulis ecclesiasticis, cujus memoria tam nobilis mille fuisset monumentis expressa, si verum esse majores novissent ; nec de ea præterea mentio est apud scriptorem aliquem. Reliqua autem quæ ad eadem Acta spectant, suo loco opportunius in Marcello dicentur.

112. Quoniam vero hic ultimus annus imperii Diocletiani atque Maximiani numeratur, qui et secundus persecutionis censetur, operæ pretium existimamus hic enumerare, et si non omnes quidem martyres qui sub iisdem imperatoribus passi sunt (nam id impossibile esse putamus), illos tamen qui in ecclesiasticis tabulis habentur, suis quibusque diebus natalitiis consignati ; illos, inquam, quorum certus, quo passi sint, annus minus habetur expressus : quorum enim martyrii Acta sunt die et consule adnotata, certis quibus passi sunt temporibus, suis reponimus locis; reliquos autem, qui sub iisdem imperatoribus martyrio coronati sunt, sed incertum est illorum tempus, hujus anni includimus termino. Licet autem iidem imperare hoc anno desierint, nequaquam tamen persecutio semel ab iisdem excitata quievit; sed (quod omnes affirmant) ad decennium usque progressa, quo inchoata est nomine, eodem quoque est usque ad annum ultimum propagata.

113. His igitur imperatoribus (ut de iis primum agamus qui Romæ sunt passi) coronati martyrio habentur via Flaminia Abundius presbyter, et Abundantius diaconus, quos Diocletianus imperator (ut habent tabulæ ecclesiasticæ), una cum Martiano viro illustri, et Joanne ejus filio, quem illi a mortuis suscitaverant, decimo ab Urbe lapide feriri jussit. Extant ipsorum Acta ex antiquis memoriis restituta, atque etiam notis egregie illustrata a collegio Societatis Jesu, eademque aucta eorumdem translatione; veneranda enim corpora SS. Abundii, et Abundantii translata sunt in basilicam Farnesianam ejusdem Societatis Jesu Romæ primariam. Habetur quoque in iisdem Actis mentio aliorum viginti trium martyrum, qui duci jussi extra Urbem via Salaria veteri, ibi truncati capite sunt; quorum corpora collecta a Joanne presbytero sæpe superius nominato, cum de aliorum martyrum actum est sepultura (in id enim opus omni studio incumbebat), et a pia et nobili femina Theodora more majorum, aromatibus pollincta, et linteaminibus obvoluta, sepulta sunt in cœmeterio eadem via posito ad Clivum Cucumeris.

114. Romæ itidem eadem ingruente persecutione, alius item presbyter Romanæ Ecclesiæ, Pigmenius nomine, idem pro Christi fide certamen iniens, sub Turpio (alias Turcio) judice gladio percussus, nobilem martyrii palmam est consecutus. Ipse quoque Joannes presbyter, de quo modo mentio facta est, et cum eo quoque Crispus item presbyter, quod multa corpora sanctorum curassent, iisdem meruerunt associari, ut superius diximus; tali enim elogio in tabulis ecclesiasticis XV kal. Septemb. ambo habentur conscripti. Rursus etiam alii ex Romano clero idem obiere certamen, de quibus dicturi sumus anno sequenti in Marcellini papæ martyrio, ac de aliis quoque inferius in Marcello.

115. Passi itidem sunt Romæ hoc tempore Primus et Felicianus, qui longævam in Domino vitam pie ducentes, gravissima passi tormenta, tandem sub Promoto, et apud Nomentum martyrium consummarunt. Epicharide quoque femina senatoria Christianæ religionis causa plumbatis cæsa, gladio percussa est. Sed et Lucia nobilis matrona, et Geminianus, gravissimis pœnis affecti, tandem capite truncati, certamen fidei feliciter exsolverunt. Flavianus etiam ibidem martyrii gloria triumphavit; sunt omnes ii in Martyrologio Romano, et aliis quique suis certis diebus adscripti. Insuper Basilides, Cyrinus, Nabor, et Nazarius milites sub Aurelio præfecto pro fide Christi servanda, post varios cruciatus, pridie idus Junii, via Aurelia capite plexi sunt. Via vero Appia, ipsis kal. Januarii triginta milites eamdem quoque martyrii coronam promeruerunt. Quinto decimo vero kalend. Julii de ducentis sexaginta duobus martyribus exhibita est carnificina, quorum reliquiæ simul collectæ positæ sunt in cœmeterio, via Salaria, ad clivum Cucumeris. Sed et sexto kalend. Octobris quadraginta novem milites cum Callistrato Christi athleta fortissimo, ad certamen sæpius revocato, egregie certantes, coronati sunt. His accesserunt quinque martyres, Claudius, Nicostratus, Symphorianus, Castorius, atque Simplicius; quos post biennium secuti sunt ad coronam Severus, Severianus,

Carpophorus, et Victorinus arte statuaria prædititi. Illi enim, quod simulacra deorum sculpere noluissent, christianitatis titulo scorpionibus cæsi, denique inclusi loculis plumbeis, vivi in amnem præcipitati sunt, octavo idus Novembris, quo celebri memoria in indicibus sanctorum martyrum adnotati habentur, simulque corporum eorumdem inventio.

116. Est plane observatione dignum, quomodo crescente numero Christianorum ars quoque statuaria exoleverit; nam ejus facultatis opifices omnes propemodum ad christianam fidem conversi; indignum rati, opinari deos, quos ipsi manibus sculpsissent, mori potius delegerunt, quam deos, vel sacranda diis effigiarent; sicque ars statuaria sculptoribus ferme omnibus destituta penitusque collapsa remanserit. Est quidem ejus rei evidens atque perspicuum omnibus argumentum, quod quæcumque visuntur Romæ hujus temporis statuæ, crassæ Minervæ esse noscuntur, ab antiquioribus longe dispares. Sint in exemplum (ut de singulis dicere prætermittamus), quæ visuntur ab omnibus Romæ in arcu triumphali, qui post paucos annos ob debellatum Maxentium erectus est Constantino, quem, et ob inopiam sculpturæ artis opificum, ex Trajani, et Marci Aurelii memoriis, aliisque nobilibus Urbis monumentis, majori ex parte oportuit construxisse; reliqua vero quæ nunc fuerunt elaborata, adeo rudia atque informia esse simulacra noscuntur, ut comparatione illorum, humano capiti (secundum poeticum illud) juncta videatur cervix equina.

117. Rursum etiam, quod spectat ad martyres Romæ passos, sustulit hæc persecutio Rufum virum nobilem, una cum omni familia sua, quarto kalend. Decembris; sed et nobile specimen christianæ constantiæ duo pueri ediderunt, quorum prior maxime commendatur, Pancratius quatuordecim annos natus; sed et alius quoque ætate minor Crescentius, qui sub Turpilio (seu Turpio) judice, via Salaria gladio percussus est. Porro tum horum omnium, tum aliorum quos his subjiciemus, certum natalem diem in Romano Martyrologio scriptum, index locupletissimus illi affixus suppeditabit.

118. Tunc etiam egregium spectaculum Urbi præbuit Genesius mimus; qui in theatro, imperatore spectante, cum mysteriis Christianorum illuderet, repente Dei virtute mutatus, serio agere cœpit, quod jocis antea actitabat; usque adeo, ut perfecte factus christianus, Christumque alta voce confessus tormentis exagitatus, consecutus fuerit tandem coronam martyrii. Longe plane felicius iste verum repræsentavit ex ficto, quam ille [1] miser, qui Ajacis furentis personam agens, tantopere eo est raptus affectu, ut in insaniam vere fuisse conversum, recitet Lucianus. Quod Genesio accidit, Ardaleoni quoque pariter contigisse, cumque mimum ex joco factum serio christianum, et martyrem, tam Græcorum, quam Latinorum tabulæ testantur, quæ ejus natalem diem adscriptum habent decimo octavo kalendas Maii. Est haud longe dissimile illud, quod de Dioscoro archithealro ad Alypium Augustinus [1] scribit exemplum; qui in deridendis Christianorum rebus esse soleret effusus; effectus et ipse, licet sæpe frustra renitens, christianus: sicque plane accidit, quod scriptum est [2] : « Dominus illusores deludet. » Sed de his hactenus.

119. At qua insania atque furore præsidum sæviebat Romæ tanta persecutionis acerbitas, non minori eorum qui singulis Italiæ civitatibus præerant his temporibus magistratus in Christianos omnes ira rabieque fervebat; studentibus singulis in iis obsecundare imperatoribus, quos sciebant implacabile bellum in Christianos omnes hostiliter absque aliqua spe veniæ intulisse. Tunc Ferentini in Hernicis Ambrosius centurio diversimode cruciatus, igne superior, aqua tandem martyrium consummavit decimo septimo kalen. Septembris. Sed et Campanus ferax ager fertilissimus redditur, sanguine martyrum iisdem temporibus irrigatus. Passi enim leguntur tunc in Campania S. Erasmus episcopus, qui omni propemodum genere cruciamentorum superior existens virtute constantiæ, aliis ad idem subeundum certamen viam aperuit ac facilem reddidit, martyrio coronatus quarto nonas Junii, quo pariter inter martyres in publicis tabulis relatus habetur.

120. Dominica quoque, sic dicta Campana virgo, divino quodam impulsu idola frangens, damnatur ad bestias : sed cum illæ parcerent, ac pariter blandirentur, sævior illis tortoris manus gladio virginis caput abscidit. Ariston quoque, Crescentianus, Eutychianus, Urbanus, Vitalis, Justus, Felix, Felicissimus, Marcia et Symphorosa æque in eadem provincia coronam martyrii perceperunt, sexto nonas Julii. His quoque adjungendi essent qui Puteolis passi sunt præstantissimi martyres, Januarius episcopus Beneventanus, atque socii; sed quoniam eorumdem passionem consignatam invenimus consulibus Constantio et Galerio Maximiano quinquies, seorsum de iisdem suo loco, nempe post duos annos, agemus. Sub iisdem quoque persecutionibus passi sunt Capuæ Rufus atque Carpophorus, Venafri Nicander, et Marcianus; Salerni vero Fortunatus, Caius, et Anthes iisdem martyrii coronis sunt illustrati. Lucania quoque insignium martyrum trophæis nobilitata est, Viti, Modesti, atque Crescentiæ, quorum omnium natales dies adscripti habentur publicis monumentis. Sed major plane eorum numerus, quorum memoriam privatim Ecclesiæ complures prosequuntur: at innumeri fere illi qui memoria hominum penitus exciderunt.

121. Illustratur et Tuscia compluribus sanctis martyribus eadem persecutione victoribus. Exantlarunt inter alios insigne pro Christo certamen Valentinus presbyter, et Hilarius diaconus, martyres Viterbienses; sed et tunc Senis est passus Ansanus; Tuderti vero Cassianus episcopus, Benignus presbyter, Eradius, Felicissimus, Paulinus, Fidentius,

[1] Lucian. l. de saltation. prope fin.

[1] Aug. ep. LXVII. — [2] Prov. III.

atque Terentius. Illuminata quoque et Digna virgines diversis diebus eadem sunt illustratæ corona martyrii. Umbria etiam martyribus decorata est : tunc enim Firmina martyr Ameriæ passa, quam secutus est Olympiades, vir consularis, ab ea ad fidem perductus. Secundus quoque ibidem insignitus est martyrii palma, Tiferni vero Crescentianus. Spoleti Sabinus episcopus ac socii, quorum ante meminimus, egregium pro fide certamen obierunt. Sed et Gregorius presbyter, diversis exagitatus tormentis, ibidem christianæ patientiæ egregium edidit experimentum.

122. Quosnam autem habuerit hac in persecutione Picenum martyres, sive Asculum, sive Auximum, alibi pro temporis ratione diximus; hic satis meminisse sit Palatiatis atque Laurentiæ, quæ Anconæ pro christiana fide servanda insigniter decertarunt. Eadem quoque tempestate Ravennæ martyrii palmam consecuti sunt Valentinus, Felicianus et Victorinus; alia vero die alius Valentinus, Solutor et Victor; rursumque tertius Valentinus magister militiæ, Concordius, Navalis, et Agricola. Sed Bononiensis nobilis civitas præclaros habuit martyres Vitalem et Agricolam, Hermetem, Aggæum, et Caium : sed et Proculus quoque tunc ibi insignitus est corona martyrii, clarissimus fama martyr; verum quod ejus martyrii Acta deperdita sint, alia commentandi occasio data est; sed consule notata a nobis in Rom. Martyrologium, in quod errore irrepsit nomen episcopi. Tunc et apud Juliam, via Claudia in Parmensi territorio, Domninus martyrio insignis occubuit. Aucta quoque tunc est Mediolani civitas novis martyribus, nempe Nabore atque Felice, sub Materno episcopo, qui in carcerem trusus, et verberibus quoque confectus, multis confessionibus clarus postea quievit in pace. Tunc etiam Victor Maurus in castris imperatoris Maximiani miles acerrima tormenta passus, gladio truncatus capite, victor coronam accepit.

123. Papiæ quoque eodem tempore Dalmatius, ejusdem civitatis episcopus, præclaro exemplo cæteris ad martyrium viam stravit. Tum Novocomi fidelis martyrii laurea donatus est. Veronæ autem Firmus et Rusticus nobilitati sunt palma martyrii, cum eorum quoque episcopus Proculus colaphis et fustibus cæsus, et civitate pulsus, in pace Ecclesiæ reddidit Deo spiritum. Sed eadem persecutione Bergomi Asteria virginitatis coronæ adjecit martyrii lauream clariorem. Tunc itidem Aquileia iisdem est illustrata sideribus, cum ibi passi sunt clarissimi martyres ex Anicia familia consulari, Cantius, Cantianus, et Cantianilla, una cum pædagogo ipsorum Proto : ibi et vir insignis Chrysogonus martyrium consummavit; necnon etiam Felix et Fortunatus exquisitis excruciati tormentis, tandem abscissione capitis in cælum migrarunt. Passus est eo quoque tempore Justus Tergestæ sub Munatio præside.

124. Exundaverunt et Galliæ sanguine martyrum, cum in primis (quod dictum est) fide armata legio christiana, ipso ingressu in Gallias fuso sanguine, gloriosa morte de perfidia triumphavit; quorum exemplo incensa sunt corda fidelium, ad martyrium undique properantium. Sed Treveris potissimum constitutus erat hujus certaminis campus; ibi enim cum Galliarum præfectus Rictiovarus plurimum temporis in præfectura ageret, ingens numerus martyrum ex diversis partibus Galliarum ad eum a magistratibus mittebatur; adeo ut ob immensam illorum frequentiam non potuerit haberi nominum omnium ratio, nec certus numerus adnotari. Quos omnes Dei Ecclesia unius commemorationis fasce conjungens, anniversaria solemnitate prid. nonas Octobris ejusmodi præconio alta lectoris voce concelebrat, dicentis : « Treveris commemoratio innumerabilium pæne martyrum, qui in persecutione Diocletiani sub Rictiovaro præside ob Christi fidem vario mortis genere necati sunt. » Sed quorum certamina in tabulis habentur expressa, sunt hi : Maxentius, Constantius, Crescentius, Justinus; cum quibus, et alii passi sunt, quorum incomperta æque sunt nomina, quos omnes idem Rictiovarus tormentis excruciatos ultimo necavit supplicio. Colonia quoque Agrippina post trecentos illos decem et octo martyres, qui Gereonem secuti sunt ducem, aliorum trecentorum martyrum coronis est aucta.

125. Augusta Vindelicorum etiam, hac eadem Diocletiani urgente persecutione, eximiam ex martyrum sanguine consecuta est claritudinem; namque Afra meretrix a S. Narcisso episcopo ad fidem instituta, et ad optimam vitæ frugem reddita, egregie fidem professa coram Caio judice ab eodem ut viva cremaretur, sententia condemnatur; quam secuta est Hilaria mater, cum Digna, Euprepiaque et Eunomia ancillis suis; quæ cum more christiano precibus in pervigilio colerent memoriam martyris, ibidem jussæ sunt incendio comburi. Sed ex mendoso codice factum, ut cum loco Diocletiani Domitianus positus legeretur, in prima editione Romæ facta primi Annalium tomi, sub Domitiano iidem passi dicantur; quod in secunda editione a nobis est emendatum, admonitione viri clarissimi et eruditi D. Marci Velseri, qui res gestas sanctorum Augustanorum egregie illustrandas suscepit, ad quod opus eum vehementer hortati sumus.

126. Sed inter alios celebres martyres Galliarum, qui in eadem persecutione passi sunt, Victorinus episcopus Pictaviensis excelluit, qui et ob commentarios a se editos clarus habitus est inter scriptores ecclesiasticos; S. Hieronymus [1] enim de eo in hunc modum scribit : « Victorinus Pictaviensis episcopus non æque latine, ut græce noverat; unde opera ejus grandia sensu, viliora videntur expositione verborum. Sunt autem hæc : Commentarii in Genesim, in Exodum, in Leviticum, in Isaiam, in Ezechielem, in Habacuc, in Ecclesiasten, in Cantica Canticorum, in Apocalypsim Joannis; Adversus omnes hæreses, et multa alia. Ad extremum martyrio coronatus est. » Idem alibi [2] ad Paulinum scribens de ipso ait :

[1] Hier. de Script. Eccl. in Vict. — [2] Idem. ep. XIII.

« Inclyto Victorinus martyrio coronatus, quod intelligit, eloqui non potest. » Rursum alibi, ejus opera grandia sensibus prædicat, sed viliora compositione verborum; meminitque de eo frequenter.

127. Quod vero Gelasius in Concilio [1] Romano recensuerit Victorini opuscula inter apocrypha, duplex potuit esse ratio; tum quod (ut de eo idem testatur Hieronymus [2]) in explanatione Scripturarum secutus sit Origenem; tum etiam quod Millenariorum est sectatus sententiam, Papiæ, Justini martyris, et aliorum nonnullorum licet sanctissimorum virorum; qui quidem error toleratus fuisse videtur in Ecclesia usque ad tempora Damasi, quando, cum stabilire conante Apollinare hæresiarcha ex decreto Apostolicæ Sedis fuit (ut suo loco dicemus) penitus condemnatus. Sed illud insuper de Victorino monendum putamus lectorem, reperiri in Romano Concilio, habito sub Sylvestro, cujusdam Victorini damnationem, qui Paschale festum nequaquam ex instituto Ecclesiæ Catholicæ, sed decimo kalendas Maii diceret celebrandum; haberique ibidem, eumdem introductum in Synodum (ut ejusdem Synodi Acta significant) sententiam condemnationis accepisse. At hæc nequaquam possunt intelligi de Victorino episcopo Pictaviensi : licet rerum illius ignarus temere nimis (sic plane dicam in re tanta, sed pace sua) absque aliqua testificatione antiquioris editionis addiderit [3] ei nomen, Pictaviensem episcopum in tertia ejus Concilii, quam posuit mediam, editione. Quomodo, quæso, sub Sylvestro temporibus Constantini, in summa Ecclesiæ tranquillitate, potuit Victorinus Pictaviensis illi interesse Concilio, quem multos ante annos constat fuisse martyrio coronatum ? Sed missa istæc faciamus; ad alios martyres passos in Galliis redeamus.

128. His quoque temporibus illustrarunt sanguine Ebredunum Vincentius, Orontius, et Victor, quorum unus idemque natalis dies undecimo kal. Februarii anniversaria recurrit celebritate solemnis. Ambiani vero alii passi sunt martyres tertio idus Decembris, quorum hoc titulo memoria in tabulis ecclesiasticis [4] commendatur : « Natalis sanctorum martyrum Victorici et Fusciani sub eodem Diocletiano imperatore; in quorum naribus et auribus jussit Rictiovarus præses immitti tarinchas, et clavis ardentibus tempora transfigi, deinde oculos evelli, ac postmodum eorum corpora jaculari; sicque una cum sancto Gentiano eorum hospite capitibus amputatis migraverunt ad Dominum. » Hæc ibi : voluimus hic descripsisse, quo sævissimi præsidis, imo truculenti Galliarum martyrum carnificis, hoc uno exemplo testata omnibus redderetur immanitas; ut quoniam minus licet omnium, qui in ea provincia martyres passi sunt, Acta singula prosequi, cum et plurimorum incomperta omnino habeantur; ex iis quæ nota et paucis expressa sunt, de cæteris judicium facere liceat.

[1] Conc. Rom. cap. de lib. apocryph. — [2] Hier. ep. XXXV. — [3] Conc. Rom. sub. Silv. c. 2. — [4] Rom. Martyrol. die 12 Decemb.

129. Sed et monemus lectorem, si in recensendis aliquibus ad torquendos Christianos summa industria undique comparatis instrumentis, quænam, qualiave, et quomodo composita essent, minus hic elucidemus ; sciat hæc nos in nostris Notis ad Romanum Martyrologium pro viribus præstitisse; quas consulat, qui horum cognitionis desiderio tenetur; longiores namque digressiones essent interponendæ, si ad singulorum instrumentorum elucidationem esset festine currens oratio deflectenda. Verum propediem editurus est latino sermone redditam, et locupletatam hujus argumenti tractationem collega ac frater noster Antonius Gallonius nostræ congregationis presbyter, qui haud indiget nostro commendari præconio, quem opus ipsum illustrat. Sed ad martyres. Passus est Agenni in Gallia Caprasius martyr; qui cum immanem ingruentis persecutionis rabiem declinans delitesceret; exemplo virginis, nomine Fidei, et divino miraculo confortatus ad certamen prosiliens, præclaram martyrii palmam est consecutus. Sub eodem quoque præside Rictiovaro Suessione Crispinus, et Crispinianus immanibus vexati tormentis, necati tandem gladio, de perfidia victores apparuere.

130. Sustulit idem Rictiovarus præses Firminum Ambianensem episcopum; quem variis cruciatum ante pœnis, capitis obtruncatione martyrem dignum effecit. Passus quoque Augustæ Veromanduorum Quintinus, civis Romanus ordinis senatorii, cujus passionis Acta coram eodem Rictiovaro pro tribunali sedente extant, ab auctore tamen, qui ea descripsit, nonnullis periphrasibus aucta. Est quoque illustris memoria inter martyres Gallicanos Ferreoli tribuni militum, qui passus est in territorio Viennensi; cujus comes Julianus Brivatæ apud Avernos in eadem Diocletiani persecutione, secto gutture, martyrii palmam consequitur. Nannete vero Donatianus et Rogatianus fratres, pariter pro pietate certantes, iisdem victoriæ præmiis nobilitantur. Arelate tuncquoque passus est Genesius Actorum publicorum exceptor; hic quidem jussus coram tribunali excipere decretum in Christianos, pertæsus sceleris, abjectis tabulis ante pedes judicis, aufugit atque delituit; divinoque afflatus Spiritu, baptismum ab episcopo sibi impartiri rogans, Dei voluntate accidit, ut antequam illius compos fieri posset, a præsidis ministris præventus, proprio fuerit sanguine baptizatus, atque coronam martyrii consecutus, celebrique memoria, qua passus est die, adscriptus tabulis sanctorum martyrum.

131. Idem immanissimus præses Rictiovarus Macram virginem apud Rhemensem civitatem conjecit in ignem ; sed cum divina virtute illæsa servata esset; abscissis mammillis, detrusa in carcerem, cum per testulas ac prunas ejus jussu volutaretur, reddidit Deo spiritum ; quod enim indignissime ferret vinci se a tenella virguncula, graviora ad eam expugnandam voluit adhiberi tormenta. Sed et Bellovaci ejusdem furentis præsidis Rictiovari fregit impetus puer nomine Justus, qui quod Christianos prodere nollet

quos Rictiovari ministri inquirebant, summa constantia jugulum præbuit, in fidei christianæ confessione persistens. Tornaci vero tunc temporis passus legitur Piaton presbyter, qui cum S. Quintino ab Urbe in Gallias prædicationis causa perrexerat; cujus, sicut aliorum, nomine adscripto inter martyres, anniversaria die ejus memoria pie sancteque recolitur kalendis Octobris.

132. In territorio vero Agathensi idem pro fidei confessione certamen obierunt Tiberius, Modestus, atque Florentia; qui de impietate prostrata, martyrii laureis insigniti, una cum aliis gentilibus suis in cælestis regni gloria triumpharunt. At de Gallicanis martyribus hac persecutione passis hactenus; certo scientes, non esse humanarum virium, omnes tunc passos martyres percensere. Itaque satis ad institutum sit, paucos hos prodidisse, veluti aliorum quorum prætermittitur, vel non extat memoria, indices, indicibus ecclesiasticis adnotatos. Quem vero finem acceperit Rictiovari præsidis sæva crudelitas, Acta [1] sanctorum martyrum, quos multis affectos suppliciis interfici jussit, Crispini et Crispiniani declarant, his scilicet verbis : « Cernens impius Rictiovarus se nihil suis efficere suppliciis, furibundus (creditur arreptus a dæmone) in ignem sese præcipitat, et tali morte abiit e vita, justo quidem Dei judicio, ut qui multos Christi martyres, ad cælestia regna properantes, ignibus excruciatos interemerat, ipse ad æterni ignis flammas inextinguibiles, igne extinctus, proficisceretur. » Hæc ibi de interitu Rictiovari.

133. Hispaniarum quoque Ecclesiæ, eadem in eas persecutione urgente, vehementissime exagitatæ sunt. At concussæ licet, non disjectæ; etsi afflictatæ, non tamen prostratæ sunt; quin potius eo motu atque concussione magis magisque firmatæ, solidius stabilitæ, et (quod Christi virtutis est) latius propagatæ. Agebat præsidem in Hispania his temporibus Dacianus, Rictiovaro Galliarum præside nihilo humanior atque clementior; etenim crudelitate ambo visi sunt simul certasse, quisnam eorum sæviora tormenta nosset excogitare, quis majorem Christianorum numerum cogeret a religione deficere, quisve numerosiorem fidelium multitudinem neci traderet: pro viribus ambo studentes, sollicitiori ea in re navata opera, conciliare sibi gratiam principum, quam noscerent nullo majori officio promereri posse quam christiano sanguine, Christianæque religionis interitu.

134. Dacianus igitur etsi in omnibus ferme Hispaniarum civitatibus, cum ex more proconsulum [2] provincias circumiret, crudelitatis suæ reliquerit ex christiano sanguine impressa vestigia; ad carnificinam tamen de eisdem exercendam delegit nobilissimam amplissimamque civitatem Cæsaraugustam; eo enim Christianorum cœtus confertim ex diversis provinciis ac civitatibus perduci jubebat; segniores quippe visi sunt ei cæteri magistratus civitatum in Christianis exagitandis. Quamobrem, ut ad se Cæsaraugustæ agentem iidem mitterentur, instituit; cujus tantummodo nomen, ob immania illata Christianis supplicia, videtur esse cunctis horrori. Qui autem Christianorum numerus Cæsaraugustæ diverso cruciamentorum genere, varioque mortis supplicio, fuerit tunc temporis martyrio coronatus, innumerabili propemodum multitudine eorum, omnino remansit incertus. Quamobrem Dei Ecclesia hos omnes una simul anniversaria commemoratione complectens, natalem diem illis adscriptam hoc digno titulo consignavit [1] :

135. « Cæsaraugustæ sanctorum innumerabilium martyrum, qui sub Daciano Hispaniarum præside mirabiliter occubuerunt pro Christo. » Hinc merito Prudentius Sapphico metro de eadem Cæsaraugusta sic cecinit [2] :

Sola in occursum numerosiores
Martyrum turbas Domino parasti :
Sola prædives pietate multa
    Luce frueris.
Vix parens orbis populosa Pœni,
Ipsa vix Roma in solio locata,
Te decus nostrum superare in isto
    Munere digna est.
Omnibus portis sacer immolatus
Sanguis exclusit genus invidorum
Dæmonum, et nigras pepulit tenebras,
    Urbe piata.

Hæc Prudentius de martyribus Cæsaraugustæ passis, dum quorumdam martyrum Cæsaraugustanorum trophæa versibus illustravit.

136. Agens Isidorus [3] de eadem civitate, ea de causa præ cæteris Hispaniarum urbibus celebrat, cum ait : « Illustrior est florens sanctorum martyrum sepulturis. » Sed major omnium ille tumulus erat, qui cineres combustorum martyrum prope innumerabilium continebat; quos ab aliis cineribus candore distinctos, atque selectos, simulque congestos. Massam candidam dictam ferunt. Quos vero ibidem passos atque nominibus notos tumba una claudebat, eo hymno Prudentius cecinit, eosdemque una simul et eadem die Ecclesia celebrat; quorum hæc sunt nomina, Optatus, Lupercus, Successus, Martialis, Urbanus, Julia, Quintilianus, Publius, Fronto, Felix, Cæcilianus, Eventius, Primitivus, Apodemius, quatuor Saturnini, Encratis, Caius, atque Crementius.

137. At quam immanis esset Daciani crudelitas; in Deo dicato purissimo Encratidis corpore, stylo ferreo pressis plane notis, perpetuo monumento testata remansit : quo ipso gloriæ titulo in tabulis [4] ecclesiasticis describitur; ejusmodi namque epitaphio dies natalis ejus in sacris tabulis honoratur : « Encratis laniato corpore, mammilla abscissa, jecore avulso, adhuc spirans in carcere inclusa est, donec ulceratum corpus putresceret. » At ne ulla reliqua esset martyribus ibi positis consolatio, quam perci-

[1] Apud Sur. tom. v. die 25 Octobr. — [2] Ff. de offic. Procons.

[1] Martyrol. Rom. die 3 Nov. — [2] Prudentius hymn. IV. in laud. XVIII. mart. Cæsaraug. — [3] Isidor. orig. lib. XV. — [4] Rom. Mart. die 16 April.

perent, vel exhortatione sanctorum, vel exemplo virtutis eorum in patiendo constantiæ; Dacianus inde abducendum curavit Valerium ejus civitatis episcopum, ejusque diaconum opere sermoneque pollentem Vincentium, quem Valentiam ad supplicium amandavit. Quam autem immaniter idem Dacianus sævierit in Vincentium, ejus martyrii Acta, quæ fidelissima extant, amplissimam fidem faciunt; celeberrimus enim martyr ex dirissima persecutoris crudelitate redditus, stylo ferme omnium Latinorum Patrum antiquorum, celebratur. Valerius autem quomodo supervixerit, et interfuerit post sequentem annum Concilio Eliberino, suo loco pluribus dicturi sumus.

138. Sustulit idem persecutor Narcissum episcopum Gerundensem, ejusque diaconum Felicem. Consummati sunt martyrio eadem persecutione in Gallecia apud Cæam fluvium Facundus et Primitivus, filii S. Marcelli centurionis et martyris, de quo plura superius dicta sunt, alii vero tres, Lupercus, Claudius, atque Victorius, Legione sunt passi. Tunc et Ulyssiponæ in Lusitania pari certamine victores coronati sunt Verissimus, ejusque sorores Maxima atque Julia; sed quæ erat metropolis ejusdem provinciæ Lusitaniæ Emerita, Eulaliæ virginis nobili agone vehementer est illustrata; de qua Prudentius [1]:

Lusitanorum caput oppidorum
Urbs odoratæ cineres puellæ
Obviam Christo rapiens ad aram
Porriget istam.

Idemque ejus præclarum martyrium sacro hymno cecinit, ubi in primis de virginis plusquam virilis pectoris infracto robore, et sexum superegrediente constantia, hæc inter alia [2]:

Martyr ad ista nihil : sed enim
Infremit, inque tyranni oculos
Sputa jacit; simulacra dehinc
Dissipat, impositamque molam
Thuribulis pede prosubigit.

Sed plane accidit, ut cæteri Christianorum, Eulaliæ exemplo permoti, intrepido fortique animo ad idola frangenda passim prosilirent, iidemque a Gentilibus in eos furentibus necarentur. Sed non placuit Hispanis episcopis, id, quod privato quodam impulsu divini Spiritus Christi virgo fecisset, ab omnibus exemplo Eulaliæ importune ac temere usurpari. Quamobrem qui paulo post hæc (ut suo loco dicemus) episcopi ex diversis Hispaniarum Ecclesiis convenerunt, hujusmodi in Concilio Eliberino canonem statuerunt [3]: « Si quis idola fregerit, et ibidem fuerit occisus, quia in Evangelio non est scriptum, nec invenitur ab Apostolis unquam factum; placuit eum in numerum non recipi martyrum. »

[1] Prudentius hymn. III. in laud. XVIII. mart. Cæsaraug. — [2] Pruden. hymn. III. — [3] Conc. Elib. c. 60.

139. Sed ut de aliis agamus martyribus: adhæsit Eulaliæ, particepsque facta est ejusdem martyrii coronæ Julia virgo. Insuper Emeritæ itidem tres fratres, Victor, Stercarius, et Antonogenes, pro Christo libentissime innumera supplicia, ac mortem denique pertulere. Ibidem quoque Lucretia virgo nobilem coronam martyrii est consecuta. Tunc etiam sub eodem Daciano præside Toleti illustris virgo Leocadia Christum confessa. diro carcere macerata, cupida Eulaliæ consociari; cum ejus admirabile certamen audisset, positis genibus precata Deum, reddidit illi spiritum.

140. Accidit tunc temporis etiam, ut cum idem Dacianus provinciam circumiret, Complutumque advenisset, timor Christianos omnes invaderet sævissimi præsidis præsentia de Christianis supplicia horrenda sumpturi. Ad horum segnitiem arguendam, et ardorem fidei excitandum, atque furentis præsidis impetus perfringendos, elegit Deus duos pueros christianos, a parentibus piis ad martyrium institutos, Justum atque Pastorem; qui cum hæc accepissent de adventu Daciani, martyrii cupidissimi, relictis tabellis, quibus in litteris addiscendis tenella ætas detinebatur, ambo pariter mira alacritate sese martyrio obtulerunt. His Dacianus mirum in modum offensus, et plane rubore suffusus, nullo in pœnis infligendis ætatis discrimine habito, eosdem diris cruciamentis exagitatos, gladio demum jussit occidi.

141. In ea vero Hispaniæ parte, quæ est prope Gades ad Fundum Ursonianum, eadem persecutione Servandus atque Germanus, sub Viatore vicario, pro Christi nomine post verbera, squallorem carceris, famis sitisque injuriam, et longissimi itineris laborem, quem ferro onusti pertulerant, novissime martyrii cursum, datis cervicibus, impleverunt. Habent tabulæ ecclesiasticæ, affirmantque vetera monumenta, hac eadem persecutione flagrante, Barcinone, Eulaliam, diversam ab illa Emeritensi, crucis supplicio promeruisse coronam martyrii. Ibidem etiam Cucuphatem martyrem pro Christi fide sub eodem Daciano præside strenue decertasse, palmaque martyrii donatum esse, ejus agonis Acta testantur.

142. Nobilissima quoque civitas Cordubensis duorum germanorum Aciscli atque Victoriæ martyrio majori claritudine illustratur. Præerat tunc Ecclesiæ Cordubensi magnus ille Osius toto orbi christiano conspicuus, qui his ipsis persecutionis temporibus (ut par erat) Christi fidem magna constantia coram præside confessus est; quod ipsemet Osius in litteris, quas ad Constantium imperatorem scripsit, testatur his verbis : « Ego confessionis munus explevi, primum cum persecutio moveretur ab avo tuo Maximiano, etc. » Recitat eas S. Athanasius [1], qui et paulo superius de eodem Osio adversus Arianos hæc ait : « Neque quod pater esset episcoporum, reveriti sunt; neque quod confessor erat, pudore commoti sunt; neque quod sexagesimum annum a

[1] Apud Athanas. in epist. ad solit. vit. agentes.

confessione et eo amplius agebat, respexerunt. » Hæc de Osio Athanasius.

143. Quod vero tum ipse, tum etiam Valerius Cæsaraugustanus episcopus, et si qui alii gloria confessionis illustres, nequaquam tamen eo pervenerint, ut, sicut alii complures martyrium consummaverint; id quidem ea ex causa accidisse puto, quod, dum adhuc detinerentur in carcere, Diocletianus atque Maximianus se abdicantes imperio (quod anno vigesimo ejusdem Diocletiani contigisse historici omnes affirmant), liberas moderationis habenas Occidentalis imperii Constantio reliquerint; qui (ut de ipso suo loco dicemus) de Christianis est optime meritus. Quamobrem qui eo tempore christianitatis causa vinculis tenerentur adstricti, liberos fuisse dimissos, est æquum existimare. At de Hispanis martyribus satis; de his, inquam, quorum memoria ex tabulis ecclesiasticis clara est; hos enim omnes certis diebus Romanum Martyrologium notatos habet; cum alioqui alii complures existant, quorum, qui prosecuti sunt res Hispanicas meminerunt. De erectis vero imperatoribus in Hispania titulis de expugnata et deleta Christiana religione, dicemus anno sequenti.

144. Pervasit et insulas ejusdem persecutionis furentis impetus; sed memoria rerum gestarum sub obscura scriptorum raritate remansit, vixque paucorum est notitia litteris commendata. Siquidem cum eadem imperatorum edicta in Britannia fuerint promulgata, vix quatuor martyrum mentio habetur, nempe Albani, qui pro clerico hospite, quem persecutionem fugientem susceperat, se ipsum tradens, post verbera, aliaque acerbiora tormenta, capite plexus est, atque una cum eo miles qui eum ducebat ad supplicium, et in via ab eo ad Christum conversus erat. Post hos Julius et Aaron cursum martyrii feliciter consummasse leguntur; quo tempore (addunt tabulæ ecclesiasticæ) ibidem quamplurimi diversis cruciatibus torti, et sævissime lacerati, ad supernæ civitatis gaudia, consummato agone, feliciter pervenerunt.

145. In Sardinia quoque insula hi etiam martyres passi habentur, Luxorius, Cisellus, et Camerinus, qui sub Delphio præside gladio cæsi sunt. Ibidem quoque Protus presbyter, et Januarius diaconus, sub Barbaro præside, qui illuc a Caio Romano pontifice missi erant, Turribus passi sunt. Caralis vero sub eodem præside Saturninus coronatus est. In Palmaria insula, quæ adjacet Latio, Anastasia mulier senatoria longo certamine fatigata, cum eo deportata fuisset, tandem ad palum ligata, igne succensa est. Sed et ducenti viri, et septuaginta feminæ, qui in eamdem insulam causa nominis Christi fuerant pariter relegati, diversis affecti suppliciis, vitæ æternæ præmium perceperunt.

146. Sicilia quoque insula, hac eadem persecutione urgente, insigniter nobilitata est sanguine martyrum, inter quos Syracusis Luciæ virginis præ cæteris martyrium effulsisse claritate videtur; cujus egregii martyrii Acta, ore omnium decantata, cunctisque perspicua facta sunt; ut non sit opus eadem hic recitare.

Porro quæ gesta sunt in Euplium martyrem, hujus anni notata consulibus extant. Passum namque esse Cataneæ, Acta ejus perbreviter, sed fideliter quidem scripta, significant. Claudamus igitur præsentem annum præclaris Euplii martyris Actis, quæ sic se habent, ut publice excepta sunt :

« Diocletiano octies et Maximiano septies consulibus, pridie idus Augusti, in Catanensium civitate, cum esset extra velum secretarii Euplius diaconus (qui ab exploratoribus inventus legere Evangelia, et docere Christianos, ab illis tentus est, et perductus cum libro) proclamavit, dicens : Christianus sum, et pro Christi nomine mori desidero. Audiens hæc Calvisianus consularis, dixit : Ingrediatur qui clamavit. Et cum ingressus fuisset Euplius secretarium judicis, Evangelia portans; unus ex amicis Calvisiani, nomine Maximus, dixit : Non decet tales chartas cum tenere contra regalem præceptionem. Calvisianus consularis dixit ad Euplium : Unde hæc sunt? de domo tua exierunt ? Euplius respondit : Non habeo domum; hoc et Dominus meus Jesus Christus novit. Calvisianus consularis dixit : Tu ea huc deportasti ? Euplius dixit : Per me ea huc deportavi, sicuti et ipse vides ; invenerunt me cum illis. Calvisianus dixit : Lege ea. Euplius aperiens, legit : Beati qui persecutionem patiuntur propter justitiam, quoniam ipsorum est regnum cælorum. Et alio loco : Qui vult venire post me, tollat crucem suam, et sequatur me. Cum hæc et alia legeret, Calvisianus consularis dixit : Hoc quid vult esse ? Euplius dixit : Lex Domini mei, quæ mihi tradita est. Calvisianus consularis dixit : A quo? Euplius respondit : A Jesu Christo Filio Dei vivi. Calvisianus consularis interlocutus dixit : Quoniam innotuit ejus confessio, interrogetur sub tormentis, tradatur tortoribus. Et cum traditus esset, cœpta est secunda cognitio per quæstionem.

147. « Diocletiano octies et Maximiano septies consulibus, pridie idus Augustas, Calvisianus consularis dixit ad Euplium positum in tormentis : Quæ per tuam confessionem hodie dixisti, quid dicis modo de eis ? Euplius libera manu signans sibi frontem, dixit : Quæ tunc dixi, et nunc ea confiteor; me esse christianum, et divinas Scripturas legere. Calvisianus dixit : Quare apud te habuisti, et non tradidisti has lectiones, quas imperatores vetuerunt ? Respondit Euplius : Quia christianus sum, et tradere non licebat; magisque expedit mori quam tradere. In his vita æterna est; qui tradit, vitam æternam perdit ; ut eam non perdam, vitam meam do. Calvisianus interlocutus dixit : Euplius, qui secundum edictum principum non tradidit Scripturas, sed legit populo, torqueatur.

148. « Cumque torqueretur, dixit Euplius; Gratias tibi, Christe ; me custodi, qui propter te hæc patior. Dixit Calvisianus consularis : Desiste, Eupli, ab insania hac : deos adora, et liberaberis. Euplius dixit : Adoro Christum, detestor dæmonia ; fac quod vis ; christianus sum ; hæc diu optavi ; fac quod vis ; adde

atia; christianus sum. Postquam diu tortus esset, jussi sunt cessare carnifices, et dixit Calvisianus: Miser, adora deos, Martem cole, Apollinem, et Æsculapium. Dixit Euplius: Patrem et Filium et Spiritum sanctum adoro, sanctam Trinitatem adoro, præter quam non est Deus; pereant dii qui non fecerunt cælum et terram, et quæ in eis sunt; christianus sum. Calvisianus præfectus dixit: Sacrifica, si vis liberari. Euplius dixit: Sacrifico modo Christo Deo meipsum; quid ultra faciam non habeo; frustra conaris; christianus sum.

149. « Calvisianus præcepit iterum torqueri acrius. Cumque torqueretur, dixit Euplius: Gratias tibi, Christe. Succurre, Christe; propter te hæc patior, Christe; et dixit sæpius (al. septies); et deficientibus viribus dicebat labiis tantum absque voce hæc, vel alia. Calvisianus intra velum interius ingrediens, sententiam dictavit; et foras egressus, afferens tabellam, legit: Euplium christianum, edicta principum contemnentem, deos blasphemantem, nec resipiscentem gladio animadverti jubeo: ducite eum. Tunc appensum est ad collum ejus Evangelium, cum quo apprehensus fuerat, proclamante hæc præcone: Euplius christianus, inimicus deorum et imperatorum. Euplius lætus dicebat semper: Gratias Christo Deo. Et cum ad locum perductus esset, genuflexus prolixius oravit; et iterum gratias agens, præbuit jugulum, et a carnifice decollatus est. Sublatum est postea corpus ejus a Christianis, et conditum aromatibus, sepultum est. » Hucusque Acta Euplii diaconi, quæ in diversis exemplaribus diversa inter se reperi; sed quæ breviora, eadem quoque fideliora probavi. Vaticanus codex germanior inventus est; sed discrepat ab iis quæ ex græcis edidit Metaphrastes.

150. Præter hos martyres in Sicilia passos, seorsum ab iis alii septuaginta novem, nono kal. Marti in eadem persecutione coronati, ecclesiasticis tabulis adscripti habentur. At de martyribus occidentalis Ecclesiæ hactenus, illis scilicet, quorum expressa mentio est in sacris indicibus, certis diebus in ecclesia publice recitari solitis. De martyribus vero Orientalis Ecclesiæ, postquam eos qui ab Eusebio singulis annis, quibus sunt passi, positi habentur, recensuerimus; illos demum, quorum passionis incertus est annus, addemus. Quæ autem hæc secuta sunt, temporum ordine prosequamur.

Anno periodi Græco-Romanæ 5796. — Olymp. 270. an. 3. — Olymp. 270. secundum Baronium. — Urb. cond. 1056. — Jesu Christi 303. — Marcellini papæ 8. — Persecutionis Diocletiani 1. — Diocletiani imp. 20. Maximiani Herculii imp. 18.

1. *Consules.* — Ad num. 1 et seqq. Coss. *Diocletianus Aug. VIII*, et *Maximianus Herculius Aug. VII.*

2. *Vicennalia et triumphus Diocletiani et Maximiani.* — Sumptus ab utroque consulatus juxta secundam regulam; ille enim Augustei, hic Cæsarei imperii vicennalia Romæ celebrarunt. De Diocletiani vicennalibus loquitur Lactantius, lib. de Mortibus Persecutorum, cap. 17, ubi postquam narravit, quæ in persecutione adversus Christianos hoc anno gesta sunt, quæ nos anno superiori recitavimus, subdit: « Hoc igitur scelere perpetrato, Diocletianus, cum jam felicitas ab eo recessisset, perrexit statim Romam (anno nempe currenti) ut illic vicennalium diem celebraret, qui erat futurus ad duodecimum kalendas Decembres. Quibus solemnibus celebratis, cum libertatem populi Romani ferre non poterat, impatiens et æger animi prorupit ex Urbe, impendentibus kalendis Januariis, quibus illi nonus consulatus deferebatur. » Acta ea solemnia die natali imperii Cæsarei Herculii, ut anno CCXCVIII demonstravi. Hoc pariter anno, codemque circiter tempore uterque de Persis aliisque hostibus Romæ triumphavit, ut ostendi anno CCCI, ubi et observavi, triumphum cum decennalibus et id genus festis de more conjunctum fuisse. Horum autem vicennalium indicium decima Ecclesiæ persecutio, quam hoc anno decretam fuisse, anno præcedenti certis argumentis probavi. Quare quæ ibi de ea dixi, huc transferenda.

3. *Concilium Cirtense.* — Concilium *Cirtense* Baronium et Petavium in 2ª parte Rationarii Temporum induxit, ut crederent, persecutionem Diocletianeam anno superiori cœptam esse. Augustinus enim, inquiunt, in Breviculo Collationis post Passionem Martyrum illud Concilium congregatum esse affirmat: coactum est autem Diocletiano VIII et Maximiano VII coss., uti docent ipsius Concilii Acta ab Augustino in lib. 3 contra Cresconium relata, anno scilicet CCCIII. At ut recte advertit Valesius in Notis ad lib. 8 Eusebii, cap. 2, mendum est in Actis illius Concilii, legendumque: *P. C. Diocletiani IX et Maximiani VIII*, anno scilicet CCCV. Id enim apertissime deducitur ex Breviculo Collationis, die III, cap. 17, ubi dicitur: « Nam gesta martyrum, quibus ostendebatur tempus persecutionis, coss. gesta sunt Diocletiano IX et Maximiano VIII, prid. id. Februarias. Gesta autem episcopalia decreti Cirtensis, post eorumdem consulatum, III non. Martias. » Neque hanc scripturam suspi-

cari quispiam de falso potest. Addit enim ibidem Augustinus, officiales jussos a judice inspicere quantum temporis interfuisset inter Passionem martyrum et Concilium Cirtense, deceptos fuisse, ac per imprudentiam falsum renuntiasse. Nam cum Gesta martyrum inscripta essent Diocletiano IX et Maximiano VIII, pridie idus Feb., Acta vero Concilii Cirtensis post consulatum Diocletiani novies et Maximiani octies, III nonas Martias, officiales post consulatum pro consulatu sumentes, mensem duntaxat inter utraque Gesta interpositum esse responderunt; cum tamen XIII mensium spatium revera interpositum fuisset, ut rectissime tradit Augustinus. Extant quidem ipsa martyrum Gesta, quæ in collatione illa designantur; verum in iis nec dies, nec consul adscriptus est, ut videre est apud Baronium. Aut igitur hunc locum ex Breviculo Collationis, ubi Gesta martyrum Diocletiano IX et Maximiano VIII coss. confecta memorantur, mendosum esse necesse est, aut inscriptionem Concilii Cirtensis in libro 3 contra Cresconium. Atqui inscriptio illa Gestorum martyrum falsa esse non potest, ut patet ex dictis. Celebratum igitur fuit anno CCCV, quo persecutio cessavit, postquam Diocletianus et Maximianus imperium deposuerunt.

4. *Concilium Cirtense anno* CCCV *celebratum.* — Affert Valesius laudatus aliud argumentum quo convinci potest, *Cirtense* Concilium consulatu Diocletiani VIII hoc anno gesto collectum non fuisse. Cum enim id Concilium coactum fuerit ad ordinandum Cirtensis Ecclesiæ episcopum, teste Augustino, quæro quis episcopus ab episcopis illis ordinatus sit? Non *Silvanus*. Hic enim hoc ipso anno adhuc subdiaconus erat Pauli Cirtensis episcopi, ut liquet ex Gestis Munatii Felicis. *Paulum* igitur dicent cum Baronio, creatum ab illis episcopum Cirtæ. Sed neque hoc stare potest. Etenim sub Paulo orta est persecutio, ut docent Acta apud Zenophilum consularem Numidiæ, quæ referuntur in lib. 3 contra Cresconium: « Zenophilus consularis dixit : Quid administrabat tunc Silvanus in clericatu? Respondit : Sub Paulo episcopo orta est persecutio, et Silvanus subdiaconus fuit. » At in Cirtensi Concilio, coss. Diocletiano VIII et Maximiano VII, Paulus episcopus factus est; quomodo illud verum esse poterit, sub Paulo ortam esse persecutionem, cum Cirtense Concilium, in quo creatus dicitur episcopus, anno ut minimum dicam, post initium persecutionis gestum sit. Sed omnino verissimum est, quod in illis Actis dicitur, sub Paulo Cirtensium episcopo ortam esse persecutionem, Diocletiano VIII et Maximiano VII coss., quo anno *Munatius Felix* curator Reipublicæ Cirtensium ingressus domum Pauli episcopi, jussit ut traderet Scripturas, ut legitur in Actis apud Zenophilum consularem, quæ referuntur in lib. 3 contra Cresconium, et in Epist. Augustini 165 juxta veterem ordinem, et quæ post collationem Carthaginensem edita sunt, illud, inquam, verissimum est; falsum vero, *Cirtense* Concilium gestum fuisse Diocletiano VIII et Maximiano VII coss. Denique constat, *Cirtense* Concilium coactum fuisse anno post Gesta illa martyrum Africanorum, seu potius XIII mensibus. Nam Concilium gestum est III nonas Martias; martyrum autem Gesta pridie idus Feb. Ergo si Concilium *Cirtense* actum est Diocletiano VIII consule, Passio martyrum Constantio IV consule, anno nempe CCCII, pridie Februarii contigerit, necesse est. Atqui persecutio cœpta est septimo kalendas Martias, ut habet Lactantius lib. de Mortibus Persecutorum cap. II, aut mense Martio, ut scribit Eusebius; ex cujus utriusque testimonio aliisque argumentis persecutionem præsenti anno inchoatam esse certissimum redditur. Hæc accurate Valesius citatus.

5. *Saturninus et alii in Africa martyrio coronati.* — Baluzius tomo 2 Miscellaneorum refert Acta *S. Saturnini* et sociorum, quibus hunc titulum in codice Ms. præfigi dicit : « Incipiunt Confessiones et Actus martyrum Saturnini presbyteri, Felicis, Dativi, Ampelii, cæterorumque infra scriptorum, qui propter collectas et Scripturas dominicas sub Anulino proconsule Africæ die pridie idus Februarii Carthagine Dominum confessi diversis locis, temporibusque discretis beatissimum sanguinem profuderunt. » Cum itaque persecutio die tantum XXIII Februarii excitata fuerit, sancti illi post præsentem annum martyrio coronati. Scripta sane sunt Acta illa, inquit Baluzius in Notis, ab aliquo donatista, sed docto et erudito, et qui non admodum remotus fuit ab ævo Diocletiani. Falluntur autem vehementer, qui auctoritate Augustini abutuntur, ut probent, ea esse ipsa proconsularia gesta excepta a notariis, cum e contra ex testimonio Augustini colligatur, non extare hodie ea gesta, sed tantum historiam quam donatista ille ex iisdem gestis concinnavit. Nam Augustinus in Breviculo diei tertiæ, cap. 17, docet, Gesta martyrum notata fuisse Diocletiano IX et Maximiano VIII consulibus, pridie idus Februarii, cum in hoc libro scriptum simpliciter sit, absque ulla temporis nota, bellum, ex quo orti sunt traditores, commotum fuisse temporibus Diocletiani et Maximiani. Præterea quæ in capite 16 et seqq. dicuntur de Mensurio et Cæciliano, ea profecto non pertinent ad gesta proconsularia; et lecta in Collatione Carthaginensi non fuisse, recte observatum est a Baronio.

6. *Plures martyres hoc anno.* — Cum persecutio anno tantum præsenti cœperit, martyria anno præcedenti a Baronio relata ad præsentem, et quæ hoc anno recitat, ad sequentem magna ex parte revocanda, et sic deinceps. Baronius enim, qui anno uno persecutionem antevertit, toto decennio, quo ea duravit, anno uno a via deflectit.

7. *Persecutio Diocletianea Gallias non afflixit.* — Existimavit Baronius, durante Diocletiani persecutione *Gallias* martyrum sanguine exundasse. Certum tamen videtur, eam in illis, ubi Constantius imperabat, locum non habuisse; id enim diserte affirmat Lactantius lib. de Mortibus Persecutorum, cap. 15, cujus egregia verba anno antecedenti retulimus. Neque Lactantius, qui Crispum Cæsarem Constantini Magni filium in Gallia jam senex latinis litteris imbuit, hoc ignorare potuit. Lactantio suffra-

gatur Eusebius lib. 8, cap. 13, ubi postquam de Constantii morte locutus est, ait : « Denique tum aliis in rebus humanissimum se ac beneficentissimum erga omnes præstitit, tum concitati adversus nos belli nullatenus particeps fuit. Sed cum veri Dei cultores, qui sub imperio suo degebant, immunes ab omni noxa et calumnia servasset, nec aut ecclesiarum ædes subvertisset, aut quidquam adversus nostros esset molitus, tandem felicissimum ac beatissimum vitæ exitum consecutus est. » Vides, Lactantium et Eusebium in eo convenire, quod nullam, quæ in Constantii ditione martyres fecerit, persecutionem fuisse uterque asserat ; eo magis quod ipsemet Lactantius citatus, cap. 24, de Constantino jam Augusto loquens scribat : « Suscepto imperio Constantinus Augustus nihil egit prius, quam Christianos cultui ac Deo suo reddere. Hæc fuit prima ejus sanctio sanctæ religioni restituta. » At ut recte observat Dodwellus in Dissert. XI Cyprianica, quæ est de Paucitate Martyrum, num. LXXV, nihil habuisset agendum Constantinus, si nihil fuisset a patre ejus Constantio in Christianorum causa innovatum. Quare verum est quod scribit Lactantius loco laudato : Constantius ne dissentire a majorum præceptis videretur, conventicula, id est, parietes, qui restitui poterant, dirui passus est, verum autem Dei templum quod est in hominibus, incolume servavit. » Baluzius in Notis ad cap. 16 Lactantii, confirmat ejus sententiam ex Libello precum Constantino M. oblato a Donatistis apud Optatum Milevitanum lib. 1 : « Rogamus te, o Constantine optime imperator, quoniam de genere justo es, cujus pater inter cæteros imperatores persecutionem non exercuit, et ab hoc facinore immunis est Gallia, petimus ut e Gallia nobis judices dari præcipiat pietas tua. » Galliæ ergo fuerunt immunes ab hac persecutione. Quin et Eutropius initio libri 10 dicere videtur, Gallicum sanguinem non fuisse fusum in hac persecutione, cum de Constantio scribat : « Hic non modo amabilis, sed etiam venerabilis Galliis fuit, præcipue quod Diocletiani suspectam prudentiam, et Maximiani sanguinariam temeritatem imperio ejus evaserant. »

8. *Plures in Gallia passi dicuntur.* — Sed adversus hæc reclamant historiæ plurimarum Galliæ civitatum ac provinciarum, quæ suos martyres hac persecutione ad Deum translatos prædicant, ita ut vix ulla civitas fuerit intra Gallias, quæ tum non dicatur maduisse sanguine Christianorum. Quæ sic conciliari posse existimat Baluzius, initio quidem Gallias a persecutione non fuisse prorsus immunes, occupato videlicet Constantio contra Barbaros, ut Bosquetus, in lib. 4 Historiarum Ecclesiæ Gallicanæ, cap. II ; at pro consuetudine et solito Gentilium furore multos Christianos in Galliis cæsos fuisse. Confirmat hæc Eusebius in fine libri de Martyribus Palæstinæ : « Nam quæ ulterius sitæ sunt regiones, Italia videlicet tota, et Sicilia, Gallia quoque, et quæcumque ad occasum solis porriguntur, Hispania, Mauritania, et Africa, cum vix duobus primis persecutionis annis integris furorem belli expertæ essent, divini numinis præsentissimum auxilium et pacem brevi sunt consecutæ. » Verisimilius forsan dici posset, martyres, qui Diocletiano et Maximiano sævientibus, passi in Gallia dicuntur, morte affectos fuisse initio imperii Diocletiani, quando Herculium adhuc Cæsarem in Gallias adversus Bagaudas misit. Neque enim antiqua martyrum Acta reperire est, in quibus Constantio Cæsare imperante persecutionem in Gallia viguisse legatur. Quare existimo, scriptores persecutiones peculiares in quibusdam provinciis et urbibus, primis Diocletiani et Maximiani Herculii annis excitatas, cum persecutione generali, quæ hoc anno contigit, confudisse, ut ante me Baronius observavit. Quoad Eusebium, is loco mox citato confirmat quod Lactantius scripsit, Constantium nempe templa dirui passum esse, a populo nimirum, vel a præfectis. Quod si nulla templa diruta fuisse Eusebius existimaret, sibimet contradiceret ; cum Galliam inter provincias numeret, quæ belli furorem expertæ sunt, et alibi tradat, Constantium nec ecclesiarum ædes subvertisse, nec quidquam adversus nostros esse molitum. Quod si nihil etiam adversus Christianos a populo vel a præfectis molitum esset, immerito scriberet, Galliam, cum vix duobus primis persecutionis annis integris furorem belli experta esset, pacem brevi consecutam esse. Quamobrem Eusebius in posteriori loco mox laudato iis, quæ in priori dixerat, non contradicit ; sed tantum indicat, persecutionem in Occidentalibus provinciis post biennium cessasse ; in *Gallia* vero, ubi nulli martyres facti, templa a populi furore fuisse immunia. Existimo autem, anno trecentesimo quinto, quo Diocletianus et Maximianus abdicarunt, ideo persecutionem in regionibus Occidentalibus Severo Cæsari commissis cessasse ; quia is ipso dignitatis exordio populos a se alienare noluit.

9. *Victorinus episc. Petaviensis.* — *Victorinus* episcopus fuit, non *Pictaviensis,* ut Baronio, aliisque multis creditum, sed *Petaviensis* seu Pitabionensis in superiori Pannonia, ut singulari libello docuit Joannes Launoius doctor theologus Facultatis Parisiensis. Floruit exeunte tertio Ecclesiæ sæculo, et hoc anno quarto nonas Novembris martyr pro fide Christi occubuit. Scripsit multa in plerosque sacræ Scripturæ libros : qua de re legendus Labbeus in Dissert. de Scriptoribus Ecclesiast.

10. *Passio S. Genesii ex mimo martyris.* — Ruinartus in Actis martyrum sinceris recitat Acta sancti Genesii ex mimo martyris a se cum variis Ms. collata, in quibus dicitur : « Cum esset in urbe Roma magister mimithelæ artis, qui stans cantabat super pulpitum, quod themele vocabatur, et rerum humanarum erat imitator, etc. » Est tymele vox græca significans locum editiorem, in quo gesticulatores saltare, vel gestis ridiculis adstantes recreare solebant. Sed cum Genesius sacramentorum nostrorum mysteria complesset, Diocletiano imp. exhibitus dixit, se ex eorum sanctificatione ludum ei exhibere velle, et baptizatus, jussus est decollari VIII *kal. Septemb.*, inquiunt Acta sincera. De hoc sancto Genesio nullum verbum habet Baronius in Annal., licet de eo

loquatur in Notis ad Martyrologium Romanum ad diem xxv Augusti, quo sicuti alter sanctus Genesius Arelatensis, de quo statim, colitur. Hinc, ut opinor, factum, ut Monbritius, et quidam alii ex duobus Genesiis unicum fecerint, quod eo proclivius fuit, quo Arelatensis hoc etiam sæculo passus sit.

11. *Passio S. Genesii Arelatensis.* — Baronius num. 130 meminit sancti Genesii Arelatensis, qui « ante tribunal judicis exceptoris munere » fungebatur, et cujus Passionem scripsisse creditur sanctus Paulinus Nolanus episcopus, qui paulo post ipsum vixit. De hoc Genesio loquitur Gregorius Turonensis lib. 1 Mirac., cap. LXVII et seq., aitque : « Hanc etiam basilicam sancti Genesii Arelatensis reliquiis illustravit, » et statim cap. sequenti : « Hic vero martyr Genesius, decisione cervicis agonem pro Christi nomine apud eamdem Arelatensem scilicet urbem, pollente fervore fidei consummavit.» Tum eodem capite ac insequenti quædam ejus miracula memorat. Insigne aliud miraculum hujus sancti martyris, quod sancto Honorato episcopo Arelatensi existente ab eodem patratum S. Hilarius Arelatensis episcopus fuso et eleganti sermone refert. Cum enim pons qui inter Arelatem et sociam urbem hodie castrum Trenquataille appellatum die natali ipsius sancti incerto casu corruisset, et Rhodanus infinitum populum, qui ad ejus natalem diem convenerat, mergeret, « erupit e vasto gurgite gloriosus exercitus, Jordanem iterum crederes rupto divinitus amne potuisse, » ita ut nullus perierit, sicut narrat S. Hilarius, qui testatur se tunc ibi adstitisse, « et pedem ab ipso (ut ita dixerim) ponte » retulisse. Legenda quæ de hoc sancto martyre Ruinartus in Actis sinceris Martyrum cum ejus Passione exhibet.

12. *Plures in Hispaniis martyrium passi.* — Dodwellus in Dissert. XI Cyprianica de Paucitate Martyrum, num. LXXV, existimat, nullos martyres in Hispaniis hoc tempore fuisse, quod eas Constantius regeret. Victor enim de Cæsaribus, qui scribit, Italiam et Africam Maximiano Herculio paruisse, de Constantio ait : « Quasi partito imperio, cuncta quæ trans Alpes Galliæ sunt, Constantio commissa. » Quare cum Hispanias aliis ditionibus Victor non accensuerit, putat Dodwellus vir eruditissimus, Hispanias, Britannias, et Gallias Constantio Cæsari creditas, indeque infert, nullos in Hispaniis martyres fuisse ; cum nullum accesserit Constantii edictum, et urbici magistratus, cum gladii potestate carerent, nullos martyrio coronare possent. Verum Victoris verba citata tantum ostendunt, Constantium Gallias rexisse ; Hispanias autem Maximiano Herculio subditas fuisse docet Lactantius, lib. de Mortibus Persecutorum, cap. 8. « Nam cum ipsam imperii sedem teneret Italiam (nempe Herculius), subjacerentque opulentissimæ provinciæ, vel Africa, vel Hispania, non erat in custodiendis opibus tam diligens, quarum illi copia suppetebat. » Quare Prudentius a Baronio citatus vere scripsit, innumeram Christianorum multitudinem in Hispaniis martyrium pertulisse, quod tamen perperam etiam negavit Morinus, lib. 10 de Administrat. Sacrament. Pœnitent. cap. 19.

13. *Floret Osius.* — Quo anno *Osius* Cordubensis episcopus Christi fidem coram præside confessus sit, hactenus obscurum, ut infra videbimus, cum de Concilio Illiberitano verba faciemus.

14. *Romanos inter et Persas ante triumphum Romæ gestum pax sancita.* — Hoc vel præcedenti anno ante triumphum Persicum pax Romanos inter et Persas tandem sancita. Anno quidem CCXCVII, ex Idacio in Fastis et auctore Chronici Alexandrini diximus Persas a Galerio superatos fuisse ; et ex Libanio eos post ingentem illam cladem *quadraginta annos* in apparatu consumpsisse, bellumque anno CCCXXXVI renovatum fuisse. Sed vel Libanius loquitur numero rotundo, vel annos illos XL non a pace, sed a magna illa clade deducit. Petrus Patricius in Excerptis de Legationibus, pag. 26, refert Narsæum Persarum regem Appharban legatum ad Maximianum Galerium misisse, qui asseruit Narsæum conditiones non ferre, quibus pacem fieri vellet, sed id omne imperatoris arbitrio permittere. « Hoc solum ipsum hortari, ut sibi uxorem et filios redderet. » Sed licet Persæ captivi æque liberaliter haberentur, ac si domi suæ, ut nobiles solent, fuissent, hoc tamen tantum obtinuit a Galerio, « ut speraret non multo post fore ut impetrata ab imperatore venia captivi ad ipsum redirent. » Hæc legatio anno incerto missa. Refert postea Petrus Patricius, cap. 29, Galerium et Diocletianum Nisibi convenisse, et misisse legatum in Persidem Sicorium Probum, cujus legationis capita hæc fuere : « Ut Romani in Oriente haberent Intilinem, cum Sophene, Arsanicem cum Cardonene, et Zabdicene, et Tigris fluvius utriusque imperii limes esset. Conventionum locus Nisibis, ad Tigrim amnem sita, esset. » Narsæus solum abnuit conventionum locum esse Nisibim, cætera capita admisit, sicque pax peracta, et restitutæ sunt illis ejus uxores integræ sicuti et liberi.

15. *Provincias Transtigritinas Persæ Romanis cedunt.* — Pacis tractatio ad annum sequentem dilata fuisse non videtur ; cum Diocletianus morbo detentus Ravenna ad Mesopotamiam, in qua Nisibis posita, non videatur proficisci potuisse. Meminit hujus pacis Ammianus lib. 25, cap. 7, aitque Persas Romanis cessisse « quinque regiones Transtigritinas ;» earumdem provinciarum meminit Rufus Festus in Breviario. Valesius in Notis ad Ammianum ait se sæpenumero dubitasse cur Transtigritanæ dicantur eæ regiones, ex quibus pleræque Romanis erant cis Tigrim. Verum res nullam difficultatem habere videtur ; cum enim a Persis provinciæ Transtigritanæ semper appellatæ fuissent, nomen etiam illud retinuere postquam juris Romani factæ sunt.

16. *Regiones Transtigritanæ in provinciæ formam redactæ.* — Quinque hæ provinciæ Transtigritanæ vulgo appellatæ, præterquam quod varia sortiebantur nomina, hæc a librariis varie depravata fuere. Harum tamen propria nomina fuisse existimo Arzanenam, Sophenem, Intilinem, Zabdicenen et

Corduenam. Harum provinciarum occasione varia Romanos inter et Persas bella exorta; a satrapis, ut vocabantur, antequam in Romanorum potestatem venirent, et ante Justinianum imp. administratæ erant. Hic, ut liquet ex Novella 31 Joanni prætorio Orientis præfecto et exconsuli inscripta, Armeniam in quatuor provincias dividens, quartam ex quinque illis regionibus, quæ prius in forma provinciæ non continebantur, constituit, satraparum nomen abrogavit, hancque provinciam consularem esse voluit.

MARCELLINI ANNUS 8. — MARCELLI 1. — CHRISTI 304.

1. *Diocletianus et Maximianus se abdicant imperio.* — Christi Redemptoris nostri anno trecentesimo quarto, Diocletianus nonum et Maximianus octavum consulatum adierunt; quo, vigesimo anno Diocletiani imperii nondum penitus exacto, undecimo kalendas Maii, ambo impp. parilibus ipsis se imperio abdicarunt. Ita quidem putavit Panvinus, sed tu loco Maii, ponas, Martii; erroris namque illum arguere necesse est, dum affirmat id factum esse, nondum expleto biennio persecutionis indictæ, cum Eusebii constet auctoritate, eam cœptam mense Martii, quo mense liquet fuisse promulgatum persecutionis edictum. Ex his etiam eos erroris arguas, qui id anno superiori asserunt contigisse; nam sub hujus anni consulibus Diocletiano IX et Maximiano VIII id factum esse, æque Zozimus asserit verbis istis: « A consulatu Chilonis et Libonis, quo Severus ludos sæculares exhibuit, donec Diocletianus nonum, Maximianus octavum consules facti sunt, centum et unus anni elapsi fuerunt; ac tum quidem privatus ex imperatore Diocletianus factus est, cujus exemplum Maximianus est secutus. » Hæc Zozimus. At vero quod ipse interlapsos dicat annos centum et unum a consulatu Chilonis et Libonis, quo ludos sæculares contigit celebrari sub Severo imperatore, usque ad abdicationem horum imperatorum sub eorumdem dicto consulatu factam; plane in dictum annorum numerum esse illapsum errorem, dicendum; restituendumque, centum duo minus anni, qui interlapsi reperiuntur usque ad præsentem consulatum, quo se abdicaverunt iidem imperatores, ut etiam ipse testatur. Siquidem idem Libonis et Chilonis consulatus incidisse reperitur anno Christi ducentesimo sexto. Vel dicendum, quod idem consulatus Chilonis et Libonis non suo loco sit positus a Cassiodoro, et aliis anno ducentesimo sexto, sed sub anno Christi ducentesimo tertio sit collocandus: quod ut magis dici debeat ea quoque ratio favet, quod cum testetur Zozimus, ludos sæculares, quolibet centesimo et decimo anno solitos celebrari, ut appareat, centum et decem interlapsos a ludis sæcularibus sub Severo usque ad illos sub Constantino celebratos anno Christi trecentesimo decimo tertio, ut suo loco dicetur; plane dicendum Chilonis et Libonis consulatum nonnisi in annum ducentesimum tertium incidere potuisse.

2. Verum cum (ut dictum est superius) constet eosdem ludos sæculares sub dicto consulatu Chilonis et Libonis celebratos, incidisse in annum Severi duodecimum, qui est annus Christi ducentesimus sextus, e suo loco minime convellendus est; adeo ut error irrepsisse dicendus sit in annorum numerum Zozimi, ut loco centum et unius annorum, ut dictum est, restituendum sit, centum duo minus anni. Sed nec semper verum quod asserit, quolibet centesimo decimo anno celebrari solitos ludos sæculares; non enim una eademque semper servata reperitur in iis celebrandis annorum periodus, ut est videre apud Panvinum qui commentarium eo argumento conscripsit; sed et si nonquando celebrati sunt, sed celebrari debuerunt, ratio habenda erat, adhuc dicendum secundum eamdem periodum centum et decem annorum bene subsistere dictum consulatum Chilonis et Libonis sub anno Christi ducentesimo sexto: nam cum constet auctoritate Dionis, anno ab Urbe condita septingentesimo trigesimo septimo, sub consulatu Furnii Nepotis et Silani sub Augusto celebratos esse ludos sæculares, secundo autem curriculo sub Severo; utique necessario habitos esse oportuit, anno ab Urbe condita, nongentesimo quinquagesimo septimo, quo incidisse ponitur consulatus Chilonis atque Libonis: qua ratione, nullo modo convellendus est consulatus eorum e suo loco; sed Zozimus omnino sit arguendus erroris. Hoc demonstrato, pergamus ostendere, quod cœperamus, hoc ipso anno eosdem imperatores se imperio abdicasse. Auctor item incertus in Panegyrico Maximiano et Constantino dicto, id factum esse sub eodem octavo Maximiani consulatu, nempe hoc anno, habet expressum his verbis: « Te rursus vigesimo anno imperatorem, octavo con-

sulem, ita ipsa amplexu quodam suo Roma voluit detinere, ut videretur augurari jam et timere quod factum est. Est enim, imperator æterne, in quo uno querelam Reipublicæ pæne meruisti. Audi doloris nostri liberam vocem; siquidem dii ipsi, quod plerumque humanas res negligant, dum querimur ignoscunt; quibus aliud fortasse curantibus, grandines ruunt, terræ dehiscunt, urbes exhauriuntur, quæ non illis exhauriuntur volentibus, sed aut aliorsum aspicientibus, aut fatali rerum cursu urgente, videntur accidere. »

3. Præfatur hæc auctor digna diis Gentilium, explicaturus justas, quæ sibi videbantur, de dimissa imperatoria dignitate queretas, cum subdit : « Tale est, imperator, quod omnibus nobis incluso gemitu merentibus facere voluisti; non quidem tu Reipublicæ negligentia, aut laboris fuga, aut desidiæ cupiditate ductus, sed consilii olim (ut res est) inter vos placiti constantia, et pietate fraterna; ne quem totius vitæ, summarumque rerum socium semper habuisses, in alicujus facti communitate desereres; ne vel illius, viderit quali, certe novæ laudi cederes. Verum longe diversa in vos erat causa declinandi aut sustinendi laboris. Quanquam, etsi totam excusationem ætatis afferres : sic quoque tibi Reipublicæ curis non erat abeundum (al. abutendum). An si maximus quisque natu gubernator est certissimus ad salutem, non est is optimus qui usu peritissimus imperator? At te unquam, Constantine, liberi nostri nepotesque patientur, vel cum ad summam perveneris senectutem, Reipublicæ vela contrahere, quæ tam felicibus ventis etiam juvenis impleveris? Sed tamen, utcumque fas fuerit, eum principem, quem anni cogerent, aut valetudo deficeret, receptui canere; te vero, in quo adhuc istæ sunt integræ solidæque vires, hic totius corporis vigor, hic imperatorius ardor oculorum, immaturum otium sperasse miramur. » Hucusque incertus auctor de tempore, et causa abdicationis Diocletiani, quam ad ætatem et malam valetudinem refert.

4. Sed quid de iis tum Eusebius, tum etiam ipsemet Constantinus scripserint, audiamus. At hæc in primis Eusebius [1] : « Per idem tempus duo ex imperatoribus, quorum alter primum ac summum imperii gradum, alter secundum post illum obtinebat, ad privatam quamdam vitæ rationem se transtulerunt, atque Respublica languescere et ægra esse cœpit. Paulo post imperio Romano contra se dissentiente, bellum grave et acerbum inter ipsos imperatores mutuo excitatur; neque seditio et tumultus in ea commotus prius sedatus fuit, quam pax adversus nos in universis orbis partibus, quæ Romano paruere imperio, firma constitueretur. Nam simulac illa omnibus, instar lucis cujusdam, ex tenebricosa et obscura nocte exorta fuit; communis imperii Romani status iterum ad stabilitatem, amicitiam, et pacem restituitur, mutuamque concordiam, quam a majoribus acceperat, recuperavit. Verum de his rebus copiosius disserendi est aliud tempus magis opportunum nobis reservatum. Jam vero ad ea quæ sequuntur pergamus. » Hucusque Eusebius; quæ vero post hæc idem subdit, tertio persecutionis anno sunt recensenda.

5. Quod autem anno secundo persecutionis, depositum tradit a Diocletiano atque Maximiano imperium, idque factum esse idem ipse anno vigesimo æque affirmat in Chronico, eodem anno sic dicens : « Secundo anno persecutionis Diocletiani, Diocletianus Nicomediæ, Maximianus Mediolani, purpuram deposuerunt. » Haud repugnat his quæ ex Panegyrico sunt recitata; nam si statim ipso anni primo tempore se abdicarunt, æque contingere potuit id factum esse nondum expleto anno secundo persecutionis, ipsoque nondum exacto anno vigesimo imperii Diocletiani, a quo anni numerabantur, non autem a collega. Rursus Eusebius [1] alibi in eamdem sententiam : « Cum non integro biennio post persecutionis initium regnassent, se (sicut antea a nobis demonstratum est) abdicarunt imperio, atque reliquum vitæ suæ tempus plebeio et privato quodam vivendi genere degerunt; huncque vitæ finem, quem deinceps exponemus, sunt consecuti. Alter et gradu honoris, et designationis tempore primas imperii partes assecutus, diuturna et aspera in primis corporis ægrotatione pedetentim contabescens occubuit. Alter secundas ab eo adeptus, propter plurimos suos perditos ac fraudulentos conatus, quos conscivisset in vita, dæmonis incitatione ac pulsu extremum vitæ spiritum laqueo interrupit. »

6. Idemque Eusebius causam cur se Diocletianus imperio abdicarit, hanc alibi [2] recenset his verbis : « Cum secundus jam annus ejus tumultus in nos commoti nondum esset completus; facinus quoddam novum et inauditum in imperio factitatum, ejus statum penitus commutavit, evertitque. Nam qui primus nostrarum ærumnarum auctor erat, Diocletianum dico, in tam lethalem et pestiferum morbum delapsus est, ut mens inde de statu suo deturbaretur. Et propterea cum ille ipse, tum alter, Valerium Herculium Maximianum intelligo, qui secundas post illum obtinebat in imperio, honore imperii (ut supra diximus) deposito, plebeium et privatum vitæ genus sibi delegit. » Hæc ipse. Sed et Constantinus [3] in oratione illa, quam habuit ad sanctorum cœtum, de persecutione illa ab eodem Diocletiano excitata, et insania, qua percitus se abdicavit, hæc habet :

7. « Diocletianus quoque cum post cruentam cædem in persecutione factam ipse contra se quodammodo propter vitium amentiæ et delirationis suffragium tulisset, se unius abjectæ et humilis mansionis munitioni ac præsidio concredens, pœnas dedit. Quid ergo huic profuit bellum contra Deum nostrum concitasse? Ut certe, mea quidem sententia reliquam vitæ partem misere transigeret, dum semper sibi metueret, male ne fulminis ictu concideret.

[1] Euseb. lib. VIII. c. 13.

[1] Euseb. lib. VIII. c. 29. — [2] Idem ibid. c. 26. — [3] Idem ibid. c. 25.

Ita loquitur Nicomedia; non tacent etiam qui eadem oculis viderunt, ex quorum numero ego quidem sum. Palatium ejus, et domus ejus fulmine eam depascente, faceque cælesti exedente, vastata fuit. Quas res ita eventuras, sapientes plane prædixerant; neque enim siluerunt, neque mœrorem pro sceleribus tam inique contra Christianos admissis susceptum simulatione occultarunt, sed perspicue ac palam ipsi inter se libere de iisdem disseruerunt. Quis talis furor? quæ plane principatus insolentia, ut, homines cum sint, audeant tamen Deum bello lacessere, inque religionem sanctissimam justissimamque vesano animo insultare, et tam infinitæ populi hominumque justorum multitudini, nulla causa antecedente, exilium moliri? etc. »

8. Hæc cum testata reliquerit Constantinus publica concione, et Eusebius, qui eodem tempore vixit, et eadem oculis spectavit, testatus sit; nihil est, ut de causa abdicationis Diocletiani quis amplius dubitet, quin in ultionem ex divina indignatione acciderit, secundum illud propheticum [1] : « Stulti facti sunt principes Taneos, emarcuerunt principes Mempheos; immisit in eos Dominus spiritum vertiginis. » In Actis [2] vero Mennæ et sociorum martyrum, quæ quidem germana esse noscuntur, hæc de eorum abdicatione scripta habentur: « Postquam magnum ad hoc adhibuere studium, et omnem movere lapidem, ut Christianam religionem convellerent; quando cognoverunt se ea aggredi, quæ non possent fieri, et (ut dicitur) jaculari aerem, et conari movere quæ sunt immobilia; uterque eorum deposuit imperium; apud alios quidem prætexentes fortunæ satietatem et amorem mutationis; iis autem, quibus poterant secreta communicare, et animum aperire, dicentes Christi virtutem, et quæ ex signis proficiscebatur persuasionem; et quod, cum hoc non potuissent efficere, alia posthabentes, et parva existimantes, nec imperare quidem volebant. » Hæc ibi. Eamdem quoque causam abdicationis eorum adducunt Zonaras [3] atque alii.

9. Fefellit plane spes vana principes, quam inani opinione conceperant, fore, ut suo ipsorum conatu Christianam religionem everterent; incumbentibusque in opus omnibus provinciarum præsidibus, jam undique ex sanguine christiano fluentibus rivis. Et perinde ac si cum hominibus tantum, et non cum Deo bellum gestum esset; creditum a Gentilibus fuit, christianam fidem esse penitus subjugatam. Quamobrem velut gloriosæ victoriæ titulis, et summarum laudum excellenti præconio, longeque sublimiori cognomine quam Parthico, Gothico, atque Germanico, de subactis deletisque penitus Christianis columnas erexerunt. Cluniæ enim in Hispania in nobili columna hæc inscriptio legitur:

DIOCLETIAN. JOVIUS. MAXIMI. HERCULEUS CAESS. AUGG. AMPLIFICATO PER ORIENTEM ET OCCID. IMPE. ROM. ET NOMINE CHRISTIANOR. DELETO QUI REMP. EVERTEBANT.

[1] Isai. XI. — [2] Apud Sur. t. VI. die 10 Dec. — [3] Zonar. Annal. p. 3.

Rursus ibidem altera inscriptio hæc habet:

DIOCLETIAN. CAES. AUG. GALLERIO IN ORIENTE ADOPT. SUPERSTITIONE CHRISTI UBIQ. DELETA CULTU DEORUM PROPAGATO.

10. Leguntur hæc etiam Arevaci [1] Hispaniæ in columnis pluribus. At non tantum in Hispaniis ejusmodi fuisse de Christiana religione prostrata erecta trophæa, sed toto orbe Romano similiter factitatum existimamus; sed in odium impietatis, et impiorum principum, reddita Ecclesiæ pace, eadem penitus fuisse deleta. Hæc autem relicta memoriæ causa, non sine nutu divino, ut ejusmodi monumentis immanitas persecutionis intelligi possit; et ex his plane existimare jure liceat, minora admodum esse quæ de martyribus tunc passis diversis in locis scripta habentur, quam quæ tunc a provinciarum præsidibus facta sunt.

11. Cum vero præter expectationem accidere viderent imperatores, quo magis exciderentur christiani nominis palmites, eo fœcundiori germine propagari, ac longe lateque amplius majori gloria dilatari; mœrore confecti, desperatione devicti, rubore suffusi, mente turbati; jam regni pertæsi, sese honesto quovis titulo, ne faterentur, quod erat, esse victos, ab imperio abdicarunt; illamque in se ipsos vindictam intulerunt, quam indignissime a victoribus hostibus illatam accepissent. Sed quod non satis hæc esse videri poterant ad ultionem effusi sanguinis christiani; horum prior, velut Caïn tremens ac pavens, miserrime vivens, diem extremum infelicissime clausit: posterior vero (ut suo loco dicemus) spontaneo laqueo se præfocans, vitam abrupit. Hunc tandem finem accepit impietas, hunc exitum sortiti sunt principes divinitatis hostes, et christiani nominis perduelles. Sed de eorumdem interitu plura inferius.

12. Remanserunt ipsorum res gestæ obscuræ admodum; adeo ut quatuor lustra, quibus imperarunt, et adversus barbaros atque tyrannos feliciter decertarunt, relicta sint penitus obvoluta silentio, atque oblivione sepulta; cum alioqui hoc tempore non defuerint historici nobilissimi, nempe Ælius Spartianus, Julius Capitolinus, Ælius Lampridius, Trebellius Pollio, et Flavius Vopiscus; qui cum ipsi Diocletiano, tum Constantio Cæsari, sive Constantino ejus filio, illorum qui præcesserant imperatorum Vitas a se conscriptas dedicaverunt. Testatur sane Vopiscus [2], se scripturum fore Diocletiani res gestas. Idemque affirmat [3], Claudium Eusthenium, qui Diocletiano ab epistolis fuit, scriptis mandasse quatuor principum Acta, nempe Diocletiani, Maximiani, Galerii, atque Constantii, totidem libris, quæ omnia perierunt. Et juste quidem hæc passi sunt de scriptis rerum suarum commentariis, qui in Christianorum sacros codices sævierunt.

13. *Constantius et Galerius Augusti.* — Cum

[1] Habet Aldus Manutius post schol. in Comment. Cæsaris, necnon Adolph. Occ. in lib. Numism. in Dioclet. — [2] Vopisc. in Bonos. — [3] Idem in Carino.

vero Diocletianus et Maximianus deposuissent una simul imperium; qui Cæsarum titulo cum illis in hanc diem Rempublicam administrarunt, Augusti sunt appellati, nempe Constantius Chlorus, et Galerius Maximianus, quem alii perperam nominant Maximinum: ille Maximiano Herculio in Occidente, hic vero Diocletiano in Oriente successerunt. Sicque inter Constantium atque Galerium tradit Eutropius fuisse partitum imperium, ut Constantius Galliis, Hispaniis, Italiæ, et Africæ præesset, Galerius vero Illyrico, Græciæ, et Orienti imperaret. Quod vero subdit, administrationem Africæ atque Italiæ recusasse, id minime factum esse, suo loco dicturi sumus; sed et jure commendat Constantium ob morum integritatem; qui, cum se cunctis facilem amabilemque præberet, erga Christianos potissimum omnem præ se tulit humanitatem cum benignitate conjunctam.

14. *Constantii laudes.* — Eusebius etiam in Vita Constantini [1] filii ipsius testatur hæc eadem dicens: « Cum quatuor in Romani imperii gubernandi societate jungebantur, solus hic fœdere amicitiæ cum Deo omnium gubernatore pacto, modum vitæ a cæterorum institutis alienum disparemque consectatus est. Illi enim ecclesias Dei obsidione vastare, evertere radicitus, solo æquare, ac templa, concussis fundamentis disturbatisque, prorsus delere aggressi sunt; hic autem a nefando et detestabili eorum scelere manus integras et inviolatas continuit, neque ulla ex parte se similem eis præbuit. Illi intestina virorum simul ac mulierum, pietatem maxime excolentium, cæde provincias suæ ditioni subjectas, scelerate contaminarunt: hic suam ipsius animam a sceleris labe vacuam assidue conservavit. Illi, quo mala omnia in unum coacervarent, vocibus quibusdam execrabilibus, quæ in simulacrorum cultu fundi solent, primum se ipsos, deinde omnes qui ipsorum obsequebantur imperio, nefariæ dæmonum venerationi devoverunt; hic pacis tranquillissimæ illis, qui ab ipso regebantur, auctor factus, liberam eis veræ in Deum religionis sine molestia excolendæ permisit potestatem.

15. « Quin etiam alii vitam omnium mortalium haud vitalem illam quidem, imo vero morte ipsa longe acerbiorem propterea effecerunt, quod tributa ab illis exigebant plane intolerabilia; Constantius solus et imperium placidum præstitit ac tranquillum suis, et non aliter atque pater indulgens, illis sedulo prospexit, atque adeo opitulatus est. Cæterum cum alia sint ejus virtutis ornamenta prope infinita, cumque omnium ore ac sermone prædicata; uno et altero præclare facto, quibus ea, quæ silentio prætereuntur, melius certiusque intelligantur, oratione nostra percursis, ad institutam scriptionem sermonem deinceps transferemus.

16. « Ubi multus et creber sermo de isto imperatore passim fama pervagatus est, quod mansuetus erat, quod spectatus, quod ardenter vitæ sanctimoniam consectabatur, quod propter incredibilem in eos qui ipsius parebant imperio, clementiam et benignitatem, nullum thesaurum sibi omnino reposuerat: imperator, qui tunc temporis summum imperii gradum obtinuit, legatis ad illum missis, dissolutam ejus in Republica administranda negligentiam graviter increpare cœpit; paupertatem tanquam probrum objicere: hocque ad rei confirmationem argumenti loco usurpare, quod nihil prorsus pecuniæ haberet in thesauris reconditum. Hic cum legatos, qui ab imperatore venerant, aliquandiu moram facere precatus; ex omnibus gentibus suæ ditioni subjectis, eos qui maximis divitiarum copiis circumfluebant, in unum convocavit. Pecunia dixit se opus habere, et illud tempus opportune oblatum, quo quemque propensum studium et benevolentiam erga dominum ac regem suum declarare par esset.

17. « Quo audito, hanc occasionem, quæ diu ipsis in optatis fuisset, benevolæ suæ in illum voluntatis perspicue significandæ statuentes, abjecta omni cunctatione, mature auro et argento et aliis opum facultatumque generibus æraria ejus complere laborant; studio quodam et ardore ipsi inter se, quo alius alium in largiendo superaret, vehementer contendunt; hocque præstiterunt valde læto et hilari vultu. Qua re confecta, Constantius legatos ab imperatore summo missos, thesauri sui spectatores fieri voluit, quos testes fore jussit eorum quæ oculis vidissent; illisque retulit, quemadmodum thesaurus ille, qui in præsentia in ipsius æraria collectus erat et conditus, jampridem fuisset apud pecuniæ suæ et divitiarum dominos, tanquam custodes tutissimos, conservatus. Istos igitur rei gestæ permagna cepit admiratio. Imperator autem benignissimus, post eorum discessum, pecuniæ illius dominos denuo accersit illosque cum obsequii et singularis benevolentiæ causa humanissime tractavisset, suis receptis omnibus facultatibus, domum reverti jubet. Atque ut ista una res est a Constantio gesta, quæ illustre sane humanitatis specimen dat et clementiæ; sic altera insigne pietatis erga Deum testimonium continet.

18. « Cum magistratus in singulis provinciis ex imperatorum mandato pios homines passim inhumane et graviter persequerentur; et sancti martyres qui in ipsis imperatorum palatiis versabantur, primi omnium certamina pro pietate obirent; ignemque, ferrum, vastos maris gurgites, omnia denique mortis genera, summa cum animi alacritate et tolerantia subirent, usque eo, uti brevi imperatorum regiæ sanctis viris essent omnino orbatæ (quæ res auctores maleficii clementi Dei obtutu curationeque prorsus privavit; quippe qui, dum homines pios insectarentur, etiam eorum preces insectati sunt, et absque se penitus everterunt) soli Constantio sapiens quædam et solers animi occurrit cogitatio; et facinus facit, ut incredibile auditu, ita factu in primis admirabile. Nam illis qui in regia ipsi inserviebant, libera data optione (quæ etiam illis, qui aliquem

[1] Euseb. in Vita Constant. lib. I. c. 9 et 10.

dignitatis gradum in familia ejus obtinebant, delata fuit) hanc tulit conditionem; ut vel dæmonibus immolando, integram haberent potestatem tum apud ipsum commorandi, tum consuetis honoribus perfruendi; vel, si minus hoc exequerentur, aditu ad ipsum prohiberentur, et a consuetudine ipsius ac familiaritate penitus repellerentur, rejicerenturque.

19. « Postquam igitur in duas partes dirempti fuerunt; aliique in hanc, alii in illam segregati; illico singuli, quo animo essent et instituto perspicue ostenderunt. Ibi tum admirabilis ille Constantius, commento, quod celatum erat, statim post patefacto, quorumdam timiditatem et nimium amorem, quo ipsi se suamque vitam complectebantur, vehementer coarguit; alios ob sinceram et integram erga Deum mentem approbavit plurimum. Illos deinde, tanquam Dei proditores, imperatoris servitio indignos censuit: Quomodo enim (inquit) fidem erga imperatorem servare poterunt inviolatam, qui adversus Deum Optimum Maximum perfidi esse manifesto convincuntur? Quapropter hos procul a regali suo domicilio statuit amandandos; illos vero qui veritatis testimonio digni Deo fuere comprobati, similes erga imperatorem fore affirmans, stipatores suos, et ipsius regni custodes constituit; inquiens, id genus homines in præcipuis maximeque necessariis amicis et familiaribus numerandos esse, multoque pluris quam æraria ingenti thesauro referta merito æstimandos. Sed qualis Constantini pater fuisse traditus sit, ita est a nobis breviter explicatum. » Hucusque Eusebius; eadem et Sozomenus [1].

20. Sed et ipsemet Constantinus in edicto [2] pro Christianis adversus Gentiles, hæc inter alia præfatus est: « Imperatores, qui ante hoc tempus ad Reipublicæ gubernacula sederunt, propter agrestes, credo, et inhumanos mores exheredati sunt. Atque ut pater meus admirabili cum pietate in omnibus suis rebus gerendis, Deo Patre invocato, solus clementiæ opera executus est, sic reliqui omnes, insano animo et furioso affecti, ad immanitatem potius quam ad humanitatem suas curas et cogitationes contulerunt; quæ sane illis regnantibus, vera religione eversa, vehementer crevit. Crudelis enim eorum nequitia usque eo exardescere cœpit, ut cum omnes res divinæ pariter atque humanæ pacatæ et tranquillæ consisterent, intestina persecutionis bella ab illis excitarentur. » Hæc Constantinus de patre Constantio.

21. *Soterii Agnetis et Emerantianæ martyrium.* — Hac, puto, ratione Eusebius [3] duobus tantum annis hanc persecutionem vexasse oras Occidentales affirmat, cum ait: « Tota Italia, Sicilia, Gallia, et quæ ad solem occidentem vergunt, et ad Hispaniam, Mauritaniam et Africam se porrigunt, ubi non duobus primis annis integris impetum persecutionis sustinuerant, celerrime clementi Dei obtutu sunt pacem et pacis tranquillitatem consecuti; quandoquidem cælestis providentia tandem ob vitæ innocentiam et fidem, illorum miserta est. » Hæc Eusebius. Verum, quantum apparet ex rebus gestis, haud statim ut Constantius plenum est adeptus imperium, omnimodam pacem Ecclesia Occidentalis est consecuta. Nam quantumlibet sic erga Christianos Constantius affectus esset; tamen, sicut cum Cæsar esset, rem pro Christianis ex arbitrio agere minus licuit, quod Maximianus cum Diocletiano summam rerum administraret; ita nec cum factus est imperator, persecutionem penitus valuit cohibere, perturbato vehementer imperio Occidentali. Etenim simulac Maximianus se abdicavit, tota Italia, et ipsa Roma bello civili magnopere exagitata est: id quidem in Panegyrico, ipsi Maximiano et Constantino postea dicto, expressum habetur his verbis:

22. « Ibi vero pæne funditus corruit, » Respublica scilicet, « unde tu, Maximiane, discesseras: adeo illic plurimum habuerat stabilitatis asserta, ubi deserta maxime vacillavit. Non aliter enim quam solet terra ventis, aut aquis subter immissis intervulsa, sui soliditate nutare; ita cuncta Italia, atque ipsa Roma subducta repente, qua sustentata fuerat, dextera tua, contremuit, ac pæne consedit; quod ego cursim transeo. Cur enim, vel recordemur adversa, cum videamus omnia tuo reditu restituta? Fecit enim Roma ipsa pro majestate nominis sui, ut ostenderet posse se etiam imperatoribus imperare; abduxit exercitus suos, ac tibi reddidit. » Hæc auctor, cum Maximianus imperium resumpsit, quod reliquerat; sed de his fusius suo loco.

23. Sic igitur Constantio licet Occidentale imperium moderante, haud statim nec penitus persecutio indicta cessavit, sed paulo remissior fuit; non enim ipse videri voluit edictis imperatorum adhuc viventium adversari. At licet pro Christianis a Constantio nullum datum rescriptum esset (si quid enim ab eo in gratiam ipsorum statutum fuisset, Eusebius minime tacuisset) cœpta tamen semel persecutio paulatim penitus conquievit. Plane accidit, sicut mare vehementibus ventorum flatibus exagitatum cum fuerit, licet ventorum cessent impulsus, haud tamen continuo ejus fluctus omnino quiescunt; ita licet Maximiani furor, ipso se abdicante, videri posset extinctus; tamen haud valuit facile contineri concitatæ persecutionis impetus, Romæ præsertim, ubi civiles motus (ut dictum est) exorti essent, et magistratus a Maximiano præfecti in Christianos exacerbati, quod cœperant, instigantibus præsertim pontificibus gentilitiæ superstitionis, agere non destiterunt.

24. Quamobrem accidit, ut iis ferme diebus quibus iidem sæpe nominati imperatores se imperio abdicassent, Romanæ Ecclesiæ pontifex Marcellinus una cum Claudio, Cyrino, et Antonino, sexto kal. Maii, capite truncatus sit; id quidem in primis tabulæ ecclesiasticæ indicant, in quibus natalis dies ipsorum adscriptus est, et liber de Romanis Pontificibus testatur, in quo legitur, ipsum pervenisse usque ad præsentem annum, quo Diocletianus nonum, et Maximianus octavum consulatum gesserunt,

[1] Sozom. lib. I. c. 6. — [2] Apud Euseb. in Vita Constantini lib. II. c. 48. — [3] Euseb. lib. VIII. c. 25. in fin.

qua ratione dicendum est Marcellinum sedisse annos octo, minus septem diebus; vel si dixerimus diem sextum kalend. Maii, non martyrii, sed sepulturæ esse memoriam; quod tradatur, dies triginta sex Marcellini et sociorum corpora insepulta jacuisse, totidem dies a præfinito tempore sedis ejus demendi sunt. Sed quod in multis ille textus de Marcellino vehementer depravatus esse videatur, non est ubi quis tuto pede consistat. Verum si id ita se habuit, ut ante triginta sex dies a sexto kalendas Maii Marcellinus cum suis martyrio sit vita functus; tunc etiam affirmare necesse est, ea omnia facta esse adhuc Maximiano imperante, qui ipsis parilibus undecimo kal. Maii, se abdicavit imperio.

25. Quæ vero ibi leguntur de martyrio Marcellini esse sub Diocletiano facta, sub Maximiano restituenda sunt; nam (ut perspicue vidimus) hoc anno agebat Diocletianus Nicomediæ in Bithynia, ubi et purpuram deposuit; sed quæ ibi sunt scripta, hic reddamus: « Post paucos dies pœnitentia ductus, ab eodem Diocletiano pro fide Christi cum Claudio, et Cyrino, et Antonino capite truncatus est, et martyrio coronatus. Qui dum pergeret ad passionem suam, adjuravit Marcellum presbyterum, ut præcepta Diocletiani non impleret. Jacuerunt autem sanctorum corpora in platea dies triginta sex, ex jussu Diocletiani. Exinde Marcellus presbyter noctu collegit corpora sanctorum cum presbyteris et diaconibus cum hymnis, et sepelivit ea, sexto kal. Maii, in via Salaria, in cœmeterio Priscillæ, in cubiculo claro, quod patet usque in hodiernum diem (secundum quod ipse S. Petrus præceperat) in crypta juxta corpus S. Crescentionis. » De cubiculo claro diximus in Notationibus plura.

26. Cætera autem, quæ illic habentur de negatione ac pœnitentia Marcellini, a nobis satis superius sunt disputata. Sed sequitur: « Hic fecit ordinationes duas per mensem Decembrem, presbyteros quatuor, episcopos per diversa loca quinque; et cessavit episcopatus ejus annos septem, menses sex, dies viginti quinque, persequente Diocletiano Christianos. » Hæc ibi, sed quæ profecto emendatione vehementer indigent: nam quod pertinet ad annos septem vacationis sedis Romanæ; sibi ipsi auctor, quisquis fuerit, contrarius plane est. Nam cum dicat in Marcello, ipsum sedere cœpisse temporibus Constantii atque Galerii; si (ut in Marcellino habetur) sedes cessavit annis septem; jam extinctis utrisque, Marcellum sedisse oportuit. Vel quo modo potuit (quod ait) cœpisse sedere sub consulatu Maxentii quarto et Maximini, si in Melchiade papa, qui post Eusebium Marcelli successorem sedit, habet ipsum Melchiadem sedisse usque ad secundum Maxentii consulatum? Insuper quæ ratio tam diuturnæ cessationis esse potuit, cum Maximiano persecutore se abdicante, Constantius Christianis favens, liberas mox acceperit habenas imperii?

27. Exploso igitur commento, vel potius textu depravato, de vacatione septem annorum, quod nemo prudens dixerit, sed quod potius loco mensium anni sint positi: hic a sexto kalend. Maii, numerando menses sex, et dies viginti quinque (quod est tempus vacationis) dicere opus est, subrogationem Marcelli factam esse hoc anno, vigesima prima Novembris. Sed quod vacationis Marcellini, mensium atque dierum numerus ab aliis diversus ponitur, et tempus, quo Marcellus sedit, varie notatur; haud quid certum de his affirmari posse videtur. Constat tamen hoc anno Marcellum Romanum ex presbytero creatum esse pontificem, de quo plura inferius suo loco dicturi sumus.

28. Eodem quoque anno, iisdemque consulibus, Diocletiano novies, et Maximiano octies, passa Romæ habetur Soteris virgo clarissima: hæc ex scripto codice, licet in excusis S. Pancratii Actis [1] vox, « consulibus, » desideretur. Est de Sotere ejusmodi præclarum encomium S. Ambrosii in Exhortatione ad Virgines: « At non S. Soteris, ut domesticum piæ parentis proferamus exemplum; habemus enim nos sacerdotes nostram nobilitatem præfecturis et consulatibus præferendam; habemus, inquam, fidei dignitates, quæ perire non norunt. At non (ut dixi) Soteris vultus sui curam gerebat? quæ cum esset decora facie valde, et nobilis virgo majorum prosapia; consulatus et præfecturas parentum sacra posthabuit fide; et immolare jussa, non acquievit; quam persecutor immanis palmis cædi præcepit, ut tenera virgo dolori cederet, aut pudori. At illa ubi audivit hanc vocem, vultum aperuit, soli invelata atque intecta martyrio: et volens, injuriæ occurrit, vultum offerens; ut ibi martyrii fieret sacrificium, ubi solet esse tentamentum pudoris. Gaudebat enim, dispendio pulchritudinis, periculum integritatis auferri. Sed illi potuerunt quidem vultum ejus vulnerum vibicibus exarare; faciem tamen virtutis ejus, et gratiam decoris interni nequaquam exarare potuerunt. » Hæc Ambrosius, qui et ad sororem scribens, de eadem hæc ait [2]:

29. « Qui enim fieri posset, ut S. Soteris tibi non esset mentis auctor, cui auctor est generis? quæ persecutionis ætate servilibus quoque contumeliis ad fastigium passionis evecta, etiam vultum ipsum, qui inter cruciatus totius corporis liber esse consuevit injuriæ, et spectare potius tormenta, quam perpeti, carnifici dedit, tam fortis et patiens, ut cum teneras pœnæ offerret genas, prius carnifex cædendo deficeret, quam martyr injuriæ cederet; non vultum inflexit, non ora convertit, non gemitum, non lacrymam dedit; denique cum cætera pœnarum genera vicisset, gladium, quem quærebat, invenit. » Hæc Ambrosius. Memoria autem martyrii ejus dicata est quarto idus Februarii.

30. Eodem pæne ultimo persecutionis tempore (licet certus annus minus habeatur expressus) Agnetis virginis Romæ insigne martyrium, scriptorum prope omnium memoria celebratum, contigit; in cujus natali die S. Ambrosius [3] de Virginibus tractationem

[1] Apud Sur. tom. IV. die 12 Maii. — [2] Amb. de Virg. lib. 1 1. — [3] Idem ibid. lib. 1.

tribus libris distinctam conscripsit, ejusque his verbis meminit post alia: « Hanc senes, hanc juvenes, hanc pueri canant; nemo est laudabilior, quam qui ab omnibus laudari potest; quot homines, tot præcones, qui martyrem prædicant, dum loquuntur. » Recens quippe martyrium in ore omnium versabatur; ac subdit: « Hæc duodecim annorum martyrium fecisse traditur; quo detestabilior crudelitas, quæ nec minusculæ pepercit ætati; imo magna vis fidei, quæ etiam ab illa testimonium invenit ætate. Fuitne in illo corpusculo vulneri locus? Et quæ non habuit quo ferrum reciperet, habuit quo ferrum vinceret. At istius ætatis puellæ torvos etiam vultus parentum ferre non possunt, et acu districta solent puncta flere quasi vulnera. Hæc inter cruentas carnificum impavida manus, hæc stridentium gravibus immobilis tractibus catenarum, nunc furentis mucroni militis totum offerre corpus, mori adhuc nescia, sed parata, vel si ad aras invita raperetur, tendere Christo inter ignes manus, atque in ipsis sacrilegis focis trophæum Domini signare victoris; nunc ferratis colla manusque ambas inserere nexibus. Sed nullus tam tenuia membra poterat nexus includere, novum martyrii genus, nondum idonea pœnæ, et jam matura victoriæ; certare difficilis, facilis coronari; magisterium virtutis implevit, quæ præjudicium vehebat ætatis.

31. « Non sic ad thalamum nupta properaret, ut hæc ad supplicii locum læta successu, gradu festina virgo processit; non intorto crine caput compta, sed Christo; non flosculis redimita, sed moribus. Flere omnes, ipsa sine fletu. Mirari plerique quod tam facile vitæ suæ prodiga, quam nondum hauserat, jam quasi perfuncta donaret. Stupere universi, quod jam divinitatis testis existeret, quæ adhuc arbitra sui per ætatem esse non posset. Effecit denique ut ei de Deo crederetur, cui de homine adhuc non crederetur; quia quod ultra naturam est, de auctore naturæ est. Quanto terrore egit carnifex, ut timeretur, quantis blanditiis, ut suaderet; quantorum vota, ut sibi ad nuptias proveniret? At illa: Et hæc sponsi injuria est, inquit, expectare placituram; qui me sibi prior elegit, accipiet. Quid, percussor, moraris? Pereat corpus, quod amari potest oculis quibus nolo. Stetit, oravit, cervicem inflexit. Cerneres trepidare carnificem, quasi ipse addictus fuisset; tremere percussoris dexteram, pallere ora alieno timentis periculo, cum puella non timeret suo. Habetis ergo in una hostia duplex martyrium; pudoris, et religionis; et virgo permansit, et martyrium obtinuit. » Hucusque Ambrosius.

32. Sed ejus quoque nomine ejusdem martyrii Acta fusius descripta habentur, ab his tamen nonnihil discrepantia, ut prudens lector intelligit. Pro castitate etiam et fide certasse, utrisque plane scriptis confirmatur; sed et quæ ex Ambrosio hic sunt recitata, alibi ab eodem confirmantur his verbis [1]: « Quid de sancta Agnete, quæ in duarum maximarum rerum posita periculo, castitatis et salutis, castitatem protexit, salutem cum immortalitate commutavit? » Cecinit et Prudentius [1] sacro hymno Agnetis agonem; interseritque historiam, quomodo ad prostibulum damnata, divinitus liberata fuerit. Post Agnetem autem Emerentiana virgo, adhuc catechumena, Agnetis vero collactanea, dum oraret ad sepulcrum illius, a Gentilibus inventa, lapidibus obruta, martyrium consummavit. Quonam modo vero Constantiæ, Constantini filiæ, Agnetis martyrium innotuerit; et qui cum vidissent illud ei significarint [2]; et quid ipsa inde ab ea fuerit consecuta, suo loco dicemus.

33. *Formidolosissima Galerii persecutione bacchante in toto Oriente, multitudine innumerabiles martyres.* — Quod vero spectat ad res Orientalis Ecclesiæ; Galerius Maximianus, non Maximinus, ut multi perperam (quod sæpe diximus) nominant; in nummis enim et antiquis tabulis Galerius Maximianus scribitur; hic, inquam, qui adversus Christianos semper se hostem infensissimum gesserat, cum, Diocletiano se abdicante, Augustus est declaratus, magis magisque ejus crudelitas in eos est demonstrata. Numeratur hic annus persecutionis tertius, ex quo promulgata ultima illa imperatorum in Christianos edicta fuere, quo Eusebius [3] hæc accidisse testatur: « Maximianus Cæsar qui suis ipsius viribus ac manu imperium occupaverat, perspicua odii et impietatis erga Deum animo suo tanquam naturaliter insitæ et innatæ indicia omnibus commonstrans, persecutionem magis generalem, quam superiores imperatores, contra nos instituit.

34. « Proinde cum perturbatio et confusio, non exigua illa quidem, omnibus impenderet, et alii in alia loca essent dispersi, seduloque periculum evitare studerent, et gravis commotio ubique passim pervaderet; quæ orationis et dicendi facultas ad divinum amorem et libertatem in fidei in Deum confessione beati martyris Apphiani digne explicandam satis idonea reperiatur? Qui quidem in festo, quo Gentiles Hecatæ sacrificare solent, omnibus Cæsareæ civibus admirabile suæ in Deum solum pietatis exemplar proposuit contemplandum; neque tamen adhuc vigesimum ætatis suæ annum egit. Qui primum Beryti, quo liberalibus humanioris litteraturæ disciplinis erudiretur (quippe fuit a parentibus, qui mundi divitiis affatim circumfluebant, ortus) longo tempore commoratus, incredibile dictu est, quo pacto in tali tamque vitiosa et corrupta civitate, juvenilium cupiditatum impetus penitus devicerit, et neque præ ætatis flore, quo jam corpus viguit, neque pro familiaritate et necessitudine adolescentulorum, quibus cum vixit, mores depravatos combiberit: sed temperantiam amplexatus, modeste, sobrie, et pie secundum eam religionem, quæ est Christianorum propria, vitam traduxerit, institueritque.

35. « Quod si patriæ illius mentionem facere

[1] Amb. Offic. lib. I. c. 41.

[1] Prudentius hymn. 14. — [2] Ambr. lib. IV. epist. XXXIV. edit. Rom. — [3] Euseb. lib. VIII. c. 14 et 15.

oporteat, et illam ob istum generosum pietatis athletam ex ea editum ornare: hoc plane efficiemus, nec immerito. Si quis igitur Pagas Lyciæ non obscuram sane civitatem norit; inde hic adolescens ortus erat; qui post reditum a schola, et institutione, qua fuisset apud Berytum educatus, patre illius jam principatum totius patriæ occupante, vitæ consuetudinem qua cum patre et aliis cognatis utebatur, propterea quod illi neutiquam animum inducerent ut secundum pietatis instituta vitam degerent, ferre non poterat. Sed tanquam divino Spiritu correptus, et naturali quodam, imo cælesti et vero sapientiæ amore inflammatus, altiora animo complexus, quam quæ falsa et umbratilis mundi gloria fert; blandis corporis lenociniis repudiatis, clam amicis et familiaribus suis aufugit; et nequaquam sumptuum, qui ipsi ad vitam necessario suppetere deberent, ullam curam habens, propter spem et fidem in Deum, fuit a divino Spiritu ad urbem Cæsaream tanquam manu deductus; in qua martyrii corona, quæ est merces pietatis, ei parata fuit.

36. « Dum erat nobiscum una, ex sacris litteris exiguo illo temporis spatio quo vixit, tantum percepit fructus, quantum a quoquam percipi poterat; disciplina ad pie vivendum aptissima se ipsum exercens, attentissime viam ad mortem munivit. Quin etiam qualem vitæ exitum declararit, quis est qui in eum intuendo non obstupesceret? Aut quotus quisque rursus est, qui ejus animi fidentiam, liberam mentis celsitatem, constantiam, et maxime omnium fiduciam et conatum ipsum, in quibus argumenta veræ in Deum pietatis et ferventis spiritus, qui plane supra hominem putandus est, perspicue apparuerunt, non fama et auditione assecutus, optimo jure admiraretur?

37. « Nam cum tertio anno persecutionis nostræ, regnante Maximiano, secundus in nos cieretur tumultus, et tyranni litteræ tum primum ad Urbanum perlatæ essent, ut omnes cujusque generis et ætatis (magistratibus in quaque civitate omni cura ac studio in eam rem incumbentibus) diis eorum immolarent, et præcones per totam urbem Cæsaream viros cum uxoribus et liberis ad idolorum delubra ex edicto præsidis convocarent, et tribuni item quemque ex scripto nominatim appellarent; unde omnia loca inexplicabilibus miseriarum fluctibus redundabant; iste, quem dixi, Apphianus (nemine, quid esset facturus ei conscio) clam nobis, qui in ædibus cum illo eramus, clam etiam universa præsidis cohorte, fidenti animo ad Urbanum jam sacrificantem accedit; atque audacter et absque formidine ejus dextram prehendens, extemplo ab immolando coercuit; prudenterque admodum et graviter cum divina quadam animi confessione et alacritate, ab errore desistere hortatus est; nam parum rectum esse, ut, uno et solo vero Deo relicto, idolis, et dæmonibus hostias offerret. Istud plane (ut videtur) adolescentulus aggressus est, divina vi et potentia ipsum ad hanc rem impellente, et per facinus ab illo admissum, pæne in aures omnium inclamante; tantum abesse, ut Christiani, qui hoc nomen vere usurpant, a pietate in Deum omnium auctorem, qua semel sunt imbuti, abducantur; ut non modo minas, terrores, et omnia suppliciorum genera, quæ eosdem sequi solent, strenue superent; sed deinceps etiam magis fidenter loqui, et lingua ingenua, ac neutiquam metu hæsitante, fidem libere confiteri, et, si fieri posset, etiam persecutores ipsos et carnifices, ab ignoratione et cæcitate avocare, et ad unum solum Deum agnoscendum impellere audeant.

38. « Hac igitur de causa iste, de quo instituitur oratio, confestim (quod verisimile erat homini in tali facinore deprehenso eventurum) a præfecti stipatoribus, tanquam agrestibus belluis in eum furentibus dilaniatus, et infinitis plagis toto corpore, quas fortissime sustinebat, excruciatus, ad tempus in carcerem conceluditur; in quo unum diem noctemque utroque pede compedibus ad cruciatum paratis, longe a se mutuo distentis, divexatus, postridie ad judicem educitur. Ac simulatque compellebatur ad sacrificandum, restitit, et summam animi tolerantiam ad ærumnas, horrendosque dolores ferendos monstravit; adeo ut carnifices latera ejus non semel atque iterum, sed sæpius ad ossa usque et intima viscera dilacerare, plagas et verbera in os, et cervicem infligere pergerent, uti vultus ejus verberum vibicibus intumescens, ab iis qui illum probe et accurate ante de facie novissent, ne agnosci quidem amplius posset. Verum cum ne huic quidem dolorum cumulo ulla ex parte succumberet; tortores ex mandato præsidis, pedes lino tincto oleo, eoque incenso, obvolventes, afflictarunt; unde quantos, et quam graves dolores beatus ille hauserit, mihi videtur non posse dicendo exprimi. Pervasit enim per carnes illius, easque absumpsit, et in ossium penetravit medullas, usque adeo ut totius corporis humor instar ceræ tabefactus liquesceret, distillaretque. Cæterum ne his quidem cruciatibus demisit animum; sic ut jam adversarii et carnifices incredibili ejus tolerantia, quæ communem hominis naturam longe superavit, fere defessi essent; unde rursus in vincula compingitur.

39. « Triduo post ad judicem denuo perductus, et eamdem pietatis confessionem libere exprimens; licet jam deinceps prope mortuus esset, maris tamen fluctibus submergendus traditur. Miraculum autem quod statim post est consecutum, si a nobis commemoretur, verisimile est nullam fidem habiturum, apud eos præsertim, qui eadem oculis minime ipsi conspexerunt: at licet homines vix fidem illi habituros satis intelligamus, ratio tamen non patitur, quin omnino rem, ut gesta est, scriptis prodamus; quippe cum omnes (vere dixerim) qui Cæsaream incolunt, ejusdem testes habere videamur; nulla enim ætas Cæsariensium ab isto admirabili spectaculo abfuit. Simulatque igitur sanctissimum illum, et beatissimum Christi martyrem medio mari (ut illis videbatur) in profundissimos vortices conjecerant, ex improviso tanta procella, non usitata illa quidem, tanta etiam turbatio non per mare solum, sed per

universam continentem se diffundebat, ut cum terra, tum tota civitas ejus impetu et violentia concuteretur, atque una cum isto mirando, et repentino terræ motu ipsum mare martyris cadaver, utpote tam sacrum pondus sustinere non valens, ante portas civitatis ejiceret. Hujusmodi igitur sunt res gestæ sancti Apphiani, qui die parasceves, hoc est, secundo die mensis Xanthici, id est, ad quartum nonas Aprilis, martyrio occubuit.

40. « Eodem tempore, iisdemque fere diebus in civitate Tyriorum adolescens, nomine Ulpianus, post acerbissimas plagas et verbera gravissima, in pellem bubulam jam nuper extractam inclusus, præceps ad mare dejicitur; quapropter videtur mihi merito post res Apphiani in martyrio gestas in sermone nostro recensendus. Non longo tempore post Ædesius non solum Apphiani secundum Deum, sed etiam secundum sanguinis conjunctionem ex patre germanus frater, germana fere et similia cum illo tormenta perpessus, post infinitas fidei confessiones, post diuturnas vinculorum afflictationes, post latam a præside sententiam, qua ad metalla in Palæstina erat damnatus; post vitæ rationem, quam pallio vestitus, more philosophi (etenim plus politioris eruditionis, plusque cognitionis in philosophia fuerat quam frater adeptus) sanctissime traduxerat; tandem cum judicem in urbe Alexandria sententiam de Christianis pronuntiantem videret, et plus æquo in eos furentem (quippe viros interdum graves et modestos variis ignominiæ notis affecit interdum ; et mulieres summæ continentiæ, et virgines quæ sua sponte Dei cultui se consecraverant, ad turpem ipsarum contumeliam lenonibus tradidit) idem cum fratre aggressus est. Et quoniam illa facinora intoleranda videbantur, fidenti et erecta animi magnitudine accedens ad judicem, turpitudinis et ignominiæ, quam cum verbis, tum rebus ipsis præstitisset, eum coram coarguit; unde variis tormentorum cruciatibus divexatus (quæ quidem constanter et sedate admodum pertulit) ad extremum fuit in mare projectus, et eumdem cum fratre exitum consecutus. Sed de Ædesio hactenus. Atque ista (ut dixi) non longo tempore post hoc modo gesta fuerunt. » Hucusque Eusebius de rebus gestis hoc anno tertio persecutionis. Sed his jungamus quæ de martyribus hoc item anno passis fidelissima Acta testantur.

41. Hoc, inquam, anno, iisdemque consulibus, Diocletiano novies, et Maximiano octies, consignata habentur Acta proconsularia sanctarum martyrum Agapes, Chioniæ, et Irenes, quæ Thessalonicæ passæ sunt, pura quidem atque sincera, prout a notario publice excepta fuere ; ac proinde digna quæ ad verbum Annalibus intexantur. Omissa igitur apposita præfatione, ab ipsis Actis rem gestam aggrediamur; est hujusmodi[1] :

« Cum præsideret Dulcetius, Artemius (al. Artemisius) scriba dixit : Cognitionem de his qui præsentes sunt, a stationario missam, si jubes, legam. Jubeo, inquit Dulcetius præses, te legere. Tunc ait scriba : Ordine tibi, domino meo, omnia quæ scripta sunt, recitabo : Cassander beneficiarius hæc scripsit : Scito, mi domine, Agathonem, Agapen, Chioniam, Irenen, Casiam, Philippam, et Eutychiam nolle his vesci quæ sunt diis immolata. Eas igitur ad tuam amplitudinem adducendas esse curavi. Tunc Dulcetius præses illis dixit : quæ est ita vestra tanta insania, ut nolitis religiosissimis nostrorum imperatorum et Cæsarum jussis obedire? Agathoni autem : Quare, inquit, tu ad sacra proficiscens, quemadmodum consueverunt qui diis consecrati sunt, non his sacris usus es? Respondit Agatho : Quoniam christianus ego sum. Tum Dulcetius : Num tu etiam hodierno die in eo proposito permanes ? Maxime, inquit Agatho.

42. « At ille : Tu vero, Agape, quid ais? Respondit : Ego Deo viventi credo, neque volo recte factorum conscientiam meam perdere. Tunc præses : Tu autem quid ad hæc dicis, Chionia? Ait illa : Cum Deo vivo credam, ob id nolui facere quod dicis. Ad Irenen vero conversus præses ait : Quidnam tu ad hæc? Cur non piissimo imperatorum et Cæsarum jussui obtemperavisti? Inquit Irene : Divini timoris causa. Dein præses : Tu vero Casia, quid ais? Inquit Casia : Animam meam servare volo. Præses autem : Numquid sacrorum vis esse particeps? Minime, inquit illa. Tunc præses : Tu vero, Philippa, quid dicis? Respondit illa : Idem et ego dico. Quidnam, inquit præses, hoc idem est quod dicis? Illi autem Philippa: Mori malo, quam vestris sacrificiis vesci. Tunc præses : Sed tu, Eutychia, quid ais? Idem, inquit illa, et ego dico : Malo et ipsa mori, quam facere quod jubes. Ait illi præses : Num virum habes? Mortuus, inquit Eutychia, ille est. Præses vero : Quam pridem mortuus est? Inquit Eutychia : Ante menses fere septem. Tunc ille : Et undenam igitur gravida facta es? Inquit Eutychia : Ex eo viro quem dedit mihi Deus. Præses autem : Hortor te, Eutychia, ut ab ista insania discedere velis, et ad humanas cogitationes redeas. Quid ais? Visne regali edicto parere. Inquit Eutychia : Minime parere volo; sum enim christiana, Dei omnipotentis serva. Tum ille : Quoniam Eutychia gravida est, interea servetur in carcere. »

43. Sic quidem interlocutus est præses, quod tum Ægyptiorum, tum Græcorum, necnon Romanorum legibus vetitum erat de prægnantibus feminis supplicium sumi, quod testatur Plutarchus[1]; sed nec de eis haberi quæstionem in usu fuisse, Ulpianus affirmat[2]. Sed rursum Acta.

« Dulcetius vero addidit : Tu vero, Agape, quid ais ? Visne omnia illa facere, quæ nos divinis imperatoribus et Cæsaribus nostris devoti facimus? Agape inquit : Minime decet me satanæ devotam esse ; his verbis mens mea non abducitur; inexpugnabilis enim illa est. Tum præses ait : Et tu, Chionia, quid ad hæc dicis? Inquit Chionia : Mentem nostram nemo

[1] Apud Metaph. die 1 April.

[1] Plutarch. de his qui sero a numine puniuntur. — [2] L. prægnantis. ff. de pœnis.

potest pervertere. Ait præses : Numquid aliqua apud vos sunt impiorum Christianorum commentaria, vel membranæ aliquæ, vel libri? Respondit Chionia : Nulli, o præses, nobis sunt; omnia enim illa imperatores, qui nunc sunt, a nobis abstulerunt. Præses dixit : Quisnam hanc mentem vobis dedit? Chionia dixit : Omnipotens Deus. Dixit autem præses : Quinam sunt qui vobis auctores fuerunt, ut ad istam stultitiam veniretis? Deus, inquit Chionia, omnipotens et unigenitus ejus Filius Dominus noster Jesus Christus.

44. « Dulcetius ait : Manifestum illud est, quod omnes nos devotioni nostrorum potentium imperatorum ac Cæsarum subjectos esse oportet. Quoniam vero post tam multum tempus, post tot admonitiones, totque edicta proposita, et tales minas injectas, vos temeritate quadam et audacia elatæ, ipsorum imperatorum ac Cæsarum jussa contempsistis, in Christianorum impio nomine permanentes; cumque ad hodiernum diem jussæ a stationariis ac primis militibus negationem Christi scriptam profiteri, facere id recusetis; propterea pœnas vobis dignas accipite. Id cum dixisset, sententiam scriptam legit : Agapen et Chioniam, quoniam iniquis mentibus et contrariis sententiis elatæ contra divinum edictum dominorum Augustorum ac Cæsarum fecerunt, et nunc etiam temerariam, vanam ac piis omnibus execrabilem Christianorum religionem colunt, igni tradendas jubeo. Hisque dictis, subjunxit : Agatho autem, Casia, Philippa et Irene, quoad mihi placuerit, serventur in carcere.

45. « Postquam vero sanctissimæ mulieres igni consummatæ sunt; cum rursus S. Irene ad præsidem ducta fuisset, Dulcetius sic illam affatus est : Tuæ insaniæ propositum ex iis quæ facis, manifesto apparet, quæ tot membranas, libros, tabellas, codicillos et paginas scripturarum, quæ sunt impiorum Christianorum, qui unquam fuerunt, ad hodiernum usque diem servare voluisti; quæ cum prolata essent, ea cognovisti, quamvis quotidie negaveris vos ejusmodi scripta possidere, non contenta neque sororum tuarum pœna, neque mortis metum præ oculis habens; quamobrem tibi pœnam afferri necesse est. Sed alienum tamen non videtur etiam nunc benignitatis partem aliquam tibi condonari, ut si volueris nunc saltem deos agnoscere, impunis et ab omni supplicio periculoque libera esse possis. Quid igitur dicis? Facies ne quod imperatores nostri et Cæsares jusserunt? Num parata es sacrificiis vesci, et diis immolare?

46. « Respondit Irene : Minime, minime per Deum illum omnipotentem, qui creavit cœlum, terram, mare et omnia quæ in eis sunt. Summa enim illius ignis sempiterni pœna proposita est his qui Jesum Dei Verbum negaverunt. Dulcetius ait : Quisnam tibi auctor fuit, ut membranas istas atque scripturas in hodiernum usque diem custodires? Irene inquit : Deus omnipotens, qui jussit nos ad mortem usque ipsum diligere; qua de causa non ausæ sumus eum prodere; sed maluimus aut viventes comburi, aut quæcumque alia nobis acciderint, perpeti, quam talia scripta prodere. Ait Dulcetius præses : Quisnam conscius erat hæc in domo illa esse, in qua habitabas? Respondit Irene : Hæc vidit Deus ipse omnipotens, qui omnia scit, præterea nemo; nostros enim homines inimicis pejores duximus, ne forte nos deferient; itaque nulli hæc ostendimus. Inquit præses : Superiore anno, cum edictum illud tale, ac pium jussum dominorum imperatorum ac Cæsarum primo fuit divulgatum, ubinam vos latuistis? Respondit Irene : Illic ubi Deus voluit; in montibus, scit Deus, sub dio fuimus. Præses dixit : Apud quem vixistis? Respondit Irene : Sub dio, alias in aliis montibus versantes. Dixit præses : Quinam erant, qui vobis panem suppeditabant? Irene inquit : Deus, qui omnibus escam suppeditat.

47. « Ait præses : Eratne pater vester harum rerum conscius? Respondit Irene : Minime per Deum omnipotentem conscius erat ille, qui ne novit quidem hæc omnino. Præses ait : Quis igitur vestrorum vicinorum id noverat? Inquit Irene : Vicinos interroga, et loca inquire, vel eos qui norunt, ubi nos eramus. Præses dixit : Postquam e monte reversæ fuistis, ut tu dicis, legebatis ne scripta ista præsente aliquo? Inquit Irene : Domi nostræ erant, neque audebamus illa efferre; quamobrem magnopere angebamur, quod non poteramus nocte et die illis operam dare, sicut a principio consueveramus usque ad annum superiorem, quo et illa occultavimus. Dulcetius præses dixit : Sorores quidem tuæ pœnas nostro jussu decretas exsolverunt; te vero, etsi antequam aufugisses, propterea quod scripta et membranas istas occultaveras, mortis pœna tibi decreta fuerat; non tamen eodem modo jubeo e vita sic repente discedere; verum per satellites ipsos, et Zozimum publicum carnificem in lupanaria nudam statui præcipio, e palatio panem unum singulis diebus sumentem, satellitibus ipsis non permittentibus te illinc discedere.

48. « Cum igitur satellites et Zozimus publicus minister præsto essent, inquit præses : Vobis notum sit, quod si mihi significatum fuerit, vel horæ alicujus momento istam ex eo loco motam fuisse, in quo eam esse jussimus; tunc vos supremæ pœnæ subjecti eritis; scripta vero ipsa a scriniis et arculis Irenes proferantur. » Hucusque hujus diei cognitionis Acta : quæ sequuntur, auctoris sunt : « Cum igitur, quemadmodum a præside jussi fuerant, eam illi ad publicum lupanar duxissent; et propter Spiritus sancti gratiam, quæ ipsam protegebat, et universorum Domino Deo puram atque intactam servabat, nec unus quidem ad eam accedere, vel turpe aliquid in eam facere, aut dicere ausus fuisset; sanctissimam illam feminam Dulcetius præses revocavit, et ante tribunal sisti jussam sic affatus est. » Hic incipiunt Acta novissimæ diei cognitionis : « Numquid in eadem adhuc temeritate persistis? Minime, inquit Irene, temeritas, sed Dei est pietas, in qua persisto. Respondit Dulcetius præses : Et ex priore tuo responso manifeste ostendisti, te imperatorum jussui nolle æquo

animo parere, et nunc quoque in eadem arrogantia persistentem te video; quare dignas pœnas persolves. Cumque chartam petiisset, sententiam hanc contra ipsam scripsit : Quoniam Irene imperatorum jussui parere, diisque immolare noluit, quinimo nunc quoque in Christianorum ordine ac religione perseverat; hac de causa, ut antea duas ejus sorores, ita et ipsam viventem nunc comburi jubeo.

49. « Hæc sententia cum a præside lata fuisset, milites Irenen comprehensam in quemdam sublimem locum duxerunt, ubi ejus sorores antea martyrium passæ fuerant; cumque magnum rogum accendissent, jusserunt ipsam in eum conscendere. Itaque sancta Irene psalmos canens, et Dei gloriam celebrans, in rogum se injecit, atque ita consummata est in consulatu Diocletiani nono, Maximiani autem Augusti octavo kalendis Aprilis. » Hæc ibi. Ex quibus patet, has passas esse hoc anno, ante tamen quam Diocletianus et Maximianus se imperio abdicassent. Extant Irenes, Agapes, et Chioniæ virginum sororum Acta quædam intexta in Passione sanctæ Anastasiæ, ab his nonnihil diversa; sed quod hæc germana sint, prudens lector facile judicabit. Agathonis autem et aliarum mulierum, quas præfectus post primam cognitionem carceri mancipavit et Eutychiæ prægnantis, cujus quæstio ad tempus, nempe post partum, dilata est; prorsus exciderunt, nullaque posteris est eorum memoria.

50. Passi insuper reperiuntur Thessalonicæ, hac eadem persecutione urgente, complures alii martyres : sed cum incompertum sit, quo potissimum anno, hic eorum meminisse sat erit, nempe Agathopodis diaconi, et Theoduli lectoris, qui iisdem imperantibus, sub Faustino præside ob Christi nomen multa perpessi, demum ad collum saxo alligato, in mare demersi sunt. Extant eorum martyrii Acta, diesque natalis adscriptus tabulis ecclesiasticis : pariterque Alexandri martyris, qui in eadem civitate pro Christi fide agone suscepto, vitæ dispendio, martyr insignis effectus est. Dominus etiam, quod ad imperium principis immolare recusasset, jussus est a præside cruribus confringi, ac præcidi pedibus; qui septem diebus sic in doloribus fortiter perseverans, in tormentis reddidit Deo spiritum.

51. Sed præ cæteris Thessalonicæ passis, Demetrius, qui ex proconsule effectus est martyr, ore omnium Orientalium immensis laudibus celebratur. Agebat hic proconsulem in provincia; qui detectus Christianam religionem colere, ira Maximiani, lanceis transfodi jussus est; quem et Nestor athleta ad coronam præcessit. Porro horum omnium, tam Græcorum, quam Latinorum tabulis, memoria florentissima est; deque iisdem in nostris Notis pluribus egimus. Confecto autem bello Sarmatico a Maximiano, Demetrium passum esse, ejus martyrii Acta declarant. In eadem quoque civitate pariter coronantur Irenæus, Peregrinus, et Irene; qui ob fidei confessionem flammis absumpti sunt. Aliam hanc esse Irenen ab illa de qua superius facta est mentio, diversus dies natalis, et differentia nominum collegarum, aperte declarant.

52. Cæterum omnes dinumerare martyres, qui his temporibus sub Galerio Maximiano in Oriente sunt passi, excedit plane humanarum virium facultatem; tantum enim abest, ut cessatione Diocletiani ab imperio ibi quieverit persecutio, ut magis magisque incrementis majoribus recruduerit; adeo ut quamplurimi desperatione rerum præsentium, qui hactenus civitatum latebras esse tutas experti fuissent, jam earum diffidentia sylvas petierint, et montana loca conscenderint, ferarum latibula quæritantes, in quibus solum a persecutorum rabie sperabant posse esse securos. Id quidem inter alios complures, proavos quoque S. Basilii episcopi Cæsariensis egisse, testatur S. Gregorius Nazianzenus [1]. Qui cum ait, Maximiani urgente persecutione, eos fugam arripuisse, et in sylvis ad septennium, quousque persecutio perduravit, delituisse; plane id hoc anno factum esse demonstrat, post quem totidem anni numerantur usque ad decimum, qui ultimus recensetur septennii, quo iidem egerunt in montibus.

53. Quod autem Maximinus pro Maximiano apud eum scriptus habeatur (quod, ut diximus, etiam apud Eusebium reperitur), scriptoris id quidem vitio accidisse putamus; sed error quidem venia dignus; cum libentius acceptum est nomen Maximini, quam Maximiani, quod alter ejus nominis imperator tunc viveret Maximianus dictus Herculius. Quo igitur duo Maximiani ab invicem distincti essent, hunc potius Maximinum dicere voluerunt; qui quidem error tam apud Græcos, quam etiam Latinos inolitus antiquarum inscriptionum recte corrigitur monumentis, quæ ab aliis descriptæ sunt plures numero; quibus et declaratur, plane diversos esse Galerium Maximianum, et Galerium Maximinum; priorem namque Galerium, de quo est sermo, una cum Constantio post Diocletianum imperasse; posteriorem ab eodem priori Galerio creatum Cæsarem, eidem in imperium successisse. Quamobrem sicut duo Galerii ab invicem distincti sunt, et suo quisque dicendus est nomine, nempe hic Maximianus, ille autem Maximinus; ita etiam, ut discriminentur inter seipsos duo Maximiani, prior suo cognomento Herculius, posterior Galerius nominandus est. Hæc, ne confusione nominum res gestæ pariter implicentur, dixisse oportuit.

54. Sed audiamus Gregorium de hac persecutione et fuga Christianorum in primis his verbis agentem : « Persecutio erat, et quidem atrocissima et formidolosissima (iis loquor quibus ea persecutio nota est) quam Maximianus excitavit; qui complures haud ita pridem obortas excipiens, crudelitate sua perfecit, ut omnes quæ cessarant, leves et humanitatis plenæ fuisse viderentur, incredibili quadam audacia furens, modisque omnibus impietatis palmam ferre contendens. Hunc athletarum nostrorum plerique superarunt, alii ad mortem usque, alii pæne usque ad

[1] Greg. Nazian. in laud. Basilii.

mortem dimicantes, hactenus videlicet relicti, ut victoriæ suæ essent superstites, nec in ipso certamine animam efflarent; sed aliis virtutis agonistæ, vivi martyres, animalæ columnæ, tacitique præcones relinquerentur; horum numerum auxerunt paterni illius (Basilii videlicet) proavi; quibus per omnia pietatis genera grassatis eximiam tempestas illa coronidem invexit. Nam cum illi animo ita constituti et comparati essent, ut ea omnia facile perpessuri essent, ob quæ Christus eos, qui certamen ipsius nostra causa susceptum imitantur, corona donat; quoniam tamen certamen eorum legitimum esse oportebat; lex autem martyris hæc est, ut nec nosmetipsos in periculum conjiciamus, et ut persecutoribus et infirmioribus athletis consulatur : nec in discrimen adducti certamen detrectemus (illud quippe temerarii ac præcipitis est animi, hoc timidi et ignavi) in hoc quoque sibi legislatori parendum statuunt; ac quid consilii ceperint, vel potius quonam a divina providentia omnia eorum consilia gubernante ducti sint, quæso, audite.

55. « Ad quamdam Ponticorum montium silvam (illic enim permultæ sunt et densæ valde et aptæ ac spatiosæ) cum paucis admodum tam fugæ comitibus, quam cibi ministris confugiunt. Atque hic quidem alii temporis diuturnitatem admirentur (siquidem in annum pæne septimum eoque amplius protractum illis exilium fuisse narrant) vivendi rationem corporibus generosis angustam et insolentem, ut verisimile est; quodque item sub dio agentes, algoribus, caloribus, pluviis divexati fuerint; postremo quod in molesta hujusmodi solitudine hominum societate et commercio caruerint : quæ res quam calamitosa et acerba iis fuisse putanda est, qui frequenti satellitio cingi atque ornari solebant? Ego autem, quod majus est majorique admiratione dignum, exponam. Nec mihi quisquam fidem abrogabit, nisi qui rem levem nec magnopere laudandam existimaverit, pro Christi nomine persecutiones et pericula subire, perniciose utique periculosissimeque judicans. Suaviores quasdam epulas egregii viri expetebant, ut qui temporis longinquitate fracti ac debilitati essent, ac necessariorum ciborum fastidium contraxissent. Nec idcirco Israelitarum sermonibus utebantur (non enim queruli et murmuratores erant, ut illi, cum Ægyptum fuga reliquissent[1], fameque in deserto premerentur), nimirum solitudine meliorem, sibique magis exoptandam Ægyptum esse, utpote carnium ollas, cæteraque omnia quæ illic reliquerant, affatim copioseque subministrantem (neque enim jam, qua vecordia erant, gravis ipsis lateritius labor et argilla videbatur), verum alia, quæ sanctitatem majorem fidemque præ se ferebant, proloquebantur.

56. « Quid enim, dicebant, fieri hoc nequit, ut Deus ille miraculorum, qui peregrinum populum et profugum ita copiose in deserto aluit[2], ut ei panem plueret et aves effunderet : non solum necessariis, sed delicatioribus cibis eum nutriens, qui mare scidit, solis cursum retardavit, amnem repressit : aliaque deinde subjungentes quæcumque ab eo gesta fuerant (solet enim in ejusmodi rebus animus veteres historias pervolutare, Deique gloriam ex multis miraculis efferre), idem etiam inferebant, nos pietatis athletas hodierno die lautioribus opsoniis pascat? Tot feræ divitum mensis, quales quondam nobis erant, fuga elapsæ in his montibus latitant; tot esculentæ aves supra nos, qui eas expetimus, supervolant : quorum quid omnino est, quod, te vel solum annuente, non facile capi possit?

57. « Hæc eorum verba erant : ac præda verborum eorum erat opsonium sponte oblatum, convivium nullo labore instructum : cervi e tumulis repente apparentes, qua magnitudine? quam pingues? quam ad necem prompti et parati? propemodum eos conjiceres, quod non citius vocati essent, moleste ferre. Isti capitum nutu trahebant, hi sequebantur. Quo insectante et cogente? nemine. Quibus equis? quibus canibus? quo latratu et clamore venatico? quibus juvenibus viarum exitus occupantibus, ut venationis leges postulant? Orationis tantum justæque petitionis vinculo constricti. Quis vel nostra, vel omnium qui unquam fuerunt memoria, talem venationem capturamque cognovit? O rem admirandam! ipsi prædæ suæ promicondi erant; quantum voluntas ferebat, detentum est; quod supererat, ad silvam in secundam mensam relegatum est; coqui simplices, et extemporales, cœna composita et moderata, convivæ grati, beneficiique memores, mirandum illud facinus jam quasi præludium habentes rerum in spe positarum. Ex quo etiam ad eam dimicationem, quæ hæc illis afferebat, alacriores redditi sunt. »

58. Hæc a Gregorio scripta verbis ipsius ad syllabam usque hic voluimus recitasse, ad insinuandam Dei providentiam erga fideles suos, qui Evangelii causa extorres facti essent; ut hoc uno exemplo quid erga cæteros profugos factum sit (quod scripta desint) existimatione quis assequi possit. Parentes autem Basilii, persecutione cessante, Cæsaream in Cappadocia concessere, qui olim Neocæsareæ in Ponto habitarunt; ubi S. Macrina, ejusdem Basilii avia, doctrina S. Gregorii Thaumaturgi Neocæsareæ episcopi fuit insigniter ab ejus Ecclesiæ viris ad pietatem exculta, ut suis epistolis idem Basilius sæpe testatur. Porro de fuga Christianorum in montes, sævisque cruciamentis martyrum, quid ipse quoque Basilius dicat, paulo inferius enarrabimus.

59. Eorum vero qui in eadem Pontica regione pro Christi nomine sunt martyrium assecuti, præ cunctis celebratus a majoribus habetur Theodorus, quem Gregorius Nyssenus pro concione laudavit. Hic enim divino quodam impulsu promptuarium idololatriæ, templum scilicet matris deorum, Amaseæ in Ponto cum inflammasset, dirissime tortus, demum vivus incendio concrematur. Quam celebris illustrisque ejus memoria tum in Oriente, tum etiam in Occidente fuerit, notatione addita ad Romanum Martyrologium, suo loco monstravimus. In eadem quoque provincia, Comanæ, eodem itidem tempore sub

[1] Exod. xvi. — [2] Psal. civ.

Maximiano imperatore passus est Basiliscus martyr, qui (ut habent tum Græcorum, tum Latinorum tabulæ) sub Agrippa præside dirum illud nuper inventum exquisitum cruciamenti genus expertus est, ut ferreas crepidas ignitis clavis prominentibus calcearetur; hocque et aliis fatigatus tormentis, capite tandem truncatus est, ejusque corpus in flumen projectum.

60. Sed de martyribus Ponticis, quam immania et hactenus inaudita cruciamenta perpessi sint, Eusebius [1], generatim tantum res Ponticæ Ecclesiæ prosecutus, hæc ait : « Sed cruciamenta, quæ martyres in Ponto tolerabant, auditu videntur horrenda. Quidam enim digitos manuum ab extremis unguibus acutis arundinibus transfixos habuere : aliorum terga plumbo igni liquefacto, ejusque materia jam ebulliente effervescenteque perfusa, et corporis partes quas natura maxime ad corporis necessitatem fabricata est, flammis adustæ; nonnulli membris pudendis ac visceribus cruciatus turpes, intolerandos, et ejusmodi quos exprimere formidat oratio, subierunt; quos quidem generosi illi et æqui scilicet judices, quo suam solertem indolem et ingeniorum acumen ostenderent, et perinde ac si singulare quoddam sapientiæ specimen in ea re eluxisset, attentius excogitarunt; atque in novis suppliciorum generibus inveniendis, non aliter atque in certamine, præmia assequi laborabant, seque inter ipsos superare obnixe contendebant. » Hucusque Eusebius de Ponticis rebus.

61. At non leviora his fuere, quæ in proxima illi provincia contigerunt, in Cappadocia, inquam. Ea enim S. Basilius [2], totius illius regionis metropolis Ecclesiæ Cæsariensis episcopus, descripsit oratione illa, qua de Gordio centurione martyre egit; ejusdemque persecutionis faciem egregie expressam his verbis sic repræsentat, cum de Galerio Maximiano agit, qui solus regnans in Oriente post Diocletianum, Dei Ecclesiam vehementissime exagitabat : « Ea sane tempestate, inquit, cum tyrannus impius, qui tunc imperitabat, in christianum nomen virus suæ feritatis effunderet, manumque Deo inimicam adversus Ecclesiam exerceret; tota urbe (nempe Cæsareæ) præconis tuba sonabat, toto foro, et per compita tyrannicum promulgabatur edictum : Ne quis Christum adoraret; qui vero contraria jusso faceret, morte plecteretur.

62. « Idola proponebantur adoranda omnibus, lapideaque et lignea hominum simulacra pro vero numine colenda; et si qui recusarent, extrema intentabantur. Confundebatur tota civitas, quæ rei novitate attonita, tota tumultuabatur. Christianorum domus singulæ vastabantur, innocentium facultates diripiebantur, fidelium et ingenuorum corpora carnificum manibus discerpebantur; matresfamilias per vicos trahebantur; nulla juvenum commiseratio, nulla senum reverentia erat; insontes noxiis et maleficis digna patiebantur; complebantur supra modum carceres; domus insignes et opulentæ evacuabantur; pleni saltus, plena perfugis loca deserta, ob unum tantum crimen, quod Christum colerent. Prodebat patrem filius; pater filium accusabat; frater adversus fratrem insaniebat; servus domino insultabat; adeo diabolicis artibus hominum animi affecti tenebantur, ut velut in tenebris agentes, sese minime cognoscerent. Præter hæc autem domus orationis profanorum manibus vastabantur; aræ sanctissimæ evertebantur, nec erat oblatio ulla, nec thymiama; divinæ rei nullus jam locus erat amplius relictus; cuncta mœror ingens, velut diffusa caligo, occupabat; sacerdotum collegia fugabantur; sacer omnis conventus cladem insolitam expavescebat; dæmones vero tripudiabant, et nidore ac sanguine victimarum infecta cuncta reddebant. » Hucusque Basilius de clade Cæsariensi, tempore hujuscemodi persecutionis dum Gordii civis Cæsariensis centurionis agonem pro Christo susceptum pro concione commendat, de quo hæc mox subdit :

63. « Hic, inquit, abjecto militiæ baltheo, sponte sibi exilium delegit. Itaque relictis honoribus, relictis omnis generis facultatibus, servis, propinquis, amicis, voluptatibus, et rebus aliis, quas cæteri appetere ac magno studio parare solent, ad vasta, deserta, et hominibus invia loca contendit, longe melius secum agi putans, si in ferarum recessibus, quam inter idola vana cum hominibus habitaret. » Quo modo autem ad coronam descenderit, veneritque in confertum omnibus gentibus theatrum, cum in honorem Martis equestria certamina agerentur, subdit post multa, sic dicens : « Tunc magnanimus et fortis heros per montis clivum in theatrum properans, non populum horruit, non quod hostilibus se manibus traderet, pensitavit; sed corde intrepido et animo excelso, quasi quædam continua saxa aut arbores multas, eos qui circa stadium sedebant prætercurrens, in medio constitit stadio, complens dictum illud [1] : Justus ut leo confidenter agit. Quid plura ? adeo intrepido excelsoque animo fuit, ut, cum in eminentiori parte theatri staret, ingenti voce (quam qui audierunt, extant adhuc aliqui) exclamarit, et clare illud Apostoli ad Romanos dixerit : Inventus [2] sum a non quærentibus me, palam apparui his qui me non interrogabant. Quibus sane verbis se in eum venisse locum significavit minime coactum, sed ultro se ad certamen exhibuisse. » Quomodo autem nec multiplici tormentorum genere vexatus cessit, nec blanditiis inflexus est; sed his omnibus superatis, signans se more christiano crucis signo, jugulum subjecit gladio; idem auctor ea prosecutus est oratione, digna plane Basilio, dignaque tanto martyre. Hujus natalis dies tertio nonas Januarii non a Græcis tantum, sed a Latinis etiam anniversaria memoria celebratur.

64. Celebri quoque laudum præconio idem Basilius prosecutus est nobile martyrium ignobilis licet genere viri, nempe rustici hominis ac plane agrestis

[1] Euseb. lib. VIII. c. 24. — [2] Basil. orat. in Gordium mart.

[1] Prov. XXVIII. — [2] Rom. X.

Barlaham, sed martyrii gloria illustrissimi ac plane clarissimi; de quo egregium illud facinus, quo insuperabilis Christianorum constantiæ admirabile specimen edidit, inter alia insignia viri facta describit his verbis [1] : « Dexteram habuit igne firmiorem, cujus illi machina postremo ab hostibus applicabatur. Aræ namque pro more dæmoniaci libaminis igne imposito, martyrem adductum sistentes, focoque incenso, dexteram supinam impendere jubentes, manu quasi æreo altari abutebantur, thure illi ardenti malitiose imposito : sperabant enim ignis vi expugnatam manum, necessario ac velociter incensum thus in aram excussuram : pape, quam multijuga sunt impiorum præstigia ! Quoniam, inquiunt, innumeris vulneribus contentiosi pugilis mentem non fleximus, vel manum illius flamma incendamus : quoniam variis machinis animum illius haudquaquam permovimus, dexteram igni admotam permoveamus.

65. « At ne hac quidem spe miseri potiti sunt; nam flamma manum quidem exedit; perduravit illa cineris instar flammam ferens, tergum sævienti igni non dedit, quemadmodum fugitivi et imbelles solent ; sed immota perstitit, strenue contra flammam dimicans, et propheticas martyris voces proferendas administrans, ut diceret [2] : Benedictus Dominus Deus meus, qui docet manus meas ad prælium, et digitos meos ad bellum. Ignis cum manu confligebat; sed ignis vincebatur. Luctabantur inter se flamma ac dextera martyris; sed dexteræ nova quædam certaminis victoria concedebat, dum flamma quidem per mediam manum exigebatur, ipsa vero manus adhuc ad luctam porrecta erat. O manum igne contentiosiorem ! o manum ab igne flecti nesciam ! et o ignem a manu vinci edoctum ! Ferrum videtur ignis tyrannide emolliri, æs cedit ignis potentiæ, solet illo lapidum quoque vinci durities : nunc vero martyris dexteram extensam ignis ille comburens non flexit, cujus vigor omnia domat. Merito sane martyr iste ad Dominum hujus gratia clamaret [3] : Tenuisti manum dexteram meam, et in voluntate tua deduxisti me, et cum gloria suscepisti me. »

66. Hæc et alia plura affert in facti egregii commendationem Basilius ; adeo ut Mutii Romani omnium pæne scriptoris chartis commendatum exemplum jam videatur hujus comparatione vilescere, ac veluti solis fulgore, quæ lucebat in nocte lucerna, propemodum obscurari. Etenim ad tale facinus illum error impulit ; prodigereque dexteram crimen majestatis, etiam caput exigens, persuasit; martyrem vero Christi veritas cultusque pietatis reddidit fortiorem. Qui exeso jam tormentis toto corpore immobilis manens, virtute constantiæ se ipso fortiorem in dexteræ adustione monstravit, ut ne levi quidem motu potuerit urgeri vel flecti. At non uno tantum Barlaham Christiana religio gloriatur ; sed alios prope innumeros huic similes atque præstantiores habuit, iis aliisque temporibus, ejusmodi atque majorum facinorum patratores. Non enim in uno Barlaham, sed aliis quamplurimis sæva tyrannis, quo specie tenus viderentur christiani, aræ incensæ cum thure admovisse manum, ejusmodi est experta nova crudelitatis arte sævitiam ; ut ex iis, quæ inferius suo loco dicturi sumus, perfacile apparebit.

67. Tunc etiam eadem civitas Cæsariensis insigniter illustrata est corona Julittæ martyris, quam idem quoque Basilius laudibus celebrat. Addiderat enim illud quoque imperator ad priora illa in Christianos promulgata olim edicta : Ut, qui deos colere detrectarent, haberentur infames, nulloque legum adminiculo juvarentur, vel fulcirentur adversus insurgentes in se calumniatores auxilio ; quod quidem perinde erat, ac si Christianos non carnificum tantum manibus, sed omnium in eos insurgentium exposuisset injuriis, cum adversus neminem liceret illis jurium judicumque auxilium implorare. Inde autem accidit, ut cum prædives avarus homo inhiaret prædio Julittæ feminæ christianæ; illa apud judicem expertura, liberam coram ipso pacificamque nunquam interruptam longissimi temporis præscriptionem allegante ac probante ; quo uno remedio potuisset adversarii calumniantis conatus omnes irritos prorsus reddere, ac procacitatem compescere; mox subdolus ille in eam de christianitate accusationem objecit : « Cum in aream fori, inquit Basilius, ille progressus, ait : Istæc actio ejusmodi est, cui nulla quantivis temporis præscriptio suffragari debeat. Neque enim fas sit quidvis nobiscum habere commune eos qui hactenus minime coluerunt deos imperatorum, nisi prius christianam fidem ejurarint.

68. « Prætori in specie videbatur his in medium proponere quæ essent juri consentanea, quæve maximopere conducerent. Jubetur mox afferri thus, prunas item. Secundum hæc percunctantur judices ejurarene velit Christum, an secus; eam quidem et legibus, et legum suffragiis perfrui posse, abjuret modo Christum : quod si fixius adhæresceret fidei, nullum jam sibi relinqui usum, neque fori, neque legum, at ne reliquæ quidem Reipublicæ; quippe quæ, juxta sanctionem legis per ejus temporis imperatores latæ, notam infamiæ incurrisset. » Cum autem illa hæc audiens, secum deliberans, bona tandem omnia, et vitam ipsam Christo posthabendam firmo consilio decrevisset ; insignisque ob eam causam sententiam libentissimo animo suscepisset ; parato jam rogo, multa de confessione nominis prælocuta : « Concita, inquit, perrexit, facie, habitu, ipsis quæ promebat verbis, alacritate insuper efflorescente palam indicans quod in animo delitescebat profusissimum gaudium. » Et paulo post : « In lignorum struem incensam insilivit : quæ, perinde ac thalamus splendore coruscus, corpus Julittæ circumplexa, animam quidem in cælestem illam destinavit regionem, et quæ illius meritis congruebat, requiem.

69. « Corpus autem honore præcipuo venerabile asservavit affinibus et cognatis incolume, nec ulla sui parte læsum : quod sane in ornatissimo primarii

[1] Basil. orat. in Barlaham. — [2] Psal. XVII. — [3] Psal. LXXII.

templi urbis totius vestibulo conditum, loco quidem affert venerabilem sanctimoniam, nec minus, qui eo loci conveniunt, efficit sanctiores. Terra porro, istius beatæ adventu, aquam emisit, quæ suaple natura nulli non nostrum gratissima esse debeat; adeo ut martyr hæc imaginem piculissimæ referat matris, dum nutricis in morem, totius urbis incolas alit suaviter, perinde ac lacte quopiam in communes usus affatim scaturiente. » Hæc Basilius, aliaque multo plura in martyris laudem.

70. « Sub hac eadem persecutione passa est quoque Cæsareæ in Cappadocia Dorothea, quæ sub Sapricio illius provinciæ præside primum equulei extensione vexata, dehinc palmis diutissime cæsa, ad ultimum capitali sententia punita est; in cujus confessione Theophilus quidam scholasticus ad Christi fidem conversus, et mox equuleo acerrime tortus, novissime gladio cæsus est. » Hæc de ea in ecclesiasticis [1] tabulis. Quæ autem causa præcesserit, ut illusor martyris, et Christianorum hostis, tam insperato fidem christianam capesseret, Acta [2] ejus martyrii declarant his verbis: « Theophilus advocatus præsidis (al. fisci), cum duceretur Dorothea ad supplicium, irridens, ait: Eia tu, sponsa Christi, mitte mihi de paradiso sponsi tui mala aut rosas. Et Dorothea respondit: Plane ita faciam. Cum venisset ad ictum percussoris, rogavit carnificem, ut permitteretur breviter precari. Absolutaque oratione, ecce puer ante eam apparuit, ferens in orario tria mala et tres rosas. Cui illa ait: Obsecro te, ut feras ea Theophilo, et dicas ei: Ecce quod a me petiisti, ut tibi de sponsi mei paradiso transmitterem. Ipsa autem percussa gladio, perrexit ad Christum.

71. « Igitur Theophilus advocatus præsidis irridens promissionem S. Dorotheæ, suis sodalibus ita ait: Hodie cum a percussore duceretur Dorothea, quæ se sponsam Christi dicebat, et ad cujus paradisum proficisci gloriabatur; ego dixi illi eunti: O tu, sponsa Christi, ubi perveneris ad paradisum sponsi, mitte mihi rosas inde aut mala. Plane, inquit illa, sic faciam. Cum autem hæc narraret, irridens sanctæ virginis promissionem, ecce puer ante eum cum orario, in quo ferens tria mala magnifica, et tres rosas elegantissimas, dixit ei: Ecce sicut petenti promisit virgo sacratissima Dorothea, transmisit hæc tibi de paradiso sponsi sui. Tunc Theophilus accipiens, exclamavit voce magna, dicens: Vere Deus Christus est, et non est ulla simulatio in eo. » Hæc et alia ibi plura de ejusdem Theophili confessione ac gloriosa pro Christi fide nece suscepta. Mentio habetur in iisdem Actis de Christena, seu Christina, atque Callista sororibus, quæ cum a Christi fide descivissent, Dorotheæ monitis iterum restitutæ, iterum confitentes, ignis supplicio martyrium consummarunt. Tam præclarum quatuor martyrum Cæsariensium certamen haud putamus a S. Basilio silentio prætermissum, sicut nec aliorum, quorum mentio facta est. Sed ut aliæ complures martyrum, qui itidem Cæsareæ passi sunt, laudationes una cum aliis plerisque scriptorum monumentis viri sanctissimi periere; ita quoque ejus de ipsa encomium excidisse, facile contigit.

72. In eadem quoque provincia, sub eadem persecutione, apud Tyanam Orestes (quem alii Arestam nominant) pro Christi fide insigne martyrium obiit, quod ejus Actis [1] testatum habetur; erecta est nobilis memoria Oresti martyri, et locupletata redditibus, quorum causa orta est lis inter sanctum Basilium et Antimum Tyanensem episcopum, ut suo loco dicetur. Sed et in Cappadocia itidem Capitolina et Erotheides ejus ancilla passæ leguntur; quorum omnium statuti dies commemorationis habentur tam apud Græcos, quam Latinos publice consignati: cum alioqui longe major existimetur esse illorum martyrum ibidem passorum numerus, quorum nomina habentur incognita.

73. Eusebius [2] enim dum generatim de martyribus hac persecutione passis agit, et inter alios Cappadocum quoque martyrum meminit, hæc ait: « Quid jam reliquos martyres nominatim commemorare attinet, aut illorum multitudinem enumerare, aut varia plagarum et suppliciorum genera, quæ insignes martyres perpessi sunt, oratione depingere? qui partim securibus percussi interierunt, sicut iis qui erant in Arabia contigit; partim cruribus confractis divexati, veluti iis qui in Cappadocia versabantur accidit; partim etiam pedibus in sublime appensis, capiteque in terram demisso, igne paulatim succenso, et leniter exardescente, et fumo e materia accensa ascendente suffocati, quemadmodum illis qui in Mesopotamia morabantur evenit; partim naso, auribus, et manibus amputatis, cæterisque corporis membris dilaniatis deformati, ut iis qui incolebant Alexandriam obtigit. » At de Alexandriæ passis martyribus inferius dicturi sumus.

74. Sed quod de Arabibus meminit; licet scriptorum penuria res illius Ecclesiæ obscurissimæ remanserint; tamen fuisse eam florentissimam, et martyribus abundasse, non tantum ea quæ Eusebius tradit, aperte declarant; sed quod prima peregrinatione [3] Pauli apostoli nobiliter fuerit illustrata, tantæ gloriæ haud fuisse degenerem, sed primitias fidei ab illo susceptas multiplicato germine propagasse, est æquum existimare.

75. Quod vero ad Ecclesiam in Mesopotamia positam pertinet, quam his temporibus æque martyribus abundasse idem auctor affirmat; inter alios notus est nomine insignis Athenodorus, qui cum ignibus et aliis cruciatibus diutius tortus esset, capitis damnatus, cum a numine repulsus carnifex ictum illaturus corruisset, nec ullus alius eum ferire ausus esset, orans obdormivit in Domino [4]. Edessæ vero martyres, quorum memoria est illustris, sunt Bassa mater, et filii Theogonius, Agapius, et Fidelis, quos pia parens exhortans, eosdem martyrio coronatos

[1] Mart. Rom. et alii die 6 Febr. — [2] Apud Sur. tom. I. die 6 Febr.

[1] Apud Metaph. die 9 Novemb. — [2] Euseb. lib. VIII. c. 21. — [3] Galat. I. — [4] Mart. Rom. die 11 Nov.

præmisit ad palmam, quos truncatos capite secuta est cum victoria; hi enim tam a Græcis, quam Latinis annua celebritate coluntur. Reliquorum vero nobis cum res gestæ, tum et nomina sunt incomperta. De cæteris vero martyribus in aliis Orientis provinciis passis agemus opportunius annis sequentibus.

Anno periodi Græco-Romanæ 5797. — Olymp. 270. an. 4. — Urb. cond. 1057. — Jesu Christi 304.
— Marcellini papæ 9. — Persecutionis 2. — Diocletiani imp. 21. Maximiani Herculii imp. 19.

1. *Consules. Vicennalia imperii Augustei Herculii.* — A num. 1 ad 23. Coss. *Diocletianus Aug. IX*, et *Maximianus Herculius Aug. VIII.* Hic consulatus juxta secundam consulatuum Cæsareorum regulam; imperii enim Augustei vicennalia celebravit: Diocletiani consulatus juxta tertiam.

2. *Diocletianus et Maximianus abdicant.* — Eusebius in Historia, Zozimus lib. 2, Idacius in Fastis, auctor Chronici Alexandrini, aliique Diocletianum et Maximianum Herculium hoc anno abdicasse scribunt, quæ communis sententia eruditorum fuit, antequam Lactantii liber de Mortibus Persecutorum lucem videret. Sed eo publicato omnibus patuit, anno tantum sequenti utrumque imperatorem novo exemplo, ut habet Eutropius, vitam privatam amplexum esse. Juvat hic Lactantium, cap. 17, audire: « Vicennalibus celebratis, cum libertatem populi Romani ferre non poterat, impatiens et ægeranimi prorupit ex Urbe impendentibus kalendis Januariis, quibus illi nonus consulatus (hoc anno gestus) deferebatur. Tredecim dies tolerare non potuit, ut Romæ potius, quam Ravennæ procederet consul. Sed profectus hieme, sæviente frigore atque imbribus verberatus, morbum levem ac perpetuum traxit; vexatusque per omne iter, lectica plurimum vehebatur. Sic æstate transacta (currentis nempe Christi anni) per circuitum ripæ strigæ Nicomediam venit (per ripam nempe Danubii, qui antiquus erat imperii limes, ubi erant prætenturæ Illyricianæ, *strigæ* dictæ, ut ostendit Dodwellus in singulari Dissertatione de *Ripa striga*) morbo jam gravi insurgente. Quodcumque se premi videret, prolatus est tamen, ut circum, quem fecerat, dedicaret anno post vicennalia repleto. Deinde ita languore oppressus, ut per omnes deos pro vita ejus rogaretur donec idibus Decembribus (currentis sc. anni) luctus repente in palatio, mæstitia et lacrymæ, judicum trepidatio et silentium. Tota civitate jam non modo mortuum, sed etiam sepultum dicebant, cum repente mane postridie pervagari fama quod viveret, domesticorum ac judicum vultus alacritate mutari. Non defuerunt, qui suspicarentur celari mortem ejus, donec Cæsar veniret, ne quid forte a militibus novaretur. Quæ suspicio tantum valuit, ut nemo crederet eum vivere, nisi kalendis Martiis (anni nimirum 305) prodisset, vix agnoscendus, quippe qui anno fere toto ægritudine tabuisset. Et ille idibus Decembribus morte sopitus animam receperat, nec tamen totam. Demens enim factus est ita ut certis horis insaniret, certis resipisceret. » Tum cap. 18 :

3. *Hæc abdicatio coacta.* — « Nec multis post diebus Cæsar (nempe Galerius Maximianus) advenit, non ut patri gratularetur, sed ut eum cogeret imperio cedere. Jam conflixerat nuper Maximiano sene, eumque terruerat injecto armorum civilium metu. Aggressus est ergo Diocletianum primum molliter et amice, jam senem esse dicens, jam minus validum et administrandæ Reipublicæ inhabilem, debere illum requiescere post labores. Simul et exemplum Nervæ proferebat, qui imperium Trajano tradidisset. Ille vero aiebat, ei indecens esse, si post tantam sublimis fastigii claritatem in humilis vitæ tenebras decidisset, et minus tutum, quod in tam longo imperio multorum sibi odia quæsisset. Nerva vero uno anno imperante, cum pondus et curam tantarum rerum vel ætate vel insolentia ferre non quiret, abjecisse gubernaculum Reipublicæ, atque ad privatam vitam redisse, in qua consenuerat. Verum si nomen imperatoris cuperet adipisci, impedimento nihil esse, quominus omnes Augusti nuncuparentur. At ille qui orbem totum jam ipse inhiaverat, cum inde sibi aut nihil præter nomen aut multum videbat accedere, respondit, debere ipsius dispositionem in perpetuum conservari, ut duo sint in Republica majores, qui summam rerum teneant: item duo minores qui sint adjumento. Inter duos facile posse concordiam servari, inter quatuor pares nullo modo. Si ipse cedere noluisset, se sibi consulturum, ne amplius minor et extremus esset. Jam fluxisse annos quindecim in Illyricum vel ad ripam Danubii relegatus cum gentibus barbaris luctaret, cum alii intra laxiores et quietiores terras delicate imperarent.

4. *Electio Cæsarum.* — « His auditis, senex languidus, qui jam Maximiani senis litteras acceperat scribentis quæcumque locutus fuisset, et didicerat augeri ab eo exercitum, lacrymabundus : Fiat, inquit,

si hoc placet. Supererat ut communi consilio omnium Cæsares legerentur. Quid opus est consilio, cum sit necesse illis duobus placere quidquid nos fecerimus? Ita plane, nam illorum filios nuncupari necesse est. Erat autem Maximiano (filius) Maxentius, hujus ipsius Maximiani gener, homo perniciosæ ac malæ mentis, adeo superbus et contumax, ut neque patrem, neque socerum solitus sit adorare. Et idcirco utrique invisus fuit. Constantio quoque filius erat Constantinus, sanctissimus adolescens, et illo fastigio dignissimus, qui insigni et decoro habitu corporis, et industria militari, et probis moribus, et comitate singulari, a militibus amaretur, a privatis et optaretur. Eratque tunc præsens, jam pridem a Diocletiano factus tribunus ordinis primi. Quid ergo fiet? Ille inquit, dignus non est. Qui enim me privatus contempsit, quid faciet, cum imperium acceperit? Hic vero et amabilis est, et ita imperaturus, ut patre suo melior et clementior judicetur. Ita fiet ut ego non possim facere quæ velim. Eos igitur oportet nuncupari, qui sint in mea potestate, qui timeant, qui nihil faciant nisi meo jussu. Quos ergo faciemus? Severum, inquit. Illumne saltatorem, temulentum, ebriosum, cui nox pro die, et dies pro nocte? Dignus, inquit, quoniam militibus fideliter præfuit; et eum misi ad Maximianum, ut ab eo induatur. Esto. Alterum quem dabis? Hunc, inquit, ostendens Daiam adolescentem quemdam semibarbarum, quem recens jusserat Maximinum vocari de suo nomine. Jam et ipsi Diocletianus nomen ex parte mutaverat hominis (legendum *ominis*, ut ostendi anno CCXCII) causa, quia Maximianus (nempe Herculius) fidem summa religione præstabat. Quis est hic quem mihi offers? Meus, inquit, affinis. At ille gemebundus: Non, inquit, eos homines mihi das, quibus tutela Reipublicæ committi possit. Probavi illos, inquit. Tu videris, qui regimen imperii suscepturus es. Ego satis laboravi et providi, quemadmodum me imperante Respublica staret incolumis. Si quid accesserit adversi, mea culpa non erit.

5. *Severus et Maximianus Cæsares creati.* — « Cum hæc essent constituta, proceditur kalendis Maiis. Constantinum omnes intuebantur. Nulla erat dubitatio. Milites qui aderant, et priores militum electi et acciti ex legionibus, in hunc unum intenti gaudebant, optabant et vota faciebant. Erat locus altus extra civitatem ad millia fere tria, in cujus summo Maximianus ipse purpuram sumpserat; et ibi columna fuerat erecta cum Jovis signo. Eo pergitur. Concio militum convocatur. Inquit senex cum lacrymis, alloquitur milites, se invalidum esse, requiem post labores petere, imperium validioribus tradere, alios Cæsares subrogare. Summa omnium expectatio quid afferret. Tunc repente pronuntiat Severum et Maximinum Cæsares. Obstupefiunt omnes in tribunali. Constantinus adstabat susum (ita veteres pro *sursum*): sciscitari inter se, num Constantini immutatum nomen esset, cum in conspectu omnium Maximianus manum retrorsum extendens protraxit a tergo Daiam, Constantino repulso, et exuto vestem privatam, constituit in medium. Mirari omnes qui esset, unde esset. Nemo tamen reclamare ausus est, cunctis insperatæ novitate rei turbatis. Huic purpuram Diocletianus injecit suam, qua se exuit, et Diocles iterum factus est. Tum descenditur, et rheda per civitatem veteranus rex foras exportatur, in patriamque dimittitur. Daia vero sublatus nuper a pecoribus et silvis, statim scutarius, continuo protector, mox tribunus, postridie Cæsar, accepit Orientem calcandum et conterendum, quippe qui nec militiam, neque Rempublicam sciret, jam non pecorum, sed militum pastor. » Ita Lactantius in lib. de Mortibus Persecutorum, qui Baronii tempore lucem non viderat.

6. *Abdicatio impp. anno sequenti facta.*—Hanc itaque Cæsarum nuncupationem et imperatorum abdicationem non hoc anno, sed sequenti, idque *kalendis Maiis*, ut Lactantius prodit, contigisse, certum esse debet. A Lactantio stat Victor de Cæsaribus, qui de Augusteo Constantii Chlori et Galerii Maximiani imperio loquens inquit: « Galerio Maximiano quinquennii imperium, Constantio annuum fuit; » quod verum esse non potest, si ante annum CCCV uterque Augustus renuntiatus; Constantius enim anno CCCVI mense Julio, Galerius vero anno CCCXI vita functi sunt. Constantius primus Augustus dictus est, prioremque gradum obtinuit, ut testatur Eusebius lib. 1 de Vita Constantini, cap. 18. Solent autem scriptores Historiæ Augustæ, dum loquuntur de imperatoribus, qui proxime post Diocletianum imperium administrarunt, eorum annos numerare a morte illius, qui primum locum adeptus erat, ut liquet ex exemplis, quæ anno CCCXIV et anno CCCXVIII in medium afferam. Quare cum Constantius supremum honoris fastigium anno CCCV consecutus fuerit, et annum tantum cum aliquot mensibus a Victore neglectis imperarit, is historicus Galerii Maximiani annos ab anno tantum Christi CCCVI Constantii emortuali deduxit; quo pacto, quinquennium Galerio anno CCCXI demortuo recte assignat. Secundo, Victor alter in Epitome Diocletianum anno duntaxat sequenti abdicasse indicat, quando scribit: « Vixit annos sexaginta octo, ex quibus communi habitu prope novem egit. » Diocletianus autem anno CCCXIII ineunte periit, ut infra dicetur. Et quamvis hic scriptor trahi posset in communem, quæ hactenus obtinuit sententiam; cum tamen jam de veritate constet, Diocletianum scilicet et Maximianum anno solum sequenti imperium deposuisse, non dubium, quin inter Lactantium et utrumque Victorem hac in re conveniat.

7. *Probatur iterum.* — Tertio, auctor incertus Panegyrici Maximiano et Constantino anno CCCVII dicti, Diocletianum et Maximianum anno sequenti abdicasse insinuat, quando num. VIII, de triumpho Romæ anno præcedenti ab utroque imperatore exhibito loquens, ait: « Te primo ingressu tuo tanta lætitia, tanta frequentia populus excepit, ut cum te ad Capitolini Jovis gremium vel oculis ferre gestiret, stipatione sua vix ad portas Urbis admitteret. Te rursus vicesimo anno imperatorem, octavo consulem

ita ipsa amplexu quodam suo Roma voluit detinere, ut videretur augurari jam et timere quod factum est, nempe imperii abdicationem. » Herculius itaque, de quo in eo Panegyrico sermo, anno antecedenti Romæ cum Diocletiano triumphavit, annoque currenti quo octavum consulatum gessit, quove Augustei imperii vicennalia edidit, Romæ eumdem consulatum VIII iniit, cum Diocletianus nonum Ravennæ auspicatus est: quo tempore populus Romanus vereri cœpit, ne Herculius imperium deponeret. Quod si, dum consulatum illum VIII Herculius gereret, abdicasset, non ita orator loqueretur.

8. *Annus abdicationis ex Fastis probatus.* — Quarto, in Fastis Theonis a Dodwello V. C. nuper in Anglia publicatis legitur: Κωνσταντῖνος καῖσαρ τὸ ε', καὶ Μαξιμῖνος καῖσαρ τὸ ε'. Κωνσταντῖνος σεβαστὸς τὸ ϛ' καὶ Μαξιμῖνος σεβαστὸς τὸ ϛ'. id est, « Constantius Cæsar V et Maximianus Cæsar V, Constantinus Augustus VI et Maximinus Augustus VI. » Ubi errore græcis auctoribus familiari *Constantinus* loco *Constantii*, et *Maximinus* loco *Maximiani* scribitur. Constantius itaque et Maximianus, Galerius nempe, adhuc Cæsares erant anno trecentesimo quinto, quo quintum consulatum suscepere: anno vero trecentesimo sexto quo sextum consulatum iniere, jam Augusti erant. Quod si Constantius et Galerius Maximianus anno sequenti adhuc Cæsares erant, profecto Diocletianus et Herculius præsenti anno imperium non abdicarunt; cum eadem die hi imperium deposuerint, et Constantius ac Galerius Augusti nuncupati fuerint. Denique in Fastis Græcis Heraclii imperatoris a Dodwello etiam in lucem emissis, Constans Cæsar et Maximinus Cæsar anno sequenti consules etiam proponuntur (loco Constantii et Maximiani Cæsarum), et Diocletiano anni XXI assignantur. Ex quibus tandem omnibus consequens est, Diocletianum et Herculium anno tantum sequenti imperii gubernacula abjecisse, et Eusebium tam in Vita Constantini lib. I, cap. 18, quam in lib. de Martyribus Palæstinæ, cap. 3, et in lib. 8 Historiæ, cap. 13, currenti anno eam abdicationem male consignasse.

9. *Nova imperii divisio.* — *Constantius Chlorus* et *Galerius Maximianus* imperium inter se partiti sunt, novaque Romani imperii regendi forma inducta. Hucusque enim licet plures Augusti simul imperarent, tamen imperium Romanum solidum atque indivisum gubernarunt, nullaque facta fuerat imperii divisio, cum nec provincias nec legiones inter se partiti essent. Sed, ut habet Eutropius, lib. 10, de Diocletiano et Herculio loquens: « His abeuntibus ab administratione Reipublicæ, Constantius et Galerius Augusti creati sunt, divisusque inter eos Romanus orbis. » Quæ imperii divisio etiam ab Eusebio, lib. 8, cap. 13, observata. Ubi enim Diocletiani et Maximiani abdicationem retulit, ait: « Vix hæc gesta fuerant, cum imperium Romanum totum in duas partes divisum est, quod quidem nunquam antea factum esse memoratur. » Post hanc tertiam regiminis formam inductam summus pontificatus cum tota ejus potestate omnibus Augustis communicatus, licet in secunda ejusdem imperii dispositione ea seniori Augusto reservata videretur, et nomen Pontificis Maximi duntaxat cæteris Augustis datum, quod eisdem etiam ejusdem dispositionis initio denegatum. Unitatis tamen aliqua umbra post imperii divisionem servata. Quamvis enim lex aliqua ab uno imperatore scripta esset, ea tamen omnium nomina ex æquo præferebat. In operibus publicis omnium etiam imperatorum nomina de more memorata, licet ab uno tantum opus positum esset. Quibus autem viis internosci possit, cui lex aliqua tribuenda sit, ostendit Gothofredus in Prolegomenis Codicis Theodosiani, cap. 8 et 9.

10. *Baronii chronologia corrupta.* — Incidebant in hunc annum decimi ludi *Sæculares*, qui tamen exhibiti non sunt, de quibus Zozimus, lib. 2 loquens, ait: « A consulatu Chilonis et Libonis, quo Severus ludos sæculares exhibuit, usque ad Diocletiani nonum, Maximiani octavum consulatum, centum et unus annus elapsi fuerunt: ac tum quidem privatus ex imperatore Diocletianus factus est: cujus exemplum Maximianus est secutus. » Quoad abdicationis annum, Zozimum hallucinari, ex dictis constat. Sed quoad ludos sæculares, hoc anno edi debuisse, et ex iisdem Baronii chronologiam depravatam esse demonstrari potest. Consulatum enim Chilonis et Libonis confert in annum Christi CCVI, consulatum vero Diocletiani IX et Maximiani VIII cum currenti Christi anno alligat. Unde differentia inter annum CCVI et CCCIV est tantum annorum nonaginta octo, cum tamen centum annorum esse debeat, ut observavit Calvisius in Isagoge Chronologica cap. 47. Consulatum itaque Chilonis et Libonis non cum anno CCVI, sed cum anno CCIV copulandum, certum esse debet. Sic enim verum est quod scribit Zozimus, a consulatu Chilonis et Libonis ad consulatum IX Diocletiani, et VIII Maximiani annos centum et unum fluxisse, ultimo extremo anno tantum inchoato pro integro numerato. Quam numerandi rationem non animadvertens Scaliger lib. 5, de Emendat. Temp., pag. 497, existimavit, Zozimum abdicationem Diocletiani cum anno Christi CCCV conjunxisse. Baronius vero, cum consulatum Chilonis et Libonis cum anno Christi CCVI perperam alligasset, Zozimum in ea supputatione deceptum, sibi in animum induxit; cum inter utrumque consulatum centum et unius annorum intervallum reperire non posset.

11. *Marcellini PP. obitus.* — A num. 23 ad 27. In Chronico Damaso attributo legitur: « Marcellinus annis octo, mensibus tribus, diebus viginti quinque. Fuit temporibus Diocletiani et Maximiani, ex die pridie kalendas Julias, a consulibus Diocletiano VI et Constantio II usque in consulatum Diocletiani IX et Maximiani VIII. Quo tempore fuit persecutio, et cessavit episcopatus annis VII, mensibus VI, diebus XXV. » Ita legitur in exemplari, quo Bucherius usus. Is tamen in margine ait, videri legendum: « Cessavit episcopatus annis III, » et quidem recte, ut mox dicam. Obiisse itaque videtur Marcel-

linus die vicesima quarta Octobris, licet die XXVI Aprilis colatur. Nam ordinatus fuerat die tricesima mensis Junii anni ducentesimi nonagesimi sexti. Porro Marcellinum martyrium subiisse, ut habet Baronius ex Anastasio, parum verisimile. Nomen enim ejus legitur in Indiculo *Depositionis episcoporum* apud Bucherium : « Decimo octavo kalendas Februarii, Marcellini in Priscillæ ; » qui tamen dies alicui Marcellini translationi, non vero ejus morti attribuendus.

12. *Ejus lapsus commentitius* (1). — Ejus lapsus commentitius videtur. Qua enim ratione, inquit Papebrocius in Conatu Chronico-Historico ad Catalogum Pontificum Romanorum, illum ignorare potuisset Augustinus, cum totam Ecclesiam conturbasset. Vulganda quippe fuisset quaquaversum pœnitentia, ut communi omnibus scandalo communiter opponeretur majoris ædificationis exemplum. Tale autem nihil factum supponit Augustinus, cum in libro de Unico Baptismo, cap. 16, sic respondet Petiliano : « Quid jam opus est, ut episcoporum Romanæ Ecclesiæ, quos incredibilibus calumniis insectatus est, objecta ab eo crimina diluamus? Marcellinus et presbyteri ejus Melchiades et Marcellus et Sylvester traditionis codicum divinorum et thurificationis ab eo crimine arguuntur. Sed numquid ideo convincuntur, aut convicti aliqua documentorum firmitate monstrantur? Ipse sceleratos et sacrilegos fuisse dicit; ego innocentes fuisse respondeo. Quid laborem probare defensionem meam, cum ille nec tenuiter probare conatus sit accusationem suam? » Verum quidem est, quod Augustinus peculiariter descendens ad defensionem Melchiadis, qui potissimum impetebatur, ostendat; id ei nunquam antea cum maxime opus fuisset a Donatistis exprobratum, de cæteris autem taceat : manet tamen quod ut minimum de iis ignoraverit, et manet difficultas quomodo potuerit ignorare lapsum summi Pastoris tam memorabili pœnitentia reparatum : manet etiam quod Augustini tempore, post Carthaginensem tamen collationem, in qua altum silentium de lapsu illo, rumor aliquis primus a Petiliano temere jactatus, et ab ejus partiariis Donatistis omni modo satagentibus, ut hujus contra se latam sententiam elevarent, et nullius ponderis esse suaderent. Quem rumorem, ut falsus in Melchiade et compresbyteris ejus fuerit, asserente id Augustino, verum fuisse in Marcellino, eodem Augustino id non expresse negante, credere non debemus, nisi fortiori aliqua auctoritate convincamur, quam sit eorum, quos Acta proculdubio commentitia secutos, secula deinceps est posteritas reliqua sine ulla eorumdem Actorum discussione. Ita Papebrocius.

13. *Marcellinus et Marcellus non confundendi.* — Marcellini papæ mentio nulla neque in Chronico Eusebiano, neque in Martyrologio Hieronymiano : quo fit, ut aliqui viri doctissimi Marcellinum et Marcellum distinguendos non esse existimarint. Sed hi meo judicio decipiuntur. Auctor enim Chronici Damaso attributi Liberio sedente vixit, et utriusque pontificis non solum meminit, sed etiam quot quilibet annis ac diebus sedit, memorat. Præterea Augustinus, qui exeunte hoc sæculo floruit, utrumque agnovit, quemadmodum et Optatus Milevitanus a Baronio citati.

14. *Vacatio sedis.* — In Chronico Damasi laudato dicitur, post Marcellini obitum cessasse episcopatum annis VII, mensibus VI, diebus XXV. Sed, ut jam dixi, locus ille corruptus, legendumque videtur, « annis III, mensibus III, diebus XXV. » Nam S. Marcelli Marcellini successoris initium inchoandum a die decima octava mensis Februarii anni trecentesimi octavi, ut in morte ejus demonstro.

15. *Anni persecutionis accurate ab Eusebio descripti.* — Dodwellus in Dissert. XI Cyprianica de paucitate Martyrum, num. LXXIII, ait : « Quod Eusebius anno primo persecutionis tribuit (libro de Martyribus Palæstinæ, cap. 2), id secundo tribuendum existimo, anno nimirum æræ vulgaris CCCIV. Hoc enim anno finem fuisse ait vicennalium, τέλος τῆς ἀρχικῆς εἰκοσαετηρίδος ἐπιστάσης, quod non observavit in sua interpretatione Valesius. Legendum itaque τέλους ἐπιστάντος. Neque vero est, ut hoc excidisset putemus Eusebio. Quanquam enim recte ille persecutionem XIX Diocletiani anno assignaverit tam in Chronico, quam etiam in Historia, idem tamen sui oblitus, de eo anno ita loquitur, quasi fuisset etiam XX. Ita imperatores, ait, dum benevolo in Christianos animo fuissent, δεκαετηρίδας εἰκοσαετηρίδας ἐκπλήσασθαι (Euseb. lib. 8, c. 13). Vicennalia itaque prima, quæ fine anni XIX, principio XX, celebrata essent, jam præterita asseruit, cum inciperet persecutio, quæ tamen eo ipso persecutionis anno celebrata esse tradit auctor certissimæ fidei Lactantius. Inde etiam est, quod secundo persecutionis anno perperam deposuisse tradit Diocletianum atque Maximianum, quod tamen non ante III annum, Christi nimirum CCCV, fecisse constat e Lactantio. » Hæc Dodwellus.

16. *Refellitur contraria sententia.* — At sine dubio fallitur. Nam Valesius laudatum Eusebii locum non dissimulavit, sed accurate vertit hoc modo : « Cum imperatoris vicennalia jam adessent, » et quidem melius quam Christophorsonus, qui eum ita latine reddidit : « Cum vigesimus annus regni imperatoris adventaret. » In Dissertatione autem Hypatica, parte II, cap. 2, num. XXIII, demonstravi, annos ante quinquennalia elapsos quinquennii nomine a veteribus appellatos fuisse, sive quatuor tantum anni elapsi essent, sive quintus solum inchoatus fuisset, sive denique initio septimi quinquennalia

(1) Vide etiam ea de re Constantium, ubi supra, qui Theodoretum lib. I Histor. Eccl., cap. 3, « Marcellinum in persecutione inclaruisse » asserentem, ita interpretatur, ut persecutione grassante, digne et laudabiliter se *Marcellinus* gesserit, seu ipse persecutionem perpessus magnam sui nominis existimationem reliquerit. At *Marcellini* gesta, seu Acta Sinuessanæ Synodi minime a Donatistis conficta esse docet Petrus Constantius in Præfat. ad epistolas Rom. Pontificum, p. II, n. 97 et sequentibus, et in Monito prævio ad eadem Acta, pag. 27, sed Symmachi papæ ætate conficta fuisse censet.
MANSI.

edita essent. Quod de decennalibus et vicennalibus pariter dicendum. Quare recte Eusebius scripsit, anno CCCIII, mense Novembri, quo Diocletianus et Maximianus *vicennalia* celebrarunt, vicesimum imperii eorum annum adventasse, recteque pariter tradidit, ante persecutionem utrumque imperatorem decennalia et vicennalia complevisse. Hæc enim festa epocham quamdam constituebant, et Eusebius decennalia ac vicennalia pro decimo et vicesimo anno, eoque Juliano, ac præterea utroque extremo incompleto pro completo numerato usurpat, ut loco laudato certis exemplis ostendi. Antiquos autem annum inchoatum transactum vocare solitos multis exemplis suis locis patebit. Verum itaque non est, Eusebium anno primo persecutionis tribuisse quod ad secundum pertinebat.

MARCELLI ANNUS 2. — CHRISTI 305.

1. *Acta martyrum Januarii et sociorum.* — Christi annus trecentesimus quintus, Constantio et Galerio quintum coss., Fastis adscribitur. Quibus consulibus Acta sanctorum martyrum Januarii episcopi Beneventani et sociorum, quæ apud nos sunt (ut in Notationibus quoque meminimus) inscripta reperimus. Quantumlibet enim Constantius imperator Occidentalis orbis regimen administraret; in extremis tamen mundi partibus ipso agente, in Britannia scilicet, aliisque oris occiduis; res Italiæ ex Galerii Maximiani sententia regi potius videbantur. Quamobrem ejusdem Constantii filius Constantinus, quod ab eodem appeteretur insidiis, coactus est (ut dicemus anno sequenti) veloci sibi fuga consulere.

2. Cum igitur Maximiani arbitrio præsides atque proconsules agere cuncta studerent, et in eo quoque, ut Christianos acerbissime vexarent, eidem morem gererent; ex illis unus qui Campaniæ præsidebat, Timotheus nomine, diram de sanctis carnificinam exercuit; et inter alios eumdem quem diximus Januarium Beneventanum episcopum, Sosium Misenatis Ecclesiæ, et Proculum Puteolanæ diaconos, Eutychetem, et Acutium laicos homines tenuit; qui omnes cum variis prius affecti fuissent suppliciis, capite tandem damnati, gloriosam martyrii palmam consecuti sunt. Extant eorum Acta a Joanne diacono scripta; in quibus profitetur se resecasse superflua, et quæ videbantur necessaria, addidisse; ratus fortasse appositos consules, quos reliquit, supervacaneos esse; nisi potius (quod verius existimo) ea de causa prætermisit quod ipse maluerit ad imperatoris Diocletiani primordia eorumdem martyrum Acta referre; quæ dictis inscripta consulibus, ad successorem Galerium Maximianum essent potius referenda: non considerans quid de pluribus aliis martyribus accidit; nam permulti post abdicationem Diocletiani, et Maximiani Herculii necati reliquo tempore, quod superfuit ex persecutionis illo decennio, sub iisdem imperatoribus pariter, more majorum, passi esse feruntur.

3. Cæterum, quod nostri muneris est, ex consulibus notatas suis quibusque certis annis res gestas memoriæ commendare; hic potius ex scripto antiquo codice [1], eorumdem martyrum meminisse, operæ pretium facturi nobis videmur. Est eorumdem Actorum hujusmodi exordium: «Temporibus Diocletiani imperatoris, consulatu Constantii Cæsaris quinquies, et Maximiani Cæsaris sexies (al. quinquies), erat persecutio ingens Christianorum, etc.» Porro quæ ibi narrantur, licet verbis diversa, sententiis tamen simillima inter se, vel potius eadem esse videntur, quæ a Joanne diacono stylo mutato scripta habentur; sed prætermissa in iis est, quæ præcesserat, Sosii diaconi, et sociorum sub Dracontio præfecto facta confessio.

4. In hujus locum Timotheus, quem diximus, subrogatus, Nolæ consistens, S. Januarium episcopum, Christi nominis causa vinctum, audivit, quem (ut talem decebat sacerdotem) infracto animi robore se christianum profitentem, et cultum dæmonum detestantem, in ardentem fornacem præses majori iracundiæ incendio æstuans jussit includi. Sed divina virtute illæsus permansit, et liber hilarisque prodiens contra se præsidem acrius excitavit, a quo nervis crudelissime distendi jussus, Puteolos postea ante rhedam perductus est, ibi audiendus cum aliis martyribus eodem in loco carcere diutius afflictatis.

5. Ubi vero omnes auditi et Christo fideles inventi sunt, damnantur ad bestias; quæ cum naturalis oblitæ ferociæ illis adblandirentur potius quam in eosdem sævirent; ferales suos impetus visæ sunt in

[1] In nostra Bibliotheca tom. VIII. Vit. Sanct. p. 117.

præsidem transfudisse. Quem vehementiori furore in martyres insultantem, Januarius tandem cohibiturus ferociam hominis (ut olim Paulus Elymam magum) cæcitate percussit. Ipsum vero demum paululum resipiscentem, et lumen oculorum ab eo pariter exposcentem, pristinæ reddidit sanitati. Cum vero ob insigne miraculum ingens mox fieret ex Gentilibus jam Christo credentibus ad religionem Christianam accessio; veritus præses iras principis, immemor et ingratus recepti luminis, graviori cordis cæcitate percussus, percuti gladio Januarium una cum sociis imperavit, ducique ad sulphuratam Puteolanam; ubi obtruncatione capitis una simul optata diu potiti sunt corona martyrii. Sed hæc pluribus Acta, quæ nos summatim perstrinximus.

6. Verum S. Januarii corpus, longum post ambitum, translatum demum Neapolim, ob ingentem atque frequentem miraculorum operationem, mira illic celebritate colitur cum ab omnibus, tum præsertim a civibus tanti patroni gloria exultantibus, ejusque beneficiis jugiter perfruentibus. Viget ibi insigne illud et perenne miraculum sanguinis ejusdem martyris, qui in vitrea ampulla asservatur. Nam cum alias idem sanguis concretus atque durus semper maneat, tamen cum primum ad caput martyris admovetur, quasi vicino illius corona martyrii decori lætetur aspectu, et fontem unde manavit intelligens, eo recurrere, unde fluxit, exoptet, illudque iterum animare festinet, veluti moræ resurrectionis impatiens, protinus liquefieri, mox fluere, et ebullire, maxima omnium admiratione conspicitur. Cujus tantæ rei non unum aut alterum testem producam, cum tota Italia, et totus (ut ita dicam) christianus orbis testis sit locupletissimus; cum hæc in regia et amplissima assidue fiant civitate, ad quam ex totius orbis partibus confluere hominum multitudo soleat. Sed hæc hactenus.

7. *Martyres Palæstini et Asiani.* — Jam vero ad ea quæ hoc eodem anno, qui indictæ persecutionis quartus ab Eusebio numeratur, in Palæstina gesta esse idem auctor pluribus narrat, orationem convertamus. Licet enim (ut nuper est dictum, et sæpe repetere necesse est) iidem imperatores se imperio abdicaverint, tamen quæ eorum edictis semel cœpta est persecutio, eorumdem quoque nomine dici perseveravit. Cæterum Eusebius tantummodo prosecutus Cæsariensis Ecclesiæ hujus anni res gestas, nec omnium, sed unius martyris Agapii ad certamen iterum revocati agonem narrans, hæc ait [1] : « Quarto anno persecutionis in nos grassantis, ad duodecimum kalendas Decembris, hoc est vicesimo die mensis qui Dius vocatur, die Veneris, in eadem urbe Cæsarea tale facinus, dignum revera quod litterarum monumentis commendetur, ipso tyranno Maximiano (al. Maximino) præsente, qui eodem die, qui natalis sui dies erat, spectacula populo magno cum apparatu ac sumptu edebat, patratum fuit.

8. « Et quia consuetudo inveteraverat, ut varia spectacula, si etiam unquam alias, præsentibus ipsis imperatoribus, summa cum magnificentia et splendore proponerentur spectatoribus, ad eorum animos oblectandos; eaque novis et peregrinis formis, præter communem et usitatum morem, variarentur; sic ut interdum animalia ex India et Æthiopia, aut aliunde acta in amphitheatrum introducerentur; interdum viri mimicis corporis gestibus permira animorum oblectamenta spectantibus ostenderent; ob eam causam, cum jam imperator ipse ludos faceret, eximium quoddam spectaculum, et quod multum haberet admirationis, in magnifico eorum apparatu omnino elucere oportebat.

9. « Quodnam igitur erat istud quidem? Martyr, et testis nostræ in Christo religionis adducitur in medium, strenue pro sola et vera pietate decertaturus, Agapius nomine; quem una cum Thecla sociatum, bestiisque traditum ad devorandum, paulo ante demonstravimus. Iste alias e custodia eductus, simulque cum maleficis ad spectacula populo edenda conjunctus, cum palam egregie suas partes in stadio egisset, idque ter, ac sæpius, propterea quod judex post minas illi variis temporibus oppositas, sive illum commiseratus, sive spe propositi et sententiæ ejus commutandæ inductus, ad alia semper nova certamina distulerat; tandem, præsente ipso imperatore, denuo producitur, veluti opportune et commode in illud tempus reservatus; ut hoc dictum salutare, quod Dominus discipulis suis divina præscientia prædixisset, nimirum quod coram regibus adducerentur [1] propter testimonium ejus, vere in eo compleretur. Primum igitur in medium stadium cum quodam malefico et scelesto homine, quem cædis domini sui reum fuisse ferunt, una rapitur; deinde hic domini sui interfector, qui bestiis objici debuisset, misericordia et clementia imperatoris (prope ad similitudinem Barabbæ latronis, quem Salvatoris loco Judæi mortis periculo eripiebant), nece liberatus est; et propterea strepitu et acclamationibus totum ideo personabat theatrum, quod homicida beneficentia imperatoris non solum servatus esset, verum etiam honore et libertate donatus.

10. « Cæterum hic veræ et divinæ pietatis athleta primum a tyranno accersitur, deinde inficiationem suæ voluntatis et instituti rogatus est : promittitur ei libertas. At ille magna voce palam testatur, non turpis et nefarii criminis causa, sed pietatis in Deum omnium rerum opificem, libenter et cum voluptate omnia supplicia, quæcumque sibi imponerentur, se pacato et tranquillo animo subiturum. Atque hoc locutus, dicto citius factum exequitur, et urso in illum dimisso, ex adverso veluti curriculo factus obviam, se ipsum libentissime vorandum dat. Post adhuc superstes spiritum ducens, in carcerem mittitur; ubi una die in vita commoratus, postridie lapidibus ad pedes ejus appensis, in medium mare demergitur. Tale Agapii martyrium fuisse constat. » Hucusque Eusebius de Agapio martyre, nihil præter-

[1] Euseb. lib. VIII. c 16.

[1] Marc. XIII.

ea de cæteris rebus alibi gestis attingens. Nos autem reliqua, quæ hoc ipso anno gesta esse reperiuntur, hic attexamus.

11. Cum igitur in Oriente (ut vidimus tum ex Eusebio, tum ex ipsis sanctorum martyrum rebus gestis) in dies magis magisque sub truculento imperatore Galerio persecutio recrudesceret : inter alias celebriores præsidum sævitia in Oriente exerceri solitas carnificinas, illa nulli secunda, sed fama notior videbatur, quam veluti pietatis quoddam gymnasium aperuerat Tarsi Ciliciæ proconsul Simplicius; qui quod cum ingenti sævitia conjunctam haberet simul incredibilem avaritiam, licet in tormentorum crudelitate cæteros præsides antecelleret; in eo tamen se aliis humaniorem præstare videbatur, quod non in ventum spargi præciperet, vel in fluenta jactari (ut alii solerent) sacros cineres martyrum, sed ipsorum reliquias pretio distrahebat, eaque sordida nundinatione corradebat pecuniam non exiguam. Sicque erat his temporibus Tarsus de occisis martyrio Christianis, veluti publicum quoddam emporium, ad quod (ut dicemus) ex Italia quoque et Africa empturi reliquias martyrum mercatores pietatis properarent. Tunc enim ea de causa, tanquam ad nundinas impietatis, ad emendas sacras reliquias martyrum, ab Aglaide nobili femina christiana, vitæ tamen incontinentia hactenus turpi, sed jam ad optimam frugem reddita, Roma legatus est Bonifacius procurator ipsius, idemque pariter christianus, cujus longo temporis spatio inhonesta consuetudine tenebatur; eo nimirum consilio id aggressa, ut ejusmodi pietatis obsequio, per martyres, quos redimeret, ac digna sepultura donaret, a Deo patratorum scelerum veniam facilius impetraret; tutius enim erat ea e longe accipere, quam domi non sine vitæ discrimine quærere.

12. Abiit ille auro suffarcinatus, atque familia constipatus. Sed opportune accidit, ut ipso adventu, viginti martyres pro Christi nomine in theatro certarent; quo audito, accurrit Bonifacius, ut spectaret. Videt in singulis immania exerceri tormenta, eademque sæpius repeti, novaque rursum carnifices experiri, quos rabies feralis armaret, indigne ferentes ab illis vinci, quos ipsi adeo immaniter cruciarent. Hæc ille intuitus, tantum abfuit ut immanitate carnificum timore concuteretur, quin potius accenderetur ad pugnam. Divino enim insiliente in eum Spiritu, in virum alterum repente mutatus, martyrum accensus exemplo, martyriique subeundi desiderio æstuans, dat se continuo in theatrum, figit oculos in sacra corpora martyrum, prehensat, amplectitur, exosculaturque eosdem sanctos martyres, quos et palam præconiis tollit, beatos prædicat felicesque exclamat, qui brevi certaminis spatio æternam in cælo sint gloriam consecuti.

13. Quid demum ? Ut hostis publicus, contemptor legum, imperii perduellis, majestatisque contumeliosus, apprehenditur, rapitur, trahitur, discerpitur, atque ad præsidem ducitur : cujus sententia mox exquisitis jubetur cruciari tormentis; immaniter primum cædi, unguesque ejus postea arundinibus a carnis connexione divelli, liquenti plumbo perfundi, incensaque pice comburi; qui hæc omnia divina virtute superans, gladio percussus, gloriose martyrium consummavit. Cum autem quos secum duxerat, rei gestæ ignari, illumque diutius frustra perquisitum, ex insperato tandem jam factum martyrem invenissent; soluto pretio, redimunt corpus ejus, nec de aliis emendis reliquiis martyrum ulterius curam suscipiunt. Redeunt Romam hilares, utpote victorem martyrem comitantes. Suscipitur cupidissime martyris corpus ab Aglaide, et decenter in cœmeterio, via Latina, conditur sepultura.

14. Viginti vero illi martyres ante Bonifacium consummati, ab Africanis mercatoribus empti, delati in Africam, Hippone Regio sunt honorificentissime collocati; hæc ex Actis ejusdem Bonifacii antiquitus scriptis, aliisque testificationibus citatis in Notis [1]. Porro sicut postea, perfecta pace Ecclesiæ, insignis memoria Bonifacii martyris in Aventino erecta est, in quam e cœmeterio corpus ejus translatum fuit; ita pariter Hippone Regio celeberrima (ut testatur Augustinus [2]) in honorem illorum viginti martyrum est excitata memoria, quæ et eorumdem martyrum miraculis est pariter illustrata; quorum unum, quod tunc acciderat, ibidem recitat Augustinus, ad quem amandamus lectorem.

15. Præter alios martyres qui Tarsi hac eadem sæviente persecutione sunt passi, quorum Acta certis consignata consulibus, habentur superius suo loco narrata : Pelagia quoque virgo in candentis ærei bovis ventrem inclusa, igne apposito, martyrii insigniter suscepti coronam est consecuta; quo nobili victoriæ signo pariter decoratæ ibi sunt Cyrenia et Juliana, et admirabilis illa Julitta cum filio infantulo Quirico; quorum omnia nomina cum passione notata habentur publicis monumentis, certis diebus eorum natalitiis consecratis, sed Quirici quidem atque Julittæ hoc titulo : « Quiricus triennis puellus, cum matrem, quæ ante Alexandrum præsidem nervis dirissime cædebatur, implacabili luctu lugeret, ad gradus tribunalis illisus interiit; Julitta vero post dira verbera et gravia tormenta martyrii sui cursum obtruncatione capitis complevit. » Quæ autem horum sint Acta legitima, quæ vero improbata, diximus in nostris Notis [3]. In eadem provincia Ciliciæ, eadem quoque persecutione urgente, passi sunt Cheonas et socii; Pompeiopoli vero ejusdem provinciæ civitate Sozons illustri martyrio nobilitatur; extant ejus Acta, et quidem fidelia.

16. In adjacentibus vero Ciliciæ provinciis, Isauria, Pamphylia, Lycaonia, atque Lycia, eadem persecutione urgente, complures martyres quis dubitat passos esse ? Sed illorum modo sat sit meminisse, quorum memoria viget in ecclesiasticis monumentis, in quibus eorum dies natales habentur adscripti, licet ex plurimis pauci sint a nobis hic

[1] Not. in Roman. Martyrol. die 14 Maii a. et die 6 Junii c. — [2] Aug. de Civit. Dei lib. XXII c. 8. — [3] Not. ad Rom. Mart. die 16 Junii.

attexendi. In Pisidia Antiochiæ Marcus et Stephanus inter alios martyres clari habentur. Isauria Tationis martyrio illustratur, quem cum Græci, tum etiam Latini celebrant ; itemque Azæ et sociorum centum quinquaginta militum : sed et Cleonici, Eutropii, et Basilisci, qui sub præside Asclepiade pro Christi nomine certantes coronati sunt; quibus jungendi sunt Apollo, Isacius, et Crotates. In Caria vero Aphrodisiæ, Diodorus et Rodopianus in eadem persecutione certarunt, qui a concivibus, quod Christianam religionem colerent, lapidati, consecuti sunt coronam martyrii.

17. In Pamphylia autem, Pergæ passi habentur hac ipsa persecutione Leontius, Actius, Alexander atque alii sex agricolæ sub præside Flaviano; itemque alius Leontius cum Eusebio, Neone, atque Longino. Passi itidem sunt etiam tum dira supplicia Victor, Zoticus, Zeno, Acindynus, Cæsarius, Severianus, Christophorus et Antoninus. Sidæ vero ejusdem provinciæ civitate eodem tempore sub Stratonico præside alii martyrium consummarunt. In Lycia autem celebre fuit martyrium Domninæ insignis feminæ : tunc quoque necati itidem sunt Theodorus, Oceanus, Ammonianus et Julianus, qui simul dissectis pedibus, in ignem conjecti, martyrium perfecerunt. Item in Lycia certamen obierunt egregii martyres Trophimus et Theophilus, qui lapidibus cæsi, igne succensi, demum gladio percussi sunt. At de martyribus satis.

18. *Petri Alexandrini de lapsis statuta.* — Hoc item anno quarto persecutionis, instante etiam quarto jam Paschate ab ejusmodi in Christianos indicta maxima clade ; cum frequens esset lapsorum numerus, iidem (ut olim accidit temporibus Cypriani) admissi sceleris pœnitentes, ut confestim in Ecclesiam reciperentur, urgebant. Tamen quantumlibet commendabile esset mentis illorum propositum, quo significabant, malle se in Ecclesia esse tot tum agitata turbinibus, quam inter Gentiles frui deliciis, nihilominus eos omnes sine ullo discrimine, inconsulteque recipere, nulla digna prævia pœnitentia, in præjudicium hoc verti disciplinæ ecclesiasticæ videbatur ; cujus nervos penitus solvi, sacerdotatemque vigorem hebetari ac parvipendi, haud æquo animo sanctissimi pertulerunt episcopi, qui his temporibus Ecclesiis ubique præerant.

19. Hi quidem, sicut misericordes et clementes exhibuerunt se erga lapsos lugentes ac pœnitentes, legibusque ecclesiasticis obtemperantes, ita digna severitate erexerunt se adversus eos, qui in Ecclesiam temere prosilientes, minis potius quam precibus communicationem catholicam postulabant. Videas ex iis plane antiqua renovare certamina, et quibus antea vicerat, resumere arma diabolum, iisdemque conatibus niti, quibus (ut vidimus) diutius exagitavit non tantum sub Cypriano Ecclesiam Africanam, sed totum propemodum catholicum orbem, obortis ea de causa schismaticis Novatianis, schismate infausto concussit. Et (quod dolendum est) ex ejus sententia contigit, scidisse nimirum diro schismate Alexandrinam Ecclesiam, cujus catholicæ unitatis et fidei robur infractum hactenus permansisset; sicque semel catholicæ militiæ turbatis ordinibus e portis inferi educens acies impietatis, summæ blasphemiæ tessera consignatas, duce Ario, Alexandrinam primum, ac mox subinde totas ubique terrarum invasit Ecclesias. Fremebat quippe diabolus, quod cum tot licet simul imperatores ad debellandam penitus Christianam religionem armasset, priores tamen in omnibus Christiani tulissent, magis magisque, eorum numero cum fidei augmento virtutibus aucto ; quapropter flaccescentibus jam persecutoribus, bellum civile inter eos instaurat.

20. Quo modo autem id acciderit, suo quoque loco ordine temporum dicturi sumus ; nunc vero quid hoc potissimum anno actum sit a Petro illo illustris nominis episcopo Alexandrino, cujus superius facta est mentio, aggrediamur dicere. Ipse quidem, diversos lapsorum casus considerans, diversa adhibens pro conditione cujusque medicamenta vulneribus, regulas aliquot scripsit; quas ob rerum gestarum notitiam memorabilem, quæ ex illis accipitur, hic describere utile admodum gratumque fore existimamus; sunt enim omni exceptione dignissimæ, a Patribus præsertim Orientalibus cognitæ, usu receptæ atque probatæ. Utinam fidelius isto nacti essemus exemplar, quod partim textu depravato (ut apparet) et partim ex parum accurata translatione, nonnunquam redditur subobscurum ; licet ex iis, quæ subsequuntur, perspicua cuncta fiant. Reddituros nos integre Petri canones, ne putes ab instituto, vel latum unguem deflectere; etenim ex ipsis singulis horum temporum veritatem historicam assequeris; quippe quod, dum medicamenta morbis parata retegis, quibus Dei Ecclesia contigerit his temporibus premi malis intelliges; adeo ut necesse sit ista perlegere, qui Christianorum diversos casus velit non ignorare. Prospiciens igitur lapsorum gregi vigilantissimus pastor, de eorum restitutione agens; qualiter quisque recipiendus esset, matura adhibita consideratione, distinctis eorum classibus, quibuslibet, quas observare deberent, leges præscripsit, sic exordiens [1] :

21. « Quoniam autem quartum Pascha persecutionem jam apprehendit, satis est iis qui delati quidem sunt, in custodiamque conjecti, tormentaque non sufferenda et intolerabilia flagella, et multas alias graves necessitates sustinuerunt, postea autem sunt a carnis imbecillitate proditi; etiamsi non ab initio suscepti sunt propter gravem lapsum consecutum, tamen quia multum decertarunt, et diu restiterunt (non enim sponte ad ea devenerunt, sed a carnis imbecillitate proditi), nam et stigmata Jesu in suis corporibus ostentant, et anno jam tertio deflent; eis ab adventu per revocationem in memoriam alii quadraginta dies injungantur (quos [2] cum jejunasset Dominus noster Jesus Christus postquam baptizatus

[1] Apud Theodor. Balsam. in Nom. in fin. et Bibl. sanct. tom. VII. — [2] Matth. IV.

fuerat, tentatus est a diabolo), in quibus et ipsi cum valde exercitati fuerint, et constantius jejunaverint, vigilabunt in orationibus deinceps meditantes quod dicitur a Domino ad eum qui illum tentat, ut ipsum adoret : Abi retro, satana : scriptum est enim : Dominum Deum tuum adorabis, et illi soli servies.

22. « Iis autem qui postquam in custodiam traditi, et in carcere tanquam in obsidione, afflictiones gravesque fœtores passi sunt, postea autem sine bello tormentorum captivi facti sunt nimia virium inopia, et quadam cæcitate confracti, placet annum ad aliud tempus adjungi ; nam ipsi quoque se omnino pro lege Christi affligendos dedere ; sicque etiam a fratribus in carcere multam consolationem assecuti sunt. Quæ quidem multiplicata redderent, liberari cupientes ab acerbissima captivitate diaboli, ejus maxime recordantes, qui dicit [1] : Spiritus Domini super me, propter quod unxit me evangelizare pauperibus, misit me sanare contritos corde, prædicare captivis remissionem, et cæcis visum, dimittere confractos in remissionem, prædicare annum Domini acceptum, et diem retributionis.

23. « Iis autem qui nihil hujusmodi passi sunt, nec fidei fructum ostenderunt, sed ad vitium transfugerunt, a metu et timiditate proditi, nunc autem veniunt ad pœnitentiam, necesse est et conveniens infrugiferæ ficus parabolam [2] proponere : Arborem fici habebat quidam plantatam in vinea sua, et venit quærens fructum in illa, et non invenit; dixit autem ad cultorem vineæ : Ecce anni tres sunt, ex quo venio, quærens fructum in ficulnea hac, et non invenio; succide ergo illam ; ut quid etiam terram occupat? At ille respondens, dicit illi : Domine, dimitte illam hoc anno, usque dum fodiam circa illam, et mittam stercora, et si quidem fecerit fructum; sin autem, in futurum succides eam. Qua ante oculos accepta, et ostenso digno fructu pœnitentiæ, in tanto temporis intervallo magis juvabuntur. Iis enim qui sunt omnino desperati, et pœnitentiam non agunt, et pellem Æthiopis immutabilem possident, et pardi varietates, dicetur quod alii ficui dictum est [3] : Jam non amplius in æternum ex te fructum quisquam manducet : et ideo statim quoque exaruit.

24. « In his enim impletur, quod ab Ecclesiaste dictum est [4] : Quod perversum est non poterit exornari, et defectus munerari non poterit. Nisi enim quod perversum est, prius rectum fuerit, fieri non potest ut id exornetur ; et nisi prior defectus expletus fuerit, fieri non potest ut id muneretur : unde et in fine eis eveniet, quod a propheta Isaia dicitur [5] : Et egredientur, et videbunt cadavera virorum qui prævaricati sunt in me ; vermis eorum non morietur, et ignis eorum non extinguetur, et erunt usque ad satietatem visioni omni carni. Quandoquidem, ut et ab ipso prædictum est [6] : Impii quasi mare fervens, quod quiescere non potest. Non est pax impiis, dicit Dominus.

[1] Luc. IV. Isai. LXI. — [2] Luc. XIII. — [3] Marc. XI. — [4] Eccles. I. — [5] Isai. LXVI. — [6] Idem LVII.

25. « Iis autem qui simularunt ; sicut et David [1], qui se epilepticum fingebat, ne moreretur, quamvis revera epilepticus non esset ; et non nude negationem inscripserunt, sed in multis angustiis, tanquam pueri consilio et prudentia præditi, inter pueros insipientes inimicorum insidias ludificati sunt ; velut qui altaria pervaserint, vel tanquam qui chirographum dederint, vel qui pro se ethnicos immiserunt (etiamsi nonnulli eorum qui confessi sunt, ut audivi, aliquibus eorum cesserunt), quoniam maxima cautione vitarunt, ne ipsi suis manibus ignem ferrent, et dæmonas impuros suffirent; cum propter ignorationem eos id fecisse, non compertum est ; eis semestre imponetur in pœnitentia conversionis.

26. « Sic enim ipsi quoque magis juvabuntur, Prophetæ dictum [2] meditantes, et dicentes : Parvulus natus est nobis, et filius datus est nobis, et factus est principatus ejus super humerum ejus, et vocabitur nomen ejus magni consilii angelus ; qui [3] (ut scitis) in sexto mense conceptionis, cum alius infans prædicasset ante personam adventus ejus pœnitentiam in remissionem peccatorum, conceptus est et ipse ad prædicandam pœnitentiam. Etenim utrosque audivimus in primis prædicantes non solum de pœnitentia, sed et de regno cælorum, quod quidem (ut didicimus) intra nos est, quod prope nos sit verbum quod credimus in ore nostro et corde nostro. De quo ipsi etiam commoniti discent confiteri ore suo, quod Dominus est Jesus, credentes in corde suo, quod Dominus ipsum suscitavit ex mortuis ; utque audiant, quod [4] corde creditur ad justitiam, ore autem confessio fit ad salutem.

27. « Item autem qui servos christianos pro se submiserunt ; servi quidem, ut qui ipsi sub manu essent, et quodammodo ipsi quoque in dominorum essent custodia, minisque ab ipsis territi, et propter eorum metum eo compulsi et lapsi, anno opera pœnitentiæ ostendent ; deinceps discentes, ut servi Christi, facere Christi voluntatem, et eum timere ; audientes maxime, quod unusquisque [5], si quid boni fecerit, hoc feret a Domino, sive servus, sive liber ; liberi autem tribus annis in pœnitentia examinabuntur tum quod dissimulaverint, tum quod effecerint ut servi sacrificarent, ut qui Apostolo non obedirent, qui vult dominos eadem facere quæ servi, remittentes minas : Scientes, inquit [6], qui et illorum, et vester Dominus est in cælis, et personarum acceptio non est apud Deum. Si unum autem omnes habemus Dominum, apud quem non est personarum acceptio, quoniam et omnia et in omnibus est Christus, in barbaris et Scythis, servis et liberis ; debent considerare quod fecerunt volentes suam ipsorum animam salvare : Qui conservos nostros traxerunt ad idololatriam, qui poterant et ipsi effugere, si jus et æqualitatem ipsis præbuissent, ut rursum dicit Apostolus.

28. « Iis autem qui proditi sunt, et exciderunt ;

[1] 1. Reg. XXI. — [2] Isai. IX. — [3] Luc. I. — [4] Rom. X. — [5] 2. Cor. V. — [6] Ephes. VI.

qui et ipsi ad certamen accesserunt se esse Christianos confitentes, et in custodiam cum tormentis conjecti sunt; æquum est in exultatione cordis vires simul addere, et eis in omnibus communicare, et in orationibus, et in participatione corporis et sanguinis, et sermonis exhortatione; ut qui constantius decertaverunt, ipsi quoque supernæ vocationis bravio dignentur. Etenim, inquit, septies cadet justus, et resurget. Quod quidem si omnes quoque lapsi fecissent, perfectissimam, et toto corde susceptam, pœnitentiam ostendissent. »

29. Sequitur Petrus de iis dicere, qui se ipsos martyrio ingerunt, traduntque persecutoribus : quibuscum communicandum dicit, licet factum laudabile non sit : obscura est verborum ejus sententia; sed ex iis quæ subduntur, apertissime sensus colligitur. Severius (ut vidimus) cum iis egit Mensurius episcopus Carthaginensis qui eos [1], qui se offerrent persecutoribus non habendos martyres, scripsit ad Secundum episcopum Tigisitanum ; sed æquiorem Petri Alexandrini sententiam audiamus, cum ait :

30. « Ii quoque qui tanquam ex somno ad certamen, quod est consideratione parturiendum, et maturo consilio differendum, prosiliunt, pugnæque maritimæ et multæ fluxuum inundationis tentationem attrahunt, vel potius fratribus peccatorum carbones accendunt, ipsis quoque communicandum est, ut qui in nomine Christi ad id veniant, et si verba ejus non animadvertebant, qui docet, non esse ingrediendum in tentationem; et eum rursus in oratione Patri dicere [2] : Et ne nos inducas in tentationem, sed libera nos a malo. Fortasse autem etiam ignorant nostrum Patremfamilias et Dominum nostrum sæpe ab iis, qui illi insidiari volebant, secessisse, et quandoque etiam libere apud eos non incedebat, et quod etiam, quando passionis tempus appropinquavit, non se ipsum tradidit, sed expectavit donec ad eum venirent cum gladiis et fustibus; dicit ergo eis [3]: Tanquam ad latronem existis cum gladiis et fustibus comprehendere me : qui etiam tradiderunt ipsum Pilato.

31. « Ad ejus quoque similitudinem iis accidit, qui ejus scopum sibi proponentes incedunt, nec divinorum ejus verborum recordati, per quæ nos confirmans, de persecutoribus dicit [4] : videte autem vosmetipsos; tradent enim vos in conciliis, et in synagogis vapulabitis. Tradent enim, dixit, non vos ipsos tradetis; et ad principes et reges ducemini propter nomen meum ; non vos ipsos ducetis; nam nos quoque vult a loco in locum transire, dum sunt qui nos persequuntur propter nomen ejus ; sicut eum rursum dicentem audivimus [5] : Cum vos persecuti fuerint in una civitate, fugite in aliam. Non enim vult ad diaboli stipatores satellitesque confugere, ne ipsis quoque multifariæ mortis causa simus, ut qui ipsos et asperiores esse cogamus, et opera mortifera peragere; sed expectare et nobis cavere, vigilareque et orare, ne intremus in tentationem.

32. « Ita Stephanus ejus vestigiis insistens [1], Hierosolymis ab iniquis correptus, et ad concilium ductus, lapidibus obrutus, in nomine Christi glorificatus est, rogans et dicens : Domine, ne statuas illis hoc peccatum. Ita Jacobus [2] secundus ab Herode comprehensus, gladio capite truncatus est. Ita Petrus Apostolorum primus sæpe comprehensus, et custodiæ traditus, ignominiaque affectus, postremo Romæ crucifixus est. Similiter et inclytus Paulus sæpe traditus, et ad mortem usque in periculum adductus, et in multis persecutionibus et afflictationibus gloriatus, in eadem urbe ipse quoque gladio capite mulctatus est; qui in quibus gloriatus est, ipse in iis vitam finiit. Sed quod Damasci in sporta noctu per murum demissus est, et effugit manus ejus qui eum conabatur opprimere : erat enim eis in primis propositum evangelizare, et verbum Dei docere, in quibus fratres confirmantes, ut manerent in fide, hoc quoque dicebant, quod per multas afflictiones oporteret in regnum cælorum ingredi. Quærebant enim, non quod sibi erat utile, sed quod multis, ut servarentur; et multa ipsis liceret ad hæc facientia dicere, ut verbo Dei convenienter facerent, nisi (ut dicit Apostolus) nos tempus narrantes deficeret. » Sed hæc de his prælocutus, subdit mox de clericis, qui in certamen sponte ruentes, postea tormentis victi et lapsi sunt :

33. « Non est æquum, ut vel clerici, qui sua sponte et reluctati sunt, et aufugerunt, lapsi autem, amplius in sacro ministerio maneant, ut qui Domini gregem reliquerint, et seipsos vituperarint; quod nullus fecit ex Apostolis; etenim cum multas persecutiones obiisset, et multa certaminum præmia ostendisset beatus apostolus Paulus [3], sciens esse melius dissolvi, et esse cum Christo; infert, et dicit : In carne autem permanere magis necessarium propter vos. Considerans enim non suam, sed multorum utilitatem magis quam suam quietem, necessarium existimavit, apud fratres manere, et eorum curam gerere; qui etiam vult eum, qui docet, esse in doctrina typum seu formam fidelium. Unde qui in carcere contendentes, a ministerio exciderunt, et retuctati sunt, sensus plane sunt expertes. Quomodo enim petunt quod reliquerunt, cum in ea tempestate esse possent fratribus suis utiles ? Quamdiu itaque firmi stabilesque manserunt, ejus quod præter rationem fecerant, eis venia dabatur. Quando autem lapsi sunt, et qui perperam se gesserint, et se ipsos vituperarint, non possunt amplius sacra ministeria obire; et ideo magis curam gerant, quomodo in humilitate confessionem peragent, a vana gloria cessantes. Eis autem sufficit communio, quæ diligenter et accurate fit duabus de causis ; tum ne videantur molestia affici, hinc dissolutionem vi arripientes; tum ne lapsi aliqui causentur se propter pœnæ occasionem fuisse remissos; qui quidem plus quam omnes

[1] Apud Aug. Brevic. Collat. diei tertiæ c. 13. — [2] Matth. VI. — [3] Matth. XXVI. et Marc. XIV. — [4] Marc. XIII. — [5] Matth. X.

[1] Act. VI. VII. — [2] Idem XII. — [3] Philip. I.

probrum et ignominiam habebunt, sicut ille qui fundamentum posuit et non potuit perficere; incipient enim, inquit, dicere: Hic homo cœpit ædificare, et non potuit consummare. » Subdit mox de iis dicere qui, aliqua urgente occasione, se dedisse martyrio visi sunt.

34. « Qui enim primum in persecutionis fervore prosilierunt, judicium circumstantes, et sanctos martyres, qui ad bravium supernæ vocationis festinabant, aspicientes, honesta æmulatione incitati, se ipsos ad hoc tradiderunt, magna libertate utentes; maxime videntes eos, qui subtrahebantur, labi; propter quos interius excitati, et quodam veluti sono impulsi ad debellandum se efferentem adversarium, ad id contendebant, ne apud se prudens esse videretur ob ea, in quibus ejus calliditate inferiores esse visi sunt; etiamsi se ipsum vinci ab iis qui se fortiter et constanter gesserunt, qui scuticarum flagellorumque tormenta, et gladii aciem, et ignis ustulationem, et aquarum immersiones toleranter tulerunt, eum non latuit. Iis quoque, qui, ut ex fide preces et orationes fiant, prosequuntur; vel iis qui in custodia puniti sunt, et a fame et siti traditi sunt, vel pro iis qui extra custodiam scuticis et flagellis in judicio torti sunt, postea autem a carnis imbecillitate victi fuere; æquum est annuere. Cum iis enim qui lugent et mœrent pro iis qui in certamine victi sunt a magnis maligni diaboli viribus, sive pro parentibus, vel fratribus, vel liberis una dolore et tristitia affici, neminem quicquam penitus lædit. Scimus enim etiam propter aliorum fidem quosdam esse Dei bonitatem assecutos, et in peccatorum remissione, et corporis sanitate, et mortuorum resurrectione. Memores itaque multorum laborum, et miseriarum, quas pro Christi nomine sustinuerunt; cum ipsi etiam pœnitentiam egerint, et quod a se factum est per proditionem, in corporis afflictione et mortificatione defleverint, et se præterea testentur in vita sua fuisse a civitate alienos; simul oremus et postulemus pro eorum reconciliatione cum aliis, quæ decet per eum qui est nobis advocatus apud Patrem, Jesum Christum justum, et is est propitiatio pro peccatis nostris. » Hactenus de his Petrus, qui et sequitur hæc de illis dicere, qui, data pecunia, se hoc modo a persecutionibus liberarint.

35. Iis enim qui pecuniam dederunt, ut ab omnis improbitatis molestia omni ex parte remoti essent, crimen intendi non potest. Damnum enim et jacturam pecuniarum sustinuerunt, ne ipsi animæ detrimento afficerentur, vel ipsam etiam perderent; quod alii propter turpe lucrum non fecerunt, quamvis Dominus dicat[1] : « Quid enim prodest homini, si universum mundum lucrabitur, animæ vero suæ detrimentum patiatur? » Et rursum[2] : « Non potestis Deo servire et Mammonæ. » In illis enim apparuerunt qui Deo servirent, exosis, conculcatis, contemptisque pecuniis, et in eo compleverunt quod scriptum est[3] : « Pretium redemptionis animæ suæ. » Nam in Actibus[4] Apostolorum legimus, eos, qui pro Paulo et Sila Thessalonicæ ad magistratus trahebantur, cum multis pecuniis fuisse dimissos. Postquam enim ipsos propter nomen multum onerassent, et multitudinem magistratusque perturbassent; « ab Jasone, inquit, et reliquis, satisdatione accepta, eos dimiserunt. Fratres autem noctu protinus Paulum et Silam miserunt in Berœam. »

[1] Marc. VIII. Lucæ IX. — [2] Matth. VI. — [3] Psal. XLVIII. — [4] Act. XVII.

36. At sicut nec hos, qui se sic redemissent, jure argui posse tradit; ita nec eos qui fugientes alios periculo subjecisse viderentur; nam ait : « Unde nec eos qui omnia reliquerunt propter salutem animæ, et secesserunt, licet accusare, tanquam aliis propter ipsos detentis. Nam et Ephesi[1] pro Paulo Caium et Aristarchum in theatro comprehenderunt una cum Paulo peregrinantes, qui volebat populum adire; quoniam propter ipsum, qui persuaserat, et multam turbam ad Dei cultum traduxerat, seditio facta fuerat : non siverunt eum, inquit, discipuli. Quin etiam nonnulli ex Asiaticis magistratibus, qui ei erant amici, miserunt ad eum, et suaserunt, ne se theatro daret. Si qui autem cum iis contendere perrexerint, qui animum ei adhibeant, qui dicit[2] : Salva animam tuam, noli respicere post tergum : Petrus quoque Apostolorum princeps ejus in mentem revocetur, qui jam in custodiam erat conjectus, et traditus[3] quatuor quaternionibus militum ad eum custodiendum; qui cum noctu fugisset, et ex Judæorum manu servatus esset, jussu angeli Domini; facto, inquit, die, erat non parva turbatio inter milites, quidnam factum esset de Petro. Herodes autem cum requisisset eum, et non invenisset, interrogatos custodes jussit suffocari, propter quos nulla culpa in Petrum confertur. » Et subdit : « Sicut[4] et omnes infantes occisos ab Herode ob Christum fuga lapsum, necnon Zachariam patrem Joannis; cum quibus et alium prius natum infantem cum interfecturus quæsisset, et non invenisset, patrem ejus Zachariam interfecit inter templum et altare, cum effugisset filius cum matre Elisabeth. Unde nec ullo modo reprehenduntur. »

37. Addit demum de illis, in quorum ora caro immolata vi immissa fuisset, vel aliis quorum manus vi arreptæ, thureque repletæ, et super ignem impositæ, incendii dolore in ignem thus excussisse videri possent. Factum id in Barlaham quoque martyrem, superius dictum est ex S. Basilio[5]. Hos namque nullius, vel levis argui culpæ deberi, idem Petrus tradit, cum ait : « Si qui autem vim multam et necessitatem passi sunt; quique in ore ferrum et vincula acceperunt, et propter bonam fidei affectionem suas quoque manus uri fortiter pertulerunt ad profanum sacrificium eis invitis adductas; quemadmodum mihi scripserunt ex custodia beatissimi martyres de iis qui in Libya; et alii etiam in sacris comministri, qui, simul testantibus reliquis quoque fratribus, possunt etiam in sacro ministerio inter confessores collocari, ut et qui in multis tormentis mortificati fuerint, et

[1] Act. XV. — [2] Genes. XIX. — [3] Act. XII. — [4] Matth. II. — [5] Basil. orat. de S. Barlaham martyre.

non amplius potuerint vel loqui, vel dicere, vel moveri, ut resisterent iis qui vim inferebant; neque enim eorum improbitati assensi sunt, quemadmodum ego a comministris rursum audivi : adnumerabitur inter confessores, et quicumque secundum Timotheum vitam instituit, parens ei quoque qui dicit[1] : Sectare justitiam, pietatem, fidem, charitatem, patientiam, mansuetudinem ; certa bonum certamen fidei; apprehende vitam æternam, in qua vocatus es et confessus bonam confessionem coram multis testibus. »

38. His de lapsis et confessoribus insinuatis, de jejuniis ex majorum traditione acceptis regulam apponit veluti ad totius narrationis coronidem, dicens : « Non reprehendet nos quisquam quartam et sextam feriam observantes, in quibus nos jejunare secundum traditionem præceptum est : quartam quidem propter initum a Judæis consilium de proditione Domini : sextam autem, quod ipse pro nobis passus sit. Diem vero Dominicum lætitiæ diem agimus, quod in eo resurrexit, in quo nec genua quidem flectere accepimus. » Hucusque Petrus Alexandrinus. At de antiquo Ecclesiæ jejunio satis superius[2] dictum est. Porro certamen ejus pro fide susceptum, quo et victor martyrii coronam est consecutus, suo loco dicemus, simulque ejusdem adversus schismaticos res insigniter gestas.

39. At non tantum Petrus Alexandrinus episcopus in Ægypto, furente licet persecutione de componenda in errorem lapsorum ecclesiastica disciplina tam sollicite laboravit, sed et reliqui Ecclesiarum pastores in his haud segniter se gesserunt; ac præsertim illi qui Occidentalium provinciarum administrabant Ecclesias; cum (ut dictum est) imperante in Occidente Constantio de Christianis, quantum licuit, optime merito, friguisse aliquantulum visa est flagrans illa Maximiani temporibus persecutio excitata. Quo tempore complures ex diversis locis in Hispania episcopi nobiles confessores convenere simul Eliberim Bæticæ provinciæ civitatem; non autem Illiberim in provinciam Narbonensem, ut aliqui existimarunt, cujus vix erat tempore Plinii[3] magnæ quondam urbis tenue vestigium : nulla quippe ratio esse potuit, ut Bæticæ provinciæ episcopi Tuccitanus, Malacitanus, Cordubensis, et alii his proximi in Narbonensem tam longe positam provinciam convenerint, ubi nec Narbonensis provinciæ ullus legitur interfuisse episcopus. Erat Eliberis[4], quæ et Liberis, interdum Illiberis dicta, civitas in Bætica provincia, cujus sedem Granatam translatam tradunt : porro Eliberis frequentiori usu ea dicta reperitur; cujus episcopi in aliis Conciliis in Hispania habitis, Eliberini, seu Eliberitani scripti habentur.

40. Inter alios autem nomine celebres diversarum Ecclesiarum episcopos, eidem Synodo Eliberinæ interfuit Osius episcopus Cordubensis, qui (ut a nobis superius dictum est), hac eadem persecutione urgente, vexillum confessionis adversus impietatem erexit; quamobrem a Patribus magnus Osius confessor est appellatus. Interfuit et Valerius episcopus Cæsaraugustanus, qui sub Daciano nuper (ut vidimus), administro Vincentio diacono in eo certamine usus est. Nec enim hunc alium existimamus ab illo, licet in nostris Notis alter sensisse visi fuerimus. Supervixisse namque illum in hæc usque tempora, quibus in meliorem statum mutatis rebus Occidentalis imperii, facultas fuit episcopis in unum conveniendi, haud mirum videri debet. Errare nos compulit, quod omnes propemodum affirmarent sub Constantino Magno illud fuisse coactum Concilium; cum re vera ex regulis ibidem scriptis appareat, nondum plene reddita Ecclesiæ pace, nec dum persecutione prorsus extincta, Patres Eliberim convenisse; ac proinde his temporibus Constantii potius, quam Constantini, illum celebratum esse episcoporum conventum, affirmare ratio persuadet : nam et Innocentius papa [1] iis litteris quas scripsit ad Exuperium episcopum Tolosanum, cum de rebus in Synodo Eliberina decretis, licet tacito nomine, tamen non obscure meminerit; persecutionis tempore nondum elapso, Concilium illud fuisse coactum, testatur : qui enim eodem ferme sæculo vixit, hæc eum non præteriisse, par est existimare.

41. Quod insuper austeriori quodam spiritu iidem, qui in eamdem[2] Synodum convenere, Patres sanctissimi, propemodum visi sint Novatianorum limites attigisse, quippe qui lapsis nec in fine communionem dandam esse statuerint[3]; ea de causa factum puto, ut cum hæc displicuerint successoribus, nulla sicut de aliis, ejus Synodi nominatim ab antiquioribus mentio habeatur, atque sic prope antiquata remanserit. Quamobrem paulo liberius de Eliberino Concilio me alias[4] locutum esse memini. At cum quæ ab illis de ea re sunt statuta, excusentur ab eodem qui supra Innocentio Romano pontifice; nemo sit qui accusare præsumat. Sed reddamus hic ejusdem Innocentii verba in hunc modum scribentis[5] :

42. « Et hoc quæsitum est : Quid de iis observari oporteat, qui post baptismum omni tempore incontinentiæ voluptatibus dediti, in extremo fine vitæ suæ pœnitentiæ simul et reconciliationem communionis exposcunt. De his observatio prior durior; posterior, interveniente misericordia, inclinatior est. Nam consuetudo prior tenuit, ut concederetur pœnitentia, sed communio negaretur. Nam cum illis temporibus crebræ persecutiones essent; ne communionis concessa facilitas homines de reconciliatione securos non revocaret a lapsu, negata merito communio est; concessa pœnitentia, ne totum penitus negaretur; et duriorem esse remissionem fecit temporis ratio. Sed postquam Dominus noster pacem Ecclesiis suis reddidit, jam depulso terrore, commu-

[1] 1. Tim. VI. — [2] Annal. tom. I. — [3] Plin. lib. III. c. 4. — [4] Plin. lib. III. c. 1.

[1] Innoc. epist. I. c. 2. — [2] Idem lib. III. ep. III. — [3] Conc. Eliber. can. 1. 2. 6. 8. 12. 17. 18. 63. 64. 65. 71. — [4] Annal. tom. I. anno D. 57. — [5] Innoc. lib. III. c. 2.

nionem dari obeuntibus placuit, et propter Domini misericordiam quasi viaticum profecturis; et ne Novatiani hæretici, negantis veniam, asperitatem et duritiam subsequi videamur. Tribuitur ergo cum pœnitentia extrema communio, ut homines hujusmodi vel in supremis suis, permittente Salvatore nostro, a perpetuo exitio vindicentur. » Hucusque Innocentius.

43. Nec est quod quis in suspicionem adduci possit, ipsum signare voluisse tempora Cypriani, non autem tempora Eliberini Concilii; nam tantum abest ut de Cypriano hæc potuerit conscripsisse, ut Cyprianus excusationi Innocentii de illis adductæ vehementissime adversetur: quippe qui inculcet sæpius, et de his ad Cornelium papam [1] epistolam scripserit, tempore persecutionis remissius atque indulgentius agendum esse cum lapsis: licet temere ad communicationem absque pœnitentia se obtrudentes semper excluserit. Sed nec est, quod eosdem sanctissimos Patres quis jure arguere possit; cum multa accidere potuissent, quæ nobis sunt penitus incomperta; in quibus austeriora illa lapsis medicamenta oportuerit adhibere. At qui communicatione interdicebant lapsos, tamen ad pœnitentiam eos recipere non detrectabant; quod a Novatianis semper abhorruit.

44. Verum iidem Patres, qui convenere Eliberim, non in eo tantum discrepare visi sunt a majoribus, et ab ipso Petro Alexandrino, cujus institutiones de censura lapsorum nuper sunt recitatæ, ut quibusdam lapsis nec in fine communicandum esse decreverint; sed quod non sine aliqua animadversione eum esse sinerent, qui aliquo oblato munere, a necessitate sacrificandi se redemisset; non enim iis tantum quæ ab eodem episcopo Alexandrino ea de re decreta sunt, sed et iis quæ a Catholicis semper servata essent (quod superius demonstratum est) visi sunt obviasse, hæc scilicet statuentes [2]: « Item flamines, qui non immolaverunt, sed munus tantum dederunt, eo quod se a funestis abstinuerunt sacrificiis, placuit in fine eis præstare communionem, acta tamen legitima pœnitentia. »

45. Videre plane est in hoc vehementissime eosdem episcopos laborasse, ut ab idololatria fideles, acrioribus intentatis minis, longius absterrerent; quamobrem et in publica lætitia lucernas, et in cœmeterio cereos, more Gentilium, accendere vetuerunt [3]; de quibus ea consulas quæ a nobis dicta sunt primo Annalium tomo: sicut et de canone [4] illo, quo pingi in ecclesia imagines prohibentur. Sed et illud mirandum, quo videas quam intenti fuerint in crimine idololatriæ penitus expurgando: qui velint, semel lapsum in crimen illud, ne in fine [5] communicet: tamen qui aliter a fide diutissime apostata vixisset, si tamen idololatra non fuerit, ad communicationem, peracta tamen pœnitentia, recipiendum esse mandarunt, statuto ab eis canone his verbis [6]: « Si quis fidelis apostata per infinita tempora ad ecclesiam non accesserit; si tamen aliquando fuerit reversus, nec fuerit idololatra, post decem annos placuit eum communionem accipere. »

46. Sed quod tunc Christiani sub Constantio ad sacrificium nequaquam compellerentur, eam quoque apparet fideles fuisse libertatem consecutos, ut domi suæ liceret eis libere agere, ac ab idolis eam penitus vindicare: quod satis declarat ea ibidem Patrum constitutio sancita, qua dicitur [1]: « Admonere placuit fideles, ut quantum possunt, prohibeant, ne idola in domibus suis habeant. Si vero vim metuunt servorum, vel se ipsos puros conservent. Si non fecerint, alieni ab Ecclesia habeantur. »

47. Quod porro ab iisdem vetitum est, ascendere [2] Capitolium, sacrificii tantum videndi causa; hallucinantur plane qui putant de Romano Capitolio esse dictum; sed quod instar Romani Capitolii, quæ in aliis civitatibus celsiora loca essent ædificata, in quibus publica solerent offerri sacrificia, dici quoque consuevisse Capitolia (sicut et palatii quoque vocem usurpatam ab aliis reperiri pro celsioribus domibus, licet peculiaris Romanorum esset) diximus pluribus in Notis [3] nostris.

48. Placuit insuper iisdem Patribus, propterea quod antiquus usus perseverasse videbatur, ut litteris, quæ describerentur ab iis qui causa fidei in carcere detinerentur (quod ex Cypriani epistolis superius dictum est) communio lapsis impertiretur; cum ea licentia complures abuti solerent, quod (ut vidimus) idem Cyprianus sæpe conquestus erat; placuit, inquam, ut pro confessoriis, aliæ quæ solerent ab episcopis scribi communicatoriæ darentur [4] litteræ; quod et in primo Arelatensi [5] Concilio fuit postea confirmatum.

49. Stabilitur quoque ibidem scripto, quod pia observatione in Ecclesia hactenus servatur, nempe continentia clericalis, qua etiam iidem Patres obligant subdiaconos (licet, quod ad eos spectat, non idem ab omnibus Ecclesiis servaretur) deque his omnibus ejusmodi canonem [6] ediderunt: « Placuit in totum prohibere episcopis, presbyteris, diaconibus, ac subdiaconibus, positis in ministerio, abstinere a conjugibus suis, et non generare filios; quod quicumque fecerit, ab honore clericatus exterminetur. » Hæc illi. At ejusmodi observationem de continentia clericorum viguisse in Ecclesia ab ipsis Apostolorum temporibus, satis superius primo Annalium tomo est demonstratum, sicut de jejunio sabbati in Ecclesia Occidentali frequentiori usu recepto, cujus in hac eadem Synodo [7] mentio habetur.

50. Quod vero ab iisdem Patribus statutum sit, ut positus in civitate, si per tres Dominicas ad ecclesiam non accesserit, pauco tempore abstineat a communione, scilicet ut correptus esse videatur: non

[1] Cypr. ep. IV. — [2] Conc. Eliberin. can. 3. — [3] Eod. Conc. can. 34. 37. — [4] Eod. Concil. can. 36. — [5] Eod. Conc. can. 1. — [6] Eod. Conc. can. 46.

[1] Conc. Eliberin. can. 41. — [2] Eod. Conc. can. 59. — [3] Not. in Rom. Mart. die 29 Nov. d. — [4] Conc. Eliberin. can. 25. — [5] Conc. Arelat. I. can. 9. — [6] Conc. Eliberin. can. 33. — [7] Eod. Conc. can. 21.

miretur quis, si nondum reddita Ecclesiæ tranquilla pace, necdum erectis jam paulo ante demolitis ecclesiis, de conveniendo in ecclesiam diebus Dominicis a Patribus lex videatur esse statuta. Nihil quidem novi vel insueti ab ipsis est jussum, sed ut ad quæ fideles antiquiori usu tenerentur adstricti, observare non prætermitterent; nempe, ut, licet ingrueret persecutio et ecclesiæ prostratæ essent, in privatam tamen aliquam domum, vel in cryptas (ut superius est demonstratum) ad conventum celebrandum, quæ loca ecclesia dicebantur, Christiani clanculo convenirent. Id quidem Acta proconsularia Africanorum martyrum Saturnini et sociorum, quos hac eadem persecutione ante biennium passos vidimus, aperte significant, dum frequentes in eis audiuntur voces martyrum, de quibus quæstio facta esset, quod Dominicum celebrassent, dicentium necessitatem Christianis incumbere celebrare Dominicum, et sine Dominico christianos esse non posse. Sed hæc ibi pluribus. Atque hactenus de Synodo Eliberina; satis enim hæc tum ad res gestas dignoscendas, tum etiam ad mores illorum temporum insinuandos videri possunt; cum tamen alia complura in eodem Patrum conventu fuerint instituta. Sed jam cætera quæ sunt persecutionis hujus temporis prosequamur.

Anno periodi Græco-Romanæ 5798. — Olymp. 271. an. 1. — Urb. cond. 1058. — Jesu Christi 305. — Sedes vacat. — Persecutionis 3. — Constantii imp. 1. Galerii Maximiani imp. 1.

1. *Consules.* — Ad num. 1. Coss. *Constantius Cæsar V*, et *Galerius Maximianus Cæsar V.*

2. *Constantii Cæsaris quindecennalia.* — Is consulatus, dum Dissertationem Hypaticam componerem, mihi crucem fixit; quo enim fine ab utroque Cæsare capessitus fuisset, non inveniebam. Sed Constantii decennalibus anno suo redditis, res difficultatem non habet, liquetque cum præsenti anno quindecennalia celebrasse, et secundum tertiam consulatuum Cæsareorum regulam Galerium Maximianum in trabeæ societatem vocasse. Porro perperam uterque consul *Augustus* in Annalibus dicitur : cum enim kalendis tantum Maiis currentis anni Diocletianus et Maximianus Herculius abdicarint, ut ex iis, quæ anno elapso diximus, liquet, Constantius et Galerius, dum adhuc Cæsares essent, annum aperuere; ideoque tam in Fastis Theonis, quam in Fastis Heraclii uterque Cæsar duntaxat appellatur.

3. *Martyrium S. Bonifacii.* — A num. 12 ad 15. Henschenius die decima quarta mensis Maii refert Acta pervetusta martyrii *S. Bonifacii* Romani, in quibus dicitur martyrio coronatus « temporibus Diocletiani quater, et Maximiani ter, » anno nempe Christi ccxc, quo Maximianus Herculius imperii Augustei quinquennalia dedit. Sed suspicor errorem in numeros irrepsisse; nam tunc in Christianos sævitum fuisse aliunde non constat.

4. *Petri Alex. canones.* — A num. 18 ad 39. Cum *S. Petrus Alexandrinus* quarto persecutionis anno, *instante Paschate*, canones suos ediderit, ut in iisdem legitur, opus illud anno sequenti, qui persecutionis quartus est, in lucem emissum. Ideo vero eo anno frequens *Lapsorum* numerus fuit, quia *Galerius Maximianus* Cæsarei imperii quindecennalia edidit, eaque occasione Christianos gravissime vexavit.

5. *Illiberitana Synodus.* — Ad num. 39 et seqq. *Illiberitani* Concilii epocha hactenus obscura. Eidem magnus *Osius* interfuit, cujus confessio contigit sub Maximiano Herculio anno ccxcvi, ut ostendit ejus epistola ad Constantinum imperatorem, relata a S. Athanasio in epistola ad solitariam vitam agentes. Ait enim Athanasius : « Neque quod confessor erat, pudore moti sunt, neque quod sexagesimum annum et eo amplius a confessione agebat, respexerunt. » Si enim Sirmiensis Synodi anno ccclvii coactæ tempore, Osius annum sexagesimum a confessione sua agebat, circa annum ccxcvi confessione illustris fuit, et postea ex Hispaniis secessit; indeque aliqui inferunt, paulo ante annum illum Synodum Illiberitanam habitam fuisse. Sed parum verisimile est, eo tempore episcopos Hispanos convenisse; ut enim ex canonibus ejusdem Synodi constat, ea celebrata ipso persecutionis tempore : anno vero ccxcvi nulla persecutio fuit. Cum itaque *Osius* anno cccxiii in comitatu Constantini Magni fuerit, jam tum *Illiberitana* Synodus anno persecutionis Diocletianeæ incerto congregata fuerat. Antequam enim *Donatus* causam Cæciliani Carthaginensis episcopi ad Constantinum primum deferret, *Osius* erat in aula Constantini, ut patet ex hujus Constitutione ad Cæcilianum data, qua curam illi commisit distribuendi munera certis quibusdam Catholicæ religionis ministris per provincias omnes Africæ, Numidiæ et Mauritaniæ : quam constitutionem refert Nicephorus lib. 7, cap. 42. Porro *Cæciliani* causam a Donato primum delatam ad imperatorem anno Christi cccxiii, colligitur ex Optato Milevitano, lib. 1 contra Parmenianum. Quo pacto

existimandum, *Osium* anno CCXCVI in aliqua peculiari persecutione Christum confessum esse, et ex Hispania ejectum ad eas postea rediisse. Octoginta sunt illius Concilii legitimi canones, in quibus nihil est, quod sanctum et religiosum non sit, ut videre est apud Mendosam, qui illos explicavit.

6. *Galerius de imperio aliquando deponendo cogitabat.* — Revocanda huc quæ anno præcedenti de abdicatione *Diocletiani* et *Maximiani*, et novorum Cæsarum nuncupatione diximus ex Lactantio, cujus opus de Mortibus Persecutorum cum Baronius videre non potuerit, ideo quæ post narratam illam abdicationem Lactantius cap. 20 et seqq. habet, subjiciam : « Maximianus, postquam senibus expulsis, quod voluit et fecit, se jam solum totius orbis dominum esse ferebat. Nam Constantium, quamvis priorem nominari esset necesse, contemnebat, quod et natura mitis esset et valetudine corporis impeditus. Hunc sperabat brevi obiturum; et si non obisset, vel invitum exuere facile videbatur. Quid enim faceret, si a tribus cogeretur imperium deponere ? Habebat ipse Licinium, veteris contubernii amicum, et a prima militia familiarem, cujus consiliis ad omnia regenda utebatur. Sed eum Cæsarem facere noluit, ne filium nominaret, ut postea in Constantii locum nuncuparet Augustum atque fratrem, tunc vero ipse principatum teneret, ac pro arbitrio suo debacchatus in orbem terræ vicennalia celebraret, ac substituto Cæsare filio suo, qui tunc erat novennis, et ipse deponeret, ita cum imperii summam tenerent Licinius ac Severus, et secundum Cæsarum nomen Maximinus et Candidianus, inexpugnabili muro circumseptus, securam et tranquillam degeret senectutem. Hoc consilia ei ostendebant. Sed Deus, quem sibi fecit infestum, cuncta illius cogitata dissolvit. » Galerius Maximianus ex Valeria conjuge filium non habuit, sterilis enim erat, ut docet Lactantius, cap. 50. Loquitur itaque hic Lactantius de Candidiano, qui paulo post nominatur, et quem Lactantius cap. 50 notat ex concubina natum, a Valeria adoptatum esse, ac desponsum filiæ septenni Maximini Augusti, ut observat Baluzius in Notis ad Lactantium.

7. *Galerius sævit in Christianos.* — Pergit Lactantius, cap. 21 : « Adeptus igitur maximam potestatem, ad vexandum orbem, quem sibi patefecerat, animum intendit. Nam post devictos Persas, quorum hic ritus, hic mos est, ut regibus suis in servitium se abdicant, et reges populo suo tanquam familia utantur, hunc morem nefarius homo in Romanam terram voluit inducere, quem ex illo tempore victoriæ sine pudore laudabat. Et quia id aperte jubere non poterat, sic agebat, ut et ipse libertatem hominibus auferret. In primis honores ademit. Torquebantur ab eo non modo decuriones, sed primores etiam civitatum egregii ac perfectissimi viri. Et quidem in causis levibus atque civilibus, si morte digni viderentur, cruces stabant : sin minus, compedes parati. Matres familias ingenuæ ac nobiles in gynæceum rapiebantur. Si quis esset verberandus, defixi in stabulo pali quatuor stabant, ad quos nullus unquam servus distendi solebat. Quid lusorium, » theatrum seu amphiteatrum, ubi ludi publici edebantur, « vel delicias ejus referam ? Habebat ursos ferociæ ac magnitudinis suæ simillimos, quos toto imperii sui tempore elegerat. Quoties delectari libuerat, horum aliquem afferri nominatim jubebat. His homines non plane comedendi, sed absorbendi objectabantur : quorum artus cum dissiparentur, ridebat suavissime : nec unquam sine humano cruore cœnabat. Dignitatem non habentibus pœna ignis fuit, et exilii primo adversus Christianos permiserat, datis legibus ut post tormenta damnati lentis ignibus urerentur. Qui cum deligati fuissent, subdebatur primo pedibus lenis flamma tamdiu, donec callum solorum contractum igni ab ossibus revelleretur. Deinde incensæ faces et extinctæ admovebantur singulis membris, ita ut locus nullus in corpore relinqueretur intactus. Et inter hæc suffundebatur facies aqua frigida, et os humore abluebatur, ne arescentibus siccitate faucibus, cito spiritus redderetur. Quod postremo accidebat. Tunc per multum diem decocta omni cute, vis ignis ad intima viscera penetrasset (sed legendum, *cum per multum diem*). Hinc rogo facto cremabantur. Corpora jam cremata, lecta ossa et in pulverem comminuta, jactabantur in flumina ac mare. » Tum cap. 22.

8. *Galerius sævit in Romanos.* — « Quæ igitur in Christianis excruciandis didicerat, consuetudine ipsa in omnes exercebat. Nulla pœna penes eum levis, non insulæ, non carceres, non metalla; sed ignis, crux, feræ, in illo erant quotidiana et facilia. Domestici et administratores lancea emendabantur. In causa capitis animadversio gladii admodum paucis, quasi beneficii loco, deferebatur, qui ob merita vetera impetraverant bonam mortem. Jam illa his levia fuerant. Eloquentia extincta, causidici sublati, jureconsulti aut relegati, aut necati. Litteræ autem inter malas artes habitæ; et qui eas noverant, pro inimicis hostibusque protriti et execrati. Licentia rerum omnium, solutis legibus, assumpta et judicibus data. Judices militares, humanitatis litterarum rudes, sine adsessoribus in provincias immissi. » Tum cap. 23 pergit.

9. *Galerius Romanos vectigalibus opprimit.* — — « At vero illud publicæ calamitatis et communis luctus omnium fuit, census in provincias et civitates semel missus, censitoribus ubique diffusis, et omnia exagitantibus, hostilis tumultus, et captivitatis horrendæ species erant. Agri glebatim metiebantur, vites et arbores numerabantur, animalia omnis generis scribebantur, hominum capita notabantur, in civitatibus urbanæ ac rusticæ plebes adunatæ, foras omnia gregibus familiarum referta, unusquisque cum liberis, cum servis aderant, tormenta ac verbera personabant, filii adversus parentes suspendebantur, fidelissimi quique servi contra dominos vexabantur, uxores adversus maritos. Si omnia defecerant, ipsi contra se torquebantur; et cum dolor vicerat, adscribebantur quæ non habebantur. Nulla ætatis,

valetudinis excusatio : ægri et debiles deferebantur, æstimabantur ætates singulorum ; parvulis adjiciebantur anni, senibus detrahebantur. Luctu et mœstitia plena omnia. Quæ veteres adversus victos jure belli fecerant, et ille adversus Romanos Romanisque subjectos facere ausus est, quia parentes ejus censui subjugati fuerant quem Trajanus Dacis assidue rebellantibus, pœnæ gratia victor imposuit. Post hoc pecuniæ pro capitibus pendebantur, et merces pro vita dabatur. Non tamen iisdem censitoribus fides habebatur ; sed alii super alios mittebantur, tanquam plura inventuri. Et duplicabatur semper, illis non invenientibus, sed ut libuit addentibus ne frustra missi viderentur. Interea minuebantur animalia, et mortales obibant, et nihil minus solvebantur tributa pro mortuis, ut nec vivere jam, nec mori saltem gratis liceret. Mendici supererant soli a quibus nihil exigi posset, quos ab omni genere injurietatis miseria et infelicitas fecerat. Atqui homo impius misertus est illis, ut non egerent. Congregari omnes jussit, et exportatos naviculis in mare mergi. Adeo hominem misericordem, qui providerit ne quis illo imperante miser esset. Ita dum cavit, ne quis simulatione mendicitatis censum subterfugiat, multitudinem virorum miserorum contra omne jus humanitatis occidit. » Hæc Lactantius.

MARCELLI ANNUS 3. — CHRISTI 306.

1. *Alii martyres in Palæstina.* — Trecentesimus sextus Christi annus, Constantio et Galerio sextum coss. Fastis adscribitur, idemque ab Eusebio [1] quintus persecutionis adnumeratur, quo hæc tradit contigisse Cæsareæ in Palæstina : « Jam vero, inquit, cum persecutio esset ad quintum annum continuata, secunda die mensis Xanthici, id est, ad quartum nonas Aprilis, ipso die Dominico et festo Resurrectionis Salvatoris nostri, Theodosia rursus virgo, Tyri puella fidelis et modesta, non annos decem et octo omnino adhuc nata, vinctis quibusdam Cæsareæ qui regnum Christi constanter confitebantur, ante tribunal consistentibus accedit, cum benigne salutatura, tum (ut verisimile est) eos obsecratura, ut cum essent apud Dominum, illius recordarentur. Quo factitato, eam, tanquam nefas quoddam et impium facinus aggressam, satellites abripiunt, deducuntque ad præsidem. Extemplo vero iste quasi mente captus, et animi furore maxime efferatus, gravibus et horrendis tormentis latera mammasque ad interiora usque ossa dilaniat : quam adhuc ægre spirantem illam quidem, hilari tamen vultu et læto omnia cruciamenta perferentem, in rapidos maris fluctus projici jubet. » Hæc Eusebius. Errorem autem eorum qui hanc Theodosiam dixerunt Cappadocem confutavimus pluribus in nostris Notis [2]. Post hæc addit Eusebius : « Deinde ab illa ad reliquos Christi confessores digressus, omnes ad æris metalla, quæ erant in Phæno Palæstinæ, condemnat.

2. « Post illa, quinto die mensis Dii, hoc est apud Romanos nonis Novembris, in eadem civitate Silvanum (qui, dum adhuc presbyter erat, Dominum fuerat ingenue confessus : quique paulo post episcopatus dignitatem adeptus, martyrio e vita migravit) et quosdam alios confessores, egregiam in defensione pietatis constantiam declarantes, eorumdem metallorum laboribus idem præses adjudicavit ; qui primum illis pedum flexus et commissuras ferreis instrumentis igne candentibus debilitari præceperat, deinde eos ad illud supplicium amandavit. Simulatque vero istam contra hosce pronuntiaverat sententiam, Domnum virum cum ob infinitas fidei christianæ confessiones eximie nobilitatum, tum ob magnificam et egregiam in libere de religione loquendo alacritatem apud Palæstinos omnes cum primis illustrem, incendii supplicio addicit. Post cujus condemnationem idem judex, disertus improbitatis excogitator, et callidorum contra Christi doctrinam conatuum inventor, supplicia quædam nunquam antea audita contra pios reperit. Tres illorum ad singulare pugillatus certamen sententia designat. Auxentium item virum gravem, et pium, sanctumque senem, bestiis tradit discerpendum. Alios autem, qui jam ad robustam virilemque ætatem pervenerant, exactis testiculis, primum eunuchos facit, deinde ad eadem metalla condemnat.

3. « Alios rursus acerbis cruciamentis divexans carcere coercet et vinculis : inter quos erat Pamphilus, omnium necessariorum meorum mihi maxime desideratus, vir ex omnibus martyribus nostri temporis, propter cujusque generis virtutem, facile præstantissimus ; hujus in dicendi facultate et phi-

[1] Euseb. lib. VIII. c. 17. — [2] Not. ad Rom. Mart. die 2 April. c.

losophorum disciplinis Urbanus (hic erat provinciæ præfectus) primum periculum fecit, deinde impulit ad sacrificandum; quem ut penitus renuentem, et minas pro nihilo reputantem vidit; ad extremum, bile et furore commotus, asperioribus tormentis illum cruciari mandat. Quare immanissimus ille et maxime crudelis præses, continua novacularum acutarum incisione martyris latera acerbe pungente, jam fere satiatus, et tandem pudore suffusus, in carcerem, ubi reliqui confessores erant, concludi jussit.

4. « Verum qualem mercedem Urbanus ob tantam sævitiam et crudelitatem, qua tantopere in sanctos Dei, et Christi martyres insultavit, ex justa Dei ultione et vindicta post mortem habiturus esset; ex suppliciis illi in hac vita inflictis, quæ erant tanquam futurorum præmia, facile licebat animadvertere. Nam non longo tempore post facinora, quæ in Pamphilum nefarie consciverat, divina ultio, dum adhuc præfecturam gerebat, cum ex inopinato adorta est ad hunc modum. Qui jamdudum in sublimi et excelso sedens solio, judicia dabat; qui satellitio militari stipatus; qui universæ Palæstinorum gentis præfectus, qui convictor tyranni, tanquam ei intimus; qui ejusdem mensæ cum illo particeps erat, vindicta Dei una nocte non solum fuit tantæ dignitatis ornamentis orbatus, ignominiæ et dedecori coram illorum oculis, qui eum ut principem admirati fuissent, expositus, timidus et ignavus factus, adeo ut voces muliebres turpiter funderet, et abjecto animo universæ genti, cui præerat, supplicaret; verum etiam Maximiano (al. Maximino), de cujus gratia antea insolens et superbus arroganter se extulerat (quippe cum egregie præter cæteros, ob facinora in nos crudeliter edita, amplexabatur), duro et crudeli judice usus est; adeo ut post turpem ignominiam, quam pro sceleribus, quorum erat convictus, subibat, sententia ab eo pronuntiata, morti addiceretur. Cæterum hoc a nobis extra propositum dictum sit. Atque erit tempus magis idoneum, cum et vitæ exitus aliorum impiorum, qui maxime contra nos dimicarunt et ipsius Maximiani cum suis, nostra ad otium plenius complectetur oratio. » Hucusque Eusebius de hujus anni rebus. At non hic absolutum est certamen Pamphili, sed in sequentem annum majori gloriæ fœnore propagatum; de quo suo loco ex eodem auctore dicturi sumus.

5. *Novi Cæsares cur creati a Galerio.* — Hoc eodem anno Galerius Maximianus duos Cæsares creat, Maximinum atque Severum. Natus fuit Maximinus (ut testatur etiam Zozimus [1]) ex sorore Galerii, adoptatus autem ab ipso Galerio Maximiano imperatore; creatusque Cæsar ab eo Orienti præfectus est, cui additus est collega Flavius Valerius Severus, Cæsar et ipse creatus: sed in antiquis tabulis, Severus priori loco positus invenitur, in hunc modum: CONSTANTIUS ET MAXIMIANUS INVICTI AUGG. SEVERUS ET MAXIMINUS CAESS. THERMAS ORNAVER. ET ROM. SUIS DEDICAVER.

6. Creandorum horum Cæsarum illam adducunt alii ex Eutropio causam, quod cum Constantius, qui in divisione imperii cum Galerio, Italiam, Africam, et Gallias in sortem acceperat, cesserit collegæ Italiam atque Africam, contentus Galliis. Sed nihil de ejusmodi cessione majores, quæ non fuisset prætermissa ab auctore Panegyrici dicti Maximiano et Constantino; vel in eo qui dictus est post victoriam Maxentii tantummodo Constantino; in quo auctor res bellicas a Constantio gestas paucis perstringens, dum comparat illi filium, sic scribit: « Purgavit ille Bataviam, advena hoste depulso; tibi se ex ultima barbarie indigenæ populi dedere. Ille Oceanum classe transmittit; tu et Alpes gradu, et classibus portus Italicos occupasti. Recuperavit ille Britannias; tu nobilissimas Africi maris insulas, quæ populi Romani fuere provinciæ. Ignoscat, inquam, divus ipse Constantius, quid habeo quod comparem Italiæ, Africæ, Romæ? » Hæc idcirco, quod a tyranno Constantinus Italiam, Africam, atque Urbem liberavit, quas diu Maxentius occuparat, post Constantii utique obitum, non quod Constantius illas collegæ cessisset.

7. Verum non cessisse Constantium, sed potius Galerium Italiam Urbemque occupasse, æquius dici posse videtur; nam in Panegyrico illo Maximiano atque Constantino dicto, hanc in fine auctor habet apostrophen ad Constantium jam antea vita functum: « Audis enim profecto hæc, et vides, dive Constanti, quem curru et pæne conspicuo, dum vicinos ortus repetit occasu, sol ipse invecturus cælo excepit, quanto nunc gaudio potiris, quanta voluptate perfrueris, cum talem hunc filium tuum, qui te primus patrem in imperii tui possessionem, idem pater, idem socer, idem imperator induxerit. » Hæc ipse; qui dum refert Constantinum a Maximiano in imperii Constantii possessionem electum; plane constat non de Galliis tantummodo intelligere, sed totius orbis Occidentalis partibus, ubi olim Constantius ipse regnasset. Constantius itaque cum ab Urbe recessit in Britanniam profecturus, non cessit imperio, sed recessit, relinquens ibidem filium Constantinum, ut adhuc ætate junior imperio assuesceret, quem suum Constantius heredem fore animo destinaverat.

8. His igitur atque aliis rationibus, quas subjiciemus, nequaquam dici posse videtur, Constantium imperatorem contentum Galliis, reliquas Occidentalis oræ partes cessisse Galerio Maximiano; cui plus satis erat administratio Orientis. Sed accidit quidem, agente in extrema (ut dictum est) mundi parte Constantio, in Britannia scilicet (quod scribit Socrates [1]) ut Maximianus, qui et Galerius dictus est, profectus in Italiam, duos designaret Cæsares, Maximinum quem Orienti, et Severum quem Italiæ præfecit; idemque Galerius Constantinum Constantii filium Romæ, quem ibi pater successorem in imperio reliquerat, ne facessere negotium posset rebus a se sta-

[1] Zozim. lib. II. hist.

[1] Socrat. lib. I. c. 1.

tutis, tenuit sub custodia. Hæc quidem de custodia Constantini Romæ per Galerium procurata Victor scribit his verbis :

9. « Hic dum juvenculus a Galerio in urbe Roma, religionis specie, obses teneretur, fugam arripiens, atque in frustrandos insequentes, publica jumenta, quaqua iter egerat, interficiens, ad patrem in Britannia pervenit. Et forte iisdem diebus ibidem Constantium patrem fata ultima perurgebant. » Hæc Victor. Quod vero ait religionis specie obsidem detentum fuisse a Galerio Constantinum; de religione Christiana puto intelligendum. Qui enim ex Helena (ut dicemus) christiana femina natus esset, et patre Constantio erga Christianos (ut vidimus) propensiore, specimen aliquod ab eo de patrocinio Christianæ religionis editum fuisse putamus; nisi magis placet, potius ea de religione ad Constantium patrem referri debere; quippe cum adeo de Christianis benemeritus esset, ut non tantum ab eorum persecutione cessasset, sed etiam apud se eos inter primos habere vellet, apud Galerium de prodita avita superstitione in suspicionem venerat; sicque eo modo (quod verius credimus) Constantinum Romæ agentem loco obsidis detinuerit; qua quidem causa obtentu religionis arrepta, Galerius, ne optimæ indolis juvenis patri succederet, impediret.

10. *Constantii obitus.* — Sic igitur hoc eodem anno, iisdemque consulibus (ut auctor est Socrates [1]) anno primo ducentesimæ septuagesimæ primæ Olympiadis, octavo kalendas Augusti, Constantius imperator in Britannia Eboraci diem extremum clausit; de cujus erga Deum pietate usque ad supremum diem servata hæc tradit Eusebius [2]: « Qualis autem exitus eum, qui talem se erga Deum ostenderit, sit consecutus, quamque moribus et vita dissimilis eorum, qui ejusdem imperii cum eo participes fuerunt, a Deo, quem sedulo coluit, factus, cuique in naturam et conditionem rerum ab illis gestarum aciem animi intendenti est ad intelligendum perfacile. Nam cum jam longo temporis spatio eximia et spectata satis regiæ virtutis indicia dedisset, tandem, repudiata penitus impiorum in variis colendis diis superstitione, Deum omnium moderatorem ultro agnovit, et sanctorum virorum precibus suam firme munivit familiam; et reliquum vitæ cursum expeditum, perturbatione vacuum, magna cum laude transegit; et, quod vulgo beatum prædicant, neque quicquam ipse habuit molestiæ, neque alteri aliquando exhibuit.

11. « Sic igitur omne tempus regni constans et tranquillum liberis et conjugi cum tota famulorum turba præstitit, omnemque suam familiam uni regi Deo consecravit : adeo ut multitudo, quæ intra regiam ipsam coiverat, nihil ab Ecclesiæ forma distare videretur, in qua inerant Dei ministri, qui continuos cultus pro imperatore etiam tum obierunt, cum piorum hominum genus et vere Deo inservientium, alibi apud Gentilium multitudinem ne nominari quidem absque periculo poterat. Ob [1] quas quidem res, neque id adeo diu post, Deus illum egregie remuneratus est, » repetit Eusebius breviter collata illi a Deo beneficia, « sic ut jam in imperii gubernatione primas facile obtineret. Illi enim qui clavum imperii ante eum tenuissent, nescio quo modo repentina animorum facta mutatione, post primum annum, quo Ecclesiæ Dei gravi fuissent obsidione oppugnatæ, imperio se sponte abdicaverunt. Constantius de reliquo solus et summus imperator et Augustus appellatus est; qui cum initio Cæsarum ac imperatorum diademate illustratus, et inter hos primas adeptus; tum postea in hoc honoris gradu explorate, qualis esset, perspectus et cognitus, a Romanis ad summam dignitatem elatus fuit, et quatuor imperatorum, qui post eum eo regnabant, summus et Augustus nuncupatus; quin etiam solus, præter cæteros imperatores, propter liberorum probitatem excelluit, permagna utriusque sexus caterva in lucem edita susceptaque.

12. « Cum autem ad summam prope senectutem provectus, communi naturæ, quod debebat, esset persoluturus, et jam migraturus e vita; Deus tum rursus facinus quoddam plane admirabile ejus causa edidit, qui ei mortem oppetituro sua providentia curaverit, ut filius ejus natu maximus Constantinus ad capessendum imperium præsto esset. Iste (ut supra diximus) in medio illorum, qui erant cum patre consortes imperii, more illius veteris Dei prophetæ Moysis, quotidie versabatur; et ubi excessit e pueris, et jam ad adolescentiam pervenit, summo apud illos honore dignatus fuit. In qua ætate et honore nos eum vidimus, cum Palæstinorum regionem una cum imperatore, qui cæteros anteibat ætate, peragraret. Ad cujus dexteram assistens, illis, qui eum videre cupiebant, se adolescentem facile præstantissimum declaravit; utpote in quo eximia regiæ cujusdam indolis indicia ex eo quidem tempore elucere cœperunt. Ut enim corporis compositione ad pulchritudinem apta, et staturæ (ut ætas tulit) proceritate, nemo cum illo comparari potuit et virium etiam firmitate tantum superavit æquales, ut illis nonnihil terroris injiceret : sic virtutibus animi multo magis quam corporis ornamentis nobilitatus est; quippe modestia primum suum decoravit animum, deinde politiore litteratura, tum prudentia a natura prope insita, ad extremum sapientia divinitus animo consignata, tanquam alimentis quibusdam eximie educavit.

13. « Quem quidem cum illi, qui tum rerum potiebantur, adolescentem generosum esse, robustum, procerum, excelso et erecto animo præditum animadverterent, invidia simul fuerunt et metu perculsi. Qua re inducti, tempus opportunum observant sedulo, quo gravi aliqua contumelia eum afficiant. Quod quidem adolescens animadvertens (siquidem Dei nutu insidiæ contra illum comparatæ semel et iterum fuerunt perspicue deprehensæ) fuga salutem

[1] Socrat. ubi supra. — [2] Euseb. in Vita Constantini lib. VIII. c. 11.

[1] Euseb. in Vita Constantini lib. VIII. c. 11. 12. 13. 14. 15.

quæsivit; atque ea in re exemplum magni prophetæ Moysis est probe imitatus. Deus etiam omnia ejus causa faciebat, provide prospiciens, ut in tempore præsto esset ad patri succedendum. Extemplo enim ubi insidiarum machinas effugit, celeri gradu accessit ad patrem; et protinus post longum temporis intervallum, quo abfuerat, in ejus conspectum venit. Eodem momento patris Constantii vitæ exitus in acie novaculæ (ut dicitur) constitit.

14. « Postquam autem filium ex insperato adesse vidit, exiliens e cubili, illum amplexatus est; atque illud, quod sibi jam vitam edituro solum tristitiam attulerat, filii nimirum absentia, se ex animo jam ejecisse asseruit, precesque propterea cum gratiarum actione Deo obnixe fudit. Jam vero mortem pluris prope quam immortalitatem æstimare se dixit, ac tandem familiam suam resque universas ordine dispensavit. Atque in medio filiorum pariter ac filiarum ipsum instar chori undique cingentium, se statuens, et in ipsa regia inque regio cubili decumbens, regni hæreditate filio, qui reliquos ætate anteibat, communi lege naturæ tradita, decessit e vita. » Hucusque Eusebius de vita, moribus, atque felicitate Constantii; hæcque eadem in Historia habet [1].

15. Addit ad hæc Zonaras [2]: « Fertur enim Constantio ægrotanti, et ob cæterorum filiorum ineptam indolem mœsto, angelus adstitisse, qui juberet, ut Constantino relinqueret imperium. » Sed mirum hæc præteriisse Eusebium, qui laudandi Constantini nullam unquam licet levem reliquit occasionem. Sed et idem auctor de adolescentia Constantini hæc subdit: « Hunc igitur Constantinum pater adolescentem etiam tum Galerio dedisse obsidem memoratur, ut interim etiam in re militari exerceretur; qui cum ei ob ingenii dexteritatem ex invidia insidias strueret, in pugna Sarmatica mandarit, ut barbarorum ducem armis insignem aggrederetur; Constantinum vero paruisse, eumque correptum viventem ad Galerium portasse. Deinde leonem immanem et cruentam belluam jussisse subsistere: illum vero id quoque certamen, quamvis non sine periculo, divina tamen gratia incolumem obiisse. » Hæc Zonaras, quæ tamen (ut diximus) non tantum non Eusebius, sed nec qui in laudem ejus dixerunt encomiasticas orationes attigerunt; quæ ob sui dignitatem prætermitti minime debuissent. Etenim idem Eusebius, qui (ut vidimus) illum comparat Moysi, Davidi quoque utriusque certaminis gloria comparaturus fuisset, si talia Constantino facta novisset. Habenis plane indiget historicæ veritatis oratio; ne ex arcto rectoque tramite veritatis in latum laudationum campum solita prosiliens, quæcumque sibi grata atque jucunda videntur usurpans, nullo habito exacto rerum delectu, commentitia interdum veris admisceat. Sed prosequamur cætera.

16. *Divinum de Constantino consilium meliora spondente.* — Defuncto igitur Constantio Augusto de Christianis optime merito, ejus ultima voluntate, votoque totius exercitus, Constantinus ejus ex Helena filius in imperium felicissime subrogatur, divino potissimum numine suffragante. Etenim felicius quam Cyrus, deligitur, qui duram diuturnamque ducentorum et septuaginta annorum captivitatem sub Gentilibus regibus in præsentem annum usque productam solveret, fidelem populum postliminio restitueret, nec unum tantum, sed plura templa ubique majori gloria excitaret. Quis hæc considerans, non admiretur immensam et in omnibus plane admirabilem Dei providentiam? quæ quidem etsi in rerum omnium creatione, earumdemque moderatione atque conservatione refulgeat, in regimine tamen atque patrocinio S. Ecclesiæ potissimum declaratur.

17. Quo enim tempore maxime omnium humanis oculis videri poterat, sævitia ac pertinacia adversantium imperatorum, Christiana religio radicitus esse convulsa funditusque diruta; cum etiam de eadem veluti prostrata atque deleta (ut vidimus) sublimes essent erectæ tanta victoria inscriptæ columnæ; quando insuper in Oriente senioribus flaccescentibus imperatoribus, robustiores ad persecutionem acerbius instaurandam novi delecti essent Augusti; cum etiam ad inflectendam indomitam hactenus constantiam martyrum, qui superstites erant, obtusæ viderentur esse secures, gladii hebetati, equulei invalidi atque remissi, et ignes frigidi, recensque excogitata tormenta vilescerent, et longe crudeliora opificum omnium solerti industria quærerentur; quando denique jam omnibus solo æquatis ecclesiis, occisisque vel fugatis undique earumdem sacerdotibus cæterisque ministris, ipsa quoque sancta libatio videretur penitus intermissa ultimæ et maximæ omnium cladis indicium. Ecce tibi ex insperato, Omnipotens ille, qui est terribilis in consiliis super filios hominum [1], qui vocat ea quæ non sunt, tanquam ea quæ sunt, et de tenebris lumen splendescere facit [2]; ipse, inquam, Deus cunctarum rerum opifex et moderator, virum sibi secundum cor suum elegit erigitque in imperium; quem et gratiæ suæ splendore illustrans faciat postea christianum, qui Ecclesiam a tyrannis obsessam vindicet in libertatem, fugatam undique revocet pietatem, hostesque illius imperatores debellet, eorumque spolia crucis vexillo subjiciat; qui item catenas, compedes, ungulas, et alia quæque ferrea instrumenta ad torquendum composita, jam obducta rubigine, conflet in vomeres, falces atque ligones; et humiles ecclesias solo prostratas in basilicas augustiori et ampliori structura restituat, atque oratoria clandestina mutet in templa, inque excelsa Dominica cryptas et antra convertat, eorumque ministros regiis prosequatur honoribus; idemque fidelibus cunctis adblandiatur, ut fratribus; confessores sacris decoros stigmatibus, ut gloriosis certaminis victores amplectatur, pulchraque signa ipsorum vulnerum avide osculetur; qui denique sanctæ Ecclesiæ in omnibus se exhibeat protectorem,

[1] Euseb. Hist. lib. VIII. c. 26. et 29. — [2] Zonar. lib. II. Ann. in Dioclet.

[1] Psal. LXV. — [2] 2. Cor. IV.

et adversus potestates adversarias defensorem; cunctaque aucta gloria atque decore florentissima reddat, et latiori lætiorique germine longe lateque christianum nomen propaget atque dilatet : sicque perspicuum omnibus redderetur, non humano res nostras niti consilio, viribusque fulciri terrenis; sed plane Dei arbitrio regi, providentia gubernari, auxilio protegi, atque jugi protectione defendi : ita ut frustra laboret humana præsumptio, et incassum conetur cæca temeritas, posse e terra convellere, quæ fixas habent radices in cælo.

18. Post igitur cææ noctis horrorem, venturæ diei tunc quoddam auroræ crepusculum in Constantio primum erupit, sed primus solis radius effulsit in Constantino; quando converso rerum ordine, tam lætæ diuque expectatæ diei lux apparere cœpit in Occidente, eo potissimum tempore, quo adhuc persecutionis atra tempestas densa caligine obtegeret Orientem, ubi in suo cursu nox (secundum divinum oraculum [1]) medium iter perageret, dum decem persecutionis annorum vix quinque præterlapsi fuissent, et adhuc totidem superessent; donec progressibus suis sol iste, qui ascendit super occasum, Orienti tandem illuxit; cum jam antea illustrasset Occidentalem orbem atque Meridiem; cum, inquam, veternosum colubrum Maximianum Herculium, et duro jugo tyrannidis prementem Urbem Maxentium, et post Galerium Maximinum diram Ecclesiæ faciem, Licinium in Christianos æque furentem pariter extinxisset monstrorum domitor Constantinus : tunc exulem diu pacem postliminio revocavit, atque fœnore multiplicato restituit; ipsamque Dei Ecclesiam, instar Saræ [1] aliquando captivæ, regiis donatam muneribus, liberam reddidit viro suo. Hæc omnia, hisque majora, qui hoc anno Dei voluntate auspicatur imperium, post Constantii patris obitum Constantinus ope divina perfecit; quonam vero rerum ac temporum ordine, dicemus singulis annis.

[1] Sap. XVIII.

[1] Genes. XX.

Finis tomi II *Annalium.* — Sed tempus est, ut hunc secundum tomum Annalium absolvamus, cum jam ad Constantini imperii exordium pervenerimus, constituamusque volumini terminum; ipsumque figamus hic feliciter lapidem Adjutorii [1], de superatis Dei potentia Philistæis præclarum indicem, gloria crucis exsculptum. Hic igitur longiori fatigata cursu oratio opportune consistat; et beneficii memor actura gratias, ex more, ad sanctissimæ Dei Genitricis Mariæ pedes prona se sternat, ut cui accepta fert omnia, dono offerat quicquid a Deo se ejus precibus intelligit consecutam; in ipsamque veluti in sacrosanctum vivumque gazophylacium, duo minuta, instar viduæ illius [2], ex paupertate multo labore collecta, duos, inquam, absolutos tomos Annalium inferat. Sit ipsa nobis Virgo arca tutissima, in qua lucubrationes nostræ serventur, atque tuta custodia muniantur; ne fur obrepens, appetitus videlicet gloriæ, rapiat; vel tinea et rubigo inhærescentes, spes scilicet fallaces exedant. Est enim ipsa vera divinaque arca illa ex lignis setim compacta [1], quæ sibi credita sine corruptione conservat. In ejusmodi enim archivo cum res nostræ repositæ fuerint, nulla unquam temporis varietate vel diuturnitate labefactatæ, aut vetustate deletæ, perpetua memoria in terris vivent; et (quod magis optamus) æterna præmia, divina gratia largiente, assequentur in cælo a Domino nostro Jesu Christo, cui una cum Patre et Spiritu sancto sit semper laus, honor, virtus et gloria in sæcula sæculorum. Amen.

[1] 1. Reg. VII. — [2] Marc. XII. Luc. XXI.

[1] Exod. XXXVII.

HIC BARONIUS SECUNDUM ANNALIUM TOMUM ABSOLVIT.

MARCELLI ANNUS 3. — CHRISTI 306.

1. *Prooemium.* — Bene et nobis illud accidit, quod de rebus divinis divinum prodit oraculum [1]: « Cum consummaverit homo, tunc incipiet. » Siquidem absoluto secundo Annalium tomo, cum post immensos labores optata quies jure captanda fuisset, jam tertius eorumdem est inchoandus; ac velut in itinere constitutis, in ea ad quam pervenimus statione non licet conquiescere, sed ex ipsa in aliam proficiscendum, et e secunda ad tertiam commigrandum est; atque instar filiorum Israel, e Socoth secunda eorum mansione in Etham [2] pariter transeundum, e tabernaculorum angustiis scilicet (ut harum vocum se habet interpretatio [3]), ex humili, inquam, Ecclesiæ statu ad amplissimam ejus gloriam, crucis fortitudine comparatam. Par utriusque ratio; sicut enim illis in eadem mansione tertia consistentibus primum divinæ præsentiæ visibile signum apparuit in columna ignis et nubis die nocteque perspicuum; ita et in hac tertia, ad quam pervenimus stationem, crucis fulgor divinitus e cælo coruscans Constantino apparens, perinde ac digitus Dei et lingua cælestis errantes docuit, atque ad rectam semitam revocavit; summaque claritudine fulgoris sui, ea quæ humilia despectaque esse videbantur, sublimia ac plane divina monstravit; abolitisque indecoris et ignominiæ titulis illis, scandali atque stultitiæ, Judæorum ac Gentilium opinione compositis, manifestioribus indiciis paradoxum illud Apostoli [1] declaravit: « Quod stultum est Dei, sapientius est hominibus; et quod infirmum est Dei, fortius est hominibus. »

2. Hæc autem adeo eximia et excelsa, oratione digne persequenti, ut magnitudo postulat argumenti, divino opus esse auxilio intelligimus, quo veritatis recto tramite ipsa oratio haud hæsitans secura ducatur. Faveat cæleste numen a nobis hoc itinere sæpius imploratum, atque ex hac ejus tertia statione effulgeat menti nostræ, atque præcedat nos sublimior illa et excelsior animata columna, in qua multo felicius humano generi visibilis Deus apparuit; ipsa, inquam, Dei Genitrix beatissima Virgo Maria suæ pulchritudinis fulgore corusca gradiens antecedat; ac ducens et docens, non sinat vel latum unguem nos ab arcta semita veritatis excedere, vel leviter aberrare.

[1] Eccl. XVIII. — [2] Exod. XII. XIII. — [3] Hier. ep. ad Fabiolam 127. mans. 3.

[1] I. Cor. I.

3. *Constantinus legitime succedit in imperio.* — Trecentesimo sexto Christi Redemptoris nostri anno, Olympiadis ducentesimæ septuagesimæ primæ anno primo, Constantio atque Galerio Augg. sextum consulibus, cum octavo kalend. Augusti diem Constantius Eboraci in Britannia diem clausisset extremum, Constantinus ejus filius major natu ex Helena penitus imperii heres ex testamento relictus, id decernente divino numine, ac totius exercitus suffragantibus votis, paternum accepit imperium.

4. Cum igitur tum ex Olympiadum supputatione, tum ex consularibus Fastis tam certus exploratusque habeatur annus, quo auspicatus est imperium Constantinus; Cassiodori Chronicon erroris arguitur, dum post biennium sub consulatu decimo Diocletiani, et Maximi (seu potius Maximiani) septimo, ponit exordium Constantini; quod quidem ex ejusdem Historia Tripartita [1] quam collegit, manifestissime inspicere licet, dum ait ex Socrate, eumdem Constantinum defunctum, cum imperasset annos triginta et unum, Feliciano et Titiano consulibus; qua ratione oportuit ipsum hoc anno imperare cœpisse. Hisce itaque in primis firmissimis rationibus oportuit stabiliisse exordium imperii Constantini, quod sciamus complures errore lapsos, dum post biennium numerare aggressi sunt annos ejusdem imperatoris, et in re gravissima, nempe de tempore Nicæni Concilii, aliisque rebus magni momenti, in errores non leves incidisse.

5. Quod autem ad gestæ rei historiam pertinet,

[1] Hist. Trip. lib. I. c. ult.

hæc de ingressu Constantini in imperium quomodo se habuerint (præter illa quæ in fine secundi Annalium tomi de ejusdem Constantini opportuno adventu in Britanniam, et de Constantii obitu dicta sunt), jam ordine prosequamur, ac in primis quæ Eusebius, res ab eo gestas fusius prosecutus, narrat his verbis [1] : « Neque tamen imperium imperatore destitutum permansit; quippe Constantinus paterna purpura indutus, primum e paternis ædibus egressus est; et patrem tanquam a mortuis ad imperium regendum denuo revocatum, suo ipsius vultu et effigie omnibus repræsentavit. Deinde magna paternorum amicorum turba eum comitante, funeri prævivit, patremque produxit; quin etiam infinita populi multitudine, militumque constipante agmine partim antecedentium, partim subsequentium, genitorem sanctissimum cum omni splendore et maxima pompa extulit; faustis acclamationibus, suavi hymnorum concentu, omnes beatissimum illum celebrant; et consentientibus animis, filium jam in imperii gradu locatum, patrem ad vitam quodammodo revocasse existimant. Extemplo igitur secundo et prospero applausu novum regem, imperatorem, et Augustum ipsa prima voce contentius prædicant. Quibus acclamationibus tam auspicato in filium editis, patri mortuo nonnihil ornamenti allatum est; filium cuncti beatum putant, qui talis patris fuit successor declaratus; omnes gentes, quæ ipsius obsequebantur imperio, incredibili lætitia efferuntur, et gaudio pæne inexplicabili propterea complentur, quod illustri et præclaro imperatore ne brevissimo quidem temporis momento caruissent.

6. « Hunc morum vitæque pie et religiose ad virtutem institutæ exitum esse, in imperatore Constantio universo generi mortalium, qui nostra memoria vixerunt, Deus evidenter demonstravit. Finem autem vitæ aliorum qui Dei Ecclesias bellico quodam more et modo exagitarint, minime consentaneum judicavi, quem præsenti sermoni mandarem; neque bonorum memoriam, eorum appositione, qui secus se gesserint in vita, omnino debere contaminari. Rerum enim experientia illis solum, qui ipso oculorum obtutu calamitates cujusque tyranni aspexerint, quique eorumdem cognitionem auribus perceperint, satis videtur esse ad vitam modestius deinceps sanctiusque moderandam. Sic igitur Constantinum talis parentis satu editum principem et imperatorem Deus omnium auctor, et totius mundi gubernator suo solum arbitrio delegit; eo consilio, ut cum alii omnes imperatores hominum suffragiis ad eum dignitatis gradum ascendere consueverint, de hoc imperatore solo ad honorem efferendo, nemo mortalis omnino gloriaretur. » Hucusque Eusebius.

7. At nec ethnicus auctor (quisquis ille fuerit, clarissimus certe orator illorum temporum) de divinitus facta electione imperii Constantini discrepat ab Eusebio, nisi tantum quod hic veram divinitatem minus intelligens, quod a Deo optimo maximo factum est, diis tribuit; qui et hæc præloquitur [1] de Constantio: « Vere enim profecto illum superum templa petierunt, receptus est consessu cæli, Jove ipso dexteram porrigente. Quinimo statim sententiam rogatus, cui imperium decerneret, ut decebat, dixit : CONSTANTINUM PIUM; manifeste enim sententia patris electus est imperator; quod ita nos dicere, cum veritas jubet, tum pietati tuæ (ut video) gratissimum est. Sed cur tantummodo privatis tuis affectibus blandiamur, cum omnium deorum fuerit illa sententia, et quidem jam auctoritate præscripta, quæ tum pleno firmata sit consilio? Jam tunc enim cælestibus signis suffragiis ad salutem Reipublicæ vocabaris, cum ad tempus ipsum, quo pater in Britanniam transfretabat, classi jam vela facienti, repentinus tuus adventus illuxit, ut non advectus cursu publico, sed divino quodam advolasse curriculo videreris. » Hæc ille; qui quod sciebat divino factum numine, diis tribuit, quod nullum præter eos numen in cælo esse putaret. At quales erant, quos nominat deos erga Constantinum propitios, qui eum sibi adversarium ipsorumque cultus eversorem fore non viderint?

8. Sed quid idem addat de cunctatione Constantini in suscipiendo imperio, audiamus : « Illico enim atque ille terris fuerat exemptus, universus in te consedit exercitus, te omnium mentes oculique signarunt; et quanquam tu ad seniores principes de summa Reipublicæ quid fieri placeret, retulisses; prævenerunt tamen studio, quod illi mox judicio probaverunt. Purpuram statim tibi, cum primum copiam tui fecit egressus, milites utilitati publicæ magis quam tuis affectibus servientes, injecere lacrymanti; neque enim fas erat diutius fleri principem consecratum. Diceris etiam, imperator invicte, ardorem illum te deposcentis exercitus fugere conatus, equum calcaribus incitasse; quod quidem (ut verum audias) adolescentiæ errore faciebas : quis enim te Cyllarus aut Arion posset eripere, quem sequebatur imperium? » Hæc ipse, et alia plura; sed non semper tutum attexere encomia historicæ puritati.

9. Verum licet tum a patre, tum ab exercitu Constantinus fuerit renuntiatus et acclamatus Augustus; tamen nonnisi Cæsaris nomen tunc accepit, Augusti vero postea, cum Faustam filiam Maximiani Herculii uxorem duxit. Hæc enim idem auctor his verbis [2] : « Cum tibi pater imperium reliquisset, Cæsaris tamen appellatione contentus expectare malueris, ut idem te, qui illum, declararet Augustum : siquidem ipsum imperium hoc fore pulchrius judicabas, si id non hereditarium ex successione cepisses, sed virtutibus tuis debitum a summo imperatore meruisses : neque enim dubium, quin tibi mature sacrum istud fastigium divinæ potestatis astrueret, qui te jam olim sibi generum, etiam antequam petere posses, sponte delegerat. Hoc enim, ut audio, imago illa declarat

[1] Euseb. in Vita Constant. lib. I. c. 16. 17.

[1] Gall. in Panegyrico IV Constantini. — [2] Panegyric. I Maxim. et Constantini.

in Aquileiensi palatio ad ipsum convivii posita aspectum; ubi puella jam divino decore venerabilis, sed adhuc impar oneri suo, sustinet, atque offert tibi etiam tum puero galeam auro gemmisque radiantem, et pennis pulchre alitis eminentem; ut te, quod vix ulla possunt habitus ornamenta præstare, sponsale munus faciat pulchriorem. »

10. Sic igitur Constantinus a funere patris nomen Cæsaris usque ad nuptias cum Fausta retinuit, quando et auctus est nomine Augusti, cum alioqui voce militum omnium Augustus fuerit salutatus: de quo Eusebius [1] cum agit de obitu Constantii: « Hujus, inquit, filius Constantinus statim ut imperii gubernacula susceperat, imperator summus et Augustus cum ab exercitibus, tum multo antea ab ipso Deo summo omnium imperatore declaratus, se paternæ pietatis erga nostræ religionis disciplinam æmulum et imitatorem præstitit. »

11. *Genus paternum et maternum Constantini, ubi maxime de Helena.* — Antequam autem a Constantino res gestas ulterius prosequamur, de ejus genere atque natalibus aliqua præfari, ad difficultates non leves solvendas, necessarium existimamus. Quod ad paternum genus spectat, a Claudio Juniore imperatore originem ducere, secundo Annalium tomo pluribus dictum est, cum de ejus patre Constantio sermonem habuimus. Si vero ejusdem stemmatis principium altius repetatur, Trebellius [2] auctor est, eum a Vespasiano Augusto descendere, unde Flaviæ gentis est nomen et insignia consecutus, ante tamen Vespasianum obscuræ; nam Suetonius hæc de eo [3]: « Mediocritatem pristinam neque dissimulavit unquam, ac frequenter etiam præ se tulit; quin et conantes quosdam originem Flavii generis ad conditores Reatinos comitemque Herculis, cujus monumentum extat via Salaria, referre, irrisit ultro.

12. « Quod vero ad maternum genus attinet, cum constet natum ex Helena, unde illa, ex qua prosapia, provincia et civitate sit orta, non levis est controversia. Scimus Græcorum recentiores (Eusebius enim licet rerum græcarum amplificator egregius, hæc silentio prætermisit), Nicephorum [4] et alios, qui commentitiæ historiæ fidem præstiterunt, eam fuisse Bithynam genere, affirmare; de qua et ejusmodi fabulam concinnarunt, cum de Constantio patre ad Persas legato misso hæc memoriæ commendarunt, quæ idem Nicephorus narrat his verbis: « Is ab Occidente Orientem versus navigans, ad locum qui Drepanum dicitur, applicat (situm est Drepanum ad Nicomediæ sinum ad altum mare longius prominens). Ibi Constantio desiderium concubitus incessit. Quod ubi cognovit hospes ejus, magnificentia et splendore cohortis ipsius regio permotus, filiam ei suam venusta forma ætatisque flore jam nubilem puellam conciliat. Ille cum ea rem habet, concubitusque mercedem peplum ei purpura intextum donat. Nocte ea Constantio mirifica visio est oblata, quæ eum timore quodam perculit. Quapropter et puellæ patrem est cohortatus, ut filiam, quæ insigne quoddam donarium gereret, impollutam diligentius asservaret, et quod ex ea natum esset, accuratius educaret. Vidisse quippe se, ea qua dictum est nocte, aiebat, in tabernaculo suo præter naturam ab Occidentali Oceano orientem solem. Cæterum legatione recte obita, Constantius alio itinere Romam reversus una cum Galerio Maximiano Cæsar creatus est, neque ita post longum tempus uterque Augustus factus. » Et paulo post:

13. « Accidit deinceps, ut oratores alii ad Parthos mitterentur, qui et ipsi Drepanum diverterunt; et qui Constantii ex hospitis filia Helena progenitus erat infantulus, puerilem ludum ludens, a quodam ex oratorum numero offensus, admodum ei succensuit, et objurgationes ejus indignissime tulit. Ibi tum mater, Constantii eum puerum esse, indicavit; eamque rem, peplum illud purpura exornatum proferens, confirmavit; et facies ipsa indolesque generosa, filium illius esse satis testabatur. Ea re Constantius ex legatorum sermone cognita, postea comitatu regio puerum una cum matre Romam adduci curavit. Veritus autem, ne illis absurdi quidquam a Theodora legitima uxore sua per zelotypiam et conjugalem æmulationem accideret, Constantinum filium Nicomediam ad Diocletianum, qui ibi cum Galerio Maximiano genero erat, misit. Atque ibi ille benigne susceptus, in palatio apud imperatorem vixit, et inter domesticos scholarum adscitus, græcas litteras addidicit, simulque christianismum complexus est. » Hæc Nicephorus de materno genere atque cunabulis Constantini.

14. Sed pluribus tum Nicephori tum aliorum mendacissima historia confutatur; ac primum quidem si ea ad lapidem Lydium admoveatur, si, inquam, cum recta ratione temporis conferatur, plane convincetur curiosi hominis esse figmentum. Si enim, ut ipse vult, eo anno natus est Constantinus, quo Constantius pater rediens e legatione creatus est Cæsar (quod contigisse certum est anno Domini ducentesimo nonagesimo secundo), necesse est affirmare, hoc ipso anno, quo cepit imperium Constantinus, fuisse quatuordecim tantum annorum ætatis: quem tamen ex sententia Eusebii [1], qui eo familiarissime usus est, et aliorum, constat hoc tempore, quo est auspicatus imperium, jam triginta duos annos ætatis, vel saltem triginta unum attigisse. Cum enim dicat ipsum imperasse annos triginta unum vel triginta duos, præter paucos menses et dies, addatque totidem annos absque imperio vixisse [2]; manifestum est, eo tempore, quo Nicephorus eum natum vult, Constantinum jam annos decem et septem ætatis egisse.

15. Hoc uno igitur ejus Historiæ tam insigni patefacto mendacio, totum illud excogitatum commen-

[1] Euseb. lib. VIII. c. 26. — [2] Trebell. in Claudio. — [3] Suet. in Vespasiano c. 12. — [4] Niceph. lib. VII. c. 18.

[1] Euseb. in vita Constant. lib. IV. c. 53. Epiph. lib. de mensur. Hier. in Chron. Aurel. Vict. in Constantino in fin. et alii. — [2] Euseb. in Vita Constantini lib. I. c. 1.

tum exploditur; cum præsertim ex scriptoribus illius temporis, quo in loco natus sit Constantinus, possit apertissime demonstrari, nempe in Britannia, ut dicemus. Facile namque potuit accidisse, ut scriptoris incuria alicubi Bithynia loco Britanniæ scriptum esset, unde et reliqua confingendi occasio sit accepta: cum præsertim ille color accederet, quod Drepane dictum oppidum in Bithynia, ab eadem Helena admodum illustratum, fuerit postea Helenopolis appellatum. Sed qua occasione sic ea civitas fuerit nominata, suo loco inferius pluribus.

16. Sane quidem mendacii convincitur apertissimi auctor, dum ait Constantinum Drepane natum esse in Bithynia, quem apertissime constat in Britannia ortum esse; id quidem disertis verbis coram amplissimo conventu tunc temporis habito, cum celebratæ sunt nuptiæ Constantini et Faustæ filiæ Maximiani Herculii, testatur celebris ille Gallicanus orator, dum ait hæc de patre Constantio et ejus filio Constantino: « Liberavit ille Britannias servitute; tu etiam nobiles, illic oriendo, fecisti. » Quid igitur iis apertius dici potest? quibus adeo manifestis velle refragari, quis non extremæ ducat esse dementiæ? Qua pariter ratione æquius est dicere, Helenam fuisse Britannam, quam Bithynam, quam certum est peperisse in Britannia Constantinum, idque tempore Aureliani imperatoris, a quo missus est Constantius Claudii imperatoris recenti memoria clarus cum exercitu in Britanniam, ut populum illum sæpius tumultuari solitum in officio et fide Aureliani contineret. Contigit autem Constantini natalis (ex Eusebii sententia superius recitata, qui totidem annos eum ante imperium vixisse tradit, quot imperavit), Aureliano secundum et Julio Capitolino consulibus, anno quinto ejusdem Aureliani imperatoris. Sed de annis ejus inferius pluribus.

17. Quod ad Helenam rursus spectat, adhæseritne concubina Constantio, an legitima uxor fuerit: auctor est Zonaras [1], controversia agitatum, dicentibus aliis eam concubinam fuisse Constantii, aliis legitimo illi junctam esse conjugio affirmantibus; ipse vero abstinens, nec quicquam definiens, litem reliquit sub judice. At mea quidem sententia res eo statu posita est, ut ad hujusmodi judicium terminandum opus non sit perendina dilatione. Nam exploratum quidem habetur apud omnes antiquos historicos, qui res Constantii sunt prosecuti, Maximianum Herculium, cum sibi eumdem Constantium adoptasset in filium, ut ei conjungeret in matrimonium Theodoram privignam suam, coegisse repudiare eam quam prius uxorem acceperat, id Eutropio [2], Victore [3], ac reliquis historicis attestantibus. Certe quidem repudium uxoris tantummodo dici solet, non autem feminæ subinductæ: nec dari repudium concubinæ, quis unquam dictum inveniet. Quamobrem cum jussus esse dicatur Constantius a Maximiano uxori dare repudium, ut acciperet Theodoram: ex quadam necessitate compellimur dicere, Helenam legitimam conjugem, non autem concubinam fuisse Constantii. Nec est quod ab aliquo dici possit, aliam ab Helena feminam, eamdemque uxorem Constantii ab eo esse repudiatam; nam nulla prorsus est memoria, Constantium aliam aliquam habuisse uxorem, præter Helenam et Theodoram. Rursum vero quomodo quis dicere poterit Helenam adhæsisse Constantio concubinam, cum publicis attestationibus ejusdem Constantii continentia mirifice commendetur? Nam cum Gallicanus orator [1] coram Maximiano ac Constantino, eorumdem celebrans laudes, panegyricum dixit, hæc habet in apostrophe ad Constantinum:

18. « Neque enim forma tantum in te patris, Constantine, sed etiam continentia, fortitudo, justitia, prudentia sese votis gentium præsentant; quo enim magis continentiam patris æquare potuisti, quam quod te ab ipso fine pueritiæ illico matrimonii legibus tradidisti, ut primo ingressu adolescentiæ formares animum maritalem, nihil de vagis cupiditatibus, nihil de concessis ætati voluptatibus in hoc sacrum pectus admitteres? Novum jam tum miraculum, juvenis uxorius; sed ut res est, mente præsaga omnibus te verecundiæ observationibus imbuebas, talem postea ducturus uxorem. » Hæc ibi auctor pro concione, spectantibus magistratibus, dixit, cum Maximianus eidem Constantino Faustam copulavit fœdere nuptiarum; quæ a nobis non tam in commendationem continentiæ Constantini quam Constantii patris, sunt recitata; cujus ille imitator factus, nullam ante uxorem legitimam feminam aliam prorsus noverit. At qua fronte, quæso, nobilis orator in publicis nuptiarum solemnitatibus, coram nobilissimo ac florentissimo auditorio cuncta sciente, hæc de patre Constantio prædicare adeo potuisset, si Helenam concubinam, ex qua etiam ipse Constantinus natus esset, antequam legitimam uxorem Theodoram duceret, habuisset? Ex iis igitur cum cæteri omnes, qui dicunt natum Constantinum ex concubina, tum Zozimus [2] comes mendacii redarguuntur, dum ait eum genitum ex consuetudine mulieris, quæ materfamilias minus esset; ethnicus enim homo addictissimus ethnicismo, et in Christianam religionem infensissimus, cum de Christianorum rebus agit, manifestus sæpe convincitur proditor veritatis, et in Constantinum pariter iniquissimus, quem ut desertorem deorum exagitat contumeliis; ut intelligas ipsum in Constantinum Philippicas potius quam Constantini historiam conscripsisse.

19. At undenam apud nonnullos antiquos historicos vel alios manasse potuit ejusmodi de Helena opinio, quod fuerit potius Constantii concubina, quam conjux? aperiam. Romanorum legibus cautum erat (quod testatur Papinianus [3] J. C.), ut si præfectus cohortis, vel equitum, aut tribunus contra interdictum uxorem duceret in ea provincia, in qua officium gerebat, matrimonium non esset, cum ratio potentatus

[1] Zonar. Annal. tom. III in Constantino. — [2] Eutrop. lib. IX. — Vict in Diocletiano.

[1] Paneg. I. Const. — [2] Zozim. lib. II. — [3] L. Præf. ff. de ritu nuptiarum.

(ut ait) ejusmodi nuptias prohiberet. Quam ob causam sic acceptam Helenam a Constantio putarint potius concubinam, quam conjugem. Sed quid Paulus[1] J. C. respondit? Si post depositum officium ejusmodi in eadem voluntate perseveret, justas nuptias effici. Quid huic simile scripsit Ulpianus [2], legem Papiam interpretatus; qua cum senatores vetiti essent in uxorem ducere libertinam; si tamen duxissent, « Quamvis, inquit, uxor ejus non sit, tamen ea conditione, si desierit esse senator, tunc uxor ejus esse incipiet. » Talis namque fuisse videtur causa Helenæ cum Constantio, ut sic eam duxerit, ut cum a provincia discessisset ac magistratum deposuisset, vere conjux esset, ac matrimonium ratum; quod quidem declaravit eventus; nam quam semel accepisset, nunquam dimisit usque ad nuptias Theodoræ, cum Maximianus imperator coegit (quod dictum est superius) dare Helenæ priori conjugi libellum repudii.

20. Confutatis igitur de natalibus Constantini Græcorum figmentis, explosa simul et illorum sententia, qui dixerunt Helenam non uxorem, sed concubinam adhæsisse Constantio; reliquum est, ut de ejusdem Helenæ genere pauca dicamus. Eutropius [3] cum affirmet eam conjugem fuisse Constantii, obscuro tamen loco natam testari videtur, dum ait : « Constantinus ex obscuriori matrimonio ejus filius in Britannia creatus est imperator. » Sed quis est qui neget, respectu clarissimarum nuptiarum, quas postea cum Theodora filia imperatoris contraxit, quibus et imperium consecutus est, obscurius dici debere prius conjugium Constantii cum Helena ex quo natus est Constantinus? Scimus S. Ambrosii [4] testimonio fuisse eamdem Helenam, Stabulariam nominatam; nam ait : « Stabulariam hanc primo fuisse, asserunt, sic cognitam Constantio Seniori, qui postea regnum adeptus est. » Sed eo plane nomine vulgo dicta, quod hospitis, apud quem divertit Constantius in Britannia, filia fuisset. Sed qualis hospitis, qui ducem totius exercitus domi exciperet? Certe haud infimi ordinis inter Britannos, et mediocrium facultatum; sed par est credere (ut evenire solet in hospitalibus militaribus) qui in civitate nobiliores ac ditiores sunt : eos qui digniores pariter militiæ ducunt ordines, hospitari solere.

21. Quamobrem qui antiquas res Britannicas sunt prosecuti (quod compertum habuerunt ex antiquis Annalibus), Helenam filiam fuisse tradunt unius ex Britanniæ regulis Coel nomine, apud quem (ut dictum est) Constantius hospitatus, quam pulcherrimam novit, ejus filiam Helenam accepit in conjugem; obscurumque existimatum est ejusmodi conjugium, quod cum externa, barbara, et non Romana femina contractum esset a tanto viro, ab ipso scilicet nepote Claudii imperatoris, et Romani exercitus in Britannia duce; sed et obscurius sane redditum, cum creatus est imperator, et una cum imperio Theodoram accepit uxorem. Cum igitur, ut accidit iis qui temporibus et felicioribus rebus inserviunt, in posteriorem conjugem eamdemque Augustam omnes converterent oculos; vilis admodum et abjecta visa est illa prior, quæ jussu Herculii imperatoris repudiata fuisset, ac proinde contemptus gratia, Stabularia nominata; sicut et Galerius Maximianus, qui eodem tempore imperavit, ob humile genus vulgo Armentarius dicebatur. At de Helena modo hactenus, ex qua Constantium genuisse alium filium vel filiam præter Constantinum, memoria nulla est. Ex Theodora autem Augusta complures suscepit liberos, nempe Constantium, qui pater fuit Galli et Juliani, Dalmatium, Annibalium parentem Dalmatii Junioris, sive Dalmatiani. addunt aliqui alium Constantinum; filias vero Constantiam, quæ postea Licinio imperatori nupsit, Eutropiam conjugem Nepotiani, et (ut putant alii) Anastasiam. Quibus omnibus posthabitis, Constantinum Helena genitum imperii reliquit heredem.

22. *Maxentius male affectus erga Constantinum studet benemereri de Christianis.* — Postquam autem res in Britannia gestæ essent Romam perlatæ, et « novi imperatoris Constantini imago Romæ ex more, inquit Zozimus [1], esset exhibita : Maxentius Maximiani Herculii filius, non tolerandum ratus, Constantino quidem ex animi sententia rem succedere, qui muliere non matrona genitus esset, se vero talis imperatoris filium desidem hærere domi, aliis paternum imperium obtinentibus, adjunctis sibi conatus hujus administris Marcelliano et Marcello tribunis militum, et Luciano suillæ carnis præbitore, quam fiscus populo Romano largiebatur, et aulicis præterea militibus quos prætorianos vocant, in regium ab illis solium collocatus est, magnis se vicissim muneribus affecturum pollicitus eos, a quibus hoc consecutus esset. » Ita Zozimus. Facta autem hæc sunt a Maxentio hoc anno, octavo kalendas Octobris. Maxentius vero licet ut Maximiani Herculii filius educatus esset, atque in virum crevisset, tamen non vere ex illo natum, sed plane terræ filium ab Eutropia illius uxore esse suppositum [2], creditum fuit; quod videtur etiam apud Maximianum fidem invenisse, ac propterea cum se abdicasset, in successione imperii prætulisse illi Constantium.

23. Sed quod revera non esset vel haberetur ut filius, sed extraneus, illud evidens argumentum est, dum idem Maximianus Augustus tradens illi filiam in uxorem, sibi ipsum generum copulavit : latuit hoc quidem antiquos atque recentiores historicos omnes, quod antiquum numisma detexit haud pridem inventum : asservatur Romæ apud Lælium Pasqualinum in suo prædivite rerum antiquarum promptuario; quod si majoribus compertum fuisset, eum non Maximiani vel putativum dixissent suppositum ab Eutropia filium, sed generum nominassent. Ejusmodi igitur egregio in lucem edito abdito hac-

[1] L. eos qui ff. eod. — [2] L. si quis in Senatorio ff. eod. — [3] Eutrop. lib. 1. in princ. — [4] Ambr. orat. in fun. Theod.

[1] Zozim. hist. lib. II. — [2] Victor. in Maximiano, et alii.

tenus monumento, jam cœptam historiam prosequamur.

24. Cum autem scisset Constantinus Maxentium Romæ imperium occupasse, quæsivit cum eo res componere, habereque socium atque collegam; sed recusavit ille : id quidem testatur Nazarius[1], dum ejus consilii rationem affert, sic dicens : « Quin extorques animo tuo conveniendi studium, et concordiæ voluntatem? si concordiam quam veniam appellari fas est, cum qui potest vincere, optat ignoscere. Et non dubito, quin hanc rationem cælestis prudentia tua duxerit, quod conjunctione sua flagrantissimas hominis cupiditates vel extingueret penitus, vel modice temperaret. Nulla quippe est libido tam vecors, quam non capiat (vincat scilicet), cum in consortium temperantia venerit. Dejicit oculos deformis ignavia, ubi ei pulchritudo virtutis objecta est; tergiversari atque hærere petulantiam videas gravitate, modestia, et decore confusam; ut appareat te, imperator optime, concordia imperanda non illi impunitatem vexandæ Urbis daturum, sed leniorem petiisse victoriam, cum malles vitia ejus quam arma superare. Sed profecto nulla vi possunt coire, quæ naturali divortio dissident; nec ulla tam fidelis est copula, quæ in diversum tendentia nexu suo teneat. Perpendit scilicet tecum excellens prudentia tua, cique semper pietas applicata, omnes concordiæ commoditates; illam esse fundamentum et radicem otii, bonorum civium seminarium, quietis publicæ segetem, et almam pacis altricem. Sed o quam æger est ad honestatem recursus his qui gradum ex nequitia protulerunt! Vocas ad societatem; appetitum tuum refugit, adversatur, horrescit; nihil sibi putat tecum commune, quia nihil est simile. » Hæc Nazarius.

25. Maxentius autem ut sibi omni ex parte imperium stabiliret, conciliaretque animos; ne quos haberet sibi adversantes, Constantino vero faventes : sciens Christianos, quibus tum Urbs ipsa, tum etiam provinciæ confertæ essent, erga Constantinum esse propensiores; studuit animos horum omnium officiis demereri, ac beneficiis devincire; usque adeo, ut Christianam religionem se suscepturum, illos demulcens, veteratorie simularet : quod Eusebius[2] testatur his verbis : « Hujus, » nempe Maximiani, « filius Maxentius, qui Romæ tyrannidem occupare instituit, in ipso imperii sui ingressu fidem nostram se complecti, quo populo Romano placeret, eumque blanditiis deliniret, et assentatione callide simulavit, et ea de re illis, qui ejus parebant imperio, in mandatis dedit, ut persecutionem contra Christianos remitterent; tantamque pietatis speciem præ se tulit, ut humanus et valde mansuetus præ illis, qui imperium ante tenuissent, cuique videretur. » Ita Eusebius.

26. Ad hæc quoque spectare videtur, quod apud S. Augustinum[3] scribitur, Melchiadem hoc tempore Romanum presbyterum, postea papam, misisse Stratonem diaconum una cum aliis, acceptis litteris Maxentii imperatoris, atque præfecti prætorio, ad præfectum Urbis, ut ab eo loca reciperet, quæ persecutionis violentia abstulisset. Hæc enim ex quibusdam Actis recitarunt Donatistæ, conantes Melchiadi crimen traditionis impingere : ait autem de Donatistis[1] : « Adhuc dies erat, quando volentes destruere judicium Romani episcopi Melchiadis, quo purgatus et absolutus est Cæcilianus, etiam ipsum Melchiadem traditorem fuisse dixerunt. Cujus criminationis cum ab eis esset exacta probatio, gesta prolixissima recitarunt, ubi Melchiadis nomen, quod aliquid tradiderit, non fuit : et recitaverunt etiam alia gesta, ubi Melchiadem legebatur misisse diaconos cum litteris Maxentii imp. et præfecti prætorio ad præfectum Urbis, ut reciperet loca quæ fuerant a Christianis tempore persecutionis ablata. Ubi cum Melchiadis crimen penitus nullum appareret, dixerunt superioribus traditionis gestis traditorem Stratonem fuisse recitatum. » Sicque ex hoc quoque ipsorum calumnia in Melchiadem confutata est. Redditam etiam fuisse Africanæ Ecclesiæ pacem per Maxentium imperatorem, Optatus pariter testatur, qui ait[2] : « Tempestas persecutionis peracta et definita est; jubente Deo, indulgentiam mittente Maxentio, Christianis libertas est restituta. » Hæc ipse.

27. Cæterum Eusebius[3] affirmat Occidentales oras atque ipsam Africam et Mauritaniam a persecutione quievisse, non quidem Maxentii indulgentia, qui nondum imperium invaserat, sed abdicatione Maximiani, cum in locum ejus successit Constantius de Christianis optime meritus; adeo ut nec biennio integro (ut ait) eædem provinciæ fuerint persecutione illa vexatæ. Quamobrem, quod attinet ad indulgentiam tunc ab ipso Maxentio in Africam missam, haud pertinuisse putamus ad sopiendam persecutionem in Christianos excitatam, quæ jam ante biennium (ut dictum est) compressa fuerat; sed potius ipsum remisisse ea indulgentia iras, quibus hactenus haud leviter sævierat in Africanos. Nam Zozimus[4] auctor est, Maxentium in Africanos milites primum succensuisse, quod perlatam in Africam ejus imaginem prohibuerint circumferri; et quod insuper Alexandro favissent, qui ex præfecto prætorio imperatoriam quoque purpuram induisset : « Quo per Volusianum extincto, inquit Zozimus, quotquot in Africa vel genere vel opibus præstabant, veluti Alexandri partium sectatores deferendi; nec ullis omnino parcebatur, dum alii necarentur, alii facultates suas amitterent; quin et Romæ triumphatum est ob perpetrata Carthagine mala. » Sed et panegyricis quoque Constantino dictis, sævisse in Africanos Maxentium, diserte narratur. Indulgentia igitur a Maxentio in Africam missa post patrata quamplurima mala, ut tandem a rapina et gladio cessaretur, effectum est : et eo tantum modo respexit Christianos, quod eis

[1] Nazar. in Paneg. Constant. — [2] Euseb. lib. VIII. c. 26. — [3] Aug. in Brevic. diei ter. c. 18.

[1] Aug. lib. ad Donat. post Col. c. 12. in fin. et c. 13. — [2] Optat. lib. I. cont. Parmenian. — [3] Euseb. lib. VIII. c. 25. in fin. — [4] Zozim. hist. lib. II.

sicut cæteris intercepta civili bello libertas (ut ait) fuerit restituta.

28. *Sub Cæciliano episcopo Carthaginensi Donatistarum origo eorumque conatus in pseudo-concilio.* — Quo tempore factum est, concessa Ecclesiis ubique pace, ut Carthaginem convenirent episcopi, atque in locum defuncti Mensurii ordinarent Cæcilianum diaconum episcopum Carthaginensem. Quod indigne ferentes qui ambitionis ardore flagrabant, ingens illud ac immane schisma conflarunt, quod postea a Donato nomen accepit. Hæc autem quomodo se habuerint, Optatus[1] Milevitanus fideliter narrat his verbis : « Botrus et Cælesius (ut dicitur) apud Carthaginem ordinari cupientes, operam dederunt, ut absentibus Numidis, soli vicini episcopi peterentur, qui ordinationem apud Carthaginem celebrarent. Tunc suffragio totius populi Cæcilianus eligitur, et manus imponente Felice Aptungitano episcopo, ordinatur : Botrus et Cælesius de spe sua dejecti sunt. Brevis auri et argenti sedenti Cæciliano, sicut delegatum a Mensurio fuerat, traditur, adhibitis testibus. » Erat hæc schedula, qua conscripta habebantur vasa cuncta auri et argenti; quæ, ne raperent persecutores, Mensurius prædecessor senioribus commendaverat, relicto illorum indice quod Commemoratorium vocant, cuidam fideli aniculæ. Creato igitur Cæciliano episcopo, scriptum illud eidem Cæciliano, ut Mensurius jusserat, datur. Quid autem post hæc secutum sit, cum a presbyteris Cæcilianus depositum Ecclesiæ exigeret, idem Optatus rei gestæ narrationem prosequens tradit his verbis :

29. « Convocantur supra memorati seniores, qui faucibus avaritiæ commendatam ebiberant prædam. Cum reddere cogerentur, subduxerunt communioni plebem. Non minus et ambitores, quibus et ordinari non contigit (nempe Botrus et Cælesius), necnon et Lucilla, quæ jamdudum ferre non potuit disciplinam, cum omnibus suis potens factiosa femina communioni misceri noluit. Sic tribus convenientibus causis et personis, factum est, ut malignitas haberet effectum. Schisma igitur illo tempore confusæ mulieris iracundia peperit, ambitus nutrivit, avaritia roboravit. Ab iis tribus personis contra Cæcilianum causæ confictæ sunt, ut vitiosa ejus ordinatio diceretur. Ad Secundum Tigisitanum missum est (erat is primas Numidiæ, de quo multa superius), ut Carthaginem veniretur : proficiscuntur omnes supra memorati traditores (nempe Donatus Masculitanus, Victor Russicadiensis, Marinus ab Aquis Tibilitanis, Donatus Calamensis, Purpurius Limatensis, Menalus, et alii plures, omnes episcopi), suscepti hospitio ab avaris, ab ambitoribus, ab iratis, non a catholicis, quorum petitione Cæcilianus fuerat ordinatus. Interea ad basilicam, ubi cum Cæciliano tota civitas in frequentia fuerat, nullus de supradictis accessit. Tunc a Cæciliano mandatum est : Si est quod in me probetur, exeat accusator, et probet. Illo tempore a tot inimicis nihil in illum potuit contingi; sed de ordinatore suo, quod ab iis falso traditor diceretur, meruit infamari. Iterum a Cæciliano mandatum est, ut si Felix in se (sicut illi arbitrabantur) nihil contulisset, ipsi tanquam adhuc diaconum ordinarent Cæcilianum. Tunc Purpurius solita malitia fretus, quasi et Cæcilianus filius sororis ejus esset (quem occiderat), sic ait : Exeat huc, quasi imponatur illi manus in episcopatu, et quassetur illi caput de pœnitentia. His rebus compertis, tota Ecclesia Cæcilianum retinuit, ne se latronibus tradidisset. » Hæc Optatus.

30. Porro hunc ipsum locum Optati, quod Cæcilianus non excusasset Felicem Aptungitanum ordinatorem suum, sed dixerit : Si ille nihil contulisset, ipsi venirent, et se tanquam adhuc diaconum ordinarent episcopum : hæc, inquam, a Cæciliano sic dicta posteriores Donatistæ arripientes, in Cæcilianum ipsum converterunt, quasi ejus confessione constaret, ordinatum fuisse a traditore; ut S. Augustinus[1] de eisdem testatur, sic dicens : « Dixerunt etiam, scripsisse Optatum, quod Cæcilianus dixerit : Si traditores sunt qui me ordinaverunt, ipsi veniant, et ordinent me. Quod quidem si dictum est, ita dici potuit ad illos irridendos, quibus hoc mandasse perhibetur, quoniam certus erat, ordinatores suos non esse traditores. Non enim ait : *Quia traditores sunt;* sed : *Si traditores sunt;* ut innocentia eorum probanda restaret, ubi probari recte potuisset. »

31. Quod vero Cæcilianus, non vocatis Numidis episcopis longe positis, sed ab his qui proximi essent, ordinari voluisset; idem S. Augustinus[2] agens contra eosdem Donatistas hæc eadem in Cæcilianum objicientes, sic asserit : « Quod non expectaverit Cæcilianus, ut princeps a principe ordinaretur, » nempe primas provinciæ Africæ a primate Numidiæ Secundo Tigisitano, « cum aliud habeat Ecclesiæ Catholicæ consuetudo, ut non Numidiæ, sed propinquiores episcopi episcopum Ecclesiæ Carthaginensis ordinent; sicut nec Romanæ Ecclesiæ ordinat aliquis episcopus metropolitanus, sed de proximo Ostiensis episcopus. Hoc autem dicentes de sua consuetudine, quam nescio quando instituerunt, Ecclesiæ Catholicæ præjudicare conabantur : quæ consuetudo si antiqua esset, hoc ipsum objecissent Cæciliano, quando eum absentem damnaverunt. » Hæc Augustinus. Porro ut principaliorum sedium episcopi non ordinarentur a primatibus aliis, vel archiepiscopis, sed a vicinioribus, in Oriente quoque statutum videmus, cum Constantinopolitanæ Ecclesiæ episcopum ordinare soleret qui illi propinquior esset, episcopus Heracleæ. Sed de his alias.

32. Quomodo autem schismatici, qui adversum Cæcilianum Carthagine convenerant, seorsum ab eo coeuntes, adversus eum creaverint pseudoepiscopum Majorinum, idem[3] Optatus rem gestam prosequitur his verbis : « Illo tempore aut reus debebat expelli,

[1] Optat. lib I. contra Parmen.

[1] August. in Brevic. Collat. die 3. c. 16. — [2] Ibid. paulo sup. — [3] Optat. contra Parmen. lib. I.

aut communicari debuit innocenti; conferta erat ecclesia populis plena; erat cathedra episcopalis, erat altare loco suo, in quo pacifici episcopi retro temporis obtulerunt, Cyprianus, Lucianus et cæteri. Sic exitum est foras; et altare contra altare erectum est, et ordinatio illicite celebrata est: et Majorinus, qui lector in diaconio Cæciliani fuerat, domesticus Lucillæ, ipsa suffragante, episcopus ordinatus est a traditoribus, qui in Concilio Numidiæ (ut superius diximus) crimina sua confessi sunt, et indulgentiam sibi invicem tribuerunt. Manifestum est ergo exiisse de Ecclesia et ordinatores qui tradiderunt, et Majorinum qui ordinatus est. Interea de suorum criminum fonte, qui apud eos multorum flagitiorum venis exuberaverat, unum traditionis convicium in ordinatorem Cæciliani derivandum esse putaverunt; providentes, quod fama duas res similes uno tempore loqui non possent. Ut crimina in silentium mitterent sua, vitam infamare conati sunt alienam; et cum possent ipsi ab innocentibus argui, innocentes arguere studuerunt; mittentes ubique litteras, Liliore dictante, conscriptas, quas inter cæteros Actus habemus in posterum. Adhuc Carthagine positi præcesserunt se epistolis suis, ut rumoribus falsis cunctorum auribus insererent mendacium, sparsa fama per populos. Et dum de uno celebrata sunt falsa, supradictorum verissima crimina sub silentio latuerunt. Frequenter solet erubesci de crimine; sed illo tempore non fuit cui erubesceretur; quia præter paucos Catholicos peccaverant universi, et quod imago fuerat innocentiæ, inter multos nefas admissum: parvum erat traditionis facinus, quod per Donatum Masculitanum et cæteros supradictos constabat admissum; etiam ingens flagitium schismatis traditioni junxerunt. Vides ergo, Parmeniane, hæc duo crimina tam mala, tam gravia, traditionis et schismatis, ad tuos principes pertinere. » Hucusque Optatus.

33. Eadem quoque omnia Augustinus ipse commemorat paucisque perstringit, sic dicens[1]: « Legant qui volunt, quæ narret, et quibus documentis quam multa persuadeat venerabilis memoriæ Milevitanus episcopus catholicæ communionis Optatus, sive de Lucilla pecuniosissima tunc et factiosissima femina, quam pro Ecclesiæ disciplina sanctus Cæcilianus adhuc diaconus læserat; vel de cæteris factiosis ejus consortibus, sive furibus ecclesiastici argenti, sive ad episcopatum se non pervenisse dolentibus, et sibi prælatum Cæcilianum, insidiis quibus poterant, insectantibus, sive de Numidis episcopis quos ista factio consecraverat ad perniciem Cæciliani, ut illo deposito, alter eis ordinaretur: qui venientes cum primate suo tunc Secundo Tigisitano, et aliis quibus traditionis confessa crimina Secundus ipse donaverat, veluti paci consulens (sicut ecclesiastica Gesta testantur) absentem Cæcilianum sine ulla dilatione diligentioris inquisitionis, nullo responsionis loco servato, traditorem esse censuerunt, ut ei videlicet obessent absenti traditionis crimina tantummodo objecta, cum sibimetipsis præsentes confessa donaverint. » Hæc Augustinus.

34. Ad hæc igitur tam enormia principia schismatis sæpius oportuit provocare Donatistas, ut videntes e quam turpissima cloaca defluxerint, obmutescerent; nam et ipse quoque Optatus superius Parmenianum compellans, ex iisdem principiis docet Donatistas omnes schismaticos esse; quippe qui cum ipso suo exordio a Cæciliano, qui Petri cathedræ junctus esset, communicatione desciverint, ab unione catholica pariter aberrassent; unde ait[1]: « Sed video te adhuc ignorare schisma apud Carthaginem a vestris principibus factum: quære harum originem rerum, et invenies hanc te in vos dixisse sententiam, cum schismaticis hæreticos sociasti. Non enim Cæcilianus exivit a Majorino avo tuo, sed Majorinus a Cæciliano; nec Cæcilianus recessit a cathedra Petri vel Cypriani, sed Majorinus, cujus tu cathedram sedes, quæ ante ipsum Majorinum originem non habebat. » Hæc ipse.

35. Quod rursum ad Cæciliani causam pertinet, gloriabantur Donatistæ, coactum fuisse Concilium ferme septuaginta episcoporum Carthagine, in quo Cæcilianum absentem, vocatum, et non parentem fuisse damnatum, et alios una simul cum eo, appareret. De eodem vero episcoporum conventu hæc Augustinus[2]: « Recitatum est Concilium ferme septuaginta episcoporum contra Cæcilianum apud Carthaginem factum, ubi eum absentem damnaverunt, quod ad eos venire noluerit, tanquam a traditoribus ordinatus; et quia cum esset diaconus, victum afferri martyribus in custodia constitutis, prohibuisse dicebatur. Nominati sunt etiam quidam collegæ Cæciliani, qui traditores asserebantur publicis gestis, quæ tamen gesta non legebantur. Inter hos autem maxime Felix Aptungensis acerbius accusatus est, ita ut fons malorum omnium diceretur. Deinde sententiæ a singulis dictæ sunt; primitus a Secundo Tigisitano, qui eorum princeps fuit; deinde a cæteris; quibus expresserunt, se Cæciliano et collegis ejus non communicare. » Hæc summa totius Concilii. Quid autem adversus hæc Catholici in magna illa collatione objecerint, suo loco dicetur; constat tamen ejusmodi ab illis editum fuisse Concilium non habens diem nec consulem, ut sciretur quo potissimum anno fuerit celebratum.

36. Cæterum (si non hæc fuit impostura Donatistarum, et effictum dolose commentum) existimandum est ejusmodi Concilium hoc ipso anno factum esse, eo tempore, quo (ut dictum est) adversus Cæcilianum accersiti sunt episcopi ex Numidia, venisseque eos una cum primate ipso ac principe traditorum Secundo Tigisitano. Plane conventum hunc fuisse ex iisdem episcopis traditoribus congregatum, qui adversus Cæcilianum evexerunt Majorinum in pseudo-episcopum, idem S. Augustinus[3] agens contra Cresconium alibi docet; ac proinde satis colligi

[1] Aug. contra Parmen. lib. I. c. 3.

[1] Optat. contra Parmen. lib. I. — [2] Aug. in Brevic. Collat. die 3. c. 14. — [3] Aug. contra Cresc. lib. III. c. 27 et 28.

posse videtur, hoc eodem anno, ab iisdem schismaticis illum fuisse habitum; idque conante vi pecuniarum Lucilla illa potentissima femina. Idem etiam demonstrat, dictos episcopos sic Carthaginem convenientes, primo damnasse Cæcilianum, ac postea loco ipsius creasse, quem diximus, Majorinum; ait enim :

37. « Hos tu traditores, qui cum aliis apud Carthaginem in Cæcilianum et socios ejus dixerunt sententias, inter quos et Silvanus Cirtensis fuit, de cujus traditione gesta mox inseram, præclara videlicet ratione defendis; » et paulo post : « Hos ergo traditores, quibus confessis territus Secundus ignovit, secum habuit in Carthaginensi Concilio; et in absentes non confessos dixerunt sententias, qui præsentes de sua non sunt confessione damnati. Hoc Concilium non maneret, nec in posteritatis memoria perduraret, nisi describeretur ab aliis, conservaretur ab eis qui eo se defendere præparabant, si quis eis eadem crimina postea, quæ illic relaxata sunt, objecisset. Intererat etiam Secundi ipsius, ut appareret, cum ne schisma fieret, quod solent præ cæteris pacifici præcavere, illa omnia divino judicio dimisisse; quod multo magis facere deberet in Concilio Carthaginensi, ubi contra absentes nulli constiterant, nisi Lucilla tunc præpotens et pecuniosissima femina odiis accensa furialibus vehementer instaret, ut contra Cæcilianum veluti damnatum alter ordinaretur episcopus. Quod in Zenophili consularis judicio postea commemoratum est per quemdam Nundinarium Silvani Cirtensis tunc vestri episcopi diaconum, qui cum memorato episcopo suo, quem perpessus fuerat inimicum, sicuti volebat, concordare non potuit. Egerat sane hoc apud collegas ejus magis terribiliter, ne omnia proderet, quam suppliciter, ut veniam mereretur. »

38. Hæc Augustinus; quibus cum plane demonstret, Concilium Carthaginense a schismaticis institutum, contra Cæcilianum habitum esse ante Acta publica coram Zenophilo consulari; rursumque cum appareat (ut paulo post dicemus) ex iisdem Actis dictum Nundinarium expertum esse coram dicto Zenophilo hoc ipso anno; necesse est affirmare, dictum Concilium schismaticorum, absque die et consule editum, hoc eodem anno habitum esse. Consignantur ipsa Acta sub Zenophilo, consulibus Constantio Aug. et Constantino Cæsare, qui hoc eodem anno in locum patris suffectus est; sed quæ ab ipso Augustino ex eisdem Actis exscripta sunt, hic reddamus : « Ex illius, inquit [1], judicii Gestis hæc pauca interposui : Constantio Maximo Augusto, et Constantino juniore nobilissimo Cæsare cons., idibus Decembris, ex tota Mociacensi inducto et applicito Victore Grammatico, astante etiam Nundinario diacono, Zenophilus consularis dixit : Quis vocaris, etc. » Prætermissis autem cæteris ibidem ex prioribus Actis recitatis, quæ suo loco a nobis sunt posita; quæ postremo loco habentur de libello oblato a Nundinario diacono, hic ex eisdem Actis describemus :

39. « Exemplar libelli traditi episcopis a Nundinario diacono : Testis est Christus et angeli ejus, quoniam traditoribus communicastis; id est, Silvanus a Cirta traditor est et fur rerum pauperum; quod omnes vos episcopi, presbyteri, et diaconi, et seniores scitis, et de quadringentis follibus Lucillæ clarissimæ feminæ : pro quo vobis conjurastis, ut fieret Majorinus episcopus, et inde factum est schisma. Nam et Victor Fullo vestri præsentia et populi dedit folles viginti, ut factus esset (fieret) presbyter; quod scit Christus, et angeli ejus, etc. » Et alio loco : « Quibus lectis, Zenophilus consularis dixit : Et Actis et litteris, quæ recitatæ sunt, traditorem constat esse Silvanum, etc. » Addit inferius de eodem Silvano in exilium amandato ab Ursacio atque Zenophilo. Eadem de Silvano Cirtensi episcopo idem Augustinus memorat, scribens ad Donatistas [1], et alia epistola ad Generosum [2], sed et ad Cresconium [3] rursum, agensque contra Petilianum [4]. Quod autem ad Zenophilum spectat, hunc illum puto qui longa Urbis præfectura lassatus, meruit cum collega Dalmatio consulatum tempore ejusdem Constantini, anno Domini trecentesimo trigesimo tertio, de quo et in Actis Silvestri hæc leguntur : « Huic socius datus est Zenophilus præfectorius vir, qui consulatum idcirco promeruit, quia cum sæpenumero præfectus fuerit, nunquam penitus ab aliquo munus qualecumque suscepit. » De pretio autem follium, quibus collatis, a schismaticis ordinatio facta est, dicturi sumus inferius opportuniori occasione.

40. Cæterum non satis fuit schismaticis episcopis hæc contra Cæcilianum egisse; sed ab ejus communicatione conati sunt omnes avertere; nam datis ubique per totam Africam litteris adversus eum, quem dicebant in Concilio damnatum, pellexere ad suam quoque communicationem episcopos Mauritaniæ, ut suo loco dicemus. Quæ autem fiducia fuerit Cæciliani tot hostium numero circumsepti; idem Augustinus scribens de eo Concilio pluribus ad episcopos Donatistas [5] illud ostentantes, demonstrat satis sibi visum esse tutum, quod junctus esset communicatione Romanæ Ecclesiæ episcopo, ex quo omnis communicatio catholica nomen semper accipere consuevit; nam ait : « Posset non curare conspirantem multitudinem inimicorum, cum se videret et Romanæ Ecclesiæ, in qua semper Apostolicæ cathedræ viguit principatus, et cunctis terris, unde Evangelium ad ipsam Africam venit, per communicatorias litteras esse conjunctum; ubi paratus esset suam causam dicere, si adversarii ejus ab eo illas Ecclesias alienare conarentur, etc. » Quomodo autem post sequentem annum schismatici episcopi in Africa ampliori numero convenere, suo loco dicemus.

[1] Aug. contra Cresc. lib. III. c. 29.

[1] Aug. ep. CLXII. — [2] Idem epist. CLXV. — [3] Idem contra Cresc. lib. IV. c. 26. — [4] Idem contra lit. Petil. lib. I. c. 21; lib. III. c. 57 et 58. — [5] Idem epist. CLXII.

41. Cur autem factum fuerit, ut cum schisma (ut vidimus) conflatum præcipue sit a Botro et Celesio, qui illam sedem ambiebant, et a senioribus deposita Ecclesiæ ornamenta negantibus, auctumque fuerit a Secundo episcopo Tigisitano primate Numidiæ, in creatione vero Majorini demonstratum ac firmiter stabilitum; cur, inquam, acciderit, ut ejusmodi schismatici a nullo dictorum nomen acceperint, sed dicti sint Donatistæ a Donato, id accuratius exquirendum est. Invaluit ea opinio, qua ore ferme omnium diceretur, Donatistas dictos a Donato, qui Majorino successit in schismate in sede Carthaginensi; quod et jactarent etiam ipsi Donatistæ; cum tamen, si ab auctore nomen (ut solet) deducendum fuisset, nulla subesse videatur ratio, qui ante Donatum exorti auctique numero essent, et Concilia celebrassent, sine nomine essent, vel ab eo id acceperint, qui longe post obortum schisma, post Majorinum videlicet, tenuerit in schismate sedem Carthaginensem; quin potius, si ab auctore schismatis nomen (ut par erat) deducendum fuisset, ab illo Donato, qui a loco est dictus a Casisnigris, principe schismatis, quem cæteri illi inhærentes fuerant consecuti, debuissent nomen accipere ut Donatistæ dicerentur, seu (ut malebat Cresconius [1]) Donatiani. Quod vero idem nomen esset commune tum auctori, tum etiam propagatori impietatis, errare in eis contigit Augustino [2], qui in Retractationum libris hæc ait : « Item quod dixi, Donatum, cujus epistolam refellebam, rogasse ut imperator inter ipsum et Cæcilianum transmarinos episcopos judices daret; non ipsum, sed alium Donatum, ejusdem tamen schismatis, hoc fecisse, probabilius invenitur. Ille autem non erat Carthaginensis Donatistarum episcopus, sed a Casisnigris, qui tamen primus apud Carthaginem ipsum nefarium schisma commisit. » Hæc ipse.

42. At refugiebant Donatistæ denominari a priori Donato, quem constaret [3] a Melchiade papa esse damnatum; unde potius a Donato postea episcopo Carthaginensi nomen se accepisse dicebant, quem pro magno [4] habebant, atque ab omni labe purissimum defendebant. Quanti autem hunc fecerint, idem Augustinus [5] alibi his verbis significat : « Donatum Donatistæ pro Christo habent; si audiant aliquem Paganorum detrahentem Christo, forsitan patienter ferant, quam si audiant detrahentem Donatio. » Sed de his pluribus agendum inferius. Porro illo priori Donato usa est Lucilla administro ad conflandum schisma, qui operam dedit, ut altare contra altare Carthagine erigeretur; imo adhuc Cæciliano diacono, operatus schisma fuisse, publico judicio convictus est; de quo alibi [6] ait : « Ubi etiam Donatus a Casisnigris in præsenti convictus est, adhuc Cæciliano diacono, schisma fecisse Carthagine. De Carthaginis enim schismate exorta est adversus Ecclesiam Catholicam pars Donati. » Sed et Theodoretus [1] : « Lucilla, inquit, adversus eum (nempe Cæcilianum), excitavit Donatum. »

43. Sic igitur Donatus a Casisnigris, ac proinde filius tenebrarum, primus auctor habetur schismatis Donatistarum. Quod vero Donatus episcopus Carthaginensis nomen potius schismati dederit, illam afferunt causam : quod scilicet viribus eloquentiæ, qua pollebat, errorem labantem firmius stabilierit; sicque non a priore Donato auctore, sed a posteriori propagatore secta illa nomen fuerit consecuta, ut cum de utroque agit, Augustinus testatur, sic dicens [2] : « Hujus hæresis principem accepimus fuisse Donatum, qui de Numidia veniens, et contra Cæcilianum christianam dividens plebem, adjunctis sibi ejusdem factionis episcopis, Majorinum apud Carthaginem ordinavit episcopum. Cui Majorino Donatus episcopus alius in eadem divisione successit, qui eloquentia sua sic confirmavit hanc hæresim, ut multi existiment propter ipsum potius eos Donatistas vocari. Extant scripta ejus, ubi apparet, eum etiam non catholicam de Trinitate habuisse sententiam; sed quamvis ejusdem substantiæ, minorem tamen Patre Filium, et minorem Filio putasse Spiritum sanctum. Verum in hunc, quem de Trinitate habuit, ejus errorem, Donatistarum multitudo intenta non fuit, nec facile ex eis quisquam, qui hoc illum sensisse noverit, invenitur. » Hæc Augustinus; qui et cur iidem Romæ appellati sint Montenses, rationem affert; sed de ea re nos suo loco inferius. Ex eorum ergo sententia, qui dicebant a posteriori Donato Donatistas esse denominatos, idem Augustinus nomine clericorum Hipponensium ad Januarium scribentium, ait [3] : « Pars Donati, quæ primo apud Carthaginem pars Majorini dicebatur, ultro accusavit Cæcilianum tunc episcopum Ecclesiæ Carthaginensis apud imperatorem illum antiquum Constantinum, etc. » At de nomine et origine Donatistarum modo satis; cætera autem annis singulis, quibus sunt gesta, narrabimus.

44. *Schisma Meletii in Ægypto.* — Hoc eodem quoque anno Domini trecentesimo sexto infaustum illud schisma a Meletio episcopo Lycopolis in Ægypto conflatum est. Quod primum ad tempus spectat, id quidem hoc anno cœptum esse, S. Athanasii testimonio comprobatur; qui dum agit de ipsorum, necnon Arianorum origine, hæc ait [4] : « Erat jampridem malitia et calumnia Meletianorum omnibus nota; nec impietas Arianorum, Deoque infesta hæresis usquam obscura fuit; neque enim parum temporis intercessit; nam illi abhinc ante quinquagesimum quintum annum schismatici facti sunt; isti vero ante trigesimum sextum hæretici declarati, et ab Ecclesia summoti, idque judicio Synodi universalis. » Hæc Athanasius, qui cum numeret annos triginta sex a tempore Nicæni Concilii, quod celebratum est anno Domini trecentesimo vigesimo quinto, usque ad

[1] Aug. contra Cresc. lib. II. c. 1. — [2] Aug. Retract. lib I. c. 21. — [3] Aug. in Brevic. Collat. die 3. c. 18 et 20. — [4] Idem lib. post Collat. c. 13. — [5] Idem fragm. c. 6. edit. Plantin. tom. X. — [6] Aug. in Brevic. Collat. die 3. c. 12.

[1] Theod. hæret. fab. lib. III. — [2] Aug. de hæres. c. 69. — [3] Idem ep. LXVIII. — [4] Athan. Orat. I. contra Arian. prope fin.

tempus quo eam habuit orationem, nempe anno trecentesimo sexagesimo primo; rursusque ab hoc termino usque ad tempus quo exortum est schisma Meletianum, dicat annos intercedere quinquaginta quinque; jam satis liquido apparet illud cœptum esse hoc ipso anno trecentesimo sexto.

45. His igitur hunc in modum de tempore oborti schismatis elucidatis, rei gestæ narrationem aggrediamur; sed eam primo quam in hæc verba Epiphanius prosecutus est[1]: « Hic Meletius contemporaneus prædicti Hieracis fuit, et deinceps successit; fuit item sancti Petri Alexandriæ episcopi contemporaneus, et hi omnes tempore persecutionis fuerunt, quæ facta est tempore Diocletiani et Maximiani. At vero Meletii causa hoc modo se habet: Sectam fecit, non tamen a fide discessit. Hic in tempore persecutionis una cum Petro sancto episcopo et martyre, et aliis martyribus, captus est ab iis qui ad hoc a rege destinati fuerant, nempe a ducibus Alexandriæ et Ægypti ejus temporis. Erat autem Cultianus præses Thebaidis, Alexandriæ vero Hierocles. Et Meletius quidem in carcere detentus erat una cum prædictis martyribus, ac Petro Alexandriæ archiepiscopo. Videbatur autem et Meletius præeminere inter episcopos Ægypti, ut qui secundum locum habebat post Petrum in archiepiscopatu, velut adjuvandi ejus gratia sub ipso existens et sub ipso ecclesiastica curans. Hic enim mos obtinet, ut Alexandriæ episcopus, totius Ægypti, ac Thebaidis, Mareotæque, ac Libyæ, Ammoniacæque, ac Mareotidis, ac Pentapolis ecclesiasticam habeat administrationem.

46. « Postquam igitur capti hi omnes, martyrii gratia in carcere degebant, et multo tempore conclusi mansissent; alii vero ante ipsos traditi, martyrii testimonium subiissent, et honorem præmii accepissent ac obdormivissent, hi vero velut principes ac majores in posterum servarentur, cum aliqui quidem martyrium subiissent, alii vero a martyrio excidissent, et nefarium idolorum cultum fecissent, et coacti etiam sacrificassent; qui sane lapsi sunt, sacrificaruntque ac transgressi sunt, accesserunt ad confessores ac martyres, quo misericordiam assequerentur per pœnitentiam, partim milites, partim clerici diversæ sortis, partim presbyteri, et diaconi, atque alii. Commotio facta est inter martyres, et tumultus non vulgaris; cum alii dicerent, semel lapsos, et qui abnegassent et in fortitudine non permansissent, neque decertassent, non oportere dignos fieri pœnitentia; ut ne etiam ii qui adhuc restarent, minus curarent increpationem ac pœnam propter talem veniam citius eis datam, atque sic prævaricarentur, et ad abnegationem Dei ac nefariam græcismi operationem devenirent; et erat sane rationi consentaneum hoc, quod ab ipsis confessoribus dicebatur; erant autem hi qui hoc dicebant, Meletius, et Peleus, et quidam alii plures martyres ac confessores una cum ipsis. Zelum itaque pro Deo ostendentes videlicet, hæc dicebant; pronuntiabant autem, finita persecutione, post multum tempus dandum esse prædictis pœnitentiæ locum, in tempore factæ pacis, si revera pœnitentiam agant, et pœnitentiæ suæ fructum ostendant; non tamen, ut unusquisque exciperetur in propriam sortem, sed post temporis spatium colligeretur in Ecclesiam, et in communitatem, et in contubernium, at non in sortes. Et erat hoc ex veritatis amore profectum et zeli plenum.

47. « At vero sanctissimus Petrus misericordia præditus, et velut pater omnium existens, rogabat et supplicabat, dicens: Suscipiamus ipsos pœnitentes, et ordinemus ipsis pœnitentiam, ut assideant ecclesiæ, et ne aversemur ipsos, neque sortem, velut fama ad nos perlata habet; ne forte qui semel ad confusionem præ imbecillitate ac infirmitate a diabolo concussi ac conquassati sunt, etiam propter temporis moram perfecte subvertantur et non sanentur, veluti scriptum est: non debere claudum subverti, sed potius sanari. Et erat quidem Petri oratio pro misericordia et humanitate; verum Meletii, et eorum qui ipsi adhærebant, pro veritate ac zelo. Hinc propter faciem argumenti, quod ab utrisque pium videbatur, facta est secta, his quidem hoc asserentibus, illis vero illud alterum. Quando enim videret Petrus archiepiscopus quod Meletius cum suis zelo divino nimium ducti resisterent consilio humanitatis ipsius; ipse Petrus velum erexit, in medio carcere pallio expanso, hoc est, lodice; et præconium fecit: Qui mecum sentiunt, inquit, accedant ad me, et qui Meletii sententiæ adhærent, ad Meletium transeant. Et distributa est multitudo ad Meletium, episcoporum, ac monachorum, et presbyterorum, atque aliorum ordinum. Pauci vero omnino ad Petrum diverterunt archiepiscopum episcopi et alii pauci. Et de cætero hi privatim preces faciebant, et illi privatim item; sed et alia sacrificia similiter singuli seorsum perficiebant. » Hæc usque ad Petri martyrium prosecutus est Epiphanius; quæ autem subdit accidisse post ejus martyrium, suo loco dicenda erunt.

48. Sed pace dixerim Epiphanii, non ab alio quam a Meletiano quopiam de Petro atque Meletio scriptam historiam, nesciens, mutuatus est; quam enim longe, hæc sic narrans, a scopo veritatis aberret, fidelissimus testis accedat Athanasius, qui hæc, quæ ob oculos habuit, scriptorum quoque memoriæ commendavit; cujus magis quam Epiphanii, omnium recte sentientium judicio, hac præsertim in re, fidem esse sequendam, prudens nemo non dixerit. Athanasius igitur in Apologia hæc de Petro atque Meletio habet[1]: « Petrus apud nos ante persecutionem episcopus, et in persecutione martyr declaratus, Meletium episcopum Ægypti nominatum, multis convictum criminibus, et in primis, quod idolis sacrificasset, in communi episcoporum Synodo deposuit: Meletius autem non ad aliam Synodum confugit, neque eorum successoribus se studuit purgare, sed schisma fecit; adeo ut illius

[1] Epiph. hæres. LXVIII. in princ.

[1] Athan. Apolog. II.

sectatores etiam nunc, pro Christianis, Meletiani vocitentur. Ac jam tum in episcopos convitia dicere incepit, et primum Petrum, deinde ejus successorem Achillam calumniatus est, et post Achillam, Alexandrum, idque magna cum calliditate, exemplum ab Absalone mutuatus, ut pudorem depositionis suæ calumniis innocentium ulcisceretur. » Hæc Athanasius.

49. Quonam pacto igitur Epiphanius inter confessores et martyres detentos in carcere Meletium recenset, quem constat terrore tormentorum victum sacrificasse? vel quomodo ipse episcopus secundus a Petro erat, in carcere illi resistens, qui jam propter lapsum ab episcoporum conventu depositus erat? et qua rursus ratione lapsos rejiciebat a pœnitentia ipse lapsorum antesignanus? At quod commentum, auctorem schismatis Petrum constituere, et Meletii summopere in Deum zelum commendare, eidemque favere, fingereque eumdem Meletium se constanter erigere contra lapsos, ipsum lapsum atque depositum? Ut plane appareat hæc eadem continxisse Meletianos in Ægypto, quæ in Africa traditores, dicti postea Donatistæ; quippe qui convicti traditionis criminis, quo se purgarent, id ipsum retorserint in innocentes ac fide præstantes.

50. Sed adhuc accuratius Meletianorum de origine schismatis concinnata mendacia disquiramus; in eos enim a quibus ille accepit, non autem in Epiphanium, stylum convertimus, quippe qui in historiam ab illis scriptam incautus impegit. Dicant, quæso, quanam ratione Petrus adeo segniter potuit remisisse nervos ecclesiasticæ disciplinæ, qui anno præterito, ipso (ut dictum est) quarto persecutionis excitatæ, de lapsis, quanam singuli animadversione atque censura afficiendi essent, tot canones, quos recensuimus, instituerat? adeo quod si de Petro expostulandum fuisset, eo nomine potius, quod lapsos austeriori videretur afficere disciplina, quam de maturata citius indulgentia queri, contingere potuisset. At qualis fuerit causa Meletii, post Athanasium Socrates [1] quoque hæc scribit in eamdem sententiam : « Meletius civitatis cujusdam in Ægypto episcopus, a Petro Alexandriæ episcopo, qui regnante Diocletiano mortem obierat martyrio, cum multis aliis de causis, tum maxime quod tempore persecutionis fidem inficiatus idolis immolaverat, munere episcopatus abdicatus est. Qui cum esset abdicatus, compluresque haberet qui erant ipsius dicto audientes; illis qui ab illo usque tempore ad hodiernum diem in Ægypto Meletiani vocantur, ducem hæresis se præbuit; et cum nullam justam excusationem causamve afferre posset, cur se ab Ecclesia separasset, verbo tantum affirmavit sibi esse factam injuriam; Petrumque maledictis tigere, conviciisque lacerare cœpit. » Hæc Socrates. Quid autem post Petri martyrium Meletius tentarit, idem oratione prosequitur.

51. Addit ad hæc Sozomenus [2] de Ario Meletio primum studente : « Meletio res novas molienti adjumento fuit; cujus partes cum deseruisset, a Petro episcopo Alexandrino diaconus ordinatus est, et rursus ab eodem Ecclesia ejectus; quandoquidem cum Petrus fautores abdicasset Meletii, et ejus baptisma improbasset; hic Arius in res a Petro gestas graviter invectus est, et quiescere nullo modo potuit. » Quod vero ait Petrum improbasse ejus baptismum, non sic accipiendum, ut baptizatos ab eo non reciperet; sed (quod tradit Nicephorus [1]) ne baptizaret in Ecclesia, vetuisse; idemque de fide Christi ab eo abjurata, et idolis facta immolatione testatur. Manifestum igitur ex iis est, Epiphanium in falsa Acta Meletii incidisse, quibus deceptus, iterum cum agit de Arianorum principio, nominat [2] eumdem Meletium confessorem, Dei testem atque martyrem.

52. Rursum vero si consulas Acta ejusdem Petri martyrii, invenies ipsius Petri assertione Meletium non tantum fidem negasse, et sacra diis Gentium fecisse; sed etiam pro Maximiano imperatore tum adversus ipsum Petrum, tum cæteros ejusdem Ecclesiæ fideles persecutionem exercuisse; qua Petrus coactus fuit latebras quærere atque fugam capessere; non enim (ut ejus Acta edita testantur) in exilium ductus est in Palæstinam, vel in alia loca quæ ibidem recensentur in mari posita; sed sponte recessit, cum (ut habet scriptus codex [3]) quæreretur ad necem, ne ejus causa civitas Alexandrina, adversantibus Christianis, tumultu exagitaretur; quando tum in Palæstina, tum etiam in adjacentibus insulis diu latuit, litteris interea suos roborans, ac præsertim Phileam, Hesychium et Theodorum, quos omnium confessorum, qui tenebantur in carcere ultra sexcentos sexaginta numero, signiferos vocat et præceptores : eosque cum consummatos martyrio audisset, ingenti se lætitia affectum esse testatur; pro quorum agone semper Deum precibus interpellaverat.

53. Hunc Hesychium a Petro adeo commendatum, in Ægypto episcopum, illum puto Hesychium, cujus celebris est et frequens memoria apud S. Hieronymum [4], qui eum auctorem vocat novæ editionis divinæ Scripturæ, quæ Alexandrinis et Ægyptiis usui esset; ait enim : « Alexandria et Ægyptus in septuaginta suis Hesychium laudant auctorem. » Meminit Eusebius [5] quoque Hesychii episcopi hujus persecutionis tempore mirifice illustrati. Præter hunc autem nemo ejus nominis in Ægypto celebris reperitur. Sed ad verba Petri : « Ipse, inquit, scribens ad Mesopotamiam, sæpius designavi, qualia ab inimicis nobis inferebantur supplicia. Dolor namque magnus et sollicitudo stringebat me pro populi mei salute, ne forte aliquis subverteretur a prædicatoribus falsis : amplius enim quam sexcenti sexaginta viri de clericis vel laicis anathematizantes ritum Gentilium, in carcerem retrusi, diversa sustinentes supplicia, coronam martyrum meruerunt; quorum

[1] Socr. lib. I. cap. 3. — [2] Soz. lib. I. c. 14.

[1] Niceph. lib. VIII. c. 5. — [2] Epiph. hæres. LXIX. — [3] Codex Vatic. cui nost. pariter assentitur. — [4] Hier. epist. CVII. CXXIII. et Apol. advers. Ruffin. — [5] Euseb. lib. VIII. c. 25.

victoriam ego audiens, lætus adoravi Dominum Deum meum, qui eos confortavit et elegit in numero martyrum suorum. Mihi vero quanta ostensa sint in Lycaonia ab hæreticis, credo quia nec vos latet; quomodo Meletius Christianorum gregem ab Ecclesia separavit, pro quo Dei Filius animam suam posuit, et effudit sanguinem pretiosum; adversus quem Meletius impie repugnans, sanctos episcopos ac religiosos viros in carcerem claudebat ac tribulabat, cogens eos prævaricari; » et paulo post : « Comperi autem quod impius Meletius contra me multa mala testificetur, ut amplius tyranni Maximini furor excitetur, et me interficiat. » Hæc ibi ex dictis Actis Petri Alexandrini, quæ ab Anastasio Bibliothecario latinitate donata feruntur. An autem quæ eorum sunt reliqua in omnibus probentur, dicturi sumus inferius, cum agemus de ejusdem Petri martyrio. At de exordio Meletiani schismatis hactenus; jam ad res gestas anni sequentis progrediamur.

Anno periodi Græco-Romanæ 5799. — Olymp. 271. an. 2. — Urb. cond. 1059. — Jesu Christi 306. — Sedes vacat. — Persecutionis 4. — Galerii Maximiani imp. 2. Constantini imp. 1.

1. *Consules.* — A num. 1 ad 5. Coss. *Galerius Maximianus Aug. VI*, et *Constantius Aug. VI.*

2. *Quindecennalia imperii Cæsarei Galerii.* — Sumptus a Galerio consulatus juxta secundam regulam, a Constantio juxta tertiam: ille enim Cæsarei imperii quindecennalia celebravit. Quæ etsi non exhibuisset, tamen cum Constantio Fastis nomen dedisset, quod anno superiori uterque Augustus nuncupatus fuerit. In fastis Theonis uterque consul *Augustus* appellatur.

3. *Quartus annus persecutionis.* — Est hic quartus persecutionis annus, quo *Agapius* martyrium pertulit, ut docet Eusebius lib. de Martyribus, cap. 6, de quo martyrio agitur in Annalibus anno præcedenti num. 9. *Theodosia* autem et *Pamphilus*, de quibus Eusebius ibidem, cap. 7, passi sunt anno quinto persecutionis, ideoque sequenti tantum, non currenti, ut existimabat Baronius.

4. *Severus et Maximinus Cæsares dicti.* — Ad num. 5 et seq. *Severus* et *Maximinus* anno cccv, Cæsares nuncupati sunt, non vero anno currenti, ut ex iis, quæ anno ccciv diximus, certum redditur. Præterea creatio non in Italia, ut perperam Socrates, quem Baronius sequitur, sed *Nicomediæ* facta, ut ibidem ex Lactantio, lib. de Mortibus Persecutorum, ostendi. Una itaque eademque die, scilicet kalendis *Maiis* anni cccv, *Diocletianus* et *Herculius* abdicarunt, et *Galerius ac Constantius* Augusti, *Severus* vero ac *Maximinus* Cæsares appellati, ut eo in loco demonstratum. Errarunt tam Socrates et Theophanes quam Eutropius, qui scribunt, Galerium utrumque Cæsarem non creasse, nisi postquam in Italiam a Iventavit. Errat et Idacius in Chronico, dum abdicationem anno ccciv kalendis Aprilis factam dicit, quæ omnia ex iis, quæ jam in medium attulimus, certa sunt.

5. *Constantinus obses apud Diocletianum et Galerium.* — Ad num. 9 et seqq. Venio nunc ad mortem Constantii Chlori Augusti, Constantini Magni patris, de qua Lactantius citatus, cap. 24, hæc habet: « Jam propinquavit illi » scilicet Galerio Maximiano « judicium Dei, secutumque tempus est quo res ejus dilabi ac fluere cœperunt. Nondum animum intenderat ad evertendum pellendumque Constantium, dum est occupatus his rebus, quas superius exposui, et expectabat obitum ejus, sed tam celeriter non putabat obiturum. Qui cum graviter laboraret, miserat litteras, ut filium suum Constantinum remitteret sibi videndum, quem jamdudum [frustra repetierat]. Ille vero nihil minus volebat. Nam et in insidiis sæpe juvenem appetiverat, quia palam nihil audebat, ne contra se arma civilia, et, quod maxime verebatur, odia militum concitaret. Sub obtentu exercitii ac lusus feris illum objecerat. Sed frustra, quoniam Dei manus hominem protegebat, qui illum de manibus ejus liberavit in ipso cardine. Namque sæpius, cum jamdiu necare non posset, dedit illi sigillum inclinante jam die, præcepitque, ut postridie mane acceptis mandatis proficisceretur, vel ipse illum occasione aliqua retentaturus, vel præmissurus litteras, ut a Severo teneretur. Quæ cum ille prospiceret, quiescente jam imperatore, post cœnam properavit exire; sublatisque per mansiones multas omnibus equis publicis evolavit. Postridie imperator, cum consulto ad medium diem usque dormisset, vocari eum jubet. Dicitur ei post cœnam statim profectus. Indignari ac fremere cœpit. Poscebat equos publicos, ut eum retrahi faceret. Nudatus ei cursus publicus nuntiatur. Vix lacrymas tenebat. At ille incredibili celeritate usus, pervenit ad patrem jam deficientem, qui ei militibus commendato, imperium per manus tradidit; atque ita in lecto suo requiem vitæ, sicut optabat, accepit. Suscepto imperio Constantinus Augustus nihil egit

prius quam Christianos cultui ac Deo suo redderet. Hæc fuit prima ejus sanctio sanctæ Religionis restituta. » Hæc Lactantius.

6. *Refellitur Zozimus.*— Paulo aliter Zozimus, lib. 2, aliique rem narrant perperamque scribunt, Constantinum a Galerio Romæ obsidem tunc detentum fuisse. Nam ut observat Balusius in Notis ad cap. 24 Lactantii, Romam tunc temporis Galerius non viderat, ut certo colligitur ex Lactantio, cap. 27. Præterea Constantinus obses apud Diocletianum et Maximianum fuit, in Bithynia scilicet, ubi Diocletianus habitabat, ut docet Eusebius, lib. 1 de Vita Constantini, cap. 19, Philostorgius, lib. 1, cap. 5, anonymus Valesianus, et Nicephorus, lib. 7, cap. 18 et 19.

7. *Constantii Chlori obitus.* — Cæterum, Constantium Chlorum hoc anno *VIII kalend. Aug.*, ut habent Idacius in Fastis et Socrates, vita functum esse, quæ in Dissert. Hypatica, cap. 2, num. XIX, in medium adduxi, evincunt. Neque, ut putarunt aliqui viri doctissimi, contrarius est Socrates in lib. 1, cap. 1, ubi ait, eum diem obiisse « primo ducentesimæ ac septuagesimæ primæ Olympiadis anno, » qui currenti Christi anno mense Julio absolvitur. Nam Socrates, multorum Orientalium more, qui æras omnes mense Septembri auspicantur, annum secundum Olympiadis ducentesimæ septuagesimæ primæ, mense tantum Septembri hujus Christi anni inchoat, ut alibi ostendo. Neque Scaliger, neque Petavius, neque Calvisius hunc nodum solvere potuere. Hankius in libro de Byzantinarum rerum Scriptoribus Græcis, parte 1, cap. 1, num. XIX et seqq., pluribus contendit, Constantium anno præcedenti e vita migrasse, eodemque Constantinum imperatorem levatum esse. Sed ejus fundamenta in laudata Dissertatione a nobis eversa, licet, cum eam in lucem edidimus, librum illum non vidissemus.

8. *Olympiades recte supputandi ratio.* — Ad num. 4. Baronius, qui duos consulatus e Fastis expungendo, duos pariter tam Olympiadum quam cæterarum ærarum annos, ubi ad imperium Diocletiani pervenit, resecare coactus fuit, nullam in anno olympiadico a Socrate citato memorato, qui alios viros doctos excruciavit, difficultatem invenit : et tamen is annus secundum ejus opinionem cum præsenti Christi anno non concurrit. Nam cum Baronius Olympiadem CCLXX in anno Christi CCCIII exordiri debeat, Olympiadem ducentesimam septuagesimam primam mense tantum Julio anni Christi CCCVII inchoare debuit, ideoque et eo anno Constantii mortem consignare, quod ex Olympiadibus in margine hujus operis a nobis annotatis facile dignosci potest.

9. *Constantinus Britannus non fuit.* — A num. 12 ad 28. Constantini Magni patriam fuisse *Naissum*, oppidum Daciæ mediterraneæ, nunc *Serviæ* dictæ, certum esse debet. Hoc enim Stephanus de Urbibus, qui nuper cum Notis in Hollandia lucem vidit, Constantinus Porphyrogeneta, lib. 2, περὶ θεμάτων, Firmicus, lib. 1 Matheseos, sub initium, et anonymus Valesianus disertis verbis docent : « Hic igitur Constantinus natus Helena matre vilissima (id est, infimæ conditionis) in oppido Naisso, atque eductus, quod oppidum postea magnifice ornavit, litteris minus instructus, obses apud Diocletianum et Galerium, sub iisdem fortiter in Asia militavit, » inquit anonymus Valesianus. Accedit Cedrenus, qui Constantinum apud urbem Daciæ natum scribit. Decepit Anglos, aliosque viros doctissimos locus Panegyrici Maximiano et Constantino dicti, in quo legitur : « Liberavit ille (Constantius Constantini M. pater) Britannias servitute, tu etiam nobiles esse illic oriendo fecisti. » Quæ et similia ita ab illis de Britannia accepta, quasi natus illic Constantinus esset : cum tamen oratoris mens sit gratulari se, ibi ortum factumque imperatorem Constantinum, ac uno verbo de natali imperii, non de natali genuino loquatur. Quare quod Constantinus Anglus sive Britannus fuerit, inter fabulas computandum.

10. *Constantinus Cæsar, Severus August. dictus.* — Lactantius postquam de morte Constantii locutus est, cap. 25 subjicit : « Paucis post diebus laureata imago ejus (nempe Constantini) allata est ad malam bestiam (ad Galerium scilicet Maximianum). Deliberavit diu an susciperet. In eo pæne res fuit, ut illam et ipsum qui attulerat, exureret, nisi eum amici ab illo furore flexissent, admonentes eum periculi, quod universi milites, quibus invitis ignoti Cæsares erant facti, suscepturi Constantinum fuissent, atque ad eum concursuri alacritate summa, si venisset armatus. Suscepit itaque imaginem admodum invitus, atque ipsi purpuram misit, ut ultro ascivisse illum in societatem videretur. Jam turbatæ rationes ejus fuerant, nec potuerat alterum extra numerum nuncupare ut voluerat. Sed illud excogitavit, ut Severum, qui erat ætate maturior, Augustum nuncuparet, Constantinum vero non imperatorem, sicut erat factus, sed Cæsarem cum Maximiano appellari juberet, ut eum de secundo loco rejiceret in quartum. »

11. *Maxentius fit imperator.* — Tum, cap. 26 : « Compositæ ei res quodam modo jam videbantur, cum subito illi alius terror allatus est, generum ipsius Maxentium Romæ factum imperatorem. Cujus motus hæc fuit causa. Cum statuisset censibus institutis orbem terræ devorare, ad hanc usque prosilivit insaniam, ut ab hac captivitate ne populum quidem Romanum fieri vellet immunem. Ordinabantur jam censitores, qui Romam missi describerent plebem. Eodem fere tempore castra quoque prætoria sustulerat. Itaque milites pauci, qui Romæ in castris relicti erant, opportunitatem nacti, occisis quibusdam judicibus, non invito populo, qui erat concitatus, Maxentium purpuram induerant. Quo nuntio allato, aliquantum rei novitate turbatus est, nec tamen nimium territus. Et oderat hominem, et tres Cæsares facere non poterat. Satis visum est, semel fecisse quod noluit. Severum arcessit, hortatur ad recipiendum imperium, mittit eum cum exercitu Maximiani ad expugnandum Maxentium,

et mittit Romam, in qua milites illi summis deliciis sæpissime excepti non modo salvam esse illam urbem, sed ibi vivere optarent. Maxentius tanti facinoris sibi conscius, licet jure hæreditatis paternos milites traducere ad se posset, cogitans tamen fieri posse, ut Maximianus socer, idipsum metuens, Severum in Illyrico relinqueret, atque ipse cum suo exercitu ad se oppugnandum veniret, quærebat quatenus se a periculo impendente muniret. Patri suo post depositum imperium in Campania moranti purpuram mittit, et bis Augustum nominat. Ille vero et rerum novarum cupidus, et qui deposuerat, invitus, libenter arripuit. Severus interim vadit, et ad muros urbis armatus accedit. Statim milites sublatis signis abeunt, et se contra quem venerant tradunt. Quid restabat deserto, nisi fuga ? Sed occurrebat jam resumpto imperio Maximianus, cujus adventu Ravennam confugit, ibique se cum paucis militibus inclusit. Qui cum videret futurum ut Maximiano traderetur, dedit sese ipse, vestemque et purpuram eidem, a quo acceperat, reddidit. Quo facto, nihil aliud impetravit, nisi bonam mortem. Nam venis ei incisis, leniter mori coactus est, » anno sc. Christi insequenti.

12. *Quo die et mense Maxentius August. dictus.* — Hanc Lactantii narrationem numismata confirmant. Nam, ut videre est apud Mediobarbum, *Constantinus* in pluribus nummis Cæsar, *Severus* vero Augustus dicitur; qui tituli utrique hoc anno sine dubio dati. Diem, quo Constantinus Cæsar nuncupatus, Baluzius V. C. in Notis ad Lactantium, vicesimum quintum Decembris fuisse existimat, quod in veteri kalendario, tomo 4 bibliothecæ Cæsareæ a Lambecio publicato ad VIII kalendas Augusti legatur, N. D. Constantini, id est, *Natale Divi Constantini*, et ad VIII kalendas Januarias, N. Invicti, id est, *Natale Invicti*, et quoties in eo kalendario legitur simpliciter nomen *Divi*, aut *Invicti* absque alio nomine addito, toties intelligi debeat Constantinus Magnus. Sed hæc conjectura non probatur, cum Constantinus Cæsar a Galerio Augusto appellatus sit, antequam Maxentius Romæ purpuram sumeret, aut saltem iis circiter diebus, ideoque ante diem vicesimum quintum Decembris, seu VIII kalendas Januarii. Maxentius enim, ut ex Lactantio citato, cap. 44, liquet, *VI kalendas Novembris*, id est, xxvii Octobris, imperator Romæ appellatus est, et teste eodem Lactantio, cap. 25 et seq., Galerius Maximianus Maxentium imperatorem dictum non accepit, nisi postquam Severum Augustum et Constantinum Cæsarem appellavit.

13. *Id magis explicatur.* — Insuper cum *Constantinus*, ubi die xxv Julii, seu VIII kal. Aug. patri successit, statim laureatam imaginem suam ad Galerium Maximianum Aug. miserit, non dubium quin ante diem xxvii Octobris Cæsar a Galerio Maximiano appellatus fuerit. Hanc enim nuncupationem post tres menses dilatam fuisse nullo modo verisimile. Lactantius citatus, cap. 44, ait : « Imminebat dies, quo Maxentius imperium ceperat, qui est ad VI kalendas Novembris, et quinquennalia terminabantur, » quæ solemnia die imperii natali celebrari mos erat. In veteri quidem kalendario Constantio imperante scripto, ad V kalend. Novembris habetur, Evictio Tyranni, ad IV vero ejusdem mensis, Advent. Divi : sed hæc verba non de Maxentio et Constantino, sed de Licinio et Constantino intelligenda, ut ex libello de Præfectis Urbi manifestum fit. In eo enim ad annum Christi cccxii dicitur, *V idus Februar.* Aradium Rufinum præfectum Urbi creatum esse, et *VI kalend. Novemb.* Annium Anulinum. Quare vi *kalend. Novemb.* Maxentius devictus, et alter Urbi præfectus a Constantino renuntiatus. Neque aliter locus ille, quem anno cccxii, num. 1, integrum referam, explicandus. Falluntur ergo quicumque verba laudata kalendarii Constantiani de *Maxentio* interpretanda volunt.

14. *Plures natales Constantino tributi.* — Sed cum plures *natales* Constantino M. attribuantur, paululum in illis immorandum. Et quidem cum *Constantio* patri octavo kalendas Augusti præsentis anni successisse, post librum Lactantii de Mortibus Persecutorum in lucem editum, inter omnes convenire debet; cum ex illo constet, *Constantinum* ante patris obitum Cæsarem non fuisse. Tota itaque difficultas est de aliis natalibus in variis kalendariis, et quidem antiquissimis memoratis. Primum est kalendarium *Herwarti*, seu ab Herwarto publicatum, quod Petavius in suum Uranologium inseruit. Secundum, kalendarium *Philocali*, sic a Furio Dionysio Philocalo possessore, cujus nomen ejus initio legitur, vocatum, quod Bucherius in lib. de Doct. Temp. publicavit. Tertium est kalendarium a *Lambecio* in tomo iv bibliothecæ Cæsareæ publici juris factum. Quæ tria kalendaria inter se non diversa, sed e diversis Ms. eruta, et Constantio Constantini M. filio imperante scripta, ut apparet ex iis quæ initio kalendarii Philocali de Cæsarum creatione dicuntur; ibi enim natalis Constantii his verbis exprimitur : « Dn. Constantii vii idus Augusti. » Ubi Constantius *Dominus* vocatur, non Divus, quia cum hæc auctor scriberet anno Christi cccliv, adhuc ille vivebat, ut Bucherio observatum. Quartum denique kalendarium est *Polemii Sylvii*, cujus fragmentum exhibet Bollandus in Præfatione ad mensem Januarium, pag. 43, ubi et ex eodem kalendario ostendit, illud *Asterio consule*, anno nempe Christi quadringentesimo quadragesimo nono promulgatum fuisse. In eo sunt aliqua magni momenti, quæ in tribus præcedentibus non leguntur. In istis tribus tres alii *natales* Constantini habentur. III kalend. Martii in illis legitur : « Natalis divi Constantini c m. xxiiii, » id est, *centum missus.* Idem natalis in Latereulo Sylvii reperitur. Pridie kalend. Aprilis in kalendario tam Herwarti quam Lambecii scriptum est : « N. divi Constantini cm. xxiiii. » In laterculo vero Sylvii : Natalis Constantini. Circenses. » Denique VII idus Augusti in Laterculo Sylvii habetur : « Natalis Constantini Junioris ; » cum tamen tam in kalendario Lambeciano, quam Herwartiano scriptum sit, n. Constantii

CM. XXIIII, et quidem rectius. Constantii enim, qui tum imperabat, natalis genuinus non videtur omissus.

15. *De unico tantum difficultas.* — Solum itaque difficultas de natali Constantini III kalend. Martii illigato, et de altero ejusdem principis, qui pridie kalendas Aprilis annotatur. Neuter certe nec natali imperii Cæsarei Constantini a tempore, quo Cæsar a Galerio appellatus est, nec natali imperii ejus Augustei, ei sc. quo ab Herculio Augustus nuncupatus est, convenire potest. Alterutrum tamen ad natalem genuinum *Constantini M.* referendum esse non videtur dubitandi locus. Unicum ergo natale restat, quod Constantino Juniori Constantini M. filio tribuendum esse existimo. Obstat quidem nomen *Divi; Constantinus* enim Junior inter deos relatus non est, sicut tam Constantius, quam Constantinus M. ejus filius, qui apotheosi honorati fuere. Sed vel illud epithetum *Constantino Juniori* honoris ergo adscriptum, vel in illa kalendaria perperam intrusum; sicut vidimus vocem *Junioris* Sylvii Laterculo male additam fuisse. Denique natale, quod VIII kalend. Januarii in illis kalendariis his verbis describitur, N. INVICTI, id est, *Natale invicti*, ad *solem*, quem Romani ut deum adorabant, referendum esse, indicant varia numismata imperatorum, in quorum aversa parte legitur : SOLI INVICTO, ut in illo Constantini M. a Cangio in *Constantinopoli Christiana* recitato, in cujus postica legitur : SOLI INVICTO COMITI. Quæ inscriptio frequens in numismatis ejusdem imperatoris.

16. *Herculius hoc anno imperium resumpsit.* — Ante hujus anni finem *Severus* in Italiam mitti non potuit, cum *Maxentius* die tantum vicesima septima mensis Octobris imperium Romæ arripuerit; præsenti tamen anno *Severum* Augustum nuncupatum fuisse, idque antequam *Maxentius* purpuram sumeret, ex dictis manifestum redditur, et indicat consulatus suffectus anno insequenti juxta primam consulatuum Cæsareorum regulam gestus. Currenti etiam anno *Maximianus Herculius,* qui post depositum imperium in Lucania morabatur, a Maxentio filio, dum is in Campania esset, Romam vocatus est, ab eoque iterum Augustus nuncupatus, ut jam ex Lactantio diximus; quod præsenti anno factum, non tantum ex laudatis Lactantii verbis, sed etiam ex ejus consulatu ordinario anno sequenti juxta primam consulatuum Cæsareorum regulam assumpto colligitur. Non potuit *Galerio Maximiano* non grave accidere, quod Herculius a *Maxentio* filio rursus imperator dictus esset; ejus tamen nuncupationem eidem tandem probatam ex eo deduco, quod anno sequenti *Maximianus Herculius* Fastis nomen dederit, et Galerius Maximianus in nummis apud Mediobarbum, pag. 443, dicatur : IMP. MAXIMIANUS JUNIOR AUG. Nam, ut ait auctor Panegyrici Maximiano Herculio et Constantino anno sequenti dicti, num. 3, *Senior Augustus*, qualis in nummis Herculius, post resumptum imperium appellatur, *Majestate* præcedebat, *Junior* eum sequebatur. Herculium autem seniorem imperatorem dictum fuisse liquet ex variis nummis apud Mediobarbum, pag. 435, inter quos is legitur : D. N. MAXIMIANO BEATISSIMO SEN. AUG.

17. *Maxentius Herculii filius et Galerii gener fuit.* — Denique deceptus est Baronius, quando scripsit, *Maxentium* Maximiani Herculii generum fuisse, non vero filium. *Maxentius* enim filius fuit Herculii, ut non tantum testantur Eutropius, Victor de Cæsaribus, Zozimus, Eusebius in Historia, Socrates, anonymus Valesianus et auctor Chronici Alexandrini, pag. 443, sed etiam Lactantius lib. de Mortibus Persecutorum supra a nobis citatus, qui et docet, *Maxentium* Galerii Maximiani generum fuisse, quemadmodum et anonymus Valesianus, quod confirmat Valesius in Notis ex Victore in Epitome. Nummus itaque a Baronio recitatus, in quo legitur : IMP. MAXENTIUS DIVO MAXIMIANO SOCERO, cusus est in honorem Galerii Maximiani, non vero in honorem Maximiani Herculii, ut putavit Baronius; ex eoque liquet, Galerium Maximianum inter deos a Maxentio genero fuisse relatum. Apotheosim vero Herculii a Maxentio filio peractam ostendit hic nummus apud Mediobarbum : DIVO MAXIMIANO PATRI MAXENTIUS AUG. F. Varia alia ibidem numismata *Herculium* eo honore decoratum ostendunt, sed an a Maxentio, vel a Galerio Maximiano, clare non indicant. Ex laudato tamen nummo manifestum est, eam apotheosim *Maxentio,* non vero Galerio Maximiano, attribuendam esse.

18. *Alexander tyrannidem arripit.* — Anno sequenti *Alexander*, qui præfecti prætorii Africæ munere fungebatur, inquit Zozimus, a militibus purpura indutus est. Alexandri meminere tam Victor de Cæsaribus, quam Victor in Epitome, quem annos quatuor imperasse liquet ex ejus nummis græcis apud Gottzium, in quibus quartus imperii ejus annus legitur. Debellatus est autem a *Maxentio* anno trecentesimo undecimo, qui anno insequenti propter illam victoriam triumphavit, et Christianis libertatem in Africa restituit, ut mox explicabimus.

19. *Initium schismatis Donatistarum.* — A num. 28 ad 38. Cum *Maxentius* nonnisi post devictum *Alexandrum* tyrannum in Africa regnaverit, schisma Donatistarum ante annum CCCXI non contigit, ut docte animadvertit Valesius in Dissertatione de Schismate Donatistarum. Originem schismatis ab ordinatione *Majorini* esse repetendam, docent Optatus et Augustinus. Sed promotio *Cæciliani* et schisma *Majorini* ad præsentem annum non pertinent, ut putavit Baronius. Nec hæc Eusebii verba lib. 8, cap. 16 : « Hujus (nempe Herculii Maximiani) filius Maxentius principio quidem fidei nostræ professionem simulavit, ut in eo morem gereret, blandireturque populo Romano. Itaque subditis suis præcepit, ut a persecutione Christianorum desisterent, » connexionem ullam habent cum istis verbis Optati, lib. 1 : « Tempestas persecutionis peracta et definita est. Jubente Deo, indulgentiam mittente Maxentio, Christianis libertas est restituta. Botrus et

Celeusius, ut dicitur, ordinari cupientes, etc. » Nam Eusebii verba respiciunt initium imperatoris Maxentii in Italia; Optatus vero sermonem habet de indulgentia, quam Maxentius in Africam misit post Alexandrum tyrannum interfectum. Et quo pacto Maxentius hoc anno indulgentiam, id est, edictum de libertate Christianorum misisset in Africam, cum post Severi Cæsaris, cui Africa parebat, necem, quæ anno sequenti accidit, *Maxentii* imagines Carthaginenses admittere noluerint, ut testatur Zozimus, lib. 2. Quo comperto, *Maxentius* dolo agendum ratus, scripsit ad *Alexandrum*, qui tunc præfecti prætorio in Africa vicem gerebat, mandans, ut quoniam totius Italiæ imperio jam sine controversia potiebatur, ipse quoque partibus suis adjungeretur. Hoc cum *Alexander* facere recusasset, *Maxentius* missis quibusdam militibus interficere eum conatus est. Sed detectis insidiis, milites, qui in Africa erant, Alexandrum imperatorem creaverunt. Quare anno tantum sequenti, aut forte anno CCCVIII, *Alexander* Augustus appellatus. Addit Zozimus : « Maxentius occasionem belli adversus Constantinum quærere cœpit ; infensus erga illum, ut præ se ferebat, eo quod patri suo Maximiano Herculio causam mortis præbuisset. Itaque in Rhætias cum exercitu progredi jam parabat, sperans se Dalmatiam et Illyricum, omnesque Licinii copias facile ad partes suas traducturum. Hæc in animo habens ante omnia res Africanas componere decrevit. Quare coactis copiis Rufium Volusianum præfectum prætorio cum duce Zena in Africam mittit, a quibus Alexander primo prœlio victus interfectus est. » Paulo post Zozimus scribit : « Bello in hunc modum finito, latus calumniatoribus apertus est campus, omnes prope dixerim, quotquot in Africa vel genere vel opibus præstabant, vel ut Alexandri partium sectatores deferendi : nec ullis omnino parcebatur, dum alii necarentur, alii facultatem suam amitterent. Quin et Romæ triumphatum est ob perpetrata Carthagine mala. » Hæc Zozimus.

20. *Schisma post Maxentii triumphum cœpit.* — Triumphus ille *Maxentii* anno CCCXII ductus, ut ejus quinquennalia in eum annum dilata manifestum faciunt. Triumphi enim de more cum quinquennalibus et id genus festis copulati, nisi ad triumphandum imperatores consulatum sumerent. Quare cum anno CCCXI Maxentius consul non processerit, ejus triumphus anno insequenti actus. Præterea ex dictis apparet, *Alexandrum* ante mortem Severi Cæsaris et finem anni CCCVII purpuram non induisse, et quatuor annos imperasse; ideoque interitus ejus anno CCCXI contigit. Ad hæc, ex libello de Præfectis Urbi discimus, *Rufium* seu Rufinum Volusianum mense Septembri anni Christi CCCXI consulem ordinarium processisse. Ex quo colligimus, eo anno *Alexandrum* occisum, Maxentiumque Africa potitum esse, qui ob operam fortiter a Rufio seu Rufo, ut eum vocat Victor de Cæsaribus, navatam, ad consularem dignitatem illum evexit. Anno itaque CCCXII, sui triumphi occasione indulgentiam in Africam Maxentius misit, contigitque quod scribit Optatus, lib. I : « Tempestas persecutionis peracta et definita est. Jubente Deo, indulgentiam mittente Maxentio, Christianis libertas est restituta. Botrus et Celeusius, ut dicitur, ordinari cupientes, etc. » Annis quibus quinquennalia et id genus festa celebrata, triumphique ducti, reis venia de more data, et Christianis libertas religionis restitui solita, ut in Dissertatione Hypatica ostendi.

21. *Maxentius religionem in Africa restituit.* — Baronius anno CCXCIX refert Severi imperatoris numisma, in quo visitur Severus, et circum hæc verba leguntur: SEVERUS PIUS AUG. P. M. TR. P. XI, a tergo expressa est Carthaginensium dea *Cœlestis* dicta, vehente leone, ad cælum commeans, et circum hæc verba : INDULGENTIA AUGG., id est, Severi et Caracallæ. Severus anno CCIII decennalia celebravit, ac triumphum de Parthis exhibuit, et utriusque festivitatis occasione indulgentiam, ut vocabant, in Africam misit. Mitto alia exempla quæ passim occurrunt. Ex quibus inferre licet, indulgentiam, de qua Optatus citatus loquitur, quæ aliud non erat quam libertas religionis, in Africam missam eo anno quo Maxentius triumphavit, Christi scilicet CCCXII, ideoque et eodem anno schisma Donatistarum inchoatum esse.

22. *Schisma sedente Melchiade inchoatum.* — Baronius, ut schisma illud hoc anno cœpisse ostendat, utitur auctoritate divi Augustini, quem ait, in Breviculo Collationis diei III, cap. 18, et libro post Collationem, cap. 13, affirmare *Melchiadem* (hoc tempore Romanum presbyterum, postea pontificem, inquit Baronius ex Augustino, ut supponit) misisse *Stratonem* diaconum una cum litteris Maxentii imperatoris et præfecti prætorio, ad præfectum Urbis, ut reciperent loca quæ fuerant a Christianis tempore persecutionis ablata. Eadem Augustini verba citat Baronius in Notis ad Martyrologium Romanum die XVII kalendis Februarii, quo S. Marcellus papa colitur, sed pariter interpolata; ait enim : « Melchiades tunc Romanus presbyter misit diacones cum litteris Maxentii, etc. » Verum Augustinus nullo modo dicit Melchiadem fuisse tunc presbyterum. Imo Melchiades episcopi fungitur muneribus in eo Breviculo, quod patet ex sequentibus Augustini verbis, ait enim : « Donatistas ex Actis ostendere conatos fuisse, Stratonem diaconum, quem cum aliis ad recipienda loca ecclesiastica miserat, superioribus gestis recitatum, esse traditorem, et ideo volebant etiam Melchiadem crimine traditionis aspergere, quod diacono illo non degradato uteretur. » Degradatio diaconorum, sicut et presbyterorum, ad solos episcopos pertinet. Unde *Melchiades* jam episcopus erat, cum crimen illi impingeretur, quod *Stratonem* diaconum non degradasset, imo eo usus fuisset in Ecclesiæ ministerio. In collatione orthodoxi omnia in Actis relata tanquam vera admittebant, sed contra Donatistas contendebant, *Stratonem* illum diaconum in Actis relatum, quo usus est Melchiades, alium fuisse a *Stratone* tradi-

tore. His prorsus similia narrat Augustinus tractatu contra Donatistas post collationem, cap. 13.

23. *Duæ paces Maxentianæ non confundendæ.* — Porro distinguendæ sunt *duæ paces* Christianis a Maxentio imperatore datæ, quas in unum Baronius confundit. Prior est, quam imperii sui initio Romanis, Italisque concessit, de qua loquitur Eusebius, lib. 8, cap. 14, ubi ait : « Subditis suis præcepit, ut a persecutione Christianorum desisterent. » Altera quam Africanis largitus est anno trecentesimo duodecimo, postquam *Alexandrum* Africæ tyrannum profligavit, de qua pace loquitur Optatus; lib. 1, ubi sermonem habet de initio schismatis Donatistarum; quo etiam in loco Alexandri tyranni meminit : « Iisdem temporibus Felix quidam diaconus, qui propter famosam, nescio quam, de tyranno imperatore tunc factam epistolam, appellatus est, periculum timens apud Mensurium episcopum delituisse dicitur. Quem cum postulatum Mensurius publice denegaret, relatio missa est. Rescriptum venit, ut si Mensurius Felicem diaconum non reddidisset, ad palatium dirigeretur. Conventus non leves patiebatur angustias. Erant enim Ecclesiæ ex auro et argento quamplurima ornamenta, quæ nec defodere terræ, nec secum portare poterat. Quasi fidelibus senioribus commendavit, commentario facto, quod cuidam aniculæ dedisse dicitur; ita ut si ipse non rediret, reddita pace Christianis, anicula illa illi daret, quem in episcopali cathedra sedentem inveniret. Profectus causam dixit. Jussus est reverti Carthaginem : pervenire non potuit (id est, in via decessit). Tempestas persecutionis peracta et definita est. Jubente Deo, indulgentiam mittente Maxentio, Christianis libertas est restituta. » Res illa gesta, dum Alexander tyrannus Africæ Ecclesiam persequeretur, de quo, non vero de Maxentio, ut perperam Balduinus in Annotationibus ad primum librum Optati, ejusdem Optati locus intelligendus, quando ait, « de tyranno imperatore tunc factam epistolam; » de Maxentio enim postea Optatus loquitur. Ex quo, ut id obiter advertam, liquet, *Alexandro* in Africa imperante, Christianos vexatos fuisse et post ejus interitum a Maxentio persecutione liberatos, paceque donatos. Verum hæc pax non hoc anno, ut putavit Baronius, sed post quinquennium aut circiter, Afris concessa; ideoque et diversa ab ea, quam sui imperii initio largitus est *Maxentius.*

24. *Baronius refert ad primam pacem quæ pertinent ad secundam.* — Baronius perperam ad utramque pacem refert Augustini locum, lib. post Collationem, cap. 12 et 13, ubi de Donatistis Melchiadi papæ crimen traditionis impingentibus Augustinus loquens ait : « Recitaverunt etiam (Donatistæ) alia Gesta, ubi Melchiadem legebatur misisse diaconos cum litteris Maxentii imperatoris et præfecti prætorio ad prætorem Urbis, ut reciperet loca quæ fuerant a Christianis tempore persecutionis ablata. Ubi cum Melchiadis crimen penitus nullum appareret, dixerunt, superioribus traditionis gestis traditorem Stratonem fuisse recitatum. » Hæc enim circa annum CCCXI, quo Melchiades pontificatum Romanum adeptus est, in Italia gesta; præfecti enim Urbis jurisdictio non extendebatur ultra milliarium. Quare significat Augustinus, *Maxentium* imperii sui initio Christianis jussisse reddi, quæ tempore persecutionis, antequam ipsemet regnaret, excitatæ, fuerant ablata. Quæ restitutio cum tunc peracta non fuisset, Melchiades post aliquot annos pontifex creatus, ut fieret, omnem industriam adhibuit. Ad hæc Augustinus in Breviculo et collatione tertii diei eamdem historiam recitans ait : « Et cum his quoque gestis nullum Melchiadis crimen et cognitori et catholicis defensoribus appareret, dixerunt Donatistæ, Stratonem diaconum, quem cum aliis Melchiades ad recipienda loca ecclesiastica miserat, superioribus gestis recitatum esse traditorem, et ideo volebant etiam Melchiadem crimine traditionis aspergere, quod diacono illo non degradato uteretur. In prosecutione autem sua dixerunt, Melchiadem tertium episcopum fuisse ab illo, qui tunc erat, cum traditio illa facta esset. » Sed recte ibidem responderunt catholici, Stratonem illum, quo usus fuerat Melchiades, vel diversum esse a Stratone illo traditore, vel quod, « etsi demonstraretur, quod omnino non demonstrabatur, eumdem Stratonem diaconum tradidisse, quem postea Melchiades ad recipienda loca ecclesiastica cum aliis diaconis misit, non continuo Melchiadem isto crimine aspergi, quem potuit persecutio longe facere absentem, ut hoc omnino nesciret, eumque innocentem putaret, quem nemo reum accusando monstrarat. »

25. *Series Rom. Pontificum ex Augustino firmata.* — Quæ verba egregia sunt ad confirmandam chronologiam et seriem pontificiam, non parum per hæc tempora obscuram. *Strato* enim ille, de quo Donatistæ, traditor fuerat Romæ, vel in Italia ante mensem Maium anni trecentesimi quinti, quo post abdicationem Diocletiani et Maximiani Herculii persecutio in Occidente cessavit; ideoque verum est, quod legitur in Catalago Damasi, videlicet post S. Marcellini papæ obitum, qui anno CCCIV contigit, longum fuisse interpontificium; nec ante annum CCCVIII Marcellum pontificem Romanum renuntiatum esse. Ait enim Augustinus, « Melchiadem tertium episcopum fuisse ab illo qui tunc erat, cum traditio illa facta esset. » Cum enim inter omnes conveniat, Melchiadem ante annum Christi CCCXII Sedem Romanam adeptum esse, tres illi pontifices ibidem significati, alii esse non possunt, quam ipsemet *Melchiades*, qui in censum confertur, *Eusebius* ejus decessor, et *Marcellus*, qui anno CCCVIII pontificatum adeptus est. Nam *Maxentius* anno CCCVI quo Romæ levatus est imperator, persecutioni finem imposuit, ideoque ante eum annum *Strato* traditor fuerat, idque vigente persecutione; sedes vacabat, ut ex Chronico Damasi intelligimus, et Marcellinus ad Deum transierat : alioquin *Melchiades* non tertius pontifex ab illa traditione fuisset, ut in laudato Augustini loco dicunt Donatistæ, sed quartus.

26. *Marcellus et Marcellinus non confundendi.* — Liquet etiam Marcellinum male cum Marcello ab aliquibus confundi, existimantibus memoratum Augustini locum, in quo dicitur : « Legebatur, Melchiadem misisse diaconos cum litteris Maxentii imperatoris et litteris præfecti prætorii ad præfectum Urbis, ut ea reciperent, quæ tempore persecutionis ablata, memoratus imperator Christianis jusserat reddi ; » explicandum esse de pace a Maxentio anno CCCVI Christianis Italiæ præstita, ideoque tres illos episcopos, de quibus Augustinus, alios non esse quam Marcellinum, Eusebium et Melchiadem, hunceque tunc, anno nempe CCCVI, jam pontificem fuisse veramque esse Eusebii sententiam, quæ Marcellum pontificem non agnoscit. Addunt isti scriptores, libellum anonymum *Depositionis episcoporum* sedente Liberio scriptum, et a Bucherio publicatum, unius Marcellini ad diem XVI Januarii, quo Marcellus papa in Martyrologio Romano colitur, meminisse. Verum de Marcello papa ea die Beda ac cæteri omnes, teste Baronio in Notis ad Martyrologium Romanum agunt, et laudatus anonymus depositionem Marcellini memorat, non ad diem XVI mensis Januarii, sed ad diem XV ejusdem mensis, seu ad decimum octavum kalendas Februarii. *Marcellini* meminit Eusebius seu Hieronymus in Chronico, Marcelli vero Damasus papa et auctor Martyrologii antiquissimi Hieronymo attributi. Denique Marcellinus non potest unus esse ex tribus pontificibus ab Augustino memoratis, cum vel ipso Eusebio in Chronico teste, antequam *Maxentius* in Italia regnaret, supremum diem obierit. Quoad Augustinum, aliud non indicat, quam Melchiadem Pontificem Romanum (ideoque post annum CCCX) misisse diaconos cum litteris Maxentii, ut ea reciperent, *quæ tempore persecutionis*, antequam nempe hic imperaret, *ablata* memoratus imperator jusserat reddi Christianis, quæ tunc, initio sc. imperii sui, propter causas nobis ignotas reddita non fuerant, ut supra explicavi. Vide quæ de Marcellino et Marcello suis locis dixi.

27. *Causa Sylvani traditoris.* — A num. 38 ad 44. Valesius in Dissert. de Schismate Donatistarum, cap. 2, alium Annalium errorem emendat. Scribit Baronius, Acta apud *Zenophilum* consularem Numidiæ, quibus Cæcilianus purgatus, et *Sylvanus* Cirtensis, unus ex ordinatoribus Majorini, traditor convictus est, ad hunc annum pertinere. Sed vel ipse titulus Actorum eam sententiam refellit. Sic enim prænotantur hæc Gesta : « Constantino Maximo Augusto, et Constantino Juniore nobilissimo Cæsare consulibus, etc. » Apud Augustinum vero perperam legitur : *Constantio Maximo Augusto.* Qua lectione inductus Baronius, Constantium Chlorum hic designari censuit, qui currenti anno dum sextum consulatum gereret, finem vivendi fecit; eique suffectum fuisse vult Constantinum, gravi errore. Nam si hoc anno consul fuisset Constantinus, sequenti iterum consul dici debuisset in Fastis, cum tamen tunc consul sine numerali nota ubique legatur. Deinde si *Constantinus* in locum patris suffectus est consul, cur nomen *Constantii* patris adhuc in Fastis remanet? Sed et cognomina quæ in Actis illis utrique tribuuntur, satis indicant Constantium Chlorum hic designari non posse. Neque enim Constantius Chlorus *Maximi* titulum unquam gessit; nec Constantinus ejus filius *Junior* cognominatus est. Cum enim *Junior* dicatur ad distinctionem Senioris, qui eodem appellatur nomine, quomodo dici potuit *Junior* Constantinus, cum ante ipsum nemo hoc nomine fuerit insignitus? Quare non dubium est, quin corrupta sit Augustini lectio, scribendumque in Gestis purgationis Cæciliani : « Constantino Maximo Augusto, et Constantino juniore nobilissimo Cæsare consulibus. » Fuit hic annus Christi vicesimus ac trecentesimus, quo Zenophilus consularis Numidiæ, causa cognita, Sylvanum Cirtensem episcopum traditorem fuisse pronuntiavit.

28. *Quo anno agitata.* — Porro hæc apud Zenophilum Acta hoc anno fieri non potuisse, pluribus argumentis probat Valesius. Primo, *Constantina* civitas et Constantienses in iis Gestis dicuntur cives urbis Constantinæ. Nam Victor Grammaticus ait, patrem suum fuisse decurionem Constantiensem. Atqui certum est, nonnisi post Maxentii mortem, Cirtam oppidum Numidiæ, quod *Alexandri* tyranni obsidione ceciderat, a Constantino instauratam, ejusque vocabulo appellatam fuisse, ut testatur Aurelius Victor. Deinde jam tum Cæciliani innocentia multis indiciis probata fuerat, cum hæc apud Zenophilum gesta sunt. Sic enim initio Actorum legitur: « Cur ergo intermisso eo, cujus innocentia probata est, Sylvano communicas? Adde, quod clerici adversus Sylvanum interrogati respondent, se a majoribus et senioribus clericis ita accepisse, quod traditor esset Sylvanus, id est, quod tradidisset lucernam argenteam tempore persecutionis, Diocletiano VIII et Maximiano VII coss., anno Christi 303. Quod si hæc Acta apud Zenophilum currenti anno gesta essent, clerici utique non dicerent, accepisse se a majoribus suis rem adhuc recentis memoriæ, quam ipsi videre potuerant. Denique quis *Zenophilo* præceperat ut de crimine traditionis *Sylvani* tanta cura ac diligentia cognosceret? Certe non Galerius. Hic enim Christianos acerbissime persequebatur. Nec Maxentius, nam et hic paganus fuit, ut ex Eusebio et Zozimo constat; et hoc anno, quo hæc Baronius acta affirmat, nondum *Africam* sub suam ditionem redegerat; paruit enim illa *Severo* Cæsari, et post hujus mortem, quæ anno sequenti contigit, *Alexandro* tyranno, quem quartum imperii seu tyrannidis annum inchoasse, ex nummis discimus. Sed neque dici potest, Constantinum imp. eam cognitionem mandasse *Zenophilo;* quippe qui hoc anno nihil in Africa Constantinus possideret. Ex quibus manifeste convincitur, acta hæc apud Zenophilum consularem Numidiæ, non hoc anno, sed anno CCCXX gesta esse, Constantino M. Augusto, et Constantino Juniore nobilissimo Cæsare coss.

29. *Origo schismatis Meletianorum.* — Ad num. 44 et seqq. Initium schismatis *Meletianorum* anno trecentesimo primo, vel circiter, contigit. Athanasius enim in « Epistola Encyclica contra Arianos ad episcopos Ægypti et Libyæ, » quæ sub nomine « Orationis primæ contra Arianos, » ejus operibus inseritur, loquens de quadam fidei formula ab Eusebianis conscripta, quam ii ab Ægyptiis subscribendam volebant, ait : « Ob eamdem causam Georgium quemdam ex Cappadocia conduxerunt mittendum ad vos, cujus tamen nulla habenda est ratio; dicunt enim in his partibus, quod ne quidem christianus omnino sit, sed idolorum zelator, et moribus carnifex; ideoque ab his electum, ut possit injurias, rapinas et cædes facere : ad hæc enim exercitatus est diu, et quæ christianæ fidei sunt, prorsus ignorat. » Baronius existimans, eam epistolam seu Orationem primam adversus Arianos anno trecentesimo sexagesimo secundo scriptam esse, schismatis *Meletianorum* originem huic anno illigavit; quod in ea Epistola dicatur, quinquaginta quinque annos ab initio schismatis Meletiani effluxisse; quos ideo a currenti Christi anno auspicandos arbitratus est. At ex laudatis Athanasii verbis patet, nondum sedem Alexandrinam *Georgium* invasisse; imo nec fama adhuc Ægyptiis notum fuisse, quando Athanasius eam scripsit Epistolam. Quare cum initio anni trecentesimi quinquagesimi sexti, ut suo loco dicetur, in Ecclesiam Alexandrinam *Georgius* irruperit, constat, eam Epistolam circa ejusdem anni initium ad Ægyptios missam, et quinquaginta quinque annos in ea memoratos ab anno trecentesimo primo vel circiter inchoandos.

30. *Eusebius de eo schismate locutus est.* — Præterea Eusebius initio lib. 8 de persecutione Diocletianea verba facturus ait : « Cum sensu omni destituti, de placando Dei numine ne cogitaremus quidem; quin potius instar impiorum quorumdam res humanas nulla sollicitudine ac providentia gubernari rati, alia quotidie crimina aliis adjiceremus; cum pastores nostri, spreta religionis regula, mutuis inter se contentionibus decertarent, nihil aliud quam jurgia, minas, æmulationem, odia ac mutuas inimicitias amplificare studentes; principatum quasi tyrannidem quamdam contentissime sibi vindicantes: tunc demum juxta dictum Jeremiæ : Obscuravit Dominus in ira sua filiam Sion, et dejecit de cælo gloriam Israel; » id est, Diocletianum et Maximianum in Ecclesiam sævire permisit. Quæ Eusebii verba Baronius referens reprehendit Eusebium, culpatque, quod sacerdotibus detrahat, et infensum plane in eos animum præferat : « Sed et quæ de episcoporum discordiis, inquit, idem etiam Eusebius recitat, pariter refutantur. Certe quidem nec leve vestigium discordiarum, quas jactat inter Ecclesiarum præsides intercessisse, his temporibus, antequam Meletiani in Ægypto schisma conflarent, vel Arius hæresim excogitaret (quæ omnia facta sunt postea), aliquis poterit demonstrare. » Sed Meletiani schismatis initio anno suo reddito, sua Eusebio fides stat, constatque, illud persecutionem Diocletianeam præcessisse, ac hujus sæculi initio in Ægypto ortum esse.

31. *Acta Meletianorum falsa.* — Porro Petavius in Animadversionibus Epiphanianis ad hæresim 68, quæ est *Meletianorum*, subscribit Baronio quoad Meletiana Acta, ac quoad totam schismatis historiam, quam ibidem proponit Epiphanius. Certissimum enim est, a Meletiano aliquo scriptore falsa Meletii Acta conscripta fuisse; in quibus turpissimam hominis infamiam et execrabilia facinora dissimulare conatus est. In ea quippe cum imprudens incidisset Epiphanius, veram ac sinceram illam esse narrationem frustra credidit. Acta etiam S. Petri Alexandrini, in quibus de Meletio agitur, quæque Baronius legitima et germana esse putavit, licet vetustissima sint, spuria tamen esse infra ostendemus.

MARCELLI ANNUS 4. — CHRISTI 307.

1. *Severi Cæsaris interitus.* — Trecentesimus septimus Christi annus Constantini Cæsaris consulatu ordinario consignatur, cujus collega rectius ponitur Maximianus novies, quam Diocletianus eodem numero auctus; cum constet nonum consulatum Diocletiani ante biennium incidisse.

Hoc ipso anno Severus Cæsar a Maxentio occiditur; ut autem id factum sit, Zozimus rem gestam sic narrat[1] : « Maximianus Galerius (quem nonnulli errore ducti Maximinum nominant), his cognitis, »

[1] Zozim. lib. II.

quæ scilicet tyrannice a Maxentio gerebantur, « Severum Cæsarem ablegat, bellum Maxentio facturum. Eum Mediolano profectum, et cum Maurorum ordinibus accedentem, Maxentius, militum animis majori ex parte pecunia corruptis, atque etiam præfecto prætorio Anullino sibi conciliato, nullo negotio vicit. Severus fuga Ravennam elapsus est, urbem munitam et populosam, quæque copiam victus tantam haberet, quanta tum ipsi, tum militibus ejus sufficeret. His intellectis, Maximianus Herculius pro filio Maxentio non ab re sollicitus, Lucania relicta, in qua id temporis erat, Ravennam contendebat; cumque perspexisset Severum hac invitum ejici non posse, quod munita foret et commeatu abundaret, sacramentis circumvento, Romam ut iret persuasit : quo quidem pergens, ubi quemdam ad locum venisset, quem Tres Tabernas vocant, ab insidiis quas eo loco Maxentius collocaverat, apprehensus necatur, cervicibus laqueo fractis. Cæterum Maximianus Galerius, haud æquo ferens animo quæ in Severum Cæsarem designata fuerant, ab Oriente Romam eundum statuit, et meritas a Maxentio pœnas exigendas. Ut in Italiam appulerat, parum fidos erga se militum animos sentiens, ad Orientem nullo commisso prælio rediit.

2. « Tunc et Maximianus Herculius eas turbas, quæ Rempublicam vexarent, indigne ferens, ad Diocletianum id temporis Carnuti (oppidum hoc Celticum est) degentem venit, eique persuadere nititur, imperium resumat; nec id patiatur, tam diuturno tempore tantisque laboribus ipsorum conservatum, insanienti juventæ ac illorum dementiæ, a quibus occupatum esset, expositum quassari. Sed Diocletiano postulatis ejus non assentiente, sed negotiorum occupationi quietem anteferente (nam fortassis etiam rerum perturbationem secuturam prospiciebat, ut erat religionis observantissimus), Herculius eo conatu frustratus, et Ravennam usque progressus, rursum versus Alpes contendit, ut ibi commorantem Constantinum conveniret. Cumque natura curiosus et infidus esset, promissa illi Fausta filia, eoque promisso impleto fallere conabatur hominem, et persuadere discedentem ex Italia Galerium Maximianum persequeretur, et insidias Maxentio strueret. » Hæc Zozimus usque ad nuptias Constantini. Eutropius autem Ravennæ tradit fuisse interfectum Severum, cum obsidens urbem, a suis derelictus, eo confugisset. Sed ad Constantinum.

3. *Maximianus male affectus in Constantinum.* — Tam brevi tempore a Constantii parentis obitu, cum necdum Augustum, sed tantum Cæsarem ageret Constantinus, duos compressit barbaros reges timoremque universis incussit; hæc enim pro concione publice sic dicta sunt[1] : « Multa ille, » nempe pater, « Francorum millia qui Bataviam aliasque cis Rhenum terras invaserant, interfecit, depulit, abduxit; tu jam ab ipsis eorum regibus auspicatus es, simulque et præterita illorum scelera punisti, et totius gentis lubricam fidem timore junxisti (vinxisti). » Sed et Nazarius [1] ex his quoque magnum sibi ejus laudandi comparat argumentum, cum ait : « Tu ferocissimis regibus Ascarico et comite Gaiso captis, tanta laude res bellicas auspicatus es, ut jam inauditæ magnitudinis obsidem teneremus. Ut Herculem ferunt tenerum adhuc atque lactentem, duos angues manu elisisse, ut jam infantulo indoles futuri roboris innuicaret: sic tu, imperator, in ipsis imperii tui cunabulis quasi geminos dracones necares, per sævissimorum regum famosa supplicia ludebas. » Eusebius [2] res ab eo item gestas retexens, hæc narrat his verbis : « Itaque ut primum fuit in regni solio tuto locatus, imperii portioni quam rexisset pater, studiose prospexit; commodisque omnium gentium, quarum dominatum pater ante tenuisset, summa cum humanitate et clementia assidue consuluit; omnia autem barbarorum genera circa fluvium Rhenum et Oceanum versus Occidentem incolentia, quæ audacia et temeritate impulsa seditionem conflassent, penitus repressit, et ex indomitis immanitateque efferatis mansueta effecit et ratione tractabilia. Alia vero, quorum animos adeo insanabiles animadvertebat, ut ad vitam quiete pacificeque degendam nullo modo viderentur posse traduci, seclusit ab imperio, et tanquam agrestes belluas a patriæ finibus prorsus exturbavit. » Hæc tot scriptorum illorum temporum ore vulgata, a Zozimo sunt prætermissa, quod non historiam (ut dictum est) sed Philippicas potius in Constantinum scribere instituerit.

4. Cum igitur ipso sui imperii exordio, tam modico temporis intervallo, tam præclara tum militaris præstantiæ, tum in rebus gerendis consilii specimina edidisset, præjudiciaque hæc essent majorum in dies accessionum ad imperii propagationem : videns Maximianus Herculius male consultum fore Maxentio, quandiu Constantini res starent, perinde atque Saul in David, gloriæ illius æmulationis stimulis exagitatus, nihil prætermittere intentatum decrevit, quo illum de medio tolleret, simulat (quod tradit Eutropius [3]) cum Maxentio inimicitias, eaque occasione depositum resumit imperium; fœdus cum Constantino componere, illudque vinculo nuptiarum stringere velle, videri cœpit : hæcque omnia ut Constantinum his officiis promeritum, tutum redditum interficeret. Sed audiamus Eutropium hæc narrantem : « Herculius tamen Maximianus post hæc in concione exercitu filium Maxentium nudare conatus, seditionem et convicia militum tulit; inde ad Gallias profectus est, dolo composito, tanquam a filio esset expulsus, ut Constantino genero jungeretur, moliens tamen Constantinum reperta occasione interficere, qui in Galliis et militum et provincialium ingenti jam favore regnabat, cæsis Francis atque Alemannis, captisque eorum regibus, quos etiam bestiis, cum magnificum

[1] Paneg. Maxim. et Const. I.

[1] Nazar. in Paneg. Const. III. — [2] Euseb. in Vita Const. lib. I. c. 19. — [3] Eutrop. lib. X.

spectaculum muneris parasset, objecit. » Hæc Eutropius.

5. At quæ dicit de Maxentii exercitu Maximianum Herculium conviciis insectante, hæc postea contigerunt; nam antea cum Severi bellum instaret, tunc Urbs ipsa, et positus in ea exercitus ipsum acclamavit Maximianum : id quidem in laudatione illa in nuptiis habita recte videtur exprimi, cum dicitur [1] : « Fecit enim Roma ipsa pro majestate nominis sui, ut ostenderet posse se etiam imperatoribus imperare; abduxit exercitus suos, ac tibi reddidit. Et cum ad sedandos animos auctoritatem privati principis attulisses, supplices tibi manus tendens, vel potius queribunda clamavit : Quousque hoc, Maximiane, patiar me quati et quiescere? » Hæc ibi et alia multa, quibus declarat ab amplissimo senatu coactum ipsum Maximianum imperium resumpsisse, non alio quidem consilio, quam ut illud Maxentio stabiliret; cujus rei gratia, cætera quæ postmodum secuta sunt, velut in scena ex composito videntur esse repræsentata, nempe iræ in Maxentium, et nuptiæ Constantini cum ejusdem Maximiani filia Fausta; quæ celebratæ sunt, cum ipse Maximianus Roma fuga lapsus, una cum suis in Gallias ad Constantinum se contulit, ut quæ dicentur inferius declarabunt : licet hæc omnia serio accidisse alii tradant : revera tamen Maximianum fuisse in Constantinum animo infensissimo, certum est.

6. *Nuptiæ Constantini, qui dictus Augustus.* — Quod primum ad Constantini cum Fausta conjugium spectat, idem Maximianus Herculius, qui olim Theodoram privignam ex Eutropia genitam in uxorem conjunxisset Constantio, et cum ea imperium eidem tradidisset; modo filiam Faustam ex eadem quoque Eutropia genitam junxit matrimonio Constantino, et imperium quod iterum susceperat, deponendo iterum, in eumdem Constantinum transferre videri volebat. At non hanc primam Constantinus in uxorem accepit; sed jam antea, ut ex ephebis excessit, uxorem duxit, ne conjunctione aliqua illegitima fœdaretur; hancque fuisse Minervinam, ex qua natus est Crispus, verior sententia est; licet Victor [2] et Zozimus, eam Crispi matrem Minervinam fuisse illi non conjugem sed concubinam, tradant.

7. Sed quid hac de re pro concione dictum sit tunc in panegyrico habito in his nuptiis cum Fausta initis, repetamus; haud enim in tam celebri conventu auctorem mentiri potuisse putandum. Præclarus ergo illorum temporum orator, cum Constantini commendat continentiam, Constantii patris exemplo servatam, hæc ait [3] : « Quo enim magis continentiam patris æquare potuisti, quam quod te ab ipso fine pueritiæ illico matrimonii legibus tradidisti, ut primo ingressu adolescentiæ formares animum maritalem, nihil de vagis cupiditatibus, nihil de concessis ætati voluptatibus in hoc sacrum pectus admitteres? Novum jam tum miraculum, juvenis uxorius; sed ut res est, mente præsaga omnibus te verecundiæ observationibus imbuebas, talem postea ducturus uxorem. » Hæc auctor de primo conjugio, ex quo Crispus est genitus, qui hoc ipso tempore jam excesserat pueritiam, aspectu pulcherrimus, talisque ætate et forma egregia, quem (ut suo loco dicemus) Fausta ipsa Constantini nova conjux incesto amore succensa turpiter deperiret.

8. Sic igitur etiam ex Crispi ætate, Constantini patris annos metiri licet, atque verum exploratumque reddi, quod testatur Eusebius [1], totidem annos natum fuisse Constantinum, cum suscepit imperium, quot vixit postea imperator, nempe attigisse saltem trigesimum primum annum. Quamobrem qui ætate juniorem capessisse imperium tradunt, respectu seniorum imperatorum locuti esse videntur, ut cum Nazarius [2] ait in Panegyrico : « Tu, imperator optime, inito principatu adhuc ævi immaturus, sed jam maturus imperio, ostendisti cursum ætatis non expectandum in festinatione virtutis. »

9. His ergo nuptiis initis, Constantino Cæsari additum nomen Augusti, summamque est imperii consecutus : « Sunt, » inquit auctor panegyrici in iisdem nuptiis dicti, « hujus propria lætitiæ, qua tibi Cæsari additum est nomen imperii, et istarum cælestium nuptiarum festa celebrantur; » et inferius: « Cum tibi pater imperium reliquisset, Cæsaris tamen appellatione contentus, expectare malueris, ut idem te, qui illum, declararet Augustum. » Verum anni ejus imperii cœpti sunt numerari ab obitu patris ejus Constantii.

10. *Infelix obitus Maximiani.* — Quanta vero Dei clementia super Constantinum, quem fore christianum prævidebat, maxime invigilans operata sit, cum a Maximiani insidiis illum tutatus est, jam dicamus. Etenim accidit, ut Fausta conjux in virum propensior quam in parentem, omnes technas ac dolos, quos pater in ipsum meditabatur, eidem palam faceret Constantino. Qui cum rursus imperium affectantem resumentemque cum exercitu insecutus, fugam capessere impulit; sed cum fugiens ille Massiliam pervenisset, de salute desperans, laqueo sibi paravit interitum. Errat Zozimus [3], cum eum Tarsi morbo periisse tradat, qui rem gestam sic narrat : « Ad hæc Maximianus, cum illum obsequentem nactus esset, a Constantino discedens, imperium recuperare nitebatur, ea spe, quod ad odia mutua Constantinum generum et filium Maxentium impulsurus esset; » et paulo post : « Eidem recuperando (ceu diximus) intentus Maximianus Herculius, ut milites a benevolentia et studiis erga Maxentium alienaret, operam dabat. At cum is largitionibus et miseris supplicationibus suas in partes eos pertraxisset, Constantino struere nitebatur insidias eorum opera militum quos ille penes se habebat. Verum quod Fausta conatum illius antevertisset ac rem totam Constantino indicasset, in desperationem rerum omnium adductus Herculius, apud Tarsum

[1] Paneg. I. — [2] Vict. in Const. et Zozim. lib. II. — [3] Paneg. I.

[1] Euseb. in Vit. Constant. lib. I. c. I. in fin. et lib. IV. c. 53. — [2] Nazar. in Paneg. Const. — [3] Zozim. lib. II.

morbo extinguitur. » Hæc de his Zozimus. At quæ dicit de militibus a Maxentio abalienatis, ante nuptias accidisse, ex dicto Panegyrico satis est demonstratum.

11. Quod vero Tarsi ait ipsum periisse, errore lapsus esse convincitur, sicut et Socrates [1], et aliqui ex recentioribus; nam non Maximianus Herculius, sed Maximianus Galerius (ut auctor est Victor) Tarsi diem obiit; qui item Victor [2] de eodem Maximiano de quo est sermo, agens hæc ait: « Maximianus Herculius a Constantino apud Massiliam obsessus, deinde captus, pœnas mortis genere postremo, fractis laqueo cervicibus, luit. » Alii autem (ut dictum est) se ipsum laqueo strangulasse tradunt. Eutropius [3] pariter Massiliæ dedisse meritas pœnas Herculium testatur, itemque Orosius [4], et ante omnes Eusebius [5], qui id accidisse ponit hoc anno secundo imperii Constantini, idque [6] ait quod insidias molitus Constantino deprehensus fuisset, et ob id turpissima cum morte vitam clausisse, dum (ut inferius [7] inquit) dæmonis incitatione ac pulsu extremum vitæ laqueo interrupit.

12. Id vero certissimum esse, oratio panegyrica eidem Constantino mox post ejusdem Maximiani Herculii interitum dicta fidem facit, qua ipsius res gestæ exacte narrantur; ac primum cum illa invectiva in Maximianum beneficiorum immemorem his verbis auctor invehitur [8]: « Ut enim alia mittam, hoc ipsum nonne fati necessitas tulit, ut ille tuæ pietati hanc referret vicem, quem tu ab Urbe pulsum, ab Italia fugatum, ab Illyrico repudiatum, tuis provinciis, tuis copiis, tuo palatio cepisti? Quid, oro, sibi voluit? quid optavit? aut quid amplius adipisceretur his, quæ a te fuerat consecutus? cui tu summa et diversissima bona, privatim otium, et regias opes dederas; cui digredienti ad annulos sederas. » Addit hæc et de cæteris obsequiis: « Cui impensius etiam quam tibi occurrere obsequia nostra mandaveras; cujus omnibus jussis sic statueras obedire, ut penes te habitus, penes illum potestas esset imperii. Quisnam ille tantus fuit non ardor potentiæ? quid enim te imperante non posset? sed error jam desipientis ætatis, ut tot natus annos gravissimas curas et bellum civile susciperet. » Et post nonnulla in laudem Diocletiani auctor effusus, et contra eumdem Maximianum, quod bis depositum imperium tertio jam quæreret usurpare, pluribusque res post gestas, et obsidionem Massiliæ, quo ille confugerat, prosecutus, hæc de spontaneo ejus obitu addit:

13. « Quod ad pietatem tuam pertinet, imperator et illum et omnes quos receperat, reservasti. Sibi imputet quisquis uti noluit beneficio tuo, nec se dignum vita judicavit, cum per te liceret ut viveret. Tu, quod sufficit conscientiæ tuæ, etiam non merentibus pepercisti. Sed ignosce dicto: Non omnia potes, dii te vindicant et invitum. » Hæc ibi de Maximiani Herculii spontaneo interitu auctor habet. Prænuntiaverat Victor insignis miles christianus, natione Maurus, ex illis quos in Galliam Cisalpinam ab eodem ductos diximus, ejus obitum; quippe ejusdem Maximiani mandato ob Christi nominis confessionem multa passus, tandem duci jussus, cum plectendus esset, ait ad milites: « Dicite imperatori Maximiano, hoc anno illum abiturum e vita. » Extant ejus martyrii Acta [1] Mediolani habita. Hunc igitur tandem consecutus est finem christiani nominis immanissimus hostis, carnifex sanctorum martyrum; quem tamen relatum inter divos opera Maxentii generi, temploque auctum, numisma positum anno superiori demonstrat.

14. *Constantinus cultor deorum.* — At vero quod pertinet ad Constantinum imperatorem, licet sineret Christianos quiete agere, de iisdemque officiis omnibus optime mereretur, ipse tamen necdum conceperat animo Christianam religionem; quippe cum diis sacra faceret et ex gentilitiæ superstitionis præscripto vitam in omnibus institueret: quod quidem cum ex multis appareat, idem quoque auctor eadem oratione iis verbis perspicuum reddit, cum quid ab eo gestum esset post expeditionem illam contra Maximianum susceptam narrans, hæc ait [2]: « Ipsa hoc sic ornante Fortuna, ut te ibi rerum tuarum felicitas admoneret, diis immortalibus ferre quæ voveras; ubi deflexisses ad templum toto orbe pulcherrimum, imo ad præsentem ut venisti deum. Vidisti enim, credo, Constantine, Apollinem tuum, comitante Victoria, coronas tibi laureas offerentem, quæ tricenum singulæ ferunt omen annorum; » et paulo post: « Merito igitur augustissima illa delubra tantis donariis honestasti, ut jam vetera non quærant, jam omnia te vocare ad se templa videantur, præcipueque Apollo noster. » Hæc et alia plura id genus auctor de eodem narrat.

15. *Annus sextus persecutionis qua iterum martyres.* — Sed et adhuc antiquæ visuntur nummorum inscriptiones, in quibus hæc leguntur: FL. VAL. CONSTANTINUS NOB. C. GENIO POP. ROM. S. A. P. T. R. et signum genii; aliæ rursum AVG. titulo et Martis, cum Martis signo; Jovis aliæ, Solis plures, Victoriæ etiam cum eorumdem numinum imaginibus. Sed exhibemus tibi ejusdem Constantini numisma cum Marte. Hæc de Constantino voluimus tradidisse, ut appareat eum, cum nihil minus, quod spectat ad numinum cultum, haberet a cæteris imperatoribus qui ante ipsum imperium administrarant, non tamen eorum causa Christianis hoc tempore negotium facessisse, sed indulsisse, de iisdemque optime meritum esse.

16. Quo autem statu res Orientalis Ecclesiæ hoc anno essent, quam adhuc persecutionis furor exagitabat, ex Eusebio, qui hæc scribit [3], accipiamus: « Ad annum sextum, inquit, cum persecutionis tempestas contra nos vehementer ingrueret, forte

[1] Socr. lib. I. c. 1. — [2] Victor in Maxim. — [3] Eutrop. lib. IX. — [4] Oros. lib. VII. c. 28. — [5] Euseb. in Chron. — [6] Idem lib. VIII. c. 26. — [7] Ibid. c. 29. — [8] Paneg. Constant. IV.

[1] Apud Sur. tom. III. die 8 Maii. — [2] Paneg. Constant. IV. — [3] Euseb. lib. VIII. c. 18.

in loco quodam Thebaidis, Porphyritæ appellato, qui jam ante ex vena lapidis porphyritæ, quæ ibi nascitur, nomen deduxerat, ingens turba veræ in Deum pietatis confessorum versabatur: ex quibus centum viri cum mulieribus, et tenellis admodum liberis (tres solum ab eo numero aberant) ad præsidem Palæstinæ, Firmilianum scilicet, qui jam locum Urbani in præfectura obtinuerat, mittebantur; quibus, cum Deum omnium creatorem et Christum confessi fuissent, præcepit, idque de sententia imperatoris, non modo sinistrorum pedum commissuras cum ipsis nervis ignito ferro præcidi, sed etiam oculos dexteros primum sicis, cum ipsis pupillis et membranis quibus tegebantur, effodi; deinde canteriis candentibus omnino ad ipsas intimas fibras et quasi radices labefactari. Ac postea ipsos ad metallorum venas, quæ erant in provincia, quo gravi ærumna et afflictatione torquerentur, ablegat. Neque satis erat istos solum ejusmodi tormenta perpetientes oculis vidisse; sed etiam e Palæstinis, quos paulo ante diximus, ad singularia pugillatus certamina ineunda condemnatos, coram conspicari voluit; idque cum fuissent neque cibariis ex penu regio sustentati, neque essent in ullo exercitationis genere quod ad pugillatum pertinebat, aliquando versati. Jam vero non procuratoribus imperatoris solum istud declararunt, sed coram ipso etiam imperatore Maximino ea de re comparentes, celsissimam in Christo confitendo constantiam, tum famis tolerantia, tum verberum perpessione commonstrarunt; et similia tormenta cum iis quos modo posuimus, cumque aliis confessoribus ex ipsa Cæsarea ad ipsorum numerum adjectis, sustinuerunt.

17. « Post istos autem alii evestigio propterea quod homines, quo sacrarum litterarum lectioni interessent, in unum coegerant, in urbe Gaza capti fuerunt; quorum alii easdem cum iis tum oculorum, tum pedum vexationes subierunt; alii, tormentis in utrumque latus inflictis, multo graviores cruciatus subierunt. Inter quos una quædam corpore mulier, animi autem magnitudine plane vir, cum stupri minas ferre non posset, et tale verbum esset contra tyrannum locuta, nempe rectionem Reipublicæ judicibus admodum crudelibus ab eo esse commissam; primum verberibus cæditur, deinde sublimis in ligno erecto suspensa, acerbos laterum cruciatus perfert. Ubi autem qui ad eam rem erant designati ex judicis mandato acria acerbaque tormenta illi incusserant, alia mulier, quæ multo majorem laudem, quam illi quos Græci μαχηταὶς vocant, hoc est pugiles (qui ob alacrem et erectum in dimicando animum pleno ore prædicantur), promerita est, quæque pari ratione cum illa priore virginitatis scopum sibi proposuerat, corporis forma (ut videbatur) admodum sordida, vultu quidem abjecta, sed animo revera robusto, et majorem animi celsitatem, quam corporis species præ se ferebat, in pectore complexa: cum pati non posset, ut tam dire, crudeliter, et inhumane cum illa ageretur; e media turba in judicem vociferatur: Quousque tam acerbe sororem meam torques? Ille iracundia magis exæstuans, statim illam comprehendi jubet. Ea deinde rapitur in medium; quam quidem libere venerandum Salvatoris nomen profitentem, primum verbis ad immolandum sollicitavit; verum ubi resistebat, vi ad altare trahitur. Illa tum suæ indoli germana et convenientia obiens, et nihil de priore animi alacritate remittens, pede intrepido et fidenti in aram ruit, in eamque insultat calcibus; et quæ in ea erant, una cum lignorum strue penitus evertit. Unde judex tanquam truculenta bellua bile et rabie excandescens, primum tot tormenta in ejus latera impingi præcepit, quot nemini unquam antea; et præ furore propemodum crudis ejus carnibus se saturare gestiit. Postea autem quam ejus insania satietatem cœperat, ambas simul junctas, hanc nempe cum ea quam sororem ante appellaverat, flammarum incendio absumendas addixit; quarum priorem ex regione Gazensium ortam, alteram nomine Valentinam ex Cæsariensium genere fuisse prægnatam multisque cognitam, intelligendum est.

18. « Martyrium porro quod statim post beatissimus Paulus perpetiebatur, quo pacto pro dignitate explicare queo? Eodem enim temporis articulo cum illis mulieribus una sententia morti adjudicatus, ad extremum a lictore, cum ejus caput esset jamjam amputaturus, paululum temporis sibi concedi postulavit, quo impetrato, primum clara et canora voce a Deo exposcit ut christiani tribules sui ejus gratiæ reconciliarentur; et ut quam citissime illis daretur libertas, supplex obtestatur; deinde pro Judæis, ut ad eum per Christum se totos transferrent, orat; deinde paululum in oratione progressus, eadem pro Samaritanis efflagitat; tum ut omnes Gentiles, qui in errore et cæca Dei ignoratione versabantur, ad divinam cognitionem venirent et veram pietatem reciperent, deprecatur: neque universam multitudinem, quæ undique circumstabat, omnino tanquam neglectam et deprecatione sua destitutam reliquit. Post quos universos (o immensam et ineffabilem animi lenitatem et tolerantiam!) etiam pro judice qui illum morti addixerat, proque imperatoribus, pro carnifice item, qui mox esset caput ejus cervicibus abscissurus, eo ipso (carnificem dico) et omnibus qui aderant audientibus, Dei omnipotentis numen imploravit, ne illis hoc facinus in ipsum admissum peccati loco numeraret. Hæc et ejusmodi alta voce precatus, tanquam qui immerito plane neci addictus fuisset, omnes propemodum ad misericordiam et lacrymas attraxit; ipse tamen se ipsum ad mortem adornans et cervicem nudam gladio feriendam libenter submittens, divino et beato martyrio vigesimo quinto die mensis Panemi, hoc est, ad octavum kalendas Augusti, eximie decoratus fuit. Atque istæ istorum martyrum res gestæ talem habuere exitum. Tempore porro non longo progrediente, rursum ex Ægyptiorum regione centum et triginta insignes

fidei, et confessionis in Christum athletæ ex mandato Maximini in ipsa Ægypto eosdem oculorum et pedum cruciatus, cum illis quos diximus, sustinuerunt, quorum nonnulli ad metalla in Palæstina damnati erant, alii ad metalla in Cilicia relegati.

19. « Simulatque vero tam multis, tamque egregiis magnanimorum Christi martyrum facinoribus ingens persecutionis æstus deferbuerat, et velut sacro illorum cruore flamma ejus extincta erat, et jam remissio et libertas confessoribus ex Thebaide, qui metallorum in eo loco nascentium laboribus oppressi fuerant, concessa; et nos Christiani tanquam pulchra quadam pacis serenitate nos ipsos eramus jam recreaturi : deintegro certe ipse penes quem persequendi potestas erat, nescio quo pacto, quave animi commotione, rursus contra Christianos mire inflammatur. Proinde ex improviso Maximini litteræ contra nos ubique in singulas provincias missæ fuerunt; unde præsides, et summus dux totius imperatoris exercitus, tabulis, epistolis, et publicis edictis civitatis cujusque curatoribus una cum præfectis præsidiorum et tabellariis præcipiunt, ut edictum imperatoris ad exitum perducere maturent ; mandavitque ut cum omni celeritate idolorum delubra quæ ceciderant reficerent, et denuo ædificarent; quin etiam efficerent, ut omnes omnino viri cum uxoribus, famulis, et pueris matrum ubera adhuc sugentibus, immolarent, libamina offerrent, et ipsa sacrificia reipsa degustarent, et cibaria in foro venalia impuris sacrificiorum libationibus contaminarentur; et pro foribus denique balnearum quidam quasi custodes constituerentur, ut, qui in his essent sordibus abluti, post scelestis et nefariis illis victimis se inquinarent.

20. « Quibus rebus hunc in modum confectis, cum nostri deintegro (ut verisimile erat) maximis curis et mœrore tenerentur implicati, et Gentiles ipsi de intolerabili et nimia horum scelerum absurditate admodum conquererentur (nam illis ista nimium fastidii nimiumque importunitatis complecti visa sunt), et calamitosissima tempestas passim omnibus impenderet : divina Salvatoris nostri virtus et potentia iis athletis tantam denuo animi injecit fidentiam, et quasi cælitus inspiravit, ut cum nemo illos vi impelleret raperetque ad fidei suæ confessionem, ultro offerrent sese, et omnes ejusmodi terrores ac minas strenue protererent, et tanquam pedibus prorsus conculcarent. Idcirco tres ex fidelibus simul uno animorum consensu contra præsidem immolantem insiliunt, et alta voce tali errore atque amentia desistere hortantur : Nam non alium esse Deum, præter eum qui omnium rerum effector et architectus est, asserunt. Rogati ergo, quinam essent, Christianos se audacter confitentur. Qua de causa Firmilianus acrius et vehementius concitatus, absque ullo alio supplicii genere, capite multandos tradidit; quorum unus presbyter erat, nomine Antoninus; alter Zebinas vocabatur, ex civitate Eleutheropoli prognatus; tertio Germanus nomen fuit. Decimo tertio die mensis qui Dius dicitur, id est, idibus Novembris; hæc de istis Acta sunt.

21. « Eodem die mulier quædam, Ennathas nomine, ex urbe Scythopoli orta, virginitatis quasi coronis pulchre adornata, una cum illis martyribus eo accessit : quæ non ultro se obtulit, ut illi, sed vi tracta fuit, et ad judicem adducta. Idcirco post verbera et graves contumeliososque cruciatus, quos judex ei infligendos curaverat, tribunus quidam qui illic in proximo magistratum gerebat, appellatus Maxys, homo non tam nomine, quam tota vitæ ratione nequam, et ut aliis rebus scelestus et perditus, ita tum corporis viribus supra modum robustus, tum moribus ferus et crudelis, tum apud omnes qui illum norant infamia et dedecore notatus, absque auctoritate majoris potestatis hanc beatam virginem aggreditur, eamque omni vestitu usque eo exuit, ut corpus a lumbis solum ad pedes contegeretur, reliquum autem nudum existeret. Hanc per universam civitatem Cæsaream undique circumduxit, lorisque per totum forum et publicas plateas tractam non sine quadam animi sui oblectatione verberavit; quam post tot cruciatus, cum constantissimam animi firmitudinem pro tribunali, ubi præfectus considere solebat, in fide tuenda ostendisset, judex vivam igne cremandam tradidit.

22. « Iste igitur immanitate longius progrediens et rabiem prope belluinam contra pios in dies adaugens, adeo extra naturæ leges penitus egressus est, uti inanimis sanctorum virorum corporibus sepulturam impudens inviderct; et propterea cadavera sub dio, ut a bestiis dilaniarentur, noctu assidue et interdiu servari præcepit. Itaque non exiguum hominum numerum multorum dierum spatio huic immani et barbaro mandato inservientium cernere licebat. Quin etiam alii ex specula et loco edito, tanquam operæ pretium facturi, ne cadavera subriperentur, sedulo observabant. Itaque agrestes bestiæ, canes, et aves carnivoræ membra discerpserunt humana, eaque huc illuc disperserunt, et tota civitas undique visceribus ossibusque hominum constrata fuit; adeo ut illis ipsis, qui ante fuissent infesto animo in nos affecti, nihil unquam crudelius, nihil aspectu horribilius videretur; neque tam eorum calamitatem, in quos hæc admissa erant, quam cum suam ipsorum, tum communis parentis naturæ ignominiam deplorabant. Spectaculum enim humanarum carnium non uno loco devoratarum, sed ubique misere disjectarum (quod omnem dicendi facultatem, omnemque tragœdiæ speciem longe superat) prope civitatis portas cujusque oculis subjectum fuit. Nonnulli autem membra, cadavera integra, et viscerum partes etiam intra portas se vidisse dixerunt.

23. « Dum permultis diebus ista gerebantur, tale quoddam miraculum accidit. Cum clara esset serenitas et aer pulchre splendesceret, totiusque cæli omnia suo complexu ambientis summa extaret tranquillitas : derepente columnæ civitatis, quæ publicas et communes porticus sustentabant, mul-

tas veluti lacrymarum guttas quodammodo ex se profuderunt; forum item, et plateæ, nulla pluviæ gutta ex aere decidente, nescio unde, quove modo, aqua aspersæ maduerunt : sic ut illico rumor per omnium ora volitaret, terram, utpote rerum id temporis gestarum scelus et impietatem non ferentem, inexplicabili quadam ratione lacrymarum vim ex se fundere, et lapides naturamque inanimem nefaria ea facinora deflere, quo hominum naturam tam ferream, tam immitem, tamque omni affectione vacuam justa reprehensione coargueret. Verum nugæ et fabulæ, prope dixerim, hæc quidem oratio fortasse posteritati videbitur; non tamen iis, qui eo ipso tempore præsentes de rei veritate satis persuasi fuerunt. » Hæc Eusebius.

24. Idemque rursus quid ultimo hujus anni tempore, nempe die decima quarta Decembris, ibidem in Palæstina actum sit, narrat his verbis [1] : « Decimo quarto die mensis Appellæi proxime insequentis, hoc est, ad decimum nonum kalendas Januarii, quidam pii viri ex Ægypto profecti (in Ciliciam namque iter susceperant, ut confessores, qui ibi versabantur, sua curatione sublevarent) Cæsareæ, ab iis qui diligenter homines ad portas civitatis accedentes perscrutantur, capti sunt. Ex quibus alii eamdem cum illis, quibus erant inservituri, sententiam et condemnationem subierunt; ut oculi nempe et pedes cruciatu illis labefactarentur. Tres autem illorum Ascalone, ubi capti erant, admirabilem fortitudinis vim in fidei suæ confessione ostendentes, variis martyrii generibus defuncti sunt : nam unus illorum in rogum conjectus fuit, cui nomen, Ares; reliquis duobus, qui Promus et Elias appellabantur, capita amputata. » Hæc ipse, qui his jungit martyres sequenti anno passos ab ipso mense Januarii, quos nos pro exacta temporis ratione suo loco ponemus.

25. Quod autem novis edictis in Oriente persecutio hoc anno in Christianos acrius recruduerit, nulla alia ratio afferri posse videtur, nisi quod evecto in Cæsarem Galerio Maximino (ut diximus) collataque illi administratione imperii, ad patrui sui, a quo vocatus est in eam curam, Galerii Maximiani imitationem mores conformare, animumque componere pro viribus studuit; ac proinde cum nosset nihil illi esse molestius, quam christianam gentem pro arbitrio deos contemnere et detestari, atque aliud numen colere; ejus vestigia consectatus, quod friguisse prope viderentur priora lata in Christianos edicta, novis additis recentioribusque excogitatis, persecutionem in eos, quibusdam veluti lignis appositis, effervescere fecit. Hac fortasse via promereri conabatur gratiam ipsius Galerii Maximiani, cum præsertim æmulationis stimulis novi collegæ Licinii Cæsaris videretur exagitari.

26. Hoc namque anno occiso Severo Cæsare (ut dictum est) in Italia, Galerius Maximianus Licinium Cæsarem creavit; de quo Eutropius [2] : « Per hoc tempus, » quo scilicet Maximianus Herculius Massiliæ male periit, « Licinius a Galerio imperator est factus, Dacia oriundus, notus ei antiqua consuetudine, et in bello quod adversus Narseum gesserat, strenuis laboribus et officiis acceptus. » Zozimus [1] quoque hoc anno, ante tamen quam Maximianus Herculius moreretur, Licinium creatum Cæsarem tradit; quamobrem erroris arguuntur qui in aliud tempus Licinii imperatoris exordium collocant. Ut hunc crearet Cæsarem, Galerii animum ea ex re impulsum existimamus, quod hoc ipso anno in Oriente Valens invasit imperium; ad quem debellandum, homine opus esse qui præstaret militari virtute atque peritia, intellexit. Talis erat Licinius, qui adversus eum expeditionem agens, statim ipsum compressit atque debellatum occidit. Maximinus vero, quod esset vita turpissimus, laboribus militaribus impar existimatus est.

27. *A Maximino Cæsare turpissimis moribus multa patiuntur Christiani.* — Hujus autem mores ad omnem turpitudinem comparatos Eusebius recenset his verbis [2] : « Maximinus tyrannus in Oriente, cum Maxentio, qui Romæ imperabat, tanquam cum fratre in omni scelerum genere sui simillimo amicitiam animo simulato contraxit et veteratorio, eamque longo tempore callide obtegere laboravit; verum postea tandem deprehensus, debitas simulationis pœnas persolvit. Videtur plane dignum admiratione, quo pacto iste finitima et germana scelera cum tyranno, qui Romæ rexit imperium, consciverit, imo vero etiam nequitiæ et improbitatis priores partes omnino obtinuerit. Nam qui arte magica et falsis præstigiis pollebant maxime, ab isto maximum dignitatis gradum adepti sunt; quandoquidem erat in primis meticulosus et vana superstitione obligatus, erroremque illum in sciscitandis idolorum et dæmonum oraculis plurimi faciebat. Etenim absque divinationibus et oraculis nec transversum unguem (quod aiunt) se audebat commovere. Ob quam causam graviorem et crebriorem persecutionem, quam majores sui, contra nos concitavit. Templa autem deorum in singulis civitatibus erigi et delubra temporis longinquitate vastata mature revocari præcepit, idolorumque in omni loco et civitate constituit sacerdotes, et his in singulis provinciis pontificem unum qui in omni munere egregie obeundo, et luculenter cæteris in Republica viris præstare videretur, cohorte et satellitio stipatum præfecit; et omnibus denique maleficis et præstigiatoribus, tanquam religiosis et deorum numini caris, præfecturarum dignitates et maxima privilegia impartiri non erubuit.

28. « Deinceps ab his ad alia nequitiæ genera se transtulit; et non unam civitatem aut regionem, sed omnes omnino provincias suo imperio subjectas, auri, argenti, et ingentium facultatum exactionibus mandatis gravissimis et aliis aliquando

[1] Euseb. lib. VIII. c. 20. — [2] Eutrop. lib. X.

[1] Zozim. lib. II. — [2] Euseb. lib. VIII. c. 27.

mulctis supra modum divexavit oppressitque; locupletum etiam fortunas ipsis a majoribus traditas vi abstulit, quo divitias et pecuniarum tanquam cumulos acervatim suis assentatoribus largiretur. Eo porro temulentiæ et ebrietatis ferebatur, ut insaniret inter pocula, et de mentis gradu deturbatus, rabie quadam fureret; et ea imperaret ebrius, quorum postridie sobrium maxime pœniteret. In crapulæ et effusæ libidinis exuberantia nemini secundus fuit; improbitatis magistrum tum magistratibus, tum subjectis suis se ipsum effecit. Atque ut suos induxit milites, ut omni luxu et intemperantia diffluerent; sic præsides et prætores incitavit, ut omnibus rapinarum et avaritiæ viis contra subjectos insisterent, et fere cum illo tyrannidem usurparent. Quid vesana et temeraria viri flagitia commemorem? quidve connumerem multitudinem mulierum ab eo constupratarum? nullam enim civitatem aliquando ipse præteriit, in qua non pudicas mulieres vitiarit, in qua virginum raptiones non fecerit. Atque ista ejus facinora non contra Christianos solum, qui morte contempta ejus tyrannidem pro nihilo putarunt, sed et contra alios omnes grassabantur.

29. « Nam quod ad Christianos attinet, qui vincti erant, ignis, ferri, clavorum transfixorum cruciatus, immanes bestias, maris profundos gurgites, membrorum amputationes, ignitorum instrumentorum inustiones, oculos extumulatos effossosque, corporis partium extremitates abscissas, famem præterea metallorum et vinculorum denique ærumnas exantlarunt : atque hæc omnia pro pietate patienter, et tranquillo animo ferre maluerunt, quam Dei cultum cum idolorum veneratione commutare. Atque ex mulieribus non minus ipsis viris a doctrina divini Verbi animatis roboratisque pars eadem cum viris certamina subeuntes, æqua virtutis præmia reportarunt; pars ad corruptelam et obscœnam libidinis turpitudinem invitæ attractæ, vitam citius internecioni, quam corpus dedecori tradere instituerunt.

30. « Sola namque mulier quædam christiana inter alias a tyranno adulterii labe turpificatas ex Alexandrinis mulieribus nobilissima splendidissimaque Maximini animum libidine furentem et lascivientem intemperantia, magnitudine quam altissimi animi devicit; quæ quanquam aliis rebus, ut opibus, generis splendore et exquisita doctrina insignis fuit, tamen ista omnia præ pudicitia posthabuit. Istam quidem Maximinus, licet sæpe orasset uti ipsius cupiditati obsequeretur, eaque denegasset seque mori paratam ostenderet, tamen interficere non potuit (quippe libido potius quam iracundia mentis suæ tenebat imperium), sed illam fuga mulctatam, omnibus facultatibus spoliavit. Innumerabiles etiam aliæ christianæ, quoniam stupri minas, quibus provinciarum præfecti eas terrere conabantur, ferre non poterant, omnia cruciamentorum, distorsionum, et mortiferi supplicii genera libenter subierunt : atque hæ sane permagna admiratione dignæ sunt. » Hucusque de Maximini depravatis moribus Eusebius, hic a nobis ea (ut dictum est) occasione narratis, quod hoc anno persecutionem in Christianos jam sexennii spatii diuturnitate flaccescentem, ex integro valentiorem acerbiori conatu restituit.

31. *Catharinæ aliorumque martyrium.* — Quod vero spectat ad clarissimam natalibus, divitiis opulentissimam, florentissimamque pulchritudine, et scientiis disertissimam feminam illam Alexandrinam, quam deperiit Maximinus, hanc fuisse illam fama in Ecclesia celeberrimam, nomine Catharinam (seu potius Hecaterinam) dictam, ut credamus, inducimur; cujus Eusebius (quem contigit complures alios insignes Ægypti martyres omnino prætermisisse) primi certaminis tantummodo nobilem victoriam attigit; cum opibus omnibus spoliari libentissime passa est, ne illibatæ integritatis dispendium pateretur. Haud enim putandum, Maximini libidinis faces fuisse possessione divitiarum illius extinctas, et qui pollebat rerum imperio, insequi desiisse abreptam fuga ab anhelantibus faucibus prædam tam ardenter amatam ac cupidissime conquisitam. Nec retardat fidem nostram, quod Ruffinus [1] hanc ipsam nominat Dorotheam; nam quod Hecaterinæ ab Hecate nomen derivatum esse videtur, id illi fuisse inditum apparet, cum adhuc gentilis esset; factam autem christianam (ut de multis accidit) mutasse nomen, ac dictam esse Dorotheam, sed priori nomine magis notam. Verum unde Ruffinus ejusmodi nomen acceperit, nescimus; certe non ab Eusebio, apud quem nulla est de eo mentio. Et quid mirum si Eusebius cætera ipsius certamina ignoravit; cum ejus, quam illustrissimam prærogativis egregiis prædicet, tamen videatur nomen, quod non exprimit, sicut aliorum, ignorasse?

32. Dignum plane est existimare, eam quam disertissimam sciret, per gentiles philosophos, quibus urbs Alexandrina abundare solebat, Maximinum conatum esse a christiana religione divellere, ipsamque eos omnes tum scientia, qua egregie imbuta erat, tum etiam divinitus inspirata sibi sapientia superasse. Quod quidem haud mirabitur, qui alteram feminam itidem Alexandrinam, Hypatiam nomine, insignem eruditione, perspectam habuerit, quæ claruit (ut tradit Socrates [2]) sub Theodosio Juniore, ex quo hæc modo pauca referimus : « Hæc tantos in litteris fecit progressus, ut omnes philosophos sui temporis longe superaret; ac non modo in scholam Platonicam a Plotino deductam succederet, verum omnes philosophorum omnium præceptiones et disciplinas omnibus, qui eam audire volebant, explicaret; quapropter quotquot philosophiæ studio incendebantur, undique ad illam confluebant. » Hæc et alia de ea Socrates atque Suidas [3] : sed et celebre est nomen Hypatiæ apud Sinesium insignem philosophum, qui eam magi-

[1] Ruffin. lib. VIII. c. 17. — [2] Socrat. lib. VII. c. 15. — [3] Suid. in Historic.

stram appellat. At hæc a nobis exempli causa tantum adducta sunto.

33. Quod insuper eadem fuga lapsa dicatur, contigisse item credimus, ipsam montes Arabiæ petiisse (consueverunt enim perfugæ christiani Alexandrini in persecutione adire montes Arabiæ, ut diximus ex Eusebio [1]), eamque fido comitatu christianorum, conscendisse verticem Sinæ montis: sed et (quod Thessalonicensibus quoque feminis hac eadem persecutione evenisse alibi dictum est) perquisitam denuo inventamque atque tormentis exagitatam, fuisse martyrio coronatam, eoque corpus (ut tradunt) divinitus translatum, ubi latebras nacta fuisset in fuga. Quæ cum doleamus ab Eusebio prætermissa, magis angimur, ab incerto auctore, quo fusius, eo minus fideliter quam par erat, Acta ejusdem nobilissimæ martyris fuisse conscripta. Præstat namque in rebus gestis martyrum aliorumque sanctorum, multa desiderari quam omni ex parte nutantia plurima cumulari. Melius enim consulitur ecclesiasticæ veritati, rerum quæ non sunt adeo exploratæ silentio, quam mendacio aliquo veris licet admixto, atque adulteratæ orationis eloquio. Nam in illis quantumlibet paucis, sed veritate subnixis, animus acquiescit, et ex iis quæ certa accipit, cætera novit mente concipere, meditari, ac ferme oculis contemplari, quæ verisimilis conjectura innitens veritati demonstrat. In his vero plane accidit, ut aliquo vel levi mendacio semel offensus legentis animus nutet in reliquis, atque vacillet in veris, nec valeat tuto firmoque pede consistere, sed vera quoque suspecta habeat qui in mendacium semel impegit. At de his hactenus.

34. Sub eodem etiam Maximino (certus tamen annus ignoratur), cum idem in Oriente, in Galliis Constantinus, Maxentius vero in Italia imperarent, accidit ut illustris martyr Mennas ex Ægypti præfecto Augustali, quod christianus esset, sit martyrium consecutus, necnon ejus successor Hermogenes. At horum quidem nec leviter saltem Eusebius, aliquot in Ægypto martyres passos recensens, habuit mentionem. Quod enim ex iis quæ hoc anno facta essent, ipso suæ narrationis exordio (ut vidimus) tradit [2] ex confessoribus Thebaide in Ægypto commorantibus centum missos esse in Palæstinam ad illius provinciæ præsidem Firmilianum, qui in eos pro arbitrio animadverteret: unde novitas hæc acciderit, ut cum Ægypti præfectus (ut alias diximus) reliquos provinciarum præsides auctoritate et dignitate pariter antecelleret, oportuerit tamen ad alterius provinciæ et inferioris ordinis præsidem mittere ejus judicium experturos confessores; nisi quia tunc Mennas Ægypti præfectus christianus detectus, dignus potius qui judicio subjiceretur alterius, quam qui Christianos ipse christianus judicaret, habitus est? Iste quidem (ut ejus martyrii Acta [3] significant) patria Atheniensis, ordinis senatorii, ob incredibilem quamdam in rebus gerendis prudentiam atque solertiam, domi, forisque spectatus, imperatori intimus erat; et cum christianum occulte ageret, ne id illi innotesceret, sedulo studio procuravit.

35. Opportune quoque nuper acciderat, ut, cum causa Christianæ religionis Alexandrini graviter tumultuati essent, ad eos compescendos atque in officio continendos, Mennas Augustali præfectura auctus ab imperatore Alexandriam mitteretur; qui mira quadam qua pollebat in maximis negotiis obeundis dexteritate et aptitudine, Alexandrinorum animos composuit; sibi vero eos ob animi sui facilitatem morumque præstantiam devinxit, in diesque magis magisque collatis officiis obligavit, usque adeo ut nonnullos ex illis ad christianam fidem capessendam induceret, editisque quibusdam miraculis, certioribus iis quæ olim a Vespasiano, vel Tyanæo ad conciliandos sibi Alexandrinorum animos fuissent exhibita, in quamplurimos gentiles christianitatem propagaret. Cum autem res eo producta esset, ut jam in occulto amplius esse non posset; Maximinus, litteris Gentilium certior factus, ad ulciscendum facinus mittit Hermogenem Alexandriam, qui Mennæ succedat, inque eum, ut impium animadvertat. Erat Hermogenes et ipse Atheniensis, at licet ethnicus, tamen quæ secundum optimos mores est vitam instituerat.

36. Hic cum venisset Alexandriam, Mennam nactus satellitio destitutum (est enim consuetudo in Ægypto, ut cum proxime accedit novus, qui ab imperatore delectus est Augustalis præfectus, ille prior confestim magistratum deponat) detrudi jussit in carcerem; cumque sequenti die pro tribunali sedens audivit rationem reddentem Christianæ a se susceptæ religionis, non quidem temere, sed mature admodum atque consulto; quippe qui antea, post perscrutatas omnes philosophorum Gentilium disciplinas, libros quoque Christianæ religionis impensius legisset, et quæ in iis essent accuratius disquisisset; cum veritatis, quam in eis adinvenisset, præpotenti vi quadam permotus atque captus nonnihil esset. Sic primo atque secundo auditus Mennas, et jam de christiana fide a se suscepta parans defensionem, Hermogenem in se acrius concitavit; qui primo (quod incomparabile tormenti genus habebatur) illius pedum plantas excoriari jussit, linguam præcidi oculosque convelli, sicque pæne exanimem et extinctum reddi carceri.

37. Sed prudentior factus, nimiæ crudelitatis quam in Mennam tantum virum præter morem exercuisset, se ipsum redarguit, atque adeo ut lacrymas angoris animi indices abundantius fuderit et quem in carcere defunctum putabat, honesto funere mane sepelire decreverit. Sed præter spem accidit, ut cum de asportando e carcere corpore militibus mandasset, eum vivere atque pristinæ naturæ officiis esse divinitus restitutum audiverit; testesque milites de carceris fulgore corusco, numinisque præsentia firmius affirmantes, et fidem christianam palam profitentes, atque in alios hæc

[1] Euseb. lib. VI. c. 34. — [2] Euseb. lib. VIII. c. 18. — [3] Extant apud Metaph die 10 Dec. ex quo alii eadem die.

miranda adeo diffamantes, expavit; remque altius contemplatus, Christi cœpit mirari potentiam ejusque divinitatis, docente Menna, originem accuratius perscrutari; divinæque illi gratiæ lumine effulgente, de fide suscipienda consilium iniit, quod et baptismate sacro suscepto perfecit.

38. Sed delata hæc cum essent per quemdam Rusticum Maximino, collapsamque penitus duorum præfectorum opera gentilitiam superstitionem audiret, idem ipse evestigio Alexandriam venit, Hermogenemque primum in fidei confessione perstantem, manibus ac pedibus amputatis, direque admodum verberatum, una cum Menna aliis tormentis exagitato, capite truncari jussit. Sed et quidam Eugraphus olim Mennæ minister, quod coram imperatore magna constantia Christum confessus esset, ab eodem indignatione furente gladio confossus occubuit. Hæc sunt ex Græcorum Menologio accepta: quæ autem prolixiora eorumdem martyrum Acta extant, nonnulla habent fide nutantia, sed et fide omnino carentia, ut quæ in eis de Hermogene leguntur creato ejus civitatis episcopo, cum certum sit eidem Ecclesiæ his temporibus Petrum antistitem præfuisse. Sic igitur sive Mennæ, sive Hermogenis præfecturæ tempore accidisse videtur, ut qui in Thebaide confessores essent (ut dictum est) ab illius provinciæ præside non amplius (ut erat in more) mitterentur Alexandriam judicandi, sed (quod tradit Eusebius [1]) amandarentur ad Firmilianum præsidem Palæstinæ. Celebris est horum tam illustrium martyrum etiam in Occidente memoria, decima Decembris die tabulis sacris adscripta. At de his satis.

[1] Euseb. lib. VIII. cap. 18.

Anno periodi Græco-Romanæ 5800. — Olymp. 271. an. 3. — Olymp. 271. secundum Baronium. — Urb. cond. 1060. — Jesu Christi 307. — Sedes vacat. — Persecutionis 5. — Galerii Maximiani 3. Constantini 2. Licinii et Maximini 1.

1. *Consules in Italia.* — Ad num. 1 et seqq. A currenti Christi anno ad annum CCCXII, Fastorum Consularium dispositio obscura, quod ob imperatorum discordiam alii in Italia, alii in reliquo orbe Romano consules agnoscerentur. Quo factum, ut recentes Fastorum conditores non semel in his per hæc tempora cæcutierint. Ex Idacio tamen in Fastis, Fragmento Consulari a Bucherio edito, Fastis Græcis tam Theonis quam Heraclii a Dodwello V. C. in Appendice ad Dissertationes Cyprianicas subjectis, Fastis Cæsareis et auctore anonymo de Præfectis Urbis, a Cuspiniano primum et Onuphrio, tum a Bucherio in lucem edito, cuilibet anno consules suos reddere conabimur. In Italia itaque, ubi *Maxentius* imperabat, hic annus hac formula notatus est, *Post sextum consulatum*, ut ex Idacio laudato et libello de Præfectis Urbi colligitur, post sextum nempe consulatum Constantii et Galerii Maximiani anno præcedenti gestum. Initio tamen anni *Maximianum Herculium IX* et *Maximinum Cæsarem* consules processisse, ex libello de Præfectis Urbi, licet hac in parte corrupto, deduci videtur. Hæc editionis Bucherii verba: *Maximiano VII*, (sed legendum, *Maximiano VIIII*, nempe Herculio, jam enim cos. VIII fuerat) *et Maximiano* (legendum, *et Maximino*, ut habetur in editione Cuspiniani, qui fatetur, quædam hoc in loco corrupta esse. Certe Maximinus anno CCCXIII secundum consulatum gessit, nulloque alio in loco prioris mentio habetur) *Ex mense Aprili factus est sextus consulatus* (sed loco *Aprili*, lege, *Augusto*, et loco, *sexto consulatus*, lege, *post sextum consulatum*), *quod est novies et Constantino. VI kalend. Septemb. Justeius Tertullus* P. V. id est, præfectus Urbi. Onuphrius recte legit, *Maximinum*, loco *Maximiani*, sed loco horum verborum, *novies et Constantino*, perperam habet, *Diocletiano novies et Constantino*. Anni itaque initio, ut conjicere licet, consules in Italia processere Maximianus Herculius Aug. IX et Maximinus Cæsar, qui ultimus a Maxentio in locum Constantini, a quo abhorrebat, designatus. Sed postquam Maxentius deprehendit Herculium insidias sibi parare, hunc consulatum abrogavit, et quidem mense Augusto, jussitque Acta publica hac formula notari: *Post sextum consulatum*. Quare ante mensem Augustum Herculius Roma non fugit, indeque præfatus locus hac in parte emendandus.

2. *Consules in reliquo orbe.* — In reliquo orbe Romano, qui Galerium Maximianum tanquam seniorem Augustum venerabatur, consulatus his verbis expressus. *Novies et Constantino*, ut legitur in præfato libello de Præfectis Urbi, in Fastis Idacii, in Cæsareis et in Fragmento Bucheriano, id est, *Maximiano Herculio IX* et *Constantino*. Ille enim imperium resumpserat, et juxta primam regulam uterque Fastis nomen dedit. Quare valde hallucinatus est Onuphrius, qui adverbium illud de Diocletiano explicat; is enim non consul *novies*, sed consul *decies* processisset. Illud obiter notandum, consulatus Herculii, postquam resumpsit imperium, in

Fastis et Actis publicis de more expressos fuisse per adverbia, sc. *novies*, vel *decies*, tacito ejus nomine. Quod factum existimo, ut discrimen aliquod esset inter consulatus ante abdicationem, et post eam gestos. In Fastis quidem Theonis hoc anno legitur : Σεβῆρος σεβαστὸς, καὶ Μαξιμιανὸς Καῖσαρ, id est, *Severus Augustus et Maximianus Cæsar*, ubi *Maximini* loco, errore Græcis familiari, legitur *Maximianus*. Sed consules illi suffecti fuere, non vero ordinarii, ut arbitratus est Dodwellus, qui non animadvertit in illis Fastis Græcis non raro consules designatos aut consules suffectos pro ordinariis obtrudi. Eosdem consules suffectos, Severum nempe et Maximinum, exhibet Marianus Scotus in Chronico; indeque certo nobis constat, in loco laudato libelli de Præfectis Urbi loco *Maximiani* legendum esse *Maximinum;* et datur locus conjiciendi Maxentium ideo Maximinum in Italia consulem ordinarium proposuisse, quod eum consulem suffectum Galerius Maximianus nominasset, ut rejiciendo Constantinum minus ab eodem Galerio Maximiano dissentire videretur.

3. *Galerius Romam obsidet.* — Lactantius, lib. de Mortibus Persecutorum, cap. 27, postquam retulit Maximianum Herculium imperium in Italia resumpsisse, et Severum dictum Augustum in Italiam adversus Maxentium missum esse, ait : « Herculius vero cum Maximiani nosset insaniam, cogitare cœpit illum, audita nece Severi, inflammatum ira, cum exercitu esse venturum, et fortasse adjuncto Maximiano (legendum Maximino), ac duplicatis copiis, quibus resisti nullo modo posset, urbe munita et rebus cœptis inimicis diligenter instruens, proficiscitur in Galliam, ut Constantinum partibus suis conciliaret suæ minoris filiæ nuptiis. Ille interea coacto exercitu invadit Italiam, ad Urbem accedit, senatum extincturus, populum trucidaturus. Verum clausa omnia et munita offendit. Nulla erat spes irrumpendi, oppugnatio difficilis, ad circumsedenda mœnia non satis copiarum, quippe qui nunquam viderat Romam, æstimaretque illam non multo esse majorem, quam quas noverat civitates. Tunc quædam legiones detestantes scelus, quod socer (nempe Galerius Maximianus) generum (nempe Maxentium) oppugnaret, et quod Romani milites, Romam; translatis signis imperium reliquerunt. Et jam cæteri milites nutabant, cum ille fracta superbia dimissisque animis, Severi exitum metuens, ad pedes militum provolutus orabat, ne hosti traderetur, donec promissis ingentibus felix animus, quorum et retro signa convertit ac fugam trepidus capessivit, in qua opprimi facillime potuit, si cum paucis quispiam sequeretur. Quod cum timeret, dedit militibus potestatem, ut dispersi quam latissime diriperent omnia vel corrumperent; ut si quis insequi voluisset, utensilia non haberet. Vastata est igitur ea pars Italiæ, quo pestiferum illud agmen incessit, expilata omnia, mulieres corruptæ, virgines violatæ, extorti parentes et mariti, ut filias, ut conjuges, ut opes suas proderent. Abactæ tanquam de barbaris prædæ pecorum ac jumentorum. Hoc modo se ad sedes suas recepit, cum Romanus quondam imperator, nunc populator Italiæ hostiliter universa vexasset. Olim quidem ille, ut nomen imperatoris acceperat, hostem se Romani nominis erat professus; cujus titulum immutari volebat, ut non Romanum imperium, sed Daciscum cognominaretur, » quia sc. Galerius Maximianus de quo loquitur, in Dacia natus erat.

4. *Severus Aug. occiditur.* — Ex his Lactantii verbis habemus Herculium Augustum in Galliam non venisse nisi postquam Severus Augustus interiit. Quare cum ex loco laudato libelli de Præfectis Urbi mense Augusto in Actis publicis adhibita sit hæc formula, *Post sextum consulatum*, eo circiter mense Herculius ex Italia fugit, ideoque et paulo antea Severus interfectus fuerat. Eusebius in Chronico ait hunc *secundo imperii suo anno* occisum; ubi annos Julianos utrinque incompletos numerat.

5. *Nuptiæ Faustæ et Constantini.* — Certum itaque *Severum* hoc anno extinctum, quanquam de mense non constet. Maximianus Herculius *Faustæ* pater in Galliam profectus est, ut Constantinum partibus suis conciliaret, promissis illi *Faustæ* minoris filiæ nuptiis, eoque promisso impleto, persuadere conabatur Constantino, ut discedentem ex Italia Galerium Maximianum persequeretur. Ex quibus verbis colligere est, nuptias illas eo tempore, quo Galerius erat in Italia, vel circiter, celebratas. Cum autem Galerius Maximianus in Illyricum ex Italia redux hoc anno fuerit ante *III idus Novembris*, quo die Licinium imperatorem creavit, et ex Lactantio citato, cap. 28, pateat, Herculium Romam iterum profectum post Galerii fugam, ac cum rursum eodem anno rediisset in Gallias, ibi aliquantulum moratum esse, et postea in Illyricum ad urbem Pannoniæ *Carnuntum* venisse, ibique fuisse, quando *Licinius* dictus est imperator, liquet eas nuptias medio circiter hoc anno coiisse. Percussi duo Constantini Magni nummi, qui apud Mediobarbum, pag. 460, extant. In prioris postica legitur : CONCORDIA FELIX D. D. N. N. P. L. C. Repræsentantur duæ figuræ paludatæ dextras jungentes, et sinistra hastas tenentes. In posterioris aversa parte habetur : SECURITATI PERPETUAE Do. N. N. P. L. C. Visitur figura muliebris stans, sinistra nixa columnæ, dextram capiti admovens. At hæc concordia brevis et securitas insidiosa fuit, ut mox videbimus. Tres illæ litteræ P. L. C. denotant, ut existimo, *percussa Lugduni* moneta scilicet. C. nomen monetarii Constantini Magni.

6. *Herculius Aug. Roma fugere cogitur.* — Nuptiis itaque illis circa mensem Maium celebratis, Herculius rursus in Italiam rediit, et ex Italia in Galliam, indeque in Illyricum, ubi Galerius Maximianus agebat, se contulit, ut ex his Lactantii lib. de Mortibus Persecutorum, cap. 28, verbis nobis innotescit : « Post hujus » nempe Galerii Maximiani « fugam, cum se Maximianus alter e Gallia recepisset, habebat imperium commune cum filio » nempe Maxentio. « Sed juveni magis parebatur quam seni,

quippe cum prior et major filii potestas, qui etiam patri reddiderat imperium. Ferebat iniquo animo senex quod non posset libere facere quod vellet, et filio suo puerili æmulatione invidebat. Cogitabat ergo expellere adolescentem, ut sibi sua vindicaret. Quod facile videbatur, quia milites erant, qui Severum reliquerant. Advocavit populum ac milites quasi concionem de præsentibus Reipublicæ malis habiturus. De quibus cum multa dixisset, convertit ad filium manus, et illum esse dicens auctorem malorum, illum principem calamitatum quas Respublica sustineret, diripuit ab humeris ejus purpuram. Exutus ille præcipitem se de tribunali dedit, et a militibus exceptus est. Quorum ira et clamore perturbatus est senex impius, et ab urbe Roma tanquam superbus alter » sc. Tarquinius Romanorum rex ultimus « exactus est. »

7. *Herculius insidias Constantino struit.* — Tum, cap. 29, Lactantius statim subjicit : « Rediens rursus in Gallias, » currenti sc. anno circa mensem Augustum, ut ex libello citato de Præfectis Urbi intelligitur, « ubi aliquantulum moratus est, profectus ad hostem filii sui Maximianum » sc. Galerium, « quasi ut de componendo Reipublicæ statu cum eo disputaret, re autem vera ut illum per occasionem reconciliationis occideret ac regnum ejus teneret, exclusus a suo quocumque venisset. Aderat ibi Diocles a genero nuper accitus, ut quod ante non fecerat, præsente illo imperium Licinio daret, substituto in Severi loco. Itaque fit utroque præsente. Sic uno tempore sex fuerunt, » sc. Herculius, Galerius, Constantinus, Maximinus, Maxentius, et Licinius. « Quare impeditis consiliis senex Maximianus tertiam quoque fugam moliebatur, redit in Galliam plenus malæ contagionis ac sceleris, ut Constantinum imperatorem generum suum, generi filium dolo malo circumveniret; et ut posset fallere, deponit regiam vestem. Francorum gens in armis erat. Persuadet nihil suspicanti, ne omnem secum exercitum duceret, paucis militibus posse barbaros debellari, et ut ipse haberet exercitum quem occuparet, et ille opprimi posset ob militum paucitatem. Credit adolescens ut perito ac seni paret ut socero, proficiscitur relicta militum parte majore. Ille paucis diebus expectatis, cum jam Constantinum æstimaret intrasse fines Barbarorum, repente purpuram sumit, thesauros invadit, donat ut solet large, fingit de Constantino, quæ in ipsum protinus reciderunt. Imperatori propere quæ gesta sunt nuntiantur. Admirabili celeritate cum exercitu revolat. Opprimitur homo ex improviso, nondum satis instructus; milites ad imperatorem suum redeunt. Occupaverat Massiliam, et portas obseraverat. Accedit propius imperator, et in muro adstantem alloquitur, non aspere, nec hostiliter, sed rogat quid sibi voluisset, quid ei defuisset, cur faceret quod ipsum præcipue non deceret. Ille vero ingerebat maledicta de muris. Tum subito a tergo ejus portæ reserantur, milites recipiuntur. Adtrahitur ad imperatorem rebellis imperator, pater impius, socer perfidus. Audit scelera quæ fecit, detrahitur ei vestis et increpito vita donatur. » Hæc Lactantius.

8. *Herculius et Diocletianus Carnuntum veniunt.* — *Herculius* itaque hoc anno mense Novembri in Pannonia fuit. Venerat ad Diocletianum, ut Zozimus ait, id temporis *Carnunti* degentem, ut eum impelleret ad resumendum imperium. Qua de re Victor in Epitome. Dum ab Herculio atque Galerio ad recipiendum imperium rogaretur, tanquam pestem aliquam detestans, in hunc modum respondit : « Utinam Salone possetis visere olera nostris manibus instituta. Profecto nunquam istud tentandum judicaretis. » Quod si tunc Salone fuisset, locutus non erat huic exclamationi, *utinam*, etc. Ex hoc itaque Lactantii loco liquet Herculium ad Diocletianum profectum esse anno, quo Licinius factus est imperator, currenti nempe. Ex Pannonia *Herculius* in Galliam venit, vel sub hujus anni finem, vel sequentis initio, ut Constantinum fallere posset, ibique deposuit iterum imperium, anno adhuc incerto. Illud Francorum bellum, de quo Lactantius loquitur, non videtur ab eo diversum de quo Eusebius in Vita Constantini, lib 1, cap. 25, ubi ait Constantinum adversus *Britannicas* gentes trajecisse. Quam expeditionem Valesius in Notis ad illum librum, in annum CCCXI confert, quod eam Eusebius recitet ante illam quam adversus *Maxentium* Constantinus suscepit. At cum secunda hæc Constantini in *Britanniam* trajectio, Herculio adhuc vivente, contigerit, isque anno trecentesimo decimo perierit, liquet eam vel anno sequenti, vel anno trecentesimo nono susceptam.

9. *Maximiani Herculii interitus.* — Eusebius in Chronico *Herculii Maximiani* mortem cum sequenti Christi anno conjungit; Idacius vero in Fastis sub consulibus anni CCCX habet : « Diem functus Maximianus senior, » quod videtur probabilius. Rem gestam narrat Lactantius laudatus, cap. 30, historicosque, qui mortem Herculii non bene calluerant, in viam reducit. « Sic amisso imperatoris ac soceri honore, humilitatis impatiens, alias rursus insidias machinatus est. Quia semel abiit impune, vocat filiam Faustam, eamque nunc precibus, nunc blandimentis sollicitat ad proditionem mariti, alium digniorem virum pollicetur, petit cubiculum patens relinqui, et negligentius custodiri sinat. Pollicetur illa facturam, et refert protinus ad maritum. Componitur scena qua manifesto facinus teneretur. Supponitur quidam vilis eunuchus qui pro imperatore moriatur. Surgit ille nocte intempesta, videt omnia insidiis opportuna. Rari excubitores erant, et ii quidem longius; quibus tamen dicit vidisse somnium, quod filio suo narrare vellet. Ingreditur armatus, et spadone obtruncato, prosiliit gloriabundus ac profitetur quod admiserit. Repente se ex altera parte Constantinus ostendit cum globo armatorum. Profertur e cubiculo cadaver occisi, hæret manifestarius homicida, et mutus stupet, quasi

Dura silex aut stet Marpesia cautes;

impietatis ac sceleris increpatur. Postremo datur ei potestas liberæ mortis,

Ac nodum informis lethi trabe nectit ab alta.

10. *Duratio ejus imperii et locus mortis.*— «Ita ille Romani nominis Maximus imperator, qui per longum temporis intervallum cum ingenti gloria viginti annorum vota celebravit, eliso et fracto superbissimo gutture, vitam detestabilem turpi et ignominiosa morte finivit, » idque Massiliæ, ut Eusebius in Chronico, Victor in Epitome, et Orosius in Historia docent. Eusebius autem in Chronico eodem anno et Severi et Herculii mortem narrat, ita ut post mensem Octobrem, a quo annum incipit, Severus perierit, et anno sequenti Herculius. Epitomatores enim postrema gesta cum prioribus conjungere solent, et temporis ordinem in omnibus non servant. Non dubito tamen, quin Severus ante mensem Septembrem occisus fuerit.

11. *Eusebius in morte Herculii non erravit.* — Eusebius in Vita Constantini, lib. 1, cap. 47, postquam cap. 38 et seqq. Maxentii interitum, et Constantini in urbem Romam ingressum, hujusque præclaras virtutes enarravit, ait: « Hæc dum ab eo » scilicet Constantino « geruntur, alter eorum qui se imperio abdicaverant, cum insidias in ejus necem compararet, deprehensus, turpissimæ mortis genere interiit, » videlicet Herculius, de quo Eusebium loqui nullus negaverit. « Quod si verum est, inquit Valesius in Notis, fœdissimum errorem hic admisit Eusebius, qui Herculii mortem refert post victoriam de Maxentio: cum tamen certum sit, Maximianum Herculium mortuum esse biennio ante cladem Maxentii anno CCCX Natalis Dominici. Quis vero credat tantum errorem ab Eusebio horum temporum æquali admitti potuisse? Adde quod titulus hujus capitis non Maximiani, sed Maximini nomen præfert. Itaque facile adducor ut credam, hunc locum corruptum esse, atque ita emendari debere τῶν εἰς βασιλείαν προχειρισθέντων ὑπὸ τῶν τὴν ἀρχὴν ἀποθεμένων ὁ δεύτερος, ut Maximinus hic intelligatur, qui una cum Severo Cæsar factus est a Diocletiano et Maximiano, tunc cum purpuram deposuerunt, ut inquit Idacius in Fastis, et sic temporum ordo apud Eusebium recte procedit. Maximinus enim post victoriam de Maxentio interiit, et quidem genere turpissimo, ut scribit Eusebius lib. 8 et 9. » Sed miror Valesium in Eusebii, Socratis, Sozomeni, et Theodoreti lectione exercitatissimum non animadvertisse, hos scriptores in rebus quas narrant, accuratum temporis ordinem non semper servare, et non raro postponere quæ præponenda fuissent, sive ut res per plures annos gestas uno tenore recitent, sive ob alias circumstantias a rebus, quas referunt, deductas, imo et aliquando nulla apparenti ratione; quod pluribus exemplis ostendi posset. Eusebius itaque in eo libro, cap. 22, de Constantini imperio sermonem instituit, et narrato Constantii patris obitu, caput 23, his verbis incipit: « Qualis vero fuerit exitus aliorum, qui Ecclesias Dei tanquam indicto bello oppugnarunt, nequaquam hic commemorandum esse duxi, nec bonorum memoriam attexta commemoratione esse violandam. » Tum per plura capita victorias Constantini ejusque virtutes describit, tandemque de Herculii interitu, quem hujusmodi narrationi interserere noluit, sermonem habet.

12. *Herculius ante Maxentium mortuus.* — Non itaque cap. 47 laudato de Maximino Eusebius loquitur, nec licet de Herculio sermonem habeat, hunc post Maxentium debellatum periisse intelligit. Nam hoc pacto sibimetipsi contradiceret, cum lib. 8, cap. 13, postquam retulit Maximinum Augustum a semetipso renuntiatum esse, quod hoc anno factum, statim subjungit: « Sub id tempus Maximianus, quem post depositum imperium iterum purpuram sumpsisse retulimus, fœdissimo mortis genere interiit; » ac postea cap. sequenti de Maxentii et tyrannorum moribus loquitur. Non dubitavit itaque Eusebius, quin Herculius ante Maxentium et Galerium Maximianum mortem oppetierit. Et hæc valde observanda, ne chronologiam labefactemus dum reformare volumus, et auctoribus absurdas opiniones, a quibus procul absunt, adscribamus, aut denique eorum verba emendationis intuitu depravemus. Cæterum præfatum caput 47 hunc titulum quidem præfert : Μαξιμίνου θελήσαντος ἐπιβουλεῦσαι θάνατος, καὶ ἄλλων, οὓς ἐξ ἀποκαλύψεως Κωνσταντῖνος εὗρεν ; quæ verba sic vertit Valesius : « Mors Maximiani et aliorum, quorum insidias, Deo revelante, Constantinus deprehenderat. » Et recte quidem, ubi in græco *Maximinus* legitur, Valesius in versione *Maximianum* habet, quia Græci Maximianum cum Maximino, Constantium cum Constantino, et vice versa, familiari errore confundunt. Quare capitis citati 47 titulum in suæ emendationis confirmationem perperam adducit Valesius; cum ipsemet in eo errorem cubare fateatur, et *Maximianum* Maximini loco in sua versione ponat. Certum igitur maneat Eusebium in Herculii interitu narrando minime errasse.

13. *Corpus Herculii balsamo perfunditur.* — In Fragmento Chronici Novaliciensis monasterii a tempore potissimum Hugonis et Lotharii regum Italiæ, usque ad Conradum cognomento Salicum, quod a Duchesnio tom. 3 Hist. Franc. refertur, lib. 5 de Maximiano Herculio legitur: « Cum dispositis insidiis generi suo Constantino mortem moliretur, deprehenso dolo apud Massiliam captus est, nec multo post strangulatus, teterrimo supplicio affectus, impiam vitam digna morte finivit. Circa igitur hæc tempora (circa nempe annum MXXX quo Raiambaldus Arelates archiepiscopus erat) apud Massiliam civitatem sepulcrum ejusdem Maximiani Christianorum ingentis persecutoris inventum est : nam sicut nobis retulerunt qui interfuerunt, erat mirabiliter corpus ejus intus et extra unctionem balsami et alia nonnulla genera odoramentorum oppido perfusum. Corpus quoque ejus totum integer tetro pilo, caro candida, barba permaxima. Ad caput ejus pocula erant auro obriso plena balsamis. Ipse vero in locello plumbeo quiesce-

bat in quodam labro ex marmore candidissimo cum litteris aureis desuper scriptis. Nam Consilio Raimbaldi archiepiscopi Aretatensis et cæteris fidelibus actum est, ut in mari magno cum totis libris jactaretur. Nam diebus ac noctibus maris æquora ibi videntur semper ardere ubi jactum est corpus ejus.... defuncto quoque Henrico Chuonradus regnum arripuit Longobardorum, etc. » Quæ visum est non prætermittere, licet motum illum maris insolitum fabulosum esse non dubitem.

14. *Constantinus M. se ejus nepotem vocat.* — Nec mirum videri debet Herculii corpus demortuum balsamo imbutum fuisse ; cum Constantinus M. *divi Maximiani* Herculii nepos vocari gloriæ duxerit, ut discimus ex lapide milliari, qui extat apud Nicolaum Bergerum lib. 3, cap. 23

Imp. Caes. Fl. Val.
Constantino. P. F.
Aug. Divi Maximiani
Aug. Nepoti Divi Cons.
tant. Aug. Pii Filio
xxxiiii.

Hinc tamen inferre non licet Herculium a Constantino M. in deorum numerum relatum fuisse, cum ex nummo anno antecedenti, num. 17, recitato Herculii consecrationem in Maxentium filium conferendam constet. Porro hanc inscriptionem, non de Constantino juniori, sed de Constantino M. patre intelligendam demonstrant hæc verba Divi Maximiani Aug. nepoti ; Constantinus enim Junior non erat nepos Maximiani Herculii, sed Constantinus Magnus divi Constantii Aug. pii filius; quia enim Constantius a Maximiano Herculio adoptatus fuerat, Constantinus Magnus nepos ejus fuit. Constantinus tamen Junior dici potest nepos Maximiani Herculii, quia natus ex ejusdem Herculii filia, nempe Fausta.

15. *VI Persecutionis annus.* — Sexto persecutionis anno eam in Oriente seu in ditione Maximini recruduisse testatur Eusebius a Baronio citatus; ideoque non hoc anno, ut ipse Baronius existimat, sed sequenti ; in quem quinta Maximiani Herculii quinquennalia inciderunt, martyria in Annalibus recitata, revocari debent.

16. *S. Catharinæ martyrium.* — Verba Eusebii lib. 8, cap. 27, quæ Baronius explicat de certamine sanctæ *Catharinæ* virginis et martyris, de ea intelligi non possunt, alioquin ea martyrium sub Maximino non consummasset, quod tamen Baronius adstruere intendit. Hæc Eusebii verba : « Sola mulier quædam christiana, inter alias a tyranno adulterii labe turpificatas, ex Alexandrinis mulieribus nobilissima splendidissimaque, Maximini animum libidine furentem et lascivientem intemperantia magnitudine altissimi animi devicit : quæ, quanquam aliis rebus, ut opibus, generis splendore et exquisita doctrina insignis fuit, tamen ista omnia præ pudicitia postputavit. Istam quidem Maximinus licet sæpius orasset uti ipsius cupiditati obsequeretur, eaque denegasset seque mori paratam ostenderet, tamen interficere non potuit (quippe libido potius quam iracundia mentis suæ tenebat imperium), sed illam fuga mulctatam omnibus facultatibus spoliavit. » Ita ex versione Christophorsoni : nam in editione Valesiana leguntur hæc lib. 8, cap. 14. Et tamen S. Catharinæ Acta apud Surium ad diem xxv Novembris tradunt, ipsam Maximini jussu martyrio affectam; mulier vero, de qua loquitur Eusebius, exilio tantum mulctata est. Sed nec ipsa, quæ apud Metaphrastem extant Acta, nec quæ Leo Allatius in sua de Simeonibus diatriba refert, legitima, cum in istis dicatur : « Anno trigesimo quinto, imperante impio ac scelerato Maxentio, » quæ prorsus fabulosa. Papebrocius in Ephemeridibus Græco-Moscis, quas priori tomo SS. mensis Maii præfixit, ad diem xxv mensis Novembris ait : « Hæcaterinam Græci, Latini Catharinam appellant. Acta apud utrosque quantum habent admirabilitatis, tanto etiam plus difficultatis patiuntur ad obtinendam fidem. Nihilo levior objicitur molestia circa sacri corporis ad montem Sinai translationem, indubitabilem illam quidem quoad substantiam, sed quoad auctores ejus ac tempus, perquam obscuram. Hoc certum, nullam esse sanctam, cujus fama cultusque primis post persecutiones sæculis ignotior, celebrior autem ætatibus posterioribus fuerit, non solum in Orientali, sed etiam in Occidentali Ecclesia. In nostro certe Belgio, ut de aliis taceam regionibus, haud facile reperias ullam urbem, ac ne oppidum quidem vel municipium, ubi hæc Sancta non habeat vel altare, vel templum : quod factum esse non potuit, nisi propter illustria et frequentia ac passim nota miracula, ad ejus invocationem patrata. » Hæc Papebrocius.

17. *Licinius Augustus dicitur.* — *Licinium* currenti anno Augustum appellatum scripsit Baronius, et nos in Dissert. Hypat. demonstravimus. Quare errat Idacius in Fastis, ubi hanc dignitatem anno sequenti ei collatam tradit. Recte tamen uterque annotavit, eam nuncupationem *Carnunti* in Pannonia, idque *III idus Novembris*, peractam. Sed *Licinius* prius Cæsar, ac non multo post Augustus appellatus, ut ibidem ostendi. Lactantius laudatus, postquam cap. 29 de hac inauguratione locutus est, cap. 32 ait : « Nuncupato igitur Licinio imperatore, Maximinus iratus, nec Cæsarem se, nec tertio loco nominari volebat. » Quibus ex verbis conjicere est Galerium Maximianum primum sibi locum, secundum Licinio, tertium Galerio Maximino tunc attribuisse. « Mittit ergo ad eum » nempe Galerius Maximianus « sæpe legatos, orat sibi pareat, dispositionem suam servet, cedat ætati, et honorem deferat canis. » « At ille » Galerius Maximinus « tollit audacius cornua, et præscriptione temporis pugnat se priorem esse debere, qui prior sumpserit purpuram, preces ejus et mandata contempsit; dolet bestia » Galerius Maximianus, « et mugit, quod eum ideo ignobilem fecisset Cæsarem, ut sibi obsequens esset; is tamen tanti sui beneficii oblitus, voluntati ac precibus suis

impie repugnaret (1). VICTUS CONTUMACIA » Galerius Maximinus « TOLLIT CÆSARUM nomen, et se Liciniumque Augustos appellat, Maxentium et Constantinum filios Augustorum. Maximinus postmodum scribit quasi nuntians in campo Martio proxime celebrato Augustum se ab exercitu nuncupatum. Recepit ille mœstus ac dolens, et universos quatuor imperatores jubet numerari, » Galerius nempe Maximianus. Baluzius, qui aureum illum Lactantii librum primus e tenebris eduxit, in Notis ad hæc verba : « Victus contumacia tollit Cæsarum nomen, etc. » de Galerio Maximiano ea interpretatur, non quidem ut nomen Cæsarum aboleret, sed ut ab eo deinceps abstinerent illi, qui in spem imperii vocarentur, et sic excluderetur Maximinus.

18. *Maximinus proprie contumacia victus se ipsum Augustum dicit.* — Sed ego, qui tunc Dissertationem meam Hypaticam elucubrabam, parte 1, cap. VI, num. II, lecta illa explicatione, dixi eum non videri Lactantii sensum esse. Nam quis contumaciæ succubuit, nisi qui contumax erat *Maximinus?* Quis a Cæsaris nomine abhorrebat, nisi qui se Cæsarem dici nolebat? Cur *Galerius Maximianus*, qui senior Augustus erat, rursum se cum Licinio Augustum appellasset, novo huic loco non assignato? Profecto si *Galerius Maximianus* Cæsareum nomen sustulisset, Maximinum de omni gradu dejecisset, quod rerum postea gestarum series illum non fecisse ostendit, imo neque potuisse, cum is ejus preces mandataque contemneret. Denique *Maximinus* non scripsisset postea se ab exercitu Augustum nuncupatum fuisse, nisi de præfata nuncupatione a se facta, quam exercitui tribuebat, intellexisset, hæcque ultima verba, « universos quatuor imperatores jubet numerari, » ostendunt ista : « se Liciniumque Augustos appellat, » explicanda esse de Maximino, qui se et Licinium Augustos nuncupavit; aliter non quatuor, sed quinque imperatores Maximianus Galerius jussisset numerari, nempe se ipsum, Maximinum, Licinium, Constantinum, Maxentium. Hæc prævalide confirmantur ex Eusebio lib. 8, cap. 13, ubi cum dixisset Licinium imperatorem declaratum esse, addit : « Quod quidem Maximinus ægre admodum tulit, qui hactenus Cæsar duntaxat ab omnibus appellabatur. Hic ergo præ cæteris tyrannico ingenio præditus Augustus a semetipso renuntiatus est. »

19. *Sententia contraria refellitur primo.* — Hanc interpretationem Toinardus in Notis ad caput XXXII Lactantii secutus est, verum Cuperus, Paulus Bauldri, et quidam alii viri docti explicationem a Baluzio datam amplexi sunt, sed neuter argumentis meis satisfecit, et Baudrius ait se stare a posterioribus, tribus potissimum de causis. Prima est, quod hæc omnia, « nomen Cæsarum tollere, tum se et Licinium Augustos » appellare, postremo « Maxentium et Constantinum filios Augustorum » nuncupare, natura sua propriæ et genuinæ « Senioris Augusti partes » fuerint, non « meri adhuc Cæsaris, » qualem necessario ponunt fuisse Maximinum, cum se Augustum pronuntiavit. Prior hæc ratio non urget, quia Maximinus jus suum Galerio Maximiano minime servare volebat, cum eo, tunc unico Augusto, invito se ipsum Augustum appellarit, licet nonnisi Galerii concessione nomen illud sibi attribuere posset. Quare qui in præcipuo capite jus violavit, in aliis minoris momenti credendus est non fuisse retinentior. Scribit vir doctissimus Toinardum ac me supponere Maximinum, dum adhuc merus Cæsar erat, sustulisse Cæsarum nomen ; et Licinium Augustum dixisse ; cum tamen uterque contra supponat Maximinum ab exercitu Augustum nuncupatum esse, et a militibus duntaxat auctoritatem omnem tenentem, Licinium Augustum declarasse, quod crederet consensum suum ad Licinium Augustea dignitate exornandum requisitum esse. Quo facto tollit Cæsarum nomen, et imperium Cæsareum Constantino et Maxentio concessum, quia nempe ipsemet neutrius promotioni assensus erat ; indeque statuit ut tantum filii Augustorum nuncuparentur, uti filii imperatorum qui imperii participes non erant, jam vocati fuerant, nempe Lucius Verus, de quo Capitolinus cap. 3 ait : « Nec aliud ei honorificentiæ ad nomen adjunctum est, quam quod Augusti filius est appellatus. » Porro prorsus a veritate alienum Galerium Maximianum Cæsaris nomen Constantino et Maxentio eripuisse, nec Cæsaris nomen, ut tot numismata, inscriptiones, rescripta et edicta declarant eum abrogasse ; ex quo sequitur insanum hoc consilium adscribendum esse Maximino qui omnes juris ac decoris leges proculcabat.

20. *Refellitur secundo.* — Secunda Baudrii ratio adhuc debilior : « Quod adeo improbabile est Maximinum tria illa suopte marte unoque ausu aggressum esse disponere, ut, quanquam referente Eusebio, Maximinus Augustum semetipse nuncupaverit, id tamen nunquam velut a se factum ausus sit nuntiare Galerio per litteras, sed uti factum ab exercitu Maximinus dicet mox noster, post modum scribit quasi nuntians in campo Martio proxime celebrato Augustum se ab exercitu nuncupatum. » Verum mera hæc conjectura, quæ ex iis quæ jam adversus priorem rationem in medium attuli, evertitur.

21. *Refellitur tertio.* — Tertia Baudrii ratio hæc est, « quod cum ejusdem narratione Maximinus Galerio tantum scripserit fuisse se Augustum ab exer-

(1) « Victus contumacia tollit Cæsarum nomen, et se Liciniumque Augustos appellat, Maxentium et Constantinum filios Augustorum. » L. Cæcil. c. 32. Facta hæc non a Maximino sed a Galerio contra Pagium sentio ; nam post hæc verba subdit Cæcilius : « Maximinum postmodum scripsit, etc. » cur hic repeteretur nomen Maximini, si superiora verba de illo erant? Insuper ægre ne tulisset Maximinus imperatoriam dignitatem datam fuisse Licinio, et postea illam eidem asseruisset, et Constantinum jam diu antea imperatorem renuntiatum, de quo nunquam quæstus fuerat, exauctorasset? Melius igitur hæc de Galerio accipiantur, qui ægre semper tulerat Constantini inaugurationem. Sed postea audita acclamatione Maximini in imperatorem revocavit pristinam dispositionem, et Constantino imperatoris titulum restituit. Nec sane aliter intelligit verba hæc Cl. Valchius in novissima editione operum Lactantii Lipsiæ tom. 1, in 8, pag. 17, qui tamen probat correctionem Baluzii legentis pro *Maxentium* *Maximinum.* MANSI.

citu nuncupatum, nec addiderit se exinde Cæsarum nomen sustulisse, et Augustorum filios Maxentium Constantinumque vocasse, jam nequeant duo ista. » Tollit Cæsarum nomen, Maxentium et Constantinum filios Augustorum appellat, « referri nisi vel ad eumdem exercitum, vel ad Galerium. At ut ad exercitum referantur, non sinit, ne hic epistolæ silentium urgeam, id quod nulla ante præsentem locum Maximini exercitus mentio apparet. Manifeste ergo ad Galerium retulit. » At hoc merum argumentum est negativum, ex quo proinde difficultas tanti momenti solvi non potest. Neque enim Lactantius Maximini ad Galerium litteras refert, et quid in illis contineretur, aut non contineretur, non nisi divinando vir eruditissimus assequi potest; imo ipsemet destruit quod adstruere intendit, cum ex Eusebio in secunda sua ratione probat Maximinum ad Galerium quæ ipsemet egisset, scribere ausum non esse, « velut a se factum, » inquit, « nunquam ausus sit declarare. » Quid itaque Baudrius eruere potest ex litteris nec a se, nec a quopiam alio visis, et in quibus gesta a Maximino, non continebantur. Quod addit vir doctissimus exercitum sc. Maximini has innovationes facere non potuisse, « quod nulla ante præsentem locum Maximini exercitus mentio apparet, » subsistere non potest, sufficit enim ut semel tantum exercitus Maximini mentio fiat, quando nempe Maximinum *in Campo Martio* Augustum nuncupavit; in eodem quippe loco, eodem tempore, idem exercitus alia a Maximino in hoc facto gesta approbare, ac confirmare potuit.

22. *Refellitur quarto.* — At inquit Joannes Columbus alius Lactantii interpres : « Quomodo Galerius imperator jam veteranus contumax diceretur in novitium Daiam? « seu Maximinum » Contumacia inferioris utique est in superiorem ? » At nullus dixit Maximianum fuisse contumacem erga Maximinum, sed tantum Maximinum contumacem erga Maximianum, victum fuisse sua propria contumacia, sicut apud Ciceronem aliosque auctores maxime latinos aliqui dicuntur victi *pudore*, alii *somno*, alii *voluptate* non quidem alienis, sed propriis. Alia Toinardus citatus hujus rei exempla in medium adducit.

23. *Quo anno Maximinus sese Augustum dixit.* — Sed redeo ad annum nuncupationis Maximini, quæ hoc anno peracta, mense circiter Decembri, quem deduco ex consulatu suffecto, anno CCCXI, ad quinquennalia sc. Augustei imperii celebranda assumpto. Secundo ex consulatu ordinario ab Herculio et Galerio Maximiano Augustis anno sequenti inito, post concordiam sc. inter Augustos sub istius anni finem coagmentatam. Tertium argumentum præfatis validius desumitur ex Victore in Epitome, quod infra, cum de Galerii Maximiani interitu agemus, explicabimus. Quod si Maximinus præsenti anno Augustus appellatus est, *Licinium* hoc etiam anno eo honore affectum certissimum ; cum *Maximinus* non prius se Augustum appellaverit, quam Licinium Carnunti hanc dignitatem consecutum audivit. Unde quemadmodum et *Maximinus* consulatum anno CCCXI ob quinquennalia nempe suscepit.

MARCELLI ANNUS 5. — CHRISTI 308.

1. *Persecutionis annus septimus*, *martyresque complures.* — Christi annus trecentesimus octavus adscriptus Fastis habetur coss. Diocletiano decimum et Galerio Maximiano septimum, qui et septimus numeratur annus persecutionis, quo Eusebius res in Palæstina gestas enarrans, ab ipso Januarii mense passos martyres recensens, hæc ait [1] : « Undecimo die mensis Audinæi, id est, ad tertium idus Januarii, Petrus qui et Apselamus dicebatur, ἀσκητής, id est, religiosus vel monachus, vitam solitariam et meditationi deditam secutus, ex pago Anea in finibus Eleutheropolis sito prognatus, cum judex, et qui ei aderant in Concilio, sæpissime eum orassent, ut sui ipsius misereretur suæque adolescentiæ et ætati florenti parceret; eorum hortationibus penitus neglectis, et spe quam in Deo omnipotente collocasset, cum aliis rebus omnibus, tum vitæ ipsius (suæ) longe prælata, Cæsareæ per ignem veluti aurum purissimum, fidem in Christum Dei generoso et excelso animo accurate probavit. Cum isto una Æsculapius episcopus, ut videbatur, errore Marcionitarum, zelo pietatis (ut ille putabat) sed non illius quæ est secundum scientiam, uno et eodem rogo combustus exivit e vita. Verum hæc hactenus.

2. « Tempus jam eo me vocat, ut illustre quasi theatrum martyrum, qui cum Pamphilo, cujus nomen mihi semper optatissimum fuit, mortem oppe-

[1] Euseb. lib. VIII. c. 20. 21.

tiverunt, in hoc sermone ante oculos cujusque ad intuendum proponam. Duodecim quidem erant, et non modo quodam prophetico dono aut potius apostolico, sed Apostolorum etiam numero dignati; quorum coryphæus et princeps solus Pamphilus presbyterii dignitate Cæsareæ ornatus extitit, vir toto vitæ cursu omni virtutum genere eximius; abjectione et contemptu sæculi insignis, facultatum in pauperes largitione magnificus; spei quæ in caducis mundi rebus defigi solet, despicientia mirus; ratione vivendi et consuetudine vero philosopho digna, singularis: quin etiam ardenti divini eloquii et sacrarum litterarum studio præter cæteros nostræ memoriæ homines egregius; attentissima et prope inexhausta in eas res industria et assiduitate, quas apud animum proposuerat, præstabilis, et in cognatis propinquisque juvandis perliberalis. Cætera virtutis ejus officia et recte facta, quoniam longiore explicatione eguerunt, in separato et proprio volumine de ejus vita perscripto, inque tres libros dispertito, jam pridem pluribus verbis tradidimus. Eos ergo, qui acri illius vitæ et virtutum in ea elucentium plenius cognoscendarum cupiditate incenduntur, eo amandamus; nos autem illis solis in præsentia insistemus, quæ ad martyres cum eo in supplicium adductos pertinent.

3. « Secundus post Pamphilum in certamen descendit veneranda canitie honoratus Valens Æliæ civitatis diaconus, ipso aspectu senex gravissimus, divinarum Scripturarum, si quisquam alius, in primis peritus; nam tantam illarum memoriam in pectus suum incluserat, ut, si quando aliquem locum citare vellet, perinde expedite illud posset absque scripto efficere atque exscripto legere. Tertius Paulus pietate maxime inflammatus et spiritu non minus fervidus, ex civitate Jamnitarum, in qua fama percelebris fuit, prognatus : qui ante martyrium cauteriorum exustiones perpessus, egregium certamen pro fidei confessione confecit. His in carcere toto biennii spatio commorantibus, fit martyrii dilatio.

4. « Interea fratrum Ægyptiorum, qui cum illis una martyrium subierunt, accessio facta est. Isti Ægyptii simul atque confessores illos, qui erant ex Cilicia, ad metalla usque, quæ ibi erant, perduxerant, domum redierunt. Qui similiter apud ipsos portarum Cæsareæ introitus a custodibus (barbari autem isti erant, et moribus agrestes) quinam essent et unde venissent interrogati; cum veritatem occultare non possent, tanquam malefici in ipso facinore manifesto prehensi tenebantur; quinque erant numero : qui quidem ad tyrannum perducti et coram illo libere fidem confessi statim in carcerem contruduntur. Postridie (hoc erat decimo sexto die mensis Peritii, id est, secundum Romanos ad decimum quartum kalend. Martii) hi pariter cum Pamphilo, et reliquis ejus sociis quos supra posuimus, ex mandato ad judicem perducuntur. Iste primum inexpugnabilis Ægyptiorum constantiæ et firmitatis animi, diversis cujusque modi tormentorum formis, novis peregrinarum et variarum machinarum inventis periculum fecit. Et simulac illum, qui inter eos omnes principatum tenuit, his certaminibus exercuerat ; quisnam esset, primum sciscitatus est. Deinde ubi pro proprio nomine, prophetæ cujusdam nomen ab eo acceperat : hoc enim ab illis factum erat, quod pro nominibus idolorum, quæ erant forte a parentibus ipsis imposita, nova nomina, facta mutatione, ipsi sibi adscivissent; Eliæ enim, Hieremiæ, Esaiæ, Samuelis, et Danielis nomine seipsos nuncupasse, et germanum ac verum Dei Israelem, qui Judæis erat in occulto, non solum rebus ipsis, sed nominibus proprie et significanter explicatis commonstrasse, audire potuisses : ubi, inquam, tale nomen a martyre acceperat Firmilianus, non in verbi vim et significationem animum omnino intendens, secundo loco eum interrogavit, quæ illius patria esset.

5. « Ille nomen priori apte respondens effert : Hierusalem suam patriam esse ait, eam certe intelligens, de qua apud Paulum dicitur [1] : Quæ sursum est Hierusalem, libera est, et quæ est mater omnium nostrum. Item alio loco [2] : Accessistis ad Sion montem et civitatem Dei viventis, Hierusalem cælestem; is quidem hanc plane intellexit. Sed Firmilianus, cogitatione sua humi abjecta, quæ tandem civitas illa esset et ubi terrarum sita, accurate et curiose disquirit; unde cruciatu illum affligit ut verum fateretur. Hic, manibus a tergo vinctis obtortisque, et pedibus machinamentis peregrinis inusitatisque divulsis excruciatus, verum se dixisse constanter asseverat. Deinceps judice rursus sæpe quærente quisnam esset, et quo loco civitas illa, quam dicebat, locaretur, eam affirmat piorum solum patriam esse, neque alios præter hos solos illius fore participes; illamque ad Orientem, ubi sol primo mane suos radios fundere incipit, positam. Atque in istis denuo proferendis seorsum apud animum suum ita divinitus philosophatus est, ut eorum, qui illum undique tormentis divexabant, nullam prorsus rationem duceret, sed tanquam carnis corporisque expers, ne minimum quidem videretur doloris sensum percepisse.

6. « Judex animo hæsitans intra se tumultuari cœpit; putabatque Christianos eam civitatem, de qua martyr locutus fuisset, infestam omnino et inimicam Romanis effecturos. Multum igitur de ea re scrutari, et ubinam tandem illa regio, quæ in Oriente ferebatur, existeret, admodum conquirere. » Videas in his mirificam quamdam expressam pectoris christiani constantiam, quæ in summa tormentorum perpessione sic ludendo traduceret anxium judicis animum. Porro quod occultum esset illi agenti in Palæstina Hierusalem civitatis nomen, jam satis liquido demonstratur antiquatum penitus fuisse vetus Hierosolymæ nomen, Æliamque ab omnibus vocari solitam. Sed sequitur [3] : « Postquam autem adolescentulum verberibus sæpius dilaniatum et tor-

[1] Galat. IV. — [2] Hebr. XII. — [3] Euseb. lib. VIII. c. 21.

mentis cujusque generis discruciatum, firma et immutabili mentis constantia illis, quæ ante dixerat, adhærescere animadvertit ; ad extremum mortis sententiam, ut securi perculeretur, contra eum protulit. Talem igitur is velut vitæ suæ peregit fabulam. Cæteri ejus socii paribus certaminibus a judice exagitati pari mortis genere e vita cesserunt.

7. « Postea demum Firmilianus, quanquam prope defatigatus erat et frustra viros illos supplicio affici cernebat, sua tamen cupiditate eorum morte exsaturata, ad Pamphilum et ejus socios se contulit. Et quia satis expertus erat quam inflexibilem in fide tuenda constantiam etiam jam antea in tormentis ostendissent, iterum interrogat, utrum deinceps modo illi morem gererent. Atque cum a singulis eorum definitum et postremum responsum de fidei confessione, quæ est martyrii propria, recepisset, similem cum prioribus pœnam et supplicium illis irrogat. Quibus ad exitum perductis, adolescentulus quidam ex famulis Pamphili, qui ita erat excultus instructusque, ut dignus ingenua talis et tanti viri educatione et disciplina merito videretur, simulatque judicis sententiam contra dominum suum pronuntiatam intellexit, e media hominum multitudine exclamat; et ut illius aliorumque sociorum corpora, cum e vita decederent, terræ mandarentur, postulat. Judex vero non hominis, sed belluæ, aut si quid sit bellua immanius, naturam secutus, ne adolescentulo quidem ætatis causa quicquam veniæ tribuit; sed ut primum eum rogarat, essetne christianus, ipseque se esse responderat; iracundiæ æstu intumescens, quasi telo saucius, tortoribus in mandatis dedit, ut omnes suas vires et impetus contra eum exererent. Postquam vero, cum immolare ei jussum esset, recusantem videbat, non ut hominem carne circumdatum, sed ut statuam ex lapidibus aut ligno aut alia quapiam re confectam, ad ossa usque et intimos viscerum recessus acriter et absque ulla remissione deradi dilacerarique præcepit. Quo supplicii genere diu sustentato, judex cum illum nec vocem emittere nec sensum doloris ullum præ se ferre vidit; idque cum parum abesset quin illius corpus esset omnino inanimatum, et tormentis pæne contritum exhaustumque, se illum frustra torquere respexit : tamen animo duro, ferreo, et omnis humanitatis experte perstans, confestim igni pedetentim exardescente et remisso comburi decernit.

8. « Hic igitur adolescentulus postremus ante Pamphili mortem, qui erat dominus ejus secundum carnem, in certamen ingressus, ante illum e corporis vinculis solutus fuit, propterea quod qui erant in aliis cruciandis occupati, tardare videbantur. Licuerat ergo Porphyrium videre (hoc namque adolescentulo nomen erat) jam in omni certaminum genere exercitatum, incredibili studio et ardore, more hominis pro augusta et sacra victoria decertantis, incensum, corpore quidem pulvere consperso sordidatum, sed decoro oris babitu eximium, erecta et generosa animi elatione post tantos cruciatus ad mortem gradientem, divino Spiritu revera completum, habitu philosophico quo uti solebat, hoc est, indumento ad modum pallii humeros solum obtegentis, vestitum, familiaribus suis, quid illos sui causa facere vellet, modesto et tranquillo animo præcipientem nutuque significantem ; et cum jam ad palum esset alligatus, vultum splendidum et hilarem servantem ; quinetiam cum rogus tongo intervallo ab illo tanquam in ambitum orbemque exardesceret, hinc illineque flammam ore ad se arripientem, et post hæc verba, quæ jam flammarum incendio primum corpus attingente, clara voce profundebat (nempe Jesum Filium Dei sibi adjutorem fore) constantissime cum silentio omnes cruciatus ad extremum usque spiritum tolerantem. Tale Porphyrii in martyrio certamen fuisse constat.

9. « Cujus vitæ exitum Seleucus confessor quidam ex militum numero Pamphilo nuntiavit, qui (ut par erat) ex hujusmodi nuntii ministro quamprimum fuit eadem sorte cum illis martyribus dignatus; nam mox ut mortem annuntiaverat Porphyrii et unum ex martyribus osculo sancto salutaverat, eum milites quidam comprehendentes, ad præsidem deducunt. Iste tanquam sui profectionem maturans, quo Porphyrio comes itineris ad cælum suscepti adjungeretur, extemplo capitis supplicio mulctari jubet. Hic in Cappadocia natus, præ delecto juvenum globo, qui in exercitu Romano militabant, præque illis qui erant apud Romanos in amplis dignitatum gradibus locati, non exiguum honorem adeptus est : ætate enim florente, robore, proceritate, firmitateque corporis plurimum omnibus militibus antecelluit; adeo ut aspectus ejus celebris et omnium sermone prædicatus existeret, tota corporis forma et specie tum ob magnitudinem, tum ob pulchritudinem et aptam membrorum compositionem admirabilis : qui in ipso persecutionis initio, plagarum perpessione in certaminibus pro fidei confessione susceptis admodum enituit : et ubi militiæ munere, quo fungebatur, spoliatus fuit, eorum qui ἀσκηταὶ, id est pietatis cultores, vel monachi, qui dies noctesque divinis meditationibus se exercent, æmulum se et imitatorem effecit ; orphanis desertis, viduis omni ope destitutis, hominibus inopia et corporis infirmitate afflictatis, instar patris alicujus indulgentis et curatoris, benigne prospexit et opitulatus est. Unde merito quidem, cum Deus ab hujusmodi pietatis officiis plus capiat oblectationis, quam a victimis fumo redundantibus, et sanguine aspersis, ad insigne et eximium martyrii decus per ejus gratiam accersitus fuit. Hic decimus athleta inter eos quos supra ostendimus, uno eodemque die mortem oppetiit : quo certe (ut apparet) maxima quasi cæli porta, Pamphili martyrio decora illa quidem et congruens, patefacta, tum illi, tum aliis qui cum eo erant, in regnum cælorum aditum dedit perfacilem. » Hæc de Seleuci martyrio Eusebius.

10. Qui cum dicat hunc ipso persecutionis exordio, quod christianus esset, fuisse militia spoliatum, plane declarat confirmatque quod superius dictum est, Christianos omnes imperatorum edicto

esse notatos infamia et tanquam infames, militia fuisse existimatos indignos. Ignominiosa enim hæc dicebatur missio, cum ob delictum quis militia solutus esset; cui inter alias pœnas, nec in Urbe, nec alibi ubi imperator esset, morari [1] licebat. Consulto igitur Seleucus Christianæ religionis causa exauctoratus, et ignominiosa missione ablegatus, monasticæ vitæ institutum arripuit. Videas ex his insuper, non fuisse asceticam vitam, cui se Seleucus mancipavit, institutionem anachoreticam ab hominum remotam consortio; quippe qui viduarum ac pupillorum prospiciebat necessitatibus; sed in illorum vitæ statu positum, quos communiori voce Religiosos nominamus : fuisseque in Ecclesia præter anachoretas vel monachos qui degerent solitarii, aliud quoque genus christianorum, etiam necessitatibus fratrum post precum studia inservientium. At prosequamur reliquorum certamina ex eodem Eusebio, qui sic ait :

11. « Theodulus item gravis quidem et religiosus senex, unus ex præfecti Firmiliani familia, et ab eo plus quam cæteri omnes domestici honoratus, partim provectæ ætatis causa (proavus enim erat, id est, tertiæ progeniei pater) partim propter benevolentiam et fidelem animum, quem erga ipsum semper servaverat, iisdem vestigiis cum Seleuco insistens, et facinus illius facinori haudquaquam dissimile admittens, ad Firmilianum dominum suum deductus fuit, eique majorem bilem quam superiores commovens, tandem crucis afflictationi addictus, idemque martyrii genus, quod Salvator olim, lubens perpessus est.

12. « Deinceps quoniam unus adhuc restabat, qui inter martyres commemoratos locum duodecimum expleret, idcirco Julianus eum expleturus accessit; qui peregre jam eo adventans et locum adhuc minime ingressus, simulac inter vias de eorum morte intellexerat, extemplo ad insigne martyrum spectaculum recta se contulit, atque ut humi posita sanctorum vidit corpora, solido expletus gaudio, singillatim ea complexus salutavit. Quod dum faciebat, lictores, et cædis ministri eum prehensum ad Firmilianum ducunt. Qui ea quæ sibi erant suæque crudeli naturæ consentanea, executus, lento et remisso igni eum cremandum tradit. Julianus ergo præ lætitia exultare valdeque gestire, atque clara voce gratias agens Domino, qui eum talibus præmiis tamque insigni splendore afficere dignatus fuerat, præclara martyrum corona donatur. Erat hic quidem Cappadocum genere secundum carnem oriundus, moribus et vita sanctissimus, fidelissimus, et maxime ingenuus, et cum in aliis rebus spectatus, tum divino ipsius sancti Spiritus afflatu imbutus. Talis erat caterva eorum qui per Dei gratiam in martyrii societatem cum beato Pamphilo adsciti fuerunt. Sacra autem et sancta revera istorum corpora, ex impii præsidis mandato quatuor diebus totidemque noctibus, ut a bestiis avibusque carnivoris devorarentur, sub dio servabantur. Verum tanquam miraculo quodam, nulla neque bestia neque volucris, neque canis ad ea accedebat : rursus per divinæ Providentiæ dispensationem integra illæsaque inde ablata fuerunt. Et exequiarum justis potita, sepulturæ (ut moris est) honorifice commendantur.

13. « Porro dum sævitia adversus istos usurpata in omnium ore et sermone versabatur, Hadrianus et Eubulus ex regione quæ Manganea dicitur, ad reliquos confessores Cæsaream versus accedentes, ad portas urbis causam sui itineris eo suscepti rogantur. Deinde rei veritatem ingenue confessi, deducuntur ad Firmilianum. Iste nulla dilatione aut mora interposita, post multa tormenta quæ in eorum latera impegerat, bestiis dilaniandos condemnat. Biduo autem interjecto, Hadrianus quinto die mensis Dystri, hoc est, ad tertium nonas Martii, die festo, quo natalitia Fortunæ Cæsariensium (sic enim putabatur) celebrari solent, leoni primum ad discerpendum projectus fuit, deinde gladio jugulatus obiit mortem. Eubulus autem perendino die ad meridiem, ipsis nonis Martii, qui est septimus dies Dystri, cum judex admodum illum rogaret ut hostias immolaret idolis, quo libertate eorum legibus decreta potiretur; gloriosam mortem pro pietate susceptam huic vitæ brevi et caducæ præposuit; et post bestiarum laniatus, gladio, ut socius ante illum, trucidatus fuit, omniaque martyrum certamina confecta suo sanguine postremus obsignavit.

14. « Cæterum operæ pretium est hoc loco commemorare, quo pacto tandem, idque non longo tempore post, cælestis et divina providentia eos impios magistratus cum ipsius tyrannis ulta sit. Nam Firmilianus, qui tam petulanter et contumeliose in Christi martyres debacchatus fuisset, cum aliis ejusdem sceleris participibus extrema supplicia subiens, gladio finem vivendi fecit. Atque hæc sunt martyria quæ Cæsareæ toto persecutionis tempore gesta sunt. » Hæc autem cum septimo persecutionis anno contigisse, ex Eusebii sententia dictum sit; tamen ejus testificatione [1] constat, hanc eamdem persecutionem usque ad annum decimum perdurasse; quamobrem dicendum est, non in omnibus locis ipsam eadem grassatione sæviisse, cum de Palæstina hæc idem auctor testetur : at id quidem non indulgentia principum, sed quod mitiorem fortasse sunt præsidem nacti; nam pro præsidum humanitate vel sævitia (ut Tertullianus [2] affirmat) intensior vel remissior persecutio in provinciis esse solebat : vel accidit, ut de rebus patriis Eusebius scribens, hoc anno scribendi finem fecerit, vel si quid postea addidit, omnino perierit; nam præter recensitos ab eo martyres hac eadem persecutione passos, alii quoque Cæsareæ in Palæstina passi habentur; quorum, licet insignium, nullam prorsus ipse habuit mentionem; ponemus nos eos paulo post. Sed quæ reliqua sunt de Pamphilo, modo dicamus.

[1] L. II. §. Ignominiæ ff. de his qui not. infam.

[1] Euseb. lib. VIII. c. 27. prope fin. — [2] Tertul. ad Scapul. c. 2. 3. 4.

15. *Pamphili martyris lucubrationes.* — Adnumeratur Pamphilus presbyter Cæsariensis non tantum inter nobiles martyres, sed inter insignes scriptores ecclesiasticos, quem præ cæteris Hieronymus[1] ejusmodi ornat elogio : « Pamphilus presbyter, Eusebii Cæsariensis episcopi necessarius, tanto bibliothecæ divinæ amore flagravit, ut maximam partem Origenis voluminum sua manu descripserit, quæ usque hodie in Cæsariensi bibliotheca habentur. Sed et in duodecim prophetas viginti quinque ἐξηγήσεων Origenis volumina manu ejus exarata reperi, quæ tanto amplector et servo gaudio, ut Crœsi opes habere me credam. Si enim lætitia est unam epistolam habere martyris, quanto magis tot millia versuum, per quæ mihi videtur sui sanguinis signasse vestigia? Scripsit, antequam Eusebius scriberet, Apologeticum pro Origene, et passus est Cæsareæ Palæstinæ sub persecutione Maximini. » Hucusque Hieronymus. De Apologia vero pro Origene conscripta Pamphili nomine, superius actum est.

16. Ob egregiam namque Pamphili martyris laudem Eusebius, ut præclarissimo quodam ornamento, ejusdem Pamphili sibi nomen addidit, voluitque dici Eusebius Pamphili : utinam sic feliciter ac gloriose : quantam autem nomini sancto, sectando hæresim, ignominiam irrogarit, inferius dicturi sumus. Nec prætermittendum putamus eumdem Pamphilum ordinatum fuisse presbyterum ab egregio viro episcopo Agapio, de quo hæc summa cum laude idem scribit Eusebius [2] : « Ubi Theotecnus episcopatum Cæsareæ Palæstinæ diligentissime fuisset executus mortemque oppetiisset, illud ministerium Agapio tributum fuit; quem maximum laborem in eo obeundo collocasse, et accuratissimam suscepisse provisionem in populo gubernando, et maxime omnium, quasi plena manu eos qui in egestate versabantur, sublevasse cognovimus : cujus temporibus Pamphilum virum disertissimum, et ipsa vitæ ratione verum philosophum in ea Ecclesia presbyterii dignitate donatum accepimus, etc. »

17. *Acta Procopii martyris.* — His de Palæstinis martyribus hujus anni ordine temporis enarratis, subdemus hic paucos alios in tabulis ecclesiasticis claros, qui in eadem provincia Palæstinæ passi sunt. Siquidem Bibli gloriosum pro Christi nomine certamen exegit Aquilina virgo duodecim annos nata; quod hoc præconio in iisdem monumentis ecclesiasticis reperitur adscriptum [3] : « Sub Diocletiano imperatore et Volusiano judice, ob fidei confessionem colaphis et verberibus cæsa, et subulis candentibus perforata, demum percussa gladio virginitatem martyrio consecravit. » Extant ejus agonis Acta [4]. Sed et Fortunata [5] virgo, eadem urgente persecutione, Cæsareæ in Palæstina passa est, experta equuleum, ignes et bestias.

[1] Hier. de Script. Eccl. in Pamphilo. — [2] Euseb. lib. VII. c. ult. — [3] Mart. Rom. die 13 Junii. — [4] Metaph. eadem die 13 Junii. — [5] Mart. Rom. die 14 Octob.

18. Nolumus hic præteriisse Procopium in Palæstina itidem passum, alium prorsus diversumque ab eo, quem Eusebius [1] anno primo persecutionis necatum esse tradit. Nam ille momentaneo ferme martyrio sublatus est; iste autem longo certamine fatigatus, plurima meruit de diversis tormentis variis temporibus exantlatis confessionis stipendia. Cujus quidem Acta, perpaucis emendatis, legitima atque germana esse censentur, ab ipso auctore conscripta ante imperium Juliani. Nam cum ab eo Salvatoris statua ab Hæmorrhoissa erecta, fuerit penitus comminuta et in aliam conflata, ut suo loco dicemus, ipse tamen auctor, cum ejus meminit, dicit esse superstitem. De ejusdem quoque martyris sublimi vocatione atque martyrio hæc summatim Nicephorus [2] : « Nobilis quoque ille Procopius, Cæsareæ Palæstinæ natus, inter martyres eodem tempore illustris maxime fuit; cui Diocletianus ducalem quidem in Oriente (Ægypto) sublimitatem dedit; Christus autem eum e cælo ad se veluti Paulum vocavit. Et is quidem, illa accepta, inexpugnabili vero crucis armatura perinde atque generosus et fortis miles armatus, primum adversus eos qui sensu percipiuntur, deinde etiam in eos qui mente sola perspiciuntur, hostes depugnavit. Aureis namque et argenteis, quos sibi fieri curaverat, diis comminutis eorumque pretio in pauperes expenso, mox etiam adversus eos qui frivolos adulterinosque deos propugnabant bello congressus, illorumque infirmitate per infamiam notata, ipsius vero Jesu Christi immensa naturamque supergressa potentia magnifice laudata, quas non ille pœnas fortiter toleravit? quæ illum fidiculæ et torturæ præteriere? quibus ungulis cutis ejus concisa non est? quos ignes, quasve faces membra ejus experta non sunt? quorum ferramentorum mucronumque corpori ejus intentatorum acies hebetatæ non sunt? Per quæ atque his similia tormenta quamplurimis ex primis intimisque imperatorum consiliariis ad Deum præmissis, postremo et ipse gladio percussus cum incredibili lætitia ad dudum sibi desideratum Christum concessit. » Hucusque Nicephorus.

19. Libuit hic quoque intexere ex eisdem Actis Procopii citatum ac recitatum fragmentum in Concilio Nicæno secundo his verbis [3] : « Stephanus Dei amantissimus diaconus et referendarius Sacri Secreti legit : Ex martyrio B. martyris Procopii, cujus initium : Per eadem tempora regnum obtinebat Diocletianus tyrannus, inter cætera : Neanias (id est, Procopius) gaudio magno perfusus et fide audens, rem bene gessit, similiter illius omnes comites; ea autem nocte cum militibus reversus est. Venit autem Scythopolim, et omne sodalitium aurifabrorum et argentifusorum convocans, interrogavit eos dicens : Potestisne mihi facere vas aliquod quod ego tradam vobis? Illi vero hominis austeritate deterriti, communi consilio statuerunt apud illum unum ex omnibus quem optimum artificem existimabant (nomen

[1] Euseb. lib. VIII. c. 12. — [2] Niceph. lib. VII. c. 15. — [3] Concil. Nicæn. II. Act. IV.

illi Marcus erat) dicentes : Si quis est qui voluntati tuæ, domine, satisfaciat, hic erit. Et paulo post : Marcus autem nequaquam obedire volebat juveni ; persuasit tamen tandem is, dicens : Hoc mysterium regi usque ad vitam nunquam revelavero. » Agebat enim cum eo, ut crucem, quam ferret ad collum suspensam, ex argento auroque conficeret. Sed rursum ibi : « Persuasus itaque Marcus in abdito ex auro et argento noctu crucem fabricavit. Cum autem opus consummatum erigeretur, tres in eo imagines apparuerunt. Scriptum autem erat hebraica dialecto in superiore parte, Emmanuel, et utrinque in summitate alarum Michael et Gabriel. Voluit autem Marcus sibi timens expungere imagines, verum non potuit; confestim enim manus illius sicca permansit. Sub gallicinium autem dux, qui dicebatur Neanias, ad ædes Marci, quo crucem auferret, properat. Videns autem illam, protinus adoravit. Ait autem ad Marcum : Quæ sunt eæ personæ? quæque et inscriptio? Domine, in qua hora crux a me erigebatur, imagines istæ per se enatæ sunt; neque ego cognosco quænam, aut cujus sit inscriptio. Neanias vero cognoscens virtutem quamdam in his esse, adorata cruce, Marco artifici copiosam mercedem solvit, profectusque est in civitatem suam. » Hucusque ex Actis Procopii recitata sunt in Nicæno Concilio, quæ habentur in eisdem Actis, quæ hodie extant [1].

20. Ibique narratur eumdem Procopium liberasse civitatem Scythopolitanam obsessam a sex millibus Agarenis, quos omnes virtute crucis confisus, duabus tantum militum cohortibus quas ducebat, occidit, nullo penitus ex suis desiderato. Quomodo autem postea lararium matris ingressus deos aureos et argenteos comminuit, ac frustatim concisos in pauperes erogavit, cujus rei causa ab eadem ipsius matre apud imperatorem constitutus est reus impietatis, et quonam pacto ab eo scribitur ad præsidem Palæstinæ, ut in eum legibus agat, et rursum quomodo de eodem sæpius a judice quæstionibus repetitis, diversis tormentorum generibus sæpe exagitatus, demum gladio capite truncatus promeruit coronam martyrii, ejusdem Acta pluribus narrant, adduntque de duarum cohortium militibus christianis cum eorum ducibus Antiocho et Nicostrato ab eodem Procopio ad coronam præmissis; necnon Theodosiæ ejus matris ad Christum conversæ cum duodecim aliis feminis senatoriis nobile pro Christi fide certamen atque victoriam fusius prosequuntur; ad quæ inspicienda lectorem rejicimus.

21. *De Eusebio historico judicium.* — Sed ut ad Eusebium redeamus; ad hujus septimi persecutionis anni terminum ejusmodi appendicem addit, sic dicens [2] : « Quæ vero interea temporis contra Ecclesiarum præsides transigi contigerit; et quo pacto divina justitia peccati ultrix, pro pastoribus ovium et gregis Christi rationalis, cui parum prudenter et considerate præfuissent, non modo camelorum (quod est animalis genus cum rationis expers, tum maxime natura incurvatum et deforme) curatores effecerit, illique, quasi debito illis supplicio addixerit, verum etiam equis imperatorum alendis destinarit; quot etiam contumelias, quot ignominiæ notas, quot tormentorum genera ab imperatorum procuratoribus et magistratibus per varia tempora pro sacris Ecclesiarum vasis et thesauro ipsi subierint; quanta ambitione, honorumque cupiditate multi eorum flagrarint; quam temere, et contra leges manus nonnullis imposuerint; quæ inter ipsos fidei confessores schismata, quæ mala nuper quidam seditiosi contra Ecclesiæ membra quæ reliqua erant, dum novas res unam post aliam excogitare laborabant, toto pectore (ut dicitur) machinati fuerint, inclementerque asperis persecutionis calamitatibus obtriverint, et mala denique malis exaggerarint, hæc omnia a me prætereunda esse arbitror; præsertim cum ea memoriæ commendare (sicut in principio hujus libri posui) minime nostrarum partium esse putem; quippe qui eorum explicationem admodum evitare et effugere cupiam. Verum si quæ decora sint, quæque verbum Dei commendent, si qua virtus sit, si qua laus in Ecclesia splenduerit, ista explanare, ista scribere, ista fidelibus auribus inculcare, mihi in primis accommodatum arbitratus, præclaris eximiorum martyrum rebus gestis, et pace quæ nobis postea cælitus elucebat, extremam partem hujus libri mihi illustrandam censeo. » Hucusque Eusebius, jam ad ea quæ octavo persecutionis anno contigerunt, stylum convertens.

22. At ejusmodi consilium (quod et superius diximus) animum non mediocriter in suspicionem adducit; cur qui hactenus schismata et hæreses pravosque mores, qui in Ecclesiam quovis tempore irrepserunt, dicere non prætermiserit, nunc præter accurati historici officium ab his abstineat. Rursus vero quod illis vitio tribuat, qui præsides cum essent Ecclesiarum, camelorum vel equorum curæ fuerint mancipati, ac ne vasa thesaurosque Ecclesiæ proderent, acriter excruciati, idque illis ignominiæ vertat; cum alioqui, etiamsi fuissent antea vita turpissimi flagitiosissimique, confessione tamen nominis Christi ea omnia patientes (nam si negassent, haud ejusmodi supplicia subiissent), omnes apud Deum et homines ignominiæ anteactæ vitæ notas expungere et immensis gloriæ cumulis augeri potuissent : quod, inquam, hoc nomine eis detrahat atque condemnet, infensum in eos præ se fert animum, et privatis affectibus mentem indicat exagitatam. Quamobrem, ut illud de eo opiner, inducit; hominem (quod dictum est) semel lapsum, ab episcopis communicatione fidelium (ut moris est) interdictum, hisce eos contumeliis procidisse, injuriis lacerasse, criminaque coacervando, confessionis et martyrii summam eorum gloriam obscurare voluisse.

23. *Maxentius in Marcellum, aliosque episcopos dira operatur.* — Cæterum quod ad ejusmodi supplicii genus spectat, quo episcopi confitentes ad majorem contumeliam, quam si millies mortis supplicio afficerentur, curæ jumentorum adscriberentur;

[1] Metaphr. die 8 Julii apud Sur. tom. IV. — [2] Euseb. lib. VIII. c. 22.

hoc ipso tempore id passum esse a Maxentio tyranno Marcellum papam, liber in primis de Romanis Pontificibus docet his verbis: « Hic coarctatus et tentus est, eo quod Ecclesiam ordinaret; et comprehensus a Maxentio, ut negaret se esse episcopum, et sacrificiis se humiliaret dæmoniorum: qui semper contemnens et deridens præcepta Maxentii, damnatus est in catabulum. » Fuisse autem catabulum, stabulum jumentorum, quæ publicæ inservirent utilitati, satis declaravimus in nostris Notis [1]. Idem est ergo quod dicitur damnatum esse Marcellum in catabulum, quod apud Eusebium de aliis quoque traditur, esse destinatos ad alendos equos imperatorum.

24. Porro ut in præsentiarum de Maxentio Marcellum Romæ vexante agamus; ex iis quæ superius de eo dicta sunt, constat vafrum hominem simulasse christianam se fidem sectari velle, et de Christianis omnibus tum in Africa, et ubique sub ejus editione, tum Romæ præsertim agentibus fuisse optime meritum. Cum autem extinctis Severo Cæsare et Alexandro in Africa res novas molientibus, firmasse imperium sibi visus est; quod intus latebat impietatis aperuit, et Marcellum Romæ primum appetiit, blandis antea verbis suadens a fide christiana recedere, ac diis patriis immolare. Extat ejusdem Marcelli ad Maxentium hoc argumento scripta epistola; de qua haud adeo mirari quis debet, si ipse Marcellus Maxentium perinde ac hominem propemodum christianum compellet, quippe (quod sæpius repetendum est) Maxentius fidem christianam se percepisse simularat. Quod vero diversi ab ordinariis in ea consules scripti legantur, civile inter imperatores conflatum bellum potuit esse in causa, ut quisque trium imperatorum ex sententia consules sponte crearet, nec ea in re cum aliis consentiret: nam et secundi, imo et quarti consulatus Maxentii in libro de Romanis Pontificibus mentio habetur, cum tamen nullus Maxentii consulatus scriptus reperiatur in Fastis. Sed in his non immoramur, quod aliis testificationibus Acta Marcelli sarta tecta confirmataque habeantur. Cæterum epistolam illam additamentum aliquod extrinsecus accepisse putamus, quod res ibi scriptæ parum sibi cohæreant; sed hæc aliis relinquimus, et de ipso Marcello alias opportunius.

25. At non in Christianos tantum, sed et in cives omnes Maxentius, spolians eos divitiis avitisque substantiis grassabatur; hic quippe ille annus est millesimus sexagesimus ab Urbe condita, cujus meminit orator ille in Panegyrico dicto post victoriam Constantino, cum ait [2]: « Mille et sexaginta annis contractas ex toto orbe divitias monstrum illud, redemptis in civile latrocinium manibus ingesserat: ad hoc aliena matrimonia, innocentium capita cum bonis passim donando, usque ad mortem devotionis obstrinxerat: parricidas omnes insidiatos sibi, aut palam aliquid pro libertate conatos pœnis affecerat, armis oppresserat: et inter hæc utebatur ejus Urbis majestate quam ceperat, totam Italiam conductis ad omne facinus satellitibus oppleverat. » Hæc ibi. Sed ad Eusebium redeamus.

[1] Not. ad Mart. Rom. d. 16 Jan. c. — [2] Paneg. Const. I.

26. Inter episcopos autem qui his persecutionis temporibus in crimen ab eo proditæ fidei adducuntur, unus nominatur Stephanus Laodicensis Ecclesiæ, quæ est in Syria, præses; de quo hæc alibi ait [1]: « Anatolio e vita exeunte, postremus ante persecutionem illi Ecclesiæ præficitur Stephanus; qui quanquam cum propter philosophiæ cognitionem, tum propter reliquam liberalem eruditionem apud multos in magna admiratione fuit, tamen propter animum ejus, quo erat erga sacram fidem haud sincere affectus, non tantum laudis meruit, sicut tempore persecutionis progrediente (quod illum simulatorem timidum et ignavum potius quam verum philosophum declarabat) perspicue palefactum fuit. Et quamvis ejus inconstantia et levitate Ecclesiæ illius status videretur ruina collapsurus, fuit tamen Dei Salvatoris clementia sustentatus, idque quia confestim Theodotus, vir sane et reipsa et proprio nomine (Theodotus, a Deo datus dicitur) illius Ecclesiæ episcopus designatus, se vere episcopum demonstravit; nam ut in medicina, quæ ad corporum curationem pertinet, sic in animorum morbis sanandis primas fere tulit; humanitatis autem, morum probitatis, clementiæ, commiserationis et studii causa, quod in eos ostendit qui opem ab eo poscebant, facile omnes superavit: in sacris quoque disciplinis multus erat ei usus et crebra exercitatio. » Sed de eo satis. Passi autem in eadem Laodicensi Ecclesia hac persecutione reperiuntur Trophimus et Thalus [2], sub præfecto Asclepiade; alia vero die ibidem pro fide Christi tuenda Artemon [3] presbyter strenue concertavit; horum omnium memoria tum apud Græcos, tum etiam apud Latinos perseverat, diebus natalitiis solita repeti annuatim. At de his modo satis.

27. Eodem quoque anno, qui numeratur tertius imperii Maximini, « Quirinus, inquit Eusebius [4], episcopus Sciscianus, » est Siscia civitas in Illyrico, « gloriose pro Christo interficitur; nam manuali mola ad collum ligata, e ponte præcipitatus in flumen, diutissime supernatavit, et cum spectantibus collocutus ne sui terrerentur exemplo, vix orans ut mergeretur obtinuit. » Hæc Eusebius. At Prudentius [5] cecinit ejus martyrium sacro hymno. Eadem quoque persecutione urgente, in Illyrico passus est Ursicius martyr sub Aristide præside, Spalati Felix, Sirmii Irenæus episcopus sub præside Probo acerrimis tormentis vexatus, longoque carcere afflictatus, tandem abscisso capite martyrium magna gloria consummavit. Drizipare ejusdem provinciæ civitate passus est Alexander martyr miraculorum post obitum virtute orbi notissimus. Eodem quoque tempore penes Græcos Maximus, Quintilianus, et

[1] Euseb. lib. VII. c. ult. — [2] Mart. Rom. 11 Martii. — [3] Mart. Rom. 8 Octobr. — [4] Euseb. in Chron. hoc anno. — [5] Prudent. Peristeph. hymn. 7.

Dada idem certamen obierunt. Extant eorum Acta, sed depravata nonnihil. Insuper et Theodorus, Oceanus, Ammianus, ac Julianus, alio vero loco Caritine, sed et alia quoque die Eusebius, Neon, Leontius, Longinus, et alii; quorum omnium memoria natalitiis diebus anniversaria [1] celebritate repetitis, hactenus in Ecclesia perseverat.

28. *Concilium Schismaticorum in Africa.* — Quod vero spectat ad res in Africana Ecclesia gestas, conflato semel (ut pluribus dictum est) adversum Cæcilianum episcopum Carthaginensem schismate Donatistarum, Majorino contra eum in sede locato, adjunctis ad eam factionem Numidis episcopis, sollicitatisque Mauritanis, datis ubique litteris, calumniis in Cæcilianum refertis, allectisque ad suam ipsorum communicationem etiam iis qui in persecutione lapsi essent, impiis traditoribus; iidem totam pæne Africam suis partibus adjunxerunt, et hoc ipso anno trecentesimo octavo, qui numeratur quadragesimus ante tempora Macariana, quæ cœperunt anno Domini trecentesimo quadragesimo octavo (ut suo loco perspicuum fiet) collegerunt Concilium (mirum dictu) ducentorum septuaginta episcoporum, cujus S. Augustinus meminit ex Tychonii commentariis, cum scribens ad Vincentium ait [2] : « Scribit enim ille Tychonius, homo (ut dixi) vestræ communionis, a ducentis et septuaginta episcopis vestris Concilium Carthagine celebratum. In quo Concilio per septuaginta et quinque dies, postpositis omnibus præteritis, limatam esse sententiam atque decretum, ut traditoribus immensi criminis reis, si baptizari nollent, pro integris communicaretur : Deuterium etiam Macrinensem episcopum communionis vestræ dicit traditorum plebem congregatam Ecclesiæ miscuisse: et secundum statuta illius Concilii a ducentis et septuaginta episcopis vestris facti, fecisse cum traditoribus unitatem, eique Deuterio post hoc factum jugiter communicasse Donatum; nec solum huic Deuterio, sed etiam universis Maurorum episcopis per quadraginta annos, quos dicit usque ad persecutionem per Macarium factam, traditoribus sine baptismo communicasse. » Hæc de numeroso Concilio schismaticorum.

29. Sed cur hujus memoria penes ipsos remansit penitus antiquata, cum de Concilio paucorum episcoporum ante biennium contra Cæcilianum Carthagine itidem congregato, frequentissima sit apud eos mentio (citarunt enim illud sæpe, secumque attulerunt et publice recitari petierunt in maximo illo conventu, quo ex imperatoris mandato publica collatio decreta est), hujus vero memoria, quæ celebrior esse debuisset, penitus visa est excidisse? Sed ea apertissima omnibus causa præcessit, quod cum schismatici traditionis labe fœdati (ut dictum est) se purissimos esse atque innocentissimos ostentarent, nec se nec suos unquam ejusmodi criminis labe esse maculatos, bellumque se gerere adversus Cæcilianum ac ejus socios ejusmodi nota conspersos justitiæ amore jactarent : cum ex dicto numeroso Concilio redargui possent, ex traditorum gregibus collectam esse suam ipsorum, quam ostentare solerent, copiosam multitudinem; magno studio curarunt, ut dictum Concilium ab hominum memoria penitus deleretur. Quamobrem S. Augustinus post multa ab se scripta ad Vincentium, mox pergit, sic eum compellans [1] : « Sed dicis : Quis est iste Tychonius? » Qui scilicet hæc de eo Concilio meminit. « Ille est Tychonius, quem Parmenianus » princeps Donatistarum erat iste, « rescribendo compescit, et eum deterret ne talia scribat ; non tantum refellit ea ipsa quæ scribit; sed uno (sicut supra dixi) eum premit, quod talia diceret de Ecclesia toto orbe diffusa; et quod neminem in ejus unitate macularent aliena peccata; ab Afrorum se tamen quasi traditorum contagione removebat, et erat in parte Donati. Posset autem dicere Parmenianus ista eum omnia esse mentitum. Sed sicut idem Tychonius commemorat, adhuc vivebant multi per quos hæc certissima et apertissima esse ostenderentur. » Hucusque Augustinus, qui alias sæpe de eodem Concilio meminit. Quid autem post hæc ab iisdem schismaticis actum sit, cum Constantinus Roma, Maxentio devicto, potitus est, suo loco dicemus.

[1] Martyrol. Roman. diversis diebus. — [2] Aug. epist. XLVIII.

[1] Eadem epist. XLVIII.

Anno periodi Græco-Romanæ 5801. — Olymp. 271. an 4. — Urb. cond. 1061. — Jesu Christi 308. — Marcelli papæ 1. Persecutionis 6. — Galerii Maximiani 6. Constantini 4. Licinii et Maximini 2.

1. *Consules in Italia.* — Ad num. 1 et seqq. Coss. in Italia *M. Aurel. Maxentius Aug.*, et *M. Aurelius Romulus*, ejus filius, ut liquet ex Idacii Fastis. et ex libello de Præfectis Urbi, in quo legitur : «Consules, quos jusserint DD. NN. Augusti, ex XII kalendas Maii factum est, Maxentio et Romulo : quod est *decies* et

Maximiano VII idus Aprilis, Statius Rufinus P. V.» id est «Præfectus Urbi.» Quibus ex verbis intelligimus, propter discordias inter imperatores ortas, consulum designationem usque ad XII kalend. Maii dilatam fuisse; quod non tantum de consulibus in Italia, sed et de iis, qui a Galerio Maximiano designati sunt, existimandum.

2. *Coss. in reliquo orbe Rom.* — In reliquo enim orbe Romano consules processere *Maximianus Herculius X*, *et Galerius Maximianus VII*, ut non tantum in eo libello de Præfectis Urbi, sed etiam in Fragmento Consulari Bucherii, in Fastis Cæsareis et Idacii, in Chronico Damasi et in Chronico Alexandrino legimus, in quibus omnibus hic consulatus his verbis exprimitur: « Decies et Maximiano VII, » quemadmodum anni superioris consulatus istis memoratur: « Novies et Constantino, » neutrubi Maximiani Herculii nomine descripto. Non desunt, qui cum Baronio per illa adverbia *Novies* et *Decies* Diocletianum intelligant, quos pluribus confutavi in 2 parte Dissert. Hypat., cap. 13, n. 3.

3. *Quinta quinquennalia imperii Cæsarei Herculii.* — Hunc consulatum capessiit *Maximianus Herculius* juxta secundam regulam, occasione nempe quintorum quinquennalium imperii sui Cæsarei, quæ in hunc annum incidebant, cujus, honoris ergo, Galerius Maximianus collega esse voluit juxta tertiam regulam. Ob ea solemnia *Maximinus* Augustus antiqua adversus Christianos edicta renovavit, ut anno præcedenti, num. 15, dixi, *Maxentii* vero consulatus juxta primam regulam sumptus, non raro enim anno tantum secundo imperii imperatores consules processere. Spondanus, qui cum Baronio existimavit Diocletianum hoc anno consulem fuisse, ait mirum quibusdam visum esse hominem, qui privatam vitam ad exitum usque agere instituisset, neque pedem ex agro suo tollere consensisset, creatum esse consulem, indeque Aurelium Victorem putasse rexisse imperium annis viginti quinque. Verum ex dictis anno præcedenti constat Diocletianum eo anno *Carnunti* in Pannonia fuisse, ubi aliquo tempore mansit, ut testatur Zozimus. Victor vero in Epitome de Diocletiano ait: « Imperavit annis viginti quinque, » non quod hoc anno consulatum gesserit; sic enim non *Decies*, sed *Undecies* consul diceretur: verum quia usque ad præsentem annum, qui vigesimus quintus est ab eo quo imperium suscepit, publicorum negotiorum particeps fuit. Denique ex septimo Galerii Maximiani consulatu hoc anno gesto, liquet libellum de Præfectis Urbi, tam a Cuspiniano, quam a Bucherio publicatum, in anni præcedentis consulibus corruptum esse; cum si Galerius Maximianus eo anno consul VII, ut in eo libello legitur, processisset, currenti non septimum, sed octavum consulatum iniisset, quod tamen falsum esse constat; cum is consulatus ad annum CCCXI eodem libello teste, pertineat, et in eo libello Galerius Maximianus hoc anno consul VII diserte appelletur.

4. *Annus* VII *persecutionis.* — Quæ in Annalibus de septimo persecutionis anno narrantur, ad annum sequentem referenda; cum persecutio anno tantum CCCIII inchoata fuerit.

5. *Epocha Concilii Carthagin. juxta Baronium.* — Ad num. 28 et seq. Augustinus in epistola ad Vincentium de Concilio Carthaginensi a ducentis et septuaginta episcopis celebrato loquens ait: « Scribit enim ille Tychonius, homo, ut dixi, vestræ communionis, a ducentis et septuaginta episcopis vestris Concilium Carthaginense celebratum, in quo Concilio per septuaginta et quinque dies, posthabitis omnibus præteritis, limatam esse sententiam atque decretum, ut traditoribus immensi criminis reis, si rebaptizari nollent, pro integris communicaretur. Deuterium etiam Macrinensem episcopum communionis vestræ dicit traditorum plebem congregatam Ecclesiæ miscuisse: et secundum statuta illius Concilii a ducentis et septuaginta episcopis vestris facti, fecisse cum traditoribus unitatem; eique Deuterio post hoc factum jugiter communicasse Donatum: nec solum episcopis per quadraginta annos, quos dicit usque ad persecutionem per Macarium factam, traditoribus sine baptismo communicasse. » Quibus ex verbis deducit Baronius Concilium istud Donatistarum celebratum quadraginta ante Macarianam persecutionem annos, seu ante annum Christi CCCXLVIII vel circiter, quo ea persecutio excitata. At, ut Valesius in Dissert. de Schismate Donatist., cap. 3, observat, nequaquam id innuit Augustinus. Sed tantum dicit S. Doctor, seu potius *Tychonius*, Donatum Deuterio et reliquis Maurorum episcopis per quadraginta annos communicasse, eosdemque Maurorum episcopos semper usque ad *Macariana tempora* traditoribus absque iteratione baptismi communicasse. Quid enim aliud sonant hæc verba Augustini? « Eique Deuterio post hoc factum jugiter communicasse Donatum: nec solum Deuterio, sed etiam universis Maurorum episcopis per quadraginta annos, quos dicit usque ad persecutionem per Macarium factam, traditoribus sine baptismo communicasse. » Quibus ex verbis colligi potest episcopos Mauritaniæ, qui erant partis Donati, non rebaptizasse, nisi post tempora Macariana. Nam ante hæc tempora Catholicos ad se venientes, si rebaptizari nollent, tanquam integros suscipiebant. Post persecutionem autem Macarii, Catholicos nonnisi rebaptizatos communioni suæ sociarunt, in odium, ut videtur, persecutionis illius, cujus auctores catholicos esse criminabantur.

6. *Vera epocha Concilii Carthagin. Donatistarum.* — Sed quidquid sit, Synodus illa ducentorum ac septuaginta episcoporum hoc anno celebrari non potuit; cum schisma Donatistarum ante annum trecentesimum duodecimum conflatum non fuerit. Existimo itaque cum Valesio Synodum illam congregatam fuisse *Donati Carthaginensis* episcopi temporibus, aliquot post Nicænam annis. Nam novo adhuc et recenti schismate tot episcopos Donatistæ habere non potuerunt. Roborata quippe et maxime confirmata fuerit hæc factio, cum tantus episcoporum numerus in urbem Africæ primariam convenit.

Constat autem *Donatistarum* factionem magni illius Donati temporibus præcipue viguisse. Itaque sub illius episcopatu hoc Concilium coactum. Certe salvo ac superstite Cæciliano id videtur fieri non potuisse. Nam et Cæcilianus plurimum poterat apud Constantinum, postquam innocentiam suam ei coram approbaverat, nec imperator ipse id laturus fuisset; quippe qui et basilicas Donatistis ademerit. Sed et Augustini, seu potius Tychonii, verba indicare videntur Synodum hanc sub Donato celebratam. Postquam enim dixit *Deuterium* secundum statuta illius Concilii periisse cum traditoribus unitatem, addit eidem Deuterio post hoc factum jugiter communicasse *Donatum*. Ex quibus recte infert Valesius hoc Concilium Deuterii et Donati temporibus congregatum fuisse.

7. *Marcelli PP. initium.* — Hoc anno die vicesima septima Junii, *Marcellus* pontifex Romanus ordinatus est, ut ex duratione ejus Sedis, de qua anno sequenti, quo ad Deum migravit, colligere est.

MARCELLI ANNUS 6. — EUSEBII 1. — CHRISTI 309.

1. *Consules.* — Qui sequitur annus Christi trecentesimus nonus, nullis novis creatis consulibus, adscribitur consularibus Fastis; sed quod deessent consules ordinarii, vel potius, qui subrogati fuerant, expuncti essent; idem annus post consulatum anni superioris, nempe Diocletiani et Maximiani, notatus a Cassiodoro atque aliis ponitur. In libro autem de Romanis Pontificibus annus præsens adscriptus videtur consulatui Maxentii quarto atque Maximi; Maxentius enim anno superiore una cum filio Romulo suffectum gesserat consulatum; quem Cæsarem creans, M. Aurelium Valerium Maxentium nominavit, ut veteres docent inscriptiones [1]. Sic igitur præsentem annum nequaquam consulibus ordinariis caruisse putamus; sed quod consulatu Maxentii notatus esset, ipso a Constantino superato, et ob ipsius in Romanos cives sævitiam duramque tyrannidem, Romanæ Reipublicæ perduelle judicato, ejus memoria e publicis monumentis abrasa penitus fuerit, sicque annus Maxentii consulatu notatus, post consulatum Diocletiani ac Maximiani habeatur inscriptus, licet olim ea fuisset penes Romanos (ut tradit Tacitus [2]) consuetudo, ne consules, quantumlibet criminosi fuissent, expungerentur e publicis tabulis. Nam cum de abradendo e Fastis nomine Pisonis, qui reus haberetur Germanici obitus, esset sententia Aurelii Cottæ consulis, ab imperatore tamen secus decretum est; cum (ut aiebat) Marci Antonii qui patriæ bellum fecisset et Julii Antonii qui domum Augusti violasset, nomina adscripta Fastis manerent; quod etiam ad hæc tempora servatum esse constat, cum turpissimi quoque homines, quique imperium tyrannide occupaverint creati consules, notati in Fastis consularibus perseverent.

2. Fit præterea (ut dictum est) mentio in eodem commentario in Melchiade, de secundo consulatu Maxentii (ut existimo) ordinario; qui tamen, habita consulatuum suffectorum ratione, quartus adnumeratur. Quis enim credere posset, toto sexennio, quo Maxentius gessit imperium, nunquam egisse consulem ordinarium? Nec tamen ullus eorum annus ejus consulatui adscriptus in Fastis habetur; cum alioqui præsens annus, Maxentii et Maximi consulatu, citato loco notatus reperiatur. Sed ex sententia accidit, ut post Romanam primam editionem antiquum numisma nacti fuerimus, quo de consulatu Maxentii secundo, certiores redditi sumus; quod extat apud Angelum Breventanum Romæ.

3. Ex his plane docemur antiquatum jam fuisse illud nuper dictum imperatoris decretum, quo jubetur, nec scelestissimorum quidem consulum nomina e Fastis consularibus abradenda; nam in his qui extant Græcis pariter ac Latinis Fastis desiderantur Maxentii consulatus. Porro collegam Maxentii in secundo consulatu fuisse Maximum; idem qui supra liber de Romanis Pontificibus habet : alium vero consulatum eumdem Maxentium gessisse cum Romulo filio, conjicere possumus, quod reperiantur plura numismata ejusdem Romuli consulatu [1] expressa. Sed quam mendaciter inscribitur conservator Urbis, ejusdem pessumdator et eversor ?

4. *Marcelli papæ exitus et Acta. Eusebius papa.* — Quibus consulibus S. Marcellus papa mortuus ponitur, cum sedisset annos quatuor, mensem unum,

[1] Recitat eas Pauv. in Fast. comment. — [2] Tacit. lib. III. Annal.

[1] Habet Adolf. Occ. lib. de num. et Goltzius in thesaur. rer. antiq.

et dies viginti quinque; licet de mensium numero alii aliter statuant; habito tamen respectu ad annum, mensem atque diem, quo prædecessor Marcellinus vita functus est, recensitum superius tempus sedis ejus recte numeratum invenies. De rebus autem ab eo gestis hæc in eodem libro scripta habentur: «Hic fecit cœmeterium via Salaria, et viginti quinque titulos in Urbe constituit, quasi diœceses, propter baptismum et pœnitentiam multorum qui convertebantur ex paganis, et propter sepulturas martyrum.» Quod enim (ut diximus ex Eusebio atque Optato) ipso sui imperii exordio favere admodum videretur Maxentius Christianis, componendi dissipatam longa persecutione Ecclesiam Marcellus papa consilium iniit atque perfecit: quod insuper major in dies ex Gentilibus ad Ecclesiam accessio fieret, parœcias illas per diversas Urbis regiones commoditati publicæ consecravit. Tantum abfuit, ut, quod imperatoribus persecutoribus erat in optatis de religione Christiana penitus tollenda, effici potuerit, ut potius longe lateque eadem fuerit amplius propagata; cum et ad sepulturas martyrum tituli illi a Marcello compositi esse tradantur; nam illud quoque videtur a Maxentio fuisse Ecclesiæ Romanæ concessum, ut corpora christianorum martyrum sepelire liceret intra Urbem, quod olim vetitum erat lege duodecim [1] Tabularum; Cæsari vero tantum a senatu (ut tradit Dio [2]) concessum fuit intra mœnia sepeliri. Rursus vero ibidem: «Hic ordinavit viginti quinque presbyteros in urbe Roma, et duos diaconos per mensem Decembrem, episcopos per diversa loca viginti unum.» Inter quos numeratur Emygdius episcopus Asculanus, qui sub eadem Diocletiani persecutione martyrii coronam accepit nonis Augusti.

5. At de Marcello hæc ibidem de his quæ sub eodem Maxentio passus est; quæ alia occasione superius relata sunt: «Hic coarctatus et tentus est, quod Ecclesiam ordinaret, et comprehensus a Maxentio, ut negaret se esse episcopum et sacrificiis se humiliaret dæmoniorum, qui semper contemnens et deridens præcepta Maxentii damnatus est in catabulum,» stabulum scilicet jumentorum publico usui adscriptorum; «qui dum multis diebus serviret in catabulo, orationibus et jejuniis Domino servire non cessabat. Mense autem nono venerunt clerici ejus omnes, et eruerunt eum noctu de catabulo. Matrona autem quædam nomine Lucina vidua, quæ vixerat cum viro Marco annis quindecim et in viduitate sua habebat annos novemdecim, suscepit beatum virum, quæ et domum suam nomine tituli beati Marcelli dedicavit, ubi diu noctuque hymnis et orationibus Domino Jesu Christo confitebantur. His auditis a Maxentio, misit et tenuit iterum beatum Marcellum, et jussit in eadem Ecclesia iterum plancas externi,» nempe tabulas planas, ut Festus declarat, «ut ibidem animalia catabuli congregata starent, et ipsis beatus Marcellus deserviret. Qui tandem in servitio animalium nudus, amictus cilicio, defunctus est. Cujus corpus collegit beata Lucina et sepelivit in cœmeterio Priscillæ via Salaria, decimo septimo kalendas Februarii; et cessavit episcopatus ejus dies viginti. Lucina vero proscriptione damnata est.» Hucusque ibi.

6. Extant Marcelli papæ Acta [1], in nonnullis tamen (ut superius quoque attigimus) corrigenda; ut, quod ad præsentem rem spectat, de tempore quo Marcellus passus, loco Maximini, Maxentius restituendus est. Rursum vero cum in iisdem agitur de Cyriaco diacono cum Largo atque Smaragdo misso a Diocletiano ad Saporem regem Persarum, ut ejus filiam a dæmone obsessam liberaret, et quæ habentur de eodem rege Persarum ab eodem baptizato, haud nobis satis arrident. Nam cum duo fuerint Sapores reges Persarum, Senior claruit temporibus Valeriani imperatoris, quem et captivum duxit, et ignominiose usque ad obitum usus est, de quo Julius Capitolinus [2], Trebellius Victor, Eutropius, Zozimus, et alii; hunc vero dictum ab Odenato Palmyrenorum rege, Trebellius [3] auctor est. Post hunc autem regnasse ponuntur in Perside [4] Hormisdas, et Vararanes, ac tertio loco Narses. Est mentio de Narsete apud Vopiscum in Probo; hunc vero fuisse avum Saporis Junioris, atque Hormisdæ ejus fratris, testatur Eutropius [5]; adversus quem bellum gessit (ut dictum est secundo tomo Annalium) Galerius Maximianus, de quo triumphum egisse Diocletianum anno decimo octavo sui imperii, Eusebius tradit in Chronico; licet Cassiodorus quem refellimus, ejusmodi triumphum in aliud tempus referat. Huic autem Narseti successisse Misdatem, tenuisseque regnum annos septem et menses novem, testatur Agathias [6]; post quem regnasse Saporem affirmat, quem dicimus Juniorem: regnumque cepisse hoc anno dici fortasse posse videtur, si Narsetem desiisse regnare dixerimus ab eo tempore, quo a Romanis est superatus. Sic igitur nullo pacto Seniori sed Juniori Sapori potius ea quæ scribuntur in Actis Marcelli forent aptanda. Verum nulla est memoria, eum fuisse aliquando christianum; quod non reticuisset Constantinus, cum ad eum litteras scribens, quæ adhuc extant [7], commendat illi Christianos, qui erant in Perside. Porro ab hoc eodem Sapore diram persecutionem adversus Christianos fuisse excitatam, Sozomenus [8], Theodoretus [9], et alii testantur; quamobrem tota illa historia de profectione Cyriaci cum sociis in Persiden, deque filia regis ipsoque Sapore cum aliis baptizatis, fide nutat ac veritate vacillat. Si secus aliis placet, ipsi viderint; nos pro recta ratione temporum hæc oportuit discussisse.

7. Cæterum quod spectat ad chronologiam regum Persarum, in quam obiter incidimus, antiquorum neminem præter unum Agathiam reperi, qui

[1] Cicer. de Legib. lib. II. — [2] Dio hist. Rom. lib. XLIV.

[1] Apud Sur tom. I. die 16 Jan. — [2] Jul. Capit. in Gordiano Treb. in Valer. Victorin. in Valer. Eutr. lib IX. Zozim. lib. I. — [3] Treb. in Gall. — [4] Agath. hist. lib. IV — [5] Eutr. lib. IX. — [6] Agath. ubi supra lib. IV. — [7] Apud Euseb. in Vita Const. lib. IV. c. 9. usque ad 13. et Theod. lib. I. c. 25. — [8] Sozom. lib II. c. 8. — [9] Theod. lib. I. c. 24. in fine.

eam ordine temporum texat, incipiens ab Artaxerse, quem regnare cœpisse tradit anno quarto post Alexandrum imp. (est is annus Domini ducentesimus quadragesimus), eumque tenuisse regnum ait annos quindecim, minus duobus mensibus : huic autem successisse Saporem Seniorem regnasseque annos triginta integros, inque locum ejus suffectum Hormisdam, qui annum tantum decemque insuper dies regnarit, post quem Vararanes idem tenuerit annos tres et menses quatuor; Narses vero in ejus locum subrogatus regnum possederit annos septem et menses novem; totidem Misdates (al. Arbasita) ejus successor; post quem successerit Junior, de quo est sermo; quem vixisse regem tradit annos septuaginta : ut non mirum sit, si usque ad consulatum tertium Gratiani cum Equitio, qui contigit anno Domini trecentesimo septuagesimo quarto, memoria extet ejusdem Saporis adversus Romanos bellantis [1]. Sed Agathias errare convincitur primo in Narsete, cujus regni exordium secundum statutam ab eo chronologiam perperam incidere videtur in annum Domini ducentesimum nonagesimum; cum constet ex Vopisco [2] sub Probo ante vixisse, et saltem usque ad decimum octavum annum Diocletiani vitam produxisse. Verum et in eo corrigendus est, dum de Sapore Juniore, quem diximus, agens ait vigesimo quarto anno regni sui accepisse a Joviano tunc creato imperatore oblatam Nisibin civitatem, quod contigit anno Domini trecentesimo sexagesimo tertio : qua ratione dicendum esset inchoatum esse regnum Saporis anno Domini trecentesimo trigesimo nono, biennio post obitum Constantini : quod quidem absurdissimum est, cum ex iis, quæ dicta sunt, constet eum vixisse etiam sub Constantino. At de his modo satis : quæ voluimus inculcasse, ad exactiorem rerum ac temporum veritatem insinuandam. Quod vero pertinet ad Lucinæ proscriptionem, quod enim donasset bona sua Ecclesiæ (ut citata Acta declarant) videtur ejusmodi de proscriptione subiisse judicium; vetitum id edicto imperatoris erat; quam legem Constantinus [3] postea abrogavit. Extat de S. Marcello Damasi papæ epitaphium una cum aliis luci redditum, quo alia de Marcello reseratur historia hactenus incomperta, quod sic se habet [4] :

VERIDICUS RECTOR LAPSOS QUIA CRIMINA FLERE
PRÆDIXIT MISERIS FUIT OMNIBUS HOSTIS AMARUS
HINC FUROR HINC ODIUM SEQUITUR DISCORDIA LITES
SEDITIO CÆDES SOLVUNTUR FOEDERA PACIS
CRIMEN OB ALTERIUS CHRISTUM QUI IN PACE NEGAVIT
FINIBUS EXPULSUS PATRIÆ EST FERITATE TYRANNI
HÆC BREVITER DAMASUS VOLUIT COMPERTA REFERRE
MARCELLI POPULUS MERITUM COGNOSCERE POSSET.

Marcello igitur (ut dictum est) martyrio coronato, cum sedes cessasset dies viginti, quinta Februarii creatur Eusebius natione Græcus.

[1] Apud Ammian. lib. XXX. — [2] Vopisc. in Probo. — [3] De Episc. et Cleric. lib. IV. C. Th. — [4] Antiq. inscript. in append. pag. 1172. num. 2.

8. *De Fortunæ templo incenso.* — His item temporibus accidisse putamus, quæ incerto anno scribit Zozimus Romæ contigisse de incenso Fortunæ templo, et turbis ea de causa excitatis; narrat enim hæc ipse his verbis [1] : « Romæ tunc orto igne, incertum ex aere, an e terra, templum Fortunæ conflagravit. Cumque restinguendi incendii causa concurrissent omnes, contumeliosis quibusdam in ipsum numen a milite quodam prolatis verbis, atque propterea interempto a plebe, quæ religionis causa hominem adorta fuerat, seditio militaris est concitata, qua milites parum abfuit, quin ad Urbis internecionem progrederentur, nisi Maxentius eorum furorem celerius mitigasset. » Hucusque Zozimus; qui cum religionis causa hæc dicat concitata; facile adducor, ut credam fuisse illum militem christianum, qui spreti numinis causa a plebe necatus est.

9. *Maxentii sævitia, et turpitudo.* — Rursum quod ad Maxentium spectat quanta turpitudine cum crudelitate conjuncta affectus fuerit, atque diris et enormibus facinoribus Dei Ecclesiam Romæ exagitarit, Eusebius tradit his verbis [2] : « In omnia scelera præceps delapsus, nullum impietatis, nullum intemperantiæ facinus prætermisit; quippe adulterii, et cujuscumque vitiositatis corruptela se contaminavit, legitimas uxores viris eripuit easque turpissima ignominia contumeliaque affectas ad viros denuo remisit; atque hæc non in ignobiles solum et obscuros quidem homines moliri cœpit, sed in illos qui in senatu Romano principem locum tenuerunt, quique fuerunt facile præstantissimi, effrenatius insultare. Omnes vero tum populus, tum magistratus, illum graviter metuentes, acerba vexabantur tyrannide : neque tamen ipsis, quantumvis pacato et tranquillo animo asperam ferentibus servitutem, ulla extitit liberatio tyrannicæ crudelitatis in eorum internecionem grassantis. Nam quodam tempore, levi admodum occasione arrepta, populum in cædem satellitibus suis exposuit; infinitaque populi Romani multitudo in media civitate, non Scytharum, non barbarorum, sed domesticorum suorum hastis et armis cujuscumque generis misere trucidata fuit. Quanta cædes facta sit, qui senatorum propter insidias, quæ parabantur illorum divitiis, erant, nunc uno, nunc alio crimine falso in eos conficto, e medio sublati, vix percenseri potest. Ad extremum vero istius scelera delabebantur ad magicarum præstigiarum commenta; quippe interdum mulieres gravidas dissecuit; nonnunquam tenerorum infantium scrutatus est viscera, aliquando leones mactavit; nefandas non raro adjurationes ad dæmones excitandos, quo illorum subsidio bellum ingruens depelleret averteretque, usurpavit. Istarum namque rerum adjumento spes in illius mente insidebat victoriam ex animi sententia sibi successuram.

10. « Iste igitur Romæ tyrannidem exercens, vix dici poterit quæ molitus sit, quo homines suo imperio subjectos in servitutem redigeret, usque

[1] Zozim. lib. II. — [2] Euseb. lib. VIII. c. 26.

adeo, ut jam in tanta penuria et egestate alimentorum ad vitam necessariorum constituerentur, quantam non alias Romæ viguisse homines nostri temporis affirmant; » et post multa de rebus Maximini, depravatisque ejus vitæ moribus dicta, ad Maxentium rursum rediens, hæc ait de Romana muliere : « Verum illa mulier Romæ maxime admirabilis, quæ ex omnibus, quibuscum Maxentius tyrannus ibi non dissimilem a Maximino turpitudinem admittere conabatur, et nobilissima revera et modestissima fuit. Hæc enim simulatque audierat eos, qui tyranni rogatu talia administrare solent, pro foribus ædium adstare (christiana etiam ipsa erat) et virum suum, qui fuit præfectus Romanorum, metus causa, eos ipsam arreptam permisisse abducere : paululum temporis poposcit, ut corpus suum decenter exornaret. Itaque cubiculum ingreditur, et, cum sola esset, ense se ipsam transfigit, et mortua statim concidit, cadavere perductoribus imperatoris relicto. Quæ suis rebus gestis omni voce ac sono multo clarius personantibus, omnibus hominibus, cum qui jam sunt, tum qui post futuri sunt, palam fecit solam Christianorum continentiam nec pecunia expugnari, nec morte extingui posse. » Hæc Eusebius.

11. At quamvis sibi violentas manus inferre, nec gentilis, nec lex christiana concedat; tamen (quod de Sampsone S. Augustinus [1] ait) quia latenter Spiritum sanctum hoc jussisse putandum, extra illorum classem reponenda est Sophronia (sic enim Ruffinus [2] appellat) qui tædio vitæ vel desperatione vivendi ejusmodi scelus perpetrasse dicuntur; certe quidem Lucretiæ præferenda, quod illa post pollutum sordibus corpus, et si non animum, mortem sibi conscivit; hæc autem, antequam corpus, vel vestis ipsa a tyranno contingeretur, gladio se ipsam, eluso imperatore, animo invicto transfodit. Sed et Lucretiæ illas S. Augustinus feminas christianas præfert, quæ vim passæ a nece sui temperaverunt; nam ait [3] : « Non hoc feminæ christianæ fecerunt, quæ passæ similia vivunt; tamen nec in se ultæ sunt crimen alienum, ne aliorum sceleribus adderent sua, si, quoniam hostes in eis concupiscendo stupra commiserant, illæ in se ipsis homicidia erubescendo committerent; habent quidem gloriam castitatis, testimonium conscientiæ; habent autem coram oculis Dei sui, nec requirunt amplius, ubi quid recte faciant, non amplius habent; ne devient ab auctoritate legis divinæ, cum male devitant offensionem suspicionis humanæ. » Hæc Augustinus.

12. Cæterum quod ad Sophroniæ spectat exemplum, non una, sed plures feminæ christianæ, ne dispendium castitatis, vel in corpore, paterentur, idem durum iter consciscendæ sibi mortis ante arripuerunt, ut inter alias Pelagia virgo Antiochena, ejusdemque mater et sorores, quas simul S. Ambrosius mirifice laudat, dum res ab eis gestas his verbis describit [1] : « S. Pelagia apud Antiochiam quondam fuit annorum fere quindecim; soror virginum, et ipsa virgo. Hæc primo domi classico persecutionis inclusa, cum se a prædonibus fidei vel pudoris circumsideri videret, absente matre et sororibus, vacua præsidio, sed Deo plenior : Quid agimus, inquit, nisi prospicias, captiva virginitas? et votum est, et metus est mori, quia mors non excipitur, sed adsciscitur. Moriamur scilicet; vel si nolunt licere, moriamur. Deus remedio non offenditur, et facinus fides ablevat. Certe si vim ipsam nominis cogitemus, quæ vis voluntaria? illa magis est vis, mori velle, nec posse. Nec difficultatem veremur. Quis enim est, qui vult mori, et non possit, cum sint ad mortem tam proclives viæ? Jam enim sacrilegas aras præcipitata subvertam, et accensos focos cruore restinguam. Non timeo ne dextera deficiens non peragat ictum, nec pectus se dolore subducat. Nullum peccatum carni relinquam. Non verebor ne desit gladius. Possumus mori nostris armis, possumus mori sine carnificis beneficio. Matris in gremio fertur ornasse caput, nuptialem induisse vestem; ut non ad mortem ire diceres, sed ad sponsum. » Hæc de Pelagia virgine S. Ambrosius, quæ e sublimi domus tecto spontaneo præcipitio manus carnificis et sententiam principis, qui lenonibus christianas feminas condemnabat, elusit : quam etiam gentilis ejus S. Joannes Chrysostomus sæpe pro concione laudavit : extant enim duæ eo argumento ab ipso dictæ præclaræ orationes [2]. Est etiam illustris mentio in Actis [3] Luciani martyris presbyteri Antiocheni de eadem Pelagia in hæc verba : « Aiunt autem Pelagiam quoque fuisse ex ejus » nempe Luciani « discipulis, quæ Antiochiæ Syriæ vixit; quæ etiam dicitur e tecto altissimo se ipsam dejecisse, cum accessissent qui eam erant comprehensuri; timens ne abominandum quid per vim sustineret (erat enim virgo) et eo modo esse mortuam; quam etiam in hodiernum usque diem honorant, tanquam martyrem, qui sunt amantes martyrum. » Hæc ibi ex Joanne presbytero Nicomediensi, qui Acta Luciani conscripsit.

13. At quid Pelagiæ mater, quidve sorores in eodem discrimine positæ, fecerint, idem Ambrosius, eamdem prosecutus historiam, narrat, sic dicens : « Ast ubi detestandi persecutores ereptam sibi viderunt prædam pudoris, matrem et sorores cœperunt quærere. Verum illæ spirituali volatu jam campum castitatis tenebant. Cum subito hinc persecutoribus imminentibus, inde torrente fluvio exclusæ a fuga, inclusæ ad coronam : Quid veremur? inquiunt, Ecce aqua; quis nos baptizari prohibet? Et hoc baptisma est, quo peccata donantur, regna quæruntur, et hoc baptisma est, post quod nemo delinquit. Excipiat nos aqua quæ regenerare consuevit; excipiat nos aqua quæ virgines facit; excipiat nos aqua quæ cælum aperit, infirmos tegit, mortem abscondit, martyres reddit. Te rerum conditor precamur, Deus, ne exa-

[1] Aug. de civit. Dei lib. I. c. 21. — [2] Ruffin. lib. VIII. c. 17. — [3] Aug. eod. lib. c. 19.

[1] Ambr. de virgin. lib. III. — [2] Habet eas Lip. tom. VII. et Sur. tom. III. die 9 Junii. — [3] Apud Sur. tom I. die 7 Jan. ex Græc.

minata spiritu corpora vel unda dispergat, ne mors separet funera, quarum vitam non separavit affectus; sed sit una constantia, una mors, una etiam sepultura.

14. « Hæc effatæ et suspensæ, paupulum incincto (succincto) sinu, quo pudorem tegerent, nec gressum impedirent, consertis manibus, tanquam choros ducerent, in medium progrediuntur alveum; ubi unda torrentior, ubi profundum abruptius, illuc vestigia dirigentes : nulla pedem retulit; nulla suspendit incessum; nulla tentavit ubi gressum figeret; anxiæ dum terra occurreret, offensæ vado, lætæ profundo. Videres piam matrem stringentem nodo manus, gaudere de pignore, timere de casu, ne sibi filias vel fluctus auferret. Has tibi, inquit, hostias, Christe, immolo, præsules virginitatis, duces castitatis, comites passionis. Sed quis miretur tantam viventibus fuisse constantiam, cum etiam defunctæ immobilem stationem corporum vindicaverint? non cadavera unda nudavit, non rapidi cursus fluminis volutarunt : quinetiam sancta mater, licet sensu carens, pietatis tamen adhuc servabat amplexum; et religiosum, quem strinxerat nodum, nec morte laxabat; ut quæ religioni debitum solverat, pietate hærede moreretur; nam quas ad martyrium junxerat, usque ad tumulum vindicabat. » Hucusque S. Ambrosius.

15. Eamdem prope historiam de matre ac duabus filiabus virginibus Antiochenis, narrat Eusebius ab Ambrosio paulo diverse; ut a nonnullis revocetur in dubium, num una eademque personarum earumdem sit contexta narratio : quamobrem quæ sunt ab Eusebio scripta, hic attexere dignum putamus. Agens enim de martyribus Antiochenis, hæc ait [1] : « Ex quibus nonnullis priusquam capti erant, et in manibus insidiatorum venerant, ne rei periculum facerent, ex altis ædium tabulatis se præcipites dejecerunt; sicque sua morte insigniti, impios præda, quam in illis affectandis se capturos sperabant, omnino privare statuerunt. » His Eusebius plane noscitur signasse Pelagiam; at quæ sequuntur, matrem atque sorores monstrare videntur, licet paulo diverse ab Ambrosio rem gestam recenseat, cum ait : « Inter quos erat mulier quædam sancta, admirabilis corporis figura mulier quidem, virtute autem animi plane vir, aliisque rebus præ cæteris Antiochiæ civibus, ut divitiis, generis nobilitate, et gloria apud omnes eximia; quæ quidem geminas filias virgines, corporis pulchritudine, et ætate integra præstantes habuit, easque pietatis institutis studiose educaverat.

16. « Hæc mulier, cum quidam improbi in eam ejusque filias gravi invidia incensi, illas in obscuro latitantes omni ratione vestigandas curiose laborassent; et postea certiores facti ipsas in aliena regione versari, Antiochiam accersendas sedulo curassent, ac jam plane quasi satellitum retibus circumjectæ tenerentur; hæc mulier, inquam, simulac cum se, tum filias in ejusmodi discrimina venisse videret; et acerba tormenta, quæ ab hominibus infligerentur, illis oratione exposuisset; et de stupro, re plane tormentis intolerabiliore, quo adversarii eas violaturos minarentur (de quo ne verbum quidem ad extremas aures vel ipsa, vel illæ allabi sinere deberent) eas sedulo admonuisset; cum etiam animas dæmonum servituti tradere, omnibus mortis, et exitii generibus deterius esse docuisset; omnium istorum malorum liberationem esse, ad Deum tanquam ad portum salutis confugere. Unde omnes simul uno animorum consensu et sententia conveniunt, corpora vestibus decenter adornant; ac cum ad medium iter ventum esset, paululum de via decedendi, naturalis necessitatis explendæ causa postulant a satellitibus, qui eas ducebant, potestatem : qua impetrata, derepente ad fluvii ripam profectæ, se in profluentem gurgitem præcipitarunt. Atque istæ quidem hoc genere mortis se sua sponte affecerunt. » Hæc de his Eusebius.

17. Sed ut ad Pelagiam redeamus, quam se dedisse præcipitem, ne a satellitibus teneretur, jam diximus; natalis dies ejus tabulis ecclesiasticis celebritate annua repetendus, et festo die colendus (ut S. Joannes Chrysostomus tradit) Antiochiæ solemnis erat; cum alioqui ejus memoria tam Orientali, quam etiam Occidentali Ecclesiæ, ab rei eventus exordio in præsens celebris perseveret. At non tantum ipsam, sed et matrem et sorores, quæ sese flumini, ab eo absumendas dedere, antiquitas ecclesiastica habuit in honore. Harum enim meminisse visus est S. Augustinus [1], qui pauto temperantius agens, quod suo tempore Circumcellionum, qui stulta cupiditate martyrii, mortem sibi consciscerent, vigebat insania, hæc de his ait : « Sed quænam, inquiunt, sanctæ feminæ tempore persecutionis, ut insectatores suæ pudicitiæ devitarent, in rapturum atque necaturum se flumen projecerunt, eoque modo defunctæ sunt; earumque martyria in Catholica Ecclesia veneratione celeberrima frequentantur. De his nihil temere audeo judicare. Utrum enim Ecclesiæ aliquibus fide dignis testificationibus, ut earum memoriam sic honoret, divina persuaserit auctoritas, nescio; et fieri potest ut ita sit. Quid enim si hoc fecerunt, non humanitus deceptæ, sed divinitus jussæ, nec errantes, sed obedientes, sicut de Sampsone aliud nobis fas non est credere? Cum autem Deus jubet, seque jubere sine ullis ambagibus intimat, quis obedientiam in crimen vocet? quis obsequium pietatis accuset? etc. » At de his hactenus.

18. *Persecutionis annus octavus clarissimis martyribus insignis.* — Jam res gestas in Oriente hoc anno, qui ab Eusebio numeratur persecutionis octavus, eodem auctore describendas aggrediamur : « Cum septimus, inquit [2], annus persecutionis contra nos intentatæ jam prope esset confectus, et res nostræ sensim et quasi tacito gressu ad quamdam tranquillitatem securitatemque prolaberentur, et ad octavum annum deflecterent, in quo non exigua confessorum multitudo apud metalla in Palæstina

[1] Euseb. lib. VIII. c. 23.

[1] Aug. de Civit. Dei lib. I. c. 26. — [2] Euseb. lib. VIII. c. 22.

cogebatur; qui magna jam in ritibus religionis perfungendis utebantur libertate, adeo ut domos in ecclesias ædificarent. Præfectus provinciæ, vir sævus et improbus, qualem scelera ejus in martyres Christi admissa ipsum plane commonstrabant, eo statim profectus, simulatque facta et vitæ institutionem eorum, qui ibi agebant, audierat, imperatorem facit per litteras certiorem, et in iisdem ea quæ ad eorum famam violandam maxime valere putabat, ad eum perscribit.

19. « Unde qui metallorum venis præerat, eo accessit, et tanquam ex imperatoris mandato confessorum segregavit multitudinem sicque distribuit, ut deinceps alii Cyprum, alii Libanum incolerent; alios etiam in alia Palæstinæ loca dispertiens, omnes variis laborum molestiis vexari conterique præcepit: deinde quatuor ex eorum numero eximens, qui principem locum inter eos tenere videbantur, ad magistrum equitum mittit. Quorum duo Peleus et Nilus appellabantur Ægyptiorum episcopi, tertius presbyter fuit; his etiam quartus accessit Patermythius, vir propter singulare erga omnes pietatis studium facile clarissimus. Ex quibus magister equitum religionis et fidei in Christum inficiationem postulat : atque haud voti compos factus, eos ignis incendiis cremandos tradit. Alii rursum ex confessoribus, qui aut propter ingravescentem ætatem, aut membra inutilia, aut alias corporis infirmitates erant illo operum ministerio soluti, illuc in locum separatum ad incolendum amandati; quorum primas tulit Silvanus episcopus Gazæ, qui pium virtutis specimen et egregium exemplar christianismi omnibus ostendit. Iste a prima die persecutionis (prope dixerim) ad extremum usque per totum temporis spatium variis certaminibus pro crebra fidei confessione decursis nobilitatus, ad illum temporis articulum reservabatur, ut omnia certamina martyrum in Palæstina interfectorum postremus quasi sigillo cruoris obsignaret.

20. « Cum eo conjuncti erant ex Ægypto complures, inter quos erat Joannes, qui memoriæ bonitate facile omnes nostri temporis superavit : et quanquam antea luminibus orbatus erat, tamen tortores adeo sævi, truculenti, crudeles, et immanes fuerunt, ut propter egregiam in Christi nomine contitendo constantiam, qua magnopere excellebat, tum ignitis cauteriis ejus pedem pari ratione cum aliis prorsus labefactarent, tum pupillam oculi, quæ visum amiserat, candente ferro exurerent. Eum autem ob morum probitatem et piam vivendi rationem, præsertim cum cæcus esset, non est cur quisquam tantopere admiretur; quandoquidem illud non tantum habet admirationis quantum memoriæ vis, quæ quidem integros sacrarum Scripturarum libros, non in tabulis lapideis (ut ait sanctus Apostolus [1]) neque in animalium pellibus membranis, aut charta, quæ vel tineæ conficiunt, vel temporis insumit diuturnitas, sed in tabulis revera cordis carneis, id est, in animo solerti et sincera mentis intelligentia, tanquam scriptos habuit : adeo ut quando visum erat, interdum legis et prophetarum testimonia, sæpe historias, nonnunquam Evangelia aut Apostolorum scripta memoriter ex animi domicilio, tanquam ex quodam litterarum thesauro proferre potuerit. Ipse quidem fateor me, cum primum hominem in media ecclesiæ multitudine ac frequentia stantem et quasdam divinæ Scripturæ partes recitantem animadverterem, penitus obstupuisse. Nam quandiu vocem illius solum audire licebat, tamdiu aliquem (ut in populi conventibus in ecclesia mos est) ex scripto legisse putabam; sed ubi quam proxime ad eum accedens, quod factum erat, evidenter conspicabar, et alios omnes integris oculis et apertis undique circumsistentes, hunc autem solis mentis luminibus utentem, et revera non pauca velut prophetam proloquentem, et multis partibus eos, quibus corporis sensus sani et valentes erant, superantem; non potui non Deum ea de re tum summis laudibus efferre, tum in primis admirari. Et evidens certe ac firmum argumentum mihi videre videbar, eum reipsa et veritate hominem esse, qui non externa corporis forma et specie oculis subjicitur, sed qui in ipso animo et interiore cogitatione residet; qui quidem in isto, licet corpus deformatum mancumque esset, majorem tamen interioris suæ facultatis virtutem declaravit.

21. « Illis autem, quos diximus, in loco separato commorantibus, et consueta ipsorum vitæ instituta in orationibus, in jejuniis, in reliquis exercitationibus exequentibus, Deus ipse dexteram benignam et propitiam porrigens largitus est, ut per martyrium salutarem vitæ exitum consequerentur. Hostis namque et adversarius noster diabolus eos quidem, utpote precibus attentissime ad Deum fusis, contra ipsum armatos non amplius ferre poterat; sed sicuti putabat, molestiam ipsi exhibentes, trucidare et e terra tollere instituit. Quippe Deus illi hoc agere molienti potestatem concessit, ut pariter nec ipse ab improbitate, quam dedita opera decrevisset, ulla ex parte arceretur, et hi præclara pro multis suis et variis certaminibus præmia jam tandem acciperent. Ea de causa ex scelestissimi Maximini imperatoris mandato, uno die undequadraginta martyres capitis pœna mulctantur. Ista sunt martyria octo annis integris in Palæstina patrata. » Hucusque Eusebius anni hujus persecutionis octavi prosecutus est sanctorum martyria.

22. Quæ vero acciderint duobus aliis ultimis annis, nempe nono ac decimo, haud ita distincte, sed paucis exceptis, diversarum provinciarum martyres tantum generatim complexus est; ac primum de his quæ gesta essent in Phrygia digna memoria, ejusmodi narrationem instituit [1] : « Verum quid opus est multa persequi, et novas piorum martyrum per orbem dimicationes alteras alteri succedentes proferre, eorum quidem maxime, qui non communi lege, sed more et instituto bellico essent undique obsessi op-

[1] 2. Cor. III.

[1] Euseb. lib. VIII. c. 23.

pugnatique? Jamdudum enim urbs Christianorum, quæ est in Phrygia, universa una cum populo ejusdem, ab hominibus armatis obsidione undique cincta fuit; et dum viri simul cum cæteris liberis et uxoribus Christi Dei omnipotentis opem invocabant, facibus ardentibus injectis incensa : propterea quod tum universus populus, qui civitatem incoluit, tum curator ejusdem, et præfectus præsidii pariter cum magistratibus et privatis omnibus, se christianos ingenue profitebantur; neque infidelibus, qui eos idolis hostias offerre mandaverant, ulla ex parte volebant obtemperare. Quidam autem Adaucus nomine, dignitate a Romanis ornatus, genere apud Italos clarus, omni fere honorum gradu ab imperatoribus potitus, et magistri officiorum et quæstoris generalis munera integre et incorrupte executus, et præter hæc omnia præclaris pietatis officiis et confessionibus fidei in Christum insigniter nobilitatus; tandem quæstoris generalis, pro pietatis defensione, dum adhuc munere fungebatur, certamen ingressus, illustri martyrii corona gloriose redimitus fuit. » Hæc de his ipse. Sed et Lactantius, qui his temporibus docebat (ut dictum est) rhetoricam Nicomediæ, exprobrans multis imperatoris sævitiam et judicum illi parentium immanitatem condemnans, de universo populo ab uno illorum in Phrygia concremato meminit, his plane quæ narrata sunt ab Eusebio, consentientia sic scribens [1] :

23. « Iis igitur hominibus, qui deorum suorum moribus congruunt, quia gravis est et acerba justitia, eamdem impietatem suam, qua in cæteris rebus utuntur, adversus justos violenter exercent, nec immerito a prophetis bestiæ nominantur. Præclare itaque M. Tullius : Etenim si nemo est, inquit, qui mori malit, quam converti in aliquam figuram bestiæ, quamvis mentem hominis habiturus : quanto est miserius in hominis figura animo esse efferato? Mihi quidem tanto videtur, quanto est præstabilior animus corpore. Aspernantur itaque corpora belluarum, quibus sunt ipsi sæviores, sibique adeo placent quod homines sint nati, quorum nihil nisi lineamenta et summam figuram gerunt. Nam quis Caucasus, quæ India, quæ Hyrcania tam immanes, tam sanguinarias bestias unquam aluit? Quoniam ferarum omnium rabies usque ad ventris satietatem furit, fameque sedata protinus conquiescit; illa est vera bestia, cujus una jussione funditur ater ubique cruor, crudelis ubique luctus, ubi pavor et plurima mortis imago. Nemo hujus tantæ belluæ immanitatem potest pro merito describere, quæ uno loco recubans, tamen per totum orbem dentibus ferreis sævit, et non tantum artus hominum dissipat, sed et ossa ipsa comminuit et in cineres fundit, ne quis extet sepulturæ locus : quasi vero id affectent qui Deum confitentur, ut ad eorum sepulcra veniatur, ac non ut ipsi ad eum perveniant. Quænam illa feritas, quæ rabies, quæ insania est, lucem vivis, terram mortuis denegasse?

24. « Dico igitur nihil esse miserius iis hominibus, quos ministros furoris alieni, quos satellites impiæ jussionis necessitas aut invenit aut fecit. Non enim honor ille aut provectio dignitatis fuit, sed hominis damnatio ad carnificinam, Dei vero ad pœnam sempiternam. Quæ autem per totum orbem singuli gesserint, enarrare impossibile est : quis enim voluminum numerus capiet tam infinita, tam varia genera crudelitatis? Accepta enim potestate, pro suis moribus quisque sævit. Alii præ nimia timiditate plus ausi sunt quam jubebantur; alii suo proprio adversus justos odio; quidam naturali mentis feritate; nonnulli ut placerent et hoc officio viam sibi ad altiora munirent; alii ad occidendum præcipites extiterunt : sicut unus in Phrygia, qui universum populum cum ipso pariter conventiculo concremavit : sed hic quanto sævior, tanto clementior invenitur; illud vero pessimum genus est, cui clementiæ species falsa blanditur; ille sævior, ille gravior est carnifex, qui neminem statuit occidere. Itaque dici non potest, hujusmodi judices quanta et quam gravia tormentorum genera excogitaverint, ut ad effectum propositi sui pervenirent, etc. » Subdit his alia quæ gesta sunt in Bithynia; de quibus nos suo loco superius.

25. Sed ut quæ ab Eusebio scripta sunt ordine prosequamur, post enarratos qui in Phrygia passi sunt cives omnes civitatis unius christiani martyres, et quæ in Arabia, Mesopotamia et Cappadocia adversus fideles gesta sunt, summatim collecta, quæ superius alio loco posuimus, hæc adjicit [1] de martyribus Antiochenis : « Quid opus etiam eorum qui Antiochiæ martyrium subierunt, memoriam renovare? quorum alii candentibus craticulis suppositis ad mortem usque, sed ad longinquum et diuturnum cruciatum assati; alii dexteram in rogum immittere maluerunt, quam eadem detestandas victimas attingere. » Et post narrata quæ a nobis paulo ante recensita sunt de Pelagia præcipitio extincta, ac matre cum sororibus se ipsas in flumen dantibus hæc addit : « At alias geminas virgines etiam Antiochiæ, omnibus rebus valde præstabiles, vere germanas sorores, inclytas genere, vitæ integritate insignes, ætate adolescentulas, venustas corpore, animo graves et venerandas, moribus pias, studio et industria admirabiles, adeo ut terra impia non digna videretur quæ tales sustentaret, in vastos maris fluctus nefarii dæmonum ministri immergere præceperunt. » Hæc de geminis Antiochenis virginibus Eusebius. Sed dignum est, ut quæ de alia quoque Antiochena virgine ab Ambrosio pereleganti scripta sunt stylo, his attexamus; quod personarum, loci ac temporis ratio postulare videtur; nimirum ut virginibus virginem conjungamus, gentilem gentilibus, quæ et hoc novissimo quoque persecutionis tempore passa esse censeatur; quod declarat, dum his verbis narrationem aggreditur [2] :

26. « Recens vobis exemplum profero, ut intelli-

[1] Lactant. lib. v. c. 11.

[1] Euseb. lib. VIII. c. 24. — [2] Ambr. lib. III. de Virg.

gatis Apostolum non unius esse doctorem, sed omnium. Antiochiæ nuper virgo quædam fuit fugitans publici usus; sed quo magis virorum vitabat aspectum, eo amplius incendebat; pulchritudo enim audita nec visa plus desideratur, duobus stimulis cupiditatum, amoris et cognitionis, dum et nihil occurrit quod minus placeat, et plus putatur esse quod placeat; quod non judex oculus explorat, sed animus amator exoptat. Itaque sancta virgo, ne diutius alerentur potiendæ spe cupiditatis, integritatem pudoris professa, sic restinxit improborum faces, ut non jam amaretur, sed produceretur. Ecce persecutio; puella fugere nescia, certe pavida ne incideret in insidiatores pudoris, animum ad virtutem paravit; tam religiosa, ut mortem non timeret, tam pudica, ut expectaret. Venit coronæ dies; maxima omnium expectatio. Producitur puella duplex professa certamen, et castitatis et religionis. Sed ubi viderunt constantiam professionis, metum pudoris, paratam ad cruciatus, erubescentem ad aspectus; excogitare cœperunt, quemadmodum specie castitatis religionem tollerent; ut cum id abstulissent quod erat amplius, etiam id eriperent quod reliquerant. Aut sacrificare virginem, aut lupanari prostitui jubent. Quomodo deos suos colunt, qui sic vindicant; aut quemadmodum ipsi vivunt, qui ita judicant?

27. « Hic puella, non quod de religione ambigeret, sed de pudore trepidaret, ipsa secum: Quid agimus hodie? Aut martyr, aut virgo; altera nobis invidetur corona; sed nec virginis nomen agnoscitur, ubi virginitatis auctor negatur. Nam quemadmodum virgo, si meretricem colas? quemadmodum virgo, si adulteros diligas? quemadmodum virgo, si amorem petas? Tolerabilius est enim mentem virginem, quam carnem habere; utrumque bonum, si liceat; si non liceat, saltem non homini castæ, sed Deo simus. Et Rahab meretrix fuit; sed postquam Deo credidit, salutem invenit. Et Judith se, ut adultero placeret, ornavit, quæ tamen quia hoc religione, non amore faciebat, nemo eam adulteram judicabat. Bene successit exemplum. Nam si illa, quæ se commisit religioni, et pudorem servavit et patriam; fortassis et nos servando religionem servabimus etiam castitatem: quod si Judith pudicitiam religioni præferre voluisset, perdita patria, etiam pudicitiam perdidisset. Itaque talibus informata exemplis, simul animo tenens verba Domini, quibus ait [1]: Quicumque perdiderit animam suam propter me, inveniet eam; flevit et tacuit, ne eam vel loquentem adulter audiret; nec pudoris elegit injuriam, sed Christi recusavit. Æstimate utrum adulterare potuerit corpus, quæ nec vocem adulteravit.

28. « Jamdudum verecundatur oratio mea, et quasi audire gestorum seriem criminosam atque explanare formidat; claudant aurem virgines Dei. Ducitur puella Dei ad lupanar; sed aperite aurem, virgines Dei. Virgo prostitui potest, adulterari non potest. Ubicumque Dei virgo est, Dei templum est; nec lupanaria infamant castitatem, sed castitas etiam loci abolet infamiam. Ingens petulantium concursus ad fornicem. Discite martyrum miracula, sanctæ virgines, dediscite locorum vocabula. Clauditur intus columba; strepunt accipitres foris; certant singuli, qui prædam primus invadat. At illa, manibus ad cælum levatis, quasi ad domum venisset orationis non ad libidinis diversorium: Christe, inquit, qui domuisti Danieli virgini feros leones, potes etiam domare hominum feras mentes. Chaldæis roravit ignis; Judæis se unda suspendit, misericordia tua, non natura sua: Susanna ad supplicium genu fixit, et de adulteris triumphavit. Aruit dextera, quæ templi tui dona violabat. Nunc templum ipsum attrectatur tuum; ne patiaris incestum sacrilegii, qui non passus es furtum. Benedicatur et nunc nomen tuum, ut quæ ad adulterium veni, virgo discedam.

29. « Vix compleverat precem, et ecce vir militis specie terribilis irrupit. Quemadmodum eum virgo vidit, tremuit, cui populus tremens cessit. Sed non illa immemor lectionis: Et Daniel [1], inquit, supplicium Susannæ spectaturus advenerat; et quam populus damnavit, unus absolvit: potest et in hoc lupi habitu ovis latere; habet et Christus milites suos, qui etiam legiones habet. Aut fortasse percussor intravit; ne vereare, anima, talis solet martyres facere. O virgo, fides tua te salvam fecit. Cui miles: Ne quæso paveas, soror; frater huc veni, salvare animam, non perdere. Serva me, ut ipsa serveris: quasi adulter ingressus; si vis, martyr egrediar. Vestimenta mutemus; conveniunt mihi tua, et mea tibi, sed utraque Christo. Tua vestis me verum militem faciet, mea te virginem; bene tu vestieris; ego melius exuar, ut me persecutor agnoscat. Sume habitum qui abscondat feminam; trade qui consecret martyrem; induere chlamydem, quæ occultet membra virginis, servet pudorem; sume pileum, qui tegat crines, abscondat ora. Solent erubescere qui lupanar intraverint. Sane cum egressa fueris, ne respicias retro, memor uxoris Lot [2], quæ naturam suam, quia impudicos licet castis oculis aspexit, amisit. Nec vereare ne quid pereat sacrificio. Ego pro te hostiam Deo reddo; tu pro me militem Christo; habes bonam militiam castitatis, quæ stipendiis militat sempiternis; loricam justitiæ, quæ spiritali munimine corpus includat: scutum fidei quo vulnus repellas; galeam salutis: ibi enim est præsidium nostræ salutis, ubi Christus est; quoniam mulieris caput vir, virginis Christus. Et intra hæc verba chlamydem exuit; suspectus tamen adhuc habitus, et persecutoris, et adulteri. Virgo cervicem, chlamydem cœpit miles offerre. Quæ pompa illa, quæ gratia, cum in lupanari de martyrio certarent? Addantur personæ, miles, et virgo; hoc est, dissimiles inter se natura, sed Dei miseratione consimiles, ut compleatur oraculum [3]: Tunc lupi et agni simul

[1] Matth. x.

[1] Dan. XIII. — [2] Genes. XIX. — [3] Isai. LXV.

pascentur. Ecce agna et lupus non solum pascuntur simul, sed etiam immolantur. Quid plura? Mutato habitu evolat puella de laqueo, jam non suis alis, utpote quæ spiritalibus ferebatur; et (quod nulla unquam viderunt sæcula) egreditur de lupanari virgo, sed Christi. At illi qui videbant oculis, et non videbant, ceu raptores ad agnam, lupi fremere ad prædam.

30. « Unus qui erat immodice districtior, introivit; sed ubi hausit oculis rei textum : Quid hoc, inquit, est? puella ingressa est, vir videtur; ecce non fabulosum illud, Cerva pro virgine; sed quod verum est, miles ex virgine. At etiam audieram, et non credideram, quod aquas Christus in vina convertit [1]; jam mutare cœpit et sexus. Recedamus hinc, dum adhuc qui fuimus, sumus; numquid et ipse mutatus sum, qui aliud cerno, quam credo? Ad lupanar veni, cerno vadimonium, et tamen mutatus egrediar; pudicus exibo, qui adulter intravi. Indicio rei, quia debebatur tanto corona victori, damnatus est pro virgine qui pro virgine comprehensus est. Ita de lupanari non solum virgo, sed etiam martyres exierunt.

31. « Fertur puella ad locum supplicii cucurrisse, certasse ambo de nece; cum ille diceret : Ego sum jussus occidi; te absolvit sententia, quando me tenuit. At illa clamare cœpit : Non ego te mortis vadem elegi, sed prædem pudoris optavi. Si pudor quæritur, manet nexus; si sanguis exposcitur, fidejussorem non desidero : habeo unde dissolvam; in me lata est ista sententia quæ pro me lata est. Certe si pecuniæ te fidejussorem dedissem, et absente me judex tuum censum fœneratori adjudicasset, eadem me sententia convenires : meo patrimonio solverem tuos nexus; si recusarem, quis me indignam morte censeret? quanto major est capitis hujus usura? moriar innocens, ne moriar nocens; nihil hic medium est; hodie aut rea ero tui sanguinis, aut martyr mei. Si cito redii, quis me audet excludere? Si moram feci, quis audet absolvere? plus legibus debeo rea non solum fugæ meæ, sed etiam cædis alienæ; sufficiunt membra morti, quæ non sufficiebant injuriæ; est in virgine vulneri locus, qui non erat contumeliæ; ego opprobrium declinavi, non martyrium tibi cessi; vestem, non professionem mutavi. Quod si mihi præripis mortem, non redemisti me, sed circumvenisti. Cave ne, quæso, contendas : cave ne contradicere audiaris: noli eripere beneficium quod dedisti; dum mihi hanc sententiam negas, illam restituis superiorem. Sententia enim sententia superiore mutatur. Si posterior me non tenet, superior tenet. Possumus uterque satisfacere sententiæ, si me prius patiaris occidi. In te non habent aliam quam exerceant pœnam. In virgine obnoxius pudor est. Itaque gloriosior eris, si videaris de adultera martyrem fecisse, quam de martyre adulteram reddidisse. Quid expectatis? duo contenderunt, et ambo vicerunt; nec divisa est corona, sed addita. Ita sancti martyres invicem sibi beneficia conferentes, altera principium martyrii dedit, alter dedit effectum. » Hæc S. Ambrosius de agone virginis Antiochenæ, et militis ejus pudorem servantis et martyrium promerentis.

[1] Joan. II.

32. Porro quod frequens esset, hac potissimum persecutione novissima, christianas feminas in confessione perstantes tradi prostibulo illudendas, ut compluribus exemplis superius est demonstratum, dictumque ex S. Basilii [1] sententia Christum eisdem semper præsto fuisse, variisque modis a turpitudine vindicasse : haud mirum videri debet, si his quæ scribit S. Ambrosius persimilia facta legantur in aliis quoque virginibus. Et quidni præstantes virtute milites christiani, cum viderent candidas integritate Christi columbas tradi lenonibus deturpandas, hæc hisque majora præstarent? Quis fidelium videns sic prostitui castissimas virgines, corde excruciatus non omne volveret mente consilium, agitaretque animo curam omnem, ut eas ab imminenti periculo liberaret? Dulce plane cuiquam videri posset dispendium vitæ, quo ab avaro turpique lenone redimeretur pretiosa virginitas, compararet urque celsior corona martyrii, duplici insignita victoria, confessione fidei, et defensione pudoris; cujus causa consequendæ, cum se daret occasio, laborasse fideles, nullus jure poterit dubitare.

33. Quamobrem haud mirum, inquam, videri debet, si persimiles casus diversis in locis acciderint; ut in primis quod Alexandriæ contigisse traditur de Didymo christiano homine, qui ut nobilem virginem Alexandrinam Theodoram nomine ad lupanar damnatam eriperet, galeam, ocreas, et cætera militaria superinduens indumenta, comparato sibi ex more, majori pecuniarum vi aditu, accessit ad virginem; quam, galea tecto una cum vultu capite, accinctam gladio, baltheoque decoram abire coegit; et re comperta, qui loco virginis remanserat obses, damnatus capite, martyrium consecutus est; sed et illa itidem coronam martyrii est adepta, ut ex Romano Martyrologio liquet. Porro hanc (ut corrigamus quæ dicta sunt in Notis ad Martyrologium) apparet esse diversam ab illa, quæ ab Ambrosio describitur. Extat rei insigniter gestæ nobile monumentum, ipsa, inquam, Acta [2] accurate conscripta et fide perstantia.

34. Rursus alia extant Acta [3] de Antonina virgine et Alexandro, qui eadem quoque arte ipsam a stupro vindicavit; cum postea ambo dire cruciati, manibus præcisis, igne absumendi traditi, coronam martyrii consecuti sunt : quorum omnium natalitiis diebus in Ecclesia Dei, tum apud Græcos, tum etiam Latinos, memoria viget. Sed et Palladius [4] Corinthi persimile memoratis exemplis accidisse testatur de christiano homine agente in rebus (erat is magistratus in militia Palatina), qui persoluto pro virgine prostituta ingenti in delicias prioris noctis pretio, illam suo indutam habitu liberavit; cum præses indigna-

[1] Basil. de vera virginitate. — [2] Ex Metaph. apud Sur. tom. II. die 5 April. — [3] Apud eumdem die 4 Maii. — [4] Pallad. in Lausiac. c. 53.

tus sic se ab eo esse delusum, ad bestias hominem damnavit: qui earum feritate discerptus, martyrii corona donatus a Deo est. Et quid mirum si sic liberatæ sunt a viris christianis christianæ virgines prostitutæ, cum et Lacedæmonios viros feminæ conjuges (quod tradit Valerius [1]) eadem quoque arte ex arcto carcere, habitu item mentito, subduxerint?

35. At præter hæc, quæ Antiochiæ, Alexandriæ, et Corinthi accidisse vidimus, Nicomediæ quoque contigit nobile facinus Euphrasiæ virginis; quæ, hac eadem Diocletiani persecutione urgente, cum illi sedi (ut dictum est) S. Anthimus præesset episcopus, ad lupanar itidem damnata, mira quadam arte excogitata, et virginitatis integritati prospexit, et coronæ martyrii percupide lucrum fecit; de qua post alia hæc tradit Nicephorus [2]: « Ubi jam in eodem est conclavi cum improbo juvene clausa, techna quadam illum circumvenit; veneficam se esse profitetur, mercedemque ingentem conservatæ pudicitiæ pollicetur, quæ eum a morte conservet, pharmacum scilicet, quo ille perunctus in bellorum certaminibus et prœliis nullo prorsus telo aut ferro violari aut confici posset. Quod si de tali remedio, inquit, periculum facere vis, illico id tibi manifeste exhibebo. Ille id statim parari permittit. Tum illa vere sapiens ceram oleo liquefactam, manibusque subactam, collo suo circumcirca inungens, illinit: quod ubi perfecit, petere eum jugulum suum ense, quibus posset viribus adacto, remediique ejus vim et efficaciam experiri jubet. Atque ille quam potuit validissime ensem in eam demisit, caputque ejus ictu uno resecuit. » Hæc Nicephorus; quæ vulgaris poeta ille, quamvis celebratur a multis, nimia licentia dicam et temeritate, non sine dedecore pietatis, in fabulas est ausus transferre quas cantat, non veritus sacra ac veneranda martyris acta in poeticum figmentum convertere. At de virginibus a prostibulo liberatis modo satis. Ad Antiochenos martyres redeamus.

36. Passi itidem Antiochiæ hac persecutione habentur Julianus, Basilissa, Antonius presbyter, Anastasius, atque alii complures ordinis ecclesiastici viri, quibus accessit Marcionilla cum Celso puero, septemque fratres, et alii plures, quorum omnium una est natalis dies perpetua memoria consecratus [1]. Sed est et alia Basilissa [2] novem annorum puella Nicomediæ, quæ cum sub Alexandro præside verbera, ignes ac bestias superasset, Deum orans, spiritum reddidit. Cum in Syria, quæ Cœle dicitur, plurimi martyres passi habeantur: in superiori Syria, quæ appellata est Augusta, Euphratesia, Sergius et Bacchus clarissimi martyres occubuerunt; quorum memoria virtute miraculorum non in Christianos tantum, sed etiam in infideles (ut suo loco dicturi sumus) propagata est. Extant eorum Acta, sed in aliquibus emendanda. Ad Bacchum quemdam rescriptum [3] legitur Diocletiani; sed num hic ille, vel quisnam fuerit, ignoramus.

[1] Valer. Max. lib. IV. cap. 6. exter. cap. 3. — [2] Niceph. lib. VII. cap. 13.

[1] Mart. Rom. 9 Januarii. — [2] Ibidem die 3 Septembr. — [3] L. I. C. ad legem Viscel.

Anno periodi Græco-Romanæ 5802. — Olymp. 272. an. 1. — Urb. cond. 1062. — 1060. secundum Baronium. — Jesu Christi 309. — Marcelli papæ 2. — Persecutionis 7. — Galerii Maximiani 5. Constantini 4. Licinii et Maximini 3.

1. *Consules in Italia.* — A num. 1 ad 4. Coss. in Italia *Maxentius Aug. II*, et *Romulus Cæsar II*, ut docent Idacius in Fastis, et auctor libelli de Præfectis Urbi. Epistolæ enim Marcelli papæ a Baronio laudatæ, in quibus consulatus Maxentii et Maximini legitur, supposititiæ sunt. Onuphrius utrumque consulem a nobis propositum suffectum fuisse existimat; quia non animadverterat, per hæc tempora alios in Italia, alios in reliquo orbe Romano consules ordinarios creatos fuisse. *Romuli* Cæsaris consulatus juxta priorem regulam; ex eo enim intelligimus eum anno præcedenti Cæsarem nuncupatum esse: *Maxentii* consulatus juxta tertiam.

2. *In reliquo orbe Rom. formula post consulatum adhibita.* — In reliquo orbe Romano, ut ex Idacio, Fastis Cæsareis et Fragmento Consulari Bucherii discimus, Acta publica hac formula notata sunt: « Post consulatum X et VII, » id est, post decimum Herculii et septimum Galerii Maximiani. Hincque colligere est, nullos hoc anno ob imperatorum discordiam creatos esse consules, et Galerium Maximianum, qui Herculium ut Seniorem Augustum coluerat, jam ab anno præcedenti, quo in præsentem designandi erant consules, ab eo dissensisse; ideoque nec hoc anno, nec sequenti consules creatos esse; quia ea designatio ad *Herculium* tanquam seniorem Augustum pertinebat. Hinc etiam intelligemus, errasse Eusebium in Chronico, ubi Herculii mortem cum anno Christi CCCVIII copulat; quia tam anno CCCVII et CCCVIII, quam anno CCCXI, consules ordinarii

renuntiati fuere, solumque hoc anno et sequenti, quo Herculium occisum diximus, extra Italiam, quæ Maxentio parebat, consules non creati; cujus rei ratio nulla alia assignari potest, nisi quia *Galerius Maximianus* non amplius Herculium ut Seniorem Augustum agnoscebat. Porro quæ habet Baronius de annis hac formula « Post consulatum » notatis, ac *Maxentii* consulatibus, corrigenda sunt ex his quæ diximus, tam hic, quam in Dissert. Hypat., ubi pluribus de ea formula egimus. Denique in Fastis Græcis Theonis perperam hoc anno consules eduntur *Constantinus Aug. I, et Licinius I.* Fasti enim illi hoc et duobus sequentibus annis depravati.

3. *Obitus S. Marcelli PP.* — A num. 4 ad 8. *Sanctus Marcellus* pontifex Romanus anno superiori ordinatus est die xxvii Junii, in quam Dominica cadebat, et ad Deum migravit XVII kal. Febr. seu die xvi mensis Januarii anni cccx, et XVI kalend. Februarii, seu die xvii Januarii sepultus, ut docet Anastasius, qui diem sepulturæ memorare solet. Sedit itaque annum i, menses vi, dies xx. In genuino Bedæ Martyrologio ad XVII kal. Febr. habetur : « Nat. S. Marcelli papæ, etc. Sepultus est in cœmeterio Priscillæ. » In Chronico quidem Damasi juxta Bucherii editionem hæc verba leguntur : « Marcellus anno i, mensibus vii, diebus xx. Fuit temporibus Maxentii a consulatu X (nempe Maximiani Herculii) et Maximiani VII usque post consulatum X et VII, » id est ab anno cccviii usque ad annum cccix, qui notatus fuit hac formula « Post consulatum X et VII. » Verum locus ille in editione Bucheriana corruptus. Primo in mensibus; exemplar enim bibliothecæ Cæsareæ, quo usus est Cuspinianus in Fastis ad Post consulatum Diocletiani X et Maximiani VII, ut ipse vocat, habet *menses sex*, sicuti et exemplar quod inde transmissum est ad Schelstratium, qui Chronicon illud correctius edidit in Antiquitate Ecclesiastica pag. 440. Secundo, loco « usque post consulatum X et VII, » legendum, « usque II post consulatum X et VII, » qua formula annus cccx insignitus fuit, ut recte observavit Papebrocius in Conatu Chronico-Historico. Hunc enim errorem duratio pontificatus tam Eusebii, quam Melchiadis proximorum ejus successorum manifeste indicant, ut ex iis quæ in utriusque morte dicemus, constabit (1).

4. *Dies ejus emortualis.* — In Martyrologio quidem Hieronymiano ad diem vii Octobris habetur : « Romæ via Appia, depositio S. Marcelli et Marci episcopi. » At licet hæc verba sanctum Marcum papam eo die demortuum indicent, quod et aliunde constat, nihil tamen faciunt ad Marcellum papam, cum ibidem non dicatur episcopus. Ea itaque referuntur ad sanctum *Marcellum*, qui die vii mensis Octobris cum sancto Apuleio Romæ martyrium fecit, ut videre est ad eam diem in Martyrologio Romano, et in aliis a Baronio in notis citatis. In eodem Martyrologio Hieronymiano ad XVII kal. Febr., seu ad diem xvi Januarii Marcelli papæ depositio diserte enuntiata : « Romæ via Salaria in cœmeterio Priscillæ, depositio Marcelli episcopi et confessoris. » Chronico Hieronymiano suffragantur tam Chronicon auctius veterum Pontificum, quam liber Pontificalis, in quibus legitur *Marcellum* sepultum esse in cœmeterio Priscillæ via Salaria XVII kalend. Februarii.

5. *Decretales Marcelli fictitiæ.* — *Marcello* duæ decretales attribuuntur, quæ supposititiæ sunt. Prima est ad episcopos Antiochenæ provinciæ, in qua leguntur loca ex Acacio Constantinop. episcopo, Hilaro, Innocentio, Gregorio, Leone et aliis desumpta, quæque fictitio consulatu notatur : « Data kalendas Aprilis, Maxentio et Maximo V. C. coss. » Secunda est ad Maxentium, de qua Baronius in Annalibus anno præcedenti, qui tamen eam commentitiam esse non animadvertit. Incipit enim cum verbis S. Gregorii, epist. cxiv libri septimi, continet aliorum loca complura, et Scripturam citat ex versione divi Hieronymi, subnotaturque « Maxentio et Maximo V. C. coss., » qui consulatus prorsus fictitius.

6. *S. Marcelli epitaphium explicatur.* — Maxentium per hæc tempora Christianos in Africa afflixisse existimavit Baronius. Verum Africa *Alexandro* tyranno parebat, quem Maxentius ante annum cccxi non devicit, ut jam diximus. Ab eo tamen *S. Marcellum* male habitum fuisse ostendit ejus epitaphium, quod extat in antiquis inscriptionibus, referturque a Baronio. In illo dicitur, *Marcellum*, quod *Lapsos* ad pœnitentiam compelleret, ab impio tyranno in exilium pulsum esse. Recitarunt etiam epitaphium illud tam Bollandus die xvi Januarii in Vita S. Marcelli, quam Papebrocius in Conatu Chronico-Historico ad Catalogum Pontificum, pag. 45.

> Veridicus rector, lapsus quia crimine flere
> Prædixit miseris, fuit omnibus hostis amarus.
> Hinc furor, hinc odium sequitur, discordia, lites,
> Seditio, cædes; solvuntur fœdera pacis
> Crimen ob alterius, Christum qui in pace negavit
> Finibus expulsus patriæ feritate tyranni
> Hæc breviter Damasus voluit comperta referre,
> Marcelli ut populus meritum cognoscere posset.

Existimat Papebrocius loco *lapsus*, legendum esse *lapsos*, sed perperam : auctor enim epitaphii de crimine lapsus loquitur, illumque flere prædixit *miseris*, id est, *lapsis*. Addit Papebrocius : « Hic notat Bollandus : « Nulla alibi (quod sciam) mentio exilii Marcelli. Sed nec hic etiam ulla, quia Marcellus hic non dicitur, finibus expulsus patriæ. Quis ergo? Idem qui Christum in pace negavit, ob cujus crimen soluta pacis fœdera, qui denique feritate tyrannus fuit :

(1) *Marcellus* ordinatus creditur die xix Maii A. D. 308, feria sexta, sed incertum qua die obierit anno 310. Errasse patet Pagium putantem in Hieronymiano martyrologio ad « diem VII Octobris, Romæ via Appia, Marcelli papæ » depositionem memorari, atque A. D. 309 obiisse; nam ut adnotat Constantius, pag. 311, ex eodem martyrologio liquet ad xvi diem Januarii, *Marcellum* depositum fuisse « via Salaria in cœmeterio Priscillæ, » quod habet et Romanorum Pontif. catalogus reginæ Suecorum apud Bollandum. Constantius Bucherianum catalogum emendandum censet hoc modo : « Marcellus anno uno, mensibus vii, diebus xxvii, a consulatu X Herculii et Maximiani VII, usque ii (scilicet anno) post consulatum X et VII, » adeo ut Marcelli obitus in A. D. 310 protrahi debeat. Mansi.

quod non intelligens imperitus librarius, commodiorem sensum facturum se credidit, si scriberet, tyranni. Voluit ergo Damasus significare, quod quia Marcelli ad pœnitentiam hortantis et mala Reipublicæ alioqui incubitura prænuntiantis prædicatio odium commune ipsi attulit, secuti sunt ii, quos narrat, effectus, ac denique bellum civile inter Constantinum et Licinium; quem Licinium primum quidem cum Constantino christianum videri voluisse demonstrat ex Eusebio Baronius ad an. CCCXIV, num. 12, et sæpius victum a Constantino tandem in Gallias relegatum ex Joanne Nicomediensi presbytero coævo discimus in Vita S. Basilei Amaseni a nobis data ad XXVI Aprilis.

7. *Refellitur explicatio Papebrocii.* — Sed immerito Papebrocius Bollandum reprehendit, et exilium Marcello irrogatum in Licinium transfert; cum is usque ad annum CCCXIX Christianis faverit, et si christianus non fuit, se ipsum talem simulaverit. Nec refert, quod anno CCCXIV bellum *Constantinum* inter et *Licinium* fuerit; illud enim præterquam quod cito sedatum, ad religionem Christianam non spectavit, nec tunc Christiani a Licinio vexati. Deinde Licinius anno CCCXXV Thessalonicam relegatus, ut infra ostendam, non vero in Gallias, ut habent Acta S. Basilei, quæ vel hoc exilium in Gallias supposititium ostenderent, si alia argumenta deessent. Qua de re suo loco. Tyrannus itaque, cujus *Damasus* meminit, alius non est, quam *Maxentius*, qui hoc tempore nullum impietatis aut libidinis genus prætermittebat, ut tradit Eusebius lib. 8, cap. 14, quique biennio post S. Marcelli obitum a Constantino M. debellatus est. Discordiæ, lites, seditio, cædes inter Christianos ipsos excitatæ, quod alii a *Marcello* starent, alii *Lapsos* sine pœnitentia recipiendos vellent. Qua de re etiam inter Christianos alias altercatum. Qui vero Christum in pace negavit, non est Maxentius, neque Licinius, sed aliquis privatus, cujus tam crimen, quam nomen nobis ignotum. Post hæc itaque verba, « Christum qui in pace negavit, » apponendum punctum. Non enim qui expulsus fuit, Christum negavit; sed qui Christum negavit, hujus expulsionis causa fuit.

8. *Eusebius Marcello succedit.* — In Chronico auctiori veterum Pontificum, Marcelli morte narrata, dicitur : « Cessavit episcopatus dies viginti, » quod et ex libro Pontificali Baronius tradit. Quare, Eusebium, qui Marcello successit, anno tantum sequenti, die V Februarii, pontificatum adeptum esse, suo loco visuri sumus.

9. *Anno* VII *persecutionis gesta.* — Ad num. 18 et seqq. Quæ habet hoc anno Baronius de martyribus Palæstinæ, pertinent ad sequentem, qui octavus persecutionis fuit. Ideo enim ille hunc annum persecutionis *octavum* appellat, quod eam anno trecentesimo secundo, anno sc. antequam ea excitaretur, inchoarit.

EUSEBII ANNUS 2. — CHRISTI 310.

1. *Persecutionis annus nonus.* — Redemptoris nostri annus decimus supra trecentesimum, quod nullis creatis novis consulibus Fastis haberetur adscriptus, post consulatum Diocletiani secundo notatus reperitur.

Unde autem acciderit, ut duorum annorum consules desint, anno præterito disseruimus, eamque attulimus rationem, quod deleta Maxentii tyranni memoria, ex Fastis pariter expuncti sunt consulatus ejusdem, sed id præter antiquum morem, ut ex Tacito [1] superius dictum est. Cum vero tyrannorum consulatus deleri cœperunt, vel ex alia causa novi consules creati non sunt; ne in Fastos, in quibus tempora accuratissime numerari solerent, ob vacuos laterculos consulatuum error irreperet; optime consultum est, ut sequentes anni post ultimos consules signarentur, post consulatum illorum, primo, vel secundo, prout vacasse contigisset. Usitatius itaque invenitur, ut cum quid post consulatum factum legitur, intelligi debeat contigisse illud anno sequenti a superioris anni consulibus, quod Acta a S. Augustino [1] citata declarant. Sed et in Concilio Africano hæc leguntur : « Quod si adhuc ejus anni Paschæ dies incertus est, ille præcedens adjungatur, » in Formatis scilicet litteris ; « quomodo solet, post consulatum, in publicis Gestis adscribi. » Sed et accidit plerumque, ut etiam cum certi sint alicujus anni consules, tamen Acta publica post consulatum anni superioris consulum interdum consignata habeantur; quod aliquando honoris causa factum esse videri

[1] Tacit. Annal. lib. III.

[1] Aug. in Brevic. Collat. die 3. c. 17.

potest; nam Acta Concilii Ephesini interdum adnotata reperiuntur, post consulatum Theodosii imperatoris et Valentiniani; cum tamen constet eodem anno consules creatos esse Bassum et Antiochum. Hæc igitur ad elucidationem temporum non oportuit præteriisse; quod frequenter accidat reperiri in Fastis notatos annos, Post consulatum.

2. Sed jam quæ hoc ipso anno gesta sunt, ordine temporum prosequamur. Numeratur ex his quæ dicta sunt superius ex Eusebii calculo annus hic nonus cœptæ a Diocletiano persecutionis, quo ipso anno (ut idem tradit Eusebius [1]) magnus ille Petrus episcopus Alexandrinus martyrium consummavit; ait enim hæc de eo : « Hic duodecim annis continuis in eo officio fungendo summa cum dignitate inter primos floruit; qui cum triennium prope ante persecutionis tempus in Ecclesia illa gubernanda contrivisset, de reliquo vitam duriore exercitatione ac magis severa traduxit, et (uti omnibus constabat) Ecclesiarum utilitati omni cura ac studio prospexit; ac propterea nono persecutionis anno, capite amputato, fuit a Deo insigni martyrii corona donatus. » Hæc Eusebius; unde idem ipse corrigitur, dum habet in Chronico anno septimo Constantini Achillam Petro esse suffectum, perperamque ponit anno Domini trecentesimo decimo octavo id contigisse.

3. Verum potius dixerim mendum in codicem irrepsisse, quam eumdem auctorem sibi ipsi contrarium adeo enormiter lapsum esse. Idemque de restituta sub Maximino persecutione dum agit, hæc ait de Petro [2] : « Per idem tempus Petrus, qui Ecclesiæ Alexandrinæ maxima cum dignitate præfuerat, quique præter cæteros sanctos et divinos episcopos, cum virtutis causa, quæ in ejus vita elucebat, tum studii et vigiliarum quas in sacras litteras contulerat, prope miraculum extitit; nulla de causa culpave, cum minime expectabat, abreptus subito, ita ut erat, ex Maximini mandato, injuste capite plectitur; aliique complures qui in Ægypto erant episcopi idem cum illo supplicii genus perpessi sunt. » Hæc ipse de ejus aliorumque martyrio. Sed idem quoque dum alibi [3] celebriores recenset martyres hac eadem persecutione passos, inter alios adnumerat eumdem Petrum Alexandrinum. Esto igitur firmum ratumque ex Eusebio, annos quibus sedit Petrus exacte definiente, ipsum passum esse anno sedis suæ duodecimo, persecutionis vero nono, tribus antea primis annis in pace Ecclesiæ (ut ait) evolutis.

4. *Petri Alexandrini martyrium ejusque gesta et scripta.* — Sed jam res gestas de ejus martyrio fusius prosequamur. Post enim illa, quæ dicta sunt de fuga cum aliis in Palæstinam, aliaque de carcere ac schismate a Meletio adversus ipsum conflato, et injunctis ejus decreto pœnitentiis lapsis; reliquum est, ut de iis, quæ ad ejus martyrium spectant, paulo fusius agamus; sed primum, quæ, dum esset in carcere, ab eo gesta sunt, percurramus. Extant Acta ejus martyrii, quæ ex græco (ut dictum est superius) Anastasius Bibliothecarius latinitate donavit, nonnihil diversa ab iis quæ ejus nomine edita habentur [1], sed uberiora, quorum meminimus in Notationibus nostris. De his acturi, in primis monemus lectorem, in editis atque hic citatis in margine, perperam legi excommunicatum fuisse Arium diaconum a Petro episcopo Alexandrino ob hæresim ab ipso excogitatam de Filio Dei, quem minorem Patre asseruisset; hæc quidem in dictis germanis Petri martyrii Actis nequaquam leguntur; sed tantum de Ario, ab ipso Petro ecclesiastica communione interdictum illi fuisse non ob hæresim aliquam a se inventam, sed ob schisma, quod cum Meletio de quo plura superius, connivisset; a quo cum indulgentiam, rediens ad Ecclesiam, impetrasset, ab eodem Petro postea ordinatus fuit diaconus; sed cum iterum ad Meletium descivisset, ne amplius reciperetur, idem Petrus admirabili quadam visione admonitus suos contestatus est. Quænam vero hæc fuerit, cum paulo ante martyrium interpellatus esset ab Achilla et Alexandro presbyteris Alexandrinis, ut Arium communionem catholicam iterum dolose affectantem reciperet; his verbis declarant citata a nobis Acta :

5. « Paululum eos Petrus segregavit a cæteris, et clauso eorum sermone, dixit ad eos : Nolite me, fratres, tanquam inhumanum ac rigidum accipere. Revera enim et ego homo sum sub lege peccati degens; sed credite meis sermonibus; latens est Arii dolus; omnem supergreditur impietatem. Et hoc non a me ipso asserens, ejus sancio segregationem. Hac etenim nocte, dum solemniter preces ad Dominum funderem, astitit mihi quidam puer, quasi duodecim annorum, cujus faciei claritatem ferre non poteram; nam tota hæc cella, in qua stamus, immenso lumine radiabat; ipse autem linostinum erat indutus colobium, scissum in partes utrasque a collo usque ad pedes; tenensque gemina manu colobii scissuras, applicabat eas pectori suo, quatenus propriam tegeret nuditatem. Ad hanc quidem visionem ego miratus obstupui. Mox ubi data est mihi loquendi fiducia, exclamans dixi : Domine, quis scidit tibi indumentum ? Et ille : Arius mihi scidit; sed præcave omnino, ne eum in communionem recipias. Ecce enim crastina die venturi sunt, qui te pro eo postulabunt. Vide ne suscipias, acquiescens illis; quin potius jubeto Achillæ et pariter Alexandro presbyteris, qui post tuum exitum recturi sunt Ecclesiam meam, ne aliquatenus illum recipiant. Tu autem futurus es martyr, mortem velocius expleturus. » Hæc de Ario.

6. A quo nihil de iis, quæ ad fidem spectant, deductum fuisse in controversiam, ibi significatur; sed tantum de conniventia cum Meletio et levitate animi ejus, vel potius calliditate, qua, ut studeret partibus Meletii, subdole catholicam communionem captabat; quem ut evitaret, divinitus admonitus Pe-

[1] Euseb. lib. VII. c. ult. in fin. — [2] Euseb. lib. IX. c. 5. — [3] Idem lib. VIII. c. 25.

[1] Sur. tom. VI. die 25 Novembr.

trus, suos pro ipso interpellantes, quid de Ario in præsentiarum agendum esset, reddidit pariter ex divino consilio certiores. Magni plane negotii res erat, præmonuisse ne Arius reciperetur amplius in Ecclesiam, quam foret scelestissime conscissurus : etenim eo quidem symbolo non tantum quid jam fecisset Arius a partibus Meletii stans, sed quid etiam per hæresim effecturus esset in posterum, fuit sanctissimo martyri demonstratum. Qui igitur ab eodem Petro ob schisma est ab Ecclesia segregatus, postea subdole se Petri successori insinuans ab eo incaute receptus est, et presbyter ordinatus : inde vero ab Alexandro Achillæ successore (ut S. Athanasius [1] ait), nova intercedente hæresis causa, fuit ab Ecclesia Dei fideliumque communione primo rejectus. Quamobrem, ut edita illa Acta adulterata mentiuntur, ita pariter cum eis hallucinantur, qui dicunt Arium a Petro, hæresis causa, ab Ecclesia fuisse proscriptum; cum nefas sit Athanasio non acquiescere, Alexandro primas ea in re tribuenti.

7. Hæc pridie ejus diei, quo martyrium subiit, contigerunt; quo pariter accidit, ut, cum de imperatoris Maximini rescripto de nece Petro episcopo inferenda rumor Alexandriæ fuisset pervulgatus, Christiani Alexandrini (horum numerus immensus erat et qui, si voluissent, magnas turbas ciere totumque statum civitatis perturbare potuissent) sui pastoris cupidissimi, glomeratim ad carcerem, ubi sanctus episcopus tenebatur, accurrerent, indigno ferentes animo in eum quicquam conflari; parati quoque militiæ armatæ resistere vitamque ipsam pro carissimo omnium parente profundere. Inter eos autem complures fuisse sanctissimos monachos, qui ut confessoribus in carcere constitutis opitularentur ac præsto essent, e solitudine desertisque locis Alexandriam venerant, eadem Acta testantur. Sed quinam isti fuerint, post narrationem de Petri martyrio inferius dicturi sumus. Hæc tribunus militum intelligens, et considerans ne si vi vellet rem agere, dubiam jaceret aleam, temperavit; expectans ut, nocte adveniente populus, qui pro foribus carceris stabat, ad propria remearet : cum illi, ut in omnibus prospectum esset vitæ antistitis, quævis mala potius pati, quam stationem relinquere, parati essent.

8. Quod considerans Petrus, tum amore martyrii, quo diutius flagrarat, tum timore, ne sui causa Christiani cum militibus manus consererent, imminenti periculo præsentis jactura vitæ opportune consulturus, misit sibi inhærentem lateri a responsis seniorem ad tribunum, secreto eum admonens, et viam aperiens, qua collectam frustraret multitudinem; nimirum, ut a parte posteriore carceris, summa nocte, cum latomis per posticum via secreta veniret, murumque eo loco perfoderet, quo se intus pulsantem audiret. Quid plura ? Res accidit ex utriusque sententia : effosso pariete, per foramen Petrus clanculo egressus, sese expectantibus dedit militibus, a quibus ducitur ad locum, qui ab incolis dicitur Bucula, ubi S. Marcus quoque martyrium consummaverat, cui et ejusdem sancti cœmeterium inhærebat : quod, concedente tribuno, Petro ingredi licuit, et orare; quibus quidem precibus suum per Marcum Deo martyrium commendavit; Ecclesiam quoque Alexandrinam, omnesque qui tunc erant et futuri essent ibi fideles, ut protegeret omniumque saluti prospiceret, Deum rogavit; ac denique ut exulem Ecclesiæ pacem tandem postliminio restitueret, enixis precibus postulavit.

9. Sed accidit, ut eodem plane articulo temporis sacrata Christo virgo, petitionis illius ignara, iis qui aderant, has a numine allatas voces se audisse, fidem faceret; videlicet : Petrus initium Apostolorum : Petrus finis episcoporum martyrum Alexandriæ; quod et ex oraculo omnino completum est; nam novissimus omnium martyrum episcoporum, qui in Gentilium persecutione sint passi, Petrus habetur. Quid tandem? Absolutis precibus, ad martyrium subeundum se libens volensque composuit. Cum milites, reveriti majestatem viri, de eo feriendo hæsitarent pariterque trepidarent, vix ex eis inventus est unus, qui pro pretio quinque solidis aureis acceptis, exerto gladio, Christi pontificis caput ictu valido amputavit, sexto kalendas Decembris, prope illucescente jam die; cum sedisset (ut eadem habent Acta) annos duodecim, tres in pace Ecclesiæ, novem vero persecutionis postea excitatæ temporibus. Sed irrepsit mendum in notam numeri annorum Domini, dum in eis legitur creatus episcopus anno Domini ducentesimo octogesimo quinto.

10. His in hunc modum gestis, sub silentio milites recessere, ne fieret aliqua violenta a Christianis impressio, quod admodum metuebant. Sed mirum dictu, abscisso capite in terram delapso, relquia pars corporis innixa genibus, erecta, firma immobilisque permansit; donec rem gestam tandem qui in carcere agebant excubias Christiani audientes accurrerent; qui et sacro pignori circumfusi, irarum obliti, officii memores, prehensare sacrum caput et veneranda martyris membra amplecti, exosculari, colligere guttas sanguinis, aliaque digna tanto martyri exhibentes pietatis obsequia, de tumulando corpore honorificentissimo funere consilium iniere, licet de loco fuissent inter se aliquantulum altercati; contendentibus aliis, esse sepeliendum in proximo cœmeterio S. Marci, in quo et sepulti essent prædecessores episcopi; aliis rursum affirmantibus, in cœmeterium ab eo constructum esse inferendum; quorum sententia frequentiori suffragio obtinuit firmitatem; sicque indutum (ut habent eadem Acta) sanctum episcopum vestibus sacerdotalibus albi coloris, colobio et homoforio, naviculæ impositum (prope littus enim erat) navigantes retro Pharum, per locum qui dicitur Leucada, venerunt ad partem Occidentalem, versus locum ubi erat martyrum cœmeterium, apud quod ab eo pacis tempore erecta fuerat Dei Genitricis memoria, confluentibus undique Christianis; satagentibusque singulis suprema pietatis officia cumulate persolvere, eumdem sic indutum sacerdotalibus

[1] Athanas. orat. I. contra Arianos.

vestibus, perinde ac viventem, in sede S. Marci collocant, indeque sublatum humeris venerandum corpus gestantes triumphali pompa procedunt, habentes in manibus victrices palmas ardentesque cereos, thuribulaque odoribus incensis fumantia, sacrosque victoriæ hymnos concinentes ad locum perveniunt, ubi cœmeterium a se constructum erat, ibique eum honorificentissime, ex more, delibutum unguentis, sepulturæ mandarunt; quo in loco quiescens, miraculorum virtute vivens semper in posterum suis opem exhibuit. Hæc omnia fusius scripta, a nobis summatim collecta, habent germana ejus martyrii Acta, quæ e Græcis accepta Anastasius Bibliothecarius Latinis tradidit.

11. Ex quibus illud etiam memoria dignum ab eodem Petro magnæ animi summissionis specimen editum his attexere æquum existimamus; cum enim ibi agitur de Petri cadavere in episcopali throno a populo id enixius contendente collocato; cur hoc ipsum præter morem officium fuerit illi a fidelium plebe tunc exhibitum, dum causæ ratio redditur, in hæc propemodum verba historia contexitur: « Hic enim beatus antistes, quando divini mysterii sacramenta celebrabat, non sicut ecclesiasticus mos habet, in pontificali throno, sed in ejus suppedaneo scabello sedebat; quod populi aspicientes, ægre accipiebant et conquerentes acclamabant : In tua sede cathedra. Et cum crebro id ipsum repeterent, surgens Dei minister ejusmodi querelas tranquilla voce sedabat; et iterum in eodem scabello residebat. Cunctis autem hoc humilitatis gratia agi videbatur. Quadam vero magnæ festivitatis die, cum sacra mysteria missæ solemniter perageret, et tale quid facere vellet; non solum populus, sed et clerus consona voce conclamantes dixerunt : Sede in tua sede, episcope. Ille autem cujusdam mysterii conscius hoc audire dissimulavit; datoque tacendi indicio (neque enim quisquam obsistere pertinacius audebat) silere omnes fecit, et nihilominus eidem scabello sedis subsedit; celebratisque ex more missarum solemniis, quisque fidelium ad propria repedavit.

12. « Vir autem Domini, clericis accersitis, intima serenitate tranquillus, arguens eos temeritatis : Cur, inquit, laicorum vocibus admixti, objurgare me non erubuistis? Attamen quia talis objurgatio non de jactantiæ cœnoso torrente, sed de purissimo fonte dilectionis manavit; aperiam vobis hujus mysterii secretum. Plerumque cum throno illi approximare volo, video quamdam in eo divinam sedere virtutem fulgore luminis admodum radiantem; mox ego inter gaudium et pavorem suspensus, agnosco me tantæ sessionis prorsus indignum; et nisi scandali seminarium populo inferre timuissem, haud quidem ipsi scabello sedere ausus fuissem. Inde est, carissimi filii, quod vobis in hoc pontificalem regulam excedere videor. Verum tamen multoties, quando eam vacantem aspicio (sicuti ipsi testes adestis) more solito in illa sedere non abnuo. Quapropter hujusmodi scientes arcanum, et pro certo expertum habentes, quia si mihi fuerit indultum, sedebo super eam, non parvipendens ordinis dignitatem; omittite jam popularibus ulterius favere inclamationibus. Hæc nimirum pater sanctissimus, dum adviveret, ad sacrum clerum coactus exposuit. » Hucusque de his ibi. Populus itaque, qui reverentia ejus, dum viveret, sæpe in iis victus fuerat, jam defunctum voluit superasse, collocans venerandum corpus ipsius, superposito secto capite, in cathedra pontificia.

13. Sed nec illud de eodem Petro fas est prætermittere, quod de ipso Sophronius[1] suis scriptis testatum reliquit, Athanasii testimonio confirmatum, his verbis : « Interrogatus est aliquando prædictus S. Athanasius, postquam Alexandriæ episcopus constitutus fuit; an posset quisquam sine fide baptizari secundum ritum et prædicationem Christianorum; aut si credere se simulans aliquibus aliis occasionibus baptizatus fuisset; quid de illo sentiendum, aut quomodo suscipiat illum Deus? Et respondit dicens : Audivi aliquando a senioribus nostris, quod beato Petro episcopo et martyri, cum facta esset mortalitas, et plerique ad baptisma mortis timore confugerent, apparuerit angelus humana specie dicens : Quandiu huc mittis marsupia ista, signata quidem, inania autem prorsus, et vacua, et nihil intus habentia? Erunt itaque (quantum ex angeli voce conjicere licet) signum habentes baptismi; quoniam et beneficium aliquod existimarunt se consequi, si baptisma suscipèrent, atque idcirco baptizati sunt. » Significans nimirum, ejusmodi sacramentum esse consecutos; non autem (quod aiunt) rem sacramenti, ipsam gratiam abluentem peccata. Hæc de Petro. Porro remansisse ejus memoriam illatam in tabulas ecclesiasticas percelebrem, consuevisseque Alexandrinos anniversaria celebritate diem natalem ejus maximo hominum cœtu, pompa splendida celebrare, testatur Sozomenus[2], ejusdemque diei festi meminit pariter Ruffinus[3].

14. At sicut operatione insignis et martyrio nobilitatus Petrus effulsit, ita et rerum divinarum eruditione egregie imbutus enituit; cujus felicis ingenii pauca tantum reliqua sunt monumenta, nempe Canones de Lapsis, indices vigentis eo etiam persecutionis tempore ecclesiasticæ disciplinæ; sed et ex commentario ab eodem de Divinitate conscripto in Concilio Chalcedonensi[4] recitatum fragmentum : odoratus forlasse Arii impietatem, nondum tamen foras expositam, de ea re scribendi aucupatus est argumentum.

15. *Achillas episcopus Alexandriæ.* — Post Petrum martyrem subrogatus est in sedem Alexandrinam Achillas, non autem Alexander, ut perperam apud Epiphanium[5] legitur ex Meletianorum commento. Qualis autem Achillas fuerit, cum presbyter esset, ab Eusebio hisce laudibus prædicatur[6] : « Quo tempore » nempe Theonæ episcopi Alexandrini « Achillas presbyterio una cum Pierio donatus, cœpit hominum fama celebrari; qui scholæ sacratæ Christi fidei

[1] Sophr. Prat. spirit. c. 198. — [2] Sozom. lib. II. c. 16. — [3] Ruffin. lib. I. c. 14. — [4] Concil. Chalced. Act I. — [5] Epiph. hæres. LXVIII. — [6] Euseb. lib. VII. c. ult.

instituendæ præfectus, in singulari ac plane rarissimo pietatis munere exequendo, nemini secundus fuit, et vitæ institutionisque evangelicæ modum atque rationem ingenue excoluit.» Hæc de illo Eusebius. Verum in Achilla nimia animi facilitas ab aliquibus reprehenditur; quippe qui contestationum prædecessoris sui Petri martyris oblitus, Arium pœnitentiam simulantem et callida arte sese in ejus amicitiam insinuantem non rejecit, ut commonitus erat, sed accepit, fovit atque honoribus auxit; ut inter alios Sozomenus testatur his verbis [1] : « Ubi vero Petrus martyrio occubuerat, Arius venia ab Achilla petita, non solum permissus est diaconatu fungi, verum etiam ad presbyterii gradum elatus est. » Porro Ecclesia Alexandrina, cui præfectus est Arius, Baucalidis (Baucalis) dicta est, cujus Epiphanius[2] meminit. Accidisse videtur, ut in odium Meletianorum schismaticorum, quos Achillas vehementer est aversatus, ipse tunc Arium ab illis deficere profitentem susceperit et presbyterio honestaverit. Sicut enim adversus Petrum, ita pariter in Achillam et Alexandrum ejus successores Meletianos maximas turbas concitasse, Athanasius fidem facit, qui ait [3] : « Memores igitur ipsi, quomodo sese primum adversus beatum martyrem Petrum, deinde contra magnum Achillam, postremo contra beatum Alexandrum gesserint, etc. »

16. Sed quid præterea de Meletio schismatico, verum ex Meletianis falsa accepta historia, Epiphanius[4] scribat, non ut probemus, sed ut confutemus, hic reddamus : « Contigit, inquit, Petrum martyrium subire; et decessit beatus ille, successore relicto Alexandro in Alexandria; hic enim successit in thronum post prædictum Petrum. Meletius autem et alii multi in exilium relegati sunt, exterminati in Phœnensia metalla; et tunc de cætero qui sequebantur confessores cum Meletio erant. Et ipse Meletius in carcere, in profectione per singulas regiones ac singula loca transiens, constituebat clericos, episcoposque ac presbyteros et diaconos, et ædificabat proprias ecclesias; et neque hi cum illis communicabant, neque illi cum his; inscribebant autem singuli in propria Ecclesia: qui quidem Petro successerunt veteres habentes Ecclesias, Ecclesia Catholica; qui vero Meletio adhærebant, Ecclesia martyrum. Unde et in Eleutheropoli, et in Gaza atque Ælia, cum accessisset quidem Meletius, multos sic elegit; et contigit, ut ipse multum temporis tereret in dictis metallis. At interim liberantur a metallis confessores, tum qui Petri partium erant (multi enim adhuc supererant) tum Meletii sectatores; neque enim in metallis inter se communitatem habebant, aut simul preces fundebant. Contigit autem Meletium adhuc ad tempus in mundo vitam agere, ut etiam floruerit cum Alexandro Petri successore, et in amicitia ejus esset curaretque res Ecclesiæ ac fidei; dixit enim sæpe : Nihil habui diversum, aut adulteratum. » Hæc ibi; quæ quidem quantum adversentur iis quæ nuper ex Athanasio recitavimus, aut quæ superius, cum de origine Meletiani schismatis actum est, tum ex eodem, tum etiam ex aliis auctoribus dicta sunt, prudens lector accurate perpendat, ne specioso nomine Epiphanii in errorem incaute labatur, et ejus esse putet, quod haud aliunde quam a Meletianis contra historiæ veritatem apparet acceptum esse.

17. De annis autem, quot Achillas sederit, non levis est controversia. Eusebius sua Historia prosecutus seriem Alexandrinorum episcoporum, eam ad martyrium Petri usque perduxit; Chronicon autem ejus in his ultimis temporibus in multis constat esse depravatum, ubi tamen cum perperam ponatur ingressus Achillæ anno Domini trecentesimo decimo octavo, usque ad trecentesimum vicesimum tertium sedem propagasse ibidem legitur; quibus si assentiri quis velit, in monstrosas plane absurditates incidat necesse est. Epiphanius [1] tribuit Achillæ sedi tres tantum menses; sed illud plane male, dum Alexandro tradit fuisse suffectum. Nicephorus episcopus Constantinopolitanus in Chronologia a se scripta, quam et Anastasius Bibliothecarius in latinum transtulit, annum tantum Achillam sedisse affirmat. In tanta igitur sententiarum discrepantia, sententiam illam de brevi tempore sedis Achillæ, adeo ut non excesserit unius anni curriculum, cum multa, tum illud potissimum nos sequi persuadet; quoniam si sub episcopatu Alexandri (quod testantur Ruffinus [2] atque Sozomenus [3]) illa contigerunt de lusu puerorum, inter quos Athanasius puer egit episcopum; quomodo, si Achillas diutius supervixit, tam cito ponunt tempore Nicæni Concilii adeo provectæ ætatis fuisse, ut maximi momenti eidem negotium crederetur? nempe cum Ario de Filii Dei divinitate concertatio, et postea eodem anno ad Constantinum obita legatio; cum hæc et alia habeantur minus digna quæ committerentur adolescentulo vix ephebiam superanti. His persuasi, cogimur, nisi hoc anno, saltem sequenti subrogationem ponere Alexandri in locum Achillæ.

18. *In persecutione Ægyptiana clarescit Antonius Magnus.* — Sed jam reliqua, quæ ad persecutionem in Ægypto Christianis illatam spectant, hic apponamus. Eusebius, narrato Petri episcopi Alexandrini martyrio, hæc mox subdit [4] : « Alii quoque complures, qui in Ægypto erant episcopi, idem cum illo genus supplicii perpessi sunt. » Licet autem Alexandrinorum martyrum Petrus (ut dictum est) ultimus prædicetur, in aliis tamen Ægypti locis in sequentem usque annum, licet paulo remissius, persecutionem grassatam esse (nam ad decimum usque annum producta est) nulli dubium esse potest. At quoniam multi sunt martyres passi in Ægypto, nec quo potissimum hujus persecutionis anno coronam sint martyrii consecuti, exploratum habetur; hic eos simul recensere, qui ex tabulis ecclesiasticis sunt

[1] Sozom. lib. I. c. 14. — [2] Epiph. hæres. LXVIII. et LXIX. — [3] Athan. orat. I. contra Arian. prope finem. — [4] Epiph. hæres. LXVIII.

[1] Epiph. hæres. LXIX. — [2] Ruffin. lib. I. c. 14. — [3] Sozom. lib. II. c. 16. — [4] Euseb. lib IX. c. 5.

notiores, adscriptis in iisdem natalitiis eorum diebus, operæ pretium existimamus.

19. At in primis quæ hac eadem urgente persecutione ab Antonio Magno gesta esse, Magnus quoque Athanasius tradit, nempe officia martyribus et confessoribus in carcere constitutis exhibita usque in præsentem annum, quo Petrus martyrium consummavit, hic enarrare dignum putamus. Primordia Antonii, quo consilio petierit solitudinem, allegerit discipulos, et monasteria ante præsens tempus in eremo propagaverit, Athanasius [1] sincere pureque ejus res gestas conscribens, pluribus narrat; quibus, quæ ad hæc tempora spectant, sic subdit : « His rebus transactis, cum persecutio impiissima Maximini furore vesano vastaret Ecclesiam, sanctis quoque martyribus Alexandriam perductis; relicto et ipse monasterio, secutus est futuras victimas, dicens : Pergamus ad gloriosos fratrum triumphos, ut aut ipsi congrediamur, aut spectemus alios prœliantes. Et amore quidem jam martyr erat : sed cum tradere se ultra non valeret, et sociari confessoribus in metallis, vel in carceribus constitutis, magna cum libertate et cura ingrediens ad judicem, exhortabatur, ne terrore impiorum subacti Dominum negarent; jamque sententia coronatos exultans, quasi ipse vicisset, ad locum felicis sanguinis prosequebatur.

20. « Quamobrem commotus judex ob Antonii sociorumque ejus constantiam, præcepit nullum penitus monachorum observare judicium, aut in civitate versari. Et cæteris quidem omnibus in illa die placuit abscondi; Antonius autem impavidus, neglecto persecutoris imperio, lavit apenditen, id est, scapulare suum. Et alia die stans in quodam eminenti loco, candente procinctus veste, procedentem judicem suo provocabat aspectu, flagrans cupiditate martyrii; ostendebatque nobis, contemptorem pœnarum et mortis, christiani animum perseverare debere; in tantum ut contristaretur, quia volenti pati pro Dei nomine martyrium non dabatur. Sed Dominus, qui suo gregi parabat magistrum, servavit Antonium; ut institutio (sicuti factum est) monachorum, non solum oratione ejus, sed et conspectibus firmaretur. Nunquam tamen a sanctorum confessorum vestigiis separatus est; quin anxia circa eos cura et charitatis vinculis colligatus, magis carcerem patiebatur exclusus. Postquam autem persecutionis turbo defluxerat, et beato episcopo Petro jam ob martyrii gloriam coronato, ad pristinum monasterium regressus, quotidianum fidei ac conscientiæ martyrium merebatur; acrioribus se jejuniis vigiliisque conficiens, vestimento cilicino intrinsecus, desuper pelliceo utebatur, etc. » Hæc Athanasius, qui cæteras admirandas et pæne incredibiles ab eo res gestas prosequitur; quarum nonnullas (ut opportuna sese offeret occasio) pro ratione temporum inferius attingemus.

21. *Martyres Ægyptii.* — Sed ut (quod instituimus) hic ad extremum de Ægyptiis martyribus agamus, qui passi licet sint hac persecutione, annus tamen certus, quo quisque necatus sit, incompertus habetur; primo loco occurrunt, quæ de Potamenia virgine ex eodem Antonio accepta, Palladius narrat his verbis [1] : « Iste Isidorus, qui benedictum quondam vidit Antonium dignam rem memoria litterarum retulit mihi, quam ab ipso se dicebat audisse. Potamenia quædam puella admodum pulchra, ancilla cujusdam erat tempore Maximiani persecutoris; quam multis frequenter ac variis promissionibus dominus suus tentans, stuprare non potuit; ita ut ad postremum amore atque insania præceps traderet eam illi qui tunc Alexandriæ præfecturam gerebat, scilicet ut christianam ac maledicentem de persecutionis sævitia imperatoribus; pecuniam ei sub hac pactione promittens, si ejus acquiesceret voluntati, sine ullo eam supplicio reservaret ac redderet; sin vero in contradicendi proposito permaneret, petiit ut tormentis deficeret; ne, si vixisset, libidinis domini sui contemptrix videretur. Quæ cum exhibita ante tribunal fuisset, ejusque judex variis cruciatibus atque tormentis cuperet expugnare devotam voluntatem; et inter diversa supplicia vas quoque æris immensum ac ferventi pice repletum acerrima flamma succenderet; duplicem ei præfectus immitis posuit conditionem : Aut vade, inquit, et domini tui obtempera voluntati; aut scias in ferventem hanc picem esse mittendam.

22. « Cui puella respondit, dicens : Nunquam sit alter monitor talis, qui adduci jubet libidini castitatem. Ob quod ille nimio furore perculsus, præcepit spoliatam eam in vas, quod fervebat, immitti. Hæc autem vox illius fuit : Per caput, inquit, imperatoris tui, quod tu vereris, obtestor, ut, si apud te statutum est his me tormentis necare, non simul totam, sed paulatim me in ferventem mitti jubeas picem; ut possis videre, quantam mihi dederit ignotus tibi patientiam Christus. Quæ per unius horæ spatium paulatim in ahenum candens demissa, defecit, ubi primum pix ebulliens ad ejus colla pervenit. » Hucusque ea quæ Isidorus ab Antonio, rei forsitan inspectore, cum Alexandriæ (ut dictum est) versaretur, accepit, Palladius narrat. Hæc autem, si nomen, sique ultimi supplicii genus spectes, una eademque videri posset cum ea quæ ponitur ab Eusebio [2]. Porro diversam hanc esse ab illa, differentiæ plures constituunt, nimirum diversus personarum status, nam illa ingenua, hæc serva, diversumque supplicii tempus plane declarat; passa hæc sub Maximiano, sed sub Severo illa, quæ non Potamenia, sed Potamiœna dicta haberetur, verum non in lebetem immissa, sed tantum pice perfusa. Cæterum et ejusdem quoque nominis fuisse diversis temporibus plures virgines, iisdemque pœnis affectas, in amplissima civitate quis neget facile potuisse contingere?

23. Rursum vero cum recapitulatione quadam

[1] Athan. in Vita Antonii.

[1] Pallad. in Lausiac. c. 1. — [2] Euseb. lib. vi. c. 4.

Eusebius[1] recenset insigniores quosdam passos in Ægypto martyres, et prærogativa excellentiæ cæteris Petrum episcopum Alexandrinum, de quo dictum est, anteponit; jungit et una Faustum, Didimu, et Ammonium ejusdem Ecclesiæ presbyteros, et quos etiam ante Petrum consummasse martyrium diximus, Pileam, Hesychium, Theodorum, atque Pachomium; quos una simul junctos, additosque his sexcentos sexaginta una die veneranda antiquitas[2] ecclesiastica celebrare consuevit. Seorsum ab his recenset[3] passos itidem Alexandriæ hac eadem persecutione Apollinem, Isacium, et Crotatem. Sed et Paphnutii episcopi (cujus autem Ecclesiæ præses fuerit, ignoratur) celebris est memoria, qui una cum aliis pluribus passus esse traditur. Cæterum ejusdem nominis in ea persecutione, effosso oculo, clarus enituit alter Paphnutius confessor, de quo celebris est memoria in Actis Nicæni Concilii; verum de eo suo loco dicturi sumus. Sed et Marcianus, Nicanor, Apollonius, et socii hoc quoque tempore in Ægypto itidem martyrii palmam acceperunt. Accedit his Nicander, qui reliquias martyrum studiose perquirens et ipse martyr effici meruit. Sed et Ischyras militum ductor, et alii quinque commilitones, eodem quoque certamine pro Christi fide suscepto, victores insignis martyrii corona donati sunt.

24. Eorum etiam qui in Thebaide passi sunt, perillustres habentur Leonides, Ascla, aliique complures sub Ariano præside, qui et ipse victus potenti Christi virtute, dans manus, et christianus effectus, pro fide quoque nobile certamen subiit. Verum et in Philemone Coraule miro quodam modo Christi virtus effulsit. Nam Apollonius lector tormenta expavescens, ne fidem omnino negaret, quatuor Philemoni dedit aureos, ut se Apollonium mutato habitu fingeret, ac coram præside una cum aliis immolaret : at mente divinitus illustratus martyrumque accensus exemplo, qui alienam gerebat personam ut negaret, propriam repræsentans, se vere in Christum credere constanti voce professus et tormentis exagitatus, iterum atque iterum id ipsum affirmans, insigni meruit corona martyrii decorari; cujus exemplo Apollonius roboratus, forti animo idem certamen obiit. Extant horum Acta[1] fusius scripta.

25. Sed et apud Ægyptum inter alios complures martyres Cyrene passos, perpetua memoria commendata est Cyrilla, quæ in hac eadem persecutione ardentes carbones cum thure super manum positos diu immobilis tenuit, ne levi motu excutiendo ardentes prunas, thus idolo obtulisse videretur : deinde sævissime laniata, egregie decorata migravit ad sponsum; hoc quippe elogio natalis ejus Martyrologio habetur adscriptus. Cyrene itidem Theodorus episcopus sub Digniano præside plumbatis cæsus, abscissa lingua, sed superstes in pace Ecclesiæ confessor occubuit. Horum omnium dies natales notati habentur, quibus passi sunt.

[1] Euseb. lib. VIII. c. 25. — [2] Mart. Rom. die 26 Nov. — [3] Ibid. 21 April.

[1] Ex Metaphr. 14 Decembr. Lipom. et Sur. tom. VI. post Acta Thyrsi et sociorum.

Anno periodi Græco-Romanæ 5803. — Olymp. 272. an. 2. — Urb. cond. 1063. — Jesu Christi 310.
— Eusebii papæ 1. — Persecutionis 8. — Galerii Maximiani 6. Constantini 5. Licinii et Maximini 4.

1. *Consules in Italia et in reliquo orbe Rom.* — Ad num. 1. Coss. in Italia fuere *Maxentius Aug. III solus*, ut legitur in Fastis Idacianis, et in libello de Præfectis Urbi. In reliquo orbe Romano hic annus hac formula notatus fuit : « Anno II post consulatum decimum, et septimum, » id est, post decimum Maximiani Herculii, et septimum Galerii Maximiani, ut discimus ex Fastis Cæsareis, Idacio in Fastis, et ex Fragmento consulari a Bucherio recitato. In Fastis Græcis Theonis consules proponuntur *Andronicus et Probus*, anno vero sequenti *Maximianus et Maximinus*. Verum, sicut certum est Maximinum anno sequenti consulatum tantum suffectum gessisse, ita et hoc anno Andronicum et Probum consules ordinarios non fuisse. Est hic quintus Maxentii annus, in quem ejus *quinquennalia* incidebant, quorum causa consulatus ille ab eo sumptus videtur. Ea tamen solemnia in annum CCCXII dilata, ut tunc videbimus.

2. *Romulus anno superiori extinctus.* — Ex eo autem quod Maxentius, cui semper Romulus Cæsar filius collega fuerat, solus consul processerit, colligere est, eumdem Romulum anno superiori in aquis Tiberis extinctum esse. Auctor enim incertus Panegyrici Constantino post devictum Maxentium dicti, postquam narravit *Maxentium* biduum ante pugnam, qua debellatus est, palatio emigrasse, et cum uxore ac filio *in privatam domum sponte* concessisse, tum cap. 18, Tiberim alloquens ait : « Eum nec falsum Romulum diu vivere, nec parricidam

Urbis » passum esse « enatare. » Quare dici non potest, Romulum Cæsarem anno CCCXII cum Maxentio patre in aquis Tiberis periisse; cum ex nummis apud Mediobarbum constet eum apotheosi donatum fuisse, et templum in ejus honorem constructum. Nam hæc consecratio a *Maxentio* patre sine dubio peracta, et ab eodem templum illud ædificatum; ideoque jam Romulus extinctus fuerat, sive aquis, sive alio modo. Genus enim mortis non omnino certum. Quare recte Tristanus, tom. 3, pag. 465, scripsit Maxentio duos filios fuisse, *Romulum* Cæsarem, aliumque, de quo mentio in verbis oratoris incerti laudatis. An vero is Constantini jussu occisus fuerit, et quo mortis genere interierit, incompertum. *Quinquennalia* imperii Augustei Galerii Maximiani ad hunc annum pertinent, quemadmodum *quinquennalia* imperii Cæsarei Constantini Magni, de quibus loqui videtur Eumenius in gratiarum actione eidem Constantino Flaviensium nomine anno sequenti dicta.

3. *Quinquennalia imperii Cæsarei Constantini Magni.* — Eumenius postquam narravit censum a Constantino relaxatum fuisse, cap. 13, subjungit : « Quinque annorum nobis reliqua remisisti. O lustrum omnibus lustris felicius! O lustrum, quod merito hanc imperii tui æquavit ætatem? » Id est, o lustralis remissio, quæ plena et perfecta est, sicut annus imperii tui quintus, qui plenus, quia transactus, et non inchoatus tantum. « Quinquennalia tua nobis etiam perfecta celebranda sunt; illa enim quinto incipiente suscepta, » id est, currenti Christi anno, « omnibus populis jure communia nobis hæc propria, » id est anno CCCXI exhibita, « quia plena sunt, » id est, anno quinto evoluto celebrantur. Vides, Eumenium duo quinquennalia diversis annis peracta insinuare. Nec mirum; cum reliqui omnes Augusti, si prius Cæsares renuntiati fuissent, tam Cæsarei, quam Augustei imperii quinquennalia et id genus festa ederent. Quod eo magis de *Constantino* dicendum, quod certum sit, eum bis vicennalia celebrasse, ut infra ostendam. Eusebius autem in Vita Constantini sicut de unis vicennalibus, ita de unis decennalibus et tricennalibus mentionem fecit, quamvis in Chronico duo vicennalia a Constantino celebrata memoret. Quare hujus historici silentium huic opinioni, quæ nova est, non officit.

4. *Martyrium S. Petri episc. Alex.* — Ad num. 2 et 3. *S. Petrus* episcopus Alexandrinus anno persecutionis nono martyrium fecit, teste Eusebio in fine libri septimi, ideoque illud ad annum sequentem, qui persecutionis nonus est, revocandum, ut ibidem videbimus. Porro visio ejusdem S. Petri de Ario, ejusque martyrii Acta, tam quæ apud Surium leguntur, quam quæ græce ac latine a Combefisio edita sunt, varias falsitatis et suppositionis notas præferunt. Nam præter eas quæ a Baronio observatæ, in iis dicitur *Millium* quemdam fuisse episcopum Alexandrinum, S. Heraclam post S. Dionysium et *Maximum* Ecclesiam Alexandrinam rexisse, et fideles voluisse condere corpus S. Petri in ecclesia S. Theonæ sacra; quæ omnia a veritate aliena. Ea enim ecclesia nondum ædificata erat; testatur quippe Athanasius in Apologia prima, eam extrui curasse *S. Alexandrum* Alexandriæ episcopum, qui post Theonam sedit. Denique Alexandrinorum præsulum successio ab Eusebio tradita in dubium revocari non potest; ideoque utraque S. Petri Vita proculdubio spuria.

5. *Achillas episcopus Alexandrinus.* — Ad num. 15. *S. Achillas* anno tantum CCCXII in locum *S. Petri* episcopi Alexandrini subrogatus est, ut anno sequenti videbimus.

6. *Herculii interitus.*—*Maximianus Herculius*, qui post depositum imperium illud non semel iterum resumpserat, ante præsentem annum Constantini Magni jussu occisus non est, ut anno trecentesimo septimo ostendimus.

7. *Eusebius PP.* — Eusebius fit pontifex Romanus, ut anno sequenti videbimus.

EUSEBII ANNUS 3. — MELCHIADIS 1. — CHRISTI 311.

1. *Persecutionis annus decimus.* — Christi annus trecentesimus undecimus notatur consulibus Galerio Maximiano octavum atque Licinio, idemque decimus ac novissimus excitatæ per Diocletianum persecutionis ab Eusebio adnumeratur; qui summatim relegens mala, quæ persecutionis hujus causa contigerunt, hæc ait[1]: « Toto decem annorum spatio persecutione longe lateque manante; nihil horum, quæ vel ad insidias, vel ad bellum intestinum spectabant, ab illis abesse videbatur; nullum enim

[1] Euseb. lib. VIII. c. 27. in fin. et c. 28.

mare tuto trajici poterat; neque hominibus integrum erat aliunde tranare, quin omnibus divexarentur suppliciis, ut distorsione membrorum, laterum dilaceratione, et tormentis cujusque generis, dum quæstio de illis habebatur, num ab hostibus venissent; et ad extremum crucibus aut incendii flammis torquerentur; » et paulo post : « Ejusmodi erant ea mala, quæ toto persecutionis tempore regnarunt, cujus æstus ut octavo anno (Dei juvante gratia) cœpit paululum defervescere, sic decimo anno consopitus fuit. » Sed quomodo novissimis hujus persecutionis temporibus remissius actum sit, alibi declarat his verbis [1] :

2. « Ista igitur calamitatum genera, quæ sequuntur, postremum locum obtinuerunt, cum malorum nobis impositorum exuberantia deinceps defessi essent, et in hominum cæde defatigati, et satietatem ac fastidium in sanguinis effusione cœpissent; et ad tantam clementiam ac facilitatem, ut ab illis putabatur, se convertissent, uti de reliquo nihil acerbitatis contra nos moliri viderentur; non enim decere aiebant civitates intestino cruore contaminare, neque propter crudelitatem imperium eorum, qui principatum tenebant, utpote omnibus tam clemens et mansuetum, ignominiæ nota afficere; sed potius beneficentiam humanæ et vere regiæ potestatis in omnes patere oportere, uti nulli de reliquo morte multarentur, hocque contra nos supplicii genus propter imperatorum benignitatem remitti relaxarique debere; tum oculos effodi, alterum crus suffringi solum præcipiebatur; ista enim apud illos mitia admodum cruciamenta atque lenissima supplicia, quibus nos torquerent, videbantur : adeo ut dicendo explicare non possimus innumerabilem fere multitudinem eorum, quorum ob istam impiorum mansuetudinem non solum oculi dextri sicis ante eruti fuerunt et excisi (quibus evulsis, loca, in quibus inerant, ferro candente exusserunt), sed lævi pedes etiam in ipsis flexuum commissuris cauterio ambusti fuerunt et prorsus debilitati ; ac postea isti ad æris metalla in singulis provinciis, non tam ministerii causa, quam afflictationis et cruciatus, condemnati. Ad extremum autem alii eorum, quos nec recensere quisquam poterit (strenue enim illorum et viriles res gestæ omnem dicendi facultatem evincunt) in alia certamina fortuito inciderunt. » Hæc Eusebius, qui eamdem prosequens orationem, recenset quosdam insignioris nominis hoc persecutionis tempore decertantes, coronam martyrii tandem consecutos, quorum a nobis superius facta est mentio, præterquam Luciani presbyteri Antiocheni, de quo hæc ait[2] :

3. *Luciani Acta martyrii ejusque res gestæ et scripta.* — « Ex martyribus autem Antiochiæ, Lucianum illius Ecclesiæ presbyterum, piis vitæ institutis facile præst ntissimum, qui Nicomediæ, etiam imperatore præsente, cæleste Christi regnum, primum sermone per Apologiam, deinde rebus gestis

[1] Euseb. lib. VIII. c. 24. prope fin. — [2] Idem lib. VIII. c. 25.

palam prædicavit. » Hæc ibi; inferius [1] vero Apologiam ab eo recitatam coram illius urbis præfecto, tradit his verbis : « Lucianus item Ecclesiæ Antiochenæ presbyter, vir cum aliis rebus omnibus facile primus, tum continentia eximius, tum in sacris disciplinis diu multumque exercitatus, ad civitatem Nicomediensium, in qua tunc imperator commoratus est, deductus, cum coram urbis præfecto Apologiam pro Christi doctrina, cujus patrocinium susceperat, recitasset, in carcerem conjectus est ibique trucidatus. » Hæc ipse. Porro contigisse martyrium Luciani, postquam Petrus episcopus Alexandrinus eo coronatus jam fuerat, tum ex iis quæ novissimo loco ab Eusebio de Luciano post martyrium Petri narrata sunt, tum ex rebus gestis [2] ipsius, et quidem germanis, scriptorum perpetua memoria commendatis, manifeste apparet; quorum etiam auctoritate constat, ipsum subiisse martyrium sub Galerio Maximiano, non autem Maximino, nempe hoc anno, septima Januarii, cum adhuc idem Maximianus superstes esset.

4. Cæterum cum antea sæpe idem Lucianus furentem persecutionem caute declinasset, et ab iis, qui eum quærebant ad necem, se subtraxisset; demum proditus a quodam Pancratio presbytero hæresis Sabellianæ, a persecutoribus tentus est. Quid vero quamque egregie erga lapsos operatus sit in via, cum captivus duceretur, in iisdem Actis sic describitur : « Cum autem Lucianus, dum deduceretur, venisset in Cappadociam, et convenisset quosdam illic milites, qui erant quidem christiani, coacti autem fuerant abnegare; eorum mentem revocavit, ostendens et exponens, quod sit omnium turpissimum, viros eosque milites videri ignavos ac pusillanimes, et ad mortis periculum adeundum timidissimos, quibus quædam jam feminæ atque adeo pueri fuere superiores. Quomodo autem vos, inquit, pro rege caduco et terreno pericula adibitis, qui cælestem tam cito prodideritis? Quod autem vobis erit munimentum aut præsidium salutis, si ille vos mox hinc accersierit? Non cogitatis eum hoc universum et regere et administrare, illumque esse et vitæ dispensatorem et mortis dominum? Est ergo longe melius præsentem vitam minus curantes, consequi quæ apud illum nunquam desinit beatitudinem, quam vitam, quæ hic est, amplectentes, ab hac nihilo secius excidere; ut qui forte sitis et hac privandi ab hostibus, et illam non assecuturi, et prætereca daturi pœnas puniendi immortales. Illi ergo cum hæc audissent, resipuerunt, eosque pœnituit se negasse. Et cum rursus ad se rediissent, et libere essent locuti, plurimi propter Christum mortem subierunt, cum essent non pauciores numero quam quadraginta; nonnulli autem cum decertassent adversus omnia genera suppliciorum, vixerunt adhuc, cum nihil turpe et ignavum præ se tulissent in secunda experientia, sed prius quoque judicium nega-

[1] Euseb. lib. IX. c. 5. — [2] Metaphr. die 7 Januar ex quo Lipom. et Sur.

tionis invicta deinceps pro pietate constantia delevissent. » Hæc ibi de lapsis ad martyrium restitutis. Nicomediam pariter cum perductus Lucianus esset, nonnullos itidem lapsos, quos ante novisset, paucorum dierum pœnitentia Ecclesiæ restituendos curavit.

5. Audivit eum Maximianus trans velum positum; tumque Apologiam pro Christiana religione dixisse putamus. Verum cum blandimentis valde sed frustra pertentatus fuisset, mors illi longa decernitur, et in carcere; de cujus supplicii genere apud Origenis [1] Commentarios in Job (ut ex hoc ipso saltem cognoscas alterius potius auctoris opus illud esse, quam Origenis, qui longe ante hæc tempora ex hac vita decessisset), præclarum extat elogium in hæc verba conscriptum : « Quod autem secundum ipsam historiam testis lacerati atque pernecati fuerint sancti martyres, manifestum est atque irrefutabile. Nam post universa tormenta recludentes eos in carceres, et testas pollinas in eis sternentes, per quatuor partes eos impii ipsi extendentes, crudeli morte eos pernecabant. Ita consummatus est beatus atque gloriosus Lucianus, lucidus vita, lucidus et fide, lucidus etiam tolerantiæ consummatione; ob hoc enim Lucianus cognominatus est, tanquam lucidus, aut proprio lumine sibi fulgens aut aliis prælucens. Hic namque beatus duodecim diebus supra testas pollinas extensus tertia decima die est consummatus; alii quoque innumeri sancti martyres eodem modo mortem trahentes, consummati sunt. » Hucusque ibi; quibus quidem Acta ejus martyrii, quæ hactenus extant [2], in omnibus germana atque legitima esse demonstrantur; nam hæc eadem de ejus martyrio egregie expressa habent.

6. Insuper præclarum de eodem exemplum, quonam pacto eo situ, quo super testas jacebat, Deo obtulerit sacrificium (ut rem egregie testatam, dignumque antiquitatis monumentum), his pariter conjungamus; sed primum quo situ quove modo ipsum contigerit in carcere super testas jacere, ex iisdem Actis hic recitemus; etenim post enarrata complura de martyre, hæc ibi leguntur : « Cum eum ergo accepissent ii quibus hoc erat imperatum, ipsum multis et variis affecere cruciatibus, quibus erat quidem gravem accepturus dolorem, longo autem tempore in pœnis duraturus. Et nunc quidem in cippum (est autem hoc tormenti genus oblongum) ambos ejus pedes immittebant, ad quatuor distrahentes foramina; quod quidem est in hoc supplicio gravissimum, cum utrinque coxendices violenter e suis moveantur articulis. Nunc autem in toto dorso graves testarum aculeos densos et continuos maligno animo substernebant; et ut ne liceret quidem viro justo se vertere, et ne moveri quidem, dum talibus sauciaretur aculeis; ejus manibus extensis, eas vinciebant in quodam ligno, quod erat positum super ejus caput. Quin etiam aliis quoque multis eum afficiebant probris ac contumeliis, et eum etiam arcebant ab omni cibo, nisi vellet vesci iis quæ ab ipsis sacrificabantur; ea enim affatim porrigebant. Ille autem maluisset subire mortes vel innumerabiles, et lubentius manens jejunus paulatim a fame esset consumptus, quam vel illorum solum passus esset conspectum. Sic igitur permansit Christi servus, qui a fame consumebatur, totos quatuordecim dies faciens consueta, et verbis doctrinæ animum addens iis, qui pro Christo erant inclusi in carcere, et eos confirmans constantissimis et perpetuis precibus.

7. « Cum autem aliquot jam dies transissent, ex quo eo modo, quo diximus, affligebatur, et jam appropinquaret quidem dies festus Theophaniorum; discipulos autem (jam enim plures ei aderant ex Antiochia et ex aliis locis congregati) subiisset tristitia; reputantes fore, ut, eis statim relictis, abeat quidem magister, non valens resistere diuturnæ illi fami, ipsi autem nequaquam digni censeantur, qui Theophaniæ diem festum cum eo celebrent; videbatur enim eis esse adhuc valde remotus, et non posse magistri corpus usque ad eum diem sufficere, utpote quod inedia illum jam magna ex parte consumpsisset, vir ille inclytus eos consolans, jubebat esse bono animo : Ero enim, inquit, vobiscum, et diem festum Theophaniorum vobiscum celebrabo; recedam autem postridie. Ad effectum autem deductum fuit id quod dixerat, aperte in hoc divina ostensa virtute. Cum ergo advenisset dies festus, qui expectabatur; desiderabant quidem discipuli hanc ultimam a magistro consequi mysterii divini celebrationem. Videbatur autem esse dubium, quonam modo mensam quidem in carcerem inferrent, aut laterent impiorum oculos, cum multi quidem tunc partim illic adessent, partim autem accederent. Ille vero : Mensa quidem (inquit) erit nobis hoc meum pectus, non (ut arbitror) Deo futura minus honesta ea quæ fit ex inanima materia. Templum autem sanctum vos mihi eritis, me omni ex parte circumdantes. Et sic hæc facta quidem sunt hoc modo.

8. « Jam enim, ut quod esset facturus in fine vitæ, remissi erant custodes (Deo, ut ego quidem arbitror, qui martyrem honorare volebat, et suorum discipulorum non sustinebat inconsolabile videri desiderium, efficiente) ut citra impedimentum fierent ea quæ erant proposita. Nam cum omnes eos martyr fecisset in orbem consistere, ut inter se invicem alter prope alterum stantes eum tuto comprehenderent; jussit suo pectori imponi signa divini sacrificii. Postquam autem hæc fecissent, et in cælum protinus sustulit obtutum, cum jam vix posset extollere, preces peregit consuetas. Deinde cum divina plurima esset effatus, et sacro ritu omnia peregisset proposita, et ipse fuit particeps sacramentorum, et transmisit ad eos qui aberant, ut ipse quoque ostendit in ultima ad eos epistola. Et hunc quidem diem cum eis transegit, ut erat pollicitus.

9. « Postridie autem cum venissent quidam ab imperatore, visuri an adhuc viveret (videbatur eis valde mirandum, quod vitam hucusque produxisset),

[1] Orig. in Job lib. II. — [2] Apud Metaph. die 7 Januar.

postquam prope se stantes aspexit eos qui advenerant; cum se, quantum poterat, extendisset, et ter dixisset : Sum christianus, simul cum ultima voce emisit spiritum. » Hæc ibi. Porro admiranda quæ secuta sunt, postquam corpus ejus, alligato illi lapide, projectum est in mare, et delphini obsequio littori restitutum, Acta ipsa fusius explicant.

10. Quid præterea de ejus lucubrationibus iisdem Actis scriptum habeatur, hic reddimus : « Is ergo cum vidisset sacros libros esse valde adulteratos, cum et tempus multa in eis corrupisset, continuaque ab aliis in alia translatio; et quidam homines sceleratissimi, qui gentilitati præerant, conati essent pervertere eorum intelligentiam; ipse omnes rursus sumpsit, et ex lingua renovavit hebraica, quam ipsam quoque sciebat accuratissime, in eis corrigendis plurimum laboris conferens. » Sed et Suidas de eo cum agit, ejus vitæ institutum ac lucubrationes, ex ejusdem Actis acceptas, recenset in historicis. Rursum de ejus laudata vigilantia in sacris litteris hæc habet S. Hieronymus[1] : « Tantum in litterarum studio laboravit, ut usque nunc quædam exemplaria Scripturarum Lucianea nuncupentur. » Eis namque omnes Ecclesias, quæ ab Antiochia Constantinopolim usque interjacent, uti consuevisse, idem auctor[2] affirmat. Totus enim orbis Orientalis tripliciter distinctus, triplici utebatur editione distincte. Nam, ut ait, « Alexandria et Ægyptus in septuaginta suis Hesychium laudat auctorem : Constantinopolis usque Antiochiam Luciani martyris exemplaria probat; mediæ inter has provinciæ Palæstinos codices legunt, quos ab Origene elaboratos Eusebius et Pamphilus vulgaverunt; totusque orbis hac inter se trifaria variatione compugnat. » Hæc ipse, qui harum trium Vulgatam atque Communem, κοινὴν dictam esse Palæstinam editionem affirmat[3].

11. « Feruntur rursum ejusdem Luciani, inquit idem Hieronymus[4], de Fide libelli, et breves ad nonnullos epistolæ. » Fuit illi ab epistolis Antoninus eruditissimus ejus discipulus, ut ipsius martyrii citata superius Acta testantur. Quod vero pertinet ad libellos fidei, quorum S. Hieronymus meminit, eidem plane accidit, quod contigisse superius diximus Magno illi Gregorio episcopo Neocæsariensi, cognomento Thaumaturgo, et (quod magis proprium est exemplum) Dionysio Alexandrino. Dum enim in adversarios conciti nimis feruntur, lineam visi sunt esse transgressi rectæ sententiæ; dum, inquam, cum Dionysius, tum Lucianus acerrime Sabellii hæresim oppugnarent (hic enim ejus rei causa, ut dictum est, a Pancratio Sabelliano presbytero Gentilibus cum quærentibus proditus), uterque creditus est materiam Ario præparasse. Unde accidit, ut sicut in Dionysium, ita pariter in Lucianum Patres sanctissimi conclamarint, adeo ut ipsos Arianos Lucianistas appellarint a Luciano, ut fecisse videtur Alexander episcopus Alexandrinus[1] scribens ad Alexandrum episcopum, Marius Victorinus[2], et fortasse alii. Nam gloriabatur et Arius tali auctore; ac proinde suæ hæresis sectarios, Collucianistas dicere consuevit[3], ut qui jactarent se esse discipulos Luciani martyris celeberrimi.

12. Verum quod ad Dionysium pertinet, de eo præter illa quæ in Notis ad Romanum Martyrologium dicta sunt, superius quoque secundo tomo fusius est pertractatum. De libello autem fidei Luciani ab Arianis citari solito, in iisdem Notis suo loco monstravimus esse catholicæ fidei consentientem, utpote Filii unius cum Patre substantiæ assertorem; sed idcirco ab Arianis tanquam sibi faventem solitum recitari, quia in eo Lucianus Consubstantiale verbum omiserit, quod postea ad eludendas[4] varias Arianorum strophas in Concilio Nicæno appositum, usitatius inter Catholicos esse cœpit. Sed Luciani libellum de fide suo loco inferius opportune ponemus. At de Luciano omnis prorsus cesset dubitatio; cum ipse S. Athanasius[5], ut hominem a Catholicorum partibus stantem, dum agit de ejus editione, Lucianea appellata, ejusmodi laudet elogio : « Septima et postrema sancti Luciani magni, religiosi, et martyris est; qui et ipse eum in prædictas versiones et hebraicos libros incidisset, et diligenter quæ veritati deerant vel superflua aderant, inspexisset, ac suis quæque locis correxisset, versionem hanc christianis fratribus edidit; quæ sane post ejus certamen et martyrium, quod sub Diocletiano et Maximiano tyrannis sustinuit, libro videlicet, propria ipsius manu conscripto comprehensa, Nicomediæ sub Constantino rege Magno apud Judæos in pariete armarii calce circumlinito, ubi custodiæ gratia posita fuerat, inventa est. » Hæc Athanasius. At de his iterum fusius agemus inferius, cum epistola illa Alexandri eo anno, quo scripta est, fuerit recensenda.

13. Quod vero Athanasius ait passum sub Maximiano Lucianum, de Galerio Maximiano intelligendum est; nam ille Maximianus Herculius jam longe ante diem obierat; vel (quod alias sæpe superius dictum est) cœpta semel Diocletiani et Maximiani nomine persecutio, eadem, licet ipsis extinctis, usque ad decennium est appellata. Porro hic Galerius Maximianus apud Eusebium Maximinus semper appellatus invenitur; unde et factum est, ut Lucianus sub Maximino a S. Hieronymo passus dicatur, qui in hunc annum excitatam a Diocletiano persecutionem propagavit, quo et (ut dicemus) Ecclesiæ pacem reddidit.

14. Reliquit post se Lucianus complures discipulos; quorum licet nonnulli sequi se magistri vestigia mendaciter atque petulanter gloriarentur, revera tamen Arii imbuti sunt postea disciplina, sed antea idololatria maculati; de quibus hæc apud Nicephorum[6] : « Hujus discipulos esse dicunt Euse-

[1] Hier. de Script. eccl. in Luciano. — [2] Idem epist. CVII et apolog. adversus Ruffinum. — [3] Idem epist. CXXXV. — [4] Idem de Script. eccl. in Luciano.

[1] Apud Theod. lib. I. c. 4. — [2] Mar. Vict. advers. Arian. lib. I. — [3] Apud Epiph. hær. LXIX. et Theod. lib. I. c. 5. — [4] Athan. in decret. contra Arian. — [5] Idem in Synopsi in fine. — [6] Niceph. lib. VIII cap. 31.

bium Nicomediensem, Marinum Chalcedonensem, Theognidem Nicænum, Leontium, qui deinde Antiochiæ episcopus fuit, Antonium, vel Antoninum Tarsi Ciliciæ antistitem, Numerium, Eudoxium, item Alexandrum, et Asterium Cappadocem, quos ad Græcorum superstitionem deflexisse fama est, tyrannorum crudelitati cedentes; postea autem lapsui et errori, opem ferente eis ad pœnitentiam præceptore, renuntiasse; quamvis iterum non idem sibi cum magistro sentiendum esse delegerint, Arii opinionem ex professo complexi. » Recensentur et feminæ quoque ab eo disciplina excultæ, hæque numerantur in Actis ipsius, Eustolia, Dorothea, Severa, et Pelagia martyr Antiochena.

15. His igitur de Luciano Nicomediæ passo narratis (quod hic annus decimus et ultimus persecutionis censeatur), reliquos ibidem diversis temporibus martyres passos, quorum certum passionis tempus, quod sit exploratum, non licuit certo anno superius consignare, hic attexere dignum existimamus, ac primum duorum puerorum admirandum plane certamen, quod iisdem Luciani germanis Actis conscriptum habetur his verbis : « Maximianus cum duos quosdam pueros genere fratres, illustri loco natos, curasset sistendos; primo quidem conabatur eos quibusdam promissis inescare, quibus existimabat pueros maxime alliciendos; postea jussit eis afferri ex iis, quæ erant apud ipsum, sacrificiis, et quæ, videntibus pueris, sacrificaverat; ut et gustarent, et nullis malis afficerentur. Illis autem aversantibus et deflentibus, et, ut poterant, lingua eis balbutiente dicentibus quod non sic didicissent a parentibus, sed alius esset modus, quo ii utebantur; minatus est, ab ira mutatus : quin etiam variis eos affecit verberibus. Cum vero pueri fortiter resisterent, et nullo modo cederent, eos utique divina roborante virtute, quidam e sophistis, qui illic aderat simul cum imperatore, et ad hæc eum maxime incitabat etinducebat, pollicitus est se statim effecturum, ut ipsi comederent; ridiculum enim esse dicebat, si a pueris adhuc balbutientibus viderentur superari Romani imperatores. Tale quid ergo machinatur.

16. *Martyres ubique in Orientali Ecclesia.* — « Cum sinapis quamdam acutissimam et toleratu difficillimam excogitasset confectionem, eorum quidem capita pilis nudavit; cum autem medicamenti id quod erat crassissimum illevisset, ut ex majore materia repentina et major simul virtus profundum penetraret, in igne accensum eos intulit balneum. Hoc in loco pueri, cum veluti quodam fulmine icta essent eorum capita, hac ipsa hora fuerunt inclinati ad solum usque; nec multo post cadens eorum ætate minor, prior est mortuus, cum non potuisset resistere magnitudini flammæ accensæ in calvaria. Cum autem alter vidisset fratrem cecidisse, quam maxima potuit voce, bona verba est effatus, fratris exultans victoria, cumque amplexatus est et osculatus, et eum proclamavit victorem, assidue exclamans : Frater mi, vicisti : donec hoc dictum eloquens, cumque complectens et osculans, ipse quoque expiravit, et jacuit, fratrem jam ulnis tenens. Accidit autem illo tempore hæc perpessio maxima, et iis qui videbant, maxime miserabilis, ipsa quidem certe ætate attrahente plurimorum animos ad misericordiam. Et eos quidem hi qui ad ipsos genere attinebant, cum sustulissent, sepelierunt cum aliis pueris propter causæ communitatem. Et hoc est martyrium » nempe ecclesia martyrum « circa Nicomediam, quod nominatur Martyrium infantium, usque in hodiernum diem. » Hæc de iis Luciani Acta.

17. Quod vero ibi tum Diocletianus olim, ut dictum est, postea vero Galerius Maximianus degere consueverunt : inde accidit, ut Nicomediensis civitas præ cæteris aliis haberetur celebris sanctorum martyrum carnificina. Nam præter illos de quibus superius, ab ipso propemodum persecutionis exordio, mentio facta est, alii complures insigniores martyres Nicomediæ passi habentur, nempe Juliana Africani filia, virgo insignis, passa sub Evilasio præfecto, Cyriaca, et quinque aliæ virgines, Philoterus filius Paciani proconsulis, Cyprianus olim magus, atque Justina virgo, itemque alii viginti martyres; ibidemque Pantaleon medicus quoque, Hermolaus presbyter, Hermippus atque Hermocrates fratres insigne pro fidei confessione certamen obeuntes, martyrii palmas acceperunt. Sed et Pancharius civis Romanus ibidem passus est, Pastor quoque, Victorinus, et socii; itemque Anicetus et Photinus fratres, ac cum eis alii plures donati sunt in eadem civitate martyrii corona, ut Agathonicus atque Zoticus cum sociis. Quin etiam præclarum ibidem edidit specimen fidei confessionis Hadrianus una cum aliis viginti tribus, qui omnes post alia tormenta crurifragio interempti sunt.

18. Porro cum horum, quos Nicomediæ passos esse recensuimus, extent martyrii Acta, omnes tamen certis diebus, quibus eorum natalitia celebrantur, adscripti sunt tabulis ecclesiasticis, sicut et illi quoque, qui in ejusdem Bithyniæ provinciæ civitate Chalcedone necati sunt, nempe illustris martyr Euphemia; sed et Sosthenes quoque et Victor sunt ibidem coronati, necnon Solochanus ac socii milites; auctus est etiam numerus Chalcedonensium martyrum undequinquaginta militibus, qui post certamen Euphemiæ damnati ad bestias, sed divinitus liberati, gladio percussi sunt. In eadem pariter provincia passus habetur Eutonomus episcopus, ex Italia illuc accedens. Tres itidem virgines sorores, Menodora, Metrodora, et Nymphodora, ibidem sub Frontone præside passæ reperiuntur. Nicææ quoque in Bithynia Cyrilla virgo sub Priscilliano præside perdifficile certamen subiens, superatis tormentis, victrix coronam accepit. Diomedes medicus ibidem pariter coronatus est.

19. Tunc etiam Byzantii Acacius centurio admirandum edidit christianæ constantiæ experimentum. Eleutherius quoque martyr eamdem civitatem, fusa in ea sanguine, illustravit, sicut et Mucius martyr, cujus memoria extitit posteris celeberrima. Hadrianopoli vero Maximus, Theodorus, et Asclepio-

dotus eadem persecutione insigniter decertantes martyrii coronam consecuti sunt. Cyzici vero in Hellesponto tunc itidem passi sunt nobilissimi martyres Fausta virgo et Evilasius, alia vero die Sisinnius martyr. Sed et Cleonicus, Eutropius, et Basilicus eodem tempore necati sunt. Meminisse hic oportuit Agapeti Synadorum episcopi, de quo hæc habet Suidas [1] : « Agapetus Synadorum episcopus, quem Eusebius Pamphili multum celebrat, mentionem faciens ingentium ejus miraculorum, ut sunt translationes montium et fluminum, et mortuorum resuscitationes; quem, dum miles esset, Maximinus occidere voluerit, quod multos ejus facta supra modum mirari videret. » Hucusque Suidas; sed cum apud Eusebii quæ extat Historiam, hujusmodi nequaquam legantur, ea accepisse existimamus ex aliquo illorum commentariorum, quos ejusdem auctoris recenset [2], nobis autem incomperto.

20. At nec tacendum de iis, qui in Armenia passi sunt martyres : qui enim Romano imperio subjacebant, eadem quoque persecutionis procella vexati sunt. Sebaste in primis Acacius presbyter septemque mulieres, dirissime excruciati sunt sub præside Hirenarcho, qui admiratus constantiam martyrum, divina luce mente perfusus, et ipse credens, una cum Acacio securi percutitur. Quo etiam tempore ibidem Athenogenes episcopus, decemque ejus discipuli, idem certamen magna cum gloria obierunt. Sebaste quoque pro Christi fide Eustratius, Auxentius, Eugenius, Mardarius et Orestes sub Agricolao diversis locis martyrium consummarunt, quorum res gestæ ab Eusebio monacho scriptæ sunt, et Auracinis traditæ. Cum autem idem auctor in fine ipsorum Actorum hæc habeat : « Sanctissimus vero episcopus Blasius cum sancti accepisset reliquias, easque cum S. Orestis reliquiis composuisset, omnia implevit quæ ipsi mandata fuerant in testamento S. Eustratii, etc. » Hæc, inquam, cum auctor tradat, constetque Blasium sub Agricolao præside in Armenia martyrium consummasse, compellimur dicere, post dictos martyres ipsum coronatum esse martyrio, et tempore Licinii, quo idem præses Agricolaus eidem præfectus provinciæ, complures sanctos martyres necavit, et inter alios quadraginta illos insignes milites Sebastenos, de quibus omnibus suo loco dicturi sumus.

21. In eadem quoque provincia Armeniæ Satalis civitas insignior reddita est confessione et sanguine gloriosorum militum Orentii, Herois, Pharnacii, Firmini, Firmi, Cyriaci, atque Longini. Melitinæ item Armeniæ urbe passi tunc sunt Hiero, Nicander, Hesychius, et alii triginta sub Lysia præside : sed longe major ille militum numerus, nempe mille centum et quatuor, qui una cum Eudoxio, Zenone, et Macario, ingenti gloria ex martyrio comparata, certamen fidei obierunt. Melitinæ itidem in Armenia Polyeuctus, Victor et Donatus hac eadem persecutione necati sunt nobiles milites, licet alii Cæsareæ

[1] Suid. hist. in Agapeto. — [2] Suid. in Euseb. Pamphil.

eorum certamen contigisse referant. In Actis Andreæ ducis exercitus, quorum meminimus, de Eutychio Polyeucti filio una cum aliis multis sub Antiocho præside passis mentio quoque habetur. In Arabisso autem Cæsarius, qui fuit pater Eudoxii, coronatus est, cujus martyrium Suidas paucis perstringens, ait : « Cæsarius sub Maximiano martyrii corona est redimitus, quamvis prius indulsisset voluptatibus; sed priores maculas martyrii sanguine voluit eluere; nam utroque pede magnis clavis sex transfixo, in ignem est conjectus, et cum statim flammæ admotus expirasset, semiustulatum et integrum cadaver cognati ejus in agro quodam, Subelo nomine, condiderunt. » Hæc Suidas. Sed quam degener filius ejus a parente Eudoxius Arianorum omnium scelestissimus !

22. In superiori autem Armenia, cui Tyridates præerat, facta est ingens persecutio in ea Ecclesia, cujus postea Gregorius a Leontio episcopo Cæsareæ Cappadociæ, de quo plura inferius, ordinatus est episcopus. Non solum enim Gregorius ipse gravissima ab eodem passus est, sed et Ripsimes una cum sociis virginibus triginta tribus Deo dicatis pro tuenda castitate et fide, post dira tormenta necatæ sunt, inter quas Caiana aliarum monitrix celebrior prædicatur, quæ adjunctis sibi duabus sociis virginibus, crudelioribus tormentis exagitata, mirificum christianæ constantiæ specimen edidit; cum Tyridates a numine ob immanem impietatem percussus insania tandem ope ejusdem Gregorii pristinæ mentis sanitati restitutus, quos ante fuerat persecutus, coluit Christianos, eosque omnibus officiis prosecutus est; cujus tempore magna facta est in ea regione ad Christianam religionem accessio, ipso etiam rege ad Christum converso, adversus quem (ut dicemus) Maximinus diutius decertavit.

23. Non inficias iverim Acta illa Gregorii complura habere quæ haud cunctis arrident in omnibus. Cæterum scimus ea citata esse ab Euthymio [1] accuratissimo auctore, cum ait : « Itaque S. etiam Gregorius magnæ præsul Armeniæ ante omnes jussit cruces ligneas quibusdam in locis a se collocatas adorari, ad easque tanquam ad sacra perfugia concurri; idque cum nondum esset pontifex declaratus, easque nec absolutione, nec clavo, nec sanguine expiasset. » Hæc ipse; est autem locus in Actis ipsius Gregorii his verbis expressus : « Itaque accensis lampadibus et cereis transfert capsas martyrum, et earum unamquamque proprius accipit locus, et divinus Gregorius signum Dominicæ passionis venerandam Christi crucem, statuit in unaquaque earum. Non autem solum sepulcra fuere ædificata, sed etiam templum, etc. » Et paulo post : « Martyr igitur crucem hic quoque statuit, et jubet multitudinem, quæ illic assidue versabatur et eo ventitabat, prompto et alacri animi studio Deo cultum offerre per adorationem crucis. » Hæc ibi de loco citato ab Euthymio, qui ex iisdem, ut ait, Armeniorum libris (sic enim

[1] Euthym. in panopol. par. 3. tit. 20.

vocat Acta Gregorii) hæc rursum citat : « Cum enim a dæmonibus ante baptismum agitarentur, decreverunt jejunare sexaginta dies. Deinde cum eos esset baptizaturus, triginta dierum jejunium illis præscripsit, ut in ipsis quoque Armeniorum libris memoriæ proditum est. » Hæc Euthymius, quæ quidem in iisdem Gregorii Actis habentur his verbis expressa : « Cum totos ergo triginta dies eis jejunium imperasset et orationem, ab ipso rege incipiens, et a regina et sorore, et per eos postea qui magistratus gerebant, et per cæteros demum pervadens, baptizat omnes in Euphrate, et reddidit filios lucis et diei. Deinde aliud templum excitat prope Euphratem et in eo divina celebrat mysteria; atque, ut par est, sacrificat. Christus quidem ne hic sane obliviscitur miraculorum. Sed illi quidem baptizabantur in Euphrate, ejus autem retinebatur fluentum, et videbatur columna lucis tanquam super basim posita super aquas, simul autem cum ea crux oriebatur in capite, etc. »

24. De ordinatione autem ejusdem Gregorii facta ab episcopo Cæsareæ Cappadociæ Leontio, meminit S. Nicon in epistola ad Enclystium [1], cum redarguit recentiores Armenos, dicens : « Deinde cum Magnus Gregorius, qui fuit Magnæ Armeniæ episcopus, cavisset, Armeniæ episcopum a nullo alio esse ordinandum quam ab illius temporis Cæsareæ Cappadociæ archiepiscopo, ut ipse fuerat ordinatus; et horrendæ execrationes et anathema in eos sit intentatum, qui aliter faciunt; hæc quidem illi transgrediuntur, » etc. Fulgebat hoc tempore totumque Orientem illustrabat Leontii episcopi Cæsareæ Cappadociæ nomen insigne; ea de causa superioris Armeniæ princeps Gregorium eo misit ordinandum. Extant hactenus litteræ ad Leontium hac de re tunc scriptæ his verbis [2] :

25. « Profundæ tenebræ, cum aliorum peccatorum, tum impietatis maxime, nos diu operuerunt; hinc factum est, ut nec ad veritatem aspicere, nec communem omnium opificem potuerimus olim intelligere. Cum enim et alium nobis solem in terra Magnum misisset Gregorium, et sanctas ostendisset virgines, ut per ipsas nos quoque agnosceremus illius bonitatem et humanitatem, eos immanissime præ furore punivimus; et ipsæ quidem miserabiliter (proh dolor!) a nobis interfectæ fuerunt; hic autem, Dei invicta confirmatus virtute, sævitiæ nostræ et insidiis semper superfuit. Verum nec sic quidem abyssus ille miserationum, et infinitum pelagus clementiæ nos despexit pereuntes; sed hujus divini Gregorii doctrina et precibus, et gloriosarum illarum virginum et martyrum intercessionibus, crassam illam caliginem abstulit a nostris animæ oculis, et ad lucem veritatis deduxit, illiusque agnitionem et fidem. Eum ergo qui fuit nobis auctor tot bonorum, nostræque salutis dux certus et dispensator, doctorem et pastorem reliquæ vitæ et virtutis non nos solum elegimus, sed divina quoque visio talem sententiam e supernis obsignavit; per quam ipsum quoque annuentem ad vestram misimus sanctitatem, ut ab ejus manu et lingua ipse consecretur in pontificatu, et cito nobis, qui grex ejus sumus, reddatur.» Hactenus ejus litteræ; sed post hæc rursum Acta :

26. « Hac accepta epistola, Leontius Magnum Gregorium et legatos accipit honorifice; et cum eum, simul adhibitis aliis qui aderant episcopis, consecrasset, cum pari humanitate dimittit et honore. Illinc ergo reversus divinus Gregorius, quos in prope viam sitis civitatibus vidisset dignos qui fierent sacerdotes et aptos, quorum fidei crederetur verbum doctrinæ, eis ea suasit, quibus erat opus; et illos assumens adduxit in pietate sibi opem laturos, futurosque sacerdotes ipsius Armeniæ et propinquarum gentium. Cum autem jam ingressus esset fines Armeniæ, nuntiatur ei relictum esse quoddam templum Herculis situm super flumen Euphratem, et in eo esse aram, in qua dæmonibus et Herculi fiunt sacra. Cum ergo ad hoc templum venisset, sola oratione (neque enim ei quisquam humanas admovit manus) qui in eo erant dæmonibus machinis omnibus et spectris depugnantibus adversus eversionem, ab ipsis evertit fundamentis, et alterum excitat Domino, quod ei ex adverso responderet, in eoque deponit reliquias præcursoris Baptistæ, et martyris Athenogenis; eæ enim inferebantur; postmodum etiam aram consecrat, et in ea Deo incruenta offert sacrificia, etc. » Hæc modo satis de Ecclesia in Majori Armenia juxta Euphratem coalescente.

27. Quod autem spectat ad reliquias Athenogenis, fuerat hic episcopus Sebastenus Minoris Armeniæ, ante paucos annos sub hac eadem persecutione Diocletiani martyrio coronatus; cujus mentio facta est : dignum vero est credere, hoc ipso itinere Gregorium Sebaste pertranseuntem, eumdem martyrem veneratum, ejusdem accepisse reliquias, quibus novam Ecclesiam consecravit. Sic igitur Ecclesia in Majori Armenia, facto jam rege christiano, magnopere est illustrata, propagataque christiana religio ad ejusdem successorem Arsacem, qui a Juliano Apostata christianitatis causa (quod narrat Sozomenus [1]) dire exagitatus, demum, a Sapore rege Persarum per insidias captus, multa passus, interiit [2]. Sed hæc suis locis uberius. At de Tyridate atque Gregorio hæc demum Nicephorus [3] : « Sunt qui Gregorium una cum Tyridate ad imperatorem Magnum Constantinum venisse tradant, eumque tam miranda et inopinata audientem, magnopere lætatum esse. » Sed hæc puto accidisse cum Constantinus abiit in Orientem, quando ad eum e remotissimis orbis partibus (ut tradit Eusebius [4]) legationes venerunt. At de rebus in Armenia gestis tempore hujus persecutionis hæc satis.

28. Sed nec caruit Mesopotamia, ad Euphratem posita regio, gladio persecutoris : dirissima namque

[1] Extat tom. I. Biblioth. Sanct. — [2] Apud Sur. tom. V. die 30 Septembr.

[1] Sozom. lib. VI. c. 1. — [2] Ammian. Marcel. lib. XXVII. — [3] Niceph. lib. VIII. c. 35. in fine. — [4] Euseb. lib. IV. c. 7. in Vita Constantini.

supplicia ibi passos esse fideles in primis Eusebii[1] testimonio comprobatur. Sicut enim antiquissima, ita et florentissima erat ejus provinciæ Ecclesia. Palmyra quoque eadem clade vexata est, agentibus hæc Lysimacho præside, Primo addito illi comite ac Seleno; cum inter alios martyres Febronia virgo Deo dicata Sibapoli ob innumera perpessionum genera facile princeps enituit; cujus quidem res gestæ fidelissime scriptis tunc mandatæ sunt a Thomaide sacra virgine diaconissa, tum ex iis quæ vidit, tum etiam quæ a Lysimacho ad Christum postea converso accepit[2]. At de martyribus hoc decennio passis hactenus: sed ex innumeris paucos retulimus, quorum celebrior est memoria, eademque certa in ecclesiastica monumenta relata, atque anniversaria commemoratione tam a Græcis, quam a Latinis repeti solita. Porro non omnes qui modo recensiti a nobis sunt, diversarum provinciarum martyres, licet sub hac persecutione passi sint, hoc tamen ipso anno necatos esse contendimus; sed libuit novissimo hoc Diocletiani persecutionis anno nonnullorum martyrum meminisse, qui eadem persecutione martyrio coronati traduntur; quo tamen potissimum anno id acciderit, ignoratur.

29. *Pax reddita Ecclesiæ a Galerio*, *hujusque obitus.* — Verum qua occasione hoc ipso anno eadem persecutio conquieverit, quid ea de re scribat Eusebius[3], audiamus : « Ejusmodi, inquit, erant ea mala, quæ toto persecutionis tempore regnarunt; cujus æstus ut octavo anno (Dei juvante gratia) cœpit paululum defervescere, sic decimo anno consopitus fuit. Nam cum divina et cælestis gratia clementem suum et propitium obtutum in nos ostendere dignata esset; tum imperatores nostri temporis, illos dico per quos jamdudum persecutionis tempestates in nos excitatæ fuissent, sententia tua tanquam miraculo quodam divino commutata, palinodiam (ut aiunt) cecinerunt: et benignis edictis atque decretis humanissimis de nobis promulgatis, persecutionis ardorem in primis effervescentem prorsus extinxerunt. Neque quisquam mutationis hujus causam ad humanum auxilium, aut ad imperatorum (ut fortasse aliquis dixerit) commiserationem aut clementiam referat (multum sane abest, cum præsertim in dies singulos plures suppliciorum formæ et acerbiores ab initio ad illud usque tempus contra nos ab illis excogitatæ sint, dum cruciamenta nobis inflicta variis machinis alias aliter innovare studebant), sed ad Deum revera, qui tam benigne nobis prospexit, accommodandam; quique non modo populo reconciliatus fuit, verum etiam ipsum malorum tanquam architectum, et cladis totius persecutionis præcipuum auctorem insectatus, graviter exagitavit.

30. « Et quamvis ista divino judicio et decreto fieri oporteret, tamen, Væ (inquit sacer Dei sermo[4]) per quem scandalum venit. Illum ergo castigatio et pœna cælitus invecta occupavit, et ex ipsa carne exorsa pervasit ad animum. Ex improviso enim in illis corporis partibus, quas natura ob verecundiam contexit atque abdidit, nascitur apostema; deinde in interioribus corporis recessibus ulcus purulentum et fistulosum ; atque istorum insanabilis morsus intima depascebatur viscera, quæ quidem infinita vermium multitudine redundarunt, unde fœtor lethalis et pestifer efflatur; quandoquidem universa corporis moles ex nimia ejus, antequam in morbum delaberetur, helluatione et ingluvie in immensam pinguedinem commutata erat; quæ cum putredine contabefacta, intolerabile et horrendum spectaculum iis, qui appropinquabant, exhibuit. Proinde ex medicis alii, qui exuberantem fœtoris graveolentiam ferre omnino non poterant, fuere ejus jussu trucidati; alii tota corporis mole intumescente, et in salutis desperationem delapsa, cum nihil opis afferre valerent, crudeliter interfecti.

31. « Atqui tyrannus tantis cum miseriis colluctans, tandem sua maleficia in pios homines admissa animo recognoscere cœpit. Mentem igitur recolligens, et tanquam rediens ad se, primum Deo omnium rerum creatori confitetur : deinde suis ad se accersitis, persecutionem contra Christianos sine dilatione sedare et comprimere jubet, lege et decreto imperatorio ipsos Christianos templa sua exædificare, rem maturare, consueta officia in illis facere, preces pro imperii statu fundere. Statim ergo ipso facto verbis probe consentiente, edicta imperatoria in singulis civitatibus palam divulgantur, quæ quasi palinodiam et retractationem injuriarum nobis illatarum complexa sunt in hunc modum[1] :

32. « Imperator Cæsar Galerius Maximinus (Maximianus) Invictus, Augustus, Pontifex Maximus, Thebaicus Max. Sarmaticus Max. V. Persarum Max. Germanicus Max. Ægyptiacus Max. II. Corporum Max. VI. Armeniorum Max. Medorum Max. Adiabenorum Max. Trib. potest. xx. Dictator XIX. Cos. VIII. Pater patriæ, Procos. et Imperator Cæsar Flavius Valerius Constantius (Constantinus) Pius, Fortunatus, Invictus, Augustus Pontifex Max. Tribunit. potest. Dictator V. Cos. Pater patriæ, Procos.

« Inter cætera, quæ pro communi Reipublicæ utilitate et commodo statuimus, volebamus jam antea ex veterum legum institutis et publica Romanorum disciplina omnia corrigi, inque pristinum statum restitui, et providentiam ac curam haberi, ut Christiani, qui majorum suorum sectam et religionem deseruissent, ad rectam ejusdem institutionem reverterentur. Verum quoniam illi tanta animi insolentia inflati sunt, tantaque elati arrogantia, ut quæ erant a veteribus decreta (quæ quidem fortasse majores eorum sanciverant) nullo modo sequerentur; sed suo quodam instituto, et ut cuique visum erat, sic quisque sibi tum leges promulgare, tum easdem observare, tum in variis locis varios hominum conventus cogere vellet : nos proplerea edictum illico tulimus, ut ad veterum instituta se

[1] Euseb. lib. VIII. c. 24. — [2] Apud Metaph. die 15 Junii. — [3] Euseb. lib. VIII. c. 28 et 29. — [4] Matth. XVIII.

[1] Euseb. lib. VIII. c. 28.

transferrent; unde complures periculo vitæ objecti, nonnulli graviter perturbati, varia mortis genera sustinuerunt.

33. « Et quoniam non pauci in eadem pertinacia persistebant : et eos nec diis cælestibus debitum cultum tribuere, neque Christianorum Deo venerationem adhibere videbamus; nos idcirco ad mansuetudinem nostram, et diuturnam clementiæ nostræ consuetudinem, qua veniam omnibus hominibus impertire solebamus, oculos convertentes; libentissime istud concessimus, ut homines denuo se libere Christianos profiteantur; ut ædes, in quibus convenire solent, resarciant; sic tamen, ut nihil contra publicam Romanorum disciplinam moliantur. Per alias item litteras judicibus significabimus, quid ipsos observare oporteat. Unde Christiani hac indulgentia a nobis concessa devincti, debent Deo suo obnixe supplicare pro nostra, pro Reipublicæ, pro sua ipsorum salute, ut quovis modo cum publicus rerum status integer et incolumis retineatur, tum ipsi in suis familiis absque cura et sollicitudine vitam traducere queant. » Hucusque Galerii edictum.

34. Sed in eo primum depravatum est, quod in inscriptione sui Maximinum habeat pro Maximiano : dictum namque fuisse Galerium Maximianum, non Maximinum, ex mille propemodum antiquis inscriptionibus constat, quod et superius demonstravimus. Rursum vero mendum irrepsit, ut loco Constantini positus legatur Constantius, quem ante quinque annos ex hac vita decessisse, certum est. Apparet igitur tum ex consulatu octavo Galerii, tum etiam ex tribunitia potestate vicies iterata (tot enim fluxerunt anni ex quo creatus est Cæsar, potestasque tribunitia eidem collata fuit) in superiori posita inscriptione, hoc ipso anno ejusmodi edictum fuisse ab eodem Galerio promulgatum, quo item anno mortuus est, ut idem Eusebius mox indicat, dicens :

35. « Quin ille ipse, qui hujus edicti auctor fuit, non longo tempore post hujusmodi confessionem habitam e vita migravit, doloribus, quibus oppressus erat, liberatus. Istum etiam fertur primum præcipuumque calamitatis, quæ Christianis in persecutione contigerat, auctorem extitisse, et jampridem ante tumultum a cæteris imperatoribus concitatum, Christianos, cum qui in militia versabantur, tum primum omnium qui in ipsius familia degebant, vi ex fide avertere conatum; et illos ex dignitatis militaris gradu in quo locabantur, dejecisse, hos autem maxima contumelia et dedecore affecisse : jam vero aliis intulisse mortem; ad extremum cæteros imperatores, qui erant cum ipso in illa honoris amplitudine conjuncti, ad omnes Christianos persequendos commovisse. » Hæc Eusebius, qui Diocletiani et Maximiani exitum miserabilem refert; sed de his suis locis opportunius, quibus ea contigerunt.

36. *Quid Maximinus circa edictum Galerii statuerit.* — Quæ vero post hæc secuta sint, idem declarat his verbis [1] : « Hæc palinodia, sive retractatio, auctoritate imperatorum Galerii Maximiani et Constantini, quos supra posuimus, edita, passim in omnibus Asiæ partibus, inque singulis ejusdem provinciis divulgata fuit. Qua re in hunc modum confecta, Jovius Maximinus in hunc modum in Oriente tyrannidem exercens, scelestissimus ille quidem maximeque impius (si quisquam alius) et pietatis in Deum rerum omnium satorem hostis acerrimus, cum litteræ, quibus hæc retractatio continebatur, neutiquam ipsi arriderent, pro mandato, quod scripto in illis erat enuntiatum, verbis solum magistratibus ipsius imperio subjectis mandat, ut persecutionis bellum contra nos excitatum remittant. Nam cum ei non integrum esset, eorum judicio, qui priores imperii partes tenebant, aliter refragari; decretum retractationis omnibus propositum in obscuro collocare, et aliqua ex parte supprimere molitur; totoque animo connitens, ne imperii partibus sub ipsius ditionem subjectis in apertum proferretur, magistratibus ei obsequentibus, edicto non scripto mandat, ut persecutionem contra nos excitatam relaxent. His litteris se ipsi mutuo de mandato certiores faciunt. Nam Sabinus, qui summus provinciarum præfectus et maximo in honore apud imperatores fuit, Maximini sententiam ac voluntatem provinciarum præsidibus per epistolam latinis litteris scriptam significat in hunc modum :

37. « Divina imperatorum DD. nostrorum sanctissimorum majestas incredibili ac singulari studio inflammata, omnium hominum mentes ad sanctam rectamque vivendi viam traducere jampridem decreverat, quo hi qui religionis institutionem et consuetudinem a Romanorum more alienam sequi videbantur, deinceps justos debitosque cultus diis immortalibus impertirent. Verum quorumdam pertinacia et perversa voluntas eo temeritatis processit, uti neque recta mandati præscriptione a proprio instituto recedere voluerint, neque supplicium ipsis inflictum eos ulla ex parte potuerit perterrere. Quare quoniam accidit, ut nonnulli ea de causa se in grave periculum conjecerint, divina dominorum nostrorum potentissimorum impp. celsitudo propter eximiam suæ insignis pietatis præstantiam, alienum a divinissima ipsorum voluntate ac proposito statuens, ut homines hujusmodi de causa in discrimen veniant; præcepit, ut ipse ad tuam prudentiam litteras exararem, ut, si Christianorum quisquam religionem suæ gentis sequi et observare comperiatur, illum molestia et periculo ipsi intentato eximas, et neminem ejusmodi de causa pœna mulctandum statuas; præsertim cum longa temporis progressione satis explorate cognitum et perspectum sit, illos nullo modo nullaque ratione persuaderi posse, ut ab ejusmodi contumacia aliquando desciscant. Quocirca tua perspicax solertia ad curatores, præfectos præsidiorum, et præpositos cujusque civitatis et pagi, litteras scribere debet, ut intelligant se debere sedulo præcavere, ne extra cancellos hujus edicti egrediantur. » Hucusque Sabini litteræ. Sed pergit Eusebius :

[1] Euseb. lib. IX. c. 1.

38. «Ob hanc causam, hi qui in singulis provinciis præerant, sententiam eorum, quæ ad ipsos scripta erant, in primis veram arbitrati, curatoribus, præfectis præsidiorum, et præpositis in singulis agris constitutis, imperatoris voluntatem per litteras palam fecerunt. Neque ista scriptis solum commode processerunt, sed rebus ipsis etiam multo magis : nam hæc perinde ac si ab imperatore imperata fuissent, revera ad exitum perduxerunt ; et tam hos quos carceribus inclusos propter fidei in Deum professionem tenebant, quam illos quos cruciatus causa ad metalla condemnaverant, in apertum educentes liberos dimiserunt : hoc enim reipsa imperatori visum esse suspicati sunt, sed falso quidem.

39. « Istis igitur rebus hoc modo constitutis, derepente ab omnibus civitatibus Christianorum conventus frequentes in unum coalescentes, et crebros congressus, qui inter istos de more in ritibus suis obeundis fieri solent, tanquam lumen quoddam post tenebras et noctem opacam effulgens, cernere licuit. Unde tota infidelium gentium multitudo non parum obstupefacta, cum incredibilem tantæ mutationis rationem admirando, tum propterea solum Christianorum Deum, verum et magnum Deum esse, voce contenta exclamando : ex nostris autem illi, qui persecutionis certamen fideliter et magno animo obiissent, præ cæteris omnibus permagnam animis lætitiam denuo perceperunt. At qui fide ægri et infirmi fuissent, et jam propterea conscientias haberent quasi tempestate jactatas, libenter remedium sibi invenire maturarunt; et his, qui erant robusti in fide, supplicare, eorum dexteram salutarem sibi porrigi, exposcere; et Deum ipsis propitium fore, obtestari cœperunt. Deinde generosi et magnanimi pietatis athletæ, metallorum afflictatione liberati, ad suam patriam redierunt, hilarique et læto aspectu per quamque civitatem profecti sunt, et gaudio pæne inexplicabili, animorumque alacritate, quæ nulla oratione explicari poterit, completi. Ingentes igitur hominum catervæ per medias vias ac publicas plateas transeuntes, hymnis et psalmis Deum laudavere, sicque itineris sui devoravere molestias. Atque illos, qui ut captivi supplicio crudelissimo paulo ante excruciati fuissent, et patria sua ejecti, læto atque hilari vultu se ad suos proprios lares recipientes vidisses; usque eo, uti etiam illi qui nos neci dare magnopere expetivissent, ubi hanc mutationem adeo mirandum in modum factam conspexerunt, nobiscum una de rerum eventis nonnihil lætari viderentur. » Hucusque Eusebius. Quæ autem Maximinus rursum adversus Christianos statuerit, paulo inferius dicemus.

40. *Eusebio papa defuncto sufficitur Melchiades.* — Hoc eodem anno, vicesima sexta Septembris, moritur Eusebius papa (ipsa enim quoque die natalis ejus adscriptus habetur in tabulis ecclesiasticis), cum sedisset annos duos, menses septem, dies viginti unum; cum alioqui sciamus in Eusebii Chronico septem tantum menses Eusebio tribui; rursus vero nimis discrepans ab his tempus reperitur adscriptum in tabulis ecclesiasticis, nimirum annorum sex, mensis unius, et dierum trium; sed in his magis placuit sequi indicem Cresconianum, in quo Eusebii sedes duorum annorum, mensis unius, et dierum viginti quinque spatio notata habetur. Verum quod ad numerum mensium et dierum attinet, habita consideratione exordii sedis ejus, cœptæ (ut dictum est) quinta Februarii, usque ad vicesimam sextam Septembris, qua in Ecclesia agitur ipsius dies natalis, eum sic, ut diximus, oportuit definisse. His accedit, quod cum in libro de Romanis Pontificibus mendose legatur, eum sedisse a consulatu Maximini nono (cum nullus in Fastis adscriptus sit, nec adscribi potuerit consulatus Maximini nonus, cujus nec unius quidem memoria est consulatus), de ultimo consulatu Galerii Maximiani, qui in hunc annum incidit, esse intelligendum putamus; licet nec dicendus sit nonus, sed octavus : neque est quod ad consulatum nonum Maximiani Herculii referri possit, quo adscriptus est annus Domini trecentesimus septimus : nam eo tempore Marcellum sedisse, exploratissimum est; quem propagasse sedem usque ad annum notatum, post ejusdem consulatum, qui est trecentesimus nonus, ejusdem quoque libri auctoritate testatum habetur.

41. Quod pertinet ad res ab eo gestas, obscura plane, inopia scriptorum vel scriptarum rerum jactura, ejus memoria est. Sed quæ in eodem commentariolo de Romanis Pontificibus de eo scripta habentur, hic prodimus, scilicet : « Hujus tempore crux Domini nostri Jesu Christi quinto nonas Maii inventa est; baptizatus quoque Judas, post Quiriacus vocatus, crucis inventor. » Hæc de inventione crucis ibi; quibus scimus quamplurimos adversari, et in eam pedibus ire sententiam, ut id factum sit, postquam celebratum est Nicænum Concilium, cum Constantinus una cum matre ageret in Oriente. Certe quidem refragatur his vehementer, quod ex Eusebio [1] certum illud affirmatur, Helenam post Constantinum Christianam religionem amplexatam esse; quamobrem si hoc tempore Eusebii papæ nec Constantinus christianus erat, quomodo Helena, et ipsa deorum cultrix, potuit inveniendæ crucis Christi adeo studiosa fuisse atque sollicita? At de crucis inventione suo loco agendum inferius.

42. Sed de Eusebio rursum in eodem libro hæc scripta habentur : « Hic fecit ordinationem unam mense Decembris, presbyteros tredecim, diaconos tres, episcopos per loca quatuordecim. Sepultus est in cœmeterio Callisti, via Appia, quarto nonas (kalendas) Octobris, et cessavit episcopatus ejus dies septem. » Hæc ibi. De eodem quoque Eusebio papa scriptum legitur in Actis Sancti Eusebii illustris nominis episcopi Vercellensis hoc tempore e Sardinia insula ad ipsum venisse Restitutam nobilem feminam christianam viduam, secumque duxisse filium, et Eusebio papæ tradidisse; quem idem pontifex egregie fide christiana imbutum baptizavit, suoque

[1] Euseb. lib. III. c. 46.

nomine nuncupavit, atque Eusebium nominavit; dignum plane tanti pontificis germen, quo fides catholica in Oriente propemodum extincta cœpit lætiori propagine reviviscere; sed de eo pluribus suo loco. At de Eusebio papa satis, quem Theodoretus [1] non agnovit, sicut nec Marcellum; nam Melchiadem successisse Marcellino affirmat. Verum non nostrates modo, sed etiam transmarini utrumque noverunt, ut Optatus Milevitanus [2] et S. Augustinus [3], aliique recentiores omnes.

43. Cum igitur (ut dictum est) post obitum Eusebii diebus septem episcopatus cessasset, tertia die Octobris sedere cœpit Melchiades (Miltiades, Melciades, Melchiades papa). Quod vero in libro de Romanis Pontificibus hæc tradantur de Melchiade: « Fuit natione Afer, sedit annos tres, menses septem, dies octo consulatu Maximini nono usque ad Maxentium secundo consulem, qui fuit mense Septembris, Volusiano et Ruffino coss., » omnia plane inversa esse constat; nam nihil commune habet Maxentii consulatus secundus cum consulatu Volusiani atque Ruffini, qui biennio post occisum Maxentium contigit. Quamobrem nulla prorsus spes restituendi loci omni ex parte corrupti esse potest. Jam vero ad ea, quæ hujus anni reliqua sunt, Maximini imperatoris, orationem revocemus.

44. *Maximianus persecutionem instaurat per edita et decreta.* — Eodem namque anno, cum necdum menses sex a reddita pace Ecclesiæ præterlapsi essent, Maximinus imperator, qui una cum Licinio Orientale regebat imperium, eam contrariis edictis in Christianos editis, aliisque novis ad christianam fidem penitus convellendam excogitatis penitus abstulit, bellumque immane restituit. Hæc autem quomodo se habuerint, Eusebius his verbis enarrat [4]: « Verum tyrannus, quem partes versus Orientem regere diximus, quia probitatis osor fuit maximus, et omnium bonorum insidiator, ista amplius ferre non potuit, neque ad sex menses integros ita cum rebus nostris agi passus est. Nam quæcumque ad pacis et tranquillitatis nostræ eversionem facere videbantur, omnibus (ut dicitur) opibus viribusque machinatus, primum occasione arrepta, nos conventu, qui in cœmeteriis a nobis fieri solet, interdicere conatur: deinde per nefarios quosdam et perditos viros ipse quo suo animo satisfaceret, legationem mittit, cives Antiochiæ hortaturus, ut illi tum ab ipso maximi beneficii loco flagitarent, uti nullus christianus ipsorum patriam incolere permitteretur, tum alios etiam ad idem præstandum impellerent. Quarum rerum omnium gerendarum dux fuit et princeps Theotecnus, in ipsa Antiochia natus, et ejusdem civitatis curator, vir crudelis, vafer, improbus, et a sua appellatione maxime alienus.

45. « Hic igitur postquam nos graviter oppugnaverat, et omnibus modis nostros tanquam impios quosdam fures celeriter ex latebris erucrat, et omnia ad calumniam nobis et criminationem inferendam molitus erat, et mortis auctor ac causa infinitis prope extiterat; tandem idolum et simulacrum quoddam Jovis φιλίου, id est, qui amicitiis contrahendis præest, erigit; inque eo magicis præstigiis falsa edit miracula, et ad ejus cultum nefaria mysteria, initiationes impuras, et scelestas expiationes excogitat; efficitque ut oraculorum præstigiæ, quibus ea quæ instituebat, absolvit, ad aures imperatoris pervenirent. Quin etiam quo assentatione et blanditiis in imperatoris animum influeret, dæmonem contra Christianos excitat; asseritque Deum præcepisse, ut illos tanquam ipsi infestos, ex urbe agrisque penitus expellere properarent. » Hucusque Eusebius. At quod ad miracula spectat, affectare simulata miracula Gentiles consuevisse, quæ dicta sunt in Vespasiano, atque etiam in obitu Hadriani, necnon temporibus Antonini, satis aperte demonstrant.

46. Sed ad conatus Maximini contra Christianos redeamus. « Cum igitur, inquit Eusebius [1], Theotecnus primus hæc ex sententia gessisset, cæteri omnes magistratus, qui civitates Maximini imperio subditas incolebant, simile suffragium contra Christianos ferre instituerunt. Ubi etiam præfecti provinciarum hoc imperatori pergratum esse perspiciebant, idemque ipsum subjectis suis transigendum suggesserant, et tyrannus ipse per rescripta eorum sententiis et decretis libentissime assensus erat: persecutionis flamma contra nos deintegro incenditur. Statuarum igitur et simulacrorum sacerdotes, pontifices etiam viri in Reipublicæ negotiis obeundis eximii, et in omni ministerii genere ad deos spectantis præstabiles, et in quibus incredibile studium insidebat obsequii idolis præstandi, in singulis civitatibus a Maximino creantur. Nam absurda imperatoris superstitio (ut brevi comprehendam) tum magistratus, tum privatos omnes omnia contra nos moliri, quo illi gratificari possent, induxit; quippe pro beneficiis, quæ ab illo se assecuturos sperabant, se illi, si mortem nobis inferrent, aliaque nova et inaudita scelera adversus nos ederent, maxime gratificaturos putarunt.

47. « Pilati præterea et Salvatoris nostri rerum gestarum tanquam commentarios quosdam omni blasphemia et convitio contra Christum refertos confixerunt; quos de sententia imperatoris in totum regnum, quod ejus ditioni parebat, mittunt; perque litteras jubent, ut in quibusque locis, agris, et civitatibus hi palam omnibus exponerentur, et ludimagistri pro aliis disciplinis pueros in hisce sedulo exercerent, hosque illis memoriæ mandandos traderent. Quibus hunc in modum confectis, alius dux exercituum apud Damascum Phœniciæ mulierculas quasdam infames impurasque e medio foro arripit, illisque adeo gravia se tormenta inflicturum interminatur, uti eas asseveranter dicere cogat, cum quod olim fuissent christianæ, cum quod nefandi sceleris cum Christianis consciæ extitissent, tum

[1] Theod. lib. I. c. 3. — [2] Optat. Milevit. contra Parmen. lib. II. — [3] Aug. ep. CLXV. — [4] Euseb. lib. IX. c. 2.

[1] Euseb. lib. IX. c. 3. 4. 5.

quod in suis ipsorum templis, quæ Græci Dominica vocant, res obscœnas et libidinosas gessissent, et alia etiam, quæ eas in nostræ religionis reprehensionem et ignominiam falso effutire voluit; quarum voces in commentarios relatas imperatori etiam ostendendas curavit; cujus jussu in singulis urbibus locisque hæc scripta divulgantur. Verum dux iste, non longo temporis intervallo interposito, sibi ipsi manus graves inferens, debitum suæ improbitatis supplicium luit. »

48. Post hæc sequitur narratio de martyrio Silvani Emesæ episcopi, Petri episcopi Alexandrini, et Luciani presbyteri Antiocheni; quæ quidem alterius potius auctoris, quam Eusebii esse putamus; nisi velimus eum sibi ipsi esse contrarium, et turpiter hallucinatum, cum (ut dictum est) tam asseveranter ante testetur Petrum Alexandrinum nono persecutionis anno sub Diocletiano excitatæ passum esse, duodecimque tantum annos sedisse, eorumque tres ante persecutionem in pace transegisse. Quod si dixerimus ipsum sub Maximino hoc anno esse necatum, ipsum sibi in omnibus adversantem constituemus. Cum igitur tum Eusebius (ut dictum est) tum Acta ejus, ante hæc tempora, nempe sub Maximiano, esse passum, et post eum Lucianum subiisse martyrium, itidem Eusebius Actaque ipsius et Athanasius [1] affirment; cesset omnis dubitatio de tempore martyrii Petri et Luciani, quos suo loco nos secundum exactam rationem temporis collocavimus. Nequaquam enim progressam esse usque ad sanguinem restitutam ejusmodi per Maximinum in Christianos persecutionem, ex ejus priore edicto pro Christianis tempore Constantini dato, cujus litteras ad Sabinum Eusebius [2] recitat, plane declaratur.

49. Porro quæ hic veluti ab Eusebio ponuntur de illorum martyrio, alterius potius esse additamentum, inde magis persuademur; dum quæ post illa narrata sequuntur, iis quæ superius dixerat de Actis Pilati confictis, magis aptari videntur, quam importunæ adjectæ de martyribus narrationi; nam sequitur [3] : « In mediis porro civitatibus (quod nunquam alias contigerat) cum urbis çujusque in nos decreta, tum ipsius imperatoris præterea rescripta in columellas æneas incisa eriguntur. Pueri quoque in ludis litterariis Jesum et Pilatum, commentariosque ad Christi contumeliam confictos, in ore et sermone quotidie habuerunt. Atque hoc loco mihi necessarium videtur, illud ipsum Maximini rescriptum in columellis æneis palam propositum citare, quo pariter et insolens ac superba viri impietatis odiique in Deum pervicacia et divina ultio, quæ eum brevi post insectabatur, quæque ob nequitiæ odium, quo tenetur et ad impios puniendos assidue et vigilanter incumbit, manifesto appareat; qua quidem impulsus, non longo tempore post contraria de nobis consilia iniit, et legis scriptis sancivit eadem, stabilivitque. Sed primum rescriptum totidem verbis explicatum ad hunc modum se habet :

[1] Athan. in Synopsi in fine. — [2] Euseb. l. IX. c. 8. — [3] Idem l. IX. c. 6.

50. « Exemplar rescripti Maximini ad civitatum decreta contra nos sancita respondentis ex columna ærea Tyri descripti.

« Quoniam omnis erroris caligo, et tanquam nebula, quæ quidem antehac hominum non tantum impietate imbutorum, quam inscitia misere cæcutientium sensus perniciosis ignorationis tenebris involutos obsederat, penitus discussa est et dissipata; imbecilla humanæ mentis vis jam tandem facile perspicere potest, se benigna deorum immortalium providentia solum, et gubernatam esse et corroboratam. Atque res est dictu prope incredibilis; quam gratum, quam jucundum et acceptum nobis fuerit, quod tam insigne et clarum vestri pii erga deos instituti specimen edideritis. Quin etiam ante hoc tempus nemini obscurum erat, qua observantia, quo cultu erga deos immortales uti consueveritis; quibus vestra fides non nudis solum et inanibus verbis, sed continuis et admirabilibus rebus gestis satis cognita est et perspecta. Quapropter vestra civitas merito quidem et optimo jure, deorum immortalium sedes et domicilium nuncupetur; multis enim exemplis liquet, eam deorum cælestium præsentia perpetuo floruisse.

51. « Ecce ergo vestra civitas, omnibus illis rebus, quæ ad ejus commodum interesse videbantur, neglectis, et petitionibus, quibus pro suo ipsius statu uti solebat, penitus omissis; quando denuo execrabilis christianismi inanitatis professores ac duces, velut incendium consopitum illud quidem, spretum tamen (quod facibus reviviscentibus maximas flammas et ardores rursus ex se fundit) incipere longius serpere senserat, protinus absque mora ad nostram religiosam majestatem, tanquam ad cujusque cultus et pietatis magistram ac patronam confugit, et ab ea remedium et auxilium supplex efflagitavit. Quam quidem salutarem cogitationem, propter constantem in vestra religione tuenda fidem, deos animis vestris injecisse, perspicuum est. Ille namque, ille, inquam, altissimus et maximus Juppiter, qui vestræ urbis splendori et amplitudini præsidet, qui vestros deos patrios, uxores, liberos, lares et domos ab omni pestifera ac lethali internecione liberat, in vestris mentibus hoc salutare consilium insevit; aperteque ostendit indicavitque quam eximium, quam magnificum, quam salubre sit, debita cum veneratione deorum immortalium religioni et sacrosancto cultui diligenter attendere.

52. « Quis enim tam amens, tamque ab omni ratione alienus reperiri poterit, qui non animadvertat clementi deorum in homines studio factum esse, ut neque terra semina sibi mandata cum fœnore reddere deneget, neque agricolarum spem inani expectatione fallat; neque rursus impius Mars tam horridus absque impedimento in terra vigeat et roboretur; neque æquabili cæli temperatione perturbata, corpora peste infecta ægraque celeriter ad mortem rapiantur; neque mare rigidis immoderatorum ventorum flatibus agitatum turgescat; neque repentinæ procellæ et abruptæ naufragam et peri-

culosam tempestatem excitent; neque terra præterea, quæ est omnium nutrix et parens, ab imis quasi visceribus gravi cum trepidatione dehiscat, neque montes, ejus radicibus nixi, ingenti hiatu patefacto deglutiantur? Quæ quidem mala omnia, hisque multo graviora, nemo est qui ignoret ante hoc tempus sæpenumero obtigisse. Atque ista universa acciderunt ob perniciosum illum et vanum errorem hominum nequam et improborum, Christianorum videlicet errorem; qui quidem cum in eorum animos illaberetur, universum prope dixerim orbem terrarum confusione quadam oppressit.»

53. Hæc cum his litteris exprimat Maximinus, apertissime declarantur quæ Patres suis adversus Gentes scriptis Apologiis validissime refellere conati sunt, nimirum consuevisse Gentiles non tantum cuncta beneficia cælitus impertiri solita, diis accepta ferre, sed mala omnia, quæ ex quacumque occasione in orbem essent illata, Christianis adscribere, quorum causa illiberaliter atque crudeliter pariter eos ut orbis faces pœnis afficere, suppliciis exagitare, variis horrendisque mortis generibus subjicere non cessabant. Sed ad litteras imperatoris redeamus, quibus (inquit Eusebius) idem hæc paulo post subdit :

54. « Convertant jam oculos ad camporum planitiem longe lateque patentem ; considerent lætas florentesque segetes spicarum ubertate redundantes; prata intueantur propter fecundos et moderatos imbres herbis, et floribus splendescentia ; aeris temperationem animadvertant, quam æquabilis, et quam amœna sit. De reliquo omnes perfundantur lætitia, quod per vestram religionem, sacras victimas, et honorem diis adhibitum, vis et impetus potentissimi robustissimique Martis placatus sit, et propterea placidissima pace constanter, et cum securitate ac quiete sese oblectent. Et quicumque cæco illo christianismi errore, et tanquam itinere devio decedentes, ad rectam et præclaram mentem redierunt, multo magis lætentur animo, perinde ac si ex tempestate improvisa aut morbo gravi erepti fuerint; et in posterum jucundissimis vitæ commodis cum voluptate fruantur.

55. « Quod si qui ex illis sint, qui in detestabili illa inanitate et inscitia obstinate persistant, longo locorum intervallo a vestra urbe et agris eam undique ambientibus (sicuti a nobis postulastis) segregati, in exilium ejiciantur; ut vestra civitas, secundum consentaneam vestri studii in hac causa positi rationem, ita omni erroris labe et impietate liberata, cum debito cultu, sicut in ejus voluntate naturaliter insitum est, augustæ deorum immortalium venerationi, et obsequio se totam tradat. Ut igitur intelligatis, quam grata nobis fuerit vestra in hac re petitio ; animus noster, qui est ad gratificandum paratissimus, absque decretis, absque postulatione, vestris religiosis mentibus liberam cujuscumque beneficii et magnifici muneris pro isto vestro divino proposito petendi facit potestatem. Jam ergo hoc petite, ut sitis voti compotes ; nam absque mora ipsum consequemini. Quod quidem vestræ civitati donatum cum vestræ singularis in deos immortales pietatis et religionis in perpetuum perhibebit testimonium; tum satis perspicue vestris filiis et posteritati declarabit, vos, hujus vestri pii instituti causa, digna præmia a nostra benignitate consecutos. » Sunt hæ Maximini litteræ ad Tyrios. Sed prosequitur Eusebius institutam narrationem :

56. « Hæc igitur in columellis et tabulis incisa contra nos in singulis provinciis divulgata fuerunt; quæ sane omnem aditum ad bene sperandum nobis (quantum in hominum situm erat potestate) penitus intercludebant : adeo ut, secundum illud divinum Christi oraculum [1], etiam electi, si fieri potuisset, his de rebus offendiculo impegissent. Verum quanquam auxilii expectatio, quæ in multorum animis insederat, pæne sublata erat et extincta, tamen prope ex inopinato inter vias, dum ministri hujus edicti contra nos promulgati iter in nonnullis regionibus faciebant, Deus, qui est Ecclesiæ suæ constans propugnator, arrogante tyranni contra nos ostentatione pæne refrenata et compressa, suum cæleste præsidium nobis benignus præstitit. Imbres igitur et pluvia, quæ hiberno tempore fieri consueverunt, solitam suam terræ irrigandæ consuetudinem intermiserunt. Unde fames præter omnium expectationem passim grassari, et pestis deinceps oberrare cœpit; morbi etiam cujusdam novi et peregrini (exulceratio quædam, quæ æstus et fervoris proprio nomine anthrax, id est, carbunculus, appellatur) gravis et violenta impressio : qui per universum corpus pererrans, mortifera his, qui eo perturbabantur, injecit pericula. Quin etiam quoniam in oculis potissimum ejus insidebat cruciatus, infinitos fere viros cum conjugibus et liberis cæcos reddidit.

57. « Iisdem temporibus bellum a tyranno contra Armenios concitatur, viros jam usque ab antiquis sæculis cum Romanis amicitia et societate conjunctos; quos quidem, quoniam christiani erant, et verum in Deum pietatem magno studio et diligentia colebant, iste Deo infestus tyrannus ad hostias idolis et dæmonibus immolandas cogere conatus, inimicos pro amicis, et hostes pro sociis effecit. Ista cum repente omnia in idem tempus concurrerent, arrogantem audaciam et temerariam contra Deum jactationem tyranni, qui observantiæ suæ in idola collatæ et obsidionis contra nos susceptæ causa nec famem, nec pestem, nec bellum denique suis temporibus accidisse, fuisset insolenter gloriatus, perspicue coarguerunt. » Hucusque Eusebius; quæ quidem hoc anno cœpta mala, sequenti quoque infelicius grassata sunt atque novis insuper adaucta cladibus, ut suo loco dicturi sumus. Rerum igitur hoc anno in Oriente gestarum narrationis hic finis esto; quo persecutio sub Diocletiano excitata cum ad decennium producta esset, desiit (decennii enim tempus tantum attigit, non absolvit, adeo ut Theodoretus [2] et alii sint qui numerent annos tantum novem ejus persecutionis, absolutos videli-

[1] Mat. XXIV. — [2] Theod. lib. V. c. 38.

cet) quo item Ecclesiæ Orientali concessa pace per Galerium Maximianum, eo vita functo post sex menses, hoc eodem anno per Maximinum bellum in Christianos renovatum est; sed quomodo cito extinctum fuerit, sequentis anni historia plenius declarabit. Quid autem Romæ hoc ipso anno contigerit, cum Maxentius diram tyrannidem exerceret, et Melchiades Romanæ Ecclesiæ præesset, atque Tarquinius Perpenna præfecturam Urbanam gereret, dicendum est.

58. Ipsorum Silvestri papæ Actorum exordio, Timothei Antiocheni narratur ea occasione martyrium, quod Silvester eum hospitio accipiens, atque pro illo defensionem suscipiens, Christum confessus sit. Accidit namque ut Timotheus Antiochia Romam veniens, apud Silvestrum manens, cujus æstuabat ardore, Christi fidem publice prædicaret; quamobrem Gentilium provocavit invidiam; qui eum apprehendentes Tarquinio Perpennæ Urbi præfecto, ut impietatis reum, Romanorum legibus puniendum tradiderunt, a quo diu tormentis afflictus et longo carcere maceratus, tandem capitali supplicio affectus, martyrio coronatur; cujus corpus clam a Silvestro subreptum atque domum suam allatum est; illucque accedente Melchiade papa, solitis exhiberi sanctis martyribus officiis ab eodem collatis, inter martyres receptus est, atque tabulis ecclesiasticis ejus natalis dies, celebritate annua repetendus, adscriptus fuit. Sepultum vero post hæc fuit corpus ipsius a Theodora matrona in horto suo, non longe a Pauli apostoli sepulcro, via Ostiensi, in cujus basilica postea fuit honestissime collocatum.

59. Pergunt Acta post Timothei martyrium, narrare Silvestri confessionem et carcerem, e quo liberatus est, abrepto improvisa morte eodem præfecto Urbi Tarquinio Perpenna; sed fusius hæc ibi scripta habentur. Cum vero subditur in iisdem, eodem tempore ipsum Silvestrum, postquam præclarum consummatæ virtutis in Christi nominis confessione edidisset exemplum, a Melchiade fuisse S. R. E. diaconum ordinatum; falsum plane esse redarguitur ex iis quæ S. Augustinus [1] scribit contra Petilianum, ubi inter alios Silvester Marcellini papæ presbyter nominatur. Vides igitur ex iis Acta Silvestri non in omnibus sibi constare, sed aliqua eis superaddita, quibus cætera, licet vera sint, fide vacillent. Habebimus in illis recensendis delectum; explosoque in primis falso Eusebii Cæsariensis titulo, quo ea in plerisque codicibus inscripta invenimus, cætera quæ sint vera, quæ spuria, vel dubia, magno adhibito veritatis examine, disquiremus.

60. Sed quid tandem accidit de Timotheo martyre? Cum enim tempore Constantini imperatoris passum esse constet, perperam in codice scripto legimus, in persecutione ejusdem Constantini subiisse martyrium. At licet aliquando Constantinus brevi temporis spatio a christianitate visus sit alienus; id tamen longe post hæc tempora accidit, ut suo loco dicemus. Timothei vero martyrium contigit sub Melchiade, hoc anno, dum præfecturam Perpenna gereret, antequam Constantinus se Romam conferret; nam alii qui sequuntur Melchiadis papæ anni, aliis præfectis Urbanis notati habentur, quamobrem nihil est, quod ea, quæ dicimus, ad Constantini tempora præferri possint. Decepti vero nos errore scripti codicis, in nostris Notationibus ad Romanum Martyrologium, cum de Timotheo egimus, plura superflue de Constantini in Christianos indignatione disseruimus, alio loco inferius opportunius collocanda, ac pariter emendanda. Sed et de Timotheo martyre illud non prætermittendum, perperam ejus martyrium poni sub sexto consulatu Constantii [1] ante quinque annos; nam cum appareat, passum sedente Melchiade papa, nequaquam aptari potest tempori illi, quo Romanæ Ecclesiæ constat præfuisse Marcellum.

61. Hoc eodem anno, si non superiori (ut pluribus dictum est) cum Achillas episcopus Alexandrinus ex hac vita migrasset, subrogatus est in locum ejus Alexander; cujus episcopatus exordio ea contigisse videntur, quæ de Athanasio puero cum sodalibus colludente scribunt Ruffinus [2] atque Sozomenus [3]. Ait enim Ruffinus: « Tempore, quo apud Alexandriam Petri martyris diem Alexander episcopus agebat, cum post expleta solemnia conventuros ad convivium suum clericos expectaret in loco mari vicino, videt eminus puerorum super oram maris ludum, imitantium (ut fieri solet) episcopum, atque ea quæ in Ecclesiis geri mos est. Sed cum intentius diutine pueros inspectaret, videt ab his geri quædam etiam secretiora et mystica. Perturbatus illico, vocari ad se clericos jubet; atque eis, quid eminus ipse viderit, ostendit. Tum abire eos et comprehensos ad se perducere omnes pueros imperat. Cumque adessent, quis eis ludus, et quid egissent, vel quomodo, percunctatur. Illi, ut talis habet ætas, pavidi negare primo; deinde rem gestam per ordinem pandunt, et baptizatos a se esse quosdam catechumenos confitentur per Athanasium, qui ludi illius puerilis episcopus fuerat simulatus.

62. « Tum ille diligenter inquirens ab his qui baptizati dicebantur, quid interrogati fuerint, quidve responderint, simul et ab eo qui interrogaverat, ubi videt secundum religionis nostræ ritum cuncta constare; collocutus cum concilio clericorum, statuisse traditur, illis quibus integris interrogationibus et responsionibus aqua fuerat infusa, iterari baptismum non debere, sed adimpleri ea quæ a sacerdotibus mos est. Athanasium vero, atque eos, quos ludus ille vel presbyteros habere visus fuerat, vel ministros, convocatis parentibus, sub Dei obtestatione tradidit Ecclesiæ suæ nutriendos. Parvo autem tempore cum a notario integre et grammatico sufficienter Athanasius fuisset instructus, continuo tanquam fidele Domini commendatum, a parentibus restitui-

[1] Aug. contra Petil. de un. bapt. c. 16.

[1] Apud Cusp. de Consulibus sub sexto consulatu Constantii. — [2] Ruffin. lib. I. c. 14. — [3] Soz. lib. II. c. 16.

tur sacerdoti, ac velut Samuel quidam in templo Domini nutritur, et ab eo pergente ad Patres in senectute bona, ad portandum post se ephod sacerdotale deligitur. » Hactenus Ruffinus; eadem fere ad verbum Sozomenus, qui addit Alexandrum convictorem suum ac scribam Athanasium constituisse.

63. At non sic puerum Athanasium fuisse, ut a pubertate longius esset, quæ de eo anno superiori sunt dicta, significare videntur; quamobrem nequaquam minorem natu fuisse annis duodecim, ex eo potest intelligi, quod creatus est (ut dicemus) episcopus Alexandrinus anno sequenti post Nicænum Concilium, qui numeratur annus Domini trecentesimus vicesimus sextus, post annos abhinc quindecim. Sed nec semper apud Alexandrum mansisse, sed profectum in eremum adhæsisse Magno illi Antonio, ipse in ejus vita a se scripta significat. Quod vero ad eruditionem pertinet, non tantum fuit valde imbutus theologicis facultatibus, sed etiam juris scientiam apprime calluit; Severus [1] enim nominat eum jurisconsultum. At de Athanasii primordiis hactenus.

[1] Sever. hist. lib. II.

Anno periodi Græco-Romanæ 5804. — Olymp. 272. an. 3. secundum Baronium 272. — Urb. cond. 1064. — Jesu Christi 311. — Melchiadis papæ 1. — Persecutionis 9. — Constantini 6. Licinii et Maximini 5.

1. *Consules in Italia.* — Ad num. 1. In libello de Præfectis Urbi, in quo consules, qui Maxentio imperante Romæ fuere, consignantur, hoc anno legitur : « Consules, quos jusserint DD. NN. Ex mense Septembri factum est, Rufino et Eusebio. V kalendas Novembris, Junius Flavianus P. U., » id est, præfectus Urbi. Consules in Fastis Idacii his verbis memorantur : « Maximiano VIII consule. His coss. quod est Rufino et Volusiano, diem functus Maximianus Junior, » Galerius nempe Maximianus respectu Maximiani Herculii *Junior* dictus. Ex prioribus verbis libelli de Præfectis intelligimus, hujus anni initio nullos adhuc consules fuisse, et imperatorum discordiam adhuc durasse. Secundo, in Fastis Idacii ex unico consule duos effictos, quod quandoque factum, alibi observo; Rufinus enim a Zozimo vocatur *Rufius Volusianus*, et a Victore de Cæsaribus appellatur *Rufus Volusianus*, et tam a Zozimo, quam ab eodem Victore dicitur fuisse præfectus prætorio Maxentii, quando in Africam missus est adversus Alexandrum tyrannum, quem hoc anno devicit, et in fortitudinis præmium mense Septembri consul a Maxentio creatus est. *Rufinus* itaque *Volusianus Eusebio* collega consul in Italia processit.

2. *Consules in reliquo orbe Rom.* — In reliquo orbe Romano *Galerius Maximianus* solus Fastis nomen dedit, ut Idacius laudatus insinuat, et magis diserte exprimitur in Fragmento Consulari a Buchero edito, ubi habetur : « Maximiano VIII solo : » quod confirmat auctor Chronici Damasi, in quo Miltiades papa dicitur fuisse « ex die sexto nonas Julias a consulatu, Maximiano VIII solo; quod fuit mense Septembri, Volusiano et Rufino usque in III idus Januarii, Volusiano et Anniano coss. » Ubi etiam idem Italiæ consul in duos partitur; quod aliquando ab aliis auctoribus factum, uti jam monui. In Fastis quidem Cæsareis loco « Maximiano VIII solo » legitur, « Maximiano VII solo, » sed errore librarii; cum in iisdem Fastis consulatus VII Maximiani cum anno Christi CCCVIII alligetur. Galerio Maximiano mense Martio, ut videtur, collega adjunctus Licinius Augustus, qui *consul* appellatur in edicto Galerii Maximiani, de quo mox agetur. Non multo post Maximianus Augustus ejusdem Galerii Maximiani collega fuit, ut liquet ex verbis Lactantii hoc anno recitandis.

3. *Primus Licinii consulatus suffectus fuit.* — Em. card. Norisius in Dissert. de Numismate Licinii Augusti, cap. 1, existimavit *Licinii consulatum* ordinarium fuisse, qua in sententia fui, cum Dissertationem Hypaticam componerem. Sed re magis examinata, eum inter suffectos numerandum esse certo mihi constitit. Et ratio est, quia auctor Chronici Alex. qui consulatus suffectos negligere solet, v. g. primum Vespasiani, Hadriani et aliorum qui suffecti fuere, nunquam primum *Licinii* in censum confert, eamque ob rem secundum Constantini Magni consulatum cum primo Licinii copulat, et in aliis *Licinii* consulatibus exprimendis primum hoc anno gestum semper omittit. Quare is consulatus procul dubio suffectus. Secundo, Augustinus libro post Collationem, cap. 33, auctorem Chronici Alexandrini imitatur, et tertium Constantini consulatum cum secundo Licinii conjungit; qui tamen si primum Licinii numerasset, utrumque tertium consules vocasset. Hæc Augustini verba : « Nam Melchiades judicavit Constantino tertium et Licinio iterum consulibus, nonis Octobris. » Et tamen anno CCCXIII quo ille consulatus gestus, in aliis Fastis legitur : « Constantino III et Licinio III. » Baronius illius initio suspicatur mendum esse in codice, cum Augustinus libellos consu-

lares citet. Sed locus purus est, et primus Licinii consulatus suffectus. Tertio, lex Codicis Theodosiani *De censu* data *XV kal. Februarii* subscriptos habet consules Constantinum Augg. IIII et Licinium III. Gothofredus ibidem ait, eam subscriptionem mendosam esse; cum tamen in ea ideo Licinius consul III appelletur, quia cum primus ejus consulatus suffectus fuerit, vel numerari, vel prætermitti poterat. Quare cum in Fragmento Bucheriano et in Chronico Damasi Maximianus Aug. VIII solus consul dicitur, datur intelligi, solum consulem ordinarium extitisse. Verum consulatus suffecti adhuc magis examinandi.

4. *Consules suffecti hoc tempore adhuc in usu.* — Card. Norisius in Dissert. 4 de Cenotaphiis Pisanis cap. 2, § 1, explicans quamdam inscriptionem, in qua *L. Turcius secundus* dicitur *consul*, qui tamen nusquam in Fastis legitur, arbitratur ejusdem consulatum gestum intra annum CCCVII et CCCXII, cum, diviso in plures Augustos Romano imperio, non eadem ubique essent collegia consulum. « Nam, inquit, anno CCCXI scribit auctor indiculi Præfectorum Urbis a Cuspiniano olim publicatus : *Consules, quos jusserint* DD. NN. *Augusti. Ex mense Septembri factum est, Rufino et Eusebio.* Itaque Romæ eo anno usque ad mensem Septembris, nulli consules fuerant publicati, eo tamen mense Maxentius designavit Aradium Rufinum, qui anno CCCIV præfectus Urbi fuerat, et Eusebium, qui a Constantino, l. 1 *De annona et trib.* data anno CCCXV dicitur : *ex consule.* At in Gallia, Hispania, cæterisque trans Alpes provinciis, quæ ad Constantini imperium pertinebant, Maximianus Galerius solus consul eodem anno CCCXI nominabatur. Ita legitur in Fastis Idacii et in Fragmento Consulari a Bucherio edito, pag. 250, *Maximiano VIII solo lun.*, nempe eo anno kalendas Januarias die lunæ fuisse, uti reapse dies lunæ, seu feria secunda fuit prima dies ejusdem anni CCCXI, cyclo solis XII, lunæ VIII, littera G. In Græcia, Macedonia, Dacia, aliisque provinciis Illyrici, in Thracia atque Bithynia, quæ partim Galerio Augusto, partim Licinio imperatori parebant, dicebantur consules Galerius Maximianus octies, et Maximinus iterum. Hæc nuper didici ex aureo Libello Lactantii Firmiani de Mortibus Persecutorum a viro doctissimo Stephano Baluzio ex insigni illustrissimi D. Colberti comitis sacrarum ac privatarum largitionum bibliotheca evulgato; siquidem scribit, cap. 35, edictum pro Christianis a Maximiano Galerio paucis ante ejusdem mortem diebus, *propositum Nicomediæ pridie kal. Maias ipso octies et Maximino iterum consulibus.* Prosper in Chronico, Victorius in Canone Paschali, Cassiodorus, auctor Chronici Alexandrini, aliique eo anno cum Maximiano octies Licinium collegam posuerunt. Hic forte in Pannoniis, Rhætia, ac Norico, ubi Licinius imperabat, idem semel collegam cum Maximino addiderat. Eusebius lib. 9, cap. 11. scribit maximo in honore habitum fuisse ab Orientis imperatore Maximino Peucetium, quem ille iterum ac tertio consulem et præfectum ac procuratorem summæ rei creaverat; qui tamen a doctis Fastorum collectoribus ne semel quidem consul nominatur. Valesius in Notis Eusebianis anno CCCXII statuit in Oriente consules Maximinum Augustum II et Peucetium II. Verum ex Lactantio, qui id temporis Nicomediæ degebat, patet Maximinum iterum consulem fuisse anno superiore CCCXI. Uti vero Peucetius consul in Oriente fuit, ita pariter L. Turcius Secundus in Occidente consulatum quandoque gessit, quamvis neuter in Fastis signatus appareat ; cum tamen eo sæculo nulli suffecti consules crearentur. » Hæc card. Norisius. Idem Eusebii locus Valesium in Notis Eusebianis in transversum egit. Ex eo enim collegit *Peucetium* ter collegam Maximini in tribus consulatibus ordinariis fuisse; cum credibile, inquit, non sit, Maximinum alteri tertium consulatum tribuisse; ipsum vero ne semel quidem consulem extitisse.

5. *Opinio contraria confutatur.* — At hæc omnia ex iis, quæ jam statui, facile solvuntur; liquetque alia quidem Romæ ac in reliquo orbe Romano ab anno Christi trecentesimo septimo usque ad annum trecentesimum duodecimum fuisse consulum paria; sed extra Italiam, divisis licet plerumque imperatorum animis, eosdem tamen consules agnitos fuisse : et ubi inter eos convenire non potuit, adhibitam fuisse formulam *Post consulatum* inter imperatorum discordias natam : nam ante præfatum annum nullibi ejus formulæ mentio. Ea imperatorum discors concordia apparet ex edicto hoc anno a Galerio Maximiano paulo ante mortem ejus emisso, de quo infra. In ejus enim fronte hæc verba leguntur : « Imperator Cæsar Galerius Valerius Maximianus, Invictus, Augustus, Pontifex Maximus, Germanicus Maximus, Ægyptiacus Maximus, Thebaicus Maximus, Sarmaticus Maximus quintum, Persicus Maximus, secundo Carpicus Maximus, sexto Armeniacus Maximus, Medicus Maximus, Adiabenicus Maximus, Tribunitiæ Potestatis XX, Imperator XIX, Consul VIII, Pater Patriæ Proconsul. Et Imperator Cæsar Flavius Valerius Constantinus, Pius, Felix, Invictus, Augustus; Pontifex Maximus, Tribunitiæ Potestatis V, Imperator V, Consul, Pater Patriæ Proconsul. Et Imperator Cæsar Valerius Licinianus, Pius, Felix, Invictus, Augustus, Pontifex Maximus, Tribunitiæ Potestatis IV, Imperator III, Consul, Pater Patriæ Proconsul : Provincialibus suis salutem. » Ideo autem in eo edicto Galerii Maximiani, Constantini et Licinii nomina leguntur, quia eorum consensu datum fuit. Quod si communi consensu edictum illud emisere, cur non et communi consensu consules ordinarios designavere? Et *Maximinum* in designatione consulum ab illis non dissensisse ex eo liquet, quod Lactantius mox citandus tradat, post Galerii Maximiani mortem discordiam Licinium inter et Maximianum ortam fuisse. Quare ante eam mortem inter eosdem conveniebat.

6. *Ea sententia magis refellitur.* — Nec aliquis ex imperatoribus *Galerio Maximiano* seniori Augusto, præ quo ipsi Cæsares tantum videbantur, ut ex

iis, quæ anno CCCXIII dicemus, clarebit, in dispositione consulari repugnare ausus fuisset, quemadmodum nec *Maximiano Herculio*, postquam imperium resumpsit, et antequam ei a Constantino Magno purpura detracta esset. Hinc, ut supra vidimus, Galerius Maximianus in nummis *junior Augustus* vocatus, et Maximianus Herculius *senior Augustus*. Certe sicut Idacius in Fastis, et auctor libelli de Præfectis, consules qui in Italia, ubi Maxentius tyrannus regnabat, Fastis nomen dedere, memorarunt, ita aliquis ex antiquis consules a Licinio et aliis junioribus Augustis designatos descripsisset, si vere ab eis creati fuissent. Imo cum Idacius in fastis tam consulum qui in Italia annum aperuerunt, quam consulum qui in reliquo orbe Romano agniti sunt, mentionem faciat; non dubium, quin si alii consules ordinarii nominati fuissent, eorum idem Idacius meminisset. Dico consules *ordinarios;* quia quemlibet imperatorem consules suffectos designasse, ideoque et Maximinum tres suffectos consulatus in Peucetium contulisse indubitatum videtur. Hinc in Fastis Græcis a Dodwello in Appendice ad Dissertationes Cyprianicas publicatis per hæc tempora aliqui consules leguntur, quorum reliqui Fastorum conditores tacent, quia nempe ii tantum consulatum suffectum gessere, licet eos consules ordinarios fuisse Dodwellus perperam arbitratus fuerit; non advertens in iisdem Fastis non raro consules suffectos pro ordinariis obtrudi.

7. *Consules suffecti usque ad Constantinopolim conditam durasse videntur.* — Per hæc vero tempora consules suffectos creari solitos certum esse debet, cum consulatus a Licinio currenti anno gestus suffectus tantum extiterit, ut numero præcedenti demonstravi. Consules autem suffectos Diocletiano et Maximiano Herculio imperantibus adhuc viguisse ostendit secundus consulatus Fausti ordinarius anno CCXCVIII et secundus Titiani anno CCCI etiam ordinarius ab utroque gestus, quorum prior consulatus nonnisi suffectus aut honorarius fuit, cum in nullis Fastis legatur. Quod si primus Licinii Augusti consulatus suffectus fuit, non dubium, quin et secundus Maximini Augusti suffectus etiam fuerit. Quod consulatus genus durasse videtur usque ad Constantinopolim conditam, consulesque ordinarios a Constantino tunc annuos redditos.

8. *Quinquennalia imp.* — Cæterum *Rufinus* ille, qui hoc anno cum *Eusebio* consul ordinarius in Italia fuit, alius est a *Rufino Aradio* anno CCCIV Urbis præfecto, ut ex iis, quæ hoc anno, num. 1, in medium adduximus, manifestum fit. Docte porro observavit card. Norisius in litteris ad me nuper scriptis, in titulo laudato decreti a Galerio Maximiano dati, *imperatoris* titulum juxta numerum victoriarum multiplicari: si enim numeres victorias, e quibus eum titulum iteravit, invenies eas esse XIX, cum tamen Galerius Maximianus ibidem *imp. XIX* appelletur, ubi titulus imperatoris, qui imperii initio Augustis dabatur, etiam antequam hostes vicissent, in summam confertur. Galerii Maximiani, Licinii et Maximini consulatus juxta secundam consulatuum Cæsareorum regulam sumptus. In hunc enim annum imperii Cæsarei Galerii Maximiani *vicennalia* incidebant, quæ tamen in annum sequentem distulit, ut mox ex Lactantio videbimus, consulatu interim suscepto. Incidunt et in hunc annum *quinquennalia* imperii Cæsarei Licinii et *Quinquennalia* imperii Augustei Maximini, et ex consulatu suffecto ab utroque initio intelligimus utrumque exeunte anno CCCVII Augustum appellatum fuisse; *Licinius* enim non multo postquam Cæsar renuntiatus est, Augusteam dignitatem obtinuit. Quemadmodum itaque *Gallienus* junior Cæsar anno quinquennalibus suis addicto consulatum suffectum capessiit, ita Maximinus et Licinius hoc anno, quo similia solemnia edere debebant, consulatu suffecto contenti fuere.

9. *Constantinus Maximi nomen obtinet.* — Exhibuit et *quinquennalia* Augustei imperii Constantinus, et in Galliis, ubi imperabat, *Maximi* nomine insignitus est. Mediobarbus enim pag. 462, nummi Constantini producit inscriptum: CONSTANTINUS P. F. AUG. in postica: VOTIS V. MULT. X. P. TR. id est, *percussa*, scilicet moneta, *Treviris*. In duobus aliis ibidem recitatis habetur: IMP. CONSTANTINUS MAX. P. F. AUG. in postica: VOTIS V. MULT. X. VICTOR. in alio: CONSTANTINUS MAX. AUG. in postica: VOTIS V. MULT X. Si prior nummus, in quo *Maximus* non dicitur, imperii ejus Augustei initio cusus non est, non dubium, quin ad annum præcedentem, quo eum imperii Cæsarei quinquennalia dedisse ibidem diximus, pertineat. Sed quidquid hac de re sit, Constantinus in quinquennalibus hoc anno celebratis, *Maximi* titulum in Galliis accepit, quem Romæ nonnisi anno sequenti post devictum Maxentium, ut optime Mediobarbo observatum, obtinuit. Duos enim postremos nummos in quinquennalibus percussos certum; cum ipso imperii initio ob Galerium Maximianum seniorem Augustum tunc valde formidandum, *Maximi* nomen Constantinus sibi attribuere ausus non fuisset Eboraci, ubi purpuram induit; unde et litteras laureatas ad Galerium Maximianum, ut suam nuncupationem gratam habere vellet, misisse diximus. Porro de præcedentium Augustorum more Constantinus in hac festivitate novum titulum assumpsit.

10. *S. Luciani martyrium.* — A num. 3 ad 15. *S. Luciani* presbyteri Antiocheni martyrium anno tantum sequenti contigit. Cum enim passus sit septimo Januarii die, et post S. Petri Alexandrini necem, quæ hoc anno die XXV Novembris accidit, non dubium, quin *Lucianus* anno tantum sequenti martyrio coronatus fuerit. Unde recte Eusebius et Hieronymus Luciani martyrium sub Maximino posuere. Quod Baronius in notis ad Martyrologium Romanum etiam scripserat, et Metaphrastem et Suidam, qui eum sub Maximiano occubuisse scribunt, jure merito reprehenderat; quos tamen postea perperam in Annalibus secutus est. Neque enim *Lucianus* sub Galerio Maximiano currenti anno demortuo pati potuit, si ejus martyrium anno sequenti contigit. Eusebius

lib. 8, cap. 13, illud retulit; sed turbato ordine temporum, lib. vero 9, cap. 6, distinctius notat tempus, quo occisi sunt Petrus episcopus Alexandrinus et Lucianus, ut observat Valesius in Notis, nempe sub Maximino, et quidem Nicomediæ, « in qua tunc civitate Maximinus morabatur, » et postquam jam Lucianus morti traditus fuerat. Ruinartus in Actis sinceris martyrum, pag. 561, hanc opinionem, quam cum Valesio jam secutus fueram, amplectitur, licet memoriæ lapsu neutrius meminerit.

11. *An in hæresim inciderit.*—Non tantum Baronius, sed etiam Schelstratius in Dissert. III de Sacro Concilio Antiocheno, cap. 2, aliique viri docti *S. Lucianum* ab hæreseos suspicione liberare conati sunt; sed cum nihil præter conjecturas suas afferant, fides non videtur deneganda *S. Alexandro* episcopo Alexandrino : qui in epistola ad Alexandrum Constantinopolitanum episcopum a Theodoreto lib. 1, cap. 4, relata, postquam de Paulo Samosateno Antiochiæ episcopo locutus est, ait : « Cui succedens Lucianus pluribus annis a communione trium episcoporum sese abjunxit. » Causa itaque schismatis Luciani fuit doctrina Pauli Samosateni, quam defendebat; cujus gratia diu separavit se a tribus episcopis Antiochenis, Domno sc., Tymæo, ac Cyrillo, qui sibi invicem successere. Certe Theodoretus, postquam hanc Alexandri, qui Luciani temporibus vixit, ejusque doctrinam ac discipulos apprime noverat, epistolam retulit, diserte affirmat eum nulla in re mentitum esse, sed veritatem ingenue protulisse. Accedit testimonium Epiphanii in hæresi 43 quæ est Lucianistarum, ubi *Lucianum* hunc, de quo loquitur Alexander, Arianæ hæresi patrocinatum fuisse, et ab Arianis pro martyre habitum scribit. Præterea discipuli ejus, quos recenset Philostorgius, quique se *Conlucianistas* vocabant, Ariani erroris labe omnes infecti fuere.

12. *Fuit longo tempore schismaticus.* — Sed videamus quid de illo narret Alexander. Ait primo Lucianum successisse *Paulo Samosatensi*, id est, erroris illius successorem fuisse. Illum autem familiarem fuisse *Pauli Samosateni* credibile est; fuit enim et ipse oriundus ex urbe Samosatensi (quæ urbs Syriæ ad Euphratem fluvium), ut legitur in ejus Vita et cum *Paulus* ex ea urbe ad Antiochensem episcopatum evectus est, *Lucianus* quoque Ecclesiæ Antiochiæ presbyter fuit. Ætas quoque utriusque in idem fere tempus incurrit; Paulus enim Aureliani temporibus depositus est, et post depositionem diu superstes vixit. Ponamus ergo illum ad Cari usque tempora pervenisse, abhinc ad martyrium Luciani anni sunt plus minus viginti quinque. Ex quo apparet Paulum ac Lucianum eodem oppido ortos et ejusdem urbis sacerdotes, iisdem quoque vixisse temporibus. Cæterum hujus verbi, ἀποσυνάγωγος ἔμεινε τριῶν ἐπισκόπων, vim non intellexere interpretes; quos secutus Baronius ad annum CCCXVIII scribit, *Lucianum* a tribus episcopis sibi continue succedentibus, Ecclesia ejectum fuisse. Atqui hoc non dicit Alexander, sed tantum ait, *Lucianum* schisma fecisse in Antiochensi Ecclesia, et sub tribus episcopis sibi continue succedentibus collectas seorsum celebrasse. Id enim significat vox ἀποσυνάγωγος. Itaque Epiphanius Scholasticus non male hunc locum interpretatus est hoc modo, « cui succedens Lucianus, extra synagogas mansit plurimo tempore, » ut ostendit Valesius loco laudato, ex quo hæc accepimus, qui addit laudandum quidem esse Baronium, qui martyrem Christi nefandæ hæreseos suspicione liberare conatus sit, sed veritatem cunctis rebus anteponendam esse. Tandem vero ad unitatem Ecclesiæ reversus est Lucianus, ut ex Alexandro colligitur. Neque enim eum usque ad exitum vitæ in schismate mansisse scribit, sed tantum longo tempore separatum fuisse. Luciani Acta a Bollando in Actis Sanctorum die VII Januarii illustrata.

13. *Exactiones Galerii Maximiani vicennalia meditantis.* — A num. 29 ad 61. Galerii Maximiani Augusti interitus hoc anno in Fastis Idacii consignatus; ideoque et a Baronio accurate recitatus. Sed tempus signantius explicat Lactantius in libro de Mortibus Persecutorum, et multa quæ hactenus nos fugerant, in lucem profert. Capite itaque 31, postquam jam Maximiani Herculii necem narravit, ait: « Ab hoc Deus religionis ac populi sui vindex, oculos ad Maximianum alterum transtulit, nefandæ persecutionis auctorem, ut in eo etiam vim majestatis ostenderet. Jam de agendis et ipse vicennalibus cogitabat.... qui jamdudum provincias afflixerat auri argentique indictionibus factis, quæ promiserat redderet etiam in nomine vicennalium securem alteram afflixit (locus ille corruptus). Qua vexatione generis humani exactio celebrata sit, maxime rei annonariæ, quis enarrare digne potest? Officiorum omnium milites, vel potius carnifices singulis adhærebant, cui prius satisfieret, incertum, veniam non habentibus, nullas abstinendi multiplicis cruciatus, nisi exhiberetur statim quod non erat. Multis custodiis circumsepto nulla respirandi facultas, nullo tempore anni vel exigua requies, frequens super iisdem hominibus vel ipsis judicibus, vel militibus judicum pugna, nulla area sine exactore, nulla vindemia sine custode, nihil ad victum laborantibus relictum. Quæ quanto tolerabilia sint, eripi a labore hominum cibos labore quæstos, tamen tolerabile aliquo modo vel spe futurorum. Quid vestis omnis generis, quid aurum, quid argentum? Nonne hæc necesse est ex venditis fructibus comparari? Unde igitur hoc, o dementissime tyranne, præstabo, cum omnes fructus auferas, universa nascentia violenter eripias? Quis ergo non bonis suis eversus est, ut opes quæ sub imperio ejus fuerunt, conraderentur ad votum, quod non erat celebraturus? » Ex verbis istis, ut id obiter observem, liquet quanta pompa vicennalia et id genus festa ab imperatoribus ederentur, cum in eum finem ingentes exactiones fieri solerent. Liquet secundo Galerium Maximianum imperii Cæsarei vicennalia non celebrasse, licet, si anno legitimo exhibita fuissent, currenti, in quo sextus a celebratis quindecennalibus incipiebat, edenda fuissent.

14. *Morbus Galerii Maximiani.* — Tum capite

33 Lactantius ait : « Jam decimus et octavus annus » ejus nempe imperii Cæsarei kalendis Martiis anni ccxcii initi « agebatur, cum percussit eum Deus, insanabili plaga. » Ideoque anno cccix, quo annum xviii inchoavit. « Nascitur ei ulcus malum in inferiori parte genitalium, serpitque latius. Medici secant, curant, sed inductam jam cicatricem scindit vulnus, et rupta vena, fluit sanguis usque ad periculum mortis. Vix tamen cruor sistitur. Nova ex integro cura. Tamen perducitur ad cicatricem. Rursus levi corporis m.... vulneratus, plus sanguinis quam ante decurrit. Albescit ipse, atque absumptis viribus tenuatur; et tunc quidem rivus cruoris inhibetur. Incipit vulnus non sentire medicinam, proxima quæque cancer invadit, et quanto magis circum secatur, latius sævit, quanto curatur, increscit. Cessere magistri Phyllides, Cirona, Metonius, Melamphius. Undique medici nobiles trahuntur. Nihil humanæ manus promovent. Confugitur ad idola. Apollo et Asclepius orantur, remedium flagitatur. Dat Apollo curam. Malum multo pejus augetur. Jam non longe pernicies aberat, et inferiora omnia corripuerat. Computrescunt forinsecus viscera, et in tabem sedes tota dilabitur. Non desunt tamen infelices medici, vel sine spe vincendi mali, fovere, curare. Repercussis medullis malum recidit introrsus, et interna comprehendit, vermes intus creantur. Odor autem non modo per palatium, sed totam civitatem pervadit. Nec mirum, cum jam confusi essent exitus stercoris et urinæ. Comestus a vermibus, et in putredinem corpus cum intolerandis doloribus solvitur. Clamores simul horrendos ad sidera tollit, quales mugitus fingit saucius taurus. Apponebantur ad sedem fluentem cocta et calida animalia, ut vermiculos eliceret calor. Queis resolutis inæstimabile scatebat examen, et tamen multo majorem copiam tabescendorum viscerum pernicies secunda generaverat. Jam diverso malo partes corporis amiserant speciem. Superior usque ad vulnus aruerat, et miserabili macie cutis lurida longe inter ossa consederat. Inferior, sine ulla pedum forma, in utrium modum inflata discreverat. Et hæc facta sunt per annum perpetem, » ab ultimis nempe mensibus anni Christi cccix ideoque per annum et aliquot menses quos Lactantius negligit, « cum tandem malis domitus Deum coactus est confiteri, novi doloris » legendum forsan, nova vi doloris « urgentis per intervalla exclamat, se restituturum Dei templum, satisque pro scelere facturum. Et jam deficiens edictum misit hujusmodi. » Recitat postea Lactantius edictum illud in favorem Christianorum datum, quod Græcum extat apud Eusebium lib. 8, cap. 18.

15. *Interitus Galerii Maximiani.* — Porro Galerium Maximianum *Serdicæ* ægrotasse ac interiisse, discimus ex anonymo Valesiano, qui postquam de Licinio Cæsare creato locutus est, inquit : « Deinde illo in Pannonia relicto, ipse ad Serdicam regressus, morbo ingenti occupatus sic distabuit, ut aperto et putrescente viscere moreretur. » Pergit Lactantius, cap. 35 : « Hoc edictum proponitur Nicomediæ pridie kalendas Maias, ipso (nempe Galerio Maximiano) octies et Maximino iterum consulibus. Nec tamen ille hoc facto veniam sceleris accepit a Deo, sed post dies paucos, commendatis Licinio conjuge sua et filio, atque in manu traditis, cum jam totius corporis membra defluerent, horrenda tabe consumptus est. Idque cognitum Nicomediæ mensis ejusdem (sc. Maii) cum futura essent vicennalia kalendis Martiis impendentibus, » anni nempe Christi sequentis, quo kalendis Martiis die imperii ejus Cæsarei natali ea solemnia propter perpetem morbum dilata, edere decreverat. Uxor Galerii Maximiani erat *Valeria* Diocletiani filia, quæ ob fer ciam Licinii ad Maximinum confugit, a quo pessime habita, ut infra videbimus. Nullum ex ea Galerius Maximianus filium suscepit, sterilis enim fuit, ut docet Lactantius cap. 50. Hæc itaque intelligenda de *Candidiano,* quem ibidem Lactantius dicit ex concubina natum, a Valeria adoptatum, ac desponsum filiæ septenni *Maximini* Augusti. Hunc, ut tradit Lactantius, cap. 20, Cæsarem facere destinabat pater post celebrata vicennalia. Sed occisus est a Licinio anno cccxiii ætatis suæ xvi, ut infra. Titulum præfati edicti Galerii Maximiani supra num. 5 recitavimus. In quo cum *Galerius Maximianus* dicatur tribunitiæ potestatis xx constat illud emissum esse post kalendas Martias currentis anni, quibus tribunitiam potestatem xx auspicatus est. Post illum diem datum, ex nummis etiam græcis apud Goltzium certum redditur. Ultimus enim, in quo annus Augustei ejus imperii notatur, exhibet hos characteres, L. Z., id est *annus septimus.*

16. *Quot annis Galerius Maximianus imperarit.* — Nam cum, Lactantio teste, kalendis Maii anni cccv Augustus renuntiatus fuerit, kalendis Maii curentis Christi anni septimum imperii Augustei annum incepit. Quare cum idem imperator jam deficiens edictum illud promulgarit, apparet Lactantii sententiam Galerii Maximiani nummis corroboratam esse, perperamque scripsisse Valesium in Notis Eusebianis, aliosque viros doctos, edictum illud ante mensem Martium datum esse. Qui error ex alio profluxit, quod nempe Galerium anno ccxci kalendis Martiis Cæsarem creatum autumarint. Sed eorum opinionem Lactantius plane evertit. Si enim Galerius anno imperii decimo octavo in morbum incidit, et postquam per integrum eo vexatus est, obiit, profecto ante annum ccxcii imperium Cæsareum non accepit; alioquin per duos annos integros ægrotasset. Insuper in anonymo Valesiano de Galerio Maximiano dicitur : « Imperavit ann. xix; » ideoque anno ducentesimo nonagesimo secundo kalendis Martiis Cæsar dictus fuerat, aliter non annos undeviginti, sed annos viginti et aliquot menses imperium tenuisset. Quare recte in Chronico Eusebiano hoc anno legitur : « Galerius Maximianus moritur xx imperii sui anno, quod partim Cæsar partim Augustus exercuit. » Denique Victor de Cæsaribus ait Galerium et Constantium Chlorum « potentiam Cæsarum annos tredecim » obtinuisse; quod etiam de eodem Constantio testatur Eutropius. Quamobrem uterque Cæsar anno ccxcii

nuncupatus fuerat. Neque dicas edictum illud anno præsenti ante mensem Martium, dum adhuc tribunitia potestas xx in cursu erat, datum esse, sicque *Galerium* anno cccxi inchoare eam potuisse. Nam præterquam quod ea opinio ex dictis corruit, tanta distantia Serdicam inter et Nicomediam, ubi propositum est, non interjacet, quin intra unicum mensem edictum Serdica Nicomediam transmitti potuerit, imo quin transmissum sit, cum de re gravissima, de persecutione nempe inhibenda, ageretur.

17 *Decennalia Cæsarum in dubium revocari non possunt.* — Ex dictis duobus numeris antecedentibus manifeste patet doctorum virorum error, qui postquam composui Dissertationem Hypaticam, in qua imperium Cæsareum antea in tenebris sepultum in lucem protuli, illud tanquam fictitium et omni antiquitati ignotum exsibilarunt, neque quinquennalia aliaque id genus festa male multiplicasse asseruere; cum enim Galerius Maximianus vicennalia exhibiturus esset, nisi eum mors sustulisset, ea nonnisi de imperii Cæsarei vicennalibus intelligi possunt. Quare quæ monstra videbantur quando eam Dissertationem publicavi, nunc nonnisi puerorum terriculamenta æstimari possunt.

18. *Licinius et Maximinus provincias a Galerio possessas partiuntur.* — « Quo nuntio, » mortis nempe Galerii Maximiani, inquit Lactantius, cap. 36, « Maximinus audito, dispositis ab Oriente cursibus pervolavit, ut provincias occuparet, ac Licinio morante, omnia sibi usque ad fretum Chalcedonium vindicaret. Ingressusque Bithyniam, quo sibi ad præsens favorem conciliaret, cum magna omnium lætitia sustollit censum. Discordia inter ambos imperatores, ac pæne bellum. Diversas ripas armati tenebant. Sed conditionibus certis pax et amicitia componitur, et in ipso freto fœdus fit ac dexteræ copulantur. » Cum autem Maximinus in epistola scripta ad Sabinum post mortem Galerii Maximiani doceat, se *anno præterito* Nicomediæ fuisse, ut videre est apud Eusebium, liquet *Maximinum* mortuo Galerio Asiam ac Bithyniam occupasse, quas Galerius una cum Illyrico et Thracia sibi retinuerat. Et quidem Bithyniam cessisse in jus et ditionem Maximini, colligit Baluzius in Notis ad citatum Lactantii locum ex martyrio S. Luciani Antiocheni, quod enarrat Eusebius, lib. 9, cap. 6.

19. *Maximinus Christianos persequitur.* — Pergit Lactantius loco citato : « Redit ille » sc. Maximinus « securus, et fit qualis in Syria et in Ægypto fuit. In primis indulgentiam Christianis communi tutela datam tollit, subornatis legationibus civitatum, quæ peterent, ne intra civitates suas Christianis conventicula extruere liceret, ut quasi coactus et impulsus facere videretur quod erat sponte facturus. Quibus annuens novo more sacerdotes maximos per singulas civitates singulos ex primoribus fecit, qui et sacrificia per omnes deos suos quotidie facerent, et veterum sacerdotum ministerio subnixi darent operam (ut) Christiani neque fabricarent, neque publice aut privatim colerent, sed comprensos suo jure ad sacrificia cogerent, vel judicibus offerrent. Parumque hoc fuit, nisi etiam provinciis exactiore dignitatis gradu singulos quasi pontifices superponeret, et eos utrosque candidis chlamydibus ornatos jussit incedere. Facere autem parabat quæ in Orientis partibus fecerat. Nam cum clementiam specie tenus profiteretur, occidi servos Dei vetuit, debilitari jussit. Itaque confessoribus effodiebantur oculi, amputabantur manus, pedes detruncabantur, nares vel auriculæ desecabantur. » Verum quidem est, post edictum a Galerio Maximiano in gratiam Christianorum emissum, Maximinum, ubi illud accepit, mandasse judicibus, ut a Christianorum oppugnatione abstinerent, constitutione tamen Galerii suppressa, et nuda tantum voce per *Sabinum* præfectum prætorii sui, provinciarum præsidibus jussis, ut persecutionem adversus eosdem inhiberent, uti narrat Eusebius, lib. 9, cap. 1, ubi et epistolam ab eodem Sabino singularum provinciarum præsidibus scriptam recitat. Sed, ut habet idem Eusebius, cap. 2, « ne sex quidem integris mensibus passus est eum statum permanere, » et ad subruendam pacem Maximinus nihil non motitus est.

20. *Et quidem circa sua quinquennalia.* — Quæ itaque Lactantius narrat, circa mensem Novembrem cœpta; is enim mensis sextus est a morte Galerii; ideoque circa Maximini quinquennalia, quæ in eum mensem incidebant, persecutio adversus Christianos instaurata. Passi in ea *S. Petrus Alexandrinus* hoc anno, et *S. Lucianus* sequentis initio, ut jam dixi; perperamque ait Baronius additamentum esse quod apud Eusebium, lib. 9, de Petri Alexandrini et Luciani Antiocheni martyrio legitur; cum sub Maximiano, inquit, non sub Maximino, uterque interfectus fuerit. Verum jam demonstravi, eos sub *Maximino* occubuisse, ideoque Eusebii textum emendatione non indigere. Passus est autem S. Petrus die xxv Novembris, ut legitur in Excerptis Chronologicis a Scaligero editis, quibus suffragantur Usuardus, Ado et vetus Martyrologium Romanum.

21. *Maximinus persecutionem suspendit.* — Maximinus in litteris, quas anno sequenti ad *Sabinum* prætorii sui præfectum scripsisse dicemus, quasque Eusebius, lib. 9, cap. 9, refert, mentionem facit laudatæ ejusdem Sabini epistolæ ad provinciarum præsides, dicitque se judicibus suis mandasse, « ne quis eorum deinceps adversus provinciales atrociter sæviret; sed ut potius blanditiis et adhortationibus ad deorum cultum eos revocare conarentur. » Paulo post : « Postea vero cum anno præterito » anno sc. cccxi « Nicomediam feliciter essem ingressus, cives ejus urbis me illic degentem adierunt cum deorum simulacris, obnixe orantes, ne hujusmodi hominum genus in sua civitate habitare omnino sinerentur, » et alia, quibus mire illustrantur, quæ supra ex Lactantio retulimus; gesta enim hoc et sequenti anno in causa Christianorum multis hucusque tenebris circumfusa fuerant.

22. *Obitus Eusebii PP.* (1) — Eusebius Romanus pontifex anno præcedenti et Sedem iniit, et ad Deum migravit. In Chronico enim Damasi legitur : « Eusebius menses quatuor, dies sedecim a XIV kalendas Maias usque in diem XIV kalendas Septembris. » Verum hæc verba, « a XIV kalendas Maii usque in diem XVI kalendas Septembris, » corrupta sunt, ut ex ipsomet Chronico Damasi, quando loquitur de *Melchiade* ejus successore, certum et indubitatum redditur. Si enim is die secunda mensis Julii quæ anno CCCX in Dominicam cadebat, consecratus fuerit, et usque ad initium anni CCCXIV Sedem Romanam tenuerit, ut ibidem recte dicitur, quomodo *Eusebius* ordinari potuit die XVIII mensis Aprilis, et Sedem Rom. administrare usque ad diem XVII mensis Augusti, cum sederit menses IV, et dies XVI, juxta idem Chronicon? Cum itaque *Marcellus* die XVI mensis Januarii superioris Christi anni e vivis excesserit, sequentique die sepultus sit, et cessarit pontificatus dies XX, ut jam ostendimus, manifestum *Eusebium* eodem Christi anno die quinta mensis Februarii, in quam anno superiori Dominica cadebat, consecratum fuisse, et mortem ejus incidisse in diem XXI mensis Junii ejusdem anni, seu in diem XI kalend. Julii, non vero in diem XVI kalend. Septembris, ut in Chronico Damasi habetur.

23. *Melchiades fit papa.* — In auctiori Chronico veterum Pontificum dicitur post Eusebii mortem cessasse Sedem dies VI; in libro vero Pontificali dies septem, sed utrobique mendose; cum *Melchiades* die secunda mensis Julii, quæ Dominicalis fuit, ordinatus sit eodem Christi anno, ut anno CCCXIII demonstrabimus. Sedes itaque cessavit dies undecim.

24. *Decretales Eusebii spuriæ.* — Tres Eusebii epistolæ circumferuntur, sed confictæ et supposititiæ. Prima data est ad *episcopos Galliæ*, incipiens a verbis Gregorii lib. 11, epist. 36, « Scripta Sanctitatis vestræ, etc. » continetque plura ex Ennodio desumpta. Secunda Epistola est *ad Ægyptios*, in eaque refertur *locus satis* amplus ex quinta Synodo Romana sub Symmacho. Tertia est *ad episcopos Tusciæ et Campaniæ*, incipitque a verbis Hormisdæ papæ epist. 25: «Benedictus Dominus noster, qui per misericordiam suam Romanam Ecclesiam, etc. » In ea mentio Inventionis sanctæ Crucis, quam constat Eusebii papæ tempore nondum inventam fuisse. Postquam Sedes dies undecim vacasset, *Miltiades* seu *Melchiades* pontifex superiori anno ordinatus est, idque secunda die Julii, ut jam dixi.

25. *Achillas S. Petri Alex. successor.* — Ad num. 61 et seqq. *Achillas* S. Petro episcopo Alex. ante annum sequentem non successit. Testatur enim Gelasius Cyzicenus lib. 11 Historiæ Concilii Nicæni, cap. 11, post divi Petri martyrium Ecclesiam Alexandrinam remansisse viduam « annum unum ; » eoque transacto in sede hujus martyris ordinatum esse « Achillam, » qui cum « mensibus tantum quinque supervixisset, » Alexandrum successorem habuit. Quare cum currentis anni die XXV Novembris S. Petrus pro fide occubuerit, non ante finem consequentis *Achillas* Ecclesiæ Alexandrinæ principatum suscepit : nec ante annum CCCXIII Alexander eidem successit. Certe Theodoretus lib. 1, cap. 11, Achillam exiguo tempore Ecclesiam gubernasse scribit, et Eusebius in Chronico præfato anno initium *Alexandri* collocat. Nicephorus Constantinopolitanus, et Theophanes in Tabulis, qui annum unum Achillæ tribuunt, numero rotundo utuntur, et auctor Historiæ Patriarcharum Coptitarum, qui ei menses sex assignat, dies quos Gelasius neglexit, enumerat.

26. *S. Athanasius pueros ipse puer baptizat.* — Alexander itaque anno CCCXIII, die S. Petro decessori suo sacra, vidit pueros, qui in littore maris ludentes sacros Ecclesiæ ritus exprimebant, inter quos erat *S. Athanasius*, qui præsulem agebat, quique alios baptizabat. Rem narrat Rufinus, lib. 10 Hist. Ecclesiast. cap. 14, cui suffragantur Socrates lib. 1, cap. 15, Sozomenus, lib. 2, cap. 17, et Nicephorus, lib. 8, cap. 44. Quæ res difficultate non caret : *Athanasius* enim exeunte mense Decembri anni trecentesimi vicesimi sexti episcopus Alexandrinus ordinatus est. Unde si tunc annum circiter trecesimum, ut communiter dicitur, attigerat, anno primo *Alexandri* jam decimum septimum ætatis annum agebat : et tamen Rufini verba, aut res ipsa non videntur pati decenni puero grandiorem concipere *Athanasium*, quando cum pueris ludebat, quem adhuc impuberem fuisse Sozomenus scribit. Papebrocius die secunda Maii in Vita S. Athanasii, cap. 1, dicit dubitari posse, an Eusebius, quando lib. 7, cap. 32, tradit *Petrum* anno persecutionis nono martyrium subiisse, ibidem persecutionis annos incipiat ab anno Christi CCXCV, quo Theophanes testatur Diocletianum et Maximianum persecutos esse Christianos. Quare si anno CCCIII,

(1) Mira sane confusio, ut animadvertit Constantius, pag. 318, in veteribus libris, in designando quando, et quandiu sederit S. *Eusebius*. Vulgati libri Pontificales *Eusebio* tribuunt « annos VI, mensem I, dies III, seu annos II, mensem I, et dies XXV. » Eusebius in Chronico « Septem menses. » Bucherianus Catalogus hæc habet : « Eusebius menses IV, dies XVI, a XIV kal. Maias ad XVI kal. Septembris. » Et in Indiculo depositionis Romanorum Pontificum : « VI kal. Octobris, Eusebii in Callisti. » Quare suspicatur Constantius, pro « VI kal. Octobris, » librarii oscitantia in Bucheriano Catalogo scriptum fuisse : « XVI kal. Septembris. » Hinc putant eruditi aliquot, *Eusebium* creatum fuisse A. D. 310, *die* X *Maii*, eodemque anno *die* XXVI *Septembris* ex hac vita migrasse.

Epigramma Damasi papæ de S. *Eusebio* Baronius A. D. 357, n. 57, ad *Eusebium* presbyterum, qui Liberio Rom. Pontifice obiit, sine ulla dubitatione refert; at Constantius una cum Tillemontio ad S. *Eusebium* Romanum pontificem pertinere censet, quod is, dignus *Marcelli* successor, eam Ecclesiæ disciplinam, ob quam *Marcellus* exilio mulctatus fuerat, eaque de causa, eodem Christi Apostata instante, ab eodem tyranno eamdem fuerit pœnam perpessus. Itaque idem qui de S. *Marcello* carmen concinnavit Damasus, istud etiam de Eusebio adornavit. Ex hujus epigrammatis extremo versu, qui talis est,

Littore Trinacrio mundum vitamque reliquit,

apparet, *in Sicilia* exulem *Eusebium* ad cælestem vitam migrasse. Hæc Constantius. At cur in Indiculo Bucheriano in Callisti cœmeterio depositus esse traditur? nisi dicere velimus, per idem tempus *Eusebii* corpus e Sicilia Romam translatum fuisse. MANSI.

quo resumptam atrocius persecutionem Theophanes describit, S. Petrus occisus est, Alexander, inquit Papebrocius, celebraverit decessoris sui anniversarium anno CCCV aut insequenti; sicque Athanasius anno CCCXXVI, quo episcopus dictus, annum tricesimum attigerit. Sed hæc conjectura non admittenda : initium enim episcopalis sedis S. Petri, annusque ejus martyrii a nobis ex Eusebio, tam in Historia, quam in Chronico statutus, loco moveri non possunt, nisi tota Alexandrinorum præsulum chronologia evertatur : quod eo minus tolerandum, quo Eusebius, qui tunc vivebat, quique seriem et tempora eorumdem præsulum nos docuit, tam in Chronico, quam in Historia diserte testatur, *S. Petrum* anno nono ultimæ persecutionis Diocletianeæ martyrium pertulisse. Idem tradunt Theophanes et auctor Chronici Alexandrini ; nec hac de re controversia esse potest.

27. *Veritas hujus historiæ defenditur.* — Magis verisimile, quod subjungit idem vir doctissimus : « Si quis tamen, inquit, salva rei substantia, Rufino in aliis quoque de hoc sancto scriptis non accuratissimo, et solum auditu cognita narranti, putet in nominando episcopo obrepsisse errorem, ipsique S. Petro in memoriam decessoris sui S. Theoni ecclesiam dedicanti malit accidisse, ut videret ludentem Athanasium, nihil repugnabimus : quia etiam sic salva manebit rei substantia, solumque deficiet in circumstantia facile in talibus alterabili. » Verum Rufini narratio omni ex parte vera, ex qua intelligimus, *Athanasium* annos circiter viginti sex natum ad Ecclesiæ Alexandrinæ thronum evectum fuisse : ideoque anno trecentesimo decimo tertio, *adhuc impuberi*, ut Sozomenus loquitur, *istud ei accidisse*, tunc enim annum circiter XIII agebat. Certe Athanasium adhuc juvenem episcopum Alexandrinum creatum discimus ex Ammone episcopo in epistola ad Theophilum Alexandrinum « de Conversatione et particulari vita SS. Pachomii et Theodori, » in qua, cap. 2, hæc verba leguntur : « Dixit etiam nobis Pachomius : Mox ut in sedem Alexandrinam inductus est Athanasius, viri nonnulli improbi divinam circa eum dispositionem accusare cœperunt ; nimiam ejus juventutem causantes, et Ecclesiam in factiones scindere conati. » Quod mirum videri non debet, cum sæculo sequenti S. Remigius « anno ætatis vicesimo secundo » sit episcopus Remorum ordinatus, ut in ejus Vita legitur. Papebrocius die XIV Maii, S. Pachomio sacra, Ammonis epistolam refert, aitque, citatis verbis confirmari quod de S. Athanasio in hujus Vita ipsemet dixerat, cum nempe tricenarium duntaxat fuisse, cum ordinaretur. At si *Athanasius* eam tum ætatem attigisset, adversarii nimiam ejus juventutem causari non potuissent, nec ejus electionem veluti non rite factam calumniari. Ea itaque historia in dubium non revocanda.

28. *Alexander Africæ tyrannus.* — *Alexander* Africæ tyrannus hoc anno a ducibus Maxentii superatus, hucusque dominio Africa subjecta, ut anno CCCVII ostendimus. Quæ ab hoc tyranno in Africa gesta, obscura remansere, quia nullus ejus vitam in litteras misit. Lampridius quidem in Vita Heliogabali, quam Constantino Magno nuncupavit, cap. ultimo ait se Diocletiani et Maximiani Vitam scripturum, subditque : « His addendi sunt Licinius, Severus Alexander atque Maxentius. » Casaubonus in Notis ait Severum non Alexandrum, sed Marcum Aurelium Severum vocatum, ideoque delendam hic vocem *Alexander*, quam ab imperitis hominibus insertam putat. Verum non ea vox expungenda, sed ante eam virgula interjicienda ; destinaverat enim Lampridius Vitam scribere tam Licinii et Marci Aurelii Severi, quam Alexandri, qui in Africa imperavit, et Maxentii, qui Romam et Italiam occupavit, et adversus quem *Constantinus* hoc ipso anno bellum suscepit, ut sequenti, quo victus est, videbimus.

MELCHIADIS ANNUS 2. — CHRISTI 312.

1. *Per pestem et famem Ecclesiæ persecutio conquiescit.* — Trecentesimus duodecimus Christi annus, Constantini et Licinii secundo consulatu in tabulis consulum ordinariorum adscribitur, Ecclesiæ Dei omni ex parte felicissimus ; quo in primis in Oriente furentis iterum Maximini in Christianos impetus, immissis a Deo cladibus multiplicibus, retardantur ac penitus reprimuntur, et in Occidente Maxentius tyrannus a Constantino virtute crucis victus atque extinctus penitus fuit. Sed a rebus Orientalis imperii, ut superioribus contexatur oratio intermissa, narrationis sumamus anni præsentis exordium. Cum (ut dictum est) adversus Christianos postliminio restitutos, et jam sex mensibus tran-

quilla pace potitos, Maximinus imperator novis artibus acerbiorem persecutionem pararet, jamque Tyriis et Antiochenis atque aliis civitatibus de pellendis Christianis postulatum ab eis rescriptum libentissime concessisset, iis graviora in Christianos experturus, magna Dei potentia impios multipliciter ulciscente, omnis præter sententiam conatus illius intercipitur, fame, peste, et bello ejus imperio dirissime afflictato, magnaque divinæ justitiæ dispensatione factum est, ut qui ex insperato quietum statum Ecclesiæ perturbasset, ex inopinato quoque felicissimus ipsius imperii status, quo mirifice extollebatur, accepta ferens cuncta Gentium diis, in maximum omni ex parte periculum laberetur. Sed quem cœpta tot mala habuerint exitum, Eusebius rei gestæ narrationem semel aggressus, his verbis prosequitur [1]:

2. « Hæc igitur mala, quæ pariter in eumdem temporis articulum incidebant, tyranni calamitosi exitus tanquam prooemia quædam complexa sunt. Ut ille in bello contra Armenios administrato una cum exercitu gravem cladem accepit; ita cæteri, qui civitates ejus imperio parentes incolebant, fuerunt fame simul et peste acerbe afflictati; usque eo, uti pro una tritici mensura bis mille et quingentas drachmas Atticas persolverent. Infiniti ergo in singulis civitatibus mortui sunt, complures etiam in agris et vicis extincti; ut jam parum abesset, quin colonorum census, qui jamdudum innumerabiles esse solebant, penitus deficerent, propterea quod derepente fere omnes jam inedia, alimenti penuria et pestifero morbo interiissent. Nonnulli vel pro minima cibi particula res sibi carissimas locupletioribus vendiderunt. Alii suis possessionibus pedetentim divenditis, ad extremam egestatem tandem devenerunt. Jam vero non pauci exigua fœni segmenta confecere dentibus, et absque delectu herbas quasdam pestiferas ac lethales, et quæ corporis habitum labefactant, devorantes, misere periere.

3. « Quin etiam mulieres quædam nobiles in singulis civitatibus ad tam importunam impudentemque necessitatem erant præ indigentia detrusæ, ut in forum et plateas publicas mendicatum prodirent; quæ quidem verecundo vultus sui pudore et exquisita vestitus elegantia evidens suæ liberalis lautæque opsoniorum affluentiæ indicium, quo antea abundaverant, perspicue declararunt. Alii plerique homines erant, qui tanquam simulacra mortua, macie tabefacti, huc illucque agitati concussique, et animo plane deficientes, præ virium imbecillitate in mediis conciderunt plateis; et proni in terra extensi, sibi parvum frustum panis porrigi suppliciter poposcerunt, et cum vitæ extremum spiritum essent jam edituri, se fame confici clamarunt, et ad hanc vocem acerbissimam solam fundendam satis habuisse virium visi sunt. Multi qui ditiores videbantur, præ mendicantium turba obstupefacti, post infinitas facultates in egentes erogatas, deinceps in duram quamdam et inflexibilem animi affectionem propterea venerunt, quod eamdem pæne calamitatem cum mendicis se brevi perpessuros expectabant. Quare jam in medio foro, plateis et angiportis mortua et nuda corpora projecta, multorum dierum spatio insepulta, miserandum spectaculum oculis intuentium exhibuerunt. Jam vero nonnulli extincti, canum laniatus et præda facti sunt: quam ob causam qui adhuc erant superstites, ad canes interimendos se converterunt, timore quodam perculsi, ne insana rabie furentes homines etiam vivos devorarent.

4. « Pestis autem omnes domos integras et familias penitus depascebatur, et eos vel maxime, quos fames propter alimentorum affluentiam, qua fruebantur, consumere et conficere non poterat. Magistratus et præfecti aliique prope infiniti, qui cum potestate et imperio erant, omniumque rerum copia circumfluebant, perinde ac si fames quasi de industria eos missos fecisset, ut peste interirent, acerbissimam mortem et maxime repentinam sustinuerunt. Omnia igitur loca, angiportus, forum, plateæ lacrymis, mœrore et planctu redundabant; neque aliud quicquam spectare licebat, quam miserabiles fletus, quos pro tibiarum cantu et strepitu ipsis in more posito ediderunt. Quocirca mors his duobus telis, quæ supra dixi, peste videlicet et fame, hoc modo bellum gerens, universas familias brevi temporis spatio absumpsit et depasta est; adeo ut jam plane conspicari licuisset duo aut tria mortuorum corpora ex unis ædibus pariter ad sepulturam elata. Arrogantis tyranni Maximini ostentationis et decretorum per singulas civitates contra nos sancitorum tale præmium ac merces fuit.

5. « Quo quidem tempore clara singularis Christianorum erga quemque, et studii et pii animi indicia apud omnes increbuerunt. Nam hi solum in tanto malorum cumulo suis recte factis et piis officiis misericordiam declarabant et benignitatem; quorum alii in dies singulos mortuorum funeribus et sepulturæ (infiniti enim erant, quibus sepeliendis nemo curam adhibuit) diligentem navarunt operam; alii multitudine eorum, qui per totam civitatem fame urgebantur, in unum coacta, omnibus panes dispertierunt; usque adeo, ut hoc præclarum facinus per omnes homines constanti fama et magna celebritate pervaderet, et singuli Christianorum Deum gloria et laude prædicarent, eosque solos et veros Dei cultores re et factis comprobatos faterentur. Pro quibus rebus hunc in modum confectis, magnus ille et cælestis Christianorum propugnator Deus, simulatque his calamitatibus, quas supra commemoravimus, in omnes infideles pro maleficiis, quæ præter æquum in nos admisissent, terrorem suum et indignationem palam ostenderat, clementem et eximium suæ de nobis providentiæ splendorem deintegro erga nos effudit; nobisque tanquam in profunda tenebrarum caligine constitutis mirandum in modum præclarum pacis suæ lumen cælitus demisit; et omnibus planum fecit, se Deum esse, qui nostrarum rerum semper diligenter rationem ducit, qui populum suum castigat; qui rebus afflictis cum tempus

[1] Euseb. lib. IX. c. 7.

postulat, eum coercet; qui rursus ubi suos disciplina et correctione satis afflixerit, se propitium et benevolum iis, qui in eo spem ponunt, manifesto declarat. » Hucusque Eusebius de cladibus, quibus Gentilium adversus Christianos in singulis civitatibus tumultuantium punita atque repressa est petulantia, quibus, et Maximini illos præconio celebrantis, et rescriptis faventis pervicacia coercita est, necnon pariter declaratur persecutionem magnis principiis inchoatam cito friguisse ac penitus evanuisse; nam (ut idem testatur Eusebius [1]) a tempore, quo in columnis contra Christianos edicta Maximini affixa sunt, usque ad edictum ab eodem pro eorumdem pace promulgatum, nec integri anni tempus intercessit.

6. Si quæ igitur Maximini diuturnior atque acerbior adversus fideles persecutio sæviisse dicitur (quod in Actis Sanctorum martyrum, et apud alios auctores facile est reperire), non utique ad hæc tempora, quibus post Galerium Maximianum defunctum ipse cum Licinio administravit Orientis imperium, referenda est, sed ad sex annos illos, quibus (ut dictum est) eodem vivente Galerio illi crudelitate non impare, sed moribus turpiore, fideles persecutione ubique vehementer exagitavit. Cæterum, eo defuncto, concessæ ab eodem pacis pertæsus, ad immaniorem persecutionem viam stravit, quæ tot hisce malis repentinis obortis cito sublata est; quamobrem nec decennalis persecutionis periodus alio persecutionis Maximini augetur anno, ut undecim annorum spatio continuata dicatur, quæ sub Diocletiano semel cœpta, licet ipse cum collega imperio cesserit, tamen succedentium imperatorum opera propagata, eodem numero et titulo, quo cœpta semel est, usque ad decennium progressa dicitur; sed ad undecimum quoque annum eam perseverasse, affirmandum esset, si annus etiam præsens adderetur; verum brevioris pacis terminus, nempe sex mensium, qui medius extitit, haud tantæ considerationis fuit, ut ejusdem imperatoris duas persecutiones efficeret, sed nullius momenti sequens perturbatio habita est, quæ cito præteriit, nec ad gladium usque pervenit. Quomodo autem hoc eodem anno postea idem Maximinus, audita Constantini victoria et nece Maxentii, evestigio nova pro Christianis prioribus adversantia promulgarit edicta, suo loco narrabitur; sed jam de clade Maxentii disseramus.

7. *Maxentii dira tyrannis.* — Hoc eodem anno, iisdem consulibus, Maxentius imperator ultimo die natalis sui, imperii expleto sexennio, antequam septennium inchoaret, a Constantino victus, in Tiberim prolapsus occubuit. Quod in primis ad tempus spectat, hæc, ut sunt posita, contigisse, fidem facit Panegyricus dictus Constantino post debellatum eumdem Maxentium, in quo hæc leguntur [2] : « Sed divina mens, et ipsius Urbis æterna majestas nefario homini eripuere consilium; ut ex inveterato illo torpore ac fœdissimis latebris subito prorumperet, et consumpto per desidias senio, ipsum diem natalis sui ultima sua cæde signaret, ne septenarium numerum sacrum et religiosum inchoando violaret. » Hæc ibi et infra totum ejus imperii tempus appellat cladem sexennii. Porro Eusebius in Chronico sic ponit eum annis sex imperasse, ut tamen hoc anno, quo Constantinus Augustus auspicatur septennium, obitum ejus referat. Quod ad mensem ac diem hujus anni pertinet, qui id contigisse ait [1] septimo kalendas Octobris, unde id acceperit, non invenimus; nam nec quæ citat loca id aliquo modo testantur.

8. Qualisnam autem esset Urbis et Occidentalis imperii sub Maxentio status, nihilo certe melior eo, quem præfati sumus, postea fuit, sed in deterius prolabebatur in dies, in omnes existens ipse sævissimus atque turpissimus, militibus tantum addictus, ad quos sibi conciliandos, ad omne scelus laxabat illis habenas; quoties enim milites in concionem vocabat, se solum cum illis imperatorem, alios per milites pro se militare, jactabat : « Fruimini, aiebat, dissipate, prodigite. » Hæc in publica illa laudatione [2] Constantini dicta sunt. Atque adeo non Urbs tantum, totumque illi subjectum Romanum imperium tyrannum unum Maxentium passum est, sed tot tyrannos, quot milites, ac proinde non Urbs tantum, ubi aderat, sed et Africa (ut ibi dicitur) exhausta erat, et insulæ tot prædonum manibus exinanitæ.

9. De rebus ab eo Romæ gestis in cives, senatorum ac populi immensa cæde, facultatum direptione, matronarum violatione, ad magicas artes puerorum ac feminarum evisceratione, aliisque portentosis immanis ac pariter insani hominis facinoribus, Eusebius [3] rursum; quæ et tanguntur in citato nuper Panegyrico post victoriam dicto, insinuante pariter causam qua ad inferendum illi bellum permotus fuerit Constantinus; ac primum in hunc modum auctor Constantinum compellat : « Hæc omnia, imperator, cum cogitares, scires, videres, ne te paterna gravitas nec tua natura temerarium esse pateretur; dic, quæso, quid in consilio, nisi divinum numen habuisti ? An illa te ratio ducebat (sua enim cuique prudentia Deus est), quod in tam dispari contentione non poterat melior causa non superare, et innumerabiles licet ille copias pro se objiceret, pro te tamen justitia pugnaret? Ut enim omittam illa quæ non decet comparari, quod erat ille Maximiani suppositus, tu Constantii pii filius; ille despectissimæ pravitatis, detortis solutisque membris, nomine ipso abusiva appellatione mutilato; » nempe quod loco Maximiani paterni nominis, Maxentius diceretur; « tu quod sufficit dicere, tantus et talis; ut hoc, inquam, omittam, te, Constantine, paterna pietas sequebatur; illum, ut falso generi non invideamus, impietas; te clementia, illum crudelitas; te pudicitia sola dicata conjugio, illum libido stupris omnibus contaminata; te divina præcepta, illum superstitiosa maleficia;

[1] Euseb. lib. IX. c. 8. in fine. — [2] Panegyric. Constantini. II.

[1] Panv. lib. II. fastor. — [2] Panegyric. II. in laud. Constantini post vict. Maxent. — [3] Euseb. lib. VIII. c. 26. et in Vit. Constantini lib. I. c. 27. 28 29. 30.

illum denique spoliatorum templorum, trucidati senatus, plebis Romanæ fame enectæ piacula; te abolitarum calumniarum, te prohibitarum delationum, te conservatio et homicidarum sanguinis gratulatio. In tam diversa causarum ratione divino consilio, imperator, hoc est tuo, non militum multitudinem, sed partium merita numerasti. » Sed quibus insuper aliis causis Constantinus provocatus fuerit ad inferendum Maxentio bellum, diligentius est exquirendum.

10. *Constantinus signis cœlestibus et maxime apparitione crucis confirmatur.* — Meminisse debemus, jam ab ipso exordio imperii Constantini a Maximiano primum Maxentii non patre, sed (ut dictum est) socero, sub conjugii fœdere fuisse eidem Constantino paratas insidias; sed, Deo vindice, ereptum; respuisse etiam Maxentium quam ille offerebat pacem, recusasseque eum habere collegam imperii, atque adeo dictis factisque infensum semper se illi hostem exhibuisse; qui occasionem nunquam vel levem prætermisit, qua illum quoquo modo lædere posset; nam (quod habet Nazarius [1]) Constantini dejecit imagines, easque affecit injuria; sunt enim ejusdem auctoris ejusmodi de scelere nefando querelæ : « Ecce enim (proh dolor! verba vix suppetunt) venerandarum imaginum acerba dejectio, et divini vultus litura deformis. O manus impiæ! o truces oculi! ita non caligastis? in quo lumen mundi obscurabatis, meritas ipsi tenebras non imbibistis? Commovere tandem conscia virtus, nec permittas hoc furori, cui de te aliud non licebat. Sed quid tandem assequeris cæca dementia? aboleri hic vultus non potest; universorum pectoribus infixus est, nec commendatione ceræ, aut pigmentorum fucis retinet, sed desiderio efflorescit animorum. Una demum Constantini oblivio est, humani generis occasio. Nunc vero commendabiliorem injuria tua faciet patientiam ejus; avidius expetent, quem pictura non reddit; flagrantiora sunt animorum desideria, cum oculorum solatia perdiderunt. Nihil profecto gravius, nihil miserius, Roma, doluisti. » Hæc Nazarius, pluribusque commendat Urbis de Constantino desiderium; occulte namque ab Urbe ad eum missos esse legatos, qui animum illius adversus tyrannum concitarent urgerentque, complures [2] affirmant.

11. Verum cum Constantinus inire cum Maxentio pacem optasset, renuente illo, impellente numine, cælitus quoque copiis missis, eum expeditionem in Italiam comparasse, et ad tyranni interitum properasse, idem Nazarius his verbis significat : « Pugnasti igitur, imperator, coactus quidem; sed hoc maxime victoriam meruisti, quia non desiderabas; optasti pacem; sed ignosce, si plus omnium vota valuerunt; nec illa divinitas obsecundare cœptis tuis solita, in hoc refragata est, sed aliquid e sententia tua non cecidit, ut plus pro meritis iniret; negata est concordia, cui erat parata victoria. In ore denique est omnium Galliarum, exercitus visos qui se divinitus missos præ se ferebant. Et quamvis cælestia sub oculis hominum venire non soleant, quod crassam et calligantem aciem simplex et inconcreta substantia naturæ tenuis eludat, illi tamen auxiliatores tui aspici audirique patientes, ubi meritum tuum testificati sunt, mortalis visus contagium refugerunt. Sed quænam illa fuisse dicitur species, qui vigor corporum, quæ amplitudo membrorum, quæ alacritas voluntatum? flagrabant verendum nescio quid umbones corusci, et cælestium armorum lux terribilis ardebat; tales enim venerant, ut tui crederentur. Hæc eorum sermocinatio, hoc inter audientes ferebant : Constantinum petimus : Constantino imus auxilio. Habent profecto et divina jactantiam, et cælestia quoque tangit ambitio. Illi cælo lapsi; illi divinitus missi gloriabantur, quod tibi militabant. Ducebat hos, credo, Constantius pater, qui terrarum triumphis altiori tibi cesserat; divinas expeditiones jam divinus agitabat. Magnus hic quoque pietatis tuæ fructus, quod, quamvis particeps cæli, ampliorem se fieri gratia tua senserit; et cujus munera in alios influere jam possint, in eum ipsum tua munera redundarunt.

12. « Cedat tibi non recentium sæculorum modo, sed totius memoriæ vetustas; quamvis illa recti appetens, et nullo unquam depravata in officio, glorietur penes se sanctitatis famam stetisse; sed nec leguntur præconia hominum, ubi quæruntur judicia divina. Illi igitur veteres laudati vitæ moderatores, qui refrenandis cupiditatibus restricte compteque vixerunt, quorum omnis ætas armis conterebatur; quando tantam in prœlio divinam opem pro merito integritatis habuerunt? ut qui longe a virtutibus tuis distant, in proximo saltem justitiæ gradu reponantur. Romano quodam in bello ferunt duos cum equis juvenes extitisse spectatos forma pariter ac viribus, quia in dimicando præter cæteros insignes fuissent, jussu imperatoris ad remunerandum requisitos. Ubi nullus inveniebatur, fides habita est divinos fuisse, qui quod laborem sedulo communicavissent, laboris pretium respuissent. Equidem historiæ non invitus assentior; neque enim in hoc veri interpolatrix tenenda, quæ se non vanam antiquitatis nuntiam pollicetur; sed tamen illi, qui hoc Annalium monumentis alligaverunt, verebantur ne apud posteros miraculi fides claudicaret. Estote, o gravissimi auctores, de scriptorum religione securi; credamus facta, qui majora nunc sensimus; magnitudo principis nostri veterum fidem conciliat, sed miraculum detrahit; pro auxilii copia, negotiorum ratio metienda est; duo quondam juvenes, sed nunc exercitus visi hoc certe uberius nec infirmius veritate; stat argumento duplici fides nixa; sic Constantinus juvari meruit, sic debuit Roma servari.

13. « Magnum hoc, imperator maxime, sed de tua pietate non mirum; adesse tibi in omnibus summam illam majestatem, quæ te circumflexa tueatur, conjectura mentium tenebamus, etsi nondum ad fidem patebat oculorum. Etenim cum mens tua

[1] Nazar. in Panegyr. Constantini. — [2] Zonar. et Cedren. in Annal.

mortali contagione secreta, pura omnis, funditus sincera, ubique se promerendo Deo præstet, cum gloria tua humanum modum supergressa sit; quis est hominum quin opitulari Deum credat, cum id et vita mereatur, et rerum gestarum magnitudo testetur? » Hucusque Nazarius, licet gentilis orator, qui quidem non uno vel altero teste, sed omnibus Galliis adstipulantibus, rem adeo admirandam senatui amplissimo et aliis adstantibus notam vulgatamque egregie testatam fideque publica consignatam, posterorum memoriæ commendavit; quæ voluimus ejusdem auctoris verbis hic descripsisse, quo majorem concilient sibi fidem. At plane decebat, ut cælitus missæ copiæ cæleste divinumque signum pariter secum ferrent; illud nempe de quo sic sacris litteris proditum est, dum agitur de Christo cum majestate venturo [1] : « Tunc parebit signum Filii hominis in cælo ; » de quo et alibi [2] : « Vidi alterum angelum ascendentem ab ortu solis, habentem signum Dei vivi. » Quod ipsum factum esse, divinitus e cælo conspicuum Constantino, cum scriptores omnes affirment, Eusebius in re adeo mirifica recensenda, ipsiusmet Constantini hæc sibi juramento quoque contestantis fidem obligat.

14. Quod licet ethnici scriptores ignorarint, aut potius dissimularint, illud certe palam testati sunt, cælitus promissam fuisse victoriam Constantino, eaque numinis sponsione ipsum certum atque securum, contra militum omnium sententiam, longe imparem copiis, perdifficilem ac periculosam expeditionem in Maxentium suscepisse; unde post adeptam victoriam hæc coram Constantino orator est pro concione locutus [3]: « Quisnam, inquit, te, Deus, quæ tam præsens hortata est majestas, ut omnibus fere tuis comitibus et ducibus non solum tacite mussantibus, sed omen aperte timentibus, contra consilia hominum, contra auspicum monita, ipse per temet liberandæ Urbis tempus venisse sentires? Habes profecto aliquid cum illa mente divina, Constantine, secretum, quæ delegata nostris diis minoribus cura, uni se tibi dignatur ostendere; alioquin, fortissime imperator, sic quoque cum viceris, redde rationem. Rhenum tu quidem toto limite dispositis exercitibus, tutum reliqueras; sed hoc majores pro te suscepimus metus; quod nobis potius quam tibi consulebas, nostramque pacem magis, quam bellum, quod aggrediebare firmaveras; ne tu, imperator, nimio nostri amore nescisti ad securitatem nobis vere providere, qui non omnia tecum arma movisti, cum in tua conservatione salus nostra sit.

15. « Et quid opus erat ipsi Rheno instructis tot militibus et classibus, quem jam quidem barbaris nationibus virtutis tuæ terror obstruxerat? An ostentare voluisti diligentiam tuam divisis copiis inter custodiam pacis et belli? aut etiam jactanter et gloriose probare, liberandæ Urbi te sufficere cum paucis? Vix enim quarta parte exercitus contra centum millia armatorum hostium Alpes transgressus es, ut appareret penitus considerantibus, id quod nos fugit in amore trepidantes, non dubiam te, sed promissam divinitus petere victoriam. Duxerat magnum Severus exercitum, et hostem suum perfidia desertus armaverat. Majores postea copias Maximianus admoverat, et ipse transfugis videbatur prospere refugisse. » Hæc ipse, quem nec opinio sua fefellit; nempe verum fuisse, Constantinum, divinitus accepto de futura victoria nuntio, eo persuasum eoque armatum, ad certam victoriam, relicta magna exercitus parte, adversus Maxentium in Italiam properasse.

16. Sed audiamus Eusebium, qui Constantino postea intimus, quæ ab eo se accepisse testatur, posteris scriptorum memoriæ commendavit, sic dicens [1] : « Constantinus deinde post debellatos barbaros, in universum totius mundi ambitum, tanquam in corpus quoddam immensum aciem mentis intendens, et civitatem illam, quæ quasi caput mundi est totiusque Romani imperii moderatrix, tyrannis in servitutem datam perspiciens; primum ejus in libertatem vindicandæ potestatem illis, qui reliquas imperii partes procurabant, utpote cum honoris gradum ante ipsum adeptis, permisit. Verum ubi nullus eorum illi malo remedium potuit afferre; sed qui periculum facere in animum inducebant, turpem habuere exitum; ipse nec vitam sibi vitalem fore dixit, si civitatem omnium dominam et reginam ita ægre affectam et afflictam esse pateretur; et propterea ea parare sedulo studebat, quæ videbantur ad delendam tyrannidem spectare.

17. « At cum accurate ratione animoque lustrando comperisset, propter maleficas et fallaces magorum præstigias a tyranno studiose conquisitas multo firmiore præsidio sibi opus esse, quam quod res militaris suppeditare soleret; Deum quæsivit adjutorem; ratus auxiliis, quæ ex armis et militum manu petuntur, vix secundas tribuendas, at quæ sunt ex Deo, nec viribus expugnari, nec ulla frangi violentia posse. Mente igitur diligenter complexus est, quisnam Deus sibi in subsidium esset adsciscendus. Ac quærenti illi talis subiit cogitatio eorum qui antea Rempublicam attigissent, plerumque omnes suam spem in deos complures conjecisse, eosque victimis et monumentis coluisse, ac primum divinationum invitamentis, deinde oraculis, quæ fausta feliciaque auspicia ipsis denuntiabant, in fraudem inductos infelicem reperisse exitum et plane calamitosum, neque quemquam deorum vel benigne illis opem tulisse, vel prohibuisse quominus nefanda internecione cælitus invecta opprimerentur. Solum ejus patrem ad contrariam viam et eorum institutis longe dissimilem divertisse, eorum condemnasse errorem, ipsum solum Deum omnium rerum administratorem toto vitæ spatio observantia veneratum esse, eumque conservatorem et custodem regni, omnisque boni largitorem comperisse.

[1] Mat. XIV. — [2] Apocal. VII. — [3] Panegyr. II. post vict. Constant.

[1] Euseb. in Vita Constantini lib. I. c. 20. 21. 22. 23.

18. « Ista cum secum exquisite in utramque partem versaret, judicioque sedulo expenderet, quemadmodum illi multitudine deorum confisi, in varias clades et exitia incidissent; adeo ut nec generis, nec sobolis, nec stirpis, nec nominis, nec memoriæ, vel vestigium quidem inter homines esset relictum; et qua ratione Deus patris sui evidentia variaque suæ virtutis et potentiæ indicia ei dedisset; atque adeo illi qui jam antea contra tyrannum prœlium iniissent, speque in deorum multitudine locata, aciem contra hostem instruxissent, ad turpem exitum essent perducti; alter enim infecta re cum ignominia a prœlio discessit, alter in ipso medio exercitu trucidatus, tanquam supervacanea mortis accessio factus est : ista, inquam, omnia cum mente tanquam in unum collegisset, in diis qui non sunt colendi, tantam inanitatem consectari, postque periculum factum, cæco errore duci, summæ putavit esse dementiæ; Deumque, quem pater sancte adoravisset, solum observandum colendumque statuit. Quocirca hujus opem precibus imploravit, hunc oravit, hunc obtestatus est, ut quisnam esset illi vellet significare; tum rebus quas apud animum proposuisset, dexteram velut adjutricem porrigere. Imperatori igitur ista precanti obnixeque flagitanti, visio quædam divina, et in primis admirabilis apparuit; quam si quis forte alius dixisset, non tam facile hominibus potuisset persuaderi. Verum cum imperator ipse victor nobis ipsis, qui hanc historiam jam litteris prosequimur, longo tempore post, cum notitia eramus et familiari colloquio ab eo dignati, narraret, et sermonem jurejurando confirmaret; cui dubium esse poterit, quin sit rei ita commemoratæ fides omnino adhibenda; præsertim cum tempus postea consecutum ratum orationi testimonium dederit ?

19. « Cum jam sol ad medium cælum ascendisset, die in pomeridianum tempus paululum inclinante, dixit, se crucis signum ex lucis splendore figuratum in ipso cælo soli imminens, manifesto oculis aspexisse, inque eo inscriptionem consignatam, quæ hæc verba complectebatur : Ἐν τούτῳ νίκα, *In hoc vince*. Admiratio ingens ipsum et totum exercitum, qui eum quopiam iter facientem comitabatur, atque adeo hujus prodigii spectator factus erat incessit. Sed dubitatione admodum intra se distrahi, quidnam ostentum illud sibi vellet, asseruit. Atque eum diu multumque de eo cogitantem oppressit nox. Ibi ei dormienti Christum Dei cum signo in cælo monstrato visum esse præcepisseque, ut exemplari, ad imitationem illius signi, quod in cælo apparuerat, fabricato, eo tanquam præsidio in prœliis cum hostibus committendis uteretur. »

20. Hæc de visione crucis Constantino totique exercitui ostensa, deque secreto facta illi apparitione. Eusebius cum dicat addatque ancipitem primo fuisse imperatoris animum, quid signum illud demonstratum cælitus portendere vellet, nobis in mentem revocat quod nuper dictum est ex Panegyrica illa post victoriam habita oratione, duces exercitus aliquo fuisse prodigio atque portento deterritos, ut ejusmodi expeditionem inviti susciperent, mussitarentque rem tantam contra haruspicum responsa tentari. Quid enim haruspices, quid cæteri deorum sacrifici, aliique eorumdem addicti culturæ, præsagire de viso crucis signo novissent, quod hominibus lethale et execrabile esse scirent, nisi immanem turpemque totius exercitus cladem portendere, elusumque ex eo imperatorem totumque exercitum dicerent, cum signo infamis supplicii victoria sponderetur ? quippe frequenti rerum usu de oraculis deorum didicissent, interdum falsa esse solere, et læta responsa sæpe luctuosos exitus consecutos.

21. Rursum vero de crucis signo tunc viso, litterarum notis victoriam promittente, qui tunc in eodem exercitu militabat Artemius fidem fecit, cum temporibus Juliani exutus Augustali præfectura, quod christianus esset, causam dicens coram eo inter alia his quoque verbis eumdem compellans, hæc ait, prosequens pro Constantino defensionem, quem ille contumeliis infamabat : « Ad Christum, inquit, declinavit, ab illo vocatus, quando difficillimum commisit prœlium adversus Maxentium. Tunc enim ei in meridie apparuit signum crucis, radiis solis splendidius, et litteris aureis belli significans victoriam. Nam nos quoque ipsi aspeximus, cum bello interessemus, et litteras legimus; quin etiam totus quoque id est contemplatus exercitus ; et multi hujus sunt testes in exercitu tuo. » Hæc Artemius in Julianum; extant ejus Acta [1], et quidem paucis emendatis legitima atque sincera.

22. Sed dubitabit fortasse quispiam, quidnam sit quod gentiles scriptores, atque ii potissimum qui in Constantini laudem Panegyricas scripsere orationes, hæc de Cruce dicere prætermiserint, cum inde ejus laudandi tam nobile suppeteret argumentum ? At certe si tunc illi de cruce tacuerunt, haud mirum, quod ejusmodi signum æque omnes inter infausta prodigia rejecissent. Adhuc enim, cum ea sunt perorata, Constantinus inter ethnicos (ut dicemus) profitebatur, necdum aperte dans nomen Christianæ religioni erat adscriptus; non enim res agebatur inter Ægyptios, penes quos crucis signum erat salutis et vitæ hieroglyphicum, sed penes Romanos, quibus crux, ut servile supplicium et latronum exitium, notis cæteris, execrabilior erat; hinc illud apud eos imprecari solitum : « Abi in malam crucem ; » detestabile namque fuisse crucis signum sacra diis facientibus, quæ suo loco dicentur de Juliano Apostata, exemplis pluribus demonstrabunt. Quid igitur mirandum, si coram senatu gentilium hominum, et imperatore adhuc inter Gentiles agente, ethnici oratores de eo signo dicere prætermiserint, quod tum ab omnibus (quod dictum est) ut infaustum erat explosum, cum iidem ex aliis locis eamdem peterint dicendi materiam, quod est superius declaratum? Cæterum de eodem subobscure ab ipso oratore Gallicano di-

[1] Apud Metaph. die 20 Octob.

ctum esse, cum ait exercitum infausto prodigio fuisse perterritum, nuper demonstratum est.

23. Sed quid postea, cum eam visionem Constantinus viderit, opere perficiendum curarit, idem Eusebius narrat his verbis [1] : « Ille, simulatque dies illuxit, surgens, primum arcanum illud visum amicis exponit; deinde artificibus, qui aurum et lapides pretiosos affabre sculpere norant, accersitis, medio inter illos loco assidet, verbis signi describit effigiem, eam auro et lapidibus pretiosis imitatione adumbrare mandat; quam quidem effigiem contigit ut nos olim oculis contemplaremur : ipse enim imperator, Deo illud largiente, eam nobis ostendere dignatus est. Erat autem tali figura fabricata : Hastile oblongum erectumque auro undique obductum fuit, quod cornu habuit transversum ad formam crucis constructum, supra in fastigio ejus operis corona affixa lapidibus pretiosis et auro polite circumtexta. In ea salutaris appellationis Salvatoris nota inscripta, duobus solum expressa elementis, id est, duabus primis litteris græcis nominis Christi; erat, P, in medio litteræ, X, curiose et subtiliter inserta, ☧, quæ totum Christi nomen perspicue significarunt. Quas quidem litteras deinceps semper imperator in galea gestare consuevit.

24. « Ad cornu illius particulæ, quæ ex transverso erat per hastile trajecta, velamen quoddam pertenue appensum adhæsit, regalis videlicet et magnifica textura mirabili varietate lapidum pretiosorum artificiose conjunctorum, lucisque suæ claritate pulchre resplendescentium depicta, et multo auro intexta, quæ dici non potest quantam spectatoribus ob suam pulchritudinem excitarit admirationem. Istud igitur velamen ad cornu affixum longitudinis latitudinisque crucis mensuram penitus exæquavit. Oblongum vero et erectum hastile in sublimi appensum, cujus pars inferior versus basim longius ducta fuit, sub ipsum crucis insigne ad texturæ discurrentis fimbrias, auream pii imperatoris pariter ac liberorum suorum effigiem ad pectus usque concinne descriptam continuit. Isto igitur salutari signo imperator tanquam hostilis cujusque et infestæ violentiæ propugnaculo, semper usus est, cujus expressæ similitudines mandavit, ut universum exercitum perpetuo antecederent. Verum ista paulo post acciderunt. » Hæc Eusebius.

25. Habes in Labaro per XP, ☧, Christi nomen expressum; per litteram enim X consuevisse Christi nomen intelligi, fidem facit etiam Julianus Apostata in Misopogone. In hoc vero et illud observandum, mira concinnitate iisdem elementis exprimi simul Christi nomen et crucis signum, ut crux in Christo et Christus in cruce monstretur; per X enim, crux licet transversa notatur, quam in rectam lineam sic alii deducebant, ⳨, et id quidem hoc sæculo; in cœmeterio enim Priscillæ via Salaria, tabula effossa est, cum ejusmodi inscriptione atque signo ad finem posito :

MIRÆ INNOCENTIÆ AC SAPIENTIÆ PUERO MARCIANO QUI VIXIT ANN. IIII. ET MENSES IIII. DIES II. QUIESCIT IN PACE D. PRID. KAL. DEC. ARBETIONE ET LOLIANO [1] COSS. PARENTES FECERUNT. ⳨

Sub hac inscriptione idem character hieroglyphicus sic habetur expressus ⳨, quem imago togata, seu potius sacra induta veste, ibidem sculpta, dextera tenet. Verum non elementa Christi nomen signantia, sed ipsam crucem puram Constantino ostensam, non tantum verba Eusebii recte percepta significant, sed qui interfuit visioni Artemius miles testatus est, idque semper professa videtur Ecclesia, ut intelligere potes ex epistola Nicolai papæ ad Bulgarorum consulta.

26. Porro ipsa Labari forma a Constantino primum excogitata, ab Eusebio descripta est [2].

At in numismate suo loco ponendo absque corona Christi nomen in vertice eminet. Cæterum licet semper in eo una eademque servata sit Labari forma, ut videlicet ex erecto stipite et ligno transverso compacta crux sit, quæ appenso eo modo velamine ornaretur; in hoc tamen reperitur variata esse figura, dum Christi nomen interdum non in vertice stipitis, sed in ipso velamine intextum, loco imperatoris imaginis et filiorum, inscriberetur. Complura numismata id genus extant; sed hoc accepimus ab Horatio Tygrio de Mariis Rom.

27. Rursum vero aliam invenimus Labari formam, quæ habet in vertice crucem, et in velamine (ut supra de aliis dictum est) Christi nomen expressum; quod videre est in Joviani numismate, ex libro Pyrrhi Ligorii manuscr. in biblioth. Farnesiana, cum ille sublatum a Juliano restituit Labarum, ut suo loco dicemus. Adhuc insuper aliam invenimus apud Fulvium Ursinum V. C. Rom. formam Labari crucem puram habentis, in quam formam Valens imperator itidem restituit labefactatum ipsum Labarum a Juliano, qui crucis inimicissimus erat.

28. Sed rursum Eusebius : « Tempore autem supra commemorato, Constantinus admiranda illa visione obstupefactus, nullum alium Deum, quam qui ipsi apparuisset, colendum esse statuens, sacerdotes et professores religionis et verbo illius initiatos accersit; quis esset Deus ille, sciscitatur; quid etiam sibi vellet visio illa, quæ de signo fuisset ipsi patefacta. Hi hunc Deum respondent Dei unius ac solius unigenitum Filium esse; signum autem, quod apparuerat, immortalitatis vitam esse trophæumque victoriæ illius de morte reportatæ, quam olim, cum in terra versabatur, fuisset assecutus. Causas etiam docent ejus adventus, accuratamque illius inter

[1] Euseb. in Vit. Constantini lib. I. c. 24. 25. 26.

[1] Contigit horum consulatus anno 19 Constantii, Domini vero 355. — [2] Euseb. Vit. Constantini, lib. I. c. 24. 25.

homines œconomiæ rationem ei suggerunt. His rationibus quanquam probe erudiebatur ille quidem, visionis tamen ipsius oculis subjectæ adhuc tenebatur admiratione. Atque tandem, ubi cæleste visum cum sacerdotum interpretatione contulerat, animo confirmatus fuit; pro certo persuasus, earum rerum cognitionem sibi divinitus oblatam esse; ac propterea in divinam sacrarum litterarum lectionem jam omni cura et cogitatione incumbere secum decrevit. Itaque primum Dei sacerdotibus sibi tanquam assessoribus adscitis, statuit Deum, qui ipsi apparuisset, omni genere cultus et observantiæ venerari. Deinde spe bona in illo posita, firme munitus, de cætero permagna cupiditate ferebatur, ardentes incendii tyrannici faces ad terrorem intentatas penitus extinguendi. » Hucusque Eusebius.

29. At hic primo dicendum, non Labarum modo, sed alia quoque fuisse in exercitu militaria signa longe ante Constantini tempora signum crucis præ se ferentia. Siquidem Tertullianus [1], qui Severi imperatoris temporibus scripsit Apologeticum, de eis sic meminit, dicens : « Sypara illa vexillorum, et Cantabrorum (Labarorum), stolæ crucum sunt; laudo diligentiam; noluistis nudas et incultas cruces consecrare. » Hæc ipse, de velis illis loquens, quæ in hastula illa transversa, Labaro alligata, crucem quodammodo vestire videbantur. Sed et hæc Minutius Felix [2] : « Ipsa signa, et Cantabra (Labara), et vexilla castrorum, quid aliud, quam inauratæ cruces sunt et ornatæ? » Verum ante hos omnes Justinus martyr ad Antoninum Pium scribens Apologiam, sic ait : « Quin et signa vestra figuræ hujus vim præferunt et declarant; vexillorum signa dico, aliorumque insignium et trophæorum, quæ per progressus a vobis in publicum quovis locorum fiunt, imperii et potestatis indicia in his ostendentibus, licet hoc non intelligentes faciatis. Et qui apud vos moriuntur, imperatorum imagines forma ista consecratis. » Hæc Justinus.

30. Cum vero non unius generis signum, sed vexilla dicat crucis formam expressisse, illud plane significare videtur, non tantum signum illud, quod dicimus Labarum, sed et alia quoque eamdem figuram repræsentasse, nempe ea etiam, quæ hastis affixas continerent imagines imp. exculptas rotulis inhærentes, et aliam in summo hastæ vertice collocatam; in cujus itidem hastæ parte superiori alligata esset hastula transversa egregie reddens imaginem crucis, in cujus cornibus hinc inde vitta penderet; ejus formæ complures egregie exsculptæ visuntur in Trajani columna cochlide, in qua etiam cum aliorum militarium signorum, tum Labarorum quoque formæ habentur expressæ, quæ item visuntur in nobilibus illis victoriæ M. Aurelii Antonini monumentis, quæ olim in arcu triumphali posita, hodie vero extant in Capitolio, ipso primo scalarum conscensu palatii Conservatorum, in quibus sunt eadem signa simul plura numero, sicut et in columna cochlide ejusdem Antonini, et expressius in arcu Severi; ut appareat plane hallucinatos esse eos, qui dixerunt, id genus signi nonnisi unum esse solere in toto exercitu imperatoris. Extat et in fronte ingressus Titi arcus idem vexillum in manu Victoriæ, idemque et in quamplurimis antiquis nummis.

31. Sed ad Constantinum redeamus, in cujus exercitu vult Prudentius [1], non tantum in Labaro, sed et in militum scutis atque galeis fuisse id ipsum Christi nomen affixum, cum ait :

> Christus purpureum gemmanti textus in auro
> Signabat Labarum, clypeorum insignia Christus
> Scripserat, ardebat summis crux addita cristis.

Quod igitur Prudentius dicat, non tantum in Labaro fuisse Christi nomen intextum, sed etiam armis, nempe scutis et galeis, idem sanctissimum nomen effigiari solitum; consuluimus de his (ut licuit) quæ Romæ extant vetera monumenta, in antiquis numismatibus germana fide hactenus conservata, invenimusque ex eis unum, Constantini Magni imaginem præ se ferens; in cujus galea (quod et ex Eusebio dictum est supra) duabus illis litteris superius explicatis, X. et P. una complexis Christi nomen habetur expressum. Ex numero æreo qui extabat apud Angelum Breventanum Papiensem. Vidimus Romæ. Is modo invenitur apud Fulvium Ursinum.

At Eusebius tradit, Constantinum ipsum tantummodo ejusmodi signa gestare consuevisse; unde reor Prudentium, secundum ea quæ geri suo tempore videbat a militibus christianis, tunc quoque facta putasse; nam tum Modestus [2], tum etiam Vegetius [3] expresse testantur, signum in galea ferre fuisse tantummodo centurionum insigne. Verum sicut alia multa, ita Constantinus hæc quoque visus est pia religione mutasse. De eodem Christi nomine in scutis etiam duobus istis elementis notari solito, exemplum tibi exhibeat Majoriani Augusti numisma, apud Lælium Pasqualinum can. S. Mariæ Majoris.

32. *De Labaro.* — Sed ut de Labari agamus antiquitate, facilius erit in antiquis imperatorum victoriæ monumentis sculpta oculis spectare Labaro signa similia, quam ejus nomen apud veteres ethnicos scriptores legere : nulla certe ejus est mentio apud Modestum, qui omnes simul voces rei militaris complexus, explanans, ad Tacitum imperatorem libellum scripsit; nec etiam apud Vegetium, qui ad Valentinianum Augustum ejusdem argumenti commentarium dedit, ullum plane de Labaro verbum reperias. Cum ergo constet rem ipsam fuisse, at nomen Labari ignoratum; necesse est affirmare, tale signum alio ab antiquioribus nomine dictum fuisse; sed quonam, est exquirendum. Modestus, quem citavimus, dum agit de primaria cohorte, sic ait : « Hæc enim suscipit aquilam, quæ præcipuum signum in Romano est semper exercitu, et totius legionis insigne ima-

[1] Tertul. in Apolog. c. 16. — [2] Min. Felix in Octavio.

[1] Prudent. advers. Symmach. lib. I. — [2] Modest. de Vocab. rei milit. — [3] Veget. lib. II. c. 13.

gines imperatorum; has enim imagines tanquam divina et præsentia signa singuli venerantur; » et inferius: « Aquiliferi, qui aquilam portant; Imaginarii, qui imperatoris imagines ferunt; Signiferi, qui signa portant (quos nunc Draconarios vocant). » Hæc Modestus. Vegetius [1] eadem de signis militaribus in hunc modum: « Aquiliferi, qui aquilam ferunt; Imaginarii, vel Imaginiferi, qui imagines imperatoris portant. » Et alibi [2] hæc numerans militiæ signa ait: « Muta signa sunt: aquilæ, dracones, vexilla, flammulæ rufæ, pinnæ. » Sicque de Labaro cum nulla prorsus sit mentio, vexillorum nomine illud esse expressum, manifestum est, atque fuisse olim Cantabrum appellatum, quod (ut diximus ex Tertulliano atque Minutio) crucis vestitæ præsceferret imaginem.

33. Sed unde, quæso, apud eosdem vox Cantabrum? Eam quidem germanam esse lectionem, Pamelio rem perspicacius intuenti non invitus assentior; cum enim apud Minutium Felicem itidem legatur, Cantabra, et scripti antiqui codices omnes pariter ita habeant, nefas putamus antiquam convellere lectionem; cum præsertim in Codice Theodosiano mentio habeatur de Signiferis [3] et Cantabrariis, iis scilicet, qui cantabra et alia signa portabant. Quamobrem (quod in re obscurissima agere conjectura licet) cantabra a Cantabris in Hispania populis, quos tandem magnis laboribus multoque fuso Romano sanguine Augustus debellavit, esse dicta putamus. Mutuari namque solitos esse Romanos, imitarique signa hostium, quos subjugassent, de draconibus signis manifestum exemplum est; qui non ante esse cœperunt in vexillis Romanorum insignia, quam Trajanus Dacos vicisset, qui signis ejusmodi utebantur in bello. Sed nec displiceret de hac voce conjectura Turnebi viri insignis eruditionis, dum unius litteræ immutatione legendum putat pro Cantabrum, Contabrum, a conto, cui suspenderetur militare signum, quod Labarum dictum putant; nisi omnium locorum superius de Cantabris et Cantabrariis citatorum, eadem esset lectio; nisi etiam eadem ratione reliqua quoque signa, quod conto gestarentur, Contabra dicenda pariter essent.

34. Porro licet cantabra et labara eadem esse signa videri possent, fuisse tamen differentia aliqua inter se distincta, eorum figuræ lapidibus exsculptæ vel nummis impressæ declarant; siquidem in veteri illa forma, ante tempora Constantini, sic velum illud transversæ hastulæ alligatum erat, ut rugas aliquas sui contractione admitteret; quod vero Labaro inhærebat velum, sic erat expansum atque extensum, ut nullum prorsus sinum contraheret, et omni ex parte planum, depictas in se imagines demonstraret. Sed et ea quoque differentia Labarum a Cantabro distinctum erat, quod in exercitu (ut locis citatis vidimus) complura cantabra erant; Labarum vero, ex quo ejus introductus est usus et nomen, nonnisi unum esse in exercitu consuevit.

[1] Veget. lib. II. c. 7. — [2] Idem lib. III. c. 5 — [3] Lib. II. C. Theod. eod. tit.

35. Sed unde Labarum ipsum dictum est? Audiamus quid scribat Gregorius Nazianzenus [1], dum invehitur in Julianum Apostatam, qui Labarum cruce decorum abstulerat: « Quin eo, inquit, audaciæ quoque prorupit, ut adversus magnum illud vexillum præceps ferretur, quod simul cum cruce magnifice et cum insigni pompa exercitum ducit, in sublime evectum; quod solvendorum laborum vim habet, ab eoque apud Latinos nomen trahit; principatumque (ut ita dicam) in reliqua omnia vexilla tenet, tam quæ imperatorum imaginibus atque expansis texturis in variis tinctionibus litterarumque picturis illustrantur quasique gestiunt, quam quæ horrendis draconum hiatibus super summas hastas elatis involantia, ac per tractus contextis squamis distinctos ventilata jucundissimum simul et formidolosum spectaculum oculis præbent. » Hæc Gregorius, qui cum dicat, quod solvendorum laborum vim habeat, Labarum a Latinis esse dictum; contrarium plane videtur, ut ab eisdem a labore sit nominatum, quod labori imponat terminum.

36. Quamobrem sic a latina voce, labore, Labarum dictum Gregorium significare voluisse putamus, ut et a græca voce simul conjuncta nomen accipiat, ὅρος, quod est finis et terminus seu limes; sicque secundum Gregorium idem sit Labarum, quod laboris ὅρος λάβορος, laboris terminus; sic primitus nominatum a Constantino (ignotam enim fuisse majoribus ejusmodi vocem, superius dictum est), vel quod Urbem a tyrannide Maxentii liberando, tot tantisque malis ac laboribus finem imponeret; vel quod, crucis fulgore rutilante, persecutionis laboribus terminus figeretur; sive etiam (ut scribunt Eusebius [2] et Sozomenus [3]) quod cum cohors aliqua laboraret, ad subsidium laborantium militum Constantinus juberet inferri Labarum, cujus adventu mox victores existerent. Vel, si velimus, dicere possumus etiam, dictum Labarum, a latina et græca voce composita dictione a labore, et ἄρος [4], quod est utilitas, sicque Labarum laborum utilitas, nisi constaret apud Græcos non Labarum sed Laborum nominatum esse.

37. Quod enim Labarum dicimus, Græci Laborum nominabant, ut ex græco habet latina vox reddita in hunc modum in Codice Justinianeo, titulo de Præpositis Laborum, et ibi posita ipsa lege his verbis [5]: « Qui præpositi Laborum nostro judicio promoventur, clarissimi sunt inter electos, ita ut ex consularibus habeantur; nam et immunitate digni sunt, quos nostri lateris comitatus illustrat. » Hæc imperator; sed in Codice Theodosiano [6] hæc paulo fusius: « Qui ex devotissimis domesticorum scholis præpositi Laborum nostro judicio et stipendiorum sudoribus promoventur, ad similitudinem decem primorum domesticorum, clarissimi sint inter allectos, ita ut ex consularibus habeantur; nam et sena-

[1] Greg. Naz. orat. I. — [2] Euseb. in Vita Constantini lib. II. c. 7. — [3] Soz. lib. I. c. 4. — [4] Eustath. Lexic. — [5] Lib. I. de Præpositis Labor. Cod. lib. XII. — [6] Cod. Theod. lib. VI. tit. 25.

torio nomine et immunitate digni sunt, quos nostri lateris comitatus illustrat. Dat. III id. Novembr. Constantinopoli, Theodosio A. VII et Palladio conss. » Λάβορον ipsum quoque vocat Sozomenus [1], licet alii legant Labarum ; sed Laborum legendum, observavit Cujacius [2] ex Nicæno secundo Concilio ex verbis Sozomeni sic dicentis : Θάτερον δὲ τῶν σκήπτρων οἱ Ῥωμαῖοι λάβορον καλοῦσιν, quam lectionem æque probat Turnebus [3], qui et eodem etiam modo, Laborum, et non Labarum, legi in antiquo lexico, se reperisse testatur. Sed præterierunt hæc omnia Alciatum [4], dum minus æque invehitur in Accursium. De præfectis enim Labarorum, hoc est, vexillariis, illic agi, certum est ; de quibus Eusebius [5] meminit, electos dicens a Constantino imperatore quinquaginta viros virtute præstantes, quibus per vices portandi Labarum onus incumberet, de quibus pluribus suo loco dicemus ; atque de Labaro modo hactenus.

38. *Constantini bellum in Maxentium et extremum bellum quo hinc moritur.* — Jam Constantinum cum exercitu in Italiam proficiscentem prosequamur. Non amplius quam unius anni spatium hanc in Maxentium expeditionem complexam esse, panegyrici auctor incertus affirmat, cujus testimonio Eutropius redargui videtur, dum ait Constantinum anno quinto sui imperii adversus Maxentium prœlium movisse. Quod vero ad copiarum numerum tam Constantini quam Maxentii pertinet, non est eadem omnium sententia ; siquidem demonstratum est auctoritate Panegyrici illius post victoriam Constantino dicti, ipsum vix quarta exercitus parte pugnasse adversus centum millia armatorum ; sed et eadem quoque oratione hæc eodem argumento [6] : « Magnus Alexander, cum præter Macedonas suos, cunctæ Græciæ, universo Illyrico innumerabilem delectum posset indicere, nunquam majores quadraginta millibus copias duxit ; inhabile regenti ratus quicquid excederet, et turbam potius quam exercitum. Tu vero etiam minoribus copiis bellum multo magis aggressus es, tanto scilicet tua virtute propria potior, quanto ille numero instructior. » Hæc ibi.

39. Ex his Zozimus mendacii coarguitur, dum ait [7] : « Constantinus autem, qui hominem et antea suspectum haberet, tunc magis ad gerendum adversus eum bellum se comparabat ; ideoque collectis copiis ex redactis in potestatem barbaris, et Germanis, et aliis Celticis nationibus, itemque de Britannia coactis militibus, qui omnes erant ad nonaginta millia peditum, et octo millia equitum, ex Alpibus in Italiam movebat ; ac oppida quidem per inducias se dedentia, nullo damno mulctabat ; ad arma vero tendentia, in ditionem redigebat. Cum Maxentio longe majoribus copiis instructo, Romanorum et Italorum octoginta millia se ad belli societatem conjunxerant, itemque Tusci quotquot universam oram maritimam incolebant ; præbebant et Carthaginenses exercitum quadraginta millium, et præter hos Siculi : adeo quidem, ut totus exercitus centum et septuaginta peditum, et decem et octo millibus equitum constaret. » Hæc Zozimus.

40. Sed quis apparatus utriusque, et ad victoriam unde cuique ipsorum comparata fiducia ? De Constantino audivimus ; de Maxentio ex ipso in primis Zozimo hæc discamus : « Maxentius, inquit, intra muros inclusus diis victimas offerebat, et haruspices de belli eventu consulebat, ipsis quoque Sibyllinis oraculis pervestigatis ; cumque reperisset oraculum, quo significaretur, in fatis esse, ut qui ad perniciem populi Romani spectantia designaret, miserabili morte periret ; de semetipso id accipiebat, qui quasi Romam adortos eamque capere cogitantes propulsaret. » Hæc ipse. Sed et Eusebius [1] : « Cum vero Maxentius machinis præstigiarum magis, quam subjectorum benevolentia confideret, et nullo modo extra portas civitatis egredi ausus esset, et omnem locum, agrum et civitatem etiam, quæ ipsius subjiciebatur imperio, ingenti armatorum multitudine et infinitis copiis munivisset ; imperator Constantinus Dei auxilio nixus primam, secundam, et tertiam tyranni aciem adoritur, et omnibus primo impetu perfacile subactis, universam prope Italorum peragrat regionem, adeo ut jam quam proxime Romam adventaret. » Hæc ipse.

41. Sed quo ordine hæc facta sint, in Panegyrica in primis oratione narratur, cum dicitur [2] : « Probavit hoc prima obstinatio eorum, qui sub ipsis Alpium jugis munitissimo licet muro ac situ tenentes oppidum, ausi fuerunt, te imminente, resistere, ac portas claudere, non credentes illi quidem (ut audio) te ipsum adesse. Quis enim crederet tam cito a Rheno ad Alpes imperatorem cum exercitu pervolasse ? sed tamen qui non solum præsenti numini tuo, verum etiam nuntiato nomini cedere debuisset ; luerunt igitur illico dementiæ suæ pœnas, cum oblatam sibi a clementia tua veniam recusassent. » Quænam autem hæc civitas esset, Nazarius [3] nominat, dicens : « Primam igitur Segusiensium civitatem, quam primam iter dederat, victoria facitis amplexa est : quæ resistendi pertinacia ita in se imperatoris vim convertit, ut pietatem tamen non alienaverit. Nam cum introitus vi manu quæreretur, et portarum inflammatio ignem late distulisset, cujus facilis per adjuncta contagio partu pestifero valescebat, maxima benignissimi imperatoris fuit cura, non modo ut incendium non adjutum senesceret, sed oppressum emori posset ; et longe operosior clementia, quam fortitudo perfecta est, cum plus in servanda urbe, quam in capienda fuerat laboris oriretur.

42. « Itaque digrediens, sic cupiditatem sui fecit, ut eam ad omne obsequium non victoriæ metus componeret, sed admiratio lenitatis. Optima aiunt esse remedia quæ ad usum corrigendi nostri ex

[1] Soz. lib. I. c. 4. — [2] De Præpos. Labor. Cod. lib. XII. — [3] Turneb. Adversar. lib. XV. c. 16. — [4] Alciat. Annot. in tres lib. post Cod. lib. XII. — [5] Euseb. in vita Constant. lib. II. c. 8. — [6] Panegyric. II. Constantini. — [7] Zozim. lib. II.

[1] Euseb. in Vita Constantini lib. I. c. 31. — [2] Panegyric. II Constantini. — [3] Naz. in Panegyric. Constantini.

aliena calamitate nascuntur : verum animus pravitate velut morbo impeditus, delectum boni non habet. Ecce jam apud Taurinos venientem pugna gravior expectat, nec Segusiensium vastitas monet, ut sibi caveant ; nec cogitant, quod cum principe res futura sit, quod neque vis ejus resistendi spem faciat, nec mansuetudo rationem. Campum late jacentem tantus miles oppleverat, ut non improbaret fiduciam, qui instructos videret. Quæ enim illa fuisse dicitur species ? quam atrox visu ? quam formidolosa ? operimento ferri equi atque homines pariter obsepti. Clibanariis in exercitu nomen est, superne omnibus tectis equorum pectoribus, demissa lorica, et crurum tenus pendens sine impedimento gressus a noxa vulneris vindicabat. » Quid vero demum tunc factum, sic ad postremum absolvit una sententia : « Ad unum interfectis omnibus, tuis integris, horrorem armorum ad miraculum victoriæ transtulerunt, quod qui innumerabiles habebantur, sine tuorum vulneribus interiissent. » Hæc Nazarius. Probavit plane eventus, quod dixerat, angelorum acies in Constantini exercitu militasse ; hic namque primum quanta vis esset sanctissimæ crucis, qua Christo Labarum consecrarat, expertus est. Taurinum primum, ubi tanta vis belli, et non tantum difficilium Alpium præruptis montibus, sed et ferratis legionibus aditus fuerat ad Italiam interclusus, sensit numen pro Constantino pugnasse, quo duce (mira res !) cesserit ferrum ligno.

43. Quæ autem post hæc secuta sint, idem auctor brevi compendio relegens potius quam enarrans, hæc ait : « Quid ego referam post tantam et tam gravem pugnam, quod apud Brixiam magnus quidam et acer equitatus esset fuga, quam visu astutior, et primo impetu tuo pulsus, Veronam usque contendit ad præsidia majora? Neque id dedecori fuit, quod excusati fugiunt, qui tibi cedunt ; contingat quinimo timiditati miseræ res ostentanda fuga, quæ habuerit dignitatem. Ipsa autem Verona freta immanibus copiis, quas in unum adventus tui formido conduxerat, cum multorum jam cladem accepisset, facta est parumper metu cunctantior, non ratione fidelior, muris se ab impetu vindicat. Aderat quidem Ruricius experientissimus belli, et tyrannicorum ducum columen ; per tota admodum mœnia magna vis hominum, et apud Brixiam plerique jam fracti : ut in corpore cum aliqua pars ægra est, valetudo omnis contaminari solet, sic illius multitudinis portio malo affecta totum exercitum timoris contagio dissiparat ; quam faciles lapsus infirmitas habet, cum eam intempestiva movit audacia, cum sæpe alias, tum maxime in illa obsidione perspectum est. Clausi impetum faciunt ; et qui se aliquandiu latendo a morte defenderant, facta pugnandi causa pœnas eruptionis temerariæ pependerunt ; idemque Ruricius magna suorum clade rejectus in mœnia, spe jam lassa, et adhuc mente vesana, cum se Veronam proripuisset, novos eodem egit exercitus, et præcipitante jam die, bellum non detrectavit, pugnæ avidior quam salutis ; sed eum exitus magis quam merita fefellerunt ; nam furorem mors domuit, quem non potuerat considerati ratio, nec victi formido sanare. O nox illa æternis sæculis monumentisque mandanda, cum spiris tenebrisque congressis (congressus) fortunæ totum liceret !

44. « Tu tamen, imperator, non intutior tempore, quam a Deo tectior, sævissimo hosti multus instares, et libertate cædis exultans donum noctis duceres, quod pugnantem nemo servaret. Per infestas acies interritus vadis, densissima quæque prorumpis, dejicis, proteris ; mortis decus perdunt, quos ignoratus affligis, nisi quod te ipsa vis tua cogit agnosci. Nihil enim te permovent turbarum fractæ voces, horrendus militum clamor, permixta casibus vulnera, illisi cominus gladii, cadentium graves gemitus, arma late strepentia, et in unum quemdam sonitum diversi fragoris acta confusio, quod hæc omnia aut virtus negligit, aut ira non sentit. Nox ipsa, justissima bellantibus causa terroris, vehementiorem te agendis stragibus fecerat ; quod solum virtutis tuæ impedimentum est, miserationem tenebræ non habent ; ut intelligi liceat, quantum illo in bello vis tua perfecerit, pietate non retenta, et majestate secura. Prœlio vix summa nocte confecto, fessus cædibus, anhelus ex bello, cruore oblitus, sed hostili, ad obsidionis vigilias recurrebas. O fortuna, o præpotens Roma, quam tu unquam gratiam pro tantis his laboribus referes ? etc. »

45. Alia quoque oratione hæc ipsa fusius de Veronensium obsidione, et deleto cum duce Ruricio exercitu Romanorum, deque ingenti in pugnando Constantini robore ; quod tamen auctor minus in imperatore probavit, cum una cum sua totius Romani imperii salutem periculosæ aleæ subjecisset ; ut jure meritoque illud inculcet [1] : « Quid egeras, imperator? in quæ nos fata projeceras, nisi te divina virtus tua vindicasset? » Tantam quippe ex Christi numine crucisque virtute fiduciam animo conceperat, ut ardua quæque ac dura, dixerim et impossibilia, illi facilia, plana viderentur atque secura ; oraculo namque illo semel persuaso : « In hoc vince, vel vinces, » semper sibi idem visum est esse vocale, illudque propheticum veluti cælesti classico jugiter intonari [2] : « Ego ante te ibo, et gloriosos terræ humiliabo, portas æreas conteram, et vectes ferreos confringam. » Quo prævio, expugnat cætera post hæc, quæ erant a Maxentii partibus trans Padum præsidia, Mutinam et Aquileiam, aliis imperatoribus bellis civilibus inconcessas.

46. His omnibus Dei nutu mira facilitate atque felicitate confectis, Urbem cogitat, eo dirigit iter, nullo facto in via obice, lætus adventat ; cum tandem Maxentius, magnis pavendisque copiis comparatis, trans pontem Milvium novissima armis experturus expectat, sed prodigiis exagitatus. « Quid enim, » inquit Gallicanus orator [3], « aliud illum sperasse credendum est, qui jam ante biduum pala-

[1] Panegyr. post victor. Constantini II. — [2] Isaiæ, XLV. — [3] Paneg. post victor. Constantini II.

tio emigraverat, et cum uxore ac filio in privatam domum sponte concesserat? ut res est, ominibus terribilibus agitatus, et nocturnis pulsus ultricibus, ut tu jam olim expectatus habitator, sacris illis ædibus diu exhalatis expiatisque succederes, et adeo ipse verum sibi dixerat, et venturo tibi cesserat, quamvis in prœlium ingrederetur armatus, cum excedendo palatio, jam se abdicasset imperio; » addit his Zozimus [1] : « Cum Maxentius ex Urbe copias produxisset, jamque pontem, quem ipse junxerat, transiisset, infinita quædam multitudo noctuarum devolans muros complebat. » Atque hæc de prodigiis. Sed de instructa ab eo acie, pugnandique loco delecto, in Panegyrico paulo superius hæc habentur [2] :

47. « At quomodo instruxit aciem tot annorum vernula purpuratus? ita prorsus, ne quis evadere, ne quis, ut fit, loco motus referre gradum et instaurare prœlium posset, cum a fronte armis, a tergo Tiberi flumine premeretur. In quo ille non mehercule cogitavit necessitatem resistendi, sed propinquitatem refugiendi; nisi forte jam sentiens diem sibi venisse fatalem, ad solatium suæ mortis, voluit secum trahere quam plurimos, ut omnes essent exitus sui comites, qui scelerum participes extitissent; » et Nazarius [3] : « Quod ita ratio disponendi exercitus docuit illum mente perdita implicatoque consilio, cum eum pugnæ locum caperet, ut interclusa fuga, moriendi necessitatem imponeret, cum spem victoriæ non haberet; » et paulo post : « Apud Tiberim igitur suos instruxit sic ripæ locatos, ut ultimorum vestigia præsagio quodam eventuræ cladis unda fatalis allueret; ita vero multitudine suppeditante, ut ultra quam visus agi posset, extenta acies pertineret, non quo frons imbecilla tractu invalido duceretur, sed tanta subsidiorum atque ordinum confirmatione, ut acies non porrectior quam robustior murum utrinque præberet, quod eam nec constipatio contraxisset, nec longitudo tenuarat. » Addit Eusebius [4] ad vires dolos quoque Maxentium addidisse, pontem insidiis fabricasse, ea fraudulenta arte compactum, ut artificis arbitrio, nullo propemodum negotio solveretur; de industria factum, ut Constantinum illum occupantem cum suis, rapidi amnis vortices labentem obruerent. Sed de ponte constructo a Maxentio cum meminit Zozimus, de prætensis ex eo insidiis nihil habet.

48. Sic igitur (ut dictum est) a Maxentio rebus dispositis, Nazarius [5] tradit Constantinum veluti numine concitatum, de periculo tutum, de victoria certum se prorupisse primum in hostes : « Invadis, inquit, primus aciem, solus irrumpis, obumbrant euntem telorum irriti jactus, sonat ictibus umbo. » Quid demum? virtute ducis cæteri incalescentes, majori impetu feruntur in equites, qui in prima Maxentii acie dimicabant; qui tandem cedentes ac turpiter terga dantes, tum sibi tum peditibus facti sunt violenta compressione ruina. « Non enim, » inquit supra Nazarius, « qui bellorum eventus solet esse, per varios et volubiles casus Mars dubius erravit; nec fortunæ vicissitudo, quæ plerumque prosperis rebus triste aliquid adglutinat, victorum lætitiam vulneravit, sed tanta hostium et tam ampla cædes, tam felix et incruenta victoria fuit, ut credas non bello ancipiti dimicatum, sed solas impiorum pœnas expetitas. » Hæc Nazarius, totumque id tribuens divinitati : « Illa, inquit, pietatem tuam texit; illa nefandi illius tyranni fregit amentiam; illa invictum exercitum tuum, tot victoriarum conscientia plenis pectoribus ardentem, tantis insuper viribus juvit, quantas præstare aut Deus potuit, aut amor tuus debuit; ut horrendas acies, ut incognita ferri et corporum robora fulmineus miles everteret; ut quicquid instruxerat diuturni sceleris longa molitio, felici congressione consumeres. »

49. Sed quodnam fuerit par sceleri insperatum exitium post cladem fugamque suorum, sic a Gallicano oratore narratur [1] : « Ad primum igitur aspectum majestatis tuæ, primumque impetum totius tui victoris exercitus hostes territi fugatique, et angustiis Milvii pontis exclusi, exceptis latrocinii illius primis auctoribus, qui desperata venia, locum quem pugnæ sumpserant, texere corporibus, cæteri omnes in fluvium abiere præcipites, ut tandem aliquod cædis compendium, fessis tuorum dexteris, eveniret. Cum impios Tiberis hausisset, ipsum etiam illum, » Maxentium videlicet, « cum equo et armis insignibus frustra conatum per abrupta ripæ ulterioris evadere idem Tiberis correptum gurgite devoravit, ne tam deforme prodigium vel hanc obitus sui relinqueret famam, quod alicujus viri fortis gladio telove cecidisset. » Hucusque de rebus gestis Constantini adversus Maxentium panegyricæ orationes, e quibus illa tantum descripsimus, quæ historicæ puritati consentientia probata sunt; cæteris, in quibus auctores ex suscepta laudatione visi essent luxuriati in verborum pampinis, amputatis; quod sciamus rhetorum fucos ab historica simplicitate abhorrere, reddique suspectum, esse confictum, quicquid variis diversisque coloribus noscitur esse depictum.

50. Cæterum in eo quod historica narratione sunt prosecuti; quod rem agerent coram amplissimo auditorio rerum gestarum optime conscio, religio sit dicere illos esse mentitos; cum non laudare, sed ignominiam irrogare visi essent; si falsa dixisse, audientium risu redargui potuissent, in rebus præsertim nequaquam intra parietes agitatis, sed ore omnium diffamatis, et cunctorum auditione perceptis. De quibus, ne vel leviter quidem Constantini laudatores suspectos habeas, apponimus testem, ejus alioqui inimicum et vituperatorem, Zozimum impium, qui rem gestam paucis perstringens, hæc ait [2] : « Cum exercitus utrinque cornibus adversis starent, equitatum Constantinus immisit; is equitatum hostilem adortus fudit; peditibus quoque signo

[1] Zozim. lib. II. — [2] Paneg. Constantini post victor. II. — [3] Nazar. in Paneg. Constantini. — [4] Euseb. lib. IX. c. 8, et in Vita Constantini lib. I. c. 32. — [5] Nazar. in Paneg. Constantini.

[1] Paneg. II Constantini. — [2] Zozim. lib. III.

oblato, rite compositeque in hostem illi tendebant. Acri conferto prœlio, Romani quidem ipsi et Itali socii segniores ad obeunda pericula se præbebant, quod acerba tyrannide se liberari optarent; reliquorum vero militum innumerabilis quædam multitudo cecidit tum ab equitibus proculcata, tum a peditibus interempta. Enimvero quandiu resistebat equitatus, aliqua Maxentio spes esse reliqua videbatur; sed equitibus jam succumbentibus, fuga cum reliquis arrepta, per pontem fluminis ad Urbem contendebat; tignis autem minime sustinentibus eam vim oneris, adeoque ruptis, cum cætera multitudine Maxentius etiam fluminis impetu abripiebatur. » Hucusque ad Maxentii necem spectantia Zozimus.

51. Sed quæ ea de re a christiano scriptore sunt perpetuæ memoriæ commendata, præteriisse nefas est; quem, cum Constantinus illo familiarissime usus sit, ab ipso, sicut alia complura, accepisse æquum est credere; sunt enim hæc ab eo hunc in modum conscripta [1]: « Quemadmodum enim ipsius Moysis, et antiquorum ac piorum Hebræorum temporibus currus Pharaonis ejusque copias dejecit in altum, et delectos ascensores satellitesque regios in Mari Rubro demersit; sic Maxentius, quique cum eo erant armati et stipatores, velut lapis in profundum Tiberis gurgitem præcipites deciderunt. Nam cum tyrannus, Dei virtute Constantino opem ferente, terga dedisset, et in fuga flumen ex adverso objectum (in quo lintribus junctis, et ponte artificiose fabricato, machinam qua Constantinum adeo carum Deo e medio sublaturum speravit, ad suum ipsius interitum construxerat) trajicere cœpisset, Deusque Constantino benignus præsto tulisset auxilium; et tyrannus ejus ope destitutus clandestinas et occultas machinas miser contra seipsum fabricasset; adeo ut illud commode in ipsum dici possit [2]: Lacum aperuit, et effodit eum, et incidit in foveam quam fecit. Convertatur labor ejus in caput ejus, et in verticem ipsius iniquitas ejus descendat.

52. « Tum Dei nutu machinarum in pontis junctione collocatarum, et fraudis in eisdem latitantis transitus, tempore minime sperato subsidit ruitque, ac de improviso lintres cum ipsis viris in altum gurgitem præcipitati sunt; ipseque infelix primus, deinde ejus satellites, et stipatores (sicut divina loquuntur oracula) in rapidum flumen tanquam plumbum delapsi; uti Constantinus cum suo exercitu Dei præsidio victoriam assecutus, merito sane, licet non verbis, re tamen ipsa similiter cum Israelitis, et egregio Dei famulo Moyse eadem ipsa, quæ ille olim contra impium tyrannum Pharaonem cecinisset, sic quodammodo suavi concentu fuderit, dixeritque [3]: Cantemus Domino; gloriose enim magnificatus est; equum et ascensorem dejecit in mare; adjutor et protector factus est mihi in salutem. Et, quis similis tibi in diis, Domine, quis similis tibi? gloriosus in sanctis, admirabilis, et præclare faciens prodigia. » Hæc Eusebius de Constantino gratias Deo agente, etsi non his verbis (nondum enim christianus plene erat), re tamen his paria meditante ac labiis proferente. Sunt et Prudentii adversus Symmachum scribentis de victoria in Maxentium virtute crucis obtenta hi versus [1]:

> Testis Christicolæ ducis adventantis ad Urbem
> Milvius exceptum Tiberina in stagna tyrannum
> Præcipitans, quanam victricia viderit arma
> Majestate regi, quod signum dextera vindex
> Prætulerit, quali radiarunt stemmate pila.

Hæc et alia plura ille; sed nos historiam prosequamur.

53. Ubi autem de tyranno in Tiberim prolapso atque extincto nuntium ad Constantinum perlatum est, mox ejus corpus ab urinatoribus quæri jubet; quo reperto, sectum caput summæ hastæ affigendum curavit, Romamque deferri. Sed de his hæc in Panegyricis [2]: « Aliorum quidem hostium corpora et arma præceps fluvius volvendo devexit; illum autem eodem quo extinxerat loco tenuit; » et paulo post: « Reperto igitur et trucidato corpore, universus in gaudia et vindictam populus Romanus exarsit. »

54. *Constantini triumphus et cætera publicæ lætitiæ signa.* — Sed Constantini ingressus triumphalis in Urbem a Nazario egregie sic describitur: « Nullus post Urbem conditam dies Romano illuxit imperio, cujus tam effusa tamque insignis gratulatio aut fuerit, aut esse debuerit; nulli tam læti triumphi, quos Annalium vetustas consecratos in litteris habet. Non agebantur quidem ante currum vincti duces, sed incedebat tandem soluta nobilitas; non conjecti in carcerem barbari, sed deducti carcere consulares; non captivi alienigenæ introitum illum honestaverunt, sed Roma jam libera, nil ex hostico accepit, sed seipsam recuperavit; nec præda auctior facta est, sed esse præda desiit; et, quo nihil adjici ad gloriæ magnitudinem potest, imperium recepit, quæ servitium sustinebat. Duci sane omnibus videbantur subacta vitiorum agmina, quæ urbem graviter obsederant; scelus domitum, victa perfidia, diffidens sibi audacia et importunitas catenata, furor vinctus; et cuncta crudelitas inani furore frendebat: superbia atque arrogantia debellatæ, luxuries coercita, et libido constricta nexu ferreo tenebantur. Sequebatur hunc comitatum suum tyranni ipsius teterrimum caput, ac si qua referentibus fides est, suberat adhuc sævitia, et horrendæ frontis minas mors ipsa non vicerat. Injiciebantur vulgo contumeliosissimæ voces; nam et ludibriis oppressoris sui auspicari libertatem juvabat, et mira voluptate conceptus e vita terroris insultatione interitus obterebatur. Quis triumphus illustrior? quæ species pulchrior? quæ pompa felicior? » Et paulo post:

[1] Euseb. in Vita Constantini lib. I. c. 32. et Hist. lib. IX. c. 8. — [2] Psal. VII. — [3] Exod. XV.

[1] Prudent. advers. Symmach. lib. I. de potentia Crucis. — [2] Paneg. post victor. Constantini II.

55. « Jam quidem lætitiam gestæ rei diffuderat fama velox, et ad celeritatem nuntii pennata Victoria insequebatur, tamen uberiore cum gaudio ipsius rei fructus, quod ad animum languidius accedunt, quæ aurium via manant, quam quæ oculis hauriuntur. Itaque tanti per Italiam concursus hominum excitabantur, tantæ ex oppidis effusiones, ut ante acti terroris testificatio in præsenti exultatione luceret. Pari studio missum ejusdem tyranni ad permulcendam Africam caput, ut quam maxime vivus afflixerat, laceratus expleret, et nondum satis tempestivo mari, affuerunt tamen navigantibus felices auræ, et fluctus secundi, beatissimamque victoriam ipsa etiam elementa juverunt. Caput, in quo titulus tantæ laudis circumferebatur, reddidit Tiberis, prosecuti sunt venti, maria servarunt. Quonam modo te, potens Africa, quanto lætitiæ fremitu, quam insolenti voluptate jactasti ? » Hæc et alia Nazarius.

56. Tantum munus Deo omnium creatori, non militum robori, Constantinus de beneficio gratus acceptum tulit; quod ipse quidem ea oratione, quam postea habuit ad sanctum cœtum, ingenue his verbis professus est[1] : « Ego certe et prosperam meam fortunam et meas res omnes pietati acceptas refero. Testis est etiam rerum omnium ex animi sententia eventus ; testes sunt præclara facinora ; testes victoria contra hostes atque trophæa. Juxta mecum hæc novit, et cum laude propterea Deum celebrat illustris et eximia civitas Roma. Assentitur item populus Urbis mihi carissimæ, licet falsa spe deceptus, principem se indignum delegerit; qui quidem extemplo pro sceleribus ab ipso admissis, justas debitasque pœnas persolvit. Quæ certe commemorare non est integrum, mihi præsertim, qui apud te, o pietas, dissero, omnique studio et industria incumbo, quo pacto te verbis castis decorisque affari queam. Dicam tamen fortassis aliquid, o pietas, quod nec turpitudinis nec indecori quicquam in se complectitur, furore tamen et crudelitate redundans. Cum bellum pestiferum contra omnes sanctissimas tuas Ecclesias a tyrannis excitaretur, et nonnulli in urbe Roma se tantis malis et tam insigniter improbis oblectare non desisterent, campusque esset ad pugnam præstitutus, tu in medium progressa, teipsam fide in Deum roboratam munitamque adversariis opposuisti. » Hæc ille, et alia plura, quibus invehitur in tyrannum Romanos graviter exagitantem.

57. Sed jam ad ipsum Constantini Magni triumphum gestientem convertamus orationem; reliqua autem ab Eusebio scripta suo loco opportunius inserenda. Extat adhuc tantæ victoriæ nobile monumentum inter Palatinum et Cælium montem, haud longe a Domitiani amphitheatro, ea parte, quæ spectat ad Occidentem, triumphalis arcus a senatu illi constructus, qui cum positus sit ea regione, plane significatur, ipsum nequaquam per Milvium pontem via Flaminia ingressum fuisse in Urbem ; sed quod potius, ea ad lævam relicta (fracto enim ponte ruina Maxentii et exercitus ejus interclusus erat omnis illac ad Urbem accessus), per prata Neronis iter faciens, viæ se immiserit triumphali, cui in Vaticano posita adjacet insignis a dextris Memoria principis apostolorum, antiquorum (ut dictum est) præconiis celebrata; quam se ei obviam offerentem adiisse, illique pro collatis tam insignibus beneficiis immensas Deo gratias reddidisse, dignum est existimare ; cum præsertim exhibita postea loco illi præ cæteris ab eo pietatis obsequia id ipsum manifeste arguere videantur.

58. Quis enim in animum inducere possit, imperatorem cruce vincentem, quæ primo occurrerunt illi Christianæ religionis trophæa crucis in Petri sepultura, facta jam sui claritudine toto orbi conspicua, præteriisse insalutata, quorum nec si voluisset, declinare potuisset aspectum? cum præsertim qui de ejus adversus Maxentium divini numinis favore obtenta victoria laudationes scripserunt, nihil prorsus de Capitolii genibus (ut Dio[1] tradit) solita fieri ab imperatoribus conscensione ad referendas gratias diis meminerint, cum iidem tamen alias non tacuerint in panegyrica oratione eidem Constantino dicta post Maximianum Herculium Massiliæ extinctum, de gratiis ab eo diis actis, Apollini potissimum, cujus templum immensis donariis cumulavit; hoc ipsum, inquam, illorum de ascensu ad Jovem Capitolinum, ex more, silentium clamat, perfunctum illud ab eo (quod diximus) munus in Vaticano.

59. Sicque crucis gloria coruscante, ex novis admirandisque ejus prodigiis admiranda quoque facinora sunt consecuta; cedit ferrum, vincit lignum, et Vaticanus collis mutatur in Capitolium, vel potius Capitolio auctus est mons Vaticanus, instar montis illius prophetici, cujus est domus Domini in vertice montium, quem ascensuræ sint omnes gentes. Quæ enim tam barbara ac fera natio jugo crucis submissa, ac proinde libertate donata, quæ Apostolorum limina ex more non petierit?

60. Expectabat lassus per campos effusus, sanguineque hostium et sudore conspersus, adhuc labore recenti anhelans miles; dum viam triumphalem, ejusdemque nominis pontem ingressurus, illic disponitur ad triumphi pompam, ubi modo super altissimum obeliscum aurata crux fulgore coruscat, non sine divinitatis instinctu a Sanctissimo Domino nostro Sixto papa V tantæ gloriæ memoria restituta, ac magnificentissime illustrata. Via igitur triumphali triumphans Constantinus ad Palatinum montem pervenit, in domumque imperatoriam se recepit, ad cujus radices (ut declaratum est) fuit illud perpetuæ gloriæ monumentum ex senatusconsulto postea fabricatum, in cujus fronte hæc inscriptio legitur :

[1] Euseb. orat. ad sanct. cœtum c. 22.

[1] Dio Hist. Rom. lib. 43 et 60.

IMP. CAES. FL. CONSTANTINO MAXIMO
P. F. AUGUSTO. S. P. Q. R.
QUOD. INSTINCTU. DIVINITATIS. MENTIS
MAGNITUDINE. CUM EXERCITU. SUO
TAM. DE. TYRANNO. QUAM. DE. OMNI. EJUS
FACTIONE. UNO. TEMPORE. JUSTIS
REMPUBLICAM. ULTUS. EST. ARMIS
ARCUM. TRIUMPHIS. INSIGNEM. DICAVIT

intra fornicem a dexteris :

LIBERATORI. URBIS

a sinistris :

FUNDATORI. QUIETIS

et ab ea parte quæ spectat amphitheatrum, in ejus fronte :

VOTIS. DECEM. SIC. DECEM

et ex adversa :

VOTIS. XX. SIC. XX.

61. Solebant non tantum nuncupari vota ad quinquennium, sed eadem multiplicari augerique annorum numero : quod docent complures antiquorum inscriptiones, ut in nummo ejusdem Constantini :

IMP. CONSTANTINUS. MAX. P. F. AUG.
VOTIS. V. MULT. X.

et in nummis Constantii ejus filii :

CONSTANTIUS. AUGUSTUS
VICTORIÆ. DD. NN. AUGG. VOT. XX. MULT. XXX. SIS.

Sunt et alia complura ejus generis [1], quæ hic describere prætermittimus.

62. At qui hunc extruendum curavit, senatui, quod adhuc gentilis erat, se eo opere christianum prorsus profiteri non licuit, ob idque nec vexillum crucis erigere; sed quod æque scirent Constantinum aversari deorum cultum, palamque profiteri veri Dei auxilio se tot tyranni exercitus superasse, ipsumque tyrannum denique extinxisse; idcirco ipso inscriptionis exordio ex animi ipsius sententia illa posuerunt verba : QUOD INSTINCTU DIVINITATIS. Rem igitur ita moderati sunt, ut eo officio sic esset imperatoris pietati prospectum, ut tamen senatus, quod non erat, se christianum noluerit profiteri. Constantinus vero cum victricia crucis arma, cui omnia ex divinitus sibi impertito oraculo sciret se accepta ferre debere, in eo minus exculpta fuisse videret, quod intelligeret senatus dedicantis religione vetitum; ne quid gloriæ crucis videretur esse detractum, scorsum in ipso Urbis meditullio signum illud sublime posuit, clarissima illa inscriptione notatum; quo amplissima crucis gloria, illis licet invitis, quot litteris, tot linguis digno præconio magnificentissime extolleretur : recitat Eusebius titulum illum, postquam ea quæ idem imperator præstitit senatui populoque Romano, ac potissimum Christianis, narravit; et post recensitam gratiarum actionem Deo optimo maximo ab eo accepti memore beneficii, hæc tradit his verbis [1] :

63. « Constantinus igitur cum ista aliaque ejusmodi germana ac similia Deo omnium duci et auctori victoriæ, eximium Dei famulum Moysen imitatus, cecinisset, in Urbem, quæ omnium regina est, cum triumpho et celebri pompa ingreditur. Ibi tum frequentes, tam qui ex senatorio ordine, quam qui aliis dignitatis ornamentis ibi clari erant et eximii, tanquam ex servitutis custodia liberati, cum universo populo Romano, læto oculorum obtutu, lubentibus animis, faustis acclamationibus et insatiabili gaudio eum exceperunt; viri etiam cujuscumque generis una cum mulieribus, liberis et infinita famulorum turba illum liberatorem, conservatorem et beneficum patronum ingenti clamore prædicarunt. At ille, utpote pietate in Deum tanquam naturaliter menti insita imbutus, non applausu illo populari et strepitu insolenter se jactans, non laudum elatus præconio, sed præsidii a Deo allati admodum conscius, extemplo preces cum gratiarum actione auctori victoriæ impertiit, atque, illustribus inscriptionibus columellisque erectis, omnibus hominibus salutaris Christi signi virtutem promulgavit; inque Urbe media, quæ præ cæteris principem locum facile obtinet, ingens istud trophæum contra hostes erexit; et hoc salutare signum, characteribus, qui nullo modo deleri poterant, in eo insculptis, Romanorum aliorumque omnium imperio subjectorum propugnaculum esse demonstravit, palamque omnibus proposuit ad intuendum. Ac statim ubi erectum hastile ad formam crucis in manum propriæ imaginis in statua expressæ insertum Romæ in loco celebri ac multum a populo frequentato locatum fuit, hanc inscriptionem latino sermone in eo mandat incidere : »

HOC SALUTARI SIGNO, VERO FORTITUDINIS INDICIO
CIVITATEM VESTRAM TYRANNIDIS JUGO LIBERAVI, ET
S. P. Q. R. IN LIBERTATEM VINDICANS, PRISTINÆ
AMPLITUDINI ET SPLENDORI RESTITUI.

Pergit Eusebius [2] :

64. « Plus igitur imperator ista crucis victricis confessione nobilitatus, cum magna dicendi libertate Filium Dei ipsis Romanis palam divulgare cœpit. Omnes igitur omnino qui civitatem incoluerunt, tam senatus quam populus velut acerbo et tyrannico dominatu levati, clarioribus lucis radiis frui visi sunt, et novæ cujusdam et quasi renascentis vitæ modo rationeque potiri. Ac gentes universæ, quæ oris Oceani ad Occasum vergentis circumdantur, prioribus malis, quibus implicatæ tenebantur,

[1] Descripsit et edidit Adolph. Occ.

[1] Euseb. Vit. Const. lib. 1. c. 33. — [2] Euseb. ibidem c. 34. 35. 36.

liberatæ, insignem dierum festorum celebritatem lætis animis agentes, Constantinum victorem, pium ac communem omnium patronum eximie prædicarunt, dixeruntque una voce unoque ore omnes, illum tanquam commune quoddam bonum hominibus Dei benignitate et clementia donatum illuxisse. Imperatorium porro passim divulgabatur edictum, quod quidem et his qui erant fortunis suis spoliati concessit auctoritatem rebus suis et facultatibus potiundi; et eos qui iniquum exilium perpessi fuissent ad proprios lares revocavit; alios item vinculis omnique periculo ac metu, quibus per tyranni crudelitatem vexabantur, penitus eripuit. Ipse porro imperator Dei ministros accersere, cultu et observantia honorifice complecti, et tum re, tum verbis, tanquam viros Deo suo consecratos humanitus excipere, et maxima benevolentia prosequi cœpit. Quippe licet homines fuerint ipsius formæ habitu ad aspectum abjecti, ab eo tamen non ejus generis existimati sunt : sed quia non hominem, qui sub aspectum oculorum cadit, sed Deum ipsum, qui in eorum animis insidebat, considerare visus est, illos suæ mensæ effecit participes; illos, quocumque iter capiebat, secum duxit, atque ea de re Deum, quem sancte colebant, sibi credidit fore propitium. Porro Ecclesiis copiosa suppeditare subsidia, templa in sublime erecta, exædificataque adaugere, plurimis monumentis augustæ Ecclesiæ sacraria illustrare, varia pecuniarum largitione egentium inopiam sublevare. » Hucusque Eusebius, simul postea congerens quæ a Constantino diversis temporibus gesta sunt, non autem hoc anno perfici potuerunt, quo, rebellantibus in Germania barbaris, illuc quam citissime avolare compulsus est.

65. Rursum vero ad nobile illud victoriæ Constantini trophæum postliminio revocetur oratio; sunt enim complura de eo elucidanda, quæ haud invitum antiquariæ rei cupidum poterunt detinere lectorem. Quod igitur ad ipsum triumphalem arcum spectat, præter illa quæ de eo nuper dicta sunt, illud in eo propensius considerandum est, mirificum quoddam et incredibile erga Constantinum senatus studium declaratum esse, dum ad opus extruendum minime detrectaverit illorum imperatorum memorias demoliri, quos omnium carissimos habuisset; indeque egregie diversis formis excultos lapides sublatos, ad Constantini triumphalem fornicem extruendum conferre; ex monumentis scilicet victoriarum Marci Aurelii ablata nobilia sculpturæ opera, diversis in locis Constantini arcui intexta fuisse; quod non modo rerum antiquarum perito, sed cuique etiam rudi erit facile judicare, dum conspicit diversæ sculpturæ opus esse compactum, alterius quidem egregiæ et perinsignis affabre factæ, alterius vero longe disparis, crassioris Minervæ, rudis et impolitæ; antiquiora illa; hæc autem ejus temporis quo (ut superius nos dixisse meminimus) ob ingentem persecutionem, qua Christiani omnes insigniores ejus artis opifices sublati essent, ars statuaria collapsa penitus videbatur.

66. Quæ ergo habentur ornatus causa in eodem arcu diversis locis aptata, quæ præsertim symbola reddunt idololatriæ, nihil prorsus noscuntur cum Constantino habere commune; cum cæcutientis etiam patere possit aspectui, illa dictorum imperatorum esse memorias, operaque insigniorum artificum. Condonavit hoc senatui Constantinus, quem nosset mordicus avitam religionem retinere, laudans illorum omnium erga se studium, quod præ se tulerant in demoliendis illorum trophæis, quos præ cæteris imperatoribus coluissent, ut ex illis victoriæ suæ monumentum augustius exornarent; quæ nec religiosa posteritas abstulit, cum ea ad operis ornamentum esse viderentur imposita; ex quibus, quantum cæteris laudatissimis imperatoribus emineret majestas christiani imperatoris, facile appareret; dum et quæ illic essent signa superstitionis gentilitiæ posita, eamdem ipsam subjugatam, velut trophæa victoriæ demonstrarent; quod moris esset hostes superatos, honoris ergo, ejusmodi triumphalibus tabulis insculpi.

67. Cæterum videri potest haud invito Constantino factum esse, ut super eumdem fornicem ponerentur, quæ aliis in locis collocatæ erant, nobilissimæ statuæ M. Aurelii et Antonini Pii (quorum capita noctu furto sunt sublata nostro tempore, ob egregiam operis excellentiam); nam ambos hos imperatores ipsum plurimum coluisse observasseque, Lampridius auctor est in Heliogabalo, eorumdemque imagines aureas formasse tradit, dum ait : « Antoninorum nomen tu, Constantine sacratissime, ita veneraris, ut Marcum et Pium inter Constantinos Claudiosque velut majores tuos, aureos formaveris, adoptans virtutes veterum tuis moribus congruentes, et tibi amicas carasque. » Hæc ipse; quibus vides Constantinum eo temperamento colere cœpisse Christianam religionem, ut non (quod multi perperam putant ab Eusebii præconiis persuasi) confestim cuncta spreverit, quæ fuerant pietati adversantia; sed quæ Gentium essent, ex iis aliqua tolerasse, atque ea ex parte coluisse ac suscepisse, quæ ex optima morum institutione sibi gloriam comparassent, a cunctisque pariter in honore haberi cognosceret.

68. Rursum vero, quod ad senatus officia spectat, aliis quoque præclaris æternæ gloriæ monumentis, quæ ipsi gratiora sciret, coluit Constantinum; siquidem de eo hæc habentur expressa in oratoris Gallicani panegyrica illa oratione sæpe superius citata [1] : « Merito igitur, inquit auctor, tibi, Constantine imperator, senatus signum Dei, et paulo ante Italia scutum et coronam, cuncta aurea dedicarunt, ut conscientiæ debitum aliqua ex parte relevarent; etenim sæpe debetur et divinitati simulacrum aureum, et virtuti scutum, et corona pietati. » Hæc ibi. Sed quid, quæso, signum Dei idemque simulacrum aureum ? Neminem adeo puto vesanum, qui vel mente concipere possit, alicujus deorum Gentium aurea statua a senatu Constantinum esse donatum, imo

[1] Panegyric. II Constantini.

contumelia muneris provocatum atque delusum; quem scirent Christianorum Dei præsidio niti, ipsumque ab eo propensius coli, ac proinde omnes deos Gentium execrari, exhorrescere et detestari; nec passurum cuipiam illorum adscribi victoriæ titulum, quam nossent ipsum Christianorum numini acceptam ferre, idque professum esse tam conspicuo atque perspicuo, quod Eusebius recitat, gloriæ monumento, eo videlicet titulo (ut eadem rursus repetamus) : « Hoc salutari signo, vero fortitudinis indicio, civitatem vestram tyrannidis jugo liberavi, et S. P. Q. R. in libertatem vindicans, pristinæ amplitudini et splendori restitui. »

69. Non alio igitur signo Dei potuit a senatu Constantinus coli, quam ejus quem videbat ipsum publica attestatione professum; alias videri potuisset contrario et illi opposito signo eum provocare magis, quam honorare voluisse; signum itaque illud Dei, posito a Constantino signo fuisse conforme, non autem adversarium, par est credere, idque præstitisse senatum licet invitum, quem omnes sciunt, qui Cæsarum historias callent, consuevisse illis etiam, quos detestaretur, imperatoribus, officiis plurimis et insolentibus turpiter adulari, quod Lampridius in Commodo et aliis impp. pluribus attestatur. Possumus igitur illud Dei signum simulacrumque aureum æque recte existimare fuisse Dei Christianorum, nempe Christi Salvatoris nostri formam reddentem statuam efformatam, Romæ non ignotam effigiem, quam (ut dictum est) Alexander imperator inter alios, quos colebat deos, in suo larario collocaverat; nec ob eam causam videri poterat senatus Christo statuam erigens ab avita superstitione desciscere, sicut nec Alexander, cum ejusdem imaginem, in loco quem precum causa quotidie adire solebat, cum aliis deorum imaginibus posuit.

70. At hic corrigendus est error in primam editionem illapsus, ubi sub nomine Constantini, Constantii posita habetur inscriptio, vitio describentis; quam suo loco, diligentius inspecto originali exemplari, restituendam curavimus. Sed et quod de eodem Constantino ab alio auctore, majori quidem præjudicio, erratum vidimus, hic pariter emendandum putamus. Etenim post primam tomi hujus editionem reperi inter legendum deorum historias a Lilio editas, dum agit de Concordia Romanorum dea, inscriptionem aliam ab eo positam, cui ista præfatur : « Collapsam insuper Concordiam et a Constantino restitutam, antiquum epigramma ostendit, quod et hodie legitur in Lateranensi basilica : »

D. N. CONSTANTINO FELICI AC TRIUMPHATORI SEMPER AUG. OB AMPLIFICATAM TOTO ORBE REMP. FACTIS CONSILIIS S. P. Q. R. AEDEM CONCORDIAE VETUSTATE COLLAPSAM IN MELIOREM FACIEM OPERE ET CULTU SPLENDIDIORE RESTITUIT.

71. Quam quidem inscriptionem nec in lapide usquam reperire contigit, nec apud alios antiquarios (quod legerim) qui in his exactissimam adhibuere diligentiam, videre hactenus licuit. Aldus autem Manutius [1] in libro de Orthographia hanc quam subdimus inscriptionem se exscripsisse ait ex memoriis ipsius Ecclesiæ Lateranensis :

D. N. CONSTANTINO. MAXIMO. PIO. FELICI
AC. TRIUMPHATORI. SEMPER. AUGUSTO
OB. AMPLIFICATAM. TOTO. ORBE. REMP.
FACTIS. CONSILIISQ.
S. P. Q. R.
DEDICANTE. AMICO. PAULINO. JUNIORE
C. V. COS. ORD. PRAEF. URBI.

Apparet enim hanc fuisse scriptam in basi, super quam statua Constantini posita erat atque perpetua memoria eidem consecrata. Præter hanc, inquam, nulla extat, nec alicubi descripta apparet ea, quam Lilius recitat, de restitutione templi Concordiæ vetus inscriptio; quæ quidem sicut fide vacillat, ita auctorem in suspicionem nonnihil adducit, quem tamen potius memoria lapsum dixerimus, quam imposturæ damnemus.

72. Sed esto, quod certa ejusdem explorataque fides esset. Unde tamen Lilio, ut auctoritate ejus inscriptionis dicere possit, a Constantino restitutum fuisse templum Concordiæ? An non magis ex ea probatur a senatu id ipsum confectum? nempe ab his qui adhuc deorum cultores perseverarent, non autem illis qui inter senatores christiani essent; etenim quamvis pauciores numero invenirentur ethnici senatores, si quid tamen agerent pro deorum cultu, nomine senatus id se facere dicere solere testatur S. Ambrosius [2]. Quid igitur quod ex ea inscriptione factum dicitur a senatu, tribuitur Constantino? Putavit fortasse Lilius ob inditum ejus nomen inscriptioni, id factum Constantino jubente? An ignoravit id fieri solitum honoris causa? quod vel uno illo exemplo demonstrari potest; Volusianus et ejus conjux Lolliana constituunt dedicantque aram ad sacrificia, in cujus frontispicio aræ ejusmodi inciderunt inscriptionem [3] : DD. NN. FL. VALENTINIANO ET GRATIANO IMPERATORIBUS SUIS; extat ipsa dedicatio apud Smetium. Numquid igitur ex ejusmodi inscriptione vel fingere aliquis potest, aram idolis erectam fuisse ab iisdem imperatoribus, quos constat destruxisse potius, quam extruxisse aras ad sacrificia, ut suo loco dicetur? Hæc quidem candidæ veritatis amore addidisse voluimus, ut ab illata calumnia Constantinum christianum imperatorem vindicemus.

73. At de publicis inscriptionibus hactenus; privatorum modo scriptorum de Constantini pietate atque victoria elogia ab auctoribus horum temporum petita, hujusque sæculi, his pariter attexamus; et in primis Lactantii, qui christiano imperatore dignum munus exhibuit, dum divinarum institutionum summa eruditione et eloquentia elaboratos

[1] Aldus Manutius pag. 37. edit. Venetæ. — [2] Ambros. epist. XXX. ad Valentin. imp. — [3] Smet. pag. 20. n. 2. edit. Plantin.

commentarios postea ei obtulit, quorum exordio prima hæc ejus pietatis et gloriæ signans tempora, sic ait [1] : « Quod opus nunc nominis tui auspicio inchoamus, Constantine imperator maxime, qui primus Romanorum principum, repudiatis erroribus, majestatem Dei singularis ac veri et cognovisti et honestasti. Nam cum ille dies felicissimus orbi terrarum illuxisset, quo te Deus summus ad beatum imperii culmen evexit, salutarem universis et optabilem principatum præclaro initio auspicatus es, cum eversam sublatamque justitiam reducens, teterrimum aliorum facinus expiasti. Pro quo facto dabit tibi Deus felicitatem, virtutem, diuturnitatem, ut eadem justitia, qua juvenis exorsus es, gubernaculum Reipublicæ etiam senex teneas, tuisque liberis, ut ipse a patre accepisti, tutelam Romani nominis tradas. Nam malis, qui adhuc adversus justos in aliis terrarum partibus sæviunt, quanto serius, tanto vehementius idem Omnipotens mercedem sceleris exsolvet; quia ut est erga pios indulgentissimus pater, sic adversus impios rectissimus judex.» Hæc Lactantius, sugillans Licinium, qui postea Christianos insectatus est, et (ut ipse veluti oraculo divino prænuntiat) de impietate atque sævitia meritas pœnas dedit. Sed de eo inferius.

74. Quid autem acceperit virtute crucis Roma adventu atque victoria Constantini, Prudentius, qui hujus sæculi in fine vixit, adversus Symmachum præfectum Urbis christiani nominis hostem ac refractarium agens, his verbis docet [2] :

> Hoc signo invictus, transmissis Alpibus, ultor,
> Servitium solvit miserabile Constantinus;
> Cum te pestifera premeret Maxentius aula,
> Lugebas longo damnatos carcere centum,
> Ut scis, ipsa Patres, aut sponsus fœdera pactæ
> Intercepta gemens, diroque satellite raptæ
> Immersus tenebris dura inter vincla luebat.
> Aut si nupta thorum regis conscendere jussa
> Cœperat impurum domini oblectare furorem,
> Morte maritalis dabat indignatio pœnas.

Ex his unam fuisse Sophroniam, superius dictum est. Sed et subdit ad hæc :

> Plena puellarum, Patrumque ergastula sævi
> Principis; abducta genitor si virgine mussans
> Tristius ingemuit, non ille impune dolorem
> Prodidit, aut connexa animis suspiria traxit,
> Vim libertatis nimiæ patriumque dolorem :

et post recensitam virtute crucis illatam tyranno necem, Urbemque funesta clade sepultam, crucis quoque potentia liberatam, hæc adjicit carmina :

> Ipse senatorum meminit clarissimus ordo,
> Qui te concreto præcessit crine, catenis
> Squallens carcereis, aut nexus compede vasta,
> Complexusque pedes victoris ad inclyta flendo
> Procubuit vexilla jacens. Tunc ille senatus
> Militiæ ultricis titulum, Christique verendum
> Nomen adoravit, quod collucebat in armis.

[1] Lact. Div. Instit. lib. 1. c. 1. — [2] Prudent. advers. Symmach. lib. 1 de Potentia Crucis.

75. *Splendor, et magna hominum et rerum accessio facta Christianæ religioni.* — At hæc non ita sunt intelligenda, ut ipse senatus mox factus fuerit christianus, sed quod ipsum Labarum, tanquam primarium militiæ signum ex more salutans, fuerit veneratus; siquidem senatus magna ex parte, quibus erat obvolutus tenebris ignorantiæ, in iisdem diu, deorum cultus errore detentus, volens libensque permansit. Verum magnam accessionem factam esse fidei christianæ, tanto crucis patefacto miraculo, et imperatore credente, nemo jure poterit dubitare. Qui enim viderant Christianam religionem tot annorum spatio acerbissime exagitatam, protritam ubique, penitusque compressam, atque pæne sepultam; eamdem cum mox redivivam conspicerent, cernerentque efflorescentem atque imperatoris quoque purpura illustratam, tot tantaque bona secum ferentem, tyranni necem, senatus amplissimi libertatem, pacem, pudicitiam, justitiam, et quod maximum est omnium, pietatem; quomodo iidem ipsi non conciperent animo veritatem? Quisnam talia tantaque oculis spectans ac pariter recolens persecutorum infames exitus, non dico Maxentii solum, sed Maximiani Herculii atque Maximiani Galerii, rursumque ipsos Christianos antea, ut mundi sordes, ubique ignominia proculcatos, derisos, sibilis insectatos, suppliciis affectos, stigmatibus consignatos, eosdem modo videns adhærescere imperatori, donari ab eo muneribus, ac magistratibus insigniri, foveri blanditiis, prædicari beatos, eorumque ipsum prehensare dexteras, atque recentia adhuc vulnera, necdum cicatrice obducta, consolidata impactis osculis honorare; quis, inquam, talia tantaque miracula cernens, non molliretur animo et frangeretur affectu ?

76. Certe quidem quamplurimos tum fidem christianam amplexatos esse testatur Prudentius; qui ab iis qui viderant, ea quæ cecinit, potuit percepisse, poeta licet, haud tamen poetice rem gravissimam, adversus senatorem amplissimum, hominem consularem disserens pertractavit, qui de Urbe nobilissimisque ejus senatoribus tunc ad Christianam religionem se conferentibus, hos quoque cecinit versus [1], Theodosii tamen temporibus :

> Tunc primo senio docilis tua sæcula Roma
> Erubuit; pudet exacti jam temporis; odit
> Præteritos fœdis cum relligionibus annos.
> Mox ubi contiguos fossis muralibus agros
> Sanguine justorum innocuo maduisse recordans,
> Invidiosa videt tumulorum millia circum :
> Tristis judicii mage pœnitet, ac ditionis
> Effrenis, nimiæque sacris pro turpibus iræ;
> Compensare cupit teterrima vulnera læsæ
> Justitiæ sero obsequio veniaque petenda;
> Ne tanto imperio maneat, pietate repulsa,
> Crimen sævitiæ monstrata piacula, quærit,
> Inque fidem Christi pleno transfertur amore.

At hæc spatio temporis facta sunt.

[1] Prudent. advers. Symmach. lib. 1.

77. Idemque paulo post de senatoribus Christo nomen dantibus, aliisque qui in vana superstitione sacerdotio functi essent, compluriumque antiquarum familiarum viris clarissimis idololatriæ nuntium remittentibus, hæc subdit :

Exultare Patres videas, pulcherrima mundi
Lumina, conciliumque senum gestire Catonum
Candidiore toga niveum pietatis amictum
Sumere, et exuvias deponere pontificales.
Jamque ruit, paucis Tarpeia in rupe relictis,
Ad sincera virum penetralia Nazareorum,
Atque ad Apostolicos Evandria Curia fontes,
Æneadum soboles, et pignora clara Proborum.

78. Quinam autem ex senatoribus primus, tunc, abdicatis diis, Christianæ se religioni manciparit, idem mox subdit his versibus; quibus etiam, quanta cæterorum illustrium Romanorum atque aliorum deinde facta sit ad christianam fidem accessio, narrat, sic dicens :

Fertur enim ante alios generosus Anicius Urbis
Illustrasse caput; sic se Roma inclyta jactat.
Quin et Olybriaci generisque et nominis hæres,
Adjectis Fastis, palmata insignis ab aula
Martyris ante fores Bruti summittere fasces
Ambit, et Ausoniam Christo inclinare securim.
Non Paulinorum, non Bassorum dubitavit
Prompta fides dare se Christo stirpemque superbam
Patriciæ gentis venturo attollere sæclo.
Jam quid poplicolas percurram carmine Gracchos
Jure potestatis fultos, et in arce senatus
Præcipuos simulacra deum jussisse revelli,
Cumque suis pariter lictoribus omnipotenti
Suppliciter Christo se consecrasse regendos?
Sexcentas numerare domos de sanguine prisco
Nobilium licet ad Christi signacula versas
Turpis ab idolii vasto emersisse profundo.

Contigit inferius in Annalibus de Aniciorum, Olybriorum, et Paulinorum christianitate sæpe fieri mentionem; de Bassorum vero ex sepulcro Junii Bassi præfecti Urbis nuper invento prope Confessionem Petri apostoli veterrima docet inscriptio, quam leges inferius ad finem anni trecentesimi quinquagesimi octavi, ubi agitur de ejus obitu.

79. Porro quæ hic Prudentius habet, nequaquam hoc simul anno contigere; nam quod de Gracchis idola frangentibus tradit, allusisse videtur ad ea, quæ post hæc tempora accidisse S. Hieronymus ad Lætam scribit his verbis [1] : « Ante paucos annos propinquus vester Gracchus nobilitatem patriciam sonans nomine, cum præfecturam gereret Urbanam, nonne specum Mythræ, et omnia portentosa simulacra, quibus Corax, Niphus, Miles, Leo, Perses, Helios, Bromius pater initiantur, subvertit, fregit, exussit, et his quasi obsidibus ante præmissis, impetravit baptismum Christi? » Hæc Hieronymus; agemus de his suo tempore. Nec prætermittimus de rebus tum a Constantino Romæ gestis illud apponere, curasse nimirum, ut sanctorum martyrum corpora persecutionis tempore humata subitanea sepultura, jam loco honestiori conderentur; habet hoc Anastasius Bibliothecarius in scripto Chronico, et Cedrenus quoque in Annalibus testatur; sed an hæc modo facta sint, an vero cum sacro baptismo est initiatus, incertum habetur.

[1] Hier. epist. VII.

80. Rursum autem (quod ad cæteras ab eo res gestas pertinet) quo animo Constantinus fuerit erga primarium Christianæ religionis Antistitem, munificentia in eum ostensa declarat. Qui enim hactenus, persecutione urgente, domibus publicis spoliati, nec privatis uti tuto poterant, in cryptis degentes Romani Pontifices, a Constantino imperatore mox regia publica domo donantur; nam quod nefas esse sciret, gentilitiæ superstitionis antistitem summum aliam quamvis domum quam publicam habitare (quamobrem et coactus est Augustus [1] olim suam privatam, ut in ea agere liceret, publicam domum facere), nequaquam passus est absque publico ædificio veræ religionis Pontifices Maximos Romæ agere. Hæc ut monstremus, non innitimur iis quæ Isidorus Collector, seu potius Compilator, sub nomine Melchiadis papæ perperam collocavit [2] in ea epistola, cujus (quod magis credimus) ipse auctor extitit, cui præter mentionem habitam de Nicæno Concilio, attexuit tertium canonem Concilii Chalcedonensis, et nonnulla ex epistola Gregorii papæ [3]; his, inquam, quantumlibet veris, quod prodantur falso titulo, non innitimur, sed antiquioribus ac verioribus testimoniis.

81. Sed, ut hæc de palatio donato Romano Pontifici accurate elucidemus, illud in primis monendum existimamus, præter domos imperatorias in Palatino positas, et ea de causa palatium dictas, alias quoque fuisse publicas regias in Urbe domos palatia nominatas; quod Dio egregie testatur his verbis [4]: « Imperatoris autem ædes palatium nominantur, non quod ita aliquando decretum sit, sed quod in palatio Cæsar habitabat ibique prætorium ejus erat; ac nonnihil domus ejus nomen ab eo monte, propterea quod ibi quondam Romulus inhabitaret, splendoris accepit; ideoque et si alibi imperator domicilium suum habebat, tamen id quoque palatii nomen obtinet. » Hucusque Dio. Quotquot igitur erant Romæ imperatorum usui adscriptæ domus, tot eorumdem esse palatia dicebantur; de quibus extat ejusdem Constantini imperatoris in hæc verba sanctio promulgata [5] : « Sacratas nobis ædes, id est, inclyta palatia, ab omni privatorum usu et communi habitatione excipimus. » Ita ipse. Ad hæc addimus ipsas imperatorum domos sic dictas palatia, ut tamen pristinum adhuc nomen retinere solerent, ut contigit inter alia multa exempla de ædibus hortisque Sallustii, qui licet imperatorum usui cessissent, Sallustii tamen nomine semper dictos fuisse reperies. His igitur hunc in modum elucidatis, quod dictum est, imperiales ædes Constantinum Romanis Pontificibus largitum esse,

[1] Dio hist. lib. LIV. — [2] 12. q. 1. c. futuram §. denique. — [3] Greg. lib. I. epist. XXIV. post medium. — [4] Dio hist. lib. LIII. — [5] L. 1. C. de Palat. lib. XI.

nihil est quod quis de palatio in monte Palatino locato, quæ antiquior imperatorum sedes erat, intelligendum existimet; ac proinde, quod id nequaquam factum sit, putet aliquis de imperatoria sede Romanis Pontificibus data eludi posse historiæ veritatem.

82. Quænam autem fuerit regia domus a Constantino hoc anno Melchiadi Romano pontifici concessa, non ex apocrypho quopiam, cui quicquam objici possit, testimonium petimus; sed a certo plane, antiquo dignoque auctore accipimus, cujus fides probata sit omnibus, nempe ab Optato Milevitano [1]; qui agens de Romano Concilio, sequenti anno Romæ sub Melchiade celebrato, Constantino et Licinio tertium conss., collectum illud fuisse tradit in domo Faustæ in Laterano; ubi fuisse Pontificis Romani sedem, nemo jure poterit dubitare; quorsum enim, quæso, extra Melchiadis domum Synodus cogeretur, et ampliora ædium spatia requirerentur ad exiguum conventum episcoporum decem tantum et novem, quos idem Optatus numerat? Atqui tametsi eæ omnes tam evidentes testificationes deficerent, ipsa earumdem ædium ab hoc tempore semper continuata possessio, cum a nullo alio imperatore id factum reperiatur, nec alio prorsus tempore, fuisse eas hoc anno a Constantino donatas, satis certum atque perspicuum reddit.

83. Sed cur sic dictæ ædes, domus Faustæ in Laterano? Non propterea, quod Faustæ dicerentur, privata erat illius domus. Fausta enim (quod demonstratum est superius) Maximiani Herculii filia, in florentissimo ac diuturno patris imperio Romæ agens, ædes illas (ut par est credere) habitavit; indeque evenisse potuit, ut Faustæ domus dictæ sint ædes illæ Lateranenses, celebris famæ olim, quæ Plautii Laterani prædivitis hominis cum amplissimæ essent, occiso illo a Nerone, fisci inscriptione sunt publicatæ; quarum meminit Juvenalis [2] cum loquitur de Nerone eas sibi vindicante :

> Et egregias Lateranorum obsidet ædes.
> Tota cohors.

84. Clarissima Romæ fuit Lateranorum familia, et Plautio licet extincto, eadem claritudine est in posteros propagata. Meminit Julius Capitolinus [3] de L. Vero imperatore, quod olim cum Sextilio Laterano gesserat consulatum. Semel igitur nomen inditum ædibus Lateranis, non solum perseveravit in posterum, sed et factum est, ut basilica ibidem postea ab eodem Constantino constructa, Lateranensis fuerit appellata ; abolitum nomen est Faustæ, quod turpi ejus exitu fuerit infamatum. Ejusdem quoque basilicæ Hieronymus meminit in Epitaphio Fabiolæ, sic dicens [4]: « Tota urbe spectante Romana ante diem Paschæ in basilica quondam Laterani, qui Cæsariano truncatus est gladio, staret in ordine pœnitentium ; » et Prudentius hoc versu [1] :

> Cœtibus aut magnis Lateranas currit ad ædes.

Porro ejus quoque nominis cultum fuisse Romæ deum, qui focis præesset, ex nostris fidem facit Arnobius his verbis [2] : « Lateranus (ut dicitis) deus est focorum et genius, adauctusque hoc nomine, quod ex laterculis crudis ab hominibus caminorum illud exædificetur genus ; » et deridens inventum, subdit : « Quid ergo, si testa aut materia fuerint quacumque alia fabricati foci, genios non habebunt? et ab officio tutelæ quisquis est iste Lateranus abscedet, quod regni sui possessio non luteis constructa est formis ? » At de Laterano nomine et ædibus hactenus.

Sed non prætermittendum nos vidisse paucos ante annos ibidem, dum fundamenta ædium effoderentur, repertas aquæductus fistulas plumbeas impressum habentes Laterani nomen. Porro his Faustæ ædibus inhæserunt ampliores ædes Constantini, quas idem imperator maxime pius postea in basilicam commutavit, ut suo loco inferius dicetur. Sicque factum ut primo domus Laterani Faustæ cesserit, eademque facta domus Pontificum, donoque Constantini a quo aucta Constantiniana basilica fuerit nominata.

85. Cum igitur tam evidenter sit demonstratum Melchiadem papam a Constantino hoc anno in augustissimas Lateranenses ædes translatum, easdemque non ipsi tantum sed et successoribus omnibus Romanis Pontificibus ad habitandum concessas; quisque merito jureque existimare poterit, etiamsi nulla alia suppeterent testimonia, Constantinum, quem imperatoriis domibus excipere voluit primarium Christianæ religionis Antistitem, imperatorio quoque cultu (ut par erat) dignatum esse; alioquin dignum scena ludicrum potius quam christiani imperatoris munificentia facinus existimari potuisset, summum sacerdotem inglorium ac solitarium in imperatoriis ædibus spatiari. Qui igitur voluit Maximum Christianæ religionis Pontificem non modo instar gentilitiæ superstitionis pontificis maximi domos publicas (ut dictum est) habitare, sed in imperatorias quoque ædes transferri; haud putandum imparem illi honorem et gloriam contulisse, quam haberent diversorum collegiorum antistites. Sed quænam porro hæ essent, inferius opportuniori loco dicturi sumus; hæc autem attigisse tantum sit satis, occasione regiæ domus Melchiadi et successoribus traditæ.

86. Ad Constantinum jam redeamus, qui multa contulit non Urbi tantum, verum et orbi universo; nam non solum tyrannidem summovit, pacem reddidit, quietemque stabilivit, sed et tributa relaxavit, quod constat publicis monumentis; quibus hic refellas calumniam Zozimi, cum eum tradit novis

[1] Optat. contra Parmen. lib. I. — [2] Juven. lib. IV. Satyr. 10. — [3] Jul. Capitol. in Vero imp. — [4] Hier. epist. XXX.

[1] Prud. advers. Symmach. lib. I. — [2] Arnob. advers. Gent. lib. IV.

semper vexasse populum tributis, quæ etiam interdum relaxasse constat. Emeritæ enim in Hispania ejusmodi de eo vetus inscriptio legitur [1] :

IMP. CAES. FLAVIUS.
CONSTANTIN. AUG.
PACIS ET JUSTITIAE
CULT. PUB. QUIETIS
FUND. RELIGIONIS
ET FIDEI AUCTOR
REMISSO UBIQUE
TRIBUTO FINITIM
PROVINC. ITER
RESTAUR. FEC.
CXIIII.

87. Inter tot tantosque immensæ laudis hujus inscriptionis titulos nullus magis elucet, ac ille licet effusus nimis, quo, ob insignem vitæ pietatem et collata erga religionem officia, religionis auctor et fidei prædicatur. Porro eo dignus æstimatus est titulo, quod ubique gentium, de pace Ecclesiæ restituta, edicta promulgari jusserit, quodque omni officiorum et beneficiorum genere de Christianis ubique agentibus sit optime meritus, et in dies magis magisque eadem cumularit, quod insuper ejus opera, dejectæ Ecclesiæ ampliori ambitu excitarentur, ablatæ fidelibus substantiæ redderentur, cogerenturque ubique Christianorum frequentissimi ac florentissimi cœtus; ac denique (quod nemo unquam sperasset) ipse Christianorum studiosissimus inter Christianos profiteretur, primusque auctor haberetur, qui crucem Christi purpura illustrarit, quique sublime culmen imperii Christi religioni subjecerit; ob hæc, inquam, tam grandia his amplissimis gloriæ titulis decuit eum insigniri; ut tamen ita ipse sit eo titulo prædicatus religionis et fidei auctor, non quod christianæ pietatis posuisset fundamentum, sed potius illustrator esset atque mirificus propagator.

88. Quæ autem edicta pro Christianis ipso imperii ingressu Romæ, vel aliis in provinciis promulgaverit, non extant; perbreve tantum rescriptum de restituendis bonis Ecclesiarum ad Anulinum proconsulem in Africa his verbis habetur, quod recitat Eusebius [2] :

« Salve, Aniline (Anuline, Anoline, Anulline) nobis in primis venerande. Est hæc nostræ clementiæ ratio et modus, Aniline honoratissime, ut illa quæ ad alienum jus pertinent, non solum non perturbare, sed etiam cuique restituere quam maxime cupiamus. Quare volumus, ut, simulac hasce litteras a nobis acceperis, si quæ ex his possessionibus, quæ ad catholicam Christianorum Ecclesiam in quibusque civitatibus aut locis aliis pertinent, etiam adhuc a civibus, aut ab aliis quibusdam retineantur, eas quamprimum iisdem Ecclesiis facias restitui. Quandoquidem animo instituimus, ut ea, quæ Ecclesiæ antea possederunt, ad ipsarum jus denuo revertantur. Cum igitur tua pietas animadvertat decretum hoc absque dubio de nostra sententia esse publicatum, enitere atque elabora, ut sive horti, sive ædes, sive aliud quodcunque aliquando ad jus ipsarum Ecclesiarum spectaverit, omnia illis quam celerrime reddantur; ut te huic nostro edicto diligentissimum obsequium præstitisse intelligamus. Vale, Aniline honoratissime, nobisque carissime. »

89. Rursum vero ad eumdem Africæ proconsulem de clericorum immunitate ejusmodi ab eodem Eusebio [1] recitatum dedit decretum :

« Salve, Aniline nobis cum primis observande. Quoniam multis argumentis constat religionem in qua sumus, et perfectus cultus sacrosanctæ et cælesti Dei potentiæ debitus omnino consistit neglectam et contemptam magna pericula attulisse; eamdemque sancte augusteque observatam, tum maximam Romano nomini ac splendori prosperitatem, tum eximiam omnibus hominum rebus felicitatem, divina beneficentia illud largiente, apportasse; visum est, ut illi homines, qui debita cum sanctimonia et assidua legis divinæ observatione, sua ministeria huic divinæ religioni excolendæ impertiunt, Aniline honoratissime, pro laboribus suis digna præmia reportent. Quare eos qui in provincia tuæ fidei concredita, in Ecclesia Catholica, cui Cæcilianus præest, huic sanctæ religioni sedulo inserviunt (quos Clericos nominare solent), ab omnibus omnino communibus et civilibus rerum publicarum ministeriis immunes et solutos volo; ut nullo modo per errorem, vel per sacrilegam ac profanam prolapsionem, quæ in hujusmodi negotiis accidere solent, a cultu divinæ majestati debito abstrahantur, sed absque ulla molestia propriæ legi obsequium præstent; qui quidem cum sacrum numen summo honore et veneratione prosequantur, incredibile est, quantum Reipublicæ adjumenti videantur allaturi. Vale, Aniline venerande. »

90. Sed et perjucundum quoque his illud accedit, ut Anulinus, qui etiam Diocletiani temporibus agens itidem in Africa proconsulem, Christianos persequebatur, compluresque ex eis martyres fecit, modo Constantini litteris jubeatur causam agere Christianorum, eosque fovere atque officiis prosequi. At quod etiam ad ejusdem Africanæ Ecclesiæ curam spectat, afflictos longa persecutione Christianos Constantinus pecuniis missis molestia relevavit; datæ enim ab eo ad Cæcilianum Carthaginensem episcopum litteræ id in hæc verba palam significant [2] :

« Constantinus A. Cæcil. episc. Carth. S.

91. « Quoniam visum est nobis, per omnes provincias Africæ, Numidiæ, et Mauritaniæ certis quibusdam legitimæ et sanctissimæ religionis Catholicæ ministris in sumptus communes aliquid suppeditare, litteras ad Ursum virum nobilissimum quæstorem nostrum in Africa dedi; et ei significavi ut tria millia φόλεις tuæ gravitati numeranda cura-

[1] Habet. Ald. post schol. in Comment. Cæs. — [2] Euseb. lib. x. c. 1.

[1] Euseb. lib. x. c. 7 — [2] Idem lib. x. c. 6.

ret. Tu igitur quando prædictam pecuniæ summam recipiendam curaveris, omnibus qui in scheda ad te ab Osio missa ante scripti sunt, has pecunias dispertiri jubeto. Quod si aliquid ad istud meum in hac re erga omnes hos institutum cumulate explendum deesse animadvertas, ab Heraclida nostrarum possessionum procuratore audacter et absque hæsitatione quod necessarium fore putaveris, postules velim. Nam illi coram imperavi, ut si quid pecuniæ tua gravitas ab eo peteret, absque dubitatione ulla tibi numerandum curaret. Et quoniam accepi quosdam homines non animo satis recte composito et constituto, populum a sanctissima et Catholica Ecclesia mala et perniciosa corruptela velle avertere, scias velim me Anilino proconsuli, quin etiam Patricio præfectorum vicario, cum præsto apud me essent, talia mandata dedisse, ut cum in reliquis omnibus, tum in hoc maxime curam diligentem ponerent; et rem ejusmodi, si forte acciderit, nullo modo negligerent. Quapropter, si quos homines in eo furore et amentia inhærescere perspicias, abjecta omni cunctatione, judices, quos dixi, adito, et hoc idem illis referto, ut illi in hos, sicut coram mandavi, animadvertant. Dei optimi maximi numen te in multos annos conservet.»

92. Hæc Constantinus ad Cæcilianum in fine, quod accepisset certo nuntio eum a Donatistis schismaticis vehementer exagitari; qui anno sequenti, quod viderent omnes Africæ provinciæ judices Cæciliano studere, expostulaturi adversus eum coram imperatore, Romam venere, ut suo loco dicemus. Videas ex iis quoque litteris Osium (haud alium quam episcopum Cordubensem) lateri imperatoris adhærescentem, et pro diversarum Ecclesiarum opportunitate illum interpellantem. Quodnam autem pretium esset summæ trium millium follium, alia occasione inferius dicturi sumus. Ex his igitur litteris in Africam datis, atque collatis officiis, quid aliarum Occidentalis orbis provinciarum Ecclesiis contulerit, possumus intelligere, religiosissimique principis effervescentem erga religionem Christianam pensare affectum; sed de aliis ab eo in Ecclesias collatis beneficiis pluribus inferius, ut se dabit ratio temporis disseremus.

93. *Quid de pontificatu maximo Constantini.* — His de pietate Constantini enarratis, nodus ille solvendus est, qui me diutius perplexum reddidit; quem enim in Notis [1] nostris solvisse putabam, accuratius re perspecta, magis implicuisse cognovi; adeo ut a priori sententia recedere, et quæ firmiter stabilisse videbar, retractare minime diffidam. Siquidem quicumque studio veritatis vehementer afficitur, et in ea pervestiganda atque illustranda omnes nervos intendere, omnemque adhibere conatum, semel in consilio habuit, nihilque veritate antiquius, eidemque cuncta posthabere decrevit; apud neminem acrius ac vehementius mendacia insectatur, quam apud semetipsum, nempe cum ea in sua scripta esse illapsa acriori visus obtutu perviderit. Quod enim ex veteri quadam inscriptione compertum haberem, post Maxentii interitum, Constantinum imperatorem gentilitiæ superstitionis nominatum esse pontificem maximum; quodque de haruspicibus consulendis ejusdem quoque rescripta extarent; his atque aliis quibusdam persuasus, in eam sententiam vi quadam trahi videbar, ut certo certius opinarer, Constantinum, etsi de Christiana religione optime meritus esset, non tamen adhuc eo tempore ita fuisse christianum, ut a deorum cultu penitus descivisset. Re autem vigilantissimo studio exactius pervestigata atque attentius disquisita, a priori a me asserta sententia volens libensque discedens, in eam potius venio, quam veritas ipsa persuadet.

94. Quod igitur ad Constantini pontificatum maximum spectat (de aliis enim adversæ sententiæ objectionibus inferius, servato temporum ordine, agendum erit), præstat in primis antiquam illam hic etiam reddere inscriptionem de ejus pontificatu maximo attestantem; Romæ enim in ædibus Cæsiis apud Vaticanum positis, in basi, ejusmodi leguntur incisæ litteræ:

MAGNO. ET. INVICTO
IMP. CÆS. C. VAL. AUREL.
CONSTANTINO. PIO. FEL.
INVICTO. AUG. PONTIF. MAX.
TRIB. POTEST. CON. III. P. P.
PROC. D. N. CORPUS. CORIARIO-
RUM MAGNALIORUM. SALAIA-
RIORUM DEVOTI. NUMINI MA-
JESTATIQUE EJUS.

95. Ita posuimus fidem describentis secuti: sed cum eodem lapide diligenter inspecto, inventa sit a latere ipsius alia nota his verbis inscriptio: DEDIC. KAL. JAN. DD. NN. DIOCLETIANO III. ET MAXIMIANO CONSS. plane repertum est, non esse Constantini eam primum inscriptionem, sed Diocletiani, cujus abraso nomine (ut apparet) in odium persecutoris Ecclesiæ, fuerit superinductum Constantini nomen, et deturbato ejusdem Diocletiani simulacro, fuerit superposita statua Constantini, cum ageret tertium consulatum. Quoniam vero in hac inscriptione mentio habetur tertii consulatus ejusdem Constantini, cui ea statua dicata fuit, jam exploratum redditur, ea conscripta fuisse post præsentem annum; tertius enim Constantini consulatus una cum Licinio contigit anno sequenti. Quomodo igitur dici poterat christianus, qui adhuc, quod pertinebat ad omnium deorum cultum, pontificem maximum agebat? His quoque adstipulantem Zozimum, atque dicentem omnes imperatores etiam christianos, usque ad Gratianum, dictos esse pontifices maximos, calumniæ nomine, quippe qui de rebus Christianis multa mentitus sit, suspectum habebam, atque eo magis quod apud antiquos scriptores ea minime legerentur.

96. Sed quod minus in scriptis codicibus inveniri poterat memoriæ commendatum, id ex aliis

[1] Not. ad Martyrolog. Roman. die 21 August. b.

inscriptionibus postea mihi cognitis atque perspectis affatim suppeditatum est; quarum prior extat in ponte Cæstio juncto insulæ Tiberinæ, his verbis :

DOMINI. NOSTRI. IMPERATORES. CÆSARES
FL. VALENTINIANUS. PIUS. FELIX. MAXIMUS. VICTOR. AC.
TRIUMF. SEMPER. AUG. PONTIF. MAXIMUS
GERMANIC. MAX. ALAMANN. MAX. FRANC. MAX. GOTHIC.
MAX. TRIB. POT. VII. IMP. VI. CONS. II. P. P. P. ET
FL. VALENS. PIUS. FELIX. MAX. VICTOR. AC. TRIUMF. SEMPER.
AUG. PONTIF. MAXIMUS
GERMANIC. MAX. ALAMANN. MAX. FRANC. MAX. GOTHIC.
MAX. TRIB. POT. VII. IMP. VI. CONS. II. P. P. P. ET
FL. GRATIANUS. PIUS. FELIX. MAX. VICTOR. AC. TRIUMF.
SEMPER. AUG. PONTIF. MAXIMUS
GERMANIC. MAX. ALAMANN. MAX. FRANC. MAX. GOTHIC.
MAX. TRIB. POT. III. IMP. II. CONS. PRIMUM. P. P. P.
PONTEM. FELICIS. NOMINIS. GRATIANI. IN USUM. SENATUS
AC. POPULI. ROM. CONSTITUI. DEDICARIQUE. JUSSERUNT

De Gratiano rursum Emeritæ in Hispania ejusmodi extat inscriptio :

IMP. CÆS. GRATIANUS
PIUS. FELIX. M. VICT.
AC. TRIUMPH. SEMP. AUG.
PONT. MAX. GER. MAX.
ALAMANNUS. MAX. FRANC.
MAX. GOTH. M. TR. P. IIII.

97. Sed et Ausonius Gallus in gratiarum actione pro suo consulatu Gratianum nominat pontificem maximum ; contigit consulatus Ausonii anno quarto ejusdem Gratiani, quo etiam Theodosius ab eo creatus est imperator. Porro tam Constantinum, quam cæteros usque ad Gratianum eo titulo nominatos esse imperatores christianos, et omnes stolam pontificis maximi induisse, Gratiano excepto, Zozimus testatur, sic dicens[1] : « Simul enim atque summum imperium quisque accipiebat, amictus ei sacerdotalis a pontificibus offerebatur, et continuo pontificis maximi titulum usurpabat. Ac cæteri quidem principes universi lubentissimis animis hunc honorem accepisse, et hoc usi titulo videntur ; adeoque Constantinus etiam potitus imperio, licet is a recta sacris in rebus via deflexisset, et fidem Christianorum amplexus esset; itemque post illum reliqui ordine secuti, et Valentinianus, atque Valens. Cum ergo pontifices ex more Gratiano talem amictum attulissent, aversatus est id quod petebant ; ratus non esse fas, illiusmodi habitu christianum uti. Cumque sacerdotibus stola reddita fuisset, aiunt eum, qui dignitate princeps inter eos erat, dixisse : Si princeps non vult appellari pontifex, admodum brevi pontifex maximus fiet. » Hac quippe amphibologia ille Gratianum elusit; maximum enim pontificatum Maximo tyranno iidem, qui Romæ erant, pontifices postea contulerunt.

[1] Zozim. lib. IV.

98. Ex quibus satis perspecta habetur causa, cur qui christiani erant imperatores, maximi pontificatus titulum cum insignibus susceperint; quod scilicet sic videretur imperatoriæ dignitati summus pontificatus adjunctus, ut sine maximo pontificio imperator esse non posset; in eumque senatus populusque Romanus gentilitiæ factionis facile conspirarent, quem non viderent patria religione firmatum. Alia rursus fuit causa christianis imperatoribus summum pontificatum capessendi, quod amplissima esset, atque etiam supra consules, ejus magistratus auctoritas ; quippe qui posset comitia ne fierent, religionis intuitu prohibere, factaque reddere irrita, decretis a senatu intercedere, eademque interdicere, fierent ne bella, ex ejus arbitrio penderet, cujus quoque jussu se consules abdicarent, ut Cicero[1] pluribus et alii docent[2]; quam quidem auctoritatem omnes Romanæ Reipublicæ imperatores sibi pernecessariam judicabant, ut summo religionis jure senatum in imperatores sæpe molestum, veluti freno coercitum, obsequentem in omnibus redderent; quæ quidem ex eo magistratu comparata auctoritas christianis imperatoribus magis necessaria videbatur, quod scirent, se invito senatu regnare, et diversa religione jam in se Gentilium omnium invidiam atque odium concitasse.

99. Quæ sane causa cum postea jam cessasset, quod senatores essent majori ex parte christiani ; desierunt pariter christiani imperatores summi pontificatus titulum et stolam sumere ; quorum primus (ut diximus) Gratianus fuit, quem imitatus est Theodosius, cujus tempore constat Romanum senatum christianis adeo fuisse refertum, ut horum major pars esset ; quod S. Ambrosius scribens ad Valentinianum de relatione Symmachi, testatur dicens : « Absit ut hoc senatus petiisse dicatur; pauci gentiles communi utuntur nomine ; » et paulo post : « Dignum est temporibus vestris, hoc est, christianis temporibus, ut dignitas christianis senatoribus abrogetur, quo gentilibus senatoribus profanæ deferatur voluntatis affectus. » Et Prudentius adversus Symmachum[3] :

Sic consulta Patrum subsistere Conscriptorum
Non aliter licitum prisco sub tempore, quam si
Tercentum sensisse senes legerentur in unum,
Servemus leges patrias; infirma minoris
Vox cedat numeri, parvaque in parte silescat.
Aspice quam pleno subsellia nostra senatu
Decernant infame Jovis pulvinar, et omne
Idolum longe purgata ex Urbe fugandum,

licet ea sint ad Theodosii tempora referenda.

100. Videas igitur quibusnam prætextibus, absque idololatriæ aliquo crimine, tum Constantinus, tum cæteri eo usi fuerint titulo, atque tunica, quam non ad sacra facienda induebant, sed ad auctoritatem potestatemque sibi vindicandam capessebant; permisisseque hoc illis pontifices christianos, quorum nulla

[1] Cic. de Nat. deor. lib. II. et de Leg. lib. II. — [2] Tacit. de morib. German. Valer. lib. I. c. 2. 3. — [3] Prudent. advers. Symmach. lib. II.

penitus ea de re, sicut de aliis ab eis patratis criminibus, objurgatio legitur. At horum omnium multo æquior causa videri poterat Constantini qui ethnicis senatoribus senatum repletum invenit. Si enim inter christianos imperatores tantopere tum ab Ambrosio, tum a cæteris Gratianus commendatur, quem tamen ad annos quatuor eo titulo esse usum invenimus, cum numeroso satis christianorum cœtu senatus confertus esset; quis hoc nomine deroget Constantino, post cujus imperium, extincto persecutore, cœperunt manifestari aliqui esse ex senatoribus christiani? Rursum vero non sic quidem, ut cæteri gentilium facere consueverant, christiani principes vestem ac titulum sumebant pontificis maximi, ut more ipsorum (quod scribit Prudentius [1]), sub terram alta scrobe mersi, necati in sacrificio tauri sanguinem excipientes atque ebibentes initiarentur, vel quod Jovi Capitolino aliisve diis sacra facerent; hæc enim perfecta fuisset apostasia, et Christianæ religionis abdicatio, nec aliquo velamento dissimulanda, sed tantum (quod ait Zozimus) amictu oblato, eoque accepto, tunc imperator titulum pontificis maximi usurparet. Sic igitur nihil penitus est quod ex titulo hujusmodi pontificis maximi Constantinus post debellatum Maxentium argui possit idololatra; sed christianum fuisse, infimi tamen ordinis atque classis, militantemque inter eos qui nomen tantum christianæ militiæ dedissent, quæ a nobis sunt recitata declarant.

101. *Origo Indictionum.* — His itaque dilucidatis ac perspicuo demonstratis, jam reliqua Constantini, quæ ad præsentem annum spectare noscuntur, curriculo prosequamur; nimirum quonam potissimum hujus anni mense ac die Urbs a Constantino fuerit, Maxentio extincto, ab ejus tyrannide vindicata. Qui putavit [2] hujus rei demonstratione posse etiam indictionum, quibus anni supputantur, exordium definiri, illud firmiter asseverat, Maxentium a Constantino victum octavo kal. Octobris, a quo die prima indictio inchoatur; citat panegyricum illum a nobis sæpe superius allegatum incerti auctoris; at in eo de die nihil penitus, sed illud duntaxat, Maxentium Tiberinis undis absorptum eo ipso die, quo sextum absolvit annum, antequam septimum imperii inchoaret : sed ut id contigerit (quod asserit) octavo kal. Octobris; oportuit testatum reddidisse, ipsum Maxentium septimo kal. ejusdem mensis regnare cœpisse; quod nec ipse, nec alius quisquam (cum res incerta sit) potuit demonstrasse; sed nec apud Socratem quem citat, aut Eusebium, Victoremve, aut Eutropium, vel alios antiquos, sive probatæ fidei recentiores historicos, ejusmodi quicquam legitur. Quamobrem tota illa tractatio de indictionum inventione nullo fundamento veritatis subnixa, corruat necesse est : cum præsertim quasi per transennam inspicere liceat, non mense Septembris, sed ipsa jam adventante hieme, victoriam Constantini de extincto Maxentio contigisse.

[1] Prudent. Peristeph. lib. v. — [2] Panv. lib. II. Fast. his consulibus.

102. Id quidem ex eo primum deducimus, quod certum exploratumque habeatur, cum Nazarii testimonio, tum incerti auctoris panegyrico sæpe citato, Constantino post debellatum Maxentium haud licuisse Romæ diutius commorari; nam in eo primum sic dicitur [1] : « Post annuam expeditionem statim bello auspicatus a Tiberi ad Rhenum, imo ut omen et similitudo nominis sit, et tua, imperator, magnitudo animi pollicetur, a Tusco Albula ad Germanicum Albim prolaturus imperium. » Albim vero fluvium ex Wandalicis montibus profluere in Oceanum versus Septentrionem, magnum admodum factum, testatur Dio [2]. Causa autem repentini discessus hæc ibidem affertur : « Ruperat, inquit auctor, fidem gens levis et lubrica barbarorum; et robore atque audacia lectis diruptionis auctoribus, institisse Rheno nuntiabantur; illico obvius affuisti, et præsentia tua, ne auderent transitum, terruisti, etc. »

103. Ex his igitur patet inopinato contigisse celerem ex Urbe in Germaniam Constantini reditum; sed quanto tempore Romæ manserit, Nazarius [3] sane expressisse videtur, dum ait : « Quicquid mali sexennio toto dominatio feralis inflexerat (invexerat), bimestris fere cura sanavit. » Verum cum constet ex ejus rescripto [4] Romæ dato, ipsum magnam partem mensis Januarii adhuc Romæ egisse; plane a nece Maxentii duos menses enumerando, quibus et pars Januarii mensis includatur; necesse est affirmare, ipsa hieme, nempe saltem post dimidium Novembris mensis, Constantinum de nece Maxentii triumphasse. Porro has non esse inanes conjecturas, sed solida veritate subsistere, illud æque demonstrat quod dictum est, pæne habitum pro miraculo, importuno navigandi tempore propitios flasse ventos, quorum ope deferretur Maxentii caput in Africam, cum (ut eadem repetamus) ita Nazarius ait [5] : « Pari studio missum ejusdem tyranni ad permulcendam Africam caput, ut quam maxime unus vivus afflixerat, laceratus expleret; et nondum satis tempestivo mari, efflarunt tamen navigantibus felices auræ, et fluctus secundi; beatissimamque victoriam ipsa etiam elementa juverunt. » Hæc ipse; qui per intempestivum natura mare significasse visus est hiemem, qua a navigatione cessatur.

104. His itaque de Maxentii necis tempore disquisitis ac demonstratis, tota illa (ut dictum est) de indictionum exordio opinio atque causa penitus confutatur; cum multa alia quoque sint, quibus secum ipse auctor pugnans, suo ipsius telo perfoditur; nempe cum ait, anno Domini trecentesimo decimo tertio, consulatu Constantini secundo atque Licinii, ea contigisse, quo, ut vult octavo kal. Octobris, Maxentius fluctibus mersus interiit; idemque ipse in suis Fastis hoc anno dicti consulatus Constantini atque Licinii annum Domini numerari duodecimum tantum supra centesimum tradit. Dicerem mendum

[1] Paneg. post victor. Constantini incert. auct. II. — [2] Dio hist. lib. LV. in princ. — [3] Naz. Paneg. Constantini. — [4] L. I. C. de censib. lib. XI. — [5] Naz. Panegyric. Constantini.

in notam numeri irrepsisse, nisi ab eo sæpius idem repetitum inveniretur. Aliam igitur de tempore inchoatæ indictionis, ejusque nominis originem et causam pervestigandam putamus; nec opus esse, ob eam rationem, quod ait, Indicationis atque Indictionis nomina, eadem quasi cognata conjungere.

105. Sed et illa æque rejicitur, quæ ab erudito viro[1] emendatore temporum recens est excogitata de inventione indictionis opinio, dum ait ab exhibitione munerum quinquennalium imperii Constantini usque ad vicennalia statuta periodo annorum quindecim, esse numerum indictionum inventum. Nam cum ipse super falsum prorsus fundamentum totam quam erigit molem imponat, eamdem quoque corruere necesse est. Ait enim, Constantinum imperare cœpisse anno Christi trecentesimo octavo, atque adeo hoc anno, quo cœptas numerari tradit indictiones ab octavo kal. Octobris, celebrata esse quinquennalia ejus imperii, et anno ejusdem imperatoris vicesimo octavo fuisse vicennalia habita, deceptus ipse ab Eutropio, qui ait anno quinto Constantini ab eo bellum adversus Maxentium excitatum esse. Quibus quidem omnibus nihil absurdius dici potest. Cum enim superius in obitu Constantii tum ex supputatione Olympiadum, tum etiam Consularibus Fastis sit demonstratum, cœpisse Constantini imperium anno Domini trecentesimo sexto; septimus hic annus ejusdem imperii numeratur, et quinquennalia non hoc anno, sed ante biennium oportuit fuisse celebrata; sic et vicennalia ejusdem in annum vicesimum quintum ejus imp. pariter necesse est incidisse, Paulo et Juliano coss., quibus cœptum et absolutum est pariter Nicænum Concilium, ut suo loco pluribus ostendetur. His igitur ab eo ædificatis absque veritatis fundamento sponte labentibus, reliqua his innixa ultro absque impulsore sternuntur. Utinam tam facile nobis esset de ea revera statuere, quam falsa destruere.

106. Adjiciam tamen in hac postrema quæ Romæ cuditur in nostris ædibus editione, exigentibus id viris eruditis, quæ de indictionum exordio, causa atque nomine nobis ex conjecturis interdum contigit opinari. Atque in primis, explosis iis, quæ a quibusdam recentioribus de indictionum exordio absque aliqua testificatione feruntur, cœptas nimirum numerari ab Augusti temporibus; quibus plane omnes rem accuratius intuentes contradicunt; assentimur et nos ante præsentem annum eas ad annorum numerum consignandum inventas esse; cum nulla de illis apud externos ante Constantini tempora mentio habeatur; et apud ecclesiastica monumenta, in Concilio Romano sub Julio papa, qui Silvestro successit, et apud S. Ambrosium in epistola ad episcopos Æmiliæ provinciæ prima mentio reperiatur.

107. Ad hæc igitur investiganda, quanam ex causa usu venerit, ut ejusmodi quindenus inventus sit numerus ad annos sub indictionis nomine supputandos, id potissimum (si invenire fas sit) exquirendum est. Nullam quidem aliam penes antiquas hujus temporis memorias reperire licuit, ut quindecim annorum periodo aliquod cœptum absolveretur, et in tabulas publicas referretur, nisi stipendia militaria, cum quindenis emeritis miles honesta missione concessa capitationis immunitate, si vellet, solutus militia liber abire posset; si nollet, majoribus privilegiis augeretur; est de ejusmodi missione mentio in rescripto [1] ejusdem Constantini ad Maximum ad finem ipsius ; cum tamen antiquitus (ut apud Tacitum legitur [2]) sexdecim annorum stipendia merere milites tenerentur. Cæterum Constantinum magis magisque augeri voluisse jura et privilegia veteranorum quam minui, ipse publice professus est [3].

108. Ut autem quindecim annorum stipendia per totidem numerarentur indictiones, inde provenisse videtur, quod annis singulis eroganda militibus principis rescripto provincialibus indicebatur annona, ut patet ex Arcadii et Honorii rescripto [4] ad Pompeianum. Mittebantur ad hoc exactores qui ejusmodi annonam exigerent, et debitam militibus darent, ut apparet ex eorumdem Augustorum rescripto ad Hadrianum [5]; est titulus in Codice Theodosiano de Erogatione militaris annonæ; ubi inter alia, ne quid fraudis a ministris eam curam gerentibus admitteretur, hæc caverunt iidem imperatores [6] : « Provida sanctione decernimus, ut Breves ante Indictionis principium summa fide ac veritate confecti ad nostra scrinia dirigantur, secundum quos a susceptoribus erogatio celebretur. » Hæc ibi. Quod vero ejusmodi annona militaris indicta militibus distribui soleret et erogari per singulas indictiones; inde quoque accidit, ut indictio eadem diceretur Distributio, vel Fusio. De priori nomine apud Palladium in Dialogo rerum gestarum S. Joannis Chrysostomi hæc leguntur : « Tertia decima distributione venerunt Constantinopolim Asiæ episcopi, etc. » Et de Fusionis nomine extat mentio in rescripto Honorii imp. ad Macrobium [7], ubi indulget debita contracta usque ad initium Fusionis quintæ : qua voce indictionem significari, quæ præcedunt et quæ subsequuntur leges sub eodem titulo de indulgentiis debitorum positæ indicant.

109. Quod vero ad tempus spectat, ut octavo kal. Octobris initium sumat indictio, inde accidisse videtur, quod eo tempore imperatores exhibendam militibus annonam proposito edicto indicere annis singulis consueverint, cum jam plenissima frugum omnium collectio facta esset. Id quidem etiam colligi potest ex Gratiani rescripto ad populum [8], ubi inter alia hæc habentur : « Ejus anni itaque indictionis exordio, quæ novum denuo annonæ commeatibus poscit obsequium, etc. » Probavit usus postea, tam in censualibus tabulis, quam in matriculis militaribus, ejusmodi per quindena stipendia

[1] Joseph Scaliger de emendat. temporum lib. v. c. de Indict.

[1] L. IV. de Veteran. C. Theod. — [2] Tacit. lib. I. — [3] L. II. de Veteran. C. Theod. — [4] L. I. de Indict. C. Theod. — [5] L. XVI. de exact. C. Theod. — [6] L. XXIV. de erog. milit. annon. C. Theod. — [7] L. VI. de indulg. debit. C. Theodos. — [8] L. XVIII. de annon. et tribut. C. Theod.

emerita numeratione, quindecim indictionum revoluta periodo, concinne, facile, et absque errore tempora numerari; qui et a posteris retentus est. Hæc sunt quæ de nomine, causa, et tempore indictionis nobis dicenda fuerunt, quibus quidem meliora hactenus non invenimus, cum tamen in re obscurissima, nobilissima ingenia desudasse non ignoremus. Sed quod conjecturis tantum res agatur, hæc hactenus intra parietes domesticos continere maluimus.

110. Addimus his, ex Græcis Fastis exploratum reddi, sub hujus anni consulibus esse cœptas numerari indictiones; nam ibi hæc descripta leguntur :

ΙΝΔΙΚΤΙΟΝΩΝ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΑΝΩΝ ΕΝΤΕΥΘΕΝ ΑΡΧΗ.

hoc est :

INDICTIONUM CONSTANTINIARUM HINC EXORDIUM.

Invenimus autem ab imperatore indicente indictiones interdum denominatas, sicque dictam indictionem Valentiacam a Valente imperatore [1]. Sed jam quæ rerum gestarum anni hujus sunt, reliqua prosequamur.

111. Hoc eodem anno qui primus pacis Ecclesiæ post decennium persecutionis illuxit, cum Tyrannus episcopus Antiochenus sedisset annos tredecim (tot enim annos eidem Eusebius tribuit), ex hac vita migravit; quis autem post ipsum Antiochiæ sederit, nulla penitus mentio in Eusebii Chronico. Constat tamen ex Appendice S. Hieronymi, post Tyrannum sedisse Vitalem; quod et Theodoretus affirmat, cum ait [1] : « Antiochiæ autem episcopatum, mortuo Tyranno, cum pax jam in Ecclesia vigere inciperet, obtinuit Vitalis; qui ecclesiam ibi a tyrannis dirutam, in Palæa ædificavit. » Hæc ipse. Quod autem spectat ad tempus sedis ejus, haud possumus Nicephori Chronicon sequi, in quo annis sex ille sedisse ponitur ; siquidem certum est (ut ex iis, quæ dicentur, perspicuum evadet), post extinctum Maximinum, cum solus in Oriente Licinius imperaret, Philogonium in Vitalis locum successisse. Vitalis igitur cum post persecutionem sedem Antiochenam accepit, ad publicos celebrandos conventus (quod Ecclesiæ omnes in persecutione Diocletiani solo æquatæ fuissent) Ecclesiam in primis exædificandam curavit; quam ante obitum inabsolutam ab eo relictam, ejus successor absolvit, ut idem qui supra Theodoretus affirmat.

112. Hoc ipso anno septimo Constantini apud Eusebii Chronicon ponitur post Hermonem (al. Thermonem) Macarius episcopus Hierosolymitanus, de cujus sedis annis rebusque ab eo gestis dicemus sæpius secundum ordinem temporis. Porro Theodoretus [2] de ejus agens ingressu, ejusmodi eum exornat elogio : « Hic ob beatam vivendi rationem et multiplicia bona, quibus exornatus fuit, vere nomini suo respondit, nempe, ut Macarius diceretur.»

[1] L. I. de Indulg. deb. c 75.

[1] Theod. lib. I. c. 3. — [2] Idem ibid.

Anno periodi Græco-Romanæ 5805. — Olymp. 272. an. 4. — Urb. cond. 1065. — Jesu Christi 312.
— Melchiadis papæ 2. — Persecutionis 10. Constantini 7. Licinii et Maximini 6.

1. *Consules Italiæ et reliqui orbis Romani.* — A num. 1 ad 19. In Fastis Cæsareis in quibus leguntur consules qui in toto imperio Romano præterquam in Italia annum aperuere, hoc anno habetur : *Constantino II, et Licinio II;* sed in libello de Præfectis Urbi in quo tam consules qui in Italia, quam qui in reliquo orbe Romano agniti sunt, memorantur, hoc anno legitur : « Maxentio IV consule, qui sunt Constantino II et Licinio II. V idus Februarii, Aradius Rufinus P. U. VI kalendas Novembris, Annius Anulinus dies XXXIV. P. U. III kalendas Decembris, Aradius Rufinus iterum P. U. » Idacius in Fastis eosdem consules exhibet, solumque Maxentium IV in Italia sc. consulem fuisse dicit. Is Maxentii consulatus juxta quintam regulam, propter Africanum triumphum; præterquam quod in hunc annum sua quinquennalia distulerat, uti mox ex Lactantio lib. de Mortibus Persecutorum videbimus. Licinii vero consulatus juxta secundam; Augustei enim imperii ejus quinquennalia in hunc annum incidunt; ideoque Constantini consulatus juxta tertiam regulam, ut sc. ejus collega esset.

2. *Præfecti Urbis Romæ hoc anno.* — Porro ex laudatis libelli de Præfectis Urbi verbis constat, Aradium Rufinum quinto idus Februarii a Maxentio Urbis præfectum creatum esse; sed cum a Constantino VI kalendas Novembris victus fuisset, hunc Annium Anulinum in ejus locum substituisse, qui per dies XXXIV eam dignitatem obtinuit, et postea proconsul in Africam, quo tyranni caput delatum, missus est, *Aradio Rufino* die XXIX Novembris in eam præfecturam restituto. Gothofredus in Chronologia Codicis Theodosiani arbitratur, *Anulinum* a Maxentio, cum Roma prodiret VI kalend. Novembris, præfectum dictum. Verum hoc parum verisimile. Quo enim die Roma exiit, curis militaribus, non vero urbanis incumbendum fuit. Nec videtur *Constantinus* in Urbem intrasse, antequam novum

fidumque præfectum eidem præposuisset. *Rufinus* tamen in ejus gratiam postea receptus, ab eoque die XXIX Novembris in pristinam dignitatem restitutus, tuncque, ut conjicere licet, *Anulinus* proconsul in Africam missus.

3. *Bellum Constantinum inter et Maxentium.* — Bellum inter *Constantinum* et *Maxentium*, non hoc anno, sed præcedenti inchoatum. Auctor enim incertus Panegyrici Constantino dicti, cap. 21, testatur, « eam expeditionem annuam » fuisse. Eutropius vero, lib. 10, ait : « Quinto Constantinus imperii anno bellum adversus Maxentium civile commovit, copias ejus multis prœliis fudit. » Quintus Constantini annus die XXIV Julii anno antecedenti absolutus, eoque ideo Christi anno bellum Maxentianum inchoatum. Bellum illud a Maxentio indictum, ut non tantum Lactantius mox laudandus, sed etiam Zozimus, lib. 2, nos docuere : « Maxentius, inquit Zozimus, occasiones gerendi adversus Constantinum belli quærebat, seque dolere propter obitum patris sui simulans, cui mortis causam Constantinus præbuisset. » Invitatus postea a Romanis tyrannidem Maxentii ægre ferentibus Constantinus fuit. Sed de hoc bello audiendus Lactantius lib. de Mortibus Persecutorum, qui cap. 43, de Maximino loquens, ait : « Unus jam supererat de adversariis Dei, cujus nunc exitum ruinamque subnectam. Cum haberet æmulationem adversus Licinium, quia prælatus ei a Maximiano fuerat, licet nuper cum eo amicitiam confirmasset, tamen ut audivit, Constantini sororem Licinio esse desponsam, existimavit, affinitatem illam duorum imperatorum contra se copulari. Et ipse legatos ad Urbem misit occulte, societatem Maxentii atque amicitiam postulans. Scribit etiam familiariter. Recipiuntur legati benigne, fit amicitia, utriusque imagines simul locantur. Maxentius tanquam divinum auxilium libenter amplectitur. Jam enim bellum Constantino indixerat, quasi necem patris sui vindicaturus. Unde suspicio inciderat, senem illum intestabilem finxisse discordiam cum filio, ut ad alios succidendos viam sibi faceret, quibus omnibus sublatis, sibi ac filio totius orbis imperium vindicaret. Sed id falsum fuit. Nam id propositi habebat, ut et filio et cæteris extinctis, se ac Diocletianum restitueret in regnum. » Nazarius in Panegyrico Constantino Aug. dicto cap. 9, 10, 11 et 12. illud etiam bellum Maxentio imputat, et Constantini prudentiam ad illud evitandum pluribus laudat.

4. *Singularia quædam de bello Maxentiano.* — Pergit Lactantius, cap. 44 : « Jam mota inter eos fuerant arma civilia. Et quamvis se Maxentius Romæ contineret, quod responsum acceperat periturum se, si extra portas Urbis exisset, tamen bellum per idoneos duces gerebatur. Plus virium Maxentio erat, quod et patris sui exercitum receperat a Severo, et suum proprium de Mauris atque Italis nuper extraxerat. Dimicatum, et Maxentiani milites prævalebant, donec postea confirmato animo Constantinus, et ad utrumque paratus, copias omnes ad Urbem propius admovit, et e regione pontis Milvii consedit. Imminebat dies, quo Maxentius imperium ceperat, qui est ad sextum kalendas Novembris, et quinquennalia terminabantur. Commonitus est in quiete Constantinus, ut cæleste signum Dei notaret in scutis, atque ita prœlium committeret. Fecit, ut jussus est, et transversa X littera summo capite circumflexo Christo in scutis notat. Quo signo armatus exercitus capit ferrum. Procedit hostis obviam sine imperatore, pontemque transgreditur. Acies pari fronte concurrit. Summa vi utrinque pugnatur. Neque his fuga nota, neque illis. Fit in Urbe seditio, et dux increpitatur velut desertor salutis publicæ. Cumque repente populus (aliqua verba desunt), circenses enim natali suo, et debita voce subclamat, Constantinum vinci non posse. Qua voce consternatus proripit se, ac vocatis quibusdam senatoribus libros Sibyllinos inspici jubet, in quibus repertum est, illo die hostem Romanorum esse periturum. Quo responso in spem victoriæ inductus procedit, in aciem venit. Pons a tergo ejus scinditur. Eo viso, pugna crudescit, et manus Dei supererat aciei. Maxentianus proterretur; ipse in fugam versus properat ad pontem, qui interruptus erat, ac multitudine fugientium pressus in Tiberim deturbatur. Confecto tandem acerbissimo bello, cum magna senatus populique Romani lætitia susceptus imperator Constantinus Maximini perfidiam cognoscit, litteras deprehendit, statuas et imagines invenit. Senatus Constantino virtutis gratia primi nominis titulum decrevit, quem sibi Maximinus vindicabat : ad quem victoria liberatæ Urbis, cum fuisset allata, non aliter accepit, quam si ipse victus esset. Cognito deinde senatus decreto sic exarsit dolore, ut inimicitias aperte profiteretur, convitia jocis mixta adversus imperatorem maximum diceret. » Hæc Lactantius.

5. *Crux Constantino apparet.* — A num. 19 ad 40. Diu inter eruditos altercatum fuit, quo loco quove die *crux* Constantino ostensa fuerit ; cui controversiæ Lactantius tandem finem imposuit. Nam cum ex testimonio Eusebii, qui se accepisse ait ab ore Constantini, constet, visum ab eo crucis trophæum in cælo horis meridianis, sole in occasum vergente, et addubitanti quidnam hoc spectrum sibi vellet; nocte sequenti Christum dormienti apparuisse cum signo illo, quod in cælo ostensum fuerat, præcepisseque, ut militari signo ad similitudinem ejus quod in cælo vidisset, fabricato, eo tanquam salutari præsidio in prœliis uteretur, certum est, utramque visionem uno in loco et intra spatium aliquot horarum contigisse. Quare, ut inquit Balusius V. C. in Notis ad laudatum Lactantii locum, existimandum visionem illam crucis *Constantino* ostensæ contigisse in castris, dum Romam obsideret, VII kalend. Novembris currentis anni. Lactantius etiam nos docuit, diem sextum kalendas Novembris, seu diem vicesimum septimum Octobris, imperii Maxentiani natalem fuisse, cum imperatores eo die quinquennalia et id genus festa celebrarent, quo imperium inierant. Suspicatus alias fueram, locum mendosum

esse, ac legendum, « ad quintum kalend. Novemb. » Sed locus libelli de Præfectis Urbi, num. 1 allatus, hanc suspicionem tollit. Qua de re supra anno CCCVI.

6. *Maxentii interitus.* — Denique ex Lactantio intelligimus, Maxentium annos sex integros imperasse, et priori die septimi, quo quinquennalia exhibere debebat, periisse. Audiendus etiam auctor incertus panegyrici Constantino anno sequenti dicti, cap. 16: « Divina mens, et ipsius Urbis æterna majestas nefario homini eripuere consilium, ut ex inveterato illo torpore ac fœdissimis latebris subito prorumperet, et consumpto per desidias senio, ipsum diem natalis sui ultima sua cæde signaret, ne septenarium illum numerum sacrum et religiosum inchoando violaret. » Antiqui enim, ut in Dissert. Hypatica, parte II, cap. 5, num. VII, observavi, quinquennalia et id genus festa seu quinquennaliorum diem tanquam terminum et complementum præcedentium annorum non raro considerabant, ut Lactantius loco laudato. Quo etiam sensu auctor incertus citatus diem primum septimi anni Maxentii, in quem hujus tyranni quinquennalia incidebant, quove interfectus est, respicit ut ultimum diem sexti anni imperii Maxentiani, non vero tanquam initium anni septimi, uti revera erat; quæ hujus loci genuina explicatio. Addit idem auctor incertus, *Maxentium* biduum ante pugnam palatio emigrasse, « et cum uxore ac filio in privatam domum sponte » concessisse. Sed is filius Romulus non erat, ut supra diximus. Alterum itaque Maxentius filium habuit, cujus nullibi mentio, quem Constantini jussu occisum existimandum. *Romulus* autem eo nomine vocatus videtur, quod proavia materna *Romula* dicta fuerit, teste Lactantio lib. de Mortibus Persec. cap. 9. In nummo Maxentii apud Mediobarbum legitur : IMP. MAXENTIUS DIVO CONSTANTIO ADFINI. In altero : IMP. MAXENTIUS DIVO CONSTANTIO COGNAT. Constantius enim Chlorus Constantini Magni pater *Theodoram* Maxentii sororem conjugem duxerat. Denique Maxentium filium fuisse Maximiani Herculii, generumque Galerii Maximiani, jam supra demonstravimus.

7. *Maxentii de Africa triumphus.* — Triumphavit hoc anno Maxentius de *Alexandro* tyranno et Africa, quam anno præcedenti receperat. Card. Norisius in Dissert. de Numismate impp. Diocletiani et Maximiani, cap. 5, producit nummum Maxentii inscriptum : FEL. PROCESS. CONSUL. AUG. N. visitur quadriga elephantorum, in qua imperator, cui Victoria volans dextra tauream, sinistra palmam porrigit. Existimat card. Norisius, quadrigas quæ in eo nummo conspiciuntur, non designare triumphum Maxentii de Alexandro, sed tantum primum ejus consulatum anno CCCVIII gestum, quo tempore Alexander in Africa regnabat. Et ratio est, inquit, quia in ea inscriptione nulla additur nota numeralis, ideoque prior *Maxentii* consulatus, non vero ejus triumphus exprimitur. Verum rectius Mediobarbus, pag. 450, ubi nummum exhibet, eum de triumpho Maxentii hoc anno, quo quartum consulatum gessit, ducto explicat. Nota enim numeralis per hæc tempora in consulatibus plerumque prætermissa. Unde licet Licinius quinque consulatus gesserit, in nullis tamen nummis, quod viderim, aliquis ex illis consulatibus memoratus. Sic in nummis *Constantini* et ejus filiorum vix consulatus cum nota numerali legitur. Quare cum triumphus Maxentii in quarto ejus consulatu repræsentatus fuerit, et cum anno quinquennaliorum ejus conjunctus, ut morem tulisse supra diximus, non dubito, quin Mediobarbi interpretatio præferenda sit.

8. *Constantini M. de Maxentio triumphus.* — A num. 57 ad 104. Triumphavit et Constantinus Magnus de Maxentio tyranno, idque ipso die, quo eo debellato, Romam ingressus est : « Hæc et alia, » inquit Eusebius in Vita Constantini lib. 1, cap. 39, « horum germana, cum Constantinus eo tempore, magnum Dei famulum Mosem imitatus, in laudem Dei universorum principis et victoriæ auctoris factis ipsis cecinisset, Romam triumphans ingressus est; » et cætera apud Baronium num. 63 et seq. legenda. Idem jam dixerat Eusebius in lib. 9 Hist. Eccles. cap. 9 ; sed diem, quo triumphus gestus, nec ipse quis alius ex antiquis annotavit.

9. *Constantini triumphalis arcus.* — Gruterus pag. 182, Baronius, aliique multi retulerunt inscriptionem arcus *Constantini* in capite viæ Appiæ; sed unus card. Norisius in Dissert. de Numismate Licinii Aug. cap. 3, observavit, insignem illum arcum, qui etiamnum Romæ visitur, in ipsis Constantini decennalibus erectum fuisse. Quod tamen vota decennalia et vicennalia, quæ in ea inscriptione leguntur, quæque, tanquam si superflua fuissent, prætermisit Spondanus, manifeste indicant. Unde ea inscriptio huc integra referenda :

IMP. CAES. FL. CONSTANTINO. MAXIMO
P. F. AUGUSTO. S. P. Q. R.
QUOD INSTINCTU. DIVINITATIS. MENTIS
MAGNITUDINE. CUM. EXERCITU. SUO.
TAM. DE TYRANNO. QUAM. DE OMNI. EJUS.
FACTIONE. UNO. TEMPORE JUSTIS
REMPUBLICAM. ULTUS. EST. ARMIS.
ARCUM. TRIUMPHIS. INSIGNEM. DICAVIT.

In eodem arcu sub sacrificiis insculptis
VOTIS. X.
item,
VOTIS. XX.

In eodem arcu sub sacrificiis insculptis
SIC. X
Item,
SIC. XX.

Intra fornicem majorem ejusdem arcus legitur
hinc LIBERATORI. URBIS
inde vero FUNDATORI. QUIETIS

Hæc formula Sic. x. Sic xx, quæ designat tum vota decennalia soluta, tum vicennalia nuncupata, Constantino et Licinio imperantibus primum usurpata, et postea in frequenti usu fuit, ex eaque intelligimus, præfatum arcum anno duntaxat trecentesimo decimo sexto Constantino positum; cum eo anno decennalia exhibuerit, ut suo loco dicetur. Jam autem sæpius in hoc opere observavi imperatores plerumque triumphos distulisse usque ad annum quinquennaliorum vel hujusmodi festivitatum; ita ut eodem anno triumpharent, et decennalia aut alia id genus festa ederent. Nunc observandum venit, annis quibus *decennalia* edebant, arcus in eorum honorem de more erectos, et victorias, quas ante reportassent, nummis insculptas fuisse. Quare licet certum sit, *Constantinum* hoc anno post devictum *Maxentium* triumphasse, arcus tamen ille nonnisi post quadriennium, in ejus nempe decennalibus, constructus.

10. *Maximinus legem in Christianorum gratiam emittit.* — (1) Victo Maxentio, « Imperator Constantinus, et collega ejus Licinius uno consensu legem pro Christianis absolutissimam et copiosissimam promulgarunt; partæque de tyranno victoriæ nuntium, ipsamque adeo legem ad Maximinum, qui in Orientis partibus etiam tum imperabat, seque ipsis amicum esse simulabat, transmisere, » inquit Eusebius lib. 9, cap. 9, ubi et ait, Maximinum post litteras ad *Sabinum* præfectum prætorii sui a se scriptas, de quibus mox, non permisisse Christianis conventus agere, aut ecclesias extruere; licet Constantinus et Licinius litteris ad ipsum datis, id se Christianis concedere significassent. Periere memoratæ litteræ; sed duplicem Constitutionem a Constantino et Licinio datam, alteram hoc anno, alteram sequenti, prioremque currenti anno ad *Maximinum* transmissam; in dubium revocari non potest, licet Baronius, aliique viri doctissimi unius tantum edicti meminerint. Nam præter verba a nobis laudata, in posteriori Constantini et Licinii Constitutione ab Eusebio lib. 10, cap. 5, relata, non semel priori hoc anno datæ mentio, ut docte explicat Valesius in Notis ad illud edictum, ubi et quod discrimen inter utrumque esset, ostendit. Secundum edictum Mediolani, uti suo loco videbimus, prius loco incerto datum; videtur tamen Romæ, ubi reliquo hoc anno Constantinus egit, promulgatum. De laudatis litteris locutum existimo Lactantium lib. de Mortibus Persec. cap. 37, in quo, postquam persecutionem a Maximino contra Christianos excitatam narravit, ait : « Hæc ille moliens, Constantini litteris deterretur. Dissimulavit ergo. Et tamen si quis inciderat, mari occulte mergebatur. Consuetudinem quoque suam non intermisit, ut in palatio per singulos dies sacrificaretur. Et hoc primus invenerat, ut animalia omnia, quibus vescebatur, non a coquis, sed a sacerdotibus ad aras immolarentur, nihilque prorsus mensæ apponeretur, nisi aut delibatum, aut sacrificatum, aut perfusum mero; ut quisquis ad cœnam vocatus esset, inquinatus inde atque impurus exiret. In cæteris quoque magistri sui similis. Nam si quid reliqui vel Diocles vel Maximianus reliquerunt, hic abrasit, sine ullo pudore auferens omnia. Itaque horrea privatorum claudebantur, apothecæ obsignabantur, debita in futuros annos exigebantur. Hinc fames agris (non) ferentibus, hinc caritas inaudita. Armentorum ac pecorum greges ex agris rapiebantur ad sacrificia quotidiana, quibus eos adeo corruperat, ut aspernarentur annonam, et effundebant passim sine delectu, sine modo, cum lites universos, quorum numerus ingens erat, pretiosis vestibus et aureis nummis expungerent, gregariis et tyronibus argentum daret, barbaros omni genere largitionis honoraret. Nam quod viventium bona vel auferebat, vel dono suis dabat, (prout) quisque petierat aliena, nescio an agendas illi gratias fuisse putem, quod more clementium latronum incruenta spolia detrahebat. »

11. *Maximinus omnes impuritates suscipit.* — Tum cap. 38 : « Illud vero capitale et supra omnes qui fuerunt, corrumpendi cupiditas, quid dicam nescio, nisi cæca et effrenata, et tamen his verbis exprimere pro indignatione sua non potest. Vincit

(1) Quæ in variis hisce annis disputat Pagius de edictis a Constantino et Licinio in favorem Christianorum latis, cum aliquantulum turbata mihi videantur, ita componenda censeo. Edidit Maximianus Galerii suo et Constantini nomine edictum pro Christianis latine scriptum, et a L. Cæcilio c. 34 recitatum, sicut et ab Eusebio græce lib. VIII, c. 17, relatum, quo ad Maximinum transmisso, coactus est ille quidem parere, sed rem ita per dolum composuit, ut edictum illud pro viribus occultarit, mandatum vero nuda voce rectoribus imperii sui dederit, ne Christiani vexarentur. Hoc mandatum rectores sibi invicem communicarunt, quod et fecit Sabinus præfectus prætorio per epistolam latine scriptam, et græce recitatam ab Eusebio lib. IX, c. 1. Post sex menses Maximinus per varias artes effecit, ut persecutio Christianorum recrudesceret. Contigit inter hæc, ut victoria de Maxentio a Constantino reportaretur (A. 312) quam statim subsecuta fuit Constitutio absolutissima pro Christianis, ex ignoto nobis loco data (Eusebius lib. IX, c. 9) eademque ad Maximinum transmissa (L. Cæcilius c. 27). Ille necessitati cedere coactus rescriptum (Eusebius ibid.) pro Christianis dedit ad Sabinum, in quo memorat legem anno superiori a se datam ad præsides provinciæ, quas leges non per se, sed per præsides scripsit.

Secundum hæc Constantinus Mediolanum concessit, quo venit et Licinius, ibique cum accepissent litteras a se pro Christianis antea datas nescio quid ambiguitatis continere (quid enim in illis reprehensum fuerit in edicto mox designando non satis luculenter exprimitur, ut Tillemont. hic animadvertit) exponere illas atque Christianorum favores latius explicare constituerunt. An vero prodierit aliqua illorum Constitutio Mediolani data, mihi non satis liquet; quanquam id certum constituitur a Pagio A. 314, 9. Nec mihi pariter probatur quod a Pagio asseritur ibid. hanc Mediolanensem Constitutionem transmissam fuisse ad Maximinum, cum ille vix certior factus de adventu utriusque imperatoris Mediolanum infesta in illos arma movit (L. Cæcil. c. 45). Sed currens statim Licinius illum prœlio vicit A. 314, ingressusque Nicomediam, litteras pro Christianis ad « præsidem datas proponi jussit, » id est litteras, de quibus Mediolani ab utroque imperatore conventum fuerat, quæ nondum publicatæ fuerant (L. Cælius cap. 48.) In eis memorat imperator alias litteras pro Christianis ab utroque imperatore datas (litteras hasce easdem credimus quas post victoriam Maxentii e loco ignoto scriptas supradiximus) quibus explicandis subdit, « cum nos apud Mediolanum convenissemus (verba sunt edicti) hæc inter cætera.... ordinanda esse credidimus. » His verbis patet vel nullum datum fuisse hac de re edictum Mediolani, sed tantum statutum fuisse ut illud daretur; vel decretum Mediolanense aliud esse ab eo quod Nicomediæ promulgatum fuit : hoc Nicomediense enim ea refert quæ Mediolani constituta fuerant. Neutrum vero transmitti potuit ad Maximinum, qui hostis non amicus discessit (L. Cæcil. c. 49). Ante obitum vero idem Maximinus Christum agnovit (L. Cæl. c. 49) et tunc latum ab ipso credo edictum pro Christianis quod recitat Euseb. lib. IX, c. 10. Ex his patet quam multipliciter Pagius hic A. 314, n. 9, erraverit. MANSI.

officium linguæ sceleris magnitudo. Eunuchi, lenones, scrutabantur omnia. Ubicumque liberalior facies erat, secedendum patribus ac maritis fuit. Detrahebantur nobilibus feminis vestes, itemque virginibus, et per singulos artus inspiciebantur, ne qua pars corporis regio cubili esset indigna. Si qua detrectaverat, in aqua necabatur, tanquam majestatis crimen esset. Sub illo adultero aliqui, constupratis uxoribus quas ob castitatem et fidem carissimas habebant cum dolorem ferre non possent, se ipsos etiam necaverunt. Sub hoc ministro pudicitiæ integritas nulla, nisi ubi barbaram libidinem deformitas insignis arcebat. Postremo hunc jam induxerat morem, ut nemo uxorem sine permissu ejus duceret, ut ipse in omnibus nuptiis prægustator esset. Ingenuas virgines imminutas servis suis donabat uxores. Sed et comites ejus sub tali principe imitabantur.... suorum cubilia impune violabant. Quis enim vindicaret? Mediocrium vero filias, ut cuique libuerat, rapiebat. Primariæ, quæ rapi non poterant, in beneficiis petebantur; nec recusari licebat, subscribente imperatore, quin aut pereundum esset, aut habendus gener aliquis barbarus. Nam fere nullus stipator in latere ei, nisi ex gente eorum qui a Gothis tempore vicennalium terris suis pulsi Maximiano se tradiderunt, malo generis humani, ut illi barbaram servitutem fugientes, in Romanos dominarentur. His satellitibus et protectoribus cinctus Orientem ludibrio habuit. »

12. *Maximini erga Valeriam inhumanitas.* — Deinde cap. 39 : « Denique cum libidinibus suis hanc legem dedisset, ut fas putaret quidquid concupisset, ne ab Augusta quidem, quam nuper appellaverat matrem, potuit temperare. Venerat post obitum Maximiani ad eum Valeria, cum se putaret in partibus ejus tutius moraturam, eo maxime quod habebat uxorem. Sed animal nefarium protinus inardescit. Adhuc in atris vestibus erat mulier, nondum luctus tempore impleto. Legatis præmissis in matrimonio postulat, ejecturus uxorem, si impetrasset. Respondit illa libere quæ sola poterat; primum non posse de nuptiis in illo ferali habitu agere, tepidis adhuc cineribus mariti sui, patris ejus; deinde illum impie facere quod sibi fidam conjugem repudiet, idem utique facturus et sibi; postremo nefas esse illius nominis ac loci feminam sine more, sine exemplo, maritum alterum experiri. Nuntiatur homini quid esset ausa. Libido in iram furoremque convertitur. Statim mulierem proscribit, bona ejus rapit, aufert comites, spadones in tormentis necat, ipsam cum matre in exilium relegat (nempe cum Prisca Diocletiani uxore), nec in locum certum, sed huc atque illuc præcipitem cum ludibrio exturbat, et amicas ejus afficto adulterio damnat. »

13. *Maximinus in matronas sævit.* — Cap. 40. « Erat clarissima femina, cui ex filiis juvenibus jam nepotes erant. Hanc Valeria tanquam matrem alteram diligebat, cujus consilio negatam sibi suspicabatur. Dat negotium præsidi Eratineo, ut eam cum dedecore interficiat. Huic aliæ duæ adjunguntur æque nobiles, quarum altera vestalem famulam virginem Romæ reliquerat, furtive tunc Valeriæ familiaris. Altera virum habuit senatorem, non nimis Augustæ proxima. Sed utraque ob eximiam pulchritudinem corporis ac pudicitiam necabatur. Rapiuntur subito mulieres, non ad judicium, sed ad latrocinium. Nec enim quisquam accusator extabat. Invenitur quidam Judæus ob alia facinora reus, qui spe impunitatis inductus adversus insontes mentiatur. Judex æquus et diligens extra civitatem cum præsidio, ne lapidibus obruatur, protulit. Agebatur hæc tragœdia Nicææ. Irrogantur tormenta Judæo, dum quæ jussus........ loqueretur, pugnis a tortoribus coercentur. Innocentes duci jubentur. Fletus et comploratio, non illius tantum mariti, qui aderat bene meritæ uxori, sed omnium quos res indigna et inaudita contraxerat. Ac ne impetu populi de carnificum manibus raperentur, promoti militari modo instructibile mens efflagitari prosequuntur (locus depravatus est). Ita mediæ inter cuneos armatorum ad supplicia deductæ. Jacuissent insepultæ, domesticis in fugam versis, nisi eas furtiva amicorum misericordia sepelisset. Nec adultero impunitas promissa persolvitur; sed patibulo affixus, aperuit omne mysterium et sub extremo spiritu, inquit, omnibus qui videbant, innocentes occisas esse testatur. »

14. *Maximinus Diocletiano ingratus.* — Cap. 41. « Augusta vero » Valeria nempe Galerii vidua « in desertas quasdam Syriæ solitudines relegata, patrem suum Diocletianum per occultos gnarum calamitatis suæ fecit. Mittit ille legatos, et rogat ut ad se filiam remittat. Nihil proficit. Iterum ac sæpius obsecrat. Non remittitur. Postremo cognatum suum quemdam militarem ac potentem virum legat, qui eum beneficiorum suorum admonitum deprecetur. Is quoque imperfecta legatione irritas preces renuntiat. » Ita Lactantius, cujus narrationem integram ad Annalium supplementum referre visum. Mirum, nihil hic nunc de matre Valeriæ, Prisca sc. dici, neque repetitam a Diocletiano, cum Valeria repeteretur. Nam adhuc illa vivebat, ut ex capite 51 suo loco videbimus.

15. *Maximinus necessitate adactus pro Christianis scribit.*— Maximinus, postquam nuntium de Maxentio debellato accepit, maximopere doluit : « At ille, inquit Eusebius lib. 9, cap. 9, his rebus compertis primum quidem, utpote tyrannus, graviter ingemuit. Postea vero cum nec videri vellet alii cessisse, nec rursus id quod jussum erat, supprimere auderet (ut anno CCCXI fecerat, cum rescriptum Galerii ad ipsum missum fuisset) metu eorum, qui jusserant, hanc primum pro Christianis epistolam, veluti suopte motu et ex propria auctoritate conscriptam ad præsides imperii sui, necessitate adactus direxit; ea quæ nunquam antea fecisset, ipse contra se simulate confingens. » Postea refert Eusebius epistolam, quam Maximinus ad *Sabinum* præfectum prætorii sui scripsit, quamque currenti anno datam esse, non vero anno insequenti, ut multi eruditi credidere, ex

dictis liquet. In ea enim ait Maximinus: « Postea vero cum anno præterito Nicomediam feliciter essem ingressus, cives ejus urbis me illic degentem adierunt cum deorum simulacris, obnixe orantes, ne hujusmodi hominum genus in sua civitate habitare omnino sineretur. » Anno autem CCCXI post Galerii mortem Maximinus Bithyniam, in qua Nicomedia sita, occupavit, et epistolam dedit, qua respondit decretis civitatum adversus Christianos, quæque in tabulis æneis incisa ac publice proposita est. Eam refert Eusebius lib. 9, cap. 7. Ex prioribus Eusebii verbis primum Constantini et Licinii edictum in favorem Christianorum datum, hoc anno ad Maximinum missum fuisse, ipsumque metu adactum hoc etiam anno hanc epistolam ad Sabinum scripsisse, manifestissime liquet. Nam Lactantius cap. 45, postquam dixit, senatum primi nominis titulum Constantino decrevisse, subjungit: « Senatus decreto sic exarsit (Maximinus) dolore, ut inimicitias aperte profiteretur, convicia jocis mixta adversus imperatorem maximum diceret. » Tum statim capite insequenti: « Constantinus, rebus in Urbe compositis, hieme proxima Mediolanum contendit. » Postquam igitur Constantinus decreto senatus primi nominis titulum accepit, quem sibi Maximinus arrogabat, quod Cæsar ante Constantinum creatus fuisset, pro auctoritate egit cum Maximino, qui ideo illas ad Sabinum litteras hoc anno scribere coactus est, quas Baronius in annum sequentem perperam confert. Cum vero Nazarius in Panegyrico, quem Constantino dixit, cap. 23, scribat, quidquid mali factum fuisset, bimestrem fere curam sanasse, patet anni insequentis initio, rebus urbanis constitutis, Roma Mediolanum perrexisse, ut Licinio Constantiam sororem suam in matrimonium daret. Dico, sequentis anni initio, quia L. 1 Codic. Theod. *De censu*, dicitur dat. « XV kalend. Feb. Rom. Constantino A. IV, et Licinio III coss., » anno sc. 313. Mense itaque Januario adhuc Romæ erat Constantinus, nisi loco *Dat.* legendum sit cum aliquibus editionibus *PP.* Quidquid sit, huic legi omnino convenit quod Eusebius in Vita Constantini lib. 4, cap. 3, scribit, *Constantinum*, cum quidam quererentur, superiores imperatores iniquas census adscriptiones fecisse, censitores seu exæquatores misisse, qui censum reformarent.

16. *Prima constitutio Constantini pro Ecclesia.* — Hoc quidem anno *Annius Anulinus* proconsul in Africam exeunte mense Novembri missus, ut hoc anno num. 1 diximus; sed epistola seu edictum Constantini *De immunitate clericorum* ad eum anno tantum sequenti, circa mensem Aprilem missa, ut ibidem num. 5 ostendimus. Præterea epistola Constantini ad Cæcilianum episcopum, in qua mentio *Osii* et *Ursi* Rationalis Africæ, cui *Constantinus* in mandatis dat, ut certam pecuniæ quantitatem *Cæciliano* adnumeret, anno tantum sequenti scripta, quo jam imperator de statu Africæ edoctus erat. *Ursi* mentio est in L. 1 Codicis Theod. *De dilationibus* dat. II non. Mart. Volusiano et Anniano coss. cujus titulus, « Imp. Constantinus A. ad Ursum Vicarium. » Sed, ut observat Gothofredus in illius legis commentario rescribendum, VI. Clarum, id est *virum clarissimum*, qui error non infrequens. Nulla itaque Osii in comitatu Constantini mentio ante annum insequentem.

17. *Imperatores christiani pontifices maximi dicti non sunt.* — Baronius in Notis ad Martyrologium Romanum ad diem XXII Augusti scribit Zozimum lib. 4, pag. 761, insigniter mentitum esse, quando inquit: « Simul atque summum imperium quisque consequebatur, amictus ei sacerdotalis offerebatur a pontificibus; et continuo pontificis maximi titulus ei tribuebatur. Ac cæteri quidem principes universi lubentissimis animis hunc honorem accepisse, et hoc usi titulo videntur; adeoque Constantinus etiam, potitus imperio, licet is a recta sacris in rebus via deflexerit, et fidem Christianorum amplexus sit; idemque post illum reliqui ordine secuti, et Valentinianus, et Valens. Cum ergo pontifices, ex more, talem Gratiano amictum attulissent, aversatus est id, quod petebant, ratus non esse fas illiusmodi habitu christianum uti. Cumque stola flaminibus reddita fuisset, aiunt, eum, qui dignitate princeps inter eos erat, dixisse: Si princeps non vult appellari pontifex, admodum brevi pontifex maximus fiet. » « Redarguunt eum mendacii, inquit Baronius, omnia vetera monumenta; nam non numismata, nec incisi lapides, neque tituli sanctionum, nec denique quævis antiquitatum memoriæ, quarum in his probandis summa est auctoritas, id aliquando prodiderunt. » At eam sententiam cardinalis doctissimus in Annalibus retractavit, quam certam existimo.

18. *Ex nummis hæc difficultas solvi non potest.* — Ex nummis tamen ad hujus difficultatis solutionem nihil deduci potest; cum post Philippum seniorem imperatores, nec quidem ipsemet Julianus Apostata, pontifices maximi in iis non nuncupentur, ut antea in usu erat. Sed Sozomenus, lib. 5, cap. 1, satis ostendit *Constantinum Magnum* ad fidem christianam conversum, et filios *pontificis maximi* nomen non usurpasse; cum *de Juliano* Augusteam dignitatem, dum adhuc Constantius viveret, sibi attribuente loquens, quod se pontificem maximum dixerit, tanquam rem novam observet: « Cumque, inquit, antea christianus fuisse videretur, repente mutata religione semetipse pontificem maximum appellavit: et Gentilium templa ingrediens diis sacrificavit, et subditis suadere cœpit, ut eo ritu deos colerent. » Ipsemet Julianus in Fragmento quodam primæ partis suorum Operum, pag. 546, ἀρχιερέα μέγιστον, id est, *pontificem maximum*, ut passim etiam in veteribus inscriptionibus vocatur, sese appellat.

19. *Rationes quæ ostendunt impp. christianos dictos non esse pontifices maximos.* — Priorem Baronii sententiam pluribus propugnat Jacobus Gothofredus in Epistola « De interdicta Christianorum cum Gentilibus communione » ad Andream Rivetum scripta, Baroniumque laudat quod mendacii dicam Zozimo impegerit. Primum enim, inquit

Gothofredus, quis ipsi Zozimo auctor? quis fundus? Certe fabellam illam non a classicis fideque dignis auctoribus accepisse se testatur ipsemet : verum narrationem tantum quæ, vulgo jactaretur, fuisse indicat, ἱστορουμένη τι, *aiunt quidam*, inquit. II. Qualis auctor hac in re Zozimus ? Non jam dico, quod perpetuum et internecinum christianis imperatoribus odium indixerit; verum istud, quod similibus passim fabellis historiam suam impleverit. Omnibus notum, quid in Constantinum circa haruspicinæ usum jactaverit : quid in Innocentium pontificem Romanum finxerit, quasi is contra propriam conscientiam in Sacra quædam gentilitia consenserit. III. Peculiare Zozimi, ut aliorum Gentilium, pariter ut hæreticorum, in Gratianum odium fuisse, de quo Gothofredus in Dissertat. Philostorgianis, lib. 10, cap. 5, aliquid habet. Neque deerant graves istius odii causæ : hic enim princeps suos sacris sumptus detraxerat, sua sacerdotibus stipendia, idem et aram Victoriæ everterat, sub eodem portentosa simulacra diruta fuere; quæ omnia discimus ex Ambrosio, Symmacho, et Hieronymo. IV. Sed malam mentem a Zozimo abfuisse, odiique causas eum procul habuisse, largiamur. Nam idem circa eumdem Gratianum fœdo errore lapsus est, cum lib. 4, pag. 760, cum Maximi tyranni metu, transcensis Alpibus, Rhetia, Norico, Pannonia, in Mysiam superiorem tetendisse scribit, cum eum Singidini cæsum commemorat, quem tamen in Galliis Parisiis proditione superatum fugientemque, Lugduni occisum, auctores alii constanter memorant.

20. *Aliæ rationes quæ id probant.* — Quinto cæteros scriptores in concilium adhibemus. Altum ejus, quod unus Zozimus narrat, apud omnes silentium, quod in re tanti momenti quis credat ? Ecquis enim putet, gentiles scriptores alios, et in his panegyristas maxime, quorum ferax hæc ætas fuit, id silentio transmissuros, de pontificatu videlicet max. a christianis imperatoribus suscepto, qui alia multo inferiora laudibus attollunt ? Quis contra putet, Patres scriptoresque alios christianos vel ecclesiasticos id reprehensione vacuum transmissuros, qui leviores multo principum culpas dissimulare non solent ? VI. Si constitutiones principum, si incorruptas inscriptiones spectemus, nullum ibi ejus rei vestigium; cum tamen hæc illa sint potissimum, in quibus tituli principum elucent. VII. Si ingenium atque indolem christianorum illorum principum, animique characterem oculis nostris subjicimus, nonne illi modis omnibus atque innumeris constitutionibus, gentilitiam superstitionem eradicare atque ex hominum animis, quantum in se, et quantum tempora ferebant, avellere adnisi sunt, omnemque participatum et communionem ritus gentilitii privatis interdixere ? Quod cum ita sit, quomodo illi orbis obsequium sperare vel procurare potuissent, si graviora his ipsi admitterent, conspectiore in se multo crimine ? Propensio quippe ad æmulationem validior quam pœna a legibus proposita : eaque principum conditio est, ut quidquid faciunt, præcipere videantur. Quare falsa est Zozimi narratio de christianis principibus, qui pontificis maximi titulum gesserint.

21. *Locus Ausonii explicatus.* — Quod si Ausonius in gratiarum actione pro suo consulatu videatur appellare « Gratianum Augustum pontificem maximum, » id per allusionem ab eo dictum satis apparet, dum ait : « Augustus sanctitate, pontifex religione, indulgentia pater, ætate filius, pietate utrumque superat. » Sic inferius, cum agit de sui consulatus auspiciis, non Gentilium, sed Christianorum more captatis, Deum tantummodo habuisse consultorem ait, alludensque ad pristina sacra atque comitia : « Quæ, inquit, tum pontifex maximus Deo participatus habuisti. » Sicut et inferius, dum ait : « Operto conclavis tui non sanctior ara vestatis, non pontificis cubile castius, etc., » ut recte respondit Baronius in Notis ad Martyrologium.

22. *Inscriptiones explanatæ.* — Neque etiam urget testimonium, quod petitur ex veteribus inscriptionibus, in quibus christianorum imperatorum titulis, pontificis quoque maximi titulus additus legitur : cujusmodi sequentes occurrunt apud Gruterum : Constantini Magni pag. 283, num. 1 et 3, pag. 159, n. 6; Valentis, pag. 286, n. 13; Gratiani pag. 159, n. 7, et similis altera pag. 1082, n. 13. His adde et Valentiniani, Valentis, Gratiani apud Baronium. Magna quidem, quæ ex vetustis inscriptionibus desumitur, fides et auctoritas. Sed ut recte notat Gothofredus citatus, duo hic notanda sunt. Primo quidem, non imperatores ipsos hunc sibi titulum in illis vindicare, verum a Gentilibus tributum ibi exhiberi, quo sensu Servius, qui gentilis erat, quique Arcadii et Honorii temporibus floruit, in tertio Æneidos, pag. 268, scripsit : « Unde hodieque imperatores DICIMUS pontifices. » Quomodo etiam Gentiles hoc ævo hostias pro imperatoribus christianis cædebant atque inspiciebant; cujus rei exemplum extat apud Ammianum, lib. 25, cap. 6, dum de Joviano loquitur : « Quæ dum ultro citroque ordinantur, hostiis pro Joviano extisque inspectis, pronuntiatum est, eum omnia perditurum si intra vallum remansisset, ut cogitabat. »

23. *Explicatur alia inscriptio.* — Antonius *Van-Dalen* in Dissertationibus de Oraculis, pag. 153, hanc Justini Senioris inscriptionem refert ex Grutero pag. 164, num. 5, quæ Justinopoli in Istria insculpta, ita habet :

D. N. CAESAR. IUSTINUS. P. SAL. PIUS
FELIX. VICTOR. AC. TRIUMPHATOR
SEMPER. AUG. PONT. MAX. FRANC.
MAX. GOTH. MAX. VANDALIC. MAX.
COS. III. TRIB. VIII. IMP. V.
CONSPICUAM. HANC. AEGIDIS. INSULAM.
IMTIMA. ADRIATICI. MARIS
COMMODIS. INTERIECTAM. VENERANDAE. PALLADIS. SACRARIUM. QUONDAM.
ET. COLCHIDUM. ARGONAUTARUM
PERSECUTORUM QUIETEM. OB

GLORIAM. PROPAGANDAM. IMP.
S. C. IN URBEM SUI. NOMINIS. EXCEL-
LENTISS. NUNCUPANDUM. HONESTISS.
P. P. P. DESIGNAVIT. FUNDAVIT.
C. R. P. Q. ET GENTE. HONES-
TISS. REFERTAM.

Sed loco, Cos. III, legendum, Cos. II; duos enim tantum consulatus Justinus Senior gessit : in qua cum Palladis mentio fiat, non dubium, quin a quodam gentili posita fuerit. Cum autem in ea imperator *pontifex maximus* dicatur, infert vir eruditissimus, imperatores christianos adhuc sexto Ecclesiæ sæculo, quo *Justinus Senior* imperavit, *pontifices maximos* sese appellasse. Verum ex ea inscriptione id minime consequitur, sed tantum Gothofredi interpretatio laudata extra dubium ponitur, citatas nempe inscriptiones, quemadmodum et mox recitatam, non a Christianis, sed a Gentilibus, qui imperatores juxta antiquum ritum pontifices maximos vocabant, dedicatas esse. Quam porro etiam post Theodosii Magni mortem Gentilium superstitio adhuc invaluerit, liquet ex Codice Theodosiano, tit. *De Paganis.*

24. *Inscriptiones imperatorum gentilium in christianos translatæ.* — Secundo observandum, nonnullas ex inscriptionibus illis non in christianorum primum imperatorum, verum in gentilium gratiam factas, quorum erasis postea nominibus, Christianorum nomina a gentilibus suffecta, eorumque loco incisa insculptaque fuere. Exemplum illustre hujus rei animadvertit Baronius in inscriptione Constantiniana, pag. 283, Romæ, ubi in basi marmorea ita legitur :

MAGNO. ET INVICTO
IMP. CAES. C. VAL. AUREL.
CONSTANTINO. PIO. FEL.
INVICTO. AUG. PONTIF. MAX.
TRIB. POTEST. CON. III. P. P.
PROC. D. N. CORPUS CORIARIORUM
MAGNARIORUM. SOLAIARIORUM
DEVOTI. NUMINI. MAIESTATIQUE
EIUS

Hæc, inquam, inscriptio alicui imperatori gentili primitus posita fuerat. Quod duobus argumentis apparet. Primum, in sinistro latere ejusdem baseos hæc leguntur :

DEDICATA KAL. JAN.
DD. NN. DIOCLETIANO III. ET
MAXIMIANO COSS.

Qui tertius Diocletiani consulatus anno ducentesimo octuagesimo septimo gestus fidem facit, eam inscriptionem Constantino anteriorem esse, in cujus tamen nomen ea postea mutata est anno CCCXIII, quo Constantinus tertium consulatum iniit, vel forte etiam anno CCCXIV. Quod mutationis genus videre est quoque in nummis, qui aliquando novi principis nomine recusi sunt. Usurpatum et illud in imaginibus et statuis, quæ in aliorum honorem translatæ, vel capite tantum, vel titulis mutatis : qua de re Suetonius in Tiberio, cap. 58, et in Caio, cap. 22, et Dio Chrysostomus, orat. Rhod. in id expressa 31, et Corinthiaca orat. 37, Pausanias in Atticis et in Corinth., Hieronymus, Comment. in Habacuc. Par igitur et hic mutatio, quæ et ipsa altero adhuc argumento oculis sese ingerit, simul et luculentum imperitiæ testimonium perhibet : prænomina quippe ibi reficta, quæ *Constantini* Magni nunquam fuerunt, scilicet C. VAL. AUREL. Maximiano Herculio conveniunt, non vero Constantino, cui prænomen *Flavii* fuit; Maximiano, inquam, non Diocletiano, ut perperam Baronius, cujus tamen est hæc hujus epigraphes explicatio. Plura argumenta affert Baronius, ut probet imperatores christianos pontificis maximi titulum retinere potuisse, variasque hujus facti causas edisserit. Sed cum constet, imperatores christianos illum titulum non retinuisse, frustra hujusmodi rationes in medium adducuntur; cum hic non de jure, sed de facto quæstio sit, jusque a theologis, non vero ab historicis discutiendum sit. Ad illa tamen argumenta Baronii respondet Gothofredus laudatus, ad quem lectorem remittimus.

25. *Indictionis initium.* — A num. 104 ad 111. In Dissert. Hypatica parte secunda, cap. 2, num. XX ostendi, Scaligerum non male repetiisse *indictionum* originem ab editione quinquennalium et id genus festorum : et cap. 5, num VI, eum deceptum, quando scripsit, *indictionem* cum æra Antiochena inchoatam esse. Cœpta autem prior *indictio Constantiniana* die XXIV mensis Septembris currentis anni, a qua die Galli postea indictiones auspicati sunt, ut ex variis diplomatis imperatorum Carlovingicorum regumque Francorum patet. A Francis ad imperatores Germaniæ mos hic transiit : quem a Gallis usurpatum existimo, quia Constantinus in Gallia imperabat, quando indictionis circulum instituit. Hic autem mos postea in Gallia mutatus, ut alibi dicetur. Imperatores Constantinopolitani initium a kalendis Septembris deduxere, quos secuti sunt pontifices Romani per plura sæcula. Quando vero indictio a die XXV Decembris natali Christi sacra, vel a kalendis Januariis, vel a XXV Martii, vel denique a Paschate exordium sumere cœperit, et quibus in regionibus, adhuc incompertum : non arbitror tamen, hunc usum ante octavum Ecclesiæ sæculum natum esse. Nam exempla duo, quæ in contrarium adduxi in Dissert. Hyp., p. 2, pag. 303 et 328, id non evincunt; et infra suis locis indictionem in illis memoratam a Septembri inchoandam demonstrabo. Gothofredus in Chronologia Codicis Theodosiani existimat, ideo *indictionem* a die XXIV Septembris inchoatam fuisse, quia eo die Constantinus in Italiam appulit, et *Maxentio* bellum indixit. Verum hæc conjectura vanissima; Constantinus enim anno præcedenti in Italiam die incerto venit, et, ut habet anonymus Valesianus, « apud Veronam victis ducibus tyranni Romam petiit. »

26. *Pax in Occidente Ecclesiæ reddita.* — Ad num 111 et seq. Baronius, qui persecutionem *Diocletiani* anno citius quam par erat, auspicatus est, currentem annum, primum pacis perperam appellat; cum, ut suo loco videbimus, prioribus anni sequentis mensibus ea adhuc in Oriente sævierit. In Occidente tamen, ubi *Constantinus* imperabat, hoc anno eam cessasse non dubitandum. Hinc Severus Sulpitius hæc de persecutionis Diocletianeæ fine scribit : « Sed finis persecutionis illius fuit abhinc annos IX et LXXX, a quo tempore imperatores christiani esse cœperunt. » Annum Christi quadringentesimum Stiliconis consulatu notatum, Historiæ suæ terminum præfixit Sulpitius. Quare juxta eum pacis Ecclesiæ initium ab hoc anno consurgit; ab eo enim anno ad CCCC anni sunt LXXXIX, utroque extremo incompleto pro integro numerato. Verum Eusebius *pacis* initium ab anno insequenti repetit, quod *Maximinus* Ecclesiæ persecutor eo anno adhuc Christianos afflixerit. Quamobrem hoc anno in Occidente, sequenti in Oriente *pax Ecclesiæ* reddita est.

27. *Zacharius fit episc. Hierosolymitanus.* — *Zacharius* episcopus Hierosolymitanus secundum Eusebium in Chronico tam juxta editionem Pontaci, quam Scaligeri, creatus est, ut magis in ejus morte explicabitur. Hoc etiam anno Hermannus Contractus ejus pontificatus initium consignavit. In posterum episcoporum Hierosolymitanorum chronologiam elucidabimus; nam ante eum nihil hac in re certi dici potuit.

28. Donatistarum schisma hoc anno inchoatum, ut anno CCCVI, num. 19, ostendi.

MELCHIADIS ANNUS 3. — CHRISTI 313.

1. *Constantini leges ac præcipue edictum pro Christianis.* — Cum jam Christi annus trecentesimus decimus tertius advenisset, Constantinus imperator tertium adiit consulatum, habuitque sicuti superiore anno, collegam Licinium in Illyrico imperatorem. Cujus consulatum cum alii æque tertium, ut Zozimus, paremque numero cum Constantini consulatu ponant, S. Augustinus [1] tamen ex libellis consularibus, quos citat tertio consulatui Constantini (nisi sit mendum in codice) Licinii secundum adjungit. Hujus anni exordio, idem Constantinus cum adhuc Romæ ageret, quod ad Reipublicæ statum recte disponendum pertinere videbat, ne, qui potentiores essent, humiliores damno afficerent, ejusmodi legem sanxit [2] :

« Imperator Constantinus ad Populum. Quoniam tabularii civitatum per collusionem potentiorum, sarcinam ad inferiores transferunt, jubemus, ut, quisquis se gravatum probaverit, suam tantum pristinam professionem agnoscat. Dat. XV kal. Februarii, Romæ, Constantino Aug. III et Licinio coss. » Hæc ipse; ex quibus apparet tantum abesse ut Constantinus hoc tempore nova tributa indixerit, ut potius quæ erant indicta, ad pristinam census professionem voluerit reformari.

2. Post hæc autem haud diutius ipsum Roma retinuit, quem bellicæ curæ (ut dictum est anno superiore) in Germaniam evocabant. Factum est autem, ut cum Licinius imperator, qui cum exercitu agere soleret in Illyrico, occurrisset illi in via, una simul cum eo Mediolanum usque pervenerit; licet dicat Zozimus eum a Constantino Mediolanum accersitum; sed edictum ab ipso datum priorem sententiam veriorem esse declarat. Quid autem ad optimum regimen imperii stabiliendum inter eos transactum sit, Zozimus [1] narrat, agens in primis de rebus Romæ ab eo gestis post Maxentium extinctum, his verbis : « Hoc eventu rerum Constantinus de paucis quibusdam Maxentio familiarissimis pœnas exegit, prætorianis militibus e medio sublatis, et castellis dirutis, in quibus esse consueverant (erant hæc dicta castra prætoria); denique constitutis urbanis rebus, ad Celtas et Gallos profectus est. Licinio Mediolanum accersito sororem Constantiam in matrimonium tradidit, quam antea se daturum ei promiserat, cum eum sibi socium contra Maxentium hostem adjungere vellet. Eo peracto, Constantinus ad Celtas discedebat. » Hucusque Zozimus; hanc autem Constantiam Constantini germanam christianam fuisse, Acta Basilei episcopi Amaseæ in Ponto significant; de qua plura inferius dicturi sumus.

3. Testatur Aurelius Victor [2] ad has nuptias vocatum fuisse Diocletianum, sed venire contempsisse; sic enim ait : « Cum a Constantino atque

[1] Aug. ad Donat. post. Collat. c. 33. — [2] L. 1. C. de Censib. lib. XI.

[1] Zozim lib. II. — [2] Aur. Vict. in Dioclet.

Licinio vocatus ad festa nuptiarum, per senectam, quominus interesse valeret, excusavisset, rescriptis minacibus acceptis, quibus increpabatur Maxentio favisse, et Maximino favere, suspectans necem dedecorosam, venenum dicitur hausisse. » Hæc Victor. Porro exitum Diocletiani post triennium accidisse, auctor est Zozimus [1]; itaque de eo tunc agemus. Quod vero idem Victor [2] dicat, earumdem nuptiarum tempore Constantinum imperatorem creasse Cæsares filios suos Crispum et Constantinum, necnon Licinii Augusti Licinianum filium mensium fere viginti eodem nomine insignisse; ipsum errasse dicemus anno decimo imperii Constantini.

4. At non ea tantum, quæ ad connubium spectarent, inter eos transacta esse, sed etiam quæ ad pacem Orientalis Ecclesiæ pertinerent, constat fuisse disposita, et amborum nomine pro Christianis fuisse promulgatum edictum; quod a Licinio ethnico homine, de Christianis tamen Constantini intuitu bene merente inter alia fœderis initi placita elicitum fuisse putamus : nam quod ad ipsum spectat Constantinum, nequaquam expectavit Licinii congressum ac consultationem, ut pro Christianis sub sua ditione agentibus ampliora decerneret, Romæ dum ageret, post debellatum Maxentium. Quamobrem quod licuit a cultore deorum exigere, sic Christianæ religioni consultum fuit, ut tamen idololatris quoque prospectum foret. Edicta Eusebius recitat, his verbis inscripta [3] :

IMPERATORIORUM EDICTORUM EXEMPLAR.

5. « Cum jampridem religionis libertatem nemini denegandam esse, sed cujusque menti et voluntati potestatem permittendam ritus et instituta divina pro sua animi voluntate et arbitrio excolendi, consideraremus ; mandatum dedimus, ut cum singuli alii, tum Christiani suæ sectæ et religionis fidem integre observarent. Sed quoniam in eo rescripto, in quo ejusmodi illis concedebatur facultas, multæ sententiæ dubiæ et controversæ inesse videbantur ; quidam illorum propterea fortasse paulo post præ metu ab illius observatione repulsi sunt. Quapropter cum ego Constantinus Augustus, et ego Licinius Augustus, prospero itinere Mediolanum perveniremus; et omnia quæ ad utilitatem et commodum Reipublicæ pertinebant, accurate disquireremus; ista inter cætera, quæ plebi universæ perutilia videbantur, maxime omnium decernenda existimavimus, quibus reverentia et divinus cultus contineretur ; hoc est, ut tum Christianis, tum aliis omnibus liberam optionem omnino daremus eam religionem sequendi, quam ipsi in animos inducerent; quo, quæcumque sit divinitatis et cælestis numinis potentia nobis, ac universis qui sub nostra ditione vitam degunt, clemens et propitia esse posset.

6. « Istam igitur nostram voluntatem ac sententiam recta ratione ac consilio decidimus, ut nemini prorsus libertas negetur, Christianorum observantiam et cultum imitandi amplexandique ; et cuique detur copia suam mentem ei religioni addicendi, quam ipse sibi maxime convenire censuerit : quo divinum numen in omnibus, quæ molimur, consuetam curam, studium, et bonitatem in nos ostendat. De qua quidem voluntate nostra consentaneum fuit ad te rescribere, ut tum controversæ illæ sententiæ, quæ prioribus litteris ad tuam pietatem missis de Christianis continebantur, penitus tollerentur, tum ea quæ videbantur admodum severa, et a nostra mansuetudine et clementia aliena, omnino abrogarentur ; atque adeo jam quisque eorum qui induxerint in animum Christianam religionem observare, libere, minime fucate, et absque ulla molestia aut perturbatione cujusquam hoc ipsum custodiat. Quæ quidem tuæ solertiæ plenissime significare decrevimus, ut intelligas, nos liberam ac solutam Christianis facultatem concessisse, suam ipsorum religionem sedulo excolendi ; quod quoniam tua pietas perspicit a nobis libere illis esse concessum, aliisque etiam potestatem factam, cum observantiæ et religionis modum, quem apud animum proposuerint, consectandi, et nostrorum temporum tranquillitati et quieti revera accommodatum esse, ut quisque facultatem habeat diligendi observandique eam in Deo colendo rationem, quæ sibi maxime placuerit; hocque a nobis factitatum esse, ut nullius honoris, nullius religionis auctoritas a nobis ulla ex parte minui videatur : tuarum partium est providere, ut nemo impediatur, quominus suæ professioni firme adhærescat.

7. « Istud etiam præter cætera nominatim Christianis decernimus, ut loca eorum, in quæ ipsis in more positum erat antea convenire (de quibus quidem rebus litteris superioribus ad tuam sanctimoniam datis alia formula eo tempore a nobis erat definita et præscripta), si qui vel a quæstore nostro, vel ab alio quopiam ea emisse videantur, Christianis absque argento, absque ulla repetitione pretii, quod in illis emendis collocaverant, sine omni mora et dubitatione restituant; et si qui ipsa loca pro munere fuerint adepti, ut ipsis Christianis quam celerrime reddant ; ac si qui ea aut coemerint, aut dono receperint aliquid a nostra bonitate postulent ; præfectumque qui regioni, in qua habitant, præest, adeant, quo ipsorum etiam a nostra munificentia provisio et cura suscipiatur. Quæ quidem omnia Christianorum societati tuo studio et industria extemplo, et sine ulla dilatione restituenda cures, oportebit. Ac quoniam ipsi Christiani non solum ea loca, in quæ convenire solent, sed alia etiam habuisse cognoscuntur, quæ non privatim ad singulos, sed ad jus totius ipsorum communitatis, id est, Christianorum, spectabant ; singulis, qui ea possident, mandes velim, ut omnia per legem, quam supra posuimus, absque ulla controversia Christianis, id est societati ipsorum et conventui reddant, modo ratio ipsa ante demonstrata sedulo conservetur ; nimirum ut illi, qui sine repetitione pretii (sicut antea dixi-

[1] Zozim. lib. II. — [2] Victor in Constantino. — [3] Euseb. lib. X. c. 5.

mus) ea restituant, suas res et facultates absque damno a nostra beneficentia compensandas fore pro certo expectent. In quibus omnibus prædictæ Christianorum communitati studium et diligentiam pro virili tua parte, vel maximam adhibere debes, ut nostrum citissime conficiatur mandatum, quo ad hunc modum communi et publicæ tranquillitati a nostra benignitate recte prospiciatur. Nam hac ratione (sicuti dictum est) divinum erga nos studium, quod in multis jam rebus experti sumus, perpetuo nobis firmum ac stabile permanebit. Ut igitur hujus nostræ sanctionis et beneficentiæ decisio ad omnium notitiam perferatur, has nostras litteras ubique præponi, et in cujusque cognitionem venire, consentaneum est; quo lex a nostra clementia sancita neminem omnino latere possit. » Hucusque edictum per Constantinum (ut demonstratum est) elicitum a Licinio, cum ille, quod in Christianos parum æquo esset animo, in gratiam ejusdem Constantini imperatoris parum certa, sed ambigua decreta promulgasset; quod ut de Constantino dicatur, plane indignum est.

8. *Maximinus invite rescribit pro Christianis.* — Quod vero non satis prospectum esset Ecclesiis Orientis ejusmodi datis a Licinio litteris, nisi Maximinus, cujus potiores imperii partes essent, sineret Christianos in pace agere; actum est per eumdem Constantinum cum Licinio, ut amborum nomine pro pace Christianorum ad eumdem Maximinum litteræ mitterentur; quod factum esse testatur Eusebius [1]; idemque datas a Maximino statim publicas pro Christianis litteras recitat, hæcque præmittit: « Iste de his rebus certior factus, primum, utpote tyrannus, immensum animo dolorem concepit; verum postea, quanquam aliorum imperio cedere videri nolebat, neque mandatum eorum divulgare; metu tamen jubentium perterritus, hanc primam pro Christianis epistolam, tanquam sua auctoritate compositam, præfectis suæ ditionis necessario perscribit: et in ea, quæ ab ipso nunquam fuerant hactenus factitata, commentitia ratione contra se ipse confingit.

9. « Jovius Maximinus Augustus Sabino S.

« Cum apud tuam gravitatem, tum apud omnes homines satis increbuisse arbitror, dominos et patres nostros imperatores Diocletianum et Maximianum, quando omnes fere homines, relicto deorum cultu, se cum Christianorum gente commiscuisse conjunxisseque intellexerant, recte sane mandasse, ut cuncti, qui a deorum suorum immortalium religione recessissent, aperta animadversione et supplicio ad eorum devotionem demo revocarentur. Verum cum ego felici quodam et prospero casu in Orientem primum adventarem; et complures homines qui Reipublicæ prodesse possent, a judicibus ob eam causam, quam modo posuimus, in loca quædam extranea relegatos animadverterem; cuique judici mandata dedi, ut nemo illorum de reliquo in homines provinciales crudeliter animadverteret, sed blanda assentatione potius adhortationeque benevola ad deorum religionem eos reducere conaretur. Id temporis igitur, dum jussa convenienter et apposite a judicibus juxta mandatum meum observabantur, neminem ex partibus versus Orientem, vel missum in exilium, vel contumelia affectum contigit; imo vero etiam, quia humanius cum illis agebatur, facilius ad deorum cultum se receperunt.

10. « Postea, cum anno præterito, prospero itinere Nicomediam proficiscerer, ibique commorarer, cives ejus civitatis simul cum deorum statuis ad me veniunt, majoremque in modum contendunt ut christiana gens nullo modo in ipsorum patria habitare permitteretur. Cæterum simulatque complures ejus religionis viros in illis partibus domicilia sua habere perspexeram, sic illis responsum dedi: Eorum petitionem mihi pergratam esse; sed me non intellexisse, illud idem ab omnibus postulari. Quod si qui essent, qui in illa superstitione perstare vellent, ita cuique pro suo arbitratu in instituto proposito persistendi libertatem permisi; et si sponte sua etiam deorum religionem amplexari in animum inducerent, non equidem inficiatus sum. Et sicut benignum responsum Nicomediæ civibus dedi, sic cæteris civitatibus, quæ adeo enixe idem a me contendissent, nempe, ut nullus christianus eorum civitates incoleret, necesse habui humanitus respondere; propterea, quod idem istud cum antiqui imperatores omnes observassent, tum ipsis diis, quorum providentia omnes homines omnesque Respublicæ gubernantur, visum esset, ut ejusmodi petitionem, quam pro religione et cultu divini eorum numinis ad me retulerant, lubens admitterem.

11. « Quapropter licet tuæ imprimis æquitati ante hoc tempus a me per litteras significatum sit, perque mandata similiter imperatum, ut judices contra provinciales, qui christianam gentem apud se retinere et incolumes servare nitantur, nihil acriter et acerbe statuant, sed toleranter et placide eos ferant; tamen ne vel a beneficiariis..., vel ab aliis quibuscumque contumelias, injurias, aut molestas perturbationes pati cogantur; his etiam litteris tuam animi magnitudinem et gravitatem admonere, consentaneum putavi, ut leni potius sermone et cohortatione benigna nostros provinciales ad deorum curam ac religionem agnoscendum impellas. Unde si quis sua quadam animi inductione deorum cultum agnoscendum existimet, hunc libenter admittere convenit; sin nonnulli suam propriam religionem sequi velint, eorum arbitrio et potestati liberum relinquas velim. Quocirca tua æquitas, quod tibi concreditum est, sedulo observare debet; et nemini facultas permittatur provinciales nostros contumelia vel modestia divexandi quandoquidem (ut supra scripsi) liberali admonitione potius, et blanda sermonis suavitate eos ad deorum venerationem et observantiam revocare par est. Atque quo ipsum nostrum mandatum in cognitionem

[1] Euseb. lib. IX. c. 8. circa medium.

omnium nostrorum provincialium veniat, edicto abs te edito, quod imperatum est, divulgare debes. » Hucusque ad Sabinum litteræ; sed subdit Eusebius :

12. « Ut primum ista Maximinus necessitate coactus, non sua ductus voluntate, jusserat; deinceps propter veteratoriam et falso ementitam sententiam, quam antea post parem nobis concessam libertatem ostendisset, apud nonnullos nec verus, nec fide dignus habitus est. Idcirco nemo nostrum aut conventus cogere, aut se in aperto et in omnium oculos collocare audebat. Nam in ejus litteris de hac re nulla facta est mentio; sed illud solum in ipsis mandabatur, ne quisquam nobis quicquam facesseret negotii; conventus autem agere, templa exædificare, aut aliud quippiam eorum, quæ nobis in more posita sunt transigere, ejus litteræ neutiquam permiserunt. Et quanquam pacis et pietatis auctores Constantinus et Licinius ad eum litteras dederant, ut nobis hæc omnino peragendi liberam faceret potestatem, et omnibus suis subjectis per leges et decreta idem concesserant; tamen scelestissimus ille, si non divina ultione eo detrusus fuisset, et ad extremum invito animo ad idem largiendum compulsus, nunquam ei assentiri in animum induxisset. » Hæc Eusebius. Quænam autem causa intercesserit, ut idem Maximinus plenissimum posthac edictum pro Christianis dederit, dicemus anno sequenti, quo editum fuisse constat; nam anno interlapso post recitatas nuper ad Sabinum litteras id fieri contigit.

13. *Constantinus in Germanos victor officia gentilitiæ superstitionis spernit.* — His igitur quam celerrime rebus confectis, Constantinus (quod in procinctu esset ad rebellantes Germanos comprimendos) Mediolano cum exercitu recedens, se cum eo hostibus præsentavit; quos primo sui aspectu non solum repressit, sed militari arte eos delusos vicit atque subegit; hæc quidem in panegyrica oratoris Gallicani oratione (a nullo enim alio auctore hæc commendata memoriæ reperiuntur) his verbis narrantur [1] : « Illico obvius affuisti, et præsentia tua ne auderet transitum Rheni, terruisti; etiam videbaris rem votis tuis fecisse contrariam, quod inhibita eruptione non foret materia victoriæ. Sed inopinato consilio usus (abeundo enim simulato nuntio majoris in superiore limite tumultus) occasionem stolidis ac ferinis mentibus obtulisti in nostra veniendi, relictis in occulto ducibus, qui securos adorirentur. Quo cum venissent, consilium tuum sequitur fortuna; toto Rheni alveo oppleto navibus devectus, terras eorum ac domos mœstas lugentesque populatus es; tantamque cladem vastitatemque perjuræ genti intulisti, ut vix post illud nomen habitura sit. » Hæc auctor. Sic itaque Constantinus virtute crucis, cui solum fidebat, perdifficile bellum perpaucis diebus felicissime absolvit, adeoque barbaras illas nationes compressit, ut rebellare ulterius non præsumpserint. Sicque Romanum imperium sibi subjectum anni unius ferme spatio a tyrannide Maxentii et barbarico furore quietum per omnia atque pacatum reddidit.

14. Constantinus igitur, quod in dies magis magisque in Christianæ religionis cultu proficeret; ab iis, quæ essent gentilitiæ superstitionis, officiis procul abhorruit; quamobrem sæculares ludos ab aliis cupide expectatos, et celebri apparatu peragi solitos, cum se æqua annorum periodo Urbi redderent, prorsus despexit atque celebrare contempsit, quod Gentilibus magno mœrori fuit, cum dicerent illos ad pestes, morbos, luesque sanandas, bellaque avertenda fuisse divinitus institutos, et in eam diem solemnissime celebratos, quique essent carminibus Sybillinis præscripti ac veluti fatales Urbi concessi; nam post ritus et sacrificiorum diversa genera reserata, erant in iisdem oraculis hi versus in fine conscripti [1] :

> Itala sic tellus omnis, tellusque Latina
> Æternum tua sceptra colet, tua jussa capesset.

15. His ergo a christiano imperatore spretis, visum est illis omen casuri Romani imperii; quamobrem hæc Zozimus ethnicus : « Verum, inquit, Constantino et Licinio tertium conss. centum et decem annorum spatium completum fuit, quo jam ludos consueto more celebratos oportuit. Eo neglecto, ad infelicitatem illam res prolabi necesse fuit, quæ hoc tempore nos urget. » Hæc ipse consueto gentilium more (quod sæpe factum vidimus), qui cunctas clades deorum contemptoribus Christianis acceptas ferebant; quod cum ethnici omnes in Christianis procaciter jactare solerent, Zozimus ipse id propensius ac petulantius præstitit, cum nullam prorsus aliam scribendæ historiæ inierit rationem, quam ut doceret, culpa Christianorum Romanum imperium esse collapsum. Ipse enim sui ipsius instituti rationem dum affert, hæc ait [2] : « Cum enim Polybius exposuerit, quo pacto imperium perexiguo tempore Romani acquisierint; ego quo pacto temporis non magno spatio suis delictis idem perdiderint, indicaturus sum. » Id ergo ipse consilium cum iniisset, rem tantam, ut ab omnium malorum causa atque principio, a prætermissis a Constantino sæcularibus ludis auspicatur, et in Constantinum ipsum, veluti malorum omnium auctorem calumnias aggerat et exaggerat. Semel enim eo affectu imbuto animo (quod prudens historicus in primis cavere debet) magnum intulit historicæ veritati detrimentum.

16. Quod vero nostrarum partium est, veritatem omni ex parte constantem, probatam, testatamque, et in omnibus sartam, tectam, e tenebris vindicatam in apertissimam lucem restituere; sic Constantini res gestas prosequemur, ut non apologiam pro ipso in omnibus elaboremus, cunctaque ab eo edita commendare, atque etiam perperam

[1] Panegyric. II Constantini.

[1] Apud Zozim. lib. II. — [2] Idem lib. II.

gesta excusare atque probare velimus, ut privatus affectus nos in sinuosos impellat anfractus; sed recto tramite via regia ac libera incedentes, prævia veritate, quæ ipsa ingerit, quæ sola monet ac docet, nostris scriptis tantummodo complectemur. Cesset igitur de sæcularibus ludis a Constantino neglectis Zozimi querela, dum constat sæcula illa, quibus sunt celebrati, nec peste, vel lue, aut aliis casibus adversis caruisse. Sed quam bene postea accidit, ut cum Gentilium improbitate, ab Honorio christiano imperatore id extorquentium, sunt iidem iterum restituti et Romæ celebrati [1] sexto ejusdem principis consulatu, tantam incolumitatem Urbi præstiterint, ut post sexennium ea caperetur atque diriperetur a Gothis sub Alarico duce : cum e contra præsens sæculum, quod ludis caruit sæcularibus, Urbi fuerit felicissimum, tot tyrannis extinctis ac barbaris debellatis. At jam missis his, reliqua anni præsentis acta ordine prosequamur; nec enim licet, ex sententia Plinii [2], diutius cum larvis inire certamen.

17. Tanta pace, Christi gratia, orbe tranquillato, tanta gloria ejus Ecclesia aucta, atque adeo immensa claritudine illustrata, plane accidit, ut Gentiles invidia tabescentes, quo solatio aliquo lenirent de Christianorum ingenti gaudio conceptum mœrorem et animorum acerbitatem, novum oraculum confixerint, atque ore omnium diffamarint, Græcis quibusdam compositis versibus præcinentes, Christianam religionem trecentis et sexaginta quinque annis tantummodo duraturam, quorum trecenti et tredecim jam prope præterlapsi essent. Rursumque videntes Christi divinitatem adeo altas fixisse radices in cordibus credentium omnium, ut ejus nomen convelli posse penitus desperarent; cernentesque Romæ potissimum Petri apostoli, qui sedem ibi locasset, gloriam mirifice prædicari; in eum blasphemias converterunt, dicentes ipsum fuisse magum, atque magicis disciplinis sibi æstimationem maximam comparasse. Meminit horum omnium S. Augustinus [3] in Commentariis de Civitate Dei, dum ait : « Cum enim viderent, nec tot tantisque persecutionibus eam (nempe Christianam religionem) posse consumi, sed de his potius mira incrementa sumpsisse, excogitaverunt nescio quos versus græcos, tanquam consulenti cuidam divino oraculo effusos; ubi Christum quidem ab hujus tanquam sacrilegii crimine faciunt innocentem, Petrum autem maleficia fecisse subjungunt, ut coleretur Christi nomen per trecentos sexaginta quinque annos; deinde completo memorato numero annorum, sine mora sumeret finem. » Hæc Augustinus, pluribus irridens eos atque subsannans, impletumque demonstrat ac præterlapsum tempus commento fatidicorum præscriptum.

18. *Schismaticorum factio plura molitur, in quam Constantinus Melchiadis papæ auctoritati decernit.* — Sed quod minus posset Gentilium calumniis diabolus Christianam religionem labefactare, conatus est id præstare studiis factiosorum schismaticorum; ac plane accidit quod est in Proverbiis [1] : « Muscæ morientes perdunt suavitatem unguenti. » Siquidem schismatici Donatistæ in Africa, qui (ut superius dictum est) adversus Cæcilianum episcopum Carthaginensem superbe nimis et arroganter rebellaverant, et Majorinum pseudoepiscopum in adversum thronum evexerant, atque Africæ, Mauritaniæ, Numidiæque complures episcopos in eum concitaverant, Conciliaque collegerant, et calumniis exagitaverant, indigne ferentes ipsum uno præsidio niti, nempe Apostolicæ Sedis communicatione fulciri, ac proinde omnes intentatos in eum conatus irritos reddi; valentioribus rursus eum impulsibus urgent, conantes primum in eumdem Africæ proconsulem commovere, ac, si possent, Constantinum etiam concitare. Sed quo hæc gesta sint ordine, deinceps enarremus.

19. Audierant Donatistæ ex scriptis ad Anulinum proconsulem litteris Constantini, ipsum erga Cæcilianum esse propensiorem; nec sibi sperandum, imperatore ei propitio, negotium illi facessere, et de sede Carthaginensi, quod alias sæpe sed frustra tentassent, exturbare posse. Quamobrem interpellant eumdem Anulinum proconsulem in magistratu adhuc permanentem, ut suos quos scripserant adversus Cæcilianum ad Constantinum libellos mittat; quod ille præstitit; deque his omnibus ipsum Constantinum in Galliis agentem, scriptis ad eum litteris, reddidit certiorem. Extant ipsæ adhuc intextæ in epistola Hipponensium [2] ad Januarium primæ sedis Numidiæ ætate longævum episcopum Donatistarum, quem provocant ad ea quæ adversus primos auctores schismatis, Constantini tempore, apud transmarinos episcopos transacta sunt, incipientes a dicta Anulini ad imperatorem facta relatione, sic ejus narrationis exordio hominem compellantes : « Cum sis in tam grandi constitutus ætate, arbitramur te optime nosse, quod pars Donati, quæ primo apud Carthaginem pars Majorini dicebatur, ultro accusavit Cæcilianum tunc episcopum Ecclesiæ Carthaginensis apud imperatorem illum antiquum Constantinum. Sed ne forte aut oblita hoc sit gravitas tua, aut te nosse dissimules, aut etiam (quod non putamus) forsitan nescias; exemplum relationis tunc Anulini proconsulis, quem pars Majorini tunc interpellavit, ut ea crimina, quæ objiciebat Cæciliano, ad memoratum imperatorem ab eodem proconsule mitterentur, his nostris litteris inserimus.

« Anulinus nunc proconsul Africæ.

20. « Scripta cælestia majestatis vestræ accepta atque adorata, Cæciliano, et his qui sub eodem agunt, quique clerici appellantur, devotio parvitatis meæ insinuare curavit, eosdemque hortata est, ut unitate consensu omnium facta, cum omni omnino

[1] Panvin. lib. de ludis Sæcularibus. — [2] Plin. in præfatione. — [3] August. de Civit. Dei lib. XVIII. c. 53.

[1] Eccles. X. — [2] August. epist. LXVIII.

munere indulgentiæ majestatis vestræ liberati esse videantur Catholici, custodita sanctitate legis, debita reverentia divinis rebus inserviant. Verum post paucos dies extiterunt quidam, adunata secum populi multitudine, qui Cæciliano contradicendum putarent, quique fasciculum in aluta signatum, et libellum sine signo obtulerunt dicationi meæ; atque impendio postularunt, ut ad sacrum et venerabilem comitatum nominis vestri dirigerem; quæ manente Cæciliano in statu suo, subjectis eorumdem Actis, quo cuncta majestas vestra possit dignoscere, parvitas mea dirigere curavit. » Hucusque Anulini litteræ ad Constantinum.

21. Missorum autem libellorum tituli tantum in eadem ad Januarium epistola Hipponensium leguntur in hæc verba:

« TRANSMISSI libelli duo, unus in aluta subscriptus ita : LIBELLUS ECCLESIÆ CATHOLICÆ CRIMINUM CÆCILIANI TRADITUS A PARTE MAJORINI. Item alius sine sigillo cohærens eidem alutæ, datus die decimo septimo kal. Maias Carthagine, domino nostro Constantino Augusto tertium cons. » Hæc ibi. Sed quod pertinet ad alutam, quam dicit continuisse libellos, erat ex pelle factus, sacculus, seu marsupium, quo clauderentur scripta, quæ longius mittenda essent, ut ab aqua servarentur illæsa. Sed de aluta, alutamento, et alutario plura grammatici. At non satis fuit Donatistis, ejusmodi libellis per Anulinum proconsulem missis interpellare Constantinum imperatorem, sed et ipsi una navigaverunt, ubi ille erat, in Gallias. Quinam hi fuerint, et libellum supplicem, quem Constantino obtulerunt, Optatus Milevitanus recenset his verbis [1] : « Majores vestri, Lucianus, Dignus, Nassutius, Capito, Fidentius et cæteri imperatorem Constantinum, harum rerum adhuc ignarum, his precibus rogaverunt, quarum exemplum infra scriptum est : Rogamus te, o Constantine optime imperator, quoniam de genere justo es, cujus pater inter cæteros imperatores persecutionem non exercuit, et ab hoc facinore immunis est Gallia; nam in Africa inter nos et cæteros episcopos contentiones sunt; petimus, ut de Gallia nobis judices dari præcipiat pietas tua. Datæ a Luciano, Digno, Nassutio, Capitone, Fidentio, et cæteris episcopis partis Donati. Quibus lectis, Constantinus pleno livore respondit ; in qua responsione, et eorum preces protulit (prodidit), dum ait : Petitis a me in sæculo judicium, cum ego ipse Christi judicium expectem. Et tamen dati sunt judices Maternus ex Agrippina civitate, Rheticius ab Augustoduno civitate, Marinus Arelatensis. » Hæc de Constantini decreto Optatus.

22. At licet invitus hos judices dederit, quippe qui Christi judicio se esse subjectum intelligens, indignum existimavit illorum, qui Christi vice funguntur, judicium per se vel per alios agitare; tamen cum ipse, quod adhuc in fide rudis esset, judiciorum ecclesiasticorum ordinem ignoraret, tres illos Gallicanos episcopos judices petitos elegit; sentiens vero postea judicia episcoporum ex divinæ legis præscripto (quod ipse testatur scribens post hæc ad Melchiadem), absque primariæ sedis antistite nefas esse cognosci, ad eumdem Melchiadem Romanum pontificem causam defert, qui præsentibus tribus illis, quos elegerat, aliisque comprovincialibus in Italia episcopis, Cæciliani causam pertractet. Dum hæc a Constantino decernuntur, aliæ rursum ab eodem Anulino Africæ proconsule allatæ sunt litteræ de dissidiis inter Catholicos atque schismaticos in dies magis increbrescentibus; ad quæ componenda necesse esset legitimam formam servare judicii; nempe ut præsens adsit reus, qui suam causam dicat præsentibus accusatoribus. Quamobrem ex Anulini litteris visum est Constantino curare, ut Cæcilianus una cum decem episcopis suarum partium Romam, apud Melchiadem aliosque episcopos convocatos judicium experturus, se conferret, totidemque ex schismaticis Donatistis eodem adventarent.

23. His omnibus hunc in modum a Constantino institutis, de futuro Romæ judicio litteras dedit ad Melchiadem Romanum pontificem, et Marcum, ut in hæc verba præ se fert epistolæ titulus [1] :

« Constantinus Augustus Melchiadi (Miltiadi) episcopo Romano, et Marco S. »

Quisnam autem fuerit iste Marcus, ad quem eamdem imperator, quam ad Melchiadem scribit epistolam, hactenus nobis incompertum est. Sed ex quo Marci nomen non recensetur ab Optato inter episcopos, qui vocati ab imperatore præsentes fuerunt Romanæ Synodo, cujus rei gratia hanc ipse Constantinus scribit epistolam, vehemens suspicio est, textum esse depravatum apud Eusebium, ut καὶ Μάρκῳ loco ἱεράρχῃ (quæ vox Melchiadis titulum demonstraret) sit errore positum; nam facili mutatione ἱεράρχῳ aliquis potuit scripsisse, unde postea facile καὶ Μάρκῳ irrepserit, sicque fuerit titulus hujus epistolæ : « Constantinus Augustus Melchiadi episcopo Romano hierarchæ. » Sed reddamus hic ex Eusebio ipsam epistolam; sic enim habet :

24. « Quoniam hujusmodi litteræ complures ab Anilino (Anulino) clarissimo Africæ proconsule ad me missæ sunt, in quibus constat, Cæcilianum episcopum civitatis Carthaginensium a quibusdam collegis suis in Africa ordinatis episcopis, multis de rebus in crimen vocari; et illud mihi permolestum videtur, ut in his provinciis, quas divina providentia ultro ac sua sponte sub meum subjunxerit imperium, et in illis locis, in quibus crebra hominum frequentia versatur, non modo multitudo ad deteriora deflectat et distrahatur dissidiis, sed episcopi etiam discordiam inter se ipsi exerceant : visum est mihi, ut idem Cæcilianus cum decem episcopis, qui illum reum facere videantur, et decem aliis, quos ipse suæ litis dijudicationi necessarios existimaverit, Romam navigio trajiciat; ut ibi coram vobis, et Rheticio etiam, et Materno, et Ma-

[1] Optat. Milevit. contra Parmen. lib. I.

[1] Euseb. lib. X. c. 5.

rino collegis vestris, quos ea de causa Romam maturare jusserim, possit audiri, sicut sanctissima Dei lex (ut nostis) postulat. Atque ut de omnibus hisce plenissimam accuratissimamque notitiam possitis habere, exemplaria litterarum ad me ab Anilino missarum, litteris meis subscripta, adversus prædictos collegas misi; quas cum vestra gravitas perlegerit, exquisite ponderabit quomodo quave ratione lis illa, quam supra diximus, diligentissime rectissimeque dirimatur, et ex juris præscripto tandem aliquando absolvatur : quandoquidem illud vestrum studium minime latet me tantam reverentiam sanctæ et catholicæ Ecclesiæ tribuere, ut velim vos nullum generare schisma, nullam discordiam ullo in loco omnino relinquere. Summa magni Dei majestas vos, honoratissimi viri, multos annos conservet. » Hucusque Constantini epistola, quam Eusebius [1] recitat.

25. Quid autem in Synodo Romæ actum sit coram Melchiade atque aliis convocatis episcopis, quave die et loco fuerit ejusmodi Concilium celebratum, Optatus Milevitanus narrat his verbis [2] : « Ad Urbem Romam ventum est ab iis tribus Gallis, et aliis quindecim Italis. » Non nominantur decem illi, qui cum Cæciliano venire jussi essent, nec ipse Cæcilianus; minus vero totidem illi ex parte Donatistarum accersiti episcopi, eo quod non sederint ut judices, sed illi se habuerint ut defensores, isti autem ut accusatores. Tum subdit : « Convenerunt in domum Faustæ in Laterano, Constantino et Licinio tertium conss., sexto nonas Octobris, die sexta feria : cum consedissent Miltiades episcopus urbis Romæ, et Rheticius, et Maternus, et Marinus episcopi Gallicani, et Merocles (Mirocles) a Mediolano, Florianus a Cæsena, Zoticus a Quintiano, Stennius ab Arimino, Felix a Florentia Tuscorum, Gaudentius a Pisis, Constantius a Faventia, Proterius a Capua, Theophilus a Benevento, Savinus a Terracina, Secundus a Præneste, Felix a Tribus Tabernis, Maximus ab Ostia, Evandrus ab Ursino, Domitianus a Foro Claudii. » Loca hæc omnia nota sunt; sed pro Ursino, fortasse, Urbino legendum erit, vel Ursentino civitate in Lucania posita a Plinio. Quod vero spectat ad ea quæ tractanda posita sunt; sicut a Donatistis Cæcilianus reus est constitutus, ita pariter Donatus, a Casisnigris dictus, ejus factionis primus auctor, a Catholicis qui stabant a parte Cæciliani, accusatus est. Quid autem in Synodo actum sit, Optatus institutam prosecutus orationem sic tradit :

26. « His decem et novem considentibus episcopis, causa Donati et Cæciliani in medium missa est a singulis. In Donatum hæ sunt sententiæ latæ : Quod confessus sit se rebaptizasse, et episcopis lapsis manum imposuisse, quod ab Ecclesia alienum est; » reliqua hujus sententiæ desunt verba. Sed prosequitur hæc Optatus de causa Cæciliani : « Testes inducti a Donato confessi sunt se non habere, quod in Cæcilianum dicerent. Cæcilianus omnium supra memoratorum sententiis innocens est pronuntiatus, etiam Miltiadis sententia, qua judicium clausum est his verbis : Cum constiterit, Cæcilianum ab iis qui cum Donato venerunt juxta professionem suam non accusari; nec a Donato convictum esse in aliqua parte constiterit; suæ communioni ecclesiasticæ integro statu retinendum merito esse censeo. » Hac ergo Romani Pontificis sententia causa est terminata damnato Donato, et Cæciliano penitus absoluto : « Sufficit ergo, inquit Optatus, et Donatum tot sententiis esse percussum, et Cæcilianum tanto judicio esse purgatum. »

27. Porro hæc omnia, quæ judicium præcesserunt, et judicio Synodali coram Melchiade sunt definita, in perpetuis servata sunt Actorum Ecclesiasticorum monumentis, eademque deinde in magna illa inter utramque partem facta postea collatione singillatim sunt recitata, ut S. Augustinus testatur, sic dicens [1] : « Quinto ergo loco hæc acta sunt. Recitatæ sunt duæ relationes Anulini proconsulis ad Constantinum imperatorem; una, quæ jam superius erat recitata, quæ ostendit majores Donatistarum, id est, de parte Majorini, dedisse sibi chartas criminum Cæciliani, et postulasse Constantino mittendas, seque illas memorato imperatori misisse; altera autem, qua ostendit, ex ejusdem imperatoris jussione denos ex utraque parte ad agendam causam, ut mitterent eos, se convenisse, atque illos promisisse facturos. Tum deinde lectæ sunt etiam litteræ supradicti imperatoris ad episcopos datæ, ubi eis causam Cæciliani injunxit audiendam. Atque inde ex ordine legi cœpit etiam episcopale judicium Melchiadis Romani episcopi et aliorum episcoporum in eadem urbe Roma factum; cujus judicii prima parte, id est, gestis primi diei recitatis, ubi accusatores Cæciliani, qui missi fuerant, negaverunt se habere, quod in eum dicerent; ubi etiam Donatus a Casisnigris in præsenti convictus est, adhuc diacono Cæciliano, schisma fecisse Carthagine; de Carthaginis enim schismate exorta est adversus Ecclesiam Catholicam pars Donati; ubi etiam promiserunt iidem adversarii Cæciliani, alio die se præsentaturos, quos causæ necessarios subtraxisse arguebantur; et hoc mentiti ulterius ad judicium accedere noluerunt. » Hucusque de Actis Synodi sub Melchiade in Collatione recitatis Augustinus.

28. Cum ergo hæc ex publicis Actis et Optati Milevitani testificatione liquido constet gesta esse coram Melchiade papa, plane corrigendum est, quod apud S. Hieronymum [2] legitur de Rheticio episcopo Augustodunensi, Romam esse missum a Constantino ob causam Montensium (nempe Donatistarum) sub Silvestro Romano pontifice; irrepsit enim error (quonam pacto, nescimus) ut pro Melchiade Silvester positus habeatur. Laudat alibi eumdem ipse Hieronymus [3], atque celebris famæ fuisse episcopum, scripsisseque Commentarios in Cantica Canticorum,

[1] Euseb. lib. x. c. 5. — [2] Optat. lib. I.

[1] Aug. in Brevic. Collat. die 3. c. 12. — [2] Hier. ep. CXXXIII. — [3] Idem de Script. Eccles. in Rheticio.

et aliud grande volumen adversus Novatianum. De eodem quoque S. Augustinus agens contra Julianum Pelagianum, hæc ait[1] : « Rheticium ab Augustoduno episcopum magnæ fuisse auctoritatis in Ecclesia tempore episcopatus sui, Gesta illa ecclesiastica nobis indicant, quando in urbe Romana, Melchiade Apostolicæ Sedis episcopo sedente, cum aliis judex interfuit, Donatumque damnavit, qui prior auctor Donatistarum schismatis fuit; et Cæcilianum episcopum Ecclesiæ Carthaginensis absolvit. Is cum de baptismo ageret, etc. »

29. Quantum autem Melchiades laborarit, ut Donatistæ, qui Majorino favebant, Catholicæ unirentur Ecclesiæ, S. Augustinus ejus hac de re sententiam mirifice laudans, scribens ad Donatistarum episcopos, hæc ait[2] : « Qualis ipsius beati Melchiadis ultima est prolata sententia, quam innocens, quam integra, quam provida atque pacifica, qua neque collegas, in quibus nihil constiterat, de collegio suo ausus est removere ; et Donato solo, quem totius mali principem invenerat, maxime culpato, sanitatis recuperandæ optionem liberam cæteris fecit, paratus communicatorias litteras mittere etiam iis, quos a Majorino ordinatos esse constaret ; ita ut quibuscumque locis duo essent episcopi, quos dissensio geminasset, eum confirmari vellet qui fuisset ordinatus prior, alteri autem eorum plebs alia regenda provideretur. O virum optimum ! o filium christianæ pacis et patrem christianæ plebis ! » Hæc de Melchiade Augustinus, qui patrem christianæ plebis Melchiadem nominat eo sensu, quo eadem epistola superius dixerat, in Romana Ecclesia semper viguisse Apostolicæ cathedræ principatum, cujus tantummodo facultatis esset de episcoporum sedibus eo modo transigere.

30. At quod moris est hæreticorum atque schismaticorum, pacem odisse, tam opportunas, tamque optandas, si mentis sanæ fuissent, pacis conditiones illi penitus contempserunt, redditique sunt aliena clementia duriores, et tanta ejus facilitate magis illiberales atque protervi ; sed et, quod est in Psalmis[3] : « Furor illorum sicut aspidis surdæ obturantis aures suas, ne exaudiat vocem incantantis sapienter, » acriori obstinatione recruduit, et ab omni pacis conditione penitus resilivit ; nulla namque habita juris vel recte facti ratione, a Melchiadis et collegarum episcoporum judicio insolenter ad Constantinum imperatorem appellant. Prosecutus est eam appellationem Donatus signifer impietatis, nomine omnium ; cujus voces Constantinus exhorruit, ut de eo Optatus scribit, cum ait[4] : « Et tamen Donatus appellandum esse ab episcopis credidit ; ad quam appellationem Constantinus imperator sic respondit : O rabida furoris audacia ! sicut in causis Gentilium fieri solet, appellationem interposuerunt. » Quod autem Optatus in hac prima Donatistarum appellatione, ea verba a Constantino prolata testetur, hic ipsa describenda epistola est ejusdem Constantini ad episcopos scribentis, in qua ejusdem sententiæ mentio habetur ; sic enim se habet[1] :

31. « Constantinus Augustus episcopis Catholicis, carissimis fratribus, salutem.

« Æterna, religiosa et incomprehensibilis pietas Dei nostri nequaquam permittit humanam conditionem diutius in tenebris oberrare ; neque patitur exosas quorumdam voluntates usque in tantum pervadere, ut non suis præclarissimis luminibus denuo pandens iter salutare, eas det ad regulam justitiæ converti. Habeo quippe cognitum multis exemplis, hæc eadem ex me ipso metior. Fuerant enim in me primitus, quæ justitia carere videbantur ; nec ullam putabam videre supernam potentiam, quæ intra secreti mei pectora gererem. Equidem hæc (ut dixi) æquam fortunam debuerunt sortiri, scilicet omnibus malis redundantem. Sed Deus omnipotens in cælis per sæcula residens, tribuit, quod non merebar. Certo jam neque dici, neque enumerari possunt ea quæ cælesti sua in me famulum suum benevolentia concessit, sanctissimi antistites Christi Salvatoris, fratres carissimi.

32. « Gaudeo igitur equidem specialiter ; gaudeo, quod tandem, habita justissima dijudicatione, eos ad meliorem spem fortunamque revocastis, quos malignitas diaboli videbatur a præclarissima luce legis catholicæ miserabili sua persuasione avertisse. O vere victrix providentia Christi Salvatoris, ut etiam his consuleret, qui jam desciscentes a veritate, quodammodo adversus ipsam arma inducentes, Gentibus se copulaverunt ! Quia si vel nunc vera fide voluerint obsequia sanctissimæ legi deferre, intelligere poterunt, quantum sibi nutu Dei sit provisum. Et hoc quidem, sanctissimi fratres, sperabam etiam in eis, quibus ingenita est maxima durities animi, posse reprehendi (deprehendi) ; sed non profuit apud eos recta dijudicatio, neque in eorum sensus ingressa est divinitas propitia. Revera enim non immerito ab his procul abscesserit Christi clementia, in quibus manifesta luce claret hujusmodi esse, ut eos etiam a cælesti provisione exosos cernamus ; quæ in ipsos tanta vesania perseverat, cum incredibili arrogantia persuadeant sibi, quæ nec dici, nec audiri fas est, desciscentes a recto judicio dato, quo cælesti provisione meum judicium eos comperi postulare ; quæ vis malignitatis in eorumdem pectoribus perseveret. Quoties a me jam ipso improbissimis additionibus suis sunt condigna responsione oppressi ? qui utique si hoc ante oculos habere voluissent, minime hoc ipsum interposuissent. Meum judicium postulant, qui ipse judicium Christi expecto. Dico enim (ut se veritas habet), sacerdotum judicium ita debet haberi, ac si ipse Dominus residens judicet. Nihil enim licet his aliud sentire vel aliud judicare, nisi quod Christi magisterio sunt edocti.

[1] Aug. contra Julianum lib. I. c. 3. — [2] Idem epist. CLXII. — [3] Psal. LVII. — [4] Optat. contra Parmen. lib. I.

[1] Extat in Appendice ad Optatum Parisiis novissime editum ex bibliotheca D. Petri Pithœi.

33. « Quid igitur sentiunt maligni homines officia (ut vere dixit) diaboli ? Perquirunt sæcularia, relinquentes cælestia. O rabida furoris audacia ! sicut in causis Gentium fieri solet, appellationem interposuerunt. Equidem Gentes minora interdum judicia refugientes, ubi justitia deprehendi potest, magis ad majora judicia, auctoritate interposita, ad appellationem se conferre sunt solitæ. Quid hi detractores legis, qui renuentes cæleste judicium, meum putaverunt postulandum, sic sensere de Christo Salvatore ? Ecce jam proditores; ecce sine ulla acriori disquisitione ipsi per semet prodiderunt facinora sua. Quæ ab ipsis sentitur humanitas, qui in ipso Deo immanes prosilierunt? Equidem, fratres carissimi, licet hæc in ipsis videantur deprehensa; nihilominus vos, qui Domini Salvatoris sequimini viam, patientiam adhibete, data his adhuc optione, quid putent deligendum ; ac si eos in iisdem videritis perseverare, protinus cum his, quos Dominus dignos cultu suo judicavit, proficiscimini, et redite ad proprias sedes, meique mementote, ut mei Salvator noster semper misereatur. Cæterum direxi meos homines, qui eosdem infandos deceptores religionis protinus ad comitatum meum perducant, ut ibi degant, ibi sibi mortem pes... pervideant. Dedi quoque litteras competentes ad eum qui vicariam præfecturam per Africam tuetur, ut quotquot hujus insaniæ similes invenerit, statim eos ad comitatum meum dirigat; ne ulterius sub tanta claritate Dei nostri ea ab ipsis fiant, quæ maximam iracundiam cælestis providentiæ possint incitare. Incolumes vos Deus omnipotens tribuat votis meis et vestris per sæcula, fratres carissimi. » Hactenus epistola Constantini ad episcopos post judicium Romæ habitum.

34. Accepimus eam una cum aliis ad Arelatense Concilium spectantibus, simulque Acta sub Minutio Felice, repetita sub Zenophilo proconsule, impartita nobis a Petro Morino theologo Parisiensi, nobis consuetudine litterarum et probitate morum conjunctissimo, missa Romam a Petro Pithæo Parisiensi clarissimo J. C. de bonis litteris optime merito, ad Tristanum Guillemierium Pictaviensem J. C. (quorum omnium meminisse voluimus, ut a viris egregiis egregie ea omnia testata relinquamus). Ad hunc ipsum etiam datum indicem legimus a Nicolao Fabro J. C. spectatæ virtutis et eruditionis viro, Pithæi contubernale, de nonnullis ecclesiasticæ antiquitatis monumentis nondum in lucem editis; quorum cum participes erimus (quod speramus liberalitate optimi viri), ea singula suis locis intexentur, digno inventoris elogio. Quod vero spectat ad recitatam epistolam Constantini, duo quidem ex ea explorata redduntur; nimirum, absoluto Cæciliano episcopo Carthaginensi, et detectis fraudibus Donatistarum schismaticorum, complures resipuisse, et ad Catholicam Ecclesiam reversos esse; rursumque accusatores illos Cæciliani episcopos schismaticos contumaciores esse redditos atque impudentiores, nec veritos (quod et magnopere admiratus est ipse Constantinus) a judicio episcoporum appellare ad tribunal imperatoris.

35. Quæ autem post hæc secuta sunt, Optatus narrat his verbis [1] : « Eodem tempore idem Donatus petiit, ut sibi reverti ad Carthaginem contingeret. Tunc a Filumino suffragatore ejus imperatori suggestum est, ut bono pacis Cæcilianus Brixiæ retineretur ; et factum est. Tunc duo episcopi ad Africam missi sunt, Eunomius et Olympius, ut remotis duobus, » nempe Cæciliano et Majorino, « unum ordinarent. Venerunt apud Carthaginem, fuerunt per dies quadraginta, ut pronuntiarent, ubi esset Catholica ; hoc seditiosa pars Donati fieri passa non est. De studio partium strepitus quotidiani sunt habiti. Novissima sententia eorum episcoporum Eunomii et Olympii talis legitur, ut dicerent illam esse Catholicam quæ esset in toto orbe terrarum diffusa ; et sententiam decem et novem episcoporum jamdudum datam dissolvi non posse. Sic communicaverunt clero Cæciliani, et reversi sunt. De his rebus habemus volumina Actorum ; quod si quis voluerit, in novissimis partibus legat. Cum hæc fierent, Donatus ultro prior ad Carthaginem redit. Hoc audito Cæcilianus ad suam plebem properavit. Hoc modo iterum renovellatæ sunt partes ; constat tamen Donatum tot sententiis esse percussum, et Cæcilianum innocentem totidem sententiis pronuntiatum. » Hucusque de præsentis anni judicio Optatus. Cæterum antequam in Africam redire permitterentur utriusque partis episcopi, ad eos conciliandos, si posset, illos vocavit ad se Constantinus, ut ejus litteræ significant, quas paulo post recitabimus. Quæ post hæc Optatus addit de judicio ordinatoris, Felicis scilicet episcopi Aptungitani, qui Cæcilianum ordinaverat, et a schismaticis est traditionis crimine infamatus, sequenti anno facta noscuntur, deque illis suo loco dicturi sumus.

36. Qui autem retentionem Cæciliani Brixiæ referunt post Concilium Arelatense, vel judicium Constantini, omnino errare convincuntur. Nam cum ex eodem Optato manifeste demonstretur, post hæc omnia Constantinum scripsisse ad proconsulem Africæ Ælianum, ut quæreret de causa Felicis Aptungitani, cumque ex Actis publicis constet [2], id factum esse Volusiano et Aniano consulibus, nempe anno sequenti ; necessario affirmandum est, retentionem Cæciliani Brixiæ hoc ipso anno post Romanum Concilium contigisse, ac post (ut Optatus ait) appellationem a Donatistis interpositam. Constantinus igitur, qui absoluta Synodo, et expleto Cæciliani judicio, episcopos ad propria redire permiserat ; expertus procaciam Donatistarum, ratus, si eos sic dimitteret, furore succensos majorum fore discordiarum incentores, ipsos ad tempus retinendos existimavit ; qua de causa has ad eos litteras dedit, cum aliis litteris Cæcilianum etiam accersisset [3] :

37. « Constantinus Augustus episcopis.

[1] Optat. lib. I. — [2] Aug. cont. Don. post Collat. c. 33. — [3] Ex biblioth. Petri Pith. edita in Append. ad Optat. Parisiis.

« Ante paucos quidem dies, juxta postulatum vestrum, hoc mihi placuerat, ut ad Africam reverteremini, ut illic omnis causa quæ vobis adversus Cæcilianum competere videtur, ab amicis meis quos elegissem cognosceretur, atque finem debitum reciperet. Verum diu mihi cogitanti, et in animo meo non immerito volventi, id potissimum visum est, ut quoniam scio quosdam ex vestris turbulentos satis, et obstinato animo rectum judicium et integræ veritatis rationem minime respicere, ac per hoc venire forsitan, ut si ibidem cognoscatur, non ut condecet et veritatis ratio expostulat, res finem accipiat, atque aliquid tale eveniat nimia vestra obstinatione, quod et divinitati cælesti displiceat, et existimationi meæ, quam semper illibatam cupio perseverare, plurimum impediat; placuit mihi (sicut dixi) ut Cæcilianus juxta prius tractatum huc potius veniat; quem credo juxta litteras meas mox adfuturum. Polliceor autem vobis quod si præsente ipso de uno tantum crimine vel facinore ejus per vosmetipsos aliquid probaveritis, id apud me sit, ac si universa quæ ei intenditis probata esse videantur. Deus omnipotens perpetuam tribuat securitatem. » Hactenus ad schismaticos Constantinus. Retento autem Cæciliano Brixiæ, ubi tunc Constantinus agebat, retentisque pariter Donatistis; cum nec sic quidem pientissimus imperator mutuæ inter eos reconciliationis sequester quicquam, refragantibus illis, efficere potuisset; misit duos legatos episcopos Carthaginem, quorum Optatus meminit; sed et ipsi re infecta cum recessissent, dimissi sunt, permissique redire in Africam tam Catholici, quam etiam schismatici Donatistæ, qui mira celeritate Cæciliani anteverterunt adventum, hicque tandem finis haud felix rerum tum Romæ, tum apud Constantinum gestarum.

38. Verum de his illud admonendum putamus; posteriores Donatistas, majoribus suis longe deteriores factos, ex hoc Optati textu, in quo fit mentio de retentione Cæciliani Brixiæ (ut ait) ob bonum pacis, in magna illa collatione Carthagine habita conatos esse probare Cæcilianum a Constantino fuisse damnatum. At reddamus hic Augustini verba sic dicentis[1] : « Sed hinc repulsi, velut aliquid validissimum prolaturi, petierunt Optatum legi, quod et ante petiverant ; unde se probaturos dicebant Cæcilianum ab imperatore damnatum. » Lectus est dictus Optati locus usque ad factam retentionem Cæciliani Brixiæ. « In quibus verbis Optati, » inquit Augustinus, qui aderat, « cum omnino nulla Cæciliani damnatio, sicut illi demonstraturos se esse promiserant, reperiri potuisset ; jussit cognitor totam paginam recitari, ut de superioribus et inferioribus verbis voluntas ejus, qui scripserat nosceretur, et ex officio recitatum est : Cæcilianus omnium supra memoratorum sententiis innocens est pronuntiatus. Quod cum recitaretur, Donatistæ dixerunt hoc se non petiisse recitari ; stomachantes adversus eos qui risum tenere non potuerant, cum audiissent quam apertam contra semetipsos paginam protulissent; etc. » Aliis quoque publicis monumentis testatam redditam ibi ait Cæciliani tunc factam absolutionem ; qui et aliis plerisque in locis hæc ipsa in eosdem, ad redarguendam ipsorum petulantiam, objicit.

39. Sed quid de his postea recentiores Donatistæ? Mira res ! cum enim ipsum Melchiadis et coepiscoporum judicium de condemnatione Donati et Cæciliani absolutione sic fuerit toto christiano orbe vulgatum et publicis perpetuisque monumentis consignatum ; tamen (quod de hæreticis ad Timotheum scribens testatur Apostolus [1] : Mali homines et seductores proficient in pejus, errantes, et in errorem mittentes) eo impudentiæ atque procaciæ pervenerunt sequentis sæculi Donatistæ, ut petulanter jactarent, causam tunc adjudicatam fuisse Donato; Cæcilianum vero tulisse posteriores. Jactarunt istæc illi inter suos, ut eos in officio continerent ; re autem in magna episcoporum collatione ad judicium perlata, risu et sibilis digni habiti sunt ; cum ex omni monumentorum genere, ac illis etiam quæ ab ipsis Donatistis producta essent, de absolutione Cæciliani et Donati damnatione constiterit ; quando illi penuria probationis a causa cadentes, Optatum Milevitanum testem adduxerunt, quod ille diceret Cæcilianum Brixiæ bono pacis fuisse retentum ; affirmantes, Optatum damnationem Cæciliani extenuare voluisse ; quæ quidem risu digna explosa penitus sunt, cum et aliis verbis ejusdem auctoris postea additis et a nobis superius recitatis, tam manifeste atque patenter idem Optatus affirmet, Donatum esse damnatum, et Cæcilianum, postquam retentus est Brixiæ, rediisse Carthaginem absolutum. Hæc autem adversus eos agens S. Augustinus [2] pluribus tractat, necnon scribens ad Bonifacium [3] ; rem vero fusius est prosecutus in epistola ad populum contra eosdem Donatistas [4] ; ubi dum recitat cuncta Acta quæ ab illis edebantur publice recensenda, ad demonstrandum Cæcilianum eo judicio fuisse damnatum , eademque ipsa omnia continuisse manifeste absolutionem Cæciliani, hæc ait : « Ab omnibus risi sunt ; sed quia risus non potuit ab exceptoribus excipi, verbis suis apud Acta, risos se esse testati sunt, » et cætera.

40. Sed et illud his quoque deterius atque impudentius videri potest; quod enim ipsorum majores, cum se viderent Melchiadis sententia condemnatos, et usu catholicæ communicationis exclusos, nedum mutire, sed nec cogitare ausi sunt ; posteriores, quos diximus, Donatistæ, cum Romani Pontificis sententia damnatos scirent ipsorum auctores, et a fidelium communicatione proscriptos, ut tantam infamiam et perpetuo inhærentem notam, quoquo possent, obtegerent velamento, Melchiadem ipsum ausi sunt traditionis crimine infamare. Sed cum res in magno illo episcoporum conventu ad judicium perducta est; quibusnam testificationibus id Donatistæ probare nisi sint, ex ipsis publicis Actis S. Augustinus [5] recitat ;

[1] Aug. in Brevic. Collat. die 3. c. 20.

[1] 2. Tim. III. — [2] Aug. post. Collat. c. 31. — [3] Idem epist. L. — [4] Idem epist. CLII. — [5] Idem in Brevic. Collat. die 3. c. 18. et lib. post. Collation. c. 13. et contra epistolam Parm. c. 5.

quæ hic describere haud fiet onerosum; quod enim maximi momenti res videri possit, ne vel levi suspicioni tanti pontificis sanctitudo illibata subjaceat, patienter ferat lector, quæ post centum duobus minus annos Donatistæ in Melchiadem proferre ausi sunt, licet paulo prolixiora videantur, audire, hæc nempe :

41. « Cognitor interlocutus, fieri potuisse illum conventum ab episcopis, quando et plebes congregatæ probabantur; compulit Donatistas, ut contra Concilium judiciumque Melchiadis, quo Cæcilianus purgatus atque absolutus legebatur, si haberent aliquid, dicerent, quoniam illic potius, quam in illo Cirtensi Concilio, causa consisteret. Tunc Donatistæ ipsum Melchiadem cœperunt crimine traditionis arguere et dicere, majores suos propterea illius judicium refugisse, quod traditor fuisset; quasi non jam judicio ejus assisterent, et responderent, se in Cæcilianum non habere quod dicerent. Sed tamen facto judice intento, utrum de traditionis crimine Melchiadis aliquod judicium vel publicum, vel ecclesiasticum proferretur; ipsisque Catholicis, id ut probaretur, expectantibus et exigentibus, legerunt Donatistæ gesta quædam prolixissima apud præfectum, ubi nec præfectus ipse, cujusmodi esset, apparebat, nec locus legebatur, ubi hæc agebantur. Sed gesta ipsa multos nulla ecclesiastica tradentes longissima recitatione sonuerunt, ubi nomen Melchiadis omnino non sonuit.

42. « Quibus peractis, cum cognitor miraretur, aliud promissum et aliud recitatum, illi adhuc ejus patientiam deposcentes, gesta alia recitarunt, in quibus legebatur Melchiades misisse diaconos cum litteris Maxentii imperatoris et litteris præfecti prætorii ad præfectum Urbis, ut ea reciperent, quæ tempore persecutionis ablata memoratus imperator Christianis jusserat reddi. Et cum his quoque gestis nullum Melchiadis crimen et cognitori et catholicis defensoribus appareret, dixerunt Donatistæ, Stratonem diaconum, quem cum aliis Melchiades ad recipienda loca ecclesiastica miserat, superioribus gestis recitatum esse traditorem. Et ideo volebant etiam Melchiadem crimine traditionis aspergere, quod diacono illo non degradato uteretur. In prosecutione autem sua dixerunt, Melchiadem tertium episcopum fuisse ab illo qui tunc erat, cum traditio illa facta esset.

43. « Hic cognitor requisivit, utrum saltem in illis traditionis gestis esset expressum, quod Straton diaconus fuerit; et recitatum est, eum hortatorem vanissimæ superstitionis appellatum; quod non solum ipse, sed etiam cæteri qui tradebant, appellabantur. Sed Donatistæ responderunt, a gentilibus persecutoribus, in contumeliam religionis, et diaconos et presbyteros ita vocitatos. Ergo Catholici responderunt, cum mirum non esset, essetque in rebus humanis usitatissimum, ut non duo tantum, verum etiam plures homines uno nomine vocarentur, fieri quidem potuisse, ut ille traditor Straton presbyter fuerit, iste autem alius Straton diaconus : quoniam Donatistæ dixerant, et diaconos, et presbyteros hortatores vanissimæ superstitionis a Gentilibus appellari (quanquam omnes clericos isto contumelioso nomine Gentiles appellare potuerint, et multo esset incertius, cujus gradus clericus ille traditor fuerit), verumtamen etiamsi eum diaconum fuisse posset ostendi; neque hoc esse incredibile aut mirum, cum ante parvum tempus in ipsa urbe Roma duo Petri diaconi fuerint.

44. « Illud quoque additum est a Catholicis : quia etsi demonstraretur (quod omnino non demonstrabatur) eumdem Stratonem diaconum tradidisse, quem postea Melchiades ad recipienda loca ecclesiastica cum aliis diaconis misit, non continuo Melchiadem isto crimine aspergi, quem potuit persecutio longe facere absentem, ut hoc omnino nesciret, eumque innocentem putaret, quem nemo reum accusando monstraret. Contra hic frustra Donatistæ eadem per eadem diutissime clamaverunt. Post collationem sane etiam de Cassiano Melchiadi calumniati sunt; quia etiam hoc nomen et in diaconis invenitur, quos ad præfectum misit Melchiades, et in illis gestis, ubi facta traditio recitata est. Quod si in collatione dicerent, facile potuit a Catholicis responderi, in tanta turba Romanorum clericorum nihil mirum fuisse, si duo vel plures non solum Stratones, sed etiam Cassiani reperirentur, cum in duodecim apostolis non solum duo Judæ, sed etiam duo Jacobi legerentur : nisi forte ipsis licuisset, Casensem a Donato Carthaginensi distinguere, cum timerent, ne major auctor ipsorum Donatus Carthaginensis Donatus in Melchiadis judicio putaretur; et Catholicis non liceret, in tanta multitudine clericorum Romanorum habere plures similibus nominibus appellatos. Falsum enim erat, quod Donatistæ dixerant, convenire personas, convenire loca, convenire regiones; quando nec loca, nec regiones, nec ipsæ expressæ personarum dignitates de utriusque Gestis, sed sola nominum convenientia legebatur, quam in diversis personis generis humani consuetudo frequentare non cessat. Spernens itaque cognitor incertissimas suspiciones, jussit aliquid manifestum contra ista gesta proferri, etc. » Hæc ex Actis publicis Augustinus; quibus addimus, quod etsi constitisset Stratonem diaconum et Cassianum, quos cum aliis ad recipienda loca Melchiades misit, eosdem esse cum illis, qui traditionis arguebantur, nequaquam tamen ob id Melchiades in crimen adduci potuisset, quod iisdem diaconis, qui traditores fuissent, usus esset; nam cum ex recitatis ab illis actis constaret, Melchiadem tertium fuisse ab illo episcopum, cujus tempore traditio facta erat; ut Straton traditor in ordine remaneret, non tam Melchiadis, quam prædecessorum culpæ adscribendum fuisset. At de his satis. Cætera autem, quæ ad causam Cæciliani spectant, quæ in plures annos producta esse cognoscuntur, quid singulis annis gestum sit, servato ordine temporis, narraturi sumus.

45. Hoc eodem anno ad confirmanda indulta a se clericis privilegia de eorum immunitate, Constan-

tinus ejusmodi rescriptum dedit ultima die mensis Octobris[1] :

« Hæreticorum factione comperimus Ecclesiæ Catholicæ clericos ita vexari, ut nominationibus, seu susceptionibus aliquibus, quas publicus mos exposcit, contra indulta sibi privilegia prægraventur. Ideoque placet, si quem tua gravitas invenerit ita vexatum, eidem alium subrogari, et deinceps a supradictæ religionis hominibus hujusmodi injurias prohiberi. Dat. prid. kal. Novembris, Constantino A. tertium, et Licinio III coss. » Quænam vero essent ejusmodi nominationes, a quibus clericos Constantinus immunes esse voluit, litteræ Diocletiani et Maximiani declarant his verbis[2] :

46. « Observare oportebit magistratus, ut decurionibus solemniter in curiam convocatis, nominationem ad certa munera faciant, eamque statim in notitiam ejus qui fuerit nominatus per officialem publicum perferri curent; habituro appellandi, si voluerit, atque agendi facultatem apud præsidem causam suam jure consueto; quem si constiterit nominari minime debuisse, sumptum litis eidem a nominatore restitui oportebit. » Hæc ibi. Quod autem de susceptionibus subdit, erant susceptores, qui annonis et tributis utriusque ærarii recipiendis præpositi erant : est titulus[3] de Susceptoribus. Ut igitur Deo militantes nequaquam distinerentur negotiis sæcularibus, Constantinus a muneribus civilibus clericos immunes esse voluit.

47. *Melchiadis obitus ejusque decreta.* — Hujus autem anni in fine, nempe quarto idus Decembris, Melchiades papa cum sedisset annos duos, menses duos, et dies septem, cum extinctam tyrannidem, et novo fœtu, fide nempe christiani imperatoris, Dei Ecclesiam vidisset amplissima gloria illustratam, instar Simeonis illius Evangelici gaudens, Deo spiritum feliciter reddidit. Qui tamen in antiquis ecclesiasticis monumentis reperitur titulo martyris consignatus, more majorum, quod qui persecutionis tempore perpessus pro Christi fide tormenta, licet superstes in pace quieverit, martyr appellari ejusmodi consueverit, secundum ea quæ superius ex S. Cypriano, secundo Annalium tomo dicta sunt. Cum igitur Melchiades acerbissimorum persecutorum temporibus in fide perstans Romæ vixerit, idemque in ecclesiasticis antiquis precibus inveniatur titulo martyris decoratus ; tale quid (quod latet) ipsum esse passum, ut martyris nomine dignus fuerit, existimandum est, eodemque semel indito titulo perseverasse nomen ejus in Ecclesia recenseri. Quod vero ad tempus sedis ejus spectat, scimus de annis Melchiadis papæ diversas esse sententias. Verum cum nonnisi unam ordinationem eum fecisse, ex libro de Romanis Pontificibus certum sit, quodque sequenti anno coss. Volusiano et Aniano celebratum appareat Concilium Arelatense sub Silvestro Melchiadis successore, et quod demum consignata sit dicta dies Decembris obitu ejus ; haud fas est ipsius sedem in sequentem anni terminum prorogare. In Indicibus Vaticanis, qui habentur in codice, cujus titulus est, *Concordia canonum*, nonnisi anni duo, menses septem, et dies octo Melchiadi tribuuntur. Sed facile accidere potuit, ut loco hujus numeri notæ 2 mensium, vitio scriptoris 7 nota paulo diversa numeri scripta fuerit ; nam numerando a die qua sedere cœpit, usque ad obitum quo desiit, nullo pacto septem mensium numerus scribi potuit, sed duorum tantum ; ut de annorum numero, non de mensium controversia suboriri potuisset.

48. Quæ autem notata habentur consulum nomina in citato nuper libro, ubi dicitur sedisse usque ad Maxentium secundo, qui fuit mense Septembris, Volusiano et Ruffino consulibus ; depravata penitus esse noscuntur, ut ex eis elici nihil possit ; sed superius hæc attigimus. De eodem ibidem hæc etiam scripta reperiuntur : « Hic constituit, ne ulla ratione die Dominica aut quinta feria jejunium quis fidelium ageret, quia eos dies pagani, quasi sacrum jejunium, celebrabant. Et Manichæi inventi sunt in Urbe ab eodem. Hic fecit, ut oblationes consecratæ per Ecclesias ex consecratu episcopi dirigerentur, quod declaratur fermentum. » Hæc ibi.

49. Quod autem dicitur de fermento declarato, res plane obscurissima est ; nimirum, quod quæ ejusmodi erat de fermento per Ecclesias mitti solito consuetudo, penitus exoleverit. Scimus eruditos viros in his elucidandis admodum laborasse, et inter alios D. Latinium nostrum, insignis eruditionis virum ; a quibus cum dissentiamus, quænam sit ea de re nostra sententia, fuerimusne id asseculi, prudens lector cum intelliget, judicabit ; atque erit fortasse, ut his nostris editis, alii de eadem re suas lucubrationes sint edituri ; hocque etiam ex nostra industria lucraturus sit lector, ut provocaverimus alios ad cudenda, quæ scripserint, aut alia conscribenda ; sin minus, saltem ipsos suo silentio huic nostræ sententiæ suffragari, scire possit. Ut autem cuncta accuratius disquirantur, hic primum describere operæ pretium existimavimus cætera loca, in quibus de ejusmodi fermento habetur mentio ; sicque fiet, ut non unus de Melchiade locus, sed complura alia simul elucidentur, quæ quidem obscuriora superius citato loco videntur. Qui igitur in primis occurrit, est in libro de Romanis Pontificibus in Siricio, ubi hæc itidem de fermento leguntur : « Hic constituit, ut nullus presbyter Missas celebraret per omnem hebdomadam, nisi consecratum episcopi loci designati susciperet declaratum, quod declaratur fermentum. » Hæc in Siricio. Sed et Innocentius[1] papa ad Decentium hæc item de fermento scripta habet : « De fermento vero, quod die Dominico per titulos mittimus, superflue nos consulere voluisti ; cum omnes ecclesiæ nostræ intra civitatem sunt (sint) constitutæ ; quarum presbyteri, quia die ipso propter plebem

[1] Cod. Theod. de Episcop. et cler. lib. I. — [2] De Decurionibus lib. II. Cod. lib. X. — [3] Cod. Theod. lib. XII. tit. 6. et Cod. Justin. lib. X. tit. 71.

[1] Innoc. epist. I. c. 5.

sibi creditam, nobiscum convenire non possunt, idcirco fermentum a nobis confectum per acolythos accipiunt, ut se a nostra communione maxime illa die non judicent separatos; quod per parochias fieri debere non puto, quia non longe portanda sunt sacramenta; nec nos per cœmeteria diversa constitutis presbyteris destinamus, ut et presbyteri eorum conficiendorum jus habeant atque licentiam. » Hæc Innocentius. Sed et in antiquo Rituali hæc verba : « Quinta Dominica in Quadragesima, Sabbato, datur fermentum in Consistorio Lateranensi. » Hæc sunt de erogatione fermenti antiquitus fieri solita, vetera monumenta.

50. Fuisse autem ejusmodi fermentum in Romana Ecclesia symbolum unionis, quæ habet Innocentius, satis declarare videntur, dum ait diversarum Ecclesiarum presbyteros, quibus pro distinctione locorum universa plebs christiana commissa erat, ab ipso pontifice absente, qua die singuli in suis Ecclesiis synaxin agerent, per acolythum accipere solitos fermentum, quo significaretur, se cum illo, eo symbolo communicationis accepto, esse fide atque caritate conjunctos. Acceptum plane fuisse videtur exemplum ab evangelica illa parabola, qua Dominus noster Jesus Christus dixit [1] : « Simile est regnum cælorum fermento, quod acceptum mulier abscondit in farinæ satis tribus, donec fermentatum est totum. » Regnum namque Christi præsentis temporis illud esse definitur, quod communicatione catholica unius massæ coagmentatione constringitur. Fides enim, secundum Athanasii [2] et aliorum sententiam, per fermentum exprimitur; mulier vero illa quæ fermentum farinæ tribus satis abscondit, typum gerit Ecclesiæ Catholicæ, cujus opera in Trinitatis confessione fideles omnes una fide junguntur. Sed quo ritu tam excellentia catholicæ communicationis symbola peragi consueverint, ex locis superius recitatis aliqua saltem ex parte consequi licet. Benedici in primis consuevisse fermentum ab ipso episcopo, quæ superius dicta sunt ex Melchiade atque Siricio, declarant; apud eos enim idem est consecratio, quod benedictio; et fermentum consecratum, quod benedictum. In hunc ergo modum benedictum fermentum, et ex eo massa coagmentata, panisque formatus, oblatio dicebatur; quod demonstrant illa verba in Melchiade : « Hic fecit, ut oblationes consecratæ per ecclesias ex consecratu episcopi dirigerentur, quod declaratur fermentum ; » perinde ac si diceret, quod nominatur fermentum.

51. Cum igitur ejusmodi fermentum idem esset, quod oblatio, quisnam esse soleret ejus rei usus, diligentius est perquirendum; nec aliunde opportunius, quam ex oblationibus a populo offerri solitis, vel a presbyteris subministrari de proprio ab iisdemque benedici, atque in singulos dividi, sumi posse videtur; cujus quidem rei antiquus canon [3] Pii papæ et martyris titulo inscriptus est his verbis : « Ut de oblationibus quæ offeruntur a populo et consecrationibus, quæ supersunt, vel de panibus quos deferunt fideles ad ecclesiam, vel certe de suis presbyter convenienter partes incisas habeat in vase nitido et convenienti, ut post Missarum solemnia, qui communicare non fuerint parati, eulogias omni die Dominico et in diebus festis exinde accipiant, quæ cum benedictione prius faciat. » Hæc canon.

52. Quod ergo sive de populi oblatione, sive de suo presbyter panes benediceret, atque in singulos fideles erogandos minutatim concideret (ut qui sacratissima Eucharistia minime communicassent, hoc saltem alio communionis signo censerentur esse fideles), ut ejusmodi panem fermentatum ab episcopo singulorum titulorum presbyteri acciperent, a Melchiade fuisse institutum, apparet. Verum id non tantum Romæ et in Ecclesia Occidentali, sed et in Orientali quoque fuisse servatum, ex decreto Concilii Laodiceni [1] declarari videtur, quo dicitur : « Sanctas oblationes ad vicem eulogiarum per festivitatem Paschalem ad alias parochias mitti minime oportere. » Idque idcirco puto, quod ea die nequaquam eulogiis, sed Eucharistia populus omnis communicare deberet, in cæteris autem anni diebus licenter, præterquam in diebus jejunii Quadragesimæ, ne occasione eulogiarum jejunium frangeretur, quamobrem eadem Synodus hæc inferius [2] : « Non oportet in Quadragesima panem offerri, nisi Sabbato et Dominica tantum. » His namque diebus jejunare (ut primo tomo diximus) Orientalibus Christianis nefas erat. Meminit et Gregorius Nazianzenus de ejusmodi panibus benedictione sanctificatis atque signatis, in ea oratione quam habuit in funere patris.

53. Quod vero ejusmodi eulogiarum participatio symbolum esset catholicæ communicationis, idcirco in eodem quoque Concilio iidem sanctissimi Patres inhibuere fidelibus, ne ab hæreticis eos acciperent, dicentes [3] : « Quod non oporteat ab hæreticis eulogias accipere, quia sunt maledictiones potius, quam benedictiones. » Ejusmodi generis signasse videtur eulogias Epiphanius presbyter in Indiculo ad Hormisdam [4] papam, cum ait : « Si hæretici non sunt, quomodo tanta sacramenta confecerunt, ut canistra plena omnibus erogarent, ne imminente (ut dicebant) persecutione, communicare non possent ? » Impartiendo igitur aliquem his eulogiis, idem erat, quod catholica communicatione dignum esse censere. Est hac de re elegans exemplum in Actis S. Albini episcopi Andegavensis, his verbis conscriptum [5] : « Cum rogaretur, ut Eulogias, quas reliqui antistites ad personam communione suspensam dirigentes benedixerant, ut ipse signaret; ait ad sacerdotale Concilium : Etsi ad imperium vestrum ego signare compellor, dum vos causam Dei recusatis defendere; ipse potens est vindicare. Quo facto, antequam eulogias excommunicata persona susciperet, expiravit; et priusquam portitor perveniret, sermo sacer-

[1] Matth. XIII. — [2] Athanas. lib. Quæst. q. 53. — [3] Tom. I. Concil. sub Pio ex Cod. quinque librorum, lib. II. c. 117.

[1] Conc. Laodic. c. 14. posterioris editionis. — [2] Ibid. c. 49. — [3] Ibid. c. 32. — [4] Codic. Vatican. epist. Rom. Pontific. I. — [5] Apud Sur. tom. II. die 1 Mart.

dotis obtinuit; qui etiam ad beatum Cæsarium Arelatensem præsulem pro eadem causa consulturus occurrit. » Hæc ibi. Ex his igitur omnibus constat nihil aliud fuisse fermentum, quam fermentatum panem benedictum, quo ob communicationis symbolum ab episcopo impartirentur cuncti parochiales presbyteri, qui eumdem sub se constitutis fidelibus distribuerent certis diebus; ipsum vero diversis nominibus appellatum, nimirum fermentum, ad distinctionem azymi panis, ex quo soleret confici Eucharistia, dictumque esse Sacramentum ob sacræ rei signum, nempe catholicæ unionis, sacerdotali benedictione consignatum; ob idque benedictionem itidem et eulogias dici consuevisse.

54. Quibus omnibus ex superioribus citatis locis satis evidenter demonstratis atque firmiter stabilitis, reliquum est, ut allegatum superius Innocentii locum pariter elucidemus. In eo enim quod dicit in primis superflue quæri a Decentio, an extra civitatem fermentum mittendum esset; « cum, inquit Innocentius, omnes ecclesiæ nostræ intra civitatem sunt (sint) constitutæ; » de titulis tantum intelligit, ad quos (ut ait) fermentum mitti soleret; non quidem quod non essent in suburbiis aliæ complures ecclesiæ atque Sanctorum memoriæ, sed nulla prorsus titularis, in quam populus colligi consueverit; cujus rei causa ait se non mittere fermentum ad presbyteros per diversa cœmeteria constitutos, quod illi plebem sibi subditam, quam colligerent, non haberent, ac proinde nullus posset usus esse fermenti, quod (ut inquit) ob catholicæ communicationis symbolum confectum esset. Qua pariter ratione, quod non ipse faceret pontifex, ut ad presbyteros extra Urbem in cœmeteriis constitutos fermentum mitteret, id minus facere deberent presbyteri titulares, ut ad positos extra mœnia fermentum mitterent; et hoc est quod subdit: « Quod per parochias fieri debere non puto, quia non longe portanda sunt sacramenta. » Quæ enim instituta essent, ut fideles convenientes singuli in suas ipsorum ecclesias, diversis licet in locis positas, eo communicationis symbolo esse Catholici censerentur, nequaquam impertienda forent absentibus; qui eo ipso, quod cum cæteris statuto die non convenissent, se illis reddidissent indignos; neque facile nisi legitima probata causa, vel non sine pœnitentia, ad communicationem fidelium in posterum deberent admitti, ut complures canones docent, quos brevitatis causa recensere omittimus. Sic igitur Innocentius Decentio visus est respondisse; nam qui interrogasset ipsum, an sicut Romanus Pontifex fermentum mitteret ad absentes, ita etiam liceret episcopo ad rurales ecclesias idem ipsum fermentum mittere; ad eum jure Innocentius ipse respondit, id exemplo Romanæ Ecclesiæ superflue quæri, cum ad quas papa ecclesias fermentum mittit, omnes sint intra Urbem; nec ab eo permitti, foras efferri, quod sacramenta non sint longe portanda; ac proinde nihil esse quod ecclesiæ Romanæ exemplo usurpari posset, ut extra mœnia fermentum ab aliis ecclesiis mitteretur.

55. Jam vero certa causa declarata, cur ejusmodi symbola catholicæ unionis non essent longe portanda, amovendus est ille scrupulus a legentium animis de nomine sacramenti; cum enim dicat Innocentius: « Per parochias fieri debere non puto, quia non longe portanda sunt sacramenta; » num de sacramento sanctissimæ Eucharistiæ dictum sit, fortasse quis poterit dubitare. Sed etsi ad ejusmodi dubitationem penitus tollendam, quæ dicta sunt superius, satis esse possent; nimirum cum demonstratum est, sacramenti quoque nomine dictas esse ejusmodi eulogias; tamen ex multis aliis hæc manifestiora reddemus. In primis autem ad omnem de hac re suspicionem auferendam, Innocentium per sacramenta nequaquam Eucharistiam intellexisse, satis superque sufficiet notissimum illud adducere, Romanam ac simul Occidentalem omnem Ecclesiam nonnisi in azymo pane consuevisse Eucharistiam conficere; ac proinde, quod Innocentius fermentum nominat sacramentum, alterius plane generis illud fuisse. Rursus vero si phrasin ejusdem in dicendo quis attendat, inveniet in eadem ipsa epistola frequentiori usu [1] ab ipso Eucharistiam nuncupatam esse sacra mysteria, quo nomine a Græcis etiam appellari consuevit. Sæpe itidem eamdem Eucharistiam ab eo dici [2] Communionem; sacramentum autem, ut voce generica, semel tantum pro Eucharistia [3] usurpatum esse reperies. Sed et sanctus Augustinus (ut intelligas eumdem loquendi usum in Africa quoque viguisse) nominat [4] sacramentum panem benedictum ipsis catechumenis impertiri solitum. Præterea quonam modo legitur in Melchiade atque Siricio, ab episcopo benedictum fermentum, esse Eucharistiam, eamque ad presbyteros celebraturos mitti, quam ipsi presbyteri celebrando mox confecturi fuissent?

56. His igitur tam perspicue elucidatis, illud quoque quod ad eulogias pertinet, dicere non prætermittimus, duplicis generis eas reperiri; nimirum publicas, easdemque (ut demonstratum est) communionis catholicæ signa, de quibus omnis præsens tractatio instituta est; alias vero privatas, quas scilicet amici inter se ultro citroque dare atque accipere consueverunt; cujus quidem antiqui usus exempla complura suppetunt, et inter alia S. Paulini Nolani episcopi ad Severum scribentis, hæcque dicentis [5]: « Panem Campanum de cellula nostra tibi pro eulogia misimus; » et ad S. Augustinum [6]: « Panem unum, quem unanimitatis indicio misimus caritati tuæ, rogamus, accipiendo benedicas; » et ad Alypium [7]: « Panem unum sanctitati tuæ unitatis gratia misimus, in quo etiam Trinitatis soliditas continetur; hunc panem eulogiam esse tu facies dignitate sumendi. » Hæc ipse, qui plane allusisse videtur ad ea, quæ dicta sunt de mysterio ex para-

[1] Innoc. ep. I. c. 1. 2. 3. — [2] Idem epist. III. c. 2. 4. — [3] Idem epist. I. c. 4. — [4] Aug. de Peccat. merit. et remiss. lib. II. c. 26. — [5] Paulin. epist. I. in fine. — [6] Apud August. epist. XXXI. in fine. — [7] Apud eumdem epist. XXXV.

bola evangelica de fermento abscondito in farinæ satis tribus, quo unitas fidei in Trinitatis confessione habetur expressa. Rursum vero ad Romanianum [1] agit de iisdem ex pane eulogiis ad ipsum atque Licentium missis. Augustinus [2] et ipse ad eumdem Paulinum easdem quoque mittens eulogias ait : « Panis quem misimus, uberior benedictio fiet dilectione accipientis vestræ benignitatis. » At de eulogiis hactenus; jam ad reliqua quæ scripta sunt de Melchiade redeamus : « Hic, inquit auctor, fecit ordinationem unam per mensem Decembrem, presbyteros sex, diaconos quinque, episcopos per diversa loca undecim. Hic sepultus est in cœmeterio Callisti via Appia, quarto idus Decembris, et cessavit episcopatus ejus dies decem et septem. » Hæc ibi. Verum longiore tempore sedem vacasse, dicere opus est; nam in eodem Commentario ponitur ingressus Silvestri kalendis Februarii, anno sequenti, sub consulatu Volusiani.

[1] Apud August. epist. XXXVI. — [2] Aug. epist. XXXIV.

Anno periodi Græco-Romanæ 5806. — Olymp. 273. an. 1. — Urb. cond. 1066. — Jesu Christi 313. — Melchiadis papæ 3. — Constantini imp. 8. Licinii imp. 7.

1. *Consules.* — A num. 1 ad 13. Coss. *Constantinus Aug. III*, et *Licinius Aug. III.* Divus Augustinus a Baronio citatus, qui habet Licinium II, priorem Licinii consulatum non numerat, quia suffectum, ut anno CCCXI, num. 3, ostendi. Utriusque Augusti consulatus juxta quintam regulam, propter nempe ludos sæculares decimos quos Zozimus, lib. 2, asserit in hunc annum incidisse, ut in Dissert. Hypat., part. 2, cap. 10, num. 6, jam notavi : « A consulatu Libonis et Chilonis, » ab anno nempe Christi CCIV, « quo Severus, inquit Zozimus, ludos sæculares exhibuit, usque ad Diocletiani IX et Maximiani VIII consulatum, » ad annum nempe Christi CCCIV, « centum et unus anni elapsi fuerunt. At tunc quidem privatus ex imperatore Diocletianus factus est, cujus exemplum Maximianus secutus est. Verum Constantino III et Licinio III coss., » hoc nempe anno, « centum et decem annorum tempus integrum aderat, quo ludos consueto more celebratos oportuit. » Licet enim iis annis ludi sæculares celebrati non fuerint, de more tamen imperatores consulatum capessebant, ut etiam videbimus factum anno Christi CCCCIV, quo ludi sæculares exhiberi debuissent.

2. *Nuptiæ Licinii, edictum Constantini, et epistola Maximini.* — *Constantinus* sub finem anni præcedentis, vel currentis initio Mediolanum venit, et *Constantiam* sororem Licinio in matrimonium collocavit, ut anno præterito ex Lactantio lib. de Mortibus Persecut., cap. 45, diximus. Porro Constantinum sub hujus anni consulibus mense Martio *Mediolani* fuisse, constat ex lege 1 *De bonis vacantibus*, ibidem *VI id. Mart.* data, quæ refertur in Codice Theodosiano. Ea in urbe celebre edictum ab utroque imperatore promulgatum, quo christiani cultus observantia permissa est, quam Baronius hoc anno recitat, quemadmodum et *Maximini* epistolam ad *Sabinum* prætorii sui præfectum. Verum, ut anno præcedenti ostendimus, edictum quidem illud, quod apud Eusebium lib. 10, cap. 5, legitur, hoc anno datum; sed epistola ad Sabinum anno præcedenti scripta, postquam *Constantinus* et *Licinius* eo anno aliam legem, quæ periit, in favorem Christianorum emisissent. At Baronius, qui unam tantum legem a Constantino datam existimabat, epistolam *Maximini*, quæ ad præcedentem annum pertinet, quæque priori legi subjungenda erat, post secundam recitavit. Hæc ergo secunda lex prioris quædam explicatio fuit : quippe in prima quædam verba erant, quibus Gentiles, Novatiani, Montanistæ, et aliqui alii valde offendebantur, quod in ea hæretici vocarentur. Quare *Constantinus* coactus fuit hac secunda lege mentem suam ac sententiam explicare, ne Gentiles prohibitum aut improbatum ab ipso deorum cultum quererentur. Omnibus igitur liberam colendi numinis facultatem a se concessam esse profitetur *Constantinus :* ita ut unusquisque pro arbitrio quamcumque velit sectam ac religionem sequatur, ut pluribus Valesius in Notis demonstrat. Porro *Maximinum* præsenti anno interiisse, anno sequenti adversus Baronium ostendemus.

3. *Victoriæ Constantini.* — A num. 13 ad 18. *Constantinus* Mediolano digressus, in Galliam et ad inferiorem Germaniæ limitem, ubi *Treviris* reversus est, Francorum et barbarorum ad Rhenum transitum inhibuit repressitque, ut testatur auctor incertus Panegyrici Constantino dicti, cap. 21, ubi Maxentiana cæde narrata ait : « Non fessus prœliis et expletus victoriis, ut natura fert, otio te et quieti dedisti, sed eodem impetu, quo redieras in Gallias tuas, perrexisti ad inferiorem Germaniæ limitem; magna scilicet intercapedine temporis ac brevi locorum distantia : post annuam expeditionem statim bello auspicatus, a Tiberi ad Rhenum, imo ut omen et similitudo nominis sit et tua, imperator,

magnitudo animi pollicetur, a Tusco Albula ad Germanicum Albim prolaturus imperium. » Hinc igitur, ut observat Gothofredus in Chronologia Codicis Theodosiani, Treviris postea datæ ab eo plures constitutiones, hoc anno mensibus Novembris et Decembris. *Licinius* vero Mediolano *ad Illyricum* reversus est, ut habet anonymus Valesianus.

4. *Ludi sæculares in hunc annum incidebant.* — Porro ex Zozimi verbis a Baronio recitatis chronologia nostra confirmatur. Ait Zozimus lib. 2, « Constantino et Licinio tertium coss. centum et decem annorum tempus integrum aderat, quo jam ludos (sæculares) consueto more celebratos oportuit. Eo vero non observato, ad infelicitatem illam res prolabi necesse fuit, quæ hoc tempore nos urget. » Ultimi ludi sæculares Chilone et Libone coss. exhibiti, teste Zozimo ibidem. Quare cum consulatus tertius Constantini et Licinii in præsentem annum incidat, consulatus Chilonis et Libonis nullo modo concurrere potuit cum anno Christi CCVI, cum quo illum Baronius conjunxit; sed cum anno Christi CCIV omnino copulandus fuit, uti a nobis præstitum: alioquin non anni CX, sed anni duntaxat CVIII a consulatu Chilonis et Libonis ad consulatum Constantini et Licinii tertium præteriissent. Ex quo liquet, Baronii chronologiam ante Diocletiani imperium depravatam esse. Cæterum, *Honorium* imperatorem ludos sæculares non restituisse, ostendi in Dissert. Hypatica tam in Prolegomenis n. XI, quam in parte II, pag. 187. Qua de re rursus agetur anno CCCCIV.

5. *Prima constitutio Constantini in favorem Ecclesiæ.* — A num. 18 ad 30. Hoc anno *Constantinus* primam suam Constitutionem in favorem Ecclesiæ *Mediolano*, ubi cum mense Martio fuisse diximus, ad *Anulinum* proconsulem Africæ emisit pro Cæciliano et clericis ejus, quam refert Eusebius, lib. 10, cap. 7, cujus hic titulus: « Exemplum epistolæ imperatoris Constantini, qua cunctos Ecclesiarum præsides ab omnibus publicis functionibus immunes esse præcipit. » Eam recitat Baronius anno præcedenti, sed loco non suo. Ejus etiam meminit *Anulinus* in relatione sua ad Constantinum, quæ extat apud Augustinum epistola LXVIII ad Januarium juxta antiquum ordinem, et in Actis Collationis Carthaginensis, die III, num. CCXVI et CCXX, quam etiam indicat ipse *Constantinus* lege 1 Cod. Theodos. *De Episcopis*, data hoc anno pridie kalendas Novembris. Post paucos dies quam *Anulinus* eam Constitutionem seu epistolam Constantini Cæciliano et clericis sub eo constitutis insinuavit, *Donatistæ* livore moti libellos obtulere Carthagine, *Anulino XVII kalendis Maiis*, quibus huic immunitati intercedebant, Ecclesiæque Catholicæ nomen sibi vindicabant. Quos libellos *Anulinus*, manente Cæciliano in statu suo, ad Constantinum direxit, ut docet Anulini relatio apud Augustinum in epistola laudata, cujus relationis et ipse *Constantinus* meminit in epistola ad Miltiadem et Marcum apud Eusebium, lib. 10, cap. 5.

6. *Synodus Rom. in qua ea constitutio confirmata.* — Mense Octobri Synodus ad libellum seu preces Donatistarum Romæ Constantini jussu habita fuit VI nonas Octobris inter Cæcilianum et Donatistas, ubi *Donatus* damnatus et *Cæcilianus* innocens pronuntiatus est, teste Optato libro I, cap. 10, Augustino lib. post Collationem Donatistar., capite 33, et epist. CLII, juxta veterem ordinem, et alibi. Extremo jam die ejusdem mensis Octobris lata lex prima Codicis Theodosiani *De episcopis*, qua *Constantinus* immunitatem illam clericorum catholicorum confirmat adversus hæreticorum Donatistarum factionem. Ita recte Gothofredus in Commentario ejusdem legis. Eam vero epistolam Constantini de immunitate ad Anulinum missam esse hoc anno circa mensem Aprilem, liquet ex ea Augustini ad Januarium epistola, in qua Anulinus ait, « post paucos dies, » quam eam accepit, extitisse quosdam, qui Cæciliano contradixerint, et libellum obtulerint. Qui libellus dicitur in eadem epistola, « datus die XVII kalendas Maias Carthagine, domino nostro Constantino Augusto tertium cos. » Quare ea de immunitate epistola mense circiter Aprili hujus anni in Africam pervenit, et non bene in Annalibus anno præcedenti recitata.

7. *Marcus presbyter Synodo Romanæ interest.* — Valesius in notis ad librum 10 Eusebii, cap. 8, ait: « Baronius mendosum existimat Eusebii textum, et pro verbis, καὶ Μάρκῳ, scribendum esse, ἱεράρχῃ.

Verum hæc emendatio, quod pace summi viri dictum sit, ferri non potest. Cum enim Miltiades vocatus sit episcopus urbis Romæ, superfluum est addere ἱεράρχην. Adde quod ea vox insolens est et affectata; cum tamen titulus ac dignitas cujusque usitato vocabulo exprimatur. Rejecta itaque Baronii conjectura, existimo, Marcum hic esse presbyterum Ecclesiæ Romanæ, quem una cum Miltiade interesse huic Synodo voluit Constantinus. Hic est, ut opinor, Marcus, qui post Silvestrum papam episcopatum urbis Romæ gessit. » Ita Valesius, cujus conjectura valde probabilis, præsertim cum auctor Synodici tradat, Synodum Romæ convocatam fuisse a Miltiade sanctissimo PP. et Marco; Miltiadi Marcum adjungens, perinde ac in epistola Constantini utrumque junctim nominari animadverterat, inquit ibidem Valesius.

8. *Incertum an Donatistæ a Synodo Romana appellarint.* — A num. 30 ad 45. Num *Donatistæ* a Concilio Romano Melchiadis hoc anno celebrato, ad ipsummet imperatorem aut ad numerosius episcoporum Concilium appellarint, inter eruditos non convenit. Communis ante Sirmondum sententia fuit, *Donatum* cum suis a Synodo Romana appellasse, « ad quam appellationem, inquit Optatus, Constantinus imperator sic respondit: O rabida furoris audacia! sicut in causis Gentilium fieri solet, appellationem interposuerunt. » Verum hunc locum mutilum esse primus omnium docuisse videtur Sirmondus, qui in Notis posthumis a Labbeo in Collectione Conciliorum publicatis profert Constantini M. rescriptum, in quo ad hæc verba, « O rabida furoris audacia! » subdit: Hæc est illa Constantini adversus appellationem Donatistarum detestatio, quam innuit

Augustinus, epist. 162: « Alios, inquit, apud Arelatem judices episcopos dedit, a quibus tamen illi ad ipsum rursum imperatorem provocare maluerint. Qua in re illos quemadmodum detestetur, audistis. » Eamdem verbis ipsis commemorat Optatus lib. 1. Sed mutilus Optati locus, in quo nulla Synodi Arelatensis fit mentio, nonnullos in fraudem induxit, ut appellationem Donatistarum, ad Synodum Romanam referendam crederent, quæ tribuenda erat Arelatensi. De Synodo Romana murmurasse victos *Donatistas*, illam accusasse ac reprehendisse, de illa questos esse, multis locis docet Augustinus: ab ea provocasse nusquam proditum est, sed ab Arelatensi. Ita Sirmondus, cujus sententia placuit Valesio in opusculo de Schismate Donatistarum, cap. 7, ubi urget, varia esse D. Augustini testimonia, neque ullam appellationis facere mentionem. Inter alia hoc unum profert ex lib. 2 contra Litteras Petiliani, cap. 92: « Si autem, quod verum est, petentibus majoribus vestris episcopale judicium dederat Constantinus, et apud Romam et apud Arelate, quorum primum apud eum accusastis, ab altero ad eum appellastis, etc. » De priore subdit Valesius, eos quidem murmurasse et conquestos esse, a posteriori autem Concilio provocasse habet Augustinus. Tum Valesius, cap. 8, testimonium citati Optati erroris arguit aut librariorum incuria, aut ab ipso Optato commissi, cum exclamatio Constantini de rabida furoris audacia contineatur in rescripto non ad Synodum Arelatensem sed ad Patres Arelatenses, post celebratum ab ipsis Concilium, quomodo ab ipsorum et non Romanorum episcoporum judicio appellarant Donatistæ. « Sane, inquit Valesius, in Gestis purgationis Cæciliani et Felicis, hæc Constantini epistola subjungitur Concilio Arelatensi, quod secutus Sirmondus in Collectione Conciliorum Galliæ, merito eam epistolam Arelatensi Concilio subjecit. »

9. *Donatistas appellasse probabilius.* — Licet hæc Sirmondi et Valesii sententia aliquibus placuerit, a Baroniana tamen, quæ docet, Donatistas reipsa non solum a Concilio Arelatensi primo, sed et ab ipsa Romana sub Melchiade Synodo provocasse, non videtur discedendum. Etenim, ut ait Schelstratius V. C. in secunda parte Antiquit. Illust., Dissert. 1, c. 7, art. 3, ad appellationem ex parte appellantium nihil aliud requirebatur quam post latum judicium illud ipsum injustum proclamare, et aliud judicium expetere. Atqui hæc omnia post latum a Melchiade papa judicium fecere Donatistæ, ut clare insinuat Constantinus in epist. ad Chrestum Syracusanum episcopum, quæ extat apud Eusebium, lib. 10, cap. 5: « Prolatæ jam sententiæ acquiescere nolentes, inquit de Donatistis post Melchiadis judicium, asserentesque paucos admodum episcopos sententiam tulisse, qui nec omnibus, quæ prius inquiri oportebat, diligenter excussis, ad depromendum judicium properanter accessissent. » Donatistæ igitur ob laudata ab ipsis fundamenta, Melchiadis judicium injustum proclamabant, nec illi, ut paucorum episcoporum, volebant acquiescere, quod nimirum a *Constantino* aliud majus episcoporum Concilium intra Gallias expostularent; quod et demum fuisse concessum, consequenter insinuat, ut hæc « tandem multorum interventu finem possint accipere, » inquit Constantinus. Accedit Augustinus, lib. 2, contra Litteras Petiliani, cap. 92: « Si autem, quod verum est, petentibus majoribus vestris episcopale judicium dederat Constantinus, et apud Romam et apud Arelate. » Petierant ergo Donatistæ Arelatense judicium. Accedit Optatus, qui ostendit, Donatum in Romano sub Melchiade Concilio justissime fuisse damnatum: « Sufficit ergo et Donatum tot sententiis esse percussum, et Cæcilianum tanto judicio esse purgatum. » Et tamen Donatus appellandum esse ab episcopis credit. Ad quam appellationem Constantinus imperator sic respondit: « O rabida furoris audacia! sicut in causis Gentilium fieri solet, appellationem interposuerunt. »

10. *Donatistarum appellatio magis probatur.* — Quod vero dicunt Sirmondus et Valesius, Augustinum scribere plerisque in locis, Donatistas murmurasse et accusasse, et appellasse non dicere, præterquam quod mere negativum est, ex ipso Augustini testimonio a Sirmondo ex epist. 162 allato Donatistas appellasse constat: « Alios apud Arelatum judices episcopos dedit, a quibus tamen illi ad ipsum rursum imperatorem provocare maluerunt. » Si *rursum*, ergo prius quoque ad imperatorem Donatistæ provocaverant. En aliud Augustini testimonium ex psalmo contra partem Donati: « Donatus, cum volebat Africam totam obtinere, tunc judices transmarinos petiit ab imperatore. Sed hæc tam injusta petitio non erat de charitate. Hoc ipsa veritas clamat, quam volo modo referre. Nam consensit imperator, misit qui sederent Romæ sacerdotes, qui tunc possent Cæcilianum cum illo audire. Dicta causa est, nihil probatum est, ausus est et appellare, et post collegarum sedem audire ab imperatore. Hic petitio illa probatur non esse de charitate, deinde ubique victus cœpit rebaptizare. » Ubi Augustinus diserte testatur, appellasse Donatum a sententia Romani Concilii. Sed sive revera facta fuerit hæc appellatio, sive non, parum interest, cum inter omnes conveniat Donatistarum de retractatorio judicio expostulationem fuisse omnino injustam, et secundum judicium plane indebitum et extra juris ordinem concessum. Notanda sunt hæc Constantini in epistola ad Chrestum verba: « Nonnulli, ut fere fit, et propriæ salutis et venerationis, quæ sanctissimæ fidei debetur, obliti, privatas adhuc simultates prorogare non cessant, prolatæ jam sententiæ acquiescere nolentes. » Et infra: « Hæc, quæ post depromptum judicium voluntaria assensione jam finita esse debuerant. » Ad quæ verba Marca lib. 4 de Concordia, cap. 18, § 2: « Quia alienum putabat Constantinus a disciplina, res ab episcopo Romano judicatas refricare. » Hæc Schelstratius loco laudato.

11. *Satisfit Valesii rationibus.* — Neque mu-

titus est Optati locus, aut librariorum incuria corruptus, neque etiam Optatus verba epistolæ Constantini ad Concilium Arelatense retulit ad Concilium Romanum; ea enim epistola a Baronio recitata scripta est non ad Patres Arelatenses post celebratum ab ipsis Concilium, ut Sirmondus et Valesius sibi persuasere, sed ad episcopos, qui Romanæ Synodo interfuerant, ut recte vidit Baronius, adversus quem male affertur locus Augustini in epistola 162 jam laudatus, in quo ait : « Qua in re illos quemadmodum detestetur, audistis, » quasi Augustinus innueret, Constantinum post Synodum Arelatensem exclamasse, « O rabida furoris audacia! » quod tamen gratis ac sine fundamento a viris doctissimis dictum; cum mille aliis verbis imperator detestari Donatistas potuerit, tam post Concilium Romanum, quam post Concilium Arelatense. Quare tam levi fundamento ea Constantini epistola a Concilio Romano divellenda non erat.

12. *Alia Valesii ratio.* — Nec etiam urget quod addit Valesius loco laudato, cap. 8 : « Quisquis certe, inquit, eam epistolam legerit, nunquam dubitabit, quin ad Arelatense Concilium potius spectet, quam ad Romanum. Etenim statim post judicium Synodi Romanæ, episcopi partis Majorini reversi sunt in Africam, ut docet Constantinus in epistola ad Elafium. In epistola vero, de qua nunc agitur, ait Constantinus se misisse quosdam ex suis hominibus, qui obstinatos illos et episcopali judicio parere recusantes, ad comitatum suum perducant. Quare hæc epistola ad Concilium Romanum pertinere non potest. Erravit igitur Optatus, qui verba hujus epistolæ ad Concilium Romanum retulit, memoriæ vitio in eum errorem, ut videtur, inductus. » Verum Constantinus in epistola ad Elafium, seu ad Ablavium, quam integram refert Baronius, non dicit, post judicium Synodi Romanæ statim reversos esse Donatistas in Africam; quin contra, in ea scribit, quosdam ex iisdem ad se venisse « asserentes, quod minus dignus idem Cæcilianus cultu sincerissimæ religionis habeatur; et quod eisdem responderam, frustra eos id jactare, quippe cum res fuissent apud urbem Romam ab idoneis ac probatissimis viris episcopis terminatæ. »

13. *Ad alia Valesii argumenta respondetur.* — Nec denique negotium facessit, quod observat, Valesius, in Gestis sc. purgationis Cæciliani et Felicis, Constantini epistolam, de qua quæstio, subjungi Concilio Arelatensi, nec quod addit Valesius : « Simili errore idem Optatus scribit, Constantinum ad preces episcoporum partis Majorini, qui judices ex Gallia sibi dari postulaverant, his verbis respondisse : « Petitis a me in sæculo judicium, cum ego ipse Christi judicium expectem. » Et tamen constat, Constantinum nihil rescripsisse precibus illorum : sed tantum ad Anulinum proconsulem et ad Milliadem episcopum litteras dedisse. Verba autem illa, quæ ab Optato referuntur, sunt ex epistola Constantini ad episcopos Arelatensis Concilii : « Quæ in ipsis tanta vesania perseverat, cum incredibili arrogantia persuadeant sibi quæ nec dici, nec credi fas est, desciscentes a recto judicio dato, pro quo meum judicium comperi eos postulare? Quæ vis malignitatis in eorumdem pectoribus perseverat; quoties a me jam ipso, improbissimis aditionibus suis sunt condigna responsione oppressi. Qui utique, si hoc ante oculos habere voluissent, minime hoc ipsum interposuissent. Meum judicium postulant, qui ipse Christi judicium expecto. » Ita Valesius ex epistola Constantini ad episcopos Concilii Romani, non vero ad episcopos Concilii Arelatensis, ut ipse loquitur. Respondeo itaque, *Optatum* post libros septem de Schismate Donatistarum referre Gesta purgationis Cæciliani episcopi et Felicis ordinatoris ejusdem, ac epistolas Constantini imp., sed temporis ordine non servato. Quemadmodum Eusebium præstitisse in libro 10, cap. 7, ipsemet Valesius observat in Notis, ubi ait : « Cæterum has Constantini epistolas præpostero ordine retulit Eusebius. Nam epistola Constantini ad Cæcilianum episcopum, item ejusdem epistola ad Anulinum, cum relatione ejusdem Anulini, quam supra citavi, præcedere debent epistolam Constantini ad Miltiadem episcopum urbis Romæ. Omnes enim eæ epistolæ pertinent ad Concilium Romanum, quod habitum est in causa Cæciliani coram Miltiade PP., Constantino III et Licinio III coss., anno Christi CCCXIII. » Denique Optatus magis audiendus, dum auctorem, quam dum collectorem agit.

14. *Defenditur Optatus.* — Nec erravit Optatus, quando ait, Constantinum ad preces Donatistarum respondisse : « Petitis a me in sæculo judicium, cum ego ipse Christi judicium expectem. » Nam non intelligit Optatus, Constantinum hæc verba in aliquo rescripto, sed tantum ore tenus protulisse. Quid mirum itaque, si Constantinus post Synodum Romanam ad episcopos scribens, de iisdem Donatistis loquens, eadem verba repetat, quæ ipsis coram dixerat : imo ex ea Constantini epistola constat, Constantinum, dum eam scriberet, meminisse ejusdem responsi Donatistis ante illud Concilium a se dati, quod his verbis manifeste insinuat : « Quoties a me jam ipso improbissimis aditionibus suis sunt condigna responsione oppressi. » Quæ ipsis itaque responderat, ex ejus memoria non exciderant, cum eam epistolam scripsit.

15. *Obitus Melchiadis PP.* — (1) Ad num. 47 et seqq. *S. Melchiades* papa anno tantum sequenti

(1) *Melchiades,* ut censet Constantius, pag. 321, Bucherianum catalogum illustrans, in quo habetur : « Miltiades ex die VI nonas Julias a consulatu Maximiano VIII solo, quod fuit mense Septembris, Volusiano, et Rufino, usque in III idus Januarii, Volusiano, et Anniano coss. » ordinatus est A. D. 311, *die secunda Julii,* quæ in feriam secundam incidebat, et A. D. 314, *die* 11 *Januarii* sepultus, cum die 10 obiisset, qua ejus mors in Bucheriano indiculo consignatur. Eusebius, Hieronymus, et Prosperi Chronicon, qui *tres* pontificatus *annos Melchiadi* tribuunt, de duobus incompletis, et uno inchoato intelligendi sunt. *Ab Eusebii* morte ad *Melchiadis* electionem non *septem dies,* ut habet vulgatus liber Pontificalis, sed *novem menses* et aliquot dies intercidere.

MANSI.

vivere desiit. In Chronico enim Damasi legitur : « Miltiades annis tribus, mensibus sex, diebus novem, ex die sexto nonas Julias, a consulatu Maximiano VIII solo, quod fuit mense Septembri Volusiano et Rufino, usque in III idus Januarii, Volusiano et Anniano consulibus. » Melchiades itaque, qui anno trecentesimo decimo die secunda Julii ordinatus fuerat, anno sequenti die decima mensis Januarii ad Deum migravit, Volusiano et Anniano consulatum gerentibus, postquam sedisset, ut docent catalogi, annos tres, menses sex, dies novem, si diem emortualem includas, vel dies octo, si eum excludas. Quod confirmatur ex Indiculo Depositionis episcoporum apud Bucherium, ubi legitur : « Quarto idus Januarii Miltiadis in Callisti. » In Martyrologio Hieronymiano ad IV idus Januarii, seu ad diem decimum Januarii etiam habetur : « Depositio Miltiadis episcopi. » In eodem Martyrologio Hieronymiano ad diem secundam Julii legitur : « Depositio Miltiadis papæ. » Papebrocius in Conatu Chronico-Historico ad Catalogum Pontificum ait, videri librariorum vitio factum, ut pro voce *Ordinatio*, legatur, *Depositio.* Verum locus purus est, reliquiæque Melchiadis die ejus *Ordinationis* translatæ. Sanctorum enim reliquias die eorum natali, aut die ordinationis, si episcopi fuissent, sæpe translatas fuisse, multis exemplis liquet, quemadmodum et hujusmodi translationes *Depositionis* nomine plerumque designari. Denique, ex eo quod auctor Chronici Damasi scribit, Melchiadem fuisse usque ad III idus Januarii, seu ad diem undecimum Januarii, annus, diesque obitualis hujus pontificis magis innotescunt; cum juxta regulam a nobis statutam, quando antiqui in alicujus pontificis morte memoranda uno tantum die inter se dissentiunt, alii de die obitus, alii de die sepulturæ loquantur, sicque nonnisi in modo loquendi differant.

16. *Quot annis Melchiades sedit.* — Papebrocius non animadvertens, numeros in citato Chronici Damasi loco depravatos esse, existimat, Melchiadem a die secunda mensis Julii anni trecentesimi decimi Eusebii prædecessoris vicarium fuisse, eique demortuo eodem anno CCCX successisse, sicque sedisse, ut habet Chronicon Damasi, « annis tribus, mensibus sex, diebus novem. » Sed cum in eo Chronico diserte dicatur, Melchiadem « sexto nonas Julias anni consulatu Maximiani VIII solius notati ordinatum esse, anno sc. Christi CCCXI, et supremum diem obiisse mense Januario anni CCCXIV, quo Volusianus et Annianus consules fuere, manifeste liquet, numeros depravatos esse, et vicariatum illum nullo modo admittendum. Papebrocius ibidem, postquam statuit, Eusebium die XXVI Septembris anni CCCX vita functum, cum jam a die XI Julii Melchiadem vicarium suum creasset, ait, die octavo Octobris ejusdem anni Melchiadem pontificem electum; et quia auctor Chronici Damasi conceptis verbis testatur, illum anno CCCXI, quo Maximianus VIII solus consul fuit, pontificem dictum, hanc sententiæ suæ rationem affert : « Annum obitus, inquit, clare notant Volusianus et Annianus coss. Non æque etiam clare initium signat Maximianus VIII solus, qui magistratum istum iniit anno CCCXI. Causa tamen hunc nominandi fuit, quod crasis, jubente Constantino, tribus consulatibus Maxentii, tanquam tyranni, annus, quo primum ordinatus Melchiades est, vacare videretur, ob quam etiam causam ad nomen decessoris Eusebii nullus notatur consulatus. Necdum enim usus cœperat frequentari, quod exolescente consulum majestate frequentissimum fuit, ut nominato ultimo consulatu, vacantes post eum anni scriberentur, iterum, tertio, quarto, etc. Post consulatum N. N. » Ita Papebrocius. Verum in tertia parte Dissert. Hypaticæ jam demonstravi, hanc formulam, « Post consulatum, » anno trecentesimo septimo usurpari cœptam esse, et ex ipsomet Damasi Chronico constat, annum CCCX ea notatum fuisse, hoc modo : « Post consulatum X et VII. » Si itaque Melchiades anno CCCX pontificatum iniisset, auctor Chronici Damasi minime scripsisset, eum sub consulatu Maximiani VIII ordinatum esse. Quod si Constantinus Maxentii consulatus in Actis publicis memorari noluisset, auctor Chronici Damasi, Volusiani et Rufini consulatus a Maxentio anno CCCXI designati mentionem non fecisset. Hæc itaque viri doctissimi explicatio rejicienda, ac pro certo habendum, auctorem Chronici Damasi, qui hoc sæculo vixit, posteros docere voluisse, Melchiadem anno trecentesimo decimo Ecclesiam administrare exorsum esse, et post annos tres et aliquot menses e vivis excessisse. Denique, vicariatum illum Melchiadis fictitium esse, jam dixi. Cæterum, quod Anastasius tradit Melchiadem sepultum III idus Decembris, quo etiam die nunc colitur, quove Baronius eum demortuum credidit, nonnisi de aliqua ejus translatione intelligendum, quæ sepulturæ nomine, ut sæpe fit, designata est.

17. *Eucharistia ad absentes mitti solita.* — Extant tria veterum Pontificum Romanorum decreta, quæ Baronius de *Eulogiis* seu pane benedicto intelligenda censuit. Verum, ut observat Schelstratius in singulari opere de Disciplina Arcani, cap. 7, art. 5, ubi præfata decreta explicat, inter eruditos nunc convenit, in iis decretis agi de primitivæ Ecclesiæ consuetudine, qua episcopus ad Urbis presbyteros, qui sacrificio diebus Dominicis adesse non poterant, sacramenta mittebat. Melchiadis decretum ita habet: « Hic fecit, ut oblationes consecratæ per ecclesias ex consecratu episcopi dirigerentur, quod declaratur fermentum. » Siricio istud in Pontificali tribuitur : « Hic constituit, ut nullus presbyter missas celebraret per omnem hebdomadam; nisi consecratum episcopi loci designati susciperet declaratum, quod nominatur fermentum. » Tertium decretum est Innocentii I in epistola ad Decentium Eugubinum cap. 5. « De fermento, quod die Dominica per titulos mittimus, superflue nos consulere voluisti, cum omnes ecclesiæ vestræ intra civitatem sint constitutæ, quarum presbyteri, quia die ipsa propter plebem sibi creditam vobiscum convenire non possunt, idcirco fermentum a nobis confectum per acolythos

accipiunt, ut se a vestra communione maxime illa die non judicent separatos. Quod per parochias fieri debere non puto, quia nec longe portanda sunt sacramenta, nec vos per cœmeteria diversa constitutis presbyteris destinamus, sed presbyteri eorum conficiendorum jus habent atque licentiam. » Lupus tomo III Conciliorum in Responsis ad Michaelis Cerularii calumnias notat, primis Ecclesiæ temporibus ob paucitatem fidelium non fuisse in civitatibus plures quam unam ecclesiam, in ecclesia unum, non plura altaria, et ad altare illud, unum, non plura sacrificia eodem die fuisse oblata. Quæ omnia ex variis antiquitatis monumentis constant; ex quibus apparet, usum obtinuisse, ut episcopi diebus Dominicis in ecclesia sacrificium offerendo præsentem populum ex oblatis communicarent, ad absentem vero ex oblatis consecratis mitterent. Hinc Justinus martyr in Apologia pro Christianis testatur, diebus solis seu Dominicis sacramenta per diaconos ad absentes delata fuisse. Per absentes autem non solum infirmos et captivos, sed etiam sacerdotes, qui missæ pontificali adesse non poterant, Lupus intelligit.

18. *Eucharistia fermentum appellata.* — De hac itaque consuetudine explicandum est *Melchiadis* decretum, quod, ubi plures ob fidelium multitudinem ecclesiæ institutæ essent, oblationes ex consecratu episcopi, diebus nimirum Dominicis, dirigerentur. De ea etiam intelligendum illud *Siricii*, ut nullus presbyter missas celebraret per omnem hebdomadam, nisi die Dominico consecratum episcopi suscepisset. Hæc enim Innocentius citatus clarissime explicat, cum fateatur, die Dominico per titulos intra civitatem constitutos consecratum mitti consuevisse, quod acolythi ad presbyteros, qui illa die propter plebem sibi creditam sacrificio pontificali interesse non potuerant, perferebant. Vocat autem Innocentius hoc ipsum consecratum *sacramenta*, negatque ad cœmeteria extra Urbem constituta destinanda esse : « Quia, inquit, non longe portanda sunt Sacramenta, » quod de corpore et sanguine Christi intelligendum vix negari potest. Schelstratius citatus sollicite inquirit, cur iis in decretis tam obscure agatur de Eucharistia, ut divinari quasi oportuerit, an per fermentum corporis et sanguinis Christi sacramenta intelligerentur. Potuissent enim Summi Pontifices claris verbis decernere, Eucharistiam, quia fermenti instar fidelium unionem fovet, ex consecratu episcopi ad absentes presbyteros transmitti debere. Verum nihil horum, nec Melchiades, nec Siricius dicunt, sed sub fermenti nomine totum sacramentum comprehendunt. Neque ipsemet populus aliud quam fermenti nomen sacris donis tribuebat. Horum rationem ex disciplina arcani et occultatione sacrorum mysteriorum, quæ per quinque priora Ecclesiæ sæcula in usu fuit, desumit Schelstratius; ex qua factum, ut tam Romani Pontifices in decretis, quam fideles in colloquiis, sacramenta Eucharistiæ sub fermenti nomine occultarint. Hinc Schelstratius articulo sequenti ostendit, ex disciplina arcani plerosque Patres de realis corporis et sanguinis Christi præsentia locutos, et Eucharistiam typum, figuram, symbolum, imaginem, mysterium frequenter dixisse, non quod corpus et sanguinem Christi in ea contineri negarint, sed quod catechumenis seu non initiatis ex Ecclesiæ disciplina eam occultari voluerint.

19. *Decretalis Melchiadis.* — Inter Decretales Pontificum Romanorum habetur una Melchiadis « ad omnes Hispaniæ episcopos, quæ dicitur data kalendis Martii, Volusiano et Rufino viris clarissimis coss., » quæ non potest non esse supposititia, cum jam a die decima Januarii illius anni, nempe insequentis, Melchiades fato functus fuisset. Præterquam quod citatur in ea Scriptura juxta Hieronymi versionem, et refertur prolixum fragmentum ex Eucherii homilia de Pentecoste, quæ communiter attribuitur vel Eusebio Emisseno, vel Fausto Regiensi Melchiade junioribus. Melchiadi Sylvester successit, ut anno sequenti videbimus, postquam sedes cessasset dies XXI, non vero dies XV, ut perperam legitur in Chronico auctiori veterum Pontificum.

20. *Indulgentia debitorum a Constantino concessa.* — Hoc anno, dum Coloniæ *Constantinus* esset, Gallicanum censum retractavit, indulgentiasque debitorum per Gallias, ac nominatim *per Lugdunensem primam* tribuit, ut videre est in Codice Theodosiano, l. 1 : *Sine censu*, missa « ad Antonium Marcellinum præsidem provinciæ Lugdunensis primæ, » quæ dicitur « dat. kalend. Jul. Agrippinæ, Constantino A. V et Licinio C. coss., » id est, « Constantino Augusto V et Licinio Cæsare. » In ea tamen verba error irrepsit. Nam, ut observat Gothofredus in Chronologia Codicis Theodosiani, anno CCCXIX quo Constantinus quintum consulatum gessit, hic non in Gallia, sed in Pannonia hæsit. Idem Gothofredus hanc legem transferendam putat ad annum CCCXII, quo, inquit, constat Constantinum, antequam in Maxentium moveret, egisse in Gallia inferiori, et nominatim Agrippinæ, ut liquet ex Eumenii Panegyrico, qui incipit : *Facerem.* Unde et colligit, solemnem Panegyricum Flaviensium nomine dictum Constantino, ad eumdem annum pertinere; cum ea lex ad præsidem provinciæ Lugdunensis primæ, in qua sita Flavia seu Augustodunum, missa sit; et Eumenius gratias agat de remissis a Constantino debitis. Quare legendum existimat, « Constantino Augusto II et Licinio Cæsare II coss., » qui consulatus anno CCCXII gestus.

21. *Epocha gratiarum actionis ab Eumenio recitatæ.* — Sed, ut in Dissertatione Hypatica parte II, cap. 6, num. 6, ostendi, Eumenii gratiarum actio Flaviensium nomine recitata est anno CCCXI quo Constantinus quinquennalia dedit, quorum, cap. 13, idem orator meminit; estque tantum de remissione speciali : laudata vero lex de causa provinciæ Lugdunensi communi agit. Præterea toto anno CCCXII Constantinus in Italia fuit, quo ultimis mensibus anni CCCXI se contulit adversus Maxentium pugnaturus; sed non ante mensem Julium, quo citata lex *Sine*

censu, data. Ea enim Constantini expeditio annua fuit, ut suo loco dictum. Quare hæc lex non cum Constantini quindecennalibus ac anno CCCXI, sed cum præsenti Constantini Aug. III et Licinii Cæsaris consulatu notato copulanda. Certe hoc anno Constantinus delatores repressit, censumque retractavit, ut claret ex L. 1 et 2 *De censu*, et lege 1 *De petitionibus*, ad populum Romanum, quæ extant in Codice Theod. Et præterea post mensem Martium in inferiorem Germaniam venit, ut jam demonstravi. Porro quia hæc lex a Constantino, cui Gallia parebat, emissa, is in subscriptione *Augustus*, Licinius vero tantum *Cæsar* appellatur, cujus rei alia habemus exempla.

22. *Valerius Valens tyrannidem arripit.* — Hoc anno « Valens imperator creatus, » inquit Victor in Epitome, qui postquam Maximini mortem narravit, subjungit : « Valens a Licinio morte mulctatur. » De hoc Valente loquitur Lactantius lib. de Mortibus Persecutorum, cap. 50, ut jam observavi in prima hujus tomi editione, licet re tunc satis non examinata ejus imperium anno suo non reddidissem. Ibi Lactantius, Maximini morte recitata, ait : « Licinius summa rerum potitus, imprimis Valerium, quem Maximinus iratus nec post fugam quidem, cum sibi videret esse pereundum, fuerat ausus occidere, necari jussit. » Nec dubitari potest quin Valerius iste idem sit cum Valente a Victore memorato, cum Goltzius inter nummos triginta tyrannorum, qui imperante Gallieno Rempublicam Romanam afflixere, hunc referat : ΑΥΤ. Κ. ΠΟΥ. ΟΥΑΛΕΡ. ΟΥΑΛΕΝC. CEB. L. A. *id est*, « imperator Cæsar Publius Valerius Valens Augustus. Anno primo. » Nummus tamen ille ad Valerium Valentem Licinii jussu occisum, non vero ad Valentem, qui post Valerianum in Persidem abductum tyrannidem arripuit (ut testatur Pollio lib. de Triginta Tyrannis, cap. 19), omnino pertinet, licet Mediobarbus huic Valenti, qui brevi in Macedonia imperitavit, attribuat.

23. *Valerius Valens parum hactenus cognitus.* — Vix *Valerius Valens* Augustus e tenebris emerserat, cum Robertus Spark V. C. in nova editione operum Lactantii Oxonii in lucem emissa scripsit, hunc Valerium hominem fictitium esse, et loco *Valerium, quem* legendum esse *Valeriam, quam*. Verum hæc manuscripti Lactantii Colbertini, quod unicum ad nos pervenit, non emendatio, sed depravatio est. Quod ut certius demonstrem, referam hic integrum Lactantii locum, et hac occasione paucula quæ de isto imperatore detegere potui, eo lubentius proferam, quo ab illustratione historiæ imperiatis, ecclesiastica summam lucem accipiat. Lactantius itaque citatus, ait : « Licinius summa rerum potitus imprimis Valerium, quem Maximinus iratus, nec post fugam quidem, cum sibi videret esse pereundum, fuerat ausus occidere, idem Candidianum quem Valerius ex concubina genitum ob sterilitatem adoptaverat, necari jussit. Mulier tamen, ut eum vixisse cognovit, mutato habitu comitatui ejus se miscuit, ut fortunam Candidiani specularetur ; » et reliqua anno sequenti num. 13 recitata.

24. *Quo anno tyrannidem sumpsit.* — Valerius anno CCCXIII, Maximino a Licinio superato et in fugam conjecto, sese Augustum dixit ; quod factum fuisse oportet inter kalendas Maii quo die Maximinus devictus, et mensem Augustum quo periit. Lactantius citatus, cap. 47, narrato eo prœlio ait : « Videt Maximinus aliter rem geri quam putabat. Projecit purpuram et sumpta veste servili fugit, etc. raptisque filiis et uxore, et paucis ex palatio comitibus, petivit Orientem. Sed in Cappadocia collectis ex fuga et ab Oriente militibus substitit. Ita vestem resumpsit. » Quare Maximinus tribus circiter mensibus post fugam illam vixit, ut anno CCCXIV, num. 7, exposui, et paulo ante eam Valerius purpuram sumpsit ; existimans actum esse de Maximino, eamque sibi debitam, et quod de familia Diocletianea esset, et quod ejus filius tanto oneri adhuc impar, ejus vero filia Candidiano desponsa esset : « Ipsius quoque Maximini filium suum maximum agentem in annis octo, et filiam septennem quæ desponsa fuerat Candidiano, extinxit Licinius, » inquit Lactantius, cap. 50. Sparki autem correctio sustineri non potest : cum Lactantius, quos Licinius occidi jussit enumerans, priores *Valerium* et *Candidianum* memoret, tumque referat, Candidiano occiso, Valeriam fugam cepisse. Unde Valerius cum Candidiano inter primos occisus ; contra vero Valeria ultima ex Diocletiani familia per varias provincias *quindecim mensibus* pervagata *postremo* cum matre pœnas dedit, ut loco citato ex Lactantio ostendimus. Rejicienda itaque ea emendatio, qua etiam posita, *Valerius* in Lactantio necessario quærendus esset.

25. *Cognominatus fuit Valens.* — Valerius iste diversus non est a Valente quem Victor in Epitome testatur nuncupatum imperatorem dum verba facit de iis quæ inter annum CCCVI quo Constantius Chlorus vita functus est, et annum CCCXIII quo Maximinus interiit, contigere, ubi ait : « Licinius Augustus efficitur : parique modo Alexander apud Carthaginem imperator fit : similique modo Valens imperator creatur, quorum exitus iste fuit. » Ubi Victor non asserit Valerium eodem tempore quo Alexander, factum esse imperatorem, sed tantum simili modo dictum scilicet esse imperatorem. Tum omnium horum aut imperatorum aut tyrannorum interitum recitat, et suam narrationem his verbis claudit : « Maximinus apud Tarsum morte simplici periit. Valens a Licinio morte mulctatur, » ubi Victor mortem Valentis cum morte Maximini, quemadmodum Lactantius mortem Maximini cum morte Valerii conjungit. « Sic inter gemitus, inquit Lactantius, quos tanquam cremaretur, edebat, Maximinus nocentem spiritum detestabili genere mortis efflavit. Hoc modo Deus universos persecutores nominis sui debellavit, ut eorum nec stirps nec radix remaneret. Nam Licinius summa rerum potitus imprimis Valerium, » et cætera numero præcedenti relata. Quamobrem Valerius et Valens nomina sunt ejusdem principis, qui Valerius Valens vocabatur, quod supra demonstratum est numismate græco : ΑΥΤ. Κ. ΠΟΥ. ΟΥΑΛΕΡ. ΟΥΑ-

AENC. CEB. L. A. Verum est Mediobarbum in numismatis imperatorum et Toinardum in Notis ad librum citatum Lactantii pag..... istud attribuere Valenti proconsuli Achaiæ, qui Gallieno imperante tyrannidem arripuit, et numeratur inter XXX Tyrannos a Trebellio Pollione, cap. 19. Sed hic Valens, non *P. Val. Valens*, sed *Valens Thessalonicus* nuncupatus, ut discimus ex Ammiano lib. 21, cap. 16. « In hujusmodi controversiarum partibus (Constantius) etiam Gallieno ferocior. Ille enim perduellionum crebris verisque appetitus insidiis Aureoli, et Postumi, et Ingenui, et Valentis cognomento Thessalonici, aliorumque plurium, etc., » cum tamen Thessalonici cognomen in laudato nummo non legatur.

26. *Valerius Valens diversus a Valente a Licinio Cæsare dicto.* — Præterea Valens in eo nummo expressus non potest esse Valens de quo anno CCCXVIII, num. 4, ex anonymo Valesiano egi a Licinio anno CCCXIV Cæsar creatus. Is enim Valens nunquam Augustus fuit, et conditionibus pacis Constantinum inter et Licinium compositæ ad privatam sortem redactus. Verum quidem est apud Zozimum lib. 2, pag. 679, haberi inter conditiones pacis, « ut Valens appellatus a Licinio Cæsar, quod perhiberetur eorum auctor esse malorum quæ acciderant, e medio tolleretur. » At in textu græco id non legitur, sed tantum : Οὐάλεντα δὲ, τὸν ὑπὸ Λικιννίου Καίσαρα καθεσταμένον, ἀναιρεθῆναι, τῶν συμβεβηκότων κακῶν αἴτιον εἶμαι λεγόμενον ; et verbum ἀναιρέομαι, non solum occidere aut trucidare, sed etiam exauctorare ac deponere significat : cujus rei exemplum infra exhibebo. Quare error ille non Zozimo qui idem ac anonymus Valesianus et Petrus Patricius scribit, sed interpreti ejus adscribendus. Valerii nomen proprium erat familiæ Diocletiani, ut in nummis videre est ; in nummis Diocletiani ut plurimum legitur : Imp. C. C. Valer. Diocletianus. P. F. Aug. In nummis Senioris Maximiani imp. C. M. Aur. Val. Maximianus. P. F. Aug. In nummis Constantii Chlori Fl. Val. Constantius. P. F. Aug. In nummis Galerii Gal. Val. Maximianus N. C. vel I. C. Gal. Val. Maximianus. P. F. Aug. In nummis uxoris ejus Diocletiani filiæ, Gal. Valeria Aug. In nummis Maximini, Gal. Val. Maximinus N. C. vel I. C. Gal. Val. Maximinus P. F. Aug. In nummis Severi, Fl. Val. Severus Nobil. Cæsar, vel imp. Fl. Val. Severus P. F. Aug. In nummis Licinii, imp. C. F. Val. Licinius. P. F. Aug. Denique quia Constantinus Magnus ob Constantium patrem a Maximiano Herculio adoptatum, et Faustam ejus conjugem Herculii filiam, e familia Diocletianea erat, in nummis initio ejus imperii percussis inscribitur : Fl. Val. Constantinus Nob. C. vel imp. C. Fl. Val. Constantinus. P. F. Aug. quod confirmat egregium numisma anno CCCVII, num. 14, a me recitatum. Ex nummis itaque, Lactantio et Sexto Victore inter se collatis, constat Valerium cognomento Valentem inter imperatores numerandum esse.

27. *Refellitur sententia Cuperi.* — Cuperus qui eruditis Notis Lactantium illustravit, in epistola ad Paulum Voetium quæ extat inter ejus Notas, pag. 13, ait se vix dubitare quin sententiam mutaturus sim ; si incidero in ea quæ ipse de Valente notavit. Sed examinatis iis quæ vir eruditissimus hanc in rem scripsit in sententia mea magis confirmatus fui, neque dubitavi quin eam tandem omnes amplexuri sint. Citat Paulum Diaconum in Miscell. lib. 2, in qua omnia fere perturbata, et Victorem cui standum est, prætermittit. Secundo scribit : « Valens eodem tempore neci non fuit datus, sed a Licinio post cladem ad Cibalim per Constantinum acceptam Cæsar est creatus, et occisus postulante Constantino cum pacem eidem daret. » At Cuperus duos Valentes toto cælo diversos confundit ; nam Valens ille fuit tantum Cæsar, nunquam Augustus ; et Valens, de quo quæstio, Augustea dignitate exornatus fuit, sicque omnia ejus argumenta corruunt, neque mirum cum in Lactantii capite 50 Valerium in Valeriam mutet. Sibi tamen ipsemet objicit Lactantium capite sequenti Valeriæ mortem pluribus enarrare ; ad quod respondet putare se Lactantium eodem illo capite et in principio rerum quas post victum Maxentium aggressus est Licinius obiter narrare. Verum si attento animo Lactantium legisset, nunquam sibi persuasisset, personam quam « imprimis Licinius necari jussit » cap. 50, unam et eamdem esse cum ea quæ *postremo pœnas dedit* cap. 51. Addit Cuperus in epistola ad Voetium, nummos in quibus Valens Augustus appellatur, sibi suspectos esse, quia Valens tantum Cæsar fuit. At distinguendo duos Valentes hoc argumentum evanescit. Subdit, se summopere optare nummos illos inspicere et manibus tractare. Sed si hujusmodi probationis genus admittendum sit, actum est de omnibus nummis a viris doctis vel visis vel tractatis, vel in museis asservatis, vel quod rariores essent processu temporis deperditis, imo MSS. quæ in bibliothecis et archivis asservantur a criticis amplius adhibenda non sunt.

28. *Refutantur alii viri docti.*—At, inquiunt aliqui, hujus Valerii Valentis nulla in historicis de Maximino Diocletiano et Galerio loquentibus mentio, sed illorum Vitæ nullibi extant. Peto ego ab eisdem ubi Julianum Diocletiano imperante tyrannum, cujus solus Libanius obiter meminit, ut anno CCCIII indicavi, inveniunt. Num ideo imperator chimericus? Ubi Perpennam Licinium tyrannum, nullibi præterquam in unico nummo memoratum. Neque enim Victor de Cæsaribus eum agnovit, cum eum in duos dividat, ut suo loco visum, et eodem tempore Licinianum cum Valente tyranno sub Decio, et Perpennam cum Hostiliano ejusdem Decii filio confundat : « Hujus temporibus, inquit, Valens Licinianus imperator effectus, » cum dicere debuisset, « Valens et Licinianus imperatores effecti sunt. »

SILVESTRI ANNUS 1. — CHRISTI 314.

1. *Silvester papa.* — Christi anno trecentesimo decimo quarto, Volusiano et Aniano coss., kalendis Februarii, Silvester Romanus, Ruffini filius ex presbytero subrogatus in locum Melchiadis sedere cœpit. Quæ autem ab eo gesta sint in pontificatu, pro temporis ratione, certis annis, quibus facta esse noscuntur, dicturi sumus: et de tempore, quot annis sederit, in ejus obitu agemus. Porro toto cælo (quod aiunt) errare constat eos, qui ingressum Silvestri ponunt anno septimo, vel (ut habet depravate Eusebii Chronicon) anno quinto imperii Constantini; ex his enim, quæ ex Optato, Augustino ipsoque Eusebio, et Actis ecclesiasticis et proconsularibus sunt recitata, ea luce clara erroris apertissimi arguuntur.

2. *Maximinus victus a Licinio Christianis dat pacem et misere obit.* — Hoc eodem anno Maximinus imperator adversus Licinium bello agens superatur, compelliturque urgente numine in deorum cultores ulcisci, et Christi gloriam prædicare: hæc vero omnia quomodo se habuerint, Eusebius [1] in primis narrat his verbis: « Ejus autem rei ejusmodi causa fuit. Cum magnitudinem imperii, ei non pro dignitate (indignissimus enim erat) commissi, amplius recte ferre non posset; sed propter vacuitatem modestiæ, imperatoris animum mire exornantis, inepte res suscipere aggressus fuisset, et omni insolenti arrogantiæ ostentatione animum temere et inconsiderate extulisset; jam contra imperii consortes, qui ipsi omnibus rebus, ut genere, eruditione, dignitate, prudentia, et (quod est caput omnium) moderatione animi, sinceraque in verum Deum pietate præstabant, confidenti mente facinus audax instituit, ac se summum honoris gradum inter eos tenere prædicavit; atque adeo ad tantam tamque insanam processit dementiam, ut amicitiæ fœdere, quod pactus fuisset cum Licinio, rupto violatoque, bellum crudele contra jus fasque omne excitaretur. Tum exiguo temporis momento omnia seditione permiscere, omnes civitates perturbare cœpit; exercitum ex hominibus multitudine infinitis cogere, acie contra Licinium instructa ad dimicandum exire, dæmonum fiducia, quos ipse deos putabat, constanter niti, et innumerabilibus armatorum copiis arroganter se jactitare. At cum ad manus ventum esset, clementi Dei obtutu fuit et providentia prorsus destitutus, victoriaque ex ipso uno et solo omnium Deo Licinio donata.

3. « Primum ergo turba illa armatorum, qua tantopere confisus fuerat, misere periit. Et ubi satellites eum nudatum desertumque reliquerant, et ad Licinium victorem se contulerant, infelix ille regium apparatum ipsi certe parum decorum et consentaneum quam celerrime exuit; animoque timido, abjecto, effeminatoque in plebeiorum multitudinem clanculum irrepsit; deinde fugam cepit, et ruri inter vicos se abdidit; atque dum ad hunc modum vitæ suæ saluti et incolumitati prospiciebat, ægre hostium manus evitavit. In quo plane divina oracula certa veraque re ipsa demonstravit, in quibus dictum est [1]: Non salvabitur rex per multam virtutem suam, et gigas non salvabitur in multitudine virtutis suæ. Fallax equus ad salutem, in abundantia autem virtutis suæ non salvabitur. Ecce oculi Domini super metuentes eum, et in eis qui sperant super misericordia ejus, ut eruat a morte animas eorum. »

4. Sic igitur tyrannus totus ignominia et dedecore perfusus, ubi in sui imperii partes regressus fuit, primum furiosa bile inflammatus, multos prophetas et sacerdotes deorum, quos jampridem ipse in summa habuerat admiratione, et quorum oraculis impulsus bellum susceperat, tanquam præstigiatores, veteratores, denique salutis ipsius proditores trucidat. Deinde Christianorum Deo gloriam tribuens legem pro eorum libertate accuratissime plenissimeque constituit, et extemplo lethali angore excruciatus, absque ulla temporis dilatione decessit e vita. Lex autem ejus subjectis pro Christianis promulgata talis fuit:

5. « Imperator Cæsar Caius Valerius Maximinus Germanicus, Sarmaticus, Pius, Fortunatus, Invictus, Augustus suis S.

« Provincialium nostrorum utilitati assidue et sine intermissione consulere nos omni ratione decet, atque ea illis libenter velle præstare, quibus eorum omnium emolumenta rectissime constituantur, et quæ videantur ad commune eorum adjumentum et commodum vel maxime pertinere, ac quæ Reipublicæ præsidio conveniant, quæque cujusque menti

[1] Euseb. lib. IX. c. 8.

[1] Psal. XXXII.

et cogitationi grata sint, neminem ignorare; imo vero quoque ad illud libenter se transferre; et velut animo recurrere, et singulos homines hoc intelligere, hoc intra se complecti, minime obscurum esse putamus. Cum igitur ante hoc tempus, ex eo quod patres nostri divinissimi Diocletianus et Maximianus mandaverant, ut Christiani a conventibus agendis prohiberentur, multos tumultus multasque direptiones a publicis magistratuum ministris fieri, et postea idem malum ad provincialium nostrorum molestiam (quorum quieti cum primis providere laboramus) longius manare eorumque facultates dissipari et conteri perspicue intelligeremus; litteris anno præterlapso ad præfectos cujusque provinciæ datis decrevimus, sancivimusque, ut si quis in animo haberet, talem vitæ consuetudinem, aut religionis illius observationem consectari, hunc libere et absque impedimento suæ ipsius sententiæ et instituto posse adhærescere, et a nemine omnino impediri prohiberique; et illis facilem potestatem fieri, ut absque metu aliquo aut suspicione, quod cuique visum esset, id quisque transigeret.

6. « Verum jam nos minime præterit, judices nonnullos nostra mandata pro nihilo putasse, effecisseque ut et nostri homines non modo de nostris edictis vehementer dubitent, verum etiam religionis institutis, quæ ipsis maxime placere videntur, præ metu lentius ac tardius se accommodent. Quare ut deinceps omnis causa dubitationis et timoris sublata sit, hoc edictum divulgari statuimus; quo omnibus plane constet, ex hac nostra donatione liberam esse potestatem illis, qui istam sectam et religionem sequi voluerint, eam pro arbitratu sancte (ut eorum mos fert) et auguste excolendi. Quin etiam ut Dominica et sacras ædes reficiant, a nobis concessum est. Et quo nostra donatio liberalior et munificentior fiat; hoc etiam promulgandum censuimus, ut si quæ ædes aut agri Christianorum juris antehac extiterint, qui ex patrum nostrorum mandato in jus fisci relati sunt, sive ex aliqua civitate occupati, sive abalienati per venditionem, sive pro munere alicui donati; hi omnes ad antiquum Christianorum jus restituantur; hocque mandavimus, uti nostram pietatem atque providentiam inde omnes satis dilucide animadvertant. Istæ sunt ipsius tyranni voces, quas non anno integro post edicta contra Christianos columnis ab ipso proposita, litteris mandandas curavit.» Hucusque Eusebius; apud quem in nota temporis errorem inesse certum est; cum inter se pugnent, quod dicitur primum in edicto nuper recitato, anno præterlapso jam Maximinum pro Christianis dedisse ad Sabinum recitatas superius litteras, postea vero nondum exactum dicat annum ab edicto ejus contra Christianos prolato, quod ante litteras ad Sabinum datum constat. Sed subdit post hæc Eusebius :

7. « At cui paulo ante nos quidem impii, Dei osores, et totius mundi pernicies videbamur, usque adeo, ut nec civitatem, nec agrum, nec solitudinem, aut locum desertum incolere nobis permissum esset, ab eodem jam decreta et leges pro nostra libertate conscripta sunt. Item qui non pridem igne, ferro, bestiarum et volucrum laniatu ante oculos tyranni absumpti erant, et quodvis genus pœnæ, supplicii, et discessionis e vita, miserandum in modum tanquam nequam et scelesti homines perpessi; hi jam ab eodem cum creduntur veram piamque religionem colere, tam dominica resarcire permittuntur; et jura quædam ad eos spectare, idem tyrannus testatur ac concedit. Atque ejusmodi palam confessus, aliquo saltem potiebatur beneficio, propterea quod minus quam pati oportuerat, passus est; qui quidem repentina Dei percussus plaga, in secunda belli conflictatione occubuit.

8. *Ex pace res Christianorum florescunt.* — « Ac talis vitæ exitus illi contigit, non qualis ducibus bellicosis, qui pro virtute, proque amicis et familiaribus in prœlio fortiter se gerentes, fidenti animo gloriosam mortem subierunt; quandoquidem ille, utpote impius et Dei adversarius, dum ipsius exercitus passim jam in campo instructa acie versabatur; domi ipse moratus, et intra parietes se occultans, inopinato Dei flagello corpore toto perculsus fuit, debitumque pro sceleribus luit supplicium, sic ut gravibus dolorum stimulis, et acerbo cruciatus morsu agitatus, famisque confectus diritate, pronus in terram rueret. Ejus vero caro universa, ardore cælitus invecto et haud aspectabili contabuit, adeo ut ea pedetentim exesa absumptaque, tota pristinæ formæ effigies tandem penitus deleretur, et tanquam simulacrum quoddam ossium exsiccatorum longinquitate temporis exhaustum attenuatumque illi solum relinqueretur; sic ut qui præsto aderant, ejus corpus nihil aliud esse existimarent, quam sepulcrum animæ, quæ in eo quasi in cadavere penitus putrefacto defodiebatur. Et cum æstus adhuc vehementius eum ex intimis medullis inflammasset, ei exilierunt oculi, et e propria sede, in qua conquieverant, elapsi, ipsum cæcum omnino reliquerunt; deinceps ægre spiritum ducens, Domino confitetur, mortemque invocat; ad extremum ista propter amentiam et temeritatem contra Christum admissam, merito se perpeti confessus, animam efflat. » Hucusque de exitu Maximini Eusebius. Apud Tarsum eum obiisse diem, Zozimus[1] atque Eutropius testantur.

9. At post hæc subdit Eusebius[2] : « Sic ergo cum Maximinus, qui ex reliquis omnibus pietatis hostibus pessimus plane fuit, e medio sublatus esset, ecclesiæ, gratia Dei omnipotentis, ab ipsis fundamentis denuo ædificatæ erectæque fuerunt; et non solum verbum Christi suum splendorem ad gloriam Dei rerum omnium moderatoris longe lateque profudit, majoremque quam antea recuperavit libertatem; verum etiam impii et nefarii pietatis hostes turpi dedecore et maxima ignominia affecti sunt. Nam primum Maximinus ille ab ipsis imperatoribus omnium hostis infestissimus prædicatus est, et per edicta publica tyrannus scelere et impietate plane perditissimus, infamia turpissimus, Dei maximus

[1] Zozim. lib. II. Eutrop. lib. X. — [2] Euseb. lib. IX. c. 9.

osor perspicue notatus. Ex tabulis etiam et inscriptionibus, quæ erant in ipsius et liberorum suorum honorem in singulis civitatibus collocatæ, aliæ e sublimi in solum dejectæ conteruntur; aliæ tanquam vultu ipso et exteriore effigie deleta, deformi et tenebricoso colore oblitterantur. Statuæ etiam quæ ad ejus venerationem et amplitudinem erigebantur, simili ratione deturbatæ confringuntur; et iis, qui in ea probra intorquere et contumeliose insultare voluerunt, risui et ludibrio exponuntur. » His quæ scribit Eusebius, consentientia habet S. Gregorius Nazianzenus[1] in Julianum, hæc dicens : « Nec denique Maximinus, qui utroque posterior ac superior fuit persecutor, cujus signa plagæ ob eam rem acceptæ imagines et statuæ ferunt, publice adhuc prostantes, fœdamque corporis mutilationem sempiterna infamia notantes, in animum unquam induxerunt. » Hæc Gregorius.

10. Quod vero ait Eusebius, Maximini quæ extabant inscriptiones fuisse tenebricoso colore oblitteratas, meminisse debemus, quod Lampridius in Heliogabalo scribit, moris fuisse, tyrannorum titulos luto tegere. Sed prosequamur Eusebium hæc de ejus familiaribus subjicientem : « Deinde aliis, qui pietatis in Deum inimici erant, omnes honores, omnia splendoris insignia prorsus adimuntur. Universi porro qui videbantur Maximini partes defendere, qui præcipuis dignitatis ornamentis ab eo honorati erant, quique quo illi magis blandirentur in nostram religionem proterve et petulanter impetum fecerant, interfecti sunt : ut Peucetius, qui præter cæteros apud eum in summo honore summaque reverentia habebatur, et inter amicos illius carissimus erat, iterum et tertio consul factus, generalisque omnium rationum in ejus imperio referendarum præfectus ab eo constitutus; ut Cultianus, qui eodem modo per omnes honoris gradus prætervectus est, infinitaque cæde Christianorum, qui erant in Ægypto, insigniter nobilitatus; ut alii non pauci, quorum conatu fines tyrannidis Maximini et roborati et propagati dicuntur.

11. « Theotecnum porro ultio divina, quæ in oblivionem scelerum ejus contra Christianos editorum neutiquam venerat, ad eumdem numerum adjunxit; nam quanquam propter statuam, quam Antiochiæ erexerat, putabat se rem prospere gesturum, et jam præfectura a Maximino donatus erat, tamen Licinius cum Antiochiam adventasset, et de præstigiatoribus habuisset quæstionem, et prophetas ac sacerdotes statuæ nuper fabricatæ consecratos verberibus graviter cecidisset; et qua ratione, quibusve simulationis involucris illas fraudulentas præstigias obtexissent, sciscitatus esset; usque adeo ut ipsi præ tormentorum cruciatu nullo modo amplius celare possent, totumque mysterium aperuissent, et fallaciam illam Theotecni machinatam prodidissent; quo debitum omnibus supplicium irrogaret, primum ipsum Theotecnum, deinde reliquos præstigiarum socios post multas plagas ipsis inflictas morte mulctavit. Istis omnibus adjecti fuerunt Maximini liberi, quos jam ipse tam honoris regii, quam inscriptionum in tabulis ac picturis insculptarum participes effecerat. Quinetiam hujus tyranni cognati et familiares, qui ante tam insolenter gloriati erant; seque omnes homines suæ ditioni subjecisse jactitarent, eadem supplicia cum his, quos commemoravimus, summa cum ignominia et turpitudine sustinuerunt. Siquidem disciplinam non exceperant, non norant, neque intellexerant sacrarum Litterarum admonitionem, quæ sic loquitur [1] : Nolite sperare in principibus, neque in filiis hominum, in quibus non est salus. Exibit spiritus ejus, et revertetur in terram suam; in die illa peribunt omnes cogitationes eorum.

12. « Sic igitur impiorum sordibus expurgatis, præclara imperii gubernacula firma, stabilia, omnis invidiæ expertia, solis Constantino et Licinio jure remanserunt; qui quidem simulatque infestos Dei adversarios initio regni ex hominum vita exemerant, et Deum suarum rerum prospere gestarum auctorem lubentibus animis agnoverant; cum studium virtutis et pietatis, tum verum cultum et gratiarum actionem quæ Deo se debere intelligebant, per leges et decreta pro Christianis sancita manifesto declararunt. » Hucusque Eusebius; qui et veram pietatem Licinio quoque, perinde ac Constantino, tribuere videtur, sicut et in oratione panegyrica[2] habita Tyri in dedicatione ecclesiæ, ubi ait : « Jam (quod quidem non alias) summi imperatores honorem, quem sunt a Deo consecuti, plane sentientes, in detestabiles mortuorum idolorum vultus ac effigies expuant, profanos dæmonum cultus proterant, veterem errorem a patribus ductum irrideant, unum solum Deum communem, cum omnium, tum ipsorum patronum agnoscant, Christum Dei Filium summum universorum regem fateantur, eum Salvatorem inscriptionibus in columnis incisis pronuntient, et præclara ejus facinora victoriasque contra impios partas, litteris majusculis ad perpetuam memoriam in tabulis media in Urbe, quæ totius terrarum orbis regina est, collocatis scite describendas curarint; adeo ut ex omnibus, qui a primo ævo extiterint, solus Jesus Christus Salvator noster, ab imperatoribus, qui summum in terris principatum obtinent, non tanquam rex ab hominibus de more constitutus esse concedatur, sed ut ingenuus Dei omnipotentis Filius, et Deus in se universitatis moderator, summa veneratione dignetur. » Hæc ipse.

13. Testatur idem Eusebius de Maximino, molitum esse insidias Constantino, sed ipsum divinitus admonitum periculum anteverfisse; nam ait [3] : « Quo morte extincto, alii generis communione cum eo juncti, qui clandestinas Constantino subdole et veteratorie struebant insidias, itidem prehensi sunt, idque Dei clementia, qui eorum omnium consilia

[1] Greg. Naz. orat. I. in Julian.

[1] Psalm. CXLV. — [2] Apud Euseb. lib. X. c. 4. — [3] Idem in Vita Const. lib. I. c. 40.

mirandum in modum famulo suo per visiones quasdam patefecit; nam illum sæpenumero divino suo dignavit aspectu, perque divinam visionem ei res, quæ supra hominem putandæ sunt, ostendit, et varias pernotationes rerum suggessit futurarum. Miracula vero per Dei gratiam illi ostentata nec dicendo quidem exprimi possunt, neque oratione præterea quisquam ea subsidia complecti valet, quæ Deus servo suo suppeditare dignatus sit; quibus firme septus, reliquum vitæ cursum tuto et tranquille traduxit, benevolentia subjectorum est in primis lætatus; lætatus etiam, cum omnes ipsius ditioni parentes, vitam pacatam et tranquillam degere cerneret; lætatus denique maxime, cum Dei Ecclesias gaudio et lætitia frui videret. » Hæc Eusebius ibi; idemque alibi [1] de immensa fidelium populorum lætitia agit, illorum, inquam, qui tot annorum sævissimas persecutiones, quibus tam ingens Christianorum numerus, tot tantisque generibus tormentorum exagitatus fuisset, memoria recolerent, et tam insperatam rerum in contrariam partem mutationem inopinato conspicerent, Dei laudibus ubique exultarent; qui et de se ipso hæc lætitia gestiens scribit :

14. « Merito igitur hoc loco in numero perfecto perfectam et absolutam panegyricam orationem ad Dei gloriam illustrandam, cujus auxilio ecclesiæ denuo ædificatæ sunt, accurate contexemus, idque divino Spiritui obsecuti, hoc fere pacto nos cohortanti [2] : Cantate Domino canticum novum, quia mirabilia fecit; salvavit sibi dextera ejus, et brachium sanctum ejus. Notum fecit Dominus salutare suum; in conspectu Gentium revelavit justitiam suam. Idcirco sacrosancto Dei eloquio hoc nobis canticum recolendum præcipienti, hoc nostro sermone concinne plaudamus; idque propterea quod post acerbas tristesque illas ærumnas partim sub oculorum aspectum, partim sub audiendi sensum subjectas tales res in præsentia cernere, tales etiam laude et præconio efferre, per Dei gratiam poterimus, quales ante nostra tempora multi revera justi et sancti Dei martyres cupierunt in terra videre, et non viderunt; audire, et non audierunt. Verum hi quam celerrimo cursu sublati ad superos res multo præstabiliores sunt consecuti, et in ipso cælo et paradiso divinis deliciis perfruuntur. Nos autem hæc beneficia majora, quam nostræ vitæ conditio fert, confitentes, sicut egregiam Dei eorumdem auctoris magnificentiam obstupescimus, sic illum optimo jure totius animæ viribus colentes, summe celebramus, et sacras Prophetæ prædictiones scriptis proditas veras esse testificamur, in quibus dicitur [3] : Venite, et videte opera Domini, quæ posuit prodigia super terram, auferens bella usque ad extremum terræ : arcum conteret, et confringet arma, et scuta comburet igni. Pro quibus adeo evidenter in nobis expletis magnopere lætemur, et deinceps ad ea quæ sequuntur, pergamus.

15. « Universum impiorum genus eo modo, qui supra est demonstratus, deletum et extinctum est, et ex hominum conspectu subito ita evanuit, ut aliud Dei oraculum videatur ad exitum pervenisse, quod sic loquitur [1] : Vidi impium superexaltatum, et elevatum sicut cedros Libani; et transivi, et ecce non erat; et quæsivi, et non est inventus locus ejus. Dies jam de cætero serena splendida, quam nulla nubes sua opacat umbra, claris cælestis luminis radiis Ecclesiis Christi per universum orbem effulsit. Neque Gentilibus hunc nostrum insignem triumphum Deus invidit, sed eos ex æquo nobiscum omnium bonorum, quæ nobis cælitus demisisset, benignusque suppeditasset, effecit participes. Universum igitur humanum genus gravi tyrannorum oppressione liberatum est, atque ut alii prioribus malis, quibus conflictati erant, alia ratione piorum propugnatorem solum verum Deum esse ingenue confessi sunt; sic nos in primis, qui spem in Christo Dei fixam habebamus, incredibilem lætitiam animo percepimus.

16. « Quin etiam omnium nostrum mentes divino quodam et cælesti gaudio triumpharunt, dum singula loca tyrannorum scelere et impietate paulo ante diruta, tanquam post diuturnam et mortiferam vastitatem, jam quodammodo reviviscere, et templa solo æquata ab ipsis fundamentis denuo ad immensam altitudinem erigi, et multo majore splendore atque amplitudine, quam illa quæ dudum eversa erant, illustrari videbamus. Imperatores item ipsi, qui summam rerum obtinebant, ratis legibus pro Christianis sancitis, Dei in nos munificentiæ permagnam quasi accessionem adjunxerunt. Imperatoris enim Constantini litteræ ad episcopos sunt missæ, quibus et honores fuere illis delati, et donata pecunia; quarum litterarum voces latino sermone, non a ratione alienum erit, ubi opportunum tempus de illis disserendi se offeret, in hoc libro, tanquam in illustri quadam tabula, describere, quo immortali memoriæ ad omnem posteritatem omnino commendentur. » Hæc ipse; sed eas nos certis annis quibus datæ fuisse visæ sunt, collocavimus.

17. Persecutione itaque (ut enarratum est) ubique et omni ex parte sublata, incredibile plane dictu est, quanta celeritate dirutæ olim ecclesiæ sunt ampliori ambitu refectæ, quam etiam frequentissimo cœtu Deo mox fuerint dedicatæ, sacrique ritus antiqua ecclesiastica disciplina in eis diligentissime restituta. De his enim agens Eusebius [2] hæc addit : « Deinceps celebre spectaculum, nobis omnibus optabile et vehementer desideratum, ante omnium oculos proponebantur, dedicationum scilicet festivitates per urbes singulas, templorum nuper exædificatorum consecrationes, frequentes episcoporum in unum conventus, peregrinorum longe ab exteris regionibus accedentium concursus, mutuæ populi in populum benevolentiæ; propterea, quod membra corporis Christi in unam quasi harmoniæ et concentus conspirationem coibant. Quapropter apte admodum et

[1] Euseb. lib. x. c. 12. — [2] Psal. xcvii. — [3] Ps. xlv.

[1] Psal. xxxvii. — [2] Euseb. lib. x. c. 3.

convenienter oraculo prophetico [1], quod futurum erat, mystice præsignanti, os ad os, junctura ad juncturam coalescebat; et alia ejus generis, quæ divinus sermo per obscura quædam et involuta ænigmata, deinceps vere præfatus est in eamdem sententiam.

18. « Una erat sancti Spiritus virtus et potentia, quæ per universa Ecclesiæ membra permeavit; una omnium mens et sententia; una et eadem fidei propensio ac studium; una ex omnium ore consentiens divinitatis laus; perfectus etiam in summis Ecclesiæ præfectis cultus et observantia; accurata sacrorum mysteriorum administratio; decori Ecclesiæ ritus, interdum psalmorum cantu et cæteris hymnorum divinitus nobis traditorum recitationibus, nonnunquam divinis et mysticis ministeriis exequendis celebrati; erant item arcana passionis Salvatoris symbola; cujusque item ætatis genus, cujusque sexus multitudo, ut mares et feminæ, totis cogitationis viribus, læta mente, alacri animo per preces et gratiarum actiones Deum bonorum omnium auctorem venerati sunt. Singuli etiam Ecclesiarum præsides, qui in conventibus aderant, singulas orationes panegyricas habuerunt, et ut vis et facultas dicendi suppeditabat cuique, sic quisque eam celebritatem prædicavit. » Recitat ibidem Eusebius elegantissimam orationem tunc temporis in dedicatione Ecclesiæ Tyri a Paulino episcopo excitatæ coram episcoporum conventu et frequenti populo habitam; quam, ne nimia prolixitate fatigemus lectorem, his describere prætermittimus, eo ipsum amandantes, qui cum eloquentiæ studio, tum rerum antiquarum cupiditate tenetur; ex ea enim intelliget, ecclesiarum structuras haud perfunctorie absque spiritali intelligentia, sed summo religionis studio consuevisse a majoribus erigi; nempe, ut quælibet structuræ pars quid mysticum præsignaret, usque adeo, ut ipsi etiam throni atque subsellia, ipsæque templi fenestræ divinum aliquid repræsentarent, locis in eis pro cujusque ordinis dignitate dispositis et egregie concinnatis. At de his primo Annalium tomo, ubi de ecclesiasticis traditionibus actum est, tractasse satis sit.

19. *Causa Felicis episcopi Aptungitani.* — His in hunc modum de felicissimo et tranquillissimo statu Orientalis Ecclesiæ enarratis; jam ad ea quæ tum in Africa, tum alibi in causa Donatistarum acta sunt, orationem convertamus. Meminisse debemus in primis, Constantinum imperatorem appellantes Donatistas a sententia lata in Romano Concilio, qua Donatus damnatus et Cæcilianus fuerat absolutus, vehementer esse detestatum, impudensque nimis illi visum tanto judicio non acquiescere, et more sæcularium hominum eos ad sæcularem principem provocasse. Quod vero videret procacissimos homines nullo pacto compositis per Synodum rebus assentiri velle, sed magis magisque furere, grassari, turbas ciere, totumque Africanæ Ecclesiæ statum sus deque invertere; quo nulla illis penitus excusatio de justo judicio reliqua esse posset, novum illis decernit judicium, nimirum concilium plurimorum episcoporum Arelate in Galliis, ubi ipse agebat legitime celebrandum. Verum ante illud, quo cuncta liquida redderentur, mandat proconsuli Africæ causam cognoscere Felicis episcopi Aptungitani, quem Cæciliani ordinatorem fuisse sacrorum librorum traditorem Donatistæ fuerant calumniati. Hæc autem in Africa Carthagine acta esse hoc anno post menses quatuor sub Melchiade, ex Actis publicis S. Augustinus [1] testatur, sic dicens: « Melchiades judicavit, Constantino tertium, et Licinio iterum (tertio) coss. sexto nonas Octobris: Ælianus proconsul causam Felicis audivit, Volusiano et Aniano coss. quinto decimo kal. Martias, id est, post menses ferme quatuor, » hoc scilicet anno. Ex quibus emendandum est, quod in Actis Felicis (quæ extant novissime Parisiis edita in Appendice ad Optatum) habetur, ejusmodi judicium sub Æliano proconsule actum esse dictis consulibus, XIII kalend. Septemb. Sunt et alia in eis complura (ut in antiquis accidere solet) quæ depravata esse noscuntur atque mendosa satis; quamobrem consultius existimavimus, eadem hic cum ex Optato, tum ex Augustino describere, et, cum opus fuerit, aliqua ex iisdem Actis intexere. Quid igitur hoc anno in causa Felicis per Ælianum proconsulem gestum sit, Optatus significat dicens [2]:

20. « Sed quia in ipsa causa jamdudum in Catholica duorum videbantur laborare personæ, et ordinati, et ordinatores; postquam ordinatus in Urbe purgatus est, purgandus adhuc remanserat ordinator. Tunc Constantinus ad Ælianum proconsulem scripsit, ut, remotis necessitatibus publicis, de vita Felicis Autungitani (Aptungitani) publice quæreretur. Inducti sunt Claudius Saturianus curator Reipublicæ, qui fuit tempore persecutionis in civitate Felicis, et curator præsentis tunc temporis, quando causa flagitabatur, Callidius Gratianus, et magistratus Alfius Cæcilianus, sed et superstationarius perductus, et Ingentius scriba publicus pependit sub metu imminentium tormentorum. Responsis omnium nihil tale inventum est, quod vitam Felicis episcopi sordidare potuisset. Habentur volumina Actorum, in quibus continentur præsentium nomina, qui fuerant in causa, Claudii Saturiani curatoris, et Cæciliani magistratus, et superstationarii, et scribæ Ingentii, et Solonis officialis publici ipsius temporis. Post quorum responsa a supra memorato proconsule hæc pars sententiæ dicta est: Felicem autem religiosum episcopum liberum esse ab exustione instrumentorum deificorum, manifestum est; cum nemo in eum aliquid probare potuerit, quod religiosissimas scripturas tradiderit, vel exusserit. Omnium enim interrogatio supra scripta manifesta est, nullas scripturas deificas, vel inventas, vel corruptas, vel incensas fuisse. Hoc Actis continetur, quod Felix episcopus religiosus illis temporibus ne-

[1] Ezech. XXXVII.

[1] Aug. post. Collat. c. 33. et epist. CLII. — [2] Optat. contra Parmen. lib. I.

que præsens fuerit, neque conscientiam accommodaverit, neque aliquid tale fieri jusserit. » Hucusque verba sententiæ ex dictis Actis ab Optato descripta, ac post hæc ibi : « Agesilaus dixit : De his qui ad potestatem vestram instruendam venerunt, quid jubet potestas tua ? Ælianus proconsul dixit : Revertantur ad sedes suas ; » subdit Optatus : « Unde, pulsa atque extersa infamia, cum ingenti laude illo judicio recessit. Jamdudum opinionis incertæ, et inter caligines, quas livor et invidia exhalaverant, latere veritas videbatur. » Hucusque Optatus de causa Felicis ordinatoris Cæciliani ; sed brevitati studens nonnulla omisit, quæ ex diversis Augustini locis sunt exquirenda.

21. Ac primum illud, quod in hac causæ cognitione Ingentius scriba confessus est, se contra Felicem falsasse epistolam Cæciliani, ejusque rei veritatem esse confessum metu tormentorum (Optatus namque scribit, Ingentium scribam publicum pependisse sub metu imminentium tormentorum), non autem tortus fuit, eo quod diceret se esse decurionem ; licet in dictis Actis perperam legatur, loco, decurionem, Dei cultorem, cum ibi hæc interlocutus fuisse proconsul legitur : « Ælianus proconsul dixit : Constantinus Maximus semper Augustus, et Licinius Cæsar ita pietatem Christianis exhibere dignantur, ut disciplinam corrumpi nolint, sed potius observari religionem istam et coli velint. Noli itaque tibi blandiri, quod cum mihi dicas, Dei cultorem te esse, ac propterea non possis torqueri. Torqueris, ne mentiaris, quod alienum Christianis esse videtur ; et ideo dic simpliciter, ne torquearis. » Hæc ibi ; sed in quibus falsata fuerit ab Ingentio epistola Alfii Cæciliani magistratus, eadem citata superius Felicis Acta declarant. Litteræ enim Cæciliani ad Felicem episcopum perbreves sic se habebant [1] :

22. « Cæcilianus parenti Felici salutem.

« Cum Ingentius collega meus Augentianum amicum suum conveniret, et inquisisset anno duoviratus mei an aliquæ Scripturæ legis vestræ secundum sacram legem adustæ sunt..., quam Galatius unus ex lege vestra publice epistolas salutatorias de basilica protulerit. Opto te, parens carissime, bene valere. » Hactenus epistola Cæciliani ad Felicem episcopum ejusmodi testificationem exposcentem, ad sui innocentiam, quam Donatistæ in crimen adducere conabantur, declarandam.

23. Sed hæc de Felice quomodo se habuerint, citata superius Acta ex relatione ejusdem Alfii Cæciliani ex publicis proconsulis monumentis ita significant : « Alfius Cæcilianus dixit : Zamæ eram propter lineas comparandas cum Saturnino. Et cum veniremus illo, mittunt ad me in prætorio ipsi Christiani, ut dicerent : Sacrum præceptum ad te pervenit ? Ego dixi : Non ; sed vidi jam exempla, et Zamæ et Furnis dirui basilicas, et uri scripturas vidi. Itaque perferte si quas scripturas habetis, ut jussioni sacræ pareatur. Tunc mittunt in domum episcopi Felicis, ut tollerent inde scripturas, et exuri possent, secundum sacrum præceptum. Sic Galatius nobiscum perrexit ad locum, ubi orationes celebrare consueti fuerant ; inde cathedram tulimus, et epistolas salutatorias, et ostia omnia combusta sunt, secundum sacrum præceptum. Et cum ad domum ejusdem Felicis episcopi mitteremus, renuntiaverunt officiales publici, illum absentem esse. » Sic igitur se habuit causa Felicis episcopi, quod idem Cæcilianus testatus est dicta epistola, quam dictavit (ut eadem habent Acta) Augentio collegæ, et misit ad eumdem Felicem.

24. Quæ autem Ingentius subornatus a Donatistis eidem Cæciliani addiderit epistolæ, hæc sunt in eisdem Actis expressa post salutationem : « Hoc signum quod deprecatorium ad me miserant Christiani, et ipse cujus est prætorium, et dixisti : Tolle clavem, et quos inveneris in cathedra libros, et super lapide codices, tolle illos ; sane vide, officiales ne tollant oleum et triticum. Et ego dixi tibi : Tu nescis, quia ubi scripturæ inveniuntur, ipsa domus diruitur ? Et dixisti : Quid ergo facimus ? Et dixi ego vobis : Tollat aliquis de vestris in area, ubi orationes facitis, et illic ponantur ; et ego venio cum officialibus, et tollo. Et nos illo venimus, et omnia tulimus secundum sacrum præceptum. » Hucusque additamentum Ingentii falsarii, ut in iisdem Actis proconsularibus testatus est idem Cæcilianus, cum de his rogaretur a judice Agesilao coram Æliano proconsule. Sic enim hæc ibi scripta habentur : « Cæcilianus dixit : Domine, usque ad hoc dictavi usque quo habet ; opto te, parens carissime, bene valere. Apronianus dixit : Semper sic falsum per terrorem, per scenam, per irreligiosam mentem actum est ab his qui Catholicæ Ecclesiæ consentire noluerunt. Nam Paulino hic administrante vices præfectorum, subornatus est quidam privatus homo, qui modicum cursoris haberet, qui ad catholicæ unitatis veniret, atque eos indiceret et terreret. Detecta igitur factio est, nam componebatur Felici religiosissimo episcopo per mendacium, ut videretur scripturas prodidisse et exussisse.

25. « Ingentius quidem cum hoc totum, quicquid agebat, obesset sanctitati et religioni Cæciliani, subornatus est, ut veniret cum litteris Felicis episcopi ad Cæcilianum Duovirum, et ei contingeret a Felice se esse mandatum. Dicat ipsa verba quibus hoc est confictum. Ælianus proconsul dixit. Dic. Apronianus dixit : Dic, inquit, amico meo Cæciliano, quod codices accepi pretiosos deificos XI, quiaque me nunc convenit ut illos restituam, dic quod anno magistratus tui eos exusseris, ne reddam illos. » Hæc ibi, quæ non tantum assertione et testificatione Cæciliani magistratus, sed et confessione ipsius Ingentii fuerunt manifeste probata, et solis luce reddita clariora ; cum tamen sciamus Donatistas posteriores conatos esse improbare judicium proconsulis de innocentia Felicis Aptungitani episcopi, sicut fecerunt de judicio Romani Concilii, quo Donatus condemnatus et Cæcilianus fuerat absolutus.

[1] Ex bibl. Petri Pithœi edita Parisiis.

26. Quænam autem fuerint post centesimum ferme annum adversus ejusmodi judicium a Donatistis objecta, S. Augustinus[1] ex Actis publicis recitat, atque inter alia illud primo loco quod causa episcopi cognita esset a judice sæculari, nempe proconsule; sed id ipsis exposcentibus, factum esse declarat, dum inquit : « Ait enim quidam : Non debuit episcopus proconsulari judicio purgari; quasi vero ipse sibi hoc comparaverit, ac non imperator ita quæri jusserit, ad cujus curam, de qua rationem Deo redditurus esset, res illa maxime pertinebat. Arbitrum enim et judicem causæ traditionis et schismatis illi eum fecerant; qui ad eum etiam preces miserant, ad quem postea provocarunt, et tamen judicio eorum acquiescere noluerunt. Itaque si culpandus est, quem judex terrenus absolvit, cum ipse sibi hoc non poposcisset; quanto magis culpandi sunt, qui terrenum regem suæ causæ judicem esse voluerunt? si autem criminis non est, provocare ad imperatorem; non est criminis audiri ab imperatore; ergo nec ab illo cui causam delegaverit imperator. » Hæc ad primam illorum objectionem.

27. Ad aliam vero de severo judicio proconsulis in hunc modum ibidem : « Quemdam etiam suspensum equuleo in causa Felicis episcopi amicus ille voluit criminari, ut quis etiam ungulis vexaretur. Numquid poterat Felix contradicere, ne tanta diligentia et severitate quæreretur, cum ejus causam inveniendam cognitor agitaret ? Quid enim erat aliud, nolle sic quæri, quam de crimine confiteri ? et tamen ille ipse proconsul inter præconum terribiles voces et cruentas carnificum manus, nunquam collegam damnaret absentem, qui judicio ejus se præsentare noluisset cum haberet aliud quod posset audiri; aut si damnaret, certe etiam ipsis sæcularibus legibus pœnas justas et debitas lueret. Quod si Gesta proconsularia displicent, ecclesiasticis cedite. Omnia vobis ordine recitata sunt. » Hæc in Donatistas judicia omnia cavillantes Augustinus. Commendata vehementer fuit constantia Felicis episcopi, quod noluerit proconsuli causam suam judicanti præsto esse.

28. Sed illud etiam posteriores quoque Donatistæ[2] objecerunt et probare conati sunt, non fuisse absolutum coram proconsule Felicis judicium, eo quod Constantinus ad se mitti jusserit Ingentium scribam. Ad quam objectionem refellendam in eo conventu Catholici protulerunt epistolam Æliani proconsulis, qui causam Felicis judicaverat, scribentis ad Constantinum, se causam Felicis audisse et finiisse; superaddita sunt et ipsa Gesta proconsularia, quibus absolutus est Felix, et omnium adhibitarum personarum testimonio a traditionis crimine integer comprobatus. Sed his illi convicti, eo sese verterunt, destituti omni probationis auxilio, ut dicerent, gratia judicis esse absolutum, vel suppositas esse personas. Quæ omnia qua levitate sunt ab eis jactata, eadem a cognitore judice explosa sunt. Desiderantur illæ Æliani litteræ ad Constantinum de absoluto Felicis judicio, quæ tunc ex Actis publicis fuerunt coram omnibus recitatæ; ut plane appareat, ea ipsa quæ diximus extare Acta in causa Felicis, nequaquam integra reperiri, in quibus dictæ litteræ non extant.

29. Quod vero ad causam Ingentii spectat, sic Augustinus[1] : « Sed quoniam quidam Ingentius, qui eidem judicio contra Felicem falsum se fecisse confessus est, nec puniri facile debuit, ubi causa episcopi vertebatur; nec facile a proconsule dimitti potuit tanti criminis reus, nisi imperatore consulto, quo instante illa omnia gerebantur; retulit inde proconsul; et rescripsit imperator, ut ad ejus comitatum idem Ingentius mitteretur, volens majores istorum a quibus quotidie interpellabatur, in præsentia confutari. » Hæc Augustinus. Habent ipsa Acta proconsularia, Ingentium post suam confessionem ab Æliano procons. esse jussum reservari in carcere, ut mitteretur ad Constantinum. Verum Constantini litteræ de mittendo Ingentio, non ad Ælianum, qui causam cognovit, sed ad ejus successorem datæ esse noscuntur; eum enim, vel vita functum, vel alio amandatum putamus; dictæ autem litteræ ab eodem S. Augustino recitantur his verbis[2] :

« Imperatores Cæsares Flavius Constantinus Maximus, et Valerius Licinius ad Probianum proconsulem Africæ.

30. « Ælianus prædecessor tuus merito, dum vir perfectissimus Verus vicarius præfectorum tunc per Africam vestram incommoda valetudine teneretur, ejusdem partibus functus, inter cætera etiam id negotium vel invidiam, quæ de Cæciliano episcopo Ecclesiæ Catholicæ videtur esse commota, ad examen suum atque jussionem credidit esse revocandam. Etenim cum jam Superium centurionem, et Cæcilianum magistratum Aptungitanorum, et Saturninum excuratorem, et Calibium juniorem ejusdem civitatis curatorem, atque Solonem servum publicum suprascriptæ civitatis præsentes esse fecisset, audientiam præbuit competentem, adeo ut cum Cæciliano fuisset objectum, quod a Felice eidem episcopatus videretur esse delatus, cui divinarum Scripturarum proditio atque exustio videretur objecta; innocentem de eo Felicem fuisse constiterit. Denique cum Maximus Vigentium (Ingentium) decurionem Ziquensium civitatis, epistolam Cæciliani ex divino jure falsasse contenderet; eumdem ipsum Vigentium suspensum Actis, quæ suberant pervidimus, et ideo minime tortum, quod se decurionem Ziquensium civitatis asseveraverit. Unde volumus, ut eumdem ipsum Vigentium sub idonea prosecutione ad comitatum meum Constantini Augusti mittas; ut illis qui in præsentiarum agunt atque diuturnis diebus interpellare non desinunt, audientibus et coram assistentibus, apparere et intimari possit, frustra eos Cæciliano episcopo invidiam comparare

[1] Aug. epist. CLXII. circa medium. — [2] Idem in Brev. Collat. die 3. c. 23. 24.

[1] Aug. post. Collat. c. 32. — [2] Idem epist. LXVIII.

atque adversus eum violenter insurgere voluisse. Ita enim fiet, ut omissis, sicut oportet, ejusmodi contentionibus, populus sine dissensione aliqua religioni propriæ cum debita veneratione deserviat. » Hucusque epistola Constantini ad Probianum proconsulem; sed quæ recitata in publico illo Catholicorum conventu, sine die et consule descripta extat; in alia tamen schedula inventos esse consules, quibus data esset, idem S. Aug. affirmat [1].

31. Quod autem idcirco dicat imperator se curasse, ut Ingentius mitteretur ad comitatum, quo adversarii Cæciliani coram confutari potuissent, plane innuit illos appellasse a lata sententia Æliani pro Felice, quæ eum innocentem a traditione pronuntiavit; atque sic appellantes, ad ipsum profectos esse imperatorem, adversus Felicem et Cæcilianum judicium prosecuturos, quod Constantinus noluit per se vel suos magistratus definiri, sed quod esset negotium episcoporum, voluit ab episcopis judicari, Arelate nimirum ea de causa convocatis episcopis. Unde de his Augustinus scribens ad Januarium [2] : « Sed rursus, inquit, majores vestri ad imperatorem redierunt; et non recte judicatum, neque omnem causam auditam esse, conquesti sunt : unde ille alterum episcopale judicium dedit, habendum in Arelatensi Galliæ civitate. » etc. Sed de hoc inferius.

32. In eo autem quod Constantinus ait eadem epistola Ingentium propter decurionatus dignitatem non potuisse tormentis subjici, hoc decurionum privilegium idem imperator hac ex parte postea nullum reddidit, cum de crimine falsi agitanda quæstio esset, prout constat ex ejus rescripto [3] ad Hilarianum dato post sequentem annum, Sabino et Rufino coss., in hæc verba : « Si quis decurio testamentum, vel codicillos, aut aliquam deficientis scripserit voluntatem, vel conscribendis publicis privatisque instrumentis præbuerit officium, si falsi quæstio moveatur, decurionatus honore seposito, quæstioni (si ita poposcerit causa) subdatur; sed non statim desinit esse decurio, qui in hujusmodi facto fuerit; quantum enim ad municipales pertinet necessitates, decurio permanet; quantum ad rem gestam et veritatem reserandam, uti decurionatus honore non poterit. Nec vero is qui ante fuerit tabellio, ad eludendam quæstionem super iis quæ ante scripserit, factus decurio, defendi hac poterit dignitate; quoniam scripturæ veritas (si res poposcerit) per ipsum probari debet auctorem. Dat. III kal. Feb., Sabino et Ruffino coss. » Ob emergentes novos casus, ut, quem diximus, Ingentii, vel aliorum, ad hæc decernenda de decurionibus veritatis investigandæ causa christianus imperator digne rescripsit.

33. Sed ad propositam superius Ingentii causam revertamur. Posteriores Donatistæ præter alias superius recitatas inanes objectiones et frustratorias cavillationes Ingentii causam ultimo omnium loco dicebant pertractatam fuisse, post omnia videlicet exhibita judicia in causa Cæciliani; quod eo consilio affirmare nitebantur, ut dicerent non sine causa voluisse imperatorem ad se mitti Ingentium, sed ob id quod adhuc causa Cæciliani pendebat, ac proinde eosdem asserere potuisse imperatorem contra Cæcilianum judicasse; sicque evitarent ea arte Concilii Arelatensis et Constantini pro innocentia Cæciliani sententiam.

34. Ut autem ejusmodi dolosas atque subdolas illorum artes catholici episcopi expressæ falsitatis arguerent, ex publicis Actis, quid prius, quidve posterius gestum foret, certo certius demonstrarunt. Unde S. Augustinus [1] atque collegæ episcopi, de his scribentes ad Donatistas, hæc post alia plurima habent : « Ordinem consulum et dierum, qui Gestis expressus est, si quis nunc diligenter advertat, inveniet primo Cæcilianum episcopali judicio fuisse purgatum. Deinde non multo post Felicis Aptungensis causa ab Æliano proconsule examinata est, ubi eum constitit innocentem. In qua causa ad comitatum mitti jussus est Ingentius, et longe postea ipse imperator causam inter partes cognovit atque finivit. In qua cognitione Cæcilianum innocentem, illos autem calumniosissimos indicavit. In quo ordine consulum et dierum satis ostenditur fallaciter eos et calumniose dixisse, quod imperator, misso ad comitatum Ingentio, judicium suum mutavit, et Cæcilianum, quem prius purgaverat, postea condemnavit, » etc. Idemque alibi [2] singulas res gestas signatas consulibus ponit; Cæcilianique ultimam absolutionem factam per Constantinum contigisse affirmat post sequentem annum, Sabino et Ruffino coss., anno quarto ab habita Romæ coram Melchiade absolutione, ut ex consulibus notatis apparet. Sed de causa Felicis atque Ingentii hactenus; emergamus jam e spinosis his controversiarum anfractibus.

35. *Concilium Arelatense in causa Cæciliani.* — Acturi nunc de Concilio Arelatensi, hoc anno (ut demonstrabimus) celebrato, duo in primis consideratione digna existimamus; alterum ex parte Donatistarum Constantinum appellantium; alterum vero, quod spectat ad eumdem Constantinum injustæ appellationi deferentem. Fæx Christianorum, imo et hæreticorum omnium deterrimus Paulus Samosatenus, de quo pluribus actum est secundo Annalium tomo, primus omnium viam aperuit, ut, dum episcoporum judicio non acquiesceret, ad illum comprimendum adiri oportuerit imperator; quod quidem ille quantumlibet gentilis esset (fuit hic Aurelianus Augustus) veluti portentosum facinus exhorrescens, quod ab Italiæ episcopis ea in re statutum esset, ratum firmumque in omnibus esse voluit. Post nefandum hæresiarcham recedere a sententia episcoporum præsumpserunt impii Donatistæ ex Christianis apostatæ traditores, atque ex traditoribus facti schismatici, qui et ex schismaticis hæretici postea evaserunt.

36. Vide, prudens lector, quodnam genus hominum resilierit a judicio episcoporum; defecerit ad

[1] Aug. in Brevic. Collat. die 3. c. 23. — [2] Aug. epist. LXVIII. — [3] L. si quis Decurio C. ad legem Cornel. de fals.

[1] Aug. ep. CLII. — [2] Idem post Collat. c. 33.

tribunalia Cæsarum; et posthabita Synodorum sententia, provocare consueverit ad imperatores. Attende et illud plane exorbitans, insolens, et immane facinus Donatistarum, eo sua ipsorum procacia adegisse christianum imperatorem Constantinum, ut ethnico principe Aureliano hac ex parte longe inferior declaretur. Siquidem ille judicium amplissimi conventus Antiocheni detulit (ut par erat) ad sententiam Italorum episcoporum, inter quos Romanæ Ecclesiæ pontifex emineret; Constantinus vero contra, quod statutum in Concilio Romæ esset ab ipso primum Romano Pontifice, aliisque ad Synodum convocatis Italiæ nonnullarum civitatum episcopis, ac tribus illis insignioribus ad hoc ab ipso Constantino delectis Galliarum præsulibus (extorquentibus id sua ipsorum improbitate factiosissimis Donatistis), voluit in alio Concilio, in Galliis, ubi aderat, celebrando iterum ventilari, atque sententia definiri. Ad hæc autem quam traheretur invitus, nolensque impelleretur ab illis, ea primum declaravit sententia, quando iisdem a se petentibus judices, respondit illud Constantino dignum elogium [1]: « Petitis a me in sæculo judicium, cum ego ipse Christi judicium expectem: » vel illud (quod etiam superius dictum est), cum voces Donatistarum appellantium adeo exhorruit, ut plane tragice exclamarit: « O rabida furoris audacia! sicut in causis Gentilium fieri solet, appellationem interposuerunt. »

37. Atqui semel atque iterum in Donatistis expertus Constantinus, frustra boni pacis intuitu ad improbas, importunas, et illegitimas schismaticorum petitiones flecti imperatoriam majestatem, magnoque dispendio id fieri ecclesiasticæ disciplinæ divinitus institutæ considerans; consulens postea utriusque dignitati atque integritati, rerum exemplo prudentior factus, facto pariter declaravit ac scriptis, non esse amplius sæculari judicio examinanda, quæ essent ab episcopis constituta, etiamsi episcopi illud expeterent. Id quidem incensio illa multiplicium libellorum ab episcopis oblatorum tempore Nicæni Concilii (de quo suo loco pluribus) ab ipso facta significat; id ipsum quoque voluit testatum atque probatum reddi totique Romano orbi pariter innotescere, amplissimo promulgato edicto; quod licet non extet, tamen ejusdem imperatoris rescriptum datum postea Constantinopoli ad Ablavium præfectum prætorio, ejusdem cum meminit, ipsius exploratissimam fidem reddit. Extat hoc ipsum integrum, quo declarat adeo deferri velle sententiis episcoporum, ut non tantum velit in iis quæ spectant ad ecclesiasticas controversias, sed etiam civiles disceptationes, et sæculares causas ac lites, illibatæ permaneant; adeo ut neque præfectus prætorio, cujus summum jus erat atque potestas, vel alius quilibet magistratus posset eas invalidas reddere; quod quidem rescriptum [2] hic recensere, ad insinuandum religiosissimum Constantini animum, dignum plane existimamus.

[1] Optat. contra Parmen. l. I. — [2] De Episcop. judicio l. I. Cod. Theod.

38. « Imp. Constantinus A. Ablavio PP.

« Religionis est, clementiam nostram sciscitari voluisse, quid de sententiis episcoporum vel ante moderatio nostra censuerit, vel nunc servari cupiamus, Ablavi parens carissime. Itaque quia a nobis instrui voluisti, olim prærogatæ legis ordinem salubri rursus imperio propagamus. Sanximus namque (sicut edicti nostri forma declarat) sententias episcoporum quolibet genere prolatas, sine aliqua ætatis discretione inviolatas semper incorruptasque servari, scilicet ut pro sanctis semper ac venerabilibus habeatur, quicquid episcoporum fuerit sententia terminatum. Sive itaque inter minores, sive inter majores ab episcopis fuerit judicatum, apud vos, qui judiciorum summam tenetis, et apud cæteros omnes judices ad executionem volumus pervenire. Quicumque itaque litem habens, sive possessor, sive petitor erit, inter initia litis, vel decursis temporum curriculis, sive cum negotium peroratur, sive cum jam cœperit promi sententia, judicium eligit sacrosanctæ legis antistitis; illico sine aliqua dubitatione, etiam si alia pars refragatur, ad episcopum cum sermone litigantium dirigatur. Multa enim quæ in judicio captiosæ præscriptionis vincula non patiuntur, investigat et promit sacrosanctæ religionis auctoritas. Omnes itaque causæ, quæ vel prætorio jure vel civili tractantur, episcoporum sententiis terminatæ, perpetuo stabilitatis jure firmentur; nec liceat ulterius retractare negotium, quod episcoporum sententia deciderit. Testimonium etiam, ab uno licet episcopo perhibitum, omnes judices indubitanter accipiant; nec alius audiatur, cum testimonium episcopi a qualibet parte fuerit repromissum. Illud enim est veritatis auctoritate firmatum, illud incorruptum, quod a sacrosancto homine conscientia mentis illibatæ protulerit. Hoc nos edicto salubri aliquando censuimus, hoc perpetua lege firmamus, malitiosa litium semina comprimentes; ut miseri homines longis ac pæne perpetuis actionum laqueis implicati, ab improbis petitionibus vel a cupiditate præpropera maturo fine discedant. Quicquid itaque de sententiis episcoporum clementia nostra censuerat, et jam hac sumus lege complexi, gravitatem tuam et cæteros pro utilitate omnium latam in perpetuum observare conveniet. Dat. III non. Maii, Constantinopoli. » Hactenus rescriptum ad Ablavium.

39. Ejusmodi etiam Constantini edicti amplissimam judiciariam potestatem Ecclesiæ Catholicæ ministrorum testantis meminisse videtur Eusebius, cum ait [1]: « Jam quæ ab episcopis in publicis conventibus editæ erant regulæ, sua consignabat et confirmabat auctoritate; ne reliquarum gentium principibus liceret, quæ ab eis decreta essent, abrogare; cujusvis enim judicis sententiæ sacerdotum Dei judicium anteponendum esse. » Ita Eusebius; sed et Sozomenus hæc fusius his verbis [2]: « Illud est plane maximum reverentiæ imperatoris erga religionem argumentum, quod clericos ubique per legem eam

[1] Euseb. in Vita Constantini lib. IV. c. 27. — [2] Sozom. lib. I. c. 9.

ob rem conditam immunitate donari voluit, quodque illis, qui erant in judicium vocati, dedit potestatem, si modo animum inducerent magistratus civiles rejicere, ad episcoporum judicium provocandi : atque eorum sententiam ratam esse, et aliorum judicum sententiis plus habere auctoritatis, tanquam ab ipso imperatore prolatam, statuit; quin etiam jussit, ut magistratus res judicatas reipsa exequerentur, militesque eorum voluntati inservirent; præterea ut Conciliorum decisiones firmæ et immutabiles existerent. » Hæc Sozomenus; atque satis ad insinuandam religiosissimam tanti principis observantiam erga Dei Ecclesiam ejusque ministros; ut plane intelligas, quod ipsemet (ut dictum est) sæpius testatum reddidit, non fuisse suæ voluntatis, Donatistarum improbissimis deferre appellationibus; sed quod ea existimaret indulgentia, membra ab unitate conscissa compaginare se posse atque mutua individuaque consolidare concordia. Verum, quod docuit præsens exemplum ac monent innumera alia vetera atque recentia, male consulitur catholicæ unitati dispendio ecclesiasticæ disciplinæ.

40. Quod insuper suam ipsorum petitionem Donatistæ alio quoque prætextu, nempe cognoscendæ causæ Felicis ordinatoris Cæciliani, muniissent, dicentes prætermissa quæ videbantur esse potissima; impulsus est Constantinus ad recens productam in judicium controversiam novum quoque instaurare judicium, atque ob eam causam qui cuncta cognoscerent ac definirent, cogere episcoporum conventum. At ne in transmarino judicio aliquid minus cognitum probatumque vel ambiguum produceretur in medium, quod morari potuisset Patrum sententiam, et occasio illis daretur iterum tergiversationibus et exceptionibus utendi et denuo provocandi; hac de re voluit Felicis causam proconsulari judicio cognosci (ut vidimus), ubi olim res esset gesta, Carthagine, indeque ad episcoporum consessum proconsularia Acta transmitti, simulque Ingentium illum, quem diximus, cujus præsentia necessaria videretur.

41. Quod igitur Constantinus moraretur in Galliis, Arelate studuit habendum esse in causa Cæciliani Concilium; visa est civitas illa tanto negotio opportuna; datisque litteris ad præclariores quosdam Ecclesiæ Occidentalis episcopos, eosdem ad Arelatense Concilium convocat; quarum omnium (multiplices plane pro episcoporum metropolitanorum numero fuisse putamus; nisi potius omnes ejusdem exempli fuisse, æquius sit existimare) illæ tantum extant integræ, quæ ad Chrestum episcopum Syracusanum datæ sunt. Sed quod ad Chresti nomen pertinet, non a Christo Chrestus nominatus est episcopus christianus; quod non attendit, qui loco Chresti, scripsit Sixtum, indecorum putans christianum aliquem dici Chrestum nomine proprio; erat enim Chresti nomen æque Gentilibus usitatum, licet (quod dictum est secundo tomo) perperam illi Christum Chrestum dicerent, cum alioquin honestissimum nomen esset; unde illud apud Lucianum [1] : « Pauci Chresti, hoc est, frugi sunt, quemadmodum ubique video. » Contra vero Chrestologi dicebantur, qui cum bene loquerentur, male agerent; quo nomine Pertinacem imperatorem dictum esse affirmat Julius Capitolinus; eo namque sensu etiam Paulus in Epistola ad Romanos χρηστολογίαν nominat. Sed ad rem. Recitat Eusebius [2] Constantini epistolam hac inscriptione notatam :

« Exemplar epistolæ imperatoris, per quam jubet secundum Concilium fieri pro omni inter episcopos discordia tollenda.

« Constantinus Augustus Chresto, Syracusanorum episcopo S.

42. « Jamdudum cum nonnulli improbo et perverso animo a sancta religione et cælesti Evangelii doctrina ac potentia, et a Catholica Ecclesiæ opinione desciscere cœperint; cupiens equidem ejusmodi lites ac controversias inter vos ortas dissolvere, ita scripsi, ut missis a Gallia quibusdam episcopis, quin etiam ex Africa aliis adversarum partium accersitis, qui inter se maxima cum pertinacia et animorum contentione digladiantur, et episcopo Romano etiam coram, hoc dissensionis, quidquid videatur, possit illis præsentibus accurata dijudicatione in rectam viam reduci. Verum quoniam (sicut usu venit) quidam tum suæ salutis, tum veri cultus, qui sanctissimæ Christi religioni debetur, penitus obliti, adhuc privatas inimicitias exercere, et graves simultates gerere non desinunt; dum nolunt aut Concilii judicio jam facto acquiescere, dumque definite affirmant paucos admodum fuisse, qui suas ipsorum sententias palam in Concilio proferebant; iique ipsi, cum non omnia, quæ ante quæri debuerant, accurate quæsita essent, ad judicium dandum propere et valde celeriter festinabant; atque ex his omnibus ea fieri contigit, ut tum illi ipsi, quos fraternum et concordem animorum consensum inter ipsos retinere oportuerat, turpi, imo nefaria et impia dissensione discordent, tum aliis hominibus, qui mentes a sanctissima religione alienas habent, ansam ludibrii et irrisionis præstent : idcirco mihi sedulo providendum erat, ut istud quod post judicium antea pronuntiatum sua sponte componi et tranquillari debuerat, etiam jam tandem multis præsentibus episcopis exitum et finem consequatur. Proinde quoniam plurimos episcopos ex locis diversis et prope infinitis in urbem Arelatensium ad kalendas Augusti convenire mandavimus; tibi etiam per litteras significandum putavimus, ut accepta rheda publica a clarissimo viro Latroniano Siciliæ conductore; duobus item aliis episcopis ex sede secunda, quos tu ipse tibi maxime deligendos judicaveris, tibi in societatem adscitis; quin etiam tribus famulis, qui vobis inter vias ministrent, assumptis, ad eum diem in loco præscripto aliis occurras; quo per tuam gravitatem, et consentientem sententiam reliquorum, qui eo commeant, hoc dissidium, quod hactenus improbe ob turpes et scelestas

[1] Lucian. in Philop. — [2] Euseb. lib. x. c. 5.

concertationes continuatum fuit, simulatque ea, quæ ab utraque factione episcoporum (quos simpliciter adesse mandavimus) audita fuerint, possit, licet sero ad debitam religionem, fidem et fraternam concordiam aliquando revocari. Deus omnipotens in multos annos te nobis servet incolumem. » Hucusque litteræ Constantini ad Chrestum.

43. Ejusdem argumenti etiam ad reliquos metropolitanos episcopos datas fuisse putamus; ex omni namque provincia accersitus videtur præcipuæ sedis episcopus, cujus arbitrio duo alii deligerentur ejusdem provinciæ sedium inferiorum antistites; qui omnes simul conductu publico ducerentur, datis illis jussu imperatoris a provinciarum præsidibus tractoriis pro viatico publico assequendo. Extat exemplar ejusmodi litterarum Constantini, quas dedit ad Ablavium, una cum atiis nobilibus antiquitatis monumentis superius sæpe citatis, in bibliotheca Petri Pithœi, quas hic opportuno loco edendas curavimus; sic enim se habent :

« Constantinus Augustus Ablavio.

44. « Jam quidem antehac cum perlatum fuisset ad scientiam meam, apud Africam nostram plures nefario furore vanis criminationibus contra se invicem super observantia sanctissimæ legis catholicæ discedere (disceptare) cœpisse, dirimendæ dissensionis hujuscemodi causa placuerat mihi, ut ad urbem Romam tam Cæcilianus Carthaginensis episcopus, contra quem vel maxime universi sæpe me convenerant, quam etiam aliqui ex his qui ei quædam objicienda crediderant, præsentiam sui exhiberent. Nam etiam ad supradictam urbem Romam nostram quosdam episcopos ex Galliis ire præceperam; ut tam hi pro integritate vitæ suæ atque laudabili instituto, sed et septem ejusdem communionis, quam etiam urbis Romæ episcopi, atque illi qui cum iisdem cognoscerent, possent rei, quæ videtur esse commota, finem debitum adhibere. Qui quidem ea quæcumque in præsentiarum fuerant gesta, cuncta ad scientiam meam, etiam Actis habitis, retulerunt; verbo insuper affirmantes, quod judicium suum pro rerum fuisset æquitate depromptum; eosque potius causæ obnoxios esse dicentes, qui contra Cæcilianum quædam putaverunt commovere ; adeo ut istum (justum) post judicium habitum Africam ipsos remeasse prohiberent. Inde propter hæc omnia probabili rerum æstimatione speraverunt, quod omnibus omnino seditionibus et contentionibus, quæ aliis hominibus videbantur subito commotæ, finis debitus fuisset impositus.

45. « Sed cum dictationis tuæ scripta legissem, quæ ad Nicasium et cæteros super iisdem simulationibus (simultatibus) gravitas tua mittenda crediderat, evidenter agnovi quod neque respectus salutis suæ, neque (quod est majus) Dei omnipotentis venerationem ante oculos suos velint ponere ; siquidem ea agere persistant, quæ non modo ad ipsorum dedecus infamiamque pertineant, sed etiam his hominibus detrahendi dent facilitatem, qui longe ab hujuscemodi sanctissima observantia sensus suos noscuntur avertere. Nam id quoque te scire convenit, quod ex iisdem venerunt asserentes, quod minus dignus idem Cæcilianus cultu sincerissimæ religionis habeatur; et contra id quod eisdem responderam, frustra eos id jactare, quippe cum res fuissent apud urbem Romam ab idoneis ac probatissimis viris episcopis terminatæ; obnixe ac pertinaciter respondendum æstimaverunt; quod enim omnis causa non fuisset audita, sed potius iidem episcopi quodam loco se clausissent, et prout ipsis aptum fuerat, judicassent. Quare cum hæc, tot et tanta nimium obnixas dissensiones protrahere perviderem, ita ut nullo modo finis iisdem dari posse videatur, nisi et Cæcilianus idem, et ex his qui contra eum dissident, tres aliqui in judicium eorum qui contra Cæcilianum sentiunt consensumque debent, ad Arelatense oppidum venire (venirent) ; injungendum solertiæ tuæ duxi, ut mox has litteras meas acciperes, tam Cæcilianum supradictum cum aliquibus ex his quos ipse delegerit ; sed et de Byzacenæ, Tripolitanæ, Numidiarum et Mauritaniarum et provinciis singulis, quique aliquantos ex suis perducere debebunt, quos ipsi putaverint eligendos ; sed etiam aliquos ex his qui contra eumdem Cæcilianum dissentiunt, data evectione publica per Africam et Mauritaniam, inde ad Hispanias brevi tractu facias navigare : et inde nihilominus hujusmodi his in singulis episcopis singulas tractorias tribuas, ut ipsi ad supradictum locum intra diem kalendarum Augustarum possint pervenire ; celeriter intimaturus iisdem, ut, antequam proficiscantur, debeant disponere, quatenus absentibus ipsis et disciptina competens habeatur, et nulla forte seditio, vel aliquorum altercantium (quæ ad maximum dedecus spectet) oriatur. De secreto plena cognitione suscepta, finis adhibeatur.

46. « Qui cum præsentiam sui exhibuerint universi, qui nunc in contentione esse noscuntur, quique non immerito finem debent accipere maturum, ut protinus possint terminari atque componi. Nam cum apud me certum sit te quoque Dei summi esse cultorem ; confiteor gravitati tuæ, quod nequaquam fas esse ducam, ut ejusmodi contentiones et altercationes dissimulentur a nobis, ex quibus forsitan commoveri possit summa Divinitas non solum contra humanum genus, sed etiam in me ipsum ; cujus curæ, nutu suo cælesti, terrena omnia moderanda commisit, et secus aliquid hactenus incitata decernat. Tunc enim revera et plenissime potero esse securus, et semper de promptissima benevolentia potentissimi Dei prosperrima et optima quæque sperare, cum universos sensero debito cultu Catholicæ religionis sanctissimum Deum concordi observantiæ fraternitate venerari. » Hactenus Constantini epistola ad Ablavium de cogendo Concilio Arelatensi.

47. At quoniam in ea mentio facta est de tractoriis tribuendis episcopis ad Synodum convocatis : quid hac voce exotica exprimatur, dicendum est ; nam et in nonnullis atiis Conciliis, iisdem illis concessis, episcopi sunt convocati. Fuisse tractorias, alibi diximus, diplomata, quæ dabantur missis vel evo-

catis a principe, cursu publico utentibus, adscriptis etiam stativis, id est, diversoriis et mansionibus, quibus alerentur sumptibus publicis. Quæ quidem diplomata tantæ æstimationis erant, ut absque imperatoris assensu nequaquam a proconsulibus dari solerent; id enim conjicere licet ex Plinii [1] epistola ad Trajanum, cum eadem diplomata dedit uxori suæ. Quænam vero esse soleret ejusmodi diplomatum forma, Cujacius [2] antiquorum omnium exactissimus explorator his verbis recitat:

48. « Ille princeps omnibus agentibus in illo loco. Nos Gajum I. V. partibus illis legationis causa direximus; ideo jubemus, ut locis convenientibus eidem a vobis evectio simul et humanitas ministretur; hoc est, verhedi, sive paraverhedi tot, panes tot, vini mod. tot, cervisiæ mod. tot, lardi libr. tot, carnis tot, porci tot, porcelli tot, verveces tot, agni tot, anseres tot, phasiani tot, pulli tot, ova tot, olei lib. tot, gari lib. tot, mellis tot, aceti tot, cumini tot, piperis tot, costi tot, caryophylli tot, spicæ tot, cinnamomi tot, grani masticis tot, dactylæ tot, pistaciæ tot, amygdalæ tot, ceræ lib. tot, salis tot, olerum, leguminum carra tot, faculæ tot, pabul. equorum carra tot. Hæc omnia tam eundo, quam redeundo eidem ministrari in locis solitis, et impleri sine mora, procurate. » Hæc forma tractoriæ; quam pro numero ac munere personarum augeri ac minui rerum ibi descriptarum numero atque pondere, certum est. Videas in his Constantini humanitatem, dum ejusmodi tractorias non Catholicis tantum, sed etiam schismaticis, illis scilicet qui ex parte Donati contra Cæcilianum conventuri erant, dari a proconsule jussit.

49. Quod pertinet ad numerum episcoporum, qui judices ex diversis provinciis fuerunt in causa Cæciliani convocati, fuisse ducentos, quæ S. Augustinus adversus Parmenianum scribit, significare videntur, cum ait [3]: « Si autem post dictam causam, prolatamque sententiam, » a Melchiade scilicet, « eum traditorem didicisse perhibent: usque adeo dementes sunt homines, ut ducentos judices, apud quos victi sunt, victis litigatoribus credant esse postponendos; et tamen in his omnibus, quamvis magna temeritate, Italos, Gallos, et Hispanos accusant. » Hæc ipse. Scimus Adonem [4] episcopum Viennensem affirmare sexcentos episcopos interfuisse Concilio Arelatensi celebrato sub Constantino; sed errare videtur, dum tempore Nicæni Concilii illud fuisse coactum tradit, et ibi cum Marino episcopo Arelatensi interfuisse Claudium episcopum Viennensem; nam Verus ibi subscriptus legitur; nec aliud fuit tempore Constantini Concilium Arelatense, quam illud in causa Cæciliani celebratum adversus Donatistas, quos eodem tempore in Africa contra Catholicos insurrexisse, idem auctor affirmat; quibus videas eum in his haud habuisse exactam temporis rationem.

[1] Plin. lib. x. ep. CXXI. CXXII. — [2] Apud Cujac. tit. de Tractoriis. c. lib. 12. — [3] Aug. contra ep. Parmen. lib. I. c. 5. — [4] Ado in Chron. ætat. 6.

50. Hic etiam opus est monere lectorem manifesto librariorum errore factum, ut in primo tomo Conciliorum Coloniensis editionis primum Concilium Arelatense, quod ponitur, absque aliqua nota subscriptionis episcoporum, qui præsto fuerunt, editum habeatur; contra vero nomina episcoporum, qui eidem Synodo interfuerunt, inscripta habeantur ei, quæ dicitur Secunda Synodus Arelatensis, quam celebratam esse post Nicænum Concilium, et post Photini hæresim emergentem, postque Vasense Concilium, canones [1] in ea positi plenissimam fidem faciunt; cum alioqui episcopi ibidem per errorem recensiti, ejus Concilii esse noscantur, quod hoc anno, Volusiano et Aniano consulibus, est celebratum; id ejusmodi inscriptio eidem præfixa docet his verbis concepta: « Celebratum est autem idem Concilium tempore beati Silvestri papæ I et Constantini imperatoris, Volusiano et Aniano viris clarissimis coss. » Quod autem ibidem legitur: « Circa annum Domini trecentesimum vicesimum sextum: » ab aliquo superadditum fuisse certum est; cum exploratum sit Acta etiam ecclesiastica nonnisi consulibus consignari consuevisse, nunquam autem anno a Christi adventu; quod primo factum esse a Dionysio Exiguo, Beda [2] testatur. Sed de his alibi.

51. Dictis porro consulibus, celebratum fuisse Concilium Arelatense, Balduinus etiam affirmat, qui Optati opera insigniter illustravit et Donatistarum res gestas temporum ordine accurate digessit; adeo ut perpauca sint, in quibus ab eo dissentiamus; idem, inquam, æque consentit, additque ex fragmentis quibusdam compertum habuisse Silvestrum Romanum episcopum eidem Synodo præfuisse, nempe per legatos, qui in superius citato catalogo quatuor nominantur, nempe Claudius et Vitus presbyteri, Eugenius, et Cyriacus diaconi. Descripta pariter reperiuntur ibi nomina complurium episcoporum, sed mendosissime; nimirum pro Chresto Syracusano habent Sixtum episcopum Syracusarum; loco Probi episcopi Capuani, qui interfuit Romano Concilio, sub Melchiade, Proterius legitur; loco Merocli episcopi Mediolanensis, qui Romæ eidem Concilio interfuit, Orosius ponitur; ex iis vero qui anno præterito interfuerunt Romano Concilio sub Melchiade, non tantum Marinus Arelatensis (ut dictum est) atque Probus episcopus Capuanus, sed et Maternus Agrippinensis, et Rheticius Augustodunensis in eadem episcoporum serie, qui Arelate convenerant, descripti habentur, quorum nonnulli nominantur in epistola Synodali ad Silvestrum papam, quam suo loco inferius describemus. Cæterum desiderantur nomina complurium episcoporum, quos Synodo interfuisse certum est, nempe duorum collegarum Chresti in Sicilia episcoporum, quorum fit mentio in litteris Constantini ad eum datis, et aliorum. Ingentem plane fuisse numerum episcoporum, ex eo etiam potest intelligi, dum convenisse constat

[1] Conc. Arelat. secund. cap. 9. 16. 28. — [2] Beda de ration. temp. cap. 15.

antistites ab extremis oris orbis Occidentalis; nempe ex Sicilia (ut demonstratum est) Chrestum ejusque collegas, et ex Britannia, civitate Londiniensi, Restitutum.

52. Magna sane vehemensque suspicio est, a Donatistis depravatum mutilatumque fuisse idem Arelatense Concilium; nam in eadem serie episcoporum, Cæcilianus episcopus Carthaginensis, qui ab eadem quoque Synodo fuit absolutus, non episcopus, sed presbyter nominatur; sic enim in ea scriptum legitur : « Ex provincia Africæ, civitate Carthagine, Cæcilianus presbyter, Sperantius diaconus. » In octavum quoque ejusdem Synodi canonem mendum irrepsit; ut cum damnantur Donatistæ, qui rebaptizabant, de Arianis id statutum legitur; quamobrem illam ut legitimam sequimur lectionem, in qua pro Arianis legitur, Afris, quæ ex vetustioribus magisque probatis codicibus restituitur. At non tantum Arelatense Concilium a Donatistis corruptum fuisse atque truncatum apparet, sed ipsum quoque commentarium Optati Milevitani mutilatum; ex quo, quæcumque de Concilio Arelatensi scripta erant, penitus sublata noscuntur, ea nimirum, quæ sequebantur judicium Felicis Aptungitani, usque ad illa verba : « Jamdudum opinionis incertæ, etc. » quæ in primo libro scripta habentur. Sublata sunt inde pariter, quæ postea pro eodem Cæciliano tertio definita sunt Mediolani a Constantino, appellantibus iterum Donatistis; atque etiam dempta mentio de sententia Constantini, qua eosdem Donatistas (ut suo loco dicemus) damnavit exilio. Tot tantaque, conscio toto orbe, a tam celebri episcoporum conventu facta, et ab imperatore edictis publicis definita in Donatistas, nequaquam Optatum præteriisse potuerunt. Sensit hoc etiam Balduinus in suis Annotationibus ad Optatum; cui tamen in eo assentiri non possumus, quod putat, mox post appellationem Donatistarum ad Constantinum, positum fuisse ab Optato Concilium Arelatense, atque judicium Mediolanense, inde vero secutam causam Felicis Aptungitani; nam præcessisse causam Felicis, atque mox secuta esse Arelatense ac Mediolanense judicia, ex locis Augustini superius allegatis evidenter est demonstratum; cum ex Actis ecclesiasticis et consularibus Fastis appareat hoc [1] anno, iisdem conss. Volusiano et Aniano, quinto decimo kalendas Martias, Ælianum Africæ proconsulem audisse atque terminasse causam Felicis, post menses quatuor a Romano Concilio sub Melchiade.

53. Quod rursum spectat ad ejusmodi Acta, Constantinus, qui episcopos convocaverat, ut omnia absque tumultu agerentur, cum videret Donatistas ad turbas ciendas admodum promptos, voluit ipse eidem conventui episcoporum interesse (non enim ejusmodi Concilium erat, in quo, ut in aliis, quæ ad fidem pertinent tractarentur, sed quod merum judicium esset, in quo causa Cæciliani episcopi ageretur, a quo non excludendus esset imperator catechumenus), quod testatur Eusebius in Vita ipsius, dum sic ait [1] : « Et quanquam communiter erga omnes se talem præstitit, tamen Ecclesiæ Dei eximiam et peculiarem curam adhibens, cum quidam inter se in diversis locis dissensione discordarent, tanquam communis episcopus a Deo constitutus, ministrorum Dei coegit Concilium, ei in media istorum frequentia ac congressu adesse, et una considere non dedignatus, rerum ad deliberationem vocatarum se fecit participem; easque res quæ ad divinam pacem spectabant, omnibus procuravit. In medio consessu quasi unus e multis assedit. Et quoniam Dei timore undique septus fuit et amicis fidelibus maximeque benevolis circummunitus, primum satellites amovit abs se, et totam stipatorum turbam. Denique quos ex episcopis meliori menti consilioque obsequentes et ad quietam et tranquillam animorum consensionem propensos animadverteret, eos vel maxime approbavit; seque declaravit ex communi omnium concordia maximam lætitiam percipere; eos autem, qui animis essent obstinatis, magnopere detestatus est. Jam vero quosdam sua sponte acerbe incitatos, toleranter et moderate tulit, placido et mansueto sermone hortatus, ut modeste se gerere, ac neutiquam seditionem concitare studerent. Ex quibus alii ejus cohortationes cum reverentia amplexati discesserunt; alios, quorum animi ad modestiam videbantur prope insanabiles, Deo curandos permisit, ac nihil omnino contra quemquam mente concepit acerbitatis. Inde (ut est verisimile) seditiosi in Africa eo audaciæ forte proruperunt et crudelitatis, ut facinora nefaria molirentur, dæmone (ut videbatur) affluentiam præsentium bonorum Christianis invidente, utrosque ad absurdos et importunos conatus instigante, quo imperatoris animum contra eos commoveret.

54. « Verum invido illi res parum processit ex sententia; quandoquidem imperator ea, quæ gesta erant, pro ridiculis putavit, inquiens se perditi dæmonis impulsionem facile intellexisse; nam facinora illa non modestorum et sobriorum hominum esse, sed eorum qui vel mente penitus excidissent, vel essent improbi et impii dæmonis tanquam œstro perciti; quos commiserari oportere potius, quam supplicio afficere, asseruit. Ut enim, inquit, summæ clementiæ, eorum vicem dolere, sic hominibus, cum mente capti sunt, pœnas infligere, extremæ dementiæ est et inscitiæ. Ad hunc modum imperator Deum omnium contemplatorem omni re gerenda religiose veneratus, effecit, ut cura, quam susceperat de Ecclesiis, nulla offensione minui labefactarive potuisset. » Hucusque de his Eusebius quæ spectant ad Concilium Arelatense; quibus demonstrat, adjudicata causa Cæciliano, ex adversariis nonnullos cum cæteris episcopis consensisse, et in eorum sententiam pedibus abiisse; quos autem contumaci atque obstinato animo refragari penitus Constantinus vidisset, nullo de eis sumpto supplicio, illæsos abire jussisse; ipsos tamen (ut suo loco dicemus) iterum

[1] Aug. post. Collat. c. 33.

[1] Euseb. in Vita Const. lib. 1. c. 37. 38.

a tanta Synodo appellantes, et nihilominus sententiæ imperatoris neutiquam acquiescentes, idem vehementer commotus multetavit exilio. Eadem plane testatur sanctus Augustinus in epistola scripta nomine cleri Hipponensis ad Januarium, cum ait [1] : « Ille (nempe Constantinus) alterum episcopale judicium dedit habendum in Arelatensi Galliæ civitate; ubi multi vestri, vana et diabolica dissensione damnata, cum Cæciliano in concordiam redierunt; alii vero pertinacissimi et litigiosissimi ad eumdem imperatorem appellaverunt; postea et ipse coactus episcopalem causam inter partes cognitam terminavit, » etc. Sed hæc postea.

55. Recitatum pariter fuisse oportuit in eo sacro episcoporum conventu judicium agitatum a proconsule Æliano jussu Constantini in causa Felicis Aptungitani, cognitum ratumque a Patribus habitum; Ingentiumque scribam, quem Constantinus scriptis ad Probianum (ut vidimus) litteris evocaverat, ut quod confessus fuerat, palam faceret, falsaque a Donatistis scripta ederet, ad ejusdem Concilii audientiam introductum fuisse, certo credimus. Quibus et aliis manifestioribus testificationibus cognitam perspectamque fuisse Cæciliani innocentiam, atque omnium calculo magna gloria absolutum fuisse, exploratissimum est; quomodo enim ab eo judicio iidem impudenter appellassent, nisi causa Cæciliano adjudicata fuisset ? Certe quidem absolutum eo judicio ipsum fuisse, etiam illorum posteri Donatistæ fatebantur ; sic enim ait S. Augustinus [2] : « Fatetur etiam Parmenianus, ad Arelatense oppidum, et episcopos judices et partes ex Africa convenisse, Cæcilianum scilicet atque Donatistas; ubi omnia suis credidit, qui nihil victi potuerunt de judicibus conqueri. » Verum Parmenianus Osium episcopum Cordubensem calumniatus est, suscepisse patrocinium Cæciliani; et qui sedebat cum aliis judex, se ejus exhibuisse defensorem. Affirmat idem S. Augustinus Parmenianumque hoc testatum esse; nam ait [3] : « Cum enim diceret, per Osium Hispanum adjutorium præstitum Cæciliano, ut ad eorum communionem sanctorum et illibatorum numerus cogeretur, et huic impietati fidem servorum Dei integram restitisse. »

56. Absoluta igitur Cæciliani causa, sacer ille cœtus episcoporum ex more nonnulla statuit, quæ ad optimum Ecclesiarum regimen spectare videbantur. Et, quod auctore Eusebio dictum est, eidem episcoporum conventui interfuisse Constantinum imperatorem : idem Augustus libenter tulit, fasces proconsulum et magistratuum, ipsosque provinciarum rectores christianos subjici civitatum episcopis; imo ipsum auctorem fuisse par est credere, ut sanctissimi illi Patres ejusmodi de provinciarum præsidibus sanctionem proficuam valde optimo Reipublicæ statui promulgarent [4] :

57. « De præsidibus, qui fideles ad præsidatum impetu prosiliunt, ita placuit, ut cum promoti fuerint, litteras accipiant ecclesiasticas communicatorias; ita tamen, ut, in quibuscumque locis gesserint, ab episcopo ejusdem loci cura de illis agatur; ut cum cœperint contra disciplinam publicam agere, tunc demum a communione excludantur, similiterque et de iis fiat, qui Rempublicam agere volunt. » Hactenus divina illa plane lex ecclesiastica in tam celebri episcoporum conventu, præsente, rogante (ut par est credere) atque annuente imperatore sancita, qua schismatici atque hæretici a præfecturis cæterisque magistratibus excludendi penitus forent. Continet hæc canon septimus ejusdem Concilii, cujus omnes alii ibidem instituti canones viginti tres numerantur; qui omnes ad Silvestrum Romanum Pontificem missi sunt ab episcopis, qui Synodo interfuerunt, scripta ad eum epistola Synodali, qua et petierunt statuta ab ipsis ejus auctoritate firmari : porro ad Silvestrum datas litteras ipsas integras paulo post descripturi sumus, quarum in editis canonibus inscriptio tantum notata reperitur. Nos autem ipsa, ut se habent, ejusdem Concilii Arelatensis decreta hic recensebimus, eadem ex dicta epistola Synodi ad Silvestrum pontificem cogituri, ex qua tantum scriptis canonibus præfixa inscriptio extat, cui canones subscripti habentur; eorum vero aliquos (ut ad institutum spectare noverimus) hic descriptos elucidabimus, quibus ex eadem Silvestri epistola petitus titulus sic legitur inscriptus :

58. « Domino et sanctissimo fratri Silvestro episcopo Marinus et cœtus episcoporum, qui adunati fuerunt in oppido Arelatensi. Quæ decrevimus communi Concilio, charitati tuæ significamus, ut omnes sciant quid in futurum observare debeant. » Hæc Patres; qui in primis, quod ad perfectam Ecclesiarum omnium unionem atque concordiam spectare videbant, nempe ut diei Paschatis celebrationem una eademque die omnes fideles agerent, ne eam diem ex privatis diversorum supputationibus diversis temporibus celebrari contingeret; arbitrio id statuerunt Romani episcopi tantummodo definiendum, cujus litteris ex more ad universos Christianos datis, quo potissimum tempore Pascha quolibet anno celebrandum foret, omnibus innotesceret. Sunt hæc verba ejusmodi institutionis :

59. « De [1] observatione Paschæ Domini, ut uno die et tempore per omnem orbem observetur, et juxta consuetudinem litteras ad omnes tu dirigas. » Hæc sancta Synodus, nihil novi definiens, sed ut quod hactenus per Romanæ Ecclesiæ episcopos fieri consuevisset, ab omnibus illibatum custodiretur; quod sciret ejus tantummodo esse muneris, de his, quæ observanda in Ecclesia essent, christiano orbi litteris significare. Multa insuper addidit de his quæ ad rectam ecclesiasticam disciplinam informandam spectare videbantur, nimirum [2] : « De his qui in quibusdam locis ordinati fuerint ministri, ut in ipsis etiam perseverent; » insuper [3] : « De his qui arma pro-

[1] Aug. ep. LXVIII. — [2] Aug. contra ep. Parm. lib. I. c. 6. — [3] Aug. eod. lib. c. 5. — [4] Concil. Arelat. c. 7.

[1] Conc. Arelat. c. 1. — [2] Ibid. c. 2. — [3] Ibid. c. 3.

jiciunt in pace, placuit abstinere eos a communione.» Eos videlicet, qui, nulla persecutione urgente, nimia quadam animi levitate a fide exciderent. Quod vero Christianis circensia spectacula interdicere nimium difficile videretur, prohibuit ne diversarum factionum, nempe Albatorum, Russatorum, Venetorum, et Prasinorum agitator aliquis christianus reperiretur, sic statuens [1] : « De agitatoribus qui fideles sunt, placuit eos, quandiu agitant, a communione separari. »

60. Accidebat plane et illud a Christiana religione procul abhorrens, ut non tantum ejusmodi agitatores in legem ecclesiasticam peccantes a communione exciderent Catholica, sed et perfacile fideles sese hujuscemodi ex coloribus distinctis factionibus implicarent, suaque studia in eam partem conferrent, cujus esset homo christianus auriga; contra vero qui aliis faverent aurigis, foverentque adversarios agitatores, cum in christianum aurigam, tum etiam in reliquos fideles malo animo essent affecti, ut ex his, quæ S. Hieronymus tradit in rebus gestis S. Hilarionis de christiano agitatore, facile potest intelligi. Ad hæc igitur omnia evitanda S. Synodus vetuit Christianos agere in circo agitatores. De scenicis id ipsum placuit, sic decernendo [2] : « De theatricis, et ipsos placuit, quandiu agunt, a communione privari. » Rursum vero [3] : « De his qui in infirmitate credere volunt, placuit debere his manum imponi. » Porro eam manus impositionem existimo ipsos intellexisse, cujus S. Augustinus [4] meminit in libro de Unico Baptismo contra Donatistas, cum agit de ea manus impositione, quæ baptizatis exhibetur. « Quid enim est, ait, aliud manus impositio, nisi oratio super hominem? »

61. Illud quoque diligenter observandum est, quoniam constat ex sententia Romani Concilii, quam Optatus [5] recitat, Donatum a Casisnigris duplici de causa fuisse damnatum, tum quod rebaptizasset, tum etiam, quod episcopis lapsis manum imposuisset; ne præsumptum scelus ab eo latius serperet, ejusmodi legem iidem statuere [6] :

« De Afris, » Arianis adversus Anabaptistas, « qui propria lege sua utuntur, ut rebaptizentur; placuit, si ad Ecclesiam aliqui de hac hæresi venerint, interrogent eos nostræ fidei sacerdotes Symbolum, et si perviderint, in Patre, Filio et Spiritu sancto eos baptizatos, manus eis tantum imponatur, ut accipiant Spiritum sanctum. Quod si interrogati non responderint hanc Trinitatem, baptizentur. » Hæc S. Synodus, quod Donatistæ opinionem a Cypriano et aliis quibusdam Africanis episcopis assertam sectari profiterentur, ut omnes qui extra Catholicam Ecclesiam baptizati essent, vero baptismate in Ecclesia baptizandi forent; cumque se tantum esse Catholicos, puros ac mundos dicerent, reliquos vero vel traditione pollutos, vel eorum communicatione fœdatos, ac proinde extra Ecclesiam constitutos; inde accidit, ut quoscumque possent ad schisma pellicere, continuo rebaptizarent; cumque speciosi nominis Cypriani prætextu suam ipsorum sententiam divulgarent, inde evenit, ut, quod ante statutum fuisse vidimus, Patres in eadem Synodo confirmarent, nimirum eos tantum esse baptizandos vero baptismate, quos absque confessione sanctissimæ Trinitatis constaret suscepisse baptismum.

62. Permagni quippe interest, quo animo quid in Ecclesia asseratur; nam Donatistæ licet eamdem se cum Cypriano atque collegis sententiam sequi profiterentur, hunc tamen Ecclesia veneratur ut sanctum, illos autem detestatur ut impios. Unde jure Vincentius [1] Lirinensis exclamat dicens : « O rerum mira conversio! Auctores ejusdem opinionis catholici, consectatores vero hæretici judicantur; absolvuntur magistri, condemnantur discipuli; conscriptores librorum regni filii erunt; assertores vero gehenna suscipiet. Nam quis illud sanctorum omnium, et episcoporum, et martyrum lumen beatissimum Cyprianum cum cæteris collegis suis in æternum dubitet regnaturum esse cum Christo? aut quis contra tam sacrilegus, qui Donatistas et cæteras pestes, quæ illius auctoritate Concilii rebaptizare se jactitant, in sempiternum neget arsuros esse cum diabolo? » Hæc ipse. Quod vero Donatus (ut dictum est) damnatus fuerit ea etiam de causa, quod lapsis episcopis manum imposuisset; ipsum fuisse episcopum, significari videtur, ejus nempe loci a quo denominationem acceperat, ut diceretur, a Casisnigris. Patres igitur tantam temeritatem detestati, quod contra majorum decreta lapsis episcopis sic manus imponeretur, ut etiam in functione episcopali deberent perseverare, quod Donatus adversus ecclesiasticam disciplinam præsumpsisset, ejusmodi regulam statuerunt [2] :

63. « De his qui Scripturas sanctas tradidisse dicuntur, vel vasa Dominica, vel nomina fratrum suorum, placuit nobis, ut quicumque eorum ex Actis publicis fuerit detectus, vel verbis nudis, ab ordine cleri amoveatur. Nam si iidem aliquos ordinasse fuerint deprehensi, etsi in his qui ordinaverunt, ratio subsistit, non tamen illis subsistat ordinatio; quoniam multi sunt qui contra Ecclesiarum regulam pugnare videntur, et per testes redemptos putant se ad accusationem (excusationem) admitti debere; qui omnino non admittantur, nisi (ut supra diximus) Actis publicis docuerint omni se suspicione carere. »

64. Cæterum quoniam ipsa Synodus ex prolatis coram se atque probatis accusationibus adversus Cæcilianum et Felicem Aptungitanum probe intellexisset, eos Donatistarum circumventos fuisse calumniis; adversus falsos accusatores ejusmodi scripsit decretum [3] : « De his qui falso accusant fratres suos, placuit eos usque ad exitum non communicare; sed falsum testem, juxta Scripturam [4], impunitum non

[1] Conc. Arelat. c. 4 — [2] Ibid. c. 5. — [3] Ibid. c. 6. — [4] Aug. lib. III. c. 16. — [5] Optat. Milevit. lib. I. — [6] Conc. Arel. c. 8.

[1] Vinc. Lirin. lib. advers. hæres. 11. — [2] Conc. Arelat. c. 13. — [3] Eod. Conc. c. 14. — [4] Proverb. XIX.

licere esse. » Ad hæc quoque spectabat tempora, quod lapsorum complures, reddita jam pace Ecclesiæ, lætantes viverent, nec de admisso impietatis scelere, moniti licet, pœnitentiam agerent iidemque ægritudine laborantes communionem peterent; ad coercitionem ergo aliorum ignaviæ hæc in eodem conventu iidem episcopi statuerunt [1] : « De his qui apostatant, et nunquam se ad Ecclesiam repræsentant, nec pœnitentiam quidem agere quærunt, et postea infirmitate correpti petunt communionem, placuit eis non dandam communionem, nisi revaluerint et egerint dignos fructus pœnitentiæ. »

65. Sed et quod in Concilio Eliberino antea celebrato statutum fuerat, ut cum cessasset jam persecutio, nullus amplius usus esset epistolarum, quæ a confessoribus datæ essent in signum catholicæ communionis; id ipsum quoque Patres in hoc Concilio decreverunt his verbis [2] : « De his qui confessorum litteras offerunt, placuit, ut, sublatis eis litteris, alias accipiant communicatorias : » eas nimirum, quas episcopi dare solerent. Hæc Synodus, a qua alia plura sunt salubriter instituta. Sed hæc satis de iis quæ ad rerum gestarum historiam spectare videri possunt.

66. Superest ut hic describamus epistolam a Synodo scriptam ad Silvestrum Romanum pontificem de his quæ gesta essent in Synodo, ex P. Pithœi bibliotheca depromptam, qua et sanciti canones nonnulli continentur, hic ad certiorem fidem insinuandam cum eadem recitandi; est autem ejusmodi ejus inscriptio : « Dilectissimo papæ Silvestro, Marinus, Acratius (Agritius), Natalis, Theodorus, Proterius, Vocius (Evotius, vel Evoptius), Verus, Probatianus (Probatus), Cæcilianus, Faustinus, Surgentius, Gregorius, Rheticius, Ambitausus (Bethausus), Terminatius (Termatius), Merocles, Pardus, Adelfius, Hibernius (Eburius), Fortunatus, Aristasius (Anastasius), Lampadius, Vitalis, et Maternus, Liberius, Gregorius, Crescens, Avitianus (Avicianus), Dafnus, Orantalis (Orientalis), Quintasius (Quintianus), Victor, Victor, Epictetus, in Domino æternam salutem. » Constat quidem complurium episcoporum nomina hic mendose legi, quæ emendavimus in margine (ut licuit) ex ipsa inscriptione episcoporum, quæ errore præfixa habetur Concilio posteriori Arelatensi. Ipsa autem epistola sic se habet :

« Communi copula charitatis et unitate matris Ecclesiæ Catholicæ vinculo inhærentes, ad Arelatensium civitatem piissimi imperatoris voluntate adducti, inde te, religiosissime papa, cum merita reverentia salutamus, ubi graves ac perniciosos legi nostræ atque traditioni effrenatæ mentis homines pertulimus; quos et Dei nostri præsens auctoritas, et traditio ac regula veritatis ita respuit, ut nulla in illis aut dicendi ratio subsisteret, aut accusandi modus ullus aut probatio conveniret. Ideo judice Deo et matre Ecclesia, quæ suos novit et comprobat, aut damnati sunt, aut repulsi. Et utinam, frater dilectissime, ad hoc tantum spectaculum interesses; tanti fecisses profecto credimus, quia in eos severior fuisset sententia prolata; et te pariter nobiscum judicante, cœtus noster majori lætitia exultasset. Sed quoniam recedere a partibus illis minime potuisti, in quibus et Apostoli quotidie sedent, et cruor ipsorum sine intermissione Dei gloriam testatur; non tamen hæc sola nobis visa sunt tractanda, frater carissime, ad quæ fueramus invitati, sed et consulendum nobismetipsis consuluimus; et quam diversæ sint (sunt) provinciæ ex quibus advenimus, ita et varia contingunt, quæ nos censemus observare debere.

67. « Placuit ergo, præsente Spiritu sancto et angelis ejus, ut et his qui singulos quos.... monebat, judicare proferremus de quiete præsente. Placuit etiam, antequam (edantur), a te, qui majores diœceses tenes (aperte) per te potissimum omnibus insinuari. Quid autem sit quod senserimus, scripto nostræ mediocritatis subjunximus. Ad id primo loco de vita nostra atque utilitate tractandum fuit; ut qui unus pro multis mortuus est et resurrexit, ab omnibus tempus ipsum ita religiosa mente observetur, ne divisioni vel dissensioni in tanto obsequio devotionis possint exurgere. Censemus ergo Pascha Domini per orbem totum una die observatum iri. De his quoque qui quibuscumque locis ordinati fuerint ministri, ut in ipsis locis perseverent. De his agitur (igitur) enim qui arma projiciunt in pace, placuit abstineri eos a communione. De circissariis agitatoribus, qui fideles sunt, placuit eos quamdiu agitant, a communione separari. De theatricis, ipsos placuit, quanquam diu agunt, a communione separari. De his qui in infirmitate sunt constituti et recedere volunt, placuit eis manum imponi. De præsidibus autem, qui fideles sunt, et ad præsidatum consiliunt; ita placuit, ut cum promoti fuerint, litteras quidem accipiant ecclesiasticas communicatorias; ita tamen, ut in quibuscumque locis gesserint, ab episcopis ejusdem loci cura de illis agatur; et si cœperint contra disciplinam agere, tunc demum a communione excludantur. Et de his quidem qui in Republica agere volunt, similiter. De Africa (Afris) autem, quod propria lege sua utantur, ut rebaptizent; placuit, ut, ad Ecclesiam si aliquis hæreticus venerit, interrogent eum Symbolum; et si perviderint eum in Patre, et Filio, et Spiritu Sancto esse baptizatum, manus tantum ei imponatur. Quod si interrogatus Symbolum, non responderit Trinitatem, tunc merito baptizetur, et cætera.... Tunc tædians jussit omnes.... ad sedes suas redire. » Hucusque Synodica, in qua deesse reliqui canones noscuntur, et alia usque ad dimissionem episcoporum factam a Constantino.

68. Est autem inter hæc omnia illud observatione dignissimum, antiquum fuisse Catholicæ Ecclesiæ morem, ut leges Ecclesiæ in frequenti Patrum consessu sancitæ cum essent, eas ad Romanum Pontificem mitterent, cujus auctoritate probatæ, ab eodem in universas Ecclesias promulgarentur; id

[1] Conc. Arelat. I. c. 23. — [2] Ibid. c. 9.

enim Patres ea professi sunt sententia, qua dixerunt : « Placuit etiam, antequam (edantur) a te qui majores diœceses tenes, (aperte) per te potissimum omnibus insinuari. »

69. Constat Donatistas ex judicio hujus Synodi Arelatensis iterum (quod fecerant antea) appellasse ad eumdem Constantinum imperatorem : id quidem S. Augustinus (ut dicemus) sæpe testatur. Cæterum quod constet Constantini judicium nonnisi post sequentem annum esse exhibitum, intelligi potest eumdem Constantinum nequaquam detulisse eorum appellationi, cum illam ipsi interposuerunt, nisi post biennium, victum illorum improbitate. Hoc autem anno eos in Africam rediisse perstitisseque in eadem adversus Cæcilianum et episcopos judices animi pertinacia, litteræ magistratuum, quibus curæ fuit, ut redeuntibus in Africam episcopis pararent viaticum, declarant ; quæ sic se habent :

« Petronius, Annianus, et Julianus Domitio Celso vicario Africæ.

70. « Quoniam Lucianum, Capitonem, Fidentium, et Nasutium episcopos et Mammarium presbyterum, qui, secundum cæleste præceptum domini Constantini Maximi invicti semper Augusti, ad Gallias cum aliis legis ejus hominibus venerant, dignitas ejus ad lares proprios venire præcepit ; angarialem his cum annonaria competentia usque ad Arelatensem portum, secundum imperatum æternitatis ejusdem clementissimi principis, dedimus, frater, qua inde Africam navigent ; quod solertiam tuam litteris nostris scire conveniat. Optamus te, frater, felicissimum bene valere. Hilarius princeps obtulit IV kalendas Maias, Triberis (Treveris). » Sunt hi episcopi hic nominati partium Donatistarum coryphæi, atque iidem ipsi qui primo ante Romanum Concilium sub Melchiade dato libello (ut diximus ex Optato [1]) interpellarunt Constantinum imperatorem adversus Cæcilianum. Magna quidem hæc humanitas et tolerantia ejusdem Constantini, et fortasse nimia, cum obstinatos schismaticos, sicut publica evectione in Gallias ex Africa evocaverat, ita redeuntes eadem prosecutus est munificentia ; sed male plane consultus (quod exitus demonstravit), dum patientia eos superare constituit et beneficentia demerere. Quæ autem fuerit de his animi sui sententia, testatur litteris, quas dedit ad Catholicos in Africa constitutos, quæ sic se habent :

« Constantinus Augustus universis episcopis per Africam, et plebi Ecclesiæ Catholicæ.

71. « Quod fides debuit, quantum prudentia valuit, prout puritas potuit, tentasse me per omnia humanitatis et moderationis officia, optime scitis ; ut juxta magisteria legis nostræ, pax illa sanctissimæ fraternitatis, cujus gratiam Deus summus famulorum suorum pectoribus immiscuit, stabilita per omnem concordiam teneretur ; sed quia vim illam sceleris infusi, paucorum licet sensibus pervicaciter inhærentem intentionis nostræ ratio non potuit edomare, favente adhuc sibi huic nequitiæ patrocinio, ut extorqueri sibi omnia non sinerent, in quo se deliquisse gauderent ; spectandum nobis est, dum totum hoc per paucos sedit (serpit) in populum, omnipotentis Dei misericordia mitigetur. Inde enim remedium sperare debemus, cum omnia bona vota et facta referuntur. Verum dum cælestis medicina procedat, hactenus sunt consilia nostra moderanda, ut patientiam percolamus ; et quicquid insolentia illorum pro consuetudine intemperantiæ tentat aut facit, id totum tranquillitatis virtute toleremus ; nihil ex reciproco reponatur injuriæ ; vindictam enim, quam Deo servare debemus, insipientis est manibus usurpare ; maxime cum debeat fides nostra confidere, quicquid ab hujusmodi hominum furore patietur, martyrii gratia apud Deum esse valiturum. Quid est enim aliud in hoc sæculo in nomine Dei vincere, quam inconditos hominum impetus quiete legis populum lacessentes constanti pectore sustinere ? Quod si observaverit vestra sinceritas, cito videbitis, per gratiam summæ Divinitatis, ut languescentibus eorum institutis, vel moribus, qui se miserrimæ contentionis vexillarios præbent, sciant omnes non debere se paucorum persuasione pereuntes sempiterno letho dare, quo possint pœnitentiæ gratia, semper vitæ æternæ, correctis erroribus suis, integrari. Valete voto communi per sæcula, jubente Deo, fratres carissimi. » Hæc ad Catholicos Constantinus. Quid autem post hæc reversi in Africam, abusi patientia tanti principis, Donatistæ præsumpserint, suo loco dicemus.

72. *Optimæ Constantini leges.* — Quod vero ad statum politicum spectat ; hoc anno, iisdem coss. Volusiano et Aniano, Constantinus imperator, Treveris cum esset, tertio nonas Novembris edictum de appellationibus promulgavit ; licet alibi datum, nempe Adrumeti, legatur ; sæpe namque contigit, ut quoniam qua data essent die, et qua accepta, solerent imperatorum edicta atque rescripta notari ; errore librariorum factum esse reperiatur, ut ubi data est lex, ibi acceptam esse perperam scriptum sit, et contra ubi fuit accepta, datam esse, sit errore locus appositus : quod nisi quis accurate consideret, innumeris se involvet ambagibus, dum reperiet frequenter paucorum dierum spatio ab eodem imperatore in diversis longeque remotis orbis locis data esse rescripta ; quibus, nisi quis mendum intelligat, interdum fateri cogitur, brevi temporis spatio, idque sæpius, eumdem (quod perabsurdum est dicere), Romanum imperium peragrasse. Meminit idem Constantinus in rescripto ad Probianum [1] Africæ proconsulem anno sequenti dato, de promulgato a se generaliter edicto de appellationibus. Porro ejusdem edicti descripta habentur fragmenta quædam in Codice [2] Theodosiano, cujus etiam pars illa fuisse videtur qua cautum est, ne sententiam capitis in ali-

[1] Optat. lib. I.

[1] L. III. de Appel. Cod. Theod.— [2] L. II. de Appell. et lib. I. quorum Appel. C. Theod. et l. minime de Appell. C. Justin.

quem judex ferret, nisi manifeste esset sua confessione convictus; ibidem namque loci, nempe Treveris, et eadem die tertio nonas Novembris, eodemque anno, et ad eumdem Catullinum lex [1] illa data habetur. Hæc de edicto Constantini volumus attulisse, quod fortasse occasione Donatistarum temere appellantium, illud ab eo fuerit promulgatum.

73. Ex quo autem de legibus Constantini hoc anno editis semel dicere aggressi sumus; fuit inter alias illa laudabilis, qua ingenuos a Maxentio tyranno servituti subjectos in libertatem vindicari jussit, sic ad Volusianum rescribens [2]:

« Universi devotionis studio contendant, si quos ingenuis natalibus procreatos, sub tyranno ingenuitatem amisisse, aut propria conteuti conscientia, aut aliorum judiciis recognoscunt, natalibus suis restituere, nec expectata judicis interpellatione. Nam si quis contra conscientiam suam, vel certissima testimonia plurimorum, in eadem avaritia et tenacitate permanserit, severissima pœna mulctabitur. Placet autem etiam eos periculo subjugari, qui scientes ingenuos servitutis necessitatem per incuriam sustinere, dissimulant. Propos. VIII kal. Maii Romæ, Volusiano et Aniano coss.

74. At desideratur illud christiano imperatore dignum edictum, quo cœnosas illas sordidissimarum libidinum cloacas obstruxit, cujus meminit sanctus Hieronymus [3] dicens: « Inter scorta quoque in fornicibus spectaculorum pueri steterunt publicæ libidini expositi; donec sub Constantino imperatore, Christi Evangelio coruscante, et infidelitas universarum gentium et turpitudo delata est. » Periit, et illa pariter laudata Constantini lex, qua vetuit eunuchos gerere præfecturas et magistratus; de qua Lampridius in Alexandro: « Scio, inquit, Constantine imperator, quo periculo ista dicantur apud imperatorem, qui talibus servit; sed salva Republica, posteaquam intellexisti, quid mali clades istæ habeant, et quemadmodum principes circumveniant, et tu eos eo loci habes, ut nec chlamyde uti jusseris, sed necessitatibus domesticis delegaris. » Vetuit idem Constantinus [4] ancillas christianas tradi lenonibus, quas a christianis hominibus redimi voluit. At de his modo satis.

75. *Crebra Concilia ad disciplinam ecclesiasticam struendam.* — Quod autem testatur Eusebius [5], extincto Maximino in Oriente tyranno, mox celebrari cœptos frequentes episcoporum in unum conventus; cum ex his quæ dicta superius sunt, constet eumdem tyrannum anno præsenti, ulciscente numine, esse sublatum; hoc ipso quoque anno ad restituendam ecclesiasticam disciplinam, tot annorum spatio ob ingentes persecutiones collapsam, in diversis ejus orbis provinciis eadem cœpere episcoporum celebrari Concilia. Adhuc antiqua quædam monumenta supersunt ejusmodi studii ac vigilantiæ pastoralis, nempe Canones Conciliorum Ancyrani atque Neocæsariensis; quorum Ancyranum prius collectum fuisse videtur, Neocæsariense vero posterius; quod enim in Ancyrano Concilio in primis de iis agitur, qui in persecutione lapsi, per pœnitentiam restituendi essent, sedata persecutione hoc anno, post Pascha celebratum fuisse videtur. In Neocæsariensi vero Concilio, cui complures ex illis qui Ancyranæ Synodo interfuerant, subscripti habentur, iidem supplesse visi sunt ea quæ in Ancyrano fuerant prætermissa.

76. Quod igitur olim Cornelius Romæ, Cyprianus Carthagine, et Gregorius episcopus Neocæsariensis in Ponto Decianæ persecutionis tempore lapsos, nonnisi (ut vidimus) prævia satisfactione, et secundum delicti pondus pœnitentia compensata, in Ecclesiam recipiendos esse statuerunt; atque rursum de iis, qui, urgente Diocletiani vexatione, a fide exciderant, pariter decreverunt in Occidente Hispaniarum episcopi in Concilio Eliberino, necnon in Ægypto Magnus ille Petrus martyr episcopus Alexandrinus; id ipsum æque Syriæ atque Asiæ complures simul coeuntes episcopi præstiterunt; ut videas unum eumdemque Spiritum sanctum Ecclesiam Catholicam moderari; in eamdemque de lapsis recipiendis, ne nisi prævia satisfactione ad communionem ecclesiasticam admitterentur diversis in locis diversisque temporibus, sanctos episcopos, eodem sacro afflante Spiritu, conspirasse sententiam; ut pro distinctione criminum, personarum et temporum, proque diversitate affectuum pœnitentium, diversas quoque inire rationes, ejusdem sancti Spiritus discretio persuaserit.

77. Hæc igitur, ut agerentur in Concilio Ancyrano, operam præcipuam visus est impendisse primariæ sedis Ecclesiæ Orientalis Vitalis episcopus Antiochenus; qui, pace Ecclesiæ bene usus, dispersos per plateas ex ingenti illo terræmotu lapides Sanctuarii in unum colligere, et glutino communionis catholicæ una cum cæteris templi Dei structuræ restituere conatus est. Ut autem Ancyra civitas ad ejusmodi sacrum conventum celebrandum eligeretur, loci opportunitas persuasit, utpote in meditullio regionis constituta, quo Minoris Asiæ episcopi, Cappadoces, Pontici pariter, et Armeni, Cilices, et Syri convenire facilius potuissent. Id nos de Vitale affirmare persuadet, quod ex iis, qui huic Synodo interfuerunt episcopi, ponitur primo loco Vitalis Antiochenus, post quem recensetur Agricolaus episcopus Cæsareæ Palæstinæ, qui in ea sede præcessit Eusebium Pamphili. Sed et interfuit quoque inter alios Orientales episcopos, qui eidem civitati, ubi acta est Synodus, præerat episcopus Marcellus Ancyræ primæ Galatiæ. Hic idem fuit Marcellus episcopus Ancyranus, qui primo inter Catholicos in Nicæno Concilio (ut suo loco dicendum est) adversus Arium egregiam navavit operam, postea vero ab Arianis magnopere exagitatus est, absolutus autem Romæ a Julio papa, necnon Concilio Sardicensi, vixitque, ut colligitur ex

[1] Lib. I. de Pœnis C. Theod. et lib. XVI. Cod. Justin. — [2] L. I. de ingenuis, Cod. Theod. — [3] Hier. in Isai. lib. II. c. 2. — [4] L. de Lenon. Cod. Theod. — [5] Euseb. lib. X. c. 3. et 9.

Epiphanio [1] (mirum dictu) usque ad annum decimum Valentiniani atque Valentis imperatorum, qui numeratur Domini trecentesimus septuagesimus sextus, ab Orientalibus Sabellianismo notatus.

78. Ponitur post Marcellum Lupus Tarsensis episcopus, qui inter egregios Catholicæ fidei propugnatores ab Athanasio [2] recensetur; necnon Basilius (al. Basiteus) episcopus Amasenus, qui sub Licinio Christianos persequente illustre martyrium subiit, de quo plura suo loco dicturi sumus, quem et S. Athanasius [3] inter insigniores fama Catholicos numerat; item Philadelphius Juliopolis, qui postea interfuit et subscripsit magno Nicæno Concilio. Post hunc sequitur ordine Eustolius episcopus Nicomediæ; successerat hic Antimo, quem Maximianus Galerius [4] ob Christi fidem necavit atque igni tradidit; hunc Cyrillus [5] præcesserat; itemque Heraclius Zelenensis Majoris Armeniæ episcopus, qui etiam subscriptus legitur magno Nicæno Concilio; Petrus Iconiensis, cujus successor Eulalius interfuit eidem Nicæno Concilio; Nunecthius Laodicensis et ipse primus recensitus habetur inter episcopos Phrygiæ Pacatianæ qui interfuerunt Nicæno conventui; quibus subduntur Sergianus Antiochiæ Pisidiæ, Epidaurus Pisidensis Pamphiliæ et Narcissus Neroniadis, qui postea defecit ad Arianos; Leontius quoque ibi ponitur Cæsareæ Cappadociæ episcopus; hic insignis ille, qui (ut suo loco dicemus) veniens ad Nicænum Concilium, Nazianzum cum pervenisset, invisit et baptizavit Gregorium [6] patrem Gregorii Nazianzeni. Longinus etiam episcopus Neocæsariensis in Ponto ibi subscribitur, qui pariter magna cum laude versatus est in Nicæno Concilio, quod chirographo confirmavit, quem inter coryphæos orthodoxæ fidei adnumerat Athanasius [7], ipsumque Longianum nominat; præcessit hic Musonium, cujus sanctus Basilius [8] meminit scribens ad Neocæsarienses; itemque Amphion episcopus Epiphaniæ in Cilicia, qui itidem Nicæno Concilio præsto fuit a parte Catholicorum; Salaminus Germaniciæ, et Germanus Neapolis Palæstinæ episcopi, omnes numero decem et octo, quos recensuisse oportuit ob rerum gestarum continuatam seriem.

79. Quid autem actum sit, quidve decretum a tam nobili tot tantorumque Patrum consessu, dignum putamus, quod Annalibus intexatur. Ipsi enim in confinio quodam persecutionis et pacis Ecclesiæ constituti, haud aliud docuerunt in pace, quam quod antea a Patribus noscerent fuisse traditum et in Ecclesia actitatum; penes quos (ut vidimus) nihil antiquius fuit, quam ecclesiasticam disciplinam in omnibus sartam tectam servare, et inviolabiliter custoditam posteris tradere. Videre erat lugubre plane spectaculum, nempe lapsorum multitudinem, qui adeo diuturnam asperamque persecutionem pertæsi, desperatione melioris rerum vicissitudinis victi, timore perterriti, vel allecti blanditiis negaverant, rubore suffusam, vultu demisso ad sanctorum episcoporum pedes accidere, genua prehensare, fusis lacrymis petere, enixiusque rogare pro venia, ut mererentur in Ecclesiam recipi, e qua misere excidissent.

80. Videntes enim se a communi omnium gaudio esse seclusos, ab ingressu ecclesiarum vetitos, a communione sacratissima separatos, a fidelium consortio segregatos, et denique totius christiani populi publicæ hilaritatis expertes: immenso animi mœrore tenebantur absorpti; suæque ipsorum ignaviæ memores, qua se tanto dedecore turpiter affecissent, aliorum gloria, qui in acie fortiter perstitissent, veluti flagris acriter verberabantur; illorumque cicatricibus velut astris splendore micantibus, non secus ac densis tenebris obscurabantur. Horum omnium miserti sanctissimi illi, sic illorum casibus prospexerunt, ut tamen esset ecclesiasticæ disciplinæ consultum, quamobrem quasdam regulas pari omnium voto scripserunt, quibus pro criminum differentia esset ab eis in omnibus Ecclesiæ satisfactum. Quod autem ipsæ ejusmodi esse noscantur, quibus non tantum sancitur ecclesiastica disciplina, sed etiam de his quæ adversus fideles agere solerent persecutores sincerissima referatur historia; easdem hic recensere et elucidare, operæ pretium existimamus.

81. Extant ejusdem Concilii viginti quatuor canones, iidemque e græco conversi, triplicis editionis; quarum primam a Dionysio Exiguo translatam habet Cresconiana Collectio, secunda est incerti auctoris, tertia vero Gentiani Herveti; nos venerandæ antiquitati amplius tribuentes, penes quam græca exemplaria fideliora fuisse putantur, sequemur in his Dionysii versionem, quæ a Cresconio ejusmodi inscriptione notatur :

« Incipiunt regulæ Ancyrani Concilii.

« Istæ regulæ priores quidem sunt Nicænis : sed ideo Nicænæ prius scriptæ sunt, propter auctoritatem ejusdem magni sanctique Concilii congregati apud Nicæam. »

Patres igitur ab ipso lare (quod aiunt) incipientes, quodque scriptum sit [1] : « Tempus est, ut incipiat judicium a domo Dei : » ab Ecclesiæ ministris tractationem auspicantur, sic definientes :

« Presbyteros [2], qui immolaverunt, et iterum luctamen adeuntes; si hoc non per illusionem aliquam, sed ex veritate fecerint, ut iterum teneri viderentur, aut tormentis subjici, quo facinus pati viderentur inviti; hos ergo placuit honorem quidem sedis retinere; offerre autem illis, et sermonem ad populum facere, aut aliquibus sacerdotalibus officiis fungi non liceat. Diaconi similiter, qui immolaverunt, honorem quidem habeant; cessare vero debeant ab diaconi ministerio, sive a pane, sive a calice offerendo. Quod si quidam episcoporum conscii sunt laboris eorum et humilitatis et mansuetudinis, et voluerint eis ali-

[1] Epiph. hær. XLVIII. et LXXVII. et lib. I. circa princ. — [2] Athan. orat. I. cont. Arian. ad episc. Ægypt. et Libyæ. — [3] Athan. orat. I. contra Arian. — [4] Acta Luciani martyris. — [5] Acta Domnæ et Indes. — [6] Greg. Nazianz. orat. in funer. Patris. — [7] Athan. orat. I. cont. Arian. — [8] Basil. epist. LXIV.

[1] I. Pet. IV. — [2] Conc. Ancyr. c. 1. 2.

quid amplius tribuere, penes ipsos erit potestas. » Hæc ibi. Tanto candore conspicuos ministros suos Ecclesia decernebat, ut licet (quod ait Cyprianus [1]) secundo certamine elatum priori victoria hostem superassent, ac proinde se negationis labe emaculassent, non tamen idoneos amplius existimaverit, qui sacris functionibus ministrarent. Sed de his qui egregie viriliterque certantes vim multam perpessi, idolothytum nolentes reclamantesque ore gustassent, hæc Patres decreverunt [2] :

82. « Qui fugientes comprehensi sunt, vel a domesticis traditi, vel ademptis facultatibus sustinuere tormenta, aut in custodiam trusi proclamaverunt se christianos esse, et eo usque adstricti sunt, ut manus eorum comprehendentes violenter attraherent, et funestis sacrificiis admoverent, aut aliquid polluti cibi per necessitatem sumere cogerentur; confitentes jugiter se christianos esse, et luctum rei, quæ contigit, incessabiliter ostendentes omni dejectione et habitu et humilitate vitæ : hos velut extra delictum constitutos a communionis gratia non vitamus. Hoc autem similiter de clericis et de laicis cæteris observari conveniet. Perquisitum est autem et illud, si possunt etiam laici, qui in has necessitatis angustias inciderunt, ad clericatus ordinem promoveri. Placuit ergo et hos, tanquam qui nihil peccaverunt, si præcedens eorum vita probabilis sit, ad hoc officium provehi. » At quid de variis aliis casibus S. Synodus statuerit, accipe :

83. « De iis [3] qui sacrificare coacti sunt, insuper et cœnaverunt in idolio, quicumque eorum, cum ducerentur, lætiori habitu fuerunt, et vestimentis pretiosioribus usi sunt, et præparatæ cœnæ indifferenter participes extiterunt; placuit eos inter audientes uno anno constitui, succumbere vero tribus annis; in oratione autem communicare biennio, et tunc ad perfectiorem gratiam pervenire. Quotquot autem ascenderunt templa veste lugubri, et recubantes per omne tempus flevere discubitus, si compleverunt pœnitentia triennii tempus, sine oblatione suscipiantur; si autem non manducaverunt, biennio subjecti pœnitentiæ, tertio anno sine oblatione communicent, ut perfectionem quadriennio consequantur. Penes autem episcopos erit potestas, modum conversationis eorum probantes, vel humanius erga eos agere, vel amplius tempus adjicere. » Hæc quæ Patres habent de vestimentis lætitiæ atque luctus, plane declarantur ex iis quæ scripta habentur in Actis sanctorum martyrum [4] Nicomediensium in hæc verba : « Cum execrandæ ejus hostiæ ducerentur ad templum duodecim deorum, quod erat intra regiam, aderant quidem impii, candidis et magnificis vestibus celebrantes festum sui interitus. Solus autem Indes atris indutus vestibus, et cum hæc celebrarentur, maximo dolore affectus, cum se in valde tenebrosa inclusisset domuncula, impiorum deflebat interitum. » Hæc ibi. At nunc audiamus reliqua ab eis eodem argumento tractata.

84. « De iis [1] qui minis tantum cessere pœnarum, aut privatione facultatum territi aut demigratione, sacrificaverunt et hactenus pœnitudinis negligentes neque conversi, nunc hujus Concilii tempore semet obtulerunt, conversionis suæ consilia capientes; placuit usque ad magnum diem inter audientes suscipi, et post magnum diem triennio pœnitentiam agere, et post duos annos sine oblatione communicare, et tunc demum, sex annis completis, ad perfectionis gratiam pervenire. » Appellant Patres magnum diem, sanctum Pascha; cumque iidem numerent annum unum usque ad magnum illum diem, plane significant paulo post Paschatis festum ejusmodi celebratum esse conventum. Sed subditur :

85. « De iis vero qui festis diebus Gentilium in remotis eorum locis convivia celebrarunt, cibosque proprios deferentes ibidem comederunt, placuit, post pœnitentiam biennii suscipi; utrum vero cum oblatione, singuli episcopi, probantes vitam eorum et singulos actus, examinent. Ii qui secundo et tertio sacrificaverunt coacti, quatuor annis pœnitentiæ subjiciantur, duobus autem annis sine oblatione communicent, et septimo perfecte recipiantur. » Sed miserabilior his omnibus erat illorum casus, qui cum tantam impietatem perpetrassent, alios quoque in eamdem erroris foveam adigere conati sunt; de quibus hæc Patres :

86. « Quotquot [2] autem non solum ipsi deviarunt, sed etiam insurrexerunt, et compulerunt fratres, et causas præbuerunt, ut cogerentur, hi per triennium quidem locum inter audientes accipiant, per aliud vero sexennium pœnitentiæ subjiciantur acriori, et alio anno communionem sine oblatione percipiant, ut perfectionem, expleto decennio, consequantur; inter hæc autem et eorum vita pensanda est. » Hactenus Patres de iis, quæ spectare videbantur ad remedia eorum qui in persecutione lapsi essent.

87. Sed quid est quod frequentius dicitur communicare absque oblatione, vel cum oblatione, cum et perfectam gratiam, plenamque communionem ejusmodi tum consequi dicerentur? Sed hæc omnia ex verbis quarti canonis ejusdem Synodi facile assequi possumus, quibus, ex prima nempe Dionysii versione, dicitur : « Placuit eos inter audientes, » nempe catechumenos, « uno anno constitui, tribus vero annis succumbere, » nempe pœnitentiæ (ut habet secunda versio), « ex tribus vero annis, biennio communicare in oratione : » videlicet satis sufficere cum fidelibus orare, nec a precibus ut audientes excludi; id enim erat communicare absque oblatione. « Tertio vero anno ad perfectionis gratiam pervenire : » quod erat communicare cum oblatione; id enim (ut habet secunda versio) erat reconciliari sacramentis, nempe participem fieri corporis et sanguinis Christi, quod perfectionis gratia dicebatur,

[1] Cyprian. de Lapsis. — [2] Concil. Ancyr. cap. 3. — [3] Eodem Concil. cap. 45. — [4] Acta Indes et Domnæ apud Metaphrast. 26 Decemb.

[1] Conc. Ancyr. c. 5. 6. 7. — [2] Conc. Ancyr. c. 8.

sive plena communio, dum scilicet nihil minus a cæteris Christianis haberet.

88. Lapsis igitur ejusmodi remediis impartitis, de ecclesiastica disciplina incorrupte servanda Patres alias regulas addiderunt, sed illam in primis quæ ad sacros Ecclesiæ ministros magnopere spectare videbatur; nempe ut absque uxore cælibem vitam ducerent; qua quidem lege (ut alias dictum est) non sacerdotes tantum, sed et diaconi obligati erant ab ipso exordio nascentis Ecclesiæ, illosque solum diaconos ab ea eximi voluerunt, qui cum ordinarentur inviti fuissent pariter contestati, se non posse continentes vivere, ac proinde ducere uxorem velle; qui enim sic reclamasset, et nihilominus ordinatus fuisset, quisquis esset hujusmodi, post sacrum diaconatus ordinem uxorem posse ducere, Patres illi consenserunt, sic statuentes [1] : « Diaconi quicumque ordinantur, si in ipsa ordinatione protestati sunt, et dixerunt velle se conjugio copulari, quia sic manere non possunt; si postmodum uxores duxerint, in ministerio maneant, propterea quod eis episcopus licentiam dederit. Quicumque sane tacuerint, et susceperint manus impositionem, professi continentiam, et postea nuptiis obligati sunt, a ministerio cessare debebunt. » Additur in secunda editione : « Laicam tantum recipientes communionem : » nimirum non cum sacris ministris amplius, sed cum populo extra cancellos communicantes. Ex his videas, tum in universa Ecclesia Catholica, tum in Oriente, quam firmus atque stabilis, assertusque ab omnibus esset sacrorum ministrorum cælibatus. Sed de his actum est primo Annalium tomo pluribus.

89. Rursus vero eos [2] qui virginitatem servare promiserant, et votum irritum fecerunt, in ordinem bigamorum, qui non essent absque pœnitentia in Ecclesia, Synodus rejecit; quæ sic quoque conjugatorum prospexit pudicitiæ, ut adulterium committentes, septennii pœnitentiæ obnoxios fecerit, multaque alia adversus impuros statuerit. Sed illud insuper, quod Manichæorum hæresis grassaretur, Dei creaturas abominantium, et ut a malo productas execrantium; illam tantum Patres ab esu carnium probarunt abstinentiam, quæ a pietate, non autem a superstitione vel hæresi proveniret. Ne quid prætera ex Gentium conversatione superstitionis in Ecclesiam Dei fideles inferrent, quinquennii pœnitentia puniunt [3] eos, qui divinationes cujuslibet generis exercerent. At non est in animo hic cunctos ab eisdem statutos canones recensere; quamobrem de Concilio Ancyrano agendi finem faciamus. Appendicem autem illam duorum capitulorum ad Synodum Ancyranam non habet editio Cresconiana, nec alia; perperamque eadem adscribuntur huic Synodo, quæ sunt potius Damaso tribuenda, ut suo loco dicemus.

90. Post Ancyranum vero, Neocæsariense Concilium celebratum est, quoto tamen anno, nescimus; sed quantum conjectura assequi licet, cum iidem prope omnes episcopi, qui interfuerunt Concilio Ancyrano, subscripti pariter habeantur illi quod Neocæsareæ celebratum est, et inter alios Basilius episcopus Amaseæ, quem diximus in persecutione Licinii, quæ proxime est subsecuta, martyrem occubuisse, recenseatur; plane necesse est affirmare, haud diu post Ancyranum iterum Neocæsareæ eosdem ferme episcopos convenisse, antequam Licinius Orientalem Ecclesiam persecutione vexare aggrederetur. Præter numeratos superius episcopos, qui Ancyræ Synodo præsentes fuerunt, et huic quoque Concilio interfuerunt, ponitur Gregorius, alias Gorgonius, episcopus Cynnensis, qui etiam inter Galatiæ antistites subscriptus habetur magno illi Nicæno Concilio, pariterque Gerontius, alias Leontius episcopus Larissæ Cœlesyriæ civitatis, qui itidem Nicænæ Synodo subscripsit, sicut et Alphius Apameæ episcopus. Neocæsareæ igitur in Ponto, cujus episcopus tunc erat (quod nuper dictum est) Longinus fama celebris, cum Patres illi sanctissimi conventum agerent, nihil antiquius habuerunt, quam sacerdotum vitæ integritati prospicere; quamobrem de eorum cælibi vita ducenda in primis hæc statuerunt [1] ex præscripto antiqui usus Ecclesiæ :

91. « Presbyter si uxorem duxerit, ab ordine deponatur; si vero fornicatus fuerit, vel adulterium perpetrarit, amplius pelli debet, et ad pœnitentiam redigi. » Hæc ex Dionysii versione. Rursus vero ne quod ad solatium infirmitatis humanæ remedium esset excogitatum, ut (quod ait Apostolus [2]) qui infirmus est olus manducet, ad delicias usurparetur, nimirum quæ in remedium humanæ imbecillitatis bigamia apostolicis [3] institutis concessa esset, licentius fideles eam passim admitterent; eos qui denuo nuberent, et conjugia sæpius iterarent, non absque pœnitentia versari in ecclesia, iidem episcopi permiserunt [4]; non autem, ut ejusmodi matrimonium omnino dissolverent, ut quidam hæretici facere [5] præsumpserunt. Sed de his dictum est satis primo Annalium tomo. Addiderunt inter alia decreta iidem Patres sanctissimi, ne quis ante trigesimum annum presbyter ordinaretur, licet admodum dignus esse videretur, multaque alia tum ad œconomiam ecclesiasticam recte instituendam, tum ad pios mores omnium fidelium componendos, sunt in eadem Synodo instituta; sed in his non amplius immoramur.

92. *Philogonius episc. Antiochenus.* — Post celebrata Ancyranum et Neocæsariense Concilia, Vitalis episcopus Antiochenus, qui utrique interfuit, haud diutius superstes fuit; verum ex hac vita decedens, his temporibus, cum Licinius in toto Oriente regnaret, successorem habuit Philogonium, de quo Theodoretus hæc ait [6] : « Huic, » nempe Vitali, « suc-

[1] Conc. Ancyr. c. 9. vel. 10. — [2] Eod. Conc. c. 13. vel. 14. — [3] Eod. Conc. c. 23.

[1] Conc. Neocæs. c. 1. — [2] Rom. XIV. — [3] 1. Cor. VII. — [4] Conc. Neocæs. c. 3. 6. — [5] 31. q. 1. c. 7. et seq. — [6] Theodoret. lib. I. cap. 3.

cessit Philogonius, qui et temporibus Licinii singulare studium in veræ pietatis defensione declaravit, et quæ videbantur deesse ecclesiæ illius ædificio (quam inchoaverat prædecessor ejus Vitalis) sua opera adjicienda curavit. » Hæc de Philogonio Theodoretus. His consentientia habet S. Joannes Chrysostomus ea oratione, quam habuit in laudem ipsius; die natali ejusdem [1], cum his verbis tempus circumscribit, quo sedere cœpit : « Dicendum igitur, inquit, erat, et tempus et initium, quando vineam hanc suscepit; neque enim minimum hoc habebit momenti ad absolvendam encomii partem, sed omnino satis fuerit ad declarandam hominis virtutem. Res tum erat multæ difficultatis, cum nuper esset sedata persecutio, manentibus etiamnum gravissimæ tempestatis ejus reliquiis, cumque negotia plurimam desiderarent correctionem. His insuper illud adjungendum erat, quod (quemadmodum dicebam) hæreticorum factio sub illo nata negotium exhibuit, illius sapientia cuncta prospiciente. » Loquitur de Arii hæresi, de cujus manifestatione dicemus anno sequenti. Quod igitur, tempore ingressus Philogonii, nuper ait sedatam fuisse persecutionem, sed et reliquias superesse; plane alludit ad hæc Licinii tempora regnantis in Oriente post Maximinum extinctum, sub quo est decennium illud infestæ persecutionis expletum, cum Licinii perfidia timeretur; cujus temporibus eum sedisse, Theodoreti, quod diximus, testimonio comprobatur.

93. De Philogonii vero electione hæc idem habet Chrysostomus : « Porro quod elegerit illum Deus, vel ex ipsa morum integritate perspicuum est; quippe quem ex medio abreptum foro ad thronum hunc evexerit; adeo castam et insignem prius egit vitam, cum uxorem haberet ac filiam, et in forensibus negotiis versaretur; adeo solem ipsum splendore vicit, ut protinus ab illo gesto magistratu hoc dignus videretur, et a tribunali ad tribunal evectus sit. Ac tum quidem hominibus patrocinabatur adversus homines qui struebant insidias, eos qui afficiebantur injuria, superiores reddens iis qui injuriam inferebant; hic autem adest hominibus patrocinans adversus dæmones invadentes. » Hæc de electione Philogonii Chrysostomus. De laboribus autem ejus in confutanda tunc emergente Ariana hæresi dicemus inferius suo tempore. Cæterum quod ad annum electionis Philogonii spectat, sequenti potius anno, quam præsenti, Vitali successisse putamus.

94. *Episcopi Byzantii.* — Hoc eodem anno nono imperii Constantini ponitur creatus Metrophanes episcopus Byzantii; sic enim ait Cedrenus [2] : « Nonum annum imperante Constantino, Metrophanes quartus episcopus Byzantii creatus est. » « Erat hic, inquit Zonaras [3], vir sanctissimus, filius Domitii (frater is fuerat Probi imperatoris), qui ob Christianæ religionis professionem, Roma Byzantium profectus, in episcopatus speculam evectus est; post quem Probus alter, filius hujus, pontificium thronum conscendit; ei Metrophanes frater successit. » Hæc Zonaras. Cæterum cum Cedrenus quartum nominet Metrophanem episcopum Constantinopolitanum, Nicephorus tamen Callistus, necnon Nicephorus episcopus Constantinopolitanus seriem texunt ejusdem civitatis episcoporum ab ipsorum Apostolorum tempore, in hunc ferme modum ab Andrea exordientes [1] : « Andreas Domini apostolus Thraciam, Macedoniam, et Euximum provincias sortitus, Byzantii Christum prædicavit; et cum a Zeuxippo tyrannidem ibi tum tenente ad cædem quæreretur, Argyropolim transiit; atque ibi biennium conventus agens, permultos ad Christi fidem pertraxit.

95. « Cæterum sacra eo loco fundata æde, et Stachi Apostolo episcopo creato, Synopen concessit. Stachys eo sacro munere annis sexdecim administrato, ibidem sepultus, Onesimum habuit successorem. Onesimus etiam quatuordecim annos Ecclesiam eam gubernavit; eique Polycarpus subrogatus est, qui decem et octo annos munere suo cum laude functus, Plutarcho id reliquit; hic sexdecim annos Ecclesiæ præfuit, eamque moriens Sedecioni concessit, quo post annos novem defuncto, Diogenes annos quindecim eam rexit; illi Eleutherius suffectus, qui septem annos episcopali munere obito, Felicem habuit successorem. Felix annos quinque sedem episcopalem tenuit, eamque ad Polycarpum juniorem transmisit. Qui sane omnes, propter infidelium incursiones, in eo quod memoravimus, Apostoli oratorio synaxes et conventus celebrarunt. Deinceps Athenodorus, functione ecclesiastica suscepta, quatuor eam annis obtinuit : ecclesiamque aliam in loco, cui nomen erat Olea, construxit, ibique synaxim peregit; eam ædem postea Constantinus Magnus splendidissime auxit et ornavit. Athenodoro successit Euzoius; annis sex episcopatum gessit; cui Laurentius succedens, annis undecim Ecclesiæ præfuit.

96. « Post hunc Alypius annis tredecim sacrum magistratum administravit. Istius successor Pertinax vir consularis annis novem episcopalem dignitatem obtinuit; qui cum locupletior esset, ecclesiam aliam ad mare, in loco quem Ficos nominabant, excitavit, eamque Pacem nominavit, eumque locum Christiani perpulchris et continuis ædificiis in oppidi formam redegerunt; quapropter eum etiam mœnibus eximiis magna virtutis gloria pollens Constantinus dignatus est, quod in eo scilicet Pacis esset templum. Post Pertinacem Olympianus annis undecim sacrorum antistes fuit. Rursum post hunc Marcus annis tredecim. Post Marcum Cyrillianus annis sexdecim. Post Cyrillianum Constantinus septem; hic primo sui episcopatus anno intra Byzantium in parte Septentrionis templum ædificavit, atque id Euphemiæ martyri, quæ tunc sacrum peregerat certamen, consecravit; ad quod templum reliquo vitæ tempore transacto, episcopale munus Tilo reliquit, qui id su-

[1] Chrys. orat. de beato Philog. circa med. tom. III. in fin. — [2] Cedr. in comp. Annal. — [3] Zonar. Annal. tom. III. in Constantino.

[1] Niceph. hist. lib. VIII. c. 6. Niceph. Episc. in Chron.

pra triginta quinque annos administratum, ad Domitium Probi imperatoris fratrem transmisit; atque huic Probus filius successit; et Domitius antistitis honorem viginti quatuor, Probus duodecim annos gessit, cujus Metrophanes frater successor fuit; hic annis decem cum ingenti laude episcopale ministerium cohonestavit. » Hucusque uterque Nicephorus de successione episcoporum usque ad Metrophanem. Idque totum conati sunt illi, ut demonstrarent Byzantinam Ecclesiam apostolicam esse, cum nemo unquam antiquorum id dixisse reperiatur; nam revera Byzantina Ecclesia (ut testatur Gelasius) non tantum apostolica sedes non erat, sed ne metropolis quidem, sed parochia tantum Heracliensis Ecclesiæ; tradit id Gelasius scribens ad episcopos Dardaniæ. Sed ipse Nicephorus recens auctor, nulla antiquorum testificatione munitus, ista dixit de origine ejus episcopatus ex Andrea apostolo; cum tamen his longe diversum testificatione Agapeti papæ palam factum sit ipsis Constantinopoli agentibus episcopis, nimirum non ab Andrea, sed a Petro datum esse primum episcopum Byzantinis, ut suo loco primo Annalium tomo dictum est, anno Domini quadragesimo quarto. Quod vero spectat ad annos Metrophanis, sedisse eum tantummodo annos tres, quæ dicturi sumus in ejus successore Alexandro, perspicue declarabunt.

Anno periodi Græco-Romanæ 5807. — Olymp. 273. an. 2. — Urb. cond. 1067. — Jesu Christi 314. — Silvestri papæ 1. — Constantini 9. Licinii 8.

1. *Consules.* — Ad num. 1. Coss. *Rufius Volusianus II*, et *Annianus.* Prior etiam præfectus Urbis fuit, ut liquet ex libello de Præfectis, ubi Rufius Volusianus P. V. VI idus Decembris anni antecedentis alius non est, quam Volusianus Anniani collega, et Rufius Volusianus, qui anno CCCXI Romæ consul creatus est a Maxentio. Quare recte Idacius in Fastis eumdem cum nota numerali profitetur. Præterea inter inscriptiones Romanas a Mabillonio tomo 4 Analectorum relatas, pag. 494, num. 40, hæc legitur: « CEMONIUM (legendum Ceionium) ALBINUM V. C. cons. Filosophum, Rufi Volusiani bis ordinarii cons. filium, senatus ex consulto suo, quod ejus liberis post Cæsariana tempora, id est, post annos CCCLXXX et I, auctoritatem decreverit Fl. Magnus Januarius, V. C. cur. statuarum. » Qua ex inscriptione Fasti Idaciani confirmantur, liquetque, anno Christi CCCXI Rufium Volusianum Eusebio collega consulatum ordinarium Romæ, ubi Maxentius imperabat, gessisse; Rufinum et Volusianum, quos tanquam duos illius anni consules Idacius proponit, unum eumdemque consulem in duos divisum esse, quod quandoque ab antiquis factum; Rufinum illum, seu melius Rufium, diversum esse ab Aradio Rufino, qui ex libello de Præfectis Urbi anno CCCIV præfecturam gessit; ac denique eumdem Rufium Volusianum a Constantino secundo consulatu ordinario cohonestatum fuisse. Verum est, Onuphrium in Fastis ad annum Urbis MXXCVII, Christi CCCXXXV, quo Constantinus et Albinus Fastis nomen dedere, eamdem inscriptionem, mutilam tamen, in medium adducere, in eaque *Volusianum* simpliciter consulem vocari; sed jam viris doctis observatum, Onuphrium non raro inscriptiones, dum corrigere vult, corrumpere, nulla suæ correctionis ac plerumque depravationis mentione facta; quod in ea inscriptione contigisse non dubito. Quia tamen una ex altera lucem accipit, Onuphriana hic recitanda:

S. P. Q. R. C. CEIONUM. RUFI.
UM. ALBINUM.
V. C. PHILOSOPHUM. RUFI.
VOLUSIANI. COS. FILIUM
ET. . . . .
QUOD. EIUS. LIBERTAS. POST.
CAESARIANA. TEMPORA. ID EST.
ANNOS. CCCLXXX. ET AUCTORITATEM. DECREVIT. FL. MAGNUS.
IANUARIUS. V. C.
CUR. STATUARUM

In ea inscriptione *Cæsariana tempora* ab anno Urbis DCCVI, quo pugna Pharsalica habita, deducuntur; ideoque legendum, *annos* CCCLXXX et I, qui ab anno Urbis DCCVI, ad annum Christi CCCXXXV et annum Urbis MXXCVII, qui in eo anno Christi inchoatur, fluxerunt. Quod et ex conjunctione et sine nota I sensum turbante intelligitur. Cum annus Urbis CCCLXXXI incipiat cum anno Christi CCCXXXVI et in inscriptione legeretur, *post annos* CCCLXXX et I, existimavit Onuphrius unitatem illam addititiam esse. Sed animadvertere debuerat vir doctissimus, apud antiquos hos loquendi modos, sc. *post annum* CCCLXXXI, similesve, plerumque aliud non designare, quam annum CCCLXXXI inchoatum, ut non semel in hoc opere observavi. Ex hujus itaque loci deprava-

tione, prioris corruptio manifeste innotescit, lucetque in ea inscriptione vere scriptum fuisse, ut in Mabilloniana, « Rufi Volusiani bis ordinarii cons. filium, » non vero, « Rufi Volusiani cos. filium, » ut perperam apud Onuphrium.

2. *Silvester fit Papa.*— Non kalendis Februariis, ut habet Baronius, sed « pridie kalendas Februarii, » ut legitur in Chronico Damasi, *S. Silvester* Pontificatum iniit, ideoque die Dominica, quæ hoc anno in diem pridie kalendas Februarii, seu in diem ultimum mensis Januarii incidit, ordinatus est. Qui mos post redditam a Constantino M. Ecclesiæ pacem servatus fuit, et Pontifices Romani vel die Dominica vel aliquo festo solemniori inaugurati. Hujus moris beneficio initium Pontificum plerumque magnis tenebris involutum non raro detegi poterit.

3. *Licinium inter et Maximinum non convenit.* — A num. 2 ad 19. *Maximini* interitus anno præcedenti certo contigit. Quæ paulo antea gesta accurate narrat Lactantius lib. de Mortibus Persecutorum. ubi, postquam de Maxentiana clade locutus est, cap. 45, scribit: « Constantinus rebus in Urbe compositis, hieme proxima (anni sc. CCCXIII) Mediolanum contendit. Eodem Licinius advenit, ut acciperet uxorem. Maximinus, ubi eos intellexit nuptiarum solemnibus occupatos, exercitum movit e Syria, hieme quamcum maxime sæviente, et mansionibus geminatis in Bithyniam concurrit debilitato agmine. Nam maximis imbribus et nivibus, et luto, et frigore, et labore jumenta omnis generis amissa sunt, quorum miserabilis per viam strages speciem jam futuri belli et similem cladem militibus nuntiabat. Nec ipse intra fines suos moratus est; sed transjecto protinus freto, ad Byzantii portas accessit armatus. Erant ibi milites præsidiarii ad hujusmodi casus a Licinio collocati. Hos primum muneribus et promissis illicere tentavit, postea vi et oppugnatione terrere; nec tamen quicquam vis aut promissa valuerunt. Jam consumpti erant dies undecim, per quos fuit spatium nuntios litterasque mittendi ad imperatorem, cum milites non fide, sed paucitate diffisi sese ipsos dediderunt. Hinc promovit Heracleam; et illic eadem ratione detentus, aliquot dierum tempus amisit. Et jam Licinius festinato itinere cum paucis Adrianopolim venerat, accepta in deditione Perintho, » id est, Heraclea; sic enim vocata Heraclea Thraciæ ad differentiam aliarum ejusdem nominis urbium, ut notat Valesius ad lib. 22 Ammiani, « aliquanto moratus, processit ad mansionem millia decem et octo. Nec enim poterat ulterius, Licinio jam secundam mansionem tenente distantem millibus totidem, qui collectis ex proximo quantis potuit militibus pergebat obviam Maximino, magis ut eum moraretur, quam proposito dimicandi aut spe victoriæ. Quippe cum ille septuaginta millium armatorum exercitum duceret, ipse vix triginta millium numerum collegisset. Sparsi enim milites per diversas regiones fuerant, et adunari omnes angustiæ temporis non sinebant. »

4. *Bellum inter Licinium et Maximinum.* — Tum cap. 46: « Propinquantibus ergo exercitibus, jam futurum propediem prælium videbatur. Tum Maximinus ejusmodi votum Jovi vovit, ut si victoriam cepisset, Christianorum nomen extingueret funditusque deleret. Tunc proxima nocte Licinio quiescenti adsistit angelus Dei, monens ut ocius surgeret atque oraret Deum summum cum omni exercitu suo; illius fore victoriam, si fecisset. Post has voces cum surgere sibi visus esset, et cum ipso qui monebat, adstaret, tunc docebat eum quomodo et quibus verbis esset orandum. Discusso deinde somno notarium jussit adsciri, et sicut audierat, hæc verba dictavit: *Summe Deus, te rogamus. Sancte Deus, te rogamus. Omnem justitiam tibi commendamus, salutem nostram tibi commendamus, imperium nostrum tibi commendamus. Per te vivimus, per te victores et felices existimus. Summe Sancte Deus, preces nostras exaudi. Brachia nostra ad te tendimus. Exaudi, Sancte summe Deus.* Scribuntur hæc in libellis pluribus, et per præpositos tribunosque mittuntur, ut suos quisque milites doceat. Crevit animus universis, victoriam sibi credentibus de cælo nuntiatam. Statuit imperator prælium diei kalendarum Maiarum, quæ octavum annum nuncupationis ejus implebant, » ideoque gesta hæc anno CCCXIII quo kalendis Maiis imperii Cæsarei annus octavus complebatur, « ut suo potissimum natali vinceretur, sicut ille victus est Romæ, » id est, Maxentius, « Maximinus voluit præire maturius, pridie mane aciem composuit, ut natalem suum postridie victor celebraret. Nuntiatur in castra movisse Maximinum. Capiunt milites arma, obviamque procedunt. Campus intererat sterilis ac nudus, quem vocant Serenum. Erat jam utraque acies in conspectu. Liciniani scuta deponunt, galeas resolvunt, ad cælum manus tendunt, præeuntibus præpositis, et post imperatorem precem dicunt. Audit acies peritura precantium murmur. Illi oratione ter dicta virtute jam pleni, reponunt capitibus galeas, scuta tollunt. Procedunt imperatores ad colloquium. Ferri non potuit Maximinus ad pacem. Contemnebat enim Licinium ac desertum iri a militibus existimabat, quod ille esset in largiendo tenax, ipse autem profusus; eoque proposito moverat bellum, ut exercitu Licinii sine certamine accepto ad Constantinum duplicatis viribus statim pergeret. »

5. *Pugnatur inter Heracleam et Hadrianopolim.* — Pergit cap. 47: « Ergo propius acceditur, tubæ canunt, signa procedunt. Liciniani impetu facto adversarios invadunt. Illi vero perterriti nec gladios expedire, nec tela jacere quieverunt. Maximinus aciem circumire ac milites Licinianos nunc precibus sollicitare, nunc donis. Nullo loco auditur. Fit impetus in eum et ad suos refugit. Cædebatur acies ejus impune, et tantus numerus legionum, tanta vis militum a paucis metebatur. Nemo nominis, nemo virtutis, nemo veterum præmiorum memor; quasi ad devotam mortem, non ad prœlium venissent, sic eos Deus summus jugulandos subjecit inimicis. Jam strata erat ingens multitudo. Videt Maximinus aliter

rem geri quam putabat. Projecit purpuram, et sumpta veste servili fugit, » quod confirmat Eusebius lib. 9, cap. 10, et lib. 1, de Vita Constantini cap. 58, « ac fretum trajecit. » Pugnatum est igitur, inquit Baluzius in Notis, in ea imperii parte quam Licinius tenebat, id est, inter Heracleam et Hadrianopolim, in campo quodam vocato *Sereno*, ut capite superiori dixit Lactantius. « At in exercitu pars dimidia prostrata est, pars autem vel dedita, vel in fugam versa est. Ademerat enim pudorem deserendi desertor imperator. At ille kalendis Maiis, id est, una nocte atque una die, Nicomediam alia nocte pervenit, cum locus prœlii abesset millia centum sexaginta; raptisque filiis, et uxore, et paucis ex palatio comitibus, petivit Orientem; sed in Cappadocia collectis ex fuga et ab Oriente militibus substitit. Ita vestem resumpsit, » scilicet purpuram, imperatoriæ majestatis signum.

6. *Pax Ecclesiæ reddita.* — Tum cap. 48: « Licinius vero accepta exercitus parte ac distributa, trajecit exercitum in Bithyniam paucis post pugnam diebus; et Nicomediam ingressus, gratiam Deo, cujus auxilio vicerat, retulit, ac die iduum Juniarum, Constantino atque ipso ter consulibus, » anno nempe Christi cccxiii, « de restituenda Ecclesia hujusmodi litteras ad præsidem datas proponi jussit. » Tum litteras refert, quas Eusebius lib. 10, cap. 5, describit e lingua Latina, qua primum editæ sunt, ut ipsemet docet. Postea Lactantius ait: « His litteris propositis, etiam verbo hortatus est, » nempe Licinius, « ut conventicula in statum pristinum redderentur. Sic ab eversa Ecclesia » a die sc. xxiii Februarii anni ccciii « usque ad restitutam, » usque ad diem videlicet xiii mensis Junii anni cccxiii qua propositum est Nicomediæ edictum de restaurandis ecclesiis, « fuerunt anni decem, menses plus minus quatuor: » nempe menses tres, dies novemdecim. Ideoque pax universæ Ecclesiæ anno tantum cccxiii reddita.

7. *Maximini interitus.* — Cap. 49 Lactantius subjungit: « Sequenti autem Licinio cum exercitu tyrannum profugus concessit, et rursus Tauri montis angustias petit, munimentis ibidem ac turribus fabricatis iter obstruere conatus est, et inde dextrorsum perrumpentibus omnia victoribus, Tarsum postremo confugit. Ibi cum jam terra marique perterreretur, nec ullum speraret refugium, angore animi ac metu confugit ad mortem, quasi ad remedium malorum, quæ Deus in caput ejus ingessit. Sed prius cibo se infersit, ac vino ingurgitavit, ut solent hi qui hoc ultimo se facere arbitrantur. Et sic hausit venenum. Cujus vis referto stomacho repercussa, valere non potuit in præsens, sed in languorem malum versa pestilentiæ similem, ut diutius protracto spiritu cruciamenta sentiret. Jam sævire in eum cœperat virus, cujus vis cum præcordia ejus ureret, insustentabili dolore usque ad rabiem mentis elatus est, adeo ut per dies quatuor insania percitus haustam manibus terram velut esuriens devoraret. Deinde post multos gravesque cruciatus, cum caput suum parietibus infligeret, exilierunt oculi ejus de caveis. Tunc demum, amisso visu, Deum videre cœpit candidatis ministris de se judicantem. Exclamabat ergo sicut ii qui torqueri solent, et non se, sed alios fecisse dicebat. Deinde quasi tormentis adactus fatebatur, Christum subinde deprecans et plorans ut sui met misereretur. Sic inter gemitus, quos, tanquam cremaretur, edebat, nocentem spiritum detestabili genere mortis efflavit. » Baluzius recte in Notis observat, non statim mortuum esse *Maximinum* ac Tarsum pervenit, sed aliquanto tempore gravissimos dolores sustinuisse, sicque non videri eum ante mensem Augustum periisse. Cum enim ei peragranda fuerint aliquot milliaria, ut Tarsum Ciliciæ urbem perveniret, in Cappadocia primum, dein in Tauri montis angustiis substiterit, ubi munimenta ac turres fabricavit, ad arcendos nempe insequentium Licinianorum impetus, fieri vix potuit, ut is qui kalendis Maiis pervenit Nicomediam, Tarsum venerit ante mensem Julium sequentem; adeo ut Maximinus ante mensem Augustum non periisse videatur.

8. *Maximini edictum in favorem Christianorum.* — Litteræ de restituenda ecclesia ad præsidem missæ, die quidem iduum Juniarum Nicomediæ propositæ sunt, ut testatur Lactantius, sed datæ fuerant Mediolani eodem anno, Christi sc. cccxiii, circa mensem Martium, ut Constantinus et Licinius in iisdem diserte asserunt. Cardinales Baronius et Norisius in Dissert. de Numismate Licinii Aug. cap. 2, scribunt *Licinium* edictum illud ad Maximinum transmisisse, ut toto etiam Oriente ab eodem publicaretur, citantque hanc in rem Eusebium lib. 9, cap, 9, cujus verba anno cccxii, num. 10, retuli. At Eusebius eo in loco loquitur tantum de priori Constantini edicto anno cccxii emisso, quod ad Maximinum missum fuisse tradit. Sed quando Eusebius de posteriori edicto anno cccxiii dato verba habet, ad Maximinum missum non refert, licet et illud ad eum missum non dubitandum. Eusebius itaque lib. 9, cap. 10, postquam narravit *Maximinum* jam debellatum cum summo dedecore ad partes imperii sui reversum esse, ait illum, cum Christianorum Deo gloriam laudemque tribuisset, legem pro eorumdem libertate tulisse, quam integram recitat. Tum subdit: « Hæc sunt tyranni verba, quæ post edicta illa adversus Christianos in æreis tabulis ab ipso proposita, nondum anno penitus exacto, subsecuta sunt. » Loquitur Eusebius de alio rescripto Maximini anno cccxii ab illo emisso, et lib. 9, cap. 7, ab ipsomet Eusebio recitato. Ex quibus verbis manifestum fit, legem Maximini, quam Eusebius lib. 9, cap. 10, refert, datam esse anno cccxiii, et hæc verba quæ in ea leguntur, « Superiore anno datis ad singulos provinciarum præsides litteris statuimus, ut si quis adhærere huic sectæ vellet, ei liceret in proposito suo permanere, » de epistola Maximini ad *Sabinum* præfectum prætorii sui anno cccxii post devictum Maxentium scripta, intelligenda esse, ut recte Valesius in Notis vidit.

9. *Edicta in favorem Christianorum inter se*

non confundenda (1). — Em. card. Norisius citatus, qui, quando Dissertationem de Numismate Licinii Augusti scripsit librum Lactantii de Mortibus Persecutorum non viderat, primum et secundum Constantini edictum inter se confundens, dicit, Valesium errare, quod Eusebius lib. 9, cap 9, testetur, Maximinum dedisse ad *Sabinum* epistolam pro Christianis, postquam accepit edictum, quod pro iisdem Christianis Constantinus et Licinius publicarant. Cum autem illud Mediolani anno CCCXIII datum fuerit, et Maximinus in eo dicat se *superiore anno* legem ad præsides imperii sui direxisse, post edictum nempe anno CCCXIII a Constantino et Licinio ad se transmissum, sequitur, inquit, hanc alteram Maximini legem latam esse anno CCCXIV, ideoque uti Baronius existimavit, eo anno, non vero CCCXIII Maximinum periisse. Verum non ita se res habet. Eusebius enim lib. 9, cap. 9, loquitur de primo edicto a Constantino et Licinio ad Maximinum anno CCCXII transmisso. Maximinus vero mentionem facit litterarum ad *Sabinum* anno CCCXII missarum, quas ipsemet scripsit, non post edictum Constantini Mediolano datum, ut existimat card. Norisius, sed post prius edictum Constantini, quod temporum injuria periit. Quare duo illa edicta a Constantino et Licinio in favorem Christianorum emissa, quæ Baronium aliosque viros doctissimos in errorem induxere, omnino distinguenda; ac pro certo habendum, post primum Constantini et Licinii edictum Maximinum ad *Sabinum* præfectum prætorii sui in gratiam Christianorum scripsisse, idque anno trecentesimo duodecimo; post secundum vero Constantini et Licinii edictum anno CCCXIII *Mediolani* datum, quod solum extat, pro explorato manere debet, Maximinum eodem anno edictum aliud dedisse in favorem Christianorum, quod Eusebius lib. 9, cap. 10, et Lactantius citatus, cap. 48, nobis conservarunt. Duo itaque edicta tam a Constantino et Licinio, quam a Maximino publicata: sed ex illis tria tantum ad nos pervenerunt; duo nempe Maximini et unicum Constantini ac Licinii. Epistolam autem et edictum hic non distinguo.

10. *Tributa in odium religionis imposita Licinius tollit.* — Gothofredus in Commentario legis Cod. Theodos. 1 *De censu* « datæ kal. Jun. Contantino Aug. III et Licinio III coss., » anno sc. CCCXIII, in cujus fronte legitur, « idem AA. ad Eusebium V. P. (id est, virum perfectissimum) præsidem Lyciæ et Pamphyliæ, » deduci existimat, ante mensem Junium contigisse Maximini interitum, ac universum Orientem in Licinii potestatem venisse. Cum vero Lycia ac Pamphylia ante annum CCCXXIV Constantini imperio non accesserint, uni *Licinio* laudatum rescriptum attribuendum, ac ex consequenti ante Junium mortuo Maximino idem in Asia imperabat. Hæc Gothofredus. Card. Norisius laudatus, qui arbitratur, Maximinum currenti tantum anno devictum, ait errorem irrepsisse in subscriptionem, legendumque « Constantino IV et Licinio IV coss., » ideoque eam legem anno sequenti datam. Sed ex dictis eam subscriptionem minime immutandam constat. Licinius itaque, cujus ea lex est, post Maximinum kalendis Maii debellatum, ejusque ad Tauri montis angustias fugam, ut Urbanam plebem, quæ sub Galerio Maximiano vel Galerio Maximino ad *capitationem* per Lyciam et Pamphyliam vocata fuerat, sibi demereretur, pristinæ veterique immunitati restituit, ad quam solvendam proculdubio Christianæ potissimum religionis odio atque occasione coacta fuerat.

11. *Imperium exactionibus attriverat.* — Sane Eusebius lib. 8, cap. 27, Maximinum omnes provincias imperio suo subjectas, auri, argenti, et ingentium pecuniarum exactionibus attrivisse scribit : neque contra Christianos hæc tantum acta, sed et contra alios omnes. Locum Eusebii refert Baronius. De martyribus in Pamphylia et Lycia nominatim, et quidem Bergæ, Sidæ, hoc tempore, videnda Martyrologia. Quomodo et Julianus Apostata Christianæ religionis odio postea Cæsarea e Cappadociæ civitatum numero expuncta (qua de re Sozomenus lib. 5, cap. 4 et 10, et Gregorius Nazianzenus, orat. 3 adversus Julianum), plebem christianam Cæsariensem una cum uxoribus et liberis censeri voluit, et quemadmodum in pagis tributa solvere : quæ docte a Gothofredo in laudatæ legis Commentario adnotata, qui addit, eam *capitationem* aliud non fuisse, quam modum collationis pro capitum numero.

12. *Tria Maximiani initia distinguenda.* — Victor de Cæsaribus ait : « Maximinus post biennii Augustum imperium periit, » ubi imperii ejus initium a Galerii Maximiani morte deducit; sic enim verum est, eum biennio imperasse. Victor in Epitome his verbis Maximini imperii durationem exprimit : « Galerius Maximinus, Cæsar quadriennio, dehinc per Orientem Augustus triennio fuit ; » id est, post mortem Galerii Maximiani imperavit triennio, annis sc. CCCXI, CCCXII et CCCXIII. Sed tanquam Cæsar imperavit quadriennio, a fine nempe anni CCCVII usque ad initium anni CCCXI, quo interiit Galerius Maximianus, qui Augustus Senior erat, et præ quo Maximinus Cæsar dici poterat. Certe lex Cod. Theod. 1 *De jure Fisci*, data Constantino A. IV et Licinio IV coss., anno sc. CCCXV, hunc titulum præfert : « Imp. Constantino A. et Cæsar ad Populum, » ubi Cæsaris nomine *Licinius* intelligitur, qui respectu Constantini Senioris Aug. Cæsar ibidem dicitur. Præterea in Actis purgationis Cæciliani coram Æliano proconsule Africæ habitis, Volusiano et Anniano coss., anno sc. currenti, legitur : « Apud maximos imperatores causa agenda erit ; » et inferius : « Constantinus Maximus semper Augustus et Licinius Cæsar, ita pietatem Christianis exhibere conantur » etc. Ubi Licinius Augustus appellatur Cæsar, quia Africa non ei, sed Constantino subdita

(1) De edictis in Christianorum favorem latis fusius disseruimus in Nota ad A. 312, 10, quæ omnino consulenda sunt ad explicanda ea quæ Pagius hic paulo negligentius convolvit. MANSI.

erat. Sic itaque Victor explicandus, non vero, ut perperam multi, de Cæsarea dignitate post abdicationem Diocletiani et Herculii accepta. Nam hoc modo annos imperii ejus numerando regnavit annos octo et menses aliquot, ut supra cum Lactantio diximus. Quod si annos ejus numeremus ab eo tempore, quo semetipsum Augustum renuntiavit, usque ad mortem ejus, sex annis imperavit, quot ei in numismatis græcis apud Goltzium attribuuntur. Ex his locis sic recte explicatis facile est intelligere locum Socratis non parum impeditum. Is lib. 1, cap. 2, inquit : « Galerius Maximianus totius imperii clavum regens abivit e vita, cum Licinium prius imperatorem creavisset. » Erant alii eodem tempore Augusti, Constantinus videlicet in Galliis, Maximinus et Licinius in aliis Romani orbis partibus. Sed quia Galerius Maximianus erat Senior Augustus, primumque inter ipsos locum in titulis atque honoribus obtinebat, recte dicitur a Socrate totius imperii summam administrasse : adeo verum est, utrumque victorem eo modo, quo diximus, explicandum. Liquet præterea, antiquos in imperatorum annis numerandis sæpe ad annos Julianos respexisse, eosque licet incompletos, et aliquot mensibus aut diebus tantum inchoatos, tanquam si integri fuissent, computasse; quod tanquam principium aliquod chronologicum observari cupio.

13. *Stirps tyrannorum funditus evulsa.* — Lactantius lib. de Mortib. Persecutor., narrato Maximini interitu, cap. 50, inquit : « Hoc modo Deus universos persecutores nominis sui debellavit, ut eorum nec stirps nec radix ulla remanerent. Nam Licinius summa rerum potitus, » anno nempe CCCCIII « in primis Valerium, » Valerium sc. Valentem, de quo anno superiori loculi sumus « quem Maximinus iratus, nec post fugam quidem, cum sibi videret esse pereundum, fuerat ausus occidere, idem Candidianum, quem Valerius ex concubina genitum ob sterilitatem adoptaverat, necari jussit. Mulier tamen ut eum vixisse cognovit, mutato habitu comitatui ejus se miscuit, ut fortunam Candidiani speculare-tur. Quia Nicomediæ se obtulerat, et in honore haberi videbatur, nihil tale metuens occisus est. Et illa, exitu ejus audito, protinus fugit. Idem Severi filium Severianum, jam ætate robustum, qui fugientem Maximinum ex acie fuerat secutus, tanquam post obitum ejus de sumenda purpura cogitasset, capitali sententia subjectum interemit. Qui omnes Licinium jam pridem quasi malum metuentes, cum Maximino esse maluerant, præ Valeria, quæ volens Licinio in omnes Maximiani hæreditates jure suo cedere, idem Maximino negaverat. Ipsius quoque Maximini filium suum maximum agentem in annis octo, et filiam septennem, quæ desponsa fuerat Candidiano, extinxit. Sed prius mater eorum in Orientem præcipitata est. Ibi sæpe illa castas feminas mergi jusserat. Sic omnes impii vero et justo judicio Dei, eadem quæ fecerant, receperunt. » Tum cap. 51 : « Valeria quoque per varias provincias quindecim mensibus plebeio cultu pervagata, postremo apud Thessalonicam cognita, comprehensa cum matre » Prisca sc. « pœnas dedit. Ductæ igitur mulieres cum ingenti spectaculo et miseratione tanti casus ad supplicium ; et amputatis capitibus, corpora eorum in mare abjecta sunt. Ita illis pudicitia et conditio exitio fuit. » Hæc Lactantius, qui postea egregio operi suo, tot scriptoribus ignoto, coronidem imponit. Maximinus e vivis sublatus, edictis publice propositis « impiissimus ac detestandi nominis, Deoque invisus tyrannus appellatus est. Sed et imagines, quæ ipsi liberisque ejus honoris causa positæ, dejectæ confractæque sunt, » inquit Eusebius lib. 9, cap. 11, ubi narratis suppliciis de iis, qui eum adversus Christianos impulerant, sumptis, addit : « Adjecti his omnibus etiam Maximini liberi, quos ille jam imperii consortes et titulorum atque imaginum participes fecerat. » Qui Eusebii locus lucem accipit ex iis, quæ mox ex Lactantio retulimus.

14. *Pax Ecclesiæ reddita.* — Victo anno CCCXIII *Maximino*, instituta celeberrima epocha a pace Ecclesiæ reddita desumpta. Ejus meminere Eusebius in Chronico, et auctor Chronici Alex., dum de Constantii Augusti Constantini M. filii morte loquitur. Dedicatæ postea Ecclesiæ per singulas urbes, et conventus episcoporum habiti, ut habet Eusebius lib. 10, cap. 3, qui capite sequenti recitat orationem in dedicatione templi *Tyri*, omnium quæ in Phœnice erant pulcherrimi, habitam. Sed, cum Eusebius annum, quo hæc encœnia Tyri celebrata, non memoret, non dubium, quin ea ad annum sequentem referenda sint, quo *Licinius* in Oriente decennalia exhibuit. Nam post pacem Ecclesiæ redditam *decennalia* et id genus festa ingenti pompa ab imperatoribus edita, templa Christianorum, uti antea Paganorum, iisdem annis de more condita dedicataque, et religio Christiana iis occasionibus deprimi alias solita vindicata et exaltata.

15. *Purgatio Felicis Aptungensis episc. clare explicata.* — A num. 19 ad 41. Hoc anno *Felicis* Aptungensis episcopi causa in Africa discussa est. Cum enim *Donatistæ* conquererentur, non omnem causam in Synodo Romana ab episcopis auditam fuisse : neque enim de *Felice* et aliis *Cæciliani* ordinatoribus, quos Donatistæ traditionis reos esse dicebant, inquirendum esse censuerat Miltiades; imperator omnem criminandi ansam ipsis volens adimere, mandavit *Vero* agenti vicariam præfecturam per Africam, ut de crimine traditionis, quod Felici episcopo objiciebatur, diligenter inquireret. Sed dum *Verus* jussionem principis exequi aggrederetur, in diuturnum morbum incidit. Quare *Ælianus* hoc anno proconsul Africæ partes vicarii agendas suscepit, et negotium *Felicis* ad examen et jurisdictionem suam revocavit. Inductus est in judicium *Claudius Saturianus*, qui fuerat curator civitatis Aptungensium tempore persecutionis, id est, Diocletiano VIII et Maximiano VII coss., ut ex Gestis municipalibus, quæ ab ipso confecta erant, perspici posset, utrum *Felix* episcopus Aptungensis sacros codices ereman-

dos tradidisset. Exhibitus etiam est *Calidius Gratianus*, curator ejus anni, quo quæstio agitabatur, ut scilicet Acta municipalia superioris temporis magistratuum in judicium afferret. Præter hos exhibitus est in judicio *Superius Stationarius*, *Solon* servus publicus et *Ingentius* scriba et *Alfius* Cæcilianus, qui fuerat magistratus seu duumvir municipii Aptungensium tempore persecutionis. Quibus omnibus ad instructionem causæ *Felicis* exhibitis in judicio proconsulari, *Ælianus* proconsul cognitionem exorsus est. Lecta sunt primum Acta municipalia. Interrogati Saturninus, seu Saturianus, et Calidius curatores, et Superius stationarius, et Cæcilianus duumviralis. Ex quorum responsis *Felicem* episcopum integrum esse constitit a traditione sacrorum librorum. *Ingentius* vero epistolam Cæciliani et Acta municipalia falsasse convictus, in carcerem missus est, ut altiori interrogationi servaretur. Extat sententia Æliani proconsulis in lib. 1 Optati et in Gestis purgationis Felicis.

16. *Illius purgationis tempus.* — Porro Ælianus proconsul causam Felicis audivit, « Volusiano et Anniano coss. XV kalend. Martias, » id est, post menses ferme quatuor a judicio Miltiadis, ut scribit Augustinus in libro ad Donatistas post Collationem. Quod tamen non ita accipiendum est, quasi eo ipso die causa terminata ac judicata sit. Neque enim intra unius diei spatium tot Gestorum documenta perlegi, tot personæ interrogari potuerunt. Cum ergo dicit Augustinus, causam Felicis ab Æliano auditam fuisse *XV kalend. Martias*, intelligere debemus tunc primum audiri cœpisse, ut inquit Valesius in Dissert. de Schismate Donatistarum, cap. 11, qui plura hac de re ibidem habet. Legenda etiam Acta purgationis Felicis episcopi Aptungensis tomo II Miscellaneorum Baluzii, et Notæ, quibus eadem illustravit.

17. *Controversia de rebaptizatione in Concilio Nicæno terminata.* — Ad num. 41 et seqq. Multa dubia circa « Concilium Arelatense primum » hoc anno habitum moveri possunt. Et primo quidem, utrum *Plenarii Concilii*, in quo quæstio de baptismate hæreticorum finita est, nomine, divus Augustinus hoc Concilium, vel Nicænum intellexerit. Existimavit *Launoius*, Augustinum locutum esse de hoc Arelatensi Concilio; *Joannes* vero *Nicolai* e contra pro Nicæno stetit, ut videre est in opusculis ab utroque hac de re publicatis. Sed Nicolai sententia præferenda, repugnare scilicet S. Augustini sententiæ, ut Arelatense Concilium ejus sensu *plenarium*, id est, *œcumenicum* intelligatur. Si enim Concilium, in quo Cæciliani causa finita, Arelatense nempe, fuisset plenarium totius orbis et Ecclesiæ universæ Concilium, illudque eo nomine S. Augustinus intellexisset, Cæciliani causam toti orbi terrarum incognitam non recte dixisset. Quod enim a totius orbis episcopis in Concilio plenario seu œcumenico considentibus solemniter judicatum est, toti orbi terrarum incognitum nemo recte dixerit. Et tamen Augustinus in libro ad Donatistas post Collationem cap. 18 : « Hæc verba, inquit, per orbem terræ universa personat Ecclesia : Testimonium Dei novi, negotium Cæciliani non novi. » Et lib. 4 contra Cresconium, cap. 25 : « Licuerit episcopis vestris, nescio quo Donatiano vel Numidico privilegio, de suo ignorare collega quidquid Africa tota conclamabat. Cum Afris ab Afris objecta crimina (nunquam probata, toties absoluta) Orientalibus terræ finibus ignota esse non sinant. Valeat apud vos baptismus ab Optato datus, quem sic damnare noluisti, ut non fueris ausus absolvere : et non valeat datus baptismus in Ecclesiis apostolico labore fundatis, Corinthiorum, Galatarum, Ephesiorum, Colossensium, Philippensium, Thessalonicensium, cæterarumque in sanctis litteris conscriptarum, ubi Cæciliani non dico falsum crimen, sed forte nec verum nomen auditum est ? Et accusetur conscientia tot tantarumque gentium christianarum, quia remotissimas lites ignoravit Afrorum. » Ubi Augustinus, quod et passim alibi inculcat, causam *Cæciliani* orbi terrarum, aut saltem plurimis et nobilissimis Catholici orbis Ecclesiis fuisse incognitam asserit.

18. *Nomine Concilii plenarii Nicænum intelligendum.* — Nomine itaque plenarii Concilii, in quo quæstionem « de baptismo hæreticorum » absolutam fuisse sæpe scribit Augustinus, Nicænum intelligendum. Illud enim omnes hæreticos cum illorum baptismo in Ecclesiam suscipiendos sanxit, si ad eam ejuratis erroribus reverterentur, exceptis *Pauli Samosateni* discipulis. Quare cum Concilium illud totius orbis et universæ Ecclesiæ plenarium fuerit, et ante Augustini nativitatem, nec multum diu post motam de baptizandis hæreticis controversiam, et post Synodum Arelatensem fuerit celebratum, non aliud a S. Augustino intellectum videtur nomine Concilii plenarii, in quo controversia de baptismo hæreticorum dirempta est. Hinc Hieronymus in Dialogo adversus Luciferianos ait : « Synodus quoque Nicæna, cujus paulo ante fecimus mentionem, omnes hæreticos suscepit, exceptis Pauli Samosateni discipulis ; et quod his majus est, episcopo Novatianorum, si conversus fuerit, presbyterii gradum servat. »

19. *Variæ Synodi particulares plenariæ appellatæ.* — Verum quidem est, divum Augustinum quædam Concilia *plenaria* vocasse, quæ non agnovit ut œcumenica, ut Concilium *Bagajense*, quod a Donatistis celebratum est, ut ortum inter eos schisma sedaretur, et cui trecenti decem illius sectæ episcopi interfuerunt, quod Augustinus *plenarium* vocat lib. 2, de Baptismo contra Donatistas, cap. 7, et passim alibi, qui tamen Concilium illud œcumenicum non existimavit. Sic etiam in codice Canonum Ecclesiæ Africanæ Conciliis nationalibus totius Africæ tribuitur *plenariorum* Conciliorum nomen, ut videre est numeris XIX, XXVIII, CXVII et CXXXVIII. Sed inde non sequitur Augustinum *plenarii* Concilii nomine Arelatense intellexisse, quod œcumenicum non fuit. Nam Concilium *Bagajense plenarium* vocavit, non simpliciter, vel plenarium totius orbis

et universalis Ecclesiæ, sed *plenarium* Donatistarum, qui omnes ad illud convenerant. Sic in Codice Canonum Ecclesiæ Africanæ Synodi illius regionis passim *plenariæ* appellantur secundum quid et cum aliqua limitatione, id est, plenariæ Africæ, non vero plenariæ totius orbis et universalis Ecclesiæ.

20. *In Concilio Arelatensi actum de baptismo.* — Nec obstat secundo, quod canone 8 Concilii Arelatensis sancitum sit, hæreticorum baptisma non esse iterandum. Hinc enim non sequitur, *plenarium* illud esse universalis Ecclesiæ Concilium, in quo controversia de hæreticorum baptismate dirempta sit ; sed solum in eo, occasione data, de præfata quæstione actum esse : quamvis ad quæstionem juris et dogmatis decidendam convocatum non esset, sed solum ad quæstionem facti discutiendam, et ad expendendum, an Cæcilianus sacrorum librorum vere traditor fuisset, an ejus proinde ordinatio legitima esset atque canonica; an jure, an perperam Romani Concilii Patres sub *Melchiade* eum absolvissent.

21. *Concilium Arelatense patriarchale fuit.* — Nec obstat tertio, quod in Concilio Arelatensi secundo, cap. 18, dicatur : « Ad Arelatensis episcopi arbitrium Synodus congreganda : ad quam urbem ex omnibus mundi partibus, præcipue Gallicanis, sub S. Martini tempore legimus celebratum fuisse Concilium atque conventum ; » et quod Constantinus in epistola ad Chrestum Syracusanorum episcopum apud Euseb. lib. 10, cap. 5, dicat se mandasse ut plurimi episcopi « ex locis diversis et prope infinitis » Arelatem ad Concilium convenirent. Nam Concilium Arelatense per exaggerationem quamdam dixit, istud ex omnibus mundi partibus convocatum fuisse ; cum hujus primi Concilii Arelatensis Patres ex diversis duntaxat provinciis ad istud se convenisse testentur in epistola Synodica ad Silvestrum papam : « Et cum diversæ sint provinciæ, ex quibus advenimus, ita et varia contingunt, quæ nos censemus observare debere. » Denique Constantini verba indicant quidem numerum maximum et diversitatem regionum, ex quibus episcopos ad Concilium Arelatense convocavit, non autem diserte significat, quod ex universis orbis christiani provinciis illos convocarit, ut hoc *plenarium* universalis Ecclesiæ Concilium esset. Quæ omnia viro erudito observata. Recte quidem Launoius dixit Concilium hoc male *provinciale* in collectionibus Conciliorum inscriptum esse, sed hinc perperam inferebat, *plenarium* universæ Ecclesiæ Concilium appellandum, cum tantum *patriarchale* Occidentis Concilium fuerit.

22. *Ducenti episcopi Synodo Arelatensi interfuere.* — Altera quæstio movetur de numero episcoporum, qui huic Synodo interfuere. « De numero episcoporum, » inquit Valesius in Dissert. de Schismate Donatistarum, cap. 9, « qui huic Synodo interfuerunt, non levis dissensio est. In epistola quidem Synodica tres de triginta duntaxat nominantur, cum tamen in subscriptionibus quatuor supra quadraginta numerari videamus. Cujus discriminis hæc probabilis ratio afferri potest, quod in Synodica quidem ii tantum commemorantur episcopi, qui Concilio interfuerunt : in subscriptionibus vero etiam presbyterorum nomina referuntur, qui ab episcopis ob certas causas absentibus missi fuerant ad Synodum. Quod autem Baronius ducentos antistites huic Concilio interfuisse scribit, ex lib. 1 Augustini adversus Parmenianum, cap. 5, in eo manifeste hallucinatur. Neque enim de Arelatensi Concilio ibi loquitur Augustinus, sed de Concilio Romano; cui non ducenti, sed novemdecim tantum episcopi interfuerunt, ut inter omnes constat. Quare apud Augustinum pro 200, scribendum est 20. » Hæc Valesius. At Augustinum loqui de Concilio Arelatensi verba immediate sequentia confirmant : « Et tamen in his omnibus, quamvis magna temeritate Italos, Gallos et Hispanos accusant, relictis cæteris tam multis provinciis atque gentibus, a quibus nefando sacrilegio separati sunt : quibus utique obesse non possent crimina Italorum, Hispanorum atque Gallorum, etiam si vera dicerentur. » Neque enim Italos, Gallos, Hispanos Donatistæ accusassent, si ab illarum provinciarum episcopis *Cæcilianus* absolutus non fuisset. Ipsorum quippe judicio acquiescere recusabant, quia traditores ipsos et traditoribus communicasse causabantur. In Concilio vero Romano sub Melchiade nulli ex Hispania adfuerunt episcopi, sed quindecim duntaxat Itali et tres Galli, teste Optato. Quare S. Augustinus ducentos episcopos, a quibus Donatistas victos dicit, ad Concilium Arelatense refert.

23. *Ea Baronii sententia magis confirmata.* — Sirmondus, ut videre est tom. 1 Conciliorum Labbei, alio fundamento communem sententiam infringere conatur. « In libris antiquis, inquit, quibus usi sumus non paucis, nusquam plures leguntur, quam hic a nobis repræsentati sunt in universum LXXXV, episcopi nimirum XXXIII, presbyteri XVI, diaconi XXVI, lectores II, exorcistæ V, in quibus ordinem et formam optimi antiquissimique codicis Corbeiensis, in quo episcoporum nomina provinciarum et civitatum nominibus præponuntur ; cum in aliis, sicut in Suriana editione postponantur. » Verum, ut observavit Schelstratius parte 2 Antiquit. Illust. Dissert. 1, cap. 7, art. 3, § 2, hæc Sirmondi computatio confutatur ex iis, quæ ipsemet annotat ad Canonem 8 de Afris rebaptizantibus, quem tanquam Concilii plenarii Augustinus opponebat Donatistis : « Cypriani Synodo, cujus illi auctoritate se rebaptizare jactitabant, anteponendam docet Augustinus lib. 2 de Baptismo contra Donatistas, cap. 9, ubi post laudatam plenarii Concilii auctoritatem.... » Quapropter illud unum considerent, quod omnibus patet. Si auctoritas Cypriani sequenda est, magis ea sequenda in unitate servanda, quam in Ecclesiæ consuetudine commutanda. Si autem Concilium ejus attenditur, huic est universæ Ecclesiæ posterius Concilium præponendum. Nam et Concilia posteriora prioribus apud posteros præponuntur, et universum partibus semper jure optimo præponitur.

« Concilium Arelatense, quod transmarinum et universale jam dixerat, hic rursus plenarium et universæ Ecclesiæ Concilium vocat, quia ex universa Occidentis Ecclesia eo convenerant. » Hæc Sirmondus, ex quibus Schelstratius arguit : Teste Sirmondo D. Augustinus opponit Concilium Arelatense primum sub Silvestro, Concilio Carthaginensi sub Cypriano, tanquam Concilium universæ Ecclesiæ minori provinciali et universum seu totum suæ parti : sed Synodus Cypriani fuit LXXXIII episcoporum ex omni Africa. Quare juxta Augustini mentem Concilium Arelatense non solum habuit XXXIII episcopos, ut putat Sirmondus, sed plures LXXXIII, ut tanquam universum et numerosius, Synodo Africæ prævaleat. Quod fortius urgeri potest ex aliis Augustini locis, ubi numerum Africanorum præsulum longe minorem exhibet, quam aliorum, qui in Synodo plenaria (juxta Sirmondum, Arelatensi prima) contra Cyprianum statuerunt.

24. *Incertum an Constantinus interfuerit Concilio Arelatensi.* — Existimavit Baronius, *Constantinum* Concilio Arelatensi interfuisse, quod Eusebius lib. 1 de Vita Constantini capiti 44 hunc titulum præfixerit : « Quomodo Synodis episcoporum interfuit ; » istum vero capiti 45 : « Quomodo insipientes toleraverit : » quo in ultimo capite meminit Eusebius Africanorum seu Donatistarum turbas excitantium ; putat enim Baronius, in duobus illis capitibus de una eademque re, nempe de Conciliis Constantino præsente celebratis, agi. Verum, licet certum sit, Constantinum aliquot hujus anni mensibus in Gallia fuisse, ut liquet ex legibus ibidem ab eo emissis, incompertum tamen, an Eusebius in secundo capite laudato loquatur de iis, quæ in Conciliis gesta. Præterea Concilium Arelatense « ad kalendas Augusti » indictum fuit, ut testatur Constantinus in epistola ad Chrestum Syracusanorum episcopum apud Eusebium lib. 10, cap. 5, et in epistola ad Ælafium, seu Ablavium, quam recitat Baronius. Eo autem die vix Constantinus Arelatis esse potuit, cum Idacius in Fastis hoc anno scribat : « His conss. bellum Cibalense fuit VIII idus Octob., » in Pannonia sc. quo Constantino cum exercitu pergendum fuit, ideoque mense Septembri aut Augusto, cum mense Octobri adversus Licinium pugnandum fuerit. Quod bellum male a Baronio consignatum, suo loco referemus. Valesius in Dissert. de Schismate Donatistarum, cap. 9, negat, Constantinum Concilio Arelatensi interfuisse, quod nemo ex veteribus, ac ne ipse quidem Augustinus, qui tamen de eo Concilio sæpissime locutus est, id unquam affirmaverint, et ex epistola, quam Constantinum ad episcopos post Synodum Arelatensem scripsisse Valesius putat, manifeste colligatur, eum Synodo non interfuisse. « Quod si imperator, inquit, huic Synodo interfuisset, quonam modo ausi fuissent Donatistæ ab ejus Synodi sententia ad imperatoris judicium provocare? Quid enim hoc aliud erat, quam ab imperatore ipso appellare? » Verum argumentum negativum plerumque errori obnoxium et epistola Constantini Patribus Concilii scripta, non post Arelatense, sed post Romanum Concilium data, ut suo loco monstravi. Nec mirum, si Constantinus, postquam interfuisset Concilio Arelatensi, audisset Donatistas ad ejus judicium provocantes, cum, ipso Valesio citato teste cap. 10, imperium Constantini plerique reprehendendum putarint, quod adversus Donatistas nimis clementer ageret. Nihil itaque hac in re certi.

25. *Epocha Synodi Laodicenæ.* — Marca lib. 3, de Concordia imperii et sacerdotii, cap. 3, Synodum *Laodicenam* post Nicænam celebratam ostendit : primo, quia canone septimo damnantur *Photiniani* hæretici, qui aliquot annis post Synodum Nicænam emersere ; secundo, in antiqua Collectione Laodicena locum suum obtinet post Antiochenam anno CCCXLI coactam. Existimat itaque Marca, eam Synodum anno trecentesimo sexagesimo quinto congregatam, quod eo anno Synodus *Illyriciana* celebrata fuerit ab episcopis Asianæ diœceseos : *Laodicena* vero e diversis provinciis Asianæ diœceseos habita sit *Laodiceæ*, quæ est metropolis Phrygiæ Pacatianæ. Sed hæc præsulis doctissimi conjectura subsistere non potest, cum Synodus Illyriciana ad annum CCCLXXII pertineat, quo tempore *Damasus* Ecclesiam Romanam administrabat. Gothofredus in Notis ad Philostorgium, lib. 8, cap. 3 et 4, ubi Philostorgius ait, *Theodosium* Lydiæ episcopum in societatem et communionem adscitis *Phœbo* et *Auxiliano* Lydiæ episcopis Synodum coegisse, et communi calculo litteras scripsisse ad *Eudoxium* et *Marin* adversus *Aetii*, *Candidi*, *Ariani*, et aliorum ordinationes tanquam injuste et illegitime factas : Gothofredus, inquam, his perpensis, existimat, *Theodosium* illum, qui Philadelphiæ in Lydia episcopus fuit, teste Epiphanio hæresi LXXIII, illum ipsum omnino Theodosium videri, qui *Canonum Laodicenorum* maxime auctor extitit, ut refertur apud Gratianum, distinctione 16, cap. 11. Quod confirmat ex Philostorgio, qui ait, *Theodosium* a muliebribus voluptatibus prorsus abhorruisse, et in Canonibus Laodicenis I, XXX, XXXI, XLIV, LII, LIII et LIV, illis voluptatibus nuptiisque varie fibula imponatur. Præterea ait Philostorgius, damnatas esse *Aetii* et aliorum ordinationes tanquam illegitime factas, cujus damnationis vestigium aliquod intermicat inter Canones Laodicenos, quorum IV, V, XII et XIII lati sunt adversus illegitimas ordinationum seu ordinandorum formas. Quæ conjecturæ valde verisimiles, ideoque videtur Synodus Laodicena ad annum trecentesimum sexagesimum tertium pertinere. Loco enim laudato Philostorgius de iis agit, quæ Joviano imperante gesta sunt. Porro Laodicena Synodus, non *Laodiceæ* in Syria, sed *Laodiceæ* in Lydia seu Phrygia, et quidem Pacatiana, sub qua *Lydia*, ut præferunt Canones Laodiceni apud Balsamonem, celebrata fuit. Nec mirum, Concilium ab hæreticis habitum Codicis Canonum Ecclesiæ universæ partem facere, cum ab Ecclesia receptum fuerit, et nihil ejus moribus contrarium contineat. Ex quibus Baronii conjecturis facile est respondere.

26. *Nova imperii divisio.* — Nova hoc anno imperii seu orbis Romani inter Constantinum et Licinium facta divisio, de qua, sicuti et de bello Constantinum inter et Licinium gesto, agemus infra.

SILVESTRI ANNUS 2. — CHRISTI 315.

1. *Decennalia Constantini.* — Anno Domini trecentesimo decimoquinto Constantinus atque Licinius quartum adierunt consulatum, quo idem Constantinus auspicatus imperii sui annum decimum, decennalia celebravit, non quidem more Gentilium, sed ut christianum decebat imperatorem; nam Eusebius [1]: « Cui, inquit, hoc pacto vitam transigenti decimus sui imperii annus confectus est; in quo dies festos solemnes et publicos celebrare, precesque quibus gratias ageret, tanquam sacrificia quædam ignis et nidoris expertia, Deo omnium Regi dicare cœpit. » Iisdem quoque decennalibus ab eodem Constantino creati sunt Cæsares duo filii ejus, Crispus et Constantinus. Qui autem hæc ad alia tempora referunt, erroris arguuntur auctoritate Nazarii rhetoris, ea oratione panegyrica, quam habuit in quinquennalibus eorumdem Cæsarum, dum aperte affirmat Constantinum egisse jam in imperio annum decimum quintum, cum iidem Cæsares auspicarentur annum quintum. Sed reddamus verba Nazarii, cum loquitur de Constantino : « Quintum decimum annum maximus princeps salutaris imperii degit. Sed auguramur jam vicennalia, et venturi fidem superiorum felicitate sentimus. Quinquennalia beatissimorum Cæsarum occupatos in gaudiis habent, sed in destinatis decenniis jam vota properantia, et spes volucres constituerunt; » et prope finem : « Quinquenniis igitur feliciter inchoatis, decennia Cæsarum nobilissimorum ultra posteros nostros extendenda, quam impense rogare et orare nos conveniat, ipsis bonis temporum et Reipublicæ utilitatibus admonemur. » Hæc Nazarius.

2. Solita erat fieri ejusmodi pro salute principis votorum nuncupatio tertia die post kalendas Januarias [2], quando singulis annis una libra auri in septuaginta duobus [3] solidis obrizis, ipso anni principio, offerri consueverat; sed hæc temporibus christianorum imperatorum; nam olim (ut observavit Alexander [4]) collectam stipem ex voto nuncupato pro salute principis jaciebant in lacum Curtii. Sed et alia fortasse ratione accidere potuit mutasse Constantinum ritum idololatriæ in hujusmodi auri oblationem; quibus enim ritibus atque verbis vota ejusmodi nuncupari olim solita essent, Tertullianus [1] tradit his verbis: « Ecce annua votorum nuncupatio; quid videtur? prima in principiis, secunda in capitoliis. » Principia appellat domum principis; addit: Accipe post loca et verba : « Hunc tibi, Juppiter, bovem cornibus auro decoratum vovemus esse futurum. » Ne igitur ejusmodi impietatis vota pro sua salute nuncuparentur, in dictam auri pensitationem mutari jure voluit Constantinus.

3. *Filii Constantini Cæsares creantur.* — Sed et quod ad tempus creationis Cæsarum spectat, ex iis, quæ ex Nazario recitata sunt tam certa atque patentia, erroris arguitur in primis Eusebii Chronicon, in quo legitur, octavo Constantini anno Crispum et Constantinum creatos fuisse Cæsares. Cæterum Eusebius ipse in Vita Constantini, hoc ipso anno decimo ejus imperii Constantinum filium ab eo Cæsarem nuncupatum tradit; quoto enim ejus imperii anno singulos filios adsciverit in Cæsares, tradit his verbis[2]: « Igitur cum triginta ipse annos in imperio complevisset, filii ejus numero tres Cæsares diversis creabantur temporibus. Primus, qui patris erat cognominis, decimo paterni imperii anno honorem hunc adeptus est. Secundus, avi nomine appellatus Constantius, vicesimo fere imperii paterni anno, quando publicus solemnisque omnium hominum conventus agebatur, renuntiatus est. Tertius Constans fuit, qui ipso nomine et appellatione præsens constansque tempus perspicue præ se ferens, trigesimo paterni imperii anno ad honorem evectus est. » Hæc Eusebius, præteriens Crispum, volens eum de industria sepelire silentio, ne parentis facinus recoleretur aliquando, cum patris ille jussu necatus fuisset.

4. Corrigendus ex his etiam est Aurelius Victor [3], qui tempore conventus Mediolanensis ambos Constantini filios, necnon Licinianum Licinii impera-

[1] Euseb. in Vita Const. lib. I. c. 41. — [2] L. si calumnietur §. post Kalendas ff. de verb. sign. — [3] De Obl. votor. Cod. Theod. lib. VII. in fin. et C. Just. lib. XII. tit. 48. — [4] Alex. Genial. lib. III. c. 22.

[1] Tert. de Coron. milit. c. 12. — [2] Euseb. in Vita Const. lib. IV. c. 40. — [3] Aur. Victor. in Constant.

toris filium, viginti tantum mensium infantem creatos fuisse Cæsares tradit. Verum cum ille ex Constantia sorore Constantini, quæ tunc nuptui tradita fuit Licinio, natus sit; quomodo nondum natus, vel in utero materno conceptus potuit Cæsar creari? Cæterum longe a Victore discrepat Zozimus[1], et ipse errore lapsus, dum Licinianum Licinii filium a patre creatum Cæsarem dicit, non cum viginti mensium esset infans, sed annos viginti natum. At patentis quoque erroris arguitur ipse Zozimus, dum hos ab Augustis creatos Cæsares tradit post Cybalense certamen, quo Licinius a Constantino superatus est; illud siquidem post quinquennium gestum fuisse suo loco probabimus. Quod vero ad eosdem tres Cæsares simul creatos spectat, habet id ipsum Eusebii Chronicon, ubi de Crispo hæc adduntur: « Quorum Crispum Lactantius latinis litteris erudit, vir omnium suo tempore eloquentissimus, sed adeo in hac vita pauper ut plerumque etiam necessariis indiguerit, nedum deliciis. » Quando autem ipse divinarum Institutionum commentarios conscripserit, suo loco dicemus.

5. *Constantini munificentia erga pauperes.* — Hoc eodem anno iisdem consulibus, Constantinus imp. dignam plane christiano principe edidit sanctionem, qua parentum inopiæ (cum illi filios, quos alere non possent, occiderent) cum ex fiscali, tum ex privata pecunia voluit esse consultum, in hunc modum ad Ablavium rescribens:

« Imp.[2] Constantinus A. ad Ablavium. Æreis tabulis, vel cerussatis, aut linteis mappis scripta per omnes civitates Italiæ proponatur lex, quæ parentum manus a parricidio arceat, votumque vertat in melius; officiumque tuum hæc cura perstringat, ut si quis parens afferat sobolem, quam pro paupertate educare non possit, nec in alimentis, nec in veste impertienda tardetur, cum educatio nascentis infantiæ moras ferre non possit. Ad quam rem et fiscum nostrum, et rem privatam indiscreta jussimus præbere obsequia. Dat. III id. Maii, Naisso, Constantino IV et Licinio IV AA. coss. » Hæc cum Constantinus omnibus Italiam habitantibus concesserit, reliquis provinciis alia ratione consuluit; nimirum ut sic parentibus egentibus concederetur distractio liberorum, ut tamen redimi semper possent; quod constituta ab eo sanctio indicat, quæ est ejusmodi:

6. « Imp.[3] Constantinus Augustus provincialibus. Si quis propter nimiam paupertatem egestatemque victus causa filium filiamve sanguinolentus vendiderit, venditione in hoc tantummodo casu valente, emptor obtinendi ejus servitii habeat facultatem. Liceat autem ipsi qui vendidit, vel qui alienatus est, aut cuilibet alii, ad ingenuitatem eum propriam repetere; modo si aut pretium offerat, quod potest valere, aut mancipium pro ejusmodi præstet. » Hæc Constantinus in reliquis provinciis voluit observari. Verum ea quæ in Italia consistentibus placuit impartiri, postea quoque ad exteros prorogavit, nempe eos qui in Africa egentes forent; ut datum ab eo rescriptum ad Menandrum significat, de quo, ipso quo datum est anno, agemus. Ingentem plane auri copiam ad hæc præstanda, fuisse ab eodem Constantino erogatam, omnes puto perfacile intellecturos. Ex iis itidem quisque videre potest, quam calumniose agat in Constantinum Zozimus, qui religiosissimi ac munificentissimi principis avaritiam crebro suggillat.

7. At de ejus principis erga pauperes liberalitate Eusebius[1] editis a se libris egregie testatur his verbis: « Exteris præterea, qui illum adibant, benignum et liberalem se præbere; miseris etiam et abjectis, qui in foro et plateis palam mendicabant, non pecunias solum et res ad victum necessarias, sed etiam decentem corporis vestitum subministrandum curare. Illis quoque qui prima ætatis tempora feliciter traduxissent et prospere, post tamen, gravi vitæ facta mutatione, in res asperas afflictasque incidissent, lautiora uberioraque vitæ subsidia impartire, et beneficia magna animoque vere regio digna conferre. Quorum nonnullis agrorum donare possessiones, alios variis dignitatis ornamentis cohonestare. Quos autem orbitas misere afflictavit, eos patris curare loco: viduas mulieres omni ope destitutas recreare, propriaque ac sua provisione illis sedulo prospicere: eodem modo etiam puellas parentibus orbas et ab eorum auxilio desertas jam viris sibi notis et locupletibus matrimonii vinculo jungere: istaque præstare eas res large et liberaliter nuptis suppeditando, quæ illarum viris in nuptiis contrahendis essent necessario conferendæ. Quemadmodum sol super terram oriens omnibus claros sui luminis radios affatim profundit; sic Constantinus simul cum solis ortu in regiis ædibus apparens, et tanquam cum luminari illo cælesti pariter illucescens, omnibus qui in ipsius aspectum prodibant, eximium singularis suæ probitatis splendorem et claritatem exhibuit. Neque quisquam certe ad eum adventavit, qui non aliquo bono potitus sit; neque eos spes bona frustrata est, qui ab eo aliquid expectarent auxilii. » Hactenus Eusebius. Sed de profusa Constantini erga pauperes munificentia sæpe inferius agendum erit.

8. *Judæorum proterviam retundit Constantinus.* — Hoc quoque anno idem Constantinus, dato ad Evagrium rescripto, Judæorum procaciam cohiberi præcepit. Etenim cum prosperis Christianorum rebus complures ex illis permoti a patrio ritu desciscerent et ad christianam fidem capessendam sese conferrent, eorumque contribules, id indigne ferentes, ipsos hostiliter ad necem usque insequerentur; Constantinus his prospiciens, qua decebat severitate, furentes illorum animos hujusmodi lege compescuit:

« Constantinus[2] imperator ad Evagrium.

« Judæis, et majoribus eorum, et patriarchis

[1] Zozim. hist. lib. II. — [2] L. I. de Alimentis, C. Theod. — [3] L. I. C. de patribus qui filios distraxer.

[1] Euseb. Vit. Constant. lib. I. cap. 36. — [2] Lib. I. de Judæis Cod. Theodos.

volumus intimari : Quod si quis post hanc legem, aliquem, qui eorum feralem fugerit sectam et ad Dei cultum respexerit, saxis, aut alio furoris genere (quod nunc fieri cognovimus) ausus fuerit adtentare, mox flammis dedendus est et cum omnibus suis participibus concremandus. Si quis vero ex populo ad eorum nefariam sectam accesserit, et conciliabulis eorum se applicaverit, cum ipsis pœnas meritas sustinebit. Data XV kalend. Novemb. Murgillo, Constantino A. IIII et Licinio A. IIII coss. »

9. Usque adeo autem Christianorum summa felicitas perculit animos Judæorum, ut livore tabescentes, et plane indigne ferentes se christiano principi esse subjectos, seditionem concitarint atque ab eo defectionem parantes, rebellionem conflarint. Quomodo autem in eos animadverterit Constantinus, S. Joan Chrysostomus enarrat his verbis [1] : « Post hunc, nempe Hadrianum, sub Constantino rursum eadem aggressi sunt, rebellare adversus Romanum imperium scilicet. At ille amputatis illorum auriculis, ac rebellionis signo impresso corpori illorum, per omnia loca circumferebat illos, ceu fugitiva mancipia et verberones, corporibus mutilatis conspicuos illos faciens omnibus, ac eos qui per omnes regiones erant sparsi erudiens, ne in posterum eadem conarentur. » Hæc Chrysostomus. Quoniam autem anno hæc de Judæorum rebellione acciderint, haud exploratum habetur. Cæterum in hunc modum a Constantino retusa eorum audacia fastuque compresso, jam posthac sponte ipsi eidem paruere ; qui (quod religiosum principem decet) nequaquam inimice eos ulterius prosecutus est, sed ut de reliquis sibi subditis optime meritus ; quod data ab eo pro illis rescripta [2] declarant quibus complura illis indulsit.

10. *De Actis Silvestri controversia.* — Ex his autem, quæ hoc anno adversus Judæos Constantinum statuisse diximus, conjectura aliqua comprobari videtur pars Actorum illorum, quæ Silvestri dicuntur, in qua hoc ipso anno iisdemque coss. narratur habita Romæ coram Constantino imp. et Helena matre celebris disputatio illa inter Judæos atque Silvestrum, delectis arbitris Cratone philosopho atque Zenophilo V. C. Quibus devictis ac penitus confutatis (ut ex iisdem apparet), Constantinus adversus eos, quæ sunt recensita, hoc eodem anno statuerit. Sed complura deinceps addita sunt ; quæ eorumdem Actorum veritati adversantur penitus ac contradicunt. Præstat autem hic primum ipsorum describere exordium, quod est hujusmodi ex codicibus Vaticano, S. Mariæ Majoris atque bibliothecæ nostræ descriptum : « Constantino quater et Licinio tertio (quater) coss., die iduum Martiarum, facta est Synodus in urbe Roma, in qua diversarum provinciarum fuere episcopi numero septuaginta quinque, sacerdotes Judæorum centum novem, exceptis iis duodecim, qui ab Isachar pontifice altercationis gratia fuerant destinati, » etc.

[1] Chrys. advers. Jud. homil. 2. tom. V. — [2] L. II. III. IV. V. de Jud. Cod. Theod.

11. Convocandi autem Judæos ad conventum illum, hæc ibi causa prætexitur, quod Helena cum esset in Oriente una cum duobus nepotibus Constantino atque Constante Augustis, et gentilis adhuc a Judæis pæne Judæa effecta et commota in Constantinum filium, quod Christianam religionem sectaretur, ad eumdem infenso animo scripserit, multaque blasphemans in Christum, ipsum ad Judæorum tandem amplexandam religionem invitarit. Ad quam ille rescribens, statuit, ut utranam præstantior religio foret, Christianorum, an Judæorum, in publico conventu Romæ celebrando, disputatione inter eos habita probaretur ; sicque a Judæorum summo pontifice Isachar fuisse delectos præstantissimos quosque Judæorum, qui contra Silvestrum cæterosque Christianos episcopos coram ipsorum patrona Helena et Constantino Augusto dissererent.

12. At in iis quidem complura veritati manifeste adversantia inesse perspicue demonstratur, nimirum quod Helena post Constantinum christiana fuerit, cum ipsamet extiterit, quæ eumdem filium Constantinum ad pietatem a puero instituerit, ut auctor est S. Paulinus, qui hoc eodem sæculo celebris in senatu fama claruit ; ipse enim ad Severum scribens, hæc ait [1] : « Mansit hoc sæculi prioris nefas in tempora nostris proxima Constantini, qui princeps esse principibus christianis non magis sua quam matris Helenæ fide meruit. » Hæc Paulinus claritudine generis doctrinaque insignis, et sanctitate præclarus, ob idque dignus cui magis credatur, quam Eusebio [2] asserenti, Helenam ante pietate minime imbutam, piam redditam per Constantinum. At quonam pacto, quæso, quis dixerit gentilem, et Christo adversariam adhuc Helenam his fuisse temporibus, si filia ejus Constantia Licinio nupta (ut diximus) christiana erat ? ut appareat tenellam virginem e secretis maternæ domus penetralibus progredientem christianam nonnisi ex materna institutione id consequi potuisse.

13. Quam rursus deforme mendacium, dicere Helenam cum Constantio et Constante Augustis hoc anno fuisse in Oriente ; cum iidem (ut demonstratum nuper est) necdum Cæsares hoc anno creati essent, sed Constantius post annos decem, post viginti vero Constans Cæsarum dignitatem fuerint consecuti ? Sed abhorret procul a veritate pariter, quod dicitur de Isachar Judæorum summo pontifice ; cum exploratissimum sit a tempore excidii Hierosolymitani sub Tito desiisse penitus creari summos pontifices, prorsumque exolevisse apud eos pontificis nomen ; qui autem apud eos tenebant principem locum, ab illis patriarchæ, reliqui vero magistratus archisynagogi, apostoli atque presbyteri appellabantur. Est de his in primis locuples testis Epiphanius [3] agens adversus Ebionitas ; necnon ejusdem Constantini atque aliorum principum sanctiones [4] idem testantur.

[1] Paulin. epist. ad Sever. XI. — [2] Euseb. in Vita Constantini lib. III. c. 46. — [3] Epiph. hæres. XXX. — [4] L. XII. XIII. XIV. de Jud. C. Theod.

14. Hæc sunt, quæ in ipsorum Actorum narrationis limine confutanda sese offerunt; ut manifeste appareat, Acta ipsa Silvestri (quod diximus) additamenta extrinsecus accepisse, quibus reliqua, quæ vera esse noscuntur, nonnihil in suspicionem adduci posse videantur. Quis prudens non adhuc videat in superapposita ipsis Actis præfatione commentum, dum (quisquis auctor vel interpres ille fuerit) affirmat ea se ex græco vertisse, accepta ab Eusebio Cæsariensi illorum Actorum auctore? quod certe post Gelasii tempora irrepsisse, nemo est, qui dubitet; cum Gelasius [1] ipse aperte testetur se ignorare, qui ea scripserit, auctorem, cum ait: « Item Actus beati Silvestri Apostolicæ Sedis præsulis, licet ejus, qui conscripsit, nomen ignoretur; a multis tamen in urbe Roma Catholicis legi cognovimus, et pro antiquo usu multæ hæc imitantur Ecclesiæ. » Hæc ipse. Qui igitur ausus fuit adversus Gelasii assertionem adeo temere, præfationem illam addendo, auctoris nomen ex animi sententia fingere, certe nec veritus est mendacia alia iisdem superaddere, ac commentitia plane veris annectere.

15. Cæterum haud multo fideliora iis esse probantur, quæ de eadem disputatione Silvestri a Græcis scripta sunt, nempe Zonara [2], Metaphraste [3], Glyca [4], Nicephoro [5] atque Cedreno [6], qui nullo pacto audiendus est, dum hæc accidisse ait anno quarto imperii Constantini; nam eo anno non Silvester, sed Marcellus Romanæ Ecclesiæ præerat, cui tunc successit Eusebius. Quod rursum habent ea Acta a Metaphraste descripta, Helenam fuisse Bithynam (quod plane desideratur in latine scriptis) ex Græcorum recentioribus provenisse ac falsissimum esse, superius est demonstratum: sicut ex eorumdem quoque officina depromi certum est, quod in iisdem Actis legitur, sanctum Silvestrum jejunium sabbati abrogasse, de quo satis superque dictum primo Annalium tomo. Quid enim hoc mendacius effingi potest, cum ejus diei jejunii Romani Pontifices, majorum traditorum custodes observantissimi, semper fuerint adversus Græcos acerrimi defensores? At quam pudendum, Metaphrastem hoc profiteri ex Actis Silvestri, cum in iisdem, quæ extant, Latine scriptis plane contrarium appareat: in eis enim legitur controversia inter Silvestrem et Græcos de jejunio sabbati, in qua ipse Silvester prima tulisse, et Græci eidem acquievisse ibidem narrantur.

16. Rursum vero, quam portentosum mendacium illud est, quod in iisdem Actis ab eodem Metaphraste descriptis asseritur, Silvestri institutum esse, ut dies prima Dominica diceretur? cum ejusmodi nomen constet inventum temporibus Apostolorum, ut primo ac secundo Annalium tomo disseruimus; nomina quoque reliquorum sex dierum, ut Feriæ dicerentur, jam olim in Ecclesia institutum, alias Tertulliani [1] auctoritate apertissime demonstravimus.

17. Demum, ut alia prætermittamus, omnem de iisdem Silvestri Actis disputationem hac sententia claudimus, ut dicamus, ea quidem vere accidisse, sed non in omnibus vera esse quæ hodie extant, nimirum deturpata compluribus (ut vidimus), quæ aliunde irrepserunt mendaciis. Quæ autem vera atque legitima erant, sicut ante Gelasium tantum eis antiquitas detulit, ut cum Romæ tum in multis aliis Ecclesiis legerentur, ita post Gelasium tantum abest, ut illorum imminuta sit fides, ut absque dubitatione eadem pro veris certisque sint habita; nam ab Hadriano Romano pontifice ad Carolum Magnum scribente, citata reperiuntur his verbis [2]: « In ipsis enim exordiis Christianorum, cum ad fidem converteretur imperator Constantinus, mater sua Helena Augusta ad eum cum duodecim scribis, et Pharisæis, ac magistris, et principibus Judæorum in Urbem venit Romam, et ipsa una cum filio suo Constantino Augusto Concilium Judæos cum Christianis facere censuerunt. In quo præsidens S. papa Silvester cum plurimis sanctissimis episcopis, in ampliorem statum dilatantes Christianorum fidem, tam per sacram Scripturam, quam per miracula, Domino protegente, victores effecti sunt. » Hucusque Hadrianus.

18. Solebant Judæi (quod secundo Annalium tomo dictum est) ob Christianorum gloriam invidia æstuantes, jugiter illis negotium facessere, quæstionibus sæpius provocare, contumeliis appetere, jurgiis lacessere, in eosdem proclamare, atque interdum non verbis tantum, sed et verberibus agere; quod ex Justino philosopho et martyre superius diximus. Quos, par est credere, his temporibus videntes eamdem Christianam religionem eminentissimo illo summæ gloriæ gradu repositam, imperatoriis quoque splendoribus illustratam, ac præter spem admirabili amplitudine auctam atque mirifice propagatam, majoribus odiis exarsisse, et gravioribus invidiæ stimulis exagitatos studuisse, cum matrem Helenam Augustam, tum ipsummet Constantinum imperatorem, quibus valerent artibus, ac magia quoque, si possent, a suscepta Christiana religione penitus revocare; egisseque pro suis moribus (quos primo Annalium tomo ex majorum sententiis satis expressimus) procacibus suggestionibus, importunis petitionibus, efficacioribus precibus et clamoribus petulantibus, ut coram ipsis in publico audirentur conventu adversus eamdem Christianam religionem disputantes, eosdemque perinde ac justæ causæ fidentes insisterent, ante certamen victoriam sibi pollicentes, pietatem veram et salutem principum quos inclamarent a Christianis esse deceptos, in omnibus audacter præ se ferentes: quibus tandem annuerit Helena, et persuasus quoque Constantinus fuerit; cum tamen iisdem publice auditis, publice redargutis, confutatis, ac penitus convictis, idem Constantinus ad coercen-

[1] Gelas. in Conc. Rom. in decret. de lib. authent. et apocryph. — [2] Zonar. Annal. tom. III. — [3] Metaph. die 2 Jan. — [4] Glyc. in Annal. — [5] Niceph. lib. VII. c. 36. — [6] Cedren. in Comp.

[1] Tert. advers. Judæos c. 1. — [2] Hadr. epist. III. ad Carolum Magnum imp. in qua refelluntur objectiones contra 7 Synodum.

dam et reprimendam reliquorum Judæorum invincibilem petulantiam retundendamque implacabilem pertinaciam et furorem, quibus eos exagitarent, qui a veritate persuasi atque convicti, a superstitione Judaica recessissent, adversus ipsos ad Evagrium (ut dictum est) scribens, ea hoc anno, quo eadem sunt gesta, statuerit Roma absens; cum, ipso præsente, nequaquam ausi fuerint recedentes ab eorum secta (ut habent rescripti verba) lapidibus insectari. At de his hactenus. Cæterum quod spectat ad ipsa Silvestri Acta, quænam vera sint atque legitima, lapis Lydius demonstrabit.

19. *De ortu Arianæ hæresis.* — His quoque temporibus manifeste innotuit Ariana hæresis; Arius enim, qui hactenus, velut Proteus, jam a tempore Petri martyris episcopi Alexandrini sub diversis latuerat formis, modo inhærens Catholicis, modo vero schismaticis, impius omnino detectus, ab Alexandro episcopo Alexandrino sæpe monitus, sed in sententia pertinax, ab eodem presbyterio exuitur. Propalatum eum quidem fuisse a Meletio, Epiphanius auctor est, qui ait [1] : « Meletius Alexandriæ existens, et ad tempus illic degens, propriam habens communionem cum suis, Arium deprehendit, et ad Alexandrum detulit, quod deprehendisset Arium in ipsius narrationibus extra propositum fidei transgressum. Erat enim hic in Baucalide Ecclesia, sic appellata in Alexandria, presbyter, » etc. Idem vero alibi [2] agens de iis, quos Arius ipse seduxerat, hæc ait : « Dulcis erat in colloquio, persuadens semper animas ac blandiens; quapropter valde cito septingentas virginitatem professas in unum contraxit, et fama est, ipsum etiam presbyteros septem et diaconos duodecim abstraxisse : sed et venenum ipsius statim usque ad episcopos pervenit. Secundum enim Pentapolis episcopum et alios persuasit, ut simul cum ipso abducerentur. Fiebant autem hæc in Ecclesia, ignorante beato Alexandro episcopo, donec Meletius in Ægypto etiam ipse archiepiscopus, ex Thebaide de quo jam a me dictum est, revelaret. » Hucusque de progressu Arii Epiphanius, usque ad tempus quo Alexandro episcopo Alexandrino ejus impietas tandem innotuit.

20. Quid autem ipse egerit adversus Arium Alexander, cum hæc rescisset, dicemus; sed primum de tempore, quo cœpit Ariana hæresis innotescere, accuratius est disserendum. Ad hunc plane annum sub iisdem coss. Arianam hæresim referre videtur Orosius [3], cum de tempore agens, quo Crispus et Constantinus Cæsares creati sunt (quod hoc anno contigisse diximus), mox subdit : « His diebus Arius, » etc. Certe quidem hoc ipso anno, antequam Licinius imperator Constantino infensus et pietatis hostis Christianam religionem persequi aggrederetur, jam cognitam et diffamatam fuisse Arianam hæresim, ex Lactantio certum deducimus argumentum : qui (quod et superius demonstravimus) in præfatione librorum, quos scripsit ad Constantinum, hæc loquitur ad eum jam credentem in Christum et impietatem aversantem : « Pro quo facto dabit tibi Deus felicitatem, virtutem, diuturnitatem; ut eadem justitia, qua juvenis exorsus es, gubernaculum Reipublicæ etiam senex teneas; tuisque liberis, ut ipse a patre accepisti, tutelam Romani nominis tradas; nam malis qui adhuc adversus justos in aliis terrarum partibus sæviunt, quanto serius, tanto vehementius idem omnipotens mercedem sceleris exsolvet : quia ut est erga pios indulgentissimus pater, sic adversus impios rectissimus judex. » His plane et aliis locis, quæ suo loco inferius ponentur, Lactantius velut digito signat persecutionem a Licinio in Oriente excitatam (quod contigit anno sequenti) quo tempore cum hæc scriberet, de Ariana hæresi alibi meminit tanquam cuique nota et ubique vulgata, dum ait [1] : « Cum enim Phryges, aut Novatiani, aut Valentiniani, aut Marcionitæ, aut Anthropiani, aut Ariani, seu quilibet alii nominantur, christiani esse desierunt ii, qui, Christi nomine amisso, humana et externa vocabula induerunt. » Hæc Lactantius; quæ est et omnium exemplarium vetus atque germana lectio, qua inter alios quoque hæreticos Ariani nominantur.

21. Sed unde, rogo, Lactantii restitutor (quod profitetur) Michael Thomasius tantum sibi arrogat (pace ipsius dixerim, familiariter enim ipso, dum viveret, usus sum), ut in sua editione verba illa : « Aut Ariani » expunxerit? et cujusnam codicis vel auctoris testimonio? Siccine veteres emendantur scriptores, ut ex animi sententia prout lubet, verba e textu subducantur, nec vel saltem in margine collocentur? At quomodo non reveritus Aldi lectionem, imo et codicum antiquitatem, quibus idem ipse usus est, et præcipue Vaticanis, quos ad locorum emendationem citare sæpius consuevit, in quibus omnibus ea verba scripta leguntur? Novem enim ibi extant Lactantii operum exemplaria antiquitus scripta, eademque typis excusa ante annos centum; in quibus omnibus (ut dictum est) inter alios hæreticos a Lactantio Ariani ponuntur; idemque reperitur in duobus exemplaribus fideliter scriptis, quæ in nostra bibliotheca extant. Vel cur sicut in cæteris locis emendandis aut elucidandis egregie præstitit, nequaquam, quare id faceret, aliquam saltem, vel levem rationem attulit? Sed videlicet sic vulneratum a se textum absque ligamento reliquit, quod sciret eum suæ ipsius adversari sententiæ, qua in profanatione professus est, Lactantium suos scripsisse libros, antequam Ariana hæresis prodiisset; nam ait : « Quod aliqui hunc auctorem tanquam Arii sectatorem accusent, ferendum nullo modo est, cum ipse ante Arium vixerit et scripserit. » Hæc ipse. Sed mea sententia multo solertius atque verius Lactantium excusasset, si ex ejus scriptis dixisset : Quomodo Lactantius ab aliquo Arianus censeatur, qui cum multis aliis in locis confessione sinceræ fidei Ario adversetur, adeo perspicue in citato superius loco Ariana ab eo taxatur hæresis, et inter alias hæreses annumeratur?

[1] Epiph. hæresi LXVIII. — [2] Ibid. LXIX.

[1] Lactant. lib. IV. c. ult.

Cæterum ipsum tempore Arii vixisse atque scripsisse, tum quæ superius de eo dicta sunt, tum quæ dicentur inferius, manifestissime declarabunt. Maneat igitur integra vetus atque germana lectio illibata, antiquorum omnium atque recentiorum codicum consensione firmata. Sed ad rem.

22. Rursum quod ad tempus spectat obortæ Arianæ hæresis, eo quoque redditur argumento perspicuum, ipsam innotuisse ante exortam persecutionem Licinii, quod cum S. Basileus (al. Basilius) episcopus Amasenus, dum Nicomediæ detineretur in carcere, paulo post martyrium subiturus, adiit eum per Elpidiphorum Joannes presbyter Nicomediensis, qui ejusdem Basilei Acta conscripsit, petens ab eo instrui atque certior reddi, quænam vera esset Catholicæ fidei assertio, num scilicet aliorum dicentium Dei Filium sine principio a Patre genitum, an eorum qui assererent, ut Arius, creatum in tempore (inter utramque partem dissidia idem jam fuisse exorta testatur, Nicomediæ præsertim, adversantibus Catholicis Eusebio ejus sententiæ assertori atque patrono) : Basileus, inquam, tunc martyrii candidatus eumdem Joannem rectam sententiam de æquali cum Patre Filii divinitate perdocuit, quæ omnia idem ipse Joannes scriptis suis memoriæ commendavit.

23. Sed et cum Ariana hæresis inter alias olim damnatas a Lactantio recenseatur, plane intelligitur, eam Ecclesiæ judicio jam fuisse convictam pariter atque proscriptam ; quod accidit ex Concilio Alexandriæ ab Alexandro episcopo celebrato. Licet autem de certo anno non liqueat, tamen satis est (quod contendimus) demonstrasse, præsentem annum nequaquam prætergressam esse. At quoniam de Ario possunt plura atque diversa tempora considerari, inde quoque evenit, ut de ejus temporibus variæ sint sententiæ. Primum enim tempus perpendendum est, cum ab Alexandro de Ario judicium factum est, quando detectum (ut diximus) et ad eumdem Alexandrum delatum, ipsum pugnaciter hæresim defendentem exuit presbyteratus ordine, atque una cum sociis impietatis, collecto adversus eos Concilio centum fere episcoporum, a catholica communione ejecit ; quæ omnia hoc tempore ante Licinianam persecutionem gesta fuisse videntur. Aliud quoque tempus Arianæ hæresis attendendum est, quando sic Ario atque Arianis a Concilio excommunicatis, eorum patrocinium suscipiente Eusebio Nicomediensi episcopo, toti plane innotuit Orienti et Occidenti perspicua facta est ; quando, inquam, idem Alexander coactus est de eo epistolas dare ad omnes Catholicæ religionis antistites, quibus quæ gesta essent adversus eum ejusque sectatores, et quinam illi forent, significaret, deque patrocinio ipsorum ab Eusebio Nicomediensi suscepto certiores pariter redderet, notasque eisdem faceret Arii hæresis execrandas positiones. Sed contigisse hæc post victum Licinium, reddita Ecclesiæ pace, suo loco dicturi sumus.

24. Arii vero lapsus occasionem repetens Theodoretus [1] hæc ait : « Per idem tempus Arius, qui in numerum presbyterorum adscriptus erat, cuique sacrarum litterarum interpretatio concredita, cum videret Alexandrum ad episcopatus gubernacula designatum, invidiæ flammam, qua incendebatur, minime reprimere, sed ea vehementius inflammatus materiam contentionis et discordiæ in dies aucupari laboravit ; ac tametsi in præstabilem eximiamque Alexandri vivendi rationem aciem acriter intendendo, nihil ad falsam criminationem contra eum contingendam potuit omnino reperire, tamen æstus invidiæ eum quiescere non sivit. Istum igitur cum hostis veritatis diabolus nactus esset, ejus conatibus Ecclesiam procellis miscere exagitareque instituit ; nam persuasit illi, ut apostolicæ Alexandri doctrinæ aperte resisteret. Itaque ut Alexander, sacrarum litterarum disciplinæ obsecutus, Filium Patri honore parem, eamdemque habere cum Genitore substantiam docuit, sic Arius, palam contra veritatem pugnans, eum creatum et factum affirmavit ; quin etiam adjecit, tempus aliquando fuisse cum non erat ; et alia nonnulla, quæ ex ejus libris multo apertius intelligi possunt. Atqui ista non in ecclesia solum, verum etiam extra in circulis, in hominum congressionibus disserere cœpit ; per ædes quoque circumcirca grassari, ut quos posset, in istorum errorum laqueos induceret. »

25. « Alexander igitur, apostolicæ doctrinæ patronus, primum exhortatione et consilio eum a sententia deducere tentat ; cæterum ubi Corybantum more insanire vidit, et impiam doctrinam palam prædicare, de dignitate sacerdotali dimovet [2] Evangelii præcepto obsecutus : *Si oculus tuus dexter scandalizat te, erue eum, et projice abs te.* » Hactenus Theodoretus. Porro Alexandri litteras tum ab ipso, tum etiam a Socrate recitatas scriptas fuisse longe post Concilium celebratum, reddita jam pace Ecclesiæ, suo loco demonstravimus. Sed quod magnum attulit detrimentum Catholicæ Ecclesiæ, illud fuit, quod vita functo Eustolio episcopo Nicomediensi, quem interfuisse vidimus Conciliis Ancyrano et Neocæsariensi, in locum ejus ordinatus est (favore, ut creditur, Constantiæ Augustæ Licinii imperatoris uxoris) Eusebius Nicomediensis antistes, ex Berythensi sede translatus, ambitionis insano spiritu percitus ; qui totis impensis viribus obstinatissimo plane animo suscipiens Arii patrocinium, pugnavit adversus Catholicam veritatem.

26. Constat quidem ex Epiphanii [3] sententia, Arium primum in conventu publico ab Alexandro convictum, fuisse ab Ecclesia expulsum, inde vero post aliquod temporis spatium sponte Alexandria recessisse, atque Eusebii Nicomediensis auxilium implorasse ; etenim rem ab exordio aggrediens, hæc summatim recenset : « Ubi igitur Meletius significasset de Ario omnia, quomodo discessisset a veritate, et quod multos polluisset ac perdidisset, corruptis iis a recta fide, qui ipsi credidissent ; tunc episcopus

[1] Theod. lib. III. c. 2. 3. — [2] Matth. V. — [3] Epiph. hæres. LXIX.

accersitum Arium interrogabat de perlatis ad se, an hæc ita se haberent. Ille vero neque hæsitavit, neque timuit, sed ab exordio perfricta fronte omnem malam suam opinionem evomuit, velut epistolæ illius indicant, et examinatio coram ipso tunc facta. Convocat itaque Alexander presbyteros, et alios quosdam episcopos præsentes; et examinationem hujus facit ac interrogationem. Ubi vero non persuasus est a veritate, expellit ipsum ex Ecclesia, et per urbem diffamat; cum ipso autem distractæ sunt prædictæ virgines, et clerici prædicti, et alia multa turba. » Quotnam hi fuerint, superius ab eo recensiti sunt; nimirum ipsum septingentas virgines professas atque etiam presbyteros septem et diaconos duodecim abstraxisse; sed de numero inferius ex Alexandri litteris.

27. At quid post hæc Arius? « Cum autem, inquit, versaretur Arius multo tempore in urbe, statim moritur confessor Meletius, itemque testis et martyr. Itaque Arius seditiones faciens et singulos decipiens, multos perdidit. Postea vero ubi deprehensus est, et ad confutationem venit in urbem, ac diffamatus est, ab Alexandria aufugit, et ad Palæstinam iter arripit; quo cum pervenisset, singulos episcopos adiit cum adulatione, ut sibi multos faceret cooperatores; et suscipiunt quidem ipsum aliqui, alii vero repulerunt. » Hucusque Epiphanius. Cæterum si credimus Ario de se scribenti ad Eusebium Nicomediensem episcopum; ipsum non sponte recessisse Alexandria, sed ab Alexandro episcopo ejectum fuisse constat. Rursum vero eum, postquam excommunicatus est, multo tempore Alexandriæ versatum, cum idem Epiphanius affirmet; ibi permansisse usque ad redditam Ecclesiæ pacem, post debellatum Licinium, opinamur. Quamobrem de ejus a civitate ejectione agemus inferius.

28. His fere temporibus, quibus Arius hæresiarcha prodiit, Colluthus presbyter Alexandrinus se, cum non esset, episcopum gerens, cœpit ordinare presbyteros, conflare sectam, docere hæresin, et suo nomine ea imbutos propagare Colluthianos hæreticos. Quod ad tempus spectat, his eum vixisse temporibus et damnatum in pleno Concilio Alexandrino coram Osio Apostolicæ Sedis legato post quatuor abhinc annos, suo loco dicetur. Erat hic presbyter præfectus uni ex ecclesiis Alexandriæ civitatis. Extabant complures ibi ecclesiæ, quibus singuli adscriberentur presbyteri, qui suæ parœciæ populum congregarent atque docerent : recenset ex eis aliquot Epiphanius [1], et inter alias Ecclesiam Dionysii appellatam, aliam Theonæ, item Pierii, Serapionis aliam, sed et Dizyæ, Mendidii sextam, Anniani septimam, Baucalidis octavam, Abiæ vero nonam. « At in una harum, » inquit ipse, « Colluthus quidem erat, in altera Carpones, in alia Sarmatas; et Arius prædictus unam ex relatis Ecclesiis tenebat. Clarum est autem, quod unusquisque horum secundum consuetam communionem populum sibi concreditum in narrationibus docens, litem quamdam populo immittebat; et alii inclinati erant ad Arium, alii ad Colluthum, alii ad Carponem, alii ad Sarmatam. Sicut igitur quisque exponebat in propria Ecclesia, alius aliud quid, et alius aliud; appellationis ac laudis ex illis gratia, alii Colluthianos se ipsos nominaverunt, alii Arianos; nam et Colluthus quædam perverse docebat, sed non duravit ejus hæresis, sed statim dispersa est. » Hæc Epiphanius.

29. Taxatur ab Alexandro episcopo Alexandrino Colluthi ambitio, quam tamen Arius superasset, cum ait Theodoretus [1] : « Arius et Achillas nuper facta conjuratione, dum Colluthi ambitionem imitari studebant, eum in eo vitiositatis genere longe superaverunt; ille enim quanquam eas ipsas res, quas isti, coarguere conabatur, tamen improbi sui instituti causam saltem simulatam habuisse visus est; hi autem cum illius nundinationem, qua Christum ipsum vendidit, animadverterent, non amplius legibus ecclesiasticis subjecti esse sustinuerunt, » etc. Quod autem spectat ad hæresin, quam docebat, cum Philastrius [2], tum etiam Augustinus [3] tradunt, ipsum ejus fuisse sententiæ, ut diceret, Deum non esse malorum creatorem. At licet Colluthus paucis annis gavisus sit hæresis suæ coalescentia (quod ipse mox damnatus atque depositus fuerit, ut suo loco demonstrabimus), tamen qui ab ipso sunt nominati Colluthiani hæretici, de calcaria (quod aiunt) in carbonariam se transferentes, Arianis se conjunxerunt atque Meletianis, adversus Catholicos; quod Athanasius [4] sæpe deplorat, atque alii orthodoxi. Porro de horum studiis adversus Athanasium dicemus inferius suo loco.

30. Hoc quoque anno, iisdemque coss., Constantinus imperator (quod christianum principem decuit) pœnam illam abolevit, qua miserorum hominum vultus inscriberentur, cum ad Eumetium sic rescripsit [5] : « Si quis in ludum fuerit, vel in metallum pro criminum deprehensorum qualitate damnatus, minime in ejus facie scribatur, dum et in manibus, et in suris possis pœna damnationis una scriptione comprehendi; quo facies, quæ ad similitudinem pulchritudinis cælestis est figurata, minime maculetur. Dat. (Acc.) XI kat. April. Cabilluno, Constantino quartum, et Licinio quartum coss. » At de ejusmodi supplicio nos alibi in Notis ad Martyrologium pluribus egimus.

[1] Epiph. hæres. LXIX.

[1] Apud Theod. lib. I. c. 4. — [2] Philast. de hæres. c. 8 — [3] Aug. ad Quodvultdeum de hæres. c. 65. — [4] Athan. Apolog 2. — [5] L. II. de pœnit. C. Theod.

Anno periodi Græco-Romanæ 5808. — Olymp. 273. an. 3. — Olymp. 273. secundum Baronium. — Urb. cond. 1068. — Jesu Christi 315. — Silvestri papæ 2. — Constantini 10. Licinii 9.

1. *Consules. Decennalia imperii Cæsarei Constantini.* — A num. 1 ad 5. Coss. *Constantinus Aug. IV*, et *Licinius Aug. IV*. Uterque juxta secundam regulam; ob *decennalia* nempe Cæsarei imperii a *Licinio* hoc anno exhibita, et, ut conjicere licet, etiam a Constantino, quem certum est anno tantum sequenti imperii Augustei decennalia edidisse, et errasse Baronium, qui ea cum præsenti anno copulavit. Quæ autem eam in rem cardinalis doctissimus affert, ad ea vota pertinent, quæ tertio die post nonas Januarias, seu tertio nonas Januarii pro incolumitate imperatorum fiebant, ut notatur in veteri kalendario a Lambecio edito, et indicat Capitolinus in Pertinace. Distinguenda itaque tria vota a Romanis pro salute et incolumitate suorum principum nuncupari solita. Priora *III nonas Januarii*, ut jam dixi, fiebant, de quibus etiam Paulus J. C., lib. 50, Digest. L. 233, *De verborum significatione*, ubi ait: « Post kal. Jan. die III pro Salute principis vota suscipiuntur. » Secundo, vota pro eorum natali genuino singulis annis fiebant. Tertio, singulis quinquenniis ac decenniis, et sic deinceps, pro natali imperii eorumdem vota quinquennalia et id genus alia solvebant, aliaque in proximum quinquennium suscipiebant. Errant enim, qui hæc ultima vota singulis annis ab iisdem facta crediderunt. Card. Norisius in Dissert. de Numismate Licinii Aug. profert e gaza Medicæa egregium Licinii nummum inscriptum: Licinius Aug. ob du Filii sui. In postica, Jovi Cons Licini Aug. et infra, Sic x. Sic xx. Smnt. Quæ ultimæ litteræ, inquit, sic legendæ: « Signata moneta Nicomediæ anno III, » Liciniani scilicet in Asia imperii. Istæ vero, *Sic X. Sic XX*. Sicut x. feliciter acta sunt, Sic xx. feliciter peragantur. In antica legendum, « Licinius Augustus oblatio devota filii sui, » sc. Licinii junioris hoc anno nati. Sed is nummus præsenti anno, qui tertius fuit Licinii in Asia regnantis, cusus, non vero anno sequenti, ut existimabat idem card. doctissimus, qui mortem Maximini anno cccxiv cum Baronio contigisse putabat.

2. *Decennalia imperii Cæsarei Licinii.* — *Licinius* itaque currenti anno, qui quintus erat ab eo, quo imperii Cæsarei quinquennalia dedit, ejusdem imperii decennalia celebravit. Ad quæ referenda inscriptio, quæ extat apud Gualterium in antiquis inscriptionibus Siciliæ.

Restitutori Liber
tatis ac fundatori.
publicæ. Securitatis.
D. Val. Liciniano. Licinio
Pio. Felici. Invicto. Aug.
Domitius Latronianus
V. C. Corr. P. S. devotus.
N. M. que. ejus.

Em. card. Norisius loco laudato, cap. 2, arbitratur, eam Licinio dicatam fuisse anno cccxiv quo Domitium Latronianum fuisse correctorem provinciæ Siciliæ colligitur ex epistola Constantini ad *Chrestum* Syracusanum episcopum apud Eusebium lib. 10, cap. 5. Verum, ea anno decennaliorum Licinii, currenti nempe, sculpta, quo ideo Latronianus adhuc dignitatem obtinuit. Novi enim tituli imperatoribus annis hujusmodi solemniis addictis de more dati. Quare quemadmodum Constantinus anno sequenti, quo imperii Augustei decennalia edidit, appellatus est « Liberator Urbis et fundator quietis, » ut videre est in elogio, quod legitur in ejus arcu triumphali, a nobis recitato anno cccxii, num. 9, pari eademque ratione Licinius in suis decennalibus vocatus est « Restitutor libertatis, » ac « Fundator publicæ securitatis, » in inscriptione, quam mox retulimus. De decennaiibus *Constantini* anno sequenti agemus.

3. *Crispus, Constantinus et Licinius Cæsares dicti.* — In Fastis Idacii sub consulatu Gallicani et Bassi anno cccxvii gesto habetur: « His conss. levati tres Cæsares, Crispus, Licinius et Constantinus die kal. Mart. » Eumdem annum ac diem exhibet auctor Chronici Alexandrini. Is dies electus, quia eodem die *Constantius Chlorus* Crispi et Constantini junioris avus dictus etiam Cæsar fuerat. Hæc itaque nuncupatio facta anno cccxvii quo *Licinius* Augustei imperii decennalia peregit, quod etiam liquet ex horum Cæsarum quinquennalibus et id genus festis. Nec contrarius est Victor in Epitome, ut putabat Baronius, quia ille Epitomatorum more, postquam locutus est de nuptiis Licinii et Constantiæ, ex qua natus Licinianus Licinius, ait hunc « mensium fere viginti, » et Constantinum « iisdem diebus natum oppido Arelatensi » Cæsares effectos esse, et postea loquitur de duobus bellis Constantinum inter et Li-

cinium factis, non quod Victor existimarit, ea bella hanc nuncupationem præcessisse, sed quia duo illa bella, inter quæ Cæsares illi creati, uno tenore recitare voluit. Neque etiam erravit Zozimus, lib. 2, ut arbitratus est Baronius, quando, bello Cibalensi narrato, ait, Constantinum tres illos Cæsares designasse; cum ea creatio, ut diximus, anno CCCXVII facta sit, et bellum Cibalense ad annum CCCXIV pertineat, ut anno sequenti ostendemus. Denique consulatus Licinii Cæsaris, et primus Crispi ac Constantini juxta primam regulam sumpti rem extra omnem controversiam ponunt.

4. *Acta S. Silvestri supposititia.* — A num. 10 ad 18. Narrant Acta *S. Silvestri* factam hoc anno Romæ Synodum, cui diversarum provinciarum episcopi numero LXXV interfuerint, et *Helenam* tum adhuc gentilem, sed a Judæis pæne Judæam effectam Constantinum filium ad Judæorum religionem amplectendam invitasse. Quæ similiave narrasse confutasse est. Quis enim sibi persuadeat, in unum Concilium convenisse Christianorum antistites et Judæorum sacerdotes ad disputationem de religione ineundam? Quis duodecim Rabbinos ab *Isachar* summo sacerdote delectos sibi fingat, qui contra christianam fidem disputarent, cum a tempore excidii Hierosolymitani desierint creari summi pontifices? Quare S. Silvestri Acta plane supposititia esse minime dubitandum.

5. *Indulgentiæ in Actis S. Silvestri memoratæ, commentitiæ.* — Variæ etiam ibidem *indulgentiæ* a S. Silvestro dicuntur concessæ tam Basilicæ Lateranensi, quam Basilicæ S. Sebastiani extra muros, quæ etiam commentitiæ; quod manifeste liquet ex verbis in lapide basilicæ S. Sebastiani expressis : « Eamdemque » indulgentiam a Silvestro largitam « successores ejus in festis duplicibus et in Quadragesima duplicarunt, » cum tamen appellatio *duplicium* festorum sæculo XIII primum cœpisse videatur. Quotquot enim, inquit Papebrocius in Conatu Chronico-Historico, pag. 49, de officiis ecclesiasticis scripserunt, ejusmodi appellationem ignorant, solumque sciunt « solemnitates, Dominicalia que et ferialia festa » distinguere; festa autem Sanctorum, quæ quidem sunt novem lectionum, ad modum officii Dominicalis, quæ vero trium, ad modum ferialis jubent ordinari. Primus, qui hactenus invenitur *duplex* appellasse, fuit Bonifacius VIII, in 6 Decret. lib. 3, titul. 22 : « nonnullos prædecessorum » suorum, « qui aliquorum festa Sanctorum sub duplici ordinaverunt officio celebranda, imitari intendens. » Unde hoc saltem habetur a Silvestri ætate longissime remotos intelligi debere, qui affictas ei indulgentias prætenderentur pro *duplicibus* duplicasse. Tam diuturna autem tolerantia Apostolicæ Sedis, sub cujus oculis tum in Lateranensi, tum in aliis nonnullis antiquissimis Ecclesiis manent exposita monumenta indulgentiarum, velut a S. Silvestro eas visitantibus concessarum, sufficiens videtur ad supplendum quemcumque juris ac facti defectum. Quamvis enim nequeat efficere Pontifex, ut a *Silvestro* datæ sint, quæ datæ non fuerunt; facere tamen potest, ut eæ revera istic nunc obtineantur, æque si ab ipso *Silvestro* promanassent, ut inquit Papebrocius laudatus.

6. *Initium hæreseos Arianæ.* — Ad num. 19 et seqq. *Ariana* hæresis initio quidem Alexandri Alexandrini episcopi innotescere cœpit, sed ante annum trecentesimum vicesimum primum in Concilio Alexandrino, in quo fere centum episcopi Ægypti sederunt, ab eo non damnata. Ex epistola enim S. Athanasii ad episcopos Ægypti et Libyæ, quæ titulo primæ orationis contra Arianos haud recte insignitur, ubi asserit, quod Ariani « ante annum trigesimum sextum hæretici declarati atque ab Ecclesia submoti » sunt, manifeste deducitur, Synodum Alexandrinam adversus Arium congregatam esse anno trecentesimo vicesimo, aut insequenti, si Athanasius annos incompletos, ut plerumque fit, pro completis numerarit; cum, ut suo loco videbimus, anno CCCLVI scripta fuerit. Nam quod « de judicio totius Synodi œcumenicæ » subjungit Athanasius, aliter intelligi non potest, quam quod Synodus eo anno celebrata Alexandrinæ sententiam confirmarit. Porro Papebrocius die secunda Maii in Vita S. Athanasii recte observat, epistolam quæ ante illam Synodum ab Alexandro episcopo Alexandrino in alia Synodo Alexandrina, de qua mox agam, ad Alexandrum episcopum Constantinopolitanum data est contra Arium, quæque refertur a Theodoreto lib. 1, cap. 4, in eo notabilem esse, quod in Historia Concilii Nicæni Gelasio Cyziceno adscripta addantur eidem subscriptiones presbyterorum et diaconorum Alexandrinæ et Mareotidos : « consentientium dejectioni Arii, » ubi inter Alexandrinos diaconos quarto loco invenitur « Athanasius diaconus similiter. »

7. *Lactantius libros Institutionum scribit.* — Concilium itaque Alexandrinum II perperam currenti anno tam in Annalibus quam in editione Labbeana Conciliorum consignatum. Male etiam ab Henschenio, die 26 Februarii, in Vita S. Alexandri episcopi Alexandrini in annum CCCXXVII collatum, quod Orosius lib. 7, cap. 8, postquam de Cæsarum nuncupatione eo anno facta locutus est, de *Arii* ejectione ab Ecclesia sermonem instituat. Hæc enim diversis annis acta. Baronius, ut ostenderet Arianam hæresim ante Licinianam persecutionem anno CCCXIII exortam, et Lactantium lib. 4 Divinarum Institutionum, cap. 30, inter alios hæreticos quos enumerat, *Arianos* nominare; apparere autem ex ejusdem libri Præfatione, cum scriptum esse grassante persecutione Liciniana. At præterquam quod hæc persecutio anno tantum trecentesimo decimo nono excitata, ut certis argumentis infra adstruam, Lactantius illam non mox orituram, ut explicat Baronius, sed potius jam ortam indicat, quemadmodum advertit Hankius libro de Byzantinarum rerum Scriptoribus Græcis parte 1, cap. 1, num. 64 et seqq. Hæc enim Lactantii ad Constantinum verba : « Malis, qui adhuc adversus justos in aliis terrarum partibus sæviunt, quanto serius, tanto vehementius idem Omnipotens mercedem sceleris exsolvet. » Sæviebat

itaque tunc Licinii persecutio, quando Lactantius opus illud Constantino dicavit, ideoque non anno CCCXVI, ut credidit Baronius, sed post annum CCCXIX in lucem emissum. Nec alterum Baronii argumentum a martyrio S. Basilei episcopi Amaseni petitum urget. Is enim anno trecentesimo vicesimo, orta jam Licinii persecutione, martyrio coronatus est, ut anno sequenti ostendam. Postquam hæc scripseram, legi Hermannum Contractum, qui damnationem Arii consignat anno CCCXXI, et Prosperum in Chronico, ubi idem scribit. Quare gavisus sum antiquos hujus sententiæ patronos invenisse.

8. *Duæ Synodi Alexandrinæ adversus Arium celebratæ.* — Verum Arianæ hæresis initium magis explicandum, advertendumque cum Valesio in Notis ad lib. 1 Theodoreti, cap. 4, duas Synodos vario tempore adversus Arium et socios collegisse Alexandrum : in priore decem duntaxat damnatos esse clericos Alexandrinos, et notatos tres episcopos Syriæ, et epistolam Synodicam ab Alexandro scriptam esse ad Alexandrum Byzantii episcopum, quam recitat Theodoretus lib. 1, cap. 4; in secunda autem Synodo, in qua centum fere episcopi Ægypti sederunt, damnatos esse duodecim clericos Alexandrinos, ac duos præterea episcopos, *Secundum* sc. et *Theonam* et notatum esse *Eusebium Nicomediensem* episcopum; ac denique scriptam Synodicam ad omnes ubique terrarum collegas, quam nobis conservavit Socrates, lib. 1, cap. 10. Baronius in Annalibus hanc secundam Synodicam, in qua mentio Eusebii Nicomediensis, scriptam putavit ante alteram Synodicam ad Alexandrum Byzantii episcopum directam. Sed ex hac ad Alexandrum Byzantinum epistola liquet, eam ante epistolam ad omnes episcopos datam esse. In illa enim Alexander non solum presbyteros ac diaconos notat, qui Ario favebant, sed et episcopos illos tres provinciæ Syriæ indicat, qui Arii opinionem defendebant, de quibus antea in eadem epistola locutus fuerat his verbis : « Ac nescio quomodo ordinati in Syria tres episcopi, illis consentiendo, eos ad pejora incitant. » Quare de omnibus simul postea in eadem epistola loquitur Alexander, quando ait : « Quibus » sc. apostolicis Ecclesiæ dogmatibus « adversantes Arius et Achillas, et qui cum illis sunt hostes veritatis Ecclesia expulsi sunt. » Non igitur sine causa Eusebius Cæsariensis episcopus, Paulinus Tyrius, et Theodotus Laodicenus anathematizatos se esse ab Alexandro querebantur, ut scribit Arius in epistola ad Eusebium Nicomediensem, quam refert Theodoretus lib. 1, cap. 5. Laudato enim loco, licet suppresso eorum nomine, anathematizantur ab Alexandro; qui de Eusebio Nicomediensi in hac epistola Synodica ad Alexandrum CP. nihil dicit; nec *Arius* inter episcopos, qui anathematizati fuerant ab Alexandro, Eusebium Nicomediensem nominat : non omissurus utique, si ab Alexandro id factum fuisset. Ex quo recte deducit Valesius citatus, epistolam Synodicam ad Alexandrum CP. scriptam esse ab *Alexandro* Alexandriæ episcopo ante epistolam illam ejusdem *Alexandri* ad omnes Ecclesias. In hac enim posteriori *Eusebius Nicomediensis* denotatur ab Alexandro ut patronus et signifer Arianorum. Unde apparet, epistolam istam posteriore loco scriptam esse, cum sc. *Eusebius Nicomediensis* patrocinium Ariani dogmatis suscepisset. Porro utraque Synodica epistola ab Alexandro scripta, priusquam *Constantinus* epistolam scripsisset ad Alexandrum et Arium; quod factum post victum anno CCCXXIV Licinium, nunc minime in dubium revocandum. Sed duæ memoratæ Synodicæ diu antea scriptæ, eodemque, ut conjectura est, circiter anno. Ex verbis autem Athanasii in epistola ad episcopos Ægypti et Libyæ supra laudata apparet, eum intelligendum de secundo Concilio Alexandrino, in quo centum fere episcopos Ægypti sedisse diximus; nam Synodum paucorum episcoporum *Synodi Œcumenicæ* nomine Athanasius non appellaret. Denique quæcumque de hæresi Ariana ante annum CCCXX in Annalibus habentur, post eum annum contigere.

SILVESTRI ANNUS 3. — CHRISTI 316.

---

1. Sequens annus, qui numeratur Domini trecentesimus decimus sextus, Sabino atque Ruffino coss. consignatur, qui et cum tertius sit a consulatu tertio Constantini atque Licinii, plane ille ipse est quo Zozimus [1] Diocletianum imperatorem mortuum esse testatur. Sane quidem non sine divina dispen-

[1] Zozim. lib. II.

satione ad hæc tempora Christianis felicissima fuit ipse reservatus; ut qui Christianæ religionis funditus vastationem et radicitus extirpationem fuerat meditatus, omnique studio id etiam operatus, non tantum id minime fuerit consecutus, sed versa rerum vice, Christianos imperare videret, templa a se disjecta restitui augustiora, cœtus frequentissimos cogi, Christi gloriam laudum præconiis ubique extolli, contra vero idolorum delubra disjici atque claudi, deorum simulacra confringi, cessare victimas, illorum festa aboleri, ac ritus gentilitios antiquari, in diesque magis magisque avitam superstitionem pessundari; ut plane illi accideret, quod est in Psalmis [1]: « Peccator videbit, et irascetur; dentibus suis fremet, et tabescet; desiderium peccatorum peribit. » Quo enim putandum ipsum hæc omnia animi angore inspexisse, ac quantum pariter doluisse, se sic, numine impellente, ad deponendum imperium adactum esse, ut illud in christianos homines transferretur? Hoc quidem omni quamlibet immenso supplicio gravius atque acerbius videri illi poterat. De quo hæc Constantinus [2] ea oratione, quam habuit ad Sanctorum cœtum: « Diocletianus quoque, cum post cruentam cædem in persecutione factam, ipse contra se quodammodo propter vitium amentiæ et delirationis suffragium tulisset, se unius abjectæ et humilis mansionis munitioni ac præsidio concredens, pœnas dedit. » Hæc ipse.

2. Sed quas pœnas? Eusebius rem paucis complexus, hæc ait [3]: « Alter et gradu honoris et designationis tempore primas imperii partes assecutus, diuturna et aspera in primis corporis ægrotatione pedetentim contabescens occubuit: » eadem quoque ex eo Zonaras [4]; sed Cedrenus hæc de morbo et exitu Diocletiani fusius scribit [5]: « Diocletianus, cum se imperio abdicavisset, gravissimum in morbum incidit, cujus doloribus vehementibus totum corpus affligebatur, viscera inflammatione acerrima corrumpebantur, caroque universa, ceræ in morem, colliquebatur. Quin et luminibus miser captus atque mutilatus est. Exinde miserabiliter putredine absumptus, ex faucibus multitudinem vermium ipsa cum lingua, quæ computruerat, ejecit: atque adeo in sepulcris confectorum cadaverum fœtore nihilo melius fœtuit. Inter hæc ille spirans et gemens mortem invocabat, atque extremo spiritu hæc verba edidit: Væ miserabili mihi, et digno qui lugear; quam justas meorum in Christianos impiorum conatuum pœnas pendo! Hæc scelesto illi postea temporis evenerunt. » Hactenus Cedrenus; quæ ne mireris prætermissa fuisse ab ethnicis scriptoribus utpote ignominiosa illis.

3. Aurelius Victor [6] de tempore obitus ipsius et causa hæc tradit, superius tamen alia occasione recitata: « Vixit annis LXVIII (LXXVIII) ex queis communi habitu prope novem egit, morte consumptus

[1] Psalm. CXI. — [2] Const. orat. ad sanct. cœtum c. 25. — [3] Euseb. lib. VIII. c. ult. — [4] Zonar. tom. II. Annal. in Dioclet. — [5] Cedr. in Comp. — [6] Aur. Vict. in Dioclet.

est, ut satis patuit, per formidinem, voluntaria; quippe cum a Constantino atque Licinio vocatus ad festa nuptiarum, per senectam, quominus interesse valeret, excusavisset, rescriptis minacibus acceptis, quibus increpabatur Maxentio favisse ac Maximino favere, suspectans necem dedecorosam, venenum dicitur hausisse. » Hæc Victor, ex cujus sententia anno sequenti a debellato Maxentio, cum Constantiæ atque Licinii celebratæ sunt nuptiæ, nempe ante triennium, Diocletianum defunctum esse, dicere opus esset. Addit Eutropius [1]: « Contigit igitur ei, quod nulli post natos homines, ut, cum privatus obiisset, inter divos tamen referretur. » Eadem ferme verba apud Hieronymi Chronicon leguntur.

4. Porro, ut Diocletianus more majorum inter divos referretur, opus id fuisse Licinii, certum est, qui hoc anno (ut dicemus) a Constantino rebellans, Christianos persequi aggressus est. Sed qui impium stulto conatu retulit inter divos, ipse ab imperio cecidit, et ex humanis desiit. Hic tandem finis truculentæ belluæ, ebriæ sanctorum sanguine. Qui enim olim (ut Eusebius [2] et Eutropius [3] tradunt) adorari se jussit ut deum, et gemmatos calceos atque vestes non contentus purpura se ipsum induit, primum imperio (ut dictum est) arreptus amentia exuit, ac tandem infelicissimum finem sortitus est. Sic juxta Deboræ canticum [4]: Omnes inimici tui, Domine, pereant; qui autem diligunt te, sicut sol in ortu suo splendet, ita rutilent. Quod factum vidimus in Constantino.

5. *Liciniana persecutio in Oriente qua nobilissimæ martyrum historiæ.* — Quod autem spectat ad Licinii adversus Constantinum conceptum odium, atque ab ejus amicitia defectionem, et bellum conflatum, jam exordiamur narrationem. Hujus sane rei gestæ historiam antequam enarrare aggrediamur, quod præcipuum est, temporis gnomon ex more figendus est, quo rerum gestarum veritas clarius innotescat. Extat Constantini [5] rescriptum ad Florianum præfectum de veteranis datum post annum sequentem, Licinio quintum et Crispo coss., quarto idus Aprilis, ubi mentio habetur de obtenta ab eo victoria in Thracia anno superiore, quinto nonas Julii qui est sequens annus, Gallicano et Basso consulibus. Sed cum, antequam dimicaretur in Thracia, constet, auctore Zozimo et aliis, pugnatum fuisse apud Cybalem in Pannonia; hac ratione jure dici posse videtur discordias hoc anno inter utrumque esse conflatas, eosque tandem ad apertum bellum progressos, ac primo certamine Cybali in Pannonia conflixisse, de quo suo loco dicendum.

6. Porro inferendi hujus belli causa a Zozimo [6] in Constantinum concitato atque infenso ejusmodi redditur: « Exorta, inquit, sunt inter eos dissidia, non quod Licinius causam præbuisset, sed quod more suo Constantinus pacta consueta parum integra fide servasse visus esset, ac nationes quasdam ad impe-

[1] Eutrop. lib. IX. in fin. — [2] Euseb. in Chron. — [3] Eutrop. lib. IX. in fin. — [4] Judic. V. — [5] L. de Veter. Cod. Theod. — [6] Zozim. lib. II.

rium Licinii pertinentes avertere voluisset. Itaque prorumpentibus in apertum inimicitiis, ambo copias suas ad dimicandum cogebant. » Hæc de belli causa Zozimus, cui Aurelius Victor [1] et ipse ethnicus scriptor favet; dum eadem ex causa, quod Constantinus Licinium bello exagitarit ac tandem imperio spoliarit, post decennium regni ipsum fuisse latronem cognominatum tradit, cum ait : « Unde in proverbio vulgari : Tracala decem annos præstantissimus, duodecim sequentibus latro, decem novissimis pupillus ob profusiones immodicas nominatus. » At de his inferius. Sed quod spectat ad causam, illa prior atque verior intercessit, ex Licinii perfidia atque impietate progressa; quod nimirum de Christiana religione protegenda pactis non stetisset conventis. Hæc autem quomodo se habuerint, ab Eusebio, qui hæc præsens spectavit, remque fidelius ita prosecutus est accipiamus.

7. Eusebius [2] igitur post decennalia a Constantino sui imperii celebrata, quæ anno superiore (ut demonstratum est) contigerunt, de his quæ mox sunt subsecuta, ejusmodi exorditur historiam; atque ut in his plurimum percepit oblectationis, sic de illis, quæ in Oriente magno cum tumultu et perturbatione gesta esse auditione acceperat, mœroris non parum. « Nam ei nuntiatum est, belluam quamdam immanem et ferocem illic tum Dei Ecclesiæ, tum reliquis provincialibus insidias tendere (quippe dæmon nefarios omnes suos nervos contendit, quo iis, quæ erant a pio imperatore confecta, contraria prorsus perageret), usque eo, uti imperium Romanum in duas partes diremptum, noctis tenebris et splendori diei omnibus persimile videretur. Nam iis qui Orientem obtinebant, tanquam noctis caligo offundebatur : illis autem qui erant alterius partis incolæ, splendor clarissimæ diei illucescebat. Quos tam infinitis bonis a divina providentia suppeditatis frui, neque diabolus invidia æstuans virtutique infestus, æquo animo spectare tolerareque, neque tyrannus, qui alteram orbis partem opprimebat, omnino ferre potuit; qui quidem, cum imperium sibi prospere succederet, et Constantini tam eximii imperatoris sororem duxisset, relicta præclarorum hominum imitatione, perditos impiorum mores et institutum æmulari cœpit; et quorum infelicem vitæ exitum oculis aspexisset, eorum sceleratam mentem sequi maluit, quam infirma præstantioris viri amicitia acquiescere. Itaque nec legum amicitiæ, nec fœderum, nec cognationis, nec pactionum memoriam, omnino animo tenens, bellum crudele et pestiferum contra patronum suum movet. Nam sicut Constantinus utpote princeps humanissimus, veræ benevolentiæ erga ipsum ostendit indicia, majorum cognationis, regii sanguinis antiquitus ducti consortem fieri voluit, sororem ei collocavit in matrimonium, liberam denique totius imperii perfruendi potestatem tanquam cognato et collegæ regni tribuit; sic ille contraria animo statuens, contra meliorem præstantioremque hominem machinas comparavit, aliosque alias excogitavit insidiarum modos, quo patroni sui benefacta malefactis compensaret.

8. « Ac primum amicitiam callide et veteratorie simulans, dolo et fraude egit omnia, et propterea quæ temere admittebat, clam fore speravit. Cæterum ejus insidias ex occulto structas Deus famulo suo patefecit. Iste igitur simulac fuit in primis illis conatibus manifesto prehensus, ad secundas fraudes se contulit, cœpitque interdum benevolentiam et necessitudinem prætexere, nonnunquam fœderibus, et jure jurando fidem facere, tum quasi derepente decreta antiquare, rursus per legatos supplicare; iterum ex mendacii simulationibus turpi ignominiæ labe notatus, tandem bellum palam indicere, ac mentis adeo temeritate et insolentia incitatus, de cætero ipsi Deo, quem Constantinum imperatorem auguste venerari cognovit, se opponere.

9. « Primum enim contra Dei ministros, ejus subjectos imperio, qui nunquam quicquam criminis contra imperium admisissent, pedetentim tum et dissimulanter causas astute et fallaciter confictas aucupari molitus est. Et cum nullum crimen ipsi suppeteret nec haberet quod viris illis omnino posset objicere, legem promulgavit: quæ quidem præcepit, ut neque episcopi inter se de rebus suis communicarent, neque cuipiam illorum copia esset aliquam ecclesiam in proximo sitam adeundi, neque conventus, aut consilia, aut deliberationes de rebus ad ipsorum utilitatem spectantibus instituendi. Atque hæc tanquam ansa illi fuit ad nos proterve contumelioseque tractandos. Aut enim legem violando, supplicio obnoxios esse oportebat; aut legis præcepto morem gerendo, Ecclesiæ ritus et instituta evertere. Nam magnæ et graves deliberationes de controversis rebus susceptæ, non aliter possunt, quam per rectam Conciliorum administrationem, ratione et via procedere.

10. « At revera Dei hostis Licinius, quoniam Constantini pii imperatoris institutis contraria moliri decreverat, ejusmodi exequi contra nos mandavit. Nam ut hic sacerdotes Dei, quo honor illius, quem sancte colebant, illustraretur, ad pacem studuit et mutuam concordiam perducere; sic ille honesta disturbare machinatus, consentientem Ecclesiæ harmoniam dirumpere divellereque contendit. Atque quoniam hic Deo carus famulos Dei in palatium suum benigne intromisit, ille Deo infestus, contraria animo complexus, pios omnes ipsius obsequentes imperio e sua exturbavit regia, et viros, quos erga se maxime fideles habuit et benevolos, in exilium ejecit. Eos item, qui ob res suas ante præclare gestas fuissent amplos ab ipso honoris et dignitatis gradus adepti, aliis obsequi serviliaque ministeria obire mandavit. Et primum facultates quæstus sui gratia omnibus ademit; deinde mortem illis minatus est, si forte aliquando salutare Christi nomen profiterentur. » De expulsis e palatio Christianis iisdemque diversis pœ-

[1] Aurel. Vict. in Constant. — [2] Euseb. in Vita Const. lib. I. c. 41. 42. 43. 44. 45. 46.

nis affectis, Eusebius [1] hæc habens præ oculis iterum testatus est. Ad hæc fortasse allusit Victor, et ipse gentilis historicus, cum in Constantino scribit, ipsum Licinium fuisse spadonum et aulicorum acerrimum domitorem; consuevisse enim ethnicos, christianos homines continentiæ professores nominare spadones, suo loco dicemus. At de eodem Licinio prosequitur Eusebius, dicens :

11. « Porro animo perturbationibus agitato et in omnem intemperantiam effuso Licinius præditus, infinitis adulteriis et facinoribus insigni turpitudine nobilitatis admissis, eximiam castitatis virtutem negavit in hominibus esse posse, aliorumque naturam ex sua vitiosa mente spectavit. Ac propterea legem secundo tulit, jubens ne viri simul cum mulieribus, precibus in ecclesia ad Deum fusis, interessent, neve sexus muliebris augustas virtutis scholas adiret, neu denique episcopi mulieribus sacra Dei eloquia explicarent, sed mulieres ipsæ alias mulieres, a quibus erudirentur, sibi deligerent. » Hactenus de his Eusebius. Audet impurissimus homo et illitteratus Ecclesiæ leges præscribere, et solitas catecheses ab Ecclesia Dei proscribere, easdem ab episcopis ablegare, ac feminis tradere. « Erat quippe, inquit Victor [2], infestus litteris, quas per inscitiam immodicam virus ac pestem publicam nominabat, præcipue forensem industriam. »

12. Porro sicut fuit legum iniquarum injustissimus promulgator, ita pariter se earumdem severissimum custodem exhibuit. Unde accidit ut Ammonem diaconum, et quadraginta virgines, quas ille instituebat, diversis mortis generibus affecerit, quorum omnium natalis dies kalendis Septembris fuit perpetua memoria consecratus, qua die hæc de eorum triumpho in Menologio scripta habentur: « Natalis sanctarum quadraginta mulierum martyrum virginum et monialium, et Ammonis diaconi earum magistri; hæ fuerunt ex Hadrianopoli Macedoniæ Christum secutæ sub institutione ejusdem Ammonis diaconi; tentæ vero sunt a Balbo præfecto Hadrianopolis multumque excruciatæ, ut idolis immolarent, quæ fortiter restiterunt; cum interea idolorum sacerdos arreptus a dæmone suspensus in aere, atque in terram collisus, interiit. Virgines vero cum Ammone missæ sunt Heracleam ad Licinium ibi commorantem, cujus sententia decem ex illis vivæ combustæ, reliquæ vero una cum earum magistro gladiis concisæ sunt; præstitit hæc sævissimus imperator. » Hæc Græci die prima Septembris. Sed hallucinatus est plane Nicephorus, dum, quas omnes attestantur virgines, ipse tradit uxores fuisse illorum quadraginta militum, qui Sebaste in Armenia passi sunt sub eodem Licinio imperatore, de quibus suo loco dicturi sumus. Unde autem ejusmodi commentum acceperit, non apparet; quod potius ignari vulgi rumore ex paritate numeri jactatum putatur.

13. Ad hæc etiam spectat quod idem Licinius imperator sanctissimum virum Paulum episcopum Neocæsareæ Euphratesiæ, quod minime destitisset munus suum explere in institutione fidelium omnium, etiam feminarum, vinciri jusserit, ludibriique causa ejus genitalia igne comburi atque articulorum nervos combustione succendi; quod testatur Gregorius [1] presbyter, necnon Theodoretus [2]. Quod etiam ad persecutionem Licinii spectat, Socrates hanc quoque ab eo legem adversus Christianam religionem fuisse statutam tradit, cum ait [3] : « Lege etiam interdixit episcopis, ne in congressum colloquiumque cum Gentilibus aliquando venirent, eo videlicet consilio, ut Christiana religio inter eos nulla ex parte propagaretur. » Hæc Socrates.

14. Sed antequam cætera ab Eusebio de rebus Licinii in Christianos gestis scripta recenseamus, hic operæ pretium judicamus de ipsius Licinii intemperantia atque sævitia historiam egregie testatam describere, qua simul causa aperitur, cur tantopere episcopos feminas erudientes hisce impiis legibus exagitarit. Scripsit eam, qui tunc vivebat, atque ea videbat, Joannes Nicomediæ presbyter [4]; qui in ipso suæ narrationis exordio summatim complexus quæ tum Maxentio, tum Maximino Christianorum persecutoribus accidissent, ad res a Licinio gestas orationem convertens, post narratum ejusdem Licinii adventum una cum Constantia Augusta Nicomediam, et alia de pace Ecclesiæ breviter dicta, hæc mox subdit de ejusdem imperatoris facta in deterius mutatione : « Cum feliciter, quod cupiebat, ei processisset, quæque sperabantur in ejus potestatem venissent, ostendit non longe postea, qualemnam animum haberet; et cujusmodi revera esset quod videlicet per simulationem, et sub quadam simulatæ fidei specie atque tegumento cum maximo illo imperatore Constantino versatus fuerat; quo tempore Constantini res gestas considerans, animum suum occultabat. Tunc igitur cum totus scelestus esset et nefarius, totusque ad diaboli voluntatem se accommodasset, solius et veri omniumque creatoris Dei confessionem reprobavit, idque post jusjurandum illud, quod Dei amantissimo imperatori Constantino sæpius exposuit, nullo unquam tempore se a Christianorum fide defecturum, sed illius se fore propugnatorem. Quæ sua promissa pro nihilo faciens, Græcorum cultui diligenter se ipse totum tradidit, ardenti zelo in rebus illis execrabilibus permanens, et ubique idolis ipsis sacrificia offerens. Qui et violenter senatorias mulieres abripiens, in conspectu hominum turpe ac intemperatum facinus committebat, non matribus neque filiabus parcens, quominus intemperanter cum illis coiret. Ad hæc per omnes gentes infinitas calamitates meditari non desistebat. » Hæc ibi. Eadem plane de Licinii intemperantia narrans Eusebius [5] : « Quid, inquit, dicam de mulieribus in matrimonium collocatis, in quas

[1] Euseb. lib. X. c. 8. — [2] Victor. in Const.

[1] Greg. presb. orat. de Patribus Nicæni Concilii. — [2] Theod. lib. I. c. 7. — [3] Socrat. lib. I. c. 2. — [4] Apud Metaph. die 26 April. — [5] Euseb. lib. X. c. 8.

iste decrepitus senex impetum fecit? Quid virgines adolescentulas enumerem, in quas, quo effusam intemperantem animi sui libidinem expleret, contumeliose insultavit?» Hæc Eusebius. Sed institutam narrationem prosequamur.

15. « Hæc cum Magni Constantini germana soror videret atque audiret, eaque ferre non posset, litteras ad pium virum et Dei amicum Constantinum clam misit, quibus significabat quæ Licinius facere ausus fuerat. Ille enim superstitiosæ hominum culturæ studiosus, et ipsi Deo invisus Licinius omnes christianos homines e domo sua procul fugavit; qua re aperte se Christi divino patrocinio nudum ac destitutum ostendit. Cum igitur sine impedimento aliquo talia diutius ab illo fierent; una quædam puella ex earum numero, quæ in reginæ ministerium ardenti studio affectæ erant, e Christianorum genere exorta, moribusque et temperantia florescens, cum hæc cognosceret, et a Licinio ad stuprum provocata, cum eo misceri exhorresceret, simulque ne propter zelotypiam ac suspicionem a domina sua abigeretur, arcanum illud reginæ ipsi aperire ausa est : Hæc, inquit, imperator constituit mihi facere. Benignus enim, qui ejus cubiculi præfectus est, cum tanquam magnum aliquod donum se mihi collaturum speraret, hoc significavit. Te igitur obtestor per Deum illum, qui cæli et terræ dominus est, quem et ipsa times et imperator Constantinus colit, ne sinas virginitate mea, nefario coitu vitiata, me privari.

16. « Hæc cum regina didicisset, et puellæ ipsius æquam mentem ac propositum libenter amplexata esset, illam primum occultavit eo nomine, quod delirio correpta, moritura videretur. Postea vero opportunum tempus nacta, multum auri et argenti, regiumque ornatum atque omnem supellectilem, necnon pueros illi dedit, eamque misit in Armeniæ regionem; atque illis hominibus qui eam ducebant, præcepit, ut nullo modo, quæ fierent, alicui patefacerent, quænam scilicet aut unde esset illa puella, quoad Dominus ipse providisset. Illi vero virili veste eam ornarunt; cumque reginæ de puellæ custodia et benignitate in ea servanda fidem certam dedissent, in eum locum, in quem jussi fuerant, proficiscebantur. At si qui ab illis quæsivissent, quisnam ille esset, tribunum quemdam esse respondebant.

17. « Dei autem providentia factum est, ut illi in urbem Amaseam venirent; erat autem urbs illa Ponticæ provinciæ metropolis. Glaphyra igitur (hoc enim erat puellæ nomen), cum urbem munitissimam vidisset, ejus loci specie delectata est; et pueros suos admonuit, ut, si Christianorum genus illic invenissent, in ea urbe permanerent. Cum vero adolescens quidam, qui ad Quintium urbis illius cum primis illustrem virum pertinebat, audisset viros illos christianos esse, et quærere si qui ejusdem fidei essent in urbe illa, ad Quintium pertulit quod audierat; qui nihil moratus eos convenit ac rogavit ut in domo ipsius esse vellent, et, si gratum eis esset, illic manerent, dicens se quoque christianum esse, et eo in loco christianum episcopum habere virum egregium et dignum qui cum Apostolis ipsis conferri posset. » Equidem Basileum Amaseæ episcopum spectatum fuisse in Conciliis Neocæsariensi et Ancyrano, superius dictum est, quem et Magnus Athanasius [1] episcopus Alexandrinus inter celeberrimos hujus sæculi sanctissimosque antistites enumerat. Sed prosequitur Joannes presbyter :

18. « Illi ejus verbis obtemperantes, et in ejus domo partem quamdam capientes, apud clarissimum virum Quintium permanserunt, et episcopum ipsum convenere, qui Basileus appellabatur (idem quod Basilius, sed usu quodam accidit, ut Basileus potius, quam Basilius, nominaretur); erat vir ille admodum eloquens, omnique virtute et spirituali prudentia refertus. Cum vero a Glaphyra ipsa quæsitum fuisset, quænam et unde esset, respondit se Italam genere, et christianam esse ex parentibus christianis, ancillamque reginæ illius, quæ Constantini Augusti soror et Licinii regis uxor erat. Adjunxit etiam deinceps, quænam fuerat causa, ut ad eum locum veniret. Illi, cum hæc audissent, præceperunt, ut neque ipsa, neque quisquam illorum qui ad eam pertinebant, cum aliquibus versaretur; ne aliquo modo urbis præfecto delati essent, et calamitatis alicujus causa ea res ipsis foret. Beatus vero episcopus Basileus dixit, ad Dei gloriam illam discessionis causam pertinere.

19. « Illis ipsis diebus templum Ecclesiæ causa episcopus construebat; nam usque ad illud tempus non fuerat intra urbem Christianis ipsis locus aliquis sanctus. Casta igitur illa virgo Glaphyra multum auri et argenti ad templi ædificationem contulit, et omnes fere suas facultates ad omnia ea suppeditabat, quæ beatus Basileus jussisset; quin etiam et ad dominam suam scripsit, ubinam esset, et apud quem manere sibi proposuisset; ac de sacro illo ædificio certiorem eam fecit, petens, ut plus pecuniæ ad se mitteret, qua templum sanctum Christianis compleri posset. Id libentissime fecit Magni Constantini soror, quæ et plurimas pecunias et multa dona ad eam misit; scripsit etiam et litteras ad episcopum, quibus puellam ei commendabat.

20. « Temporis intervallo, iniquioris dæmonis arte factum aiunt, ut Glaphyræ litteras Benignus ille, de quo diximus, invenerit; quibus lectis, cum audisset puellam vivere, et apud quemdam virum Amaseæ esse, regi Licinio hoc patefecit. Qui cum mirum in modum furore accensus fuisset, illa ipsa hora ad provinciæ præsidem edictum misit, quo jubebat Basileum episcopum, et Glaphyram ferreis vinculis ligatos ad se mitti. Prius igitur quam regis litteræ ad præsidem venissent, Dei providentia factum est, ut Glaphyra ipsa ex humanis rebus discederet. » Hujus natalem diem, qui contigit idibus Januarii, insignis ejus pietatis et castitatis ergo, perpetua memoria placuit adscribi in tabulis ecclesia-

[1] Athan. orat. I. contra Arian.

sticis, in quibus anniversaria commemoratione celebris hactenus perseverat. Sed quid post hæc Basileo contigerit, rem gestam idem auctor sic describit :

21. « Corruptor autem ille et inhumanus præses, cum regis edictum accepisset, sanctissimum episcopum Basileum comprehendit, et ferreis vinculis adstrictum ad regem misit; de Glaphyra autem scripsit, quod mortua esset. Consequebantur beatum episcopum Basileum duo clerici diaconi, quorum alter Parthenius, alter Theotimus vocabatur; omnes autem in via ipsa ab impiis militibus et carnificibus vexati sunt. Cum vero Nicomediam regiam urbem venissent, Dei servus Basileus in carcerem conjectus est; Parthenius vero et Theotimus apud Elpidiphorum quemdam christianum hominem atque hospitalem, qui carceri proximus habitabat, benigne et multa cum misericordia hospitio accepti sunt. Fidelissimus igitur Elpidiphorus, cum omnia de viro illo cognovisset, et carceris custodi notus esset, auro ab eo impetravit, ut sine impedimento aliquo, et ipse, et diaconi. et quoscumque voluisset, ad magnum Dei pontificem introirent, et una cum illo divinas preces atque psalmos noctibus præsertim canere possent.

22. « Instanti igitur die, quo ante tyrannum Basileus ipse sistendus erat, mediæ noctis tempore, carceris custode accersito, diaconos suos et admirabilem Elpidiphorum quæsivit. Custos igitur ipse celerrime eos omnes ad Basileum duxit. Ille vero psalmos, ut consueverat, etiam tunc canebat, exorsus ab illa psalmorum decade [1] : Memento, Domine, David, et omnis mansuetudinis ejus. Deinde cum in psalmis dicendis ulterius progressus esset; tertio versum hunc extensis in cælum manibus et lacrymas fundens, dixit [2] : Si habitavero in extremis maris, manus tua deducet me, et tenebit me dextera tua, Domine. Diaconi autem illi cum Basileum in precibus tanquam perplexum vidissent, lapsum ipsum fuisse suspicati sunt. Ipse vero sciebat quid diceret, ut earum rerum finis ostendit, quæ de illo conclusæ sunt. Deinde cum hymnos et preces explevisset, die ipso jam lucescente, diaconos affatus : Tentationes, inquit, adsunt, fratres, a diabolo quidem ipso commotæ, sed ab hominibus in nos illatæ. Ne segnes sitis, neque ob eas ærumnas, quæ futuræ sunt, animo concidatis; sed sustinete, stabiles manentes in fide; neque vos dimoveri patiamini, ut probati et non confusi in adventu Domini sitis, vigilanter ac firmiter animæ oculos ad eum intentos habentes, qui potest nos servare a morte, et luctum vertere in gaudium, angustias ipsas in jucunditatem, lacrymas in risum, labores in requiem. Omnes vitæ hujus voluptates et sensuum illecebras abjectissima quæque esse, propter Filium Dei Jesum Christum existimate, ut ejus hæredes una cum omnibus sanctis viris efficiamini, ejus regni deliciis fruentes. Scitote enim, filii mei, hac nocte Dominum meum mihi vere apparuisse, et qualis dissolutionis meæ et in illum migrationis futurus sit finis, quæcumque denique magna et præclara in servum suum faciet, mihi declarasse. Vos igitur tranquillo animo estote; et revertentes, fratres ipsos in Christo confirmate. Eutychium vero Callistrati filium episcopum vobis assumetis; id enim mihi Dominus revelavit; qui sua gratia et benignitate motus, faciet ut vile hoc corpus meum vobis reddatur. » Factum vero esse postea ab eis, ut præceperat Basileus, de ordinatione Eutychii, ex eo perspicuum redditur, quod ejusdem nominis episcopus Amasenus interfuisse reperitur magno Nicæno Concilio, cui et subscriptus inhæret. Sed rursum Joannes :

23. « Cum ejus clerici amaros fletus emitterent, ille consuetam suam doctrinam adhibens, ipsos admonuit et hortatus est, ut reverti vellent, manibus Elpidiphori eos commendans, cui et hoc dixit : Tu, frater, a Deo electus es, ut charitatis mercedem recipias; una igitur cum illis ærumnas patere; neque ipsos dimittas, quocumque loco Dominus ad eorum ministerium te invitaverit. Cum primum vero eos Basileus dimisisset, rex ipse jussit illum ad se duci : ac primum Glaphyræ puellæ crimen objiciebat, quod eam acceperat, neque quicquam de ea re significaverat. Ille ad hæc omnia justam defensionem opposuit. At rex jussit ab sui conspectu episcopum amoveri. Cui et per urbis tribunum significans : Condonabo, inquit, tibi erratum hoc, et insuper honores maximos adjiciam, si mihi obtemperaveris, et deis meis sacrificia obtuleris; quin etiam et eorum sacerdotum, qui hic sunt, pontificem te constituam.

24. « Beatus vero ille Dei minister Basileus tribuno respondit : Hæc dices regi : Licet totum regnum tuum mihi dare volueris, nunquam tantum mihi dabis, quantum auferre vis, cum a Deo vivente me separare studeas, et dæmonibus animarum corruptoribus adjungere, atque ab infinita, sempiterna, immortalique gloria abalienare, et ad caducos honores impellere, quorum honestas turpitudo est et splendor abusio quædam inutilis. Sed si vis me bonum consiliarium audire, tu mihi obtemperes, et redeas illuc unde discessisti; quemque reprobatum contempsisti, ad eum te supplicem adjicias. Bonus enim Deus noster, nec quisquam alius est præter ipsum justus, sanctus, et salvator. Pœnitentiam igitur agas, et a vanis istis rebus discedas; ne propter insipientiam tuam mala et calamitates in te veniant, illatæ ab illo ipso justo Judice, quem tu negans dixisti Deum *non* esse. » Hæc Basileus ad Licinium, quod ille in gratiam Constantini speciem quamdam præ se tulisset christianitatis, quam ab eo rebellans exuerat.

25. Verum cum hæc Licinio a tribuno relata essent, ille adhuc iterum cum eo experiri jubet, mandans, nisi acquiesceret, truncari capite. Perstante vero S. Basileo in sententia, verberibus leviter tamen inflictis, ad littus maris eum capite plecti mandat. Tum ille precibus ad Deum fusis, saluta-

[1] Psalm. CXXXI. — [2] Psalm. CXXXVIII.

tisque suis osculo sancto, jugulum præbens, feliciter martyrium consummavit. Ejus vero corpus in mare dejicitur jussu imperatoris. « Hoc enim modo, inquit auctor, quamplurimos ex iis qui Christi fidem colebant, illos præsertim qui gregibus Dei præsidebant, obtruncatos piscibus escam projecerant. » Porro autem idem auctor, qui hæc oculis lacrymas fundentibus spectabat, pluribus prosecutus est, quæ nos, memores instituti, brevitate contraximus; idemque elegantem post hæc subnectit historiam de corporis sectique capitis apud Synopen inventione. Contigit vero martyrium Basilei (ut idem auctor testatur) vicesima octava die Martii, inventio autem atque sepultura vicesima sexta mensis Aprilis. Adstipulatur his a Joanne narratis Eusebius iterum, tum in Historia [1], tum in vita Constantini, cum Licinii infensum animum in Ecclesiam Amasenam in Ponto declarat; ut respectu eorum, quæ ipse Eusebius a sæviente in eamdem Licinio admissa dicit, Joannis presbyteri historia parcior videatur, tantum abest, ut ipse quippiam veritati superaddiderit.

26. Apud eumdem quoque Eusebium in Chronico, hoc anno Constantini undecimo, ponitur expulsio Christianorum a palatio, sequenti vero martyrium Basilei episcopi Amaseni, licet in eodem Chronico multa ad finem habeantur inversa, atque in notis numeri depravata, nec cum annis Christi consentientia. Verum dum idem auctor testatur, Constantinum Constantiæ sororis litteris permotum, cum de nece sanctissimi episcopi, deque aliis per Licinium patratis sceleribus certior redderetur, adversus Licinium expeditionem parasse; necem Basilei hoc potius anno accidisse, quam sequenti, affirmari posse videtur, quod constat ex his, quæ dicturi sumus, primam victoriam de Licinio ipsum obtinuisse, ac proinde hoc anno apertis inimicitiis alterum in alterum bello rem agere decrevisse, et non obiter quemquam ipsorum permotum esse, sed, quod in difficillimo prœlio accidere solet, eorum quemlibet in sequentem annum copias comparasse.

27. Hic ille plane annus esse videtur, quo, dum ad sequens prœlium Licinius ubique delectum haberi juberet, et tyrones describi, in Ægypto, inter alios magnus ille Pachomius, tunc adhuc ethnicus militiæ adscriptus est. Quid autem tunc illi acciderit, ut christianæ fidei studiosus fieret atque sectator, Acta ejus germana quidem, nec levi saltem mendacio usquam aspersa, his verbis declarant [2] (jucundum plane erit ex Licinii impiis facinoribus ad gratiora hæc subinde divertere) : « Cum autem post persecutiones Magnus imperaret Constantinus, et adversus tyrannum bellum gereret, jussi sunt in aliquibus provinciis plurimi juvenes referri in numerum tyronum; inter quos fuit etiam ipse Pachomius; qui ut ipse affirmavit, agebat annum vicesimum. Omnibus ergo uno animo navigantibus cum iis, qui ipsos assumpserant, militibus, appulerunt in quoddam oppidum Thebarum. Vespere autem, cum cives vidissent eos in satis tuta esse custodia, et de eis audivissent viri christiani et misericordes, attulerunt eis omnia quæ erant ad usum necessaria, et valde eis magnum præbuere solatium, cum essent in maxima afflictione.

28. « Ego vero cum vidissem (inquit Pachomius), quod ab eis factum fuerat, et hoc valde essem miratus; didici ab eis qui una mecum erant, Christianos erga omnes quidem, præcipue autem erga hospites, esse benignos et misericordes. Rogante autem me, inquit, quidnam esset appellatio Christianorum, dicebant : Sunt homines pii et Deum colentes, credentes in nomen unigeniti Filii Dei sui Jesu Christi; et omnibus benefacientes, sperant ab eo mercedem remunerationis. Ipsis autem hæc ei dicentibus, mente illuminatus et fidem Christianorum admiratus, et metu Dei corde inflammatus et spiritu exultans, cum parum secessisset, et apud se fuisset, manus suas in cælum extendit et dixit : Domine Deus, qui fecisti cælum et terram, si respiciens respexeris humilitatem meam, et mihi tuæ divinitatis dederis cognitionem, et me liberaveris ex hac afflictione; tibi serviam omnes dies vitæ meæ et convenienter tuis præceptis vitam instituam. Cum ergo esset precatus et sic Deo pollicitus, uno die postea egressus e custodia cum iis qui cum ipso erant et navem ingressus, navigavit ex illo oppido. Interea autem dum in aliena regione versaretur, si quando eum carnis voluptates, aut rerum aliquarum mundanarum vexarent cupiditates, valde aversabatur, precum memor, per quas mente illuminatus Christum fuit professus, et ejus qui in ipsum extitit divinæ gratiæ adventus. » Militavit Pachomius in exercitu Licinii imperatoris, quousque ille per Constantinum penitus debellatus est, quando (ut suo loco dicemus) dedit in Ecclesia Christo nomen novæ militiæ miles, ac sacro baptismate initiatus monachum profiteri cœpit; cujus quales in Christiana religione futuri essent progressus, illud præcessit indicium, magnarum rerum prænuntium, cum videlicet dæmones ejus adhuc pueri sub cura parentum agentis præsentiam exhorruerunt, nec ausi sunt in consuetum templum accedere, quo puer cum parentibus advenisset. Sed hæc in Actis pluribus.

29. Atqui haud otiosum erit, ex quo ad hæc divertimus, locum perscrutari, in quo Pachomius, Christianorum ibi agentium admiratus collatam in Gentiles etiam homines charitatem pariter ac pietatem, Christianæ religionis concepit affectum, qui velut semen diligenter excultum in ingentem arborem excrevit. Thebarum civitatem unam illam fuisse cum scribat auctor; in mentem revoco, eamque civitatem existimo, quæ Oxirinchus dicta, diversis sanctorum virorum ac mulierum pro status cujusque diversitate classibus abundabat, quæque erat sanctissimorum virorum asylum, et collectio civium beatorum; quorum præclarissimæ virtutes cum in omnibus actionibus elucerent, in suscipiendis tamen

[1] Euseb. lib. x. c. 9. et Vit. Constantini lib. II. c. 1. in fin. — [2] Apud Metaph. die 14 Maii.

hospitibus, solis instar radiorum, adeo effulgebant, ut (quod dictum est) etiam gentiles homines in maximam sui admirationem adducerent, et ad capessendam christianam fidem eorum animos provocarent. Sed quid Evagrius [1] qui ea præsens spectavit, de ipsa civitate scripserit, audiamus :

30. «Venimus autem, inquit, ad civitatem quamdam Thebaidis, nomine Oxirinchum, in qua tanta religionis deprehendimus bona, ut ea nemo digne sufficiat enarrare. Repletam namque monachis intrinsecus vidimus, et extrinsecus omni ex parte circumdatam; et ædes publicæ, si quæ in ea fuere, et templa superstitionis antiquæ, habitationes nunc erant monachorum; et per totam civitatem multo plura monasteria quam domus videbantur. Sunt autem in ipsa urbe, quia est ampla valde et populosa, duodecim ecclesiæ, in quibus publicus agitur populi conventus, exceptis monasteriis, in quibus per singula loca orationum domus sunt, quæ certis temporibus ad orationem frequentantur. Sed nec portæ ipsæ, nec turres civitatis, aut ullus omnino angulus ejus monachorum habitationibus vacat; quippe per omnem partem civitatis die ac nocte hymnos ac laudes Deo referentes, urbem totam quasi unam Dei ecclesiam faciunt. Nullus ibi invenitur hæreticus aut paganus, sed omnes cives christiani, et etiam omnes catholici; ut nihil omnino differat, si episcopus in platea orationem, aut in ecclesia faciat. Ipsi quoque magistratus aut principales civitatis, et reliqui cives studiose per singulas partes statuunt eos qui observant, ut sicubi apparuerit peregrinus aut pauper, certatim ad eum currant; et qui præoccupaverit, abducit, ut quæ sunt necessaria, consequantur. De his autem, quæ erga nos ab his populis gesta sunt, videntibus transire nos per civitatem suam, et velut angelis occurrentibus, atque honorem deferentibus, quomodo enarrem? aut de ipsis monachis et virginibus, quorum innumeræ multitudines (ut supra diximus) in illa urbe habentur? Requirentes enim a sancto episcopo loci illius, viginti millia virginum et decem millia monachorum ibi haberi comperimus; quorum omnium affectum erga nos, et honorem quem exhibebant, vobis exponere nec sermo sufficit, nec verecundia permittit, quomodo pallia nostra scinderentur, unoquoque nos sibi rapiente, et ad se adducere cupiente. Vidimus ibi plurimos sanctorum Patrum diversas Dei gratias habentes, alios in verbo Dei, alios in abstinentia insignes et virtutibus ministrantes.» Hactenus de his Evagrius, quorum causa Pachomium Christianam religionem animo concepisse diximus.

31. Redeamus jam ad Licinii res gestas, cujus in Constantinum expeditionis hoc anno paratæ occasione, ad hæc de Pachomio, et loco quo ipse tunc miles a Christianis tam liberaliter exceptus est, paulutum digressi sumus. Non solum autem in S. Basileum Amaseæ in Ponto episcopum, sed et in alios ejusdem Ecclesiæ Christianos, aliosque diversarum Ecclesiarum episcopos, ejus furor grassatus est; ita tamen, ut hæc persecutio non furenti impetu primum eruperit, sed sensim serpserit, magno tamen Ecclesiæ detrimento; quod Eusebius his propemodum verbis significat [1] : « Iste, quem diximus, Licinius in eumdem cum illis gurgitem, qui cum Deo bellum gessissent, præceps dejectus est; et quorum interneciones impietatis causa ipsis illatas oculis aspexisset, eorum exemplum ad suam perniciem consectatus, persecutionem contra Christianos, tanquam quoddam ignis incendium jampridem extinctum, de integro suscitavit, graviore flamma ab ipso, quam a superioribus tyrannis accensa. Atque velut bellua quædam immanis, aut serpens tortuosus in se convolutus, furorem et minas, quasi cum Deo bellaturus, anhelans, nondum aperte quidem (Constantinum enim admodum extimescebat) contra Dei Ecclesias ipsius imperio subjectas dimicare ausus est; sed clam apud se malevolentiæ occultans venenum, clandestinas insidias separatim contra episcopos comparavit. Nam per veteratorias molitiones magistratuum, qui provinciis præfuerunt, spectatissimos quosque inter ipsos e medio tollendos curavit. Quin cædis modus in eos institutus peregrinus quidam erat; cujusmodi non aliquando cognitum fuisse arbitror.

32. « Quæ enim fuere ab ipso in Amasea Ponti patrata, extra omnem crudelitatis modum longe evagata sunt. In quo loco nonnullæ Ecclesiæ, quæ fuissent etiam ante eversæ, jam secundo e sublimi ad solum usque sunt prostratæ.» Hæc Eusebius, plane alludens (ut dictum est) ad ecclesiam Amaseæ ex pecuniis Glaphyræ a Constantia Augusta illi collatis excitatam, et per Licinium furore percitum solo tenus dirutam. Idem quoque auctor de eodem Licinio tradit [2] per bella quadam elusione vetuisse conventus intra civitates agi, sed extra mœnia eos jussisse convenire, cum ait : « Aliud quiddam ad ecclesiarum eversionem machinatus est; asseverans populi conventus, qui de more agebantur, extra portas in amœna planitie fieri oportere; nam aerem, qui extra portas est, permultum ei qui est templorum in civitate sitorum ad congressus faciendos præstare.» Sed quid de ecclesiis fecerit, hæc post multa subdit [3] : « Aliæ autem ecclesiæ a provinciarum præfectis occlusæ; ne quis eorum, qui eas frequentare consueverant, eo ad conventus agendos accederet, neve cultus Deo debitos impertiret. Nam qui ista mandaverat, non existimavit preces illic pro se fieri, utpote quem mala conscientia in opinionem induxisset; sed pro Constantini salute nos omnia pietatis officia exequi, et Deum assidue pro eo orationibus placare, pro certo persuasum habuit. Illius autem assentatores, et qui ei blandiri egregie in animum induxerant, illustrissimos ecclesiarum præsides (eidem se impio tyranno rem gratissimam facturos arbitrati sunt) capitis

[1] Evagr. in Vit. SS. Patrum c. 5.

[1] Euseb. in Vita Constant. lib. II. c. 1. 2. et hist. lib X. c. 9. — [2] Idem in Vita Const. lib. I. c. 46. — [3] Idem ibid. lib. II. c. 2.

supplicio mulctarunt. Itaque qui insontes erant, perinde atque ii qui cæde et sanguine manus suas inquinassent, sine causa ad locum supplicii abducti sunt et gravi pœna affecti.

33. « Jam vero quidam novum genus mortis subierunt, corpore in multas particulas ense minutatim dissecto; ac post istud crudele supplicium et omni scelere in tragœdiis audito magis horrendum, in profundos maris gurgites piscibus vorandi projecti sunt. Pii viri post hæc, sicut paulo ante acciderat, aufugere; famuli Dei in agros rursum et solitudines se abdere cœperunt. Ubi ista hoc modo tyranno succedebant ex sententia, de cætero contra omnes persecutionem excitare in animum inducit. In qua re certe fuisset voti compos, et nihil fuisset ei impedimento, quominus in opere instituto processisset, nisi Deus suorum servorum propugnator, uti quod futurum erat perverteret, famulum suum Constantinum, tanquam lumen illustre in tenebris et nocte obscurissima incensum, ea in loca in quibus versabatur tyrannus, quasi manu duxisset. » Sed hæc postea. Quinam autem extiterint ejusdem Licinii conatus reliqui, idem Eusebius narrat; atque in primis quo modo fuerit in christianos milites exacerbatus, hæc tradit[1]:

34. « Verum ibi ne in hoc quidem instituto habebat qui ei morem gererent; de cætero, nudo capite (ut dicitur), milites, qui erant in civitate, si dæmonibus neutiquam hostias immolare in animum inducerent, jussit de dignitatis gradibus, quibus fruebantur, penitus dejici. Proinde uti cohortes piorum hominum ubique gentium honoribus erant spoliatæ, sic tyrannus, qui has leges sanciverat, sua ipsius opera sanctorum virorum precibus omnino orbatus.» Fuit enim hoc ejus in re agenda consilium, ut exercitum christianis militibus expurgaret; ratus nimirum, omnes qui christiani essent, ex animo studere Constantino, sibi autem fore adversos; sicque accidit, ut, magno robore sui exercitus in hunc modum sublato, essent ejus vires magnopere enervatæ ac plane collapsæ. Eadem quoque ratione in reliquos, quos sciret Constantino esse animi affectione conjunctos, animadvertit; quod idem quoque Eusebius testatur his verbis[2]: « Ad extremum namque furor ejus cœpit in ecclesias insultare, grassarique in episcopos, quos sibi maxime adversari animadverteret; quin etiam quos cum pietati deditos, tum imperatori magno ac religioso caros existimaret, eos inimicorum loco habere. Quocirca a sanitate et mente penitus deturbatus, animi impetum in nos incitavit. » Constat præterea complures alios christianos militia nobiles ignominiæ causa ad opus publicum esse damnatos, alios insuper ad textrinam aliaque opera gynæcea adscriptos fuisse. Id quidem testatur[3] ipsemet Constantinus imperator in edicto, quod primum post expugnatum Licinium pro Christianis edidit; recitabimus ipsum suo loco.

35. Inter alios nobiles cum castrensis, tum palatinæ militiæ viros, qui Christianæ religionis causa a Licinio e palatio ejecti sunt, fuit Auxentius notarius, postea factus ob insigne virtutis meritum episcopus Mopsuestenus, de cujus nobili confessione Suidas hæc narrat[1]: « Auxentius Mopsuestiæ episcopus, ex iis qui confessores nominantur, homo illustris in exercitu Licinii imperatoris et e scribarum numero, quos notarios Romani vocant. Confessionis genus hujusmodi fuit. Erat in quadam palatii aula fons aquæ, et in eo Bacchi statua, et vitis ampla totum complexa locum atque inumbrans. Quo cum Licinius causa delectationis venisset, Auxentio et aliis multis e comitatu sequentibus, vitem intuens, uvam magnam et maturam e palmitibus dependentem vidit, eamque Auxentium resecare jussit. At ille statim femori appenso pugione stricto, resecuit, nihil suspicans. Licinius autem : Ponito, inquit, uvam ad Bacchi pedes. At ille : Absit, imperator; christianus enim sum. Tum ille : Igitur, apage te, relicta militia; alterutrum enim facias necesse est. At hic nihil cunctatus et zonam solvit, et statim alacer palatio excessit. Ephori autem aliquando post eum Mopsuestiæ episcopum crearunt. Frater ejus junior Theodorus fuit Athenis eruditus, cui et ipsi tandem Tarsensis Ecclesiæ episcopatus contigit.» Hucusque Suidas. Inter alios quoque milites christianos ac nobiles confessores, Arsacii virtus effulsit[2]: erat hic genere Persa, qui et ipse pariter contempta militia, insignis confessor factus, monasticam vitam exercuit et virtute miraculorum enituit sub Constantino; de quo opportuniore loco plura dicturi sumus.

36. Sed et Theodorus in Cypro episcopus eodem tempore multa passus ac carceri mancipatus, cum Licinium vicisset Constantinus, ab eodem jussus est solvi. qui egregia morum sanctitudine diem claudens extremum, anniversaria memoria a Græcis[3] hactenus celebratur. Tunc et fama celeberrimus[4] S. Nicolaus Myræ in Lycia episcopus similiter pro Christi nomine est in carcerem conjectus; sed reddita per Constantinum Ecclesiæ pace solvitur; hac enim ultima persecutione eum vinctum fuisse, ex eo constat, quod per Constantinum, cum toti dominaretur Orienti, liberatus est, nec ab alio, vel alio tempore; nam si sub Diocletiano, Galerio, vel Maximino conjectus fuisset in vincula, jam antea Maximini edictis iterum promulgatis, liber Ecclesiæ Myrensi redditus esset, nec opus fuisset liberari per Constantinum; illo enim pacis interstitio, quod concessum est edicto Maximini, vel post obitum ejus, peregrinationem ipsius Hierosolymam ad invisenda loca sancta contigisse putamus, ac postea mirificam ejus Dei jussu factam in episcopatum Myrensem electionem : quæ omnia atque admiranda illius vitæ cunabula, auctosque eum ætate ejusdem sanctissimos mores, res præclare gestas, egregiaque miracula edita, cæteraque ejus Acta cum a Græcis, tum a Latinis scripta atque omnibus pervulgata testantur;

[1] Euseb. in Vita Const. lib. I. c. 47. et lib. X. hist. c. 8. — [2] Idem ibid. lib. I. c. 49. — [3] Idem in vita Const. lib. II. c. 25.

[1] Suidas in verbo Auxentius. — [2] Sozom. lib. IV. c. 15. — [3] Menolog. XII Maii. — [4] Metaph. die 6 Decemb.

ut non sit opus hic singula recensere, sed pro temporum ratione pauca duntaxat attingere. Nunc ad initum semel de Licinii persecutione sermonem orationem revocemus.

37. Licet autem iræ Licinii in Christianos conceptæ aliquandiu ob Constantini metum, ab eo primum fuerint studiose compressæ ac postea patefactæ, lento gradu progredi visæ sint; tamen quod ex impie gestis addantur vires ad graviora facinora perpetranda, velut ignis, cum e tenui fumo crescit in flammam, et sævo incendio in immensum auctus cuncta circumcirca depascit, acerbius Christianos exagitat, omnia adhibens in eos genera tormentorum, præsidibus utens, quorum crudelitas multis exemplis sub præteritis tyrannis persecutoribus notior omnibus facta esset: deliguntur denuo ad provinciarum præfecturas, qui in magistratu tales erant, stabiliunturque Busirides atque Phalarides, Lysiæ et Agricolai.

38. De hac enim persecutione sub Licinio restituta agens sanctus Basilius hæc ait[1]: « Ubi vero iniquum præconium edictumque omnibus denuntiavit, ne quis Christum profiteretur, propositaque omnia pœnarum genera confitentibus; multa quoque a judicibus injustis ira et feritas prodit; multæ tendebantur ubique insidiæ, doli, delationes; ignis insuper paratus, ensis in promptu, crux affixa, botrus (nempe culleus), rota, flagella. In tanta igitur fidelium turbatione nonnulli fugiebant, aliqui succumbebant, alii fluctuabant, quidam ante certamen solis minis absterrebantur; alii ubi coram videbant intentatos cruciatus, consternabantur; alii certamen ineuntes, deinde usque ad finem laborum durare nequeuntes, pugnam ac periculum detrectabant, et velut in pelago naufragantes, quæ virtute patientiæ parta, multorum annorum secum in navi vehebant, per impatientiam amiserunt. » Hæc generatim Basilius de persecutione complexus, mox agere de martyribus, quorum gratia ea præfatus est, incipit in hæc verba : « Tunc igitur quadraginta invicti et generosi Christi milites, cum præfectus imperatoris litteras ostendisset et obedientiam requireret, libera voce audacter et fortiter, nihil ex iis quæ viderant exemplis expavescendo, sed minas omnes contemnendo, in medium procedentes, sese christianos esse fassi sunt. »

39. Sunt ii Cappadoces illi milites quadraginta, qui sub præside Agricolao Sebaste in Armenia Minori, in Thermarum frigidario gelu rigentes coronam martyrii adipisci digni fuerunt; quorum nomina tam Græcis, quam Latinis notissima, hæc sunt[2]: « Domitianus, Evodius (Eunoicus), Sisinnius, Eradius (Heraclius), Alexander, Joannes, Claudius, Athanasius, Valens, Helianus, Melilon, Hecditius, Acacius, Vivianus, Helvius, Theodolus, Cyrillus, Flavius, Severianus, Cyrion, Valerius, Chudion, Sacerdon, Priscus, Eutychus, Smaragdus, Philoctimon, Aerius, Michallius, Lysimachus, Domnus, Theophilus, Eutycius, Xantius, Angias, Leontius, Isychius, Caius, Gorgonius, et Candidus. » Hæc, inquam, sunt militum nomina, quæ singula, egregiæ virtutis ergo, viventibus semper ecclesiasticis tabulis, anniversaria celebritate passionis natali die repetenda, perpetua memoria consignari meruerunt; licet unum ex recitatis nominibus non sit militis, sed balnei custodis in locum desertoris gratia divina suffecti. Sed quo ordine ac ratione, S. Basilius sic describit[1]:

40. « Unus ex eorum numero inde per animi inconstantiam subterfugiens, mœrorem sociis maximum reliquit; nec propterea Dominus eorum vota inania esse permisit. Nam prope aderat quidam cui eorum custodia credita est in gymnasio quodam e vicino a frigore servato (putamus hunc locum fuisse balnei calidarium), et exitum rei expectans, paratusque martyres, si qui fugerent (ut eis clare pollicitus fuerat) in lavacro quodam aquæ calidæ, quod juxta situm erat, excipere atque servare. Res a præfecto astute fuerat excogitata, talem videlicet invenire certaminis locum, in quo paratum damnati haberent refugium, ut omnes cœpti propositi constantiam amitterent; sed hoc martyrum patientiam clariorem reddidit; non enim qui cogitur, constans est, sed qui liber, et in oblectationis copia dura pati potest, is demum constans ac patiens est. Custos itaque dum hos observaret, quosdam e cœlo descendentes angelos, ac coronas singulis martyribus, uno excepto, distribuendas aspexit. Is autem, quem indonatum illi reliquerunt, ac honoribus cælestibus indignum judicaverunt, ea repertus est animi mollitie atque inconstantia, ut statim laboris tolerantiam desperans ad hostes transfugeret; miserabile prorsus spectaculum, miles transfuga, vir fortissimus captus, Christi ovis a lupo direpta; et quod miserabilius, a vita perpetua cælestique excidens, neque hac postremo diu gaudens: nam ubi calidam attigit aquam, corpore, quod glacie torpebat, dissoluto, statim interiit.

41. « Custos vero, qui prodigium hoc viderat, ubi illum fugientem aspexit, relictis omnibus, sese in ejus demisit locum, atque unam cum sanctis illis emisit vocem : Christianus et ego sum. Itaque cum ejus subita mutatione stuporem illis incuteret; et numerum implevit, et mœstos ob socium amissum sanctos consolatus est; eos imitando, qui in acie prima, ubi forte aliquis ceciderit, statim ordini alium restituunt ac surrogant, ne proximi incommodum patiantur. Talem igitur ipse se gessit. Vidit miracula cælestia, agnovit veritatem, ad Dominum confugit, cum martyribus annumeratus est. » Hucusque Basilius de coronis martyrum et suffecti commilitonis victoria atque triumpho. Sed et paulo post præclare subdit de matre unius ex illis, quem Melitonem nominatum tradunt, exemplum his verbis :

42. « Unius illorum mater alios jam pæne frigore extinctos aspiciens, suum vero filium ob vires

[1] Basil. orat. in 40 martyres. — [2] Metaph. die 9 Martii vet. manuscr. et Ado ea die.

[1] Basil. orat. in 40 martyres.

aliquantulum validiores, et adversus dura constantiam, adhuc vivum, permittentibus lictoribus, vitæ consulere valentem; ipsum propriis accepit manibus, ac currui, in quo reliqui jacentes ad pyram ferebantur, apposuit martyris vera mater; non enim lacrymam indecoram effundere, nec aliquid humile loqui vel indignum agere visa est; sed : O nate, inquit, perfice cum tuis contubernalibus iter beatum, ne a chorea deseraris, neve inferior aliis Domino appareas. O matrem felicem! o bonæ radicis bonum germen! » etc. Ita Basilius; quibus hæc addunt Acta eorumdem martyrum : « Mater quæ relictum filium solum cernebat, rejecta imbecillitate muliebri, virilemque animum ac robur assumens, humeris suis filium imposuit, et strenue plaustra sequebatur; juvenis autem, dum gestaretur a matre, lætus animam efflavit. Mater vero plaustra jam consecuta, super illa filium projecit. Constructa autem et incensa pyra, sanctorum corpora combusta sunt, » etc.

43. Quomodo autem ipsorum reliquiæ, nempe sacri cineres, in alveum injectæ fuerint divina virtute servatæ, ac rursum quomodo repertæ, ac denuo inventæ atque translatæ, deque aliis nonnullis, consule quæ diximus in nostris ad Romanum Martyrologium Notis, et addidimus in editione Plantiniana. Quam autem frequenti cœtu ex diversis provinciis accurrente frequentari ac celebrari soleret eorumdem martyrum natalis dies, Gregorius Nyssenus locupletissimus testis est duabus illis orationibus, imo una, accedentium multitudine interrupta, ac sequenti die rursum repetita et absoluta. Sed et de martyrum cultu ubique locorum, hæc S. Basilius eadem oratione habet : « Hi sunt qui nostram obtinentes regionem, quasi quædam turres contra adversariorum incursum refugium exhibent; nec uno in loco sese clauserunt, sed multis in locis hospitio recepti, multorum patrias ornaverunt; nec tamen separati, sed inter se commixti : si in singulos eos diviseris, proprium numerum non excedunt; si vero in unum congregaveris, quadraginta nihilominus erunt; atque ita ut ignis natura permanent, etc. » Quomodo autem eorum martyrum reliquiæ sub Pulcheria Augusta inventæ, ab ea honorificentissime habitæ sint, suo loco dicemus.

44. At non in Oriente tantum, sed et in Occidente celebris erat memoria eorumdem quadraginta martyrum, quorum causa S. Gaudentius episcopus Brixianus, Ambrosii æqualis, in Cappadociam peregrinari non timuit, ut reliquias martyrum inde acciperet, et suam eisdem Ecclesiam illustraret. Est de his ejus oratio habita in dedicatione basilicæ, ubi de iisdem martyribus plura. Qui enim ab exordio nascentis Ecclesiæ bene cœptus est cultus sanctorum martyrum, posterioribus quoque temporibus est ubique religiosissime propagatus, exemplisque innumeris quotidie docti fideles, martyrum patrocinio plurimum adjuvari; nam et de iisdem idem Basilius hæc eadem oratione : « Paratum est hic Christianis auxilium, Ecclesia videlicet martyrum, exercitus triumphantium, chorus laudantium Deum. Sæpe operam dedistis, sæpe laborastis, ut unum pro vobis orantem inveniretis; quadraginta hi sunt, unam orationis emittentes vocem. Ubi enim sunt duo vel tres in nomine Domini congregati, ibi Deus est; ubi vero quadraginta fuerint, quis dubitet Deum esse præsentem? Qui aliqua premitur angustia, ad hos confugiat; qui rursus lætatur, hos oret, etc. »

45. Passi sunt quadraginta hi martyres Sebaste, septimo idus Martii. Hos autem ad coronam præcessisse videtur ejusdem Sebastenæ civitatis episcopus S. Blasius, qui ante mensem unum et dies sex, nempe tertia Februarii, ibidem loci et sub eodem quoque præside Agricolao passus legitur, qui in eum omne crudelitatis genus exercuit; hic, inquam (ut dictum est superius), Eustratii martyris Sebasteni, qui in persecutione Diocletiani, eodem præside Agricolao passus est, reliquias colligens, recondidit simul cum corpore S. Orestis [1], et furorem persecutionis evitans, diu latuit in Argæo monte : sed tandem inventus, ab eodem Agricolao diris subjectus tormentis, martyrio coronatur; cujus natalis dies tam apud Græcos, quam Latinos ejusmodi elogio chartis ecclesiasticis tertio nonas Februarii adscriptus habetur : « Sebaste in Armenia passio sancti Blasii episcopi et martyris, qui multorum patrator miraculorum, sub Agricolao præside post diutinam cæsionem atque in ligno suspensionem, ubi ferreis pectinibus carnes ejus disruptæ sunt, post teterrimum carcerem et in lacus demersionem, unde salvus exivit, jubente eodem judice, una cum duobus pueris capite truncatur. Ante eum vero septem mulieres, quæ guttas sanguinis ejus, dum torqueretur, colligebant, deprehensæ, quod christianæ essent, post dira tormenta gladio percussæ sunt. » Hactenus ibi ex ejus Actis tam Græcis, quam Latinis ubique notissimis : sed apud Metaphrastem nequaquam in omnibus noscuntur esse sincera. Quod vero Sebaste, et sub eodem præside Agricolao post diuturnas latebras S. Blasius passus inveniatur, merito ad Licinii tempora eum retulimus; et licet in aliquo scripto codice in persecutione Diocletiani martyr effectus dicatur, id sicut in plerisque aliis accidit; ut cum persecutio sub Licinio brevis admodum fuerit, nec inter decem illas Ecclesiæ persecutiones adnumeretur : nonnulli martyres, qui post novissimam illam Diocletiani et Maximiani persecutionem passi habentur, sub eadem martyrio coronati dicantur. Habuit Blasius in Sebastena sede successorem Petrum episcopum, qui divinitus admonitus, eorumdem quadraginta martyrum reliquias invenit, atque religiose curavit [2].

46. Quod igitur (ut tradit Gregorius Nyssenus [3]) hostis humani generis pravus dæmon Licinio suasisset, de hostibus nequaquam victoria potiturum, nisi, quos sciret colere Christum, occideret; tantum abest, ut dictorum martyrum nece exsatiatus fuerit,

[1] Acta Eustratii et soc. in fin. Metaph. die c. 13 Decemb. — [2] Acta martyrum quadrag. a Metaph. descripta — [3] Greg. Nyss. orat. II. in martyres quadraginta.

ut magis in alios furor ipsius excanduerit per sævissimos præsides agens omnia, ipse ad parandam in Constantinum expeditionem intentus. Etenim Lysiam Cæsarea Sebasten amandat successurum Agricolao, illi crudelitate non imparem; quo cum pervenisset, Severianum militem, cujus admonitionibus quadraginta insignes martyres illi profecerant, tentum, diris cruciatibus exagitatum interemit. Extant ejus martyris Acta [1] fusius scripta, ipsiusque memoria relata in tabulas ecclesiasticas quinto nonas Septembris. In eadem quoque provincia Nicopoli, sub eodem præside Lysia, passi leguntur Leontius, Mauricius, Daniel, ac socii, quorum martyrio natalis dies inscriptus est tam apud Græcos, quam Latinos sexto idus Julii.

47. In Ponto autem, proxima illi provincia, tres fratres milites martyrii coronam adepti sunt quarto nonas Januarii, qua die eorum passio paucis hisce in Martyrologiis recensetur : « Tomis in Ponto sanctorum trium fratrum, Argæi, Narcissi et Marcellini pueri, qui sub Licinio principe inter tyrones comprehensus, cum nollet militare, cæsus ad mortem, et diu in carcere maceratus, demum in mare mersus, martyrium consummavit; fratres vero ejus gladio perempti sunt. » Execrandum plane videbatur christianis militibus, adversus christianum imperatorem crucis vexillo prævio ducentem exercitum, impii Licinii castra sectari, cujus rei causa totidem milites, Cyrinus, Primus atque Theogenes, eodem tempore in Hellesponto, tertio nonas Januarii, passi sunt. Sed et Heracleæ insigne certamen exegit Theodorus dux exercitus; extant ejus Acta [2] ab Augaro (ut idem præ se fert auctor) omnia coram spectante conscripta; ubi et de compluribus aliis militibus passis in Macedonia mentio habetur. De eodem pauca hæc Nicephorus [3] : « Quo tempore etiam exercitus dux Theodorus martyrio defunctus est spectata fortitudine vir, qui Heracleæ in Ponto habitans, Mariandynorum genti præerat; et quod evocatus ad Licinium cum venisset, hospitem ipsum habuit, ejusque deos comminutos egentibus dedit. Hunc Licinius, etiamsi egregie carum habuerit, multis tamen affecit cruciatibus; nam et in crucem eum egit, et subulas in meatus secretiores corporis ejus immisit, postremoque capite truncavit; cujus corpus postea in patriam ejus Euchaitem magnifice deportatum, ibi insigni templo cohonestatum est. » Hæc Nicephorus, licet ante dictos superius martyres hunc passum affirmet.

48. Edessæ vero in Syria sub Lysania præside, annuente Licinio, passus est Abibus diaconus insignis inter martyres, cujus passionis extant Acta [4] fideliter scripta, quorum hujusmodi est exordium : « Excitata rursus fuit persecutio adversus Christianos, et Abibo universum imminebat periculum; is enim obibat civitatem, divinas cunctos docens Scripturas, et magno animo confirmans ad pietatem. »

[1] Habet Metaphr. die 9 Sept. — [2] Metaph. die 7 Febr. — [3] Niceph. lib. VII. c. 44. in fine. — [4] Recitat Metaph. die 15 Novemb. c. 13.

Diaconi namque id erat muneris, persecutionis tempore circumire castra fidelium prospicereque opportunitati cujusque, in omnibusque consulere omnibus, ac de cunctis episcopum commonere, sed et in carcere constitutos Christianos invisere, eosque ad martyrium exhortari. Est Cypriani sententia alias superius recitata, qua ait [1] : « In præteritum semper sub antecessoribus nostris factum est, ut diaconi ad carceres commeantes, martyrum desideria consiliis suis et Scripturarum præceptis gubernarent. » Cum igitur vitæ suæ dispendio cæteris pacem pepererit, et pro omnibus se ipsum obtulerit, dignum est, ut quæ reliqua sunt Actorum ejus, ordine prosequamur.

49. « Hæc autem [2] cum venissent ad aures Lysaniæ, ea Licinio imperatori ab eo significantur. Studebat enim ut ipse ei committeret quæstionem habendam de Christianis, et maxime de Abibo (neque enim prius fuerat ei commissa). Ille vero litteris datis jubet, ut morte Abibum afficiat. Ipse autem degebat in quadam parte civitatis propter statum ecclesiasticum; mater vero et quidam ex iis qui ad eum genere attinebant, cum eo versabantur. Ille vero cum rem rescivisset, ne daret pœnas, quod martyrii deseruisset ordines, cuidam qui erat ex primis cohortis (is autem vocabatur Theotecnus) se ipsum indicat; et tandem : Quem quæris? inquit. Abibum? ipse sum, inquit. Ille autem benigne eum intuens : Nemo, inquit, adhuc novit te venisse, o homo; abi ergo, et servare; nec sis sollicitus de matre, nec de iis qui genere ad te attinent; nullus enim eos poterit omnino afficere molestia : et hæc quidem Theotecnus. Abibus autem, cum tempus vocaret ad martyrium, nolebat pusillo et abjecto animo suffurari salutem; ei itaque dicit : Non propter caram matrem, nec propter cognatos me reddo manifestum, sed adsum propter Christi confessionem; » libens enim votensque exhibebat se persecutoribus, vitam sponte profundens, cujus jactura pax esset perpetua Ecclesiæ concilianda; offerens se instar Christi Redemptoris nostri in redemptionem pro multis; ac proinde hæc subdit : « Ecce enim vel te nolente apparebo coram præside, et Christum meum prædicabo coram principibus ac regibus. Theotecnus itaque veritus ne sua sponte veniret ad præsidem, et ea de causa ei afferretur periculum, ut qui eum non fecisset manifestum, assumit Abibum, et ducit ad præsidem : Hic est ille, inquiens, qui quæritur, Abibus.

50. « Cum autem Lysanias audisset Abibum sua sponte adiisse ad certamina, arbitratus eam rem esse contemptus et audaciæ, ut qui parvi fecisset austeritatem tribunalis, eum statim curat ducendum in judicium, conditionemque ab eo petit, et nomen, et patriam. Cum vero respondisset se esse quidem ortum e vico Thelsæa, significasset autem se esse Christi ministrum, statim martyrem criminatus est præses, quod non obtemperasset jussis im-

[1] Cypr. epist. XI. edit. Pamel. — [2] Acta apud Metaph. ibid.

peratoris. Hujus autem rei apertum esse dicebat indicium, quod Jovi thus non sacrificaret. Ad hæc, se quidem christianum esse dicebat Abibus, et non posse Deum verum relinquere, et sacrificare inanimis et nullius sensus præditis operibus manuum. Præses vero eum brachia vinctum funibus jussit in ligno sublimem extolli et ferreis ungulis lacerari. Erat autem suspensio longe violentior quam laceratio; veniebat enim in periculum ne discerperetur, cum violenta extensione ei divellerentur brachia. » Illud tormenti genus dictum erat græce, κλιμακίζειν, de quo Suidas : « Climax, scala est, tormenti genus, quo corpora distorquentur. » Aristophanes : « Quovis modo eum torque, scalis alligatum, suspensum, flagris cæsum, cute direpta, distentum, aceto in nares infuso, lateribus impositis, cæteris adhibitis omnibus. » etc.

51. Sed rursum Acta : « Interim, dum is penderet sublimis, conversus est præses ad blanditias, et fingebat se esse patientem ; minabatur autem etiam graviora, si non mutaret propositum. Ille autem : Nemo, inquit, me abducet a fide, neque persuadebit, ut adorem dæmones, etiamsi plura tormenta inferat et majora. Cum autem vellet scire præses, quamnam ei utilitatem tormenta conciliarent, quæ corpus tantum consumunt, Christi martyr : Non ad præsens usque tempus, inquit, nostra consistunt, nec ea solum sequimur quæ cernuntur; quod si tu quoque volueris aspicere ad spem et promissam nobis remunerationem, forte etiam dices cum Paulo [1] : Non sunt condignæ passiones hujus temporis ad futuram gloriam, quæ revelabitur in nobis. Cum autem præses ea, quæ dicebantur, stultitiæ damnaret; et nunc quidem blandiens et subiens personam patientiæ, nunc vero minans et acerbam mortem intentans, neutri eorum eum videret cedere : Non tibi, ait, repentinum et totum simul vitæ finem afferam, sed te lento igne paulatim liquefactum, efficiam immitem et implacabilem animam deponere : sententiam pronuntiavit. Et cum versus septentrionem extra civitatem collecta fuisset materia, ducebatur ad rogum, sequente quidem matre, sequentibus et iis quoque qui alias cognatione ad eum attinebant. Ille vero postquam esset precatus, et benedixisset omnibus, atque eis osculum dedisset in Domino, accensa autem pyra esset ab iis qui in id inserviebant, in ignem injicitur : et cum aperto ore flammam accepisset, apud eum qui dederat spiritum deposuit. »

52. Mutata fuit sententia præsidis ac temperata, ne videlicet lento consumeretur igne, quod fuerat comminatus; sed ut in rogum conjectus quamprimum mortem obiret. At quod habent Acta, eum aperto ore flammam accepisse, in memoriam revocat, quod Lucianus ait his verbis [2] : « Etenim a multis hoc pro certo confirmari audio, nullam mortem esse velociorem aut properantiorem, quam eam, quæ per ignem illata fuerit; solum enim os aperiendum est, et statim efflatur anima. » De ejus vero sepultura rursum hæc Acta : « Deinde cum ignis esset sedatus, qui ad eum attinebant, pretioso linteo eum circumdederunt, et unguentis unxerunt (non enim ignis eum absumpserat); cumque psalmos et hymnos, ut par erat, cecinissent, prope Samonem et Guriam martyres deposuerunt, ad gloriam Patris, et Filii, et Spiritus sancti; » etc. ac demum : « Talem quidem vitæ finem invenit martyr Abibus tempore Licinii, et talem cum sanctis nactus est depositionem; et sic piis attulit requiem a persecutionibus; nam deinceps quidem Licinio fuit diminuta potentia, Constantino autem floruit dominatio, » etc. Etenim (ut dicemus anno sequenti) Licinius a Constantino sæpe prœtio victus, urgentibus malis exagitatus, a persecutionibus cessare compulsus est.

53. Rursus vero relati inveniuntur in tabulas ecclesiasticas [1] Macrobius et Julianus sub eodem Licinio passi. Sozomenus [2] Licinianæ persecutionis terminos circumscribens, hæc ait : « Per idem tempus Christiani, qui versus Orientem ad Libes usque, qui sunt confines Ægyptiis, habitabant, conventus palam agere propterea non ausi sunt, quod Licinius benevolum suum erga illos animum mutaverat. At Græci, Macedones et Illyrici, qui versus Occidentem suarum rerum domicilia habebant, Constantini opera, qui illi imperii Romani parti præfuit, libere et animo securo Deum coluerunt. » Quod vero ea clades nihil prorsus partes orbis Occidentalis pertigerit, Sulpitio Severo [3] levior visa est, nec digna, quæ inter persecutiones adnumerari deberet; sic enim scribit : « Sane tum Licinius, quia adversus Constantinum de imperio certavit, milites suos litare præceperat, abnuentes a militia rejiciebat; sed id inter persecutiones non computatur; adeo levioris negotii fuit, quam ut ad Ecclesiarum vulnera perveniret. » Hæc ipse idcirco, quod numerum mysticum, quem ponit, decem persecutionum quas numerat, instar decem plagarum Ægypti, voluit integre custoditum, nec alio accedente numero labefactatum; prætermittique ob id persecutionem sub Licinio, quod ea esset undecima numeranda; plane dissimulans vel ignorans necem martyrum Orientalium, de quibus mentio facta est, ut revera appareat, complures Ecclesias christiano sanguine ex ejusmodi concitata persecutione Licinii cruentatas. At ejusmodi decem Ecclesiæ persecutionum supputatio S. Augustino [4] non placuit, qui a tempore nascentis Christi Ecclesiæ his multo plures recenset.

54. Certe quidem acerbam satis fuisse hanc ipsam persecutionem a Licinio excitatam, ingens lapsorum numerus terga vertens, turpique fuga deficiens a fidelium castris, arguit. Est de his illibata fide perstans magni Nicæni Concilii testificatio, cum, eorum saluti prospiciens, canonem de iis statuit, his scilicet verbis [5] : « De his qui præter necessitatem prævari-

[1] Rom. VIII. — [2] Lucian. in Vita Peregrini.

[1] Martyrol. die 13 Septemb. — [2] Sozom. lib. I. c. 2. — [3] Sever. hist. lib. II. — [4] Aug. de Civit. Dei lib. XVIII. c. 52. — [5] Concil. Nicæn. c. 11.

cati sunt, aut propter ablationem facultatum, aut propter periculum, aut aliquid hujusmodi, quod factum est sub tyrannide Licinii, placuit Synodo (quamvis humanitate probentur indigni) tamen eis benevolentiam commodari. Quicumque ergo veraciter pœnitudinem gerunt, tribus annis fideles inter audientes habeantur, et sex annis omni se contritione dejiciant, duobus autem annis sine oblatione populo in oratione communicent. » Quod insuper complures (ut dictum est) ipso levioris persecutionis exordio, renuentes thus diis offerre, exuerentur militiæ cingulo; et ex eis nonnulli inventi essent, qui ejusmodi ignominiæ notam et infamiæ titulum molesto animo ferrent, atque ob eam causam qua possent via conantes in pristinum gradum restitui, a priori gloriosa confessione defecisse turpiter visi essent; ejusmodi quoque inflictis eadem persecutione vulneribus Patres in eodem Concilio mederi studentes, hæc statuerunt [1] : « Quicumque per Dei gratiam vocati, primo quidem ostenderunt fidem suam, deposito militiæ cingulo; post hæc autem ad proprium vomitum reversi sunt, ut et pecunias darent, et ambirent redire rursus ad militiam; isti decem annis sint inter pœnitentes post primum triennium, quo fuerint inter audientes, » etc. Hæc et alia illi pluribus; quæ voluimus hic recitasse ad insinuandam hujus persecutionis acerbitatem, qua fidelium plurimi prostrati sunt. At de persecutione Liciniana hactenus; quomodo autem idem Licinius iterum atque iterum sit profligatus a Constantino virtute crucis, dicemus anno sequenti.

55. *Lactantii errores.* — Scribebat hoc anno, quo persecutio Licinii vexabat Ecclesiam, et adversus eam a Constantino expeditio parabatur (ut alias dictum est), Lactantius christianus orator libros illos septem Divinarum Institutionum; in quorum præfatione ad Constantinum vaticinatus est illa de clade ac perditione Licinii et victoria Constantini, quæ superius recitavimus; sed et secundo Annalium tomo, alia se dante occasione, ejusdem auctoris lucubrationes recensuimus a S. Hieronymo [2] numeratas. Luculentissimus plane scriptor, verum scholasticus magis quam ecclesiasticus visus est Damaso, qui hæc ad eumdem Hieronymum scripsit [3] : « Fateor quippe tibi : eos quos jampridem Lactantii dederas libros, ideo non libenter lego, quia et plurimæ epistolæ in eis usque ad mille spatia versuum tenduntur et raro de nostro dogmate disputant; quo fit, ut et legenti fastidium generet longitudo, et, si qua brevia sunt, scholasticis magis sint apta, quam nobis, de metris, et regionum situ, et philosophis disputantia. » Hæc Damasus de epistolis ab eo scriptis. S. Hieronymus [4] itidem eloquentem potius, quam divinarum Scripturarum peritum fuisse demonstrat verbis illis ad Paulinum : « Lactantius quasi quidam fluvius eloquentiæ Tullianæ, utinam tam nostra confirmare potuisset, quam facile aliena destruxit. »

[1] Concil. Nicæn. c. 12. edit. 2. — [2] Hier. de Script. Eccles. in Lactant. — [3] Apud Hier. epist. CXXIV. — [4] Idem epist. XIII.

Visi sunt eidem quasi dialogorum Ciceronis epitome libri illi septem, et alii de Ira et Opificio [1] Dei.

56. Porro divinarum Scripturarum imperitia in enormes eum lapsum errores alibi [2] docet, cum ait : « Hoc ideo, quia multi per imperitiam Scripturarum (quod et Firmianus in octavo ad Demetrianum epistolarum libro facit) asserunt Spiritum sanctum sæpe Patrem, sæpe Filium nominari. » Ut merito idem percellatur censura Gelasii [3], cum ipsius opuscula ejusdem judicio censeantur apocrypha. Verum errores diversis in locis librorum ipsius sparsos, collectos in unum habes in fine operum ejus recentioris editionis. An autem præstiterit, quod ipse pollicitus est iisdem quos hoc anno scripsisse commentarios diximus, se scripturum adversus omnes hæreses, cum ait [4] : « Postea plenius et verius contra omnes mendaciorum sectas proprio separatoque opere pugnabimus; » nulla penitus extat memoria : equidem existimamus eum morte præreptum, explere minime valuisse, quod animo conceperat; siquidem (ut auctor est S. Hieronymus [5]) in extrema positus erat senectute, cum his temporibus magistrum ageret Crispi Cæsaris, filii Constantini.

57. *Donatistæ denuo appellant a Synodo.* — Hoc item anno, iisdemque Sabino ac Ruffino coss., Constantinus imperator ad Eumalium vicarium scripsit de purgatione Cæciliani; Augustinus enim relegens a Constantino res gestas in causa Cæciliani, hæc ait [6] : « Constantinus ad Eumalium vicarium de purgatione Cæciliani scripsit Sabino et Ruffino coss., quarto idus Novembris, id est, post biennium, et menses prope octo. » Hæc ipse. Sed quid est, quod Constantinus post biennium a Concilio Arelatensi de purgatione Cæciliani hoc anno scribit ad Eumalium vicarium; cum constet ex iis, quæ dicta sunt, ab eodem Concilio latam sententiam de innocentia Cæciliani omnibus tunc innotuisse? Quamobrem illud sciendum est, aliud quoque post Arelatense conventum intercessisse judicium in causa Cæciliani, appellantibus denuo Donatistis; quo in judicio iterum ejus causa cognita, eodemque iterum absoluto, de his hoc item anno (ut dictum est) Constantinus ad Eumalium scripserit de purgatione Cæciliani. De gestis enim rebus ab iisdem Donatistis post Arelatense Concilium, S. Augustinus nomine cleri Hipponensis ad Januarium scribens, hæc ait [7] : « Alii vero pertinacissimi, et litigiosissimi » qui scilicet non acquieverunt judicio Arelatensis Concilii, « ad eumdem imperatorem appellaverunt; postea et ipse coactus episcopalem causam inter partes cognitam terminavit, et primus contra vestram partem legem constituit, ut loca congregationum vestrarum fisco vindicarentur; quarum omnium rerum documenta si vellemus inserere, nimium longas litteras faceremus. » Hæc ibi.

[1] Apud Hier. epist. LXXXIV. — [2] Idem in Epist. ad Galat. lib. II. c. 4. — [3] Gelas. in Conc. Rom. in decret. de lib. authen. et apocryph. — [4] Lactant. lib. IV. c. ult. in fin.— [5] Hier. de Script. Eccl. in Lactant. — [6] Aug. post Collat. c. 33. — [7] Aug. epist. LXVIII.

58. Sed quo ordine hæc acta fuerint, dicendum. Quod tam diu post Arelatense judicium, nempe post biennium, ea de purgatione Cæciliani Constantinus ad Eumalium scripserit; plane indicium est, aliud post interpositam appellationem a sententia Patrum Synodi Arelatensis intercessisse judicium, in quo itidem probatus ac judicatus sit innocens Cæcilianus. Quodnam vero illud fuerit, exquirendum est. Meminisse oportet, factionem Donatistarum in Africa ab suo exordio maximam partem episcoporum secum traxisse, et populi ingentem multitudinem pariter abduxisse; quamobrem haud res esse videbatur, quæ licet a duobus Conciliis recte judicata esset, tumultuantibus rursum illis, et ad Constantinum appellantibus, prorsus contemni deberet; quod enim primum permovit Constantinum, injustæ atque illegitimæ ipsorum appellationi priori deferre, illud fuit, ut sic convicti a causa desisterent, penitusque conquiescerent; et Ecclesia Africana, schismate scissa, pace atque concordia uniretur, quodque existimaret, haud facile posse sub Romano imperio contineri Africam tam potenti factione labantem, ad hoc ipsum eumdem induxit, ut hic iterum eosdem appellantes audiret, quo omne illis subterfugium prorsus ademptum foret iterum provocandi iterumque resistendi. Siquidem Donatistæ ecclesiasticum judicium suspectum habentes, atque omnino refugientes, ad Constantinum, ut ipsemet causam cognosceret, provocarunt. Nam ad ipsum antea appellarant a Concilio Romano, non autem ad alios episcopos; licet Constantinus christiana modestia tunc voluerit ecclesiasticum judicium inter personas ecclesiasticas pertractari : testatur id S. Augustinus [1], cum de Donatistis scribit a judicio Romani Concilii appellantibus : « Judices enim ecclesiasticos, tantæ auctoritatis episcopos, quorum judicio et Cæciliani innocentia et eorum improbitas declarata est, non apud alios collegas, sed apud imperatorem accusare ausi sunt, quod male judicarint. » Sic ergo expetitum ab illis sæpe ejusmodi (ut dictum est) suscepit Constantinus, licet invitus, ipse judicium, ut causam illam judicando, imperatoriam ipsi veriti majestatem, omni jam subterfugio appellationis excluso, rursum agere adversus Cæcilianum calumnias excogitarint, haud quicquam certi affirmari potest; omnem plane ipsos in eum movisse lapidem, ut ab episcopatu deponerent, ex rebus gestis omnes intelligunt.

59. Cum igitur Constantinus ejusmodi in se judicium suscepisset, partes coram se voluit esse præsentes, ipsumque Cæcilianum et adversarios Donatistas invicem disceptantes audire; hæc omnia S. Augustinus scribens ad Donatistarum episcopos [2] recenset; ac primum præterita breviter recolens, et causam addens cur Constantinus eos audierit, hæc ait, incipiens a judicio Arelatensi ab eodem imperatore instituto : « Neque enim ausus est christianus imperator sic eorum tumultuosas et fallaces querelas suscipere, ut de episcoporum judicio, qui Romæ sederant, ipse judicaret; sed alios (ut dixi) episcopos dedit, a quibus tamen illi ad ipsum rursum imperatorem provocare maluerunt. Qua in re illos quemadmodum detestetur, audistis. Atque utinam saltem ipsius judicio insanissimis animositatibus suis finem posuissent; atque ut eis ipse cessit, ut de illa causa post episcopos judicaret, a sanctis antistitibus postea veniam petiturus, dum tamen illi quod ulterius dicerent non haberent, si ejus sententiæ non obtemperarent, ad quem ipsi provocaverunt, sic et illi aliquando cederent veritati. » Hucusque de causa superius dicta, cur detulerit Constantinus eisdem Donatistis iterum appellantibus. Quid autem, causa suscepta, idem ipse fecerit imperator, hæc subdit : « Jussit enim ille, ut ei partes ad agendam causam Romam occurrerent. Quo cum Cæcilianus, nescio qua causa, non occurrisset, interpellatus ab eis, præcepit ut Mediolanum sequerentur. Tunc se aliqui eorum subtrahere cœperunt, fortasse indignati, quia non est eos imitatus Constantinus, ut jam statim atque velociter Cæcilianum damnaret absentem. Quod ubi cognovit providus imperator, reliquos ab officialibus custoditos fecit Mediolanum pervenire. Quo cum etiam Cæcilianus pervenisset, ipsum quoque, sicut scripsit, exhibuit; cognitaque causa, qua diligentia, qua cautela, qua provisione (sicut ejus indicant litteræ) Cæcilianum innocentissimum, illos improbissimos judicavit. » Hucusque de Constantini judicio Augustinus.

60. Retardasse putatur Cæcilianus adventum suum ad tribunal imperatoris; indignum ratus, episcopum, eumdemque Africæ primatem, post duplex Concilium episcoporum, subjici debere laici hominis necdum baptizati judicio. Advenit tandem, ne (quod optassent Donatistæ) causæ diffidere videretur; licet ipsi et moram illam calumniari minime desierint. At quid illi triplici judicio jam damnati fecerunt? num acquieverunt consilii inopes, quod jam ad quem appellarent ab imperatoris sententia, nullus penitus esset? Nihil minus. Ea est enim natura perfidiæ, ut convinci possit, sed vinci non possit, veritati semper obnitens.

61. Quid vero post hæc? Reversi in Africam, basilicam invaserunt, quam in Constantina civitate in Numidia idem Constantinus erigendam curavit; qua privati catholici, christiana patientia jacturam tolerantes, a turbisque excitandis penitus abstinentes, petierunt ab imperatore fiscalem sibi largiri locum, in quo ædificarent Ecclesiam. Quorum acceptis litteris Constantinus, commendata eorumdem modestia, quid de domo eisdem danda et basilica construenda ad suos scripserit, hisce litteris ad eos redditis significavit :

62. « Constantinus Victor [1] Maximus ac triumphator semper Augustus Zeuzio, Gallico, Victorino, Sperantio, Januario, Felici, Crescentio, Pontio, Victori, Babbutio, Donato episcopis.

[1] Aug. epist. CLXII. — [2] Idem Ibid.

[1] Ex Biblioth. Petri Pithœi edita.

« Cum summi Dei, qui hujus mundi auctor et pater est, cujus beneficio vitam carpimus, cælum suspicimus, humana etiam societate gaudemus, hanc voluntatem esse constet, ut omne humanum genus in commune consentiat, et quodam societatis affectu quasi mutuis amplexibus glutinetur; non dubium est hæreses et schisma a diabolo, qui caput est malitiæ, processisse; et ideo quicquid ab hæreticis geritur, ejus instinctu fieri, qui eorum sensus, mentes, cogitationesque possidet, nulla dubitatio est; nam cum ejusmodi homines in sua potestate redegerit, iisdem usquequaque dominatur. Quid autem boni efficere insanus, perfidus, irreligiosus, profanus, Deo contrarius, Ecclesiæ sanctæ inimicus potest, qui a Deo sancto, vero, justo, summo, atque omnium Domino recedens, qui nos constituit, et in hac luce produxit, qui spiritum ad vitam, quam carpimus, dedit, et qui nos id quod suum (sumus) esse voluit, et omnia sua voluntate perfecit, ad diaboli partem prono errore decurrit? Sed quia semel possessus animus a malo, necesse est doctoris sui operibus instare, ea perficiat, quæ æquitati et justitiæ contraria videantur; idcirco ii qui a diabolo possessi sunt, ejus falsitati et nequitiæ obsequuntur. Non autem mirandum est, a bonis improbos discedere; nam sic recte proverbio signatum est : Pares cum paribus congregari. Qui malo impiæ mentis infecti sunt, necesse est a nostra societate dissideant : Homo siquidem malus (ut Scriptura loquitur) de malo thesauro profert mala; bonus vero ex bono profert bonum.

63. « Sed quia (ut dictum est) hæretici et schismatici, qui bonum relinquentes et malum sectantes ea perficiunt, quæ Deo displiceant, diabolo, qui eorum pater est, adprobantur adhærere; rectissime et sapienter gravitas vestra facit, et secundum sanctum fidei (Dei) præceptum, ab eorum perversis contentionibus temperando, et iisdem remittendo, quod idem sibi indebitum atque alienum usurpare contendunt; ne, sicuti est eorum perversitas maligna et perfida, ad seditiones usque prorumperent, et inter turbas atque concentus sui similes incitarent, atque ita aliquid existeret, quod sedari non oporteret. Sceleratum quippe eorum propositum semper requirit diaboli... opera perficere. Et ideo cum a sacerdotibus Dei per patientiam cum ipso suo patre... superant. Sibi hi qui cultores Dei summi gloriam, illi vero damnationem comparant et condigna supplicia; ex hoc quippe majus Dei summi existat justiusque judicium, quod eos æquo animo tolerat, et patientia condemnat, his omnia, quæ ab ipsis processerunt, sustinendo : Deus siquidem se omnium vindicem promisit. Et ideo cum vindicta Deo permittitur, acrius de inimicis supplicium sumitur. Quod vos nunc famulos et sacerdotes Dei libenter fecisse cognovi; et satis gratulatus sum, quod de impiis et sceleratis, sacrilegis, et profanis, perfidis et irreligiosis, et Deo ingratis, et Ecclesiæ inimicis, nullam vindictam poscitis, et ut idem (quid) potius ad veniam pertineant (pertineat) postulatis. Hoc est vere ac penitus Deum nosse; hoc est præceptis insistere; hoc est feliciter (fideliter) credere; hoc est vere sentire; hoc est scire, quod major vindicta in contrarios Ecclesiæ provocetur, cum iisdem in sæculo parcitur.

64. « Accepta igitur epistola sapientiæ et gravitatis vestræ, comperi hæreticos sive schismaticos, eam basilicam Ecclesiæ Catholicæ, quam in Constantina civitate jusseram fabricari, solita improbitate invadendam putasse, et frequenter tam a nobis quam a judicibus ex nostra jussione commonitos, et reddere quod suum non erat noluisse : vos autem imitatores patientiæ Dei summi, eorum malitiæ placida mente, ea quæ vestra sunt relinquentes, et potius locum vobis invicem alium, fiscalem scilicet, poscere. Quam petitionem, more instituti mei, libenter amplexus sum; et statim ad rationalem competentes dedi, ut domum bonorum nostrorum transgredi faciat cum omni jure suo ad dominium Ecclesiæ Catholicæ, quam prompta liberalitate donavi, ac vobis tradi protinus jussi; in quo tamen loco sumptu fiscali basilicam erigi præcepi. Ad consularem quoque scribi mandavi Numidiæ, ut ipse in ejusdem Ecclesiæ fabricatione in omnibus sanctimoniam vestram juvaret. Lectores autem Ecclesiæ Catholicæ , et hypodiacones , reliquos quoque instinctu memoratorum... quibusdam pro moribus (mortuis) ad munera, vel ad decurionatum vocati sunt, juxta statutum legis meæ, ad nullum munus statui evocandos; sed et eos qui ducti sunt hæreticorum instinctu, jussimus protinus molestis perfunctionibus absolvi. De cætero etiam legem meam super ecclesiasticos catholicos datam custodiri mandavi; quæ omnia, ut vestræ patientiæ patam fierent, harum litterarum testificatione præscripta sunt. Et utinam quidem hæretici vel schismatici aliquando suæ saluti providerent, et detersis eorum tenebris, ad visionem veræ lucis oculos aperirent, et a diabolo secederent, et ad Deum qui unus et verus, qui omnium judex est, vel sero confugerent; sed quia constat eos in sua malitia manere, et in suis facinoribus mori velle; sufficit iisdem commonitio nostra, et præcedens assidua cohortatio. Si enim jussionibus nostris obtemperare voluissent, ab omni malo liberarentur. Nos tamen, fratres, sequamur quæ nostra sunt, mandatis instemus, custodiamus divina præcepta, ex bonis actibus vitam nostram ab erroribus vindicantes, favente Dei misericordia, per rectum (perfectum) limitem dirigamus (diligamus). » Hucusque Constantinus ad catholicos episcopos in Numidia constitutos.

65. Vides ex his, lector, ipsum Constantinum imperatorem jam catechumenum adeo imbibisse ex Evangelio christianam mansuetudinem, ut tot licet provocatus esset facinoribus Donatistarum, minime tamen (ut par erat) in eos lege agere voluerit; reveritus (ut arbitror) in eisdem nomen Christianorum, quantumlibet eo censerentur indigni; quod speraret fortasse delinire obduratam eorum malitiam be-

neficiis, secundum illud Evangelicum[1] : « Benefacite his qui oderunt vos, » et alia multa his similia ad christianam modestiam comparandam, quibus apprime imbutus, se imperatorem esse, interdum videretur oblitus, cujus est, ex sententia Pauli[2], portare gladium ad vindictam malefactorum, laudem vero bonorum. Cæterum fuisse animi sui consilium in Africam proficisci, et Donatistarum furorem compescere, datis litteris ad Celsum vicarium significavit. Extant quidem ipsæ, sed earum exordio potissimum depravatæ; sic enim se habent[3] :

66. « Celso vicario Africæ. Perseverare... Menalium eum quem jamdudum susceperat insania, cæteros qui a veritate Dei digressi errori se pravissimo dederunt, proxima etiam tuæ gravitatis scripta testata sunt, quibus inhærentem te jussioni nostræ de merito seditionis ipsorum, eoque tumultu, quod apparabant, inhibitum esse memorasti, frater carissime. Unde quoniam ex eo patuit ipsos nefarias res cogitasse, quod enim cum statuissem inter ipsos et Cæcilianum plenissime semper allegationibus diversis requirere, præsentia mea susceptam fugam subtrahere laboraverunt, hoc ipso turpissimo facto confessi, ad ea se redire properare, quæ et antea fecerant, et nunc agere perseverant. At cum constet, minime unumquemque propria penitus delicta lucrari, etiamsi paulisper eorum fuerit coercitio dilata : mandandum gravitati tuæ duxi, ut interim quidem eosdem omittas (dimittas), et dissimulandum super ipsos esse cognoscas; verum lecta hac epistola tam Cæciliano, quam iisdem palam facias, quod cum favente pietate divina Africam venero, plenissime universis, tam Cæciliano, quam iis qui contra eum agere videntur, lecto dilucido judicio, demonstraturus sum, quæ et qualis summæ Divinitati sit adhibenda veneratio, et cujusmodi cultu delectari videatur. Adhibito etiam diligenti examine, ea quæ nunc aliqui exinde illecebris mentis ignorantiæque occultare se putant, plenissime sum reperturus, atque in lucem facturus venire easdem personas quæ res istiusmodi concitant, faciuntque ut non cum ea qua oportet veneratione summus Deus colatur, perdam atque discutiam.

67. « Cumque satis clareat, neminem posse beatitudines martyris eo genere conquirere, quod alienum a veritate religionis et incongruum esse videatur, eos quos contra fas et religionem ipsam recognovero, reosque violentos competentis venerationis deprehendero, sine ulla dubitatione, insaniæ obstinationisque temerariæ faciam merita exitia persolvere. Scite itaque certo quæ habere debeant, ad plenissimam fidem (salute etiam teste invocata) quod tam super plebe, quam super clericis his qui primi sunt, sum diligentissime quæsiturus, idque judicaturus, quod verissimum et religiosissimum esse manifestum sit; demonstraturus etiam iisdem, qui et qualis Divinitati cultus adhibendus sit. Nam nequaquam me aliter maximum reatum effugere posse credo, quam ut hoc, quod improbe fit, minime existimem dissimulandum; cum nihil potius a me agi pro instituto meo ipsiusque principis munere oporteat, quam ut, discussis erroribus omnibusque temeritatibus amputatis, veram religionem universos, concordemque simplicitatem atque meritam omnipotenti Deo culturam præsentare perficiam. » Hactenus ad Celsum Constantinus, quem hoc etiam anno in vicariæ præfecturæ magistratu perseverasse, aliud ad eum ab eodem imperatore datum rescriptum[1], de quo proxime dicturi sumus, significat; sed et ante biennium ipsum eodem magistratu functum esse, litteræ superius recitatæ de reditu episcoporum Donatistarum ex Concilio Arelatensi demonstrant; ne quis putet eas hoc etiam anno datas : nam tunc in pace sunt et cum viatico dimissi Donatistæ, ut diximus : hoc autem anno (ut recitatæ ad eumdem Celsum litteræ se habent) iidem licet appellationem prosequentes, refugientes judicium, se receperunt in Africam; quod et diximus ex Augustini verbis, nimirum se a judicio indignantes subtraxisse.

68. Quod vero recitatis modo ad Celsum litteris illud de falso præsumpto martyrio Constantinus inculcet, id inducit ut opinemur refractarios Donatistas, contempto imperatore, jactasse, paratos se pro veritate, quam tueri sibi viderentur, subire martyrium, idque eis in optatis summopere esse, sicque hoc prætextu parvifecisse quicquid adversus ipsos Constantinus pœnarum decrevisset. Certe quidem eos hujus fuisse sententiæ atque verbis effutire consuevisse, quæ de iisdem dicenda sunt inferius, tempore Constantis imperatoris manifeste declarant : cum et quos proconsularis juste necavit gladius, eos ut martyres coluere. Quamobrem hæc etiam causa intercessisse videtur, quominus in eos, ut in cæteros delinquentes, Constantinus animadverteret, ne ipse Christianorum vel ab hæreticis persecutor haberetur, et quos occidi mandasset, ab illis martyres haberentur : quod quidem imperator sui animi consilium ipse visus est declarasse, quando (ut modo dicetur), aliquibus ex ipsis in campum ad necem duci jussis, abstineri ab eorum nece præcepit.

69. Siquidem post hæc illi non veriti sunt eadem contumacia, qua restiterunt judiciis episcoporum, inferre calumniam sententiæ imperatoris, calumniantes ipsum gratia corruptum iniquissimam tulisse sententiam : cujus rei causa juste commotus Constantinus, in scelestissimos illos, qui causam prosequebantur, jussit animadverti atque ad supplicium duci : sed cohibens conceptam in eos indignationem a sanguine eorum abstinuit, mitioribusque ipsos, quod ecclesiastici viri essent, pœnis afficiendos esse putavit, nimirum esse damnandos exilio basilicisque privandos. Hæc quidem ex diversis S. Augustini locis habentur expressa. Ac primum quod spectat ad calumnias eorum et contumelias in

[1] Luc. VI. — [2] Rom. XIII. — [3] Ex eadem Bibliotheca Pithœi acceptæ.

[1] L. I. de Offic. omnium Jud. Cod. Theod.

Constantinum, hæc habet ipse agens contra Parmenianum Donatistarum patronum [1] : « Nec tamen, inquit, negat Parmenianus, rursus eos ad Constantinum venisse; et quia ibi quoque ultimo judicio superati sunt, etiam ipsum gratia corruptum esse criminatur. » Idemque ad eumdem inferius [2] hæc de sententia capitis in eos lata : « Quin etiam audet conqueri Parmenianus, quod eos Constantinus ad campum, id est ad supplicium, duci jussit; » et paulo post : « Et hoc cum tanquam immaniter jussisse, Hispano Osio suggerente, criminatur, suspicionibus videlicet suis, sicut semper damnando inauditos. Quasi vero non humanius ac probabilius alius crediderit, Osio tanquam episcopo suggerente, potius factum, ut in leniorem coercitionem, quamvis immanissimi sceleris, id est, sacrilegi schismatis, sententiam flecteret imperator. » Hæc ipse idemque de aliis pœnis irrogatis in eos ita scribit[3], de Constantino verba faciens : « Qui primus adversus vestrum errorem multa constituit. » Atque superius hæc de ablatis basilicis : « Constantinus vobis basilicas jussit auferri, Julianus restitui. »

70. De exilio itidem Donatistis irrogato testes sunt ejusdem Constantini litteræ ad Verinum datæ, alias Valerium, vicarium in Africa post annos quatuor, et menses ferme sex, de eorum liberatione ab exilio, de quibus suo loco agendum pluribus. Meminit earumdem Augustinus, easdemque consulibus, quibus erant datæ, consignat [4]. Hæc autem adeo seria atque gravia non tantum Augustini testimonio, sed etiam ipsorummet Donatistarum assertione vera certaque probata, cum apud Optatum minime reperiantur (nam causa Cæciliani et Donatistarum tantum usque ad cognitionem Æliani proconsulis, quæ contigit ante Concilium Arelatense, in ejusdem commentarii libro primo habetur expressa), in eam sententiam adducimur, ut existimemus primum illum Optati librum nequaquam integrum esse, sed desiderari in eo (quod superius alias dictum est) tum judicium Arelatense, tum etiam Constantini sententiam ; quæ omnia puto e codice a Donatistis dominantibus in Africa fuisse dolose atque invidiose sublata; qui enim cunctas res gestas Donatistarum apprime callebat, atque in eos scribebat, hæc tanti ponderis præteriisse silentio, minime verisimile esse potest. At de his modo hactenus.

71. *Piæ leges Constantini de matronis et de manumissione.* — Eodem quoque anno, iisdemque coss. Constantinus imp. ad Domitium Celsum rescripsit, ne materfamilias per apparitores in judicium extra domum traheretur. Prospexerant quidem antiqua Romanorum jura, ut feminarum judicia non essent publica, sed privata, maritusque coram propinquis de capite famaque conjugis cognosceret, ut Tacitus auctor est [5] : et illud commune olim omnibus, e domo sua neminem extrahendum invitum [1]. At cum ex tyrannorum arbitrio ac libidine judicum potissimum in Christianos furentium omne juris asylum invasum esset, ut non ordini vel sexui jura concessa servarentur illæsa, nobilesque matronæ atque puellæ passim magna contumelia e domorum penetralibus per apparitores ad sæva judicum tribunalia traherentur et custodirentur in carcere; ne semel præsumpta temeritas nec coercita latius vagaretur, ut quovis prætextu in honestissimas feminas sordida quæque officia manus conjicerent, christianus imperator his festinus occurrens, hæc statuit [2] :

72. « Nemo judex aliquem officialem ad eam domum, in qua materfamilias degit, cum aliquo præcepto existimet esse mittendum, ut eamdem in publicum protrahat; cum certum sit, debita ejus, quæ intra domum, considerato sexu, semet contineat, domus ejus vel cujuscumque rei habita distractione, publicis necessitatibus posse servari. Quod si quis in publicum matremfamilias posthac crediderit protrahendam, inter maximos reos citra ullam indulgentiam capitali pœna plectatur. Dat. quarto id. Augusti, Sabino et Ruffino coss. » In Codice Theodosiano cum idem imperatoris rescriptum habeatur, datum Treveris legitur tertio id. Januar. His similia postea Justinianus [3] quoque sancivit, ut appareat, Christianorum imperatorum fuisse modestiæ, femineo pudori consulere.

73. Rursum vero, iisdem coss., idem imperator ad Protogenem episcopum Sardicensem de manumissionibus in Ecclesia celebrandis hunc in modum rescripsit [4] : « Jamdudum placuit, ut in Ecclesia Catholica libertatem domini suis famulis præstare possint, si sub adspectu plebis, assistentibus Christianorum antistitibus, id faciant; ut propter facti memoriam vice Actorum interponatur qualiscumque scriptura, in qua ipsi vice testium signent. Unde a vobis quoque ipsis non immerito dandæ et relinquendæ sunt libertates, quo quisque vestrum pacto voluerit, dummodo vestræ voluntatis evidens appareat testimonium. Dat. VI id. Junii, Sabino et Ruffino coss. » Quæ igitur apud civiles magistratus fieri consueverant, ut coram episcopis agerentur, Constantinus statuit, utque prætorum virgulam, quæ nuncupatur Vindicta, in libertate donanda iidem antistites consequerentur ; imo et hoc amplius quam cæteris magistratibus voluit episcopis concessisse, ut ab illis in Ecclesia manumissi, non tantum libertate, sed civitate quoque Romana, perinde atque adscripti essent tabulis Romani census, jure amplissimo donarentur; sic quidem ad Osium episcopum Cordubensem postea rescripsit his verbis [5] :

74. « Qui religiosa mente in Ecclesiæ gremio servis suis meritam concesserint libertatem, eamdem

[1] Aug. contra ep. Parmen lib. I. c. 6. — [2] Idem eod. lib. c. 8. — [3] Idem contra ep. Petilian. lib. II. c. 92. — [4] Idem post. Collat. cap. 33. — [5] Tacit. Annal. lib. XIII.

[1] L. plerique ff. de in jus voc. — [2] L. I. C. de offic. divers. Jud. eod. C. Theod. de offic. omnium Judic. lib. I. — [3] Auth. ut nulli Judic. §. necess. — [4] L. I. C. de his qui in Eccles. manum. — [5] L. II. C. eod.

eo jure donasse videantur, quo civitatis Romanæ solemnitatibus decursis dari consuevit. Sed hoc duntaxat iis, qui sub aspectu antistitum dederint, placuit relaxari. Clericis autem amplius concedimus, ut, cum suis famulis tribuunt libertatem, non solum in conspectu Ecclesiæ ac religiosi populi plenum fructum libertatis concessisse dicantur. verum etiam cum postremo judicio dederint libertates, seu quibuscumque verbis dari præceperint; ita ut ex die publicatæ voluntatis, sine aliquo juris teste vel interprete competat directa libertas. » Hæc ibi; quæ quidem in Codice Theodosiano non sub hujus anni consulibus, sed sub consulatu Crispi et Constantini secundo data leguntur.

75. Magna quidem sunt hæc : ut liceret episcopi auctoritate quemlibet ex servo facere non modo liberum, sed mox civem quoque Romanum creare. Ejusdem generis cum tres ab eodem Constantino latas esse leges Sozomenus [1] affirmet, duæ tantum superius recensitæ supersunt, tertia vero desideratur. Cum autem harum trium sanctionum idem auctor meminit, sic ait : « Cum partim præ exquisita quadam legum observatione, partim præ possessoribus qui inviti eos dimiserunt, permagna esset difficultas in majore libertate acquirenda, quam Romani, civitate donari, appellant; tres tulit leges, quibus decrevit, ut omnes qui in Ecclesiis essent testimonio sacerdotum libertate donati, in Rempublicam Romanam adscriberentur. Hujus pii instituti satis clara hac etiam nostra ætate extant indicia; quippe consuetudo adhuc tenetur, ut leges de eo sancitæ in principio tabularum de manumissionibus scribantur. » Hucusque Sozomenus. De ejusmodi autem manumissionibus in Ecclesia fieri solitis exemplum recitat S. Augustinus, cum ait [1] : « Diaconus Hipponensis homo pauper est; quid alicui conferat, non habet; tamen de laboribus suis, antequam esset clericus, emerat aliquos servulos; hodie illos in conspectu vestro manumissurus est episcopalibus Gestis. » Hæc ipse; ac de his satis.

[1] Sozom. lib. 1. c. 9.

[1] Aug. Ser. de divers. 50.

Anno periodi Græco-Romanæ 5809. — Olymp. 273. an. 4. — Urb. cond. 1069. — Jesu Christi 316. — Silvestri papæ 3. — Constantini 11. Licinii 10.

1. *Consules.* — A num. 1 ad 5. Coss. *Fl. Ceionius Sabinus*, et *Rufinus*.

2. *Decennalia Constantini.* — Constantinus imperii Augustei *decennalia* celebravit, ut discimus ex lege Codicis Theod. 1, *De longi temporis præscriptione*, sub hujus anni consulibus data, in qua Constantinus, ut fisci calumnias reprimeret, quæ usque ad sua *decennalia* a superioribus principibus concessa fuerant, confirmat. Sic indulgentiæ debitorum, itemque indulgentiæ criminum in decennalibus et id genus testis de more concessæ. Quæ decennalia Arelatis celebrata existimo. Nam, ut liquet ex Codice Theod., Constantinus hujus anni initio Treviris fuit, indeque digressus Viennam se contulit, ubi *prid. non. Maii* dedit Legem 1, *De temporum cursu.* Dein Arelatum venit, ubi idibus Augusti datæ ab eo lex 5 et 6, *De Appellationibus.* Natale autem imperii Constantini in quod ejus decennalia inciderunt, fuit dies XXV Julii. Natus tunc ibidem ex Fausta conjuge Constantinus junior, ut Zozimus, lib. 2, et Victor in Epitome testantur. Porro *Constantinus* e Gallia digressus, illuc nunquam postea rediit.

3. *Diocletiani obitus.* — Creditum hactenus, *Diocletiani* mortem hoc anno contigisse; ita enim scriptum a Zozimo, auctore Chronici Alex. et Idacio in Fastis, qui sub hujus anni consulibus habet, Diocletianum diem functum esse *in Salona III nonas Decembris.* Sed post librum Lactantii de Mortibus Persecutorum in lucem emissum, cum initio anni trecentesimi decimi tertii interiisse non dubitandum; cum Lactantius statim ac mortem ejus narravit, de interitu Maximini locuturus, cap. 43, dicat : « Unus jam supererat de adversariis Dei, cujus nunc exitum ruinamque subnectam. » Diocletianus itaque ante Maximinum extinctus. De Diocletiano ibidem, cap. 42, hæc Lactantius habet : « Eodemque tempore senis Maximiani, » Herculii nempe, « statuæ Constantini jussu revellebantur, et imagines cum quo pictus esset, detrahebantur. Et quia senes ambo, » Herculius sc. et Diocletianus, « simul plerumque picti erant, et imagines simul deponebantur amborum. Itaque cum videret vivus, quod nulli unquam imperatorum acciderat, duplici ægritudine affectus, moriendum sibi esse decrevit. Jactabat se huc atque illuc, æstuante anima per dolorem, nec somnum, nec cibum capiens. Suspiria et gemitus, crebræ lacrymæ, jugis volutatio corporis. nunc in lecto, nunc humi. Ita viginti annorum felicissimus imperator, ad humilem vitam dejectus adeo et proculcatus injuriis, atque in odium vitæ

dejectus, postremo fame atque angore confectus est.» Victor in Epitome quoad annum mortis Lactantio suffragatur, licet in mortis genere discrepet : « Vixit annos sexaginta octo, ex quibus communi habitu prope novem egit. Morte consumptus est, ut satis potuit, per formidinem voluntaria. Quippe cum a Constantino atque Licinio vocatus ad festa nuptiarum, per senectam, quominus interesse valeret, excusavisset, rescriptis minacibus acceptis, quibus increpabatur Maxentio favisse, et Maximino favere, suspectans necem dedecorosam, venenum dicitur hausisse. » Quod ultimum fama tantum a Victore narratum, valde incertum. Sed quoad cætera, inter Lactantium et Victorem convenit, non solum Diocletianum et Maximianum anno trecentesimo quinto abdicasse, ut suo loco ostendi; sed etiam Diocletianum anno CCCXIII ante Licinii nuptias et Maximini obitum sublatum fuisse. Nam ab anno CCCV ad annum CCCXIII, utroque extremo incompleto pro integro numerato, anni sunt novem, quibus Diocletianus privatam vitam duxit. Tertio Maximinus in edicto in favorem Christianorum anno CCCXIII paulo ante mortem emisso, et ab Eusebio, lib. 9, cap. 10, recitato, loquens de lege, qua persecutio decreta fuerat, ait : « Quæ a divis Diocletiano et Maximiano parentibus nostris lata erat. » Et rursus : « Ex jussione divorum parentum nostrorum. » Divi autem nomen non nisi mortuis a Romanis post fundatum imperium attribui solitum. *Herculium* autem, de quo ibi, sicuti et de Diocletiano sermo, inter deos a Maxentio relatum, suo loco ostendi. Quare quando Eutropius, lib. 9, de Diocletiano scribit : « Contigit ei, quod nulli post natos homines, ut cum privatus obiisset, inter divos tamen referretur, » Maximianum Herculium, non ut hominem privatum, sed ut imperatorem in morte considerat, quod is imperium resumpsisset, ideoque privatus censeri non deberet.

4. *Quo anno Diocletianus interierit.* — Verum est, *Maximinum* in epistola ad *Sabinum* præfectum prætorii sui anno CCCXII scripta, apud Eusebium lib. 9, cap. 10, Diocletianum et Maximianum Herculium *dominos et parentes* suos appellare. Sed hinc non sequitur, Herculium, qui, quando ea epistola scripta, jam a biennio e vivis excesserat, inter divos relatum non fuisse; sed Maximinus nobiliori titulo Herculium quam Diocletianum, qui tum adhuc in vivis erat cohonestare noluit. Denique non audiendus Gothofredus in Commentario legis 2 Cod. Theod. *De censu*, ubi ait, kalend. Junii anni CCCXIII quo ea lex a Licinio data, Diocletianum adhuc in vivis fuisse, quod imperator in ea dicat se urbanam plebem per Lyciam et Pamphyliam a censu immunem velle, « sicut etiam, inquit, sub domino et parente nostro Diocletiano seniore A. eadem plebs urbana immunis fuerat. » Nam Diocletianus nonnisi a Maximino inter divos referri potuit, quem eo ipso tempore Licinius persequebatur, et cujus acta irrita habebat. Quare non mirum si in lege, qua sibi Maximini provincias Licinius attribuebat, nullam apotheoseos ab illo factæ rationem habuerit, et Diocletianum « Dominum et parentem nostrum » tantum appellarit. Denique non magis mirum, quod Licinius Diocletianum jam mortuum *divi* nomine non exornarit, quam quod Maximinus Augustus Maximianum Herculium jam a biennio inter deos relatum *divum* non appellarit. Obiter hic tamen observandum, Mediobarbum in Numismatis Impp. nullum referre, in quo Diocletiani consecratio memoretur; verum Maximini Augusti et Eutropii testimonio Diocletiani apotheosis nobis innotescit.

5. *Quot annos imperarit.* — Cæterum, quando Victor in Epitome scribit, Diocletianum *annis viginti quinque* imperasse, ejus imperium usque ad annum CCCIX quo Salonas rediit, unde non amplius exiit, producit. Nam post abdicationem, publicorum consiliorum adhuc particeps fuit, ejusque et aliorum imperatorum suffragio *Licinius* Augustus declaratus est, ut ait Eusebius lib. 8, cap. 13. Neque aliud arcanum in eo Victoris loco, qui eruditorum ingenia excruciavit, invenio, ex eoque Diocletianum anno CCCXIII demortuum confirmo. Suidas in voce Διοκλητιανὸς, ait : « Diocletianus tranquille consenuit, ac triennium summa cum virtute exegit, » ab anno sc. CCCIX usque ad initium anni CCCXIII, ubi Suidas primos quadriennii menses, ut sæpe etiam alii, non numerat. Quod ab aliquo antiquo scriptore Suidam hausisse non dubitandum.

6. *Quo anno persecutio Liciniana cœpta.* — A num. 5 ad 45. Petavius in Paralipomenis librorum de Doctr. Temp., pag. 871, jam observavit, « Constantini et Licinii bella » in Annalibus perturbatissime digeri, et hanc historiæ partem ab errore purgare conatus est : sed ea hic a nobis retractanda et accuratius discutienda. Existimavit Baronius, præsenti anno discordias inter utrumque imperatorem exortas, et Licinium Christianos persequi incepisse. Tum anno insequenti primum inter eosdem bellum, annoque CCCXVIII ultimam Licinii cladem narrat. Et tamen primum illud bellum anno trecentesimo quarto et inchoatum et absolutum, persecutio anno CCCXIX a Licinio excitari cœpta, ultimumque Constantini cum Licinio bellum nonnisi anno CCCXXIII motum, ac subsequenti continuatum. Quæ omnia adeo certo demonstrabo, ut nullus imposterum circa hæc hærere poterit. Verum majoris claritatis gratia hoc anno tantum de initio persecutionis verba faciam. Eusebius in Chronico, Theophanes, et Cedrenus testantur, *Licinium* anno CCCXIX Christianos de palatio suo pepulisse, et anonymus a Valesio editus, postquam prius bellum Constantinum inter et Licinium gestum narravit, ait : « In Orientis partibus, Licinio, Constantino (coss.), repentina rabie suscitatus Licinius omnes Christianos a palatio jussit expelli. » Sed legendum, Constantino V et Licinio Cæsare consulibus; » qui consulatus anno CCCXIX gestus; in quem inciderunt quindecennalia Cæsarei imperii Licinii Augusti. Annis autem hujusmodi solemniis addictis, persecutiones adversus Christianos de more suscitatæ. Decepit Baronium depravata subscriptio legis primæ Codicis Theod., *De Veteranis*, quæ dicitur proposita

« IV idus April. Licinio V et Crispo coss. » id est, anno CCCXVIII. In ea enim fit mentio prœlii Hadrianopolitani, in quo Licinius debellatus, postquam jam persecutionem movisset. At jam inter viros eruditos convenit, eam subscriptionem mendosam esse, eamque legem longe tardius datam, ut infra videbimus.

7. *S. Basilei episcopi Amaseni obitus.* — Fatetur Baronius, quod negari non potest, *S. Basileum Amasenum* episcopum ipso Licinianæ persecutionis initio passum esse. Nicephorus, lib. 7, cap. 44, ait Basileum post Theodorum capitale supplicium subiisse, quod diis sacra facere noluisset. Theodorus autem dux insignis « ense fuit consummatus Februarii mensis die septimo, sabbato hora tertia, » ut legitur in ejus Actis apud Bollandum die VII mensis Februarii. Est is character anni CCCXIX littera Dominicali D. præditi. Quare perperam Baronius *Theodori* mortem hoc anno collocavit, quo dies septima Februarii non cum sabbato, sed cum feria tertia concurrebat: notatur enim hic annus littera Dominicali AG. Basilei itaque martyrium in Annalibus hoc anno recitatum, anno tantum CCCXIX, die XXVI Aprilis contigit. Joannes Nicomediensis presbyter Acta ejus martyrii scripsit, quæ Henschenius die XXVI Aprilis exhibet. Sed miror, virum doctissimum ea varias suppositionis notas præferre non animadvertisse, et iis innixum scripsisse *Basileum* circa annum CCCXXII martyrii gloria coronatum, quod in illis dicatur Constantinum audita sancti hominis cæde Roma discessisse cum Crispo filio, et ad debellandum Licinium in Orientem profectum esse. Nam hæc fabulosa sunt; cum Eusebius in lib. 2 Vitæ Constantini, cap. 2, ut mox dicam, tradat persecutionem apud Amaseam cœpisse, ideoque Amasenorum præsul anno CCCXIX occisus fuerit. *Basilei* martyrium memoratur tam in Chronico Theophanis, quam in variis Martyrologiis Græcis et Latinis.

8. *Basilei martyrium frustra in dubium revocatum.* — Valesius tamen in Notis ad lib. 2 Eusebii de Vita Constantini, cap. 1, illud *Basilei* martyrium in dubium revocat; quod, inquit, Acta Basilei, quæ apud Metaphrasten extant, inepta videantur ac fabulosa. Sed hæc ratio parum urget. Licet enim aliqua veritati parum consentanea in iis legantur, inde tamen non sequitur, martyrium etiam esse supposititium, cum fatente Valesio omnes græci scriptores Licinii jussu cæsum esse *Basileum* tradant. Dicit secundo Valesius Athanasium in Orat. 1 contra Arianos, ubi mentionem facit illustrium episcoporum, qui Nicænæ Synodo aut ipsi interfuerunt, aut ejus sententiam comprobarunt, *Basileum* Ponti episcopum una cum aliis numerare, nec martyrem eum appellare, quamvis *Osium* confessorem ibidem cognominet. Sed ad id respondeo Athanasium nominare etiam ibidem *S. Philogonium* episcopum Antiochenum, qui tamen ante annum trecentesimum vicesimum primum obiit. Quomodo itaque *Philogonius* Concilium Nicænum approbare potuit, nisi adversus Arium insanire incipientem stando? Sic quia *Basileus*, ut docet Joannes Nicomediensis in ejus Vita, nunc corrupta, martyrii candidatus rectam sententiam de æquali Filii cum Patre divinitate perdocuit, movit Athanasium, ut illum inter Fidei Nicænæ defensores numerarit, quod ipsemet Athanasius melius quam Joannes Nicomediensis scire potuit. Nec refert quod eumdem martyrem non appellet, cum propter Concilii Nicæni defensionem occisus non fuerit.

9. *S. Basileus Concilio Nicæno non interfuit.* — Dicit tertio Valesius, Philostorgium in libro 1, cap. 8, diserte scribere, *Basileum* Nicæno Concilio interfuisse, cui adjungere poterat Nicetam lib. 5 Thesauri Orthodoxæ Fidei, cap. 7, et Nicephorum lib. 8, cap. 14. At eos hac in re hallucinatos non dubito, præsertimque Nicetam qui a Philostorgio, quem citat, deceptus, Basileum numerat inter episcopos, qui in Synodo Nicæna Ario patrocinati sunt. Si enim hoc fuisset, *Basileum* Athanasius inter illustres Concilii Nicæni defensores non nominasset. Præterea in subscriptionibus ejusdem Concilii legitur, *Eutychius Amaseæ*, nempe episcopus, Basilei martyris successor, ut observat Baronius. Porro recte scribit Gothofredus in Notis ad Philostorgium, Photium tradere, apud Philostorgium legi, « cum aliis sacerdotibus Dei » Concilio Nicæno interfuisse Basileum Amaseæ episcopum, et *Meletium* Sebastopoleos, non expresso quod uterque Arii partes defenderit, et excerpsisse hos duos tantum, quos Philostorgius Concilio Nicæno interfuisse tradiderat; quia nempe *Photius* utrumque peculiare et suspectum existimavit, inquit Gothofredus. Quod de Basileo minime dubitandum; imo de *Meletio*. Nullibi quippe *Meletius* occurrit Sebastopoleos in Ponto episcopus. Verum *Meletius* Sebastæ in Armenia ac postmodum Antiochiæ episcopus. Quoad Nicephorum, is a se ipso dissentit: jam enim loco laudato scripserat, *Basileum* post *Theodori* duci mortem peremptum fuisse. Quomodo itaque anno CCCXXV Concilio Nicæno interesse potuit, si jam a septennio morti addictus fuerat?

10. Denique ait Valesius mirum esse, Eusebium *Basilei* Amasenorum episcopi nullibi mentionem facere. Quæ ratio placuit Hankio in lib. de Byzantinarum rerum Scriptoribus Græcis parte 1, c. 1, n. 66, ubi Valesii opinionem tuetur. At vanum hoc fundamentum, non solum quia ab auctoritate negativa deductum, sed etiam quia Eusebius tam in lib. 10, cap. 8, quam in Vita Constantini lib. 2, c. 1, disertis verbis de persecutione excitata a Licinio « apud Amasiam et reliquas Ponti urbes » agit, et in ea urbe eam inchoatam asserit: summatimque referens quæ in ea persecutione gesta, ait: « Præsides optimos quosque Ecclesiarum antistites capitali supplicio addixerunt. » Quis autem crediderit, Basileo tunc Amaseno episcopo parcitum fuisse? Neque opus erat, ut eum Eusebius nominaret, cum in præfatis locis nullum martyrem in particulari memoret; sed generatim de diversis Dei cultoribus a tyranno occisis mentio

nem faciat. Porro em. card. Norisius in Dissert. de Numismate Licinii, capite 5, confutat Labbeum in Apparatu ad Concilia, ubi perperam duas *Amasias* posuit; alteram metropolim Helenoponti; alteram in Armenia secunda intra diœcesim primatus Melitinensis; nulla enim *Amasia* in Armenia fuit, ut ibidem docte ostendit card. Norisius. Martyrium itaque S. Basilei certum et indubitatum; Acta vero ejusdem martyrii, quæ sub Joannis presbyteri Nicomediensis nomine circumferuntur, aut depravata, aut supposititia; quod vel ex eo constat, quod in iis dicitur Licinium, postquam a Constantino debellatus fuit, relegatum esse in Gallias; cum tamen ex anonymo Valesiano Thessalonicam in exilium missus fuerit, ibique Constantini jussu occisus. Certe Constantinus, qui tunc Occidentem reliquerat, quique Romanos, quod Christianos foveret, non parum a se alienatos sciebat, prudentior erat, quam ut captum Licinium in Gallias amandaret, ubi ante quindecim annos Maximianus Herculius, imperium quod deposuerat, resumere tentarat. Baronius non animadvertens ea Acta fidem non mereri, eorum testimonio fultus scripsit etiam *Licinium* in Gallias amandatum fuisse, quod plane commentitium. Mitto alias suppositionis notas quæ in illis Actis habentur.

11. *Martyres in persecutione Licinii passi.* — Ex dictis colliges, martyres qui in Martyrologiis aut Actis Sanctorum passi dicuntur in *Liciniana persecutione*, ante annum trecentesimum decimum nonum morte affectos non esse, cum ante illud tempus *Licinius* Ecclesiam persecutus non fuerit. Quamobrem *Licinius* non minus quam *Constantinus M.* laudatur a Lactantio in lib. de Mortibus Persecutorum, quemadmodum et in Oratione habita in dedicatione ecclesiæ Tyri, quæ apud Eusebium extat. Perperam itaque in Actis Sanctorum Bollandianis die XIII Januarii sancti « Hermyli et Stratonici, » quorum Acta ex Metaphraste ibidem recitantur, martyrium cum anno CCCXV, quo bellum Cybalense gestum, Bollandus existimavit, illigatur. Nam ex veteribus nullus scripsit Licinium in priori bello, Cybalensi nempe, anno CCCXIV, non vero CCCXV confecto, Ecclesiam persecutum esse. Certe Mysia aliæque quædam provinciæ Constantini imperio post prius illud bellum accessere; ideoque *Singindini* in Mysia superiori, ubi Sancti martyres cæsi, Licinius post illud bellum vexare non potuit. Cum vero *Mœsia*, ut anno CCCXVIII, num. 3, ostendi, in secundo bello Liciniano vastata fuerit, Byzantium obsessum, et vicinæ regiones, quæ Constantino parebant, afflictæ, in eosdem pluresque alios Christianos *Licinium* desæviisse non dubitandum.

12. *S. Blasii martyrium.* — Ad num. 45. *S. Blasii* Sebastenæ civitatis episcopi martyrium sub Licinio quidem contigit, sed an initio, vel in fine persecutionis, incompertum.

13. *Cæcilianus et Donatistæ a Constantino vocati.* — A num. 57 ad 71. Supplenda hic *Donatistarum* Historia ex his præsertim, quæ Valesius in Dissert. de Schismate Donatist., capite 12, habet. Finito Arelatensi Concilio, *Donatistæ*, qui ad imperatoris comitatum perducti fuerant, ut ob appellationis suæ contumaciam plecterentur, tandem obtinuerunt, ut rem episcopali judicio terminatam *Constantinus* denuo retractaret. Ac primo quidem *Cæcilianum* ex Africa accersere decreverat; postea vero mutata sententia episcopos partis *Donati* in Africam reverti jussit, ut illic juxta postulationem ipsorum, causa omnis, quæ ipsis adversus Cæcilianum competebat, ab amicis seu judicibus ab ipso imperatore delectis terminari posset. Verum *Constantinus* paucos post dies, mutato consilio, Cæcilianum potius ex Africa evocare constituit, ut ipse præsens causam inter partes judicaret. Litteras itaque ad *Cæcilianum* episcopum dedit, mandans ut intra certum diem Romæ sibi ad causam agendam occurreret. Sed et adversariis ejus præcepit, ut illic præsto essent, ut liquet ex epistola Constantini ad episcopos partis Donati, quæ in Appendice Optati edita est.

14. *Cæcilianus et Donatistæ Mediolanum venire jussi.* — Eodem tempore *Constantinus* epistolam scripsit ad Petronium Probianum proconsulem Africæ, jubens ut *Ingentium* scribam publicum, qui anno CCCXIV in judicio Æliani proconsulis falsi convictus atque confessus in vinculis tenebatur, ad comitatum mitteret: quo scilicet adversariis Cæciliani quotidie imperatorem interpellantibus coram intimare posset, frustra eos Cæciliano episcopo invidiam comparare et adversus eum insurgere voluisse. Verba sunt hæc Constantini in epistola ad Probianum, quam refert Augustinus in epist. 68 et in lib. 3 contra Cresconium. Consul quidem eidem epistolæ minime adscriptus est, verum ex Codice Theod. in titulo *De appellationibus*, constat, *Probianum* proconsulem fuisse Constantino IV et Licinio IV coss., sc. anno CCCXV, itemque Sabino et Rufino coss. currenti nempe anno, ideoque ea epistola anno CCCXV scripta, ut mox videbitur. Ex quo refellitur Baronii sententia, qui hanc epistolam ad Probianum datam esse censuit ante Arelatense Concilium, et *Ingentium* ibi considentibus exhibitum fuisse affirmavit. Cum dies ab imperatore constitutus jam adesset, Cæcilianus episcopus, nescio quam ob causam, Romæ, sicut jussum erat, non occurrit. Quod cum adversarii ejus criminarentur, et Constantinum urgerent, ut adversus contumacem et imperiali judicio causam suam subjicere recusantem, sententiam promeret, imperator dilatione data præcepit, ut partes *Mediolani* sibi occurrerent. Tum vero quidam ex parte Donati ægre ferentes, quod *Constantinus* Cæcilianum absentem damnare noluisset, ipsumque Cæciliano favere, ac sibi infensum esse suspicati, fuga se subtrahere conati sunt. Quod ubi comperit imperator, reliquos ab officialibus custodiri, et *Mediolanum* perduci jussit. At Donatistæ, qui se ex comitatu furtim subtraxerant, cum in Africam pervenissent, novos illic tumultus excitarunt; adeo ut *Domitio Celso vicario Africæ*, qui tum pacandis per Africam rebus jussu principis

incumbebat, plurimum negotii ac molestiæ facesserent.

15. *Judicium Mediolanense adversus Donatistas.* — Acceptis Constantini litteris, *Celsus* Cæcilianum episcopum et adversarios ejus ad se accersivit, quibus litteras principis cum legisset, sicut a Constantino præceptum fuerat, *Cæcilianus* iram et indignationem Constantini ex litterarum asperitate conjiciens, confestim ad comitatum perrexit, quo Constantini litteris fuerat evocatus. Cum igitur Mediolanum pervenisset Cæcilianus, ubi Constantinus tunc temporis morabatur, imperator de illius adventu certior factus, causam omnem, quæ Cæcilianum inter et adversarios ejus agitabatur, imperiali sententia terminare statuit. Ac primum quidem Cæcilianum et accusatores illius sibi in consistorio exhiberi jussit. Deinde auditis utriusque partis allegationibus, omnique controversia diligentissime et cautissime discussa atque examinata (nihil enim ipsum latere poterat, quippe cum Acta omnia tam ecclesiastica quam proconsularia ad eum missa essent, ipse quoque præsto esset Ingentius), tandem prolata sententia Cæcilianum innocentem, episcopos autem partis Donati calumniosissimos pronuntiavit. Ita Augustinus in epistola 162 juxta veterem ordinem, ubi Constantini factum excusare conatur, qui de causa Ecclesiæ post episcoporum judicia ausus fuerit judicare. Recitatum est illud judicium in Collatione III Carthaginensi; sic enim legitur in cap. 516 : « Recitatio judicii Constantini, quo apud se quoque Cæcilianum fuisse purgatum post Arelatense Concilium significat imperator. » Ubi tamen intelligere debemus, non ipsam Constantini sententiam, prout Gestis in consistorio habitis expressa fuerat, sed tantum epistolam ad Eumalium vicarium Africæ, in qua Constantinus sententiam a se prolatam exposuerat, recitatam fuisse. Docet id Augustinus in Breviario Collationis III, cap. 19 : « Recitatum est judicium Constantini, » quemadmodum se inter partes causam Cæciliani cognovisse, ad Eumalium vicarium Africæ scripsisset, quo, remotis omnibus arbitris, Cæcilianum innocentem, illos calumniosissimos comperisse testatus est; commemorans etiam in Arelatensi oppido pro Cæciliano factum episcopale judicium, cui judicio jam plurimi de dissensione consenserant, reliquis adhuc resilientibus et discordantibus. « Unde ipse de re tota inter partes coactus est judicare, » etc. In quibus verbis observandum est, *Constantinum*, remotis omnibus arbitris judicare voluisse; ob reverentiam scilicet Christianæ religionis, ne antistitum jurgia et dissensiones Gentilibus innotescerent.

16. *Pars sententiæ adversus Donatistas latæ.* — Extat etiam apud Augustinum in lib. 3 contra Cresconium, cap. 71, pars sententiæ tunc a Constantino prolatæ. Quæ cum a Baronio prætermissa sit, hic apponenda : « Insero adhuc et verba Constantini ex litteris ejus ad Eumalium vicarium, ubi se inter partes cognovisse, et innocentem Cæcilianum comperisse testatur. Cum enim narrasset in his, quæ supra locutus est, quemadmodum ad judicium ejus post episcopalia judicia partes perductæ fuerint. In quo pervidi, inquit, Cæcilianum virum omni innocentia præditum, ac debita religionis suæ officia servantem, eique, ita ut oportuit, servientem, nec ullum in eo crimen reperiri potuisse, eidem apparuit, sicut absenti fuerat adversariorum suorum simulatione compositum. » Quæ omnia ex Valesio in Dissert. laudata de Schismate Donatistarum excerpta.

17. *Epocha exilii Donatistarum et purgationis Cæciliani.* — Hanc porro causam *Mediolani currenti anno*, ab ipso imperatore discussam fuisse, non tantum Baronius, sed et Joannes Rivius lib. 2 de Vita S. Augustini, cap. 2, et Valesius citatus testantur. Unus Gothofredus in Chronologia Codicis Theodosiani putavit hanc causam anno præcedenti Mediolani a Constantino decisam : sed hunc de ea Cæciliani purgatione hoc tantum anno ad Eumalium vicarium Africæ scripsisse *IV id. Nov.* quod ex legibus Cod. Theod. liqueat Constantinum anno præcedenti Romæ et Mediolani fuisse, et hoc anno in Galliis, et quidem *Treveris*, initio hujus anni versatum esse, et *prid. non. Maii* dederit *Viennæ* l. 1, *De temporum cursu. Idibus* vero *Augusti* dederit *Arelate* l. 5 et 6, *De appellationibus.* Verumenimvero, cum subscriptiones illæ quoad locum, ubi scriptæ leges dicuntur, sæpe mendosæ sint, aut in illis vox *data* pro reddita aut proposita, sæpe sit accipienda, ut ipsemet Gothofredus in quibusdam legibus hoc anno datis observat, parum solidum illud fundamentum quod petitur ex subscriptione legum, ut examinanti patebit. Card. Norisius, cum quo de hac difficultate contuli, non tantum existimat, *Constantinum* hoc anno Romæ et Mediolani fuisse, et in hac ultima urbe præfatum judicium tulisse; sed etiam *decennalia* sua Romæ celebrasse, indeque Mediolanum venisse. Cum tamen Zozimus lib. 2, pag. 679, de creatione trium Cæsarum anno sequenti a Constantino peracta scribat : « Constantinus Crispum, qui jam adoleverat et Constantium » id est, Constantinum, errore familiari Græcis hæc nomina confundentibus « in Arelatensi oppido ante non multos dies in lucem editum, Cæsares dixit, » etc. et ex anonymo Valesiano appareat eam nuncupationem, quæ kalendis Mart. contigit, *Serdicæ* factam esse, incertum, an Romæ vel in Galliis ea decennalia fuerint celebrata. Verum judicium Mediolanense ad præsentem annum pertinere, in dubium revocari non debere recte censet card. Norisius in historia Donatistarum exercitatissimus.

18. *Eodem tempore Cæcilianus purgatus et Donatistæ in exilium missi.* — Primæ itaque litteræ de purgatione Cæciliani coram Constantino duæ fuerunt ad Eumalium eo ipso anno, quo Cæcilianus coram principe innocens declaratus est. Augustinus autem in libello contra Donatistas post collationem, cap. 33, hæc habet : « Sicut ergo consulum ordo declarat, primo Cæcilianus episcopi judicio Melchiadis absolutus est » anno sc. CCCXIII. « Deinde non post longum tempus Felicem proconsulis judicio

constitit innocentem, » anno nempe CCCXIV, « ac sic postea Cæcilianus etiam ab imperatore inter partes cognoscente purgatus est, » anno nempe currenti. « Deinde post quartum annum adversarii ejus ignominiosa illa indulgentia relaxati sunt, » sc. anno CCCXXI. « Nam Melchiades judicavit, Constantino tertium et Licinio iterum consulibus, nonis Octobris. Ælianus proconsul causam Felicis audivit, Volusiano et Aniano consulibus, XV kalendas Martias; id est, post menses ferme quatuor. Constantinus ad Eumalium vicarium de purgatione Cæciliani scripsit, Sabino et Rufino consulibus, IV idus Novembris, id est, post biennium et menses prope octo. Et idem imperator ad Valerium vicarium de illorum exilio soluto et eorum furore Deo vindici remittendo, litteras dederit, Crispo et Constantino iterum consulibus, tertio nonas Maias, id est, post quartum annum, et mensem ferme sextum. » Hæc accurate ab Augustino scripta, a quo purgatio Cæciliani, quæ Mediolani facta, huic anno illigata. Certum itaque videtur, Constantinum, discussa Cæciliani causa, ejusdem exitum statim suis in Africa ministris significasse. Cum vero in Collatione Carthaginensi productæ tantum fuerint litteræ Constantini ad Eumalium; at, quod deerant consules subsignati, illæ in dubium a Donatistis vocarentur, inventi postea sunt notati consules, ut observavit card. Norisius laudatus ex Indice capitum Collationis tertiæ diei, ubi numero 535 legitur : « Ubi postea consul invenitur imperiali epistolæ. » Idem liquet ex Augustino in libello laudato post Collationem.

19. *Duratio exilii Donatistarum.* — Licet porro Augustinus de purgatione Cæciliani loquens, nunquam exilii Donatistarum meminerit, ex laudatis tamen ejus verbis manifestum fit, Constantinum eodem tempore et Cæcilianum absolvisse et ejus adversarios in exilium misisse. Ait enim ibidem Augustinus, Donatistas anno CCCXXI Crispo et Constantino iterum consulibus notato, dieque quinta mensis Maii, exilio solutos fuisse, « post quartum annum et mensem ferme sextum. » Quare die decima Novembris currentis anni Sabini et Rufini consulatu insigniti, quo die Constantinus de purgatione Cæciliani ad Eumalium scripsit, eodem etiam exilium Donatistis decretum significavit. Nam a die decima mensis Novembris præsentis anni ad diem quintum mensis Maii anni trecentesimi vicesimi primi, anni quatuor et menses sex, diebus quinque exceptis, intercurrunt.

20. Denique constat, Donatistas tumultuatos, et Constantinum coactum fuisse contra eos legem severissimam ferre, ut cuncta eorum loca, in quibus congregari consueverant, fisco vindicarentur, ut scribit Augustinus in epist. 68 et 165 juxta veterem ordinem, et in lib. 2 adversus Petilianum, cap. 92. Præterea, cum *Donatistæ* Catholicos omnibus modis vexare et lacessere non desisterent, adeo ut Catholici de injuriis Donatistarum apud magistratus frequentissime quererentur, de his certior factus Constantinus epistolam scripsit ad universos episcopos et ad plebem Ecclesiæ Catholicæ per Africam, quam Optatus in Appendice refert, et cujus titulus est : « Constantinus Aug. universis episcopis per Africam, et plebi Ecclesiæ Catholicæ. » Quo anno tam lex illa quam epistola datæ sint, in obscuro est. Baronius arbitratur (an. 314, n. 71) *Constantinum* hoc anno Donatistas damnasse exilio, eosque basilicis privasse : eam vero epistolam ad episcopos et plebem per Africam datam esse anno CCCXIV post epistolam præfectorum ad Domitium Celsum vicarium Africæ. Verum, ut supra visum est, ea præfectorum epistola anno CCCXV scripta, cui cum subjiciantur in Appendice Optati ea Constantini ad Africanos episcopos epistola, statimque altera ejusdem imperatoris, quæ est de basilicis Donatistis auferendis, apparet, utramque post annum CCCXV datam esse. Valesius in Dissert. de Schismate Donatistarum, cap. 14 et 15, autumat, laudatam legem datam esse a Constantino, antequam epistolam ad Africanos episcopos scriberet, quam anno CCCXVII vel CCCXVIII exaratam putat : additque, hæc omnia adversus Catholicos in urbe Constantina, ductu atque auspicio *Silvani* ejusdem urbis episcopi, gesta esse. Hic enim præcipuus fautor erat partis Donati. Qui cum diutissime grassatus est adversus Catholicos, tandem divina ipsum persequente justitia debitas pœnas persolvit, ut in Annalibus narratur.

SILVESTRI ANNUS 4. — CHRISTI 317.

1. *In bello Liciniano pluribus prœliis vincit Constantinus.* — Christi annus trecentesimus decimus septimus Gallicano et Basso coss. adscribitur Fastis, quo imperator Constantinus adversus Licinium bello agens, quinto nonas Julii vicit iterum eum in Thracia, quem antea Cybale in Pannonia

superarat. Constat id quidem ex ejusdem imperatoris edicto de indulgentia tunc temporis veteranis concessa, quod in Codice Theodosiano descriptum habetur his verbis [1] : « Veteranis, qui ex die quinta nonarum Juliarum, cum prima per Thraciam victoria universo orbi illuxit, et qui postea apud Nicomediam nostram missionem meruerunt, certam per edictum indulsimus (quæ scribendi tabulis, vel encausto, et cerussa conscribere detur eis) licentiam. Edictum autem continens indulgentiam nostram ad devotionem tuam misimus, ut et tua dicatio, et cuncti alii recognoscant quid præstitimus memoratis PP. IIII idus Aprilis, Licinio quintum et Crispo Cæsare coss. » Est is annus sequens, quo promulgavit edictum de indulgentia veteranis concessa post obtentam hoc anno primam in Thracia victoriam (ut dictum est) quinto nonas Julii. Hæc itaque ad certam temporis rationem declarandam voluimus recitasse. Ex quibus plane erroris arguuntur, qui anno decimo quarto Constantini ac decimo quinto persecutionem Licinianam ponunt, et decimo nono bellum eidem a Constantino illatum, ut Cedrenus perperam supputavit, rerum gestarum seriem, mendaci facta rerum partitione, confundens.

2. Quod vero spectat ad ipsum bellum Licinianum, antiquorum omnium assertione constare videtur, Licinium primo in Pannonia superatum, ac postea in Thracia eodem anno dicta die a Constantino victum fuisse, atque ibidem iterum debellatum, ac tertio demum prœlio penitus profligatum, et ad postremum belli jure morte mulctatum; quæ omnia pluribus narrat Eusebius [2]. Nos autem singula singulis reddentes temporibus, a Cybalensi conflictatione sumemus exordium. Sed meminisse debemus, quæ superius sint recensitæ justæ belli causæ, nempe Licinii impietas, tyrannis et turpitudo; quibus cum omne Orientale imperium infestaret, Christianos potissimum dire vexabat; quæ cum ab aliis plerisque, tum ab Eusebio enarratæ sunt; quibus Constantinus plane compulsus adversus Licinium bellum movit.

3. Sed et quæ fuerit utriusque expeditio, narrat primum Eusebius, a Constantino sic orationem exordiens [3]: « Cum ne rumorem quidem de illis rebus, quas diximus, dissipatum amplius ferendum cerneret, modesta animi ratione rem secum reputare et morum severitate cum clementia naturaliter sibi insita temperata, ad afflictorum liberationem maturare cœpit; existimans pietatis et sanctimoniæ munus esse, ut per unius cædem infinita hominum multitudo servaretur incolumis. Nam cum animo complexus esset, se magna facilitate usum, hominisque commiserationem parum promerentis misertum, ei (utpote a malorum instituto minime recedenti) nihil omnino profuisse, imo vero ejus rabiem contra subjectos magis auxisse; adeo ut illis, qui ab eo erant afflictati, nulla esset reliqua salutis spes : absque cunctatione dexteram salutarem iis, qui essent in tam extremas calamitates prolapsi, porrigere instituit. Idcirco consuetum militaris expeditionis apparatum instituit : universa agmina tam peditum quam equitum ad illum frequentia confluunt; quæ omnia antecedebant insignia certæ in Deum fiduciæ, quæ crucis effigiem supra monstratam pulchre repræsentarunt. Precibus, si unquam alias, jam etiam sibi opus esse probe intelligens, Dei sollicitare sacerdotes, ut semper cum ipso versari, semperque præsto esse vellent, hosque tanquam quosdam animæ custodes ducere.

4. « Tunc vero qui tyrannidem propugnabat, cum auditione accepisset, Constantinum contra hostes non aliter quam per Dei virtutem præsidium ipsi afferentem victoriam conari comparare, et eos quos dixi semper una cum illo versari, ei adesse, et salutaris Christi passionis insigne universum illius exercitum perpetuo antecedere; has res revera (sic namque erat verisimile) irrisione dignas putavit, simulque et Constantinum habuit ludibrio et contumeliosis verbis laceravit. Itaque is primum augures et vates Ægyptiorum, veneficos etiam et præstigiatores, sacrificos et prophetas eorum, quos habebat pro diis, accersit ad se, deinde diis illis, quos sibi colendos censuit, victimis placatis, sciscitatur quomodo belli exitus ipsi succederet. Illi enim hostium victorem sine dubio fore, inque bello superiores laturum, uno ore respondent; quin etiam longis carminum ambagibus oracula ubique idem asseverant. Augures prædicant, ei per avium volatus fausta præsignificata esse : sacrifici viscerum micationem similia portendere demonstrant. Fraudulentis igitur istorum promissis elatus, magna cum confidentia castris egressus est, ad manus conserendas paratus. » Ita Eusebius. Quod vero huc denuo spectat, hæc addit Sozomenus [1] : « Porro autem, cum prœlio rursus esset cum Constantino decertaturus, victimis et vaticinationibus (ut fieri solet) usus est, quo belli expectati administrationi melius prospiceret; atque quorumdam suasu, qui eum victorem fore pollicerentur, inductus, ad gentilitatem se transtulit. Quare Gentiles etiam ipsi memorant revera eum tunc fecisse periculum oraculi Apollinis Dindymæi, quod Mileti edi solet; cui de belli eventu sciscitanti respondisse dæmonium his duobus Homeri versibus :

Te juvenes, grandæve pater, vexare feroces
Certum est; te infirmum manet ærumnosa senectus. »

Hæc de his Sozomenus; eademque recitat Nicephorus [2].

5. Sed ad Eusebium redeamus, qui de Licinii expeditione hæc pergit enarrare [3] : « Cum, inquit, esset prœlium initurus, satellites suos et eos quos inter amicos eximie caros habebat, in locum quem-

[1] L. I de veter. Codic. Theod. — [2] Euseb. Vit. Const. lib. II. c. 10. usque 19. — [3] Euseb. Vit. Const. lib. II. c. 3. 4.

[1] Sozom. lib. I. c. 7. — [2] Niceph. lib. VII. c. 45. — [3] Euseb. Vit. Const. lib. II. c. 5 et 6.

dam, qui sacer apud illos putabatur, convocat, in quo nemus erat irriguum ac densum, variæ item statuæ lapideæ vario artificio insculptæ, diis ipsius in eo erectæ; quibus cum cereos accendisset et consuetas immolasset hostias, ejusmodi orationem habuisse fertur : Viri amici ac socii, dii isti sunt patrii, quos ex majoribus antiquitus colendos accepimus, quosque religiose et sancte veneramur. Iste qui nobiscum prœlium initurus est, patriis institutis violatis, præ errore, quo excæcatus est, peregrinum Deum quemdam (unde, haud equidem scio) colens, impia opinione mentem imbuit, et turpi istius insigni exercitum suum magnopere dedecorat; quo fretus, procedit in aciem, et non contra nos solum, sed multo potius contra deos ipsos, quorum cultum ut proditor deseruit, arma ferre aggreditur. Hoc igitur tempore liquido constabit, et quis nostrum opinionis errore vagetur, et utrum diis qui a nobis, an qui ab altera parte coluntur, priores deferendæ sint. Aut enim nos victores erimus, et sic jure optimo nostri dii servatores et opitulatores veri existimari debent; aut si hic Constantini Deus (quisquis ille fuerit, vel unde sit profectus nescio) nostros, cum plurimi sint iique numero et multitudine superiores, devincat, nemo de reliquo vocet in controversiam, quem tandem Deum venerari oporteat, sed vincenti se addicat et illi præmia offerat victoriæ debita. Quod si peregrinus ille Deus, qui est a nobis ludibrio habitus, superior in prœlio videatur, illum nos decet agnoscere, illum colere et ita longum vale dicere iis quibus cereos frustra accendimus. Verum si nostri potiantur victoria, quod non dubium est, post victoriam hoc loco partam, ad bellum contra impios faciendum maturemus oportet. Ista apud suos coram oratione disseruit. Nobis vero hanc historiam scribere instituentibus, ejus verba retulerunt ii, qui eadem auribus accepissent. Tyrannus autem, oratione habita, jussit ut milites prœlium quamprimum aggrederentur.

6. «Dum ista gerebantur, visum quoddam supra quam dici potest admirabile circa civitates ejus ditioni subjectas apparuisse ferunt. Nam se videre videbantur varias turmas militum armatorum, qui sub Constantino duce dimicassent, in ipso meridie per urbes, tanquam victoria potitas, transiisse. Atque ista cernebantur, nemine uspiam revera apparente, seu visione diviniore quadam et excelsiore virtute, quod futurum erat, portendente.» Hucusque Eusebius de iis quæ prœlium præcesserunt.

7. Constat quidem cunctorum sententia, primum omnium prœlium Cybale in Pannonia gestum esse, de quo variæ sunt auctoritates. De eo enim in primis hæc Aurelius Victor[1] : « Primum apud Cybalas, juxta paludem Hiulcam nomine, Constantino nocte castra Licinii irrumpente, Licinius fugam petiit, Byzantiumque fuga voluceri pervenit; ibi Martinianum officiorum magistrum Cæsarem creat. » Addit Eutropius[2] : « Omnique Dardania, Mœsia, Macedonia potitus, numerosas provincias occupavit; varia deinceps inter eos bella, et pax reconciliata ruptaque est. » Sed erroris arguitur tam ipse, quam Orosius[1], cum diversum putant prœlium gestum ab eis in Pannonia, ab illo in quo Cybali pugnatum est; omnium enim sententia constat, unum idemque fuisse, et Cybalim positam esse in eadem Pannonia civitatem. Zozimus autem rem gestam fusius prosecutus, hæc scribit[2] :

8. « Itaquè prorumpentibus in apertum inimicitiis, ambo copias suas ad dimicandum cogebant. Licinius ad Cybalim colligebat suos; id oppidum est Pannoniæ, in colle situm : ad quod oppidum via sursum ducit arcta, cujus longitudo quinque stadiorum est; ejusdem majori parti profunda palus imminet, reliquum mons est, quo in monte collis est ille situs, in quo esse oppidum ipsum diximus : hinc aperta planities excipit, ingens ea quidem et prospectu infinita; qua in planitie castra Licinius habebat, phalangem suam sub colle porrigens in longitudinem, ne parum firma cornua viderentur. Constantinus ad montem suos instruxerat et equitatum in fronte constituerat; hoc enim ei magis expedire visum fuit, ne hostes irruentes in pedestres copias, eas ipsas segnius ad manum venientes impedirent, quominus ob difficultatem progrederentur. Id cum factum esset, celeriter impetu primo superior, sublatis signis, in adversos statim irruebat, estque commissum prœlium quovis alio, pæne dixerim, acrius. Nam emissis utrinque telis, longo tempore cuspidibus et hastis inter eos dimicatum est ; cumque prœlium a prima luce cœptum in vesperum usque durasset, cornu dextrum, cui Constantinus præerat, vicit.

9. « Itaque conjectis in fugam adversis, Licinii legiones, quod et ipsum Licinium viderent in equum insilientem et ad fugam paratum, non amplius eo loco manere nec cœnare sunt ausæ; sed relictis pecoribus atque jumentis, et omni apparatu reliquo, tantumque ciborum secum auferentes, quantum ad famem ea nocte pellendam satis esset, omni adhibita festinatione, cum Licinio Sirmium perveniunt. Pannoniæ civitas est Sirmium, quam ad utramque partem flumen alluit in Istrum semet exonerans. Hoc oppidum cursu prætergressus, ac ponte fluminis soluto, pergebat ulterius, quod in Thracia militem colligere cogitaret. Constantinus occupata Cybali et Sirmio, et aliis, quæ fugiens a tergo Licinius relinquebat, quinque legionariorum millia ejus persequendi causa mittit. Sed illi viæ, qua Licinius fugerat, ignari, consequi eum minime potuerunt. Constantinus autem ponte Sai juncto, quem Licinius resciderat, cum exercitu Licinii vestigiis inhærebat.» Hucusque de rebus gestis in Pannonia Zozimus.

10. At de Thraciis rebus idem auctor in hunc modum : «Cumque Constantinus transiisset in Thraciam, pervenit ad eam planitiem, in qua Licinium castrametatum reperit. Eadem nocte qua venerat,

[1] Victor. in Const. — [2] Eutrop. lib. x.

[1] Oros. lib. VII. c. 28. — [2] Zozim. lib. II.

instructa suorum acie, militibus imperat, prima luce parati ad pugnam essent. Ubi dies illuxit, Licinius, conspecto cum exercitu Constantino, aciem et ipse suam instruit, cum belli socium Valentem haberet Cæsarem ab se dictum, ex quo fuga Cybalim reliquerat. Exercitus inter se congressi, ac primum ex intervallo sejuncti, sagittis utebantur; telis exhaustis, cum hastis et pugionibus irruebant. Dum acriter pugnam exercitus urgent, ii quos Constantinus Licinium persequi jusserat, de conspicuo quodam loco pugnantibus exercitibus superveniunt, et flexo per collem quemdam itinere, cum suis ex acclivi et eminentiori loco jungendas vires statuunt, et hostes ab omni parte cingendos. Ab eo cum sibi cavissent Licinii milites et fortiter adversus omnes dimicassent, jamque, pluribus et innumerabilibus quidem utrinque cæsis, pari marte pugnatum esset, signo dato, a se invicem dirempti sunt exercitus. » Hæc de bello primo in Thracia gesto Zozimus narrat, post quæ pacem compositam inter Licinium et Constantinum affirmat: verum in primis erroris redarguitur, dum æquali marte imperatores pugnasse, atque ad neutram partem victoriam inclinasse testatur; cum ex edicto Constantini superius recitato, liquido appareat Constantinum in Thracia hoc anno primam victoriam consecutum fuisse. At Zozimus infensum se exhibet ob christianam pietatem Constantino, ne ejus humanitatem erga Licinium superatum exhibitam prædicet, ob idque res adhuc sub dubia fortuna positas mentitur fuisse diremptas; cum alioqui constet ab eodem auctore multa esse prætermissa, ne, quam odio prosequebatur immenso, Christianam religionem, et Christi eam protegentis virtutem, invitus videretur extollere.

11. Nos igitur, quæ ab Eusebio sunt posteris tradita, hic pariter intexemus; qui ait[1]: « Cum exercitus essent jamjam prœlium inituri, qui amicitiæ fœdera ruperat, primum dimicare exorsus est. Ibi Constantinus, Dei omnium Salvatoris auxilio implorato, signoque isto suis militibus dato, in prima dimicatione hostes expugnavit. Deinde non longo tempore post, secunda etiam pugna tulit superiores; atque adeo jam salutari Salvatoris vexillo exercitum suum antecedente, præclariora victoriæ trophæa consecutus est. Nam qua in parte istud crucis vexillum visum fuit, hostes fugam capere, victores persequi. Qua re intellecta, imperator, sicubi partem aliquam sui exercitus languentem cernebat, ibi salutare illud vexillum tanquam quoddam subsidium ad victoriam obtinendam locari mandavit; cujus adjumentis extemplo parta est victoria: quippe dimicantium vires divina quadam potentia fuere admodum confirmatæ. Quapropter jussit suis satellitibus, qui et corporis robore erant, et virtute animi, et pietatis institutis in primis eximii, ut in solam vexilli illius gubernationem omni cura ac studio incumberent. Erant viri non pauciores quinquaginta numero; quibus nihil aliud impositum erat negotii, quam ut vallarent undique vexillum, præsidiis munirent, singulique ordine illud ipsum humeris gestarent. Atque ista quidem imperator ipse longo post temporis intervallo interjecto, cum animo vacuo erat, nobis, qui hanc historiam scribimus, exposuit, addens etiam rem dignam, quæ litteris ad posterorum memoriam commendetur.

12. « Nam cum in media, inquit, belli dimicatione ingens forte fremitus et turbatio repentina exercitum occuparet, ille qui vexillum hoc portabat humeris, inter prœliandum primum præ formidine exhorrescere cœpit; deinde alteri illud tradere, ut belli impetum effugeret; postquam alter accepit, isteque fuit ex acie egressus, et extra vexilli præsidium locatus, telo conjecto, in ventre confossus est, morteque sopitus concidit. Atque ut iste timiditatis et diffidentiæ pœnas luens, ibi mortuus jacuit, sic ille qui salutare trophæum sublime et erectum portabat, omnino ejus subsidio evasit incolumis: adeo ut sæpe cum tela frequentia ab hostibus in eum jacerentur, qui ipsum ferebat, salvus extiterit, et vexilli hastile tela missa exceperit. Atque istud omnem plane superat admirationem; tum quod tela ab hostibus jacta sic intra exiguum illum et angustum hastilis ambitum provolabant, ut in eo fixa hærescerent, tum quod ille qui illud ipsum gestabat, mortem effugeret, imo vero, ut qui hoc ministerium obibant, nihil damni incommodive aliquando acciperent. Neque certe hæc nostra est oratio, sed ipsius imperatoris, qui præter alias res hanc etiam nobis coram memoravit. Qui ubi divina potentia has duas primas victorias fuisset adeptus, de cætero, exercitu ordine instructo, ulterius processit.

13. « Qui autem contrariarum partium erant, quique primum dimicare cœperant, cum illius impetum, abjectis armis, manu sustinere non possent, ad pedes imperatoris acciderunt. Iste, utpote ex hominibus conservandis voluptatem capiens, omnes recepit incolumes. At alii qui in armis se tenuerunt, prœlio instare: quos primum imperator benigne et humanitus ad amicitiam jungendam invitavit; sed ubi minime obsequentes intelligebat, in eos dimisit exercitum. Illi statim terga dantes, in fugam vertuntur; ex quibus deinde alii capti jure belli interfecti sunt; nonnulli, alius in alium irruens, suorum gladiis decubuerunt. Post hæc qui hisce rebus principium dederat, cum videret se famulorum auxiliis orbatum, et exercitum, quem collegerat, profligatum ac sociorum copias deletas, et spem in illis, quos ipse deos putabat, nihil posse, ipsa jam experientia manifesto convictus, tum se turpissimæ fugæ mandavit, sicque evasit incolumis; atque adeo extra vitæ periculum propterea fuit, quod pius imperator suis mandasset, ne omnino eum persequerentur, ut fugiendo saluti prospiceret; spes enim in ejus insidebat animo, illum cum persentisceret in quas incidisset calamitates, non modo ab insana temeritate desiturum, verum etiam mentem suam ad meliora cogitanda conversurum.

[1] Euseb. Vit. Const. lib. II. c. 6. 7. 8. 9. 10. 11. 12. et lib. X. Hist. c. ult.

14. « Et quanquam iste singulari humanitatis studio ista instituebat, inducebatque in animum injuriam toleranter ferre et indigno impertire veniam : ille tamen neutiquam ab improbitate se abstinuit; sed mala malis cumulans, sceleratiora facinora aggreditur; ac de integro fallacibus et dolosis præstigiatorum institutis insistens, animo confidere cœpit; licebat profecto eamdem sententiam de eo, atque de veteri tyranno pronuntiare [1], quod Deus ejus cor plane induraverat. » Hucusque Eusebius de duobus prioribus prœliis, quorum alterum Cybali in Pannonia, in Thracia alterum confectum fuit, quod respectu aliorum, quæ in eadem provincia gesta sunt, primum ab eodem imperatore, citato superius edicto, nuncupatum est, ipsumque pax consecuta, de qua hæc Zozimus [2] : « Postridie, pactis induciis, visum est inter ambos esse debere societatem et fœdus mutuum: ita quidem, ut Constantinus imperaret Illyriis et nationibus cæteris, quotquot ulterius essent porrectæ; Licinius Thraciam, et Orientem, et ulteriores provincias haberet : Valens appellatus a Licinio Cæsar, quod (ut equidem arbitror) perhiberetur auctor eorum malorum, quæ acciderant, e medio tolleretur. Quo facto, et sacramentis ultro citroque præstitis, conditiones has esse sancte utrinque servandas : ut arctiori se fide ad standum pactis conventis astringerent, Constantinus Crispum natum e concubina, cui Minervinæ nomen, qui jam adoleverat, et Constantinum in Arelatensi oppido ante non multos dies in lucem editum, Cæsares dixit; et cum iis Licinianus quoque Licinii filius, qui jam ætatis annum vicesimum ingressus erat, Cæsar designatus fuit. Atque hunc finem bellum secundum habuit. » Hucusque Zozimus ; qui quidem in his quæ de creatis Cæsaribus ait, aperti mendacii redarguitur, cum ex iis quæ manifesto superius sunt demonstrata, iidem in decennalibus Constantini ante biennium fuerint Cæsares declarati. Rursum vero, quod subdit de bello adversus Sauromatas gesto a Constantino, quonam potissimum anno id acciderit, suo loco dicemus.

15. *Justitia in Constantini legibus.* — Hujus quoque anni consulibus consignatum habetur ejusdem imperatoris Constantini rescriptum ad Octavianum Hispaniarum comitem, christiano plane principe dignum; quo clarissimorum virorum delicta statim puniri voluit, nec ulla fori exceptione gaudere; divinæ, puto, legi auscultans, atque intelligens eo modo magnopere conciliaturum sibi gratiam divini numinis; nam in principes populi delinquentes hæc Dominus olim ad Moysen [3] : « Tolle cunctos principes populi, et suspende eos contra solem in patibulis, ut avertatur furor meus ab Israel. » In eamdem plane sententiam hæc Constantinus [4] : « Quicumque clarissimæ dignitatis virginem rapuerit, vel fines aliquos invaserit, vel in aliqua culpa seu crimine fuerit deprehensus ; statim intra provinciam, in qua facinus perpetravit, publicis legibus subjugetur, neque super ejus nomine ad scientiam nostram referatur, nec fori præscriptione utatur. Omnem enim honorem reatus excludit, cum criminalis causa et non civilis res vel pecuniaria moveatur. Dat. pridie non. Decemb. Serdicæ (Sardicæ). Acc. quinto non. Mart. Cordubæ, Gallicano et Basso coss.»

16. In Codice autem Justinianco, in quem eadem constitutio translata est, scripti in ea consules ad tempus datæ epistolæ referuntur, desideraturque ibi tempus, quo eadem accepta ponitur, ac pariter locus ubi data, nempe Serdica, usitatius Sardica dicta, quæ civitas est inter Thraciam et Mysiam inferiorem sita, fama nobilior cum celebratum fuit in ea postea Concilium Sardicense, de quo inferius pluribus. Præerat eidem his Constantini temporibus Protogenes episcopus, clari nominis vir, ad quem de libertate in Ecclesia donanda recitavimus datum anno superiori rescriptum ejusdem imperatoris. Qui autem Justinianeum Codicem collegerunt, additamentum illud justissimæ ejusmodi legi apposuerunt, ut non inter illustres, sed clarissimas tantum personas locum haberet [1], ita semetipsos a minis legis callide liberantes. Sardicæ quoque consistens, iisdem etiam consulibus, ad Catullinum Africæ proconsulem idem imperator rescriptum dedit, quo vim publicam, antea relegatione vel deportatione puniri solitam, capitali supplicio jussit fore absque aliqua appellatione plectendam [2], quod puto ab imperatore rescriptum esse ad factiosorum Donatistarum procaciam coercendam.

17. *Alexander Byzantii episcopus.* — Hoc eodem anno cum Metrophanes episcopus Byzantii sedisset annos tres, senio valde confectus, substituendum sibi Alexandrum curavit, qui (ut auctor est Sozomenus [3]) annos viginti tres sedit. Ex his eluduntur qui Metrophanem Ecclesiæ præfuisse tradunt annos decem, et quæ de eo feruntur incerto auctore ex quadam oratione de Nicæno Concilio, ubi habetur Metrophanem post Nicænam Synodum coram Patribus, qui eidem interfuerunt, egisse de subrogatione Alexandri. Nam si (ut dictum est) constat Alexandrum sedisse annis viginti tribus, atque decessisse (ut idem Sozomenus testatur), eo anno, quo Constantinus Junior filius Constantini Magni necatus est (qui est annus Domini trecentesimus quadragesimus) necesse est affirmare, hoc anno Alexandrum loco Metrophanis sedem Byzantinam capessisse; mendose autem apud Nicephori Chronicon ponuntur anni LXIII pro XXIII sedis Alexandri. Sed jam subsequentis anni res gestas aggrediamur.

[1] Exod. x. — [2] Zozim. lib. II. — [3] Num. xxv. — [4] L. I. de accusat. Cod. Theod.

[1] L. 1. C. ubi Senatores. — [2] L. I. ad leg. Jul. de vit. pub. Codic. Theod. — [3] Sozom. lib. III. cap. 3.

Anno periodi Græco-Romanæ 5810. — Olymp. 274. an. 1. — Urb. cond. 1070. — Jesu Christi 317.
— Silvestri papæ 4. — Constantini 12. Licinii 11.

1. *Consules.* — A num. 1 ad 17. Coss. *Ovinius Gallicanus* et *Septimus Bassus*, ex Onuphrio.

2. *Decennalia Licinii.* — Licinius Augustei imperii *decennalia* dedit, ut indicat nuncupatio trium Cæsarum hoc anno facta, de qua anno CCCXV cum Baronio egi.

3. *Prioris belli Liciniani ruinosum fundamentum.* — Lex 1 Codicis Theod., *De Veteranis*, ubi Constantinus ait : « Veteranis, qui ex die V nonarum Juliarum, cum prima per Thraciam victoria universo orbi illuxit, et qui postea apud Nicomediam nostram missionem meruerunt, certam per edictum indulsimus, » etc. Baronium induxit, ut primum Constantinum inter et Licinium bellum currenti anno, secundum anno insequenti consignaret; quod ea Lex dicatur « PP. IV idus April. Licinio V et Crispo Cæsare conss. » anno sc. CCCXVIII. Cum enim in ea *Nicomediam nostram* appellet Constantinus, et ea urbs imperii Liciniani sedes fuerit, eam post Licinium debellatum emissam necesse est. Verum hujus legis subscriptio mendosa, ut nunc inter eruditos omnes convenit. Quare legendum cum Gothofredo in Chronologia Codicis Theod. « PP. IV idus April. Cyzico Crispo C. III Coss. » ideoque anno trecentesimo vicesimo quarto, quo Crispus tertium consulatum, Constantino Cæsare III collega, gessit. Nam prœlium Hadrianopolitanum commissum die *V nonas Julias* illius anni, ut anno sequenti ostendemus. Illa itaque fallaci subscriptione, quæ variorum errorum causa fuit, rejecta, utrumque illud bellum suis annis reddendum.

4. *Prioris belli Liciniani causa.* — Petavius in Paralipomenis librorum de Doct. Temp., pag. 861, primum illud bellum cum anno trecentesimo decimo quinto conjungit, Victoris in Epitome, et Eusebii in Chronico auctoritate innixus. Verum illud anno CCCXIV gestum, certum esse debet. Anonymus Valesianus non tantum veram ejus causam, sed et tempus, quo illud factum, nos edocet. Ubi enim de nuptiis Licinii cum Constantia Constantini sorore, quæ ad annum CCCXIII pertinent, locutus est, ait : « Post aliquantum deinde temporis Constantium Constantinus ad Licinium misit, persuadens ut Bassianus Cæsar fieret, qui habebat alteram Constantini sororem Anastasiam, ut exemplo Diocletiani et Maximiani inter Constantinum et Licinium Bassianus Italiam medius obtineret. Et Licinio talia tractante, » legendum *Licinio talia frustrante*, ut propria manu scripsit Sirmondus ex fide Codicis Ms. in margine Codicis impressi anonymi Valesiani, qui extat in bibliotheca Parisiensi Patrum Societatis Jesu, « per Senitionem Bassiani fratrem » addit Sirmondus ex ejusdem Codicis Ms. fide, *qui Licinio fidus erat*, « in Constantinum Bassianus armatur. Qui tamen in conatu deprehensus, Constantino jubente, convictus et stratus est. Cum Sinicius auctor insidiarum posceretur ad pœnam, negante Licinio, fracta concordia est, additis etiam causis, quod apud Æmonam » sita erat prope Alpes Julias in finibus Italiæ et Norici, ut videre est in Tabula Peutingeri « Constantini imagines statuasque dejecerat. Bellum deinde apertum convenit ambobus : utriusque ad Cybalensem campum » erat Cybalis oppidum Pannoniæ « ductus exercitus. Licinio XXXV peditum et equitum fuere. Constantinus XX peditum equitum duxit... » Deest aliquid. « Cæsis post dubium certamen Licinii viginti peditum millibus et equitum ferratorum. Item Licinius cum magna parte equitatus noctis auxilio pervolavit ad Sirmium. Sublata inde uxore ac filio et thesauris, tetendit ad Daciam. Valentem ducem limitis Cæsarem fecit. Inde apud Hadrianopolim Thraciæ civitatem per Valentem collecta ingenti multitudine legatos ad Constantinum de pace misit apud Philippos constitutum : quibus frustra remissis, iterum reparato bello in campo Mardiensi ab utroque concurritur, et post dubium ac diuturnum prœlium Licinii partibus inclinatis profuit noctis auxilium. Licinius et Valens credentes, Constantinum, quod et verum erat, ad persequendum longius a Byzantio processurum, flexi in partem Berœam concesserunt. Ita Constantinus vehementer in ulteriora festinans deprehendit, Licinium remansisse post tergum, fatigatis bello et itinere militibus. Missus deinde Mestrianus legatus, » hujus legationis meminit Petrus Patricius in Excerptis legationum, « pacem petiit, Licinio postulante et pollicente se imperata facturum. Denuo, sicut ante, mandatum est, Valens privatus fieret. »

5. *Inter Licinium et Constantinum pax sancita.* — « Quo pacto pax ambobus » legendum ex Sirmondo citato, *ab ambobus*, « firmata est, ut Licinius Orientem, Asiam, Thraciam, Mœsiam, minorem Scythiam, » partem Mœsiæ sic vocatam, ut patet ex Jordane in Geticis, « possideret. Deinde reversus Serdicam Constantinus hoc cum Licinio absente constituit, ut filii Constantini Crispus et Constantinus, filius

etiam Licinii Licinius Cæsares fierent, et sic ab utroque concorditer regnaretur. Itaque Constantinus et Licinius simul consules facti. » Ita anonymus Valesianus.

6. *Quo anno hoc bellum gestum.* — *Constantius*, de quo ibi mentio, erat Constantini M. frater, quem patricium et nobilissimum postea renuntiavit, teste Zozimo lib. 2 *Anastasia* vero soror Constantini; quod perperam Baronius in dubium vocavit. Pugnatum est ad Cybalensem campum mense Octob. Idacius enim in Fastis, Volusiano et Anniano coss., anno sc. CCCXIV, ait : « His coss. bellum Cybalense fuit VIII idus Octob. » Licinius fusus fugatusque : reparatoque iterum bello *in campo Mardiensi*, qui locus ignotus, rursus Licinius in fugam conjectus. Tum sancita pax, novaque imperii divisio facta. Constantini imperio cessit Pannonia, Dardania, Dacia, Mœsia, Macedonia, tractusque Danubii omnis, Illyricum totum, Græciaque seu Achaia : Eutropio et Sozomeno, lib. 2, testibus. Licinio cessit Thracia, Mœsia minor, Scythia, Asia, Oriens et ulterius sitæ provinciæ reliquæ, ut ex anonymo Valesiano et Zozimo liquet. Cumque idem anonymus diserte tradat, post illud bellum Constantinum et Licinium consules processisse, manifestum fit, illud contigisse anno trecentesimo decimo quarto; cum ultimus Constantini, Licinio collega, consulatus in annum trecentesimum decimum quintum incidat. Sed præter illum anonymum et Idacium numero præcedenti laudatum, Victor de Cæsaribus idem insinuat, qui postquam de Maximini morte, quæ anno CCCXIII accidit, sermonem habuit, scribit : « Ita potestas orbis Romani duobus quæsita : qui quamvis per Flavii sororem nuptam Licinio connexi inter se erant, ob diversos mores, tamen anxie triennium congruere quivere. » Incipit Victor triennium illud ab anno CCCXI quo Constantinus contra Maxentium moturus Licinium, Constantia sorore uxore promissa, sibi socium adjunxit, ut anno CCCXII, num. 2, diximus. Sed Petavius citatus, qui triennium illud ab anno CCCXIII quo Licinius *Constantiam* uxorem duxit, numeravit, non potuit hoc bellum ab anno, quo gestum est, non removere. Denique in Chronico Eusebii secundum editionem Pontaci, hoc bellum copulatur cum anno Abrahami 2330, qui kalendis Octobris anni Christi CCCXIII exorditur. Verum Petavius ad annum Constantini, qui ibidem notatur septimus, respiciens, annum gesti belli detegere non potuit.

7. *Metrophanes Nicænæ Synodi tempore vivebat.* — Ad num. 17. Baronius absque ulla vetusti Codicis auctoritate, et contra veterum scriptorum fidem, tempora sedis *Metrophanis* episcopi Byzantini intra triennium coarctat. Eum Nicænæ Synodi tempore adhuc in vivis fuisse erudite ostendit Marca, lib. 5 de Concordia, cap. 3, et ibidem Baluzius in doctissima quam addit observatione. Eusebius, lib. 3, de Vita Constantini, cap. 7, ubi numeravit provincias, ex quibus episcopi ad eam Synodum venere, ait : Αὐτῶν τε Σπάνων ὁ πάνυ βοώμενος, εἷς ἦν τοῖς πολλοῖς ἅμα συνεδρεύων. Τῆς δέ γε βασιλευούσης πόλεως, ὁ μὲν προεστὼς ὑστέρει διὰ γῆρας. Πρεσβύτεροι δ' αὐτοῦ παρόντες, τὴν αὐτοῦ τάξιν ἐπλήρουν. Id est : « Ab ipsa quoque Hispania vir ille multo omnium sermone celebratus, una cum reliquis aliis consedit. Aberat quidem regiæ urbis antistes ob senilem ætatem : sed præsto erant presbyteri, qui vices ejus implerent. » Hunc locum iisdem omnino verbis refert Socrates ex Eusebio quem citat, lib. 1, cap. 5. Sozomenus autem et Theodoretus, qui eamdem lectionem secuti sunt, existimantes, hic agi de episcopo urbis quæ regnabat, quo tempore Nicæna Synodus habebatur, illum intellexerunt de episcopo Romano, qui tum erat sanctus Silvester. Verum Gelasius Cyzicenus qui circa annum CCCCLXXX Acta Concilii Nicæni collegit, se ex tertio libro Eusebii de Vita Constantini ista ad verbum transcripsisse profitetur : « Ipse ex Hispanis valde celebratus Osius, obtinens locum magnæ Romæ episcopi Silvestri, cum presbyteris Romæ Vitone et Vincentio, cum plurimis aliis considebat. Urbis autem illius quæ nunc imperat, episcopus, Metrophanes nomine, propter senectutem non adfuit; ipsius vero presbyteri qui aderant, locum ejus supplevere; quorum unus erat Alexander, qui urbis episcopatum post Metrophanem adeptus est. » Photius in Bibliotheca, codice 88, testatur, a se perlecta Concilii Nicæni Acta a Gelasio Cyziceno interpolata, in quibus idem referretur. Nicetas Choniates in Panoplia laudata Eusebii verba ad episcopum Constantinopolitanum etiam refert, quemadmodum et Epiphanius Scholasticus. Quare Synodi Nicænæ tempore Metrophanes episcopus Byzantinus adhuc in vivis erat, ejusque loco interfuere huic Synodo ejus presbyteri.

8. *Constantinopolis urbs Regia dicta.* — Verum quidem est, Valesium in Notis Eusebianis hos auctores redarguere ac scribere, hanc explicationem ferri non posse : nondum enim dedicatam fuisse Constantinopolim, nec regiæ urbis vocabulo decoratam, cum Synodus congregata est in urbe Nicæa : itaque hæc Eusebii verba de episcopo urbis Romæ necessario intelligenda esse. At, ut clarissimus Baluzius animadvertit, Eusebius libros illos de Vita Constantini non scripsit, nisi post hujus imperatoris mortem, adeoque diu post dedicatam Constantinopolim, quæ ideo post Constantini obitum urbis regiæ vocabulo decorari potuit, habita videlicet ratione, non ipsius rei, sed temporis, quo ista scribebat Eusebius. Nam et ipse non loquitur simpliciter de urbe regia, sed de urbe quæ tunc regnabat, βασιλευούσης, ad differentiam Romæ, quam infra in lib. 4 de Vita Constantini, cap. 69, βασιλίδα πόλιν constanter vocat in duobus locis, nunquam βασιλεύουσαν. Quare ut verus et genuinus Eusebii sensus retineatur, sic latine verti debet hic locus : « Episcopus urbis illius, penes quam imperium est, » ut vertit Christophorsonus apud Eusebium et Socratem, vel, « quæ nunc imperat, » ut est apud Gelasium Cyzicenum. Qua interpretatione semel recepta, proclivius est ut Gelasii Cyziceni, aliorumque explicationem sequamur, qui de *Metrophane* Constantinopolitano hic agi putarunt. *Silvester* enim undecim annis superstes fuit Concilio Nicæno : *Me-*

trophanes morbo et ætate fessus, statim post Synodum obiit, in cujus locum suffectus est *Alexander*, qui cum anno trecentesimo quadragesimo obierit, non potuit sedere annos tres et viginti post Metrophanem, ut perperam scribit Socrates.

9. *Emendatur titulus epistolæ Alexandri episc. Alexandrini.* — Nec obstat epistola Theodoreti in lib. 1, cap. 3 et 4, recitata, et ante Concilium Nicænum scripta ad Alexandrum cognominem suum, cujus hic titulus est : « Alexandri episcopi Alexandrini epistola ad Alexandrum episcopum Constantinopolitanum. » Nam Theodoretus hanc causam tractans, non ait epistolam illam scriptam esse ad Alexandrum Constantinopolitanum; illud tantum ait scriptam esse ab « Alexandro antistite Alexandrino ad cognominem suum, » nihil præfatus de dignitate ejus, neque de regione, in qua ille habitabat. Tum refert ipsam epistolam, cum hac inscriptione : « Reverendissimo et unanimi fratri Alexandro Alexander in Domino salutem. » In titulo tamen epistolæ adnotatum est, uti dixi, eam scriptam esse ad Alexandrum episcopum Constantinopolitanum. Hunc titulum Baronius (an 318, n. 69) putavit non esse Theodoreti, ea de causa, quod nondum ea tempestate *Byzantium* fuit in Constantinopolim mutatum : inde porro erroris occasionem fluxisse, quod cum epistola illa antistitis Alexandrini fuerit communis ad omnes episcopos, ejusdem exemplar inter Alexandri episcopi CP. monumenta repertum, eo titulo fuerit pariter consignatum. Confirmat Baluzius cardinalis doctissimi conjecturam, observans titulum illum, qui hodie legitur in editionibus græcis Historiæ Ecclesiasticæ Theodoreti, non extare in duobus vetustissimis codicibus Mss. bibliothecæ regiæ, in quibus eadem Theodoreti Historia continetur, neque in editione græca Roberti Stephani; editionem vero latinam Basileæ emissam anno MDCXI, hæc tantum in titulo habere : « Epistola missa ab episcopo Alexandrino ad suum cognominem. » Unde certo concludi potest, titulum illum non esse Theodoreti, cum non reperiatur in codicibus antiquis, nec in antiquissima editione Roberti Stephani, et diverso modo legatur in editionibus, adeoque adjectum esse a librario, vel ab interprete. Quod si *Metrophanes* annos decem sedit, ut Nicephorus in Chronico et Theophanes habent, vix ante præsentem annum episcopus Byzantinus renuntiatus est.

—

Monitio R. P. FRANCISCI PAGI, *Auctoris Nepotis, et hujusce operis Editoris.*

Pag. 654. Dele numerum VII et duos sequentes, falsum est enim Metrophanem episcopum Byzantinum Nicænæ Synodi tempore adhuc in vivis fuisse, cum Alexander ejus successor, anno CCCXL, postquam sedisset annos XXIII obierit, ut eo anno num. IX et seqq. probatum est.

Librarius hunc numerum VII et duos sequentes subsistere liquit, sicuti in priori editione erant, ne aliquid benevolo lectori prætermissum videretur.

FINIS TOMI TERTII.

